PROCEEDING BOOK

EGE 12. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

İZMİR
26 - 30 ARALIK 2024

EGE
12. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

EGE
12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
DECEMBER 26-30, 2024
Izmir

Cilt 4

ISBN : 978-625-5962-08-9
Academy Global Publishing House

EGE 12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
DECEMBER 26-30, 2024
IZMIR

Edited By
PROF. DR. DWI SOLISWORO

CONGRESS ORGANIZING BOARD
Head of Conference: *Prof. Dr. Hülya Çiçek*
Prof. Dr. Ali Bilgili
Prof. Dr. Naile Bilgili
Prof. Dr. Başak Hanedan
Prof. Dr. Hajar Huseynova
Prof. Dr. Dwi Sulisworo
Prof. Zain Musa
Prof. Dr. Sameer Jain
Prof Yakup Babayev
Prof. Dr. Suyatno
Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran
Assoc. Prof. Dody Hartanto
Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn
Assoc. Prof. Nazile Abdullazade
Assoc. Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi
Assoc Prof. Dr. Feran Aşur
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti
Assoc. Prof. Ivaylo Staykov
Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari
Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş
Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova
Assist. Prof. Ihwan Ghazali
Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu
Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade
Dr. Dadash Mehravari
Dr. Gültekin Gürçay
Aynurə Əliyeva
Khorram Manafidizaji

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
Academy Global–2024 ©

CONFERENCE ID

EGE
12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE
DECEMBER 26- 30, 2024
IZMIR

ORGANIIZATION
ACADEMY GLOBAL CONFERENCES& JOURNALS

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES
Turkey – Azebaijan- Malaysia – Nigeria- Serbia - South Africa. - Thailand – Lebanon – China - Israel – Qatar - Saudi Arabia - Kuwait - USA – UAE – Korea – Cyprus – Mauritius – Kazakhstan-Greece – Romania - India - Indonesia - Czech Republic – Pakistan – Libya – Almaty – Singapore – Portugal – Ireland – Taiwan – Russia – Switzerland – Spain – Hungary – Slovenia - México, - Cape Tow – Croatia - Tanzania. – Brazil - Senegal – Sweden – Czech Republic – Poland -

PRESENTATION
Oral presentation

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :
In the conference 571 papers have been presented by participants from Turkey and 668 papers by foreign participants
Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an "official assignment letter"

LANGUAGES
Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Issued: 31.12.2024
ISBN: 978-625-5962-08-9

Scientific & Review Committee

Prof. Dr. Ali BILGILI – Turkiye
Prof. Dr. Naile BİLGİLİ – Türkiye
Prof. Dr. Başak HANEDAN – Türkiye
Prof. Dr. Hülya Çiçek KANBUR – Turkiye
Prof. Dr. Emine KOCA – Turkiye
Prof. Dr. Fatma KOÇ – Turkiye
Prof Dr. Bülent KURTİŞOĞLU – Turkiye
Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan
Prof. Dr. Dwi SULISWORO – Indonesia
Prof. Dr. Natalia LATYGINA – Ukraina
Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV – Russia
Prof. Muntazir MEHDI – Pakistan
Prof. Dr. Raihan YUSOPH – Philippines
Prof. Dr. Akbar VALADBIGI – Iran
Prof. Dr. F. Oben ÜRÜ – Turkiye
Prof. Dr. T.Venkat Narayana RAO – India
Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ – Turkiye
Prof. Dr. Mustafa BAYRAM – Turkiye
Prof. Dr. Saim Zeki BOSTAN – Turkiye
Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China
Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet AYDIN – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat BARAN - Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Dilorom HAMROEVA - Ozbekstan
Assoc. Prof. Dr. Abbas GHAFFARI – Iran
Assoc. Prof. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Turkiye
Assoc. Prof. Ivaylo STAYKOV - Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Ümit AYATA – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Okan SARIGÖZ – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Eda BOZKURT – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Ahmet TOPAL – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Sandeep GUPTA – India
Assoc. Prof. Dr. Veysel PARLAK – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mahmut İSLAMOĞLU – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Göksel ULAY – Turkiye
Assist. Prof. K. R. PADMA – India
Assist. Prof. Dr. Omid AFGHAN - Afghanistan
Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan ALANAZİ - Saudi Arabia

Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amina Salihi BAYERO – Nigeria
Assist. Prof. Dr. Baurcan BOTAKARAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Jordania
Assist. Prof. Dr. Gültekin GÜRÇAY – Turkiye
Assist. Prof. Dr. Dody HARTANTO - Indonesia
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini HEYDALOU – Iran
Assist. Prof. Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Mamatkuli JURAYEV – Ozbekistan
Assist. Prof. Dr. Kalemkas KALIBAEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bouaraour KAMEL – Algeria
Assist. Prof. Dr. Alia R. MASALİMOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amanbay MOLDIBAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bhumika SHARMA - India
Assist. Prof. Dr. Gulşat ŞUGAYEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. K.A. TLEUBERGENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA – Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Hoang Anh TUAN - Vietnam
Assist. Prof. Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA - Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Yang ZİTONG – China
Assist. Prof. Dr. Gulmira ABDİRASULOVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
Assist. Prof. Dr. Zohaib Hassan Sain – Pakistan
Assist. Prof. Dr. Murat GENÇ – Turkiye
Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
Assist. Prof. Dr. Vaiva BALCIUNIENE – Lithuania
Assist. Prof. Dr. Meltem AVAN – Turkiye
Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
Sonali MALHOTRA - India

Psikodrama ve Sosyal Beceriler: Bir Doküman Analizi Çalışması

Kevser AYYILDIZ
İnönü Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
kevserkara46@gmail.com
ORCID: 0009-0007-7219-3568
Doç. Dr. Nilgün ÖZTÜRK
İnönü Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
nilgun.ozturk@inonu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2593-9076

ÖZET

Bu çalışma, psikodrama yönteminin sosyal beceriler üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla 2000-2024 yılları arasında yapılan araştırmaları içeren bir doküman analizi niteliğindedir. Sosyal becerilerin dokuz alt boyutu incelenmiştir. Çalışma kapsamında Web of Science, DergiPark, Scopus ve YÖK Tez Merkezi gibi akademik veri tabanlarında "psikodrama" ve sosyal beceriler alt boyutları ile ilgili başlıklar aranmış, toplamda 22 makale analiz edilmiştir. Bu araştırmada, nitel bir veri toplama yöntemi olan doküman analizi kullanılmıştır. Dokümanlardan elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.
Psikodramanın etkililiğinin incelendiği yayınların odaklandığı sosyal beceri alt boyutları iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma olmak üzere 9 kategoriye, örneklem grupları çocuklar, ergenler, gençler ve orta yetişkinler olmak üzere dört kategoriye; araştırma yapılan bilim alanları eğitim bilimleri, sağlık bilimleri, psikoloji, sosyal bilimleri, spor bilimleri olmak üzere beş kategoriye ayrılmıştır. Psikodrama çalışmalarında sosyal beceriler alt alanlarından iletişimin incelendiği çalışmaların ön planda olduğu; İşbirliği ve sorumluluk alma konulu araştırmanın olmadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye'de ve dünyada psikodramanın etkililiğinin incelendiği yayınların en fazla genç yetişkinlerle; en az çocuklarla yapıldığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca çocuklar ve ergenler üzerinde psikodramanın etkililiğinin incelendiği yurt içinde hiçbir makaleye rastlanmamıştır. Türkiye'de sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarının sınırlı sayıda olduğu belirlenmiştir. Sosyal beceriler alt boyutları ile yapılan psikodrama çalışmalarının en fazla sağlık bilimleri alanında yapıldığı görülmüştür; en az çalışma ise spor bilimler alanında yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler*:* psikodrama, doküman analizi, sosyal beceriler

1. GİRİŞ

Psikodrama, bireylerin duygularını ve düşüncelerini yaratıcı yöntemlerle ifade etmelerini, kişilerarası ilişkilerini geliştirmelerini ve sosyal becerilerini güçlendirmelerini sağlayan etkili bir grup terapisi tekniğidir (Moreno, 1946). Bu yöntem, sosyal becerilerin incelenmesinde önemli bir araçtır. Sosyal beceriler; bireylerin çevreleriyle uyumlu etkileşim kurmalarını, toplumsal kurallara uygun davranmalarını ve ilişkilerinde pozitif sonuçlar elde etmelerini destekleyen davranışsal ve duygusal yetilerdir (Gresham ve Elliott, 1990).

Sosyal beceriler; iletişim, empati, iş birliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma olmak üzere dokuz alt boyuttan oluşur. Bu çalışmada bu alt boyutlar, literatürde yaygın kullanılan üç temel ölçek temel alınarak belirlenmiştir: İnterpersonal Competence Questionnaire (ICQ), Social Skills Rating System (SSRS) ve Social Skills Inventory (SSI) (Buhrmester vd., 1988; Gresham ve Elliott, 1990; Riggio, 1986). Bu ölçekler, sosyal becerilerin çok yönlü yapısını anlamak ve değerlendirmek için kapsamlı bir analiz çerçevesi sunar.

Psikodrama, tarih boyunca empati, çatışma çözme ve sosyal etkileşim becerilerini geliştirmek için etkili bir yöntem olarak kabul edilmiş ve bu alanda geniş çaplı araştırmalar yapılmıştır (Moreno, 1946). Hem ulusal hem de uluslararası literatürde psikodrama üzerine çeşitli sistematik incelemeler ve doküman analizleri bulunmaktadır. Örneğin, Orkibi ve Feniger-Schaal (2019), psikodrama müdahalelerine yönelik araştırmaları entegre bir sistematik inceleme ile değerlendirmiştir. Wieser (2013) ise psikodramanın temel tekniklerini detaylı bir şekilde analiz ederek Moreno'nun özgün yöntemleri ile modern uygulamalar arasındaki bağlantıları ortaya koymuştur. Cruz ve arkadaşları (2018), psikodramanın farklı gruplar üzerindeki etkisini sistematik bir literatür taraması yoluyla incelemiştir. Yılmaz ve Ulusoy (2022), psikodrama tekniklerini içeren psiko-eğitim programlarının etkinliğini değerlendiren bir inceleme gerçekleştirmiştir. Bunun yanında, Öz Soysal ve Ogan (2022), psikodramanın travma tedavisindeki rolünü ele alan bir sistematik gözden geçirme çalışması yapmıştır. Sumbas ve Ulusoy (2023) ise Türk ve uluslararası akademik çalışmalarda son 20 yıldaki psikodrama gelişmelerini incelemiş ve bu alanda öne çıkan temaları belirlemiştir.

Bu doküman analizi çalışması, literatürde psikodrama ile sosyal becerilerin dokuz alt boyutunu bir arada ele alan kapsamlı araştırmaların eksikliğini gidermeyi amaçlamaktadır. Mevcut çalışmalar genellikle genel sosyal beceriler veya spesifik bir alt boyut üzerinde odaklanırken, bu çalışma iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma gibi tüm boyutları kapsayarak literatüre önemli bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca, araştırmanın 2000-2024 yılları arasında yapılan çalışmaların sosyal beceri alt boyutlarına göre dağılımını, örneklem gruplarına (çocuklar, ergenler, gençler ve orta yetişkinler) ve çalışmanın yapıldığı bilim alanına göre incelemesi, psikodramanın farklı bağlamlarda nasıl kullanıldığını ve etkilerini ortaya koyacaktır. Bu kapsamlı yaklaşım, sosyal beceriler üzerindeki etkilerin daha sistematik bir şekilde anlaşılmasını sağlayarak, gelecekteki çalışmalar için bir referans noktası oluşturmayı ve alandaki tematik ve metodolojik boşlukları doldurmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki soruların cevapları aranmıştır

1. Son 24 yılda yapılan, psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı nasıldır?
2. Son 24 yılda yapılan, psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların örnekleme (yaş grupları) göre dağılımı nasıldır?
3. Son 24 yılda psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların bilim alanlarına göre dağılımı nasıldır?
4. 2000-2024 yılları arasında psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların sayısında bir artış veya azalış trendi var mı ve odaklanma açısından nasıl bir farklılık göstermektedir?

2. YÖNTEM

Bu araştırma, psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların problem alanları, yaş grupları, yıllara göre dağılımı, çalışmanın yapıldığı bilim alanlarına odaklanmasını ortaya koymayı amaçlayan betimsel bir çalışmadır. Bu amaçla, bir nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, basılı veya dijital verilerin sistematik bir şekilde incelenmesi ve yorumlanmasını içeren bir veri toplama yöntemidir (Bowen, 2009). Araştırmalarda gözlemlenmesi gereken durumların belirlenmesi ve değişimlerin takip edilmesi amacıyla da etkili bir araçtır (Bowen, 2009).

2.1 Örneklem

Araştırmanın örneklemini 2000-2024 yılları arasında yayınlanmış; Dergipark, Yök Tez, Scopus ve Web of Science veri tabanında taranan, psikodrama çalışması yapılan sosyal beceriler alt boyutlarını inceleyen makaleler ve tezlerden oluşturmaktadır. Bu kapsamda 22 deneysel çalışma örnekleme dahil edilmiştir.

2.2 Verilerin toplanması ve analizi

Doküman analizinin ilk adımı, araştırmanın amacına uygun dokümanların belirlenmesidir. Bu çalışmada, Türkiye'de ve dünyada 2000-2024 yılları arasında psikodrama ile sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerine yapılan çalışmalara ulaşmak hedeflenmiştir. Araştırmada, seçilen dokümanların güvenirliği, özgünlüğü ve doğruluğu (Bowen, 2009) dikkate alınmış ve içeriklerinin araştırmanın kavramsal çerçevesine uygunluğu gözetilmiştir (Merriam, 2013). Bu doğrultuda, "psikodrama/psychodrama" ve ilgili sosyal beceri alt boyutları anahtar kelimeleriyle yapılan taramalar sonucunda, 2000-2024 yılları arasında yayınlanan makale ve tezler araştırmaya dâhil edilmiştir.

Araştırma kapsamında dokümanlara erişim için hem ulusal hem de uluslararası veri tabanları kullanılmıştır. Türkiye'de yapılan çalışmalara ulaşmak için DergiPark (dergipark.org.tr) ve YÖK Tez Arama Merkezi (tez.yok.gov.tr), uluslararası çalışmalara ulaşmak için ise Web of Science (webofscience.com), Scopus (scopus.com) veri tabanlarından yararlanılmıştır. Doküman seçiminde, yıllık dağılım, sosyal beceri alt boyutlarına odaklanma düzeyi ve örneklem gruplarının uygunluğu gibi kriterler dikkate alınmıştır. Araştırma sonucunda, toplamda 22 doküman (makale ve tez) belirlenmiş ve bu dokümanlar, araştırmanın temel sorularına yönelik sistematik bir şekilde analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında veri tabanlarında arama yapılırken "psikodrama/psychodrama" ve sosyal beceri alt alanları olan "İletişim/Communication, Empati/Empathy, İşbirliği/Cooperation, Çatışma çözme/Conflict resolution, Sorumluluk alma/Responsibility, Duygu düzenleme/Emotion regulation, Öfke yönetimi/Anger management, Sosyal yeterlilik/Social competence ve İlişki kurma/Relationship building" kelimeleri kullanılmıştır. Türkiye'deki yayınlara erişim için DergiPark ve YÖK Tez veri tabanları kullanılmış, DergiPark'tan 1, YÖK Tez'den ise 1 yayın elde edilmiştir. Dünya genelindeki yayınlara ulaşmak amacıyla Scopus ve Web of Science veri tabanlarından faydalanılmış; Scopus'tan 2, Web of Science'tan ise 18 yayın toplanmıştır. Toplamda 22 yayın ve tez, araştırma kriterlerine uygun olarak seçilmiş ve analiz için değerlendirilmiştir. Scopus veri tabanında 12 yayın bulunmuş olmasına karşın bu yayınların 10 tanesi web of science ile ortak yayınlar olduğu için grafiklerde bu durum belirtilecek ve ortak makaleler tek bir veri olarak ele alınacaktır.

Doküman analizi, yazılı materyallerin sistematik bir şekilde incelenmesi yoluyla bilgi edinmeyi amaçlar. İçerik analizi, dokümanlardan elde edilen bilgilerin araştırma sorularına uygun şekilde sınıflandırılması sürecidir. Tematik analiz, veri seti içerisindeki önemli ana fikirleri, ilgileri ya da anlam örüntülerini belirleme ve yorumlama sürecidir (Braun ve Clark, 2006). Nitel araştırmalarda ise doküman incelemeleri sırasında genellikle içerik analizi yöntemi tercih edilir (Merriam, 2013). Bu araştırmada da içerik analizinden yararlanılmıştır. Dokümanlardan elde edilen bilgiler araştırma sorularına göre kategorilere ayrılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmada ilk olarak "Son yirmi dört yılda yapılan, psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı nasıldır?" sorusuna yanıt aranmıştır. Çizelge1'de 2000-2024 yılları arasında sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarının belirlenen sosyal beceriler alt boyutlarına yönelik inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların sosyal beceriler alt boyutlarına ilişkin betimsel istatistikler yer almaktadır.

Çizelge1. Sosyal Beceriler alanına yönelik yapılan psikodrama çalışmalarının sosyal beceriler alt boyutlarına ve veri tabanlarına göre frekans dağılımı

Veri tabanı	Sosyal beceriler alt boyutları	f	Yayın Sayısı
Web of Science	İletişim	6	6
	İş Birliği	0	0

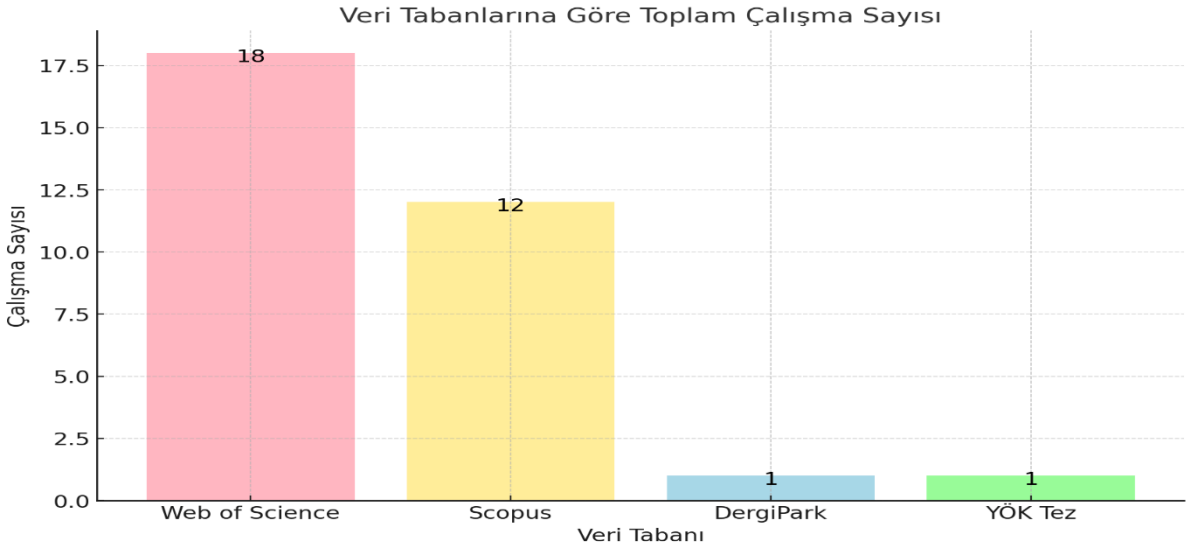
	Sorumluluk Alma	0	0
	Empati	3	3
	Duygu Düzenleme	2	2
	Öfke Yönetimi	1	1
	Çatışma Çözme	3	3
	Sosyal Yeterlilik	1	1
	İlişki Kurma	2	2
Scopus	İletişim	*6*	*6*
	İş Birliği	0	0
	Sorumluluk Alma	0	0
	Empati	1+*1*	1+*1*
	Duygu Düzenleme	1+*2*	1+*2*
	Öfke Yönetimi	*1*	*1*
	Çatışma Çözme	0	0
	Sosyal Yeterlilik	0	0
	İlişki Kurma	0	0
Dergi Park	İletişim	0	0
	İş Birliği	0	0
	Sorumluluk Alma	0	0
	Empati	0	0
	Duygu Düzenleme	0	0
	Öfke Yönetimi	0	0
	Çatışma Çözme	1	1
	Sosyal Yeterlilik	0	0
	İlişki Kurma	0	0
YÖK Tez	İletişim	0	0
	İş Birliği	0	0
	Sorumluluk Alma	0	0
	Empati	0	0
	Duygu Düzenleme	0	0
	Öfke Yönetimi	1	1
	Çatışma Çözme	0	0
	Sosyal Yeterlilik	0	0
	İlişki Kurma	0	0

Çizelge 1 de Türkiye'de yapılan çalışmaları incelediğimizde sosyal beceriler alanından yalnızca 2 çalışma yapılmıştır. Yurtdışında ise 20 çalışma yapılmıştır. Araştırma kapsamında, farklı veri tabanlarından elde edilen çalışmaların içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Web of Science veri tabanında, en çok çalışma yapılan kategori iletişim alanı olup 6 çalışmaya rastlanmıştır. Empati alanında 3, duygu düzenleme alanında 2, öfke yönetimi alanında 1, çatışma çözme alanında 3 ve sosyal yeterlilik alanında 1 ilişki kurma alanında 2 çalışma yer almıştır. İş birliği ve sorumluluk alma kategorilerinde ise herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Scopus veri tabanında, iletişim alanında 6, empati alanından 2 ve duygu düzenleme alanında 3, öfke yönetimi alanında 1 çalışma tespit edilmiştir. Diğer tüm

kategorilerde herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak bu çalışmalardan iletişim alanında ki 6, empati alanında ki 1, duygu düzenleme alanında ki 2, öfke yönetimi alanında ki 1 çalışma Web of Science veri tabanında bulunan çalışmalar ile aynı çalışmalardır. DergiPark veri tabanında, yalnızca çatışma çözme kategorisinde 1 çalışma yer alırken, diğer tüm kategorilerde herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. YÖK Tez veri tabanında ise sadece öfke yönetimi kategorisinde 1 çalışmaya rastlanmıştır; diğer kategorilerde çalışma bulunmamıştır.

Görsel 1 de sosyal becerileri alt boyutlarına yönelik yapılan psikodrama çalışmalarının veri tabanlarına göre dağılımının grafiği verilmiştir.

Görsel 1. Sosyal beceriler alt boyutlarına yönelik psikodrama çalışmalarının veri tabanlarına göre toplam dağılımı

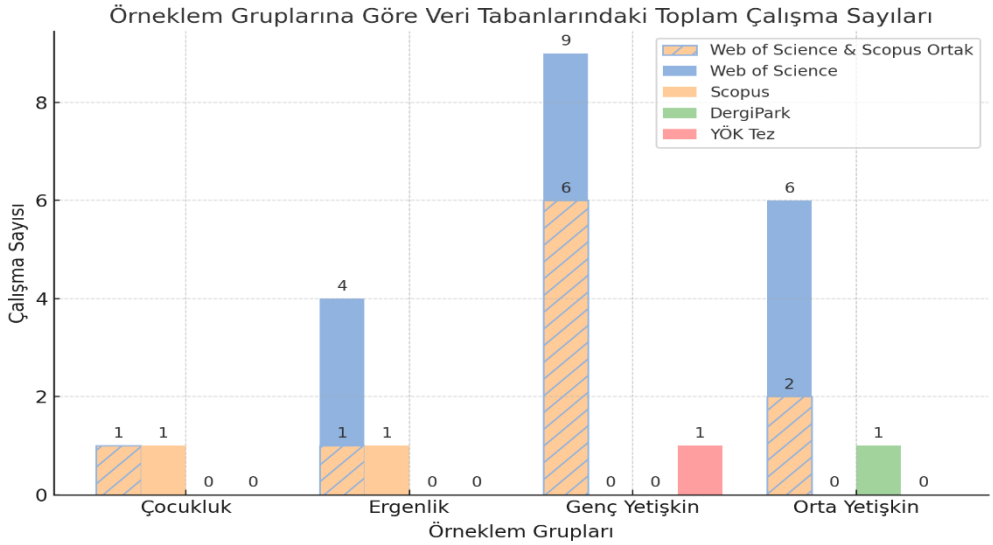

Görsel 1 sosyal beceri alt boyutlarına yönelik psikodrama çalışmalarının veri tabanlarındaki toplam sayılarını göstermektedir. Web of Science, 18 çalışma ile açık ara en fazla çalışmaya ev sahipliği yaparken, Scopus veri tabanı 12 çalışma ile ikinci sırada yer almıştır. DergiPark ve YÖK Tez veri tabanları ise yalnızca birer çalışmaya sahiptir. Grafik, uluslararası veri tabanlarının bu alanda yapılan çalışmalar açısından daha zengin olduğunu, yerel veri tabanlarının ise sınırlı bir katkı sunduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada "Son yirmi dört yılda yapılan, psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların örnekleme (yaş grupları) göre dağılımı nasıldır?" sorusuna yanıt aranmıştır.

Görsel 2 'de 2000-2024 yılları arasında sosyal beceriler alt boyutlarına yönelik yapılan psikodrama çalışmalarının yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların örnekleme (yaş grupları) göre dağılım grafiği yer almaktadır.

Görsel2. Sosyal Beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarının odaklandığı örnekleme (yaş grubu) göre dağılımı

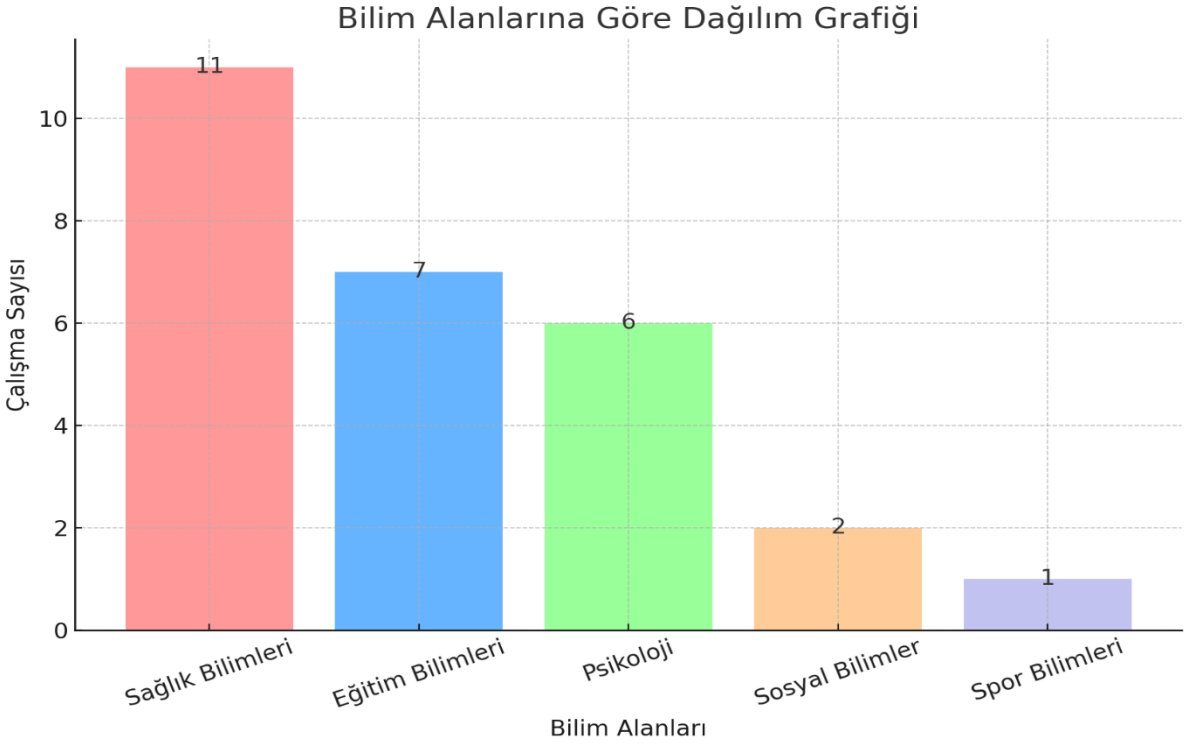

Bu grafik, farklı örneklem gruplarına (çocukluk, ergenlik, genç yetişkin ve orta yetişkin) göre veri tabanlarındaki toplam çalışma sayılarını göstermektedir. Web of Science ve Scopus gibi uluslararası veri tabanlarında özellikle genç yetişkin ve orta yetişkin gruplarında daha fazla çalışma bulunurken, bu çalışmaların bir kısmı her iki veri tabanında ortak olarak yer almaktadır. DergiPark ve YÖK Tez gibi ulusal veri tabanlarında ise sınırlı sayıda çalışma tespit edilmiş; DergiPark'ta yalnızca orta yetişkin grubunda, YÖK Tez'de ise genç yetişkin grubunda çalışma bulunmaktadır. Bu durum, psikodrama ve sosyal beceriler üzerine yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun uluslararası kaynaklarda yer aldığını göstermektedir.

Bu araştırmada "Son yirmi dört yılda psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların bilim alanlarına göre dağılımı nasıldır?" sorusuna yanıt aranmıştır.

Görsel 3'te 2000-2024 yılları arasında sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarının araştırmayı yapan bilim alanına göre dağılım grafiği yer almaktadır.

Görsel3. Sosyal Beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarının bilim alanlarına göre dağılımı

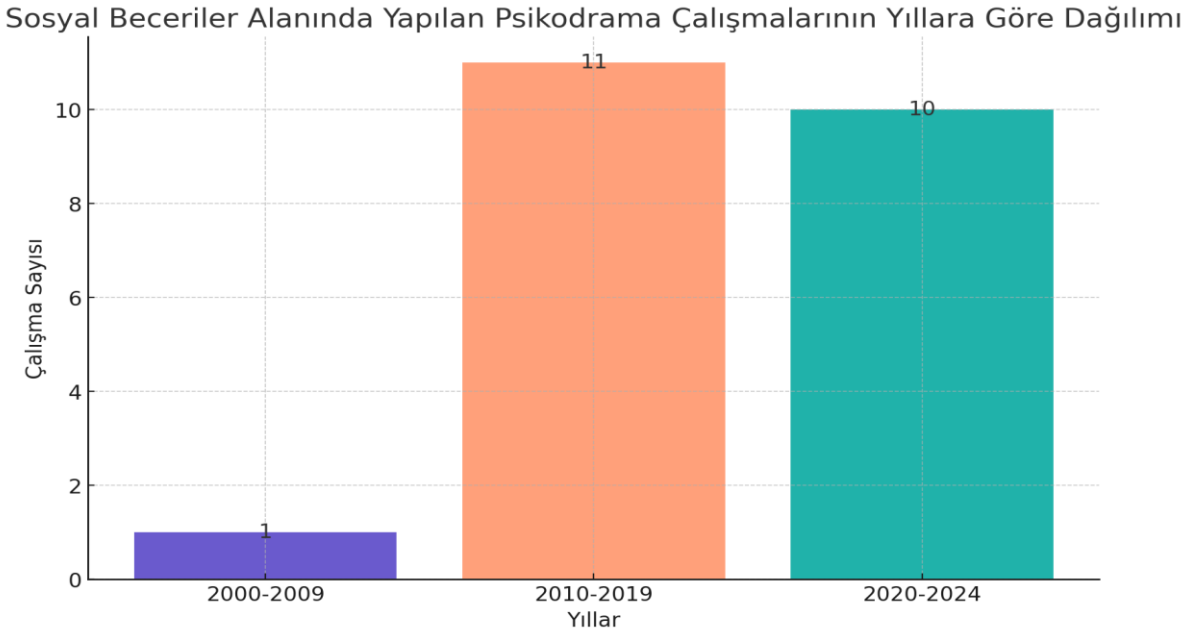

Bu grafik, bilim alanlarına göre yapılan çalışmaların dağılımını göstermektedir. Sağlık Bilimleri 11 çalışma ile en fazla katkıda bulunan alan olurken, bunu 7 çalışma ile Eğitim Bilimleri ve 6 çalışma ile Psikoloji takip etmektedir**.** Sosyal Bilimler 2 çalışma ile daha sınırlı bir katkı sunarken, Spor Bilimleri alanında yalnızca 1 çalışma tespit edilmiştir. Bu dağılım, psikodrama ve sosyal beceriler üzerine yapılan çalışmaların özellikle Sağlık Bilimleri, Eğitim ve Psikoloji alanlarında yoğunlaştığını; Spor Bilimleri ve Sosyal Bilimler alanında ise daha az sayıda çalışmanın bulunduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada "2000-2024 yılları arasında psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların sayısında bir artış veya azalış trendi var mı ve odaklanma açısından nasıl bir farklılık göstermektedir?" sorusuna yanıt aranmıştır.

Görsel4 te 2000-2024 yılları arasında sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarının yıllara göre dağılım grafiği yer almaktadır.

Görsel4. 2000-2024 yılları arasında sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarının yıllara göre dağılımı

Görsel4 te sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmaları yıllara göre incelendiğinde, 2000-2009 yılları arasında yalnızca 1 çalışma yapılırken, 2010-2019 döneminde bu sayı 11 çalışmaya yükselmiştir. 2020-2024 yılları arasında ise 10 çalışma yapılmıştır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu araştırmada sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmaları incelenmiştir. Türkiye'de ve tüm dünyada 2000 ile 2024 yılları arasında yapılan ve dört farklı veri tabanında dizinlenen makale ve tezlerin sosyal beceriler alt alanlarına, çalışılan örneklem grubuna, çalışmayı yapan bilim alanlarına ve çalışmanın yapıldığı yıllara göre dağılımı incelenmiştir. Psikodramanın sosyal beceriler alanında etkililiğinin incelendiği araştırmalar sosyal beceriler alt alanları olan iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma olarak kategorize edilmiştir. Türkiye'de psikodramanın sosyal beceriler alt alanlarında kullanıldığı makale sayısının çok az olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan tüm dünyada psikodramanın sosyal beceriler alanında empati ve iletişim alt boyutunun en çok çalışılan alan olduğu belirlendi. Genel olarak bakıldığında psikodramanın sosyal beceriler alanında en çok çalışıldığı alt boyut iletişim olmuştur. İş birliği

ve sorumluluk alma alt boyutlarında hiç çalışma yapılmadığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, özellikle iletişim, empati ve çatışma çözme gibi sosyal beceri kategorilerinde farklı veri tabanlarının katkılarını karşılaştırma açısından önem taşımaktadır. Ancak, bazı kategorilerdeki çalışmaların azlığı, bu alanlarda daha fazla araştırma yapılması gerektiğini göstermektedir.

Psikodramanın özellikle iletişim, empati, duygu düzenleme ve çatışma çözme gibi sosyal beceri alt boyutlarında etkili olduğu birçok araştırma tarafından vurgulanmıştır (Moreno, 1953; Blatner, 2000; Kellermann, 1992). Özellikle genç yetişkin ve orta yetişkin grupları üzerinde yapılan araştırmalar, bu yaş gruplarının sosyal beceri eğitimine yönelik psikodramatik uygulamalara daha yatkın olduğunu göstermektedir (Dayton, 2005; Nolte, 2014). Özellikle çocukluk dönemi çalışmalarında ki azlık dikkat çekmektedir. Psikodramanın yapısı rol yapma, sahneleme gibi teknikler içerdiğinden bu teknikleri çocuklarla uygulamak bazı sınırlılıklara sebep olabilir. Çocukların henüz duyuşsal ve bilişsel özellikleri tam gelişmediği için bu süreçleri anlamlandırmakta zorlanabilir. Aynı zamanda psikodramada travmatik olayların canlandırılması gibi durumlar çocukların üzerinde bırakacağı etki bilinmediği için duygusal riskleri artırabilir (Blatner, 2000). Bu durum etik bir endişe oluşturabilir. Çocuklarla psikodrama uygulamaları için özel eğitim almış terapistlere ihtiyaç vardır. Çocukların ihtiyaçlarına uygun bir psikodramatik yaklaşım geliştirmek, yetişkinlere yönelik uygulamalara kıyasla daha karmaşıktır (Dayton, 2005). Çocuklarla çalışmak ayrıca uzmanlık gerektirdiği için psikodramatistler çocuklarla çalışmayı daha az tercih etmişlerdir. Uluslararası veri tabanlarında, özellikle Web of Science ve Scopus'ta yayımlanan çalışmaların fazlalığı, psikodramanın küresel düzeyde kabul gördüğünü ve araştırmacılar tarafından aktif olarak kullanıldığını göstermektedir (Kellermann, 1992; Blatner, 2000). Türkiye'de yayınlanan çalışmaların sınırlı olması, bu alanda daha fazla yerel araştırmaya ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye'de bu alanda yayınlanacak yeni araştırmalar, psikodramanın ulusal bağlamdaki etkinliğini değerlendirme açısından önem taşımaktadır.

Sağlık Bilimleri, Eğitim Bilimleri ve Psikoloji alanlarında yoğunlaşan bu çalışmalar, psikodramanın disiplinler arası doğasını ve geniş uygulama alanını ortaya koymaktadır. Psikodrama, tıp alanında özellikle psikosomatik hastalıkların tedavisinde, hasta-hekim iletişiminin geliştirilmesinde ve grup terapilerinde destekleyici bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Blatner, 2000; Nolte, 2014). Spor bilimlerinde oyuncular arasındaki uyumun artırılması için kullanılabilmektedir. Düşünülenin aksine psikodrama sadece sosyal bilimler için değil insanın olduğu, iletişimin olduğu her alanda kullanılabilir. Psikodramanın daha farklı alanlarda çalışılması evrensel olarak sosyal becerilerin gelişimine katkı sunabilir.

Çalışmaların yıllara göre dağılımına baktığımızda 2000-2009 yılları arasında yalnızca 1 çalışma yapıldığı, 2010-2019 yılları arasında 11 çalışma yapıldığı ve son dört yıla baktığımızda 10 çalışma yapıldığı belirlendi. Son yıllarda yapılan çalışma sayıları psikodrama çalışmalarının arttığını göstermektedir. Bu durum psikodramanın grup terapisi, eğitim ve sağlık alanlarındaki etkinliğinin daha fazla kabul görmesiyle ilişkilendirilmektedir (Dayton, 2005; Nolte, 2014). Yapılan çalışmalarda görülen anlamlı farklılıklar psikodramaya olan ilgiyi arttırmış çalışma sayısını arttırmıştır.

Sonuç olarak bu araştırmada Türkiye'de ve tüm dünyada 2000 ile 2024 yılları arasında sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarını inceleyen makale ve tezlerin

doküman analizi yapılmıştır. İletişim becerileri alt boyutunun geliştirilmesinde psikodrama araştırmaları ön plandayken; işbirliği, sorumluluk alma alt boyutlarında çalışma olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Genel olarak Türkiye'de ve dünyada psikodramanın genç yetişkinler üzerinde etkililiğinin incelendiği; psikodramanın çocuklar üzerinde etkililiğinin incelendiği araştırmaların sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık bilimleri, psikoloji, eğitim bilimleri alanları en fazla çalışma yapılan alanlar olurken çalışmaların son yıllarda ciddi bir artış gösterdiği belirlenmiştir. Doküman analizinin bir araştırma sorusunu yanıtlarken tüm ayrıntıları sunmada yeterli olmaması (Bowen, 1999) nedeniyle, gelecekte araştırmacıların sosyal beceriler alt boyutları ile psikodrama çalışması yapma nedenleri araştırılabilir. Bu araştırmada 2000- 2024 yılları arasında psikodramanın etkililiğini inceleyen makale ve tezler dikkate alındığı için, 2000 yılından önceki çalışmalarda psikodrama çalışılan sosyal beceri alanları bilinmemektedir. Bu nedenle araştırmacıların psikodramanın sosyal beceriler alt boyutlarında etkililiğini inceleyen ve 2000 yılından önce yayınlanan tez ve makalelerinin doküman analizi ile incelendiği araştırmalar planlanabilir. Psikodrama ve sosyal beceriler alt boyutlarının kelime karşılıklarının anahtar sözcük olarak taranıp, yalnızca başlıkta ara olarak filtrelenmesi, dizinlenen deneysel çalışmaların dikkate alınması, bu araştırmanın bir sınırlılığıdır. Gelecekte araştırmacılar, daha kapsamlı araştırmalar yapmak için arama filtrelemelerini daha geniş tutabilirler, alt boyut çeşitliliğini arttırabilirler.

Kaynakça

1. Blatner, A., *Foundations of Psychodrama: History, Theory, and Practice* (4th ed.), Springer Publishing, 2000.
2. Bowen, G. A., Document analysis as a qualitative research method, *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40, 2009. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027
3. Braun, V., & Clarke, V., Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101, 2006. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa
4. Buhrmester, D., Furman, W., Wittenberg, M. T., & Reis, H. T., Five domains of interpersonal competence in peer relationships, *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(6), 991–1008, 1988. https://doi.org/10.1037/0022-3514.55.6.991
5. Cruz, J., Sales, C. M. D., Alves, P., & Moita, G., The core techniques of Morenian psychodrama: A systematic review of literature, *Frontiers in Psychology*, 9, 1263, 2018. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01263
6. Dayton, T., *The Living Stage: A Step-by-Step Guide to Psychodrama, Sociometry and Experiential Group Therapy*, Health Communications, 2005.
7. Gresham, F. M., & Elliott, S. N., *Social Skills Rating System*, American Guidance Service, 1990.
8. Karp, M., Holmes, P., & Tauvon, K. B., *The Handbook of Psychodrama*, Routledge, 1998.
9. Kellermann, P. F., *Focus on Psychodrama: The Therapeutic Aspects of Psychodrama*, Jessica Kingsley Publishers, 1992.

10. Merriam, S. B., *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation* (3rd ed.), Jossey-Bass, 2013.
11. Moreno, J. L., *Psychodrama* (Vol. 1), Beacon House, 1946.
12. Moreno, J. L., *Who Shall Survive?*, Beacon House, 1953.
13. Nolte, J., *The Philosophy, Theory and Methods of J. L. Moreno: The Man Who Tried to Become God*, Routledge, 2014.
14. Orkibi, H., & Feniger-Schaal, R., Integrative systematic review of psychodrama psychotherapy research: Trends and methodological implications, *PLOS ONE*, 14(2), e0212575, 2019. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0212575
15. Öz Soysal, H., & Ogan, S., Travma tedavisinde psikodramanın kullanımı: Sistematik bir gözden geçirme çalışması, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 33(3), 245-256, 2022.
16. Riggio, R. E., Assessment of basic social skills, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(3), 649–660, 1986. https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.3.649
17. Sumbas, E., & Ulusoy, Y., The last 20 years of psychodrama in Turkish and international academic papers: A document analysis study, *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 13(69), 180-193, 2023. https://doi.org/10.17066/tpdrd.1210122ey
18. Wieser, M., The effectiveness of psychodrama and its mechanisms: A systematic review, *Zeitschrift für Psychodrama und Soziometrie*, 12(1), 11-28, 2013. https://doi.org/10.1007/s11620-013-0197-7
19. Yılmaz, B., & Ulusoy, Y., Psikodrama teknikleri kullanan psiko-eğitim programlarının etkililiği: Sistematik bir literatür taraması, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 47(211), 125-140, 2022.

Psikodrama ve Terapötik Spiral Model: Bir Doküman Analizi Çalışması

Zeynep GÜNDOĞDU
İnönü Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
zeynepgundogdu.2113@gmail.com
0009-0002-5922-2786
Doç. Dr. Ezgi SUMBAS
İnönü Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
ezgi.sumbas@inonu.edu.tr
0000-0001-5450-6400

Özet

Bu çalışma, psikodrama yöntemine dayalı olan Terapötik Spiral Modeli'nin (TSM) teorik altyapısını, uygulama ilkelerini ve literatürdeki yerini incelemeyi hedeflemektedir. Bu araştırma Terapötik Spiral Modelin etkililiğini değerlendirmek amacıyla Türkiye'de ve tüm dünyada 2000-2024 yılları arasında yazılan makaleleri incelemektedir. Bu araştırma, nitel veri toplama yöntemi olan doküman analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiş olup literatürde yer alan makaleler incelenmiş ve içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu kapsamda toplam 8 makaleye ulaşılmış olunup makalelerden elde edilen veriler üzerine içerik analizi yapılmıştır.
Terapötik Spiral Modeli'nin incelendiği problem alanları travma sonrası stres bozukluğu, madde bağımlılığı, gençlerde direnç ve duygusal acıdan kaçınma olmak üzere 4 kategoriye, odaklanan örneklem grubu gençler, yetişkinler ve belirtilmemiş olmak üzere 3 kategoriye, cinsiyet dağılımına göre ise kadın, karma ve belirtilmemiş olmak üzere 3 kategoriye ayrılmıştır. Türkiye'de Terapötik Spiral Model'in incelendiği herhangi bir makale bulunmamıştır.
Bu çalışmada, kaynak sınırlılığı sebebiyle literatür taraması derinlemesine bir şekilde yapılmıştır. Bu durum, var olan makalelerin detaylı analizini mümkün kılmış ve çalışmanın benzersiz katkılarını ön plana çıkarmıştır. Bunun yanında konuya dair daha fazla araştırma yapılması gerektiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Psikodrama, terapötik spiral model, literatür taraması, doküman analizi.

1. GİRİŞ

Psikodrama, insanların sosyal, duygusal ve davranışsal problemlerini ele almada kullanılan, dramatik eyleme dayalı yaratıcı bir terapi yöntemidir. J.L. Moreno tarafında geliştirilmiş olan bu yöntem, spontanlığı ve yaratıcılığı sürecin temeline almaktadır (Moreno, 1946). Psikodrama, bireylerin geçmiş yaşantılarını canlandırarak, içgörü kazanmalarını, duygusal katarsis yaşamalarını ve yeni davranış kalıpları geliştirmelerini hedefler.

Son yıllarda, psikodrama tekniklerinin birey odaklı ve yapılandırılmış bir şekilde uygulanmasına yönelik modeller geliştirilmiştir. Bu modellerden Terapötik Spiral Model (TSM) öncelikle travma tedavisinde, psikodramanın güvenli bir ortamda kullanılmasını hedefleyen yenilikçi bir yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır. TSM, travmatik yaşantıların yeniden yapılandırılması sürecinde güvenli bölge ve destek sistemleri ile danışanların iyileşme süreçlerini kolaylaştırır (Hudgins ve Toscani, 2013).

Terapötik Spiral Model travma sonrası stres bozukluğunda, bağımlılıkla mücadelede, gençlerde içsel denetimi geliştirmede ve duygusal acıdan kaçınmada kullanıldığı araştırmalar görülmektedir (McVea ve Gow, 2006; Hudgins, 2012; Perry, Saby, Wenos, Hudgins ve Baller, 2016; Giacomucci, 2018; Giacomucci, Gera, Briggs ve Bass; 2018; Hudgins, 2019; Giacomucci, Scott ve Marquit, 2020; Cossa, 2020).

Terapötik Spiral Model güvenli ortam yaratma, travma tedavisinde aşamalı ve derinlemesine ilerleme, sosyal bağlantıların destek sağlaması, psikodrama teknikleri ile duygusal iyileşme ve bütünleşme imkanı sunmaktadır (Hudgins, 2009). Buna karşın literatürde bu konuyu araştıran çok az makale bulunmaktadır. Bu çalışma literatürdeki bu eksikliği ortaya koymak ve mevcut çalışmaların hangi problem alanlarına, yaş gruplarına ve cinsiyet üzerine yoğunlaştığını belirtmektedir. Bu açıdan aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. 2000 yılından bu yana Terapötik Spiral Modeli inceleyen yurt içi ve yurtdışı araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı nedir?
2. 2000 yılından bu yana Terapötik Spiral Modeli inceleyen yurt içi ve yurtdışı araştırmaların örnekleme (yaş grupları) göre dağılımı nasıldır?
3. 2000 yılından bu yana Terapötik Spiral Modeli inceleyen yurt içi ve yurtdışı araştırmaların cinsiyet dağılımı nasıldır?

2. YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, nitel bir araştırma yöntemidir ve var olan yazılı kaynakların sistematik bir şekilde incelenmesini ve analiz edilmesini içerir (Bowen, 2009). Psikodramada Terapötik Spiral Model ile ilgili olarak makaleler incelenmiştir.

2.2.Örneklem

Araştırmanın örneklemini 2000 yılından bu yana yayınlanmış; EBSCOhost, Springer Nature, ResearchGate ve Frontiers veri tabanında taranan, Terapötik spiral modeli inceleyen makaleler oluşturmaktadır. Bu kapsamda toplam 8 makale örnekleme dahil edilmiştir.

2.3.Veri toplanması ve analizi

Doküman analizi ilk adımda uygun dökümanları bulmayı gerektirir. Dokümanların kullanışlı ve gerekli (Merriam, 2013) olduğundan; özgünlüğünden, güvenirliğinden ve doğruluğundan (Bowen, 2009) emin olunması gerekmektedir. Bu araştırmada TSM ile ilgili olarak yayınlanan çalışmalara ulaşmak amacıyla arama motorlarına “terapötik spiral model/therapeutic spiral model” anahtar kelimeleri kullanılmıştır.

Türkiye’deki yayın ve tezlere ulaşmak için Tez Arama Merkezi (tez.yok.gov.tr) ve Dergipark (dergipark.org.tr) veri tabanları kullanılmıştır ancak bu veri tabanlarında herhangi bir çalışma bulunmamıştır. Yurt dışında yapılmış olan makalelere ulaşmak için EBSCOhost (ebsco.com), Springer Nature (springernature.com), ResearchGate (Researchgate.net) ve Frontiers (frontiersin.org) veri tabanlarından yararlanılmıştır. Toplam 8 makaleye ulaşılmıştır. EBSCOhost arama dizini kullanılarak “therapeutic spiral model” anahtar kelimesi ile yapılan taramada 2 makale Springer Nature arama dizini kullanılarak “therapeutic spiral model” anahtar kelimesi ile yapılan taramada 2 adet makale, ResearchGate veri tabanında “therapeutic spiral

model" anahtar kelimesi ile yapılan taramada 3 adet makale ve Frontiers veri tabanında "therapeutic spiral model" anahtar kelimesi ile yapılan taramada 1 adet makale bulunmuştur. Doküman analizi, yüzeysel inceleme, kapsamlı gözden geçirme ve yorumlama aşamalarını içermektedir. Bu yinelemeli süreç, içerik ve tematik analiz yöntemlerini bir araya getirmektedir. İçerik analizi, dokümanlardan elde edilen bilgilerin araştırma sorularına uygun olarak kategorilere ayrılmasını kapsamaktadır. Tematik analiz ise verilerin kodlanması, kategoriler oluşturulması ve belirli bir olguya ilişkin temaların geliştirilmesi süreçlerini içermektedir (Bowen, 2009). Nicel araştırmalarda doküman incelemesi sırasında sıklıkla içerik analizine başvurulmaktadır (Merriam, 2013). Bu araştırmada da içerik analizi yöntemi kullanılmış, dokümanlardan elde edilen veriler araştırma sorularına uygun şekilde kodlanmış ve kategorilere ayrılmıştır. Nitel araştırmalarda iç geçerliliği sağlamada önemli bir yöntem olan üçgenleme tekniği sıklıkla tercih edilmektedir (Merriam, 2013). Bu çalışmada analizci üçgenlemesi tekniği uygulanmış, elde edilen veriler araştırmacılar tarafından birlikte değerlendirilmiş ve kodlar ile kategorilere ilişkin nihai karar verilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırma ilk olarak "2000 yılından bu yana Terapötik Spiral Modeli inceleyen yurt içi ve yurt dışı araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı nedir?" sorusuna yanıt aramıştır. Çizelge 1'de 2000-2024 yılları arasında psikodramada Terapötik Spiral Modelini inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların problem alanlarına ilişkin betimsel istatistikler yer almaktadır.

Çizelge 1. *Terapötik spiral modeli inceleyen yayınların odaklandığı problem alanı kategorilerinin veri tabanlarına göre frekans dağılımı*

Veri Tabanı	Problem Alanları	Kod	f	Yayın Sayısı
EBSCOhost	TSSB	Travma	1	1
	Duygusal Acı	Kaçınma	1	1
Frontiers	TSSB	Madde Bağımlılığı	1	1
Researchgate	TSSB	Özgüven	1	1
		Mesleki Katılımı Geliştirme	1	
		Umutsuzluk	1	
		Travma	1	1
	Madde Bağımlılığı	İzolasyon	1	1
		Travma	1	
Springer Nature	TSSB	Öz Düzenleme	1	1
	Direnç Geliştirme	İçsel Kontrol Odağı	1	1

Çizelge 1'de Terapötik Spiral Modelini inceleyen yayınların odaklandığı problem alanlarının Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), Madde Bağımlılığı. Direnç Geliştirme, Duygusal Acı olmak üzere 4 kategoriye ayrıldığı gözlemlenmiştir. Terapötik Spiral Modelinin incelendiği

yurt içinde herhangi bir makale bulunmamaktadır. Yurt dışındaki makaleler incelendiğinde en fazla çalışılan problemin Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) kategorisinde yer aldığı görülmektedir.

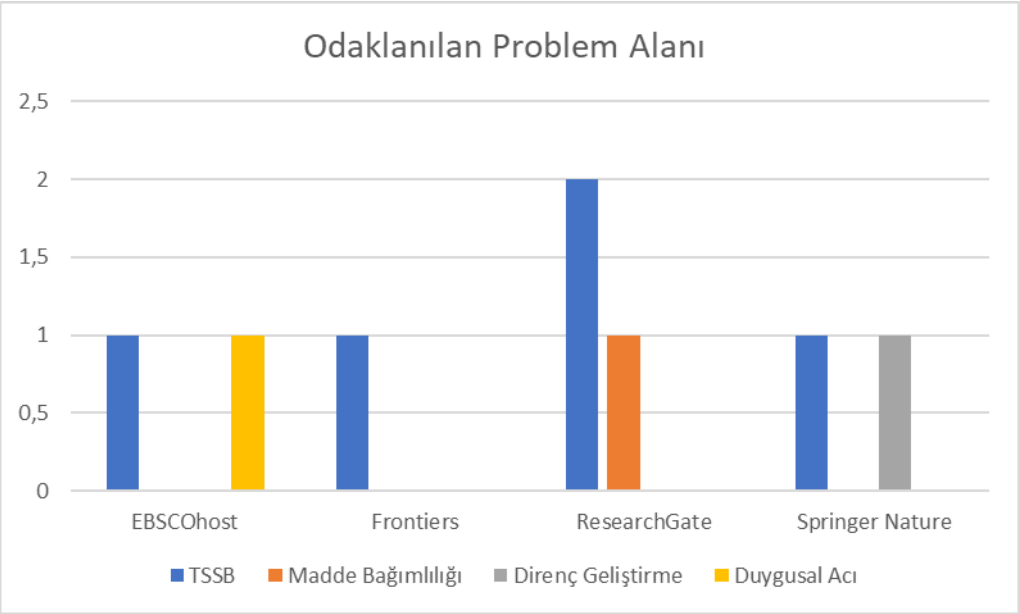
Çizelge 2' de Terapötik Spiral Modelini inceleyen makalelerin başlıkları ve bulunduğu veri tabanları belirtilmiştir.

Çizelge 2. *Terapötik spiral modelini inceleyen makalelerin başlıkları ve bulunduğu veri tabanları*

Veri Tabanları	Araştırma Başlıkları
EBSCOhost	1. The Containing Double as Part of the Therapeutic Spiral Model for Treating Trauma Survivors 2. Healing a Mother's Emotional Pain: Protagonist and Director Recall of a Therapeutic Spiral Model (TSM) Session
Frontiers	1. The Effectiveness of Trauma-Focused Psychodrama in the Treatment of PTSD in Inpatient Substance Abuse Treatment
Researchgate	1. Psychodrama Intervention for Female Service Members Using the Therapeutic Spiral Model 2. Experiential Addiction Treatment: Creating Positive Connection through Sociometry and Therapeutic Spiral Model Safety Structers 3. Trauma Survivor's Inner Role Atom: A Clinical Map for Posttraumatic Growth
Springer Nature	1. Building resilience in youth with Therapeutic Spiral Model (TSM) psychodrama 2. Psychodrama Revisited: Through the Lens of the Internal Role Map of the Therapeutic Spiral Model to Promote Post-traumatic Growth

Çizelge 3' de Terapötik Spiral Modelin odaklandığı problem alanlarının, veri tabanlarına göre dağılım grafiği yer almaktadır.

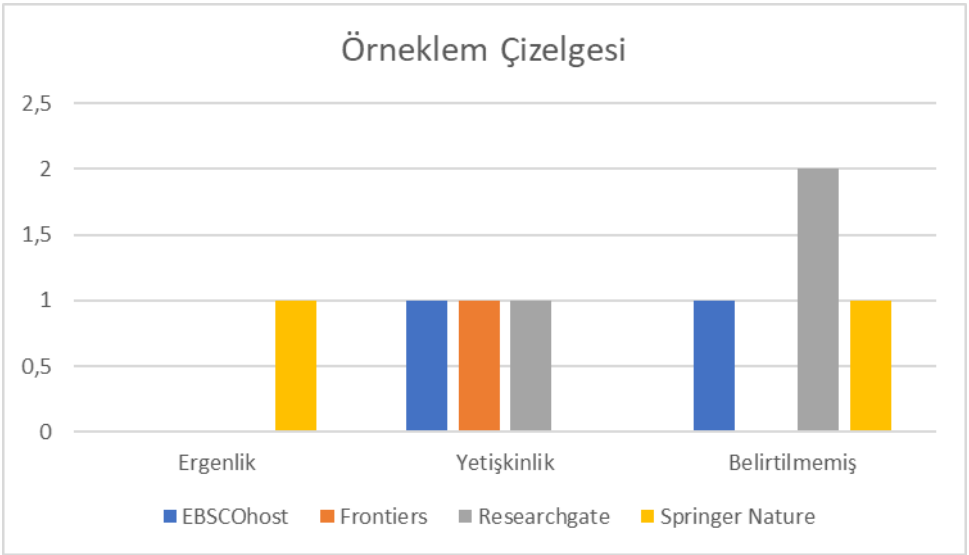
Çizelge 3. *Terapötik spiral modelini inceleyen yayınların odaklandığı problem alanı kategorilerinin veri tabanlarına göre dağılımı*

Çizelge 3'de Terapötik Spiral Modelin en çok odaklandığı problem alanının Travma sonrası stres bozukluğu olduğu; en az odaklandığı problem alanın madde bağımlılığı, direnç geliştirme ve duygusal acı olduğu görülmektedir.

Bu araştırmada "2000 yılından bu yana Terapötik Spiral Modeli inceleyen yurt içi ve yurt dışı araştırmaların örnekleme (yaş grupları) göre dağılımı nasıldır?" sorusuna yanıt aranmıştır. Çizelge 4'de 2000-2024 yılları arasında Terapötik Spiral Modeli inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların örnekleme (yaş grupları) göre dağılım grafiği yer almaktadır.

Çizelge 4. *Terapötik spiral modeli inceleyen yayınların odaklandığı örnekleme (yaş grubu) göre dağılımı*

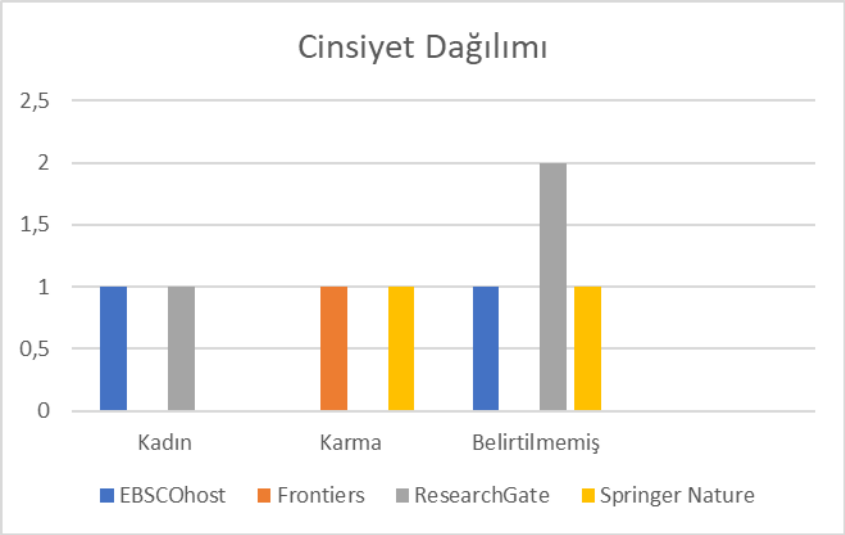

Çizelge 4'de görüldüğü gibi Terapötik Spiral Modelin incelendiği çalışmalar ergenler ve yetişkinler olmak üzere iki farklı örneklem grubuna ayrılmıştır. Bunun yanında örneklemin yaş grubu belli olmayan iki çalışma vardır.

Bu araştırmada "2000 yılından bu yana Terapötik Spiral Modeli inceleyen yurt içi ve yurt dışı araştırmaların cinsiyet dağılımı nasıldır?" sorusuna yanıt aranmıştır. Çizelge 5'te 2000-2024

yılları arasında Terapötik Spiral Modelini inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların cinsiyet dağılımı grafiği yer almaktadır.

Çizelge 5. *Terapötik spiral modeli inceleyen yayınların cinsiyet dağılımı*

Çizelge 5'de görüldüğü gibi Terapötik Spiral Modelin incelendiği çalışmalar kadın ve karma gruplarda yapılmıştır bunun yanında örneklemin cinsiyeti belli olmayan iki çalışma bulunmaktadır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada Terapötik Spiral Modelin incelendiği Türkiye'de ve tüm dünyada 2000 yılından bu yana yapılan ve üç farklı veri tabanında dizinlenen makalelerin odaklanılan problem alanlarına, çalışılan örneklem grubu ve cinsiyet dağılımı incelenmiştir. Terapötik Spiral Modelin incelendiği araştırmaların odaklandığı problem alanlarının Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), Madde Bağımlılığı, Direnç Geliştirme ve Duygusal Acı olmak üzere 4 kategoriye ayrıldığı gözlemlenmiştir. Türkiye'de bu konular ile ilgili bir makale bulunmamıştır. Bulunan makalelerin yazım dili İngilizcedir. Bu durum ülkemizde bu konu ile ilgili çalışmaların yetersiz olduğunu göstermektedir. Terapötik Spiral Model güvenli ortam yaratma, travma tedavisinde aşamalı ve derinlemesine ilerleme, sosyal bağlantıların destek sağlaması, psikodrama teknikleri ile duygusal iyileşme ve bütünleşme imkanı sunmaktadır (Hudgins, 2009). Bundan dolayı travma sonrası stres bozukluğu, madde bağımlılığı gibi konuların üzerinde çalışılması beklenilen bir sonuçtur. Bunun yanında gençlerin içsel denetimlerini arttırmaya ve bir annenin duygusal acıdan kaçınmasına yönelik makaleler bulunmaktadır (Cossa, 2020; McVea ve Gow, 2006). Bu durum bu modelin farklı problem alanlarında da kullanılabileceğini göstermektedir. Travma sonrası stres bozukluğu 1980'li yıllarda belirli bir ruh sağlığı bozukluğu olarak adlandırılmıştır. Terapötik Spiral Model ise TSSB'ye yönelik sağaltıcı bir psikodrama yöntemidir bu nedenle bu model 1992-1995 yılları arasında geliştirilmiştir. Yaklaşık 30 yıldır var olan bu model ile ilgili pek fazla çalışma olmaması anlaşılabilir olmakla beraber modelin işlevselliği oldukça yüksektir. Bu nedenle ileride bu modelle ilgili ülkemizde daha fazla çalışma yapılabilir.

Sonuç olarak bu araştırmada Türkiye'de ve tüm dünyada 2000 ile 2024 yılları arasında yapılan Terapötik Spiral Modeli inceleyen makalelerin doküman analizi yapılmış ve ulaşılan araştırmaların oldukça travma sonrası stres bozukluğu ve madde bağımlılığı problem alanında

olduğu gözlemlenmiştir. Genel olarak terapötik spiral modelin incelendiği araştırmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Doküman analizinin bir araştırma sorusunu yanıtlarken tüm ayrıntıları sunmada yeterli olmaması (Bowen, 2009) nedeniyle, gelecekte araştırmacıların psikodramatistlerin odaklandıkları problem alanları/örneklem gruplarını ve Terapötik Spiral Model'i yöntem/teknik olarak seçme nedenlerine ilişkin görüşlerine ulaşmayı hedefleyen araştırmalar planlayabilirler.

KAYNAKÇA

Bowen, G. A., Document analysis as a qualitative research method, *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40, 2009. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Cossa, M., Building resilience in youth with Therapeutic Spiral Model™ (TSM) psychodrama: Working with post-high-school youth in Bali, Indonesia, *Z Psychodrama Soziom*, 19, 51–62, 2020. https://doi.org/10.1007/s11620-020-00527-3

Elo, S. & Kyngäs, H., The Qualitative Content Analysis Process, *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115, 2008.

Giacomucci, S., Trauma survivor's inner role atom: A clinical map for posttraumatic growth, *The Journal of Psychodrama, Sociometry, and Group Psychotherapy*, 66(1), 115–129, 2018. https://doi.org/10.12926/18-00006.1

Giacomucci, S. & Marquit, J., The effectiveness of trauma-focused psychodrama in the treatment of PTSD in inpatient substance abuse treatment, *Frontiers in Psychology*, 11, 896, 2020. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00896

Giacomucci, S., Gera, S., Briggs, D., & Bass, K., Experiential addiction treatment: Creating positive connection through sociometry and Therapeutic Spiral Model safety structures, *Journal of Addiction & Addictive Disorders*, 5(017), 2018. https://doi.org/10.24966/AAD-7276/100017

Hudgins, K., Psychodrama revisited: Through the lens of the internal role map of the Therapeutic Spiral Model to promote post-traumatic growth, *Z Psychodrama Soziom*, 18, 59–74, 2019. https://doi.org/10.1007/s11620-019-00483-7

Hudgins, K. H. & Toscani, F., Healing world trauma with the therapeutic spiral model: Psychodramatic stories from the frontlines, Jessica Kingsley Publishers, 2013.

Hudgins, M. K., The containing double as part of the Therapeutic Spiral Model for treating trauma survivors, *International Journal of Action Methods*, 51(2), 63–74, 2012.

McVea, C. & Gow, K., Healing a mother's emotional pain: Protagonist and director recall of a Therapeutic Spiral Model (TSM) session, *Journal of Group Psychotherapy, Psychodrama and Sociometry*, 59(1), 2006.

Merriam, S. B., *Qualitative research: A guide to design and implementation* (3rd ed.), Jossey-Bass, 2013.

Moreno, J. L., *Psychodrama: First Volume*, Beacon House, 1946.

Perry, R., Saby, K., Wenos, J., Hudgins, K., & Baller, S., Psychodrama intervention for female service members using the Therapeutic Spiral Model, *The Journal of Psychodrama, Sociometry, and Group Psychotherapy*, 64(1), 11–23, 2016. https://doi.org/10.12926/0731-1273-64.1.11

Türkiye'de Psikodrama ve Depresyon: Doküman Analizi Çalışması

Merve Kaçar
İnönü Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
mervekacar443@gmail.com
0009-0000-1815-0590

Doç. Dr. Ezgi Sumbas
İnönü Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
ezgi.sumbas@inonu.edu.tr
0000-0001-5450-6400

ÖZET

Psikodrama, bireylerin kendilerini ve çevrelerini daha iyi anlamalarını sağlamak amacıyla kullanılan, grup ortamında uygulanan bir psikoterapi yöntemidir. Depresyon ise bireylerin yaşam kalitesini ciddi şekilde etkileyen bir ruh sağlığı sorunudur. Bu çalışmada, Türkiye'de psikodramanın depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair yapılmış araştırmalar incelenmiştir. Araştırmada 2014-2024 yılları arasında yayınlanan ulusal makale ve tezler doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Toplam 6 çalışma örnekleme dahil edilmiştir. İnceleme sonucunda, psikodrama ve depresyon konulu araştırmaların problem alanları, kullanılan ölçme araçları, katılımcıların cinsiyet dağılımı, katılımcıların eğitim düzeyleri ve ele alınan başlıklar sistematik olarak incelenmiştir. Bulgular, psikodramanın depresyon tedavisinde daha geniş kapsamlı kullanımı için temel bir rehber olma niteliği taşımaktadır. Bu araştırma, psikodramanın depresyon tedavisindeki potansiyel etkisini anlamak ve bu alandaki bilgi eksikliğini gidermek adına önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Psikodrama, depresyon, doküman analizi

1. GİRİŞ

Psikodrama, insanlara kendilerini ve başkalarıyla ilişkilerini daha iyi anlamalarına yardımcı olan, profesyonel teknikler kullanan deneysel bir psikolojik müdahale yöntemidir (Orkibi ve Feniger-Schaal, 2019). Bu yöntem genellikle grup ortamında uygulanır ve her bireyin, grup içerisindeki diğer üyeler için destekleyici ve tedavi edici bir rol üstlendiği bir süreç olarak işler. Psikodrama, ısınma, oyun ve geribildirim/paylaşım aşamalarından oluşur ve temel olarak eşleme, aynalama ve rol değiştirme gibi teknikleri içerir. Bu teknikler, bireylerin farklı rolleri deneyimlemelerine, yeni roller geliştirmelerine ve bu roller üzerinden kendilerini keşfetmelerine olanak tanır (Erbay ve ark., 2018). Psikodrama, katarsis sağlama, içgörü kazanma, gerçeği test etme ve alternatif düşünceler oluşturma gibi hedeflere odaklanır. Spontanlık, rol çalışmaları, yeni davranış denemeleri ve modelden öğrenme gibi unsurlar aracılığıyla bireylerin davranışlarını değiştirme potansiyeline sahiptir (Arslan Dikme, 2008). Farklı rolleri deneme rahatlığı, psikodramanın temel unsurlarından biri olan spontanlığı geliştirir. Spontanlık, yeni bir duruma uygun tepki verme ya da eski bir duruma farklı bir şekilde yaklaşma becerisini ifade eder.

Depresyon, bireylerin yaşamını derinden etkileyen, yaygın bir ruh sağlığı sorunudur. Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ) göre depresyon, sürekli üzüntü hali, ilgi kaybı ve günlük aktivitelerden zevk alamama gibi belirtilerle kendini gösteren, kişinin işlevselliğini önemli ölçüde azaltabilen ciddi bir duygudurum bozukluğudur (WHO, 2021). Psikolojik, biyolojik ve çevresel faktörlerin bir kombinasyonu, depresyonun ortaya çıkmasında etkili olabilir (American Psychiatric Association [APA], 2013).

Psikodramanın depresyon tedavisinde kullanıldığına dair çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Costa ve arkadaşları (2005), hafif ve orta düzeyde depresyon tanısı konmuş bireylerle gerçekleştirdikleri çalışmada, daha yapılandırılmış ve kısa süreli bir tedavi yaklaşımı olan "kısa ve odaklı psikodramatik psikoterapi" yöntemini uygulamışlardır. Ancak Türkiye'de depresyon tedavisinde psikodrama tekniğinin kullanıldığını inceleyen ulusal araştırmaların karşılaştırılması, bu yöntemin genel bir etkinlik şablonunun oluşturulmasına katkı sağlayabilir. Aynı zamanda, yurt içinde psikodramanın yeterince ele alınmadığı problem alanlarını ve yaş gruplarını tespit etmek için de önemli bir adım olacaktır. Bu bağlamda, son on yılda yurt içinde gerçekleştirilen psikodrama araştırmalarının doküman analizi yöntemiyle incelenmesi, mevcut bilgi boşluğunu doldurmak ve bu alandaki eksiklikleri belirlemek adına değerli bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye'de son on yılda yapılmış psikodramanın depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair çalışmaları inceleyerek, bu çalışmaların hangi problem alanlarını kapsadığını, araştırmaların konu başlıklarını, çalışmaların hangi cinsiyet üzerine yoğunlaştığını ve araştırmada kullanılan ölçme araçlarını ortaya koymaktır. Bu kapsamda şu sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Son on yılda Türkiye'de yapılmış Psikodramanın Depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı nasıldır?

2. Türkiye'de Psikodrama ve Depresyon ile ilgili yapılan son on yıllık araştırmaların konu başlıkları nelerdir?
3. Son on yılda Türkiye'de yapılmış Psikodramanın Depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair araştırmalarda katılımcıların cinsiyete göre dağılımı nasıldır?
4. Son on yılda Türkiye'de yapılmış Psikodramanın Depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair araştırmalarda katılımcıların eğitim düzeyi nasıldır?
5. Psikodramanın Depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair Türkiye'de yapılmış son on yıllık araştırmalarda kullanılan ölçekler nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1 Araştırmanın modeli

Bu araştırma, son on yılda Türkiye'de psikodramanın depresyon tedavisinde kullanıldığına dair yapılmış araştırmaların hangi problem alanlarına ve cinsiyete odaklandığını, ayrıca araştırmalarda kullanılan ölçeklerin neler olduğunu ortaya koymayı hedefleyen betimsel bir çalışmadır. Araştırmada, nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, basılı ya da dijital kaynakların sistematik bir şekilde incelenmesi ve yorumlanması sürecini ifade eder (Bowen, 2009).

Dökümanlar, araştırmanın bağlamını kavramak, incelenmesi gereken durumları belirlemek, sorulacak sorulara yönelik içerik geliştirmek, ek bilgiler sunmak, ilerlemeyi izlemek ve diğer veri kaynaklarından elde edilen sonuçları teyit etmek gibi farklı amaçlar için değerlendirilebilir. (Bowen, 2009). Bu çalışmada da dokümanlar, psikodrama ve depresyonun nasıl incelendiğini anlamak ve arka plan bilgilerini derinlemesine incelemek amacıyla temel bir veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

2.2 Örneklem

Araştırmanın örneklemini 2014-2024 yılları arasında yayınlanmış; Academia, Dergipark, Google Scholar, Yök Tez veri tabanında taranan, psikodramayı depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olarak inceleyen 5 makale ve 1 tez oluşturmaktadır. Bu kapsamda 6 çalışma örnekleme dahil edilmiştir.

2.3 Verilerin toplanması ve analizi

Doküman analizi, nitel araştırmalarda kullanılan bir yöntem olup, belirli bir konuyu anlamak, değerlendirmek ve bağlam içinde yorumlamak amacıyla yazılı veya görsel materyallerin sistematik bir şekilde incelenmesini sağlar. Çalışma yapılacak araştırmaların önemli ve kullanışlı olmasıyla birlikte güvenilir olması da (Bowen, 2009) son derece önemlidir. Bu çalışmada Türkiye'de 2014-2024 yılları arasında yapılmış Depresyon tedavisinde Psikodrama yönteminin kullanıldığına dair araştırmalara ulaşmak amaçlandığından arama motorlarına "psikodrama/psychodrama", "depresyon/ depression" ve "psikodrama ve depresyon/ psychodrama and depression" anahtar kelimelerinin kullanılması uygun görülmüştür. Doküman analizinde araştırmaların birbiriyle örtüşmesi ve kavramsal çerçeveye uygun olması gerektiğinden (Bowen, 2009) belirtilen veri tabanlarındaki araştırmaların benzer kavramlara sahip olmasıyla birlikte erişilebilir olan 2014-2024 yıllarında ilan edilen makale ve tezler bu çalışmaya dahil edilmiştir.

Bu araştırmada Türkiye'de yapılmış makale ve tezlere ulaşmak için Tez Arama Merkezi (tez.yok.gov.tr), Dergipark (dergipark.org.tr), Tez Araştırma (academia.edu), Google Akademik (scholar.google.com**)** veri tabanları kullanılmıştır. Araştırmaya toplam 5 makale ve 1 tez dahil edilmiştir. Dergipark veri tabanında "psikodrama" anahtar kelimesi girildiğinde 51 adet makaleye ulaşılabilmektedir. Ancak "psikodrama ve depresyon" anahtar kelimesi kullanıldığında araştırmanın içeriğine uygun olan 3 adet makale dahil edilmiştir. Tez Arama Merkezinde "psikodrama" anahtar kelimesi girildiğinde 22 adet makaleye ulaşılabilmektedir. Ancak araştırmanın içeriğine uygun olan 1 adet makale araştırmaya dahil edilmiştir. Tez Araştırma veri tabanında "psikodrama ve depresyon" anahtar kelimesi kullanıldığında 684 makaleye ulaşılmaktadır. Bu makalelerden araştırmanın konusuna uygun olan 2 adet makale araştırmaya dahil edilmiştir. Yine Google Akademik veri tabanında "psikodrama ve depresyon" anahtar kelimesi girildiğinde 1250 çalışmaya ulaşılmış ancak bu araştırmanın amacına uygun 5 makale araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırma sürecinde kullanılan 4 adet veri tabanında araştırmanın konusuna ve amacına uygun toplam 11 adet makale bulunmuş ancak 5 tanesi aynı çalışma olduğu için araştırmaya toplamda 6 adet çalışma dahil edilmiştir.

Doküman analizi, yüzeysel inceleme, ayrıntılı değerlendirme ve yorumlama aşamalarını içeren kapsamlı bir süreçtir. Bu yinelemeli yaklaşım, içerik analizi ve tematik analiz yöntemlerini bir araya getirir. İçerik analizi, dokümanlardan elde edilen bilgilerin araştırma sorularıyla ilişkilendirilerek kategorilere ayrılması sürecini ifade ederken, tematik analiz ise verilerin kodlanması, kategoriler oluşturulması ve belirli bir olguya ilişkin temaların ortaya çıkarılması işlemini kapsar (Bowen, 1999).

Nicel araştırmalarda doküman analizi gerçekleştirilirken genellikle içerik analizi kullanılmaktadır (Merriam, 2013). Bu çalışmada da içerik analizi yöntemine başvurulmuş, dokümanlardan elde edilen bilgiler araştırma sorularıyla birlikte değerlendirilerek kodlanmış ve belirli kategoriler altında toplanmıştır. Çalışmada veriler araştırmacı tarafından analiz edilmiş, kodlama ve kategorilere ilişkin nihai karar oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

Bu araştırmada öncelikle "Son on yılda Türkiye'de yapılmış Psikodramanın Depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı nasıldır?" sorusuna cevap aranmıştır. Çizelge 1'de 2014-2024 yıllarında Psikodrama ve Depresyon konulu ulusal yapılmış araştırmaların problem alanlarına ilişkin tanımlayıcı istatistikleri bulunmaktadır.

Çizelge 1

Son on yılda Türkiye'de yapılmış Psikodramanın Depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı

Veri Tabanları	Katagoriler	Alt Boyutlar	Yayın Sayısı
YÖK TEZ	Depresyona Eşlik Eden Psikolojik Rahatsızlıklar	Yeme Bozuklukları	

		Psikiyatrik Semptomlar(Beck Depresyon Ölçeği) Alt Boyutları	
	Psikolojik Belirtiler	Umutsuzluk Odaklanamama Çökmüş Duygudurum Kararsızlık Düşünce Akımı Enerji Kaybı Değersizlik hissi Dışlanma Suçluluk İlişki kurma	1
DERGİPARK	Depresyona Eşlik Eden Psikolojik Rahatsızlıklar	Somatizasyon Anksiyete Psikiyatrik Semptomlar(Beck Depresyon Ölçeği) Alt Boyutları	
	Psikolojik Belirtiler	Yaşam Doyumu Özgüven Umut Olumsuz Duygu Olumsuz Düşünce Psikolojik Dayanıklılık İyilik Hali Farkındalık Odaklanamama Öz Yeterlilik Stresle Baş Etme Yalnızlık Bağlılık	3
GOOGLE SCHOLAR	Depresyona Eşlik Eden Psikolojik Rahatsızlıklar	Majör Depresif Bozukluk Konversiyon Bozuklukları Depersonalizasyon Derealizasyon Somatizasyon Anksiyete Psikiyatrik Semptomlar(Beck Depresyon Ölçeği) Alt Boyutları	5

	Psikolojik Belirtiler	Öfke Kontrolü Korku İçgörü Uyku düzeni Mutsuzluk İsteksizlik Hayattan Zevk Alamama İştahsızlık Yaşam Doyumu Özgüven Umut Olumsuz Duygu Olumsuz Düşünce Psikolojik Dayanıklılık İyilik Hali Farkındalık Dikkat Öz Yeterlilik Stresle Baş Etme Yalnızlık Bağlılık	
ACEDEMİA	Depresyona Eşlik Eden Psikolojik Rahatsızlıklar	Anksiyete	3
	Psikolojik Belirtiler	Yaşam Doyumu Özgüven Umut Olumsuz Duygu Olumsuz Düşünce Psikolojik Dayanıklılık İyilik Hali Farkındalık Dikkat Öz Yeterlilik Stresle Baş Etme Yalnızlık Bağlılık	

Çizelge 1'de psikodrama ve depresyonu birlikte inceleyen çalışmaların üzerinde durduğu problem alanlarının dağılımı gösterilmiştir. Çizelgeye göre depresyona eşlik eden rahatsızlıklara ve depresyonun psikolojik belirtilerine odaklanılmıştır. Psikodrama ve depresyonu birlikte ele alan araştırmalarda depresyona eşlik eden psikolojik rahatsızlıklardan daha çok Somatizasyon, Anksiyete ve Psikiyatrik Semptomlar (Beck Depresyon Ölçeği alt boyutları) ele alınmıştır. Bununla birlikte çalışmalarda depresyonun alt boyutları olan umutsuzluk, mutsuzluk, olumsuz düşünme, yaşam doyumu, odaklanamama ve öz güvenin ön planda olduğu görülmektedir.

Çizelge 2' de Türkiye'de Psikodrama ve Depresyon ile ilgili yapılan son on yıllık araştırmaların konu başlıkları ve bulunduğu veri tabanları belirtilmiştir.

Çizelge 2

Türkiye'de Yapılmış Psikodrama Ve Depresyon Konulu Araştırmaların Başlıkları Ve Bulunduğu Veri Tabanları

Veri Tabanları	**Araştırma Başlıkları**
Yöktez	1. Psikodrama Temelli Bir Müdahale Programının Hafif Düzey Depresyonu Olan Üniversite Öğrencilerinin Umutsuzluk Ve İntihar Eğilim Düzeyleri Üzerine Etkisi
Dergipark	1. Fibromiyalji Sendromu Tanılı Kadınlarda Psikodrama Grup Terapisinin Ağrı, Depresyon ve Yaşam Doyumu Üzerine Etkileri 2. Görme Engelli Bireylerin Depresif Belirtilerine Yönelik Psikodrama Temelli Grup Uygulaması 3. Pandemi Sürecinde Çevrimiçi Psikodrama Grup Terapisinin Depresyon, Anksiyete Ve Psikolojik Dayanıklılık Üzerine Etkisi
Google Scholar	1. Majör Depresyon Eş Tanısı Bulunan Bir Konversiyon Bozukluğu Olgusuna Farmakoterapi Ve Psikodrama Teknikleri İle Yaklaşım: Bir Olgu Sunumu 2. Görme Engelli Bireylerin Depresif Belirtilerine Yönelik Psikodrama Temelli Grup Uygulaması 3. Depresyon Tedavisinde Grup Psikoterapisi Ve Psikodrama'nın Yeri 4. Pandemi Sürecinde Çevrimiçi Psikodrama Grup Terapisinin Depresyon, Anksiyete Ve Psikolojik Dayanıklılık Üzerine Etkisi
Acedemia	1. Görme Engelli Bireylerin Depresif Belirtilerine Yönelik Psikodrama Temelli Grup Uygulaması 2. Pandemi Sürecinde Çevrimiçi Psikodrama Grup Terapisinin Depresyon, Anksiyete Ve Psikolojik Dayanıklılık Üzerine Etkisi

Çizelge 2'de 2014-2024 yılları arasında Türkiye'de psikodrama ve depresyonun birlikte incelendiği araştırmalar veri tabanlarında incelenmiş bu araştırmanın amacına uygun 11 adet makale bulunmuştur. Veri tabanlarında bulunan 11 makalenin 5 tanesi tekrar eden makalelerdir. Sonuç olarak toplam 6 adet makale incelenmiştir.

Çizelge 3' te Psikodrama ve Depresyon ile ilgili Türkiye'de yapılmış son on yıllık araştırmalarda kullanılan ölçeklere yer verilmiştir.

Çizelge 3

Türkiye'de Psikodrama ve Depresyonu Birlikte Ele Alan Araştırmalarda Kullanılan Ölçekler

	Araştırmalarda Kullanılan Ölçekler	Frekanslar
1.	Beck Depresyon Ölçeği	4
2.	Beck Umutsuzluk Ölçeği	1
3.	Beck Anksiyete Ölçeği	1
4.	İntihar Olasılığı Ölçeği	1
5.	Fibromiyalji Etki Anketi	1
6.	Pozitif-Negatif Duygu Ölçeği	1
7.	Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği	1
8.	Hamilton Depresyon Ölçeği (HAMD)	2

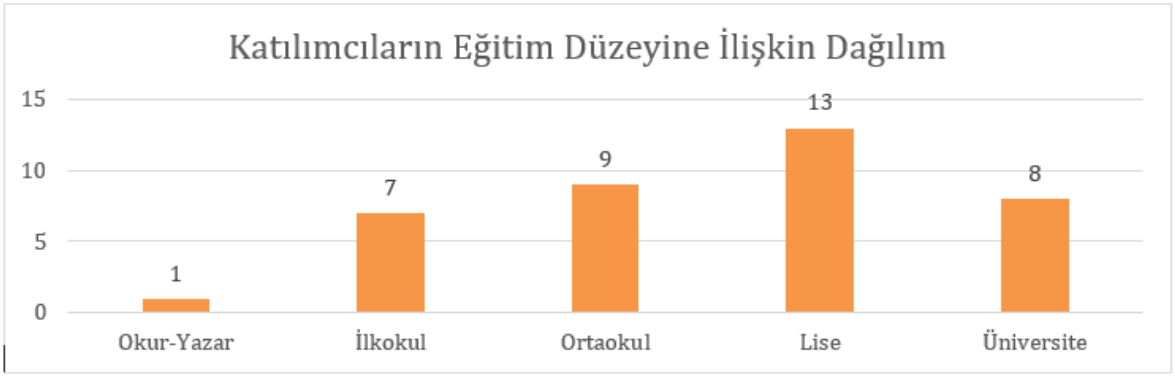
9.	Kısa Psikiyatrik Değerlendirme Ölçeği (BPR)	1
10.	Yaşam Doyumu Ölçeği	1

Çizelge 3'te Psikodrama ve Depresyonu inceleyen araştırmalarda kullanılan ölçekler yer almaktadır. Çalışmlarada özellikle Beck Depresyon ölçeği ve Hamilton Depresyon Ölçeği kullanılmıştır.

Görsel 1'de son on yılda Psikodrama ve Depresyonu birlikte inceleyen araştırmalarda katılımcıların eğitim düzeyi nasıldır sorusuna yanıt aranmıştır.

Görsel 1

Türkiye'de Psikodrama ve Depresyonu Birlikte Ele Alan Araştırmalarda Katılımcıların Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

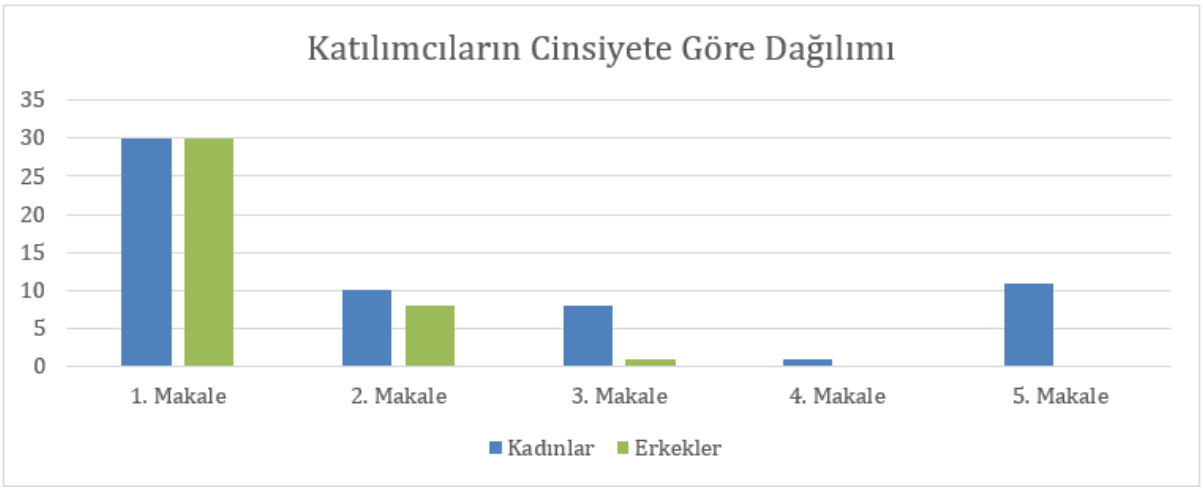

Görsel 1'de araştırmalarda yer alan katılımcıların eğitim düzeyine ilişkin dağılıma yer verilmiştir. Toplam 6 adet araştırmada yer alan katılımcıların 1'i okur-yazar, 7'si ilkokul, 9'u ortaokul, 13'ü lise ve 8'i üniversite mezunudur.

Görsel 2'de de 2014-2024 yıllarında Psikodrama ve Depresyon konulu Türkiye'de yapılmış araştırmaların cinsiyete göre dağılımı gösterilmektedir.

Görsel 2

Türkiye'de Psikodrama Ve Depresyonu Birlikte Ele Alan Araştırmaların Cinsiyete Göre Toplam Dağılımı

Görsel 2'ye göre kullanılan veri tabanlarından araştırmanın amacına uygun olarak alınmış çalışmalarda yer alan katılımcılardan 39 tanesi erkek katılımcı, 60 tanesi kadın katılımcı olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu çalışmaya dahil edilen 6 araştırmadan 1 tanesinde katılımcıların cinsiyetine ilişkin bilgi bulunamamıştır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada depresyon tedavisinde psikodramanın yöntem olarak kullanıldığı araştırmalar incelenmiştir. Türkiye'de 2014-2024 yılları arasında yapılmış dört farklı veri tabanında bulunan makale ve tezlerde Psikodramanın Depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı, konu başlıkları,katılımcıların cinsiyetine göre dağılımı, katılımcıların eğitim düzeyi ve araştırmalarda kullanılan ölçekler incelenmiştir. Türkiye'de depresyon tedavisinde psikodrama yönteminin kullanıldığına dair çalışmaların az olduğu ortaya çıkmıştır.Bu çalışmaya dahil edilen altı araştırmaya göre depresyona eşlik eden psikolojik rahatsızlıklardan somatizasyon bozuklukları ve anksiyetenin önemli bir yerinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmalara dahil edilen katılımcıların cinsiyetine bakıldığında kadın katılımcıların erkek katılımcılardan daha fazla olduğu görülmüştür. Çalışmalar, psikodramanın bireylerin yaşam doyumunu artırdığı ve psikolojik dayanıklılığı güçlendirdiği sonucuna ulaşmıştır. Ancak, bu konuda daha geniş kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda araştırmaların yetersiz olması ve bilgi eksikliğinin bulunması psikodrama yönteminin etkinliğinin görülmesini engellemektedir. Bu araştırmada gözlenen eksiklerden biri de araştırmalara katılan bireylerin demografik bilgileri hakkında eksikliklerin bulunmasıdır.

Yalom, bir grupta 18 ile 70 yaş arasındaki bireylerin bir araya gelebileceğini ve bu çeşitliliğin grup üyeleri arasında model alma sürecini kolaylaştırabileceğini belirtmiştir (Yalom, 1992). Buna bağlı olarak psikodrama çalışmalarına her yaştan bireylerin dahil edilebilir.

Yapılan araştırmalarda ayna ve rol değiştirme gibi bazı psikodrama tekniklerinin kişilerde farkındalığı artırdığı ve karşısındakini anlamayı kolaylaştırdığı tespit edilmiştir. Psikodramanın, bireylerin yeni toplumsal rolleri deneyimlemelerine ve oyunlar aracılığıyla geçmişte yaşanan acı verici deneyimlerin olumsuz etkilerinden uzaklaşmalarına yardımcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Sözeri Varma vd., 2017).

Kurt vd., (2021)' e göre psikodrama yaşantısı olan bireylerde depresyon ve anksiyete düzeylerinde düşüş gözlemlenmiştir. Bu düşüşün kişinin hayatındaki farklı faktörlerden de kaynaklanabileceği gibi ölçümler grup yaşantısının depresyon ve kaygı üzerinde etkili olabileceğini işaret etmiştir.

Bu çalışmanın sınırlılıklarına dikkat edilecek olursa psikodramanın depresyonla birlikte inceleyen araştırmalara son on yıl yapılmış araştırmalar olması düşünülebilir. Yapılacak araştırmalara Psikodramanın depresyon tedavisinde bir yöntem olduğuna dair 2014 yılı öncesi yapılmış çalışmalar dahil edilebilir. Bowen'ın (2009) belirttiği gibi, doküman analizi bir araştırma sorusunu yanıtlarken tüm detayları sağlamakta yetersiz kalabilir. Bu nedenle, gelecekteki araştırmalar depresyon tedavisinde psikodrama tekniğinin kullanılma nedenlerini inceleyebilir. Ayrıca sadece "psikodrama" ve "psikodrama ve depresyon" anahtar kelimelerinin

kullanılması da bu çalışmanın sınırlılıklarındandır. Türkiye'de ve dünya genelinde daha fazla çalışma yapılması ve yapılan çalışmaların karşılaştırılması, bu alandaki bilgi eksikliğini gidermek için önemli bir adım olacaktır. Bundan sonraki süreçte yapılacak araştırmalara psikodramanın depresyonun çeşitlerine yönelik etkinliğinin test edilmesi önerilebilir.

Kaynakça

Altınkılıç, S., Ateşçi, F. F.,Toker Uğurlu, T. (2020). Fibromiyalji sendromu tanılı kadınlarda psikodrama grup terapisinin ağrı, depresyon ve yaşam doyumu üzerine etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (Electronic Journal of Social Sciences)*, 19(76). https://doi.org/10.17755/esosder.6710037

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Publishing. https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596

Arslan-Dikme, Ş. (2008). *Sınav kaygısı yaşayan ergenlerle psikodrama çalışması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27–40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Costa, M. C., Pomini, V., & Cunha, A. P. (2005). Short and focal psychodramatic psychotherapy: A structured and brief therapeutic approach for mild to moderate depression. *The Arts in Psychotherapy, 32*(4), 288–299. https://doi.org/10.1016/j.aip.2005.03.004

Erbay, L. G., Reyhani, İ., Ünal, S., Özcan, C., Özgöçer, T., Uçar, C., & Yıldız, S. (2018). Does psychodrama affect perceived stress, anxiety-depression scores and saliva cortisol in patients with depression? *Psychiatry Investigation, 15*(10), 970–975. https://doi.org/10.1136/bmj.324.7337.573

Kazan Kızılkurt, Ö., Mert Akgül, S., & İzci, F. (2018). Majör depresyon eş tanısı bulunan bir konversiyon bozukluğu olgusuna farmakoterapi ve psikodrama teknikleri ile yaklaşım: Bir olgu sunumu. *Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 31, 413-420. https://doi.org/10.5350/DAJPN2018310412

Kurt, P., Sarıoğlu, M., & Parlak, S**.** (2021). Pandemi sürecinde çevrimiçi psikodrama grup terapisinin depresyon, anksiyete ve psikolojik dayanıklılık üzerine etkisi. *Eğitim ve Gençlik Araştırmaları Dergisi (Journal of Education & Youth Research)*, 1(2), 108-121.

Sak, R. (2021). Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250. https://doi.org/10.0000/0002-7504-9429

Sözeri Varma, G., Karadağ, F., Kalkan Oğuzhanoğlu, N., & Özdel, O. (2017). Depresyon tedavisinde grup psikoterapisi ve psikodramanın yeri. *Klinik Psikiyatri*, 20, 308-317. https://doi.org/10.5505/kpd.2017.86158

Orkibi, H., & Feniger-Schaal, R. (2019). A systematic integrative review of psychodrama psychotherapy research: Trends and methodological implications. *PLOS ONE, 14*(2), e0212575. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0212575

Şarlak, D. (2017). *Psikodrama temelli bir müdahale programının hafif düzey depresyonu olan üniversite öğrencilerinin umutsuzluk ve intihar eğilim düzeyleri üzerine etkisi* (Doktora tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şarlak, D., & Öztürk, E. (2019). Görme engelli bireylerin depresif belirtilerine yönelik psikodrama temelli grup uygulaması. *Mediterranean Journal of Humanities*, 9(1), 301-314. https://doi.org/10.13114/MJH.2019.465

Yalom, I. D. (1992). *Grubun yaratılması: Yer, zaman, genişlik, hazırlama*. A. Tangör & Ö. Karaçam (Çev.). Grup psikoterapisinin teori ve pratiği (ss. 262-282). Nobel Tıp Kitabevi.

World Health Organization. (2021). *Depression*. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/depression

TÜRKİYE'DE DİJİTAL PARA BİRİMLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİ: YASAL DÜZENLEMELER VE UYGULAMA ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Ferhat PEHLİVANOĞLU
Kocaeli Üniversitesi, SBF, İktisat Bölümü
fpehlivanoglu@kocaeli.edu.tr - 0000-0001-6930-0181
Dr. Muhammed Sami AKKUŞ
T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, GİB-İDEF
sami.akkus@kocaeli.edu.tr - 0000-0002-4161-2682

ÖZET

Küresel dijital teknolojik altyapılar, yapay zekâ, nesnelerin interneti ve elektronik ticaretin hızla gelişmesi uluslararası ticarette çeşitli dijital para birimlerinin kullanımını artırmıştır. Kripto para birimleri; devlet gözetiminden bağımsız olmaları, 7/24 anlık transfer işlemleri sağlamaları ve düşük işlem maliyetleri gibi avantajlarıyla öne çıkmaktadır. Bu özellikler, kripto paraların gelecekte geleneksel para sistemlerinin yerini alma potansiyeline işaret etmektedir. Kripto paraların düşük işlem maliyetleri ve sınırsız transfer kapasitesi, özellikle uluslararası ticarette rekabet avantajı sağlayarak geleneksel finans sistemlerinde yerleşik olan kurumları zorlayıcı bir potansiyel taşımaktadır.

Günümüzde Bitcoin başta olmak üzere kripto paralar, bazı ülkelerde yerel para birimleriyle birlikte kullanılabilirken, bazı ülkelerde ise yasaklanmış durumdadır. Bunun yanında yeni teknolojik cihazların yaygınlaşması ve dijital bankacılık kullanımının artışıyla birlikte Bitcoin ve diğer kripto paraların kullanımı daha hızla artmaktadır. ABD başta olmak üzere pek çok ülkenin ticari faaliyetlerinde dijital paralar aktif olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de ise Bitcoin ve kripto paraların kullanımı, muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi konusunda henüz kapsamlı bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. TCMB; 2021 yılında aldığı bir kararla, kripto paralarla yapılan ödemeleri, kaynaklarının ve yapıların karmaşıklığı, kontrolsüz hareket edebilme özellikleri ve oluşabilecek olumsuzluklarda muhatap bulunamaması gibi gerekçelerle yasaklamıştır. Buna karşın bireylerin ve işletmelerin kripto para alım satımı yapması ve bu kapsamda kurulan dijital platformların faaliyet göstermesi de serbesttir. Bu çalışmada, kripto para birimleri ve bu birimlerin gelişimi ele alınmış, dijital paraların gelecekte ülkeler açısından sahip olabileceği konum tartışılmıştır. Çalışmamızda Türkiye özelinde, bu alanda atılması gereken adımlara ve politika önerilerine yer verilmiştir. Türkiye'de kripto para birimlerini ellerinde bulunduran birey ve işletmelerin, vergilendirmek istemeleri durumunda mevcut mevzuat çerçevesinde uygulamaları gereken muhasebe kayıtlarına ilişkin öneriler sunulmuştur. Ayrıca, ülkelerin gelecekte dijital para birimlerine yönelik yasal düzenlemeler yapacağı varsayımı altında, bu tür paraların küresel ticari faaliyetlerde miktar ve hacim olarak daha yaygın bir şekilde kullanılacağı öngörülmektedir. Dijital paralar, devletler ve kullanıcılar için önemli bir gelir kaynağı potansiyeli taşımakta ve küresel ekonomi üzerinde belirleyici bir rol oynayabilecek büyük bir değişim sürecine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ekonomi, Bitcoin, Kripto Para, Vergilendirme, Yasal Düzenlemeler, Küresel Ticaret

Jel Kodu: G19, G20, G23, H20, H29

GİRİŞ

Paraya ait pek çok tanım bulunmaktadır. Para genel olarak herkesçe kabul gören, mal veya hizmetlerin değiş tokuşu sırasında bedellerinin ödenmesinde kullanılan, fiyatları belirleyen, ödünç ve borç verme ve alma ile tasarruf aracı olarak tanımlanmaktadır (Seitz, 2017, ss. 114-115). Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe sözlüğünde para kısaca kamu otoritesince basımı yapılan, değeri yazılı kâğıt ve/veya metal nitelikteki ödeme aracı şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2024). Paranın *değişim aracılık etme, değer biriktirme ölçüşü (hesap birimi) olma ve değer biriktirmeye aracılık etme* gibi fonksiyonları bulunmaktadır (Hafida Nuarisa & Nanta Setia Dien Labolo, 2024, s. 4).

Para fonksiyonu itibariyle malların el değiştirmesini sağlayan ve kolaylaştıran bir araçtır. Ayrıca üretilen mal veya hizmetlerin parasal değerlerinin saptanmasında hesap birimi olarak kullanılan para aynı zamanda tasarruf ve yatırımlara aracılık etmektedir (Tu vd., 2023, ss. 3-4). Paranın en başta gelen özelliği herkes tarafından kabul görmesidir. İnsanlar, paraya olan güvenlerini yitirmedikleri sürece paranın bu özelliği geçerli olmayı sürdürecektir. Para aynı zamanda servet biriktirme ve saklama işlevine sahip bir araç olma özelliğini fiyatlar genel düzeyindeki istikrara borçludur. Toplumun paraya olan ilgisi mal ve hizmetlere ait fiyatların yükselmesi yani enflasyonun arttığı durumlarda paranın değeri düşüş kaydeder (Ülgen, 2010, s. 12). Paranın diğer bir özelliği ise taşınabilir olmasıdır. Bu özellik, parayla alışverişlerin kolayca yapılabilmesini sağlamaktadır. Paranın bölünebilmesi farklı ölçekteki alışverişlere de imkân sağlamaktadır. Ayrıca paranın fiziksel olarak dayanıklı, homojen ve yapıldığı malzemenin taklit edilememesi gerekmektedir. Bir ülkede ulusal çapta tek bir para birimi kullanılır ve kanuni güvence ile korunur (Bozkurt Yüksel, 2016, s. 175).

Paranın değişim aracı olmadığı ve ticaretin trampa adı verilen mal karşılığı-mal alınması sisteminde isteklerin uyumluluğu ve çifte beraberliği söz konusu olmaktaydı. Paranın kullanımıyla birlikte mal karşılığında-para sistemi ortaya çıkmış ve her mala parasal bir değer biçilmiştir (Uyan, 2017, s. 285). Her ne kadar günümüzde takas yöntemine gündelik alışverişlerde pek rastlanmasa da çeşitli ticaret ortamlarında halen kullanılmaktadır (Bilir & Çay, 2016, s. 22). Mal-para sisteminin kurulması sonrası kişiler ihtiyaç duydukları herhangi bir mala, önceden biçilen değer (fiyat) üzerinden ödeme yaparak sahip olma imkânına kavuşmuşlardır.

20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle dijital mecralar, bilişim sistemleri ve internet teknolojisindeki gelişmeler ile pandemi süreci, uzaktan ve temassız ödeme sistemlerinin yaygınlaşmasına yol açmış para transferleri ile ödeme sistemleri üzerinde de etkisini göstermiştir. Bu alanın gelişiminde ilk adımlardan bir tanesi olarak Barclay's Bankası tarafından Londra'da 1967 yılında hizmete sunulan ve İskoç mucit Shepherd-Barron tarafından tasarlanan ilk otomatik vezne makinesi *(ATM- Automated Teller Machine)* gösterilebilir(The Washington Post, 2010). Bankacılık ödeme sistemlerine yönelik diğer önemli bir adım da kredi kartlarının ATM'lerde kullanımıdır. Plastik para olarak nitelendirilen kredi kart kullanımı ilk olarak ABD'de başlamış sonraki yıllarda ise tüm dünyaya yayılmıştır. Bu kapsamda 1914 yılında Texaco, firmaya ait ilk mahiyetteki kredi kartını çıkartmış ve dünyanın ilk kredi kartlı petrol satışını müşterilerinin hizmetine sunmuştur. Western Union Bank ise "şimdi al sonra öde" sloganını kullanarak kredili ödeme kart sistemini hizmete sunmuştur. Yaygın olarak kabul

gören ve kullanılan ilk kredi kartı ise 1958 yılında *Bank Americard*'dır (Zengin & Güngördü, 2013, s. 132). Dünyada ilk defa paranın bankalar arası transfer edilmesi işlemi ise *(EFT-electronic fund transfer)* Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirilmiştir (Sienkiewicz, 2002, s. 2). Elektronik fon transferi yanında bankalar yeni ödeme sistemlerinin geliştirilmesine ilişkin ürünler geliştirmiş bu durum ticari hayata yepyeni bir boyut kazandırmıştır.

Elektronik ticaretin iş süreçleri ile geleneksel ticaret süreçleri önemli farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda Elektronik ticaret daha hızlı, ucuz ve sağlıklı bir iş sürecine sahiptir (Çakmak vd., 2011, s. 3) Bu şekilde bir sürece sahip olan e-ticarette ödeme yöntemleri de bilişim sistemlerine uyumlu şekilde ve sanal ortamlarda yapılabildiği gibi geleneksel ticarette yer alan bazı ödeme yöntemleri ile de yapılabilmektedir. Elektronik ticarette en çok kullanılan ödeme yöntemlerinden bazıları; kredi kartı, sanal kredi kartı, EFT, Havale, mail order, FAST, paypal, elektronik para, e-cüzdan, mobil ödemeler, e-cash, e-çek, escrip, First virtual, IPIN ile eşitler arası ve denkler arası (peer to peer) ödemelerdir (Ramayanti vd., 2024, s. 1). Ayrıca kapıda kredi kartı ile veya nakit ödeme yöntemi de e-ticarette kullanılan ödeme yöntemleri arasında yer almaktadır.

Elektronik ticarette sanal ödeme yöntemlerinin yanı sıra kripto paraların da kullanımı her geçen gün artmaktadır. Son yıllarda nakit para taşımanın riskli durumlara yol açması banka kartları ve kredi kartlarının kullanımı ile giderilmeye çalışılmış ancak dolandırıcılık ve hırsızlık gibi nedenlerle hem bireyleri hem de kurumları daha güvenlikli çözümler bulma arayışına yönlendirmiştir. Bu noktada şifreli bir yapıya sahip kripto para birimlerinin kullanımı konusunda 2008 yılı itibariyle önemli gelişmeler yaşanmıştır. 2008 yılında Satoshi Nakamoto tarafından temel yapısı oluşturan ***"Bitcoin",*** tüm dünyadaki kullanıcılar için anlık para transferi ve ödeme yöntemi olarak önerilerek geliştirilmiştir. Sonraki yıllarda ise Bitcoin'e bağlı olarak altcoinler oluşturulmuş ve dünya genelinde kullanılmaya başlanmıştır (Ducrée, 2022, s. 5). Dijital paraların merkezi otoriteden bağımsız olması ve blockchain gibi yenilikçi teknolojilerle desteklenmesi, geleneksel para sistemlerine kıyasla daha güvenli, şeffaf ve erişilebilir bir yapı sunmaktadır (Hayes, 2024).

Bu çalışmanın ilk bölümünde kripto para birimleri olarak adlandırılan Bitcoin ve altcoinlerin tarihsel geçmişine, kullanımlarına ve kripto paraların ulusal ve uluslararası piyasalardaki konumlarına yer verilmiştir. Sonrasında ise; Türkiye'de kurulu bir işletmenin kripto para kabul etmesi ve/veya kullanması durumunda mevcut Tek Düzen Muhasebe Sistemi ile vergi mevzuatı uyarınca nasıl muhasebeleştirmesi ve vergilendirmesi gerektiği konusu irdelenmiştir. Söz konusu muhasebe kayıtları ve vergilendirme aşamalarının ilgilileri için bir rehber mahiyetinde olması amaç edinilmiştir.

1. Kripto Para Birimleri

1.1.Kripto Para Birimlerinin Tarihsel Gelişim Süreci

Dünya genelinde para ve bilginin anlık olarak transferi, bilişim sistemleri ve dijital platformlarda kullanılmak üzere alternatif para birimleri fikrinin ortaya atılmasına yol açmıştır. Merkezi yönetime bağlı bulunmayan kripto para birimlerinin temelleri 1998 yılında atılmıştır (Güleç, 2018, s. 21). Teorik altyapısı Wei Dai tarafından oluşturulan kripto paraların en önemli

özelliğinin kriptolu bir sistemde çalışması ve merkezî otoriteden bağımsız olarak kayıt dışı kullanılması olduğu belirtilmiştir (Victor, 2017, s. 1).

Milton Friedman 1999 yılında, internet ve bilişim teknolojilerinin hükümetlerin rollerini zayıflatacağını belirterek, dijital bir para sisteminin kurulacağını ve dünya genelindeki ekonomilere etki edeceğini ifade etmiştir (Andersson & Wegdell, 2014, s. 8). *"Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System"* yani bireyden bireye elektronik nakit para transfer sistemi isimli makalesinde Satoshi Nakamoto (2008) Bitcoin'i tanımlanmış, teknik altyapısı ve işleyişine dair detaylar paylaşmıştır. Nakamoto, Bitcoin'i kapalı bir e-posta grubuna gönderdiği makalesi ile tanıtmış, tüm dünyada anlık para transfer işlemlerini sağlayan, herhangi bir otoriteye bağlı olmayan, denetlenemeyen, paydaşlar arasında (eşten eşe) çalışan ve kriptografik şifreleme sistemine sahip bir ödeme aracı olarak tanımlamıştır (Nakamoto, 2008, s. 8). Friedman'ın öngörüleri, günümüzde Bitcoin ve diğer kripto paraların merkez bankalarının para politikalarına alternatif bir araç olarak yükselmesiyle doğrulanmış görünmektedir. Özellikle, merkezi olmayan finans (DeFi) uygulamaları ve akıllı sözleşmeler bu dönüşümün en somut örneklerindendir (Andersson & Wegdell, 2014).

1.2.Kripto Paraları Şifreleme Bilimi: *Kriptoloji*

Kripto paralar ve çeşitlerine ilişkin tanımlamalara geçmeden önce kısaca şifreleme bilimi olan Kriptolojiyi tanımlamak gerekmektedir. Bilişim sistemleri üzerinden yapılan hırsızlık, dolandırıcılık, hesap ve kimliklerin ele geçirilmesi gibi işlemler, bireylerin teknolojiye olan güvenlerini sarsmaktadır. Bu noktada elektronik ortamlarda yapılan işlemlerde kişilerin güvenlik kaygılarını gideren, onların sanal ortamlardaki mesajlarını, yazı ve işlemlerini şifreleyen, güvenli bir şekilde hedefe ulaşmasını sağlayan ve şifre çözümlemesi ile gizli verilerin açılması gibi tüm uygulamalara genel olarak ***"kriptoloji"*** adı verilmektedir (Yılmaz, 2007, s. 137).

Kripto paralar; güvenliği ön planda tutan, kriptolojik altyapıda çalışan, çeşitli ve karmaşık denklemlerle şifrelenmiş, bilişim sistemleri ile dijital platformlarda kullanılan para birimleri olarak tanımlanmaktadır (Jakovac vd., 2022, s. 6,7). Günümüzde her geçen gün Kripto para birimlerinin yaygınlaşması, kripto para birimlerine dayalı borsaların da faaliyete geçmesini sağlamıştır. Kripto paraların birey ve işletmelerin alışverişleri, ticari iş ve işlemlerine konu olmaları ve hatta kripto para üretimine yatırımların yapılması devletler, merkez bankaları, işletmeler ve bireyler gibi tüm toplum kesimlerinin dikkatini çekmektedir (Aslantaş Ateş, 2016, s. 353).

Bitcoin ve kripto para birimlerinin temelini oluşturan açık kaynak kodlu sistem yazılımları herkes tarafından kullanılabilmektedir. Söz konusu yazılımlar cep telefonu ve saatler gibi mikro sistemler tarafından kullanılabildiği gibi, bilgi işletim sistemleri, süper bilgisayarlar, uzay araçları ve yapay zekâ sistemleri gibi ileri teknolojik sistemlerde kullanılabilmektedir. Bu yazılımlar tüm kurum ve bireylerin kullanımlarına açık olarak kullanılmaktadır (Kovtun & Ivanov, 2024, s. 330). Kripto paralar, resmi otoriteler tarafından çıkarılan paralar gibi fiziksel olmayıp sadece bilgisayar ortamında, soğuk cüzdan denilen sanal ortamlarda bulunmaktadır. Kripto paraların değeri tıpkı borsalarda olduğu gibi anlık oluşan arz ve talebe bağlı olarak şekillenmektedir. Bu paralar üzerinde resmi bir makam, aracı kurum veya

banka gibi bir kurumun kontrolü bulunmadığından haciz, rehin, el koyma gibi hukuki bir işlem tesis edilememekte ve hesaplar dondurulamamaktadır (Eğilmez, 2017, s. 1).

2.Kripto Para Çeşitleri

Yukarıda anlatılan şifreli/kriptolu sanal para birimlerinden ilk olarak kullanılan ve günümüzde popüler olan para birimi ***"Bitcoin***'dir. Daha sonraki yıllarda piyasaya sürülen ve günümüzde iki bini aşan kripto paralardan dünya genelinde en çok kullanılan Bitcoin ve altcoinlerle ilgili bilgiler aşağıdaki gibidir.

2.1. Bitcoin

Altyapısı tamamlanan ve kullanıma sunulan ilk kripto para birimi Nakamato (2008)'nun makalesinde genel çerçevesi çizilen Bitcoin'dir. Daha sonraki yıllarda ise başta Ripple, Ethereum, Litecoin, Dash vb. gibi 2 bini aşkın altcoinler ortaya çıkmıştır (Erdoğan, 2018, s. 290). Bitcoin, merkezi bir otoriteden bağımsız olarak üretilen, resmi veya özel yetkili kuruluşlarca güvence verilmeyen kripto para birimi olarak adlandırılmaktadır (Majeed vd., 2021, s. 6). Bitcoin dijital para sistemi ve ekonomisini oluşturan kavram ve konular bütünü olarak ta tanımlanabilmektedir. Bitcoin 8 basamağa kadar bölümlenebilmekte ve kripto paraların kullanıldığı iş ve işlemlerde Bitcoin kısaca **"BTC"** olarak tanımlanmaktadır. Bitcoin piyasasında 0,00000001 Bitcoin'lik işlem yapma imkânı bulunmaktadır (Çarkacioğlu, 2016, s. 11). Bitcoin para biriminin en küçük yapıtaşı Satoshi olup 100 milyon adet satoshi 1 BTC'yi oluşturmaktadır. Dünya geneli Bitcoin arzı ise 21 Milyon BTC ile sınırlıdır (Hayes, 2024).

Bitcoin ile işlem yapılmadan önce bir Bitcoin cüzdanı temin edilmesi/satın alınması gerekmektedir. Bitcoin cüzdanını normal hayatta kişilerin kullandığı cüzdan gibi düşünebiliriz. Bu cüzdanın içerisinde günlük kullanıma yönelik ya da temin edilen tüm Bitcoin miktarı bulundurulabilir. Bitcoin miktarları cüzdan içinde yer alan ve "*blockchain*" adlı sanal bir deftere kayıtlı olarak bulunmaktadır (bitcoin.org, 2024). Cüzdan indirilen bir program vasıtasıyla kullanılabileceği gibi web tabanlı servislerle de kullanılmaktadır. Bitcoin cüzdanının kullanımında kişiye özel bir sanal adres oluşturulmakta BTC'lerin transferi bu adres kullanılarak yapılmaktadır (Aslantaş Ateş, 2016, s. 356). Bitcoin işlemi yapacak kullanıcıların ellerinde bulunan BTC miktarını ve oluşturulan adres bilgilerini kaydeden Bitcoin cüzdanının ve sanal kayıt defterinin güvenliği için kullanıcıların antivirüs programı kullanması ve sürekli olarak bilgilerini yedeklemesi gerekmektedir. Bitcoinlerin dijital bir imza zincirinden oluşmasının yanında kullanıcının açık ve özel anahtara sahip olması gerekmektedir. Herhangi bir şekilde bu anahtarlar unutulur ya da sanal kayıt defteri silinirse, kişiye ait tüm Bitcoin'ler kaybedilmiş olur (K. J. O'Dwyer & D. Malone, 2014, s. 1).

Bitcoin temini herhangi bir para birimi karşılığında yapılabilmektedir. Bu sayede kişiler, Bitcoin kabul eden herhangi bir işyerinden veya websitesinden ihtiyaç duydukları ürün ve hizmetlerin alım-satımını gerçekleştirebilmektedir (Cengiz, 2018, s. 92). Her ne kadar teknik detayları ve dijital iş ve işlemleri karmaşık bir yapıda olsa da, Bitcoin'in kullanımı oldukça kolaydır. Kullanıma sunulan ve Tablet, Bilgisayar ve Cep Telefonları ile kullanılan birçok cüzdan uygulaması bulunmakta, bu programlar aracılığıyla Bitcoin alım satımı yapılabilmektedir. Ayrıca Bitcoin satmak isteyen diğer kullanıcılardan da temin

edilebilmektedir. Bitcoin alış ve satışlarında USD, Euro, TL. vb. para birimleri kullanılabilmektedir. Bitcoin cüzdanı bulunanlar Bitcoin ile alış veriş yapabilmekte, 7/24 ücretsiz ve hızlı ödeme/transfer yapabilmektedir. Bitcoin'in popüler hale gelmesinde, transferinin ücretsiz ve oldukça hızlı olmasının yanı sıra EFT, Havale, SWIFT, banka masrafları gibi ödemelerin bulunmaması öne çıkmaktadır (Çarkacioğlu, 2016, s. 12). Ayrıca Bitcoin transferlerinin ve miktarlarının herhangi bir otorite veya kamu kesimi tarafından kontrol edilmemesi, tarafların kimliklerinin gizli olması ve uçtan uca bağlantılı yapıya sahip olması gibi nedenlerle kullanımı her geçen gün artmaktadır.

Bitcoin sisteminde kripto sisteminin yanında yer alan diğer bir güvenlik tedbiri zaman damgası uygulamasıdır. Zaman damgası kullanımı ile Bitcoin'in kopyalanması ve mükerrer kullanımı engellenmiştir. Her yeni işlemde zaman damgası ve hesaplara ilişkin bilgiler sistem tarafından teyit ve kontrol edilmektedir. Tüm bu işlemleri yapan ve zaman damgalarını doğrulayan sistemlere ise madenciler (miners) adı verilmektedir. Mining yolu ile şifreli matematiksel formüllerin, bilgisayarlara yüklenen programlar vasıtasıyla çözümlenmesi işlemleri yapılmakta ve Bitcoin üretimi gerçekleşmektedir (Pirinççi, 2018, s. 48) Bitcoin üretimi oldukça karmaşık algoritmaların bilgisayarlarda çözümünü gerektirmektedir. Bu nedenle yüksek kapasiteli bilgisayarlarını Bitcoin üretimine tahsis eden Bitcoin madencilerine Bitcoin yazılımı tarafından ortalama 25 BTC'lik ödüller verilebilmektedir (Aslantaş Ateş, 2016, s. 357). Bitcoin ağı 21 Milyon Bitcoin üretebilecek şekilde tasarlanmıştır. 23.12.2024 tarihi itibariyle toplam 19.800.071 adet Bitcoin üretilmiştir (coinbase.com, 2024). 21 Milyon Bitcoin'in 2140 yılına kadar üretilmesi planlanmaktadır. Bitcoin üretim miktarında son yıllarda azalış trendine girilmiştir. Bitcoin arzının azalmasının yanında her geçen gün talebinin artması, Bitcoin fiyatlarının değer artışını dalgalı bir şekle sokacaktır (Benzekrı & Özütler, 2021, s. 298).

Bitcoin'le birlikte dünya genelinde kullanıma sunulan, tıpkı Bitcoin gibi teknik altyapı ve özelliklere sahip birçok farklı türde kriptolu bitcoinler de bulunmaktadır. Bitcoine rakip olarak kabul edilebilecek ve türevleri olarak geliştirilen bu kriptolu paralara da "altcoin" adı verilmektedir (Çarkacioğlu, 2016, ss. 54-55). Dünya genelinde Japonya, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa, İrlanda, Kanada ve İngiltere gibi ülkelerde mal veya hizmetlerin alım-satım işlemleri ve hatta bazı firmalarca çalışanlarına ücret ödemeleri Bitcoin ve altcoin transferleri yoluyla yapılmaktadır. Ayrıca bu ülkelerde nakit karşılığı Bitcoin alımı yapılan ve Bitcoin karşılığı nakit para çekilen ATM'ler de bulunmaktadır. Dünya genelinde ilk Bitcoin ATM'si Kanada'da faaliyete geçmiş olup Türkiye'de ise ilk olarak İstanbul Atatürk Havalimanı'nda kullanıma sunulmuştur (cointelegraph, 2024).

2.2. Bitcoin Kullanımının Avantaj ve Dezavantajları

Bitcoin kullanılarak yapılan ödemeler 7/24 güvenli ve hızlı yapılabilmektedir. Herhangi bir imzaya, bir elektronik kart kullanmaya ve pin girmeye gerek duyulmadan transfer işlemleri gerçekleştirilebilmektedir. Bitcoin kullanıcıları, gerekli güvenlik tedbirlerini almaları ile birlikte Bitcoin yazılımının sağladığı kripto sistemi sayesinde yapılması istenen tüm işlemleri güvenli bir ortamda ve hızlı bir şekilde yapabilmektedir (Bozkurt Yüksel, 2016, s. 49). Bitcoin işlemlerinde zaman ve yer kısıtlaması bulunmamakta, işlemler hızlı bir şekilde yapılmakta ve herhangi bir ücret ödenmemektedir. Banka ödemelerinde kullanılan IBAN numarası gibi

Bitcoin sisteminde de eşler arası(P2P) tanımlaması bulunmaktadır. Bu yapı hatalı girilen adrese Bitcoin gönderimini engeller.

Tüm bu olumlu özelliklerinin yanında Bitcoin sistemi üzerinden yapılan işlemler anlık ve tek kullanımlık olduğundan yapılan işlemler ve ödemelerin geri dönüşü bulunmamaktadır. Bir kullanıcının yapmış olduğu hatalı transfer ve ödeme işlemini iptal edebilmesi için 10 dakikası bulunmaktadır. Hatalı işlemler ile yanlış yapılan ödemeler kurgulanan onay mekanizmasıyla onay sistemine tabi tutulmakta böylece hem hatalı işlemler hem de çifte harcamalar engellemiş olmaktadır (Gowda & Chakravorty, 2021, s. 531). Bu nedenle bilinen kişilere ödeme yapılmalıdır çünkü sadece ödeme alan kişi tarafından geri transfer işlemi yapılabilmektedir. Bticoin sistemi tarafından yapılan ödeme ve transfer işlemini hiçbir kamu otoritesi, bilgisayar programcısı, birey, tüzel kişilik ve sistemi tasarlayanlar dahi iptal edememektedir. Aynı şekilde madenciler tarafından üretimi yapılarak Blok-Zincir'e yazılmış bir işlem değiştirilemez, iptal edilemez ve geri de alınamaz (Tripathi vd., 2023, s. 4). Ödeme ve transferlerin Bitcoin yazılımının öngördüğü şekilde ve kriptolu olarak yapılması gerekmektedir. Ayrıca bütün Bitcoin işlemleri ve bakiyeler Bitcoin yazılımına sahip herkesçe görülebilmektedir. Ancak kullanıcıya ait kimlik bilgileri gizlidir ve paylaşılmamaktadır (Osmanoğlu & Selçuk, 2022, s. 349).

Olumlu ve olumsuz yönleri ile Bitcoin ve altcoinler, merkezi bir otorite tarafından denetlenmemekte bununla birlikte Bitcoin piyasasında ani ve spekülatif artış ve azalışlar kimi kullanıcılara karlılık sağlarken kimi kullanıcıların elindeki mal varlıklarının kaybolmasına neden olmaktadır. Ayrıca sözü edilen kripto paralar için dünya genelinde yasal bir düzenleme ve devlet sigorta fonu gibi bir uygulama söz konusu olmadığından, kaybedilen ya da şifresi çalınan Bitcoin ve benzeri sanal paraların yitirilmesi halinde geri dönüşü mümkün bulunmamaktadır (Karim vd., 2023, s. 3).

Mevcut para sistemlerinin zamanla değişim ve dönüşüme uğrayacağı böylece yerlerini elektronik ve kriptolu para sistemlerine bırakacağı düşünülmektedir. Ayrıca kripto para sistemlerinin sınırlı sayıda üretilmesi enflasyonist etkilerinin de merkez bankası paralarına kıyasla sınırlı olacağı sonucunu doğurmaktadır. Kripto paraların öne çıkan avantaj ve dezavantajları aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir (Alpago, 2018, ss. 425-426):

Çizelge.1: Kripto Paraların Avantaj ve Dezavantajları

Avantajlar	Dezavantajlar
Uygulanması basit ve güvenli olup, mobilitesi yüksektir.	Kaybolma riski taşımaktadır.
İzi sürülememektedir.	Kullanım alanı değişkenlik arz eder.Dar bir kullanım alanına sahiptir.
Düşük enflasyonist etkiye sahiptir.	Bilgi yetersizliği ve belirsizlikleri vardır.
Düşük çökme riski vardır.	İzi sürülemez.
Dünyanın her yerine anlık ödeme özgürlüğü sağlar, zaman sınırlaması yoktur.	Ödeme ve transfer sonucunda, iptal ya da geri ödeme durumu yoktur.
Kamusal denetim ve müdahale yoktur.	İşlemlerde tüm sorumluluk kullanıcıya aittir.
Anonimdir. Takma adla ya da üçüncü kişiler tarafından tespit edilememektedir.	Bilgisayar korsanları tarafından yapılan saldırılarda hesap dondurulması ya da şifre iptali mümkün değildir.

Kaynak: (Alpago, 2018)

2.3. Blok Zinciri (Blockchain)

Blok Zinciri, "*blockchain*'in Türkçe'ye çevrilmiş adıdır. Bir blok zinciri, hesap defterlerine girişlerle birlikte hesap hareketlerini gösteren veriler bütünüdür. Bitcoin ve altcoin sistemlerinde her hareket gerçekliğini korunması amacıyla dijital sistem üzerinde imzalanır ve hiçbir otorite kripto paralara ait kayıtlara doğrudan ya da dolaylı bir biçimde müdahale edemez. Böylece hem hesap sistemi hem de hesap hareketlerinin güvenliği sağlanmış olmaktadır (Tripathi vd., 2023, s. 2). Blok zincir, dijital varlıklar, para birimleri ve emtiaları besleyen, dağıtımı yapılmış bir veritabanı ya da muhasebe defteri olarak tanımlanmaktadır (Gokoglan & Cetin, 2022, s. 73). Blok zincir, tüm dijital işlemlerin kayıt altına alınarak saklanması, tüm kullanıcılara açık, sıralı ve zaman damgalı, şeffaf olarak yapılan Bitcoin transfer işlemlerini içeren dünya geneli dijital hesap defteri olarak tanımlanabilir (Hayes, 2024).

Blockchain teknolojisi bilişim altyapısının ve teknolojik gelişmelerin etkisinde geliştirilmiş dijital bir altyapıya sahiptir. Blok zinciri sistemi ilk etapta Bitcoin ve kripto paraların transferinde kullanılmış akabinde bünyesinde mevcut bulunan yenilikçi ve yüksek teknolojik imkanlarla bankacılık, finansal sistemler, iletişim, savunma sanayi ve kamu hizmetlerinde kullanımı yaygınlaşmaktadır (Güleç, 2018, s. 24). Türkiye'de özel sektör bağlamında blok zincir teknolojisinden yararlanan ilk finansal kuruluş Akbank olmuş, uluslararası para transfer sistemi ile şeffaflık ve hızını artırarak teknoloji firması Ripple ile anlaşmıştır (Akbank, 2017). Kamuda blokzincir kullanımının ilk örneği ise Ticaret Bakanlığı olmuştur. 10 Ocak 2019 tarihinde Türkiye Bilişim Vakfı uhdesindeki ***"Blokzincir Türkiye Platformu"*** ile imzalanan anlaşma ile Ticaret Bakanlığı, Blokzincir Türkiye Platformunun kamu kesimindeki ilk üyesi olacaktır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

2.4. Diğer Kripto Para Birimleri

Günümüz para sistemlerinin özellikleri arasında yer alan merkezi bir otoriteye bağımlı olmak, Bitcoin ve kendisine alternatif olarak üretilen özel ya da genel kullanım amaçlı altcoinler için geçerli değildir. Söz konusu altcoinler tıpkı Bitcoin benzeri piyasalarda işlem görmekte, mal-hizmetlerin alış ve satışlarına konu edilebilmektedir. Bitcoin'e alternatif olan paralar arasında yaygın olarak kullanılanları; Litecoin, Ripple, Darkcoin, Namecoin, Anoncoin, Counterpay, Nextcoin ve Ethereum'dur. Bu sayılanlara ek olarak her gün yeni altcoinler piyasaya girmekte ve işlem görmektedir (Coinmarketcap, 2019). Piyasalarda kullanıma sunulan tüm kripto paraların değerleri arz ve talep koşulları tarafından yine piyasada belirlenmektedir.

Altcoinleri de kapsayan Bitcoin piyasası geleneksel para piyasaları ve borsaları gibi işlem görmektedir. Oluşan yapı içerisinde kripto paralar takas edilmekte, arz ve talep koşullarından Bitcoin piyasası etkilenmektedir. Bitcoin'in uluslararası kur değerinde ülkelere göre ve beklentilere göre çeşitli iniş ve çıkışlar olmuştur. Bu dalgalanmaların nedenleri arasında diğer para birimlerindeki oynaklıklar, politik gelişmeler, bazı ülkelerin bitcoin kullanımını yasaklamaları ya da aleyhinde düzenleme yapmaları (Aquilina vd., 2024, s. 5), bitcoin ile ilgili çıkan haberler, arama motorlarında kripto paraların aranması, diğer emtia ve borsaların düşüş ve yükselişleri etkili olabilmektedir (Dunn, 2024, s. 3).

3.2. Kripto Para ve Bitcoinlere Küresel Yaklaşım

Dünya genelinde kripto paraların kanuni statüsü henüz tam anlamıyla belirlenebilmiş değildir. Kimi ülkeler Bitcoin ve Altcoin kullanılması yoluyla ödeme ve transfer yöntemlerini yasaklarken, kimi ülkeler bu konuda yasal zemini oluşturarak muhasebeleştirmeye ve vergilendirmeye başlamıştır. Örneğin; Almanya'da Bitcoin ***"özel bir para birimi"*** olarak tanımlanırken, Rusya'da oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Rusya'da halen Bitcoin'in ticari işlemlerde kullanımı ve Bitcoin'i Ruble'ye dönüştürmek yasaktır. Çin'de ise Rusya'ya benzer bir şekilde Bitcoin'in yasadışı kullanımı, kara paranın aklanması, uyuşturucu ticareti ve kaçakçılık faaliyetlerinde kullanılan araçlardan biri olduğu gerekçesiyle 5 Aralık 2013 tarihinde yasaklamıştır. İzlanda, Bangladeş, Bolivya, Ekvador ve Tayland'da Bitcoin'i yasaklayan ülkeler arasında yer almaktadır (Çarkacioğlu, 2016, s. 58).

Japonya Bitcoin'i yasal bir ödeme biçimi ve emtia olarak değerlendirmektedir. Ancak Japonya Merkez Bankası Bitcoin fiyatlarındaki oynaklığın normal olmadığını, Bitcoin ile yapılacak işlemlerin yatırım ya da spekülatif amaçlı yapılabileceği görüşündedir (Orhan vd., 2021, s. 52). Bunun yanında Japonya, kara paranın kripto paralar kullanılarak aklanmasının önüne geçmeye çalışmaktadır.

Kanada'da ise kripto paralara mal ve hizmetlere uygulanan statü uygulanmakta olup tıpkı Japonya gibi Kanada'da kripto paraları emtia olarak değerlendirmektedir. Kanada yasalarına göre kripto paralar değerli madenler kapsamında görülmekte, değer artış kazancı ve ticari faaliyet kazancı olarak vergilendirilmektedir (Balutel vd., 2024, s. 779). Avrupa Birliğine üye ülkeler genel itibariyle kripto paraların; terör finansmanını sağlama ve kara para aklama durumları dışında kullanımını serbest tutmaktadır. Bununla ilgili bazı düzenlemeler ve yasa teklifleri de bulunmaktadır (EU Parliament, 2023). Birleşik Krallık'ta ise kripto paralar mal veya hizmet satışı gibi değerlendirilmek suretiyle vergilendirilmektedir. Almanya'nın Kanada gibi Bitcoin'i özel bir para birimi olarak tanımlaması, bu süreçte Türkiye'nin de mevcut düzenleme eksikliğinin bulunduğunu ve bu eksikliklerin yol açtığı kayıt dışılığın hem kamu kesimi hem de yerel yatırımcılar için getirdiği belirsizlikler daha belirgin bir hale gelmektedir (Balutel vd., 2024).

ABD'de kripto paralar emtia olarak kabul edilmiş olup Kripto paralarla ilgili işlemler serbestçe yürütülmekte olup vergilendirilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Amerika'da birçok işletme kripto paralar veya Bitcoin ile tahsilat ve ödemeler kabul etmektedir. Bulgaristan, Brezilya, Finlandiya ve Danimarka gibi ülkeler Bitcoin kullanımının vergilendirilmesi konusunda birtakım düzenlemeler yapmıştır (Özdemir vd., 2018, s. 97).

Ülkelerin kripto paralara ve vergilendirilmesine ilişkin farklı yaklaşımlar içinde oldukları görülmektedir. Bu noktada ülkeler bazında kripto paraların vergilendirilmesi birtakım zorluklar içermektedir. En önemlisi işlemleri gerçekleştiren kişilerin kimlik tespitlerinin yapılamamasıdır. Kripto para alım ve satımında sanal döviz büroları kişilerden IBAN bilgilerini talep etmektedir. Böylelikle Bitcoin ve altcoin alış ve satış kayıt bilgileri bankalar nezdinde kayıt edilebilmektedir. Bu noktada kripto paraların vergilendirilmesi, Bitcoin ve altcoinlerin, mevcut kullanılan para cinslerine çevrilmesiyle vergilendirilebilme imkanını doğurmaktadır (Bozdoğanoğlu, 2024, s. 8).

3.2. Türkiye'de Bitcoin ve Altcoinlere İlişkin Kanuni Çerçeve

Türkiye'de bitcoin ile ilgili yapılan ilk resmî açıklama Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından yapılmıştır. Söz konusu açıklamada özetle; "*Bitcoin'in herhangi bir resmi kuruluşla bağlantısının bulunmadığı, ihraç edilmediği bu nedenle elektronik para olarak kabul edilemeyeceği, kripto paraların 27.06.2013 tarih ve 28690 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6493 Sayılı "Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun kapsamında değerlendirilemeyeceği belirtilmektedir. Bitcoin ve altcoinleri ile yapılan ödemeler ve transferlerde tarafların kimliklerinin bilinmesinin mümkün olmadığı, yasadışı faaliyetlerde kullanılma ihtimallerinin bulunduğu, sanal cüzdanların çalınma risklerinin bulunduğu ve Bitcoin piyasasının aşırı oynak olduğu değerlendirilmiştir.*

Herhangi bir resmi ya da özel kuruluş tarafından ihraç edilmeyen ve karşılığı için güvence verilmeyen bir sanal para birimi olarak bilinen Bitcoin, mevcut yapısı ve işleyişi itibarıyla Kanun kapsamında elektronik para olarak değerlendirilmemekte, bu nedenle de Kanun çerçevesinde gözetim ve denetimi mümkün görülmemektedir…" denilmektedir (BDDK, 2013).

6493 sayılı yasa kapsamında hazırlanan ve 27 Haziran 2014 tarihli ve 29043 sayılı Resmî Gazetede ile yayımlanan *Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para İhracı ile Ödeme Kuruluşları ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanunda* elektronik para şu şekilde tanımlanmıştır (Ödeme Sistemleri Kanunu, 2013):

"ç) Elektronik para: Elektronik para ihraç eden kuruluş tarafından kabul edilen fon karşılığı ihraç edilen, elektronik olarak saklanan, Kanunda tanımlanan ödeme işlemlerini gerçekleştirmek için kullanılan ve elektronik para ihraç eden kuruluş dışındaki gerçek ve tüzel kişiler tarafından da ödeme aracı olarak kabul edilen parasal değeri..,"

Kanuna ilişkin olarak yayımlanan yönetmelikte de Elektronik para ihraç edebilecek kurum ve kuruluşların 19.10.2005 tarih ve 5411 sayılı kanun kapsamındaki Bankalar ile kendisine elektronik para ihraç etme yetkisi verilen tüzel kişilikler olarak tanımlanmıştır. Bitcoin'i ihraç eden herhangi bir kurum ya da kuruluşun bulunmaması, elektronik paranın bir fon karşılığında ihraç edilmesi, açık kaynak kodlu bir yazılım ile çalışması ve ödeme ve transfer işlemlerinde herhangi bir devlet ya da kuruluşun teminatı bulunmadığından hareketle Bitcoin'in elektronik para statüsünde değerlendirilmesi mümkün bulunmamaktadır (mevzuat.gov.tr, 2021).

4.Türkiye'de Bitcoin Paralarının Muhasebeleştirilmesi ve Vergilendirilmesi: Uygulama Örneği

Türkiye'de dijital paralar arasında yer alan kripto paralar ve Bitcoin ile ilgili halen yasal bir düzenleme bulunmamaktadır. Dünya'da ve Türkiye'de kripto paraların muhasebe kayıtlarına alınması ve vergilendirilmesi konularında tartışmalar ve farklı görüşler bulunmaktadır. Günay ve Kargı (2018) kripto paraların emtia olarak değerlendirilmesi neticesinde gelir, kurumlar ve katma değer vergisi kapsamında vergilendirilebileceğini belirtmişlerdir (Günay & Kargı, 2018, s. 73). Türkiye açısından Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve Sermaye Piyasası Kurumu (SPK)'na göre ise kripto paralar elektronik para olarak değerlendirilmemektedir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası da

Bitcoin ve altcoinleri yakın takibe aldığını açıklamıştır. TCMB, BDDK, SPK'dan oluşan bir çalışma grubunun kripto paralarla ilgili çalışmalar yürüttüğü de duyurulmuştur.

Bitcoin'in vergilendirilmesi konusunda yapılacak çalışmalarda en önemli sorun Bitcoin ve altcoinlerin bağlı bulunduğu bir merkezin olmaması ve işlemleri yapanların kimlik bilgileri ile işlem tutarlarının kayıt altına alınamamasıdır. Türkiye'de Bitcoin kabul eden çeşitli kişi ve firmalar bulunmaktadır. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de her geçen gün Bitcoin piyasası genişlemektedir. Her ne kadar kripto paraların karmaşık ve tamamen dijital bir yapıda olması, bu paraların muhasebeleştirilmesine engel değildir. Kripto paraları kullanan ve bu paralar ile ödeme işlemleri yapan kişi ve işletmelerin her geçen gün artması, kamu otoritesinin bu konuda yeni kararlar almasına yol açacaktır. Esas itibariyle şirketlerin kullandığı muhasebe sisteminde temel alınan husus, kullanıcılara ve ilgililere işletme içi ve dışındaki tüm finansal bilgileri eksiksiz, tam ve doğru bir şekilde sunmasıdır (Aslantaş Ateş, 2016, s. 362).

Bitcoin'in muhasebeleştirilmesi aşamasında, Bitcoin'in hangi türde değerlendirilmesi gerektiği halen belirsizdir. Tartışmalar Bitcoin'in ***para, menkul kıymet*** ve ***emtia*** olup olmadığı çerçevesinde yapılmaktadır. Her halükarda, Bitcoin'in Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Tek Düzen Hesap Planı (TDHP) çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Kripto paralarla ilgili herhangi bir yasal düzenleme bulunmamakla birlikte, 26.12.1992 tarih ve 21447 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanan 1 Sıra No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'nin *I-Muhasebenin Temel Kavramları* bölümünde sayılan *Dönemsellik* ve *Parayla Ölçülme* kavramları gereği işletmeler bazında Bitcoin ve altcoinler aktifleştirilerek dönen varlıklar grubu *(1 yıl içerisinde nakde dönüştürülebilecek likidite gücüne sahip iktisadi kıymetler/varlıklar*) içerisinde *"108 Diğer Hazır Değerler"* veya kullanım amacına göre *"118 Diğer Menkul Kıymetler"* hesaplarında kayıt altına alınarak izlenmesi uygun görülebilmektedir.

Tek Düzen Hesap Planı uygulamaları kapsamında ve Genel Kabul görmüş muhasebe ilkelerinden olan parayla ölçülme kavramı gereği olarak, kripto paranın aktifleştirilmesi ile ilgili işlemler konusunda işletmelere rehberlik edebilecek mahiyette örnek olayın ve analizlerinin aşağıdaki gibi olması gerekmektedir.

4.1.*Örnek Olay Kapsamında Bir İşletmede Bitcoin'in Ödeme Aracı Olarak Kullanılması Amacıyla İşletme Aktifine İktisap Ettirilme Süreci:*

a) *İşletme 01.12.2024 tarihinde nakit fazlasını değerlendirmek ve ödeme işlemlerinde kripto para kullanmak üzere 1 Bitcoin= 96.998,95 $ (USD) olmak üzere 5 adet Bitcoin almıştır. Ödemesini banka kanalıyla gerçekleştirmiştir.(01.12.2024 tarihinde 1$=34,70 TL.)*[1]

01/12/2024

108 Diğer Hazır Değerler 3.365.863,53

-108.01. Bitcoin

102 Bankalar 3.365.863,53

/

[1] *Muhasebe kayıtlarındaki değerler, gerçek değerlere yakınsaması amacıyla yaklaşık olarak dikkate alınmış olup, bitcoin fiyatında ve döviz kurunda değişimler olabilecektir. Esas olan muhasebe kayıtlarının hesap sistemlerindeki görünümleri ve vergilendirme sürecine yansımalardır.*

- *31/12/2024 Tarihinde dolar kurunun değişmediği fakat 1 BTC=100.000,00 $ değerine ulaştığı varsayımı altında dönem sonunda yapılması gereken değerleme işlemi aşağıdaki gibidir. (Bu kayıt, Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri'nde yer alan dönemsellik kavramı gereği yapılır.)*

31/12/2024

108 Diğer Hazır Değerler 520.682,17
-108.01. Bitcoin
646 Kambiyo Karları 520.682,17
/

-100.000,00-96.998,95= 3.001,05 $/1 adet BTC'de oluşan kambiyo kârı
5 adet BTC'de oluşan kambiyo karı: 3.001,05$ x5 = 15.005,25 $
Parayla ölçülme kavramı gereği TL cinsinden kambiyo karının hesaplanması:
15.005,25x34,70=520.682,17 TL'dir.

a-1) 26.04.2014 tarih ve 28983 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren KDV Genel Uygulama Tebliği'nin ***"5.3.Kur Farkları"*** bölümünde;

"Bedelin döviz cinsinden veya dövize endekslenerek ifade edildiği işlemlerde, bedelin kısmen veya tamamen vergiyi doğuran olayın vuku bulduğu tarihten sonra ödenmesi halinde, satıcı lehine ortaya çıkan kur farkı esas itibarıyla vade farkı mahiyetinde olduğundan, matrahın bir unsuru olarak vergilendirilmesi gerekmektedir.

Buna göre, teslim veya hizmetin yapıldığı tarih ile bedelin tahsil edildiği tarih arasında ortaya çıkan lehte kur farkı için satıcı tarafından fatura düzenlenmek ve faturada gösterilen kur farkına, teslim veya hizmetin yapıldığı tarihte bu işlemler için geçerli olan oran uygulanmak suretiyle KDV hesaplanır.

Bedelin tahsil edildiği tarihte alıcı lehine kur farkı oluşması halinde, kur farkı tutarı üzerinden alıcı tarafından satıcıya bir fatura düzenlenerek, teslim ve hizmetin yapıldığı tarihteki oran üzerinden KDV hesaplanması gerekmektedir.

Yılsonlarında ve geçici vergi dönemlerinde, Vergi Usul Kanunu uyarınca yapılan değerlemeler sonucu oluşan kur farkları üzerinden KDV hesaplanmaz." hükümleri yer almaktadır (GİB, 2014).

a-2) Satış işlemine konu olmaması ve sadece dönem sonu değerlemesi olduğu için Katma Değer Vergisi hesaplanmamaktadır. Ancak ilgili kambiyo karı 690 dönem kar veya zararı hesabının alacağına devredilerek kapatılır ve dönem net karını arttırmak veya var ise dönem zararını azaltmak üzere dönem sonu işlemlerine devam edilir.

b) 31/12/2024 Tarihinde dolar kurunun değişmediği fakat 1 BTC=90.000,00$ değerine düştüğü varsayımı altında dönem sonunda yapılması gereken değerleme işlemi aşağıdaki gibidir. (Bu kayıt, Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerinde yer alan dönemsellik kavramı gereği yapılır.)

31/12/2024

656 Kambiyo Zararları 1.214.317,82

108 Diğer Hazır Değerler 1.214.317,82
-108.01. Bitcoin
_____ / _____

96.998,949-90.000,00= 6.998,95 $/1 adet BTC'de oluşan kambiyo zararı
5 adet BTC'de oluşan kambiyo zararı: 6.998,95$ x5 = 34.994,75 $
Parayla ölçülme kavramı gereği TL cinsinden kambiyo zararının hesaplanması:
34.994,75x34,7= 1.214.317,82 TL'dir.

b-1) Yukarıda yapılan açıklamalar ve ilgili yasal düzenleme gereğince; satış işlemine konu olmaması ve sadece dönem sonu değerlemesi olduğu için Katma Değer Vergisi uygulanmaz. Ancak, Muhasebe temel kavramlarından tam açıklama ve sosyal sorumluluk kavramlarının gereği olarak işletmenin ilgilisi olan bilgi kullanıcılarına temel finansal tablolar aracılığı ile net gerçek değerleri ihtiva eden finansal bilgiler tam, doğru, karşılaştırılabilir ve anlaşılabilir şekilde sunulmak zorundadır. Bu nedenle İşletmenin dönem sonu işlemleri kapsamında, işletmenin bir takvim yılı içerisindeki faaliyetlerini rakamsal olarak gösteren gelir tablosunun oluşturulması esnasında, kripto paranın değer kaybı nedeniyle oluşan kambiyo zararı *'656 Kambiyo Zararları'* hesabının alt bir hesabında kaydedilerek raporlanmalıdır. Bu durum *690 Dönem kar/zarar hesabı*nın borç bakiyesini arttırmak suretiyle, *691 Dönem karı vergi ve diğer yasal yükümlülükler karşılığı* (Yıllık Kurumlar/Gelir Vergisi) hesabının ve aynı zamanda *692 Dönem Net Karı hesabı* bakiyesinin azalmasına sebebiyet verecektir.

Hazırlanan gelir tablosu neticesinde *692 Dönem Net Karı* hesabının bakiyesi *"Ticari Kârı"* ifade edecektir. Gelir tablosundan elde edilen ticari kar, yıllık kurumlar/gelir vergisi beyannamesi üzerinde *"Mali Kâra* dönüştürülecektir. Ticari kardan mali kara beyanname üzerinde geçiş yapılırken dönem içerisinde katlanılan ve kanunen kabul edilmeyen giderlerin gelir tablosundan alınan ticari karın üzerine eklenmesi ve var ise uygulanacak istisna ile muafiyetler düşüldükten sonra vergi matrahına ulaşılması gerekmektedir.

Açıklanan nedenler çerçevesinde, kripto paraların ülkemizde yerleşik mali mevzuatta yerinin olmaması ve ilgili denetleyici-düzenleyici kuruluşlar tarafından menkul kıymet olarak da kabul edilmemesi sebebiyle kripto paraların alış tarihindeki değerleri ile değerleme günü *(örnek olayımızda yıl sonu olarak 31/12/2024 tarihi esas alınmıştır)* arasındaki değerler farkının negatif olması sonucunda oluşacak kambiyo zararlarının, işletme bilgi kullanıcılarına gelir tablosunda raporlanırken *656 kambiyo zararları hesabı*nda izlenmesi mümkün olmakla birlikte bunların aslında kanunen kabul edilmeyen gider olarak değerlendirilip beyanname üzerinde ticari kârdan mali kâra geçilirken matrahın üzerine eklenmesi gerekecektir. Mevcut yasal mevzuat gereğince kripto paraların değerlemesinde uygulanacak değer düşüklüğü karşılıkları veya kambiyo zararlarının mali kara geçiş noktasında ticari kârın üzerine kanunen kabul edilmeyen gider olarak eklenmemesi durumu, hazine açısından vergi ziyaına ve maliye tarafından cezai yaptırım uygulanmasına sebebiyet verebilecektir.

4.1.1. Kripto Paralardan Elde Edilen Kambiyo Karlarının KDV Yönünden Değerlendirilmesi

KDV Genel Uygulama Tebliği'nin "**1.2.2. Kur Farkları"** bölümünde;

"*Teslim veya hizmetin yapıldığı tarih ile bedelin tahsil edildiği tarih arasında ortaya çıkan lehte kur farkı için satıcı tarafından faturada gösterilen kur farkına, teslim veya hizmetin yapıldığı tarihte bu işlemler için geçerli olan oran uygulanmak suretiyle KDV hesaplanır. Bedelin tahsil edildiği tarihte alıcı lehine kur farkı oluşması halinde, kur farkı tutarı üzerinden alıcı tarafından, teslim ve hizmetin yapıldığı tarihteki oran üzerinden KDV hesaplanması gerekmektedir."* denilmektedir.

"2.1.4.2. Matrahta Değişiklik" bölümünde ise;

"Alıcı lehine, ödemenin yapıldığı tarihte kur farkı oluşması halinde ise kur farkı tutarı üzerinden alıcı tarafından satıcıya bir fatura düzenlenerek, teslim ve hizmetin yapıldığı tarihteki oran üzerinden KDV hesaplanması gerekmektedir. Böylece, matrahta oluşan azalma tutarı, tevkifata tabi tutulmayan KDV tutarı ile birlikte, satıcı tarafından alıcıya iade edilir. Ayrıca, söz konusu KDV tutarı alıcı tarafından 1 No.lu KDV beyannamesi ile beyan edilir." hükmü yer almaktadır.

a) ***Yukarıda verilen örnek kapsamında aktifleştirilen kripto paranın ticari mal alımı karşılığında ödeme aracı olarak kullanılmasında örnek olay ise aşağıdaki gibidir.***

a-1) *İşletme 01.11.2024 tarihinde TL cinsinden aktifleştirdiği Bitcoin'lerin tamamını 15.11.2024 tarihinde ticari mal alımı karşılığında borçlanmış olduğu satıcıya borcunu ödemek üzere banka üzerinden satışını gerçekleştirmiş ve elde edilen tutarı banka hesabına 30.11.2024 tarihinde yatırarak satıcıya olan borç ödemesini mevcut banka hesabı üzerine çek keşide ederek gerçekleştirmiştir. (30.11.2024 tarihinde kur sabit kabul edilmiş olup, 1 BTC= 96.589,16 $)*

15/11/2024

153 Ticari Mallar 14.201.880,73
191 İndirilecek KDV 2.556.338,53
320 Satıcılar 16.758.219,26

/

30/11/2024

102 Bankalar 16.758.219,26
108 Diğer Hazır Değerler 14.141.626,23
646 Kambiyo Karı 71.100,30
391 Hesaplanan KDV 2.545.492,73

/

30/11/2024

320 Satıcılar 16.758.219,26
103 Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri(-) 16.758.219,26

/

b) Yukarıdaki örnekte *"391 Hesaplanan KDV"* hesabında yer alan 2.545.492,73 TL., 24/12/2024 tarihinde beyan edilecek olan Katma Değer Vergisi Beyannamesi'nde *"Matrah ve Vergi Bildirimi"* başlığı altındaki *"Tevkifat Uygulanmayan İşlemler"* kısmındaki ***"HESAPLANAN KDV"*** kısmına kaydedilecektir.

"646 Kambiyo Karları" hesabında yer alan *71.100,30* TL. ise yine aynı şekilde 24/12/2024 tarihinde beyan edilecek olan *"Matrah ve Vergi Bildirimi"* başlığı altındaki "Tevkifat Uygulanmayan İşlemler" kısmındaki **"MATRAH"** satırına kaydedilecektir.

31/12/2024 tarihi itibariyle de ***"646 Kambiyo Karları"*** hesabında mevcut bulunan 2.545.492,73 TL, ***690 Dönem Kar veya Zararı Hesabı***nın alacağına devredilmek suretiyle kapatılacaktır.

c) Kripto Paraların Menkul Kıymet Olarak Kabul Edilmesi Durumu (Spekülatif Amaç)

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)'na göre kripto paralar, menkul kıymet tanımına uymamaktadır. Merkez Bankası ise paranın bir devlet bankası tarafından basılması gerektiğini ve Bitcoin'in yasal ve genel olarak kabul edilebilir para olmadığı açıklamıştır (DemiR & Odabaşi, 2022, s. 209). Yasal zemin oluşması durumunda ise kripto paralar, bist - btc borsası vb. gibi geçici yatırım amacı ile alınan hisse senetlerinin tabi tutulduğu değerleme usulleriyle birlikte değerlendirilebilir. Bu noktada olumsuz değerleme farkları için temel muhasebe kavramı olan ihtiyatlılık kavramı gereği, uygun oranlarda karşılıklar ayrılıp muhtemel gider veya zararlar önlenebilecektir.

Yasal zemini ve karşılığı olmayan Bitcoin'lerin aktifleştirilmesinde, ***"118 Diğer Menkul Kıymetler"*** hesabının kullanılması ve bunun neticesinde dönem sonunda mevcut Bitcoin'in değerinde bir düşüş meydana gelmesi halinde; her ne kadar ihtiyatlılık kavramı gereği karşılık ayrılmak istenilse bile ayrılacak olan karşılık dönem sonu işlemlerinde ***"690 Dönem Kar veya Zararı"*** hesabının alacak bakiyesini azaltacaktır. Buna bağlı olarak ***"691 Dönem Karı Vergi ve Diğer Yasal Yükümlülükler Karşılığı"*** hesabının bakiyesini de azaltacağı için vergi zıyaına sebebiyet verecektir. Bu nedenle Bitcoin ve kripto paralar yasal bir zemine kavuşmadan menkul kıymet olarak değerlendirilmesi vergisel anlamda hazine aleyhine sonuçlar doğurabilecektir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

2007 yılında Satoshi Nakamoto tarafından kapalı bir mail grubuna atılan e-posta ile tanıtılan Bitcoin, ilk zamanlar çok fazla dikkat çekmemiş oldukça sınırlı kişiler arasında alınıp satılmıştır. Zamanla kullanıcısı artan kripto paralar ve Bitcoin'in miktarı artmış ve kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu şekilde teknik altyapısı gelişen Bitcoin, aynı zamanda kullanıcıları için de yatırım, ödeme, alışveriş ve para transfer aracı olarak kullanılmaktadır.

Geleneksel ve para transferleri ile elektronik ödeme yöntemlerinin kamu otoritesi tarafından denetim ve kontrolü için kurulan ve finansal sistemi, para arzını ve enflasyonu kontrol altında tutmaya çalışan kurumlar Merkez Bankaları'dır. Kripto para sistemleri, merkezi bir sistemin bulunmadığı, tamamen dijital ortamda, matematiksel denklemler şeklinde şifrelenmiş, kriptolu bir şekilde ve tarafların birbirini tanımadığı bir altyapıya sahiptir.

Dünya genelinde kripto paralar, Bitcoin ve altcoinlerin kullanımı Japonya gibi kimi ülkelerde yasal bir altyapıya sahipken, Çin gibi ekonomik sistemleri dışa sınırlı şekilde kapalı bazı ülkelerde ise tamamen yasaklanmıştır. Buna karşın Amerika Birleşik Devletleri'nde Bitcoin piyasası ve borsası mevcutken, Avrupa Birliği ülkeleri Bitcoin'e özgürlük çerçevesinde ve temkinli şekilde yaklaşmaktadır. Türkiye'de ise kripto paralara olumlu bir eğilim

bulunmakla birlikte yetkili kuruluşların (Hazine ve Maliye Bakanlığı, TCMB, SPK, BDDK vb.) kripto paralar hakkında çok çeşitli çalışmaları ve müşterek çalışma grubu ile uzman raporları bulunmaktadır. Ancak herhangi bir yasal ve sistemsel altyapı ve düzenleme halen kurulamamıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin küresel sistem gerekliliklerine uyum çerçevesinde her alanda olduğu gibi dijital para biriminin geliştirilmesi ve kullanılması için teknolojik, teknik ve kurumsal altyapı sistemlerini kurması gerekmektedir. Böylece yerel ve küresel piyasa şartlarında rekabet gücü artacaktır. Ayrıca Türkiye'nin dijital para sistemlerine yönelik yatırımlar, terörün finansmanı ile kara para aklamanın önlenmesi, kayıt dışı gelirlerin denetimi ve vergilendirilmesi gibi mekanizmaların kurulması suretiyle önemli fırsatları bünyesinde barındırmaktadır. Hukuki altyapı ve dijital para sistemlerinin kurulumunun hızla hayata geçirilmesi kritik bir önem taşırken aynı zamanda küresel ticaretin yönlendirilmesi-yönetilmesi süreçlerinde Türkiye'nin kilit rolünü ön plana çıkaracaktır.

Özetle, dünya genelinde kullanımı her geçen gün yaygınlaşan kripto/dijital paralara Türkiye'de yaklaşımın net bir şekilde belirlenerek gerekli düzenlemelerin en kısa sürede hayata geçirilmesi gerekmektedir. Yasal altyapısı kurulan, niteliği (emtia, para, menkul kıymet) belirlenen kripto paraların muhasebeleştirilerek kayıtlara alınması neticesinde elde edilen gelirlerin vergilendirilmesi daha kolay ve sistematik olacaktır. Belirsizliğin ve yasal boşlukların bulunduğu kripto para piyasasında, kara para aklama ve terörün finansmanı gibi istenmeyen durumların engellenmesi için de en kısa sürede yerli dijital/kripto para borsası kurulmalı ve kapsamlı bir şekilde denetim altına alınmalıdır.

Kaynakça

Akbank. (2017). *Akbank Blockchain*. https://www.akbanklab.com/tr/guncel/basinda-biz/blockchain-teknolojisi-Turkiyede-ilk-kez-akbankta

Alpago, H. (2018). Bitcoin'den Selfcoin'e Kripto Para. *Journal of International Scientific Researches*, *3*(2), 411-428. https://doi.org/10.21733/ibad.419462

Andersson, G., & Wegdell, A. (2014). *Prospects of Bitcoin An evaluation of its future* [Master Thesis, Lund University]. https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=4462711&fileOId=4462717

Aquilina, M., Frost, J., & Schrimpf, A. (2024). Tackling the risks in crypto: Choosing among bans, containment and regulation. *Journal of the Japanese and International Economies*, *71*, 101286. https://doi.org/10.1016/j.jjie.2023.101286

Aslantaş Ateş, B. (2016). Kripto Para Birimleri, Bitcoin ve Muhasebesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *7*(1), 349-366.

Balutel, D., Engert, W., Henry, C. S., Huynh, K. P., & Voia, M. (2024). Explaining bitcoin ownership in Canada: Trends from 2016 to 2021. *Canadian Journal of Economics/Revue Canadienne d'économique*, *57*(3), 777-798. https://doi.org/10.1111/caje.12724

BDDK. (2013). *Basın Açıklaması*. https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/510?ekId=530

Benzekrı, M., & Özütler, H. (2021). On the Predictability of Bitcoin Price Movements: A Short-term Price Prediction with ARIMA. *Journal of Economic Policy Researches / İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, *8*(2), 293-309. https://doi.org/10.26650/JEPR.946081

Bilir, H., & Çay, Ş. (2016). Elektronik Para ve Finansal Piyasalar Arasındaki İlişki. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *9*(2), 21-31.

bitcoin.org. (2024). *Bitcoin—Açık kaynak P2P dijital para*. https://bitcoin.org/tr/

Bozdoğanoğlu, B. (2024). Kripto Varlıkların Dijital Miras Boyutu ve Veraset İntikal Vergisi Açısından Değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, *9*(1), 151-174. https://doi.org/10.30927/ijpf.1427380

Bozkurt Yüksel, A. E. (2016). Elektronik Para, Sanal Para, Bitcoin ve Linden Doları'na Hukuki Bir Bakış. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, *73*(2), 173-220.

Cengiz, K. (2018). En Popüler Kripto Para Birimi: Bitcoin. *Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *1*(2), 87-100.

coinbase.com. (2024). *Coinbase Türkiye*. https://www.coinbase.com/tr/price/bitcoin

cointelegraph. (2024). *Bitcoin ATM'leri: Bitcoin bankamatik makinelerine yeni başlayanlar için rehber*. Cointelegraph. https://tr.cointelegraph.com/learn/articles/bitcoin-atms-a-beginners-guide-to-bitcoin-teller-machines

Çakmak, A. Ç., Güneşer, M. T., & Terzi, H. (2011). Bankaların Müşterilerine Sunduğu İnternet Bankacılığı Hizmetinin Müşteriler Tarafından Değerlendirilmesi: Karabük Şehir Merkezinde Uygulama. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(31), 1-30.

Çarkacioğlu, A. (2016). *Kripto-Para Bitcoin*. https://doi.org/10.13140/RG.2.2.23246.41284

DemİR, O., & Odabaşi, H. (2022). MERKEZ BANKASI DİJİTAL PARA SİSTEMİNİN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI NELER OLABİLİR? *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *61*, 199-222. https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.981733

Ducrée, J. (2022). *Satoshi Nakamoto and the Origins of Bitcoin—The Profile of a 1-in-a-Billion Genius*. 67. https://doi.org/10.48550/ARXIV.2206.10257

Dunn, B. (2024). Cryptocurrency: Still a Cause for Concern. *Forum for Social Economics*, 1-18. https://doi.org/10.1080/07360932.2024.2357364

Eğilmez, M. (2017). *Kripto Paralar, Bitcoin ve Blockchain*. https://www.mahfiegilmez.com/2017/11/kripto-paralar-bitcoin-ve-blockchain.html

Erdoğan, N. K. (2018). *New Approaches to the Measurement of Market Efficiency and Market Efficiency Analysis of Crypto Currencies*. 289-300.

EU Parliament. (2023). *Regulation—2023/1113—EN - EUR-Lex*. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1113/oj/eng

GİB. (2014). *KDV Genel Uygulama Tebliği*. https://www.gib.gov.tr/node/88009/pdf

Gokoglan, K. G., & Cetin, S. (2022). Blockchain technology and its impact on audit activities. *Pressacademia*, 2. https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2022.1567

Gowda, N., & Chakravorty, C. (2021). Comparative study on cryptocurrency transaction and banking transaction. *Global Transitions Proceedings*, *2*(2), 530-534. https://doi.org/10.1016/j.gltp.2021.08.064

Güleç, Ö. F. (2018). BİTCOİN İLE FİNANSAL GÖSTERGELER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *7*(2), 18-37.

Günay, H. F., & Kargı, V. (2018). KRİPTO PARANIN VERGİLENDİRİLMESİNİN MALİ YÖNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ. *Journal of Life Economics*, *5*(3), 61-76.

Hafida Nuarisa, R., & Nanta Setia Dien Labolo, S. (2024). The Relevance of Money Function to Digital Money (Cryptocurrency) On The Abu Ubaid Perspective in Kitab Al-Amwaal. *Journal of Comprehensive Science (JCS)*, *3*(5). https://doi.org/10.59188/jcs.v3i5.697

Hayes, A. (2024). *What Happens to Bitcoin After All 21 Million Are Mined?* Investopedia. https://www.investopedia.com/tech/what-happens-bitcoin-after-21-million-mined/

Jakovac, P., Starčević, I., & Puž, M. (2022). *CRYPTOCURRENCIES AND THEIR IMPLEMENTATION IN EVERYDAY LIFE*. 5th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE ON DIGITAL ECONOMY DIEC 2022, Tuzla, GODINA. https://www.researchgate.net/publication/377762576_CRYPTOCURRENCIES_AND_THEIR_IMPLEMENTATION_IN_EVERDAY_LIFE

K. J. O'Dwyer & D. Malone. (2014). Bitcoin mining and its energy footprint. *25th IET Irish Signals & Systems Conference 2014 and 2014 China-Ireland International Conference on Information and Communications Technologies (ISSC 2014/CIICT 2014)*, 280-285. https://doi.org/10.1049/cp.2014.0699

Karim, M. M., Ali, M. H., Yarovaya, L., Uddin, M. H., & Hammoudeh, S. (2023). Return-volatility relationships in cryptocurrency markets: Evidence from asymmetric quantiles and non-linear ARDL approach. *International Review of Financial Analysis*, *90*, 102894. https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102894

Kovtun, V., & Ivanov, Y. (2024). Crypto coding system based on the turbo codes with secret keys. *ICT Express*, *10*(2), 330-335. https://doi.org/10.1016/j.icte.2023.08.007

Majeed, U., Khan, L. U., Yaqoob, I., Kazmi, S. M. A., Salah, K., & Hong, C. S. (2021). Blockchain for IoT-based smart cities: Recent advances, requirements, and future challenges. *Journal of*

Network and Computer Applications, *181*, 103007. https://doi.org/10.1016/j.jnca.2021.103007

mevzuat.gov.tr. (2021). *ÖDEME HİZMETLERİ VE ELEKTRONİK PARA İHRACI İLE ÖDEME HİZMETİ SAĞLAYICILARI HAKKINDA YÖNETMELİK*. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/25571f4f-72ac-4f4b-ab59-2d683fcbc271/Y%C3%B6netmelik.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-25571f4f-72ac-4f4b-ab59-2d683fcbc271-paKOOyR

Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. https://www.ussc.gov/sites/default/files/pdf/training/annual-national-training-seminar/2018/Emerging_Tech_Bitcoin_Crypto.pdf

Orhan, A., Emikönel, M., & Emikönel, M. (2021). Volatility and the Day of the Week Effect on Bitcoin Returns. *JOURNAL OF EMERGING ECONOMIES AND POLICY*, *6*(2), 51-58.

Osmanoğlu, M., & Selçuk, A. A. (2022). Privacy in blockchain systems. *Turkish Journal of Electrical Engineering and Computer Sciences*, *30*(2), 344-360. https://doi.org/10.3906/elk-2105-183

Ödeme Sistemleri Kanunu, 6493 19 (2013). https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e43f22de-0731-4dd7-bb43-5c843e981221/%C3%96deme+Sistemleri+Kanunu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-e43f22de-0731-4dd7-bb43-5c843e981221-nbMmg7-

Özdemir, A., Naralan Nursaçan, M. N., & Nursaçan, İ. (2018). 2014-2018 YILLARI ARASINDA NESNELERİN İNTERNETİ (IOT) ÜZERİNE BİR LİTERATÜR TARAMASI. *Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *1*(2), 1-22.

Pirinççi, A. E. (2018). YENİ DÜNYA DÜZENİNDE SANAL PARA BİTCOİN'İN DEĞERLENDİRİLMESİ. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, *1*(1), 45-52.

Ramayanti, R., Rachmawati, N. A., Azhar, Z., & Nik Azman, N. H. (2024). Exploring intention and actual use in digital payments: A systematic review and roadmap for future research. *Computers in Human Behavior Reports*, *13*, 100348. https://doi.org/10.1016/j.chbr.2023.100348

Seitz, E. (2017). What Is Money? *Social Analysis*, *61*(4). https://doi.org/10.3167/sa.2017.610408

Sienkiewicz, S. J. (2002). The Evolution of EFT Networks from ATMs to New On-Line Debit Payment Products. *SSRN Electronic Journal*. https://doi.org/10.2139/ssrn.927473

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019). *2019 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu*. https://strateji.ticaret.gov.tr/data/5db052ce13b8766438218d20/2019%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Kurumsal%20Mali%20Durum%20ve%20Beklentiler%20Raporu.pdf

TDK. (2024). *Para Tanımı*. https://sozluk.gov.tr/?kelime=para

The Washington Post. (2010). *Scotsman credited as father of modern ATM*. https://www.washingtonpost.com/archive/local/2010/05/21/scotsman-credited-as-father-of-modern-atm/0b78a550-e783-4094-a149-3b3e784d22bb/

Tripathi, G., Ahad, M. A., & Casalino, G. (2023). A comprehensive review of blockchain technology: Underlying principles and historical background with future challenges. *Decision Analytics Journal*, *9*, 100344. https://doi.org/10.1016/j.dajour.2023.100344

Tu, C. A., Farid, S., Naeem, M. A., Younas, K., & Taghizadeh-Hesary, F. (2023). Causal links between hot money and investment markets: Evidence from small-scale economy. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, *36*(2), 2123021. https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2123021

Uyan, O. (2017). Barter as an alternative trading and financing tool and its importance for businesses in times of economic crisis. *Pressacademia*, *4*(3), 282-295. https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2017.696

Ülgen, K. (2010). *ELEKTRONİK PARA: TÜRKİYE VE DÜNYA UYGULAMASI* [YL Tezi, İnönü Üniversitesi]. https://abakus.inonu.edu.tr/server/api/core/bitstreams/42a0dfe2-f84e-494b-ad84-8fb30e265cef/content

Victor, A. O. (2017). *Introducing Cryptocurrency*. https://www.researchgate.net/publication/320616742_INTRODUCING_CRYPTOCURRENCY

Yılmaz, Y. (2007). *Kriptoloji Uygulamalarında Hukuki Boyut*. *13*(1-2), 137-147.

Zengin, B., & Güngördü, A. (2013). ELEKTRONİK ÖDEME SİSTEMLERİNİN OLASI ETKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *15*(3), 129-150.

Descriptive Analyses of CBDC Launching:

Nigeria, The Bahamas, Jamaica, Zimbabwe

Muhammed Taha Salman

Marmara University

muhammedsalman@marun.edu.tr – 0009-0001-7798-6619

ABSTRACT

New forms of money intriguing for central banks to improve or save their economic systems. As a new currency system, CBDC, is examined by institutions with status labels[2]. In that study, quantitative data analysed, and empirical works examined to understand why some countries are launched CBDC, and what are their commons to making that action, while other countries wait.

Keywords: CBDC, Status of CBDC, Commons, Motivations

JEL Code: E42, E58

[2] Status labels represent country progress on CBDC works. In that study, label system used according to Atlantic Council. (2024). *https:* *https://www.atlanticcouncil.org/cbdctracker/* and cbdctracker.org.

1. Introduction

When one opportunity exists in the market, same time government want to take advantage same as individuals and firms. CBDC is quite new concept and that is directly related to country monetary policies which effect all the country economies. Therefore, policy makers, politics should give it credit such as all other innovations and changes. However, quite interesting is that some countries jumped in that new technology; accepted and launched which means that they have their own digital money in their reserves now.

According to Atlantic Council (2024) 3 countries "Launched" and 44 countries in the "Pilot" status. In that study also include Zimbabwe as "Launched" status. More detail explained in the CBDC Works section.

How could they make such a big movement like accepting CBDC? Were they calculated all parameters related to demand of new currency, citizens choices effect on supply market and country's resource allocation?

It is less difficult when you run a startup or small firms to make innovations. Because you have relatively less data and little to control. You can make all necessary analyses and beta tests; after you can get feedback and launch your product.

However, like governing country is that pretty much complicated and ambiguous. You have many variables, but more importantly, you have also many variables which you even do not know today.

In that article surely, I will not detailed examine did these countries are studied their homework or not. Main purpose of the article is that what are CBDC launching motivations.

My hypothesis is that having weak economic status and accordingly that high risk-taking ability is one of the reasons of these four countries. However, due to lack of data and descriptive variables based on sample group members, that is not healthy and correct to add my multi-linear regression model to study. Therefore, in that study contains economic data of countries and comparing to developed country economies who have also "Pilot" status. findings according to studies in literature and CBDC works of sample group members. Furthermore, as we know there is a lack of literature for that new technology; one of the purposes of that study is to describe to some obscure subjects about CBDC and convey existing studies to readers on a common framework.

2. Literature Review

As economists, one of our priorities is that estimate CBDC direct and indirect effects on national and global economy.

Barredar and Kumhof (2022) discuss macroeconomic consequences of CBDC with constructing and simulating a New Keynesian DSGE model. Main finding is that because of lower real interest rates, distortionary taxes and monetary transactions costs GDP could permanently raise by 3% (Barredar & Kumhof, 2022). That is strong contributions, when countries investigating CBDC.

Umar (2025) studied CBDC effects on tax collection via some part of China's territories according to data between 2000 – 2021. Empirical findings showing that "significant positive effect of CBDC implementation on tax revenues" with applying DiD estimation approach (Umar, 2025). As we know that taxes are the main revenue of governments, therefore any contribution to collection of taxes quite good signals to launching CBDC.

Resources and China describe their status as "Pilot", however, for empirical findings and residents using activities strongly point their status as "Launched". Xu (2022) showing that quite interesting applying methods about e-CNY which is clearer than our sample group members. China shared e-CNY to 50,000 randomly selected people[3] in Shenzhen on October 8, 2020 (Xu, 2022). The author explained that further details about applying process about e-CNY, summary of that China sharing e-CNY to randomly selected people in some specific territories with limited spending duration which is encourages spending e-CNY. Also banks included those processes. Between November 2020 and June 2021, e-CNY used many different categories with 1.32 million scenarios; 20.87 million personal wallets and more than 3.51 million corporate wallets created (Xu, 2022). Under that situation as economist, working is much easier than working with lack of data. In that case China has advantage because of collecting data from sample groups before applying all the country. However, as I understand it is not easy access that database if you are working outside China.

3. Data & Methodology

Data generally withdrawn from the World Data bank, and generally with raw form. Raw data processed and graphs, charts were created specifically for certain cases.

Obtained knowledge from works, reports, news organized under certain topics. Afterwards, used those in the study to prove thoughts. Generally, topics created to clarify CBDC launching motivations.

4. CBDC Works

Launching CBDC today could be understanding that these countries accepted directly without some phases. However, countries who launched CBDC, completed many difficult processes even if they accepted faster than others. In that section, countries relations with CBDC presented as a summary avoiding giving chronological information.

[3] each person gets 200 yuan (Xu, 2022).

Understanding process and status are crucial to learn CBDC. Central Banks started to "Research" status when they generally realized that CBDC could be great advantage of their systems or not lag others. Healthy research like calculating risk, analysing benefits and comparing with other variables can save you from billions of dollars lose.

4.1 Nigeria

Nigeria did not want to be left behind and started to CBDC research in 2021[4] (Essien, 2021). After Central Bank of Nigeria chose Bitt Inc. as technical partner to digital currency project (Central Bank of Nigeria, 2021), their works started to accelerate and their status changes as "Pilot" (cbdctracker.org). After more than one-year special works and efforts, CBN announced to integration CBDC with Nigeria Inter-Bank Settlement System (NIBSS) (Central Bank of Nigeria, 2022). Importance of that news people who have e-Naira wallet, they can transfer their credit to their bank accounts. "Launch" means that your digital currency now in the circulation, therefore Nigeria CBDC status changed "Pilot" to "Launched" in September 2022 (cbdctracker.org).

Some features of e-Naira expressive for inclusiveness. For instance, using e-Naira is not restricted to just with smart phones. You can even fund transfer via push-button telephone. That is effective feature, when we think poverty in Nigeria.

For Nigeria case, some criticism may occur like that it is not easy to access of data, it is not good transparency of data. These criticisms beneficial for better knowledge spillover and advance the process of CBDC for Nigeria and Global. However, still my attention continue with that question: how did they think, start and launch CBDC? Nigeria has not developed technological background, and they have huge population. In this sense, they made a advanced move.

4.2 The Bahamas

The Bahamas CBDC as Sand Dollar, first accepted CBDC by one country in October 2020 (Atlantic Council, 2024). According to Atlantic Council (September 2024), The Bahamas motivations are that 'improving financial inclusion and strengthening security..".

The Bahamas preferred technology solution provider which is NZIA Limited (Central Bank of The Bahamas, 2019). CBB also mentioned reason behind selection NZIA is that "the company's expertise in resilient Internet of Things networks solutions." (CBB, 2019).

The Bahamas better than other our group members with some economic indicators. Naturally, we must also think and measure economic scale of countries to compare, however, in that study where we direct our attention to accepting CBDC. Therefore, that is not easy to say that one of the early launching reasons is about poverty.

[4] They had prior works on digital currencies before CBDC concept. (Essien, 2021)

As a result, started to research in May 2017, passed to pilot in June 2019, and finally launched Sand Dollar in October 2020. It is too early to say whether it is successful or not. That can be say that they have very small population why they could not expand the scale of use CBDC, why they cannot make advanced research, analyses and sharing to the World? Why they cannot advance test and simulations like China, which is already can make test on sample group almost Bahamas population?

4.3 Jamaica

Another Caribbean country who launched CBDC as namely JAM-DEX. Generally, governments give some incentives to use their CBDC more like Jamaica did (Our Today, 2022). BOJ launched JAM-DEX on 11 July 2022 (Bank of Jamaica, 2020) with $2,500 JAM-DEX incentives bonus for first 100,000 users.

Data took from 2023 Annual Report of BOJ (Bank of Jamaica, 2023):

Table 1. JAM-DEX Data End-2023

	Registered Wallet Users (Total)	Only Registered Merchants	Total minted JAM-DEX	JAM-DEX Circulation	Hands of the public (according to Circulation value)	Wallet providers (according to Circulation value)
End-2023	263,341	Over 3,900	$276.0 million	$257.2 million	$148.0 million	$109.2 million

4.4 Zimbabwe

Situation of Zimbabwe little bit complicated, because Reserve Bank of Zimbabwe launched Gold-Baked Digital Token (ZiG) which is in the circulation, however it can be different categorized terminologically by societies and institutions. According to Atlantic Council ZiG "though it is not a digital currency" (atlanticcouncil.org, 2024). That could be because of gold backed instead of domestic currency value, also it launched with "token" name.

According to cbdctracker.org, accepted Zimbabwe' status as "Launched". They add examined Zimbabwe status with two instruments ZiG and Zimbabwe CBDC. Even if Zimbabwe CBDC under the "Research", they accepted Zimbabwe as "Launched" because of the ZiG. Terminologically, it is hard to say Zimbabwe launched CBDC, because of their economy officially running from their local currency and ZiG represented with "Token" tag. However, today we do not have advanced literature or structures for CBDC. In these conditions, we can accept central banks currencies (token included) as CBDC, because also that is backed by central bank and that is in the circulation. Too accurate a variable to be ignored.

5 Sample Group[5] Economic Analysis[6]

We have certain countries which are specified as launched CBDC countries. Analysing countries separately and together, crucial to understanding that 'Why they launched CBDC?' and 'What is the commons of sample group?'. Second question also giving idea which is that while other countries wait, these countries launched.

Counter Group

To better understand sample group, we should compare with other countries which under some specialities. I decided 4 countries as counter group with these two specific features:

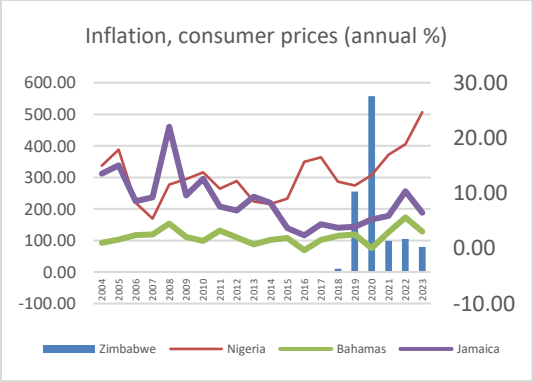
(1) Pilot status in CBDC
(2) Developed country

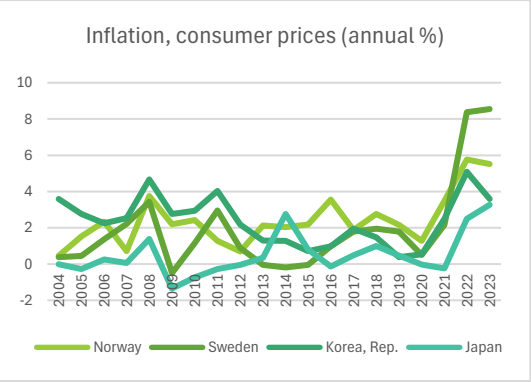
As we do not have developed country with "launched" status, my counter group selected by "pilot" status.

Table 2. Two groups member list

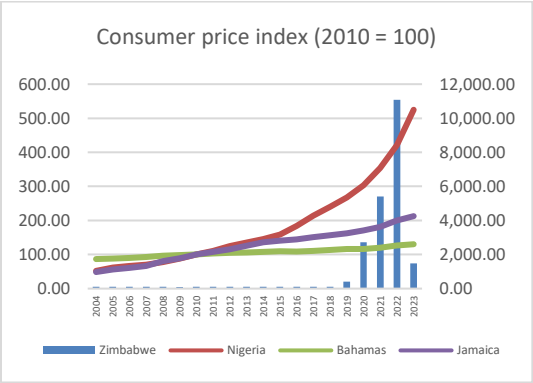
Developing & Launched	***Developed & Pilot***
Nigeria	Norway
The Bahamas	Sweden
Jamaica	Korea, Rep.
Zimbabwe	Japan

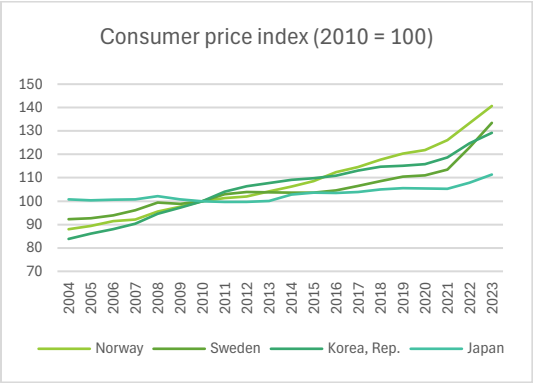
Economic Analyses via Charts (12 Types of Series)

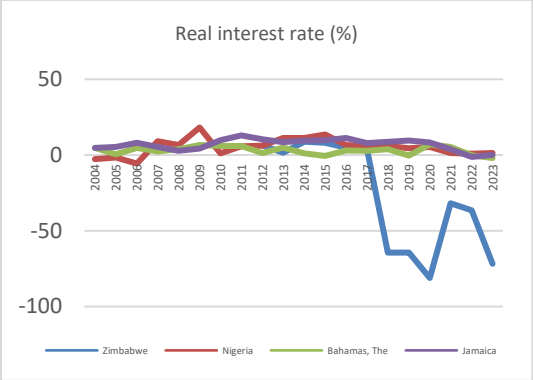

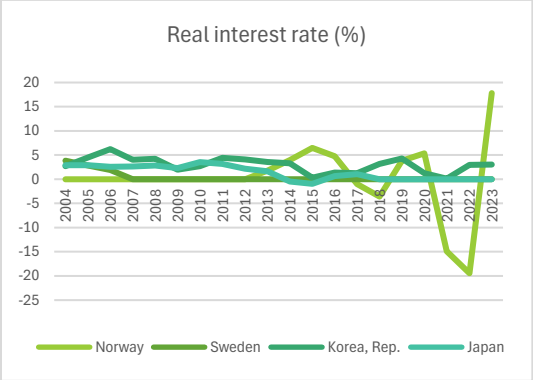

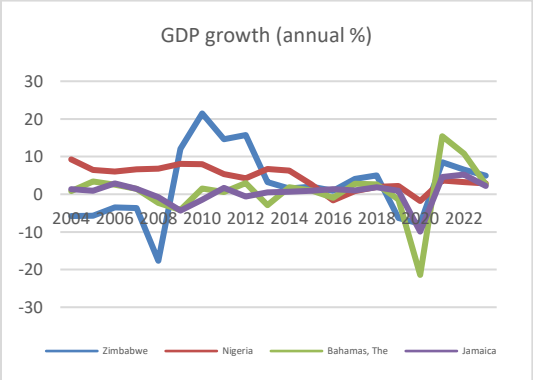

[5] Sample group: Nigeria, The Bahamas, Jamaica, Zimbabwe
[6] Data Source: World Development Indicators

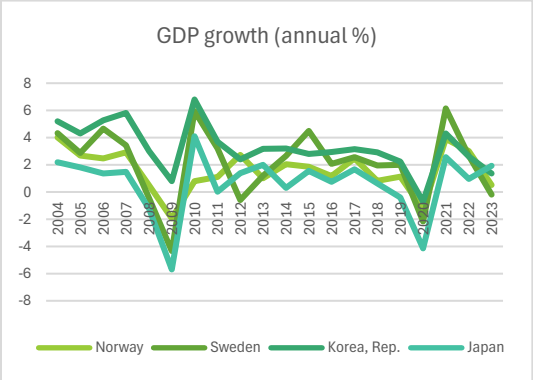

Consumer price index (2010 = 100)
600.00
500.00
400.00
300.00
200.00
100.00
0.00
12,000.00
10,000.00
8,000.00
6,000.00
4,000.00
2,000.00
0.00
Zimbabwe
Nigeria
Bahamas
Jamaica

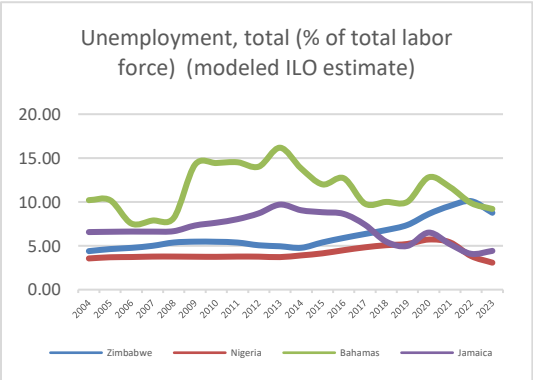

Consumer price index (2010 = 100)
150
140
130
120
110
100
90
80
70
Norway
Sweden
Korea, Rep.
Japan

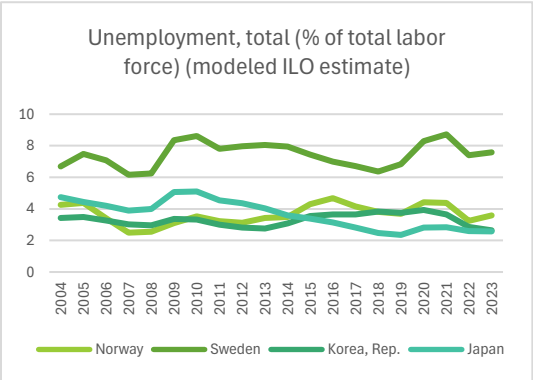

Real interest rate (%)
50
0
-50
-100
Zimbabwe
Nigeria
Bahamas, The
Jamaica

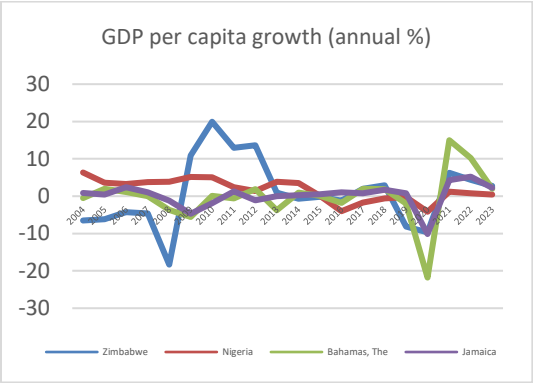

Real interest rate (%)
20
15
10
5
0
-5
-10
-15
-20
-25
Norway
Sweden
Korea, Rep.
Japan

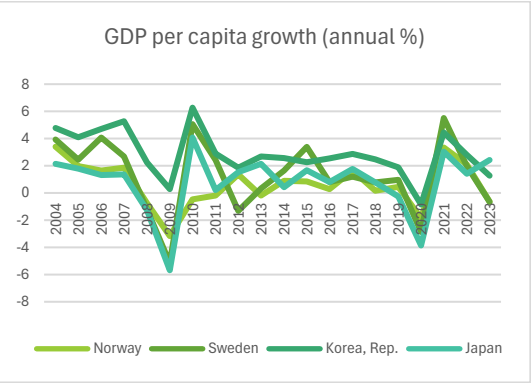

GDP growth (annual %)
30
20
10
0
-10
-20
-30
2004 2006 2008 2010 2012 2014 2016 2018 2020 2022
Zimbabwe
Nigeria
Bahamas, The
Jamaica

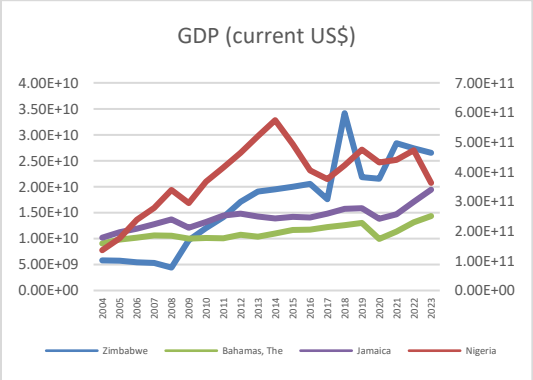

GDP growth (annual %)
8
6
4
2
0
-2
-4
-6
-8
Norway
Sweden
Korea, Rep.
Japan

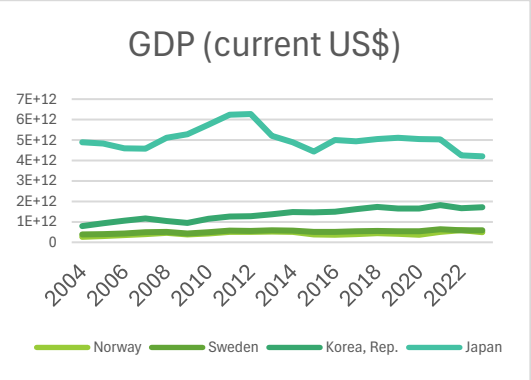

Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate)
20.00
15.00
10.00
5.00
0.00
Zimbabwe
Nigeria
Bahamas
Jamaica

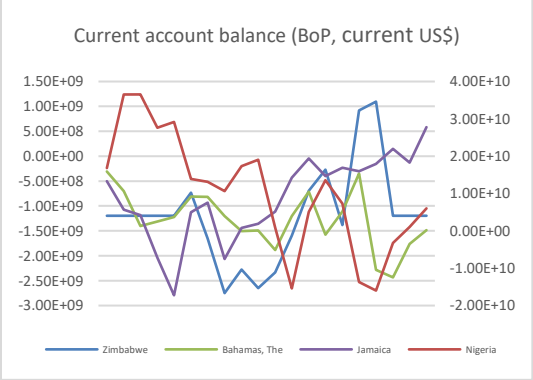

Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate)
10
8
6
4
2
0
Norway
Sweden
Korea, Rep.
Japan

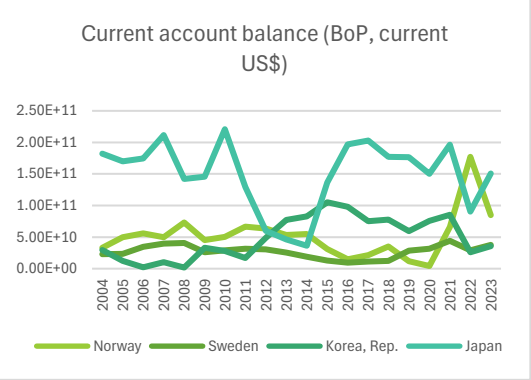

GDP per capita growth (annual %)
Zimbabwe
Nigeria
Bahamas, The
Jamaica

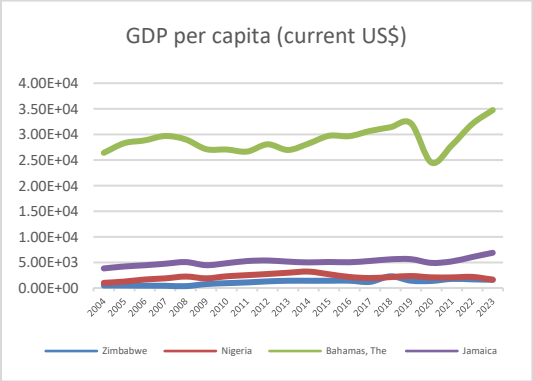

GDP per capita growth (annual %)
Norway
Sweden
Korea, Rep.
Japan

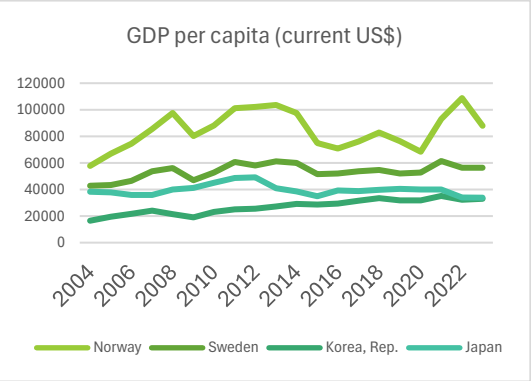

GDP (current US$)
Zimbabwe
Bahamas, The
Jamaica
Nigeria

GDP (current US$)
Norway
Sweden
Korea, Rep.
Japan

Current account balance (BoP, current US$)
Zimbabwe
Bahamas, The
Jamaica
Nigeria

Current account balance (BoP, current US$)
Norway
Sweden
Korea, Rep.
Japan

GDP per capita (current US$)
Zimbabwe
Nigeria
Bahamas, The
Jamaica

GDP per capita (current US$)
Norway
Sweden
Korea, Rep.
Japan

Economic Analyses via Charts

(12 Types of Series)

The reason behind of the launching CBDC could be powerful relation with countries economies. Therefore, analysing economic indicators will give us some insights whether sample group have commons or not.

Strictly, analysing of country economics has different approaches and methodology. Firstly, sample groups members are developing countries (IMF, 2023) based on existed categorization. Secondly, analysed series to understand countries economies with the purpose of finding the commons and to observe economies of countries who launched CBDC. Finally, compared to developed and pilot status countries to examine relations between sample group to counter

group. Due to lack of data from some countries, some series like REER not included on that study.

Commons

Obviously, one of the common is that current account balance is negative for all the member of sample group, which is a signal that governments have insufficient activities for their economy. Additionally, concerning payment activities could change also future activities like trust, prestige.

Is possible that government want to troubleshoot problems on current account balance through CBDC? Why not? Reducing transfer cost of money and transparency of tax collection can contribute tax revenue which we know that from China example (Umar, 2025).

Outlier

Gigantic GDP, abundant labor force, quite big population make Nigeria larger than other sample group members. Due to bigger values than other sample group members, sometimes you can see that Nigeria values showing on the second axis above (Economic Analyses via Charts).

Some series analysed without Nigeria or Zimbabwe because of outliers. In inflation, consumer prices (annual %), Bahamas and Jamaica moved similar trend line, however, Zimbabwe crucially negative divergence (%557,20 in 2020), also Nigeria negative divergence compared to Bahamas and Jamaica but with less Zimbabwe.

As a summary, Zimbabwe is outlier for Inflation, Real Interest; Nigeria is outlier for population, labor force; Bahamas is outlier for GDP per capita, Population, Labor Force. Bahamas generally did not act too high or too low in the sample group as we can check on the graphs and data.

Troubles

Current account balance shows itself like pop-up in the data. All the sample groups member has same trouble.

Inflation, no doubt as a hardship for Zimbabwe and Nigeria. However, for Bahamas and Jamaica, that is smaller problem than the other two. Naturally, increasing could be uncomfortable for citizens and companies, but that does not first place in economic problems for those two countries.

Specific Troubles

Generally focused to finding commons to understand reasons behind of the CBDC launching. However, also some reasons could exist for one or two countries When we analyse separately, real interest of Zimbabwe extremely negatively divergent. It is reasonable because of the less

nominal interest rate against to inflation[7]. Undoubtedly, making nominal interest 500% is not easy decision to stabilize inflation.

Bahamas has attractive GDP per capita values, however, average of last 20 years unemployment rate more than 11%. Of course, it should be examining country economic and social life. That is possible that human capital is not priority for production or people need not to work according to GDP per capita. However, still high unemployment ratio is a negative signal.

Conclusion

CBDC as a one of the big steps for our monetary history, additionally, that is pleasure and valuable working on that topic, when we know that the literature is just being formed. We have many statuses on CBDC process, however, surely "launched" is the hardest one because of effecting directly circulation money.

In that study examined CBDC motivations of launched status countries, moreover, examined what are the commons of these countries. Lack of data, especially our sample group members data, and lack of descriptive variable, designed model did not include that work. However, based on economic data, counter analysis and literature review, our sample group members commons are developing countries, want to improve financial inclusion, want to prevent the informal economy and also, they have huge current account balance deficit! Some economic series like inflation, real interest rates and others, generally observed just two countries or just one country, therefore, we cannot say commons for our sample group.

As a result, some countries launched their CBDC while others still researching and developing. That could be risky for both sides, either they will damage their existed economic system, or they will miss the opportunities!

[7] Reserve Bank of Zimbabwe

NOTES

- Sample Group Members: Nigeria, The Bahamas, Jamaica, Zimbabwe
- Economic Analyses via Charts:
    - Inflation, consumer prices (annual %) - Zimbabwe values represent on the first axis.
    - Consumer price index (2010 = 100) - Zimbabwe values represent on the second axis.
    - GDP (current US$) – Nigeria values represent on the second axis.
    - Population, Total – Nigeria values represent on the second axis.
    - Labor Force - Nigeria values represent on the second axis.
    - Current account balances (BoP, current US$) - Nigeria values represent on the second axis.
- CBDC – Central Bank Digital Currency
- e-CNY – Electronic Chinese Yuan
- e-Naira – Nigeria digital currency
- Sand Dollar – The Bahamas digital currency
- JAM-DEX – Jamaica digital currency
- ZiG – Zimbabwe Gold Coins (gold-backed currency)
- DiD – Difference-in-Difference estimation

REFERENCES

- Barrdear, J., & Kumhof, M. (2022). The macroeconomics of central bank digital currencies, Journal of Economic Dynamics and Control. https://doi.org/10.1016/j.jedc.2021.104148
- Umar, M. (2025). Does CBDC launch increase tax collection? empirical evidence from China, Finance Research Letters. https://doi.org/10.1016/j.frl.2024.106486
- Xu, J. (2022, 14 June). Developments and Implications of Central Bank Digital Currency: The Case of China e-CNY. Asian Economic Policy Review. https://doi.org/10.1111/aepr.12396
- https://www.atlanticcouncil.org/cbdctracker/. (Access: December 2024)

- cbdctracker.org
- International Monetary Fund. (April 2023). World Economic Outlook Database: Groups and Aggregates Information. https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/April/groups-and-aggregates
- Essien, H. (2021, July 23). CBN's digital currency CBDC set for October 1. People Gazette. https://gazettengr.com/cbns-digital-currency-cbdc-set-for-october-1/
- Central Bank of Nigeria. (2021, August 30). CBN Selects Technical Partner For Digital Currency Project. https://www.cbn.gov.ng/Out/2021/CCD/CBN%20Press%20Release%20(CBDC)%2030082021.pdf
- Central Bank of Nigeria. [@cenbank].(2022, Aug 29). Nigeria Inter-Bank Settlement System (NIBSS) Instant Payment (NIP) is now available on the eNaira platform. You can now transfer funds from your eNaira wallet to any Bank account of your choice in Nigeria using the NIBSS Instant Payment (NIP) feature on the eNaira platform. [Tweet]. Twitter. https://x.com/cenbank/status/1564226139761131523
- Central Bank of The Bahamas. (2019, March 1). Project Sand Dollar: The Central Bank Identifies Preferred Technology Solutions Provider for Bahamas Digital Currency
- Our Today. (2022, Jul 25). JAM-DEX officially launched through Lynk app. https://our.today/jam-dex-officially-launched-through-lynk-app/
- Bank of Jamaica. (2020, July 17). BOJ OPENS DOOR TO CENTRAL BANK DIGITAL CURRENCY. https://www.boj.org.jm/uploads/news/boj_cbdc_press_release.pdf
- Bank of Jamaica. (2023, December 31). Annual Report 2023.https://boj.org.jm/wp-content/uploads/2024/03/2023-BOJ-Annual-Report.pdf
- World Development Indicators
- Reserve Bank of Zimbabwe
- Central Banks of The Bahamas

TARİHSEL SÜREÇTE SAĞLIK EKONOMİSİ

Prof. Dr. Müslüme NARİN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
muslume.narin@hbv.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-1476-2802

Doç. Dr. Göktuğ ŞAHİN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
goktug.sahin@hbv.edu.tr- ORCID ID: 0000-0001-9925-9132

ÖZET

Sağlık, insan hayatındaki en değerli hazinedir. İnsanların kendileri ve çevreleri için yararlı olabilmeleri, ancak sağlıklı olmalarıyla mümkündür. Bu nedenle, kaliteli ve etkin sağlık hizmetlerinden yararlanmak büyük önem taşımaktadır. Tüm topluma belirli bir kalitede sağlık hizmeti sunulduğunda, sağlık harcamaları ülke ekonomilerinin en önemli gider kalemlerinden biri haline gelmektedir. Doğuşta beklenen yaşam süresinin uzaması, teknolojideki ilerlemeler, bireylerin sağlık bilincinin artması ve kişi başına düşen gelirin yükselmesi, sağlık harcamalarında büyük artışlara neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ciddi sağlık sorunları ortaya çıkmış, özellikle savaş sonrası dönemde hayatta kalanların ve yeni doğanların sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyaç hızla artmıştır. Bu süreçte, gelişen teknolojinin sağlık hizmetlerinde kullanımı, bilinmeyen yeni maliyetlerin doğmasına yol açmıştır. Ayrıca, yıllardır süregelen salgın hastalıklar, sağlık hizmetlerinin önemini ve sağlık harcamalarının boyutunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Yaklaşık elli yıllık bir geçmişe sahip olan sağlık ekonomisi alanı da bu süreçte hızlı bir gelişim göstermiştir.

Bu çalışmanın amacı, teorik çerçevede sağlık ekonomisinin tanımı ve kapsamını, sağlık ekonomisinin tarihsel süreç içerisinde gelişimini incelemektir. Bu kapsamda öncelikle sağlık ekonomisinin tanımı ve kapsamı üzerinde durulmuş, ardından sağlık ekonomisinin tarihsel gelişim süreci incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Sağlık Ekonomisi, Sağlık Hizmetleri Piyasası

HEALTH ECONOMICS IN HISTORICAL PROCESS

ABSTRACT

Health is the most valuable treasure in human life. People can only be useful to themselves and their environment if they are healthy. Therefore, it is of great importance to benefit from quality

and effective health services. When a certain quality of health service is provided to the entire society, health expenditures become one of the most important expense items of the country's economy. The increase in life expectancy at birth, advances in technology, the increase in health awareness of individuals and the increase in per capita income have caused great increases in health expenditures.

Serious health problems emerged during the Second World War, and the need for health services increased rapidly, especially in the post-war period, so that survivors and newborns could live a healthy life. During this process, the use of developing technology in health services has led to the emergence of new unknown costs. In addition, epidemics that have been going on for years have once again revealed the importance of health services and the size of health expenditures. The field of health economics, which has a history of approximately fifty years, has also shown rapid development in this process.

The purpose of this study is to examine the definition and scope of health economics in a theoretical framework and the development of health economics in the historical process. In this context, firstly the definition and scope of health economics were emphasized and then the historical process of health economics was examined.

Keywords: Health, Health Economics, Healthcare Market

1. GİRİŞ

İnsan yaşamı, sınırlı bir kaynak olup ekonomik açıdan da kıt bir değere sahiptir. Bu nedenle, insan yaşamının değeri sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesine bağlıdır. Sağlık, bireyin anne karnından itibaren ileri yaşlarına kadar yaşamını etkileyen temel bir unsurdur.

Sağlığa ilişkin birçok tanım yapılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO - World Health Organization) sağlığı, "yalnızca hastalık veya sakatlığın olmaması değil, aynı zamanda fiziksel, zihinsel ve sosyal yönden tam bir iyilik hali" (WHO, 1947: 58) olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, ulaşılabilecek en yüksek sağlık standardına sahip olmanın, ırk, din, siyasi düşünce, ekonomik ya da sosyal durum gözetilmeksizin her insanın temel haklarından biri olduğunu vurgulamaktadır (WHO, 2020: 1). Ancak, sağlığın değeri sorulduğunda, bu soruya net bir yanıt vermek oldukça zordur. Sağlık, genellikle kaybedilmedikçe kıymeti anlaşılamayan ve insanlık için paha biçilemez bir değere sahip olan bir unsurdur. Bunun yanı sıra, sağlıklı olmanın ötesinde, sağlığın sürdürülebilir olması da büyük önem taşımaktadır. Sağlığın sürdürülebilirliği için sağlık, ekonomik ve mali sistemlerin uyum içinde çalışması gerekmektedir.

Günümüzde doğuşta beklenen yaşam süresinin uzaması[8], teknolojideki ilerlemeler, bireylerin sağlık bilincinin artması ve kişi başına düşen gelirin yükselmesi gibi faktörler, ülkeleri sağlık harcamalarında daha seçici davranmaya yönlendirmiştir. Bu doğrultuda, toplumun tamamının belirli standartlarda sağlık hizmetlerinden faydalanabilmesi için ülkelerin bütçelerinden sağlık harcamalarına pay ayırmaları zorunlu hale gelmiştir.

[8] Doğuşta beklenen yaşam süresi "yeni doğmuş bir bireyin yaşamı boyunca yaşa-özel ölüm risklerine maruz kalması durumunda yaşaması beklenen ortalama yıl olup belirli bir yılda doğan kişinin ortalama kaç yıl yaşayacağını" göstermektedir (TÜSEB-TÜHKE, 2023).

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sağlık sorunlarında önemli bir artış yaşanmıştır. Savaş sonrası hayatta kalanlar ve dünyaya yeni gelen bireylerin sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için sağlık hizmetlerine olan talep hızla artmıştır. Bu süreçte, sağlık hizmetlerinde kullanılan yeni teknolojik ürünler maliyetlerin yükselmesine yol açmıştır. Ayrıca, Asya Gribi, AIDS, SARS, Domuz Gribi, MERS, Ebola ve Covid-19 gibi salgın hastalıklar, sağlık hizmetlerinin önemini ve sağlık harcamalarının büyüklüğünü açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda, yaklaşık elli yıllık geçmişe sahip olan sağlık ekonomisi, büyük bir gelişme göstermiştir ve bu alanda çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmada, sağlık ekonomisinin tanımı ve kapsamı ile tarihsel süreç içerisindeki gelişimi teorik bir çerçevede ele alınarak araştırılmıştır. Sistematik olarak öncelikle sağlık ekonomisinin tanımı ve kapsamı üzerinde durulmuş, ardından bu disiplinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi incelenmiştir.

2. SAĞLIK EKONOMİSİ TANIMI

Sağlık, insan hayatının kaynağı ve her insanın zorunlu ve temel ihtiyacıdır. Bu nedenle, birey için sağlık, diğer mal ve hizmetlerden çok daha önemli, özel bir mal olarak değerlendirilmektedir (Witter, 2002: 4). Özel bir mal olması nedeniyle, sağlık alanının belirli bir eşitlik anlayışına dayanması gereklidir. Kamu ekonomisinde benzer bir kavram olan "erdemli mal" (merit good) bu durumu açıklamaktadır. Dolayısıyla bu malın dağıtımının bireylerin gelir seviyesine göre yapılmaması gerektiği ifade edilmektedir. Tarih boyunca, sağlığın özel bir mal olduğu görüşü geniş bir kabul görmüştür.

Sağlıkla ilgili ilk yazılar, Antik Yunan şiirlerinde ve Hipokrat metinlerinde yer almaktadır. Örneğin; MÖ 5. yüzyılda Democritus'un yazdığı "Diyet Üzerine (On Diet)" adlı eserinde, "Sağlık olmadan hiçbir şeyin faydası yoktur; ne para ne de başka bir şey" ifadelerine yer verilmiştir (Aktaran Anand, 2004: 17). Yaklaşık 2000 yıl sonra, René Descartes da sağlığın en yüksek değer olduğunu savunmuştur. Descartes, 1637 yılında yayımlanan "Yöntem Üzerine Söylem (Discours de la Méthode)" adlı kitabında, sağlığın korunmasının en büyük iyilik olduğunu ve hayattaki diğer tüm değerlerin temelini oluşturduğunu belirtmiştir. Sağlığın bu kadar önemli olmasının nedeni, bireyin refah düzeyinin temel bir unsuru olması ve bireylerin hayatlarında değer verdikleri hedeflere ulaşabilmelerine imkân tanımasıdır (Anand, 2004: 17).

Bu bağlamda sağlık, günümüzde tüm toplumların ve ülkelerin temel ilgi alanlarından biri haline gelmiştir. Artan sağlık sorunları ve buna bağlı olarak yükselen sağlık harcamaları, sağlık ekonomisini giderek daha fazla önem verilmesi gereken bir bilim dalı haline getirmiştir. Özellikle yakın zamanda yaşanan Covid-19 salgını, sağlığın ve sağlık harcamalarının önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Sağlık ekonomisinin ana inceleme alanı sağlık hizmetleridir. Sağlık hizmetleri, belirsizlik ve öngörülemezlik gibi kendine özgü özellikler taşımaktadır ve bu durum sağlık ekonomisini diğer alt disiplinlerden farklı kılmaktadır. Sağlık hizmetlerine yönelik talep, belirli koşullar altında ortaya çıkmakta ve bu hizmetler, aynı zamanda bir kamu hizmeti niteliği taşımaktadır. Son

yıllarda sağlık teknolojisindeki hızlı gelişmeler[9], bireylerin sağlık bilincinin artması ve pahalı yeni ilaçların piyasaya sürülmesi, sağlık harcamalarını önemli ölçüde artırmıştır. Buna ek olarak, yaşam süresine yönelik beklentilerin yükselmesi, sağlık sistemindeki sorunlara dair acil çözüm arayışlarını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu noktada sağlık ekonomisi, ilgili sorunlara çözüm bulunabilmesi adına ülkelerin karar alma süreçlerini destekleyen önemli bir araç haline gelmiştir.

Sağlık ekonomisine yönelik, özünde aynı olmakla birlikte, farklı tanımlar yapılmıştır. Örneğin; Buharalı (2008: 1), sağlık ekonomisini, "eldeki kaynaklarla sağlanabilecek en yüksek sağlık düzeyine ulaşmak için yapılması gereken seçimleri belirleyen bir bilim dalı" olarak tanımlamıştır. Howard (2023) ise sağlık ekonomisini, "sağlık ve sağlık hizmetlerinin üretimi ve tüketiminde verimlilik, etkinlik, değer ve davranışlarla ilgilenen bir ekonomi alt dalı" olarak ifade etmiştir. Sağlık ekonomisi; bireyler, sağlık hizmeti sağlayıcıları ve klinik ortamlar arasındaki etkileşimler yoluyla sağlık sonuçlarının ve yaşam tarzı modellerinin incelenmesinde önemli bir alandır. Daha geniş bir perspektifle sağlık ekonomisi, sağlık sisteminin işleyişini ve sigara, diyabet, obezite gibi sağlığı etkileyen davranışları da incelemektedir (Howard, 2023).

Bir başka sağlık ekonomisi tanımı Palgrave Ekonomi Sözlüğü'nde yer alan, John Eatwell, Murray Milgate ve Peter Newman tarafından yazılan "Sağlık Ekonomisi" başlığında yer almaktadır (Palgrave, 1987). Bu sözlükteki tanım aşağıda yer almaktadır:

"Sağlık ekonomisi, ampirik araştırmanın baskın olduğu uygulamalı bir alandır. Teorik ilhamını esas olarak dört geleneksel ekonomi alanından alır: Finans ve sigorta, endüstriyel organizasyon, emek ve kamu maliyesi. En yararlı çalışmalardan bazıları yalnızca temel ekonomik kavramları kullanır, ancak sağlık teknolojisi ve kurumları hakkında ayrıntılı bilgi gerektirir. Politika odaklı araştırma önemli bir rol oynar ve birçok önemli politika ile ilgili makale, hekimler ve sağlık alanında doğrudan katılımı olan diğer kişiler tarafından okunan dergilerde yayınlanır."

Bhattacharya vd. (2014)'nin "Sağlık Ekonomisi (Health Economics)" adlı eserlerinde, sağlık ekonomisinin nedeni ve önemi vurgulanmıştır. Dünyada üzerinde yaşayan herkesin sağlık ekonomisini önemsemesi için birçok neden olduğunu belirtmişlerdir. Bu kapsamda hastalanmanız durumunda başvurabileceğiniz sınırlı kaynağınız var mı, geleceği doğru tahmin edebiliyor musunuz, vergi alınan bir ülkede mi yaşıyorsunuz gibi sorular oluşturmuşlardır. Bu soruların herhangi birine evet diyorsanız, sağlık ekonomisi için refahınızın önemli olduğunu, bunu anlamanın da sizi sağlıklı ve mutlu yapacağını belirtmişlerdir. Sağlık ekonomisinin HMO (Sağlık Bakım Organizasyonu - Health Maintenance Organisation) ve QALY (Kaliteye Ayarlı Yaşam Yılı - Quality Adjusted Life Year) gibi ezoterik kısaltmalar ve ulusal bütçeyle ilgili örtük ayrıntılar hakkında uzayıp giden tartışmalar olmadığı, aksine gerçek hayattaki sağlık kararlarının verildiği yaşayan bir alan olduğu belirtilmiştir. Sağlık kararları ile ilgili olarak insanların sigorta şirketlerine sağlıkları hakkında doğru bilgi vermediği, sigara içmelerinin kendileri için ne kadar kötü olduğunu tam olarak bilmelerine rağmen sigara içmeleri örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla sağlık ekonomisini anlamanın, sağlıkla ilgili daha iyi kararlar alınmasına yardımcı olmanın yanı sıra ilgi çekici, ikna edici ve eğlenceli bir alan olduğu da

[9] Sağlık teknolojisindeki gelişmeler için bknz. (Şimşir & Mete, 2021).

ifade edilmiştir. Sağlık ekonomisini anlamak, hayati önem taşımaktadır. Ancak sağlık ekonomisinin oldukça büyük ve pahalı bir alan olduğunu, sağlığın büyük bir belirsizlik ve risk kaynağı oluşturduğunu ve dünya genelinde hükümetlerin sağlık bakım sistemlerinin finansmanında büyük ölçüde yer aldığını belirtmişlerdir (Bhattacharya vd., 2014).

Ayrıca, JEL Sınıflandırma Sistemi'nde de sağlık ekonomisi ile ilgili tanımlar yer almaktadır. I1 kodlu "Sağlık" ile ilgili alt bölümde, sağlıkla ilgili tüm ekonomik konuları kapsayan çalışmaların yer aldığı belirtilmektedir. Bu başlık altında yapılan sağlık ile ilgili çalışmaların, her türlü mesleklerin olduğu kadar ekonomistlerin de ilgisini çeken konulardan oluştuğu ifade edilmektedir. Sınıflandırma sisteminin sağlık ekonomisi hakkında belirttikleri, alt başlıklarda açıklanmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse, JEL sınıflandırma sisteminden de görülmektedir ki sağlık grubu, "sağlıkla ilgili konular hakkında" çalışmalara uygundur (AEA, 2024).

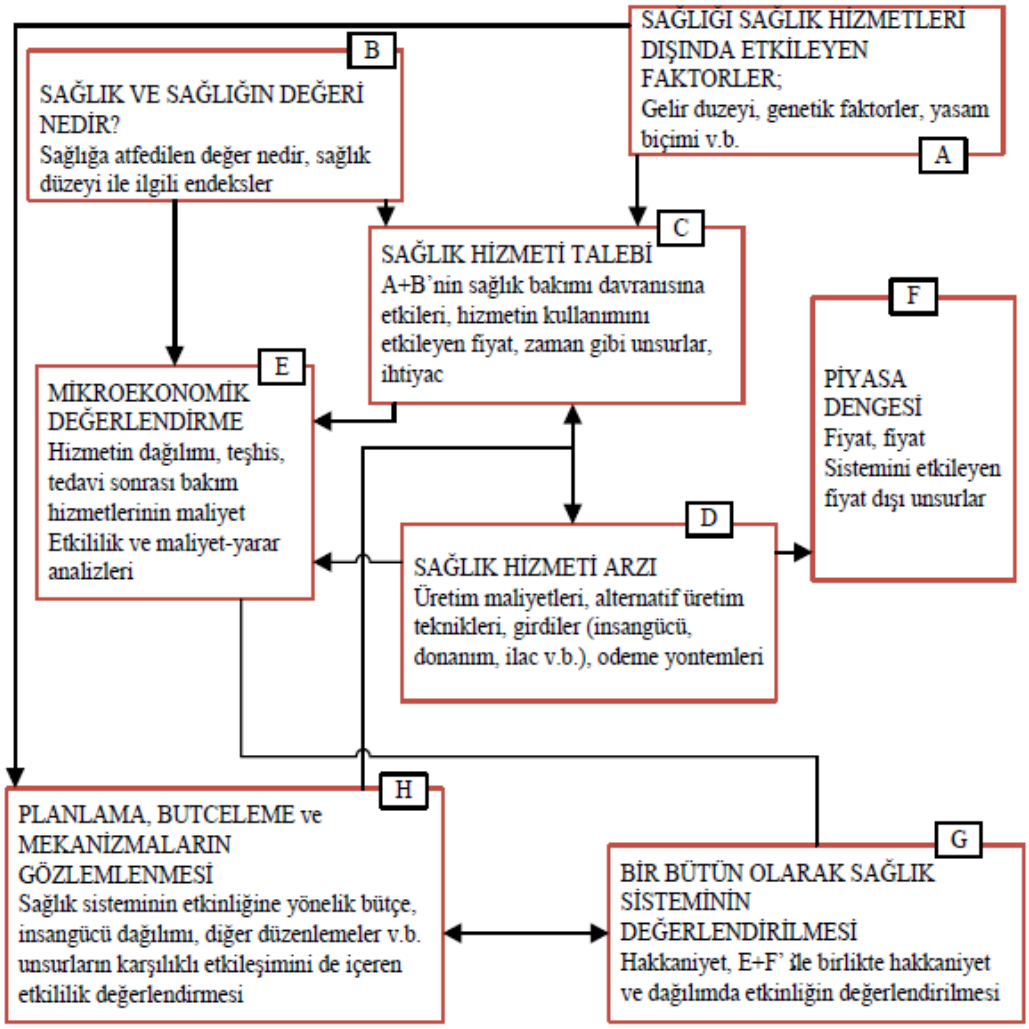
Çeşitli tanımlardan sonra genel bir tanımla sağlık ekonomisi; iktisat biliminin teori, kavram ve yöntemlerinin sağlık sektörüne uygulanmasıyla ortaya çıkan iktisadın uygulamalı bir alt alanıdır (Ulutürk, 2015: 52). Dolayısıyla sağlık ekonomisi, bir yandan sağlık sektörü için ayrılan kıt kaynakları en etkin bir şekilde kullanmayı, öte yandan sağlık hizmetlerini en üst düzeyde üretmeyi ve bu hizmetleri toplumdaki tüm sosyal gruplar arasında en iyi şekilde dağıtmayı hedeflemektedir (Buharalı, 2008: 2). Ortalama yaşam süresinin uzaması, sağlık teknolojilerindeki gelişmeler ve yeni tedavi yöntemlerinin maliyetlerinin artması gibi konular, sağlık ekonomisinin önemini giderek artırmaktadır. Dolayısıyla sağlık sektöründe karar alma süreçlerinin etkin olarak kullanılabilmesi, sağlık ekonomisi alanında saydamlığı artıran bir unsur olmaktadır.

3. SAĞLIK EKONOMİSİNİN KAPSAMI

Sağlık ekonomisinin çalışma alanını, birçok alanda olduğu gibi, kesin sınırlarla belirlemek mümkün değildir. Sağlık ekonomisi, iktisat biliminin temel kurallarının sağlık sektörüne uygulanması olarak tanımlanmakla birlikte, hem kavramsal olarak daha kolay anlaşılabilmesi hem de başlıca uygulama alanlarının ortaya konulabilmesi amacıyla Williams'ın (1987: 3) geliştirdiği akım tablosu ile daha geniş bir çerçevede değerlendirilebilir.

Şekil 1'de görüldüğü gibi, sağlık ekonomisinin temel alanları ve bu alanlar arasındaki ilişkiler, sağlık kavramının ve buna bağlı olarak sağlık alanının çok boyutlu yapısını açıkça ortaya koymaktadır. Bu şekildeki (A, B, C, D) alanları, Culyer ve Newhouse (2000: 4) tarafından sağlık sektörünün temel alanları olarak ifade edilmiştir. (E, F, G, H) alanları ise sağlık ekonomisinin uygulamaya yönelik alanlarını oluşturmaktadır.

Şekil 1. Sağlık Ekonomisinin Kapsamı

Kaynak: Williams, 1987: 3; Culyer ve Newhouse, 2000: 4; Çalışkan, 2008: 33; Tıraş, 2013: 133; Şantaş, 2017: 88.

Şekil 1'de sağlık ekonomisinin kapsamındaki kutulara ilişkin açıklamalar aşağıda yer almaktadır (Williams, 1987: 3; Culyer ve Newhouse, 2000: 4; Çalışkan, 2008: 33; Tıraş, 2013: 133; Şantaş, 2017: 88):

(A) kutusunda, sağlık hizmetlerinin yanı sıra sağlığı etkileyen diğer gelir düzeyi, gelir dağılımı, beslenme koşulları, barınma özellikleri, yaşam şekilleri gibi faktörler yer almaktadır. Hastalık ve sakatlık gibi sağlık sorunları, giderek kötüleşen sosyo-ekonomik koşullarla çok yakından ilişkilidir. Bu nedenle hastalık ve sakatlık gibi sağlık sorunları, kötüleşen sosyo-ekonomik koşullarla çok yakından ilişkilidir. Hatta hastalık ve sakatlıkların oluşması ve süresi, genellikle sosyo-ekonomik yönden toplumun düşük gelirli gruplarını daha fazla etkilemektedir. Bu nedenle de son yıllarda yapılan çalışmaların çoğunda sağlık hizmetleri dışındaki faktörlere çok daha fazla önem verilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için sağlık koşullarının korunması ve yükseltilmesinde temel sağlık hizmetlerinin düzeyi ve kalitesinin öncelikli olması gerektiği vurgulamaktadır.

(B) kutusunda, sağlığın tanımı ve ölçülmesine ilişkin görüşler yer almaktadır. Sağlık, birçok faktörden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmektedir. Bu nedenle, WHO'nun "yalnızca

hastalık veya sakatlığın olmayışı değil, aynı zamanda fiziksel, zihinsel ve sosyal yönden tam bir iyilik hali" olarak ifade edilen sağlıkla ilgili tanım, birçok unsuru içerdiğinden genel kabul görmüş bir tanımdır. Bu tanımda insanların sağlıklı olması, olumlu yaşam koşulları ile ilişkilendirilmekte, çevresel ve sosyal etkilerin sağlığın kaybedilmesinde önemli rol oynadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca sağlığı etkileyen olumsuz kötü koşulların yalnızca biyolojik unsurlardan kaynaklanmadığı da ileri sürülmektedir. Ancak WHO'nin sağlıkla ilgili tanımlaması öznel bir içerik taşımaktadır. Bu yüzden sağlığın ölçülmesi aşamasında bazı sorunlarla karşılaşılmaktadır. Bu sorunların aşılabilmesi açısından başka tanımlara da bakmak da yarar bulunmaktadır. Örneğin; Fuchs (1993: 28) sağlığı, yaşam beklentisi, çalışma kapasitesi, sağlık bakım gereksinimi, kişisel ve sosyal fonksiyonları yerine getirebilme gibi ölçütlere bağlı olduğunu belirmektedir.

(C) kutusunda yer alan sağlık hizmet talebinin, (A) ve (B) kutularında yer alan sağlık tanımı, ölçümü ve sağlık talebi ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. Bireylerin temel amacı, sağlıklı olmaktır. Bu nedenle doğrudan sağlık hizmetleri talep etmeleri önemli bir gerçektir. Bireyin sağlık talebi iki nedene bağlıdır. Birincisi, sağlık, diğer mal ve hizmetler gibi tüketim malıdır ve bireye fayda sağlamaktadır. İkincisi sağlık, bir yatırım malıdır ve bireyin gelecekte yeniden üretim sürecine dahil olmaları ve yaşamsal faaliyetleri ile ilgili koşulları belirlemektedir (Çalışkan, 2008: 35). Sağlık hizmetleri talebini belirleyen bir başka neden, sağlık sisteminin finansman şeklidir. Bu finansman yapısı içerisine vergiler, sigorta primleri, cepten ödemelerin büyüklüğü, gönüllü ve zorunlu sağlık sigortası gibi büyüklükler girmektedir.

(D) kutusunda sağlık hizmetleri arzı yer almaktadır. Sağlık hizmetleri arzı, üretim maliyetleri ile ilişkilidir. Sağlık sektörü içerisinde sağlık hizmetleri koruyucu hizmetleri, tedavi hizmetleri, rehabilitasyon, sağlığı iyileştirme ve geliştirme hizmetleri yer almaktadır. Bunların içerisinde tedavi hizmetlerinin fiyatı, diğerlerine göre çok daha yüksek, diğer bir ifadeyle çok büyük maliyetlere sahiptir. Özellikle tedavi hizmetinin içerisinde cerrahi işlemler, ilaçla tedavi gibi işlemler de bulunuyorsa, ek maliyetler ortaya çıkmakta ve toplam maliyetler daha da yüksek olmaktadır. Bunların dışında sağlık hizmetleri arzında, geri ödeme sisteminin yapısı da önemli rol oynamaktadır.

(E) kutusunda, sağlık hizmetlerinin iktisadi açıdan değerlendirilmesinde kullanılan mikroekonomik yöntemler bulunmaktadır. Bu kapsamda birçok yöntem geliştirilmiştir. Bu yöntemler maliyet-minimizasyonu (cost-minimization), maliyet-fayda (cost-benefit), maliyet-etkililik (cost-effectiveness) olarak sıralanabilir. Ancak bu yöntemlerin içerisinde en yaygın kullanılanları maliyet-fayda ve maliyet-etkinlik analizleridir.

(F) kutusunda, sağlık hizmetleri piyasası, bu piyasada oluşan fiyat ve sağlık hizmetleri üretim sürecinde fiyat dışı mekanizmalar yer almaktadır. Sağlık hizmetleri üretiminde piyasa fiyatlarının geçerliliğini kaybettiği, fiyat dışı mekanizmaların daha büyük rol oynadığı görülmüştür.

(G) kutusunda, sağlık sistemi bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Sağlık sisteminin amacının belirlenmesi ve performans değerlendirmesinin yapılması önemli rol oynamaktadır (Maynard & Kanavos, 2000: 185; Çalışkan, 2008: 38). (E) ve (F) kutularında ortaya konulan sınırlar kapsamında eşitlik ve etkinlik kriterlerinin uygulanması, sistemin ulusal ve uluslararası

düzeyde karşılaştırması yapılarak olumlu ve olumsuz yönlerinin ortaya konulması, uygulanan finansman yöntemleri ve aralarındaki ilişki incelenmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse bir bütün olarak sağlık sisteminin amaçlarına göre performansının değerlendirilmesi yapılmaktadır.

(H) kutusunda, sağlık sisteminin planlanması, bütçesinin hazırlanması ve denetim mekanizması birlikte ele alınmaktadır. Sağlık sisteminin başarısı, yalnızca sağlık çıktıları ile ölçülmemekte, aynı zamanda sistemin optimizasyonu için yapılan planlama, bütçeleme ve denetleme faaliyetleri de büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda sağlık hizmetleri ile ilgili plan ve bütçe hazırlanması, kullanılan araçların verimli ve etkin olup olmadığının değerlendirilmesi, çalışma koşulları ve buna ilişkin düzenlemeler, insan gücü planlaması gibi uygulamalar bu kutuda ele alınmaktadır.

Sağlık ekonomisi; bireylerin ve toplumların sağlığını ilgilendiren düzenlemelerin ekonomik sonuçlar, sağlık sektöründeki yasal düzenlemeler, sağlık politikalarının oluşturulması, bu politikaların sonuçlarının değerlendirilmesi, sağlık hizmetleri alanında kaynakların etkin kullanımının gerçekleştirilmesi, verilen hizmette sürekliliğin sağlanması, hizmet alan bireylerin faydalarının artırılması, sağlık hizmetlerinde finansman sağlanması, sağlık hizmetleri arz ve talebinin oluşturulması, yönetim, organizasyon ve emek yönüyle sağlık sektörünün yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesine yönelik çalışmaların tamamını kapsamaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, sağlık ekonomisi, sağlık ve sağlık hizmetleri alanındaki tüm işlemleri içine almaktadır.

Sağlık ekonomisi, genel ekonomi biliminin sağlık sektörüne uygulanmasıyla ortaya çıkmış uygulamalı bir alt alanıdır. Ekonomik olarak sağlık ekonomisi, sağlık alanına ayrılan kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılarak maksimum düzeyde sağlık hizmetleri üretmek ve üretilen sağlık hizmetlerini toplumun tüm bireyleri arasında en etkin bir şekilde bölüştürmek olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle sağlık ekonomisi, kısıtlı kaynakların sağlık sektöründe en etkin şekilde kullanılması için yapılan çalışmalar bütünüdür. Yaşam süresinin giderek artması, gelişmiş yeni tedavi yöntemlerinin maliyetlerindeki artış, sağlık ekonomisi alanında karar alma süreçlerinin yeniden değerlendirmeye alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu doğrultuda, sağlık ekonomisi biliminin karar alma sürecinde daha etkin biçimde kullanılması, bu alandaki şeffaflığı artıracaktır.

4. SAĞLIK EKONOMİSİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Sağlık ekonomisi, iktisat teorisi ile sağlık hizmetlerine yönelik uygulamalar arasındaki boşluğu dolduran önde gelen disiplinler arası bir bilimdir. En erken kökleri Antik Çağ'a dayanmakta olup, özellikle son yüzyılda önemli bir gelişme göstermiştir. Günümüzde, çeşitli alt disiplinlere ve araştırma alanlarına kadar genişleyen kapsamlı bir yapısının olduğu açıkça görülmektedir. Ancak tarihsel köklerini tam olarak takip edebilmek oldukça zordur.

Sağlıkla ilgili çalışmaların kökeni Antik Çağ'a dayanmaktadır. Örneğin; Milattan Önce üçüncü yüzyılda Antik Yunan düşünür Aristoteles, üretim ve değişimde çiftçiler ile doktorlar arasındaki karşılıklı ilişkiden söz etmiştir (Soudek, 1952: 48). Daha sonra, on yedinci yüzyılda

İngiliz iktisatçı William Petty, işçilere harcanan tıbbi ve sağlık harcamalarının ekonomik fayda sağlayacağını belirtmiştir (Ober, 1972: 999).

Soğuk Savaş rekabetinin zirve yaptığı dönemde kurulan ABD kurumlarının, sağlık ekonomisi alanındaki gelişmelerde etkili olduğu genel kabul görmektedir. Bu alandaki önemli dönüm noktalarından biri, 1848 yılında faaliyete geçen Amerikan Tabipler Birliği (American Medical Association[10] – AMA) tarafından 1931 yılında Tıbbi Ekonomi Bürosu'nun kurulması olmuştur. Bu büro, sağlık ekonomisiyle ilgili tıbbi teknoloji, sağlık hizmetleri piyasası ve maliyetler gibi konuları ele alan ilk çalışmaları yapmıştır (Mihajlo & Seiritsu, 2016: 1).

İkinci Dünya Savaşı döneminde hem savaş sırasında artan sağlık sorunları hem de savaş sonrasında sağ kalanların ve yeni dünyaya gelenlerin sağlıklı yaşaması için sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyaç hızla artış göstermiştir. Savaş sonrasında gelişen teknolojinin etkisi, sağlık hizmetlerinde de görülmüş ve bu teknolojilerin kullanımı yeni maliyetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ortaya çıkan bu gelişmelerin ardından, WHO'nun 1947 yılında yapmış olduğu sağlık tanımında, sağlık "bedensel, ruhsal ve sosyal anlamda tam bir iyilik hali" olarak tarif edilmiştir (WHO, 1947: 58). Bu tanım, bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmıştır. O yıllardan itibaren, sağlık sigortalarının yaygınlaştırılması ve hatta zorunlu hale getirilmesi gibi görüşler ortaya atılmıştır. Ancak sağlık hizmetlerine yönelik talebin giderek artması, bu hizmetlerin maliyetlerini de artırmıştır. Özellikle 21. yüzyıldan itibaren, insanların ortalama yaşam sürelerinin uzamasıyla sağlık bakım hizmetlerinde kronik hastalık yönetimi önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Kronik hastalıklar, başta yaşlılar olmak üzere tüm toplumu yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla sağlık hizmetlerine en çok ihtiyaç duyan kesim, kronik hastalığa sahip bireylerdir.

WHO'nun tanımının ardından, sağlıkla ilgili çok sayıda çalışma yapıldığı ve sağlık ekonomisi olarak adlandırılan bir bilim alanı oluştuğu görülmektedir.

Sağlık ekonomisi alanındaki en çok alıntılanan çalışmalardan biri, Selma J. Mushkin'in 1958 yılında yayınlanan "Sağlık Ekonomisinin Tanımına Doğru (Toward a Definition of Health Economics)" başlıklı makalesidir. Bu makaleyi, Mushkin'in 1962 yılında yayınladığı "Yatırım Olarak Sağlık (Health as an Investment)" adlı çalışması takip etmiştir (Mushkin, 1958; Mushkin, 1962). İlgili dönemde sağlığa, genellikle tüketici açısından bakılmıştır. Mushkin'in analizleri, sağlık yatırımlarının toplum için uzun vadeli yararlar sağladığını göstermiştir.

Sağlık ekonomisine ilişkin bu alanın temelini oluşturan en ünlü ve en çok alıntılanan çalışma, 1963 yılında Kenneth Arrow tarafından yazılmış makaledir. Günümüzden altmış bir yıl önce yazılan "Belirsizlik ve Tıbbı Bakımın Refah Ekonomisi (Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care)" başlıklı bu makale, The American Economic Review'de yayınlanmıştır. Bu makale bir yandan sağlık ekonomisi alanının doğmasına yol açmış, öte yandan hem sağlık ekonomisi alanında en çok atıf alan makale olmuş hem de diğer alanlara da referans kaynağı oluşturmuştur. Google Scholar'da yapılan aramada 1985-2024 döneminde

[10] Amerikan Tabipler Birliği (AMA), 1848 yılında kurulmuştur. Bu kuruluşun temel amacı bilimsel ilerleme, tıp eğitimi için standartlar oluşturma, tıbbi etik programı başlatma ve halk sağlığını iyileştirmedir (Rebelo, 2007).

12.935 atıf yapılmıştır (Arrow, 2024). Ayrıca bu makaleye ilgi, zaman içinde azalmamış aksine 2010'lu yıllardan itibaren büyük bir artış göstermiştir. İlgili makalenin bu kadar popüler olmasının nedeni, kamu sağlığı politikası tartışmalarının temel özelliğine değinmesidir. Bu özellikler, piyasa ya da piyasa dışı kurumların sağlık hizmetlerinin sağlanması ve dağıtımında temel ve sosyal olarak arzu edilen rollerin oynanma derecesi olarak sıralanabilir. Ayrıca, bu makalenin entelektüel yanının oldukça yüksek olduğu kabul edilmektedir (Savedoff, 2004: 139).

1960'lardan sonra sağlık ekonomisindeki araştırmalar daha da gelişmiştir. 1962 yılında ABD'de sağlık ekonomisi üzerine ikinci bir akademik seminer düzenlenmiş, ardından 1968'de üçüncüsü düzenlenmiştir. 1968 yılında WHO ilk uluslararası sağlık ekonomisi seminerini Moskova'da gerçekleştirmiştir. 1960'lı yıllarda düzenlenen bu üç toplantı, sağlık ekonomisinin bağımsız bir disiplin olarak akademik bir forma girdiğini göstermiş ve sağlık ekonomisinin resmen bir bilim alanı olduğu da kabul edilmiştir (Johan, 2021: 130).

Sağlık ekonomisi alanında 1960'lı yıllardan itibaren çok hızlı bir gelişme olmuş, bu alanda en çok çalışma ABD'de yapılmıştır. Bunu Kanada, İngiltere, Avustralya, Hollanda ve İsveç izlemiştir. Yine bu alanda en etkili dergiler, "Journal of Health Economics, Health Economics, Health Services Research, Pharmacoeconomics, Journal of Human Resources" olarak sıralanabilir. h-indeksi, I3 faktörü, kümülatif atıf oranı gibi kriterlere göre küresel olarak en çok atıf alan ilk on bilim insanı "David M. Cutler, Jonathan Gruber, Paul Newhouse, Mark V. Pauly, W. Kip Viscusi, Janet M. Currie, Michael Grossman, Frank A. Sloan, Adam Wagstaff ve Eddy van Doorslaer"'dır. H-indekslerine göre en üst sıralarda yer alan kurumlar ise Harvard Üniversitesi, Dünya Bankası, MIT, Berkeley'deki California Üniversitesi, Chicago Üniversitesi, Pennsylvania Üniversitesi, Michigan Üniversitesi ve York Üniversitesi'dir (Mihajlo & Seiritsu, 2016: 1).

Sağlık ekonomisine yönelik 1940-1960 döneminde ABD'de de yapılan çalışmaların yoğunluğuna, daha sonra Japonya'da eşlik etmiş, hatta Avrupa ve Asya ekonomilerindeki çalışmaların ötesine geçmiştir (Arai & Ikegami, 1998). Daha sonra ABD'nin sağlık ekonomisine yönelik çalışmalardaki öncülüğü giderek zayıflamıştır. Başlangıçta ABD'de mevcut olan sağlık ekonomisi için gerekli mikro verilere, daha sonra Avrupa ve Güney Doğu Asya ülkeleri de ulaşmaya başlamışlardır. Ayrıca sağlık ekonomisindeki en son veriler ve gelişmeler, elektronik dergiler ve ders kitapları aracılığıyla kısa sürede tüm ülkelere ulaşabilmektedir (Cumming, 2015). Özellikle dijitalleşmenin arttığı günümüzde bu verilere ulaşmak çok daha hızlı olabilmektedir.

Soğuk Savaş Dönemi'nden sonra, özellikle de 1980'lerin sonundan itibaren sağlık ekonomisi dünya genelinde yaygınlaşmıştır. Bu çalışmaların ağırlıklı kısmı Batı Avrupa'da ve Japonya'da 1970'lerde kurulan "akademik mükemmellik merkezleri (academic centers of excellence)" tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu alandaki çabaların giderek artması, fonlanan araştırma, lisans ve lisansüstü müfredatlarını oluşturulması, ders kitaplarının başlıca dünya dillerinde yaygınlaşması süreci hızlandırmıştır. Geleneksel OECD ülkelerinin ardından, alanda verimli çabaların BRICS ülkeleri, Doğu Avrupa gibi büyük gelişmekte olan piyasalarda da ortaya çıktığı görülmüştür. Yaklaşık en iyi 25 akademik mükemmellik merkezine sahip olan ülkeler

Tayvan (Çin), Güney Afrika, Çin, Hindistan olarak sıralanabilir. Ayrıca sağlık ekonomisi üzerine çalışmalar yapan araştırmacı yetersizliği yaşayan coğrafi alanlar, Sahra Altı Afrika'nın çoğu ve Orta Doğu ve Orta Asya bölgeleridir (Mihajlo & Seiritsu, 2016: 2).

Sağlık ekonomisi alanında gelişmelerin ön koşullarının büyük bir kısmı, tıbbi bakımların artan maliyetleri, ekonomik büyümedeki yavaşlama ve sağlık hizmetleri sektörleri arasındaki sınırlı kaynaklar için yoğunlaşan rekabetin neden olduğu dünya genelindeki yasal değişiklikler olmuştur. 1990'ların başından itibaren Avustralya ve Kanada gibi ülkelerin yeni tıbbi teknolojilerin onayı ve geri ödemesi için bütçe ve maliyet etkinliğini dikkate alan yasal zorunluluk oluşturulmuştur. Bu karar, dünya genelinde kaynak tahsisini etkili bir şekilde iyileştirmiş, genel nüfusun tıbbi hizmetlere erişimi uygun fiyatlarla sağlanmıştır. Ayrıca bu durum ilaç ve tıbbi ekipman üreticilerine idari bir de baskı oluşturmuştur. Böylece profesyonel endüstri ile ortak çalışmalar yapan sağlık ekonomistleri için çok çeşitli yeni iş imkânları oluşmuştur (Mihajlo & Seiritsu, 2016: 2).

Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra başlayan küreselleşme süreci 1990'ların, özellikle 2000'lerin başından itibaren dünya çapında hızlanmaya başlamıştır. "BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika)", "N-11 (Bangladeş, Mısır, Endonezya, Iran, Güney Kore, Meksika, Nijerya, Pakistan, Filipinler, Türkiye ve Vietnam)", "MENA (Cezayir, Bahreyn, Mısır, Iran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Fas, Amman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Tunus, Birleşik Arap Emirliklerive Yemen)" ülkeleri gibi yeni sanayileşmiş ya da yükselen piyasa ekonomileri, Çin'in hızlı yükselişi nedeniyle daha geride kalmışlardır. Bunların dışında sağlık hizmetleri alanındaki gelişmeler Doğu Avrupa ülkelerinin sağlık hizmetleri reformlarına da yansımıştır. Bu reformlar eski sosyalist sağlık sisteminin yapısını, tedavi edici, hastane tabanlı sağlık hizmetlerinden önleyici, ayakta tedavi merkezli sağlık hizmetlerine doğru kaydırma şeklinde olmuştur. Sağlık finansmanı modele, sıradan vatandaşların cepten yaptıkları harcamaların giderek daha büyük bir kısmının devlet sağlık sigortası fonlarına aktarılmasına yönelik bir eğilim göstermektedir (Jakovljevic vd., 2022: 1-2).

Son 25-30 yılda küresel olarak dünya nüfusunun yaşlaşması daha belirgin hale gelmiştir. Bu yaşlanma Japonya'da daha büyük olmuştur. Birleşmiş Milletler'in tahminine göre Çin, 21. Yüzyılda en hızlı yaşlanan büyük ülke olacağı ileri sürülmüştür. Ulusların yaşlanması, diğer ülkelere göre daha genç nüfusa sahip MENA ülkeleri, Türkiye gibi ülkelerde de görülmeye başlamıştır. Böylesi büyük bir demografik geçiş, başlarda asla tahmin edilememiştir. Bir süre sonra bu nüfus değişiminin kalp hastalığı, felç, kanser, solunum sorunları, diyabet, ruh sağlığı hastalıkları gibi "bulaşıcı olmayan hastalıklar (noncommunicable diseases-NCDs)", diğer bir ifadeyle "refah hastalıkları (prosperity diseases)" görülme sıklığında ve yaygınlığında olağanüstü büyük bir artış olacağı ifade edilmektedir (McQuillan, 2017). NCD'lerin en dikkat çeken özelliği, tıbbi hizmetlere olan talepteki büyüme, uzun süreli sakatlık, iş devamsızlığı ve erken ölümle karakterize kronik klinik seyirleridir. Bu durum tıbbi bakım sağlama maliyetlerinin artmasına yol açmıştır. Maliyetlerin artmasına neden olan bir durum da tıp alanındaki teknolojik yeniliklerdir. Bu teknolojik yenilikler sayesinde tanı sınırları ve tedavi fırsatları büyük ölçüde artmıştır. Son teknolojilerin kullanılabilirliği ile mevcut hizmetlerin daha uygun fiyatlı olmasıyla birleşince, bireylerin talebinin artmasına yol açmış, finansal

sürdürülebilirliğin devamlılığı da sıkıntılı hale gelmiştir. Artan maliyetleri sınırlama çabaları ve politikaları dünyadaki hemen hemen tüm ülkelerin en önemli sağlık politikası haline dönüşmüştür.

1970'lerden sonra, sağlık ekonomisi daha hızlı bir gelişme dönemine girmiş ve hemşirelik ekonomisi de oluşmaya başlamıştır. 1979 yılında ABD'li sağlık ekonomisi üzerine çalışmalar yapan Paul Feldstein, uzun vadeli bakım piyasası, kayıtlı piyasa ve diğer hemşirelik ekonomisi konularını tartışmak amacıyla ilk kez ekonomi ilkelerini kullanarak hemşirelik ekonomisinin ortaya çıkışının temellerini atmıştır (Feldstein, 1979; Klarman, 1979).

1983 yılında Nursing Economic Magazine, ABD'de kurulmuş, temel araştırma alanı hemşirelik piyasasının gelişimi, hemşirelik maliyet muhasebesi, hemşirelik hizmetleri ile ilgili politikalar, hemşirelik ekonomi yönetimi gibi konulardan oluşmaktadır. Böyle bir derginin yayın hayatına girmiş olması, hemşirelik ekonomisi alanının da resmi olarak oluşumuna işaret etmektedir. 1993'te Iowa Üniversitesi Maliyet Araştırma Merkezi, basitçe NIC Sistemi olan sistematik bir hemşirelik maliyeti çalışması yürütmüştür (Johan, 2021; Aiken, 2008).

Günümüzde sağlık hizmetlerinin ekonomik yapısı ve diğer hizmetlerden farklı olarak geldiği nokta itibariyle Arrow'un haklı çıktığı görülmektedir. Kişilerin hayatlarını doğrudan etkileyen bu alanın piyasa koşullarına bırakılamayacağı, bırakıldığında ise oluşabilecek bir başarısızlık durumunda bireylerin canıyla ödeyebileceği görülmüştür. 1960'lardan itibaren bu alanda kapsamlı çalışmalar yapan bilimsel dergiler yayınlanmış, 1982 yılında ilk kez "Journal of Health Economics" adlı hakemli dergi yayınlanmıştır (Kafandaris, 2017). Ayrıca bir yandan 1963 yılında Arrow'un belirttiği tıbbi bakım öte yandan 1972 yılında Grossman'ın sağlık talebi üzerine yazmış olduğu makalede ifade ettiği sağlık bakım hizmetleri ekonomisi, maliyetlerin hesaplanması, sürdürülebilir, akılcı ve kaliteli sağlık hizmetlerinin uygulanabilmesi ekonomi bilimi ile mümkün olacağını göstermiştir.

5. SONUÇ

Sağlık ekonomisi, sağlık hizmetlerine yönelik uygulamalarla ekonomi bilimini buluşturan disiplinler arası bir bilim dalıdır. Bu alan, Antik Çağ'a kadar uzanan köklü bir geçmişe sahip olmakla birlikte, özellikle son 50 yıllık süreçte büyük bir gelişim göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, bu alandaki çalışmaların artmasıyla sağlık ekonomisi, yalnızca bir araştırma konusu değil aynı zamanda toplumsal ve bireysel yaşam kalitesini doğrudan etkileyen bir uygulama alanı haline gelmiştir.

Günümüzde küresel boyutta bireylerin daha kaliteli ve sağlıklı bir yaşam sürme isteği, sağlık hizmetlerine olan talebi artırmıştır. Ancak sağlık hizmetlerinin zamanında, eşitlikçi ve kaliteli bir şekilde sunulması ile bu hizmetlerin finansmanı, toplumdaki tüm bireylerin ve hükümetlerin temel ilgi alanını oluşturmuştur. Bireylerin ve topyekûn toplumun hastalıklardan korunması, mevcut hastalıkların teşhis edilmesi, tedavi edilmesi ve rehabilitasyon süreçleri, sağlık ekonomisinin temel amaçları arasında yer almaktadır. Zamanla sağlıklı yaşamın önemi tüm toplum tarafından kabul görmüş ve mevcut sağlıklı yaşamı daha iyi hale getirebilmek amacıyla çeşitli arayışlara girilmiştir. Ancak sağlık hizmetleri ihtiyacının karşılanabilmesi için gerekli olan mevcut kaynakların sınırlı olması, insanları yeni kaynak arayışına yönlendirmiştir.

Dolayısıyla ekonominin araçları, sağlık sektörüne uygulanarak bir alt disiplin olarak sağlık ekonomisi doğmuştur. Bunun yanı sıra, sağlık hizmetlerinin sağlanmasında kaynakların sınırlı olması, daha etkin ve verimli çözümlerin geliştirilmesi ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Sağlık ekonomisi, bu bağlamda sağlık hizmetlerine yönelik arz ve talep dengesini analiz etmekte, sağlık sektörüne yönelik yasal düzenlemeleri incelemekte ve sağlık hizmetlerinde kaynakların en etkin şekilde kullanılmasını sağlamaya yönelik stratejiler geliştirmektedir. Bu nedenle, sağlık ekonomisi, yalnızca bir akademik çalışma alanı değil, aynı zamanda pratik çözümler üreten bir disiplin olarak da değerlendirilmektedir.

Son yıllarda sağlık ekonomisine olan ilginin artmasının temel nedenlerinden biri, sağlık harcamalarının ve maliyetlerin giderek yükselmesidir. Küresel ölçekte yaşlanan nüfus, bulaşıcı olmayan hastalıkların artışı, sağlık hizmetlerinde teknolojinin daha yaygın bir şekilde kullanılması ve yüksek maliyetli tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi gibi faktörler, sağlık ekonomisini giderek daha komplike bir alan haline getirmiştir. Bu süreçte sağlık ekonomisi, ülkelerin bütçelerinden sağlık hizmetlerine ayrılan kaynakların daha verimli kullanılmasına katkı sağlamakta ve sürdürülebilir sağlık politikalarının oluşturulmasında önemli bir yer edinmiştir.

Sağlık ekonomisinin önemi, Covid-19 pandemisi gibi küresel sağlık krizlerinde bir kez daha ortaya çıkmıştır. Pandemi sürecinde, sağlık hizmetlerine erişimin eşitlikçi bir şekilde sağlanması, tıbbi kaynakların etkin yönetimi ve sağlık sistemlerinin dayanıklılığı, sağlık ekonomisi disiplininin hayati bir alan olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, ülkelerin yalnızca sağlık harcamalarını artırmaları değil, aynı zamanda bu harcamaların verimli bir şekilde kullanılması için stratejik kararlar alması gerekmektedir. Sağlık ekonomisinin ayrı bir bilim alanı olarak ortaya çıkmasından itibaren temel olarak üzerinde çalışılan ya da durulan konu, sağlık hizmetlerinin maliyetinin hangi kurum ya da kim tarafından karşılanacağı, finansmanının nasıl sağlanacağı ve organize edileceğidir. Bu konularla ilgili olarak çok sayıda ampirik çalışma yapıldığı gözlenmiştir.

Sonuç olarak sağlık ekonomisi, modern toplumların en önemli sorunlarından biri olan sağlık hizmetlerine erişim ve kaynakların etkin kullanımı konusunda hayati bir rehber sunmaktadır. Gelecekte, sağlık ekonomisi alanındaki çalışmaların daha da artması yalnızca bireylerin yaşam kalitesini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak açısından da önem arz edecektir.

KAYNAKÇA

AEA (2024). *JEL Classification Codes Guide*. American Economic Association, 2024. https://www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php (Erişim Tarihi: 22.11.2024).

Aiken, L. H. (2008). Economics of nursing. *Policy, Politics, & Nursing Practice, 9*(2), 73-79.

Anand, S. (2004). The concern for equity in health. In *Public Health, Ethics and Equity* (Ed. Sudhir Anand, Fabienne Peter, Amartya Sen) (ss. 15-20). Oxford University Press, New York.

Andargie, G. (2008). *Introduction to Health Economics: Lectures Notes for All Health Science Students*. Ethiopia Public Health Training Initiative, University of Gonder, September.

Arai, Y., & Ikegami, N. (1998). Health care systems in transition II. Japan, part I. An overview of the Japanese health care systems. *Journal of Public Health, 20*(1), 29–33. https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.pubmed.a024713 (Erişim Tarihi: 22.11.2024).

Arrow, K. (2024). Uncertainty and the welfare economics of medical care. *Google Scholar*. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=Dn8X_gIAAAAJ&citation_for_view=Dn8X_gIAAAAJ:pgiGeGwzGf8C (Erişim Tarihi: 12.12.2024).

Arrow, K. J. (1963). Uncertainty and the welfare economics of medical care. *The American Economic Review, 53*(5), 941-973.

Bhattacharya, J., Hyde, T., & Tu, P. (2014). *The Palgrave Macmillan Health Economics*. https://bkbcollege.in/upload/dpt_book/1670345997.pdf (Erişim Tarihi: 14.09.2024).

Buharalı, C. (2008). Türkiye'de ve dünyada sağlık ekonomisi. Deloitte. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/Deloitte.Türkiyede-ve-Dünyada-Sağlık-Ekonomisi-1.pdf (Erişim Tarihi: 04.08.2023).

Culyer, A. J., & Newhouse, J. P. (2000). Introduction: The state and scope of health economics. In *Handbook of Health Economics* (Ed. A. J. Culyer & J. P. Newhouse) (pp. 1-7). Amsterdam: Elsevier.

Cumming, J. (2015). Health economics and health policy: Experiences from New Zealand. *Applied Health Economics and Health Policy, 13*(3), 81–89. https://doi.org/10.1007/s40258-014-0149-y

Çalışkan, Z. (2008). Sağlık ekonomisi: Kavramsal bir yaklaşım. *H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26*(2), 29-50.

Feldstein, P. J. (1972). *Health Care Economics*. Wiley Medical Publication.

Fuchs, V. R. (1972). *Who Shall Live? Health, Economics, and Social Choices*. New York: Basic Books.

Fuchs, V. R. (1993). *The Future of Health Policy*. London: Harvard University Press.

Grossman, M. (1972). On the concept of health capital and demand for health. *Journal of Political Economy, 80*(2), 223-255.

Grossman, M. (2004). The demand for health, 30 years later: A very personal retrospective and prospective reflection. *Journal of Health Economics, 23*(4), 629-636.

Grossman, M. (2016). "A theory of the allocation of time" turns fifty: Its impact on the field of health economics. *Health Economics, 25*(1), 3-7.

Güven, E., & Tevfik, A. T. (2022). Sağlık ekonomisi çerçevesinde sağlık harcamalarının ekonomik kalkınma ve büyümeye etkisi üzerine bir uygulama. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 8*(2), 140-156.

Howard, B. (2023). What is health economics? Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health. https://publichealth.jhu.edu/academics/academic-program-finder/masters-

degrees/master-of-health-science-in-global-health-economics/what-is-health-economics (Erişim Tarihi: 03.08.2023).

Jakovljevic, M., Groot, W., & Souliotis, K. (2022). Health care financing and affordability in the emerging global markets. *Front Public Health, 10*, 1054409. https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.1054409

Johan, M. (2021). Evolution of health economics. *Pharmacoeconomics, 6*, 130. https://www.hilarispublisher.com/open-access/evolution–of–health-economics.pdf (Erişim Tarihi: 10.11.2024).

Kafandaris, S. (2017). *Journal of Health Economics, Vol. 1, No. 1, May 1982*. *Journal of the Operational Research Society, 34*(1), 97–98.

Klarman, H. E. (1979). Health economics and health economics research. *Health and Society, 57*(3), 371–379.

Maynard, A., & Kanavos, P. (2000). Health economics: An evolving paradigm. *Health Economics, 9*(3), 183-190.

McQuillan, K. (2017). Prosperity diseases: The next health challenge for Papua New Guinea. *BusinessAdvantagePNG*. https://www.businessadvantagepng.com/prosperity-diseases-the-next-health-challenge-for-papua-new-guinea/# (Erişim Tarihi: 22.10.2024).

Mihajlo, J., & Seiritsu, O. (2016). Health economics at the crossroads of centuries – From the past to the future. *Frontiers in Public Health, 4*, 115.

Mushkin, S. J. (1958). Toward a definition of health economics. *Public Health Report, 73*(9), 785-793.

Mushkin, S. J. (1962). Health as an investment. *Journal of Political Economy, 70*(5), Part 2, 129.

Nixon, J., & Ulmann, P. (2006). The relationship between health care expenditure and health outcomes: Evidence and caveats for a causal link. *The European Journal of Health Economics, 27*(1), 7-18.

Ober, W. B. (1972). Sir William Petty: Medical education, hospitals, and health care. *Bulletin of the New York Academy of Medicine, 48*(8), 998-1002.

Palgrave (1987). *The New Palgrave Dictionary of Economics*. 1st edition, edited by Macmillan Publishers Ltd. Published by Palgrave Macmillan in 1987. Entry consulted: “Health Economics”, authored by John Eatwell, Murray Milgate and Peter Newman. https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1057/978-1-349-95121-5_844-1 (Erişim Tarihi: 12.10.2024).

Rebelo, L. P. (2007). The origins and the evolution of health economics: A discipline by itself? Led by economists, practitioners or politics? *Working Papers de Economia (Economics Working Papers), 16*. Católica Porto Business School, Universidade Católica Portuguesa.

Savedoff, W. D. (2004). Kenneth Arrow and the birth of health economics. *Public Health Classics, Bulletin of the World Health Organization, 82*(2), 139-140. https://scielosp.org/pdf/bwho/2004.v82n2/139-140/en (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Soudek, J. (1952). Aristotle's theory of exchange: An inquiry into the origin of economic analysis. *Proceedings of the American Philosophical Society, 96*(1), 45-75.

Şantaş, F. (2017). Sağlık ekonomisi alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9*(19), 85-93.

Şimşir, İ., & Mete, B. (2021). Sağlık hizmetlerinin geleceği: Dijital sağlık teknolojileri. *Journal of Innovative Healthcare Practices (JOINIHP), 2*(1), 33-39.

Tıraş, H. H. (2013). Sağlık ekonomisi: Teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3*(2), 125-152.

TÜSEB-TÜHKE (2023). Türkiye'de doğuşta beklenen yaşam süreleri: Daha uzun yaşamak ya da daha sağlıklı yaşamak? Her ikisi de mümkün olamaz mı? Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB) – Türkiye Halk Sağlığı ve Kronik Hastalıklar Enstitüsü (TÜHKE). https://tuhke.tuseb.gov.tr/haberler/turkiyede-dogusta-beklenen-yasam-sureleri-20221102 (Erişim Tarihi: 28.07.2023).

Ulutürk, S. (2015). Sağlık ekonomisi, sağlık statüsü, sağlığın ölçülmesinde kullanılan ölçütler ve önemi: Türkiye örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 52*(603), 47-63.

WHO (1947). *Minutes of the Technical Preparatory Committee for the International Health Conference Held in Paris from 18 March to 5 April 1946*. World Health Organization. https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/85572/Official_record1_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 22.11.2024).

WHO (2020). *Basic Documents (Forty-Ninth Edition)*. World Health Organization. https://apps.who.int/gb/bd/pdf_files/BD_49th-en.pdf (Erişim Tarihi: 02.06.2023).

Williams, A. (1987). Health economics: The cheerful face of dismal science? In *Health and Economics* (Ed. Alan Williams) (ss. 1-11). London: MacMillan.

Witter, S. (2002). Health financing in developing and transitional countries. Briefing paper for Oxfam GB, *The University of York, International Programme, Centre for Health Economics*, York, 22, 56.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KURUCU ÜYE DEVLETLERİNİN ÇEVRE VERGİSİ POLİTİKASI

Dr. Özden Şentürk,
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ozden.senturk@ogr.iu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6801-6530

Prof. Dr. Seyhun Doğan
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi
sdogan@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3450-0612

ÖZET

Günümüzde iklim değişikliği başta olmak üzere ülkelerin karşı karşıya kaldıkları çevre sorunlarıyla etkin olarak mücadele edebilmesi, kapsayıcı politika araçlarının geliştirilmesini ve kullanımını zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan çevre vergileri, doğal kaynakların korunmasını teşvik etme ve çevresel sürdürülebilirliği sağlama açısından oldukça önem arz etmektedir. Çevre sorunlarıyla mücadelede özellikle karbon emisyonlarının azaltılması, enerji verimliliğinin artırılması, enerji tüketiminin azaltılması ve çevre dostu teknolojilere geçişi destekleyen çevre vergilerinin dayandığı ilkelerden biri de kirleten öder ilkesi olmuştur. 1 Temmuz 1987 tarihinde uygulamaya konulan Tek Avrupa Senediyle de kabul edilen söz konusu ilke, Avrupa Birliği'nin çevre politikasının temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle çevre vergilerinin tanımı, işlevleri ve ekonomik etkileri ele alınmış olup ardından Birliğin kurucu üye devletlerindeki vergi politikasının uygulama stratejileri incelenmiştir. Bu kapsamda Birliğin kurucu altı devleti olan Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg'un ekonomik yapıları ve çevresel hedefleri doğrultusunda çevre vergisi politikaları analiz edilmiştir. Çalışmada, çevre vergilerinin çevresel sürdürülebilirliği destekleyen stratejik bir maliye politikası aracı olduğu; enerji verimliliğinin artırılması, karbon emisyonlarının azaltılması ve doğal kaynakların korunması gibi çevresel hedefler açısından söz konusu ülkelerde farklı etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte çalışmada, özellikle Almanya ve Hollanda'da, çevre vergilerinden elde edilen gelirlerin yenilenebilir enerji projelerine, çevresel altyapıya ve temiz teknoloji yatırımlarına yönlendirilmesinin, çevresel hedeflere ulaşmada etkili olduğu; Belçika, Fransa, İtalya ve Lüksemburg'da ise çevre vergilerinin etkilerinin görece sınırlı kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bakımdan çalışmada, çevre vergilerinin etkinliğini artırmak için özellikle çevre vergileri kapsamında elde edilen gelirlerin sürdürülebilir projelere tahsis edilmesinin, enerji-yoğun sektörlere geçiş desteğinin sağlanmasının ve Avrupa Birliği düzeyinde politika uyumunun gerçekleşmesinin gereği ve önemi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Çevre Vergisi, Avrupa Birliği Çevre Politikası, Çevresel Sürdürülebilirlik, İklim Değişikliği.

ENVIRONMENTAL TAX POLICY OF THE EUROPEAN UNION'S FOUNDING MEMBER STATES

ABSTRACT

Nowadays, countries' ability to effectively address their environmental challenges, particularly climate change, requires developing and using integrated policy instruments. In this respect, environmental taxes are essential to promote the conservation of natural resources and ensure environmental sustainability. One of the principles on which environmental taxes are based is the polluter pays principle, which

promotes reducing carbon emissions, improving energy efficiency, reducing energy consumption, and transitioning to environmentally friendly technologies to combat environmental problems. Adopted on 1 July 1987 with the Single European Act, this principle is one of the main pillars of the European Union's environmental policy.

This study first discussed the definition, functions, and economic effects of environmental taxes and then analyzed the implementation strategies in the founding member states of the union. In this context, the environmental tax policies of the six founding states of the EU -Germany, Belgium, France, the Netherlands, Italy, and Luxembourg- were analyzed according to their economic structures and environmental objectives. The study found that environmental taxes are a strategic fiscal policy instrument to support environmental sustainability and have different impacts on environmental goals such as increasing energy efficiency, reducing carbon emissions, and protecting natural resources in these countries. However, it was concluded that particularly in Germany, and the Netherlands, channeling revenues from environmental taxes to renewable energy projects, environmental infrastructure, and investment in clean technologies is an efficient way to achieve environmental goals, while in Belgium, France, Italy, and Luxembourg, the impact of environmental taxes is relatively limited. In this regard, the study highlighted the need and importance of allocating revenues from environmental taxes to sustainable projects, providing transition support to energy-intensive sectors, and achieving policy harmonization at the European Union level to increase the effectiveness of environmental taxes.

Keywords: European Union, Environmental Tax, European Union Environmental Policy, Environmental Sustainability, Climate Change.

GİRİŞ

İklim değişikliği, günümüzde dünya genelinde çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla insan yaşamını tehdit eden en ciddi sorunlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Sanayi Devrimi döneminden bu yana hızla artan sera gazı emisyonları, atmosferdeki karbondioksit ve diğer zararlı gazların yoğunluğunu artırarak küresel ısınma sürecini hızlandırmış; bu durum, doğal ekosistemler üzerinde geri döndürülemez etkiler yaratmıştır. Orman yangınları, kuraklık, deniz seviyesinin yükselmesi ve biyolojik çeşitliliğin azalması gibi çevresel felaketler, iklim değişiklinin doğrudan sonuçları arasında yer almakta; bu felaketler, aynı zamanda tarım, sağlık ve enerji gibi temel ekonomik sektörleri de olumsuz etkilemektedir. İklim değişikliğinin neden olduğu bu tür sonuçlar, sadece çevresel değil, aynı zamanda ekonomik kalkınmayı da tehdit etmekte, toplumların refah düzeyini düşürmektedir.

İklim değişikliğiyle mücadele, bu küresel tehdidi önlemek için ulusal ve uluslararası işbirliği ile etkin ve çok yönlü politikaların uygulanmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda çevre vergileri, çevresel maliyetleri doğrudan ekonomiye yansıtarak, çevreye zarar veren davranışları caydırıcı hale getiren önemli maliye politikası araçları arasında yer almaktadır. Çevre vergileri, kirletici faaliyetlere ek maliyetler yükleyerek bireyleri, kurumları ve ülkeleri daha çevre dostu seçeneklere yöneltmekte ve böylece karbon emisyonlarının azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda çevre vergileri, yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik etmekte ve temiz enerji teknolojilerinin gelişimine destek sağlamaktadır. Dolayısıyla bu vergiler, çevresel sürdürülebilirliği sağlama yolunda önemli bir politika aracı olarak da öne çıkmaktadır.

Çalışmada Avrupa Birliği (AB)'nin kurucu üye devletleri olan Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg'daki çevre vergisi uygulama stratejileri analiz edilmiştir. Bununla birlikte çalışmada, enerji tüketimi, karbon emisyonları ve doğal kaynakların korunması gibi temel konulara odaklanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, çevre vergilerinin

etkinliğinin, söz konusu ülkelerin ekonomik yapılarına, çevresel hedeflerine ve uygulama stratejilerine göre farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışmada, AB genelinde çevre vergisi politikalarının uyumlaştırılmasının, karbon sızıntısının önlenmesi ve yeşil teknoloji pazarında istikrar sağlanması açısından önemi vurgulanmıştır.

1. ÇEVRE VERGİLERİ: TANIMI, İŞLEVLERİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

1.1. Çevre Vergilerinin Tanımı ve İşlevleri

Çevre vergileri, yeşil vergi, ekolojik vergi, kirlilik vergisi ve çevreye yönelik vergiler gibi çeşitli terimlerle de tanımlanmaktadır. Avrupa Çevre Ajansı tarafından yapılan tanıma göre çevre vergileri; enerji, ulaşım, kirlilik ve tükenebilir doğal kaynaklar gibi unsurlar üzerinden alınan ve potansiyel olarak çevreye olumlu etkiler sağlama amacı taşıyan vergilerdir (Cural ve Saygı, 2016: 78).

Çevre vergileri, piyasa ekonomisinin güç kazanmaya başladığı 1980'lerin başlarından itibaren ilgi odağı olmuştur. 1970'li yıllardaki çevre politikalarından farklı olarak, "kirleten öder" prensibi benimsenmiş ve bu yaklaşımın, çevre üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılmasına katkı sağlayacağı öngörülmüştür (Satır, 2014: 113). AB'de çevre vergileri, kritik bir konu olarak görülmüş ve 1972 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yapılan Çevre Konferansı sonrası vergisel reform çalışmaları başlamıştır.

Çevre vergileri, iklim değişikliği ve çevresel bozulmalara karşı ekonomik bir araç olarak kullanılarak, çevreye verilen zararı azaltmayı ve çevreye duyarlı teknolojilere geçişi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu vergiler, enerji tüketimini azaltmak, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişi hızlandırmak ve çevreye duyarlı teknolojilerin gelişimini desteklemek için uygulanmaktadır. Çevre vergilerinin temel işlevi, ekonomik aktörleri çevresel etkileri göz önüne alarak karar almaya yönlendirmek ve böylece çevresel maliyetleri piyasa mekanizması aracılığıyla içselleştirmektir (Türkeş, 2008: 26-37).

Günümüzde çevresel sorunların giderek artması, ekonomik politikaların çevreyi koruma amaçlı araçlarla desteklenmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu kapsamda çevre vergileri, çevresel tahribatın önlenmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması adına önemli bir politika aracı olarak öne çıkmaktadır. Hem çevresel hem de ekonomik etkiler doğuran çevre vergileri, yalnızca kaynakların verimli kullanımını teşvik etmekle kalmayıp aynı zamanda inovasyonu destekleyerek toplum bilincinin artmasına da katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda çevre vergilerinin işlevlerini anlamak, çevreyle uyumlu bir ekonomik yapının oluşturulmasında kilit bir öneme sahiptir. Çevre vergilerinin çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Bunlar (OECD, 2010: 45-50):

- *Çevresel Koruma Sağlama*: Çevre vergileri, kirlilik ve doğal kaynak tüketimi gibi çevresel zararların azaltılmasını hedefler.
- *Davranış Değişikliğini Teşvik Etme*: Vergiler, çevreyi olumsuz etkileyen faaliyetlerin maliyetini artırarak bireyleri ve işletmeleri daha çevre dostu üretim ve tüketim alışkanlıkları geliştirmeye yönlendirir.
- *Ekonomik Verimliliği Artırma*: Çevre vergileri, çevresel maliyetleri piyasa fiyatlarına dâhil ederek ekonomik kaynakların daha verimli kullanımını sağlar. Bu durum, sürdürülebilir büyüme için önemli bir unsurdur.

- *Gelir Sağlama*: Hükümetler için önemli bir gelir kaynağıdır. Bu gelirler, çevre koruma projelerine, yenilenebilir enerji yatırımlarına veya iklim değişikliğiyle mücadele programlarına yönlendirilebilir.
- *İnovasyonu Destekleme*: Çevre vergileri, işletmeleri daha temiz teknolojilere ve yenilikçi süreçlere yatırım yapmaya teşvik eder.
- *Doğal Kaynakları Koruma*: Doğal kaynakların daha sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla tüketimi sınırlayacak maliyetler yaratır.
- *Toplum Bilincini Artırma*: Çevre vergileri, çevresel sorunlara dikkat çekerek bireyler ve kurumlar arasında farkındalığı artırır ve daha sürdürülebilir yaşam tarzlarının benimsenmesini teşvik eder.

Sürdürülebilir kalkınma ve çevresel koruma hedeflerine ulaşmak için kullanılan önemli bir ekonomik araç olarak, özellikle kirlilik ve doğal kaynak tüketimi gibi çevresel zararları azaltmayı amaçlayan çevre vergilerinin dayandığı prensiplerden biri de "kirleten öder" ilkesidir. Bu ilke, çevresel maliyetlerin söz konusu zarara neden olan aktörlere yüklenmesini sağlayarak adaletli bir maliyet paylaşımı mekanizması oluşturmaya çalışmaktadır (Alvarez, 2019: 383) Böylece çevre üzerinde oluşan olumsuz etkilerin azaltılması veya önlenmesi hedeflenmektedir. Diğer bir önemli işlevi, bireylerin ve işletmelerin davranışlarını çevreye duyarlı hale getirmek olan bu vergiler, çevreyi olumsuz etkileyen faaliyetlerin maliyetini artırarak daha çevre dostu üretim ve tüketim alışkanlıklarının benimsenmesini teşvik etmektedir (Muhammad vd., 2021: 3). Bu durum, hem bireyler hem de kurumlar düzeyinde davranışsal dönüşümleri destekler ve çevresel sürdürülebilirliği de artırır. Ekonomik verimlilik açısından çevre vergileri, çevresel maliyetleri piyasa fiyatlarına dâhil ederek kaynakların daha etkin kullanımını sağlar. Piyasa mekanizması içinde bu maliyetlerin içselleştirilmesi de hem ekonomik hem de çevresel sürdürülebilirlik için kritik bir rol oynar (Patuelli vd., 2005: 565). Aynı zamanda çevre vergileri, hükümetler için önemli bir gelir kaynağıdır. Elde edilen bu gelirler, yenilenebilir enerji yatırımları, çevre koruma projeleri ve iklim değişikliğiyle mücadele gibi alanlara yönlendirilebilir. Ayrıca çevre vergileri inovasyonu destekleyerek daha temiz teknolojilere ve yenilikçi süreçlere yatırım yapılmasını teşvik eder (Bozdoğan, 2011: 1618-1624). Söz konusu vergiler, işletmeleri çevre dostu teknolojilere yönlendirerek uzun vadeli teknolojik gelişmelere katkıda bulunur. Aynı zamanda doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını sağlamak için ekonomik araçlar sunar ve toplum bilincini artırarak çevresel sorunlara duyarlılığı güçlendirir. Bu işlevleriyle çevre vergileri hem ekonomik hem de çevresel hedefleri dengeleyen kapsamlı bir politika aracıdır.

1.2. Çevre Vergilerinin Ekonomik Etkileri

Çevre vergileri, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmayı desteklemede önemli rol oynayan mali araçlardan biridir. Temel işlevi, çevresel dışsallıkları içselleştirerek çevreye zarar veren faaliyetlerin maliyetlerini piyasa fiyatlarına yansıtmak ve böylece çevre dostu davranışları teşvik etmektir. Çevresel zararları azaltma yönündeki bu etkisiyle çevre vergileri, karbon emisyonlarını düşürmek ve enerji verimliliğini artırmak isteyen hükümetler için güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır. Çevre vergileri genel itibarıyla enerji vergisi, ulaştırma vergisi ve kirlilik vergilerinin toplamından oluşmaktadır (Güler, 2023: 1060,1061). Çevre vergilerinin ekonomik etkilerini daha iyi anlamak için bu vergilerin gelir sağlama potansiyelinin yanı sıra söz konusu gelirlerin yeşil projelere yatırılması gibi ek faydaları da dikkate almak gerekmektedir. Yenilenebilir enerji projelerine, çevre dostu altyapı yatırımlarına veya düşük karbon teknolojilerine yönlendirilen bu gelirler, ekonomik büyümeyi de destekleyici bir etkiye sahiptir. Avrupa Komisyonu, bu tür yatırımların ekonomik kalkınmayı desteklemekle kalmayıp

aynı zamanda iklim değişikliği ile mücadele açısından da uzun vadeli faydalar sunduğunu belirtmektedir. Temiz enerji yatırımlarıyla artan enerji güvenliği, ülkelerin fosil yakıtlara olan bağımlılığını azaltırken yeni istihdam alanları da yaratarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır (Çakmak, 2018: 49-58).

Çevre vergilerinin ekonomik etkilerinden bir diğeri de kaynak verimliliğini teşvik etmesidir. Kaynak verimliliğini artıran politikalar, sanayilerin daha az enerji ve malzeme kullanarak üretim yapmalarını teşvik eder. Bu da üretim maliyetlerini azaltarak rekabet avantajı sağlamaya yardımcı olur. Örneğin, çevre vergileri uygulanan ülkelerde şirketler, maliyetleri düşürmek amacıyla daha az karbon yoğun üretim süreçlerine yatırım yapma eğilimi göstermektedir (OECD, 2023). Bu bağlamda çevre vergileri, yalnızca çevreye zarar veren faaliyetleri sınırlandırmakla kalmayıp aynı zamanda çevre dostu inovasyonları ve teknolojik gelişmeleri teşvik ederek uzun vadeli ekonomik faydalar sunmaktadır. Çevre vergilerinin enerji tüketimi üzerindeki etkisi de oldukça önemlidir. Enerji verimliliğini artırma ve yenilenebilir enerjiye geçişi teşvik etme amacıyla uygulanan bu vergiler, karbon ayak izinin azaltılmasına katkıda bulunur. Çevre vergileri ile enerji maliyetleri arttığında, firmalar enerji tüketimini azaltmak veya daha sürdürülebilir enerji kaynaklarına geçmek için yatırım yapma ihtiyacı hisseder. Bu dönüşüm, özellikle AB'de yeşil ekonomiye geçiş sürecinde enerji sektöründe yeni iş olanaklarının yaratılmasına ve çevresel risklerin azaltılmasına destek sağlamaktadır.

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KURUCU ÜYELERİNDE ÇEVRE VERGİSİ: UYGULAMA STRATEJİSİ VE POLİTİKASI

Almanya, Belçika, Fransa, İtalya, Hollanda ve Lüksemburg, çevre vergisini kendi ekonomik yapıları ve çevresel hedefleri doğrultusunda uyarlamıştır. Aşağıdaki tabloda, söz konusu ülkelerdeki çevre vergisinin temel odak noktası ve uygulama stratejisi sunulmuştur.

Tablo 1: Avrupa Birliği'nin Kurucu Üyelerinin Çevre Vergisi Uygulama Stratejisi

Ülkeler	Çevre Vergisinin Temel Odak Noktası	Çevre Vergisinin Uygulama Stratejisi
Almanya	Enerji ve karbon emisyonları	Elektrik ve fosil yakıtlara yönelik vergilerle karbon emisyonlarını azaltma ve enerji verimliliğini artırma hedeflenmekte. Yeşil altyapıya yeniden yatırım yapılmaktadır.
Belçika	Enerji tüketimi ve rekabet gücü	Enerji tüketimini azaltarak iş gücü maliyetlerini düşürmeyi ve Avrupa içindeki rekabet gücünü korumayı amaçlayan vergiler uygulanmaktadır.
Fransa	Katı atık ve su kaynakları	Çevre vergileri Avrupa'da ilk defa 1959 yılında Fransa'da çevre kirliliğini kontrol altına almak amacıyla su mevzuatı kapsamında düzenlenmiştir. Katı atık ve su kaynaklarına yönelik vergilerle çevre dostu üretim ve tüketim teşvik edilmektedir. Geri dönüşüm ve kaynak verimliliği artırılmaktadır.
Hollanda	Karbon ve enerji vergileri	Fosil yakıt tüketimini sınırlayan karbon ve enerji vergileri uygulanmakta ve elde edilen gelir, çevre projelerine yönlendirilmektedir. Hollanda'da atık suların kontrolü amacıyla çevre vergilerine başvurulmuştur.
İtalya	Ulaşım ve doğal kaynakların korunması	Çevre dostu projelerle doğal kaynakların korunması teşvik edilmekte ve ulaşımda düşük emisyonlu seçeneklerin benimsenmesi sağlanmaktadır. Atık vergilerini vergi sistemlerine entegre edilmiştir.

Lüksemburg	Enerji ve atık yönetimi	Enerji ve atık yönetimi vergileri, doğal kaynakların etkin kullanımına ve çevresel performansın artırılmasına yönelik olarak uygulanmaktadır.

Kaynak: (Aydeniz, 2014: 1-3; Dikmen ve Çiçek, 2020: 59,66; EEA, 2022; Değirmendereli, 2000: 262; Yıldırım, 2012: 38,39,63'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.)

AB'nin kurucu üyesi olan söz konusu ülkeler, çevre vergisi politikasını sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefine ulaşmak için farklı stratejilerle uygulamaktadır. Almanya ve Hollanda, çevre vergilerinden elde edilen gelirleri yenilenebilir enerji projelerine yönlendirerek enerji verimliliğini artırmayı hedeflemektedir. Almanya, diğer AB ülkeleri ile kıyaslandığında daha az çevre vergisine sahiptir. Ancak Almanya özellikle elektrik ve fosil yakıtlara yönelik çevre vergilerini artırarak karbon emisyonlarını düşürmeye odaklanmaktadır. Bu gelirlerin büyük bir kısmı, yenilenebilir enerji kaynaklarına ve altyapı projelerine yönlendirilmekte olup enerji verimliliğinin yanı sıra ekonominin karbon yoğunluğunun azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durum, yalnızca çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesini teşvik etmekle kalmayıp aynı zamanda Almanya'nın enerji ithalatına bağımlılığını da azaltarak uzun vadeli ekonomik dayanıklılığını güçlendirmektedir (Aydeniz, 2014: 1-4). Hollanda, karbon ve enerji vergileri aracılığıyla fosil yakıt kullanımını sınırlandırmayı ve yeşil enerji projelerine fon sağlamayı amaçlamaktadır. Hollanda hükümeti, çevre vergilerinden elde edilen gelirleri, enerji verimliliğini artırıcı projelere ve temiz teknoloji araştırmalarına yönlendirmekte, bu da hem çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamakta hem de ekonominin yenilikçi ve düşük karbonlu teknolojiye uyum sağlamasını hızlandırmaktadır (Yıldırım, 2012: 38,39). Hollanda'nın bu yaklaşımı, ekonomik büyüme ile çevre koruma hedefleri arasındaki dengeyi sağlamada başarılı bir örnek olarak öne çıkmaktadır (EEA, 2022).

Belçika ise enerji tüketimini azaltmak ve iş gücü maliyetlerini düşürmek amacıyla çevre vergilerini stratejik olarak kullanmaktadır. Ülkede enerji tüketimini azaltmak için uygulanan vergiler, üretim maliyetlerini düşürmek ve iş gücü üzerindeki mali baskıyı hafifletmek adına tasarlanmıştır. Bu politika, Belçika'nın AB içinde rekabet gücünü korumasına katkı sağlamakta ve enerji tasarrufu yoluyla sürdürülebilir ekonomik büyümeye destek olmaktadır. Aynı zamanda Belçika'daki çevre vergisi politikaları, düşük gelir gruplarının enerji maliyetlerinden olumsuz etkilenmesini önlemek adına, sosyal desteklerle birlikte uygulanmaktadır (Değirmendereli, 2000: 262).

Fransa ve İtalya, sanayi sektöründe çevre vergilerinin uygulanması konusunda zorluklar yaşamaktadır. Özellikle fosil yakıtlar ve ağır sanayiye dayalı ekonomilere sahip olan bu ülkelerde, sanayi sektörü çevre vergilerinin maliyet yüküne karşı direnç göstermektedir. Bu nedenle Fransa ve İtalya'daki çevre vergisi politikaları, kapsam bakımından daha dar tutulmakta ve sanayi sektörü üzerindeki etkiler hafifletilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu durum, aynı zamanda yeşil teknolojilerin benimsenmesini yavaşlatmakta ve çevresel sürdürülebilirlik açısından ekonomik faydaların sınırlı kalmasına yol açmaktadır. Fransa, çevre dostu enerji projelerine destek sağlamak amacıyla çeşitli teşvikler sunsa da sanayi sektörü üzerindeki çevre vergisi uygulamaları sınırlı kalmakta ve beklenen dönüşüm tam olarak sağlanamamaktadır (Yıldırım, 2012: 63). İtalya da benzer şekilde, çevresel hedeflerine ulaşmak için vergi gelirlerini doğrudan yeşil yatırımlara yönlendirme konusunda zorluklarla karşılaşmaktadır.

Lüksemburg ise ulaşım emisyonlarını azaltmaya ve doğal kaynakların etkin kullanımını sağlamaya yönelik çevre vergisi politikalarını hayata geçirmektedir. Lüksemburg, ulaşım sektöründeki yüksek emisyon seviyelerini düşürmek amacıyla taşıt vergileri ve yakıt vergileri

uygulamaktadır. Bu vergiler, özellikle karayolu taşımacılığında fosil yakıt kullanımını azaltmaya yönelik olup aynı zamanda çevresel performansı artırmayı ve ülkenin karbon ayak izini küçültmeyi amaçlamaktadır. Lüksemburg'un ulaşım odaklı çevre vergileri, doğal kaynakların daha verimli kullanımını teşvik ederken; karbon salınımını düşürmeye yönelik hedeflere de katkı sağlamaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, çevre vergilerinin başarısı büyük ölçüde elde edilen gelirlerin çevresel projelere ve yeşil altyapıya yeniden yatırım olarak kullanılmasıyla mümkün olmaktadır. Almanya ve Hollanda gibi ülkelerde çevre vergilerinden elde edilen gelirlerin yeniden yatırım olarak kullanılması, çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik büyüme arasında daha güçlü bir denge kurulmasını sağlamaktadır (Değirmenci ve Aydın, 2020). Bu ülkeler, çevre dostu yatırımları artırarak ekonomik büyümeyi desteklemekte ve düşük karbon ekonomisine geçişi hızlandırmaktadır. Buna karşın Belçika, Fransa, İtalya ve Lüksemburg'da çevre vergilerinin etkileri, sanayi sektörünün direnç göstermesi nedeniyle görece sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle çevre vergilerinin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için vergi gelirlerinin yeşil altyapı projelerine aktarılması ve sanayi sektöründe çevre dostu teknolojilerin (yeşil teknolojiler) benimsenmesini teşvik edecek destekleyici politikaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

SONUÇ

Çevre vergileri, iklim değişikliği başta olmak üzere çevre sorunlarıyla mücadelede çevresel sürdürülebilirliği sağlamada etkili bir politika aracı olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada ele alınan AB'nin kurucu üyelerinin çevresel hedefleri ve stratejik önceliklerine göre çevre vergilerinin kullanım alanlarının değiştiği görülmüştür. Güçlü sanayi yapısına sahip Almanya ve Hollanda gibi gelişmiş ülkelerde, çevre vergilerinden elde edilen gelirlerin yenilenebilir enerji projelerine ve çevre dostu altyapı yatırımlarına yönlendirilmesi, enerji güvenliğini sağlamada kritik bir rol oynamıştır. Buna karşın Belçika, Fransa, İtalya ve Lüksemburg'da çevre vergilerinin, maliyet baskıları nedeniyle etkileri görece sınırlı kalmıştır.

Çevre vergilerinin etkinliğini artırmak için elde edilen gelirlerin yenilenebilir enerji projeleri, kamu ulaşım altyapısı, karbon yakalama ve enerji verimliliğini artıran teknolojiler gibi yenilikçi alanlara yönlendirilmesi önem arz etmektedir. Özellikle Almanya ve Hollanda'da bu yaklaşım fosil yakıtlara olan bağımlılığın azalmasına katkı sağlamış olup yerel yönetimlerin çevre vergisi gelirlerini, sürdürülebilir kentsel projelerde kullanması imkânını artırmıştır. AB genelinde çevre vergisi politikalarının uyumlaştırılması, karbon sızıntısının önlenmesi ve yeşil teknoloji pazarında istikrar sağlanması açısından stratejik bir önem taşımaktadır. Üye ülkeler arasında çevre vergileri için asgari bir taban fiyat belirlenmesi ve elde edilen gelirlerin ortak iklim hedefleri doğrultusundan değerlendirilmesi de politika tutarlılığını güçlendirecektir.

Sonuçta çevre vergilerinin çevresel etkilerini optimize etmek için yeşil yatırımlara gelir tahsisi, sanayi sektörünün dönüşümünü destekleyecek yapılar, AB düzeyinde politika uyumu ve sektörel uygulama rehberlerinin geliştirilmesi gereklidir. Bu yöndeki yaklaşımlar, çevresel sürdürülebilirliğin güçlenmesine ve toplumsal faydanın artırılmasına katkı sağlayacaktır. Özellikle çevre vergilerinin her sektöre özgü uyumlanabilir bir şekilde tasarlanması, sektörlerin kendine has ihtiyaçlarını karşılayarak daha etkili sonuçlar elde edilmesini de mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

Alvarez, M. (2019). Distributional effects of environmental taxation: An approximation with a meta-regression analysis. *Economic Analysis and Policy*, 62, 382-401.

Aydeniz, A. (2014). Almanya'nın enerji politikası. https://www.academia.edu/7086900/Almanyan%C4%B1n_Enerji_Politikas%C4%B1, 1-5.

Bozdoğan, A. E. (2011). A collection of studies conducted in education about "global warming" problem. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11, 1618-1624.

Cural, M., & Saygı, H. E. (2016). Avrupa Birliği'nde çevre vergisi uygulamaları ve çevre vergilerinin gelişimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 77-92.

Çakmak, H. (2018). Çevresel vergilerin ekonomik etkileri: Karbon vergisi. Doktora Tezi, T.C. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dikmen, S., & Çiçek, H. G. (2020). Avrupa Birliği'nde çevre vergisi gelirlerinin karşılaştırmalı analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 57, 57-88

Değirmendereli, A. (2000). Çeşitli ülkelerde uygulanan ekololjik vergiler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 251-266.

Değirmenci, T., & Aydın, M. (2020). Çevre koruma harcamaları ile gelir dağılımı ve ekonomik büyüme arasındaki dinamik ilişkiler: Seçili OECD ülkeleri için panel nedensellik yaklaşımı. *Sosyoekonomi*, 28(46), 391-406.

European Environment Agency (EEA) (2022). *Environmental statement 2022*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN: 978-92-9480-593-5. doi:10.2800/351036.

Güler, İ. (2023). Avrupa Birliği ülkelerinde çevre vergisi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1058-1073.

Muhammad, I., Hasnu, N. N. M., & Ekins, P. (2021). Empirical research of public acceptance on environmental tax: A systematic literature review. *Environments*, 8, 1-21.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2023). *OECD green growth and sustainable development*. Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org/green-growth/.

OECD (2010). *Taxation, ınnovation and the environment*. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264087637-en.

Patuelli, R., Nijkamp, P., & Pels, E. (2005). Environmental tax reform and the double dividend: A meta-analytical performance assessment. *Ecological Economics*, 55(4), 564-583.

Satır R. (2014). Çevre ekonomisinde çevre vergileri uygulamaları. *T.C. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 110-120.

Türkeş, M. (2008). Küresel iklim değişikliği nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörülen değişiklikler. *İklim Değişikliği ve Çevre*, 1(1), 26-37.

Yıldırım, K. E. (2012). Çevre vergilerinin Türkiye ve Avrupa Birliği'ndeki uygulamaları ve mükelleflerdeki çevre ve çevre vergisi bilinci üzerine Erzurum ilinde bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Finansal Yapı ve Çevre Kirliliği İlişkisinde Dijital Altyapının Moderatör Rolü: Üst-Orta Gelir Ekonomileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

Sevilay KONYA[11]

Bu çalışmada 2000-2020 döneminde finansal yapı ve karbon emisyonlarının ilişkisinde dijital altyapının moderatör rolü Dünya Bankası tarafından yapılan sınıflandırmaya göre üst-orta gelir grubunda yer alan 11 ülkede araştırılmaktadır. Çalışmada ekonometrik analiz için sabit etkiler yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak karbon emisyonları, bağımsız değişken olarak ekonomik büyüme, nüfus, araştırma geliştirme harcamaları, finansal yapı büyüklüğü, finansal yapı aktivitesi, internet kullanımı ve mobil telefon aboneliği değişkenleri kullanılmıştır. Sabit etkiler yönteminin sonuçları bazı önemli bilgiler sunmaktadır. (I) Ekonomik büyüme, nüfus ve araştırma geliştirme harcamaları karbon emisyonlarını pozitif ve önemli olarak etkilemektedir. (II) Karbon emisyonlarını finansal yapı büyüklüğü negatif – önemli, finansal yapı aktivitesi pozitif-anlamlı etkilemektedir. (III) Dijital altyapı göstergelerinden internet kullanımı karbon emisyonlarını negatif anlamlı, bir diğer dijital altyapı göstergesi olan telefon abone sayısı pozitif ve anlamlı bulunmuştur.

Anahtar kelimeler*: Finansal yapı, Çevre kirliliği, Dijital altyapı, Üst-orta gelir*

The Moderating Role of Digital Infrastructure in the Relationship Between Financial Structure and Environmental Pollution: An Econometric Analysis on Upper Middle-Income Economies

In this study, the moderating role of digital infrastructure in the relationship between financial structure and carbon emissions in the 2000-2020 period is investigated in 11 countries in the upper-middle income group according to the classification made by the World Bank. In the study, fixed effects method was used for econometric analysis. In the study, carbon emissions were used as dependent variables, and economic growth, population, research and development expenditures, financial structure size, financial structure activity, internet usage and mobile phone subscription variables were used as independent variables. The results of the fixed effects method provide some important information. (I) Economic growth, population and research and development expenditures positively and significantly affect carbon emissions. (II)

[11] Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Taşkent Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-0483-4139, e-posta: sevilaykonya@selcuk.edu.tr

Financial structure size has a negative-significant effect on carbon emissions, while financial structure activity has a positive-significant effect. (III) Internet use, one of the digital infrastructure indicators, was found to be negatively significant in carbon emissions, while the number of phone subscribers, another digital infrastructure indicator, was found to be positive and significant.

Keywords—*financial structure, environmental pollution, digital infrastructure, upper-middle income*

1. GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojileri dolayısıyla dijital altyapı sistemlerinin pek çok açıdan küresel sistemleri etkilediği bilinmektedir. Özellikle bu sistemlerin üretkenliği ve verimliliği arttırdığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan bu etkinin de karbon emisyonlarını etkilediği belirtilmektedir (Moyer ve Hughes, 2012). Bu çerçevede çalışmamızda finansal yapı ve karbon emisyonları arasındaki ilişki araştırılırken dijital altyapı göstergelerinin bu ilişkideki moderator rolünün incelenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmamızda 2000-2020 dönemi için üst-orta gelir grubunda yer alan 11 ülkede (Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Kolombiya, Kazakistan, Meksika, Rusya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye) sabit etkiler yöntemi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma diğer çalışmalardan çeşitli noktalarda farklılaşmaktadır. İlk olarak çalışmanın örneklem grubu diğer çalışmalardan oldukça farklılık arz etmektedir. İkinci olarak ise çalışmada hem dijital altyapı hem de finansal gelişimin karbon emisyonlarına etkisini araştırmakta ve bu konu ile ilgili yapılmış olan sınırlı çalışmalar ile karşılaştırma olanağı çıkmaktadır.

Çalışmamız giriş bölümünü takiben dört bölüm üzerine kurulmaktadır. İkinci bölümde literatür kısmı iki başlık halinde ele alınmaktadır. İkinci bölümün ilk alt başlığında dijital altyapı ve karbon emisyonları arasındaki çalışmalar raporlanırken, ikinci alt başlıkta ise finansal yapı ve karbon emisyonları arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar özetlenmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde analize konu olan ülkeler, dönem, veriler ile bu verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi tablolaştırılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ekonometrik analiz bulgularının sonuçları raporlanmıştır. Hausman testi ve sabit etkiler yönteminin sonuçları yorumlanmıştır. Çalışmanın son bölümünü ise tartışma ve sonuç

oluşturmaktadır. Bu bölümde ise çalışmada ulaşılan bulgular genel hatlarıyla ele alınmış, çalışmanın kısıtlarına ve politika önerilerine yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Çalışmanın literatür bölümü iki aşamada incelenmektedir. Literatür kısmının birinci bölümünde dijital altyapı göstergeleri ile karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar, ikinci bölümünde ise finansal altyapı ile karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar bulunmaktadır. Hem dijital altyapı hem de finansal altyapı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bu başlık altında herhangi bir gruba dahil edilmeden doğrudan verilecektir.

Karlilar, Balcilar ve Emir (2023), 2000-2018 dönemi verileri ile 36 OECD üyesi ülkede dijitalleşme, yeşil inovasyon, yenilenebilir enerji ve finansal kalkınmanın çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında dijitalleşme, yeşil inovasyon, yenilenebilir enerji ve finansal kalkınmanın çevresel sürdürülebilirliği önemli ölçüde etkilemektedir.

Zhao, Ozturk, Hafeez, Ashraf (2023), Asya'nın yüksek kirliliğe sahip ekonomilerinde 1991-2019 dönemi için dijital altyapının ve finansal yapının karbon emisyonları üzerindeki etkisini analiz etkisini analiz etmişlerdir. ARDL -PMG ve kantil regresyonu uyguladıkları çalışmalarında finansal yapıdaki iyileşmenin CO2 emisyonlarını azalttığını, internet aboneliklerindeki artış CO2 emisyonlarını arttırdığını bulmuşlardır.

A. Dijital altyapı ve karbon emisyonları arasındaki ilişki

Skare, Gavurova ve Porada-Rochon (2024), dijital karbon ayak izi yaklaşımından yola çıkarak dijitalleşmenin sürdürülebilir ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada dijitalleşmenin pozitif ve anlamlı etkileri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hu, Zhang ve Irfan (2023), Çin özelinde dijital altyapının düşük karbonlu kalkınmadaki etkisini araştırdıkları çalışmalarında kantil regresyon sonucunda yüksek karbona sahip olan şehirlerde destek miktarının daha çok olduğunu belirtmişlerdir. Liu, Yu, Chen ve Liu (2022), dijital teknoloji gelişiminin karbon emisyonları üzerindeki etkisini mekânsal veri analizi ile gerçekleştirmişlerdir. Sonuçta Çin'in 283 eyaletinde dijital teknoloji geliştirmenin yayılma etkisi kanalıyla karbon azalımını olumlu yönde etkilediğini bulmuşlardır. Dam, Kaya ve Bekun

(2024), E-7 ülkelerinin (Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Brezilya, Çin) teknolojik inovasyonu, yenilenebilir enerji tüketimi, doğal kaynak kirası ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Teknolojik inovasyon ve yenilenebilir enerji tüketiminin ekolojik ayak izini azalttığı sonucuna varmışlardır. Habiba, Xinbang ve Anwar (2022), yeşil teknoloji yenilikleri, yenilenebilir enerji ve finansal kalkınmanın karbon emisyonları üzerindeki etkisini 1991-2018 dönemi için en çok karbon salınımı yapan 12 ülke için araştırmış ve sonuçta ise finansal gelişmenin karbon emisyonlarını arttırdığını, yeşil teknoloji yeniliği ve yenilenebilir enerji tüketiminin karbon emisyonlarını arttırdığını bulmuşlardır. Zhang ve Liu (2015), bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin karbon emisyonları üzerindeki etkisini araştırırken 2000-2010 dönemi verileri ile Çin örneklemini kullanmışlardır. Sonuçta ise Çin'de bilgi ve iletişim teknolojisinin karbon emisyonlarını azalttığını ortaya koymuşlardır. Wang, Sun, Pata, Li ve Kartal (2024), dijital ekonomi ve karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi araştırırken doğal kaynak kirası ve yolsuzlukla mücadele değişkenlerini de araştırma kapsamına almışlardır. 97 ülkeyi ve 2003-2019 dönemi verilerini kullandıkları çalışmalarında dijital ekonomi ile CO2 emisyonları arasındaki ters u ilişkisine dikkat çekmişlerdir. Tang ve Yang (2023), 215 Çin şehri için 2011-2019 döneminde dijital altyapının karbon emisyonları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Dijital altyapının karbon emisyonlarını, kişi başına düşen karbon emisyonlarını, toplam karbon emisyonlarını arttırdığını bulmuşlardır. Liu ve Zang (2023), Çin'in 284 şehrinde 2011'den 2020 dönemine kadar dijital ekonominin karbon emisyonları üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Çalışmaları ile dijital ekonominin karbon emisyonlarını önemli ölçüde azaltabileceğini ortaya koymuşlardır. Hashemizadeh, Ashraf, Khan ve Zaidi (2023), 2004-2020 dönemi için 38 OECD ülkesinde dijital finansal tabana yayılma ile bilgi ve iletişim teknolojisinin (BİT) ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmişler ve sonuçta ise dijital finansal katılım, bilgi ve iletişim teknolojileri, nüfus artışı ve finansal olmayan yatırımlar arasında pozitif korelasyonun varlığını ortaya koymuşlardır.

B. Finansal yapı ve karbon emisyonları arasındaki ilişki

Acheampong, Amponsah, Boateng (2020), finansal piyasa gelişiminin karbon emisyonları üzerindeki etkisini 83 ülkede 1980-2015 dönemi için GMM yöntemi ile araştırmışlardır. Sonuçta ise finansal piyasa gelişiminin karbon emisyonlarını azalttığını bulmuşlardır. Lee ve Lee (2022), Çin'in 30 eyaletinde 2006-2018 dönemi için yaptıkları çalışmalarında yeşil finans gelişiminin toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisini ortaya

koymuşlardır. Xu, Li ve Huang (2017), Çin ve AB finansal veri yapısı ile karbon emisyonları inceledikleri çalışmalarında CO2 emisyonu ile finansal yapının negatif korelasyona sahip olduğunu açıklamışlardır. Xiong, Tub ve Jub (2017), 1997-2011 dönemi için Çin'deki bölgesel veriler ile finansal kalkınma ile karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Finansal gelişmenin karbon emisyonu temelinde iki ayrı sonuç bulmuşlardır. Finansal gelişmenin, gelişmiş bölgelerde karbon emisyonlarını azaltıcı etkide bulunduğunu, daha az gelişmiş bölgelerde emisyonları artırıcı etkide bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Yao ve Tang (2021), 1971'den 2014'e kadar olan dönem için G20 ülkelerinde finansal yapının CO2 emisyonları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda finansal yapı ile toplam faktör verimliliği arasındaki ilişkide, gelişmekte olan ülkelerdeki karbon emisyonlarıyla pozitif yönde ilişki seyrettiğini bulmuşlardır. Pata (2018), 1974-2014 dönemi için kişi başına karbondioksit (CO2) emisyonları, kişi başına düşen GSYİH, kişi başına toplam yenilenebilir enerji tüketimi, finansal kalkınma, hidroelektrik tüketimi, kentleşme ve alternatif enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi Türkiye örneğinde araştırmıştır. Çalışmada ekonomik büyümenin, finansal gelişmenin ve kentleşmenin karbon emisyonlarını artırdığı sonucunda varmıştır.

3. VERİ VE MODEL

Çalışmada, Dünya Bankası (a) tarafından yapılan sınıflandırmaya göre ifade edilen üst-orta gelir grubunda yer alan 11 ülke (Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Kolombiya, Kazakistan, Meksika, Rusya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye) için 2000-2020 döneminde finansal yapı ve dijital altyapının CO2 emisyonları üzerindeki etkisi incelenmektedir. Tablo 1'de analize konu olan değişkenlerin kaynakları ve kısaltmaları ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Tablo 1: Veriler, Semboller ve Kaynaklar

Gösterge	Değişkenler	Tanımlamalar	Sembols	Kaynak
Çevresel Kirlilik	CO2 emisyonları (logaritmik form)	CO2 emissions (kt)	LOGCO2	
Açıklayıcı Değişken	GDP (logaritmik form)	GDP per capita (constant 2015 US$)	LOGGDP	
	Nüfus (logaritmik form)	Population, total	LOGPOP	

	Araştırma ve Geliştirme	Research and development expenditure (% of GDP)	RD	Dünya Bankası (b)
Finansal yapı	Finansal yapı büyüklüğü	Stock market capitalization to GDP (%)	SMC	
	Finansal yapı faaliyeti	Stocks traded, turnover ratio of domestic shares (%)	STR	
Dijital altyapı	İnternet kullanımı	Individuals using the Internet (% of population)	INTER	
	Mobil abonelik	Mobile cellular subscriptions (per 100 people)	MOBIL	

Değişkenler ile ilgili bir fikir oluşması için korelasyon matrisi ve tanımlayıcı istatistikler tablo 2'de raporlanmaktadır.

Tablo 2: Korelasyon Matrisi ve Tanımlayıcı İstatistikler

	LOGCO2	LOGGDP	LOGPOP	RD	SMC	STR	INTER	MOBIL
Ortalama	12.70647	8.883029	18.08332	0.712334	42.08998	61.20818	36.90394	90.13133
Medyan	12.57407	8.899172	18.01761	0.600360	35.14965	29.96991	36.40000	93.07232
Maksimum Değer	16.20836	9.561016	21.06764	2.406660	126.1530	480.2873	85.94260	181.7670
Minimum Değer	10.43817	7.693435	15.75195	0.116830	0.579547	0.849905	0.668594	1.294938
Standart Sapma	1.356409	0.365326	1.291340	0.473872	27.77042	72.03915	25.04278	48.87008
Çarpıklık	0.810630	-0.468871	0.491537	1.087806	0.970290	2.166498	0.171099	-0.186062
Basıklık	3.525394	3.009382	3.513371	4.119677	3.263745	9.383774	1.699351	1.910396
Jarque-Bera	27.95605	8.464681	11.83861	56.62669	32.60099	508.4635	17.40957	12.75998
Olasılık Değeri	0.000001	0.014518	0.002687	0.000000	0.000000	0.000000	0.000166	0.001695
Gözlem Sayısı	231	231	231	227	204	205	231	231
Korelasyon Matrisi								
LOGCO2	1							
LOGGDP	0.067624 (0.3426)	1						
LOGPOP	0.885898 (0.0000)	-0.020153 (0.7775)	1					
RD	0.784706 (0.0000)	0.072481 (0.3090)	0.765748 (0.0000)	1				
SMC	0.289598 (0.0000)	-0.341623 (0.0000)	0.324346 (0.0000)	0.298308 (0.0000)	1			
STR	0.567854 (0.0000)	-0.039353 (0.5810)	0.591199 (0.0000)	0.659880 (0.0000)	0.163265 (0.0212)	1		

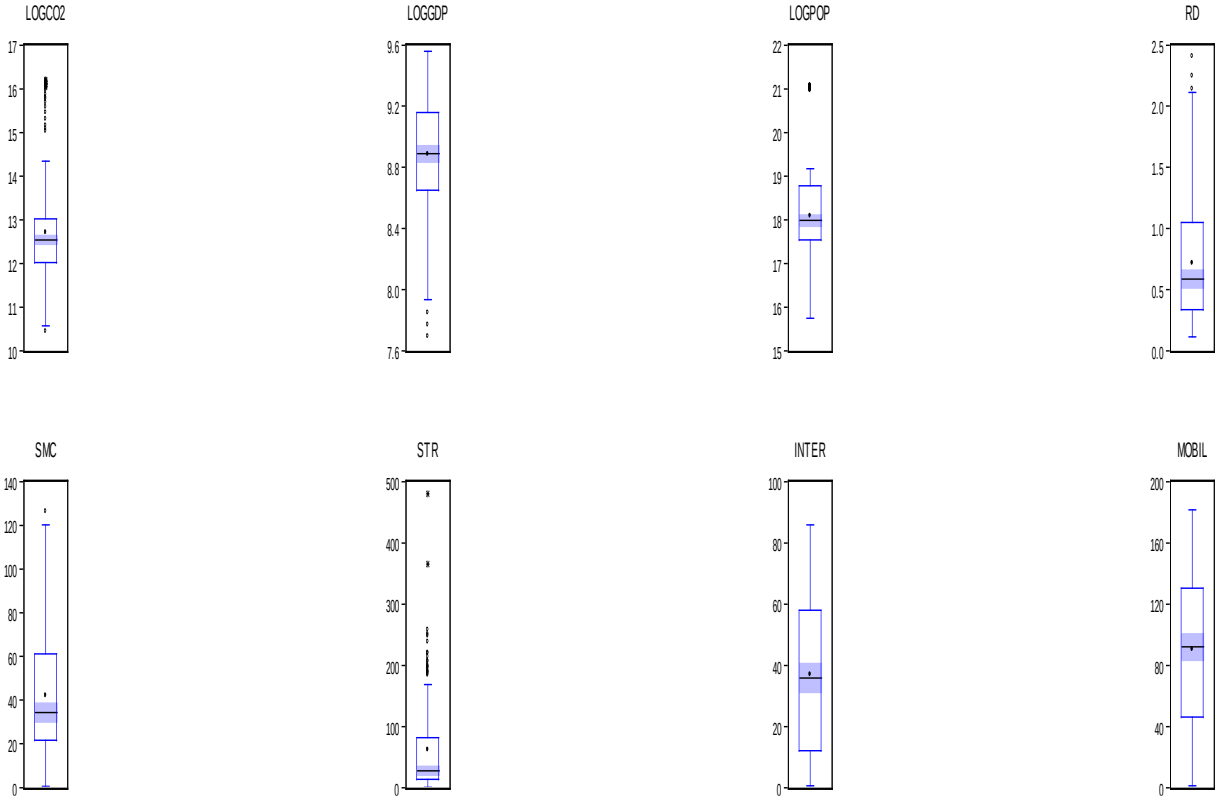
INTER	0.151694 (0.0325)	0.523163 (0.0000)	0.084215 (0.2370)	0.253704 (0.0003)	0.111800 (0.1159)	0.047611 (0.5043)	1	
MOBIL	0.037958 (0.5945)	0.374457 (0.0000)	-0.097545 (0.1705)	0.113773 (0.1096)	0.280585 (0.0001)	-0.130028 (0.0672)	0.814349 (0.0000)	1

Notlar: parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

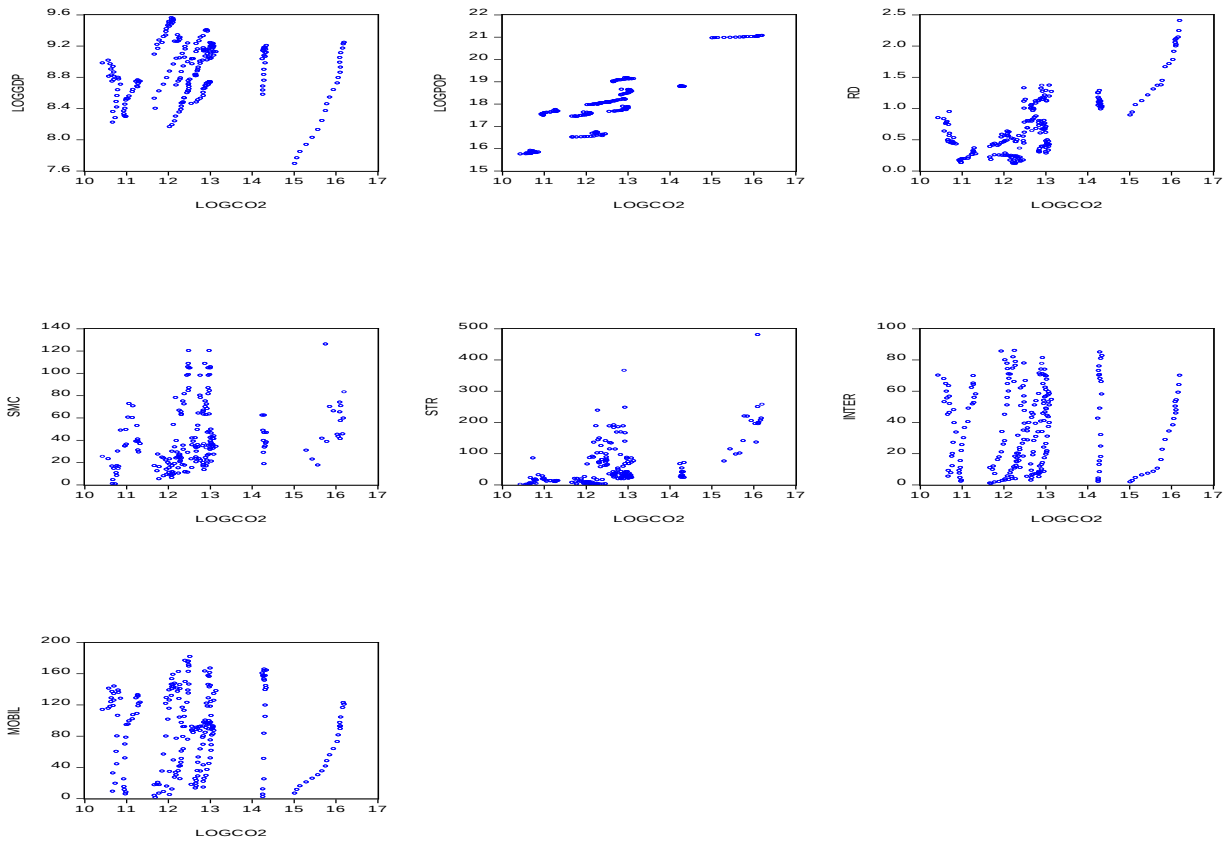
Tablo 2'den izleneceği üzere, panel veri seti dengesiz bir panelden oluşmaktadır ve bu nedenle gözlem sayılarında farklılık bulunmaktadır. I) En yüksek ortalamaya sahip üç değişken sırasıyla MOBİL (90.13133), STR (61.20818) ve SMC (42.08998)'dir. II) En yüksek maksimum değer STR (480.2873) değişkeninde gerçekleşmektedir. III) Standart sapmanın en yüksek olduğu değişken STR değişkenidir. IV)LOGCO2, LOGPOP, RD, SMC, STR, INTER değişkenleri pozitif çarpık, LOGGDP ve MOBIL negatif çarpıktır.

Tablo 2 aynı zamanda korelasyon matrisini göstermektedir. LOGPOP, RD, SMC, STER ve INTER ile LOGCO2 arasındaki ilişkinin pozitif olduğu ve %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir.

Şekil 1: Kutu Grafiği

Şekil 2: Dağılım grafiği LOGCO2 ve diğer değişkenler

Çalışmamızda ekonometrik analiz kısmında sabit etkiler yöntemi kullanılmıştır. Çalışmamızda öncelikli test olarak Hausman testi çalıştırılacaktır. Hausman testi sabit etkiler mi tesadüfi etkilerin mi uygun olduğuna karar vermek için kullanılmaktadır. Çalışmamızda kullanılan ekonometrik model aşağıdaki şekildedir:

$$logCO2_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 logGDP_{i,t} + \beta_2 logPOP_{i,t} + \beta_3 RD_{i,t} + \beta_4 SMC_{i,t} + \beta_5 STR_{i,t} + \beta_6 INTER_{i,t} + \beta_7 MOBIL_{i,t} + \beta_i + \varepsilon \quad (1)$$

Denklemde,

i: ülke sayısı,

t: zaman,

β_0: sabit terim,

β_i: bireysel spesifik etki katsayısı için kullanılmaktadır.

4. AMPİRİK SONUÇLAR

Hausman testi iki temel hipotez üzerine kurulmaktadır. Temel hipotez tesadüfi etkiler geçerlidir şeklinde iken alternatif hipotez sabit etkiler geçerlidir şeklinde kurulmaktadır. Bu açıklamalar doğrultusunda çalışmamızda ilk olarak uygun yöntemi seçmede belirleyici olabilmesi için Hausman testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 3' te raporlanmıştır.

Tablo 3: Hausman Test Sonuçları

Test Summary	Chi-Sq. Statistic	Prob.
Cross-section random	18.151464	0.0113

Hausman testini uyguladığımızda, prob<0.05'ten daha küçük olduğu bulunmuştur. Bu nedenle rassal etkilerin geçerli olduğu temel hipotez reddedilmiş, sabit etkilerin geçerli olduğu alternetif hipotez kabul edilmiştir. Sonuç olarak, modelimiz için sabit etkiler modeli uygundur.

Tablo 4: Sabit Etkili Panel Yöntemi (Bağımlı Değişken: LOGCO2)

Çevresel Kirlilik: LOGCO2		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri

LOG_GDP	0.544723	0.0000
LOG_POP	1.908935	0.0000
RD	0.103359	0.0033
SMC	-0.000778	0.0084
STR	0.000272	0.0732
INTER	-0.005211	0.0000
MOBIL	0.001199	0.0000
C	-26.70915	0.0000
R-squared		0.997907
Adjusted R-squared		0.997711
F-statistic		5077.446
Prob(F-statistic)		0.000000
Observations		199
Number of country groups		11

Notlar: ***p<0.01, **p<0.05, *p<0.10

Tablo 4'te sabit etkiler tahmin yönteminin ayrıntılı sonuçları ve olasılık değerleri raporlanmaktadır. Bütün bağımsız değişkenler çevresel kirlilik göstergesi olan LOGCO2 değişkenini anlamlı olarak etkilemektedir. Ekonomik büyüme (LOGGDP), nüfus (LOGPOP), araştırma-geliştirme harcamaları (RD), finansal yapı aktivitesi (STR) ve telefon aboneliğinin (MOBIL) CO2 emisyonları üzerindeki etkisi pozitif; finansal yapı aktivitesi (SMC) ve internet kullanımının (INTER) etkisi negatif olarak bulunmuştur. F-stat değerinin anlamlı olduğu belirlenmiş, tüm modelin anlamlı olduğu görülmüştür.

Elde edilen sonuçlara göre finansal yapı göstergesi olarak kullanılan değişkenlerin çevresel kirlilik üzerindeki etkisi büyük önem arz etmektedir. Finansal yapı aktivitesinde (SMC) meydana gelen 1 birimlik artış, çevresel kirlilik üzerinde %0.000778'lik bir azalışa neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu etkinin küçük bir etki olduğunu ifade etmek mümkündür. Diğer taraftan bir diğer finansal yapı göstergesi olan finansal yapı aktivitesi (STR) değişkeninde oluşan 1 birimlik artış çevresel kirliliği %0.000272 oranında artırmaktadır.

Çalışmanın dijital altyapı göstergesi olarak model kapsamında ifade ettiğimiz iki önemli gösterge internet kullanımı ve telefon aboneliğidir. İnternet kullanımı ve telefon aboneliğinin çevresel kirlilik (LOGCO2) değişkeni üzerindeki etkisi farklı oluşmuştur. İnternet kullanımının

LOGCO2 emisyonlarını negative etkilemektedir. Yanı internet kullanımı arttıkça çevresel kirlilik azalmaktadır. Bir diğer dijital altyapı göstergesi olan mobil telefon aboneliğini olumlu yönde etkilemektedir. Yani mobil telefon aboneliği arttıkça çevresel kirlilikte artmaktadır.

Üst-orta gelir ekonomilerinde ekonomik büyümede (LOG_GDP) meydana gelen 1 birimlik artış çevresel kirlilikte (LOG_CO2) % 0.544'lik bir artışa neden olmaktadır.

Şaşırtıcı bir şekilde dijital altyapı göstergesi olan mobil telefon aboneliğinin CO2 emisyonları üzerindeki etkisi pozitif çıkmıştır. Zhao vd. (2023)'ün sonucunun aksine bir sonuç bulunmuştur. Ancak internet kullanımında ortaya çıkan negatif etkide bu çalışmanın sonuçlarını desteklemektedir. Çalışmada ortaya çıkan bu farklı etkinin sebebi çalışmada kullanılan veri dönemi aralığı, yöntem, kullanılan veriler ve seçilen örneklemden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada finansal yapı ve çevresel kirlilik arasındaki ilişki araştırılırken dijital altyapının moderator rolü Dünya Bankası tarafından yapılan sınıflandırmaya göre üst-orta gelir grubunda yer alan ekonomiler için araştırılmıştır.

Çalışmada çevresel kirlilik (CO2) değişkeni bağımlı değişken, ekonomik büyüme (GDP), nüfus (POP) ve araştırma-geliştirme harcamaları (RD) değişkenleri açıklayıcı değişken olarak model kapsamında ele alınmıştır. Finansal yapı göstergesi olarak finansal yapı büyüklüğü (SMC) ve finansal yapı aktivitesi (STR) araştırma modeline dahil edilirken, dijital altyapı çerçevesinde internet kullanımı (INTER) ve mobil telefon abone sayısı (MOBIL) göstergeleri CO2 emisyonları üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analiz kapsamında hausman testi sonucunda sabit etkilerin model için daha uygun olduğunu belirledik.

Sabit etkiler analizi sonucunda CO2 emisyonları üzerinde ekonomik büyüme (LOGGDP), nüfus (LOGPOP), araştırma-geliştirme harcamaları (RD), finansal yapı aktivitesi (STR) ve telefon aboneliğinin (MOBIL) pozitif; finansal yapı aktivitesi (SMC) ve internet kullanımının (INTER) üzerindeki etkisi negatif olarak bulunmuştur. Ayrıca kullanılan değişkenlerin modeldeki etkisi de anlamlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Verilerin analizinde kullanılan panel veri seti dengesiz bir veri setinden oluşmaktadır. Bu noktada ise kullanılan yöntem noktasında

kısıtlılığa neden olmuş, yalnızca sabit etkiler yönteminin kullanılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bir diğer sınırlılık ise ele alınan ülke grubudur. Analize konu olan ülke/ülke grubunda farklılık oluşması da sonuçlarda farklılığa neden olacaktır.

Çalışmanın sonuçları hem üst-orta gelir grubu ekonomileri hem de bu grupta yer almayan ülke grupları açısından önemli sonuçlara işaret etmektedir. Internet kullanımının artırılması çevresel kirliğinin azalmasına neden olmaktadır. Politika yapıcılar bu çerçevede politikalar geliştirmelidir.

KAYNAKÇA

Acheampong, Alex O., Amponsah, M. ve Boateng, E. (2020). Does financial development mitigate carbon emissions? Evidence from heterogeneous financial economies, Energy Economics, Volume 88, 104768, https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.104768

Dam, M. E., Kaya, F. ve Bekun, F. V. (2024). How does technological innovation affect the ecological footprint? Evidence from E-7 countries in the background of the SDGs, Journal of Cleaner Production, Volume 443, 141020, https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.141020.

Dünya Bankası (a), https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups

Dünya Bankası (b), https://databank.worldbank.org/home.aspx

Habiba, U., Xinbang, C. ve Anwar, A. (2022). Do green technology innovations, financial development, and renewable energy use help to curb carbon emissions?, Renewable Energy, Volume 193, 2022, Pages 1082-1093, https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.05.084M.

Hashemizadeh,A., Ashraf, R.U., Khan, I. et al. (2023). Digital financial inclusion, environmental quality, and economic development: the contributions of financial development and investments in OECD countries. Environ Sci Pollut Res 30, 116336–116347. https://doi.org/10.1007/s11356-023-30275-4

Hu, J., Zhang, H. ve Irfan, M. (2023). How does digital infrastructure construction affect low-carbon development? A multidimensional interpretation of evidence from China, Journal of Cleaner Production, Volume 396, 136467, https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136467.

Liu, J., Yu, Q, Chen, Y. ve Liu, J. (2022). The impact of digital technology development on carbon emissions: A spatial effect analysis for China, Resources, Conservation and Recycling, Volume 185, 106445, https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2022.106445.

Karlilar, S., Balcilar, M. ve Emir, F. (2023). Environmental sustainability in the OECD: The power of digitalization, green innovation, renewable energy and financial development, Telecommunications Policy, Volume 47, Issue 6, 102568, https://doi.org/10.1016/j.telpol.2023.102568.

Lee, Chi-Chuan ve Lee, Chien-Chiang (2022). How does green finance affect green total factor productivity? Evidence from China, Energy Economics, Volume 107, 105863, https://doi.org/10.1016/j.eneco.2022.105863

Liu, T. ve Zhang, K. (2023). Effects of the digital economy on carbon emissions in China: an analysis based on different innovation paths. *Environ Sci Pollut Res* **30**, 79451–79468. https://doi.org/10.1007/s11356-023-27975-2

Moyer, J. D. ve Hughes, B. B. (2012). ICTs: Do they contribute to increased carbon emissions?, Technological Forecasting and Social Change, Volume 79, Issue 5, Pages 919-931, https://doi.org/10.1016/j.techfore.2011.12.005.

Pata, U. K. (2018). Renewable energy consumption, urbanization, financial development, income and CO2 emissions in Turkey: Testing EKC hypothesis with structural breaks, Journal of Cleaner Production, Volume 187, 2018, Pages 770-779, https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.03.236

Škare, M., Gavurova, B. ve Porada-Rochon, M. (2024). Digitalization and carbon footprint: Building a path to a sustainable economic growth, Technological Forecasting and Social Change, Volume 199, 123045, https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.123045.

Tang, K. ve Yang, G. (2023). Does digital infrastructure cut carbon emissions in Chinese cities?, Sustainable Production and Consumption, Volume 35, Pages 431-443, https://doi.org/10.1016/j.spc.2022.11.022.

Wang, Q., Sun, J., Pata, U. K., Li, R. ve Kartal, M. T. (2024). Digital economy and carbon dioxide emissions: Examining the role of threshold variables, Geoscience Frontiers, Volume 15, Issue 3, 101644, https://doi.org/10.1016/j.gsf.2023.101644.

Xiong, L., Tu, Z. ve Ju, L. (2017). Reconciling Regional Differences in Financial Development and Carbon Emissions: A Dynamic Panel Data Approach,Energy Procedia, Volume 105, Pages 2989-2995, https://doi.org/10.1016/j.egypro.2017.03.716.

Xu, H., Li, Y. ve Huang, H. (2017). Spatial Research on the Effect of Financial Structure on CO2 Emission, Energy Procedia, Volume 118, Pages 179-183, https://doi.org/10.1016/j.egypro.2017.07.037.

Yao, X., ve Tang, X. (2021). Does financial structure affect CO2 emissions? Evidence from G20 countries, Finance Research Letters, Volume 41, 2021, 101791, https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101791.

Zhang, C. ve Liu, C. (2015). The impact of ICT industry on CO2 emissions: A regional analysis in China, Renewable and Sustainable Energy Reviews, Volume 44, Pages 12-19, https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.12.011

Zhao, S., Ozturk, I, Hafeez, M. ve Ashraf, M. U. (2023). Financial structure and CO2 emissions in Asian high-polluted countries: Does digital infrastructure matter?, Environmental Technology & Innovation, Volume 32, 103348, https://doi.org/10.1016/j.eti.2023.103348

BAĞIŞ KARARLARINDA ÇIPALAMA ETKİSİNİN YÖNLENDİRİCİ GÜCÜ

Dr. Öğr. Üyesi Asena Gizem YİĞİT

Süleyman Demirel Üniversitesi

asenayigit@sdu.edu.tr-0000-0002-9791-2211

ÖZET

Herbert A. Simon'un 1955 yılında ortaya koyduğu sınırlı rasyonalite varsayımı üzerine kurulu olarak ortaya çıkan Davranışsal İktisat, kişilerin karar mekanizmalarında sosyolojik, psikolojik ve çevresel faktörlerin önemli etkileri olduğunu vurgular. Bu faktörlerden biri de bilişsel önyargılardır. Davranışsal İktisat literatüründe önemli bir yere sahip bilişsel önyargılardan biri olan çıpalama etkisi, bireylerin ilk sunulan bilgiye bağlılık göstererek sonraki değerlendirmelerini bu bilgi etrafında şekillendirmesi durumunu ifade eder. Bu çalışma, bireylerin karar alma süreçlerinde etkili olan ve birçok alanda kendini gösteren çıpalama etkisinin, bağış istekliliği üzerindeki etkisini ve bireylerin kendini tanıma düzeyine göre değişip değişmediğini incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada, bu amaç kapsamında, 184 katılımcıdan çevrimiçi anketlerle veriler toplanmıştır. Katılımcılara, farklı alanlarda bağışlara ilişkin yedi farklı senaryo verilmiş ve bağış yapmaya istekli olduğu tutarlar sorulmuştur. Senaryolara ilişkin bağış tutarları kontrol grubunda düşükten yükseğe doğru; deney grubunda ise çıpalama etkisinin tespiti amacıyla tam tersi bir sıralama ile verilmiştir. Ayrıca kendini ne kadar tanıdıklarına dair verilerin toplanabilmesi amacıyla Bütünleştirici Öz-Bilgi Ölçeği'nin "şimdi zamandaki deneyimlere odaklanma" boyutu kullanılmıştır. Senaryolarının sonunda ise katılımcılardan verdikleri kararlardan ne kadar emin olduklarına dair puanlar toplanmıştır. Yapılan Ki-Kare ve Fark Testleri sonuçları, çıpalama etkisinin bireylerin bağış yapma kararları üzerinde sistematik bir yanlılık yarattığını ve bu etkinin bireylerin eminlik düzeyini de etkileyerek karar süreçlerini şekillendirdiğini göstermektedir. Kendini tanıma düzeyinin gruplara göre farklılaşmadığı tespit edilmiş; yaş, cinsiyet ve medeni duruma göre çıpalama etkisinin farklılık gösterebildiği görülmüştür. Çalışma, çıpalama etkisinin bireylerin kararlarını yönlendirmedeki gücünü vurgulamakta ve bilişsel önyargıların karar alma süreçlerine olan etkilerini anlamak için önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çıpalama Etkisi, Davranışsal İktisat, Bağış, Kendini Tanıma Düzeyi

THE GUIDING POWER OF THE ANCHORING EFFECT IN DONATION DECISIONS

Asst. Prof. Asena Gizem YİĞİT

Süleyman Demirel University

asenayigit@sdu.edu.tr-0000-0002-9791-2211

ABSTRACT

Behavioral Economics, which emerged based on the bounded rationality assumption introduced by Herbert A. Simon in 1955, emphasizes the significant influence of sociological, psychological, and environmental factors on individuals' decision-making processes. One of these factors is cognitive biases. Anchoring effect, a cognitive bias that holds a prominent place in the Behavioral Economics literature, refers to the tendency of individuals to base their subsequent judgments around the initial piece of information presented to them. This study aims to examine the impact of the anchoring effect, which influences decision-making processes and manifests in various domains, on donation willingness and whether this effect varies according to individuals' levels of self-awareness.

For this purpose, data were collected from 184 participants through online surveys. Participants were presented with seven different scenarios related to donations in various fields and asked to indicate the amounts they were willing to donate. In the control group, donation amounts were presented in ascending order, while in the experimental group, they were presented in the reverse order to detect the anchoring effect. Additionally, the "present-focused awareness" dimension of the Integrative Self-Knowledge Scale was used to gather data on participants' levels of self-awareness. At the end of the scenarios, participants were asked to rate their confidence in the decisions they made.

The results of Chi-Square and Difference Tests indicate that the anchoring effect creates a systematic bias in individuals' donation decisions and shapes their decision-making processes by influencing their confidence levels. It was found that self-awareness levels did not differ between groups, while the anchoring effect varied according to age, gender, and marital status. This study highlights the power of the anchoring effect in guiding individuals' decisions and provides a significant contribution to understanding the impact of cognitive biases on decision-making processes.

Keywords: Anchoring Effect, Behavioral Economics, Endowment, Level of Self-Recognition

GİRİŞ

İktisat Teorisi, klasik ya da geleneksel yaklaşım çerçevesinde, insanları rasyonel varlıklar olarak kabul eder. Bu bağlamda, bireylerin tüm kararlarını akıl süreçlerinden geçirerek aldıkları varsayılır. Klasik teoriye göre insanların temel amacı fayda maksimizasyonudur; yani, her zaman belirli kısıtlar, özellikle de bütçe kısıtı altında, faydalarını en üst düzeye çıkaracak seçimler yaparlar. Dolayısıyla insanlar sürekli olarak faydalarını en yükseğe çıkaracak kısıtlı bir optimizasyon süreci işletmektedir. Daha spesifik olarak, anaakım iktisat olarak da literatürde yer alan klasik iktisat, bahsi geçen bu seçim sürecinin tamamen rasyonel temellere dayandığını savunmaktadır. Öyle ki bu bakışa göre insanlar çevresel koşullarla ilgili etkileyici şekilde çok net ve çok geniş bir bilgiye sahip, iyi organize edilmiş ve öngörülebilir bir tercihler sistemine sahip, aynı zamanda kendisini en yüksek faydaya taşıyacak tercihleri yapabilmesini mümkün kılan bir hesaplama kabiliyetine de sahiptir (Simon, 1955: 99). Ancak insanların klasik iktisadın öngördüğü kadar akılcı olmayabilecekleri, literatürde yarım asrı geçik süredir tartışılmaktadır. Örneğin ilk kez 1955 yılında Simon tarafından "sınırlı rasyonellik" (limited rationalty) kavramı ortaya atılmıştır (Simon, 1955: 113). Bu kavrama göre, bireyler, karar alma süreçlerinde sınırsız bilgiye, zamana ve işlem kapasitesine sahip değillerdir ve çeşitli duygu, psikolojik unsur gibi ögelerden etkilenebilmektedirler. Bu kavram, klasik teorinin insan rasyonalitesine dair iddialarını sorgulamış ve alternatif bir yaklaşımın temelini atmıştır. Simon'ın bu kavramsallaştırması, bireylerin rasyonel kararlar almaktaki sınırlarını anlamaya yönelik sistematik araştırmaların başlangıcı olmuştur. Özellikle 1970'li yıllarda Amos Tversky ve Daniel Kahneman'ın çalışmalarıyla insanların irrasyonel karar mekanizmalarına yönelik araştırmalar ayrı bir disiplin olarak şekillenmeye başlamıştır (Tversky ve Kahneman, 1974). Ortaya çıkan bu yeni disiplin, davranışsal iktisat olarak anılmaya başlamış ve davranışların, karar alma mekanizmalarındaki rolüne dair önemli katkılar sunmuştur.

Davranışsal iktisat, bireylerin sınırlı rasyonel olmasından yola çıkarak, karar alma süreçlerinde ortaya çıkan sistematik ve öngörülebilir sapmalara sebebiyet veren bilişsel önyargıları anlamaya odaklanır. Daha önce de belirtildiği üzere, bireylerin sınırlı bilgi işleme kapasitelerine sahip olması, karar aşamasında zihinsel kısa yolların (heuristics) kullanılmasına neden olmaktadır. Zihinsel kısayolların temel amacı ise, karmaşık sorunları basitleştirmek ve bilişsel aşırı yüklenmeyi azaltmaktır (Heap, 2013). Bununla birlikte, olayların karmaşıklığı, belirsizlik ve risk gibi faktörler de bireylerin algıları üzerinde etkili olmaktadır (Yiğit, 2020). Çıpalama etkisi, bu bilişsel önyargılar arasında dikkat çekici bir yere sahiptir. Çıpalama, bireylerin ilk sunulan bilgiye (çapa) gereğinden fazla ağırlık vermesi ve daha sonraki değerlendirmelerini bu çapanın etkisi altında şekillendirmesiyle ortaya çıkar. Özellikle ekonomik ve ticari kararlar bağlamında, çıpalama etkisi, bireylerin rasyonel düşünce süreçlerinden nasıl saptığını açık bir şekilde göstermektedir. Bu çalışmanın da konusu olan "Çıpalama Etkisi" (Anchoring), davranışsal iktisat literatüründe ilk incelenen fenomenlerden de biri olmuştur.

TEORİK KAPSAM

Çıpalama Etkisi (Anchoring)

Tversky ve Kahneman 1974 yılında davranışsal iktisat alanındaki öncü çalışmalarından birinde şu soruyu temel almışlardır: "İnsanlar belirsiz olayın ya da miktarın değerinin olasılığını nasıl

değerlendirirler?" (Tversky ve Kahneman, 1974: 1124). Davranışsal iktisadın da öncü çalışmalarından biri sayılabilecek çalışmalarında bu soruya verdikleri cevap, insan zihninin belirsizlik ve risk durumlarında karar alırken sıkça başvurduğu üç farklı bilişsel kısa yolu (heuristics) kapsamaktadır: Temsil kısayolu (representativeness), bulunabilirlik kısa yolu (availability) ve düzeltme ve çıpalama (adjustment and anchoring) kısa yolu. Yazarlara göre insanlar, bir konuda tahmin yürütmeleri gerektiğinde, tahminlerini çoğu zaman bir başlangıç değerine göre belirlemektedirler. Bu başlangıç değeri rastlantısal veya bilinçli bir şekilde belirlenmiş olabilir ancak ne şekilde belirlenmiş olursa olsun genellikle doğru tahmini yapmak için yetersiz olacaktır. Bu yorumdan hareketle yazarlar, zaman içinde kısaca çıpalama (anchoring) olarak anılan bu mekanizmayı "farklı başlangıç noktaları, başlangıç noktasına doğru yanlılığa sahip farklı tahminlere neden olur." şeklinde tanımlamaktadır (Tversky ve Kahneman, 1974: 1128). Buna göre başlangıç değeri, karar süreçlerinde, karar vericinin düşüncesini bir çapa gibi tutarak, nihai yargının başlangıç bilgisindeki yanlılık doğrultusunda şekillenmesine neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, bireyler bir şey hakkında yargıya varırken, genellikle ilk izlenim veya ilk bilgiden etkilenmeye meyillidirler. Bu bilgiler ise tıpkı derin denize atılan bir çapa gibi, bireylerin düşüncelerini bu başlangıç noktasına bağlar. Sonuç olarak, alınan kararlar gerçeklikten uzaklaşabilir ve bu başlangıç noktasının yarattığı yanlılıkla şekillenebilir (Kahneman ve Tversky, 1979). Örneğin, "Bir deri bir ayakkabının bedeli 2000 TL'den fazla mıdır?" sorusuna verilen cevaplar genellikle 2000 TL civarında kümelenirken, "Bir el çantası 250 TL'den fazla mı?" sorusuna verilen cevaplar genellikle 250 TL civarında kümelenmektedir.

Çıpalama etkisinin bir konutun değerini belirlemekten (Bucchianeri ve Minson, 2013), işletme yöneticilerinin kararlarına (Tekin, 2018) veya yatırım kararlarına (Baker ve Nofsinger, 2002), bir ürün için ödeme istekliliğinden (Yürük, 2017), hukuk davalarında alınan kararlara (Bystranowski vd., 2021) kadar pek çok alanda araştırıldığı ve sistematik bir karar verme yanlılığı olarak tespit edildiği görülmektedir. Epley ve Gilovich (2001)'e göre çıpa değerlerini kaynağına göre ikiye ayrılmaktadır: Harici ve dahili çıpalar. Harici çıpa, diğer kişiler tarafından doğrudan sağlanan bir referans (başlangıç) değeridir. Dahili çıpa ise bireyin dış dünyadan herhangi bir bilgi almaksızın kendi deneyimi ve bilgi ipuçlarına dayalı olarak oluşturduğu bir referans noktasıdır. Ancak her iki durumda da yanlı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan çıpalama etkisi hem bireysel hem de kurumsal düzeyde kararların kalitesini önemli ölçüde etkileyebilir ve dikkate alınması gereken kritik bir faktördür.

Öz Bilgi

Öz-bilgi, bireyin geçmiş, şimdi ve gelecekle ilgili deneyimlerini, anlamlandırma ve bu deneyimleri bir bütün halinde ele alma çabasını yansıtmaktadır. Psikoloji literatüründe, kişinin öz bilgi yansıtma süreci, Deneyimsel ve Yansıtıcı Öz Bilgi Ölçekleri aracılığıyla ele alınmıştır (Robins, Norem ve Cheek, 1999). Deneyimsel öz-bilgi, bireyin şimdiki zamandaki psikolojik durumunu fark etme ve bu farkındalığı işlevsel bilgiye dönüştürme yeteneğini ölçerken, yansıtıcı öz-bilgi geçmiş deneyimlerin bilişsel analizi yoluyla bireyin istikrarlı bir benlik algısı geliştirmesine olanak tanır (Ghorbani, Watson ve Hargis, 2008). Bunun yanı sıra Yansıtıcı Öz Bilgi Ölçeği, istikrarlı zihinsel temsillerle de yakından ilişkilidir (Robins, Norem ve Cheek,

1999). Bu iki yaklaşımın birleşiminden doğan Bütünleştirici Öz-Bilgi Ölçeği, bireyin geçmişten bugüne taşınan deneyimlerini ve gelecekteki hedeflerini bütüncül bir çerçevede anlamlandırarak, bireyin tutarlı bir yaşam anlatısı oluşturmasını sağlamayı amaçlar (Ghorbani, Watson ve Hargis, 2008). Diğer bir deyişle, "Bütünleşik öz bilgi, geçmişten gelen hikâyeyi ve gelecekte arzu edilen şeyleri bugünkü durumdan hareketle sorunsuz bir anlatı içine bütünleştirerek bireyin tutarlı bir yaşam sürdürmesi için çalışmaktadır." (Demirci, 2012). Bu amaçla geliştirilen ölçeğin boyutu vardır: (1) Geçmiş deneyimleri anlama, (2) şimdiki zamanda farkındalığını sürdürme, (3) Gelecekte istenilen hedeflere doğru taşıma (Ghorbani vd., 2011). Dolayısıyla ölçekten alınan yüksek skor, bireyin daha istikrarlı ve deneyime açık olduğunu göstermektedir (Tahmasb, Ghorbani ve Watson, 2008).

Araştırmalar, bütünleştirici öz-bilgi kavramının, bireylerin öznel iyilik hali, öz-saygı ve otokontrol gibi olumlu psikolojik özelliklerle güçlü bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir (Ghorbani ve Watson, 2004; Ghorbani, Watson, Rezazadeh ve Cunningham, 2011). Benzer şekilde bütünleştirici öz bilgisi yüksek olan bir kişinin aynı zamanda yüksek bir özbilince sahip olmasıyla ilişkili olarak, seçim yapabilme becerisini de önemli ölçüde olumlu yönde etkilemektedir (Arlow, 1995). Dolayısıyla yüksek öz bilgi, kişinin daha mantıklı ve akılcı kararlar alma potansiyeline de hizmet edebilir. Çünkü öz farkındalık, objektif ve rasyonel düşünme süreçlerini desteklemektedir. Bütünleştirici Öz Bilgi, şimdiki zaman boyutuyla ele alındığında, kişinin mevcut durumunu, yani "an"daki durumunu, daha iyi anlamasını kapsamaktadır. Rasyonel düşünmede ise mevcut koşullara göre en uygun çözümü bulmak, hedeflenmektedir. Buna dayanarak, kişinin mevcut durumunu doğru bir şekilde analiz etmesi, ona duygusal yanılgılardan kaçınarak daha sağlıklı ve mantıklı kararlar alma fırsatı verebilir. Örneğin, kendinin farkında olan bir kişi, duygusal veya önyargılı kararlar almak yerine, objektif verilere dayalı bir yaklaşım benimseyebilir. Bu bakımdan çalışmanın bir diğer değişkeni ise öz bilgi düzeyi olmuştur. Buradaki temel beklenti, kişinin öz bilgi düzeyi yükseldikçe bilişsel önyargılara düşme düzeyinin azalması şeklindedir.

LİTERATÜR

Literatürde, çıpalama etkisinin çok farklı alanlarda ortaya çıktığına dair çalışmalar mevcuttur. Örneğin, bir gayrimenkul değerleme uzmanı, mülkün fiyatını etkilemesi muhtemel faktörler üzerinde durmaktadır. Bir evin değerlendirilmesi sırasında, evin toplam büyüklüğü, oda sayısı ve kullanılan inşaat malzemesi gibi unsurların belirleyici olduğunu kabul ederiz. Ancak, uzman acaba mülkün kapı numarasından etkilenir mi? Kapı numarası yükseldikçe, aynı özelliklere sahip diğer evlere kıyasla bu eve daha yüksek bir değer biçilme olasılığı var mıdır? Ünveren ve Baycar, (2019) bu sorulara yanıt arayan dikkat çekici bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmalarında, 1875 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından İstanbul'da gerçekleştirilen bir anketin verilerini kullanmışlardır. Söz konusu anket, İstanbul'daki gayrimenkul varlıklarını tespit etmek ve bu gayrimenkuller üzerinden alınacak vergilerin hesaplanması için temel değerleri belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmacılar, uzmanların yaptığı değerlemelerde bir çıpa etkisinin olup olmadığını ekonometrik ve istatistiksel yöntemlerle analiz etmişlerdir. Anketlerde gayrimenkuller hakkında oda sayısı, kira bedeli, bulunduğu yer ve inşaat malzemesi gibi pek çok bilgi yer alırken, aynı zamanda kapı numaraları da mevcuttur. Yazarlar,

gayrimenkulün değerini belirleyen özellikler arasında yer almayan kapı numaralarının bir çıpa etkisi yaratıp yaratmadığını sorgulamış ve yaptıkları analizlerin sonucunda kapı numaralarının güçlü bir çıpa etkisi oluşturduğunu tespit etmişlerdir. Tarihsel verilere dayanan bir başka araştırma ise Jetter ve Walker (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada araştırmacılar, çıpalama etkisinin gerçek dünyadaki yansımalarını değerlendirmek amacıyla Amerika'da 32 yılı aşkın süre yayınlanan Jeopardy! adlı programı incelemiştir. Bu bilgi yarışmasında, doğrudan bir soru yerine "cevap" formatında bilgi verilerek yarışmacılardan bu cevaba uygun bir "soru" yazmaları beklenmektedir. Örneğin, sunucu "Bu yazar *Romeo ve Juliet*'i yazmıştır" derse, yarışmacının yanıtı "Kim William Shakespeare?" şeklinde olmalıdır. Dolayısıyla bu yarışmada, yarışmacılara, soru yazabilmeleri için, belirli bir para miktarını temsil eden ipuçları verilmektedir. İlgili araştırmada ise bu ipuçlarının bahislerini artırma kararları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bulgular, yarışmacıların başlangıçta verilen çıpa değerine yakın bahisler yaptığını ve çıpalama etkisinin bu davranışı desteklediğini ortaya koymuştur.

Çıpalama etkisi, farklı alanlarda kendini gösteren önemli bir psikolojik fenomendir. Bu etkilerden biri de konut piyasalarında gözlemlenmiştir. Scott ve Lizieri (2012) çıpalama etkisinin bir konutun fiyatlandırılmasında etkili olup olmayacağını incelemişlerdir. Bu amaçla yapılan deneyde katılımcılardan, önce bir çıpa oluşturması adına telefon numaralarının son üç rakamını Pound cinsinden yazmaları istenmiş, ardından dört farklı konut hakkında yazılı ve görsel bilgiler sunularak bu konutlara değer biçmeleri talep edilmiştir. Elde ettikleri bulgular, çıpa değeri arttıkça konutlara verilen değerlerin de yükseldiğini göstermiştir. Ayrıca, bir konutun değer tahmininin, sonraki konutların değer tahminlerini etkilediği saptanmış ve bu durum zincirleme bir etkiden kaynaklanabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Çıpalama etkisi konusundaki bir diğer çalışma, Yürük'ün (2017) yüksek lisans tezinde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada, dört farklı ürün üzerinde çıpalama etkisi incelenmiştir. Katılımcılardan kimlik numaralarının son iki rakamını TL cinsinden düşünmeleri istenmiş ve bu değerin, dört ürün için ödemeye razı oldukları en yüksek fiyatı etkileyip etkilemediği analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, iki ürün için ödenmek istenen maksimum fiyat ile çıpa arasında düşük bir ilişki bulunurken, diğer iki ürün için bu ilişki daha yüksek çıkmıştır. Bu bulgular, çıpa değeri arttıkça ödeme istekliliğinin de yükselebildiğini göstermektedir. Yiğit (2020) ise dört farklı soru üzerinden çıpalama etkisini araştırmıştır. Bu çalışmada, toplam 108 öğrenciyle anket yapılmış ve üç soru aracılığıyla çıpalama etkisi manipüle edilmiştir. Kontrol ve deney gruplarına sorular farklı şekilde yöneltilmiştir. Bu üç soruda kontrol grubunda çıpalama etkisi yaratması beklenen bir ifade bulunmazken, deney grubunda bu etkiyi yaratması beklenen bir ifade bulunmaktadır. Örneğin kontrol grubuna "Bugün bankadan kredi çekerek bir otomobil satın almayı düşünseniz aylık ödeme miktarınızın en fazla ne kadar olmasını uygun bulursunuz?" şeklinde bir soru sorulurken deney grubuna soru "2019 yılı ilk çeyrek rakamlarına göre otomobil kredileri için kişi başına aylık ortalama 2.600 TL ödenmektedir. Siz bugün bankadan kredi çekerek bir otomobil almayı düşünseniz aylık ödeme miktarınızın en fazla ne kadar olmasını uygun bulursunuz?" şeklinde sorulmuştur. Rasyonalite varsayımına göre iki ifade arasındaki fark katılımcıların cevaplarını değiştirmemelidir. Ancak bu şekilde farklılaşan üç soruya da verilen cevaplar kontrol ve deney gruplarında farklılaşmış ve çıpalama etkisini desteklemiştir.

Hukuk davaları bağlamında yapılan bir diğer çalışma, Bystranowski vd. (2021) meta-analizidir. Araştırmacılar, hukuk davalarında verilen kararlarda çıpalama etkisinin varlığını incelemek amacıyla 29 çalışmayı analizlerine dahil etmişlerdir. Çalışmalar kontrol grubuna sahip olan ve olmayan çalışmaları gruplamıştır. Çalışmada temel olarak etki büyüklükleri üzerinden yorumlar yapılmıştır. Kontrol grubu olan çalışmalarda etki büyüklüğü d=0,58 iken kontrol grubu olmayan çalışmalarda etki büyüklüğü d=0,91'dir. İki değer de çıpalama etkisinin varlığını güçlü şekilde bulgulamaktadır. Bunun yanında örneklem büyüklüğünün, kullanılan uyarıcı türünün (kısa yazılı materyaller, zengin yazılı materyaller ve ses/video kayıtları), örneklem türünün (profesyoneller veya alaylılar (laypeople), çıpa değerlerinin (düşük, orta, yüksek), çıpaların konuyla ilgi düzeyinin (ilgisiz, potansiyel olarak ilgili ve ilgisiz) çıpalama etkisini düzenlediği bulgulanmıştır. Örneklem hacmi küçüldükçe, kısa yazılı materyaller kullanıldıkça, örneklem alaylı kişilerden oluştukça, orta değerli çıpalar kullanıldıkça, konuyla ilgili çıpalar kullanıldıkça, davacı ve savcının talepleri çıpa olarak kullanıldıkça çıpalama etkisi yükselmektedir.

Pazarlama bağlamında çıpalama etkisi, Karabıyık ve Elgün (2021) çalışmasında ele alınmıştır. Araştırmacılar, çıpalama etkisinin ürün sunumu ve pazarlama üzerindeki etkisini incelemek için bir deney tasarlamışlardır. Kontrol grubundaki katılımcılara beş adet kıyafet göstererek bu kıyafetler için en fazla ne kadar ödeme yapmaya niyetli oldukları sorulmuştur. Deney grubunda ise ilk kıyafet üzerinde fiyat etiketi bulunmaktadır. Nitekim bu kıyafetin fiyat 350 TL'dir ve markasız fakat gerçekten pahalı ve kaliteli bir kıyafettir. Fakat diğer kıyafetler mağazada 15-20 TL'ye satılmakta olan kalitesiz ve markasız kıyafetlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre çıpalamaya maruz kalan deney grubundaki katılımcıların kıyafetler için ödemeye razı olduğu fiyatlar kontrol grubundaki katılımcıların razı olduğu fiyatlardan %390,31 oranında daha yüksektir. Araştırmacılar çalışmalarında yenilikçi bir değişken daha kullanmışlar ve katılımcıları deney boyunca kamera ile kaydedip ürünlere fiyat biçerken ne kadar zaman harcadıklarını ölçmüşlerdir. Bulgulara göre ürünlere biçilen fiyatlar ile cevap vermek için geçen süre arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Katılımcıların düşünme süresi uzadıkça kıyafetlere daha düşük fiyat vermeye meyilli hale gelmektedirler. Ancak buradaki temel beklenti deney grubunda bir çıpa bulunduğu için katılımcıları birinci sistemle düşünmeye daha meyilli olacakları, dolayısıyla da düşünme sürelerinin azalacağıdır. Nitekim bulgular bu beklentiyi doğrulamaktadır. Kontrol grubundaki ortalama düşünme süresi 6,397 saniye iken deney grubunda bu ortalama süre 3,12 saniyedir.

YÖNTEM

Çıpa (anchoring) etkisinin bağış istekliliği konusunda çalışıp çalışmadığı, bu araştırmada önemli odak noktalarından birini oluşturmaktadır. İnsanların karar aşamasında ilk sunulan bilgiye aşırı derecede bağımlı olmaları durumu, belirli konulardaki bağış kampanyalarına destek verip vermedikleri ile sınanmıştır. Çalışmamızda, çıpa etkisinin katılımcıların karar verme süreçlerine nasıl etki ettiğini değerlendirmek için belirli senaryolar kullanılmıştır. Bu tür bir test, çıpa etkisinin bireylerin rasyonel düşünme süreçlerini nasıl etkilediğini anlamaya yönelik önemli bir araçtır.

Katılımcılara her bir bağış kampanyası için ne kadarlık bir bedelle katılım göstermek istedikleri sunulmuş ve bu sunumda belirli başlangıç değerleri verilmiştir. Ayrıca, çıpa etkisinin rasyonel düşünme ile ilişkisini test edebilmek amacıyla, katılımcıların karar verme süreçlerinde objektiflik ve mantıklı düşünme düzeyleri de ölçülmüştür. Bu amaçla bu yanlılığın ilk tanımlandığı çalışmada, yani Tversky ve Kahneman'ın (1974) çalışmasında kendi uyguladıkları ufak bir deneyden esinlenilmiştir. Deneyde iki grup lise öğrencisi bir çarpma işleminin sonucunu beş saniye içinde tahmin etmeye çalışmıştır. Bir gruba

$$1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5 \times 6 \times 7 \times 8$$

ifadesi gösterilirken diğer gruba

$$8 \times 7 \times 6 \times 5 \times 4 \times 3 \times 2 \times 1$$

ifadesi gösterilmiştir. Burada teorik olarak beklenti bu hesaplamaya yetecek süre de olmadığı için ilk ifadeyi gören grubun tahminlerinin ortalamasının ikinci ifadeyi gören grubun tahminlerinin ortalamasından yüksek olacağıdır. Zira ilk ifade ikinci ifadeden çok daha yüksek sayılar (ve beş saniyede ilk iki veya üç sayının çarpımının yapılabileceği varsayılırsa) ve değerler ile başlamaktadır. Sonuçta her iki grup da karşılarındaki işlemin 8! Olduğunun farkındadır. Ancak tahmin sonuçları Tversky ve Kahneman'ın beklediği şekilde gerçekleşmiştir. Buna göre ilk grubun tahmin ortalaması 512 iken ikinci grubun tahmin ortalaması 2250 olmuştur (bu arada doğru cevap 40320'dir) (Tversky ve Kahneman, 1974; 185). Sonuç beklentiyi doğrulamaktadır. Bu deneyden hareketle bu çalışmada seçeneklerin sunulma şeklinin kişilerin kararlarına etkisi olup olamayacağı belirli konulardaki bağış kampanyalarına ne kadar katkı yapmak istediklerini ölçmeye çalışan varsayımsal senaryolar üzerinden sınanmaya çalışılmıştır.

Bu amaçla yedi farklı senaryo üzerinden insanlara eğer bir bağış yapmak isteseler kaç TL'lik bir bağış yapmak isteyecekleri sorulmuştur. Bu senaryolar; deprem afeti sonrası, eğitim alamayan çocuklar, kış aylarında barınma sorunları yaşayan insanlar, sağlık hizmeti almakta zorlanan kırsal kesimlere yönelik mobil sağlık taraması, ormanların korunması ve çoğalması, sokak hayvanları ve kültürel mirasların korunması gibi sosyal durumları içeren senaryolara yönelik bağışlardır. Çalışmada kontrol grubu ve deney grubu bulunmaktadır. Kontrol ve deney grubuna yöneltilen tüm sorular ve senaryolar aynıdır. Ancak farklılaşma, bağış senaryolarına ilişkin bağış tutarlarının diziliminde görülmektedir. Diğer bir değişle çıpalama önyargısının ölçümlenebilmesi için iki gruba birbirinden farklı şekilde şıklar sunulmuştur. Seçmeli şekilde verilen cevaplar kontrol grubunda "0-500 TL" ile başlayıp, her bir şıkta 500'er lira artarak 11. şıkta "5000 TL üzeri" seçeneğiyle son bulmaktadır. Deney grubunda ise cevaplar "5000 TL üzeri" seçeneğiyle başlayıp "0-500 TL" seçeneği ile son bulmaktadır. Her iki grupta da seçeneklerin sonunda ise "bağış yapmak istemem" seçeneği bulunmaktadır. Son olarak da katılımcılara, bağış sorularından hemen sonra, seçmiş oldukları bağış miktarı hakkında, bu rakamlardan ne kadar emin oldukları açık uçlu şekilde 0-%100 arasında bir değer seçmeleri istenmiştir. Analizler esnasında "bağış yapmak istemem" şıkkını işaretleyen katılımcıların verileri dahil edilmemiştir.

Çalışmada karar verme süreçlerinde objektiflik ve mantıklı düşünme düzeyleri rasyonel insanın en temel özelliklerinden biri olarak ele alınabilecek olan kendini tanıma düzeyi ile ölçülmüştür. Bu amaçla Ghorbani vd. (2008) tarafından geliştirilen, Akın, Demirci, Yıldız, Özcan ve Turan (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan 12 ifade ve üç faktörden oluşan Bütünleşik Kendini Tanıma ölçeğinin "şimdiki zamanda deneyimlerine odaklanma" boyutu kullanılmıştır. Nitekim rasyonel insan olmanın temel özelliklerinden birinin kendini tanıma olması beklenmektedir. Bu çalışma için Bütünleştirici Öz-Bilgi Ölçeği'nin "şimdi zamandaki deneyimlere odaklanma" boyutunu tercih etmenin temel nedeni, rasyonelliğin bireyin mevcut durumdaki algıları, düşünceleri ve tepkileri üzerindeki etkisini incelemede bu boyutun sağlayabileceği düşünülen özel katkıdır. Rasyonellik, özellikle spontane tepkilerin ve içsel süreçlerin bilinçli bir şekilde değerlendirilmesiyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle, geçmişe veya geleceğe yönelik bilişsel süreçlerden ziyade, şu anki deneyimlere odaklanmanın, bireyin mevcut düşünce ve karar mekanizmalarının rasyonellik düzeyini anlamak için daha uygun bir çerçeve sunacaktır. Bu boyut, kişinin anda kalma becerisini ve bu anda rasyonel bir şekilde hareket edip etmediğini değerlendirmek için ideal bir ölçüt olarak öne çıkabilir. Bu bilgilerden hareketle, bir mental kısayolun kararlarımızı etkilemesinde insanın kendini tanımasının önemli olup olmadığını da araştırmanın diğer konusunu oluşturmaktadır. Bu bakımdan araştırma sorularına yönelik oluşturulan temel hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_1: *Bağış istekliliğinde, çıpalama etkisi gruplara göre farklılaşmaktadır.*

H_2: *Kendini tanıma skoru gruplar arasında farklılaşmaktadır.*

Örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme tercih edilmiştir. Anketler çevrimiçi olarak dağıtılmıştır ve 184 kişiden toplanan veriler analize dahil edilmiştir. Anketler aracılığıyla toplanan verilerin analizi SPSS 25 programı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kategorik değişkenler arası ilişki söz konusu olduğundan Ki-kare Analizi ve Fark Testi yapılmıştır. Ki-Kare Analizlerinde orta etki büyüklüğünde ($\rho = 0,50$) ve %95 anlamlılık düzeyinde %99,99 güç düzeyine ulaşılmıştır. Fark analizlerinde ise, yine orta etki büyüklüğü ($\rho = 0,50$) ve %95 anlamlılık düzeyinde %89,01 güç düzeyine ulaşılmıştır. Güç analizi G-Power v3 ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kendini tanıma olarak ele alınan Bütünleştirici Öz-Bilgi Ölçeği'nin "şimdi zamandaki deneyimlere odaklanma" boyutunun iç tutarlılığı Chronbach's Alpha istatistiğiyle incelenmiş ve katsayının iyi olarak nitelenen düzeyde olduğu (0,754) tespit edilmiştir (Güriş ve Astar, 2014: 246). Bunu yanı sıra, bütün katılımcılar düşük ve yüksek bağış olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bunu yaparken orta nokta baz alınarak, 2500-3000 TL ve altında bağış yapmak isteyenler düşük bağış grubuna; 3000 TL üzerini ise yüksek bağış grubuna dahil edilmiştir. Böylece Ki-kare analizine konu edilebilecek iki grup ortaya çıkmıştır.

BULGULAR

Çalışmanın analiz kısmına geçmeden önce, katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistiksel verilere yer verilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler, katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durumu ve gelir seviyesi gibi temel özelliklerini içermektedir. Çalışmaya ilişkin demografik özellikler Çizelge 1'de yer aldığı gibidir.

Çizelge 1: Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler				
	Kategori	**Frekans**	**%**	**Kümülatif %**
Cinsiyet	Kadın	99	53,8	53,8
	Erkek	85	46,2	100
Medeni Durum	Bekar	66	35,9	35,9
	Evli	118	64,1	100

	Ortalama	Minimum	Maksimum	Sh.
Yaş	38,24	20	70	10,398
Gelir	84225,54	5000	84225	49947,726

Çalışmada ilk olarak bağış istekliliğinde Çıpalama Etkisi'nin (ya da önyargısının) seçimlerde kendisini gösterip göstermediğini deney ve kontrol grupları arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla Ki-kare Analizi kullanılmıştır. Ki-kare Analizi, iki veya daha çok grup arasında ilişkiyi veya farkları test etmek için yaygın olarak kullanılan ve parametrik olmayan bir istatistiksel yöntemdir (Güngör, 2008). Dolayısıyla normallik şartı aranmamaktadır. Çıpalama Etkisinin çalışıp çalışmadığının saptanmaya amaçlandığı bu testte temel beklenti öncelikle yüksek bağış şıklarını gören deney grubunda, seçilen bağış miktarlarının daha fazla olmasıdır. Yapılan testin sonuçları Çizelge 2'de görüldüğü gibidir:

Çizelge 2: Bağış İstekliliği ve Çıpalama Etkisine İlişkin Ki-kare Analiz Sonuçları

Deprem Bağışı		**Kontrol**	**Deney**	**Toplam**
	Düşük Bağış	50 (%37.5)	25 (%45.8)	75
	Yüksek Bağış	38 (%27.3)	53 (%45.5)	91
	Toplam	88	78	166 (%100)
		Test Değeri	**Serbestlik Derecesi**	**p değeri**
		10.241	1	**0.001***
Eğitim Bağışı		**Kontrol**	**Deney**	**Toplam**
	Düşük Bağış	55 (%67,1)	27 (%32,9)	82
	Yüksek Bağış	37 (%41,6)	52 (%58,4)	89
	Toplam	92	79	171 (%100)
		Test Değeri	**Serbestlik Derecesi**	**p değeri**
		11.165	1	**0.001***
Mobil Sağlık Bağışı		**Kontrol**	**Deney**	**Toplam**
	Düşük Bağış	58 (%64,4)	32 (%35,6)	90

	Yüksek Bağış	28 (%40,6)	41 (%59,4)	69
	Toplam	86	73	159 (%100)
		Test Değeri	**Serbestlik Derecesi**	**p değeri**
		8.957	1	**0.003***
Evsiz Vatandaş Bağışı		**Kontrol**	**Deney**	**Toplam**
	Düşük Bağış	63 (%65,6)	33 (%34,4)	96
	Yüksek Bağış	29 (%39,7)	44 (%60,3)	73
	Toplam	92	77	169 (%100)
		Test Değeri	**Serbestlik Derecesi**	**p değeri**
		11.214	1	**0.001***
Orman Bağışı		**Kontrol**	**Deney**	**Toplam**
	Düşük Bağış	72 (%64,3)	40 (%35,7)	112
	Yüksek Bağış	21 (%36,2)	37 (%63,8)	58
	Toplam	93	77	170 (%00)
		Test Değeri	**Serbestlik Derecesi**	**p değeri**
		12.158	1	0.000*
Sokak Hayvanları Bağışı		**Kontrol**	**Deney**	**Toplam**
	Düşük Bağış	70 (%61,4)	44 (%38,6)	114
	Yüksek Bağış	19 (%36,5)	33 (%63,5)	52
	Toplam	89	77	166 (%100)
		Test Değeri	**Serbestlik Derecesi**	**p değeri**
		8.878	1	0.003*
Kültürel Miras Bağışı		**Kontrol**	**Deney**	**Toplam**
	Düşük Bağış	64 (%59,8)	43 (%40,2)	107
	Yüksek Bağış	15 (%36,6)	26 (%63,4)	41
	Toplam	79	69	148 (%100)
		Test Değeri	**Serbestlik Derecesi**	**p değeri**
		6.426	1	**0.011***

Tablodan da görüldüğü üzere, çalışmada 7 farklı konuda sorulan bağış senaryolarına verilen cevaplar, katılımcıların bulundukları gruplarla ilişkilidir. Bu bulgular, çıpalama etkisinin yüksek bağış yapma üzerinde genel olarak olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Deney grubundaki bireyler, her bir bağış kategorisinde kontrol grubuna göre daha yüksek bağış yapma istekliliği göstermiştir. İstatistiksel olarak anlamlı olan tüm p değerleri (0,001 ve daha küçük) bu farkların tesadüfi olmadığını ve çıpalama etkisinin bağış tutumları üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla sonuçlar, bu etki mekanizmasının bu çalışma

özelinde geçerli olduğunu kanıtlamaktadır. Gruplar arasında bağış miktarlarının dağılımının grafiksel gösterimlerini EK 1'de görebilirsiniz.

Çalışmanın bu bulguyu güçlendirecek diğer bir sorusu ise çıpalama etkisinin varlığının kişinin kendini tanıma düzeyine göre değişip değişmeyeceğidir. Burada temel beklenti ise çıpalama etkisi güçlü ise deney ve kontrol grubunda kendini tanıma düzeyinin farklılaşmaması yönündedir. Bununla birlikte, kişilerden alınan "cevaplarından ne kadar emin olduklarına dair yüzde sayılar da yine gruplar arasında farklılaşıp farklılaşmadığı tespit edilmek istenmiştir. Bu bakımdan analiz yönteminin belirlenebilmesi adına öncelikli olarak verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığı test edilmiştir. Seriler normal dağılıma uyuyorsa parametrik testler, uymuyorsa parametrik olmayan testler kullanılmalıdır. Aşağıdaki Çizelge 3 serilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ile çarpıklık ve basıklık değerlerini göstermektedir.

Çizelge 3: Kendini Tanıma ve Eminlik Düzeyine İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

			Çarpıklık		**Basıklık**	
		Gözlem	**İst. Değ.**	**St. Hata**	**İst. Değ.**	**St. Hata**
Kendini Tanıma_Skor	**Kontrol**	96	0,256	0,246	-0,960	0,488
	Deney	84	0,266	0,263	-0,891	0,520
Eminlik Düzeyi	**Kontrol**	96	-0,636	0,246	-0,836	0,488
	Deney	84	-1,707	0,263	4,005	0,520

Çizelge 3'te görüldüğü üzere kendini tanıma skoruna ait serilerin, çarpıklık ve basıklık değerleri -1,96 ile +1,96 arasında değişmekte olup; Eminlik düzeyi ise bu aralığında dışında yer almaktadır. Dolayısıyla kendini tanıma ile uygulanacak tüm analizlerde parametrik yöntemler kullanılırken; Eminlik düzeyinde parametrik olmayan testler kullanılacaktır (Güriş ve Astar, 2014). Bu bilgiden hareketle ilk olarak kendini tanımanın gruplar arasında farklılaşıp farklılaşmadığının tespiti için Bağımsız Örneklem T-Testi uygulanmıştır.

Çizelge 4: Kendini Tanıma-Gruplar Arası Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Gruplar	**n**	$\bar{X}$	**SS**	**t**	**p**
Kontrol	96	3,778	1,384	-0,064	0,825
Deney	84	3,791	1,352		

**p<0,01; *p<0.05

Çizelge 4'te de görüleceği üzere Bağımsız T Testi sonuçları kendini tanımanın gruplar arasında farklılaşmadığını göstermektedir. Gruplar arasında kendini tanıma düzeyinde bir farklılığın oluşması bağış senaryolarına verilen cevaplardaki farklılığın da bir açıklayıcısı olma

potansiyeli taşıyabilirdi. Örneğin deney grubunda gözlenen daha yüksek bağış eğilimi, kendini daha az veya çok tanımaktan da kaynaklanabilir. Ancak kendini tanıma düzeyinin gruplar arasında farklılaşmaması bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Benzer şekilde kişilerin verdiği cevaplardan eminlik düzeyinin gruplara göre farklılaşıp farklılaşmadığının tespiti için ise parametrik olmayan testlerden Mann- Whitney U Testi ile kullanılmıştır.

Çizelge 5: Eminlik Düzeyi-Gruplar Arası Mann- Whitney U Testi Sonuçları

Gruplar	n	Sıra Ortalaması	U	p
Kontrol	96	79,47	2973,00	0.000**
Deney	88	106,72		

**p<0,01; *p<0.05

Katılımcıların bağışlara katılmak istedikleri tutarların işaretlemesinden sonra sorulan "verdikleri cevaplarda ne kadar emin oldukları" durumuna verilen cevaplar kontrol ve deney gruplarında anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Kontrol grubunun eminlik düzeyi ortalaması 67,69 iken, deney grubunun ortalaması ise 82,20 'dir. Bu ortalamalar incelendiğinde deney grubunda daha yüksek bir eminlik düzeyinin olduğu görülmektedir. Bu durum beklenmeyen bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim analizlerde, eminlik düzeyi aslında sonuçları güçlendirici bir değişken olarak toplanmıştır. Ancak bu durum karşımıza önemli gördüğümüz bir durumu daha çıkarmaktadır. Buradan hareketle, deney grubundaki daha yüksek ortalamanın aslında zincirleme bir çıpalama etkisinin sonucu olarak görülebilmiş olduğu söylenebilir. Deney grubunda çıpalama etkisine maruz kalan katılımcılar, referans noktasına sıkı sıkıya bağlı kalarak karar verme süreçlerini yönlendirirler. Dolayısıyla çıpalama, onlara kararlarını daha emin bir şekilde verdiklerinin hissini yaratabilir. Ancak durumun derinleştirilebilmesi için daha detaylı araştırmaya ihtiyaç vardır.

Bu sonuçların yanı sıra demografik verilerle de çıpalama etkisi araştırılmıştır. Kontrol grubunda yaş arttıkça sadece bir bağış konusunda küçük bir düşme (0,0231; p:0,030) yaşanırken; deney grubunda 4 farklı bağış konusunda istekliliğin düştüğü görülmektedir (eğitim: -0,266; orman: -0,233; sokak hayvanları: -0,323; kültürel miras: -0,274). Aslında bu durum karşımıza şöyle bir yorumu da çıkarabilmektedir: Yaş arttıkça çıpalama etkisine düşme eğilimi azalıyor olabilir. Benzer şekilde erkeklerde çıpalama etkisi sadece 1 konuda kendini gösterirken, kadınlarda senaryoların tamamında çıpalama etkisine rastlanmaktadır. Bekarlarda ise 5 farklı konuda çıpalama kendini gösterirken, evlilerde 6 konuda çıpalama kendini göstermiştir.

SONUÇ

Bu çalışma bilişsel önyargılardan biri olan çıpalama etkinin bağış davranışları üzerinde etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, çıpalama etkisinin bağış istekliliği üzerinde önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çıpalama etkisinin tespiti amacıyla oluşturulan bağış senaryolarında bağış miktarları, deney grubuna büyükten küçüğe doğru; kontrol grubunda ise küçükten büyüğe doğru sıralanarak verilmiş ve bireylerin kararlarında, ilk gördükleri tutarların çıpa etkisi yaratması beklenmiştir. Deney grubundaki

katılımcıların, yüksek bağış seçeneklerini gördüklerinde, kontrol grubuna kıyasla daha yüksek bağış tutarları seçtiği tespit edilmiştir. Çalışmanın tüm bağış senaryolarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gözlemlenmiş olup, bu sonuçlar çıpalama etkisinin bağış tutumları üzerindeki belirgin etkisini desteklemektedir. Dolayısıyla, bağış yapma konusundaki tutumlarının değiştirilmesi açısından çıpalama etkisinin güçlü bir araç olarak kullanılabileceği sonucunu göstermektedir.

Çalışmanın diğer önemli bulgusu ise kendini tanıma ve bağış konusunda verilen kararlardan emin olma düzeyleri ile ilgilidir. Kişinin kendini tanıma düzeylerinin arttıkça rasyonel davranma olasılığının artabileceği varsayımından hareketle veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kendini tanıma düzeyinin deney ve kontrol grupları arasında farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu durum, deney grubunda gözlenen daha yüksek bağış istekliliğinin, bireylerin kendini tanıma düzeyinden bağımsız olarak çıpalama etkisi ile bağlantılı olduğunu işaret etmektedir. Bununla birlikte yine deney grubundaki katılımcıların verdikleri kararlar konusunda, kontrol gurubuna kıyasla, kendilerinden daha emin oldukları belirlenmiştir. Bu bulgu aynı zamanda çıpalama etkisinin bir sonucu olarak da açıklanabilir. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere, çıpalama etkisi, bireylerin bir karar veya değerlendirme aşamasında, başlangıçta verilen bir referans noktasına (çıpa) dayanmalarını sağlamaktadır. Deney grubunda çıpalama etkisine maruz kalan bireyler, bu referans noktasına sıkı sıkıya bağlı kalarak karar verme süreçlerini yönlendirmişlerdir. Ancak tam bu noktada belirtilen çıpa, kararlarından eminlik düzeyinde de zincirleme bir çıpa etkisi yaratmış olabilir. Bu konuda diğer bir açıklama ise bilişsel uyumsuzluk ile ilgilidir. Buna göre bireyler, tutumları ve davranışları arasında uyum sağlama eğilimindedir. Dolayısıyla bilişsel önyargıya dayalı bir karar aldıktan sonra, kişi bu kararı rasyonelleştirmek için kendisine mantıklı gerekçeler oluşturur. Bu süreç, kişinin kararından emin olmasını güçlendirmektedir. Diğer bir deyişle alınan kararın rasyonelleştirilmesi çabası, karara daha fazla güvene hizmet etmektedir. Benzer bir şekilde deney grubunda, çıpa etkisi sayesinde, bireylerin daha hızlı ve kolay karar almaktadırlar. Bu durum da kişilerin aldıkları kararlardan şüphe duymamalarıyla sonuçlanıyor olabilir. Ayrıca, bilişsel önyargılar, her zaman rasyonel kararlarla sonuçlanmasa da karmaşık veya belirsiz durumlarda bireye zihinsel bir rahatlık sağlamaktadır. Bu bakımdan kişiler, kararının doğru olduğunu hissetmeye odaklanır, çünkü aksi halde huzursuzluk yaşayabilirler. Dolayısıyla bilişsel önyargılar, karar verme sürecini kolaylaştırırken bireyde yanıltıcı bir güven duygusu da yaratabilirler.

Çalışmanın sonuçları demografik veriler açısından incelendiğinde, çıpalama etkisinin kadınlar üzerinde daha etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Ayrıca yaş arttıkça çıpalama etkisine maruz kalma eğiliminin azaldığı tespit edilmiştir. Medeni durum açısından, evli bireylerde çıpalama etkisi daha fazla bağış kategorisinde gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, çıpalama etkisinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterebileceğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde bu çalışma, çıpalama etkisinin bireylerin bağış yapma kararları üzerinde güçlü ve yönlendirici bir etkiye sahip olduğunu ve kendini tanıma düzeyinden bağımsız olarak ortaya çıkabildiğini göstermiştir. Bu bulgular, çıpalama etkisinin sadece bağış senaryolarında değil, aynı zamanda eğitim, pazarlama, reklam, finans, kamu politikaları gibi

çeşitli alanlarda karar verme süreçlerini nasıl etkileyebileceği konusunda da yol gösterici olacaktır. Gelecekte yapılacak çalışmalar, çıpalama etkisinin farklı gruplarda ve karar alanlarında nasıl şekillendiğini daha derinlemesine inceleyerek, daha etkin ve etik bir şekilde nasıl kullanılabileceği konusunda önemli ipuçları sağlayabilir. Sonuçları itibariyle bu çalışmanın, hem gelecek çalışmalara yol göstererek literatüre katkı sağlaması hem de bilişsel önyargılardan hareketle stratejik fayda sağlamak isteyen kurumlar için daha etkili uygulamaların geliştirilmesine olanak tanıması beklenmektedir.

KAYNAKLAR

Akın, A., Demirci, İ, Özcan, M., Yıldız, E. ve Turan, M. E. (2012). The Validity and Reliability of The Turkish Version of The Integrative Self- Knowledge Scale. 3rd World Conference on Psychology, Counseling and Guidance, May, 9-12, İzmir, Turkey.

Arlow, J. A. (1995). Stilted listening: Psychoanalysis as discourse. The Psychoanalytic Quarterly, 64(2), 215–233.

Baker, K. ve Nofsinger, J.R. (2002). Psychological Biases of Investors, Financial Services Review II, 1(1),97-116.

Bucchianeri, G. W. ve Minson, J. A. (2013). A Homeowner's Dilemma: Anchoring in Residential Real Estate Transactions. Journal of Economic Behavior and Organization, 89, 76–92. https://doi.org/10.1016/j.jebo.2013.01.010

Bystranowski, P., Janik, B., Próchnicki, M. ve Skórska, P. (2021). Anchoring Effect in Legal Decision-Making: A Meta-Analysis. Law and Human Behavior, 45(1), 1–23. https://doi.org/10.1037/lhb0000438

Epley, N. ve Gilovich, T. (2006). The anchoring-and-adjustment heuristic: why the adjustments are insufficient. Association for Psychological Science, 19, 311–320.

Ghorbani, N. ve Watson, P. J. (2004). Two facets of Self-Knowledge, the Five-Factor model, and promotions among Iranian managers. Social Behavior and Personality. 32(8). 769-776.

Ghorbani, N., Watson, P. J. ve Hargis, M. B. (2008). Integrative Self-Knowledge Scale: Correlations and Incremental Validity of a Cross-Cultural Measure Developed in Iran and the United States. The Journal of Psychology, 142(4), 395–412. https://doi.org/10.3200/JRPL.142.4.395-412

Ghorbani, N., Mousavi, A., Watson, P. J. ve Chen, Z. (2011). Integrative self knowledge and the harmony of purpose model in Iranian autoimmune patients. International Journal of Psychology. 45(2), 147-54.

Ghorbani, N., Watson, P. J., Rezazadeh, Z. ve Cunningham, C. J. L. (2011b). Dialogical Validity of Religious Measures in Iran: relationships with integrative self-knowledge and self-control of the "perfect man" (ensan-e kamel). Archive for the Psychology of Religion, 33, 93–113.

Güngör, M. (2008). Ki-Kare Testi Üzerine. Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi, 7(1), 84-89.

Güriş, S. ve Astar, M. (2014). Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik. İstanbul: Der Yayınları.

Heap, S.P.H. (2013). What is the meaning of behavioural economics?, Cambridge Journal of Economics, 37, 985-1000.

Jetter, M. ve Walker, J. K. (2017). Anchoring in Financial Decision-Making: Evidence from Jeopardy! Journal of Economic Behavior and Organization, 141, 164–176. https://doi.org/10.1016/j.jebo.2017.07.006

Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect theory: an analysis of decisions under risk. Econometrica, 47, 263–292.

Karabıyık, H. Ç. ve Elgün, M. N. (2021). Tüketicileri Mağazalarda Çıpalama Manipülasyonları Kullanarak Daha Fazla Ödemeye İkna Etmek: Merchandising ve Çıpalama Teorisi Üzerine İnterdisipliner Deneysel Bir Araştırma. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10(1), 877–911. http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/811798

Robins, R. W., Norem, J. K. ve Cheek, J. M. (1999). Naturalizing the self. In L. A. Pervin ve O. P. John (Eds.), Handbook of personality: Theory and research (2nd ed., pp. 443–477). Guilford Press

Scott, P. J. ve Lizieri, C. (2012). Consumer House Price Judgements: New Evidence of Anchoring and Arbitrary Coherence. Journal of Property Research, 29(1), 49–68. https://doi.org/10.1080/09599916.2011.638144

Simon, H. A. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice. The Quarterly Journal of Economics, 69, 99. http://qje.oxfordjournals.org/

Tahmasb, A. M., Ghorbani, N. ve Watson, P. J. (2008). Relationships between self- and peer-reported integrative self-knowledge and the Big Five factors in Iran. Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues, 27(3), 169–176.

Tekin, B. (2018). Davranışsal Kurumsal Finans Bağlamında Çıpalama (Dayanak Noktası) Önyargısının Finansal Kararlardaki Etkisi. Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi, 1(2), 101–115. https://doi.org/10.32951/mufider.421268

Tversky, A. ve Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. Science, 185(4157), 1124–1131.

Ünveren, B. ve Baycar, K. (2019). Historical Evidence for Anchoring Bias: The 1875 Cadastral Survey in Istanbul. Journal of Economic Psychology, 73(May), 1–14. https://doi.org/10.1016/j.joep.2019.04.008

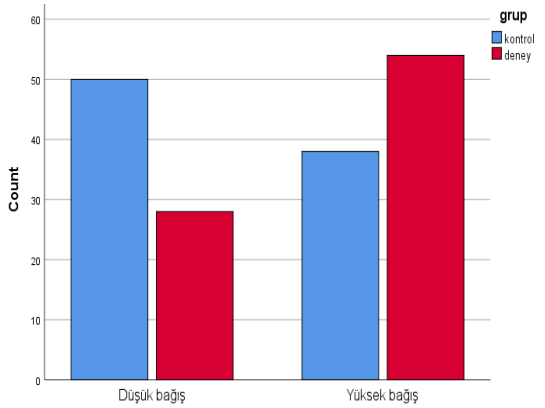
Yiğit, M. (2020). Davranışsal İktisat Bağlamında Sistematik Yanılgılar: Çıpalama Etkisi Örneği. Avrasya İşletme ve İktisat Dergisi, 21, 31–40.

Yiğit, A.G. (2020). Bilişsel önyargılar seçimlerimizi nasıl şekillendiriyor: Beş farklı çerçeveleme türünün tercihler üzerindeki etkisi, Avrasya ilimler Akademisi İşletme ve İktisat Dergisi, 21, 1-14

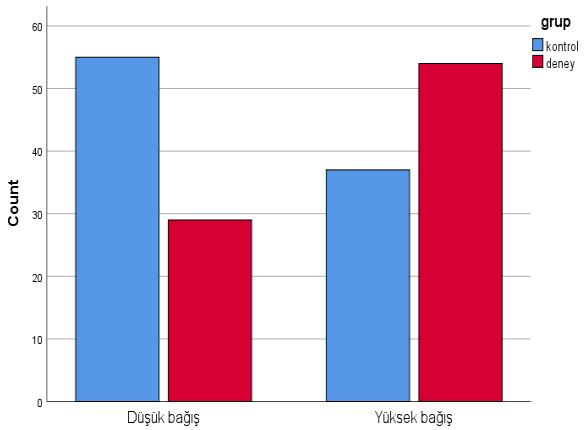
Yürük, S. (2017). Davranışsal İktisat Bağlamında Tüketici Davranışlarının İncelenmesi: Örnek Çıpalama Uygulaması. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EK 1:

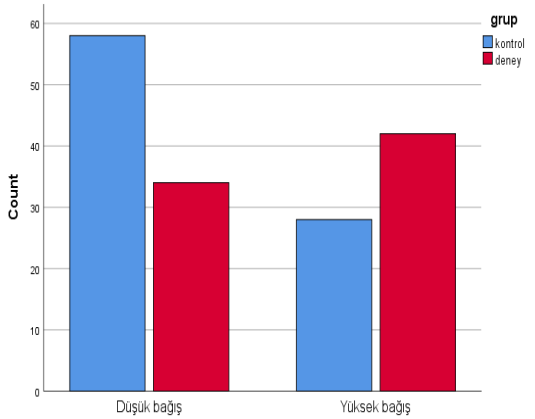
Deprem Bağışı

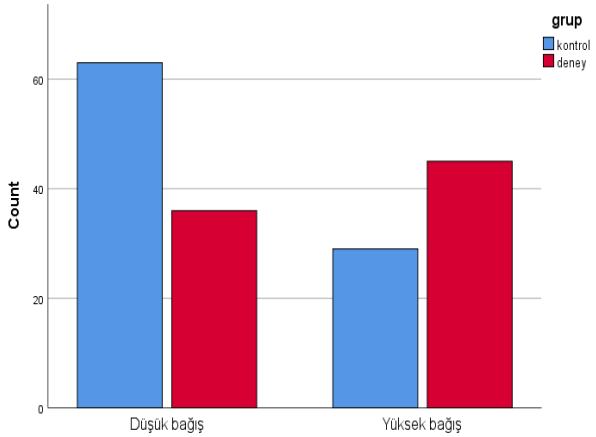

Eğitim Bağışı

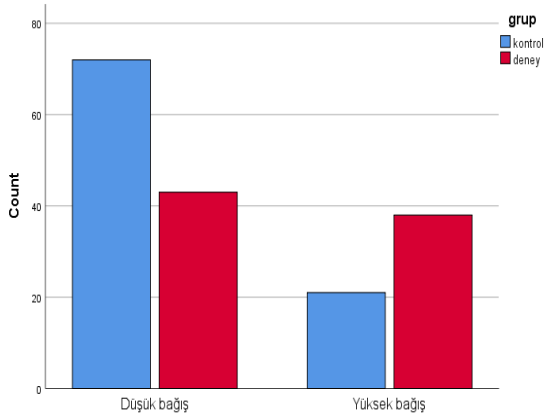

Mobil Sağlık Bağışı

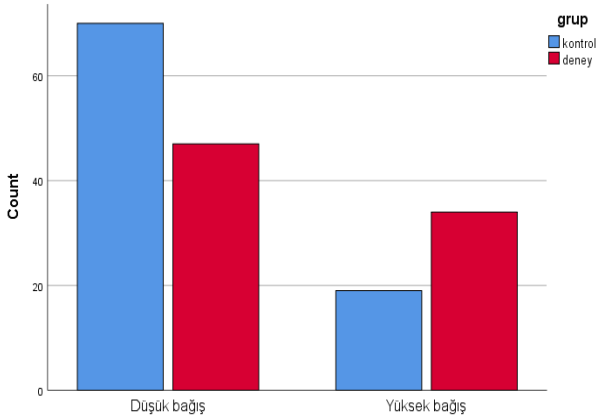

Evsiz Vatandaş Bağışı

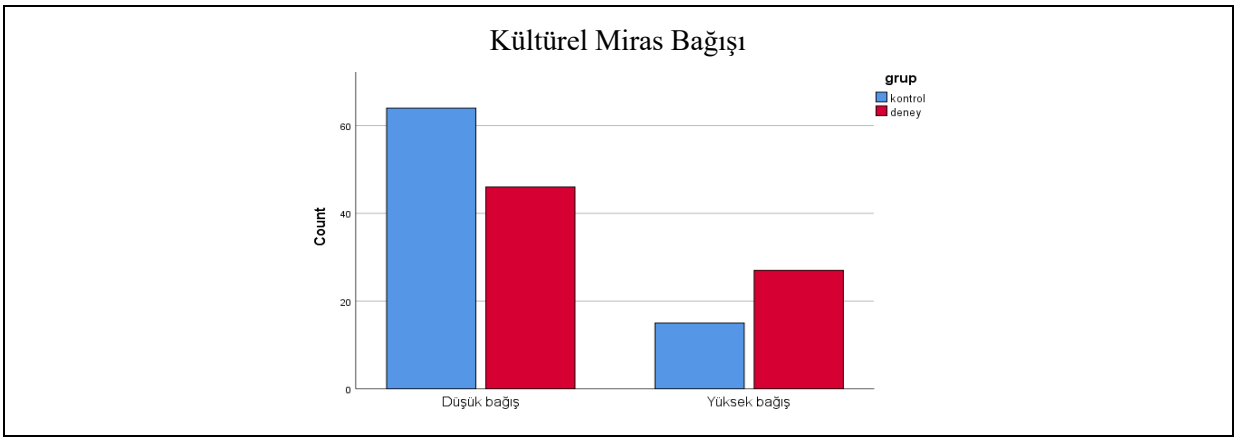

Orman Bağışı

Sokak Hayvanları Bağışı

Kültürel Miras Bağışı
grup
kontrol
deney
Count
60
40
20
0
Düşük bağış
Yüksek bağış

KÜRESELLEŞME, İŞSİZLİK VE DOĞUMDA BEKLENEN YAŞAM SÜRESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ VAKASI

Doç. Dr. Hikmet AKYOL
Gümüşhane Üniversitesi, Şiran Mustafa Beyaz MYO, hikmetakyol76@gmail.com, (Sorumlu Yazar), Cep:05066062966, ORCID ID: 0000-0001-9119-7416
Dr. Öğr. Üyesi Kübra GÜL
Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, k.karakus@alparslan.edu.tr, Cep:05533286663, ORCID ID: 0000-0001-9845-0082

ÖZET

Küreselleşme 1980'ler sonrası yaşanan ekonomik, politik ve sosyal gelişmeler sonrası hızla genişlemiştir. Berlin Duvarının yıkılması, Sovyetler Birliği'nin dağılması, dijitalleşme ve küresel deregülasyon akımları Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin (CEE) dış dünyaya olan entegrasyon süreçlerini teşvik etmiştir. Bu araştırma 1998-2022 döneminde 13 CEE ülkesinde ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinin işsizlik oranları üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Doğumda beklenen yaşam süresi ve kentleşme oranın işsizlik üzerindeki etkisi pozitif iken, ekonomik büyümenin işsizlik üzerindeki etkisi negatif bulunmuştur. Doğumda beklenen yaşam süresi ekonomik ve sosyal kalkınmanın öncü göstergelerindendir. Sonuçlar doğumda beklenen yaşam süresinin artmasının işsizliği arttırdığını göstermiştir. Benzer şekilde kentleşme oranlarındaki artış işsizliğe katkıda bulunmuştur. Bu nedenle istihdam politikalarıyla uyumlu, planlı ve akıllı kentleşme politikalarının uygulanması işsizliğin azaltılması açısından önemlidir. Bulgularımız ekonomik büyümenin işsizliğin azaltılmasında kritik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur. Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger temelli heterojen nedensellik analizi sonuçları ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinin işsizliğin önemli belirleyicileri olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Küreselleşme, İşsizlik, Doğumda Beklenen Yaşam Süresi, CEE Ülkeleri.

ABSTRACT

Globalization has expanded rapidly after the economic, political and social developments after the 1980s. The fall of the Berlin Wall, the dissolution of the Soviet Union, digitalization and global deregulation trends have encouraged the integration processes of Central and Eastern European countries (CEE) into the outside world. This research investigated the effects of economic globalization and life expectancy at birth on unemployment rates in 13 CEE countries over the period 1998-2022. While the impact of life expectancy at birth and urbanization rate on unemployment was positive, the effect of economic growth on unemployment was found to be negative.Life expectancy at birth is one of the leading indicators of economic and social development. The results showed that increasing life expectancy at birth increased unemployment. Similarly, the increase in urbanization rates has contributed to unemployment.For this reason, implementing planned and smart urbanization policies that are compatible with employment policies is important to reduce unemployment. Our findings suggest that economic growth is critical to reducing unemployment.The results of the Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger-based heterogeneous causality analysis showed that economic globalization and life expectancy at birth were important determinants of unemployment.

Keywords: Economic Globalization, Unemployment, Life Expectancy at Birth, CEE Countries.

1. GİRİŞ

Küreselleşme 1980'ler sonrası yaşanan ekonomik, politik ve sosyal gelişmeler sonrası hızla genişlemiştir. Berlin Duvarının yıkılması, Sovyetler Birliği'nin dağılması, dijitalleşme ve küresel deregülasyon akımları Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin (CEE) dış dünyaya olan entegrasyon süreçlerini teşvik etmiştir. Bu araştırmada CEE ülkelerinde ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinin işsizlik oranları üzerindeki etkilerini ele almıştır. İşsizlik, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede temel ekonomik sorunların başında gelmektedir. Bu nedenle işsizliğin sürücülerini konu alan ampirik literatür oldukça zengindir. Gozgor (2016), 1991-2014 döneminde 87 ülkeyi araştırdığı çalışmasında ticari açıklıktaki bir standart sapma artışının, yapısal işsizlik oranının yaklaşık %0,6 puan daha düşük olmasına yol açtığını tespit etmiştir. Singh ve Siahpush (2016), 1990-2010 döneminde ABD'yi kapsayan araştırmalarında işsizlik oranlarının daha yüksek olduğu bölgelerde yaşam beklentisinin sürekli

olarak daha düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Altıner vd. (2018), 1991-2014 döneminde 16 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan araştırmalarında Kolombiya, Macaristan, Hindistan, Malezya, Polonya, Güney Afrika ve Türkiye'de ekonomik küreselleşmenin işsizliği arttırdığını, Brezilya, Çin, Endonezya, Meksika, Pakistan, Peru, Filipinler, Rusya ve Tayland'da ekonomik olarak küreselleşme düzeyindeki artışın işsizliği azalttığını tahmin etmiştir. Aydın (2020), 2000-2016 döneminde OECD ülkelerini tahmin ettikleri araştırmalarında beklenen yaşam suresi ile işsizlik oranı ve beklenen yaşam suresi ile kişi başı GSYH arasında çift yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir. Effiong vd. (2020), 1991-2017 döneminde 20 Batı Afrika ülkeyi kapsayan araştırmalarında küreselleşmenin dönemde işsizlikte önemsiz bir azalmaya yol açtığını, ancak uzun dönemde önemli bir artışa yol açacağını ortaya koymuş ve ekonomik küreselleşmenin kısa dönemde işsizliği önemli ölçüde azalttığını tespit etmişlerdir. Tafran vd. (2020), 2002-2014 döneminde Malezya için yoksullukta ve işsizlikte %1'lik bir azalmanın ve hanehalkı aylık gelirinde yaklaşık 23,20 ABD doları artışın doğumda toplam yaşam beklentisini sırasıyla 17,9, 72,0 ve 16,3 gün uzattığını tahmin etmişlerdir. Iftitah ve Kusumawardani (2022), 2000-2017 döneminde ASEAN ülkeleri için küreselleşmenin işsizlik oranları üzerindeki etkisini negatif bulmuşlardır. Mushtaq vd. (2022), 1996-2019 döneminde 26 Asya ekonomisini içeren araştırmalarında küreselleşmenin beşerî sermaye kanalıyla istihdam üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkisinin olumlu olduğunu göstermiştir. Mike ve Kardaşlar (2023), 1988-2020 arasını içeren dönemde Türkiye'de uzun dönemde ekonomik büyüme ve dışa açıklığın işsizlik oranları arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Pal ve Villanthenkodath (2024), 1991-2020 arasında yüksek, orta ve düşük gelirli ülkeler, inceledikleri araştırmalarında ekonomik küreselleşmenin uzun dönemde işsizliği artırdığı için düşük gelirli ülkeler için istihdam fırsatlarını yok ettiğini, yüksek ve orta gelirli ülkelerde, ekonomik küreselleşmenin işsizliği azalttığını tespit etmişlerdir. Uğurlu (2024), 1988-2021 döneminde Türkiye için küreselleşme, ekonomik büyüme, enflasyon ve doğrudan yabancı yatırımların genç işsizliğini azalttığını, kentleşmenin ise genç işsizliğini artırdığını tespit etmiştir.

Araştırma çerçevesinde ekonomik küreselleşme sürecinin işsizlik üzerindeki etkisi tespit edilmiştir. İkincisi, doğumda beklenen yaşam süresinin işsizliğin önemli bir belirleyicisi olup olmadığı ortaya konulmuştur. Bu kapsamda araştırma üç kısım olarak tasarlanmıştır: Birinci kısım giriş bölümüdür. İkinci kısımda araştırmanın veri seti ve kullanılan ekonometrik yöntem açıklanmıştır. Üçüncü kısımda ise analizler sonucu elde edilen bulgular verilmiştir.

1. YÖNTEM

Bu araştırma Orta ve Doğu Avrupa (CEE) ülkelerinde 1998-2022 döneminde ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinin işsizlik oranı üzerindeki etkisini incelemiştir. İşsizlik oranlarını temsilen toplam işgücünün yüzdesi (modellenmiş ILO tahmini) alınmıştır. Ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinin göstergeleri olarak mal ve hizmet ihracat ve ithalat toplamanın GSYH'ye oranı alınmıştır ile toplam yaşam süresi (yıl) alınmıştır. Tahmin edilen modellerde kentleşme oranı (yıllık yüzde değişim) ve kişi başına düşen reel GSYH (ABD Doları) kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Araştırma örneklemini oluşturan 13 ülke Çizelge 1'de tanıtılmıştır. Araştırma değişkenleri ise Çizelge 2'de gösterilmiştir. Araştırma verileri Dünya Bankası resmî sitesinden temin edilmiştir.

Çizelge 1. Araştırma Ülkeleri

Arnavutluk	Macaristan	Estonya
Bosna-Hersek	Polonya	Letonya
Bulgaristan	Romanya	Litvanya
Hırvatistan	Slovak C.	
Çekya	Slovenya	

Çizelge 2. Araştırma Değişkeni

Bağımlı Değişken	Açıklama	Türü	Veri Kaynağı
UNEMP	İşsizlik oranı	Toplam işgücünün yüzdesi alınmıştır.	Dünya Bankası
Çekirdek Açıklayıcı Değişken			
OPENNESS	Ticari serbestleşme	Toplam mal ve hizmet ihracat ve ithalatının GSYH'ye oranı alınmıştır.	Dünya Bankası
LnLEY	Doğumda beklenen yaşam süresi	Doğal logaritması alınmıştır.	Dünya Bankası
Kontrol Değişkeni			
LnGDP	Kişi başına düşen reel GSYH	Doğal logaritması alınmıştır.	Dünya Bankası
URB	Kentleşme oranı	Yıllık yüzde değişim oranı alınmıştır.	Dünya Bankası

Ampirik literatürün izlenmesi sonucu kurulan ve değişkenler arasındaki panel veri ilişkisini gösteren doğrusal model aşağıda verilmiştir:

$$UNEMP_{it} = \beta_0 + \beta_1 OPENNESS_{it} + \beta_2 LnLEY_{it} + \beta_3 LnGDP_{it} + \beta_4 URB_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada i ve t birim ve zaman boyutunu temsil etmiştir. β, β_0 ve ε katsayı ve sabit eğim parametrelerini ve hata termini göstermiştir. Araştırmada değişkenler arasındaki ekonometrik ilişki sabit etkili Driscoll-Kraay (1998) standart hatalar ve Eberhardt (2009) ve Eberhardt-Teal (2010) tarafından önerilen genişletilmiş ortalama grup (AMG) tahmincileri kullanılarak tahmin edilmiştir. Nedensellik ilişkisi ise Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger heterojen nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir.

2. BULGULAR

Araştırma serilerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Çizelge 3'de gösterilmiştir. CEE ülkelerinde ortalama işsizlik %10.827 bulunmuştur. Bu ülkelerde maksimum işsizlik oranı %31.110, minimum değeri ise %2.015 bulunmuştur. Doğumda beklenen yaşam süresinin ortalama değeri 4.319, maksimum ve minimum değerleri 4.400 ve 4.234 olarak hesaplanmıştır. Ekonomik küreselleşmenin ortalama değeri %112.061, maksimum ve minimum değerleri %203.850 ve %48.137 olarak bulunmuştur. Ekonomik büyümenin doğal logaritmasının ortalama, maksimum ve minimum değerleri sırasıyla; 9.183, 10.137 ve 7.380 olarak hesaplanmıştır. Kentleşmenin ortalama değeri %61.045, maksimum ve minimum değerleri %76.363 ve %40.601 olarak bulunmuştur. Çizelge 4'de sunulan Pearson korelasyon analizi sonuçları ekonomik küreselleşme, ekonomik büyüme ve kentleşmenin işsizlik oranlarıyla negatif ve anlamlı korelasyona sahip olduklarını göstermiştir. Doğumda beklenen yaşam süresinin işsizlik oranlarıyla olan korelasyon ilişkisi istatistiki açısından önemsizken, ekonomik küreselleşme ile arasında pozitif bir korelasyon bulunmuştur. Benzer şekilde ekonomik büyümenin, ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresiyle pozitif ve anlamlı bir korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir. Kentleşme oranı ekonomik küreselleşme ve büyümeyle pozitif, doğumda beklenen yaşam süresi ile negatif ve anlamlı bir korelasyona sahiptir.

Çizelge 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	UNEMP	LnLEY	OPENNESS	LnGDP	URB
Ortalama	10.827	4.319	112.061	9.183	61.045
Ortanca	9.143	4.320	105.695	9.342	61.229
Max.	31.110	4.400	203.850	10.137	76.363
Min.	2.015	4.234	48.137	7.3800	40.601
Std. Sapma	5.958	0.033	34.701	0.588	9.1341
Skewness	1.183	-0.082	0.291	-0.791	-0.240
Kurtosis	4.200	2.590	2.098	2.911	1.932
Jarque-Bera	95.437	2.640	15.600	34.071	18.568
Prob.	0.000	0.267	0.000	0.000	0.000
Gözlem	325	325	325	325	325

Çizelge 4. Pearson Korelasyon Analizi

		UNEMP	OPENNESS	LnLEY	LnGDP
UNEMP	r	1			
	p-value				
	n	325			
OPENNESS	r	-,389**	1		
	p-value	,000			
	n	325	325		
LnLEY	r	-,083	,245**	1	
	p-value	,134	,000		
	n	325	325	325	
LnGDP	r	-,679**	,672**	,299**	1
	p-value	,000	,000	,000	
	n	325	325	325	325
URB	r	-,498**	,390**	-,246**	,414**
	p-value	,000	,000	,000	,000
	n	325	325	325	325

**. p≤0.01 düzeyinde anlamlılığı temsil etmiştir.

Araştırma çerçevesinde ilk olarak serilerin yatay kesit bağımlılığı (YKB) problemi içerip içermedikleri Breusch-Pagan (1980) tarafından önerilen LM testi kullanılarak incelenmiştir. Test sonuçları Çizelge 5'de gösterilmiştir. LM test istatistiği prob değerleri bütün serilerde YKB bulunduğunu göstermiştir. Bu nedenle serilerin durağanlığı Karavias-Tzavalis (2014), yapısal kırılmalı panel birim kök testi kullanılarak analiz edilmiştir. Çizelge 6'da sunulan test sonuçları bütün serilerin düzeyde durağan olduğunu göstermiştir. İşsizlik oranı ve ekonomik küreselleşme ile kentleşme serileri 1999 yılında, doğumda beklenen yaşam süresi ve ekonomik büyüme değişkenleri 2021'de kırılma geçirmiştir.

Çizelge 5. YKB Testi

	LM İstatistik	Prob
UNEMP	798.257	0.000
OPENNESS	1099.811	0.000
LnLEY	1584.912	0.000
LnGDP	1842.729	0.000
URB	1109.707	0.000

Çizelge 6. Panel Birim Kök Testi

	Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değeri	Prob	Kırılma

UNEMP	-14.002	3.936	0.000	1999
OPENNESS	-18.409	5.344	0.000	1999
LnLEY	-21.121	12.955	0.000	2021
LnGDP	-21.919	14.291	0.000	2021
URB	-4.543	0.542	0.000	1999

Araştırmanın sonraki aşamasında değişkenler arasındaki regresyon ilişkisi Driscoll-Kraay FE ve AMG tahmincileri kullanılarak tahmin edilmiştir. Driscoll-Kraay tahmini sonuçları Çizelge 7'de gösterilmiştir. Doğumda beklenen yaşam süresi ve kentleşme oranın işsizlik üzerindeki etkisi pozitif iken, ekonomik büyümenin işsizlik üzerindeki etkisi negatif bulunmuştur. Ekonomik küreselleşmenin işsizlik oranı üzerindeki etkisi istatistiki açıdan önemsiz çıkmıştır. AMG tahmini sonuçlarına göre doğumda beklenen yaşam süresinin işsizlik üzerindeki etkisi pozitif, ekonomik büyümenin işsizlik üzerindeki etkisi negatiftir. Ekonomik küreselleşme ve kentleşmenin işsizlik oranı üzerindeki etkisi istatistiki açıdan anlamsızdır. Araştırma çerçevesinde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Dumitrescu-Hurlin (2012) nedensellik testi kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları Çizelge 9'da sunulmuştur. Sonuçlar ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinden işsizlik oranlarına doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir. Ekonomik büyüme ve kentleşme oranlarıyla işsizlik oranı arasında herhangi bir nedensellik gözlenmemiştir. Bunun yanında ekonomik küreselleşmeden doğumda beklenen yaşam süresine ve kentleşmeye, ekonomik büyüme ve kentleşme oranından doğumda beklenen yaşam süresine doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 7. Driscoll-Kraay-FE Tahmini

	Katsayısı	Std. Hatası	z-İstatistik	Prob
LnLEY	66.521	17.939	3.71	0.003***
OPENESS	-0.014	0.017	-0.84	0.415
URB	0.170	0.091	1.87	0.086*
LnGDP	-13.752	2.578	-5.33	0.000***
F-İstatistik	41.09			
PROB	0.000***			
ULKE	13			
GOZLEM	325			
R2	0.528			
HAUSMAN ()	16.55 (0.002)			
PESARAN	14.497 (0.000)			
D. WALD ()	647.49 (0.000)			
DURBIN-WATSON	0.410			
BALTAGI-WU LBI	0.509			

Çizelge 8. AMG Tahmini

	Katsayısı	Std. Hatası	z-İstatistik	Prob

LnLEY	27.443	13.428	2.04	0.041**
OPENESS	0.012	0.018	0.69	0.488
URB	1.005	0.794	1.27	0.205
LnGDP	-23.327	3.066	-7.61	0.000***
WALD (χ2)	62.62			
PROB	0.000			
ULKE	13			
GOZLEM	325			

Çizelge 9. Dumitrescu-Hurlin (2012) Nedensellik Analizi

Boş Hipotez	**W-İstatistik**	**Zbar-İstatistik**	**Prob.**
OPENNESS ≠> UNEMP	5.210	1.850	0.064*
UNEMP≠> OPENNESS	7.703	4.487	7.E-06
LnLEY ≠> UNEMP	6.783	3.513	0.000***
UNEMP ≠>LnLEY	3.181	-0.296	0.766
LnGDP ≠> UNEMP	7.937	4.734	2.E-06
UNEMP≠>LnGDP	2.482	-1.035	0.300
URB≠> UNEMP	8.195	5.007	6.E-07
UNEMP ≠> URB	3.943	0.509	0.610
LnLEY≠> OPENNESS	8.943	5.798	7.E-09
OPENNESS ≠>LnLEY	5.745	2.416	0.015**
LnGDP ≠> OPENNESS	10.272	7.203	6.E-13
OPENNESS≠>LnGDP	3.298	-0.172	0.863
URB≠> OPENNESS	7.162	3.914	9.E-05
OPENNESS ≠> URB	5.596	2.258	0.023**
LnGDP ≠> LnLEY	5.239	1.880	0.060*
LnLEY ≠> LnGDP	7.808	4.597	4.E-06
URB≠>LnLEY	5.527	2.185	0.028**
LnLEY≠> URB	7.168	3.920	9.E-05
URB≠>LnLEY	4.627	1.233	0.217
LnGDP ≠> URB	9.131	5.997	2.E-09

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma CEE ülkelerinde ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinin işsizlik oranları üzerindeki etkisini incelemiştir. İşsizlik modern dünyanın en temel makroekonomik problemlerinin başında gelmektedir. Nitekim araştırma döneminde CEE ülkelerinde ortalama işsizlik oranlarının %10.827 seviyesinde seyrettiği gözlenmiştir. Doğumda beklenen yaşam süresi ve kentleşme oranın işsizlik üzerindeki etkisi pozitif iken, ekonomik büyümenin işsizlik üzerindeki etkisi negatif bulunmuştur. Doğumda beklenen yaşam süresi ekonomik ve sosyal kalkınmanın öncü göstergelerindendir. Sonuçlar doğumda beklenen yaşam süresinin artmasının işsizliği arttırdığını göstermiştir. Benzer şekilde kentleşme oranlarındaki artış işsizliğe katkıda bulunmuştur. Bu nedenle istihdam politikalarıyla uyumlu, planlı ve akıllı kentleşme politikalarının uygulanması işsizliğin azaltılması açısından önemlidir. Bulgularımız ekonomik büyümenin işsizliğin azaltılmasında kritik bir öneme sahip olduğunu

ortaya koymuştur. Nedensellik analizi ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinden işsizlik oranlarına doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir. Bu bakımdan ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinin işsizliğin önemli belirleyicileri oldukları söylenebilir. Ekonomik büyüme ve kentleşme oranlarıyla işsizlik oranı arasında herhangi bir nedensellik gözlenmemiştir. Bunun yanında ekonomik küreselleşmeden doğumda beklenen yaşam süresine ve kentleşmeye, ekonomik büyüme ve kentleşme oranından doğumda beklenen yaşam süresine doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Altıner, A., Bozkurt, E., & Toktaş, Y. (2018). The effect of economic globalization on unemployment in emerging market economies. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(Özel Sayı 2), 1763-1783.

Aydın, B. (2020). İktisadi göstergelerin beklenen yaşam süresi üzerindeki etkileri: panel veri analizi. İstanbul İktisat Dergisi, 70(1), 163-181. https://doi.org/10.26560/istjecon.761472

Breusch T.S., & Pagan, A.R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. The Review of Economic Studies, 47(1), 239-253.

Driscoll, J. C. & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. The Review of Economics and Statistics, 80(4), 549-560.

Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. Economic Modelling, 29, 1450-1460. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014

Eberhardt, M., & Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: a novel estimator. MPRA Paper No. 17692. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/17692/

Eberhardt, M., & Teal, F. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. University of Oxford Department of Economics Discussion Paper Series No.515.

Effiong, U. E., Udofia, B., Okon, J. I. (2020). Globalization and unemployment: empirical evidence from West African Sub-Region. SSRG International Journal of Economics and Management Studies, 7(10), 13-21. https://doi.org/10.14445/23939125/IJEMS-V7I10P103

Gozgor, G. (2017). The İmpact of globalization on the structural unemployment: an empirical reappraisal. International Economic Journal, 31(4), 471-489. https://doi.org/10.1080/10168737.2017.1408666

Iftitah, M. & Kusumawardani, D. (2022). Effect of globalization on unemployment in ASEAN. JIET (Jurnal Ilmu Ekonomi Terapan), 7(2), 144-168.

Karavias, Y., & Tzavalis, E. (2014). Testing for unit roots in short panels allowing for a structural break. Computational Statistics and Data Analysis, 76, 391-407. https://doi.org/doi:10.1016/j.csda.2012.10.014

Mike, F., & Kardaşlar, A. (2023). Türkiye ekonomisi için ekonomik küreselleşme sürecinin işsizlik oranları üzerindeki etkisinin incelenmesi. Ulusal ve Uluslararası Sosyoloji Ekonomi Dergisi, 5(2), 450-463. https://doi.org/10.5281/zenodo.10049611

Mushtaq, M., Ahmed, S., Fahlevi, M., Aljuaid, M., & Saniuk, S. (2022). Globalization and employment nexus: moderating role of human capital. PLoS ONE 17(10), e0276431. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0276431

Pal, S., & Villanthenkodath, M. A. (2024). Economic globalization and unemployment: Evidence from high-, middle- and low-income countries. Int Soc Sci.,74,1087-1112. https://doi.org/10.1111/issj.12499

Singh, G.K, & Siahpush, M. (2016). Inequalities in US life expectancy by area unemployment level, 1990-2010. Scientifica (Cairo), 8290435.https://doi.org/10.1155/2016/8290435

Tafran, K., Tumin, M., & Osman, A. F. (2020). Poverty, income, and unemployment as determinants of life expectancy: empirical evidence from panel data of thirteen Malaysian States. Iran J Public Health, 49(2), 294-303.

Uğurlu, S. (2024). Does globalization reduce youth unemployment? Augmented ARDL approach. Trends in Business and Economics, 38(3), 177-183.

World Bank (2024). World development indicators. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

KAMU EĞİTİM HARCAMALARI İLE NE EĞİTİMDE NE İSTİHDAMDA OLAN GENÇ (NEET) ORANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Doktor Öğr. Üyesi Yusuf Erdem TUNÇ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

yusuferdemtunc@ktu.edu.tr - 0000-0002-0854-4155

ÖZET

Ne eğitimde ne istihdamda olan gençler genellikle 15-29 yaş arasında eğitim ve istihdam fırsatlarından kopmuş kişileri ifade etmektedir. Bu durumda ekonomik koşullar, eğitim imkanları, sağlık durumu, sosyal yardım ve hizmetlere ulaşamama ve sosyal arka plan da dahil olmak üzere pek çok sebep etkili olabilmektedir. Bu grup genellikle daha düşük kazanç potansiyeli, artan yoksulluk riski ve sosyal dışlanma gibi uzun vadeli olumsuz sonuçlarla karşılaşabilmektedir. Bu bağlamda eğitim imkânlarının artırılması ve ihtiyaçlarının karşılanması ne eğitimde ne istihdamda olan genç oranlarının azalmasına sebep olabilecektir. Bu çalışmanın amacı çeşitli ülkelerin kamu eğitim harcamalarının istihdamda, eğitimde veya öğretimde olmayan (NEET) gençlerin oranları üzerine etkisini incelemek ve sosyal politika önerilerinde bulunmaktır. Çalışmada korelasyon, regresyon ve zaman serisi analizleri yürütülmüştür. Pearson korelasyon katsayısı -0.27 bulunarak eğitim harcamaları ile ne eğitimde ne istihdamda olan genç oranları arasında orta düzeyde negatif bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Basit doğrusal regresyon analizine göre kamu eğitim harcamalarındaki bir birimli artış ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin oranında 0.27 birimlik bir azalmaya sebep olmaktadır. Zaman serisi regresyon analizi uygulandığında ise az sayıda ülke için R-kare değeri yüksek çıkarak güvenilir açıklama sunmak için yeterli olmuştur. Nihai olarak kamu eğitim harcamaları ne eğitimde ne de istihdamda olan genç oranlarının azaltılmasında anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir. Ancak bu etki ülkeler arasında farklılık göstermektedir ve ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin oranlarını etkileyebilecek diğer sosyoekonomik faktörlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler : Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olan Gençler, Eğitim Harcamaları, Kamu Politikaları, Korelasyon Analizi, Regresyon Analizi, Zaman Serisi Analizi

THE RELATINSHIP BETWEEN PUBLIC EDUCATION EXPENDITURES AND THE RATE OF YOUNG PEOPLE NOT IN EDUCATION, EMPLOYMENT OR TRAINING (NEET)

ABSTRACT

Young individuals who are not engaged in education or employment (referred to as NEET) are defined as those aged 15 to 29 who lack access to educational and employment opportunities. Several factors contribute to this situation, including economic conditions, access to education, health status, limited availability of social aid and services, as well as social background. This group often experiences long-term negative consequences, such as diminished earning potential, increased risk of poverty, and social exclusion. In this context, enhancing educational opportunities and addressing the specific needs of young people may mitigate the proportion of NEET youth. This study investigates the impact of public education expenditure on NEET rates in various countries and makes social policy recommendations. Correlation, regression, and time series analyses were used in the study. The Pearson correlation coefficient was -0.27, indicating a moderate negative relationship between education expenditures and NEET rates. Simple linear regression analysis shows that a one-unit increase in public education expenditure corresponds to a 0.27-unit decrease in NEET rates. Time series regression analysis showed high R-squared values for a few countries, showing sufficient reliability for specific cases. In conclusion, public education expenditures have a significant and negative impact on NEET rates. The varying impact across countries emphasizes that, to be effective, policy interventions must integrate consideration of socioeconomic factors affecting NEET rates.

Keywords: Not in Education, Employment and Training, Education Expenditures, Public Policies, Correlation Analysis, Regression Analysis, Time Series Analysis

GİRİŞ

Eğitim, bireylerin ekonomik ve sosyal yaşamda etkin bir şekilde yer alabilmeleri için temel bir unsurdur. Bu sebeple merkezi ve yerel devlet kurumları eğitim harcamalarında bulunmaktadır. Eğitim harcamaları beşeri sermayeyi geliştirerek ekonomik büyümeyi sağlayabilecektir (Artige ve Cavenaile 2016; Demirgil ve Sonkur 2022; Neycheva 2010). Buna ek olarak eşit eğitim imkanları sağlayarak gelir eşitsizliklerini de azaltabilecektir (Artige ve Cavenaile 2016). Ayrıca sosyal adaletsizliklerin engellenmesine ve yaşam kalitesinin artmasına yardımcı olabilmektedir (Gupta 2020). Ancak kamu harcamalarının eğitim çıktıları üzerindeki etkileri açısından ülkeler arasında büyük farklılıklar söz konusu olmaktadır (Busemeyer 2007). Bu bağlamda kamu eğitim harcamaları beşeri sermaye oluşumu, ekonomik büyüme ve sosyal eşitliği etkileyen önemli bir bileşendir ancak sözü edilen harcamaların anlamlı eğitim çıktılarına dönüşecek şekilde optimize edilmesi gerekmektedir.

Birçok ülkede çok sayıda genç ne çalışmakta ne de eğitime devam etmektedir. Bu gençler, NEET kategorisi olarak tanımlanmakta ve sosyal dışlanma riskine açık bir grup olarak kabul edilmektedir. Sözü edilen kişiler dezavantajlı sosyo-ekonomik çevrelerden gelmekte ve düşük eğitim seviyelerindedirler (Sadler vd. 2015). Durumlarında psikolojik durumları, aile desteği ve eğitimlerinin erken dönemlerindeki deneyimleri etkili olabilmektedir (Sadler vd. 2015). OECD (2020b) verilerine göre ne istihdamda ne eğitimde olan genç sayısı Güney Avrupa'da yüksek iken Orta ve Doğu Avrupa'da yüksek olmakla birlikte zamanla azalma eğilimi mevcut, Kuzey Avrupa'da ise oldukça düşük ve yıllar içinde azalma eğilimi göstermektedir. Türkiye'de ise OECD ortalamasına kıyasla oldukça yüksek oranda gerçekleşmektedir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde ne istihdamda ne eğitimde olan gençlerin oranlarının düşürülmesi için sosyal politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Bu politikalardan bir tanesi de eğitim politikaları olmakla birlikte kamu eğitim harcamaları her zaman ne istihdamda ne eğitimde olan gençlerin oranlarının düşürülmesini mümkün kılmayabilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, eğitim harcamaları ile ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin oranları arasındaki ilişkiyi ölçmek, bu ilişkinin politika yapıcıları için ne anlama geldiğini tartışmak ve sosyal politika önerilerinde bulunmaktır.

VERİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmada, OECD tarafından sağlanan iki veri seti kullanılmıştır:

Ne İstihdam Ne Eğitimde Olan Gençlerin Oranları (NEET) (OECD 2020b): İlgili yaş grubundaki NEET oranları (% olarak) temsil eder.

Eğitim Harcamaları (OECD 2020a): Kamu tarafından yapılan eğitim harcamaları (GSYH'nin yüzdesi olarak).

Her iki veri setinin ortak ülkeler ve yıllar için eşleşebileceği bir zaman aralığı olduğu için 2000-2020 yılları arası veriler kullanılmıştır. Veriler inner join yöntemiyle birleştirilmiştir. Bu yöntem, yalnızca her iki veri setinde de bulunan ülke ve yılları içeren gözlemleri birleştirir. Veri setlerinde eksik olan veriler ise model doğruluğunu olumsuz etkilediği için çıkarıldı.

Veriler Korelasyon Analizi, Regresyon Analizi ve Zaman Serisi Analizi yöntemleriyle incelendi. Korelasyon analizi (Pearson Korelasyon Katsayısı) NEET oranları ile eğitim harcamaları arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü belirlemek için kullanılırken regresyon analizi (basit doğrusal regresyon) eğitim harcamalarının NEET oranları üzerindeki etkisini modellemek için tercih edildi. Son olarak zaman serisi analizine ise her bir ülkenin zaman içindeki trendlerini değerlendirmek için başvurulmuştur.

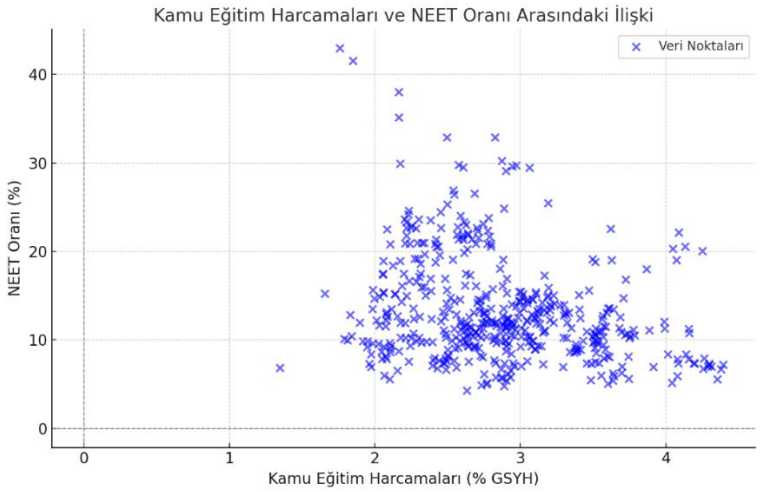
Çalışmada Python programlama dilinde veri setlerinin temizlenmesi ve birleştirilmesi için Pandas kütüphanesi, korelasyon, regresyon ve zaman serisi analizlerinin gerçekleştirilmesi için Statsmodels kütüphanesi ve görselleştirmelerin yapılması için Matplotlib kütüphanesinden yararlanılmıştır.

BULGULAR

Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi sonuçları, NEET oranları ile eğitim harcamaları arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir ($r = -0.27$, $p < .05$). Bu değer, eğitim harcamalarının artışı ile NEET oranlarının düşüşü arasında zayıf düzeyde, ancak anlamlı bir negatif ilişki olduğunu göstermektedir (Tablo 1).

Grafik 1: Kamu Eğitim Harcamaları ve NEET Oranı Arasındaki İlişki: Scatterplot Grafiği

Tablo 1: Ülke Bazında Korelasyon Analizi Sonuçları

Ülke	Korelasyon Katsayısı (r)	Ülke	Korelasyon Katsayısı (r)
Kolombiya	0.794939	Avusturya	0.034192
Birleşik Krallık	0.773664	Belçika	0.030223
Yeni Zelanda	0.756915	Macaristan	0.018777
Litvanya	0.732119	Lüksemburg	-0.014254
İrlanda	0.702536	Şili	-0.014855
Hollanda	0.653296	İzlanda	-0.063507
Kanada	0.633461	Slovak Cumhuriyeti	-0.076812
Estonya	0.514185	Yunanistan	-0.082658
Finlandiya	0.468185	Fransa	-0.091544
Meksika	0.386229	İsveç	-0.200876
Polonya	0.381481	Slovenya	-0.204132
İsviçre	0.357847	Norveç	-0.256128
Avustralya	0.357710	Kosta Rika	-0.259978
Danimarka	0.302900	Japonya	-0.317081
Amerika Birleşik Devletleri	0.281808	Çekya	-0.462586
Almanya	0.233328	İtalya	-0.712726
İspanya	0.199985	İsrail	-0.873225
Letonya	0.150014	Türkiye	-0.904743
Portekiz	0.055905		

Sonuçlar, eğitim harcamalarının artışının NEET oranlarını düşürme potansiyeline işaret etmekle birlikte, bu ilişkinin ülkeler arasında belirgin farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Türkiye, İsrail ve İtalya gibi ülkelerde güçlü negatif ilişkilere rastlanırken, bazı ülkelerde korelasyon anlamlı bulunmamıştır.

Regresyon Analizi

Regresyon analizi, eğitim harcamalarının NEET oranları üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur ($\beta = -2.77$, $p < .001$). Model, NEET oranlarındaki varyansın %7.3'ünü açıklamaktadır ($R^2 = 0.073$). Eğitim harcamalarındaki %1'lik bir artış, NEET oranlarında yaklaşık %2.77'lik bir azalma ile ilişkilidir (Tablo 2).

Tablo 2: Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Değer
Eğitim Harcamaları Katsayısı	-2.77
R-kare	0.073
P-değeri	0.0

Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse kamu eğitim harcamalarında %1'lik bir artış, NEET oranında yaklaşık %2.77'lik bir azalmaya yol açmaktadır. P-değerinin (0.000) 0.05'ten küçük olması modelin ve katsayının istatistiksel olarak anlamlı olduğunu doğrulamaktadır.

Zaman Serisi Analizi

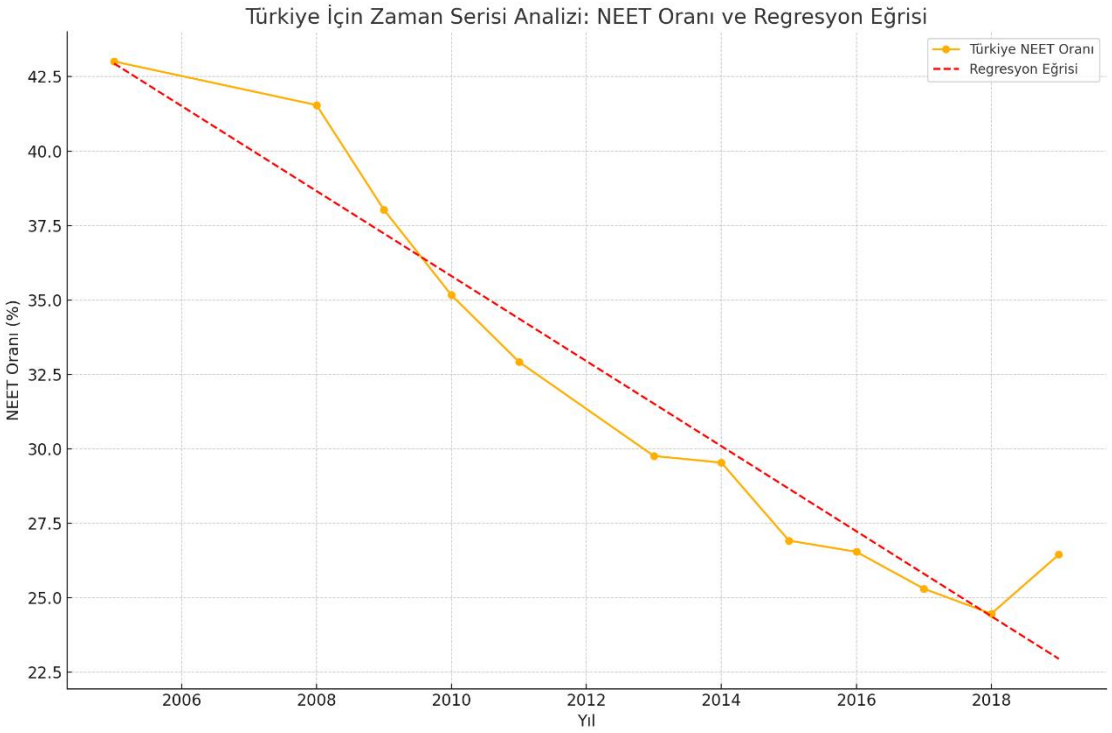
Ülkeler bazında gerçekleştirilen zaman serisi regresyon analizi, eğitim harcamalarının NEET oranlarına etkisinin ülkeler arasında farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Türkiye, İsrail, Kolombiya, Birleşik Krallık ve Yeni Zelanda'da R^2 değerleri yüksek bulunmuş ve modelin açıklama gücü yeterli olarak değerlendirilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3: Zaman Serisi Analizi Sonuçları

Ülke	R-kare	Katsayı	P-değeri	Ülke	R-kare	Katsayı	P-değeri
Türkiye	0.819	19.120	0.000053	Amerika Birleşik Devletleri	0.079	2.301	0.308884
İsrail	0.763	33.656	0.000045	Kosta Rika	0.068	-2.037	0.573411
Kolombiya	0.632	8.799	0.001164	Norveç	0.066	-1.588	0.356829
Birleşik Krallık	0.599	3.512	0.000714	Almanya	0.054	5.856	0.465485
Yeni Zelanda	0.573	5.376	0.001723	Slovenya	0.042	-1.676	0.483922
Litvanya	0.536	4.179	0.024915	İsveç	0.040	-2.366	0.472842
İtalya	0.508	12.009	0.002862	İspanya	0.040	4.150	0.474847
İrlanda	0.494	3.665	0.003493	Letonya	0.023	2.076	0.608733
Hollanda	0.427	5.372	0.011292	Fransa	0.008	-1.086	0.755613
Kanada	0.401	3.745	0.011234	Yunanistan	0.007	-1.452	0.820415
Estonya	0.264	4.393	0.059966	Slovak Cumhuriyeti	0.006	-1.987	0.785557
Finlandiya	0.219	2.682	0.091335	İzlanda	0.004	-0.711	0.829234
Çekya	0.214	-5.335	0.082520	Portekiz	0.003	0.771	0.843132
Meksika	0.149	2.533	0.155033	Avusturya	0.001	0.207	0.930412
Polonya	0.146	4.235	0.160608	Belçika	0.001	0.375	0.918311
İsviçre	0.128	0.895	0.384116	Macaristan	0.000	0.133	0.947044
Avustralya	0.128	2.463	0.190520	Şili	0.000	-0.141	0.977719
Japonya	0.101	-3.787	0.540318	Lüksemburg	0.000	-0.021	0.964932
Danimarka	0.092	2.521	0.292492				

Türkiye için kamu eğitim harcamalarındaki %1'lik artış, NEET oranlarında %19.12'lik önemli bir azalma ile ilişkilidir (R-kare: 0.82). Bu, Türkiye'nin eğitim harcamalarının NEET oranlarını düşürmede oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Birleşik Krallık için kamu eğitim harcamalarındaki %1'lik artış, NEET oranlarında %3.51'lik bir azalma ile ilişkilidir (R-kare: 0.60). Birleşik Krallık, eğitim harcamalarını etkili bir şekilde NEET oranlarını düşürmek için kullanabilen ülkelerden biridir. Yeni Zelanda için kamu eğitim harcamalarının %1 artışı, NEET oranlarında %5.37'lik bir azalma ile ilişkilidir (R-kare: 0.57). İsrail için NEET oranlarında %33.65'lik bir azalma gözlemlenmiştir (R-kare: 0.76). Bu, eğitime yapılan yatırımların NEET üzerinde çok güçlü bir etkisi olduğunu gösterir. Kolombiya için ise Eğitim harcamalarının NEET oranlarına pozitif bir etkisi (+8.80) tespit edilmiştir (R-kare: 0.63).

Grafik 2: Türkiye İçin Zaman Serisi Analizi

Eğitim harcamalarının etkileri ülkeler arasında oldukça farklılık göstermektedir. Bu, yerel koşulların ve politika uygulamalarının etkilerini vurgumaktadır.

TARTIŞMA

Bu çalışma, kamu eğitim harcamaları ile NEET (Ne Eğitimde Ne İstihdamda) oranları arasındaki ilişkiyi inceleyerek, eğitim yatırımlarının gençlerin istihdam ve eğitime katılımı üzerindeki potansiyel etkilerini ortaya koymaktadır. Bulgular, eğitim harcamalarının NEET oranlarını düşürmede önemli bir rol oynadığını, ancak bu ilişkinin ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini göstermektedir.

Korelasyon analizi sonuçları, eğitim harcamaları ile NEET oranları arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Pearson korelasyon katsayısı -0.27 olarak hesaplanmıştır, bu da eğitim harcamalarındaki artışın NEET oranlarını azaltma eğiliminde olduğunu işaret etmektedir. Ancak, bu ilişkinin orta düzeyde olduğu ve NEET oranlarının sadece eğitim harcamalarından değil, diğer sosyal, ekonomik ve politik faktörlerden de etkilendiği görülmektedir. Özellikle, işgücü piyasası dinamikleri, ekonomik büyüme ve sosyal politikalar gibi faktörlerin de NEET oranları üzerinde önemli bir etkisi olabileceği söylenebilecektir.

Regresyon analizi, eğitim harcamalarının NEET oranları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu doğrulamaktadır. Eğitim harcamalarındaki bir birimlik artış, NEET oranlarında ortalama 0.277 birimlik bir azalmaya yol açmaktadır. Ancak, modelin R-kare değeri 0.073 olarak hesaplanmıştır, bu da modelin NEET oranlarındaki değişimin yalnızca %7.3'ünü açıkladığını göstermektedir. Bu düşük değer, NEET oranlarını etkileyen diğer önemli faktörlerin varlığına işaret etmektedir. Örneğin, ekonomik büyüme, işsizlik oranları ve mesleki eğitim gibi faktörlerin de NEET oranları üzerinde önemli bir etkisi olabilecektir.

Çalışma, kamu eğitim harcamalarının NEET oranlarını azaltmada anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Korelasyon analizi, harcamaların artışıyla NEET oranlarının azalması arasında orta düzeyde bir negatif ilişki göstermiştir (r = -0.27). Regresyon analizi, %1'lik bir artışın NEET oranlarını yaklaşık %2.77 azalttığını göstermektedir. Bununla birlikte, zaman serisi analizleri ülkeler arasında farklılıkları vurgulamış ve Türkiye ile İsrail gibi bazı ülkelerde güçlü negatif etkiler tespit edilmiştir. Bu bulgular, kamu eğitim harcamalarının etkisinin yerel koşullar, ekonomik ve sosyal dinamikler ile politika uygulamalarına bağlı olarak değişebileceğini ortaya koymaktadır.

Zaman serisi analizi, eğitim harcamalarının NEET oranları üzerindeki etkisinin ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Türkiye, İsrail ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde eğitim harcamalarının NEET oranlarını önemli ölçüde düşürdüğü görülmektedir. Örneğin, Türkiye'de eğitim harcamalarındaki %1'lik bir artış, NEET oranlarında %19.12'lik bir azalmaya yol açmaktadır. Bu, Türkiye'nin eğitim harcamalarını NEET oranlarını düşürmede oldukça etkili bir şekilde kullandığını göstermektedir. Buna karşılık, Kolombiya'da eğitim harcamalarının NEET oranları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, eğitim harcamalarının etkili bir şekilde kullanılamamış olabileceğini veya başka sosyal ve ekonomik faktörlerin NEET oranlarını artırmış olabileceğini düşündürmektedir.

Ne istihdamda ne eğitimde olan gençlerin sayısının azaltılması çok bileşenli politikaları gerektirmektedir. Çalışma sonuçları ve literatür (Avagianou vd. 2022; Caroleo vd. 2020; Pastore ve Zimmermann 2019; Russell ve O'Connell 2001) kamu eğitim harcamalarının NEET oranlarını azaltmada etkili olduğunu gösterse de kamu eğitim harcamaları NEET oranlarını açıklamak için tek başına yeterli değildir. İşgücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılamada eğitimin kalitesi önem taşımaktadır (Caroleo vd. 2020). Geleneksel eğitim ile pratik eğitimi

bütünleştiren programlar hem gerekli yeteneklerin geliştirilmesi hem de iş hayatına daha yumuşak geçişi sağlayabilmektedir (Caves vd. 2021).

Eğitim, iş yaratma, işe alma ve kamu istihdam hizmetleri gibi aktif işgücü piyasası politikaları gençlerin istihdamını hızlandırabilecek bileşenlerdendir (Caroleo vd. 2020; Russell ve O'Connell 2001). Benzer şekilde yerel-toplum temelli sosyal politika harcamaları da gençlerin daha iyi eğitim ve istihdam şansları bulmalarına katkıda bulunabilecektir (van de Sande vd. 2019).

Gençlere sağlanacak kariyer rehberliği ve danışmanlık hizmetleri gençlerin eğitim ve kariyerlerinde bilinçli kararlar almalarını sağlayabilir. Bu bağlamda kişiselleştirilmiş tavsiyelerde bulunmak ve potansiyel işverenlerle iletişim imkanları sunmak gençlerin istihdama geçişlerini kolaylaştırabilecektir. Buna ek olarak daha dezavantajlı olan gençlere yönelik programlar, burslar ve danışmanlıklar gibi uygulamalar sözü edilen kişilerin karşısına çıkabilecek zorluklarla başa çıkmasına yardımcı olabilecektir.

SONUÇ

Bu çalışma, kamu eğitim harcamaları ile NEET (Ne Eğitimde Ne İstihdamda) oranları arasındaki ilişkiyi inceleyerek, eğitim yatırımlarının gençlerin istihdam ve eğitime katılımı üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, eğitim harcamalarının NEET oranlarını düşürmede önemli bir rol oynadığını, ancak bu ilişkinin ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, kamu eğitim harcamalarının etkisinin maksimize edilebilmesi için mesleki eğitim programları ve sosyal politikalar gibi diğer destekleyici uygulamaların entegrasyonu gerekmektedir.

Korelasyon analizi, eğitim harcamaları ile NEET oranları arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu, eğitim harcamalarındaki artışın NEET oranlarını azaltma eğiliminde olduğunu işaret etmektedir. Ancak, bu ilişkinin orta düzeyde olması, NEET oranlarının sadece eğitim harcamalarından değil, diğer sosyal, ekonomik ve politik faktörlerden de etkilendiğini düşündürmektedir.

Regresyon analizi, eğitim harcamalarının NEET oranları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu doğrulamıştır. Ancak, modelin düşük R-kare değeri, NEET oranlarını etkileyen diğer önemli faktörlerin varlığına işaret etmektedir. Bu nedenle, eğitim

harcamalarının yanı sıra, ekonomik büyüme, işsizlik oranları ve mesleki eğitim gibi faktörlerin de NEET oranları üzerinde önemli bir etkisi olabileceği düşünülmektedir.

Zaman serisi analizi, eğitim harcamalarının NEET oranları üzerindeki etkisinin ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Özellikle Türkiye, İsrail ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde eğitim harcamalarının NEET oranlarını önemli ölçüde düşürdüğü görülmektedir. Buna karşılık, Kolombiya gibi bazı ülkelerde eğitim harcamalarının NEET oranları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, eğitim harcamalarının etkili bir şekilde kullanılamamış olabileceğini veya başka sosyal ve ekonomik faktörlerin NEET oranlarını artırmış olabileceğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma, eğitim harcamalarının NEET oranlarını düşürmede önemli bir araç olduğunu ortaya koymakla birlikte, bu etkinin ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini de vurgulamaktadır. Bu nedenle, eğitim harcamalarının etkili bir şekilde kullanılabilmesi için yerel koşulların ve politika uygulamalarının dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca, eğitim harcamalarının yanı sıra, işgücü piyasası politikaları, mesleki eğitim programları ve sosyal destek mekanizmalarının da NEET oranlarını düşürmede önemli bir rol oynayabileceği düşünülmektedir.

Gelecekteki araştırmalar, bu çalışmanın bulgularını genişletmek amacıyla farklı bağlamlarda daha fazla değişkeni ve etkileşimi içerecek şekilde tasarlanmalıdır. Bu sayede, eğitim harcamalarının NEET oranlarına olan etkisinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması ve etkili politika önerilerinin geliştirilmesi mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Artige, L., Cavenaile, L. (2016). "Public Education Expenditures, Growth and Income Inequality.", *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.2759093

Avagianou, A., Kapitsinis, N., Papageorgiou, I., Strand, A. H., Gialis, S. (2022). "Being NEET in Youthspaces of the EU South: A Post-recession Regional Perspective.", *YOUNG*, 30/5: 425–454. doi: 10.1177/11033088221086365

Busemeyer, M. R. (2007). "Determinants of Public Education Spending in 21 OECD Democracies, 1980–2001.", *Journal of European Public Policy*, 14/4: 582–610. doi: 10.1080/13501760701314417

Caroleo, F. E., Rocca, A., Mazzocchi, P., Quintano, C. (2020). "Being NEET in Europe Before and After the Economic Crisis: An Analysis of the Micro and Macro Determinants.", *Social Indicators Research*, 149/3: 991–1024. doi: 10.1007/s11205-020-02270-6

Caves, K. M., Ghisletta, A., Kemper, J. M., McDonald, P., Renold, U. (2021). "Meeting in the Middle: TVET Programs' Education–Employment Linkage at Different Stages of Development.", *Social Sciences*, 10/6: 220. doi: 10.3390/socsci10060220

Demirgil, B., Sonkur, G. (2022). "Türkiye'de Kamu Eğitim Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma.", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23/4: 845–851. doi: 10.37880/cumuiibf.1089034

Gupta, R. (2020). "Public Expenditure and School Education in India with Special Reference to Jharkhand.", *International Education & Research Journal*, 6/10: 13–15

Neycheva, M. (2010). "Does Public Expenditure on Education Matter for Growth in Europe? A Comparison Between Old EU Member States and Post-Communist Economies.", *Post-Communist Economies*, 22/2: 141–164. doi: 10.1080/14631371003740597

OECD (2020a), Public Spending on Education, OECD. https://data-explorer.oecd.org/vis?lc=en&df[ds]=DisseminateArchive DMZ&df[id]=DF_DP_LIVE&df[ag]=OECD&df[vs]=&av=true&pd=1995%2C2022&dq=NMEC%2BUSA%2BGBR%2BCHE%2BTUR%2BSVN%2BSWE%2BESP%2BSVK%2BPRT%2BPOL%2BNOR%2BNZL%2BNLD%2BMEX%2BLUX%2BLTU%2BLVA%2BKOR%2BJPN%2BITA%2BISR%2BIRL%2BISL%2BHUN%2BGRC%2BDEU%2BFRA%2BFIN%2BEST%2BDNK%2BCZE%2BCRI%2BCOL%2BCHL%2BCAN%2BBEL%2BAUT%2BAUS%2BOECD.EDUPUBEXP…A&to[TIME_PERIOD]=false&vw=tb&ly[cl]=TIME_PERIOD&ly[rs]=SUBJECT&ly[rw]=LOCATION (Erişim Tarihi: 27.10.24)

OECD (2020b), Youth not in Employment, Education or Training (Neet), OECD. https://data-explorer.oecd.org/vis?lc (Erişim Tarihi: 27.10.24)

Pastore, F., Zimmermann, K. F. (2019). "Understanding School-to-Work Transitions.", *International Journal of Manpower*, 40/3: 374–378. doi: 10.1108/IJM-06-2019-343

Russell, H., O'Connell, P. J. (2001). "Getting a Job in Europe: The Transition from Unemployment to Work among Young People in Nine European Countries.", *Work, Employment and Society*, 15/1: 1–24. doi: 10.1177/09500170122118751

Sadler, K., Akister, J., Burch, S. (2015). "Who Are the Young People Who Are Not in Education, Employment, or Training? An Application of the Risk Factors to a Rural Area in the UK.", *International Social Work*, 58/4: 508–520. doi: 10.1177/0020872813515010

van de Sande, A., McWhinney, T., Occhiuto, K., Colpitts, J., Hagi-Aden, I., Hussein, A., Feder, Z. (2019). "Identifying Barriers faced by Ottawa Somali Youth in Accessing Post-secondary and Vocational Opportunities: An Example of Community-Based Participatory Research.", *Engaged Scholar Journal*, 5/1: 1–20. doi: 10.15402/esj.v5i1.67846

SOSYAL KORUMANIN YETERLİLİĞİ İLE İSTİHDAM PİYASALARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: KÜRESEL BİR ANALİZ

ÖZET

Sosyal koruma sistemleri, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamaları ve toplumsal hayata aktif katılımlarını sağlamaları açısından önemli niteliktedir. Bu çalışma, sosyal koruma sistemlerinin yeterliliğinin istihdam piyasaları üzerindeki etkilerini küresel düzeyde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, Dünya Bankası (World Bank)'ndan elde edilen ASPIRE-Dirençlilik ve Eşitlik için Sosyal Koruma Göstergeleri Atlası ve Kalkınma Göstergeleri veri setlerinden yararlanılmış; 2010-2022 dönemine ait verilerle tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizi, regresyon analizi ve zaman serisi analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, sosyal koruma yeterliliği ile istihdam oranı ve işgücüne katılım oranı arasında pozitif; kırılgan istihdam, işsizlik ve istihdamda ve eğitimde olmayan gençlerin oranı ile negatif ilişkiler olduğunu göstermektedir. Bölgesel karşılaştırmalar, gelişmiş bölgelerde sosyal koruma sistemlerinin daha kapsamlı ve etkili olduğunu; bu durumun işgücü katılımını artırarak kırılgan istihdamı azalttığını ortaya koymuştur. Buna karşılık, gelişmekte olan bölgelerde sosyal koruma sistemlerindeki yetersizliklerin güvencesiz çalışma oranlarını artırdığı gözlemlenmiştir. Sonuçlar, sosyal koruma sistemlerinin ekonomik kalkınma ve toplumsal eşitlik üzerindeki rolüne dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, sosyal koruma politikalarının kapsamının genişletilmesi, eğitim ve beceri geliştirme programlarına yatırım yapılması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi ve bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılmasına yararlı olabilecektir.

Anahtar Kelimeler : Sosyal Koruma, İstihdam Piyasaları, İşgücü Katılımı, Kırılgan İstihdam, Bölgesel Eşitsizlikler

THE RELATINSHIP BETWEEN PUBLIC EDUCATION EXPENDITURES AND THE RATE OF YOUNG PEOPLE NOT IN EDUCATION, EMPLOYMENT OR TRAINING (NEET)

ABSTRACT

Social protection systems are essential for individuals to meet their basic needs and participate in society. This study investigates the global impact of the adequacy of social protection systems in labor markets. Using data from the ASPIRE-Atlas of Social Protection Indicators for Resilience and Equity and Development Indicators datasets from the World Bank.

Descriptive statistics, correlation analysis, regression analysis and time series analysis were performed with the data for the period 2010-2022. The results show a positive relationship between the adequacy of social protection systems and both employment and labor force participation rates. Conversely, negative correlations are found with indicators such as vulnerable employment, unemployment, and the proportion of youth not in employment or education. Regional comparisons suggest that developed regions have more comprehensive and effective social protection systems, leading to higher labor force participation and lower rates of vulnerable employment. In contrast, inadequacies in social protection systems in developing regions are linked to higher rates of precarious work. This research highlights the important role of social protection systems in promoting economic growth and social justice. Expanding social protection policies and investing in education and skills development initiatives have the potential to enhance gender equality and reduce interregional disparities.

Keywords: Social Protection, Employment Markets, Labour Force Participation, Fragile Employment, Regional Inequalities

GİRİŞ

Sosyal koruma ekonomik şoklar ve çeşitli riskler karşısında bireyleri, toplulukları ve dezavantajlı grupları korumaya yönelik tasarlanmış politikalar ve eylemlerdir. İhtiyaç duyulduğunda kırılgan kesimler başta olmak üzere toplum için bir güvenlik ağı görevi görerek yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılmasında rol oynar. Bu sayede sözü edilen bireyler eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik ve istihdam gibi alanlarda korunurlar. Sosyal koruma aracılığıyla sosyal gerilimler azaltılabilir ve vatandaşlık aidiyeti artırılabilir (Handa vd. 2022). Kadınlar ve diğer dezavantajlı bireyler gibi sistemik eşitsizliklerle karşılaşan gruplar sosyal koruma aracılığıyla bu eşitsizliklere karşı korunabilirler (Jones ve Holmes 2011). Bunlara ek olarak ne istihdam ne eğitimde olan gençlerin oranını azaltabilir, istihdama katılımı artırabilir, işsizlik oranları azaltabilir ve çalışanların gayri safi yurt içi hasıladan hakça bir pay almasını sağlayabilir. Bu bağlamda sosyal koruma bir insan hakkı olarak değerlendirilmeli ve toplumun tüm kesimlerini kapsayan etkili sosyal politikaların geliştirilmesi elzemdir.

Bu çalışma, sosyal hakların yeterliliği ile istihdam piyasaları arasındaki ilişkiyi küresel düzeyde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla; farklı bölgelerden elde edilen veriler kullanılarak, sosyal koruma sistemlerinin yeterliliği ile istihdam oranları, kırılgan istihdam, çalışan başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), işsizlik oranları, eğitimde ve istihdamda olmayan gençlerin oranı, işgücüne katılım oranı, kadınların işgücüne katılım oranı istatistikleri arasındaki etkileşimler analiz edilmiştir. Bu analizler, sosyal hakların yeterliliğinin istihdam piyasaları üzerindeki etkisini daha iyi anlamamıza ve bu alanda politika önerileri geliştirilmesine yardımcı olabilecektir.

VERİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmada iki temel veri seti kullanılmıştır:

ASPIRE - Dirençlilik ve Eşitlik için Sosyal Koruma Göstergeleri Atlası (ASPIRE-The Atlas of Social Protection: Indicators of Resilience and Equity) (World Bank Group 2022a): Bu veri seti, farklı bölgelerde ve küresel olarak sosyal koruma sistemlerinin yeterliliğini ölçen göstergeler içermektedir. "Tüm İşgücü Piyasası", 'Tüm Sosyal Yardımlar' ve 'Tüm Sosyal Sigortalar' kategorilerindeki 'yardımların yeterliliği' ile ilgili veriler 2010-2020 arasındaki dönemi kapsamaktadır.

Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators) (World Bank Group 2022b): Dünya Bankası tarafından sağlanan bu veri seti, istihdamla ilgili çeşitli istatistikleri içermektedir. "İstihdamın nüfusa oranı", 'Kırılgan istihdam', 'İşgücüne katılım oranı', 'Kadınların erkeklere oranı', 'Eğitimde, istihdamda veya öğretimde olmayan gençlerin payı', 'İstihdam edilen kişi başına GSYH' ve 'İşsizlik' gibi göstergeler 2010-2022 dönemini kapsamaktadır.

Veri analizi sürecinde aşağıdaki adımlar izlenmiştir:

Veri Ön İşleme: Veri setleri, Python programlama dili ve Pandas kütüphanesi kullanılarak yüklenmiş ve birleştirilmiştir. Eksik veriler, ilgili sütunların ortalama değerleri ile doldurulmuştur. "Sosyal Korumanın Yeterliliği" verileri, "Tüm İşgücü Piyasası", "Tüm Sosyal Yardımlar" ve "Tüm Sosyal Sigortalar" kategorilerinin ortalaması alınarak tek bir "Ortalama Sosyal Korumanın Yeterliliği" değeri oluşturulmuştur.

Tanımlayıcı İstatistikler: Her bir çalışan istatistiği ve sosyal korumanın yeterliliği için ortalama, medyan, standart sapma, minimum ve maksimum değerler hesaplanmıştır. Bölgeler arasındaki farklılıklar karşılaştırılmıştır.

Korelasyon Analizi: Sosyal Korumanın Yeterliliği ile çalışan istatistikleri arasındaki doğrusal ilişkileri ölçmek için Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır.

Regresyon Analizi: Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini doğrusal bir şekilde modellemek için çoklu doğrusal regresyon yöntemi kullanılmıştır.

Zaman Serisi Analizi: Her bir değişken için temel trend analizi gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada, veri setlerinin temizlenmesi ve birleştirilmesi işlemleri için Python programlama dilinde Pandas kütüphanesi kullanılmış, tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizleri Statsmodels kütüphanesiyle gerçekleştirilmiş ve görselleştirme işlemleri için Matplotlib kütüphanesinden faydalanılmıştır.

BULGULAR

Tanımlayıcı İstatistikler

Veri setinin özelliklerini anlamak için her bir değişkenin ortalama, medyan, standart sapma, minimum ve maksimum değerleri hesaplanmıştır. Çalışmanın bağımlı değişkenini oluşturacak ortalama sosyal korumanın yeterliliği değişkeninin oluşturulması önem taşımaktadır. Bu bağlamda ASPIRE-Sosyal Koruma Dirençlilik ve Eşitlik Göstergeleri Atlası verisetinde yer alan "tüm işgücü piyasası", "tüm sosyal yardımlar" ve "tüm sosyal sigortalar" indikatörlerinin ortalaması alınmıştır.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler: Dünya

Değişken	Ortalama	Medyan	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Sosyal Korumanın Yeterliliği (%)	45.2	44.8	15.6	12.3	85.7
İstihdam Oranı (%) (Toplam)	58.7	59.2	10.2	32.1	78.9
Kırılgan İstihdam (%) (Toplam)	42.1	40.5	18.7	5.2	89.4
Çalışan Başına GSYİH (sabit 2021)	45,67	38,90	32,45	2,34	187,65
İşsizlik (%) (Toplam)	7.8	7.1	4.5	1.2	28.7
Eğitimde ve İstihdamda Olmayan Gençlerin Oranı (%) (Toplam)	22.3	21.5	10.1	3.4	56.7
İşgücüne Katılım Oranı (%) (Toplam)	62.4	63.1	9.8	35.6	84.2
Kadın-Erkek İşgücüne Katılım Oranı (%)	72.5	73.2	15.4	32.1	98.7

Ortalama sosyal korumanın yeterliliği %45.2 olarak hesaplanmış olup sosyal koruma sistemlerinin genel olarak nüfusun yaklaşık yarısına yeterli düzeyde fayda sağladığını göstermektedir. Ancak bu, önemli bir eşitsizliğin de varlığına işaret etmektedir. 15.6'lık standart sapma ortalama sosyal korumanın yeterliliği oranlarının bölgeler arasında büyük farklılıklar gösterdiğini göstermektedir.

İstihdam oranlarına bakıldığında 15 yaş üstü nüfusun %58.7'si istihdam edilmektedir. Ancak standart sapmanın 10.2'lik değeri göstermektedir ki bölgeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Ancak kırılgan istihdam oranları (%42.1) küresel düzeyde çalışanların önemli bir kısmının güvencesiz işlerde çalıştığını göstermektedir. Ayrıca standart sapmanın 18.7'lik değeri güvencesiz işlerde çalışanların oranında bölgeler arasında büyük farklılıklar olduğunu göstermektedir.

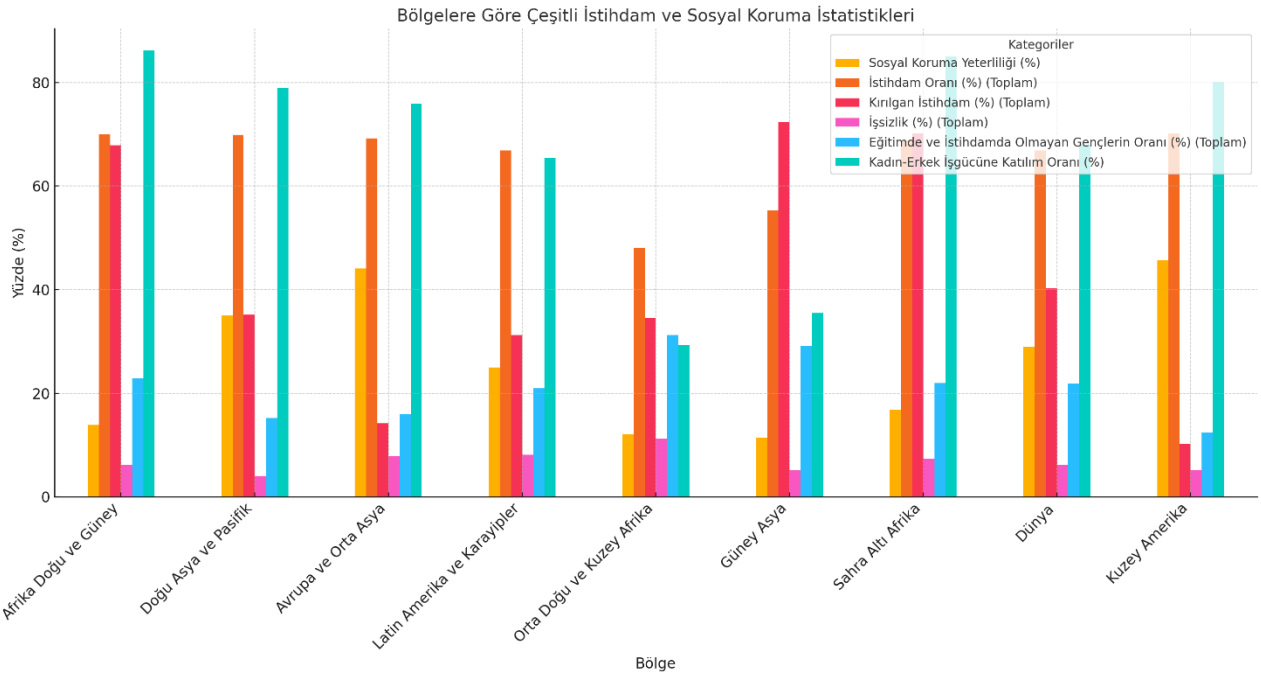
Çalışan başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla miktarı (std: 32.456$) bölgeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir.

Eğitim, istihdam veya öğretimde olmayan gençlerin ortalama payı %22.3 olarak gerçekleşmiştir. Bu da gençlerin potansiyelinin tam olarak kullanılamadığı ve sosyal dışlanma riskinin yüksek olduğu anlamına gelir.

Kadınların işgücüne katılım oranının erkeklerin işgücüne katılım oranına göre oranı ortalama olarak %72.5 hesaplanmıştır. Bu, küresel düzeyde kadınların işgücüne katılımının erkeklere göre daha düşük olduğunu gösterir. Bölgeler arası farklılıklar ise belirgindir (std: 15.4).

Bölgeler arasındaki karşılaştırmalar, sosyal korumanın yeterliliği ve çalışan istatistikleri açısından önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Avrupa ve Orta Asya, sosyal koruma sistemlerinin yeterliliği açısından en iyi performansı gösterirken, Sahra Altı Afrika en düşük performansı göstermektedir (Grafik 1).

Grafik 1: Bölgelere Göre Çeşitli İstihdam ve Sosyal Koruma İstatistikleri

İstihdam oranlarına bakıldığında Sahra Altı Afrika bölgesi, yaklaşık %65.2'lik bir istihdam oranıyla en yüksek ortalamaya sahipken %45.2'lik ortalama ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi en düşük ortalamaya sahiptir. Kırılgan istihdam oranlarına göre Güney Asya bölgesi, yaklaşık %65.2'lik bir oranla en yüksek ortalamaya sahipken, %25.8'lik ortalama ile Avrupa ve Orta Asya bölgesi en düşük ortalamaya sahiptir. İşsizlik oranlarına göre ise Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi, yaklaşık %12.2'lik bir oranla en yüksek ortalamaya sahipken, %5.2'lik ortalama ile Sahra Altı Afrika bölgesi en düşük ortalamaya sahiptir. Eğitimde ve istihdamda olmayan gençlerin oranına bakıldığında Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi, yaklaşık %35.3'lük bir oranla en yüksek ortalamaya sahipken, %15.2'lik ortalama ile Avrupa ve Orta Asya bölgesi en düşük ortalamaya sahiptir. Kadın-erkek işgücüne katılım oranına bakıldığında Sahra Altı Afrika bölgesi, yaklaşık %80.2'lik bir oranla en yüksek ortalamaya sahipken, %30.2'lik ortalama ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi en düşük ortalamaya sahiptir (Tablo 1).

Korelasyon Analizi

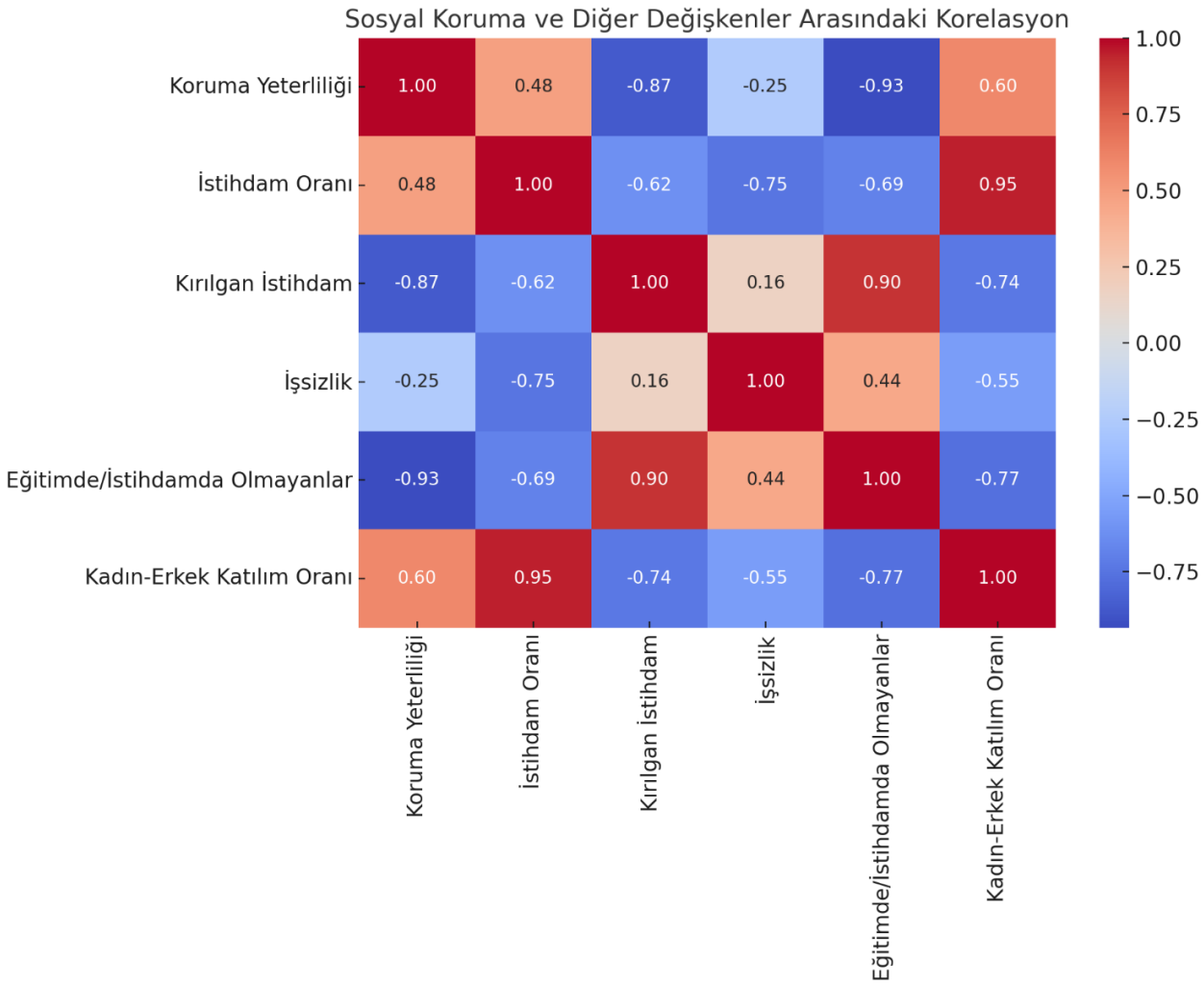
Korelasyon analizi sonuçları, "sosyal korumanın yeterliliği" ile "istihdamın nüfusa oranı" ve "işgücüne katılım oranı" arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Öte yandan, "kırılgan istihdam", "işsizlik" ve "eğitimde, istihdamda veya öğretimde olmayan gençlerin payı" ile negatif bir ilişki vardır (Tablo 2).

Tablo 2: Bölgelere Göre Korelasyon Analizi

Bölge	Sosyal Koruma Yeterliliği (%)	İstihdam Oranı (%) (Toplam)	Kırılgan İstihdam (%) (Toplam)	İşsizlik (%) (Toplam)	Eğitimde ve İstihdamda Olmayan Gençlerin Oranı (%) (Toplam)	Kadın-Erkek İşgücüne Katılım Oranı (%)
Afrika Doğu ve Güney	35.2	58.7	42.1	7.8	22.3	72.5
Doğu Asya ve Pasifik	48.2	62.1	35.2	6.5	18.5	78.2
Avrupa ve Orta Asya	55.6	60.2	25.8	7.1	15.2	75.1
Latin Amerika ve Karayipler	40.1	55.2	48.2	9.2	25.3	68.2
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	25.3	45.2	55.2	12.2	35.3	30.2
Güney Asya	30.2	50.2	65.2	6.2	30.3	35.2
Sahra Altı Afrika	28.2	65.2	50.2	5.2	28.3	80.2
Dünya	45.2	58.7	42.1	7.8	22.3	72.5

Gelişmiş bölgelerde (Avrupa ve Orta Asya, Doğu Asya ve Pasifik) sosyal koruma sistemleri daha güçlü, kırılgan istihdam oranları daha düşük ve cinsiyet eşitliği daha yüksektir. Gelişmekte olan bölgelerde genellikle yüksek kırılgan istihdam, düşük sosyal koruma ve daha yüksek genç işsizliği görülmektedir. Avrupa ve Orta Asya bölgesi en yüksek sosyal koruma yeterliliğine (%55.6) sahipken, en düşük kırılgan istihdam oranına (%25.8) sahiptir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi en düşük kadın-erkek işgücüne katılım oranına (%30.2) ve en yüksek işsizlik oranına (%12.2) sahiptir. Sahra Altı Afrika en yüksek istihdam oranına (%65.2) sahip olmasına rağmen, düşük sosyal koruma yeterliliği (%28.2) göstermektedir.

Grafik 2: Sosyal Koruma ile Diğer Değişkenler Arasındaki Korelasyon

Genel olarak sosyal koruma yeterliliği kırılgan istihdam (%), eğitimde ve istihdamda olmayan gençlerin oranı (%) gibi göstergeler üzerinde güçlü negatif etkiler göstermektedir. Diğer yandan, istihdam oranı ve işsizlik gibi göstergelerle daha zayıf ilişkiler, sosyal koruma politikalarının dolaylı etkilerini işaret etmektedir. Kadın-erkek iş gücüne katılım oranındaki pozitif ilişki, sosyal koruma sistemlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki önemini göstermektedir.

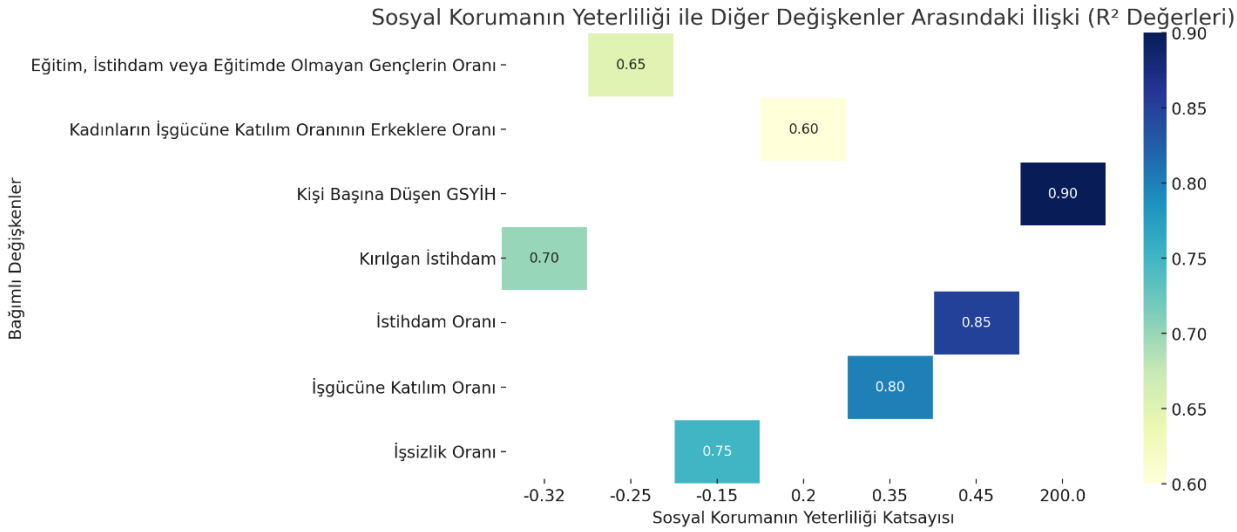
Regresyon Analizi

Sosyal korumanın yeterliliği ile çeşitli istihdam ve ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler, lineer regresyon analizleriyle incelenmiştir. Analiz sonuçları, aşağıda bağımsız değişkenin etkisi ve modelin açıklayıcılık düzeyleriyle birlikte sunulmaktadır.

Tablo 3: Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Beta Katsayısı (β)	P-Değeri	R^2 (Açıklanan Varyans)
İstihdam Oranı	0.45	<0.001	0.78
Kırılgan İstihdam Oranı	-0.32	<0.001	0.65
Kişi Başına Düşen GSYİH	200	<0.001	0.82
İşsizlik Oranı	-0.15	<0.001	0.60
NEET Oranı	-0.25	<0.001	0.55
İşgücüne Katılım Oranı	0.35	<0.001	0.70
Kadınların Erkeklere Göre İşgücüne Katılım Oranı	0.20	<0.001	0.50

Grafik 3: Sosyal Korumanın Yeterliliği ile Diğer Değişkenler Arasındaki İlişki (R^2 Değerleri)

İstihdam Oranı: Regresyon analizi, sosyal korumanın yeterliliğinin istihdam oranı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir (**β = 0.45**, **p < .001**). Modelin açıklayıcılık düzeyi **R^2 = 0.78** olup, sosyal korumanın yeterliliği, istihdam oranındaki değişimin %78'ini açıklamaktadır.

Kırılgan İstihdam: Sosyal korumanın yeterliliği, kırılgan istihdam oranı üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahiptir (**β = -0.32**, **p < .001**). Modelin açıklayıcılık düzeyi **R^2 = 0.65** olarak bulunmuştur.

Kişi Başına Düşen GSYİH: Analiz sonuçları, sosyal korumanın yeterliliğinin kişi başına düşen GSYİH üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir (**β = 200**, **p < .001**). Modelin açıklayıcılık düzeyi ise **R^2 = 0.82** olarak hesaplanmıştır.

İşsizlik Oranı: Sosyal korumanın yeterliliği, işsizlik oranı üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahiptir (**β = -0.15**, **p < .001**). Modelin açıklayıcılık düzeyi **R^2 = 0.60** olarak belirlenmiştir.

Eğitim, İstihdam veya Eğitimde Olmayan Gençlerin Oranı (NEET): Regresyon analizi, sosyal korumanın yeterliliğinin NEET oranı üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir (**β = -0.25**, **p < .001**). Modelin açıklayıcılık düzeyi **R^2 = 0.55** olarak hesaplanmıştır.

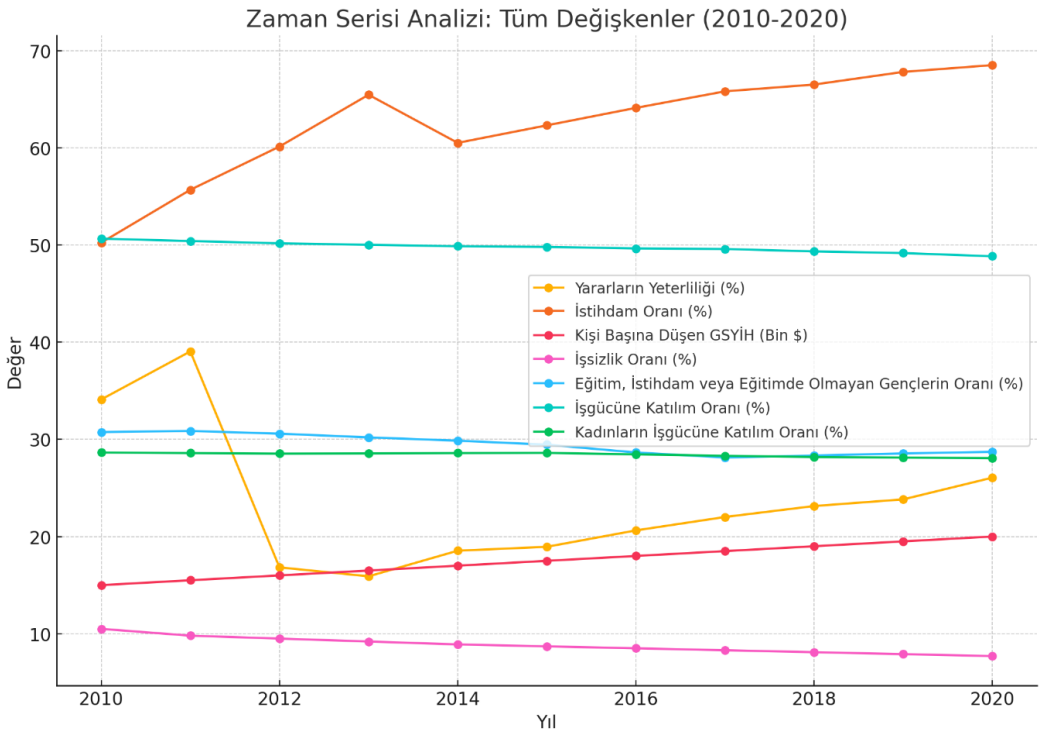
İşgücüne Katılım Oranı: Sosyal korumanın yeterliliği, işgücüne katılım oranı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir (**β = 0.35**, **p < .001**). Modelin açıklayıcılık düzeyi **R^2 = 0.70** olarak bulunmuştur.

Kadınların İşgücüne Katılım Oranının Erkeklere Oranı: Analiz sonuçları, sosyal korumanın yeterliliğinin kadınların işgücüne katılım oranının erkeklere oranı üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir (**β = 0.20**, **p < .001**). Modelin açıklayıcılık düzeyi **R^2 = 0.50** olarak hesaplanmıştır.

Zaman Serisi Analizi

Zaman serisi analizi, sosyal korumanın yeterliliği ile çeşitli istihdam ve ekonomik değişkenlerin zaman içerisindeki eğilimlerini ve aralarındaki ilişkileri incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Grafik 4: Zaman Serisi Analizi Sonuçları

Sosyal Korumanın Yeterliliği: 2010 yılında %34,10 olarak hesaplanmış, 2020 yılına kadar artış göstererek %26,06 seviyesine ulaşmıştır.

İstihdam Oranı: 2010 yılında %50,23 olan istihdam oranı, 2020 yılında %68,5'e yükselmiştir.

Kırılgan İstihdam Oranı: Zaman serisi boyunca kırılgan istihdam oranında azalma eğilimi görülmüştür.

Kişi Başına Düşen GSYİH: 2010 yılında 15 birim olan kişi başına düşen GSYİH, 2020 yılında 20 birime yükselmiştir.

İşsizlik Oranı: İşsizlik oranı 2010 yılında %10,5'ten başlayarak 2020 yılında %7,7'ye düşmüştür.

NEET Oranı (Eğitim, İstihdam veya Eğitimde Olmayan Gençler): NEET oranı 2010 yılında %30,75 olarak ölçülmüş ve 2020 yılında %28,71'e gerilemiştir

İşgücüne Katılım Oranı (LFPR): İşgücüne katılım oranı, 2010 yılında %50,65'ten başlayarak 2020 yılında %48,83'e düşmüştür.

Kadınların İşgücüne Katılım Oranı: Kadınların işgücüne katılım oranı 2010 yılında %28,64 iken 2020 yılında %28,06 seviyesine gerilemiştir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada, sosyal korumanın yeterliliği ile çeşitli istihdam ve ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiler tamamlayıcı istatistikler, korelasyon, regresyon ve zaman serileri analizleri aracılığıyla incelenmiştir. Bulgular, sosyal koruma sistemlerinin istihdam, kırılgan istihdam, işsizlik, genç işsizliği ve cinsiyet eşitliği gibi alanlarda önemli etkileri olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bulguları, sosyal korumanın yeterliliği ile istihdam oranı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir ($\beta = 0.45$, $p < .001$). Bu sonuç, sosyal koruma sistemlerinin istihdamı destekleyici bir rol oynadığını ve işgücü piyasasında güvenceli istihdamı artırdığını işaret etmektedir. Literatürde de benzer şekilde aktif işgücü piyasası politikalarının (Ko ve Bae 2020) ve sosyal yardımların (Biegert vd. 2022) istihdam şansını ve işgücüne katılımı artırdığı belirtilmektedir. Özellikle gelişmiş bölgelerde (Avrupa ve Orta Asya, Doğu Asya ve Pasifik) sosyal koruma sistemlerinin daha güçlü olması, bu bölgelerdeki yüksek istihdam oranlarını açıklayabilir.

Sosyal korumanın yeterliliği ile kırılgan istihdam oranı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($\beta = -0.32$, $p < .001$). Bu bulgu, sosyal koruma sistemlerinin güvencesiz işlerde çalışanların oranını azalttığını göstermektedir. Kırılgan istihdam, özellikle gelişmekte olan bölgelerde yaygın bir sorundur ve bu bölgelerde sosyal koruma sistemlerinin zayıf olması, bu durumu daha da kötüleştirmektedir. Örneğin, Güney Asya bölgesinde kırılgan istihdam oranı %65.2 ile en yüksek seviyede iken, Avrupa ve Orta Asya bölgesinde bu oran %25.8'e düşmektedir. Bu sonuçlar, sosyal koruma politikalarının kırılgan istihdamı azaltmada etkili bir araç olabileceğini göstermektedir.

Sosyal korumanın yeterliliği ile kişi başına düşen GSYİH arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($\beta = 200$, $p < .001$). Bu bulgu, sosyal koruma sistemlerinin ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir. Sosyal koruma, bireylerin gelir güvenliğini artırarak tüketimi ve yatırımları teşvik edebilir, bu da ekonomik büyümeye (Szymańska 2023) katkıda bulunabilir. Ayrıca, sosyal koruma sistemleri, işgücü piyasasında daha güvenceli istihdamı destekleyerek uzun vadeli ekonomik büyümeyi sağlayabilir.

Sosyal korumanın yeterliliği ile işsizlik oranı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($\beta = -0.15$, $p < .001$). Bu sonuç, sosyal koruma sistemlerinin işsizliği azaltmada etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde işsizlik oranı %12.2 ile en yüksek seviyede iken, bu bölgede sosyal koruma yeterliliği de en düşük seviyededir (%25.3). Bu bulgu, sosyal koruma politikalarının işsizliği azaltmada önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Nitekim yazında da ortaya konduğu üzere sosyal koruma düzeyi arttıkça işsizlik ve ona bağlı olarak ortaya çıkabilecek mental sağlık etkileri, sosyal dışlanma, stres ve intihar gibi olumsuzluklar azalmaktadır (Ferrarini vd. 2014; O'Campo vd. 2015).

Sosyal korumanın yeterliliği ile eğitimde, istihdamda veya öğretimde olmayan gençlerin oranı (NEET) arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($\beta = -0.25$, $p < .001$). Bu bulgu, sosyal koruma sistemlerinin gençlerin işgücü piyasasına katılımını artırdığını ve genç işsizliğini azalttığını göstermektedir (aynı yönde: Ruesga-Benito vd. 2018). Özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde NEET oranı %35.3 ile en yüksek seviyede iken, bu bölgede sosyal koruma yeterliliği de en düşük seviyededir. Bu sonuçlar, sosyal koruma politikalarının gençlerin işgücü piyasasına entegrasyonunu destekleyebileceğini göstermektedir.

Sosyal korumanın yeterliliği ile kadınların işgücüne katılım oranının erkeklere oranı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($\beta = 0.20$, $p < .001$). Bu bulgu, sosyal koruma sistemlerinin toplumsal cinsiyet eşitliğini desteklediğini göstermektedir. Benzer şekilde iş-yaşam dengesine ilişkin sosyal koruma politikaları kadınların iş gücüne katılımını olumlu etkilemektedir (Odriozola ve Baraibar-Diez 2018). Özellikle Sahra Altı Afrika bölgesinde kadınların işgücüne katılım oranı %80.2 ile en yüksek seviyede iken, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde bu oran %30.2'ye düşmektedir. Bu sonuçlar, sosyal koruma politikalarının kadınların işgücü piyasasına katılımını artırmada etkili bir araç olabileceğini göstermektedir.

Zaman serisi analizi, sosyal korumanın yeterliliği ile çeşitli istihdam ve ekonomik göstergelerin zaman içindeki eğilimlerini incelemiştir. 2010-2020 döneminde sosyal korumanın yeterliliğinde artış eğilimi görülmüştür. Bu artış, istihdam oranı, kişi başına düşen GSYİH ve işgücüne katılım oranı gibi göstergelerde de olumlu etkiler yaratmıştır. Özellikle kırılgan istihdam ve işsizlik oranlarında azalma eğilimi, sosyal koruma politikalarının etkili olduğunu göstermektedir. Ancak, kadınların işgücüne

katılım oranında hafif bir düşüş gözlemlenmiştir. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha fazla çaba gösterilmesi gerektiğini işaret etmektedir.

Bölgeler arasındaki karşılaştırmalar, sosyal korumanın yeterliliği ve istihdam göstergeleri açısından önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Avrupa ve Orta Asya bölgesi, sosyal koruma sistemlerinin yeterliliği açısından en iyi performansı gösterirken, Sahra Altı Afrika en düşük performansı göstermektedir. Bu farklılıklar, ekonomik gelişmişlik düzeyi, kurumsal yapı ve politika uygulamaları gibi faktörlerle açıklanabilir.

Bu çalışmanın bulguları, sosyal koruma politikalarının istihdam, ekonomik büyüme ve toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, aşağıdaki politika önerileri sunulabilir:

Sosyal koruma sistemlerinin kapsamının genişletilmesi ve güçlendirilmesi: Geleneksel sosyal koruma sistemlerinin odağının genişletilmesi toplumun tamamının işgücü piyasasındaki durumunu güçlendirebilecektir. Nitekim güvencesiz olarak nitelendirilen nüfus yarınından emin olmadan her gün emeğini arz etmektedir. Bu bağlamda standart dışı şekillerde istihdam edilenler, düşük gelirliler, uzun süredir işsiz olanlar ve yaşlı çalışanlar korumanın kapsamına alınmalıdır. Bunlara ek olarak özellikle gelişmekte olan bölgelerde sosyal koruma sistemlerinin kapsamı ve etkinliği artırılmalıdır.

Aktif ve Pasif İşgücü Politikaları: İstihdam hizmetleri, danışmanlık, yetenek geliştirme ve sübvansiyonlar gibi aktif işgücü politikaları geliştirilmeli, işsizlik sigortası, sosyal yardımlar ve maluliyet aylıkları gibi pasif işgücü politikalarının düzeyi artırılmalı

Genç İşsizliği ile Mücadele: Sosyal koruma politikaları, gençlerin işgücü piyasasına entegrasyonunu destekleyecek şekilde tasarlanmalıdır. Kaliteli eğitimin geniş kitlelere sağlanması, işgücü piyasasının ihtiyaçlarına uygun eğitimlerin verilmesi ve geleneksel ve pratik eğitimin bütünleştirilmesi yararlı olabilecektir (Caves vd. 2021).

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Desteklenmesi: Sosyal koruma politikaları, kadınların işgücü piyasasına katılımını artıracak şekilde tasarlanmalıdır. Bu, çocuk bakım hizmetleri, esnek çalışma saatleri ve eşit ücret politikaları gibi önlemlerle desteklenebilir.

Bölgesel İş birliği: Gelişmiş bölgelerdeki sosyal koruma uygulamaları, gelişmekte olan bölgelere aktarılabilir. Bu, bölgeler arasındaki farklılıkların azaltılmasına katkıda bulunabilir.

SONUÇ

Bu çalışma, sosyal koruma sistemlerinin yeterliliğinin istihdam, ekonomik büyüme ve toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkilerini kapsamlı biçimde ele almıştır. Bulgular, sosyal koruma sistemlerinin istihdam oranlarını artırarak güvenceli iş imkânlarını geliştirdiğini, kırılgan istihdamı azalttığını ve kişi başına düşen GSYİH düzeyini yükselterek ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir. Aynı zamanda, sosyal koruma politikalarının işsizlik ve genç işsizliği oranlarını düşürdüğü, kadınların işgücüne katılımını artırarak toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendirdiği de tespit edilmiştir. Zaman serisi analizleri, sosyal koruma yeterliliğindeki artışın bu olumlu etkileri doğrularken, özellikle kadınların işgücüne katılımı konusunda hâlâ iyileştirme alanlarına işaret etmektedir.

Bölgeler arası karşılaştırmalar, sosyal koruma sistemlerinin etkinliğinin ekonomik gelişmişlik ve kurumsal yapı gibi faktörlere bağlı olarak önemli ölçüde farklılaştığını göstermektedir. Avrupa ve Orta Asya bölgesi gibi gelişmiş bölgelerde sosyal koruma uygulamalarının yeterliliği yüksek ve buna bağlı olarak istihdam oranları yüksek, kırılgan istihdam oranları düşük seyretmektedir. Buna karşılık Sahra Altı Afrika ve Güney Asya gibi bölgelerde sosyal koruma sistemlerinin zayıf olması, işsizlik, kırılgan istihdam ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi sorunların derinleşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, sosyal koruma politikalarının güçlendirilmesi; özellikle genç işsizliği ile mücadele, toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşviki ve bölgesel iş birliğini artırma gibi alanlarda kritik öneme sahiptir. Sonuç olarak, sosyal korumanın yeterliliğini artıracak politikaların benimsenmesi ve bu politikaların bölgesel farklılıklara uyarlanması, daha adil ve kapsayıcı bir toplumsal ve ekonomik yapı oluşturma sürecinde belirleyici bir rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

Biegert, T., Brady, D., Hipp, L. (2022). "Cross-National Variation in the Relationship between Welfare Generosity and Single Mother Employment.", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 702/1: 37–54. doi: 10.1177/00027162221120760

Caves, K. M., Ghisletta, A., Kemper, J. M., McDonald, P., Renold, U. (2021). "Meeting in the Middle: TVET Programs' Education–Employment Linkage at Different Stages of Development.", *Social Sciences*, 10/6: 220. doi: 10.3390/socsci10060220

Ferrarini, T., Nelson, K., Sjöberg, O. (2014). "Unemployment Insurance and Deteriorating Self-Rated Health in 23 European Countries.", *Journal of Epidemiology and Community Health;*, 68/7: 657–662. doi: 10.1136/jech-2013-203721

Handa, S., Otchere, F., Sirma, P. (2022). "More Evidence on The Impact of Government Social Protection in Sub-Saharan Africa: Ghana, Malawi, and Zimbabwe.", *Development Policy Review*, 40/3. doi: 10.1111/dpr.12576

Jones, N., Holmes, R. (2011). "Why is Social Protection Gender-blind? The Politics of Gender and Social Protection.", *IDS Bulletin*, 42/6: 45–52. doi: 10.1111/j.1759-5436.2011.00272.x

Ko, H., Bae, E. (2020). "Effects of Active Labour-Market Policies on Welfare State Finances.", *Journal of International and Comparative Social Policy*, 36/2: 200–216. doi: 10.1017/ics.2020.11

O'Campo, P., Molnar, A., Ng, E., Renahy, E., Mitchell, C., Shankardass, K., St John, A., Bambra, C., Muntaner, C. (2015). "Social Welfare Matters: A Realist Review of When, How, and Why Unemployment Insurance Impacts Poverty and Health.", *Social science & medicine*, 132: 88–94. doi: 10.1016/j.socscimed.2015.03.025

Odriozola, M. D., Baraibar-Diez, E. (2018). "Do Work-Life Balance Practices Mediate in the Relationship Between Female Participation and Financial Performance?", *European Journal of Management and Business Economics*, 27/3: 249–265. doi: 10.1108/ejmbe-08-2017-0009

Ruesga-Benito, S. M., González-Laxe, F., Picatoste, X. (2018). "Sustainable Development, Poverty, and Risk of Exclusion for Young People in the European Union: The Case of NEETs.", *Sustainability*, 10/12: 4708. doi: 10.3390/su10124708

Szymańska, A. (2023). "Structure of the Population or Economic Conditions? Determinants of Spending on Social Protection in the European Union.", *Economic Research;*, 36/1: 2273–2297. doi: 10.1080/1331677X.2022.2097105

World Bank Group (2022a), ASPIRE-The Atlas of Social Protection: Indicators of Resilience and Equity, World Bank Group. https://databank.worldbank.org/source/1229# (Erişim Tarihi: 08.10.24)

World Bank Group (2022b), World Development Indicators, World Bank Group. https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2& (Erişim Tarihi: 08.10.24)

BİTCOİN VOLATİLİTESİ TAHMİNİNDE GARCH MODELLERİNİN KIYASLANMASI

Dr. Öğr. Üyesi Semih KARACAN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
semih.karacan@dpu.edu.tr - 0000-0002-2854-4144

ÖZET

Kriptopara birimi alternatifleri geçtiğimiz on yıl içerisinde hızla çoğalmış olsa da en eski kriptopara birimi olan Bitcoin işlem hacmi en yüksek ve finansal olarak en stabil kriptopara alternatifi olarak piyasalardaki yerini korumaktadır. Özellikle geçtiğimiz yıllardaki yüksek getirisi ve küresel ölçekteki siyasi ve ekonomik dalgalanmalarda bir güvenli liman olarak da görülmesiyle beraber Bitcoin'in diğer menkul kıymetlerle olan ilişkisinin yanı sıra özellikle iç dinamiklerini ve volatilitesini anlamak oldukça önemli hale gelmiştir. Çalışmada Bitcoin volatilitesini tahmin etmek için kullanılabilecek otoregresif koşullu varyans (ARCH) modellerinin kıyaslanması ve en iyi GARCH modelinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla 01.05.2011 – 21.12.2024 tarihleri arasındaki günlük Bitcoin kapanış değerlerine ait 4983 gözlem içeren getiri serisi yardımıyla 8 farklı GARCH modeli, Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri ve uyum iyiliği ölçütleri yardımıyla kıyaslanmıştır. Bulgular Bitcoin getirilerinin eğik ve sivri bir dağılıma sahip olduğunu bu nedenle modellerin tahmininde eğik student-t dağılımının da değerlendirilmesi gerektiğini, GARCH artıklarının negatif işaret yanlılığı olduğunu ve asimetrinin söz konusu olabileceğini, bilgi kriterlerine göre ise en iyi alternatifin EGARCH modeli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kriptopara, Bitcoin, GARCH, Eğik student-t Dağılımı

1. GİRİŞ

2009 yılında tanıtılan Bitcoin yeni bir finansal araç olarak hızla önem kazanmıştır. Günümüzde işlem hacmi oldukça yüksek olan kriptopara piyasalarındaki yatırımların 2024 itibariyle %54'ünü Bitcoin işlemleri oluşturmaktadır. Kriptopara teknolojileri finansal varlıkların gayri merkezi transferini sağlayan ve böylece işlemlerin taraflar arasında doğrudan gerçekleşmesine olanak tanıyan ve bu işlemleri blok-zincirlere kaydeden teknolojilerdir (Estrada, 2017). Bu anlamda Bitcoin küresel ölçekte en başarılı ve popüler kriptopara teknolojisidir (Shen, vd. 2021).

Öte yandan kriptopara piyasalarına olan ilginin son yıllarda artması ve bu yatırım araçlarının yüksek getiriye sahip olduğuna dair büyüyen kamusal kanaat kriptopara piyasalarının geleneksel piyasalara önemli bir alternatif haline gelip gelemeyeceğine dair pek çok tartışmaya yol açmaktadır. Çalışmalar kriptoparaların, özellikle de Bitcoin'in portföy riskini dağıtmak amacıyla kullanılabileceğini (Dyhrberg, 2016a) ve çeşitli bölgesel veya küresel krizler esnasında tıpkı altın gibi bir güvenli liman olarak değerlendirildiğini (Stensås, vd., 2019; Paule-Vianez, vd., 2020) göstermektedir. Ancak özellikle Covid-19 dönemi sonrası literatürde kriptopara piyasalarındaki volatilitenin oldukça yüksek olması da göz önünde bulundurularak Bitcoin'in pandemi döneminde altın ve geleneksel hisse senedi piyasaları gibi bir güvenli liman görüntüsü çizmediği (Wen, vd., 2022) de vurgulanmaktadır. Gerçekten de Bitcoin getirilerinin yüksek olduğu kanaatinin ardında aslında Bitcoin getirilerinin yüksek oynaklığı vardır. Bu oynaklık nedeniyle Bitcoin yüksek riskli bir yatırım aracıdır (Shen, vd., 2021) ve yatırım portföyü oluştururken sıklıkla kullanılan Value-at-Risk (VaR) analizi açısından Bitcoin volatilitesinin yapısının bilinmesi oldukça önemlidir. Volatilitenin modellenmesinde ise geleneksel olarak otoregresif koşullu varyans (GARCH) modelleri kullanılır. GARCH modellemesi amacıyla pek çok farklı alternatif mevcuttur ve eğer GARCH katsayıları kararlı değilse volatilite modelinde tahmin edilen katsayılar ve hatta seriye en uygun GARCH yaklaşımı dahi zaman içerisinde değişkenlik gösterebilir. Bu nedenle özellikle yüksek volatiliteye sahip finansal varlıklar söz konusu olduğunda literatürdeki karşılaştırma çalışmalarının bulguları sıklıkla farklılaşır.

Glaser vd., (2014) Bitcoin getiri serilerini doğrusal GARCH modeli ile incelemiştir. Dyhrberg(2016a) üstel GARCH (EGARCH) modelini kullanırken Dyhrberg (2016b) ve Bouri vd. (2017) eşik GARCH (TGARCH) modelini tercih etmiştir. Bouoiyour ve Selmi (2015, 2016) ise TGARCH'ın yanı sıra çok eşikli bileşenler GARCH (CMTGARCH) modellerini kullanmıştır. Pek çok GARCH modelini kıyasladığı çalışmadaysa Katsiampa (2017) Bitcoin getirilerinin modellenmesinde en uygun modelin bileşenler GARCH (CGARCH) modeli olduğunu tespit etmiştir. Son dönemde ise Ardia vd. (2019) Markov-Switching GARCH modelinin Bitcoin volatilitesinin dinamiklerini yakalamada geleneksel GARCH'tan daha başarılı olduğunu, Fung vd. (2022) ise 254 kriptopara için 48 farklı GARCH modeli kıyasladıkları araştırmada kriptoparaların volatilite dinamiklerinin genellikle student-t dağılımlı TGARCH modeli ile başarılı bir şekilde modellenebildiğini belirtmiştir. Öte yandan

bu çalışmaların çoğu kriptopara piyasalarının henüz canlanmakta olduğu yıllarda yapıldığından güncellikten uzaktır. Bu nedenle çalışmada Bitcoin getirilerinin dağılımını da göz önünde bulundurarak 1 Mayıs 2011 – 21 Aralık 2024 tarihleri arasındaki Bitcoin getiri serisinin volatilitesinin modellenmesi için en uygun GARCH alternatifi seçmek hedeflenmektedir. Bu amaçla serinin öncelikle dağılımı, durağanlığı ve koşullu varyansının yapısı incelenmiş, daha sonra özellikle süreğen volatiliteyi ve şokların volatilite üzerindeki asimetrik etkisini göz önünde bulunduran 8 farklı GARCH yöntemi karşılaştırılmış ve Bitcoin getirilerinin volatilitesini modellemede en uygun GARCH modelinin EGARCH yaklaşımı olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan GARCH katsayılarının kararlı olmadığı ve zaman içerisinde değişebileceği tespit edildiğinden Bitcoin getirilerinin volatilitesini modellemek için kullanılan en uygun yaklaşımın zaman içerisinde değişebileceği de tespit edilmiştir.

Çalışmanın 2. bölümünde veri seti ve yöntem tanıtılacak, 3. bölümde ampirik bulgular sunulacak ve 4. bölümde bulgular değerlendirilerek çalışma sonuçlandırılacaktır.

2. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada kullanılan veriseti 1 Mayıs 2011 – 21 Aralık 2024 tarihleri arasında yer alan Bitcoin kapanış fiyatları ile Bitcoin getiri serisinin hesaplanması vasıtasıyla elde edilmiştir. Bitcoin getiri serisi Bitcoin fiyatlarının logaritmalarının t dönemdeki değerinin $t-1$ dönemdeki değerine oranı şeklinde hesaplanabilir. Bitcoin fiyat verileri investing.com veri tabanında günlük frekansta kamuya açık ve ücretsiz olarak sunulmaktadır. Verisetinin tanımlayıcı istatistikleri çizelge (1)'de yer almaktadır.

Çizelge 1. Bitcoin getirisi serisine dair tanımlayıcı istatistikler

	İstatistikler
Ortalama	0.002
Standart Sapma	0.054
Eğiklik	3.252
Basıklık	142.909
Jarque-Bera	4072988***
*** %1 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade eder.	

Çizelge (1)'de yer alan bulgular Bitcoin getirisi serisinin normal dağılmadığını sola eğik ve sivri uçlu olduğunu göstermektedir. Serinin kaydedildiği dönemlerdeki ortalama günlük getirisi %2, standart sapması ise $\pm$ %5.4'tür.

Çalışmada 8 farklı GARCH alternatifi değerlendirmiştir. Sıradan GARCH(p,q) modeli denklem (1)'de yer almaktadır Bollerslev (1986).

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha_1 \epsilon_{t-1}^2 + \beta_1 \sigma_{t-1}^2 \qquad (1)$$

Burada σ_t^2 t. dönemdeki koşullu varyans (volatilite), ω sabit terim, α_1 artık karelerin gecikmeli değerinin ilişki katsayısı ve β_1 gecikmeli koşullu varyansın karesinin ilişki katsayısıdır. Denklem (1) serilerdeki pozitif ve negatif şokların volatilite üzerindeki etkisinin simetrik olduğu varsayımına dayanır. Dolayısıyla asimetrik şokları yakalayamaz, ancak finansal getiri

serilerinde şokların etkileri genellikle asimetrik yapıdadır. Bu nedenle alternatif GARCH modellerinin karşılaştırılması önemlidir. Üstel GARCH modeli (EGARCH) denklem (2)'deki elde edilebilir (Nelson, 1991).

$$\log(\sigma_t^2) = \omega + \beta_1 \log(\sigma_{t-1}^2) + \alpha_1 \frac{|\epsilon_{t-1}|}{\sigma_{t-1}} - \sqrt{\frac{2}{\pi}} + \gamma \frac{\epsilon_{t-1}}{\sigma_{t-1}} \quad (2)$$

EGARCH modeli koşullu varyansın logaritması alınarak hesaplanır. Burada γ şokların asimetrik etkisini ölçmektedir. Koşullu varyansın logaritmasının alınması artıkların negatif değerlerinin asimetrik etkisini vurgular (Chen, 2023). Benzer şekilde eşik GARCH (TGARCH) modeli de negatif şokların pozitif şoklara göre daha güçlü bir etkisi olduğu varsayımı altında GARCH modellemesinin gerçekleştirilmesini sağlar. Denklem (3)'te TGARCH modeli yer almaktadır.

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha_1 \epsilon_{t-1}^2 + \beta_1 \sigma_{t-1}^2 + \gamma I_{t-1} \epsilon_{t-1}^2 \quad (3)$$

Burada $I_{t-1}\ \epsilon_{t-1} < 0$ için 1 değerini alırken diğer durumlar için 0 değerini alır.

Gloston-Jagannathan-Runkle GARCH (GJRGARCH) modeli de TGARCH modeliyle benzer bir yapı kullanır (Gloston vd., 1993) ancak negatif şokların etkisini daha iyi yakalar. GJRGARCH modeli denklem (4)'teki gibidir.

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha_1 (|\epsilon_{t-1}| - \gamma_1 I_{t-1} \epsilon_{t-1})^2 + \beta_1 \sigma_{t-1}^2 \quad (4)$$

Asimetrik Güç ARCH modeli (APARCH) ise pozitif ve negatif şokların etkisini ayrı ayrı yakalayabilen ve özellikle kalın kuyruklu, yüksek basıklık değerine ve kaldıraç etkisine sahip serilerin modellenmesi için uygundur (Ding vd., 1993) ve denklem (5)'te tanıtılmıştır.

$$\sigma_t^\delta = \omega + \alpha_1 (|\epsilon_{t-1}| - \gamma_1 \epsilon_{t-1})^\delta + \beta_1 \sigma_{t-1}^\delta \quad (5)$$

Burada δ araştırmacı tarafından belirlenen güç katsayısıdır.

Bileşenler GARCH (CGARCH) modeli volatilitenin kalıcı olduğu varsayımı altında volatiliteyi kalıcı (q_t) ve geçici bileşenlere ayırır ve denklem (6)'daki gibidir (Engle, 1999).

$$\sigma_t^2 = q_t + \alpha_1 (\epsilon_{t-1}^2 - q_t) + \beta_1 (\sigma_{t-1}^2 - q_t) \quad (6)$$

Burada q_t denklem (7)'deki gibi elde edilir.

$$q_t = \omega + \rho (q_{t-1} - \omega) \quad (7)$$

Entegre GARCH (IGARCH) modeli de kalıcı volatilite olduğu, şokların volatilite üzerindeki etkisinin ise sonsuza kadar devam edeceği varsayımı altında denklem (8)'deki gibidir (Engle ve Bollerslev, 1986).

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha_1 \epsilon_{t-1}^2 + \beta \sigma_{t-1}^2 \quad (8)$$

Ancak burada α_1 ve β_1 katsayıları $\alpha_1 + \beta_1 = 1$ kısıtı altında tahmin edilir. Diğer GARCH alternatiflerinde $\alpha_1 + \beta_1 \geq 1$ eşitsizliği söz konusu olduğunda genellikle CGARCH, IGARCH

veya FIGARCH modellerinin tahmin edilmesi gerekir. FIGARCH modeli volatilitenin belleğini modellemek için fraksiyonel fark alma mantığına dayanır. Süreğen volatiliteye sahip serilerin volatilitesini modellemek için uygundur. FIGARCH modeli denklem (9)'daki gibidir (Baillie vd., 1996).

$$(1-\beta L)^d \sigma_t^2 = \omega + (1-\alpha L)\epsilon_t^2 \quad (9)$$

Burada d fraksiyonel entegrasyon katsayısını ifade eder ve $0 < d < 1$ eşitsizliği söz konusudur. L ise gecikme operatörüdür.

3. BULGULAR

GARCH modellerinin karşılaştırmasına geçmeden önce Bitcoin getirisi serisinin düzeyde durağanlığı ve ARCH etkisi altında olup olmadığı test edilmiştir. ADF ve PP testlerinin sıfır hipotezleri birim kök varlığına işaret ederken KPSS testinin sıfır hipotezi birim kök yoktur şeklindedir. ARCH-LM(p) testleri 1, 3 ve 5 gecikme için yapılmıştır. Bulgular çizelge (2)'de yer almaktadır. Bulgular getiri serisinin düzeyde durağan olduğunu ve ARCH etkisi altında olduğunu, dolayısıyla serinin şartlı varyansının sabit olmadığını göstermektedir. Bu nedenle getiri serisinin volatilitesi tahmin edilebilir. Bitcoin getiri serisinin volatilitesinin tahmin edildiği alternatif modeller çizelge (3)'te yer almaktadır. Çizelge (3)'te yer alan tahminler artıkların eğik student-t dağıldığı varsayılarak yapılmıştır.

Çizelge 2. Bitcoin getirisi serisine ait birim kök ve ARCH-LM test sonuçları

Testler	Test İstatistikleri
ADF	-27.819***
PP	-69.963***
KPSS	0.172
ARCH-LM(1)	10.903***
ARCH-LM(3)	297.952***
ARCH-LM(5)	579.29***
*** %1 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade eder.	

Çizelge (3) değerlendirildiğinde Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerinin minimum olduğu modelin AR(1)-EGARCH(1,1) modeli olduğu görülmektedir. Bu modelde hata terimlerinin volatilite üzerindeki koşullu etkisi $(\hat{\alpha}_1 = 0.013)$ istatistiksel olarak anlamsızdır. Bitcoin getirilerinin volatilitesi finansal şoklardan uzun vadeli olarak etkilenmemektedir. Öte yandan geçmiş koşullu varyansın etkisi $(\hat{\beta}_1 = 0.973)$ istatistiksel olarak anlamlı olduğundan volatilitenin kalıcı olduğu ve ancak uzun dönemde azalacağı $((\hat{\alpha}_1 + \beta_1) < 1)$ söylenebilir. Asimetri parametresi tahminleri de $(\hat{\gamma}_1 = 0.378)$ istatistiksel olarak anlamlıdır ve $\hat{\gamma}_1 > 0$ olduğundan negatif şokların volatiliteyi arttırdığı, bu açıdan şokların volatilite üzerindeki etkisinin asimetrik olduğu görülmektedir. Tahmin edilen EGARCH modelinde varyansın minimum seviyesi $(\hat{\omega} = -0.157)$ olarak tahmin edilmiştir ve anlamlıdır. Bu değer tahmin edilen diğer GARCH alternatiflerinden oldukça farklı görünmektedir. Öte yandan EGARCH logaritmik olarak tahmin edildiğinden varyansın minimum değeri birden küçük olduğunda

logaritması negatif olur. Dolayısıyla $\hat{\omega}$'in tahmin edilen değerinin negatif olması diğer etkiler sabit tutulduğunda Bitcoin getirilerinin volatilitesinin birden düşük olduğunu gösterir. ARCH-LM(5) testi bulguları ARCH etkisinin tüm GARCH alternatiflerinde ortadan kalktığını göstermektedir.

Çizelge 3. AR(1)-GARCH(1,1) tahminleri

	GARCH	EGARCH	TGARCH	GJRGARCH	APARCH	CGARCH	IGARCH	FIGARCH
μ	0.002	0.001	0.001	0.002	0.001	0.002	0.002	0.002
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
AR(1)	-0.040	-0.044	-0.045	-0.040	-0.045	-0.040	-0.040	-0.040
	(0.010)	(0.013)	(0.012)	(0.013)	(0.012)	(0.013)	(0.013)	(0.013)
ω	0.000	-0.157	0.001	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000
	(0.000)	(0.031)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
α_1	0.1729	0.013[A]	0.2239	0.1714	0.2146	0.0224	0.1734	0.1073
	(0.010)	(0.014)	(0.024)	(0.016)	(0.025)	(0.007)	(0.021)	(0.040)
β_1	0.826	0.973	0.863	0.828	0.866	0.911	0.827	0.832
	(0.010)	(0.005)	(0.011)	(0.017)	(0.012)	(0.009)		(0.028)
γ_1		0.378						
		(0.040)						
δ								0.963
								(0.046)
η_{11}			-0.029[A]	-0.015[A]	-0.031[A]	0.998		
			(0.043)	(0.034)	(0.044)	(0.001)		
η_{12}						0.156		
						(0.012)		
λ					0.919			
					(0.102)			
	GARCH	EGARCH	TGARCH	GJRGARCH	APARCH	CGARCH	IGARCH	FIGARCH
Eğiklik	0.997	0.993	0.992	0.996	0.992	0.997	0.997	0.997
Basıklık	3.068	2.534	2.529	3.070	2.527	3.068	3.062	3.091
Akaike	-3.981	-4.000	-3.998	-3.980	-3.998	-3.981	-3.981	-3.982
Schwarz	-3.971	-3.989	-3.988	-3.970	-3.986	-3.969	-3.973	-3.972
Ljung-Box (1)	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Ljung-Box Sq. (1)	0.54	0.31	0.22	0.52	0.18	0.64	0.54	0.76
ARCH-LM(5)	0.27	0.49	0.48	0.28	0.46	0.17	0.27	23.00
Nyblom Stb.	20.48	6.04	5.77	21.06	5.96	5.79	4.64	5.69

Sign Bias	0.90	0.80	0.92	0.92	0.92	0.67	0.90	0.79
Neg. Sign Bias	0.06	0.03	0.08	0.05	0.07	0.06	0.07	0.23
Pos. Sign Bias	0.37	0.34	0.26	0.35	0.28	0.32	0.37	0.19
Joint Effect	0.15	0.08	0.14	0.12	0.12	0.17	0.15	0.28

[A] tahmin edilen katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ifade eder. Tahmin edilen modellerin tümünde aksi belirtilmediği sürece katsayı tahminleri $\alpha = 0.01$ hata payıyla istatistiksel olarak anlamlıdır.

Ljung-Box testi bulguları artıkların tüm modellerde otokorelasyonlu olduğunu gösterirken kareli Ljung-Box testi sonuçları ise hata terimlerinin karesinin otokorelasyonsuz olduğunu yani modelin varyans yapısını iyi açıkladığını göstermektedir. EGARCH modelinde artıkların eğiklik $(S = 0.993 \gg 0)$ ve basıklıkları $(K = 2.534 \ll 3)$ değerlendirildiğinde model artıklarının sola eğik ve sivri uçlu bir dağılıma sahip olduğu, dolayısıyla normal dağılmadıkları görülmektedir. Çizelge (1)'de yer alan getiri serisinin tanıtıcı istatistikleri de göz önünde bulundurulduğunda artıkların dağılımını modellerken eğik student-t dağılımının seçilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır (artıkların normal dağıldığı varsayıldığında GARCH modellerinin artıklarının eğiklik ve basıklık ölçütleri normal dağılımdan daha fazla uzaklaşmaktadır). Öte yandan Nyblom stabilite testleri EGARCH modeli dahil tüm alternatifler katsayıların zaman içerisinde sabit kalacağını ifade eden sıfır hipotezini reddetmektedir. Dolayısıyla Bitcoin getirilerinin volatilitelerinin zaman içerisinde tekrar modellenmesi gerekecektir. İşaret sapması testleri yalnızca EGARCH ve GJRGARCH modelinde $(p \leq 0.05)$ negatif şokların büyüklüğünün volatilite üzerinde etkili olduğunu gösterdiği görülmektedir. Benzer şekilde tüm işaret ve büyüklükleri birlikte değerlendirdiğimizde (*joint effect*) tüm modellerin asimetrik etkileri doğru yakalayabildiğini $p > 0.05$ görmekteyiz. Dolayısıyla şokların volatilite üzerinde asimetrik bir etkisi olsa da bu etki değerlendirdiğimiz tüm GARCH modelleri tarafından yakalanabilmektedir.

4. SONUÇ

Çalışmada Bitcoin fiyat getirilerinin 1 Mayıs 2011 – 21 Aralık 2024 tarihleri arasındaki günlük verileri kullanılarak Bitcoin getirilerine ait volatilitenin dinamiklerini en iyi modelleyen GARCH alternatifinin seçilmesi amacıyla 8 farklı GARCH yaklaşımı karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular getiri serisinin sola basık ve aşırı dik dağılımlı olduğunu, bu nedenle artık dağılımının eğik student-t dağılımı olmasının daha uygun olacağını, getiri serisi bu şekilde modellendiğindeyse volatiliteye ait dinamikleri en iyi yakalayan GARCH alternatifinin EGARCH olduğunu göstermektedir. Tanı testleri değerlendirildiğinde getiri serisinin volatilitesi üzerinde gerçekten de negatif şokların volatiliteye olan etkisinin pozitif şoklara nazaran daha güçlü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca $\alpha + \beta < 1$ eşitsizliğinin söz konusu olması volatilitenin uzun vadeli olabileceğini ancak geçmişteki volatilite etkisinin kalıcı olmadığını dolayısıyla entegre GARCH yaklaşımlarına gerek olmadığını göstermektedir. Ancak kararlılık testleri GARCH katsayılarının kararlılığı hipotezini reddetmektedir ve bu durum uzun dönemde volatilite dinamiklerinin değişebileceğini ve bu nedenle volatilite modellemesinin zaman içerisinde güncellenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Nyblom kararlılık testine ait bu

bulgular bu çalışmada yer alan karşılaştırma sonuçlarının eski literatürden farklılaşmasının nedenlerini de açıklamaktadır.

KAYNAKÇA

Ardia, D., Bluteau, K., & Rüede, M. (2019). Regime changes in Bitcoin GARCH volatility dynamics. *Finance Research Letters*, *29*, 266-271.

Baillie, R. T., Bollerslev, T., & Mikkelsen, H. O. (1996). Fractionally integrated generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of econometrics*, *74*(1), 3-30.

Bollerslev, T. (1986) Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. Journal of econometrics, 31(3), pp.307-327.

Bouoiyour, J., & Selmi, R. (2015). Bitcoin price: Is it really that new round of volatility can be on way? (No. 65580). University Library of Munich, Germany.

Bouoiyour, J., & Selmi, R. (2016). Bitcoin: A beginning of a new phase?. Economics Bulletin, 36(3), 1430 1440.

Bouri, E., Azzi, G., & Dyhrberg, A. H. (2017). On the return-volatility relationship in the Bitcoin market around the price crash of 2013. Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal, 11 (2), 1-16.

Chen, X. (2023). Comparing various GARCH-type models in the estimation and forecasts of volatility of S&P 500 returns during Global Finance Crisis of 2008 and COVID-19 financial crisis. In SHS Web of Conferences (Vol. 169, p. 01077). EDP Sciences.

Dyhrberg, A. H. (2016a). Bitcoin, gold and the dollar–A GARCH volatility analysis. *Finance Research Letters*, *16*, 85-92.

Dyhrberg, A. H. (2016b). Hedging capabilities of bitcoin. Is it the virtual gold?. Finance Research Letters, 16, 139-144.

Engle, R. F., & Bollerslev, T. (1986). Modelling the persistence of conditional variances. *Econometric reviews*, *5*(1), 1-50.

Engle, R. F. (1999). A long-run and short-run component model of stock return volatility. *Cointigration, Causality, and forecating*, 475-497.

Estrada, J. C. S. (2017). Analyzing bitcoin price volatility. *University of California, Berkeley*.

Fung, K., Jeong, J., & Pereira, J. (2022). More to cryptos than bitcoin: A GARCH modelling of heterogeneous cryptocurrencies. *Finance research letters*, *47*, 102544.

Glaser, F., Haferhorn, M., Weber, M. C., Zimmarmann, K., & Siering, M. (2014). Bitcoin – Asset or currency? Revealing users' hidden intentions. ECIS 2014 (Tel Aviv).

Glosten, L.R., Jagannathan, R. and Runkle, D.E. (1993) On the relation between the expected value and the volatility of the nominal excess return on stocks. The journal of finance, 48(5), pp.1779-1801.

Katsiampa, P. (2017). Volatility estimation for Bitcoin: A comparison of GARCH models. *Economics letters*, *158*, 3-6.

Nelson, D.B. (1991) Conditional heteroskedasticity in asset returns: A new approach. Econometrica: Journal of the econometric society, pp.347-370.

Paule-Vianez, J., Prado-Román, C., & Gómez-Martínez, R. (2020). Economic policy uncertainty and Bitcoin. Is Bitcoin a safe-haven asset?. *European Journal of Management and Business Economics*, *29*(3), 347-363.

Stensås, A., Nygaard, M. F., Kyaw, K., & Treepongkaruna, S. (2019). Can Bitcoin be a diversifier, hedge or safe haven tool?. *Cogent Economics & Finance*, *7*(1), 1593072.

Wen, F., Tong, X., & Ren, X. (2022). Gold or Bitcoin, which is the safe haven during the COVID-19 pandemic?. *International Review of Financial Analysis*, *81*, 102121.

MENA BORSALARI VE BRENT PETROL FİYATLARI ARASINDAKİ UZUN DÖNEM İLİŞKİSİ: VAR ANALİZİNDEN KANITLAR

Dr. Öğr. Üyesi Semih KARACAN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
semih.karacan@dpu.edu.tr - 0000-0002-2854-4144

ÖZET

Bu çalışmada Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yer alan net petrol ithalatçısı ülkelerin borsa endekslerine (Bahreyn – BAX, Lübnan – BLOM, Mısır – EGX30, Fas – MASI, Ürdün – MSCI, Umman – MSCI, Tunus – Tunindex) ait ortalama getiriler ve Brent petrol fiyat değişimleri (BPD) arasındaki ilişki 01.01.2008 – 01.11.2024 dönemini kapsayan aylık veriseti ile incelenmektedir. Bu amaçla öncelikle değişkenlerdeki olası otoregresif koşullu değişen varyans etkisi (ARCH) ARCH-LM testi ile ve durağanlık ADF, PP ve KPSS testleri ile incelenmiş, daha sonra serilerin ARCH etkisi altında olmadıkları ve tüm birim kök testlerinde düzeyde durağan oldukları tespit edildiğinden vektör otoregresyon analizi (VAR) ile borsa endeks getirileri ve brent petrol fiyat değişimleri arasındaki nedensellik ve etki-tepki ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular BAX ve Tunindex getirileri ile BPD arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını; BLOM, MASI (Fas) ve BPD arasında geri besleme ilişkisi olduğunu; EGX30 getirilerinden BPD'ye doğru ve BPD'den MSCI (Ürdün ve Fas) getirilerine doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. Etki – Tepki analizleri ise özellikle BPD üzerindeki şokların borsa endekslerinin getirileri üzerinde 1 – 3 dönem arasında değişen etkileri olduğunu, ancak bazı endekslere ait getiri serilerindeki şokların da BPD üzerinde genellikle 1 ila 2 dönem arası bozucu etkiye yol açtığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: MENA, Borsa Endeksleri, Brent Petrol Fiyatları, Vektör Otoregresyon Analizi, Etki-Tepki Analizi

1. GİRİŞ

Petrol fiyatları ekonomik büyüme, altyapı yatırımları, döviz kurları ve enflasyon gibi iktisadi göstergeler ve imalat, sanayii ve hizmet sektörlerindeki aktivite üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere sahiptir (Hamilton, 2003; Wang ve Chueh, 2013; Heikal vd., 2022). Öte yandan future piyasalarında bir finansal bir varlık olarak sıklıkla işlem gören ham petrol ürünleri alternatif bir finansal yatırım aracı olarak diğer finans piyasalarıyla da süreğen bir ilişki içerisindedir. Petrol fiyatları ile altın fiyatları (Sarı vd., 2007), menkul kıymet borsaları (Ajmi vd., 2014; Raza vd., 2016), döviz kurları (Kilian ve Zhou, 2022), kriptopara piyasaları (Zhang vd., 2024) arasında süregelen bir etkileşim mevcuttur. Dolayısıyla petrol fiyatlarının küresel ekonomi üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerinde de petrol fiyatları, özellikle de Brent petrol fiyatları iktisadi göstergeler ve finansal piyasalar üzerinde benzer etkilere sahiptir (Mhadhbi ve Guelbi, 2024). Ancak bu ülkelerin bir kısmını net petrol ihracatçısı ve OPEC üyesi olması, diğer kısmının ise net petrol ithalatçısı olmasına rağmen petrol ihracatçısı bu ülkeler ile yakından bağlantılı olması nedeniyle bu petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve finansal piyasalar arasında farklı dinamikler söz konusu olabilir. Bu bağlamda bahsi geçen dinamiklerin kısa ve uzun dönem etkilerinin incelenmesi oldukça önemlidir.

İktisadi göstergeler ve petrol fiyatları arasındaki ilişki genellikle uzun dönemli ilişkiler veya bu göstergelerde veya petrol fiyatlarında meydana gelen şokların kısa vadeli etkileri üzerinden değerlendirilirken finansal varlıkların etkileşimi ise bu varlıkların dalgalanmalara açık yapılarından dolayı volatilite modelleri ile incelenmektedir. Ayrıca finansal varlıklara dair verilerin daha yüksek frekanslarla kaydedilmeleri de böyle araştırmaları mümkün kılmaktadır. Bu nedenle petrol fiyatları ve menkul kıymet borsaları arasındaki ilişkiler de genellikle volatilite aktarımı üzerinden değerlendirilmiş (Jones ve Kaul, 1996; Chen, 2010) ve petrol fiyatlarının getirilerindeki dalgalanmaların borsa getirilerinin dalgalanmalarını nasıl etkilediği genellikle genelleştirilmiş otoregresif koşullu varyans modelleriyle (GARCH) incelenmiştir (Escribano vd., 2023). Ancak bu modellerin kullanılabilmesi için ilgilenilen finansal varlık serilerinin ARCH etkisi altında veya başka bir değişle değişen varyanslı olması gerekmektedir. Serilerin sabit varyansla dağıldığı durumlarda ise Vektör Otoregresyon Analizi (VAR), nedensellik testi, eş bütünleşme testi gibi yöntemler tercih edilmektedir (diğerlerinin yanı sıra bkz. Basher vd. 2012; Kilian ve Zhou, 2022).

Bu çalışmada bahsi geçen hususlar göz önünde tutularak MENA'da yer alan ve net petrol ithalatçısı olan Bahreyn, Lübnan, Mısır, Fas, Ürdün, Umman ve Tunus'un menkul kıymet borsalarına ait getirilerle Brent petrol fiyat getirileri arasındaki uzun dönem ilişki VAR ve nedensellik analizleriyle incelenmekte, Brent petrol ve borsa getirilerinde meydana gelen şokların karşılıklı etkileri ise etki – tepki analizi ile değerlendirilmektedir. Elde edilen sonuçlar Brent Bahreyn ve Tunus hariç çalışmada yer alan tüm ülkelerde getiri serileri arasında uzun dönemli nedensellik ilişkileri olduğunu ve bu serilerde meydana gelen şokların birbirlerini 1-3 dönem arasında etkilediklerini göstermektedir.

Çalışma şu şekilde devam edecektir. İkinci kısımda veri seti ve metodoloji tanıtılacak, üçüncü bölümde ekonometrik test ve tahminlere dair bulgular sunulacak, dördünce bölümde ise bulgular değerlendirilerek politika önerileri tartışılacaktır.

2. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Çalışmamızda net petrol ithalatçısı MENA ülkeleri olan Bahreyn, Lübnan, Mısır, Fas, Ürdün, Umman ve Tunus'un menkul kıymet borsaları olan BAX, BLOM, EGX30, MASI, MSCI (Ürdün), MSCI (Umman) ve TUNINDEX ile Brent petrol fiyatlarının getirileri arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı 01.01.2008 – 01.11.2024 tarihleri arasındaki aylık veri seti yardımıyla değerlendirilmektedir. Getiri serileri Borsa ve Brent petrol future piyasalarının kapanış fiyatlarının doğal logaritmalarının bir dönem öncesine oranlanması şekliyle oluşturulmuştur.

Uzun dönem ilişkisinin incelenebilmesi için öncelikle serilerdeki ARCH etkisi Engle (1982) tarafından önerilen ARCH – LM testi ile incelenmiştir. Bu testte serilerin değişen varyansa sahip olup olmadığı denklem (1)'deki model yardımıyla test edilir.

$$\hat{e}_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \hat{e}_{t-1}^2 + \cdots + \alpha_k \hat{e}_{t_k}^2 + v_t \quad (1)$$

Burada $\hat{e}_t$ test edilen getiri serisi, α_0 sabit katsayı, α_k $k = 1, \dots, t-1$ olmak üzere eğim katsayıları, $\hat{e}_{t-k}$ getiri serisinin gecikmeli değerleri ve v_t ise artıklardır. Denklem (1)'deki model en küçük kareler tahmincileri ile tahmin edildikten sonra R^2 katsayısı hesaplanır ve T gözlem sayısı olmak üzere $LM = T * R^2$ şeklindeki LM test istatistiği hesaplanır. Bu test istatistiği χ^2 dağılımıyla H_0: Seri sabit varyanslıdır şeklinde hipotez vasıtasıyla kıyaslanır ve serinin sabit varyanslı olup olmadığına karar verilir.

ARCH testinin ardından serilerin birim kök özellikleri Dickey ve Fuller (1979), Phillips ve Perron (1988) ve Kwiatkowski vd. (1992) tarafından önerilen ADF, PP ve KPSS testleri ile kıyaslanmıştır. Bu testler denklem (2), (3) ve (4)'teki gibi gerçekleştirilebilir.

$$\Delta y_t = \alpha + \beta T + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} \phi_i \Delta y_{t-i} + \epsilon_t \quad (2)$$

Burada y_t getiri serisi, Δy_t getiri serisinin ilk farkı, y_{t-1} getiri serisinin ilk gecikmesi, α sabit katsayı, T doğrusal trend olmak üzere β trend katsayısı, $\gamma = \rho - 1$ test istatistiğinin hesaplandığı ilgilenilen katsayı, ϕ_i ise ADF düzeltmesi katsayılarıyken ϵ_t ise model artıklarıdır. PP testi benzer şekilde denklem (3)'teki model yardımıyla yapılabilir.

$$\Delta y_t = \alpha\beta T + \gamma y_{t-1} + \epsilon_t \quad (3)$$

PP testi genişletilmemiş DF modelini baz almaktadır. Ancak test istatistiğini hesaplarken ϵ_t'deki olası otokorelasyon ve değişen varyansı göz önünde bulunduran Newey-West algoritmasını kullanır. Bu nedenle ADF testine alternatif olarak değerlendirilir.

KPSS testi ise temelde bir serinin trend durağan olup olmadığını inceler. Bu amaçla denklem (4)'teki model tahmin edilir.

$$y_t = \beta T + \mu_t + \epsilon_t \quad (4)$$

Burada μ_t rassal yürüyüş değişkenidir. KPSS testinde sıfır hipotezi serinin trend durağan olduğunu belirtir ve bu bakımdan sıfır hipotezi serinin birim köklü olduğunu öne süren ADF ve PP testleriyle birlikte sıklıkla birbirlerini tamamlayan testler olarak kullanılırlar.

Birim kök testlerinden sonra çalışmaya Vektör Otoregresyon (VAR) modellemesiyle devam edilmiştir. VAR modeli denklem (5)'teki gibi kurulabilir (Lütkepohl, 2005).

$$Y_t = \mathrm{B}_0 + \sum_{i=1}^{k} A_i Y_{t-k} + \epsilon_t \quad (5)$$

Burada p VAR sistemindeki değişken sayısı, Y_t $p \times 1$ boyutlu getiri vektörü, B_0 sabit terimleri içeren $p \times 1$ boyutlu vektör, A_i $p \times p$ boyutlu katsayı matrisi, $k = 1, \dots, t - i$ olmak üzere gecikme uzunluğu ve ϵ_t ise model artıklarıdır ve bağımsız ve özdeş olarak sıfır ortalamayla sabit varyanslı dağıldıkları varsayılır. VAR modeli dahil edilen serilerin durağan olduklarını ve modeldeki gecikme uzunluklarının doğru belirlendiğini varsaymaktadır. Çalışmada en iyi VAR modelinin trendsiz ve sabit katsayısız iki gecikmeli model olduğu Akaike (AIC) ve Schwarz (BIC) bilgi kriterleri yardımıyla tespit edilmiştir. Daha sonra tahmin edilen VAR katsayı vektörleri yardımıyla Granger nedensellik testi (Granger, 1969) ve etki-tepki analizi gerçekleştirilmiştir (Sims, 1980). Bahsi geçen test ve analizlere ait bulgular üçüncü bölümde sunulmuştur.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümde brent petrol getirileri ile net petrol ithalatçısı olan 7 MENA ülkesinin borsa endeksleri arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmektedir. Yüksek frekanslı verisetlerinde serilerin koşullu varyanslarının sabit olmayabileceğini, yani serilerde volatilite olabileceği göz önünde bulundurularak ilk önce ARCH LM testiyle serilerin ARCH etkisi altında olup olmadıkları tespit edilmiştir. Çizelge (1)'de yer alan bulgulara göre hiçbir seri ARCH etkisi altında değildir.

Çizelge 1. ARCH LM testi bulguları

Değişkenler	Test İstatistiği	Sonuç
BAX (Bahreyn)	0.245	ARCH etkisi yoktur
BLOM (Lübnan)	0.702	ARCH etkisi yoktur
EGX30 (Mısır)	0.997	ARCH etkisi yoktur
MASI (Fas)	0.354	ARCH etkisi yoktur
MSCI (Ürdün)	0.336	ARCH etkisi yoktur
MSCI (Umman)	2.21	ARCH etkisi yoktur
TUNINDEX (Tunus)	2.215	ARCH etkisi yoktur

VAR modellemesinin yapılabilmesi için ARCH LM testinden sonra ilk olarak birim kök testleri yardımıyla serilerin durağanlıkları incelenmiştir. ADF ve PP testleri sıfır hipotezi

altında serilerin durağan olmadığını öne sürersek KPSS testi ise sıfır hipotezi altında serilerin durağan olduğunu öne sürmektedir. Üç birim kök testinin bulguları bir arada değerlendirildiğinde yalnızca BAX endeksinde KPSS testi bulgularına göre düzeyde durağanlık olmadığı görülmektedir. Öte yandan ADF ve PP testlerine göre BAX serisi de durağan olduğundan çalışmada yer alan değişkenlerin tamamının düzeyde durağan olduğu söylenebilir. Birim kök testlerine ait bulgular çizelge (2)'de yer almaktadır.

Çizelge 2. Birim kök testi bulguları

Değişkenler	ADF	PP	KPSS
BAX (Bahreyn)	-9.17***	-9.15***	0.58**
BLOM (Lübnan)	-11.18***	-11.166***	0.31
Brent Petrol Getirileri	-11.12***	-10.83***	0.054
EGX30 (Mısır)	-12.20***	-12.30***	0.192
MASI (Fas)	-13.83***	-13.83***	0.136
MSCI (Ürdün)	-13.02***	-13.01***	0.199
MSCI (Umman)	-12.80***	-12.87***	0.248
TUNINDEX (Tunus)	-12.46***	-12.50***	0.118
Test istatistikleri raporlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.			

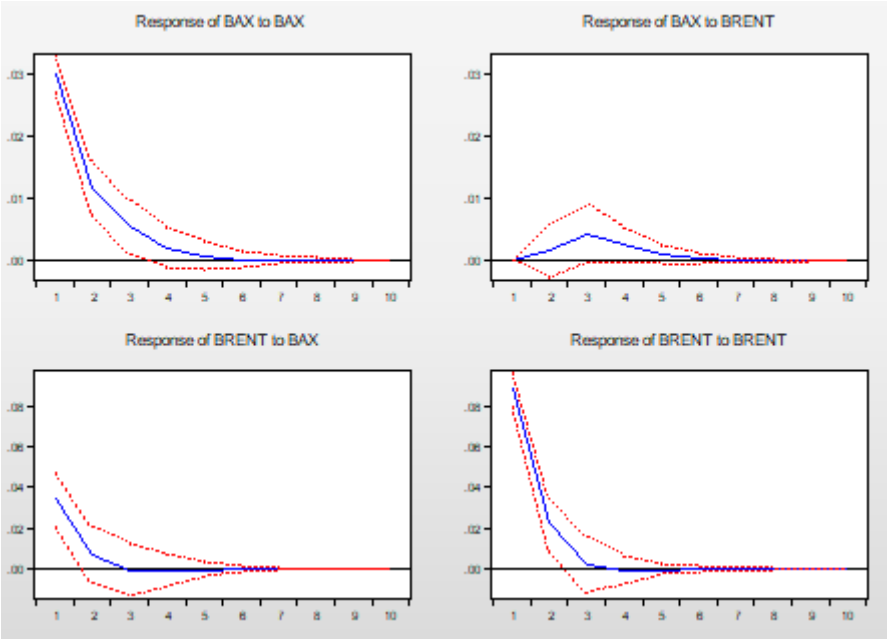
Serilerin düzeyde durağan oldukları tespit edildikten sonra uzun dönemli nedensellik ilişkileri Granger nedensellik testiyle çizelge (3)'teki gibi test edilmiştir. Bulgular EGX30'dan Brent petrol getirilerine tek yönlü; BLOM ve MASI ile Brent petrol getirileri arasında çift yönlü (geribesleme); ve son olarak Brent petrol getirilerinden MSCI (Ürdün) ve MSCI (Umman) endekslerine tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. BAX ve TUNINDEX endeksleri ile Brent petrol getirileri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Çizelge 3. Nedensellik testi bulguları

Endeksler	$Endeks \rightarrow Brent$	$Brent \rightarrow Endeks$
BAX (Bahreyn)	0.140	0.968
BLOM (Lübnan)	0.005	0.069
EGX30 (Mısır)	0.001	0.661
MASI (Fas)	0.041	0.025
MSCI (Ürdün)	0.575	0.001
MSCI (Umman)	0.294	0.019
TUNINDEX (Tunus)	0.808	0.759
Olasılık (p) değerleri raporlanmıştır.		

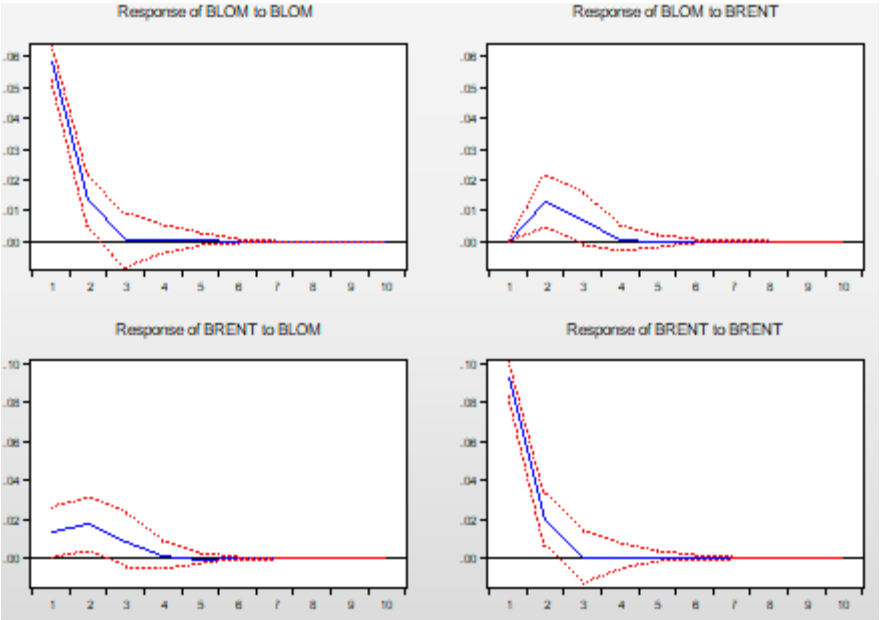
Görsel (1) – (7) arasında net petrol ithalatçısı Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile Brent petrol getirileri arasındaki etki – tepki ilişkisi test edilmiştir. Görsel (1) incelendiğinde BAX'ta meydana gelen bir standart sapmalık şokun BAX üzerinde 3 dönem etkili olduğu ancak Brent petrol üzerinde yalnızca bir dönem etkili olduğu görülmektedir. Brent petrol getirilerinde

meydana gelen şokun kendisine etkisi bir dönem sonra ortadan kalkarken BAX getirileri üzerinde herhangi anlamlı bir etkisi yoktur.

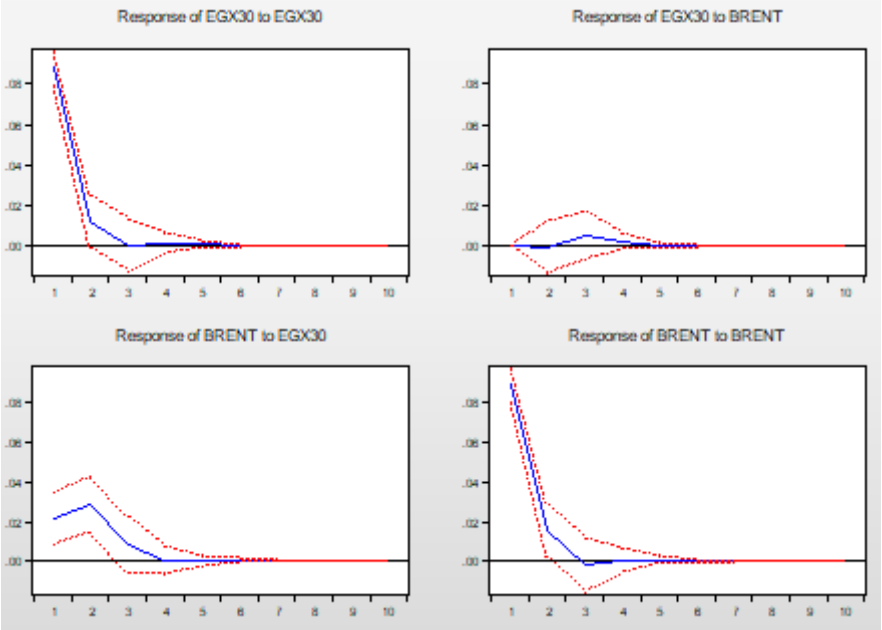

Görsel 1. BAX ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

Görsel (2)'de BLOM ve Brent petrol getirileri arasındaki etki – tepki ilişkisi görülmektedir. BLOM'da meydana gelen bir standart sapmalık şokun BLOM üzerindeki etkisi iki dönem sürerken, Brent petrol üzerindeki etkisi iki dönemde ortadan kalkmaktadır. Brent petrol getirilerinin BLOM ve kendisi üzerindeki etkisi ise üç dönem içerisinde sönümlenmektedir.

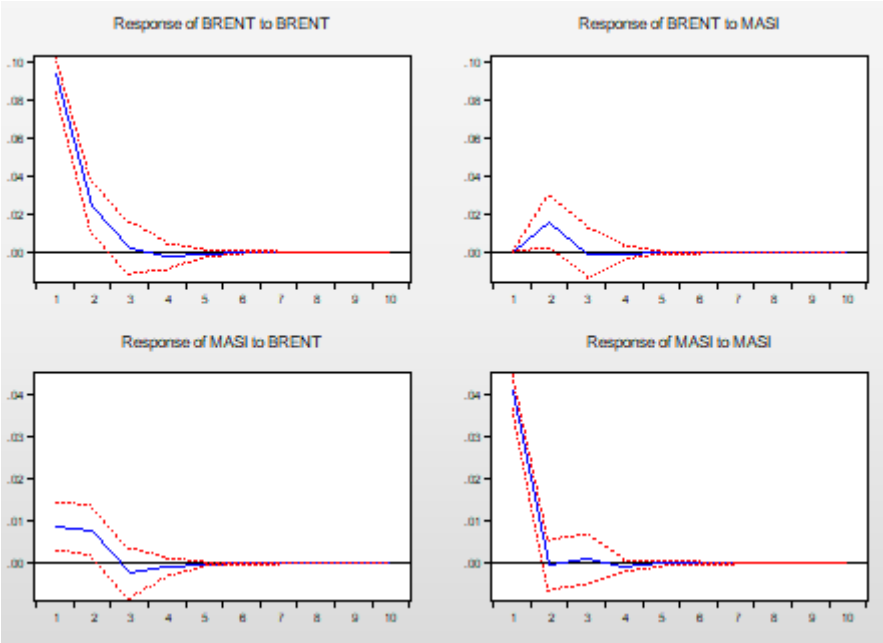

Görsel 2. BLOM ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

EGX30'da meydana gelen bir standart sapmalık şokun EGX30'daki etkisi bir dönemde ortadan kalkmaktadır. Ancak EGX30'da meydana gelen şokların Brent petrol getirileri üzerinde herhangi iki dönemlik etkisi vardır. Brent petrol getirilerinde meydana gelen şokların kendisi üzerindeki etkisi iki dönem sonunda sönümlenirken EGX Brent petrol getirilerindeki şoklardan etkilenmemektedir.

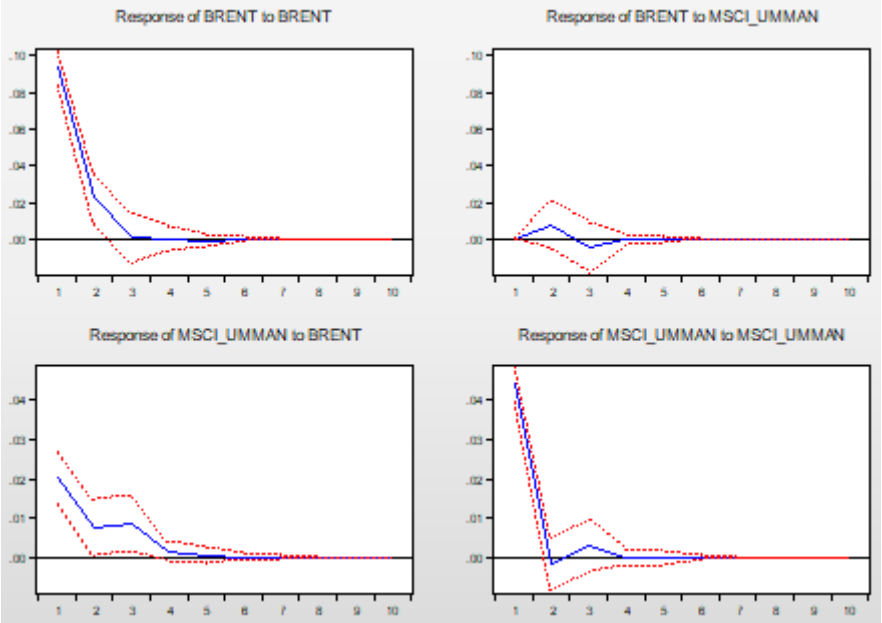

Görsel 3. EGX30 ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

MASI'de meydana gelen bir standart sapmalık şokun kendisindeki ve Brent petrol getirilerindeki etkisi iki dönemde sönümlenmektedir. Brent petrol getirilerindeki şokun etkisi de benzer şekilde iki dönemde sönümlenmektedir.

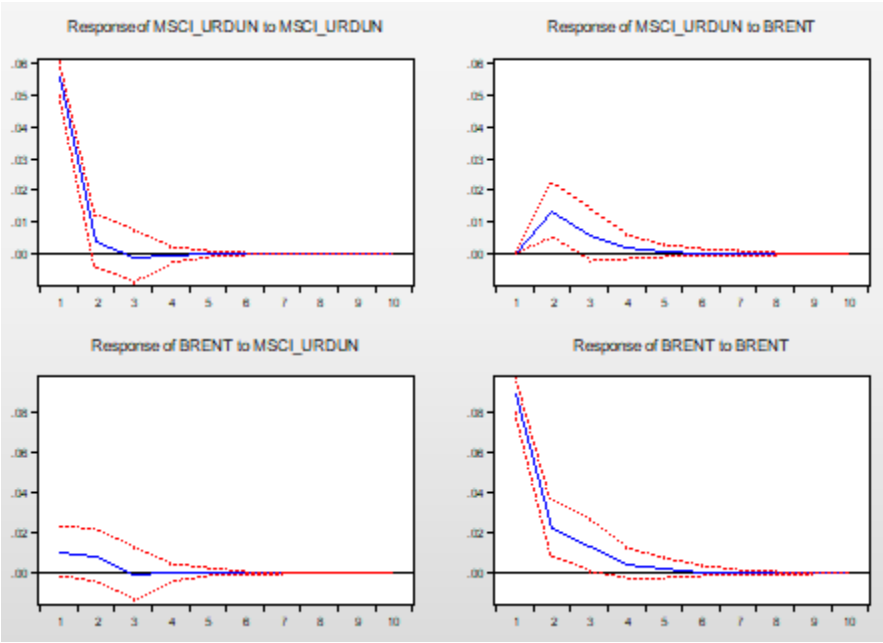

Görsel 4. MASI ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

Brent petrol getirilerinde meydana gelen bir standart sapmalık şokun MSCI (Umman) üzerindeki etkisi üç dönemde sönümlenmekte ve bu endekste meydana gelen şokun etkisi diğer endekslere kıyasla daha yavaş azalmaktadır. Endekste meydana gelen şokun kendi üzerindeki etkisi de iki dönemde sönümlenmektedir. MSCI (Umman) getirilerinde meydana gelen şokların Brent petrol getirileri üzerinde etkisi yoktur.

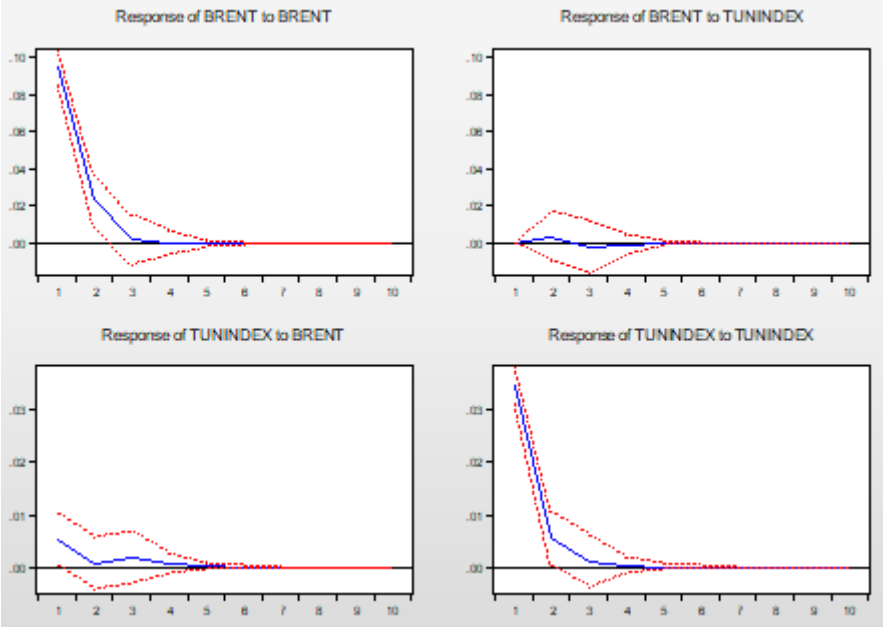

Görsel 5. MSCI (Umman) ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

MSCI (Ürdün) ile Brent petrol getirileri arasındaki etki – tepki ilişkisi incelendiğinde Brent petrol getirilerinde meydana gelen bir standart sapmalık şokun MSCI (Ürdün) getirilerini arttıran etkisi neredeyse üç dönemde sönümlenmektedir. Öte yandan MSCI (Ürdün) getirilerinde meydana gelen şokların Brent petrol getirileri üzerinde herhangi bir etkisi görülmemektedir.

Görsel 6. MSCI (Ürdün) ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

Son olarak TUNINDEX ve Brent petrol getirileri arasındaki etki – tepki ilişkisi görsel (7)'deki gibidir. TUNINDEX'te meydana gelen bir standart sapmalık şokun kendi üzerindeki etkisi iki dönemde sönümlenirken bu şoklar Brent petrol getirilerine etki etmemektedir. Benzer şekilde Brent petrol getirilerinde meydana gelen şoklar da TUNINDEX'e etki etmemektedir.

Görsel 7. TUNINDEX ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

4. SONUÇ

Petrol getirileri ve borsa endeksleri arasındaki ilişkiden yalnızca menkul kıymetlerin yönetimi yoluyla değil borsalara kote olan şirketlerin karlılıklarının ve üretim kapasitelerinin petrol getirilerinden etkilenmesi nedeniyle de söz edilebilir. Öte yandan MENA ülkelerinin bir kısmı petrol ihracatçısıyken bir kısmı da net petrol ithalatçısıdır ve çalışmamıza konu olan net petrol ithalatçısı MENA ülkelerinde petrol getirileri ve borsa endeksleri arasındaki ilişki farklı şekillerde de ortaya çıkabilir. Bu ülkelerin net petrol ihracatçısı olan komşuları ve bölgesel ticari partnerleri yoluyla petrol endüstriyle ilişkileri farklı coğrafyalardaki gelişmekte olan ülkelerin ilişkilerine kıyasla oldukça farklıdır. Bu bağlamda çalışmamıza konu olan MENA üyesi ülkelerde petrolle ilintili endüstrilerde faaliyet gösteren ve borsaya kote olan şirketlerin davranışları da petrol getirilerini etkileyebilir. Yine bu ülkelerde meydana gelen ekonomik veya siyasi şokların borsalar üzerindeki etkisi dolaylı olarak petrol getirilerinde dalgalanmalara yol açabilir. Bu amaçla çalışmamızda net petrol ithalatçısı olan MENA üyesi ülkelerin borsa endeksleriyle Brent petrol getirileri arasındaki uzun dönem ilişkisi incelenmektedir. 01.01.2008 – 01.11.2024 dönemini kapsayan aylık veri setiyle yapılan analiz sonucunda seriler aylık olarak ele alındığında tüm serilerin varyanslarının sabit olduğu, ARCH etkisi görülmediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla otoregresif davranış göstermesi beklenen bu serilerin birbirleriyle ilişkileri VAR modellemesi yardımıyla tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular BAX ve TUNINDEX ile Brent petrol getirileri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını göstermektedir. Öte yandan Brent petrol getirilerinde meydana gelen şokların etkisi BAX

üzerinde iki dönem boyunca devam etmekte ve endeksi aşağı çekmektedir. BLOM ve MASI ile Brent petrol getirileri arasında ise bir geri besleme ilişkisi söz konusudur. Bu borsalarda gerçekleşen şoklar Brent petrol getirilerini, Brent petrol getirilerinde gerçekleşen şoklarsa borsa getirilerini kısa vadeli olarak arttırmaktadır, ancak bu etki iki dönem içerisinde sönümlenmektedir. EGX30'dan Brent petrol getirilerine tek yönlü bir nedensellik mevcuttur. EGX30'da meydana gelen şoklar Brent petrol getirilerini arttırıcı etkiye sahiptir, bu etki üç dönemde sönümlenmektedir. Son olarak Brent petrol getirilerinden Ürdün ve Umman borsalarına (MSCI) doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Brent petrol getirilerindeki şoklar Umman'da üç dönem, Ürdün'de ise iki dönem boyunca borsa getirilerinde dalgalanmalara yol açmaktadır. Elde edilen bulgular çerçevesinde çalışmada yer verilen yedi ülkeden altı tanesinde borsa getirileri ile petrol getirileri arasında nedensellik ilişkisi olduğu, bu ülkelerden Lübnan, Fas, Ürdün ve Umman'da Brent petrol getirilerinin borsa endekslerini etkiliyor olması nedeniyle portföy yöneticilerinin, borsaya kote şirketlerin ve diğer borsa yatırımcılarının Brent petrol getirilerini da risk değerlemesi (value-at-risk) hesaplamalarında göz önünde bulundurması, politika yapıcıların ve araştırmacıların ise petrol getirilerinin borsa üzerinde neden dalgalanma yarattığını daha iyi inceleyerek petrol getirilerinde meydana gelecek olası şokların borsaya geçişkenliğini azaltması önemlidir. Öte yandan Lübnan, Mısır ve Fas borsa getirilerindeki dalgalanmalar Brent petrol getirilerinin nedeni olduğundan future piyasalarında Brent petrol yatırımı yapan tüzel ve gerçek şahısların portföy analizlerinde risk değerlemesi yaparken bu borsalardaki hareketlilikleri de göz önünde bulundurması oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Ajmi, A. N., El-Montasser, G., Hammoudeh, S., & Nguyen, D. K. (2014). Oil prices and MENA stock markets: New evidence from nonlinear and asymmetric causalities during and after the crisis period. *Applied Economics*, *46*(18), 2167-2177.

Basher, S. A., Haug, A. A., & Sadorsky, P. (2012). Oil prices, exchange rates and emerging stock markets. *Energy economics*, *34*(1), 227-240.

Caldara, D., Cavallo, M., & Iacoviello, M. (2019). Oil price elasticities and oil price fluctuations. *Journal of Monetary Economics*, *103*, 1-20.

Chen, S. S. (2010). Do higher oil prices push the stock market into bear territory?. *Energy Economics*, *32*(2), 490-495.Hamilton, J. D. (2003). What is an oil shock?. *Journal of econometrics*, *113*(2), 363-398.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, *74*(366a), 427-431.

Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 987-1007.

Escribano, A., Koczar, M. W., Jareño, F., & Esparcia, C. (2023). Shock transmission between crude oil prices and stock markets. *Resources Policy*, *83*, 103754.

Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 424-438.

Heikal, M., Saragih, M. M. S., Ilham, R. N., Khaddafi, M., & Rusydi, R. (2022). Effect of world oil prices on cryptocurrency return. *Journal of Accounting Research, Utility Finance and Digital Assets*, *1*(1), 61-68.

Jones, C. M., & Kaul, G. (1996). Oil and the stock markets. *The journal of Finance*, *51*(2), 463-491.

Kilian, L., & Zhou, X. (2022). Oil prices, exchange rates and interest rates. *Journal of International Money and Finance*, *126*, 102679.

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of econometrics*, *54*(1-3), 159-178.

Lütkepohl, H. (2013). *Introduction to multiple time series analysis*. Springer Science & Business Media.

Mhadhbi, K., & Guelbi, I. (2024). Oil Price Volatility and MENA Stock Markets: A Comparative Analysis of Oil Exporters and Importers. *Engineering Proceedings*, *68*(1), 63.

Phillips, P. C. B. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*.

Raza, N., Shahzad, S. J. H., Tiwari, A. K., & Shahbaz, M. (2016). Asymmetric impact of gold, oil prices and their volatilities on stock prices of emerging markets. *Resources Policy*, *49*, 290-301.

Sarı, R., Shawkat, H., & Bradley T, E. (2007). Dynamic relationships between oil and metal commodity futures prices. Geopolitics of Energy, *29(7), 2-13*.

Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1-48.

Wang, Y. S., & Chueh, Y. L. (2013). Dynamic transmission effects between the interest rate, the US dollar, and gold and crude oil prices. *Economic Modelling*, *30*, 792-798.

Zhang, J., Zhao, J., & Lee, C. C. (2024). Asymmetric dynamics between cryptocurrency uncertainty and the oil and gold markets: evidence from Granger causality in quantiles. *Applied Economics*, 1-14.

THE IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON INCOME INEQUALITY IN TURKIYE

Dr. Maya MOALLA
Independent researcher,
mayamoalla@hotmail.com - ORCID ID:0000-0003-4076-2790
Assoc. Prof. Dr. Erdal ALANCIOĞLU
Harran university Bozova MYO,
ealancioglu@harran.edu.tr -ORCID ID:0000-0002-5008-4957
Assoc. Prof. Dr. Seyit Ali MIÇOOĞULLARI
Kilis 7 Aralık University, Department of Foreign Trade,
s.alimicoogullari@kilis.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-9266-1559

Abstract

This study investigates the relationship between foreign direct investment (FDI) and income inequality during the period spanning from 1991 to 2023 and draws from theoretical perspectives such as modernization theory, dependency theory, and North-South models, which provide contrasting views on the impact of FDI. Modernization theory suggests that FDI reduces inequality over time through the Kuznets effect, wherein inequality rises initially but declines as development progresses facilitating the diffusion of capital, knowledge, and markets, spurring economic growth. Dependency theory, conversely, argues that FDI contributes to creating a dual economy with a small advanced sector and a large backward sector, exacerbating inequality by fostering foreign control, skill-biased technologies, and unemployment among unskilled workers. North-South models highlight that cost-oriented FDI inflows amplify inequality in host nations by raising the skill premium in rich and poor countries. The GINI index has been utilized as a proxy for income inequality. Phillips-Perron (PP) and Augmented Dickey-Fuller (ADF) analyses reveal that GINI, GDP, and FDI are non-stationary at their levels but achieve stationarity at first differences. Furthermore, the Hatemi-J (2008) cointegration test, accounting for two structural breaks, confirms a significant long-term relationship between the variables at the 5% level based on the ADF and Zt statistics, though the Za statistic does not confirm this finding, with structural breaks are observed at approximately 57.6% and 75.8% of the sample period. Moreover, Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) analysis indicates that FDI negatively influences the GINI index (its

coefficient is -0.0042), suggesting a reduction in income inequality at the 10% significance level, with an adjusted R-squared of 0.749, affirming the robustness of the long-term relationship. For policymakers, attracting targeted FDI that fosters inclusive economic growth, particularly in sectors that promote technology transfer and skill development is recommended.

Keywords: foreign direct investment, income inequality**.**

1. INTRODUCTION

Foreign direct investment (FDI) is a significant determinant of economic growth, contributing not only to growth but also impacting income by fostering economic development and influencing the employment and wage structure in developing countries. There are several hypotheses regarding the outcomes of foreign direct investments, including the "modernization," "dependency," and "North-South FDI model.", offering significantly different predictions about foreign direct investment's impact on host economies while highlighting the role of foreign capital in the development process. Based on economic liberalism and adopting an ethnocentric perspective, the modernization theory argues that developing economies tend to benefit from economic linkages with developed economies, suggesting that the transition from underdevelopment to development can be achieved by following the modern Western model. The modernization theory put forward that economic development follows universal stages as endorsed by Rostow. Developing countries inexorably follow an evolutionary process typified by a transformation from agriculture to industry, rural to urban settings, and traditional to modern values and institutions, gaining through this evolution access to export markets, scarce capital, and necessary technologies via foreign trade, investments, and aid. Accordingly, even with low per capita income levels, developing countries can accelerate their development and break free from the vicious cycle of poverty initiated by (Lacher and Nepal, 2010). Rostow (1960) postulates that the different stages of a host country's development processes will have varying impacts on income inequality, as per modernization theory, while FDI inflows may initially increase income inequality in the early stages of development, this effect diminishes as an optimal development stage is reached (Nguyen, 2023). In contradiction to modernization theory, dependency theory challenges the detrimental distributive impacts of foreign direct investment, addressing the issue of inequality from the perspective of the global economy and historical context, and claiming that what affects income inequality is not economic output or wealth per se but rather the social control and organization of production (Chase-Dunn, 1975).

From another point of view, the North-South FDI model introduced by Feenstra and Hanson (1997) argues that FDI inflows into developing economies can lead to greater income inequality due to directed comparative advantages. The wage gap between unskilled and skilled labor in the host developing Southern economies increases when FDI inflows from developed Northern economies are skill-biased. This study aims to examine the relationship between foreign direct investment (FDI) and income inequality in Turkiye during the period from 1991 to 2023, the Hatemi-J (2008) cointegration test. This study comprises four sections including a summary of the relevant literature; econometric methods, models, and variables; the empirical application, and the findings.

2. LITERATURE

Since the relationship between FDI and income inequality is complex and influenced by several factors, it is evident that the current literature has not reached a definitive conclusion regarding FDI inflows' impact on income inequality. Upon evaluating the literature, empirical studies offer mixed evidence on FDI's effect on income inequality. Studies can be categorized into three main groups: those reporting a positive effect, those reporting a negative impact, and those suggesting a nonlinear effect.

2.1. FDI Widens Income Inequality

FDI inflows facilitate the increase of income inequality due to rising wages for skilled workers in sectors receiving FDI, as well as widening wage disparities between domestic and foreign firms (Aitken et al., 1996). Feenstra and Hanson (1997) claim that the growing income inequality in Mexico during the period spanning from 1975 to 1988 is linked to foreign capital inflows due to the increased demand for skilled labor in FDI-driven sectors led to a higher share of wages for skilled workers. Utilizing data from 1980-2009 for Latin American countries, Suanes (2016) examined the relationship between FDI and income inequality employing fixed effects estimation, GMM, and TSLS (two-stage least squares) econometric techniques, revealing a positive relationship between FDI and income inequality. During the 1998-2007 period, Üzar (2018) investigated the relationship between FDI and income inequality for 36 countries employing panel regression methods, indicating that FDI contributes to increased income inequality. Using the ARDL bounds testing approach, Bayraktar et al. (2019) explored the relationship between FDI and income inequality in Turkiye during the period 1974-2015, demonstrating that FDI inflows increase income inequality in the long term. Employing data from 1970 to 2015, Bozkurt et al. (2020) analyzed the impact of FDI inflows on income

distribution inequality in Turkiye employing ARDL and revealed that in the long term, FDI inflows and inflation exacerbate income inequality.

2.2. FDI Reduces Income Inequality

Studies that support this point of view claim that FDI inflows can narrow income disparities for the reason that workers' marginal productivity in the host country increases with capital inflows Mundell (1957). Moreover, FDI inflows can also reduce income inequality by improving the wages of low-skilled workers, alleviating poverty arising from the economic growth stimulated by FDI, or reducing negotiated wages (Farhan et al., 2014). The negative relationship between FDI and income distribution is evident in the existing literature. Utilizing data from 1970 to 2010, Doğan et al. (2013) analyzed the relationship between FDI and income inequality in Iran, revealing a negative relationship between FDI and income inequality. Using panel data from 153 developed and developing countries during the period spanning from 1995 to 2010, Mugeni (2015) examined the relationship between FDI inflows and income inequality concerning countries' levels of democracy, demonstrating that FDI, together with the level of democracy, reduces income inequality. Trinh (2016) pooled OLS and fixed effects models to investigate the nexus between FDI and income inequality in Vietnam's 12 provinces utilizing panel data from 2002-2012, indicating that increases in FDI reduce income inequality. Between 1970 and 2008, Karabıyık and Dilber (2016) applied CCE and OLS estimators to investigate the relationship between foreign direct investment and income inequality for 50 underdeveloped and developing countries, suggesting that while foreign direct investment helps improve income distribution inequality, the national income increase driven by economic growth was not distributed fairly.

2.3. Nonlinear Effects of FDI on Income Inequality

A nonlinear nexus between income inequality and FDI inflows has been referenced in the existing studies. Cho and Ramirez (2016) reveal that FDI increases income inequality by raising skill premiums in the short term; however, once new technologies and management knowledge are adopted across the economy, it reduces income inequality in seven Southeast Asian countries between 1990 and 2013 in the long term. In their study for the period spanning from 1999 to 2007, Chen et al. (2017) argue that the impact of FDI inflows on wage inequality in China followed an inverted U-shape. Primarily, the wage gap between foreign and domestic firms is large because labor moves from low-wage domestic firms to higher-wage foreign firms (labor transfer impact); however, this gap later narrows as domestic firms improve productivity

through technology transfer and labor mobility from foreign firms (technology spillover impact). In their review of 543 primary studies, Huang et al. (2020) found that 321 studies indicated either a negative or insignificant impact of FDI on income inequality, while the remaining 222 studies reported a positive impact.

3. DATA, METHODOLOGY, AND EMPIRICAL APPLICATION

This study investigates the relationship between income inequality and foreign direct investment (FDI) in Turkiye during the period spanning from 1991 to 2023. Three variables from the database were utilized: the GINI coefficient as a proxy for income inequality, the GDP, and FDI. The GDP and FDI variables were utilized in their logarithmic forms. The Phillips-Perron (PP) test and the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root tests were utilized to check whether the variables (GINI, GDP, and FDI) are stationary or contain a unit root. Table (1) presents the results of these tests.

Table (1): Unit root tests' reveals

	PP				ADF			
	At Level		**At First Difference**		**At Level**		**At First Difference**	
Variables	t-Statistic	***Prob.***	t-Statistic	***Prob.***	t-Statistic	***Prob.***	t-Statistic	***Prob.***
GINI	-1.1317	***0.6909***	-3.5174	***0.0142****	-1.3816	***0.5783***	-3.5174	***0.0142****
lnGDP	-0.9821	***0.7476***	-5.7072	***0.0000*****	-0.9998	***0.7413***	-5.7072	***0.0000*****
lnFDI	-1.1742	***0.6732***	-5.7565	***0.0000*****	-1.2265	***0.6505***	-5.6965	***0.0000*****

In both tests, all employed variables have p-values above 0.05 indicating they are non-stationary at level. Moreover, the results reveal that all variables (d(GINI), d(GDP), and d(FDI)) become stationary at first difference, with p-values less than 0.05, indicating they are now stationary. Since the variables are stationary at their first level, Hatemi-J (2008) cointegration test, which accounts for two unknown structural breaks in the data, is applied to investigate the long-run relationship between the utilized variables. Table (2) shows the results of the cointegration test.

Table (2): Cointegration test's reveals

	1%	5%	10%

ADF	-6.611	-6.928	-6.458	-6.224
Zt	-6.879	-6.928	-6.458	-6.224
Za	-37.142	-99.458	-83.644	-76.806
Break Dates				
Test Type	Break Date 1	Fraction 1	Break Date 2	Fraction 2
ADF Estimated	19	0.576	25	0.758
Zt Estimated	17	0.515	25	0.758
Za Estimated	17	0.515	25	0.758

The results indicate that the ADF and Zt test statistics (-6.611 and -6.879, respectively) exceed their critical values at the 5% level, leading to rejection of the null hypothesis, meaning there is evidence of a cointegrating relationship between the variables (GINI, GDP, FDI). However, the null hypothesis of no cointegration cannot be rejected by Za metric since Za test statistic (-37.142) does not exceed its critical value. The estimated break dates indicate structural shifts at approximately 57.6% and 75.8% of the sample, suggesting changes in the relationship between the variables over time. Furthermore, to estimate the long-run relationship between the dependent variable GINI and the independent variables FDI and GDP, the Fully Modified Least Squares (FMOLS) test is applied and the results are presented in table (3), with R-squared value of 0.765 suggests that the model explains 76.5% of the variation in the GINI index, and the Adjusted R-squared of 0.749 indicates a good fit of the model with respect to the data.

Table (3): Coefficient estimation reveals

	FMOLS
FDI	-0.004235 (t = -1.788006, p = 0.0842)
GDP	-0.009676 (t = -1.738775, p = 0.0927)
Constant (C)	0.589465 (t = 31.64544, p = 0.0000)

The results revealed that **FDI** has a statistically significant negative (its coefficient is -0.0042) impact on income inequality in the long run.

4. CONCLUSİON

This study examines the relationship between Foreign Direct Investment (FDI) and income inequality (GINI) in Turkiye from 1991 to 2023, indicating a significant long-term relationship

between FDI, GDP, and income inequality, with the ADF and Zt tests confirming cointegration, though the Za test did not. Structural breaks in the relationship were identified around 2009 and 2015, with Fully Modified Least Squares (FMOLS) test revealing that FDI has a statistically significant negative impact on income inequality, suggesting that increased FDI inflows contribute to reducing inequality in Turkiye over the long run, and highlighting the importance of FDI in promoting economic development and addressing income disparities, though the impact may vary with structural changes in the economy. For policymakers, fostering an environment that encourages FDI inflows and creates favorable conditions for foreign investors, such as offering incentives, improving infrastructure, and streamlining regulatory processes enables reducing income inequality in the long term. What's more, prioritizing skill development and education is decisive to warrant that FDI-driven growth does not exacerbate future inequality by mitigating potential wage disparities between skilled and unskilled labor.

REFERENCES

Aitken, B., A. Harrison, and R. E. Lipsey. 1996. “Wages and Foreign Ownership A Comparative Study of Mexico, Venezuela, and the United States.” Journal of International Economics 40 (3–4): 345–371.

Bayraktar, Y., Özyılmaz, A., ve Toprak, M. (2019). Doğrudan yabanci yatirimlar ve gelir eşitsizliği ili- ̧şkisi: Türkiye deneyimi. Akademik Hassasiyetler, 6(12), 445–475.

Bozkurt, E., Altıner, A., & Topçuoğlu, Ö. (2020). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelir Eşitsizliği Perspektifinden Analizi. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 8(2), 79-97.

Chase-Dunn, C. (1975). The effects of international economic dependence on development and inequality: A cross-national study. American sociological review, 720-738.

Chen, C., H. Zhao, and Y. Zhou. 2017. Foreign Direct Investment and Wage Inequality: Evidence from thePeople’s Republic of China. ADBI Working Paper 734. Tokyo: Asian Development Bank Institute.

Cho, H. C., and M. D. Ramirez. 2016. “Foreign Direct Investment and Income Inequality in SoutheastAsia: a Panel Unit Root and Panel Cointegration Analysis, 1990–2013.” Atlantic Economic Journal 44(4): 411–424.

Doğan, E. M., Shahinpour, A., ve Aghapour, K. (2013). İran'da gelir dağılımı üzerine doğrudan yabancı yatırımın etkisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(3), 377– 388.

Farhan, M. Z., W. N. Azman-Saini, and S. H. Law. 2014. "FDI and Income Inequality in ASEAN-5 Countries: a Quantile Regression Approach." ProsidinPer KEM 9: 601–608.

Feenstra, R. C., and G. H. Hanson. 1997. "Foreign Direct Investment and Relative Wages: Evidence fromMexico's Maquiladoras." Journal of International Economics 42 (3-4): 371–393.

Hatemi-J, A. (2008). Tests for cointegration with two unknown regime shifts with an application to financial market integration. Empirical Economics, 35(3), 497–505. doi:10.1007/s00181-007-0175-9

Huang, K., Sim, N. and Zhao, H. (2020), "Does FDI actually affect income inequality? Insights from 25 years of research", Journal of Economic Surveys, 34, (3). 630-659.

Karabıyık, C., & Dilber, İ. (2016). Gelir eşitsizliği ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisi: Panel veri analizi. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 11(44), 316-325.

Lacher, R. G., ve Nepal, S. K. (2010). Dependency and development in northern Thailand. Annals of Tourism Research, 37(4), 947–968.

Mugeni, S. (2015). Foreign investment, democracy and income inequality: Empirical evidence.

Mundell, R. A. 1957. "International Trade and Factor Mobility." The American Economic Review 47 (3):321–335.

Nguyen, V. B. (2023). The role of digitalization in the FDI–income inequality relationship in developed and developing countries. Journal of Economics, Finance and Administrative Science, 28(55), 6-26.

Trinh, N. H. (2016). The effect of foreign direct investment on income inequality in Vietnam. International Journal of Economics, Commerce and Management, 4(12), 158–173

THE ROLE OF THE WATER-ENERGY-FOOD NEXUS FOR ENVİRONMENTAL SUSTAİNABİLİTY: EMPİRİCAL EVİDENCE FROM THE EURO-MEDİTERRANEAN REGİON

ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBILIRLIK İÇIN SU-ENERJI-GIDA BAĞLANTISININ ROLÜ: AVRUPA-AKDENIZ BÖLGESINDEN AMPIRIK KANITLAR

Dr. Maya MOALLA
Independent researcher,
mayamoalla@hotmail.com - ORCID ID:0000-0003-4076-2790
Assoc. Prof. Dr. Seyit Ali MIÇOOĞULLARI
Kilis 7 Aralık University, Department of Foreign Trade,
s.alimicoogullari@kilis.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-9266-1559
Assoc. Prof. Dr. Erdal ALANCIOĞLU
Harran university Bozova MYO,
ealancioglu@harran.edu.tr -ORCID ID:0000-0002-5008-4957

ABSTRACT

This study examines the impact of the Water-Energy-Food (WEF) nexus on carbon emissions in the Euro-Mediterranean region and how this impact varies based on countries' income levels. Using panel data from 2000 to 2021, the heterogenous effects of water productivity (WP), renewable energy consumption (REC), and food production (FP) on carbon emissions were analyzed through the Bootstrapped Panel Quantile Regression method. The study provides a detailed assessment of the role of this nexus in environmental sustainability across countries with different income levels. The results reveal that WP and REC have a statistically significant and negative impact on CO2 emissions. Specifically, at the 0.25 quantile, WP reduces emissions by 0.045%, while REC contributes to a reduction of 0.002%. These findings highlight the critical importance of renewable energy usage and efficient water management in reducing emissions. On the other hand, FP exhibits an emission-increasing effect at lower quantiles (e.g., 0.50 quantile at 0.009%) but diminishes at higher quantiles. Variables such as urbanization (URB) and population growth (POP) also play a positive role in reducing emissions at certain levels. These results underscore the necessity for more effective management of WEF systems in low- and middle-income countries to mitigate carbon emissions. This study evaluates the

environmental sustainability impacts of the WEF nexus within the framework of income-sensitive policies, proposing measures such as increasing renewable energy investments, improving water management, and promoting sustainable agricultural practices. Additionally, it emphasizes the importance of enhancing the positive effects of technological innovations on sustainability in high-income countries. The findings demonstrate that regional cooperation and capacity-building efforts are critical for achieving sustainable development goals.

Keywords: Water-Energy-Food Nexus, Environmental Sustainability, Panel Quantile Regression.

ÖZET

Bu çalışma, Su-Enerji-Gıda (WEF) bağlamının Euro-Akdeniz bölgesindeki karbon emisyonlarına etkisini ve bu etkinin ülkelerin gelir seviyelerine göre nasıl değiştiğini incelemektedir. 2000-2021 dönemine ait panel veriler kullanılarak, su verimliliği (WP), yenilenebilir enerji tüketimi (REC) ve gıda üretiminin (FP) karbon emisyonları üzerindeki heterojen etkileri Bootstrapped Panel Kuantil Regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışma, farklı gelir seviyelerine sahip ülkelerde bu bağlamın çevresel sürdürülebilirlikteki rolüne ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme sunmaktadır. Sonuçlar, WP ve REC'nin CO2 emisyonları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle %25'lik kuantilde WP, emisyonları %0,045 oranında azaltırken, REC %0,002 oranında bir azalmaya katkı sağlamaktadır. Bu bulgular, emisyonların azaltılmasında yenilenebilir enerji kullanımının ve etkili su yönetiminin kritik önemini vurgulamaktadır. Öte yandan, FP, daha düşük kuantillerde (örneğin, %50 kuantilde %0,009) emisyon artırıcı bir etki gösterirken, daha yüksek kuantillerde bu etki azalmaktadır. Kentselleşme (URB) ve nüfus artışı (POP) gibi değişkenler de belirli seviyelerde emisyonların azaltılmasında olumlu bir rol oynamaktadır. Bu sonuçlar, düşük ve orta gelirli ülkelerde karbon emisyonlarını azaltmak için WEF sistemlerinin daha etkin yönetilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çalışma, gelir duyarlı politikalar çerçevesinde WEF bağlamının çevresel sürdürülebilirlik etkilerini değerlendirerek, yenilenebilir enerji yatırımlarının artırılması, su yönetiminin iyileştirilmesi ve sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşvik edilmesi gibi önlemler önermektedir. Ayrıca, yüksek gelirli ülkelerde teknolojik yeniliklerin sürdürülebilirlik üzerindeki olumlu etkilerinin artırılmasının önemini vurgulamaktadır. Sonuçlar, bölgesel iş birliği ve kapasite geliştirme çabalarının sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Su-Enerji-Gıda Bağlamı, Çevresel Sürdürülebilirlik, Panel Kuantil Regresyon.

1. GİRİŞ

İklim değişikliği, çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik kalkınma açısından en önemli küresel zorluklardan biri haline gelmiştir. Akdeniz bölgesi, coğrafi ve demografik yapısı nedeniyle iklim değişikliğinin etkilerine karşı özellikle hassastır. Tarih boyunca, bu bölgede insan ile doğa arasında süregelen bir etkileşim gözlemlenmiştir. Ancak, son yüzyılda hızlı nüfus artışı, kentleşme, tarımsal alanların genişlemesi ve sanayileşme gibi faaliyetler, bölgedeki ekosistemler üzerinde baskı yaratmıştır. İklim değişikliği ile ilgili sıcaklık artışları, su kaynaklarının azalması, deniz seviyelerinin yükselmesi ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi olgular, bölgedeki sosyal ve ekonomik sistemleri tehdit etmektedir (Cramer vd., 2018).

Akdeniz Havzası'nda gözlemlenen iklim değişikliği, küresel ortalamaların üzerindedir. 20. yüzyılın sonundan bu yana, Akdeniz'de yıllık ortalama sıcaklık 1,4°C artmış ve deniz seviyeleri her 10 yılda 3 cm yükselmiştir (Cramer vd., 2018). Bu değişiklikler, su kıtlığı, gıda güvenliği, azalan tarımsal verimlilik ve ekosistem hizmetlerinin bozulması gibi alanlarda ciddi riskler oluşturmaktadır. Özellikle Akdeniz'in güney kıyıları, bu etkiler karşısında büyük bir kırılganlık göstermekte ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır. Ghorbal vd. (2021) tarafından yapılan bir çalışma, Akdeniz bölgesindeki artan çevresel sorunların, sürdürülebilir kalkınmayı ve çevresel entegrasyonu tehdit ettiğini vurgulamaktadır.

Akdeniz bölgesinde yıllık yenilenebilir su kaynaklarının sınırlı olması, su kıtlığının çeşitli bölgelerde ciddi bir tehdit oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle güney ve doğu kıyılarında kişi başına düşen su miktarı 500 m^3'ün altına düşmekte, bu da bu bölgelerde ciddi su kıtlığı yaşandığını göstermektedir Bule (2010). Su kaynaklarının yetersizliği, tarımsal üretim, enerji üretimi ve evsel su kullanımı gibi hayati süreçler üzerinde büyük baskılar yaratmaktadır. Bu durum, ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğini ve toplumların yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda, bölgedeki ülkelerin su yönetimini daha sürdürülebilir hale getirmek için yenilikçi çözümler ve etkin politikalar geliştirmesi gerektiği açıktır.

İklim değişikliğinden kaynaklanan su, enerji ve gıda sorunları, bölgede bir bütün olarak ele alınmalıdır. FAO'nun (Gıda ve Tarım Örgütü) Su-Enerji-Gıda Bağlantısı (WEF Nexus)

yaklaşımı, bu üç temel sistemin birbirine bağımlılığını vurgulayan bir çerçeve sunar ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için entegre çözümler önerir. WEF Nexus çerçevesinde, tarımda suyun verimli kullanımı, enerji verimliliğinin artırılması ve sürdürülebilir tarım uygulamaları, karbon emisyonlarını azaltmak ve ekosistemleri korumak için kritik öneme sahiptir (FAO, 2014; Ksibi vd., 2021). FAO'nun WEF Bağlantı modeli, su, enerji ve gıda sistemlerinin birbirine bağımlılıklarını vurgulayan bütüncül bir yaklaşıma odaklanmaktadır. Bu modelde, nüfus artışı, kentleşme, değişen beslenme alışkanlıkları ve iklim değişikliği gibi çeşitli faktörlerin, su, enerji ve gıda sistemleri üzerinde baskı oluşturduğu belirtilmektedir.

Tarımsal faaliyetler, özellikle Akdeniz bölgesinde hem su hem de enerji kaynakları üzerinde önemli bir baskı oluşturmaktadır. Sulama amaçlı su kullanımının artması, su kıtlığı riskini artırarak tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini tehlikeye atmaktadır. Buna ek olarak, yenilenebilir enerji kullanımının artırılması ve enerji verimliliği önlemlerinin uygulanması, bölgede karbon emisyonlarını azaltmada önemli bir rol oynayacaktır. Ancak, bu çözümlerin uygulanması, bölgesel iş birliğini ve politika uyumunu gerektirmektedir. Özellikle Akdeniz'in kuzey ve güney ülkeleri arasında bilgi paylaşımı ve teknik iş birliği, bölgesel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada kritik bir öneme sahiptir (Ghorbal vd., 2021).

Bu çalışma, Akdeniz bölgesindeki iklim değişikliğiyle ilişkili çevresel zorlukların çözümünde WEF (Su-Enerji-Gıda) bağlantısının rolünü incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, Akdeniz bölgesindeki su, enerji ve gıda sistemlerinin birbirine bağımlı doğasını anlamak ve bu sistemlerin iklim değişikliğiyle mücadelede daha etkin bir şekilde nasıl kullanılabileceğine dair öneriler sunmaktır. Panel Kantil Regresyon yöntemi kullanılarak, bölgedeki ülkelerin gelir seviyelerine göre su, enerji ve gıda sistemlerinin karbon emisyonları üzerindeki etkileri analiz edilecektir.

Önceki çalışmalar genellikle çevresel sürdürülebilirliği su ve enerji yönetimi perspektifinden ele almıştır. Ancak bu çalışma, özellikle su kıtlığı, enerji verimliliği ve tarımsal sürdürülebilirlik gibi WEF Bağlantısı çerçevesinde çevresel bozulmanın yeni belirleyicilerine odaklanmaktadır. Çalışma, Akdeniz bölgesindeki ülkeleri Dünya Bankası'nın gelir sınıflandırmasına göre iki gruba ayırarak, çevresel sürdürülebilirliğin gelir seviyelerine göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın benzersiz değeri, WEF Bağlantısı ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiyi ekonomik farklılıkları göz önünde bulundurarak kapsamlı bir şekilde ele almasıdır.

Diğer çalışmalardan farklı olarak, bu çalışma, değişkenlerin karbon emisyonları üzerindeki etkilerinin yalnızca ortalamada değil, aynı zamanda farklı gelir seviyelerinde nasıl değiştiğini

analiz etmek için Panel Kantil Regresyon gibi ileri ekonometrik teknikler kullanmaktadır. Bu sayede, farklı gelir gruplarındaki ülkeler için daha sağlam ve etkili politika önerileri geliştirilmiştir.

Çalışmada belirtilen araştırma hedeflerine ulaşmak için kalan bölümler şu şekilde organize edilmiştir: İkinci bölümde ilgili teorik ve ampirik literatür taranarak ana bulgular ve eksiklikler vurgulanmaktadır. Üçüncü bölümde yöntem ve veri kaynakları açıklanarak analizde kullanılan ekonometrik çerçeve ve değişkenler ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde tahmin edilen sonuçlar sunulmakta ve bulgular derinlemesine tartışılmaktadır. Son olarak, beşinci bölüm çalışmayı temel sonuçları özetleyerek, politika önerileri sunarak ve gelecekteki araştırmalar için yönlendirmelerde bulunarak tamamlamaktadır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

WEF bağlantısı, iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında giderek daha önemli bir araştırma alanı haline gelmektedir. Bu bölümde, su, enerji ve gıda sistemlerinin çevresel sürdürülebilirlik ve karbon emisyonları üzerindeki etkileri incelenecek; bu üç sistemin birbirine bağımlılıkları ve politikalar üzerindeki etkileri, literatürdeki ana eğilimler doğrultusunda ele alınacaktır. FAO'nun WEF bağlantısı yaklaşımı, bu sistemlerin etkileşimlerini bütüncül bir çerçevede ele alarak iklim değişikliğiyle mücadelede etkili çözümler sunmaktadır.

a. Su Verimliliği ve Çevresel Sürdürülebilirlik

Su verimliliği, hem tarımsal üretimde hem de endüstriyel kullanımlarda çevresel sürdürülebilirliğin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Tarım sektörü, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, en yüksek su tüketimine sahip sektörlerden biridir ve suyun verimsiz kullanımı, karbon emisyonlarını artırarak çevresel sürdürülebilirliği tehdit etmektedir (Borena ve Seyoum, 2021). Tarımda su kaynaklarının verimli kullanımı, iklim değişikliğiyle mücadelede kritik bir adımdır; çünkü su kaynaklarının tükenmesi, kuraklık riskini artırmakta ve gıda üretimini doğrudan etkilemektedir. Literatürde, su verimliliğine ilişkin çalışmalar genellikle gelişmiş sulama tekniklerinin benimsenmesine ve su tasarrufu sağlayan teknolojilerin kullanımına odaklanmaktadır (Basediya vd., 2018).

Ayrıca, suyun tarımsal üretkenlik üzerindeki etkileri de önemli bir araştırma konusu olmuştur. Özellikle, su verimliliğinin artırılması, tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini sağlamak için kritik bir adımdır. Su kaynakları yönetiminin yetersiz olduğu bölgelerde, iklim değişikliği etkilerini hafifletmek ve tarımsal sürdürülebilirliği artırmak için daha entegre su yönetimi politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır (Xanke ve Liesch, 2022).

b. Enerji Verimliliği ve Karbon Emisyonları

Enerji verimliliği, sürdürülebilir kalkınmanın ve karbon emisyonlarının azaltılmasının merkezinde yer alan bir kavramdır. Enerji verimliliğine ilişkin literatür, yenilenebilir enerji kullanımının artırılmasının, özellikle gelişmekte olan ülkelerde karbon emisyonlarını azaltmada büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir (Shang vd., 2023). Yüksek gelirli ülkeler, yenilenebilir enerji yatırımları için daha fazla kaynak ayırabilmekte ve karbon emisyonlarının azaltılmasında önemli ilerlemeler sağlamaktadır. Örneğin, güneş ve rüzgar enerjisi gibi kaynaklar, hem enerji üretim maliyetlerini düşürmekte hem de çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir (Liu vd., 2021).

Bununla birlikte, orta ve düşük gelirli ülkelerde enerji verimliliğine ilişkin çalışmalar, bu ülkelerdeki yetersiz enerji altyapısının ve fosil yakıt tabanlı enerjinin yaygın kullanımının karbon emisyonlarını azaltma çabalarını sınırladığını ortaya koymaktadır (Albatayneh, 2023). Yenilenebilir enerjiye geçişin hızlandırılması, bu ülkelerdeki enerji güvenliği sorunlarını hafifletebilir ve çevresel sürdürülebilirliğe büyük katkıda bulunabilir. Literatür, fosil yakıt kullanımını azaltmak için uluslararası iş birliği ve finansal desteğin önemine, ayrıca yenilenebilir enerji kullanımını teşvik edecek politika önerilerine vurgu yapmaktadır.

c. Tarımsal Üretkenlik ve Karbon Emisyonları

Tarımsal üretkenlik, çevresel sürdürülebilirliği ve karbon emisyonlarını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Gelişmekte olan ülkelerde düşük tarımsal üretkenlik, su ve enerji kaynaklarının verimsiz kullanımına yol açmakta ve karbon emisyonlarını artırarak çevresel sürdürülebilirliği tehlikeye atmaktadır (Akhmetshina ve Grabovyy, 2021). Literatürde, tarımsal üretkenliği artırmaya yönelik çalışmalar, modern tarım uygulamalarının daha az kaynak kullanımıyla daha fazla üretim sağladığını ve böylece karbon emisyonlarını azalttığını göstermektedir (Ghermandi vd., 2013).

Özellikle yüksek gelirli ülkelerde, tarımsal üretimde kullanılan ileri teknolojiler, birim başına karbon emisyonlarını azaltmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu ülkelerdeki gelişmiş tarım teknolojileri, suyun daha verimli kullanılmasını sağlayarak tarımda çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir. Öte yandan, düşük ve orta gelirli ülkelerdeki tarımsal faaliyetler, su ve enerji kaynaklarının sürdürülemez kullanımına yol açarak çevreye zarar verebilmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir tarım politikaları ve yenilikçi tarımsal tekniklerin benimsenmesi, bu ülkelerde karbon emisyonlarını azaltmak için kritik bir strateji olarak literatürde geniş bir şekilde tartışılmaktadır.

3. EKONOMETRİK ANALİZ

Bu çalışmada, Akdeniz bölgesindeki ülkelerin gelir seviyelerine göre su, enerji ve gıda sistemlerinin karbon emisyonları üzerindeki etkileri analiz edilecektir. Ana araştırma sorusu, WEF bağlantısının karbon emisyonları üzerindeki etkilerinin gelir seviyelerine göre farklılık gösterip göstermediğidir. Hipotez, düşük ve orta gelirli ülkelerde WEF sistemlerinin kötü yönetiminin çevresel bozulmayı artıracağı, yüksek gelirli ülkelerde ise bu sistemlerin daha etkili bir şekilde yönetilerek karbon emisyonlarının azalacağıdır.

Araştırma yöntemi olarak Bootstrapped Panel Kantil Regresyon kullanılmaktadır. Bu yöntem, su, enerji ve gıda sistemlerinin karbon emisyonları üzerindeki etkilerini ülkelerin gelir seviyelerinde farklılıkları dikkate alarak analiz etmeye olanak tanır. Bootstrapped Panel Kantil Regresyon, bağımsız değişkenlerin (su, enerji ve gıda sistemleri) bağımlı değişkenin (karbon emisyonları) farklı seviyelerindeki etkilerini inceleyerek daha ayrıntılı bir analiz sağlar. Bu yöntem, yalnızca ortalama etkileri değil, uçlardaki farklılıkları da göz önünde bulundurarak heterojenliği değerlendirmeye olanak tanır (Koenker ve Basset, 1978).

Veriler, 2000-2022 yıllarını kapsayan panel veri setinden alınmıştır. Bu dönem, Paris Anlaşması gibi önemli iklim politikalarının uygulanmaya başlandığı ve yenilenebilir enerji yatırımlarının hız kazandığı bir zaman dilimini kapsamaktadır. Veriler, Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) veri tabanından elde edilmiştir. Karbon emisyonları bağımlı değişken olarak kullanılırken, su kıtlığı, enerji verimliliği ve tarımsal sürdürülebilirlik bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Analize konu Akdeniz Havzası ülkeleri:

- **Yüksek gelirli ülkeler:** Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Libya, Portekiz, İspanya, Türkiye
- **Düşük ve orta gelirli ülkeler:** Cezayir, Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus.

Bu yöntem, su, enerji ve gıda sistemlerinin çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerinin gelir seviyelerine göre nasıl değiştiğini ortaya koymak için uygundur. Bootstrapped Panel Kantil Regresyon, ülkeler arasındaki heterojenliği dikkate alarak daha hassas sonuçlar elde edilmesine olanak tanır. Ayrıca, verilerin durağanlığını test etmek ve uzun dönem ilişkilerini değerlendirmek için kullanılan diğer panel veri analiz teknikleri, sonuçların sağlamlığını artırmada önemli bir rol oynar.

3.1.Yöntem: Model ve Data

Bu çalışmanın amacı, Euro-Mediterranean bölgesinde WEF (Su-Enerji-Gıda) bağlantısının karbon emisyonları üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemektir. Özellikle, bu ilişkilerin gelir seviyelerine göre nasıl farklılık gösterdiği araştırılarak, kötü yönetilen WEF sistemlerinin

düşük ve orta gelirli ülkelerde çevresel bozulmayı artırdığı, iyi yönetilen sistemlerin ise yüksek gelirli ülkelerde karbon emisyonlarını azalttığı hipotezi test edilmektedir.

Bu hedef doğrultusunda, su verimliliği, yenilenebilir enerji tüketimi, gıda üretimi, kişi başına düşen GSYH, kentsel nüfus oranı ve nüfus artışını temsil eden değişkenler, karbon emisyonları modeline dahil edilmiştir. Bu yaklaşım, WEF bağlantısının iklim değişikliğiyle mücadelede su, enerji ve gıda sistemlerinin birbirine bağlılığını vurgulayan daha geniş bir çerçeveye uyum sağlamaktadır.

Aşağıdaki regresyon denklemi, bağımsız değişkenlerin CO2 emisyonları üzerindeki heterojen etkilerini bağımlı değişkenin farklı yüzdelik dilimlerinde yakalamak için Bootstrapped Panel Kantil Regresyon yöntemi ile tahmin edilmiştir:

$$CO2_{it} = \beta_0 + \beta_1 WP_{it} + \beta_2 REC_{it} + \beta_3 FP_{it} + \beta_4 GDP_{it} + \beta_4 URB_{it} + \beta_5 POP_{it} + \varepsilon_{it}$$

Regresyon denkleminde:

- β_0, modelin sabit terimini temsil eder.
- $\beta_1 - \beta_5$, bağımsız değişkenler için eğim katsayılarını ifade eder.
- *i*, analiz edilen dokuz ülkeyi temsil eder.
- *t*, 2000-2022 zaman dilimini ifade eder.
- ε_{it}, karbon emisyonlarını etkileyen gözlemlenmeyen faktörleri yakalayan hata terimini gösterir.

Bu kapsamlı model, WEF bağlantısının çevresel sonuçlar üzerindeki farklı etkilerinin ülkeler ve zaman boyunca derinlemesine analiz edilmesini sağlamaktadır.

Tablo 1. Veriler

Variable	Absreviation	Measuring Units	Source
CO2 Emisyonları	CO2	Kg per 2021 PPP $ of GDP	WB-WDI
Su verimliliği	WP	2015 sabit ABD doları cinsinden, toplam tatlı su çekimi başına düşen GSYH	WB-WDI
Yenilenebilir Enerji Tüketimi	REC	Toplam nihai enerji tüketiminin %'si	WB-WDI
Gıda Üretim Endeksi	FD	2014-2016 = 100	WB-WDI
Ekonomik Büyüme	GDP	PP-Sabit 2015 US$	WB-WDI

Şehirleşme Oranı	URB	Kentsel nüfus (toplam nüfusun %'si)	WB-WDI
Nüfus	POP	Nüfus büyümesi (yıllık %)	WB-WDI

3.2.Tahmin Teknikleri

CO2 emisyonları ile WEF bağlantısı arasındaki ilişkiyi, diğer kontrol değişkenlerini de dikkate alarak incelemek için bu çalışmada iki tahmin tekniği kullanılmaktadır. İlk olarak, temel model olarak birleştirilmiş En Küçük Kareler (OLS) regresyonu uygulanmıştır.

Birleştirilmiş OLS, tüm ülkeler ve zaman dilimleri boyunca CO2 emisyonları ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmek için basit bir tahmin çerçevesi sunar. Ancak, birleştirilmiş OLS yaklaşımı, bağımsız değişkenlerin etkilerinde homojenlik varsayar ve bu durum, CO2 emisyonlarının farklı seviyelerindeki heterojen etkileri gözden kaçırabilir.

WEF bağlantısı ile CO2 emisyonları arasındaki ilişkinin emisyon dağılımının farklı yüzdelik dilimlerinde heterojenlik gösterebileceği dikkate alındığında, bootstrapped panel Kantil regresyon yöntemi uygulanmaktadır. Bu yöntem, bağımsız değişkenlerin CO2 emisyonlarının koşullu dağılımı üzerindeki değişen etkilerini daha kapsamlı bir şekilde anlamayı sağlar. Kantil regresyon denkleminin genel formu şu şekilde ifade edilmektedir:

$$Q_\tau(CO2_{it}|X_{it}) = \beta_\tau + \delta_\tau X_{it} + \epsilon_{\tau it}$$

Burada $Q_\tau(CO2_{it}|X_{it})$, bağımsız değişkenler vektörü (X_{it}) verildiğinde CO2 emisyonlarının koşullu yüzdelik dilimini (τ) temsil eder ve δ_τ τ -inci yüzdelik dilimde tahmin edilen katsayıları ifade eder. Kantil regresyon, artıkların ağırlıklı mutlak toplamını minimize etme prensibi üzerine çalışır ve bu aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

$$\min_{\delta} \sum_{i=1}^{n} \rho_\tau(CO2_{it} - X_{it}\delta)$$

Burada $\rho_\tau(u)$, artıkların yönüne ve büyüklüğüne göre ağırlık atayan yüzdelik kayıp fonksiyonudur. OLS, ağırlıksız artık kareler toplamını minimize ederken, Kantil regresyon, bağımlı değişkenin koşullu dağılımının belirli bölümlerine odaklanır. Bu yaklaşım, WEF bağlantısının CO2 emisyonlarının farklı seviyelerindeki heterojen etkilerini yakalamak için özellikle uygundur.

Bu çalışmada, sağlam ve etkili tahminler elde etmek için bootstrapped panel Kantil regresyon yöntemi benimsenmiştir. Bootstrap yöntemi, standart hataların ve güven aralıklarının

güvenilirliğini artırarak, WEF bağlantısı ile CO2 emisyonları arasındaki ilişki hakkında daha doğru çıkarımlar yapılmasını sağlar. Bu yöntem, su verimliliği, yenilenebilir enerji tüketimi, gıda üretimi, kişi başına düşen GSYH, kentsel nüfus ve nüfus artışının etkilerinin CO2 emisyonları dağılımının farklı yüzdelik dilimlerinde nasıl değiştiğine dair ek içgörüler sunar.

4. AMPİRİK ANALİZ SONUÇLARI

4.1.Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2, bu çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikleri sunmaktadır. Ortalama olarak CO2 emisyonları 0,21'dir ve bu değer Fransa'da 0,08 ile Libya'da 0,92 arasında değişmektedir. Su verimliliği (WP) ortalama 54,73'tür; İsrail'de maksimum 275,71, Suriye'de ise minimum 1,12 olarak kaydedilmiştir. Yenilenebilir enerji tüketimi (REC) ortalama %13,19'dur; Suriye'de %2 ile en düşük, Portekiz'de %32,30 ile en yüksek değerlere sahiptir. Gıda üretim endeksi (FP) ortalama 99,34'tür; Türkiye en yüksek değerle (128,92) başı çekerken, Suriye en düşük değerle (96,98) yer almaktadır. Kişi başına düşen GSYH (GDP) ortalama 37.173,06 ABD dolarıdır; Fransa en yüksek değerle (54.988,33 ABD doları) ve Suriye en düşük değerle (2.914,53 ABD doları) dikkat çekmektedir. Kentsel nüfus oranı (URB) ortalama %73,17'dir; Slovenya'da %50,75 ile en düşük, İsrail'de %92,76 ile en yüksek seviyededir. Nüfus artışı (POP) ortalama %0,68'dir ve ekstrem değerler -%5,28 ile +%3,69 arasında değişmekte olup her iki değer de Suriye'de gözlemlenmiştir. Bu istatistikler, Akdeniz ülkeleri arasındaki çeşitliliği ortaya koyarak, WEF bağlantısının farklı gelir seviyelerindeki karbon emisyonları üzerindeki etkisini analiz etmek için bir temel oluşturmaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
CO2	207	0.21	0.13	0.08	0.92
WP	207	54.73	61.86	4.70	309.49
REC	207	13.19	7.20	2.00	32.30
FD	207	99.34	9.75	68.74	128.92
GDP	207	37173.06	10964.14	7256.09	55010.36
URB	207	73.166	10.961	50.75	92.76
POP	207	0.68	1.01	-5.28	2.64

Tablo 3, bağımlı değişken olan CO2 emisyonları ile bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon matrisini sunmaktadır. Sonuçlar, WP ile CO2 emisyonları arasında negatif bir

korelasyon olduğunu (-0,08) göstermektedir; bu, su verimliliğindeki iyileşmelerin daha düşük emisyonlarla ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, REC ve GDP, CO2 emisyonlarıyla güçlü negatif korelasyonlar göstermekte olup, bu değişkenlerin emisyon azaltıcı etkilerini işaret etmektedir. Buna karşın, FP, URB ve POP, CO2 emisyonlarıyla pozitif korelasyonlar sergilemekte ve bu değişkenlerdeki artışların daha yüksek emisyonlara katkıda bulunabileceğini düşündürmektedir.

Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonlar ise ağırlıklı olarak pozitiftir ve Tablo 3'te gözlemlendiği üzere, su, enerji ve gıda sistemleri arasındaki potansiyel karşılıklı bağımlılıkları yansıtmaktadır. Bu bulgular, değişkenler arasındaki ilişkilerin başlangıç düzeyinde bir anlayışını sunmakta ve daha ileri ekonometrik analizler için bir temel oluşturmaktadır.

Tablo 3. Koorelasyon Matrisi

Değişken	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
(1) CO2	1.000						
(2) WP	-0.189	1.000					
(3) REC	-0.533	-0.289	1.000				
(4) FP	-0.054	-0.061	0.058	1.000			
(5) GDP	-0.703	0.375	0.188	0.305	1.000		
(6) URB	0.181	0.540	-0.624	-0.157	0.002	1.000	
(7) POP	0.251	0.320	-0.474	-0.322	-0.239	0.363	1.000

4.2 . Resgresyon Sonuçları

Birleştirilmiş OLS (POLS) ve Bootstrapped Panel Çeyrek Regresyon (BPQR) sonuçları Tablo 4'te sunulmaktadır. Tablo 4, örneklemdeki tüm ülkeleri kapsayan ilk regresyon modeline ilişkin tahmin sonuçlarını sağlamaktadır ve WEF bağlantısı ile CO2 emisyonları arasındaki ilişkiye dair kapsamlı bir küresel perspektif sunmaktadır.

Tablo 4. Havuzlanmış OLS ve Bootstrapped PQR Sonuçları

Bağımlı Değişken	CO2 emissions				
	POLS	Bootstrapped Panel Quantile Regression			
		0.25	0.50	0.75	0.90
Variables	Estimated Coefficients				

WP	-0.066***	-0.045***	-0.039***	-0.026	-0.066***
	(0.0192)	(0.0085)	(0.0090)	(0.0253)	(0.0164)
REC	-0.004***	-0.002***	-0.003***	-0.006***	-0.010***
	(0.0005)	(0.0004)	(0.0006)	(0.0013)	(0.0009)
FP	0.001	0.001*	0.009**	0.012	0.001
	(0.0005)	(0.0001)	(0.0002)	(0.0006)	(0.0003)
GDP	-0.162	-0.051***	-0.039***	-0.027*	-0.033**
	(0.0233)	(0.0062)	(0.0088)	(0.0312)	(0.0276)
URB	-0.003***	-0.003***	-0.002***	0.000	0.001
	(0.0007)	(0.0004)	(0.0010)	(0.0013)	(0.0007)
POP	0.004	-0.004**	-0.002*	0.005	0.001
	(0.0031)	(0.0021)	(0.0009)	(0.0047)	(0.0082)
Constant	0.286*	0.595***	0.515***	0.557**	0.168*
	(0.1767)	(0.5254)	(0.6903)	(0.261)	(0.3211)
R2	0.61				
Pseudo R2		0.52	0.55	0.52	0.71

NOT: Standart hatalar (SE) parentez içinde verilmiştir.

***p < 0.01, **p < 0.05, *p < 0.1.

Tablo 4'te sunulan sonuçlar, CO2 emisyonları ile açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişkiye dair farklı yüzdelikler için tüm ülkeler genelinde bir genel bakış sağlamaktadır. WP ve REC, tüm yüzdeliklerde CO2 emisyonları üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiler göstermektedir; bu durum, karbon emisyonlarını azaltmadaki kritik rollerini ortaya koymaktadır. REC, tüm yüzdelikler boyunca CO2 emisyonları ile tutarlı bir şekilde negatif ve yüksek derecede anlamlı bir ilişki sergilemektedir (Sadorsky, 2009; Shahbaz vd., 2019; Nuţă vd., 2024). REC'nin katsayıları 0.25 yüzdelikte -0.002 ile 0.90 yüzdelikte -0.010 arasında değişmekte olup, tümü %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Bu durum, yenilenebilir enerjinin emisyonların azaltılmasındaki önemini vurgulamaktadır.

GDP de tüm yüzdeliklerde CO2 emisyonları ile negatif ve anlamlı bir ilişki göstermektedir (Trang ve Dihn, 2020). Katsayılar, 0.25 yüzdelikte -0.051 ile 0.90 yüzdelikte -0.033 arasında değişmektedir; bu da ekonomik büyümenin emisyonlar üzerinde azaltıcı bir etkisi olduğunu göstermektedir. FP, 0.25 yüzdelikte pozitif ve anlamlı bir ilişki sergilemekte olup, katsayı 0.001'dir ve %5 anlamlılık düzeyindedir. Ancak, bu etkinin daha yüksek yüzdeliklerde azaldığı gözlemlenmektedir (Meng vd., 2022; Rodrigues vd., 2023).

URB, tüm yüzdeliklerde CO2 emisyonları ile negatif bir ilişki göstermektedir. Katsayılar, 0.25 yüzdelikte -0.003 ile 0.90 yüzdelikte -0.001 arasında değişmektedir ve bu durum, kentsel nüfusun emisyonların azaltılmasında potansiyel bir rol oynadığını yansıtmaktadır (Liu ve Han, 2021; Hu vd., 2024). Benzer şekilde, POP da CO2 emisyonları ile negatif bir ilişki sergilemekte olup, katsayılar 0.25 yüzdelikte -0.004 ile 0.50 yüzdelikte -0.002 arasında değişmektedir; bu da emisyonların azaltılmasına olan katkısını göstermektedir (Luo vd., 2021).

Sabit terim, tüm yüzdeliklerde pozitif ve anlamlıdır; bu da açıklayıcı değişkenler tarafından yakalanmayan sabit etkilerin katkısını vurgulamaktadır. POLS modelinin R^2 değeri 0.61 olup, güçlü bir açıklayıcılık düzeyi göstermektedir. Çeyrek regresyon modelleri için Pseudo R2R^2 değerleri, 0.25 yüzdelikte 0.52 ile 0.90 yüzdelikte 0.71 arasında değişmektedir; bu durum, bootstrapped panel çeyrek regresyon yaklaşımının sağlamlığını ve etkinliğini ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu çalışma, Akdeniz bölgesinde su, enerji ve gıda (WEF) bağlantısının karbon emisyonları üzerindeki etkilerini analiz ederek, gelir düzeylerine göre farklılıkları ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, WEF bağlantısının karbon emisyonlarını azaltmada önemli bir rol oynadığını, ancak bu etkinin ülkelerin ekonomik düzeylerine göre değişiklik gösterdiğini göstermektedir. Özellikle, yenilenebilir enerji tüketimi (REC) ve su verimliliği (WP), emisyonların azaltılmasında kritik öneme sahip olup, bu değişkenlerin etkisi tüm yüzdelik dilimlerde anlamlı bulunmuştur. Buna karşın, gıda üretim endeksi (FP) gibi bazı değişkenler, düşük yüzdelik dilimlerde emisyonları artırıcı bir etki gösterse de bu etkinin yüksek yüzdeliklerde azaldığı tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına dayanarak, aşağıdaki politika önerileri geliştirilmiştir:

1. **Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının Artırılması:** Yenilenebilir enerji tüketiminin karbon emisyonlarını azaltmadaki önemi göz önünde bulundurularak, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde yenilenebilir enerji altyapısına yönelik yatırımlar artırılmalıdır. Uluslararası finansal destek ve teknoloji transferi, bu ülkelerdeki enerji dönüşümünü hızlandırabilir.
2. **Su Verimliliğini Artırmaya Yönelik Politikalar:** Su kaynaklarının etkin kullanımı, özellikle tarımsal faaliyetlerde, karbon emisyonlarını azaltmada önemli bir rol

oynamaktadır. Bu doğrultuda, gelişmiş sulama tekniklerinin ve su tasarrufu sağlayan teknolojilerin benimsenmesi teşvik edilmelidir.

3. **Tarımsal Sürdürülebilirlik Uygulamaları:** Düşük ve orta gelirli ülkelerde tarımın çevresel etkilerini en aza indirmek için sürdürülebilir tarım tekniklerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Modern tarım teknolojilerinin kullanımı, daha az kaynakla daha fazla üretim yapılmasını sağlayarak emisyonları azaltabilir.
4. **Kentsel Nüfus Yönetimi ve Planlama:** Kentsel nüfusun karbon emisyonlarını azaltmadaki potansiyel rolü göz önünde bulundurularak, şehir planlamasında enerji verimliliğini artıran uygulamalar ve yeşil altyapılar önceliklendirilmelidir.
5. **Gelir Seviyesine Özgü Politikalar:** Yüksek gelirli ülkeler, yenilikçi teknolojiler ve daha gelişmiş sürdürülebilirlik uygulamalarıyla karbon emisyonlarını azaltmaya devam etmelidir. Düşük ve orta gelirli ülkelerde ise kapasite geliştirme, teknoloji erişimi ve uluslararası iş birliği yoluyla WEF sistemlerinin daha etkin yönetimi sağlanmalıdır.

Sonuç olarak, bu çalışma, WEF bağlantısının çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerine dair kapsamlı bir anlayış sunmakta ve gelir düzeylerine duyarlı politikaların geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu tür politikalar, hem karbon emisyonlarının azaltılmasına hem de bölgesel sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunacaktır. Gelecekteki çalışmalar, daha uzun zaman dilimlerini ve farklı bölgesel dinamikleri dikkate alarak WEF bağlantısının etkilerini daha kapsamlı bir şekilde ele alabilirpolicies

KAYNAKÇA

Albatayneh, A. (2023). Water energy food nexus to tackle climate change in the eastern mediterranean. *Air Soil and Water Research*, 16, 117862212311702. https://doi.org/10.1177/11786221231170222

Basediya, S., Pyasi, S., & Shrivastava, R. (2018). Irrigation planning in canal command area of samrat ashok sagar project-a case study. *International Journal of Agriculture Sciences*, 10(4), 5187. https://doi.org/10.9735/0975-3710.10.4.5187-5191

Bleu, P. (2010). Sea water desalination: to what extent is it a freshwater solution in the Mediterranean. *Blue Plan Notes*, (16).

Borena, F. and Seyoum, T. (2021). Effect of drip and furrow irrigation at different irrigation levels on water use efficiency and economics of maize (zea mays l.) at werer, middle awash, ethiopia. *African Journal of Agricultural Research*, 17(9), 1221-1228. https://doi.org/10.5897/ajar2021.15653

Che, C. (2023). Does income inequality have a heterogeneous effect on carbon emissions between developed and developing countries? evidence from simultaneous quantile regression. *Frontiers in Environmental Science*, 11. https://doi.org/10.3389/fenvs.2023.1271457

Cramer, W., Guiot, J., Fader, M., Garrabou, J., Gattuso, J. P., Iglesias, A., ... & Xoplaki, E. (2018). Climate change and interconnected risks to sustainable development in the Mediterranean. *Nature Climate Change*, *8*(11), 972-980.

FAO. (2014). The FAO approach to the Water-Energy-Food Nexus.

Hu, C., Ma, X., Liu, Y., Ge, J., Zhang, X., & Li, Q. (2023). Mechanism and spatial spillover effect of new-type urbanization on urban co2 emissions: evidence from 250 cities in china. Land, 12(5), 1047. https://doi.org/10.3390/land12051047

Ghermandi, A., Messalem, R., Offenbach, R., & Cohen, S. (2013). Solar desalination for sustainable brackish water management in arid land agriculture. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 29(3), 255-264. https://doi.org/10.1017/s1742170513000082

Ghorbal, A., Kallel, A., Ksibi, M., Dhia, H. B., & Khélifi, N. (2021). Developing new approaches and strategies to promote sustainability and environmental integration in the Mediterranean region. *Environmental Science and Pollution Research*, *28*, 46414-46422.

Koenker, R., & Bassett Jr, G. (1978). Regression quantiles. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 33-50. https://doi.org/10.2307/1913643

Ksibi M, Ghorbal A, Chakraborty S et al (2021) Recent advances in environmental science from the Euro-Mediterranean and surrounding regions (2nd Edition). Proceedings of 2nd Euro-Mediterranean Conference for Environmental Integration (EMCEI-2), 2019. 2417. https://doi.org/10.1007/978-3-030-51210-1

Lapão, L. (2020). Energy and climate change scenarios in the mediterranean: an opportunity for cooperation. *European Journal of Public Health*, 30(Supplement_5). https://doi.org/10.1093/eurpub/ckaa165.298

Liu, Y. and Han, Y. (2021). Impacts of urbanization and technology on carbon dioxide emissions of yangtze river economic belt at two stages: based on an extended stirpat model. Sustainability, 13(13), 7022. https://doi.org/10.3390/su13137022

Liu, J., Wang, H., Rahman, S., & Sriboonchitta, S. (2021). Energy efficiency, energy conservation and determinants in the agricultural sector in emerging economies. *Agriculture*, 11(8), 773. https://doi.org/10.3390/agriculture11080773

Luo, R., Ullah, S., & Ali, K. (2021). Pathway towards sustainability in selected asian countries: influence of green investment, technology innovations, and economic growth on co2 emission. Sustainability, 13(22), 12873. https://doi.org/10.3390/su132212873

López-Morales, J., Martínez, J., & Skarmeta, A. (2021). Improving energy efficiency of irrigation wells by using an iot-based platform. Electronics, 10(3), 250. https://doi.org/10.3390/electronics10030250

Meng, Z., Guo, J., Yan, K., Yang, Z., Li, B., Zhang, B., … & Chen, B. (2022). China's trade of agricultural products drives substantial greenhouse gas emissions. International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(23), 15774. https://doi.org/10.3390/ijerph192315774

Nuţă, F. M., Sharafat, A., Abban, O. J., Khan, I., Irfan, M., Nuţă, A. C., ... & Asghar, M. (2024). The relationship among urbanization, economic growth, renewable energy consumption, and environmental degradation: A comparative view of European and Asian emerging economies. *Gondwana Research*, *128*, 325-339. https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.10.023

Sadorsky, P. (2009). Renewable energy consumption and income in emerging economies. *Energy policy*, *37*(10), 4021-4028. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.05.003

Shahbaz, M., Balsalobre-Lorente, D., & Sinha, A. (2019). Foreign direct Investment–CO2 emissions nexus in Middle East and North African countries: Importance of biomass energy consumption. *Journal of cleaner production*, *217*, 603-614. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.01.282

Shang, H., Feng, Y., Lu, C., & Yang, C. (2023). The impact of optimizing industrial energy efficiency on agricultural development in oecd countries. Sustainability, 15(7), 6084. https://doi.org/10.3390/su15076084

Pimentel-Rodrigues, C. and Silva-Afonso, A. (2019). Contributions of water-related building installations to urban strategies for mitigation and adaptation to face climate change. Applied Sciences, 9(17), 3575. https://doi.org/10.3390/app9173575

Rodrigues, M., Silva, D. C. C., & Azevedo Junior, W. C. d. (2023). Agricultural production and ghg emissions in the brazilian amazon. Novos Cadernos NAEA, 26(3). https://doi.org/10.18542/ncn.v26i3.13083

Trang, T. V. and Dinh, H. L. (2020). Short-and long-term effects of gdp, energy consumption, fdi, and trade openness on co2 emissions. Accounting, 365-372. 10.5267/j.ac.2020.1.002

Xanke, J. and Liesch, T. (2022). Quantification and possible causes of declining groundwater resources in the euro-mediterranean region from 2003 to 2020. Hydrogeology Journal, 30(2), 379-400. https://doi.org/10.1007/s10040-021-02448-3

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ZEYTİN PİYASASININ REKABET GÜCÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zehra YALNIZ[1], Figen BÜYÜKAKIN[2]

[1]Öğr. KOÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat, talha.yalnz@yandex.com, ORCID ID: 0000-0003-2633-2022

[2]Prof. Dr. KOÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat, bfigen@kocaeli. edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0226-7265.

Özet

Zeytin, dünya ticaretinde önemli yeri olan ve ılıman iklime sahip bölgelerde yetişen stratejik bir tarım ürünüdür. Genellikle sofralık, zeytinyağı yapımı, ilaç ve kozmetik sektörleri için üretilen zeytin ihracatında önde gelen ülkeler; Cezayir, Fas, İspanya, İtalya, Libya, Lübnan, Mısır, Peru, Portekiz, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus, Türkiye ve Yunanistan olarak sıralanmaktadır. Türkiye'de başlıca üretim bölgeleri Ege, Akdeniz, Marmara ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'dir. Ele alınan çalışmada, zeytin üretimi ve ihracatında öne çıkan on beş ülkenin (Cezayir, Fas, İspanya, İtalya, Libya, Lübnan, Mısır, Peru, Portekiz, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus, Türkiye ve Yunanistan) karşılaştırmalı üstünlük analizinin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda zeytin üreten ülkelerin rekabet güçlerinin analizi için Balassa (1977) tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA) endeksi ile Vollrath (1991) tarafından geliştirilen Göreli Ticaret Avantajı (RTA) ve Göreli Rekabet Avantajı (RC) endekslerinden yararlanılmaktadır. İlaveten RCA değişkeni ile rekabet gücünü etkileyen faktörler (kişi başına düşen milli hasıla, nüfus, enflasyon ve orta ve yüksek teknoloji ihracatı) arasındaki ilişkilerin anlaşılması amacıyla RCA ve diğer değişkenler kullanılarak bir panel veri modeli oluşturulmuştur. Durağanlık testi olarak Cross-sectionally Augmented IPS Test (CIPS) uygulanmıştır. Ardından değişkenlerin uzun dönem ilişkilerinin anlaşılması için Westerlund eşbütünleşme testi gerçekleştirilmiştir. Endeks sonuçlarına göre; Türkiye RCA'da 2022 yılında 9., RTA'da 7. ve RC'de 2.sıradadır. Öte yandan RCA ile diğer CIPS sonuçlarına göre seriler durağan olarak belirlenmiştir. Westerlund eş bütünleşme testi sonuçları serilerin uzun dönem ilişkilerinin mevcut olduğunu göstermektedir. Panel veri modelinde de RCA'yı en fazla etkileyen değişkenler sırasıyla; teknoloji, enflasyon, kişi başına düşen milli hasıla ve nüfus olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zeytin Üretim Miktarı, Tarım Ekonomileri, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA) Endeksi, Göreli Rekabet Avantajı (RTA) Endeksi, Eş Bütünleşme Testi, CIPS Testi, Panel Veri Analizi

EVALUATION OF THE COMPETITIVENESS OF THE OLIVE MARKET IN THE WORLD AND TURKEY

Abstract

Olive is a strategic agricultural product that has an important place in world trade and grows in regions with temperate climates. The leading countries in olive exports, which are generally produced for table, olive oil production, pharmaceutical and cosmetic sectors, are Algeria, Morocco, Spain, Italy, Libya, Lebanon, Egypt, Peru, Portugal, Syria, Saudi Arabia, Jordan, Tunisia, Turkey and Greece. The main production regions in Turkey are the Aegean, Mediterranean, Marmara and Southeastern Anatolia Regions. The aim of the study is to conduct a comparative advantage analysis of fifteen countries (Algeria, Morocco, Spain, Italy, Libya, Lebanon, Egypt, Peru, Portugal, Saudi Arabia, Jordan, Tunisia, Turkey and Greece) that are prominent in olive production and export. For this purpose, the Revealed Comparative Advantage (RCA) index developed by Balassa (1977) and the Relative Trade Advantage (RTA) and Relative Competitive Advantage (RC) indexes developed by Vollrath (1991) are used to analyze the competitiveness of olive producing countries. In addition, a panel data model was created using RCA and other variables in order to understand the relationships between the RCA variable and the factors affecting competitiveness (national income per capita, population, inflation and medium and high technology exports). Cross-sectionally Augmented IPS Test (CIPS) was applied as a stationarity test. Then, Westerlund cointegration test was performed to understand the long-term relationships of the variables. According to the index results; Turkey is ranked 9th in RCA, 7th in RTA and 2nd in RC in 2022. On the other hand, it was determined that the series are stationary according to RCA and other CIPS results. Westerlund cointegration test results show that the series have long-term relationships. In the panel data model, the variables that affect RCA the most are; technology, inflation, national income per capita and population, respectively.

Keywords: Olive Production Volume, Agricultural Economies, Revealed Comparative Advantage (RCA) Index, Relative Trade Advantage (RTA) Index, Cointegration Test, CIPS Test, Panel Data Analysis

GİRİŞ

Zeytin, Akdeniz bitki örtüsüne özgü bir ağaç olup, Akdeniz'e kıyısı olan tüm ülkelerde yetiştirilebilmektedir. Zeytin ağacı, zaman içinde batıda Portekiz'den, doğuda Ürdün, Irak, İran ve Türkmenistan'a kadar uzanan bir bölgede yaygınlaşmıştır. Ilıman iklim koşullarında yetişen bir ağaç olduğu için Güney Amerika'da da üretilebilmektedir (Kostelenos ve Kiritsakis, 2017: 3). Zeytin, günümüzde Güney Afrika, Avustralya, Japonya ve Çin gibi kökenlerinden çok uzaktaki ülkelerde de yetiştirilmektedir (www.internationaloliveoil.org, 27.12.2024). Varlığı geniş bir alanda yayılmasına rağmen dünyada zeytin ağacının yaklaşık %93'ü Akdeniz ülkelerinde bulunmaktadır (www.tarimorman.gov.tr, 28.12.2024).

2022 yılı itibarıyla dünya toplam gıda ihracatının 0,0025'ini zeytin ihracatı oluşturmaktadır (www.fao.org, www.wto.org, 13.12.2024). FAO verilerine göre; 2023 yılında, 11 milyon hektar alanda 20 milyon ton zeytin üretimi gerçekleştirilmiştir (www.fao.org, 28.12.2024). 2022 yılında en fazla zeytin ihracatı gerçekleştiren ülke Portekiz'dir. Bu ülkeyi sırasıyla İspanya, Yunanistan, İtalya, Ürdün, Türkiye, Mısır, Cezayir, Lübnan, Peru, Libya, Fas, Suudi Arabistan ve Tunus takip etmektedir (www.fao.org, 28.12.2024).

Türkiye'de önemli bir üretim ve ihracat potansiyeli olan zeytin, sağlıklı bir besin kaynağı olması nedeniyle talep artışı olan bir üründür. Ülkede, 2005 yılından itibaren uygulanan tarımsal destekleme politikalarına rağmen üretimi sınırlı düzeyde kalan zeytinin arz fazlası bulunmamaktadır (www.tarimorman.gov.tr, 27.12.2024). Türkiye'de zeytin; Marmara Üretim Bölgesi, Körfez Üretim Bölgesi, Güney Ege Üretim Bölgesi, Gediz Üretim Bölgesi, Kıyı ve Doğu Akdeniz Üretim Bölgesi ile Doğu Karadeniz Üretim Bölgesi olmak üzere 6 bölgede yetiştirilmektedir (www.tarimorman.gov.tr, 21.04.2024).

Ele alınan çalışmanın amacı zeytin üretiminde dış ticarette öne çıkan ülkeler arasında bir karşılaştırma yaparak Türkiye'nin zeytin piyasasındaki rekabet gücünün ölçülmesi ve rekabeti etkileyen faktörlerin değerlendirilmesidir. Bu nedenle dünya zeytin ihracatında ilk sıralarda yer alan on beş (Cezayir, Fas, İspanya, İtalya, Libya, Lübnan, Mısır, Peru, Portekiz, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus, Türkiye ve Yunanistan) ülkenin ihracat ve ithalatlarına ait veriler kullanılarak öncelikle Balassa'nın geliştirdiği Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi (AKÜ/RCA) hesaplanmakta ve böylece söz konusu ülkelerin 2000-2022 dönemindeki rekabet güçleri analiz edilmektedir. Ardından, RCA endeksi kullanılarak araştırmaya konu olan ülkelerin zeytin ihracatındaki rekabetlerini etkileyen faktörlerin neler olduğu araştırılmakta ve ele alınan faktörlerin zeytin rekabetine olan etkileri, panel veri analizinden yararlanarak değerlendirilmektedir. Bu amaç doğrultusunda serilerin durağanlığı için CIPS Testi ve uzun dönem ilişkileri için ise Westerlund Eşbütünleşme Testi kullanılmaktadır.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

İlgili yazında, zeytin üretimi ve ihracatında karşılaştırmalı üstünlük analizini dikkate alan çalışmalar bulunmaktadır. Ancak literatürde çoğunlukla farklı ürünlerin karşılaştırmalı üstünlüğünün değerlendirildiği, zeytine ilişkin çalışmaların ise daha sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, zeytin üretiminden çok zeytinyağı üretimine ilişkin rekabetçi üstünlük endeksi çalışmalarının daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bir ülkenin belirli bir mal veya hizmeti diğer ülkelere göre daha düşük maliyetle üretmesi ve rekabet avantajı elde etmesi olarak tanımlanan karşılaştırmalı üstünlük endeksinin ele alındığı bazı çalışmalara aşağıda yer verilmektedir.

Çakmak (2005) çalışmasında, tekstil ve konfeksiyon sektöründe iki ve üç haneli sektörlere ilişkin AKÜ/RCA ve Vollrath Endekslerini hesaplamıştır. Çalışmada Türkiye'ye ait her iki endeks değerlerine göre tekstil ve konfeksiyon sektörlerinin uluslararası piyasalarda hem karşılaştırmalı üstünlük hem de rekabet gücüne sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Valero ve Cortijo (2013) çalışmalarında, Avrupa şarap ticaretini 2000-2023 dönemini ele alarak incelenmeye tabi tutmuşlardır. Çalışmada, 16 Avrupa ülkesi için AKÜ/RCA endeksi hesaplanmış ve aynı zamanda süre analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bulguları; Bulgaristan, Kıbrıs, Fransa, Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İspanya'nın dünya pazarında en üst sıradaki ülkeler olduğunu ve bu ülkelerin yüksek karşılaştırmalı avantajlara sahip olduklarını göstermiştir. Ancak, süre ve istikrar testleri ise bu ülkelerin çoğunda ticaret avantajlarının zamanla zayıfladığını da yansıtmıştır.

Yalçınkaya ve arkadaşlarının (2014) çalışmalarında, Türkiye ve Çin arasında 1995-2013 döneminde tekstil ve hazır giyim sektörlerinin AKÜ/RCA endeksi yardımıyla karşılaştırmalı üstünlük analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırılan dönemde her iki ülkenin de sektörel rekabet güçlerinin yüksek olduğu saptanırken Türkiye'nin katsayısının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Durmuş ve Dokuzlu (2019) ise çalışmalarında, 1993-2017 döneminde Türkiye zeytinyağı sektörünün rekabet gücünü analiz etmişlerdir. Çalışmada dünya zeytinyağı ihracatındaki paylarına göre, önde gelen ülkeler seçilmiş ve rekabet gücünü ölçmede yaygın olarak kullanılan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük ve Vollrath endeksleri dikkate alınmıştır. Endeks sonuçlarına göre, Türkiye'nin, Fas'a karşı hem Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüğe hem de Göreli Rekabet Avantajına sahip olduğu, ancak Portekiz'e karşı yalnızca Göreli Rekabet Avantajına sahip olduğu tespit edilmiştir. Fas ve Portekiz dışında, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücü, diğer seçilen ülkelere kıyasla oldukça düşük çıkmıştır.

Bashimov (2017) çalışmasında 2001-2015 dönemine ait Türkiye'nin üzüm ihracatındaki rekabetçilik düzeyinin saptanması amacıyla Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi ile Vollrath endeksini kullanmış ve araştırma sonucunda Türkiye'nin üzüm ihracatındaki rekabet gücünün yüksek olduğu, ancak son yıllarda rekabet gücünün azaldığı tespit edilmiştir.

Çeştepe ve Tuncel (2018) çalışmalarında, 2007-2016 döneminde Türkiye demir çelik endüstrisinin rekabet gücünü Balassa ve Vollrath endeksleriyle incelemişlerdir. Çalışmada, demir çelik endüstrisinin yassı çelik mamulleri grubunda Türkiye'nin rekabet gücünün düşük çıkmasına rağmen, uzun çelik mamulleri grubunda ise rekabet gücünün yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Klonaris ve Agiangkatzoglou (2018) çalışmalarında, 1995-2014 döneminde Yunanistan'da üretilen sızma zeytinyağının, hedef pazarlardaki (Almanya, İtalya, İngiltere ve ABD pazarları) rekabet gücünü analiz etmişlerdir. AKÜ/RCA Endeksinin hesaplandığı çalışmada, Yunanistan'ın zeytinyağı ticaretinde Almanya'ya karşı rekabetçi üstünlüğünün bulunduğu ortaya konmuştur.

Ateş (2021) çalışmasında, Türkiye'nin İnsansız Hava Araçları (İHA) ve Silahlı İnsansız Hava Araçları (SİHA) üretiminin rekabetçi gücünü değerlendirmiştir. AKÜ/RCA, Vollrath ve İhracatta Uzmanlaşma Endekslerinin (ES) hesaplandığı çalışmada, Türkiye'nin 2002-2020 döneminde İHA ve SİHA'ların üretiminde ihracat yoğunlaşmasının arttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Martínez ve Guarasa (2021) çalışmalarında, İspanya'nın Jaén Bölgesinde faaliyet gösteren dört büyük zeytin ihracatçısı firma ile yapılan görüşmelere dayanarak bir durum analizi gerçekleştirmişlerdir. Araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmak için anlam oluşturma (sensemaking) ve desen eşleme (pattern-matching) teknikleri kullanılmıştır. Sonuç olarak, bu şirketlerin küreselleşmesi ve rekabet güçlerinin artması için istihdam oluşumunun desteklenmesi, şirketler arasındaki iletişimin güçlendirilmesi, inovasyona yapılan yatırımların teşvik edilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışma, firmaların piyasa odaklı olmalarının,

ağ oluşturma ve uluslararası girişimcilik stratejilerini takip etmelerinin ve firma sermayesinin rekabetçi üstünlüğün elde edilmesinde önemli olduğunu göstermektedir.

Zdražil ve Kraftová (2022) ise çalışmalarında, 2009-2018 döneminde Avrupa'nın dijital ekonomisinin rekabetçi üstünlüğünü AKÜ/RCA Endeksi yardımıyla değerlendirmişlerdir. Bulgu olarak, Avrupa'da dijital gelişimin içsel ve dışsal faktörlerden etkilendiği ve son dönemde Çin karşısında avantajının azalmaya başladığı saptanmıştır.

Andrei ve arkadaşları (2022) çalışmalarında, 2000-2020 yılları arasında Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Polonya'nın tarım-gıda ürünleri dış ticaretindeki rekabet avantajlarını analiz etmişlerdir. Ele alınan dönem, AB'ne katılım yılına göre iki alt döneme ayrılmıştır. Çalışmada, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (RCA) ve Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlük (RSCA) göstergeleri kullanılmış ve RSCA değerlerinin zaman içinde referans yılı olarak alınan 2000 yılına göre nasıl değiştiği değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, dört ülke için AB'ne katılımın, tarım-gıda ürünlerinin rekabet avantajı/dezavantajı açısından önemli değişiklikler meydana getirdiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Duru'nun (2024) çalışmasında ise Türkiye'nin 2001-2022 dönemi bitkisel yağlara ait rekabetçi gücü, AKÜ/RCA, açıklanmış simetrik karşılaştırmalı üstünlükler (ASKÜ) ve ticaret dengesi endeksleri (TBI) yardımıyla analiz edilmiştir. Analizden, Türkiye'nin bitkisel yağ üretiminde rekabetçi gücünün bulunduğu anlaşılmıştır.

2. YÖNTEM VE VERİ SETİ

Zeytin ihracatında önde gelen ülkelerin rekabet gücünün ölçüldüğü ve söz konusu rekabet gücünü etkileyen faktörlerin incelendiği, çalışmada iki farklı yöntemden yararlanılmaktadır. İlk olarak, karşılaştırmalı üstünlük analizi, Balassa ve Vollrath tarafından geliştirilen RCA, RTA ve RC endeksleri ile gerçekleştirilmektedir. Çalışmada uygulanan ikinci yöntem, RCA endeksinin bağımlı değişken olarak ele alındığı panel veri analizidir. Panel veri modelinin başlangıcında, serilerin durağanlığının belirlenmesi amacıyla CIPS testi uygulanmakta ve ardından Westerlund eşbütünleşme testi ile değişkenlerin uzun dönemli ilişkileri değerlendirilmektedir.

2.1. Karşılaştırmalı Üstünlükler Analizleri

Ülkelerin rekabetçi üstünlüğünün ölçülmesine ilişkin olarak yapılan karşılaştırmalı üstünlükler analizi, Liesner'in (1958) öncülüğünde başlamış, ardından Balassa (1965) ve Balassa (1977) çalışmalarıyla geliştirilerek literatüre kazandırılmıştır. AKÜ/RCA, ülkelerin açıklanmış ihracat verilerini karşılaştırarak bir ülkenin ihracatta güçlü veya zayıf olup olmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır (Durmuş ve Dokuzlu, 2019: 1355). Söz konusu endeks, bir ülkenin belirli bir maldaki ticaret performansını ortaya koyarken, mal ticareti yapan ülkelerin aralarındaki farklılıkların üretim maliyetlerinden ve fiyat dışı faktörlerden kaynaklandığını varsaymaktadır (Ricardo, 1821: 173). İhracat verilerine dayanan RCA Endeksi aşağıdaki formülle gösterilmektedir:

$$RCA_{ij} = (X_{ij}/X_{it}) / (X_{wj}/X_{wt}) \quad (1)$$

(1) numaralı eşitlikte; RCA_{ij} terimi j ülkesinin i malı için RCA endeksini ifade ederken, X_{ij}, j ülkesinin i malı ihracatını; X_{it}, j ülkesinin toplam ihracatını; X_{iw}, i malı dünya ihracatını; X_{wt} toplam dünya ihracatını ifade etmektedir. Hesaplanan endeks değeri RCA>1 olduğunda j ülkesinin i malında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, RCA<1 olduğunda ise karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığını ortaya koymaktadır (Balassa, 1965: 104).

Balassa'nın ardından Vollrath (1991) karşılaştırmalı üstünlüklerin hesaplanması amacıyla 2 farklı endeks önermiştir. Balassa'nın RCA endeksini sadece ihracat rakamlarının kullanılması nedeniyle eleştiren Vollrath, rekabet avantajının belirlenmesinde ihracat ve ithalat verilerinin birlikte ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Vollrath'ın önerdiği endeksler; Nispi Ticaret Avantajı (RTA) ve Nispi Rekabet Avantajı Endeksi (RC)'dir. Bu endekslerden RTA, Nispi İhracat Avantajı (RXA) ve Nispi İthalat Avantajının (RMA)'nın farkı olarak hesaplanmaktadır. RC endeksi ise söz konusu endekslerin doğal logaritmalarının farkının alınmasıyla hesaplanmaktadır. Aşağıda Vollrath'ın göreli rekabet avantajı endekslerinin formülleri gösterilmektedir:

$$RXA_{ij} = (X_{ij} / (X_{it} - X_{ij})) / ((X_{wj} - X_{ij}) / (X_{wt} - X_{it})) \quad (2)$$

$$RMA_{ij} = (M_{ij} / (M_{it} - M_{ij})) / ((M_{wj} - M_{ij}) / (M_{wt} - M_{it})) \quad (3)$$

$$RC = (lnRXA) - (lnRMA) \quad (4)$$

$$RTA = RXA - RMA \quad (5)$$

(2) numaralı formülde X_{ij}; i ülkesinin j malı ihracatını, X_{it}; i ülkesinin toplam ihracatını, X_{wj}; j malı dünya ihracatını ve X_{wt}; dünya toplam ihracatını ifade etmektedir. *(3)* numaralı formül, M_{ij}; i ülkesinin j malı ithalatını, M_{it}; i ülkesinin ithalat toplamını, M_{wj}; j malı dünya ithalatını ve M_{wt}; dünya toplam ithalatını göstermektedir. *(4)* numaralı eşitlikte ise RXA ve RMA'nın doğal logaritmalarının farkı alınırken, *(5)* numaralı eşitlikteki RTA endeks, RXA ve RMA'nın farkı alınarak hesaplanmaktadır. Endekslerin rekabetçi üstünlük kriterleri gereğince, hesaplanan endeks değerlerinin sonuçları RXA>1, RMA<1, RTA>0 ve RC>0 olması halinde rekabetçi üstünlük bulunmaktadır.

2.2. Panel Veri Analizi

Ele alınan çalışmada, zaman serisine ait değişkenlerin durağanlık seviyesini belirleyen durağanlık testleri ve değişkenlerin uzun dönem ilişkilerini belirleyen eş bütünleşme testleri de kullanılmaktadır. Zaman serilerinin durağanlığının belirlenmesinde kullanılan testler, birim kök testleridir. Eğer bir zaman serisinde durağanlığa sahip olmayan değişken bulunuyorsa, bu durum seride birim kökün varlığını göstermektedir. Değişken durağan değilse, ekonomide meydana gelen şokların veya politika değişikliğinin değişken üzerindeki etkisi kalıcı olmaktadır (Gövdeli, 2016: 226).

Son yıllarda heterojen panellerde birim kök test etme sorunu nedeniyle panel birim kök testinin uygulanmasından önce serinin kesitsel olarak anlamlandırılması önerilmektedir (Pesaran, 2007: 265). Ele alınan çalışmada, serilerin birim kök ve durağanlığının test edilmesi amacıyla Pesaran (2007) tarafından önerilen, panel modellerinde yatay kesit bağımlılığı olması durumunda

kullanılan ve 2. nesil birim köklerinden olan Cross-sectionally Augmented IPS Test (CIPS) testi dikkate alınmaktadır. CIPS testi aşağıdaki formülle ifade edilmektedir (Pesaran, 2007: 271-272):

$$CIPS = 1/N \sum_{i=1}^{N} t_i^{CADF} (N, T) \quad (6)$$

6 numaralı eşitlikte; N, paneldeki ülkeler, firmalar gibi toplam kesitleri gösterirken t_i^{CADF} Her bir kesite (t_i) ait CADF test istatistiğini ifade etmektedir.

Çalışmada kullanılan diğer bir yöntem Westerlund (2007) tarafından önerilen eşbütünleşme testidir. Bir panel modelinde değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkilerinin varlığını test etmek için geliştirilen eşbütünleşme testleri ekonomik ve istatistiksel analizlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Westerlund eşbütünleşme testi aşağıdaki eşitliğe dayanmaktadır (Westerlund, 2007: 715).

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i x_{it} + \epsilon_{it} \quad (7)$$

7 numaralı eşitlikte y_{it} ve x_{it} i. kesit ve t zamanındaki değişkenleri ifade etmektedir. α ve β ise bağımlı ve bağımsız değişkenlerin katsayılarını göstermektedir.

Serilerin durağanlığı elde edildikten sonra panel veri analizi gerçekleştirilebilmektedir. Ekonomik analizlerde, değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünün belirlenmesi amacıyla regresyon analizlerine başvurulmaktadır. Ancak ele alınan birim sayısı fazla ise ve değişkenler zaman serisi içeriyorsa regresyon analizi kullanılamamaktadır. Panel veri analizi; hanehalkı, firmalar, şehirler ve ülkeler gibi kesitsel olarak gözlemlenen birimlerin ve belirli sayıda değişkenin tekrarlanan ölçümlerini sağlayan zaman serilerinin analiz edildiği ekonometrik bir yöntemdir (Yaffee, 2003: 1). Panel veri analizi, regresyon analizine hem mekansal hem de zamansal bir boyut kazandırmaktadır. Mekansal boyut, ülkeler, eyaletler, ilçeler, firmalar, ürünler, insan grupları ya da bireyler gibi kesitsel birimlerden oluşurken; zamansal boyut, belirli bir zaman diliminde söz konusu kesitsel birimleri ifade eden değişkenlerin periyodik gözlemlerinden oluşmaktadır (Yaffee: 1-2). Bir panel veri modeli, aşağıda yer alan eşitlik *(8)* de ifade edilmektedir:

$$Y_{ij} = \beta_0 + \beta_1 X1_{ij} + \beta_2 X2_{ij} + \beta_3 X3_{ij} + \ldots\ldots\ldots + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

8 numaralı eşitlikte Y, bağımlı değişkeni ve X1, X2, X3, …. bağımsız değişkenleri ifade etmektedir. $\varepsilon_{it,}$ ise hata terimini göstermektedir.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

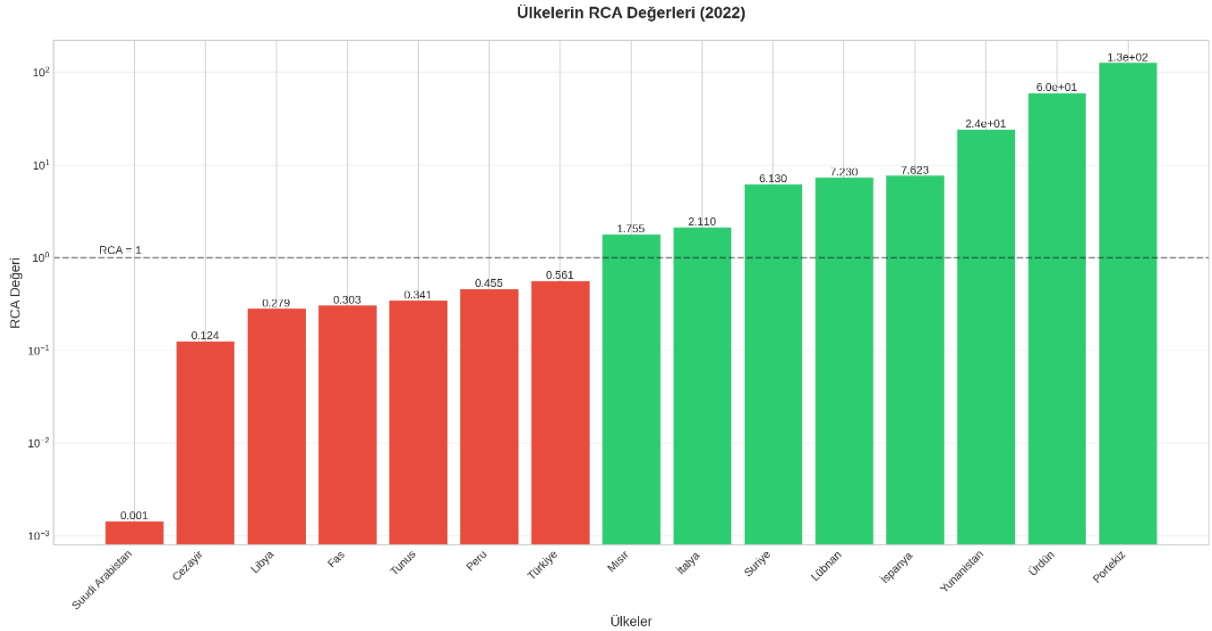
Ele alınan çalışmada öncelikle yöntem olarak belirlenen karşılaştırmalı üstünlükler analizi gerçekleştirilmiş ve ardından da panel veri analizine geçilmiştir. Yapılan analizler sonucunda ulaşılan bulgulara ilişkin değerlendirmeler de aşağıda yer almaktadır.

3.1. Karşılaştırmalı Üstünlükler Analizine İlişkin Bulgular

Çalışmada öncelikle dünya genelinde önde gelen zeytin üreticisi ülkeler arasında yer alan Cezayir, Fas, İspanya, İtalya, Libya, Lübnan, Mısır, Peru, Portekiz, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus, Türkiye ve Yunanistan'ın 2000-2022 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak Balassa tarafından geliştirilen AKÜ/RCA endeksi hesaplanmıştır. Ardından ülkelerin rekabet avantajlarının olup olmadığı Vollrath tarafından geliştirilen RTA ve RC endeksleri hesaplanarak değerlendirilmiştir. Ayrıca RTA ve RC'nin elde edilebilmesi amacıyla RXA ve RMA endeksleri de hesaplanmıştır. Son olarak ise elde edilen RCA değerleri bağımlı değişken; zeytin üretiminin rekabet gücünü etkileyen ülkelere ilişkin kişi başına düşen milli hasıla, nüfus, enflasyon ile orta ve yüksek teknoloji ihracatı tarafından yaratılan katma değer gibi makroekonomik göstergeler de bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Söz konusu değişkenlere ait serilerin durağanlığının sağlanması amacıyla CIPS testi uygulanmış ve serilerin uzun dönem ilişkilerinin değerlendirilmesi için de Westerlund eşbütünleşme testi gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda zeytin üreticisi ülkelerin rekabetçi üstünlükleri tespit edilirken rekabet gücü ile makroekonomik göstergeler arasındaki etkileşim de değerlendirilmiştir.

Şekil 1'de önde gelen zeytin ihracatçısı ülkelerin ürün gruplarına göre RCA değerleri (2022) yer almaktadır[12]. Ülkelerin 2022 değerlerine bakıldığında, RCA'ya göre rekabet avantajına sahip olan ülkeler sırasıyla; Portekiz, Ürdün, Yunanistan, İspanya, Lübnan, Suriye, İtalya ve Mısır'dır. Türkiye, Peru, Tunus, Fas, Libya, Cezayir ve Suudi Arabistan'ın ise rekabet avantajı bulunmamaktadır.

Şekil 1. 2022 Yılı RCA Değerleri

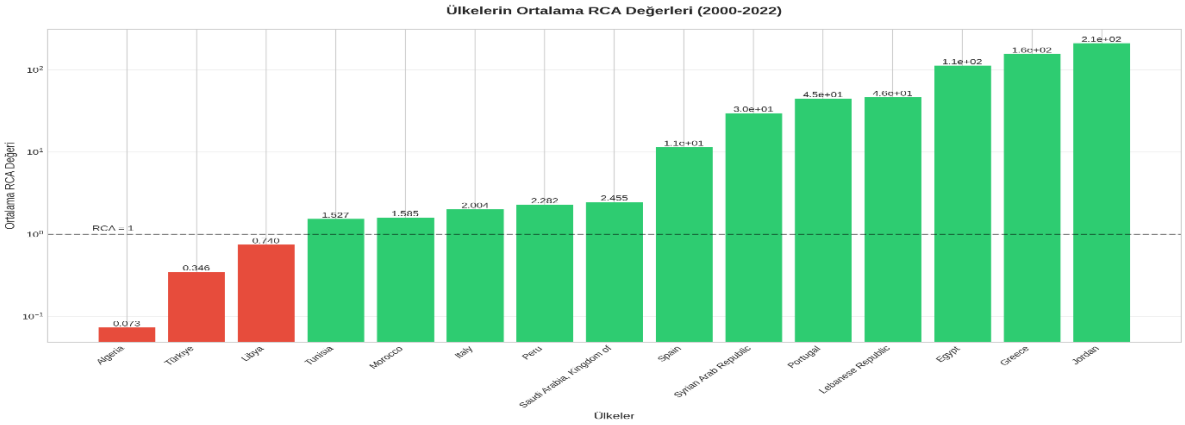

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: RCA < 1 (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: RCA > 1 (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: RCA = 1 (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

[12] Ülkelere ait RCA trendleri Ek Şekil 11'de yer almaktadır.

Aşağıda yer alan Şekil 2'de ise 2000-2022 döneminin ülkeler arasındaki rekabet avantajını ifade eden ortalama RCA değerleri gösterilmektedir. Şekil 2'ye göre, rekabet avantajına sahip olan ülkeler; Ürdün, Yunanistan, Mısır, Lübnan, Portekiz, Suriye, İspanya, Suudi Arabistan, Peru, İtalya, Fas ve Tunus olarak sıralanırken; rekabet avantajı bulunmayan ülkeler ise Libya, Türkiye ve Cezayir olarak sıralanmaktadır. RCA'nın Bileşik Yıllık Büyüme Oranları (CAGR)[13] değerlendirildiğinde; dönem içindeki en yüksek oranların Portekiz (%22,44), Ürdün (19.28) ve Yunanistan'a (10,163) ait olduğu görülmektedir. Türkiye (%2,08) ise düşük ama pozitif büyüme göstermektedir. Öte yandan Yunanistan (-%10.163), İspanya (-%3.527) ve Lübnan (-%18.428) negatif büyüme gösteren ülkeler olarak belirlenmiştir.

Şekil 2. 2000-2022 Dönemi RCA Değerleri

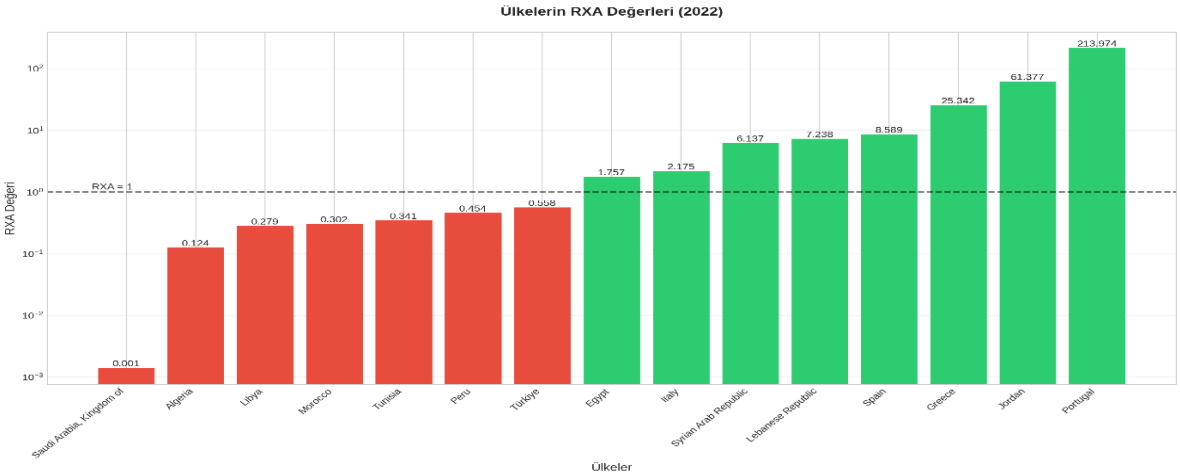

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: RCA < 1 (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: RCA > 1 (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: RCA = 1 (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

Aşağıda ise Vollrath endekslerine ait grafikler gösterilmektedir (RXA, RMA, RTA ve RC):

Aşağıda yer alan Şekil 3'teki RXA (2022) değerlerine göre, rekabet avantajı bulunan ülkeler, Portekiz, Ürdün, Yunanistan, İspanya, Lübnan, Suriye, İtalya ve Mısır olarak sıralanmaktadır. Rekabet avantajı bulunmayan ülkeler ise Türkiye, Peru, Tunus, Fas, Libya, Cezayir ve Suudi Arabistan olarak saptanmıştır.

Şekil 3. 2022 Yılı RXA Değerleri

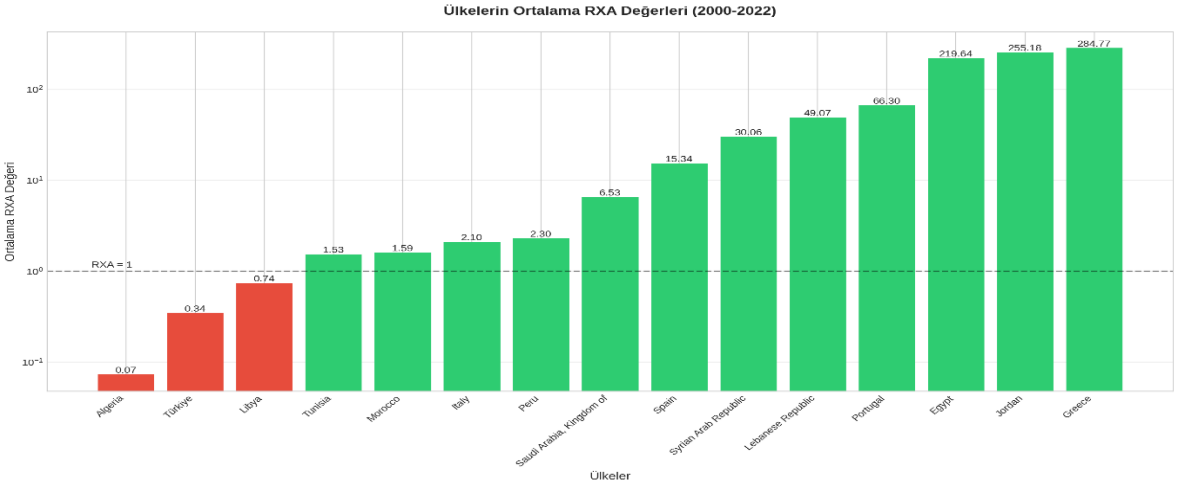
[13] CAGR oranları FAO'dan alınan veriler doğrultusunda tarafımızca hesaplanmıştır.

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: RCA < 1 (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: RCA > 1 (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: RCA = 1 (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir

Aşağıda yer alan Şekil 4'te ise 2000-2022 dönemi RXA endeksi değerleri gösterilmektedir. Şekil 4'e göre, 2000-2022 döneminde RXA'da rekabet avantajına sahip olan ülkeler; Yunanistan, Ürdün, Mısır, Portekiz, Lübnan, Suriye, İspanya, Suudi Arabistan, Peru, İtalya, Fas ve Tunus olurken; rekabet avantajı olmayanlar ülkeler ise Libya, Türkiye ve Cezayir olarak belirlenmiştir. CAGR oranlarına bakıldığında, yüksek RXA büyümesine sahip olan ülkeler, Portekiz (%25.44), Ürdün (%19.45) ve İtalya (%3.02) olarak sıralanırken, Türkiye (%2.08) ile düşük büyüme oranına ve orta düzeyde istikrara sahip olmaktadır. Negatif büyüme gösteren ülkeler ise Suudi Arabistan (%-40.88), Lübnan (%-18.71) ve Yunanistan (%-12.43) olarak saptanmıştır.

Şekil 4. 2000-2022 RXA Değerleri

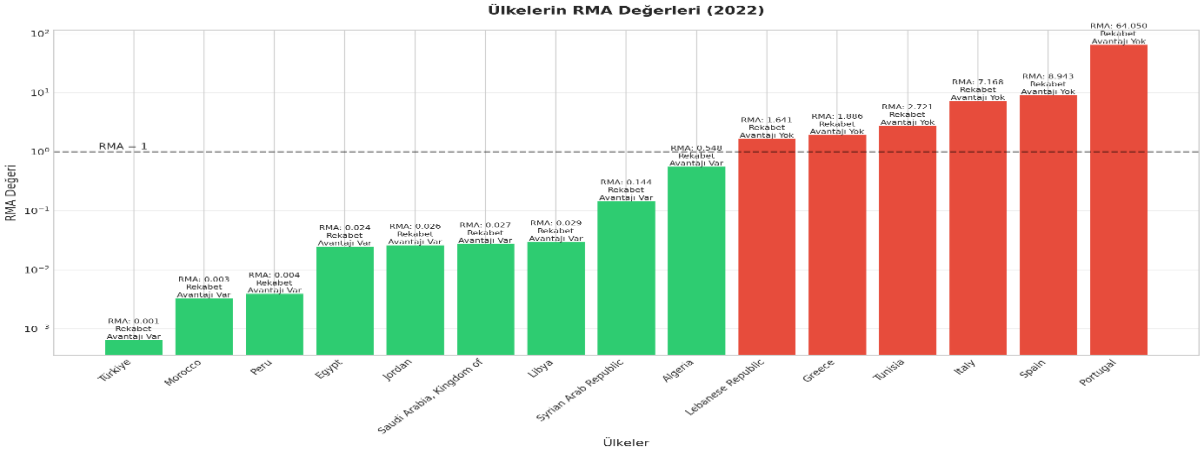

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: RXA < 1 (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: RXA > 1 (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: RXA = 1 (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

Aşağıda yer alan Şekil 5, ele alınan ülkelerin ithalattaki rekabet avantajını gösteren RMA değerlerini yansıtmaktadır. Şekil 5'e göre, 2022 yılında RMA'ya göre rekabet avantajına sahip olan ülkeler, Türkiye, Fas, Peru, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan, Libya, Suriye ve Cezayir

olurken; rekabet avantajı bulunmayan ülkeler ise Lübnan, Yunanistan, Tunus, İtalya, İspanya ve Portekiz olarak sıralanmaktadır.

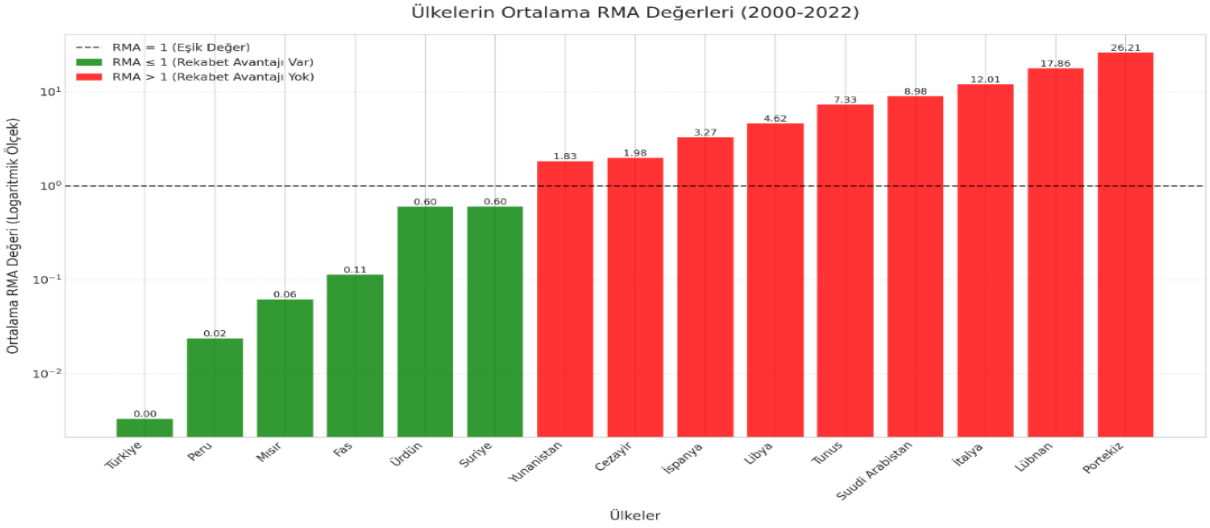
Şekil 5. 2022 Yılı RMA Değerleri

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: RMA > 1 (Rekabet dezavantajı)**,** Yeşil sütunlar: RMA < 1 (Rekabet avantajı)**,** Kesikli çizgi: RXA = 1 (Kritik değer)**,** Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

2000-2022 dönemi itibarıyla ülkelerin RMA değerlendirmesi ise Şekil 6'da gösterilmektedir. Buna göre, rekabet avantajı olan ülkeler; Türkiye, Peru, Mısır, Fas, Ürdün ve Suriye olarak sıralanmakta; rekabet avantajı olmayan ülkelerin de Cezayir, İspanya, Libya, Tunus, Suudi Arabistan, İtalya, Lübnan ve Portekiz olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca CAGR değerlerine bakıldığında ise İspanya (%12.40), Portekiz (%8,79) RMA açısından pozitif büyüme gösterirken, Ürdün (-%17,28), Libya (-%24,49) ve Suudi Arabistan (-%28,80) da negatif büyüme göstermektedir. Türkiye ise (-13,10) oranıyla düşüş kaydeden ülkeler arasında yer almaktadır.

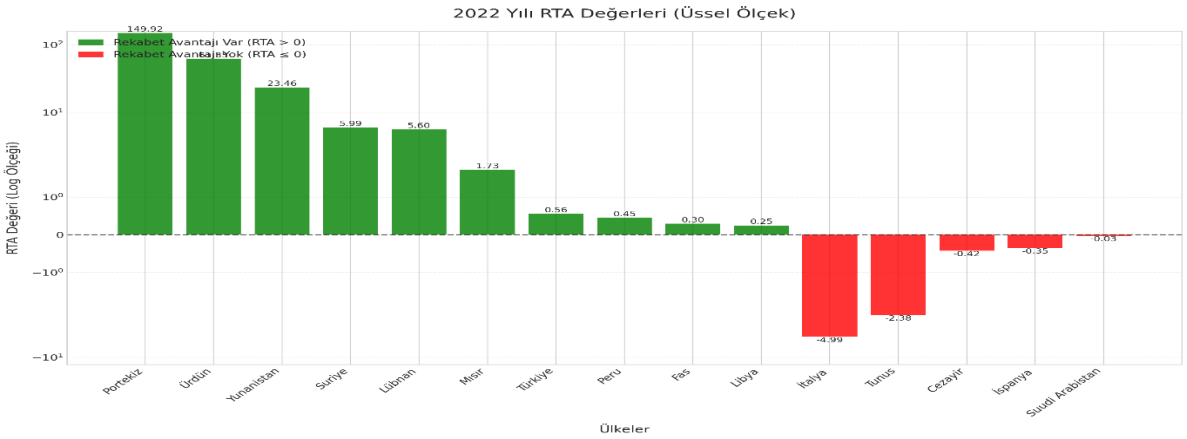
Şekil 6. 2000-2022 Dönemi RMA Değerleri

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: RMA > 1 (Rekabet dezavantajı)**,** Yeşil sütunlar: RMA < 1 (Rekabet avantajı)**,** Kesikli çizgi: RXA = 1 (Kritik değer)**,** Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

Aşağıda yer alan Şekil 7. RTA değerlerini yansıtmaktadır. Şekil 7'ye bakıldığında, RXA ve RMA'nın farklarının alınması ile oluşturulan RTA endeksinin 2022 yılı değerleri gözlemlenmektedir. Buna göre, rekabet avantajı bulunan ülkeler, Portekiz, Ürdün, Yunanistan, Suriye, Lübnan, Mısır, Türkiye, Peru, Fas ve Libya olurken; rekabet avantajı bulunmayan ülkeler ise Tunus, Cezayir, İspanya ve Suudi Arabistan olarak sıralanmaktadır.

Şekil 7. 2022 Yılı RTA Değerleri

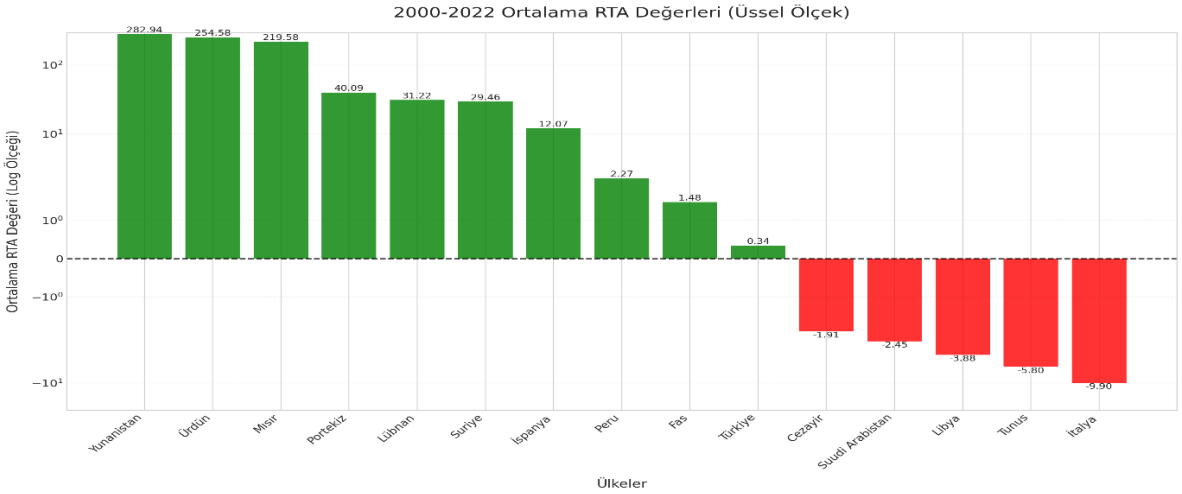

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: RTA < 0 (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: RTA > 0 (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: RXA = 0 (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

Ülkelerin 2000-2022 dönemi ortalamaları dikkate alınarak hesaplanan RTA değerleri de Şekil 8'de yansıtılmaktadır[14]. Şekil 8'den de anlaşıldığı üzere, 2000-2022 dönemi ortalama RTA değerleri bağlamında rekabet avantajı bulunan ülkeler, Yunanistan, Ürdün, Mısır, Portekiz, Lübnan, Suriye, İspanya, Peru, Fas ve Türkiye olarak sıralanırken; rekabet avantajı bulunmayan ülkeler ise Cezayir, Suudi Arabistan, Libya, Tunus ve İtalya olarak saptanmıştır. CAGR oranlarına bakıldığında, yüksek oranda pozitif büyüme gösteren ülkeler Mısır (%2.38) ve Türkiye (CAGR: %2.26) olurken; en yüksek negatif büyüme gösteren ülkeler de Suriye (-10.35), Peru (-10.80) ve Yunanistan (-12.71) olarak saptanmıştır.

Şekil 8. 2000-2022 Dönemi RTA Değerleri

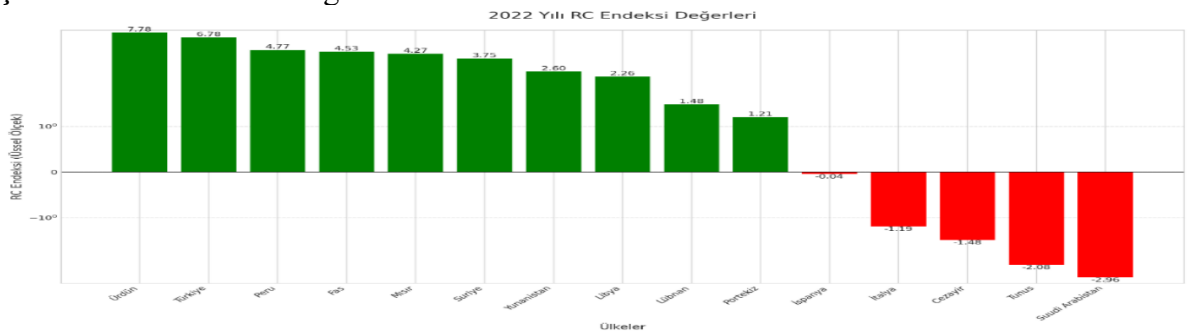
[14] Ek Şekil 12'de ülkelerin 2000-2022 dönemine ait RTA gelişim trendleri yer almaktadır.

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: RTA < 0 (Rekabet dezavantajı)**,** Yeşil sütunlar: RTA > 0 (Rekabet avantajı)**,** Kesikli çizgi: RXA = 0 (Kritik değer)**,** Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

Aşağıda bulunan Şekil 9 da çalışma kapsamında hesaplanan son endeks olan RC değerlerini yansıtmaktadır[15]. RXA ve RMA'nın doğal logaritmalarının farklarının alınması sonucu oluşturulan RC endeksinin 2022 yılı değerlerini yansıta Şekil 9'a göre, rekabet avantajına sahip olan ülkeler; Ürdün, Türkiye, Peru, Fas, Mısır, Suriye, Yunanistan, Libya, Lübnan ve Portekiz olarak sıralanırken; İspanya, İtalya, Cezayir, Tunus ve Suudi Arabistan'ın ise rekabet avantajına sahip olmadıkları anlaşılmaktadır.

Şekil 9. 2022 Yılı RC Değerleri

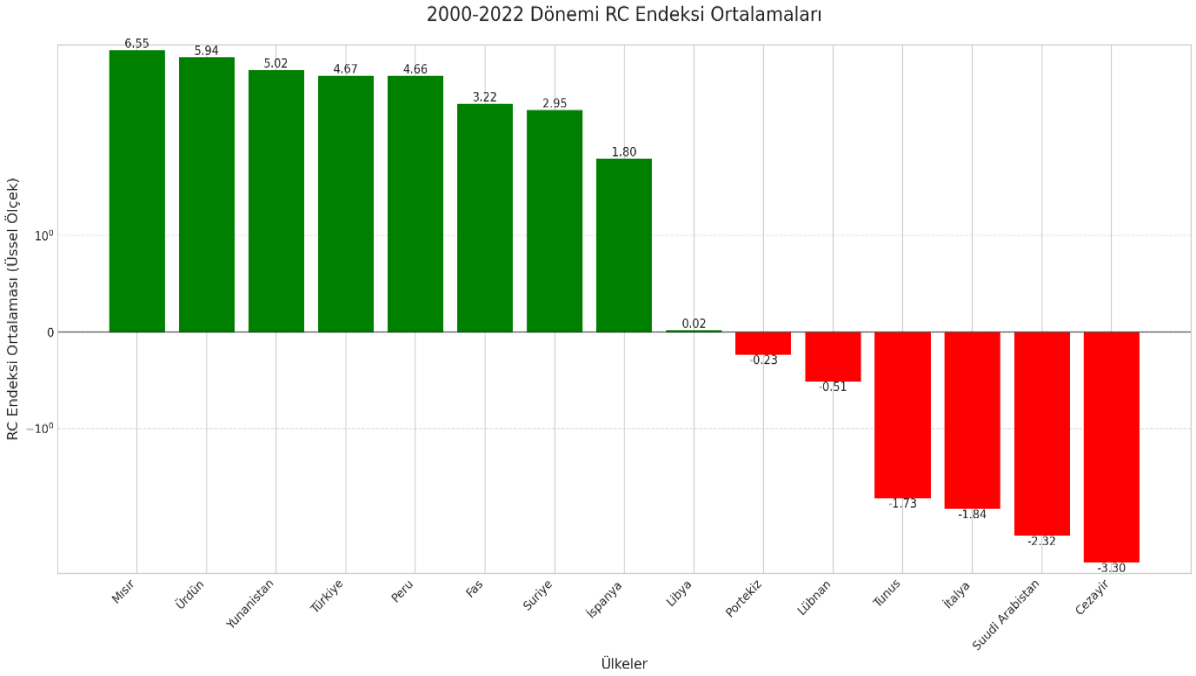

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: RC < 0 (Rekabet dezavantajı)**,** Yeşil sütunlar: RC > 0 (Rekabet avantajı)**,** Kesikli çizgi: RC = 0 (Kritik değer)**,** Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

Aşağıda yer alan Şekil 10'da RC endeksinin 2000-2022 dönemine ilişkin değerlerini yansıtmaktadır. Buna göre, RC'nin ortalama değerleri dikkate alındığında, rekabet avantajı bulunan ülkeler, Mısır, Ürdün, Yunanistan, Türkiye, Peru, Fas, Suriye, İspanya ve Libya olarak sıralanırken; rekabet avantajı bulunmayan ülkeler ise Portekiz, Lübnan, Tunus, İtalya, Suudi Arabistan ve Cezayir olarak belirlenmiştir. CAGR oranları açısından değerlendirildiğinde de RC endeksine göre yüksek oranda pozitif büyüme gösteren ülkelerin Fas (%3.81), Türkiye

[15] Ek Şekil 13'te ülkelerin 2000-2022 dönemine ait RC gelişim trendleri yer almaktadır.

(%3.42) ve Mısır (%1.58) olduğu; en yüksek oranda negatif büyüme gösteren ülkelerin ise İtalya (%-2.78), Yunanistan (%-2.99) ve Lübnan (%-3.07) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Şekil 10. 2000-2022 Dönemi RC Değerleri

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: RC < 0 (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: RC > 0 (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: RC = 0 (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

3.2. Panel Veri Analizine İlişkin Bulgular

Ele alınan çalışmanın bu bölümünde daha önce hesaplanmış olan RCA endeksi değerleri göz önüne alınarak rekabet gücünü etkileyen faktörler değerlendirilmektedir. Söz konusu faktörleri ifade eden göstergeler; kişi başına düşen milli hasıla, nüfus, enflasyon ile orta ve yüksek teknoloji ihracatı olarak belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan ekonometrik yöntem belirlenirken araştırma döneminin zaman serisi niteliğinde ve araştırılan birimlerin de (ülkeler) kesitler olması dikkate alınmış ve panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Buna göre RCA'nın bağımlı değişken ve diğer göstergelerin bağımsız değişkenler olarak ele alındığı aşağıda ifade edilen eşitlik *(9)*, yani panel veri modeli oluşturulmuştur:

$$RCA_{ij} = \beta_0 + \beta_1 GDP_{ij} + \beta_2\ POP_{ij} + \beta_3 İNF_{ij} + \beta_4 TCH_{ij} + \varepsilon it \qquad (9)$$

Öncelikle RCA ve diğer değişkenlerin arasındaki yatay kesit bağımlılığını tespit etmek amacıyla Pesaran cross-sectional dependence (CD) testleri gerçekleştirilmiştir. CD testleri sonucunda yatay kesit bağımlılığı bulunduğu tespit edilmiş ve değişkenlerin durağanlığının belirlenmesi amacıyla ikinci nesil birim kök testlerinden olan CIPS testi uygulanmıştır.

CIPS testi sonuçlarına göre, RCA, GDP, POP, İNF ve TCH değişkenlerine ait CIPS değerleri, tüm anlam düzeylerinde mevcut olan kritik değerler tarafından belirlenen istatistik değerlerinden küçüktür. Bu nedenle de değişkenlerin tüm serileri durağan olmaktadır. Başka

bir ifade ile değişkenler zaman içinde birim kök içermemekte ve herhangi bir ekonomik şokun değişkenler üzerindeki etkileri geçici olmaktadır. Böylece söz konusu verilerin panel veri analizi için uygun olduğu anlaşılmıştır Aşağıda Tablo 1'de CIPS testi sonuçları gösterilmektedir:

Tablo 1. Değişkenlerin Birim Kök Testleri

Değişkenler	CIPS Değeri	Anlam Düzeyi	Anlam Düzeyi	Anlam Düzeyi
		10%	5%	1%
RCA	-4.247	-2,6	-2,7	-2,89
GDP	-3.075	-2,6	-2,7	-2,89
POP	-3.316	-2,6	-2,7	-2,89
İNF	-3.347	-2,6	-2,7	-2,89
TCH	-3.559	-2,6	-2,7	-2,89

Değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla da Westerlund eşbütünleşme testi gerçekleştirilmiştir. Buna göre; istatistik değeri "5.4580" ve p değeri "0.000" olarak belirlendiği için değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını varsayan H0 hipotezi reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında eşbütünleşme (uzun dönem ilişkisi) bulunmaktadır.

Panel veri modelinin tahmini gerçekleştirilmeden önce birim etki ve zaman etkilerinin araştırılması gerekmektedir. Gerçekleştirilen birim ve zaman etkisi sonuçlarına göre; Likelihood Ratio (LR) testi olarak adlandırılan test sonuçlarına göre, p=0,00 <0,05 (LR= -2010.5542) olarak tespit edildiği için birim etkinin bulunduğu; ancak, p=1,00>0,05 (LR= -2074.2463) olduğu için de zaman etkisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle klasik modelin uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Panel veri modelinin belirlenmesi amacıyla yapılan Hausman testi sonuçlarına göre ise (chi2(2) =1.82, p=0,4021; p > chi2) ki kare değeri, p değerinden büyük olduğu için tesadüfi etkiler modelinin tahmin edilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Modelin varyans büyütme faktörü (vif) 1,43 (vif<5) olduğu için modelde çoklu doğrusal bağlantının bulunmağı bulgusu elde edilmiştir.

Tesadüfi etkiler modelinin değişen varyans durumu incelendiğinde, Breusch Pagan LM testi (chibar2(01) = 530.86, p=0.0000) sonuçlarına göre, modelin değişen varyansı bulunmaktadır. Modelin otokorelasyon açısından değerlendirilmesi amacıyla Durbin Watson (DW) ve Baltagi ve Wu LBI testleri uygulanmıştır. Söz konusu testlerin sonuçlarına göre, Durbin Watson = 2.1710524, Baltagi Wu LBI = 2.202975 bulunmuştur. Otokorelasyon testlerinin sonuçları 2'den büyük olduğu için otokorelasyonun bulunmadığı saptanmıştır. Son olarak da modelde birimler arası korelasyonun tespit edilmesi amacıyla Pesaran CD testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre, (CD=30.263, p= 0.0000) modelde birimler arası korelasyon bulunmaktadır.

Panel veri modeliyle ilgili yapılan varsayım testlerinin ardından modelde değişen varyans ve birimler arası korelasyon olduğu saptanmıştır. Bu nedenle dirençli tahmin yöntemlerinden olan Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Modeli (FGLS) ile tahmin edilen modelin sonuçları aşağıda yer alan Tablo 2'de karşılaştırılmıştır.

Tablo 2'de yer alan RCA, daha önce hesaplanmış olan rekabet endeksidir. GDP, kişi başına düşen gayri safi milli hasılayı; POP, nüfusu; İNF, GDP deflatörü olarak enflasyonu ve TCH de orta ve yüksek teknoloji ihracatını ifade etmektedir. Modelin Wald testi ve p değeri gereğince panel modelinin bütün olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan modelde kullanılan tüm bağımsız değişkenler de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuşlardır.

Tablo 2. Panel FGLS

Değişkenler; Bağımlı değişken: RCA	**Coefficient**	**Std. Error**	**z-value**	**P>|z|**	**95% Conf. Interval**
GDP	0.0004499	0.0001219	3.69	0.000	[0.000211, 0.0006888]
POP	-2.22e-07	5.87e-08	-3.79	0.000	[-3.37e-07, -1.07e-07]
İNF	-0.1585704	0.0097461	-16.27	0.000	[-0.1776723, -0.1394684]
TCH	-1.041236	0.0853986	-12.19	0.000	[-1.208614, -0.8738575]
_cons	68.03232	3.986878	17.06	0.000	[60.21818, 75.84645]
Wald testi: Wald chi2(4) = 349.31	Prob p=0.0000	N= 345			

Tablo 2'den elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir:

1. GDP'deki 1 birimlik artış, RCA'da 0.0004499 birimlik artışa neden olmaktadır. Bu durum ülkelerin ekonomik büyümesinin zeytin üretimindeki rekabet güçlerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

2. Nüfustaki 1 birimlik artış, RCA'yı çok küçük bir oranda azaltmaktadır.

3. Enflasyondaki 1 birimlik artış, RCA'da 0.1586 birimlik düşüşe neden olmaktadır. Bu durum fiyat istikrarının zeytin rekabet gücü için önemini vurgulamaktadır.

4. Orta ve yüksek teknoloji ihracatındaki 1 birimlik artış, RCA'da 1.041 birimlik düşüşe neden olmaktadır. Bu durum teknolojideki artışın özellikle tarıma olan olumsuz etkilerini göstermektedir.

SONUÇ

Zeytin, antik çağlardan bu yana dünyanın çeşitli bölgelerinde yetişen, ürün yelpazesi ise oldukça geniş olan bir üründür. Arz fazlası olmayan ve sınırlı bir üretime sahip olan zeytin, dünyada en fazla Akdenize kıyısı olan ve ılıman iklime sahip olan bölgelerde yetişmektedir. Besin değerinin yüksek olması, sağlıklı beslenmede de tercih edilen bir ürün olmasına neden olmaktadır. Böylece zeytin üreten ülkelerin, ilgili alanda rekabet avantajına sahip olmaları ve üretimlerini bu doğrultuda arttırma çabaları büyük önem taşımaktadır.

İktisat teorisinde ilk olarak Ricardo'nun ortaya koyduğu ve dış ticarette mutlak üstünlüklerin değil karşılaştırmalı fiyat ve maliyet üstünlüğüne sahip olmanın daha önemli olduğu görüşü

halen geçerliliğini korumaktadır. Bu nedenle yapılan analizlerde söz konusu görüş bağlamında değerlendirmeler yapılmaktadır.

Ele alınan çalışmada, 2000-2022 dönemi dikkate alınarak, zeytin üretimi ve ihracatında öne çıkan ülkelerin rekabet gücünün ve söz konusu rekabet gücünü etkileyen faktörlerin ortaya konulması hedeflenmektedir. Bununla birlikte çalışmanın, zeytin sektöründeki rekabet dinamiklerini anlamak ve sektörel politikalar geliştirmek için önemli bir kaynak niteliği taşıması amaçlanmaktadır.

Çalışmada öncelikle AKÜ/RCA Endeksi ve ardından RTA ve RC Endeksleri yardımıyla Cezayir, Fas, İspanya, İtalya, Libya, Lübnan, Mısır, Peru, Portekiz, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus, Türkiye ve Yunanistan'ın zeytin üretimindeki rekabetçi üstünlük değerleri belirlenerek karşılaştırmalı üstünlük analizi yapılmıştır.

Ülkelerin 2022 yılının RCA sonuçlarına göre, rekabet avantajına sahip olan ülkeler sırasıyla; Portekiz, Ürdün, Yunanistan, İspanya, Lübnan, Suriye, İtalya ve Mısır'dır. Türkiye, Peru, Tunus, Fas, Libya, Cezayir ve Suudi Arabistan'ın ise 2022 yılına ilişkin rekabet avantajı bulunmamaktadır. RTA endeksinin 2022 yılı değerlerine göre, rekabet avantajı bulunan ülkeler; Portekiz, Ürdün, Yunanistan, Suriye, Lübnan, Mısır, Türkiye, Peru, Fas ve Libya olurken; rekabet avantajı bulunmayan ülkeler, Tunus, Cezayir, İspanya ve Suudi Arabistan olarak saptanmıştır. Son olarak RC endeksinin 2022 yılı değerlerine göre, rekabet avantajı bulunan ülkeler, Ürdün, Türkiye, Peru, Fas, Mısır, Suriye, Yunanistan, Libya, Lübnan ve Portekiz olurken; İspanya, İtalya, Cezayir, Tunus ve Suudi Arabistan'ın ise rekabet avantajı bulunmamaktadır.

Çalışmada, ülkelerin zeytin üretimindeki rekabet gücünü etkileyen faktörler de değerlendirilmektedir. Buna göre rekabet gücünü ifade eden RCA endeksi bağımlı değişken olarak ele alınmış ve ülkelerin kişi başına düşen milli hasılası, enflasyon oranları, nüfus ve orta ve yüksek teknoloji ihracatı göstergeleri de bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede gerçekleştirilen panel veri analizine dair modelin uygulanması için ikinci nesil birim kök testlerinden olan CIPS testi uygulanarak serilerde birim kök olup olmadığı araştırılmıştır. CIPS testi sonuçlarına göre; RCA, GDP, POP, İNF ve TCH değişkenlerine ait olan CIPS değerleri, bütün anlam düzeylerinde mevcut olan kritik değerler tarafından belirlenen istatistik değerlerinden küçük çıkmıştır. Bu nedenle de değişkenlerin tüm serileri durağan olarak belirlenmekte ve herhangi bir ekonomik şokun değişkenler üzerindeki etkisi geçici olmaktadır. Öte yandan gerçekleştirilen Westerlund eşbütünleşme testi sonuçlarına göre ise; istatistik değeri "5.4580" ve p değeri "0.000" olarak belirlendiği için değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını varsayan H0 hipotezi reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Böylece, değişkenler arasında eşbütünleşme (uzun dönem ilişkisi) ilişkisinin bulunduğu bulgusu elde edilmiştir.

Gerçekleştirilen panel veri analiziyle tahmin edilen Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler modelinin sonuçlarına göre ise hem model bütün olarak hem de modelde kullanılan tüm değişkenler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Panel veri modelinin sonuçları şu şekilde ifade edilmektedir:

1. GDP'deki 1 birimlik artış, RCA'da 0.0004499 birimlik artışa neden olmaktadır. Bu durum ülkelerin ekonomik büyümesinin zeytin üretimindeki rekabet gücünü pozitif yönde etkilemektedir.

2. Nüfustaki 1 birimlik artışın, RCA'yı azaltıcı etkisi çok düşük oranda gerçekleşmektedir.

3. Enflasyonda meydana gelen 1 birimlik artış, RCA'da 0.1586 birimlik düşüşe yol açmakta ve bu da fiyatlar genel düzeyinde artış yönünde yaşanan değişimlerin, zeytin rekabet gücünü olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

4. Orta ve yüksek teknoloji ihracatındaki 1 birimlik artış ise RCA'da 1.041 birimlik bir düşüşün yaşanmasını tetiklemektedir. Dolayısıyla teknolojik gelişimler, tarımın olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin dünya ticaretindeki rekabetçi avantajını sürdürülebilmesi ve arttırılabilmesi için; organik zeytin ve zeytinyağı üretiminin teşvik edilmesi, modern sulama sistemlerine geçişin desteklenmesi, modern hasat teknolojilerine yönelik yatırımların arttırılması, zeytin ağaçlarının gençleştirilmesi ve bakımları için destek programlarının uygulanması gerekmektedir. Bütün bunların yanında ayrıca, toprak analizi ve gübreleme desteği yapılarak hastalık ve zararlılarla mücadele için de erken uyarı sistemleri geliştirilmelidir. Zeytin ihracatına teşviklerin arttırılması amacıyla zeytinyağı işleme tesislerinin modernizasyonu gerçekleştirilmeli ve sürdürülebilir üretim teknikleri için araştırma desteği verilmelidir. Ek olarak da Türkiye'nin zeytin sektöründeki rekabet gücünü artırmak için, ekonomik istikrarın sağlanması, teknoloji ihracatının desteklenmesi ve sektörel yatırımların artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Andrei, T., Oancea, B., Mirică, A. & Anghel, L. C. (2022). The Competitive Advantage of Foreign Trade With Agri-Food Products.*Romanian Journal of Economic Forecasting, 25(2),* 54-64.

Ateş, E. (2021). Türkiye'nin İnsansız Hava Aracı (İHA) İhracat Rekabet Gücünün Analizi. *Türkiye İnsansız Hava Araçları Dergisi, 3(1),* 7-16.

Balassa, B. (1965). Trade Liberalisation And "Revealed" Comparative Advantage 1. *The Manchester School, 33(2*), 99-123.

Balassa, B. (1977). 'Revealed' Comparative Advantage Revisited: An Analysis of Relative Export Shares of The İndustrial Countries, 1953–1971. *The Manchester School, 45(4),* 327-344.

Bashimov, G. (2017). Türkiye'de Üzüm Üretimi ve İhracat Performansı. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 31(2),* 57-68.

Çakmak, Ö. A. (2005). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Rekabet Gücü: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama. *Ege Academic Review,* 5(1), 65-76.

Çeştepe, H. & Tunçel, A. (2018). Türkiye Demir Çelik Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Analizi. *Electronic Turkish Studies, 13(15),* 113-129.

Durmuş, E. & Dokuzlu, S. (2019). Competitiveness Analysis of Olive Oil Sector. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology, 7(9),* 1354-1359.

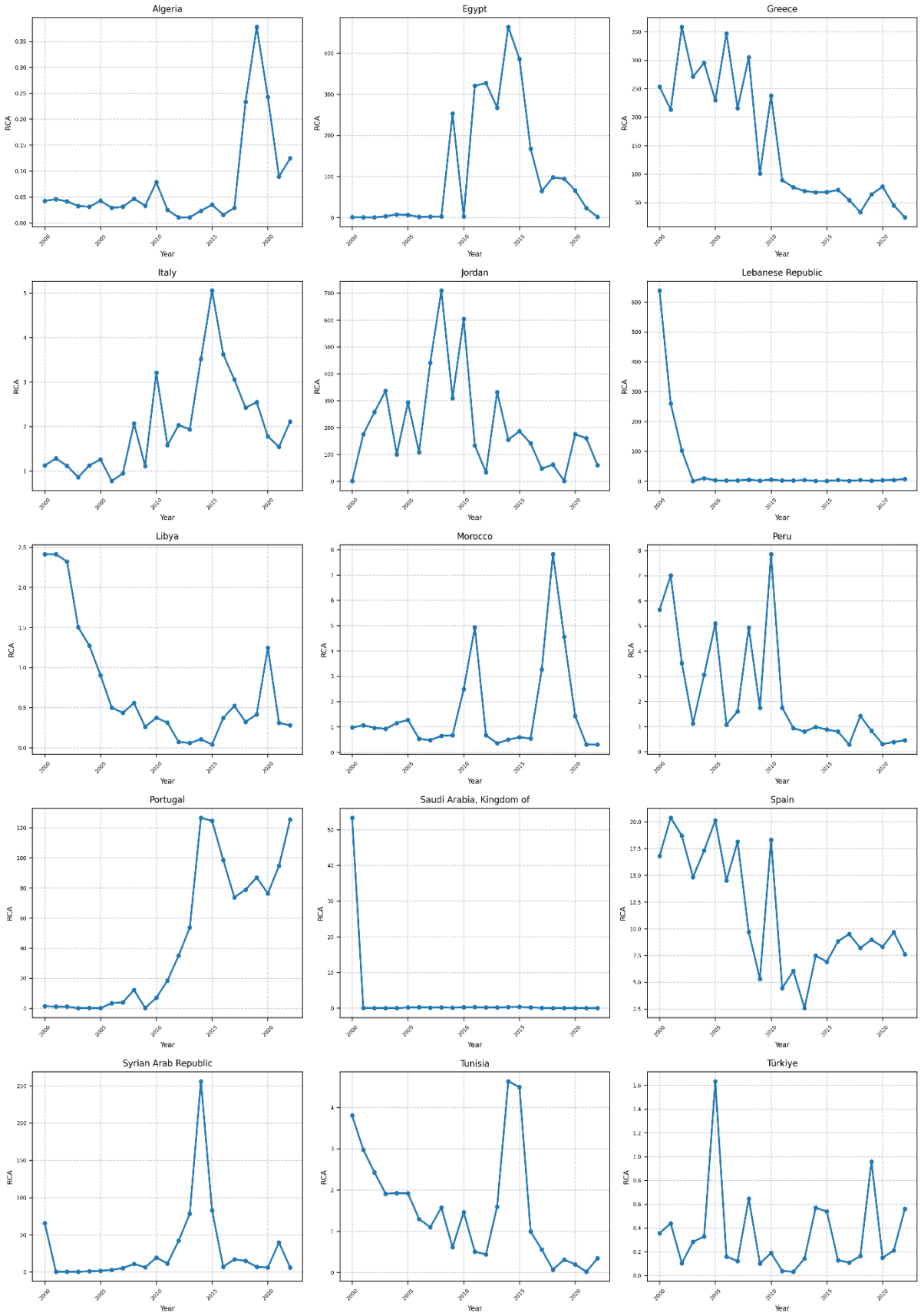
Duru, S. (2024). Türkiye Bitkisel Yağ Dış Ticaretinin Mevcut Durumu ve Rekabet Gücünün Analizi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi,* 11(35), 25-39.

Gövdeli, T. (2016). Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(3),* 223-238.

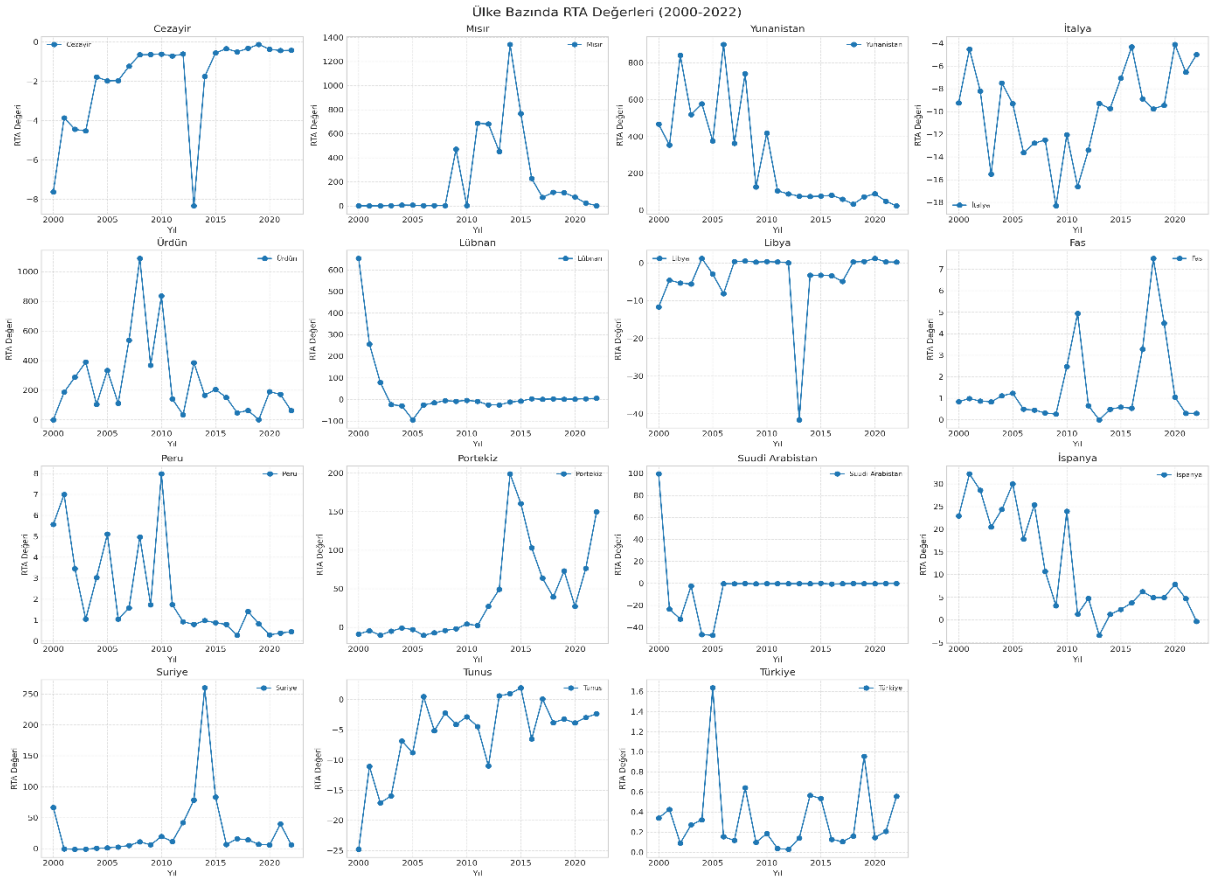
https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Ürün%20Raporları/2022%20Ürün%20Raporları/Zeytinyağı%20%20Sofralık%20Zeytin%20Ürün%20Raporu%202022-371%20TEPGE.pdf, (Erişim Tarihi: 28.12.2024).
https://stats.wto.org/, (Erişim Tarihi: 13.12.2024).
https://ticaret.gov.tr/data/5b8700a513b8761450e18d81/zeytin%20ve%20zeytinyağı.pdf, (E T.: 13.12.2024).
https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL, (Erişim Tarihi: 28.12.2024).
https://www.internationaloliveoil.org/olive-world/olive-tree/, (Erişim Tarihi: 27.12.2024).
https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Kumelenme/Belgeler/Budama/Dünyada%20ve%20Türkiye%27de%20zeytincilik.pdf, (E.T.: 21.04.2024).
Klonaris, S. & Agiangkatzoglou, A. (2018). Competitiveness of Greek Virgin Olive Oil İn The Main Destination Markets. *British Food Journal, 120(1),* 80-95.
Kostelenos, G. & Kiritsakis, A. (2017). Olive Tree History And Evolution.Olives And Olive Oil As Functional Foods: Bioactivity, Chemistry And Processing, New Jersey: John Wiley & Sons Inc. https://onlinelibrary.wiley.com, (Erişim Tarihi: 28.12.2024).
Liesner, H. H. (1958). The European Common Market And British Industry. *The Economic Journal*, *68*(270), 302-316.
Martos Martínez, C., & Muñoz Guarasa, M. (2021). The İmportance of Endogenous Resources for İnternationalization: Competitive Advantages ın The Olive Groves of Southern Spain. *Sustainability,13(17), 9614,* 1-30.
Pesaran, M. H. (2007). A simple Panel Unit Root Test İn The Presence Of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, *22*(2), 265-312.
Ricardo, D. (1821).On the Principles of Political Economy. London: J. Murray.
Valero, J. S. C. & Cortijo, M. C. G. (2013). Analysis of İnternational Competitive Positioning of Quality Wine From Spain. *Ciencia E İnvestigación Agraria: Revista Latinoamericana De Ciencias De La Agricultura, 40(3),* 491-501.
Vollrath, T. L. (1991). A Theoretical Evaluation of Alternative Trade İntensity Measures of Revealed Comparative Advantage. *Weltwirtschaftliches Archiv, 127(2),* 265-280.
Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, *69*(6), 709-748.
Yaffee, R. (2003). A primer for Panel Data Analysis.Connect: *Information Technology at NYU,(3),* 1-11.
Yalçınkaya, M. H., Çılbant, C., Erataş, F. & Hartoğlu, D. (2014). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Ekseninde Rekabet Gücünün Analizi: Türk-Çin Dış Ticareti Üzerine Bir Uygulama. *Journal of Management And Economics Research,* 12(24), 41-57.
Zdražil, P., & Kraftová, I. (2022). The Determinants of Competitive Advantage For Europe's Regions: Digital Economy At The Start of The Fourth İndustrial Revolution. *Ekonomický Časopis, 70(5),* 450-471.

EK I.

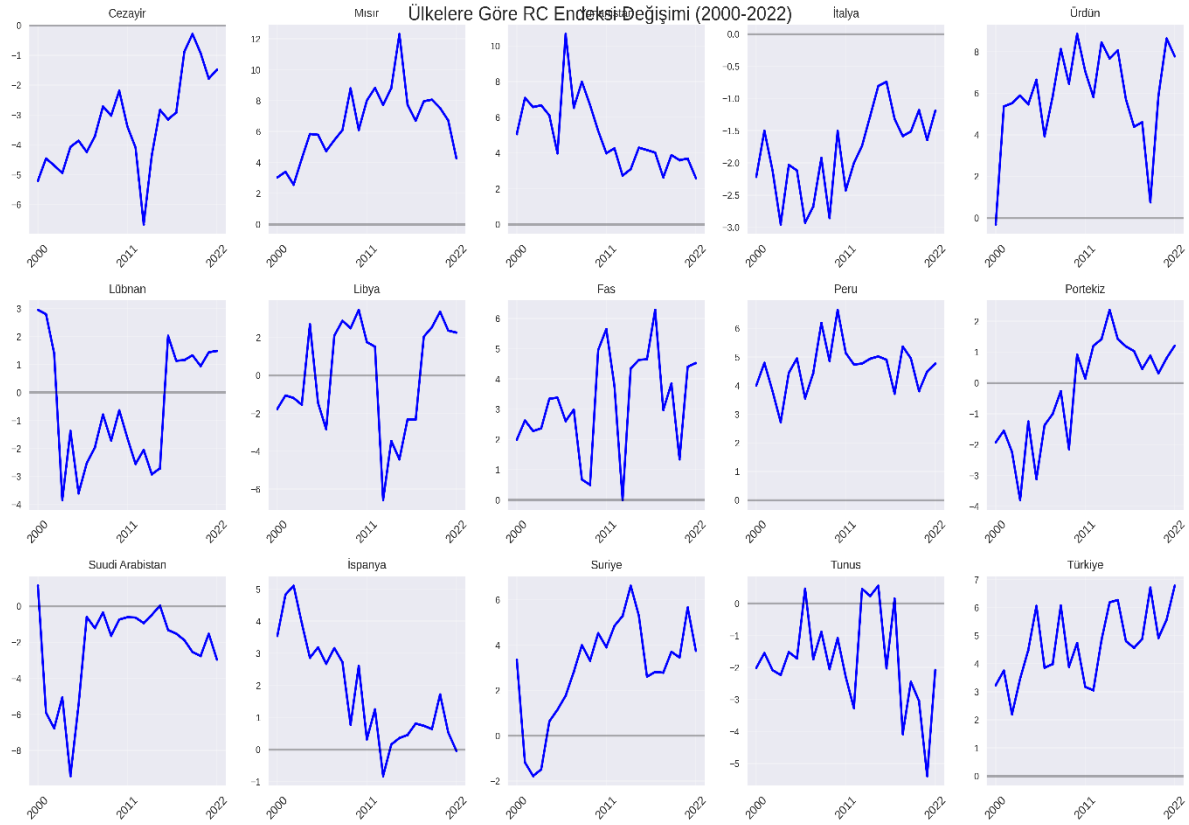
Şekil 11. Yıllara Göre RCA Gelişimi

Şekil 12. Yıllara Göre RTA Gelişimi

Şekil 13. Yıllara Göre RC Gelişimi

BRICS-T ÜLKELERİNDE TASARRUFLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ: PANEL VERİ ANALİZİ

Prof. Dr., Figen BÜYÜKAKIN

KOÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat,
bfigen@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0226-7265

Öğr., Sinan BEDİR

KOÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat,
sinanbedir09@icloud.com, ORCID: 0009-0004-5792-8560

Öğr., İsmail ERGÜN
KOÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat,
m.ismailergun@gmail.com, ORCID: 0009-0003-6993-5330

ÖZET

Tasarruf, ekonomilerin gelecekte doğabilecek risklere karşı hazırlıklı olmalarına olanak tanıyan bir büyüklüktür. Özellikle iktisadi duraklama dönemlerinde oluşabilecek belirsizliklerin önüne geçmek ve bu süreçleri yönetmek için tasarruf önemli bir teminat olmaktadır. Tasarruflar aynı zamanda yatırımların finansmanını oluşturan ana kalemlerin başında gelmektedir. İktisat yazınında tasarruf, farklı ülkelere yönelik pek çok çalışmaya konu olmakta ve söz konusu çalışmalarda farklı yöntemlere başvurulduğu gözlemlenmektedir. Ele alınan çalışmada ise BRICS-T ülkelerinin 1996-2022 dönemine ait tasarruf verileri kullanılarak, söz konusu ülkelerin tasarruflarını etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi, Johansen Fisher Panel Eş Bütünleşme Testi yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, değişkenler arasındaki uzun dönem dinamiklerinin tahmini için Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemi de dikkate alınmaktadır. Çalışmada değişken olarak; yurt içi tasarruflar, büyüme oranı, reel faiz oranı, özel sektör kredileri ve ulusal tüketim harcamalarına yer verilmektedir. Elde edilen bulgular, kişi başına düşen nihai tüketim harcamalarının yurt içi tasarruflar üzerinde belirgin bir şekilde negatif etkiye sahip olduğunu gösterirken, aynı zamanda kişi başına düşen GSYİH'nin de tasarrufları negatif yönde etkileyen diğer bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda çalışmanın amacı, yurtiçi tasarrufları etkileyen makroekonomik değişkenlerin önem derecelerini ve yönlerini ortaya koyarak tasarruf politikalarının belirlenmesine faydalı olabilmektir.

Anahtar Kelimeler: BRICS-T Ülkeleri, Tasarruflar, Panel Eş Bütünleşme Testi.

EVALUATION OF FACTORS AFFECTING SAVINGS IN BRICS+T COUNTRIES: PANEL DATA ANALYSIS

ABSTRACT

Savings are a size that allows economies to be prepared for risks that may arise in the future. Savings are an important collateral to prevent uncertainties that may arise especially during periods of economic stagnation and to manage these processes. Savings are also one of the main

items that constitute the financing of investments. In the economic literature, savings are the subject of many studies on different countries and it is observed that different methods are used in these studies. In the study under consideration, the factors affecting the savings of the BRICS-T countries are evaluated using the savings data for the period 1996-2022, using the Johansen Fisher Panel Cointegration Test. In addition, the Dynamic Least Squares (DOLS) method is also taken into account for the estimation of long-term dynamics between the variables. In the study, domestic savings, growth rate, real interest rate, private sector loans and national consumption expenditures are included as variables. The findings show that final consumption expenditures per capita have a significant negative effect on domestic savings, while GDP per capita is another factor that negatively affects savings. In line with these results, the aim of the study is to be useful in determining savings policies by revealing the importance levels and directions of macroeconomic variables affecting domestic savings.

Keywords: BRICS-T Countries, Savings, Panel Cointegration Test.

GİRİŞ

En yalın haliyle "gelirin tüketilmeyip arta kalan kısmı" olarak tanımlanan tasarruf, önemli bir yatırım kaynağı, ekonomik büyümenin lokomotofi ve refah göstergelerinin temel belirleyicilerindendir. Tasarruf, makro açıdan toplam talebin bir değişkeni olmakla birlikte, mikro açıdan da bireylerin kendi eğitimleri, emeklilik dönemleri gibi bekledikleri, işsizlik ve hastalık gibi de beklemedikleri durumlara karşı hazırlıklı olmalarını sağlamaktadır. Bu bağlamda tasarruflar, uzun vadede hem bireylerin refahlarının artmasında hem de ülkelerin makroekonomik hedeflerine ulaşmasında büyük rol oymaktadır.

Tasarrufların en önemli fonksiyonel değişkeni, pozitif etkileşim gösterdiği faiz oranlarıdır. Klasik yaklaşımda tasarruflar, iktisadi büyümede belirleyici bir unsur olarak ele alınmakta ve cari faiz oranlarında yatırım-tasarruf eşitliğinin sağlanması gerektiği kabul edilmektedir. Keynesyen yaklaşımda ise tasarrufların bireylerin gelirleri tarafından belirlendiği ve tüketim ile tasarrufun gelirin artan bir fonksiyonu olduğu ifade edilmektedir. Buna göre Keynesyen yaklaşımda, Klasiklerin aksine tasarruflarla faiz oranı arasındaki etkileşim oldukça zayıf kalmakta ve yatırım kararlarını etkileyen değişkenlerden sadece biri olarak değerlendirilmektedir.

Literatürde tasarrufları etkileyen değişkenler, zamanla değişkenlik göstermesine rağmen en önemlileri şu şekilde sıralanmaktadır: İlk sırada ekonomik büyüme yer almaktadır. Tasarruflarla büyüme arasında pozitif bir etkileşim bulunmaktadır. Ülke nüfusunun yaş yapısı, nüfus bağımlılık oranı ve kentleşme düzeyi gibi değişkenler de tasarrufların belirleyicileri arasında öne çıkmaktadırlar (Güriş ve Özkaya, 2019: 96).

Ele alınan çalışmada, ilgili yazın süzgeçten geçirilerek, tasarrufları etkileyen faktörler olarak, büyüme oranı, reel faiz oranı, özel sektör kredileri ve ulusal tüketim harcamaları dikkate

alınmıştır. Söz konusu değişkenler, 1996-2022 dönemi kapsamında BRICS-T ülkeleri için analize tabi tutulmaktadır.

İlk olarak 2001 yılında yayınlanan bir raporda öne çıkan BRIC ülkelerinin, ekonomik büyüme performansları açısından gelecekte küresel bir ekonomik güç haline geleceği savunulmuştur. Buna göre, önümüzdeki 50 yıl içerisinde Hindistan, Brezilya, Rusya ve Çin'in ekonomik gücünün G6 ülkelerinin (Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere) ekonomik gücünün yarısından daha fazlasını oluşturacağı öne sürülmektedir (Ersungur, vd., 2017: 396-397).

2001 yılında oluşan BIRC birlikteliğine 2011 yılında Güney Afrika eklenmiş ve yapı BRICS adını almıştır. Bu gelişmenin ardından, Türkiye'nin ekonomik yapı olarak söz konusu ilkelerle benzerlik göstermesi, yürütmüş olduğu güçlü diplomasi doğrultusunda daha adil ve daha eşit bir uluslararası finans ile iktisadi sistem kurma çalışmaları, BRICS ülkeleriyle olan ilişkilerini pekiştirmiştir (İstikbal, vd., 2019: 48). Bu nedenle BRICS ülkelerine Türkiye'nin de dahil edilmesi uygun görülerek yapı BRICS-T olarak genişletilmiştir.

Ele alınan çalışmada, BRICS-T ülkelerinin 1996-2022 dönemi kapsamında tasarruflarını etkileyen faktörler değerlendirilmektedir. Yöntem olarak panel veri analizine başvurulmuştur. İlk olarak ilgili yazın gözden geçirilmiş, ardından yöntem ve veri setine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Analizin gerçekleştirilmesi ve elde edilen bulguların değerlendirilmesi sonrasında da sonuç kısmına geçilerek çalışma sonlandırılmıştır. Söz konusu çalışmanın budan sonraki çalışmalara referans olması beklenmektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

İktisadi yazında tasarrufu konu edinen pek çok çalışma bulunmaktadır. Benzer şekilde farklı açılardan BRICS-T ülkelerini ele alıp değerlendiren çalışmalar da çoğunluktadır. Söz konusu çalışma ise BRICS-T ülkelerinin tasarruflarına ilişkin bir değerlendirme yapmayı amaçladığından ilgili yazında daha çok tasarrufları dikkate alan çalışmalara ağırlık verilmiştir. Konu ile ilgili çalışmalardan bir kısmı aşağıda yer almaktadır:

Özcan (2000) yaptığı çalışmada, 15 MENA ülkesinden oluşan bir örneklem için özel tasarrufların ampirik belirleyicilerini incelemektedir. Panel veri analizinden yararlanarak yapılan çalışmada, kişi başına düşen reel gelir seviyesi ile özel tasarruflar arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Houndroyiannis (2006) çalışmasında, Avrupa ülkeleri kapsamında özel tasarrufların belirleyicilerini değerlendirebilmek için Panel Eş Bütünleşme Yaklaşımını dikkate almıştır. Uzun dönemde, bağımlılık oranı, reel harcanabilir gelir artışına, reel faiz oranına ve enflasyon oranlarının, tasarruf fonksiyonu arasında pozitif yönlü bir duyarlılığın olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonucunda, faiz oranlarının tasarruflar üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif yönde olduğu, fakat bu etkinin düşük seyretttiği; enflasyon oranları ile tasarruf davranışları arasında da pozitif yönde bir ilişkinin var olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Gutierrez (2007) çalışmasında, Latin Amerika ülkelerindeki tasarruf davranışlarını Panel Data yöntemiyle incelemiştir. Sonuç olarak ulusal tasarruflar ile kişi başına düşen GSYİH oranları, kamu dengesi ve finansal derinliklerin pozitif ilişki gösterdiği, öte yandan yabancı tasarruflarla ise negatif yönde bir ilişkinin varlığı saptanmıştır.

Yaraşır ve Yılmaz (2011) çalışmalarında, 20 OECD ülkesi için 1999-2007 dönemini dikkate almış ve bu dönemde özel tasarrufların belirleyicilerini Dinamik Panel Veri Analizi Yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgular, bir önceki yıl tasarruf oranının, özel kredilerin, cari hesap dengesinin ve enflasyon oranın özel tasarruflara etkisinin pozitif yönde olduğu, kamu tasarruf oranı ile yaşlı bağımlılık oranının ise negatif etkide bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca, kişi başına düşen büyüme hızı ile reel faiz oranının da özel tasarruflara etkisinin anlamsız olduğu sonucu elde edilmiştir.

Gülmez ve Yardımcıoğlu (2013) ise çalışmalarında, BRICS-T ülkeleri için ulusal ve yabancı tasarrufların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, panel veri yöntemi ile Pedroni ve Kao eş bütünleşme testlerinden yararlanarak değerlendirmişlerdir. Uygulama sonucunda, söz konusu ülkelerde uzun dönemde ekonomik büyümeye yönelik hem ulusal tasarrufların hem de yabancı tasarrufların karşılıklı, anlamlı ve pozitif bir ilişkinin bulunduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Epaphra (2014) çalışmasında, Tanzanya'da 1970-2010 dönemini ele alarak ulusal tasarrufların belirleyicileri üzerine bir araştırma yapmış ve bu araştırmada Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik test yöntemlerini kullanmıştır. Çalışma, harcanabilir gelirin, reel GSYİH büyümesinin ve nüfus artışının Tanzanya'daki tasarruflar üzerinde olumlu bir etkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan enflasyonun ise ulusal tasarruflar üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu vurgulanmaktadır.

Kaya ve Efe (2015) çalışmalarında, dünyanın en büyük ilk 20 ekonomisine sahip ülkelerin tasarruf oranları ve ekonomik büyümeleri arasındaki ilişkiyi değerlendirmişlerdir. Çalışmada, panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, ekonomik büyüme ile yurtiçi tasarruflar arasında doğru yönlü bir ilişkinin olduğu saptanmış ve bu sonuç, literatürdeki diğer çalışmalarla da örtüşmektedir. Ancak, iki değişken arasındaki nedenselliğin yönü ise farklılık göstermiştir.

Ozioma ve arkadaşları (2016) çalışmalarında, Nijerya'nın 1980-2015 dönemini ele alarak yurtiçi özel tasarruflarının temel belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışmada, tasarrufların GSYİH, hanehalkı tüketimi, nominal faiz oranı ve GSYİH içinde özel sektör yurtiçi kredilerinin payı ile olan ilişkileri, hata düzeltme modeli, eş bütünleşme ve Granger nedensellik yöntemleri kullanılarak test edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, modeldeki bağımlı ve açıklayıcı değişkenler arasında uzun dönemli stabil bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dineri ve Taş (2017) ise çalışmalarında, 1988-2014 dönemi OECD ülkelerindeki tasarruf ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelenmişlerdir. Birim kök testi ve Pedroni eş bütünleşme testleri kullanılarak yapılan analiz sonucunda, ekonomik büyümenin tasarruf üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Abasimi ve Martin (2018) çalışmalarında, Gana, Togo, Burkina Faso ve Fildişi Sahili'ni içine alan 4 batı Afrika ülkesinde ARDL sınır testi veya gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi ile eş bütünleşme testini uygulayarak, kişi başına GSYİH, reel faiz oranı ve yaş bağımlılık oranının brüt tasarruflar üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Kişi başına GSYİH ve reel faiz oranlarının brüt tasarruflar üzerinde istatistiksel ve anlamlı bir etkisi olurken, yaş bağımlılık oranının ise brüt tasarruflara istatistiksel olarak önemsiz ve negatif yönde bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Bulut ve Karakaya (2018) çalışmalarında, 2006-2015 dönemine ait 21 OECD ülkesinin verilerini kullanarak tasarruflarla farklı makroekonomik değişkenlerin etkilerini, Ortalama Grup Dinamik En Küçük Kareler (DOLSMG) ve Panel Eş Bütünleşme Yöntemleri ile değerlendirmişlerdir. Elde edilen bulgular; kişi başına gelir, kısa dönem reel faiz oranları ve enflasyon oranlarının özel tasarrufları azalttığı; gelirin ve likiditenin ise özel tasarrufları artırdığı yönündedir. Öte yandan ise enflasyonun kamu tasarruflarını artırdığı; büyüme oranı, kişi başına gelir, kısa dönem reel faiz oranı ve likiditenin ise kamu tasarruflarını azalttığı gözlemlenmiştir.

Atgür (2019) ise çalışmasında, Johansen eş bütünleşme testi, En Küçük Kareler tahmin yöntemi ve Granger nedensellik testlerini kullanarak, Türkiye'nin GSYİH, özel tüketim harcamaları, enflasyon oranı ve reel faiz oranının yurtiçi özel tasarruflarla olan ilişkisini araştırmıştır. Analiz sonucunda, GSYİH, enflasyon oranı ve reel faiz oranının yurtiçi özel tasarruf davranışına etkisinin pozitif olduğu, özel tüketim harcamalarının ise negatif etkisinin bulunduğu anlaşılmıştır.

Çinko (2019) çalışmasında, BRICS ülkelerinin 2000-2018 dönemi verilerini dikkate alarak, önceki dönem tasarruf oranları, kişi başına düşen GSYİH, genç bağımlılık oranı, cari işlemler dengesi ve ithalat oranının tasarruf üzerindeki etkilerini panel veri analizi yöntemiyle test etmiştir. Önceki dönem tasarrufları, kişi başına düşen GSYH, genç bağımlılık oranları, cari işlemler dengesi ve ithalat oranları ile tasarruflar arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Diğer bir deyişle, ele alınan değişkenlerde meydana gelen 1 birimlik değişim, tasarruf değişkenini pozitif yönde etkilemektedir.

Arıcan ve Aka (2019) çalışmalarında, Türkiye'nin 1996-2017 dönemi verilerini kullanarak, kişi başı GSYH, enflasyon oranı, para arzı ve genç bağımlılık oranı gibi değişkenlerin tasarruflar üzerindeki etkisini En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile test etmişlerdir. Kişi başına düşen GSYH ile enflasyon oranlarının tasarruflara pozitif yönde anlamlı etkilerinin olduğu, diğer taraftan genç bağımlılık oranları ile para arzı değişkenlerinin ise tasarruflara olan etkisinin negatif yönlü ve anlamlı olduğu anlaşılmıştır.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada, 1996-2022 döneminde BRICS-T ülkelerinin (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) Gayri safi yurtiçi tasarrufları (GSYS) ile makroekonomik göstergeleri arasındaki uzun dönem ilişkisi irdelenmektedir.

Çizelge 1. Değişkenlere Ait Açıklayıcı Bilgiler

Değişken	Tanımı	Ölçü Birimi	Kaynak
TAS	Gayri Safi Yurtiçi Tasarruf	GSYİH'nın% 'si	World Bank
TUK	Hanehalklarının ve Hanealklarına Hizmet Veren Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşların Kişi Başına Nihai Tüketim Harcaması	GSYİH'nın% 'si	World Bank
FAZ	Faiz Oranları	Anlık Oranlar (< 24 Saat)	Federal Reserve Bank of St. Louis
GDP	Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	2015 Sabit ABD Doları ($) olarak	World Bank
KRED	Özel Sektör Yurt İçi Kredileri	GSYİH'nın% 'si	World Bank

Analiz için bağımlı değişken olarak yurtiçi tasarruflar; bağımsız değişken olarak ise tüketim harcamaları, faiz oranları, kişi başına düşen GDP ve özel sektör yurtiçi kredileri ele alınmaktadır. Bağımsız değişkenler belirlenirken daha önceden yapılmış ilgili literatür incelenmiş ve tasarruf değişkeni üzerinde doğrudan etkiye sahip olan makroekonomik göstergeler seçilmiştir (Çizelge 1). Çalışmada değişkenlerin tanımlanmasına yönelik olarak Çizelge 1 oluşturulmuştur. Bu çizelgede, her bir değişkenin adı, tanımı ve veri kaynağı sunulmaktadır.

2. 1. Araştırmanın Yöntemi

Ele alınan çalışmada, seriler arasındaki ilişkilerin analiz edilmesinde bir dizi panel veri testi kullanılmıştır. İlk olarak, serilerin homojenliğini değerlendirmek için Pesaran ve Yamagata Homojenlik Testi uygulanmıştır. Ardından, panel veride birimler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığını incelemek amacıyla Breusch-Pagan LM, Pesaran LM_{CD} ve Pesaran-Yamagata LM_{adj} Yatay Bağımlılık Testlerinden yararlanılmıştır. Üçüncü aşamada, serilerin durağanlık düzeylerini belirlemek için Levin-Lin-Chu (LLC) Panel Birim Kök Testi ve Im-Pesaran-Shin (IPS) Panel Birim Kök Testi kullanılmıştır. Dördüncü aşamada, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Son olarak, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin tahmin edilebilmesi için Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmada gerçekleştirilen ampirik modelde yer alan tüm değişkenler, logaritmik (ln) forma dönüştürülerek bunlara ilişkin son durum eşitlik (1)'de gösterilmektedir:

$$ln\,TAS_{it} = \partial_0 + +\partial_1\, ln\,TUK_{it} + \partial_2\, ln\,GDP_{it} + \partial_3\, ln\,FAZ_{it} + \partial_4\, ln\,KRED_{it} + \varepsilon_{it} \qquad (1)$$

Analizler, Stata15.0 ve EViews 12 .0 yazılım paketleri kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Söz konusu testlerle ilgili açıklamalara aşağıda yer verilmektedir.

2.1.1. Panel Homojenlik Testi

Panel eşbütünleşme testleri, parametrelerin kesitler arasında homojenlik ya da heterojenlik göstermesine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından hazırlanan ve Swamy (1970) testi temel alınarak geliştirilen delta (Δ) testi, bu amacı gerçekleştirmek için tasarlanmış ve bu doğrultuda kullanılmaktadır. Söz konusu test, büyük ve küçük örneklem boyutlarına bağlı olarak farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Δ̃ ile Δ̃adj olmak

üzere iki farklı istatistiğe dayanmakta olan testin hesaplama yöntemi, aşağıda bulunan eşitlik (2) ve (3)'te verilmektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008: 57);

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N}\left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{2K}}\right) \quad (2)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N}\left(\frac{N^{-1}\tilde{s} - E(\tilde{z}_{iT})}{\sqrt{V}ar(\tilde{z}_{iT})}\right) \quad (3)$$

Eşitlik (2) ve (3) yer alan, N, kesit boyutunu; S, Swamy test istatistiğini; k, açıklayıcı değişkenlerin sayısını; E ve Var ise sırasıyla beklenen değer ve varyansı temsil etmektedir. Eşitlik (2) ve (3)'den elde edilen test istatistiklerinin olasılık değeri, %5'den küçük ise H_0 hipotezi reddedilmekte ve eğim katsayılarının heterojen olduğu kabul edilmektedir. Delta testi için hipotezler ise aşağıda belirtilmektedir:

H_0: Eğim katsayısı homojendir.

H_1: Eğim katsayısı homojen değildir.

2.1.2. Panel Veri Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Yatay kesit bağımlılığı, panel veri analizinde birimler arasındaki ilişkilerin birbirini etkilediğini ve aralarında bağımlılık bulunduğunu ifade etmektedir. Bu durum genellikle ülkeler veya bölgeler gibi kesit birimlerinin ortak şoklara maruz kalmasıyla ortaya çıkmaktadır (Pesaran, 2004: 5, Breusch ve Pagan, 1980: 239). Yatay kesit bağımlılığı, gözlemlenemeyen ortak faktörler veya hata terimlerindeki eşzamanlı hareketler ve bunun gibi çeşitli kaynaklardan dolayı kaynaklanabilmektedir (Pesaran ve Tosetti, 2011: 183). Bu bağımlılık, model tahminlerinde yanlılık ve tutarsızlık sorunlarına da neden olabilmektedir ve dolayısıyla bu durum analizlerin güvenilirliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Chudik ve Pesaran, 2015: 394).

Panel verilerde yatay kesit bağımlılığı mevcut olduğunda, ikinci kuşak panel birim kök testlerinin tercih edilmesi gerekirken; yatay kesit bağımlılığın olmadığı durumlarda ise birinci nesil birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığını analiz etmek amacıyla başvurulan yöntemler arasında; Breusch-Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) LM_{CD} testi ve Pesaran-Yamagata (2008) LM_{adj} tarafından önerilen testler bulunmaktadır.

Breusch-Pagan LM (1980) testi, zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olduğu (T>N) ya da geçerli olduğu varsayımını esas almaktadır. Aynı zamanda N'in sabit ve $T \to \infty$ yaklaştığı durumlarda tercih edilmektedir Breusch-Pagan Langrange Çarpanı (LM) test istatistiği aşağıda yer alan eşitlik (4)'te gösterilmektedir (Pesaran, 2004: 5):

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} . \sum_{j=i+1}^{N} \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (4)$$

Eşitlik (4), ρ_{ij} modelin kalıntıları sonucunda ortaya çıkan korelasyon katsayılarını temsil ederken, yukarıda bahsedildiği gibi asimptotik dağılım Tij → ∞ ve N → sabittir (Pesaran, 2004: 4). Paserran (2004), LM testinin T>N olması nedeniyle hem N'nin hem de T'nin sonsuza yaklaştığı (N ve T →∞) örneklemlerde uygulanabilen CD_{LM} testini tasarlamıştır. Bu test (N →∞ve T →∞) altında normal dağılım özellikleri sergilemektedir. Pesaran CD_{LM} test istatistiği, aşağıda bulunan eşitlik (5)'te gösterilmektedir (Pesaran, 2004: 5):

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} . \sum_{j=i+1}^{N} T(\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \qquad (5)$$

Pesaran (2004) CD_{LM} testi, kesit sayısının (N) ve gözlem sayısının (T) aynı anda sonsuzluğa yaklaştığı varsayımını temel almaktadır. Ancak, gözlem sayısı kesit sayısından büyük (N>T) durumlarda, CD_{LM} testinde anlamlı sapmaların ortaya çıkabileceği belirtilmektedir. Bu durumun üstesinden gelmek için sapmaları düzeltebilen LM_{adj} (sapması düzeltilmiş) test istatistiği kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle LM_{adj} testi, büyük kesit sayısına (N) ve sonlu zaman boyutuna (T) sahip panellerde ortaya çıkan sapmaları düzeltme yeteneğine sahip olabilmektedir. Düzeltmenin eklenmesiyle LM_{adj} test istatistiğinin ifadesi aşağıda yer alan eşitlik (6)'da gösterilmektedir (Pesaran vd., 2008:108):

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} . \sum_{j=i+1}^{N} . \frac{(T-k)\rho_{ij}^{-2} - \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \qquad (6)$$

Eşitlik (6)'da yer alan μ_{Tij} ortalama, v_{tij} varyansı temsil etmektedir. Denklemden ulaşılan test istatistiği asimptotik biçimde standart dağılım göstermektedir. Sonuç olarak, yatay kesit bağımlılığı için sıfır hipotezi ve alternatif hipotezler ise şu şekilde ileri sürülmektedir (Pesaran vd. 2008:108-109);

H_0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1: Yatay kesit bağımlılığı vardır.

2.1.3. Panel Birim Kök Testleri

Panel birim kök testleri, geliştirilen test istatistiklerinin panel veri setindeki gruplar arasında yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurup bulundurmadığına göre iki gruba ayrılmaktadır**.** Birinci nesil panel birim kök testleri, yatay kesit bağımlılığını dikkate almazken, ikinci nesil testler yatay kesit bağımlılığını içerecek şekilde geliştirilmiştir. Panel eşbütünleşme analizlerinde, birinci nesil testlerden Levin, Lin ve Chu (LLC) Panel Birim Kök Testi ve Im, Pesaran ve Shin (IPS) Panel Birim Kök Testleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Anlaşıldığı üzere, panel birim kök testleri oldukça çeşitlilik göstermektedir. Her biri bir diğerine geçişi sağlayan söz konusu testlere ilişkin açıklamalara aşağıda yer verilmektedir.

2.1.3.1. Levin-Lin-Chu (LLC) Panel Birim Kök Testi

LLC testi, genel hatlarıyla ADF yaklaşımına benzerlik göstermektedir (Ballı, vd., 2018: 778). Levin, Lin ve Chu, gerçekleştirdikleri çalışmada, birim sayısının (N) 10 ila 250 ve zaman

boyutunun (T) 25 ila 250 arasında olduğu durumlarda testin güvenilir sonuçlar üretebileceğini ifade etmişlerdir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 202). Bu bağlamda, testin temel hipotezi eşitlik (7)'de gösterilmektedir (Baltagi, 2005: 240);

$$\Delta Y_{it} = \rho Y_{it-1} + \sum_{L=1}^{P_i} \theta_{iL}\ \Delta y_{it-L} + \alpha_{mi}\, d_{mt} + u_{it} \qquad (7)$$

Eşitlik (7)'de yer alan d_{mt} deterministik değişkeni, α_{mi} ise bunların parametrelini, t mevcut olan bütün yatay kesitler için ortalama gözlem sayısını ve ρ ortalama gecikme uzunluklarını temsil etmektedir. LLC Birim Kök Testi, $\Delta Y_{it}, Y_{it-1}'nin\ \Delta y_{it-L}$ ile her birime ilişkin regresyonların ayrı ayrı tahmin edilmesi ve bu tahminlerle ilgili kalıntıların elde edilmesiyle süreç başlamaktadır. Modeldeki heterojenliğin etkisini azaltmak amacıyla kalıntılar eşitlik (7)'nin standart hatasına oranlanarak normalize edilmektedir (Ballı, vd., 2018: 779). LLC Panel Birim Kök Testi için sıfır hipotezi ve alternatif hipotezler ise şu şekildedir;

H_0: Seride genel bir birim kök vardır.

H_1: Seride genel bir birim kök yoktur.

2.1.3.2. Im-Pesaran-Shin (IPS) Panel Birim Kök Testi

LLC Panel Birim Kök Testinin, tüm birimlerde otoregresif katsayının (ρ) homojen olmasını gerektirmesi bakımından kısıtlayıcı olduğu iddia edilmektedir. Bu yüzden, IPS Panel Birim Kök Testi, y_{it-1}katsayısının heterojen bir yapıda olmasına izin vermektedir (Baltagi, 2005: 242). IPS Panel Birim Kök Testinin temel özelliği, tüm birimlere ait zaman serilerini birleştirmek yerine, her birim için ayrı ayrı birim kök testi uygulaması olmaktadır. Aslında, IPS Panel Birim Kök Testi istatistiği, tüm bireysel ADF test istatistiklerinin bir ortalamasıdır. IPS Panel Birim Kök Testi analizi, aşağıda yer alan eşitlik (8)'den hareketle yapılabilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 212);

$$\Delta Y_{it} = \rho_i + \sum_{L=1}^{p_i} \phi_{iL} Y_{it-L} + \mu_i' \gamma + u_{it} \qquad (8)$$

Eşitlik (9)'da ADF test istatistiklerini ifade etmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 212);

$$\bar{t} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^{N} t\rho_i \qquad (9)$$

Eşitlik (10) gösterilen $t\rho_i$ bireysel testi istatistiklerini temsil etmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 213);

$$t_{\rho i} \Leftrightarrow \frac{\int_0^1 w_{iZ}\, dw_{iZ}}{\left[\int_0^1 w_{iz}^2\right]^{1/2}} = t_{iT} \qquad (10)$$

$\int w(r)$, weiner integralini açıklamaktadır. Im, Pesaran ve Shin, testlerinde, t_{iT}'nin sonlu ortalama ve varyans ile birlikte özdeş ve bağımsız dağılım sergileme eğiliminde olduğunu varsaymaktadır. Test hipotezlerini sınamak için standart normal t dağılımları kullanılmamaktadır. Bu yüzden her bir grup için ayrı ayrı hesaplanan t değerlerinin aritmetik ortalamaları alınarak oluşturulan $\bar{t}$ istatistiği dikkate alınmaktadır. Standartlaştırılmış $\bar{t}$ istatistiği, $w_{\bar{t}}$ olarak adlandırılırsa eşitlik (11), aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 213);

$$t_{IPS} = w_{\bar{t}} \frac{\sqrt{N}\left(\frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N} t_{iT}\right) - \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N}[t_{iT}|\rho_i = 1]}{\sqrt{\frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N} var\langle[t_{iT}|\rho_i = 1]\rangle}} \Rightarrow N(0,1) \qquad (11)$$

IPS panel birim kök testi için sıfır hipotezi ve alternatif hipotezler şu şekilde ileri sürülmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 212);
H_0: Hiçbir birim durağan değildir.

H_1: Birimlerden en az biri durağandır.

2.1.3.3. Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi

Madalla ve Wu (1999) tarafından geliştirilen Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testinin temeli, Johansen (1988) eşbütünleşme testine dayanmaktadır. Bu testin istatistikleri, her bir ülkeye/şirkete vb. ayrı ayrı uygulanan klasik Johansen eş bütünleşme testinin iz (trace) veya maksimum öz değer (max-eigen) istatistiklerinden elde edilen olasılık değerlerinin toplulaştırılmasıyla hesaplanmaktadır. Johansen Fisher Eşbütünleşme Testine ilişkin istatistik, eşitlik (12)'de gösterilmektedir (Ünlü, 2021: 12);

$$-2\sum_{i=1}^{N} log(\pi_i) \rightarrow \chi_2^2 N \qquad (12)$$

Eşitlik (12)'de ifade edilen χ^2 değeri, Johansen (1988) eşbütünleşme testinde kullanılan MacKinnon-Haug-Micheils (1999) tarafından hesaplanan olasılık değerlerine dayalı olarak elde edilen χ^2 değerini ifade etmektedir (Büberkökü, 2014: 123). π_i değeri ise Johansen-Fisher eşbütünleşme testi kapsamında, istatistiğe ait olasılık değerini göstermektedir. Eşbütünleşme için sıfır hipotezi ve alternatif hipotezler şu şekilde ileri sürülmektedir (Ünlü, 2021: 27);

H_0: Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1: Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

2.1.3.4. Dinamik En Küçük Kareler (Dynamic Ordinary Least Squares -DOLS-) Testi

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, bağımsız değişkenlerin uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesi sorununu gündeme getirmektedir (Özcan vd., 2016: 128). Bu kapsamda, panel veri setlerinde eşbütünleşme vektörünün tahmin edilmesine yönelik çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu alandaki çalışmalar halen devam etmektedir. Pedroni (2001) tarafından önerilen panel DOLS yöntemi, ampirik analizlerde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir

(Özcan vd., 2016: 128). Grup ortalama tahmincilerinin önemli bir avantajı, verilerin bir araya getirildiği formun, eş bütünleşen vektörlerin heterojeninin varlığında daha fazla esneklik sağlamasıdır. Pedroni tarafından önerilen grup ortalama panel DOLS tahmincisi eşitlik (13)'de gösterilmektedir (Nazlıoğlu, 2010: 99-100);

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + \sum_{k=-K_i}^{K_i} \gamma_{ik} \Delta x_{it} + \mu_{it} \quad (13)$$

Eşitlik (13)'de yer alan, $-K_i$ ve K_i öncül ve gecikme sayılarını temsil etmekte ve bu durum, paneli oluşturan yatay kesitler arasında bağımlılık olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Panel eşbütünleşme vektörünü elde etmek için öncelikle eşitlik (13)'teki model için her bir yatay kesit ayrı ayrı tahmin edilmektedir. Elde edilen her bir yatay kesite ait olan DOLS tahmininden hesaplanan eşbütünleşme katsayılarının aritmetik ortalaması alınarak panel eşbütünleşme katsayısı ise eşitlik (14)'teki gibi hesaplanmaktadır;

$$\hat{\beta}^*_{GD} = N^{-1} \sum_{i=1}^{N} \beta^*_{D,i} \quad (14)$$

Eşitlik (14)'te belirtilen $\beta^*_{D,i}$ her bir yatay kesite ait olan DOLS tahmini sonucu ortaya çıkan eşbütünleşme katsayısını temsil etmektedir. Grup ortalama panel DOLS tahmincilerine ait t-istatistiklerinin hesaplanması da eşitlik (15) gösterilmektedir;

$$t_{\hat{\beta}^*_D} = N^{-1/2} \sum_{i=1}^{N} t_{\hat{\beta}^*_{D,i}} \quad (15)$$

Eşitlik (15)'te yer alan $t_{\hat{\beta}^*_{D,i}}$ her bir yatay kesit için DOLS tahmininden elde edilen eşbütünleşme katsayısılarına ilişkin t-istatistiğini temsil etmektedir.

3. BULGULAR

Çalışmada, BRICS-T ülkelerine ilişkin panel veri analizi kapsamında öncelikle Pesaran ve Yamagata Homojenlik Testi uygulan serilerin homojen ya da heterojen bir yapıya sahip olup olmadığı incelenmiştir. Ardından, seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı Breusch-Pagan (1980) LM, Pesaran (2004) LM_{CD} ve Pesaran-Yamagata (2008) LM_{adj} Yatay Bağımlılık Testleri ile değerlendirilmiştir. Serilerin durağanlık özelliklerini belirlemek amacıyla Levin-Lin-Chu (LLC) Birim Kök Testi ile Im-Pesaran-Shin (IPS) Birim Kök Testi gerçekleştirilmiştir. Seriler arasındaki uzun dönem ilişkilerinin belirlenmesi amacıyla Kao Panel Eşbütünleşme Testi ile Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Son olarak, değişkenler arasındaki uzun dönem dinamiklerini tahmin etmek için Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemi kullanılmıştır.

Çizelge 2. Pesaran ve Yamagata Homojenlik Testi Sonuçları

Test	İstatistik	Olasılık
Δ	10.012	0.00***
Δ_{adj}	11.353	0.00***

Not:H_0: Eğim katsayısı homojendir. *%10, **%5 ve *** %1anlamlılık düzeylerinde reddedildiklerini göstermektedir.

Çizelge 2'de sunulan sonuçlar, H_0 hipotezinin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine göre reddedildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum modeldeki kullanılan değişkenlerin eğim parametresinin heterojen olduğunu göstermektedir. Katsayıların heterojenliğine ilişkin gerçekleşen bu tespitle birlikte, analizde bir sonraki adım olan yatay kesit bağımlılığının varlığı sınanmalıdır.

Çizelge 3. Modele Ait Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Test	**İstatistik**	**Olasılık**
Breusch and Pagan (1980)	LM	19.6	0.187
Pesaran (2004)	LM_{CD}	0.522	0.601
Pesaran vd., (2008)	LM_{adj}	1.338	0.180

Not:H_0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur. *%10, **%5 ve *** %1anlamlılık düzeylerinde reddedildiklerini göstermektedir.

Çizelge 3'te modele ait LM, LM_{CD} ve LM_{adj} test sonuçları yer almaktadır. Uygulanan bu üç test için H_0: hipotezi "yatay kesit bağımlılığı yoktur" şeklindedir. Modele ait test istatistikleri incelendiğinde, boş hipotezin kabul edildiği, yani modelde yatay kesit bağımlılığının bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle modelde yatay kesit bağımlılığının bulunmadığından yola çıkılarak, modele birinci nesil birim kök testlerinden Levin-Lin-Chu (LLC) Panel Birim Kök Testi ile Im-Pesaran-Shin (IPS) Panel Birim Kök Testi uygulanmıştır.

Çizelge 4. Levin-Lin-Chu (LLC) Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzey Değerler		1.Fark Değerleri	
	Sabit	Sabit-Trend	Sabit	Sabit-Trend
LNTAS	-0.850[0.197]	-1.069[0.142]	-7.439[0.000]***	-6.647[0.000]***
LNTUK	-2.041 [0.020]**	-1.286 [0.099]*	-6.765[0.000]***	-5.953[0.000]***
LNFAZ	-1.428[0.076]*	-1.428[0.923]	-8.066[0.000]***	-7.264[0.000]***
LNGDP	-2.189 [0.014]**	1.875[0.969]	-7.026[0.000]***	-7.470[0.000]***
LNKRED	-2.241[0.008]**	-0.104 [0.458]	-6.840[0.000]***	-6.070[0.000]***

Not: H_0=: Seride genel bir birim kök vardır. [ ] olasılık değerlerini vermektedir. *%10, **%5 ve *** %1anlamlılık düzeylerinde reddedildiklerini göstermektedir.

Çizelge 4'te LLC Panel Birim Kök Testi sonuçlarına göre, değişkenlerin durağanlık durumları sabit ve sabit-trendli modeller altında değerlendirilmektedir. LNTAS, LNTUK, LNGDP, LNFAZ ve LNKRED değişkenleri sabit-trendli model altında H_0 hipotezi kabul edilmekte ve değişkenlerin birim kök içerdiği görülmektedir. Ancak LNTUK, LNGDP ve LNKRED değişkenleri sabit modelde H_0 hipotezi red ederek birim kök içermediği yani durağan yapıda oldukları görülmektedir. LNTAS, LNTUK, LNFAZ, LNGDP ve LNKRED değişkenlerinin birinci fark değerleri alındığında değişkenler hem sabit hem de sabit-trendli modelde durağan hale gelmektedirler.

Çizelge 5. Im-Pesaran-Shin (IPS) Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzey Değerler		1.Fark Değerleri	
	Sabit	Sabit-Trend	Sabit	Sabit
LNTAS	-0.544[0.292]	-0.895[0.185]	-8.304[0.000]***	-7.205[0.000]***
LNTUK	-1.492[0.067]*	-0.956[0.169]	-8.033[0.000]***	-6.762[0.000]***
LNFAZ	-1.236[0.108]	-0.701[0.241]	-2.662[0.003]***	-2.008[0.022]**

LNGDP	1.030[0.848]	2.456[0.993]	-5.776[0.000]***	-5.232[0.000]***
LNKRED	0.239[0.594]	1.104[0.865]	-5.883[0.000]***	-5.842[0.000]***

Not: H_0 = Seride genel bir birim kök vardır. [ ] olasılık değerlerini vermektedir. *%10, **%5 ve *** %1anlamlılık düzeylerinde reddedildiklerini göstermektedir.

Çizelge 5'te yer alan IPS Panel Birim Kök Testi sonuçlarına göre, değişkenlerin durağanlık düzeyleri sabit ve sabit-trendli model çerçevesinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır. LNTAS, LNTUK LNFAZ, LNGDP ve LNKRED değişkenlerinin düzey değer seviyesinde sabitli ve sabit-trendli model altında H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Bu nedenle değişkenlerin birim kök içererek durağan olmadıkları sonucuna varılmaktadır. LNTAS, LNTUK, LNFAZ, LNGDP ve LNKRED değişkenlerinin birinci fark değerleri alındığında ise hem sabit hem de sabit-trendli modelde durağan hale gelmektedirler.

Çizelge 6. Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi

Hesaplanan CE(s) Sayıları	Fisher İstatistiği (from trace test)	Olasılık Değeri	Fisher İstatistiği (from max- eigen test)	Olasılık Değeri
Hiçbiri	188.6	0.000***	112.0	0.000***
En fazla 1	104.2	0.000***	56.30	0.000***
En fazla 2	60.32	0.000***	28.96	0.004***
En fazla 3	44.50	0.000***	28.98	0.004***
En fazla 4	40.34	0.000***	40.34	0.000***

Not: H_0: Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur. *%10, **%5 ve *** %1anlamlılık düzeylerinde reddedildiklerini göstermektedir.

Çizelge 6'da yer alan Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi sonuçlarına göre, H_0 "Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur " hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde red edilmektedir. Bu yüzden H_1 hipotezi olan "Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır" kabul edilmektedir. Bu bağlamda BRICS-T ülkelerinde LNTAS ile LNTUK, LNFAZ, LNGDP ve LNKRED değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Panel eşbütünleşme sonucunda değişkenler arasında Dinamik En Küçük Kareler (Dynamic Ordinary Least Squares -DOLS-) metodu kullanılarak değişkenler için uzun dönem parametreleri tahmin edilmektedir.

Çizelge 7. Panel DOLS Sonuçları

Bağımlı Değişken: LNTAS			
Değişkenler	**Katsayı**	**t-istatistiği**	**Olasılık Değeri**
LNTUK	-2.824726	-9.354830	0.0000
LNFAZ	0.067932	2.414186	0.0187
LNGDP	-0.331382	-2.667863	0.0097
LNKRED	0.211894	1.998423	0.0501

DOLS yöntemi ile BRICS-T ülkeleri için yapılan analizde, bağımlı değişken LNTAS'ın uzun dönem bağımsız değişken etkileri incelenmiştir (Çizelge 7). LNTUK değişkeni katsayısı -2,82 bulunmuş, %1'lik artışın tasarrufları %2,82 azalttığı tespit edilmiştir. LNFAZ değişkeni katsayısı 0,067 olarak hesaplanmış, faiz oranındaki %1'lik artışın tasarruflara %0,067 olumlu katkı sağladığı belirlenmiştir. LNGDP değişkeni katsayısı ise -0,33 olup, kişi başına gelirdeki %1'lik artışın tasarrufları %0,33 azalttığı saptanmıştır. LNKRED değişkeni katsayısı 0,21 olup,

kredi büyümesindeki %1'lik artışın tasarrufları %0,21 artırdığı görülmüştür. Sonuçlar, LNTUK ve LNGDP'nin tasarruflar üzerinde negatif; LNKRED ve LNFAZ'ın pozitif etkileri olduğunu göstermektedir. Katsayılar, değişkenlerin tasarruflara olan duyarlılığını açıkça ortaya koymaktadır.

SONUÇ

BRICS-T ülkeleri özelinde gerçekleştirilen bu çalışmada,1996-2022 dönemi dikkate alınarak, yurtiçi tasarruflar ile tüketim harcamaları, faiz oranları, kişi başına düşen GDP ve özel sektör yurtiçi kredileri arasındaki uzun dönemli etkiler irdelenmektedir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, tüketim harcamaları ile kişi başına düşen gelirin tasarruflar üzerinde negatif etkileri olduğu, kredi büyümeleri ve faiz oranlarının ise pozitif etkilerde bulunduğu belirlenmiştir. Sonuçlar, değişkenlerin tasarruflara olan duyarlılığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçlar, ilgili literatürle de örtüşmektedir. Şöyle ki, Gülmez ve Yardımcıoğlu (2013) ile Çinko (2019) çalışmalarıyla benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Yurtiçi tasarrufların artırılması amacıyla geliştirilen politika önerilerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Öncelikle, tüketim harcamalarının azaltılması için bireysel tasarrufların teşvik edilmesine yönelik çeşitli vergisel avantajların sunulması önem arz etmektedir. Örneğin, bireysel emeklilik sisteminde devlet katkısının artırılması uzun vadeli tasarruf davranışını desteklemektedir. Bunun yanı sıra, lüks tüketim mallarına daha yüksek vergi oranları getirilerek gereksiz harcamaların caydırılması da mümkün olmaktadır. Finansal okuryazarlığı artıracak programlar, bireylerin harcama ve tasarruf dengesini daha iyi anlamalarına katkı sağlamaktadır.

Kredi büyümelerinin desteklenmesi de tasarrufların artırılmasında etkili bir strateji olmaktadır. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler ile bireyler için düşük faizli kredi programları uygulanarak ekonomik aktivitelerin artması ve dolaylı olarak tasarruf oranlarının yükseltilmesi sağlanmaktadır. Ancak, kredi büyümeleri finansal istikrarın korunması adına sıkı bir düzenlemeyle denetlenmelidir.

Faiz oranları tasarrufları teşvike yönelik bir araç olarak kullanılabilmektedirler. Mevduat faiz oranlarının artırılması, bireylerin tasarruf etmeye yönelme motivasyonunu artırmaktadır. Bununla birlikte, alternatif yatırım araçlarının (tahvil, bono, devlet destekli yatırım fonları vb.) geliştirilerek bireylerin tasarruflarını daha verimli bir şekilde değerlendirmelerine imkan tanınmalıdır.

Gelir artışının tüketim yerine tasarrufa yönlendirilmesi oldukça önemlidir. Bireylerin artan gelirlerini daha yüksek oranda tasarrufa ayırmaları için tasarrufa yönelik teşvik programları (gelir artışına bağlı bireysel tasarruf fonları gibi) uygulanmalıdır. Bunun yanı sıra, kamuoyu bilgilendirme kampanyaları ve eğitim programları yoluyla da tasarruf bilincinin geliştirilmesi sağlanmalıdır.

Son olarak, makroekonomik düzeyde enflasyonun kontrolü ile yurtiçi tasarruflar arasında bir denge kurulması gerekmektedir. Enflasyonun düşük seviyelerde tutulması, tasarrufların değer kaybını önlemekte ve bireyleri daha fazla tasarruf etmeye teşvik edebilmektedir. Şayet

hanehalklarının yurtiçi tasarruf eğilimlerinin artırılmasında başarı elde edilirse bu gelişme ekonomik istikrara da katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

Abasimi, I. & Martin, A. Y. (2018). Determinants of National Saving in Four West African Countries. *International Journal of Economics and Finance*, 10(5), 67-74.

Arıcan, E. & Aka, K. (2019). Türkiye'de Hanehalkı Tasarruf Davranışlarının Belirleyicileri. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(21), 163-184

Atgür, M. (2020). Türkiye'de Yurtiçi Özel Tasarruf Davranışının Makroekonomik Belirleyicileri 2004-2018. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 413-436.

Ballı, E., Sigeze, Ç. & Manga, M. (2018). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: BDT Ülkeleri Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* (18. EYİ Özel Sayısı), 773-1788.

Baltagi, B. H. (2005). Econometric Analysis of Panel Data. Third edition. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

Bulut, E. & Karakaya, A. (2018). Tasarruflar ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki Uzun Dönemli İlişki: OECD Ülkeleri Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (Özel Sayı) 207-226

Büberkökü, Ö. (2014). Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Uluslararası Satın Alma Gücü Paritesi: Panel Koentegrasyon Testlerinden Kanıtlar. *Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 8(1), 117-139.

Chudik, A. & Pesaran, H. M. (2015). Common Correlated Effects Estimation of Heterogenous Dynamic Panel Data Models with Weakly Exogenous Regressors. *Journal of Econometrics*, 188(2), 393- 420.

Çinko, L. (2019). BRICS Ülkeleri ile Türkiye'de Tasarruf Davranışlarını Belirleyen Faktörler. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi,* 8(4), 98-112.

Dineri, E. & Taş, İ. (2017). Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Örneği. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(1), 1-12.

Epaphra, M. (2014). Empirical Investigation of the Determinants of Tanzania's National Savings. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 1(4), 1-9.

Ersungur, Ş. M., Boz, F. Ç. & Çınar, Ö. (2017). Türkiye ile BRICS Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri: Girdi-Çıktı Yöntemi ile Bir Analiz. *Business and Economics Research Journal*, 8(3), 395-412.

Gutierrez, M. A. (2007). Saving in Latin America After the Mid 1990s. Determinants, Constraints and Policies. CEPAL - SERIE Macroeconomía Del Desarrollo.

Gülmez, A. & Yardımcıoğlu, F. (2013). BRICS Ülkeleri ile Türkiye'nin Ekonomik Büyümesinde Ulusal ve Yabancı Tasarrufların Etkisi: Panel Veri Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1): 47-68.

Güriş, S. & Özkaya, H. G. Ö. (2019). Gelişmekte Olan Ülkelerde Tasarrufları Etkileyen Faktörler: Panel Veri Analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(20), 93-108.

Hondroyiannis, G. (2006) Private Saving Determinants in European Countries: A Panel Cointegration Approach, *The Social Science Journal*, 43(4), 553-569.

İstikbal, D., Dilek, Ş. & Yanartaş, M. (2019). Dönüşen Dünya Düzeninde "BRICS" ve Türkiye'ye Etkisi. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmalar Dergisi*, 4 (7), 48-62.

Kaya, V. & Efe, G., (2015). Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Dünyanın En Büyük İlk Yirmi Ekonomisi Üzerine Teorik Bir Değerlendirme ve Panel Veri Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 29(2), 251-278.

Nazlıoğlu, Ş. (2010). Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı.

Ozioma, E. O., Idenyi, O., Chinyere, U. & Eze, A. (2016). The Determinants of Domestic Private Savings in Nigeria. British Journal of Economics, Management & Trade, 15(2), 1-16.

Özcan, C. C., Gerçeker, M. & Özmen, İ. (2016). Turizm ve Çevre İlişkisinin Ekonometrik Bir Analizi. *Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi*, 125-135.

Özcan, K. (2000). Determinants of Private Savings in the Arab Countries, Iran and Turkey. *Turkey: Department of Economics, Bilkent University, Ankara*.

Pedroni, P. (2001). PPP Test in Cointegrated Panels. *Review of Economics and Statics*, 83, 727-931.

Pesaran, H. M. & Tosetti, E. (2011). Large Panels wth Common Factors and Spatial Correlation. *Journal of Econometrics*, 161(2), 182-202.

Pesaran, H. M. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. IZA Discussion Paper No. 1240.

Pesaran, H. M., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross Section Independence. *Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.

Pesaran, M. M. & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

Ünlü, F. (2021). Çevresel İnovasyonların Toplam Faktör Verimliliği Üzerindeki Etkisi: Panel ARDL Yaklaşımı. *Verimlilik Dergis*i (4), 21-34.

Yaraşır, S. & Yılmaz, B. E. (2011). OECD Ülkelerinde Özel Tasarruflar: Bir Bakış (1999-2007). *Maliye Dergisi*, 160, 139-163.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2012). İleri Panel Veri Analizi (1 b.). İstanbul: Beta Yayınevi.

THE IMPACT OF FISHERY PRODUCTION ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF PERU (1960-2022)

Özgür ÖZAYDIN [1], Can APAYDIN[2]

[1] Ondokuz Mayıs University, FEAS, ORCID ID: 0000-0003-0579-9432

[2] Ondokuz Mayıs University, FEAS, ORCID ID: 0000-0003-0341-2548

ABSTRACT

In this study, the effect of fisheries production on economic growth was examined using annual data for the period 1960-2022 on the example of Peru. The dependent variable of the study was determined as the gross domestic product (GDP) per capita in constant 2015 US dollars; while the independent variable was selected as total fisheries production (metric tons). The data were obtained from the World Bank's World Development Indicators database. Within the scope of time series analysis, ADF and Phillips Perron tests were applied as traditional unit root tests. In addition, structural break situations were taken into account using the Perron test. It was determined that the stationarity levels of the variables were at both I(0) and I(1) levels and the ARDL cointegration method was preferred accordingly. Various diagnostic tests such as Jarque-Bera, Breusch-Godfrey, ARCH and Ramsey RESET tests were performed in the analysis and the model successfully passed all tests. CUSUM and CUSUM Square tests were applied to evaluate the parameter stability and the model successfully passed these tests. According to the error correction model (ECM) findings, it was determined that the error correction term coefficient has a negative sign and a structure indicating a medium-speed adaptation process to the long-term equilibrium. The long-term relationship exhibits a non-linear (quadratic) structure. The study aims to contribute to the United Nations Sustainable Development Goals Goal 8 (Decent Work and Economic Growth), Goal 14 (Life Below Water) and Goal 2 (Zero Hunger).

Keywords: UN Sustainable Development Goals, Fishery Production, Environmental Sustainability, ARDL Bounds Test, Structural Break.

1. INTRODUCTION

The impact of the total production of the fishing sector on economic growth is seen as an important issue in determining sustainable development policies, especially in coastal economies. Income from fishing activities contributes to economic growth both directly and indirectly, allowing the expansion of the labor market, increased trade volume and food security. However, the direction and strength of this relationship may vary depending on the extent to which the increase in fishing production supports the efficient use of economic resources. Especially in countries with high fishing potential, such as Peru, analyzing the impact of this sector on economic performance is of vital importance in the formation of fishing policies and sustainable management of resources.

This study consists of different sections that address the relationship between fishery production and economic growth. First, a literature review is conducted and previous studies on the subject are summarized. Then, in the model and data section, the econometric methods used, data sources and definitions of variables are detailed. In the findings section, the analysis results are presented and the economic meanings of these results are emphasized. Finally, the study is completed with evaluations made in the light of the findings and suggestions for future research.

2. LITERATURE REVIEW

Table 1. Literature Review

Study	Period	Data Frequency	Data Sample	Methods	Findings
Jaunky (2011)	1989-2002	Annual	23 SIDS	Panel FMOLS, System GMM, VECM	Fisheries exports positively impact GDP, with bidirectional causality.
Sugiawan, et al. (2017)	1961-2010	Annual	70 fishing countries	Panel ARDL, PMG model	Growth initially reduces fisheries, but this reverses at a per capita income of $6,066.
Cai, et al. (2019)	2000-2015	Annual	233 countries and 42 country groups	GVA model, Input-Output Approach	Aquaculture's contribution to GDP decreases with growth, but is higher in small countries.
Rehman & Deyuan. (2019)	1970-2015	Annual	Pakistan	ARDL Bounds Testing, ECM	Fisheries production positively impacts GDP in the long term, and its short-term effect is also positive and significant.
Jawaid et al. (2019)	1974-2013	Annual	Pakistan	ARDL, Johansen-Juselius, FMOLS, DOLS	Fisheries exports positively affect GDP in the long term, but have no short-term impact.

Muñiz, A. S. et al. (2022)	2012-2019	Annual	16 Latin American countries	Panel Data, GMM	Aquaculture positively affects GDP; however, exports to Asia have no significant impact.
Eyüboğlu, & Akmermer, (2023)	1990-2019	Annual	Türkiye	ARDL model	A 1% increase in fisheries production raises GDP by 0.63%.
Uzonwanne, et al. (2023)	1981-2021	Annual	Nigeria	OLS, Johansen Cointegration Test, ECM	Fisheries production positively affects GDP, but labor productivity negatively impacts it.
Elzaki, (2024)	2000-2019	Annual	6 GCC countries	Panel FMOLS, PMG, DFE, Dynamic Panel Cointegration Models	Fisheries production does not affect GDP in the long term, but fisheries exports have a positive impact.

Literature consistently shows a positive relationship between fisheries, aquaculture and economic growth across various contexts and methodologies. Jaunky (2011) found that fisheries exports positively affect GDP growth in small island developing states (SIDS), with bidirectional causality in the long run, contributing to an increase of 0.01%. Similarly, Sugiawan et al. (2017) identified an inverse N-shaped relationship between economic growth and marine resources, showing that higher income levels (US$ 6,066 per capita) reverse the initial negative impacts on marine resources, partially consistent with the Environmental Kuznets Curve (EKC). Cai et al. (2019) highlighted the significant indirect contributions of fisheries and aquaculture to GDP through input-output dynamics. In Pakistan, Rehman et al. (2019) found that aquaculture and capture fisheries contribute 0.52% and 0.88% to GDP growth, respectively, while Jawaid et al. (2019) highlighted a positive long-run relationship between fish exports and economic growth with bidirectional causality. Muñiz et al. (2022) also confirmed the significant contribution of fisheries and aquaculture to GDP growth in Latin America, especially through exports. In Turkey, Eyüboğlu and Akmermer (2024) showed that a 1% increase in fishery production leads to a 0.63% increase in GDP, with additional short-term contributions from labor and capital. In Nigeria, Uzonwanne et al. (2023) found that a 1% increase in fish production contributes 0.01% to GDP growth. Finally, Elzaki (2024) emphasized that marine fisheries production and exports positively affect GDP and food security in the Gulf Cooperation Council (GCC) countries.

3. MODEL and DATA

3.1. Model

The model is expressed by Equation (1) to analyze the relationship between Gross Domestic Product per capita (GDPPC) and total fishery production (FISH).

In Equation (1), GDPPC represents per capita income, FISH represents total fishery production (in metric tons); αs are regression coefficients and ϵ are error terms.

$$GDPPC_t = \alpha_{0a_t} + \alpha_{1a_t} FISH_t + \alpha_{2a_t} FISH_t^2 + \epsilon_{0a_t} \quad (1)$$

The nonlinear form is defined by Equation (2).

$$gdppc = \alpha_{0b_t} + \alpha_{1b_t} fish_t + \alpha_{2b_t} fish_t^2 + \epsilon_{0b_t} \quad (1)$$

In Equation (2), gdppc represents the logarithmic form of per capita income, fish represents the logarithmic form of total fishery production; the coefficients represent the predictors, while the remaining terms include the effects of unmodeled factors.

3.2. Data

This study examines the relationship between per capita income and the performance of the fishing sector by considering the Peruvian economy between 1960-2022. The data used in the study have an annual observation frequency and are obtained from the World Bank's World Development Indicators database.

The data set of the study is expressed in constant prices and is organized based on the year 2015 in order to ensure analytical accuracy. In addition, per capita Gross Domestic Product (GDP) and fishing sector indicators are modeled with two different independent variables, and the relationships between these variables are modeled nonlinearly.

4. METHODOLOGY and EMPRICAL FINDINGS

4.1. Stationarity Tests

Augmented Dickey Fuller, Phillips Perron and Perron unit root tests were applied to evaluate the stationarity properties of gdppc, fish and fish^2. ADF test results are presented in Tables 2 and 3, PP test results are presented in Tables 4 and 5, and Perron test results are presented in Tables 6 and 7.

Table 2. ADF[16] Unit Root Test Outcomes

Variable	Intercept	Intercept & Trend
$gdppc$	-0.37 (1)	-1.22 (1)
$\Delta gdppc$	-5.62*** (0)	-5.64*** (0)
$fish$	-2.39 (1)	-2.36 (1)
$\Delta fish$	-11.12*** (0)	-11.03*** (0)
$fish^2$	-2.39 (1)	-2.36 (1)
$\Delta fish^2$	-11.04*** (0)	-10.95*** (0)

[16]Maximum lag length for ADF unit root test (Dickey & Fuller, 1979) is determined as 4 lags and optimal lag length is chosen by using Akaike Information Criterion (Akaike, 1973, 1998), the values in parentheses are the chosen lag lengths.

****, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.*

Table 3. Stationarity Level (ADF Test)

Variable	Intercept	Intercept & Trend
$gdppc$	I (1) ***	I (1) ***
$fish$	I (1) ***	I (1) ***
$fish^2$	I (1) ***	I (1) ***

****, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.*

The Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test results presented in Table 2 and Table 3 reveal the stationarity properties of the analyzed series in detail. It was determined that the income per capita ($gdppc$) variable was not stationary at the level with statistical values of -0.37 (1 lag) in the model including only the constant and -1.22 (1 lag) in the model including the constant and trend. However, it was observed that this variable was stationary at the 1% significance level with statistical values of -5.62 (0 lag) in the constant model and -5.64 (0 lag) in the constant and trend model in the first difference.

Similarly, the statistical values of -2.39 (1 lag) in the constant model and -2.36 (1 lag) in the constant and trend model at the level of the fishing ($fish$) variable showed that it was not stationary. However, in the models analyzed by taking the first difference, it was observed that it was stationary at 1% significance level with statistical values of -11.12 (0 lag) and -11.03 (0 lag), respectively.

For the square of the fishing variable ($fish^2$), it was determined that the series was not stationary with the values of -2.39 (1 lag) in the model with constant at the level and -2.36 (1 lag) in the model with constant and trend. However, when the first difference was taken, stationarity was obtained.

These findings show that all variables, both in the models with constant and constant and trend, became stationary in their first-order differences and integrated into the I(1) process.

Table 4. PP[17] Test Outcomes

Variable	Intercept	Intercept & Trend
$gdppc$	-0.25 (2)	-1.03 (2)
$\Delta gdppc$	-5.62*** (1)	-5.63*** (2)
$fish$	-3.39** (3)	-3.34* (3)
$\Delta fish$	n/a	n/a
$fish^2$	-3.37** (3)	-3.32* (3)
$\Delta fish^2$	n/a	n/a

****, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.*

Table 5. Stationarity Level (PP Test)

[17]Bartlett kernel (Bartlett, 1948, 1950) is used as the spectral estimation method and Newey-West (Newey and West, 1986) bandwidth is used as the bandwidth for P-P (Phillips and Perron, 1988) unit root test, the values in parentheses are the chosen lag lengths.

Variable	Intercept	Intercept & Trend
$gdppc$	I (1) ***	I (1) ***
$fish$	I (0) **	I (0) *
$fish^2$	I (0) **	I (0) *

***, **, and * *indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.*

The results presented in Table 4 and Table 5 regarding the Phillips Perron (PP) unit root test comprehensively reveal the stationarity status of the variables. The per capita income ($gdppc$) variable is non-stationary with test statistics of -0.25 (2 bandwidth) in the model with constant at level and -1.03 (2 bandwidth) in the model with constant and trend. However, when the first difference is taken, the values of -5.62 (1 bandwidth) in the constant model and -5.63 (2 bandwidth) in the constant and trend model showed stationarity at 1% significance level.

Similarly, the fishing variable ($fish$) is stationary at level with values of -3.39 (3 bandwidth) in the constant model and -3.34 (3 bandwidth) in the constant and trend model at 5% and 10% significance levels, respectively. Similarly, the square of the fishing variable ($fish^2$) is also stationary at the level with values of -3.37 (bandwidth of 3) and -3.32 (bandwidth of 3), respectively, at the 5% significance level.

Table 6. Perron[18] Test Outcomes

	Intercept		Intercept & Trend	
Variable	Test Statistic	Break Year	Test Statistic	Break Year
$gdppc$	-3.10 (1)	2005	-5.66** (1)	1987
$\Delta gdppc$	-6.56*** (0)	1989	n/a	n/a
$fish$	-4.730 (0)	1983	-5.62** (0)	1983
$\Delta fish$	-12.38*** (0)	1973	n/a	n/a
$fish^2$	-4.650 (0)	1983	-5.52* (0)	1983
$\Delta fish^2$	-12.24*** (0)	1973	n/a	n/a

***, **, and * *indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.*

Table 7. Stationarity Level (Perron Test)

Variable	Intercept	Intercept & Trend
$gdppc$	I (1) ***	I (0) **
$fish$	I (1) ***	I (0) **
$fish^2$	I (1) ***	I (0) *

***, **, and * *indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.*

According to the Perron unit root test results, the income per capita variable ($gdppc$) was not found to be stationary in the level for the model with a constant with a test statistic of -3.10 (1 lag) and a break date of 2005. In the model with a constant and trend, it was found to be stationary at a significance level of 5% with a test statistic of -5.66 (1 lag) and a break date of

[18]Maximum lag length for Perron unit root test (Perron, 1989) is determined as 4 lags.

1987. However, in the first difference for the model with a constant, stationarity was achieved at a significance level of 1% with a test statistic of -6.56 (0 lag).

Similarly, the fishing variable ($fish$) was not found to be stationary in the level for the model with a constant with a test statistic of -4.73 (0 lag) and a break date of 1983. In the model with a constant and trend, stationarity was observed at a significance level of 5% with a test statistic of -5.62 (0 lag). When the first difference of the relevant variable is taken in the for the model with a constant, it is concluded that it becomes stationary at 1% significance level with the test statistic of -12.38 (0 lag) and the break date of 1973.

For the square of the fishing variable ($fish^2$), it is determined that it is not stationary at the level with the test statistic of -4.65 (0 lag) and the break date of 1983 in the for the model with a constant, but it becomes stationary at 1% significance level with the test statistic of -12.24 (0 lag) when the first difference is taken. Stationarity is determined at 10% significance level with the test statistic of -5.52 (0 lag) in the model with constant and trend.

According to the ADF test results, per capita income ($gdppc$), fishing ($fish$) and the square of the fishing variable ($fish^2$) were found as I(1) in both the constant and the constant and trend models, that is, they showed stationarity in their first differences. All variables became stationary at the 1% significance level.

According to the PP test results, per capita income ($gdppc$) was determined as I(1) in the constant and the constant and trend models. However, the fishing variable ($fish$) and the square of the fishing variable ($fish^2$) were found to be I(0) in the for the model with a constant and the model with fixed and trend, that is, they showed stationarity at their levels.

According to the Perron test results, per capita income ($gdppc$) was found as I(1) in the for the model with a constant and I(0) in the constant and trend model, and in both cases it provided stationarity at 5% significance level. Fishery variable ($fish$) was found as I(1) in the for the model with a constant and I(0) in the constant and trend model, and in both cases it showed stationarity at 5% significance level. The square of the fishery variable ($fish^2$) was found as I(1) in the for the model with a constant and I(0) in the constant and trend model, and it showed stationarity at 1% and 10% significance level, respectively.

4.2. ARDL[19] Analysis

In the study, since the stationarity of the variables varies between I(0) and I(1), the ARDL approach to cointegration method is used to investigate the effects of fishery production on economic development, for the case of Peru. The structure of the ARDL model is presented with Equation (3).

[19] Pesaran & Pesaran (1997), Pesaran & Smith (1998), Pesaran & Shin (1995,1998,1999) ve Pesaran vd. (2001).

$$\Delta gdppc_t = \alpha_{0c} + \sum_{i=1}^{c_1} \alpha_{1c} gdppc_{t-i} + \sum_{i=0}^{c_2} \alpha_{2c} \Delta fish_{t-i} + \sum_{i=0}^{c_3} \alpha_{3c} \Delta fish_{t-i}^2 + \alpha_{4c} d_1 \alpha_{5c} T + \beta_{1c} gdppc_{t-1} + \beta_{2c} fish_{t-1} + \beta_{3c} fish_{t-1}^2 + \epsilon_{0ct} \quad (1)$$

In Equation (3), the *c* coefficients used to represent the optimum lag lengths for the regarding variables, T indicates the trend variable, and d1989 refers to the structural break in 1989 captured by the model with only constant of the Perron unit root test.

The econometrically appropriate ARDL model was determined as ARDL (12,12,12) according to Akaike Information Criterion (AIC). In order to ensure the statistical reliability of the model, diagnostic tests, namely, Jarque-Bera, Breusch-Godfrey, ARCH and Ramsey RESET tests the findings of which are presented in Table 8, were applied to evaluate the normal distribution of the residuals, the presence of serial correlation, heteroscedasticity and whether the model was correctly specified.

Table 8. Diagnostic Test Findings

Test	Test Statistics	Probability
Jarque-Bera[20]	1.33	0.51
Breusch-Godfrey[21]	0.87	0.37
ARCH[22]	1.07	0.3
Ramsey RESET[23]	0.41	0.53

The results of diagnostic tests provide important clues in ensuring the statistical validity of the model. The Jarque-Bera test shows that the error terms are normally distributed with a statistical value of 1.33 and a probability value of 0.51. The Breusch-Godfrey test confirms that there is no serial correlation between the error terms with a statistical value of 0.87 and a probability value of 0.37. The ARCH test shows that there is no conditional heteroskedasticity with a statistical value of 1.07 and a probability value of 0.30. The Ramsey RESET test shows that the model is correctly specified and does not contain any functional form errors with a statistical value of 0.41 and a probability value of 0.53.

[20] (Jarque & Bera, 1980)
[21] (Breusch & Godfrey,1981)
[22] (Engle, 1982)
[23] (Ramsey,1969).

In addition to the above-mentioned diagnostic checks the parameter stability of the model was examined with CUSUM and CUSUMSQ tests, and the findings are presented in Figure 1.

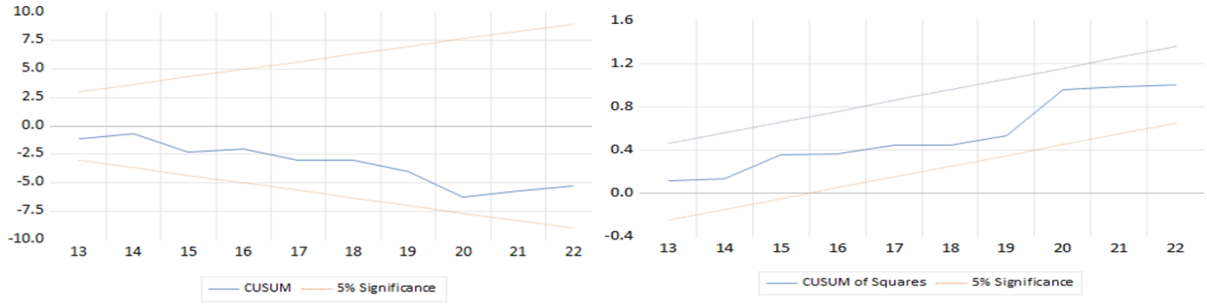

Figure 1.CUSUM[24] and CUSUMSQ[25] Tests

The test results presented in Figure 1 showed that, the CUSUM test remained between the upper and lower limits determined at the 5% significance level, indicating that the model coefficients were consistent throughout the period. Similarly, the CUSUMSQ test remained within the critical limits, indicating that there was no structural break or imbalance in the residual variance.

Upon ensuring the statistical reliability of the ARDL (12,12,12) model, the bounds testing methodology was applied to test the existence of the cointegration relationship between fisheries production and economic growth.

Table 9. Bounds Test

Test	***F***
Calculated Test Statistics	7.19**
Upper Bound	6.3
Lower Bound	5.24

****, **, and *, indicates significance at 1%, 5%, and 10% level, respectively.*

The bounds testing methodology within the framework of ARDL approach to cointegration, is based on an F test procedure that evaluates whether the lagged level coefficients of the variables are collectively significant. The existence of the cointegration relationship is decided by comparing the calculated F-statistic with the lower and upper limits of the predetermined critical values. If the F-statistic exceeds the upper limit, it is concluded that the variables are cointegrated

According to the bounds test results presented in Table 9, the calculated F-statistic (7.19) exceeds the upper bound limit of 6.3 at the 5% significance level, indicating the presence of

[24] (Page,1954)
[25] (Brown et.al, 1975)

cointegration relationship among per capita income, fishery production, and the square of the fisheries production.

4.3. Error Correction Model

Once the cointegration relationship among the variables, for the Peru case, was confirmed, the Error Correction Model (ECM) which analyzes the transition mechanism to the long-term equilibrium by measuring the speed of elimination of short-term imbalances was used to examine the short-term dynamics for the ARDL (12,12,12) model. The findings of the ECM are presented in Table 10.

Table 10. Error Correction Model

Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistics	p-value
γ_{t-1}	-0.53	0.10	-5.08	0.00***
$\Delta gdppc_{t-1}$	-0.11	0.18	-0.63	0.53
$\Delta gdppc_{t-2}$	0.21	0.17	1.20	0.25
$\Delta gdppc_{t-3}$	0.62	0.26	2.39	0.03**
$\Delta gdppc_{t-4}$	-0.47	0.27	-1.72	0.10
$\Delta gdppc_{t-5}$	0.20	0.27	0.74	0.46
$\Delta gdppc_{t-6}$	0.03	0.22	0.15	0.88
$\Delta gdppc_{t-7}$	0.35	0.22	1.57	0.14
$\Delta gdppc_{t-8}$	-0.17	0.19	-0.89	0.38
$\Delta gdppc_{t-9}$	0.25	0.18	1.39	0.18

$\Delta gdppc_{t-10}$	-0.22	0.16	-1.32	0.21
$\Delta gdppc_{t-11}$	0.29	0.16	1.82	0.09*
$\Delta fish$	2.73	0.93	2.92	0.01**
$\Delta fish_{t-1}$	-10.92	2.87	-3.80	0.00***
$\Delta fish_{t-2}$	-7.78	2.34	-3.31	0.00***
$\Delta fish_{t-3}$	-7.74	1.88	-4.10	0.00***
$\Delta fish_{t-4}$	-5.05	1.59	-3.17	0.00***
$\Delta fish_{t-5}$	0.65	1.71	0.38	0.70
$\Delta fish_{t-6}$	2.61	1.72	1.51	0.15
$\Delta fish_{t-7}$	1.26	1.52	0.83	0.42
$\Delta fish_{t-8}$	0.12	1.36	0.09	0.92
$\Delta fish_{t-9}$	2.58	1.43	1.79	0.09*
$\Delta fish_{t-10}$	4.95	1.45	3.40	0.00***
$\Delta fish_{t-11}$	2.69	1.08	2.48	0.02***
$\Delta fish^2$	-0.08	0.03	-2.89	0.01**
$\Delta fish^2_{t-1}$	0.34	0.09	3.77	0.00***
$\Delta fish^2_{t-2}$	0.24	0.07	3.26	0.00***
$\Delta fish^2_{t-3}$	0.24	0.06	4.04	0.00***
$\Delta fish^2_{t-4}$	0.16	0.05	3.13	0.00***
$\Delta fish^2_{t-5}$	-0.02	0.05	-0.38	0.70
$\Delta fish^2_{t-6}$	-0.08	0.05	-1.52	0.15
$\Delta fish^2_{t-7}$	-0.04	0.04	-0.82	0.42
$\Delta fish^2_{t-8}$	0.00	0.04	-0.07	0.94
$\Delta fish^2_{t-9}$	-0.08	0.04	-1.80	0.09*
$\Delta fish^2_{t-10}$	-0.15	0.04	-3.37	0.00***

$\Delta fish_{t-11}^{2}$	-0.08	0.03	-2.45	0.03**
d_{1989}	-0.45	0.10	-4.27	0.00***
C	-131.93	25.92	-5.08	0.00***
T	0.01	0.00	4.45	0.00***
Important Statistics				
$\overline{R^2}$	0.68		RSS	0.01

			$DW1$	
F	3.79***			2.41
			$\overline{1\ (Dt}$	

***, **, and *, indicates significance at 1%, 5%, and 10% level, respectively.*

The coefficient of the error correction term ($\boldsymbol{\gamma t-1}$) is found to be -0.53, indicating that short-term deviations are corrected to the long-term balance at a rate of 53% in each period.

4.4. Long Run Model

To evaluate the long-run dynamics of the fishery production-economic development nexus the long-run form of the ARDL (12,12,12) model was estimated.

Table 11. Cointegrated Model

Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistics	p-value
$\boldsymbol{fish}$	32.61	14.07	2.31	0.02**
$\boldsymbol{fish^2}$	-1.04	0.45	-2.28	0.02**

****, **, and *, indicates significance at 1%, 5%, and 10% level, respectively.*

The findings of the long-term model which are presented in Table 11 revealed the existence of a U-shaped relationship between fisheries production and per capita GDP, for the Peruvian case, over the period 1960-2022. This finding suggested that, the economic impact of fisheries production on per capita GDP is non-linear, and after a certain fisheries production may harm economic growth, even though to that certain point it contributes to foster the economic growth in Peru.

5. CONCLUSION

Using Peru data covering the period 1960-2022, the long-term and short-term relationships between per capita income and total fishery production were examined. The stationarity levels of the variables were examined with different unit root tests, and the results revealed that the variables were generally stationary in their first differences. However, in some tests, fishery production and its square were found to be stationary at the levels. The ARDL (12,12,12) model selected with the Akaike Information Criterion successfully passed the diagnostic checks and parameter stability tests. The Error Correction Model (ECM) findings showed that short-term deviations adjusted to the long-term equilibrium at a rate of 53%. The long-term model findings revealed that total fishery production had a positive effect on per capita income (with a coefficient of 32.61 at a significance level of 5%), but the square of fishery production had a negative effect (with a coefficient of -1.04 at a significance level of 5%), indicating that there was a limit to the economic effects of increased production. These findings provide significant contributions to understanding the dynamics of the analyzed relationship.

According to the results obtained, it is seen that the fishing sector plays an important role in economic growth for Peru and that this sector should be supported in a sustainable way. It is recommended that policies be designed to protect the environmental balance while increasing fishing production. In order to increase the efficiency of fishing activities, technological

investments should be encouraged and modern production methods should be adopted. However, considering that there is a limit to the economic effects of the increase in fishing production, it is necessary to prevent over-exploitation of the sector and to prioritize the sustainable use of resources. In addition, it is of great importance to invest in infrastructure projects related to fishing activities and to increase financing opportunities in order to reduce the economic effects of the disruptions in the sector. In this direction, effective management of the fishing sector as part of economic development strategies will make significant contributions to the growth and prosperity of Peru.

REFERENCES

Akaike, H. (1973). Information Theory and an Extension of the Maximum Likelihood Principle. In *Proceedings of the 2nd International Symposium on Information*, Bn Petrow, F. Czaki, Akademiai Kiado, Budapest.

Akaike, H. (1998). Information Theory and an Extension of the Maximum Likelihood Principle. In *Selected Papers of Hirotugu Akaike* (pp. 199-213). Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-1694-0_15

Bartlett, M. S. (1948). Smoothing Periodograms From Time-Series With Continuous Spectra. *Nature, 161*(4096), 686-687. https://doi.org/10.1038/161686a0

Bartlett, M. S. (1950). Periodogram Analysis and Continuous Spectra. *Biometrika, 37*(1/2), 1-16. https://doi.org/10.1093/biomet/37.1-2.1

Breusch, T. S., & Godfrey, L. G. (1981). A Review of Recent Work on Testing for Autocorrelation in Dynamic Simultaneous Models. In D. Currie, R. Nobay, & D. Peel (Eds.), *Macroeconomic Analysis: Essays in Macroeconomics and Econometrics* (pp. 63-105). Croom Helm.

Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships Over Time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B (Methodological), 37*(2), 149-163. https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1975.tb01532.x

Cai, J. N., Huang, H., & Leung, P. S. (2019). Understanding and Measuring the Contribution of Aquaculture and Fisheries to Gross Domestic Product (GDP). *FAO Fisheries and Aquaculture Technical Paper No. 606*, 80. (Rome: FAO).

Durbin, J., & Watson, G. S. (1950). Testing for Serial Correlation in Least Squares Regression: I. *Biometrika, 37*(3/4), 409-428. https://doi.org/10.2307/2332391

Elzaki, R. M. (2024). Does Fish Production Influence the GDP and Food Security in Gulf Cooperation Council Countries? Evidence From the Dynamic Panel Data Analysis. *Aquaculture, 578,* 740058. https://doi.org/10.1016/j.aquaculture.2023.740058

Engle, R. F. (1982). Autoregressive Conditional Heteroscedasticity With Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation. *Econometrica, 50*(4), 987-1007. https://doi.org/10.2307/1912773

Eyüboğlu, S., & Akmermer, B. (2023). The Relationship Between Economic Growth and Fisheries Production in Türkiye. *Aquaculture Studies, 24*(2), Article AQUAST1017. https://doi.org/10.4194/AQUAST1017

Jaunky, V. C. (2011). Fish Exports and Economic Growth: The Case of SIDS. *Coastal Management, 39*(4), 377–395. https://doi.org/10.1080/08920753.2011.589210

Jawaid, S. T., Siddiqui, M. H., Atiq, Z., & Azhar, U. (2019). Fish Exports and Economic Growth: The Pakistan's Experience. *Global Business Review, 20*(2), 279–296. https://doi.org/10.1177/0972150918825422

Jarque, C. M., & Bera, A. K. (1980). Efficient Tests for Normality, Homoscedasticity and Serial Independence of Regression Residuals. *Economics Letters, 6*(3), 255-259. https://doi.org/10.1016/0165-1765(80)90024-5

Muñiz, R. D. L. M., Jimber del Río, J. A., Jiménez Beltrán, F. J., & Vera Gilces, P. (2022). The Fisheries and Aquaculture Sector in Latin America: Exports to East Asia and Production. *PLoS ONE, 17*(7), e0267862. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0267862

Newey, W. K., & West, K. D. (1986). A Simple, Positive Semi-Definite, Heteroskedasticity and Autocorrelation Consistent Covariance Matrix. *Econometrica, 55*(3), 703-708. https://doi.org/10.2307/1913610

Page, E. S. (1954). Continuous Inspection Schemes. *Biometrika, 41*(1/2), 100–115. https://doi.org/10.2307/2333009

Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1361-1401. https://doi.org/10.2307/1913712

Pesaran, M. H., & Pesaran, B. (1997). Working With Microfit 4.0: Interactive Econometric Software Package (DOS and Windows Versions). Oxford, Oxford University Press.

Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1995). An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis. Vol. 9514. Cambridge, UK, Department of Applied Economics, University of Cambridge.

Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1998). Generalized Impulse Response Analysis in Linear Multivariate Models. *Economics Letters, 58*(1), 17-29. https://doi.org/10.1016/S0165-1765(97)00214-0

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics, 16*(3), 289–326. https://doi.org/10.1002/jae.616

Pesaran, M. H., & Smith, R. P. (1998). Structural Analysis of Cointegrating VAR's. *Journal of Economic Surveys, 12*(5), 471-505. https://doi.org/10.1111/1467-6419.00065

Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika, 75*(2), 335-346. https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335

Ramsey, J. B. (1969). Tests for Specification Errors in Classical Linear Least-Squares Regression Analysis. *Journal of the Royal Statistical Society Series B (Methodological), 31*(2), 350-371. https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1969.tb00796.x

Rehman, & Deyuan, Z. (2019). Do Fisheries and Aquaculture Production Have Dominant Roles Within the Economic Growth of Pakistan? *British Food Journal, 121*(8), 1926-1935. https://doi.org/10.1108/BFJ-01-2019-0005

Sugiawan, Y., Islam, M., & Managi, S. (2017). Global Marine Fisheries With Economic Growth. *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, Paper No. 80841. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/80841/

Uzonwanne, M. C., Mbah, C. C., Onyedibe, F. C., & Obi, C. I. (2023). Impact of Fish Production on the Gross Domestic Product in Nigeria. *Journal of Economics, Management and Trade, 29*(8), 88-98. https://doi.org/10.9734/JEMT/2023/v29i81117

[26] (Durbin & Watson, 1950)

THE ROLE OF MEDIUM AND HIGH-TECH EXPORTS ON ECONOMIC GROWTH: EVIDENCE FROM JAPAN (1990-2021)

Özgür ÖZAYDIN [1], Can APAYDIN[2]

[1] Ondokuz Mayıs University, FEAS, ORCID ID: 0000-0003-0579-9432

[2] Ondokuz Mayıs University, FEAS, ORCID ID: 0000-0003-0341-2548

ABSTRACT

In this study, the impact of medium and high-technology exports on economic growth was examined using annual data for the period 1990-2021 for the example of Japan. The dependent variable of the study was determined as gross domestic product (GDP) per capita in constant 2015 US dollars; while the independent variable was selected as the share of medium and high-technology exports in total manufacturing exports. The data were obtained from the World Bank's World Development Indicators database. ADF and Phillips Perron tests were applied as conventional unit root tests to determine the degrees of stationarity of the variables. In addition, structural break situations were taken into consideration using the Perron test. It was determined that all variables were first-degree stationary. The ARDL cointegration method was preferred in order to investigate the possible relationships between the variables. Various diagnostic tests such as Jarque-Bera, Breusch-Godfrey, ARCH and Ramsey RESET tests were performed in the analysis; In addition, CUSUM and CUSUM Square tests were applied to evaluate the parameter stability and the model successfully passed all diagnostic control tests. According to the error correction model (ECM) findings, the error correction term was found to have a negative sign as expected. It was determined that there was a negative relationship between the variables in the long term. The study aims to contribute to the goals of Goal 9 (Industry, Innovation and Infrastructure) and Goal 8 (Decent Work and Economic Growth) of the United Nations Sustainable Development Goals.

Keywords: UN Sustainable Development Goals, Medium and High-Tech Exports, Technological Innovation, Export-Led Growth, ARDL Co-integration.

6. INTRODUCTION

While the impact of exports on economic growth is considered a fundamental element in national development strategies, the nature of this impact becomes more evident with the share of medium and high-technology products exported, especially in the manufacturing sector. While exports contribute to economic dynamism through the expansion of production capacity, increase in foreign exchange revenues and technological development, the role of medium and high-technology products in this process is important in terms of providing a competitive advantage in global markets and supporting long-term growth.

Medium and high-technology products in the manufacturing sector not only accelerate economic growth, but also facilitate the spread of technology-based innovations. Such products enable countries to create higher added value by modernizing their production structures and improve their labor force qualifications. In particular, the growth of technology-intensive sectors both increases the competitiveness of local industries in the international arena and enables more efficient use of resources.

In this context, the impact of medium and high-technology products on economic growth is directly related to the promotion of innovative production processes and the expansion of global trade volume. Technology-intensive exports make positive contributions to countries' foreign trade balances and emerge as an important driving force for sustainable economic growth. Thus, increasing exports and especially technology-based production both strengthens short-term economic dynamism and forms the basis for economic prosperity in the long term.

In this study, after the introduction, the second section details the theoretical approaches and findings from previous studies on the impact of medium and high-tech products on economic growth. The third section explains the data set and methodology used and presents the econometric methods applied for the analysis. Then, the fourth section includes the analysis results and discusses both short-term and long-term findings. The fifth and final section provides a general assessment of the findings, provides policy recommendations in light of these findings, and specifies recommendations for future research. With this structure, it is aimed to systematically present the theoretical and empirical contributions of the study to the reader.

7. LITERATURE REVIEW

A summary of the literature in which empirical analyses of relevant variables are made is presented in Table 1 below.

Table 1. Literature Review

Study	Period	Data Frequency	Data Sample	Methods	Findings
Lee (2011)	1970-2004	Annual	71 Countries	Panel Data Analysis	Positive with high technology
Das and Mazumder (2017)	1988-2016	Annual	India	Granger Causality and Cointegration Tests	Positive with medium technology
Fotros and Ahmadvand (2017)	2002-2012	Quarterly	Iran	ARDL Method	Positive with high technology
Demir (2018)	1995-2015	Annual	34 Upper-Middle Income Countries	Dynamic Panel Data Analysis (PMG, MG)	Positive with medium and high technology
Buchinskaya and Dyatel (2019)	1992-2016	Annual	38 European Countries	Fixed Effects Panel Data Analysis	Positive with high technology
Erdil Şahin (2019)	1989-2017	Annual	Turkey	VAR, Granger Causality Test	Positive with high technology
Garces and Adriatico (2019)	1991-2016	Annual	Philippines	Symbolic Regression Analysis	Negative with high technology
Handoyo et al. (2024)	2010-2015	Annual	Indonesia	Stochastic Frontier Analysis	Positive with low, medium, and high technology
Dağdemir and Akçagün Narin (2024)	1995-2019	Annual	Countries by income groups	Driscoll-Kraay Method	Negative with medium technology, Positive with high technology
Yağış (2024)	1996-2021	Annual	G-7 Countries	Panel Data Analysis	Positive with high technology

Lee (2011) analyzed the effects of export specialization on economic growth using panel data covering 71 countries during the period 1970–2004. OLS, IV and quantile regression were used as methods. The results show that specialization in high-technology exports has a positive effect on GDP growth, whereas specialization in low-technology exports has a negative effect on growth.

Das and Mazumder (2017) examined the relationship between medium and high technology exports and economic growth in India during the period 1988-2016. Granger causality analysis and cointegration test were used in the study. The findings revealed that medium and high technology exports have a positive effect on economic growth in the long run.

Fotros and Ahmadvand (2017) examined the effects of high-tech exports on economic growth in Iran during the period 2002-2012. Romer's endogenous growth model and ARDL method were used in the study. The results showed that high-tech exports have a positive and significant effect on Iran's economic growth. It was found that 1 unit increase in high-tech exports increased GDP by 0.009%.

Demir (2018), the relationship between the export composition and economic growth of 34 upper middle-income countries between 1995-2015 was examined. Dynamic panel data analysis methods (PMG, MG and DFE) were used. The results show that high-technology exports have a positive and significant effect on economic growth in the long run, while medium-technology exports have a more limited positive effect. Low-technology exports negatively affect growth in the long run.

Buchinskaya and Dyatel (2019) examined the relationship between high-technology exports and economic growth by examining 38 European countries between 1992 and 2016. The fixed effects model and the least squares method were used in the study. The findings showed that high-technology exports had a positive effect on GDP growth in developed countries, but this effect was weaker in underdeveloped countries. The contribution of wages for the use of intellectual property to economic growth was more pronounced in some countries compared to high-technology exports.

Erdil Şahin (2019) examined the relationship between high-technology exports and economic growth in Turkey during the period 1989-2017. Granger causality test, variance decomposition and VAR model were used in the study. The results showed that high-technology exports have a positive and significant effect on economic growth. In the short term, a one-way causality relationship from high-technology exports to economic growth was determined.

Garces and Adriatico (2019) examined the determinants of high-technology exports and their relationship with economic growth in the Philippines between 1991 and 2016. Symbolic regression and machine learning methods were used in the study. The findings showed that high-technology exports did not have a direct effect on economic growth, but foreign direct

investments (FDI) made a significant contribution to the increase in these exports. It was stated that GDP had a negative effect on high-technology exports.

Handoyo et al. (2024) analyzed the export performance of Indonesia's low, medium and high technology manufacturing industries between 2010 and 2015. The study used the stochastic frontier analysis method. The findings show that technological efficiency increases export performance in high-tech manufacturing industries, but this effect is more limited in low and medium technology industries. It is also stated that the use of imported raw materials has a positive effect on export performance.

Dağdemir and Akçagün Narin (2024) examined the export performance of manufacturing industry products in terms of four different technology levels and three income groups between 1995-2019. The study used the panel data method and Driscoll-Kraay estimator. The findings show that high-technology exports have a positive effect on economic growth in high-income countries, while this effect is limited in low- and middle-income countries. In addition, medium-high-technology exports have a positive growth effect in all income groups.

Yağış (2024) examined the effects of high-technology exports on economic growth in G-7 countries with data for the period 1996-2021. In the study using the panel data analysis method, the results show that high-technology exports have a positive and significant effect on economic growth in both the short and long term. In addition, it was found that a 1% increase in high-technology exports increased economic growth by 0.515%.

8. MODEL and DATA

8.1. Model

The model represented by Equation (1) is formulated to investigate the relationship between per capita GDP (GDPPC) and the share of medium and high-tech exports (MHEXP) in manufactured exports, with α's as Ordinary Least Squares estimators and ϵ as the white Noisy term accounting for random deviations.

$$GDPPC_t = \alpha_{0a_t} + \alpha_{1a_t} MHEXP_t + \epsilon_{0a_t} \quad (1)$$

The transformed version of the model, accommodating proportional changes in the variables, is articulated in Equation (2).

$$gdppc = \alpha_{0b_t} + \alpha_{1b_t} mhexp_t + \epsilon_{0b_t} \quad (1)$$

Equation (2) includes the logarithmic transformation of GDP per capita (gdppc) and medium to high technology exports (mhexp), where the coefficients α are linear regression coefficients estimating the relationship between the variables and ϵ is the error term reflecting the effects of factors not included in the model.

8.2. Data

This study uses a dataset covering the period 1990-2021 at an annual frequency to analyze the Japanese economy. The data include the ratio of medium and high technology exports (mhexp) to GDP per capita (gdppc) and manufacturing exports, both variables are obtained from the WDI.

9. METHODOLOGY and EMPRICAL FINDINGS

The method used in this study consists of two stages. In the first stage, the stationarity properties of the series were evaluated using various unit root tests. In line with the findings obtained, in the second stage, an econometric technique appropriate to the degree of integration of the series was selected and the analysis was carried out.

9.1. Stationarity Tests

In order to determine the stationarity properties of the variables and prevent the spurious regression problem, Augmented Dickey Fuller (ADF) Phillips Perron (PP) and Perron unit root tests were applied. The findings regarding the ADF unit root test are presented in Tables 2 and 3, the findings regarding the PP test are presented in Tables 4 and 5, and the findings regarding the Perron unit root test are presented in Tables 6 and 7.

Table 2. ADF[27] Unit Root Test Outcomes

Variable	Intercept	Intercept & Trend
$gdppc$	-1.42 (0)	-3.41 (1)
$\Delta gdppc$	-5.83*** (0)	-5.7*** (0)
$mhexp$	-0.87 (0)	-1.88 (0)
$\Delta mhexp$	-4.91*** (0)	-4.82*** (0)

****, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.*

Table 3. Stationarity Level (ADF Test)

Variable	Intercept	Intercept & Trend
$gdppc$	I (1) ***	I (1) ***
exp	I (1) ***	I (1) ***

****, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.*

According to the ADF unit root test results, the level series are not statistically significant both in the model containing only the constant term and, in the model containing the constant term and trend. For example, for the gdppc variable, the test statistic was calculated as -1.42 in the model containing only the constant term and the lag length was selected as 0, and it was

[27]Maximum lag length for ADF unit root test (Dickey & Fuller, 1979) is determined as 4 lags and optimal lag length is chosen by using Akaike Information Criterion (Akaike, 1973, 1998), the values in parentheses are the chosen lag lengths.

concluded that it was not stationary. In the model containing the constant term and trend, the test statistic of the gdppc variable was -3.41, the lag length was selected as 1, and it was again found to be statistically insignificant. However, the gdppc become stationary when the first differences were taken in both models.

Similarly, the mhexp variable was not found to be significant at the level, but when the first difference was taken, the Δmhexp variable gave statistically significant results in both models. While the test statistic in the model with the constant term was -4.91 and the lag length was 0, the test statistic in the model with the constant term and trend was -4.82, and stationarity was achieved at the 1% significance level in both tests.

As a result, it was seen that the level series had a unit root and were not stationary, but when their first differences were taken, they became stationary in both models. This shows that the series are integrated of the first degree (I(1)).

Table 4. PP[28] Test Outcomes

Variable	Intercept	Intercept & Trend
$gdppc$	-1.55 (9)	-3.03 (6)
$\Delta gdppc$	-8.45*** (11)	-8.00*** (12)
$mhexp$	-0.87 (0)	-1.99 (2)
$\Delta mhexp$	-4.91*** (1)	-4.82*** (1)

****, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.*

Table 5. Stationarity Level (PP Test)

Variable	Intercept	Intercept & Trend
$gdppc$	I (1) ***	I (1) ***
$mhexp$	I (1) ***	I (1) ***

****, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.*

According to the results of the Phillips-Perron (PP) unit root test, the level series were not found to be stationary in both the model containing only the constant term and the model containing the constant term and trend. For example, for the gdppc variable, the test statistic was calculated as -1.55 in the model containing only the constant term and the selected bandwidth was 9. For the same variable, the test statistic was -3.03 in the model containing the constant term and trend, and the bandwidth was determined as 6, and therefore, it was concluded that the level series were not stationary.

[28]Bartlett kernel (Bartlett, 1948, 1950) is used as the spectral estimation method and Newey-West (Newey and West, 1986) bandwidth is used as the bandwidth for P-P (Phillips and Perron, 1988) unit root test, the values in parentheses are the chosen lag lengths.

When the first difference was taken, the results changed significantly in the direction of stationarity. In the model containing only the constant term, the test statistic for the Δgdppc variable was calculated as -8.45 and the bandwidth was selected as 1; this value is above the critical values at the 1% significance level. In the model containing the constant term and trend, the test statistic for the same variable was found as -8.00 and the bandwidth was determined as 12. In both cases, it was concluded that the series was stationary.

Similarly, while the mhexp variable was not found to be stationary at the level, significant results were obtained when the first difference was taken. For example, in the model containing only the constant term, the test statistic for Δmhexp was determined as -4.91 and the bandwidth was selected as 1. This result is statistically significant at the 1% significance level. In the model containing the constant term and trend, the test statistic was -4.82, the bandwidth was again selected as 1 and stationarity was achieved by being above the critical values.

As a result, although the level series were not stationary, they became stationary in both the models with constant terms and the models with constant terms and trends when their first differences were taken.

Table 6. Perron[29] Test Outcomes

	Intercept		Intercept & Trend	
Variable	**Test Statistic**	**Break Year**	**Test Statistic**	**Break Year**
$gdppc$	-4.74 (1)	2008	-4.64 (1)	2008
$\Delta gdppc$	-7.83*** (0)	2009	-8.17*** (0)	2009
$mhexp$	-3.29 (4)	2007	-3.31 (4)	2007
$\Delta mhexp$	-5.87** (0)	2009	-6.08** (0)	2015

****, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.*

Table 7. Stationarity Level (Perron Test)

Variable	Intercept	Intercept & Trend
$gdppc$	I (1) ***	I (1) ***
$mhexp$	I (1) **	I (1) **

****, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.*

According to the Perron unit root test results, level variables and their first differences were analyzed by considering the break years determined in both models containing constant terms and constant terms and trend. In the model containing only constant terms, the test statistic for the gdppc variable was calculated as -4.74, the selected lag length was 1 and the break year was determined as 2008. This value remained below the critical value at the 1% significance

[29]Maximum lag length for Perron unit root test (Perron, 1989) is determined as 4 lags.

level, indicating that the series was not stationary at the level. In the model containing constant terms and trend, the test statistic for the same variable was found as -4.64, again the lag length was selected as 1 and the break year was determined as 2008. In this case, it was concluded that the series was not stationary at the level.

When the first difference taken, in the model containing only constant, the test statistic for the Δgdppc variable was calculated as -7.83 and the lag length was selected as 0. The break year was specified as 2009 and stationarity was achieved at the 1% significance level. In the model with constant term and trend, the test statistic was calculated as -8.17, the lag length was determined as 0 and the break year as 2009. In both models, stationarity was achieved in the first difference of the gdppc.

It was observed that stationarity was not achieved at the level, for the mhexp, both in the model with constant and the model with constant and trend. However, when the first difference was taken, the test statistic for Δmhexp in the model with constant term was calculated as -5.87, the lag length was determined as 0 and the break year was 2009. In the model with constant term and trend, the test statistic was determined as -6.08, the lag length was determined as 0 and the break year was 2015. It was observed that the series were stationary when the first difference was taken.

As a result, it was determined that while the level variables were not stationary, the series became stationary when the first differences were taken in both the models containing a constant term and the models containing a constant term and a trend. This situation shows that the series are first-order integrated (I(1)) and the determined break years are effective on the stationarity properties of the series.

In summary, the above-mentioned stationarity test findings indicated that the analyzed series are not stationary at the level, but become stationary by taking their first differences, regardless of the unit root test and model used.

9.2. ARDL[30] Analysis

To examine both short and long run dynamics of the relationship between exports and economic growth, for the case of Japan, ARDL approach to cointegration method, the mathematical expression of which is given in Equation (3) below, is employed.

$$\Delta gdppc_t = \alpha_{0c} + \sum_{i=1}^{c_1} \alpha_{1c} gdppc_{t-i} + \sum_{i=0}^{c_2} \alpha_{2c} \Delta mhexp_{t-i} + \alpha_{3c} d_{2009} + \alpha_{4c} T + \beta_{1c} gdppc_{t-1} + \beta_{2c} mhexp_{t-1} + \epsilon_{0ct} \quad (1)$$

[30] Pesaran & Pesaran (1997), Pesaran & Smith (1998), Pesaran & Shin (1995,1998,1999) ve Pesaran vd. (2001).

In equation (3), T stands for the trend variable and the d2009 dummy variable representing the structural break in 2009 according to the Perron unit root test. The c's in the equation indicate the optimal lag lengths.

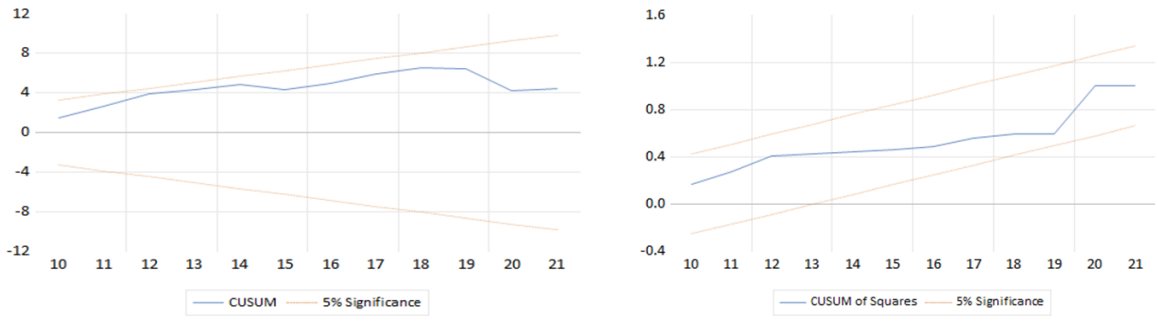
The selected ARDL model was determined using the Schwarz Information Criterion (SIC) and was determined as the ARDL (1,4) model. In order to ensure the statistical validity and reliability of this model, various diagnostic tests were applied before the analysis. In this context, the normality of the error terms was evaluated with the Jarque-Bera test, the serial correlation with the Breusch-Godfrey test, the heteroscedasticity problem with the ARCH test, and the suitability of the functional form of the model with the Ramsey RESET test. Detailed results of these diagnostic tests are presented in Table 8.

Table 8. Diagnostic Test Findings

Test	Test Statistics	Probability
Jarque-Bera[31]	0.94	0.62
Breusch-Godfrey[32]	0.54	0.47
ARCH[33]	0.68	0.41
Ramsey RESET[34]	0.009	0.92

According to the findings presented in Table 8 the Ramsey RESET test confirmed that the model's functional form is appropriately specified. The Jarque-Bera test supported the normality of error terms. The ARCH test indicated no issues with heteroscedasticity, while the Breusch-Godfrey test ruled out autocorrelation problems. These outcomes collectively validate the statistical reliability of the model.

Along with the diagnostic tests mentioned above, the ARDL (1,4) model is also tested for parameter instability problem employing CUSUM and CUSUMSQ tests. The findings derived from the CUSUM and CUSUMSQ tests are shown in Figure 1.

[31] (Jarque & Bera, 1980)
[32] (Breusch & Godfrey,1981)
[33] (Engle, 1982)
[34] (Ramsey,1969).

Figure 1.CUSUM[35] and CUSUMSQ[36] Tests

The results in Figure 1 show that both the CUSUM and CUSUMSQ tests remained within the 5% significance bounds, indicating that the ARDL (1,4) model does not suffer from parameter instability.

After confirming the statistical validity of the ARDL (1,4) model, the bounds testing approach was utilized to examine the presence of a cointegration relationship between exports and GDP per capita (gdppc), for the case of Japan.

Table 9. Bounds Test

Test	F	t
Calculated Test Statistics	14.1***	-4.97
Upper Bound	11.65	-3.4
Lower Bound	9.63	-3.13

****, **, and * indicates significance at 1%, 5%, and 10% level, respectively.*

As shown in Table 9, the bounds test results reveal that the calculated F-statistic (14.1) surpasses the upper bound critical value of 11.65 at the 5% significance level, confirming the existence of a cointegration relationship between exports and per capita income.

9.3. Error Correction Model

After verifying the variables in question, namely, exports and GDP, are cointegrated, the Error Correction Model (ECM) form of the ARDL (1,4) model is estimated. The ECM findings obtained in this study are presented in Table 10.

Table 10. Error Correction Model

Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistics	p-value
γ_{t-1}	-0.87	0.16	-5.44	0.00
$\Delta mhexp$	0.03	0.26	0.11	0.90
$\Delta mhexp_{t-1}$	0.90	0.26	3.39	0.00
$\Delta mhexp_{t-2}$	0.56	0.29	1.92	0.06
$\Delta mhexp_{t-3}$	0.82	0.29	2.84	0.00
d_{2009}	-0.08	0.01	-4.66	0.00

[35] (Page,1954)
[36] (Brown et.al, 1975)

C	13.46	2.46	5.45	0.00
T	0.00	0.00	4.91	0.00
Important Statistics				
$\overline{R^2}$	0.52		***RSS***	0.00

			$DW1$	
F	5.31***			1.64
			$\overline{1\ (Du}$	

****, **, and *, indicates significance at 1%, 5%, and 10% level, respectively.*

The Error Correction Model (ECM) findings presented in Table 10 showed that the estimated coefficient of the error correction term in the model, which is statistically significant at the 1% level, is determined to be -0.87, suggesting approximately 87% of the imbalances occurred in the short-run are removed in one period.

9.4. Long Run Model

To examine the long-term relationships between the share of medium and high technology products in manufacturing exports (mhexp) and the gross domestic product per capita (gdppc), for the Japanese case, the long-term form of the ARDL (1,4) model was estimated and the findings derived from the long-run model are presented Table 11.

Table 11. Cointegrated Model

Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistics	p-value
mhexp	-1.14	0.39	-2.87	0.00***

****, **, and *, indicates significance at 1%, 5%, and 10% level, respectively.*

The long-run model findings presented in Table 11 evaluate the long-run impact of the mhexp variable on the gross domestic product per capita (gdppc). The coefficient of the mhexp variable is estimated as -1.14, the standard error is 0.39 and the t-statistic is -2.87, and is statistically significant at the 1% level of significance. The negative coefficient indicates that a 1% increase in mhexp leads to a decrease of approximately 1.14% in per capita income.

10. CONCLUSION

In this study, which examines the relationship between the gross domestic product per capita in Japan and the share of medium and high-technology products in manufacturing exports for the period 1990-2020, the stationarity levels of the variables were analyzed through different unit root tests. The unit root tests showed that the variables were not stationary at the level but became stationary by taking their first differences; therefore, it was concluded that some of the variables were I(0) and some were I(1). The ARDL (1,4) model was selected according to the Schwarz Information Criterion and it was determined that the model passed diagnostic checks and was reliable in terms of parameter stability. According to the Error Correction Model (ECM) findings, the error correction term was estimated as -0.87, which shows that the system returned to the long-term equilibrium at a rate of 87% per year. The long-term model results revealed that a 1% increase in medium and high-technology products exports led to a 1.14% decrease in per capita income.

In light of the findings, it is concluded that policy recommendations for Japan should focus on mitigating the negative effects of the increase in manufacturing exports of medium and high-technology products on per capita income. It is suggested that this structural transformation

of exports should be redirected in a way that increases economic diversity and provides more sustainable growth. In this context, the implementation of incentives that will increase the efficiency of technology-based production processes can create higher added value, especially in innovative sectors. In addition, it is evaluated that the contribution of low and medium-technology products should be increased in order to ensure balance in the composition of exports. In addition, the prioritization of social programs that will reduce income inequality and make economic growth inclusive by economic policy makers will support long-term welfare growth.

The limitations of this study include the relatively short period analyzed and the focus on Japan only. This requires caution in generalizing the findings. In addition, the interactions of the variables used in the model with other potential economic and social factors could not be considered in detail. In future studies on this subject, it is recommended that additional variables be included in the model and comparative analyses be conducted for different countries.

REFERENCES

Akaike, H. (1973). Information Theory and an Extension of the Maximum Likelihood Principle. *In Proceedings of the 2nd International Symposium on Information*, Bn Petrow, F. Czaki, Akademiai Kiado, Budapest.

Akaike, H. (1998). Information Theory and an Extension of the Maximum Likelihood Principle. *In Selected Papers of Hirotugu Akaike* (pp. 199-213). Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-1694-0_15

Bartlett, M. S. (1948). Smoothing Periodograms from Time-Series with Continuous Spectra. *Nature*, 161(4096), 686-687. https://doi.org/10.1038/161686a0

Bartlett, M. S. (1950). Periodogram Analysis and Continuous Spectra. *Biometrika*, 37(1/2), 1-16. https://doi.org/10.1093/biomet/37.1-2.1

Breusch, T. S., & Godfrey, L. G. (1981). A Review of Recent Work on Testing for Autocorrelation in Dynamic Simultaneous Models. *In D. Currie, R. Nobay, & D. Peel (Eds.), Macroeconomic Analysis: Essays in Macroeconomics and Econometrics* (pp. 63-105). Croom Helm.

Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships Over Time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163. https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1975.tb01532.x

Buchinskaya, O. N., & Dyatel, E. P. (2019). Influence of High-Technology Exports and Foreign Charges for the Use of Intellectual Property on Economic Growth. *Journal of New Economy*, 20(2), 114–126. https://doi.org/10.29141/2073-1019-2019-20-2-7

Dağdemir, A., & Akçagün Narin, P. (2024). İmalat Sanayinde İhracat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Teknoloji Yoğunluğu ve Ülke Gelirlerinin Etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 42(2), 212–243. https://doi.org/10.17065/huniibf.1364387

Das, S., & Mazumder, R. (2016). Gender-Based Crime and Economic Growth in India. *Vidyasagar University Journal of Economics*, 21, 13–29.

Demir, O. (2018). Does High-Tech Exports Really Matter for Economic Growth? A Panel Approach for Upper Middle-Income Economies. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 9(30), 42–54. https://doi.org/10.5824/1309-1581.2018.1.003.x

Durbin, J., & Watson, G. S. (1950). Testing for Serial Correlation in Least Squares Regression: I. *Biometrika*, 37(3/4), 409-428. https://doi.org/10.2307/2332391

Erdil Şahin, B. (2019). Impact of High-Technology Export on Economic Growth: An Analysis on Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance*, 8(3), 165–172. https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2019.1123

Engle, R. F. (1982). Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation. *Econometrica*, 50(4), 987-1007. https://doi.org/10.2307/1912773

Fotros, M. H., & Ahmadvand, N. (2017). Impact of Import and Export of High Technology Industries on Economic Growth of Iran. *Quarterly Journal of Quantitative Economics*, 14(2), 1–24.

Garces, E. J., & Adriatico, C. G. (2019). Correlates of High-Technology Exports Performance in the Philippines. *Open Journal of Social Sciences*, 7(5), 215–226. https://doi.org/10.4236/jss.2019.75018

Handoyo, R. D., Ibrahim, K. H., Rahmawati, Y., Faadhillah, F., Ogawa, K., Kusumawardani, D., See, K. F., Kumaran, V. V., & Gulati, R. (2024). Determinants of Exports Performance: Evidence from Indonesian Low-, Medium-, and High-Technology Manufacturing Industries. *PLOS ONE*, 19(1), Article e0296431. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0296431

Jarque, C. M., & Bera, A. K. (1980). Efficient Tests for Normality, Homoscedasticity and Serial Independence of Regression Residuals. *Economics Letters*, 6(3), 255-259. https://doi.org/10.1016/0165-1765(80)90024-5

Lee, J. (2011). Export Specialization and Economic Growth Around the World. *Economic Systems*, 35(1), 45–63. https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2010.11.002

Newey, W. K., & West, K. D. (1986). A Simple, Positive Semi-Definite, Heteroskedasticity and Autocorrelation Consistent Covariance Matrix. *Econometrica,* 55(3), 703-708. https://doi.org/10.2307/1913610

Page, E. S. (1954). Continuous Inspection Schemes. *Biometrika*, 41(1/2), 100–115. https://doi.org/10.2307/2333009

Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Econometrica,* 57(6), 1361-1401. https://doi.org/10.2307/1913712

Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1995). An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis. *Vol. 9514.* Cambridge, UK: Department of Applied Economics, University of Cambridge.

Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1998). Generalized Impulse Response Analysis in Linear Multivariate Models. *Economics Letters*, 58(1), 17-29. https://doi.org/10.1016/S0165-1765(97)00214-0

Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1999). An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis. *In Strom, S., Holly, A., & Diamond, P. (Eds.), Centennial Volume of Ragnar Frisch* (pp. 371-413). Cambridge: Cambridge University Press.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics,* 16(3), 289–326. https://doi.org/10.1002/jae.616

Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335

Ramsey, J. B. (1969). Tests for Specification Errors in Classical Linear Least-Squares Regression Analysis. *Journal of the Royal Statistical Society Series B,* 31(2), 350-371. https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1969.tb00796.x

Yağış, O. (2024). Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* 10(1), 18–29. https://doi.org/10.22466/acusbd.1433864

[37] (Durbin & Watson, 1950)

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 26 - 30, 2024 - IZMIR
PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

TÜRK POZİTİF HUKUKUNUN İSLAM HUKUKU İLE BENZERLİĞİ

THE SIMILARITY OF TURKISH POSITIVE LAW WITH ISLAMIC LAW

Öğr. Gör. Dr. Ali Veysel AKCAN

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, Konya/Türkiye

aliveysel.akcan@erbakan.edu.tr - https://orcid.org/0000-0001-7994-8256

ÖZET

Türk Hukuk sistemi, çağdaş hukuk düzeninin bir parçası olarak, farklı ülkelerin hukuk sistemlerinden ilham alarak oluşturulmuş karma bir yapıya sahiptir. Bu sistem, modern devlet anlayışının temel prensiplerinden biri olan dinlerden bağımsızdır ve bu durum hukuki düzeninin merkezine yerleştirilmiştir. Buna karşılık İslam hukuku, ilahi vahyi temel alan ve dini referansları merkeze koyan bir hukuk sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki sistem, temel dayanak noktaları açısından birbirinden oldukça farklı görünmektedir. Zira dinlerden bağımsız olma, hukuki düzenlemelerde dini referanslardan bağımsız olmayı esas alırken, İslam hukuku tam tersine dini kaynakları ve ilahi vahyi temel referans noktası olarak kabul etmektedir. Bu kavramsal ve teorik farklılık, ilk bakışta bu iki hukuk sisteminin birbirinden tamamen ayrı ve hatta birbirine zıt sistemler olduğu izlenimini uyandırabilir. Ancak dikkat çekici olan nokta, bu temel farklılığa rağmen, her iki hukuk sisteminin pratikteki uygulamalarında ve düzenlemelerinde kayda değer benzerlikler göstermesidir. Bu benzerlik öyle belirgindir ki, bazı kanun maddelerinde ya da onların şerhlerinde oldukça net bir şekilde tebellür etmektedir. Söz konusu paralellik, hukukun neredeyse tüm alt dallarında kendini göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, görünüşte birbirinden oldukça farklı olan bu iki hukuk sisteminin, özünde nasıl benzer düzenlemeler içerdiğinin açık göstergesidir. Bu benzerliklerin bazı sebepleri bulunabilir.

Anahtar Kelimeler : İslam Hukuku, Türk Pozitif Hukuku, Din, Hanefi Mezhebi, Benzerlik.

ABSTRACT

The Turkish legal system, as part of the contemporary legal order, has a hybrid structure inspired by the legal systems of different countries. This system is independent of religions, which is one of the fundamental principles of the modern state concept, and this principle has been placed at the center of its legal order. In contrast, Islamic law emerges as a legal system that is based on divine revelation and places religious references at its center. These two systems appear quite different in terms of their fundamental points of reference. While being independent of religions essentially means being independent of religious references in legal regulations, Islamic law, conversely, accepts religious sources and divine revelation as its fundamental point of reference. This conceptual and theoretical difference might create the impression at first glance that these two legal systems are completely separate and even opposing systems. However, the noteworthy point is that despite this fundamental difference, both legal systems show significant similarities in their practical applications and regulations.

This similarity is so distinct that it manifests quite clearly in certain articles of law or their annotations. This parallelism manifests itself in almost all sub-branches of law. The purpose of this study is to demonstrate clearly how these two seemingly different legal systems contain similar regulations at their core. There could be some reasons for these similarities.

Keywords: Islamic Law, Turkish Positive Law, Religion, Hanafi School, Similarity.

GİRİŞ

Hukuk sistemleri, oluşturuldukları kaynaklar açısından birçok kısma ayrılabilir. Bu kaynaklar arasında dinin varlığı veya yokluğu önemli bir ayrım noktasıdır. Temel bir değerlendirmede, kaynağı din olan sistemlere "kaynağı din olan hukuk sistemleri", din olmayan sistemlere ise "kaynağı din olmayan hukuk sistemleri" denilmektedir. Bu iki hukuk sisteminin birbirine ne kadar benzediği araştırmaya değer bir konudur. Kaynakları farklı olan bu iki sistemin tamamen ayrı hükümler içerdiği ve birbirine hiç benzemediği düşünülebilir. Ancak karşılaştırmalı bir bakış açısıyla, hukuk sistemlerinin temel amacının adaleti sağlamak olduğu düşünüldüğünde, bu amaca yönelik kanun maddelerinin bazı noktalarda kesişmesi ve benzeşmesi doğaldır. Bu sebeple, kaynağı din olmayan bir hukuk sisteminin kaynağı din olan hukuk sistemine tamamen zıt olup olmadığını veya dinî hukuk sisteminin laik sistemden kanun maddeleri bakımından ne ölçüde farklılaştığını tespit etmek büyük önem taşımaktadır.

Çalışmamızda örneklem olarak İslam Hukuk Sistemi ve Türk Hukuk Sistemi seçilmiştir. İslam Hukuku, yapısı ve mahiyeti gereği ilahi vahye dayanan dini bir hukuk sistemidir. Türk Hukuk Sistemi ise bilindiği üzere kaynağını dinden almayan bir sistemdir. Bu çalışma, kaynakları ve temel felsefeleri farklı olan bu iki hukuk sisteminin, toplumsal ihtiyaçları karşılama noktasında bazı maddelerde benzerlik gösterebileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, her iki hukuk sisteminin Ceza Hukuku, Miras Hukuku ve Aile Hukukundaki bazı benzer maddeler, karşılaştırmalı bir yaklaşımla aşağıda detaylı olarak incelenecektir.

İslam Hukuk Sistemi, mezhepler ve müstakil içtihatlar bağlamında oldukça geniş bir düzlemde ele alınabilmektedir. Fakat bu çalışma, Türkiye'de yaygın dini mezhebin Hanefi mezhebi oluşundan dolayı[38] tüm mezhep görüşlerini değil, sadece Hanefi mezhebi görüşlerini İslam Hukuk Sistemini temsil açısından ele alacaktır.

Ceza Hukuku'ndaki Bazı Maddelerinin Karşılaştırılması

Türk Ceza Kanunu, ceza hukuku hükümlerinin uygulanmasında kıyas yöntemi kabul edilmemektedir. Bu bağlamda, suç ve ceza içeren yasal düzenlemeler, kıyasa imkan verecek biçimde kapsamlı yorumlanması mümkün değildir.[39] Görüldüğü üzere bu madde, suçlar veya cezalar arasında çeşitli ortak noktalara -illet- dayanarak herhangi bir kıyaslama yapılamayacağını belirtmektedir. Aynı durum Hanefi mezhebinde had suçları ve cezaları bağlamında var olan bir kuraldır. Hanefi mezhebine göre kıyas zan ifade ettiğinden, had suçları ve cezaları ilkesel olarak zan ile sabit olamayacağından, ceza hukuku alanında kıyas yapılarak suçların ve cezaların belirlenmesi reddedilmiştir.[40] Her iki sistem de aslında suçların ve

[38] Adem Arıkan, "İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı", *İslami Araştırmalar Dergisi* 29/2 (2018), 352.
[39] Bkz: Türk Ceza Kanunu, *Resmî Gazete* 25611 (12.10.2004), Kanun No: 5237, md. 2/3.
[40] Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Şerḥu Muḫtaṣari't-Ṭaḥâvî*, thk. İsmetullah İnayetullah Muhammed, Sâid Bekdaş vd. (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2010), 6/175; Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-muḫtâr*, thk. Abdülmün'im Halil İbrahim (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/317.

cezaların kanuniliği ilkesini vurgulamaktadır. Zira kıyas ile suç ve cezaların belirlenememesi, bunların önceden kanun tarafından açıkça tanımlanmış olması gerekliliğine işaret etmektedir.

Türk Ceza Kanunu, cezai sorumluluğun tespitinde bireyin on iki yaşını tamamlamış olması koşulunu öngörmektedir. Buna istinaden, on iki yaşını tamamlamamış çocuklar bakımından cezai sorumluluk söz konusu değildir.[41] Şahsın suç fiilini gerçekleştirdiği tarihte on iki yaşını ikmal etmiş ancak on beş yaşını tamamlamamış olması ve gerçekleştirdiği fiilin hukuki mahiyet ve neticelerini idrak etme kabiliyetinden yoksun bulunması yahut davranışlarını yönlendirme yetisinin gelişmemiş olması halinde, cezai mükellefiyet yine söz konusu değildir.[42] O halde Türk Ceza Kanunu'nun öngördüğü düzenlemeye göre, cezai ehliyet iki temel kritere dayanmaktadır: yaş sınırı ve ek koşullar. Çünkü Kanun, on iki yaş üstü bireylerin dahi, belirlenen diğer koşulları karşılamadıkları takdirde cezai sorumluluğa tabi tutulmayacaklarını açıkça belirtmektedir. Hanefi mezhebi incelendiğinde, benzer hukuki prensiplerin burada da mevcut olduğu görülmektedir. Mezhebin yaklaşımında da cezai ehliyet için yaş şartı konulmasına ilaveten temyiz kabiliyeti olarak tanımlanan iyiyi kötüden ayırt edebilme yetisi şart olarak zikredilmiştir.[43] Dolayısıyla, bir birey asgari yaş şartını sağlasa dahi, temyiz kudretinden yoksun olması halinde cezai ehliyete sahip olmadığı kabul edilecektir. Burada da görüldüğü üzere Hanefi mezhebinde temyiz kudreti kavramı, Türk Ceza Kanunu'nda belirtilen "neticeleri idrak kabiliyeti" ve "davranışlarını yönlendirebilme yetisi" kavramlarıyla aynı hukuki anlamı taşıdığı iddia edilebilir.

Aile Hukuku'ndaki Bazı Maddelerinin Karşılaştırılması

Türk Medeni Kanunu gereğince, evlilik birliğinin kurulabilmesi için en temelde bazı koşulların sağlanması gereklidir. Bu koşullar arasında tarafların birbirlerine üstsoy ve altsoy bağının bulunmaması vardır. Kişi üstsoyu ve altsoyu arasında evlilik bağı kuramayacağı gibi, kardeşler kendi aralarında, amcanın yeğeni ile, dayının yeğeni ile, halanın yeğeni ile ve teyzenin yeğeni ile evlilik bağını kurması kesinlikle yasaktır. Hatta kişi eşinden boşanarak evlilik bağını sonlandırmış olsa bile, eski eşinin üstsoyu ve altsoyu ile evlenmesi hukuken mümkün değildir.[44] Buradan da anlaşıldığına göre kişinin anne-babası ve aşağı-yukarı doğru yakın soyu ile evliliği kanunen mümkün değildir. Bunun yanında kardeşlerin kendi aralarında ve kardeşinin çocuğu ile de evlilik yasaklanmıştır. Evlilik ile kurulan kayınlık bağı da taraflar boşanmış olsa bile varlığını devam ettirmekte ve kişinin kayın üstsoyu-altsoyu ile evliliği ömrü boyunca yasak hale gelmektedir. Evlilik bağı sona ermiş olan eşinin kardeşi ile evlilik ise altsoy-üstsoy ilişkisinde olmadığından, burada herhangi bir yasaklama söz konusu değildir. Bu yasal düzenlemeler, Hanefi mezhebinde de mevcuttur. Hanefi mezhebine göre de bir kimsenin usûl ve fürûu ile evliliği kesinlikle mümkün değildir. Bunun yanında bir kimse kardeşi ile de hiçbir şekilde evlenemeyeceği gibi kardeşlerinin çocukları ile de daimi bir şekilde evlenmeye ehil değildir.[45] Hanefi mezhebine göre kişi evlendiği bireyin usûlü ve fürûu ile de aralarında boşanma gerçekleşmiş olsa bile ömür boyu evlenmeye ehil değildir. Fakat artık evlilik bağının

[41] TCK, md. 31/1.
[42] TCK, md. 31/2.
[43] Bkz: Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısrî el-Bâbertî, *el-ʿİnâye* (Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1970), 5/236; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fetḥu'l-ḳadîr li'l-ʿâcizi'l-faḳîr* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1970), 5/236; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkī el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerḥi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 3/187.
[44] Türk Medeni Kanunu, *Resmî Gazete* 24607 (8.12.2001), Kanun No: 4721, md. 129
[45] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/76, 77.

bulunmadığı eşinin kardeşi ile evlenmesinde hiçbir sakınca yoktur.[46] Her iki kanun sisteminin buradaki kıyaslamasında görüldüğü üzere, ilgili kurallar tamamen özdeş durumundadır. Diğer maddeler zaten akıl çerçevesinde sabit olabilecek niteliğe sahipken, her iki hukuk sisteminde de kayın hısımlığından kaynaklanan evlilik yasağının altsoy-üstsoy bağlamında süresiz olarak devam etmesi ve boşanmış eşin kardeşiyle evliliğe herhangi bir engel getirilmemiş olmaması oldukça dikkat çekicidir.

Türk Medeni Kanunu'na göre sona eren evliliklerde kadın eğer hamile ise doğurmadan önce başka birisi ile evlilik yapamaz. Bunun yanında eğer kişi hamile olmadığını ispatlayamıyorsa, başka biri ile evlenmeden önce belirli bir süre beklemesi gerekmektedir. Fakat eğer boşandığı kocası ile tekrardan evlenmeyi düşünüyorsa, belirli süre kendisi hakkında kaldırılmakta ve henüz boşandığı eşi ile tekrardan evlenmesi mümkün hale gelmektedir.[47] Bu bilgiler ile paralel olacak şekildeki yaklaşım Hanefî mezhebinde de mevcuttur. Çünkü Hanefî mezhebine göre de hamile bir kadın karnındaki çocuğu doğurmadıkça başka bir erkekle evlenmesi yasaktır.[48] Eşinden boşanmış bir kadın da belirli bir süre beklemedikçe başka bir erkekle evlenmesi yasaktır. Fakat boşandığı eşi ile tekrardan evlenecekse, daha önce beklemesi gereken belirli süre, bu "yeniden" evliliğinde şart koşulmamaktadır.[49] Her iki karşılaştırmadan da anlaşılacağı üzere, ayrıntılarda farklılıklar olsa da her iki hukuk sisteminin yukarıdaki meselelerde yaklaşımları birbirlerine çok benzerdir.

Miras Hukuku'ndaki Bazı Maddelerinin Karşılaştırılması

Miras Hukuku'na göre ceninin de mirasçı olmaya hakkı olmakla birlikte, bu hakkı ancak sağ doğmak ile sabit olur. Bu nedenle eğer bir cenin ölü olarak doğacak olursa mirasçılık hakkını kaybetmiş olur.[50] Hanefi mezhebine göre de cenin potansiyel olarak mirasçı olmaya hak kazanmaktadır. Fakat bu hakkının sabit olması için canlı bir şekilde doğması şarttır. Eğer cenin ölü olarak doğacak olursa, hakkındaki mirasçılık hükümleri de sakıt olmaktadır.[51] Görüldüğü üzere her iki hukuk sistemi de ceninle alakalı tamamen aynı sayılabilecek değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Miras Hukuku'na göre varisler belirli oranlara göre mirastan paylarını alırlar.[52] Fakat eğer varisler razı ise mirasın taksimini istedikleri gibi yapma hakları da vardır.[53] İslam hukukuna göre de her ne kadar her bir varisin mirastaki payı belirli olsa da eğer varislerin hepsinin rızası olmak şartıyla, miras malını aralarında istedikleri gibi paylaşabilirler.[54] Dikkat edilecek olursa her iki hukuk sistemi de mirasçılar için oranlar belirlese de rızaya dayalı olacak bir taksimin yolunu da sonuna kadar açmışlardır.

Türk Medeni Kanunu'na göre miras bırakan kişinin geride bıraktığı mallarda başka kişilerin de birtakım hakları vardır. Bunları alacaklılar, vasiyet alacaklıları ve mirasçılar olarak sıralanmıştır. İşte tüm bu hak sahipleri minvalinde Türk Medeni Kanunu alacaklı sırası belirlemiştir. Bu sıraya göre miras bırakan kişinin malında ilk önce borçluların alacağı ödenir,

[46] Bilmen, *Kâmûs*, 2/92, 93.
[47] Bkz: TMK, md. 132.
[48] Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ fî tertîbi'ş-şerâʾi*, thk. Ali Muavvez - Adil Abdulmevcud (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 3/192; Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullāh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî, *el-İḫtiyâr li-taʿlîli'l-Muḫtâr* (Beyrut: Matbaʿatü'l-Halebî, 1937), 3/172.
[49] Bilmen, *Kâmûs*, 2/385.
[50] Bkz: TMK, md. 582.
[51] Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire ʿalâ Muḫtaṣari'l-Kudûrî* (el-Matbaʿatü'l-Ḫayriyye, 1904), 2/142.
[52] Bkz: TMK, md. 495-499.
[53] Bkz: TMK, md. 646.
[54] Bkz: Hamza Aktan, "Kısmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Aralık 2024).

daha sonra vasiyet sahipleri alacaklarını alır ve en son olarak da mirasçılar kendi haklarına düşeni alabilirler.[55] Aynı yaklaşım Hanefi mezhebi miras hukuk sisteminde de mevcuttur. Tereke malından ilk önce murisin borçlularının hakları ödenir, daha sonrasında ise kendilerine vasiyet edilenlerin hakları ödenir, son olarak da mirasçılar kendi paylarına düşeni alırlar.[56] Yani her iki hukuk sistemi de alacaklıların hakları minvalinde aynı yaklaşımları sergilemektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yukarıdaki bilgilerde görüldüğü üzere, hukuk sistemleri oluşturuldukları kaynaklar açısından tamamen farklı olsalar da uygulanan kanunlar açısından benzer, hatta aynı hükme ulaştıran ortak maddeleri vardır. Bu benzerliğin nedeni, hukuk sistemlerinin ortak amaçlara sahip olması veya sonraki sistemlerin öncekilerden etkilenmesi[57] ya da her iki durumun belirli ölçülerde bir arada bulunması olabilir. Bu nedenlerin daha doğru tespit edilebilmesi için, hukuk sistemlerinin benzerliklerini ayrıntılı inceleyen hem teorik hem de pratik çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu sebeple, gelecek araştırmalarda konunun daha kapsamlı ele alınması önerilir. Bu bağlamda, Türk Hukuk Sistemi kanun maddelerinin mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm İslam Hukuku mirası ile karşılaştırılması yapılabilir; Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Türk Medenî Kanunu'nun Aile Hukuku kitabı karşılaştırılabilir; Osmanlı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye maddeleri ile Türk Borçlar Hukuku – Türk Ticaret Hukuku karşılaştırmaları yapılabilir; her iki hukuk sisteminden seçilecek başlıkların, bu sistemlerle hüküm veren mahkemelerin kararlarına nasıl yansıdığı ve hangi kapsamda ele alındığı araştırılabilir.

Kaynakça

Aktan, Hamza. “Kısmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Aralık 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/kismet--taksim

Arıkan, Adem. “İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 29/2 (2018), 348-379.

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısrî el-. *el-ʿİnâye*. 10 Cilt. Lübnan: Dârü’l-Fikr, 1. Basım, 1970.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *Şerḥu Muḫtaṣari’ṭ-Ṭaḥâvî*. thk. İsmetullah İnayetullah Muhammed, Sâid Bekdaş vd. Beyrut: Dârü’l-Beşâiri’l-İslamiyye, 1. Basım, 2010.

[55] Bkz: TMK, md. 603.
[56] Mevsılî, *el-İḫtiyâr*, 5/85; İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mülteḳa’l-ebḥur*, thk. Halil İmran el-Mansûr (Dımeşk: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998), 493, 494.
[57] Böyle bir iddia İngiliz Vakıf Hukuku ve İslam Vakıf Hukuku arasında dile getirmektedir. Bkz: Mm Gaudiosi, “The Influence of the Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust in England - the Case of Merton-College”, *UNIVERSITY OF PENNSYLVANIA LAW REVIEW* 136/4 (Nisan 1988), 1231-1261. Pozitif Türk Hukuku’nun batılı ülkelerden alınmış maddeleri de barındırdığı bilindiğinden, tıpkı İngiliz Vakıf Hukuku’nun etkilendiği gibi, belki bu batılı ülkeler de zamanında İslam Hukuku’ndan belirli ölçülerde etkilenmiş olabilir.

Gaudiosi, Mm. “The Influence of the Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust in England - the Case of Merton-College”. *UNIVERSITY OF PENNSYLVANIA LAW REVIEW* 136/4 (Nisan 1988), 1231-1261. https://doi.org/10.2307/3312162

Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî el-. *el-Cevheretü'n-neyyire ʿalâ Muḫtaṣari'l-Kudûrî*. 2 Cilt. el-Matbaʿatü'l-Ḫayriyye, 1. Basım, 1904.

Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-. *Mülteḳa'l-ebḥur*. thk. Halil İmran el-Mansûr. Dımeşk: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.

Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-. *ed-Dürrü'l-muḫtâr*. thk. Abdülmün'im Halil İbrahim. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fetḥu'l-ḳadîr li'l-ʿâcizi'l-faḳīr*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1970.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mesʻûd b. Ahmed el-. *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ fî tertîbi'ş-şerâʾi*. thk. Ali Muavvez - Adil Abdulmevcud. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.

Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullāh b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İḫtiyâr li-taʿlîli'l-Muḫtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Matbaʿatü'l-Halebî, 1937.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkī el-. *el-Lübâb fî şerḥi'l-Kitâb*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

TCK, Türk Ceza Kanunu, Resmî Gazete 25611 (12.10.2004), Kanun No: 5237. Erişim 28.12.2024 https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/10/20041012.htm

TMK, Türk Medeni Kanunu, Resmî Gazete 24607 (8.12.2001), Kanun No: 4721. Erişim 28.12.2024 https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/12/20011208.htm

FIKHIN DERİNLEMESİNE BİR KAVRAYIŞ OLUŞU

A DEEP UNDERSTANDING OF ISLAMIC JURISPRUDENCE

Öğr. Gör. Dr. Ali Veysel AKCAN

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, Konya/Türkiye

aliveysel.akcan@erbakan.edu.tr - https://orcid.org/0000-0001-7994-8256

ÖZET

Fıkıh ilmi, İslam hukukunun temelini oluşturan derin, kapsamlı ve son derece incelikli bir anlayış sistemidir. Bu ilmi "ince anlayış" olarak nitelendirmemiz, onun sadece yüzeysel bir hukuk bilgisi olmadığını, aksine meseleleri derinlemesine inceleyen ve en küçük ayrıntıları dahi titizlikle değerlendiren ve her bir meselenin farklı boyutlarını dikkatle değerlendiren bir kavrayış gerektirdiğini göstermektedir. Bu nedenle fakihler, hüküm verirken sadece nasların zahiri anlamlarıyla yetinmeyip, meselelerin çok çeşitli bağlamlarını ve özel durumlarını, kişilerin bireysel ve toplumsal konumlarını vb. titizlikle göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu çok yönlü değerlendirme süreci, fıkhın ince anlayış özelliğini yansıtan en önemli unsurlar arasındadır. Bir başka ifadeyle, bir meseleye şerʿî bir hüküm vermek, sadece şerʿî hükümlere ulaştıran delilleri kendi zatlarından yola çıkarak yapılan basit bir faaliyet değildir. Bu süreç, söz konusu delilleri çok farklı açılardan değerlendirmeyi, toplumsal gerçeklikle uyumunu gözetmeyi ve çağın gerekliliklerini dikkate almayı gerektiren kapsamlı bir düşünsel faaliyettir. Özellikle mezhep âlimlerinin meseleleri açıklamasında görülen ince ayrıntılar, derinlemesine tahliller ve çok yönlü değerlendirmeler, fıkhın bu hassas ve karışık yapısını açıkça ortaya koymaktadır. Bu ince anlayış yaklaşımı, müelliflerin fıkıh kitaplarındaki meselelere dair yorumlarında ve çözüm önerilerinde oldukça belirgin bir şekilde kendisini göstermektedir. Bu yaklaşım, özellikle Hanefî mezhebi fürû literatüründe son derece belirgin ve etkin bir şekildedir.

Anahtar Kelimeler : İslam Hukuku, Fıkıh, Hanefi Mezhebi, Derin Kavrayış, İnce Anlayış.

Abstract

The science of fiqh is a deep, comprehensive, and extremely nuanced system of understanding that forms the foundation of Islamic law. Our characterization of this science as "subtle understanding" demonstrates that it is not merely superficial legal knowledge, but rather requires comprehension that thoroughly examines issues, meticulously evaluates even the smallest details, and carefully considers different dimensions of each matter. For this reason, when making rulings, jurists do not content themselves with just the apparent meanings of religious texts, but meticulously consider various contexts and special circumstances of issues, individuals' personal and social positions, and so forth. This multi-faceted evaluation process is among the most important elements reflecting the subtle understanding characteristic of fiqh. In other words, issuing a religious ruling on a matter is not a simple activity based solely on examining the evidence leading to religious rulings in isolation. This process is a comprehensive intellectual activity that requires evaluating the evidence from many different

angles, considering its harmony with social reality, and taking into account the requirements of the age. The fine details, in-depth analyses, and multi-faceted evaluations seen particularly in the explanations of issues by scholars of various schools clearly reveal this sensitive and complex nature of fiqh. This subtle understanding approach manifestly shows itself in the authors' interpretations and proposed solutions regarding issues in fiqh books. This approach is particularly prominent and effective in the derivative literature of the Hanafi school.

Keywords: Islamic Law, Fiqh, Hanafi School, Deep Understanding, Subtle Comprehension.

Giriş

Fıkıh, her ne kadar ilk bakışta şerʿî amelî hükümleri bilmek olarak akıllara gelse de aslında bu tanımın ötesinde bütüncül bir anlayışı ve derinlemesine bir kavrayışı temsil etmektedir. Bu temsil, fıkhın sadece yüzeysel bir bilgi birikimi olmadığını, aksine kapsamlı bir düşünce sistemi olduğunu göstermektedir. Nitekim fıkıh kitaplarına detaylı bir şekilde müracaat edildiğinde, fıkhın sadece şerʿî amelî hükümleri bilmekten ibaret olmadığı, bunun çok daha ötesinde bir anlam ve derinlik içerdiği açıkça görülmektedir. Çünkü klasik fıkıh kitaplarında, konuların özüne inen derinlemesine yorumlar, kapsamlı tahliller ve sistematik değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu detaylı yorumlama, tahlil ve değerlendirmelerin bir araya gelmesi sonucunda, şerʿî amelî hükümlerin tam ve doğru bir şekilde anlaşılması ve bilinmesi mümkün olmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, Hanefilerin klasik fıkıh kitaplarından seçilmiş bazı örnekler üzerinden hareket ederek, fıkıh ilminin ve fıkıh yapmanın mahiyetini incelemeyi hedeflemektedir. Çalışma özellikle, fıkhın sadece şerʿî amelî hükümleri bilmekten ibaret olmadığını, bunun ötesinde daha kapsamlı ve derin bir anlama metodolojisine sahip olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Kazf Cezasında Makzûfun Müslüman ve Hür Olma Şartı

Hanefî mezhebi, zina iftirasının ispatı için belirli şartların varlığını gerekli görmektedir. Bu şartlardan biri, iftiraya maruz kalan kişinin Müslüman ve hür olması zorunluluğudur. Bu zorunluluk, Nûr suresinin 23. ayetinden istidlal edilmiştir.[58] İlk bakışta, söz konusu ayette Müslümanlık ile ilgili açık bir şart görünmemektedir. Ancak detaylı bir analiz yapıldığında, Müslümanlık şartının bu ayet vasıtasıyla tesis edildiği anlaşılmaktadır. Ayette geçen muhsanât kavramı, iffetli olmaya veya hür olmaya delalet edebilir. Fakat düşünüldüğünde iffetli olma vasfını değil, hür olma durumunu ifade ettiği anlaşılmaktadır. İffetli olma özelliği zaten gâfilât terimi ile belirtildiğinden, tekrar iffetli olma vasfının zikredilmesi yerinde olmayan bir tekrar olacaktır. Dolayısıyla burada hür olma durumu şart olarak belirlenmiş olmalıdır. Bu husus, cariyeye yönelik zina iftirası durumunda uygulanan seksen değnek cezası ile de desteklenmektedir. Zira fiilî zina suçunda celde cezası elli değnek iken, iftira durumunda seksen değnek cezasının öngörülmesi mantıksal bir tutarsızlık oluşturmaktadır. Çünkü böyle düşünülecek olursa zina iftirası, fiilî zinadan daha ağır bir suç teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Halbuki zinanın kendisi, iftirasından daha büyük bir cezadır. Bu sebeple, ayette bahsedilen grup yalnızca hürlerdir. Bununla birlikte, burada kastedilen hürler, Müslüman olan hürlerdir. Çünkü Hz. Peygamber'in (ﷺ) bir hadisinde belirttiği üzere, Allah'a şirk koşan kişi muhsan

[58] Bkz: Nûr 24/23: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ …﴾

sayılmamaktadır.[59] Bu bağlamda, muhsanlık ve küfür birbiriyle bağdaşmayan kavramlar olup, muhsan sıfatı yalnızca Müslümanlar için geçerli olmalıdır.[60]

Yukarıda açıkça görüldüğü üzere, söz konusu ayetten ilk bakışta kesinlikle hürlük sıfatı ve Müslümanlık sıfatı anlaşılmamaktadır. Hürlük sıfatı, cezalar arasında yapılan bir tahlille mantıksal olarak ortaya çıkarken, Müslümanlık sıfatı ise Hz. Peygamber'in (ﷺ) rivayetlerinin yorumlanması sonucunda ortaya çıkmaktadır. O halde bu hüküm, rivayetlerin değerlendirilmesi ve suç-ceza dengesi bağlamında yapılan aklî çıkarım ile sabit olmaktadır.

Esir Müslüman Çocukların Savaşta Kafirler Tarafından Zırh Amacıyla Kullanılması

Müslüman çocukların savaşta kâfirler tarafından zırh olarak kullanıldığında, kâfirlere saldırının nasıl yapılacağı, fıkıh kitaplarında ele alınan bir konudur. Bu konuda Hanefîler, böyle bir durumda kâfirlere saldırıldığında Müslüman çocuklara silahların isabet etmesi hâlinde keffâret ya da diyetin gerekmeyeceğini belirtmektedirler.[61] Fakat Hasan b. Ziyad, hem kefaretin hem de diyetin gerekeceği görüşündedir.[62] Çünkü ona göre Müslümanların kanı masumdur ve bu nedenle kendilerine herhangi bir şekilde saldırıldığında bunun sorumluluğu yüklenilmelidir. Zaruretler miktarınca takdir edileceğinden, sadece bu durumdan dolayı ahirette bir cezanın olmayacağı söylenir; ancak dünyadaki sorumluluğun kaldırıldığı söylenemez. Bu nedenle de hem kefaret hem de diyet gerekir. Bu durum, susuzluk zamanında başkasının suyunu alıp içmeye benzer. Bu kişiden de suyun tazmini istenir.[63] Ancak Hasan b. Ziyad dışındaki Hanefîlerin bu konudaki değerlendirmesi daha derinliklidir. Zira böyle bir durumda eğer dünyevî sorumluluk devam edecek olursa, bu durum kâfirlere karşı savaşı imkânsız hâle getirir. Bu nedenle uhrevî sorumluluklar zaruretten dolayı kaldırılıyorsa, aynı zaruretten dolayı dünyevi sorumlulukların da kaldırılması gerekir. Çünkü Müslümanlar, keffâret ve diyet gerekeceği için kâfirlere saldırmaktan kaçınırlar. Bu da kâfirlere karşı farz olan savaşı engeller hale düşürmektedir. Meseleye bütüncül bakıldığında, hem kâfirlere saldırılması gerektiğini söylemek hem de dünyevî sorumluluk gerektiğini söylemek birbiriyle çelişmektedir. Çünkü ikincisi, yukaırıda ifade edildiği üzere kâfirlere saldırıyı doğrudan engeller. Hâlbuki bu farz, düşürülebilecek farzlardan değildir. O hâlde burada dünyevî sorumlulukların düşmesi gereklidir. Su örneği üzerinden düşünmek de isabetli değildir. Çünkü böyle bir durumda bulunan kimse, suyu tazmin etmemek için ölmeyi tercih etmez. Dolayısıyla tazmin gerekliliği, suya ulaşmayı engelleyen bir unsur değildir.[64] Ayrıca burada şunun da zikredilmesinde fayda

[59] Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebû Şeybe, *el-Muṣannef fi'l-eḥâdîṣ ve'l-âṣâr* (Lübnan - Riyad - Medine: Dârü't-Tâc - Mektebetü'r-Rüşd - Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1989), 5/536.
[60] Bkz: Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'*, thk. Ali Muavvez - Adil Abdulmevcud (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 7/40, 41.
[61] Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısrî el-Bâbertî, *el-'İnâye* (Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1970), 5/448; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkī el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerḥi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 4/118; el-Burhânbûrî Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1892), 2/194; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, *el-Baḥrü'r-râ'iḳ* (Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 5/82.
[62] Bâbertî, *el-'İnâye*, 5/448; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fetḥu'l-ḳadîr li'l-'âcizi'l-faḳīr* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1970), 5/448.
[63] Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 7/101.
[64] Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 7/101.

vardır. Kafirler ile yapılan savaşlarda mutlaka kafirlerin elinde müslüman esirler bulunmaktadır. Bu nedenle müslüman esirlere rağmen savaşılması bir zorunluluktur. Aksi takdirde, kafirlere hiç saldırılmaması gerekirdi.[65] Hiç şüphe yok ki, bu durum onların elini kuvvetlendirecek kapıları aralardı.

Hasan b. Ziyad'ın fıkhın zahir boyutu ile amel ettiği görülmektedir. Çünkü kendisi müslümanın öldürülmesinde ceza olarak ne gerekiyorsa onları demek ile kaildir. Fakat bir zaruret durumuna binaen sadece ahiretteki cezanın kaldırılacağını bildirmektedir. Fakat Hanefilerin genel görüşüne dikkat edilecek olursa, Hasan b. Ziyad'ın görüşü uygulanacak olursa kâfirler ile savaşın kapısının kapatılması gerektiği ifade edilmektedir. Zira diyetin ve kefaretin gerekliliği müslümanlar ile savaşın önünü kapatacak olan bir uygulamadır. Gerçekten de böyle ağır bir sorumluluk altında savaş kapısının kapanacağı aşikârdır. Burada görüldüğü üzere Hanefiler zahir bir değerlendirmeden daha öte niteliksel bir değerlendirme yapmaktadırlar. Bu da fıkhın "derinlemesine" bir anlayış boyutuna dikkat çekici bir bakış açısıdır. Ayrıca Hanefilerin böyle bir meselede susuzluk anında başkasının suyundan yararlanıldığında tazminatın gerekmesi görüşüne atıf yapılması konusundaki eleştirileri de bu derinsel boyut ile uygundur. Çünkü gerçekten de hiçbir kimse suyun ücretini tazmin edecek diye susuzluktan ölmeyi tercih edecek değildir. O halde bu iki örnek zahiren örtüşüyor gibi gözükse de mahiyet bakımından birbirlerinden oldukça farklıdır.

Bir Mekân Şart Koşularak Yapılan Selem Akdinin Buğday Özelinde Adem-i Cevazı

Selem akdinde belirli bir yerin buğdayını şart koşmak geçerli sayılmazken, belirli bir yerin elbisesini şart koşarak yapılan selem akdi geçerlidir.[66] İlk bakışta bu iki durum benzer görünmektedir. Zira, belirli bir yer için buğday üzerinde yapılan selem akdi geçersiz olduğuna göre, belirli bir yer için elbise üzerinde yapılan selem akdinin de geçersiz olması beklenebilir. Ancak bu iki durum arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Hz. Peygamber'in (ﷺ) bir rivayetine dayanarak, belirli bir mekâna özgü buğday üzerine selem yapılması yasaklanmıştır. Bu yasağın gerekçesi, söz konusu yerde buğdayın tükenme ihtimali ve yeterli miktarda temin edilememe riskidir. Elbise konusunda ise durum farklı bir özellik göstermektedir. Çünkü elbise üretiminde böyle bir tükenme riski veya tedarik sorunu söz konusu değildir. Bunun delili ise şudur: Bir kimse A şehrini şart koşarak, oranın elbisesini selem akdi ile satın alsa, fakat bu kimseye tıpkı A şehrindeki gibi dokunmuş olan ama A şehrinden olmayan elbise verilse, bu kimse elbiseyi teslim almak ile zorunludur; A şehrinde dokunmadı diye reddetme hakkı yoktur. O halde böyle bir cümleyi kuran kişi, mekanı değil çeşidi kastetmiş olmaktadır.[67] Açıkça görüldüğü üzere zahiren aynı görünen meseleler arasında çok ince bir farklılık doğrudan meselenin cevaz boyutuna etki etmektedir. Bu farklılık ise tamamen ince bir bakış açısı ile ortaya çıkmaktadır. Zira gerçekten de toprakta yetişen ürünlerde toprak farklılığı ürünün yapısına ve lezzetine doğrudan etki ederken, elbisenin nerede dokunmuş olduğu elbise açısından tamamen

[65] Bkz: Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuḥfetü'l-fuḳahâʾ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/295; Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâ'iʿ*, 7/100.
[66] İbn Nüceym, *el-Baḥrü'r-râʾiḳ*, 6/173; Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3/182; İbnü'l-Hümâm, *Fetḥu'l-ḳadîr*, 7/89; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkī İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr ʿale'd-Dürri'l-muḫtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1966), 5/213.
[67] Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâ'iʿ*, 5/211.

önemsizdir. Selem sahibinin verdiği sıfatlara uygun olduktan sonra hangi şehirde dokunduğunun bir önemi yoktur.

Sonuç ve Değerlendirme

Fıkhın şerʿî amelî ahkâmı bilmek olarak nitelendirilmesi, ilk akıllara gelen "fıkıh" anlayışından oldukça farklıdır. Çünkü fıkıh kitaplarında akıllara gelen bu anlamı engelleme kabiliyetine sahip oldukça fazla veri bulunmaktadır. Zahirde aynı gibi değerlendirilme potansiyeli olan meselelerin mahiyet itibarıyla tamamen farklı hükümleri ifade etmesi, fıkhî meseleleri değerlendirilirken hep bu ince anlayışı veya kavrayışı göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir. Aynı durum ayetleri anlarken akli tahlillerin ve rivayetlerin çok önemli olduğunu da göstermektedir. Bu sınırlı sebepler bile akıllara gelen ilk manası ile fıkhın sadece şerʿî amelî ahkâmı bilmekten öte olduğunu ifade etmektedir. Bu bakış açısıyla fukahanın kitaplarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, bundan sonraki çalışmalar için bir tavsiye niteliğinde kabul edilmelidir.

Kaynakça

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısrî el-. *el-ʿİnâye*. 10 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1970.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkī. *Reddü'l-muḥtâr ʿale'd-Dürri'l-muḫtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1966.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Muṣannef fi'l-eḥâdîṣ ve'l-âṣâr*. 7 Cilt. Lübnan - Riyad - Medine: Dârü't-Tâc - Mektebetü'r-Rüşd - Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 1989.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Baḥrü'r-râʾiḳ*. 8 Cilt. Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2. Basım, ts.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fetḥu'l-ḳadîr li'l-ʿâcizi'l-faḳīr*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1970.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mesʿûd b. Ahmed el-. *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ fî tertîbi'ş-şerâʾi*. thk. Ali Muavvez - Adil Abdulmevcud. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkī el-. *el-Lübâb fî şerḥi'l-Kitâb*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-. *Tuḥfetü'l-fuḳahâʾ*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1994.

Şeyh Nizâm, el-Burhânbûrî. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1892.

ORUÇ AYETLERİ ÖZELİNDE KUR'AN-SÜNNET İLİŞKİSİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Abdurrahman Ensari

Doç. Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assoc. Dr. Mardin Artuklu University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafseer,
https://orcid.org/0000-0002-2289-8806 abdurrahmanensari@gmail.com. Gsm: 05354144087
Mardin/Türkiye

Özet

Oruç, İslam'ın beş esasından biridir. Allah'a kulluğu ifade etmenin yanında, yoksulları hatırlatarak toplumsal dayanışma ve yardımlaşmaya teşvik eden bir ibadettir. Önemine binaen sadece Hz. Peygamber'in ümmetine değil, önceki ümmetlere de farz kılınmıştır. Bu çalışmada oruç ibadeti ile ilgili ayetler üzerinde durulmuştur. İslâm bilgi kaynağının sadece Kur'an olduğu ve bu konuda Sünnete ihtiyaç duyulmadığı düşüncesinin doğru olup olmadığı bu ayetler bağlamında araştırılmıştır. Çalışmada şöyle bir yöntem takip edilmiştir: Evvela Kur'ân-ı Kerîm'de oruç ile ilgili ayetler araştırılıp bir araya getirilmiştir. Bu ayetlerde oruç ile ilgili bilginin ne kadar olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Sadece bu bilgiyle yetinilmesi durumunda oruç ibadetinin gerektiği gibi ifa edilebilme imkânının bulunup bulunmadığı ortaya konmuştur. Neticede sadece Kur'an'da yer alan bilgi ile yetinilmesi durumunda bunun pek mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bilindiği üzere oruç ameli bir ibadettir. Bu nedenle, onunla ilgili detaylı bilgi de doğal olarak İslam'ın ameli konularını ele alan fıkıh kitaplarında yer alır. Bundan dolayı ikinci aşamada oruç ile ilgili olup fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri meseleler araştırılıp tespit edilmeye çalışılmış ve bunlardan da sadece Sünnet delili ile sabit olanlar bir araya getirilmiştir. Üçüncü aşamada Sünnetle sabit olan bu meselelerin oruç ile ilgili ayetlerin anlaşılmasına olan katkısı üzerinde durulmuştur. Neticede bu meselelerin ilgili ayetlere tefsir görevi yaptığı görülmüştür. Böylece Kur'an'ın anlaşılmasında Sünnetin gerekliliği dolaylı bir şekilde de olsa fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri bir mesele olduğu görülmüş, buna muhalefet etmenin de fakihlerin ittifakına muhalefet etmek anlamına geldiği anlaşılmıştır. Daha önce namaz âyetleri bağlamında benzeri bir çalışma yapılmıştır. Bunun da o çalışmaya yöntem açısından benzer olduğu söylenebilir. Ancak muhtevaları birbirinden farklıdır. Bu itibarla çalışmanın alana katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sünnet, Hadis, Oruç.

Giriş

Oruç, İslam ibadet esaslarından biridir. Bir taraftan Allah'a kulluğu ifade ederken, diğer taraftan toplumsal dayanışmayı sağlayan en önemli ibadetlerdendir. Öneminden dolayı Hz. Peygamber'in ümmetine farz kılındığı gibi, önceki ümmetlere de farz kılınmıştır. Gerek Kur'an-ı Kerim gerekse Hz. Peygamber'in Sünnet'i bunu açık bir şekilde beyan etmektedir.

İslam ahkâmının beyanında Kur'an ve Sünnet birbirinden ayrılmaz bir bütünlük arz eder. Sünnet'in beyanı olmadan Kur'an'ın bazı hükümlerini anlamak imkânsızdır. Ancak zaman

zaman Kur'an'ın beyanında Sünnet'e ihtiyaç duyulmadığı, İslam'ı doğru anlayıp yaşayabilmek için Kur'an'ın yeterli olduğu yönündeki ifadelerle karşılaşılmaktadır.

Hicri ikinci asırdan itibaren Sünnet'in hüccet oluşunu inkâr edenler, mütevatir olmayan âhad haberlerin hüccet oluşunu reddedenler ve Sünnet'in müstakil hüküm getirebileceğini kabul etmeyenler olmuştur.[68] Sibâî (ö. 1964) yaptığı araştırma neticesinde, bu görüşlere ilk karşı koyanın İmâm Şâfiî olduğunu belirtir. Daha sonra çağımızda da bazı kimselerin Sünnet'in hüccet oluşunu inkâr ettiklerini ve İslam'ın sadece Kur'an'dan ibaret olduğunu iddia ettiklerini söyler sonra da bu konudaki iddiaları özetleyerek reddeder.[69]

Son yüzyılda Sünnet'in hüccet oluşunu ispatlayan ve bunu reddedenlerin iddialarına cevap veren pek çok çalışma yapılmıştır.[70] Tekrara girmemek adına bu çalışmada böyle bir başlık açılmayacaktır. Burada sadece Hz. Peygamber'in ileride böyle bir şeyin zuhur edeceğine dikkati çeken ve "Erike" hadisi olarak bilinen Ubeydullah b. Ebî Râfi῾in babasından naklettiği hadisi zikretmek uygun olacaktır. Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Sizden birine yapmasını emrettiğim veya kaçınmasını istediğim bir emir geldiğinde, koltuğuna yaslanmış bir vaziyette sakın ola, '*Ben bilmem, bizler sadece Allah'ın Kitabı'nda bulduğumuza uyarız*'[71] demesin!"

Bu çalışmada Kur'an'ın anlaşılmasında Sünnet'in vazgeçilmez olduğu oruç ibadeti üzerinden ispatlanmaya çalışılmıştır. Fakihlerin de bunun üzerinde ittifak ettikleri beyan edilerek bunun aksini iddia edenlerin aslında fakihlerin de ittifakına muhalefet ettikleri ortaya konmuştur.

Bunun için çalışmada şöyle bir yöntem takip edilmiştir:

Birinci aşamada Kur'ân-ı Kerîm'de oruç ile ilgili vârit olan âyetler arz edilmiş, bununla sadece Kur'ân'la yetinilmesi durumunda bu ibadetin tam olarak ifa edilebilip edilemeyeceğinin anlaşılması amaçlanmıştır.

İkinci aşamada, oruç ile ilgili fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri meseleler tespit edilmeye çalışılmış, bununla bu konuda üzerinde ittifak sağlanmış meselelerin ne kadar olduğunun ortaya konması amaçlanmıştır.

Üçüncü aşamada oruç ile ilgili Kur'an'da yer alan malumat ile fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri malumat karşılaştırılarak Kur'an'da yer almadığı halde fakihlerin üzerinde ittifak

---

[68] Mustafa Sibâ῾î, *es-Sünnetu ve Mekânetuha fi't-teşrî῾i'l-İslâmî*, 4. Baskı (Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1985), 143. Ayrıca Sünnetin hücciyeti ve bu konuda muhaliflerin şüphe ve itirazlarına cevap için bk. Abdurrahman b. Ebî Bekir Celaluddîn es-Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne fi'l-ihticaci bi's-sünne*, (Medine: el-Câmiatü'l-İslamiyye, 1989).

[69] Bk. Sibâ῾î, *es-Sünnetu ve Mekânetuha fi't-teşrî῾i'l-İslâmî*, 153-166;

[70] Bu konuda geniş bilgi için örnek olarak bk.: Sibâ῾î, *es-Sünnetu ve Mekânetuha fi't-teşrî῾i'l-İslâmî*; Mahmud Ahmed Tahhan, "Hücciyetü's-Sünneti ve dahdu'ş-şübühati'l-leti tüsâru hayleha" *Mecelletü'l-Câmi῾ati'l-İslâmiyye*, el-Medinetü'l-Münevvere, Yıl: 4, Sayı: 3, Şubat, 1972, 36-52.

[71] Bu hadisin Arapça metni şöyledir: (لَا أُلْفِيَنَّ أَحَدَكُمْ مُتَّكِئًا عَلَى أَرِيكَتِهِ، يَأْتِيهِ الْأَمْرُ مِمَّا أَمَرْتُ بِهِ أَوْ نَهَيْتُ عَنْهُ، فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي، مَا وَجَدْنَا فِي كِتَابِ اللَّهِ اتَّبَعْنَاهُ) Şuayb el-Arnaut bu hadisin isnadının sahih olduğunu, Ebû Dâvud'un 4605 rakamlı, Tirmizî'nin 2854 rakamlı hadisler olarak kitaplarında zikrettiklerini, Tirmizî'nin de bu hadis hakkında hüküm olarak hasan-sahih dediğini ifade etmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in de *Müsned*'inde 23861 nolu hadis olarak zikrettiğini belirtmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Dâru'r-Risâle el-Alemiyye, 2009), 1/10, "Ebvâbu's-sünne", 2.

ettikleri meseleler tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece bu meselelerin önemli bir kısmının fakihlerin de ittifakıyla Sünnet'e dayandığı ortaya konmuştur.

Böyle bir çalışmayla, Kur'an-Sünnet ilişkisine dair şüphelerin izale edilmesine farklı bir açıdan katkı sunulması amaçlanmıştır.

1. Bir Kavram Olarak Oruç

Oruç kelimesinin Arapçası *savm* ve *sıyâm*dır. Savm lügatte mutlak olarak bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, onu terk etmek anlamlarına gelir. Buna göre bir kişi konuşmaktan veya yemekten uzak durur da konuşmaz veya yemezse ona lügat anlamında *sâim /oruçlu* denir.[72] Nitekim savm kelimesi, "فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا *De ki; şüphesiz ben Rahman'a susmayı adadım. Onun için bugün hiçbir insanla konuşmayacağım*"[73] âyeti kerimesinde bu anlamda kullanılmıştır. Dini bir kavram olarak oruç, kişinin niyet ederek fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar belli şartlar dâhilinde orucu bozan şeylerden uzak durmasıdır. Bu tanım dört mezhebin üzerinde ittifak ettiği tanımdır.[74]

Ramazan orucu hicretten bir buçuk yıl sonra Şaban ayının onunda farz kılınmıştır. Farz oluşu Kur'an, Sünnet ve İcma ile sabittir. Kur'an'dan "*Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı.*"[75] "*Öyleyse içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.*"[76] âyetleri orucun farz kılındığına delalet etmektedir. Sünnetten orucun farz kılındığına delalet eden birçok delil vardır. Bunlardan biri İslâm'ın beş esas üzere bina edildiğini haber veren hadistir.[77] Ayrıca farz oluşu icmâ ile de sabittir.[78]

2. Kur'ân-ı Kerîm'de Oruç

Bu ana başlık altında evvela orucu konu edinen ve ona bir vesile ile değinen âyetler arz edilecek, sonra da orucun farziyeti, fazileti, önemi ve oruçta hasta ve seferi olanın durumu gibi konular işlenecektir. Böylece Kur'an-ı Kerîm'de oruç ibadetiyle ilgili ne kadar bilgiye yer verildiği görülmüş olacaktır.

---

[72] Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî, *Tehẕîbü'l-luġa,* thk. Muhammed İvad Mur'ib (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-'Arabî, 2001), 12/182; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Manzûr, Lisanu'l-arab, 3. Baskı (Beyrut: Dâru Sadr, 1414), 12/351.

[73] Meryem 19/26.

[74] Hanefi ve Hanbeliler niyeti rükün değil de şart gördüklerinden tanımda niyeti zikretmezler. Ancak sonuçta onlara göre de niyet etmeyenin orucu batıldır. Kevkeb Ubeyd, *Fıkhu'l-ibâdât 'ala'l-mehebi'l-Mâlikî,* (Dımaşk: İnşâ, 1986), 303; 'Abdurrahmân el-Cezîrî,, *el-Fıḳh 'ale'l-meẕâhibi'l-erba'a* (Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Turâs, 1987), 1/541.

[75] el-Bakara 2/183.

[76] el-Bakara 2/185.

[77] Söz konusu hadis şöyledir: "İslâm beş şey üzere bina edilmiştir: Allah'tan başka ilah bulunmadığına ve Muhammedin Allah'ın Resûlü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve ramazan orucu tutmak" Buhârî, "Îmân", 1; Müslim, "Îmân", 5.

[78] 'Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i',* thk. 'Ali Muhammed Mu'avvid ve Adil Ahmed Abdulmevcud (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 2/549-550; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muḳteṣid*, thk. ' Muhammed Mu'avvid vd. (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 262; Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muġni'l-muḥtâc* (Riyad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.)„1/420. Muvaffakuddîn 'Abdullâh b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muġnî,* thk. 'Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî vd. (Riyad: Dâru 'Alemi'l-Kutub, 1997), 4/323-324; Cezîrî, *el-Fıḳh 'ale'l-meẕâhibi'l-erba'a,* 1/543.

2.1. Oruç İle İlgili Âyetler

Kur'an-ı Kerîm'de oruçtan bahseden âyetler pek fazla değildir. Bu itibarla ilgili âyetlerin tümünü burada zikretmenin uygun olacağını düşünüyoruz. İlgili âyetlerin meali Mushaf'taki dizilişlerine göre şöyledir:

"*Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verirler. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır. (O sayılı günler), insanlar için bir hidâyet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim o aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir.*"[79]

"*Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun...*"[80]

"*Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Harâm civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin.*"[81]

"*Bir müminin bir mümini öldürmesi olacak şey değildir. Ancak yanlışlıkla olması başka. Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse, bir mümin köleyi azat etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir. (Öldürülen kimse) mümin olur ve düşmanınız olan bir topluluktan bulunursa, mümin bir köle azat etmek gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mümin bir köle azat etmek*

[79] el-Bakara 2/183-185.
[80] el-Bakara 2/187.
[81] el-Bakara 2/196.

gerekir. Bunlara imkân bulamayanın, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay art arda oruç tutması gerekir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."[82]

"*Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek yahut da bir köle azat etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin kefareti işte budur…*"[83]

"*Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâ'be'ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan veya yoksulları yedirmek suretiyle kefaret yahut onun dengi oruç tutmaktır…*"[84]

"*... İnsanlardan birini görecek olursan, 'Şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım' de.*"[85]

"*…oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.*"[86]

"*Kadınlarından zıhar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönenlerin, onlarla cinsî münasebetten önce bir köle azat etmeleri gerekir. Size emredilen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır. (Buna imkân) bulamayan kimse, hanımıyla temas etmeden önce art arda iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur…*"[87]

Bakara 183, 184, 185 ve 187. âyetlerde ağırlıklı olarak oruç ile ilgili bazı hükümler açıklanmıştır.

Ahzab 35. âyette oruç, bağışlanacakları ve kendilerine büyük bir mükâfatın hazırlandığı vadedilen erkek ve kadınların özelliklerinden biri olarak zikredilmiştir.

Bakara 196, Nisa 92, Maide 89 ,95 ve Mücadele 4. âyetlerde zikredilen oruç, oluşan kusurun veya işlenen suçun telafisi bağlamında zikredilmiş bir oruçtur. Bu âyetler doğrudan oruç ahkâmına dair bir hüküm içermemektedir.

Yüce Allah'ın Meryem'e hitaben, insanlardan birini görürse Rahman'a oruç adadığını, bundan dolayı konuşmayacağını söylemesini emrettiği Meryem 26. âyette de oruç kelimesinin kullanılabildiği anlamlardan birinin susma olduğu anlaşılmış, oruç ahkâmı ile ilgili bir bilginin bu âyette ön plana çıkmadığı görülmüştür.

[82] en-Nisâ 4/92.
[83] el-Mâide 5/89.
[84] el-Mâide 5/95.
[85] Meryem 19/26.
[86] el-Ahzâb 33/35.
[87] el-Mücâdele 58/3-4.

2.2. Farziyeti ve Hikmeti

Yüce Allah iman edenlere oruç ibadetini farz kılmıştır. Bu ibadet sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ümmetinden olan müminlere özgü bir ibadet olarak farz kılınmış değil, önceki ümmetlere de farz kılınmış bir ibadettir. Bu durum Bakara suresinin 183. âyetinde şöyle ifade edilir. " يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı.*" Bu ayetin devamında yer alan "لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ *umulur ki sakınırsınız*" ifadesiyle de orucun hikmetine işaret edilmiştir.

2.3. Fazileti ve Önemi

Kur'ân-ı Kerîm'de gerek Ramazan ayının faziletine, gerekse mutlak olarak orucun önemine dikkat çeken ifadeler yer almaktadır. Bunları şöyle arz edebiliriz:

1. Bakara 185. âyette Ramazan ayı Kur'an'ın indirildiği bir ay şeklinde ifade edilerek önemine doğrudan vurgu yapılmıştır.
2. Duhân suresinin başında: "*Apaçık olan Kitab'a andolsun ki, biz onu mübarek bir gecede indirdik.*"[88] Buyrularak Kur'an'ın indiği gecenin mübarek bir gece olduğu ifade edilmektedir. Bakara 185. âyette Kur'an'ın Ramazan ayında indirildiği ifade edildiğine göre doğal olarak Duhân 3. âyette mübarek olduğu ifade edilen gecenin Ramazan ayının içinde yer alan bir gece olduğu anlaşılmaktadır.
3. Bu ayın değerini ifade eden başka bir şey de onun kadir gecesini içinde barındırıyor olmasıdır. Çünkü kadir gecesi bin aydan daha hayırlı olan bir gecedir."[89] Bunun Ramazan ayının önemine delalet etmesi ise bu gecenin Ramazan ayının içinde yer alıyor olmasıdır.
4. Hasta veya yolcu olduğu için Ramazan ayında kendisine oruç tutamama kolaylığı sağlanan kimsenin bilahare oruçlarını kaza etmelerinin gerektiğini ifade eden âyet de Ramazan ayı orucunun önemine delalet etmektedir.
5. Oruç tutamayacak ve bilahare kazasını da yapamayacak durumdaki kimselerin üzerinden oruç sorumluluğu tamamen kaldırılmış; bunun yerine, oruç tutamadıkları günler sayısınca fidye vermeleri sorumluluğu yüklenmiştir. Bu da oruç tutamamanın oluşturduğu boşluğun başka bir sorumlulukla doldurulması suretiyle bir bakıma oruca verilen öneme işaret etmektedir.
6. Ayrıca orucun;
   - Bağışlanacakları vadedilen kimselerin özelliklerinden biri olarak zikredilmesi,[90]
   - Hac ve umre menâsikinin icrası esnasında karşılaşılan bazı durumlarda yapılması emredilen bir ibadet olarak istenmesi,[91]
   - Hata yoluyla gerçekleşen öldürme olayında kişinin bağışlanabilmesi için durumuna göre kendisine biçilen cezalardan biri olarak aralıksız iki ay art arda oruç tutmayla sorumlu tutulması,[92]

[88] ed-Duhân 44/2-3.
[89] Bk. el-Kadr 97/1-3.
[90] Bk. el-Ahzâb 33/35.
[91] Bk. el-Bakara 2/196.
[92] Bk en-Nisâ 4/92.

- Yemin kefareti olarak zikredilmiş olması,[93]
- İhramlı iken av hayvanı öldürene ceza olarak biçilen şeylerden biri olması.[94]
- Zıhar yapan kişinin pişman olması durumunda şartlarına göre yapması gereken şeylerden biri olarak zikredilmiş olması[95] gibi durumlar da orucun önemine delalet etmektedir.

2.4. Oruçta Hasta ve Seferinin Durumu

Kur'ân-ı Kerîm'de hasta veya seferi olan kimselerin oruç yükümlülükleri hakkında bilginin yer aldığı âyetlerin ilgili kısımları şöyledir:

"*Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar...*"[96]

"*...İçinizden kim o aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.*"[97]

Bu âyetler, Ramazan ayında seferi veya hasta olduğu için oruç tutmayanların bilahare oruçlarını kaza etmeleri gerektiğini ifade etmektedir.

3. Fıkıh Kaynaklarında Oruç

3.1. Fakihlerin Oruçla İlgili Üzerinde İttifak Ettikleri Bazı Hususlar

Fakihler Ramazan orucunun farziyetinde ve onun İslâm'ın ibadet esaslarından biri olduğunda icmâ etmişlerdir.[98]

3.1.1. Ramazan Ayının Sübûtü

Ramazan orucunun, hilali görmeyle veya Şaban ayını otuza tamamlamayla vacip olacağı konusunda ittifak edilmiştir.[99]

Şevval ayının girdiği de hilali görmeyle sabit olur. Şevval hilali görülmezse Ramazanı otuza tamamlamak gerekir.[100]

3.1.2. Orucun Rükünleri

Ramazan orucunda niyet olmadan orucun sahih olmayacağı konusunda ittifak edilmiştir.[101]

---

[93] Bk el-Mâide 5/89.
[94] Bk el-Mâide 5/95.
[95] Bk el-Mücâdele 58/3-4.
[96] el-Bakara 2/184.
[97] el-Bakara 2/184
[98] Bk. Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 2/550; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 262; Şirbînî, *Muġni'l-muḥtâc,*1/420. İbn Kudâme, *el-Muġnî,* 4/323-324; İbn ʿAbdilber, *İcmâʾ,* thk. Fuad b. ʿAbdilazîz vd. (Riyad: Dâru'l-Kasım, ts.), 125; Dimeşkî, Muhammed b. ʿAbdirrahmân. *Raḥmetü'l-ümme fi İḫtilâfi'l-eimme*, thk. Hâşim Cemîl ʿAbdullâh (Beyrut: Muessesetü'r-Reyyân, 2021), 1/255; Cezîrî, *el-Fıḳh ʿale'l-meẕâhibi'l-erbaʿa,* 1/543.
[99] Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme,* 1/258; Cezîrî, *el-Fıḳh ʿale'l-meẕâhibi'l-erbaʿa,* 1/548.
[100] Cezîrî, *el-Fıḳh ʿale'l-meẕâhibi'l-erbaʿa,* 1/552-553.
[101] Bk.: Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme,* 1/260-261; Cezîrî, *el-Fıḳh ʿale'l-meẕâhibi'l-erbaʿa,* 1/543; Vehbe Zühaylî, *el-Vecîz fi'l-Fıḳhi'l-İslâmî*, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2005),1/333.

Oruç tutulması gereken zamanın fecirden başlayıp güneşin batışına kadar ki süre olduğunda icmâ edilmiştir.[102]

3.1.3. Orucun Şartları

Orucun şartları, vacip olmasının şartları ve sahih olmasının şartları olmak üzere ikiye ayrılır, bunlardan farz olduğu konusunda ittifak edilenler: Müslüman, baliğ, akıllı, hayz ve nifâs halinden temiz, oruç tutmaya muktedir ve mukim olmaktır.[103]

Hayz ve nifâs halindeki bir kadının oruç tutması durumunda orucunun sahih olmayacağı ve kaza etmesi gerektiği konusunda ittifak edilmiştir. Fecirden önce hayız veya nifâstan temizlenmiş kadının niyet edip oruç tutması vaciptir. Daha sonra yıkanabilir.[104]

Cünüp olarak sabahlayanın orucunun sahih olduğu, ancak fecirden önce gusül almasının sünnet olduğu konusunda icmâ edilmiştir.[105]

3.1.4. Oruç Tutmamanın Mubah Olduğu Durumlar

1. Sefer: Seferi olanın oruç tutup tutmama arasında serbest olduğu icmâ ile sabittir.[106]

2. Hastalık: Oruçlu hastalanırsa veya oruç tutması durumunda hastalığının artacağından ya da iyileşmesinin gecikeceğinden korkarsa orucunu bozabileceğinde ittifak edilmiştir.[107]

3. Gebelik ve Çocuk Emzirmek: Oruç tutmaları durumunda kendilerine veya çocuklarına bir zarar dokunacağından korkan hamile ve süt emziren kadınların oruç tutmayıp bilahare kaza edebilecekleri konusunda ittifak edilmiştir.[108]

4. Aşırı Yaşlılık ve iyileşme umudu bulunmayan hastalık: Yıl boyunca oruç tutamayacak kadar ileri derecede yaşlı erkek ve kadınların oruç tutmayabilecekleri, güçleri yetmediği için tutmadıkları günlerin kazasından da sorumlu olmadıkları icmâ ile sabittir. Bunların, her bir gün için bir fidye vermeleri gerekir. İyileşme umudu bulunmayan hastanın durumu da böyledir.[109]

5. Aşırı derecede açlık ve susuzluk. Oruçlu olan kişi açlıktan veya susuzluktan öleceği veya bazı organlarını kaybedeceği gibi bir duruma düşeceğinden korkarsa orucunu bozması vacip olur, oruç tutması durumunda da günahkâr olur. Bu konuda ittifak edilmiştir. Daha sonra bozduğu orucun kazasını tutar. [110]

---

[102] İbn ʿAbdilber, *İcmâʾ,* 126.
[103] Bk.: Cezîrî, *el-Fıḳh ʿale'l-meẕâhibi'l-erbaʿa,* 1/543-548; Zühaylî, *Vecîz* 1/333.
[104] Bk.:Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme,* 1/256.
[105] Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme,* 1/261.
[106] Meydânî, *Lübâb*, 1/159; Ubeyd, *Fıkhu'l-ibâdât*, 312; Şirbînî, *İḳnâʿ* 2/25; İbn Kudâme, *Muğnî*, 4/406; İbn ʿAbdilber, *İcmâʾ,* 127; Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme,* 1/257; Cezîrî, *el-Fıḳh ʿale'l-meẕâhibi'l-erbaʿa,* 1/574; Zühaylî, *Vecîz,*1/333.
[107] Meydânî, *Lübâb*, 1/159; Ubeyd, *Fıkhu'l-ibâdât*, 311; Şirbînî, *İḳnâʿ* 2/25; İbn Kudâme, *Muğnî*, 4/393, 403; Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme,* 1/257; Cezîrî, *el-Fıḳh ʿale'l-meẕâhibi'l-erbaʿa,* 1/572.
[108] Meydânî, *Lübâb*, 1/159; Ubeyd, *Fıkhu'l-ibâdât*, 312; Şirbînî, *İḳnâʿ* 2/22; İbn Kudâme, *Kâfî*, 434; Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme,* 1/256; Cezîrî, *el-Fıḳh ʿale'l-meẕâhibi'l-erbaʿa,* 1/573; Zühaylî, *Vecîz,*1/340.
[109] Meydânî, *Lübâb,* 1/160; Ubeyd, *Fıkhu'l-ibâdât*, 312; Şirbînî, *İḳnâʿ* 2/22; İbn Kudâme, *Muğnî*, 4/395-396; Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme,* 1/258; Cezîrî, *el-Fıḳh ʿale'l-meẕâhibi'l-erbaʿa,* 1/576; Zühaylî, *Vecîz,*1/340.
[110] Ubeyd, *Fıkhu'l-ibâdât*, 312; Cezîrî, *el-Fıḳh ʿale'l-meẕâhibi'l-erbaʿa,* 1/576; Zühaylî, *Vecîz,*1/340.

3.1.5. Orucu Bozan Şeyler

Orucu bozacağı konusunda ittifak edilenler genel olarak şunlardır:

- Maddi bir şeyin bilerek mideye girdirilmesi.
- Öpme veya dokunma sebebiyle meninin gelmesi,
- Kasıtlı olarak kusma,
- Oruç vaktinin girmediğini veya çıktığını zannettiği için yiyip içme.
- Gusül yapmayı gerektiren cinsel ilişki.[111]

3.1.6. Orucun Kazası, Kefareti ve Fidyesi

İster hastalık, yolculuk ve aybaşı hali gibi bir özürden dolayı oruç tutmamış olan, ister bilerek veya unutarak niyet getirmediği için orucu sahih olmayan kişinin bu orucunun kazasını tutması gerektiği konusunda ittifak edilmiştir.[112]

Ramazan orucunu cinsel ilişkiyle bozana kazaya ilaveten kefaret gerektiği konusunda icmâ edilmiştir.[113] Kefaret cumhura göre sırasıyla bir köle azat etmek, buna gücü yetmeyen için iki ay üst üste kesintisiz oruç tutmak buna da gücü yetmeyen için altmış fakiri doyurmaktır.[114]

Oruç tutmaya gücü yetmeyenler tutamadıkları her bir gün için bir fidye verirler. Fidye vermeyi gerektiren durumlar:

- Aşrı yaşlılıktan dolayı oruç tutmaktan aciz olmak (malikilerin kuvvetli görüşüne göre bunların fidye vermesi sünnettir),
- İyileşme umudu bulunmayan hastalıktan dolayı oruç tutamamak (malikilerin kuvvetli görüşüne göre bunların fidye vermesi sünnettir),
- Oruç tutmaları durumunda çocuklarına zarar dokunacağından endişe eden hamile veya süt emziren kadınlar tutmadıkları günlerin kazasını tutmanın yanında bir de her bir gün için bir fidye verirler. Bu cumhurun görüşüdür. Hanefilere göre bunlara fidye gerekmez.
- Ramazan'ın kazasını diğer bir Ramazan gelinceye kadar geciktiren kişinin kazasını geciktirdiği her bir gün için bir fidye verir. Bu cumhurun görüşüdür.[115] Hanefilere göre bunlara fidye gerekmez.[116]

3.1.7. Oruçla İlgili Üzerinde İttifak Edilmiş Diğer Bazı Meseleler

Ramazan günlerinin birinde mukim olduğu ve sıhhatli olduğu halde bilerek yiyip içene kazanın, ayrıca günün kalan kısmında da orucu bozacak şeylerden uzak durmasının vacip olduğu konusunda ittifak edilmiştir.[117]

---

[111] Meydânî, *Lübâb,* 1/157-158; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 267-269; Şirbînî, *İḳnâʿ* 2/11-13; İbn Kudâme, *Muğnî*, 4/349, 352-353, 368, 372, İbn Kudâme, Kâfî, 440-444; Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme,* 1/262-265; Zühaylî, *Vecîz*, 1/341-342.

[112] Meydânî, *Lübâb,* 1/157-159; Ubeyd, *Fıkhu'l-ibâdât*, 312; Şirbînî, *İḳnâʿ* 2/18, 22-23, 25; İbn Kudâme, *Muğnî*, 4/349; Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme,* 1/265.

[113] Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme,* 1/264-265; Zühaylî, *Vecîz*, 1/344; Cezîrî, *el-Fıḳh ʿale'l-meẕâhibi'l-erbaʿa,* 1/560-562, 579-580;

[114] Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme,* 1/264-265.

[115] Zühaylî, *Vecîz*, 1/345-347.

[116] Zühaylî, *Vecîz*, 1/345-347.

[117] Mevsılî, *İhtiyâr*, 1/176-177; Ubeyd, *Fıkhu'l-ibâdât*, 314; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/437-438. İbn Kudâme, *Kâfî*, 444. Buna ayrıca kefaretin gerekip gerekmediği konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme,* 1/267.

Kasten kusarak orucunu bozan kişinin sadece bozduğu orucun kazasını tutması gerektiği, ona ayrıca kefaret gerekmediği konusunda icmâ edilmiştir.[118]

Gün boyu baygın kalan kişinin orucunun sahih olmadığı, fakat gün boyu uyuyan kişinin orucunun sahih olduğu konusunda ittifak edilmiştir.[119]

Gündüz ihtilam olanın orucunun bozulmayacağında icmâ edilmiştir.[120]

3.1. Fakihlerin Oruçla ilgili Kur'an'da Yer Almadığı Halde Üzerinde İttifak Ettikleri Hususlardan Sünnetle Sabit Olanlar

Bu başlık altında çalışmamızın gereği olarak fakihlerin oruçla ilgili Kur'an'da yer almadığı halde üzerinde ittifak ettikleri meselelerden sadece sünnetle sabit olanlar zikredilecektir.

1. Gökyüzünün kapalı olması nedeniyle hilalin görülmemesi durumunda ister Şaban ister Ramazan ayı olsun içinde bulunulan ayın otuza tamamlanacağı,
2. Rükün veya şart olduğunda ihtilaf edilmiş olsa bile, orucun sahih olabilmesi için niyet etmenin gerekli olduğu,
3. Hayz ve nifâs halindeki bir kadının oruç tutmasının haram olduğu, oruç tutması durumunda orucunun sahih olmayacağı ve kaza etmesi gerektiği,
4. Cünüp olarak sabahlayanın orucunun sahih olduğu,
5. Oruç tutmaları durumunda kendilerine veya çocuklarına bir zarar dokunacağından korkan hamile ve süt emziren kadınların oruç tutmayıp bilahare oruçlarını kaza edebilecekleri,
6. Kasıtlı olarak kusmanın orucu bozacağı,
7. Ramazan orucunu cinsel ilişkiyle bozan kişiye kazaya ilaveten kefaretin gerektiği konularında fakihler ittifak etmişlerdir.

3.1.1. Fakihlerin Üzerinde İttifak Ettikleri Bu Meselelerin Delilleri

1. Hilalin görülmemesi halinde izlenecek yol: Gökyüzünün kapalı olmasından dolayı hilalin görülmemesi durumunda Şaban ayının otuza tamamlanacağı, aynı şekilde gökyüzünün kapalı olmasından dolayı şevval hilalinin görülmemesi durumunda Ramazan ayının otuza tamamlanacağı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleriyle sabittir. Söz konusu hadislerden biri şöyledir:

"Hilali görmedikçe oruca başlamayınız, hilali görmedikçe bayram etmeyiniz, hava bulutlu olur da hilali göremeyecek olursanız ona göre takdir ediniz"[121]

[118] Mevsılî, *İhtiyâr*, 1/171; Ubeyd, *Fıkhu'l-ibâdât*, 309; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/437; İbn Kudâme, *Kâfî*, 444. İbn ʿAbdilber, *İcmâ'*, 130.

[119] Meydânî, *Lübâb,* 1/161; Ubeyd, *Fıkhu'l-ibâdât*, 308; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*,1/432-433; İbn Kudâme, *Muğnî*, 4/343-344; Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme,* 1/268.

[120] Merğînânî, Ebu'l-Hasan ʿAlî b. Ebîbekir. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mubtedi*, thk. Naʿîm Eşref Nûr Ahmed, (Pakistan: İdâretu'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1417), 2/254; Ubeyd, *Fıkhu'l-ibâdât*, 311; İbn ʿAbdilber, *İcmâ'*, 131.

[121] Buhârî, "Savm", 11; Müslim, "Sıyâm", 2.

2. Orucun sahih olabilmesi için niyetin gerekli oluşu: Orucunun sahih olabilmesi için niyetin gerekli olduğu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleriyle sabittir. Bu hadislerden biri şöyledir:

" إنما الأعمال بالنيات ameller niyetlere göredir"[122] Genel olarak bu hadis amellerin niyetlere göre karşılık bulacağını ifade etmektedir. Oruç da bir amel olduğuna göre bu hadis ister farz ister sünnet oruç olsun sahih olabilmesi için niyetin şart olduğuna delalet eder.

3. Orucun sahih olabilmesi için hayz ve nifâs halinden temiz olma şartı: Bu şartın delillerinden biri Hz. Aişe'den (r.anhâ.) rivâyet edilen şu hadistir: "Hayz haline girdiğimizde orucu kaza etmemiz emredilir, ancak namazı kaza etmemiz emredilmezdi."[123]

4. Cünüp olarak sabahlayanın orucunun sahih olduğu meselesi: Bu meselenin delili Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'den rivâyet edilen hadistir: "Resûlullah (s.a.v.) Ramazan'da ihtilam olmaksızın cinsel ilişkiden dolayı cünüp olarak sabahlar, orucunu da tutardı.[124]

5. Hamile ve süt emziren kadınların oruç tutmayıp bilahare kaza edebilecekleri meselesi: Bu konuda Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor: "Allah seferi olandan orucu ve namazın yarısını, hamile ve süt emzirenden ise orucu düşürmüştür."[125]

6. Kasıtlı olarak kusanın orucunun bozulacağı: Bunun delili Hz. Peygamber (s.a.v.) şu hadisidir: "Oruçlu olduğu halde iradesi dışında kusan kişiye kaza gerekmez, ancak isteğiyle kusana kaza gerekir."[126]

7. Ramazan orucunu cinsel ilişkiyle bozan kişiye kazaya ilaveten kefaret gerektiği: Ramazan orucunu cinsel ilişkiyle bozan kişinin, bozduğu orucun kazasını tutması yanında kefaret vermesi de gerektiğine Ebu Hureyre'nin rivâyet ettiği şu hadis delalet eder: "Biz Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında otururken ansızın bir adam çıka geldi ve 'Helak oldum ey Allah'ın Resûlü!' dedi. Resûlullah da 'Sana ne oldu' dedi. O, 'Oruçluyken eşimle cinsel ilişkide bulundum" dedi. Resûlullah 'Azat edecek kölen var mı?' dedi. O 'Hayır' dedi. Resûlullah 'İki ay aralıksız oruç tutabilir misin?' dedi. O 'Hayır' dedi. Resûlullah 'Altmış fakiri doyuracak imkânın var mı?' dedi. O 'Hayır' dedi. Resûlullah 'Otur öyleyse' dedi. Resûlullah (s.a.v.) içinde hurma bulunan bir sepet getirdi. Sonra 'Soru soran nerede?' dedi. Adam "Buradayım" dedi. Resûlullah 'Al bunu sadaka olarak dağıt." dedi. Bunu üzerine adam, "Benden daha fakirine mi? Allah'a yemin ederim ki Medine'nin - iki kara taşlığını kastederek- iki yakası arasında bizden daha fakir bir ev halkı yoktur.' dedi. Resûlullah (s.a.v.) azı dişleri görününceye dek güldü, sonra da "Al bunu ailene yedir' dedi."[127]

---

[122] Buhârî, "Bedu'l-Vahy", 1; Müslim, "İmâre", 45.
[123] Müslim, "Hayz", 15.
[124] Buhârî, "Savm", 25; Müslim, "Sıyâm", 13.
[125] Ebû Dâvûd, "Savm", 43; Tirmizî, "Savm", 21; İbn Mâce, "Sıyâm", 12; Ebû Dâvû muhakkikleri olan Şuʿayb el-Arnaut ve Muhammed Kâmil Karabellî ile İbn Mâce'nin muhakkikleri olan Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid, Kâmil Karabellî ve Abdullatif Hırzullah bu hadisin hasen olduğunu belirtmişlerdir. Bk. Ebû Dâvûd, *Süneni Ebî Dâvûd*, 4/80; İbn Mâce, 2/575.
[126] İbn Mâce, "Sıyâm", 16; Ahmed, *Müsned*, 16/284; Hâkim, Ebû ʿAbdillâh en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek ʿale'ṣ-Ṣaḥîḥayn*, thk. Ebû 'Abdurrahmân Mukbil b. Hâdi el-Vâdiʿî, (Kahire: Dârul-Haremeyn, 1997), 2/459; İbn Mace'nin muhakkikleri bu hadis hakkında şöyle demişlerdir: "İsnadı sahihtir, ricalı sıkadır, İbn Huzeyme, öğrencisi İbn Hibbân ve Hâkim sahih olduğunu belirtmişlerdir. Bk. İbn Mâce, 2/581.
[127] Buhârî, "Savm", 30; Müslim, "Sıyâm", 14.

8. Yıl boyunca oruç tutamayanların durumu. Yıl boyunca oruç tutamayacak durumda olan ileri derecede yaşlı erkek ve kadınların oruç tutmaktan sorumlu olmadıkları ancak her bir gün için bir fidye vermeleri gerektiğinin delili "وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ" ifadesidir. Ancak bu âyetin söz konusu hükme olan delaletini belirleme konusunda âyetin mensuh olup olmadığı meselesindeki ihtilafın ve bu ihtilafın temelinde yer alan hadislerin önemli bir rolü vardır.

Sonuç olarak "وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ" ifadesinden kastedilen, mensuh olduğu takdirine göre oruç tutmaya gücü yetenlerdir. Bunlar önceleri dilerlerse oruç tutarlardı, dilerlerse oruç tutmaz onun yerine fidye verirlerdi. Ancak bu hüküm sonraki âyetle neshedilmiştir. Âyetin muhkem olduğu takdirine göre ise kastedilen oruç tutamayacak kadar çok yaşlanmış erkek ve kadınlardır. Bunlar oruç tutamadıkları her bir gün için bir yoksulu doyururlar. Her iki duruma da delalet eden bu konuda vârit olan sahih rivâyetlerdir.[128]

3.1.2. Fakihlerin Üzerinde İttifak Ettikleri Bu Meselelerin Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı

Bu başlık altında Kur'an'da oruçla ilgili yer alan bilgiyle, fakihlerin oruçla ilgili Kur'an'da yer almadığı halde üzerinde ittifak ettikleri bilgilerden kaynağı doğrudan sünnet olanlar birlikte değerlendirilip, sünnetle sabit olan bu meselelerin Kur'an'ın anlaşılmasına olan katkısının gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de Ramazan hilaline şahit olunmasıyla oruca başlanmasını emretmiştir. Gökyüzünün açık olduğu bir zamanda ay görülebileceğinden bu emri uygulamak mümkündür. Ancak gökyüzünün kapalı olduğu, ayı görmenin mümkün olmadığı bir durumda ne yapılması gerektiğine dair bir bilgi Kur'an'da yer almamaktadır. Peki, bu durumda oruca nasıl başlanacak, Yüce Allah'ın bu konudaki emri nasıl uygulanacak? İşte bunu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konuda vârit olan hadisleri açıklamaktadır. Dolayısıyla bu hadisler hiçbir şekilde hilali görmenin mümkün olmadığı bir durumda oruca ne zaman başlanacağı hakkında bilgi vermekte, Allah'ın oruç tutma emrinin farklı koşullarda nasıl uygulanabileceğini açıklamaktadır.[129]

Oruç tutmayı emreden âyetin gereğini yapma amacıyla, oruç vakti girmeden önceki bir zaman diliminde oruca hazırlık için sahur yapmak bir niyet sayılır. Çünkü niyet belli bir şeyi kastederek yapmaktır. Ama hiç oruç niyeti olmadan bir kişi oruç tutmuş gibi fecrin doğuşundan akşama kadar sakınılması gereken şeylerden sakınırsa oruç tutmuş sayılmaz. Çünkü oruç bir ameldir, bir amelin ibadet sayılabilmesi için ibadete niyet edilmelidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri bunu şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde ifade etmiştir. Dolayısıyla orucu emreden âyetin gereğini doğru bir şekilde yapabilmiş olmak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) niyet ile ilgili hadislerinin de göz önünde bulundurulmasını zaruri kılmaktadır. Buna göre amaçsız / bir şekilde gün boyu orucu bozan şeylerden uzak duran biri, gün bitiminde 'farkında olmasam da âyetin emrini yerine getirmiş oldum bunu oruç sayıyorum' diyemez. Yapılan iş Allah'ın emri

[128] Bu âyetin neshi ile ilgili detaylı bilgi için bk.: Ensari, Mensuh Âyetlerin Kritiği, 136-148.

[129] Günümüzde astronomi ilminin ulaşmış olduğu düzeyin ayın hareketlerini hassas bir şeklide tespit etme imkânı sağladığı bilinmektedir. Buna bağlı olarak rüyeti hilal meselesinin aydınlığa kavuştuğu kanaati hâkimdir. Ancak bu meseleyle ilgili varit olan hadisler astronomi ilminin bu düzeyde gelişmediği zamanlara da ışık tutmaktadır. Rüyeti hilalin nasıl gerçekleşeceği ile ilgili tartışma araştırmamızı asıl mecrasından kaydıracağından burada bu meseleye girilmemiştir.

gereği yapılmadığı için ibadet sayılmayacağı sonucunu âyetten çıkarmak mümkün olsa da, niyet hakkında vârit olan hadislerin hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde bu ibadet için de niyetin şart olduğunu ifade etmekte, âyetin gereğinin doğru bir şekilde uygulanabilmesi etrafında oluşabilecek şüpheyi tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bu anlamda ilgili hadislerin âyetin doğru anlaşılmasına katkı sağladığı söylenebilir.

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de oruç tutmayı emretmiştir. Hasta ve seferi olan kişilerin de bilahare kaza edebileceklerini beyan etmiştir. Ancak hayz ve nifâs halindeki kadınların, hamile veya süt emziren kadınların, cünüp olarak sabahlayan kimselerin oruç tutup tutamayacakları, oruç tutmaları durumunda oruçlarının sahih olup olmayacağı Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir şekilde yer almamaktadır.

Buna göre sadece Kur'an'la yetinilmesi durumunda zikredilenlerin tuttukları orucun sahih olması gerekir. Oysa oruç tutmaları durumunda "fakihlerin oruçla ilgili üzerinde ittifak ettikleri bazı hususlar" başlığı altında zikredildiği üzere bunlardan bazılarının oruçlarının sahih bazıların oruçlarının ise sahih olmayacağı konusunda ittifak edilmiştir.

Bazıları, hayz ve nifâs halindeki kadınları ve hamile olan kadınları hasta kabul edip âyeti kerimede hastaya tanınan hükmün bunlar için de geçerli olduğunu dolayısıyla bunlarla ilgili hükmün ek bir beyana ihtiyaç duymadan ilgili âyetten anlaşılabileceğini söyleyebilir. Ancak bunun doğru bir çıkarım olduğu söylenemez, çünkü bunların hükümleri birbirinden farklıdır. Hasta olan kimselerin ve hamile olan kadınların oruç tutmaları durumunda oruçlarının sahih olacağı ancak oruç tutmayıp bilahare kaza edebilecekleri konusunda ittifak edilmişken, hayz ve nifâs halindeki kadınların oruç tutmaları durumunda oruçlarının sahih olmayacağı dolayısıyla oruç tutamayacakları, ancak daha sonra kaza etmeleri gerektiği konusunda ittifak edilmiştir. Öyleyse bunların hükmünü beyan eden ek bir bilgiye ihtiyaç vardır.

Süt emziren kadının oruç ile ilgili hükmü de Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamaktadır. Buna göre sadece Kur'an'la yetinilmesi durumunda süt emziren bir kadının orucunu kazaya bırakma imkânının olmaması gerekir. Oysa böyle bir kadının kendisine veya çocuğuna zarar geleceğinden korkması durumunda orucunu kazaya bırakabileceği konusunda ittifak edilmiştir. Öyleyse bunların hükmü ile ilgili ek bir beyana ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Cünüp olanların – namaz kılamama, mushafa dokunamama – gibi bazı hükümlerde hayz ve nifâs halindeki kadınlara benzedikleri için oruçlarının sahih olup olmayacağı konusunda da onlar gibi oldukları düşünülebilir. Gerçi cünüp olanların orucuyla ilgili Kur'an'da ayrı bir hüküm yer almamaktadır. Dolayısıyla sadece Kur'an'la yetinilmesi durumunda sünnetin beyanına ihtiyaç duymadan da oruç tutmaları gerektiği ve oruçlarının sahih olduğu anlaşılmaktadır. Ancak hayz ve nifâs halinde olan kadınların oruçlarıyla ilgili Kur'an'da yer almadığı halde fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri hükümlerin bulunması, bazı hükümlerde onlarla aynı olan cünüp kimselerin oruçta da onlarla aynı olabileceği zannını bertaraf eden bir açıklamaya ihtiyaç duyulabilir. Bu anlamda oluşabilecek bir kuşkuyu gidermesi açısından böyle bir açıklamanın önem arz ettiği ifade edilebilir. İşte bu konuda vârit olan hadisin bu kuşkuyu bertaraf ettiği söylenebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de oruçlunun fecirden akşama kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durması gerektiği ve bunlara muhalefet etmenin orucu bozacağı, doğal olarak bunların kapsamına girmeyen şeylerin de orucu bozmayacağı anlaşılmaktadır. Bu kapsama girmediğine göre kasıtlı olarak kusmanın da orucu bozmaması gerekir. Ama fakihlerin orucu bozacağı konusunda üzerinde ittifak ettikleri şeylerden biri de kasıtlı olarak kusmadır. Bu bilgi Kur'an'da yer almadığına göre onun orucu bozduğuna delalet eden ilave bir açıklamaya ihtiyaç vardır. Bu açıklamanın hadiste yer aldığını görüyoruz. Böylece Kur'an'da yer almadığı için orucu bozmadığı düşünülebilen kasıtlı kusmanın aslında orucu bozduğu, âyet açıklanırken bu hadisin göz önünde bulundurulması gerektiği, aksi halde yanlış bir sonuca varılabileceği anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de cinsel ilişkiyle orucun bozulacağı, sefer ve hastalık mazeretlerinden dolayı oruç tutulmaması durumunda da tutulmayan oruçların bilahare kaza edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak kasıtlı olarak gerek cinsel ilişkiyle gerekse başka bir şekilde orucunu bozanın, bozduğu orucun telafisi için ne yapması gerektiği Kur'ân-ı Kerîm'de beyan edilmemiştir. Fakat fakihler her iki durumda da kişinin bozduğu orucunun kazasını tutması gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir. Kazaya ilaveten ayrıca kefaretin gerekip gerekmediği meselesine gelince, bu konuda ise sadece cinsel ilişkiyle orucunu bozana kefaret gerektiği konusunda görüş birliği yapmışlardır. Fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri bu hüküm yani kefaret hükmü Kur'an'da yer almamaktadır. Dolayısıyla bunun dayandığı başka bir kaynak olmalıdır. Bu kaynağının sünnet olduğunu görüyoruz. Öyleyse sadece Kur'an ile yetinerek bu şekilde orucunu bozanın ne yapması gerektiği konusunda isabetli olmayan bir neticeye varmak mümkündür. İşte sünnet bu örnekte olduğu gibi böyle bir yanılgıya düşmeye engel olmaktadır.

Sonuç

Kur'an-Sünnet ilişkisini, şartlarını taşıyan her Müslümana farz kılınmış bir ibadet üzerinde göstermeyi amaçlayan bu çalışmada, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Sünneti'ne başvurmadan sadece oruç âyetleri ile iktifa edilmesi durumunda bu ibadetin muradullaha uygun bir şekilde uygulanabilme imkânının bulunup bulunmadığı üzerinde durulmuştur.

Yapılan çalışma neticesinde Sünnet'in devre dışı bırakılması halinde konu ile ilgili bazı âyetlerin anlaşılmasının güçleştiği, bunun da sağlıklı bir şekilde oruç emrinin uygulanabilme imkânını zorlaştırdığı görülmüştür.

Ameli bir ibadet olması hasebiyle oruçla ilgili hükümler genel olarak fıkıh kitaplarında yer almaktadır. Bu itibarla fakihlerin oruç ahkâmı ile ilgili üzerinde ittifak ettikleri hükümler de tespit edilmiş, ardından bu hükümlerden Kur'an'da yer almadığı halde sadece Sünnet ile sabit olanlara dikkat çekilmiştir. Nihâyetinde sünnet ile sabit olan bu hükümlerden bazılarına riâyet edilmediği takdirde orucun sahih olmayacağı veya tutulan orucun bozulacağı anlaşılmıştır. Bu da doğal olarak fakihlerin de Kur'an'daki oruç âyetlerinin doğru bir şekilde anlaşılıp uygulanabilmesi için sünnetin beyanının gerekli olduğu konusunda ittifak ettikleri sonucuna götürmektedir.

Oruç örneği üzerinde yapılan bu çalışmayla İslâm'ın temel ibadetlerinden olan oruç ibadetiyle ilgili âyetlerin doğru anlaşılabilmesi ve sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için Sünnet'in beyanının gerekli olduğu sonucuna varılmıştır. Bundan hareketle diğer ibadetler

üzerinde yapılacak çalışmalardan da benzer sonuçların çıkabileceği kuvvetle muhtemeldir. Günümüzde zaman zaman "İslam sadece Kur'an'dan ibarettir" gibi sözlerle Sünnet'in bağlayıcılığının bulunmadığını ima ettiren ifadelerin temelde Kur'an-Sünnet ilişkisi hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmamaktan kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Kaynakça

Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u'ş-şaḥîḥ*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 3. Baskı, 6 Cilt, Yemame-Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987.

Mustafa Dönmez, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 15, Number: 91, Autumn 2022, 281-302.

Cezîrî, 'Abdurrahmân. *el-Fıḳh 'ale'l-meẕâhibi'l-erba'a.* 5 Cilt, Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Turâs, 1987.

Dimeşkî, Muhammed b. Abdirrahman. *Raḥmetü'l-ümme fi İḫtilâfi'l-eimme*. thk. Hâşim Cemîl 'Abdullâh, 2 Cilt, Beyrut: Muessesetü'r-Reyyan, 2021.

Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-Arnaut-Muhammed Kâmil Karabelli, 7 Cilt, b.y.: Dâru'r-Risâle el-Alemiyye, 2009.

Ensari, Abdurrahman. "Namaz Âyetleri Bağlamında Kur'ân-Sünnet İlişkisine Dair Bir Tartışma" *Ekev Akademi Dergisi*, 22/76, 2018, 15-36.

Ensari, Abdurrahman. *Mesuh Âyetlerin Kritiği*. İstanbul: Nida Yayınları, 2019.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî, *Tehẕîbü'l-luġa,* thk. Muhammed İvad Mur'ib, 8 Cilt, Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-'Arabî, 2001.

Hâkim, Ebû 'Abdillâh en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek 'ale'ṣ-Ṣaḥîḥayn*. thk. Ebû 'Abdurrahmân Mukbil b. Hâdi el-Vâdi'î, 5 Cilt, Kahire: Dârul-Haremeyn, 1997.

İbn 'Abdilber, *İcmâ'*. thk. Fuad b. 'Abdilazîz vd. Riyad: Dâru'l-Kasım, ts.

İbn Cerîr, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Ḳur'ân*, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî, 26 Cilt, Kahire: Dâru Hecr, 2001.

İbn Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Nevâsihü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Eşref Ali Melibârî, 2. Baskı, el-Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2003.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. 'Ömer. *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'Aẓîm*. thk. Samî b. Muhammed Selâme, 2. Baskı, 15 Cilt, b.y.: Dâru Taybe, 1999.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn 'Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muġnî,* thk. 'Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî vd. 3. Baskı, 15 Cilt, Riyad: Dâru Alemi'l-Kutub, 1997.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mace*, thk. Şuayb el-Arnaût, Kamil Karabelli vd. 5 Cilt, b.y.: Dâru'r-Risâle el-Alemiyye, 2009.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî. *Lisânu'l-arab*, 3. Baskı 15 Cilt, Beyrut: Dâru Sadr, 1414.

İbn Rüşd Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muḳteṣid,* thk. ʿ Muhammed Muʿavvid vd. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.

Kâsânî, ʿAlâüddîn Ebû Bekr b. Mesʻûd b. Ahmed. *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ fî tertîbi'ş-şerâʾiʿ,* thk. ʿAli Muhammed Muʿavvid vd. 2. Baskı, 10 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Merğînânî, Ebu'l-Hasan ʿAlî b. Ebîbekir. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mubtedi,* thk. Naʿîm Eşref Nûr Ahmed, 8 Cilt, Pakistan: İdâretu'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1417.

Mevsılî, ʿAbdullāh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İḫtiyâr li-taʿlîli'l-muḫtâr,* thk. ʿAli ʿAbdulhamîd Ebu'l-Hayr vd. 5 Cilt, Dımeşk: Dâru'l-Hayr, 1998.

Meydânî, Abdulğanî el-Ğuneymî. *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî, 2. Baskı, 3 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 1996.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ,* thk. Muhammed Fuâd ʿAbdülbâkī, 5 Cilt, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Râzî, Muhammed b. ʿÖmer Fahruddîn. *Mefâtîḥu'l-ġaybç* 3. Baskı, Beyrut: 32 Cilt, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, 1420.

Sibâʿî, Mustafa. *es-Sünnetu ve Mekânetuha fi't-teşrîʿi'l-İslâmî*, 4. Baskı, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1985.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâluddîn. *Miftâḥu'l-cenne fi'l-ihticaci bi's-sünne,* Medine: el-Câmiatü'l-İslamiyye, 1989.

Şâfiî, Muhammed b. İdris. *Cimâu'l-'İlm*, b.y.: Daru'l-Âsâr, 2002, 4-19.

Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muġni'l-muḥtâc*. 4 Cilt, Riyad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.

Şirbînî, Muhammed b. Ahmed. *el-İḳnâʿ fî ḥalli elfâẓi Ebî Şücâʿ*. 4. Cilt, Mısır: İdâretü'l-ʿÂmme li'l-Meʿâhidi'l-Ezheriyye, 1985.

Tahhan, Mahmud Ahmed "Hücciyetü's-Sünneti ve dahdu'ş-şübühâti'l-leti tüsâru hayleha" *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye,* el-Medinetü'l-Münevvere, Yıl: 4, Sayı: 3, Şubat, 1972, 36-52.

Tanrıverdi, Hasan. İmâm Şafiî'nin "Cimâʿü'l-İlim" Adlı Eseri ve Sünnet'in Bağlayıcılığı Konusundaki Münazarası", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20-21, Yıl: 2009, 137-156.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, 6 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1998.

Uraler, Aynur Sünnetin Kaynağı Üzerine Bazı Tespitler" *Hadis Tetkikleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, Yıl: 2006, 81-106.

Ubeyd, Kevkeb. *Kevkeb Ubeyd, Fıkhu'l-ibâdât 'ala'l-mezhebi'l-Mâlikî*, Dımaşk: İnşâ, 1986.

Zeyd, Mustafâ. *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3. Baskı, 2 Cilt, Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1987.

Zühaylî, Vehbe. *el-Vecîz fi'l-Fıḳhi'l-İslâmî*, 3 Cilt, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2005.

Zürkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 2 Cilt, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.

ŞAM'DA KIRAAT İLMİNİN GELİŞME SÜRECİ

(İbn Âmir Dönemi, Yedili tasnif dönemi, Onlu tasnif Dönemi)

Ramazan ERASLAN
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Doktora Öğrencisi
rkonevi42@gmail.com - 309-304-0758-2290

ÖZET

İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren başkent olan Dımaşk, önemli ilim merkezlerindendir. Tefsir, fıkıh ve hadis ilminin yanında kıraat ilminin de geliştiği bu şehir; Mısır, Küfe, Basra ve Endülüs gibi merkezlerle irtibatı sayesinde ilim yolcularının uğrak yeri olmuştur.

Sahabeden Hz. Ebu'd-Derdâ'nın ilk kıraat rehberi olarak geldiği bu merkez, aynı zamanda Hz. Osman'ın Kur'ân'ı tensih sürecinde Dımaşk'a gönderdiği nüshanın muallimi Muğîre b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî ile gerçek anlamda Kurân ve kıraat medresesine dönüşmüştür. Şehirlerde oluşan, üzerinde icma edilen, bir imama nispetle şöhret bulan kıraatlerin ihtiyar sürecinde, el-Mahzûmî'nin öğrencisi Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsûbî bu şehrin kıraat imamı olmuştur. Onun kıraati, İbn Mücâhid'in de sahih olarak seçtiği "seb'a / yedili" tasnifte yer almış, beş asır boyunca onun talebeleri, râvîleri ve tarikleri vesilesiyle yayılmış, ders olarak okutulmuş, namazlarda tilâvet olunmuştur.

Beşinci asırdan sonra ise Dımaşk, Bağdat menşeli kıraat âlimleri aracılığıyla yedili tasnifle tanışmış ve bu kıraatler yavaş yavaş indirâc usulüyle ilmi mahfellerde kabul görüp yayılmıştır. H. VIII. Asra kadar devam eden bu dönemde Dımaşk önemli bir kıraat tedris merkezi olmuş, yetiştirdiği önemli âlimlerin yanında alana ciddi eserler kazandırmıştır.

Son olarak İbnü'l-Cezerî, bu yedili kıraat sistemine şeyh Yakub el Hadramî, Ebû Ca'fer el-Ka'ka' ve Halef b. Hişâm'ın kıraatlerini de ekleyerek "aşere / onlu tasnif" i ortaya koymuştur. İbnü'l-Cezerî, bu onlu tasnifin sahihliğini ispat ederek Dımaşk'ı ve kendisinden sonra gelen kıraat eğitim sistemini kökten değiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler : Dımaşk, Kıraatlar, İbn Âmir, seb'a, Aşera

PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

ABSTRACT

From the early periods of Islamic history, Damascus has been one of the most important centers of learning. Alongside the sciences of tafsir (Quranic exegesis), fiqh (Islamic jurisprudence), and hadith (traditions of the Prophet), the science of Quranic recitation (qira'at) also flourished in this city. Due to its connections with other centers like Egypt, Kufa, Basra, and Andalusia, Damascus became a frequent stop for seekers of knowledge.

One of the companions of the Prophet, Abu al-Darda, came to this center as the first guide for Quranic recitation. Additionally, during the process of compiling and standardizing the Quran under the caliph Uthman, Muğira ibn Abi Shihab al-Makhzumi, the teacher responsible for the Quranic manuscript sent to Damascus, transformed the city into a true center for Quranic studies and recitation. In the process of selecting established recitations that were agreed upon in various cities and became famous in relation to a particular imam, Abdullah ibn Amir ibn Yazid al-Yahsubi, a student of al-Makhzumi, became the recitation imam of this city. His recitation was included in Ibn Mujahid's "seven" (sab'a) classification, which he deemed authentic.

For five centuries, his students, narrators, and transmission paths spread and taught his recitation, which was also recited in prayers. After the fifth century, Damascus became familiar with the seven-fold classification (sab'a) through scholars of Quranic recitation from Baghdad, and these recitations gradually gained acceptance in scholarly circles through the method of integration (indiraaj). This period, which continued until the 8th century Hijri, saw Damascus become an important center for the teaching of Quranic recitation. Alongside the many prominent scholars it produced, the city also contributed significant works to the field. Finally, Ibn al-Jazari added the recitations of Shaykh Yaqub al-Hadrami, Abu Ja'far al-Ka'qa', and Khalaf ibn Hisham to this seven-fold system, thereby establishing the "ten" (ashara) classification. Ibn al-Jazari proved the authenticity of this ten-fold classification, fundamentally changing the Quranic recitation education system in Damascus and for subsequent generations.

Keywords: Damascus, Quranic recitation (Qira'at), Ibn Amir, Seven (Sab'a), Ten (Ashara).

GİRİŞ

İslâm ilim tarihinin teşekkül sürecinde Hz. Peygamber'den sav. ta'lim ve tilaveti yönünde teşvik edici anlamda vârid olan[130] hadisler vesilesiyle Kur'ân ilimleri arsında tefsir ilmiyle olan irtibatı, tilavet keyfiyeti gibi yönleriyle en hızlı gelişen ilmî alan kıraat olmuştur. Bu ilmin ilk nüvelerinin atıldığı merkezler içinde erken dönemde gerçekleşen fethi, Türkistan, Horasan, Bağdat, Hicaz, Mısır, Mağrib ve Endülüs coğrafyasının kesiştiği güzergahta bulunan coğrafî konumu sebebiyle Dımaşk önemli bir yere sahiptir.

Bugünkü bilinen adıyla Şam, arkeolojik kalıntılardan anlaşıldığına göre M.Ö. 4000 tarihine kadar giden kadim bir yerleşim yeridir. Cebelüşarkî dağlarının doğu eteklerindeki Kâsiyûn dağı ile Bâdiyetü'ş-şâm adı verilen çöl sahası arasındaki Gûta vahasında kurulmuştur. Çölün ortasında bir yeşil bahçe gibi görünümünü Cebelüşarkî'den doğarak Uteybe bataklıklarında kaybolan ve şehrin ortasından geçen Berada suyuna borçludur. İslâm fetihleri öncesinde Bizans hakimiyetinde olan şehri h. 613'te Sasanîler işgal etmiş, 628'de Herakliyos geri almıştır. Hulefâ-i Râşidîn döneminde Dımaşk'ın kapılarını Müslümanlara açan ise Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinde kazanılan "Ecnâdeyn" zaferi olmuştur. (13/634) [131] Fetih sonrası Dâriyâ bölgesine birçok sahabe yerleşmiş olup bunlar içinde Ebü'd-Derdâ Uveymir b. Kays b. Zeyd el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 32/652), Ebû Muhammed Fedâle b. Ubeyd b. Nafiz (Nâkıd) el-Ensârî (ö. 53/673), Vâsile b. el-Eska' b. Ka'b el-Kenânî el-Leysî (ö. 85/704) gibi suffe ehli Kur'ân muallimleri de bulunmaktadır.

Hz. Ebû Bekir döneminde çıkan irtidât hareketleri ve savaşlar özellikle Yemame savaşında birçok Kur'ân hafızının şehadeti, çeşitli malzemeler üzerinde yazılı bulunan ayetleri mushaf halinde, iki kapak arasına toplamayı kaçınılmaz kılıyordu. Meselenin vehametini müdrik olan halifenin işe koyulması çok uzun sürmedi. Son arza şahit olduğu bilinen Hz. Zeyd b. Sâbit bu vazifeyi deruhte için görevlendirildi.[132] Vazifeyi bihakkın yerine getiren Zeyd mescitte tamamlanan mushafı sahabeye sunduğunda orada bulunan hiç kimse eksik veya ziyade olduğuna dair itiraz etmedi ve mushafın noksansız olduğunu kabullendi.[133]

Hz. Osman zamanında şehirlere gönderilmek üzere mushafın istinsah edilmesi fikri ve talebi, Azerbaycan ve Ermenistan'ın fethi sırasında Şam'lı ve Irak'lı askerler arasında çıkan tilavet farklılılarının fitneye dönüşmesi üzerine Huzeyfe b. Yemân taradından Halife'ye iletilmiş olup, Halife meselenin zaruretini fark etmiş ve Hz. Hafsa'nın yanında bulunan ilk nüshayı istetmiş, tensihinden sonra iade edceğini haber vermiştir. İlk mushafın oluşumunda vazifeli olan Zeyd b.

---

[130] Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, çağrı yayınları, İstanbul, 1992, IV, 108; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahîh-i Müslim*, çağrı yayınları, İstanbul, 1992, I, 549.

[131] Vâkıdi, *Kitâbü'l-Meğâzî*, Thk. Mardsen Jones, Beyrut 1984/1404, II, 752-53; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdr, Beyrut, ty. II, 128-131; Cengiz Tomar, "Şam", *DİA*, XXXVIII, s. 311-315, Ankara, 2010.

[132] Celâlüddin b. Kemal es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), Kahire, 1967. I, 164.

[133] Tayyar Altıkulaç, *Günümüze ulaşan Mesâhif-i Kadîme ilk Mushaflar üzerine bir inceleme,* TDV Yay. Ankara, 2021, s. 6.

Sâbit başta olmak üzere Abdullah b. Zübeyr, Said b. As ve Haris b. Hişam'dan oluşan heyeti tensih için görevlendirmiş ve imlâ hususunda kureyş lehçesini esas almalarını tensib etmiştir.[134]

A.Tensih Edilen Nüshalarda İmlâ Özellikleri

Malum olduğu üzere Hz. Osman'ın şehirlere gönderdiği Mushaflarda bir ayniyetten bahsetmek mümkün değildir. Aynı kelimelerin farklı yerlerde farklı imlâsının kıraat farklılıklarına kapı aralamak fikrinden kaynaklanması muhtemeldir.[135] Konu üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir ayrıntı da sayıları cumhurun görüşüne göre altı olan bu tensih edilen nüshaların günümüze ulaşamamış olmasıdır. Bu üzücü durumun siyasi ve ilmî birçok nedeni sıralanabilir. Bizler bugün bu nüshalardaki imlâ özelliklerini nüshaları görüp, tetkik fırsatı bulan âlimlerin eserlerinden öğrenebiliyoruz. Bu eserlerin bazılarına Sicistânî'nin (ö. 316/929) *Kitâbü'l-Mesâhif*'i, Mehdevî'nin (ö. 440/1048) *Hicâü mesahifi'l-emsâr*'ı, Cühenî'nin (ö. 442/1050) *Kitâbü'l-Bedî fî ma'rifeti mâ rusime fî mushafî Osmân'*ı, Dânî'nin (ö. 444/1053) *el-Muknî fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi'l-emsâr'*ı, İbn Necah'ın (ö. 496/1103) *et-Tebyîn li-hicâi't-tenzîl*'i ve *Muhtasaru't-Tebyîn li-hicâi't-tenzîl*'i örnek olarak verilebilir.[136]
Bu dönemde istinsah edilen nüshalar arasında imla farklılıkları olduğu gibi aynı mushafta bazı kelimelerin farklı yazıldığı bilinmektedir. Burada şunu belirtmekte fayda var ki, bu farklı imlâ şekilleri birkaç asır sonra tesadüfen keşfedilmiş bilgiler değildir. Katipler ve sahabe ile, hatta emirü'l-mü'minîn arasında bunun müzakeresi yapılmış, nedenleri konuşulmuştur. Kendi özel nüshalarına yazdıkları şekilde yazmış olabilecekleri gibi, yedi harf ruhsatını koruma düşüncesiyle de yazmış olabilirler. Şu kadar var ki, mescitte eda ve arzı esnasında farklı okuyuşlara kapı aralayan bu ameliye ammenin kabulüne mazhar olmuştur. Aşağıda bu farklı yazım şekillerine birkaç örnek verelim.
Mesela, âyet-i kerimenin (**نحن ابنؤا الله**) bölümünde[137] (**ابنؤا**) kelimesi bu mushaflardan bazılarında (**ابناء**) şeklinde elif harfiyle bazılarında vav harfiyle yazılmıştır.

(**ولاوضعوا**) kelimesi[138] bazı nüshalarda bu şekilde yazılırken bazılarında (**ولااوضعوا**) şeklinde elif ziyadesiyle kaydedilmiştir.[139]

(**سبحان**) kelimesi Kur'ân-ı Kerîmde geçtiği her yerde (**سبحن**) şeklinde elif'siz yazılmışken sadece bir yerde[140] mushafların bazılarında elif'le bazılarında elif'siz yazılmıştır.[141]

---

[134] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an meâni'l-Kıraât*, (nşr. A. İsmail Şelebî), Kahire, 1960, s. 28; Süyûtî, *el-İtkân,* I, 169.

[135] M. Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, Otto Yayınevi, Ankara, 2015, s. 140-141.

[136] Altıkulaç, *Günümüze ulaşan Mesâhif-i Kadîme,* s. 115.

[137] el-Mâide 5/18.

[138] el-Mâide 5/52.

[139] Dânî, *el-Mukni'* s. 94.

[140] el-İsrâ 17/93.

[141] Ebû Amr Osman b. Said ed- Dânî, *el-Mukni' fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi'l-emsâr,* (nşr. M. Ahmed Dühman) Dımaşk, 1960, s. 17.

Mushaflardaki yazım farkları örneklerde olduğu gibi sadece elif ve vav harflerinin fazlalık ve noksanlığından ibaret değildir. Kelimenin okunuşunu da etkileyecek bazı edatlarda da farklı imlâ söz konusu olup, Mushaf-ı Şerif'te 44 yerde mevcut bulunduğu kaynaklarda belirtilmiştir.[142]

Misal olarak, Hz. Osman'ın Basra ve Kûfe'ye gönderdiği Mushaflarda (**خيرا منها منقلبا**) şeklinde yazılan kavl-i kerîm[143] Şam, Mekke ve Medine nüshalarında (**خيرا منهما منقلبا**) şeklinde zamir tesniye kalıbında yazılmış, bu yöredeki kurrâ da kelimeyi böylece tilavet etmiştir.[144]

Hz. Osman'ın Medine'de alıkoyduğu nüshada, Basra, Şam ve Kûfe'ye gönderdiği nüshalarda (**تجرى تحتها**) ifadesi[145], Mekke nüshasında (**تجرى من تحتها**) şeklinde imlâ edilmiştir.

Bu tür edatların okunuşu etkilese de anlamı çok büyük oranda etkilediği söylenemez.

B.Şam Mushafı

Hz. Osman'ın bir nüshasını yanında bıraktığı ve beş tanesinide şehirlere gönderdiği mushaflardan biri de Dımaşk'a gönderilmiştir. Göderilen beldelere beraberinde bir muallim de vazifelendirilen nüshalar, o beldede farklı okuyuşların oluşmasında bir etken olarak kabul edilebilir. Hz. Ebu'd-Derdâ'dan sonra Dımaşk mescidinin muallimi Hz. Osman'ın tensibiyle Muğire b. Ebî Şihâb Abdullah b. Amr Ebû Hâşim el-Mahzûmî ed-Dımaşkî (ö. 91/710) olmuştur. Nuaymî Muhyiddîn b. Ömer ed-Dımaşkî (ö. 927/1521) Zehebî'den nakille VIII. Asırda Dımaşk mescidinin mihrabının yanında bir mahfazanın içinde Hz.Osman mushafını ziyaret ettiğini ifade etmiştir. Aynı asırda Dımaşk'ı ziyaret eden İbn Batuta Dımaşk mescidini anlatırken, rükn-ü şarkî bölümünde emîrü'l-mü'minîn'in gönderdiği mushafı gördüğünü, cuma günleri ziyarete açıldığını, insanların izdiham içinde onu öpüp kokladığını tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır.[146] Dımaşk'ta bu mushaf etrafında gelişen kıraat birikimi bu araştırmada üç dönemde ele alınacaktır. Birinci dönem, İbn âmir kıraatının / vücûhâtının etkin olduğu, namazlarda okunduğu, kıraat mahfellerinde okutulduğu dönem olup takriben beş asır sürmüştür. İkinci dönem, Bağdatlı kurrâ vesilesiyle Dımaşk'ın yedili tasnifle tanıştığı ve kabullendiği "seb'a" dönemidir. Üçüncü dönem ise, İbnü'l-Cezerî'nin Yakub el Hadramî, Ebû Ca'fer el-Ka'ka' ve Halef b. Hişâm'ın kıraatlerinin de sahih olduğunu isbat etmesiyle onlu tasnife geçildiği "aşere" dönemidir.

C. Abdullah b. Âmir

Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsûbî, (ö. 118/736) Seb'a imamlarından Şam ehlinin kıraat imamı ve kadısıdır. Bu gün Ürdün devleti sınırlarında kalan Belka' nın ruhâb köyünde

[142] İbn Ebî Dâvûd Abdullah b. Süleyman es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (nşr. Arthur Jeffery), Kahire, 1936, s. 39-49; Dânî, el-Mukni' s. 102-113; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 97.

[143] el-Kehf 18/36.

[144] Dânî, *et-Teysîr fî'l-Kırââti's-seb'*, (nşr. Otto Pretzl), İstanbul, 1930, s. 143.

[145] et-Tevbe 9/100.

[146] Ebu'l-Fidâ İsmail ibn. Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, (I-XIV), Beyrut, 1966, VII, 216.

doğmuş, doğum tarihine ilişkin (8/630) ve (21/641) olmak üzere iki farklı tarih zikredilmiştir.[147] İbn Âmir'in soyu Yemen'den Himyer'lilerin kolu Yahsub/Yahsıb Kabilesine mensup olmasından ötürü bu nisbeyle anılmış, künyesinin Ebû İmran olduğu belirtilmiştir.[148] İbn Âmir dokuz yaşında Dımaşk'a gelmiş ve hayatının sonuna kadar yaşamış ilimle meşgul olmuş okumuş ve okutmuştur. Dımaşk kıraatı deyince akla ilk gelen âlim'in İbn Âmir olması, sahih kıraatların sakîm olanından ayırıldığı dönemde her beldeden senedi sahih, üzerinde icma' oluşmuş bir vecih ihtiyar edilirken Dımaşk mukrii olarak onun kıraatının sahih seb'a arasında tercih edilmesinden ötürüdür.

İbn Âmir'in kıraatının tüm yönleriyle sahih bir senedle sahabeye dayanıp dayanmadığı konusunda ihtilaflar yaşanmıştır. Muhammed Abdülhâlik Udayme, (ö.1404/1984) nahivcilerin kıraat imamları arasında en çok İbn Âmir ve Hamza'nın kıraat vecihlerinin tenkit edildiğini ifade etmiştir.[149] Tefsirci Taberî, (ö. 310/923) Nahivci Ferrâ, (ö. 207/822) tefsirci ve dilci Zemahşerî, (ö. 538/1144) meşhur kıraat âlimi İbn Hâleveyh, (ö. 370/980) tenkit eden âlimlerden bazılarıdır. Hatta Şemseddîn ez-Zehebî'nin (ö. 748/1348) talebelerinden Ebû Tahir İbn ebî Hâşim el-Bezzâz Abdülvâhid b. Ömer el-Bağdâdî (ö. 349/960) bu konuda ileri giderek meşhur yedi kıraat arasına İbn Âmir'in yerine A'meş'in (ö. 148/765)[150] kıraatının alınması daha uygun olurdu demiştir.[151]

Şâtıbî (ö. 590/1194), Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245), ez-Zehebî, Dârekutnî (ö. 385/995) Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö.745/1344) ve İbnü'l-Cezerî gibi âlimler de bu tenkitlere cevap vermiş ve naklî deliller ile İbn Âmir'in okuyuşlarını savunmuşlar ve isnatsız bir vechi yoktur demişlerdir.

Örnek olarak (Enam, 6/137) ayetinin tefsirinde Zemahşerî'nin İbn Âmir'i kıyasıya tenkit ettiği bölüm verilebilir. Ayet-i Kerîmedeki (**زين**) kelimesini İbn Âmir hariç bütün kurrâ malum fiil kalıbında okumuş, (**قتل اولادهم**) kelimeleri de masdar ve mensub olup izafet terkibidir. (**شركاؤهم**) kelimesi de merfu olup fail kabul edilmiştir. "Ortakları çocuklarını öldürme işini cazip gösterdi" anlamı cümleye yüklenmiştir. İbn Âmir ise fiili meçhül kalıpta okuyarak (**قتل**) kelimesini naibi fail olarak merfu, (**اولادهم**) kelimesini mensub kılmış ve (**شركاؤهم**) kelimesini de muzaftan koparark mecrur konumuna getirmiştir. Zemahşerî, muzaf ve muzafunileyhin arasını ayırmanın şiirde bile çirkin görüldüğünü savunmuştur.[152]

---

[147] Şemseddîn ebî Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakâti ve'l-Âsâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, TDV yay, 1995 I, s. 186.

[148] Şemseddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, thk. G. Bergstraesser, Mektebetü'l-Hancı, Mısır, 1932 I, s. 380.

[149] Muhammed Abdulhâlık Udayme, *Dirâsâtün li üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârulhadis matb. Kahire, 2016, I, s.34.

[150] Hadis, kıraat ve ferâiz konularında mütehassıs tâbiîn âlimi, Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-Kûfî.

[151] Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, s. 266-267; Udayme, *Dirâsât*, c, I, s.36.

[152] Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Amr b. Muhammed Harizmi ez- Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki ğavâmıdı't-Tenzîl*, Türkiye Yazma eserler kurumu Başkanlığı, 2017, c, II, s. 756.

Hakeza (Âl-i İmrân, 3/168) sûresinde geçen (ما قتلوا) lafzını şeddeli okuması, (A'raf, 7/3) de geçen (ما تذكرون) lafzını ğâib sigasıyla okuması, aynı sûrenin 111. Âyetinde geçen (ارجه) lafzını son harften önce bir hemze ziyadesiyle okuması, (Müzzemmil, 73/20) sûresinde geçen (ثلثي اليل) lafzını ikinci harfi cezmederek okuması şaz kabul edilmiştir.

Yine Şuarâ sûresi'nin 176. Ayaetinde geçen (الايكة) el-eyketi lafzını hemzeyi hazfederek "leyke" şeklinde, mahzûf hemzenin harekesini de makabline naklederek okuması, Ebû İshak ez-Zeccâc (ö.311/923), Ebu'l-Abbas el-Müberrid (ö. 285/898) ve Ebû Ali el-Fârisî (ö.377/987) gibi nahivciler tarafından şaz kabul edilmiştir. [153]

Bu okuyuşların hemen hepsinde farklı okuyuş Hişam rivayetleridir. Diğer ravisi İbn Zekvân'ın cumhur kurrâyla aynı okuduğu ifade edilmelidir. Şunu belirtmekte fayda var ki; İbn Âmir'e sert tenkitte bulunan nahiv, tefsir ve kıraat âlimlerinden tasnif öncesi döneme ait olanlar, henüz sahih olan ve şaz olan kıraatlar birbirinden ayrılmadığı için ameliyeleri musadeyi efkâr addedilip hoş karşılanabilir. Senedi sahih olan vecihlerin nahvî tenkidinin mahzurlu olduğu izahtan varestedir.

D.Dımaşk Kıraatında V. Yüzyıl Sonrası Seb'a'ya Yöneliş

İbn Âmir kıraatının etkisini kaybettiği ya da seb'a'dan herhangi bir kıraat konumuna geldiği V. Yüzyılda, İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) sahih kıraatları tasnif etmesi ve bunun benimsenmesinin eğitim metodunun kıraat merkezlerinde tutmasının katkısı yadsınamaz. Kâsım b. Firrûh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Hırzü'l-Emânî*'si ezberleniyor, talebelerin vücûhâtı öğrenmesini kolaylaştırıyor, talebelerinin rıhleleri aracılığıyla bütün ilim merkezlerine ulaşıyordu. Dımaşk bu vesileyle yedili tasnife uzun süre kayıtsız kalamamıştır. Endülüslü kurrânın bu ameliyede payı büyüktür.

IV. Yüzyılın sonlarında Kisâî'nin (ö. 189/805) kıraatını ve seb'a'yı münferit okutanlar olsa da Ebû Amr (ö. 154/771) kıraatının Dımaşk kıraat merkezlerinde teveccüh görmeye başladığını müşahede etmekteyiz. Örneğin Abdullah b. Zîzeveyh Ebû Amr el-Cübeylî (ö. 338/950) Kisâî kıraatını okuturken, el-Verrâk lakaplı Salih el-Bağdâdî (ö. 345/957) kıraât-ı seeb'a'yı okutıyor, Ğulâm es-Sebbâk (ö. 345/ 957) ve Hüseyin el- Bağdâdî (ö. 400/1010) ise Ebû Amr kıraatını okutuyordu.

V. Asırda Dımaşk'ta kıraat merkezlerinde seb'a'yı tedris eden âlimlerin başında Ali b. Tâvûs Ebu'l-Berekât el-Bağdâdi (ö. 492/120), Ahmed es-Semerkandî (ö. 489/1117), Tâvûs b. Sekr el-Âkulî (ö. 484/1112) gelmektedir.

VI. Yüzyılda İbnü'l-Cezerî'nin de ifade ettiği üzere Dımaşk'ta seb'a'nın âlî himmet sahibi Ebu'l-Vahş Sebî' b. Müslim el-Kayrât'tır. (ö. 508/1136) âmâ olmasına rağmen var gücüyle talebe yetiştirmiş, yaşadığı dönemi aşmış bir âlimdir. Öne çıkan diğer bir önemli mukrî de babasından aldığı seb'a geleneğini sürdüren Hibetullah Ali b. Tâvûs el-Bağdâdî'dir. (ö. 536/1164)[154]

[153] Ferrâ Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrut, I-III, 1980, s. I, 74; Zeccâc Ebû İshak İbrahim b. Serrî, *Meâni'l-Kur'ân ve irâbuhû*, (thk. Abdülcelil Abdüh Şelebî), I-V, Beyrut, 1988. s. I, 198.
[154] Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, II, 589, 867; Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 87, 221, 301, 361.

VII. Yüzyıl, Dımaşk kıraatında yetiştirdiği önemli kıraat âlimleri, alana kazandırılan eserler, ilim yolcularının uğrak yeri olması gibi sebeplerle seb'a açısından zirve olarak kabul edilebilir. Bu dönemde kıraat ilminin temel meselelerine getirilen özgün yaklaşımlar ve seb'a'nın temel tedris kitabı *Hırzü'l-Emânî*'ye yazılan şerhler önem arzetmektedir. eş-Şâtıbî'nin manzum eseri bedihidir ki sadece Endülüs coğrafyasında değil Türkistan'dan Horasan'a, Bağdat'tan Mağrib'e Dımaşk'tan Kahire'ye tüm ilim merkezlerinde makes bulmuş ve hakettiği ilgiyi görmüştür.

Şâtıbî'nin önemli talebelerinden biri olan Alemüddîn es-Sehâvî'yi (ö. 643/1245) hocası, Ebu'l-Yümn el-Kindî'yi (ö. 613/1217) bulup kıraatta ona intisab etmesi hususnda teşvik etmiş ve Dımaşk'a göndermiştir. el-Kindî aslen Bağdatlı olup Dımaşk'ı vatan edinen ve burada talebe yetiştiren bir âlimdir. Yaşadığı asrın şeyhu'l-kurrâsı olmakla beraber iyi bir nahivci ve fakihtir. Sehâvi hocası vefat edene kadar her alanda kendisinden istifade etmiştir.[155] Sehâvî, tefsir, fıkıh, hadis, siyer ve nahiv alanında zengin bir birikime sahip olmakla birlikte bariz vasfı kıraatçılığıdır. Bu anlamda telif ettiği *Fethu'l-Vasîd, el-Vesîle ilâ Keşfi'l-Akîle* ve *Cemâlü'l-Kurrâ* adlı eserler onun alandaki başarısını görmek için yetrlidir ve tek başlarına bercestedirler.[156]

Alemüddîn es-Sehâvî'nin *Fethu'l-vasîd fî şerhi'l-kasîd* adlı eseri hocası eş-Şâtıbî'nin *Hırzü'l-emânî ve Vechü't-tehânî* adlı eserinin şerhi olup bu eser üzerine yapılmış ilk şerh çalışmasıdır.[157] Sehâvi bu eseri şerh etmekle kalmamış yeri geldikçe faydalı haşiyelerle zenginleştirmiştir. Kur'ân'ın cem edilmesi ve istinsahı ile ilgili ortaya koyduğu istişhâd metodu, ahrufü seb'a'nın mahiyeti, kıraatların mütevatirliği meselesi gibi konularda orijinal fikirler ileri sürmüş, alanda çalışan âlimlerin önünü açmış, girift kıraat konularını kolaylaştırmıştır.[158] Sehâvî'nin *el-Vesîle ilâ Keşfi'l-Akîle* adlı eseri, eş-Şâtıbî'nin *Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esne'l-Mekâsıd* adlı eserinin şerhidir. eş-Şâtıbî'de Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *el-Mukni' fî Ma'rifeti mersûmi Mesâhifi ehli'l-emsâr* adlı mensûr eseri temel alarak 298 beytlik manzum hale getirmiştir. "Râ" kafiyeli olması hasebiyle bazı kaynaklar *şerhu'r-râiyye* ismiyle zikretmiştir. Şâtıbî esere altı kelimenin imlasıyla ilgili eklemede bulunmuştur.[159] Sehâvî'nin son olarak *Cemâlü'l-kurrâ ve Kemâlü'l-ikrâ* adlı eserinden kısaca bahsetmekte fayda vardır. Ulûmü'l-Kur'ân meselelerini ele alan eser, bu alanda kendisinden sonra yazılan çalışmalara rehberlik ve kaynaklık etmiş bir teliftir. Sehâvî bu çalışmasını çok geniş tutmuş, tecvid, nesih konusu, vakıf ve ibtida gibi kıraatın temel meselelerine izahlar getirmiştir. İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'i yazarken bu eserden yararlandığını ve çok faydalı bulduğunu belirtmiştir.[160] Zerkeşî *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*'da sahih naklin önemi, resmü'l-Mushaf'a uygunluk ve Arab gramerine mütâbaat – ki bu maddeler

[155] Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, III, 219.
[156] Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 502-504; ibn. Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 170.
[157] Alemüddîn es-Sehâvî, *fethu'l-vasîd fî Şerhi'l-Kasîd*, thk. Muhammed İdrîs et-Tâhirî, Mektebetü Rüşd, Riyad, 2002.
[158] Hasan Kargı, *Alemüddîn es-Sehâvî ve Kıraat ilmindeki yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü, basılmamış doktora tezi, s. 99-100, 2022.
[159] Alemüddîn es-Sehâvî, *Kitâbü'l-Vesîle ilâ keşfi'l-Akîle*, thk. Muhammed İdrîs et-Tâhirî, Mektebetü Rüşd. Riyad, 2003.
[160] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 97.

sahih kıraatın şartları sayılmıştır- ile ilgili konularda Cemâlü'l-kurrâdan istifade etmiş, Sehâvî'nin izahları ekseninde konuyu açıklamıştır.[161] Alanda şöhrete ulaşmış üç eserine değindiğimiz Sehâvî, zülfünûn ve velud bir âlimdir. Kur'ân ilimleri, tefsir ve kıraat, siyer, hadis ve fıkıh alanında eserler vermiş, telifteki başarısını talebe yetiştirmede de göstermiştir. Derslerinde yoğun katılım sebebiyle izdiham yaşanır, kendisini ziyarete uzak diyarlardan gelenler günlerce beklemek durumunda kalırlardı. Nadir ender bir zekâya sahip olup, vakti değerlendirmek adına yolda ders müteâla eder, aynı anda birkaç kişiyi dinler derslerindeki hataları düzeltirdi.[162]

Dımaşk kıraatında ufuk açan, kendisinden sonraki âlimleri eserleriyle etkileyen isimlerden biriside Ebû Şâme el-Makdisî'dir (ö. 665/1267) Kıraatçılığının yanı sıra hadisci, fıkıhcı, nahivci ve usulcüdür. Ebû Şâme daha on yaşına gelmeden Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş, sonrasında başladığı kıraat tahsilinde dikkat çekici bir sürat ve vüs'atte henüz bulûğ çağına girmeden Kasım b. Firruh eş-Şâtıbî'nin meşhur yedi kıraatle ilgili *Hırzu'l-Emânî* adlı kasidesini ezberlemişti.[163] İlim merkezlerine yaptığı seyehatlerle âlî bir isnad sahibi olan Ebû Şâme Âdiliyye medresesinde şeyhu'l-kurrâlık vazife almış bu vazifeyi Rukniyye medresesinde derslere başlayana kadar sürdürmüştür. Bu tarihte ve bu medresedeki ilk dersini dönemin kâdılkudâtı İbn Hallikân da (ö. 681/1262) takip etmiştir. Dâru'l-hadîsi'l-eşrefiyye şeyhi İmâdüddîn Abdussamed'in (ö.662/1264) vefatıyla Eşrefiyye'de hadis derslerine başlamıştır. İlk dersinde teamül gereği dönemin kâdılkudâtı ve seçkin bir dinleyici topluluğu hazır bulunmuş ve ilgi çekici bu dersin dinleyenleri arasında bulunan bir edip ortamı şu şekilde nazm etmiştir :

İlmi ve ilmin mevzuunu hakkiyle anlamışsın. İşittiklerin büyük bir okyanus; o halde durma anlat.

Dâru'l-hadîse getirilişin bir mûcizedir. "el-Meb'as"in[164] girişi de senin hesabına bunu apaçık ortaya koydu. Güzellik denen şeyin neşesi geçici olduğu halde bu derste akıl sahibi kişiler güzelliğe baş eğmiş olarak kaldılar.

Ebû Şâme el-Makdisî'nin çeşitli ilim dallarında telif edilmiş birçok eseri olsa da *el-Mürşidü'l-Vecîz* adlı eserden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Son devir kıraat âlimlerinden Zürkânî (ö. 1354/1935) kıraat ilminin temel konularıyla ilgili yazılmış başlıca eserlerden bahsederken, Ebû Şâme'nin *el-Mürşidü'l-Vecîz*'ini bu alanda yazılmış ilk müstakil eser olarak zikretmiştir.[165] "Alanda mütehassıs bir âlimin telifi olan kitap, yedi harf konusunda yazılmış ilk ve en kapsamlı eser olmakla beraber kendi asrına kadar aynı konuda eser vermiş âlimlerin ileri sürdükleri

---

[161] Bedreddîn Muhammed b. Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl, Dâru't-Türâs, Kahire, ts. I, 331.

[162] Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâ*, III, 1247.

[163] Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî min Hırzi'l-Emânî*, thk. İbrahîm Avad, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2008, s.8.

[164] Müellif bu ilk derste, *Şerhu'l-hadîsi'l-muktefâ fî meb'asi'n-nebiyyi'l-Mustafa* adlı eserinin girişini takrir etmiştir.

[165] Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, Kahire, 1372, I, 131.

görüşleri toplamış, muhakkıkîn nezdinde makbul olan, doğruya yakın bulduğu görüşleri serdederek bu konudaki kafalarda oluşabilecek karışıklığı en aza indirmiş bir eserdir."

Eser altı kısım/bab'dan müteşekkildir. Birinci bâbta Kur'ân'ın inzâl süreci, ilk ve son inen ayetler, bu konuyla alakalı ihtilaflar, ashab-ı kirâm devrindeki kıraat erbabından, nesh gibi meseleler konu edilmiştir. İkinci baâbta Hz Ebû Bekr döneminde Kur'ân'ın cem'i, Hz. Osmân devrinde teksîri ve konuyla ilgili tahliller yer almıştır. Üçüncü bâbta kitabın esas kınusu üç fasılda ele alınmış, yedi harf konusu hakkındaki rivayetler, bu rivâyetlerde geçen ifadeden muradın ne olduğu ve son fasılda mushafların yedi harfi koruyup korumadığı anlatılmıştır. Müellif ikinci bâbın sonunda diğer bütün bâbları bu bâb iyi anlaşılsın diye yazdığını belirtmiştir. Dördüncü bâbta meşhur olmuş yedi imam ve kıraatlarının yedi harfle bağlantısının ve kıraat ihtilaflarının ilgili hadisle irtibatı konu edilir ve bu bâb bir anlamda bir önceki bâbın mütemmimi gibidir. Beşinci bâbta resm-i mushafa uymayan şaz kıraatlar, ashabtan özel nüsha sahipleri ve bu nüshaların kıraat açısından değeri, ilgili kıraatlarla namazın caiz olup olmadığı ve konuyla ilgili selefin fetvaları değerlendirilmiştir. Altıncı bâbta ise hakiki anlamda Kur'ân'ın nasıl okunması gerektiği, tilavet ile anlam bütünlüğüne dikkat etmenin zarureti gibi konular ile kitap son bulmaktadır.

Bu asırda Dımaşk mescidinde kıraat riyasetinde bulunanlar bu çalışmanın hududunu aşmaktadır. Ancak zülfünûn olanlardan, Ebu'l-İzz el-Hemedânî (ö. 643/1245), İbn Hâcib (ö. 646/1249), Kâsım el-Levrâkî (ö. 661/1263), İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274), Ömer ez-Zevâvî (ö. 681/1282) himmet sahibi olan âlimlerdir.

VIII. Asırda Dımaşk kıraat hamulesini yüklenen kurrâdan sadece ez-Zehebî'den bahsetmekle yetinilecektir. Muhammed b. Ahmed b. Osmân Ebû Abdillâh Şemseddîn ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1347) Kıraat âlimi, tarihçi ve hadis hafızı olan Zehebî'nin eserleri herhangi bir ferdin ömrüne sığmayacak niteliktedir. Sadece rahle-i tedrisinde bulunduğu, istifade ettiği hocaları yukardaki cümlenin mübalağa olmadığının göstergesidir. *Mu'cem-ü şüyûhu'z-Zehebî*'de kendisinin kayydettiği ve İbnü'l-Cezerî'nin de tespit ettiği üzere kendisinin istifade ettiği âlim sayısı 1000'i bulmuştur.[166] İmam Zehebî ilim tahsilinde önce kıraata yönelmiş, yirmili yaşlara kadar süren bu çabasını hadis ilmine ağırlık verene dek sürdürmüştür. Gerçi çocukluk çağında hadis halkalarına katılıyor olsa da onu hadis alanında hafız mertebesine ulaştıracak gayreti kıraat tedrisinden sonradır.[167] İlmî şahsiyetinin oluşmasında çok tesirleri olan Alemüddîn el-Birzâlî (ö. 739/1339), Yûsuf el-Mizzî (ö. 742/1341) ve özellikle ilimde onun gibisini görmedim kendisi de bir benzerini görmemiştir diye hayranlığını ifade ettiği İbn Teymiyye'yi (ö. 728/1328) burada zikretmekte fayda var. Ancak Zehebî kör bir taassupla birine bağlanabilecek bir ilim erbabı değildir. İbn Teymiyye'ye olan bütün saygısına rağmen gerektiğinde onu tenkit etmekten geri durmamış arkadaşı ve hocasına *en-Nasîhatü'z-Zehebiyye li İbn-i Teymiyye* adında bir nasihat risalesi yazmıştır.

---

[166] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 65; Zehebî Şemseddîn Ebî Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mu'cemu Şüyûhü'z-Zehebî (el-Mu'cemü'l-Kebîr)*, I-II, Taif, 1988, II, 181.

[167] Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâ*, I, 24; Zehebi, *Mu'cem-ü Şüyûhu'z-Zehebî*, II, 218.

H. 703'te doğduğu mahalledeki Kefr-i Batnâ mescidinde imam hatiplik yapmaya başlaması telif çalışmaları için bir fırsat vesilesi olmuş, on beş yıl süren bu vazife sırasında en kapsamlı çalışması *Târîhu'l-İslâm*'ı [168] telif etmiştir. 718/730 yılları arasında sırasıyla Sâlihiyye ve Zâhiriyye dâru'l-hadîsleri, Nefîsiyye dâru'l-hadîsi ile aynı yıl tamiratı tamamlanan Tengîziyye dâru'l-hadîsi şeyhliği vazifesini ona tevdî edilmişti. Nitekim vefat ettiğinde uhdesinde beş ayrı dâru'l-hadîs şeyhliği görevi bulunmaktaydı. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) onun bu yönüyle ilgili "Zehebî bir hadis hafızı olmanın ötesinde muhaddisler gibi sadece katı nakilcilik yapmamış mekâsıdı anlamaya çalışan özgün bir yaklaşım sergilemiş ve bunu alana kazandırdığı emsali az görülen bir telif zenginliğiyle taçlandırmıştır" demiştir.[169]

E. Dımaşk Kıraatında Onlu Tasnif /Aşere Dönemi

IX. Asra gelindiğinde Dımaşk kıraatında hatta bundan sonraki dönemde tüm İslâm beldelerindeki kıraat merkezlerinde yeni bir dönemi inşa eden Ebu'l-Hayr Şemsüddîn b. Yûsuf el-Cezerî'yi (ö. 833/1430) görmekteyiz. İbnü'l-Cezerî çok yönlü bir âlim olmasına rağmen hiç şüphe yok ki onun bariz yönü kıraattır. O sadece ezberci bir kıraat âlimi olmayıp dönüştürücü nitelikte, üretken ve aldığı bilgiyi talebe yetiştirerek tevzî eden bir mürebbidir. Yaşadığı çağdan sonra gelen kıraat âlimlerini derinden etkilemiş, alana emsali az eserler kazandırmış, kıraat ilminin vüs'ate kavuşması hususunda üstün gayret göstermiştir. İsnadı ilimde önemli bir mesned ve hatta dinde erkandan kabul eden İbnü'l-Cezerî bu anlamda kendi icazet aldığı hocaları ve onlardan okuduğu kıraat tetebbuatını hususi bir kitabında toplamış,[170] 46 kadar hocadan ders almış, 60'tan fazla eseri tedris etmiş, ilim yolculukları ve telif faliyetleri ile onlu tasnifi yaymıştır.[171]

Kıraat konusunda, sahih kıraatların sadece İbn Mücâhid'in derlediği seb'a'dan ibaret zannedildiği bir zaman diliminde müellif zorlu bir işe girişmiş, bütün merkezlerde Endülüs'lü âlimlerin eserleri ve ders metodları[172] istikrar bulmuşken bunun böyle olmadığını başkaca sahih kıraatların da olduğunu[173] isbat etmiştir. Bu ameliyeyi sözde bırakmamış, önce en-Neşr'i yazmış, sonra onu talebelerin kolay istifadesi için *Tayyibe* ile manzum hale getirmiş, *Takrîbü'n-Neşr* ile ihtisar ederek yeni ilim metodunu istikrara kavuşturmuştur. Eş-Şâtıbî'nin *Hırzü'l-*

[168] İslâm'ın bidayetinden hicrî 700'e kadar olan süreç onar yıllık yetmiş tabakaya ayrılmış, 40.000 biyografi bu kitapta incelenmiştir. Tam adı; *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-âlâm*'dır.

[169] İbn-i Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî Â'yâni'l-mieti's-sâmine*, I-IV, Haydarâbat, 1349. III, 337.

[170] Müellif *Câmiu'l-Esânîd* adlı eserini bu konuya ayırmış, kıraat ilminin önemli konnularını derlediği *en-Neşr*'inde de faydalandığı kitapları sayarken 36 kaynağa işaret etmiş ve bu eserleri hangi hocalardan tedris ettiğini açıklamıştır. Kaynakları sayarken anmasa da 100'ün üzerinde esere atıfta bulunmuş, vecih ve tarik aktarımında bulunmuştur. Bu aktarımlar içerisinde Mehdevî'nin el-Hidâye'si ve İbn Ğalbûn'un el-İrşâd'ı gibi sonraki döneme ulaşamamış eserlerin olması Müellifin yaptığı işin faydasını anlatmaya yeterlidir.

[171] Muhammed b. Mahfûz Muhammed Emîn eş-Şınkîtî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-aşr: Dirâse ve Tahkîk,* yayınlanmamış doktora tezi, Mekke, 2004, s. 64.

[172] Dânî'nin *et-Teysîr*'i ve eş-Şâtıbî'nin *Hırzü'l-Emânî*'si tek başvuru kaynağına dönüşmüştü.

[173] Seb'a'ya eklediği ve sahihliklerini de isbat ettiği Şeyh Ya'kub. Ebu Ca'fer ve Halef'in okuyuşlarıdır.

Emânî'sindeki seb'a kurallarının manzum halini 240 beyitlik bir manzume olan *ed-Dürre* ile aşereye ikmal etmiş, Dânî'nin *et-Teysîr*'ine üç kıraatıda ekleyerek *et-Tahbîru't-Teysîr*'i oluşturmuş ve çaba makes bulmuş kendisinden sonra gelenler aşereyi benimsemiş ve ilim merkezlerinde okutulmaya ve hıfz edilmeye başlanmıştır.[174]

en-Neşr'de bu zorlu ve girift ameliyenin nedenlerini de beyan etmiş, şehirlerde meşhur olup kıraatları kabule şayan olmuş kıraat imamlarını ve râvîlerini konu ettikten sonra onlu tasnife olan ihtiyacı şöyle anlatmıştır. "Daha sonra kıraat âlimleri çoğaldılar, İslâm coğrafyasına dağıldılar ve halefleri oluştu ve tabakaları bilindi. Aralarında mahiyet itibarıyle farklar oluştu. Kimi eda yönünden mütkın, kimi rivayet ve dirayet yönünden meşhurdu. Bazılarıda sıhhat yönünden noksanlıklar taşıyordu. Zamanla ihtilaflar çoğaldı, zapt azaldı, neredeyse hak ile batıl birbirine karıştı. Böyle olunca ümmetin rüsuh sahibi âlimleri sahihi sakimden ayırt etmek için emek sarfettiler. Vücûhâtı toplayıp rivâyetleri isnad ettiler, sahih kıraatları, rivâyetleri ve tarikleri esaslara bağladılar" [175]

SONUÇ

Dımaşk kıraatının serencamını, ilk dokuz asırda geçirdiği evreleri araştırdığımız bu çalışmada hasıl olan netice şu şekilde hulasa edilebilir ; Hz. Osman'ın tensih ettiği nüshalardan birinin siyasi ve jeopolitik konumu nedeniyle Dımaşk'a gönderilmiş olmasının erken dönemde Kur'ân ilimlerinin bu merkezde gelişmesinde katkısı olmuştur.

Dımaşk mescidinde İlk Kur'ân halkaları kuran Hz. Ebu'd-Derdâ olmuş, ders halkasında binleri bulan bir teveccüh oluşmuştur. Muğire b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî ve sonrasında İbn Âmir el-Yahsûbî ed-Dımaşkî kıraatların teşekkül sürecinde sened, vücûhât ve ihtiyarına itimat edilmiş ve oluşan icma' neticesinde sahih seb'a imamları içerisinde yerini almış, yedili tasnif Bağdat'lı Endülüslü kurrâ arcılığıyla Dımaşk'a girene kadar beş asır boyunca okunan, okutulun ve ibadet edilen ihtiyar İbn Âmir'in kıraatı olmuştur.

Sonrasında Dımaşk kıraat alanında bir uğrak yeri olmuş, alanında öne çıkan eserleriyle, ders halkaları ve ilk dönemden itibaren kurulmuş olan Kur'ân medreseleriyle üç asır boyunca en verimli dönemine ulaşmıştır.

IX. Asır sadece bu belde için değil tüm İslâm beldelerindeki kıraat tedris metodunu kökünden değiştirecek bir deha ile tanışmış ve İbnü'l-Cezeri yedili kıraat sistemine şeyh Yakub el Hadramî, Ebû Ca'fer el-Ka'ka' ve Halef b. Hişâm'ın kıraatlerini de ekleyerek "aşere / onlu tasnif" i ortaya koymuştur. İbnü'l-Cezerî, bu onlu tasnifin sahihliğini ispat ederek Dımaşk'ı ve kendisinden sonra gelen kıraat eğitim sistemini ekilemiştir.

KAYNAKÇA

el-Buhârî Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *Sahîh-i Buhârî*, çağrı yayınları, İstanbul, 1992.

[174] Ömer Kara, *İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve eserleri*, (Uluslararası İbnü'l-Cezeri sempozyumu, 2018, Bursa.), y.y. Ankara, yt. 2021., s. 33- 37; Tayyar Altıkulaç, *İbnü'l-Cezerî, DİA*, XX, 551-557.

[175] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. I, 15.

Cengiz Tomar, "Şam", *DİA*, XXXVIII, s. 311-315, Ankara, 2010.

ed- Dânî Ebû Amr Osman b. Said, *el-Mukni' fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi'l-emsâr*, nşr. M. Ahmed Dühman Dımaşk, 1960.

ed-Dânî Ebû Amr Osman b. Said, *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-seb'*, (nşr. Otto Pretzl), İstanbul, 1930.

Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî min Hırzi'l-Emânî*, thk. İbrahîm Avad, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2008.

Ferrâ Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrut, I-III, 1980.
Hasan Kargı, *Alemüddîn es-Sehâvî ve Kıraat ilmindeki yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü, basılmamış doktora tezi, 2022.

İbnül-Cezerî Şemseddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Ğâyetü'n-Nihâye*, thk. G. Bergstraesser, Mektebetü'l-Hancı, Mısır, 1932.

İbn-i Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî Â'yâni'l-mieti's-sâmine*, I-IV, Haydarâbat, 1349.

ibn. Kesîr Ebu'l-Fidâ İsmail, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, (I-XIV), Beyrut, 1966.

İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdr, Beyrut, t.y.

M. Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, Otto Yayınevi, Ankara, 2015.
Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an meâni'l-Kıraât*, nşr. A. İsmail Şelebî, Kahire, 1960.

Muhammed Abdulhâlık Udayme, *Dirâsâtün li üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârulhadis matb. Kahire, 2016.

Muhammed b. Mahfûz Muhammed Emîn eş-Şınkîtî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-aşr: Dirâse ve Tahkîk*, yayınlanmamış doktora tezi, Mekke, 2004.

Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahîh-i Müslim*, çağrı yayınları, İstanbul, 1992.

Ömer Kara, *İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve eserleri*, (Uluslararası İbnü'l-Cezeri sempozyumu, 2018, Bursa.), y.y. Ankara, yt. 2021.

es-Sehâvî Alemüddîn, *fethu'l-vasîd fî Şerhi'l-Kasîd*, thk. Muhammed İdrîs et-Tâhirî, Mektebetü Rüşd, Riyad, 2002.
es-Sehâvî Alemüddîn, *Kitâbü'l-Vesîle ilâ keşfi'l-Akîle*, thk. Muhammed İdrîs et-Tâhirî, Mektebetü Rüşd. Riyad, 2003.

es-Sicistânî İbn Ebî Dâvûd Abdullah b. Süleyman, *Kitâbü'l-Mesâhif*, nşr. Arthur Jeffery, Kahire, 1936.

es-Süyûtî Celâlüddin b. Kemal, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1967.
Tayyar Altıkulaç, *Günümüze ulaşan Mesâhif-i Kadîme ilk Mushaflar üzerine bir inceleme*, TDV Yay. Ankara, 2021.

Vâkıdi, *Kitâbü'l-Meğâzî*, Thk. Mardsen Jones, Beyrut 1984/1404.

ez-Zeccâc Ebû İshak İbrahim b. Serrî, *Meâni'l-Kur'ân ve irâbuhû*, thk. Abdülcelil Abdüh Şelebî, I-V, Beyrut, 1988.

ez-Zehebî Şemseddîn ebî Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakâti ve'l-Âsâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, TDV yay, 1995.

ez-Zehebî Şemseddîn Ebî Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mu'cemu Şüyûhü'z-Zehebî (el-Mu'cemü'l-Kebîr)*, I-II, Taif, 1988.

ez- Zemahşeri Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Amr b. Muhammed Harizmi, *el-Keşşâf an Hakâiki ğavâmıdı't-Tenzîl*, Türkiye Yazma eserler kurumu Başkanlığı, 2017.

ez-Zerkeşî Bedreddîn Muhammed b. Abdullâh, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl, Dâru't-Türâs, Kahire, t.s.

ez-Zürkânî Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, Kahire, 1372.

MODERN DÖNEM TEFSİR YÖNELİMLERİ

Fadıl Sami KOÇAK
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
fadil.sami.25.34@gmail.com - 0009-0000-8557-5919

Vedat YETKİN
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
vedat.yetkin@bilecik.edu.tr - 0000-0002-6990-0037

ÖZET

Bu çalışma, modern dönemde Kur'ân tefsirinde ortaya çıkan yönelimlerin tarihsel kökenlerini, metodolojik gelişimlerini ve güncel yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bunun yanında yöntemlerin klasik ve modern dönemdeki uygulamalarını ele alarak, metodolojik yeniliklerin tefsir bilimine katkılarını değerlendirmektedir. Araştırma, yönelimlerin klasik dönemden modern döneme nasıl evrildiğini ve İslam düşüncesine nasıl katkılar sunduğunu ele almaktadır. Modern dönemde bu alanda yazılan kaynaklar arasında özellikle Fadl Hasan Abbas'ın *et-Tefsîr Esâsiyyâtuhû ve İtticâhâtuh* isimli eserinden faydalanılmıştır.

Çalışmanın birinci odağı, Beyânî tefsir yöntemi olup, bu yaklaşımın Kur'ân'ın dil ve belâgî üstünlüğüne odaklandığı belirtilmiştir. Bu yöntem, modern dönemde Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi alimler tarafından yeniden yorumlanmış, Kur'ân'ın estetik yapısını anlamada önemli bir araç haline gelmiştir.

Fıkhî yönelim ise klasik dönemde mezhepsel yorumlarla sınırlıyken, modern dönemde evrensel yaklaşımlar benimsemiştir. Müfessirlerin modern toplumsal ihtiyaçlara yanıt vermeyi hedeflediği bu yöntem, İslam hukukunun dinamizmini ortaya koymuştur.

Akâidî tefsir, İslam'ın temel inanç esaslarını açıklamaya odaklanmıştır. Bu yöntemde modern müfessirler, önceki dönemlerin karmaşık kelamî tartışmalarını sadeleştirmiş ve İslam'ın akıl ile kalp dengesi üzerine kurulu bir din olduğunu vurgulamıştır.

İlmi tefsir, Kur'ân'ın bilimsel gerçeklerle uyumunu inceleyen bir yöntemdir. Modern dönemde Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın katkılarıyla gelişmiştir. Çalışma, bu yöntemin Kur'ân ayetlerinin bilimsel doğrular ışığında yorumlanmasındaki potansiyel ve sınırlılıklarını tartışmaktadır.

Mevzûî tefsir ise belirli konulara odaklanarak Kur'ân ayetlerini bir bütünlük içinde ele alır. Bu yöntemin modern dönemde çağdaş meselelerin çözümünde etkili bir araç olarak kullanıldığı vurgulanmıştır.

Son olarak, münharif tefsirler, Kur'ân'ın anlamını kasıtlı olarak çarpıtan yaklaşımlar olarak ele alınmıştır. Çalışma, bu tür sapkın yorumlara karşı doğru tefsir yöntemlerinin teşvik edilmesi ve İslam tefsir mirasının korunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu araştırma, tefsir ilminin klasik mirasını modern dönemin ihtiyaçlarıyla buluşturmayı amaçlamaktadır. Bu yönelimler, Kur'ân'ın çok boyutlu bir şekilde anlaşılmasına katkı

sağlamaktadır. Bu bağlamda, çalışma, modern tefsir ilminin zenginleşmesine dair kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: : Tefsir, Tefsir Yönelimleri, Beyânî Tefsir, Fıkhî Tefsir, Mevzûî Tefsir, Münharif Tefsir, Akâidî tefsir

ABSTRACT

This study aims to examine the historical origins, methodological developments, and contemporary reflections of the trends emerging in modern Qur'anic exegesis. Additionally, it evaluates the applications of these methods in classical and modern periods, assessing the contributions of methodological innovations to the science of exegesis. The research explores how these trends evolved from the classical period to the modern era and their contributions to Islamic thought. Among the sources written in this field during the modern period, particular emphasis has been placed on Fadl Hasan Abbas's work *Al-Tafsir Asasiyyatuhu wa Ittijahatuhu*.

The primary focus of this study is the Bayani method of exegesis, emphasizing the Qur'an's linguistic and rhetorical superiority. This approach was reinterpreted in the modern period by scholars such as Muhammad Abduh and Rashid Rida, becoming a significant tool for understanding the aesthetic structure of the Qur'an.

The Fiqhi approach, while limited to sectarian interpretations in the classical period, adopted universal approaches in the modern era. This method reflects the dynamism of Islamic jurisprudence, with exegetes aiming to respond to modern societal needs.

Aqa'idi exegesis focuses on explaining the fundamental tenets of Islamic faith. Modern exegetes simplified the complex theological debates of earlier periods, emphasizing that Islam is a religion founded on a balance between reason and the heart.

Scientific exegesis is a method that examines the Qur'an's compatibility with scientific realities. It has been developed in the modern period through the contributions of Muhammad Abduh and Rashid Rida. The study discusses the potential and limitations of this method in interpreting Qur'anic verses in the light of scientific truths.

Thematic exegesis approaches Qur'anic verses holistically by focusing on specific topics. In the modern period, this method has been highlighted as an effective tool for addressing contemporary issues.

Lastly, deviant exegeses are discussed as approaches that deliberately distort the meaning of the Qur'an. The study emphasizes the need to encourage proper exegetical methods and preserve the legacy of Islamic exegesis against such misinterpretations.

This research aims to bring together the classical heritage of Qur'anic exegesis with the needs of the modern period. These trends contribute to a multidimensional understanding of the Qur'an. In this context, the study provides a comprehensive framework for the enrichment of modern exegetical studies.

Keywords: Exegesis, Trends in Qur'anic Exegesis, Bayani Exegesis, Fiqhi Exegesis, Thematic Exegesis, Deviant Exegesis, Aqa'idi Exegesis

MODERN DÖNEM TEFSİR YÖNELİMLERİ

Beyânî tefsir, Kur'an'ın belâgatı (edebi üstünlüğü), dil yapısı ve nazmı üzerinde yoğunlaşan bir tefsir yöntemidir. Kur'an'ın hem anlam hem de dil bakımından insanüstü bir yapı sergilediğini savunan bu yöntem, klasik dönemden modern döneme kadar önemli isimler ve eserler tarafından şekillendirilmiştir. Bu incelemede, beyânî tefsirin temel kavramları, tarihsel gelişimi ve modern dönemdeki etkileri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1. Modern Dönemde Beyânî Tefsir

Beyân, "açıklık, anlaşılır hale getirme" anlamına gelir. Istılahi olarak ise "*Maksadı en beliğ (en etkili) lafızlarla ifade etmek*" şeklinde tarif edilmiştir. Beyânî tefsir ise, Kur'an'ın belâgatını; teşbih, istiâre, kinaye, mecaz gibi sanatlar üzerinden analiz ederek hakikî ve mecazî ilişkileri ortaya koyma yöntemidir.

Kur'an, dilsel yapısıyla bir mucize olduğu iddiasını taşır. Bu bağlamda beyânî tefsir: Kur'an'ın eşsiz belâgatını ve üslubunu analiz eder. Nazım, yani kelime ve cümlelerin ahenkli dizilimini inceler. Anlamı daha derin bir şekilde ortaya çıkarmak için dilin estetik unsurlarını kullanır.

1.2. Tarihsel Süreçte Beyânî Tefsir

Beyânî yaklaşım, Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ın dilsel meydan okumasına verilen cevaplarla başlamaktadır. Sahabe ve tabiun, Kur'an'ın edebi yönlerini anlamada önemli katkılar sunmuş, Kur'an'daki teşbih, istiare ve mecaz gibi sanatlar bu dönemde müzakere edilmeye başlanmıştır.

Klasik dönemde beyânî tefsir, sistematik bir şekilde geliştirilmiş ve birçok büyük eser ortaya konulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

Ebû Ubeyde (Mecâzü'l-Kurʾân): İlk sistematik beyânî tefsir eseridir. Sarf (fiil yapıları), nahiv (cümle yapıları) ve belâgat konularını işler. Kur'an'da kullanılan mecaz sanatlarını açıklamak için Arap şiirinden örnekler verir. Eserde kelimelerin sarf, nahiv ve iştikak açısından tahlilleri yapılmakta, genellikle her geçtiği yerde yeniden ele alınmaktadır. Tekrar eden kelimeler bazen daha önceki açıklamalara atıf yapılarak, bazen yeniden açıklanarak ele alınmıştır. Kur'an-ı Kerim'i filolojik, etimolojik ve kıraat farkları açısından derinlemesine inceleyen bir eser olma özelliğini taşımaktadır. Yazarın, dil ve edebiyat üzerinden anlam belirleme yöntemlerine odaklandığı ve ideolojik yönelimlerinden ziyade bilimsel ve metodolojik bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (Meʿâni'l-Kurʾân): Kûfe nahiv ekolünün önde gelen isimlerindendir. Arap olmayan Müslümanlar için Kur'an'ın dilini anlaşılır hale getirme amacı taşır. Sarf, nahiv ve belâgat kaidelerini detaylıca analiz etmektedir.

İslamiyetin ilk yıllarında yapılan fetih hareketleriyle Müslüman olmayan pek çok millet İslamiyet ile tanışmış, arapça dil ve kâidelerine olan ihtiyaç her zamankinden daha çok olmuştur. Eserini bu ihtiyaca binaen yazdığı söylenilen müellif bu alanda önemli bir açığı kapatmaktadır.

Eserde Kelimelerin kökenleri, türetilişleri ve diğer dilbilgisel durumları etraflıca açıklamaktadır. Nahiv ve sarf konularında hemen her konuya temas edilmiş, kelime ve cümlelerin i'rabları detaylı bir şekilde incelemektedir. Âyetlerin veya belli bölümlerinin anlamı genellikle kısa verilmiş; bazen yalnızca bir kelime açıklamaktadır. Âyetlerin açıklanmasında başka âyetlere, Arap edebiyatına, hadislerden, sahâbe ve tâbiîn sözlerinden (senet zikretmeden) faydalanılmıştır. Belâgat yönüne değinilmiş; teşbih, kinaye, istiare ve mecaz türleri açıklanmıştır. Ferrâ, özellikle dil ve edebiyat bağlamında Kur'an'ı açıklamada titiz bir yaklaşım sergilemiş, kıraat, nahiv ve anlam analizleriyle sonraki tefsirleri büyük ölçüde etkilemiştir.

Câhiz (el-Beyân ve't-Tebyin, Kitâbü'l-Hayevân): Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eseri, Arap edebiyatında edeb (muhâdarât) türünün ilk ve en önemli örneklerinden biridir. Müellif Arap hitabet, nesir ve şiir sanatlarının örneklerini tanıtarak bu alanlardaki Arap üstünlüğünü sergilemeyi amaçlamaktadır. Müellif eserinde Arap belâgati ve fonetiği hakkında bilgiler vererek, tarihî açıdan önemli metinleri ve kayıtlar içermektedir. Eserini beyân ve belâgat; hutbeler, şiirler, vecizeler, ahmaklardan sözler, vasiyetler, zâhid ve vâizlerin sözlerinden örnekler gibi bölümlere ayırmıştır. Bu haliyle *el-Beyân ve't-tebyîn*, isimli eser Câhiz'in Arap edebiyatına olan derin katkısını ve Arapların dil ve hitabet alanındaki üstünlüğünü vurgulayan önemli bir eserdir. Kur'an'ın üstünlüğünü edebi açıdan temellendirmiştir. Edebi metinlerdeki belâgat unsurlarını inceleyerek Kur'an'ın dile katkısını açıklamıştır.

Modern dönemde ise beyânî tefsir, farklı akademik ve metodolojik yaklaşımlarla yeniden canlanmıştır burada Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın öne çıktığı görülür.Abduhun gerçekleştirmek istediği reformlardan bir tanesi dil reformudur. Müellif bu reform için Kur'an'ın temel alınması gerektiğini savunmuş ve beyânî tefsir metodolojisinin önemini vurgulamıştır. Kendisinden sonra Beyânî tefsir de için çalışma yapmak isteyenlere ışık tutmuştur. Reşid Rıza ise, bu yöntemi daha sistematik bir hale getirmiş ve Kur'an'ın edebi analizine yönelik çalışmaları desteklemiştir.

Mustafâ Sâdık er-Râfiî (İʿcâzü'l-Ḳurʾân ve'l-Belâğatü'n-Nebeviyye) : İʿcâzü'l-Kurʾân adlı eser, temel olarak Kur'an'ın i'câzını ele almakta ve bu özelliğin farklı yönlerini detaylı bir şekilde

incelemektedir. Eserin asıl kısmında i'câz kavramı tanımlanmış ve Kur'an'ın insanı aciz bırakan üstünlüğü vurgulanmıştır. İ'câzın Allah'ın iradesiyle farklı zaman dilimlerinde çeşitli boyut ve şekillerde tezahür ettiği ifade edilmiştir. Müellif Kur'an'ın i'câzının sadece üslubunda değil, harf ve kelime diziliminde de mevcut olduğu, okunuşunda lisanî nağmelerin yer aldığı belirtmiştir. Eserin birinci bölümünün sonunda Kur'an'ın belâgatının i'câz seviyesinde olduğu ifade edilmiştir. Müellif, önceki âlimlerin bu konudaki görüşlerine yer vermiş ve çeşitli âyetlerin belâgat yönünden örneklerini sunmuştur. Eser, yalnızca Kur'an ilimleri ve tefsir usulü açısından değil, kelâm ilmi bakımından da değerlidir. Müellif, Mu'tezile gibi farklı mezheplerin i'câz konusundaki görüşlerini tartışmış ve bu bağlamda özellikle Hattâbî'nin *Beyânü iʿcâzi'l-Ḳurʾân* ve Abdülkāhir el-Cürcânî'nin *Delâʾilü'l-iʿcâz* adlı eserlerinden etkilenmiştir.

Bu eserin, hem klasik hem de modern dönem Kur'an çalışmaları üzerindeki etkisi, onun orijinal unsurlarla birlikte selef ulemâsının görüşlerini aktarmasından kaynaklanmaktadır.

Âişe Abdurrahman el-Hûlî: Âişe Abdurrahman, birçok alanda eser vermiş bir âlim olarak, özellikle tefsir araştırmalarındaki çalışmalarıyla tanınır. Çalışmalarında hocası Emîn el-Hûlî'nin yöntemini takip eden Âişe, klasik metinlere ve modern tefsir çalışmalarına eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Onun dikkat çeken özellikleri, tefsir anlayışındaki yenilikçi görüşleri, eleştirel bakış açısı ve İslam toplumunun sosyal ve kültürel sorunlarına yönelik çözüm arayışlarıdır. Kur'an'ın edebi analizine dair yöntemlerin yenilenmesi gerektiğini savunmuş ve beyânî tefsirin bir disiplin olarak gelişmesini önermiştir. Aişe Abdurrahman, beyânî tefsir örnekleri sunarak Kur'an'ın edebi yönlerini modern okuyuculara tanıtmıştır.

et-Tefsîrü'l-Beyânî adlı çalışmasında, Kur'an'daki kelime ve cümlelerin yalnızca sarf ve nahiv kurallarıyla sınırlandırılmasını eleştirmiştir. Ona göre, bu yaklaşımlar edebî anlatım gücünü ihmal etmekte ve Kur'an'ın belâgatını gölgelemektedir. Kur'an'ı anlama ve tefsir etme arasındaki farkı vurgulamış, Kur'an'ı anlama çabasını her Müslümanın görevi olarak görmüştür. Ancak tefsir yapmayı, Arapça ve dinî ilimlere derinlemesine vakıf kişilerin yetkinliğiyle sınırlamıştır.

Âişe Abdurrahman, hem geleneksel hem de modern tefsir anlayışını eleştiren, İslam toplumunun sorunlarına çözüm bulmayı hedefleyen bir alimdir. Onun eserleri, İslam dünyasında sosyal, kültürel ve dinî düşünceye önemli katkılar sağlamış, bu çerçevede yenilikçi görüşleriyle dikkat çekmiştir.

1.4. Beyânî Tefsirin Temel İlkeleri

Dil ve Belâgatın Önemi: Kur'an'ın nazmı, kelime seçimi, teşbih ve mecaz gibi sanatları incelenir ve Kur'an'ın üstünlüğü, dil ve edebiyat açısından ele alınır.

1. İʿcâz (Mucizevi Olma): Kur'an'ın nazmı, insanüstü bir düzenleme içerir. Bu sebeple Kelimeler arasındaki ahenk ve anlam ilişkisi mucizevi yönünü ortaya koyar.
2. Mezhepsel Yaklaşımlardan Bağımsızlık: Beyânî tefsir, mezhepsel taassubunu reddeder reddeder. Her mezhepten düşünürlerin katkıları incelenir. Müfessirler farklı görüşlerde olsalar bile bu alanda yapılan çalışmaları referans alarak kullanabilir.

Beyânî tefsir, dil ve edebiyat araştırmalarında yeni ufuklar açmıştır. Yeni dönemde yapılan bu çalışmalar klasik dönemde yapılan gramer merkezli tartışmalardan ziyade Kur'an'ın mucizevi oluşu ve insan üzerindeki etkileri üzerinde gerçekleşmektedir. Bu hali ile beyânî

yöntem, modern okuyuculara Kur'an'ın dilsel mucizelerini açıklamada önemli bir araç olmuştur.

Klasik dönemde başlayan bu gelenek, modern dönemde daha sistematik hale getirilmiştir. Beyânî Tefsir Kur'an'ın dilsel yapısını anlamak için vazgeçilmez bir yöntemdir. Çalışmamız Hem klasik hem de modern dönemdeki beyânî yaklaşımları ele alarak, bu yöntemin ilmi bir zeminde nasıl ele alındığını ele almaktadır. Beyânî Tefsir hakkında, tefsir ilmi ve Kur'an'ın edebi yönlerine dair araştırma yapmak isteyenler için bir kaynak sunmaktadır.

2.Modern Dönemde Fıkhî Tefsir

Fıkhî tefsir başlığı altında modern dönemdeki Kur'ân yorumculuğunun toplumsal, siyasal ve diğer hukuki bağlamlardaki yaklaşımları ele alınmaktadır. Bizde bu bağlamda klasik dönemden modern döneme fıkhî tefsirlerin evrimini incelerken ahkâm ayetlerinin modern problemlere nasıl uyarlanabileceğine dair eleştirel bir perspektif sunmaya çalışacağız.

2.1.Fıkhî Tefsirin Tarihi Arka Planı

Kur'ân'ın hukuki yönünü ortaya koyan fıkhî tefsir, İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren önemli bir yönelim olarak şekillenmiştir. Sahabe dönemindeki ahkâm ayetlerinin yorumlanmasındaki zorunluluğu ve bu dönemde ihtilafların çoğunlukla ahkâm ayetleri üzerinden gerçekleştiği bilinmektedir. İlk dönemlerde ahkâm ayetleri genel tefsir içerisinde ele alınırken, zamanla İmam Şâfiî gibi âlimlerin çalışmalarında bu alan daha sistematik bir hâl almıştır. Modern döneme kadar müfessirler genellikle ahkâm ayetlerini mezheplerinin görüşleri doğrultusunda yorumlamışlardır. Modern dönemde ise belirli mezheplere bağlı kalmadan genel değerlendirmeler yapılmıştır.

2.2.Modern Fıkhî Tefsirin Özellikleri

Modern dönemde fıkhî tefsirin özellikle içtimaî (toplumsal), siyasi ve ekonomik konular üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Bu bağlamda müfessirlerin, Kur'ân hükümlerinin modern toplumların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ele alınması gerektiğini savunduklarını ve eserlerini bu minvalde kaleme aldıklarını görmekteyiz.

2.2.1. İçtimaî Hükümler

Toplumsal düzenin Kur'ân hükümleriyle şekillendirilmesi, modern müfessirlerin en çok meşgul olduğu konular arasındadır. Klasik dönemin aksine modern dönemde aile hukuku ve kölelik meseleleri bu başlık altında detaylı bir şekilde tartışılmaktadır.

- **Aile Hukuku:** Modern dönemde İslam'a yönelik çok eşlilik, boşanma ve miras konularındaki eleştiriler müfessirlerin yeni yaklaşımlar geliştirmesini zorunlu kılmıştır. İslam öncesi dönemde hiçbir hukuki sistemin sınırlamadığı çok eşliliği İslam düzenlemiş ve sınırlandırmıştır. Boşanmanın mübah kılınması da ancak belirli şartlara bağlanmıştır. Miras konusundaki itirazlara ise kadının nafaka yükümlülüğü olmaması gibi insani ve ekonomik gerekçelerle cevap verilmiştir.
- **Kölelik:** Müfessirler genel olarak köleliğin insanlık tarihi boyunca var olduğunu ve İslam'ın bu konuda en akılcı yaklaşımı sunduğunu ifade eder. İslam, köleliği yasaklamadan önce kaynaklarını kurutmuş ve azat etmeyi teşvik etmiştir. Bu sebeple modern dönemde İslam'a getirilen eleştirilerin başında gelen kölelik meselesi üzerinde

durulmuş, yapılan eleştiriler kölelik müessesinin tarihi bağlamından hareketle yanıtlanmaya çalışılmıştır.

2.2.2. Siyasi Hükümler

Modern dönemde siyasi meselelerin Kur'ân üzerinden yorumlanması, fıkhî tefsirin önemli bir boyutunu oluşturur. Siyasi hükümler "bireyin devletle ilişkilerini düzenleyen Kur'ân hükümleri" olarak tanımlanmaktadır. Ve bu hükümler alanda üç ana konuyu kapsamaktadır.

- **Allah'ın İndirdiği ile Hükmetme:** Modern Müslümanların Kur'ân'ın hukuki hükümlerini terk ederek Batı'nın örf ve adetlerini benimsemeleri modern dönem siyasi hükümlerinin ana konularından birisidir. Müfessirler yer yer Kur'ân'ın açıkça tehdit ettiği bu tutumun Müslüman toplumları zayıflattığını ifade eder ve İslam toplumu için çözümler sunarlar.
- **Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri:** Kur'ân'da gayrimüslimler ile ilişkiler anlatılırken kullanılan "vela" kavramına tefsir tarihi boyunca farklı yorumlar getirilmiştir.*"Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri kendilerine dost edinmesinler. Ey inananlar! Yahudi ve hıristiyanları dost edinmeyin"* ayetleri bu konuda müfessirlerin en temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Kimi müfessirler gayrimüslimlere iyi muamele yapılabileceğini savunurken, kimilerinin ise sosyal ilişkilerde mesafeli olunması gerektiğini ifade ettiği görülmüştür. Bakıldığında modern dönemde müfessirler bu tartışmaları güncel siyasi meselelerle ilişkilendirerek değerlendirmişlerdir.
- **Ümmetin Birliği:** İslam dini milliyetçilik gibi tefrikaya sebep olan her türlü fanatizmi reddeder ve İslam ümmetinin birliğini vurgular. Bu noktada, modern dönemde yapılan çalışmalar ümmetin birliğine dair yapılan çalışmaları desteklemektedir. Günümüzde karşılaştığımız ve içinde bulunduğumuz modern meseleler Kuran perspektifinden ele alınmaktadır.

2.2.3. Diğer Hükümler

Modern dönemde fıkhî tefsirlerde ekonomik ve askeri meselelerin de ele alındığını görmekteyiz. Müfessirler Özellikle faiz meselesi üzerinden İslam ekonomisinin kapitalizm ve komünizm gibi sistemlere alternatif sunduğunu vurgular. Mahmûd Şeltût, Mevdûdî ve Muhammed Bâkır es-Sadr gibi isimler modern dönemde ahkam ayetlerini bu cihetle değerlendiren önemli kişiler arasındadır.

2.3.Fıkhî Yönelimlerin Modern Eleştirisi

Modern dönemde fıkhî tefsirin gelişimi bazı sebeplerle beyânî yönelime kıyasla yetersiz kalsa da modern müfessirler İslam hükümlerini çağdaş sorunlara uygun şekilde yorumlamaya çalışmış, eserlerini bu minvalde te'lif etmişlerdir. Kur'ân hükümlerinin toplumsal, siyasi ve ekonomik bağlamlarda yeniden yorumlanması gerekliliği göz ardı edilemez. Bu sebeple modern müfessirlerin geleneksel yaklaşımlardan uzaklaşarak çağdaş problemlere yanıt veren bir tefsir anlayışı geliştirmesi daha da önem kazanmıştır.

3.Modern Dönemde Akâidî Tefsir

3.1. Akâidî Tefsirin Tarihsel Arka Planı

Kur'ân'ın temel amacının sağlam bir akîde inşa etmek olduğu pek çok ayetle sabittir. Bu amacın Mekki ayetlerde açıkça görülmektedir. İlk dönemde sahabe, akâid ayetlerini tereddütsüz bir şekilde kabul etmiş ve bu durum mezhep ve fırkaların ortaya çıkışına kadar devam etmiştir.

İslam düşünce tarihinde mezheplerin oluşması ve kendi görüşlerini delillendirmek için Kur'ân'a başvurması sonucunda akâidî meseleler tefsir ilminde geniş yer bulmuştur. Bu tartışmalar Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb* ve Zemahşerî'nin *Keşşâf* Âlûsî'nin *Rûhu'l-meʿânî* gibi eserleri başta olmak üzere pek çok tefsir eserinde görülmektedir. Klasik dönemde bu tartışmalar; sıfatlar, kulların fiilleri, hüsün ve kubuh gibi konuların üzerinde geçtiği görülmektedir.

Modern dönemde ise akâidî tefsir, önceki dönemlerden farklı bir metodolojiye sahiptir. Bu dönemdeki müfessirlerin, akâid meselelerini daha kolay bir dil ve sistematik bir yöntemle ele aldığını, mezhepsel ihtilaflardan uzak durduklarını ve inanç esaslarını vurgulamak için yeni yaklaşımlar geliştirdikleri görülmektedir. Özellikle Muhammed Abduh ve öğrencileri tarafından bu yeni yaklaşım özellikle tercih edilmiş ve eserlerinde incelenmiştir. Modern akâidî tefsirin başlıca özellikleri şunlardır:

3.1.1. İslam'ın Akıl Dini Olduğuna Vurgu

Modern dönemde müfessirler, İslam'ın akıl ve kalp dengesine dayanan bir din olduğunu vurgulamışlardır. Modern tefsircilerin İslam'ın akıl dini olduğunu savunmak için büyük çaba sarf etmiş, bu minvalle filozofların ve batılı araştırmacıların eleştirilerine cevaplar verilmiştir. Muhammed Abduh burada yine önemli bir yer tutmaktadır.

3.1.2. Tartışmalardan Uzak Kolay Bir Dil

Kur'ân ve sünnetin iman meselelerini sunarken kullandığı sade ve anlaşılır dil, modern müfessirler için de bir rehber olmuştur. Müfessirlerin iman konularını ele alırken Kur'ân'ın bu metodunu takip ettiğini, kelamcıların klasik dönemde karşılaştığımız karmaşık yöntemlerinden kaçındıklarını yine bu dönemde görülmektedir. . Reşîd Rızâ, Seyyid Kutup, Muhammed Ebû Zehre, Şeyh Muhammed Semah'ın eserlerinde de bu sadelik görüşlmektedir.

3.1.3. Şüphe ve İftiralara Cevap

Modern dönemde İslam, doğudan batıya pek çok ideolojik saldırıya maruz kalmıştır. Katoliklik, Protestanlık, komünizm, Yahudilik ve paganizm gibi ideolojilerin islama yönelttiği şüphe ve iftiralar Modern dönem tefsir kitaplarında cevaplandırılmıştır. Örneğin, Reşid Rızâ'nın *Menar Tefsiri* vahiy inkârına ve peygamberlik karşıtı iftiralara cevap verirken, Seyyid Kutub'un *Fî Zılâli'l-Kurʾân* adlı eseri Darwin, Freud ve komünist düşünceleri eleştirir.

3.1.4. İhtilafların Daraltılması

Klasik dönemde mezhepsel ihtilafların tefsirlerde geniş yer bulduğunu ancak modern müfessirlerin bu tartışmaları en aza indiğini görmekteyiz. Yunan felsefesinin etkisiyle Müslümanların batılı düşünce akımlarına kapılma riskine karşın tefsirlerin bu konuda koruyucu bir rol üstlenmesi kaçınılmaz olmuştur.

3.1.5.Akîdenin Özelliklerinin Vurgulanması

İslam'ın hurafelerden uzak, akıl ve kalbi dengeleyen bir din olduğunu ve modern dönemde bu anlayışın korunması gerekliliği; ilmi gelişmelerin ve çeşitli inanç sistemlerinin yaygınlaşması ile daha da önem kazanmaktadır. Bu sebeple modern dönemde müfessirler islam akidesinin esaslarını vurgulamaya klasik dönemde olduğu gibi devam etmişlerdir.

3.2. Öne Çıkan Modern Müfessirler ve Eserler

Modern dönemde akâidî tefsirin önemli temsilcileri arasında şunları zikredebiliriz.

- **Reşid Rızâ (Menar Tefsiri):** İslam'a yönelik eleştirilere kapsamlı cevaplar sunar.
- **Seyyid Kutub (Fî Zılâli'l-Kur'ân):** Modern ideolojilere karşı Kur'ân perspektifini savunur.
- **Muhammed Ebû Zehre:** İslam'ın akâidî ve toplumsal yönlerini inceler.
- **Şeyh Muhammed Semah:** Akâidî meselelerin modern yorumlarına katkıda bulunur.

Modern dönemde akâidî tefsirin yeterince derinleşmediğini ve daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu bazı müfessirler tarafından ifade edilmektedir. Batı etkisiyle felsefi yaklaşımların artması konusu dikkat edilmesi gereken bir husus olurken, çağın ihtiyaçlarına uygun akaid tefsirlerine ihtiyaç devam etmektedir.

4.Modern Dönemde İlmi Tefsir

4.1.İlmi Tefsir Yöneliminin Tanımı ve Tarihsel Arka Planı

İlmi tefsir, Kur'ân ayetlerini bilimsel gerçekler ışığında yorumlamayı amaçlayan bir tefsir ekolüdür. Bu yöntem Kur'ân'ın ilk emriyle başlayan çağrının karşılığı olarak tarih boyunca destekçiler bulmuş, günümüze kadar ilmi tefsir çalışmaları örneklerini vermiştir. Kur'ân'ın sadece bir hidayet kitabı değil, aynı zamanda bilimsel bir kaynak olduğu iddiası, Müslüman toplumların bilimsel ve kültürel gelişimine katkıda bulunmuştur

4.2.İlmi Tefsirin Tarihi ve Erken Dönem Tartışmaları

Kur'ân'ın İlme Çağrısı: Kur'ân'ın herkes için evrensel bir ilim çağrısı yaptığını ve bu çağrının insanlık tarihinde büyük etkiler yarattığı bilinmektedir. Cahil bir toplumu, her evi bir ilim yuvasına dönüştüren bir medeniyete dönüştürmüş olması, bu çağrının gücünü göstermektedir. Tarih içerisinde bazı müfessirler bu çağrı gereği ilmi tefsiri savunmuş ayetleri pozitif ilimlerle açıklamaya çalışmışlardır. Bazı müfessirler de Kur'ân'da ilmi ayetler olsa da bilim kitabı olmadığını, bilimin ilerlemesi ile bazı kabullerin değiştiğini bu sebeple günümüzde var olan ilmi sonuçların değişebileceğini bu sebeple pozitif ilimler ile ayetlerin anlaşılmasına mesafeli durmuşlardır. Bundan ötürü İmam Gazzâlî ve Fahreddin er-Râzî gibi isimler, ilmi tefsiri Kur'ân'ın bir mucizevi yönü olarak görmüş ve destekleyenler arasında yer alırken, Şâtıbî, Emîn el-Hûlî, Mahmûd Şeltût ve Muhammed Hüseyin Zehebî gibi alimler Kur'ân'ın bilimsel yorumlara açık olmadığı görüşünü savunmuştur. Bu alimler, bilimsel yorumların Kur'ân'ın mesajını saptırdığı düşüncesindedirler.

4.3.Modern Dönemde İlmi Tefsir

Muhammed Abduh ve Reşid Rıza: İlmi tefsirin modern dönemde Muhammed Abduh ekolü ile yeniden gündeme geldiğini ifade edilmektedir. Abduh'un bu yönteme tamamen karşı

olmadığı, aksine eserlerinde bu yönteme dair örnekler bulunmaktadır. Reşid Rıza'nın Menar Tefsiri, bu ekolün ilmi tefsire katkılarının önemli bir kaynağıdır.

Hanefi Ahmed, Kur'ân ayetlerini bilimsel yöntemle inceleyen ve ilmi tefsiri savunan bir alimdir. Göklerin ve yerin yaratılışı, insanın yaratılışı, bitki ve hayvanların var oluşu gibi konuları bilimsel bir yaklaşımla ele almıştır. Hanefi Ahmed'in bu çabaları pek çok müfessir tarafından desteklenmiş ve takdir edilmiştir.

Tantâvî, ilmi tefsirin önemli temsilcilerinden biridir. O eserinde matemaktikten astronomiye, felsefeden mantığa, psikolojiden felek ilmine kadar pek çok ilimden istifade etmiş, eserinde bu ilimlere dair esasları kullanmıştır. Bu haliyle ilmi tefsirin modern dönemdeki en büyük temsilcilerinden biri olduğu kabul edilmektedir.

4.4.İlmi Tefsirin Şartları ve Tartışmalı Konular

Kur'ân ve Bilimsel Yorumların İlişkisi

Kur'ân'ın bilimsel gerçeklerle çelişmediği, Ancak bilimsel yorumların, ayetlerin bağlamından kopuk veya uydurma verilere dayanarak yapılmasının doğru olmadığı bazı müfessirler tarafından kabul edilmektedir. İlmi tefsirin kabul edilebilir olabilmesi modern dönem müfessirlerinden Fadl Hasan Abbas şartları sıralamaktadır:

1. *"Lügavi Uygunluk: ayetin dilsel anlamıyla uyumlu olması.*
2. *Hadislerle Çelişmemesi: Hz. Peygamber'den nakledilen sahih hadislerle çatışmaması.*
3. *ayetin Siyakıyla Uygunluk: ayetin bağlamından koparılmaması*
4. *Ahiret ve Mucizelerle İlgili ayetlerin Dışında Kullanılması: Ahiret ve mucize ayetlerinin bilimsel yorumlara açık olmaması.*
5. *Bilimsel Gerçeklere Dayanması: Yorumların uydurma veya teorik değil, sağlam bilimsel verilere dayanması."*

İlmi tefsirin getirdiği güzellikler yanında bazı tehlikeleri olduğu da söylenmektedir. Müfessirlerin Kur'ân'da binlerce bilimsel gerçeğin bulunduğunu iddia etmesi bu örneklerdendir. Bu tür aşırı yaklaşımların Kur'ân'ın mesajını bozduğunu özellikle ilmi tefsiri reddedenler tarafından savunulmaktadır. Diğer yandan, Kur'ân'ın bilimsel gerçeklerle tamamen ilişkisiz olduğunu savunan yaklaşımlar da eleştirilen hususlardandır. Kur'ân, bilimsel gerçeklerle uyumlu bir rehberlik kitabıdır. İlmi tefsirin, dönemin bilimsel gelişmelerine hakim uzman kişilerce yapılması gerektiği bir hakikattir. Bu sebeple bu yöntemin dikkatle uygulanması halinde insanlığa fayda sağlayacağı beklenmektedir.

5.Modern Dönemde Mevzûî Tefsir

Mevzûî tefsiri modern dönemdeki Kur'ân çalışmalarının önemli bir yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel tefsir yöntemlerinden farklı olarak, mevzûî tefsir, Kur'ân ayetlerini konu bazlı ele alır ve ayetlerin anlamlarını, bağlamlarını ve hükümlerini bir bütünlük içinde yorumlamayı hedefler. Bu yöntemin özellikle çağdaş İslami çalışmalar için vazgeçilmez olduğu son yıllarda daha da net görülmektedir. Modern dönemde hız kazanan bu yöntemin müfessirler tarafından farklı tarifleri yapılmıştır.

Kûmi'nin Tanımı: Kur'ân ayetlerini tek bir konuyla ilişkili olarak, Kur'ân'ın amacı doğrultusunda lafzen veya hükmen açıklamaktır.

Fermavi'nin Tanımı: Belirli bir konuyla ilişkili tüm ayetleri toplamak, nüzul sırasına göre düzenlemek, sebeplerini göz önüne alarak hüküm çıkarmaktır.

Mustafa Müslim'in Tanımı: Kur'ân'ın amaçlarına uygun olarak bir veya daha fazla sureyi meselelerine göre ele almak.

Abdussettâr Fethallah'ın Tanımı: Belirli durum ve şartlara göre aynı amacı taşıyan ayetleri inceleyerek, bunların anlamlarını ve hükümlerini açığa çıkarmaktır.

Bu tanımlardan yola çıkarak müfessirler mevzûî tefsiri Kur'ân'ı derinlemesine anlamak için çağdaş bir ihtiyaç olarak görür ve bu yöntemin geleneksel tefsirden nasıl farklılaştığını ortaya koymaktadır. Mevzûî tefsir türlerine göre üç başlık altında incelenmektedir.

- **Konu Merkezli Yorum**

Kur'ân ayetlerini namaz, kölelik, faiz gibi spesifik konular etrafında yorumlama yöntemidir. Bu tür, ilgili tüm ayetleri toplayarak kapsamlı bir analiz yapmayı amaçlar.

- **Sûre Merkezli Yorum**

Bazı surelerin bir ana konu etrafında birleştiğini savunan bir yaklaşımdır. Örneğin, Yusuf Suresi'nin tek bir hikâye etrafında şekillendiği görülürken, Kehf Suresi gibi birden fazla konuyu içeren surelerde doğal bir bütünlük aranır. Abbas, surelerin tek bir tema etrafında şekillenmesinin zorunlu olmadığını, bunun yerine bir bütünlük içinde tamamlayıcı olduklarını savunur.

- **Kavram ve Istılah Merkezli Yorum**

Belirli bir kavram veya kelimenin Kur'ân'daki tüm bağlamlarını inceleyen bu yöntem, kelimeyi çekimli ve diğer halleriyle analiz eder. Örneğin, "adalet" veya "merhamet" kavramları Kur'ân boyunca taranarak detaylandırılır.

Bu yöntemlerin her biri, Kur'ân'ın farklı boyutlarını anlamaya katkıda bulunur. Mevzûî tefsir hem geniş bir alanı kapsaması hem de çağın ihtiyaçlarına uygun bilgiler sunması açısından avantajlıdır.

5.1.Mevzûî Tefsirin Tarihi ve İlk Örnekleri

Mevzûî tefsirin modern dönemde geliştiği düşüncesine bazı müfessirler karşı çıkar ve bu yöntemin köklerinin sahabe dönemine kadar uzandığını savunurlar. İbn Abbas gibi erken dönem müfessirlerin belirli konuları müstakil olarak ele aldığını vurgulayan bu alimler bu yönelimin modern dönemde değil erken dönem tefsir tarihinde de görüldüğünü söylerler. Sahabe döneminde mevzûî tefsir ihtiyacının düşük olduğunu çünkü o dönemde Kur'ân'ın ezberlenmesi ve anlamının derinlemesine kavranması konusunda yeterli bir kültür bulunduğunu belirtir. Ancak modern dönemde, Müslümanlara yönelik saldırılar ve toplumsal değişimler, mevzûî tefsire duyulan ihtiyacı artırmıştır.

Modern dönemde Mahmud Şeltût, İzzet Derveze ve Akkâd gibi alimlerin mevzûî tefsir alanındaki çalışmaları öne çıkmaktadır. Bu alimler, çağdaş meseleleri Kur'ân perspektifinden ele alarak mevzûî tefsirin temelini atmıştır.

Modern dönemde mevzûî tefsir alanında önemli katkılar sunan eserleri şu şekilde sıralar:

1. Mahmud Şeltût "Kur'ân ve Kadınlar" "Kur'ân ve Mücadele"Şeltût, mevzûî tefsirin öncülerindendir ve çalışmalarıyla bu yöntemi sistematik bir hale getirmiştir.
2. Akkâd "Kur'ân ve İnsan" "İnsan ve yaratılış teması etrafında Kur'ân ayetlerini ele almıştır.
3. Ahmed Seyyid el-Kûmi "el-Tefsîru'l-Mevzûî li'l-Kur'ân" Mevzûî tefsiri modern bir yöntem olarak tanımlayan ilk eserdir. Kûmi, tefsir çeşitlerini açıklamış ve mevzûî tefsirin önemine dikkat çekmiştir.
4. Muhammed Ebu Ferha "el-Fütuhatü'r-Rabbaniyye fi't-Tefsîri'l-Mevzûî" Bu eser, mevzûî tefsirin teorik ve pratik boyutlarını ele alır. Ancak Abbas, bu eserde bazı ayetlerin tam anlamıyla ele alınmadığını belirtir.
5. Muhammed Bakır el-Sadr "el-Medresetü'l-Kur'âniyye" Bu eser, mevzûî tefsirin tahlili tefsirden daha üstün olduğu meseleleri tartışır ve çağın ihtiyaçlarını karşılama açısından önemini vurgular.

5.2.Mevzûî Tefsirin Avantajları ve Riskleri

Mevzûî Tefsirde İlgili tüm ayetlerin bir araya toplanması, okuyuculara büyük kolaylık sağlar. Bunun yanında aynı konudaki ayetlerin bir arada incelenmesi, yorum farklılıklarını azaltır. Konu bazlı olması hasebiyle Modern dönemdeki ekonomik, siyasi ve sosyal meselelere Kur'ân merkezli çözüm önerileri sunar.

Bu güzel yönleriyle beraber Kur'ân'ın ayet ayet veya sure sure okunmasının sağladığı bağlam ve manevi duyguların kaybolma riski Mevzûî tefsirde vardır. Ayrıca Müfessirin konuyu yeterince araştırmaması, ayetlerin yanlış anlaşılmasına yol açabilmektedir, özellikle ayetlerin iniş bağlamının ihmal edilmesinin tehlikeli sonuçlar doğurabileceği bir gerçektir.

Mevzûî tefsir, doğru bir şekilde kullanıldığında, Kur'ân'ın çağdaş meseleler karşısındaki rehberlik kapasitesini artırır ve İslami ilimlerin modern dönemdeki ihtiyaçlara uygun şekilde gelişmesine katkıda bulunur. Mevzûî tefsir hem bireyler hem de toplumlar için İslam'ın evrensel mesajını anlamanın en etkili yollarından biridir.

6.Modern Dönemde Münharif Tefsir

Münharif tefsir yönelimi, Kur'ân'ı yanlış anlamaya ve kasıtlı olarak çarpıtmaya dayanan bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Bu tür tefsirler, İslam'ın temel prensiplerine aykırı yorumlar sunarak, Kur'ân'ın anlam dünyasını saptırmayı hedefler. Bu tür tefsirleri Zehebî "ilhadi" tefsir olarak isimlendirmektedir. Münharif tefsirlerin tarih boyunca din düşmanlığı, taassup, kin, planlı saldırılar ve kişisel hırslar gibi çeşitli nedenlerden kaynaklandığını düşünülmektedir. Bu tür çarpıtmalara rağmen Kur'ân'ın hakikatinin değişmeden korunması müfessirlerin çabaları sayesinde olmuştur.

6.1.Münharif Tefsirin Kaynakları ve Nedenleri

Münharif tefsirlerin iki temel kaynaktan doğduğu düşünülmektedir.

- **Müsteşrikler (Oryantalistler)**

Müsteşrikler İslam kültürü üzerinde önemli bir etkide bulunmuş, ancak genellikle İslam'ı eleştiren ve çarpıtan bir rol üstlenmişlerdir. Müsteşriklerin tefsir alanındaki çalışmalarını incelerken, bu kişilerin olumlu katkılarının yanı sıra İslam'a zarar veren yaklaşımlarını eleştirir.

- **Müsta'ribler (Batı Etkisi Altındaki Müslümanlar)**

Müsta'riblerin müsteşriklerden daha zararlı olduğu ve bu grubun İslam dünyasındaki çarpık fikirlerin yayılmasının başlıca sorumluları arasında görmek mümkündür. Müsta'ribler arasında Dr. Tâhâ Hüseyin ve Dr. Muhammed Halefullah gibi isimleri örnek verilebilir.

Tâhâ Hüseyin: Kur'ân'ın mucizelerini müteşabih (anlamı açık olmayan) olarak yorumlamış ve bu yaklaşımla İslam dünyasında şüphe uyandırmaya çalışmıştır.

Muhammed Halefullah: "el-Fen el-Kassî fi'l-Kur'ân" adlı eserinde, Kur'ân kıssalarının efsanevi olduğunu ve gerçek olarak kabul edilmemesi gerektiğini öne sürmüştür.

6.2.Münharif Tefsirin Özellikleri ve Örnekleri

Münharif tefsirlerin genellikle şu unsurları içermektedir.

1. Kur'ân'ın Kıssalarının Çarpıtılması

Münharif tefsirlerde, Kur'ân kıssalarının efsane veya masal gibi anlatıldığı görülür. Peygamberler, aşk romanı kahramanlarına benzetilir ve sahabe, cahil olarak tasvir edilir. Örneğin, Muhammed Halefullah, Hz. Peygamber'in ashabını gerçeklikten uzak bir şekilde anlatmış ve kıssaları tarihsel gerçeklikten koparmıştır.

2. İbadet ve Hükümlerin Aşırı Yorumlanması

Bazı münharif tefsirlerde, Kur'ân hükümleri ve ibadetler sadece maddi faydalarla açıklanmaya çalışılmıştır. Oruç, hac ve zekat gibi ibadetlerin hem ruhani hem de sosyal faydalar içerdiğini vurgulanmaktadır. Bu tür dar bakış açılarının İslam'ın bütüncül yapısını anlamaktan uzak olduğu düşünülmektedir.

3. Hükümlerin Reddi ve Çarpıtılması

Münharif tefsirlerde, Kur'ân'ın hükümlerine yönelik saldırılar da yer alır. Örneğin, hırsızlık ve zina gibi suçlara sadece bir kez yapıldığında ceza gerekmeyeceği, faizin belirli koşullarda helal olabileceği gibi yanlış yorumlar yapılmıştır. Bu tür yorumların İslam'ın temel prensipleriyle çeliştiğini belirtir.

6.3.Muhammed Abduh ve Ekolünün Münharif Tefsire Etkisi

Muhammed Abduh ve ekolünün genel olarak İslam'a olumlu katkıları olduğunu kabul etmekle birlikte, bu ekolün münharif tefsir yönelimini dolaylı olarak etkilediği görülmektedir. Muhammed Abduh bazı yorumlarının zahiri anlamdan uzaklaşarak aşırı ve tuhaf bir şekilde yorumladığı eserinde görülmektedir. Modern çağda tefsir ilmine pek çok katkısı olan Abduh ekolünün İslam'ı modernleştirme çabalarının bazen Batı etkisi altında kaldığı ve bu durumun münharif tefsirlerin yayılmasına katkıda bulunduğu söylenebilmektedir.

6.4.Münharif Tefsirin Modern Dönemdeki Tehlikeleri

Münharif tefsirler modern dönemde daha yaygın hale geldiği ve İslam dünyasında büyük bir fitne kaynağı olduğunu bazı müfessirler tarafından söylenmektedir. İbrahim Âmir gibi isimlerin, tefsir anlayışını Batılı bir perspektifle yeniden şekillendirme çabaları bu tür yaklaşımların İslam'ın özüne zarar verdiğini ve İslam dünyasında kaos ve kargaşa yarattığının örneği olarak sunulabilir.

Münharif tefsirlere karşı güçlü bir mücadele içerisinde olması modern dönem müfessirlerin görevleri arasındadır. Münharif yorumlar İslam'ın temel değerlerine aykırı olduğunu ve Münharif tefsirlerin tüm çarpıtmalarına rağmen, Kur'ân'ın hakikatinin korunmuş olduğunu vurgulayarak Kur'an müdafaası yapmak yine müfessirlere düşmektedir. Ayrıca islam dünyasında doğru tefsir yöntemlerini öğreterek bu tür sapkın yorumlarla mücadele edilmesi gerektiğini anlatarak bilinçlendirme yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-. *Rûḥu'l-meʿânî fî tefsîri'l-Ḳurʾâni'l-ʿaẓîm ve's-sebʿi'l-meṯânî*. ed. Mahmut Şükri. 16 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Türasil-Arabî, 1994.

Aruçi. "İ'câzü'l-Kur'ân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/408. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000. https://islamansiklopedisi.org.tr/icazul-kuran--rafii

Aslan, Şükrü. "Meʿâni'l-Ḳurʾân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/208. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003. https://islamansiklopedisi.org.tr/meanil-kuran--ferra

Aydın, Mehmet Akif. "Ahvâl-i Şahsiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/192. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989. https://islamansiklopedisi.org.tr/ahval-i-sahsiyye

Fadl Hasan Abbas. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn esâsiyyâtuhû ve ittihâcâtuhû ve menâhicuhû fi'l-asri'l-hadîs*. 3 Cilt. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1. Basım, 1437.

Fazlıoğlu, Şükran. "Tâhâ Hüseyin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/397. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010. https://islamansiklopedisi.org.tr/taha-huseyin

Fazlşoğlu, Şükran. "Aîşe Abdurrahman". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. EK 1/56-57. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020. https://islamansiklopedisi.org.tr/aise-abdurrahman

Hamidullah, Muhammed. "Köle". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/246-248. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002. https://islamansiklopedisi.org.tr/kole

Harb, Muhammed. "el-Menâr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/116-118. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004. https://islamansiklopedisi.org.tr/el-menar

İsfahânî, Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ḳurʾân*. thk. Seyyid Keylani. Beyrut: Dâru'l Marife, 2008.

Marangozoğlu, İzzet. "Beyânî Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi". *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 2 (2016), 11-39.

Mertoğlu, Suat. "Tantâvî Cevherî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/579. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010. https://islamansiklopedisi.org.tr/tantavi-cevheri

Özek, Ali. "el-Keşşâf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/329-330. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kessaf

Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.

JÖN TÜRKLER'DEN CUMHURİYET'E SİVİL BÜROKRASİNİN SİYASALLAŞMA SERÜVENİ

Öğr. Gör. Dr. TALHA TURHAN

Erciyes Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, Siyaset Sosyolojisi, talhaturhan@erciyes.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6638-0929

ÖZET

Bürokrasi, çağdaş dünyanın en etkili kurumlarından biri olmasının yanı sıra, sosyal bilimlerde sıklıkla tartışılan önemli bir kavramdır. Tarih boyunca olduğu gibi, modern ve postmodern dönemlerde de yoğun bir şekilde araştırılmış olan bürokrasinin ortaya çıkışı ve tarihsel evrimi, hem siyaset yapıcıların hem de sosyal bilimcilerin bu kuruma yaklaşımında derin farklılıklara yol açmıştır. Türkiye'nin yakın siyasi tarihi de bu farklılıklardan önemli ölçüde etkilenmiştir; zira ülkemizdeki bürokrasi kültürü, İttihat ve Terakki İktidarı'ndan Erken Cumhuriyet Dönemi'ne kadar uzanan köklü bir mirasa dayanmaktadır. Bu miras, bazı yönleriyle sürekliliğini korurken, belli noktalarda ise dönüşümler yaşamıştır.

Sivil bürokrasinin Jön Türk Hareketi aracılığıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilk ciddi temasının II. Abdülhamid döneminin son yıllarına rastladığı görülmektedir. Geç Osmanlı döneminde, sivil bürokrasi, II. Abdülhamid'e karşı gerçekleşen ayaklanma sırasında askeri bürokrasiyi temsil eden İttihat ve Terakki ile işbirliği yapmıştır. Bu işbirliği, sivil bürokrasinin, İttihat ve Terakki'nin siyasi ve toplumsal dönüşüm projelerinin hem öncüsü hem de taşıyıcısı haline gelmesini sağlamış, böylece bürokrasinin giderek politik bir kimlik kazanmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasal programına devlet aygıtı aracılığıyla meşruiyet kazandırmak amacıyla sivil bürokrasiye yönelmiş ve bu kesimin desteğini elde etmiştir.

Bu süreç, Cumhuriyet'e miras kalan bürokratik kültürün, klasik Osmanlı bürokrasi kültüründen yapısal anlamda belirgin farklılıklar taşımasına neden olmuştur. İttihat ve Terakki İktidarı ile başlayan dönemde sivil bürokrasinin giderek askeri ve güvenlik bürokrasisine alan açtığı ve bürokrasinin siyasallaşmasının hızlandığı gözlemlenmiştir. Bu dönemde, bürokratik kadrolara alımlarda siyasi ve askeri kimlikler temel kriter haline gelmiştir. Bu çalışma, Jön Türkler döneminden Cumhuriyet'in erken yıllarına kadar uzanan süreçte sivil bürokrasinin yaşadığı sosyo-politik dönüşümün belirleyici unsurlarını incelemeyi ve bu dönüşümün hangi bağlamlarda şekillendiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bürokrasi, Jön Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Erken Cumhuriyet Dönemi.

PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

THE POLITICALISATION STRETCH OF THE CIVIL BUREAUCRACY FROM THE YOUNG TURKS TO THE REPUBLIC

ABSTRACT

Bureaucracy, besides being one of the most influential institutions of the contemporary world, is an important concept that is frequently discussed in social sciences. The emergence and evolution of bureaucracy in historical respospective has intensively been studies not only in the past but also in modern and postmodern periods, which led to profound differences in the approach of policy makers and social scientists. Turkiye's recent political history has also been significantly affected by this process. Because, the culture of bureaucracy in Turkey is based on a deep-rooted heritage dating back to the Committee of Union and Progress and the Early Republican Period. While this heritage has maintained its continuity in some aspects, it has undergone transformations at certain points.

The first serious contact of the civil bureaucracy with the Committee of Union and Progress through the Young Turk Movement coincided with the last years of the Abdülhamid II. period. In the late Ottoman period, the civil bureaucracy co-operated with the Committee of Union and Progress, representing the military bureaucracy, during the uprising against Abdülhamid II. This co-operation enabled the civil bureaucracy to become both the pioneer and the carrier of the political and social transformation projects of the Union and Progress, thus paving the way for the bureaucracy to acquire a political identity. Especially in the late 19th and early 20th centuries, the Committee of Union and Progress turned to the civil bureaucracy in order to gain legitimacy for its political programme through the state apparatus and gained the support of the people alike.

This process caused the bureaucratic culture to the Republic to have significant structural differences from the classical Ottoman bureaucratic one. In the period starting with the Committee of Union and Progress, it was observed that the civilian bureaucracy gradually opened up space for the military and security bureaucracy, which eventually hastened politicisation of the bureaucracy. Therefore, political and military identities became the main criteria for recruitment to bureaucratic positions. This study aims to examine the basic determinants of the socio-political transformation of the civilian bureaucracy from the Young Turks period to the early years of the Republic and to analyse the contexts in which this transformation was shaped.

Keywords: Bureaucracy, The Young Turks, Union and Progress Community, Early Republic Period.

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin son dönemine ve işleyişine şekil veren temel ilkelerden biri olan ‘‘zamanlı olasılık’’ esas alınarak 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile somut bir şekilde şekillenmeye başlamıştır. Tanzimat, Osmanlı tarihinin önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir, çünkü bu süreç, devletin yönetim anlayışında, dünya görüşünde ve toplumsal algısında köklü bir değişim sürecini başlatmıştır. Tanzimat Fermanı, Osmanlı yönetiminin daha merkeziyetçi bir yapıya evrilmesinin, bürokratik yapısının şekillendirilmesinin ve modernleşme adına gerçekleştirilen reformların başlangıcı olarak kabul edilir. Bu dönemde gerçekleştirilen reformlarla birlikte, hem yönetim biçimi hem de toplumsal yapıda önemli dönüşümler yaşanmış, devletin egemenlik anlayışında belirgin bir değişim sağlanmıştır. Bu değişimler, ilerleyen yıllarda kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini etkileyen tercihler olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin 650 yıllık tarihinin son dönemlerine ait yönetim yapısının ve kültürel izlerinin, Erken Cumhuriyet dönemi bürokrasisinin yapısal kodlarına intikal etmesi şaşırtıcı değildir (Akyıldız, 2004). Çünkü Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kadro, Osmanlı Devleti’nin son döneminde yetişmiş aydınlar, askerler ve bürokratlardan oluşmaktadır. Bu bağlamda, Cumhuriyet’in kuruluşu aslında eski düzene karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış olsa da, Osmanlı’nın mirası, uzun yıllar boyunca Cumhuriyet Türkiyesi’nde manevi ve pratik düzeyde varlığını sürdürmüştür. Osmanlı’nın toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ve idari yapılarının bazı unsurları aynı bürokratik sistemde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de hayatiyetini devam ettirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş, sadece bir rejim değişikliği değil, aynı zamanda geçmişin izlerini taşımaya devam eden bir dönüşüm sürecidir.

Osmanlı Devleti’nin fiilen varlığı son bulmuş olsa da, bu geçmişin etkileri Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin potansiyel yapısında ve işleyişinde devam etmiştir. Cumhuriyetin kurucuları, Osmanlı Devleti’nin bürokratik yapısından beslenen, ancak onu aşan yeni bir devlet anlayışını benimsemişlerdir. Ancak, Osmanlı’nın son dönem bürokrasisinin kalıplarından büyük ölçüde bağımsızlaşan bu yeni yapı, geçmişin mirasını bir bütün olarak reddetmektense, onu modern bir şekilde dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bu süreç, hem Cumhuriyet’in idari yapılanmasında hem de toplumsal dönüşümde, Osmanlı’nın bürokratik mirasının izlerini görünür kılmıştır. Nitekim bahsedilen dönüşüm, Tanzimat dönemiyle birlikte temelleri atılan modern bürokratik yapıların ve devletin örgütlenme biçiminin, Cumhuriyetin kuruluşunda belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir (Uğur, 2000).

Tanzimat Fermanı’nın ilanı, sadece Osmanlı Devleti’nin toplumsal yapısında değil, aynı zamanda idari yapısında da önemli bir yeniliğin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde Osmanlı’nın geleneksel yönetim biçimlerinden modern devlet anlayışına geçişin temel taşları atılmaya başlanmıştır. Tanzimat, merkeziyetçi bir yönetim anlayışının güçlendirilmesi ve bürokratik sistemin yeniden yapılandırılması ile birlikte, devleti daha etkin ve modern bir yapıya kavuşturmayı amaçlayan bir dizi reformu içermektedir. Bu reformlar, özellikle devletin idari ve mali yapılarında köklü değişiklikler getirmiş ve bürokratik sınıfın güçlenmesine imkan

sağlamıştır. Merkezi yönetimin gücünün artması, yerel yönetimlerin etkinliğinin azaltılması ve tüm devlet işlerinin merkezi bir otorite tarafından denetlenmesi gerektiği düşüncesi, Tanzimat ile başlayan bir süreç olarak günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

Ancak, Tanzimat'ın getirdiği reformlar yalnızca bir yönetim biçimi değişikliğinden ibaret olmamış, aynı zamanda Osmanlı'nın Batılılaşma sürecini de hızlandırmıştır. Batı'nın siyasi, ekonomik ve kültürel normlarının benimsendiği bu dönemde, Osmanlı, Batı'dan alınan modelleri uygulayarak, bürokratik yapısını daha çağdaş bir düzeye taşımayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, Osmanlı bürokrasisi, Batılı normları benimseyerek daha profesyonel ve uzmanlaşmış bir yapı haline gelmeye başlamıştır. Modern eğitim kurumları, yeni açılan okullar ve Batı tarzı eğitimle yetiştirilen bürokratlar, hem devletin modernleşmesinde hem de Batılı düşünce akımlarının Osmanlı'da kök salmasında önemli bir rol oynamıştır.

Tanzimat'ın ardından gelen yıllarda, bu bürokratik yapının daha da pekişmesiyle birlikte, Osmanlı'nın son döneminde, özellikle II. Abdülhamid'in yönetimi altında, askeri ve sivil bürokrasinin güçlenmeye devam ettiği gözlemlenmiştir. Ancak bu süreçte, Osmanlı bürokrasisinin eski yapıları ile Batılı reformların birbirine entegre edilmesi kolay olmamıştır. Batı'nın modern devlet anlayışının Osmanlı'daki geleneksel yapılarla uyumsuzluğu, hem bürokratik hem de toplumsal düzeyde çeşitli zorluklara yol açmıştır. Tanzimat dönemi ile birlikte, bu modernleşme sürecinin sancıları ve karşıtlıkları ortaya çıkmış, geleneksel Osmanlı kurumları ile Batılı etkiler arasındaki gerilim, yeni siyasi ve toplumsal yapıları şekillendiren temel dinamiklerden biri olmuştur.

Cumhuriyetin ilanından sonra, Osmanlı'nın son döneminde biçimlenen bürokratik yapının izleri, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında belirgin bir şekilde devam etmiştir. Osmanlı'nın son dönemiyle Cumhuriyet arasındaki bu süreklilik, sadece idari ve siyasi yapıların değil, aynı zamanda bürokratik kültürün de mirasının devralındığının bir göstergesi olmuştur. Cumhuriyetin kurucuları, Osmanlı'dan farklı bir devlet anlayışı oluşturmak isteseler de, Osmanlı bürokrasisinin disiplinli ve merkeziyetçi yapısı, devletin temel işleyişini şekillendirmeye devam etmiştir. Bu miras, aynı zamanda Türk devlet bürokrasisinin temel ilkelerinin ve yapısal özelliklerinin temelini atmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında gerçekleşen bu bürokratik evrim, sadece devletin modernleşmesi için değil, aynı zamanda toplumun sosyo-politik yapısının dönüşümü için de bir katalizör olmuştur. Tanzimat ile başlayan, Batılılaşma ve modernleşme idealleri doğrultusunda şekillenen bürokratik yapı, Türk toplumu için sadece bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda bir kimlik ve kültür meselesi haline gelmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yaşanan bu dönüşüm, hem yönetim yapısının hem de toplumsal yapının yeniden şekillendirildiği, derin toplumsal ve siyasal değişimlerin yaşandığı bir dönemi işaret etmektedir. Bu bağlamda, Tanzimat ve sonrasındaki reformlar, sadece devletin yapısal dönüşümünü değil, aynı zamanda toplumun modernleşme yolundaki kolektif mücadelesini de simgeler niteliktedir.

2. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Bürokratik Yapısının Evrimi

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte bürokratlar, siyaset sahnesine dahil olmuş ve mevcut yönetimin temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Bu dönemin belirgin bir kırılma noktası, memur sınıfına dayalı sivil bürokratik bir yapının, zamanla yönetimin etkili bir unsuru olarak ortaya çıkmaya başlamasıdır. Günümüz Çağdaş Türk bürokrasisini şekillendiren, ancak geçmiş dönemin izlerini de taşıyan bu yapının temelleri Tanzimat Fermanı ile atılmıştır. Tanzimat ile birlikte bürokratik zümre, siyasi arenada belirleyici bir meslek grubuna dönüşmüş ve siyasetle etkileşime girmiştir. Tanzimat'ın sağladığı can ve mal güvenliği, bürokratlara siyasi otoriteye karşı kaygısız bir yaşam ve özgür bir hizmet ortamı sunmuş, böylece hem askeri hem de sivil bürokratlar, siyasette ön plana çıkmaya ve söz sahibi olmaya başlamıştır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadronun Osmanlı Devleti'nin asker ve sivil bürokratlarından oluşması nedeniyle, Osmanlı bürokrasisinin devletin bekasını sağlama rolü zamanla geçerliliğini kaybetmiş ve Cumhuriyet bürokrasisi, ulusal bir kimlik inşa etme misyonu üstlenmiştir (Kongar, 1993). Devleti ve toplumu çağdaşlaştırma sorumluluğunu üstlenen Osmanlı bürokrasisi, Tanzimat'tan önce padişaha ve Osmanlı hanedanına sadık üyelerken, Tanzimat ile birlikte sadece padişahın kişiliğiyle özdeşleşmeyen, yeni bir devlet bilincine büyük bir sadakatle bağlanmıştır (Yalçındağ, 1970).

Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti, bürokratik bir yapıya doğru evrilmeye başlamış ve merkez ile çevre arasındaki derin ayrım bu dönemde daha belirgin hale gelmiştir. Merkezi yönetim, çevreden bağımsız bir şekilde kendine özgü bir örgütlenme ve çalışma yöntemi geliştirmiştir (Can, 2005). Merkezi yönetimin bürokratik olarak örgütlenme gerekliliği, devlet faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla birlikte giderek daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Merkezdeki ve taşradaki örgütlerde faaliyetlerin büyüklüğü ve iş yükü, şubeleşmeyi zorunlu hale getirmiş ve bunun sonucunda çağdaş eğitim başlamış, alanında uzmanlaşmış profesyonel görevlilere olan ihtiyaç artmıştır. Bu bağlamda, Tanzimat dönemi, idari modernleşme gerekliliğinin acil bir şekilde hissedildiği bir dönemi başlatmıştır. Ayrıca, bu dönemde bürokratik örgüt faaliyetlerinin temel teması, modernleşme ve Batılılaşma olmuştur (Eryılmaz, 1992).

Devlet yönetimindeki merkeziyetçilik anlayışının güçlenmesiyle birlikte Osmanlı Devleti, geleneksel yönetim biçiminden modern merkeziyetçi bir devlet yapısına doğru bir geçiş süreci yaşamıştır. Bu dönemde, dış dengeler de göz önünde bulundurularak, eyalet sisteminden vilayet sistemine doğru yönetsel ve bürokratik yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Modernleşme reformları, tek bir merkezden ve ülkenin her köşesinde eşzamanlı olarak gerçekleştirilmek istenmiştir (Eryılmaz, 2009). Tanzimat dönemiyle başlayan merkezi bürokratik yönetim anlayışı ise, mali ve mülkiyet alanlarında yerelden çok merkezi yönetime öncelik vermeyi amaçlamıştır. Tanzimat ile başlayan bu merkezileşme bürokrasisi, daha sonraki yıllarda hem İttihat ve Terakki İktidarı hem de Tek Parti İktidarı dönemlerinde baskın bir politik referans olmuş ve bu süreç, günümüze kadar gelen temel siyasal ayrışmaların başlangıcı kabul edilmiştir (Ortaylı, 2000).

Halil İnalcık'a göre, Jön Türk Hareketi'nin kökeni, Batı tarzı eğitim veren kurumlara dayanmaktadır. 1880'lerden itibaren, birleşmiş, modern ve ilerlemiş bir Osmanlı toplumu

yaratma amacı güdülerek, her vilayette Batı tarzı eğitim veren idadi liseler açılmıştır. Bu gelişme, Batı yanlısı ve laik düşüncelere sahip bir kuşağın yetişmesini sağlamıştır. Atatürk nesli olarak da tanımlanabilecek bu ‘‘münevveran’’ sınıf, söz konusu eğitim anlayışına dayalı olarak askeri okullarda ve idadilerde yetişmiştir. Zamanla, bu sınıf padişaha karşı muhalif bir tutum benimsemiş ve sonraki dönemde reformların hem talepçisi hem de savunucusu olmuştur (İnalcık, 2004).

Batıcı, milliyetçi, merkeziyetçi, devletçi, ilerici ve seçkinci ideallere sahip olan Jön Türkler, başlangıçta (1860’lı yıllar) II. Abdülhamid dönemine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, muhafazakâr ve gelenekçi bir duruş sergileyen II. Abdülhamid ve onun politikalarına güçlü bir şekilde karşı çıkmışlardır. Jön Türk Hareketi, ‘‘halk iradesini’’, patrimonyal hükümdar meşruluğu yerine koyarak, kendi egemenliğini ve denetimini kurmayı amaçlamış ve Batılılaşma, milli irade, milli kurtuluş ve bağımsızlık ilkeleri, aynı zamanda bu zümrenin varlığı için tek meşruiyet ölçütü olmuştur. Bu idealleri gerçekleştirebilmek için, her türlü Batı kökenli fikre, Osmanlı Devleti’ni kurtaracak bir çözüm olarak olumlu yaklaşılmıştır. Kuruluş aşamasında çoğulcu bir entelektüel yapıya sahip olan ve kısmen de olsa ‘‘liberal’’ siyasal normları savunan bu hareket, kısa sürede Batılılaşmayı reddeden dini ve toplumsal bir direnişle karşılaşmış ve bunun sonucunda ‘‘askeri/emredici/otoriter’’ bir yönetim anlayışını ve salt devletçi bir ideolojiyi benimsemiştir. Çünkü ‘‘Batılılaşma’’, sistematik bir şekilde ‘‘1908 Jön Türk İhtilali’’ ile başlamış, ardından ‘‘Erken Dönem Cumhuriyet’’ yıllarında ve ‘‘Tek Parti İktidarı’’ döneminde elit bürokratik zümre arasında kök salmış bir ülkü, bir kuruluş ve kurtuluş reçetesi ve nihai bir ideoloji haline gelmiştir (Heper, 1974).

Sivil bürokrasinin Jön Türk Hareketi’ne maddi ve manevi katkısı, II. Abdülhamid döneminin son yıllarında başlamış gibi görünmektedir. Özellikle öğretmenler, telgraf memurları gibi düşük rütbeli memurlar, II. Abdülhamid’e karşı gerçekleştirilen ayaklanmalarda askeri bürokrasi ile işbirliği yapmış ve padişahın tahttan indirilmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Jön Türkler, siyasal programlarını benimsemeleri ve içtenlikle uygulamaları amacıyla sivil bürokrasiye yönelmiş ve onları politize etmeye çalışmışlarsa da, bu dönemdeki toplumsal değişimler ve gerçekleşen reformlar, temelde askeri bürokrasiyi sivil bürokrasiye karşı hiyerarşik olarak daha baskın bir otorite haline getirmiştir. Bu gelişme, zamanla sivil bürokrasinin etkinliğini azaltmış ve ordu, seçkinler listesinde daha görünür bir hale gelmiştir. Bu süreç, Milli Mücadele’ye katılan ve siyasi alanla ilgilenen subayların, zamanla askerlikten uzaklaşıp milletvekili olmalarına yol açmıştır (Kayalı, 1994).

3. Bürokratik Yapının Siyasallaşması ve Toplum Üzerindeki Etkileri

19. yüzyılın sonlarına ve 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, askeri bürokrasinin siyaset sahnesindeki etkisi özellikle İttihat ve Terakki iktidarı ile birlikte doruk noktaya ulaşmıştır. Bu dönemde, Osmanlı’daki egemen otorite, ne Saray’da ne de Bâb-ı Âli’de bulunmakta, siyasi bir cemiyet olarak ortaya çıkan ve sonrasında iktidara gelen İttihat ve Terakki’nin denetimindedir. Bu durum, bürokrasinin siyasallaşmasının bir sonucu olarak, liyakat ve uzmanlık yerine itaat, sadakat ve ideolojinin daha önemli hale geldiği bir dönemi başlatmıştır. Hem sivil hem de askeri bürokratik kesim, ortak bir hedef etrafında birleşmiş, bu hedef ‘‘topluma hâkim olmak’’

şeklinde olmuştur. Bu hedef, Erken Cumhuriyet dönemi Tek Parti İktidarı sürecinde de devam etmiş, toplumun dönüştürülmesinin ancak topluma hâkim olunarak mümkün olacağı düşüncesi bu hedefin şekillenmesinde temel bir unsur olmuştur. Tanzimat'tan itibaren, bürokrasi bu amacın gerçekleştirilmesi doğrultusunda çalışmalar yapmaya başlarken, I. ve II. Meşrutiyet yılları ile İttihat ve Terakki iktidarı ve Tek Parti dönemi, bu hedefin gerçekleştirilmesi için zaman zaman açık, zaman zaman ise örtük bir mücadeleye sahne olmuştur. Bu mücadelenin başarısını sağlamak amacıyla, bürokrasinin yeni kodlar ve motivasyonlarla modernize edilmesi ve güçlendirilmesi gerektiği anlayışı benimsenmiştir (Eryılmaz, 1997).

20. yüzyılın başlarında, asker kökenli bürokratların siyaset sahnesinde belirleyici bir aktör olarak güç kazanmasının ardından, sivil bürokrasi özellikle İttihat ve Terakki iktidarları ile birlikte daha fazla siyasallaşmış, uzmanlık yerine belli bir mesleki geçmişe sahip olmanın ön planda olduğu, aynı zamanda ‘‘patronaj sistemi’’ ve ‘‘nepotizm’’ gibi uygulamaların örneklerinin görüldüğü bir yapıya dönüşmüştür. Bu dönemde bürokrasiye hâkim olan yapı, araçsal rasyonaliteyi değil, özsel rasyonaliteyi benimsemiş ve bu durum, ‘‘hukuki-rasyonel bürokrasi modeli’’nin yönetim kademelerine ve politikalarına etkili bir şekilde nüfuz etmesini engellemiştir. Sonuç olarak, bürokratik hizmetlerin ön planda olmasındansa, siyasal kimliklerin daha belirgin hale geldiği bürokratik bir sistem ortaya çıkmıştır (Heper, 1985).

Tanzimat öncesi Osmanlı'daki bürokrasi sınıfı, genellikle toplumsal düzenin sağlanması ve vergi toplama gibi klasik devlet görevlerini yerine getirirken, Tanzimat ile başlayan ve Tek Parti dönemiyle devam eden süreçte, bu sınıfın görev tanımları önemli ölçüde genişlemiştir. Bu dönemde, bürokrasi sınıfı yalnızca vergi toplama veya kamu düzenini sağlama gibi geleneksel işlevlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumu dönüştürme, yeni bir ulus oluşturma, Cumhuriyetin temel ilkelerini halk arasında benimsetme, devletin üstün menfaatlerini koruma, sosyal ve kültürel hizmet sunma, ekonomik kalkınma ve gelişme politikaları oluşturma, kamu politikalarını yürütme gibi daha aktif ve kapsamlı siyasal sorumluluklar da üstlenmiştir (Heper, 1973).

Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci, özellikle Tanzimat dönemi ile birlikte ekonomik ve diplomatik ilişkilerin gelişimiyle eşzamanlı yeni bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte, sivil bürokrasi belirgin bir şekilde öne çıkarak, yeni siyasi ilkelerin kurucu unsuru ve sadık savunucusu olmuştur. Bürokrasinin siyasal karar mekanizmalarında üstlendiği önemli rol, mevcut mekanizmaların kurumsallaşma aşamasında, kurumlarda görev alarak adeta yasama işlevini yerine getirmesiyle kendini göstermiştir. Ayrıca, I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde, askerî bürokrasi ile birlikte oligarşik ve simbiyotik bir yapı oluşturan sivil bürokrasi, Erken Cumhuriyet döneminde neredeyse her kademede politize olmuş ve ‘‘otoriter bürokratik elit’’in önemli bir bölümünü teşkil etmiştir (Heper, 1973).

Erken Cumhuriyet Dönemi bürokrasisi, Osmanlı bürokrasisinden, seçkinci bir dünya görüşüne sahip, kendisini devletin asli hizmetkârı ve tek hamisi olarak gören kurumsal bir zihniyeti devralmıştır. Bu bürokratik sınıf, Cumhuriyetin kurulması ve modernleşme politikalarının hayata geçirilmesi aşamasında önemli bir sorumluluk üstlenmiştir. Cumhuriyet dönemi yöneticileri, Osmanlı'dan sadece güçlü bir bürokratik yapı değil, aynı zamanda bu yapıyı iktidar aracı olarak kullanan, kendi imkânlarını bu iktidarları nispetinde geliştirmeye çalışan eklektik

bürokrasi kültürünü ve seçkinci bürokrat imajını da devralmışlardır (L. L. Roos & N. P. Roos, 1971). Bu süreçte, Cumhuriyet'in ilanından çok partili hayata geçişe kadar geçen süre zarfında, askeri ve siyasal elitler ile bürokratik elit, geçmişten gelen ilişkiler ve ortak idealler doğrultusunda kaynaşmışlardır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) çatısı altında, ülkenin askeri ve siyasal seçkinleriyle özdeşleşen sivil bürokrasi, modernleşme reformlarının topluma aktarılması ve toplum tarafından kabul edilmesi noktasında son derece proaktif bir rol üstlenmiştir (Heper, 1973).

Hem İttihat ve Terakki Dönemi hem de Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, özellikle dine yönelik gerçekleştirilen reformlar, halk arasında büyük tepkilerle karşılanmış ve yerel isyanlara yol açmıştır. Bu bağlamda, Tanzimat sonrasındaki dönemde bürokrasinin temel amacı, topluma hâkim olmak ve bu hâkimiyet aracılığıyla reformları halk arasında kabul ettirmektir. Bu hedef doğrultusunda, bürokratik zümre, merkezi yönetimin gücünü ülke genelinde etkili bir şekilde hissettirmeyi amaçlamış ve muhtemel isyanları engellemek adına otoritesini güçlendirmeye çalışmıştır (Mardin, 1996).

Tanzimat dönemi reformlarını talep edenlerin, neden halkın kendisi değil de modernleştirici bürokratik elitler olduğu düşündürücüdür. Bu bürokratik elitlere göre; Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve milletin geleceği açısından bir tehlike söz konusu olup, bu tehlikenin ortadan kaldırılması gerektiği savunulmuştur. Ancak bu tehlike, halkın fark edebileceği, anlayabileceği ve çözebileceği nitelikte bir sorun değildir. Dolayısıyla, halk, sorunların dile getirilmesi ve çözüm için inisiyatif alınmasında herhangi bir rol üstlenememiştir. Birçok değişiklik ve çözüm önerisine rağmen, halk, bu ıslahatlara ''kulluk'' anlayışının gereği olarak, genel anlamda isyankar bir tepki vermemiş; fakat ilgisiz ve tepkisiz kalmıştır. Çünkü bürokratik elitlere göre, bu değişiklikler halkın anlayabileceği ve çözebileceği türden meseleler değildir ve ''devlet büyükleri'' gerekeni zaten yapacaktır; halk ise bu duruma ayak uydurmakla sorumludur (Durgun, 2005). Bürokrasinin halk ve topluma yönelik bu bakış açısı, Osmanlı'da bozulma ve gerileme döneminde başlayan ''yönetim – halk'' zıtlaşmasını, Tanzimat ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de ''bürokrasi – halk'' karşıtlığına dönüştürmüştür (Yalçındağ, 1970).

4. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bürokrasi ve Toplum İlişkisi: Tek Parti Rejimi ve Modernleşme Süreci

Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından, 1923'ten 1950'ye kadar devam eden ve ''Tek Parti Rejimi'' olarak adlandırılan dönem, Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü önderliğinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının hüküm sürdüğü bir süreçtir. Bu dönemde, Türkiye'nin yönetiminde ve siyasal yaşamında tek egemen güç olan Cumhuriyet Halk Partisi, 9 Eylül 1923 tarihinde ''Halk Fırkası'' adıyla kurulmuş, 1924 yılında ''Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'' adını almış ve 1935 yılında ise son halini ''Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'' olarak almıştır. CHP, kuruluşundan itibaren ülkenin resmi siyasi partisi olmuş ve ilk yirmi yılı boyunca sadece iki kez (1924-1925 ve 1930'da kısa bir süreliğine) tek parti kimliğinden sapmıştır (Şaylan, 1974).

Mustafa Kemal Atatürk, 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin

liberal ekonomi politikalarını benimseyeceğinin sinyalini vermiş ve bu politikaları siyasi alanda da hayata geçirme çabasıyla çok partili hayata geçişi teşvik etmiştir (Niray, 2007). Bu bağlamda, 17 Kasım 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılan ve Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen komutanlarından Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar önderliğindeki yaklaşık otuz milletvekili, ''Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'' adıyla yeni bir parti kurmuşlardır. Ancak, bu girişim, 1925 başlarında demokratik siyasal yaşamın henüz başlamadan sona ermesine yol açmıştır. Ardından, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün teşvik ve onayı ile Fethi Okyar tarafından 12 Ağustos 1930'da ''Serbest Cumhuriyet Fırkası'' kuruldu. Bu partiye Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılan 14 milletvekili de katılmıştır. Ancak Serbest Cumhuriyet Fırkası, üç ay sonra kendini feshetmiş ve her iki çok partili geçiş denemesi de sonuçsuz kalmıştır. Bu iki deneyimin ardından, rejimin tehlikeye girmesi endişesi, çok partili düzenin hala benimsenmemesi gerektiği görüşlerini güçlendirmiştir. Bu endişeler genellikle ''Cumhuriyetçilik'' ve ''Laiklik'' üzerinden şekillenmiş ve Cumhuriyet Halk Fırkası, Tek Parti kimliğini yeniden benimseyerek 1945 ortalarına kadar bu statüsünü sürdürmüştür (Tuncay, 1971).

1935 ile 1945 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi'nde, ''parti-devlet özdeşliği'' fiili olarak sağlanmış ve bu durum resmileştirilmiştir. 1935 yılında gerçekleştirilen CHP büyük kurultayında, parti genel sekreterinin aynı zamanda İçişleri Bakanı olması ve valilerin parti il başkanı olarak görev yapması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, parti müfettişlerinin hem parti hem de hükümet işlerini denetlemesi kabul edilmiştir (Köker, 2005). CHP'nin büyük kurultay kararlarına göre, tüm vatandaşlar partinin doğal üyesi sayılmış ve taşradaki parti örgütleri, devletin ve hükümetin temel aygıtı ve temsilcisi haline gelmiştir. Merkezden alınan devlet kararları, parti organları aracılığıyla taşra düzeyinde uygulanmaya başlanmış ve bu kararların uygulanmasından parti örgütleri sorumlu tutulmuştur. Bu örgütlerin icraatları, hükümetin değil, doğrudan doğruya devletin icraatları olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde parti-devlet bütünleşmesinin yaşanması nedeniyle, idarenin tarafsızlığından söz etmek de mümkün olmamıştır (Tataroğlu, 1998).

Tek Parti dönemi boyunca, devletin çeşitli kademelerinde yer alan seçkin bürokrat sınıf, siyasette önemli ölçüde görünür hale gelmiş ve ''asker – elit - memur'' kökenli bireyler, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından milletvekili adayı olarak gösterilip Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçilmişlerdir. Bu dönemde, TBMM'de bürokrat kökenli üyeler, hem nitelik hem de nicelik açısından en büyük meslek grubunu oluşturmuşlardır. 1924 ile 1950 yılları arasındaki süreçte, parlamentodaki lider kadronun, II. Meclis'te %66, III. Meclis'te %61, IV. Meclis'te %60, V. Meclis'te %65, VI. Meclis'te %61 ve VII. Meclis'te %50'sinin bürokratlardan oluştuğu gözlemlenmiştir (Us, 1973). 1920'den 1946'ya kadar süren tek partili meclislerde, bürokrasi kökenli üyelerin sayısı, diğer üyelerden sürekli olarak daha fazla olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın ardından, TBMM'deki kamu kökenli üye oranı, 1923 ve 1927 seçimlerinde zirve yapmıştır. Ancak 1946 seçimlerinde CHP'nin kazandığı halde, bürokrat kökenli üyelerin sayısında keskin bir azalma yaşanmış, buna karşılık serbest meslek kökenli milletvekillerinin sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir (Heper, 1989).

23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sosyal statü kökenleri açısından

yapılan inceleme, ilk mecliste üyelerin %28'inin memur, %15'inin asker ve %13'ünün hukuk kökenli olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Harbiye mezunu subayların %93'ü ve Mülkiye mezunu memurların %95'i, Tek Parti dönemi boyunca Cumhuriyet Türkiyesi'nin askeri ve sivil bürokratik kadrolarını oluşturmak üzere Osmanlı Devleti'nden devralınmıştır. Bu kadrolar, aralarındaki heterojen yapıya rağmen, ''bürokratik yönetim geleneği'' ve ''bürokratik devamlılık'' açısından önemli bir rol oynamış ve ''egemenliğin sürekliliği'' gibi özellikleri sağlamada belirleyici bir faktör olmuştur (Rustow, 1959). Bürokratik yönetim geleneğinin devralınması, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve idari kurumlarının biçimlenmesi ve işleyişi açısından önemli bir dönemeç oluşturmuştur. Zira bürokrasi, yeni devletle birlikte, yeni bir merkez ve küme oluşturma sorumluluğunu üstlenmiştir. Yukarıda sunulan istatistiki veriler ışığında askerler, memurlar ve hukukçuların Cumhuriyet Türkiyesi'nin kuruluş aşamasında belirleyici bir rol üstlendikleri, ayrıca Geç Dönem Osmanlı bürokrasisini şekillendiren kadronun, Cumhuriyet'in kurucuları olduğu anlaşılmaktadır (Sevil, 1996).

Tek Parti dönemi yöneticileri, İttihat ve Terakki yapısının içinde yetiştikleri ve bu kültürü benimsedikleri için, İttihat ve Terakki dönemindeki otoriter ve merkeziyetçi metodları sürdürmüş ve kurumsallaştırmışlardır (Soysal, 1969). Batı merkezli dönüşümün topluma zorla benimsetilmesinin dışında alternatif bir yol bulunmadığını savunan Cumhuriyetçi kadrolar, İnsel'e göre, Osmanlı'daki uzaktan denetim anlayışı yerine, topluma derinlemesine müdahale etmeyi tercih etmiş ve kurumsal bir denetim yapısı oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Tek Parti iktidarı, bürokratların ''altın çağı'' olarak tanımlanmıştır; çünkü otorite, statü ve yetki açısından bürokrasi önemli bir konum elde etmiştir (İnsel, 1990). Bu durum, zaman zaman asgari bir demokrasi anlayışı oluşturmuş olsa da, çoğu zaman demokrasinin özüyle çelişmiştir. Aynı dönemde, muhalefet partilerinin bulunmaması ve siyasi iradenin bürokrasiyi tamamen kuşatmış olması, siyasetle bütünleşen bürokrasiye altın yıllarını yaşatmışken, halk için aynı şey söylenemez. Zira Cumhuriyet ve demokrasi kavramları hakkında halkın büyük bir kısmının yeterli bilgi veya görüşü bulunmamaktadır (Niray, 2007).

Bürokrasinin yetkileri genişletilmiş, maaşları artırılmış ve özlük hakları hukuksal güvenceye kavuşturulmuştur. Kendisine sunulan bu geniş olanaklarla birlikte bürokrasi, henüz az gelişmiş bir toplumda, yönetemeyeceği kadar yüksek bir sosyal statüye sahip olmuştur (Ergun ve Polatoğlu, 1992). Diğer taraftan, toplumda yüksek statüye sahip laik, seküler ve Batılı eğitim almış bireylerin, geniş iş alanlarının eksikliği nedeniyle bürokrasiye katılmaları, devlet bürokrasisini Türk toplumunun elit ve eğitimli kesimleri için cazip bir meslek haline getirmiştir (Şaylan, 1974).

Tek Parti dönemi bürokrasisinde, yönetimde kişisellik ve keyfi atamalar, görev tanımlarında belirsizlik, yetki ve sorumlulukların net olmaması, geleneksel kırtasiyeciliğin devam etmesi gibi özellikler, Osmanlı patrimonyal bürokrasisinin Cumhuriyet Türkiyesi'ne miras kalan vasıfları olarak sıralanabilir. Ayrıca, patrimonyal bürokrasi geleneği doğrultusunda, söz konusu dönemde, memuriyete girişte ehliyet ve hakkaniyet ilkelerine dikkat edilmemiş, liyakat yerine kıdem esas alınarak gerçekleştirilen terfiler gibi adaletsiz uygulamalar gözlemlenmiştir. Diğer yandan, görevler ile personel arasında rasyonel bir ilişki kurulmamış, bazı görevler yalnızca

kazanç sağlamak amacıyla belli kişilere verilmiş ve bunun sonucunda ise görevler ile ücretler arasında makul bir denge sağlanamamıştır (Heper, 1977).

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin en belirgin özelliklerinden biri, hem yeni bir yönetim biçiminin hem de hukuki-idari aygıtının oluşturulmasıyla birlikte, tarihin sıfırlanması amacı güdülen bir zihniyet devriminin gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu yeni zihniyet, ilk olarak Osmanlı'dan gelen birikim ve inançla bağlantılı özellikleri içeren bir dünya görüşünün hemen hemen tamamının reddine dayanmıştır. İkinci olarak, ''Aydınlanma Felsefesi'' ve ''Fransız Devrimi''nin kültürel ve siyasal mirasından doğrudan alınan farklı fikirler, Türkiye özelinde çeşitli devletçi ve ulusalcı unsurlarla harmanlanarak yeniden tanımlanmış bir Batılılaşma ideali içinde şekillendirilmiştir. Başka bir deyişle, söz konusu dönemde, Osmanlı'ya ve onunla ilişkili olan İslamiyet'e dair dinamikler, ''Cumhuriyetçilik'', ''devletçilik'', ''inkılapçılık'', ''halkçılık'', 'milliyetçilik'' ve ''laiklik'' gibi perspektifler dâhilinde yeniden yorumlanmış ve Batılı değerlerle ikame edilmiştir. Böylelikle, yeni bir ''devrimci-seküler-modernist-emredici'' norm sistemi yaratılmış ve bu ilkeler doğrultusunda ''ideal kamu yararı'' anlayışı yeniden tanımlanmıştır (Heper, 1973).

Tanzimat ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan birçok özellikten biri de, güçlü bir devlet yapısı ve zayıf bir sivil toplumdur. Bu bağlamda, Osmanlı döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de bürokratik elitler, kendilerini dokunulmaz kılmak ve toplumu yönlendirmek amacıyla devleti mutlak bir varlık olarak takdis etmiş ve kendi varlıklarını devlete dayandırmışlardır (Heper, 1985). Böylece devlet, nihai sadakatlerini sundukları ve ''halka rağmen'' savunulması gereken bir kurum haline gelmiştir. Devletin güçlendirilmesi ve varlığının sürdürülebilir kılınması, bürokrasinin nihai ve kutsal hedefi olmuştur (Göküş, 2000). Heper, bu durumu Türk kültüründeki "devlet gücü", "devletin saygınlığı" ve "devletin önemi" gibi kavramların Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini ve söylemini şekillendirirken, devlet algısının da bu geleneksel kültür ekseninde inşa edildiğini ifade etmektedir. Sonuç olarak, miras alınan bu algı, reform girişimlerinin merkezde yer almasını, burjuva bürokratlar tarafından yürütülmesini ve halktan bu yeniliklere kayıtsız şartsız uymasını talep etmiştir (Heper, 1989).

Tek Parti dönemi sırasında, politize olmuş sivil bürokrasi, Cumhuriyetin kuruluş aşamasında iki temel hedef belirlemiştir: İlk olarak, reformları geliştirerek sürdürmek ve bu reformlar aracılığıyla toplumu dönüştürmek; ikinci olarak ise, ekonomik kalkınma modelinde kamu bürokrasisinin dönemsel politikalarına bağlı kalmak, halkı bu politikalara tabi kılmak ve ekonomik kalkınmada bürokrasinin liderliğini sağlamak (Durgun, 2003). Örneğin, 1929 büyük ekonomik buhranının ardından uygulanan ve ''Devletçilik'' ilkesiyle ifade edilen ekonomi politikaları, bürokrasinin ekonomik hayata doğrudan ve etkili müdahalesine olanak tanımıştır (Şaylan, 1985). Bu dönemde, bürokrasiye geniş imkanlar ve hukuksal güvenceler sağlanmış, bu da bürokratların artan güç ve prestijleri ile kamuda yalnızca rutin politika uygulayıcıları olmaktan çok, politika belirleyici ve bu süreci denetleyen aktörler haline gelmelerine olanak tanımıştır (Eryılmaz, 2009; Heper, 1985).

Cumhuriyeti kuran ideolojik idealler ile bürokratik seçkinlerin benzer yönleri, bürokrasi lehine toplumsal statünün yükselmesini sağlama amacını gütmüştür. Bu bağlamda halk, bürokratik elitin sahip olduğu itibar ve imtiyazlarla birlikte, giyim tarzı, davranış biçimleri, sosyal değerler ve mali statüler nedeniyle onları farklı bir dünyaya ait kişiler olarak görmüştür. Ayrıca, bürokratların kendilerine özgü ayrıcalıklara sahip olmaları ve halka tepeden bakarak hakir görmeleri, halkın bu kesime yönelik olumsuz duygularını pekiştirmiş, bu durum zamanla derinleşerek günümüze kadar devam eden bir toplumsal zıtlaşmanın temellerini atmıştır (Ergun ve Polatoğlu, 1992). Bu toplumsal olumsuz algıyı besleyen bir şekilde politika üreten siyasi iktidar, geniş halk kitlelerinin büyük ekonomik sıkıntılar yaşadığı II. Dünya Savaşı yıllarında bile memurlara maddi ve manevi her türlü desteği sağlamıştır. Aynı dönemde, memurlara bedeli karşılığında gıda dağıtımı yapılmış ve aylıklarına belirli oranlarda zam yapılmıştır. Memurların ve bürokratların zaten mevcut olan ayrıcalıklarının yanı sıra, siyasi iktidar tarafından tanınan aşırı pozitif ayrımcılık, halkı devletten, siyasetten ve bürokrasiden daha da uzaklaştırmış ve bu kesimler arasındaki mesafeyi artırmıştır (Us, 1973).

Bürokratik elitin, toplumsal dirence rağmen devletin baskıcı politikalarını uygulama çabası, o dönemdeki memur algısının şekillenmesine yol açmıştır. Bu algıya göre, bürokratlar ‘‘halka hizmet eden’’ bir sınıf değil, ‘‘halka tepeden bakan ve sürekli emreden, zaman zaman da toplumu potansiyel bir tehlike olarak gören’’ dokunulmaz ve ayrıcalıklı bir sınıftır. Bu sınıf, halk tarafından ‘‘ceberrut bürokrasi’’ olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Aynı dönemde, bürokrasi özne olarak kabul edilirken, toplum nesne olarak değerlendirilmiş ve Tek Parti rejiminin bürokrasiyle olan ilişkisi, toplumun kültürüne ve değerlerine karşı izlenen politika nedeniyle yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Bu süreçte, bürokratlar, hizmet ettiklerini düşündükleri halktan, hem zihinsel hem de duygusal anlamda büyük bir kopuş yaşamıştır (Dursun ve Al, 1998).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında, yeni siyasal ve toplumsal hedeflerin gerçekleştirilmesi için, Cumhuriyetin temel ilkelerini kabul eden devrimci ve modernist bürokratik bir yapıya her zaman ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü Cumhuriyet devrimlerinin, yalnızca Cumhuriyet ilkelerine bağlı bürokratik kadrolarla başarıyla gerçekleştirilebileceği kabul edilmiştir (Göküş, 2000). Bu doğrultuda, Cumhuriyet bürokrasisi, Osmanlı bürokrasisinden devraldığı seçkinci bir dünya görüşüne sahip olup, kendisini devletin asıl hizmetkârı ve tek koruyucusu olarak görmüştür. Siyasallaşmış ve burjuva refleksi gösteren bürokratik sınıf, Cumhuriyet’in kuruluşu ve modernleşme politikalarının uygulanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda, Erken Cumhuriyet Dönemi yöneticileri, yalnızca merkezileşmiş güçlü bir bürokratik yapı değil, aynı zamanda bu yapıyı iktidar aracı olarak kullanan ve kendi imkânlarını bu iktidar ekseninde geliştiren eklektik bürokrasi kültürünü ve politikleşmiş bürokrasi sınıfını da miras olarak almışlardır (L. L. Roos ve N. P. Roos, 1971).

Osmanlı’nın Sanayi Devrimi’ni Batı ile eş zamanlı yaşayamamasının getirdiği eksiklikleri hisseden Türkiye, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte demokrasi standartlarını yasalarla uygulamaya çalışmış ve demokratik kurumlarını oluşturmayı hedeflemiştir; ancak demokrasi kültürünün halka aktarılması konusunda beklenen başarıya ulaşamamıştır (Niray, 2007). Egemenlik kullanma hakkını yalnızca halkın kendisine tanıyan bir demokrasi anlayışıyla

uyumlu bürokratik yapı, halk adına egemenlik yetkisini kullanan temsilcilerin politikalarını uygulaması gereken ‘‘hukuki-rasyonel bürokrasi’’ modelini benimsemiş, fakat Batılı ülkelerde uygulanan bu model, Türkiye’de siyasal, toplumsal, kültürel ve iktisadi gerekçelerle etkili bir şekilde yaşatılamamıştır. Bürokratik olarak ‘‘geleneksel-patrimonyal’’ yönetim geleneğini aşamamış olan Türkiye’nin son yüz elli yıllık tarihindeki belirgin özelliği, sivil bürokrasinin siyasi erklere kaarşı mesafeli durmamış olmasıdır. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti özelinde demokratik, etik, objektif ve rasyonel bir bürokrasinin tam anlamıyla ve tüm bileşenleriyle kurumsallaşamamış olmasının sonuçlarından birisidir (Eryılmaz, 2002).

Sonuç

Bu çalışma, Tanzimat dönemiyle başlayıp Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar devam eden bürokratik evrimi ve bu dönüşümün Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş sürecindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Osmanlı’nın son dönemindeki yönetim anlayışının, özellikle Tanzimat Fermanı ile başlatılan merkeziyetçi reformların, Cumhuriyet’in kurucu kadroları üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu göstermektedir. Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan reformlar, sadece devletin yapısal dönüşümünü değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel alandaki değişimleri de tetiklemiştir. Bu reformlarla birlikte, Osmanlı’dan devralınan bürokratik kültür, Cumhuriyet’in ilk yıllarında şekillenen modern devlet anlayışının temellerini atmış, ancak toplumsal katılım ve halkla bütünleşme konusunda önemli eksiklikler ortaya çıkmıştır.

Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti’nin geleneksel yönetim biçimlerinden modern devlet anlayışına geçişin simgesi haline gelirken, Batılı normların bürokratik yapıya entegrasyonu, sadece idari yapının değil, aynı zamanda toplumsal yapının da dönüşmesine yol açmıştır. Bu dönemde, Batı’dan alınan eğitim modeli ve devlet anlayışları, Osmanlı bürokrasisini daha profesyonel ve uzmanlaşmış bir yapıya dönüştürmeyi hedeflemiştir. Ancak, Batı’nın modern devlet anlayışının Osmanlı’daki geleneksel yapılarla uyumsuzluğu, bürokrasideki reformların uygulanmasında önemli zorluklar yaratmıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında da bu etki devam etmiştir. Cumhuriyet’in kurucu kadroları, Osmanlı’nın bürokratik yapısını büyük ölçüde devralmış olmakla birlikte, bu yapıyı modernleştirerek, ulusal kimlik inşa sürecine dönüştürmeye çalışmıştır.

Bürokratik elitin Cumhuriyet’in kuruluşunda belirleyici bir rol oynaması, sadece yönetimsel bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal bir değişimin de temel taşlarını oluşturmuştur. Bürokrasinin, toplumu dönüştürme misyonunu üstlenmesi ve bu süreçte, halkı ‘‘yönlendirme’’ anlayışı benimsemesi, toplum ile bürokrasi arasında derin bir zıtlaşmaya yol açmıştır. Bürokratik elitin halktan zihinsel ve duygusal olarak kopması, halkın bürokrasiye karşı olumsuz bir algı geliştirmesine neden olmuştur. Bürokrasinin politikleşmesi ve devletin merkeziyetçi yapısının güçlendirilmesi, aslında halkın demokratik katılımına daha az fırsat tanınmasına yol açmıştır. Nitekim Cumhuriyet’in ideallerini halkla bütünleştirmek yerine, bürokratik elitlerin ideolojik olarak baskın kimlikleri, toplumsal direnci artırmış ve halkın bürokrasiye yönelik

olumsuz bir algı geliştirmesine neden olmuştur. Bu algı, zamanla ‘‘ceberrut bürokrasi’’ olarak adlandırılmış ve halkın bürokrasiye karşı duyduğu tepkiyi pekiştirmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki bu bürokratik yapı, Osmanlı’dan devralınan kalıplar ve Batılılaşma idealleri arasında bir denge kurmaya çalışırken, devletin egemenlik anlayışıyla halkın egemenlik hakkı arasındaki mesafe giderek açılmıştır. Bürokratik elitin, halk adına egemenlik yetkisini kullanması, halkın devletle ve bürokrasiyle olan bağını zayıflatmış, bu bağın güçlendirilmesi için gerekli olan demokratik değerlerin toplumda tam anlamıyla yerleşmesine engel olmuştur. Bürokrasi, siyasal gücünü yalnızca yönetimsel bir araç olarak kullanmakla kalmamış, aynı zamanda toplumu şekillendirme, reformları uygulama ve bu reformları dayatma noktasında güçlü bir aktör olmuştur. Ancak bu yaklaşım, halkın aktif katılımını teşvik etmek yerine, toplumu bir tür ‘‘objeye’’ dönüştürmüş ve bu da bürokratik elitin halktan zihinsel ve duygusal olarak uzaklaşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet’in demokrasi idealiyle çelişmiş ve halkın devlete olan güvenini gölgelemiştir.

Özetle, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş süreci, sadece bir yönetim biçimi değişikliği değil, aynı zamanda toplumsal yapının, kültürün ve ideolojik anlayışların da yeniden şekillendiği bir dönüşüm süreci olmuştur. Tanzimat’tan itibaren atılan reform adımları, Batılılaşma ve modernleşme idealleri doğrultusunda şekillenen bürokratik yapılarla desteklenmiş, ancak bu süreçte halkın devlete katılımı yeterince sağlanamamıştır. Bürokratik elitin, toplumu dönüştürme misyonu üstlenmesi, halk ile bürokrasi arasında derin bir uçurum yaratmış ve bu durum, Türkiye’nin demokrasi ve toplumsal bütünleşme süreçlerinde önemli engeller oluşturmuştur. Bürokrasinin hem yönetimsel hem de ideolojik olarak güçlenmesi, Cumhuriyet’in demokratikleşme sürecini sekteye uğratmış, halkın devlete ve bürokrasiye karşı duyduğu negatif algıyı pekiştirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti’nin erken yıllarındaki bürokratik yapı, toplumsal katılımı dışlayan merkeziyetçi ve elitist bir yaklaşım sergileyerek, halkla olan bağları zayıflatmış ve demokratikleşme sürecinin önünde bariyer oluşturmuştur. Netice itibariye sözü edilen bürokratik kültür, Türk bürokrasisinin kurumsallaşmasında önemli zorluklar yaratmış ve demokratik, etik ve rasyonel bir bürokratik yapı kurma hedefinden görece uzak kalmıştır.

KAYNAKÇA

Akyıldız, A. (2004). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Can, H. (2005). *Organizasyon ve Yönetim.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Durgun, Ş. (2003). *Türk Kamu Yönetiminde Bürokratik Siyaset.* Ankara: Yargı Yayınları.

Durgun, Ş. (2005). *Türkiye'de Devletçi Gelenek ve Müzik*, Ankara: Alter Yayıncılık.

Dursun, D. & Al, H. (1998). *Türkiye'de Yönetim Geleneği*. İstanbul: İlke Yayınları.

Ergun, T. & Polatoğlu, A. (1992). *Kamu Yönetimine Giriş.* Ankara: TODAİE Yayınları.

Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve Yönetiminde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Eryılmaz, B. (2002). *Bürokrasi ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Eryılmaz, B. (2009). *Kamu Yönetimi*. Ankara: Okutman Yayınları.

Göküş, M. (2000). *Tek-Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Gelişimi*. AİD, 2, 24-25.

Kongar, E. (1993). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eryılmaz, B. (1997). *Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Bürokrasi - İktidar İlişkileri*, YTD, 13, 135-155.

Heper, M. (1973). *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.

Heper, M. (1974). *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara: Ongun Kardeşler Matbaası.

Heper, M. (1977). *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Heper, M. (1985). *Osmanlı Bürokrasisi*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (I. Cilt, S. 50-72). İstanbul: İletişim Yayınları.

Heper, M. (1989). *Motherland Party Govemments and Bureaucracy in Turkey, 1983-1989,* İnternational Journal of Policy and Administration, 2, 460.

İnalcık, H. (2004). *Bürokrasi, Batılılaşma, Laikleşme*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 50, 62-63.

İnsel, A. (1990). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Kayalı, K. (1994). *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs - 12 Mart*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Köker, L. (2005). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğusu*. Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Doğan, İstanbul: İletişim Yayınları.

Niray, N. (2007). *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*. İstanbul: Beta Yayınları.

Ortaylı, İ. (2000). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özbudun, E. (1995). *Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.

Roos, L. L. & Roos, N. P. (1971). *Managers of Modernization, Organization and Elites in Turkey, 1950-1969*, Harvard University Press, Cambridge.

Rustow, D. A. (1959). *The Army and Founding of the Turkish Republic.* World Politics, 4, 513-527.

Sevil, M. M. (1996). *Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Kamu Bürokrasisinin Rolü: Türkiye'de Demokrasinin İki Boyutu Modernleştiriciler ve Seçilmişler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Soysal, M. (1969). *Anayasaya Giriş.* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Şaylan, G. (1974). *Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji.* Ankara: TODAİE Yayınları.

Şaylan, G. (1985). *Cumhuriyet*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (II. Cilt, S. 300). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tataroğlu, M. (1998). *Cumhuriyet Döneminde Bürokrasinin Rolü*. YTD, 4, 135.

Tuncay, M. (1971). *Siyasal Gelişme Evreleri*, Ankara: İletişim Yayınları.

Uğur, A. A. (2000). *Politik Süreç Bürokrasi ve Kamu Açıkları İlişkisi: (Türkiye örneği 1983-1999).* Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Us, Ö. (1973). *Memurluk Prestiji*, AİD, 3, 51-53.

Yalçındağ, S. (1970). *Kamu Yönetim Sisteminin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar.* AİD, 2, 20-57.

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 26 - 30, 2024 - IZMIR
PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

TÜRK KADINLARININ BELEDİYENİN ÇÖP VE ÇEVRESEL ATIK TOPLAMA HİZMETİNDEN MEMNUNİYET DÜZEYİ VE İLİŞKİLİ FAKTÖRLER

SATISFACTION LEVEL OF TURKISH WOMEN WITH THE MUNICIPALITY'S GARBAGE AND ENVIRONMENTAL WASTE COLLECTION SERVICE AND RELATED FACTORS

***Prof. Dr. Ömer ALKAN*[1]**
Atatürk Üniversitesi
oalkan@atauni.edu.tr
[1]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3814-3539

***Bedri Berkcan KARACAOĞLU*[2]**
Atatürk Üniversitesi/ Doktora Öğrencisi
berkcankaracaoglu@gmail.com
[2]ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-1757-605X

ÖZET

Bu çalışma, Türk kadınlarının belediyelerin çöp ve çevresel atık toplama hizmetlerinden duydukları memnuniyeti ve bu memnuniyeti etkileyen faktörleri incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan 2023 tarihli Yaşam Memnuniyeti Araştırması'na katılan Türkiye'nin farklı şehir ve bölgelerinden 18 yaş ve üzeri 4714 kadın bireyin verisinden istifade edilmiştir. Araştırma; yaş, eğitim düzeyi, gelir durumu, medeni durum, çalışılan işteki durum, yaşanılan konutun mülkiyet durumu, yaşanılan konutun metrekaresi gibi sosyodemografik özelliklerin memnuniyet üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Çalışma kapsamında Genelleştirilmiş Sıralı Lojistik Regresyon modeli uygulanarak Türkiye'de yaşayan kadın bireylerin belediyenin çöp ve çevresel atık toplama hizmetinden memnuniyet düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonuçları, sosyoekonomik düzeyin, konut sahipliğinin, işteki durumu, yaşın ve eğitim seviyesinin memnuniyet üzerinde belirgin bir etkisi olduğu saptanmıştır. Çalışma, yerel yönetimlerin kadınların ihtiyaçlarını ve beklentilerini dikkate alarak çevre yönetimi hizmetlerini geliştirmesinin, toplumsal memnuniyet ve çevre koruma hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Belediye Hizmetlerinden Memnuniyet, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, Türk Kadınları, Genelleştirilmiş Sıralı Lojistik Regresyon

ABSTRACT

This study examines Turkish women's satisfaction with municipal waste and environmental waste collection services, as well as the factors influencing this satisfaction. The research utilizes data from 4,714 women aged 18 and above, drawn from various cities and regions across Turkey, who participated in the 2023 Life Satisfaction Survey conducted by the Turkish Statistical Institute. The analysis explores the effects of sociodemographic characteristics—such as age, education level, income status, marital status, employment status, home ownership, and the size of the residence—on satisfaction levels. A Generalized Ordered Logistic Regression model was employed to determine the factors affecting women's satisfaction levels with municipal and environmental waste collection services. The results indicate that socioeconomic status, home ownership, employment status, age, and education level significantly influence satisfaction. The study suggests that local governments can make substantial contributions to social satisfaction and environmental protection goals by designing environmental management services that consider the needs and expectations of women.

Keywords: Satisfaction with Municipal Services, Life Satisfaction Survey, Turkish Women, Generalized Ordered Logistic Regression

1. GİRİŞ

Çevre hizmetleri, sürdürülebilir bir yaşam ve sağlıklı bir çevre için temel unsurlar arasında yer almaktadır. Modern kent yaşamının kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan çöp, atık ve diğer çevresel sorunlar, yerel yönetimlerin etkin bir şekilde müdahale etmesi gereken kritik konular arasında bulunmaktadır. Bu bağlamda belediyeler, çevre kirliliğinin önlenmesi, doğal kaynakların korunması ve halk sağlığının sürdürülmesi açısından büyük bir sorumluluk üstlenmektedir. Çöp ve çevresel atık toplama hizmetleri, yalnızca fiziksel bir temizlik süreci değil, aynı zamanda toplumsal refahın ve çevresel sürdürülebilirliğin önemli bir parçasıdır (Öztaş & Zengin, 2008:185). Düzenli atık toplama, halk sağlığını tehdit eden olası riskleri en aza indirirken, çevresel bozulmayı engelleyerek şehirlerin daha yaşanabilir hale gelmesini sağlar. Ayrıca, bu hizmetler bireylerin çevre bilinci kazanmasında ve çevre dostu davranışların teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Çöp ve çevresel atık toplama, özellikle kentlerde yaşayanlar için oldukça önemli bir çevresel hizmettir. Bu hizmetlerin düzenli ve etkin bir şekilde sağlanması, kentsel alanlarda yaşam kalitesini doğrudan etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Belediye hizmetleri kapsamında çöp toplama, geri dönüşüm, atık yönetimi gibi işlemler, çevresel sağlığı korumanın yanı sıra, atıkların yerinde toplanarak çevre kirliliğinin önlenmesine de yardımcı olur. Ayrıca, bu hizmetlerin verimli şekilde yürütülmesi, şehirlerin estetik değerini artırırken, olası sağlık risklerini de minimuma indirger (Kök, 2021:106).

Kadınlar, ev ve mahalle çevresindeki temizlik ve çevre düzeninin sağlanmasında aktif roller üstlendiklerinden, çevre hizmetlerinin etkinliği ve erişilebilirliği konusunda kritik bir paydaştır. Özellikle, çöp toplama hizmetlerinin kalitesi ve düzenliliği, kadınların günlük yaşam pratiklerini ve yaşam memnuniyetini doğrudan etkilemektedir. Kadınlar, evde temizlik, yemek yapma, çocuk bakımı gibi birçok sorumluluğun yanı sıra çevre düzeninin sağlanmasında da önemli bir rol oynamaktadır (Alkan, 2000:18). Bu nedenle, çevre hizmetlerinin iyileştirilmesi, yalnızca çevre koruma hedeflerine ulaşmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden de önemli katkılar sunar. Yerel yönetimlerin sağladığı çevre hizmetlerinin önemi, bireylerin ve toplumun genel yaşam kalitesine olan etkisiyle de ön plana çıkmaktadır. Bu hizmetlerin etkin bir şekilde planlanması ve yürütülmesi, toplumsal memnuniyetin artırılmasında, çevresel bilincin güçlendirilmesinde ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasında belirleyici bir rol oynar (Esen & Esen, 2018:170).

Çöp ve çevresel atık toplama hizmetleri, sadece kentlerin temizliğini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumun çevre bilincini artırmaya yönelik bir araç olarak da işlev görür. Atık yönetimi konusunda yapılan eğitimler ve bilinçlendirme kampanyaları, çevre dostu alışkanlıkların yayılmasına yardımcı olur. Kadınlar, genellikle evdeki atık yönetiminden sorumlu oldukları için, çevre hizmetlerine dair bilgi sahibi olmaları ve bu hizmetlere duyarlı olmaları, tüm toplumun çevre bilincinin artmasına katkı sağlar (Başbakanlık, 2008:9). Belediye hizmetlerinin etkinliği, atıkların düzenli olarak toplanması, geri dönüşüm oranlarının artırılması ve halkın çevreye duyarlılığının teşvik edilmesi gibi unsurları içerir. Ayrıca, belediyelerin sunduğu çevresel hizmetlerde kadınların yerinin önemi de büyük bir rol oynamaktadır. Kadınların çevresel hizmetlere katılımının, sürdürülebilir çevre politikalarının uygulanabilirliğini artırdığını vurgulamaktadır (Özdemir & Kiriş 2021:120).

Türkiye, hızla büyüyen ve kentleşen bir ülke olarak çevresel sorunlarla mücadele etmekte ve bu sorunların çözümünde çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Çevresel hizmetler, büyükşehirlerden kırsal alanlara kadar tüm bölgelerde önemli bir yönetim alanı oluşturur. Belediyeler, atık yönetimi, su temini, yeşil alanların korunması ve çevre düzenlemesi gibi temel hizmetleri sunarken, bu hizmetlerin halkın sağlığı ve yaşam kalitesi üzerindeki etkisi de oldukça büyüktür. Bu bağlamda, çöp ve çevresel atık toplama hizmetleri, sadece kentsel altyapının bir parçası olmakla kalmaz, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik ve halk sağlığının korunmasında kritik bir rol oynar (Karakaş vd., 2019:132). Çevresel hizmetlerin verimliliği, bireylerin bu hizmetlere erişimi ve hizmetin kalitesine dair algıları ile doğrudan ilişkilidir. Türkiye'deki kadınlar, özellikle ev içi sorumlulukları, aile sağlığı ve çevre düzeni konularında önemli bir rol oynamaktadır. Kadınlar, günlük yaşamda temizlik, atık yönetimi ve çevre düzeni gibi görevleri yerine getirirken, belediyelerin sağladığı çöp toplama ve atık yönetimi hizmetlerinin etkinliği ve düzenliliği, onların yaşam kalitesini ve çevreye duyarlılığını doğrudan etkiler (Alkan, 2004:1). Kadınların çevresel hizmetlerdeki rolü, yalnızca ev içi sorumluluklarla sınırlı değildir. Türkiye'deki kadınlar, çevre bilincinin arttırılması ve çevresel sorunların çözülmesine yönelik sivil toplum örgütlerinde, yerel yönetimlerde ve çeşitli çevre hareketlerinde aktif bir şekilde yer almaktadır. Kadınların bu alanlardaki etkinliği, çevre politikalarının şekillenmesinde ve toplumsal duyarlılığın artırılmasında önemli bir güç kaynağı olmuştur (Gül & Yaman, 2021:1288). Kadınların çevresel hizmetlerden memnuniyet düzeyleri, genellikle hizmetlerin etkinliği ve erişilebilirliği ile doğrudan ilişkilidir. Belediyelerin çevresel hizmetleri, özellikle kadınların yaşam alanlarını etkileyen unsurlar olduğundan, kadınların bu hizmetlere ilişkin algıları ve memnuniyet düzeyleri, genel çevre politikalarının iyileştirilmesi açısından önemli bir göstergedir. Bu nedenle, Türkiye'deki kadınların çevresel hizmetlere olan memnuniyet düzeylerini anlamak hem kadınların yaşam kalitesini artırmak hem de sürdürülebilir çevre politikalarını geliştirmek için kritik bir adımdır (Karakaş vd., 2019:140).

Bu araştırmanın temel amacı, Türk kadınlarının belediyeler tarafından sunulan çöp ve çevresel atık toplama hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeylerini belirlemek ve bu memnuniyeti etkileyen faktörleri analiz etmektir. Çevresel hizmetler, özellikle atık yönetimi, şehirlerin yaşanabilirliğini doğrudan etkileyen önemli bir unsur olduğundan, bu hizmetlerin kalitesi ve halk üzerindeki etkileri, toplumsal yaşamın sürdürülebilirliğine katkı sağlar (Metin & Gül, 2020:254). Kadınlar, hem evdeki temizlik ve düzenin sağlanmasında hem de çevre bilincinin artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, kadınların bu hizmetlere yönelik algılarını ve memnuniyet düzeylerini anlamak, daha etkin ve kapsayıcı çevre politikalarının geliştirilmesi için kritik bir adımdır (Aygül & Yıldız, 2018:90-91). Araştırma, kadınların çevresel hizmetler hakkında sahip oldukları görüşleri, memnuniyet düzeylerini, bu hizmetlerin iyileştirilmesine yönelik önerilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca, hizmetlerin etkinliği, düzenliliği, erişilebilirliği ve kadınların çevre bilinci gibi unsurların memnuniyet düzeyine etkilerini incelemeyi hedeflemektedir. Bu araştırmanın önemi, çevre hizmetlerinin toplumda yarattığı etkiyi ve kadınların bu hizmetlere olan bakış açılarını daha derinlemesine anlamaya yönelik sağladığı katkıda yatmaktadır. Çevresel hizmetlerin kadınların yaşam kalitesini iyileştirmedeki rolü, yerel yönetimlerin hizmet sunumunu geliştirme ve çevre politikalarını güçlendirme konusunda yol gösterici olacaktır. Ayrıca, kadınların çevresel hizmetler konusunda daha bilinçli hale gelmesi, toplumun genel çevre bilincinin artmasına da yardımcı olabilir. Bu bağlamda, araştırma, belediyeler için önemli bir rehber niteliği taşıyacak ve kadınların yaşam kalitesini artırmaya yönelik stratejilerin oluşturulmasına katkıda bulunacaktır.

2. MATERYAL VE METOT

2.1. Veri

Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2023 senesinde yayımlamış olduğu Yaşam Memnuniyeti Araştırması'na ait veriler kullanılmıştır. Bu Araştırma, Türkiye sınırları içerisinde yaşamını sürdüren18 yaş ve üzerindeki hane halkı bireylerini kapsamaktadır. Bu çalışmada, araştırmaya katılan 18 yaş ve üstü 4.714 kişinin verileri analiz edilmiştir.

2.2.Değişkenler

Çalışmanın bağımlı değişkeni, Türk kadınlarının belediyenin çöp ve çevre atıkları toplama hizmetlerinden memnuniyet düzeyini ölçmektedir. Bu değişken, şu soruyla elde edilmiştir: "Son bir yılda belediyenin çöp ve çevre atıkları hizmetlerinden memnuniyet dereceniz nedir?" Yanıtlar ''Çok memnun veya memnun; Orta derecede memnun, Memnun değil veya hiç memnun değil'' şeklinde kategorilere ayrılmıştır.

2.3. Bağımsız Değişkenler

Bağımsız değişkenler, Yaşam Memnuniyeti Araştırması veri setindeki ve önceki çalışmaların önerdiği faktörler dikkate alınarak belirlenmiştir. Yaş, Medeni durum, Mesleki durum, Eğitim seviyesi, Oturulan konutun büyüklüğü (metrekare cinsinden), Ailenin aylık net geliri çalışmanın bağımsız değişkenleridir. Sıralı ve kategorik yapıdaki değişkenler, etkilerinin detaylı incelenmesi amacıyla kukla değişkenlere dönüştürülmüştür (Ünver, 2024).

2.4. İstatistiksel Analiz

Bu çalışmada veriler, SPSS 20 ve Stata 15 yazılımları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkeni sıralı bir yapıya sahip olduğundan, analiz için sıralı tercih modellerine başvurulmuştur (Alkan & Ünver, 2022). Çalışma kapsamında, sıralı tercih modellerinden biri olan Genelleştirilmiş Sıralı Lojistik Regresyon Modeli tercih edilmiştir.

3. TARTIŞMA

3.1. Araştırmaya Katılım Sağlayan Kişilerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılım sağlayan kadınlardan 3210 kişinin yani kadınların 68.1% 'inin belediyenin çöp ve atık toplama hizmetlerinden çok memnun/memnun olduğu anlaşılmaktadır. Medeni durum değişkeni bakımından ele alındığında evli kadınların 67,8% 'bu hizmetlerden çok memnun/memnun olduğu bekâr kadınların ise 17,9% 'unun memnun değil /hiç memnun değil olduğu gözlemlenmiştir. Yine eğitim düzeyi değişkeni açısından incelendiğinde ilköğretim mezunu kadınların 71,6% 'sının çok memnun/memnun 9,2% 'sinin orta düzeyde olduğu görülmüş üniversite mezunu kadınların ise 63,9% 'unun çok memnun/memnun olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere ait bulgular

Değişkenler	**Belediye Hizmetinden Memnuniyet Düzeyi**		
	Çok memnun/Memnun	**Orta**	**Memnun değil / Hiç memnun değil**
Eğitim düzeyi			
Bir okul bitirmeyen	466(69,7)	87(13,0)	116(17,3)
İlkokul	1069(71,6)	138(9,2)	285(19,1)

İlköğretim	336(65,0)	65(12,6)	116(22,4)
Lise	654(67,8)	112(11,6)	198(20,5)
Üniversite	685(63,9)	165(15,4)	222(20,7)
Medeni durum			
Bekar	990(68,8)	191(13,3)	257(17,9)
Evli	2220(67,8)	376(11,5)	680(20,8)
Yaş			
24 ve altı (18-24)	309(64,9)	72(15,1)	95(20,0)
25-34	585(63,9)	125(13,6)	206(22,5)
35-44	664(63,5)	145(13,9)	236(22,5)
45-54	645(70,0)	96(10,4)	181(19,6)
55-64	503(72,3)	67(9,6)	126(18,1)
65+	504(76,5)	62(9,4)	93(14,1)
İşteki durum			
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan	669(65,9)	154(14,5)	207(19,5)
İşveren / kendi hesabına çalışan	63(57,8)	9(8,3)	37(33,9)
Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan	38(64,4)	8(13,6)	13(22,0)
Çalışmıyor	2410(69,1)	396(11,4)	680(19,5)
Mülkiyet Durumu			
Ev Sahibi Değil	1237(68,2)	216(11,9)	360(19,9)
Ev Sahibi	1973(68,0)	351(12,1)	577(19,9)
Oturulan konutun metre karesi			
60 m^2 ve daha az	97(62,6)	19(12,3)	39(25,2)
61-90	871(69,2)	159(12,6)	228(18,1)
91-120	1281(69,9)	193(10,5)	359(19,6)
121-150	585(65,4)	121(13,5)	188(21,0)
151 m^2 ve üstü	376(55,5)	75(13,1)	123(21,4)
Hane Aylık Gelir			
0 TL – 8500 TL	512(68,7)	91(12,2)	142(19,1)
8501 TL – 12500 TL	562(67,0)	92(11,0)	185(22,1)
12501 TL – 17500 TL	457(66,6)	91(13,3)	138(20,1)
17501 TL – 25500 TL	706(71,5)	104(10,5)	178(18,0)

25501 TL + TL	973(66,8)	189(13,0)	294(20,2)

3.2. Model Tahmini

Bu araştırmada, analiz yöntemi olarak *Genelleştirilmiş Sıralı Lojistik Regresyon Modeli* tercih edilmiştir. Model tahminine ilişkin sonuçlar Tablo 2'de sunulmaktadır. Tablo 2'nin incelenmesi sonucunda, yaş, eğitim seviyesi, medeni durum, mesleki durum ve oturulan konutun büyüklüğü (metrekare) değişkenlerinin modelde istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Tahmin edilen model

Değişkenler	**Çok Memnun/Memnun**		**Orta**	
	Katsayı	**Standart Hata**	**Katsayı**	**Standart Hata**
Eğitim düzeyi (referans: üniversite)				
Bir okul bitirmeyen	-0,114[b]	0,153	-0,201[b]	0,180
İlkokul	-0,306[b]	0,119	-0,091[a]	0,139
İlköğretim	-0,105[b]	0,132	0,075[a]	0,158
Lise	-0,213[b]	0,116	0,024[a]	0,141
Medeni durum (referans: bekâr)				
Evli	0,040[a]	0,0923	-0,234[b]	0,109
Yaş (referans: 65+)				
24 ve altı (18-24)	0,612[c]	0,171	0,320[b]	0,206
25-34	0,548[c]	0,148	0,393[b]	0,177
35-44	0,548[c]	0,143	0,410[b]	0,167
45-54	0,431[b]	0,144	0,344[b]	0,174
55-64	0,612[c]	0,171	0,071[a]	0,174
İşteki durum (referans: çalışmıyor)				
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan	0,025 [a]	0,099	0,003[a]	0,117
İşveren / kendi hesabına çalışan	-0,573[c]	0,217	0,789[c]	0,225
Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan	-0,162 [b]	0,314	-0,062[a]	0,357
Konut Mülkiyet Durumu (referans: ev sahibi değil)				
Ev Sahibi	0,133 [b]	0,075	0,102	0,083
Oturulan konutun metre karesi (referans:151 m^2 ve üstü)				
60 m^2 ve daha az	0,148 [b]	0,207	-0,020[a]	0,140

61-90	-0,182 [b]	0,125	-0,264[b]	0,147
91-120	-0,235[b]	0,117	-0,352[b]	0,141
121-150	-0,003 [a]	0,128	-0,266[b]	0,143
Hane Aylık Gelir (referans: 0 – 8500 TL)				
8501 – 12500 TL	-0,081[a]	0,125	-0,205[b]	0,140
12501 – 17500 TL	-0,154[b]	0,130	-0,264[b]	0,147
17501 – 25500 TL	-0,344[b]	0,126	-0,352[b]	0,141
25501 + TL	-0,252[b]	0,131	-0,266[b]	0,143

[a]p<.01; [b]p<.05; [c]p<.10

Çalışmada, Genelleştirilmiş Sıralı Lojistik Regresyon modeline dahil edilen bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununu tespit etmek amacıyla Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) değerleri incelenmiştir. VIF değerlerinin 5 ve üzeri olması orta düzeyde, 10 ve üzeri olması ise yüksek düzeyde çoklu doğrusal bağlantıya işaret etmektedir (Alkan, Küçükoğlu, & Ünver, 2024; Ünver, Alkan, & Oktay, 2024). Analiz sonucunda, modeldeki değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantıya yol açabilecek herhangi bir sorun tespit edilmemiştir. Tablo 3'te modeldeki değişkenlerin VIF değerleri sunulmaktadır. Genelleştirilmiş sıralı lojistik regresyon modeline göre eğitim düzeyi bir okul bitirmeyen bireylerin, referans grup ile karşılaştırıldığında, belediye çöp ve atık toplama hizmetlerinden çok memnun/memnun olma olasılığı %2,5, orta olma olasılığı ise %2,9 daha düşüktür. İlkokul mezunu kişiler üniversite mezunu kişilerle karşılaştırıldığın çok memnun/memnun olma olasılığı %6,5 ve orta olma olasılığı ise %1,4 daha düşüktür.

Lise mezunlarının çok memnun/memnun olma olasılığı, üniversite mezunu bireylere göre %4,6 daha düşüktür. İlköğretim mezunları üniversite mezunlarına göre çok memnun/memnun olma olasılığı %2,3 daha düşük, orta olma olasılığı ise %1,2 daha yüksektir. Yaş gruplarının belediyenin çöp ve atık toplama hizmetinden memnuniyet düzeyini incelediğimizde 25-34 yaş aralığındaki bireylerin, referans gruba göre, çok memnun/memnun olma olasılığı %11 daha düşüktür. 35-44 yaş aralığındaki bireylerde bu düşüş %12'dir. Çalışma durumu değişkenine baktığımızda ise İşveren ya da kendi hesabına çalışan bireylerin, çalışmayan bireylere kıyasla, çok memnun/memnun olma olasılığı %13,1 daha düşüktür. Konut mülkiyet durumu değişkeninde ev sahibi olan bireyler ev sahibi olmayan bireylere göre %1,15 orta olma olasılığına daha çok sahiptir. Konutun metrekaresi ele alındığında belediye çöp ve atık hizmetlerinden memnuniyet düzeyi Oturduğu konutun metrekaresi 61-90 aralığında olan bireylerin, referans gruba göre, çok memnun/memnun olma olasılığı %3,9 daha yüksektir. Bu bulgular, belediye çöp ve atık hizmetlerinden memnuniyet üzerinde farklı demografik ve sosyoekonomik faktörlerin etkisini göstermektedir.

Tablo 3. Marjinal Etkiler

Değişkenler	**Çok Memnun/Memnun**		**Orta**		**VIF**
	M.E	**Standart Hata**	**M.E**	**Standart Hata**	
Eğitim düzeyi (referans: üniversite)					
Bir Okul Bitirmeyen	-0,025[a]	0,038	-0,029[a]	0,026	2,12
İlkokul	-0,065[a]	0,025	-0,014[a]	0,021	2,47
İlköğretim	-0,023[a]	0,029	0,012[a]	0,025	1,50

Lise	-0,046[a]	0,025	0,003[a]	0,022	1,73
Medeni durum (referans: bekâr)					
Evli	-0,008[a]	0,019	-0,035[a]	0,015	1,33
Yaş (referans: 65+)					
24 ve altı (18-24)	-0,125[b]	0,035	0,045[a]	0,029	2,02
25-34	-0,110[b]	0,029	0,057[a]	0,025	2,64
35-44	-0,120[b]	0,027	0,060[a]	0,023	2,63
45-54	-0,084[a]	0,027	0,049[a]	0,024	2,30
55-64	-0,028[a]	0,026	0,009[a]	0,022	1,90
İşteki durum (referans: çalışmıyor)					
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan	-0,004 [a]	0,021	0,000[a]	0,017	1,42
İşveren / kendi hesabına çalışan	-0,131[b]	0,052	0,148[b]	0,048	1,04
Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan	-0,035 [a]	0,070	-0,009[a]	0,052	1,01
Konut Mülkiyet Durumu (referans: ev sahibi değil)					
Ev Sahibi	-0,028	0,015	0,015[a]	0,02	1,10
Oturulan konutun metre karesi (referans:151 m^2 ve üstü)					
60 m^2 ve daha az	-0,033 [a]	0,047	0,015[a]	0,043	1,29
61-90	0,039 [a]	0,027	-0,029[a]	0,024	2,50
91-120	0,050 [a]	0,025	-0,049[a]	0,023	2,67
121-150	0,000 [a]	0,028	-0,023[a]	0,025	2,10
Hane Aylık Gelir (referans: 0 – 8500 TL)					
Bir okul bitirmeyen	-0,018[a]	0,027	-0,003[a]	0,024	1,91
İlkokul	-0,033 [a]	0,028	-0,042[a]	0,023	1,81
İlköğretim	-0,073 [a]	0,027	-0,054[a]	0,022	2,14
Lise	-0,054 [a]	0,028	-0,042[a]	0,023	2,79

[a]p<.01; [b]p<.05; [c]p<.10

4. SONUÇ

Bu çalışma, Türk kadınlarının belediyenin çöp ve çevre atıkları toplama hizmetlerinden memnuniyet düzeyini inceleyerek, memnuniyet üzerinde etkili olan demografik ve sosyoekonomik faktörleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2023 yılına ait Yaşam Memnuniyeti Araştırması verileri kullanılarak yapılan analizlerde Genelleştirilmiş Sıralı Lojistik Regresyon Modeli uygulanmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, eğitim seviyesi, yaş, medeni durum, mesleki durum, oturulan konutun büyüklüğü ve konut mülkiyet durumu gibi değişkenlerin belediyenin çöp ve atık toplama hizmetlerinden memnuniyet düzeyinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Eğitim seviyesi, belediye hizmetlerinden memnuniyet üzerinde önemli bir etkendir. Eğitim seviyesi arttıkça memnuniyet düzeyinde belirgin bir azalma görülmektedir. Üniversite mezunları, daha düşük eğitim seviyesine sahip bireylere kıyasla memnuniyet düzeyinde daha düşük oranlara sahiptir. Yaş grupları incelendiğinde, 25-44 yaş aralığındaki kadınların memnuniyet düzeyinin referans gruba göre daha düşük olduğu görülmektedir. Özellikle genç yetişkin bireylerde memnuniyet seviyesindeki bu düşüş, hizmetlere yönelik beklentilerin veya algıların farklılaşmasından kaynaklanıyor olabilir. Mesleki durum açısından işveren ya da kendi hesabına çalışan bireylerin memnuniyet düzeylerinin, çalışmayan bireylere kıyasla daha düşük olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, çalışma koşullarının hizmetlerden algılanan memnuniyeti

etkileyebileceğini göstermektedir. Konut mülkiyet durumu ve konut büyüklüğü, memnuniyet düzeyini etkileyen diğer önemli faktörlerdir. Konut büyüklüğünün artması memnuniyet düzeyini artırırken, ev sahiplerinin memnuniyetsizlik oranlarının daha yüksek olması dikkat çekicidir.

Bu sonuçlar, kadınların belediye çöp ve çevre atıkları toplama hizmetlerinden memnuniyet düzeyini etkileyen faktörlerin sosyo-ekonomik durum ve demografik yapıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bulgular, yerel yönetimlerin kadınların memnuniyetini artırmak amacıyla hizmet politikalarını bu faktörleri göz önünde bulundurarak şekillendirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle eğitim seviyesi yüksek bireylerdeki memnuniyetsizliğin giderilmesi için hizmet kalitesinin artırılması ve bu kesime yönelik farkındalık çalışmalarının yapılması önerilmektedir. Bu çalışma, belediye hizmetlerinden memnuniyet üzerine yapılan araştırmalara katkı sunmakla birlikte, yerel yönetimlere politika geliştirme süreçlerinde önemli bir yol haritası sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Alkan, A. (2000). Yerel Politika ve Kadın. Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları ve Araştırmaları Merkezi.

Alkan, A. (2004). Yerel Siyaset Kadınlar İçin Neden Önemli?. Birikim Dergisi, 179, 0-71.

Aygül, H. H., & Yıldız, D. (2018). Kentsel Katı Atık Yönetimi Kapsamında "Çevreci Komşu Kart Uygulaması". Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, 8(2), 79-100.

Esen, A., & Esen, M. (2018). Çevre Eğitimi ve Bilinci Araştırması. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi (65), 164-178.

Gül, M., & Yaman, K. (2021). Türkiye'de Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(4), 1267-1296.

Karakaş, G., Diker, F. ve Onay, E. (2019). "Belediye Çevresel Hizmetlerinden Kadınların Memnuniyet Durumu Üzerine Bir Araştırma: Çorum Belediyesi Örneği", International Journal of Academic Value Studies, 5(1), 131-142.

Kök, F. (2021). Organik Atıkların Yönetimi, Geri Dönüşümü ve Uygulamaları. Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi, 4(2), 99-108.

Metin, A. E., & Gül, A. (2020). Türkiye'de Çevre Etiğinin Yasal ve Kamusal Çerçevesi. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(16), 252-268.

Öztaş, C., & Zengin, E. (2011). Yerel Yönetimler ve Çevre. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. (54), 181-200.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2008). Politika Dokümanı ve Çevre. Ankara: Fersa Ofset.

Ünver, Ş. (2024). Investigation of factors affecting tobacco and e-cigarette use in Turkey, Journal of Substance Use, DOI: 10.1080/14659891.2024.2335484

Ünver, Ş., & Alkan, Ö. (2021). Determinants of e-Commerce Use at Different Educational Levels: Empirical Evidence from Turkey. International Journal of Advanced Computer Science and Applications;12(3), 40-49.

KAMU YÖNETİMİNDE ETİK KARAR VERME

Yüksek Lisans Öğrencisi Elif Miray KASAP [176]

İnönü Üniversitesi

elifmiraykasap1@gmail.com - ORCID 0009-0007-1872-0638

Doç. Dr. Nazlı NALCI ARIBAŞ[177]

İnönü Üniversitesi

nazli.aribas@inonu.edu.tr - ORCID 0000-0002- 4001-7363

ÖZET

Bu çalışmanın konusu; etik, kamu etiği ve karar verme kavramlarını tanımlayarak aralarındaki ilişkiyi açıklamaktır. Kamu yönetiminde etik karar verme; toplumun, onları yönetenlere karşı güvenini kazanmak, topluma adil hizmetler sunmak, eldeki kaynakların etkin kullanımını sağlamak ve uzun vadeli sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Gelişen toplumların, değişen ihtiyaçları ve kamu sektöründe karşılaşılan birtakım sorunlar, etik ilkelerin daha etkili bir şekilde yönetime entegre edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu zorunluluk; etik teoriler, etik ilkelerin oluşturulmasında kullanılan yaklaşımlar, karar verme süreçleri ve kamu etiği gibi kavramların önemini gözler önüne sermiştir.

Çalışmada, etik karar vermenin kamu açısından önemi ele alınmıştır. Çalışmanın gerçekleştirilmesi için literatür taraması yapılmıştır. Etik konusu kapsamlı bir şekilde ele alındıktan sonra çeşitli etik teoriler ve bu teorilerin kamu açısından incelenmiştir. Çalışma sonucunda, kamu yönetiminde şeffaflık, hesap verebilirlik ve toplumsal güven ilkelerini güçlendiren etik bir yönetim anlayışının benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kamu sektöründe etik karar verme süreçlerinin iyileştirilmesine yönelik teorik ve pratik öneriler sunularak, kamuda daha etik yönetim çerçevesinin oluşturulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Kamu, Kamu Etiği, Karar Verme, Etik Karar Verme

[176] Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı, elifmiraykasap1@gmail.com, ORCID: 0009-0007-1872-0638

[177] Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, nazli.aribas@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002- 4001-7363

ETHICAL DECISION MAKING IN PUBLIC ADMINISTRATION

ABSTRACT

The subject of this study is to define the concepts of ethics, public ethics and decision making and to explain the relationship between them. Ethical decision-making in public administration is important in terms of gaining public trust in those who govern them, providing fair services to the society, ensuring the effective use of available resources and long-term sustainability. The changing needs of developing societies and some of the problems encountered in the public sector have made it necessary to integrate ethical principles more effectively into management. This necessity has revealed the importance of concepts such as ethical theories, approaches used in the formulation of ethical principles, decision-making processes and public ethics.

In this study, the importance of ethical decision-making for the public sector is discussed. A literature review was conducted for the realization of the study. After a comprehensive review of ethics, various ethical theories and their implications for the public sector were analyzed. As a result of the study, it is emphasized that an ethical management approach that strengthens the principles of transparency, accountability and public trust in public administration should be adopted. By presenting theoretical and practical suggestions for improving ethical decision-making processes in the public sector, it is concluded that a more ethical management framework should be established in the public sector.

Key Words: Ethics, Public, Public Ethics, Decision Making, Ethical Decision Making

GİRİŞ

Etik, insan davranışlarının doğru ve yanlış arasındaki ahlaki değerlere uygunluğunu inceleyen felsefi bir disiplindir. Temelde insanlara, neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu belirlemek için kılavuzluk sağlar ve doğru olanı yapmaya teşvik eder. Etik; toplumun değerlerini, normlarını ve önceliklerini yansıtan bir çerçeve sunarak insanların eylemlerinin sonuçları üzerinde düşünmelerine yardımcı olur. Etik bireylerin ve kurumların davranışlarını şekillendiren değerleri içerir ve toplumun her kesiminde oldukça önemli bir yere sahiptir. İnsanların etik konusundaki farkındalığı ve ilgisi yüzyıllardır süregelen bir tartışma ve keşif sürecinin ürünüdür. Antik Yunan filozoflarından modern zamandaki düşünürler ve bilim insanlarına kadar birçok kişi etiğin doğasını anlamaya ve insan davranışlarının temelini açıklamaya çalışmıştır. İnsanların etik değerlere uygun hareket etmeleri toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini ve adil bir düzenin oluşturulmasını sağlar. Bu nedenle etik konusunun üzerinde düşünülmesi ve etik değerlerin benimsenmesi, sadece bireyler için değil aynı zamanda toplumun geleceği içinde hayati bir öneme sahiptir.

Kamu yönetimi, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak kamu hizmetlerini sağlamak ve kamu kaynaklarına etkin bir şekilde kullanmak amacıyla düzenlenmiş bir disiplindir. Kamu yönetimi süreçleri karar alma aşamaları ile belirlenir ve bu kararlar toplumun genel çıkarlarını etkiler. Kamu yönetiminde karar alma sürecinin etik boyutu da oldukça önem teşkil etmektedir. Kamu yönetiminde etik, kamu çalışanlarının; kurumlarının ve yaşadıkları toplumun çıkarlarını gözeterek adalet, şeffaflık, hesap verebilirlik çerçevesinde hareket etmelerini gerektirir. Daha kaliteli daha sağlıklı toplumlar oluşturmak adına önemli bir rehber niteliği taşır. Etik değerler, kamu yönetiminde karar alma süreçlerinin hem bireysel hem de kurumsal düzeyde daha adil ve etkili olmasına katkı sağlar. Kamu görevlilerinin alacağı kararlar, topluma karşı sorumluluklarını bilincinde olarak; dürüstlük şeffaflık, adalet gibi önemli etik ilkelere dayalı olmalıdır. Kamu görevlilerinin, görevlerinden dolayı sahip oldukları birtakım emanetler vardır. Bunlardan birisi de kamu güvenidir. Kamu güvenini sağlamak ise ancak etik kararlar vererek kazanılabilir.

Bu çalışmada, etik kavramı, etik teoriler, etik yaklaşımlar ve kamu etiği ele alınmıştır. Kamu etiği alanında dünyadaki ve Türkiye'deki çalışmalar incelenmiş etik karar verme süreçlerinin önemi ve bu süreçlere katkı sağlayan yaklaşımlar ve modeller incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, etik karar verme süreçlerinin kamu yönetimine sağladığı katkıları değerlendirmek ve bu süreçlerin daha etkili bir şekilde uygulanmasına yönelik öneriler sunmaktır.

1.ETİK

Yunanca "kişilik, karakter" anlamına gelen "ethos" sözcüğünden türemiş olan etik; bireylerin ve toplulukların davranışlarını yönlendiren, iyi- kötü, doğru- yanlış arasında seçim yapmaya yardımcı olan bir felsefe dalıdır (Güven & Keskin, 2022: 120). M.Ö. dördüncü yüzyılda, zamanın en büyük filozofu olan Aristotales; iyi, erdem, özgürlük, mutluluk gibi sözcükleri kavramsal bir zemine oturttuğu için etiğin kurucusu sayılır (Özkal Sayan, 2020: 148). Doğru olanı, hangi davranışın değerli olduğunu ve hayatı anlamlı kılan unsurların neler olduğunu belirleyen bir değerlendirmedir. Bir eylemi gerçekleştirirken neyi yapıp neyi yapmamak gerektiğini belirten sistemlerdir (Kuçuradi, 2003). Etik davranışlar, insanların uyumlu ve olumlu etkileşimde bulunmasına yardımcı olur. Bu davranışları etkileyen faktörler arasında bireyin ahlaki özellikleri, sosyal çevresi ve çalıştığı kurum bulunur. Etik davranışları şekillendiren kriterler zaman içinde değişebildiğinden, etik davranışlara "dinamiktir" denilebilir. (Kuçuradi, 1998). Ahlak felsefesinin bir dalı olmasından dolayı, ahlak ile etik oldukça karıştırılır. En genel tabiriyle etik evrensel, ahlak ise toplumsaldır. Ahlak, yerel ve coğrafi farklılıklara göre değişebilir ancak etikte böyle bir değişim söz konusu değildir (Albayrak, 2021: 236). Etik, ahlaki kılavuzlar belirleyen değerler ve ilkelerdir (Hopkins, 2011:5). Etik, ahlaki ilkelerin ve değerlerin doğasını, kaynağını ve geçerliliğini sorgulayan bir felsefe dalıdır (Özlem, 2010).

1.1.Temel Etik Teoriler

Temel etik teoriler; faydacılık teorisi, ödev etiği teorisi, erdem etiği teorisi, sezgici etik teorisi olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

1.1.1.Faydacılık (Sonuççu teolojik) Teorisi: Jeremy Bentham ve John Stuart bu teorinin öncülerindendir. Bir eylemin doğruluğunu ya da yanlışlığını kararlaştırmak için eylemin sonucuna bakılmalıdır düşüncesi savunulur. Faydacılığın temel anlayışı, faydayı maksimize etmektir. Önemli olan, mümkün olan en çok insana en yüksek faydayı sağlamaktır. Eylemin sonuçlarının sağladığı fayda ve mutluluk, o eylemin doğru sayılmasının ölçüsüdür (Eryılmaz, 2018). Bentham, faydacılığı üç önemli ilkeye dayandırmaktadır. Birinci ilke, en büyük mutluluk ilkesidir. Bu ilkeye göre, insanların amacı mutluluğu arttırmak ve acıyı azaltmak olmalıdır. İkinci ilke, hedonizm ilkesidir. Bu ilke mutluluğu zevk almak ve acıdan uzak durmak olarak tanımlarken acıyı ise ağrı çekmek ve zevkten yoksun olmak olarak tanımlamaktadır. Üçüncü ilke tarafsızlık ilkesidir. Bu ilkeye göre karar verirken tüm canlıların zevk ve acıları eşit şekilde dikkate alınarak kararlar verilmelidir (Hayry, 2013: 4). Faydacılık ilkesi, etik karar verme yöntemlerinden birisidir. Özellikle büyük grupları etkileyen kararlarla ilgilenir ve yapılan eylemlerin getireceği iyi ve kötü sonuçların değerlendirilmesini ister (Mitov, 2021: 5). Faydacılara göre, kararlar, elde edilen ya da beklenen sonuçlara dayanarak haklı çıkarılabilir.

Kamu yönetiminde bazı yöneticiler, bu yaklaşımı benimseyerek kamu yararı için politika üretir ve uygular (Maw, 2020:13).

1.1.2.Ödev Etiği (Deontolojik) Teorisi: Immanuel Kant bu teorinin öncüsüdür. Deontolojiye göre, eylemin sonucu önemli değildir. Önemli olan hangi niyetle yapıldığıdır. Kant, "insanlar ahlaki kurallara göre hareket etmeli ve bu kuralları evrenselleştirilebilir ilkelere dayandırmalıdır" der. Kant'a göre, bir kararın ahlaki olup olmadığını belirlemek için özerklik kullanılmalıdır. Özerklik, etik karar verme için gerekli bir koşuldur (Singer Jr, 2020:11).

1.1.3.Erdem Etiği Teorisi: Aristoteles'e göre erdemli birey, yaşamı boyunca doğal olarak kazanılmış ve gösterilmiş, doğru ve iyi yaşam alışkanlıklarına sahip kişidir. Erdem etiğine göre herkes kendine yakışanı yapar. Ona göre en iyi yaşam, erdemin veya insanın en iyi işleyişinin olduğu bir yaşamdır. Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik adlı eserinde mutluluk, aktif bir yaşam tarzı olarak tanımlanır. Bu yaşam tarzı, değerli şeylerin olduğu ve eksikliği olmayan bir yaşam anlamına gelir. Aristoteles, mutluluğun etik, entelektüel ve politik erdemlere uygun etkinliklerle ilişkili olduğunu söyler (Nussbaum, 2004: 62). Erdem etiğinin savunucularından biri olarak, yaşamda erdemleri uygulamaktan daha değerli bir şey olmadığını ileri sürmüştür. Aristoteles, erdemi, insan yaşamının koşullarına hem doğru eylemler hem de yerinde duygularla uygun şekilde yanıt vermemizi sağlayan bir karakter özelliği olarak tanımlar (Goncalves& Santos, 2017: 177).

1.1.4.Sezgici Etik Teorisi: Bu teori, 20 yüzyılın başlarında metaetik alanında oldukça etkili olmuştur. Bu teoriye göre herhangi bir davranışa karar vermede sezgiler yol göstermektedir (Bayoğlu, 2013). George Edward Moore, Principia Ethica adlı eserinde, Harold Arthur Prichard Does Moral Philosophy Rest on Mistake? adlı makalesinde, William David Ross The Right and The Good adlı eserinde sezgicilik üzerine çalışmalar yapmış, bu alanın önemli savunucularındandır. Onlara göre neyin doğru neyin yanlış olduğunu göstermede sezgiler oldukça önemli bir yere sahiptir.

1.1.5.Haklar Temeline Dayalı Etik Teorisi: Bir davranış biçimine karar verirken bireysel haklar açısından olaylara ve durumlara bakılır. Yasal, politik ve etik hakları içerir. Etik ikilemlerin çözülmesinde bireyin ne gibi haklara sahip olduğuna bakılmalıdır düşüncesi hakimdir (Eryılmaz, 2018).

1.2.Etik Yaklaşımlar

Etik yaklaşımlar; meta etik, normatif etik ve uygulamalı etik olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

1.2.1.Meta Etik (Analitik Yaklaşım): Etik hükümlerin doğasını, etik ifadelerin anlamı ve etik değerlerin temeli gibi daha soyut konuları inceler. Kötü ne? İyi ne? Gibi sorulara yanıt arar. Etiğin daha soyut ve kavramsal yönlerini inceleyerek etik sorunlar ve değerler üzerinde daha temel bir anlayış sağlar (Bayoğlu, 2013). Etik teorilerde kullanılan kavramların tanımsal analizini yapmayı amaçlar. Meta Etik, kavramların tanımlanabilirliği, bu kavramları içeren önermelerin bir doğruluk değerine sahip olup olmadığını, eğer doğruluk değerine sahipse test edilip edilmeyeceğini inceler (McCloskey, 2013).

1.2.2.Normatif Etik: Doğru ile yanlışı ayırt eden pratik ahlaki ölçütleri belirlemeye ve ahlaklı bir yaşamın nasıl olacağına dair rehberler sunmaya çalışır. Etik değerlerin ve eylemlerin nasıl olması gerektiğini inceler. Etik değerlerin objektif veya evrensel olarak belirlenebileceğini savunur. Ne yapmalı? Nasıl yaşamalı? Nasıl bir insan olmalı? sorularına yanıt arar. Normatif etik, eylemlerin nasıl gerçekleşmesi gerektiğini belirleyen ahlaki ilkeleri inceler (Kagan, 2018: 3). Bir bireyin iyi veya kötü, bir eylemin ise doğru veya yanlış olarak sınıflandırılmasını sağlayan koşulları barındırmaktadır. İnsanların nasıl davranması gerektiğini belirleyen kuralları ve normları ortaya koymaktadır. Normatif etik, evrensel bir ahlaki yasaya inanmakta ve herkesin bu yasanın belirlediği sorumluluklara sahip olduğunu savunmaktadır (Fryer, 2011).

1.2.3.Uygulamalı Etik: Etik kuralların ve değerlerin gerçek hayatta karşılaşılan sorunlara nasıl uygulanabileceğini inceler. Belirli alanlarda ortaya çıkan etik sorunların tartışılması için kriterler oluşturma ve bu özel alanlarda belirlenen kriterlerin insan davranışlarında uygulanması ile ilgilenen etik bir yaklaşımdır (Beauchamp, 2003).

1.3.Etik İlkelerinin Geliştirilmesinde Temel Alınan Yaklaşımlar

Etik ilkelerin geliştirilmesinde temel alınan dört ilke bulunmaktadır. Bunlar; hakkaniyet ilkesi, insan hakları ilkesi, faydacılık ilkesi ve bireysellik ilkesidir (Kılavuz, 2004: 16).

1.3.1.Hakkaniyet İlkesi: Bütün kararların tutarlı, tarafsız ve gerçeklere dayalı olmasıdır. Eşitlik, adalet, hakkaniyet temelinde insanlara ve durumlara uygun bir şekilde muamele etmeyi ifade eden bir ilkedir. Eşitliğin, adaletin sağlanması, haksızlıkların önlenmesi için rehberlik sağlar.

1.3.2.İnsan Hakları İlkesi: Bireylerin varlığı, bütünlüğü ve temel insan hakları üzerinde odaklanır (Kılavuz, 2004: 16). Tüm insanların, doğuştan gelen, evrensel, vazgeçilmez haklara sahip olduğu kanaatindedir. Bireylerin onuru, özgürlüğü, eşitliği, yaşama hakkı, ifade özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, adil yargılanma gibi birçok temel hak ve özgürlüğü içeren bir ilkedir.

1.3.3.Faydacılık İlkesi: Herkes için en çok yararı sağlayacağı öngörülen kararın alınması beklenir. Eylemlerin sonuçlarını öngörerek değerlendirme yapar. En fazla faydayı sağlayacak, toplum için en iyi sonuçları içerecek olan kararın verilmesi gerektiğini savunan bir ilkedir (Eryılmaz, 2018).

1.3.4.Bireysellik İlkesi: Bu ilkeye göre; bireylerin asıl amacının kişisel kazançlarını arttırmaktır. Bireyin öncelikli olarak kendisi için sorumlu olduğunu ve başkalarının haklarının bu sorumluluk çerçevesinde sınırlı olduğunu savunur. Bireysel ve toplumsal çıkarların çatışabileceği, başkalarının haklarının ihlal edilebileceği ve kolektif sorumlulukların göz ardı edilebileceği gibi konular içerir (İsbir, 2013).

2.KAMU ETİĞİ

"Kamu etiği, kamu görevlilerinin karar alırken ve kamu hizmetlerini uygularken; tarafsızlık, dürüstlük, adalet, saydamlık, hesap verebilirlik gibi değerlere uymasıdır" (Önen& Yıldırım, 2014: 112). Kamu etiği, yönetimde doğruya ulaşabilmek için gerekli olan ilke ve standartları kapsamaktadır. Güven inşa etmek açısından kritik bir role sahiptir (Eryılmaz, 2018). Kamu hizmetlerinin; etkili, verimli, tüm vatandaşa aynı ölçüde uygulanabilmesi için etik

ilkelere ihtiyaç vardır. Kamu yönetiminde kamu yararı ilkesinin yanında, son zamanlarda önem kazanmaya başlayan, yurttaşa güven verilmesi ilkesi, kamu yönetimi etiğinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Tortop, 1999: 245). Kamuda etik davranış kuralları ile kamu yönetiminde uyulması beklenen ilke ve standartlar ortaya konulmakta ve kamu görevlilerine ışık tutulmaktadır (Usta, & Kocaoğlu, 2015: 154). Kamu görevlilerinin, görevinden dolayı belli yükümlülükleri vardır. Bunlar; hizmet verilen kişilere karşı, mesleğe karşı, kuruma karşı meslektaşlara karşı, kişinin kendisine karşı yükümlülükleri olmak üzere ayrılır. Kamu görevlisinin, görevi dolayısıyla bazı emanetleri bulunur. Bu emanetler; Kamu yararı, kamu gücü, kamu güveni, kamu yetkisi, kamu kaynağı, kamu unvanı, kamu zamanı, olarak sıralanabilir (Aydın, 2021).

Etiğe uygun hareketler sergilemek, kamu görevlileri açısından yeni bir olgu değildir. Kutadgu Bilig adlı eserde, yöneticide bulunması gereken etik özellikler; adil olmak, alçak gönüllü olmak, sabırlı olmak, halka ılımlı davranmak, yardımcı olmak gibi daha birçok özellikle sıralanmıştır (Önen & Yıldırım,2014: 109). Nizamülmülk'ün Siyasetname adlı eserinde, yöneticilerin dikkat etmesi gereken etik kodlar öne çıkmaktadır. Bu esere göre yönetici; adaletli, iyi ahlak sahibi, tevazu sahibi, cömert, sabırlı, akıl ve bilgi gibi değerlere sahip olmalıdır (Nalcı Arıbaş, 2022).

Etik ile ilgili kamu alanındaki çalışmalar, 1970'li yıllarda belirgin bir artış göstermiştir (Arslan & Usta, 2020: 228). Bu dönemde, etik meseleler kamu yönetimi ve siyasetin önemli gündem maddeleri haline gelmiştir (Gökçe & Örselli, 2011: 49). Yeni kamu yönetimi anlayışıyla birlikte etik önemli bir hale gelmiştir (İsbir, 2013).

Kamu yönetimi; profesyonel etik, kişisel etik, kurumsal etik ve sosyal etik olmak üzere dört farklı etik düzeyini ele almaktadır (Eryılmaz, 2018).

Kişisel etik, kişilerin sahip olduğu temel değerlerle ilgilidir. İyi- kötü, doğru- yanlış gibi değerlere odaklanır. Bu değerleri şekillendirenin, çevresel faktörler olduğunu savunur.

Profesyonel etik, kişinin meslek hayatında uyması gereken etik ilkelerle ilgilidir.

Kurumsal etik, kurumların belirlediği etik davranışlar doğrultusunda şekillenir.

Sosyal etik, toplumun çeşitli faktörlere göre geliştirdiği etik değer yargılarını içerir.

2.1.Dünyada Kamu Etiği Alanında Yapılan Çalışmalar

1978 yılında Amerika'da Hükümet Etiği Ofisi kurulmuştur. Hükümet Etiği Ofisi ile, kamu için etik bir ortam yaratılmaya çalışılmıştır (Usta& Arslan, 2020: 230). Tarafsız, etik standartlar ışığında çalışmalar yapmak ve kamu güvenliğini sağlamak amaçlar arasındadır. 1994 yılında, İngiltere'de "Kamu Yaşamı Standartları Kurulu" kurulmuştur. Bu kurul, çeşitli etik kodlar geliştirmiştir ve etik konusunda tavsiyelerde bulunan bağımsız bir kamu kuruluşudur (Yıldız Özsalmanlı, 2021: 393). OECD tarafından 1996 yılında yayınlanan Kamu "Hizmetinde Etik Rapor", etik ilkelerin temel ögelerini belirlemiştir (Arslan& Usta, 2020: 230). 12 Aralık 1996 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, üyesi olan ülkelere etik konusunda tavsiyeler içeren karar yayınlamıştır. "Ülkelerin Kamu Görevlilerinin Etik Kodu" başlıklı bu tavsiyelerin amacı, ülkelere yolsuzlukla mücadele konusunda öncülük etmektir. Dürüstlük,

duyarlılık, etkinlik, tarafsızlık ve adalet gibi etik nitelikteki konulara dikkat çekilmiştir. OECD ve Avrupa Birliği de birçok etik kod üzerinde durmuştur (Koçak & Yüksel, 2010: 78-79). Avusturya'da 1999 yılında "Kamu Hizmeti Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanun ile Avusturya'daki kamu hizmetlerinin sunumunda olması gereken ilkeler belirlenmiştir. Kanada'da, "Çıkar ve Etik Çatışma Komiserliği" kurulmuştur. Bu kurum, kamu görevlilerinin görevleri ile özel çıkarları arasındaki uyuşmazlıkları çözme amacındadır (Önen& Yıldırım, 2014:119-122). Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, OECD belgelerindeki ilkeler ve standartlar; yolsuzlukla mücadele, iyi bir yönetim sistemi ve etik ilkeler açısından önemli belirleyicilerdendir. OECD, etik kültür oluşturmada önemli çalışmalar yapmıştır. 2000'li yıllarda yapılan, rüşvet suçlarıyla mücadele kanunları, kara paranın aklanmasına karşı mali eylem planları bunlara örnek verilebilir. Avrupa Konseyi, yine 2000'li yıllarda yolsuzlukla mücadeleye ilişkin kanunlar yapmıştır. GRECO bu alanda önemlidir. Birleşmiş Milletlerin, yolsuzluğa karşı yaptığı sözleşmeler dünyada kamu etiği alanında yapılan çalışmalara örnek olarak sayılabilir (Ömürgönülşen, 2022)

Türkiye' de etik alanında birçok sözleşmeye, kanuna, eylem planına, yönetmeliklere imzasını atmıştır. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda, devlet memurunun sahip olması gereken etik değerler açıkça beyan edilmiştir. Liyakat, sadakat bilinci, emre itaat etmek, kanunsuz emre itiraz etmek, mal bildiriminde bulunmak gibi birçok etik değer sıralanmıştır (DMK, 1965). 1982 Anayasasının, 10. maddesinde geçen eşitlik ilkesi, 137. Maddesinde geçen, hukukilik ilkesi örnek olarak verilebilir. 1990'lı yıllarda, "Kamu Görevlerinden Ayrılanların Yapamayacakları İşler Hakkında Kanun", "Mal Bildiriminde Bulunulması", "Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu", "Kara Paranın Önlenmesine Dair Kanun", "Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun" etik alanındaki çalışmalardır (Kahraman, 2020).

2000'li yıllarda yapılan" Bilgi Edinme Hakkı Kanunu", "Kamu İhale Kanunu", "Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu", "Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması Hakkında Kanun", şeffaflık, tarafsızlık, hesap verebilirlik açısından etik temelli kanunlar olup, Türkiye'deki kamu etiği alanında yapılan önemli çalışmalar arasında sayılabilir (Doğan& Erdem, 2022:770).

2004 yılı etik konusunda Türkiye açısından oldukça önemlidir. "Bu tarihte çıkarılan 5176 sayılı "Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile "Kamu Görevlileri Etik Kurulu" kurulmuştur" (KGEK, 2009:12). Bu kanun; kamu görevlilerinin uyması gereken etik davranış ilkelerini belirlemek, bu etik davranışların uygulanıp uygulanmadığını takip etmek, etik ihlali varsa buna ilişkin incelemelerde bulunmak ve kurulun görev ve çalışma usul ve esaslarının belirlenmesi konusunda önemli bir adımdır. Temel olarak amaç, etik kültürü geliştirmektir (Eryılmaz, 2018). Kamu görevlilerinin görevlerini yerine getirirken; tarafsız olmak, dürüst davranmak, sürekli gelişim düşüncesi içinde olmak, kamu yararını ön plana almak, her an hesap verebilir olmak gibi dikkate almaları gereken çağdaş yönetim ilkeleri 5176 Sayılı Kanun'da belirtilmiştir (Aydın, 2021).

2007 yılında kurulan "e- okul" ve 2008'de kurulan "e- devlet" adlı uygulamalar etik açısından önemlidir. E- okul uygulamasında; hizmete hemen ulaşabilmek, hizmetten faydalanırken eşitlik, açıklık ve şeffaflık imkânlarının sağlanmasıyla, hizmet kalitesinin artmasıyla etik ilkeler sağlanmaktadır (Işık, 2009: 37-42). Aynı şekilde e-devlet de bu açılardan etik ilkeler barındırır.

3.ETİK KARAR VERME

Karar verme, hayatın her alanında ve her seviyesinde önemli rol oynar. İyi sonuçlar elde etmek, eldeki kaynakların etkin ve verimli kullanımı, problem çözümü, risk yönetimi, planlama ve geliştirme açısından önemlidir. Tarihi Sümerlere kadar uzanmaktadır. Hamurabi ve Urukagina Kanunları; evlilik, ticaret, toplumsal faaliyetlerle ilgili düzenlemeleri içeren kanunlardır (İsbir, 2019). Bu kanunlarla, toplumda çeşitli düzenlemeler yapılmış ve düzen içerisinde bir yaşam sağlanmıştır. Kamu yönetiminde karar alma; katılımcılık, şeffaflık, hesap verebilirlik ve etkili iletişim gibi önemli unsurları içerir. Ayrıca farklı paydaşların görüş ve önerilerinin dikkate alınması demokratik süreçlerin uygulanması ve kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanımı da önem taşır (İsbir, 2013). Yönetimde alınan kararları; örgütteki çalışanların tutumları, yasal düzenlemeler, ekonomi, toplumsal etmenler gibi faktörler etkilemektedir (Akça, 2019). Karar verme, yöneticilerin çeşitli alternatifler içinden seçim yapmasıdır. Bazen iyiyi seçerken bazen de en iyiyi seçtikleri bir yolculuktur. Bu sebeple, karar verme süreci aynı zamanda etik bir süreçtir. Kamu, devlet ve hükümet kurumları tarafından temsil edilmektedir. Kamuda etik karar verme, kurumların ve kamu görevlilerinin etik değerlere uygun hareket etmesi ve toplumun çıkarlarını gözetmesi anlamına gelir.

Karar verme süreci; sorunun teşhisi, alternatiflerin ortaya konulması, alternatiflerin gözden geçirilmesi, alternatiflerden uygun olanın seçilmesi, seçilenin uygulanması ve uygulanan kararın takibi aşamalarını içerir (Boyalı, 2021).

Kamu yönetiminde karar alınırken, ilk olarak bir sorunun tanımlanması gerekir. Bu aşamada kamu yöneticileri veya politika yapıcılar, karşılaşılan bir sorunu veya ulaşılmak istenen bir hedefi belirlerler. Sorun tanımlandıktan sonra gerekli bilgilerin toplanması gerekir. Bu aşamada; ilgili verilerin toplanması, araştırmaların yapılması, istatistiksel analizlerin gerçekleşmesi ve ilgili tarafların görüşlerinin alınması gibi adımlar atılır. Bilgi toplama aşaması, karar vericilere sorunun kökenini etkilerini ve çözüm seçeneklerini anlamaları için temel bilgiler sağlar. Toplanan bilgilerin analizi ve değerlendirilmesi karar vericilerin soruna yönelik çeşitli çözüm seçeneklerini değerlendirilmesini sağlar. Analiz ve değerlendirme aşamasından elde edilen bilgiler doğrultusunda farklı çözüm seçenekleri veya politika alternatifleri oluşturulur. Bu aşamada, her bir alternatifin hedeflere uygunluğu maliyetleri riskleri ve toplumsal etkileri gibi faktörler dikkate alınır. Oluşturulan alternatifler arasında en uygun olanı seçilmesi için karar verme aşamasına geçilir. Bu aşamada karar vericiler, analiz sonuçlarını değerlendirir politika seçeneklerini tartışır ve nihai kararı verir.

Karar verme süreci genellikle politika yapıcılar yöneticiler ve politika etkileyen diğer taraflar arasında iletişimi içerir. Karar verildikten sonra seçilen politika veya çözümün uygulanması aşamasına geçilir. Bu aşamada; gerekli kaynaklar tahsis edilir, düzenlemeler yapılır, politikanın hedeflere ulaşması sağlanır ve ilgili kamu kurumları veya birimleri

tarafından uygulama planları oluşturulur. Kararın uygulanması ile birlikte politikanın etkileri ve sonuçları izlenir ve değerlendirilir. Bu aşamada, politikanın amacına ulaşma derecesi etkinliği etkileri ve yan etkileri incelenir. İzleme ve değerlendirme sonuçları politikanın gerekirse revize edilmesi veya geliştirilmesi için geri bildirim sağlar (Kıral, 2015: 75-80).

Bir yönetici karar alırken, bu kararı etik yönünden incelemelidir. Karar vericiler toplum yararını göz önüne alarak etik çerçevede kararlar verdiklerinde bir kuruma başarı, saygınlık, verim, gibi pozitif bir kurum kültürü hâkim olur. Bir kurumda karar verme, kurumun yöneticisinin Temel sorumluluğudur. Yönetici, ilk olarak sorunu tanımlamalı ve analiz etmelidir. Ardından soruna çok boyutlu bir açıdan bakmalıdır. Mevcut sorunun bugünü geleceği hakkında ne gibi etkileri olduğuna odaklanmalıdır.

Etik sadece mantıksal değil aynı zamanda duygular ile hareket etmeyi de barındırmaktadır. Bu bakımdan etik karar verme aşamasında, yalnızca yasalar çerçevesinde değil, topluma ve bireylere karşı sorumluluk anlayışı ile daha hareket etmek ve onlar için en iyi olanı seçmek önemlidir. Kamu yönetimi, toplumun güvenliğini kazanmak ve sürdürmek zorundadır. Etik değerlere uygun kararlar almak toplumun kamu kurumlarına olan güvenini arttırır. Kamuda etik karar vermiş şeffaflık hesap verebilirlik ve dürüstlük prensiplerine dayanır. Bu da kurumlara güveni arttırır (Demir, 2014: 15-18).

Kamu kaynakları toplumun ortak malıdır ve etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Kamu hizmetleri toplumun tüm kesimlerine eşit ve adil bir şekilde sunulmalıdır. Hizmetler sunulurken alınan etik kararlar, farklı türden grupların çıkarlarını gözetmekte ve ayrımcılığı önlemektedir. Etik karar verme; kaynakların kötüye kullanılmasını önler, israfı azaltır ve bütçe yönetimini etkinleştirir. Kamu yönetimi, halkın sağlık ve güvenliğini korumakla görevlidir. Etik kararlar, toplumun sağlığını ve güvenliğini en üst düzeyde tutmayı hedefler. Salgın hastalık, deprem, sel gibi doğal afet durumlarında, kamu görevlileri acil kararlar alıp acil bir şekilde uygulamaya koymalıdır. Etik kararlar almak, bu tür zorlu dönemlerde, kaynakların adil dağıtımını, ihtiyaç sahiplerine öncelik verilmesini ve toplumsal güvenin korunmasını sağlaması açısından oldukça önemlidir. Sadece vatandaşı kurtarma operasyonlarına değil, aynı zamanda uzun vadeli sosyal ve ekonomik etkilerin en aza indirilmesine yönelik çeşitli kararlar da hızla alınmalıdır. Etik ilkelerden sapılması, kaynakların kötüye kullanılmasına, toplumda güvensizlik oluşmasına ve kriz yönetiminin başarısız olmasına yol açabilir Etik değerlere uygun kararlar uzun vadeli sürdürülebilirlik ve toplum refahını koruma hedefine hizmet eder. Şeffaflık, hesap verebilirlik ve adaletin sağlanmasına katkıda bulunur Kamu görevlileri karar alırken, mevcut ve gelecek nesillerin çıkarlarını gözetip etik değerler ışığında kararlar almalıdır. Böylece toplumun genel çıkarlarına hizmet eden etik bir yönetim oluşturulabilir.

Etik karar verme süreçlerini karmaşık hale getiren pek çok faktör bulunmaktadır. Özellikle hemşehricilik ve kayırmacılık gibi unsurların yaygın olduğu Türkiye gibi ülkelerde, etik karar vermek oldukça zor hale gelebilir. Kararlar alınırken liyakat göz ardı edilerek, tanıdık kişilere ayrıcalıklı davranışlar sergilenebilir, siyasal aktörlerin çeşitli baskılarıyla karar vericiler etki altına alınabilir. Bir kurumda etik bir ihlal meydana geldiğinde kişiler kurumlarını korumak amacıyla bu ihlali hiç olmamış gibi sayabilirler. Karar verilirken etik ikilemlerle de karşılaşmak mümkündür. Politik baskılara, partizanlık beklentilerine veya kısa vadeli politik çıkarlara

maruz kalabilir (İsbir, 2019). Kamu görevlileri bireysel çıkarları ile kamu çıkarları arasında bir çatışma yaşayabilir (Aydın, 2019). Bu durumlar, etik ilkeleri ve kamu çıkarlarını gözetmek açısından bir zorluk oluşturabilir. Bu gibi durumlarda, kişisel çıkarlardan ziyade kamunun çıkarı düşünülerek hareket edilmeli ve ona uygun kararlar alınmalıdır. Bunların olmaması adına, karar verme sorumluluğuna sahip olan her kişinin, kendi öz benliğinde de etik bilince erişmesi gerekir. Kişi ne ise, alacağı kararlar da ona göre şekillenir. Etik bilince sahip kamu çalışanları, etik kararlar alabilirler.

Kamu yönetimi sınırlı kaynaklarla çalışmak zorundadır. Bu nedenle kaynakların etkin ve adil bir şekilde dağıtılması çeşitli hizmet alanlarının ihtiyaçlarının karşılanması ve toplumun genel çıkarlarının gözetilmesi zorlu bir görevdir (Özdemir, 2008: 184). Etik kararlar farklı değerlerin ve normların çatışabileceği durumları içerebilir. Kamu yöneticileri toplumun çeşitli kesimlerinin farklı değerlerini inançlarını ve çıkarlarını dikkate almalıdır. Bu durumda acil ve dengeli bir karar vermek zor olabilir. Kamu yönetiminde etik kararlar almak hesap verebilirlik gerektirir (Eryılmaz, 2018). Çalışanlara işyerinde etik kararlar nasıl alacakları konusunda eğitim vermek çok önemlidir ve etik eğitim programları, çalışanları etik kararlar almayı öğretmek için yaygın bir yöntemdir (Singer Jr, 2020:13).

Kamuda etik kararlar almayı sağlayacak en önemli unsurlardan olan etik eğitimin, beş ana hedefi vardır (Maw, 2020: 13). Bunlar aşağıdaki gibidir:

1. Kamu yönetiminde etik davranışı teşvik etmek
2. Etik sorunlar ve problemler konusunda bir farkındalık geliştirmek
3. Etik yükümlülük ve kişisel sorumluluk duygusunu beslemek
4. Kamu yönetimindeki etik standartlar hakkında daha fazla bilgi edinmek
5. Etik karar verme becerilerini geliştirmek

Kamu yönetiminde etik kararların yerleşmesini sağlamak adına eğitim oldukça önemlidir. Etik eğitimin sistematik bir şekilde uygulanması, kamu yönetiminde daha şeffaf, adil ve hesap verebilir etik bir yapı oluşturmayı sağlar.

3.1. Etik Karar Alma Adımları

Etik kararlar, diğer karar türlerinden farklıdır çünkü genellikle çeşitli ikilemlerden doğar. Bu ikilemler, karar vericilerin seçeneklerinin başkaları üzerinde somut ya da soyut etkiler yaratmasına neden olabilir (Garcia& Ostrosky-Solis, 2006). Öncelikle etik sorunun tanımlanmasıyla adım atılır. Sorunun ayrıntıları incelenir ve arka planında neler olduğu gözlemlenir. Durumu net bir şekilde tanımlamak, etik açıdan önemli olan unsuru belirlemek karar vermede oldukça önemlidir. Sorunu belirledikten sonra, konuyla alakalı mevzuatı veya etik kodu incelemekle yola devam edilir. Çeşitli etik politikalara, kodlara veya standartlar başvurarak tanımlaması önemlidir. Eğer açık bir şekilde sorunun çözümüne yönelik net kurallar varsa kolaylıkla karar alınabilecektir. Etik sorunun doğasını incelemek ve tüm boyutları tespit etmek sonraki adımdır. Farklı perspektiflerden bilgi edinmeyi, potansiyel etkileri ve sonuçları değerlendirmeyi ve farklı seçenekleri anlamayı içerir. Daha sonra her seçeneğin avantajları, dezavantajları, etik açıdan kabul edilebilirlik düzeyi ve uygunluk derecesi değerlendirilir.

Mevcut bilgiler, değerler ve analiz sonuçlarına dayanarak bir karar verilir. Bu karar etik değerlere, ilkelerin uygulanmasına ve durumun etik boyutuna dayanmalıdır. Karar alırken, etik açıdan en uygun olan seçeneğin seçilmesi hedeflenir. Karar verildikten sonra, uygulanması adımına geçilir. Kararı etkilenen taraflara iletmeyi, aksiyon almayı ve ilgili süreçleri başlatmayı içeren bir adımdır. Kararın sonuçlarını izlemek, değerlendirmek, gerektiğinde revize etmek, etik karar alma sürecinin son basamağını oluşturmaktadır. Bu adım, geribildirim alma, deneyimlerden öğrenme ve gelecekteki etik kararlar için iyileştirmeler yapma fırsatı sunmaktadır (Gülmen, 2015).

Sonuç olarak etik bir karar alınırken öncelikle; çözülmesi gereken sorun her ne ise bu net bir şekilde tanımlanmalıdır. Olası çözüm seçenekleri değerlendirilmeli ve belirlenmelidir. Çözümü zor bir sorunla karşılaşıldığında aceleyle karar alınmamalıdır. Bu durumlarda toplumsal normlara dayalı ilkelere ve erdem ettiğine odaklanılmalıdır (Maw, 2020: 8). Daha sonra toplumsal standartlara göre belirli ilkeler oluşturulmalıdır. Çeşitli bakış açılarının ve fikirlerin değerlendirilmesi için farklı görüşler ortaya konulmalıdır. Sonrasında ise karar aşamasına geçilmelidir. Bu basamaklarla etik bir karar alma süreci oluşturulmuş olur.

3.2. Etik Karar Verme Yaklaşımları

Etik karar verme yaklaşımları; fayda yaklaşımı, bireyselcilik yaklaşımı, ahlaki haklar yaklaşımı, adalet yaklaşımı olmak üzere dörde ayrılmaktadır (Tepe Küçükoğlu, 183: 2012).

3.2.1. Fayda Yaklaşımı: Jeremy Bentham ve John Stuart Mill öncülüğünde geliştirilen fayda yaklaşımı, etik karar verme sürecinde eylemlerin sonuçlarını ve ortaya çıkan faydaları temel alır. Doğru olan eylem, en fazla faydayı sağlayan veya toplum için en iyi sonuçları üreten eylemdir. Temel ilkesi, toplumsal fayda veya mutluluğun maksimize edilmesidir. Bu yaklaşıma göre bireylerin mutluluğu, refahı, memnuniyeti önemlidir (Turner, 2009). Bir kararın; ekonomik, sosyal, çevresel sonuçları etik açıdan değerlendirilir ve en fazla fayda sağlayan seçenekte karar kılınır. Toplumsal yararın ve genel refahın ön planda olduğu karar verme süreçlerinde kullanılır. Bazen azınlık haklarını göz ardı edebileceği yönünde olumsuz tarafları da vardır.

3.2.2.Bireyselcilik Yaklaşımı: Etik karar verme sürecinde bireyin özgürlüğünü, kendi çıkarlarını ve haklarını ön plana çıkaran bir yaklaşım türüdür. Kişinin kendi iyiliğini, mutluluğunu, refahını ve yaşam kalitesini ön planda tutmayı savunur. Kişisel özgürlüğün, özerkliğin, kişisel hakların temel değerler olduğunu savunur. Buna göre bireylerin kendi değerleri, tercihleri, çıkarlarına uygun karar verme hakları vardır. Bireyin öncelikli olarak kendi kendisi için sorumlu olduğunu ve başkalarının haklarının bu sorumluluk çerçevesinde sınırlı olduğunu savunur (Sayıner, 2005). Bireyler etik dışı davrandığı zaman, uzun vadeli bir gelişim gösteremezler anlayışını savunmaktadır. Etik karar verme sürecinde bireyin kendi değerlerine ve çıkarlarına uygun olan seçenekleri değerlendirmesini vurgular.

Bireyin refahını ve mutluluğunu arttıran eylemler doğru kabul edilirken, bireyin haklarının ihlal edildiği veya başkalarının haklarına zarar verildiği durumlar etik açıdan sorgulanır. Bencilliğe yol açabileceği düşüncesi bu yaklaşımın olumsuzlukları arasındadır.

3.2.3. Temel Haklar Yaklaşımı: Etik karar verme sürecinde bireylerin doğal veya kazanılmış haklarına dayanarak hareket etmeyi vurgulayan bir yaklaşımdır. Bireylerin sahip olduğu haklara saygı göstermek ve bu hakları korumak üzerine odaklanır. Bireylerin doğuştan veya insanlık onuruna uygun olarak kazandığı haklara vurgu yapan bir yaklaşımdır (Sayıner, 2005). Bireylerin doğal haklarına saygı gösterilmesi gerektiğini ve ihlal edilmemesi gerektiğini savunur. Etik kararlar, bireylerin haklarını korumak ve onları ihlal etmemektir. Bireylerin haklarına zarar veren eylemler etik dışı sayılır.

3.2.4.Adalet Yaklaşımı: Etik karar verme sürecinde, adil ve eşitlikçi olunması gerektiğini savunan bir yaklaşımdır. John Rawls'ın Adillik Teorisi bu yaklaşıma örnektir. Etik kararlar, tüm bireylerin eşit şekilde muamele görmesini, adil bir dağılımın sağlanmasını hedefler. Eşitsizliği azaltmayı, en dezavantajlı gruplara kadar herkesin çıkarlarının dikkate alınması gerektiğini savunur (Said& Nurhayati, 2021:32). Bu yaklaşıma göre, eşitlik, hakkaniyet, dürüstlük, toplumsal eşitlik gibi değerler etik karar verme sürecinde öncelik olarak belirlenmelidir (Atılgan & Kutvan, 2017).

Etik karar verme süreci, değerlere uygun davranmayı gerektiren bir yolculuktur. Bazen zor kararlarla bazen çelişkili durumlarla baş edilmek zorunda kalınabilir. Etik değerlere sadık kalarak, insan onuruna saygı göstererek, toplumsal faydayı gözeterek adımlar atılmalıdır.

3.3.Etik Karar Verme Modelleri

Karar verme modelleri, tanımlayıcı ve normatif model olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu iki model mevcut sorunları anlamaya ve sorunların çözümüne yönelik politikalar geliştirmeye odaklanır (Eşer, 2018). Tanımlayıcı model; kişilerin, karar verme sürecindeki davranışlarını ve karar verme sürecinin nasıl işlediğini inceler. Karar verme sürecinde etkili olan bireysel, sosyal, çevresel faktörleri de ele almaktadır. Tanımlayıcı yaklaşım; mevcut etik sorunların temel sebeplerinin açıklanması amacıyla kullanılabilir. Normatif model; etik kararların nasıl alınması gerektiğini belirleyen modelleri içerir. İdeal bir davranış ortaya koymayı hedefler. Doğru ve yanlışın ne olduğunu belirlemeye çalışır. Karar alıcıya rehber niteliğindedir.

3.3.1. Teoriler

Etik karar verme sürecine katkı sağlayan birçok teori geliştirilmiştir.

James Rest tarafından geliştirilen etik karar verme modeli, modern etik karar verme araştırmalarının teorik temelini oluşturur (Guzak, 2009). 1986 yılında yaptığı çalışmasında Rest, etik karar verme sürecini; etik farkındalık, etik muhakeme, etik niyet, etik davranış olmak üzere dört aşamada ele alır. Etik farkındalık; bir kararın etik bir boyut taşıdığını fark etmek, etik muhakeme; doğru ve yanlış arasındaki ayrımı yapma yeteneği, etik niyet doğru olduğuna karar verilen şeyi yapmaya niyet etmek, etik davranış ise bu niyeti davranışa dönüştürmek olarak açıklanmaktadır. Bir kamu yöneticisinin yolsuzluk yapıldığını fark etmesi, bu durumu kanunlara göre ele alması, bu duruma karşı harekete geçmesi ve sonunda bunu ilgili birimlere rapor etmesi süreci olarak bu teoriye örnek verilebilmektedir.

Lawrence Kohlberg tarafından geliştirilen Ahlaki Gelişim Teorisinde ahlaki gelişim, gelenek öncesi, geleneksel ve gelenek sonrası düzey olmak üzere üç düzeyde incelemektedir. Gelenek öncesi düzeyde, kişisel çıkarlar ön plandadır. Geleneksel düzeyde, yasalara uyum ön plandadır. Gelenek sonrası düzeyde ise, evrensel etik ilkelerle kararlar alınır (Reiter, 1996: 35). Bir kamu yöneticisinin yasal olmayan bir şeyi, yasaları çiğnememesi gerektiğini düşünerek yapmaması geleneksel düzeyde bir adım atmasıdır. Yasalarda belirtilmeyen bir şeyin sırf etik olmadığı için yapılmaması ise gelenek sonrası düzeyde bir adım olur.

Thomas Morris Jones tarafından 1991 yılında geliştirilen Ahlaki Yoğunluk Modelinde, etik kararların çerçevesini oluşturan ahlaki yoğunluk faktörleri vurgulamaktadır. Rest'in modelini geliştirmiş ve daha kapsamlı bir hale getirmiştir. Karşılaşılan etik kararlar alınırken karşılaşılan sorunların yoğunluğunun, sorunlara verilen tepkiyi nasıl etkilediğini anlamak amaçlı bir yaklaşımdır. Etkinin büyüklüğü, kararın zaman içindeki etkisi, toplumdaki kişi sayısı, yakınlık derecesi, sonuçların kesinliği gibi altı boyutlu bir teori ortaya atmıştır. Ona göre; ahlaki yoğunluk arttıkça, bireyin etik farkındalığının, etik yargılarının, etik niyetlerinin ve etik davranışları da artmaktadır. Bu, daha yüksek ahlaki yoğunlukla bireylerin daha etik kararlar verdiği anlamına gelir (Guzak, 2009).

Michael Sandel, bireysel kararların topluluk bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini savunmakta ve ortak iyiliği ön planda tutmaktadır (Asakura, 2012: 272). Etik kararlar topluluğun refahını ve ortak değerlerini göz önünde bulundurur. Kamuda karar verirken, görevlilerin adalet, eşitlik, toplum için ortak iyiyi ön planda tutarak kararlar alınması bu anlayışla örtüşmektedir.

Etik karar verme süreçleri, teknik bilgilerle, yasalarla sınırlı kalmadan aynı zamanda birtakım etik teoriler, etik ilkeler çerçevesinde de şekillenebilir. Bu sayede, etik karar verme süreci daha da desteklenmiş olur.

SONUÇ

Her karar verme süreci benzersizdir ve belirli duruma, organizasyona veya sektöre bağlı olarak farklılık gösterebilir. Bu nedenle yöneticilerin duruma uygun kararlar alması önemlidir. Karar verme süreci, iyi planlanmış ve etik bir temele dayalı olmalıdır. Etkili bir karar verme süreci; bilgiye dayalı değerlendirme, stratejik düşünme, etkili iletişim ve etik bir temellendirme ile sağlanabilir. Karar vericilerin, etik değerlere uygun hareket etmesi ve kamu çıkarlarını dikkate alması gerekir. Etik sorunlar veya etik ikilemlerle karşılaşıldığında, karar vericilerin etik ilkelere dayalı, doğru ve adil kararlar almaya çalışmaları gerekmektedir. Etik karar verme sürecinde; şeffaflığın ve hesap verebilirliğini sağlanması, paydaşların görüşlerinin dikkate alınması ve sürekli gelişime odaklanılması önemli bir unsurdur. Etik karar verme sürecinin güçlendirilmesi için kurumsal politikaların ve denetim mekanizmalarını iyileştirilmesi önemlidir. Bağımsız kuruluşların daha etkin mekanizmalar geliştirmeleri gerekir. Etik karar verme, kamu yönetiminde güven, adalet ve toplumsal fayda için hayati bir unsur olarak görülmelidir. Karar vericilerin etik değerlere ve ilkelere bağlı kalmaları ve toplumun genel çıkarlarını gözetmeleri kamu hizmetlerinin kalitesi ve toplumun refahının arttırılmasında gerekli bir unsurdur. Kararlar, toplumun genel çıkarlarını gözetmeli ve kamu güvenliğine dayanmalıdır. Etik kararlar ilgili yasal düzenlemelere ve kurumsal politikalara uygun olmalıdır. Toplumsal fayda ve gelecek nesillerin çıkarları göz önünde bulundurulmalıdır. Karar vericiler kişisel çıkarlarından uzak durmalı ve tarafsız bir şekilde karar vermelidir. Etik kararlar alınırken

ilgili paydaşların görüşleri ve çıkarları da dikkate alınmalıdır. Kamu görevlilerinin etik değerleri ve karar alma süreçlerini anlamaları için etik eğitimleri verilmelidir. Kamuda etik karar verme süreçlerinin daha güçlü bir hale gelmesiyle birlikte toplumsal güvende artış, kaynak kullanımının etkinliği, hizmet kalitesinin artması gibi katkılar sağlanacaktır. Etik anlayışın yaygınlaştırılması, sürdürülebilir bir yönetim açısından temel unsurdur. Bu yönde geliştirilecek pratik uygulamalarla, karşılaşılan veya karşılaşılacak etik problemlerle başa çıkabilmek için sağlam bir altyapı oluşturulabilir.

Gerek dünyada gerek Türkiye'de çok sayıda etik düzenlemeler yapılmıştır. Etik davranmak, etik uygulamalarını harekete geçirmek ve yaşam tarzı haline getirmek için öncelikle etik bilince varmak gerekir. Etik bilince varmada kişileri, toplumları eğitmek mühimdir. Bu eğitim de kurumların kendi içinde vereceği eğitimle veya aile içinde verilecek eğitimle sağlanabilir. Etik değerler var olduğu sürece, ülkelere etik dışı davranmaları sonucunda yaşanabilecek tabloyu empoze ettikçe daha şeffaf daha adil daha eşit toplumlar olacaktır. Yolsuzluğun azalması, çıkar çatışmalarının önlenmesi, hizmette adaletin, eşitliğin sağlanabilmesi için her vatandaş etiğe uygun yaşamalı her kamu görevlisi görevini etik ilkeler ışığında layıkıyla yerine getirmelidir.

KAYNAKÇA

Abakare, C. (2020). The origin of virtue ethics: Aristotle's views. *GNOSI: An Interdisciplinary Journal of Human Theory and Praxis, 3*(1), 98–100.

Akça, H. (2019). *Kamu yönetimi eğitimi ve öğretimi içerisinde etik eğitimin yeri ve önemi.* [Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi.] YÖK Tez Merkezi.

Albayrak, H. (2021). Kamu görevlileri ve ilkeler: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi,2* (2), 234-247

Asakura, K. (2012). Discourse ethics and Michael Sandel. *Journal of International Philosophy, 1*, 272.

Atak, S. & Gül, S. (2014). *Meslek etiği kavramları*. Adalet Yayın Evi.

Atılgan, S. & Kutvan, A. (2017). *Örgütlerde yönetsel etik ve etik yönetimi.* Çağlayan Kitabevi.

Aydın, E. (2005). Tarihsel ve güncel yönden tıp etiği. *Erdem Dergisi, 15*(44), 83-102.

Bayoğlu, F. (2013). *Meta-etik ve William David Rossun deontolojik sezgici ahlak kuramı*. [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Beauchamp, T. L. (2003). The nature of applied ethics. *A companion to applied ethics*, *26*.

Boyalı, H. (2021). *Kamu örgütlerinde karar verme süreci: kamu denetçiliği kurumu örneği.* [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Eğitim Dairesi Başkanlığı. (2021, Mayıs 25). *Prof. Dr. İnayet AYDIN ile Kamu Etiği ve Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri* [Video]. Youtube. https://youtu.be/YMIY0oAb86E

Ersoy, N. (1997), Biyomedikal araştırmalar ve etik kurullar. *Kocaeli Üniversitesi Tıp Dergisi, 2*(1), 5-9.

Eryılmaz, B. (2018). *Kamu yönetimi.* (11. Baskı). Umuttepe Yayınları.

Eşer, S. (2018). *Sektörlerde bulut tabanlı çok kriterli karar verme süreçlerinin değerlendirilmesi* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Fayganoğlu, P. & Gürsoy, A. (2020). Evrenselci ve özelci kültürler ayrımında yöneticilerde etik karar verme davranışı. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 22*(1), 147.

Fryer, M. (2011). *Ethics and organizational leadership: Developing a normative model*. Oxford University Press.

Demir, F. (2014). Kamu yönetiminde etik: tartışma ve birkaç örnek. *İnsan & İnsan.* 1, 15-18.

Demir, G. (2023). *Akademide etik kodlar.* (1. Baskı). Net Kitaplık.

Doğan, K. C., & Erdem, B. (2022). Türkiye'de kamu görevlileri etik kurulunun yeni kamu yönetimi anlayışı bağlamında analizi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(3), 770.

Goncalves, G., & Santos, J. M. (2017). What ethics for governmental communication? Ethical issues on government public relations. *Revista Internacional de Relaciones Públicas, 7*(14), 177–180.

Guzak, J. R. (2009). *The role of intuition in ethical decision making* (Doctoral dissertation, The University of Texas at Arlington).

Guzak, J. R., & Hargrove, M. B. (2011). The role of intuition in ethical decision making. In *Handbook of intuition research* (pp. 2–5). Edward Elgar Publishing.

Gülmen, C. 7 Adımda Temel Etik Karar Alma Mekanizması. https://www.teid.org/adimda-temel-etik-karar-alma-mekanizmasi/ 20 Şubat 2015.

Güven, A. & Keskin, N. (2022). Kamu yönetimi ve yerel yönetimlerde etik gereksinimi. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,3* (2), 119-135.

Hayry, M. (2013). *Liberal utilitarianism and applied ethics*. Routledge.

Hopkins, N. M. (2011). Individual differences in ethical decision making (pp. 2–5).

Hoy, W. K. (1996). Science and theory in the practice of educational administration: A pragmatic perspective. *Educational Administration Quarterly, 32*(3), 366–378.

İsbir, E. (Ed). (2013). *Kamu yönetiminde çağdaş yaklaşımlar.* Anadolu Üniversitesi.

Işık, M. (2009). Kamu etiği açısınan milli eğitim bakanlığı tarafından sunulan "e-okul veli bilgilendirme sistemi" nin değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (10)*, 37-42.

Kagan, S. (2018). *Normative ethics*. Routledge.

Kahraman, L. (2020). *Kamu yönetiminde etik kültür ve etik liderlik: Kamu görevlileri etik kurulu üzerinden bir inceleme* (Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi).

Kamu Görevlileri Etik Kurulu. (2009). *Kamu görevlileri etik rehberi*. T.C. Başbakanlık Yayınları. https://www.etik.gov.tr.

Karakaya, H. & Örs, Y. (1994). Dünyada ve Türkiye'de etik kurulları. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 47 (4).

Kılavuz, R. (2004). Etik sistemleri ve kamu yönetimi etiği açısından görünümleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (30), 16.

Kılıç, R. (2006), *İktisadi düşünce; iktisadi düşüncenin gelişimi, iktisadi düşünce okulları, iktisadi düşünürler*, Siyasal Kitabevi.

Kıral, E. (2015). Yönetimde karar ve etik karar verme sorunsalı. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 6* (2), 75-80.

Koçak, S.& Yüksel, G. (2010). Türk kamu yönetiminde etik ve kamu görevlileri etik kurulu. *Bilgi Dergisi. 21.* 76-80.

Küçükoğlu, M. T. (2012). Etik değerler ve etiğin kurumsallaşması. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 183.

Maw, N. T. (2020). *Ethical decision-making in public administration* (Doctoral dissertation, MERAL Portal).

McCloskey, H. J. (2013). *Meta-ethics and normative ethics*. Springer.

Mitov, A. (2021). *Ethical use of artificial intelligence through the utilitarianism perspective* (Bachelor's thesis, University of Twente).

Nalcı Arıbaş, N., Parlak, B. & Doğan, K. (Ed). (2022). The handbook of public administration. Livre de Lyon.

Nussbaum, M. C. (2004). Mill between Aristotle and Bentham. *Daedalus, 133*(2), 62.

Ömürgönülşen, U. *Türkiye'de etik kamu yönetimi kurulmasına yönelik hukuki altyapı ve süreçler& etik sorunların ortaya çıkma sebepleri üzerine düşünceler.* [PowerPoint Sunum].

Önen, S. & Yıldırım, A. (2014). Kamu yönetiminde etik denetimi: OECD ülkeleri örneği *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 5*(1),103- 126.

Özdemir, M. (2008). Kamu yönetiminde etik. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 4* (7), 183.

Özkal Sayan, İ. (2020). Etik ve kamu etiği: eleştirel bir bakış. *Sosyal ve Beşerî Bilimler D*ergisi.

Pehlivan, İnayet (1998), *Örgütsel ve yönetsel etik*, Pagem Yayınları.

Pieper, A. (1992). *Etiğe giriş. Ayrıntı Yayınları,12* (2), 148.

Reiter, S. A. (1996). The Kohlberg–Gilligan controversy: Lessons for accounting ethics education. *Critical Perspectives on Accounting, 7*(1), 35.

Said, M. Y., & Nurhayati, Y. (2021). A review on Rawls' theory of justice. *International Journal of Law, Environment, and Natural Resources, 1*(1), 32.

Sayiner, M. A. (2005). Yönetsel etik kavramının örgütlerde uygulanması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

Singer Jr, S., & Diab, D. (2021). Ethics education: The impact of ethics training engagement on unethical decision-making in the workplace. *International Journal of Ethics Education, 6*(1), 11–13.

Tepe, H. (2000). *Etik ve meslek etikleri*. Türkiye Felsefe Kurumu Yayını.

Tseng, P. E., & Wang, Y. H. (2021). Deontological or utilitarian? An eternal ethical dilemma in outbreak. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*(16), 2–4.

Tortop, Nuri (1999*), Kamu personel yönetimi*, Yargı Yayınları.

Turner, P. N. (2019). *The rise of liberal utilitarianism*.

Usta, S. & Arslan, Ş. (2020). Türkiye'de etik yönetim anlayışına yönelik çerçeve arayışı: kamu görevlileri etik kurulu üzerinden bir inceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi,11* (2), 230.

Usta, S., & Arslan, Ş. (2020). Türkiye'de etik yönetim anlayışına yönelik çerçeve arayışı: Kamu Görevlileri Etik Kurulu üzerinden bir inceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 11*(2), 230.

Yıldız Özsalmanlı, A. (2021). İngiltere'de kamu personelinin "whistleblowing" eylemi ve yönetim etiği açısından önemi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(2), 393.

TURİZMİN VAN İLİ EKONOMİSİNE OLAN ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Fatma EBAN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Turizm Fakültesi
fatmaeban@yyu.edu.tr- Orcıd Id: 0000-0002-0222-7108

ÖZET

Van ili, çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış tarihi geçmişi, zengin turistik kaynakları ve yöresel gastronomik kimliği ile geçmişten günümüze kadar turistler tarafından rağbet gören bir destinasyon olmuştur. Kent, kalkınmasında ve gelişmesinde önemli bir payı olan İranlı turistler tarafından yılın her dönemi sıklıkla tercih edilse de gelişmişlik düzeyi ve sosyo ekonomik durumu turizmden hak ettiği payı almasına engel olmaktadır. Özellikle Covid-19 pandemisinden sonra turist sayısında görülen düşüş, turizmden kazanç sağlayan yerel halk ve esnafı zor durumda bırakmıştır. Diğer taraftan, ülkemizin bölgeleri arasında görülen gelişmişlik farkları ve her ile aynı düzeyde yatırım yapılmaması da elbette turistik çekicilik unsurları fazla olan destinasyonlara olan talebi azaltmıştır. Dolayısıyla bu araştırmada, turizm türleri açısından yüksek bir potansiyele sahip Van ilinin turistik değerleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilerek, turizmin Van ili ekonomisine olan etkileri istatistiksel veriler yardımıyla yorumlanacak ve turizmin geliştirilebilmesi için öneriler sunulacaktır. Turizm kaynakları üzerinden pazarlama ve tanıtım çalışmalarının yapılması, önerilerin turizm paydaşları açısından dikkate alınması ili turizm açısından daha ileriye taşıyacak ve yerel halkın refahının artmasına yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Van, Ekonomi, Gelişim, Turizm Türleri

EVALUATION OF THE IMPACT OF TOURISM ON THE ECONOMY OF VAN PROVINCE

ABSTRACT

The province of Van has been a destination favored by tourists throughout history, due to its rich historical background, various civilizations it has hosted, its abundant tourist resources, and its regional gastronomic identity. Although Iranian tourists, who play a significant role in the region's development and growth, frequently prefer the area throughout the year, the region's level of development and socio-economic status prevent it from receiving the share it deserves from tourism. The decline in the number of tourists after the Covid-19 pandemic, in particular, has put the local population and merchants, who benefit from tourism, in a difficult position. On the other hand, the development disparities between the regions of our country and the uneven investment across provinces have certainly reduced the demand for destinations with more tourist attractions. Therefore, this study will provide detailed information about the tourist values of Van, which has a high potential for various types of tourism, and will analyze the impact of tourism on the province's economy with statistical data. Furthermore, it will offer suggestions for the development of tourism. The marketing and promotional activities carried out through tourism resources, along with considering the suggestions from tourism stakeholders, will advance tourism and help improve the welfare of the local community.

Keywords: Tourism, Van, Economy, Development, Tourism Types.

GİRİŞ

Turizm konaklama, ulaşım, seyahat, yiyecek-içecek, eğlence, sanayi, tarım gibi sektörlerle doğrudan ve dolaylı etkileşim halinde olan disiplinler arası bir sektördür (Özer, 2022:1). Dünya Turizm Örgütü'nün verilerine göre, 2024 yılında, küresel GSYH'nin %10'unu oluşturan, 320 milyon kişiye istihdam sağlayan ve her 5 yeni işten 1'ini yaratan turizm sektörü kalkınma ve büyümenin önemli bir anahtarıdır (www.weforum.org). Turizm kaynaklı yerel halkın yaşam standartlarının yükselmesi bu alana yatırım yapılmasını cazibeli hale getirmektedir (Gürbüz, 2002:50; Avcı, 2018:165).

Turizmin sosyo-kültürel, ekonomik ve çevresel olumlu etkileri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına yüksek düzeyde katkı sağlamaktadır (Kavaklı ve Karakaş, 2022:39). Aynı zamanda turizm az gelişmiş bölgeler arasındaki eşitsizliklerin giderilmesinde ve bölge halkının turizmden gelir elde etmesinde önemli bir konuma gelmiştir. Turizmin bu bahsedilen olumlu etkilerinden faydalanacak ve turizm potansiyeli yüksek illerimizden biri de Van ilidir. Kent, sahip olduğu turistik arz kaynakları ve doğal çekicilikleri ile turizm pazarından pay alabilecek bir konumda bulunmaktadır. Ancak kent sosyo- kültürel ve ekonomik değerler bakımından tarihi geçmişi ile paralel olmayan bir tavır sergilemektedir. Bunlara ek olarak, illerin gelişmişlik seviyesine göre gerilerde bulunan ilin, turizm gelişmişlik düzeyi de az yatırım yapılmasından dolayı çok parlak değildir. Bu duruma neden olarak terör olayları, yönetici pozisyonunda çalışan bireylerin eğitimsiz olması ya da sektör dışından olması ve fiziki yatırım eksikliği gibi durumlar gösterilebilir (Alaeddinoğlu, 2006:2-3).

Son yıllarda özellikle İranlı turistler tarafından farklı amaçlarla ziyaret edilen kentte önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Yerel esnafların turistlerden elde ettiği gelir, kentin ekonomisinde bir canlılık yaratmış ve yerel halkın turizme bakış açısında olumlu değişimler meydana getirmiştir. İranlı turistlerin kendi ülkelerinin baskıcı rejiminden uzaklaşmak, özgür hareket etmek, eğlence ve alışveriş amacıyla yılın her ayı ziyaret ettikleri kent, artık turistlerin değişen ihtiyaçlarına yanıt verecek düzeye gelmiştir. Yerel halkın ve esnafların turizmden para kazanması, kentin sahip olduğu alternatif turizm türlerini ve doğal kaynaklarını daha iyi değerlendirmesini gerektirmektedir. Çünkü Van'ın turizm kaynaklarının aktif şekilde kullanılması ve yerel yönetimler tarafından desteklenmesi yerel ekonomiye katkı payının artacağını düşündürmektedir. Kentin ekonomisinde önemli bir yer edinen turizm sektöründen daha fazla pay alabilmek için kolektif hareket edilmesi ve turizm kaynaklarının müşterinin ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda araştırmanın amacı, turistik kaynaklar açısından zengin olan Van ilinin turistik değerleri hakkında bilgiler verilerek, turizmin Van ili ekonomisine olan etkilerinin istatistiksel veriler yardımıyla yorumlanması ve turizmin geliştirilebilmesi için öneriler sunulmasıdır. Kentin sahip olduğu turistik değerlerin kentin tanıtımında doğru pazarlanması ve yerel halkın bu sektörden gelir sağlayabilmesi için var olan doğal, tarihi ve kültürel unsurların doğru stratejilerle halka sunulması ve bu alana önemli bir bütçenin ayrılması gerekmektedir.

Van'ın Turizm Potansiyeli

TRB2 bölgesi içinde bulunan Van ili, coğrafi özellikleri, doğal çekicilikleri, endemik florası ve farklı medeniyetlerin izlerini taşıyan zengin kültürel miras değerleri ile dünyada popüler hale gelen ve bünyesinde çeşitli turizm türlerini barındıran bir kenttir. Bulunduğu konum ile Urartu medeniyetine başkentlik yapması ve Türkiye'nin en büyük gölü kenarında bulunması, kenti başta su sporları olmak üzere ve yılın her ayı turizm faaliyetleri yapılacak önemli bir duruma getirmektedir (Alaeddinoğlu, Samırkaş ve Eltüt, 2013:33). Van ili başta inanç turizmi olmak üzere, sağlık, kültür, doğa ve gastronomi turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bu kapsamda aşağıda bu turizm türlerine yönelik bilgi verilecektir.

İnanç Turizmi

Van kenti, farklı turizm türleri açısından zengin bir ildir ve inanç turizmi kapsamında önemli yerler arasında bulunmaktadır. Bu kent, çok uzun dönemler Hristiyan devletlerinin hâkimiyetinde kaldıktan sonra İslam devleti yönetimine geçmiştir. Dolayısıyla da burada Ermenilerce önemli kabul edilen kliseler, manastır ve İslami devirde yaşayan din adamların türbeleri bulunmaktadır (Aleddinoğlu, Samırkaş ve Eltüt, 2013:34). Özellikle Turizm Bakanlığı'nın 2010 yılında aldığı kararla inanç turizmi kapsamına alınan Akdamar Kilisesi, kentin gelişiminde ve turizmden aldığı payın artırılması açısından önemli bir değerdir (Sevinç ve Azgün, 2012:20). Ermenilerce önemli olan Akdamar Kilisesi, 95 yıl aradan sonra ilk kez 2010 yılında farklı ziyaretçilerin ziyaretine açılmış ve burada bir ayin gerçekleştirilmiştir. Bu kilisenin farklı din mensupları için olan önemi, inanç turizmi açısından özel bir yer olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Akdamar Kilise 'sinin bulunduğu Akdamar Adası sahip olduğu potansiyel nedeniyle, uluslararası standartlarda turlar düzenleyen seyahat acenteleri ve tur operatörlerinin ilgisini çekmiştir. Ancak tanıtım ve pazarlama alanında yaşanan gelişmeler beraberinde büyük sorunları getirmiştir. Gerçekleştirilen ilk organizasyon sırasında büyük gruplar tarafından ziyaret edilen kilise, sonrasında daha az gruplar ve günübirlik kullanıma açılmıştır. Akdamar Adası ile Van şehir merkezi arasındaki ulaşımı sağlamak için artan seyahat tekneleri, geçimini önceden balıkçılıktan sağlayan bireylere ek gelir sağlamıştır (Alaeddinoğlu ve Okudum, 2015). Aynı şekilde Ermenilerce inşa edilen ve askeri sınırlar içerisinde kalan Aziz Bartholomeus Manastırı, Yedi Kilise ve Çarpanak Kilisesi de önemli inanç merkezleri arasında yer almaktadır (Alaeedinoğlu, Samırkaş ve Eltüt, 2013:34). İslam dini açısından da Kaya Çelebi Camii, Eski Van Ulu Camii, Hüsrev Paşa Külliyesi, Halime Hatun Kümbeti, Selçuklu Mezarlığı ve İkiz Kümbetler önemli eserlerdir (Türk, 2023:20-21).

Bir kentin inanç turizmi açısından yüksek çekiciliklere sahip olması turizmin yıl boyu yapılmasına, tanıtım için farklı turların oluşturulmasına, turizmin gelişimine, yeni iş alanlarının yaratılmasına ve alışveriş için yeni mağazalar açılmasına olanak sağlayacaktır. Aynı zamanda inanç turizmi kapsamında bir bölgeyi ziyaret edenlerin genelde 8-14 gece konakladığı ve yaklaşık olarak 1500 ile 3000 dolarlık harcama yaptıkları belirlenmiştir. Bu veriler inanç

turizmi potansiyeli yüksek olan yerlerin doğru tanıtım stratejileri ile bölge kalkınmasına yüksek miktarda gelir kazandıracağını göstermektedir (Özkan, 2024:410).

Kültür Turizmi

Van ili, sekiz bin yıllık geçmişi süresince farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, ancak asıl olarak Urartular döneminde önem kazanmıştır. O dönemde adı Tuşpa olan Van ili 300 yıl Urartu devletine başkentlik yapmıştır. Bu yüzden şehrin etrafında bu krallığa ait çok sayıda eser bulunmaktadır. Van ili somut ve somut olmayan kültürel değerleri ile ziyaretçilere görsel bir şölen sunmaktadır. Bölgenin somut olmayan kültürel miras unsurlarının başında geleneksel Van Evleri, Peynirciler Çarşısı, Şamram Kanalı, Akdamar Kilisesi ve Van Kalesi gelmektedir (Kaya ve Gülcan, 2021:71-74). Geleneksel Van Evleri, 2018 Van Evleri projesi ile hayata geçirilen ve taş temel üzerine kerpiç duvar tekniği ile inşa edilmiştir. İlin iklimsel ve coğrafi özellikleri ve ilde bulunan malzeme kullanılarak yapılan bu evler Anadolu'nun önemli bir değeridir. 2011 yılında gerçekleşen depremde bir bölümü yıkılan bu evler için maalesef herhangi bir koruma çalışması bulunmamaktadır (Uşma, 2022). Tarihi Peynirciler Çarşısı, hem yerel halkın hem de yerli ve yabancı turistlerin sıkça ziyaret ettiği ve ziyaret amacının Van otlu peynirinin satın alınması olan önemli bir turistik yerdir (Cihangir ve Demirhan, 2021:706). Cumhuriyetin ilk yıllarında inşa edilen bu yapı, Osmanlı klasik dönem arasta şeklinde inşa edilmiştir. Bu yapı 2018 yılında Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı desteği ile tarihi yapıya, kent ve yer markalaşmasına, otlu peynir satışına odaklanarak restore edilmiştir (Başdoğan ve Turan, 2020:443). Van Kalesi, Urartu krallığının merkezi olarak bilinmektedir. Van Gölü kıyısında stratejik bir öneme sahip bir konumda bulunan bu yapı kayalık üzerine inşa edilmiştir. Urartular, Asurlu saldırılarına önlem almak amacıyla Van Kalesi'ne bağlı kale ve yerleşmeler kurmuşlardır. Bu kalelerin her biri, askeri, idari ve ekonomik konumda bulunmaktadır (Eriçok, 2019:182). Van ilinde somut olmayan kültürel varlık unsurlarına ise, Oturma geceleri, Van kahvaltısı, Van savatlı gümüş, Hıdırellez geleneği, çömlekçilik, Parzun Dokuma, Hıdırnebi geleneği, Köse-Gelin oyunu, âşıklık geleneği, Dengbejlik geleneği, masal anlatma geleneği gibi değerler örnek gösterilebilir (Kaya ve Gülcan, 2021).

Sağlık Turizmi

Van ili sağlık turizmi açısından farklı imkânlara sahiptir. Özellikle Bitlis'te bulunan Nemrut Krater Gölü'nün patlaması sonucu ortaya çıkan Van Gölü sağlık turizmi açısından kentte bulunan en önemli kaynaktır. Bu nedenle de Van Gölü sodalı suyunun başta cilt hastalıkları olmak üzere çeşitli hastalıklara iyi geldiği bilinmektedir. Kentin tanıtımının yapılması için paket turlar düzenlenerek göl suyu bu kapsamda değerlendirilebilir (Alaeddinoğlu, Samırkaş ve Eltüt, 2013:36: Türk, 2023:30-31). Van Gölü'nün sağlık amaçlı kullanılması hem sıcak su kaynakları hem de soğuk minarelli yapısından kaynaklanmaktadır. Van Gölü suyu incelendiğinde; bikarbonat içeriğinin kaplıcalarda bulunan değerden yüksek olduğu belirlenmiştir. Bikarbonatlı sular, sağlık alanında banyo ve içme hedefli kullanılmaktadır. Bu su içme suyu olarak kullanılabilir, ancak sodyum değerinin yüksek olması bu durumu kısıtlamaktadır. Fakat banyo kapsamında kullanılmasının bir takım deri hastalıklarına iyi

geldiği saptanmıştır (Meriç ve Bozkurt, 2017:159). Ancak sodalı suyun kullanılabileceği herhangi tesis olmadığı için bu sudan yeterli düzeyde yararlanılamamaktadır. Bu sudan yararlanmak için, bu alana yatırım yapılması turisti bölgeye çekmek için faydalı olacaktır. Yapılan araştırmalar, sağlık turizmi amaçlı yapılan ziyaretlerin temelde diş, göz, ortopedi, onkoloji, plastik cerrahi, beyin cerrahi gibi işlemler üzerine olduğunu göstermektedir. Van ilinde medikal estetik ve göz alanında hizmet verecek işletmeler bulunmaktadır. Göz hastalıkları için Van YYÜ ve Özel Urartu Göz Merkezi tercih edilebilinir. Ayrıca diş ve ağız hastalıkları bakımından üst düzey hizmet veren ve akademik kadrosu oldukça gelişmiş olan kurumlar uluslararası standartlarda hizmetler vermektedir (Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, 2016).

Doğa Turizmi

Van şehri, doğal çekicilikleri nedeniyle doğa turizmine oldukça elverişlidir. Van Gölü, yaklaşık 607 km^3 hacim ve maksimum 451 metre derinliğine sahip dünyanın en büyük sodalı gölüdür. Göl ve çevresi kamp ve çadır konaklamaları açısından uygun olduğundan doğa turizm faaliyetleri bu bölgede aktif olarak gerçekleşmektedir. Van Gölü çevresi fazla engebeli olmadığından bu alanda doğa yürüyüşlerine olanak sağlamaktadır. Van Gölünde yapılan, kürek, yelken, su altı dalışı, sörf, kano ve çeşitli su sporları da doğa turizmi kapsamında değerlendirilmektedir (Türk, 2020:44; Meriç ve Bozkurt, 2017:158). Van Gölü etrafında 32 tane plaj bulunmaktadır (Meriç ve Bozkurt, 2017). Bunların dışında Van ili, kuş gözlemciliği yapılabilecek önemli yerlerden birdir. Ayrıca bölgeye özgü martı türleri, yaz ördeği, flamingo, Van Gölü Martısı, Ak Kanatlı Sumru bölgedeki diğer kuş gözlemciliği değerlerini oluşturmaktadır (Alaeddinoğlu, Samırkaş ve Eltütü, 2013:35). Van gölünün batı kesiminde yapılan turizm türlerinin motivasyon unsurlarını; monoton yaşamın stresinden uzaklaşma, doğayla yalnız kalma isteği ve vahşi yaşamı deneyimleme isteği oluşturmaktadır (Alaeddinoğlu, Can ve Yılmaz, 2011:89).

Gastronomi Turizmi

Bir şehrin turistik açıdan çekiciliğini artıran önemli unsurlardan biri de mutfak kültürü ve yöresel ürünleridir. Van ili, gastronomik açıdan yüksek bir potansiyele sahiptir. Kentin tanıtımında önemli bir yere sahip olan ve hem ulusal hem de uluslararası pazarda tanınırlığını artıran, 2020 yılında coğrafi işaret tescili alan Van kahvaltısı ilk sırada yer almaktadır. Van kahvaltısı, yerli ve yabancı turistlerin oldukça fazla ilgi gösterdiği, organik ve doğal ürünlerden hazırlanan ve çok çeşitli olmasından dolayı talep gören bir üründür (Türk, 2023:36). Kahvaltıda mutlaka bal, kaymak, otlu peynir, tereyağı, Van cacığı, gavut, zeytin, murtuğa, lavaş ekmek, ezme, tahin, mevsimine uygun yeşillikler, salatalık, domates vb. ürünler bulunmaktadır. Bulunduğu coğrafyadan etkilenen Van ili yöresel yiyecekler açısından zengindir. Bölgeye özgü olan yöresel yemeklerde çoğunlukla et bulunmaktadır. Van ili mutfak kültüründe yoğurt önemli yere sahiptir. Yoğurtun kullanıldığı ayran aşı çorbası önemli lezzetler arasında yer almaktadır. Ayrıca, bölgede kış şartlarının çetin ve uzun sürmesi nedeniyle mutfak kültüründe uzun süre saklanabilen baklagiller önemlidir (Okat ve Ün, 2023:491). Ayrıca Van çöreği, Van otlu peyniri, Van reçelleri ve Keledoş yemeği de yerel halka ekonomik açıdan fayda sağlayan,

gastronomi turizmi kapsamında yer alan ürünlerden bazılarıdır (Türk, 2023:36). Van ili ve turizm gelişimine sağlayan coğrafi işaretli menşe ve mahreç ürünleri, 2024 yılı Türk Patent Kurumu verilerine göre 19'a ulaşmıştır (ci.turkpatent.gov.tr).

TURİZMİN VAN İLİ EKONOMİSİNE OLAN ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Turizm, 20. yüzyılın ortalarından sonra başta döviz getirisi, istihdam yaratma potansiyeli ve ülke ekonomisine sağladığı katkı ile ülke politikalarında önemli bir yer edinmeye başlanmıştır. Bunların yanında, bölgeler arası gelişme farklılıklarının ve yoksulluğun azaltılmasında kurtarıcı olarak görülmektedir. Ayrıca turizm, işgücü yoğun bir sektör olmasından kaynaklı arz kaynakları zengin olan az gelişmiş bölgelerde temel geçim kaynaklarından biri haline dönüşmektedir (Samırkaş ve Eban, 2020). Türkiye'nin geri kalmış illerinden birini temsil eden Van iline turizmin ekonomik katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Yılmaz ve Karaağaç, 2019).

Van kenti sahip olduğu konumu, çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapması, doğal ve kültürel miras zenginliği, yöresel mutfağı, misafirperver insan toplulukları, bölgeye özgü bitki ve hayvan türleri ile önemli turistik cazibe merkezlerinden biri haline gelmiştir (Karaduman ve Yılmaz, 2024). Kentin turistik açıdan değer kazanmasında Van Gölü'nün önemli bir rolü bulunmaktadır. Van Gölü kıyıları göller, dağlar, plajlar ve tarihi değerleri ile farklı niteliklere sahip turizm unsurları açısından farklılık göstermektedir. Fakat bu değerlerin tanıtımı ve buralara yatırım yapılması noktasında maalesef eksiklikler bulunmaktadır (Baytar ve Bozkoyun, 2021). Van, Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan, Türkiye'nin İran üzerinden Asya'ya açılan önemli bir sınır kapısıdır (Alaeddinoğlu, 2007). Özellikle Kapıköy Sınır Kapısını kullanarak buraya eğlenme, alışveriş, dinlenme, sağlık, kültür gibi farklı turistik faaliyetler amacıyla gelmektedirler. Humeyni'nin ölüm yıl dönümü olan 15 Mart ve 5 Nisan tarihleri arasında ve yılbaşı tatillerinde İran'dan kente gelen turist sayısı artmaktadır (Akdağ, 2018). İranlı turistlerin bölge içerisinde farklı ihtiyaçlarını gidermek için yaptıkları harcamalar, bölge ekonomisine ve yerel halka katkı sağlamanın yanında, bölgenin doğal çekiciliklerinin ve kültürel zenginliklerinin ve yaşam tarzının tanıtılmasına yardımcıdır (DAKA, 2018:3). Bu kadar ilin kalkınmasına katkı sağlayan bu ziyaretçi profilini çekmek amacıyla 2015 yılından itibaren gelenek haline gelen Shopping Fast festivali yapılmaktadır. Festival İranlı turistlerin 25 günlük Nevruz tatiline göre planlanmaktadır. Bu şekilde Van kentinin özellikle karayoluyla İran'dan turist çekmesi amaçlanmaktadır (Arslan ve Kendir, 2019). Bu etkinliklerde turizm paydaşlarının ortak hareket etmesi ve işbirliği geliştirmeleri etkinlikten alınacak faydayı üst düzeye taşıyacaktır (DAKA, 2024). Aşağıda Van ilinin turizm istatistikleri hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

Kültür ve Turizm Bakanlığının Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinin İllere göre dağılışı incelendiğinde; 2020 yılında Van ilinde turizm işletme belgeli sadece 20 tane tesisin olduğu görülmektedir. Türkiye'de toplamda aynı yıl 4.218 konaklama tesisi vardır. 20 tane konaklama tesisinde 1095 oda bulunmaktadır. 2021 yılında Türkiye'de yatırım ve işletme belgeli toplam 5386 tesis vardır. Van ilinde 27 tesis bulunmaktadır ve Türkiye'deki tesis sayısının %0,5'ini oluşturmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel

Müdürlüğü, 2024). Aşağıdaki Çizelge 1'de 2021 ve 2022 yılı Van ili turizm işletme belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları istatistikleri bulunmaktadır.

Çizelge 1: Van İli Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Geliş ve Geceleme Sayıları

Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Geliş ve Geceleme Sayıları						
Yıllar	**Tesise Geliş Sayısı /Yabancı**	**Tesise Geliş Sayısı/Vatandaş**	**Tesise Geliş Sayısı/Toplam**	**Yabancı Geceleme Sayısı**	**Vatandaş Geceleme Sayısı**	**Geceleme Sayısı /Toplam**
2021	54.126	18.465	72.591	93.772	662.022	755.794
2022	153.863	192.153	346.016	326.897	283.066	609.963

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2024.

Van ilinde 2021 yılında Belediye ve İşletme belgeli konaklama tesislerinde yerli ve yabancı toplam 72.591 kişi konaklama yapmış ve geceleme sayısı ise 755.794 olmuştur. 2022 yılında ise 346 bin kişi konaklama yapmış ve geceleme sayısı 609.964 olmuştur. 2022 yılında konaklama yapan kişi sayısı bir önceki yıla göre % 477 artmıştır. Aşağıdaki Çizelge 2'de Van ili 2023 yılı işletme belgeli konaklama istatistikleri verilmiştir.

Çizelge 2: 2023 Yılı İşletme Belgeli Konaklama İstatistikleri

	Tesise Geliş Sayısı			Ortalama Kalış Süresi			Doluluk Oranı (%)		
	Yabancı	Yerli	**Toplam**	Yabancı	Yerli	**Toplam**	Yabancı	Yerli	**Toplam**
Başkale	-	4.553	4.553	0,00	3,76	3,76	0,00	52,83	52,83
Çaldıran	3.674	6.741	10.415	2,00	2,32	2,21	9,79	20,86	30,65
Edremit	5.434	33.939	39.373	2,19	1,51	1,61	8,88	38,42	47,30
Erciş	2	18.161	18.163	1,00	1,96	1,96	0,00	46,95	46,95
Gevaş	1.308	2.270	3.578	1,99	1,99	1,99	12,36	21,47	33,83
İpekyolu	152.974	99.047	252.021	2,30	1,80	2,10	28,90	14,66	43,56
Muradiye	154	3.839	3.993	2,01	2,00	2,00	1,72	42,74	44,46
Özalp	1.577	2.375	3.952	2,17	2,16	2,17	18,30	27,43	45,73
Toplam	**165.123**	**170.925**	**336.048**	**2,28**	**1,85**	**2,06**	**23,70**	**19,82**	**43,52**

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2024; DAKA,2024.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğünün verilerine göre, 2023 yılında Van ilinde ortalama kalış süresi yabancı turistlerde 2,28 gece iken, yerli turistlerde 1,85 gecedir. Ortalama kalış süresi ise 2,06 gecedir. 2023 yılında konaklama işletmelerinin doluluk oranı toplamda %43'tür. Bu doluluk oranının %23,70'ini yabancı turistler %19,82'sini yerli turistler oluşturmaktadır. Aynı yıl en fazla yerli ve yabancı turist İpekyolu ilçesinde yer alan konaklama işletmelerinde konaklamıştır. Aşağıdaki Çizelge 3'te Van ili turizm göstergeleri gösterilmiştir.

Çizelge 3:Van'ın Turizm Göstergeleri

Yıllar	Van İli Sınır Kapılarından Giriş Yapan Yabancı Ziyaretçi Sayısı	Van İli Sınır Kapılarından Giriş Yapan Yerli Ziyaretçi Sayısı	Van İline Gelen Toplam Ziyaretçi Sayısı	Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı	Türkiye Turist Sayısı İçindeki Payı %
2008	22.500	3.539	26.039	31. 137.774	0.051
2009	27.066	1.238	28.304	31.759.816	0.089
2010	28.149	581	28.730	32.997.308	0.87
2011	51.024	23.082	74.106	36.769.039	0.201
2012	49.579	37.315	86.894	37.715.225	0.230
2013	85.080	40.520	125.600	39.860.771	0.315
2014	154.174	53.699	207.873	41.627.246	0.499
2015	154.569	57.769	212.338	41.114.069	0.516
2016	221.691	52.858	274.549	30.906.680	0.888
2017	421.977	56.064	478.041	37.969.824	1.259
2018	232.202	91.413	323.615	46.112.592	0.701
2019	328.326	214.496	542.822	51.747.199	1.04
2020	19.652	52.795	72.447	15.971.201	0.45
2021	54.126	18.465	72.591	30.038.961	0.24
2022	436.387	153.859	590.246	51.387.513	1.14

Kaynak: www.turizm.gov.tr.

İncelenen 2008 ve 2022 yılları arasında bazı yıllar haricinde Van iline gelen ziyaretçi sayısı artmıştır. 2008 yılında Van'ı 22 bin yabancı turist ziyaret ederken, bu sayı 2022 yılında 436 bin ziyaretçiye ulaşmıştır. İncelenen 15 yıllık süreçte gelen ziyaretçi sayısında % 1882'lik bir artış olmuştur. 2008 yılında Türkiye'yi ziyaret eden 31 milyon turistin %0,05'ini Van iline gelen ziyaretçiler oluşturmaktadır. 2022 yılında ise bu rakam %1,14'e ulaşmıştır. Kent İranlı turistler tarafından bu kadar tercih edilmesine rağmen, gelen yerli ziyaretçi sayısı oldukça düşüktür. 2008 yılında 3.539 ziyaretçi kente gelirken, bu rakam 2022 yılında 153.859 kişiye çıkmıştır. Özellikle son yıllarda yaşanan Covid- 19 salgını ve ekonomik sorunlar, Türk Parasının değerini kaybetmesi gibi nedenler gelen yerli ve yabancı ziyaretçi sayısını azaltmıştır. İncelenen dönemde en yüksek paya %1.259 ile 2017 yılında ulaşılmıştır. Aşağıda Çizelge 4'te Van ilinin yabancı ziyaretçilerden elde edilen tahmini turizm geliri hesaplanmıştır.

Çizelge 4: Van İlinin Yabancı Ziyaretçilerden Elde Edilen Tahmini Turizm Geliri

Yıllar	**Türkiye Turizm Geliri (1000 $)**	**Van'a Gelen Yabancı Ziyaretçi sayısı**	**Ortalama Harcama (1000 $)**	**Van'ın Yabancı Ziyaretçilerden Kazandığı Tahmini Turizm Geliri**
2008	25 415 067	22.500	820	18.450.000
2009	25 064 482	27.066	783	21.192.678
2010	24 930 997	28.149	755	21.252.495
2011	28 115 692	51.024	778	39.696.672
2012	29 007 003	49.579	980	48.587.420
2013	32 308 991	85.080	1024	87.121.920
2014	32 308 991	154.174	998	153.865.652
2015	31 464 777	154.569	906	140.039.514
2016	22 107 440	221.691	846	187.550.586
2017	26 283 656	421.977	809	341.379.393
2018	29 512 926	232.202	787	182.742.974
2019	34 520 332	328.326	826	271.197.276
2020	14.817,200	19.652	958	18.826.616
2021	30.173,500	54.126	1032	55.858.032

2022	46.284.900	436.387	971	423.731.777

Kaynak: www.turizm.gov.tr.

Not: Tahmini veriler yazar tarafından hesaplanmıştır.

Yukarıdaki tabloda 2008 ve 2022 yılları arasında Van ilinin yabancı ziyaretçilerden kazandığı turizm gelirleri tahmini olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplamada Türkiye'de kişi başına bir turistin ortalama harcama miktarı ve kente gelen yabancı ziyaretçi sayısı dikkate alınmıştır. 2008 yılında Türkiye'ye gelen turistlerin kişi başı ortalama 820 dolar harcadıkları dikkate alınırsa, Van'a gelen yabancı ziyaretçi sayısı ile bu rakamı çarptığımızda elde edilen rakam Van ilinin yabancılardan elde edilen tahmini turizm gelirini verecektir. 2008 yılında Van ili 18.450.000 dolar tahmini turizm geliri elde etmiştir. 2020 yılında yaşanan pandemi sonucunda, hem ülkeye hem de kente gelen turist sayısında yaşanan düşüş turizm gelirlerine de yansımıştır. Bu rakamın 2022 yılında 423.731.777 dolar olduğu tahmin edilmektedir. Sonuç olarak, turizm gelirleri ilin yaşadıkları ekonomik sorunların çözümünde önemli bir gelir kapısıdır. Bu yüzden kentin turizmden aldığı payı artırması için tüm paydaşların koordine olarak hareket etmesi ve yerel halkın turizm bilincinin artırılması gerekmektedir. Aksi takdirde, var olan turizm kaynaklarının farklı amaçlarla ve bilinçsiz şekilde kullanılması daha büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Turizmin geliştiği destinasyonlarda plansız bir büyüme sürecinin izlenmesi ve planlamanın yetersiz yapılması turizm arz kaynaklarının zarar görmesine yol açmaktadır. Ülkemizde turizm faaliyetlerinin yoğunlaştığı başta Ege ve Akdeniz kıyılarında görülen çarpık kentleşme ortaya çıkan çevresel sorunlara örnek olarak gösterilebilir (Avcı, 2018:165).

SONUÇ

Van ili kültür, inanç, gastronomi, eko-doğal ve sağlık turizmi açısından zengin kaynaklara sahiptir. İnanç turizmi açısından Akdamar Kilisesi, yerel mutfak kültürü bakımından Van kahvaltısı, Keledoş sağlık turizmi açısından Van Gölü, kentin turistler tarafından dikkat çeken bir konuma gelmesine neden olmuştur. Son yıllarda özellikle İranlı turistler açısından popüler hale gelen kent, çekicilikleri ile önemli bir destinasyon haline gelmiştir. İranlı turist sayısında görülen artış, kente ekonomik açıdan gelir kazandırmış ve sadece bu turist profiline hizmet eden işletmeler açılmıştır. Ayrıca turistler şehirlerarası ticaret ağlarının gelişmesine ve kentin kalkınmasına katkı sağlamaktadır.

Bu araştırmada Van ilinin turistik değerleri hakkında bilgi verilerek, 2008 ve 2022 yılları arasında kente gelen turist sayısı ve tahmini turizm gelirleri hesaplanmıştır. Veriler kentin yerli ve yabancı ziyaretçi sayısında görülen artışa kıyasla, Türkiye'ye gelen turist sayısı içerisindeki payının oldukça düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Aslında 15 yıllık süreçte ziyaretçi sayısında il açısından % 1882'lik büyük bir artış görülse de Türkiye verileri içerisindeki payı düşüktür. Bunlara ek olarak, yabancı turist sayısı ve Türkiye'de bir turistin ortalama harcama miktarı dikkate alınarak kentin turizm gelirleri tahmini olarak hesaplanmıştır. 2022 yılı için turizm gelirinin 423.731.777 dolar olduğu tahmin edilmektedir. 2022 yılında Türkiye'nin

turizm geliri 46 milyar doların üzerindedir. Dolayısıyla ilin turizm gelirinin çok düşük olduğu söylenebilir. Bu sonuçlar çekicilikleri fazla olan bu ilin kaynaklarını yeteri kadar kullanmadığını, gelen turistlerin kısa süreli konakladığını ve az para harcadıklarını göstermektedir. Bu kapsamda kentin doğal, tarihi ve kültürel çekicilikleri ile ilgili doğru tanıtımların yapılması, bilhassa İranlı turistlerin rahatsız oldukları davranışların değiştirilmesi, yerel halkın turistlere olan davranışları noktasında Turizm Fakültesi öğretim üyelerinden bilgi alınarak doğru adımların atılması önemlidir.

Çetin tarafından 2017 yılında yapılan bir çalışmada, Van'ı ziyaret eden turistlerin özelliklerini belirlemek hedeflenmiştir. Van ilinin daha çok evli, erkek, eğitimli ve 26-35 yaş aralığında bulunan İranlı turistler tarafından ziyaret edildiği saptanmıştır. Ayrıca araştırmada, kentin düşük gelirli bireyler tarafından daha çok eğlence amacıyla tercih edildiği bulgusuna da ulaşılmıştır. Katılımcıların sadece %9,9'unun 2700 dolar ve üzerinde gelire sahip olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda yüksek gelir grubunda yer alan ziyaretçilerin kente çekilebilmesi için Van alternatif turizm türlerinin doğru şekilde imaj çalışması kapsamında kullanılması, alışveriş ve eğlence turizmine yönelik etkinlikler düzenlenmesi gerekmektedir. Genellikle kente 2-3 gün süreyle gelen turistlerin kalış sürelerinin uzatılması için, konaklama işletmelerinin işgücü niteliğinin ve niceliğinin artırılması ve ulaşım noktasında direkt havayolu uçuşlarının düzenlenmesi önemlidir. Karayolu ile gelen turistlerin giriş kapılarından geçerken yaşadıkları sorunların çözümünde somut adımlar atılmalıdır. Bunlara ek olarak, sınır bölgesinde yer alan kentin sadece İranlı turistler tarafından değil, komşu durumunda bulunan diğer ülkeler tarafından da cazip hale getirilmesi turizm pazarlayıcılarının dikkat etmesi gereken diğer bir husustur.

Yılmaz ve Karaağaç tarafından turizm sektörünün yerel kalkınma açısından önemini belirlemek amacıyla Van kenti özelinde yapılan çalışmada, turistlerin kenti yakınlık, ucuz olması, ulaşım kolaylığı, rahat giyinmek, istedikleri şekilde dolaşmak, alışveriş, eğlence amacıyla seçtikleri, özel araçları ve aileleri ile beraber tatil deneyimini yaşadıkları ve genelde bir haftadan daha az süreyle kaldıkları saptanmıştır. Ayrıca araştırmada, turistlerin 250-1000 dolar aralığında harcama yaptıkları sonucuna da ulaşılmıştır. Bu sonuç, araştırmamız kapsamında tahmini olarak ortaya konulan turizm geliri rakamının neden düşük olduğunu kanıtlamaktadır.

Ülkemizde turizm yatırımlarının kıyı kesiminde yer alan Antalya, Aydın, Muğla, Bodrum gibi turistler tarafından daha fazla tercih edilen destinasyonlara yapıldığı görülmektedir. Oysaki Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Van ili sahip olduğu potansiyele rağmen değerlendirilmemektedir. Turizmden elde edilen gelirin bölgeler ve kentler arasında eşit dağılımının sağlanması için buraya yatırımlar yapılmalıdır. Esnafların, turizme doğrudan ve dolaylı olarak hizmet veren tüm kuruluşların, yerel yönetimlerin ve yerel halkın turizm konusundaki farkındalığını artırmak ilin turizmden alacağı payın artırılması noktasında önem arz etmektedir. Bunun yanında genelde alışveriş, dinlenme ve eğlence amaçlı kenti ziyaret eden turistlere diğer kültürel miras kaynaklarının, doğal çekiciliklerinin ve gölün tanıtımının yapılması gerekmektedir. Ayrıca yılın her ayı turistler tarafından tercih edilen kentin bulunduğu konum, yüksek rakımı ve kış şartlarının zor geçmesi turistler açısından altyapının ve üstyapının geliştirilmesi fikrini doğurmaktadır. İran ve Van kültürünün yakınlığı nedeniyle kentte onların

ilgisini çekecek kültürel etkinlikler düzenlenebilir. Seyahat acenteleri, turizm işletmeleri ve turistlere hizmet veren diğer kuruluşların işbirliği içerisinde hareket etmesi ve turlar düzenlemeleri turizm gelirlerinin artmasına katkıda bulunabilir. Kente yerli ve yabancı yatırımcıların gelmesi sağlanarak, yerel halkın turizm sektöründen daha fazla gelir kazanması ve yaşam standartlarının yükselmesi hedeflenebilir.

KAYNAKÇA

Akdağ, M. (2018). İranlı Turistlerin Van'ın Sosyo-Kültürel Yaşamına Etkileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57),249-257.

Alaeddinoğlu, F., Can, A ve Yılmaz, E. (2011). Van Gölü Havzası Batı Kesiminde Ekoturizm, Ankara: Elvan Yayınları.

Alaeddinoğlu, F. (2006). Van İli'nin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler, Yayınlanmamış Doktora tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Alaeddinoğlu, F ve Okudum, R. (2015). Van'da Alternatif Bir Turizm Çeşidi İnanç Turizmi ve Akdamar Kilisesini Ziyaret Eden Turistlerin Beklentileri, Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi, 21-23 Mayıs 2015, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Alaeddinoğlu, F., Samırkaş, M. ve Eltüt, N. (2013). Van Turizmi Geleceğini Arıyor. Van: Doğu AnadoluKalkınmaAjansı,s.33.https://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/Van%20Turizmi%20Gelecegini%20Ariyor%20Calistay%20Raporu.pdf.

Arslan, E. & Kendir H. (2019). Evaluation of the Effect of Festival Tourism on Urban Economy: The Case of Van Shopping Fest, *Turizm Akademik Dergisi,* 6 (2), 299-306.

Avcı, N. (2018). Turizmin yöre halkının yaşam kalitesine etkileri: Çeşme ilçesi örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, *29*(2), 164-174.

Başdoğan, G., & Turan, B. (2020). Kent Markalaşmasında Mimari ve Gastronomik Unsur Bütünlüğü Analizi: Tarihi Peynirciler Çarşısı ve Van Otlu Peyniri, *Kent Akademisi*, 13(3), 443-459.

Baytar ve Bozkoyun,M . (2021). Van Gölü Kıyısında yer alan turizm Kaynakları ve Turizm Rotaları. İçinde Saliha K ve Cemal.S. (Editörler). Atatürk Üniversitesi Coğrafya Araştırmaları Serisi 2021 "Turizm Coğrafyası (s-291-302).Gazi Kitabevi. Ankara.

Cihangir, E. ,Demirhan, Ö. (2021). Van Tarihi Peynirciler Çarşısı'nın Turizm Sektörü ve Yerel Turizm Girişimciliği Açısından Restorasyon ve Covid-19 Sürecinde Değerlendirilmesi, *Kent Akademisi*, 14(3), 705-727.

Çetin İ. (2017). Yeni Gelişen Turistik Destinasyonlar ve Van'ı Ziyaret Eden İranlı Turistlerin Özellikleri, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi .3(1), 44-59.

Eriçok, A. K. (2019). Van Gölü Havzası'nda Kültür Rotası Önerisi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 173-199.

Gürbüz, A. (2002). Turizmin sosyal çevreye etkisi üzerine bir araştırma. *Teknoloji dergisi*, (1-2, 49-59.

Karaduman, E., & Yılmaz, İ. (2024). Turizm Paydaşları Perspektifinden Destinasyon Rekabetçiliği Analizi. *Journal of Tourism Research Institute*, 5(1), 55-73.

Kavaklı, E., & Karakaş, A. (2022). Turizmin bölgesel kalkınmaya etkisi üzerine bir inceleme. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *13*(25), 37-50.

Kaya, A. A., & Gülcan, B. (2024). İranlı Ziyaretçilerin Van'ın Kültürel Mirasına Bağlı Rekreasyon Etkinliklerine İlgi ve Katılımları. *Journal of Academic Tourism Studies,* 2(2), 68-87.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. (2024). Konaklama İstatistikleri. https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201120/konaklama-istatistikleri.html. Erişim Tarihi: 17.07.2024.

Meriç, S., & Bozkurt, Ö. (2017). Van Gölü'nün rekreasyonel turizm potansiyelinin SWOT analizi ile değerlendirilmesi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 154-167.

Özkan, B. İ. (2024). Van'ın Hristiyanlık Temelinde İnanç Turizmi Destinasyonu Olarak Geliştirilmesine Yönelik Profesyonel Turist Rehberlerinin Görüşleri. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel,* 7(2),406-424.

Özer, S. (2022). Turizm Endüstrisinin Ekonomi İçindeki Yeri ve Önemi. İçinde Meryem, K., Songül, Ö.(Editör). Turizm ekonomisinde güncel konular (s1-20). Ankara: Detay Yayıncılık.

Samırkaş-Komşu, M. ve Eban, F. (2020). Turizm sektöründe istihdam edilen personelin karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma: Kahramanmaraş örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research,* (Special Issue 5): 1-17.

Sevinç, H., & Azgün, S. (2012). Bölgesel kalkınma ve inanç turizmi bağlamında Akdamar kilisesi Örneği. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 2(2), 17-21.

Türk, F. (2023). Van gölü çevresinin turizm ve rekreasyonel kullanım açısından incelenmesi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Konya.

Uşma, G. (2022). Geleneksel Van Evlerinin Plan Özellikleri ve Tipolojisinin Tuşba ve İpekyolu İlçeleri Üzerinden Araştırılması. *Turkish Online Journal Of Design Art And Communication,* 12(1), 110-139.

Ün, A. ve Okat, Ç. (2023). Van ilinin gastronomi turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *Journal of Humanities and Tourism Research,* 13 (3),488-504.

Yılmaz, V. Ve Karaağaç, M. (2019). Turizmin Yerel Kalkınmadaki Öneminin Değerlendirilmesi: Van Kenti Örneği. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,13(19),2044-2067.

https://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/Van%20Turizmi%20Gelecegini%20Ariyor%20Calistay%20Raporu.pdf. (Erişim Tarihi: 12.12.2024)

https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/saglik-turizmi-van-destinasyonu-fizibilite-raporu.pdf. (Erişim Tarihi: 12.11.2024)
https://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/%C4%B0ranli_Turistlerin_Van_Alg%C4%B1s%C4%B1.pdf (Erişim Tarihi: 18.11.2024)

https://www.weforum.org/stories/2024/01/travel-tourism-industry-net-zero/ (Erişim Tarihi: 18.12.2024).

https://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/van-sosyoekonomik-analiz-raporu.pdf

(Erişim Tarihi: 13. 11.2024).

www.turizm.gov.tr. (Erişim Tarihi:11.12.2024.

ADIYAMAN İLİ VE YÖRESİ AĞIZLARI SÖZ VARLIĞINDA TURİZM KAVRAMLARI

Doktora Öğrencisi Ramazan KELEPÇE

Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

E-posta Adresi: ramazankelepce51@gmail.com - ORCID ID: 0000-0001-9629-5664

Öğr. Gör. Dr. Güray KARACIL

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya Meslek Yüksekokulu,

E-posta Adresi: guray.karacil@mku.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-8691-0395

ÖZET

Kişilerin bir yerden başka bir yere seyahatlerinden doğan turizm endüstrisi, yapısı itibariyle farklı kültürlerin bir araya gelmesini sağlar. Kültürler arasındaki bu süreç hem destinasyonun yerel halkı hem de onu ziyaret eden turistler arasında kültürel etkileşimin meydana gelmesinin önünün açmaktadır. Bu kültür aktarımının en önemli unsurları içerisinde özellikle kişilerin ve toplumların yaşamlarında önemli bir yer tutan dil gelmektedir. Dilin vazgeçilmez bir parçası olan ve yerel toplumların kültürel geçmişi ile şekillenen ağızlar ise bir dilin gelişimi ve zenginliği hakkında bilgi aktaran, toplumun kültürel katmanlarında birçok işlevi yerine getiren dilsel değişim ve dönüşümlerin temel kaynağıdır. Türkçenin hem geniş bir coğrafyada konuşulması hem de uzun bir geçmişe sahip olması, onda birçok lehçe ve ağzın oluşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Türkçenin ağız çeşitliliğine tarihi, coğrafi ve zengin kültür yapısıyla katkı sunan bölgelerden biri de Adıyaman'dır. Adıyaman, farklı birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bundan dolayı bünyesinde birçok turizm arz kaynağını barındırmış önemli bir turizm destinasyonudur. Birçok zenginliği bünyesinde barındıran Adıyaman ili ve yöresindeki yerel toplumun söz varlığında turizm kavramlarının nasıl ifade edildiğinin tespit edilmesi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Adıyaman ili ve yöresi ağızları söz varlığındaki turizm kavramlarının tespit edilmesiyle turizmin dil ve kültür unsurları, insan ilişkileri ve toplumsal hareketler üzerinde etkilerinin tespit edilmesi bu çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Bu amaçlar çerçevesinde, Adıyaman ili ve yöresi ağızları söz varlığındaki turizm kavramları; konaklama, seyahat ve eğlence olmak üzere üç alt tema halinde incelenmiştir. Araştırma bulguları çerçevesinde sonuçlar tartışılmış ve gelecekte ilgili konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara birtakım öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Adıyaman, Dil, Kültür, Ağız, Turizm.

TOURISM CONCEPTS IN THE VOCABULARY OF ADIYAMAN PROVINCE AND REGIONAL DIALECTS

ABSTRACT

The tourism industry, which arises from people traveling from one place to another, enables different cultures to come together. This process between cultures paves the way for cultural interaction between both the local people of the destination and the tourists visiting it. Among the most important elements of this cultural transmission is language, which plays an important role in the lives of individuals and societies. Dialects, which are an indispensable part of language and shaped by the cultural history of local communities, are the main source of linguistic changes and transformations that convey information about the development and richness of a language and fulfill many functions in the cultural layers of society. The fact that Turkish is spoken in a wide geography and has a long history has led to the formation of many dialects and dialects. In this context, Adıyaman is one of the regions that contribute to the dialectal diversity of Turkish with its historical, geographical and rich cultural structure. Adıyaman is an important tourism destination that has hosted many different civilizations and therefore has many tourism supply sources. The main purpose of this study is to determine how tourism concepts are expressed in the vocabulary of the local community in Adıyaman province and its region, which contains many riches. Another aim of this study is to determine the effects of tourism on language and culture elements, human relations and social movements by identifying tourism concepts in the vocabulary of Adıyaman province and its dialects. Within the framework of these objectives, tourism concepts in the vocabulary of Adıyaman province and its region were analyzed under three sub-themes: accommodation, travel and entertainment. Within the framework of the research findings, the results were discussed and some suggestions were presented for future researchers who want to study on the related subject.

Keywords: Adıyaman, Language, Culture, Dialect, Tourism.

1. GİRİŞ

Bireylerden oluşan bir kitleyi topluma dönüştüren, onların bir arada yaşamalarını ve birbirleriyle anlaşmalarını sağlayan dil, bireyleri hem yaşadığı yere hem de geçmişine bağlayan canlı bir varlıktır. Bundan dolayı bireyin ve toplumların dünya görüşü, inançları, gelenek görenekleri, yaşam biçimleri, kültürel unsurları, değişim ve dönüşümleri dil aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılır (Aksan, 2015). Ayrıca uzun bir süre birlikte yaşayan toplum ve topluluklar, birtakım kültürel değerlerin oluşmasını da sağlar. Oluşan bu değerlerin bazıları zaman içinde dile yansır ve toplum-kültür-dil ilişkisi neticesinde insanlara ve etrafa ad verme, renk adları, yön adları, deyimler, atasözleri gibi adlandırma yollarıyla karşımıza çıkar (Demirci, 2017). Çünkü dil, bir kültürün temelidir; kültür ise geçmişten beri değişerek devam eden ve bir toplumun sözlü ile yazılı tüm unsurlarını barındıran yaşayış ve düşünüş tarzıdır (Kaplan,1983).

Kültürel unsurların bütününü güçlü bir şekilde etkileyen dil, toplum, din, edebiyat, tarih gibi farklı alanlar üzerinde etkisini sürdürdüğü gibi (Çekin ve Çalışkan, 2020) kültürel varlık kavramı içinde önemli bir yere sahip olan turizm üzerinde de etkili olmaktadır. Bunun neticesinde ise birçok turist seyahat ve konaklamalar sayesinde farklı toplumlara ait kültürel unsurları tanıma fırsatı yakalar (Meydan Uygur ve Baykan, 2007). Tüm bu etkileşim ve kültürel birikim dil ile oluşturulurken kültürün maddi ve manevi unsurları da dil vasıtasıyla aktarılır (Çekin ve Çalışkan, 2020).

Bir dilin fonetik ve morfolojik özelliklerinin belirlenmesinde veya bir bölgenin söz varlığının belirlenmesinde kaynak durumunda olan kavram ağızlardır. Ağızlar, bir toplumun tarihsel gelişimi hakkında bilgi verdikleri gibi o toplumun tarihi ve kültürü hakkında da bilgi sunan konuşma biçimleridir (Telli ve Bulduk, 2019). Ağız sözcüğünü Korkmaz (1992), "Bir dilin veya bir lehçenin daha küçük yerleşim bölgelerinde yazı diline oranla birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri" (Korkmaz, 1992) şeklinde ifade ederken Vardar (2002) "Bir dil alanı içinde görülen konuşma biçimlerini, söyleyiş türlerini, kimi durumlarda da toplumsal özellikleri yansı tan kullanımların her biri. Yerel kullanım anlamında ağız, lehçeye karşıt olarak, çok dar bir alanda yer alır" (Vardar, 2002) biçiminde ifade etmektedir.

Türkiye'de ağız çalışmalarına farklı açılardan katkı sunan önemli bölgelerden birisi de Adıyaman'dır. Adıyaman, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan, zengin tarihsel ve kültürel mirası bağrında taşıyan bir il konumundadır. Buranın hem önemli geçit noktasında yer alması hem de tarihin ilk çağlarından beri birçok medeniyete ev sahipliği yapması birçok faklı dilsel zenginliğin bir arada olmasını sağlamıştır (Telli ve Bulduk, 2019). Bu zenginliklerden biri de turizm ve ona ait söz varlığıdır.

Tarih boyunca 19 farklı medeniyete ev sahipliği yapmış Adıyaman, bu medeniyetlere ait birçok tarihi ve kültürel eseri bünyesinde barındırmaktadır. Sahip olduğu bu zengin ve kültürel miras ilin önemli bir turizm destinasyonu olmasını sağlamıştır. Özellikle Dünyanın 8. Harikası olarak da kabul edilen ve 1985 yılında UNESCO Dünya Mirasına dâhil edilen Nemrut Dağı, her yıl farklı kültürlere ait ziyaretçilerin ili ziyaret etmesini sağlamıştır(Karacıl, 2019). Adıyaman yöresinin en önemli tarihsel ve kültürel unsurları arasında turizm ve onunla ilgili kavramlar gelmektedir. Adıyaman ili ve yöresindeki ağızlardaki söz varlıkları içerisindeki turizm kavramlarının tespit edilmesi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda; il ve yöresi ağızlarındaki söz varlıklarındaki turizm kavramları konaklama, seyahat ve eğlence olmak üzere üç alt tema altında incelenmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Söz Varlığı

Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre söz varlığını, "Bir dildeki sözlerin bütünü; söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler" şeklinde tanımlamıştır (TDK, 2024). Başka bir tanımda ise söz varlığı, "dildeki seslerin simgeler, göstergeler olarak bir arada bulunmalarının yanı sıra o dile mensup toplumların dünya görüşünün yansıtıcısı, maddi ve manevi kültürünün bir görüntüsü" olarak tanımlanmaktadır (Aksan, 2004). Tanımlardan da anlaşılacağı üzere söz varlığı, bir toplumun kültürel zenginliklerinin dildeki sözcüklere yansımadır.

Sözvarlığı, bir dilin sözcükleri, deyimleri, atasözleri, terimleri ve çeşitli anlatım kalıplarının yanı sıra dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi değerleri veya dünya görüşünün bir bölümüdür. Bir toplumun yaşam biçimi, gelenekleri, inançları, değer yargıları, diğer toplumlarla olan ilişki düzeyleri sözvarlığının incelenmesi yoluyla anlaşılabilir. Ancak bir dilin ortak dilinde kullanılmayan birçok kelime, o dilin farklı bölgelerinde konuşulan

ağızlarında görülebilir. Bunlar o yörenin tarım, hayvancılık, gelenek görenek, araç-gereçle ilgili olabileceği gibi o yörenin tarihsel kalıntılarıyla da ilgili olabilir. (Aksan, 2004).

2.2. Turizm ve Dil İlişkisi

Modern öncesi turizm olayının başlangıcı olarak insanlık tarihi kabul edilse de tekerleğin icadı, yerleşik yaşama geçiş, ticaretin ortaya çıkışı gibi gelişmeler kişilerin ilk seyahatlerini ortaya çıkarttığı düşünülmektedir. Günümüzde bile kişilerin temel ihtiyaçları içerisinde sayılmayan turizm, belirli bir düzeye ulaşmış sosyal davranışı olarak nitelendirilmektedir (Akoğlan Kozak vd., 2013). Modern anlamda turizm olayının başlangıcı, 1841 yılında İngiltere'deki Leicester kentinden Loughborough kasabasına, alkol karşıtı yaklaşık 500 kişiyi özel bir tren ile götüren Thomas Cook'a da dayandırılmaktadır (Hunter, 2006).

Turizm, günümüzde hem sahip olduğu Pazar büyüklüğü ile hem de potansiyeli bakımından dünyanın en önemli ve büyük endüstrileri içerisinde görülmektedir. 2019 yılına kadar her yıl büyüme gösteren turizm endüstrisi COVID-19 Pandemisi farklı birçok endüstride olduğu gibi turizm endüstrisini de 2020 yılında uluslararası turist hareketliliğinde %72 (2019 yılında 1,5 milyar kişi), turizm gelirlerinde ise %62'lik (2019 yılında 1.7 trilyon dolar) bir gelir azalma ile olumsuz etkilemiştir. Ancak endüstrinin büyüklüğü ve potansiyeli hızlı bir şekilde toparlanmasını sağlamıştır. 2023 yılında 1.3 milyar uluslararası turizm hareketliliği ve 1.8 trilyon dolar gelir ile Pandemi öncesi seviyelerine yaklaşmıştır (UNWTO, 2024).

Dünyadaki toplam GSYH'nin %3'ü, toplam mal ve hizmet ihracatının %6'sı, dünya hizmet ticaretinin %23'ünü oluşturan turizm endüstrisi (UNWTO, 2024), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesine/kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Turizm, dünya genelinde milyonlarca insanın seyahat ettiği ve farklı coğrafyalarda deneyimler kazandığı bir endüstri olarak önemli bir yer tutmaktadır (Williams, 2014). Bu süreç, sadece ekonomik sonuçlar doğurmakla kalmaz inanç, dil, din, yaşayış gibi farklı kültür ve toplumlardaki kişilerin bir araya getirmesiyle sosyo-kültürel ve çevresel birçok etkiyi de bünyesinde barındırmaktadır (Kim, 2002).

Farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip kişilerin bir araya gelmesini sağlayan turizm hem turistlerin hem de destinasyondaki yerel halkın etkileşim içerisine girmesini sağlamaktadır (Mason, 2003). Bu etkileşim kişilerde karşılıklı anlayış ve hoşgörünün gelişmesine (Haralambopoulos ve Pizam, 1996), yerel toplumun el sanatının gelişmesine (Diedrich ve Garcia-Buades, 2009), yerel giysilerin, gastronominin, mimarinin korunmasına, farklı inançların tanınmasın ve bu inançlara ait ritüellerin öğrenilmesine (Mason, 2003) gibi birçok sosyal ve kültürel katkı sağlamaktadır. Özellikle dil unsuru turistlerin kaçınılmaz olarak maruz kaldığı bir unsurdur (Thurlow ve Jaworski, 2011).

Dil hem turistler hem de ziyaret edilen destinasyondaki yerel halk üzerinde bazı olumlu etkileri beraberinde getirmektedir. Turistler açısından değerlendirildiğinde özellikle ziyaret edilen yerel topluluğun dilinin kişilerin deneyimlerinin şekillendirilmesinde rol oynadığı görülmektedir (Thurlow ve Jaworski, 2011). Ayrıca, turistler dili yerel topluğunun bir sembolü olarak kabul etmekte ve seyahatlerinin otantik bir kültürel deneyim yaşamasının yolu olarak kabul etmektedirler (Lu vd., 2019). Yerel halk açısından turizmin gelişiminin yerel uygulamaları,

gelenekleri ve yerli halkların dilleri de dahil olmak üzere yerel toplumun değerlerini koruduğu varsayılmaktadır. Bununla birlikte, yerel dilin ve geleneklerin sürdürülebilmesinde toplumsal turizm yaşam tarzının önemli olduğu ifade edilmektedir (Whitney-Squire, 2016).

Toplumların tarihlerinin, kültürlerinin ve değerlerinin taşıyıcı olarak kabul edilen yerel dil (Tektigul vd., 2023), o toplumun kimliğini, sosyal yapısını ve kültürel mirasını ifade eder (Lenzerini, 2011). Yerel dilin korunması, sadece o dili konuşan topluluğun hakkı değil, aynı zamanda küresel kültürün çeşitliliğinin de korunması anlamına gelir (Lo Bianco, 2010). Turizm, farklı dillerin ve kültürlerin bir araya geldiği bir ortam yaratarak yerel halkın dilinin önemini daha görünür kılabilir (Thurlow ve Jaworski, 2011). Bununla birlikte, turistlerin yerel dil hakkında bilgi edinmesi ve bu dili öğrenme çabası, kültürel etkileşimi derinleştirir (Yu ve Lee, 2014).

Yerel dillerin/ağızların küreselleşme ile birlikte kaybolması ya da gerilemesi yerel dilin desteklenmesinin önemini göstermektedir. Dil kaybı, kültürel mirasın kaybolmasına neden olabilir. Turizm, yerel dillerin korunması için bir fırsat sunabilir. Özellikle turizm temelli yerel dillerin desteklenmesi yerel toplumun savunmasız ve tehlike altındaki yerel dillerinin gelişmesine, canlanmasına ve desteklenmesine ortam oluşturacaktır (Whitney-Squire vd., 2018). Yerel dillerin geliştirilmesi destinasyonda kültürel bir atmosferin oluşturulmasında etkili olmasıyla turistlerin otantik bir deneyim yaşamasına ve seyahat öncesi destinasyona ait beklentilerinin karşılanmasını/aşmasını sağlayacaktır (Lu vd., 2019).

3. ADIYAMAN İLİ VE YÖRESİ AĞIZLARI SÖZ VARLIKLARINDA YER ALAN TURİZMİN UNSURLARINA AİT BULGULAR

Adıyaman ili ve yöresi ağızlarında söz varlıkları içerisindeki turizm kavramlarının tespit edilmesi amacıyla hazırlanan bu çalışma içerik analizine tabi tutulmuştur. Telli ve Bulduk (2018), "Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığı" isimli çalışmasında 4032 madde başı sözcük içerisindeki "konaklama, seyahat ve eğlence" kavramları ele alınmıştır. 200 maddenin diğer madde başı sözcüklerin farklı yazılışını ifade ettiğinden analiz kapsamı dışında tutulmuş ve 4832 adet madde başı sözcük belirlenen temalar çerçevesinde ele alınmıştır.

3.1 Konaklama ile İlgili Madde Başı Sözcükler

Araştırmanın bu bölümündeki madde başı sözcükler, konaklama ile ilgili doğrudan ya da dolaylı olduğu düşünülen maddeleri içermektedir. Bu kapsamda konaklama alanlarının içerisinde bu alanlarla ilişkili olan madde başı sözcükler yer almaktadır. Bu madde başı sözcükler alfabetik olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

attüz (is.): Ahır (Evlerin alt katında bulunan hayvanların barınması amacıyla kullanılan bölümü) (AİYASV, 18).

çetegce (is.): Köötü, eski yatak (AİYASV, 51).

çıra (is.): Eski bir aydınlatma aracı (AİYASV, 52).

çipil (is.): Küçük göz, küçük yer, küçük oda (AİYASV, 55).

delal (is.): Tellak, natır, hamamda çalışan kimse (AİYASV, 63).

dellek (is.): Hamamda çalışan hizmetli erkek, tallak (AİYASV, 64).

eşiklik (is.): Kapı girişi (AİYASV, 83).

ġışla (is.): Kışla (AİYASV, 104).

ġonaḫ: (is.): Konak (AİYASV, 107).

ġonaḫlamak (f.): Konaklamak (AİYASV, 107).

bezirgan (is.): Kervan (AİYASV, 28).

4.2. Seyahat ile İlgili Madde Başı Sözcükler

Araştırmanın bu bölümündeki madde başı sözcükler, seyahat ile ilgili doğrudan veya dolaylı olduğu düşünülen maddeleri içermektedir. Bu kapsamda burada, ziyaret edilen alanlar, seyahat sırasında kullanılan sözcükler ve bu alanlarla ilişkili olan madde başı sözcükler yer almaktadır. Bu madde başı sözcükler alfabetik olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

Abzer ġaffar (is.): Abuzer gaffari, Adıyaman'da bir ziyaret (AİYASV, 4).

ağşın (sf.): Uzak (AİYASV, 7).

attaraba (is.): At arabası (AİYASV, 17).

ayağı yanmış it (dey.): Çok gezen kimseler için kullanılan bir deyim (AİYASV, 19).

bergir (is.): Beygir (AİYASV, 27).

diñelmek (is.): Dinlenmek, durmak (AİYASV, 68).

düzergah (is., Far.): Yol boyu (AİYASV, 74).

enış (is.): İniş (AİYASV, 81).

ermek (is.): Yetişmek (AİYASV, 82).

evdirmek (f.): Acele etmek (AİYASV, 84).

ġaraġūş depesı (is): Karakuş tepesi (AİYASV, 94).

geḫte (is.): Adıyaman'ın Kahta ilçesi (AİYASV, 98).

ırabi (is.): Araba (AİYASV, 139).

ḳafla (is.): Kafile, topluluk (AİYASV, 149).

kommagene krallığı (is.): Kommagene Krallığı, Suriye'nin kuzeyi, Hatay, Pınarbaşı, Kuzey Toroslar ve doğuda Fırat Nehri'nin çevrelediği verimli topraklarda yer alan krallık (AİYASV, 168).

pirin (is.): Antik kent, eski yerleşim yerinin adı (AİYASV, 222).

ūramak (is.): Uğramak (AİYASV, 272).

uzaḫ (is.): Uzak (AİYASV, 273).

yaḫım (sf.): Yakın (AİYASV, 282).

yerişmek (f.): Erişmek, ulaşmak (AİYASV, 287).

yırak (sf.): Uzak (AİYASV, 288).

yidmek (f.): Gitmek (AİYASV, 288).

4.3. Eğlence ile İlgili Madde Başı Sözcükler

Araştırmanın bu bölümündeki madde başı sözcükler, eğlence ile ilgili doğrudan ya da dolaylı olduğu düşünülen maddeleri içermektedir. Bu kapsamda burada düğünler, geleneksel tören/eğlenceler, geleneksel halk oyunları, geleneksel çocuk oyunları ve bu alanlarla ilişkili olan madde başı sözcükler yer almaktadır. Bu madde başı sözcükler alfabetik olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

aptal (is.): Davul, zurna çalan, çalgıcı (çokça çingene) (AİYASV, 4).

ağırlama (is.): Adıyaman'a has halk oyunlarından biri (AİYASV, 7).

ahkem (is.): Eğlenme, şaka (AİYASV, 8).

alahey (is.): Oyunda karşı tarafı kızdırma (AİYASV, 10).

anergi (is.): Bir tür oyun (AİYASV, 13).

ara kesme (is.): Takım halinde oynanan bir geleneksel oyun (AİYASV, 14).

aşıġ (is.): Eskiden oynanan bir oyun (AİYASV, 17).

ayaḫ sayma (is.): Daire şeklinde oturan çocukların tekerleme eşliğinde oynadıkları oyun (AİYASV, 19).

ʿaznif oyunu (is.): Kahvelerde oynanan bir oyun (AİYASV, 20).

barış oyunu (is.): Adıyaman'a özgü bir folklor oyunu (AİYASV, 23).

beş ayak (is.): Adıyaman yöresine özgü bir folklor oyunu (AİYASV, 28).

bırāā bırāā hēēy (ünl.): Düğünlerde heyecanla ve sevinçle bağırıp düğündekileri coşturmak için kullanılan bir ifade (AİYASV, 29).

binme oyunu (is.): Bir tür çocuk oyunu (AİYASV, 31).

birliğim birlik (is.): En az üç kişi ile oynanan bu oyunda gönüllü bir ebenin okuduğu tekerlemeyi tekrar edecek diğer oyuncularla oynanan oyun (AİYASV, 32).

buk kubbezi (is.): Gelin kaçırma adı da verilen, oyunu oynayan kişiler arasında seçilen gelinin etrafındaki dairenin ortasında durup onu kaçıracak oyunculardan korunmasıyla oynanan oyun (AİYASV, 36).

cısḳ (is.): Yörede çocukların oynadığı bir tür oyun ismi (AİYASV, 44).

cücük oynamak (is.): Beş taş oyunu oynamak (AİYASV, 45).

çamur döken (is.): Adıyaman halk oyunlarından (AİYASV, 48).

çıḫtımçıḫ (is.): Adıyaman'da oynanan bir oyun (AİYASV, 52).

çīrçımba (is.): Birden fazla kişiyle oynanan ve daire şeklinde oturan çocukların söylenen tekerlemeye göre avuç içlerinin yere bakıp bakmamasına göre oynanan bir oyun (AİYASV, 53).

dalal (is.): Tellal (AİYASV, 59).

damdıra (is.): Az telli küçük saz (AİYASV, 60).

dame (is.): Topaç (AİYASV, 60).

dėlaman (is.): Dalaman, uzun bir tür çalgı (AİYASV, 63).

delbike (is.): Darbuka (AİYASV, 63).

dibek (is.): Oyunu ikişer gruplar halinde oynanan geleneksel oyun (AİYASV, 67).

dingi (is.): Adıyaman yöresine özgü bir folklor (AİYASV, 68).

doğda (is.): Çocuk doğduğunda yapılan eğlence (AİYASV, 69).

duvak gelin (dey.): Gelin eve getirildiğinde yapılan ve takıların takıldığı törene verilen ad (AİYASV, 72).

dümbelek (is.): Darbuka (AİYASV, 73).

ebem tura bir iki üç (is.): En az iki kişi ile oynanan saklambaç oyunu (AİYASV, 75).

elim tuvar (is.): Yörede oynanan bir tür oyun ismi (AİYASV, 80).

fırfırik (is.): Düdük (AİYASV, 88).

ġala ġala (is.): Çocukları ayağın alt kısmına yerleştirip uzanarak yukarı kaldırma oyunu (AİYASV, 92).

gevende (s.): Düğünlerde davul çalanlar (AİYASV, 100).

ġına gėcesi (is.): Kına gecesi (AİYASV, 102).

ġırcıġ (is.): Bir tür oyun (AİYASV, 102).

goftan (is.): Adıyaman yöresel halk oyunlarından biri (AİYASV, 106).

ġoşto (is.): Bir tür çocuk oyunu (AİYASV, 108).

göçeri (is.): Adıyaman halk oyunlarından biri (AİYASV, 108).

göz yummaca (is.): Körebe oyununa verilen ad (AİYASV, 110).

ġulleş (is.): Oyunda alınan her bir sayı (AİYASV, 111).

güvercin taklası (is.): Dört kişinin kafa kafaya eğilmesi üzerine kafa konup atlanarak oynanan oyun (AİYASV, 114).

hallaç oyunu (is.): Yörede oynanan halk oyunlarından biri (AİYASV, 117).

haney (is.): Halay (AİYASV, 119).

hasat (is.): Oynanan halk oyunlarından biri (AİYASV, 121).

herfena (is.): Ortaklaşa yapılan ziyafet (AİYASV, 127).

hızlı üçleme (is.): Yörede oynanan halk oyunlarından biri (AİYASV, 133).

himmek (is.): Yörede oynanan eski bir oyuna verilen ad (AİYASV, 133).

hümbek (is.): Yörede en az üç kişi ile ve mendille oynanan bir tür oyun (AİYASV, 137).

ḳaftan oyunu (is.): Adıyaman yöresi halk oyunlarından biri (AİYASV, 149).

karalama (is.): Seyirlik oyunlarından biri (AİYASV, 149).

kaynana oyunu (is.): Adıyaman yöresi halk oyunlarından biri (AİYASV, 155).

kıbıro (is.): Davul zurna eşliğinde oynanan seyirlik oyunu (AİYASV, 162).

kımıl oyunu (is.): Adıyaman yöresi halk oyunlarından biri (AİYASV, 163).

kırcik (is.): Sokakta birden çok kişiyle ve taşla oynanan oyun (AİYASV, 163).

kıt (is.): Misket ve vurulmak üzere daha önceden toprağa dik şekilde gömülmüş nesnelerle oynanan bir oyun (AİYASV, 165).

kızgın taş (is.): Akşamları karanlıkta yumruk büyüklüğünde bir gülle atılarak beşer kişilik iki gruptan bir kişi bulur, diğer grup elinden almaya çalışır ve fırlatılan noktaya gülleyi getirip tıkırdatanın kazandığı bir oyun (AİYASV, 166).

kıbbi (is.): Bir çocuk oyunu (AİYASV, 166).

ḳöçek (is.): Davul önünde oynanan oyun (AİYASV, 169).

kubbezi (is.): Mahalli bir oyun (AİYASV, 173).

küdü (is.): Ferdi oynanan bir geleneksel oyun (AİYASV, 175).

lo (is.): Bir oyun çeşidi, ağır loğu deliklerinden tutarak kaldıran kazanır (AİYASV, 181).

mendik (is.): Beş taş, beş taşla oynanan oyun (AİYASV, 190).

mendik taşı (is.): Çizilmiş çizgi üzerinde yassı taş ile oynanan bir oyun (AİYASV, 190).

mercik (is.): Mırcık, taşla oynanan oyun (AİYASV, 190).

pabıç (is.):Çarpmaca (çırpmaca) ikiden fazla kişinin ellerindeki terliklerle diğer oyunculara vurmaya çalıştığı oyun (AİYASV, 215).

pıdti (is.): Kına gecelerinde çalınan küçük çalgı (AİYASV, 220).

pırık (is.): Bir çocuk oyunu (AİYASV, 220).

pip (is.): Saklambaç (AİYASV, 222).

rıḳḳım (is.): Bir oyun (AİYASV, 227).

sal oyunu (is.): Adıyaman yöresi halk oyunlarından biri (AİYASV, 231).

sīnsīn (is.): Ateş başında dolanarak oynanan bir tür oyun (AİYASV, 239).

sînsîni oyunu (is.): Eskiden düğünlerde ve ateş başında oynanan bir oyun (AİYASV, 239).

solak oyunu (is.): Adıyaman yöresi halk oyunlarından biri (AİYASV, 241).

tımırlama (is.): Çelik çomak oyununda erken bitiren oyuncunun bitiremeyen oyuncuyu bitirinceye kadar oyalamak için oynadığı oyun (AİYASV, 260).

tımırlek (is.): Çelik çomak oyunu (AİYASV, 263).

toy (is.): Düğün (AİYASV, 269).

türkan oyunu (is.): Adıyaman yöresi halk oyunlarından biri (AİYASV, 270).

yėddi turg (is.): Yedi Türk, yedi taş gibi oynanan bir oyun (AİYASV, 285).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Adıyaman ili ve yöresi ağızları söz varlıklarındaki turizm kavramları incelendiğinde konaklama ile ilişkili olduğu düşünülen 11, seyahat ile ilişkili olduğu düşünülen 22 ve eğlence ile ilişkili olduğu düşünülen 80 madde başı sözcüğe rastlanmıştır. Bu maddelere ait bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Adıyaman İli ve Yöresi Ağızlarındaki Turizm Sözcükleri

Türü	Konaklama	Seyahat	Eğlence	Madde Başı Sözcüklerin Tamamı
Adet	11	22	80	3832
Toplam Sözcükler içerisindeki Oran (%)	0,29	0,57	2,09	100

Tablo 1'de görüldüğü üzere turizm ile ilgili olduğu düşünülen toplamda 113 madde başı sözcüğe rastlanmıştır. Bu sözcülerin toplam madde başı sözcük içerisindeki oranı yaklaşık %3 civarıdır. En fazla madde başı sözcük sayısının eğlence, en az madde başı sözcüğün ise konaklama kavramları ile ilgili olduğu görülmektedir. Adıyaman ili ve yöresi ağızlarındaki söz varlıklarında eğlence sözcüklerinin daha fazla yer alması Adıyaman ili ve yöresinde geleneksel eğlence anlayışının gelişmiş olduğu düşünülebilir.

Yerel ağız söz varlıklarında konaklama ile ilgili kavramlara bakıldığında; dört sözcük (*ġışla, ġonaḫ, bezirgan, ġonaḫlamak)* konaklama alanları ile ilişkiyken, iki sözcük (*eşiklik, çipil*) konaklama alanlarının bölümleri ile ilişkilidir. Ayrıca iki sözcük (*çıra, çetegce*) konaklama alanlarındaki eşyalara ait madde başı sözcüklerdir. Bununla birlikte, hayvanların barınma alanlarına ait bir sözcük (*attüz*) ve hamamlarda çalışan kişilere ait iki sözcüğün (*delal, dellek*) yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Seyahat ile ilişkili olduğu düşünülen yerel ağız söz varlıklarındaki madde başı sözcüklere bakıldığında; seyahat aracı ile ilgili üç sözcük (*attaraba, bergir, ırabi),* seyahat edilecek tarihi ve kültürel alanlara ait beş sözcük *(Abzer ġaffar, ġaraġūş depesı, geḥte, kommagene krallığı, pirin)* ve seyahat esnasında kullanılan on dört sözcüğün (*ağşın, ayağı yanmış it, diñelmek, düzergah, enış, ermek, evdirmek, ḳafla, üramak, uzaḫ, yaḫım, yerişmek, yırak, yidmek)* yer aldığı görülmektedir.

Eğlence ile ilişkili olduğu düşünülen yerel ağız söz varlıklarındaki madde başı sözcüklere bakıldığında; yöredeki folklor ve halk oyunlarına ait on dokuz sözcüğün (*ağırlama, barış oyunu, beş ayak, çamur döken, dingi, goftan, göçeri, hallaç oyunu, haney, hasat, hızlı üçleme, ḳaftan oyunu, kaynana oyunu, kıbıro, kımıl oyunu, ḳöçek, sal oyunu, solak oyunu, türkan oyunu*), yörede toplumsal kültür içerisinde yer edinmiş geleneksel oyunlara ait; yirmi bir sözcüğün (*anergi, ara kesme, aşıġ, aznif oyunu, birliğim birlik, buk kubbezi, çıḫtımçıḫ, dibek, elim tuva, ġırcıġ, güvercin taklası, himmek, hümbek, karalama, kızgın taş, kubbezi, küdü, lo, rıḳḳım, sīnsīn, sīnsīni oyunu*) ve yörede genellikle çocukların oynadığı oyunlara ait yirmi sözcüğüm (*ayaḫ sayma, binme oyunu, cısḳ, cücük oynamak, ebem tura bir iki üç, ġala ġala, ġoşto, göz yummaca, kırcik, kıt, kıbbi, mendik, mendik taşı, mercik, pabıç, pırık, pip, tımırlama, yèddi turg, tımırlek*) ile ilgili olduğu sonucu elde edilmiştir. Bununla birlikte, Adıyaman ili ve yöresindeki oyunlarda, düğünlerde ve eğlencelerde yer edinmiş on dokuz sözcüğün (*aptal, ahkem, alahey, bırāā bırāā hēēy, dalal, damdıra, dame, dèlaman, delbike, doğda, duvak gelin, dümbelek, fırfırik, gevende, ġına gècesi, ġulleş, herfena, pıdti, toy*) bulunduğu tespit edilmiştir.

İlgili literatür incelendiğinde Türkiye'deki herhangi bir yerel ağız söz varlıklarında turizm kavramlarının incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan bu araştırmanın sonuçlarının hem turizm literatürüne hem de söz varlığı literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Farklı kültürleri bir araya getiren turizm olgusu ile yerel kültürün gelenekselleşmiş söylemini oluşturan yerel ağız söz varlıklarının turistler tarafından öğrenilmesi kültürlerarası etkileşimi arttıracağı düşülmektedir. Araştırma kapsamında elde edilen bilgiler ve sınırlılıklar çerçevesinde gelecekte ilgili konuda çalışma yapmak isteyecek araştırmacılara, turizm işletme yöneticilerine/sahiplerine ve turizm politika yapıcılarına birtakım öneriler geliştirilmiştir. Bu öneriler şu şekilde sıralanmıştır:

- Araştırma kapsamında sadece konaklama, seyahat ve eğlenceye dair kavramlar ele alınmıştır. Özellikle kültürlerin içerisinde önemli bir yeri olan yiyecek-içecek ile ilgili söz varlıkların incelenmesi önerilmektedir.
- Araştırmada sadece Adıyaman ili ve yöresi ağızlarındaki söz varlıklarındaki turizm kavramları değerlendirilmiştir. İlerleyen çalışmalarda özellikle aynı bölgede yer alan illerin de dahil edilerek bölgesel bir ağız söz varlığı çalışmanın yapılması önerilmektedir.
- Turistik işletme yöneticilerin/sahiplerinin söz varlıklarının yer aldığı broşürleri, kitapçıkları işletme içerisinde bulundurmaları durumunda özellikle yöreyi ziyaret eden turistlerin, rehberlerin yöre insanını anlamada ve sağlıklı bir etkileşim kurmasında faydalı olacağı düşülmektedir. Bu bağlamda yerli ve yabancı turistlerin, tur rehberlerinin yerel halk ile etkileşim içerisinden ihtiyaç duyacağı yerel ağız söz varlıklarına ait sözcüklerin yer aldığı broşür ve kitapçıkların oluşturulmasının sağlanması önerilmektedir.
- Turizm politika yapıcılarının yerel kültürün en önemli kültürel unsurları içerisinde yer alan yerel ağız söz varlıklarına dair çalışmaları desteklemesi önerilmektedir.
- Hem turizm politika yapıcıların hem de ilgili araştırmacıların yerel kültürün en önemli kültürel hafızasını oluşturan folklor ve halk oyunlarının, geleneksel oyunların ve çocuk

oyunlarının toplumsal alanda korunması ve geliştirilmesi için çalışmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akoğlan Kozak, M., Evren, S. ve Çakır, O., Tarihsel Süreç İçerisinde Turizm Paradigması, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 24(1), 7-22, 2013.

Aksan, D., *Türkçenin Sözvarlığı.* Engin Yayınları, Ankara, 2004.

Aksan, D., *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim.* TDK Yayınları, Ankara, 2015.

Bakıner-Çekin, A., & Çalışkan, H., Language and culture. Language Teaching and Educational Research (LATER), 3(1), 163-175, 2020.

Demirci, K., *Türkoloji İçin Dilbilim*. Anı Yayıncılık, Ankara, 2017.

Diedrich, A. ve Garcia-Buades, E., Local Perceptions of Tourism as Indicators of Destination Decline, Tourism Management, 30(4), 512-521, 2009.

HaralambopouloS, N. ve Pizam, A., Perceived Impacts of Tourism: The Case of Samos, Annals of Tourism Research, 23(3), 503-526, 1996.

Hunter, F. R., Tourism and Empire: The Thomas Cook & Son Enterprise on the Nile, 1868 – 1914, Middle Eastern Studies, 45(5), 28-54, 2006.

Kaplan, M., *Kültür ve Dil. Dergâh Yayınları*, İstanbul, 1983.

Karacıl, G., *Adıyaman'ın Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sit Alanlarının Kültür Turizmi Potansiyeli Kapsamında Değerlendirilmesi*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi, (ss.1-8), 26-27 Ağustos 2019, Gölbaşı, Adıyaman, 2019.

Kım, K., *The Effects Of Tourism Impacts Upon Quality Of Life Of Residents In The Community*, Doctoral Thesis, Virginia Polytechnic Institute and State University, Virginia. 2002

Korkmaz, Z., *Gramer Terimleri Sözlüğü*. TDK Yayınları, Ankara, 1992.

Lenzerini, F., Intangible cultural heritage: The living culture of peoples. European Journal of International Law, 22(1), 101-120, 2011.

Lo Bianco, J., The importance of language policies and multilingualism for cultural diversity. International Social Science Journal, 61(199), 37-67, 2010.

Lu, Y., Chen, G., Huang, S. S., & Bao, J., Understanding Chinese tourists' perceptions of Cantonese as a regional dialect. Tourism Management, 71, 127-136, 2019.

Meydan Uygur, S., ve Baykan, E., Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri. Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 2, 2007.

Mason, P., *Tourism Impacts, Planning and Management,* Butterworth-Heinemann, Oxford, 2003.

TDK Sözlük., *Söz Varlığı,* https://sozluk.gov.tr/. (Erişim Tarihi: 07.12.2024).

Tektigul, Z., Bayadilova-Altybayev, A., Sadykova, S., Iskindirova, S., Kushkimbayeva, A., & Zhumagul, D., Language is a symbol system that carries culture. International Journal of Society, Culture & Language, 11(1), 203-214, 2023.

Telli, B., & Bulduk, T. B., *Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığı,* Gazi Kitabevi, Ankara, 2018.

Telli, B. & Bulduk, T. B., Adıyaman İli ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar: Fiil. Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, Yıl 5, Sayı 10, s. 98-115, 2019.

Thurlow, C., & Jaworski, A., Tourism discourse: Languages and banal globalization. Applied linguistics review, 2011.

UNWTO., *International tourism to reach pre-pandemic levels in 2024*. https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2024-01/UNWTO_Barom24_01_January_Excerpt.pdf?VersionId=IWu1BaPwtlJt66kRIw9WxM9L.y7h5.d1 (Erişim Tarihi: 12.12.2024).

Whitney-Squire, K., Sustaining local language relationships through indigenous community-based tourism initiatives. Journal of Sustainable Tourism, 24(8–9), 1156–1176, 2015.

Whitney-Squire, K., Wright, P., & Alsop, J. (Gaagwiis)., Improving Indigenous local language opportunities in community-based tourism initiatives in Haida Gwaii (British Columbia, Canada). Journal of Sustainable Tourism, 26(2), 173–191, 2018.

Williams, S., Tourism geography: Critical understandings of place, space and experience. Routledge. 2014.

Vardar, B., *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingua, İstanbul, 2002.

Yu, J., & Lee, T. J., Impact of tourists' intercultural interactions. Journal of Travel Research, 53(2), 225-238, 2014.

SÜRDÜRÜLEBİLİR SAĞLIK TURİZMİ BAĞLAMINDA TERMAL TURİZMDE DİJİTAL İKİZ KULLANIMI

Dr. Öğr. Üyesi Mukadder BEKTAŞ

Karabük Üniversitesi/SHMYO,

mukadderbektas@karabuk.edu.tr - 0000-0002-7405-383X

ÖZET

Sağlık turizmi alanlarından biri olan termal turizm her geçen gün değeri daha fazla bilinen ve ülkelerin yatırımlarını artırmaya çalıştıkları bir alandır. Termal turizmde doğal kaynakların korunarak ekosisteme zarar vermeden termal turizm faaliyetlerin sürdürülmesi ve sağlık turizmi kapsamında termal turizm faydalarının artırılmasında teknolojik gelişmelerden yararlanılabilir. Termal turizmde dijital ikiz yönteminin kullanımının tartışıldığı bu çalışmada sağlık ve turizm alanındaki kullanım örneklerinden yararlanılarak termal turizmde dijital ikiz teknolojisinin kullanılabilirliğinin açıklanması amaçlanmıştır. Termal sular mineral içerikleri ve farklılaşan ısı değerleri ile sağlık sorunlarında tedavi amaçlı veya genel sağlık durumunu iyileştirilmesi, detoksifikasyon, bağışıklığın güçlendirilmesi, dinlendirici, yenileyici özellikleri için kullanılmaktadır. Dijital ikiz ile bireylerin genetik, biyometrik ve tıbbi verilerine dayanan dijital bir kopyası oluşturularak sunulacak hizmetlerin planlanması ve neticesinin değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Termal turizmden yararlanmak isteyen bireylerin dijital ikizleri oluşturularak bireylerin sağlık özgeçmişi ve mevcut sağlık parametreleri ışığında ihtiyaç duyacağı termal suyun içeriği ve tedavi süresi planlanabilir. Böylece kişiselleştirilmiş termal su ve tesis seçimi mümkün olacak, en yüksek faydayı elde edecek bir planlama ile termal kaynaklardan yararlanması sağlanacaktır. Birey açısından zaman ve maliyet kaybı azaltılmış olacaktır. Termal işletmeler açısından ise termal su kaynaklarının mineral yapısına göre sağlık alanlarında kullanım özellikleri ve hizmet sunum alanları belirlenerek, hizmet sunum kalitesi ve verimliliğinin artırılmasına katkı sunarak sektörde rekabet avantajı sağlanabilir. Sağlık hizmetleri sunumunda ve sağlık turizmi alanındaki örnek projeler dijital ikiz teknolojisinin termal turizm sektöründe de uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Bu çalışma termal kaynakların bireyselleştirilmiş sağlık turizmi kapsamında etkin kullanımı, termal tesislerin yönetsel süreçlerinde ve turistik faaliyetlerinde kullanımına yönelik bir bakış açısı sunarak sürdürülebilir sağlık turizmi için bir katkı sunabilir.

Anahtar Kelimeler: Dijital İkiz; Sağlık Turizmi, Sürdürülebilirlik; Termal Turizm,

1. GİRİŞ

Sağlık sektörü tıpkı turizm sektörü gibi yalnızca ülke içerisinden değil, ülke dışından da bireylere hizmet sunmaktadır. Sağlık alanında yaşanan gelişmeler, tanı tedavi süreçlerinin iyileştirilmesi, sağlıkta teknolojik gelişmelerin artması, sağlık hizmetlerinde kalite yaklaşımların uygulanması, eğitim ve gelir düzeylerinin artışı gibi faktörler sağlık hizmetlerine olan talebi artırmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanması, uzun bekleme süreleri,

sağlık maliyetlerinin artması, ulaşım imkanlarının artması, kronik hastalıkların artması gibi unsurlar sağlık turizmine olan talebi artırmaktadır. Bu nedenle gelişmiş ülkelerden sağlık sektörüne yatırım yapan gelişmekte olan ülkelere veya sağlık sistemlerinde sorun yaşayan az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru sağlık turizmi hareketliliği bulunmaktadır (Karakaş & Edizel, 2022).

Sağlık turizmi, sağlık hizmetlerinin turizm faaliyetleri ile birleştirilmesi olarak ifade edilmektedir. Bireyler sağlık durumunu kontrol ettirmek, sağlıklarını korumak, tedavi olmak, rehabilite olmak amaçlarıyla başka ülkelere seyahat etmektedir. Sağlık turizminin, medikal turizm, termal turizm, üçüncü yaş turizmi ve engelli turizm gibi alt türleri bulunmaktadır (Kuzhan & Gönen, 2024). Sürdürülebilir turizmi ise, ekonomik, sosyal ve çevresel ihtiyaçları karşılarken yerel toplulukların kültürel bütünlüğünü, biyolojik çeşitliliğini ve refahını koruyan bir turizm türüdür (Yalçınkaya, 2024). Sürdürülebilir sağlık turizmi, turizm hareketliliğinin çevresel, ekonomik ve sosyal etkilerini en aza indirmeyi amaçlamaktadır.

Pek çok sektör teknolojinin gelişmesinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Sağlık ve turizm sektörü de teknolojik gelişmelerden etkilenmektedir. Sağlık sektöründe kaliteli ve güvenli bakımın sağlanmasında dijital teknolojilerin kullanımı sağlıkta dijitalleşme olarak ifade edilmektedir. Tele-tıp, mobil sağlık uygulamaları, büyük veri uygulamaları, artırılmış gerçeklik, elektronik sağlık kayıtları, PACS sistemleri, e-sağlık, e-reçete, giyilebilir teknolojiler, robotik uygulamalar, yapay zekâ, Blokchain, büyük veri, dijital ikiz (DT) gibi teknolojiler sağlık alanında kullanılmaktadır (Haggerty, 2017; Kraus vd., 2021; Mas vd., 2023).

Dijital ikiz kavramı fiziksel bir nesnenin dijital kopyasıdır. Dİ veri analitiği, nesnelerin interneti teknolojisini (IoT), artırılmış ve sanal gerçekliği, yapay zekâyı, makine öğrenimini fiziksel nesnelerle birleştirir. Dİ veri değişikliklerini gerçek zamanlı olarak işlemekte ve bu veriler ışığında gelecek senaryoları tahmin edebilmektedir. Dİ, izleme, risk yönetimi, gelecek senaryoları üretme, maliyetleri düşürme gibi imkanlar sağlamaktadır (Elayan, Aloqaily, & Guizani, 2021). DT, gerçek zamanlı veri değişimlerinin güncelliğini sağladığı için fiziksel nesnedeki tüm değişimler DT'e aktarılır, yeni duruma uygun analizler gerçekleştirilerek DT yeni duruma uyum sağlar (Karaca & Önem, 2023).

DT'nin gelişmesinde sanal ve artırılmış gerçeklik, bulut bilişim ve büyük veri, IoT gibi teknolojiler önemli bir temel oluşturur. Bu teknolojiler yoluyla elde edilen verilerin analizi ile sağlık alanında hastalıkların oluşumu, gelişimi, teşhis ve tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi gibi alanlarda kullanılabilmektedir (Sun, He, & Li, 2023).

DT, pahalı gerçek deneylerin yerine sanal test ve senaryolar oluşturmak için kullanılabilmekte ve çalışma koşulları, tasarım unsurları ve çevre faktörlerini analiz etmede kullanılabilmektedir. Bu sanal simulasyonlar ile geliştirme ve optimizasyon süreçleri hızlanarak maliyetlerin düşürülmesi, risklerin azaltılarak güvenliğin artırılması mümkün olabilmektedir (Aghaabbasi & Sabri).

Dijital ikiz çeşitli sektörlerde herhangi bir sistemi tanıma, etkileşim ve gelecek davranışlarını anlama öngörücü analizlere imkân tanıyan bir teknolojidir. Sağlık, mühendislik, lojistik, turizm, akıllı şehirler, tarım, otomotiv sektörü gibi farklı kullanım alanları bulunmaktadır (Huang, Ng,

& Li, 2023) (Karaca & Önem, 2023). Üretim sektöründe ürün tasarımı ve optimizasyonu, üretim sorunlarının belirlenmesi, bakım ihtiyaçlarının tespit edilmesi sağlanır. Ürün kalitesinin artırılması, üretim bandının duruş süresinin azaltılması, üretim verimliliğinin artırılmasına katkı sağlar. Akıllı şehirlerin planlanmasında, altyapı yönetimi, enerji optimizasyonu, kaynak verimliliği, politika değişikliklerinin etkisinin belirlenmesi, nüfus planlaması ve çevresel faktörlerin yönetiminde kullanılabilir (Aghaabbasi & Sabri). Turizm alanında DT kültürel mirasın korunması, sanal gezi imkanı, turistik mekanların bilinirliklerinin ve erişilebilirliklerinin artırılmasını, turizm faaliyetlerinin çevreye olan olumsuz etkilerinin azaltılmasını sağlamaktadır (Karaca & Önem, 2023). Enerji sektöründe üretim, dağıtım, iletim süreçlerinde performans iyileştirme olası arızaların tespiti, bakımın optimizasyonu sağlanabilir. Elektrik dağıtımında şebekedeki elektrik miktarı ve kalitesi izlenerek elektrik kesintilerinin önlenmesi sağlanabilir (Ustalı & Tekin, 2023). Tarım sektöründe hava durumu, toprak nemi, bitki sağlığı izlenerek çiftçilerin tarıma yönelik alacağı kararlarda veri analizi sağlanmaktadır (Karaca & Önem, 2023).

Termal turizmde dijital ikiz yönteminin kullanımının tartışıldığı bu çalışmada sağlık ve turizm alanındaki kullanım örneklerinden yararlanılarak termal turizmde dijital ikiz teknolojisinin kullanılabilirliğinin açıklanması amaçlanmıştır.

2. Sağlık Alanında Dijital İkiz teknolojilerinin Kullanımı

DT, fiziki bir nesne, sistem, süreç veya cihazın dijital kopyasıdır. Gerçek zamanlı sensör verileri aracılığı ile fiziki nesneye uyum sağlar. IoT, yapay zekâ, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik gibi teknolojiler yardımıyla fiziki nesnelerin sanal kopyasını oluşturulur, veriye dayalı analizler yoluyla fiziksel nesneye ilişkin öngörüler oluşturulabilir (Okegbil, Cai, Niyato, & Yi, 2023).

Büyük veri, sanal gerçeklik, bulut bilişim, sensör teknolojisi ve nesnelerin interneti dijital ikiz (DT) uygulamasının gelişmesini desteklemiş, sağlık alanında hastalıkların tanı ve tedavi süreçlerinin incelenmesinde dijital ikiz teknolojisi katkı sağlamıştır. DT'nin kalp damar hastalıkları, ameliyat planlama, eczane, ortopedi, bulaşıcı hastalık yönetimi, kişisel sağlık yönetimi gibi sağlık hizmetlerinde kullanım örnekleri bulunmaktadır. DT teknolojisi sağlık parametrelerin gerçek zamanlı izlenmesi ve analizi, tedavi seçeneklerinin değerlendirilmesi ile bireylerin tıbbi durumlarının izlenmesi ve durumun kötüye gitmesinin önlenmesinde çözümler sunması amacıyla kullanılabilir (Sun, He, & Li, 2023).

DT giyilebilir cihazlar, elektronik sağlık kayıtları, tıbbi cihazlar gibi kaynaklardan verileri toplayarak fiziksel nesneye ilişkin verilerin bütüncül bir şekilde analizi ve simülasyonu ile öngörücü tahminler gerçekleştirmeye olanak tanır. DT'in sağlık hizmetleri sunumunda kullanımı birçok alanda fayda sağlayabilir. Bunlar; bireysel özellikler, tıbbi özgeçmiş, genetik faktörler ve fizyolojik verilerin analizi ile kişiselleştirilmiş tedavi imkânı, erken ve doğru tanı koyma, sağlık verilerinin düzenli izlenmesi ile yaşam tarzı ve bireysel sağlık kayıtlarına göre yüksek riskli bireylerin tespiti ve önleyici tedbirler alınması, kronik hastalıkların yönetimi ile hastane ziyaretlerinin ve sağlık harcamalarının azaltılması, hastanın tanı ve tedavi süreçlerinde kararlara katılımını teşvik etme, ilaç ve aşı geliştirme süreçlerinde güvenlik ve etkinlik problemlerinin azaltılması, ilaç ve aşı yan etkilerinin azaltılması, hasta-sağlık çalışanı iletişimini artırma, cerrahi hazırlık olarak özetlenebilir. Ayrıca sağlık personelinin kişisel bilgi

beceri ve yeteneklerinin geliştirilmesinde eğitimi ve simülasyon özelliği ile katkı sağlar. Sağlık ekipleri arasında iletişim ve iş birliğini güçlendirir. Hasta güvenliğinin ve memnuniyetinin artırılmasına katkı sağlar (Okegbil, Cai, Niyato, & Yi, 2023; Vallée, 2023).

DT bazı hastalıkların tanı ve tedavi süreçlerinde kullanılabilmektedir. Örneğin kalp hastalığı teşhisinde kullanılmak üzere elektrokardiyogram (EKG) sınıflandırıcı model oluşturularak kalp rahatsızlıklarının farklı algoritmalar aracılığı ile yüksek doğrulukta tanılanması sağlamıştır. EKG verileri giyilebilir teknolojiler veya akıllı saatler yardımıyla toplanarak makine algoritması yardımıyla analiz edilmiştir. Kalp hastalıklarında erken tanı konulması veya hastalığın seyrinin tahmini ile maliyetlerin azaltılması, önleyici tedbirlerin alınması, bireylerin yaşam beklentisini ve kalitesinin artırılması mümkün olabilir (Elayan, Aloqaily, & Guizani, 2021).

Philips kalbin görüntülerinin oluşturulduğu ve cerrahi prosedürlerde kalbin tomografik görüntülerinin cerrahla paylaşıldığı, operasyon sürecinde cerraha ilerleme kolaylığı sağlamaya yönelik HeratModel ve HeartNavigatör adlı DT projeleri uygulamıştır. Siemens dijital organ modelleri üretmeye yönelik akıllı algoritmalar üretmektedir. Heidelberg Üniversitesinde kardiyologlar bu algoritmaları kronik konjestif kalp yetmezliğine yönelik tedavi seçeneklerinde test etmiş ve kalbin DT oluşturmuşlardır. MR ve EKG verileri ile simüle edilmiş kalbe ilişkin tanı ve tedavi seçenekleri denemeleri yaparak zaman tasarrufu sağlanabilmiştir. Myontec firması kas aktivasyonu ve davranışlarını elektromiyografi (EMG) ile izledikleri bir şort ve üst kıyafet geliştirmişlerdir. Bu kıyafetler aracılığı ile kalp verileri ve EMG verileri toplanarak dijital sistemlere aktarılıyor. Kasların egzersize verdiği yanıt izlenmekte, kas yaralanmaları, egzersiz performansı ve verimlilik izlenmektedir (Erol, Mendi, & Doğan, 2020).

Cerrahlar, cerrahi becerilerini simülasyonda prova edebilir ve deneyim kazanırlar. Ayrıca cerrahi tekniğin belirlenmesi, farklı senaryoların simüle edilmesi, el-göz koordinasyonun gelişmesi, karar verme becerilerinin gelişmesine katkıda bulunarak hasta güvenliğinin iyileştirilmesini sağlar. Acil durumlarda karar verme hızı ve doğruluğunun artırılmasında deneyim gerektiren invaziv ve invaziv olmayan işlemlere (kateter takma, entübasyon, travmaya müdahale, yeniden canlandırma) yönelik becerilerin kazanılmasında çeşitli tıbbi senaryoların simüle edilmesi sağlık personelinin profesyonelleşmesini sağlar. Böylece özellikle yüksek stres yaratan hızlı ve doğru karar verilmesi gereken acil durumlar, doğal afetler gibi kritik senaryolarda karar verme pratikleri, ekip çalışması becerileri, kendilerine olan güvenleri artar, hasta güvenliği desteklenir. Sanal eğitim modüllerinde farklı senaryolar ele alınabilir, güncel vaka örnekleri simüle edilebilir. Sağlık profesyonellerinin bilgilerinin güncel kalmasına, becerilerinin geliştirilmesine, alanlarında uzmanlaşmalarına yardımcı olarak hayat boyu öğrenmeyi destekler (Okegbil, Cai, Niyato, & Yi, 2023; Vallée, 2023).

Sim&Cure şirketi anevrizma tedavisinde kullanılmak üzere hasta damarlarının ve anevrizmasının 3B modellerinin oluşturarak, implant boyutlandırma, damar içi cihaz, akış kılavuzlama gibi uygulamaları simüle eden bir model geliştirmiş ve 2000'den fazla ameliyatta simüle edilerek hata payının azaltılması amaçlanmıştır. Böylece cerrah ameliyat öncesi hastaya en uygun implant boyutunu seçebilir, işlem sırasında uygulamanın doğru bir şekilde

gerçekleştirilmesine yönelik denemeler yaparak operasyona hazırlık yapabilir (Erol, Mendi, & Doğan, 2020).

Araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde de DT deneylerin yapılması, verilerin analizi, hipotezlerin test edilmesi gibi amaçları yerine getirebilir. Bu yöntemlerle farklı hasta grupları, tedavi seçenekleri, hastalık senaryoları simüle edilebilir, kanıta dayalı tıp uygulamaları ve inovasyon desteklenebilir (Vallée, 2023).

Amsterdam Üniversitesi Hesaplamalı Bilimler Laboratuvarı'nda Avrupa CompBioMed projesi ile insan gelişiminin sanal ortamda tahminleri ve ilaç uygulamalarının etkileri izleniyor. İlaçların kişiselleştirilmesi, fizyoloji üzerindeki etkileri, yaşam kalitesini iyileştirmeye yönelik diyet, alışkanlıklar ve spor gibi faktörlerin değerlendirilmesinde dijital ikiz teknolojisinden yararlanılabilmektedir. SIMULA Living Heart projesi insan kalbinin simüle edilmesi ile ilaçların organlar üzerindeki etkisini analiz eden ve hayvan deneylerine olan ihtiyacın azaltılmasını amaçlayan bir projedir. Bu proje ABD Gıda ve İlaç Dairesi ve Dassault Systemes'in ortaklaşa yürüttüğü bir projedir. Semic Health projesinde yapay zekâ destekli insan fizyolojik sistemlerinin, moleküler sistemlerin ve organlarının dijital ikizinin geliştirildiği bir proje olarak farklı kanser türleri, akut miyokard enfarktüsü, karaciğer sklerozu, Alzheimer gibi hastalıkların tedavisine yönelik ilaç ayarlamaları gibi senaryoları test etmek amaçlanmıştır (Erol, Mendi, & Doğan, 2020).

Dijital ikiz hastane yönetimine yönelik personel verimliliği, maliyetlerin azaltılması veri kaydı ve karar desteği sağlar. Çin covid salgını sırasında mobil kabin hastaneleri aracılığı ile dijital ikiz uygulamasını başlatmış ve uzaktan danışmanlık, ateş izlemi, malzeme yönetimi gibi alanlarda kullanmıştır (Huang, G., Ng, S.T. & Li, D., 2023).

Tesis yönetimi alanında da dijital ikizin kullanılabileceği alanlar bulunmaktadır. Dijital ikiz teknolojisi tesis yönetimindeki insan ile yönetimindeki robotların iş birliğini sağlayabilir. DT, robotların izlenmesi, robot davranışlarının çevrimiçi izlenmesi ve teşhisi, otonom sistem kontrolünde rol oynayabilir. Örneğin temizlik ve dezenfeksiyonun izlenmesi, tesisin riskli bölgelerinin (kanalizasyonlar, çatı, dış cephe vb) denetlenmesini sağlayan robotları izleyerek kaynakların tam kapasite kullanımı, arıza bildiriminin zamanında yapılması, robotların çalışmasının ilgili personele bildirilmesi gibi görevleri yerine getirebilir (Lu, Chen, Fu, Pan, & Ghansah, 2023). Tıbbi cihazların kalibrasyonu ve fonksiyonlarını doğru olarak yerine getirmeleri doğru tanı ve tedavinin uygulanması, hasta ve çalışan güvenliğinin sağlanması açısından önemlidir. Bu nedenle cihazlarda olası hataların önceden tahmin edilmesi ve önlenmesi karşılaşılabilecek riskleri azaltabilir (Erol, Mendi, & Doğan, 2020).

Sağlık kurumlarının iş süreçlerinde de DT teknolojisi kullanılarak kaynak verimliliği, performans artışı, problemlerin tespiti ve çözümü, kalite iyileştirmesi, gereksiz işlerin ayıklanması, bekleme sürelerinin kısaltılması, kaynakların ve süreçlerin optimizasyonu, talep tahmini, programlama, kapasite planlaması gibi alanlarda katkı sağlanır. Hasta güvenliğini artırmaya yönelik risklerin belirlenmesi, kaza ve olay analizi, süreç varyasyonlarının azaltılmasına yönelik iyileştirme fırsatlarını değerlendirir. Kanıta dayalı tıp uygulamalarının gerçekleştirilmesi, iş akışlarının standardize edilmesi, protokollerin geliştirilmesini destekler (Vallée, 2023). Siemens Healtineers ile İrlanda Mater Özel Hastanesinin yürüttüğü DT

projesinde radyoloji bölümünün hasta bekleme sürelerinin azaltılması ve süreçlerin iyileştirilmesi sağlanmıştır (Erol, Mendi, & Doğan, 2020).

Askeri alanlarda da DT askerlerin sağlığını takip etmek, yaralanmaları durumunda tedavilerini hızlandırmak için kullanılabilmektedir. ABD Ordusu ile Nevada Üniversitesi birlikte DT çalışmaları yürütmektedir. Yaralanan askerler için 3D yazıcılarla organlarının üretilebileceği ve kullanılabileceği belirtilmektedir (Erol, Mendi, & Doğan, 2020).

3. Dijital İkiz Teknolojisinin Turizm Alanında Kullanımı

Turizm, insanların çeşitli amaçlarla, yaşadığı yerin dışına geçici olarak seyahat etmesi ve konaklamasını kapsayan faaliyetlerdir. Bu faaliyetler, ekonomik, sosyal ve çevresel etkiler yaratır. Turizm sektöründeki işletmeler kendi sektörüne olduğu kadar topluma, müşterilerine, yöneticilere ve diğer paydaşlarına karşı da sorumluluk taşımaktadır. Sürdürülebilir turizm için turizm alanında IoT, Bilgi iletişim teknolojileri (BİT), büyük veri, yapay zekâ, artırılmış ve sanal gerçeklik, DT gibi teknolojilerin kullanımı birden fazla amaca yönelik kullanılabilmekte ve rekabet avantajı sağlamaktadır (Rahmadian, Feitosa, & Virantina, 2023).

Turizm sektöründe DT, ziyaretçi deneyimi, sürdürülebilir turizm uygulamaları ve kültürel mirasın korunmasına yönelik kullanılabilmektedir. DT, turistlerin ziyaretleri süresince deneyimlerini analiz etme, trafik yoğunluğunu takip etme, ilgi çeken turistik destinasyonları belirleme gibi fırsatlar sunmaktadır. DT kişiselleştirilmiş ziyaret planları yapma, ilgi çekici yerler ve aktiviteler önerme, ziyaret sürecinde rehberlik yapma, destinasyonun tarihi hakkında bilgilendirme gibi kişilerin bireysel tercihlerine yönelik kullanım sağlayabilir (Karaca & Önem, 2023).

Turizm alanında akıllı sistemlerin kullanımı müşteriler, işletmeler ve destinasyonlara yönelik unsurlar içermektedir. Destinasyon düzeyinde akıllı turizm uygulamaları hem bölge sakinlerini hem de ziyaretçileri kapsayarak tüm paydaşlar için rekabet gücünü artırmayı ve yaşam kalitesini yükseltmeyi hedeflemektedir. Akıllı turizm uygulamaları akıllı şehir uygulamaları ile yürütülmektedir. Büyük veri, yapay zekâ, IoT, DT gibi teknolojilerle bölgenin sanal modeli oluşturularak turist faaliyetleri analiz edilebilir, turizmin çevre üzerindeki etkileri değerlendirilebilir. İletişim sistemleri, sensör verileri, hava durumu verileri, web siteleri iş süreçlerine dayalı bilgilerden yararlanılarak büyük veri analizleri gerçekleştirilebilir ve turizm sektörü ve topluma bilinçli kararlar alma konusunda destek sunulabilir. Bu kapsamda destinasyonda alt yapı ve tesis planlaması, aşırı turizmin yönetilmesi, turizm risklerinin yönetilerek pazarlama, markalaşma ve rekabet gücünün artırılmasına yönelik politikalar oluşturulabilir (Rahmadian, Feitosa, & Virantina, 2023).

Sürdürülebilir turizm için aşırı turizm olumsuz etkiler yaratmaktadır. Tarihi mekanlardaki aşırı trafik yoğunluğu ve park sorunları, turistlerin davranışlarının yerel halkta rahatsızlık yaratması, hayat pahalılığının artması, kültürel miras unsurlarının yıpranması, zarar görmesi gibi durumlar hem turistleri hem de yerel halkı olumsuz etkilemektedir. DT ile ziyaretçi hareketlerinin analizi ile ziyaretçi planlaması yapılabilir, kültürel mirasın ve tarihinin dijital kopyası ile korunmasını sağlanabilir, ziyaretçi ve trafik akışı planlaması yapılabilir, akıllı haritalar ile trafiğin yönlendirilmesi sağlanabilir, sanal turlarla ziyaret sayısının azaltılması veya önceden bölgenin

tanınması ile bölgede yaşanabilecek yoğunluğun azaltılması sağlanabilir. Tüm bu uygulamalar turizmin çevresel, ekonomik ve sosyal etkilerinin değerlendirilmesi ve sürdürülebilir turizm için önlemler alınması yönünde katkı sağlayabilir (Karaca & Önem, 2023).

Akıllı turizm destinasyonlarında DT siber güvenlik, iklim değişikliği ve karbon emisyonunun azaltılması, sel yönetimi, su ve elektrik yönetimi, ulaşım ve trafik yönetimi, lojistik, geri dönüşüm ve çevresel sürdürülebilirlik, şehir planlaması gibi alanlarda kullanılmaktadır. DT uygulamaları sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma, üretim süreçlerinde verimlilik, maliyetlerin azaltılması, ürünlerin pazara sunum süresinin kısaltılması gibi faydalar da sağlamaktadır (Florido-Benítez, 2024).

DT turizm alanında kullanımı ile hava ve kara yolu trafiğinin gelişimi, sürdürülebilir turizm uygulamaları, kişiselleştirilmiş turizm pazarlaması, verimlilik artışı, şehrin marka imajını destekleme, erişilebilirlik ve kapsayıcılığın artırılması, müşteri deneyimlerinin iyileştirilmesi gibi avantajlar sağlanabileceği belirtilmektedir. Singapur, Almanya (Herrenberg), Avusturya (Viyana), İsviçre (Zürih), İskoçya (Glasgo), İngiltere (Cambridge ve Nottingham), ABD (New York), Avustralya (Yeni Güney Galler) sürdürülebilir turizm ve kentsel planlamada DT uygulamaları gerçekleştiren ülkelerdir. Cambridge şehrinde uygulanan DT ile yöneticiler şehir yönetiminde kanıta dayalı kararlar vermişlerdir. İspanya'da Valensiya kentinde DT, sel riskini yönetme ve insanların hayatlarını kurtarma, kıyı emniyetini sağlama adına kullanılmıştır. Dubai DT uygulaması ile hem yerel sakinler hem de turistler için kamusal hizmetlerin, ulaşımın daha kolay ve güvenilir olmasını sağlamıştır. Helsinki şehrinde (Finlandiya) DT şehrin operasyon, yönetim ve denetim sistemlerinde uygulanmış, trafik, hava, enerji, su ve elektrik, iletişim, hareketlilik gibi alanlarda iyileştirmeler sağlamıştır. Gothenburg (İsviçre) DT ile şehrin imajını olumlu yönde geliştirmiş, turist ve yatırımcılar için cazibe merkezi haline gelmesine katkı sağlamıştır. (Florido-Benítez, 2024).

İtalya'da Lazio'daki antik yerleşim yerleri ve kaleleri ile turizm destinasyonlarından biri olan Castelli Romani bölgesinde pilot DT uygulaması gerçekleştirilmiştir. Projede nüfus verileri, ulaşım göstergeleri, gayrimenkul bilgileri, risk haritaları, çevresel göstergeler gibi pek çok veri kullanılmıştır. Trafik hızı, toplu taşıma sistemleri, bina bilgileri, günlük kullanıcı sayısı, sefer sayısı, konut satış fiyatları gibi veriler sunulmaktadır (MindEarth, 2024).

Sideny Opera Binasının DT'si oluşturularak kültürel miras olarak binanın geleceğine dair tahminler oluşturulmaya çalışılmıştır. Rüzgârın etkisi, yüzey çatlakları ve su girişlerinin yapı elemanlarının dayanıklılığına etkisi ve yıllar içerisinde karşılaşılabilecek problemler öngörülmeye çalışılmıştır (Tahmasebinia, ve diğerleri, 2019).

Alplerdeki bir Avusturya şehrinin DT oluşturulmuştur. Bu şehri ziyaret eden turistler daha çok 50 yaş üstü bireyler oluşturduğu için genç turistleri çekmek amacıyla dijital bir kopya oluşturulmuş ve turistik amaçlarla kullanılması planlanmıştır. Otellerin müşterileri ile iletişim kurması, şehirde gerçekleştirilecek sosyokültürel etkinliklerin sanal ortamda ziyaret edilmesi, tarihi karakterlerin şehrin tanıtımında kullanılması, sanal müze uygulamaları, şehrin mevsimlere özgü sahneleri, şehrin tanıtımı ve rekabet edebilirliğinin artırılması, engelli ve maddi imkanı olmayanların şehri sanal olarak gezebilmesi, kapsayıcılığın artırılması gibi amaçlar hedeflenmiştir (Gallist & Hagler, 2023).

İsviçre'deki Löfstad Kalesi'nin iç mekanlarındaki iklim koşulları nedeniyle zarar görmesini önlemek amacıyla DT uygulanmış ve iç mekanlardaki ısı ve nem değişikliğinin analizi yapılmıştır. Uygun ısıtma ve havalandırma stratejileri geliştirmede bu analizlerden yararlanılabileceği ve kültürel mirasın korunabileceği belirtilmiştir (Ni, ve diğerleri, 2023).

Sağlık turizminde dijital teknolojiler satınalma kararı öncesi bireylere gidilecek ülke ve sağlık hizmetleri hakkında bilgi ve tecrübe sahibi olmasını sağlar. Metaverse teknolojileri gidilecek hastanenin gezilebilmesi, hizmet süreçlerinin gözlenmesi, gidilecek ülkenin ulaşım imkanları, konaklama imkanları, turizm olanaklarının sanal ortamda deneyimleme imkânı tanımaktadır (Söyler & Averbek, 2022). DT turistik mekanların ürün ve hizmetlerinin tanıtılmasında fırsatlar sunmaktadır. Şehirlerin turistik verileriyle turistlerin ihtiyaç ve beklentilerinin etkileşimi sonucu destinasyonun arz ve talebi dengelenebilir. Turistik mekanlara engelli bireylerin dijital ortamlarda ulaşmasını sağlayarak erişilebilirliği artırır. DT turizm işletmelerinin sürdürülebilirliğine ve rekabet avantajı elde etmesine katkı sunar (Florido-Benítez, 2024).

Akıllı turizm destinasyonları uygulamaları ile şehrin özellikle hastane ve acil servis gibi önemli ve kritik kaynaklarının konumlarının planlanması mümkün olabilir. Ayrıca doğal afetler, siber saldırılar, acil durum yönetimi için DT'ler senaryoları test etme imkanı sunarak önlem almayı sağlayabilir. Böylece kent planları bölge sakinleri ve turistler için daha modern ve işlevsel hale getirilebilir (Florido-Benítez, 2024).

4. Termal Turizmde Dijital İkiz Teknolojisinin Kullanılabilirliği

Termal sular mineral içerikleri ve farklılaşan ısı değerleri ile romatizmal hastalıklar, kas iskelet sistemi hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, cilt hastalıkları, stres, uyku problemleri gibi sağlık sorunlarında tedavi amaçlı kullanılmaktadır. Ayrıca genel sağlık durumunu iyileştirilmesi, detoksifikasyon, bağışıklığın güçlendirilmesi, dinlendirici, yenileyici özellikleri için de termal turizm hizmeti sunulmaktadır (Akbulut & Buladi Çubukcu, 2023; Ceylan, 2019).

Termal sağlık turizmi kaplıaca tedavisi, fizyoterapi, hidroterapi, balneoterapi, talossoterapi, klimaterapi, peloidoterapi gibi uygulamları içeren termal kaynaklardan yararlanılan bir sağlık turizmi türüdür. (Karakaş & Edizel, 2022).

Dijital ikiz ile bireylerin genetik, biyometrik ve tıbbi verilerine dayanan dijital bir kopyası oluşturulmaktadır. Bu dijital kopya üzerinde sunulacak hizmetlerin planlanması ve neticesinin değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Termal turizmden yararlanmak isteyen bireylerin dijital ikizleri oluşturularak bireylerin sağlık özgeçmişi ve mevcut sağlık parametreleri ışığında ihtiyaç duyacağı termal suyun içeriği ve tedavi süresi planlanabilir. Böylece bireyin sağlık durumuna özel en uygun termal su ve tesis seçimi mümkün olacak, en yüksek faydayı elde edecek bir planlama ile termal kaynaklardan yararlanması sağlanacaktır. Birey açısından zaman ve maliyet kaybı azaltılmış olacaktır. Termal işletmeler açısından ise termal su kaynaklarının mineral yapısına göre sağlık alanlarında kullanım özellikleri ve hizmet sunum alanları belirlenerek, hizmet sunum kalitesi ve verimliliğinin artırılmasına katkı sunarak sektörde rekabet avantajı sağlanabilir.

Ülkemiz termal kaynaklar açısından dünyada önde gelen ülkeler arasında olsa da termal turizm gelirleri için aynı durum geçerli değildir. Sağlık turizmi gelirlerini artırmak isteyen ülkelerin ve

işletmelerin önündeki önemli zorluklardan biri tanıtım zorluklarıdır. Potansiyel müşterilere ulaşma ve onları çekme noktasında işletmeler zorluklar yaşamaktadır (Karakaş & Edizel, 2022). Bu zorluğu aşmada da DT'den yararlanılabilir. Termal turizm işletmeleri DT ile kurumlarının sanal kopyalarını oluşturarak potansiyel müşterilerine kurumlarını ve hizmetlerini tanıtma imkânı bulabilir, onlara kurumlarında yararlanabilecekleri hizmetleri satınalma öncesi deneyimleme fırsatı sunabilirler.

Sağlık turizminde önemli zorluklardan biri hizmet alan bireyin ülkesine döndükten sonraki takibidir. Bu sorunu önlemede bir takip sisteminin varlığı gereklidir (Karakaş & Edizel, 2022). Böylece verilen hizmetin birey üzerindeki etkisi, oluşabilecek komplikasyonlar takip edilebilecek ve erken dönemde müdahale imkânı doğacaktır. DT ile sağlık turizminden yararlanacak bireyin hem alacağı hizmet öncesi hizmeti planlama amaçlı, hem bireyin deneyim sahibi olarak bilinçli karar vermesini desteklemesi hem de hizmeti aldıktan sonraki süreçte takip ve değerlendirme amaçlı kullanımı mümkündür.

Turizm faaliyetleri bir bölgenin doğal kaynaklarının kullanımını artırarak bölge halkı açısından sorunlar yaşanmasına neden olabilir. İspanya'da artan turist faaliyetleri sonucu su kesintilerinin yaşanması buna bir örnektir (Florido-Benítez, 2024). Bu kapsamda DT su, elektrik gibi doğal kaynakların verimli kullanılması ve kesintilerin önlenmesinde yardımcı olabilir. Termal kaynakların da iklim krizinden olumsuz etkilenme riski bulunmaktadır. Bu nedenle termal suların termal turizm kapsamında israfının önüne geçilmesi gerekmektedir. Termal tesislerin kaynak optimizasyonunda DT kullanımı fayda sağlayabilir.

Termal turizmde küvet, havuz, hamam, sauna, spa gibi termal suyun kullanıldığı alanların hijyeni ve ısısı müşterilerin önem verdiği konulardandır. Bu alanların hijyenik olmaması halk sağlığı sorunlarına neden olabilir (Akbulut & Buladi Çubukcu, 2023). Su tüketiminde olduğu kadar hijyen takibi ve ısı yönetimi alanlarında da DT'den yararlanılabilir.

DT turizm sektöründe GPS verileri, çevresel sensörler, sosyal medya akışları gibi çeşitli veri kaynaklarından elde edilen gerçek zamanlı verilerle trafik yoğunluğu, hava durumu, ilave ulaşım araçları temini, turistlerin deneyimlerinin dikkate alınması, turizm işletmesi kapasite planlaması gibi konularda anlık çözümler ve tahminler sunabilir (Aghaabbasi & Sabri, 2025). Termal turizm işletmeleri ziyaretçi planlaması, turist deneyimlerinin iyileştirilmesi, pazarlama faaliyetlerinin geliştirilmesi, satışların artırılması, kaynak optimizasyonu ve maliyetlerin düşürülmesi, iklim değişikliği ile mücadelegibi alanlarda DT uygulamalarından yararlanabilirler.

Termal turizmde yaşlı ve engelli bireyler yoğun bir şekilde yer almaktadır (Dülgaroğlu, 2021). Yaşlı ve engelli bireylerin sahip olduğu engellerin ve kronik hastalıkların izlenmesi, güvenlik risklerinin tespit edilmesi ve önlemlerin alınması kapsayıcılığı artırması açısından DT kullanılabilir.

Termal turizm müşterileri sadece gittikleri termal tesisten yararlanmamakta, gittikleri bölgenin gastronomi, eğlence, sosyo-kültürel faaliyetleri, spor etkinlikleri ve turistik mekanlarından da faydalanmaktadır. Termal turizmin tercihinde sağlık, tatil, dinlenme amaçları yanı sıra doğal çevrenin deneyimlenmesi, rekreasyon, sosyal etkinliklere katılım, aile ile vakit geçirme,

bulunduğu bölgeden uzaklaşma gibi amaçlar yer almaktadır (Ceylan, 2019; Dülgaroğlu, 2021). Bu kapsamda bölgenin imkanlarının tanıtımında, sanal turlarla turist deneyimlerinin geliştirilmesinde DT kullanılabilir.

5. Sorunlar ve Zorluklar

DT, fiziksel bir nesnenin veriye dayalı sanal kopyası olduğu için veri aktarımında bağlantı kopması veya veri toplama seçeneklerinde hataların olması durumunda verilecek kararlarda da hatalar ortaya çıkabilir. Saha profesyonelleri verilerin düzenlenmesi, korunması, geri bildirim verilmesi konularında katkı sunmalıdır (Elayan, Aloqaily, & Guizani, 2021).

Yapay zekâ ve makine öğrenim modellerinde doğruluk ve güvenilirlik şüphesi, dijital sistemlere ilişkin yetkisiz erişim, kötüye kullanım, bilginin değişikliğe uğraması, ifşası gibi bilgi güvenliği problemleri bulunmaktadır. DT büyük miktarda hassas ve kişisel veri analizi yaptığından siber saldırılara yönelik potansiyel hedef haline gelebilir. Geleneksel güvenlik önlemlerinin IoT ve sensör cihazlarına uygun olmaması nedeniyle güvenlik uygulamalarını daha karmaşık hale getirir. Kişisel verilerin işlenmesi ise düzenleyici riskleri artırabilir Veri güvenliğini sağlamaya yönelik blok zincir teknolojisinden yararlanılabilse de blok zincir süreçleri gecikmeye neden olabilir (Elayan, Aloqaily, & Guizani, 2021; Okegbil, Cai, Niyato, & Yi, 2023).

DT'nin karmaşık algoritmaları ve çok fazla veriyi analiz edebilme yeteneği şeffaflık sorunlarına ve halkın karar alma süreçlerine ilişin güvenlerini zedeleyebilecek anlama zorluklarına neden olabilir. Çünkü DT anlık verilerle gerçek zamanlı dinamik güncellemeler oluşturabilir ve bu durum geleneksel statik ve periyodik güncellenen modellere kıyasla kararların hızlı bir şekilde değişmesine olanak tanır (Aghaabbasi & Sabri, 2025).

Standart eksikliği, DT sistemlerinin karşılaştığı bir diğer önemli sorundur. Bu durum, güvenlik, gizlilik, etkileşim protokolleri, roller, veri iletimi ve fiziksel ile sanal dünya arasındaki senkronizasyonu etkiler. Küresel standartların belirlenmesi, DT teknolojisinin daha hızlı yayılmasına ve uygulanmasına katkı sağlayabilir. Bir başka zorluk ise verilerin çeşitliliği ve bu verilerin farklı kaynaklardan elde edilmesidir. Heterojen verilerin varlığı makine öğrenim modellerinin işlenmesi ve oluşturulmasında zorluklar getirebilir (Elayan, Aloqaily, & Guizani, 2021). Ayrıca verilerin elde edilmesi, analizi kadar verilerin depolanmasına yönelik de zorluklar bulunmaktadır (Correia, Bartholo, Brufato, & Sanchez, 2023).

DT verilerin aktarımı için yüksek hız ve veri aktarımını sağlayacak ağ bağlantılarına ihtiyaç duymaktadır. DT için 5G, IoT aracılığı ile gerçek zamanlı veri toplanması için elzemdir (Correia, Bartholo, Brufato, & Sanchez, 2023). 5G ve 6G uygulamalarına yönelik çalışmalar devam etmekle birlikte insan sağlığı için güvenli olduğu henüz kanıtlanmamıştır (Okegbil, Cai, Niyato, & Yi, 2023).

Bu teknolojiler sağlık hizmetlerinde erişim ve kullanım eşitsizliklerine yol açabilir. Tüm bireyler bu teknolojilere erişme ve kullanma imkanlarına sahip olamayabilir (Söyler & Averbek, 2022). Alt yapı yetersizliği, ekonomik maliyetler, bilgi ve beceri eksikleri erişim engellerine, kullanım bilgisi ve deneyimi eksikliği, dil ve kültürel bariyerleri, engellilik ise kullanım engellerine neden olabilir. Bu eşitsizlikler ise bireylerin sağlık sonuçlarında

eşitsizliklere, sosyal ayrışmaya neden olabilir, bu teknolojiler bireylere ilave ekonomik yükler getirebilir.

DT insan fizyolojisine ilişkin büyük miktarlarda veriye gereksinim duymakta ve henüz insan sistemlerinin karmaşık yapısına ait tüm sorulara yanıt bulunamamıştır. Bu nedenle sağlığa ilişkin sistemsel verilerin modellenmesi ve kavramsallaştırılması adına çalışmalara devam edilmektedir. Dijital teknolojiler makine öğrenimi yoluyla verileri analiz ederek doğru kararlar almaya çalışır. Derin öğrenme yöntemleri verilerden karmaşık ilişkilerin öğrenilmesine yardımcı olsa da henüz bu tekniklerin insan dijital teknolojileri modellemesinde en iyi şekilde nasıl kullanılabileceği net değildir (Okegbil, Cai, Niyato, & Yi, 2023).

DT teknolojisinin geliştirilmesi için kapsamlı bir alt yapı, veri analizi, veri yönetimi, sistem bakımı, güncellemeler gibi ihtiyaçları karşılamak üzere yüksek yatırım maliyetleri gerekmektedir. Singapur şehrinin DT projesinin maliyetinin 73 Milyon dolar olduğu belirtilmektedir (Aghaabbasi & Sabri, 2025). Bu kapsamda yatırım maliyetlerinin fayda maliyet analizlerinin yapılması, yatırımın geri dönüşü ve katlanılabilir maliyetler olup olmadığına dair belirsizlikler bulunmaktadır (Söyler & Averbek, 2022).

6. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Sağlık hizmetleri sunumunda ve sağlık turizmi alanındaki örnek projeler dijital ikiz teknolojisinin termal turizm sektöründe de uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Bu modelle sunulan hizmetler kişiye özel çözümler sunarak kaynakların gereksiz kullanımını engelleyerek kaynak verimliliğini artırır ve sürdürülebilir sağlık turizmi destekler. DT termal işletmelere iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile mücadele, su ve enerji tüketimini azaltmak, acil durumlara yönelik önlemler almak, müşterilerin termal suların faydalarından azami oranda yararlanmasını sağlamak, termal turizm müşterilerinin memnuniyetini artırmak, rekabet avantajı sağlamak gibi katkılar sunabilir. Bu çalışma termal kaynakların bireyselleştirilmiş sağlık turizmi kapsamında etkin kullanımı, termal tesislerin yönetsel süreçlerinde ve turistik faaliyetlerinde kullanımına yönelik bir bakış açısı sunarak sürdürülebilir sağlık turizmi için bir katkı sunabilir.

KAYNAKÇA

Aghaabbasi, M., Sabri, S., Potentials of digital twin system for analyzing travel behavior decisions. Travel Behaviour and Society, *38*, 2025.

Akbulut, G., Buladi Çubukcu, B., Termal Turizmde Müşteri Şikâyetlerinin Halk Sağlığı Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma. EKEV Akademi Dergisi(Özel Sayı), 155-168, 2023.

Ceylan, U., Termal Konaklama İşletmelerinin Tercih Edilmelerinde Etkili Olan Faktörler: Kütahya İlinde Bir Araştırma. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, *21*, 181-197, 2019.

Correia, L. F., Bartholo, R. d., Brufato, A. W., Sanchez, E. C., Toward a Digital Twin for Cultural Heritage. J. V. (eds.) (Dü.) içinde, *Advances in Tourism, Technology and Systems, Smart Innovation, Systems and Technologies*, 345, s. 419-430, 2023.

Dülgaroğlu, O., Termal Turizme Katılan Turistlerin Motivasyon Faktörlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, Journal of Gastronomy, Hospitality, and Travel, 4, 2, 684-694, 2021.

Elayan, H., Aloqaily, M., Guizani, M., Digital Twin for Intelligent Context-Aware IoT Healthcare Systems, IEEE Internet of Things Journal, 8, 23, pp. 16749-16757, 2021.

Erol, T., Mendi, A. F., Doğan, D., *The Digital Twin Revolution in Healthcare*, 4th International Symposium on Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies (ISMSIT), 1-7, İstanbul, 2020.

Florido-Benítez, L., The Use of Digital Twins to Address Smart Tourist Destinations' Future Challenges, Platforms, *2*, 234-254, 2024.

Gallist, N., Hagler, J., *Tourism in the Metaverse: Digital Twin of a City in the Alps.* International Conference on Mobile and Ubiquitous Multimedia (MUM '23), 568-570, Vienna: ACM, 2023

Haggerty, E., Healthcare and digital transformation, Network Security, 8, 7-11. 2017.

Huang, G., Ng, S., Li, D., Determinants of digital twin adoption in hospital operation management. Urban Lifeline, *1*, 6, 2023.

Karaca, Ş., Önem, E. Ö., Dijital ikiz teknolojisinin turizm sektöründe kullanım alanları ve etkileri. Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5, 2, 158-168, 2023.

Karakaş, A., Edizel, M., *Sağlık Turizmi ve Sağlık Turizminde İnovasyon*. 3. Başkent International Conferance on Multidisciplinary Studies, s. 615-647. Ankara, 2022.

Kraus, S., Schiavone, F., Pluzhnikova, A., Invernizzi, A. C., Digital transformation in healthcare: Analyzing the current state-of-research, Journal of Business Research, 123, 557-567, 2021.

Kuzhan, K., Gönen, S., Türkiye'de Sağlık Turizmi Ve Pazarı Üzerine Bir Değerlendirme. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14, 1, 27-50, 2024.

Lu, W., Chen, J., Fu, Y., Pan, Y., Ghansah, F. A., Digital twin-enabled human-robot collaborative teaming towards sustainable and healthy built environments. Journal of Cleaner Production, 412, 2023.

Mas, F. D., Massaro, M., Rippa, P., Secundo, G.,The challenges of digital transformation in healthcare: An interdisciplinary literature review, framework, and future research agenda,. Technovation, 123, 2023

Ni, Z., Hupkes, J., Eriksson, P., Leijonhufvud, G., Karlsson, M., Gong, S., Parametric Digital Twins for Preserving Historic Buildings: A Case Study at Löfstad Castle in Östergötland, Sweden. IEEE Transactıons And Journals, 11, 1-18, 2023.

Okegbil, D., Cai, J., Niyato, D., Yi, C., Human Digital Twin for Personalized Healthcare: Vision, Architecture and Future Directions. IEEE Network, 37, s. 262-269, 2023.

Rahmadian, E., Feitosa, D., Virantina, Y., Digital twins, big data governance, and sustainable tourism. Ethics Inf Technol, 25, 61, 2023

Söyler, S., Averbek, G. S., Sağlık Teknolojileri ve Metaverse: Potansiyel Uygulama Alanları ve Mevcut Engeller. International Anatolia Academic Online Journal, 8, 2, 138-165, 2022.

Sun, T., He, X., Li, Z., Digital twin in healthcare: Recent updates and challenges. Digital Health, 9, 1-13, 2023.

Tahmasebinia, F., Fogerty, D., Wu, L. O., Li, Z., Sepasgozar, S. M. E., Zhang, K., Sepasgozar, S., Marroquin, F. A., Numerical analysis of the creep and shrinkage experienced in the Sydney Opera House and the rise of digital twin as future monitoring technology. Buildings, 9, 6, 137, 2019.

Ustalı, N. K., Tekin, M., Tedarik Zincirinde Dijital İkiz. F. Merdivenci, M. Tekin (Ed), *Lojistiğin Geleceği-2* 107-130, Duvar Yayınları/İzmir, 2023.

Vallée, A., Digital twin for healthcare systems. Frontiers in Digital Health, *5*, 2023.

Yalçınkaya, A. (2024). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Yerel Halkın Görüşlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Kuşadası Örneği. *Journal of Travel and Tourism Research, 24*, 1-35.

https://mindearth.ai/2023/05/18/udt_shaping_the_future_of_smart_sustainable_cities/ (Erişim tarihi: 29.12.2024)

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Beslenme Bilgi Düzeyi ve Beslenme Alışkanlıklarının Tespit Edilmesi

(The Level of Nutrition Knowledge of Gastronomy and Culinary Arts Students and Identification of Eating Habits)

Emirhan DADAŞOĞLU[1]

[1]Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,Turizm Fakültesi,Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi,emirhan-dadasoglu65@outlook.com ORCİD:0009-0002-8825-375X

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut BALTACI[2]

[2]Selçuk Üniversitesi, Silifke Taşucu Meslek Yüksekokulu, Seyahat Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, mbaltaci@selcuk.edu.tr ORCİD: 0000-0001-7509-3094

Dr.Öğr.Üyesi Erol GEÇGİN[3]

[3]Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Fakültesi, erolgecgin@hotmail.com ORCİD: 0000-0001-8375-9343

Öz

Sağlıklı bir yaşamın temel taşlarından biri olan dengeli ve doğru beslenme, bireylerin hem fiziksel hem de zihinsel sağlığını doğrudan etkiler. Beslenme bilgi düzeyi, bu sürecin ne kadar etkin bir şekilde yönetileceğini belirleyen kritik bir faktördür. Günümüzde, doğru bilgiye erişimin kolaylaşmasıyla birlikte, beslenme farkındalığı artarken, yanlış bilgiler de bireylerin kararlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Beslenme bilgi düzeyinin değerlendirilmesi ve artırılması, sağlıklı bir toplum için büyük bir önem taşımaktadır.

Bu çalışma, eğitimleri boyunca ve hatta mezun olduktan sonra sürekli mutfakla ilişkili olan ve yiyecek-içecek sektörü ile iletişim halinde olan Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencilerinin beslenme bilgi düzeylerini ölçerek, beslenme alışkanlıklarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu araştırma Doğu Anadolu Bölgesinde okuyan Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümünden 394 öğrencinin katılması ile yapılmıştır. Bu çalışma için bir anket

formu oluşturulup online olarak öğrencilere gönderilmiştir. İstatiksel analizler için paket program kullanılmıştır. Çalışmamızda erkek öğrencilerin beslenme bilgi düzeyinin, kız öğrencilerin beslenme bilgi düzeyine göre istatiksel olarak daha düşük olduğunu bulunmuştur. Bu çalışmanın sonuçları değerlendirme kategorilerine göre değerlendirildiğinde oldukça yüksek risk grubuna ait oldukları belirlenmiştir. Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencilerinin yemeklerine dikkat etmedikleri ve sağlıksız yemek yedikleri ortaya çıkmıştır. Toplumun genç nesli olan üniversite öğrencilerinin beslenme konusunda bilinçlendirilmesi, bu farkındalığın kendilerine ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından son derece önemlidir. Müfredatta öğrencilerin beslenme farkındalık ve bilinç düzeylerini artırıcı düzenlemeler yapılmalı ve tüm üniversite öğrencilerine yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Beslenme Alışkanlığı, Beslenme Bilgi Düzeyi

Abstract

Balanced and proper nutrition, which is one of the cornerstones of a healthy life, directly affects both the physical and mental health of individuals. The level of nutritional knowledge is a critical factor that determines how effectively this process will be managed. Nowadays, with the easing of access to accurate information, nutrition awareness is increasing, while misinformation can negatively affect individuals' decisions. Evaluating and increasing the level of nutritional knowledge is of great importance for a healthy society.

This study was conducted to determine the nutritional habits of students of the Department of Gastronomy and Culinary Arts who are constantly associated with cuisine throughout their education and even after graduation and are in contact with the food and beverage sector by measuring their nutritional knowledge levels. This research was conducted with the participation of 394 students from the Department of Gastronomy and Culinary Arts studying in the Eastern Anatolia Region. A questionnaire form was created for this study and

sent to the students online. A package program was used for statistical analysis. In our study, it was found that the nutritional knowledge level of male students was statistically lower compared to the nutritional knowledge level of female students. When the results of this study were evaluated according to the evaluation categories, it was determined that they belonged to a fairly high risk group. It has been revealed that the students of the Department of Gastronomy and Culinary Arts do not pay attention to their meals and eat unhealthy food. Raising awareness of university students, who are the younger generation of society, about nutrition is extremely important in terms of transferring this awareness to themselves and future generations. Arrangements should be made to increase students' nutrition awareness and awareness levels in the curriculum and studies should be carried out for all university students.

Keywords: Gastronomy and Culinary Arts, Eating Habits, Nutritional Knowledge Level

1.GİRİŞ

Gençlik dönemi, bireylerin yaşamlarında kritik bir öneme sahiptir; bu süreçte edinilen alışkanlıklar, yaşam boyu devam edebilecek etkiler yaratır. Özellikle ergenlikte şekillenen yeme alışkanlıkları, üniversite dönemindeki deneyimlerle önemli ölçüde biçimlenir ve gelecekteki beslenme davranışlarının temelini oluşturur (Tuncay, 2008 :10). Üniversite çağındaki gençler, yaşamlarının bu kritik döneminde yoğun akademik ve sosyal baskılarla karşı karşıya kalırken, sağlıksız, yetersiz ve dengesiz beslenme en sık karşılaşılan ve çözülmesi gereken önemli sorunlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde, düzensiz yaşam tarzı, zaman yönetimindeki zorluklar ve ekonomik faktörler, gençlerin beslenme alışkanlıklarını olumsuz yönde etkileyerek hem fiziksel hem de zihinsel sağlıklarını riske atmaktadır. Dolayısıyla, sağlıklı bir yaşamın temellerinin atıldığı bu süreçte, dengeli beslenme alışkanlıklarının

kazandırılması ve desteklenmesi büyük önem taşır. (Saygın, 2014 :44). Çeşitli nedenlerden dolayı, üniversite öğrencileri beslenmelerine yeterince özen göstermemekte ve bu durum hem bireysel sağlıklarını hem de uzun vadede toplumsal sağlık bilincini olumsuz etkileyebilmektedir. Oysa, üniversite öğrencilerinin hem kendi sağlıklarını koruyabilmeleri hem de gelecekte topluma rol model olabilmeleri için doğru beslenme alışkanlıklarını edinmeleri ve bu alışkanlıkları sürdürebilir hale getirmeleri büyük bir önem taşımaktadır. (Vançelik,2007 :243).

Günümüzde tüketim eğimleri üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarını da etkilemektedir. Yiyecek ve içecek sektöründeki fast food restoranları neredeyse sektörün tamamını kapsamakta ve tüketici alışkanlıklarının tamamını oluşturmaktadır. Fast food şirketlerinin hızla yayılması özellikle üniversite öğrencilerinde aşırı kilo ve obezite gibi hastalıkların artmasına neden olmaktadır. Üniversite öğrencilerinin bu tüketim davranışlarına baktığımızda öğrencileri sağlıklı yaşam sürdürmeye teşvik etmek ve onlara sağlıklı beslenme alışkanlıklarını öğretmek, beslenme alışkanlıklarının değişmesinde etkili olacaktır (Yahia , 2008 :290).

Yeme alışkanlığının gelişmesinde en önemli faktörler aile, okul, medya ve yaşanılan çevredir. İnsanların aile dışında etkileşime girdiği ilk sosyal kurum okuldur. Üniversitede alınan eğitim, öğrencilerin eğitim hayatları boyunca sağlıklı beslenmelerine ve sağlıklı beslenme bilinci geliştirmelerine yardımcı olmada önemli rol oynamaktadır (Ermiş, 2014 :3). Eğitimle birlikte yaşamın ilerleyen dönemlerinde sağlıklı beslenme farkındalığı gelişecektir (Gül, 2014 :4). Gastronomi ve Aşcılık eğitimi alanında yükseköğretim kurumlarında gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerinin yanı sıra lisans ve lisansüstü olarak birçok bölüm bulunmaktadır. Bu bölümlerde öğrencilere özellikle lisans eğitimleri aldıkları bölümlerde sağlıklı beslenme, beslenme ilkeleri, menü planlama, gıda kimyası ve gıda güvenliği konularında dersler verilerek beslenme alışkanlıklarının geliştirilmesi ve bu bilgilerin topluma aktarılarak doğru beslenme alışkanlıklarının oluşturulması sağlanmaktadır (Gül, 2014 :5). Üniversite öğrencileri arasında gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı, gıda ve beslenme dersi alan Gastronomi ve Mutfak Sanatları lisans öğrencilerinin

beslenme alışkanlıklarını incelemek ve öğrencilerinin öğrendiklerini ne ölçüde uygulamaya koyabildiğini belirlemektir (Gül, 2014 :5).

2.Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada beslenme, yeterli ve dengeli beslenme, beslenme eğitiminin önemi, beslenme sorunları ve besin öğeleri konuları ile ilgili bilgiler verilmektedir.

2.1 Beslenme

Beslenme, insanın sağlıklı bir şekilde büyüyüp gelişmesi, vücut fonksiyonlarını optimal düzeyde sürdürebilmesi ve yaşamını üretken bir şekilde devam ettirebilmesi için gerekli olan besin öğelerinin yeterli miktarlarda alınarak vücut tarafından kullanılması sürecidir. Bu süreçte esas olan, vücudun ihtiyaç duyduğu besinlerin hem miktar hem de çeşitlilik açısından dengeli bir şekilde tüketilmesidir. Yeterli ve dengeli beslenme, yalnızca fiziksel gelişimi desteklemekle kalmaz, aynı zamanda bağışıklık sisteminin güçlenmesine, zihinsel performansın artmasına ve yaşam kalitesinin uzun vadede korunmasına da katkı sağlar. (Kırkıncıoğlu, 2003 :7).

2.2Yeterli ve Dengeli Beslenme

İnsan vücudunun büyümesi, gelişmesi, doku yenilenmesi ve yaşamsal aktivitelerinin sürdürülmesi için gerekli olan tüm besin öğelerini içeren beslenmeye yeterli ve dengeli beslenme denir (Erdoğan, 2005 :22). Vücut gerekli miktarda besin maddesini ememediğinde, enerji eksiliği ortaya çıkar ve vücut dokuları inşa edilemez bu da bir yetersiz beslenme durumu yaratır. Bazı maddelerin vücudun ihtiyacından fazla, bazı besin öğelerinin ise vücudun ihtiyacından az alınması durumuna dengesiz beslenme denir (Erdoğan,2005 :22). Günümüzde teknolojideki gelişmelere, bilimsel araştırmalara ve uluslararası kuruluşların çabalarına rağmen yetersiz ve dengesiz beslenme sorunu dünyanın bazı bölgelerinde büyük bir sorun olarak görülmekte ve her zaman gündemde yer almaktadır. Doğru ve dengeli beslenme, bireylerin ve toplumun sağlıklı bir yaşam sürmesine, ekonomik ve sosyal açıdan gelişmesine, refahına, mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmesine yardımcı olan temel gereksinimlerden biri, hatta belki de en önemlisidir (Önder, 2009 :9).

2.3 Beslenme Eğitiminin Önemi

Beslenme eğitimi; kaynakların uygun kullanımı yoluyla bireylerin beslenme durumunu iyileştirmek, doğru ve dengeli beslenmeyi sağlamak, yanlış ve sağlıksız beslenme alışkanlıklarını ortadan kaldırmak, gıdaların sağlığa zararlı olmasını önlemek, gıda kaynaklarını daha etkin ve ekonomik kullanmaktır (Aktaran ve Ünver, 2004 :10). Dünyada eğitimcilerin eğitilmesi, toplumun beslenme ve sağlık konusunda bilinçlendirilmesi amaçlanmaktadır (Aktatan ve Ünver, 2004 :10).

2.4. Beslenme Sorunlar

Enerji ve besin öğelerinin alımının günlük gereksinimden az olması beslenme dengesizliklerine ve bazı besin öğelerinin gereğinden fazla alınmasına yol açmaktadır. Yani yetersiz ve dengesiz beslenmenin insan sağlığı üzerinde olumsuz etkisi vardır (Şanlıer ve Yabancı, 2005 :26). Ülkemizde beslenmeye bağlı pek çok sağlık sorunu yaşanmaktadır. Sağlık sorunlarını tedavi etmenin ülkeye maliyeti, sağlık sorunlarının önlenmesi için alınması gereken önlemlerin maliyetinden çok daha fazladır. Yetersiz beslenme hastalıkları en çok 0-6 ve 16-21 yaş aralığında görülüp en önemli sağlık sorunu obezite olarak karşımıza çıkmaktadır (Şanlıer ve Yabancı, 2005 :27).

2.5. Temel Besin Öğeleri

Besinler, karbonhidratlar, yağlar ve proteinler (organik besinler, makro besinler) gibi besin öğelerinden ve su, mineraller ve vitaminler (mikro besinler, inorganik besinler) gibi besin öğelerinden oluşur.

2.5.1 Karbonhidratlar

Vücdumuzun en önemli enerji kaynağıdır. Günlük enerjimizin %55-60'ı karbonhidratlardan gelir (Akşit, 1991 :2). Vücudun su ve elektrolit dengesinin korunmasına yardımcı olur. Sindirim enzimlerini etkilemeyen bazı karbonhidratlar kolon fonksiyonunu iyileştirebilir ve zararlı atıkların bağırsaklarda uzun süre kalmasını önleyebilir (Çakırcalı, 1998 :2).

2.5.2 Lipidler

Karbon, H2 ve 02 atomlarından oluşur. İnsan vücudunda oranı kişiye göre değişiklik göstermektedir. Vücudun enerji deposudur. Karbonhidratlardan farkı, karbonhidratlara göre 1 gram karbonhifrat 4 kalori sağlarken, 1 gram yağ ise 9 kalori sağlayarak yağın enerjiye dönüştürülmesini sağlar. Bu nedenle yağlar daha fazla enerji sağlasa da karbonhidratlar kadar pratik bir enerji kaynağı değildir (Çakırcalı, 1998 :3). Lipidlerin birleşimindeki bazı yağ asitleri vücut tarafından tek başına üretilemez ve sağlık için olumsuz sonuçları doğurabilir. Vücudun yağda çözünen vitaminlerinin (A,D,E ve K)) emelebilmesi için yağ gereklidir. Bu vitaminler organları kaplayarak vücudu dış etkenlerden kaynaklanan hasarlardan korur (Çakırcalı, 1998 :3).

2.5.3 Proteinler

Proteinler vüdudumuzu oluşturan hücrelerin temel yapı taşlarıdır. Proteinler aminoasit kombinasyonundan oluşur. Amino asitler azot içeren organik moleküllerdir. Karbonhidratlar ve yağlar gibi bunlar da karbon, hidrojen ve oksijenden oluşur (Akşit, 1991 :4). Protein olmadan büyüme ve doku onarımı mümkün değildir. Protein aynı zamanda enerjide sağlar (Sencer, 1991 :4). Enzimler proteinlerden elde edilmektedir. Enzimler hücre çoğalması ve dolayısıyla hücrenin tüm fonksiyonları için gereklidir (Akşit, 1991 :5). Proteinler tüm hayvansal ve bitkisel besinlerde bulunur. Ancak insan vücudu için uygu olanı ise proteinlerden elde edilen aminoasitlerin çoğunun hayvanlardan karşılanmasıdır. Bu nedenle sindirim sırasında önemli kayıplara uğraamazlar ve esas olarak vücudun sağlığı için kullanılırlar (Çakırcalı, 1998 :5).

2.5.4 Su

Bir insanın sahip olması gereken önemli besin öğesi sudur. Susuz yaşam insanlar için imkansızdır. İnsanlar yemek yemeden haftalarca yaşarken su olmadan sadece birkaç gün yaşabilirler. İnsan vücudundaki su miktarı yaşa ve cinsiyete göre değişmekle birlikle 43-72 arasındadır. Çocukların vücudunda yetişkinlere göre daha fazla su bulunur ve yaşlandıkça su miktarı azalır (Baysal, 2010 :7). Vücudumuzdaki suyun %3'ünü kaybettiğinizde kan hacminiz ve fiziksel performansızın düşer, %5 düşer konsantre olamazsınız ve % 8'lik bir kayıpta ise baş dönmesi, aşırı yorgunluk ve nefes almadan zorluk, kayıpla birlilte

kas spazmları, dolaşım yetmezliği ve böbrek yetmezliği görülür (Applegate, 2001 :5).

2.5.5 Mineraller

Mineraller vücutta biyokimyasal reaksiyonlar için katalizör görevi gören önemli inorganik elementtir. Günlük gereksinimi 250 mg'ı aşan minerallere makromineraller denir. Sodyum, potasyum, klor, kalsiyum, magnezyum ve fosfor bu grupta yer alır. Günlük gereksinimi 20 mg'dan az olan mineraller eser elemenler olarak kabul edilir. Bu grup krom, bakır, flor, iyot, demir, manganez, selenyum ve çinkoyu içerir. Mineraller vücutta ve fonksiyonlarında önemli rol oynar. Örneğin kas ve sinir fonksiyonlarında kalsiyum ve magnezyum diş, diş ve kemik oluşumunda fosfor ve flor, kan üretiminde ve oksijen taşınmasında demir, tiroit hormonlarının üretiminde iyot, dolaşım bozukluklarında sodyum, potasyum ve klor gibi minerallere ihtiyaç duyar (Samur, 2008 :5).

2.5.6 Vitaminler

Vitaminler sağlıklı bir yaşam için dışarıdan alınması gereken maddelerdir. Enerji sağlamazlar fakat fonksiyonların normal seyri için gereklidirler. Vücut için vitaminlerin küçük miktarlarda alınması yeterli olmaktadır (Akşit, 1991 :6).

3. Literatür Taraması

Güngör ve Atasoy (2022) Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Bilgi Düzeyi ve Obezite Durumunun Değerlendirmesi adlı çalışmasının amacı beslenme düzeyinin üniversite okuyan öğrencilerin obezite hastalığına etkisini ölçmek için yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda kız öğrencilerin iki ölçekte de erkek öğrencilere göre daha iyi beslenme bilgisine sahip oldukları sonucuna varılmaktadır.

Engin ve Sevim (2022) Lisans Öğrencilerinin Sürdürülebilir Beslenme Hakkındaki Davranışları ve Bilgi Düzeyleri ile Besin Tercihleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi adlı çalışmada, lisans düzeyinde eğitim gören öğrencilerin sürdürülebilir beslenme konusundaki bilgi düzeyleri ve davranışlarının değerlendirilmesi ile bu faktörlerin besin tercihleri üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla tasarlanmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin

sürdürülebilir beslenme ile ilgili bilgi ve davranışlarının besin seçimlerini anlamlı şekilde etkilediği tespit edilmektedir.

Yılmaz, Şeker ve Şengür (2021) Üniversite Öğrencilerinin Sporcu Beslenme Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi adlı çalışma, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu (BESYO) öğrencilerinin sporcu beslenmesine yönelik bilgi düzeylerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, öğrencilerin beslenme bilgi puanları ile beslenme dersi alıp almama durumları karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, toplam bilgi puanı ve alt başlıklar (ağırlık kontrolü, makro ve mikro besin öğeleri, sporcu beslenmesi, suplement kullanımı ve alkol) açısından anlamlı farklar ortaya koymuş, bu farkların beslenme dersi almış öğrenciler lehine olduğu görülmektedir.

Karaman ve Soylu (2020) 'Gastronomi ve Mutfak Sanatları Doktora Öğrencilerinin Çiğ Gıda Algılarının Belirlenmesine Yönelik' yapılan bu çalışmanın amacı gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin çiğ gıda trendlerine ilişkin algılarını belirlemektir. Çalışmanın sonucu olarak katılımcıların çiğ gıda hareketine ilişkin algılarının büyük ölçüde olumlu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Şanlıer, Sormaz ve Güneş (2016) Yiyecek-İçecek Hizmetleri Bölümünde Okuyan Öğrencilerin Aldıkları Mesleki Eğitimin Besin Tercihleri Ve Beslenme Bilgi Düzeyleri Üzerine Etkisi adlı çalışmada mesleki ve teknik eğitim veren okullardan biri olan Yiyecek-İçecek Hizmetleri Eğitimi programında yer alan mutfak eğitimi dersinin, öğrencilerin besin tercihleri ve beslenme bilgi düzeyleri üzerindeki etkisini incelemek amacıyla bu çalışma planlanmıştır. Mutfak dersinin, öğrencilerin besin tercihleri ve beslenme bilgi düzeyleri üzerinde olumlu etkiler yaratarak davranış ve bilgi kazanımlarını desteklediği sonucuna varılmaktadır.

Kızıltan (2000) 'Başkent Üniversitesi Yiyecek İçecek İşletmeciliği Programına Kayıtlı Öğrencilerin Beslenme Bilgi Düzeyi Ve Beslenme Durumuna Beslenme Eğitiminin Etkisi'adlı çalışmasının amacı öğrencilerin beslenme bilgilerinin, beslenme durumlarının eğitime etkisini araştırmaktır.

Araştırmanın sonunda beslenme eğitimi öncesi ve sonrası besin kitle indeksi değerlerine kız öğrencilerin %23.4'ünün zayıf, erkek öğrencilerin ise %14.3'ünün şişman oldukları sonucuna varılmaktadır.

Kavas ve Kavas (1985) 'Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Bilgi Düzeyi, Beslenmeye Karşı Tutumları Ve Beslenme Durumları Üzerine Bir Araştırma' adlı çalışmasının amacı gıda mühendisliği öğrencilerinin beslenme dersi almış ve almamış olanların beslenme bilgi düzeyi, beslenmeye karşı tutumları ve beslenme durumlarını incelemektir. Araştırmanın sonucunda, beslenme dersi almış ve almamış öğrencilerin beslenme düzeyi yönünden farklı olduğu, beslenmeye karşı tutum ve beslenme durumları için ise mühim bir farkın olmadığı görülmektedir.

4. Araştırmanın Amacı Ve Yöntemi

4.1 Araştırmanın Amacı

Bu çalışma yeme-içme sektörüyle eğitim sürecinde ve mezuniyet sonrası da sürekli iç içe olan, mutfakta aktif olarak yer alan gastronomi bölümü öğrencilerinin beslenme bilgi düzeyini ölçmek, beslenme alışkanlıklarını belirlemek ve sağlıklı beslenme durumlarını inceleyerek önerilerde bulunmak ve Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencileri üzerinde beslenme bilgi düzeyi konusunda araştırmaların sınırlı olması nedeniyle yapılmaktadır.

4.2 Araştırmanın Yöntemi

Yapılan çalışmada, mevcut durum ve olgulara dair bilgi edinmek amacıyla, sayısal verilerle ifade edilen olaylar nesnel bir bakış açısıyla gözlemlenip ölçülerek, yeniden elde edilebilen sonuçlar sağlayan nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır (Garip, 2023, s.4). Veri toplama aracı olarak iki bölümden oluşan iki anket formu kullanılmış ve katılımcıların gönüllülüğüne bağlı olarak online olarak katılımcılara gönderilmiştir.

Anket yöntemi, doğrudan birincil kaynağından veri toplama sürecidir ve bu yöntem, katılımcılardan elde edilen bilgiler aracılığıyla araştırmacının hedeflediği verileri toplamasını sağlar. Anketler, genellikle belirli bir konuda insanların görüşlerini, düşüncelerini, tutumlarını veya davranışlarını anlamak amacıyla kullanılır. Bu veri toplama tekniği, katılımcıların anonim olarak cevap verebileceği, önceden hazırlanmış sorulardan oluşan bir form aracılığıyla

gerçekleştirilir ve sonuçlar genellikle istatistiksel analizler için kullanılır (Garip, 2023, s.4). Anket Hande Özgün Yılmaz'ın 2023'de yaptığı çalışmadan alınmıştır. Anketin ilk bölümünde demografik özelliklere ilişkin beş soru ve çalışmanın amacını açıklayan kısa bir yazı yer almaktadır. İkinci bölümde ise, 31 maddeden oluşan bir beslenme bilgi ölçeği kullanılmıştır. İkinci bölümde 31 maddeden oluşan sorulara katılımcıların Besli Likert Ölçeği olan "1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum" şeklindeki ifadelerle ilgili cevaplama yapmaları istenmektedir (Sözmezbaş,2024 :34).

4.2.1 Evren ve Örneklem

Evren, Araştırma problemini çözebilmek amacıyla ihtiyaç duyulan verilerin toplandığı, üzerinde çeşitli incelemeler ve analizler yapılabilen tüm canlı ya da cansız varlıklardan oluşan geniş ve kapsamlı gruba, evren denir. Bu evren, araştırmanın konusuna ve amacına bağlı olarak farklı özellikler taşıyan bireyleri veya öğeleri içerebilir bu öğeler üzerinden yapılan gözlemler, araştırma sonuçlarını şekillendirmede önemli bir rol oynar (Kadıoğlu, 2021 :5). Bu araştırmanın evreni, 2024 yılının ekim ve kasım ayları arasında Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki gastronomi ve mutfak sanatları öğrencileridir. Ancak, bölgedeki tüm öğrencilere ulaşmanın zaman ve maliyet açısından güçlük yaratacağı göz önünde bulundurularak, araştırmada olasılığa dayalı olmayan ve pratikte kolay ulaşılabilen bir kolayda örneklem yöntemi tercih edilmektedir.

Örneklem, bir araştırmada tüm evreni incelemek yerine, evrenden rastgele veya belirli bir yöntemle seçilen daha küçük bir grup olarak tanımlanır. Kolayda örneklem ise, araştırmayı yapan kişinin kolayca ulaşabileceği ve genellikle yakın çevresinden seçilen katılımcılardan oluşur. Eğer evren sayısı yüz binin üzerinde ise, araştırmanın geçerliliği için örneklem sayısının en az 384 olmalıdır (Kadıoğlu, 2021 :5).

Bu araştırmanın örneklemini, Doğu Anadolu Bölgesi'nde eğitim gören 394 gastronomi ve mutfak sanatları öğrencisi oluşturmaktadır. Bu öğrenciler bölgedeki çeşitli üniversitelerde ve yüksekokullarda gastronomi alanında eğitim almakta olup, farklı şehirlerdeki eğitim kurumlarından seçilen rastgele bir örneklem grubunu oluşturmaktadır.

4.2.2 Verilerin Toplanma Süreci

30 Ekim - 18 Kasım 2024 tarihleri arasında, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki üniversitelerde gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerine yönelik hazırlanan anket formları uygulanmıştır. Katılımcılar, gönüllülük esasına göre belirlenmiş olup, anketler öğrencilerin bilgisi dahilinde çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiştir. Veri toplama süreci, öğrencilere anket hakkında gerekli bilgilendirme yapıldıktan ve soruları yanıtlamaları için yeterli süre tanındıktan sonra tamamlanmaktadır.

4.2.3 Verilerin Analizi

Anketlerden elde edilen verilerin bilgisayar ortamında analiz edilmesi, istatistiksel yöntemlerin etkin bir şekilde uygulanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, verilerin anlamlı ve düzenli bir şekilde analiz edilmesine özen gösterilmiş ve sonuçların doğru bir biçimde yorumlanması sağlanmıştır. İlk olarak katılımcıların demografik özelliklerini detaylı bir şekilde değerlendirmek amacıyla frekans analizleri yapılmış, böylece katılımcı profili hakkında genel bir fikir elde edilmektedir.

Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencilerinin beslenme bilgi düzeylerini ve beslenme alışkanlıklarını belirlemek üzere kullanılan ölçeğin yapısal özelliklerini incelemek için faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz sayesinde, ölçeğin altında yatan faktörlerin neler olduğu ve bu faktörlerin birbirleriyle olan ilişkileri detaylı bir şekilde ortaya koyulmuştur. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğini ölçmek amacıyla normallik testleri ve güvenirlik analizleri uygulanmış; bu testlerin sonuçları, elde edilen verilerin güvenilir bir temele dayandığını ve geçerli olduğunu göstermektedir.

Veri analizi sürecinde çeşitli istatistiksel yöntemlerden yararlanılmıştır. Gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını incelemek için bağımsız örneklem t-testi uygulanmış, birden fazla grubun karşılaştırıldığı durumlarda ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü ve gücünü belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Ayrıca, belirlenen hipotezlerin test edilmesi ve değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin incelenmesi için regresyon analizleri uygulanmıştır. Tüm bu

yöntemler, araştırmanın hedeflerine ulaşılmasını sağlayacak verilerin sistematik bir şekilde işlenmesine ve sonuçların bilimsel bir temele oturtulmasına katkı sağlamaktadır.

4.2.4 Beslenme Bilgi Ölçeği Güvenirlik ve Geçerlilik Analizi

Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencilerinin beslenme bilgi düzeyini belirlemek için kullanılan beslenme bilgi ölçeğinin güvenirliğini tespit etmek amcacıyla Cronbach Alpha güvenirlik analizi yapılmıştır. Güvenirlik testi, kullanılan ölçeklerin doğru sonuçlar üretebilmesi ve maddelerin tutarlığını göstermek amacıyla yapılmaktadır (Kılıç, 2016 :48). Güvenirlik katsayı değerinin, $0.81< \alpha<1.00$ aralığında olması ölçeğin yüksek güvenirlikte olduğunu, $0.61< \alpha<0.80$ aralığında olması orta güvenirlikte, $0.41< \alpha<0.60$ aralığında olması düşük güvenirlikte ve $0.00< \alpha<0.40$ aralığında olması ise ölçeğin güvenilir olmadığını göstermektedir

Çizelge 1. Beslenme Bilgi Ölçeği Güvenirlik ve Geçerlik Analizi

Cronbach's Alpha	N of Items
,731	31

Çizelge 1'de 31 maddelik beslenme bilgi ölçeğine dair güvenirlik analiz sonucu bulunmaktadır. Testin sonucunda α değeri ,731'dir. Alfa değeri $0.61<\alpha<0.80$ aralığında bulunması sebebiyle ölçeğin orta güvenirlikte olduğu sonucuna varılmıştır.

5. Bulgular

Çizelge 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		**Frekans (N)**	**Yüzde (%)**
Cinsiyet	**Kadın**	**229**	**58,2**
	Erkek	**165**	**41,8**
Medeni durum	**Evli**	**25**	**5,9**
	Bekar	**369**	**94,1**
Yaşınız	**18-21**	**244**	**62,3**
	22-25	**113**	**28,7**
	26-30	**15**	**3,6**
	30 ve üstü	**22**	**5,4**
Sınıfınız	**1.sınıf**	**83**	**21,1**
	2.sınıf	**96**	**24,3**
	3.sınıf	**90**	**22,9**
	4.sınıf	**125**	**31,7**

Araştırmaya toplam 394 kişi katılmıştır. Çizelge de de anlaşılacağı üzere, anketimize katılan katılımcıların cinsiyetlerine baktığımızda %58.2'si (229) kadın, %41.8'i (165) erkektir. Çalışmamıza katılan katılımcıların yaş dağılımları incelendiğinde, yaş aralıklarının sayısal oranı sırasıyla; %62.3'ü (244) 18-21 yaş, %28.7'si (113) 22-25 yaş, %3.6'sı (15) 26-30 yaş, ve son olarak %5.4'ü (22) 30 ve üstü yaş olarak dağılmaktadır. Çalışmaya katılanların medeni durumlarına baktığımızda , %5.9'u, (25) kişi evli, %94.1'i (369) kişi bekardır Çalışmaya katılanların sınıfları incelendiğinde %21.1'i (83) kişi 1.sınıf, %24.3'ü (96) kişi 2. sınıf, %22.9'u (90) kişi 3. sınıf, %31.7'si (125) kişi 4. sınıftır.

Çizelge 3 : Beslenme Bilgi Ölçeğine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Çizelge 3'de anket formunda yer alan ifadelere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Çizelgede çarpıklık ve basıklık değerlerinin -3 ile +3 arasında olduğu görüldüğünden verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir (Kalaycı, 2006). Protein yalnızca hayvansal besinlerden sağlanır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,30 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Meyvelerde en fazla bulunan karbonhidrat türü früktozdu sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,60 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Sütün karbonhidratı laktozdur sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,79 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Balık omega 3'ün en iyi kaynağıdır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,20 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Yağlar vücuda en az enerji veren besin ögesidir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2.74 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Kolesterol yalnızca bitkisel besinlerde bulunur sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2.49 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Süt ve süt ürünleri kalsiyumun en iyi kaynaklarıdır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,02 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. D vitamini güneş ışınları ile vücut tarafından yapılabilmektedir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,04 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. B grubu vitaminler yağda eriyen vitaminlerdir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,26 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Çilek, domates, yeşil sebzeler ve turunçgiller C vitamininden yetersizdir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,74 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Et grubundaki besinler protein, demir ve çinkodan zengindir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,07 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Kuru baklagiller protein, kalsiyum, çinko, magnezyum ve demir yönünden zengindir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,97 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş

bildirdikleri tespit edilmiştir. Karbonhidrattan zengin olan ekmek, makarna, pirinç ve bulgur tahıl grubundaki besinlerdendir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,13 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Sebze ve meyvelerin önemli bir kısmını su oluşturmaktadır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,10 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Taze sebze ve meyveler, tam tahıllı ürünler ve kuru baklagiller en iyi posa kaynaklarındandır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,02 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Şeker ve şekerli besinler mümkün olduğunca çok tüketilmelidir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,03 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Bal kan şekerini yükseltmez sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,66 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. B12 yetersizliğinde sinir sistemi hastalıkları ve anemi görülür sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,79 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Günlük tuz tüketimi bir tatlı kaşığından (6 gram) fazla olmamalıdır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,88 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Balık ve fındık, ceviz, badem gibi yağlı tohumların sık tüketilmesi kalp sağlığı açısından faydalıdır

sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,88 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Kan kolesterol seviyesi yüksek olan bir birey sakatat ve hayvansal yağları tüketmelidir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,56 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Posanın kanser ve kalp hastalıklarına karşı koruyucu etkisi vardır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,60 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Yemekle birlikte çay, kahve, kola gibi içeceklerin içilmesi demirin vücutta kullanımını azaltır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,99 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Yemekle birlikte salata ve meyve gibi C vitamini kaynaklarını tüketmek demirin vücutta kullanımını arttırır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,92 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. İyot yetersizliği guatr hastalığına neden olur sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,80 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Meyve ve sebzeler içerdiği C vitamininden dolayı bağışıklık sistemini güçlendirir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,14 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. İshal (diyare) olan bir kişi besin ve su tüketimini sınırlandırmalıdır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,64 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Posalı besinler bağırsak sağlığı için zararlıdır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,53 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Kalsiyum ve D vitamini kemik sağlığı açısından önemlidir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,24 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. A vitamini içeren besinler göz sağlığı için faydalıdır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,16 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Probiyotikler bağırsak sağlığını korumaya yardımcıdır

sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,32 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir.

No	İfadeler	N	Ortalama	Std.Sapma	Çarpıklık	Basıklık
1	Protein yalnızca hayvansal besinlerden sağlanır.	394	2,3096	1,25016	,874	-,311
2	Meyvelerde en fazla bulunan karbonhidrat türü früktozdu	394	3,6041	,96535	-,672	,224
3	Sütün karbonhidratı laktozdur.	394	3,7970	,98041	-,903	,584
4	Balık omega 3'ün en iyi kaynağıdır.	394	4,2056	,83246	-1,279	2,079
5	Yağlar vücuda en az enerji veren besin ögesidir.	394	2.7437	1.34515	,324	-1,145
6	Kolesterol yalnızca bitkisel besinlerde bulunur.	394	2.4949	1,26862	,444	-,965
7	Süt ve süt ürünleri kalsiyumun en iyi kaynaklarıdır.	394	4,0228	,92573	-1,206	1,572
8	D vitamini güneş ışınları ile vücut tarafından yapılabilmektedir.	394	4,0457	,90963	-1,232	1,884
9	B grubu vitaminler yağda eriyen vitaminlerdir.	394	3,2665	1,13359	-,517	-,348
10	Çilek, domates, yeşil sebzeler ve turunçgiller C vitamininden yetersizdir.	394	2,7487	1,31552	,155	-1,266
11	Et grubundaki besinler protein, demir ve çinkodan zengindir.	394	4,0787	4,0787	-1,082	1,573
12	Kuru baklagiller protein, kalsiyum, çinko, magnezyum ve demir yönünden zengindir.	394	3,9721	,90615	-1,038	1,253

13	Karbonhidrattan zengin olan ekmek, makarna, pirinç ve bulgur tahıl grubundaki besinlerdendir.	394	4,1320	,87536	-1,312	2,267
14	Sebze ve meyvelerin önemli bir kısmını su oluşturmaktadır.	394	4,1091	,89714	-1,258	1,896
15	Taze sebze ve meyveler, tam tahıllı ürünler ve kurubaklagiller en iyi posa kaynaklarındandır.	394	4,0279	,94194	-1,194	1,490
16	Şeker ve şekerli besinler mümkün olduğunca çok tüketilmelidir.	394	2,0381	1,39285	1,033	-,410
17	Bal kan şekerini yükseltmez.	394	2,6675	1,20373	,231	-,872
18	B12 yetersizliğinde sinir sistemi hastalıkları ve anemi görülür.	394	3,7995	1,10188	-,961	,444
19	Günlük tuz tüketimi bir tatlı kaşığından (6 gram)fazla olmamalıdır.	394	3,8858	,90216	-,839	,760
20	Balık ve fındık, ceviz, badem gibi yağlı tohumların sık tüketilmesi kalp sağlığı açısından faydalıdır.	394	3,8858	,98055	-,811	,199
21	Kan kolesterol seviyesi yüksek olan bir birey sakatat ve hayvansal yağları tüketmelidir.	394	2,5635	1,28498	,365	-1,006
22	Posanın kanser ve kalp hastalıklarına karşı koruyucu etkisi vardır.	394	3,6066	,92192	-,140	-,290

23	Yemekle birlikte çay, kahve, kola gibi içeceklerin içilmesi demirin vücutta kullanımını azaltır.	394	3,9975	,98719	-1,064	,913
24	Yemekle birlikte salata ve meyve gibi C vitamini kaynaklarını tüketmek demirin vücutta kullanımını arttırır.	394	3,9289	,91914	-,906	1,125
25	İyot yetersizliği guatr hastalığına neden olur.	394	3,8046	,93006	-,670	,429
26	Meyve ve sebzeler içerdiği C vitamininden dolayı bağışıklık sistemini güçlendirir.	394	4,1472	,89594	-1,296	1,907
27	İshal (diyare) olan bir kişi besin ve su tüketimini sınırlandırmalıdır.	394	2,6497	1,37004	,251	-1,244
28	Posalı besinler bağırsak sağlığı için zararlıdır.	394	2,5381	1,28202	,388	-1,007
29	Kalsiyum ve D vitamini kemik sağlığı açısından önemlidir.	394	4,2411	,95722	-1,373	1,453
30	A vitamini içeren besinler göz sağlığı için faydalıdır.	394	4,1675	,91210	-1,227	1,631
31	Probiyotikler bağırsak sağlığını korumaya yardımcıdır.	394	4,3274	,83919	-1,457	2,486

Sonuç

Araştırmamıza katılan bireylerin demografik özellikleri incelendiğinde, %58.2'si (229 kişi) kadın, %41.8'i (165 kişi) erkek olarak belirlenmiştir. Yaş

dağılımında ise katılımcıların %62.3'ü (244 kişi) 18-21 yaş, %28.7'si (113 kişi) 22-25 yaş, %3.6'sı (15 kişi) 26-30 yaş ve %5.4'ü (22 kişi) 30 yaş ve üzerindendir. Medeni durum açısından, %94.1'i (369 kişi) bekâr, %5.9'u (25 kişi) evlidir. Katılımcıların sınıf dağılımı ise %31.7'si (125 kişi) 4. sınıf, %24.3'ü (96 kişi) 2. sınıf, %22.9'u (90 kişi) 3. sınıf ve %21.1'i (83 kişi) 1. sınıf öğrencisi olarak belirlenmiştir. Bu veriler, araştırmanın büyük çoğunluğunun genç, bekar ve üniversite öğrencilerinden oluştuğunu göstermektedir.

Beslenme bilgi düzeylerine ilişkin yapılan analizlerde ise katılımcıların birçok konuda yüksek bilgiye sahip oldukları, ancak bazı yanlış algılar ve bilgi eksikliklerinin de bulunduğu tespit edilmiştir. Örneğin, "Probiyotikler bağırsak sağlığını korumaya yardımcıdır" ifadesine verilen 4,32 ortalama, katılımcıların bu konuda oldukça bilinçli olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, "Protein yalnızca hayvansal besinlerden sağlanır" (2,30) ve "Kolesterol yalnızca bitkisel besinlerde bulunur" (2,49) gibi yanlış bilgilere düşük katılım, katılımcıların beslenme konusunda genel olarak iyi bir bilgi düzeyine sahip olduklarını ancak bazı yanlış algıları tamamen ortadan kaldırmaları gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, "Yağlar vücuda en az enerji veren besin ögesidir" (2,74) ve "İshal olan bir kişi besin ve su tüketimini sınırlandırmalıdır" (2,64) gibi ifadelerde verilen düşük yanıtlar, katılımcıların bu konularda eksik bilgilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, yanlış algıların düzeltilmesi gerektiğini ve beslenme eğitimlerinde bu tür bilgilere daha fazla yer verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Genel olarak, katılımcıların beslenme konusunda doğru bilgilere yönelik eğilimleri olumlu yöndedir. Örneğin, "Taze sebze ve meyveler, tam tahıllı ürünler ve kuru baklagiller en iyi posa kaynaklarındandır" (4,02) ve "Karbonhidrattan zengin olan ekmek, makarna, pirinç ve bulgur tahıl grubundaki besinlerdendir" (4,13) ifadelerine verilen yüksek puanlar, katılımcıların sağlıklı beslenme konusunda farkındalıklarının yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, "Balık omega 3'ün en iyi kaynağıdır" (4,20) ve "Balık, fındık, ceviz, badem gibi yağlı tohumların sık tüketilmesi kalp sağlığı açısından faydalıdır" (3,88) gibi ifadeler de dengeli beslenme bilincinin yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, araştırmanın sadece katılımcıların mevcut bilgi düzeyini ölçmekle kalmayıp, aynı zamanda beslenme farkındalığını artırmaya yönelik eğitim politikalarına da ışık tuttuğunu göstermektedir. Yanlış algıların ve bilgi eksikliklerinin tespiti, gelecekteki eğitim programlarının daha etkili bir şekilde şekillendirilmesi için önemli veriler sunmaktadır. Araştırma, toplum sağlığını iyileştirme amacı güden farkındalık çalışmalarına katkı sağlayacak ve bu alandaki bilimsel literatüre değerli bir kaynak oluşturacaktır.

Kaynakça

Akgündüz, Y., Akdağ, G., ve Güneş, E., Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları: Üniversitelerde bir araştırma / The nutrition habits of gastronomy and culinary arts students: A research in universities, *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi, Ekim, 10*,1, 2020, 31-46.

Atasoy, S., ve Güngör, A. E., Üniversite öğrencilerinin beslenme bilgi düzeyi ve obezite durumunun değerlendirilmesi, *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care, Haziran, 16*,2, 2022, 340-349.

Engin, Ş., ve Sevim, Y., Lisans öğrencilerinin sürdürülebilir beslenme hakkındaki davranışları ve bilgi düzeyleri ile besin tercihleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Tek merkezli çalışma. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, Ağustos, 38*, 2022, 259-269.

Garip, S., Sosyal bilimlerde nicel araştırma geleneği üzerine kuramsal bir inceleme, International Journal Of Scocial Science Research, Temmuz, 12,1, 2023,1-19.

Gül, T., *Sağlıklı beslenme kavramı ve üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarına yönelik tutum ve davranışları: Çukurova Üniversitesi örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2011.

Kadıoğlu, H. (2021). Evren ve örneklem. Erişim adresi http://hem.sbf.marmara.edu.tr/dosya/sbf/hem/Ders%20Notlar%C4%B1/evren%20ve%20%C3%B6rneklem.pdf (Erişim Tarihi: 18.11.2024).

Kalaycı, Ş., Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.

Karaman, E. E., ve Soylu, A. G., Gastronomi ve mutfak sanatları doktora öğrencilerinin çiğ beslenme (raw food) algılarının belirlenmesine yönelik bir araştırma, *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research, Ekim, 4*,2,2020, 251-269.

Kavas, A., ve Kavas, A., Üniversite öğrencilerinin beslenme bilgi düzeyi, beslenmeye karşı tutumları ve beslenme durumları üzerine bir araştırma, *Beslenme ve Diyet Dergisi, Haziran 14,* 1985, 63-73.

Kılıç, S., Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı, *Journal of Mood Disorders, Temmuz, 6*,1, 2016, 47-48.

Kızıltan, G., Başkent Üniversitesi Yiyecek İçecek İşletmeciliği Programına kayıtlı öğrencilerin beslenme bilgi düzeyi ve beslenme durumuna beslenme eğitiminin etkisi, *Beslenme ve Diyet Dergisi, Aralık, 29,*2, 2000, 34-41.

Şanlıer, N., Sormaz, Ü., ve Güneş, E., Yiyecek-içecek hizmetleri bölümünde okuyan öğrencilerin aldıkları mesleki eğitimin besin tercihleri ve beslenme bilgi düzeyleri üzerine etkisi / The effect on nutrition knowledge level and food preference of F&B students' vocational education. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Haziran 8,*15, 2016, 248-265.

Taşdemir, A., İlköğretim öğrencilerinde beslenme eğitimi üzerine bir araştırma *Sağlık Akademisi Kastamonu, Nisan, 4*,1, 2019, 34-52.

Ünsal, A., Beslenmenin önemi ve temel besin öğeleri, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, Ocak, 2*,3,2019, 1-10.

Yılmaz, G., Şeker, R., ve Şengür, E., Determination of athlete nutrition knowledge level of university students: Üniversite öğrencilerinin sporcu beslenme bilgi düzeylerinin belirlenmesi, *Journal of Human Sciences, Aralık, 18*,4,2021, 760-771.

RESTORAN ATMOSFERİNİN ALGILANAN DEĞER VE TEKRAR SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNE ETKİSİ: VAN ÖRNEĞİ

THE EFFECT OF RESTAURANT ATMOSPHERE ON PERCEIVED VALUE AND REPURCHASE INTENTION: THE VAN CASE

Dilan ATAMAN[1]

[1]Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, Van, Türkiye, dilan.ataman6242@gmail.com, ORCID:0009-0004-7248-5462

Dr. Öğretim Üyesi Pelin KOÇ[2]

[2]Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Van, Türkiye, pelinyagci@yyu.edu.tr, ORCID:0000-0002-1125-8045

Dr. Öğretim Üyesi Erol GEÇGİN[3]

[3]Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Van, Türkiye, erolgecgin@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8375-9343

ÖZET

Son dönemdeki yenilikler, insanların değişen taleplerine ve beklentilerine uyum sağlamak amacıyla restoranların sundukları hizmetlerde bazı değişiklikler yapmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, restoran atmosferinin müşteriye sunulan hizmetle uyumlu hale getirilmesinin, algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı Van'da bulunan restoranları ziyaret eden müşterilerin restoran atmosferini değerlendirmeleri ile algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu araştırma, Van il merkezinde bulunan restoranları deneyimleyen müşterilerden oluşan 389 katılımcı üzerinde yapılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket yönteminden faydalanılmıştır. Anket formları bilgisayar ortamında istatistiksel analiz programı kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilerin analizi sonucunda restoran atmosferinin algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Değer, Restoran Atmosferi, Tekrar Satın Alma Niyeti, Van.

ABSTRACT

Recent innovations have caused restaurants to make some changes in the services they offer in order to adapt to the changing demands and expectations of people. In this context, it is known that making the restaurant atmosphere compatible with the service offered to the customer has a significant effect on perceived value and repurchase intention. In this context, the aim of the study is to examine the restaurant atmosphere evaluations of customers visiting restaurants in Van and their effects on perceived value and repurchase intention. This research was conducted on 389 participants consisting of customers who experienced restaurants in the city center of Van. The survey method, one of the quantitative research methods, was used. The survey forms were analyzed using a statistical analysis program in a computer environment. As a result of

the analysis of the data obtained from the participants, it was determined that the restaurant atmosphere had an effect on perceived value and repurchase intention.

Keywords: Perceived Value, Restaurant Atmosphere, Repeat Purchase Intention, Van.

1. GİRİŞ

Son yıllarda insanların evde yemek yeme yerine dışarıda yemek yeme eğilimi ve tercihlerinin arttığı dikkat çekmektedir. Bu dikkat çeken artışın arkasında ise teknolojik gelişmeler, zaman kısıtlılığı, iş yoğunluğu, kadınların iş yaşamına dahil olması, gelir düzeyinde meydana gelen artış, hizmet sektörünün gelişmesi gibi farklı sebepler yatmaktadır. Ancak bu artan eğilimin arkasındaki sebeplerin büyük ölçüde toplumda geliştirilen dürtü ve zevklerle de yakından ilişkili olduğu belirtilebilmektedir. Çünkü önceden insanların hizmet ve ürünleri yalnızca karın doyurmak diğer bir ifadeyle açlıklarını gidermek amacıyla satın alırken artık sosyalleşmek farklı tatları çeşitli mekanlarda deneyimlemek ve yeni yerler denemek isteği ön plana çıkmıştır (İşçi, Tüver ve Güzel, 2018; Nişancı, Özdoğan ve Bölüktepe, 2018; Sharif, Jamil ve Nasir, 2018). Meydana gelen bu değişimler restoran atmosferindeki unsurların değerini büyük ölçüde artırmıştır müşteriler, ürünleri ve hizmetleri satın alırken aynı zamanda yüksel ortama aktif olarak katılıp restoran atmosferindeki unsurlarla sürekli bir etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Müşteriler restoranda bulundukları süre boyunca farkında olmadan ortamı duyularıyla algılamaktadır restoran atmosferine ait tablolar müzik sandalye ve masa düzeni gibi unsurların müşteri memnuniyeti ve tutma açısından oldukça etkili olduğu görülmektedir (Dursun Küçükoğlu ve Şişli, 2023, s.1826). Gün geçtikçe artan rekabet çevresi, çok sayıda farklı ve modern restoranın açılması, nitelikli ürün ve hizmetin yanı sıra restoranların iyi tasarlanmış bir atmosfere sahip olmasını gerektirebilmektedir. Estetik bir atmosfere sahip olan restoranlar tekrar satın alma ihtimalini arttırmakta ve kendini reklam aracılığıyla tanıtmaktadır. Müşterinin tekrar satın almanın niyeti değer algısı ve mekân ile yiyecek tercihlerinde atmosfer büyük ölçüde etkili olmaktadır (Sezgin ve Şahin Perçin,2023, s.759). Diğer bir ifadeyle müşterilerin restoranları değerlendirmesinde atmosfer önemli bir faktör olarak ön plana çıkmakta ve atmosfer tekrar satın alma niyetinin öncüllerinden biri olarak ifade edilmektedir (Pantelidis, 2010; Yan, Wang ve Chau, 2015). Bu açıklamalardan hareketle yukarıda da yer verilen gelişmeler dolayısıyla önemi daha fazla artan atmosfer kavramının algılanan değer ve tekrar satın alma niyetiyle etkenleri açısından Van ili özelinde faaliyet gösteren restoranları deneyimleyen müşterilerin değerlendirmeleriyle ele alınmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle mevcut araştırmanın problem durumu "Van ilinde faaliyet gösteren restoranların sahip oldukları atmosferin müşterilerin algıladıkları değer ve tekrar satın alma niyetleri üzerinde etkisi var mıdır?" sorusu ile ifade edilebilmektedir. Bu ana problem durumunu ifade eden sorunun yanı sıra "Müşterilerin deneyimledikleri restoranların atmosferine ait genel değerlendirmeleri nasıldır?", "Müşterilerin deneyimledikleri restoranlara ait algıladıkları değer nasıldır?" ve "Müşterilerin deneyimledikleri restoranlarda tekrar satın alma niyetleri nedir?" alt problemlere de yanıt aranacaktır. Böylece Van ilinde faaliyet gösteren restoranlara yönelik atmosfer, algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti konularında birtakım önerilerde bulunulmasına imkân sağlayacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Restoranlar, hizmet sektörünün bir parçası oldukları için, sunulan ürün kadar restoran atmosferi de önem taşımaktadır. Müşteriler, deneyimledikleri hizmeti değerlendirirken, taleplerinin ne ölçüde karşılandığını göz önünde bulundurarak çoğu zaman bu doğrultuda hareket etmektedirler. Bu bağlamda müşteri memnuniyetini etkileyen önemli unsurlardan biri restoran atmosferi olarak ifade edilebilmektedir. Restorana gelen müşterinin algıladığı değer ve bulunduğu atmosfer, gelecekte tekrar satın alma niyeti üzerinde etkili olabilmektedir (Keskin, Solunoğlu ve Aktaş, 2020, s.1223; Eskiler ve Altınışık, 2015, s.483; Geçgin,2024, s.94). Araştırmanın bu bölümünde restoran atmosferi, algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti kavramları kısaca açıklanmaktadır. Ardından literatür taraması ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

2.1. Restoran Atmosferi

Atmosfer, müşteride satın alma olasılığını artıran duygusal bir izlenim yaratmak amacıyla ortamı bilinçli bir şekilde tasarlama çabasıdır (Özata Şahin ve Yazıcıoğlu, 2022, s.15). Hizmet pazarlaması açısından atmosfer, genellikle müşterinin zihninde beklenen bir imaj oluşturarak müşterileri çekmek için kullanılan bir yerin fiziksel ya da fiziksel olmayan özelliklerini ifade etmektedir (Chang ve Lin, 2022, s. 3). Atmosfer, duyusal algı yoluyla hissedilmekte ve duyulara yönelik terimlerle tanımlanabilir. Atmosferin temel duyu araçları duyma, görme, dokunma ve koklama olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, ışık, renk, boyut, form, ses, koku, sıcaklık, sertlik veya yumuşaklık düzeyi gibi unsurlardan oluşur (Kotler,1974, s.50). Bu unsurlar, restoranın imajını olumlu etkiler ve müşterinin daha iyi bir yemek deneyimi yaşama arzusunu güçlendirir (Ünal, Akkuş, Akkuş, 2014, s.25). Müşteriler, restoranı işlevselliğinin yanı sıra yaşadıkları deneyimler açısından da değerlendirirler. Bu değerlendirme, bir sonraki deneyim için içsel bir beklenti oluşturur ve restoran seçiminde karar sürecini etkiler. Tasarlanan atmosfer, müşteri memnuniyetinin sağlanması, hizmet deneyiminin oluşması ve olumlu algıların çoğalması açısından belirleyici olabilmektedir (Çanakçı, 2024, s.1088). Atmosfer kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte fiziksel etmenlerin müşteri tutumları üzerindeki tesiri, araştırmacılar ve pazarlama profesyonellerinin dikkatini çekmiştir ve atmosferin müşterilerin hizmet düzeyini ölçmelerinde ve tekrar ziyaret etme niyetinde somut işaretler olarak benimsenmiştir (Sezgin ve Şahin Perçin, 2023, s.760). Fiziksel ortam, sunulan yemek veya verilen hizmetten daha etkili olabilir. Bu ortam, müşterinin restoranda ne kadar zaman geçireceğini belirlemede önemlidir (Akkuş, 2019, s.630).

2.2. Algılanan Değer

Son yıllarda artan ürün ve hizmet çeşitliliği ve yoğun rekabet ortamı, müşterileri ürün satın alırken daha dikkatli davranmaya zorlamıştır. Bu değişim doğrultusunda restoranlar sundukları ürün ve hizmetin yanı sıra müşteriye değer yaratma mecburiyetiyle hareket etmektedir. Değer kavramı, rekabet ortamında müşteri tavırları ve tercihlerinde meydana gelen değişimler açısından önemlidir (Bezirgan, 2014, s.26). Algılanan değer, müşterinin bir mal ya da hizmeti elde etmek için verdiği tavizlerle bu mal veya hizmetten sağladığı faydanın karşılaştırılması sonucu ortaya çıkar. Fayda genellikle kalite ile, verilen tavizler ise fiyat ile bağdaştırılır (Bezirgan, 2019, s.124). Çok yönlü bir kavram olarak kabul edilen algılanan değer, psikoloji, sosyoloji, ekonomi ve işletme gibi çeşitli disiplinlerle bağlantılıdır. Algılanan değer kişiden kişiye farklılık gösteren bir kavramdır. Başka bir deyişle, her müşteri farklı türden değerlere

önem verir ve değer ölçütlerinin artmasıyla birlikte müşteri beklentileri de yükselir (Eskiler ve Altunışık, 2016, s.484).

2.3. Tekrar Satın Alma Niyeti

Tekrar satın alma niyeti, müşterilerin daha önce deneyimledikleri bir ürün veya hizmetle ilgili geri bildirimlerine dayanarak o ürünü ya da hizmeti aynı yerden yeniden alma eğilimlerini ifade eder. Eğer bir müşteri, daha önce aldığı üründen veya hizmetten memnun kalmışsa, tekrar satın alma olasılığı artmış olur. Bu süreç, müşteri memnuniyeti, hizmet kalitesi, deneyim ve tanınırlık gibi birçok faktörden etkilenebilir. Yani, bir ürün ya da hizmetin daha önceki deneyimi, tüketicinin o ürünü ya da hizmeti gelecekte yeniden tercih etme kararında önemli rol oynamaktadır (Geçgin, 2024, s.95). Bir müşterinin satın alma niyeti, genellikle o ürüne dair ilk değerlendirmeye dayanmaktadır. Bunun yanı sıra, halihazırdaki müşteriyi elde tutmak, yeni müşteri kazanmakla karşılaştırıldığında genellikle daha düşük maliyetli olur. Tüketicilerin tekrar satın alma niyetlerinin oluşturulması ve alternatif ürünlere yönelme eğilimlerinin engellenmesi, bir işletmenin sürdürülebilirliğini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda rekabet avantajı elde etmesine de olanak tanır. Bu doğrultuda, tekrar satın alma niyeti, işletmelerin uzun vadede potansiyel kazançlar elde etmesinin etkili bir stratejisi olarak öne çıkmaktadır (Sezgin ve Şahin Perçin, 2022, s.36-38).

2.4. Literatür Taraması

Sezgin ve Şahin Perçin (2023) yaptıkları araştırmalarında, bilişsel uyumsuzluk kuramı çerçevesinde algılanan değerin restoran atmosferi ve tekrar satın alma niyeti arasındaki etkileşimleri incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda bilişsel uyumsuzluğun restoran atmosferini anlamlı bir biçimde olumsuz etkilediği, restoran atmosferinin ise algılanan değer ve tekrar satın alma niyetine olumlu bir katkı sağladığını saptanmışlardır. Ayrıca, algılanan değerin de tekrar satın alma niyetini olumlu bir şekilde etkilediği görülmüştür.

Keskin, Ardıç Yetiş ve Sezen (2022) tarafından destinasyon yiyecek imajının algılanan değer, unutulmaz turizm ve yemek deneyimleriyle ilişkisi ve bu unsurların ziyaretçi memnuniyetine etkisinin araştırıldığı çalışmada destinasyon yiyecek imajının algılanan değer, akılda kalıcı yemek ve turizm deneyimleri üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Yan ve Felice (2021), müşterilerin Şanghay'daki temalı restoran deneyimleri, restoran atmosferi ve hizmet kalitesi arasındaki ilişkileri değerlendirdikleri çalışmalarında restoran atmosferi ile hizmet alanı arasındaki boyutlarda anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Keskin, Solunoğlu ve Aktaş (2020) tarafından yapılmış çalışmada Kapadokya bölgesini ziyaret eden insanların atmosfer algısının memnuniyet düzeyleri ve tekrar ziyaret etme niyetleri üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada, restoran atmosferinin tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Saatci, Temeloğlu ve Aksu (2019) çalışmalarında restoran atmosferi şekillendirilirken restoran sahiplerinin dikkat etmesi gereken öğelerin neler olduğunu belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda restoran sahiplerinin estetik unsuru oluştururken çoğunlukla bireysel tercihlerini ön planda tuttuğu, oturma düzeninin, müşterilerin konforunu ön planda tutacak şekilde

düzenlendiği ve personelle etkili iletişim ile güler yüzlülüğün büyük önem taşıdığı tespit edilmiştir.

Temeloğlu, Taşpınar ve Soylu (2017) tarafından yapılmış çalışmada müşterilerin memnuniyetine dayalı yeniden satın alma davranışları üzerinde restoran atmosferinin işlevsel etkisi incelenmiştir. Bu çalışmanın sonucunda, restoran atmosferinin tüketim duyguları, müşteri memnuniyeti ve yeniden satın alma davranışları üzerinde etkili olduğu gözlemlenmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Amacı

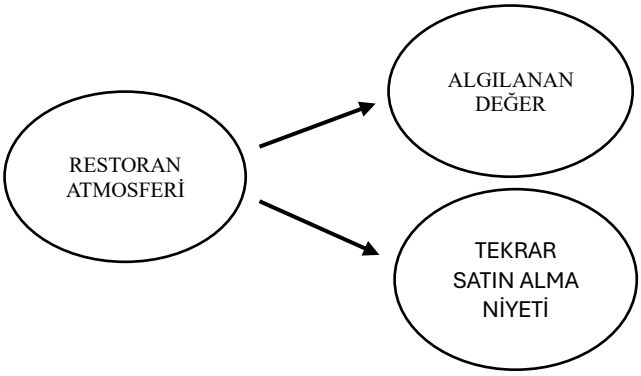
Hizmet sektöründen sağlanan kazanç miktarı arttıkça pazar rekabeti de giderek yoğunlaşmaktadır. Bu durumda, fark yaratarak etki alanını genişletmek, müşteri memnuniyeti sağlayıp müşteriyi tekrar satın almaya teşvik etmekle mümkün olabilmektedir (Metin, 2019, s. 56). Güzel vakit geçirmek amacıyla seçilen restoranlarda atmosfer, büyük bir öneme sahiptir. Restoranın hoş atmosferi ve algılanan değeri, müşterilerin keyifli bir deneyim yaşamasını sağlamakta; bu da onların işletmeden memnun ayrılmasına ve tekrar satın alma niyetine olumlu katkıda bulunmaktadır (Kum ve Keskin, 2024, s. 37). Bu doğrultuda çalışmanın amacı Van'da bulunan restoranları ziyaret eden müşterilerin restoran atmosferini değerlendirmeleri ile algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkilerini incelemektir. Literatür incelendiğinde restoran atmosferi, algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti gibi konuları inceleyen farklı ve çok sayıda araştırmanın bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak mevcut çalışma Van ili özelinde faaliyet gösteren restoranları bu üç değişkeni aynı anda ele alarak değerlendirmesi açısından özgünlük arz etmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma yöntemi, araştırmalarda cevap aranan araştırma problemlerini çözmek için izlenmesi gereken yolları doğru ve tutarlı bir biçimde ortaya koymaktadır ve bu yollar birbiriyle ilişki içinde bulunmaktadır. Araştırmanın problemini açıklamak, modelini ve hipotezlerini kurmak, evren ve örneklemini tanımlamak, veri toplama aracı, süreci ve verilerin analizini açıklamak bu yolları ifade etmektedir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2016, s. 83). Mevcut durum ve olgular hakkında bilgi edinmek amacıyla sayısal verilerle ifade edilen olayları nesnel bir bakış açısıyla gözlemlenebilir ve ölçülebilir hale getiren, yeniden elde edilebilir sonuçlar sunan nicel araştırma yönteminin (Garip, 2023, s. 4) kullanıldığı mevcut çalışmanın yöntemiyle ilgili diğer bilgiler sırasıyla aşağıda detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

3.2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma kapsamında restoran atmosferinin algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmalardan yola çıkılarak araştırma modeli oluşturulmuştur. Araştırma modeli, *"araştırma probleminin en güvenilir bilimsel yolla nasıl çözüleceğini gösteren mantık düzeni"* olarak açıklanmaktadır (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2016, s. 99). Bu açıklamalardan hareketle mevcut araştırma kapsamında belirlenen araştırma modeli Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2.2. Evren ve Örneklem

Evren, çalışmanın amacı doğrultusunda gereken bilgilerin toplandığı, canlı ya da cansız varlıklardan oluşan geniş kitle ve araştırma sonuçlarının genellenebileceği toplum olarak ifade edilmektedir (Kadıoğlu, 2021, s. 5). Örneklem ise, evrenden seçilen daha küçük bir grup veya alt küme olarak tanımlanmaktadır. Herhangi bir araştırmada tüm evreni değerlendirmek yerine ondan seçilecek daha küçük grup üzerinde araştırma yapılmakta ve süreç kolaylaştırılmaktadır. Örneklem seçimi için farklı örnekleme yöntemleri bulunmaktadır. Bunlardan kolayda örnekleme yöntemi mevcut çalışma için tercih edilmiştir. Kolayda örneklem yöntemi, evrende yer alan ve isteyen herkesin örneklem içine dahil olmasına imkân tanımaktadır. Örneklem araştırmacıların rahatça ulaşabileceği katılımcılardan meydana gelmektedir (Ural ve Kılıç, 2013). Bu açıklamalar doğrultusunda araştırmanın evrenini Van ilinde bulunan restoranları ziyaret eden müşteriler oluşturmaktadır. Van'da bulunan restoranlara gelen müşterilerin tamamına ulaşmanın zaman ve maliyet açısından zorlayıcı olacağı göz önüne alınarak olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örneklem yöntemi ile seçilmiş müşteriler araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Altunışık vd., (2015) tarafından hazırlanmış farklı evrenler için hesaplanmış örneklem büyüklükleri tablosundan hareketle en az 384 müşteriye ulaşmak hedeflenmiş ve veri toplama süreci sonucunda ulaşılan 389 kişi araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

3.2.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada nicel veri toplama araçlarından anket yöntemi tercih edilmiştir. Bir defada yoğun veri toplamaya imkân tanıması, daha geniş kitleye ulaşılabilmesi gibi sebepler dolayısıyla en fazla tercih edilen veri toplama yöntemlerinden biri olması nedeniyle (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2014, s. 93) mevcut araştırmada da anket yöntemi tercih edilmiştir. Anket, belirli bir konuda bilgi toplamak için katılımcılara yöneltilen sorulardan oluşan bir araştırma aracı olarak açıklanabilmektedir. Katılımcıların tutum, görüş ve özelliklerini ölçmek amaçlanmaktadır (Arıkan, 2018, s. 98). Anket formu dört bölümden oluşmaktadır ve gönüllülük esasına dayanarak katılımcılara yüz yüze uygulanmıştır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla 5 soruya (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum ve meslek) yer verilmiştir. İkinci bölümde restoran atmosferinin değerlendirilmesi amacıyla 21 ifade, üçüncü bölümde algılanan değerin belirlenmesi amacıyla 9 ifadeye ve dördüncü bölümünde katılımcıların tekrar satın alma niyetlerini belirlemek amacıyla 3 ifadeye yer

verilmiştir. Toplam üç değişken ve 33 ifadeden oluşan ölçek Sezgin (2022) tarafından yapılmış doktora tezinden alınmıştır. Toplamda üç değişken için tercih edilmiş üç ölçeğe ait 33 ifade mevcut araştırma amacı doğrultusunda uyarlanarak anket formuna son hali verilmiştir. Katılımcılardan 33 ifadeyi beşli likert tipi ölçek ile "1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum" olacak şekilde değerlendirmeleri istenmiştir.

3.2.4. Verilerin Toplanma Süreci

Anket formları Van ilinde sık ziyaret edilen restoranlarda Kasım-Aralık 2024 tarihleri arasında uygulanmış ve katılımcılar gönüllülük esasına dayalı olarak seçilmiştir. Restoran sahiplerinin bilgisi dahilinde, anketler restoran içerisinde müşterilere yüz yüze uygulanmıştır. Veri toplama süreci, restoranda bulunan müşterilere anket hakkında gerekli bilgiler verildikten sonra soruları yanıtlamak için gerekli süre tanınarak yapılmıştır.

3.2.5. Verilerin Analizi

Veri analiz aşamasında anketlerden elde edilen bilgiler bilgisayar ortamında istatistiksel analiz programları kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin düzenli bir biçimde analiz edilmesi ve anlamlı sonuçlar çıkarılması sağlanmıştır. Öncelikle katılımcıların demografik özelliklerine dair frekans analizi gerçekleştirilmiştir. Restoranları ziyaret eden müşterilerin restoran atmosferini değerlendirmeleri, algılanan değer ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerindeki etkisini incelemek amacıyla faydalanılan ölçeklerin faktör yapısını belirlemek için faktör analizi yapılmıştır. Ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliklerini ölçebilmek için güvenirlik testi uygulanmıştır. Veri analizinde tanımlayıcı istatiksel bilgiler, faktör analizi, korelasyon analizi ve hipotezlerin değerlendirilmesi için regresyon testleri uygulanmıştır.

3.2.6. Güvenirlik ve Geçerlik

Restoran atmosferi, algılanan değer ve tekrar satın alma ölçeklerinin güvenirliğini tespit etmek amacıyla Cronbach's Alpha güvenirlik analizi yapılmıştır. Güvenirlik testi, kullanılan ölçeklerin doğru sonuçlar üretebilmesi ve maddelerin tutarlığını göstermek amacıyla yapılmaktadır. Güvenirlik katsayı değerinin, $0.81<\alpha<1.00$ aralığında olması ölçeğin yüksek güvenirlikte olduğunu, $0.61<\alpha<0.80$ aralığında olması orta güvenirlikte, $0.41<\alpha<0.60$ aralığında olması düşük güvenirlikte ve $0.00< \alpha<0.40$ aralığında olması ise ölçeğin güvenilir olmadığını göstermektedir (Kılıç, 2016, s48). Çalışmada kullanılan ölçeklere ait güvenirlik analizi sonucunda elde edilen Cronbach's Alpha değerleri Çizelge 1' de belirtilmiştir.

Çizelge 1. Güvenirlik Analizi

	Cronbach's Alpha	N of Items
Restoran Atmosferi	,916	21
Algılana Değer	,728	9
Tekrar Satın Alma Niyeti	,764	3

Çizelge 1' de yer alan toplam 21 maddelik restoran atmosferi ölçeğine ait güvenirlik analizi sonucunda α değeri ,916'dir. Alfa değerinin $0.81<\alpha<1.00$ aralığında olması ölçeğin yüksek

güvenirlikte olduğunu göstermektedir. 9 maddelik algılanan değer ölçeğine ait güvenirlik analizi sonucunda α değeri ,728'dir. Alfa değerinin 0.61< α<0.80 aralığında olması sebebiyle ölçeğin orta güvenirlikte olduğu sonucuna varılmıştır. 3 maddelik tekrar satın alma niyeti ölçeğine ait güvenirlik analizi sonucunda α değeri ,764'dir. Alfa değerinin 0.61< α<0.80 aralığında olması sebebiyle ölçeğin orta güvenirlikte olduğu sonucuna varılmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde yapılan analizler sonucunda elde edilmiş bulgulara sırasıyla yer verilmektedir.

Çizelge 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		**Frekans (N)**	**Yüzde (%)**
Cinsiyet	Kadın	178	45,8
	Erkek	211	54,2
Yaş	18- 27	155	39,8
	28-35	132	33,9
	36-44	81	20,8
	45-54	18	4,6
	55 ve üstü	3	0,8
Medeni Durum	Bekar	148	38,0
	Evli	241	62,0
Eğitim Durumu	İlköğretim	38	9,8
	Lise	248	63,8
	Ön lisans/ Lisans	77	19,8
	Lisansüstü	26	6,7
Meslek	Memur	83	21,3
	Öğrenci	99	25,4
	Serbest meslek	47	12,1
	Ev Hanımı	47	12,1
	Diğer	113	29,0
	Toplam	**389**	**100,0**

Araştırmaya toplam 389 kişi katılmıştır. Çizelge 2'den de anlaşılacağı üzere ankete katılan katılımcıların %45,8'i (178) kadın, %54,2'si (211) erkektir. Katılımcıların yaş dağılımları incelendiğinde, yaş aralıklarının sayısal oranı sırasıyla; %39,8'i (155) 18-27 yaş, %33,9 (132) 28-35 yaş, %20,8'i (81) 36-44 yaş, %4,6'sı (18) 45-54 yaş ve son olarak %0.8'i (3) 55 ve üstü yaş olarak dağılmaktadır. Çalışmaya katılanların medeni durumlarına bakıldığında %38'i (148) bekar, %62'si (241) evlidir. Çalışmaya katılanların meslekleri incelendiğinde %21,3'ü (83) memur, %25,4'ü (99) öğrenci, %12,1'i (47) serbest meslek, %12.1'i (47) ev hanımı ve %29,0'ı

(113) diğer meslek grubunda yer almaktadır. Çalışmaya katılanların eğitim durumları incelendiğinde, öğrenim durumlarının sayısal oranları sırasıyla; %9,8'i (38) ilköğretim, %63,8'i (248) lise, %19,8'i (77) ön lisans/lisans, %6,7'sı (26) lisansüstüdür.

Çizelge 3. Restoran Atmosferi Ölçeğine Ait Faktör Analizi

FAKTÖR BOYUTLARI	Yük	Öz Değr.	A. Vary.	Ort.	Alpha
Tesis Boyutu		**2.25**	**18,81**	**4,06**	**.824**
4) Restorandaki renkler sıcak bir atmosfer yaratmış	,733				
2) Restoranın duvarlarındaki dekorlar görsel olarak çekiciydi	,691				
3)Restoranda bitki ve çiçeklerin olması beni mutlu etti	,684				
1)Restorandaki resimler hoş ve çekiciydi.	,582				
5) Restorandaki mobilyalar (masa-sandalye) çok kaliteliydi.	,476				
Personel Boyutu		**1,93**	**16,09**	**3,85**	**.897**
20)Restoranda yeterli sayıda personel vardı.	,835				
19) Restoranda çalışanlar beni memnun etti.	,738				
21)Restoranda çalışanlar temiz ve iyi giyimliydi	,724				
Ambiyans Boyutu		**1,81**	**15,10**	**3.83**	**.849**
11)Restorandaki aydınlatmalar kendimi iyi hissettirdi	,804				
10) Restorandaki aydınlatma sıcak bir atmosfer yaratıyordu.	,727				
12)Restorandaki aydınlatma yemek için uygun bir atmosfer yarattı	,543				
16) Restoran bana konforlu bir oturma imkânı sundu	,447				
Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: .77; Genel ortalama: 3,80; Bartlett's Küresellik Testi için Ki-Kare:822,377; sd:66; p<0,001; Açıklanan toplam varyans: %50,009; Ölçeğin tamamı için güvenirlik katsayısı: .916 Cevap seçenekleri: 1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum					

Yapılan analiz sonucunda, bu üç faktör boyutunun toplamda anketin %50,009'unu açıkladığı belirlenmiştir. Faktör analizi kapsamında, genel ortalamanın 3,80 olduğu tespit edilmiş ve bu durum katılımcıların genel olarak olumluya yakın bir yaklaşım sergilediklerini ortaya

koymuştur. Analiz sonucunda üç alt boyut belirlenmiştir. Birinci faktör boyutu, beş sorunun bir araya gelmesiyle oluşturulmuş ve bu boyuta "Tesis Boyutu" adı verilmiştir. Tesis boyutunun açıklanan varyansı %18,81'dir; yani bu boyut, veri setinin %18,81'ini açıklamaktadır. Tesis boyutunun ortalaması 4,06 olarak hesaplanmış ve katılımcıların bu boyuta ilişkin görüşlerinin olumluya yakın olduğu görülmüştür. Ayrıca, bu boyutun güvenilirlik düzeyinin %82,4 olduğu belirlenmiştir. İkinci faktör boyutu, üç sorunun bir araya gelmesiyle oluşturulmuş ve "Personel Boyutu" olarak adlandırılmıştır. Personel boyutunun açıklanan varyansı %16,09 olup veri setinin %16,09'unu açıklamaktadır. Bu boyutun ortalaması 3,85 olarak tespit edilmiş ve katılımcıların bu boyuta karşı olumluya yakın bir tutum sergilediği gözlenmiştir. Personel boyutunun güvenilirlik düzeyi ise %89,7 olarak bulunmuştur. Üçüncü faktör boyutu, dört sorunun bir araya gelmesiyle oluşturulmuş ve "Ambiyans Boyutu" olarak isimlendirilmiştir. Ambiyans boyutunun açıklanan varyansı %15,10'dur; dolayısıyla bu boyut veri setinin %15,10'unu açıklamaktadır. Bu boyutun ortalaması da 3,85 olarak hesaplanmış ve katılımcıların bu boyuta olumluya yakın bir tutum sergiledikleri anlaşılmıştır. Ambiyans boyutunun güvenilirlik düzeyi ise %84,9 olarak belirlenmiştir.

Çizelge 4. Korelasyon Analizi Bulguları

	Değişken	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
1	**Tesis Boyutu**	1				
2	**Personel Boyutu**	**0,413****	1			
3	**Ambiyans Boyutu**	**0,376****	**0,312****	1		
4	**Algılanan Değer**	**0,386****	**0,334****	**0,375****	1	
5	**Tekrar Satın Alma Niyeti**	**0,283****	**0,109***	**0,242****	**0,425****	1

***p<0,05 **p<0,01**

Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Çizelge 4 incelendiğinde, restoran atmosferi ölçeği boyutları (tesis boyutu, personel boyutu ve ambiyans boyutu) ile algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti ölçekleri arasında %99 güven düzeyinde anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 5. Restoran Atmosferinin Algılanan Değer ve Tekrar Satın Alma Niyetine Etkisi

Bağımsız Değişken	**Bağımlı Değişken**	**B**	**β**	**t**	**p**	**R^2**	**ΔR^2**	**F**	**Durbin-Watson**
Restoran Atmosfer	**Tekrar Satın Alma Niyeti**	,542	,508	9,069	**.000****	0.508	0,258	134,858	1,827
	Algılanan Değer	,572	,343	6,058	**.000****	0.348	0,118	51,728	1,602

***p<0,05 **p<0,01**

Çizelge 5'de gerçekleştirilen çoklu regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, modelin anlamlı olduğu görülmüştür. Restoran atmosferinin (β=0,542; p=0,000) tekrar satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır. Aynı şekilde restoran atmosferinin (β=0,572; p=0,000) algılana değer üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır. Durbin-Watson değerleri, kabul edilebilir sınırlar içinde yer almaktadır. Bu doğrultuda restoran atmosferinin her iki değişken üzerinde de olumlu bir etkisinin olduğu ifade edilebilir.

Çizelge 6. Restoran Atmosferi Ölçeğine Ait Boyutlar ile Algılanan Değer Arasındaki Regresyon Analizi Bulguları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	B	β	t	p	R^2	ΔR^2	F	Durbin-Watson
Tesis Boyutu	**Algılanan Değer**	,168	,263	5,490	**,000****	0,601	0,301	43,100	1,753
Personel Boyutu		,139	,213	4,574	**,000****				
Ambiyans Boyutu		,160	,210	4,266	**,000****				

Çizelge 6'da gerçekleştirilen çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre modelin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Yapılan analize göre, tesis boyutunun (β=0,263; p=0,000), personel boyutunun (β=0,213; p=0,000) ve ambiyans boyutunun (β=0,210; p=0,000), algılanan değer üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Durbin-Watson değeri, kabul edilebilir sınırlar içinde bulunmuştur. Bu sonuçlar göz önüne alındığında, tesis boyutu, personel boyutu ve ambiyans boyutunun, algılanan değeri etkileyen faktörler olduğu belirtilebilmektedir.

Çizelge 7. Restoran Atmosferi Ölçeğine Ait Boyutlar ile Tekrar Satın Alma Niyeti Arasındaki Regresyon Analizi Bulguları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	B	β	t	p	R^2	ΔR^2	F	Durbin-Watson
Tesis Boyutu	**Tekrar Satın Alma Niyeti**	,222	,222	8,505	**,000****	0,319	0,102	14,561	1,636
Personel Boyutu		,015	,052	,297	,767				
Ambiyans Boyutu		,183	,154	2,858	**,004****				

***p<0,05 **p<0,01**

Çizelge 7'de gerçekleştirilen çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre modelin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, tesis boyutunun (β=0,22; p=0,000) ve ambiyans boyutunun (β=0,183; p=0,004), tekrar satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Buna karşılık, personel boyutu (β=0,015; p=0,767) ile tekrar satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya konmuştur. Durbin-Watson değeri, kabul edilebilir sınırlar içinde bulunmuştur. Bu sonuçlar, tesis boyutu ve ambiyans boyutunun, tekrar satın alma niyetini etkileyen faktörler arasında yer aldığını göstermektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırma, restoran atmosferinin algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerinde ilişkinin olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda, Van ilinde sık ziyaret edilen restoranlardan hizmet almış müşterilere yönelik bir inceleme yapılmıştır. 389 katılımcı üzerinde yapılan araştırmaya ait bulgular ışığında ifade edilebilecek sonuçlar ve geliştirilen öneriler sırasıyla aşağıda yer almaktadır.

İlk olarak restoran atmosferi ölçeğine ait gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda üç ana boyut belirlenmiştir. Bunlar tesis boyutu, personel boyutu ve ambiyans boyutu olarak belirtilebilmektedir. Tesis boyutu ile ilgili olarak katılımcılar en fazla olumluya yakın bir tutum sergilemiş olup personel boyutu ve ambiyans boyutu için ise ortalamanın az da üzerinde olsa olumluya yakın bir tutum sergiledikleri ifade edilebilmektedir.

Restoran atmosferi ölçeğine ait boyutlar ile bağımlı değişkenler olan algılanan değer ve tekrar satın alma niyetine ilişkin korelasyon analizi bulgularından hareketle restoran atmosferinin boyutları ile algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti arasında güçlü ve olumlu ilişkiler tespit edilmiştir.

Regresyon analizi, restoran atmosferinin, algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Mevcut araştırma bulgularını destekleyen araştırmaların da literatürde yer aldığı görülmektedir. Sezgin ve Şahin Perçin (2023) araştırmalarında restoran atmosferinin algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Levent ve Özkul (2021) yaptıkları araştırmalarında otel atmosferinin tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkiyi incelemiş ve atmosferin tekrar satın alma üzerinde etkisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Hatipoğlu ve Aksoy (2021) tarafından yapılan çalışmada, atmosferin algılanan değer üzerinde pozitif bir etki yaratarak bu değeri artırdığına dair bulgulara ulaşılmıştır. Liu ve Jang (2009) araştırmalarında, restoranın estetiğinin, konforunun ve ambiyansının, müşterilerin tekrar satın alma davranışlarını etkileyen önemli faktörler olduğunu ortaya koymuşlardır. Geçgin (2024) yaptığı çalışmada, restoran atmosferinin müşteri memnuniyeti üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu ve bu memnuniyetin, müşterilerin gelecekte tekrar satın alma niyetiyle doğrudan ilişkilendirilebileceğini ortaya koymuştur. Temeloğlu, Taşpınar ve Soylu (2017) çalışmalarında yiyecek-içecek işletmelerinde atmosferin tüketim duyguları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve olumlu tüketim duygularına sahip müşterilerin yiyecek içecek işletmelerinden memnuniyet duyduklarını, bunun da satın alma davranışını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma bulgularından hareketle restoranların sahip oldukları atmosfer özelliklerinin, müşteriler tarafından hem restoranlara yönelik algılanan değeri arttırdığı hem de tekrar satın alma üzerinde olumlu bir etkisinin bulunduğu açıkça vurgulanabilmektedir. Bu bulgular da restoran atmosferinin önemine dikkat çekilmesini sağlamaktadır.

Bu bağlamda, restoran sahiplerinin özellikle mekânın düzeni ve alanın kullanım kolaylığı gibi tesisle ilgili unsurlara önem vermelerinin gerekli olduğu belirtilebilir. Böyle bir girişim müşterilerin restorana dair algıladıkları değeri artırabilir. Ayrıca, personele yönelik verilecek eğitimler, personelin hizmet kalitesini, müşteri ilişkilerini ve profesyonellik düzeyini güçlendirerek, restoran atmosferinin müşteri üzerindeki olumlu etkisini pekiştirecektir. Personelin güler yüzlü ve etkili hizmet sunması, tekrar satın alma niyetini doğrudan artıran bir faktör olarak belirtilebilmektedir.

Ambiyansın da restoran atmosferinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Müşterilerin daha rahat bir deneyim yaşaması için ambiyansın düzenli olarak gözden geçirilmesinin gerekli olduğu belirtilebilir. Mevsimsel ya da temaya uygun değişiklikler yapılması önerilebilir. Örneğin, yaz ve kış sezonlarına uygun farklı dekorasyonlar, yenilikçi ışıklandırma teknikleri ve dinlendirici müzikler, müşterilerin restoran atmosferini daha cazip ve rahatlatıcı bulmalarına yardımcı olabilir ve müşterilerin algıladığı atmosfer kalitesini önemli ölçüde iyileştirebilir.

Müşteri geri bildirimlerinin düzenli olarak toplanıp analiz edilmesi, restoranların atmosferlerini geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Web tabanlı anketler, sosyal medya yorumları ve doğrudan müşteri görüşleri atmosferin hangi unsurlarının iyileştirilmesi gerektiği konusunda önemli bilgiler sunabilir ve bu da restoranın algılanan değerinin artmasına katkıda bulunabilir.

Sadakat programları, müşteri bağlılığını artırmak ve tekrar satın alma oranlarını yükseltmek adına etkili bir strateji olabilir. Puan biriktirme ve indirim gibi ödüllendirme mekanizmaları, müşterilerin restoranla olan ilişkilerini güçlendirir. Ayrıca, restoran atmosferinin farklı müşteri gruplarına hitap edecek şekilde uyarlanması, daha geniş bir müşteri kitlesine ulaşmayı sağlayabilir. Aileler, iş amaçlı yemek etkinliklerine katılanlar veya gençler gibi farklı demografik grupların ihtiyaçları doğrultusunda atmosferin şekillendirilmesi, değer algılarını ve tekrar satın alma niyetlerini olumlu etkileyebilir.

Sonuç olarak, bu önerilerin restoran atmosferinin algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerindekini etkisini güçlendirmek amacıyla uygulanabilecek stratejiler olduğu belirtilebilir. Restoran atmosferinin yalnızca fiziksel unsurlardan ibaret olmayıp, aynı zamanda müşteri ilişkileri, hizmet kalitesi ve genel deneyimle de güçlü bir ilişki içerisinde olduğu dikkate alındığında, restoran yöneticilerinin atmosferi sürekli olarak gözden geçirmeleri ve iyileştirmeleri, müşteri memnuniyetini artırmak ve sadakati güçlendirmek açısından kritik bir öneme sahip olduğu vurgulanabilir.

Kaynakça

Akkuş, Ç., Restoran atmosferi algısının sosyal medya paylaşımlarına etkisi: Bir temalı restoran örneği, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Ocak, 8,1,2019, 628-642.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E., *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı,* Sakarya Kitabevi/Sakarya, Türkiye, 2015.

Arıkan, R., Anket yöntemi üzerinde bir değerlendirme, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eylül, 1, 1, 2018, 97-159.

Bezirgan, M., *Destinasyon İmajı, Algılanan Değer, Aidiyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi: Bir Araştırma,* Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

Bezirgan, M., Turizmde algılanan değer kavramı: Çok boyutlu algılanan değer ölçeğinin destinasyonda uygulanabilirliği, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ekim, 7, 5, 2019, 123-131.

Chang, T. Y. ve Lin, Y. C., The effects of atmosphere on perceived values and customer satisfaction toward the theme hotel: The moderating role of green practice perception, Sustainability, July, 14,15, 2022, 9153.

Çanakçı, T., The effect of the restaurant atmosphere on the intention to revisit: The mediating role of food neophobia, Journal of Tourism & Gastronomy Studies, Ocak, 11, 2, 2023, 1087-1103.

Eskiler, E. ve Altunışık, R., *Algılanan değer ve müşteri memnuniyetinin satın alma eğilimleri üzerine etkisi,* III. Rekreasyon Araştırmaları Kongresi, 483-493 Eskişehir, 2015.

Garip, S., Sosyal bilimlerde nicel araştırma geleneği üzerine kuramsal bir inceleme, International Journal of Social Science Research, Temmuz, 12, 1, 2023, 1-19.

Geçgin, E., Van İlinde Faaliyet Gösteren Yiyecek ve İçecek İşletmelerinde Hizmet Alan Müşterilerin Davranışsal Sadakatin ve İşletmenin Atmosfer Memnuniyetinin Tekrar Satın Alma Niyetleri Üzerine Etkisi, Journal of Academic Tourism Studies, Mart 5,1, 2024, 93-102.

Hatipoğlu, S. ve Aksoy, M., Hizmet atmosferi, algılanan değer ve müşteri memnuniyeti ilişkisi: Konaklama sektörü üzerine bir araştırma, Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Aralık, 4, 2, 2021, 70-102.

İşçi, C., Tüver, I. F. ve Güzel, B. (2018). Dinescape factors affecting the satisfaction and loyalty of fish restaurant customers. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies, 6*(2), 5-23.

İslamoğlu, S. H. ve Alnıaçık, Ü. (2016). *IBM SPSS uygulamalı sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı). Beta, İstanbul.

Kadıoğlu, H. (2021). Evren ve örneklem. [PowerPoint slayt]. http://hem.sbf.marmara.edu.tr/dosya/sbf/hem/Ders%20Notlar%C4%B1/evren%20ve%20%C3%B6rneklem.pdf. (Erişim Tarihi: 10.11.2024).

Keskin, E., Solunoğlu, A. ve Aktaş, F., Yiyecek içeceklerde memnuniyetin tekrar ziyaret bağlantısı üzerindeki etkisinde atmosfer ve sadakatin aracı ve ortak rol Kapadokya örneği, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, Haziran, 8, 2, 2020, 1222-1246.

Keskin, E., Yetiş, Ş. A. ve Sezen, N., Destinasyon yiyecek imajı, algılanan değer, hatırlanabilir deneyimler ve memnuniyet arasındaki ilişkiler: Hatay örneği, Turizm Akademik Dergisi, Haziran, 9, 1, 2022, 55-82.

Kotler, P., Pazarlama aracı olarak atmosfer, Perakendecilik Dergisi, January, 49, 4, 1973, 48-64.

Kılıç, S., Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı, Journal of Mood Disorders, Temmuz, 6,1, 2016, 47-48.

Levent, S. ve Özkul, E., Otel atmosferinin turistik tüketicilerin tekrar satın alma niyetine etkisi, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, Nisan, 18,1, 2020, 105-119.

Liu, Y. ve Jang, S. S., The effects of dining atmospherics: An extended Mehrabian-Russell model, International Journal of Hospitality Management, Aralık,28, 4, 2009, 494-503.

Metin, D., *Algılanan destinasyon imajının turist memnuniyeti ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerine etkisi: Van'ı ziyaret eden İranlı turistler üzerine bir araştırma,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Van, 2019.

Nişancı, Z. N., Özdoğan, Y. ve Bölüktepe, F. E., Dışarıda yemek yeme davranışının nedenlerini belirlemeye yönelik İzmir ilinde bir araştırma, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ekim,1,1, 2018, 60-71.

Özata Şahin, E. ve Yazıcıoğlu, İ., *Restoran Atmosferi ve Hizmet Kalitesinin Davranışsal Niyet Üzerine Etkileri,* Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2022.

Pantelidis, I. S., Electronic meal experience: A content analysis of online restaurant comments, Cornell Hospitality Quarterly, August, 51,4, 2010, 483-491.

Sharif, N., Jamil, R. ve Nasir, M., The increasing dine-out trend: Investigation from Karachiites, International Journal of Experiential Learning & Case Studies, December, 2, 2, 2018, 1-11.

Saatçi, G., Temeloğlu, E. ve Aksu, M., Restoran atmosferi oluşturma sürecinde yöneticilerin dikkat ettikleri unsurlar: Bursa örneği, Journal of Tourism & Gastronomy Studies,Ağutos, 7, 3, 2019, 1640-1655.

Sezgin, A. ve Perçin, N. Ş., Bilişsel uyumsuzluk kuramı yaklaşımıyla restoran atmosferinin tekrar satın alma niyetine etkisinde algılanan değerin rolü. Journal of Tourism & Gastronomy Studies, Nisan, 11, 1, 2023, 758-779.

Sezgin, A., ve Şahin Perçin, N. Ş., *Restoran atmosferinin tekrar satın alma niyetine etkisinde algılanan değerin rolü: Bilişsel uyumsuzluk kuramı yaklaşımı,* Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2022.

Şişli, S. B. ve Dursun Küçükoğlu, M., Restoran atmosferi, akış deneyimi ve davranışsal niyet arasındaki ilişkilerin belirlenmesi üzerine bir araştırma: Bozcaada örneği, Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel, Aralık, 6, 4, 2023, 1826-1839.

Temeloğlu, E., Taşpınar, O. ve Soylu, Y., Yiyecek ve içecek işletmelerinde atmosfer, tüketim duyguları, müşteri memnuniyeti ve yeniden satın alma davranışı arasındaki ilişkinin

incelenmesi, Journal of Tourism & Gastronomy Studies, Nisan, 5, Special Issue 2, 2017, 253-264.

Ural, A. ve Kılıç, İ., Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi, 3.Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara, 2013.

Ünal, S., Akkuş, G. ve Akkuş, Ç., Yiyecek içecek işletmelerinde atmosfer, duygu, memnuniyet ve davranışsal sadakat ilişkisi, Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi, Ocak, 1, 2014, 23-49.

Yan, H. ve Felicen, S. S., Dinescape and servicescape experience among customers of themed restaurant in Shanghai. International Journal of Research Studies in Management, August, 9, 3, 2021, 1-14.

Yan, X., Wang, J.ve Chau, M., Customer revisit intention to restaurants: Evidence from online reviews, Information Systems Frontiers, September, 17, 3, 2015, 645-657.

Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S., (2014). SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri, Gözden Geçirilmiş Yenilenmiş 4. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara, 2014.

DÜZCE İLİ COĞRAFİ İŞARETLİ ÜRÜNLERİNDEN YENİ REÇETELER GELİŞTİREREK GASTRONOMİ TURİZMİNE KATKI SAĞLAMAYA DAİR BİR ÇALIŞMA: FINDIKLI VE KESTANE BALLI SAKIZ ÖRNEĞİ

Lisansüstü Öğrenci Eren TALAY
Düzce Üniversitesi,
erentalay@gmail.com- 0009-0003-2444-815X
Dr. Öğretim Üyesi Arif GÜNGÖR
Düzce Üniversitesi,
arifgungor@duzce.edu.tr- 0000-0001-5466-5559

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, coğrafi işaretli ürünleri kullanarak yeni tarifler geliştirmek ve bu tarifler neticesinde gastronomiye katkı sağlamak ve turistik ilgi uyandırmaktır. Araştırma, coğrafi işaretli ürünlerin yeni tarifler geliştirilmesi sonucunda tüketici davranışları üzerindeki etkilerini anlamayı hedeflemektedir. Özellikle, bu ürünlerin satın alma niyeti, ürüne bakış açıları ve beğenileri üzerindeki etkilerini analiz etmek amaçlanmaktadır. Araştırma coğrafi işaretli ürünlerden yeni reçeteler üretilmesinin, tüketici satın alma niyetini nasıl etkileyeceği, tüketicilerin bu ürünlere olan bakış açılarının nasıl değişeceği ve tüketicilerin bu ürünlere olumlu yaklaşıp yaklaşmayacağı konularına odaklanmakta ve aynı zamanda ürünlerin tarihi, üretimi, kimyasal özellikleri ve insan sağlığına etkileri hakkında literatürden bilgilere yer vermektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi ve görüşme metodu kullanılmıştır. Görüşmeler, coğrafi işaretli ürünleri tüketen bireylerle gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler analiz edilerek sonuçlar elde edilmiştir. Bu araştırma hem akademik literatüre katkı sağlamayı hem de yerel üreticiler ve turizm sektörü için pratik uygulamalar geliştirmeyi hedeflemektedir.

Araştırmanın evreni, Düzce ilinde coğrafi işaretli ürünleri tüketen bireylerden oluşmaktadır. Örneklem ise, amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilen 30 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılar, Düzce'de yaşayan, 25-65 yaş aralığında olan, Düzce'de ikamet eden ve Düzce'nin coğrafi işaretli ürünleri hakkında bilgi sahibi olan bireyler arasından seçilmiştir.

Veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanımı seçilmiştir. Görüşme formu, katılımcıların Düzce coğrafi işaretli ürünleri ve bu ürünlerden geliştirilen yeni tarifler hakkındaki düşüncelerini, satın alma niyetlerini, ürüne bakış açılarını ve beğenilerini ölçmeye yönelik sorular içermektedir. Görüşmeler, yüz yüze veya çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırma bulgularını analiz etmek için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu analiz yöntemi, katılımcıların deneyimlerini ve algılarını derinlemesine anlamayı ve bu deneyimlerin ortak noktalarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi İşaret, Gastronomi Turizmi, Bal, Fındık, Sakız

ABSTRACT

The aim of this research is to develop new recipes using geographically indicated products and to contribute to gastronomy and to create touristic interest as a result of these recipes. The research aims to understand the effects of geographically indicated products on consumer behavior as a result of developing new recipes. In particular, it is aimed to analyze the effects of these products on purchase intention, perspectives and tastes of the product. The research focuses on how the production of new recipes from geographically indicated products will affect consumer purchase intention, how consumers' perspectives on these products will change, whether consumers will approach these products positively, and also includes information from the literature on the history, production, chemical properties and effects on human health of the products. Qualitative research method and interview method were used in the research. Interviews were conducted with individuals who consume geographically indicated products and the results were obtained by analyzing the obtained data. This research aims to contribute to both academic literature and develop practical applications for local producers and the tourism sector.

The universe of the research consists of individuals who consume geographically indicated products in Düzce province. The sample consists of 30 participants selected with the purposive sampling method. The participants were selected from individuals living in Düzce, between the ages of 25-65, residing in Düzce and have knowledge about Düzce's geographically indicated products.

A semi-structured interview form was chosen as the data collection technique. The interview form includes questions aimed at measuring the participants' thoughts, purchase intentions, perspectives and likes about Düzce's geographically indicated products and new recipes developed from these products. The interviews were conducted face-to-face or online.

A descriptive analysis method was used to analyze the research findings. This analysis method aims to deeply understand the participants' experiences and perceptions and to reveal the common points of these experiences.

Keywords: Geographical Indication, Gastronomy Tourism, Honey, Hazelnut, Gum

1. GİRİŞ

Gastronomi turizmi, son yıllarda hızla büyüyen ve turizm sektöründe önemli bir yer edinen bir alan haline gelmiştir. Bu bağlamda, coğrafi işaretli ürünlerin gastronomi turizmi üzerindeki etkilerini incelemek hem akademik hem de pratik açıdan büyük bir öneme sahiptir. Coğrafi işaretler, belirli bir

bölgeye özgü ürünlerin kalitesini ve özgünlüğünü garanti altına alarak, bu ürünlerin değerini artırmakta ve tüketici güvenini sağlamaktadır (Coşkun & vd., 2024).

Bu araştırma, coğrafi işaretli ürünlerin yeni tarifler geliştirilmesi sonucunda ülke gastronomisine katkı sağlanması ve geliştirilen ürünlerin tüketici davranışları üzerindeki etkilerini görüşme metodu ile incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle, bu ürünlerin satın alma niyeti, ürüne bakış açıları ve beğenileri üzerindeki etkilerini analiz etmek hem üreticiler hem de pazarlama stratejileri açısından önemli bilgiler sunmaktır. Coğrafi işaretli ürünlerin, yerel ekonomilere katkı sağladığı ve bölgesel kalkınmayı desteklediği bilinmektedir (Özmen & vd., 2024). Bu nedenle, bu araştırma, yerel üreticilerin ve turizm sektörünün sürdürülebilirliğine katkıda bulunacak stratejilerin geliştirilmesine yardımcı olması beklenmektedir.

Araştırmanın orijinal ve güncel olması, coğrafi işaretli ürünlerden yararlanılarak geliştirilen reçetelerin gastronomi turizmi üzerindeki etkilerini ele almasıyla sağlanmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar sınırlı olup, özellikle Türkiye'de coğrafi işaretli ürünlerin turizm sektöründeki rolü hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmiştir. Bu yönden araştırma, bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Gastronomi turizmi, kültürel mirasın korunması ve tanıtılması açısından da büyük bir öneme sahiptir. Coğrafi işaretli ürünler, yerel kültürün ve geleneklerin yaşatılmasına katkıda bulunarak, turistlerin bölgeye olan ilgisini artırmaktadır (Akar & vd., 2018). Bu bağlamda, araştırmanın işlevselliği hem akademik literatüre katkı sağlaması hem de pratik uygulamalar için yol gösterici olmasıyla ortaya çıkmaktadır.

2. GASTRONOMİ TURİZMİ

Gastronomi turizmi, son yıllarda hızla popülerlik kazanan ve seyahat deneyimlerini zenginleştiren bir turizm türü olarak gözlenmektedir. Bu turizm türü, ziyaretçilerin bir destinasyonun yerel mutfağını keşfetmelerine, geleneksel yemekleri tatmalarına ve yerel yemek kültürünü deneyimlemelerine olanak tanımaktadır. Gastronomi turizmi, sadece yemek yeme deneyimi sunmakla kalmamakta, aynı zamanda ziyaretçilere yerel kültürü, tarihi ve gelenekleri daha derinlemesine anlama fırsatı da sunmaktadır (Hjalager, 2010).

Ekonomik boyuttan bakıldığı zaman, gastronomi turizminin, literatürde, yerel ekonomilere önemli katkı sağladığı belirtilmiştir. Yerel restoranlar, pazarlar, şarap bağları ve bira fabrikaları gibi gastronomik işletmeler, turistlerin harcamaları sayesinde ekonomik olarak desteklenmektedir. Bu durum, yerel üreticilerin ve işletmelerin sürdürülebilirliğini artırır ve yerel ekonominin güçlenmesine katkıda bulunmaktadır (UNWTO, 2012). Ayrıca, gastronomi turizmi, kırsal bölgelerde iş fırsatları yaratarak, bu bölgelerin kalkınmasına yardımcı olduğu belirlenmiştir (Everett & vd., 2008).
Kültürel mirasın korunması ve tanıtılması açısından da Gastronomi turizmi, büyük bir öneme sahiptir. Yerel yemekler, bir bölgenin kültürel kimliğini yansıtması sebebiyle bu yemeklerin tanıtılması, kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olur. Gastronomi turizmi, yerel yemeklerin

ve geleneksel tariflerin korunmasını teşvik etmekte ve bu sayede kültürel değerlerin yozlaşmasını önlemektedir (Bessière, 1998).

Gastronomi turizmi, sürdürülebilir turizm uygulamalarını da desteklemektedir. Yerel ve organik ürünlerin kullanımı, çevresel sürdürülebilirliği artırdığından turistleri çevreye duyarlı seyahat etmelerine teşvik ettiği belirtilmiştir. Ayrıca, gastronomi turizmi, yerel topluluklarla etkileşimi artırarak, sosyal sürdürülebilirliğe de destek vermektedir (Sims, 2009).

Pazarlama açısından incelendiğinde gastronomi turizmi, destinasyonların marka değerini artırdığı ortaya konmuştur. Bir destinasyonun gastronomik zenginlikleri, turistlerin o bölgeyi ziyaret etme kararlarını etkileyebileceği belirtilmiştir. Örneğin, İtalya'nın Toskana bölgesi, şarapları ve mutfağı ile ünlüdür ve bu durumun bölgenin turistik çekiciliğini artırdığı kolaylıkla söylenebilmektedir. Benzer şekilde, Fransa'nın Provence bölgesi, lavanta tarlaları ve yerel yemekleri ile turistlerin ilgisini çekmektedir (Hjalager, 2010).

Gastronomi turizmi, turistlerin seyahat deneyimlerini kişiselleştirmelerine de olanak tanır. Turistler, yerel yemek kurslarına katılarak, yerel pazarlarda alışveriş yaparak ve yerel şeflerle etkileşime geçerek, seyahatlerini daha anlamlı ve unutulmaz hale getirebilmektedir. Bu tür deneyimler, turistlerin destinasyonla daha güçlü bir bağ kurmalarını sağlamakta ve seyahatlerinden daha fazla tatmin olmalarına yardımcı olmaktadır (Richards, 2002).

Gastronomi turizmi, aynı zamanda sağlık ve turizmi ile de ilişkilendirilebilmektedir. Sağlıklı ve organik yiyeceklerin tüketimi, turistlerin sağlıklı yaşam tarzlarını sürdürmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca, bazı destinasyonlar, sağlık ve wellness programları ile gastronomi turizmini birleştirerek, turistlere bütünsel bir deneyim sunar. Örneğin, Tayland'da bazı sağlık merkezleri, yerel ve organik yiyeceklerle hazırlanan sağlıklı yemekler sunmakta ve bu sayede turistlerin ilgisini çekmektedir (Smith & vd, 2009).

Dijital teknolojilerin gelişmesi, gastronomi turizminin daha da yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Sosyal medya platformları, bloglar ve seyahat uygulamaları, turistlerin gastronomik deneyimlerini paylaşmalarına ve diğer turistlere ilham vermelerine olanak tanımaktadır. Bu durum, gastronomi turizminin tanıtımını ve yaygınlaşmasını hızlandırır. Ayrıca, dijital teknolojiler, turistlerin seyahat planlarını yaparken yerel restoranlar, pazarlar ve gastronomik etkinlikler hakkında bilgi edinmelerini kolaylaştırmaktadır (UNWTO, 2012).

Gastronomi turizmi, eğitim ve araştırma alanında da önemli bir yere sahiptir. Üniversiteler ve araştırma kurumları, gastronomi turizmi üzerine çalışmalar yaparak, bu alandaki bilgi birikimini artırmakta ve sektöre yönelik stratejiler geliştirmektedir. Ayrıca, gastronomi turizmi eğitimi, turizm ve otelcilik öğrencilerine, yerel mutfaklar ve gastronomik kültürler hakkında bilgi edinme fırsatı sunar. Bu durum, gelecekteki turizm profesyonellerinin daha donanımlı ve bilinçli olmalarını sağlamaktadır (Hjalager & vd, 2002).

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırma, Düzce ilinde coğrafi işaretli ürünleri kullanarak yeni tarifler geliştirmek ve bu tariflerin gastronomi turizmi üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla betimsel araştırma deseni kullanılarak gerçekleştirilecektir. Bu desen, belirli bir olgu veya durumu olduğu gibi tanımlamayı ve anlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın evreni, Düzce ilinde coğrafi işaretli ürünleri tüketen bireylerden oluşmaktadır. Örneklem ise, amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilen 30 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılar, Düzce'de yaşayan, 25-65 yaş aralığında olan, Düzce'de ikamet eden ve Düzce'nin coğrafi işaretli ürünleri hakkında bilgi sahibi olan bireyler arasından seçilmiştir.

Veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu, katılımcıların Düzce coğrafi işaretli ürünleri ve bu ürünlerden geliştirilen yeni tarifler hakkındaki düşüncelerini, satın alma niyetlerini, ürüne bakış açılarını ve beğenilerini ölçmeye yönelik sorular içermektedir. Görüşmeler, yüz yüze ve çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırma bulgularını analiz etmek için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler, temalar ve kodlar oluşturularak analiz edilecektir. Bu analiz yöntemi, katılımcıların deneyimlerini ve algılarını derinlemesine anlamayı ve bu deneyimlerin ortak noktalarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

4. REÇETELERİN ÜRETİLMESİ

4.1 Kestane Ballı Sakız

Kestane ballı sakızın üretimi için toplamda 4 adet deneme yapılmış ve 4 adet reçete üretilmiştir. Geliştirilen reçeteler ilk yapılan deneme 1'den başlamak üzere 4'e kadar numaralandırılarak isimlendirilmiştir. Deneme 4'te istenilen kıvam ve renk sağlanmıştır. Buna ek olarak, balın oda sıcaklığının birkaç santigrat derece altına kadar soğutulması hem Deneme 2 reçetesinde meydana gelen balın fazladan ısınma komplikasyonunu olumlu anlamda geliştirmiş hem de 3 reçetesindeki fazladan soğutma aşaması nedeniyle balın sakız bazını soğutması sorununa çözüm bulunmuştur.

Yapılan 4 denemeden çıkarılan 4 reçetenin incelenmesi sonucu esas ürün olarak, Deneme 4 reçetesinin kullanılmasının daha olumlu olacağına karar verilmiştir.

Deneme 4 Reçetesi

Ürünler	Gramajlar	Form
Kestane Balı	6 gram	20 °C sıvı
Sakız Bazı	10 gram	Oda sıcaklığı

Çizelge 1. Çizelge 1'de deneme 4 için kullanılan malzemeler ve özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Yapılışı

10 gram sakız bazı "ben-marie" yöntemi ile 45 derece santigrat sıcaklığa getirilmiş ve içerisine sıcaklığı 20 santigrat derece sıcaklığında 6 gram kestane balı ilave edilmiştir. Karışım homojenize olana kadar ısıya maruz bırakılarak karıştırılmış, homojen bir hal alınca kalıba dökülmek üzere ısıl işlemi sonlandırılmıştır.

Sonuç

Kıvam	Renk	Tat
Hafif pütürlü ve hafif sert	Sarı-Beyaz	Hissedilir Bal Aroması

Çizelge 2. Çizelge 2'de deneme 4 sonucu elde edilen sonuçlara dair değerlendirmelere yer verilmektedir.

4.2 Fındıklı Sakız

Akçakoca Fındıklı Sakızın üretimi için toplamda 7 adet deneme yapılmış ve 7 adet reçete üretilmiştir. Geliştirilen reçeteler ilk yapılan deneme 1'den başlamak üzere 7'ye kadar numaralandırılarak isimlendirilmiştir.

Deneme 7'de fındık aromasını kaya tuzu ile uyumlu bir hale getirmek amacıyla iri taneli fındık kullanımı planlamış olup fındık ve tuzun sakıza son aşamada eklenmesi metodu geliştirilmiştir. Bu metod hem kıvamı geliştirmiş hem de aromanın dengelenmesine yol açmıştır.
Bu nedenle Deneme 7'nin ana reçete olarak kullanılmasına karar verilmiştir.

Deneme 7

Ürünler	Gramajlar	Form
Fındık	3 gram	Tane, kavrulmuş, katı
Sakız bazı	10 gram	Oda sıcaklığında katı
Tuz	2 gram	Tane kaya tuzu,

Çizelge 3. Çizelge 3'te deneme 7 için kullanılan malzemeler ve özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Yapılışı

10 gram sakız bazı "ben-marie" yöntemi ile 45 derece santigrat sıcaklığa getirilmiş ve karışım homojenize olana kadar ısıl işleme tabi tutulmuş, sonrasında kalıba dökülmek üzere ısıl işlem sonlandırılmıştır. Karışım kalıba konulduktan sonra üzerine toplamda 2 gram kaya tuzu ve 5 gram fındık taneler halinde eklenmiştir.

Sonuç

Kıvam	Renk	Tat
Çıtır	Beyaz-sarı	Tuzlu fındık aroması

Çizelge 4. Çizelge 4'te deneme 7 sonucu elde edilen sonuçlara dair değerlendirmelere yer verilmektedir.

5. GÖRÜŞMELER

Düzce coğrafi işaretli ürünleri ve bu ürünlerden geliştirilen yeni tarifler hakkındaki düşüncelerini, satın alma niyetlerini, ürüne bakış açılarını ve beğenilerini ölçmeye yönelik sorular içermektir. Görüşmeler, yüz yüze ve çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir.

Yapılan araştırmada, 30 katılımcının fındıklı ve kestane ballı sakız ürünlerine yönelik görüşleri ve satın alma davranışları incelenmiştir. Araştırma sonuçları, katılımcıların demografik özellikleri, ürünle ilgili algıları ve satın alma niyetleri doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Katılımcıların %50'si 25-30 yaş arası, %10'u 31-40 yaş arası, %13'ü 41-50 yaş arası ve %27'si 51-65 yaş arasıdır.

Katılımcıların %3'ü yüksek lisans, %6'sı ilköğretim, %10'u ön lisans, %37'si lise ve %44'ü lisans mezunudur.

Katılımcıların cinsiyetlerinin %47'sini kadın ve %53'ü erkek oluşturmaktadır.

Meslek grubu olarak ise %3'ü öğrenci, %7'si serbest meslek çalışanı, %7'si kamu memuru, %10'u işsiz, %10'u emekli, %16'sı beyaz yakalı çalışan ve %47'si mavi yakalı çalışandır.

Gelir durumları göz önüne alındığında %7'si 101.000 TL ve üzeri, %7'si 51.000-100.000 TL arası, %10'u 0-10.000 TL arası ve %76'sı 11.000-50.000 TL arası gelire sahiptir.

6. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER

30 katılımcıdan 27'si ürünlerin tatlarını genel olarak beğendiğini belirtmiştir. Katılımcılar, ürünlerin tat, koku ve dokusundan memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Örneğin, *"...Tatları ve kokularından genel olarak memnun kaldım..."* ve *"...Ballı olan ise beni her bakımdan tatmin etti..."* gibi ifadeler, ürünlerin olumlu karşılandığını göstermektedir.

30 katılımcıdan 3'ü ürünlerin tat ve dokusunu beğenmediğini belirtmiştir. Bu katılımcılar, ürünlerin bazı özelliklerinin kendilerine hitap etmediğini ifade etmişlerdir. Örneğin,

"...Kestane balının sakıza verdiği çok hafif bir acılık var o hoşuma gitmedi..." gibi ifadeler, olumsuz görüşleri yansıtmaktadır.

30 katılımcının 19'u ürünün ambalaj ve sunumuna olumlu veya nötr yorum yapmıştır. Katılımcılar, ambalajın normal olduğunu ve geliştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Örneğin, *"...Ürünün sunumu ve ambalajı için söyleyebileceğim pek bir şey yok. Normal bir paketleme ki bence bu pek sorun değil..."* gibi ifadeler, ambalajın genel olarak kabul edilebilir olduğunu göstermektedir.

30 katılımcının 11'i ürünün ambalaj ve sunumuna olumsuz yorum yapmıştır. Katılımcılar, ambalajın dikkat çekici olmadığını ve geliştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Örneğin, *"...Ambalaj bence dikkat çekmiyor. Ambalaj konusunda bir değişiklik yapılması gerektiğini düşünüyorum..."* gibi ifadeler, ambalajın geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

30 katılımcıdan 27'si ürünü satın almayı düşündüğünü belirtmiştir. Katılımcılar, ürünün farklı ve inovatif olması, sağlıklı ve doğal olması gibi sebeplerle ürünü satın almayı düşündüklerini ifade etmişlerdir. Örneğin, *"...Ürünü beğendim ilginç ve inovatif çünkü..."* gibi ifadeler, satın alma niyetini desteklemektedir.

Katılımcıların satın alma sıklığı, ürünleri beğenen 27 katılımcı tarafından çeşitli aralıklarla ifade edilmiştir. Örneğin, bazı katılımcılar ürünü haftada birkaç kez satın almayı planladıklarını belirtirken, bazıları ise ayda bir veya iki kez satın almayı düşündüklerini ifade etmişlerdir.

30 katılımcıdan 24'ü, coğrafi işaretli ürünlerin turistik çekicilik sağlaması, güvenilirlik ve kalite, kültürel değerler ve kişisel tercihler ve algılar gibi çeşitli sebeplerle önemli olduğunu belirtmiştir. 30 katılımcıdan geri kalan 6 katılımcı ise ürünlerin coğrafi işaretli ürünler kullanılarak üretilmesinin kendileri adına önemli olmadığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların büyük bir kısmı, ürünün fiyatının satın alma kararlarında önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir. Ancak, fiyatın etkisinin kişisel tercihlere ve algılara göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bu değişiklikler, fiyatın makul olması durumunda satın alma, fiyatın yüksek olması durumunda satın almama, fiyatın satın alma kararını etkilememesi ve fiyatın makul olması durumunda sürekli satın alma olarak genellenebilmektedir.

Sonuç olarak, Araştırmadan elde edilen veriler ışığında, coğrafi işaretli ürünlerden elde edilecek yeni ürünlerin gastronomi turizmine katkı sağlayabileceği söylenebilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akar Şahingöz, S., & İnci, F. (2018). Bolu İlinde Üretilen Arı Ürünlerinin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 2*(Ek.1), 519-533.

2. Bessière, J. (1998). Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas. *Sociologia Ruralis, 38*(1), 21-34.

3. Coşkun, C., Bişiren, A., & Gençer, K. (2024). Coğrafi İşaretli Yiyecek ve İçeceklerin Gastronomi Turizmine Etkileri. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi, 4*(1), 203-217.

4. Everett, S., & Aitchison, C. (2008). The role of food tourism in sustaining regional identity: A case study of Cornwall, South West England. *Journal of Sustainable Tourism, 16*(2), 150-167.

5. Hjalager, A. M. (2010). A review of innovation research in tourism. *Tourism Management, 31*(1), 1-12.

6. Hjalager, A. M., & Richards, G. (2002). *Tourism and Gastronomy*. Routledge. ISBN: 978-0415275827.

7. Özmen, Ş., & Deniz, G. (2024). Gastronomi Turizmi Kapsamında Coğrafi İşaretli Ürünlerin Yiyecek İçecek İşletmelerinde Kullanımı: Niğde İli Örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 8*(2), 538-560.

8. Richards, G. (2002). Gastronomy: An essential ingredient in tourism production and consumption?. In A. M. Hjalager & G. Richards (Eds.), *Tourism and Gastronomy* (pp. 3-20). Routledge.

9. Sims, R. (2009). Food, place and authenticity: Local food and the sustainable tourism experience. *Journal of Sustainable Tourism, 17*(3), 321-336.

10. World Tourism Organization (UNWTO). (2013). *UNWTO Annual Report 2012*. Madrid: UNWTO. (Erişim tarihi: 03.12.2024)

ÇALIŞAN DEĞER ÖNERMESİ NEDİR, NE DEĞİLDİR?

Prof. Dr. BURCU ÖKSÜZ [1], MALİKE ORMANCI [2],
[1] İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
burcu.oksuz@ikcu.edu.tr - 0000-0003-4195-9261
[2] İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, malikeormanci@gmail.com – 0009-0002-8193-6179

ÖZET

Çalışanlar kurumların sahip olduğu en büyük değerlerdendir. Nitelikli, çalışkan, kuruma bağlı, motivasyonu yüksek ve kurumun amaçlarını kendi amaçları olarak gören çalışanlar kendi kurumlarının diğerlerinin önüne geçmesinin temelidir. Dolayısıyla nitelikli ve kendine bağlı çalışanlara sahip olan kurumlar, performans açısından fark yaratacaktır. Günümüzde sıklıkla dile getirilen yetenek savaşının kazanmanın yolu, nitelikli çalışanları kuruma getirecek ve kurumda kalmalarını sağlayacak stratejik çalışmaların yürütülmesine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Kurumlar işveren olarak markalaşabilmenin yaratacağı stratejik üstünlüğün farkında oldukları takdirde, güçlü işveren markası algısına sahip olabilmek için süreklilik taşıyan faaliyetler gerçekleştireceklerdir. Günümüz kurumlarının farkında olması gereken en önemli konulardan biri, nasıl bir işveren markasına sahip olunması gerektiğidir. Güçlü bir işveren markası oluşturmak, iç içe geçmiş pek çok boyutu ve uzun soluklu bir süreci gerekli kılmaktadır. Bu süreç içerisinde gerek mevcut gerekse de potansiyel çalışanlarda güven oluşturulması, gerçekleştirilebilir vaatlerin sunulması, toplumda iyi bir izlenimin bırakılması gibi birçok boyut bulunmaktadır. Bir kurumun güçlü bir işveren markasına sahip olmasının temelinde yatan hususlardan biri de çalışan değer önermesidir. Kurumlar, çalışanlar kendi bünyelerinde bulunduğunda ne elde edeceklerini ve nasıl bir değere sahip olacaklarını açıkça sunabilmelidir. Kuşkusuz ki günümüzde çalışanları yalnızca finansal olanaklarla mutlu edebileceğini sanmak doğru olmayacaktır. Kurumlar maaş gibi önerilerin ötesine geçerek duygusal anlamda, kariyer anlamında, yaşam dengesinde, iyi bir kuruma aidiyet hissetmekte çalışanlara değer vaat edebilmelidir. Bu çalışan değer önermesi ne kadar güçlü olursa ve çalışanları ne kadar cezbederse, kurum bir işveren olarak daha iyi bir markaya sahip olacaktır. Bu çalışmanın amacı, çalışan değer önermesi kavramını irdelemek, örnekler üzerinden kurumların çalışan değer önermelerini tartışmak ve bir çalışan değer önermesi geliştirirken dikkat edilmesi gereken hususları ortaya koyarak önerilerde bulunmaktır. Böylece günümüz iş dünyasında çalışanları cezbeden bir değer önermesinin nasıl olması gerektiğine ilişkin öneriler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler : Çalışan Değer Önermesi, İşveren Markası, Marka, Çalışan Deneyimi

1. GİRİŞ

Bilginin temelini oluşturduğu ekonomide insanlar, hayati bir öneme sahip olmaktadır. Ancak dünya genelinde ekonomilerin tümünün işgücü kıtlığından muzdarip olduğu belirtilmektedir (Ružić ve Benazić, 2023: 97). Jayasinghe, Suraweera ve Samarasinghe (2022: 107) işsizliğin sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak dalgalanmalar gösterdiğini ve yetenek kıtlığının ciddi bir problem olabileceğini vurgulamaktadır. Günümüz iş dünyasında, yetenekli çalışanlara yönelik rekabet giderek artmaktadır ve kurumlar nitelikli çalışanları çekmek ve elde tutmak için önemli kaynaklar ayırmaktadır (Bronlet vd., 2024: 279). Dolayısıyla bu ekonomi içinde işveren markası, örgütsel çekicilik ve çalışan değer önermesi gibi kavramların da önemi artmaktadır (Ružić ve Benazić, 2023: 97). Kurumlar, günümüzde potansiyel yetenekli çalışanlara ulaşmanın ve onları ikna etmenin yollarını ararken diğer yandan mevcut çalışanlarını da elde tutmaya çalışmaktadır. Kuşkusuz bunları yapabilmenin yolu, kurumun tümüne hâkim olan ve çalışanları merkeze alan bir anlayışa sahip olmaktan geçmektedir. "Çalışan, kurumun bir kaynağı olarak değil; bilişsel, duygusal, sosyal, politik, ekonomik ve fiziksel ihtiyaçları olan bir insan olarak görülmektedir." (Sungailė vd., 2024: 82). Dolayısıyla sadece yüksek maaş vermek, çalışanların mutluluğunu, kuruma bağlılığını, motivasyonunu ve başarısını belirleyen tek faktör değildir. Çalışanlar bir insan olarak çalıştıkları kurumsa pek çok faktörden etkilenmekte ve kurumun kendi ihtiyaçlarını nasıl karşıladığı memnuniyetinin belirleyicisi olmaktadır. Örneğin, çalışanların kurumun değerleriyle özdeşleşme derecesi, katılımı ve sadakat düzeyleri; kurumların başarısı üzerinde büyük etkiye sahiptir (Rzemieniak ve Wawer, 2021). Bunun farkında olan kurumlar, çalışanların kendilerini kurumun bir parçası olarak görmesi noktasında daha stratejik davranmakta ve uzun soluklu çalışmalar gerçekleştirmektedir. Böylece kurumun bir işyeri olarak çalışanlar tarafından cazip görülmesi sağlanabilecek ve kurum rakiplerinden farklılaşabilecektir.

Çalışma ortamları ve yönetim anlayışları geliştikçe; kurumlar kendi performanslarının ötesinde çalışanlarının işyerindeki deneyimlerini daha fazla öncelikli olarak görmektedir (Lee ve Kim, 2023). Pandemi sonrasında rekabet avantajı sağlamak açısından güçlendirici, kolaylaştırıcı, anlamlı fırsatlar sunmak ve refah odaklı çalışan deneyimleri oluşturmak hayati öneme sahip hale gelmiştir (Panneerselvam ve Balaraman, 2022). Çalışan deneyimi, çalışanların kurumdaki işe ilişkin deneyimleri hakkındaki algılarından meydana gelmektedir. Deneyimler çalışanların işe alım süreci, işe kabulü, eğitimler gibi bir kurumda yer almasıyla başlamaktadır (Mohyi ve Sukmawati, 2023: 50). Ardından çalışma süresi boyunca yaşadığı pek çok olay, edindiği izlenimler, davranış şekilleri, duydukları ve gördükleri şeyler kuruma ilişkin deneyimlerinin şekillenmesini sağlamaktadır. "Çalışan deneyimi, çalışanın işletmesine zorunluluktan çok gerçekten isteyerek gitmesine ve işe katılmasına motive eden bir ortam sunma çabasını anlatmaktadır." (Elmin ve Ulaştıran, 2023: 56). Bu anlamda çalışan deneyimleri, çalışanların iş yolculuklarındaki temas noktalarından etkilenen işverenle ilişkisinin bütünü olarak görülmektedir. Temas noktaları; çalışanların kurumla içerideki etkileşimlerini (prosedürler, fiziksel alan, iletişim, gelenekler, kültür gibi) ve dışarıya dönük boyutları (işveren markası ve kurumun itibarı gibi) kapsamaktadır (Sungailė vd., 2024: 82). Yapılan işe ve kuruma ilişkin

belirli faaliyetlerin gerçekleştirilmesiyle oluşan deneyimler, çalışanların tutum ve algılarını etkilemektedir (Lee ve Kim, 2023). Dolayısıyla deneyimler çalışanların işleri hakkındaki psiko-bilişsel duygularını gösterir ve diğer çalışanlarla etkileşimleri, kurum kültürü, liderlik ve genel çalışma ortamının etkilerinden oluşur (Abhari vd., 2023). Örneğin, bir kurumda çalışan sirkülasyonun olumsuz çalışan deneyimleriyle yakın ilişkisi bulunmaktadır (Mohyi ve Sukmawati, 2023: 50). İşlerin geleceği çalışanların kurumlarına bağlılıklarını sağlayan deneyimlerine bağlıdır. Çalışanlar istedikleri deneyimleri yaşamazlarsa, kurumlarını bırakmaktadır (Panneerselvam ve Balaraman, 2022). Kurumlar çalışanlarına vaat ettikleri faydaları sağlayabilmelidir. Bu faydaları yalnızca finansal açıdan düşünmemek gerekir. İyi bir çalışma ortamını, arkadaş ilişkilerini, kariyer sürecini deneyimleyen çalışanların kurumda kalmaya devam etme hususunda daha istekli olacaklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalkantılı zamanlarda çalışanların geliştirilmesi ve kurumsal süreçlere dahil edilmesi daha zorludur. Rekabetçi ücretler vermek ve ödüller sunmak artık yetenekli çalışanları çekmek ve elde tutmak için yeterli değildir. Çalışanlar güçleri ve farklılıkları için saygı görmeyi beklemektedir (Panneerselvam ve Balaraman, 2022). Günümüzde kurumlar, çalışanlarının beklentilerini karşılamak için daha fazla çaba göstermektedir. Çalışanlar işlerine benzersiz becerilerini, deneyimini, iyi niyetini ve bağlılığını getirmekte ve kendilerine maaş, yan haklar, teşvikler, iş-yaşam dengesi, kariyer geliştirme fırsatları, kişisel gelişim, kurum değerleri, misyon ve iyi bir kurum kültürü sunulmaktadır (D'Alessandro, 2023). Artık sürekli öğrenme, kariyer geliştirme ve rol değişiklikleri, kapsayıcılık ve çeşitlilik daha fazla vurgu yapılan unsurlar olmuştur (Bronlet vd., 2024: 281). İş dünyası, yönetim biçimleri ve çalışanların beklentileri değiştikçe kurumların çalışanların değişen taleplerine cevap verme noktasında sundukları olanaklar da çeşitlenmektedir.

Günümüzde kurumların en yetenekli çalışanları çekmesinin ve elde tutmasının yolu, ilgi çekici bir çalışan değer önermesi paylaşmak anlamına gelmektedir (Test, 2024). Rekabetçi dünyada kurumların yetenekleri çekmeye ve elde tutmaya, kalabalığın arasından sıyrılmaya ve en nitelikli adayları kuruma katabilmeye yönelik ikna edici bir çalışan değer önermesi geliştirmeye ihtiyacı bulunmaktadır (Heath, 2024). Çalışan değer önermesi, ücretli izinden çalışan aidiyetini teşvik eden bir kültüre kadar bir kurumun çalışanlarına sunduğu somut ve soyut öğeleri vurgulamaktadır. Bu öğeler, kurumları rakiplerinden ayırmakta, başarısına ve olumlu bir kurum kültürünün oluşturulmasına katkı sunmaktadır (Test, 2024). Güçlü bir çalışan değer önermesi, en yetenekli çalışanları çekmeye yardımcı olmanın yanında çalışan katılımını arttırmakta ve çalışanları elde tutma oranlarını iyileştirmektedir (Heath, 2024).

Bu çalışanın amacı, çalışan değer önermesi kavramının ne olduğunu ve ne olmadığını ortaya koyabilmektir. Çalışma kapsamında öncelikle çalışan değer önermesi kavramı, bileşenleri ve geliştirme süreci teorik olarak irdelenmiş; ardından başarılı şekilde geliştirilmiş farklı sektörlerden kurumlara ait bazı çalışan değer önermesi örneklerine yer verilmiştir.

2. ÇALIŞAN DEĞER ÖNERMESİ

Günümüzde kurumların rekabet avantajı sağlaması, benzersiz şekilde sunduğu çalışan değer önermesine bağlıdır. Bunun nedeni; çalışanların kurumlarının sunduğu istihdam açısından avantajları sürekli değerlendirmesi ve belirsizlik taşıyan iş dünyası olarak görülmektedir (Binu Raj, 2020). Bir kurumun karşılaştığı en büyük zorluklardan biri, yetenekli çalışanların elde tutulmasıdır. Çalışan değer önermesi, çalışanları geliştirmek ve elde tutmak için başvurulan bir uygulamadır (Rounak ve Misra, 2020) ve kurumların işveren markası oluşturmasındaki önemli boyutlardan biridir (Vural Yılmaz, 2023: 88). Bundan dolayı yetenekli çalışanların sürekli olarak yeni fırsatları değerlendirdiği iş dünyasında kurumların çekici görülmesini sağlayacak yönde adımlar atması ve çalışanlara cazip gelecek fırsatları içeren bir çalışan değer önermesi geliştirmesi bir zorunluluktur.

Çalışan değer önermesi, kurumun içinde ve dışında algılanan ve kişileri kurumda yeni bir işe girmeye veya mevcut işyerlerinde kalmaya istekli hale getiren bir dizi özellik olarak tanımlanabilmektedir (Rzemieniak ve Wawer, 2021). Diğer bir tanımla, çalışan değer önermesi "bir işverenin çalışanlarına sağladığı, işlerini en iyi şekilde yapmalarını ve en yüksek potansiyellerine ulaşmalarını sağlayan değerlerin, ödüllerin, tanınmanın, desteğin ve kurum kültürünün ifadesidir" (D'Alessandro, 2023). Theys ve Barkhuizen (2022) çalışan değer önermesini "Bir kurumun mevcut ve potansiyel çalışanları işyerindeki çabaları ve performansları karşılığında çekmek, meşgul etmek ve elde tutmak için sunduğu, farklılaştırıcı, bütünleşik ve değerli bir dizi parasal ve parasal olmayan ödül, fayda ve deneyim"; Whitfield (2023) ise "bir kurumun bir işveren olarak değerini ve çalışanlarına becerileri, deneyimleri ve işe olan bağlılıkları karşılığında neler sunabileceğini özetleyen bir bildiri" olarak tanımlamaktadır. Tanımlara dayanarak çalışan değer önermesinin çalışana kurum tarafından sunulan ve çalışanların beklentilerini karşılamaya odaklanan pek çok faydayı içeren bir bütün olarak görüldüğünü söylemek mümkündür.

Çalışan değer önermesi, bir kurumun çalışanlarına değerli hissettirdiği bir tekliftir (Phungula, Dhanpat ve de Braine, 2022: 47) ve bir kuruma sağlanan performansın sonuçlarının ödüllendirilmesinin bir dengesidir (Ariyanto ve Kustini, 2021: 115). Bir çalışan değer önermesi, somut faydaların ve soyut kültürün bir kombinasyonunda kendini gösterir (Heaslip, 2024). Bir kurum içindeki istihdam deneyimini tanımlayan somut ve soyut unsurların bir birleşimidir. Rekabetçi maaş ve yan haklar bir önermenin önemli öğeleri olsa da, buzdağının yalnızca görünen kısmıdır (Heath, 2024). "Başkaları için değil de sizin için neden çalışayım, bundan benim çıkarım ne?" sözü özet olarak çalışan değer önermesini ifade etmektedir. Dolayısıyla yazılı olmayan bir sözleşme veya yetenekleri çekmek, elde tutmak ve marka elçilerine dönüştürmek için kurumun ne yapacağına dair bir anlayışı göstermektedir (Beaumont-Oates, 2024). Cazip bir çalışan değer önermesi; bir kurumun çalışanlarına becerisi, özverisi ve çalışması karşılığında sunduğu benzersiz faydaların bir bütününü aktarmaktadır. Maaş ve diğer ödüllerden, kurum kültürüne ve gelişim fırsatlarına kadar pek çok somut ve soyut faydayı içermektedir (Wyatt, 2024). Çalışanların tazminatları, yan hakları, profesyonel gelişim fırsatları, çalışma ortamı, kurum kültürü, değerler ve bunun gibi pek çok faktörle birlikte

çalışanlara kurumda çalışmakla ne kazanacaklarını göstermektedir (Test, 2024). Çalışan değer önermesi, bir iş ilanıyla aynı şey değildir. Bir iş ilanı, kurumun ihtiyaçlarına odaklanırken; bir çalışan değer önermesi kurumun çalışanlarına neler sunabileceğine odaklanmaktadır (Neves, 2022). Güçlü bir çalışan değer önermesi, kurumun çalışanlarına ne sunduğunu ve diğer kurumlardan nasıl farklılaştığını anlatabilecek ve çalışanları cezbedebilecek şekilde geliştirilmelidir.

Çalışan değer önermesi; kurumun değerlerini, misyonunu ve vizyonunu yansıtmalı ve aynı zamanda kariyerlerinin farklı aşamalarındaki çalışanların ihtiyaç ve beklentilerini de göz önünde bulundurmalıdır (Heath, 2024). İkna edici çalışan değer önermesi oluşturulması, kurumun özünü anlamayı ve onu diğer kurumlardan ayıran özellikleri vurgulamayı gerektirmektedir. Dolayısıyla çalışan değer önermesi; kurumda çalışma konusunda heyecan yaratmalı, markaya derinlik ve karakter katmalı ve kurumun işveren ilişkileri stratejisinin önemli bir parçasını oluşturmalıdır (Wyatt, 2024). Bu süreç içerisinde kurum için çalışanların düşünceleri ve duyguları önemli bir kaynaktır. "Mevcut ve olası çalışanların beklentileri doğru şekilde öğrenilmeli ve şirketin sahip olduğu özellikler de dikkate alınarak öneri sunulmalıdır." (Saylan ve Eroğlu, 2021: 220). Kurumlar, çalışan önerilerini güçlü yönlerine ve mevcut değerlerine dayandırmalıdır. Bu güçlü yönler ve değerler çalışanlar için çekici olduğu kadar farklılaştırıcı da olmalıdır (Ružić ve Benazić, 2023: 91). Birbirine benzer olanakları sağlayan ve çalışanlara benzer vaatler sunan kurumların çalışanlar açısından ayrışmayacağı açıktır. Başarı sağlamış çalışan değer önermelerinin kurumların değerleriyle örtüştüğü ve kurum kültürüne uyumlu şekilde geliştirildiği görülmektedir.

Güçlü bir çalışan değer önermesini anlamanın bir yolu "Kurumu çalışmak için bu kadar çekici kılan şey nedir?" sorusudur. Doğru araçlar ve bilgiyle çalışan değer önermesinin geliştirilmesinde ilk atımlar atılmış olmaktadır (Beaumont-Oates, 2024). Çalışan değer önermesi, bir çalışanın bir kurumda çalışmaya başlamadan önce orayı tanımasına destek olmaktadır. Bu durum, kurumun dürüst ve gerçekçi bir resmini oluşturmanın önemine işaret etmektedir. Kurumlar, tutamayacakları sözler vermemelidir (Wyatt, 2024). İyi bir şekilde tanımlandığında çalışan değer önermesi, işveren markası etrafında olumlu çağrışımlar oluşturmaktadır. Kurumlar çalışan değer önermesi vaatlerini yerine getirdiklerinde; çalışanlar doğal marka elçileri olabilir, profesyonel bağlantılarında ve çevrimiçi platformlarda kurumda sahip oldukları avantajlardan söz edebilirler (Whitfield, 2023). Aksi durumda ise verdikleri sözleri tutmayan ve vaatleri karşılamayan kurumlar gerek potansiyel gerekse mevcut çalışanlar nezdinde olumsuz niteliklere sahip olacaktır. Hatta çalışanların olumsuz şekilde söz ettikleri kurumların diğer paydaşlardaki algısının da olumsuz olması beklenebilmektedir. Bu durum, kurumun hem bir işveren olarak hem de kurumsal bir vatandaş olarak itibarını zedeleyebilmektedir.

Bir çalışan değer önermesi tasarlamak ve uygulamak, birbiriyle ilişkili dört faktörden oluşmaktadır (Mortensen ve Edmondson, 2023):

- **Maddi teklifler:** Tazminat, fiziksel ofis alanı, konum, işe gidip gelme sübvansiyonları, bilgisayar ekipmanı, esneklik, programlar ve yan haklar.
- **Gelişme ve büyüme fırsatları**: Çalışanların yeni beceriler edinmesine ve işgücü dünyasında daha nitelikli hale gelmesine destek olan yollar (yeni roller, iş rotasyonları, eğitim gibi)
- **Bağlantı ve topluluk**: Büyük bir grubun parçası olmanın getirdiği faydalar (Takdir, değer görme, karşılıklı hesap verebilirlik, sosyal ilişkiler gibi).
- **Anlam ve amaç:** Kurumun var olma konusundaki nedenleri. Çalışanların yaptıkları işi neden yaptıklarına dair temel sorunun cevabı.

Bir çalışan değer önermesi, pazarlama egzersizinden daha fazlasıdır. Çalışan sirkülasyonunu azaltmaya, kârları iyileştirmeye, harika bir çalışan deneyimi sağlamaya ve kapsayıcı bir işyeri oluşturmaya destek olabilmektedir (Heaslip, 2024). Çalışan değer önermesi, çalışanlarla duygusal bir bağ kurmaya, kurum içinde sadakati, katılımı ve üretkenliği teşvik etmeye katkı sunmaktadır (Heath, 2024). Güçlü bir çalışan değer önermesi, çalışanlara kurumun sunduğu değeri aktarmakta, katkı sunması istenenleri iletmekte (Cook, 2023), kurumu rakiplerinden farklılaştırmakta (Zurnamer, 2023) ve çalışan deneyimlerini tanımlamaktadır (Heath, 2024). Çalışan değer önermesi, iş memnuniyetini sağlayarak normatif bağlılığı etkilemektedir. Yürütülen bir çalışmaya göre kurumlar, çalışanlarından bekledikleri davranışı açıkça tanımlamalı ve bağlılığı etkilemek çalışan değer önerisini geliştirmelidir (Phungula, Dhanpat ve de Braine, 2022: 46). Çalışan değer önermesi ve çalışan deneyimleri birbirine bağlıdır. Çalışan değer önermesi, büyük vaatlerde bulunursa ve bir kişi olumsuz deneyim yaşarsa kurumdan ayrılabilir. Benzer şekilde, kurumda harika bir çalışan deneyimi ve kötü bir çalışan değer önerisi varsa yetenekleri işe almakta sorun yaşayabilir (Test, 2024). Dolayısıyla kurumlar çalışan değer önermesi geliştirirken gerçekleştirebilecekleri vaatler sunmalı, çalışanlara sunduğu fırsatları da önermesine uyumlu şekilde aktarabilmelidir.

Baumgartner (2024) bir çalışan değer önermesinin oluşturulma aşamalarını şöyle açıklamaktadır:

- Kurumun bir işveren olarak benzersizliğini tanımlayın
- Tüm kariyer aşamalarındaki çalışanlardan bilgi toplayın
- Kurumun kültürünü temsil eden bir çalışan değer önermesi yaratın
- Çalışan değer önermesini kullanıma sunun
- Çalışan değer önermesini düzenli olarak yeniden değerlendirin

Beaumont-Oates (2024) ise çalışan değer önermesi geliştirme basamaklarını şöyle açıklamaktadır:

- **Kurumun şu anda ne sunduğunu belirleyin:** Kurumun şu anda ne olduğunu ve neyi temsil ettiğini/nasıl duyulduğunu, ne yaptığını anlamak.
- **Çalışanlardan (geçmiş ve şimdiki) gelen geri bildirimleri bir araya getirin:** Mevcut ve geçmişteki çalışanlara ulaşarak kurumu nasıl algıladıkları konusunda geri bildirim almak.

- **Çalışan değer önermesine dahil edilecek temel noktaları belirleyin ve tanımlayın:** Bulguları değerlendirmek, gerçekten neyin öne çıktığına bakmak.
- **Çalışan değer önermesini tasarlayın.**
- **Çalışan değer önermesini karşılaştırın ve değerlendirin:** Bir adım geri çekilip çalışan değer önermesine bakmak, analiz etmek ve sonra işin içinde olmayan birine okutturmak.
- **Çalışan değer önermesini ilgili kanallar aracılığıyla iletin:** Çalışan değer önermesinin nasıl tanıtılacağını, bu mesajın adaylara ve mevcut çalışanlara nasıl iletileceğini bilmek.
- **Çalışan değer önermesine verilen yanıtları değerlendirin.**

Görüldüğü üzere çalışan değer önermesi geliştirmek kurumun kendisini ve sunduklarını çok iyi tanımasına bağlıdır. Çalışanlardan gelen geribildirimler de kurumun nasıl bir yol çizeceği konusunda önemli bir yönlendiricidir. Tüm bu bilgiler ışığında kurumlar kendi değerlerine ve amaçlarına uygun şekilde çalışan değer önermesi geliştirmeli ve bu önermenin nasıl olduğuna yönelik farklı kişilerden/ekiplerden görüş almalıdır. Çalışan değer önermesi kullanılmaya başlandıktan sonra da sürekli olarak değerlendirmeler yapılmalı ve eksik yönler giderilmelidir.

Güçlü bir çalışan değer önermesi, iş arayan kişilere kurumda çalışmaktan ne bekleyebileceklerini ve kurumun onlardan ne istediğini bildirmekte (Neves, 2022), çalışanların motivasyonlarını anlamayı, çalışan değer önermesini kurumun kültürü ve hedefleriyle uyumlu hale getirmeyi, mevcut ve potansiyel çalışanlara önermeyi açıkça iletmeyi ifade etmektedir (Heath, 2024). Bir çalışan değer önermesi hem mevcut hem de potansiyel çalışanlara, kurumun sunduğu ve çalışanların bekleyebileceği boyutların tümünü aktarmalıdır (Macpherson ve Werner, 2024). Çalışan değer önermesinin kurumun ilgi çekmesinde önemli bir katkı sunduğu uzun süredir vurgulanmaktadır. Ancak çalışan değer önermesinin çalışanlar üzerinde bir iz bırakabilmesinde iletişim biçimleri büyük rol oynamaktadır (Joshi ve Khullar, 2024: 199).

3. ÇALIŞAN DEĞER ÖNERMESİ ÖRNEKLERİ

Bu çalışmada başarılı olarak kabul görmüş Apple, Nike, Amazon, LinkedIn, Google, Netflix, Airbnb ve Unilever kurumlarının çalışan değer önermeleri incelenmiştir.

Apple: “Bize katılın. Siz olun.” (Join us. Be you.)

Apple ilgi çekici, benzersiz ve güçlendirici bir çalışan deneyimi sunmaktadır. Apple’ın çalışan değer önermesi, çalışanlarının refahı ve büyümesine olan bağlılığını göstermektedir (Terlecki, 2024). Apple’ın çalışan değer önermesi; değer katan çalışanlar, yenilik yapmak için çeşitli düşünceleri ve faaliyete geçen kişileri bir araya getirmek, çalışanların çağrıları ve yerlerini bulmaları öğelerini kapsamaktadır (Fenty, 2024). Apple Üniversitesi, kurum kültürü ve değerleri hakkında bir anlayış geliştirmekte, profesyonel gelişim için çalışanlara önemli fırsatlar sunmaktadır (Terlecki, 2024). Apple, topluluğu ve bireyselliği aynı anda vurgulamaktadır. Bireysel katkılar hem kurumun hem de çalışanın eşit şekilde katkıda

bulunduğu daha büyük bir bütünün oluşturulması olarak görülmektedir. Kurum kültürünün dokunuşu, kapsayıcılık ve adalet gibi değerler vurgulanmaktadır (Baumgartner, 2024). Kadınlar, benzer işleri yapan erkeklerle aynı maaşı kazanmaktadır. Sağlık sigortası, esnek izin politikaları, doğum ve babalık izni uygulamaları; iş-yaşam dengesine verilen önemi yansıtmaktadır. Çalışanlara indirimli hisse senedi opsiyonları ve emeklilik avantajları gibi finansal olanaklar sunulmaktadır. Ulaşım desteği, ürün indirimleri, sübvansiyonlu yemekler ve ilgi çekici etkinlikler; çalışan değer önermesini örnekleyen bütünsel bir çalışan deneyimi oluşturmaktadır (Terlecki, 2024).

Nike "Bir ekip olarak kazanın" (Win as a team)

Nike'ın çalışan değer önermesi, spor dünyasında bir ekip anlayışıyla yenilik yapmayı vurgulamaktadır (Heaslip, 2024). Nike'ın çalışan değer önermesi, kurumun ilham verme ve yenilik yapma misyonu etrafında şekillenmekte ve çalışanlarını da aynısını yapması konusunda desteklemektedir (Symonds, 2023). Kurum, çalışanlarını motivasyon sağlama ve hedeflerine ulaşma açısından teşvik etmektedir. Bu çalışan değer önermesi, işlerine tutkuyla bağlı olan ve sürekli olarak gelişmeye çalışan bir ekibin parçası olmak isteyen kişilere hitap etmektedir (Wyatt, 2024). Nike inovasyona, liderliğe ve dünyada fark yaratmaya odaklanmakta; ekip çalışmasına ve iş birliğine değer verdiğini ve işinizde desteklendiğinizi hissedebileceğiniz bir yer olduğunu vurgulamaktadır (Protopapas, 2022). Kurum kapsamlı sağlık hizmetleri, ücretli izinler ve kariyer geliştirme fırsatları gibi kişisel ve profesyonel gelişimi destekleyen avantajlar sunmakta; çeşitlilik, kapsayıcılık ve iş birliği kültürünü teşvik etmektedir. Sürdürülebilirliğe ve sosyal sorumluluğa bağlılığını dile getiren Nike'ın çalışan değer önermesi, çalışanların kurumun dünyada olumlu bir değişim yaratma amacına katkıda bulunmaları için fırsatları barındırmaktadır (Symonds, 2023). Kurum, diğer öğelerin yanı sıra fitness indirimleri, yer değiştirme faydası, rekabetçi ücret ve emeklilik planları ve gelişmiş öğrenme fırsatları gibi avantajlar sunmaktadır (Heaslip, 2024).

Amazon: "Müşterilerimiz adına birlikte çalışarak, geleceği her seferinde bir yenilikçi ürün, hizmet ve fikirle inşa ediyoruz. Bu zorluğun üstesinden gelmeye hazır mısınız? Gelin bizimle geleceği inşa edin." (By working together on behalf of our customers, we're building the future one innovative product, service, and idea at a time. Are you ready to embrace the challenge? Come build the future with us.)

Amazon'un işveren markası, kültürüne yerleşmiş 14 liderlik ilkesi etrafında şekillenmektedir. "Dünyanın En İyi İşvereni Olmak İçin Çaba Göster" ve "Güven Kazan" gibi bu ilkeler, Amazon'u farklılaştıran empati ve üretkenliği vurgulamaktadır. Çalışan değer önermesi, işgücünün bütünsel refahına ve büyümesine olan bağlılığının bir kanıtı olarak sunulmaktadır (Terlecki, 2024). "Çok çalış, eğlen, tarih yaz." diyen Amazon'un çalışan değer önermesi aynı zamanda sıkı çalışmak ve sıkı eğlenmekle ilgilidir. Çalışanlarının tutkulu ve hırslı olmasını ancak bunu yaparken iyi vakit geçirmelerini de beklemektedir (Neves, 2022). Çalışan değer

önermesi, sağlık avantajlarını ve şirketin yatırımcısı olma fırsatlarını da içermektedir. Çalışan Yardım Programı ile yaygın destek ve evlat edinme yardımı, doğum ve ebeveyn izni olanakları sunulmaktadır. İzin ve esnek çalışma düzenlemeleri ile iş-yaşam dengesine katkıda bulunulmaktadır. Önerme hem bireysel hem de kurumsal başarıya yardım eden destekleyici, yenilikçi ve büyüme odaklı bir iş yeri sağlamaya yöneliktir (Terlecki, 2024).

LinkedIn: #LinkedInLife

#LinkedInLife etiketi, çalışanları LinkedIn'in perde arkasındaki hayatın nasıl olduğunu paylaşmaya teşvik etmektedir. Sosyal medya, avantajlar ve kültür; çalışan değer önermesinin merkezinde yer almaktadır. Çalışanlar, etiketi kullanarak sosyal medyada kurum kültürü hakkında paylaşım yapmaları konusunda teşvik edilmektedir ve bu da kurumun etkili ve güvenilir bir şekilde tanıtılmasına destek olmaktadır (Protopapas, 2022). Kurum; sağlık, aile, tutku, olmazsa olmazlar ve ekstralar gibi kategorilere ayrılmış çeşitli avantajlar sunmaktadır. Çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve evcil hayvan bakımı yardımlarından eğitim geri ödemelerine ve hayat sigortasına kadar çeşitli öğeleri içeren kapsamlı bir avantaj ve tazminat paketinden söz edilmektedir. Çalışanlar, kurumun kutlamalar için bir hafta boyunca kapandığı yıl sonunda ücret kazanmaya devam etmektedir (Heaslip, 2024).

Google: "Herkes için inşa et; Herkes için yarat; Herkes için tasarla; Herkes için kodla"

Google'ın çalışan değer önermesi; yeniliğe ve büyümeye odaklanmaktadır. Çalışanlar; ücretsiz yemekler, kapsamlı sağlık faydaları, öğrenmeyi ve yaratıcılığı teşvik eden bir kültür gibi ayrıcalıklardan yararlanmaktadır. Google'ın çalışanları fark yaratmaya ve güçlendirmeye odaklanması, katılım ve yenilik kültürünü teşvik etmektedir (https://en.klarahr.com/blog-en/ten-employee-value-proposition-examples-that-work, 2024). Çalışan değer önermesi, dünyada fark yaratmakla ilgilidir. Kurum, bilginin herkes tarafından erişilebilir olması gerektiğine inandığını, ürünlerini ve hizmetlerini mümkün olduğunca çok dilde ve ülkede kullanılabilir hale getirmek için çalıştığını vurgulamaktadır. Bu çalışan değer önermesi, daha büyük bir amaca yönelik motive edilen ve becerilerini dünyada olumlu bir etki yaratmak için kullanmak isteyen kişilere hitap etmektedir (Wyatt, 2024). Google kariyer sayfasında "Herkes için inşa et; Herkes için yarat; Herkes için tasarla; Herkes için kodla" sloganları yer almaktadır. Çeşitlilik, kapsayıcılık, bireysellik ve topluluk üzerine odaklanılmaktadır. Şeffaflığın, düşünceliliğin ve netliğin Google'da merkezi önemi olduğu anlatılmaktadır (Baumgartner, 2024). Google, çalışanlarına ücretsiz gurme yiyecekler, şirket içi spor salonu olanakları, ücretli izinler ve cömert ebeveyn izni politikaları gibi avantajlar sunmaktadır. Bu avantajlar, çalışanların gelişmesi için destekleyici ve kapsayıcı bir çalışma ortamı sağlama amaçlarıyla uyumludur (Zurnamer, 2023). Son teknoloji ofisler, yılda dört kez "her yerden çalışma" haftası ve bakım desteği yetenekleri çekmeye ve mevcut çalışanların bağlı kalmasını sağlamaya destek olmaktadır (Test, 2024).

Google'ın çalışan değer önermesi 6 temel unsura odaklanmaktadır (Fenty, 2024):

- Aileleri desteklemek (ebeveyn izni, emeklilik birikimleri vs.) ve tesis içi olanaklar (Çocuklar ve köpekler için)
- Sağlıklı bir yaşam tarzına erişim (Tesis içi doktorlar ve spor salonları)
- Geri verme (çalışanlar için hayır kurumlarına bağışların ve gönüllü çalışma saatlerinin eşleştirilmesi)
- Kaliteli izinlere erişim (Esnek çalışma günleri ve tatil zamanı)
- Finansal destek (Emeklilik birikimlerinin eşleştirilmesi ve finansal planlama kaynakları
- Çalışan gelişimine yatırım. Kişisel ve profesyonel gelişim seçenekleri (Yemek pişirme dersleri, gitar dersleri gibi)

Netflix: "Özgürlük ve Sorumluluk" (Freedom and Responsibility)

Netflix'in çalışan değer önermesi, özgürlük ve sorumluluk temel değerlerine dayanmaktadır. Kurum; özerkliğe, esnekliğe ve güvene öncelik vermektedir. Netflix, çalışanları arasında bağımsız karar almayı ve açık, samimi iletişimi teşvik etmektedir. Önermesi, geri bildirim ve tartışmanın teşvik edildiği kurumun samimiyet kültürüne yansımaktadır (https://www.joveo.com/the-ultimate-guide-evp-employee-value-proposition/, 2024). Netflix'in önermesi, çalışanlara etkili kararlar alma özerkliği sağlamakta; kurumun güven ve hesap verebilirliğe odaklanması, işlerini kontrol edebilecekleri ve inovasyonu sürdürebilecekleri bir ortamda başarılı olan yüksek performanslı çalışanları çekmektedir (https://en.klarahr.com/blog-en/ten-employee-value-proposition-examples-that-work, 2024). Netflix'in önermesi çok seslidir. Adayların bir pozisyona başvurmadan önce önermeden haberdar olmaları için istihdam sayfasında açıkça vurgulanmıştır. Netflix'in çalışanların karar alma süreçlerini teşvik ettiği; bilgileri açık, geniş ve bilinçli bir şekilde paylaştığı; açıkça ve doğrudan iletişim kurduğu ve kurallardan kaçındığı belirtilmektedir (Symonds, 2023). Netflix'in "süreçlerin üzerinde insanlar" kültürü, pek çok kişiye çekici gelmektedir. Kurumun kurallar ve düzenlemeler yerine insanlarına ve kültürüne odaklanması, çalışanlar için çekici ve motive edici olabilmektedir. Netflix, bağımsız karar almayı ve yaratıcı düşünmeyi teşvik ederek çalışanlara işleri üzerinde bir sahiplik duygusu vermektedir (Protopapas, 2022).

Airbnb: "Herkesin her yere ait olabileceği bir dünya yaratın" (Create a world where anyone can belong anywhere)

Herkesin her yere ait olabileceği bir dünya yaratın, kurumun misyonu ve değerlerine hitap eden bir çalışan değer önermesidir. Airbnb'nin önermesi; kapsayıcılık, çeşitlilik ve aidiyete odaklanmaktadır. Bu önerme, deneyim kredisi ve yıllık seyahat gibi seyahat avantajlarıyla birleşmektedir (Protopapas, 2022). Bu avantajlar, Airbnb'yi seyahat ve küresel deneyimlerle ilgilenenler için çekici bir seçenek haline getirmekte, çalışanlar arasında bir macera ve açık fikirlilik duygusu yaratmaktadır (https://www.joveo.com/the-ultimate-guide-evp-employee-value-proposition/,2024).

Unilever: Sürdürülebilirlik, Kariyer Gelişimi, Kapsayıcılık (Sustainability, Career Development, Inclusivity)

Unilever'in çalışan değer önermesi, sürdürülebilirliğe olan bağlılığını çalışanların büyüme fırsatlarıyla bütünleştirmektedir. Kurum, kariyer ilerleme programları ve kapsayıcı politikalar ile çalışanları desteklemeye ve çalışanların ileri görüşlü, sorumlu bir kurumun parçası hissetmelerine destek olmaktadır (https://en.klarahr.com/blog-en/ten-employee-value-proposition-examples-that-work, 2024). "Küçük eylemler, büyük etki" kurumun bireysel eylemlerin dünya üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceğine olan inancını yansıtmakta ve çalışanların Unilever'in sürdürülebilir bir gelecek yaratma amacına katkıda bulunmasının önemini vurgulamaktadır. Unilever'in çalışan değer önermesi, "Amaç Gücü, Katalizör Olun, Birlikte Muhteşem Farklılık, Ötesine Geçin" olmak üzere dört temel sütuna dayanmaktadır (Symonds, 2023).

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Çalışanların kurumsal başarıyı belirlediği günümüzün rekabetçi iş dünyasında yetenekli çalışanları çekmek ve elde tutmak her zamankinden daha da önemli hale gelmiştir. Gerek yönetim anlayışındaki gelişmeler gerekse de rekabet koşullarının değişimi, kurumların çalışanlara yönelik politikalarında ve uygulamalarında yenilikler yapması ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda çalışan değer önermesi, kurumların üzerinde önemle çalışması gereken farklılaştırıcı bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışan değer önermesi, kurumların çalışanlarına sunduğu faydaların bütününe işaret etmektedir. Bu faydalar; rekabet edici bir maaştan ebeveyn izinlerine, terfi olanaklarından katılımcı bir iş ortamına, ürün indirimlerinden sosyal etkinliklere kadar çok geniş bir yelpazededir. Yetenekli bir çalışanın bir kurumu işveren olarak tercih etmesinde kuşkusuz pek çok faktörün etkisi bulunmaktadır. Kurumun çekici olarak görülmesi için bu faktörleri çalışanlarına sunduğunu aktarabilmesi gerekir. Bu noktada çalışan değer önermesi, çalışanlara onların sosyal, psikolojik, kültürel pek çok ihtiyacının olduğunu kurumun bildiğini ve bu doğrultuda bir faydalar bütünü sunduğunu iletmelidir. Dolayısıyla çalışan değer önermesi, çok yönlü olarak geliştirilmelidir. Kurumlar, çalışan değer önermelerini geliştirirken mevcut ve potansiyel çalışanların seslerine kulak vermeleri ve geribildirimler doğrultusunda hareket etmeleri önemlidir. Diğer yandan kurumun kültürü ve değerleri, çalışan değer önermesinin geliştirilmesinin temelini oluşturmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, başarılı olarak görülen çalışan değer önermesi örneklerine yer verilmiştir. Örneklere bakıldığında, önermelerin hem somut hem de soyut pek çok fayda sunduğu görülmektedir. Somut olarak bakıldığında maaş dışında ürün indirimleri, hisse sahibi olma fırsatları, çalışan gelişimine yönelik uygulamalar, sağlıklı yaşama dönük faaliyetler, kariyer programları, ücretsiz yemekler gibi pek çok faydanın sunulduğu görülmektedir. Soyut olarak ise katılımın desteklenmesi, güven verilmesi, değerli olma duygusunun yaşatılması, fark yaratılabileceği inancının oluşturulması gibi faydalar dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, çalışan

değer önermesinin bütünsel olarak görülmesi gerektiği söylenebilmektedir. Bunun yanında başarılı örneklerde çalışan değer önermesinin kurumların kültürü, değerleri ve amaçlarıyla uyumlu şekilde geliştirildiği de görülmektedir. Örneğin sürdürülebilirlik, çeşitlilik, katılım, sorumluluk, kapsayıcılık gibi kurumun benimsediği değerlerin çalışan değer önermelerine de yansıdığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Böylece kurumun değerlerine ve kültürüne uyumlu çalışanların kuruma çekilmesi ve kurumda kalmaya devam etmesi sağlanmaktadır. Çalışan değer önermesinin farklılaştırıcı olması da başarılı örnekler de dikkat çeken bir husus olmaktadır. Kendine özgü ifadelerle kurumlar hem çalışanların ilgisini çekmekte hem de rakiplerinden farklılaşmaktadır.

Çalışan değer önermesi geliştirmek, her kurumun amaçlarına ve değerlerine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Güçlü ve eşsiz bir önerme geliştirildiğinde, kurumların en yetenekli çalışanları çekmesi ve elde tutması mümkün olabilecektir. Diğer yandan güçlü bir çalışan değer önermesi, kurumların rakiplerinden farklılaşmasının da anahtarı olacaktır. Böylece çalışanlara kurumu tercih etmeleri noktasında bir neden sunulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

Abhari, K., Bhullar, A., Le, J., & Sufi, N. (2023). Advancing employee experience management (EXM) platforms. *Strategic HR Review*, *22*(3), 102-107.

Ariyanto, R., & Kustini, K. (2021). Employer branding and employee value proposition: The key success of startup companies in attracting potential employee candidates. *Annals of Human Resource Management Research, 1*(2), 113-125.

Baumgartner, M. (2024). Employee value proposition (EVP): The ultimate guide. https://preply.com/en/blog/b2b-employee-value-proposition/

Beaumont-Oates, W. (2024). How to create a great employee value proposition (EVP). https://www.thomas.co/resources/type/hr-blog/how-create-great-employee-value-proposition-evp

Binu Raj, A. (2021). Impact of employee value proposition on employees' intention to stay: Moderating role of psychological contract and social identity. *South Asian Journal of Business Studies, 10*(2), 203-226.

Bronlet, X., Basile, J., Basile, R., & Ferla, N. (2024). Employee value proposition: Which factors matter? A Swiss case study on motivational factors. *Problems and Perspectives in Management, 22*(1), 279-294.

Cook, I. (2023). Employer brand vs employee value proposition (EVP). https://vouchfor.com/blog/employer-brand-vs-employee-value-proposition-evp

D'Alessandro, R. (2023). Attract the best with a great employee value proposition (EVP). https://www.qualtrics.com/experience-management/employee/employee-value-proposition/

Elmin, A., & Ulaştıran, T. (2023). İnsan kaynakları yönetiminde güncel bir yaklaşım olarak çalışan deneyimi: Keşfedici bir içerik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi*, *2*(2), 54-68.

Fenty, H. B. (2024). 10 employee value proposition examples [+4 tips to create your own]. https://blog.ongig.com/employer-branding/employee-value-proposition/

Heaslip, E. (2024). 13 inspiring employee value proposition examples to attract great talent. https://vervoe.com/employee-value-proposition/

Heath, A. (2024). The perfect employee value proposition: How to attract and retain top talent. https://wethrive.net/employee-retention/the-perfect-employee-value-proposition-how-to-attract-and-retain-top-talent/

Jayasinghe, S., Suraweera, T., & Samarasinghe, D. (2023). Job seeker value proposition conceptualised from the perspective of the job choice theory. *Sri Lanka Journal of Social Sciences, 45*(2),107-126.

Joshi, R., & Khullar, L. (2024). Alleviating quite quitting through employee value proposition and the moderating role of ınternal communication. *International Research Journal on Advanced Engineering and Management (IRJAEM), 2*(03), 198-205.

Lee, M., & Kim, B. (2023). Effect of employee experience on organizational commitment: Case of South Korea. *Behavioral Sciences*, *13*(7), 521.

Macpherson, W. E., & Werner, A. (2024). Employee value proposition as a tool for promoting affective commitment and intention-to-serve among traffic officers. *SA Journal of Human Resource Management*, *22*, a2668.

Mohyi, A., & Sukmawati, D. (2023). Do employee experience has an impact to turnover?. *Journal of Career and Entrepreneurship*, *2*(1), 49-58.

Mortensen, M., & Edmondson, A. C. (2023). Rethink your employee value proposition. *Harvard Business Review*, *101*(1), 45-49.

Neves, J. (2022). Employee value proposition: How to create an effective one. https://day.io/blog/how-to-create-an-effective-employee-value-proposition/

Panneerselvam, S., & Balaraman, K. (2022). Employee experience: The new employee value proposition. *Strategic HR Review*, *21*(6), 201-207.

Phungula, N., Dhanpat, N., & de Braine, R. (2022). The effect of employee value proposition on normative commitment. *EUREKA: Social and Humanities*, (2), 46-57.

Protopapas, C. (2022). The best employee value proposition examples. https://www.seenit.io/blog/the-best-employee-value-proposition-examples/

Rounak, S., & Misra, R. K. (2020). Employee value proposition: An analysis of organizational factors–the way to enhance value perception. *Development and Learning in Organizations: An International Journal*, *34*(6), 9-12.

Ružić, E., & Benazić, D. (2023). Dimensions of attractiveness in employer branding and the value proposition framework for young employees. *Ekonomski vjesnik/Econviews-Review of Contemporary Business, Entrepreneurship and Economic Issues*, *36*(1), 89-100.

Rzemieniak, M., & Wawer, M. (2021). Employer branding in the context of the company's sustainable development strategy from the perspective of gender diversity of generation Z. *Sustainability*, *13*(2), 828.

Saylan, O., & Eroğlu, U. (2021). Tersane işletmelerinde mevcut ve potansiyel çalışanların işveren marka algısı. *Journal of Management and Economics Research*, *19*(1), 219-236.

Sungailė, U., Stankevičienė, A., Tamaševičius, V., & Subačienė, R. (2024). Employee experience conditions: Construct validation and analysis of the impact on employee engagement and intention to leave the organisation. *Economics & Sociology.*, *17*(2), 80-102.

Symonds, C. (2023). How to create an employee value proposition + 8 examples. https://factorialhr.com/blog/employee-value-proposition/

Terlecki, L. (2024). Inspiring employee value proposition examples. https://future-code.dev/en/blog/inspiring-employee-value-proposition-examples/

Test, L. (2024). Employee value proposition: What it is and why you need one. https://www.cultureamp.com/blog/employee-value-proposition

Theys, N. A., & Barkhuizen, E. N. (2022). The development of an employee value proposition framework for the South African water board sector. *SA Journal of Human Resource Management*, *20*, a1944.

Vural Yılmaz, D. (2023). İnsan kaynakları yönetiminde İK analitiği ve yapay zekâ. Yapay Zekâ Yönetim ve Eğitim (85-105). Nobel Yayınları.

Whitfield, B. (2023). 24 employee value proposition examples to inspire. https://builtin.com/articles/employee-value-proposition-examples

Wyatt, A. (2024). Employee value propositions. https://employsure.co.nz/guides/other-employment-relations/employee-value-propositions-employer-guide

Zurnamer, G. (2023). Improve your employee value proposition, examples (EVP) & expert tips. https://vouchfor.com/blog/employee-value-propositions-evp-examples

Employee Value Proposition (EVP): The Ultimate Guide [2025]. (2024). https://www.joveo.com/the-ultimate-guide-evp-employee-value-proposition/

Ten Employee Value Proposition Examples That Work (2024). https://en.klarahr.com/blog-en/ten-employee-value-proposition-examples-that-work

MÜŞTERİ DENEYİMİ YÖNETİMİ AÇISINDAN YAPAY ZEKA

MALİKE ORMANCI [1], Prof. Dr. BURCU ÖKSÜZ [2]
[1] İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, malikeormanci@gmail.com – 0009-0002-8193-6179
[2] İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
burcu.oksuz@ikcu.edu.tr - 0000-0003-4195-9261

ÖZET

Yapay zeka oluşturduğu kişisel ve toplumsal etkiler yanında işletmelerin tüm faaliyetlerinde ve paydaşlarıyla olan ilişkilerinde büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönüşümün en fazla etkilediği alanlardan biri de müşteri ilişkileridir. Müşteriler, bir işletmenin iletişim kurduğu en önemli gruplardan biridir. Müşterilerle iyi ilişkiler kurmak, sorunlarını dinlemek, taleplerine cevap vermek ve önerileri doğrultusunda faaliyetlerini geliştirmek, işletmelerin başarısında ve uzun dönemli olarak performanslarının artmasında büyük bir role sahiptir. Müşterilerle ilişkilerin yönetilmesi geçmişten günümüze gerek toplumsal değişimler gerekse de yönetsel yaklaşımlar çerçevesinde gelişmiş, teknolojinin hızlı değişimiyle de beklenmedik bir hale bürünmüştür. Etkili müşteri ilişkileri, günümüzde teknolojinin ne kadar iyi entegre olduğuna bağlı olarak şekillenmektedir. Bu doğrultuda son zamanlarda sıklıkla karşımıza çıkan kavramlardan biri de yapay zekadır. Yapay zeka, işletmelere genelde müşteri ilişkileri özelde de müşteri deneyimi açısından büyük fırsatlar sunmaktadır. Müşterilerin anlaşılması, özellikleri doğrultusunda faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, müşterilere keyif verecek yaratıcı çözümlerin bulunması gibi pek çok konuda yapay zeka işletmelere destek olmaktadır. Dolayısıyla yapay zeka destekli uygulamalar aracılığıyla müşterilerin eşsiz deneyimler yaşamasına olanak sağlanmaktadır. Müşteriler yapay zekadan yararlanılarak geliştirilen uygulamalar aracılığıyla farklı dünyaların bir parçası olabilir, gerçek gibi bir deneyim yaşayabilir ve işletmelere verecekleri geri bildirimlerle rehberlik edebilir. Bu çalışmanın amacı, yapay zekanın müşteri deneyimi açısından nasıl kullanıldığını tespit edebilmektir. Bu doğrultuda müşteri deneyimine yönelik yapay zeka uygulamaları irdelenmiş, farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin müşteri deneyimi vakaları analiz edilmiştir. Vaka analizleri aracılığıyla mevcut duruma ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Böylece yapay zeka müşteri deneyimine ilişkin geniş bir çerçeve çizilmesi planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Müşteri Deneyimi Yönetimi, Müşteri, Deneyim

1. GİRİŞ

Dijitalleşme, yapay zeka ve bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler, 'dördüncü sanayi devrimi' olarak adlandırılan, insanlığın yeni bir döneme girdiği fikrini ortaya çıkarmıştır (Ifekanandu vd., 2023: 1937). Dijital teknolojilerin hızlı gelişimi ve rekabet artışı, işletmeleri büyümeyi arttırma, müşterileri elde tutma ve olumlu deneyimler sunma yolunda daha fazla odaklanmaya mecbur bırakmıştır (Vijakumar, 2023). Günümüzün rekabetçi iş ortamında iyi bir müşteri deneyimi sunabilmek hayati önem taşımaktadır (Gothankar, 2024). Başarı, iyi bir müşteri deneyimiyle eş zamanlı olarak ilerlemektedir. İş başarısında itici bir güç olarak kabul edilen müşteri deneyimi, işletmeler için benzersiz ve sürdürülebilir yararlar sağlamaktadır (Chen ve Prentice, 2024). Müşterileri memnun etmek ve onlarla anlamlı bağlantılar kurmak bir işletmenin veya markanın hedeflerine ulaşma yolunda önemli bir adımdır. Müşterilerin yaşadığı olumlu deneyimler sadakati arttırabilirken, olumsuz deneyimler müşterilerin farklı seçeneklere yönelmesine neden olabilmektedir. Örneğin Apple, müşterilerini mağazalarında veya ürünlerinde her anlamda memnun etme garantisi verdiğinden son zamanların en büyük piyasa değerine, gelirine ve müşteri kitlesine sahip şirketi olmuştur (Vijakumar, 2023).

Teknolojinin hayatımızın her alanına etkisiyle birlikte, insanların anlamlı deneyimler yaşama konusundaki istekleri artmakta ve yapay zeka da bu anlamlı deneyimleri sunma yeteneğiyle öne plana çıkmaktadır (Pillarisetty ve Mishra, 2022). Çok da uzun bir geçmişe sahip olmayan yapay zeka, çığır açıcı ve dönüştürücü bir teknoloji olarak kabul görmektedir (Groumpos, 2023: 198). Çıktığı 1950'li yıllardan itibaren akademik bir alan olarak varlık gösteren yapay zeka, büyük veri ve bilgi işlemedeki ilerlemeler sonucunda hem iş dünyasında hem de kamusal alanda yer edinmeye başlamıştır (Haenlein ve Kaplan, 2019). Öngörüler, yapay zekanın küresel ölçekte hızla benimsendiğini ve bu yayılmanın toplum üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir (Koçyiğit ve Darı, 2023: 430). Dolayısıyla, yapay zeka günümüzde bir teknoloji olmaktan öte; dünya genelinde yeni ekonomiler yaratmakta, rekabet ortamını ve üretim biçimlerini yeniden şekillendirmektedir (Hildebrand, 2019: 13).

Çeşitli endüstrilere ve sektörlere dahil olan yapay zeka teknolojisi, dönüştürücü etkisi sonucunda müşteri deneyimi alanını da değiştirmektedir (https://www.fullstory.com/blog/ai-in-customer-experience/, 2024). Müşteri deneyimine yeni bir yöntem kazandıran yapay zeka, fiziksel ve dijital ortamları birleştirerek, müşterilerin işletmelerle olan etkileşim şekillerini yeniden biçimlendirmektedir (Hasan, Weaven ve Thaichon, 2021). Yapılan araştırmalar yapay zekanın tüketici alışkanlıklarını, satış döngülerini ve müşteri deneyimlerini etkileyerek iş ve hizmet stratejilerini şekillendirdiğini göstermektedir (Ifekanandu vd., 2023). Amazon, Flipkart ve Walmart gibi pek çok büyük e-ticaret işletmesi, sadece web varlığıyla müşterileri elde tutmanın pek olanaklı olmadığını fark etmişlerdir (Pillarisetty ve Mishra, 2022). Bu bakımdan bazı büyük işletmeler, çalışma biçimlerini yapay zeka üzerine temellendirmektedirler (Çoşkun ve Gülleroğlu, 2021). 21. yüzyılda müşteriler, işletmelerin olağanüstü müşteri deneyimi sunmalarını beklemektedirler (Vijakumar, 2023). Dijital gelişme sürecinin en etkili çıktısı olan yapay zekanın, işletmeler açısından olumlu deneyimler yaratmadaki rolü önem teşkil etmektedir (Khansa ve Sutabri, 2024). Bu durumun farkında olan işletmeler, operasyonel

süreçlerinde yapay zeka teknolojilerini benimseme konusunda daha fazla isteklidirler. Çünkü yapay zeka, yenilikçi müşteri deneyimleri sunmaya imkân vermektedir (Wang vd., 2024). Öyle ki, Deloitte'un 2019 yılında gerçekleştirdiği bir araştırma sonucuna göre, Alman şirketlerinin %79'u yapay zekayı sürdürülebilir iş başarısı için temel bir faktör olarak kabul etmektedir (Kacar, 2023). Bu doğrultuda birçok işletme iyi bir müşteri deneyimi sunmak için adından sıklıkla söz ettiren ChatGPT gibi yapay zeka destekli ürün ve teknolojileri kullanmaktadır (Vijakumar, 2023). Nesnelerin interneti (IoT), artırılmış gerçeklik (Augmented Reality), sanal gerçeklik (Virtual Reality), karma gerçeklik (Mixed Reality), sanal asistanlar (virtual assistants) sohbet robotları (chatbots), gibi genellikle yapay zeka tarafından desteklenen yeni teknolojiler, müşteri deneyimine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Hoyer vd., 2020). Birden fazla algoritmanın bir araya gelmesiyle oluşan yapay zeka, sezgisel yaklaşımın ötesine geçerek devasa boyutlardaki veri kümelerini hızlı bir şekilde analiz edebilmektedir (Yegen, 2023: 148). Dolayısıyla, müşteri deneyimi ekipleri müşteri hizmetleri, kişiselleştirme ve tahminleme gibi belli başlı alanlarda yapay zekadan yardım almaktadırlar (Ehrlich, 2023). Böylece müşterilerle ilişkilerde süreçler otomatikleştirilmekte, bu süreçler içerisinde elde edilen iç görüler doğru kararların alınmasına destek olmaktadır. Bunun sonucunda işletmeler müşterilerine daha iyi deneyimler yaşatmakta ve işletmelerle müşteriler arasında daha güçlü bir bağ kurulabilmektedir.

Bu çalışmada, müşteri deneyiminde yapay zeka kullanımı konusu ele alınmıştır. Bu bakımdan çalışma kapsamında, müşteri deneyiminde yapay zeka uygulamaları incelenmiş, farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletme ve markaların yapay zeka destekli müşteri deneyimi örnekleri üzerinden genel bir resim ortaya koyulmuştur.

2. YAPAY ZEKA DESTEKLİ MÜŞTERİ DENEYİMİ

Türk Dil Kurumu'nun tanımlamasına göre deneyim, "Bir kimsenin belli bir sürede veya hayat boyu edindiği bilgilerin tamamı; deney, tecrübe" olarak açıklanmaktadır (https://sozluk.gov.tr/, 2024). Deneyimler insanların hayatlarında kurduğu ilişkileri etkileyen bir unsurdur. İnsanların öğrenmeleri üzerinde etkili olan deneyimler; duyguların, tutumların ve davranışların şekillenmesine destek olmaktadır.

Müşteri deneyimi, bir müşterinin bir işletmeyle kurduğu etkileşimleri ve o etkileşimler sonucunda oluşturduğu düşüncelere dayalı genel deneyimi kapsamaktadır (Ameen vd., 2021). Başka bir tanımla müşteri deneyimi, bir müşterinin satın almadan önce araştırma, satın alma ve satın alma sonrası müşteri hizmetleri de dahil olmak üzere işletmeyle veya markayla ilgili tüm etkileşim sürecine yönelik algısı olarak ifade edilmektedir (Vijakumar, 2023). Müşteri deneyimi doğası gereği bütüncüldür ve müşterilerin hizmet sağlayıcılara verdiği bilişsel, duygusal, sosyal ve fiziksel tepkilerin tümünü içermektedir (Chen ve Prentice, 2024). Bu bütüncül yapı, birbiriyle bağlantılı birçok unsurun sonucu olarak ortaya çıkmakta ve müşteri deneyiminin karmaşık yapısını ortaya koymaktadır (Ifekanandu vd., 2023). Müşteri deneyimi, müşterilerin işletmelerle kurduğu doğrudan ve dolaylı temaslar olmak üzere ikiye ayrılabilmektedir. Doğrudan temaslara, satın alma, kullanım ve hizmet dahil edebilirken;

dolaylı temaslara, ağızdan ağıza öneri, reklam, görüş ve diğer dış faktörler söylenebilir (Dirsehan, 2012). Müşteri deneyimi, bir işletmenin temas noktalarındaki etkileşim çeşitliliği ile ilişkilidir. Bu etkileşimlerin etkinliği, sunulan içeriklerin hızına, müşterilerin özelliklerine uygunluğuna ve duygusal etkisine bağlıdır. Bunun sonucunda müşteri deneyimlerinde başarı sağlanmaktadır (Parise, Guinan ve Kafka, 2016: 412).

Günümüzde müşteriler artık daha bilinçli ve bilgi sahibidirler. Bu bakımdan işletmeler müşterilerine daha iyi hizmet verebilmek ve rakiplerinden ayrışabilmek adına benzersiz müşteri deneyimleri sunmanın yollarını aramaktadırlar. Müşterilerine iyi ve olumlu deneyimler sunan işletmeler, müşterilerini elde tutma ve yenilerini çekme konusunda daha şanslıdırlar. Olumlu bir deneyim, müşterileri satın almaya yönlendirirken, işletmelerin gelirlerinin artmasına ve büyüme hedeflerine ulaşmasını sağlamaktadır (Vijakumar, 2023). Aynı şekilde olumlu deneyimler yaşatan işletmeler, imajlarını da yükseltmektedirler (Tutsal ve Ventura, 2022: 351). Fatma'ya (2014: 35) göre olumlu deneyimler oluşturan bir işletme, müşterilerin zihninde farklılaşır, onları daha fazla etkileşimde bulunmaya teşvik eder ve sadakat aşılar. Diğer taraftan bazı işletmeler, müşterilerin yalnızca satın alma davranışına odaklanmaktadırlar. Bu nedenle de müşteri deneyimlerini yönetme konusunda geri planda kalmaktadırlar (Fatma, 2014: 33). Oysa müşteri deneyimine gerekli önceliği vermek sadakatli müşteri kitlesi yaratabilmekte ve işletmelere daha uzun vadeli başarılar getirebilmektedir. Nitekim Schmitt (2003) müşteri deneyimine gereken önemin verilmesinin altını çizmektedir: Ona göre, etkili bir müşteri deneyimi, müşteri memnuniyetini artırmakla sınırlı kalmamakta aynı zamanda farklılaştırıcı bir etki yaratarak, rakiplerin önünde yer almayı mümkün hale getirmektedir.

Kullanıcı deneyimi keyif, sevgi ve deneyimsel yönlerin kesişimi olarak ifade edilmektedir (Balakrishnan ve Dwivedi, 2021: 646). Müşterilerin deneyimlerini yönetmek isteyen işletmeler, müşteri deneyiminin gerçekte ne anlama geldiğini iyi anlaması gerekmektedir (Grewal, Levy ve Kumar, 2009: 1). Müşteri deneyimi yönetimi, müşterilerin markayla veya işletmeyle kurduğu tüm ilişki sürecini kapsamaktadır (Fatma, 2014: 34). Bu nedenle, müşteri deneyimi yönetim sürecinde müşterilerden gelen geribildirimlerini uygun şekilde analiz etmek, müşteri memnuniyetinin geliştirilmesi amacının gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Dijital teknolojilerin son dönemdeki ivmelenişi, nesnelerin interneti, yapay zeka, makine öğrenmesi, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik gibi yenlikler müşteri deneyimini ve müşteri ilişkilerini yönetme biçimlerini büyük ölçüde değişime uğratmıştır. Bunlar arasında adından son zamanlarda sıklıkla söz ettiren yapay zeka, etkileşim, çalışma ve karar alma süreçlerini dönüştüren bir teknoloji haline gelmiştir (Gothankar, 2024). Yapay zeka, bir bilgisayarın üst düzey bilişsel becerileri gerçekleştirmesi olarak ifade edilebilmektedir (Arslan, 2020: 76). Mukhamediev ve diğerlerine göre (2022) yapay zeka, temelde sınıflandırma, kümeleme ve tahmin gibi süreçleri ele alan algoritma ve yöntemlerden oluşan kompleks bir makine öğrenimidir. Başka bir tanımla; insanlar tarafından geliştirilen yapay zeka, verilen karmaşık hedefler doğrultusunda çevresini algılayarak veri toplayan, topladığı veriyi işleyen ve bu verilerden bilgiye ulaşarak en iyi kararları veren, fiziksel veya dijital boyutta hareket edebilen

yazılım sistemleridir (Delipetrev vd., 2020: 5). Tanımlamalara bakıldığında yapay zekanın sınırları belirgin bir tanımı olmadığı görülmektedir. Delipetrev ve diğerleri (2020:5) yapay zeka kavramına ilişkin tanımlamaların çeşitlilik ve değişkenlik göstermesini, bu teknolojinin sürekli gelişmesine ve farklı disiplinler tarafından getirilen bakış açılarıyla şekillenmesine bağlamaktadır. Ancak adı ilk defa 1956 yılındaki Dartmouth konferansında konulan yapay zekayı kısaca 'insan zekasını taklit eden akıllı bir makine' olarak görebiliriz (Groumpos, 2023: 201).

Yapay zekadan halihazırda üretim, sağlık, ulaşım, eğitim, medya, oyun, müşteri hizmetleri, uzay, e-ticaret, navigasyon, robotik, tarım, finans ve ekonomi gibi pek çok alanda yararlanılmaktadır (Groumpos, 2023: 204). Birbirinden farklı endüstrilerde potansiyeli keşfedilen yapay zeka, işletmelerin çalışma biçimlerine de etki ederek müşteri ilişkileri alanında dönüşümlere neden olmuştur. "Makine öğrenimi, derin öğrenme, takviyeli öğrenme, doğal dil işleme, bilgisayar görüşü, robotik ve uzman sistemler" gibi çok çeşitli teknikleri kapsayan yapay zeka; devasa miktarlarda verilerin işlenmesine, analiz edilmesine, kalıpların tanınmasına ve ilgili bilgiler doğrultusunda tahminlerde bulunmaya veya kararlar alınmasına olanak sağlamaktadır (Thakur, 2024). Diğer yandan, müşteri gereksinimlerini analiz etme ve bunları hızlıca yanıtlama noktasında da eşzamanlı olarak verilerin izlenmesini mümkün hale getirmektedir (Verma vd., 2021).

Yapay zeka alanındaki gelişmeler, müşteri tercihlerinin ve alışveriş kalıplarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayarak, etkili bir müşteri deneyimi potansiyeli yaratmaktadır (Ameen vd., 2021). İşletmelerin müşterilerle olan ilişkisinde öne çıkan bir strateji olarak yapay zeka, özelleştirilmiş hizmet sunma, karmaşık verileri kolaylıkla işleme gibi konularda ve müşteri deneyimini geliştirmede görev almaktadır (https://www.fullstory.com/blog/ai-in-customer-experience/, 2024). Yapay zeka destekli sohbet robotları, işletmelerin müşterileriyle iletişim kurması için basit ve kişiselleştirilmiş bir yaklaşım sağladığından müşteri deneyimini iyileştirmede önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Abdelkader, 2023). Öte yandan yapay zekanın müşterilere ve kullanıcılara sunduğu kişiselleştirilmiş deneyimler, onların kendilerini daha rahat hissetmelerine neden olmakta ve satın alma davranışlarını olumlu yönde desteklemektedir (Haleem vd., 2022). Kişiselleştirilmiş deneyimler müşterileri kendilerine verilen değeri görmeleri ve kendileri daha özel hissetmeleri açısından önemlidir. Başka bir ifadeyle, yapay zekanın sağlamış olduğu kişiselleştirme ve kaliteli etkileşimler müşterileri çekme gücüne sahiptir (Pillarisetty ve Mishra, 2022). Dolayısıyla, müşterilerin deneyimlerini yeniden şekillendiren yapay zeka, işletmelerin etkileşim odaklı pazarlama süreçlerini geliştirmelerine de yardımcı olmaktadır (Peltier, Dahl ve Schibrowsky, 2024). Yapay zeka teknolojisinin müşteri deneyimini geliştirmedeki potansiyel faydaları şu şekilde açıklanmaktadır (Gothankar, 2024):

- Yapay zeka destekli araçlar, içerik ve etkileşimleri bireysel tercihler doğrultusunda özelleştirerek kişiselleştirilmiş müşteri deneyimi sağlamaktadır.
- Üretken yapay zeka, doğal konuşmaları ve bağlamı anlayarak kullanıcı deneyimini geliştirmekte ve müşteri hizmetlerinde devrim yaratmaktadır.

- Yapay zeka ve öngörücü analizler, ihtiyaçları ve davranışları tahmin ederek müşteri hizmetlerini dönüştürmekte ve özelleştirilmiş benzersiz deneyimler oluşturmaktadır.

Yapay zekanın müşteri deneyimine getirdiği önemli uygulamalardan biri tahmine dayalı analizlerdir. İhtiyaca göre müşterilerden elde edilen büyük miktarlardaki veri yığınları analiz edilerek stratejiler üretilmektedir (Verma vd., 2021). Şöyle ki, müşterilerden toplanan veriler memnuniyet seviyesini arttırma ve hizmetleri verimli bir şekilde otomatikleştirme gibi konularda önemli hale gelmiştir (Balakrishnan ve Dwivedi, 2021: 643). Müşterilerden edinilen veriler; sorunların tespit edilmesi, şikayetlerin çözümlenmesi ve müşterilerin beklentilerinin öğrenilmesi açılarından işletmelere bir yol gösterici olmaktadır. Bu verilerden yararlanılarak müşterilere kendilerine özgü ve eşsiz deneyimler yaşatılabilmektedir.

Yapay zekanın sağladığı işlevsel ve keyifli etkileşimler, müşteri deneyimini iyileştirirken, aynı zamanda olumlu tutumları da teşvik etmektedir (Bialkova, 2023). Bu yönüyle işletmelere hem maliyet ve zaman tasarrufu sağlamakta, hem de kişiselleştirilmiş hizmetler ve anında desteklerle müşteri deneyimini pozitif yönde pekiştirmektedir (Daqar ve Smoudy, 2019). Daqar ve Smoudy (2019) yapay zekanın müşteri deneyimini iyileştirdiği üç noktayı şöyle sıralamıştır:

- **Öngörü:** Yapay zeka müşterilerin ihtiyaçlarını net bir şekilde belirleyebilirken, daha fazla müşteriyle bağlantı kurmak için en uygun yolu gösterebilmektedir.
- **Müşteri Etkileşimleri:** Yapay zekayı müşterilerin bağlanabileceği ya da etkileşim kurabileceği çeşitli pazara yönelik deneyimlere entegre etmek daha iyi bir müşteri deneyimi sağlamaktadır.
- **Otomasyon:** Yapay zeka, iş akışlarını daha verimli ve etkili hale getirerek, işletmelerin stratejik ve yaratıcı işlerle ilgilenmelerine yardımcı olmaktadır.

Yapay zeka teknolojileri, özellikle makine öğrenimi, derin öğrenme, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, avatarlar ve sohbet robotları, e-ticaret işletmelerinin web sitelerine entegre edilerek müşterilere kolaylık sunma ve çevrimiçi deneyimleri iyileştirme hedeflerine ulaşmalarına da katkı sağlamaktadır (Pillarisetty ve Mishra, 2022). Yapay zeka, müşterilerin ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş teklifler yapmakta, sanal temsilciler aracılığıyla çevrimiçi sohbetler gerçekleştirmekte ve müşterilerin sorunlarına karşılık proaktif çözümler sunmak gibi bir dizi faaliyette bulunmaktadır (Ifekanandu vd., 2023). Yapay zeka teknolojisinin sağladığı bu özelliklerin farkında olan işletmeler ve markalar müşteri deneyimini anlamak, güçlendirilebilecek yönleri veya zayıflıkları tespit etmek ve müşteri deneyiminin temel yönlerini belirlemek için yapay zekayı kullanmaktadırlar (Popescu, 2018). Öte yandan artan müşteri beklentileri, işletmelerin müşteri deneyimlerinde sürekli olarak iyileştirme yapmalarını gerektirmektedir (Daqar ve Smoudy, 2019). Dolayısıyla yapay zeka teknolojisinin ürünlere entegrasyonu artık daha sık görülmekte ve yapay zeka destekli ürünler aracılığıyla işletmelerin müşterilerle etkileşim biçimleri değişerek, benzersiz yeni deneyimler ortaya çıkmaktadır (Wang vd., 2024).

Yapay zeka araçları önemli faydalar sağlasa da bağlamsal anlayış, doğru karar verme ve yapay zekadan elde edilen analizler sonucunda çıkarılan içgörülerden etkin stratejiler oluşturma noktasında insan müdahalesi göz ardı edilmemelidir (Villegas, 2023). Yapay zekanın müşteri deneyiminde kullanımının getirdiği bazı olumlu ve olumsuz yönler Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Yapay Zeka Müşteri Deneyimi Avantajları ve Dezavantajları

Yapay Zeka Müşteri Deneyiminin Sağladığı Avantajlar	**Yapay Zeka Müşteri Deneyiminin Dezavantajları**
1. Kişiselleştirilmiş Etkileşim: Yapay zeka, işletmelerin büyük ölçekte kişiselleştirilmiş deneyimler sunmasına yardımcı olur.	**1. İnsan Dokunuşu Eksikliği:** Yapay zeka süreçleri hızlandırır, ancak insana özgü duygusal derinlikten yoksundur.
2. 7/24 Ulaşılabilirlik: Yapay zeka destekli sohbet robotları, müşteri memnuniyetini artırarak günün her saati destek verebilir.	**2. Etik Hususlar:** Müşteri verilerinin işlenmesi ve gizliliğinin korunması, sorumlu yapay zeka uygulamalarını zorunlu kılar.
3. Veriye Dayalı İçgörü: Yapay zeka algoritmaları, karar mekanizmalarına içgörüler sunmak amacıyla büyük hacimdeki müşteri verisini analiz eder.	**3. Öğrenme Eğrisi ve Uygulamada Zorluklar:** Yapay zeka teknolojilerinin benimsenmesi, eğitim ve mevcut sistemlerle entegrasyonu gerektirir.
4. Verimlilik Artışı: Tekrarlayan görevlerin otomasyonu, çalışanların yüksek değerli etkileşimlere ve karmaşık problem çözümlerine odaklanmasına imkân tanır.	**4. Bakım ve İzleme:** Yapay zeka sistemlerinin yüksek performansını garantilemek için sürekli olarak izlenmesi ve güncellenmesi gereklidir.
5. Gelişmiş Müşteri Katılımı: Yapay zeka destekli kişiselleştirme ve proaktif öneriler, müşterilerle daha derin bir etkileşimi mümkün hale getirir.	**5. İlk Yatırım:** Yapay zeka çözümlerinin hayata geçirilmesi, teknoloji altyapısı ve yetenek edinimi için başlangıç maliyetleri gerekebilir.

Kaynak: Villegas (2023).

Yukarıda yer alan çizelgede görüldüğü üzere yapay zekanın müşteri deneyimleri açısından avantajlarını verilere dayalı olarak içgörülerin edinilmesi, müşterilerin geniş düzeyde katılımının sağlanması, verimliliklerin artması, etkileşimlerin kişiselleştirilmesi gibi pek çok yönden değerlendirmek mümkündür. Bunun yanında bazı etik konular ve insan dokunuşunun eksikliği gibi bazı temel dezavantajlar da bulunmaktadır (Villegas, 2023).

3. YAPAY ZEKA DESTEKLİ MÜŞTERİ DENEYİMİ ÖRNEKLERİ

Bu bölümde, yapay zekayı müşteri deneyimi süreçlerinde etkili bir şekilde kullanan, işletme ve markalar incelenmiştir.

Apple

Teknolojiyi günlük yaşama entegre etme konusunda başarı yakalayan Apple, donanım, yazılım ve hizmetlerin uyum içinde olduğu; müşteri deneyimini ve memnuniyetini üst düzeye taşıyan bir ekosistem geliştirmeyi başarmıştır (Patov, 2024a). Apple, ekosistemi genelinde müşterilerine daha kişiselleştirilmiş deneyimler sunmak için yapay zeka ve makine öğrenimini

kullanmaktadır (Patov, 2024a). Yapay zeka destekli Siri ya da Fotoğraflar uygulaması Apple'ın müşteri deneyimini geliştirmek için kullandığı belli başlı hizmetlerdendir. Apple müşteri deneyimi vizyonu doğrultusunda, ürünlerini ve hizmetleri sürekli olarak müşteri odaklı olacak şekilde düzenlemeye çalışmaktadır (https://cxjournal.medium.com/customer-experience-strategy-of-apple-revealing-the-secret-e33007e51c9b, 2020). Şöyle ki, Apple'ın en son yeniliklerinden *Apple Intelligence* adlı yeni yapay zeka stratejisi doğrultusunda, OpenAI ile iş birliği gerçekleştirilmiş ve ChatGPT aygıtlarına entegre edilmiştir (https://liquidity-provider.com/news/apples-new-ai-a-giant-leap-in-the-user-experience/, 2024). Yapay zekanın entegrasyonu, kullanıcıların ürünlerle etkileşim biçimlerini dönüştürürken, onları daha zeki, sezgisel ve derin kişiselleştirmeler sunabilecek hale getirmektedir (James, 2024). Dolayısıyla Apple yapay zekayı müşteri deneyimi uygulamalarına etkili şekilde entegre ederek hem işlevsellik sağlama hem de müşterilerin eşsiz deneyimler yaşaması açısından önemli bir örnek olarak gösterilebilmektedir.

Amazon

Amazon'un müşteri deneyimi stratejisi, "Dünyanın en müşteri odaklı şirketi" olmak şeklinde açıklanmaktadır (Patov, 2024b). Bu bakımdan Amazon son derece yenilikçi araç ve teknolojileri uygulamalarına entegre etmektedir. Özellikle müşteri deneyimini geliştirmek için en son teknolojilerden yararlanan Amazon; yapay zeka destekli sesli asistanı Alexa ile alışveriş deneyimini ve satın alımları daha da kolay hale getirmektedir (Patov, 2024b). Amazon, yapay zeka desteğiyle müşterilerinin karar verme süreçlerini basitleştirmekte ve bilinçli alışverişi teşvik etmektedir (Pohrebniyak, 2024). Amazon, müşteri davranışlarını, satın alma geçmişini, istek listelerini, sepete eklenen ürünleri ve diğer kişilerin neler satın aldığını analiz ederek kişiselleştirilmiş bir deneyim sağlamak için yapay zeka destekli öneri sistemlerini kullanmaktadır (Gothankar, 2024). Ayrıca Amazon, yapay zeka, otomasyon ve büyük veriyi kullanarak alışveriş deneyimlerini kişiselleştirip verimliliği artırırken, drone teslimatı, artırılmış gerçeklik ve kasiyersiz mağaza teknolojileriyle de rekabetçi pazarda kendini bir adım öteye taşımaktadır (https://mana-analytics.com/en/technological-innovations-amazon-customer-experience/, 2024). Amazon'un özellikle kişiselleştirilmiş ve müşterilere özgü hale getirilmiş olan uygulamalarıyla yapay zekayı müşteri deneyimi odaklı kullanan başarılı örneklerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Netflix

Netflix'in kullanıcıları/müşterileri kendine bağlama ve kusursuz deneyim sunma yeteneğinin ardında yapay zeka teknolojisi yer almaktadır (O'Grady, 2024). Netflix yapay zeka uygulama yolculuğunda, değişen izleyici tercihlerine uyum sağlama ve rekabetçi yayın pazarında üst sıralarda yer alma amaçları doğrultusunda hareket etmektedir (Antonyuk, 2024). Müşteri içgörülerine ulaşmak için yapay zekadan yararlanan Netflix, kişiselleştirilmiş öneriler

sunabilmekte, içerik oluşturma stratejilerini optimize edebilmekte ve bunun sonucunda kullanıcı deneyimini geliştirebilmektedir (https://eclipse-ai.com/netflix-and-the-power-of-ai-unleashing-customer-insights-for-unparalleled-personalisation/, 2023). Bu doğrultuda Netflix, kullanıcı taleplerini öngörmek ve içeriğin dağıtım ağını daha iyi yönetebilmek için makine öğrenimi algoritmalarından yararlanmaktadır (O'Grady, 2024). Makine öğrenimi yöntemlerini kullanarak içerik önerilerini daha alakalı ve ilgi çekici hale getiren Netflix, bu sayede kullanıcı deneyimini üst düzeylere taşıyabilmektedir (O'Grady, 2024). Netflix kullandığı teknolojiler ve teknikler aracılığıyla, müşterilerden gelen geri bildirimleri ve sosyal medya yorumlarını, doğal dil işleme ve duygu analizi teknolojileri aracılığıyla olumlu, olumsuz veya nötr şekilde değerlendirebilmekte; böylece kullanıcı deneyimini iyileştirebilecek stratejiler üretebilmektedir (Gachet, 2023). Netflix, müşterilerine kişiselleştirilmiş bir deneyim sunarak genel müşteri hizmetini büyük ölçüde arttırmaktadır (Gachet, 2023). Öyle ki, yapay zekayı kullanarak, ne izlendiğini, aynı videoya kaç kez tıklandığını ve ne kadar süre izlendiğini tespit edebilmektedir. Sonuç olarak Netflix, öneri algoritmalarıyla kullanıcı deneyimini geliştirerek hem kendisine fayda sağlamakta hem de izleyicileri için tatmin edici bir deneyim oluşturmaktadır (Antonyuk, 2024). Netflix, eğlence gibi beğenilerin ve tercihlerin çok farklılaştığı bir sektörde yapay zekanın müşteri deneyimi açısından etkili şekilde kullanıldığı bir örnek olarak görülmektedir.

H&M

H&M, yapay zeka ve makine öğreniminden yararlanarak müşteri deneyimini önemli ölçüde iyileştirmeyi hedeflemektedir (https://aiexpert.network/case-study-how-hm-leverages-ai-for-supply-chain-efficiency-and-customer-experience/, 2023). Bu doğrultuda H&M, sanal prova odaları ve yapay zeka destekli içgörülerle tedarik zincirlerini optimize etmeye kadar müşteri deneyimini geliştirecek pek çok uygulamayı yapay zeka stratejilerine entegre etmiştir (https://digitaldefynd.com/IQ/hm-using-ai-case-study/, 2024). Şirketin yapay zeka kullanımı, kişiselleştirilmiş alışveriş, talep tahmini ve trend analizi gibi birçok uygulamayı kapsamaktadır (https://digitaldefynd.com/IQ/hm-using-ai-case-study/, 2024). Öte yandan H&M, yapay zeka, makine öğrenimi, bilgisayar görüşü, 3D tasarım ve sanal showroom'lar gibi uygulamalar aracılığıyla teknolojik yatırımlar sonucunda müşteri deneyimini geliştirmeyi öncelikli hale getirmiştir (https://infotechlead.com/cio/hm-strengthens-digital-and-customer-experience-initiatives-86902, 2024). Moda sektörü müşterilerin kişisel tercihlerinin öne çıktığı ve değişen trendlerin önemli olduğu bir alandır. Bu anlamda H&M'in müşteri deneyimine yönelik yapay zeka uygulamalarının iyi bir örnek oluşturduğu görülmektedir.

Starbucks

Starbucks, yenilikçi ödül programları ve olağanüstü müşteri deneyimleriyle müşteri sadakati oluşturma konusunda ustalaşmış bir markadır (Patov, 2024c). Bu doğrultuda Starbucks, "Deep Brew" olarak bilinen yapay zeka destekli bir araçla keyifli bir kullanıcı deneyimi sunmaya çalışmaktadır (Gothankar, 2024). Starbucks bu araçla, pazarlama mesajlarını özelleştirmek,

mağazalardaki envanteri yönetmek, mağaza işgücü dağıtımlarını optimize etmek ve markaya yönelik sadakati artırmayı hedeflemektedir (https://futurestores.wbresearch.com/blog/starbucks-ai-serve-customers-strategy, 2020). Araç diğer yandan, hava durumundan müşterilerin geçmiş siparişlerine, günün saatinden konuma göre menü önerilerine kadar çeşitli hizmetleri sağlama noktasında görev almaktadır (Gothankar, 2024). Starbucks, günümüz şartlarının rekabetçi ortamında kritik bir öneme sahip olan kişiselleştirilmiş müşteri deneyimi hizmetini sunmak için veri analitiğinden yararlanmaktadır (Patov, 2024c). Müşteri tercihlerini belirleyebilen, deneyimi kişiselleştiren ve sadakati teşvik eden veri odaklı yaklaşımlarla Starbucks, müşterilerinin günlük yaşamının bir parçası haline gelmektedir (https://aiexpert.network/case-study-starbucks-revolutionizes-the-coffee-experience-with-ai/, 2024). Müşterilerle ilişkilerin geliştirilmesinde kişiselleştirme yoluna başvuran Starbucks'ın bu anlayışını yapay zeka destekli olarak da sürdürdüğü görülmektedir. Bu anlamda Starbucks'ı başarılı bir örnek olarak değerlendirmek mümkündür.

Ulta Beauty

Ulta Beauty, rekabet üstünlüğü sağlama ve müşteri memnuniyetlerini arttırma yolunda yapay zeka teknolojisinden faydalanmaktadır (Ramirez, 2024). Bu bakımdan Ulta Beauty müşteri deneyimini iyileştirmede etkileyici teknolojileri keşfetmek için özel bir inovasyon ekibi oluşturmuştur (Carew, 2024). Ulta Beauty'den Kelly Mahoney, yapay zeka ve makine öğrenmesi alanına eğilim gösterdiklerini vurgulamaktadır (Ehrlich, 2023). Ulta Beauty, yapay zekadan çok farklı şekillerde yararlanmaktadır (Ramirez, 2024): 1) Kişiselleştirilmiş alışveriş deneyimi için öneri sistemleri, 2) Sanal deneme teknolojisi ile artırılmış gerçeklik filtreleri, 3) Envanter yönetimi ve tedarik zinciri optimizasyonu için talep tahmini, 4) Müşteri içgörüleri ve pazarlama stratejilerini geliştirme amacıyla duygu analizi, 5) Çalışan eğitimi ve operasyonel verimlilik için sanal eğitim modülleri. Yapay zekanın bu çok yönlü kullanımıyla Ulta Beauty, yalnızca güzellik sektöründe değil, aynı zamanda şirket gelişimini ve müşteri memnuniyetini arttırmak için en son teknolojilere dahil olan bir marka olarak piyasada kendini konumlandırmaya çalışmaktadır (High, 2024). Bu bakımdan Ulta Beauty'nin yapay zekayı kullanma konusundaki proaktif yaklaşımı, onu başarı ve büyüme açısından gelecekte daha iyi yerlere taşıyacağını belirtmek yanlış olmayacaktır (Ramirez, 2024). Trendleri sürekli olarak değişen bir alan olan güzellik, yapay zekanın etkili şekilde kullanılabileceği beklentileri içermektedir. Ulta Beauty'nin bu anlamda iyi bir örnek oluşturduğu söylenebilmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Müşteri deneyimleri bir işletmenin başarısının ve rakipleriyle yarışabilmesinin temelini oluşturmaktadır. Bu bakımdan müşterilerin zihinlerinde olumlu algılar oluşturmak ve söz konusu müşterilerle anlamlı bağlar kurmak isteyen işletmeler, benzersiz deneyimler yaşatmanın yollarını aramaktadırlar. Yapay zeka, müşteri deneyimini şekillendiren, değerli fırsatlar sağlayan ve müşterilerle ilişkileri kolaylaştıran bir teknoloji olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beyaz eşyadan modaya, telekomünikasyondan eğlenceye kadar birbirinden farklı sektörlerde yer alan işletme ve markalar, müşterilerine zengin deneyimler yaşatmak ve müşteri sadakatini arttırmak için yapay zeka teknolojilerinden yararlanmaktadır. Veri analitiği, makine öğrenimi ve diğer yapay zeka teknolojileriyle işletmeler, müşterilerini daha iyi tanımakta, beklentilerini öğrenmekte ve bu sayede etkili deneyim stratejileri oluşturmaktadır. Yapay zekanın kişiselleştirme ve otomasyon yetenekleri, müşterilere kendilerini ayrıcalıklı hissedecekleri eşsiz deneyimler yaşatma noktasında işletmelere büyük fırsatlar sunmaktadır. Aynı şekilde sohbet robotları, tahmine dayalı analitik, duygu analizleri gibi teknolojiler süreçleri optimize etmekte ve kusursuz müşteri deneyimleri yaratılmasına destek olmaktadır. Dolayısıyla işletmeler müşteri deneyimi yönetim sürecinde operasyonel süreçleri yürütme ve müşteri ilişkilerini geliştirme konusunda yapay zekanın sunduğu bu olanaklardan yararlanmaktadır. Tüm bunların sonucunda kişiselleştirilmiş müşteri deneyimleri aracılığıyla uzun süreli müşteri ilişkileri geliştirilmekte ve müşteri sadakati güçlendirilmektedir.

Bu çalışmada, yapay zekanın müşteri deneyimini nasıl etkilediğini ortaya koyabilmek için çeşitli sektörlerden marka ve işletmelerin yapay zeka destekli müşteri deneyimi stratejileri ve uygulamaları incelenmiştir. Yapay zekayı müşteri deneyiminde etkin olarak kullanan örneklere bakıldığında, pek çok avantaj elde ettikleri görülmektedir. Bunlar arasında müşteri tercihlerini ve ihtiyaçlarını önceden tahmin etme, hizmetlerin etkinliği arttırma, verilerden elde edilen içgörüler doğrultusunda kişiselleştirilmiş deneyimler sunma gibi bazı özellikler bulunmaktadır. Tüm bunlar işletmelerin verimliliğini ve başarısını arttırırken, aynı zamanda müşterilerin memnun kaldığı kusursuz ve keyifli deneyimleri ortaya çıkarmaktadır. Böylece her iki tarafın da kazandığı dinamik bir süreç gerçekleşmiş olmaktadır.

Diğer taraftan yapay zekanın sunduğu fırsatlara rağmen, yol açabileceği olumsuz etkiler müşterilerin uzaklaşmasına neden olabilme riski taşımaktadır. Bundan dolayı müşteri deneyimi süreçlerine yapay zekayı entegre eden işletmeler etik hususları da göz önünde bulundurmalı, insan dokunuşunu süreçlere dahil etmeli ve yapay zekanın etkin olduğu kararları sürekli olarak denetlemelidir.

Bu çalışma kapsamında incelenen örnekler, yapay zekanın müşteri deneyiminin geliştirilmesi açısından önemli fırsatlar sunduğunu açıkça göstermektedir. Gelecekte bu uygulamaların artacağını ve yapay zekanın müşteri deneyimlerini dönüştürme süreçlerinin devam edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Abdelkader, O. A. (2023). ChatGPT's influence on customer experience in digital marketing: Investigating the moderating roles. *Heliyon*, 9(8).

Ameen, N., Tarhini, A., Reppel, A., & Anand, A. (2021). Customer experiences in the age of artificial intelligence. *Computers in human behavior*, *114*, 106548.

Antonyuk, S. (2024). Netflix and learn: How Netflix uses AI to personalize recommendations. https://litslink.com/blog/all-about-netflix-artificial-intelligence-the-truth-behind-personalized-content Erişim Tarihi: 30.12.2024

Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, *11*(1), 71-88.

Balakrishnan, J., & Dwivedi, Y. K. (2021). Role of cognitive absorption in building user trust and experience. *Psychology & Marketing*, *38*(4), 643-668.

Bialkova, S. (2023). AI-driven customer experience: Factors to consider. In *Philosophy of artificial intelligence and its place in society*, 341-35. IGI Global.

Carew, J. (2024). Ulta Beauty embraces low-code to deliver better CX. https://www.cio.com/article/2510043/ulta-beauty-embraces-low-code-to-deliver-better-cx.html?amp=1 Erişim tarihi: 02.12.2024

Chen, Y., & Prentice, C. (2024). Integrating Artificial Intelligence and Customer Experience. *Australasian Marketing Journal*, 14413582241252904.

Coşkun, F., & Gülleroğlu, H. D. (2021). Yapay zekânın tarih içindeki gelişimi ve eğitimde kullanılması. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, *54*(3), 947-966.

Daqar, M. A. A., & Smoudy, A. K. (2019). The role of artificial intelligence on enhancing customer experience. *International Review of Management and Marketing*, 9(4), 22.

Delipetrev, B., Tsinaraki, C. & Kostić U. (2020). *Historical evolution of artificial intelligence,* EUR 30221EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Dirsehan, T. (2012). *Müşteri deneyimi tasarımı ve yönetimi.* İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Ehrlich, C. (2023). AI in customer experience: 5 companies' tangible results. https://www.cmswire.com/customer-experience/ai-in-customer-experience-5-companies-tangible-results/ Erişim Tarihi: 29.11.2024

Fatma, S. (2014). Antecedents and consequences of customer experience management-a literature review and research agenda. *International journal of business and commerce,* 3(6), 32–49.

Gachet, C. (2023). Impacts of Netflix strategic AI implementation on its customer experience. https://medium.com/@colombagth/impacts-of-netflix-strategic-ai-implementation-on-its-customer-experience-45e7eef2d84f Erişim Tarihi: 19.11.2024

Gothankar, M. (2024). 12 ways generative AI will improve the customer experience in 2024. https://www.signitysolutions.com/blog/generative-ai-in-customer-experience Erişim Tarihi: 20.11.2024

Grewal, D., Levy, M., & Kumar, V. (2009). Customer experience management in retailing: An organizing framework. *Journal of retailing*, *85*(1), 1-14.

Groumpos, P. P. (2023). A critical historic overview of artificial intelligence: Issues, challenges, opportunities, and threats. In *Artificial Intelligence and Applications* 1(4), 197-213.

Haenlein, M., & Kaplan, A. (2019). A brief history of artificial intelligence: On the past, present, and future of artificial intelligence. *California Management Review*, 61(4), 5-14.

Haleem, A., Javaid, M., Qadri, M. A., Singh, R. P., & Suman, R. (2022). Artificial intelligence (AI) applications for marketing: A literature-based study. *International Journal of Intelligent Networks.* 3, 119-132.

Hasan, R., Weaven, S., & Thaichon, P. (2021). Blurring the line between physical and digital environment: The impact of artificial intelligence on customers' relationship and customer experience. In *Developing digital marketing* (pp. 135-153). Emerald Publishing Limited.

High, P. (2024). Ulta Beauty is driving innovation and elevating customer experiences. https://www.forbes.com/sites/peterhigh/2024/10/28/ulta-beauty-is-driving-innovation-and-elevating-customer-experiences/ Erişim Tarihi: 29.11.2024

Hildebrand, C. (2019). The machine age of marketing: How artificial intelligence changes the way people think, act, and decide. *NIM Marketing Intelligence Review*, 11(2), 10-17.

Hoyer, W. D., Kroschke, M., Schmitt, B., Kraume, K., & Shankar, V. (2020). Transforming the customer experience through new technologies. *Journal of interactive marketing*, *51*(1), 57-71

Ifekanandu, C. C., Anene, J. N., Iloka, C. B., & Ewuzie, C. O. (2023). Influence of artificial intelligence (AI) on customer experience and loyalty: Mediating role of personalization. *Journal of Data Acquisition and Processing*, *38*(3), 1936-1960.

James, M. (2024). Exploring the power of Apple Intelligence: A new era of smart innovation. https://dev.to/thenexttech/exploring-the-power-of-apple-intelligence-a-new-era-of-smart-innovation-1lef Erişim Tarihi: 11.12.2024

Kacar, M. (2023). Application of AI in customer experience management. In *Marketing and Sales Automation: Basics, Implementation, and Applications*, 409-430, Cham: Springer International Publishing.

Khansa, A., & Sutabri, T. (2024). Pengembangan customer experience berbasis artificial intelligence pada startup marketplace shopee. *Router: Jurnal Teknik Informatika dan Terapan*, *2*(4), 28-39.

Koçyiğit, A., & Darı, A. B. (2023). Yapay zekâ iletişiminde Chatgpt: İnsanlaşan dijitalleşmenin geleceği. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *7*(2), 427-438.

Mukhamediev, R. I., Popova, Y., Kuchin, Y., Zaitseva, E., Kalimoldayev, A., Symagulov, A., ... & Yelis, M. (2022). Review of artificial intelligence and machine learning technologies: classification, restrictions, opportunities and challenges. *Mathematics*, *10*(15), 2552.

O' Grady, J. (2024). Netflix's secret sauce: How AI elevates the streaming experience. https://igniteai.com.au/netflix-secret-sauce/ Erişim Tarihi: 19.11.2024

Parise, S., Guinan, P. J., & Kafka, R. (2016). Solving the crisis of immediacy: How digital technology can transform the customer experience. *Business Horizons*, *59*(4), 411-420.

Patov, A. (2024a). How Apple elevates customer experience (CX) through ecosystem integration. https://www.renascence.io/journal/how-apple-elevates-customer-experience-cx-through-ecosystem-integration Erişim Tarihi: 28.11.2024

Patov, A. (2024b). How Amazon redefines customer experience (CX) with innovation and convenience. https://www.renascence.io/journal/how-amazon-redefines-customer-experience-cx-with-innovation-and-convenience Erişim Tarihi: 28.11.2024

Patov, A. (2024c). How Starbucks builds loyalty and enhances customer experience (CX) with rewards programs. https://www.renascence.io/journal/how-starbucks-builds-loyalty-and-enhances-customer-experience-cx-with-rewards-programs Erişim Tarihi: 30.11.2024

Peltier, J. W., Dahl, A. J., & Schibrowsky, J. A. (2024). Artificial intelligence in interactive marketing: a conceptual framework and research agenda. *Journal of Research in Interactive Marketing*, *18*(1), 54-90.

Pillarisetty, R., & Mishra, P. (2022). A review of AI (Artificial Intelligence) tools and customer experience in online fashion retail. *International Journal of E-Business Research (IJEBR)*, *18*(2), 1-12.

Pohrebniyak, I. (2024). How 17 global brands use generative AI for customer experience boost. https://masterofcode.com/blog/generative-ai-for-customer-experience Erişim Tarihi: 28.11.2024

Popescu, C. C. (2018). Improvements in business operations and customer experience through data science and Artificial Intelligence. In *Proceedings of the International Conference on Business Excellence* 12(1), 804-815.

Ramirez, M. (2023). Ulta Beauty: AI use cases 2024. https://pitchgrade.com/companies/ulta-beauty-ai-use-cases Erişim Tarihi: 30.11.2024

Schmitt, B. H. (2003). *Customer experience management: A revolutionary approach to connecting with your customers.* John Wiley and Sons, New Jersey, USA.

Thakur, R. (2024). Introduction to artificial intelligence and its importance in modern business management. In *Leveraging AI and emotional intelligence in contemporary business organizations*, 133-165. IGI Global.

Tutsal, E., & Ventura, K. (2022). Müşteri deneyimini iyileştirmede yapay zeka uygulamaları: Çevrimiçi perakende firması örneği. *Journal of Social Research & Behavioral Sciences*, *8*(16).

Türk Dil Kurumu. (2024). Güncel Türkçe Sözlük https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: 20.11.2024

Verma, S., Sharma, R., Deb, S., & Maitra, D. (2021). Artificial intelligence in marketing: Systematic review and future research direction. *International Journal of Information Management Data Insights*, *1*(1), 100002.

Vijayakumar, H. (2023). Unlocking business value with AI-driven end user experience management (EUEM). In Proceedings of the *5th International Conference on Management Science and Industrial Engineering* (pp. 129-135).

Villegas, F. (2023). Artificial intelligence customer experience: What is it, pros, cons and best tools. QuestionPro. https://www.questionpro.com/blog/ai-customer-experience/ Erişim Tarihi: 23.11.2024

Wang, P., Li, K., Du, Q., & Wang, J. (2024). Customer experience in AI-enabled products: Scale development and validation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *76*, 103578.

Yegen, B. (2023). Vergilemede yeni bir yaklaşım: Yapay zekâ. *Politik Ekonomik Kuram, 7*(2), 140-154.

Apple's New AI: A Giant Leap in the User Experience. https://liquidity-provider.com/news/apples-new-ai-a-giant-leap-in-the-user-experience/ Erişim Tarihi: 30.11.2024

Case Study: Starbucks Revolutionizes the Coffee Experience with AI. https://aiexpert.network/case-study-starbucks-revolutionizes-the-coffee-experience-with-ai/ Erişim Tarihi: 30.11.2024

Case Study: How H&M Leverages AI for Supply Chain Efficiency and Customer Experience. https://aiexpert.network/case-study-how-hm-leverages-ai-for-supply-chain-efficiency-and-customer-experience/ Erişim Tarihi: 30.11.2024

Customer Experience Strategy of Apple — Revealing the Secret. https://cxjournal.medium.com/customer-experience-strategy-of-apple-revealing-the-secret-e33007e51c9b Erişim Tarihi: 28.11.2024

Exploring the Impact of Technological Innovations on Amazon's Customer Experience. https://mana-analytics.com/en/technological-innovations-amazon-customer-experience/ Erişim Tarihi: 29.11.2024

How AI is Transforming Customer Experience for Businesses 2024. https://www.fullstory.com/blog/ai-in-customer-experience/ Erişim Tarihi: 22.11.2024

H&M strengthens digital and customer experience initiatives. https://infotechlead.com/cio/hm-strengthens-digital-and-customer-experience-initiatives-86902 Erişim Tarihi: 30.11.2024

Netflix and the Power of AI: Unleashing Customer Insights for Unparalleled Personalisation. https://eclipse-ai.com/netflix-and-the-power-of-ai-unleashing-customer-insights-for-unparalleled-personalisation/ Erişim Tarihi: 28.11.2024

Starbucks Is Using AI and More to Better Serve Its Customers. https://futurestores.wbresearch.com/blog/starbucks-ai-serve-customers-strategy How Erişim Tarihi: 30.11.2024

5 ways H&M is using AI [Case Study] [2024]. https://digitaldefynd.com/IQ/hm-using-ai-case-study/ Erişim Tarihi: 30.11.2024

SÜRDÜRÜLEBİLİR MODA PAZARLAMA UYGULAMALARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dr.Öğr.Üyesi Reyhan BAHAR
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Gönen Meslek Yüksekokulu,
reyhanbahari@gmail.com- 0000-0001-5872-6275

Doç.Dr. Bilge Villi
Balıkesir Üniversitesi, Sındırgı Meslek Yüksekokulu,
bilgevilli@hotmail.com - 0000-0002-1175-2043

ÖZET

Artan dünya nüfusu ile doğru orantılı olarak artan tüketim miktarı doğal kaynakların da yoğun bir şekilde tüketilmesine neden olmuştur. Bu sebeple ekolojik sorunlar gün geçtikçe artmaya başlamıştır ve buna paralel olarak da bu konuda kaygı duyan tüketiciler tüketim noktasında hassasiyet göstermeye başlamıştır. Tüketicilerin bu konuda farkındalık göstermesi ve sürdürülebilir tüketim motivasyonlarının artması işletmelerin bu yönde faaliyetler göstermesine neden olmuştur. Ekolojik sorunlara sebep olan sektörlerden biri de moda sektörüdür. Bu sebeple yaşanan bu değişimlerden moda sektörü de payına düşüne almıştır ve sektörde yer alan birçok marka sürdürülebilir moda stratejilerini uygulamaya başlamıştır. Moda sektörü genel olarak hızlı moda ile karakterize edilmekte, kısa süreli kullanılan kıyafetleri içermektedir. Ancak günümüzde yaşanan iklim değişikliği, üretim esnasında ortaya çıkan kimyasal atıklar, çevresel sorunlar, sektörde güvencesiz şartlarda ucuza çalışan işçilerin hakları gibi sorunlar moda sektöründe de sürdürülebilirlik anlayışını gerekli kılmıştır. Sürdürülebilir moda anlayışı hızlı modaya bir eleştiri olarak doğmuştur. Sürdürülebilir moda anlayışı bir ürünün nasıl üretilmesi ve nasıl tüketilmesi gerektiği ile ilgili bütüncül bir bakış açısına dayanmaktadır. Bu çalışmada ise Türkiye'de faaliyet gösteren ve marka bilinirliği yüksek 5 moda markasının internet siteleri, online satış ortamları ve sürdürülebilirlik raporları incelenerek sürdürülebilir moda pazarlaması uygulamalarını incelemek ve tüketicileri sürdürülebilir tüketime yöneltmek için hangi faaliyetleri yürüttüklerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Tüketim, Sürdürülebilir Moda

THE IMPACT OF SUSTAINABLE FASHION MARKETING PRACTICES ON SUSTAINABLE CONSUMPTION PATTERNS

ABSTRACT

The increase in consumption in direct proportion to the growth of the world's population has led to an intensive use of natural resources. For this reason, environmental problems have started to increase day by day and, in parallel, consumers who are concerned about this issue have started to show sensitivity at the point of consumption. Consumers' awareness of this issue and the increase in sustainable consumption motivations have led companies to take action in this direction. One of the sectors that causes environmental problems is the fashion sector. For this reason, the fashion sector has also taken part in these changes and many brands in the sector have started to implement sustainable fashion strategies. The fashion sector is generally characterised by fast fashion and includes clothing that is used for a short period of time. The aim of this study is to examine the fashion sector and what activities it is undertaking to guide consumers towards sustainable consumption. However, today's issues such as climate change, chemical waste in production, environmental problems, the rights of workers in the sector working cheaply and in precarious conditions have made it necessary to understand sustainability in the fashion sector. The concept of sustainable fashion emerged as a critique of fast fashion. The understanding of sustainable fashion is based on a holistic perspective of how a product should be produced and consumed. The aim of this study is to examine the marketing practices of sustainable fashion by analysing the websites, online sales environments and sustainability reports of 5 fashion brands operating in Turkey with high brand recognition and to identify the activities they undertake to guide consumers towards sustainable consumption.

Keywords: Sustainability, Sustainable Consumption, Sustainable Fashion

1. GİRİŞ

Günümüzde nüfus artışı, teknolojik ve endüstriyel gelişmeler tüketimin artmasına ve doğal tüketimin kontrolsüzce kullanılmasına neden olmuştur. Tüketimin en hızlı olduğu sektörlerden biri moda sektörüdür (Grazzini vd., 2021; Moon vd., 2015). Hızlı modanın yükselişi, üretimin gelişip düzenli hale gelmesi ve giysilerin kısa süreli kullanımı gibi nedenlerle moda sektörü dünyada en çok üretilen ve kaynak tüketen sektördür (Jacometti, 2019). Bu nedenle aşırı tüketim ve kısa süreli ürün yaşam döngüsü özelliklerine sahip olan hızlı moda sektörü, işletmelere büyük bir kar kaynağı yaratırken çevre ve iklim üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır (Long ve Nasiry, 2022).

Moda endüstrisi, küresel karbon emisyonlarının yaklaşık %10'undan ve dünya çapında su israfının %20'sinden sorumludur (Avrupa Parlamentosu, 2021; UNECE, 2018). Moda endüstrisi, petrol ve gaz endüstrisinden sonra en önemli çevre kirliliği kaynağı olarak görülmektedir (Qutab, 2017). Sektörün üretim aşamasında doğal kaynak ve enerjiyi aşırı kullanması karbondioksit gazı oluşumuna neden olmaktadır. (Shafie vd., 2021). Ayrıca giyim üretiminde kullanılan pamuk, üretim aşamasında tonlarca su tüketilmesine neden olmaktadır.

Kullanılan çeşitli kimyasallar, toksik boyalar ve pestisitler de sektörün çevreye verdiği diğer zararlar arasındadır (Hasbullah vd., 2020). Ayrıca 2023 yılı itibariyle moda endüstrisi yılda 92 milyon ton atık üretmiştir (Avrupa Parlamentosu, 2023). Başka bir deyişle endüstri, üretim, kullanım ve tüketimin tüm aşamalarında çevreye zarar vermektedir (Onur, 2020). Bu etkiler göz önüne alındığında hızlı moda, iklim krizi ve çevre sorunları açısından tartışma konusu haline gelmiştir. Bu noktada aşırı tüketim ve çevre kirliliği gibi konulara değinmeyi hedefleyen ve iklim değişikliğine çözüm olabilecek sürdürülebilir moda kavramı doğmuştur (Kim vd., 2022). Son yıllarda sürdürülebilirlik kavramı dünya çapında giderek popülerlik kazanmakta, bireyler ve kurumlar günlük yaşamlarının çeşitli düzeylerinde sürdürülebilirlik uygulamalarını hayata geçirmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda moda sektöründeki markalar da sürdürülebilir bir yaklaşım benimsemeye başlamışlardır (Chang ve Jai, 2015). Markaların kendi çalışmalarının yanı sıra sektördeki diğer markalarla ortaklaşa yürüttükleri girişimler de dikkat çekmektedir. Sektörün çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik taahhütleri içeren "Moda Paktı", birçok uluslararası moda markası, perakendeci ve üreticinin katılımıyla oluşturulmuştur. Karbon emisyonlarını azaltma, biyolojik çeşitliliği koruma ve deniz kirliliğini önleme gibi hedefler bu kapsamda ele alınan taahhütler arasındadır (The Fashion Pact, 2024). Ayrıca günümüzde tüketicilerin iklim değişikliği ve sınırlı kaynaklar gibi konuların farkında oldukları ve bu konuda geliştirilen sürdürülebilirlik çalışmalarına olan ilgilerinin arttığı bilinmektedir (Vehmas vd., 2018).

Bu amaçla bu çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren 5 tanınmış moda markasının sürdürülebilir moda faaliyetlerini incelemek amaçlanmıştır.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR MODA

Sürdürülebilirlik kavramı, “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılayan gelişme” olarak tanımlanabilir. Sürdürülebilirlik yaklaşımına sahip şirketler, ekonomik faydalar sağlamanın yanı sıra çevreye duyarlı ve sosyal hizmetler sunmaya çalışırlar (Chabowski vd., 2011).

Sürdürülebilir tüketicilik, küresel ısınma, çöp bertarafı, ozon tabakasının incelmesi, toksik atık, gıda kirliliği, su kalitesi ve nesli tükenmekte olan türlerin korunması gibi konulara odaklanmaktadır. Günümüzde birçok tüketici tüketim kararlarında çevre korumayı dikkate almaktadır. Bu nedenle işletmeler, çevreye duyarlı pazarı ele geçirmek için sürdürülebilirlik faaliyetlerinde bulunmaktadır (Kim ve Damhorst, 1998).

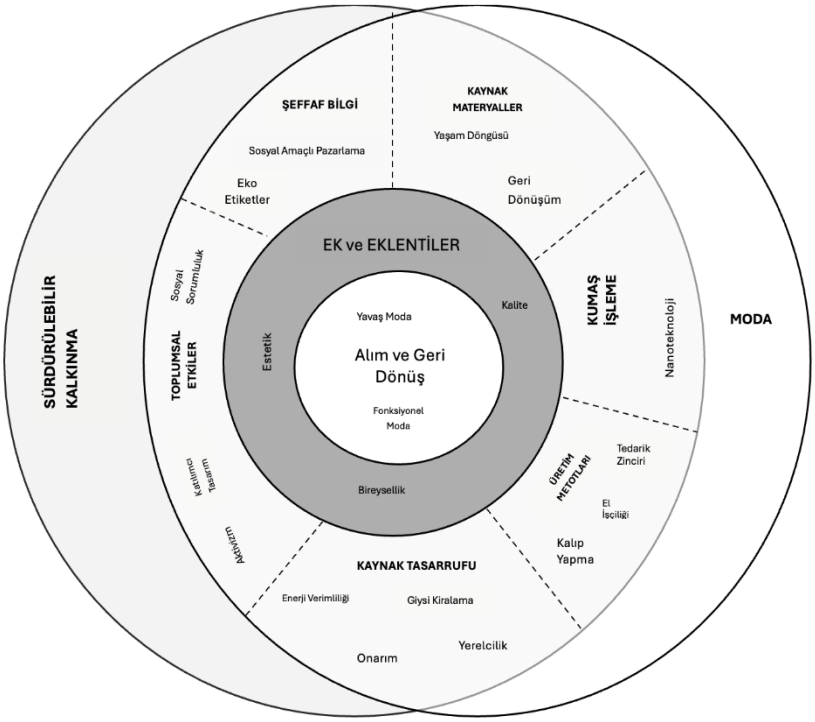
Sürdürülebilirlik hem üretim hem de tüketim süreçlerini kapsayan bir unsurdur. Hazır giyim sektöründe sürdürülebilirlik, ürünün tasarım, üretim ve dağıtım aşamalarında yerel kaynakların kullanılması, üretici ile tüketici arasında daha az aracılık gerektiren şeffaf üretim sistemlerinin kullanılması ve daha uzun ömürlü sürdürülebilir ürünlerin üretilmesi yoluyla elde edilmektedir (Clark, 2008). Moda sektörü, tüketicilerin modaya uygun kıyafetler satın alma eğilimi nedeniyle giyim üretiminde büyük bir artışa neden olmakta ve buna bağlı olarak giyim tüketimi artmaktadır. Hızlı moda trendiyle kıyafetlerin hızla tüketilmesi çevreye de zarar vermektedir (Razzaq vd., 2018). Moda sektörü günümüzde çevreyi en çok kirleten üçüncü sektördür (İklim

Ticareti, 2023). Özellikle hızlı moda endüstrisinin su kirliliği, doğal kaynakların aşırı tüketimi, sera gazı emisyonları ve atık üretimi gibi birçok çevresel etkisi vardır (Avrupa Parlamentosu, 2023). Bu nedenle bu endüstride sürdürülebilirlik uygulamalarının önemi artmaktadır.

Moda pazarlama sistemi mikro ve makro boyutlarda birçok açıdan eleştirilmiştir. Mikro boyutlarda çalışanların hakları, fiyat-performans dengesinde adalet ve yanıltıcı ürünler ilk sırada yer alır. Aşırı lüks moda markaları ve düşük kaliteli ürünler de bu kategoride değerlendirilir. Kullanımdan sonra bozulan, değişen ve özelliklerini kaybeden düşük kaliteli ürünler uzun vadede markaları ve işletmeleri olumsuz etkiler. Makro boyutlarda ise moda işletmelerinin doğaya ve insanlara verdiği kasıtsız ve beklenmedik zararlar hatırı sayılır düzeydedir. Markaların çalışmalarıyla desteklenen aşırı tüketim kaynak, hammadde ve enerji israfını önemli ölçüde artırır. Bir diğer olumsuz yön ise lüks moda markalarının hayvan derileri ve kürkleri kullanmasıdır (Easey, 2009; Tungate, 2008).

Sürdürülebilir moda, eko, yeşil ve etik moda ile birbirinin yerine kullanılan bir kavramdır (Carey ve Cervellon, 2014). Sürdürülebilir moda öncelikle zararlı kimyasallar yerine çevre dostu malzemeler kullanarak ve giysileri geri dönüştürerek atık ve kaynak tüketimini azaltmayı önerir (Jung ve Jin, 2014). Sektörün üretim rakamlarına bakıldığında, özellikle sentetik elyaflar olmak üzere insan yapımı elyaflara olan talebin son yıllarda neredeyse iki katına çıktığı görülmektedir. Polyester ve diğer sentetik kumaşların üretimi, çok fazla ham petrol gerektiren, solunum yolu hastalıklarına neden olabilen ve çeşitli çevresel hasarlara yol açabilen enerji yoğun bir işlemdir. Birçok tekstil üretim tesisi, Kaynak Koruma ve Geri Kazanım Yasası (Claudio, 2007) uyarınca EPA tarafından tehlikeli atık üreticisi olarak kabul edilmektedir.

Moda endüstrisinde sürdürülebilirlik, küresel çevresel ve sosyal sorunların çözümüne önemli katkı sağlayacağı umuduyla giderek daha fazla ilgi görmektedir (Dissanayake ve Pammi, 2012). Sürdürülebilirlik üzerine yapılan çalışmalar, moda endüstrisinin tüketicilerin sürdürülebilirlik alanında artan farkındalığını göz ardı etmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Google'ın Basis ile birlikte Birleşik Krallık'ta 4 bin kişiyle sürdürülebilir modanın satın alma kararlarına etkisini araştırmak amacıyla yaptığı bir çalışmada, tüketicilerin %55'inin sürdürülebilirliğin fiyat ve kaliteden daha önemli olduğunu belirttiği sonucuna varılmıştır (Önder, 2021). Bu durum, sürdürülebilir moda pazarlaması üzerine yapılan çalışmaların artırılması ihtiyacını ortaya koymuştur. Bu nedenle sürdürülebilir moda pazarlaması, Görsel 1'de bütünsel bir görünümle sunulmaktadır.

Görsel 1. Sürdürülebilir Moda Tasarımı Modeli

Kaynak: (Aakko ve Koskennurmi-Sivonen, 2013)

Görsel 1'de, sürdürülebilir moda pazarlamasının merkezinde, insana, doğaya ve çevreye saygılı, nesilden nesile aktarılan işlevsel tasarımlar açıklanmaktadır. Bu tasarımlar, kullanıcının bireysel ve estetik ihtiyaçlarını da dikkate almaktadır. Hammadde temini ve her türlü malzeme seçimi, uzun ürün yaşam döngüsü ve geri dönüşüm konuları dikkate alınarak yapılmaktadır. Eko etiketler, el işçiliği, geleneksel teknikler, verimli enerji kullanımı üretim süreçlerinin bir parçasıdır. Sürdürülebilir tasarımcılar ve markalar, sosyal sorumluluk ve katılımcı tasarıma önem vermektedir. Ürünün tüketiciyle buluştuğu kullanım süreci ve sonrası da planlanmaktadır. İkinci el kıyafetler, onarım, bakım ve onarım süreçleri teşvik edilmektedir. Tüm bu ilkeler ve daha fazlası, mikro düzeyde sürdürülebilir moda pazarlaması tarafından benimsenerek makro düzeyde sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir (Aakko ve Koskennurmi-Sivonen, 2013).

3. METODOLOJİ VE ÖRNEKLEM

Bu çalışmada, nitel veri analizinde kullanılan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz, nitel verilerin önceden belirlenmiş bir çerçeve doğrultusunda işlenmesi, bulguların tanımlanması ve bu bulguların yorumlanması süreçlerini içeren bir analiz yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Betimsel analizde, verilerin hangi kavram veya temalar etrafında organize edileceği önceden belirlenir ve veriler hazırlanan tematik çerçeveye dayanarak analiz edilir (Doğanay vd., 2012). Bu bağlamda, bu çalışmada incelenecek temalar aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Malzeme Yenilikçiliği: Bu temada markaların üretim esnasında kullandıkları inovatif sürdürülebilir malzeme kullanımları incelenmiştir.
- Döngüsel Ekonomi: Bu temada markaların tüketicileri döngüsel ekonomiye katkıda bulunmaları için motive ettikleri uygulamalar incelenmiştir.
- Aktivizm ve Savunuculuk: Bu temada markaların sürdürülebilir moda anlayışını toplumsal olarak yaymaya yönelik çalışmaları incelenmiştir.
- Adil Ticaret Uygulamaları: Markaların sosyal sürdürülebilirlik çabaları çerçevesinde gerçekleştirdikleri uygulamalar incelenmiştir.
- Şeffaf Üretim: Tedarik zinciri yönetiminde tüm süreçlerde sürdürülebilirlik faaliyetlerinin şeffaf olarak izlenmesi adına yürütülen faaliyetler incelenmiştir.

Çalışmada örneklem olarak Türkiye'de YouGov araştırma şirketi tarafından yürütülen "Sürdürülebilir Modaya Yön Veren Markalar" araştırmasında belirlenen markalar arasından bilinirliği yüksek 5 moda markası (H&M, Mavi, LCW, Defacto, Koton) seçilmiştir.

4. BULGULAR

Çalışmada betimsel analiz tekniği çerçevesinde 5 tema belirlenmiştir. Daha sonra örneklem olarak belirlenen 5 markanın internet siteleri, online satış ortamları ve sürdürülebilirlik raporları incelenerek elde edilen veriler belirlenen temalar doğrultusunda analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular her bir marka için düzenlenerek çalışmanın bu kısmında sunulmuştur.

Çizelge 1. H&M Markasının Sürdürülebilir Moda Stratejilerinin İncelenmesi

MARKA	H&M
Yenilikçi Malzeme Kullanımı	-Pamuğa benzeyen ancak üretiminde daha az su gereken ve neredeyse hiç pestisit gerekmeyen, sürdürülebilir ağaç hamurundan üretilen liyosel kullanımı -Geri dönüştürülmüş yün, polyester, plastik ve poliamit kullanımı -Organik ve geri dönüştürülmüş pamuk kullanımı -Vegea™ üzüm derisi (vegan deri) kullanımı -%100 atık pamuktan üretilen Circulose® isimli döngüsel selüloz kullanımı -Atık mahsullerden üretilen geri dönüştürülebilir ve yenilenebilir bir malzeme olan Agraloop™ BioFibre™ kullanımı
Döngüsel Ekonomi	-Bakım rehberinde onarım ve yeniden kullanım önerileri var. -Yama gibi onarım ürünleri de satılıyor. -Yeniden kullanım önerileri ile kullanım süresini uzatma amacı var. -Doğru bakım önerileri ile kıyafetlerin daha uzun süre kullanılmasını sağlamak. -2013'ten bu yana uygulanan kupon karşılığında kıyafet toplama kampanyası. -Yurt dışındaki bazı mağazalarda belli serilerde yer alan kıyafetler için kiralama imkânı sağlamak.
Aktivizm ve Savunuculuk	- Adil ve eşit bir çalışma ortamı için çalıştıkları tedarikçilerle imzalanan Sürdürülebilirlik Taahhüdü - Cinsiyet Eşitliği, kadın hakları, bunlarla ilgili kuruluşları destekleme
Adil Ticaret Uygulamaları	-Adil çalışma, adil ücret, -Çocuk işçi çalıştırmama -Hayvan refahı
Şeffaf Üretim	-Şeffaf tedarik zinciri yönetimi -Ürün etiketlerindeki karekodlar sayesinde ürünün üretim süreçlerine yönelik şeffaflık sağlama

Çizelge 1'de H&M markasının kullandığı sürdürülebilir moda stratejileri sunulmuştur. Markanın internet sitesi belirlenen temalar bakımından incelendiğinde; internet sitesinde sürdürülebilirlik sekmesinin bulunduğu ve bu sekmenin altında kullandıkları inovatif sürdürülebilir malzemeler, toplumsal adalet ve eşitlik, şeffaflık, çevre ve sürdürülebilirlik için bakım, onarım ve yeniden tasarım tavsiyeleri ile sürdürülebilirlik taahhütlerine yer verdiği görülmüştür.

Çizelge 2. Mavi Markasının Sürdürülebilir Moda Stratejilerinin İncelenmesi

MARKA	MAVİ
Yenilikçi Malzeme Kullanımı	- Geri dönüştürülmüş pamuk kullanımı - Organik pamuk kullanımı - Rejeneratif pamuk kullanımı - Sürdürülebilir orman kaynaklarından elde edilen elyaf kullanımı - Geri dönüştürülmüş polyester - İleri dönüştürülmüş malzeme kullanımı - Doğal kil boyalı kumaşlar - Fındık kabuğundan düğmeler - Zeytin çekirdeğinden etiketler - Sadece kâğıt üretimi için yetiştirilen ağaçlardan oluşan yenilenebilir ormanlardan elde edilen FSC sertifikalı kâğıtlar - Vegan denimler
Döngüsel Ekonomi	- Atıl durumdaki ürünlerine Avrupa'nın önemli Döngüsel Ekonomi girişimlerinden biri olan Nivogo mağazalarında yer vererek atıl ürünleri döngüsel ekonomiye kazandırmak
Aktivizm ve Savunuculuk	- İnsan haklarına saygılı - Çalışanların çeşitlilik ve farklılıklarına saygılı - Toplumsal cinsiyet eşitliğini destekliyor - %50 kadın yönetici hedefi - Müşteriler, çalışanlar, tedarikçiler, üniversiteler ve STK'ları da sürece dahil eden toplumsal projeler
Adil Ticaret Uygulamaları	- İnsan odaklı adil çalışma koşulları - İş ortamında cinsiyet eşitliği, - Kamuyu aydınlatma ve şeffaflık - Hayvan refahını önemseme
Şeffaf Üretim	- Tedarik zincirinde uçtan uca izlenebilirliği sağlamak ve çevresel uygunluk denetimlerini yönetmek için özel bir araç kullanımı - Kapsayıcı iş modeli ve sorumlu değer zinciri

Çizelge 2'de Mavi markasının kullandığı sürdürülebilir moda stratejileri sunulmuştur. Markanın internet sayfası incelendiğinde, sayfalarında sürdürülebilirlik sekmesine yer verdikleri ve bu sekmenin altında "All Blue" olarak isimlendirdikleri koleksiyona ve sürdürülebilirlik için belirledikleri insan, çevre, toplum ve denim başlıkları altında topladıkları stratejilere yer verdikleri görülmüştür. Ayrıca marka bu sekmede sürdürülebilirlik raporlarına, sürdürülebilirlikle ilgili sahip oldukları sertifika ve üyelik bilgileri ile konuya ilişkin ödül ve haberlerini de paylaşmıştır.

Çizelge 3. LCW Markasının Sürdürülebilir Moda Stratejilerinin İncelenmesi

MARKA	LCW
Yenilikçi Malzeme Kullanımı	- Geri dönüştürülmüş malzeme - Organik malzeme - Organik üzüm kullanımı - Vegan malzeme kullanımı - RDS sertifikalı kaz ve kuş tüyleri - Suni deri kullanımı - Oyuncağa dönüşen kargo kutuları
Döngüsel Ekonomi	- Çevreye duyarlı ve eğitici bakım önerileri - Kullanım süresini uzatmaya yönelik bakım önerileri - Ürün etiketlerinde geri dönüştürülmüş malzemeden üretildiği hakkında bilgi verme
Aktivizm ve Savunuculuk	- Online platformda yapılan 10 yorumla hatıra ormanında 1 fidan hakkı - LC Waikiki Akademi ile çevre duyarlılık eğitimleri

Adil Ticaret Uygulamaları	- Engellilere özel limitless projesi,
	- Adil çalışma ortamı
	- İşte kadınlar güçlü yarınlar projesi,
	- Kurumsal Akademi kapsamında sunulan eğitimler:
	  - Moda Bilgisi Gelişim Programı
	  - Sürdürülebilir Elyaf Çeşitleri E-Eğitimi
	  - Sürdürülebilirlik Lensleriyle Modaya Bakış E-Eğitimi
	  - Atık Yönetimi E-Eğitimi
	  - Yeni Dünya Yaklaşımı Eğitimi
	  - Sürdürülebilir Denim Yıkama Eğitimi

	- Sürdürülebilir Ürün Eğitimi - Kimyasallarla Güvenli Çalışma E-Eğitimi
Şeffaf Üretim	- Sosyal sorumlu tedarik ve şeffaflık -İzlenebilir tedarik zinciri

Çizelge 3'te LCW markasının kullandığı sürdürülebilir moda stratejileri sunulmuştur. Markanın internet sayfası incelendiğinde, sayfalarında kurumsal sekmesinin altında sürdürülebilirlik sekmesine yer verdikleri görülmüştür. Sürdürülebilirlik sayfasında ise doğa adına, döngüsel ekonomi, çevre dostu, organik ve hayvan dostu sekmelerine yer vermişlerdir. Marka bu kısımda sürdürülebilirlik raporlarını da yayınlamıştır. Ayrıca bu sayfada, markanın toplumsal eşitlik ve cinsiyet eşitliği gibi toplumsal sürdürülebilirlikle ilgili ve diğer alanlarda aldıkları ödüllerle ilgili haberler de mevcuttur.

Çizelge 4. Defacto Markasının Sürdürülebilir Moda Stratejilerinin İncelenmesi

MARKA	DEFACTO
Yenilikçi Malzeme Kullanımı	- Organik pamuk - Geri dönüştürülmüş polyester kullanımı - Yenilenebilir ağaç kaynaklarından elde edilen viskon elyaf kullanımı - Zeytin derisinden ve elma kabuğu ve atıklarından üretilen aksesuarlar
Döngüsel Ekonomi	- Ürün bakım talimatlarında sürdürülebilirlik önerileri bulunmamaktadır. - Senin dünyan, ona iyi davran projesi ile döngüsel ekonomiye katkı
Aktivizm ve Savunuculuk	- Mutlu Kadın Hareketi - STK'larla iş birlikleri - İstihdama katkı sağlayan toplumsal katkı projeleri
Adil Ticaret Uygulamaları	- Çocuk işçi çalıştırmanın önlenmesi - Zorla çalıştırmanın önlenmesi - Ayrımcılığın önlenmesi
Şeffaf Üretim	- Tedarikçilerin akredite kurumlar tarafından denetlenerek tedarikçilerin sürdürülebilirlik performansının şeffaflığı sağlanıyor

Çizelge 4'te Defacto markasının kullandığı sürdürülebilir moda stratejileri sunulmuştur. Markanın internet sayfası incelendiğinde, sayfalarında kurumsal sekmesinin altında sürdürülebilirlik sekmesine yer verdikleri görülmüştür. Marka çalışmada incelenen diğer markalardan farklı olarak bu sayfada yalnızca sürdürülebilirlik raporlarına yer vermiştir. Markanın gerçekleştirdiği sürdürülebilirlik faaliyetlerinin tamamı raporların içinde yer almaktadır.

Çizelge 5. Koton Markasının Sürdürülebilir Moda Stratejilerinin İncelenmesi

MARKA	KOTON
Yenilikçi Malzeme Kullanımı	- Hayvan refahını önemseme ve hayvanlara zarar veren ürün kullanımından kaçınma - Askı, ambalaj vs. gibi ürünlerde geri dönüştürülmüş plastik - Organik pamuk kullanımı - Geri dönüştürülmüş malzeme kullanımı
Döngüsel Ekonomi	- Çevreye duyarlı ve eğitici bakım önerileri - Kullanım süresini uzatmaya yönelik bakım önerileri - Ürün etiketlerinde geri dönüştürülmüş malzemeden üretildiği hakkında bilgi verme
Aktivizm ve Savunuculuk	- Yaşama Saygı Koleksiyonu - Hayvan haklarına yönelik projeler - Toplumsal cinsiyet eşitliği projeleri - Sosyal fayda projeleri - Sürdürülebilirlik fikirleri toplamayı amaçlayan fikir küpü projesi
Adil Ticaret Uygulamaları	- İş Etiği Koduyla etnik köken, cinsiyet, kişisel tercihler, ırk, milliyet, ekonomik durum, engellilik, yaş, din ve diğer inançlar gibi özellikler üzerinden ayrımcılık engelleniyor. - Eşit iş, eşit ücret, - Çocuk işçi çalıştırmanın önlenmesi - Cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesi
Şeffaf Üretim	- Tedarik zincirinde şeffaflık ve izlenebilirliğin sağlanması - Sorumlu tedarik zinciri

Çizelge 5'te Koton markasının kullandığı sürdürülebilir moda stratejileri sunulmuştur. Markanın internet sayfası incelendiğinde, sayfalarında sürdürülebilirlik sekmesine yer verdikleri ve bu sekmenin altında "All Blue" olarak isimlendirdikleri koleksiyona ve

dünyamıza saygılıyız, insana saygılıyız, topluma saygılıyız ve işimize saygılıyız başlıkları altında topladıkları stratejilere yer verdikleri görülmüştür. Ayrıca marka bu sayfada sürdürülebilirlik raporlarına ve bu konuda yürüttüğü projelere yer vermiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, YouGov araştırma şirketinin Türkiye'de yürüttüğü "Sürdürülebilir Modaya Yön Veren Markalar" araştırmasında belirlenen markalar arasından bilinirliği yüksek H&M, Mavi, LCW, Defacto ve Koton markalarının internet siteleri, online satış ortamları ve sürdürülebilirlik raporları incelenerek sürdürülebilir moda pazarlaması uygulamalarını incelemek ve tüketicileri sürdürülebilir tüketime özendirmek için hangi faaliyetleri yürüttüklerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Çalışmada; malzeme yenilikçiliği, döngüsel ekonomi, aktivizm ve savunuculuk, adil ticaret uygulamaları ve şeffaf üretim olmak üzere beş tema belirlenmiştir. Markaların internet siteleri, online satış ortamları ve sürdürülebilirlik raporlarından elde edilen bilgiler bu beş tema çerçevesinde kategorize edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde markaların tamamının birinci kategori olan malzeme yenilikçiliği konusunda girişimleri olduğu söylenebilir. Markaların tamamının organik ve geri dönüştürülmüş malzemeler kullandığı; H&M, Mavi, LCW ve Defacto markalarının vegan ürünler kullandığı; H&M markasının liyosel ve döngüsel selüloz inovatif sürdürülebilir malzemeler kullandığı ve Mavi markasının ek olarak ileri dönüştürülmüş malzemeler kullandığı görülmüştür.

Döngüsel ekonomi temasıyla, markaların tüketicileri ürünleri geri dönüştürme veya daha uzun süreli kullanma yönünde nasıl motive ettiklerini ve çalışmalarının sürdürülebilir tüketim davranışına nasıl katkı sağladığını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. H&M, LCW ve Koton markaları online satış ortamlarında her bir ürünü için bakım ve onarım talimatları kısmında özellikle sürdürülebilirliğe teşvik edici ifadeler kullanmışlardır. H&M markasının diğer markalardan farklı olarak ürün gamında yama gibi onarım ürünlerine yer verdiği ve sadakat programları aracılığıyla tüketicileri de geri dönüşüm hareketine dahil etmek için kıyafet toplama kampanyası yürüttükleri görülmüştür. Mavi markası ise yurt dışındaki girişimlerle atıl ürünlerini geri dönüşüme kazandırmaktadır.

Markaların tamamının sürdürülebilir moda anlayışını toplumsal olarak yaymaya yönelik insan hakları, hayvan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği konularında paydaşlarıyla ortak projeler yürüttükleri ortaya konmuştur.

Markaların sosyal sürdürülebilirlik çabaları çerçevesinde gerçekleştirdikleri uygulamalar incelendiğinde ise beş markanın da etnik köken, cinsiyet, kişisel tercihler, ırk, milliyet, ekonomik durum, engellilik, yaş, din ve diğer inançlar gibi konularda adil ticaret uygulama prensipleri geliştirdikleri görülmüştür.

Çalışmanın son teması olan şeffaf üretim çerçevesinde örneklemdeki markalar incelendiğinde markaların tamamının şeffaf, sorumlu ve izlenebilir tedarik zinciri anlayışını benimsedikleri görülmektedir. Bu konuda H&M markasının ürün etiketlerindeki karekodlar sayesinde ürünün üretim süreçlerine yönelik şeffaflık sağladığı; Mavi'nin tedarik zincirinde uçtan uca izlenebilirliği sağlamak ve çevresel uygunluk denetimlerini yönetmek için özel bir araç kullandığı ve LCW'nin bağımsız akredite kurumlar aracılığıyla denetlenerek tedarikçilerin sürdürülebilirlik performansının şeffaflığını sağladığı tespit edilmiştir.

Moda sektörünün sürdürülebilirlik açısından öneminin ne kadar büyük olduğu göz önünde bulundurulduğunda sürdürülebilir moda kavramının göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir konu olduğu açıktır. Bu çalışmada, sınırlı sayıda markanın kendi kaynaklarında verilen bilgiler veri olarak kullanılmıştır. Bu durum çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Gelecek çalışmalarda, konu ampirik olarak ele alınarak tüketicilerin sürdürülebilir moda kavramı hakkındaki bilinç düzeyleri ve. Bu konu hakkındaki tutumları incelenebilir.

KAYNAKÇA

Aakko, M., & Koskennurmi-Sivonen, R. (2013). Designing sustainable fashion: Possibilities and challenges. *Research Journal of Textile and Apparel*, *17*(1), 13-22.

Carey, L. ve Cervellon, M.-C. (2014). Ethical Fashion Dimensions: Pictorial and Auditory Depictions Through Three Cultural Perspectives. *Journal of Fashion Marketing and Management, 18*(4), 483-506.

Chabowski, B. R., Mena, J. A., & Gonzalez-Padron, T. L. (2011). The structure of sustainability research in marketing, 1958–2008: A basis for future research opportunities. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *39*, 55-70.

Chang, Hyo Jung (Julie) ve Tun-Min (Catherine) Jai. 2015. "Is fast fashion sustainable? The effect of positioning strategies on consumers' attitudes and purchase intentions." *Social Responsibility Journal* 11: 853-867.

Clark, H. (2008). "Slow Fashıon An Oxymoron Or A Promise For The Future?". *Fashion Theory*. *12*(4). 427-446.

Claudio, L. (2007). Waste couture: Environmental impact of the clothing industry.

ClimateTrade. 2023. "The world's most poluting Industries." https://climatetrade.com/the-worlds-most-polluting%20industries/#:~:text=1%20%20Fossil%20fuels%20%20It%20is,reaching%2040.5%20gigatons%20of%20CO2 , (Erişim Tarihi: 23.09.2024).

Doğanay, A., Ataizi, M., Şimşek, A., Balaban Sanlı, J., ve Akbulut, Y. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ali Şimşek (Ed.), Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.

Easey, M. (2009). *Fashion Marketing*. John Wiley & Sons.

European Parliament (2021) *The impact of textile production and waste on the environment*, Brussels: European Parliament.

Grazzini, L., Acuti, D. and Aiello, G. (2021) *Solving the puzzle of sustainable fashion consumption: The role of consumers' implicit attitudes and perceived warmth*, Journal of Cleaner Production, Vol. 287, pp. 125579.

Hasbullah, N. N., Sulaiman, Z., & Mas'od, A. (2020) *Systematic Literature Review of Sustainable Fashion Consumption From 2015 To 2019*, European Proceedings of Social and Behavioural Sciences, Vol. 88, pp. 341-351.

Jacometti, Valentina. (2019). "Circular Economy and Waste in the Fashion Industry" *Laws* 8(4): 27.

Jung, S. ve Jin, B. (2014). A Theoretical Investigation of Slow Fashion: SustainableFfuture of The Apparel Industry. *International Journal of Consumer Studies, 38*(5), 510-519.

Kim, H. S., and Damhorst, M. L. (1998). "Environmental Concern And Apparel Consumption". *Clothing And Textiles Research Journal*. *16*(3). 126-133.

Kim, Young, ve Sungeun Suh. (2022). "The Core Value of Sustainable Fashion: A Case Study on "Market Gredit"." *Sustainability* 14(21): 14423.

Long, Xiaoyang ve Javad Nasiry. (2019). "Sustainability in the Fast Fashion Industry." *Manufacturing &Amp; Service Operations Management* 24(3): 1276–1293.

Qutab, M. (2017) *What's the Second Most Polluting Industry? (We'll give you a hint -you're wearing it)*. [Online] Available at: http://www.onegreenplanet.org/environment/clothing-industry-secondmost- polluting/ Erişim Tarihi: 10 Ekim 2024.

Moon, K.K.-L., Lai, C.S.-Y., Lam, E.Y.-N. and Chang, J.M.T. (2015) *Popularization of sustainable fashion: barriers and solutions*, The Journal of the Textile Institute, Vol. 106 (9), pp. 939-952.

Onur, D. A. (2020). Moda tasarımında döngüsel ekonomi kavramı ve farklı tasarım seviyelerinde benimsenen stratejiler. *Sanat ve Tasarım Dergisi, 10*(1), 24-40.

Önder, N. (2021). *Moda Sektöründe Yeni Moda: "Sürdürülebilirlik"* Https://Www.Marketingturkiye.Com.Tr/Haberler/Moda-Sektorunde-Yeni-Moda-Surdurulebilirlik/ Erişim tarihi: 20 Eylül 2024.

Razzaq, A., Ansari, N. Y., Razzaq, Z., ve Awan, H. M. (2018). The Impact of Fashion Involvement and Pro-Environmental Attitude on Sustainable Clothing Consumption: The Moderating Role of Islamic Religiosit, *SAGE Open*, 8 (2), s. 1-17.

Shafie, S. B., Kamis, A. B., Ramli, M. F. B., Abu Bedor, S. B., and Ahmad Puad, F. N. B. (2021) *Fashion Sustainability: Benefits of Using Sustainable Practices in Producing*

Sustainable Fashion Designs, International Business Education Journal, Vol. 14(1), pp.103–111.

The Fashion Pact. (2024). The Fashion Pact." https://www.thefashionpact.org/, (Erişim Tarihi: 5.10.2024).

UNECE. (2018). "Fashion is an environmental and social emergency, but can also drive progress towards the Sustainable Development Goals." https://unece.org/forestry/news/fashion-environmental-and-social-emergency-can-also-drive-progress-towards , (Erişim Tarihi: 6.10.2024).

Vehmas, Kaisa, Anne Raudaskoski, Pirjo Heikkilä, Ali Harlin ve Aino Mensonen. (2018). "Consumer attitudes and communication in circular fashion." *Journal of Fashion Marketing and Management* 22: 286-300.

Tungate, M. (2008). *Fashion Brands: Branding Style from Armani to Zara*. Kogan Page Publishers.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık: Ankara.

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM PERSPEKTİFİNDEN VEGAN GIDA MARKALARININ İNTERNET SAYFALARININ VE SOSYAL MEDYA HESAPLARININ İNCELENMESİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Doç.Dr. Bilge VİLLİ [1]
Balıkesir Üniversitesi, Sındırgı MYO,
bilgevilli@hotmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1175-2043.

Dr. Öğr. Üyesi Reyhan BAHAR [2]
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Gönen Meslek Yüksekokulu,
reyhanbahari@gmail.com, ORCİD: https://orcid.org/0000-0001-5872-6275.

ÖZET

Her geçen gün tüketiciler daha bilinci ve duyarlı hale gelmekte ve bu durum bazı toplumsal konuların gündeme gelmesine sebep olmaktadır. Duyarlılığı artan ve bilinçlenen tüketiciler çevreyi korumaya, hayvan refahına, sürdürülebilirliğe, eko-sisteme daha fazla önem vermektedir. Vegan satın alma davranışları bu tüketicilerin günlük rutinlerini ve yaşam tarzını şekillendirmektedir. Vegan tüketim davranışının artması ile birlikte işletmelerde vegan pazarına yönelik ürünler geliştirmeye, ürün ve hizmetlerini genişletmeye ve ürün karmalarını arttırmaya başlamıştır. Bireylerin vegan tüketim anlayışını benimsemelerinde ekolojik, sağlık, sosyal, etik ve din gibi motivasyonlar etkili olmaktadır. Bu çalışmada, tüketici araştırma şirketi Twentify'nin 2021 yılında Türkiye temsili 1.011 katılımcı ile Bounty mobil uygulaması üzerinden gerçekleştirdiği "Veganizm Farkındalık Araştırması" sonucuna göre belirlenen en çok tercih edilen vegan gıda markalarının internet sayfaları ve Instagram hesapları incelenerek veganlığa ve sürdürülebilirliğe ne derece önem verdikleri içerik analizi metoduyla araştırılmaya çalışılmıştır. 22 vegan gıda markasının incelendiği çalışmada markaların birçoğunun internet sayfası ve Instagram hesabında "veganlığa yönelik bilgi paylaşımı" bulunmaktadır. Ancak 22 markadan sadece 2 'sinin internet sayfasında "vegan sertifikası" bulunmakta; çok az markanın internet sayfasında sürdürülebilirlik politikasına yer verdiği ve Instagram hesabında sürdürülebilirlik paylaşımı yaptığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre vegan gıda ürünleri üreten markaların hem internet sayfalarında hem de Instagram hesaplarında sürdürülebilirlik ve vegan tüketim ilişkisini içeren içerikler oluşturmaları önerilebilir.
Anahtar Kelimeler: Vegan Markalar, Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Tüketim, Nitel İçerik Analizi.

ABSTRACT

Consumers are becoming more conscious and sensitive every day, and this situation brings some social issues to the forefront. Consumers who are becoming more sensitive and conscious place greater importance on protecting the environment, animal welfare, sustainability, and the

ecosystem. Vegan purchasing behaviors shape the daily routines and lifestyles of these consumers. With the increase in vegan consumption behavior, businesses have started to develop products for the vegan market, expand their products and services, and increase their product mix. Ecological, health, social, ethical and religious motivations are effective in individuals' adoption of vegan consumption. In this study, according to the results of the "Veganism Awareness Survey" conducted by the consumer research company Twentify in 2021 with 1,011 participants representing Turkey via the Bounty mobile application, the web pages and Instagram accounts of the most preferred vegan food brands were examined and the extent to which they attach importance to veganism and sustainability was investigated using the content analysis method. In the study examining 22 vegan food brands, most of the brands have “vegan information sharing” on their websites and Instagram accounts. However, only 2 out of 22 brands have a “vegan certificate” on their websites; it is seen that very few brands include a sustainability policy on their websites and share sustainability on their Instagram accounts. According to these results, it can be recommended that brands that produce vegan food products create content that includes the relationship between sustainability and vegan consumption on both their websites and Instagram accounts.

Keywords: Vegan Brands, Sustainability, Sustainable Consumption, Qualitative Content Analysis.

1. GİRİŞ

Günümüzde her geçen yıl daha fazla tüketici bilinçli ve duyarlı hale gelmektedir. Bilinçli ve duyarlı tüketicilerin sayısının artışı, toplumsal düzlemde yeni tartışmaların ve eğilimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tüketicilerin yaşam tarzında meydana gelen değişimler ve bu doğrultuda şekillenen davranış kalıpları, günlük tüketim alışkanlıklarını önemli ölçüde etkilemektedir. Sağlık, etik ve dini değerler gibi faktörler, bireylerin yaşam biçimini şekillendirmekte ve bu bağlamda tüketim tercihleri üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Shaharudin vd., 2010: 96; Lake, 2019; Ghaffari vd., 2021). Özellikle hayvansal içerikli ürünlerden uzak durmayı tercih eden tüketiciler, hayvan refahına ve çevreye duyarlı ürünlere yönelerek bitkisel alternatiflere odaklanmaktadır. Bu durum satın alma karar süreçlerine ve davranışlarına yansımaktadır (Gendel-Guterman ve Derqui, 2021). Bu değişen tüketici davranışlarına uyum sağlamak isteyen işletmelerin, vegan ve vejetaryen perspektifleri dikkate alarak ürün ve hizmetlerini yeniden yapılandırmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda üretim süreçlerini vegan ve vejetaryen normlara uygun hale getiren işletmeler, ilgili hedef pazara yönelik stratejiler geliştirerek pazar paylarını artırma potansiyeline sahiptir. Bu tür pazarlama faaliyetleri yalnızca vegan ve vejetaryen tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda diğer tüketici gruplarının davranışlarını da dönüştürebilmektedir (Martinelli ve De Canio, 2021). Tüketiciler, çevreye duyarlılıkları ve hayvan haklarını gözeten girişimlere destek olmaları sayesinde vegan ve vejetaryen ürünlerin sürdürülebilirlikteki rolünü belirlemede etkin bir konumda bulunmaktadır. Örneğin, Los Angeles Times'ın 2004 yılında yayımladığı bir araştırma, çevresel kaygıları önceliklendiren ve gezegene daha az zarar veren yiyecek, giysi ve hatta otomobil gibi ürünlere daha fazla ödeme yapmaya istekli tüketicilerin varlığını ortaya koymuştur (Ginsberg, 2017). Benzer şekilde, Cultivate Research tarafından

gerçekleştirilen bir çalışmada, katılımcıların %7' sinin eti (tüm formlarıyla) tamamen bırakmaya eğilimli olduğunu belirtmesi, vejetaryen segmentin büyüme potansiyelini açıkça göstermektedir. Dünya üzerinde vegan yaşam şeklini seçen insanların sayısı her geçen yıl artmaktadır. Vejetaryen/vegan ürün ve hizmetleri uluslararası düzeyde etiketleme kuruluşu olan V-Label'in, Türkiye de dahil olmak üzere 14 Avrupa ülkesinde gerçekleştirdiği 2022 Vegan Gıda Pazarı araştırmasına göre, vegan olanların sayısı 79 milyona ulaşmıştır. Ayrıca bu sayı 2014 ve 2020 arasında Hollanda'da %645, Yunanistan'da %590, Türkiye'de ise %395 oranında yükseliş göstermiştir. Dolayısıyla her geçen gün vegan ürünler daha fazla ilgi görmektedir (foodturkey.com, 2023).

Bu çalışmada, tüketici araştırma şirketi Twentify'nin 2021 yılında Türkiye'de gerçekleştirdiği "Veganizm Farkındalık Araştırması" sonucuna göre belirlenen en çok tercih edilen 22 vegan gıda markasının internet sayfaları ve Instagram hesaplarını incelemek böylece veganlığa ve sürdürülebilirliğe ne derece önem verdiklerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Vejetaryenler, beslenmelerinde hayvansal kaynaklı besinleri kısıtlayan kişilerdir ve tüketmeye devam ettikleri hayvansal besinlere göre alt gruplara ayrılmaktadır. Süt ve süt ürünleri tüketenler lakto-vejetaryen; yumurta tüketenler ovo-vejetaryen; hem süt, süt ürünleri hem de yumurta tüketenler lakto-ovo-vejetaryen; tavuk ve hindi gibi kümes hayvanı eti tüketenler polo-vejetaryen; balık tüketenler pesko-vejetaryen; hem kümes hayvanı hem de balık tüketenler ise pesko-polo vejetaryen olarak adlandırılmaktadır (Phillips, 2005). Beslenmelerinde hayvansal kaynaklı besinleri tamamen çıkaran ve hayvansal kaynaklı kozmetik, kıyafet gibi farklı ürünleri kullanmayı reddeden kişiler ise vegan olarak adlandırılmaktadır (Phillips, 2005). The Vegan Society'e (2018) göre veganizm, "Gıda, giyim ya da diğer amaçlarla her tür hayvan istismarı ve zulmünü mümkün ve uygulanabilir olduğunca dışlamayı amaç edinen bir felsefe ve yaşam tarzı" olarak tanımlanmaktadır. Bugün veganizim, bir beslenme tercihinden öte gıda endüstrisini eleştiren ve değiştirmeye çalışan toplumsal bir hareket haline gelmiştir. Vegan ve vejetaryen tüketiciler sadece gıda tercihlerinde değil; giyim, kozmetik, ulaşım ve eğlence tercihlerinde bile diğer tüketicilere göre daha dikkatli davranmaktadırlar. Örneğin vegan tüketiciler; hayvan deneyleri yapan kozmetik ürünlerden uzak durmakta, deri ve yün giysi giymemekte, hayvanların yer aldığı sirk gösterilerine gitmemekte ve hayvanların yer aldığı ulaşım araçlarına (fayton gibi) binmemektedir.

Vegan ve vejetaryen gıda tercihinde kültür, ekolojik kaygılar, etik ve sağlık kaygıları gibi farklı motivasyonlar belirleyici olmaktadır (Niklewicz vd., 2023). Tüketicilerin gıda tercihlerinde kişisel sağlık, hayvan refahı ve çevresel konulara yönelik farkındalıklarının artmasıyla beraber vegan gıda pazarı özellikle son yıllarda hızlı bir şekilde büyümektedir (Malek, 2016; Ginsberg, 2017). Fast-food restoranlardan yıldızlı otellere hatta üniversite yemekhanelerine kadar vejetaryen/vegan seçenekler yaygınlaşmaya başlamıştır (Ginsberg, 2017). Türkiye'de vejetaryen/vegan menü çıkaran üniversite sayısı her geçen gün artmaktadır. Yapılan bir

araştırmaya göre 2020 yılında Türkiye'deki vegan veya vejetaryen beslenenlerin oranı %4 iken (1,2 milyon kişi), 2023 yılına gelindiğinde bu oran %8'e (2,7 milyon kişi) ulaşmıştır (Ekonomim.com, 2023). Dünyadaki en büyük vegan toplumlardan birisini barındıran İsrail'de toplam nüfusun %5'i, İsveç nüfusunun %4'ü, Kanada ve Avustralya nüfusunun ise %3'ü veganlardan oluşmaktadır (marketingtürkiye.com, 2021). Kültür, dini inanç ve ekonomik nedenlerin etkili olduğu Hindistan'da ise toplam %30 civarında vegan vejetaryen birey bulunmaktadır (Sachdev ve Misra, 2023). Her ne kadar veganların toplam ülke nüfusu içindeki payı sınırlı gibi görünse de özellikle Batı ülkelerinde vegan yaşam tarzını benimseyenlerin oranı her geçen gün artmaktadır. Bu artışla birlikte birçok sektör, sundukları hizmetler ve ürettikleri ürünlerle bu değişimlere adapte olmaktadır. Avrupa'da bitki bazlı gıda ve içeceklerin (örneğin, bitki bazlı et, süt ve süt ürünleri) toplam satış hacmi 2018 yılında 2,4 milyar Euro iken, 2020 yılında 3,6 milyar Euro'ya yükselmiştir. Benzer şekilde, dünya genelinde bitki bazlı et, süt ve süt ürünlerine yönelik yatırımlar 2019 yılında 667 milyon dolar seviyesindeyken, yalnızca bir yıl içinde 2,1 milyar dolara ulaşmıştır (marketingtürkiye.com, 2021). Bu veriler, vejetaryen ve vegan gıda pazarının her yıl hızla büyüdüğünü ve bu büyümenin devam edeceğini açıkça göstermektedir.

3. VEGAN TÜKETİM İLE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İLİŞKİSİ

1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından yayınlanan "Ortak Geleceğimiz" (Our Common Future) isimli Brundtland Raporu'nda "Sürdürülebilir Kalkınma" kavramı ele alınmıştır. Bu kavram, "gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama yetisini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılama gücü ve çabası" olarak tanımlanmıştır (WCED, 1987). Bu bağlamda, bireylerin ekolojik anlamda yaşam tarzlarını sürdürülebilirlik ilkesine uygun olarak değiştirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Sürdürülebilirlik ise, "toplumun, ekosistemin işleyişini bozmadan ve aşırı kullanımla kaynaklarını tüketmeden, doğal döngüyü sürdürme kabiliyeti" olarak tanımlanmıştır (Schaefer ve Crane, 2005). Sürdürülebilir tüketim kavramı ise ilk kez 1992 yılında Rio de Janeiro'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesi'nde "Gündem 21" başlığı altında gündeme gelmiştir. Bu konferans, Brundtland Raporu'nu somut eylemlere dönüştürmeyi ve çevresel sorunlara çözüm yolları sunmayı amaçlamıştır (Villi, 2024). Birleşmiş Milletler, sürdürülebilir tüketimi, temel tüketici ihtiyaçlarını karşılama ve yaşam kalitesini artırma yönünde bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, doğal kaynakların ve zararlı maddelerin kullanımını minimize ederek, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilme kapasitesinin korunmasını esas almaktadır (Cho ve Kim, 2015).

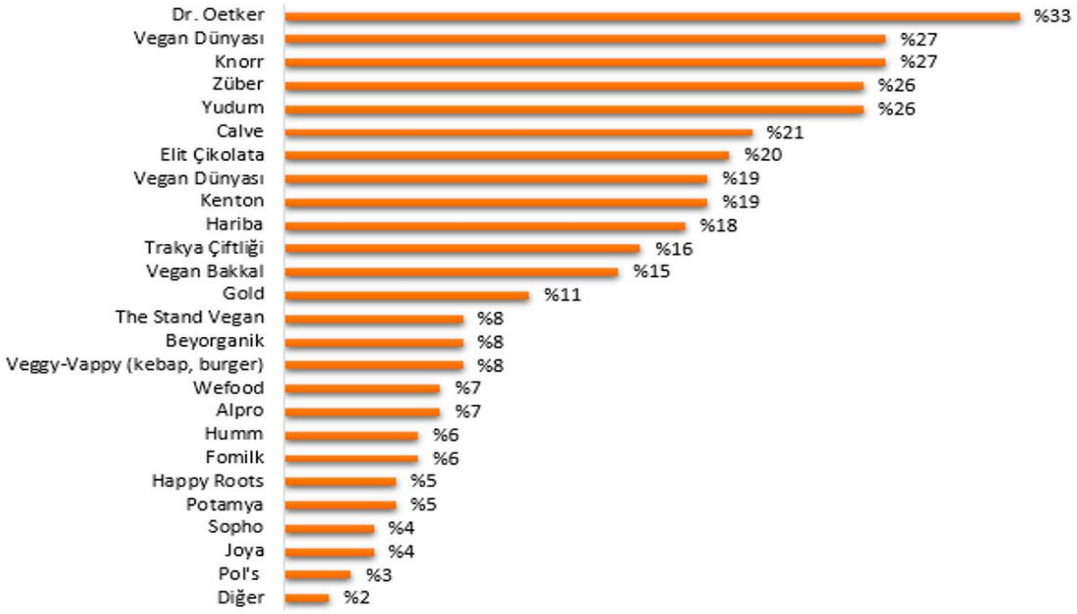
Gıda sektöründe, tüketicilerin özellikle et ve süt ürünlerinin sağlık üzerindeki etkileri ile çevresel zararlarına dair endişeleri, sürdürülebilir üretim yaklaşımlarına yönelimi artırmıştır (Weinrich, 2019). Vegan ve vejetaryen beslenme, hem fiziksel sağlığı destekleyen bir yaşam tarzını teşvik etmekte hem de sera gazı emisyonlarını azaltarak sürdürülebilir bir çevreye katkı sağlamaktadır (Kim vd., 2022: 2294). Vegan beslenme biçimi, daha az enerji ve su tüketimi,

daha düşük kirletici etmenler ve daha az toprak kullanımını gerektirdiği için çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli bir avantaj sunmaktadır (Carfi vd., 2018: 1). Buna karşın, et tüketicilerinin sera gazı emisyonları, vegan bireylere kıyasla yaklaşık iki kat daha yüksek düzeydedir. Bu durum, et tüketiminin azaltılmasının sera gazı emisyonlarında belirgin bir azalma sağlayacağını göstermektedir (Scarborough, 2014: 179).

Beslenme alışkanlıklarının çevresel sürdürülebilirliği destekleyecek şekilde yeniden düzenlenmesi, ekolojik etkilerin azaltılması için bir gerekliliktir. Daha az et tüketimi ya da tamamen bitkisel gıdalara yönelmek, gıda üretim verimliliğini artırırken, israfı ve çevresel zararları azaltmaktadır. Aynı zamanda, bu tür beslenme biçimleri bireylerin sağlık açısından da iyileşmeler elde etmesine katkı sağlamaktadır (Goodland, 1997: 200; Sabate ve Soret, 2014: 481). Vegan ve vejetaryen topluluklar, yalnızca beslenme biçimleriyle değil, aynı zamanda hayvanlar üzerinde test edilen veya çevreye zarar veren deri ve kozmetik gibi ürünleri tercih etmeyerek, sürdürülebilirliğe önemli katkılarda bulunmaktadır (Gendel-Guterman ve Derqui, 2021). Bu tutumlar, ekosistemin korunması ve vahşi yaşamın devamlılığı için gerekli sorumlulukları ifade etmektedir (Kim vd., 2022). Bu çerçevede, vegan ve vejetaryen yaklaşımlar yalnızca bireysel yaşam tarzlarını değil, aynı zamanda kurumsal politikaları ve sektörel uygulamaları da dönüştürerek sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sağlamaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, tüketici araştırma şirketi Twentify'nin 2021 yılında Türkiye temsili 1.011 katılımcı ile Bounty mobil uygulaması üzerinden gerçekleştirdiği "Veganizm Farkındalık Araştırması" sonucuna göre belirlenen en çok tercih edilen vegan gıda markalarının internet siteleri ve Instagram hesapları Ağustos 2024- Kasım 2024 tarihleri arasında incelenerek veganlığa ve sürdürülebilirliğe ne kadar önem verdikleri içerik analizi yöntemiyle araştırılmaya çalışılmıştır. Türkiye'de vegan markalar üzerine yapılan en kapsamlı araştırma olmasından dolayı Twentify şirketinin araştırma sonuçları temel alınarak araştırma içeriği biçimlendirilmiştir. Twentify şirketinin 1.010 katılımcı ile Bounty mobil uygulaması üzerinden gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların %9'u vegan olmayla ilgilenmekte, %6'sı ise vejetaryenliğe ilgi duymaktadır. Araştırmada tercih edilen vegan ürün kategorilerinin %41'i gıda sektöründen oluşmaktadır. Vegan ürünleri tercih edilen markalar Görsel 1'de yer almaktadır.

Görsel 1. Vegan Ürünleri Tercih Edilen Gıda Markaları
Kaynak: (https://www.twentify.com/tr:08.06.2023).

Vegan gıda markalarının internet sayfalarında ve Instagram hesaplarında bulunan içeriklerden kategoriler oluşturulmuştur. Bu araştırmanın ana kütlesini Twentify şirketinin yaptığı araştırma sonucu belirlenen 25 gıda markası oluşturmaktadır. Bu markalardan 22'sinin internet sitesine ve Instagram hesabına erişilmiştir. İnternet sitesine ve Instagram hesabına erişilemeyen 3 marka ise çalışmaya dahil edilmemiştir. Çizelge 1'de oluşturulan üç kategori ve bu kategorilere ait sorular yer almaktadır. Birinci kategoriyi "Markaların İnternet Sitelerinde Yer Alan Bilgiler", ikinci kategoriyi "Markaların Instagram Hesaplarında Yer Alan Bilgiler", üçüncü kategoriyi ise "Markaların Medyada Yer Alma Biçimleri" oluşturmaktadır. Bu kategorilerin ve soruların oluşturulmasında, daha önce içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır (Küçüksaraç, 2018; Ayaz, 2023; Erdoğan ve Gürbüz, 2023; Villi ve Bahar, 2023).

Çizelge 1. Soru Başlıkları ve Soru İçerikleri

Markaların İnternet Sitelerinde Yer Alan Bilgiler	- Vegan ürün/tarif bilgisi var mıdır? -Veganlığa yönelik içerik bilgisi var mıdır? - Sürdürülebilirlik bilgisi/politikası var mıdır? - Çevre ve ilkim politikası var mıdır? - Vegan sertifikaları var mıdır?
Markaların Instagram Hesaplarında Yer Alan Bilgiler	- Instagram gönderi sayısı kaçtır? - Instagram takipçi sayısı kaçtır? - Instagramda takip ettiği hesap sayısı kaçtır? -Markaların paylaşım içeriklerinde ürün/tarif paylaşımı var mıdır? -Markaların paylaşım içeriklerinde sosyal sorumluluk paylaşımı var mıdır? -Markaların paylaşım içeriklerinde sürdürülebilirlik paylaşımı var mıdır? -Markaların paylaşım içeriklerinde veganlığa yönelik bilgi paylaşımı var mıdır?
Markaların Sosyal Medyada Bulunma Durumuna Ait Bilgiler	-Markaların Facebook hesapları var mıdır? -Markaların Youtube kanalı var mıdır? -Markaların X hesabı var mıdır? -Markaların Linkedln hesabı var mıdır? -Markaların Pinterest hesabı var mıdır?

4. BULGULAR

Bu bölümde araştırma çerçevesinde oluşturulan kategorilere ait çizelgeler bulunmaktadır. Vegan gıda markalarının internet sayfalarında bulunana bilgilere Çizelge 2'de yer verilmiştir.

Çizelge 2. Markaların İnternet Sitelerinde Yer Alan Bilgiler

Markalar	Vegan Ürün/Tarif Bilgisi	Veganlığa Yönelik Bilgi Paylaşımı	Sürdürülebilirlik Bilgisi/Pol.	Çevre ve İklim Pol.	Kalite Pol.	Vegan Sertifikası
Dr.Oetker	+	-	+	+	+	-
Knorr	-	-	+	-	-	-
Vegan Dünyası	+	+	-	-	-	-
Yudum	-	-	-	-	+	-
Züber	-	+	-	-	-	-
Calve	+	+	-	-	-	-
Elit çikolata	+	+	-	-	+	+
Kenton	-	-	-	+	-	-
Vegan Dükkan	+	+	-	-	-	-
Haribo	-	-	-	+	+	-
Vegan Bakkal	+	+	-	-	-	-
Veggy-Vappy	+	+	-	-	-	-
Beyorganik	+	-	-	-	-	-
The Standard Vegan	+	+	-	-	-	-
Alpro	+	+	-	-	-	-
Wefood	+	-	-	+	+	-
Fomilk	-	-	-	-	-	-
Hummm	+	+	-	-	-	-
Potamya	+	+	+	+	-	-

Happy Roots	+	-	-	-	-	-
Sopho	-	-	+	-	-	-
Pol's	+	+	+	-	-	+

Çizelge 2 incelendiğinde, vegan gıda markalarının internet sitelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda oluşturulmuş 6 kriter yer almaktadır. Bu kriterler; "Vegan Ürün/Tarif Bilgisi", "Veganlığa Yönelik İçerik Bilgisi", "Sürdürülebilirlik Bilgisi/Politikası", "Çevre ve İlkim Politikası", "Kalite Politikası" ve "Vegan Sertifikası" dır. Markaların bu kriterleri bulundurup bulundurmamalarına göre "+" ve "-" işareti kullanılmıştır. Çizelgede yer alan 22 markadan 15 tanesinin internet sitelerinde vegan ürün/tarif bilgisine; 12 tanesinin veganlığa yönelik içerik bilgisine; 5 tanesinin sürdürülebilirlik bilgisi/politikası, çevre ve iklim politikası ve kalite politikasına yer verdiği görülmektedir. Ayrıca sadece 2 marka (Elit çikolata ve Pol's) vegan sertifikasına sahiptir. Markaların 6 kriterden en fazla 4 tanesine sahip olduğu görülmektedir ve 4 kritere sahip sadece 4 marka bulunmaktadır. Bu markalar; Dr.Oetker, Elit çikolata, Potamya ve Pol's' tur. Bu 6 kriterden hiçbirine sahip olmayan tek marka ise Fomilk' tir. Sonuç olarak Çizelge 2'den de görüldüğü üzere markaların internet sitelerinde sürdürülebilirlik ile ilgili bilgiye yeteri kadar yer vermedikleri görülmektedir.

Çizelge 3. Markaların Instagram Hesaplarında Yer Alan Bilgiler

Markalar	**Instagram Gönderi Sayısı**	**Instagram Takipçi Sayısı**	**Instagram Takip Sayısı**	**Paylaşım İçerikleri**			
				Ürün/Tarif Paylaşımı	**Sosyal Sor. Paylaşımı**	**Sür. Paylaşımı**	**Veganlığa Yönelik Bilgi Paylaşımı**
Dr.Oetker	2.388	199 B	301	+	+	-	-
Knorr	372	23,8 B	6	+	+	-	-
Vegan Dünyası	586	22,3 B	132	+	+	-	+
Yudum	985	54,2 B	4	+	+	-	-
Züber	583	93,2 B	0	+	+	-	+
Calve	76	8,473	2	+	+	-	-
Elit Çikolata	3.566	78,3 B	3	+	-	-	+
Kenton	1.272	94,4 B	26	+	-	-	-
Vegan Dükkan	1.467	38 B	166	+	-	-	+
Haribo	801	43,1 B	7	+	+	-	-
Vegan Bakkal	1.176	41,3 B	74	+	-	-	+
Veggy-Vappy	111	16,5 B	6.950	+	-	+	+
Beyorganik	1.251	36,2 B	2.159	+	+	-	+
The Standard Vegan	-	-	-	-	-	-	-
Alpro	1.110	331 B	437	+	-	-	+
Wefood	869	135 B	1.779	+	+	+	+
Fomilk	877	19,4 B	239	+	+	-	+
Humm	834	20,2 B	328	+	-	+	+
Potamya	383	18,6 B	127	+	-	+	+

Happy Roots	281	5.569	776	+	-	+	+
Sopho	-	-	-	-	-	-	-
Pol's	363	8.290	15	+	+	-	+

Çizelge 3' te markaların Instagram hesaplarında yer alan bilgiler doğrultusunda oluşturulan kriterler bulunmaktadır. Bu kriterler; "Instagram Gönderi Sayısı", "Instagram Takipçi Sayısı", "Instagram Takip Sayısı" ve paylaşım içerikleri olarak; "Ürün/Tarif Paylaşımı", "Sosyal Sorumluluk Paylaşımı", "Sürdürülebilirlik Paylaşımı" ve "Veganlığa Yönelik Bilgi Paylaşımı" dır. 22 markadan 2 markanın (The Standard Vegan ve Sopho) Instagram hesabı bulunmamaktadır. Markalar "Instagram Gönderi Sayısı" açısından incelendiğinde en fazla gönderimi yapan 3 marka; Elit Çikolata (3.566 gönderi), Dr.Oetker (2.388 gönderi) ve Vegan Dükkan (1.467 gönderi)'dır. "Instagram Takipçi Sayısı" açısından incelendiğinde en fazla takipçisi olan markaların Alpro (331 B), Dr.Oetker (199 B) ve Wefood (135 B) olduğu görülmektedir. "Instagram Takip Sayısı" incelendiğinde ise en fazla hesap takip eden markalar; Veggy-Vappy (6.950), Beyorganik (2.159) ve Wefood (1.779)'dur.

Markaların Instagram paylaşım içerikleri incelendiğinde 20 marka "Ürün/Tarif Paylaşımı", 11 marka "Sosyal Sorumluluk Paylaşımı", 5 marka "Sürdürülebilirlik Paylaşımı", 14 marka ise "Veganlığa Yönelik Bilgi Paylaşımı" yapmıştır. Markaların internet sayfalarında olduğu gibi Instagram hesaplarında da sürdürülebilirlik ile ilgili paylaşıma yeteri kadar yer vermedikleri görülmektedir.

Çizelge 4. Markaların Sosyal Medyada Bulunma Durumuna Ait Bilgiler

Markalar	Facebook Hesabı	Youtube Hesabı	X Hesabı	Linkedln Hesabı	Pinterest Hesabı
Dr.Oetker	+	+	+	-	-
Knorr	+	+	+	-	-
Vegan Dünyası	+	-	+	+	-
Yudum	+	+	+	-	-
Züber	+	+	-	-	-
Calve	+	+	+	-	-
Elit çikolata	+	+	+	+	-
Kenton	+	+	+	-	-
Vegan Dükkan	+	-	-	-	-
Haribo	+	+	-	+	-
Vegan Bakkal	+	-	+	-	-
Veggy-Vappy	+	-	+	-	-
Beyorganik	+	-	+	-	-
The Standard Vegan	+	-	-	-	-
Alpro	+	+	+	-	+
Wefood	+	-	-	-	-
Fomilk	+	-	-	-	-
Hummm	+	+	-	+	-
Potamya	+	+	-	-	+
Happy Roots	-	-	-	-	-
Sopho	-	-	-	-	-
Pol's	-	+	-	+	-

Çizelge 4 incelendiğinde markaların sosyal medyada bulunma durumuna ait bilgilerin yer aldığı görülmektedir. 19 markanın Facebook, 12 markanın Youtube, 11 markanın X, 5 markanın Linkedln, 2 markanın ise Pinterest hesabı bulunmaktadır. Ayrıca Çizelge 4'e göre en fazla sosyal medya hesabına sahip markalar, Alpro ve Elit çikolatadır.

Çizelge 5. Markaların İçerik Analizi Kategorileri ve İçerik Analizi Puanları

Markalar	Vegan Ürün/Tarif Bilgisi	Veganlığa Yönelik İçerik Bilgisi	Sürdürülebilirlik Bilgisi/Politikası	Çevre ve İlkim Politikası	Kalite Politikası	Vegan Sertifikası	Ürün/Tarif Paylaşımı	Sosyal Sor. Paylaşımı	Sürdürülebilirlik Paylaşımı	Veganlığa Yönelik Bilgi Paylaşımı	Facebook Hesabı	Youtube Hesabı	X Hesabı	Linkedln hesabı	Pinterest hesabı	İçerik Analizi Puanları
Dr.Oetker	+	-	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	+	-	-	9
Knorr	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	+	+	+	-	-	6
Vegan Dünyası	+	+	-	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	8
Yudum	-	-	-	-	+	-	+	+	-	-	+	+	+	-	-	6
Züber	-	+	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	-	-	-	6
Calve	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	+	+	-	-	7
Elit çikolata	+	+	-	-	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	-	10
Kenton	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	+	+	+	-	-	5
Vegan Dükkan	+	+	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	5
Haribo	-	-	-	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+	-	7
Vegan Bakkal	+	+	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	6
Veggy-Vappy	+	+	-	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	-	-	7
Beyorganik	+	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	-	-	6
The Standard Vegan	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	3
Alpro	+	+	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	-	+	8
Wefood	+	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	8
Fomilk	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	-	-	-	-	4
Hummm	+	+	-	-	-	-	+	-	+	+	+	+	-	+	-	8
Potamya	+	+	+	+	-	-	+	-	+	+	+	+	-	-	+	10
Happy Roots	+	-	-	-	-	-	+	-	+	+	-	-	-	-	-	4
Sopho	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Pol's	+	+	+	-	-	+	+	+	-	+	-	+	-	+	-	9

Çizelge 5'te markaların içerik analizi kategorileri ve içerik analizi puanları yer almaktadır. İçerik analizi kategorileri 15 kriterden oluşmaktadır. Markaların bu kriterlere sahip olup olmama durumlarına göre "+" ve "-" işareti kullanılmıştır. Daha sonra "+" lar toplanarak her bir marka için içerik analizi puanı hesaplanmıştır. Çizelge 5'te de görüldüğü üzere en yüksek içerik analiz puanı 15 üzerinden 10 puan ile Elit çikolata ve Potamya markasına aittir. Dr.

Oetker ve Pol's markaları 9 puana; Vegan Dünyası, Alpro, Wefood ve Hummm markaları ise 8 puana sahiptir. En düşük içerik analizi puanına sahip markalar ise 3 puanla The Standard Vegan ve 1 puanla Sopho'dur.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, tüketici araştırma şirketi Twentify'nin 2021 yılında Türkiye' de gerçekleştirdiği araştırma sonucuna göre en çok tercih edilen vegan gıda markalarının internet siteleri ve Instagram hesapları içerik analiz yöntemiyle incelenerek veganlığa ve sürdürülebilirliğe ne kadar önem verdikleri araştırılmaktadır. Çalışma kapsamında toplam 22 marka içerik analizine tabi tutulmuş, 3 kategori ve 18 kriterden elde edilen bulgular çizelgelerle sunulmuştur. Bulgulardan elde edilen sonuçlara göre çok az markanın internet sitesinde sürdürülebilirlik çevre ve iklim ve kalite politikasına yer verdiği görülmektedir. Bu durum, markaların kurumsal sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik konusuna yeteri kadar önem vermediğini göstermektedir. Akademik çalışmalar, sürdürülebilirlik politikalarını açıkça ifade eden markaların, tüketici güvenini artırmada ve marka değerini yükseltmede daha başarılı olduklarını göstermektedir (Kuşat, 2012; Mohammadi vd., 2023). Ayrıca sadece 2 markanın internet sitesinde vegan sertifikası bulunmaktadır. 22 markadan sadece 5 markanın Instagram hesabında sürdürülebilirlik ile ilgili paylaşım vardır. Markaların yalnızca küçük bir kısmının Instagram üzerinden sürdürülebilirlikle ilgili paylaşım yapması, çevresel ve sosyal sorumluluk temalarının dijital iletişim stratejilerinde yeterince önceliklendirilmediğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle markaların sürdürülebilirlik odaklı paylaşımlarını arttırması önerilmektedir. Markaların sosyal medyada bulunma durumları incelendiğinde en çok Facebook ve Youtube hesaplarının olduğu; Linkedln ve Pinterset hesabı bulunan marka sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Facebook ve YouTube hesaplarının yaygın kullanımı, bu platformların geleneksel hedef kitlelere ulaşmada önemli olduğunu göstermektedir. Ancak, LinkedIn ve Pinterest gibi platformların düşük kullanım oranı, markaların niş kitlelere ulaşma fırsatlarını yeterince değerlendirmediğini gözler önüne sermektedir. Farklı sosyal medya platformlarında aktif olmak daha geniş bir kitleye ulaşmayı sağlayabilir.

Sonuç olarak bu çalışma kapsamında incelenen her bir markanın vegan içerikli ürünleri bulunmasına rağmen markaların sürdürülebilirlik, çevre ve iklim, kalite politikalarına ve sosyal medyadaki sürdürülebilirlik paylaşımlarına yeteri kadar önem vermedikleri söylenebilir. Bu çalışma, sürdürülebilirlik ve vegan tüketim ilişkisini ortaya koyan araştırmaların yetersizliği sebebiyle Twentify şirketinin (2021) araştırma sonuçlarına göre en çok tercih edilen vegan gıda markaları ile sınırlıdır. Gelecek çalışmalarda, vegan ve vejetaryen ürün tercihlerinin demografik özelliklerle olan ilişkisi incelenebilir. Ayrıca vegan olmayan tüketicilerin vegan ürünleri satın alma niyetlerinin ve vegan ürünlere yönelik bakış açılarının araştırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Ayaz, Y. Y. (2023). Vegan markaların dijital medya kullanımları: nitel bir araştırma. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32(2), 366-383.

Cho, E., Gupta, S., & Kim, Y. K. (2015). Style consumption: Its drivers and role in sustainable apparel consumption. International journal of consumer studies, 39(6), 661-669.

Elo, S. ve Kyngas, S. H. (2008). The qualitative content analysis process. Journal of Advanced Nursing, 62(1), 107-115.

Gendel-Guterman, H., & Derqui, B. (2021). The Vegetarian and Vegan Communities Supporting Sustainability Through Responsible Consumption. In National Brand and Private Label Marketing Conference. 65-76.

Ghaffari, M., Rodrigo, P. G. K., Ekinci, Y. & Pino, G. (2021). Consumers' motivations for adopting a vegan diet: A mixed-methods approach. International Journal of Consumer Studies, 46(4), 1193-1208.

Ginsberg, C. (2017). The market for vegetarian foods, [Çevrim-içi: https://kingsvegetarianfood.ca/wp-content/uploads/2017/02/ The-Market-for-Vegetarian-Foods.pdf], (Erişim Tarihi: 5.10.2024).

https://www.ekonomim.com/hafta/saglikli-yasam-akimi-veganizmi-yukseltiyor-haberi-723050, (Erişim Tarihi: 5.9.2024).

https://www.foodturkey.com.tr/2023/12/22/vegan-porsiyon-tuketimi-2023te-yuzde-67-artti/, (Erişim Tarihi: 10.10.2024).

https://www.marketingturkiye.com.tr/koseyazilari/vegan-sayisi-artacak/, (Erişim Tarihi: 23.09.2024).

Kuşat, N. (2012). Sürdürülebilir işletmeler için kurumsal sürdürülebilirlik ve içsel unsurlari. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(2), 227-242.

Lake, L. (2009). Consumer behavior for dummies. John Wiley & Sons.

Malek, W. (2016). Big data analysis in social networks: Extracting food preferences of vegans from Twitter, Unpublished Master Thesis, Dalarna University, Falun.

Martinelli, E., & De Canio, F. (2021). Non-vegan consumers buying vegan food: the moderating role of conformity. British Food Journal. 124(1). 14-30.

Mohammadi, E., Barzegar, M., & Nohekhan, M. (2023). The Green Advantage: Analyzing the Effects of Eco-Friendly Marketing on Consumer Loyalty. ArXiv. https://arxiv.org/abs/2312.16698

Niklewicz, A., Smith, A. D., Smith, A., Holzer, A., Klein, A., McCaddon, A., ... & CluB-12. (2023). The importance of vitamin B12 for individuals choosing plant-based diets. European journal of nutrition, 62(3), 1551-1559.

Phillips, F. (2005). Vegetarian nutrition. *Nutrition Bulletin,* 30(2), 132-167.

Sachdev, M., & Misra, A. (2023). Heterogeneity of Dietary practices in India: current status and implications for the prevention and control of type 2 diabetes. European Journal of Clinical Nutrition, 77(2), 145-155.

Schaefer, A., & Crane, A. (2005). Addressing sustainability and consumption. Journal of macromarketing, 25(1), 76-92.

Shaharudin, M. R., Pani, J. J., Mansor, S. W., Elias, S. J., & Sadek, D. M. (2010). Purchase intention of organic food in Kedah, Malaysia; A religious overview. International Journal of Marketing Studies, 2(1), 96.
The Vegan Society (2018). Definiton of veganism. [Çevrim-içi: https:// www.vegansociety.com/go-vegan/definition-veganism], Erişim: 23.08.2024.

Villi, B. ve Bahar, R. (2023). Cruelty-free etiketli kozmetik markalarının sosyal medya hesaplarının incelenmesine yönelik bir içerik analizi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, C-iasoS 2022 Özel Sayısı, 219-233.

INSTAGRAM ÜZERİNDEN ALIŞVERİŞ: SİSTEMATİK BİR DERLEME

Öğr. Gör. Dr. Ahmet TAŞ

Gümüşhane Üniversitesi Şiran Dursun Keleş Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Eczane Hizmetleri Bölümü, Gümüşhane, Türkiye,

ahmettas@gumushane.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-1444-6068.

Doç. Dr. Kamil ÇELİK

Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Bartın, Türkiye,

kcelik@bartin.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-4530-1048.

ÖZET

Bu sistematik derleme, Instagram platformu üzerinden gerçekleştirilen alışverişin tüketici davranışları ve dijital pazarlama stratejileri üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Sosyal medya, özellikle Instagram, günümüzde tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarını yeniden şekillendiren bir araç haline gelmiştir. Kullanıcılar, Instagram'da sadece sosyal etkileşim kurmakla kalmamakta, aynı zamanda platformda sunulan ürün ve hizmetlere dair bilgi edinip, alışveriş yapma eğilimindedir. Bu bağlamda, çalışmada Instagram alışverişinin, tüketici satın alma kararları, marka sadakati, müşteri memnuniyeti ve alışveriş deneyimi üzerindeki etkileri incelenecektir.

Derleme kapsamında ele alınacak ana temalar arasında, influencer'ların tüketici davranışlarına etkisi, Instagram'daki reklamların algılanma biçimi, markaların Instagram üzerinde uyguladığı pazarlama stratejileri ve platformun kullanıcı dostu özelliklerinin alışverişe katkıları yer alacaktır. Ayrıca, Instagram alışverişi ile geleneksel e-ticaret kanalları arasındaki farklar ve bu platformun diğer sosyal medya mecralarına kıyasla sunduğu avantajlar derinlemesine analiz edilecektir. Bunun yanı sıra, Instagram'ın sosyal etkileşim ve görsel içerik sunumu gibi özelliklerinin alışveriş deneyimini nasıl kişiselleştirdiği de değerlendirilecektir.

Bu sistematik derleme, 2014-2024 yılları arasında yayımlanmış akademik çalışmalar, raporlar ve sektörel analizlerden oluşan literatürü kapsayacaktır. Araştırma, Instagram'ın dijital pazarlama alanında nasıl bir dönüşüm yarattığını ve gelecekteki ticari potansiyelini ortaya koymayı hedeflemektedir. Elde edilen bulgular, işletmelere sosyal medya stratejilerini güçlendirme ve tüketiciyle daha etkili etkileşim kurma konusunda yol gösterici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, İnternet alışverişi, İnstagram

1. Giriş

Son yıllarda sosyal medya platformları, özellikle Instagram, tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarını önemli ölçüde etkilemiştir. Instagram'ın kullanıcı dostu ara yüzü, görsel odaklı yapısı ve markalar için sunduğu çeşitli reklam araçları, hem bireysel hem de kurumsal düzeyde alışverişi şekillendiren önemli faktörler arasında yer almaktadır (Kietzmann et al., 2011).

Tüketiciler, Instagram üzerinden yeni ürünleri keşfetme, ürün incelemelerine ulaşma ve satın alma kararlarını şekillendirme gibi çeşitli eylemlerde bulunmaktadır (Wang et al., 2012).

Instagram alışverişinin başarısında etkili olan temel unsurlar arasında, sosyal medya pazarlama stratejileri, tüketici katılımı ve marka sadakati önemli rol oynamaktadır (Kim & Ko, 2012). Örneğin, lüks markaların sosyal medya pazarlama stratejileri üzerine yapılan çalışmalar, bu platformların marka değeri oluşturma ve sürdürme sürecinde kritik bir araç olduğunu göstermektedir (Godey et al., 2016).

Bu bağlamda, 2014-2024 yılları arasında yayımlanan akademik literatür, Instagram'ın alışveriş süreçlerindeki etkisini analiz eden çok sayıda araştırmayı kapsamaktadır. Özellikle 2018 sonrası dönemde, dijital pazarlama stratejilerinin çeşitlenmesi ve e-ticaretin hızla yaygınlaşması, bu konuda yapılan çalışmaların sayısını artırmıştır (Hajli, 2014; Tuten & Solomon, 2020). Bu derleme, Instagram alışverişi üzerine yapılan çalışmaları sistematik olarak analiz ederek, literatürdeki durumu ve gelecekteki araştırma alanlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çerçevede, araştırma sosyal medya platformlarının tüketici davranışına etkisi, Instagram üzerinden yapılan alışverişlerin genel eğilimleri ve bu süreçlerde etkili olan faktörler üzerine yoğunlaşmıştır (Agnihotri et al., 2020). Derlemenin sonucunda, Instagram alışverişi ile ilgili teorik ve pratik katkılar sunulması hedeflenmiştir.

2. Yöntem

Bu derleme, PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) yönergelerine uygun olarak yürütülmüştür. Çalışmada, 2014-2024 yılları arasında Instagram alışverişi üzerine yapılmış akademik çalışmaları incelemek için sistematik bir yöntem izlenmiştir. Aşağıda derleme sürecinin adımları sunulmaktadır:

Aşağıda, PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) yönergelerine göre bir sistematik derleme çalışmasının temel adımları ve açıklamaları tablo halinde sunulmuştur:

Adım	Açıklama
1. Konu Belirleme	Sistematik derleme veya meta-analiz yapılacak konunun net bir şekilde tanımlanması. Araştırma sorusu oluşturulurken PICO (Population, Intervention, Comparison, Outcome) gibi yöntemler kullanılabilir.
2. Protokol Hazırlama	Çalışma protokolünün oluşturulması ve PROSPERO gibi sistemlere kaydedilmesi. Protokolde çalışmanın kapsamı, yöntemi, dahil etme ve hariç tutma kriterleri detaylandırılır.
3. Literatür Taraması	Çalışma konusu ile ilgili literatürün taranması. Veritabanları belirlenir ve tarama stratejileri tanımlanır (anahtar kelimeler, eş anlamlılar vb.).
4. Çalışma Seçimi	Dahil etme ve hariç tutma kriterlerine göre belirlenen makaleler taranır ve seçilir. Başlık ve özet taramasından sonra tam metinler incelenir.
5. Verilerin Çıkartılması	Seçilen makalelerden ilgili verilerin (örneğin, örneklem büyüklüğü, müdahaleler, sonuçlar, metodoloji) toplanması. Bunun için bir veri çıkarma formu kullanılır.

6. Kalite Değerlendirmesi	Seçilen çalışmaların metodolojik kalitesinin değerlendirilmesi. Çeşitli risk değerlendirme araçları (Cochrane Risk of Bias, Newcastle-Ottawa Scale vb.) kullanılır.
7. Verilerin Analizi	Sistematik derlemede tanımlayıcı analizler yapılır. Meta-analizde ise birleştirilmiş sonuçlar için istatistiksel yöntemler kullanılır.
8. Sonuçların Raporlanması	PRISMA akış diyagramı ile çalışma seçim süreci gösterilir. Çalışma özellikleri, bulgular ve yorumlar sistematik bir şekilde raporlanır.
9. Bulguların Tartışılması	Bulgular, mevcut literatür ve çalışmanın kapsamı bağlamında tartışılır. Çalışmanın güçlü yönleri, kısıtlamaları ve gelecekteki araştırmalar için öneriler belirtilir.

Kaynak: Page MJ, McKenzie JE, Bossuyt PM, Boutron I, Hoffman TC, Mulrow CD et al. (2021).

PRISMA adımları, sistematik derleme ve meta-analizlerin şeffaflığını ve tekrarlanabilirliğini artırmayı amaçlar. Her bir adım, derlemenin bilimsel standartlara uygun şekilde gerçekleştirilmesini sağlar.

2.1. Araştırma Sorusu

Araştırma sorusu şu şekilde belirlenmiştir: *"Instagram platformu, alışveriş davranışlarını nasıl etkilemekte ve bu konuda yapılmış çalışmaların odak noktaları nelerdir?"*

Literatür taraması için Google Akademik veritabanı kullanılmıştır. Aramalar, şu anahtar kelimeler ve bunların kombinasyonları kullanılarak gerçekleştirilmiştir:

- *Instagram*,
- *Sosyal medya alışverişi*,
- *tüketici davranışı*,
- *e-ticaret*.

Arama süreci, 2014-2024 yılları arasındaki yayınları kapsamış, 2020-2024 arasına daha fazla odaklanılmıştır. Çalışmaların dahil edilmesi için şu kriterler belirlenmiştir:

2.2. Dahil Etme ve Dışlama Kriterleri

Dahil Etme Kriterleri:

- 2014-2024 yılları arasında yayımlanmış olması.
- Instagram ile alışveriş konusuna odaklanması.
- Hakemli dergilerde yayımlanmış olması.
- Tam metin erişiminin mümkün olması.

Dışlama Kriterleri:

- Konferans bildirileri, kitap bölümleri ve ön yayın aşamasındaki makaleler.
- Instagram dışındaki platformlara odaklanan çalışmalar.
- Alakasız başlık veya özetlere sahip çalışmalar.

2.3. Makale Seçim Süreci

PRISMA yönergelerine uygun olarak, makale seçim süreci şu dört aşamada gerçekleştirilmiştir:

1. Belirleme: Google Akademik veri tabanında arama sonucunda elde edilen çalışmalar incelendi.
2. Eleme: Başlık ve özet değerlendirmesi sonucunda, belirlenen kriterlere uymayan çalışmalar elendi.
3. Uygunluk: Tam metin incelemesi ile kriterlere uygunluk değerlendirildi.
4. Dahil Etme**:** Analize uygun bulunan çalışmalar derlemeye dahil edildi.

2.4. Veri Çıkarma

Dahil edilen makalelerden aşağıdaki bilgiler sistematik olarak toplanmıştır:

- Makale başlığı,
- Yazar(lar),
- Yayın yılı,
- Dergi adı,
- Ana bulgular ve atıf sayıları.

3. Veri Analizi ve Bulgular

Elde edilen veriler, atıf sayıları ve araştırma konularına göre kategorize edilmiş, en çok alıntı yapılan ve etki sahibi olan çalışmalar vurgulanmıştır. Çalışmaların trendler üzerindeki etkileri, tematik analize tabi tutulmuştur.

Makale Adı	Yazar	Yıl	Makale Türü	Özet
Sosyal Ağların Pazarlama Üzerindeki Etkileri: Instagram Örneği	B. Yilmazsoy	2019	Araştırma Makalesi	Bu araştırmada, Instagram sosyal ağının pazarlamaya olan etkilerinin tüketici görüşleri alınarak incelenmesi amaçlanmıştır.
Ürün Yerleştirmede Yeni Bir Alan: Influencer Marketing Sosyal Medyada Influencer Annelerin Takipçileri Tarafından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma	E. Yaman	2018	Araştırma Makalesi	Bu çalışma sosyal medyada influencer annelerin takipçileri tarafından ne şekilde değerlendirdiğini ortaya çıkararak, influencer marketing'de etkili olan unsurları belirlemeyi amaçlamaktadır.
Dijital Pazarlama Ekseninde Influencer Marketing Uygulamalari	Y. L. Mert	2018	Araştırma Makalesi	Geçen yüzyılın sonlarında yaşanan dijital devrim diğer alanlarda olduğu gibi pazarlama alanında da büyük dönüşümlere yol açmıştır.

Instagram'daki Influencer'larin Takipçiler Üzerindeki Etkisi	S. Kıran C. Yılmaz İ. Emre	2019	Araştırma Makalesi	Web 2.0 teknolojilerinin gelişmesiyle sosyal medya araçları ortaya çıkmış ve bu araçlar günlük yaşantımızın önemli bir parçası haline gelmiştir.
Sosyal Medya Algısı Ve Fomo'nun Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma	E. Şahin B. F. Çavuş	2020	Araştırma Makalesi	Bu çalışma sosyal medya algısı ve FoMO'nun tüketici satın alma davranışına etkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır.
Bütünleşik Pazarlama İletişiminde Instagram Fenomenlerinin Satın Almaya Etkisi	F. Çetin N.Öziç	2020	Araştırma Makalesi	Bu çalışmada, Influencer olarak da adlandırılan Instagram fenomenlerinin sosyal medya üzerinde takipçilerle kurdukları iletişimin satın almaya etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.
Sosyal Medya Kullanıcılarının Sosyal Karşılaştırma Eğilimlerinin İncelenmesi	S.B Büyükmumcu A. A. Ceyhan	2020	Araştırma Makalesi	Bu araştırmanın amacı, sosyal medya kullanıcılarının sosyal karşılaştırma eğilimlerini incelemektir.

Bu makaleler genel olarak sosyal medya, dijital pazarlama, influencer marketing ve tüketici davranışları üzerine odaklanmaktadır. İncelenen çalışmaların ortak noktalarını şu şekilde özetleyebiliriz:

3.1. Sosyal Medyanın Pazarlamadaki Rolü

- Çalışmalar, sosyal medya platformlarının (özellikle Instagram) markalar için bir pazarlama aracı olarak ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır.
- Sosyal medya, yalnızca iletişim aracı olmaktan çıkarak, kullanıcılar ve markalar arasında duygusal bağlar kurarak bir satış ve pazarlama alanına dönüşmüştür.
- Dijital pazarlama stratejilerinin gelişiminde sosyal medya araçlarının etkisi sıkça vurgulanmaktadır.

3.2. Influencer Marketing'in Yükselişi

- Çalışmalarda, influencer marketing'in geleneksel reklamcılık yöntemlerinden farklı olarak, hedef kitleyle daha samimi ve güvenilir bir ilişki kurduğu belirtilmiştir.
- Özellikle moda, güzellik, anne-bebek gibi sektörlerde influencer'ların ürün yerleştirme ve reklam faaliyetleriyle tüketici davranışlarını etkilediği görülmüştür.

- Influencer'ların sosyal medyada markalar için kanaat önderi rolü oynadığı ve tüketiciler üzerinde satın alma kararlarını etkileyen bir otorite olduğu sıkça dile getirilmiştir.

3.3. Tüketici Davranışlarının Dönüşümü

- Çalışmalar, tüketicilerin sosyal medya fenomenlerine duyduğu güvenin satın alma kararları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.
- Sosyal medya kullanıcılarının influencer'larla kurduğu duygusal bağlar, markaların hedef kitlelerine ulaşmasında önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir.
- Tüketici satın alma davranışlarının artık yalnızca ürünün fiyatı ve kalitesine değil, sosyal medyada yaratılan imaja ve fenomenlerin önerilerine dayandığı vurgulanmaktadır.

3.4. Nicel ve Nitel Araştırmaların Kullanımı

- İncelenen çalışmalar, hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerine başvurmuştur. Örneğin, anket çalışmaları tüketici davranışlarını ölçerken, görüşme ve içerik analizleri influencer marketing'in etkilerini anlamada kullanılmıştır.
- Çeşitli veri toplama yöntemleri (anket, görüşme, içerik analizi) ile sosyal medyanın farklı yönleri irdelenmiştir.

3.5. Gelecekteki Araştırmalara Öneriler

- Çalışmalar, influencer marketing ve dijital pazarlama konularında daha fazla derinlemesine araştırma yapılması gerektiğini önermektedir.
- Özellikle, influencer'ların etik kurallara uygunluğu, fenomenlerin güvenilirliği ve dijital platformların tüketici davranışları üzerindeki uzun vadeli etkileri gibi konulara dikkat çekilmiştir.
- Yeni nesil tüketicilerin (örneğin, Y ve Z kuşağı) sosyal medya algıları ve influencer etkileri hakkında daha fazla veri toplanmasının faydalı olacağı belirtilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, sosyal medya, dijital pazarlama ve influencer marketing konularını ele alan akademik çalışmaların sistematik bir incelemesini sunmaktadır. Çalışmada, PRISMA yönergelerine uygun olarak gerçekleştirilen adımlar detaylı bir şekilde uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, sosyal medya ve influencer marketing stratejilerinin günümüz pazarlama anlayışında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sosyal medya, geleneksel pazarlama yöntemlerini dönüştürerek markaların tüketiciyle daha etkili bir şekilde etkileşim kurmasına olanak tanımaktadır. Instagram gibi popüler sosyal medya platformları, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda markalar için güçlü bir pazarlama sahası haline gelmiştir. Bu platformlarda gerçekleştirilen ürün yerleştirme ve reklam faaliyetleri, tüketicilerin satın alma kararlarını etkilemekte ve markaların görünürlüğünü artırmaktadır. Bu durum, sosyal medyanın pazarlama stratejilerinin temel unsurlarından biri olduğunu göstermektedir.

Derlemede yer alan çalışmalar, influencer marketing'in, tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisini detaylı bir şekilde ele almıştır. Influencer'lar, tüketiciler için güvenilir bilgi kaynakları olarak algılanmakta ve onların önerileri, tüketici tercihlerini doğrudan şekillendirmektedir. Özellikle moda, güzellik, anne-bebek gibi sektörlerde influencer'ların etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir. Influencer marketing, yalnızca kısa vadeli satış artışı sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda tüketicilerle duygusal bağlar kurarak marka sadakatini de artırmaktadır.

Dijitalleşme, pazarlama anlayışında köklü değişikliklere yol açmıştır. Geleneksel pazarlama yöntemlerinden farklı olarak, dijital pazarlama, tüketicilerle çift yönlü bir iletişim kurma olanağı sunmaktadır. Çalışmalar, tüketicilerin sosyal medya platformlarında aktif olarak markalarla etkileşimde bulunduğunu ve bu etkileşimlerin satın alma davranışlarını pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Özellikle viral pazarlama ve influencer marketing gibi stratejiler, dijital ortamda hızlı ve etkili sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır.

Derlemede incelenen çalışmalar, genellikle nitel ve nicel yöntemlerin bir kombinasyonunu kullanmıştır. Nitel araştırmalar, tüketicilerin sosyal medya ve influencer'lara ilişkin algılarını derinlemesine anlamayı hedeflerken, nicel araştırmalar, bu algıların satın alma davranışları üzerindeki etkilerini ölçmektedir. PRISMA yönergelerine uygun olarak yapılan bu derlemede, çalışmaların metodolojik çeşitliliği ve kalitesi detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu durum, elde edilen bulguların güvenirliğini artırmakta ve literatüre anlamlı katkılar sunmaktadır.

Bu derleme, sosyal medya ve influencer marketing'in pazarlama üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik önemli bulgular sağlamaktadır. Ancak, bazı sınırlılıklar da göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, influencer'ların etik sorumlulukları, tüketici algılarının zaman içindeki değişimi ve yeni teknolojilerin (örneğin, yapay zeka ve artırılmış gerçeklik) pazarlama stratejilerine entegrasyonu gibi konular daha fazla araştırılmalıdır. Ayrıca, farklı coğrafi bölgelerde ve kültürel bağlamlarda gerçekleştirilecek çalışmalar, bu alandaki genel geçer eğilimlerin anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak, bu sistematik derleme, sosyal medyanın ve influencer marketing'in modern pazarlama anlayışındaki etkisini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çalışmalar, sosyal medya platformlarının tüketiciyle kurulan duygusal bağlar ve güven temelli etkileşimler sayesinde markalar için önemli fırsatlar sunduğunu göstermektedir. Influencer marketing, tüketici davranışlarını yönlendiren güçlü bir araç olarak öne çıkarken, aynı zamanda pazarlama stratejilerinde dijitalleşmenin getirdiği yenilikleri temsil etmektedir. Bu bulgular, sosyal medya ve influencer marketing stratejilerinin hem akademik hem de uygulamalı pazarlama çalışmalarında daha fazla araştırılması gerektiğini göstermektedir.

Kaynaklar

Agnihotri, R., Dingus, R., Hu, M. Y., & Krush, M. T. (2020). Social media's influence on business-to-business sales performance. *Journal of Personal Selling & Sales Management, 40*(1), 7–24. https://doi.org/10.1080/08853134.2019.1668650

Büyükmumcu, S. B., & Ceyhan, A. A. (2019). Sosyal medya kullanıcılarının sosyal karşılaştırma eğilimlerinin incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, *10*(1), 273-302.

Çetin, F. A., & Öziç, N. (2020). Bütünleşik pazarlama iletişiminde Instagram fenomenlerinin satın almaya etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *12*(1), 157-172.

Godey, B., Manthiou, A., Pederzoli, D., Rokka, J., Aiello, G., Donvito, R., & Singh, R. (2016). Social media marketing efforts of luxury brands: Influence on brand equity and consumer behavior. *Journal of Business Research, 69*(12), 5833–5841. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.04.181

Hajli, M. N. (2014). A study of the impact of social media on consumers. *International Journal of Market Research, 56*(3), 387–404. https://doi.org/10.2501/IJMR-2014-025

Kıran, S., Yılmaz, C., & Emre, İ. (2019). Instagram'daki Influencer'ların Takipçiler Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi*, *3*(2), 100-111.

Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons, 54*(3), 241–251. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2011.01.005

Kim, A. J., & Ko, E. (2012). Do social media marketing activities enhance customer equity? An empirical study of luxury fashion brand. *Journal of Business Research, 65*(10), 1480–1486. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.10.014

Mert, Y. L. (2018). Dijital pazarlama ekseninde influencer marketing uygulamalari. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, *6*(2), 1299-1328.

Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *bmj*, *372*.

Saltık Yaman, E. (2018). Ürün yerleştirmede yeni bir alan: Influencer marketing sosyal medyada influencer annelerin takipçileri tarafından değerlendirilmesine yönelik bir araştırma.

Şahin, E., & Çavuş, B. F. (2020). Sosyal medya algısı ve FoMO'nun tüketici satın alma davranışına etkisinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *4*(1), 149-182.

Tuten, T. L., & Solomon, M. R. (2020). *Social media marketing*. Business Expert Press. https://doi.org/10.4324/9781315172653

Wang, X., Yu, C., & Wei, Y. (2012). Social media peer communication and impacts on purchase intentions: A consumer socialization framework. *Journal of Interactive Marketing, 26*(4), 198–208. https://doi.org/10.1016/j.intmar.2011.11.004.

Yılmazsoy, B. (2019). Sosyal ağların pazarlama üzerindeki etkileri: Instagram örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(1), 49-58.

PARASOSYAL ETKİLEŞİM: SİSTEMATİK BİR DERLEME

Öğr. Gör. Dr. Ahmet TAŞ

Gümüşhane Üniversitesi Şiran Dursun Keleş Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Eczane Hizmetleri Bölümü, Gümüşhane, Türkiye,

ahmettas@gumushane.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-1444-6068.

Doç. Dr. Kamil ÇELİK

Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Bartın, Türkiye,

kcelik@bartin.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-4530-1048.

ÖZET

Bu sistematik derleme, parasosyal etkileşim (PSI) konusundaki mevcut literatürü inceleyerek, bireylerin medya figürleriyle geliştirdiği tek yönlü ilişkilerin psikolojik, sosyal ve davranışsal etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Parasosyal etkileşim, bireylerin televizyon, sosyal medya, ünlüler, influencer'lar veya hayali karakterlerle kurduğu duygusal bağları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Son yıllarda sosyal medya platformlarının artan etkisiyle PSI, daha yaygın hale gelmiş ve bu tür etkileşimlerin bireylerin yaşamlarını nasıl etkilediği üzerine yapılan araştırmalar da hız kazanmıştır.

Bu derleme, PSI'nın bireyler üzerindeki etkilerini, özellikle sosyal ilişkiler, öz saygı, duygusal bağlılık, tüketici davranışları ve medya figürlerine yönelik güven gibi alanlarda incelemeyi hedeflemektedir. Ayrıca parasosyal etkileşimlerin, sosyal medya platformları aracılığıyla dijital pazarlama ve influencer stratejileri üzerinde nasıl bir rol oynadığı da analiz edilecektir. Çalışmada, televizyon, YouTube, Instagram ve diğer medya platformlarındaki parasosyal etkileşimlerle ilgili yapılan nitel ve nicel araştırmalar ele alınacaktır.

Bu derleme, 2010-2024 yılları arasında yayımlanmış akademik çalışmalar, raporlar ve deneysel araştırmaları kapsayacaktır. Derlemenin amacı, parasosyal etkileşimlerin bireyler ve medya figürleri arasındaki ilişkiler üzerindeki etkilerini derinlemesine anlamak ve bu etkileşimlerin bireylerin medya tüketim alışkanlıkları ile toplumsal etkilerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Parasosyal ilişki, İnfluencer

GİRİŞ

Parasosyal etkileşim (PSE), bireylerin medya aracılığıyla karşılaştıkları kişilerle veya karakterlerle geliştirdiği tek yönlü, yüz yüze olmayan bir ilişki biçimidir. İlk olarak Horton ve Wohl tarafından tanımlanan bu kavram, özellikle televizyon dizileri, spor yayınları, sosyal medya ve dijital platformlarda önemli bir yer edinmiştir (Arslan, 2013). Bireyler, medya figürleriyle doğrudan bir etkileşimde bulunmamakla birlikte, onları tanıyormuş gibi hisseder ve duygusal bağlar geliştirir. Bu etkileşim, medya kullanıcılarının kimliklerini, algılarını ve sosyal ilişkilerini çeşitli şekillerde etkileyebilir (Schramm, 2015).

Parasosyal etkileşim, medya tüketiminin giderek arttığı günümüzde bireylerin hayatında daha belirgin bir rol oynamaktadır. Özellikle televizyon dizileri gibi uzun süreli içeriklerde izleyiciler, karakterlerle güçlü duygusal bağlar kurabilir. Bu bağlar, bireylerin yalnızlık hissini azaltabilir veya onlara sosyal destek algısı sağlayabilir (Kasap ve diğerleri, 2018). Aynı zamanda, spor yayınlarında taraftarlar ve sporcular arasındaki ilişki, parasosyal etkileşim çerçevesinde incelenebilir. Taraftarların takımlarına ve oyuncularına olan bağlılıkları, bu tür ilişkiler üzerinden açıklanabilir (Pan ve Zeng, 2018). Sosyal medyada ise influencer'lar ve ünlülerle kurulan bu bağlar, markaların ve ürünlerin pazarlamasında etkili bir araç olarak kullanılmaktadır (Valero, 2014). Bu tür etkileşimlerin bireylerin psikolojik durumları üzerinde de etkileri vardır. Örneğin, parasosyal etkileşim, yalnızlık hissini hafifletebilir ve bireylerin sosyal kaygı düzeylerini azaltabilir (Duyan ve diğerleri, 2010). Ancak bazı araştırmalar, yüksek düzeyde parasosyal etkileşimin bireylerde sosyal ilişkilerde izolasyona ve gerçek dünya ile olan bağlarının zayıflamasına yol açabileceğini göstermiştir (Schramm, 2015). Özellikle genç bireylerde, medya figürlerine duyulan hayranlık ve özdeşleşme eğilimi, kimlik gelişimi ve benlik algısını etkileyebilir (Aytulun, 2015). Bunun yanında, parasosyal etkileşim, bireylerin medyadaki figürlerden öğrenme, rehberlik alma ve rol modeller oluşturma gibi davranışlarını da etkileyebilir (Frederick ve diğerleri, 2014). Yabancı literatürde de bu kavramın farklı bağlamlarda ele alındığı görülmektedir. Örneğin, sosyal psikolojide yapılan araştırmalar, bireylerin medya figürleriyle kurdukları bağların, grup aidiyeti, kimlik oluşumu ve değerlerin pekiştirilmesi gibi süreçlerde etkili olduğunu göstermiştir (Halloran ve Kashima, 2004). Ayrıca, spor ve medya çalışmalarında, parasosyal etkileşimlerin sporcular ve taraftarlar arasındaki sosyal bağların güçlenmesine katkı sağladığı belirtilmiştir (Wann ve diğerleri, 2011). Benzer şekilde, sosyal medyada profesyonel sporcuların takipçileriyle etkileşimleri, parasosyal bağların nasıl geliştiği ve sürdürüldüğü konusunda önemli bilgiler sunmaktadır (Frederick ve diğerleri, 2014). Terror Management Theory (TMT) çerçevesinde yapılan araştırmalar, parasosyal etkileşimlerin bireylerin ölüm farkındalığı gibi varoluşsal kaygılarını hafifletebileceğini öne sürmektedir. Ölüm korkusu gibi varoluşsal tehditlerin bireylerde parasosyal bağları güçlendirdiği ve bu bağların bir tür psikolojik savunma mekanizması olarak işlediği bulunmuştur (Harmon-Jones ve diğerleri, 1997). Özellikle medya figürlerinin sembolik ölümsüzlük algısı yaratması, bireylerin kaygılarını azaltmada etkili olabilir (Landau ve diğerleri, 2007).

Yöntem

Bu çalışma, PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) yönergeleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Araştırma, **Web of Science**, **Scopus**, ve **Google Scholar** veri tabanlarında "parasocial interaction," "social media influencers," "media psychology", "parasosyal etkileşim" "sosyal medya etkileyicileri" ve "medya psikolojisi" gibi

anahtar kelimelerle yapılmıştır. Çalışmaya, 2010-2024 yılları arasında yayınlanmış, hakemli dergilerde yer alan makaleler dahil edilmiştir. Dahil edilen makaleler, parasosyal etkileşimlerin psikolojik, sosyal ve davranışsal boyutlarını inceleyen çalışmalardan oluşmaktadır.

Web of Science'da 150 makale bulundu. Bu makaleler, parasosyal etkileşimlerin psikolojik, sosyal ve davranışsal etkilerini farklı demografik gruplar üzerinde incelemektedir. Benzer şekilde, Scopus veri tabanında aynı anahtar kelimelerle yapılan aramada, 2014-2024 yılları arasında yayınlanmış 175 makale tespit edildi. Bu çalışmalar, parasosyal etkileşimlerin sosyal medya platformları, televizyon ve diğer dijital medya üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Google Scholar veri tabanında ise 605 yayın bulunmaktadır. Bu sonuçlar, parasosyal etkileşimlerin medya çalışmaları, psikoloji, sosyoloji ve pazarlama gibi çeşitli alanlarda incelendiğini göstermektedir. Makalelerin incelenmesi sonucunda, duplikasyonlar çıkarılmış ve belirlenen kriterlere uymayan yayınlar çalışmaya dahil edilmemiştir. Araştırmacıların değerlendirmeleri sonucunda, sistematik derlemeye uygun bulunan 8 araştırma makalesi seçilmiştir.

BULGULAR

Makale İsmi	Yazar ve Yıl	Makale Türü	Makale Özeti
Clarifying the Role of Attachment and Social Compensation on Parasocial Relationships with Television Characters	Sarah F. Rosaen, Jayson L. Dibble (2016)	Araştırma Makalesi	Televizyon karakterleriyle parasosyal ilişkilerde bağlanma ve sosyal telafi rollerini açıklamaktadır.
Antecedents and Effects of Parasocial Relationships: A Meta-Analysis	Riva H. Tukachinsky, Nathan Walter, Camille J. Saucier (2020)	Meta-Analiz	Parasosyal ilişkilerin nedenleri ve sonuçları üzerine yapılmış bir meta-analiz sunmaktadır. Çalışmanın bulguları, medya etkisi ve katılımı teorik modelleri bağlamında tartışılmıştır.
Theorizing Development of Parasocial Engagement	Riva H. Tukachinsky, Gayle S. Stever (2018)	Teorik Çalışma	Parasosyal etkileşimlerin gelişimini teorik olarak açıklamaktadır.
Parasocial Relationships with Audiences' Favorite Celebrities: The Role of Audience and Celebrity Characteristics in a…	N. Claessens, H. Van den Bulck (2015)	Araştırma Makalesi	Seyirci ve ünlülerin özelliklerinin parasosyal ilişkilerdeki rolünü incelemektedir.
Extending Conceptualization and Measurement of Narrative Engagement After-the-Fact: Parasocial Relationship and…	M. Slater, D. Ewoldsen, Kelsey Woods (2018)	Teorik ve Metodolojik Çalışma	Narratif katılımın ölçümüne ve kavramsallaştırılmasına katkılar sunmaktadır.
My Friend Harry's a Wizard: Predicting Parasocial Interaction with Characters From Fiction	Joanne Ingram, Zoe Luckett (2017)	Araştırma Makalesi	Kurgusal karakterlerle parasosyal etkileşimlerin tahmin edilmesine odaklanmaktadır.
Parasocial Interaction with Media Characters	Gözde Aytuğlun, A. Sunal (2020)	Araştırma Makalesi	Medya karakterleriyle kurulan parasosyal etkileşimleri incelemektedir.
Friends or Just Fans? Parasocial Relationships in Online Television Fiction Communities	C. Lacalle, Beatriz Gómez-Morales, Sara Narvaiza (2021)	Araştırma Makalesi	Çevrimiçi televizyon dizisi topluluklarındaki parasosyal ilişkileri araştırmaktadır.

Tablodaki çalışmaların akademik olarak incelenmesi, bu araştırmaların büyük ölçüde medya, iletişim, psikoloji ve dijital pazarlama alanlarında yoğunlaştığını göstermektedir. Parasosyal ilişkiler konusundaki araştırmalar, bireylerin medya ile etkileşim biçimlerini ve bu etkileşimlerin bireysel, toplumsal ve ekonomik düzeydeki etkilerini anlamayı hedeflemektedir. Detaylı bir analiz yapıldığında, çalışmaların yoğunlaştığı başlıca akademik alanlar ve bu alanlara yönelik katkıları şu şekilde sıralanabilir:

Medya ve İletişim Bilimleri

Çalışmaların büyük bir kısmı, medya ve iletişim bilimleri çerçevesinde parasosyal ilişkilerin bireylerin medya tüketim alışkanlıklarına etkisini incelemektedir. Araştırmalar, televizyon, dijital platformlar ve sosyal medya gibi çeşitli iletişim araçları üzerinden bireylerin medya figürleriyle nasıl bağ kurduğunu analiz etmektedir. Özellikle ünlüler, televizyon karakterleri ve sosyal medya fenomenleri gibi medya figürleriyle kurulan bu ilişkiler, bireylerin medya tüketiminde duygusal ve bilişsel bağlanma süreçlerini anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda medya ve iletişim bilimleri alanındaki çalışmalar, kitle iletişim araçlarının bireylerin sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını nasıl karşıladığını ve medya içeriklerinin bireyler üzerindeki etkisini açıklamaya yöneliktir.

Psikoloji ve Sosyal Psikoloji

Araştırmalar, bireylerin medya figürleriyle kurdukları parasosyal ilişkilerin psikolojik boyutlarına da önemli bir vurgu yapmaktadır. Psikoloji alanında bu çalışmalar, bireylerin bağlanma, yalnızlık, sosyal destek arayışı ve kimlik oluşturma süreçlerinde parasosyal etkileşimlerin rolünü açıklamaktadır. Ayrıca, bireylerin kurgusal karakterler veya medya figürleriyle duygusal bağ kurma eğilimleri, bu ilişkilerin sosyal telafi mekanizmalarıyla nasıl ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tür araştırmalar, parasosyal ilişkilerin bireylerin sosyal bağlantı ihtiyaçlarını karşılama ve duygusal doyum sağlama gibi işlevlerini daha derinlemesine anlamamıza katkıda bulunur.

Dijitalleşme ve Sosyal Medya

Günümüzde dijitalleşme, parasosyal ilişkilerin doğasını dönüştüren önemli bir faktör haline gelmiştir. Çalışmalar, dijital platformların ve sosyal medyanın, parasosyal etkileşimleri daha etkileşimli ve topluluk temelli bir hale getirdiğini göstermektedir. Bireylerin sosyal medya platformlarında fenomenler, influencerlar veya ünlülerle kurduğu parasosyal ilişkiler, bu figürlerin algılanan güvenilirliği ve toplumsal etkileri bağlamında analiz edilmektedir. Dijitalleşme ile birlikte bu tür ilişkilerin sadece bireysel değil, aynı zamanda çevrimiçi topluluklarda toplumsal bir boyut kazandığı görülmektedir. Bu durum, dijital medya kullanımına ilişkin teorik ve pratik yaklaşımlara katkı sağlamaktadır.

Tüketici Davranışları ve Pazarlama

Araştırmalar, parasosyal ilişkilerin tüketici davranışları üzerindeki etkilerini de ele almaktadır. Özellikle sosyal medya fenomenlerinin ve influencerların, tüketicilerin satın alma niyetlerini nasıl etkilediği konusu, pazarlama alanında önemli bir araştırma konusu olarak öne çıkmaktadır. Parasosyal etkileşimlerin güvenilirlik algısı ve homofilinin (benzerlik algısı) tüketici davranışları üzerindeki etkileri, dijital pazarlama stratejileri açısından yol gösterici bilgiler sunmaktadır. Bu alandaki çalışmalar, parasosyal ilişkilerin yalnızca duygusal ve sosyal süreçler açısından değil, ekonomik davranışlar bağlamında da analiz edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

SONUÇ

Parasosyal etkileşim, bireylerin medya figürleri ve kurgusal karakterlerle geliştirdiği tek yönlü ilişkiler üzerinden, medya, iletişim, psikoloji ve pazarlama gibi farklı disiplinlerde ele alınan önemli bir kavramdır. Bu sistematik derlemede elde edilen bulgular, parasosyal etkileşimlerin bireylerin medya tüketim alışkanlıklarından kimlik oluşturma süreçlerine, toplumsal aidiyet duygusundan tüketici davranışlarına kadar geniş bir etkiler yelpazesine sahip olduğunu göstermektedir. Televizyon, sosyal medya ve dijital platformlar üzerinden kurulan bu bağlar, yalnızlık ve sosyal destek arayışını hafifletici etkiler sağlarken, dijitalleşme ile birlikte bu etkileşimler daha dinamik ve topluluk temelli bir yapıya dönüşmüştür. Özellikle sosyal medyada influencer ve fenomenlerle kurulan parasosyal bağlar, algılanan güvenilirlik ve homofili faktörleri aracılığıyla tüketici davranışlarını ve satın alma kararlarını yönlendiren güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, bu derlemede vurgulanan, yüksek düzeyde parasosyal etkileşimlerin sosyal izolasyona ve gerçek dünya ilişkilerinin zayıflamasına yol açabileceği bulgusu, bu ilişkilerin bireysel düzeyde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabileceğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, parasosyal etkileşimlerin bireylerin medya ile olan ilişkilerinin bireysel, toplumsal ve ekonomik etkilerini anlamak açısından disiplinler arası bir perspektifle incelenmesi gerektiği, bu sistematik derlemenin en önemli çıktılarından biridir.

KAYNAKLAR

Arslan, Ö. (2013). Tv Dizilerinde Yer Alan Karakterler ile Kurulan Parasosyal Etkileşim: Bağlanma Biçimleri ve Yalnızlık Açısından Bir İnceleme.

Aytulun, G., & Sunai, A. B. (2020). Parasocial interaction with media characters. Psikiyatride Guncel Yaklasimlar, 12(4), 494-506.

Aytulun, G. (2015). *Ergenlerde parasosyal etkileşim: İnternette gerçek benlik, kendilik algısı ve sosyal kaygı arasındaki ilişkiler* (Master's thesis, Ankara Universitesi (Turkey)).

Claessens, N., & Van den Bulck, H. (2015). Parasocial relationships with audiences' favorite celebrities: The role of audience and celebrity characteristics in a representative Flemish sample. Communications, 40(1), 43–65. https://doi.org/10.1515/commun-2014-0027

Duyan, V., Çamur Duyan, G., Gökçeaslan Çifti, E., Sevin, Ç., & Erbay, E. (2010). Lisede Okuyan Öğrencilerin Yalnızlık Durumlarına Etki Eden Değişkenlerin İncelenmesi.

Frederick, E. L., Hamrick, M. E., & Clavio, G. (2014). Bypass and Broadcast: Utilizing Parasocial Interaction to Examine @nhl Communication on Twitter during the 2012–2013 Lockout.

Halloran, M. J., & Kashima, E. (2004). Social Identity and Worldview Validation: The Effects of Ingroup Identity Primes and Mortality Salience on Value Endorsement.

Harmon-Jones, E., Greenberg, J., Solomon, S., & Pyszczynski, T. (1997). Suppression, Accessibility of Death-Related Thoughts, and Cultural Worldview Defense.

Ingram, J., & Luckett, Z. (2017). My friend Harry's a wizard: Predicting parasocial interaction with characters from fiction. Psychology of Popular Media Culture, 6(4), 341–356. https://doi.org/10.1037/ppm0000119

Kasap, E., Ağzitemiz, F., Kızıl, N., & Yıldırım, A. (2018). Understanding the Nature of the Relationship Established with Turkish TV Serial Characters.

Lacalle, C., Gómez-Morales, B., & Narvaiza, S. (2021). Friends or just fans? Parasocial relationships in online television fiction communities. Television & New Media, 22(5), 447–464. https://doi.org/10.1177/1527476420982234

Landau, M., Solomon, S., & Greenberg, J. (2007). On the Compatibility of Terror Management Theory and Perspectives on Human Evolution.

Pan, P. L., & Zeng, L. (2018). Parasocial Interactions with Basketball Athletes of Color in Online Mediated Sports.

Rosaen, S. F., & Dibble, J. L. (2016). Clarifying the role of attachment and social compensation on parasocial relationships with television characters. Communication Studies, 67(2), 147–162. https://doi.org/10.1080/10510974.2015.112189

Schramm, H. (2015). Parasocial Interactions and Relationships. The international encyclopedia of communication.

Slater, M., Ewoldsen, D., & Woods, K. (2018). Extending conceptualization and measurement of narrative engagement after-the-fact: Parasocial relationship and narrative engagement. Media Psychology, 21(3), 329–351. https://doi.org/10.1080/15213269.2017.1353648

Tukachinsky, R. H., & Stever, G. S. (2018). Theorizing development of parasocial engagement. Communication Theory, 28(3), 297–318. https://doi.org/10.1093/ct/qty012

Tukachinsky, R. H., Walter, N., & Saucier, C. J. (2020). Antecedents and effects of parasocial relationships: A meta-analysis. Journal of Communication, 70(6), 868–894. https://doi.org/10.1093/joc/jqaa040

Valero, M. A. (2014). An Exploration Of Social Media's Influence In Parasocial Relationships Between Sports Fans And Sports Figures.

Wann, D., Rogers, K., Dooley, K., & Foley, M. (2011). Applying the Team Identification—Social Psychological Health Model to Older Sport Fans.

TÜRK LOJİSTİK ŞİRKETLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ[178]

TOHAN, Gülsever
Yüksek Lisans Öğrencisi, NÖHÜ Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi ABD
BÜYÜKKEKLİK, Arzum
Prof. Dr., NÖHÜ Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü

ÖZET

Lojistik sektöründe şirketlerin performans ve verimliliklerinin doğru ve objektif bir şekilde ölçülmesi, şirketlerin rekabet gücünü ve ticari faaliyetlerini artırmak açısından büyük öneme sahiptir. Veri Zarflama Analizi (VZA), literatürde etkinlik ölçümünde sık kullanılan bir yöntemdir. VZA çoklu girdi ve çoklu çıktı verilerini kullanarak, karar verme birimleri arasında etkinlik ölçümü yaparak güçlü sonuçlar verir. Bu çalışmada, Türk lojistik şirketlerinin performansını değerlendirmek amacıyla VZA kullanılmıştır. Çalışmada, Fortune 500 TURKEY listesinde yer alan 9 lojistik şirketinin 2023 yılına ait verileri kullanılmıştır. Etkinlik analizinde çalışan sayısı ve öz kaynak değerleri girdiler; net satış, ihracat ve fvök (faiz ve vergi öncesi kâr) değerleri de çıktılar olarak ele alınmıştır. VZA analizinde BCC ve CCR modelleri kullanılarak şirketlerin lojistik etkinliklerini karşılaştırıp 'etkin' ve 'etkin olmayan' şirketler belirlenmiştir. Analiz sonucunda CCR modeli uygulandığında 2023 yılında 5 lojistik şirketinin etkin, BCC modeli uygulandığında ise 7 lojistik şirketinin etkin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik Şirketler, Veri Zarflama Analizi (VZA), Etkinlik Ölçümü.

ABSTRACT

EFFICIENCY MEASUREMENT OF TURKISH LOGISTICS COMPANIES WITH DATA ENVELOPMENT ANALYSIS

In the logistics sector, measuring the performance and efficiency of companies accurately and objectively is of great importance in terms of increasing the competitiveness and commercial activities of companies. Data Envelopment Analysis (DEA), frequently used in the literature for efficiency measurement. DEA provides strong results by measuring efficiency between decision-making units using multiple input and multiple output data. In this study, DEA was used to evaluate the logistics performance of Turkish logistics companies. Data obtained from 9 companies on the 2023 Fortune 500 TURKEY list. In the efficiency analysis, the number of employees and equity values were taken as inputs; net sales, exports and EBIT (profit before interest and taxes) values were taken as outputs. In the DEA analysis, the logistics activities of the companies were compared using the BCC and CCR models and 'effective' and 'ineffective' companies were determined. As a result of the analysis, it was determined that 5 logistics companies were effective in 2023 when the CCR model was applied and 7 logistics companies were effective when the BCC model was applied.

Keywords: Logistics Companies, Data Envelopment Analysis (DEA), Efficiency Measurement.

[178] Bu çalışma Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Arzum BÜYÜKKEKLİK danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

1.GİRİŞ

Lojistik sektörü hem ticari hem de ekonomik gelişmenin temel taşlarından biridir**.** Mal ve hizmetin nihai tüketiciye kadar olan hareketini planlama, yönlendirme ve uygulama süreçlerini kapsayan geniş bir endüstridir. Bu sektör, mal ve hizmetleri etkili bir şekilde organize ederek, tedarik zincirinin sorunsuz işlemesini ve ticaretin sürdürülebilirliğini sağlar. Lojistik sektörü, teknolojik gelişmelerle birlikte hızla gelişmekte ve küresel ticaretin artmasıyla daha da önem kazanmaktadır.

Lojistik sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin başarısı göstermiş oldukları performans ile belirlenebilir. Bu performans, şirketlerin lojistik faaliyetlerde verimli ve etkin olmalarıyla sağlanabilir. Etkinlik amaçlarla ilgili bir kavram olup, karar alma biriminin ulaştığı sonuçlarla ilişkilendirilerek amaçların gerçekleşme düzeyini ortaya koyar (Büyükkeklik vd., 2016). Diğer yandan, lojistik faaliyetlerin yürütülmesinde rakiplerinden farklı yöntem ve uygulamalar ortaya koyarak fark yaratmalı ve buna bağlı olarak müşteri memnuniyetini sağlamalıdır (Fugate vd., 2010).

Lojistik sektöründe ülkelerin, şirketlerin, limanların, kurumların, bankaların vb. lojistik performanslarının doğru bir şekilde ölçülmesi ve değerlendirilmesi kritik bir öneme sahiptir. Çünkü mal ve hizmetlerden üretimden tüketime kadar olan süreçlerin etkili bir şekilde yürütülmesi, lojistik şirketlerin rekabet avantajı elde etmesini sağlar. Lojistik şirketlerin lojistik performanslarının ölçülmesi; şirketlerin rekabet gücünü artırmasına, maliyetlerin düşmesine ve hizmetlerinin iyileştirilmesine katkıda bulunur. Performans etkinlik ölçümü ile şirketler arasındaki farklılıkların belirlenerek şirketlerin kendi lojistik etkinliklerini ve yeteneklerini ve ticaret performansına ne katkıda bulunabileceklerini görmelerine yardımcı olur.

Literatürde performans ölçümünde kullanılan birçok yöntem vardır (basit sıralama yöntemi, ikili karşılaştırma yöntemi, grafik derecelendirme ölçekleri, davranışsal gözlem ölçekleri, kritik olay yöntemi vb.). Bu tekniklerden birisi VZA'dır. VZA çoklu girdi ve çoklu çıktı verilerini kullanarak, karar verme birimleri (KVB) arasında etkinlik ölçümü yaparak güçlü sonuçlar verir. Literatürde VZA ile etkinlik ölçümü pek çok farklı sektörde (tekstil, sağlık, eğitim, otomotiv, gıda, bankacılık, lojistik vb.) şirketler için yapılmış olmasına rağmen Türk lojistik şirketleriyle ilgili sınırlı sayıda çalışma (Gülençer (2014), Ersoy ve Techi (2020),) vardır. Bu nedenle bu çalışmada VZA kullanılarak Türkiye' de faaliyet gösteren 9 lojistik şirketin 2023 yılı lojistik performanslarının etkinlik ölçümü yapılmış, literatüre bu yönde katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Altı bölümden oluşan çalışmanın literatür araştırması kısmında lojistik alanında yapılan çalışmalar incelenmiştir. Metodoloji kısmında VZA ve VZA modellerinden olan BCC (Banker, Charnes, Cooper, 1984) ve CCR (Charnes, Cooper ve Rhodes, 1978) hakkında bilgi verilmiştir. Uygulama kısmında VZA uygulama içeriğinden bahsedilerek kullanılan KVB'ler, girdiler ve çıktılar gösterilmiştir. Bulgular kısmında Excel bilgisayar programında VZA ile elde edilen BCC ve CCR model sonuçları sunularak 'etkin' ve 'etkin olmayan' şirketler belirlenmiştir. Çalışma sonuç ve öneriler kısmıyla tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, pek çok farklı sektörden (sağlık, eğitim, bankacılık, otomotiv, tekstil, gıda, vb.) şirketlerin VZA ile etkinlik ölçümü yapılmıştır. Şirketlerin yanı sıra ülkelerin sürdürülebilirlik, inovasyon ve lojistik performans gibi çeşitli alanlardaki etkinliklerinin ölçümünde de VZA kullanılabilmektedir.

Lojistik alanında yapılan VZA ile yapılan çalışmaların önemli bir kısmı ülkelerin lojistik faaliyetlerdeki etkinliğini araştırmışlardır. Örneğin; Güdelek vd. (2024) 139 ülkenin 2023 yılı için lojistik performanslarını VZA ile karşılaştırmıştır. Çalışmada gümrük, altyapı, lojistik yetkinlik girdi verisi; uluslararası gönderiler, izleme ve takip, zaman çıktı verisi olarak kullanılmıştır. Analiz sonucunda CCR modeline göre 139 ülkeden 1 ülke (Singapur) etkin çıkarken, BCC modeline göre 3 ülke (Singapur, Finlandiya, Avusturya) etkin çıkmıştır. Altıntaş (2022), G7 ülkelerinin lojistik performanslarını değerlendirmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında G7 ülkelerinin lojistik performans indeksini oluşturan kriterlerin ağırlık katsayılarını Entropi yöntemi ile tespit etmiş, ikinci aşamasında VZA ile ülkelerin lojistik performans değerlerini belirlemiş ve son aşamada ise EATWIOS yöntemi ile ülkelerin verimlilik performans değerlerini ölçmüştür. Araştırmanın verileri Dünya Bankasının 2018 yılı raporundan alınmıştır. VZA sonucunda Almanya hariç tüm ülkeler etkin olarak tespit edilmiştir. Yıldırım ve Ayvaz (2019), 15 ülkenin 2016 yılı lojistik performanslarını VZA ile hesaplamışlardır. Çalışmada gümrük prosedürleri, altyapı ve enerji kullanımları girdi; CO2 emisyonu, lojistik hizmet kalitesi ve iş gücü oranı çıktı olarak ele alınmıştır. CCR modeli uygulaması ile 15 ülkeden 6 ülkenin etkin çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. BCC modeli uygulamasında ise etkin ülke sayısı 11 olmuştur. Göncü ve Yücel (2023), Avrupa Geçiş Ekonomisi Ülkelerinden 11'inin etkinlik analizini yapmıştır. Çalışmada gümrük, altyapı, lojistik kalite yeterlik girdi; uluslararası gönderiler, izleme ve takip, zamanında teslimat çıktı olarak kullanılmıştır. CRR modeli ile 7 ülke etkin çıkarken; BCC modeli ile 9 ülke etkin çıkmıştır. Etkin olmayan ülkelerin ideal etkinlik düzeyine yükselebilmesi için girdi değişkenlerin iyileştirme oranları hesaplanmıştır.

Lojistikle ilgili alanlarda şirketler ve kurumlarla ilgili olarak da VZA kullanılmıştır. Örneğin: Lee vd. (2021), Malezya'daki lojistik şirketlerin cari oran, borç-varlık oranı, borç-öz sermaye oranı, hisse başına kazanç, varlık getirisi ve öz sermaye getirisi verilerini kullanarak finansal performanslarını VZA ile değerlendirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda, beş şirketin verimli olduğunu bulunmuştur. Verimsiz şirketler için finansal pozisyonlarını iyileştirmek ve optimize etmek için potansiyel iyileştirme önerileri sunulmuştur. Markovits-Somogyi vd. (2011), VZA ile Macaristan lojistik merkezlerinin etkinliğini değerlendirmişlerdir. Girdi olarak ofislerin yüzey büyüklüğü, çalışan sayısı ve mevcut depolama alanı; çıktı olarak da ilk turda toplam satış geliri, ikincisinde elleçlenen toplam tonaj ve üçüncü testte de metodolojik farkındalıkla her iki çıktı da araştırmaya dahil edilmiştir. Demirci ve Tarhan (2017), Türkiye'deki 25 liman işletmesinin iskele uzunluğu, toplam liman alanı, vinç miktarı ve forklift miktarını girdi verileri olarak; yıllık toplam elleçlenen yük miktarı ve yıllık toplam elleçlenen konteyner miktarını çıktı verisi olarak kullanarak VZA ile etkinlik ölçümünü yapmışlardır. Yapılan analiz sonucunda CCR modeli ile 9 liman tam etkin, BCC modeli ile 16 liman tam etkin olarak belirlenmiştir. Ayrıca, en yüksek etkinlik skoru Limas Limanı, en düşük etkinlik skoru da Gemilik Borusan Limanı şeklinde hesaplanmıştır.

Literatürde lojistik alanda; Türkiye' de lojistik hizmet alanında faaliyet gösteren işletmelerin VZA değerlendirildiği iki çalışmaya rastlanmıştır. Bunlardan Gülençer (2014) çalışmasında,

2011 ve 2012 yıllarında 12 lojistik hizmet sağlayıcı işletmenin etkinliklerinin ölçülmesi amacıyla VZA kullanmıştır. Çalışmada özkaynaklar, yabancı kaynaklar ve çalışan sayısı girdi olarak; net satışlar ile faiz ve vergi öncesi kar çıktılar olarak kullanılmıştır. Ersoy ve Techi (2020) ise VZA ile lojistik hizmetler alanında faaliyet gösteren işletmelerde performans değerlendirmesi yapmış, 2016-2017 yılları için 9 lojistik işletmenin etkinliklerini ölçmüşlerdir. Çalışan sayısı ve toplam aktifler girdi olarak; çıktı olarak ise net satışlar ve ihracat miktarı kullanmışlardır. Yakın zamanda güncel verilerle lojistik işletmelere yönelik bir çalışmaya rastlanılmamış olması çalışmanın motivasyonu olmuş ve literatüre bu yönden bir katkı sağlamak hedeflenmiştir.

3. METODOLOJİ

VZA, birden çok girdiye ve çıktıya sahip KVB'nin etkinliklerini değerlendirmek için kullanılan bir yöntemdir (Charnes vd., 1978). KVB girdileri çıktılara dönüştürmekten sorumlu ekonomik unsurlardır (Büyükkeklik vd., 2014). VZA bu KVB'lerin göreli verimliliğini ölçen, en iyi uygulamalara dayalı olarak değerlendirme yapan ve çoklu girdi ve çıktı analizinde güçlü bir yöntemdir (Altın; 2014). Yöntem birden fazla girdiyi (örneğin iş gücü, sermaye) ve çıktıyı (örneğin üretim miktarı, hizmet kalitesi) aynı anda analiz edebilmektedir. Ölçü birimlerinden bağımsız olarak çalışmaktadır (örneğin, maliyet birimi TL olabilirken, çıktı birimi adet olabilir). KVB'leri karşılaştırarak göreceli verimliliği ölçer ve birimlerin %100 verimli olup olmadığını belirler, verimsiz birimlerin hangi ölçütlerde iyileştirilmesi gerektiğini gösterir. Verimli birimleri benchmark (örnek alınacak) birimler olarak tanımlar ve verimsiz birimler için hangi girdilerin azaltılması veya çıktının artırılması gerektiği konusunda spesifik bilgiler verir. Verimli karar birimlerini referans olarak tanımlar ve diğer birimlere hedefler koyar. VZA uygulama kolaylığı ve esnekliği nedeniyle birçok alanda popülerdir, diğer yöntemlerle de (örneğin regresyon analizi, maliyet-fayda analizi, ÇKKV) tamamlayıcı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca karar vericilere, kaynakları daha etkin bir şekilde tahsis etmek ve performansı artırmak için de bilgi sağlamaktadır. Literatürde CCR (Charnes, Cooper ve Rhodes, 1978) Modeli ve BCC (Banker, Charnes, Cooper, 1984) modeli olarak iki tür VZA modeli kullanılmaktadır.

3.1. CCR Modeli (Charnes, Cooper ve Rhodes)

VZA, ilk kez 1978'de Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından ortaya atılmış ve bu ilk model CCR modeli olarak adlandırılmıştır. Aslında yöntemin temelleri, Farrell'in 1957 yılında ortaya koyduğu verimlilik ölçüm modeline dayanmaktadır. Ancak Farrell'in modeli, yalnızca tek bir çıktı ve girdiyle çalışıyordu. Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) bu yaklaşımı genişleterek çoklu girdi ve çoklu çıktı ortamlarında kullanılabilir hale getirmiştir. CCR modeli, ölçeğe göre sabit getiri varsayımı ile KVB'lerin toplam etkinliklerini ölçmektedir. Girdi yönlü CCR modeli ve çıktı yönlü CCR modeli olmak üzere iki farklı türü bulunmaktadır.

Bu çalışmada CCR girdi odaklı ölçeğe göre değişken getiri yönlü model tercih edilmiştir. Modelin indisleri aşağıda, formüle ait bilgileri ise Tablo 1' de gösterilmiştir:

n= Karar birimi sayısı

s= Çıktı Sayısı

m= Girdi Sayısı

u_r= k. Karar birimi tarafından r. çıktıya verilen ağırlık

v_i= k. Karar birimi tarafından i. girdiye verilen ağırlık

x_{ij}= j. Karar birimi tarafından kullanılan girdi miktarı

y_{rj}= j. Karar birimi tarafından üretilen çıktı miktarı

x_{ik} = k. Karar birimi tarafından kullanılan i. girdi miktarı y

y_{rk} = k. Karar birimi tarafından kullanılan i. girdi miktarı

Tablo 1. CCR Girdiye Yönelik Primal ve Dual Model

Girdi Odaklı Primal Model	Girdi Odaklı Dual Model
Amaç Fonksiyonu Maks $\sum_{r=1}^{m} u_r\, y_{rk}$ Kısıtlar $\sum_{i=1}^{m} v_i\, x_{ik} = 1 \quad i = 1, \dots, m$ $\sum_{r=1}^{s} u_r\, y_{rj} - \sum_{i=1}^{m} v_i\, x_{ij} \leq 0 \quad j = 1, \dots, n$ $u_r, v_i \geq 0 \qquad r = 1, \dots, s$	Amaç Fonksiyonu Min $z_k = \theta$ Kısıtlar $\sum_{j=1}^{m} x_{ij}\, y_{ik} - \theta x_{ik} \leq 0 \quad i = 1, \dots, m$ $\sum_{j=1}^{n} y_{rj} \lambda_j - y_{rk} \geq 0 \quad r = 1, \dots, s$ $\lambda_j \geq 0 \qquad j = 1, \dots, s$

Kaynak: Charnes, Cooper ve Rhodes, 1978.

3.1. BCC Modeli (Banker, Charnes ve Cooper)

Banker, Charnes ve Cooper'ın 1984'te geliştirdiği BCC modeli, ölçeğe göre değişken getiri varsayımı ile KVB'lerinin teknik etkinliğini ölçer. BCC modeliyle CCR modelinin temel farkı modele serbest değişken eklenmesidir. CCR modeli KVB'lerin toplam etkinliğini bütün olarak ölçerken, BCC modeli yerel teknik etkinliği ölçer (Karahan ve Özgür, 2009, 110-111). BCC ve CCR analizlerinde elde edilen sonuçlarda %100 skorunun elde edilmesi KVB'lerin tam etkin bulunduklarını ifade eder. BCC analiz sonucunda tam etkin ve CCR analiz sonucundun %100 den küçük olması durumunda ise KVB'nin yerel etkin, yani tam etkin olmadığı anlamına gelir (Kutlar ve Babacan, 2008).

Modelin, girdi yönlü BCC ve çıktı yönlü BCC olmak üzere iki farklı türü bulunur. Bu çalışmada BCC girdi odaklı ölçeğe göre sabit getiri yönlü model tercih edilmiştir. Formüle ait bilgiler Tablo 2' de gösterilmiştir.

Tablo 2. BCC Girdiye Yönelik Primal ve Dual Model

Girdi Odaklı Primal Model	Girdi Odaklı Dual Model
Amaç Fonksiyonu Maks $\sum_{r=1}^{m} u_r\, y_{rk}$ Kısıtlar $\sum_{i=1}^{m} v_i\, x_{ik} = 1 \quad i = 1, \dots, m$ $\sum_{r=1}^{s} u_r\, y_{rk} - \sum_{i=1}^{m} v_i\, x_{ij} \leq 0 \quad j = 1, \dots, n$ $u_r, v_i \geq 0 \qquad r = 1, \dots, s$	Amaç Fonksiyonu Maks $\sum_{r=1}^{s} u_r\, y_{rk} - u_k$ Kısıtlar $\sum_{i=1}^{m} v_i\, x_{ik} = 1 \quad i = 1, \dots, m$ $\sum_{r=1}^{s} u_r\, y_{rj} \leq \sum_{i=1}^{m} v_i\, x_{ij} - u_k \quad j = 1, \dots, s$ $\lambda_{jk} \geq 0 \qquad r = 1, \dots, s$

Kaynak: Banker, Charnes, Cooper, 1984.

4. UYGULAMA

Fortune 500 listesindeki 9 Türk lojistik şirketinin 2023 yılına ait etkinlikleri VZA kullanılarak değerlendirilmiştir. Uygulama adımları sırasıyla aşağıda belirtilmiştir.

4.1. Karar Verme Birimlerinin (KVB) Belirlenmesi

KVB olarak; Borusan Lojistik, Horoz Lojistik, Netlog Lojistik, Ekol Lojistik, Mars Lojistik, Reysaş Lojistik, BDP Lojistik, Noatum Lojistik ve Evolog Lojistik Şirketleri (9 adet) alınmıştır. Analiz sonucunda güvenilir sonuçlar elde etmek için iki önemli kısıt dikkate alınmalıdır. İlki girdi sayısı m ve çıktı sayısı n olduğu durumda KVB en az m+n+1 olmalıdır. İkinci önemli kısıt ise, araştırmada kullanılan KVB sayısının toplam girdi ve çıktı sayısının en az iki katı olmasıdır (Altın, 2014; Gürbüz ve Dumlu, 2018). Çalışmada toplam 2 girdi, 3 çıktı ve 9 KVB kullanılarak bu kısıtlar sağlanmıştır.

4.2. Girdi ve Çıktı Değişkenlerinin Belirlenmesi

Uygulamada kullanılacak girdi ve çıktılar literatür taramaları neticesinde belirlenmiştir. Çalışan sayısı (G1) ve öz kaynak (G2) girdi olarak, net satışlar (Ç1), ihracat (Ç2) ve FVÖK (faiz ve vergi öncesi kar) (Ç3) ise çıktı olarak belirlenmiştir. Bu amaçla Tablo 3'teki gibi girdi ve çıktılar değerlendirilmeye alınmıştır.

Tablo 3. Kullanılan Girdi-Çıktı Değişkenleri

	Değişkenler	Kısaltması
GİRDİ 1	Çalışan Sayısı	G1

GİRDİ 2	Öz Kaynak	G2
ÇIKTI 1	Net Satışlar	Ç1
ÇIKTI 2	İhracat	Ç2
ÇIKTI 3	FVÖK	Ç3

4.3.Verilerin Toplanması

Çalışmanın verileri Fortune 500 Turkey (https://www.fortuneturkey.com/fortune500) web sayfasından 15-30.11.2024 tarihleri arasında çekilmiştir. KVB ve Girdi/Çıktı verileri Tablo 4' te gösterilmiştir.

Tablo 4. Analizde Kullanılan Veriler

Lojistik Şirket Adı	Girdi Verileri		Çıktı Verileri		
	G1	G2	Ç1	Ç2	Ç3
Borusan	1.594	7.425.673.222	14.601.786.372	2.239.586.138	1.523.780.984
Ekol Lojistik	8.997	1.371.192.959	8.967.812.377	8.967.812.377	242.180.803
Netlog Lojistik	16.000	5.808.150.002	35.094.316.858	13.538.781.614	2.684.755.454
Horoz Lojistik	2.048	838.001.411	5.451.259.992	541.520.143	487.417.309
Mars Lojistik	2.758	7.969.250.369	13.620.931.324	6.643.057.340	1.559.275.802
Reysaş Lojistik	1.200	4.326.551.228	6.699.058.797	35.942.467	3.026.554.946
BDP Lojistik	274	819.527.577	4.637.065.210	4.529.536.391	461.751.702
Noatum Lojistik	195	718.546.778	4.292.820.936	1.685.663.199	539.348.820
Evolog Lojistik	934	667.580.784	4.301.547.537	1.591.070.416	123.646.296

4.4. Modelin Oluşturulması

BCC ve CRR modelleri Excel bilgisayar programında çözümlenmiştir. BCC ve CCR modellerinden elde edilen analiz sonuçlarına göre 9 Türk Lojistik Şirketinin etkinlik sıralaması yapılmıştır. Sonuç %100 ise etkin, %100 den küçük ise etkin olmayan gruba dahil edilmiştir.

5. BULGULAR

CCR ve BCC modelleri kullanılarak lojistik şirketlerinin 2023 yılı için etkinlik analizi yapılmıştır. her iki modelde de Borusan Lojistik, Horoz Lojistik, Netlog Lojistik, Ekol Lojistik, Mars Lojistik, Reysaş Lojistik, BDP Lojistik, Noatum Lojistik ve Evolog Lojistik şirketleri KVB olarak sıralanmıştır. Analizde 2 girdi ve 3 çıktı değişkeni kullanılmış ve etkinlik sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'daki gibi bulunmuştur.

Tablo 5. CCR Analiz Sonuçları

ŞİRK.	GİRDİLER		ÇIKTILAR			GİRDİ	ÇIKTI	FARK
	G1	G2	Ç1	Ç2	Ç3			
1	1.594	7.425.673.222	14.601.786.372	2.239.586.138	1.523.780.984	1	0,416111	-0,58389
2	8.997	1.371.192.959	8.967.812.377	8.967.812.377	242.180.803	5,644291	0,255558	-5,38873
3	16.000	5.808.150.002	35.094.316.858	13.538.781.614	2.684.755.454	10,03764	1,000093	-9,03755

4	2.048	838.001.411	5.451.259.992	541.520.143	487.417.309	1,284818	0,155346	-1,12947
5	2.758	7.969.250.369	13.620.931.324	6.643.057.340	1.559.275.802	1,730238	0,38816	-1,34208
6	1.200	4.326.551.228	6.699.058.797	35.942.467	3.026.554.946	0,752823	0,190905	-0,56192
7	274	819.527.577	4.637.065.210	4.529.536.391	461.751.702	0,171895	0,132144	-0,03975
8	195	718.546.778	4.292.820.936	1.685.663.199	539.348.820	0,122334	0,122334	-2,5E-16
9	934	667.580.784	4.301.547.537	1.591.070.416	123.646.296	0,585947	0,122582	-0,46336

AĞIRLIK	0,00063	0	2,84973E-11	0

ŞİRKET	1
GİRDİ	100,00%
ÇIKTI	41,61%

Tablo 6. BCC Analiz Sonuçları

ŞİRK.	GİRDİLER		ÇIKTILAR			GİRDİ	ÇIKTI	FARK
	G1	G2	Ç1	Ç2	Ç3			
1	1.594	7.425.673.222	14.601.786.372	2.239.586.138	1.523.780.984	1,228142	0,390144	-0,838
2	8.997	1.371.192.959	8.967.812.377	8.967.812.377	242.180.803	0,250014	0,250014	5,55E-17
3	16.000	5.808.150.002	35.094.316.858	13.538.781.614	2.684.755.454	1	0,945293	-0,05471
4	2.048	838.001.411	5.451.259.992	541.520.143	487.417.309	0,143585	0,143585	0
5	2.758	7.969.250.369	13.620.931.324	6.643.057.340	1.559.275.802	1,320841	0,378679	-0,94216
6	1.200	4.326.551.228	6.699.058.797	35.942.467	3.026.554.946	0,716298	0,211967	-0,50433
7	274	819.527.577	4.637.065.210	4.529.536.391	461.751.702	0,135805	0,134144	-0,00166
8	195	718.546.778	4.292.820.936	1.685.663.199	539.348.820	0,11895	0,11895	0
9	934	667.580.784	4.301.547.537	1.591.070.416	123.646.296	0,112523	0,112523	0

AĞIRLIK	2,67E-06	1,64818E-10	2,46919E-11	2,77264E-12

ŞİRKET	3
GİRDİ	100,00%
ÇIKTI	94,53%

Hem CCR hem de BCC modellerine göre etkinlik değerleri birlikte Tablo 7'de sunulmuştur. Buna göre CCR modelinde girdi odaklı yöntem uygulandığında 9 şirketten 5 şirketin etkin (Ekol, Horoz, BDP, Noatum, Evolog), kalan 4 şirketin ise etkin olmayan (Borusan, Netlog, Mars, Reysaş) şirketler olduğu görülmektedir. BCC model uygulandığında ise 9 şirketten 7 şirketin etkin (Ekol, Horoz, BDP, Noatum, Evolog, Borusan, Reysaş), kalan 2 şirketin ise etkin olmadığı (Netlog, Mars) görülmektedir. Ekol, Horoz, BDP, Noatum, Evolog Lojistik şirketleri her iki modelde de etkindir.

Tablo 7. CCR ve BCC Analiz Sonuçları

Lojistik Şirket Adı	**CCR MODEL ETKİNLİK (%)**	**BCC MODEL ETKİNLİK (%)**
Borusan Lojistik	41,61	**100,00**
Ekol Lojistik	**100,00**	**100,00**
Netlog Lojistik	94,53	94,53
Horoz Lojistik	**100,00**	**100,00**
Mars Lojistik	28,75	29,63
Reysaş Lojistik	93,19	**100,00**
BDP Lojistik	**100,00**	**100,00**

Noatum Lojistik	**100,00**	**100,00**
Evolog Lojistik	**100,00**	**100,00**

Elde edilen bu sonuçlar literatürdeki lojistik şirketlere yönelik çalışma olan Gülençer (2014) ile birlikte değerlendirildiğinde, çalışmalardaki girdi ve çıktı değişkenleri tam olarak aynı olmamakla birlikte 2011 ve 2012'de düşük etkinliğe sahip olan Ekol Lojistiğin her iki model için de etkinliğini yükselttiği, Borusan'ın BCC modelinde etkinliğini yükselttiği, Reysaş'ın etkin olma durumunu koruduğu söylenebilir. Diğer bir çalışma olan Ersoy ve Techi (2020) ise şirket isimlerini kullanmadan (kodlayarak) kullandığından herhangi bir değerlendirme yapılamamıştır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Lojistik sektörü ticari ve ekonomik açıdan hem yerel hem de küresel dünya da önemli bir sektördür. Lojistik sektörde faaliyet gösteren şirketlerin başarılı olabilmeleri için lojistik performansları etkin, etkili ve verimli olmalıdır. Bunu sağlayabilmek için de lojistik şirketler performans ölçümü yaparak rekabet gücünü artırmayı, maliyetleri düşürmeyi ve hizmetlerini iyileştirmeyi hedefler. Bu yüzden lojistik sektörde şirketlerin lojistik performanslarının doğru bir şekilde ölçülmesi ve değerlendirilmesi kritik bir öneme sahiptir.

Bu çalışmada VZA kullanılarak Türkiye' de faaliyet gösteren 9 lojistik şirketin 2023 yılına ait etkinliği ölçülmüştür. Çalışmada yerli ve yabancı literatür taraması yapılarak girdi ve çıktılar belirlenmiştir. Daha sonra etkinlik ölçümünde girdiye yönelik CCR modeli ve girdiye yönelik BCC modeli uygulanmıştır. Analiz sonucunda CCR modeli uygulandığında 2023 yılında 5 tane lojistik şirketinin etkin, BCC modeli uygulandığında ise 7 tane lojistik şirketin etkin olduğu tespit edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre etkin olmayan şirketlerin etkin olan şirketlerin ihracat faaliyetlerini, çalışan sayılarını, finansal yönetimlerini, tedarik zinciri uygulamalarını, lojistik hizmetlerini, pazarlama stratejilerini değerlendirerek kendi şirketleri için yararlı olan faaliyetleri bulmaları etkin olabilmeleri açısından önemlidir. Araştırma sonucunda kullanılan girdi çıktı değerleri etkinlik skorunu etkilediğinden, gelecek çalışmalarda kullanılan girdi ve çıktıların farklı göstergelerden oluşturulmasıyla veya farklı KVB'lerin tercih edilmesiyle yeni analiz sonuçlarına ulaşılabilir. Diğer yandan, bu çalışmada ve Türk lojistik şirketleriyle ilgili literatürdeki önceki çalışmalarda finansal göstergeler ağırlıklı olarak kullanılmış olmakla birlikte, gelecekte lojistik operasyonlara yönelik farklı girdi ve çıktı değişkenleri ile yapılacak çalışmaların literatüre önemli katkı sağlayacağı açıktır.

KAYNAKÇA

Altın, F. (2014). Sağlık Sektöründeki İşletmelerin Finansal Kriz Öncesi ve Sonrası Performanslarının Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(11), 163-185.

Altıntaş, F. F. (2022). G7 ülkelerinin lojistik etkinlik ve verimlilik performanslarının değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, (1), 78-93.

Banker, R. D., Charnes, A., & Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management science*, *30*(9), 1078-1092.

Büyükkeklik, A., Dumlu, H., & Evci, S. (2016). Measuring the efficiency of turkish SMEs: A data envelopment analysis approach. *International Journal of Economics and Finance*, *8*(6), 190-200.

Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision-making units. *European journal of operational research*, *3*(4), 339.

Demirci, A., & Tarhan, D. B. (2017). Türkiye'de faaliyet gösteren liman işletmeleri ve bu işletmelerin etkinliklerinin veri zarflama analizi yöntemiyle ölçümü. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *2*(2), 144-160.

Ersoy, Y., & Tehci, A. (2020). Lojistik Pazarlama: Lojistik hizmetleri alanında faaliyette bulunan işletmelerde veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü. *The Journal of International Scientific Researches*, *5*(1), 1-9.

Fugate, B. S., Mentzer, J. T., & Stank, T. P. (2010). Logistics performance: efficiency, effectiveness, and differentiation. *Journal of business logistics*, *31*(1), 43-62.

Göncü, K. K., & Yücel, D. (2023). Veri zarflama analizi ile Avrupa geçiş ekonomilerinin lojistik performans endeksi kullanılarak değerlendirilmesi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, *12*(1), 30-51.

Güdelek, M., Dursunkaya, E., Kaya, E., Palamutoğlu, M., Akşahin, T., & Nebati, E. E. (2024). Veri Zarflama Analizi ile Lojistik Etkinlik Ölçümü. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, *5*(3), 548-567.

Gülençer, İ. (2014). İşletmelerde lojistik faaliyetler ve lojistik hizmet sağlayıcı işletmelerin etkinlik ölçümü. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kutlar, A., & Babacan, A. (2008). Türkiye'deki kamu üniversitelerinde CCR etkinliği-ölçek etkinliği analizi: DEA tekniği uygulaması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 148-172.

Lee, P. F., Lam, W. S., & Lam, W. H. (2021). Evaluation and improvement of the efficiency of logistics companies with data envelopment analysis model. *Engineering journal*, *25*(6), 45-54.

Markovits-Somogyi, R., Gecse, G., & Bokor, Z. (2011). Basic efficiency measurement of Hungarian logistics centres using data envelopment analysis. *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, *19*(2), 97-101.

Yıldırım, M., & Ayvaz, B. (2019). Ülkelerin lojistik performanslarinin veri zarflama analizi ile ölçümü. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, *18*(35), 57-73.

https://www.fortuneturkey.com/fortune500 (Erişim tarihi: 15.11.2024)

AĞIR İŞ YATIRIMI

BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Doç.Dr.Ethem TOPÇUOĞLU
Giresun Üniversitesi
ethem.topcuoglu@giresun.edu.tr-0000-0003-3563-0566
Doç.Dr.Selen UYGUNGİL ERDOĞAN
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
suygungilerdogan@osmaniye.edu.tr-0000-0002-7916-1709

ÖZET

Çalışmak, insan hayatının büyük bir bölümünü kaplamakta ve sadece finansal mecburiyetlerden kaynaklanmamakta, işlerine gereğinden fazla süreler boyunca, fazlasıyla emek harcayan çalışanlar ile sıklıkla karşılaşılmaktadır. Söz konusu bu durum, alan yazında ağır iş yatırımı olarak kavramsallaştırılmakta (Nemteanu & Dabija, 2020); işkoliklik (olumsuz) ve işe adanma (olumlu) şeklindeki iki türlü yapısı (van Beek vd., 2014) çalışmalara konu olmaktadır. Bibliyometrik çalışmalar akademik bilgi yığınlarının tasnifinde ve belirli bir konudaki bilimsel çalışmaların alandaki etkinlik veya eksikliklerini ortaya çıkararak, mevcut durumu belirlemek ve gelecekteki araştırmalar için öngörü sağlamak açısından başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda çalışma, alan yazında özellikle son yıllarda çalışılmaya başlanılan ağır iş yatırımı kavramını konu alan çalışmaların mevcut durumu ortaya koymak ve gelecek araştırmalara öngörü sağlayacak bir zemin oluşturmak amacı ile tasarlanmıştır. Çalışma kapsamında, Web of Science veri tabanından konu başlığı (topic) seçeneğinde, "Heavy Work Investment" anahtar kelimesi kullanılarak yapılan sorgulama sonucunda, 75'i makale olmak üzere, toplam 87 çalışma listelenmiş ve VOSviewer programı kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, çalışmaların toplam 191 yazar tarafından üretildiği ve toplam 2.693 kez alıntılandığı tespit edilmiştir. İlk çalışmanın, 2009 yılında Snir, R. ve Harpaz, I. tarafından *Cross-Cultural Research* dergisinde yayınlanan "Cross-Cultural Differences Concerning Heavy Work Investment" başlıklı makale olduğu belirlenmiştir. Ağır iş yatırımı kavramına ilişkin en etkili yazarın, 10 çalışma ile Loscalzo Y. olduğu ve toplam 133 atıf aldığı görülmüştür. Atıf sayısı bağlamında incelendiğinde ise Spurk vd.'nin (2020) bir çalışmalarına 786 atıf aldıkları belirlenmiştir. Çalışmaların 51'inin yönetim ve işletme alanlarında gerçekleştirildiği; 64 çalışmanın Social Sciences Citation Index'te (SSCI) tarandığı; en fazla çalışma yapan ülkenin İtalya (n=24) olduğu, ardından USA (n=20) ile İsrail'in (n=18) geldiği ve Türkiye'nin 1 çalışma ile alana katkısının yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Ağır iş yatırımı, Bibliyometrik analiz, Web of Science, VOSviewer

1.GİRİŞ

İnsan hayatının, neredeyse en geniş alanını kapsayan çalışma hayatında bireylerin örgüt içindeki davranışlarının ve bu davranışların bireysel ve örgütsel etkilerinin incelenmesi, giderek daha fazla araştırmaya konu olmaktadır. Bu durum, alan yazında kimi zaman tamamen yeni kavramlar, kimi zaman da bilinen kavramların daha bütüncül yaklaşımlar ile yeni kavramlar altında değerlendirilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Bu bağlamda çok da eski bir araştırma geçmişi olmayan "heavy work investment" (HWI) ya da Türkçe literatüre girdiği şekli ile yoğun iş yatırımı kavramı, bireylerin işlerine ayırdıkları zaman, enerji ve çaba yatırımlarına odaklanmaktadır. HWI, bireylerin işlerine olan adanmışlık düzeylerini, bu adanmışlığın ardında yatan güdüsel kaynakları ve çıktılarını anlamak için kritik bir çerçeve sunmaktadır (Harpaz ve Snir, 2014).

Ağır iş yatırımı, çalışanların rutin iş hayatlarını daha fazla zaman ve çaba ile sürdürdükleri durumlarda artan sıklıkla karşılaşılan bir olgudur (Snir ve Harpaz, 2012; Nemteanu ve Dabija, 2020). Schaufeli vd. (2009) tarafından, çalışanların işlerine sıklıkla uzun saatler ve kayda değer çabalar ayırması durumu yoğun iş yatırımı olarak tanımlanmakta ve alan yazında Kendi Kaderini Tayin Teorisi, Atıf Teorisi, Düzenleyici Odak Teorisi gibi teorilerle açıklandığı görülmektedir (van Beek vd., 2014; Astakhova ve Hogue, 2014; Schaufeli, 2016; Nemteanu ve Dabija, 2020;).

Çalışanların işlerine harcadıkları zaman ve çaba, ek gelir ihtiyacı, işkoliklik düzeyinde bağlılık veya terfi beklentisi gibi farklı gerekçelerden kaynaklanabileceği gibi (Ng vd.). yalnızca işlerini sevdikleri için zaman ve emek/çaba yatırımı yapan çalışanlar da söz konusudur. Tüm bu davranışlar ağır iş yatırımı (HWI) olarak adlandırılmaktadır (Houlfort vd.; 2013).

Alan yazında ağır iş yatırımının iki türü olduğunu ileri süren iki görüş bulunmaktadır. Snir ve Harpaz (2012) tarafından ortaya konulan modele göre, İş Yoğunluğu (Work Intensy) çalışanların işyerinde yoğun bir şekilde çalışarak, birim zamanda daha çok verimlilik sağlamasına odaklanmakta, Zaman Taahhüdü (Time Commitment) ise uzun çalışma sürelerinin çalışanlar tarafından bilinçli ve gönüllü olarak uygulandığını belirtmektedir. Schaufeli (2016) tarafından ileri sürülen diğer görüş; işe olan saplantılı bağımlılıktan kaynaklanan işkoliklik ve işe olan tutkuyu yansıtan işe adanmışlık olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşıma göre işkoliklik olumsuz ağır iş yatırımını, işe adanmışlık ise olumlu ağır iş yatırımını işaret etmektedir.

HWI'nin bireysel etkilerinin yanı sıra örgütler üzerinde de önemli yansımaları bulunmaktadır. Bazı araştırmalar, ağır iş yatırımı davranışlarının ekip performansını ve yenilikçiliği desteklediğini belirtirken (Bakker ve Demerouti, 2007), uzun vadede bireysel tükenmişlik riskini artırabileceğini vurgulamıştır (Demerouti vd., 2001). Bu nedenle, HWI'yi örgütsel bağlamda değerlendirirken, hem bireysel hem de örgütsel çıkarların dengelenebileceği politikaların geliştirilmesinin önemli olduğu söylenebilir.

Örgütlerin HWI davranışını anlaması, çalışanların refahını korumak ve sürdürülebilir performansı teşvik etmek yönünde önem taşımaktadır. Bu çerçevede, esnek çalışma düzenlemeleri, psikolojik destek sistemleri ve ödüllendirme mekanizmaları gibi uygulamalar, hem çalışanların refahını iyileştirebilir hem de uzun vadede bağlılık ve performansı artırabilir (Demerouti ve ark., 2001).Sonuç olarak, ağır iş yatırımı kavramı, bireysel ve örgütsel düzeyde fırsatlar ve riskler taşıyan çok yönlü bir olgudur. Bu nedenle, örgütlerin bu davranışı dengeli bir şekilde yönetmesi, hem bireysel refahı hem de örgütsel sürekliliği sağlama açısından kritik bir gereklilik olarak görülmektedir.

2. YÖNTEM

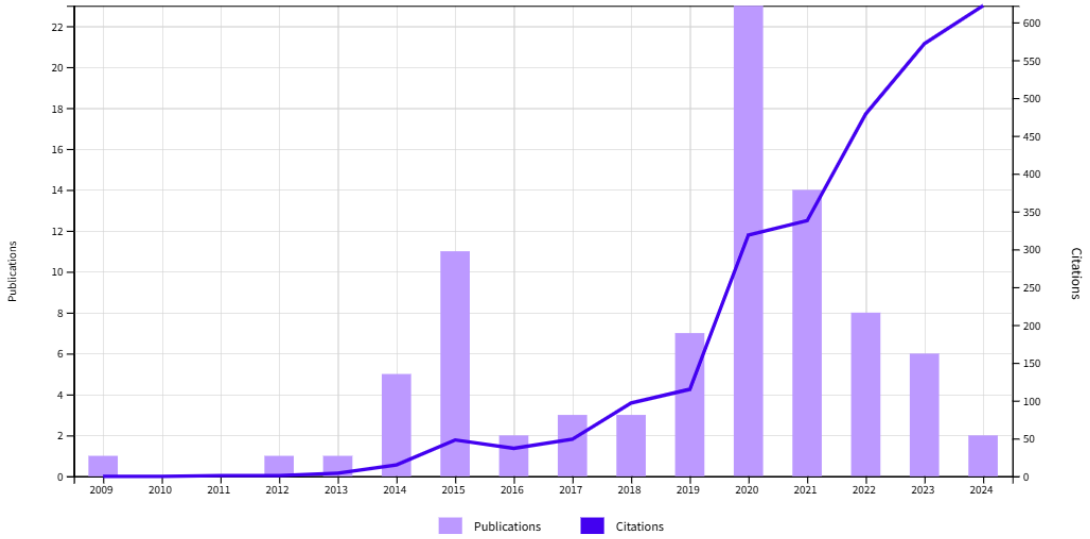
Bibliyometrik çalışmalar akademik bilgi yığınlarının tasnifinde ve belirli bir konudaki bilimsel çalışmaların alandaki etkinlik veya eksikliklerini ortaya çıkararak, mevcut durumu belirlemek ve gelecekteki araştırmalar için öngörü sağlamak açısından başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, bibliyometrik analiz yöntemini kullanarak alan yazında özellikle son yıllarda çalışılmaya başlanılan ağır iş yatırımı konulu araştırmalara dair sistematik bir literatür taraması yapmak, mevcut durumu ortaya koymak ve gelecek araştırmalara öngörü sağlayacak bir zemin oluşturmaktır.

Araştırmada, bibliyografik verileri elde etmek üzere Web of Science (WoS) veri tabanı kullanılmış, konunun yıllar içerisindeki gelişimi, yazar, yayın, indeks, kurum ve ülke ilişkileri değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında, Web of Science veri tabanından topic (başlık, özet, anahtar kelimeler ve artı anahtar kelimeler -keywords plus-) seçeneğinde, "Heavy Work Investment" anahtar kelimesi kullanılarak yapılan sorgulama sonucunda, 75'i makale olmak üzere, toplam 87 çalışma listelenmiş ve VOSviewer programı kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Sürdürülebilir Liderlik Çalışmalarına İlişkin İstatistiksel Analizler

WoS veri tabanından elde edilen veriler doğrultusundaağır iş yatırımı çalışmalarının yıllar içindeki dağılımları ile atıf sayıları Görsel 1'de sunulmuştur. Çalışmaların 15 yıla dağıldığı ve ilk çalışmanın 2009 yılında Snir, R. ve Harpaz, I. tarafından Cross-Cultural Research dergisinde yayınlanan "Cross-Cultural Differences Concerning Heavy Work Investment" başlıklı makale olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada, ağır iş yatırımı ile birlikte onun kişisel ve durumsal türlerinin kültürler arası bir karşılaştırması, yirmi ülkede yetişkin nüfusu temsil eden ulusal örneklerden toplanan veriler temelinde gerçekleştirilmiş(N = 25,962) ve hayatta kalma değerlerinin önemli olduğu toplumlarda, kendini ifade etme değerlerinin önemli olduğu toplumlara kıyasla iş yatırımının daha ağır olduğunu tespit edilmiştir.

Görsel 1. Yıllara ilişkin yayın/atıf grafiği

"Topic" seçeneğinde gerçekleştirilen sorgulama sonuçlarına göre, ağır iş yatırımı konulu 87 akademik yayına toplam 2.693 atıf yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan incelemede ilk atıfın 2011 yılında gerçekleştiği, en çok yayının 2020 yılında (n=23), en fazla atıfın 2024 yılında (n=622) gerçekleştiği görülmektedir (Çizelge 1). Bu bilgiler ışığında, yazında ağır iş yatırımı kavramının henüz yeterli doygunluğa ulaşmadığını söylemek mümkündür.

Çizelge 1. Çalışma ve Atıf Sayıları

YIL	YAYIN	ATIF SAYISI	YIL	YAYIN	ATIF SAYISI
2009	1	0	**2017**	3	49
2010	0	0	**2018**	3	97
2011	0	1	**2019**	7	115
2012	1	1	**2020**	23	319
2013	1	4	**2021**	14	338
2014	5	15	**2022**	8	479
2015	11	48	**2023**	6	572
2016	2	37	**2024**	2	622

Yayın türüne göre yapılan incelemede, ağır iş yatırımı çalışmalarının 75'inin makale, diğerlerinin bildiri metni, kitap bölümü, editoryal materyal şeklinde dağılım gösterdikleri ve 87 çalışmanın toplam 191 yazar tarafından yayınlandıkları belirlenmiştir.

Yayın diline göre yapılan inceleme 1 Almanya yayın dışında tüm çalışmaların İngilizce dilinde olduğunu göstermektedir.

Yayınların WoS kategori başlığına göre incelenmesi ile, en çok yayının yönetim (n=31), uygulamalı psikoloji (n=26), işletme (n=20) ve ekonomi (n=19) kategorilerinde yer aldıkları görülmüştür.

Yayınevleri bağlamında yapılan inceleme ile toplam 24 yayıncının listede yer aldığı ve 16 yayının Edutura Ase, 11 yayının Mdpi ve 11 yayının Routledge yayınevleri üzerinden yayınlandığı belirlenmiştir. İndekslere göre yürütülen sorgulamaya göre, 64 çalışmanın Social Sciences Citation Index'te (SSCI), 14 çalışmanın Science Citation Index Expanded'te (SCI-EXPANDED), 11 çalışmanın Emerging Sources Citation Index (ESCI) ve 11 çalışmanın Book Citation Index. Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH) indexlerinde tarandıkları görülmüştür.

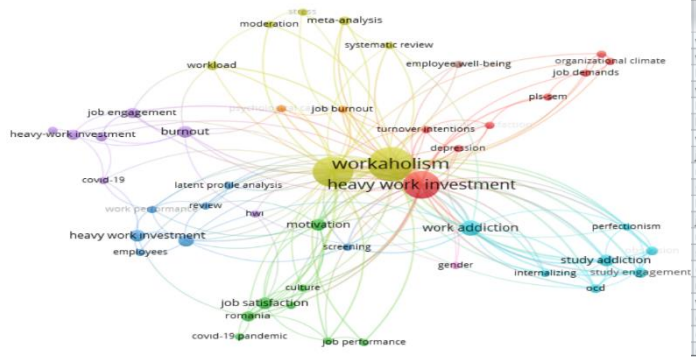
3.2. Ağır İş Yatırımı Çalışmalarına İlişkin Bibliyometrik Analizler

3.2.1. Ortak Kelime Analizi

WoS veri tabanından elde edilen veriler doğrultusunda ağır iş yatırımı çalışmalarında, kavram ile ilişkilendirilen diğer kavramları tespit etmek üzere VOSviewer programı kullanılarak "yazar anahtar kelimeleri (author keywords)" üzerinden analiz yürütülmüştür. Bu analiz sırasında eşik değeri kullanılmamış, dolayısıyla ağır iş yatırımı çalışmalarında geçen tüm anahtar kelimeler aralarındaki ilişkiler değerlendirmeye katılmıştır.

Yapılan analizde toplam 227 anahtar kelime tespit edilmiş, en az 2 kez kullanılan anahtar kelimelerin yer aldığı liste ve aralarındaki ilişkileri gösteren ağ analizi Görsel 2.'de verilmiştir.

Görsel 2. Yazar Anahtar Kelimeleri Ağ Haritası ve Listesi

Keyword	Occurrences	Total link strength
workaholism	42	112
work engagement	34	85
heavy work investment	28	91
work addiction	9	38
heavy work investment	5	7
burnout	5	11
well-being	5	12
job satisfaction	5	14
motivation	5	19
study addiction	5	27
heavy-work investment	4	7
job engagement	4	10
romania	4	13
study engagement	4	21
cultural differences	3	7
meta-analysis	3	8
workload	3	9
obsession	3	16
ocd	3	16
organizational outcomes	2	1

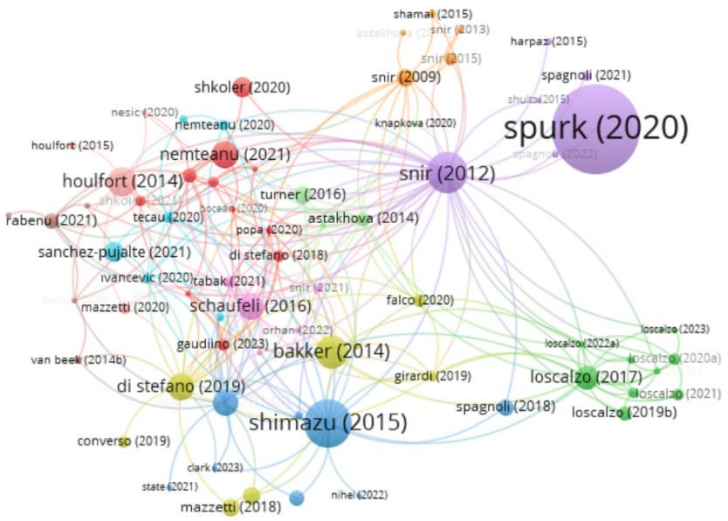
İnceleme sonucunda işkoliklik, işe adanma ve ağır iş yatırımı anahtar kelimelerinin sırasıyla 42, 34 ve 28 kez olmak üzere en çok kullanılan anahtar kelimeler oldukları tespit edilmiştir. Yazar anahtar kelimelerine göre oluşturulan ağ haritasında, tespit edilen 227 anahtar kelimeden 48'inin birbirleri ile ilişkili bir set halinde, 9 küme, 187 bağlantıdan oluştuğu ve toplam bağlantı gücünün 342 olduğu tespit edilmiştir.

3.2.2. Atıf Analizi

3.2.2.1. Çalışmalar Bağlamında Atıf Analizi

En fazla atıf alan ve bağlantı sayısı en yüksek olan ağır iş yatırımı çalışmalarını belirlemek amacıyla çalışmalar bağlamında atıf analizi gerçekleştirilmiş ve en az atıf sayısı 1 olacak şekilde eşik değer oluşturulmuştur. 87 çalışmadan 77'sinin eşik değeri karşıladığı ve 71'inin birbiri ile bağlantılı bir set oluşturduğu görülmüştür.

Görsel 3. Atıf Analizi Ağ Haritası ve Listesi

Document	Citations	Links
spurk (2020)	786	1
shimazu (2015)	236	20
wendsche (2017)	197	0
snir (2012)	170	45
bakker (2014)	107	11
houlfort (2014)	87	13
di stefano (2019)	77	19
nemteanu (2021)	76	5
schaufeli (2016)	70	17
van beek (2014a)	68	23
loscalzo (2017)	54	16
moyer (2017)	44	0
shkoler (2020)	40	2
sanchez-pujalte (2021)	39	2
snir (2009)	33	13
turner (2016)	33	5
toth-kiraly (2021)	33	4
mazzetti (2018)	33	2
spagnoli (2018)	27	3
taris (2020)	25	2
rabenu (2021)	23	9

Görsel 3. incelendiğinde, 77 çalışmanın birbirleri ile bağlantısı olan en büyük seti oluşturan 71'inin toplam11 küme, 237 bağlantıdan oluştuğu tespit edilmiştir. 87 ağır iş yatırımı çalışmasına toplam 2.693 atıf yapıldığı tespit edilmiş ve en fazla alıntılanan 5 çalışmanın başlığı, yazarları, yayın yılı, yayınlandıkları kaynak ve atıf sayısını içeren bilgiler Çizelge 2'de sunulmuştur. Görüldüğü üzere Spurk vd.'nin (2020) Journal of Vocational Behavior dergisinde yayınlanan "Crafting a job: Revisioning employees as active crafters of their work" başlıklı makalesi 790 atıf alarak listede birinci sırada bulunmaktadır. Bu çalışmanın ardından 236 atıf alan Shimazu vd.'nin (2015) "Key questions regarding work engagement" başlıklı makalesi gelmektedir.

Çizelge 2. En Fazla Alıntılanan Ağır İş Yatırımı Çalışmaları

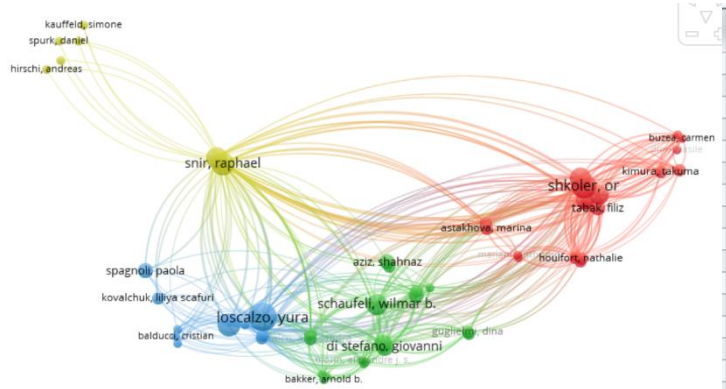
Yazar	Yayın Yılı	Eser Adı	Dergi	Atıf Sayısı
Spurk, Daniel; Hirschi, Andreas; Wang, Mo; Valero, Domingo; Kauffeld, Simone	2020	Crafting a job: Revisioning employees as active crafters of their work	*Journal of Vocational Behavior*	**790**
Shimazu, Akihito; Schaufeli, Wilmar B.; Kamiyama, Kimika; Kawakami, Norito	2015	Key questions regarding work engagement	*International Journal of Behavioral medicine*	**236**
Wendsche, Johannes; Lohmann-Haislah, Andrea	2017	Proactive personality and job performance: The role of job crafting and work engagement	*Frontiers in Psychology*	**197**
Snir, Raphael; Harpaz, Itzhak	2012	Crafting a job on a daily basis: Contextual correlates and the link to work engagement	*Human Resource management review*	**170**
Bakker, Arnold B.; Shimazu, Akihito; Demerouti, E.; Shimada, Kyoko; Kawakami, Norito	2014	Perceiving and responding to challenges in job crafting at different ranks: when proactivity requires adaptivity	*Journal of Managerial Psychology*	**107**

3.2.2.2. Yazarlar Bağlamında Atıf Analizi

Ağır iş yatırımı kavramına ilişkin yazına katkı sağlayan yazarların etkinliğini belirlemek amacıyla, konu hakkında akademik çalışma yürüten araştırmacıların sıklıkla alıntı yaptıkları yazarlara yönelik analiz gerçekleştirilmiştir. Toplam 191 yazar belirlenmiş, en az bir çalışması bulunan ve çalışmalarına en az 20 atıf yapılmış olan yazar sayısı 61 olarak tespit edilmiş ve bu yazarların 54'ünün birbiri ile ilişkili bir set oluşturduğu belirlenmiştir.

100 ve üzerinde atıf alan yazarlar ve birbiri ile ilişkisi olan 54 yazarı temsil eden ağ haritası Görsel 4.'de gösterilmiştir. Yapılan incelemeye göre, bu ilişkiler 4 kümeden ve 433 bağlantıdan oluşmaktadır. Yapılan incelemeye göre, 1 çalışması için toplam 786 atıf alan Spurk, Daniel; Hirschi, Andreas; Wang, Mo; Valero, Domingo; Kauffeld, Simone isimli yazarlar ilk sırada yer almaktadır. İkinci Schaufeli W.'nin ise 6 çalışmasına 446 atıf aldığı görülmektedir. Toplam bağlantı gücünün 137 olduğu belirlenmiştir.

Görsel 4. Yazarlara İlişkin Atıf Analizi Ağ Haritası ve Listesi

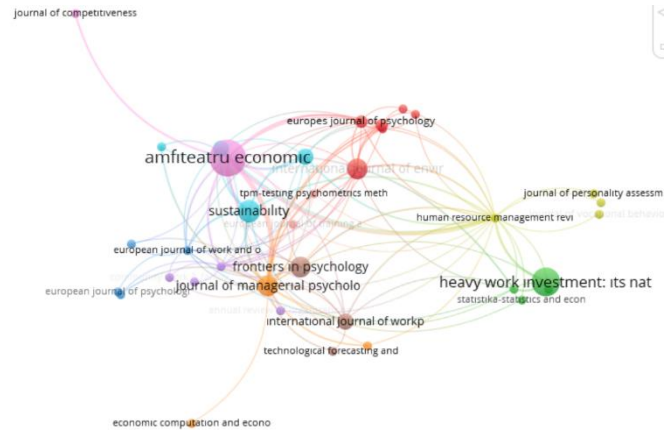

Author	Documents	Citations	Total link strength
hirschi, andreas	1	786	2
kauffeld, simone	1	786	2
spurk, daniel	1	786	2
valero, domingo	1	786	2
wang, mo	1	786	2
schaufeli, wilmar b.	6	446	137
kawakami, norito	2	343	70
shimazu, akihito	2	343	70
snir, raphael	7	252	164
harpaz, rtzhak	6	238	148
kamiyama, kimika	1	236	50
lohmann-haislah, andrea	1	197	0
wendsche, johannes	1	197	0
loscalzo, yura	10	133	115
shkoler, or	8	122	196
giannini, marco	7	116	88

3.2.2.3. Kaynaklar Bağlamında Atıf Analizi

Her kaynağın en az bir ağır iş yatırımı çalışmasına yer vermesi ve en az bir kez alıntılanmış olması kriterleri doğrultusunda yapılan kaynaklar bağlamında yapılan atıf analizinde, 38 kaynaktan 36'sının eşik değerleri aştığı ve tamamının set halinde birbirleri ile bağlantılı olduğu, 10 küme ve 121 bağlantı oluşturduğu belirlenmiştir.

Görsel 5. Kaynaklara İlişkin Atıf Analizi Ağ Haritası ve Listesi

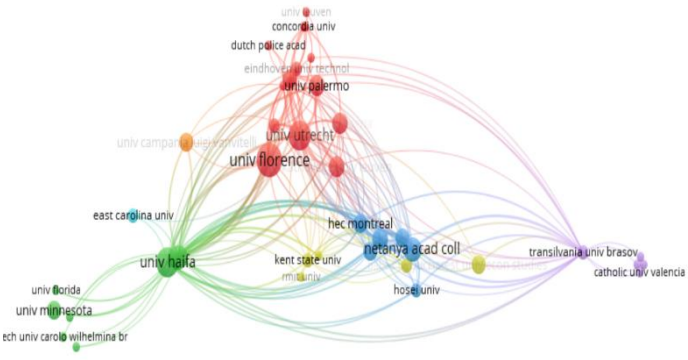

Source	Documents	Citations	Total link strength
journal of vocational behavior	1	786	1
journal of managerial psychology	5	353	78
frontiers in psychology	5	262	13
international journal of behavioral m...	1	236	23
human resource management review	1	170	52
amfiteatru economic	16	93	97
international journal of environment...	5	82	22
sustainability	6	79	37
european journal of work and organi...	1	77	21
journal of competitiveness	1	76	5
organizational psychology review	1	54	17
international journal of workplace he...	3	50	11
heavy work investment: its nature, s...	10	47	11
current psychology	3	37	17

Journal of Vocational Behavior dergisi yayınladığı 1 çalışma ile 786 kez alıntılanmış, ardından gelen Journal of Managerial Psychology dergisi 5 çalışma yayınlayarak 353 kez alıntılanmıştır.

3.2.2.4. Kurumlar Bağlamında Atıf Analizi

Ağır iş yatırımı kavramına ilişkin çalışma yapan kurumlar bağlamında yapılan analizde toplam 116 kurum listelenmiş, en az 1 atıf alan çalışmaları yayınlayan kurum sayısının 104 olduğu görülmüş ve bu kurumların 100'ünün birbirleri ile ilişkili bir set oluşturduğu saptanmıştır. Görsel 8'de 100 ve üzeri atıf alan çalışmaların yürütüldüğü kurumlar listelenmektedir. Buna göre, en fazla atıf alan (n=786) sürdürülebilir liderlik çalışmalarını yayınlayan kurumun Lucerne Üniversitesi ile ortak yayında adları geçen Carolo-Wilhelmina Teknik Üniversitesi, Bern Üniversitesi, Florida Üniversitesi olduğu görülmektedir. Bu kurumu, 461 atıf ile Utrecht Üniversitesi ve 345 atıf ile Tokyo Üniversitesi izlemektedir. Ağ analizinde toplam 18 küme, 645 bağlantı ve 1025 Toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir.

Görsel 6. Kurumlara İlişkin Atıf Analizi Ağ Haritası ve Listesi

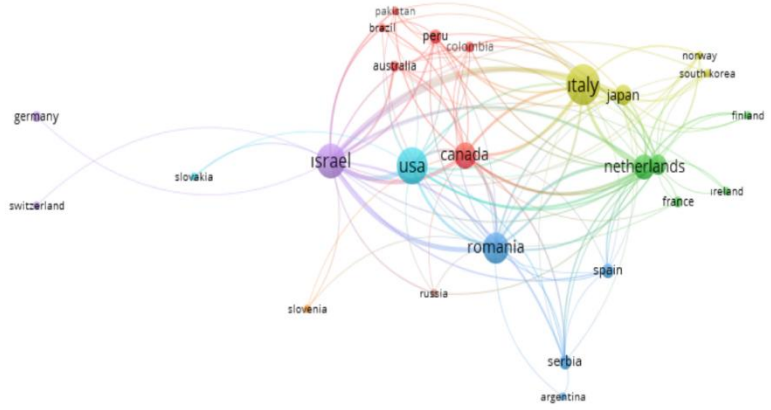

Organization	Documents	Citations	Total link strength
lucerne univ appl sci & arts	1	786	2
tech univ carolo wilhelmina braunsc...	1	786	2
univ bern	1	786	2
univ florida	1	786	2
univ utrecht	8	461	74
univ tokyo	3	345	36
univ haifa	8	240	86
juki corp	1	236	26
acad coll tel aviv yaffo	5	233	101
fed inst occupat safety & hlth	1	197	0
univ florence	10	133	49
eindhoven univ technol	2	114	17
univ palermo	4	107	40
erasmus univ	1	107	9

3.2.2.5. Ülkeler Bağlamında Atıf Analizi

Ülkeler bağlamında yapılan atıf analizinde, en az 1 ağır iş yatırımı çalışmasının yayınlandığı ve en az 1 atıf alan ülkeler listelenmiş ve 28 ülkeden 26'sı kriterleri sağladığı ve tamamının birbirleri ile ilişkili bir set oluşturduğu görülmüştür. En fazla çalışma yapılan ülke sıralaması

ve ağ haritası Görsel 7'de verilmiştir. 26 ülke 8 küme 121 bağlantı ve 601 toplam bağlatı gücü oluşturmaktadır. Bu bağlamda, İtalya'nın en fazla yayın yapılan ülke olduğu (n=24), ardından USA (n=20) ile İsrail'in (n=18) geldiği belirlenmiştir. Öte yandan Almanya'nın 2 çalışmasına 983 atıf alarak en fazla yayınına atıf yapılan ülke olduğu görülmüştür. Türkiye'nin alan yazında Kaygın, E., Kavak, O. ve Topçuoğlu, E. (2023) tarafından yürütülmüş olan "Heavy Work Investment and Its Premises" başlıklı araştırmasının *International Journal of Management Studies* dergisinde yayınlanmış olduğu belirlenmiştir.

Görsel 7. Ülkelere İlişkin Atıf Analizi Ağ Haritası ve Listesi

Country	Documents	Citations	Total link strength
germany	2	983	1
usa	20	970	109
switzerland	1	786	1
netherlands	9	568	121
japan	6	404	85
italy	24	393	135
israel	18	347	236
romania	14	163	120
canada	10	158	121
belgium	6	138	52
australia	2	46	22
spain	3	42	17

4. SONUÇ

Bir literatür inceleme aracı olarak kullanılan bibliyometrik çalışmalar gittikçe artan akademik bilgi yığınlarının belirli kategoriler altında tasnif edilmesinde ve belirli bir konudaki bilimsel çalışmaların alandaki gelişimini, etkinlik veya eksikliklerini ortaya çıkararak, alanın mevcut durumunu tespit etmek ve gelecekteki araştırmacılara öngörü sağlamak açısından başvuru kaynağı niteliği taşımakta ve son yıllarda sıklıkla tercih edilmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, bibliyometrik analiz yöntemini ile ağır iş yatırımı kavramına yönelik araştırmalara dair sistematik bir literatür taraması yapmak, mevcut durumu ortaya koyarak araştırmacılara öngörü sağlayacak bir zemin oluşturmaktır

Çalışmada elde edilen bulgulara göre, çalışmaların toplam 191 yazar tarafından kaleme alındığı ve toplam 2.693 kez alıntılandığı tespit edilmiştir. İlk çalışmanın, 2009 yılında Snir, R. ve Harpaz, I. tarafından *Cross-Cultural Research* dergisinde yayınlanan "Cross-Cultural Differences Concerning Heavy Work Investment" başlıklı makale olduğu tespit edilmiştir. Ağır iş yatırımı kavramına ilişkin en etkili yazarın, 10 çalışma ile Loscalzo Y. olduğu ve toplam 133 atıf aldığı görülmüştür. Atıf sayısı bağlamında incelendiğinde ise Spurk vd.'nin (2020) bir çalışmalarına 786 atıf aldıkları belirlenmiştir. Çalışmaların 51'inin yönetim ve işletme alanlarında gerçekleştirildiği; 64 çalışmanın Social Sciences Citation Index'te (SSCI) tarandığı ve en fazla çalışma yapılan ülke olan İtalya'nın (n=24) ardından USA (n=20) ile İsrail'in (n=18) geldiği belirlenmiştir. Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde Kaygın, Kavak ve Topçuoğlu

(2023) tarafından *International Journal of Management Studies* dergisinde yayınlanmış olan "Heavy Work Investment and Its Premises" başlıklı makale ile Türkiye'nin alana henüz yeni katkı vermeye başladığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda alanda görülen boşluğun tespitinin yeni araştırmacıların alana katkı vermesi konusunda farkındalık yaratacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Houlfort, N., L. Philippe, F., J. Vallerand, R., & Ménard, J. (2013). On passion and heavy work investment: Personal and organizational outcomes. *Journal of Managerial Psychology*, 29(1), 25-45. https://doi. org/10.1108/JMP-06-2013-0155

Kaygin, E., Kavak, O., & Topcuoglu, E. (2023). Heavy work investment and its premises. *International Journal of Management Studies*, *30*(1), 63-92. https://doi.org/10.32890/ijms2023.30.1.3

Harpaz, I., & Snir, R. (2014). *Heavy work investment. Heavy Work Investment: Its Nature, Sources, Outcomes, and Future Directions. Routledge.* https://doi. org/10.4324/9781135048198.

Nemteanu, M.-S., & Dabija, D. C. (2020). The influence of heavy work investment on job satisfaction and turnover intention in Romania. *Amfiteatru Economic Journal*, *22*(Special Issue No. 14), 993-1013. https://doi.org/10.24818/EA/2020/S14/993

van Beek, I., W. Taris, T., B. Schaufeli, W., & Brenninkmeijer, V. (2014). Heavy work investment: İts motivational make-up and outcomes. *Journal of Managerial Psychology*, *29*(1), 46-62. https://doi.org/10.1108/JMP-06-2013-0166

Snir, R., & Harpaz, I. (2009). Cross-Cultural Differences Concerning Heavy Work Investment. *Cross-Cultural Research*, *43*(4), 309-319. https://doi.org/10.1177/1069397109336988

Snir, R., & Harpaz, I. (2012). Beyond workaholism: Towards a general model of heavy work investment. *Human Resource Management Review*, *22*(3), 232-243. https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2011.11.011

Astakhova, M., & Hogue, M. (2014). A heavy work investment typology: A biopsychosocial framework. *Journal of Managerial Psychology*, *29*(1), 81-99. https://doi.org/10.1108/JMP-05-2013-0140

Schaufeli, W. B. (2016). Heavy work investment, personality and organizational climate. *Journal of Managerial Psychology*, *31*(6), 1057-1073. https://doi.org/10.1108/JMP-07-2015-0259

Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499–512. https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.3.499

Ng, T.W.H., Sorensen, K.L. and Feldman, D.C. (2007), "Dimensions, antecedents, and consequences of workaholism: a conceptual integration and extension", Journal of Organizational Behavior, Vol. 28 No. 1, pp. 111-136. https://doi.org/10.1002/job.424

Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The Job Demands-Resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*, *22*(3), 309-328. https://doi.org/10.1108/02683940710733115

Shimazu, A., Schaufeli, W. B., Kamiyama, K., & Kawakami, N. (2015). Workaholism vs. work engagement: The two different predictors of future well-being and performance. *International journal of behavioral medicine*, 22, 18-23. https://doi.org/10.1007/s12529-014-9410-x.

Spurk, D., Hirschi, A., Wang, M., Valero, D., & Kauffeld, S. (2020). Latent profile analysis: A review and "how to" guide of its application within vocational behavior research. Journal of vocational behavior, 120, 103445. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103445

TÜKETİCİ ŞİKÂYETLERİ ve KIRIKKALE İLİ (2020 - 2021 DÖNEMİ)TÜKETİCİ HAKEM HEYETLERİNE BAŞVURU SAYILARINDAKİ DÜŞÜŞ EĞLİMİNE YÖNELİK TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI

Mehmet Kürşad ASLIYÜCE
Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y.L. Öğrencisi
m.kursad.asliyucel@gmail.com, ORCID Id: 0009-0008-6129-1848

Doç.Dr.Cihat KARTAL
Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
ckartal@kku.edu.tr, ORCIDId: 0000-0003-2390-8268

Prof.Dr.Tülin DURUKAN
Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
tdurukan@kku.edu.tr, ORCID Id:0000-0001-5228-3274

Dr.Öğr.Üye.Serhat KARAOĞLAN
Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
serhatkaraoglan@kku.edu.tr, ORCID Id:0000-0002-4120-4013

ÖZET

Tüketicinin korunması terimi 19. Yüzyıl Sanayi Devrimiile birlikte seri üretim mallarının artırması sonucu hukuk alanında ortaya çıkmıştır. Tüketici şikâyetleri, tüketicinin tükettiği mal veya hizmetten memnun kalmaması sonucunda şikâyet geri bildirimi olarak tanımlanmaktadır. Şikâyetlerin başlangıç noktasını müşteri beklentilerinin yeterince karşılanamaması ya da eksik karşılanması oluşturmaktadır. Ürün veya hizmetlerin müşteri beklentilerini karşılayamaması şikâyet oluşturmakla birlikte diğer taraftan çalışanların uygunsuz davranışları, hizmetteki kalite beklentilerinin yeterince karşılanamaması veya sunulan ortamın uygunsuzluğu, makul olmayan gecikmeler de şikâyeti oluşturan diğer faktörler arasında yer almaktadır.

İlişkisel dinamiklerin ön planda olduğu, günümüz pazarlama dünyasının en önemli unsurlarından biri tüketicidir. Alınan hizmet ve mal sonrasında oluşan problem ve çözümleri ile ilgili çeşitli kurum, sivil toplum örgütleri ve bağımsız şikâyet mercileri bulunmaktadır. Tüketici, üretici ve satıcı üçgenindeki güç dengesizliğini ortadan kaldırmak için ülkemizde de yasal zeminler hazırlanmış olup, konu ile ilgili Ticaret Bakanlığı çatısı altında Ticaret İl Müdürlüklerinde Tüketici Hakem Heyetleri Kurulmuştur. Şu anda yürürlükte olan 6502 sayılı "Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun" ve ilgili yönetmelikler çerçevesinde gerekli

düzenlemeler yapılmaktadır. Alışveriş sonrası oluşan uyuşmazlıklar bu kurumlara başvuru yöntemi ile karara bağlanıp sonuçlandırılmaktadır.

Çalışmamızın amacı; 2019-2023 yılında Türkiye'de yapılan şikâyet sayılarını analiz etmek üzere tüketici davranışlarındaki değişimleri ortaya koymaktır. Aynı zamanda elde edilen verilerin detaylı incelemesini yapmak üzere Kırıkkale ile Türkiye geneli başvuru sayılarının karşılaştırılması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar2020 ve 2021 yıllarında Tüketici Hakem Heyetleri başvuru sayılarının aşağı doğru bir eğilim gösterdiğiniortaya koymuştur. Aynı zamanda başvuru sayıları incelendiğinde verilerinpandemi (Covid-19)dönemiyle doğrusal bir ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede Tüketici Hakem Heyeti başvuru sayılarının düşüş sebepleri yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, Tüketici Hakem Heyeti, Tüketici Şikâyetleri, Tüketici Davranışları, Covid-19

CUSTOMER COMPLAINTS and COMPARISON OF KIRIKKALE PROVINCE (2020 – 2021 PERIOD) WITH TURKEY ON THE DOWNWARD TREND IN THE NUMBER OF APPLICATIONS TO CONSUMER ARBITRATION COMMITTEES

ABSTRACT

The term of consumer protection emerged in the field of law as a result of the increase in mass production of goods with the 19th century Industrial Revolution. Consumer complaint sare defined as complaint feedback as a result of the consumer's dissatisfaction with the goods or services consumed. The starting point of complaints is that customer expectations are not met sufficiently or incompletely. While the failure of products or services to meet customer expectations constitutes a complaint, on the other hand, in appropriate behavior of employees, in adequate quality expectations in the service or inappropriate environment, unreasonable delays are among the other factors that constitute complaints.

One of the most important elements of today's marketing world, where relational Dynamics are at the forefront, is the consumer. There are various institutions, non-governmental organizations and independent complaint authorities regarding the problems and solutions that arise after the services and goods received. In order to eliminate the power imbalance in the triangle of consumer, producer and seller, legal grounds have been prepared in our country and Consumer Arbitration Committees have been established in the Provincial Directorates of Trade under the roof of the Ministry of Trade. Necessary arrangements are being made with in the framework of the “Law No. 6502 on the Protection of Consumers” and related regulations, which are currently in force. Disputesarising after shopping are resolved and finalized by applying to these institutions.

The aim of our study is to reveal the changes in consumer behavior in order to analyze the number of complaints made in Türkiye in 2019-2023. At the same time, in order to make a detailed analysis of the data obtained, a comparison of the number of applications in Kırıkkale and Türkiye in general was made. The result sobtained show that the number of applications to the Consumer Arbitration Committees in 2020 and 2021 showed a downward trend. At the same time, when the number of applications was analyzed, it was determined that the data was in a linear relationship with the pandemic (Covid-19) period. In this framework, the reasons for the decrease in the number of applications to the Consumer Arbitration Committees are interpreted.

Keywords: Consumer, Consumer ArbitrationCommittee, Consumer Complaints, Consumer Behavior, Covid-19

GİRİŞ

Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), ilk olarak Çin’in Vuhan Eyaleti’nde Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020’de tanımlanan bir virüstür.Salgın başlangıçta bu

bölgedeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunanlarda tespit edilmiştir. Daha sonra insandan insana bulaşarak Vuhan başta olmak üzere Hubei eyaletindeki diğer şehirlere ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine ve diğer dünya ülkelerine yayılmıştır. (Sağlık Bakanlığı Resmi web sitesi)

"*Türkiye özelinde de salgının etkileri, sokağa çıkma yasakları, kısıtlamalar, sosyal izolasyon ve sağlık korkusu gibi faktörler nedeniyle derinleşmiştir. Bu bağlamda, tüketici davranışları da önemli ölçüde değişmiş, şikâyetler, talepler ve geri bildirimler gibi alanlarda gözle görülür farklılıklar ortaya çıkmıştır*"(Çelik ve Dane, 2020:169-173; Leigh, 2020).

Pandeminin toplumun genel davranış ve beklentilerini dönüştüren etkileri, bireylerin sosyal normlara bakış açısını da değiştirmiştir (Bicchieri ve Mercier, 2014:37-54). Bu dönüşüm, yalnızca sosyal yaşamda değil, aynı zamanda tüketici hakem heyetlerine yapılan başvurular gibi daha spesifik alanlarda da belirginleşmiştir. Pandeminin başlıca etkilerinden biri, tüketici şikâyetlerinde gözlemlenen azalmadır. Ancak bu azalma, yalnızca Covid-19'un etkisiyle mi sınırlıdır, yoksa başka dışsal faktörler de bu süreci şekillendirmiştir? Bu çalışma, Türkiye'deki Tüketici Hakem Heyeti başvurularındaki değişim trendlerini inceleyerek, Covid-19'un bu süreçteki rolünü analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Ayrıca çalışmanın bir diğer amacı da, pandeminin tüketici hakem heyeti başvurularına etkisini irdelemek, yıllık başvuru sayılarındaki değişiklikleri değerlendirmek ve bu düşüşün altında yatan olası nedenleri araştırmaktır. Tüketici şikâyetlerinin, tüketici hakları ve hizmet sektörlerine yönelik etkileşimleri ile ilgili literatürdeki boşlukları doldurmayı hedefleyen bu çalışma, veri analizi yöntemiyle yapılan nicel araştırmalarla elde edilen bulgulara dayanmaktadır.

1. LİTERATÜR

1.1.Tüketici Şikâyet Nedenleri ve Türleri

Şikayet Türk Dil Kurumu sözlüğünde hoşnutsuzluk belirten söz veya yazı; yakınma şeklinde açıklanır. Bizkişinin, herhangi bir durumdan, sözden, üründen, hizmetten ve davranış şeklinden rahatsız olup hoşnutsuzluğunu dile getirmesine şikayet diyebiliriz.Müşterilerin bir ürün ya da hizmetten memnun olmaması şikâyet nedeni olarak ortaya çıkabilir. Çözüme ulaştırılamayan şikâyetler ise her zaman daha büyük problemlere yol açacaktır. Ancak şikâyetler her zaman olumsuz değildir. Çoğu durumda işletmenin kendini toparlaması, ürün ya da hizmet kalitesini iyileştirmesi için fırsatlar sunar. Tüketici şikâyetleri aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- Uzun bekleme süreleri: Zendesk Müşteri Deneyimi Trendleri Raporuna Göre 2023yılında tüketicilerin % 72'si acil hizmet istemektedir (Franklin, 2023; Short, 2023).
- Otomatik telefon döngüleri: Kötü tasarlanmış veya aşırı karmaşık otomatik sistemler, tüketicileri problemli süreçlere yönlendirebilir. (Franklin, 2023).
- Yardımcı olmayan temsilciler:Temsilciler genellikle şikâyetlerin ilk muhatabı durumundadırlar. "CX Trends Raporuna göre, 4 kişiden 3'i bir işletmeyle kötü bir etkileşimin, günlerini sorunlu hale getirebileceğini ortaya koymuştur" (Franklin, 2023).

- Tutarsız bilgiler: Şikâyet konusu ile ilgili yeterli bilgi ve deneyime sahip olmayan temsilciler, olası problemlerin daha da büyümesine neden olabilirler. Sorunun başka servisler ile paylaşılmak zorunda kalması önemli bir problemdir. "İnsanların% 72'si sorunlarını birden fazla kişiye tekrarlamak zorunda kalmak istememektedirler" (Short, 2023).
- Müşteri hizmet saatleri: Müşteriler sorunlarının hızlı biçimde çözülmesini isterler. İlk cevap süresi, problemin çözümü için yeterli süre, geç yanıt verme ya da mesai saatleri dışında cevaplandırmama gibi durumlar tüketici konforunu olumsuz etkileyecektir. İşletmeler bu tür sorunların çözümü için otomatik yanıtlama sistemleri ya da yapay zekâdan yararlanabilirler.
- Self servis seçenekleri eksikliği: Bilgilendirici yazılar ya da self servis kaynakları, tüketicilerin kendi sorunlarına çözüm bulmalarını sağlayabilir.
- Omnichannel desteği eksikliği: Kanallar arasında sorunsuz, tutarlı bir iletişimi teşvik eden bir omnichannel deneyimi sunmak, müşteri şikâyetlerinin yönetmenin anahtarı olabilir.
- Kötü ürün veya hizmet kalitesi: Statista'ya göre tüketicilerin %77'si, "iyi bir ürün veya hizmetin marka sadakati için çok önemli olduğunu düşünmektedir (Franklin, 2023).
- Stok dışı ürünler veya sınırlı kullanılabilirlik: Bu öğelerin kullanımına yönelik planlar yapmışsa, tüketiciler hayal kırıklığına uğrayabilir. Bu nedenle düzenli envanter kontrolü yapılarak doğru stok bilgileri sağlanmalıdır (Compliance, 2024).
- Dolandırıcılar.
-

Florida Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırmaya göre, beş tür müşteri şikâyeti söz konusudur (Compliance, 2024);

- Mütevazı Müşteri: Genellikle şikâyetten kaçınan müşterilerdir. "çoğu durumdaiçe dönüktürler, dost canlısıdırlar ama tamamen kararsızdırlar. Satış baskılarından nefret eder ve güvenceye ihtiyaç duyarlar" (Young, 2023).Bu tür müşteri şikâyetlerini edinebilmek için bir anket uygulaması yapılabilir.
- Agresif Müşteri: Bu kişiler kontrolcü, pratik, kararlı ve dışa dönüktürler. Agresif şikâyetçileri memnun etmek çok zordur ve genellikle bir çözüme ulaşmak için duygularını kullanırlar. (Young, 2024). Bu kişiler yüksek sesle ifade eder ve mazeret kabul etmezler. Bu tür müşterilere başlangıçta endişelerini paylaştığı için teşekkür edilmeli ve ardından sorun üzerinde anlaşılarak çözülmelidir.
- Tedbirsiz Müşteri: Makul bir şekilde şikâyet eden müşteridir. Bu nedenle saygılı bir şekilde dinlenmeli, sorun en kısa sürede çözülmelidir.ve en kısa sürede çözülmelidir.
- Dolandırıcı Müşteri: Bahane uyduran ve sürekli olarak sağlanan çözümün tatmin edici olmadığını söyleyen müşteridir. Bu tür müşterilere verilen cevaplar için veriler kullanılmalıdır.
- Huysuz Müşteri: Asla mutlu olmayan ve sürekli sorun rapor eden müşterilerdir. Bu tür müşteriler için sorun dinlemeli ve çözüm için dürüst bir çaba harcanmalıdır.

1.2.Üretici ya da Satıcının Tüketiciyi AldatmaTürleri

Tüketici İşleri Kurumu (Consumer AffairsAuthority – CAA)'nin tüketicileri aldatmaya yönelik tespitleri aşağıdaki gibidir (CAA, 2024);

- Herhangi bir malın bir etiketinin, açıklamasının veya fiyat işaretinin kaldırılması, değiştirilmesi, silmesi, silmek veya tahrip edilmesi,

- Üretici veya satıcıların etiketleme, fiyatlama, paketleme, pazarlama, stoklama gibi işlemlere yönelik talimatların ihlali.
- Herhangi bir malı işaretli fiyatın üzerinde satmak veya satmak için teklif etmek.
- CAA tarafından belirlenen standartlara uyulmaması.
- Verilen garantiye uymayan imalat veya satış.
- Herhangi bir yazılı anlaşmanın herhangi bir hükmüne uyulmaması,
- Mal sahibinin malı satmayı reddetmesi,
- Tüketiciye satın alma esnasında bazı koşulların yüklenmesi,
- Malları gereksinimden fazla sürede tutulması (Stoklama),
- Yetkili makamdan izin alınmaksızın fiyatı arttırmak,
- Fiyat listesini veya panosunu göstermemekveya reddetmek,
- Alıcı tarafından talep edilmesine rağmen fatura veya makbuz vermemek,
- Tüketiciyi yanıltıcı veya aldatıcı bir davranışla meşgul etmek,
- Herhangi bir mal veya hizmetin belirli bir standarta sahip olduğuna yönelik aldatıcı bilgi vermek,
- Mal ve hizmet tedarikinde taahhüt veya garanti edilen şartlara uymamak,
- Rekabeti engelleyici davranışlar yapmak (Tekel),
- Resmi kurum tarafından istenen kayıtları tutmamak, bilgi vermemek ya da ibraz etmemek.

Türkiye de yaşanan Tüketici mahkemelerine ve Tüketici Hakem Heyetlerine yansıyan aldatma olaylarını özetlemek ve genellemek gerekirse, Türkiye'de tüketicilerin karşılaştığı bazı yaygın sorunlar ve mahkemelerin, hakemheyetlerinin bu türdeki davranışların çözümleri incelendiğinde.Türkiye'de TüketiciMahkemelerinde ve hakem Heyetlerinde görülmüş bazı ilginç vakaların bazılarını şöyle sıralayabiliriz.

a. Sahte Telefon Satışı

Tüketiciler uygun fiyatlı bir telefon satın almayı düşünerek alışveriş yapmaktadır. Ancak kendisine gönderilen paket, satın aldığı telefonun yerine ucuz bir oyuncak telefon ve hatta meyve, sebze gibi ürünler veyahut güncelliğini yitirmiş eski bozuk telefonlar gönderilmektedir. Bu durumda, yasal yollara başvuran kişi, satıcının sahte bir ürün dolandırıcılığı ile karşılaştığını ve mağduriyet yaşadığını iddia etmektedir. Yasal yollarca bu vaka değerlendirilip tüketici lehine karar verilmektedir

b. Kapora

Tüketici Mahkemeleri ve Tüketici Hakem Heyetlerine sıklıkla yansıyan bir diğer konu da kapora dolandırıcılığıdır. Özellikle ev ve araç alım-satımında yaşanılan vakalarda, dolandırıcılar tüketiciden bir miktar kapora alır, ancak sonrasında ya evi veya aracı teslim etmez ya da bağlantıyı tamamen keser. Örneğin, bir emlak ilanı üzerinden ev satın almak için kapora yatırmış, ancak evin satıcısı ortadan kaybolmuştur. Mahkeme ve hakem heyetleri sürecinde, bu tür davalar, dolandırıcılık niyetiyle kaporanın önüne geçilmesi adına örnek teşkil etmektedir.[179]

c. Ayıplı Mal Satışı (İkinci el araç)

[179] Kırıkkale Tüketici Hakem heyeti 24.10.2024 tarih ve 011520240001944 sayılı kararı

Tüketici mahkemelerinde ve Tüketici Hakem Heyetlerinde sıklıkla görülen bir diğer dava türü ayıplı mal satışıdır. Örneğin, bir tüketici, ikinci el olarak satın aldığı bir arabanın kazasız olduğunu satıcıya güvenerek aracı satın alır. Ancak daha sonra arabanın ağır hasarlı bir araç olduğu ortaya çıkar. Bu gibi durumlarda yasal erk devreye girer ve mağduru korur.

d. Sahte Tatil Paketi

Türkiye'deki dolandırıcılık türlerinden biri de sahte tatil paketi satışıdır. Tüketiciler, mutlu bir tatil vaadiyledüşük maliyetli tatil paketi satın alır ancak tatil yerine gittikleri ortada ne bir otel ne de bir rezervasyon vardır. Bu tür olaylar, tatil yapamamanın vermiş olduğu stres ile psikolojik sorunların yaşanmasıyla devam etmektedir.[180]

e. Fatura

Tüketici mahkemelerine ve Tüketici Hakem Heyetlerine yansıyanvakalardan biri de sahte, şişirilmiş veya hatalı çıkarılmış faturalarla yapılan aldatmadır. Bu tür vakalar iletişim, temizlik, elektrik veya su sağlayıcısından gelen yüksek bir faturalara itiraz ileyapılan inceleme sonucunda fatura bedelinin hatalı olduğu ortaya çıkar. Mahkemeve hakem heyetleri, fazla alınan bedelin ödemesine karar verir. Bu tür vakalarda, özellikle enerji veya hizmet sağlayıcılar tarafından yapılan hatalar ya da yanlış faturalar bulunmaktadır.[181]

f. Sahte Elektronik Cihaz Satışı

Tüketicilerin sahte veya taklit elektronik cihaz satın almaları, Ticaret Mahkemelerine,tüketici Mahkemelerine ve Tüketici Hakem Heyetlerine sıkça yansıyan bir dolandırıcılık türüdür. Örneğin bir ilişki, internet üzerinden popüler bir markanın telefonunu satın almış ancak gelen cihazın sahte olduğu anlaşılmıştır. Bu tür davalar, sahte ürün satışının engellenmesi ve sömürünün korunması adına önemlidir.

g. Fitness Merkezi Üyelik

Yasal makamlarda görülen diğer bir olay, spor salonları veya fitness merkezleriyle ilgilidir. Aylık ödeme, yıllık abonelik gibi toplu para ödemelerinden kısa bir süre sonra fitness merkezi kapanır veya hizmet sağlamayı durdurur. Bu tür davalar, özellikle hizmet sektörü dolandırıcılığı açısından yaygın olarak görülür.[182]

ı. Mesafeli Satış Sözleşmesi ile Yapılan Aldatmalar

Özellikle internet alışverişinde yaşanan sorunlar nedeniyle mesafeli satış sözleşmeleri kapsamında da tüketici mahkemelerine başvurular yapılıyor. Malın veya hizmetin iadesi konusunda sorun yaşanmasına neden olan problemdir.

i. Bankacılık ve Kredi Kartı Dolandırıcılığı

Türkiye'de mahkeme işlemlerine yansıyan bir diğer yaygın dolandırıcılık türü de kredi kartı işlemleri üzerinden yapılan dolandırıcılıklardır. Bir davada, bir hilenin kredi kartından veya hesabından bilgisi dışında para çekildiği tespit edilmesi ile başlar. Mahkeme ve hakem heyetleri, bankanın güvenlik zafiyetinden dolayı sorun yaşanıp yaşanmadığını araştırır ve sonuçlandırır. Bu tür davalar, özellikle banka birimlerinin güvenliğinin sürdürüldüğünü vurgular.[183]

[180] Kırıkkale Tüketici Hakem heyeti 30.10.2018 tarih ve 011520180001094sayılı kararı
[181] Kırıkkale Tüketici Hakem heyeti 28.12.2023 tarih ve 011520230001724 sayılı kararı
[182] Kırıkkale Tüketici Hakem heyeti 30.06.2022 tarih ve 011520220000873 sayılı kararı
[183] Kırıkkale Tüketici Hakem heyeti 17.05.2024 tarih ve 011520240000903 sayılı kararı

j. Garantili Ürün Sorunları

Garantili bozulma veya tamiri ile ilgili yaşanan sorunlar da yansır. Örneğin, garantili bir beyaz eşya kullanılırken sürekli arızalanıyor. Satıcı firma ürününü değiştirmeyi veya iadeyi almayı reddettiği için mahkemeye başvurulur. Mahkeme ve hakem heyetleri cihazın ücretsiz tamir edilmemesine, iade edilmesine veya ücret iadesine karar verir. Bu tür davalar, garantili ürünlerde güvenin korunmasını sağlar.

1.3.Tüketici Hakları ve Şikâyet Başvurusu

Bu konu ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Örneğin; ABD. 'de, tüketici işletme ile uzlaşmaya varamazsa, satın almaya yönelik belgelerini topladıktan sonra "Tüketici Koruma Ofisi, Eyalet Başsavcılığı na müracaat edilmektedir. Tüketici hileli bir satış olduğunu düşünüyorsa Federal Ticaret Komisyonu (FTC), yurt dışı bir alım söz konusuysa Econsumer.gov üzerinden şikayette bulunabilmektedirler" (USA.gov). Ülkemizde ise şikayet başvuruları 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun ile Ticaret İl Müdürlüklerinde bulunan Tüketici Hakem Heyetlerine Yapılmaktadır.

1.4.Tüketici Şikâyetleri ile İlgili Küresel Durum

Tüketici Finansal Koruma Bürosu (CFPB), 2023 yılı içinde 1.657.600 tüketici şikâyeti almıştır (CFPB, 2024). İngiltere'de (2021) yapılan bir araştırmaya göre en çok şikayet edilen online alışveriş siteleri olmuştur (Roberts, 2021).

Çizelge 1: Sektörlere Göre Şikâyet Yüzdeleri (Roberts, 2021).

Sektör	Oran %
Online Alışveriş	%95.18
Finans	%92.99
Kumar	%92.83
Seyahat şirketleri	%12,57
Cep telefonu ve geniş bant	%91,74
Oteller	%89.87
DIY ve Mağazalar	%89,26

Çizelge 2: En Çok Şikâyet Eden Ülkeler Sıralaması (Roberts, 2021).

Sıra	Ülke	Şikâyet Sayısı	Popülerlik Sıralaması
1	Amerika Birleşik Devletleri	1.584,764	23
2	İngiltere	282.743	28

3	Kanada	142.348	16
4	Filipinler	98.933	214
5	Meksika	84.903	260
6	Brezilya	78.581	409
7	Avustralya	70.684	18
8	Şili	43.042	90
9	Güney Afrika	36.808	220
10	Ermenistan	34.641	7

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırmada Tüketici Hakem Heyeti başvuru verilerinin 2019-2023 arasında yıllık sayılarında yapılan araştırma 2020 ve 2021 yıllarında başvuru miktarındaki düşüşün Covid-19 nedeniyle olup olmadığı ve arkasında yatan başka etkenlerin bulunup bulunmadığı veri analizi yapılarak nicel olarak araştırılmıştır.

2.1.Araştırma Bulguları

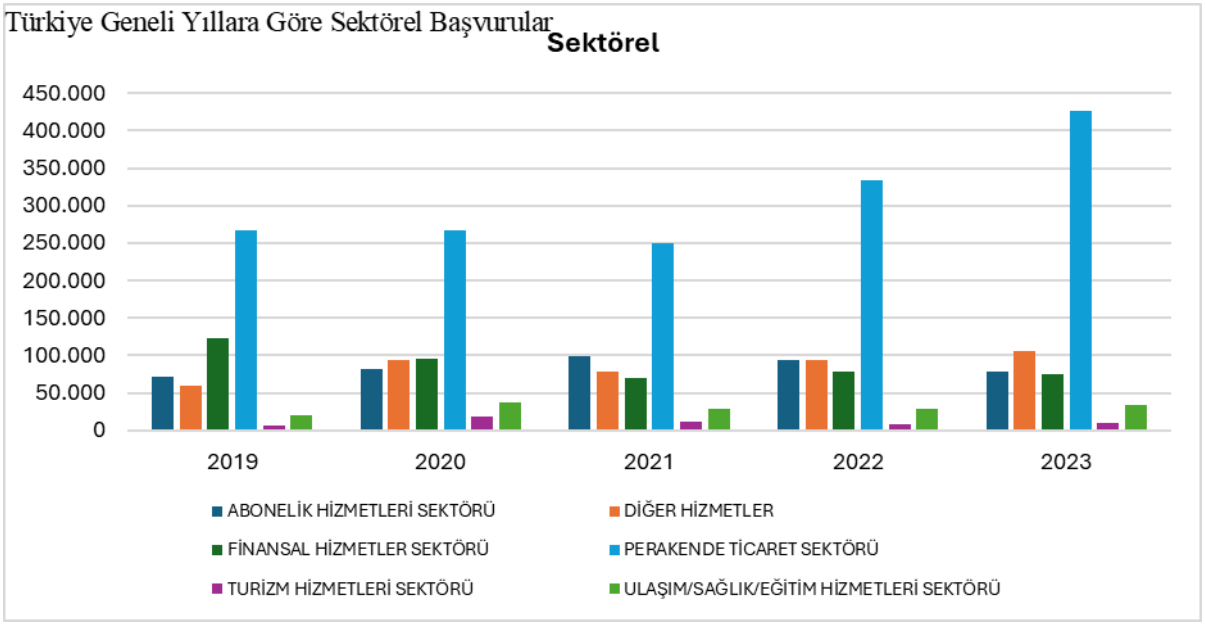
Araştırmanın bu bölümünde Türkiye sektörel ve konu başlıklarına göre başvuru sayıları Ticaret Bakanlığı web sitesinden, Kırıkkale sektörel ve konu başlıklarına göre başvuru sayıları Tüketici Bilgi Sistemi (TÜBİS) üzerinden alınmıştır.

Çizelge 3. Türkiye Geneli Tüketici Hakem Heyeti Sektörel Başvuru (Ticaret Bakanlığı Resmi web sitesi)

YIL	ABONELİK HİZMETLERİ SEKTÖRÜ	DİĞER HİZMETLER	FİNANSAL HİZMETLER SEKTÖRÜ	PERAKENDE TİCARET SEKTÖRÜ	TURİZM HİZMETLERİ SEKTÖRÜ	ULAŞIM/SAĞLIK/EĞİTİM HİZMETLERİ SEKTÖRÜ	GENEL TOPLAM
2019	71.943	59.239	123.753	267.003	5.706	19.591	547.235
2020	81.206	94.629	95.446	266.922	18.654	37.413	594.270
2021	98.880	78.863	70.202	250.304	10.924	28.917	538.090
2022	93.516	93.667	77.764	334.023	7.647	28.746	635.363

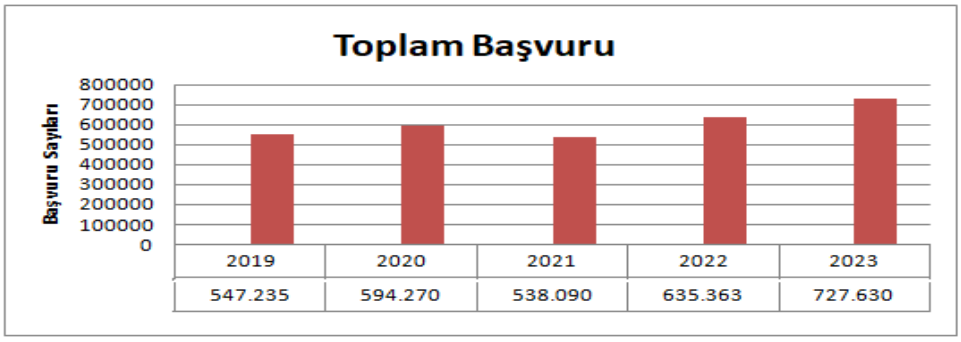
2023	77.780	105.590	75.022	426.347	9.315	33.576	727.630

Çizelge 3'de görüldüğü gibi 2020 yılında başvuru kanalları(E-devlet; Alo 175 vb.) arttırılmış olmasına rağmen ve diğer yıllardaki artış hızı incelendiğinde 2020 yılında artış eğiliminde azalma olmuştur, 2021 yılında ise başvuru sayılarında azalma görülmektedir. Grafik 1'de Türkiye Genelinde yıllara göre sektörel başvuru sayılarının değişimi görülmektedir.

Görsel 1.Türkiye Geneli Yıllara Göre Sektörel Başvurular (Yazar tarafından Oluşturulmuştur).

2021 yılı Türkiye geneli sektörel Tüketici Hakem Heyeti başvurularına bakıldığında turizm sektöründe ki düşüşün Covid-19 pandemi süresince bulaş korkusu ve alınan tedbirlerden kaynaklı olduğu açık olup şikâyet sayılarındaki düşüş bu düşünceyi destekler niteliktedir. Perakende sektöründeki şikâyetlerin düşüşünü ise ulaşılabilen ürün ve hizmetlerin kalitesine bakılmaksızın tüketilmesi, ulaşılan mal ve hizmetin kullanıma mani değilse ulaşmanın hazzı ile tüketilmesi şeklinde açıklamak mümkün olabilir.

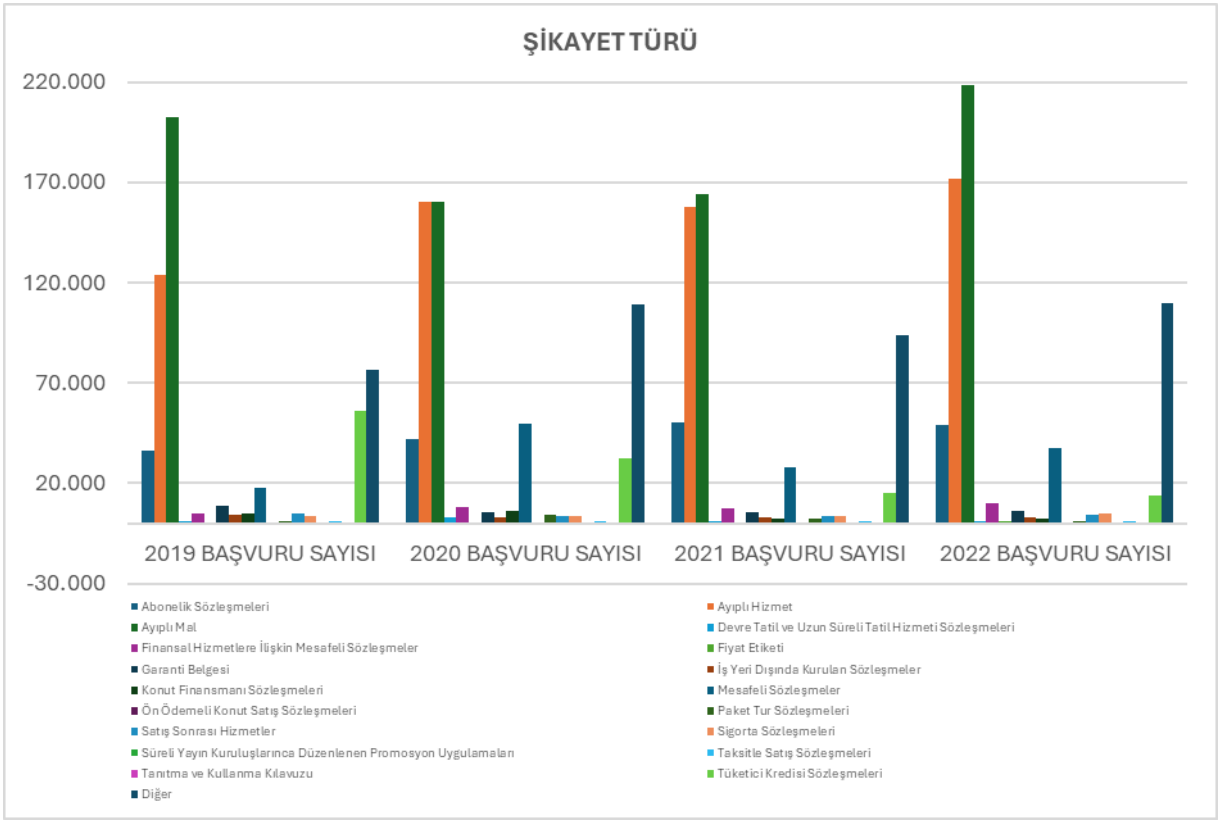

Görsel 2.Türkiye Geneli Yıllara Göre Sektörel Başvurular (Yazar tarafından Oluşturulmuştur).

Covid-19 Pandemi süresinde yaşanan olumsuzluklardan dolayı Türkiye geneli oluşan erişim, ulaşım ve hizmet aksaması sorunlarının genelinde ulaşılan hizmet veya ürüne erişimdesayı ve kalitece yeterlilik duygusuoluşturmuş ve ulaştığında zor ulaşmanın verdiği hazzı şikayete dönüştürmemeye yol açmış olduğundan şikayetlerin tümü incelendiğinde şikayet sayılarındaki düşüşün sebebini açıklayabiliriz.

Çizelge 4. Türkiye Geneli Konularına Göre Başvuru Sayıları (Ticaret Bakanlığı ResmiWebSitesi)

Şikâyet Türü	2019 Başvuru Sayısı	2020 Başvuru Sayısı	2021 Başvuru Sayısı	2022 Başvuru Sayısı
Abonelik Sözleşmeleri	36.296	42.249	50.154	48.849
Ayıplı Hizmet	123.903	160.356	157.554	172.093
Ayıplı Mal	202.335	160.582	164.059	218.559
Devre Tatil ve Uzun Süreli Tatil Hizmeti Sözleşmeleri	1.007	3.205	1.091	1.211
Finansal Hizmetlere İlişkin Mesafeli Sözleşmeler	4.734	7.871	7.192	9.803
Fiyat Etiketi	200	234	333	1.023
Garanti Belgesi	8.627	5.814	5.311	6.286
İş Yeri Dışında Kurulan Sözleşmeler	4.272	3.260	2.889	2.841
Konut Finansmanı Sözleşmeleri	4.899	6.046	2.521	2.181
Mesafeli Sözleşmeler	17.702	49.900	27.825	37.780
Ön Ödemeli Konut Satış Sözleşmeleri	51	94	174	116
Paket Tur Sözleşmeleri	1.002	4.369	2.073	1.176
Satış Sonrası Hizmetler	4.635	3.919	3.491	4.064
Sigorta Sözleşmeleri	3.667	3.895	3.420	4.661
Süreli Yayın Kuruluşlarınca Düzenlenen Promosyon Uygulamaları	7	13	12	9
Taksitle Satış Sözleşmeleri	1.029	844	792	917
Tanıtma ve Kullanma Kılavuzu	12	19	13	9
Tüketici Kredisi Sözleşmeleri	56.254	32.212	15.228	14.070
Diğer	76.603	109.388	93.958	109.715
TOPLAM	547.235	594.270	538.090	635.363

Veriler konusal bazda incelendiğinde de başvuru sayılarının düştüğü, 2021 yılında düşüşün kesin olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik olarak Dünya çapında yaşanılan daralmanın tüm sektörlerde karşımıza çıktığı ve şikâyet sayılarına yansıdığı görülmüştür. Sokağa çıkma yasakları ve hastalık korkusunun en çok turizm sektörünü etkilediği görülmektedir. Hizmet ve mala ulaşmanın zorluğu alışveriş alanındaki daralma ile birlikte düştüğü görülüyor olmasına rağmen abonelik sözleşmeleri ve ayıplı mal şikâyetlerinde ki artışta göz ardı edilmemelidir. Abonelik sözleşmesi şikâyetleri yüksek oranda internet aboneliği, dijital platform aboneliği gibi sokağa çıkma yasaklarında ve uzaktan eğitim nedeniyle oluşan sıkıntıların yansıması olarak önümüze çıktığı düşüncesindeyiz.

Görsel 3. Türkiye Geneli Konularına Göre Başvuru Sayıları (Yazar tarafından Oluşturulmuştur.)

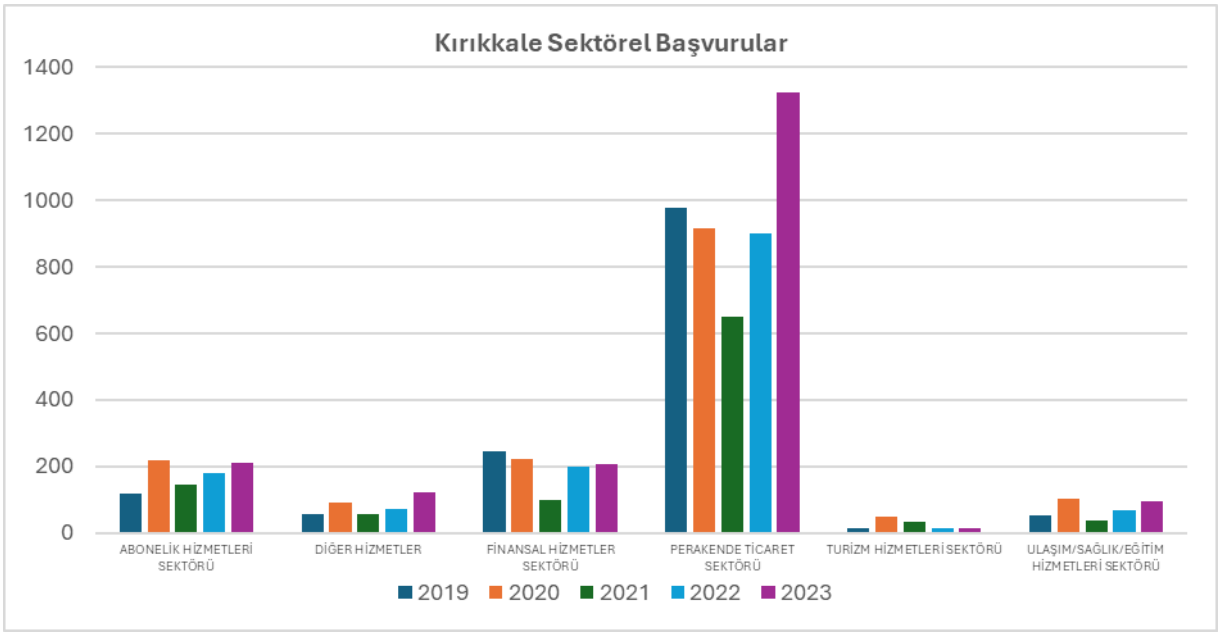
Şikâyet sayılarındaki azalmanın dijital müracaatın mümkün olduğu dönemde yaşanmış olduğunun görülmesi dikkat çekici olmuştur. Sokağa çıkma yasakları gibi birçok kısıtlamanın olduğu unutulmamalı bu durum direkt olarak başvuru sayılarının düşmesine etken gösterilebilecekken, online başvurunun yapılabilmesi bu durumda başka gerekçeler olduğunu düşündürmüştür.

Çizelge 5. Kırıkkale Tüketici Hakem Heyeti Sektörel Başvuru Sayıları (Tüketici Bilgi Sistemi-TÜBİS)

YIL	ABONELİK HİZMETLERİ SEKTÖRÜ	DİĞER HİZMETLER	FİNANSAL HİZMETLER SEKTÖRÜ	PERAKENDE TİCARET SEKTÖRÜ	TURİZM HİZMETLERİ SEKTÖRÜ	ULAŞIM/SAĞLIK/EĞİTİM HİZMETLERİ SEKTÖRÜ	GENEL TOPLAM

2019	117	56	246	978	13	52	1.462
2020	217	91	223	915	51	102	1.599
2021	145	56	98	651	34	39	1.023
2022	179	73	198	900	15	70	1.435
2023	210	123	207	1.324	16	94	1.974
2019	117	56	246	978	13	52	1.462
2020	217	91	223	915	51	102	1.599

Türkiye genelini Kırıkkale ili ölçeğinde değerlendirdiğimizde Türkiye genelinde yaşanana Covid-19 pandemisinde Tüketici Hakem Heyeti başvurularında nüfusuna oranla genel kanaate uyum gösterdiği sayılar incelendiğinde görülmektedir. Kırıkkale İli özelinde bakıldığında Tüm sektörlerin şikâyet başvuruları düştüğü bu düşüşün Türkiye Geneli şikayet sayıları ile tutarlı olduğu anlaşılmıştır.

Görsel 4. Kırıkkale Yıllara Göre Sektörel Başvuru Sayıları (Yazar tarafından Oluşturulmuştur.)

Türkiye verilerindeki düşüşün Kırıkkale ilinde de görüldüğü anlaşılmıştır. Covid-19 salgını nedeniyle olduğu nettir. Bununla birlikte Tüketici Hakem Heyeti başvurularındaki azalmayı, Dünya ticaretindeki daralma ile de açıklamak olasıdır.Dünya çapında yaşanan ticari daralma üretim ve sevkiyatların aksamasında ve tedarik zincirinin kırılması ürün ve hizmete ulaşmada sorun yaşanmasına neden olmuştur.

Çizelge 6. Dünya Ekonomisinde Büyüme Göstergeleri (% Değişim)(Uluslararası Para Fonu, World Economic Outlook Update, Ocak, 2022)

	2019	**2020**
Dünya Ekonomisi	2.5	-3.1
Gelişmiş Ülkeler	1.7	-4.5
Gelişmekte Olan Ülkeler	3.7	-2.0

Dünya ekonomisi Covid-19 Pandemisi süresince ağır bir sınav vermiş büyüme oranları negatif açıklanmıştır. Bütün dünyanın olumsuz etkilenmesi ürün ve hizmete ulaşımda da sorunların oluşmasına neden olmuştur.

Çizelge 7. Gelişmiş Ülkeler Büyüme Oranları (Uluslararası Para Fonu, World Economic Outlook Update, Ocak, 2022)

	2020	**2021**
Gelişmiş Ülkeler	-4.5	5.1
ABD	-3.4	5.7
AB-27	-5.9	5.3
Euro Bölgesi	-6.4	5.4
Almanya	-4.6	2.8
Fransa	-8.0	7.0
İtalya	-8.9	6.5
İspanya	-10.8	5.0
Japonya	-4.5	1.7
İngiltere	-9.4	7.5
Kanada	-5.2	4.7
Diğer Gelişmiş Ülkeler	-1.9	4.7

Avrupa Birliği Ülkeleri ve İngiltere Covid-19 salgınından ekonomik olarak en çok etkilendiği Uluslararası Para Fonu raporlarında açıkça görülmektedir. Tedarik zincirinin problem yaşaması ve sağlık sisteminde beklenmeyen taleplerin karşılanamaması pandemi durumunun sonuçları olarak karşımıza çıkar.

Çizelge 8. Gelişen Ülkeler Büyüme Oranları (Uluslararası Para Fonu, World Economic Outlook Update, Ocak, 2022)

	2020	2021
Gelişmekte Olan Ülkeler	-2.0	6.5
Gelişmekte Olan Asya Ülkeleri	-0.9	7.2
Çin	2.3	8.1
Hindistan	-7.3	9.0
ASEAN-5	-3.4	3.1
Gelişmekte Olan Avrupa Ülkeleri	-1.8	6.5
Rusya	-2.7	4.5
Latin Amerika ve Karayipler	-6.9	6.6
Brezilya	-3.9	4.4
Meksika	-8.2	4.8
Ortadoğu ve Merkezi Asya	-2.8	4.2
Suudi Arabistan	-4.1	2.9
Sahra Afrika	-1.7	4.0
Nijerya	-1.8	3.0
Güney Afrika	-6.4	4.6
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	-3.2	4.1

Uluslararası Para Fonu verilerinden ulaşılan sonuçlara bakıldığında pandemi süresince pozitif büyüme yaşayan tek ülkenin Çin olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise dünyanın fabrikası ve lojistik merkezi olmasıdır. Ham madde madenciliğinde Çin kaynaklarını kullanarak dünyaya değerli ve nadir element ihracatı yapması üretimin devam ettiği sürece büyüme oranlarına olumlu yansımıştır.

Çizelge 9. Dünya Mal Ticareti Büyüme Oranları (Dünya Ticaret Örgütü-UNCTAD)

	2018	2019	2020	2021
Dünya Mal İhracatı (Milyar $)	19.559	19.019	17.619	22.000
Miktar Olarak Büyüme %	3.1	0.1	-.53	10.8
Değer Olarak ($) Büyüme %	10.2	-2.8	-7.4	25.0
Ortalama İhraç Birim Fiyat Değişimi %	6.9	-3.0	-2.0	12.8

Lojistik sektörüyönetim ve planlama açısından faaliyet göstermeyebaşlamıştır. Lojistik uygulamaları gerek ülkeleriniç, ticaretinde gerekse ülkelerin uluslararası ticaretinde önemli bir paya sahiptir (Koca, 2021:41-42). Lojistik sistemi kalite, zaman ve maliyet gereksinimlerine uyarlanmış, entegre bir taşıma, depolama ve paketleme sistemi olduğundan rekabet gücünde önemli bir faktör niteliğindedir (Puertas Martí ve García, 2014:468).Dünya çapında oluşan Covid-19 salgını nedeniyle tüm dünyada görülen bir azalma, bu azalmayla doğru orantılı olarak yaşanan negatif bir etki görülmektedir. Bunu bize dünya ekonomi verileri de göstermektedir.

Sonuçve Tartışma

COVID-19 pandemisi dünyanın birçok yerinde bir dönüm noktasıdır. Araştırmacılar, COVID-19'un etkilediği yeni normali açıklamak için çeşitli alanlara odaklanmaya başlamıştır (Çelik ve Dane, 2020:169-173).Pandemi süresince firmalar, ortaya çıkan etkileri farklı şekilde deneyimlemişlerdir. Salgının riskleri dolayısıyla özellikle haftalarca süren hem ulusal hem de uluslararası düzeyde uygulanan katı tedbirler lojistik operasyonların deviniminde kesilmelere ve ürünlerin teslimatının gecikmeler yaşanmasına sebebiyet vermiştir. İmalat işletmelerinin bir kısmının işletmelerini kapatmak zorunda kalması ürüntedariğinde sıkıntılar yaşanmasına ve üretim sürecinin aksamasına neden olmuştur (Zondervan, Tolentino-Zondervan ve Moeke, 2022, s. 1). Dünyada Covid-19 salgını sırasında yaşanan ekonomik daralmalar ve tedarik zincirinin kırılmasıyla oluşan hizmet ve mala ulaşma problemlerinin insanların günlük yaşantı rutinlerinde yaptığı değişiklikler olumlu ve olumsuz olarak yaşantılarının bir parçası haline gelmiştir.COVID-19 olgusu, ne zaman ve nerede çoğalabileceği, ölüm oranı ve kırılma zamanı gibisayısız belirsizlik nedeniyle tüketiciler için endişe uyandırmaktadır (Phang vd., 2021).

Müşteri genel olarak; şikâyetin zaman ve enerji harcayacak kadar değer veanlam ifade etmemesi, nereye ve nasıl şikâyet edileceğinin bilinmemesi ve şikâyet edilse bile hiçbir sonuç alınamayacağı yönünde düşünce ve inançlar taşımasıolmak üzere üç ana sebepten ötürü şikâyet etmemektedir (Lewis ve Morris, 1987). Şikâyet sayılarında düşüşün yaşanması zor zamanlarda harcanan zamanın karşılığının alınamayacağı düşüncesinin hâkim olmasıdır. Tüketici psikolojisini anlama ve yorumlama aşamasında psikoloji biliminden yararlanmaktadır. Bu anlamda, pazarlama ve psikoloji bilim dallarının birbirini tamamlar nitelikte olduğunu ifade etmek mümkündür. Çalışmaya konu olan sayısal veriler incelendiğinde hizmet ve ürüne ulaşımın zahmetli ve maliyetli olduğu günlerde minnet (şükran-gratitude) duygusunun baskın

geldiği fikrine sahibiz. Ancak tedarik zincirinin kırılması ile ürüne ve hizmete ulaşmanın problemli olduğu dönemlerde ulaşılan mal ve hizmetin değerinin arttığı ve şikayet etme oranlarının düştüğünü söylemek mümkün görülmektedir.

Üretici ile tüketici arasındaki ilişkinin şikâyet düzlemi üzerinden incelendiği bu çalışmada çıkarılan sonuç; satın alınan ürün veya hizmetin hangi şartlar altında alındığı ve nasıl ulaşıldığı şikâyet etme eğiliminde önemli rol oynadığıdır. Şikâyet oranlarının Kırıkkale İli ve Türkiye genelinde düştüğüne yönelik verilerin incelenmesi sonucunda; Ürün ve hizmetlere ulaşmadaki yetersizliğin minnet duygusunu ön plana alarak, (*Panik satın alma ve istifleme davranışları da değerlendirildiğinde*) ulaşma (*elde edebilme*) hazzının verdiği tatminle şikâyet oranlarının düştüğü değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Bicchieri, C.ve Mercier, H., *Norms and Beliefs: How Change Occurs. The Complexity of Social Norms*, May 2014: 37-54). Springer, Cham, 2014

CAA (2024). *Types of Offences*, http://www.caa.gov.lk/web/index.php?option=com_content&view=article&id=120&Itemid=685&lang=en#types_of_offences, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

CFPB, *Consumer ResponseAnnual Report*, January 1 — December 31, 2023, https://files.consumerfinance.gov/f/documents/cfpb_cr-annual-report_2023-03.pdf, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

Compliance 2024, *Customer Complaints, Seamless Management of Customer Complaints – From Intake to Resolution*, https://www.compliancequest.com/customer-complaints/, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

Celik, B. ve Dane, S., *The Effects of Covid-19 Pandemic Outbreak on Food Consumption Preferences and Their Causes*. *Journal of Research in Medical and Dental Science, 8*(3):169-173, 2020

Franklin, A., *Customer Complaints: Definition, Examples, and Resolution Tips*, https://www.zendesk.com/blog/customer-complaints-10-tips-manage-better/#Types%20of%20customer%20complaints, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

Kardaş, F. ve Yalçın, İ., Şükran: *Ruh Sağlığı Alanında Güncel Bir Kavram. CurrentApproaches in Psychiatry/*Psikiyatride GüncelYaklasımlar, 10(1), 1-18, 2018

Koca, M., *Lojistik Sektörünün Dış Ticaret Gelişimi Üzerine Etkisinin Incelenmesi: Türkiye Örneği*. Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi, 3(1):40-62, 2021

Lewis, Robert C. ve Susan V. Morrıs., *The Positive Side Of Guest Complaints, Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 27:13-15, 1987

Martí, L., Puertas, R., ve García, L., The Importance of the Logistics Performance Index in International Trade. Applied Economics, 46(24):2982-2992, 2014

Özkul, S. ve Çınar, M., *Covid-19 Perspektifinden Lojistik Performans Endeksi, İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Yaklaşımı*. Tesam Akademi Dergisi, 11(2):687-721.,http://dx.dWoi.org/10.30626/tesamakademi.1409928, 2024

Phang, G., Balakrishnan, B. K., ve Ting, H., *Does Sustainable Consumption Matter? Consumer Grocery Shopping Behaviour and the Pandemic*. Journal of Social Marketing,11(4):507-522, 2021.

Short, J., *Common Customer Complaints: 8 Examplesand Solutions*, 2023.
https://www.helpscout.com/blog/customer-co T.C. Sağlık Bakanlığı

mplaints-examples/, (Erişim Tarihi: 07.11.2024).

Young, D., *Types of Complaining Customers*, https://www.marketingdonut.co.uk/customer-care/customer-complaints/types-of-complaining-customers, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

Zondervan, N. A., Tolentino-Zondervan, F., ve Moeke, D., *Logistics Trends and Innovations in Response to COVID-19 Pandemic: An Analysis Using Text Mining.* Processes, 10(12):2667, 2022

Ticaret Bakanlığı Tüketici Bilgi Sistemi-TÜBİS, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

https://tuketici.ticaret.gov.tr/yayinlar/istatistikler/istatistikler, T.C. Ticaret Bakanlığı, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

https://tim.org.tr/tr/yillik-ihracat-raporu, Türkiye İhracatçılar Meclisi ihracat raporu, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

https://tim.org.tr/tr/raporlar-yayinlar-bultenler-tim-aylik-ekonomi-ve-dis-ticaret-bulteni, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).Türkiye İhracatçılar Meclisi Aylık Ekonomi ve Dış Ticaret Bülteni, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html, T.C. Sağlık Bakanlığı, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 26 - 30, 2024 - IZMIR
PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

YAPAY ZEKA VE İNSAN İŞBİRLİĞİNDE EKİP DİNAMİKLERİ: KARİYER ENDİŞELERİ VE YAPAY ZEKA YAKLAŞIMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİDE YENİLİĞE DUYULAN KORKUNUN ROLÜ

Yüksek Lisans Öğrenci Mehtap BÜYÜKGÜZEL

İstanbul Arel Üniversitesi

mehtapbuyukguzel@gmail.com – 0000-0002-3981-6897

Doç. Dr. Aydın ÇİVİLİDAĞ

Akdeniz Üniversitesi

aydinc@akdeniz.edu.tr – 0000-0002-6142-0928

ÖZET

Bu çalışma, iş hayatında yapay zekanın, kariyer endişeleri ve yenilik korkusu gibi psikolojik faktörlerin çalışanların yapay zekaya yönelik tutumlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel yöntemlerden çoklu durum çalışması desenine göre yapılmıştır. Katılımcılar, işlerinde yapay zeka teknolojilerini kullanan 18 yaş ve üzeri yazılım, insan kaynakları, turizm ve eğitim sektörlerinden 13 beyaz yakalı çalışandan oluşmuştur. Araştırmada, tipik örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemi ile katılımcılar seçilmiştir. Veri toplama süreci yüz yüze ve online olarak gerçekleştirilmiştir. Kişisel veriler için demografik sorulara yer verilirken, araştırma değişkenleri için yarı yapılandırılmış görüşme sorularına yer verilmiştir. Veriler MAXQDA 20.0 programı ile analiz edilmiş, kodlama ve temalandırmalar yapılmıştır. Bazı katılımcılar, yapay zekanın iş süreçlerindeki katkılarını genelde olumlu olarak değerlendirmiş ve yapay zekanın işlerini kolaylaştırarak zaman tasarrufu sağladığını belirtmişlerdir. Katılımcılar, yapay zekaya yönelik olumlu bir tutum sergilemekle beraber, kişisel bilgilerinin ifşası, yanlış bilgi (içerik) üretimi ve kötüye kullanım gibi etik risklere dikkat çekmişlerdir. Ayrıca, yapay zekanın işsizliğe yol açma potansiyeli katılımcılar üzerinde endişe yaratırken, bu kaygının bilinçlendirme çalışmalarıyla azaltılabileceği ifade edilmiştir. Katılımcılar tarafından, yapay zekanın avantajlarına rağmen, kişileri tembelliğe sevk etme olasılığı eleştirilmektedir. İnsandan, robota, sokak lambasından mıknatısa kadar pek çok farklı yapay zeka metaforunun ortaya çıkması katılımcıların bakış açılarının ne kadar geniş bir yelpazede olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Üretken Yapay Zeka, İş Yaşamı, Kariyer Endişesi, Yenilik Korkusu, Yapay Zekaya Yönelik Tutum

TEAM DYNAMICS IN HUMAN-AI COLLABORATION: THE ROLE OF FEAR OF INNOVATION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN CAREER CONCERNS AND AI APPROACHES

Master's Student Mehtap BÜYÜKGÜZEL
İstanbul Arel University
mehtapbuyukguzel@gmail.com – 0000-0002-3981-6897

Assoc.Prof.Dr. Aydın ÇİVİLİDAĞ
Akdeniz University
aydinc@akdeniz.edu.tr – 0000-0002-6142-0928

ABSTRACT

This study aims to analyze the attitudes of employees toward artificial intelligence in the workplace, focusing on psychological factors such as career concerns and fear of innovation. The research was conducted using a qualitative approach with a multiple case study design. The participants consisted of 13 white-collar workers aged 18 and above from the software, human resources, tourism, and education sectors, all of whom use AI technologies in their jobs. Participants were selected through typical case sampling and snowball sampling methods. Data collection was carried out both face-to-face and online. While demographic questions were included for personal data, semi-structured interview questions were used to address the research variables. The data were analyzed using the MAXQDA 20.0 software, and coding and thematic analyses were performed. Some participants generally evaluated the contributions of AI to work processes positively, stating that it facilitates their work and saves time. While participants exhibited a positive attitude toward AI, they also highlighted ethical risks such as the disclosure of personal information, the production of misinformation (content), and misuse. Additionally, the potential for AI to cause unemployment generated concern among participants; however, it was suggested that this anxiety could be mitigated through awareness initiatives. Despite acknowledging the advantages of AI, participants criticized its potential to encourage laziness. The emergence of various AI metaphors, ranging from human to robot, streetlight to magnet, underscores the wide spectrum of perspectives held by the participants, which is significant in demonstrating the diversity of their viewpoints.

Keywords: Artificial Intelligence, Generative AI, Work Life, Career Concerns, Fear of Innovation, Attitudes Toward AI

1. GİRİŞ

Yapay zeka teknolojisinin günümüzde birçok sektöre entegre edilmesiyle beraber insanlar ve yapay zeka arasındaki işbirliği giderek yaygınlaşmıştır. Yapay zeka, üretkenliği ve verimliliği artırma konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. Pirim (2004) yapay zekayı, insan zekasını ve onun nasıl çalıştığını modellemeye çalışan bir makinenin, insan zekasına özgü davranışları sergilemesi ve gerçekleştirmesi olarak tanımlamıştır. Bir başka ifade ile yapay zeka, bireylerin ve toplulukların büyüme ve gelişme süreçlerine yönelik çözüm yolları sunan etkili bir araçtır (Łapińska ve diğerleri, 2021: 14). Günümüzdeki gelişmelerle birlikte yapay zeka, üretken yapay zekaya dönüşmüştür. Üretken yapay zeka ses, kod, metin, görsel, simülasyonlar ve videolar gibi içerikler oluşturmak için kullanılabilen algoritmalarını tanımlar. Teknoloji alanı içerisindeki son gelişmeler, içerik oluşturmak yaklaşımını kökten değiştirme potansiyeline sahiptir. Yapay zeka, çok kısa sürede güvenilir metin içerikleri üretirken, metin içeriklerini amacına daha uygun hale getirmek için eleştirilere yanıt verebilir (McKinsey, 2024: 1). Bu bağlamda, yapay zeka araçlarının insanlarla nasıl etkili bir şekilde entegre edilebileceği ve iş süreçlerine nasıl değer katabileceği, ekip dinamikleri açısından derinlemesine incelenmesi gereken bir konu haline gelmiştir. İnsan ile yapay zeka arasındaki ekip dinamiklerini ve işbirliklerini incelemek büyük önem taşımaktadır; çünkü üretken yapay zeka araçlarının iş alanlarındaki katkıları, verimliliği doğrudan etkilemektedir. Shneiderman (2020), İnsan ve yapay zeka işbirliğinde, insan- merkezli yapay zeka kavramını ileri sürerek, yapay zekanın, insanların yüksek potansiyelini nasıl destekleyebileceğini incelediği bir araştırmada, yapay zeka araçlarının sadece insanı desteklemekle kalmadığını, aynı zamanda daha etik, anlamlı ve güvenilir sonuçlar elde etmeye katkı sağladığını belirtmiştir. Bununla birlikte, işyerinde açık iletişim kurmak, güven ve karşılıklı anlayış ile karakterize edilen iyi ekip dinamikleri, verimliliği ve iş doyumunu artırır. Bu tür dinamikleri inceleyerek potansiyel zorluklar belirlenebilir ve işbirliğini optimize etmek için yeni stratejiler geliştirilebilir. Böylece hem insanlar hem de yapay zeka, ortak bir hedefe ulaşmak için güçlü yanlarını bir araya getirerek yaratıcılıklarını ve üretkenliklerini en iyi şekilde kullanabilirler. Bu araştırmada da çalışanların yapay zekaya yönelik tutumlarının derinlemesine incelenmesi amaçlanmış, aşağıda çalışma olguları açıklanmıştır.

2. ÇALIŞMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Yapay Zeka

Son dönemlerde doğal dil işleme, derin sinir ağları ve robotik teknolojisinin gelişimi, yapay zekada alanında hızlı bir gelişme kaydetmeye vesile olmuştur. Yapay zeka terimi, ilk kez 1950 yılı içerisinde, Alan Turing'in 'Turing Testi' ile tartışılmaya başlanmıştır. 1950 yılında Turing'in 'Computing Machinery and Intelligence' adlı makalesi ile yapay zeka kavramının temel yapısı oluşmuştur (Turing, 1950: 433). Kaplan ve diğerlerine göre (2019) yapay zeka hakkındaki ilk düşünceler 1940'lı yıllar içerisinde oluşmaya başlamıştır. Bilim kurgu üzerine yazılan çoğu kitap, robot kavramını ortaya çıkarıp, karakterize etmiş ve yapay zekanın oluşum sürecini hızlandırmıştır. Yapay zeka konusunda bilim insanlarına ilham olan en önemli isimlerden biri de Isaac Asimov'un kaleme aldığı 'Runaround' adlı bilim kurgu romanıdır. Bu romanın içeriğinde robotlara ait 3 farklı kuraldan bahsedilmektedir (Haenlein ve diğerleri, 2019: 7). Bunlar;

- Robotlar, insanlara zarar veremez ve eğer insanlar robotlara zarar vermeye kalkarlarsa onlara karşılık veremezler.
- Robotlar, birinci kural ile çelişmeyecek şekilde verilen tüm emirlere itaat etmek zorundadır.
- Robotlar, birinci ve ikinci kurallara aykırı olmayan durumlarda kendi varlıklarını korumalıdır (Haenlein ve diğerleri, 2019: 7).

Bu kurallar, yapay zeka ve robotik sistemlerin etik çerçevede işleyişini belirlerken, son dönemlerde doğal dil işleme, derin sinir ağları ve robotik teknolojisinin gelişimi sayesinde yapay zeka alanında hızlı bir ilerleme sağlanmıştır. Bu ilerlemeler, yapay zekanın temelini oluşturan kavramların ve teorilerin tartışılmaya başlandığı 1950'li yıllara kadar uzanır. Özellikle Alan Turing'in 'Turing Testi' ile yapay zeka terimi ilk kez gündeme gelmiş ve o zamandan bu yana bu alanda büyük dönüşümler yaşanmıştır. 1950 yılında Turing'in 'Computing Machinery and Intelligence' adlı makalesi ile yapay zeka kavramının temel yapısı oluşmuştur (Turing, 1950: 433). Sucu ve Ataman (2020) ise, yapay zekayı tanımlarken, canlı bir organizma olan insanın özelliklerinden faydalanan ve insansı davranışlarda bulunan teknolojik bir araç olarak tanımlar. Kaplan ve diğerleri (2019) ise, yapay zeka tanımı üç farklı kategoriye ayırarak sıralamıştır. Bu kategoriler;

i) **Birinci Nesil Yapay Zekalar:** Dar yapay zekalar olarak da adlandırılan bu yapay zekalar, ilk yapay zekalara verilen isimlerdir. Bu yapay zekalar, sadece belirli işler için tasarlanmıştır. Fotoğraf üzerinden yüz tanıma, sesi tanıyarak ses üzerinden yazı yazma gibi uygulamalar birinci nesil yapay zeka uygulamalarına verilebilecek örneklerdendir.

ii) **İkinci Nesil Yapay Zekalar:** Bu yapay zekalar, daha önce herhangi bir şekilde programlanmadıkları konularda bile bağımsız bir şekilde akıl yürütebilir, yapılacaklar listesini planlayabilir ve sorunlara çözüm üretebilir.

iii) **Üçüncü Nesil Yapay Zekalar:** Gelecekte farkındalığı çok daha fazla artmış yapay zekaların bilinçli sistemler olarak süper zekalar haline geleceği ve insan kaynağına ihtiyaç olmayacağı düşünülen yapay zekalardır.

Hızla gelişmeye devam eden üretken yapay zeka teknolojileri, iş dünyasında üretkenlik, verimlilik ve yenilikçilik alanında önemli fırsatlar sunmaktadır. Schwab (2020), üretken yapay zekanın, bilgi üretimi, veri analizi, içerik geliştirme ve karar destek sistemlerinde etkili ve aktif bir araç olarak kullanıldığını belirtmiştir. Üretken yapay zeka, kısa ve basit ya da uzun ve karmaşık komutları algılayarak, komutlara yanıt olarak hızlı bir şekilde içerik oluşturma becerisini yakın zaman önce geliştiren yapay zeka makine öğrenimi teknolojilerinin bir alt kümesine verilen isimdir. Üretken yapay zeka araçları, ses, görüntü, metin ve video içerikleri üretme özelliklerine sahiptir. Bu özelliklerine ek olarak metin odaklı sohbet yapay zekası oluşturulmuştur. Bu yapay zeka araçları (örn. Chat GPT), insanlarla konuşarak bilgi içeriğini paylaşabilir (Oracle, 2023). Günümüzdeki internet kullanımının yaygın oluşu ve büyük bir veri havuzuna sahip olması beraberinde bilgiye erişimi kısmen kolaylaştırsa da aranan bilgiye dair ulaşılan sonuçlar genellikle karmaşıklaşmıştır. Arama motorları, büyük veri kaynakları içerisinde istenilen bilgiye yapay zeka ürünlerinin desteği sayesinde saniyeler içerisinde ulaşabilmektedirler. Arama motorlarının görevi sadece bilgiyi bulma ve getirme şeklinde görülse de yapay zeka sistemleri sayesinde büyük bir gücü ellerinde bulundurmaktadır (Sarıtaç,

2024: 17). Bu durum, yapay zekanın yalnızca bilgiye erişimde değil, aynı zamanda bireylerin kariyer planlaması ve geleceğe yönelik adımlarında da belirleyici bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

2.2. Yapay Zeka ve Kariyer Endişeleri

Kariyer endişeleri, son dönemde hızla gelişen teknolojik dönüşüm süreçlerinin bireyler ve kurumlar üzerindeki en belirgin etkilerinden biridir. Yapay zeka gibi teknolojiler, hızlı ve etkili çözümler ortaya koyarak iş hayatında yeni fırsatlar yaratırken, aynı zamanda çalışanların iş kaybı endişesini ve mesleki rollerinin değişeceğine dair endişelerini de tetiklemektedir. Endişe, kariyer seçimi başlamadan meydana gelen mükemmeliyetçilik düşüncesinin doğurduğu stres ve kaygı ile yapılan seçimlerle ilgili geleceğe dair belirsizlik, kararsız oluş ve belirsizliğe karşı düşük toleransı içerir. Bireyin benliği ve kimliği, onun kişisel özelliklerine atıfta bulunur (Saka ve Gati, 2007: 403). Bu yüzden çalışanların kariyer endişelerinin belirlenmesi, yönetilmesi çalışan bağlılığı, başarısı açısından büyük önem arz etmektedir. Kariyer endişesi, bireyin çalışma hayatında kariyeri ile ilgili belirsizlik veya kendisini tehdit eden bir unsur ile karşılaşması sonucu ortaya çıkan bir durumdur (Pisarlik ve diğerleri, 2017: 339). Kariyer endişesine neden olan faktörlerden biri de iş hayatındaki teknolojik değişiklikler ve hızlı gelişen makineleşmenin, beraberinde kişilerin işsiz kalma korkularını tetiklemesidir (Hirschi, 2008: 204). Çalışanların iş hayatındaki rekabet ortamları kariyerlerine yönelik güven algılarını olumsuz anlamda etkilemiş ve tükenmişlik yaşamalarına neden olmuştur (Edmondson, 1999: 383). İnsanlar, kariyer seçimlerinde kararsızlık yaşadıklarında veya kariyer konusunda bir anlam karmaşası meydana geldiğinde endişe duymaya başlarlar (Miller ve Rottinghaus, 2014: 247). Kariyer endişesi, kariyerle kontrol edilemeyen düşünceler ve imgeler olarak tanımlanır (Lee ve Woo, 2016: 4). Bireyin kariyer endişesi ile mücadele etmeye yönelik dört ana mücadele yöntemi belirlenmiştir (Agun ve diğerleri, 2021: 72). Bunlar;

1. Bireyin kendisine yatırım yapması, ne istediğini doğru tespit etmesi, iş yaşamına ve çalışmaya dair farklı alternatifler belirlemesi ve kendisini psikolojik olarak güçlendirmesi,
2. Liyakat, kurum içerisinde yükselme fırsatı ve etkin insan kaynakları uygulamaları,
3. Adaletsizlik karşısında toplumsal olarak tepki vermek, cinsiyet eşitliğine önem vermek ve kadını çalışma yaşamında desteklemek,
4. Ücret eşitsizliği karşısında iyileştirici politikalar oluşturulması ve çalışma hayatına devlet desteğinin dahil edilmesidir.

Yapay zeka gibi güncel teknolojilere karşı tutumlarımızı etkileyen güçlü bir davranış belirleyicisi olarak endişenin, hayatımızda önemli bir rolü vardır. Endişe ve korku, davranışlarımızı ve tutumumuzu şekillendiren temel duygulardandır. Temel duygular, insanların doğuştan getirdiği psikolojik durumlar olarak anlaşılmaktadır (Ekman, 1992; Gu ve diğerleri, 2019). 2017 yılı içerisinde yapılan bir çalışmada McKinsey' in sunmuş olduğu raporda, yapay zeka teknolojilerinin benimsenme hızına bağlı olarak, 75 milyon ile 375 milyon çalışanın 2030 yılına kadar mesleklerini değiştirmek veya yetkinliklerini geliştirmek zorunda olabileceklerini belirtmiştir (Manyika ve diğerleri, 2017:1). Bu tür zorunlulukların ortaya çıkması, çalışanlar arasında yapay zeka teknolojilerinin getirdiği yeniliklere yönelik kaygı ve direnç gibi duygusal tepkilerin artmasına neden olmaktadır. Bu durum, 'Yapay Zeka ve Yenilik Korkusu' olarak adlandırılan bir kavramı daha derinlemesine incelemeyi gerekli kılmaktadır.

2.3. Yapay Zeka ve Yenilik Korkusu

Yapay zeka teknolojisi, insanlara yaratıcı ve yenilikçi fırsatlar sunmaktadır ancak bu yenilikçi fırsatlar, bazı toplumsal ve mesleki çerçevede bir takım belirsizlikler ortaya çıkarmakta ve bu belirsizlikler insanlar üzerinde kontrol kaybı korkusunu meydana getirmektedir. Yeni olana karşı duyulan korku, özellikle kişilerin 'yenilik benimseme eğrisi' çerçevesinde hangi konumda olduğudur. Yenilik korkusu hisseden kişiler genellikle 'direnç gösterenler' ve 'gecikenler' kategorisinde yer almaktadır (Rogers, 2003: 299). Kanter (1983), yenilik korkusunu "yenilik engelleri" teorisi çerçevesinde değerlendirerek, özellikle örgütlerin katı yapıları, belirsizlik korkusu ve mevcut güç ilişkilerinin bozulmasıyla ilgili olduğunu belirtmiştir. Kanter'e göre, bu engeller bireysel ve kurumsal düzeyde yeniliğin benimsenmesini güçleştiren önemli faktörlerdir. Ayrıca, yenilik korkusunun örgütsel yenilik süreçlerini nasıl etkilediğini inceleyerek, yenilikçi girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının altında yatan nedenleri açıklamıştır. Yenilik korkusu, iş alanlarında çalışanların değişime karşı direnç göstermesinin temel bir nedeni olarak görülmüştür. Bireylerin bu değişime karşı direnç göstermelerinin altında dört farklı temel faktör yatmaktadır. Bu faktörler:

- Rutin Arayışı: Kişilerin istikrarlı ve rutin ortamlara duydukları tercihler.
- Kısa Vadeli Odaklanma: Değişimin kısa vadeli rahatsızlıklarına odaklanma eğilimi, uzun vadeli faydaları göz ardı etme.
- Zorunlu Değişime Duygusal Tepki: Dayatılan zorunlu değişimler karşısında hissedilen stres ve rahatsızlık düzeyi.
- Bilişsel Katılık: Alternatif fikir ve perspektifleri değerlendirmede isteksizlik, zihinsel esneklik eksikliğidir (Oreg, 2003: 693). Bilişsel katılık, bireylerin zihinsel esneklikten uzaklaşmalarına neden olurken, bu durumun altında yatan duygulardan biri de korku olabilir.

İnsanların hızla gelişen ve değişen dijital süreçlere adapte olma çabaları, bilinmeyen ve kendi kontrolünde olmayan teknolojinin yarattığı tehditlerin algılanması teknolojik bir korku oluştururken, derinlerde bir yerlerde karşımıza endişe olarak çıkmaktadır. Teknoloji, birçok kişi ve topluma yönelik riskler taşıdığı için insanlar kendilerini sürekli tehdit altında hissedebilir (Khasawneh, 2018; Osiceanu, 2005). Palma (2022), bağımsız düşünmek, özerk bir şekilde karar vermek ve eyleme geçmek gibi davranışların insan doğasına uygun olması sebebiyle, yapay zeka araçlarını kullanmaya yönelik ortaya çıkan korkuların ana sebebinin, insanların kontrolü kaybetme endişelerinin olduğunu belirtmiştir. Yapay zeka yeniliklerine dair korkuların temel nedeni bilinmezlikten kaynaklanmaktadır, bununla birlikte kitlesel işsizlik, yapay zekanın yanlış ve tehlikeli insanların eline geçme ihtimali ve yapay zeka araçlarının kullanılmasının potansiyel olumsuzluklarıdır (Schmelzer, 2019: 20). Yapay zeka yeniliklerine karşı duyulan korkuya dair yapılan bir diğer çalışmada, yapay zekaya duyulan korkunun kültürlere ve ülkelere göre farklılık gösterdiğidir. Örneğin, Suudi Arabistan ve Hindistan gibi ülkelerde yapay zekanın hukuk ve sağlık alanında kullanılmasına karşı korku yüksek seviyede çıkmışken, Japonya'da korku seviyeleri bu ülkelere oranla daha düşük çıkmıştır. Bu tür çalışmalar, yapay zeka araçlarında adalet ya da empati gibi insani özelliklerin bulunmamasının, korkuları etkileyebileceğini öne sürmektedir (Varnum, 2023). Yapay zeka araçlarına yönelik korkuların bir çoğu, iş kaybı ya da sosyal eşitsizlik gibi sorunların ortaya çıkabileceğine dair düşüncelerden meydana gelmektedir. Yapay zekanın, üretim süreçlerini devralarak insanları saf dışı bıraktığı düşüncesi, toplumsal yapı üzerinde büyük endişelere yol açmaktadır (Hunter ve Hunter, 2021: 37). Loops'a göre (2021) yapay zeka korkusunun altında yatan sebepler:

- Mevcut bir meraka sahip olmadan, yapay zeka araçlarının gelişigüzel kullanılması,

- Yapay zeka araçlarının kullanımının zor olduğunun düşünülmesi,
- Yaşanan bu tür zorluklardan ötürü insanların bu araçları anlamaya yönelik özel bir çaba göstermekten kaçınmasıdır. Bu durumun sebebini, insanların kendilerini güvende hissedebilmek için kontrolü elinde tutma arzusuyla yapay zeka teknolojisinin anlamadığını ve kişinin kendini kontrol dışı hissetmesinin, yapay zekaya yönelik korkuları ortaya çıkarması olarak açıklamaktadır.

Fourtané (2019), insanların yapay zeka teknolojisine ilişkin düşünce ve davranışlarının kolaylıkla değiştirilemeyeceğini, bunun nedeninin ise genellikle insanların sahip oldukları inançları ve varsayımlarını destekleyen durumları hatırlama eğiliminden kaynaklandığını belirtmiştir. Ayrıca, yapay zeka gibi yeni teknolojilerin, genellikle doğrulama yanlılığı üzerinden değerlendirildiğine dikkat çekmiştir. Eğer bir kullanıcı, yapay zekaya önyargı ile yaklaşıyorsa, yapay zeka hakkında pozitif içerikleri hatırlama olasılıklarının daha düşük olacağını, buna karşın negatif haberleri daha dikkatli bir şekilde hatırlayarak inançlarını destekler nitelikte davranışlar sergileyeceklerini belirtmiştir. Bu nedenle, yapay zeka ve insan işbirliğinin verimli bir şekilde sağlanabilmesi için, kullanıcıların önyargılarının azaltılmasına ve yapay zekanın potansiyelinin ve faydalarının doğru bir şekilde anlaşılmasına yönelik stratejiler geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

2.4. Yapay Zeka ve İnsan İşbirliği

İnsan ve yapay zeka arasındaki işbirliği, bu teknolojinin yalnızca hayata adapte edilmesiyle sınırlı kalmayıp, insanın bilişsel sınırlarını genişleten ve karar verme süreçlerinde etik gibi önemli sorumluluklarını yeniden tanımlayan dinamik bir etkileşim ortamı sunmaktadır. İnsan ve yapay zeka işbirliği, insanlar ve teknolojinin üretim ve yaratma süreçlerinde beraberce aktif rol almalarıdır. Bu iş birliği, örgütlerin yapay zekayı çalışanlarıyla, müşterileri ile ve paydaşlarıyla etkileşim içerisinde kullanmalarına olanak sağlar (Pophal, 2024). Shneiderman (2020), insan ve yapay zeka işbirliğinde, insan merkezli yapay zeka kavramını ileri sürerek yapay zekanın, insanların yüksek potansiyelini nasıl destekleyebileceğini incelediği bir araştırmada, yapay zeka araçlarının sadece insanı desteklemekle kalmadığını, aynı zamanda daha etik, anlamlı ve güvenilir sonuçlar elde etmeye katkı sağladığını belirtmiştir. İnsan ve yapay zekanın birlikte nasıl simbiyotik bir ilişki geliştirdiğini ölçen bir araştırmada, insan ve yapay zeka işbirliğinin iş dünyasında büyük inovasyonlara ve değer yaratmaya katkı sağladığı ve bu iş birliklerinin stratejik karar verme süreçlerinde önemli rol oynadığının altı çizilmektedir (Wilson, 2018). Rafner ve diğerleri (2024), insan ve yapay zeka işbirliğinde insanları döngüde tutmanın önemini vurguladığı çalışmada, pragmatik bir yaklaşım çerçevesinde otonom olarak çalışan yapay zeka araçlarının, insanları şaşırtmaya devam edeceğini, bu tür teknolojilerin yaratıcılar ve uzmanlara sonsuz yenilik potansiyeli sunacağını belirtmektedir. Bu sebeple, gelecekteki odak noktasının, bu işbirliğini ortak yaratıcılığı anlamaya ve geliştirmeye yönelik olması gerektiğini savunur. Bu şekilde işbirliğinin, daha genel yapay zeka alanları ile paralellik göstereceğine ve şimdilerde odak noktasının, karmaşık otonom işleyiş hayallerinden, insan merkezli yapay zeka ve hibrit zeka olarak adlandırılan bir yaklaşıma doğru geçiş yaptığını vurgulamaktadırlar. İnsanları döngünün içerisinde tutmanın, daha etik olmanın yanı sıra, uzun vadede en verimli seçenek olduğunun altını çizmektedir. Sherson ve diğerleri (2024) ise, insan ve yapay zeka işbirliğine dayanan, insan merkezli yapay zeka ile eş anlama gelen hibrit zeka kavramını kullanarak, hibrit zekanın mevcut, önceden tanımlanmış görevi arttırmanın yanı sıra iş süreci ve iş modelini yeniden yapılandırma gibi yönlerinin de desteklenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu tür araçların kullanım durumunun, yalnızca insanlık için işin geleceğine dair olumlu bir örnek olarak kullanılması halinde, gerçekten bir insan ve yapay zeka işbirliği,

yani hibrit zeka olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. İnsan ve yapay zeka işbirliği ile yaratılan hibrit zeka kavramını ele alarak, bu tür bir işbirliğinin yenilik süreçlerinde, nasıl değerlendirildiğini araştıran bir diğer çalışmada, yapay zeka araçlarının hızlı ve doğru sonuçlar verme potansiyeli ile insanın yaratıcı düşünme ve problem çözme yeteneklerinin bir araya gelerek karmaşık problemlerle başa çıkmada etkili bir çözüm olacağına vurgu yapılmıştır (Dellermann ve diğerleri, 2019: 115). Yapay zekanın hızla ilerlemesiyle beraber, yapay zeka araçlarının takım süreçlerinde aktif katılımcılar olduğu ve dönüştürücü bir etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir (Seeber ve diğerleri, 2020; McNeese ve diğerleri, 2021; Hagemann ve diğerleri, 2023). Bununla birlikte, yapay zekanın etkileri ile ilgili karşıt görüşler de ortaya çıkmaktadır. Çalışanlar otomatik yapay zeka araçlarının, işlerini elinden alacağı endişesini taşırken, yöneticiler yapay zekanın hangi görevleri en iyi şekilde yerine getireceğini tespit etmeye çalışmaktadır. Ayrıca daha az tartışılan bir konu da yapay zeka araçlarının ve insanların ekipler halinde ne kadar iyi ve birlikte çalıştıklarıdır (Horrigan, 2023). Yapılan çalışmalarda teknolojinin ekip dinamikleri üzerindeki etkileri ve insan - yapay zeka etkileşimlerine odaklandığı açıklanmıştır (Dubey ve diğerleri, 2024; Hosny ve diğerleri, 2018). Bu çerçevede, yapay zekanın etik boyutlarını, insan ve yapay zeka etkileşimlerinde karşılaşılan sorunları anlamak ve bunları ortaya koymak da önemlidir.

2.5. Yapay Zeka ve Etik

Yapay zeka teknolojisi, karar alma süreçlerinden veri analizine kadar iş dünyasını dönüştürürken etik konularını her zamankinden daha önemli bir hale gelmektedir. Teknoloji her ne kadar akıllı olursa olsun, teknolojinin etik değerlerini ve sınırlarını belirleyen insandır. Etik kelimesi ‘karakter’ anlamına gelen Yunanca ‘ethos’ sözcüğünden türemiştir. Ayrıca töre bilimi anlamında da ifade edilmektedir. İnsanların töreye dair ya da ahlaki ilişkilerini, davranışlarını ve ifadelerini inceleyen bir felsefe dalıdır. Etik, ahlak terimlerinin ya da ahlaki yargılarının statüsünü analiz eder ve ahlaki tutumların arkasındaki yargıları ele alır (Acar, 2000: 11). Deloitte (2024), yapay zeka gibi yükselen teknolojilerin güvenilir ve etik ilkelerini yedi farklı çerçevede değerlendirmiştir. Bunlar;

1. **Güvenli ve Emniyetli:** Kullanıcılar teknoloji kullanımlarında, bireysel, toplumsal, fiziksel, duygusal, çevresel veya dijital ortaya çıkabilecek her türlü zarara ve tehdit karşısında risklerden korunurlar.

2. **Sağlam ve Güvenilir:** Teknolojik hizmetler, tutarlı ve doğru çıktılar üretir. Teknoloji hatalara dayanıklıdır ve oluşabilecek beklenmedik aksaklıklara karşı kötüye kullanım olma ihtimalinden hızla kurtulabilir.

3. **Hesap Verebilir:** Teknoloji kullanımına yönelik yapılan veya üretilen kararların sorumluluklarının kimde olduğuna dair politikalar mevcuttur.

4. **Özel:** Kullanıcı gizliliği politikalarına uyulur ve saygı duyulur. Kullanıcı verileri, belirtilen amacı ve süresi dışında kullanılamaz ve saklanamaz. Kullanıcılar sahip oldukları verilerini, paylaşmayı reddetme hakkına sahiptirler.

5. **Sorumlu:** Teknoloji, sosyal yönden sorumlu bir şekilde oluşturulup, işletilir. Teknolojinin, kalite, hız, güvenlik, fiyat vb. faydaları olası kötü kullanımlarla karşılaştırılarak değerlendirilir.

6. **Adil ve Tarafsız:** Teknoloji, eşit derecede uygulama, erişim ve sonuçları sağlamak amacıyla kapsayıcı bir şekilde tasarlanır ve işletilir.

7. **Şeffaf ve Açıklanabilir:** Kullanıcılar, teknolojinin nasıl kullanıldığını, karar verme süreçlerinde nasıl bir uygulamadan geçildiğini ve bu kararların kolayca anlaşılabilir, denetlenebilir ve incelenmeye açık olduğunun bilinmesidir.

İş hayatında etik kurallara uyum ve davranış yönetimi, en önemli sosyal meselelerden biridir. Çalışanların etik veya etik dışı kararlarını etkileyen etmenlerin derinlemesine anlaşılmasını gerektiren karmaşık sorunlar bütünüdür (Craft, 2018: 127). Tüm bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı, çalışanların yapay zekaya yönelik tutumlarını belirlemek ve iş yaşamına ve yapay zekaya yönelik görüşlerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda, araştırma sorularına aşağıda yer verilmiştir:

- Çalışanların yapay zekaya yönelik avantaj ve dezavantajları hakkındaki görüşleri nedir?
- Yenilik korkusuna yönelik çalışanların görüşleri nedir?
- Yapay zekanın psikolojik etkileri hakkında çalışanların görüşleri nedir?
- Yapay zeka ve etik hakkında çalışanların görüşleri nedir?
- Yapay zeka insan işbirliği hakkında çalışanların görüşleri nedir?
- Yapay zekaya yönelik sorulan metafor sorusuna göre çalışanların görüşleri nedir?

3. YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Katılımcılarla bireysel görüşmeler yapılarak, katılımcıların araştırma konusuna ilişkin algı ve bakış açıları derinlemesine anlaşılmaya çalışılmıştır (Karagöz, 2021; Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu yöntem, farklı gerçekliklerin varlığını kabul eden nitel bir yaklaşım olarak gerçekleştirilmiştir (Yin, 2011; Ravitch ve Carl, 2019). Çalışma, fenomenolojik desen ile planlanmış, kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Görüşme soruları literatür dikkate alınarak yarı yapılandırılmış bir şekilde oluşturulmuştur. Görüşme süreci öncesinde, katılımcılara araştırmanın amacı açıklanmış, gönüllü katılım teşvik edilmiştir. Pilot görüşme yapılarak sorular test edilmiş ve görüşmelerin netliği sağlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, yapay zeka araçlarını kullanan turizm, eğitim, insan kaynakları ve yazılım sektörlerinden 13 yönetici beyaz yakalı çalışandan oluşmaktadır. Görüşmeler Nisan-Kasım 2024 tarihleri arasında katılımcılarla yüz yüze ve online olarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların iş yoğunluğu nedeniyle online platformlar (Zoom, Google Meet) tercih edilmiştir. Veri toplama araçları arasında demografik bilgileri içeren "Kişisel Bilgi Formu" ve yarı yapılandırılmış görüşme soruları yer almıştır. Görüşme verileri MAXQDA 20.0 programı ile analiz edilmiş ve kavramsal haritalama yapılmıştır. Araştırmada etik ilkeler gözetilmiş, katılımcılardan yazılı onamları alınmış ve kişisel bilgilerin gizliliğine özen gösterilmiştir.

4. BULGULAR

Bireysel görüşmeler sonucu elde edilen veriler tematik, betimsel ve içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Bulgular aşağıda belirtilen 8 ana tema altında sunulmuştur:

1. Yapay Zekaya Yönelik Tutum

2. Yapay Zeka ve Etik

3. Yapay Zekanın Psikolojik Etkileri

4. Yenilik Korkusu

5. Yapay Zekanın Avantajları

6. Yapay Zekanın Dezavantajları

7.Yapay Zeka ve İnsan İşbirliği

8. Yapay Zeka Metaforları

Görüşmeciler K1, K2, K3…K13 şeklinde tanımlanmıştır.

4.1. Bireysel Görüşme Bulguları

Çalışma bulgularından önce bireysel görüşmelere katılan katılımcılara ilişkin demografik bilgiler aşağıda verilmiştir.

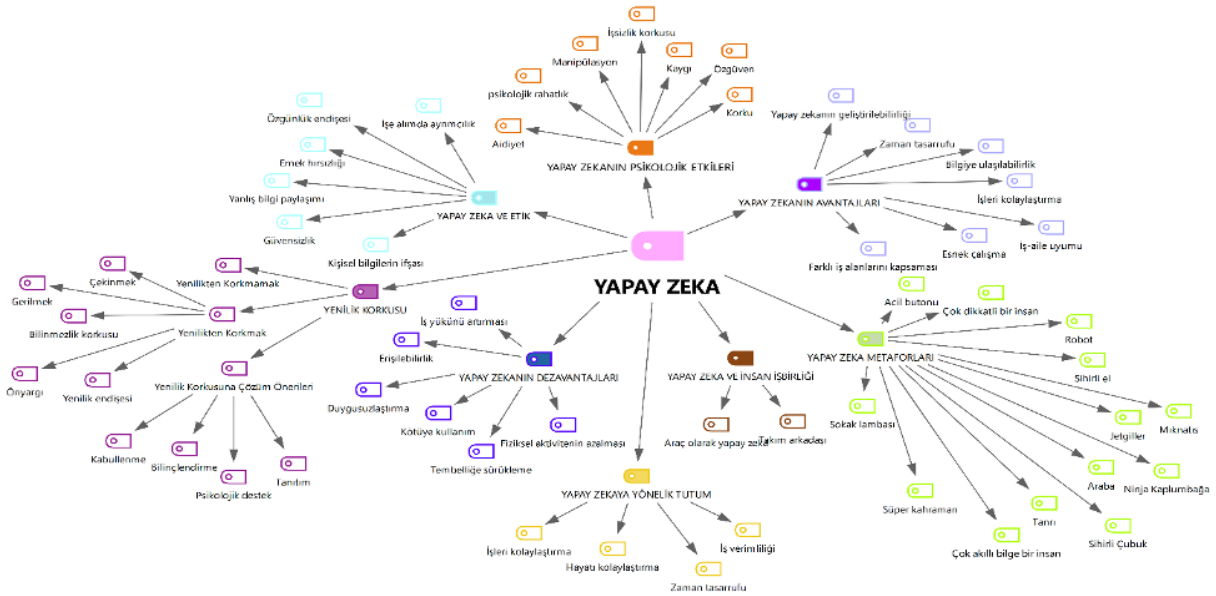
4.1.1. Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgiler

Bireysel görüşmelerin yapıldığı katılımcılara ait demografik bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Eğitim Alanı	İşi
K1	25	Kadın	Lisans	İngiliz Dili ve Edebiyatı	Dil Eğitmeni
K2	30	Erkek	Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	İnsan Kaynakları ve Web tasarım
K3	30	Kadın	Lisans	Turizm ve Otelcilik	Turizm Ön Büro Müdürü
K4	31	Erkek	Lisans	Tıp Fakültesi	Yazılım
K5	30	Erkek	Lisans	Bilişim Teknolojileri Öğretmenliği	Bilgisayar Öğretmenliği
K6	30	Kadın	Lisans	Bilgisayar Mühendisliği	Yazılım Geliştirici
K7	30	Erkek	Lisans	Endüstriyel Teknoloji	Bilgi Teknolojileri - Yazılım
K8	30	Erkek	Lisans	Turizm İşletmeciliği	Araştırma Görevlisi
K9	32	Kadın	Lisans	Sosyoloji	Web Sayfa Tasarımcısı
K10	35	Erkek	Lisans	Halkla ilişkiler	Yazılım
K11	32	Kadın	Lisans	İnsan Kaynakları	İnsan Kaynakları Uzmanı
K12	29	Kadın	Lisans	Kamu Yönetimi	İnsan Kaynakları Uzmanı
K13	29	Kadın	Lisans	İşletme	İnsan Kaynakları Uzmanı

Çizelge 1 incelendiğinde, katılımcıların tamamının lisans mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşları incelendiğinde 30.23 yaş ortalamasına sahip oldukları görülmektedir. Katılımcıların 6sı erkek, 7si kadın iken, üçü (K2, K4, K10) hariç diğerleri eğitimini aldıkları alanlar ile ilişkili görevler yürütmektedir. Bireysel görüşme verilerinin değerlendirilmesi sonucu elde edilen temaların MAXQDA 20.0 paket programında görselleştirilmiş hali aşağıda sunulmuştur.

Görsel 1. Bireysel Görüşme Temaları

Bireysel görüşmelerin transkriptlerinden elde edilen bulguların değerlendirilmesi sonucunda öncelikle 390 kodlama yapılmış, yapılan kodların yeniden gözden geçirilmesi sonucunda toplam kodlama sayısı 365 olarak belirlenmiştir. "Yapay Zekaya Yönelik Tutum" temasında 73 kod, "Yapay Zeka ve Etik" temasında 36 kod, "Yapay Zekanın Psikolojik Etkileri" temasında 52 kod, "Yenilik Korkusu" temasında 50 kod, "Yapay Zekanın Avantajları" temasında 90 kod, "Yapay Zekanın Dezavantajları" temasında 31 kod, "Yapay Zeka ve İnsan İşbirliği" temasında 20 kod ve "Yapay Zeka Metaforları" temasında da 13 kod yer almıştır.

4.1.2. Yapay Zekaya Yönelik Tutum

Katılımcıların yapay zekaya dair tutumları "işleri kolaylaştırma", "hayatı kolaylaştırma", "iş verimliliği" ve "zaman tasarrufu" kodları altında verilmiştir.

Çizelge 2. Yapay Zekaya Yönelik Tutum

Yapay Zekaya Yönelik Tutum	Katılımcılar													f
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1.İşleri kolaylaştırma	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	13
2.Hayatı kolaylaştırma	√	√	√	√	√	√				√	√	√	√	10
3.İş verimliliği	√	√		√				√		√	√			6
4.Zaman Tasarrufu		√		√			√			√	√	√	√	7

"Yapay Zekaya Yönelik Tutum" ana temasına yönelik bilgiler Çizelge 2'de verilmiştir. Temaya ait frekans değerleri incelendiğinde en fazla frekans değerine sahip kodun "işleri kolaylaştırma" olduğu görülmektedir. Tüm katılımcıların bu konuda hem fikir olmasının yanında büyük bir çoğunluğu yapay zekanın aynı zamanda hayatı kolaylaştırdığını da düşünmektedir. Yapay zekaya yönelik tutum ana temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelerin birkaç betimsel örneği aşağıda verilmiştir.

""Ben ciddi kolaylıklar sağladığını düşünüyorum. Çünkü yapmam gereken birçok angarya işi GBT ile çözüyorum. Dahası çok yorgun olduğumda yazmam gereken bir mail, rapor ya da benzeri bir şey varsa dahi doğru cümlelerle kendimi ifade etmek için yine yapay zeka kullanıyorum." (2, 1, K:9).

"yani bu birçok kişiyi hızlandırıyor ve verimliliği artırıyor hep söylediğim gibi. Ya sizin bir günde yapacağınız işi belki yarım saatte, dakikada yapmanıza olanak sağlıyor. Yani onlarca kişinin yaptığı işi çok hızlı bir şekilde yapabiliyor saniyeler içinde." (2, 1 K:10).

4.1.3. Yapay Zeka ve Etik

Katılımcıların yapay zekanın etik boyutuna dair görüşleri "emek hırsızlığı", "yanlış bilgi paylaşımı", "güvensizlik", "kişisel bilgilerin ifşası", "işe alımda ayrımcılık" ve "özgünlük endişesi" kodları altında verilmiştir.

Çizelge 3. Yapay Zeka ve Etik

Yapay Zeka ve Etik	Katılımcılar													f
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1.Emek hırsızlığı	√							√	√	√	√	√		6
2.Yanlış bilgi paylaşımı	√		√	√			√		√					5
3.Güvensizlik	√	√			√	√			√				√	6
4.Kişisel bilgilerin ifşası	√	√	√			√	√				√		√	7
5.İşe alımda ayrımcılık		√									√			2
6.Özgünlük endişesi	√							√		√				3

"Yapay Zeka ve Etik" ana temasına ait frekans değerleri incelendiğinde en fazla frekans değerine sahip kodun "kişisel bilgilerin ifşası" olduğu görülmektedir. Ayrıca emek hırsızlığı ve güvensizlik de yine yüksek frekans değerlerine sahiptir. Yapay zeka ve etik ana temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelerin birkaç betimsel örnek aşağıda verilmiştir.

"Birinci endişem yapay zekayı kullanırken verilerimin başkasıyla paylaşılması olur" (3, 4, K:1).

"Yapay zeka yanlış kararlar alırsa, bizi yanlış yönlendirebilir. Ya da bu kararların içerisinde önyargı olabilir bu da etik sorunlara neden olabilir. Bu yüzden insanın bu süreci kontrol etmesi önemli" (3,2, K.4)

4.1.4. Yapay Zekanın Psikolojik Etkileri

Katılımcıların yapay zekanın psikolojik etkilerine dair görüşleri "aidiyet", "psikolojik rahatlık", "manipülasyon", "işsizlik korkusu", "kaygı", " korku" ve "özgüven" kodları altında verilmiştir.

Çizelge 4. Yapay Zekanın Psikolojik Etkileri

Yapay Zekanın Psikolojik Etkileri	Katılımcılar													f
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1.Aidiyet	√			√			√		√					4
2.Psikolojik rahatlık	√				√		√							3
3.Manipülasyon			√				√		√				√	4
4.İşsizlik korkusu	√		√	√	√	√	√	√	√	√		√	√	11
5.Kaygı	√	√		√		√	√	√	√		√	√	√	10
6.Korku	√		√				√							3
7.Özgüven					√									1

"Yapay Zekanın Psikolojik Etkileri" ana temasına ait frekans değerleri incelendiğinde, en fazla frekans değerine sahip kodların "işsizlik korkusu" ve "kaygı" olduğu görülmektedir. Bu kodları aynı frekansta aidiyet ve manipülasyon takip etmektedir. Yapay zekanın psikolojik etkileri ana temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelerin birkaç betimsel örnek aşağıda verilmiştir.

"insanlar daha az yorulacak ve doğrudan çalışan olmak yerine, otomatik çalışan sistemin başına duran daha yetkin kişiler haline geleceklerdir. Dolayısıyla uzun vadede artan refah ile bağlılık ve aidiyet duygusunun pekişmesi beklenebilir" (4, 1, K:7).

"Yapay zekanın bizlere yardımcı olması yeterince olumlu bir şey ama tabii ki yapay zekaya yönelik bu kariyerimle ilgili düşündüğümde olumsuz duygularım oluyor, işsiz kalmak gibi bu sistemlerin doğru ellerde düzgün çalışamaması gibi" (4, 4, K:6).

4.1.5. Yenilik Korkusu

Katılımcıların yapay zekaya yönelik yenilik korkusu ile görüşleri "yenilikten korkmamak", "yenilikten korkmak" ve "yenilik korkusuna çözüm önerileri" olarak üç alt tema altında verilmiştir. "Yenilikten Korkma" alt temasına ait görüşleri "çekinme", "gerilme", "bilinmezlik korkusu", "ön yargı" ve "yenilik endişesi" kodları altında verilmiştir. "Yenilik Korkusuna Çözüm Önerileri" alt temasına ait dair görüşleri "kabullenme", "bilinçlendirme", "psikolojik destek" ve "tanıtım" kodları altında sunulmuştur.

Çizelge 5. Yenilik Korkusu

Yenilik Korkusu	Katılımcılar													f
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1.Yenilikten Korkmamak	√	√	√	√	√	√	√	√		√	√	√		(11)
2.Yenilikten Korkmak														(11)
2.1.Çekinme	√	√											√	3
2.2.Gerilme		√												1
2.3.Bilinmezlik korkusu	√	√										√		3

2.4.Önyargı		√												1
2.5.Yenilik endişesi			√					√					√	3
3.Yenilik Korkusuna Çözüm Önerileri														(13)
3.1.Kabullenme	√								√				√	3
3.2.Bilinçlendirme		√		√	√	√		√		√	√			7
3.3.Psikolojik destek	√													1
3.4.Tanıtım	√				√									2

Yenilik korkusu temasının altında katılımcılar en fazla yenilik korkusuna çözüm önerisinde bulunurken, bunu aynı frekansta yenilikten korkmamak ve yenilikten korkmak izlemiştir. Yenilik korkusu temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelerin birkaç betimsel örneği aşağıda sunulmuştur.

"Yapay zekanın beni korkutan bir tarafı şu an için yok" (5, 1, K:5).

"Olabilir korkabilirim belki ilgi alanımla olmayan bir şeyle ilgili beni endişeye sokabilir. Yeni bir şey öğrenmek gibi" (5, 2.5, K:13).

"yani o kişinin çalışmış olduğu iş hayatıyla alakalı tabi herkes aynı işi yapmıyor neticede farklı alanlarda aslında bu yapay zekanın insanların faydasına olduğunu yani o kişinin mesela çalışma alanında ne gibi faydalar sağlayacağını gösterilerek ona anlatılırsa bu konularda daha önyargısız bir şekilde yaklaşılabilir işten iş kaybetme korkusunu atlatabilmesi için bu yapay zekanın her ne kadar gelişirse gelişsin mutlaka bir kişi tarafından yönetilmesi gerektiğini bilmesi gerekir. Yani bu kendi kendine olacak bir şey değil." (5, 3.2., K:2).

4.1.6. Yapay Zekanın Avantajları

Katılımcıların yapay zekanın avantajlarına ilişkin görüşleri "yapay zekanın geliştirilebilirliği", "farklı iş alanlarını kapsaması", "esnek çalışma", "iş-aile uyumu", "işleri kolaylaştırma", "bilgiye ulaşılabilirlik" ve "zaman tasarrufu" kodları altında verilmiştir.

Çizelge 6. Yapay Zekanın Avantajları

Yapay Zekanın Avantajları	**Katılımcılar**													**f**
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	
1. Yapay zekanın geliştirilebilirliği				√										1
2. Farklı iş alanlarını kapsaması	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	13
3. Esnek çalışma			√				√			√	√			4
4. İş-aile uyumu				√		√	√			√		√	√	6
5. İşleri kolaylaştırma	√	√	√	√		√	√	√		√	√	√	√	11
6. Bilgiye ulaşılabilirlik		√	√								√	√		4
7. Zaman tasarrufu	√	√	√	√		√	√			√	√	√	√	10

Katılımcıların hemen hemen hepsi yapay zekanın pek çok farklı iş alanında kullanılabilir olmasının işlerin kolaylaştırmasının yanı sıra zaman tasarrufu sağladığını ifade etmektedir. Yapay zekanın avantajları ana temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelerin birkaç betimsel örnek aşağıda verilmiştir.

"Bence birçok yani bence bunu sınırlandırmak doğru değil. Yani şöyle söyleyeyim sana çöpçülükte bile yapay zeka kullanılabilir." (6, 2, K.8)

"Çok daha kolay bilgilere ulaşabiliyoruz bu şekilde. Kolay iletişimi sağlayabiliyoruz. Hani çok genel bir şekilde kolaylaştırıyor işimizi. Bayağı görünür bir şey."(6,5, K.3)

4.1.7. Yapay Zekanın Dezavantajları

Katılımcıların yapay zekanın dezavantajlarına ilişkin görüşleri "iş yükünü artırması", "erişilebilirlik", "duygusuzlaştırma", "kötüye kullanım", "tembelliğe sürükleme" ve "fiziksel aktivitenin azalması" kodları altında verilmiştir.

Çizelge 7. Yapay Zekanın Dezavantajları

Yapay Zekanın Dezavantajları	Katılımcılar													f
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1.İş yükünü artırması		√												1
2.Erişilebilirlik		√												1
3.Duygusuzlaştırma							√				√	√		3
4.Kötüye kullanım		√	√		√		√			√	√			6
5.Tembelliğe sürükleme	√	√			√	√			√		√	√		7
6.Fiziksel aktivitenin azalması		√									√			2

Yapay zekanın dezavantajları temasındaki kodların frekans dağılımlarına bakıldığında en fazla "tembelliğe sürükleme" kodu öne çıkmakta olup ardından "kötüye kullanım" kodu gelmektedir. Katılımcıların hemen hemen hepsi yapay zekanın pek çok farklı iş alanında kullanılabilir olmasının işlerin kolaylaştırmasının yanı sıra zaman tasarrufu sağladığını ifade etmektedir. Yapay zekanın dezavantajları ana temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelerin bir betimsel örnek aşağıda verilmiştir.

"ancak insanları tembelliğe sürüklüyor. Eskiden markete giderdik artık gitmiyorum. Eskiden kitap okurduk daha çok dinliyoruz. Her şeyi kolayca elde edebildiğin için daha çok kısa yoldan iş yapmaya çalışıyorsun ve tembelleşiyorsun." (7, 5, K.11)

4.1.8.Yapay Zeka ve İnsan İşbirliği

Yapay zeka ve insan işbirliğine yönelik olarak katılımcıların görüşleri "araç olarak yapay zeka" ve "takım arkadaşı" kodları altında verilmiştir.

Çizelge 8. Yapay Zeka ve İnsan İşbirliği

Yapay Zeka ve İnsan İşbirliği	Katılımcılar													f
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1. Araç olarak yapay zeka		√	√	√	√	√	√		√	√	√	√	√	12
2. Takım arkadaşı	√	√					√	√	√		√			6

Katılımcıların büyük bir kısmı yapay zekayı hayatlarının farklı alanlarında bir araç olarak kullandıklarını belirtseler de bazı alanlarda takım arkadaşı olarak da gördüklerini belirtmişlerdir. Yapay zeka ve insan işbirliği ana temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelerin birkaç betimsel örnek aşağıda verilmiştir.

"Araç olarak görüyorum. Sürekli danışacağım her istediğim de ulaşabileceğim noktada. Ama gereken bilgiyi alıp üzerine ben kendi bilgimi eklerim "(8, 1, K.12)

"Araç olarak kullanmalıyız. Sık kullanılacak kadar takım olarak görmüyorum. "(8, 1, K.13)

"Bir araç olarak görüyorum. Yeri geldiğinde kullanıyorum yeri geldiğinde kullanmıyorum. Yapay zekayı ben istediğim zaman kullanıyorum. Ama ekip arkadaşı olarak uygun olur her şeyi yapay zeka" (8, 1, K.11)

"Ben yapay zekayı bir takım arkadaşı olarak görüyorum." (8, 2, K.1)

"size kompleks olarak hali hazırda bir şeyi alın tam olarak bu sizin istediğiniz şey diye sunmuyor size bir parçalar halinde veriyor. O parçaları sizin birleştirmeniz gerekiyor yine o şekilde yani araç olarak genelde kullanıyoruz" (K.2)

"şöyle söyleyeyim yazılım işlerinde genellikle çalışırken takımlar halinde çalışılır. Takım arkadaşınız olur ve anında mesela bir değişiklik yapılacağı zaman ona ulaşmanız gerekir ona ulaşamazsanız o değişiklik gerçekleşmez yani çok zaman alır ve tabi yapay zeka sizin takım arkadaşınız olursa gerçekten de yani iyi bir yapay zeka olursa o değişiklik anında olur çok kısa bir sürede yaşadığınız problemi giderebilirsiniz" (8, 2, K.2)

4.1.9. Yapay Zeka Metaforları

Katılımcıların yapay zeka benzetmeleri "acil butonu", "sokak lambası", " süper kahraman", "çok akıllı bilge bir insan", "Jetgiller", "çok dikkatli bir insan", "tanrı", "sihirli çubuk", "araba", "Ninja kaplumbağalar", "mıknatıs", "sihirli el" ve "robot" kodları altında aşağıda verilmiştir.

Çizelge 9. Yapay Zeka Metaforlar

Yapay Zeka Metaforları	Katılımcılar													f
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1. Acil butonu													√	1
2. Sokak lambası												√		1
3. Süper kahraman											√			1
4. Çok akıllı bilge bir insan										√				1
5. Jetgiller									√					1
6. Çok dikkatli bir insan								√						1
7. Tanrı							√							1
8. Sihirli çubuk						√								1
9. Araba					√									1
10. Ninja kaplumbağadaki Beyin				√										1

11. Mıknatıs		√	1
12. Sihirli el	√		1
13. Robot	√		1

Katılımcıların her biri yapay zekaya yönelik olarak birbirinden farklı benzetmelerde bulunmuştur. Yapay zeka metaforları ana temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelere birkaç betimsel örnek aşağıda verilmiştir.

"Acil butonu. Yani hızla hemen soru hazırlamam gerekiyordu unutmuştum. Hemen kısa sürede yapay zeka ile hazırladım. Bu yüzden acil butonu gibi görev gördü." (9, 1, K. 13)

"Sokak lambası, çünkü olduğu alanı görüyor hakim bir sisteme bağlı tamamen yer altından görünmeden bir sistemle çalışıyor bir aydınlık veriyor. Yaşamı da kolaylaştırıyor ancak zaten dışarısı güneşliyse bir lambaya ihtiyacımız yok. Zaten aydınlık ancak karanlıkta bulunduğu yeri aydınlatıyor" (9, 2, K. 12)

"Süper kahraman geliyor. Bana göre daha çok işimi kolaylaştırdığı için çok hızlı çözüm ürettiği için yardımcı oluyor kahraman gibi." (9, 3, K. 11)

"Bu sihirbazların kullandığı sihirli çubuk her şey bir anda oluşuyor yani bir analoji kurarsak yapay zeka tamamen bunu söyleyebiliriz. Bir anda her şeyi kodlar giriliyor işte söyleyeceği şeyler ya da buna kod olarak ekleniyor ve yapay zeka her şeyi istediğiniz şekilde çıkartıyor Yani bence dediğim gibi şey o çubuk olabilir sihirli çubuk diyebiliriz çünkü bir anda oluyor her şey ya o yüzden ben ona benzettim yani" (9, 8, K.6)

"Çok böyle metalik bir şey aklıma geliyor. Hep aşırı metalik bir şey aklıma geliyor yani. Bilmiyorum ama sanırım mıknatıs olabilir. Böyle gri bir şey aklıma geldi açıkçası. Çok böyle tarif edemiyorum ama metal bir mıknatıs aklıma geldi." (9, 11, K.3)

4.1.10. Kelime Bulutu

Görüşme belgelerinde 5'ten daha fazla tekrarlan ilk 23 kelimenin tekrarlanma sıklığına göre daha büyük olacak şekilde görselleştirildiği kelime bulutu aşağıda sunulmuştur.

Görsel 2. Kelime Bulutu

Görüşmeler sonucu elde edilen kelime bulutunda transkriptlerde iki harf ve daha üzeri kelimeler analiz kapsamına alınmış ve en fazla kullanılan "yapay" ve "zeka" kelimeleri öne çıkarken sık tekrarlanan diğer kelimeler ise "endişe", "kariyer", "teknoloji", "fayda", "yardımcı" gibi kelimeler olmuştur. Bu kelime tekrarları çalışmamızda belirlenen temalar ve kodlar ile de uyumludur. Bu durum, çalışmamız için uyumlu bir sonuçtur.

5. SONUÇLAR ve DEĞERLENDİRME

Yapay zeka araçlarının iş hayatında hızla yer edinmesi, insan ve yapay zeka işbirliklerini yeni bir boyuta taşımıştır. Bu işbirliği, insan hayatında büyük bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu değişim, çalışanlar üzerinde önemli bir takım etkiler meydana getirirken, kariyer endişeleri ve üretken yapay zeka yeniliklerine karşı duyulan korkuların iş yaşamındaki yansımalarını daha belirgin bir hale getirmektedir. Bu araştırmanın amacı çalışanların yapay zekaya yönelik tutumlarını ortaya koymaktır. Araştırma, yapay zekanın iş dünyasındaki etkilerini derinlemesine anlamayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, araştırma sonuçları çalışanların yapay zekanın iş süreçlerindeki katkılarını olumlu bir şekilde değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Araştırma bulgularında katılımcıların yapay zekaya yönelik olumlu bir tutum takındıkları görülmüştür.

Yapay zekanın işleri ve hayatı kolaylaştırdığını ifade etmelerinin yanı sıra, katılımcılar, kişisel bilgilerin ifşa edilmesi, kendisine ait olmayan bir çıktıyı sahiplenmesi veya doğru bilgi üretememesi gibi durumların etik sorunlara yol açabileceğine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca yapay zekanın insanları işsiz bırakma olasılığı kişileri kaygılandırmaktadır. Katılımcılar her ne kadar yenilikten korkmadıklarını belirtseler de bilinmezliğin bir endişe verdiği görülmektedir. Bu sebeple katılımcılar yenilik korkusunu yenmek için topluma, yapay zeka konusunda bilinçlendirmelerin yapılması gerektiği konusunda hem fikirdirler. Yapay zekanın tüm iş alanlarında kullanılabilir olması sayesinde işlerin daha kolay yapılabildiği ve zaman tasarrufu avantajı sağladığı konusunda hemen hemen tüm katılımcılar hem fikir olmuştur. Ancak yapay zekanın dezavantajına bakıldığında kişileri tembelliğe sürüklemesi ve kötüye kullanımı öne çıkmaktadır. Bu durum yapay zeka ve etik teması ile de uyumludur. Katılımcıların büyük bir kısmı yapay zekayı hayatlarının farklı alanlarında bir araç olarak kullandıklarını ifade etmişlerdir. İnsandan, robota, sokak lambasından mıknatısa kadar pek çok farklı yapay zeka metaforunun ortaya çıkması katılımcıların bakış açılarının ne kadar geniş bir yelpazede olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Acar, G.A., Etik Değerlerin Kurumsallaştırılması Üzerine Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Agun, H., Üçok, D. I. ve Aydın Küçük, B., Kariyer Dönemlerinin Değişmeyen Gerçeği: Kariyer Endişesi, *İş ve İnsan Dergisi*, 8 (1), 59-72, 2021.

Craft, J.L., Common Thread: The Impact of Mission on Ethical Business Culture. A Case Study, *Journal of Business Ethics*, 149, 127–145, 2018.

Dellermann, D., Calma, A., Lipusch, N., Weber, T., Weigel, S. ve Ebel, P., The Future of Human-AI Collaboration: A Taxonomy of Design Knowledge for Hybrid Intelligence Systems, *Proceedings of the 52nd Hawaii International Conference on System Sciences*, 115-124, 2019.

Deloitte Annual Report, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/about-deloitte/tte-annual-report-2024.pdf (Erişim Tarihi: 02.12.2024).

Dubey, R., Gunasekaran, A., Childe, S.J. ve Papadopoulos, T., Big Data Analytics Capability in Supply Chain Agility: The Moderating Effect of Organizational Flexibility, *Management Decision*, 58 (8), 1671-1686, 2024.

Edmondson, A.C., Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams, *Administrative Science Quarterly*, 44 (2), 350–383, 1999.

Ekman, P., An Argument for Basic Emotions, *Cognition and Emotion*, 6 (3-4), 169-200, 1992.

Fourtané, S., Artificial Intelligence and the Fear of the Unknown, https://interestingengineering.com/innovation/artificial-intelligence-and-the-fear-of-the-unknown (Erişim Tarihi: 23.12.2024).

Gu, S., Wang, F., Patel, N.P., Bourgeois, J.A. ve Huang, J.H., A Model for Basic Emotions Using Observations of Behavior in Drosophila, *Frontiers in Psychology*, 10 (781), 2019. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00781

Haenlein, M. ve Kaplan, A., A Brief History of Artificial Intelligence: On the Past, Present, and Future of Artificial Intelligence, *California Management Review*, 2019. https://doi.org/10.1177/0008125619864925

Hagemann, V., Rieth, M., Suresh, A. ve Kirchner, F., Human-AI Teams—Challenges for a Team-Centered AI at Work, *Frontiers in Artificial Intelligence*, 6, 2023. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10565103/

Hirschi, A., The Fourth Industrial Revolution: Issues and Implications for Career Research and Practice, *The Career Development Quarterly*, 192–204, 2018.

Horrigan, A.G., Understanding the Impact of AI on Team Performance: Challenges and Insights for Successful Integration, *Columbia Business School*, 2023. Retrieved from https://leading.business.columbia.edu/main-pillar-digital-future/business-society/integrating-ai-teams (Erişim Tarihi: 12.12.2024).

Hosny, A., Parmar, C., Quackenbush, J., Schwartz, L.H. ve Aerts, H.J., Artificial Intelligence in Radiology, *Nature Reviews Cancer*, 18 (8), 500–510, 2018.

Hutter, R. ve Hutter, M., Chances and Risks of Artificial Intelligence—A Concept of Developing and Exploiting Machine Intelligence for Future Societies, *Applied System Innovation*, 4 (2), 37, 2021. https://doi.org/10.3390/asi4020037

Kaplan, A. ve Haenlein, M., Siri, Siri in My Hand: Who's the Fairest in the Land? On the Interpretations, Illustrations, and Implications of Artificial Intelligence, *Business Horizons*, 2019. https://doi.org/10.1016/J.BUSHOR.2018.08.004

Kanter, R.M., *The Change Masters: Innovation and Entrepreneurship in the American Corporation*, Simon & Schuster, 156-179, 1983.

Karagöz, Y., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği* (3. Baskı), Nobel Akademik Yayıncılık, 54, 2021.

Khasawneh, O.Y., Technophobia: Examining Its Hidden Factors and Defining It, *Technology in Society*, 54, 93-100, 2018.

Łapińska, J., Escher, I., Górka, J., Sudolska, A. ve Brzustewicz, P., Employees' Trust in Artificial Intelligence in Companies: The Case of Energy and Chemical Industries in Poland, *Energies*, 14 (1942), 2021. https://doi.org/10.3390/en14071942

Lee, S. ve Woo, S., The Mediation of Worry About Career Between Career Indecision and Career Search Behavior in South Korean College Students, *Indian Journal of Science and Technology*, 2016. https://doi.org/10.17485/ijst/2016/v9i41/103839

Loops, Why Are People Scared of AI? https://medium.com/geekculture/why-arepeople-scared-of-ai-75f9e527797 (Erişim Tarihi: 23.12.2024).

Manyika, J., Lund, S., Chui, M., Bughin, J., Woetzel, J., Batra, P., Ko, R. ve Sanghvi, S., Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions in a Time of Automation, *McKinsey Global Institute*, 2017.

McKinsey, What Is Generative AI? https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-generative-ai (Erişim Tarihi: 20.12.2024).

McNeese, N.J., Schelble, B.G., Canonico, L.B. ve Demir, M., Who/What Is My Teammate? Team Composition Considerations in Human–AI Teaming, *IEEE Transactions on Human-Machine Systems*, 51 (4), 288–299, 2021.

Miller, A.D. ve Rottinghaus, P.J., Career Indecision, Meaning in Life, and Anxiety, *Journal of Career Assessment*, 22 (2), 233–247, 2014.

Oracle, What Is Generative AI? https://www.oracle.com/tr/artificial-intelligence/generative-ai/what-is-generative-ai/ (Erişim Tarihi: 20.12.2024).

Oreg, S., Resistance to Change: Developing an Individual Differences Measure, *Journal of Applied Psychology*, 88 (4), 680-693, 2003. https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.4.680

Osiceanu, M.-E., Psychological Implications of Modern Technologies: "Technofobia" versus "Technophilia", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 180, 1137-1144, 2015.

Palma, M., Should We Fear AI? *Medium*, 2022. https://medium.com/geekculture/should-we-fear-artificial-intelligence-9c43a486fca9 (Erişim Tarihi: 23.12.2024).

Pirim, H., Yapay Zeka, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 1 (1), 2006.

Pisarik, C.T., Rowell, P.C. ve Thompson, L.K., A Phenomenological Study of Career Anxiety Among College Students, *The Career Development Quarterly*, 339–352, 2017.

Pophal, L., What Is Human-AI Collaboration? *Visier HR Glossary*, 2024. (Erişim Tarihi: 12.12.2024).

Rafner, J., Beaty, R.E., Kaufman, J.C., Lubart, T. ve Sherson, J., Creativity in the Age of Generative AI, *Nature Human Behaviour*, 7, 1836–1838, 2023. https://doi.org/10.1038/s41562-023-01698-7

Ravitch, S.M. ve Carl, N.M., *Qualitative Research: Bridging the Conceptual, Theoretical, and Methodological*, Sage Publications, 4, 2019.

Rogers, E.M., *Diffusion of Innovations* (5th Ed.), Free Press, 267-299, 2003.

Sarıtaç, D., Dijital Arama Motorlarında Yapay Zekâ Etkisi ve İşlevsellik Analizi, *Journal of Communication Science Researches*, 4 (1), 17-31, 2024.

Saka, N. ve Gati, I., Emotional and Personality-Related Aspects of Persistent Career Decision-Making Difficulties, *Journal of Vocational Behavior*, 403–424, 2007.

Schwab, K., *Dördüncü Sanayi Devrimi*, Optimist Yayınları, 2016.

Schmelzer, R., Should We Be Afraid of AI? *Forbes*, 2019. https://www.forbes.com/sites/cognitiveworld/2019/10/31/should-we-be-afraid-ofai/?sh=23f94aa44331

Seeber, I., Bittner, E., Briggs, R.O., de Vreede, T., de Vreede, G.J., Elkins, A., Maier, R., Merz, A.B., Oeste-Reiß, S., Randrup, N., Schwabe, G. ve Söllner, M., Machines as Teammates: A Research Agenda on AI in Team Collaboration, *Journal of Business Research*, 120, 262-273, 2020.

Shneiderman, B., Human-Centered Artificial Intelligence: Reliable, Safe & Trustworthy, *International Journal of Human-Computer Interaction*, 36 (6), 495-504, 2020. https://doi.org/10.1080/10447318.2020.1741118

Sherson, J., Rafner, J. ve Büyükgüzel, S., Operational Criteria of Hybrid Intelligence for Generative AI Virtual Assistants, F. Lorig, J. Tucker, A.D. Lindstrom, F. Dignum, P. Murukannaiah, A. Theodorou ve P. Yolum (Ed.), *HHAI 2024: Hybrid Human AI Systems for the Social Good* (475-477), IOS Press BV, 2024.

Sucu, İ. ve Ataman, E., Dijital Evrenin Yeni Dünyası Olarak Yapay Zeka ve Her Filmi Üzerine Bir Çalışma, *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 2020.

Turing, A.M., Computing Machinery and Intelligence, *Mind*, 59 (236), 433–460, Oxford University Press on behalf of the Mind Association, 1950. http://www.jstor.org/stable/2251299

Varnum, M.E.W., Who's Afraid of AI—and Why? *Psychology Today*, 2023. https://www.psychologytoday.com/us/blog/unserious-psychology/202312/whos-afraid-of-ai-and-why (Erişim Tarihi: 12.12.2024).

Yıldırım, A. ve Şimşek, H., *Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı), Seçkin Yayıncılık, 2018.

Yin, R.K., *Qualitative Research from Start to Finish*, The Guilford Press, 3, 2011.

Wilson, H.J., *Human + Machine: Reimagining Work in the Age of AI*, Harvard Business Review Press, 2018.

ÖRGÜN EĞİTİMDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNİN KAZANIMLARI

İlyas KAÇMAZ
Batman Üniversitesi/ Sağlık Bilimleri Fakültesi,
kacmazilyas72@gmail.com - https://orcid.org/0009-0006-7523-5789

Dr.Öğretüm Üyesi Süreyya YİĞİTALP RENÇBER
Batman Üniversitesi /Sağlık Bilimleri Fakültesi,
s_yigitalp@hotmail.com - 0000-0003-2812-7110

ÖZET

İş sağlığı ve güvenliğinin temel amacı çalışanların sağlık ve güvenli bir çalışma ortamında çalışmalarını sağlamaktır. Okullarımızda sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamının sağlıklı bir hale getirilmesinin en önemli faktörü öncelikle okulda bulunan öğretmenler, personeller ve öğrencilerin iş sağlığı ve güvenliği hakkında bilgi sahibi olmalarının gerekliliğinin sağlanmasıdır. Eğitim-öğretimin her basamağında iş sağlığı ve güvenliği hakkında derslerde bilgilendirme yapıldığı belirlenmiştir. Derslerde iş sağlığı ve güvenliği hakkında bilgilendirme yapıldığında sadece sözlü anlatıldığı yani teknik olarak bir çalışma yapılmadığı anlaşılmıştır. Veri toplama aracı olarak Milli eğitim bakanlığı tarafından okul öncesi, orta öğretim ve lise kademeleri için yayınlanan öğretim programları doküman olarak kullanılmış ve elde edilen verileri analiz edilmiştir. Bu araştırmada her alanda olduğu gibi eğitim alanında da iş sağlığı ve güvenliğine önem verildiğini ve küçük yaştan itibaren temel eğitimleri verildiğini ancak bunun iş sağlığı ve güvenliğinin kültür olarak benimsenmediği görülmüştür. İSG kültürünün her kademede verilmesi bunun sürekliliğinin olması gelecekte yaşanabilecek iş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesinde ve aynı zamanda meslek seçiminde hazırlık olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş sağlığı ve güvenliği, MEB öğretim programı, kademeler, İSG kültürü,

1. GİRİŞ

Gelişmiş toplumlarda olduğu gibi ülkemizdeki okullarda iş sağlığı ve güvenliğine önem verilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Ülkemizin 2024 verilerine göre okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde toplam 18 milyon 710 bin 265 öğrenci örgün eğitim alıyor ve 1 milyon 168 bin 896 öğretmen görev yapmaktadır. Örgün eğitiminde bulunan öğrenci ve öğretmen sayısı Türkiye nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 33'sini temsil ediyor. (MEB)

ILO Anayasası, kötü çalışma koşullarının daha insancıl koşullara sahip bir çalışma düzeninin oluşturlması ile evrensel ve kalıcı bir barışın ancak sosyal adalet temeline dayalı olmasıyla dünya barışının sağlanacağını belirtmektedir. Bu bağlamda ILO birçok sözleşme ve tavsiye kararı yayınlamış ve taraf devletlerin uygulamaya koymasını istemiştir. Uluslararası çalışma örgütü, tüm iyileştirmelerin insancıl çalışma koşullarının sağlanmasına yönelik olması gerekliliğini önemsemektedir (ILO Anayasası, 2014). Ülkemizde de iş sağlığı ve güvenliği şartlarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar başlamış ve ILO'ya taraf devlet olmamızla birlikte hızlanmıştır. Ayrıca 2006 Tarihli 187 numaralı "*İş Sağlığı ve Güvenliğini Geliştirme Çerçeve Sözleşmesi"* yürürlüğe girmiş ve önleyici güvenlik kültürü oluşturulması için ülkemizde bir İSG politikası benimsenmiştir.

Güvenlik kültürü, çalışanların değerleri, tutumları, algıları ve becerilerinin ortaya koyduğu davranışlarının bir çalışma ortamındaki sağlık ve güvenlik seviyesini belirleyen bir ürün olarak tanımlanmaktadır (Sağlık ve Güvenlik Komisyonu HSC, 1995). Dolayısıyla güvenliğe öncelik veren toplumlar, sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamının teşvik edilmesi açısından çok önemli bir unsurdur. Bu farkındalığı geliştirmeye yönelik girişimler genç yaşta başlamalı ve yapılandırılmış bir eğitim programına dahil edilmelidir. Bu kapsamda ülkemizde ilgili bakanlıklar gerekli adımları attı. 2019 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı arasında iş sağlığı ve güvenliğinin eğitim sistemine dahil edilmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Bu protokol, iş sağlığı ve güvenliğinin tüm eğitim ve öğretim programlarına entegre edilmesi açısından önemli bir gelişmedir. Geleceğin iş dünyası ve profesyonel liderlerinin refahını ve güvenliğini sağlamak için, modern çağın talepleriyle uyumlu bir güvenlik kültürünün yerleştirilmesi büyük önem taşıyor.

1.1. KURUMSAL TERİMLER

1.1.1. İş Sağlığı ve Güvenliği

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tanımlamasına göre sağlık kişinin bedensel, ruhsal ve sosyal yönden iyilik halidir. Güvenlik ise kişinin kendini emniyette hissetme halidir. Sağlık, çalışma hayatı ile ilişkilendirildiğinde ise iş sağlığı dediğimiz ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından "*bütün mesleklerde çalışanların bedensel, ruhsal ve sosyal yönden iyilik hallerinin en üstün düzeyde tutulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi"* olarak tanımlanan kavram ortaya çıkmıştır. İş güvenliği ise çalışanların güvenli bir ortamda çalışmalarının sağlanması ve onların sağlığını ve güvenliğini tehdit eden durumların ortaya çıkmadan tespit edilerek önlemek olarak tanımlanabilir.

1.1.2. Güvenlik kültürü ve İSG eğitimleri

Eğitim yoluyla kişilere iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin doğru davranış modellerinin kazandırılması mümkün olacaktır (Kılkış ve Demir, 2012). İSG eğitimlerinin çalışanların çalışma hayatına ilişkin yeni bilgi ve beceriler kazanmalarını ve uygun davranışlar sergilemelerini amaçlayan planlı faaliyetler olduğunu söyleyebiliriz.

İşyerlerinde eğitim genellikle bireysel ve ekip olarak örgütsel etkinliği artırmak için kullanılan yapısal bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Nitekim eğitimin önemini anlayan işletmeler, küresel ekonomide yer edinebilmek ve iş gücünün rekabetini devam ettirebilmek için çalışanların bilgi, beceri ve motivasyonlarını yüksek tutarak kurumsal performansı geliştirmeye çalışmaktadır (Aguinis H. and Kraiger. 2009). İşyerlerinde verilen eğitimlerden beklenen en önemli avantajlardan biri, çalışanların işleriyle ilgili tehlike ve riskleri net bir şekilde anlamaları ve etkili eğitim sonrasında güvenli davranışlar sergilemeleridir.

Ekipman, makine ve işyeri koşullarındaki gelişmelere rağmen, çalışanlar güvenli davranışları uygulamaya yönelik güçlü bir eğilim göstermezlerse kazalar devam edecektir. İş güvenliği eğitiminin amacı, öncelikle iş yeri tehlikeleri hakkında çalışanların bilgisini artırmak, işçinin daha güvenli çalışmaya özen göstermesini sağlamak, yaralanmaları, hastalık ve felaketleri azaltmayı amaçlayan bütün eylemeleri bilmesi ve en önemlisi eğitim sonucunda davranış değişikliği olması olarak belirtilmiştir (Cohen and Colligan, 1998).

2. LİTERATÜR ÇALIŞMALARI

2.1. Öğretim Programları

Eğitim bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı ve istendik değişimler meydana getirme sürecidir (Ertürk, 1972). Yaşam boyu devam eden disiplinler arası bir süreçtir. Farklı disiplinlerin iş birliği içerisinde olduğu bireylerin farklılıkları ve gelişim özelliklerinin dikkate alındığı belli bir amaca yönelik bireyleri biçimlendirme süreci diyebiliriz. Bireylere istendik yönde davranışların kazandırılması için yapılan uygulamalar ise program geliştirmedir (Çilenti,1984).

2.1.1. Okul öncesi eğitim programı

Okul öncesi eğitim, çocuğun temel becerilerini kazanması örgün eğitin için gerekli olan 4-6 yaş grubunu kapsayan ve çocukların daha sonraki yaşamlarında çok önemli bir yeri olan; fiziksel, zihinsel, sosyal-duygusal ve dil gelişimlerinin büyük ölçüde tamamlandığı, gelişim ve eğitim süreci olarak tanımlanmaktadır.

Okul öncesi eğitiminde İSG konu başlıkları sağlık, önlem, tehlike, korunma, trafik kuralları, görev ve sorumluluklar gibi konuları ders içeriğinde bilgilendirme yapılarak İSG kültürü oluşturulur.

2.1.2. İlköğretim programı

İlköğretim; 1 inci maddede belirtilen amacı gerçekleştirmek için kurulmuş dört yıl süreli ve zorunlu ilkokul ile dört yıl süreli ve zorunlu ortaokuldan oluşan bir Milli Eğitim ve Öğretim programıdır. (İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 1961).

İlköğretimin ilk dört yılında İSG hakkındaki konu başlıkları sağlık, güvenlik, risk, önlem, İSG, görev ve sorumluluk, ekipman, emniyet, korunma, acil durum, trafik kuralları gibi konu

başlıkları Beden Eğitimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Görsel Sanatlar, Hayat Bilgisi Müzik, Matematik, Trafik Bilgisi ve Türkçe derslerin bilgi verilmektedir.

İlköğretimin son dört yılında İSG hakkındaki konu başlıkları sağlık, güvenlik, risk, önlem, İSG, görev ve sorumluluk, ekipman, emniyet, korunma, acil durum, trafik kuralları gibi konu başlıkları Beden Eğitimi, Bilişim Teknolojileri ve Yazılım, İnsan Hakları, Teknoloji ve Tasarım, Fen Bilgisi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Görsel Sanatlar, Hayat Bilgis, Müzik, Matematik, Trafik Bilgisi ve Türkçe derslerin bilgi verilmektedir.

2.1.3. Ortaöğretim (Lise) programı

Türk eğitim sistemine göre, ortaokulu bitirmiş olan 14-19 yaş aralığındaki öğrencileri, en az dört yıllık bir eğitimle yükseköğretime hazırlayan ortaöğretim programıdır. Türkiye'de lise eğitimi, 2012-2013 eğitim öğretim döneminden beri zorunludur.

Lise eğitiminde İSG hakkındaki konu başlıkları sağlık, güvenlik, risk, önlem, İSG, görev ve sorumluluk, ekipman, emniyet, korunma, acil durum, trafik kuralları gibi konu başlıklarını Fizik, Kimya, Biyoloji, Beden Eğitimi ve Spor, Coğrafya, Felsefe, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Görsel Sanatlar, Psikoloji, Sağlık Bilgisi ve Trafik Kültürü derslerinde İSG hakkında bilgi verilmektedir.

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

İş sağlığı ve güvenliği kazanımlarının eğitim kademelerine göre dağılımı incelendiğinde Okul Öncesi Öğretim Programında 6 Kazanım, İlkokul Öğretim Programında 53 Kazanım, Ortaokul Öğretim Programında 11 Kazanım ve Lise Öğretim Programında 19 Kazanım olmak üzere toplam kazanım sayısı 89 olarak belirlenmiştir. Çalışmamızda örgün eğitimin her basamağında İSG kültürü eğitimi hakkında bilgi verildiği ancak kültür olarak benimsetilmediği görülmüştür. İSG kültürü okullarımızda bir teknik kültürü olarak bakılmamalıdır. Okullarımızda İSG hakkında verilen bilgilerin verildiği ancak yeterli kazanımların oluşumu verilmediği incelenmiştir. Tüm yasalar çıkarılmış ve denetimler yapılıyor olsa da toplumsal olarak duyarlılığın olmaması sorun olacaktır. Bu bağlamda İSG çalışmaları tüm tarafların birlikte çalışması ile bu sorunlardan kurtulabilir. Bundan dolayı okulda bulunan her bireye yönelik İSG eğitiminin verilmesi ve beraberinde kültür olarak benimsetilmesi sağlanmalıdır.. Toplumsal duyarlılığın kazanılması ise İSG konusunda ilkokuldan üniversitelere kadar etkili eğitimlerin verilmesi ile gerçekleşebilir (Koçak ve Koray, 2018). Okul müfredatında eğitim seviyelerine uygun İSG kazanımları verilmesi geleceğe yönelik İSG nin önemi daha ön planda olacağını ön görülebilir. İSG kazanımları hemen hemen bütün derslerde olması gelecekte farklı alanlardaki meslek grubunu şeçmesi dahilinde örgün eğitiminde göreceği iş güvenliği ve sağlık bilgileri ona fayda sağlayacağını belirtebiliriz.

.

KAYNAKÇA

1. https://www.meb.gov.tr/2023-2024-egitim-ogretim-istatistikleri-aciklandi/haber/34977
2. ILO, 2014. ILO Anayasası. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_412382.pdf
3. Health and Safety Commission. (1995). ACSNI study group on human factors.
4. Kılkış, İ. ve Demir, S., (2012). İşverenin İş Sağlığı Ve Güvenliği Eğitimi Verme Yükümlülüğü Üzerine Bir İnceleme, Çalışma İlişkileri Dergisi, 3(1), 23-47.
5. Aguinis, H. and Kraiger, K., (2009). Benefits of Training and Development for Individuals and Teams, Organizations and Society, Annual Review of Psychology, 60, 451-474.
6. Cohen, A. and Colligan, M.J., (1998). Assessing Occupational Safety And Health Training:A Literature Review, NIOSH Publications, Publication Number:98-s145, Ohio.
7. İlköğretim ve eğitim kanunu (1961). (https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.222.pdf)
8. Tüm okul kademeleri için öğretim programları (http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx)
9. Milli Eğitim Bakanlığı öğretim programları izleme ve değerlendirme sistemi (http://mufredat.meb.gov.tr/Default.aspx)
10. Koçak, O., & Koray, N., (2018). İş sağlığı ve güvenliği konusunda Avrupa Birliği uygulamaları ve Türkiye'ye yansımaları. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(15), 1779-1811.

MESLEKİ EĞİTİMDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ: TÜRKİYE'DEKİ DURUM, ZORLUKLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Nuray YILDIZ
Yüksek Lisans Öğrencisi, Batman Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İş Sağlığı ve Güvenliği Anabilim Dalı,
alimcinuray@gmail.com- ORCID ID/0009-0002-5787-9688

Dr.Öğretim Üyesi Süreyya YİĞİTALP RENÇBER
Batman Üniversitesi /Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü
s_yigitalp@hotmail.com - ORCID ID/ 0000-0003-2812-7110

ÖZET

İş sağlığı ve güvenliğin temel amacı çalışanı, işletmeyi ve üretimin korunmasının sürekliliğini sağlamaktır. İSG, çalışanların sağlığını ve güvenliğini korumayı hedefleyen bir alan olarak, işyerlerinde kazaların, yaralanmaların ve meslek hastalıklarının önlenmesi için kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin entegre edilmesi, hem çalışanların güvenliğini hem de iş yerlerindeki verimliliği artırmada büyük rol oynamaktadır. Mesleki eğitim, iş gücü piyasasında nitelikli iş gücünün yetiştirilmesinde önemli bir rol oynar. Türkiye'de mesleki eğitimin kaliteli ve güvenli bir şekilde sunulabilmesi için, iş sağlığı ve güvenliği (İSG) eğitimlerinin daha kapsamlı hale getirilmesi gerekmektedir. Bu makale, Türkiye'de mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği eğitimine ilişkin mevcut durumu, karşılaşılan zorlukları ve çözüm önerilerini ele almaktadır. Türkiye'deki mesleki eğitim sisteminde İSG'nin yeterince yer almadığı, eğitim içeriklerinin genellikle teorik bilgi ile sınırlı kaldığı ve öğretmenlerin İSG alanındaki yeterliliklerinin artırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, eğitim içeriklerinin sektörel ihtiyaçlara uygun hale getirilmesi, uygulamalı eğitimlerin artırılması ve kamu-özel sektör işbirliklerinin güçlendirilmesi gibi adımların, İSG eğitimlerinin etkinliğini artıracağına inanılmaktadır. Ayrıca, yasal düzenlemelerin eğitim sistemine entegre edilmesi ve öğretmenlerin sürekli eğitimlere katılması gerektiği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mesleki Eğitim, İş Sağlığı ve Güvenliği, Eğitim İçeriği, Uygulamalı Eğitim, Eğitimde Dijitalleşme, Türkiye.

SUMMARY

Vocational education plays an important role in cultivating a qualified workforce in the labor market. To ensure that vocational education in Turkey is delivered in a quality and safe manner, occupational health and safety (OHS) training needs to be made more comprehensive. This article addresses the current state of occupational health and safety training in vocational education in Turkey, the challenges encountered, and potential solutions. It emphasizes that OHS is not adequately integrated into the vocational education system in Turkey, that the

training content is generally limited to theoretical knowledge, and that the competencies of teachers in the field of OHS need to be improved. In this context, steps such as aligning training content with sectoral needs, increasing practical training opportunities, and strengthening public-private sector collaborations are believed to enhance the effectiveness of OHS training. Additionally, it is discussed that legal regulations should be integrated into the education system, and teachers should participate in continuous training programs.

Keywords: Vocational Education, Occupational Health and Safety, Training Content, Practical Training, Digitalization in Education, Turkey.

1. GİRİŞ

Mesleki eğitim, bir ülkenin iş gücü piyasasında nitelikli iş gücünün yetiştirilmesi için kritik bir rol oynamaktadır. Eğitim sistemleri, yalnızca bireylerin iş gücü piyasasında rekabetçi olmalarını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumun genel ekonomik ve sosyal kalkınmasına da katkı sağlar. Türkiye, hızla değişen iş gücü piyasasına uyum sağlamak ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için mesleki eğitime büyük önem vermektedir. Ancak, Türkiye'de mesleki eğitim sisteminde iş sağlığı ve güvenliği (İSG) eğitimlerinin yeterince güçlendirilmediği, daha geniş kapsamlı düzenlemelere ve uygulamalara ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir (Çakır, 2018).

İSG, çalışanların sağlığını ve güvenliğini korumayı hedefleyen bir alan olarak, işyerlerinde kazaların, yaralanmaların ve meslek hastalıklarının önlenmesi için kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin entegre edilmesi, hem çalışanların güvenliğini hem de iş yerlerindeki verimliliği artırmada büyük rol oynamaktadır. Ancak, Türkiye'deki mesleki eğitim programlarında İSG konusuna gereken önemin verilmediği ve çoğu zaman bu eğitimlerin yalnızca teorik bilgilere dayandığı, uygulamalı eğitimlerin ise sınırlı kaldığı gözlemlenmektedir (Çalışma Bakanlığı, 2021). Özellikle sektörel farklılıklar, eğitim içeriklerinin belirlenmesinde önemli bir faktör olmakla birlikte, eğitimlerin genellikle güncel iş sağlığı ve güvenliği ihtiyaçlarına göre yapılandırılmadığı da bir başka önemli sorundur (Yıldırım ve Çelik, 2021).

Ayrıca, mesleki eğitimde İSG konusunda eğitim veren öğretmenlerin bilgi ve beceri düzeylerinin, eğitim verilen sektörlerin gereksinimlerine yeterince yanıt veremediği de vurgulanmaktadır. Öğretmenlerin, yalnızca öğretim metotları konusunda değil, aynı zamanda İSG alanındaki güncel mevzuatlar ve uygulamalar hakkında da sürekli bir eğitim sürecine ihtiyaç duydukları ifade edilmektedir (Yıldız, 2019). Türkiye'deki meslek liseleri ve yüksekokullarda verilen eğitimlerin çoğunlukla teorik bilgilerle sınırlı olması, öğrencilerin gerçek iş ortamlarında karşılaşabilecekleri tehlikeleri tanımalarını zorlaştırmaktadır (Çakır, 2018).

Sonuç olarak, Türkiye'de mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği eğitiminin güçlendirilmesi, sektörlerin dinamiklerine ve iş gücü piyasasının gereksinimlerine uygun hale getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Eğitim içeriklerinin sadece teorik bilgilerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda

uygulamalı eğitimlerle desteklenmesi gerektiği aşikârdır. Bu makale, Türkiye'deki mesleki eğitimde İSG eğitiminin mevcut durumunu, karşılaşılan zorlukları ve çözüm önerilerini detaylı bir şekilde ele alacak ve bu alandaki gelişim için önerilerde bulunacaktır. Ayrıca, eğitim sistemindeki dijitalleşme sürecinin, İSG eğitimlerine olan katkıları ve potansiyel faydaları da tartışılacaktır.

2. TÜRKİYE'DE MESLEKİ EĞİTİMDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ EĞİTİMİNİN DURUMU

Türkiye'de mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği eğitiminin durumu, eğitim içeriklerinin genellikle yetersiz ve sektörel ihtiyaçlara göre uyarlanmış olmamasıyla karakterizedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2021) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, İSG eğitimleri genellikle yasa ve yönetmeliklere dayalı teorik derslerle sınırlıdır ve uygulamalı eğitimler yeterince yer bulamamaktadır. Çakır (2018), Türkiye'de meslek liselerinde İSG eğitimlerinin daha çok teorik bilgi ile sınırlı olduğunu ve öğrencilerin gerçek iş ortamlarında karşılaşabilecekleri risklere dair pratik bilgi eksikliği yaşadıklarını belirtmektedir. Bu durum, öğrencilerin iş güvenliği konularında yetersiz donanımla mezun olmalarına yol açabilmektedir.

Bir diğer önemli sorun ise, öğretmenlerin İSG konusundaki yeterliliklerinin düşük olmasıdır. Yıldırım ve Çelik (2021), öğretmenlerin mesleki eğitimde güncel İSG mevzuatına uygun eğitim almadığını ve bu eksikliğin eğitimlerin etkinliğini düşürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca, sektörel analizlerin eksikliği, eğitim programlarının güncel İSG ihtiyaçlarıyla uyumlu olmamasına neden olmaktadır. Bu nedenle, mesleki eğitim programlarının sektörel gereksinimlere göre güncellenmesi, uygulamalı eğitimlerin artırılması büyük önem taşımaktadır (Demirtaş, 2020).

3. MESLEKİ EĞİTİMDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ EĞİTİMİNİN ZORLUKLARI

Mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin karşılaştığı zorluklar arasında, eğitim içeriklerinin sektörel ihtiyaçlara uygun olmaması, pratik eğitim eksiklikleri ve öğretmenlerin İSG konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları başta gelmektedir. Çakır (2018), Türkiye'deki mesleki eğitimdeki en büyük sorunlardan birinin, eğitim programlarının sektörel analizlere dayanmadan hazırlanması olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, eğitimlerin genellikle işyerindeki gerçek tehlikelerle ilişkili olmayan teorik bilgilerle sınırlı kalması, öğrencilerin gerçek dünyadaki İSG risklerini tanımalarını zorlaştırmaktadır (Yüksekokul İSG Bölümü, 2020).

Bir diğer zorluk ise, eğitimde dijitalleşmenin yeterince uygulanamamasıdır. Erdem (2020), dijital araçların mesleki eğitimde daha etkin bir şekilde kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Dijitalleşme, öğrencilerin İSG konularını simülasyonlar ve sanal ortamlarda daha güvenli bir şekilde deneyimlemelerine olanak tanıyabilir. Ancak, bu teknolojilerin eğitim

sistemine entegre edilmesi için altyapı eksikliklerinin giderilmesi gerekmektedir (Atalay & Alper, 2019).

4. İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ EĞİTİMLERİNİN MODERNİZASYONU VE YÖNTEMLER

İSG eğitimlerinin modernizasyonu, dijital araçların, simülasyon tabanlı eğitimlerin ve uygulamalı eğitimlerin artırılmasıyla mümkün olacaktır. Avrupa Komisyonu (2020) tarafından yapılan bir araştırma, İSG eğitimlerinin etkili olabilmesi için yeni yöntemlerin ve teknolojilerin kullanımının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, eğitimlerin sadece teoriyle değil, aynı zamanda gerçek iş ortamlarında yapılan uygulamalı eğitimlerle güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Özellikle simülasyonlar ve dijital araçlar, İSG eğitiminde büyük bir potansiyele sahiptir. Bu araçlar, öğrencilerin güvenlik önlemlerini sanal ortamda uygulamalarına olanak tanırken, tehlikeli durumlar ile ilgili gerçek deneyimler kazanmalarını sağlar (Peker, 2019). Eğitim süreçlerinin dijitalleşmesi, meslek liselerinde ve meslek yüksekokullarında öğrencilere daha geniş bir İSG bilgisi sunmanın yanı sıra, öğretmenlerin mesleki gelişim süreçlerine de katkı sağlar (Yıldırım & Çelik, 2021).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği (İSG) eğitiminin geliştirilmesi, hem işyerlerinde çalışanların güvenliğini artırmak hem de iş kazalarını en aza indirmek için kritik bir adımdır. Mesleki eğitimde İSG eğitimlerinin etkin bir şekilde yer alması, çalışanların güvenliğini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda iş gücü verimliliğini de artıracaktır. Ancak, Türkiye'deki mevcut mesleki eğitim sisteminde İSG eğitimlerinin genellikle teorik bilgilere dayalı olduğu, uygulamalı eğitimlerin ise sınırlı kaldığı gözlemlenmektedir. Bu durum, eğitim alan bireylerin işyerlerindeki gerçek tehlikelerle karşılaştığında hazırlıksız olmalarına neden olabilmektedir (Çakır, 2018).

İSG eğitimlerinin mesleki eğitim müfredatlarına entegrasyonu, sadece öğretim içeriklerinin güncellenmesiyle sınırlı kalmamalıdır. Eğitim veren öğretmenlerin güncel İSG mevzuatları hakkında sürekli eğitim alması, bu eğitimlerin sektörel ihtiyaçlara göre düzenlenmesi ve teorik eğitimlerle birlikte uygulamalı eğitimlerin artırılması büyük önem taşımaktadır (Çalışma Bakanlığı, 2021). Ayrıca, eğitim materyallerinin ve yöntemlerinin dijitalleşmesi, öğrencilerin çeşitli sanal ortamlar aracılığıyla tehlikeleri simüle etmelerine olanak tanıyacak ve daha etkili öğrenmelerine yardımcı olacaktır (Erdem, 2020). Mesleki eğitim müfredatları, İSG odaklı

olarak yeniden düzenlenmelidir. Örnek olaylar, simülasyonlar ve pratik uygulamaların yapılması sağlanmalıdır.

Dijitalleşme, özellikle eğitim süreçlerinin modernleşmesi açısından büyük bir fırsat sunmaktadır. Mesleki eğitimde dijital araçların kullanımı, eğitimin etkinliğini artırabilir ve öğrencilere daha geniş bir eğitim yelpazesi sunabilir. Dijital platformlar ve sanal simülasyonlar, öğrencilerin gerçek işyeri ortamlarına benzer koşullarda eğitim almasını sağlar, bu da öğrencilerin bilgi ve becerilerini geliştirirken aynı zamanda güvenlik farkındalıklarını da artırır (Demirtaş, 2020). Bu bağlamda, dijitalleşmenin mesleki eğitimdeki rolü, İSG eğitimlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını ve daha etkili olmasını sağlayacaktır.

Bununla birlikte, iş sağlığı ve güvenliği eğitiminin yaygınlaştırılması için hükümet ve ilgili kurumların daha fazla yatırım yapması, özel sektörün İSG eğitimine olan katkısını artırması ve sektörel işbirliklerinin teşvik edilmesi gerekmektedir. Eğitim içeriğinin dinamik bir şekilde güncellenmesi ve eğitimcilerin sürekli mesleki gelişim süreçlerine tabi tutulması, İSG alanındaki eğitim kalitesini artıracak önemli adımlardır. Ayrıca, İSG eğitimlerinin yalnızca meslek okullarında değil, tüm sektörlerde çalışan profesyoneller için sürekli eğitim programları olarak sunulması, iş kazalarını ve meslek hastalıklarını azaltma yolunda önemli bir katkı sağlayacaktır (Yıldız, 2019).

Mesleki eğitimde İSG, hem bireylerin hem de toplumun sağlığını koruma açısından kritik bir öneme sahiptir. Türkiye'de mesleki eğitim alanında İSG'nin iyileştirilmesi için, altyapı eksikliklerinin giderilmesi, eğitmenlerin desteklenmesi ve işverenlerle daha etkin bir iş birliği kurulması gerekmektedir. Bu adımların hayata geçirilmesi, mesleki eğitim alan bireylerin daha güvenli ve bilinçli bir çalışma hayatına adım atmalarını sağlayacak. Son olarak, mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği alanındaki gelişmelerin takip edilmesi, yeni teknolojilerin eğitimde nasıl kullanılacağına dair araştırmaların yapılması ve sürekli geri bildirim mekanizmalarının kurulması, bu alandaki iyileştirmeler için önemli fırsatlar sunacaktır. Türkiye'deki İSG eğitiminin, hem teorik hem de uygulamalı anlamda daha etkin hale getirilmesi, ülke genelindeki iş güvenliği kültürünü güçlendirecek ve daha güvenli çalışma ortamlarının oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Acar, B., & Arslan, M. (2020). Mesleki Eğitimde İş Sağlığı ve Güvenliği: Teorik ve Pratik Eğitimlerin Entegrasyonu. Eğitim Bilimleri Dergisi, 25(3), 102-115.

Aslan, B. (2020). Mesleki Eğitimde Dijital Araçların Kullanımı ve İş Sağlığı Güvenliği Eğitimine Etkisi. Eğitim Teknolojileri Araştırmaları, 9(3), 115-128.

Atalay, İ., & Alper, G. (2019). İSG Eğitimlerinde Modern Yöntemler ve Dijital Araçların Kullanımı. Eğitim ve Güvenlik Dergisi, 12(3), 77-91.

Avrupa Komisyonu. (2020). İSG Eğitimlerinin Avrupa'daki Durumu. Avrupa Komisyonu Raporu.

Aydın, A. (2020). İSG Eğitimlerinde Dijitalleşme: Avantajlar ve Zorluklar. Eğitim Teknolojileri ve İSG, 5(1), 42-55.

Bayraktar, A., & Sarı, H. (2020). Mesleki Eğitimde İş Sağlığı ve Güvenliği: Çözüm Yolları ve Öneriler. Türkiye Eğitim Dergisi, 30(1), 45-59.

Çakır, İ. (2018). Türkiye'de Mesleki Eğitimde İş Sağlığı ve Güvenliği. Eğitim Araştırmaları, 12(4), 23-35.

Çalışma Bakanlığı, Türkiye. (2020). İSG Eğitim Politikaları ve Uygulama Stratejileri. Resmi Rapor, 25-40.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2021). İSG Eğitimlerinde Mevzuatın Uygulama Durumu ve Gelişen Yöntemler. Resmi Rapor.

Çetin, S. (2021). İSG Eğitiminin Etkinliğini Artırmaya Yönelik Yöntemler. Eğitim Araştırmaları Dergisi, 20(2), 13-28.

Demirtaş, M. (2020). Türkiye'de İSG Eğitiminin Dijitalleşmesi ve Geleceği. Eğitim ve Teknoloji, 8(2), 12-30.

Erdem, H. (2020). Dijitalleşmenin Mesleki Eğitimdeki Rolü ve İSG Eğitimine Katkısı. Eğitim Teknolojileri Dergisi, 5(2), 40-58.

Erdoğan, S. (2019). İSG Eğitiminin Temelleri ve Türkiye'deki Durumu. İş Güvenliği Uygulamaları, 22(3), 70-84.

Koç, H., & Bayram, T. (2021). İSG Eğitimlerinin Türkiye'deki Uygulama Durumu ve Geliştirilmesi Gereken Alanlar. Çalışma İleri Dergisi, 15(1), 101-120.

Korkmaz, F., & Yıldırım, E. (2021). Mesleki Eğitimde İş Sağlığı ve Güvenliği: Güncel Yöntemler ve Yeni Yaklaşımlar. Çalışma Güvenliği ve Eğitim, 16(4), 66-80.

Küçük, D., & Şahin, S. (2020). Mesleki Eğitimde İş Sağlığı ve Güvenliği: Yeni Yöntemler ve Teknolojik Gelişmeler. İş Sağlığı ve Güvenliği Çalışmaları, 7(1), 11-26.

Özdemir, M. (2020). Türkiye'deki İSG Eğitimlerinin Dönüşümü ve Dijitalleşme. Eğitim Yöntemleri Dergisi, 6(4), 91-104.

Peker, N. (2019). Mesleki Eğitimde İSG Bilincinin Artırılması ve Eğitim Modelleri. Güvenli Çalışma Dergisi, 12(2), 19-34.

Sayın, Y. (2021). İSG Eğitiminin Mesleki Eğitimdeki Rolü ve Uygulama Stratejileri. Eğitim Araştırmaları ve Uygulamalar, 7(1), 8-21.

Tokatlı, A. (2019). Mesleki Eğitimde Uygulamalı İSG Eğitimi: Zorluklar ve Çözümler. İSG Çalışmaları, 16(2), 56-70.

Uzun, B. (2020). Mesleki Eğitimde İSG Alanındaki İhtiyaçlar ve Eğitim Sürecinin İyileştirilmesi. Eğitim Stratejileri, 18(1), 92-107.

Yıldırım, A., & Çelik, M. (2021). Mesleki Eğitimde İSG Eğitimlerinin Etkinliği ve Eğitimde Karşılaşılan Zorluklar. İş Güvenliği ve Sağlığı Araştırmaları, 19(2), 47-62.

Yıldız, Z. (2019). İSG Eğitiminin Türkiye'deki Durumu ve Geliştirilmesi Gereken Alanlar. İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi, 10(2), 22-34.

Yılmaz, B. (2021). İSG Eğitimlerinde Uygulamalı Yaklaşımlar ve Geleceği. Eğitim Çalışmaları, 14(2), 23-35.

Yüksekokul İSG Bölümü. (2020). Türkiye'de Mesleki Eğitimde İSG Eğitiminin Durumu ve Sorunları. Resmi Rapor, 35-50.

EĞLENCE AMAÇLI HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE HİZMET KALİTESİNİN MEREC-WASPAS BÜTÜNLEŞİK YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF SERVICE QUALITY IN LEISURE AIRLINES WITH MEREC-WASPAS INTEGRATED METHOD

Öğr. Gör. Dr. Zafer DURAN

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi,

zafer.duran@alanya.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-7227-4196

ÖZET

Havayolu işletmeleri, insan ve yük taşımacılığında kritik bir rol oynayarak uluslararası ticareti desteklemekte, turizmi teşvik etmekte ve sosyal etkileşimi artırmaktadır. Bu işletmelerin sunduğu hizmetlerin kalitesi, müşteri memnuniyeti ve sadakatini etkileyerek rekabet avantajını belirlemektedir. Yoğun rekabet ve fiyat hassasiyeti nedeniyle, uçuş öncesi, uçuş sırası ve sonrası süreçlerde zamanında ve kusursuz hizmet sunumu, işletmelerin başarısında kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, hizmet kalitesinin sürekli izlenmesi ve iyileştirilmesi, uzun vadeli başarı için stratejik bir gerekliliktir. Ancak hizmetlerin soyut yapısı, müşteri algılarındaki farklılıklar ve dışsal faktörler, hizmet kalitesinin ölçümünü ve yönetimini karmaşık hale getirmektedir. Hizmet kalitesini değerlendirmek için kardinal veya sıralı ölçeklere dayalı geleneksel yöntemler geliştirilmiş olsa da bu yöntemler kullanıcı tercihlerini ve deneyimlerini tam olarak yansıtamadığı için eleştirilmektedir. Özellikle, elde edilen puanların subjektif değerlendirmelerden etkilenebileceği ve gerçek performans farklarını yeterince ortaya koyamayacağı ifade edilmektedir. Bu çalışmada, hizmet kalitesini daha analitik ve objektif bir yaklaşımla değerlendirmek amacıyla MEREC ve WASPAS yöntemleri bütünleşik bir şekilde kullanılarak geleneksel yöntemlerin sınırlamaları aşılmaya çalışılmıştır. Araştırma, tatil destinasyonlarına uygun maliyetli ve erişilebilir seyahat imkanları sunan, bireysel müşterilere ve tur operatörlerine önemli avantajlar sağlayan eğlence amaçlı havayolu işletmelerine odaklanarak derinleştirilmiştir. Skytrax verilerinin kullanıldığı analizlerde, eğlence amaçlı havayolu işletmelerinde hizmet kalitesini belirleyen en önemli faktörün "Uçak İçi Hizmetler" olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, hizmet kalitesi açısından en yüksek puanı Air Transat alırken, en düşük puanı Nouvelair almıştır.

Anahtar Kelimeler: Hizmet kalitesi, Eğlence amaçlı havayolu işletmeleri, Çok kriterli karar verme, MEREC, WASPAS

ABSTRACT

Airline businesses play a critical role in transporting people and freight, supporting international trade, promoting tourism, and fostering social interaction. The quality of services offered by

these businesses determines their competitive advantage by affecting customer satisfaction and loyalty. Due to intense competition and price sensitivity, timely and flawless service delivery in the pre-flight, in-flight, and post-flight processes is essential to the success of these businesses. Therefore, the continuous monitoring and improvement of service quality is a strategic necessity for long-term success. However, the intangible nature of services, differences in customer perceptions, and external factors complicate the measurement and management of service quality. Although traditional methods based on cardinal or ordinal scales have been developed to assess service quality, these methods have been criticized for not fully reflecting user preferences and experiences. In particular, it is argued that the scores obtained may be influenced by subjective evaluations and may not adequately reveal real performance differences. This study attempts to overcome the limitations of traditional methods by using the MEREC and WASPAS methods in an integrated manner to evaluate service quality with a more analytical and objective approach. The research is further developed by focusing on leisure airlines, which offer affordable and accessible travel opportunities to holiday destinations, providing significant advantages to both individual customers and tour operators. In the analyses using Skytrax data, it was determined that the most important factor influencing service quality in leisure airlines is "Inflight Services." According to the analysis results, Air Transat received the highest score in terms of service quality, while Nouvelair received the lowest score.

Keywords: Service quality, Leisure airlines, Multi-criteria decision making, MEREC, WASPAS

1. GİRİŞ

Havayolu taşımacılığı, modern yaşamın ayrılmaz bir parçası olmanın ötesinde, tatil ve seyahat odaklı uçuşlarla küresel turizm sektörünün büyümesine güçlü bir ivme kazandırmaktadır (Papatheodorou ve Lei, 2006). Bu bağlamda özellikle tatil nedeniyle seyahat eden yolculara odaklanan eğlence amaçlı havayolu işletmeleri, turizm endüstrisinin önemli bir bileşeni olarak ön plana çıkmaktadır. Bu havayolu şirketleri, ekonomik fiyatlarla tatil destinasyonlarına seyahat imkânı sunarak hem bireysel müşterilere hem de tur operatörlerine önemli avantajlar sağlamaktadır. Ancak bu işletmelerin başarısını sürdürülebilir kılması ve rekabet avantajı elde etmesi, tıpkı geleneksel havayolu işletmelerinde olduğu gibi hizmet kalitesinin stratejik bir öncelik olarak ele alınmasına bağlıdır.

Hizmet kalitesi, çeşitli niteliklerin bir araya gelmesiyle şekillenen çok boyutlu bir kavramdır. Nitekim bu kavram yalnızca somut unsurları değil; güvenlik ve konfor gibi ölçülmesi zor, soyut ve öznel nitelikleri de içermektedir (Chou vd., 2011). Farklı bireyler, hizmet sağlayıcılar veya alıcılar olarak süreçteki rol ve tercih yapılarına bağlı olarak, kaliteli hizmete ilişkin geniş bir algı yelpazesine sahiptir. Hizmet kalitesini değerlendirmek için geleneksel yöntemlerle kardinal veya sıralı ölçeklerde ölçüm araçları geliştirilmiştir. Ancak, bu yöntemler sıklıkla eleştirilmekte olup, elde edilen puanların kullanıcı tercihlerini tam olarak yansıtamayabileceği ifade edilmektedir (Tsaur vd., 2002). Bunun temel nedeni, katılımcıların tercihlerini içsel bir değerlendirme süreciyle puanlara dönüştürmesi ve bu dönüşümün, gerçek tercihlerin hassasiyetini bozma riskini taşımasıdır.

Hizmet kalitesi, bir tüketicinin bir organizasyonun ve sunduğu hizmetlerin etkinliği hakkında sahip olduğu genel izlenim olarak tanımlanabilir (Park vd., 2004). Bu izlenim müşteri memnuniyetinin temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, hizmet sektörü; soyutluk, dayanıksızlık, ayrılmazlık ve heterojenlik gibi özellikler barındırdığı için hizmet kalitesinin ölçülmesi oldukça güçtür (Tsaur vd., 2002). Soyutluk, tüketicilerin hizmeti deneyimlemeden önce kalitesi hakkında kesin bir değerlendirme yapmalarını engellerken, dayanıksızlık ise hizmetin her seferinde aynı kalitede sunulamaması riskini doğurur. Ayrıca hizmetin üretim ve tüketiminin genellikle aynı anda gerçekleşmesi, sunum sırasında müşteri ile hizmet sağlayıcı arasındaki etkileşimin kaliteyi doğrudan şekillendirmesine neden olabilir. Heterojenlik ise hizmetlerin standartlaştırılmasını zorlaştırarak her deneyimin farklılık göstermesine yol açabilir. Hizmet kalitesinin ölçümü için anketler, müşteri geri bildirimleri ve gizli müşteri uygulamaları gibi çeşitli yöntemler geliştirilmiş olsa da bu araçların etkinliği, hizmetin doğasına ve müşteri beklentilerine göre değişkenlik gösterebilir.

Havayolu işletmelerinde hizmet kalitesi, rekabet avantajının temel taşı ve sürdürülebilir başarının vazgeçilmez unsurudur (Li vd., 2017). Sektörün yoğun rekabet koşulları ve fiyat hassasiyeti göz önüne alındığında uçuş öncesi, uçuş sırası ve uçuş sonrası süreçlerin her aşamasında zamanında ve kusursuz bir hizmet sunumu, işletmelerin başarısını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle havayolu şirketleri için hizmet kalitesinin sürekli izlenmesi ve iyileştirilmesi uzun vadeli başarıyı güvence altına almak adına stratejik bir zorunluluktur. Nitekim hizmet kalitesinin ölçülmesi ve bu ölçümlerden elde edilen müşteri geri bildirimlerinin dikkatlice analiz edilmesi, operasyonel süreçlerdeki zayıf noktaların tespit edilmesine ve hizmetlerin sürekli iyileştirilmesine olanak tanımaktadır. Daha da önemlisi, hizmet kalitesine yönelik düzenli değerlendirmeler, yalnızca müşteri memnuniyetini artırmakla kalmamakta sadakati de güçlendirerek tekrar eden iş ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, mevcut müşterilerin elde tutulmasını sağlarken, aynı zamanda yeni müşteriler kazanmak için de güçlü bir cazibe unsuru yaratmaktadır. Bu bağlamda hizmet kalitesinin sürekli olarak izlenmesi ve geliştirilmesi, havayolu işletmelerinin rekabetçi piyasa koşullarında sürdürülebilir başarı ve üstünlük elde etmeleri için temel bir anahtar niteliğindedir.

Eğlence amaçlı havayolu işletmeleri, tatil destinasyonlarına yönelik uygun maliyetli ve erişilebilir seyahat imkanları sunarak hem bireysel müşterilere hem de tur operatörlerine önemli avantajlar sağlamaktadır (Papatheodorou ve Lei, 2006). Ancak, rekabetin yoğun olduğu havacılık sektöründe bu işletmeler için sadece ekonomik fiyat politikaları yeterli olmamaktadır. Tıpkı geleneksel havayolu işletmelerinde olduğu gibi hizmet kalitesi, eğlence amaçlı havayolu şirketlerinin sürdürülebilir başarısı ve rekabet avantajı elde etmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Yolcular, seyahat deneyimlerinde ekonomik uçuşların yanı sıra güvenlik, konfor ve müşteri odaklı hizmete yönelik de yüksek beklentiler içerisindedir. Bu nedenle eğlence amaçlı havayolu işletmeleri, müşterilerinin tatil başlangıç ve bitiş noktalarında memnuniyetlerini sağlamak ve marka bağlılığını artırmak için hizmet kalitesine aynı düzeyde önem vermelidir. Hizmet süreçlerinde yaşanabilecek en küçük aksaklık bile tatil deneyiminin genel algısını olumsuz etkileyebileceğinden, bu işletmelerin hizmet kalitesini sürekli izlemeleri ve geliştirmeleri stratejik bir gereklilik olarak ön plana çıkmaktadır.

Havacılık sektöründe hizmet kalitesini ölçmede ve değerlendirmede dünya çapında kabul gören kuruluşlardan biri olan Skytrax (Bakır ve Akan, 2018), havayolu işletmelerini çeşitli kriterlere göre analiz ederek sıralamalar ve ödüller sunmaktadır. Skytrax değerlendirmeleri, uçuş güvenliği, konfor, kabin içi hizmetler ve müşteri memnuniyeti gibi unsurları kapsayan geniş bir yelpazeyi ele almasıyla sektör oyuncuları ve müşteriler için önemli bir referans noktasıdır. Eğlence amaçlı havayolu işletmeleri de Skytrax tarafından değerlendirilen kategoriler arasında yer almakta olup, bu işletmelerin sunduğu hizmetlerin rekabet ortamında nasıl konumlandığını anlamada faydalı bilgiler sağlamaktadır. Ancak Skytrax değerlendirmeleri, kullanıcı geri bildirimlerine dayalı önemli bir kaynak olsa da sınırlı bir çerçeveye sahiptir.

Bu çalışmada, Skytrax tarafından derecelendirilen Eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin hizmet kaliteleri, MEREC-WASPAS entegre yöntemiyle analiz edilerek objektif bir değerlendirme yapılması hedeflenmiştir. Bu yaklaşım işletmelerin görece üstünlüklerini daha kesin ve karşılaştırılabilir bir şekilde ortaya koyarak hizmet kalitesi ile ilgili mevcut sıralamalara metodolojik bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. METODOLOJİ

Çalışmanın bu bölümünde, eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin hizmet kalitesini değerlendirmek için kullanılan yöntemler ve bu süreçte yararlanılan veriler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

2.1. MEREC Yöntemi

MEREC yöntemi, 2021 yılında Keshavarz Ghorabee ve arkadaşları tarafından geliştirilen nesnel bir kriter ağırlıklandırma tekniğidir. Bu yöntem, her bir kriterin alternatiflerin toplam performansı üzerindeki kaldırma etkisini esas alarak ağırlıkların belirlenmesini sağlar (Şahin, 2022). Bu yöntemde kriterlerin ağırlıkları, bir kriterin kaldırılması durumunda alternatiflerin performansı üzerinde yaratacağı etkiye göre hesaplanır. Söz konusu hesaplamada her bir kriterin problemden çıkartılması halinde alternatiflerin performanslarında meydana gelen değişikliğin mutlak sapması dikkate alınır. Bu sapma, alternatifin genel performansı ile kriterin kaldırıldığı durumdaki performans arasındaki farkı gösterir. Bu özellik, MEREC yöntemini diğer ağırlıklandırma tekniklerinden ayıran önemli bir unsurdur. Yöntemin çözüm aşamaları aşağıda sıralanmıştır (Keshavarz Ghorabee vd., 2021);

1. Adım: Probleme ilişkin n adet alternatifin m adet kritere dair performans puanlarını ifade eden karar matrisi oluşturulur. Bu matris, 1 numaralı eşitlik formuna sahiptir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1j} & \cdots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2j} & \cdots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{i1} & x_{i2} & \cdots & x_{ij} & \cdots & x_{im} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \cdots & x_{nj} & \cdots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Adım: Karar matrisi, değer aralığı farklılıklarının ve kriter birimlerinin etkisinden arındırılmak için 2 numaralı eşitlik aracılığı ile normalize edilir. Bu işlem sonucunda elde edilen yeni değerler 0 ile 1 arasında yer alır.

$$n_{ij}^{x} = \begin{cases} \dfrac{\min_k x_{kj}}{x_{ij}}; \ maliyet\ kriteri\ ise \\ \dfrac{x_{ij}}{max_k x_{kj}}; \ fayda\ \ kriteri\ \ ise \end{cases} \tag{2}$$

3. Adım: Alternatiflerin genel performansları, 3 numaralı eşitlik kullanılarak hesaplanır. MEREC yönteminde, alternatiflerin genel performanslarını belirlemek için eşit kriter ağırlıklarına dayanan logaritmik bir ölçüm uygulanır. Bu ölçüm, doğrusal olmayan bir fonksiyona dayanır.

$$S_i = ln\left(1 + \left(\frac{1}{m}\sum_j \left|ln\left(n_{ij}^{x}\right)\right|\right)\right) \tag{3}$$

4. Adım: Her bir kriterin kaldırılması halinde alternatiflerin elde edeceği performans değerleri, 4 numaralı eşitlik kullanılarak hesaplanır. Bu işlemde, bir önceki adımda olduğu gibi logaritmik bir ölçüm yöntemi uygulanmaktadır.

$$S'_{ij} = ln\left(1 + \left(\frac{1}{m}\sum_{k,k\neq j} \left|ln(n_{ik}^{x})\right|\right)\right) \tag{4}$$

5. Adım: Her bir kritere ait mutlak sapmaların toplamı (E_j), 5 numaralı eşitlik aracılığıyla hesaplanır. Elde edilen değerler, kriterlerin kaldırma etkisini gösterir.

$$E_j = \sum_i \left|S'_{ij} - S_i\right| \tag{5}$$

6. Adım: Kriterlerin kaldırma etkisi göz önünde bulundurularak, her bir kriterin ağırlığı (w_j), 6 numaralı eşitlik ile hesaplanır.

$$w_j = \frac{E_j}{\sum_k E_k} \tag{6}$$

2.2. WASPAS Yöntemi

WASPAS yöntemi, karar problemlerine yönelik alternatif sıralamalarını Ağırlıklı Toplam ve Ağırlıklı Çarpım yöntemlerini birleştirerek gerçekleştiren bir ÇKKV tekniğidir. Bu yöntem, 2012 yılında Zavadskas ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş ve literatürde çeşitli problemlerin çözümünde kullanılmıştır. WASPAS yöntemi, ağırlıklı bütünleştirilmiş fonksiyonu optimize

ederek yüksek düzeyde tutarlılık sağlamayı hedeflemektedir (Lashgari vd., 2014). Yöntemin çözüm adımları aşağıdaki gibidir (Zavadskas vd., 2012).

1. Adım: Karar matrisi oluşturulur. Bu matris, m adet alternatifin n adet değerlendirme kriteri bakımından performansını göstermekte olup, 7 numaralı eşitlik formuna sahiptir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (7)$$

2. Adım: Karar matrisi normalize edilir. Bu süreçte, fayda kriterleri için 8 numaralı eşitlik, maliyet kriterleri için ise 9 numaralı eşitlik kullanılır. Elde edilen yeni matris, 10 numaralı eşitlik formuna sahiptir.

$$\overline{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{max_i x_{ij}} \quad (8)$$

$$\overline{x}_{ij} = \frac{min_i x_{ij}}{x_{ij}} \quad (9)$$

$$\overline{X} = \begin{bmatrix} \overline{x}_{11} & \overline{x}_{12} & \cdots & \overline{x}_{1n} \\ \overline{x}_{21} & \overline{x}_{22} & \cdots & \overline{x}_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \overline{x}_{m1} & \overline{x}_{m2} & \cdots & \overline{x}_{mn} \end{bmatrix} \quad (10)$$

3. Adım: Her *i* alternatifi için ağırlıklı toplam yöntemiyle değerlendirme puanı hesaplanır. Bu işlem, 11 numaralı eşitlik kullanılarak gerçekleştirilir.

$$Q_i{}^{(1)} = \sum_{j=1}^{n} \overline{x}_{ij} \times w_j \quad (11)$$

Burada w_j j kriterinin ağırlık değerini, $Q_i{}^{(1)}$ ise i alternatifinin ağırlıklı toplam yöntemine göre hesaplanan değerlendirme puanını göstermektedir.

4. Adım: Her *i* alternatifi için ağırlıklı çarpım yöntemiyle değerlendirme puanı hesaplanır. Bu işlem, 12 numaralı eşitlik kullanılarak gerçekleştirilir.

$$Q_i{}^{(2)} = \prod_{j=1}^{n} \overline{x}_{ij}{}^{w_j} \quad (12)$$

5. Adım: Ağırlıklı toplam ve ağırlıklı çarpım yöntemleriyle hesaplanan değerlendirme puanları birleştirilerek, her alternatifin ağırlıklı ortak kriter değeri (Q_i) hesaplanır. Bu işlem, 13 numaralı eşitlik kullanılarak gerçekleştirilir. En yüksek Q_i değerine sahip alternatif, en iyi alternatif olarak belirlenir.

$$Q_i = 0{,}5Q_i{}^{(1)} + 0{,}5Q_i{}^{(2)} = \left[0{,}5 \times \left(\sum_{j=1}^{n} \overline{x}_{ij} \times w_j\right)\right] + \left[0{,}5 \times \left(\prod_{j=1}^{n} \overline{x}_{ij}{}^{w_j}\right)\right] \quad (13)$$

Bütünleştirme işleminde, ağırlıklı toplam ve ağırlıklı çarpım yöntemlerine eşit önem verilmek istenmediği durumlarda 14 numaralı eşitlikten faydalanılır.

$$Q_i = \lambda Q_i{}^{(1)} + (1-\lambda) Q_i{}^{(2)} = \left[\lambda \times \left(\sum_{j=1}^{n} \overline{x}_{ij} \times w_j\right)\right] + (1-\lambda)\left[0{,}5 \times \left(\prod_{j=1}^{n} \overline{x}_{ij}{}^{w_j}\right)\right] \quad (14)$$

Burada λ 0 ile 1 arasında bir değer alabilmektedir. Bu değer, karar verici tarafından belirlenmektedir. 0 olması durumunda değerlendirme işlemi ağırlıklı çarpım yöntemine, 1 olması durumunda ise ağırlıklı toplam yöntemine dönüşmüş olur.

2.3. Veri Seti

Bu çalışmada, eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin hizmet kalitesi, Skytrax web sitesinde yayımlanan veriler temel alınarak değerlendirilmiştir. Skytrax, havacılık sektöründe uluslararası ölçekte tanınan ve havayolu işletmeleri ile havaalanlarının performansını değerlendiren bağımsız bir araştırma ve derecelendirme kuruluşudur. Birleşik krallık merkezli bu kuruluş müşteri deneyimlerine dayalı olarak gerçekleştirdiği kapsamlı anketler ve analizlerle, hizmet kalitesini belirli kriterler üzerinden incelemektedir. Havayollarını uçuş konforu, kabin personeli hizmetleri, yiyecek ve içecek kalitesi, temizlik ve genel müşteri memnuniyeti gibi çeşitli boyutlarda değerlendiren Skytrax, sektör genelinde bir kalite standardı oluşturmayı hedeflemektedir. Geleneksel havayollarının yanı sıra, eğlence amaçlı havayolu işletmelerini de değerlendiren Skytrax, bu kategorideki işletmelerin hizmet kalitesini analiz ederek, müşterilerin tercihlerini yönlendirmelerine ve sektörün rekabet gücünün artmasına katkı sağlamaktadır.

Skytrax, eğlence amaçlı havayolu işletmelerini Havalimanı Hizmetleri (C1), Uçak İçi Hizmetler (C2) ve Kabin Personeli Hizmetleri (C3) olmak üzere üç ana kategoride puanlamaktadır. Skytrax'ın değerlendirme sistemi, müşteri deneyimini doğrudan etkileyen çeşitli hizmet unsurlarını ayrıntılı bir şekilde analiz ederek havayolu işletmelerinin hizmet kalitesini kapsamlı bir şekilde ölçmeyi hedeflemektedir. Havalimanı Hizmetleri kategorisinde, check-in seçenekleri, check-in personelinin hizmet kalitesi, biniş işlemlerinin verimliliği, varış sonrası personel yardımı ve bagaj teslim süreleri gibi operasyonel süreçlere odaklanılmaktadır.

Uçak İçi Hizmetler kategorisinde, koltuk konforu, kabin güvenlik bilgilendirmeleri, kabin ve koltuk temizliği, tuvalet hijyeni, uçuş içi eğlence sistemleri, sunulan yemeklerin kalitesi, önceden sipariş edilebilen yiyecek ve içeceklerin seçimi, kalitesi ve fiyatlandırması ile uçuş sırasında sunulan satın alınabilir yiyecek ve içeceklerin özellikleri gibi bir dizi kriter dikkate alınmaktadır. Kabin Personeli Hizmetleri ise kabin ekiplerinin güvenlik bilincine, hizmet becerilerine, hız ve zamanlama konularındaki performanslarına, misafirperverlik düzeylerine, müşteri etkileşimlerine, dil becerilerine, kabin içindeki dikkat ve varlıklarına, müşteri taleplerine yanıt verme kabiliyetlerine ve ekip üyeleri arasındaki tutarlılığa odaklanmaktadır. Eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin Skytrax puanları, Çizelge 1'de yer almaktadır.

Çizelge 1 Eğlence Amaçlı Havayolu İşletmelerine İlişkin Hizmet Kalitesi Puanları

Havayolu işletmesi	C_1	C_2	C_3
Air Canada Rouge	3,17	3,15	3,40
Air Transat	3,33	3,64	3,40
Condor Airlines	3,33	3,21	3,20
Nouvelair	2,60	2,50	2,40
SunExpress	2,80	2,92	2,80
Sunwing Airlines	3,00	3,50	3,20
TUI Airways	3,00	3,55	3,10

Kaynak: https://skytraxratings.com/airlines?types=leisure

3. UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin sunduğu hizmet kalitesinin değerlendirilmesine verilmiştir. Değerlendirme işlemi, daha önce belirtildiği üzere objektif bir yaklaşımı temel alan MEREC ve WASPAS yöntemlerinin entegrasyonu ile gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemlerin bir arada kullanılması, çalışmanın özgünlüğünü artırmayı ve değerlendirme sonuçlarının güvenilirliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Sürecin ilk aşamasında, MEREC yöntemiyle hizmet kalitesine ilişkin faktörlerin ağırlıkları belirlenmiş, böylece her bir faktörün toplam hizmet kalitesi üzerindeki göreli önemi ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda öncelikle eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin hizmet kalitesine dair Çizelge 1'de sunulan puanlar esas alınarak 1 numaralı eşitlik formuna uygun bir karar matrisi oluşturulmuş, ardından bu karar matrisi 2 numaralı eşitlik yardımıyla normalize edilerek, faktörlerin karşılaştırılabilir bir formata dönüştürülmesi sağlanmıştır. Bu işlemlere ilişkin sonuçlar, Çizelge 2'de sunulmuştur.

Çizelge 2 MEREC Yöntemine İlişkin Normalize Karar Matrisi

Havayolu işletmesi	C_1	C_2	C_3
Air Canada Rouge	0,8202	0,7937	0,7059
Air Transat	0,7808	0,6868	0,7059
Condor Airlines	0,7808	0,7788	0,7500
Nouvelair	1,0000	1,0000	1,0000
SunExpress	0,9286	0,8562	0,8571
Sunwing Airlines	0,8667	0,7143	0,7500

TUI Airways	0,8667	0,7042	0,7742

Karar matrisi normalize edildikten sonra, 3 numaralı eşitlik kullanılarak alternatiflerin genel performans puanları hesaplanmıştır. Ardından, 4 numaralı eşitlik yardımıyla her bir kriterin kaldırılması durumunda alternatiflerin performans puanları belirlenmiştir. Bu hesaplamalar sonucunda elde edilen veriler, Çizelge 3'te yer almaktadır.

Çizelge 3 Kriterlerin Kaldırılması Halinde Alternatiflerin Performansları

Havayolu işletmesi	**C_1**	**C_2**	**C_3**
Air Canada Rouge	0,3544	0,3467	0,2602
Air Transat	0,3877	0,3582	0,3772
Condor Airlines	0,3155	0,3149	0,2870
Nouvelair	0,0000	0,0000	0,0000
SunExpress	0,1872	0,1645	0,1655
Sunwing Airlines	0,3364	0,2892	0,3251
TUI Airways	0,3169	0,2652	0,3353

MEREC yönteminin işlem adımları doğrultusunda, Çizelge 3'teki puanlar dikkate alınarak, 5 numaralı eşitlik yardımıyla faktörlere ilişkin mutlak sapma (E_j) değerleri ve 6 numaralı eşitlik yardımıyla faktörlerin ağırlıkları (w_j) hesaplanmıştır. Bu hesaplamaların sonuçları, Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4 Faktör Ağırlıkları

Sonuçlar	C_1	C_2	C_3
E_j	0,9795	1,1388	1,1272
w_j	0,3018	0,3509	0,3473

Hizmet kalitesine ilişkin faktörlerin ağırlıkları belirlendikten sonra, değerlendirme işleminin ikinci aşamasına geçilerek, ilgili havayolu işletmelerinin hizmet kaliteleri WASPAS yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu doğrultuda Çizelge 1'de yer alan veriler dikkate alınarak karar matrisi oluşturulmuş, ardından 8 numaralı eşitlikten yararlanılarak oluşturulan matris normalize edilmiştir. Bu işlemlerin sonucunda elde edilen değerler, Çizelge 5'te sunulmuştur.

Çizelge 5 WASPAS Yöntemine İlişkin Normalize Karar Matrisi

Havayolu işletmesi	C_1	C_2	C_3
Air Canada Rouge	0,9520	0,8654	1,0000
Air Transat	1,0000	1,0000	1,0000
Condor Airlines	1,0000	0,8819	0,9412
Nouvelair	0,7808	0,6868	0,7059
SunExpress	0,8408	0,8022	0,8235
Sunwing Airlines	0,9009	0,9615	0,9412
TUI Airways	0,9009	0,9753	0,9118

Normalizasyon işleminin ardından 11 ve 12 numaralı eşitlikler yardımıyla eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin ağırlıklı toplam ve ağırlıklı çarpım yöntemleriyle değerlendirme puanları hesaplanmıştır. Ardından bu iki yaklaşımın eşit öneme sahip olduğu kabul edilerek 13 numaralı eşitlik yardımıyla havayolu işletmelerinin ağırlıklı ortak faktör değerleri hesaplanmış ve elde edilen değerler doğrultusunda işletmeler hizmet kalitesi bağlamında sıralanmıştır. Bu işlemlere ilişkin sonuçlar, Çizelge 6'da sunulmuştur.

Çizelge 6 Havayolu İşletmelerinin Hizmet Kalitesine İlişkin Performansları

Havayolu İşletmeleri	$Q_i^{(1)}$	$Q_i^{(2)}$	Q_i	Sıra
Air Canada Rouge	0,9383	0,4492	0,6937	3
Air Transat	1,0000	0,4796	0,7398	1
Condor Airlines	0,9381	0,4494	0,6937	2
Nouvelair	0,7218	0,3457	0,5337	7
SunExpress	0,8213	0,3938	0,6075	6
Sunwing Airlines	0,9362	0,4488	0,6925	4
TUI Airways	0,9308	0,4461	0,6885	5

Çizelge 6'dan görüleceği üzere, hizmet kalitesi açısından en yüksek puanı alan eğlence amaçlı havayolu işletmesi Air Transat olurken, en düşük hizmet kalitesi performansına sahip kuruluş ise Nouvelair olarak belirlenmiştir.

4. SONUÇ

Hizmet kalitesi, havayolu taşımacılığında rekabet avantajı ve müşteri memnuniyetinin sağlanmasında temel bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Havayolu şirketlerinin sunduğu hizmetlerin niteliği, yolcuların tercihlerini önemli ölçüde etkilemekte ve uzun vadeli başarılarını şekillendirmektedir. Hizmet kalitesini değerlendirmek amacıyla geleneksel yöntemlerle kardinal veya sıralı ölçeklere dayalı ölçüm araçları geliştirilmiştir. Ancak bu yöntemler, kullanıcı tercihlerini ve deneyimlerini tam olarak yansıtma konusunda sıkça eleştirilmektedir. Özellikle, elde edilen puanların subjektif değerlendirmelerden etkilenebileceği ve gerçek performans farklılıklarını yeterince ortaya koyamayabileceği belirtilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada ÇKKV yöntemleri kullanılarak hizmet kalitesinin daha analitik ve objektif bir yaklaşımla değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda MEREC

ve WASPAS yöntemleri entegre bir şekilde kullanılarak eğlence odaklı havayolu işletmelerinin hizmet kalitesi performansları, kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir.

Çalışmanın sonuçları, eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin hizmet kalitesini objektif ölçütlere dayalı olarak değerlendirme konusunda önemli katkılar sunmaktadır. Skytrax verileri temel alınarak gerçekleştirilen analizler, geleneksel sıralama ve değerlendirme yaklaşımlarının ötesine geçerek, daha sistematik ve karşılaştırılabilir bir çerçeve ortaya koymuştur. Analiz bulguları, Air Transat'in en yüksek hizmet kalitesi performansına sahip eğlence amaçlı havayolu işletmesi olduğunu, Nouvelair'in ise en hizmet kalitesi bağlamında en düşük performansa sahip eğlence amaçlı havayolu işletmesi olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, havayolu işletmeleri arasında hizmet kalitesi farklarını açıkça ortaya koymakla birlikte, mevcut sıralamaların iyileştirilmesi için de değerli bilgiler sağlamaktadır. Ancak bu bilgiler Skytrax tarafından sunulan verilere dayalı olduğu için havayolu işletmelerinin benimseyeceği yaklaşımlarda bu hususu göz önünde bulundurmaları önerilmektedir.

Havayolu işletmeleri, hizmet kalitesini artırmak ve müşteri memnuniyetini en üst düzeye çıkarmak için, hizmet kalitesini sürekli izlemelidir. Ayrıca Müşteri geri bildirimleri, iyileştirme çalışmalarına rehberlik etmek için düzenli olarak analiz edilmelidir. Bu bağlamda, veri analitiği yöntemleriyle müşteri deneyimini şekillendiren kritik noktalar belirlenmeli ve gerekli iyileştirmeler yapılmalıdır. Personel eğitimi ve standartların belirlenmesi, müşteri beklentilerini karşılayan bir hizmet sunulmasında hayati bir rol oynamaktadır. Ayrıca teknolojik inovasyonların da bu süreçte önemli bir katkı sunabileceği yapay zeka destekli müşteri hizmetleri veya kişiselleştirilmiş hizmetlerin entegrasyonuyla, yolcu memnuniyetinin artırılabileceği unutulmamalıdır.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda, farklı veri kaynakları ya da farklı yöntemler kullanılarak elde edilecek sonuçlar karşılaştırılabilir. Müşteri memnuniyeti ve marka bağlılığı gibi unsurlar da bu tür değerlendirme süreçlerine dahil edilerek daha kapsamlı ve derinlemesine analizler yapılabilir. Ayrıca farklı pazar dinamiklerine sahip bölgelerdeki havayolu işletmelerinin hizmet kalitesine ilişkin performanslarının karşılaştırılması, uluslararası düzeyde rekabet avantajı sağlama stratejilerinin geliştirilmesine ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

Papatheodorou, A., & Lei, Z. (2006). Leisure travel in Europe and airline business models: A study of regional airports in Great Britain. *Journal of air transport management*, *12*(1), 47-52.

Chou, C. C., Liu, L. J., Huang, S. F., Yih, J. M., & Han, T. C. (2011). An evaluation of airline service quality using the fuzzy weighted SERVQUAL method. *Applied Soft Computing*, *11*(2), 2117-2128.

Tsaur, S. H., Chang, T. Y., & Yen, C. H. (2002). The evaluation of airline service quality by fuzzy MCDM. *Tourism management*, *23*(2), 107-115.

Park, J. W., Robertson, R., & Wu, C. L. (2004). The effect of airline service quality on passengers' behavioural intentions: a Korean case study. *Journal of Air Transport Management*, *10*(6), 435-439.

Li, W., Yu, S., Pei, H., Zhao, C., & Tian, B. (2017). A hybrid approach based on fuzzy AHP and 2-tuple fuzzy linguistic method for evaluation in-flight service quality. *Journal of Air Transport Management*, *60*, 49-64.

Bakır, M., & Akan, Ş. (2018). Havaalanlarında hizmet kalitesinin entropi ve topsis yöntemleri ile değerlendirilmesi: Avrupa'nın en yoğun havaalanları üzerine bir uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *17*(66), 632-651.

Keshavarz-Ghorabaee, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2021). Determination of objective weights using a new method based on the removal effects of criteria (MEREC). *Symmetry*, *13*(4), 525.

Şahin, M. (2022). Güncel ve uygulamalı çok kriterli karar verme yöntemleri. *Nobel Yayınevi: Ankara*.

Lashgari, S., Antuchevičienė, J., Delavari, A., & Kheirkhah, O. (2014). Using QSPM and WASPAS methods for determining outsourcing strategies. *Journal of Business Economics and Management*, *15*(4), 729-743.

Zavadskas, E. K., Turskis, Z., Antucheviciene, J., & Zakarevicius, A. (2012). Optimization of weighted aggregated sum product assessment. *Elektronika ir elektrotechnika*, *122*(6), 3-6.

https://skytraxratings.com/airlines?types=leisure (Erişim Tarihi: 28.11.2024)

TEDARİK ZİNCİRİ DAYANIKLILIĞINI ARTIRMADA DİJİTAL TEKNOLOJİLERİN ÖNEMİ: SWARA YÖNTEMİYLE BİR DEĞERLENDİRME

THE IMPORTANCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN ENHANCING SUPPLY CHAIN RESILIENCE: AN EVALUATION WITH SWARA METHOD

Öğr. Gör. Dr. Zafer DURAN
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi,
zafer.duran@alanya.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-7227-4196

ÖZET

Doğal afetler, salgın hastalıklar, jeopolitik belirsizlikler ve teknolojik yetersizlikler gibi dış etkenler tedarik zincirlerinin kesintisiz işleyişini tehlikeye atarken, yalın üretim, tek kaynaktan tedarik ve minimum stok politikaları gibi stratejilerin uygulanması da tedarik zincirlerinin kırılganlığını artırmaktadır. Bu durum, tedarik zinciri yönetiminde dayanıklılığı stratejik bir konu haline getirmektedir. Tedarik zinciri dayanıklılığı, işletmelerin tedarik zinciri yönetiminde karşılaşabilecekleri sorunları ve potansiyel riskleri belirleme ve bunlara etkili bir şekilde yanıt verme becerisidir. İşletmelerin beklenmedik değişikliklere rağmen ürün ve hizmet akışlarında devamlılığı sağlayarak taahhütlerini yerine getirebilmelerini mümkün kılmaktadır. Ancak tedarik zincirlerini dayanıklı hale getirmek ve bunu sürdürmek çok yönlü ve karmaşık bir faaliyettir. Bu bağlamda dijital teknolojiler, tedarik zincirlerinde proaktif ve etkin stratejilerin geliştirilmesini sağlayarak, tedarik zinciri süreçlerinde görünürlüğü artırmakta, veriye dayalı karar almayı desteklemekte ve aksaklıklara daha hızlı müdahale edilmesine olanak tanıyarak tedarik zincirlerinin dayanıklılığına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu teknolojilerin önemli yatırımlar gerektirmesi ve henüz gelişme aşamasında olmaları hangisine önce yatırım yapılacağı konusunda tereddüt yaşanmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada, tedarik zinciri dayanıklılığını artırma potansiyeli ile öne çıkan Blockchain, IoT, Yapay Zeka, Büyük Veri Analitiği ve Dijital İkiz teknolojileri ele alınarak her birinin tedarik zinciri dayanıklılığını artırmadaki göreceli önemi, belirlenmeye çalışılmıştır. SWARA yöntemi ile gerçekleştirilen analizler sonucunda IoT'nin tedarik zinciri dayanıklılığını artırmada en önemli dijital teknoloji olduğu tespit edilmiş, teknolojiler arasında görece önemlerin büyük farklılıklara sahip olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tedarik zinciri dayanıklılığı, Dijitalleşme, Dijital teknolojiler, Dijital tedarik zincirleri, SWARA Yöntemi

ABSTRACT

External factors such as natural disasters, epidemics, geopolitical uncertainties and technological inefficiencies jeopardize the uninterrupted functioning of supply chains, while the implementation of strategies such as lean production, single-sourcing and minimum inventory policies increase the vulnerability of supply chains. This makes resilience a strategic issue in supply chain management. Supply chain resilience is the ability of businesses to identify and respond effectively to problems and potential risks in supply chain management. Supply chain resilience enables businesses to fulfill their commitments by maintaining continuity in product and service flows despite unexpected changes. However, making and maintaining supply chains resilient is a multifaceted and complex activity. In this context, digital technologies contribute significantly to the resilience of supply chains by enabling the development of proactive and effective strategies in supply chains, increasing visibility in supply chain processes, supporting data-driven decision-making and enabling faster response to disruptions. However, as these technologies require significant investments and are still in the development phase, there is uncertainty about which one to invest in first. In this study, Blockchain, IoT, Artificial Intelligence, Big Data Analytics, and Digital Twin technologies, all of which have the potential to enhance supply chain resilience, are discussed. The relative importance of each technology in improving supply chain resilience is assessed through evaluations. As a result of the analyses carried out with the SWARA method, IoT was found to be the most important digital technology in increasing supply chain resilience, but the relative importance of the technologies did not differ significantly.

Keywords: Supply chain resilience, Digitalization, Digital technologies, Digital supply chains, SWARA Method

1. GİRİŞ

Küresel ekonominin hızla değişen dinamikleri ve tedarik zincirlerinin artan karmaşıklığı, işletmelerin operasyonel sürdürülebilirliğini tehdit eden riskleri de beraberinde getirmektedir. Doğal afetler, pandemiler, jeopolitik belirsizlikler ve teknolojik yetersizlikler gibi dışsal faktörler, tedarik zincirlerinin kesintisiz işleyişini tehlikeye atarken; yalın üretim, tek kaynaklı tedarik ve minimum stok politikaları gibi stratejik yaklaşımlar da bu sistemlerin kırılganlığını artırmaktadır. Bu tür belirsizlikler karşısında tedarik zinciri dayanıklılığı, işletmelerin hem mevcut operasyonel süreçlerini sürdürebilmesi hem de gelecekteki olası şoklara karşı hazırlıklı olabilmesi için stratejik bir gereklilik olarak görülmektedir.

Tedarik zinciri dayanıklılığı, işletmelerin tedarik zinciri yönetiminde karşılaşabilecekleri sorunları ve potansiyel riskleri tespit etme ve bunlara etkin şekilde yanıt verme yeteneğini ifade etmektedir (Brandon-Jones vd., 2014). Bu kavram, günümüzün belirsizlik ve karmaşıklıklarla dolu iş ortamında, işletmelerin kesintisiz bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilme becerisiyle yakından ilişkilidir. Beklenmedik değişimlere rağmen ürün ve hizmet akışının sürekliliğini sağlayarak, işletmelerin karşılaştıkları zorluklara rağmen taahhütlerini yerine getirebilmesine olanak tanımaktadır. Literatürde henüz kesin bir tanıma kavuşmamış olmakla birlikte, malzeme tedarikinin sürekliliği, alternatif çözümlerin geliştirilmesi, aksaklıklara hazırlıklı olunması ve operasyonların devamlılığının sağlanması gibi unsurlar çerçevesinde değerlendirilmektedir (Ponomarov ve Holcomb, 2009; Spiegler vd., 2012; Sprecher vd., 2015). Bu yönüyle tedarik zinciri dayanıklılığı beklenmedik olayların neden olduğu kesintilere karşı bir savunma mekanizması olmanın ötesinde işletmelerin operasyonel esnekliğini artırarak piyasa zorluklarına daha etkili yanıt verebilmelerini mümkün kılan stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Tedarik zincirlerinin dayanıklı hale getirilmesi ve bu dayanıklılığın sürdürülebilmesi, birçok aşamayı kapsayan karmaşık bir süreçtir. Günümüzün öngörülemez ve değişken müşteri taleplerine uyum sağlayabilmek için, tedarik sürelerinin kısaltılması, esnek ve güvenilir tedarikçilerle güçlü iş birliklerinin geliştirilmesi ve zincir üyeleri arasında entegrasyonun sağlanması gibi stratejik yaklaşımların bütüncül bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Bu tür uygulamalar, olası kesintilere karşı hem mevcut reaktif yeteneklerin etkin bir şekilde kullanılmasını hem de proaktif yeteneklerin geliştirilmesini mümkün kılarak, zincirin hızla normale dönmesini desteklemektedir. Dahası kriz anında kazanılan yeni yetenekler, tedarik zincirinin performansını başlangıç düzeyinin ötesine taşıyabilmektedir (Ivanov, 2021). Ancak bir tedarik zincirinin aksaklık sonrası performans düzeyi ve iyileşme süresi, zincirin sahip olduğu proaktif ve reaktif yeteneklerin etkinliğine bağlıdır. Bu bağlamda dijitalleşme ile gelen yenilikler, proaktif ve reaktif yetenekleri geliştirerek tedarik zinciri dayanıklılığına önemli katkılar sağlayabilmektedir.

Tedarik zinciri dayanıklılığını artırmak amacıyla kullanılan geleneksel yöntemler, mevcut riskleri tanımlamaya ve krizlere reaktif çözümler sunmaya odaklanırken; günümüzde dijital teknolojilerin sağladığı yenilikçi yaklaşımlar, daha proaktif ve etkili stratejilerin geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Özellikle büyük veri analitiği, yapay zeka ve Blockchain gibi teknolojiler, tedarik zinciri süreçlerinde görünürlüğü artırmakta, veri tabanlı karar alma süreçlerini desteklemekte ve aksaklıklara daha hızlı yanıt verilmesini mümkün kılmaktadır. Örneğin, yapay zeka algoritmaları ile tedarik zinciri kesintileri önceden tahmin edilebilirken; Blockchain teknolojisi, güvenilir veri akışı sağlayarak zincir içerisindeki şeffaflığı artırmaktadır. Bu teknolojilerin etkin bir şekilde kullanımı, operasyonel sürekliliği sağlamanın yanı sıra tedarik zincirlerinin daha esnek, dayanıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasını da desteklemektedir.

Bu çalışmada, tedarik zinciri dayanıklılığını sağlama ve artırma sürecinde dijitalleşmenin sunduğu fırsatlara odaklanılarak dijital teknolojilerin bu bağlamdaki önemi SWARA yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinde, akademisyenlerden elde edilen veriler

değerlendirilmiş ve dijital teknolojilerin tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme potansiyelleri detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular hem araştırmacılar hem de profesyoneller için değerli içgörüler sunmayı hedeflemekte ve tedarik zinciri yönetiminde dijital dönüşümün stratejik önemine dikkat çekmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde tedarik zincirlerinde dayanıklılık kavramı ve tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme potansiyeli olan dijital teknolojiler, genel hatlarıyla ele alınmıştır.

2.1. Tedarik Zinciri Dayanıklılığı

Dayanıklılık, bir sistemin içsel veya dışsal bozulmalar sonucunda meydana gelen kesintilere karşı gösterdiği tepki ve bu kesintilerden sonra eski durumuna veya daha iyi bir duruma geri dönebilme yeteneği olarak tanımlanabilir (Christopher ve Peck, 2004). Bu kavram, çok disiplinli bir çerçevede ele alınmakta olup, geri dönüş kapasitesi, esneklik ve uyum sağlama yeteneği gibi temel bileşenleri içermektedir. Mühendislik alanında sistemlerin bozucu olaylar sonrasında eski hallerine dönme yetenekleri incelenirken, ekolojik bağlamda ekosistemlerin değişen koşullara uyum sağlama ve gelişme yetenekleri üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle dayanıklılık, yalnızca bir sonuç olmamakla birlikte dinamik bir süreç olarak ortaya çıkmakta ve çeşitli disiplinlerde sistemlerin yönetimi ve adaptasyonu açısından önemli bir kavram olarak değerlendirilmektedir.

Tedarik zinciri dayanıklılığı, organizasyonların kesintilere nasıl yanıt verdikleri ve bu süreçlerden güçlenerek nasıl çıkabildikleri ile ilişkilidir. Carpenter ve arkadaşları (2001), dayanıklılığı organizasyonların "normal" operasyonlarına geri dönme yeteneği olarak tanımlarken, Sheffi (2005), tedarik zincirlerinin sadece kesintilere yanıt verme yeteneği değil aynı zamanda bu deneyimlerden ders çıkararak daha güçlü bir yapıya dönüşme kapasitesine de dikkat çekmektedir. Fiksel (2006) ise, tedarik zinciri dayanıklılığını "çalkantılı değişimler karşısında hayatta kalma, uyum sağlama ve büyüme kapasitesi" olarak tanımlayarak, dayanıklılığın kriz yönetiminin yanı sıra stratejik bir gelişim alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Petitt ve arkadaşları (2010), dayanıklılığı sistem yaklaşımı çerçevesinde değerlendirerek, tedarik zincirlerinin kesintilere karşı hazırlıklı olma, bu kesintilere direnme ve sonrasında hızla toparlanma yeteneklerini kapsayan bir kavram olarak ele almaktadır. Bu farklı bakış açıları, dayanıklılığın hem reaktif hem de proaktif unsurlar içerdiğini ve kesintilere karşı sürdürülebilir bir strateji geliştirmede kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Günümüzün belirsizliklerle dolu iş ortamı, tedarik zincirlerini çeşitli risklere maruz bırakmakta ve işletmelerin sürdürülebilirlik çabalarını kritik hale getirmektedir. Küresel ekonomik dalgalanmalar, doğal afetler, jeopolitik belirsizlikler ve pandemiler gibi beklenmedik olaylar, operasyonel sürekliliği tehdit eden kesintilere yol açmaktadır. Bu nedenle, tedarik zincirlerinin dayanıklılık odaklı stratejilerle yeniden yapılandırılması, günümüzde rekabetçi avantaj ve sürdürülebilirlik açısından hayati bir gereklilik haline gelmiştir. Bununla birlikte tedarik zincirlerindeki aksaklıklar, işletmelerin yanı sıra ülke ekonomilerini de olumsuz etkileyebilmektedir (Hendricks ve Singhal, 2005). Kriz anlarında toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanması, tedarik zincirlerinin dayanıklılığı ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim dayanıklı

tedarik zinciri ağlarına sahip ülkelerde, doğal afetler sırasında hayati ürünlerin hızlı bir şekilde ihtiyaç duyulan bölgelere ulaştırılması, krizlerin daha etkili yönetilmesini sağlamaktadır (Ivanov, 2021).

Tedarik zinciri dayanıklılığının ölçümü ve takibi, tedarik zincirlerinin karmaşık ve çok boyutlu yapısı nedeniyle önemli zorluklar içermektedir. Dayanıklılık, yalnızca olası kesintilere karşı hızlı bir yanıt verme yeteneği ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda uzun vadeli toparlanma, risk azaltma stratejileri ve esneklik gibi unsurları da kapsadığından dayanıklılığın standart metriklerle ölçümü imkansız hale gelmektedir. Bu nedenle dayanıklılığın her bir zincir için özelleştirilmiş yöntemlerle ölçülmesi ve izlenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte görünürlük, izlenebilirlik, bilgi paylaşımı, çeviklik, sürdürülebilirlik gibi göstergeler tüm tedarik zincirleri için anahtar performans göstergeleri olarak kabul edildiği için dayanıklılığın değerlendirilmesinde temel göstergeler olarak kullanılabilmektedir.

2.2. Tedarik Zinciri Dayanıklılığını Geliştiren dijital Teknolojiler

Dijitalleşme, tüm iş dünyasında önemli bir dönüşüm yaratarak, iş modellerini köklü bir şekilde değiştirmektedir. Tedarik zincirleri de bu dönüşümden payına düşeni oldukça fazla almakta, dijital teknolojiler sayesinde daha verimli, esnek ve sürdürülebilir hale gelmektedir. Bu değişim, tedarik zincirlerinin yönetiminde şeffaflık, hız ve uyumluluğu artırarak, işletmelerin çevresel ve operasyonel hedeflerine daha etkili bir şekilde ulaşmalarını desteklemektedir. Teknolojik değişimlerin benimsenme düzeyleri farklılık gösterse de bu değişiklikler tedarik zincirlerini etkilemekte ve geleneksel tedarik zincirlerini giderek dijital tedarik zincirlerine dönüştürmektedir (Baştuğ ve Kayhan, 2023).

Dijitalleşme, organizasyonel süreçlerin otomasyonunu, kaynakların daha verimli kullanılmasını ve yenilikçi ürün veya hizmetlerin geliştirilmesini sağlayarak müşteri ihtiyaç ve beklentilerini daha iyi anlamaya yardımcı olmakta, ayrıca kişiselleştirilmiş ve değer odaklı çözümler sunulmasına da katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede tedarik zincirlerinin dijital teknolojilerle entegrasyonu, tedarik zinciri ortakları arasında gerçek zamanlı görünürlük, öngörücü analitik ve gelişmiş bağlantılar sunarak daha yüksek verimlilik, düşük maliyetler ve kesintilere karşı artırılmış dayanıklılık fırsatları sunmaktadır (Sun vd., 2024).

Tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme potansiyeline sahip pek çok dijital teknoloji bulunmaktadır. Bu çalışmada, literatürde öne çıkan ve tedarik zinciri yönetiminde önemli bir dönüşüm sağlayan teknolojiler olan Blockchain, IoT, Yapay Zeka, Büyük Veri Analitiği ve Dijital İkiz teknolojileri ele alınmıştır. Bu teknolojilerin tedarik zinciri dayanıklılığını artırmadaki potansiyelleri aşağıda detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

2.2.1. Blockchain

Blockchain, verilerin şifrelenmiş bloklar halinde saklandığı ve her bloğun önceki bloğun hash'ini içerdiği dağıtık bir defter teknolojisidir. Merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymadan veri kaydını, paylaşımını ve izlenmesini mümkün kılmakla birlikte değiştirilemez yapısı sayesinde veri manipülasyonuna karşı dayanıklılığı artırmakta ve yüksek güvenlik sağlamaktadır. Her aşamada kaydedilen veriler, ürünlerin kökeni ve izlediği yol hakkında tam görünürlük sunarak

operasyonel şeffaflığı artırmakta ve tedarik zinciri üyeleri arasındaki güveni güçlendirmektedir. Dağıtık yapısı, sahtekarlık risklerini azaltırken, olası değişikliklerin tüm ağ katılımcıları tarafından doğrulanması, sistemin güvenilirliğini pekiştirir. Blockchain merkezi veri depolama ihtiyacını ortadan kaldırarak ölçeklenebilirlik avantajları sunmakta ve tedarik zinciri süreçlerinin otomasyonuna yenilikçi çözümler getirmektedir. Hyperledger teknolojileri ve akıllı sözleşmeler vasıtasıyla sadece yetkili kullanıcıların verilere erişimini sağlarken gerçek zamanlı veri izlemeye de imkânı tanımaktadır (Manupati vd., 2022).

2.2.2. IoT

IoT, cihazların ve makinelerin internet üzerinden birbirine bağlanmasını ve veri paylaşımını mümkün kılarak, tedarik zinciri süreçlerinin gerçek zamanlı izlenmesine olanak verir. Tedarik zinciri ağındaki her bir ögenin durumunu anlık olarak takip etmeyi mümkün kılmakta, olası aksaklıkların önceden tespit edilerek proaktif önlemler alınabilmesini kolaylaştırır. IoT'nin tedarik zincirine entegrasyonu, maliyetleri ve karmaşıklığı düşürürken, şeffaflık ve bilgi paylaşımı aracılığıyla tedarik zincirindeki riskleri de azaltmaktadır. Nitekim gerçek zamanlı takip ve izlenebilirlik, acil durumlar veya kesintiler sırasında hızlı karar almayı kolaylaştırarak operasyonel etkinliği artırmaktadır (Gnimpieba vd., 2015). IoT teknolojisiyle entegre çalışan akıllı sensörler ve cihazlar, süreçleri otomatikleştirerek tedarik zincirinde verimliliği artırmakta, insan hatasını en aza indirmekte ve işletmelerin daha hızlı ve doğru kararlar almasına olanak tanımaktadır. Ayrıca IoT sayesinde veri madenciliği ve bulut teknolojileri, daha etkin kullanılarak tedarik zincirindeki büyük veri kümelerinden anlamlı bilgiler çıkarılabilmekte, geçmiş hataların tekrarlanması önlenebilmektedir (Dweekat vd., 2017). Bu bağlamda, IoT yalnızca risklerin daha iyi yönetilmesini sağlamakla kalmamakta, gerçek zamanlı veri analizi sayesinde doğal afetler veya tedarikçi sorunları gibi potansiyel tehditlerin daha hızlı tespit edilmesine ve bu tehditlere karşı önleyici tedbirlerin alınmasına da katkı sağlama potansiyeliyle tedarik zinciri dayanıklılığını şekillendiren en önemli teknolojilerden biri olarak öne çıkmaktadır.

2.2.3. Yapay Zeka

Yapay zeka, veri analitiği, öngörücü modelleme, karar destek sistemleri ve otomasyon alanlarında önemli avantajlar sunarak tedarik zincirlerini daha esnek ve dayanıklı hale getirebilir. Nitekin büyük veri analitiği ile potansiyel kesintileri öngörerek riskleri proaktif bir şekilde yönetme imkânı sunmaktadır (Ivanov ve Dolgui, 2021). Ayrıca gerçek zamanlı görünürlük sağlayarak darboğazların hızla tespit edilmesini (Papadopoulos vd., 2017) ve simülasyonlar aracılığıyla "ne olurdu" senaryoları oluşturarak stratejik alternatiflerin keşfedilmesine de olanak tanımaktadır (Ivanov vd., 2019). Yapay zeka, lojistik süreçlerin optimize edilmesini sağlayarak kaynakların verimli kullanımını desteklemekte, gecikmeleri en aza indirmekte ve tedarik zinciri görünürlüğünü artırmaktadır. Ayrıca yapay zeka, iş birliği ve koordinasyonu geliştirerek tedarik zinciri ortakları arasında güven oluşturmakta ve tedarikçi ilişkilerini analiz ederek potansiyel riskleri belirleyebilmektedir. Dolayısıyla yapay zeka sayesinde çeşitlendirme stratejileri geliştirilerek tedarik zinciri dayanıklılığı artırılabilmektedir.

2.2.4. Büyük Veri Analitiği

Büyük veri analitiği, tedarik zinciri boyunca toplanan büyük miktarda veriyi analiz ederek, karar vericilere daha bilinçli ve proaktif kararlar alma imkânı sunmaktadır. Bu teknoloji, durumsal farkındalık sağlayarak potansiyel riskleri önceden tespit etmeye yardımcı olarak erken uyarı sistemlerinin etkinliğini destekler. Ayrıca tedarik zinciri süreçlerinin optimizasyonuna olanak tanıyarak kaynakların daha verimli kullanılmasını ve karar süreçlerinin hızlanmasına olanak verir (Liu vd., 2023). Geleneksel veri yönetim sistemleriyle karşılaştırıldığında yapılandırılmamış ve yarı yapılandırılmış veri kümelerinin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesine olanak tanıdığı için işletmelerin müşteri taleplerindeki dalgalanmaları daha iyi anlamasına yardımcı olabilir. Bu özelliği, işletmelerin belirsiz ve çalkantılı ortamlarda hayatta kalma yeteneklerini güçlendirmektedir.

2.2.5. Dijital İkiz

Dijital ikizler, tedarik zincirinin sanal bir modelini oluşturarak farklı senaryoları simüle etme ve zincirin bu senaryolara nasıl tepki vereceğini analiz etme fırsatı sunar. Bu teknoloji sayesinde tedarik zincirindeki potansiyel darboğazlar ve riskler önceden tespit edilerek olası aksaklıklar için proaktif çözümler geliştirilebilir (Burgos ve Ivanov, 2021). Ayrıca, dijital ikizler, karar destek sistemleri ile birleşerek geçmiş veriler üzerinden gelecekteki talepleri tahmin etmeyi ve bu tahminlere dayanarak en uygun çözüm alternatiflerini değerlendirmeyi kolaylaştırır (Rolf vd., 2023). Dijital ikizlerin sunduğu görselleştirme araçları, iş akışını izlemeye ve süreçlerdeki iyileştirme alanlarını belirlemeye yardımcı olur (Van der Valk et al., 2022). Ayrıca, harici sistemlerle entegrasyon sağlayarak tedarikçilerle iş birliğini güçlendirir ve bilgi paylaşımını artırarak tedarik zincirinde daha fazla şeffaflık ve esneklik sağlayabilir (Holzwarth et al., 2022).

3. METODOLOJİ

Bu çalışmada, tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme potansiyeline sahip dijital teknolojilerin önem düzeyleri, SWARA yöntemi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Değerlendirme işlemi, alanında uzman akademisyenler tarafından gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aşamasında araştırmaya katılan tüm bireyler detaylı bir şekilde bilgilendirilmiş ve gönüllü katılım onayları alınmıştır. Katılımcılara, istedikleri zaman araştırmaya son verme haklarının olduğu açıkça belirtilmiş ve katılımın tamamen isteğe bağlı olduğu vurgulanmıştır. Araştırma süresince tüm etik kurallara titizlikle uyulmuş, katılımcıların hakları ve mahremiyetine gerekli özen gösterilmiştir. Araştırmada yararlanılan SWARA yöntemi, aşağıda detaylı bir şekilde sunulmuştur.

3.1. SWARA Yöntemi

Keršuliene, Zavadskas ve Turskis (2010) tarafından literatüre kazandırılan bu yöntem, karar vericilerin değerlendirmelerine dayalı olarak kriterlerin görece önem düzeylerini hiyerarşik bir şekilde analiz eder (Stanujkic vd., 2015). Uzman görüşlerinin karar sürecine kolaylıkla dahil edilebildiği ve basit göreli karşılaştırmaların kullanılabildiği etkili bir yöntemdir (Alimardani, 2013). Adım Adım Ağırlık Değerlendirme Oran Analizi olarak adlandırılan (Yurdoğlu ve Kundakcı, 2017) bu yöntem, karar vericilerden her bir faktör için önceliklendirme ve göreceli önem düzeylerini belirlemelerini talep eden bir süreçle başlar. Bu adımda, her faktörün göreceli ağırlığı, karar vericilerin değerlendirmeleri doğrultusunda sistematik olarak hesaplanır.

Ardından faktörlerin sıralaması ve nihai öncelikleri, yöntemin temel özelliklerine uygun şekilde belirlenir. Bu süreçte faktörlerin birbirinden bağımsız ve telafi edici olduğu varsayımı temel alınır (Sivageerthi vd., 2022). Yöntemin çözüm adımları şu şekildedir (Stanujkic vd., 2015):

1. Adım: Karar vericiler tarafından kriterler önem düzeyine göre sıralanarak puanlanır. Bu işlem esnasında en önemli kriter 1,00 puanı alırken diğer kriterler 0,00 ile 1,00 arasında ve 0,05'in katları olacak şekilde karar vericinin değerlendirmesine göre puanlanır. Kriterlere atanan puanlar (p_j^k); j=1,…,n; k=1,…,l; $0 \leq p_j^k \leq 1$ olarak gösterilir.

2. Adım: l= karar verici sayısı ve j=1,2,…,n olmak üzere 1 numaralı eşitlik yardımıyla tüm kriterler için göreli önem puanı $(\bar{p_j})$ hesaplanır.

$$\bar{p}_j = \frac{\sum_{k=1}^{l} p_j^k}{l} \tag{1}$$

3. Adım: Kriterler görece ortalama önem puanlarına göre büyükten küçüğe sıralandıktan sonra bu ortalama puanların ardışık farkları alınarak s_j değerleri hesaplanır.

4. Adım: Tüm kriterler için 2 numaralı eşitlikten yararlanılarak katsayı değeri (c_j) hesaplanır. Bu işlem esansında kriterlerin ortak sıralamasında en önemli kriterin katsayısı 1 olarak atanmalıdır.

$$c_j = \begin{cases} 1, & j = 1 \\ s_j + 1, & j > 1 \end{cases} \tag{2}$$

5. Adım: Tüm kriterler için 3 numaralı eşitlikten yararlanılarak düzeltilmiş ağırlıklar (s_j') hesaplanır. Bu işlem esansında ilk sırada yer alan kriterin düzeltilmiş ağırlığı 1 olur.

$$s_j{}' = \begin{cases} 1, & j = 1 \\ \frac{s'_{j-1}}{c_j}, & j > 1 \end{cases} \tag{3}$$

6. Adım: Bir önceki adımda hesaplanmış olan ağırlık değerleri, düzeltilmiş ağırlık değerleri toplamına bölünerek her bir kriter için nihai ağırlıklar (w_j), hesaplanır. Bu işlem esnasında 4 numaralı eşitlikten yararlanılır.

$$w_j = \frac{s_j'}{\sum_{j=1}^{n} s_j'} \tag{4}$$

4. UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde, dijital teknolojilerin tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme konusundaki önem düzeylerinin belirlenmesine yönelik olarak SWARA yöntemiyle gerçekleştirilen uygulamanın detaylarına yer verilmiştir. Bu bağlamda ilk adımı olarak çalışma

kapsamında ele alınan dijital teknolojiler, alanında uzman akademisyenler tarafından SWARA yönteminin gerekliliklerine uygun bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu işlemin ardından yapılan değerlendirmeler bir araya getirilerek Çizelge 1'de yer alan Sıralama ve Çizelge 2'de yer alan Puan tabloları oluşturulmuştur. Bu işlem esnasında süreçteki karmaşıklığın azaltılması ve değerlendiricilerin anonimliklerinin korunması amacıyla değerlendirme yapan akademisyenler Kv1, Kv2, …, Kv5 şeklinde kodlanmıştır.

Çizelge 1 Karar Vericilere Göre Dijital Teknolojilerin Önem Sıralamaları

Dijital Teknolojiler	Kv1	Kv2	Kv3	Kv4	Kv5
Blockchain	4	3	1	5	2
IoT	2	1	2	4	1
Yapay zeka	1	4	5	2	3
Büyük veri analitiği	3	2	3	3	4
Dijital ikiz	5	5	4	1	5

Çizelge 2 Karar Vericilere Göre Dijital Teknolojilerin Görece Puanları

Dijital Teknolojiler	Kv1	Kv2	Kv3	Kv4	Kv5
Blockchain	0,70	0,80	1,00	0,40	0,90
IoT	0,85	1,00	0,90	0,50	1,00
Yapay zeka	1,00	0,60	0,60	0,90	0,80
Büyük veri analitiği	0,75	0,90	0,85	0,70	0,50
Dijital İkiz	0,60	0,50	0,70	1,00	0,75

Karar vericilerin değerlendirmeleri bir araya getirildikten sonra 1 numaralı eşitlik yardımıyla dijital teknolojilerin ortalama önem puanları $(\bar{p}_j)$ hesaplanarak teknolojiler göreli ortalama önem puanlarına göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır. Ardından ortalama puanların ardışık farkları alınarak dijital teknolojilerin karşılaştırmalı önem değerleri (s_j) hesaplanmıştır. Bu işlemlerin sonucunda elde edilen veriler, Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 3 Dijital Teknolojilere İlişkin $\bar{p}_j$ ve s_j Değerleri

Dijital Teknolojiler	$\bar{p}_j$	s_j
IoT	0,850	
Yapay zeka	0,780	0,070
Blockchain	0,760	0,020
Büyük veri analitiği	0,740	0,020
Dijital ikiz	0,710	0,030

Dijital teknolojilerin ortalama önem puanlarının ve karşılaştırmalı önem değerlerinin belirlenmesinin ardından SWARA yöntemin işlem adımları takip edilerek 2 numaralı eşitlik yardımıyla katsayı değerleri (c_j) ve 3 numaralı eşitlik yardımıyla da düzeltilmiş ağırlıkları (s'_j) hesaplanmıştır. Söz konusu hesaplamalara ilişkin sonuçlar, Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4 Dijital Teknolojilere İlişkin c_j ve s_j' Değerleri

Dijital Teknolojiler	c_j	s_j'
IoT	1,000	1,000
Yapay zeka	1,070	0,935
Blockchain	1,020	0,916
Büyük veri analitiği	1,020	0,898
Dijital ikiz	1,030	0,872

Son olarak 4 numaralı eşitlik yardımıyla dijital teknolojilerin nihai ağırlıkları hesaplanarak tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme konusundaki önemleri belirlenmiştir. Bu işleme ilişkin sonuçlar Çizelge 5'te sunulmuştur.

Çizelge 5 Dijital Teknolojilerin w_j Değerleri

Dijital Teknolojiler	w_j
IoT	0,216
Yapay zeka	0,202
Blockchain	0,198
Büyük veri analitiği	0,194
Dijital ikiz	0,189

Çizelge 5'ten elde edilen bulgulara göre, tedarik zinciri dayanıklılığının geliştirilmesinde en yüksek önem puanına sahip dijital teknoloji IoT olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, çalışma kapsamında ele alınan dijital teknolojilerin sahip olduğu w_j değerlerinin birbirine oldukça yakın olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, teknolojiler arasında tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme açısından uçurum bulunmadığına ve her bir teknolojinin tedarik zinciri dayanıklılığını artırmada önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir.

5. SONUÇ

Küresel ekonomik dinamiklerdeki hızlı değişim ve tedarik zincirlerinin giderek artan karmaşıklığı, işletmelerin operasyonel sürdürülebilirliğini tehdit eden çeşitli riskleri gündeme getirmektedir. Doğal afetler, pandemiler, jeopolitik belirsizlikler ve teknolojik eksiklikler gibi dışsal faktörler, tedarik zincirlerinin kesintisiz işleyişini tehlikeye atarken, yalın üretim, tek kaynaklı tedarik ve minimum stok gibi stratejik yaklaşımlar, bu sistemlerin kırılganlığını daha da artırmaktadır. Bu durum, tedarik zinciri yönetiminde dayanıklılığı giderek daha stratejik bir konu haline getirmektedir

Tedarik zincirlerinin dayanıklı hale getirilmesi ve bu dayanıklılığın sürdürülebilmesi, çok yönlü ve karmaşık bir faaliyettir. Günümüzün belirsiz ve değişken müşteri taleplerine uyum sağlayabilmek amacıyla tedarik sürelerinin kısaltılması, esnek ve güvenilir tedarikçilerle güçlü iş birlikleri kurulması ve zincir üyeleri arasında entegrasyonun artırılması gibi stratejik yaklaşımların bütüncül bir şekilde uygulanmasını gerektir. Bu bağlamda dijitalleşme, getirmiş olduğu yeniliklerle bu işlemleri kolaylaştırarak tedarik zincirlerinde dayanıklılığın artırılması ve kesintilere karşı daha dirençli bir yapının oluşturulması için önemli fırsatlar vermektedir.

Geleneksel yaklaşımlar, kesintilere karşı reaktif reaksiyonlarla sınırlı çözümler sunarken dijital teknolojiler, daha proaktif ve etkili stratejilerin geliştirilmesine olanak tanıyarak tedarik zinciri süreçlerinde görünürlüğü artırmakta, veri tabanlı karar alma süreçlerini desteklemekte ve aksaklıklara daha hızlı yanıt verilmesini mümkün kılmaktadır.

Dijital teknolojiler, tüm iş dünyasında önemli bir dönüşüm yaratarak, iş modellerini köklü bir şekilde değiştirmektedir. Tedarik zincirleri de bu dönüşümden payına düşeni oldukça fazla almakta, dijital teknolojiler sayesinde daha verimli, esnek ve sürdürülebilir hale gelmektedir. Bu bağlamda tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme potansiyeline sahip pek çok dijital teknoloji bulunmakta ve her geçen gün bunlara yenileri eklenmektedir. Bu çalışmada, tedarik zinciri yönetiminde önemli bir dönüşüm yaratan Blockchain, IoT, Yapay Zeka, Büyük Veri Analitiği ve Dijital İkiz teknolojileri ele alınmış, bu teknolojilerin tedarik zinciri dayanıklılığını artırma potansiyelleri incelenerek her birinin tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirmedeki göreli önemi, alanında uzman akademisyenler tarafından yapılan değerlendirmelerle belirlenmiştir. Söz konusu değerlendirme işlemi ise SWARA yöntemiyle gerçekleştirilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirmede en önemli dijital teknoloji olarak IoT belirlenmiştir. Bununla birlikte çalışmada ele alınan diğer dijital teknolojilerin sahip olduğu önem puanlarının birbirine oldukça yakın olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, teknolojiler arasında tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme açısından büyük farklılıkların bulunmadığını göstermektedir. Bu durum, araştırmada ele alınan her teknolojinin tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirmede önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamakla birlikte teknolojilerin birbiriyle olan ilişkileri nedeniyle birleşik bir etki yaratarak dayanıklılık geliştirmede bütünsel bir katkının var olabileceğine işaret etmektedir. Bu nedenle, tedarik zinciri yöneticilerine dijital teknolojileri birbirleriyle bağıntılı bir şekilde operasyonlarına entegre etmeleri ve her bir teknolojinin potansiyel katkısını dikkate alarak, herhangi bir teknolojiye yatırım yapmayı ihmal etmemeleri önerilmektedir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular, dijital teknolojilerin tedarik zinciri dayanıklılığı üzerindeki etkilerini değerlendiren uzmanların subjektif yaklaşımları ve kullanılan SWARA yönteminin sınırlamaları doğrultusunda şekillenmiştir. Bu nedenle farklı uzmanlardan alınacak görüşler veya alternatif yöntemlerin kullanılması durumunda sonuçlar değişiklik gösterebilir. Gelecek çalışmalarda ele alınan dijital teknolojilerin daha geniş bir yelpazede çeşitlendirilmesi ve farklı analiz yöntemlerinin uygulanması, daha kapsamlı ve zengin bulgular elde edilmesini sağlayabilir. Ayrıca teknolojiler arasındaki etkileşimlerin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, bu teknolojilerin birbirini nasıl tamamladığı veya katalizör etkisi yaratarak tedarik zinciri dayanıklılığını nasıl daha etkili hale getirebileceği konusunda yeni perspektifler sunabilir.

KAYNAKÇA

Alimardani, M., Hashemkhani Zolfani, S., Aghdaie, M. H., & Tamošaitienė, J. (2013). A novel hybrid SWARA and VIKOR methodology for supplier selection in an agile environment. Technological and economic development of economy, 19(3), 533-548.

Baştuğ, M., & Kayhan, R. (2023). Dijital tedarik zinciri literatürünün bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmesi. *Journal of Research in Business*, *8*(2), 453-481.

Brandon-Jones, E., Squire, B., Autry, C. W., & Petersen, K. J. (2014). A contingent resource-based perspective of supply chain resilience and robustness. *Journal of Supply Chain Management*, *50*(3), 55-73.

Burgos, D., & Ivanov, D. (2021). Food retail supply chain resilience and the COVID-19 pandemic: A digital twin-based impact analysis and improvement directions. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, *152*, 102412.

Carpenter, S., Walker, B., Anderies, J. M., & Abel, N. (2001). From metaphor to measurement: resilience of what to what?. *Ecosystems*, *4*, 765-781.

Christopher, M., & Peck, H. (2004). Building the resilient supply chain. *International Journal of Logistics Management, 15*(2),1-14.

Dweekat, A. J., Hwang, G., & Park, J. (2017). A supply chain performance measurement approach using the internet of things: Toward more practical SCPMS. *Industrial Management & Data Systems*, *117*(2), 267-286.

Fiksel, J., Goodman, I., & Hecht, A. (2014). Resilience: navigating toward a sustainable future. *Solutions*, *5*(5), 38-47.

Gnimpieba, Z. D. R., Nait-Sidi-Moh, A., Durand, D., & Fortin, J. (2015). Using Internet of Things technologies for a collaborative supply chain: Application to tracking of pallets and containers. *Procedia Computer Science*, *56*, 550-557.

Hendricks, K. B., & Singhal, V. R. (2005). Association between supply chain glitches and operating performance. *Management Science*, *51*(5), 695-711.

Holzwarth, A., Staib, C., & Ivanov, D. (2022). Building Viable Digital Business Ecosystems with Collaborative Supply Chain Platform SupplyOn. In *Supply Network Dynamics and Control* (pp. 187-210). Cham: Springer International Publishing.

Ivanov, D., & Dolgui, A. (2019). Low-Certainty-Need (LCN) supply chains: a new perspective in managing disruption risks and resilience. *International Journal of Production Research, 57*(15-16), 5119-5136.

Ivanov, D., & Dolgui, A. (2021). A digital supply chain twin for managing the disruption risks and resilience in the era of Industry 4.0. *Production Planning & Control*, *32*(9), 775-788.

Ivanov, D., Dolgui, A., & Sokolov, B. (2019). The impact of digital technology and Industry 4.0 on the ripple effect and supply chain risk analytics. *International journal of production research*, *57*(3), 829-846.

Keršuliene, V., Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA). *Journal of business economics and management*, *11*(2), 243-258.

Liu, H., Lu, F., Shi, B., Hu, Y., & Li, M. (2023). Big data and supply chain resilience: role of decision-making technology. *Management Decision*, *61*(9), 2792-2808.

Manupati, V. K., Schoenherr, T., Ramkumar, M., Panigrahi, S., Sharma, Y., & Mishra, P. (2022). Recovery strategies for a disrupted supply chain network: Leveraging blockchain technology in pre-and post-disruption scenarios. *International Journal of Production Economics*, *245*, 108389.

Papadopoulos, T., Gunasekaran, A., Dubey, R., Altay, N., Childe, S. J., & Fosso-Wamba, S. (2017). The role of Big Data in explaining disaster resilience in supply chains for sustainability. *Journal of cleaner production*, *142*, 1108-1118.

Pettit, T. J., Fiksel, J., & Croxton, K. L. (2010). Ensuring supply chain resilience: development of a conceptual framework. *Journal of business logistics*, *31*(1), 1-21.

Ponomarov, S. Y., & Holcomb, M. C. (2009). Understanding the concept of supply chain resilience. *The international journal of logistics management*, *20*(1), 124-143.

Rolf, B., Jackson, I., Müller, M., Lang, S., Reggelin, T., & Ivanov, D. (2023). A review on reinforcement learning algorithms and applications in supply chain management. *International Journal of Production Research*, *61*(20), 7151-7179.

Sheffi, Y. (2005). *The Resilient Enterprise: Overcoming Vulnerability for Competitive Advantage*. MIT Press.

Sivageerthi, T., Bathrinath, S., Uthayakumar, M., & Bhalaji, R. K. A. (2022). A SWARA method to analyze the risks in coal supply chain management. *Materials Today: Proceedings*, *50*, 935-940.

Spiegler, V. L., Naim, M. M., & Wikner, J. (2012). A Control Engineering Approach to the Assessment of Supply Chain Resilience. *International Journal of Production Research*, *50*(21), 6162-6187.

Sprecher, B., Daigo, I., Murakami, S., Kleijn, R., Vos, M., & Kramer, G. J. (2015). Framework for resilience in material supply chains, with a case study from the 2010 rare earth crisis. *Environmental science & technology*, *49*(11), 6740-6750.

Stanujkic, D., Karabasevic, D., & Zavadskas, E. K. (2015). A framework for the selection of a packaging design based on the SWARA method. *Engineering Economics*, *26*(2), 181-187.

Sun, F., Qu, Z., Wu, B., & Bold, S. (2024). Enhancing global supply chain distribution resilience through digitalization: Insights from natural resource sector of China. *Resources Policy*, *95*, 105169.

Van der Valk, H., Strobel, G., Winkelmann, S., Hunker, J., & Tomczyk, M. (2022). Supply chains in the era of digital twins–a review. *Procedia Computer Science*, *204*, 156-163.

Yurdoğlu, H., & Kundakcı, N. (2017). SWARA ve WASPAS yöntemleri ile sunucu seçimi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *20*(38), 253-270.

FİNANSAL HİZMETLERE ERİŞİMİN TARIMSAL İSTİHDAMA ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Hilal OK ERGÜN
Trabzon Üniversitesi
hilalok@trabzon.edu.tr - 0000-0002-1454-367

Dr. Öğr. Üyesi Nuran ÖZTÜRK OFLUOĞLU
Trabzon Üniversitesi
nozturk@trabzon.edu.tr - 0000-0003-3617-5139

ÖZET

Tarım, gıda güvencesinin devam ettirilmesinde ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasında stratejik role sahip bir sektördür. Bu sektörün gelişmesi ve devamlılığının sağlanmasında etkili olan faktörlerden birinin de finansal hizmetlere erişim olduğunu ifade etmek mümkündür. Finansal hizmetlere erişim, finansal sistemde sunulan ürün ve hizmetlere kolaylıkla ve uygun maliyetle ulaşabilme imkanı sunduğundan dolayı bireylerin ve işletmelerin amaç ve hedeflerine ulaşmasında anahtar unsur olarak görülmektedir. Buradan yola çıkarak çalışmada finansal erişim konusu, sektörel bakış açısıyla, tarım sektörü için ele alınmıştır. Bu çalışmada Türkiye'de finansal hizmetlere erişimin tarımsal istihdama etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. 2005-2023 döneminin incelendiği ampirik çalışmada, en küçük kareler tahmincisinden faydalanılmıştır. Çalışmada tarımsal istihdamın bağımlı, finansal erişimin bağımsız olduğu bir regresyon modeli geliştirilmiştir. Bu model kapsamında, finansal erişime ilişkin 100.000 kişi başına düşen ticari banka şube sayısı ve 100.000 kişi başına düşen ATM sayısına ilişkin değişkenler kullanılmıştır. Tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısına da bağımlı değişken olarak modelde yer verilmiştir. Ekonomik büyüme göstergesi olarak gayri safi yurtiçi hasılanın yıllık büyüme oranı, ithalata ilişkin ise mal ve hizmet ithalatı verileri ise kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Çalışmanın ampirik analizinden elde edilen bulgular, Türkiye'de finansal hizmetlere erişim düzeyinin iyileştirilmesinin tarımsal istihdamı arttırdığına işaret etmektedir. Bu bağlamda, ülkenin tarımsal alanda üretim düzeyi artışında finansal sistemin sunmuş olduğu ürün ve hizmetlere erişim kolaylığının da etkisi olduğu ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Finansal Hizmetlere Erişim, Tarımsal İstihdam, En Küçük Kareler

THE EFFECT OF ACCESS TO FINANCIAL SERVICES ON AGRICULTURAL EMPLOYMENT: THE CASE OF TÜRKİYE

Asst. Prof. Dr, Hilal OK ERGÜN
Trabzon University,
hilalok@trabzon.edu.tr- 0000-0002-1454-367

Asst. Prof. Dr, Nuran ÖZTÜRK OFLUOĞLU
Trabzon University,
nozturk@trabzon.edu.tr- 0000-0003-3617-5139

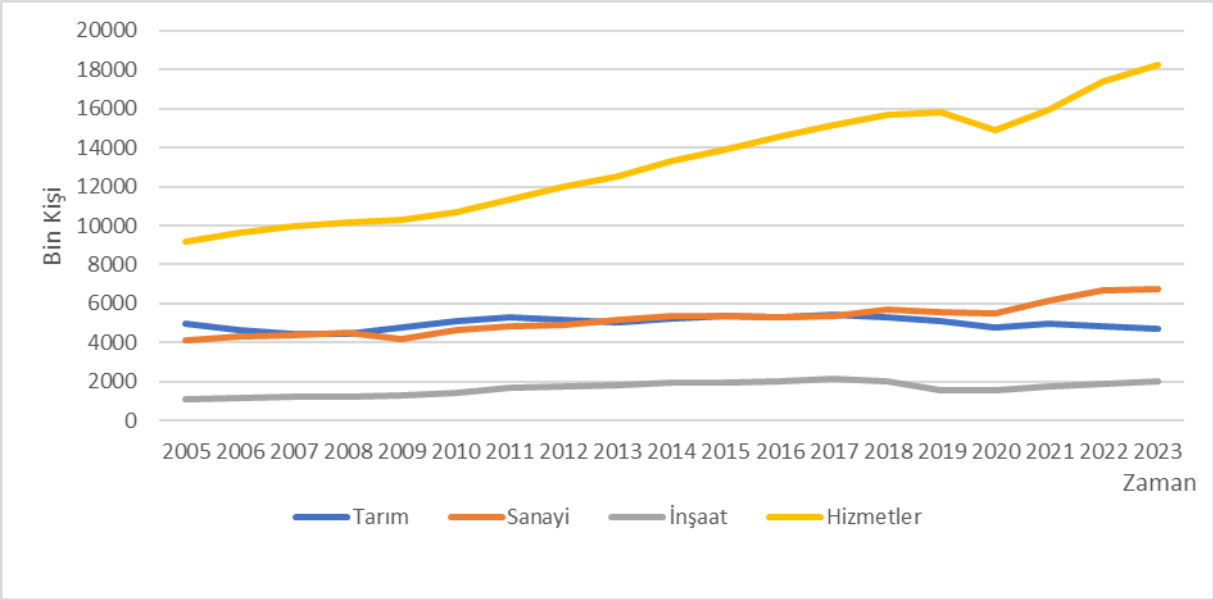
ABSTRACT

Agriculture is a sector that plays a crucial role in maintaining food security and ensuring economic development. It is possible to express that one of the factors that are effective in the development and continuity of this sector is access to financial services. Access to financial services is seen as a key element in helping individuals and businesses achieve their goals, as it provides the ability to easily and cost-effectively access the products and services offered in the financial system. From this point of view, in this study, the issue of financial access is addressed for the agricultural sector from a sectoral perspective. The aim of this study is to examine the effect of access to financial services on employment in the agricultural sector in Turkey. The least squares estimator was used in the empirical study, which examines the period 2005-2023. In the study, a regression model was developed in which employment in agriculture was dependent and financial access was independent. In this model, variables related to access to financial services, such as the number of commercial bank branches per 100,000 inhabitants and the number of ATMs per 100,000 inhabitants, were used. The number of employees in the agricultural sector was also included in the model as a dependent variable. The annual growth rate of gross domestic product was used to indicate economic growth, and data on imports of goods and services was used as a control variable. The results of the study's empirical analysis show that improved access to financial services in Turkey increases employment in agriculture. In this context, it is possible to say that easier access to products and services offered by the financial system also has an impact on increasing the country's agricultural production.

Keywords: Access to Financial Services, Agricultural Employment, Least Squares

1.GİRİŞ

Tarım, Türkiye'de ve dünyada gıda güvenliğini sağlama ve beslenme başta olmak üzere yaşam standartlarını doğrudan etkileyen stratejik öneme sahip bir sektördür. Dengeli ve yeterli beslenme ihtiyacını karşılanmasının yanı sıra bu sektör, istihdam olanakları yaratması, sanayiye hammadde sağlaması, kırsal kalkınmayı teşvik etmesi ve dış ticarete yaptığı katkılarla da ön plana çıkmaktadır (FAO, 2017; Göl ve Tarhan, 2023; Kıral ve Akder, 2000).
Türkiye'de tarım, emek yoğun sektör olma özelliğini korumaktadır. Pamuk ve mısır gibi bazı ürünlerin ekim alanlarının işletme başına düşük olması yüksek kapasiteli makine kullanımına imkan sağlamamakta ve makineleşme sınırlı kalarak emek faktörüne ihtiyaç duyulmaktadır. Yine meyve sebzelerin toplanması aşamaları da insan gücü ile gerçekleştirilmektedir (Türkiye Bankalar Birliği, 2023). Buna paralel olarak tarım sektörü belirli bir düzeyde istihdamın sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Buna göre Görsel 1'de 2005-2023 yılları arasında Türkiye'de sektörlere göre istihdam edilenlerin dağılımı sunulmuştur.

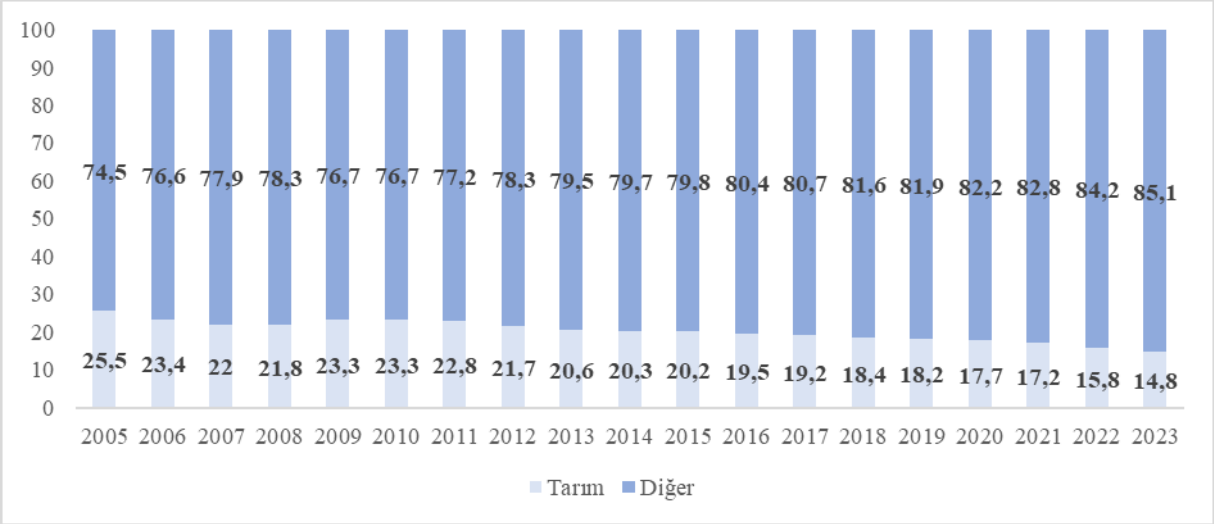

Görsel 1:Türkiye'de sektörlere göre istihdam edilenlerin dağılımı
Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistiklerinden yararlanarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Görsel 1 incelendiğinde, Türkiye'de yıllar itibariyle çeşitli nedenlerle dalgalanmalar olsa da tarım sektöründe çalışan sayısının hacmini koruduğu gözlenmektedir. Hizmetler sektöründen istihdam edilenlerin sayısı ise istikrarlı biçimde artmaktadır. Bu gelişme iktisat teorisinden yola çıkarak ekonomik kalkınma seviyesinin artması olarak değerlendirilebilir.

Görsel 2'de 2005-2023 yılları arasında tarım sektörünün toplam istihdam içerisindeki payı sunulmuştur. Mavi rengin tonlarının kullanıldığı görselde açık ton ile gösterilenler tarım

sektöründe istihdam payını, koyu ton ile gösterilenler diğer sektörlerdeki istihdamı ifade etmektedir.

Görsel 2: Türkiye'de Tarımsal İstihdam

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistiklerinden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Görsel 2'de ise tarım sektörünün toplam istihdam içerisindeki payının azaldığı gözlenmektedir. Bu rakam 2005 yılında %25.5 iken 2023 yılında %14.8'e gerilmiştir. Yukarıdaki veriler genel olarak değerlendirildiğinde tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısının fazla değişmediği ancak oransal olarak diğer sektörlerin gerisinde kaldığı gözlenmektedir. Bu gelişme ekonomik kalkınma süreçlerinin bir parçası olarak görülmektedir. Dolayısıyla ekonomilerin gelişmesi açısından tarımsal istihdam oranının toplam istihdam içerisindeki payının artışı negatif bir durum olarak değerlendirilmemektedir. Ancak işsizlik oranlarının yüksek olduğu Türkiye gibi ülkelerde istihdam oranının artırılması bakımından tarım sektörü istihdamındaki artış dikkate alınması gereken bir husustur (Kıral ve Akder, 2000). Kaldı ki gıda fiyatlarında son yıllarda meydana gelen artışlar ve Türkiye'deki nüfus artışı dikkate alındığında tarım sektörü üretiminin ve dolayısıyla bu sektördeki istihdam oranının artırılması gerektiği söylenebilir (Merdan, 2024).

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (2024)'nün raporuna göre gıda güvenliği ve beslenme sorunlarının giderilmesi için finansmana yeterli düzeyde ve eşit erişim olanaklarına sahip olunması gerekmektedir (FAO,2024). Buna karşın, ülkemizde tarım sektörünün finansal, teknolojik ve lojistik süreçleri konusunda karşılaştığı sorunlar bilinen gerçekliklerdir. Ayrıca tarımsal üretim açısından finansman zorluklarının en önemli engelleyici unsurlardan biri olduğunu ifade etmek mümkündür. Buna göre, karar vericiler ve G20 gibi platformlar, daha kapsayıcı bir büyüme hedeflerini gerçekleştirmek için de finansal hizmetlere erişimi ön plana çıkarmaktadırlar (Yorulmaz, 2022).

Finansal hizmetlere erişim düzeyinin iyileştirilmesi bazı avantajları beraberinde getirmektedir. Buna göre kaynak dağılımında verimliliği artırmakta, sermaye maliyetini düşürmekte, uygun

finansal hizmetlere erişim ile finansal yönetimi iyileştirebilmekte ve kapsayıcı bir finansal sistem verimliliği ve refahı artırabilmektedir (Sarma ve Pais, 2011). Bu avantajların yanı sıra finansal erişimin bazı nedenlerden dolayı oldukça önemli olduğu görülmektedir. İlki, ekonomik büyüme ve yoksulluğun azaltılması için iyi gelişmiş bir finansal sistem varlığının gerekli olmasıdır (Lucas, 1988; Pagano,1993; King ve Levine 1993; Beck vd., 2007a, Beck vd. 2007b). Ancak finansal hizmetlerle ilgili olarak yaygın olan bir diğer görüş bu hizmetlerin zengin ve güç sahibi olanların faydasına olduğudur. Çünkü finansal piyasalarda ters seçim ve ahlaki tehlike problemleri oldukça fazla olduğundan borçlular teminata ihtiyaç duymaktadır (Clarke vd., 2006). Ayrıca finansal hizmetlere yaygın erişimin olmaması kredi kullanımının azalmasına neden olmakta, yoksul hanelerin ve küçük girişimlerin yüksek getirili yatırımları finanse etmesini zorlaştırmakta, kaynak tahsisinin verimliliğini azaltmakta ve böylece yoksulluğun azaltılmasını ve büyümeyi olumsuz etkilemektedir. İkincisi ekonomik büyümenin sağlanmasında yetenekli girişimcilerin finansal hizmetlere kolayca erişebilmesi, böylece nüfusun büyük bir kısmının gerekli finansmanı sağlayarak zengin ve güç sahibi olanların önüne geçme fırsatlarını artırmak için önemlidir. Üçüncüsü, finansal hizmetlere erişimde meydana gelen artışlar yeni fikirlerin finansman olanaklarını yükseltmekte ve böylece yaratıcı fikirlerin geliştirilmesini teşvik ederek teknolojik gelişme ve inovasyon süreçlerini olumlu etkilemektedir (Beck vd., 2007a & 2007b). Özellikle düşük gelirli ülkelerde finansal hizmetlere erişim ile temiz su ve temel eğitim gibi ihtiyaçlarla da bağlantı kurulmaktadır (Peachey ve Roe, 2004).
Tarım sektöründe finansal hizmetler ise tarımsal ürünler ve girdiler için yapılan ödemeler de dahil olmak üzere işlem hizmetleri ve havalelerin alınması gibi para transferlerinin yanı sıra daha geleneksel tasarruf, kredi ve sigorta gibi unsurlardan oluşmaktadır (Dünya Bankası, 2017). Yukarıda da değinildiği üzere tarım sektöründe faaliyet gösterenlerin tarımsal üretimi ve dolayısıyla istihdamı artırmalarında finansal hizmetlere erişim konusu ön plana çıkmaktadır.
Literatürde yer alan çalışmalarda finansal hizmetlere erişim konusu, finansal kapsayıcılık kavramı ile birlikte ele alınmış ve birbirine yakın kavramlar olarak kullanılmıştır. Finansal kapsayıcılık kavramı finansal hizmetlere erişimden daha geniş bir kavramı ifade etmektedir. Bununla birlikte çalışmamızda ele alınan değişkenler finansal hizmetlerin kullanım boyutundan ziyade erişim boyutuna odaklandığından çalışmada finansal erişim kavramı tercih edilmiştir. Bu bağlamda, literatürde yer alan çalışmalarda da çalışmaya zenginlik katmak literatürü genişletmek amacıyla finansal kapsayıcılığı ele alan çalışmalara da yer verilmiş ancak çalışmadaki bütünlüğü sağlamak amacıyla finansal erişim kavramı olarak ifade edilmiştir. Bu çalışmada Türkiye'de 2005-2023 döneminde finansal hizmetlere erişimin tarımsal istihdama etkisi ampirik olarak araştırılmıştır. Çalışmanın giriş kısmından sonra gelen ikinci bölümünde finansal erişimin tarımsal üretim, verimlilik artışı, yoksulluğu azaltma, gelir dağılımı ve istihdam ile ilişkilendiren literatür kısaca özetlenmektedir. Üçüncü bölümde, çalışmada kullanılan veri seti, model ve analiz ve bulgulara değinilmiştir. Dördüncü bölümde ise sonuç ve öneriler kısmı ile çalışma tamamlanmıştır.

2. AMPİRİK LİTERATÜR

Tarım ve finansal hizmetlere erişimle ilgili literatür incelendiğinde finansal hizmetlere erişimin tarımsal hasıla ve tarımsal verimlilik, yoksulluk ve gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin daha

fazla irdelendiği göze çarpmaktadır. Bu çalışmaların önemli bir kısmı aşağıda özetlenmektedir. Finansal hizmetlere erişim ve tarımsal istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışma sayısının az olduğu görülmektedir. Tarımsal istihdam ile finansal hizmetlere erişim arasındaki ilişkiyi Türkiye bağlamında araştıran bir çalışmaya ise rastlanmamıştır. Literatürden farklı olarak bu çalışma Türkiye için finansal hizmetlere erişim ve tarımsal istihdam arasındaki ilişkiyi test etmektedir. Bu yönüyle literatüre katkı sunması beklenmektedir. Buna göre çalışmanın bu bölümünde ilk olarak tarım sektörü ve tarım sektörünün finansal sistem ile ilişkisinin incelendiği çalışmalar ele alınmıştır.

Sarker vd. (2015), Bangladeş ekonomisinde bankacılık sektörünün tarım sektörüne sağladığı finansman ile toplam tarımsal üretim arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Doğrusal regresyon modelinin geliştirildiği çalışmada yazarlar, bankacılık sektörü finansmanı ile tarımsal üretim arasında güçlü bir korelasyon olduğu bulgusunu elde etmişlerdir. Ayrıca bankacılık sektörü kredilerinin Bangladeş'te finansal erişimi önemli ölçüde kolaylaştırdığını ifade etmektedirler. Igyo vd. (2016)'ne ait çalışmada Nijerya ekonomisinde mevduat bankaları kredileri ile tarım sektörü üretimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada 1981-2014 dönemine ait ikincil veriler sıradan en küçük kareler (EKK) yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Regresyon analizi bulgularına göre, mevduat banka kredileri tarım sektörü üretimini önemli ölçüde ve pozitif etkilemektedir. Buna göre çalışmada, mevduat bankaları kredilerinin tarım sektöründe sürdürülebilir bir büyümeyi finanse eden önemli bir kaynak olduğu belirtilmektedir. Olaniyi (2017), çalışmasında 1981-2014 döneminde Nijerya ekonomisi için finansal hizmetlere erişim ve tarımsal büyüme arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak araştırmıştır. Elde ettiği sonuçlara göre finansal hizmetlere erişim tarım kesimi üzerinde kısa hem de uzun dönemde önemli bir etkisi vardır. Liu vd. (2021), Çin'de dijital finansal kapsayıcılığın tarım üretimi üzerindeki etkisini 2015 ve 2017 dönemini için araştırdıkları çalışmada kırsal kesimde yaşayan aileleri ele almışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre, dijital finansal kapsayıcılığın tarım sektörüne nispeten tarım dışı sektörlerin verimliliğini daha fazla artırmaktadır. Bu verimlilik farkı tarım sektöründe üretimin artırılması isteğini de azaltmaktadır. Ayrıca çalışmada dijital finansal kapsayıcılıkta meydana gelen artışın Çin'de kent ve kırsalda yaşayanlar arasındaki gelir farklılığını azaltmadığı tersine düşük tarımsal verimliliğe sahip haneler için farkı artırdığı bulgusu elde etmişlerdir. An vd. (2023), 2011-2019 döneminde Çin'in bazı eyaletlerinde tarım sigortası ile dijital finansal kapsayıcılığın tarım üretimi üzerindeki birleşik etkisini regresyon analizi ile test etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre tarım sigortası ve dijital finansal kapsayıcılığın tarım üretimi üzerindeki birleşik etkisi yüksektir. Diğer bir deyişle dijital finansal kapsayıcılık ve tarım sigortasının birleşik etkisi tarımsal üretimi yüksek oranda iyileştirmektedir. Bu etki Doğu Çin ve dağlık alanlarda daha belirgindir. Farooq vd. (2023), 1960-2018 döneminde Pakistan ekonomisi için finansal kapsayıcılık ve tarım sektörü üretimi arasındaki ilişkiyi ARDL yaklaşımı ile araştırdıkları çalışmada finansal hizmetlere erişimin tarım sektörü üretimini artırdığı bulgusunu elde etmişlerdir. Dijital finansal kapsayıcılığın gıda arzını sağlayan ve karbon emisyonlarını azaltan gıda üretimi üzerindeki etkisini ölçen Liu ve Ren (2023), çalışmalarında 2011-2020 döneminde Çin'in tahıl üretimini baz almışlar ve mekânsal yayılma özelliklerini test etmişlerdir. Araştırmacılar, dijital finansal kapsayıcılığın, gıda arzını sağlayan ve karbon emisyonlarının

azaltan gıda üretimindeki koordineli gelişimi %4.3 artırdığı bulgusunu elde etmişlerdir. Ayrıca, etkinin komşu bölgelerde yerel etkiden daha güçlü bir mekânsal yayılma etkisine sahip olduğu ve Çin'in orta ve kuzey kesimlerinde daha etkili bulgularını elde etmişlerdir. Çin için yapılan bir diğer çalışma ise Xu ve Wang (2023)'e aittir. Araştırmacılar Çin'deki 31 il ve şehrin 2011-2020 yılları arasındaki veriler ile dijital finansal kapsayıcılıkta meydana gelen gelişimin tarımsal üretim üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Veriler çift sabit etki ve panel eşik modelleri kullanılarak test edilmiştir. Elde edilen bulgulardan yola çıkarak dijital finansal kapsayıcılığın tarımsal üretimini önemli ölçüde iyileştirebileceği ifade edilmektedir. Ayrıca tarımsal üretimde çift eşik olduğu bulgusuna ulaşılan çalışmada etkinin heterojenlik gösterdiği, orta batı bölgelerinde ve tarımla uğraşan başlıca illerde daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Diğer bölgelerde ise etki anlamlı değildir. Mumtaz (2024), çalışmasında Pakistan için finansal erişim ve dijital finansın tarım sektörüne katılım üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırmacı, elde edilen bulgulardan yola çıkarak finansal erişimin tarım sektörüne katılımı olumlu etkilediğini belirtmektedir. Buna göre, banka hesabı olan haneler finansal hizmetlere daha kolay erişerek mali kaynaklarını artırabilecek ve böylece ekonomik ve tarımsal faaliyetlere katılabileceklerdir. Dijital finansa erişim aracı olarak akıllı telefon, özellikli telefon ve cep telefonunun kullanıldığı çalışmada bu araçlara sahip olan hane halkının tarımsal faaliyetlere katılma eğilimlerinin daha yüksek olduğunu ifade edilmektedir.

Literatürde yer alan çalışmalardan bir kısmı ise tarımsal verimlilik üzerinde durmaktadır. Bu çalışmalardan Money (2014) çalışmasında banka kredileri ve tarımsal girişimcilik performansı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Rastgele örnekleme tekniği, standart sapma ve pearson çarpım momenti yöntemleri ile yaptığı analizlerden elde ettiği bulgulara göre bankaların çiftçilere kredi kolaylıkları sağlaması tarımsal girişimcilik performansını artırmaktadır. Ogbuabor ve Nwosu (2017), 1981-2014 döneminde Nijerya'da mevduat bankaları tarım kredilerinin tarımsal verimlilik üzerindeki etkisini hata düzeltme modeli (ECM) ile araştırmışlardır. Araştırmacılar kısa dönemde önemli bir etki tespit etmezken, uzun dönemde tarıma verilen kredilerin tarımsal verimliliği artırdığı bulgusunu elde etmişlerdir. Tarım arazileri ve işgücünün tarımsal verimlilik üzerindeki etkisi ise negatiftir. Yıllık yağışlar ve ortalama sıcaklık gibi iklim değişliği etkilerinin ise ihmal edilebilir düzeyde kaldığını belirtmişlerdir. Raifu ve Aminu (2019), 1981-2016 döneminde Nijerya ekonomisi için finansal kalkınma ve tarımsal performans arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi ARDL yöntemi ile araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre finansal kalkınma tarımsal performansı olumlu yönde etkilemektedir. Ancak yolsuzluk ve hukuk kuralları gibi kurumsal faktörler bu etkiyi zayıflatmaktadır. Yine Fowowe (2020), Nijerya ekonomisi için yaptığı çalışmasında finansal erişimin tarımsal verimlilik üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Hu vd. (2021), 2009-2018 dönemi için il bazındaki verilerle kırsal finansal erişimin Çin'deki tarımsal toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisi araştırmışlardır. Dinamik panel veri analiz yönteminin kullandığı çalışmada finansal erişimin toplam faktör verimliliğini arttıran önemli bir itici güç olduğu bulgusunu elde etmişlerdir. Ancak bu ilişkinin coğrafi olarak heterojenlik gösterdiğini belirtmişlerdir. Çalışmadaki bir diğer önemli bulgu ise tarımsal toplam faktör verimliliğindeki artışların uzmanlaşma ve iş bölümüne dayalı üretim süreçlerini destekleyen kredilerin bir sonucu olarak ortaya çıktığıdır. Hong vd. (2022), Pekin Üniversitesi dijital finansal kapsayıcılık indeksinin

2011-2018 dönemine ait il bazında verilerini kullanarak dijital finansal kapsayıcılığın tarımsal yeşil toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisini panel veri analiz yöntemi ile incelemişlerdir. Araştırmacılar, elde ettikleri bulgulardan yola çıkarak, dijital finansal kapsayıcılığın Çin'in tarımsal yeşil toplam faktör verimliliğini önemli düzeyde artıracağını belirtmektedirler.

Finansal hizmetlere erişim ile tarım kesimindeki gelir seviyesi, gelir dağılımı adaleti ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar literatürde incelenen diğer konular arasında yer almaktadır. Clarke vd. (2006) çalışmalarında 1960-1995 döneminde finansal gelişme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 83 ülke verisinin kullanıldığı çalışmada, uzun dönemde finansal gelişmenin büyümeyi arttırırken gelir eşitsizliğini azalttığını ve finansal gelişmenin sadece zenginlere fayda sağladığı hipotezini reddettiklerini ifade etmektedirler. Sehrawat ve Giri (2016), 1990-2013 döneminde Güney Asya ekonomilerinde finansal gelişme, ekonomik büyüme ve kentsel-kırsal gelir eşitsizliği ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi panel dinamik en küçük kareler (PDOLS) yöntemi ile test etmişlerdir. Analizden elde ettikleri bulgulara göre finansal gelişme ve ekonomik büyüme Güney Asya ülkelerinde yoksulluğu azaltırken, kentsel-kırsal gelir eşitsizliği yoksulluğu artırmaktadır. Granger nedensellik sonucunda ise kırsal kentsel gelir eşitsizliği ve finansal gelişmeden yoksulluğu azaltma değişkenine kısa doğru nedensellik ilişkisinin varlığını saptamışlardır. Ayrıca ekonomik büyümeden de gelir eşitsizliğine doğru kısa vadeli nedensellik olduğu sonucuna varmışlardır. Adegbite ve Machethe (2019) Nijerya ekonomisinde finansal erişimde cinsiyet açığının (FIGG) etkisini küçük ölçekli tarımla uğraşanlar üzerinde test etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre 2016 yılında küçük ölçekli tarımda FIGG %12'dir. Tüm nüfus dikkate alındığında ise bu oran 2011'de %7'den 2014'te %20'ye ve 2017'de %24'e yükselmiştir. Çalışmada finansal erişimde cinsiyet açığının nedenleri resmi finansal hizmetlerin arz ve talebini etkileyen sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, kurumsal ve hukuksal faktörlere dayandırmışlardır. Ayrıca FIGG'nin küçük ölçekli tarım sektöründe verimlilik üzerinde bazı olumsuz etkileri olduğunu belirtmişlerdir. Bunlar birbiriyle bağlantılı olduğu ifade edilen; yüksek maliyet, gelir eşitsizliği, gıda güvensizliği, sınırlı pazar erişimi ve sürdürülebilir kalkınmayı geciktiren yoksulluk olarak sıralanmaktadır. Guo vd. (2023), 2011-2021 döneminde Çin'in başlıca tahıl üretim merkezlerine ait verileri kullanarak dijital finansal kapsayıcılığın çiftçilerin gelir seviyesi üzerindeki etkisini sabit etkiler modeli ile test etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre dijital finansal kapsayıcılık çiftçilerin gelir seviyesini iyileştirmektedir ve bu iyileştirici etki düşük gelir seviyesine sahip çiftçilerde daha yüksektir.

Finansal erişimin ilişkilendirildiği bir diğer konu da istihdamdır. Yang ve Geng (2022), Çin'de 29 ili kapsayan çalışmalarında dijital finansal erişimin istihdam yapısı optimizasyonu üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 2011-2018 dönemine ait verilerle sabit etkiler ve iki aşamalı en küçük kareler yöntemini kullanmışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre dijital finansal kapsayıcılık Çin'de istihdam yapısının optimizasyonu üzerinde etkilidir ve bu etki Çin'in doğusunda daha fazladır. Orta ve batı kısımlarında ise daha zayıftır. Ayrıca çalışmada finansal kapsayıcılığın derinliği, genişliği ve dijitalleşmesi şeklindeki üç boyutunun etkisini de test etmişlerdir ve bu üç boyutun yukarıdaki sıralama ile istihdam yapısının optimizasyonunu etkilediği ifade etmektedirler.

Genel itibariyle literatürde yer alan çalışmalar değerlendirildiğinde, tarımsal hasıla ile finansal erişim arasındaki ilişkinin genellikle pozitif olduğu ve finansal hizmetlere erişimin tarımsal hasılayı olumlu etkilediği bulgularına yer verilmiştir. Tarımsal verimlilikle ilgili çalışmalar ise benzer özellik arz etmektedir. Yoksulluk ve gelir dağılımı ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda bir mutabakat bulunmadığı söylenebilir. Finansal hizmetlere erişim ile istihdam arasındaki ilişkiyi araştıran çalışma sayısının ise oldukça az olduğu görülmektedir.

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde, tarım sektörü ile finansal hizmetlere erişim arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların varlığı ancak bu çalışmaların tarımsal üretim ve verimliliğe odaklandığı tespit edilmiştir. Ayrıca finansal erişim konusunun da dijitalleşme boyutuyla dijital finansal kapsayıcılık konusuyla da ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. Ancak finansal erişim ile tarımsal istihdamı ele alan çalışmaların azlığı dikkat çekmiştir. Bu yönüyle çalışmanın literatüre katkı sunması beklenmektedir.

3.YÖNTEM

3.1. Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Sınırlılığı

Bu çalışmanın amacı finansal hizmetlere erişimin tarımsal istihdama etkisinin ampirik olarak araştırılmasıdır. Çalışmada Türkiye örneği için 2005-2023 dönemi ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışmadan elde edilen bulgular Türkiye bağlamında olup, elde edilen veriler doğrultusunda ilgili dönem ile sınırlandırılmıştır.

3.2. Çalışmanın Verileri

Çalışmada, Türkiye'nin 2005-2023 dönemine ilişkin tarımsal istihdam verileri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilmiştir. Bununla birlikte 100.000 kişi başına düşen şube ve ATM sayıları ile gayrisafi yurtiçi hâsıla büyüme oranı ve mal-hizmet ithalatına ilişkin veriler ise Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı'ndan elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler yıllık olup, ikincil veri özelliği göstermektedir.

3.3. Çalışmanın Modeli ve Yöntemi

Çalışma finansal hizmetlere erişimin tarımsal istihdama etkisinin araştırılmasında en küçük kareler tahmincisinden faydalanılmıştır. Bu doğrultuda tarımsal istihdamın bağımlı, finansal hizmetlere erişim göstergelerinin bağımsız ve ekonomik büyüme ile ithalatın kontrol değişkeni olduğu bir model geliştirilmiştir. Bu model şu şekildedir:

$$AGREMP_t = \alpha_t + \beta_1 FA_{1t} + \beta_2 FA_{2t} + \beta_3 EG_t + \beta_4 IMP_t + u_t \qquad t=1,2\ldots19 \ (1)$$

Modeldeki AGREMP sembolü ise gösterilen bağımlı değişken tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısını göstermektedir. FA_1 ve FA_2 ise bağımsız değişkenler olup;FA_1 değişkeni 100.000 kişi başına düşen banka şube sayısını, FA_2 ise 100.000 kişi başına düşen ATM sayısını ifade etmektedir. EG ve IMP ise modelde kontrol değişkeni olarak yer almakta ve EG değişkeni gayrisafi yurtiçi hasıla büyüme oranını, IMP değişkeni ise mal ve hizmet ihracatına ilişkin verileri kapsamaktadır. Modelde yer alan β_1 , β_2, β_3 ve β_4 eğim parametrelerini, u hata terimini

ve α ise sabit parametreyi ifade etmektedir. Modelde yer alan t alt indisi ise zamanı (yılları) göstermektedir.

Çalışmada finansal hizmetlere erişim bağlamında kullanılan değişkenler literatürden faydalanılarak tercih edilmiştir (Arora,2010; Park ve Mercado (2018).)

3.4. Bulgular

3.4.1. Tanıtıcı İstatistikler

Modelde yer alan değişkenlere ait veri serilerine ilişkin istatistiki veriler incelenerek ve elde edilen bulgular Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1.Tanıtıcı İstatistikler-1

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
AGREMP	19	4981.105	303.252	4410	5401
FA_1	19	16.620	1.903	12.821	19.380
FA_2	19	66.028	19.624	30.287	84.377
EG	19	5.2056	3.935	-4.823	11.439
IMP	19	2.38e+11	6.87e+10	1.23e+11	3.86e+11

Çizelge 1'de değişkenlere ait istatistiki bilgiler yer almaktadır. Gözlem sayısı çalışmada ele alınan yıl sayısına ilişkin tüm değişkenlere ait gözlemlerin varlığını göstermektedir. Dolayısıyla değişkenlere ait eksik verinin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca AGREMP ve IMP değişkenlerine ait veri serilerinin geometrik seri özelliği gösterdiği tespit edildiğinden dolayı değişkenlerin doğal logaritmik formları analize dâhil edilmiştir. Değişkenlerin doğal logaritmik formlarını veri setine dahil edilerek veri serilerine ait istatistiki bilgiler yeniden incelenmiş ve Çizelge 2'de sunulmaktadır.

Çizelge 2. Tanıtıcı İstatistikler -2

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
LNAGREMP	19	8.511	0.0618	8.391	8.594
FA_1	19	16.620	1.903	12.821	19.380
FA_2	19	66.028	19.624	30.287	84.377
EG	19	5.205	3.935	-4.823	11.439
LNIMP	19	26.156	0.292	25.534	26.679

Çizelge 2'de AGREMP ve IMP değişkenlerinin doğal logaritmik formları alınmış ve LNAGREMP ve LNIMP olarak gösterilerek çalışmaya dahil edilmiştir.

3.4.2. En Küçük Kareler Tahmincisi Bulguları

Çalışmada kullanılan değişkenlerin istatistiki bilgileri doğrultusunda logaritmik formları alınan değişkenlerinde dahil edilmesiyle çalışmanın modeli aşağıdaki şekilde revize edilmiştir.

$$LNAGREMP_t = \alpha_t + \beta_1 FA_{1t} + \beta_2 FA_{2t} + \beta_3 EG_t + \beta_4 LNIMP_t + u_t \qquad t=1,2\ldots19 \quad (1.1)$$

Buna göre model (1.1) en küçük kareler tahmincisi kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahmin bulguları Çizelge 3'te sunulmaktadır.

Çizelge 3. En Küçük Kareler Tahmincisi Bulguları

	Katsayı	Standart Sapma	t	P>|t|
FA_1	0.013	0.004	2.77	0.015
FA_2	0.002	0.000	3.92	0.002
EG	0.006	0.002	3.00	0.010
LNIMP	-0.136	0.048	-2.80	0.014
Sabit Terim	11.633	429.389	8.35	0.000
R^2= 0.73			**F(4, 14) :**	**9.55 (0.0006)**

Çizelge 3'te modelin en küçük kareler yöntemi ile tahmininden elde edilen bulgular yer almaktadır. Buna göre modelin F testi bulguları modelin %1 düzeyinde genel olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir. R^2 değeri ise %73 olarak hesaplanmıştır. Modelin genel olarak açıklayıcılık düzeyini gösteren bu değer modelde yer alan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama düzeyini ortaya koymaktadır.

Modellerin tahmininden elde edilen olasılık değerleri bulgularına göre, modeldeki bağımsız değişkenlerin tamamı bağımlı değişkeni istatistiksel olarak %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olarak etkilemektedir. Buna göre, FA_1 ve FA_2 değişkenleri LNAGREMP değişkenini istatistiksel olarak sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde anlamlı ve pozitif yönde olarak etkilemektedir. Ayrıca EG ve LNIMP kontrol değişkenleri LNAGREMP değişkenini istatistiksel olarak %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olarak etkilemektedir.

3.4.3. Varsayım Testlerine İlişkin Bulgular

Modelin tahmininin ardından modelden elde edilen bulguların sağlamlığını test etmek üzere ilk olarak bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere Varyans Artış Faktör (VIF) değerleri incelenmiş ve bulgular Çizelge 4'te sunulmaktadır.

Çizelge 4. Değişkenler Ait VIF Değerleri

Değişkenler	VIF	1/VIF
FA_1	1.16	0.861
FA_2	2.92	0.342
EG	1.09	0.919
LNIMP	2.78	0.359
Ortalama VIF		**1.99**

Çizelge 4 incelendiğinde, modelde yer alan bağımsız değişkenlerin ortalama VIF değerinin 5'in altında olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, VIF değerleri değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının olmadığına işaret etmektedir.

Modelde yer alan değişkenlere ilişkin heteroskedastisite probleminin sınanması için Breusch-Pagan/Cook-Weisberg ve White's testi kullanılmıştır. Otokorelasyon Durbin Watson değeri incelenmiştir. Normal dağılım olup olmadığı Breusch-Godfrey LM testi kullanılarak araştırılmış ve bulgular Çizelge 5'te sunulmuştur.

Çizelge 5. Heteroskedastisite, Otokorelasyon, Normal Dağılım Testlerine İlişkin Bulgular

Testler	Bulgular
Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test	chi2(1) = 0.21 Prob > chi2 = 0.6486
White's general test	13.52444 Chi-sq(14) P-value = 0.4857
Breusch-Godfrey LM test	0.590 Prob > chi2= 0.4425
Jarque-Bera	1.645 Chi(2) 0.4393

Çizelge 5'te yer alan Breusch-Pagan / Cook-Weisberg ve White testi bulguları modelde heteroskedastisitenin olmadığına, Breusch-Godfrey LM testi ise modelde otokorelasyonun olmadığına işaret etmiştir. Modeldeki hata terimleri arasında normal dağılım olup olmadığı Jarque-Bera testi ile incelenmiş, ve modelde normal dağılımın varlığı tespit edilmiştir.

3.4.4. Sağlamlık Testleri

Çalışmanın modelinin tahmininden elde edilen bulguların sağlamlığını test etmek üzere otokorelasyon ve heteroskedastisiteye duyarlı Newey West Standart Hatalar tahmincisi kullanılmıştır. Bulgular Çizelge 6'da sunulmaktadır.

Çizelge 6. En Küçük Kareler (Newey West Standart Hatalar) Tahmincisi Bulguları

	Katsayı	Newey-West Standart Sapma	t	P>|t|
FA_1	0.013	0.004	2.73	0.016
FA_2	0.002	0.000	3.07	0.008
EG	0.006	0.002	3.38	0.005
LNIMP	-0.136	0.049	-2.74	0.016
Sabit Terim	11.633	1.288	9.03	0.000
F(4, 14) = 9.66 (0.000)				**R^2=0.731**

Çizelge 6'da dirençli tahmincilerden olan Newey-West yaklaşımı ile modelin tahmininden elde edilen bulgular yer almaktadır. Buna göre sonuçların Çizelge 3'te yer alan en küçük kareler tahmincisinden elde edilen bulgular ile tutarlı olduğu görülmektedir. Böylelikle, modelden elde edilen tahmin sonuçlarının sağlamlığı test edilmiş ve tutarlı bulgular elde edilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarım, gıda güvenliğinin sağlanması ve beslenme konularında kritik öneme sahip bir sektördür. Ayrıca sanayiye hammadde sağlama, istihdam yaratma gibi alanlarda da ekonomiye katkı sağladığı ifade edilebilir. Ekonomik gelişmişlik göstergesi olarak bu sektörün toplam istihdam ve üretim içerisindeki payının azaltılması amaçlansa da işsizlik oranı yüksek ve nüfus artışı ile karşı karşıya olan Türkiye gibi ülkelerde tarım sektörü hala önemini korumaktadır. Son yıllarda ise gerek literatür gerekse Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü ve Dünya Bankası gibi kurumların raporları incelendiğinde tarımsal üretim ve dolayısıyla istihdamın artırılmasında finansal hizmetlere erişim konusunun önem kazandığı görülmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'de 2005-2023 döneminde finansal hizmetlere erişimin tarımsal istihdama etkisi en küçük kareler tahmincisi kullanarak ampirik olarak araştırılmıştır. Çalışmada tarımsal istihdamın bağımlı, finansal erişime ilişkin göstergelerin bağımsız değişken ve iki farklı kontrol değişkenlerinin olduğu bir regresyon modeli geliştirilmiştir.

Geleneksel bankacılık hizmetlerine ilişkin değişkenlerin ele alındığı çalışmada finansal erişim bağlamında 100.000 kişi başına düşen banka şube sayısı ile 100.000 kişi başına düşen ATM sayısına ilişkin veriler kullanılmıştır. Çalışmada kontrol değişkeni olarak yer alan gayrisafi yurtiçi hâsıla büyüme oranı ve mal-hizmet ithalatına ilişkin veriler kullanılmıştır. Bu değişkenlere ait veriler Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı' ndan elde edilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak yer alan tarımsal istihdama ilişkin veriler ise Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilmiştir.

Modelin tahmininden elde edilen bulgular 100.000 kişi başına düşen banka şubesi ve ATM sayısının tarımsal istihdamı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediğine işaret etmektedir. Bu bağlamda elde edilen bu bulguya göre, 100.000 kişi başına düşen şube ve ATM sayısının artışı tarımsal istihdamın artışını sağlamaktadır. Modelde kontrol değişkeni olarak yer alan kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranının ve ithalatın tarımsal istihdamı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilediği saptanmıştır.

Modelin en küçük kareler tahmininin ardındaki varsayımlar modelin bulgularının geçerliliği açısından test edilmiştir. İlk olarak modelde yer alan bağımsız değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantı değişkenlerin varyans artış faktörü ve ortalama varyans artış faktörü değerleri incelenerek araştırılmıştır. Elde edilen değerler doğrultusunda modelde çoklu doğrusal bağlantının olmadığı tespit edilmiştir. Diğer bir varsayım olan heteroskedastisite sorunun olup olmadığı Breusch-Pagan/Cook-Weisberg ve White testleri ile araştırılmıştır. Testlerden elde edilen bulgular kapsamında modelde heteroskedastisite probleminin olmadığı saptanmıştır. Bununla birlikte modeldeki otokorelasyon Breusch-Godfrey LM testi ile incelenmiştir. Breusch-Godfrey LM testi sonucunda modelde otokorelasyonun olmadığı belirlenmiştir. Son olarak normal dağılımın varlığı Jarque-Bera testi kullanılarak araştırılarak modelin hata terimleri arasında normal dağılımın varlığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak modelde çoklu doğrusal bağlantı, heteroskedastisite ve otokorelasyon sorunun olmadığı, normal dağılımın varlığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak çalışmanın analizinden elde edilen bulgular doğrultusunda, finansal hizmetlere erişimin tarımsal istihdama pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Buna göre, bireylerin finansal sistemin sunduğu ürün ve hizmetlere kolaylıkla ve uygun maliyetle erişimi tarımsal istihdama olumlu etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla finansal sistemde önemli bir yeri olan bankaların ürün ve hizmet çeşitlendirmesi noktasında tarım sektörünün ihtiyacına yönelik erişimi kolay, finansal araç ve hizmet çeşitliliğini arttırmaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Adegbite, O. O. ve Machethe, C. L. (2020). Bridging the financial inclusion gender gap in smallholder agriculture in Nigeria: An untapped potential for sustainable development, World Development,127, 104755. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2019.104755. (Erişim Tarihi: 21.12.2024)

An, C., He, X. ve Zhang, L. (2023).The coordinated impacts of agricultural insurance and digital financial inclusion on agricultural output: Evidence from China, *Heliyon*, 9 (2), e13546, https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e13546 (Erişim Tarihi:20.12.2024)

Arora, R. U. (2010). Measuring financial access. *Griffith Business School Discussion Papers Economics*, *1*(7), 1-21. 2010-07-measuring-financial-access-libre.pdf(Erişim Tarihi:31.12.2024).

Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. ve Levine, R. (2007a). Finance, inequality and the poor, journal of economic growth, Journal of Economic Growth, 12(1), 27–49. http://www.jstor.org/stable/40216113 (Erişim Tarihi: 23.12.2024)

Beck, T., Demirgüç-Kunt,A. ve Peria, M.S.M. (2007b). Reaching out: Access to and use of banking services across countries, Journal of Financial Economics, 83, 234-266. https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2006.07.002 (Erişim Tarihi:23.12.2024)

Clarke, G.R.G., Xu, L. C. Ve Zou H. (2006). Finance and income inequality: What do the data tell us?, Southern Economic Journal, 72(3), 578-596. https://doi.org/10.2307/20111834 ((Erişim Tarihi:14.12.2024).

Dünya Bankası (2017). Mobile Technologies And Digitized Data To Promote Access To Finance For Women In Agriculture, Washington D.C., World Bank Group.

Dünya Bankası, https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators((Erişim Tarihi:04.12.2024).

FAO, IFAD, UNICEF, WFP ve WHO (2024). The State of Food Security and Nutrition in the World 2024 – Financing to end hunger, food insecurity and malnutrition in all its forms. Rome. https://doi.org/10.4060/cd1254en(Erişim Tarihi:15.12.2024)

Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (2017). The State Of Food And Agriculture, Leveraging Food Systems For Inclusive Rural Transformation.

Fowowe, B. (2020). The effects of financial inclusion on agricultural productivity in Nigeria, Journal of Economics and Development, 22(1), 61-79. https://doi.org/10.1108/jed-11-2019-0059. (Erişim Tarihi:15.12.2024)

Farooq, U., Gang, F., Guan, Z., Rauf, A. ve Chandio, A.A. & "Ahsan, F. (2023). Exploring the long-run relationship between financial inclusion and agricultural growth: evidence from Pakistan, lnternational Journal of Emerging Markets, 18 (7), 1677-1696. https://doi.org/10.1108/IJOEM-06-2019-0434 (Erişim Tarihi:13.12.2024)

Göl, B., ve Tarhan, Ç.(2023). *Tarımsal Finans Teknolojilerinin (Agri-Fintect) Tarım Sektörüne Etkisi*, Rahmi Y. (Ed) & Ayyıldız Y. (Ed.) & Er H. (Ed.), Dijitalleşmenin Finans Sektörüne Getirdiği Yenilikler, Özgür Yayınları, 219-247. https://doi.org/10.58830/ozgur.pub289 (ErişimTarihi:20.12.2024)

Guo, X., Wang, L. Meng, X., Dong, X. ve Gu, L. (2023). The impact of digital inclusive finance on farmers' income level: evidence from China's major grain production regions, Finance Research Letters, 58, https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104531 (Erişim Tarihi:20.12.2024)

Hong, M. Tian, M. ve Wang, J. (2022). Digital inclusive finance. Agricultural industrial structure optimization and agricultural green total factor productivity, Sustainability, 14, 11450. https://doi.org/10.3390/su141811450 (Erişim Tarihi:18.12.2024)

Hu, Y., Chang L.ve Peng, J. (2021). Financial inclusion and agricultural total factor productivity growth in China, Economic Modelling, 96, 68-82, https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.12.021(Erişim Tarihi:19.12.2024)

Igyo, A. J., Simon, J. ve Jane. M. E. (2016). Financial intermediation and agricultural output in Nigeria: An impact analysis of deposit money banks' credit, International Journal of Agricultural Economics. 1(1), 16-25. http://doi.org/10.11648/j.ijae.20160101.13 (Erişim Tarihi:20.12.2024)

Kıral, T. ve Akder H., *Makroekonomik Göstergelerle Türkiye Tarımı,* Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi,2-18, Ankara, 2000.

King, R.G. ve Levine, R. (1993). Finance and growth: Schumpeter might be right, The Quarterly Journal of Economics, 108, (3), 717–737, https://doi.org/10.2307/2118406

Liu, J. ve Ren,Y. (2023). Can digital inclusive finance ensure food security while achieving low-carbon transformation in agricultural development? Evidence from China, Journal of Cleaner Production, 418, 138016, https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.138016. (Erişim Tarihi:20.12.2024)

Liu, Y., Liu C. ve Zhou, M. (2021). Does digital inclusive finance promote agricultural production for rural households in China? Research based on the Chinese family database (CFD), China Agricultural Economic Review, 13(2), 475-494. http://doi.org/10.1108/CAER-06-2020-0141 (Erişim Tarihi:20.12.2024)

Lucas, R. (1988). On the mechanics of economic development, Journal of Monetary Economics, 22(1), 3-42. https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7 (Erişim Tarihi 23.12.2024)

Merdan, K. (2024). Türkiye'nin tarım sektörü: Tarımının dünü, bugünü ve yarını, Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 47-70. http://doi.org/110.33399/biibfad.1337246

Money, U. (2014). Bank credits and agricultural development: Does it promote entrepreneurship performance?, International Journal of Business and Social Science, 5(11-1), 102-107.

Mumtaz, M. Z. (2024). Financial inclusion, digital finance and agricultural participation, Agricultural Finance Review, 28 (2/3), 93-113, https://doi.org/10.1108/AFR-10-2023-0132 (Erişim Tarihi:17.12.2024)

Pagano, M. (1993). Financial markets and growth, European Economic Review, 37,613-622,

Park, Cyn-Young ve Mercado, Rogelio V. (2018), Financial Inclusion: New Measurement and Cross-Country Impact Assessment, *Adb Economics Working Paper Series*, 539, 1-29.

Peachey, S., ve Roe, A. (2004). Access to finance. A study for the World Savings Banks Institute. https://www.findevgateway.org/sites/default/files/publications/files/mfg-en-paper-access-to-finance-2004.pdf (Erişim Tarihi:18.12.2024)

Raifu, I.A. ve Aminu, A. (2019). Financial development and agricultural performance in Nigeria: what role do institutions play?, Agricultural Finance Review, 80 (2), 231-254. https://doi.org/10.1108/AFR-06-2018-0045 (Erişim Tarihi:18.12.2024)

Ogbuabor, J. E. ve Nwosu, C. A. (2017). The impact of deposit money bank's agricultural credit on agricultural productivity in Nigeria: Evidence from an error correction model, International Journal of Economics and Financial Issues, 7(2), 513-517. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/365910, (Erişim Tarihi: 22.12.2024)

Olaniyi, E. (2017). Back to the land: The impact of financial inclusion on agriculture in Nigeria, Irania. Economic Review, 21(4), 885-903. http://doi.org/10.22059/ier.2017.64086 (Erişim Tarihi:17.12.2024)

Sarker S.,Ghosh S. K. ve Palit M. (2015). role of banking-sector to inclusive growth through inclusive finance in Bangladesh, Studies in Business and Economics, 10(2), 145-159. http://doi.org/10.1515/sbe-2015-0026

Sarma, M. ve Pais, J. (2011). Financial inclusion and development, *Journal of International Development*, 23, 613-628. https://doi.org/10.1002/jid.1698

Sehrawat, M. ve Giri, A.K. (2016). Financial development, poverty and rural-urban income inequality: evidence from South Asian countries. Qual Quant 50, 577–590. https://doi.org/10.1007/s11135-015-0164-6 (Erişim Tarihi:22.12.2024)

Türkiye Bankalar Birliği (2023). Tarım Sektörü Raporu. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8960/Tarim_Sektor_Raporu_130723.pdf (Erişim Tarihi:19.12.2022)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), https://www.tuik.gov.tr/ (Erişim Tarihi:04.12.2022)

Xu, S. ve Wang, J. (2023) The impact of digital financial inclusion on the level of agricultural output, Sustainability, 15, 4138. https://doi.org/10.3390/su15054138 (Erişim Tarihi:15.12.2024)

Yang L. ve Geng, Z. (2022). Impact of digital financial ınclusion on optimization of employment structure: evidence from China, Applied Economics, 54:57, 6625-6638, https://doi.org/10.1080/00036846.2022.2078779 (Erişim Tarihi:19.12.2024)

Yorulmaz, R. (2022 Haziran). Finansal erişim ve yoksulluk ilişkisi: Dinamik panel veri analizi ile OECD örneği, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(1), 89-106. https://doi.org/10.17494/ogusbd.1085143 Erişim Tarihi:16.12.2024)

TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ 2024 ORTAÖĞRETİM TARİH DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA ALAN BECERİLERİNE YER VERİLME DURUMUNUN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Refik TURAN

Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

Aksaray

refikturan@aksaray.edu.tr, 05058119031

ORCID NO: 0000-0001-8369-800X

ÖZET

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) 2024 yılının Nisan ayında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli olarak adlandırdığı yeni bir eğitim modelini uygulamaya koyduğunu ilan etmiş ve tüm eğitim kademelerinde okutulan dersler için bu modele uygun yeni öğretim programları hazırlanmıştır. Yeni öğretim programları 2024-2025 öğretim yılından itibaren kademeli olarak uygulamaya sokulmuştur. Yeni model çerçevesinde lise tarih dersleri için de yeni öğretim programı hazırlanarak 2024-2025 öğretim yılında 9. sınıflardan başlayarak kademeli olarak uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan yeni öğretim programlarında genel olarak K-12 Beceriler Çerçevesi: Türkiye Bütüncül Modeli temel alınmış ve beceriler çerçevesi oldukça geniş tutulmuştur. Öğretim programlarında alan becerileri, kavramsal beceriler, eğilimler, sosyal-duygusal öğrenme becerileri ve okuryazarlık becerilerine yer verilmiştir. Modelin temel dokümanı niteliğinde olan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metninde bu beceri ve eğilimlerle ilgili kapsamlı açıklayıcı bilgilere ve süreç bileşenlerine yer verilmiştir. Bu araştırmanın amacı Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programını alan becerilerine yer verilme boyutuyla incelemektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma çerçevesinde Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni ve Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programı temel araştırma materyalleri olarak incelenmiş ve söz konusu dokümanlardan alan becerilerine ilişkin elde edilen bulgular uygun kategori ve temalar altında organize edilerek yorumlanmış ve sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarih öğretimi, 2024 Tarih Dersi Öğretim Programı, Tarih alan becerileri, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM).

GİRİŞ

Günümüzün hızla değişen dünyasında toplumların ve devletlerin eğitim sistemlerinden beklentileri de değişmekte ve çeşitlenmektedir. Bu çerçevede eğitimin geleneksel bilgi aktarma işlevi yerini hızla, bireyleri her geçen gün daha da çeşitlenen bilgi kaynaklarından sağlıklı ve güvenilir seçimler yaparak doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma ve kullanma becerileriyle donatmayı hedefleyen beceri temelli bir anlayışa terk etmektedir. Eğitimin amaç ve işlevine

yönelik bu paradigma değişimi eğitim sistemlerinin genel amaç ve yapıları gibi ayrı ayrı derslerin amaçlarını ve buna bağlı olarak da öğrenme-öğretme süreçlerinin tasarımı, ölçme ve değerlendirme yöntem ve teknikleri, öğrenme-öğretme sürecinde öğretmen ve öğrencilerin rol ve görevleri gibi pek çok unsuru etkilemekte ve dönüştürmektedir. Bu değişim etkisini tarih öğretimi üzerinde de göstermiş ve dünyada 1970'li yıllardan itibaren tarih öğretiminin amaçlarında önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Bu kapsamda o zamana kadar dünyada yaygın olarak kullanılan ve öğrencilere salt tarihsel bilgi aktarılmasını yeterli gören geleneksel tarih öğretimi yaklaşımı yerine tarihsel bilginin yanında birtakım beceriler de kazandırmayı öngören bir anlayış ön plana geçmeye başlamıştır. Tarih öğretimine yönelik bu yeni bakış açısının etkisiyle İngiltere'de tarih dersi öğretim programları öğrencilerde sorgulama becerisi başta olmak üzere temel ve tarihsel düşünme becerilerini geliştirmeye olanak sağlayacak şekilde yeniden hazırlanmıştır (Demircioğlu, 2014: 35).

Türkiye'de de tarih öğretim sisteminin sadece bilgi aktarmayı göz önünde tuttuğu ve ezberci eğitim anlayışını yansıttığına yönelik eleştiriler özellikle 2000'li yılların başlarında yoğunluk kazanmıştır (Akşin, 1995; Safran, 2002; Tekeli, 2002; Dinç, 2006; Tekeli, 2007; Turan, 2016a). Eleştirilere göre tarih dersleri beceri ve değer öğretiminde önemli bir potansiyele sahipti ancak bu potansiyelden yeterli düzeyde yararlanılamıyordu. Bu eleştirilerin de etkisiyle Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) eğitim sisteminde öğrenci merkezli bir yaklaşım olan yapılandırmacılığı esas alan yeni bir modele geçerek öğretim programları ile ders kitaplarını bu modele uygun olarak yeniden hazırlamıştır. Bu kapsamda liselerde okutulan tarih dersleri için de yeni anlayışa uygun öğretim programları hazırlanarak 2008-2009 eğitim-öğretim yılından itibaren kademeli olarak uygulanmıştır (MEB, 2007; MEB, 2008a; MEB, 2008b; MEB, 2009). Yapılandırmacı anlayışa göre hazırlanan sosyal bilgiler ve tarih dersi öğretim programlarında daha önceki öğretim programlarının aksine öğrencilere bilgi ve becerilerin bir arada ve dengeli bir şekilde kazandırılması göz önünde tutulmuş; böylece tarih öğretim sisteminin en fazla eleştirilen yönlerinden olan ezberci eğitimden öğrenci merkezli ve etkinlik temelli bir yaklaşıma geçilmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır.

Yapılandırmacı anlayışa göre hazırlanan tarih dersi öğretim programlarında tarih dersleri kapsamında öğrencilere kazandırılması hedeflenen temel beceriler ve tarihsel düşünme becerilerine ilk kez yer verilmiş; aynı şekilde öğretim programının genel amaçları içerisinde de öğrencilere tarihçilik becerileri kazandırma anlamında disiplin içi amaçlara yer verilmiştir. Böylece bu öğretim programlarında genel olarak bilgi-beceri, disiplin içi-disiplin dışı ve yerellik-evrensellik arasında bir denge gözetilmeye çalışılmıştır (Turan, 2015: 149-150). Hatta bu dönemde hazırlanan sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer verilen dokuz öğrenme alanından birisi "zaman, süreklilik ve değişim" olarak belirlenmiştir (Akbaba, 2020: 218). Yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanan 2007 Tarih Dersi Öğretim Programında "Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma", "eleştirel düşünme", "yaratıcı düşünme", "iletişim kurma", "araştırma-sorgulama", "sorun çözme", "bilgi teknolojilerini kullanma", "girişimcilik", "gözlem yapma" şeklindeki dokuz temel becerinin yanı sıra "değişim ve sürekliliği algılama", "mekânı algılama" ve "sosyal katılım" olmak üzere üç alana özgü beceri ve ayrıca "kronolojik düşünme", "tarihsel kavrama", "tarihsel analiz ve yorum", "tarihsel sorun analizi ve karar

verme" ve "tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma" olmak üzere beş tarihsel düşünme becerisine yer verilmiştir (MEB, 2007: 10). Öğretim programlarında tarihsel düşünme becerileriyle ilgili bölüm Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) bulunan Okullarda Tarih Ulusal Merkezi'nin [National Center for History in the Schools] web sitesinde yer alan "Historical Thinking Standards" bölümünden Türkçeye çevrilerek alınmıştır. Bu dönemde yayınlanan tüm tarih dersi öğretim programlarında bu beş tarihsel düşünme becerisine yer verilmiştir. Öğretim programlarında tarihsel düşünme becerilerine yer verilmek suretiyle öğrencilerde tarihsel düşünmenin geliştirilmesi yani tarihi anlamaları, geçmiş hakkında yorum yapabilmeleri ve geçmişle bugün arasında bağlantılar kurabilmelerinin sağlanması amaçlanmıştır (Dilek, 2007). Ancak tarih dersi öğretim programlarında yukarıda bahsedildiği gibi tarihsel becerilere önemli yer ayrılmasına rağmen konuyla ilgili olarak yapılan araştırmalar bu becerilerin öğrencilere yeterli düzeyde kazandırılamadığını ortaya koymaktadır (Demircioğlu, 2009; Aktekin & Ceylan, 2012; Turan, 2016b).

2007 yılında uygulanmaya başlanan tarih dersi öğretim programları 2017 yılına kadar uygulanmıştır. Aynı yıl MEB yeni öğretim programı hazırlayarak 2017-2018 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır. Bu öğretim programında programın bireysel farklılıkları dikkate alan, değer ve beceri kazandırma hedefli, sade ve anlaşılır bir yapıda hazırlandığı belirtilmiştir: *"Böylelikle üst bilişsel becerilerin kullanımına yönlendiren, anlamlı ve kalıcı öğrenmeyi sağlayan, sağlam ve önceki öğrenmelerle ilişkilendirilmiş, diğer disiplinlerle ve günlük hayatla değerler, beceriler ve yetkinlikler çevresinde bütünleşmiş bir öğretim programları toplamı oluşturulmuştur."* (MEB, 2018: 1). Bu öğretim programında Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinde belirlenen sekiz anahtar yetkinlik kısaca açıklanmıştır. Öğretim programında yer verilen yetkinlikler şunlardır: "Anadilde iletişim", "yabancı dillerde iletişim", "matematiksel yetkinlik ve bilim/teknolojide temel yetkinlikler", "dijital yetkinlik", "öğrenmeyi öğrenme", "sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler", "inisiyatif alma ve girişimcilik" ve "kültürel farkındalık ve ifade" (MEB, 2018: 7). Bu öğretim programında öğretim programının özel amaçları çerisinde de öğrencilere tarihsel anlayış, bakış açısı ve tarihçilik becerileri kazandırmaya yönelik amaçlara yer verilmiştir. Bu öğretim programında "alana özgü yeterlilik ve beceriler" başlığı altında "kronolojik düşünme becerisi", "tarihsel kavrama becerisi", "neden-sonuç ilişkisi kurma becerisi", "değişim ve sürekliliği algılama becerisi", "tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma becerisi", "tarihsel analiz ve yorum becerisi", "tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi" ve "geçmişe geçmişteki insanların bakış açısıyla bakabilme becerisi" veya "tarihsel empati" ile ilgili açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir (MEB, 2018: 13-17). Öğretim programında yetkinlik ve becerilerle ilgili teorik düzeyde bilgilere yer verilmekle birlikte kazanım tablosu üzerinde beceriler kazanımlarla ilişkilendirilmediği gibi söz konusu becerilerin kazandırılmasında kullanılabilecek yöntem-teknik ve etkinlik önerilerine de yer verilmemiştir.

Son olarak MEB 2024 yılı Nisan ayında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM) olarak adlandırdığı yeni bir eğitim modelini yürürlüğe koymuş ve tüm eğitim kademelerinde uygulanan öğretim programlarını bu modele uygun olarak yeniden hazırlamıştır. "Köklerden Geleceğe" şeklinde formüle edilen bu modelin temel özellikleri Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli

Öğretim Programları Ortak Metni ismiyle yayınlanan belgede ayrıntılı olarak açıklanmıştır (MEB, 2024a). TYMM kapsamında hazırlanan Tarih Dersi (9, 10 ve 11. Sınıflar) Öğretim Programı 2024-2025 eğitim ve öğretim yılından itibaren 9. sınıflardan başlayarak kademeli bir şekilde uygulanmıştır.

Bu araştırmanın amacı Tarih Dersi (9, 10 ve 11. Sınıflar) Öğretim Programının programda yer verilen alan becerileri boyutuyla incelenmesidir. Araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. *"Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar."* (Yıldırım &Şimşek, 2003: 140). Bu araştırmada da MEB tarafından hazırlanan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni (Ortak Metin) ile Tarih Dersi (9, 10 ve 11. Sınıflar) Öğretim Programı doküman analizine tâbi tutulmuş; elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile analiz edilmiş ve oluşturulan kategori ve alt kategoriler altında organize edilerek yorumlanmış ve sunulmuştur.

BULGULAR

1. Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinde Beceriler Çerçevesi

TYMM'de beceri eğitimi önemli ölçüde MEB Ortaöğretim Genel Müdürlüğü ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu'nun (UNICEF) iş birliği ile hazırlanan K12 Beceriler Çerçevesi Türkiye Bütüncül Modeline dayalı olarak ele alınmış ve model kapsamındaki öğretim programlarında geniş yer ayrılmıştır. Beceri eğitimi öğretim programlarının temeli olarak görülerek kavramsal beceriler, alan becerileri, eğilimler, sosyal-duygusal öğrenme becerileri ve okuryazarlık becerilerine yer verilmiştir. Modelin ayrıca programlar arası ilişkiler ve beceriler arası ilişkiler boyutlarında da beceri eğitimine yer verilmiştir.

TYMM Öğretim programlarının "beceriler çerçevesi" aşağıda çizelge halinde (Çizelge 1) gösterilmiştir.

Çizelge 1. TYMM Öğretim Programlarında Beceriler Çerçevesi

Kavramsal Beceriler	Alan Becerileri	Eğilimler	Sosyal-Duygusal Öğrenme Becerileri	Okuryazarlık Becerileri
Temel Beceriler	Türkçe	Benlik Eğilimleri	Benlik Becerileri	Bilgi Okuryazarlığı
Bütünleşik Beceriler	Matematik	Sosyal Eğilimler	Sosyal Yaşam Becerileri	Dijital Okuryazarlık
Üst Düzey Düşünme Beceriler	Fen Bilimleri	Entelektüel Eğilimler	Ortak/Birleşik Beceriler	Finansal Okuryazarlık
	Sosyal Bilimler			Görsel Okuryazarlık
				Kültür Okuryazarlığı
				Vatandaşlık Okuryazarlığı Veri Okuryazarlığı
				Sürdürülebilirlik Okuryazarlığı Sanat Okuryazarlığı

Kaynak: MEB, 2024a

Alan becerileri belirli bir bilgi alanına özgü becerilerdir. Türkiye Yüzyılı Eğitim Modelinde alan becerileri; *"kavramsal ve sosyal-duygusal öğrenme becerileri ile alana ait kavram ve bilgilerin bütününü içeren beceriler"* ya da kısaca *"disipline özgü şekilde yapılandırılan*

beceriler" (MEB, 2024a: 13) şeklinde tanımlanmaktadır. K12 Beceriler Çerçevesi Bütüncül Modelinde olduğu gibi TYMM'de de alan becerileri Türkçe, matematik, fen bilimleri ve sosyal bilimler olmak üzere dört alanda yapılandırılmış ve bu becerilerin süreç bileşenleri de belirlenmiştir. Ortak Metinde alan becerilerinin kavramsal becerileri ve/veya alana özgü bütünleşik becerileri kapsayacak şekilde yapılandırıldığı; bu yönüyle alan becerilerinin, kavramsal becerileri ve/veya alana özgü bütünleşik becerileri kapsayan ve bu becerilerin süreç bileşenlerini de içeren yapılar olduğu ifade edilmiştir (MEB, 2024a: 24).

TYMM'nin sosyal bilimler alan becerileri boyutu K12 Beceriler Çerçevesi Bütüncül Modelinde yer verilen becerilerde bazı değişiklikler yapılarak oluşturulmuştur. Örneğin K12 Beceriler Çerçevesinde yer almayan "tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi" TYMM'ye eklenmiş; "coğrafi içerikli tablo grafik, şekil ve diyagram becerisi" "coğrafi" ibaresi çıkarılmak suretiyle daha da genelleştirilmiş; "kanıt kullanma" becerisi ise "kanıta dayalı sorgulama ve araştırma becerisi" şeklinde öğretim programlarına alınmıştır. TYMM'de sosyal bilimler alan becerilerinin belirlenmesi ile ilgili şu açıklamaya yer verilmiştir: *"yerli ve yabancı literatür, alanın kendine özgü yapısı ve çağın gereklilikleri göz önünde bulundurularak yirmi birinci yüzyıl becerileri ile de güçlü ilişkileri olan on yedi alan becerisi belirlenmiştir."* (MEB, 2024b: 34).

TYMM'de yer verilen sosyal bilimler alan becerileri şunlardır:

1. Zamanı algılama ve kronolojik düşünme becerisi
2. Kanıta dayalı sorgulama ve araştırma becerisi,
3. Tarihsel empati becerisi,
4. Değişim ve sürekliliği algılama becerisi,
5. Sosyal katılım becerisi,
6. Girişimcilik becerisi,
7. Mekânsal düşünme becerisi,
8. Coğrafi sorgulama becerisi,
9. Coğrafi gözlem ve saha çalışması becerisi,
10. Harita becerisi,
11. Tablo, grafik, şekil ve/veya diyagram becerisi,
12. Mantıksal muhakeme becerisi,
13. Felsefi sorgulama becerisi,
14. Felsefi muhakeme becerisi,
15. Felsefi düşünce ortaya koyma becerisi,
16. Eleştirel sosyolojik düşünme becerisi,
17. Tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi

TYMM'nde sosyal bilimeler alan becerileri kapsamında belirlenen on yedi beceri sosyal bilim disiplinleriyle ilişkisi boyutuyla değerlendirildiğinde; "zamanı algılama ve kronolojik düşünme becerisi", "kanıta dayalı sorgulama ve araştırma becerisi", "tarihsel empati becerisi", "değişim ve sürekliliği algılama becerisi" ve "tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisinin" doğrudan tarih disipliniyle ilgili ve tarih öğretimi kapsamında olduğu söylenebilir. Diğer alan becerileri

daha çok coğrafya, felsefe ve sosyoloji disiplinleri ile ilgili olmakla birlikte girişimcilik ve tablo, grafik, şekil ve diyagram becerileri örneğinde olduğu gibi birçok disiplinle aynı anda ilgili görülebilecek beceriler de bulunmaktadır.
Ortak Metinde yer verilen bu sosyal bilimler alan becerilerinden "kanıta dayalı sorgulama ve araştırma", "zamanı algılama ve kronolojik düşünme", "tarihsel empati", "değişim ve sürekliliği algılama", "mekânsal düşünme", "sosyal katılım" ve "tarihsel sorun analizi ve karar verme" becerilerine 2024 Tarih Dersi Öğretim Programının "alan becerileri" boyutunda yer verilmiştir. Bu becerilerin yanı sıra öğretim programının "beceriler arası ilişkiler" boyutunda da "coğrafi sorgulama", "harita becerisi", "felsefi muhakeme becerisi", "tablo, grafik, şekil ve/veya diyagram becerisi", "eleştirel sosyolojik düşünme becerisi" ve/veya bu becerilerin bütünleşik becerilerine yer verilmiştir.

2024 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programında doğrudan programın "alan becerileri" boyutunda yer verilen yukarıda belirtilen yedi alan becerisi ile ilgili Tam Metine dayalı olarak aşağıda kısaca bilgi verilmiştir.

Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme Becerisi

Ortak Metinde zamanı algılama ve kronolojik düşünme becerisi; *"En temelde tarihsel olay, dönem ve aktörleri zamanın içine yerleştirmeye ve zaman içinde ardışık bir şekilde sıralamaya katkı sağlayan; farklı olay ve dönemlerin birbirleriyle ilişkisini tanımayı kolaylaştıran, bir olayın kısa ve uzun süreli sonuçlarını karşılaştırmayı sağlayan bir beceri"* şeklinde tanımlanmıştır (MEB, 2024a: 34). Bu beceri "karşılaştırma", "dönüştürme", "sıralama" ve "değerlendirme" olmak üzere dört bütünleşik beceriden oluşmaktadır.

Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma Becerisi

Ortak Metin kitapçığında kanıta dayalı sorgulama ve araştırma becerisiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer verilmiştir: *"Tarihçilerin araştırma, sorgulama, analiz ve yorumlama süreçlerinin öğrenciye tanıtılmasını ve öğrencide bu süreçlere ilişkin deneyim ve becerilerin oluşturulmasını ve bu süreçlerde tarihsel kaynakların nasıl kullanılacağını ifade eder."* (MEB, 2024a: 35). Bu beceri; "meraka dayalı soru sorma", "kaynaklardan bilgi toplama", "kaynağı inceleme", "kaynağı sorgulama", "kaynağı yorumlama" ve "kanıta dayalı ürün oluşturma ve paylaşma" olmak üzere altı bütünleşik beceriden oluşmaktadır.

Tarihsel Empati Becerisi

Tarihsel empati becerisi, *"Tarihteki kişileri/olayları ya da tarihsel kişiliklerin faaliyetlerini/davranışlarını kendi zamanının eşsiz şartları içinde değerlendirmeyi ifade eder"* (MEB, 2024a: 36). Bu beceri; "yorumlama", "tarihsel bağlamsallaştırma" ve "yapılandırma" olmak üzere üç bütünleşik beceriden oluşmaktadır.

Değişim ve Sürekliliği Algılama Becerisi

Değişim ve sürekliliği algılama becerisi; *"Tarihin herhangi bir döneminde bazı şeylerin devam ettiğini ve bazılarının ise nasıl değiştiğini açıklayabilme, zaman içindeki değişimi ilerleme-gelişme veya gerileme-bozulma şeklinde değerlendirebilme"* (MEB, 2024a: 36) anlamına

gelmektedir. Bu beceri, "karşılaştırma", "sıralama", "değişim ve sürekliliği neden ve sonuçlarıyla yorumlama", "sentezleme" ve "değişim ve sürekliliğin geleceğine yönelik kanıta, gözleme ve/veya deneyime dayalı öngörüde bulunma" şeklindeki beş bütünleşik beceriden oluşmaktadır.

Sosyal Katılım Becerisi

Ortak Metinde sosyal katılım becerisi; *"öğrencilerin hem kendini hem de yakın çevresini etkileyen konularla ilgili bilgi sahibi olmasının yanında ihtiyaçların giderilmesinde sosyal grup çatısına dâhil olarak fikir üretmekten eyleme geçilme süreci"* (MEB, 2024a: 37). Olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu beceri üretilen fikirleri çevredekilere iletme; fikirle ilgili görüşme, tartışma ve planlama yapma; uzlaşmaya varma ve eylemde bulunma faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu beceri; "sorgulama", "sosyal temas oluşturma", "grup dinamiğini sağlama", "fikir üretme", "müzakere etme" ve "fikri eyleme dönüştürme" şeklindeki altı bütünleşik beceriden oluşmaktadır.

Mekânsal Düşünme Becerisi

Ortak Metinde mekânsal düşünme becerisi ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir: *"Mekân kavramlarını bilme, temsil araçlarını kullanma ve akıl yürütme süreçlerini uygulama şeklinde üç unsurun yapıcı bir bileşimini ifade eder. Bu beceri; insanların dünyayı modellemek (gerçek ve teorik), problemleri yapılandırmak, yapılandırdıkları problemlere cevap ve çözümler bulmak için mekânı kullanmalarını sağlar."* (MEB, 2024a: 39). Bu alan becerisi; "konum algılama", "mekânın coğrafi koşullarını tanımlama", "mekânsal bağlantıları çözümleme", "mekânları karşılaştırma", "mekânsal etkiyi sorgulama", "mekânsal bölge belirleme/çizme", "mekânsal hiyerarşiyi çözümleme", "mekânsal geçiş ile ilgili çıkarımda bulunma", "mekânsal analoji yapma", "mekânsal deseni algılama" ve "mekânda desenlenen farklı coğrafi olay, olgu, konu veya mekânları çözümleme" olmak üzere on bir bütünleşik beceriden oluşmaktadır.

Tarihsel Sorun Analizi ve Karar Verme Becerisi

Tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi; *"geçmişteki bir sorunu tarihsel bağlamında ve olayı yaşayan insanların gözünden değerlendirerek dönemin şartları içinde neler yapılabileceğini analiz etme ve karar verme becerisi"* (MEB, 2024a: 48) anlamını taşımaktadır. Bu beceri; "tarihsel sorunu belirleme ve çözümleme" ve "tarihsel soruna alternatif çözüm üretme ve değerlendirme" şeklinde iki bütünleşik beceriden oluşmaktadır.

2. 2024 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programında Beceriler Çerçevesi ve Alan Becerileri

2024 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programında, programın temel amacının insanı ve onun faaliyetlerini geçmiş-bugün-gelecek bağlamında anlamlandırabilmek için gerekli bilgi, beceri ve değerlerle donanmış tarih okuryazarı bireyler yetiştirmek olduğu belirtilmek ve bu amaca yönelik olarak beceri temelli bir yaklaşımla hazırlandığı belirtilmektedir:

> "Tarih dersi öğretim programının geliştirilme sürecinde köklü bir anlayış değişikliğine gidilmiştir. Bu doğrultuda programda bireyin hem kendi hayatıyla hem de içinde yaşadığı toplumla ilişkisini

> dikkate alan bir yapı oluşturulmuş, bilgi aktarımı odaklı tarih öğretiminden beceri temelli tarih öğretimine geçilmiştir. Beceri temelli öğretimin etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi adına öğretim programında sadeleştirmeye gidilmiş, siyasi tarihin yanı sıra insanı öne çıkaran sosyal tarih konuları da önemsenmiştir." (MEB, 2024b: 4).

Öğretim programının temel yaklaşımı ve özel amaçlarıyla ilgili bölümünde de öğretim programının çatısı oluşturulurken Modelde yer alan sosyal bilimler alan becerileri, kavramsal beceriler, eğilimler, sosyal-duygusal öğrenme becerileri, değerler ve okuryazarlık becerilerinin kullanıldığı belirtilmektedir. Öğretim programında yer verilen on beş özel amaçtan iki tanesinin beceri kazandırmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır: *"Tarihsel bilginin inşa sürecinde tarihçilerin esas aldığı yöntemleri uygulamaları", "Tarihi öğrenirken ve araştırırken ihtiyaç duydukları teknolojileri etkin bir şekilde kullanmaları"* (MEB, 2024b: 5).

Öğretim programının "öğrenme-öğretme uygulamaları başlığı altında yer alan açıklamalarda da öğretim programının bu boyutunda beceri öğretimine önem verildiği; kavramsal beceriler, okuryazarlık becerileri ve sosyal-duygusal öğrenme becerileriyle birlikte işe koşulan alan becerilerinin içeriğin öğrencilere öğretilmesi sürecinde kullanılacak öğretim kuram, model, strateji, yöntem, teknik ve materyalleri ile ölçme ve değerlendirme araç ve yöntemlerinin belirlenmesinde önemli rol oynadığı belirtilmiştir (MEB, 2024b: 10).

Tarih dersi öğretim programında alan becerilerine "alan becerileri" ve "beceriler arası ilişkiler" olmak üzere iki boyutta yer verilmiştir. Öğretim programının en başında ünite ismi, ünite ile ilgili açıklama ve ders saati süresinden hemen sonra gelmek üzere "alan becerileri" başlığı altında ünite kapsamında kazandırılması hedeflenen alan becerileri belirtilmiştir. Aşağıda öğretim programının alan becerileri boyutunda tüm sınıf düzeylerinde öğrenme alanı/ ünite kapsamında yer verilen alan becerileri veya süreç bileşenleri çizelge halinde (Çizelge 2) gösterilmiştir.

Çizelge 2. 2024 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programında Sınıflar Düzeyinde Yer Verilen Alan Becerileri

Sınıf	Alan Becerileri
9	SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.3. Kaynağı İnceleme), SBAB1. Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme (KB2.17. Değerlendirme), SBAB1. Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme (KB2.17. Değerlendirme), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama), SBAB3. Tarihsel Empati (KB2.14. Yorumlama, SBAB3.1. Tarihsel Bağlamsallaştırma, KB.2.13. Yapılandırma), SBAB4. Değişim ve Sürekliliği Algılama (SBAB5.2. Değişim ve Sürekliliği Neden ve Sonuçlarıyla Yorumlama), SBAB7. Mekânsal Düşünme [SBAB7.5. Mekânsal Bir Objenin Etraf ta Meydana Getirdiği Etkiyi Sorgulama (Aura-Etki)], SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.1. Meraka Dayalı Soru Sorma, SBAB2.2. Kaynaklardan Bilgi Toplama, SBAB2.3. Kaynağı İnceleme, SBAB2.4. Kaynağı Sorgulama, SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama, SBAB2.6. Kanıta Dayalı Ürün Oluşturma ve Paylaşma)
10.	SBAB1. Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme (KB2.7. Karşılaştırma), SBAB4. Değişim ve Sürekliliği Algılama (SBAB5.2. Değişim ve Sürekliliği Neden ve Sonuçlarıyla Yorumlama), SBAB1. Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme (KB2.17. Değerlendirme), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.4. Kaynağı Sorgulama), SBAB5. Sosyal Katılım (SBAB5.3. Fikir Üretme), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama), SBAB5. Sosyal Katılım (SBAB5.4. Müzakere Etme), SBAB3. Tarihsel Empati (SBAB3.1. Tarihsel Bağlamsallaştırma), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.1. Meraka Dayalı Soru Sorma, SBAB2.2. Kaynaklardan Bilgi Toplama, SBAB2.3. Kaynağı İnceleme, SBAB2.4. Kaynağı Sorgulama, SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama, SBAB2.6. Kanıta Dayalı Ürün Oluşturma ve Paylaşma)
11	SBAB1. Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme (KB2.17. Değerlendirme), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama), SBAB4. Değişim ve Sürekliliği Algılama (SBAB4.2. Değişim ve

	Sürekliliği Neden ve Sonuçlarıyla Yorumlama), SBAB4. Değişim ve Sürekliliği Algılama (SBAB5.2. Değişim ve Sürekliliği Neden ve Sonuçlarıyla Yorumlama), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama), SBAB17. Tarihsel Sorun Analizi ve Karar Verme (SBAB17.1. Tarihsel Sorunu Belirleme ve Çözümleme, SBAB17.2. Tarihsel Soruna Alternatif Çözüm Üretme ve Değerlendirme), SBAB3. Tarihsel Empati (SBAB3.1. Tarihsel Bağlamsallaştırma), SBAB3. Tarihsel Empati (KB2.14. Yorumlama, SBAB3.1. Tarihsel Bağlamsallaştırma, KB.2.13. Yapılandırma), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.1. Meraka Dayalı Soru Sorma, SBAB2.2. Kaynaklardan Bilgi Toplama, SBAB2.3. Kaynağı İnceleme, SBAB2.4. Kaynağı Sorgulama, SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama, SBAB2.6. Kanıta Dayalı Ürün Oluşturma ve Paylaşma)

Kaynak: MEB, 2024b

Çizelge 2'de de görüldüğü gibi 2024 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programının "alan becerileri" boyutunda farklı sınıf düzeylerinde yedi farklı sosyal bilimler alan becerilerine ve/veya bu becerilerin bütünleşik becerileri ile süreç bileşenlerine yer verilmiştir. Bu alan becerileri "kanıta dayalı sorgulama ve araştırma", "zamanı algılama ve kronolojik düşünme", "tarihsel empati", "değişim ve sürekliliği algılama", "mekânsal düşünme", "sosyal katılım" ve "tarihsel sorun analizi ve karar verme" becerileridir. Öğretim programında en sık "kanıta dayalı sorgulama ve araştırma becerisine" yer verilirken (11 kez), en az "tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi" ile "mekânsal düşünme becerisine" (1'er kez) yer verilmiştir.

Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programında "beceriler arası ilişkiler" boyutunda da alan becerileri ve/veya bütünleşik becerilerine yer verilmiştir. Öğretim programında beceriler arası ilişkiler; *"öğrenme çıktılarında doğrudan yer verilmeyen ancak bu öğrenme çıktılarındaki beceriler ilişkilendirilerek öğrenme öğretme yaşantılarında yer verilen alan becerileri ve kavramsal beceriler"* (MEB, 2024b: 14) olarak tanımlanmıştır. Öğretim programının beceriler arası ilişkiler boyutunda yer verilen alan becerileri ve/veya bütünleşik becerileri aşağıda çizelge halinde (Çizelge 3) gösterilmiştir.

Çizelge 3. Ortaöğretim tarih Dersi Öğretim Programının Beceriler Arası İlişkiler Boyutunda Yer verilen Alan Becerileri ve/veya Bütünleşik Beceriler.

Sınıf	Beceriler Arası İlişkiler
9	SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.2. Kaynaklardan Bilgi Toplama, SBAB2.3. Kaynağı İnceleme, SBAB2.4. Kaynağı Sorgulama), KB3.1. Karar Verme, SBAB1. Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme, (SBAB1.1. Dönüştürme, KB2.7. Karşılaştırma), SBAB2.3. Kaynağı İnceleme, SBAB8.4. Coğrafi Bilgileri Çözümleme, SBAB10.3. Haritadan Çıkarım Yapma, KB3.1. Karar Verme, KB3.2. Problem Çözme, KB3.3. Eleştirel Düşünme SBAB1. Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme (SBAB1.1. Dönüştürme, SBAB1.2. Sıralama, KB2.7. Karşılaştırma), SBAB10.2. Haritayı Çözümleme, KB2.5. Sınıflandırma, KB3.1. Karar Verme
10	SBAB10.3. Haritayı Çözümleme, KB3.1. Karar Verme, SBAB2.1. Meraka Dayalı Soru Sorma, KB3.3. Eleştirel Düşünme, SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.3. Kaynağı İnceleme), SBAB7. Mekânsal Düşünme (SBAB7.5. Mekânsal Etkiyi Sorgulama), SBAB10.3. Haritayı Çözümleme, SBAB14. Felsefi Muhakeme (SBAB14.2. Felsefi Düşünce ve Argümanları Değerlendirme), KB3.1. Karar Verme, KB3.3. Eleştirel Düşünme, SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma, SBAB10.3 Haritayı Çözümleme, SBAB11.1.Tablo, Grafik, Şekil ve Diyagram Okuma ve Yorumlama, KB3.1. Karar Verme, KB3.2. Problem Çözme, KB3.3. Eleştirel Düşünme
11	SBAB7. Mekânsal Düşünme (SBAB7.11. Aynı Haritada Desenlenen Farklı Coğrafi Olay, Olgu, Konu veya Mekânları Çözümleme), SBAB10.1. Harita Okuma, SBAB11.1. Tablo, Grafik, Şekil ve Diyagram Okuma ve Yorumlama, KB3.1. Karar Verme, KB3.2. Problem Çözme, SBAB4.2. Değişim ve Sürekliliği Neden ve Sonuçlarıyla Yorumlama, SBAB16. Eleştirel Sosyolojik Düşünme (SBAB16.2. Sorgulama), SBAB11.1. Tablo, Grafik, Şekil ve Diyagram, KB3.1. Karar Verme, KB3.2. Problem Çözme, KB3.3. Eleştirel Düşünme, SBAB10.3. Haritadan Çıkarım Yapma, SBAB11.1. Tablo, Grafik, Şekil ve Diyagram Okuma ve Yorumlama, KB2.7. Karşılaştırma, KB3.1. Karar Verme, KB3.2. Problem Çözme

Kaynak: MEB, 2024b

Çizelge 3'te de görüldüğü üzere öğretim programının "beceriler arası ilişkiler" boyutunda "kanıta dayalı sorgulama ve araştırma", "zamanı algılama ve kronolojik düşünme", "değişim ve sürekliliği algılama", "coğrafi sorgulama", "harita", "mekânsal düşünme", "tablo, grafik, şekil ve diyagram", "felsefi muhakeme", "eleştirel sosyolojik düşünme" sosyal bilimler alan becerilerinin yanı sıra "anlam oluşturma" Türkçe alan becerileri ve/veya bütünleşik becerilerine yer verilmiştir. Öğretim programının bu boyutunda ayrıca "karar verme", "problem çözme" ve "eleştirel düşünme" şeklindeki üst düzey düşünme becerilerine de yer verilmiştir.

2024 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programının sonunda ek olarak tarih öğretmenlerinin derslerde öğrencilere tarihsel alan becerilerini kazandırma sürecinde yararlanabilecekleri "Tarihsel Empati Formu", "Tarihsel Kaynak/Kanıt Analiz Formu", "Değişim ve Süreklilik Formu", "Bildiklerim, Merak Ettiklerim", "Öğrendiklerim ve Hissettiklerim Formu" ve iki farklı formatta "Tarihsel Bakış Açısı Formu" olmak üzere altı farklı materyal örneğine yer verilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de öğretim programlarında beceri eğitiminin programın temel bir bileşeni olarak kabul edilerek yer verilmesi 2004-2005 öğretim yılından itibaren yapılandırmacı anlayışa geçişle birlikte mümkün olmuştur. Yapılandırmacı anlayışa uygun olarak hazırlanan öğretim programlarında hem her ders için ortak olarak kabul edilen ve öğretim programlarında yer verilen temel becerilere, hem de derse özgü beceriler olan alan becerilerine yer verilmiştir. Bu kapsamda 2008-2009 öğretim yılından itibaren kademeli bir şekilde uygulanmaya başlayan lise tarih dersi öğretim programlarında "Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma", "eleştirel düşünme", "yaratıcı düşünme", "iletişim kurma", "araştırma-sorgulama", "sorun çözme", "bilgi teknolojilerini kullanma", "girişimcilik", "gözlem yapma" şeklindeki dokuz temel becerinin yanı sıra "değişim ve sürekliliği algılama", "mekânı algılama" ve "sosyal katılım" şeklindeki üç alan becerisi ve ayrıca "kronolojik düşünme", "tarihsel kavrama", "tarihsel analiz ve yorum", "tarihsel sorun analizi ve karar verme" ve "tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma" olmak üzere beş tarihsel düşünme becerisine yer verilmiştir.

2017 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programında alana özgü yeterlik ve beceriler olarak nitelendirilen "kronolojik düşünme becerisi", "tarihsel kavrama becerisi", "neden-sonuç ilişkisi kurma becerisi", "değişim ve sürekliliği algılama becerisi", "tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma becerisi", "tarihsel analiz ve yorum becerisi", "tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi" ve "geçmişe geçmişteki insanların bakış açısıyla bakabilme becerisi/tarihsel empati" olmak üzere sekiz beceri ile ilgili açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Öğretim programında bu teorik bilgilere yer verilmesine rağmen kazanım tablosunda beceriler kazanımlarla ilişkilendirilmemiş ve becerilerin kazandırılmasına yönelik yöntem-teknik ve etkinlik önerilerine yer verilmemiştir.

2024 yılında uygulanmaya başlanan TYMM ve bu model kapsamında hazırlanan öğretim programlarında önemli ölçüde K-12 Beceriler Çerçevesi Türkiye Bütüncül Modeli temel alınarak beceri eğitimine önemli yer ayrılmıştır. Öğretim programlarında beceriler çerçevesi geniş tutulmuş ve "kavramsal beceriler", "alan becerileri", "eğilimler", "sosyal-duygusal

öğrenme becerileri" ve "okuryazarlık becerilerine" yer verilmiştir. Modelde Türkçe, matematik, fen bilimleri ve sosyal bilimler olmak üzere dört alanda alan becerileri tanımlanmış ve bu becerilere ilgili oldukları derslerin öğretim programlarında yer verilmiştir. TYMM'de sosyal bilimler alan becerileri kapsamında "zamanı algılama ve kronolojik düşünme becerisi", "kanıta dayalı sorgulama ve araştırma becerisi", "tarihsel empati becerisi", "değişim ve sürekliliği algılama becerisi", "sosyal katılım becerisi", "girişimcilik becerisi", "mekânsal düşünme becerisi", "coğrafi sorgulama becerisi", "coğrafi gözlem ve saha çalışması becerisi", "harita becerisi", "tablo, grafik, şekil ve/veya diyagram becerisi", "mantıksal muhakeme becerisi", "felsefi sorgulama becerisi", "felsefi muhakeme becerisi", "felsefi düşünce ortaya koyma becerisi", "eleştirel sosyolojik düşünme becerisi" ve "tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi" olmak üzere on yedi alan becerisi tanımlanmıştır. Bu alan becerilerinden "kanıta dayalı sorgulama ve araştırma", "zamanı algılama ve kronolojik düşünme", "tarihsel empati", "değişim ve sürekliliği algılama", "mekânsal düşünme", "sosyal katılım" ve "tarihsel sorun analizi ve karar verme becerileri" ve/veya bütünleşik becerilerine 2024 Tarih Dersi Öğretim Programının "alan becerileri" boyutunda yer verilmiştir. Öğretim programının "beceriler arası ilişkiler boyutunda da ayrıca "coğrafi sorgulama", "harita", "felsefi muhakeme becerisi", "tablo, grafik, şekil ve/veya diyagram becerisi", "eleştirel sosyolojik düşünme becerisine" veya bu becerilerin bütünleşik becerilerine yer verilmiştir.

Sonuç olarak 2024 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programında genelde beceri eğitimine, özel olarak ise alana özgü becerilerin eğitimine önemli yer ayrılmıştır. Programda yer verilen becerilerin öğrencilere gerçek anlamda kazandırılabilmesi ayrıca bir uzmanlık gerektirmektedir. Etkili bir beceri eğitimi ancak uygun yöntem-teknik, etkinlik ve materyallerin işe koşulmasıyla mümkün olabilir. Bu amaca yönelik olarak tarih öğretmenlerinin beceri eğitimine yönelik uygulamaya dönük hizmet içi eğitimlerden geçirilmesinin; halihazırda öğretmenlik lisans programlarında uygulanan programlara da beceri eğitimi kazandırmaya yönelik uygulamalı derslere yer verilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akbaba, B. (2020). Investigation of chronological thinking skills of secondary school students and development of these skills based on grade level. *Education and Science, 45* (203), 215-229.

Akşin, S. (1995). Tarih öğretimimizde temel paradigma sorunu. (Ed.: Salih Özbaran), *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 62-68.

Aktekin, S. & Ceylan D. (2012). 9. sınıf yeni tarih dersi öğretim programı ile ilgili öğretmen görüşleri. *Milli Eğitim,* 194, 253-268.

Demircioğlu, İ. H. (2009). Tarih öğretmenlerinin tarihsel düşünme becerilerine yönelik görüşleri. *Milli Eğitim*, 184, 228-239.

Demircioğlu, İ. H. (2014). *Tarih öğretiminde öğrenci merkezli yaklaşımlar.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Dilek, D. (2007). *Tarih derslerinde öğrenme ve düşünce gelişimi*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Dinç, E. (2006). Tarih eğitimcilerinin mevcut lise tarih müfredat programı ve tarih öğretiminin amaçları hakkındaki görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 7* (2), 263-276.

MEB (2007). *Tarih dersi öğretim programı (9. sınıf).* Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayını.

MEB (2008a). *Tarih dersi öğretim programı (10. sınıf).* Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayını.

MEB (2008b). *Çağdaş Türk ve dünya tarihi dersi öğretim programı.* Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayını.

MEB (2009). *Tarih dersi öğretim programı (11. sınıf).* Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayını.

MEB (2018). *Ortaöğretim tarih dersi (9, 10 ve 11. sınıflar) öğretim programı.* https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=344 adresinden erişilmiştir (Erişim tarihi: 20.12.2024).

MEB (2024a). *Türkiye yüzyılı maarif modeli öğretim programları ortak metni.* https://mufredat.meb.gov.tr/ adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 01.12.2024).

MEB (2024b). Ortaöğretim tarih Dersi Öğretim Programı *(9, 10 ve 11. sınıflar).* https://mufredat.meb.gov.tr/ adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 01.12.2024).

Safran, M. (2002). Ortaöğretim kurumlarında tarih öğretiminin yapı ve sorunlarına ilişkin bir araştırma. *Türk Yurdu*, 22 (175), 73-79.

Tekeli, İ. (2002). *Yaratıcı ve çağdaş bir tarih eğitimi için: İlköğretimde ve liselerde tarih eğitiminin yeniden yapılandırılması konusunda kavramsal bir çerçeve.* İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Tekeli, İ. (2007). *Birlikte yazılan ve öğrenilen bir tarihe doğru.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Turan, R. (2015). Tarih öğretmenlerinin lise tarih derslerinin genel amaçlarının öğrencilere kazandırılma düzeylerine ilişkin görüşleri (Ankara İli Örneği). *Turkish Journal of Educational Studies, 2*(3), 139-180.

Turan, R. (2016a). Türkiye'de tarih eğitiminde bir değişim dinamiği: Tarih Vakfı. *Journal of Human Sciences, 13*(3), 3720-3749.

Turan, R. (2016b). Tarih öğretmenlerinin öğrencilere temel ve tarihsel düşünme becerilerinin kazandırılma düzeyine ilişkin görüşleri. *Journal of Turkish Studies, 11*(14), 705-730.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayınevi.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİNE KAYNAKLIK EDEN PROGRAMLAR: MEB TALİM VE TERBİYE KURULU KARARLARI ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME

Prof. Dr. Refik TURAN

Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

Aksaray

refikturan@aksaray.edu.tr, 05058119031

ORCID NO: 0000-0001-8369-800X

ÖZET

Türkiye'de Sosyal Bilgiler isimli bir ders ilk defa ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında 1968-1969; ortaokullarda ise 1973-1974 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanmıştır. Ortaokullarda okutulan Sosyal Bilgiler dersi 1985 yılında kaldırılarak yerine Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri dersleri okutulmaya başlanmış; bu durum 1997 yılına kadar devam etmiştir. Sekiz yıllık zorunlu temel eğitime geçildiği için 1998-1999 öğretim yılından itibaren Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri kaldırılarak ilköğretim okullarının 4-7. sınıflarında Sosyal Bilgiler dersi okutulmaya başlanmıştır. İlkokullarda Sosyal Bilgiler dersinin okutulmaya başlanmasından sonra bu dersleri sınıf öğretmenleri okutmaya başlamış ve bu nedenle de sınıf öğretmeni yetiştiren okulların programlarında bu doğrultuda güncelleme gerçekleştirilmiştir. Ortaokullarda ise bu dersi, daha önce bu dersin yerine okutulan Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinde olduğu gibi süreç içerisinde eğitim enstitüsü ve yüksek öğretmen okullarının ilgili bölümlerinden mezun olanlar okutmuştur. Öğretmen yetiştirme misyonunun 1982 yılında üniversitelere devredilmesinden sonra da uzun süre eğitim fakültelerinin bünyesinde sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programları açılmamış; eğitim fakültelerin tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği lisans programlarından mezun olanlar sosyal bilgiler öğretmeni olarak da atanmıştır. Türkiye'de ilk defa sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı 1993 yılında Kastamonu Eğitim Fakültesi bünyesinde açılmıştır. Bunu 1994 yılında Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1996 yılında ise Konya Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi izlemiştir. Sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı sayısındaki asıl önemli artış 1998 yılında Yükseköğretim Kurulu'nun ilköğretim branş öğretmenlikleri için ayrı lisans programları açılmasına karar vermesi üzerine gerçekleşmiş ve aynı yıl 25 yeni program açılarak toplam program sayısı 28'e ulaşmıştır. 2024 yılı itibariyle Türkiye'de eğitim fakülteleri bünyesinde 64 sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı öğretmen yetiştirme faaliyetini sürdürmektedir. Sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirmede izlenen yukarıda kısaca özetlenen politikalar MEB Talim ve Terbiye Kurulunun sosyal bilgiler öğretmenliği branşına kaynaklık edecek programları belirleyen kararlarına da yansımıştır. Bu araştırmada MEB Talim ve Terbiye Kurulu kararları çerçevesinde Türkiye'de sosyal bilgiler öğretmeni atamasına kaynaklık eden programlarda tarihsel süreç içerisinde meydana gelen değişim incelenmiştir. Araştırmada doküman incelemesi yönteminden yararlanılmış ve temel dokümanlar olarak ilgili MEB Talim ve Terbiye Kurulu kararları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler eğitimi, Sosyal bilgiler öğretmeni, Öğretmen yetiştirme, Öğretmen istihdamı.

GİRİŞ

Öğretmen eğitim sisteminin en önemli unsurudur. Öğretmen öğrenme öğretme sürecinin planlayıcısı, öğrenme ortamlarının düzenleyicisi ve öğrenme öğretme sürecinin yöneticisidir. Dolayısıyla öğretmenlerin sahip oldukları nitelikler eğitim sistemlerinin başarı düzeyini belirleyen en önemli etkendir. Bu da öğretmenlerin eğitiminin ve seçilmesinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Duman'a (1988: 30) göre; *"eğitim sistemleri ne kadar iyi kurulursa kurulsun; programlar ne kadar iyi hazırlanırsa hazırlansın, sistemin başarısının onu işletecek ve programları uygulayacak öğretmenlerin niteliğine bağlıdır."* Kavcar'a (1999: 1) göre ise *"hiçbir eğitim modeli, o modeli işletecek personelin niteliğinin üzerinde hizmet üretemez ve bu nedenle de bir okul, ancak, içindeki öğretmenler kadar iyi olabilir."*

Türkiye'de Cumhuriyet Döneminin başından itibaren öğretmenlik özel uzmanlık gerektiren bir meslek olarak kabul edilmiş; öğretmen eğitimine ve özlük haklarının geliştirilmesine önem verilmiştir. 13 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu'nda öğretmenlik *"Devletin umumî hizmetlerinden talim ve terbiye vazifesini üzerine alan müstakil sınıf ve derecelere ayrılan bir meslek"* (Resmi Gazete, 1924) olarak tanımlanmıştır. 14.6.1973 tarihinde çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda ise öğretmenlik *"Devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleği"* olarak tanımlanmış ve mesleğe hazırlığın genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon ile sağlandığı belirtilmiştir. Dolayısıyla bu kanun, öğretmenlerin yüksek öğrenim görmesini zorunlu hale getirdiği için mesleğinin gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Aynı kanunla öğretmenlik formasyonu veren üniversite ve akademiler dışındaki öğretmen yetiştiren kurumların açılması ve işletilmesi ile öğretmenlerde aranacak niteliklerin belirlenmesi ve atanması görev ve yetkisi Milli Eğitim Bakanlığına (MEB) verilmiştir (Resmi Gazete, 1973). Bu dönemde öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarının tamamına yakını MEB'e bağlı olup yatılıydılar. Dolayısıyla MEB öğretmenleri hem yetiştiriyor hem de istihdam ediyordu. Bu kurumlara kabul edilen öğrenciler, öğretmenlerinin de tavsiyesi alınarak mesleğin gerektirdiği fiziksel ve kişilik özellikler açısından seçilerek alınıyor; öğretmen adaylarına öğretmenlik meslek ruhu en iyi şekilde aşılanıyordu (Duman, 1999: 103).

1981 yılında çıkarılan Yükseköğretim Kanunu (2547 Sayı ve 6 Kasım 1981) ve bunu tamamlayan Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (41 Sayı ve 20 Temmuz 1982 tarihli) ile farklı bakanlıklara bağlı yükseköğretim kurumları üniversitelere bağlanmıştır. Bu kapsamda MEB'e bağlı öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarından 2 yıllık eğitim enstitüleri eğitim yüksekokullarına; 4 yıllık yüksek öğretmen okulları ise eğitim fakültelerine dönüştürülerek üniversite çatısı altına alınmıştır (YÖK, 2007: 37). Böylece Cumhuriyet Döneminin başından itibaren MEB'e ait olan öğretmen yetiştirme misyonu üniversitelere devredilirken öğretmenlik mesleği için aranan nitelik ve yeterliliklerin belirlenmesi ile atanmaları önceden olduğu gibi MEB'de bırakılmıştır. Nitekim 2011 yılında çıkarılan 652 sayılı Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede de öğretmenlerin nitelikleri ve yeterliklerinin belirlenmesi ve

geliştirilmesine yönelik politikaların oluşturtulması görevi MEB Öğretmen Yetiştirme Genel Müdürlüğüne verilmiştir (Resmi Gazete, 2011).

Öğretmenlik mesleğine ilişkin bağımsız bir meslek kanunu olarak çıkarılan 3.2.2022 tarih ve 7354 sayılı Öğretmenlik Meslek Kanununda 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda olduğu gibi öğretmenlik *"eğitim ve öğretim ile bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleği"* olarak tanımlanmış ve öğretmenlik mesleğine hazırlığın genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon/öğretmenlik meslek bilgisi ile sağlandığı belirtilmiştir. Kanunda öğretmen olabilmek için aranacak nitelikleri belirleme ve öğretmen istihdamı ile ilgili görev MEB'e verilmiştir *"Öğretmen adaylarında genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon/öğretmenlik meslek bilgisi bakımından aranacak nitelikler Millî Eğitim Bakanlığınca tespit olunur. Öğretmenler, öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarından ve bunlara denkliği kabul edilen yurt dışı yükseköğretim kurumlarından mezun olanlar arasından seçilir."* (Resmi Gazete, 2022). Bu kanun yaklaşık üç yıl yürürlükte kaldıktan sonra yerine yeni bir meslek kanunu olarak 10.10.2024 tarih ve 7528 sayılı Öğretmenlik Mesleği Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunda da öğretmenlik *"genel kültür, özel alan eğitimi ve öğretmenlik meslek bilgisi bakımından hazırlığı gerektiren özel bir ihtisas mesleği"* olarak tarif edilmiş ve öğretmenlerde aranacak nitelikler ile öğretmenlik alanlarına kaynaklık teşkil edecek yükseköğretim programlarının belirlenmesi yetkisi MEB'e verilmiştir. Öğretmen istihdamına yönelik şartların da belirlendiği bu kanunda önemli bir yenilik olarak öğretmenlik mesleği yeterlilikleri çerçevesinde belirlenecek teorik ve uygulamalı derslerden oluşan dört dönemlik hazırlık eğitiminin kurulacak Akademi tarafından verilmesi ve bu eğitim sonunda başarılı olanların öğretmen olarak atanması hükmüne yer verilmiştir (Resmi Gazete, 2024).

Türkiye'de Sosyal Bilgiler dersi 1968-1969 öğretim yılından itibaren ilkokullarda, 1973-1974 öğretim yılından itibaren ise ortaokullarda okutulmaya başlanmıştır. Bu ders o zamana kadar ilkokul ve ortaokullarda okutulan Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin yerine okutulmuş ve dolayısıyla içeriği de bu üç derse ait konulardan oluşturulmuştur. Ortaokullarda okutulmaya başlanan Sosyal Bilgiler Dersi 1985 yılında kaldırılarak yerine Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri isimli dersler okutulmaya başlanmıştır. Bu uygulama 1998 yılına kadar sürmüş; 1997 yılında zorunlu temel eğitimin sekiz yıla çıkarılması üzerine gerçekleştirilen program düzenlemeleri çerçevesinde Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri kaldırılarak yerine 4.-7. sınıflarda program bütünlüğüne dayanan haftada 3'er saat Sosyal Bilgiler dersi okutulmaya başlanmıştır (Bektaş & Turan, 2023). İlkokul ve ortaokullarda Sosyal Bilgiler dersinin okutulmaya başlanması bu dersleri okutacak öğretmenlerin yetiştirilmesi konusunu gündeme getirmiştir. İlkokullarda sınıf bütünlüğü esas alındığı için diğer dersler gibi bu dersi de sınıf öğretmenleri okuttuğundan bir süre sonra sınıf öğretmeni yetiştiren ilköğretmen okullarının ve daha sonra açılacak olan iki yıllık eğitim enstitülerinin programlarına Sosyal Bilgiler dersi ve Sosyal Bilgiler eğitimine yönelik dersler konulmaya başlanmıştır (Turan, 2023a). Sosyal bilgiler dersinin ilk okutulmaya başlandığı andan itibaren Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin bir birleşimi olarak görülmesi, bu dersi okutacak öğretmenlerin yetiştirilmesi ile ilgili uygulamaları de etkilemiş ve uzun süre Sosyal Bilgiler öğretmeni yetiştiren programlar açmak yerine bu ihtiyacın tarih ve coğrafya öğretmeni

yetiştiren bölüm mezunlarından karşılanması yoluna gidilmiştir. Eğitim fakülteleri bünyesinde sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirmeye yönelik ilk lisans programı 1993 yılında Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi bünyesinde açılmış olup, bunu ertesi yıl Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1996 yılında İse Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi izlemiştir. Ancak 1997 yılında zorunlu temel eğitimin sekiz yıla çıkarılması sürecinde YÖK ilköğretim okullarının ikinci kademelerinde okutulan branş derslerini okutacak öğretmenleri yetiştirecek lisans programlarının açılmasına karar verince sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarının açılması da hız kazanmıştır. 1998 yılında 25 yeni program açılarak toplam program sayısı 28'e ulaşırken her geçen yıl yeni programların açılmasıyla günümüzde sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı sayısı 64'e ulaşmıştır (Turan, 2023b: 2988-2989). Eğitim fakültelerinde sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarının mezun vermelerine kadar geçen süreçte bu dersi okutacak öğretmenler eğitim enstitülerinin sosyal bilgiler; yüksek öğretmen okullarının tarih-coğrafya ve coğrafya-tarih bölümü mezunları, eğitim fakültelerinin tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği ile fen-edebiyat fakültelerinin tarih ve coğrafya mezunları arasından atanmıştır

Bu araştırmanın amacı Türkiye'de sosyal bilgiler dersinin okutulmaya başlanmasından sonra ortaokullarda bu dersleri okutacak öğretmenlerin atanmasına kaynaklık eden branşları belirleyen Talim ve Terbiye Kurulu kararlarını incelemektir. Araştırmada doküman incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. Doküman incelemesi; *"araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar."* (Yıldırım & Şimşek, 2003: 140). Bu araştırmada da temel dokümanlar olarak 1957 yılından günümüze öğretmen atamalarında esas alınan programlar ile öğretmenlerin okutacakları derslere ilişkin MEB Talim ve Terbiye Kurulu kararları incelenmiştir. Bu araştırma MEB Talim ve Terbiye Kurulunun MEB Tebliğler Dergisinde yayınlanan ve https://dhgm.meb.gov.tr/www/tum-sayilar/icerik/814 veri tabanında erişime açık olan kararları ile sınırlıdır.

BULGULAR

1. Ortaokullarda Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi Derslerini Okutacak Öğretmenlere İlişkin MEB Talim ve Terbiye Kurulu Kararları

Giriş bölümünde de vurgulandığı üzere Cumhuriyet Döneminde 1982 yılına kadar öğretmen yetiştirme, öğretmenlerin sahip olması gereken nitelikleri belirleme ve öğretmen istihdamı ile ilgili her türlü yetki ve sorumluluk MEB'na verilmişken 1982 yılından itibaren öğretmen yetiştirme misyonu üniversitelere devredilmiş; öğretmenlik mesleğine atanmada gerekli nitelikleri belirleme ve öğretmen istihdamına yönelik görevler MEB'de bırakılmıştır. Öğretmenlerin atanmalarına esas alınacak yükseköğretim programları ile öğretmenlerin hangi dersleri okutacakları Bakanlığın bilimsel danışma ve karar organı olan Talim ve Terbiye Kurulu tarafından belirlenmektedir. Türkiye'de ortaokullarda 1973-1974 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanan Sosyal Bilgiler dersi ile bu ders okutulmadan önceki dönemde bu dersin yerine okutulan Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutacak öğretmenlerin atanmalarına esas olan yükseköğretim programları ile bu öğretmenlerin okutacakları derslere

ilişkin MEB Talim ve Terbiye Kurulu kararları (1957-1974 yılları arası) aşağıda çizelge halinde (Çizelge 1) gösterilmiştir.

Çizelge 1. 1982 Yılı Öncesinde Ortaokul Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliğine Atanmada Esas Alınan Programlar İle Okutacakları Derslere İlişkin MEB Talim ve Terbiye Kurulu Kararları

İlgili MEB TTK karar tarih ve sayısı	Atandığı Okul	Atamaya Esas Branş	Mezun Olunan Yükseköğretim Programı	Maaş Karşılığı Gireceği Dersler
26.7.1957/ 176	Lise	Felsefe	Üniversitelerin Felsefe Bölümü	Ortaokul Yurttaşlık Bilgisi
	Lise	Tarih	Üniversitelerin Tarih Bölümü	Ortaokul Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi
	Lise	Coğrafya	Üniversitelerin Coğrafya Bölümü	Ortaokul Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi
	Ortaokul	Tarih-Coğrafya	Eğitim Enstitüsü	Lise Tarih, Lise Coğrafya
	Ortaokul	Edebiyat Grubu	Eğitim Enstitüsü	Ortaokullarda Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi, Yazı
14.5.1965/52	Lise	Felsefe Grubu (Felsefe, Mantık, Sosyoloji, Psikoloji)	Yüksek Öğretmen Okulu veya Üniversite Felsefe Böl.	Ortaokulda Yurttaşlık Bilgisi
	Lise	Tarih	Yüksek Öğretmen Okulu veya Üniversite Tarih böl.	Ortaokulda Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi
	Lise	Coğrafya	Yüksek Öğretmen Okulu veya Üniversite Coğrafya Böl.	Ortaokulda Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi
	Ortaokul	Tarih-Coğrafya-Yurttaşlık Bilgisi	Eğitim Enstitülerinin Tarih-Coğrafya Böl.	Lisede Tarih ve Coğrafya
	Ortaokul	Edebiyat Grubu Dersleri	Eğitim Enstitülerinin Edebiyat Grubu	Ortaokulda Yazı
29.4.1970/ 197 (1970-1971 öğretim yılından itibaren	Ortaokul	Türkçe ve Sosyal Bilgiler	Eğitim Enstitülerinin Edebiyat Grubu	Ortaokulda Yazı, Lisede Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih ve Coğrafya
14.1.1974/ 6	Ortaokul	Sosyal Bilgiler	Eğitim Enstitülerinin Tarih-Coğrafya Böl.	Lisede Tarih ve Coğrafya
	Ortaokul	Sosyal Bilgiler	Eğitim Enstitülerinin Sosyal Bilgiler Böl.	Lisede Tarih ve Coğrafya
	Lise	Tarih	Yüksek Öğretmen O. veya Üniversitelerin Tarih Böl.	Ortaokulda Sosyal Bilgiler
	Lise	Coğrafya	Yüksek Öğretmen O. Veya Üniversitelerin Coğrafya Böl.	Ortaokulda Sosyal Bilgiler
	Lise	Felsefe Grubu (Felsefe, Mantık, Sosyoloji, Psikoloji)	Yüksek Öğretmen O. veya Üniversitelerin Felsefe Böl.	Ortaokulda Sosyal Bilgiler

	Lise	Sanat Tarihi	Fakülte veya Yüksekokul mezunu olup Sanat Tarihi öğretmeni atananlar	Ortaokulda Sosyal Bilgiler
11.10.1974/ 431	Ortaokul	Sosyal Bilgiler		Seçmeli T.C. Anayasası

Kaynak: MEB, 1957; MEB, 1965; MEB, 1970; MEB, 1974a; MEB, 1974b.

Çizelge 1'de de görüldüğü gibi MEB Talim ve Terbiye Kurulunun 26.7.1957 tarih ve 176 sayılı kararına göre ortaokullara eğitim enstitülerinin Tarih-Coğrafya ve Edebiyat Grubu bölümlerinden mezun olanlar ortaokullara Tarih-Coğrafya ve Edebiyat Grubu branşlarında öğretmen olarak atanabilmektedir. Ortaokullara Tarih-Coğrafya branşında ataması yapılan öğretmenler liselerde Tarih ve Coğrafya derslerini okutabilirken; Edebiyat Grubu branşında ataması yapılanlar ortaokullarda Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi ve Yazı derslerini okutabilmektedirler. Bunların dışında üniversitelerin felsefe bölümlerinden mezun olup, liselere Felsefe branşında atanan öğretmenler ortaokullarda okutulan Yurttaşlık Bilgisi; üniversitelerin tarih bölümü mezunu olup liselere tarih branşında atanmış olan öğretmenler ise ortaokullardaki Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutabilmektedirler. Özetle MEB Talim ve Terbiye Kurulunun bu kararıyla liselerin felsefe öğretmenleri ortaokullardaki Yurttaşlık Bilgisi; tarih ve coğrafya öğretmenleri ise ortaokullardaki Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutabilmektedirler. Eğitim enstitülerinin tarih-coğrafya bölümü mezunu olup ortaokullara Tarih-Coğrafya öğretmeni olarak atanan öğretmenler ortaokullardaki Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin yanı sıra liselerde okutulan Tarih ve Coğrafya derslerini okutabilmekte; eğitim enstitülerinin Edebiyat Grubu mezunu olup ortaokullara Edebiyat Grubu öğretmeni olarak atananlar ise ortaokullarda Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutmaktadırlar.

MEB Talim ve Terbiye Kurulunun 14.5.1965 tarih ve 52 sayılı kararına göre lise felsefe öğretmenleri ortaokullarda Yurttaşlık Bilgisi; tarih ve coğrafya öğretmenleri ise ortaokullarda Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutabilmektedirler. Bu branşlara atanabilmek için yüksek öğretmen okullarının veya üniversitelerin ilgili bölümlerinden mezun olmak gerekmektedir. Ortaokullarda Tarih-Coğrafya-Yurttaşlık Bilgisi branşına eğitim enstitülerinin tarih-coğrafya bölümü mezunları atanabilmekte; bu öğretmenler ortaokullardaki bu üç dersin yanında liselerde Tarih ve Coğrafya derslerini de verebilmektedirler. Eğitim enstitülerinin Edebiyat Bölümlerinden mezun olanlar Edebiyat Grubu öğretmeni olarak atanabilmekte ve bu öğretmenler de Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutabilmektedir. MEB Talim ve Terbiye Kurulunun 52 sayılı bu kararı 29.4.1970 tarih ve 197 sayılı kararıyla değiştirilmiştir. Bu yeni karara göre eğitim enstitülerinin Edebiyat Grubu mezunları ortaokullarda Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmeni olarak atanacak; bu öğretmenler ortaokullarda Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi ve Yazı" dersleri ile liselerde Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih ve Coğrafya derslerini okutacaklardır.

MEB Talim ve Terbiye Kurulunun 14.1.1974 tarih ve 6 sayılı kararıyla öğretmenlerin atamalarına esas olan yükseköğretim programları ile okutacakları dersler yeniden belirlemiştir. Bu kararda eğitim enstitülerinin tarih-coğrafya bölümü ile sosyal bilgiler bölümü mezunlarının ortaokullara sosyal bilgiler öğretmeni olarak atanabilmeleri ve bu öğretmenlerin "Sosyal

Bilgiler" dersinin yanı sıra liselerde Tarih ve Coğrafya derslerini de okutmaları öngörülmüştür. Bu kararda aynı zamanda lise Tarih, Coğrafya, Felsefe Grubu ve Sanat Tarihi öğretmenlerinin kanuni olarak okutmaları gereken dersler arasında ortaokul Sosyal Bilgiler dersi de sayılmıştır. Kurul, 11.10.1974 tarihinde aldığı 431 sayılı kararla ortaokullarda görev yapan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin zorunlu olarak okutmaları gereken dersler arasına Seçmeli T.C. Anayasası dersini de eklenmiştir.

Bu arada 1967 yılında tüm bölümlerinin öğretim süresi üç yıla çıkarılan eğitim enstitüleri bu yapılarını 1978-1979 öğretim yılına kadar sürdürmüş, bu tarihten itibaren şartları uygun olanların programlarında lise öğretmenlerini de yetiştirebilecek şekilde değişiklikler gerçekleştirilerek öğretim süresi dört yıla çıkarılmıştır. Bu eğitim enstitüleri 1980 yılından itibaren ise yüksek öğretmen okulu olarak adlandırılmıştır (YÖK, 2007). Talim ve Terbiye Kurulunun 14.1.1974 tarih ve 6 sayılı kararı ve bu kararda küçük bazı değişiklikler gerçekleştiren 11.10.1974 tarih ve 431 sayılı kararlarıyla belirlenen öğretmen atamalarında esas alınan programlar ile öğretmenlerin okutacakları derslere ilişkin esaslar herhangi bir değişikliğe uğramaksızın 1983 yılına kadar uygulanmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet Döneminin başından öğretmen yetiştirme misyonun üniversitelere devredildiği 1982 yılına kadar geçen süreçte, ortaokullarda Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri ile 1973-1974 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanan Sosyal Bilgiler dersini okutacak öğretmenler sırasıyla Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü ve Necati Terbiye Enstitüsü ve Orta Muallim Mektebinin tarih-coğrafya bölümü; Eğitim Enstitülerinin ilk açıldığı yıldan itibaren (1946-1947 öğretim yılı) Toplu Dersler; 1949-1950 öğretim yılından itibaren edebiyat; 1966 yılından itibaren sosyal bilgiler (tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi) bölümlerinde; 1978-1979 öğretim yılından itibaren ise (ve 1980 yılında yüksek öğretmen okulu adını aldıktan sonra) bu okulların tarih-coğrafya ve coğrafya-tarih bölümlerinde yetiştirilmeye başlanmış ve bu bölümler mezun verdikçe ilgili Talim ve Terbiye Kurulu kararlarına yansıtılmıştır.

2. Öğretmen Yetiştirme Misyonunun Üniversitelere Devredilmesinden Sonra Ortaokul Sosyal Bilgiler Öğretmeni Atanmasında Esas Alınan Yükseköğretim Programları

1981 yılında çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile bunu tamamlayan Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkındaki 41 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile öğretmen yetiştirme misyonu üniversitelere devredilmiştir. Bu kararın ardından o zamana kadar MEB'na bağlı olarak faaliyet gösteren 2 yıllık eğitim enstitüleri eğitim yüksekokullarına, yüksek öğretmen okulları ise eğitim fakültelerine dönüştürülerek üniversitelere bağlanmıştır (YÖK, 2007: 37).
Eğitim fakültelerine dönüştürülen yüksek öğretmen okullarının bölüm, anabilim dalı ve açılacak programlar yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemelere göre eğitim fakültelerinde sosyal bilimler eğitimi bölümüne bağlı olarak tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği lisans programları açılmıştır. YÖK, bu süreçte bir yandan da program hazırlama çalışmalarını sürdürmüştür. Hazırlanan yeni programlar 1983-1984 eğitim öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır (Turan, 2021: 2576). Tarih öğretmenliği programında coğrafya, öğretmenliği; coğrafya öğretmenliği programında ise tarih yan dal olarak kabul edilerek öğretim programlarında yan dal ile ilgili derslere de yer verilmiştir. Böylece her iki lisans

programında da tarih ve coğrafya derslerine yer verildiğinden bu programlardan mezun olanların ortaokul sosyal bilgiler derslerini de okutabilecekleri düşünülmüştür. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği lisans programları ile pedagojik formasyon almış olmak koşuluyla bu programlara eşdeğer olarak kabul edilen fen-edebiyat fakültelerinin tarih ve coğrafya lisans programlarında yetiştirilmesi uygulaması sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarının ihtiyacı karşılayacak düzeyde mezun vermeye başladıkları 2000'li yılların başlarına kadar sürmüştür.

Aşağıda öğretmen yetiştirme misyonun üniversitelere devredildiği 1982 yılı sonrasında MEB Talim ve Terbiye Kurulu kararlarında sosyal bilgiler öğretmenliğine atanmada esas alınan programlar ile bu dersleri okutacak öğretmenler çizelge halinde (Çizelge 2) gösterilmiştir.

Çizelge 2. 1982 Sonrası Sosyal Bilgiler Öğretmenliğine Atanmada Esas Alınan Programlar İle Okutacakları Derslere İlişkin MEB Talim ve Terbiye Kurulu Kararları

İlgili MEB TTK kararı	Atamaya Esas Branş	Mezun Olunan Yüksek Öğretim Programı	Maaş Karşılığı Gireceği Dersler
05.9.1983/146	Ortaokul Sosyal Bilgiler	Eğitim Enstitüsü Sosyal Bilgiler Böl.	Ortaokul Sosyal Bilgiler T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Seçmeli Trafik, Seçmeli T.C. Anayasası
29.11.1985/245	"Milli Tarih Milli Coğrafya Vatandaşlık Bilgileri"	Eğitim Enstitüsü Sosyal Bilgiler Bölümü; Tarih-Coğrafya Bölümü; Edebiyat Grubu (Sosyal Bilgiler seçenler)	Ortaokul Milli Tarih, Milli Coğrafya, Vatandaşlık Bilgisi, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Lise Tarih, Coğrafya, Seçmeli T.C. Anayasası, Seçmeli Trafik
03.4.1991/ 37	Sosyal Bilgiler	Tarih Öğretmenliği Tarih	Sosyal Bilgiler, Tarih, Milli Tarih, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Vatandaşlık Bilgileri
		Coğrafya Öğretmenliği Coğrafya	Sosyal Bilgiler, Coğrafya, Milli Coğrafya Vatandaşlık Bilgileri
21.6.1996/218	Tarih Milli Tarih	Tarih Öğretmenliği Tarih	Tarih, Milli Tarih, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Demokrasi ve İnsan Hakları, Genel Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, Türk Eğitim Tarihi, Sosyal Bilgiler
	Coğrafya Milli Coğrafya	Coğrafya Öğretmenliği Coğrafya	Coğrafya, Milli Coğrafya, Turizm, Türkiye Coğrafyası, Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Ülkeler Coğrafyası, Çevre ve İnsan, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, Jeoloji, Sosyal Bilgiler
	Sosyal Bilgiler	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Sosyal Bilgiler, Tarih, Milli Tarih, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Coğrafya, Milli Coğrafya, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi
01.6.2000/340	Sosyal Bilgiler	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Vatandaşlık ve İnsan Hakları, Demokrasi ve İnsan Hakları
		Tarih Öğretmenliği	Sosyal Bilgiler, Tarih, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Vatandaşlık ve İnsan Hakları, Genel Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları
		Coğrafya Öğretmenliği	Sosyal Bilgiler, Coğrafya, Turizm, Türkiye Coğrafyası (fiziki), T. Beşeri ve Ekonomik

			Coğrafyası, Ülkeler Coğrafyası, Jeoloji, Çevre ve İnsan
07.7.2009/80	Sosyal Bilgiler	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Türk Eğitim Tarihi, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları, Halk Kültürü, Halk Bilim, Düşünme Eğitimi, Medya Okuryazarlığı
20.2.2014/ 9 Değişiklikler: 13/06/2018/ 89 26/09/2022/80 28/08/2023/44	Sosyal Bilgiler	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Türk Eğitim Tarihi, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları, Halk Kültürü, Düşünme Eğitimi, Medya Okuryazarlığı, İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi, Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi, İslam Kültür ve Medeniyeti, İslam Bilim Tarihi, Ortak Türk Tarihi, Hukuk ve Adalet, Çevre Eğitimi ve İklim Değişikliği, Türk Sosyal Hayatında Aile, Afet Bilinci, Temel Yaşam Becerileri, Kültür ve Medeniyetimize Yön Verenler, Ahlâk ve Yurttaşlık Eğitimi ve Masal ve Destanlarımız.

Kaynak: MEB, 1983; MEB, 1985; MEB, 1991; MEB, 1996; MEB, 2000; MEB, 2009; MEB, 2014, MEB, 2028; MEB, 2022; MEB, 2023.

Çizelge 2'de de görüldüğü gibi öğretmen yetiştirme misyonunun üniversitelere devrinden sonraki ilk Talim ve Terbiye Kurulu kararında (05.9.1983/146 sayılı) ortaokul sosyal bilgiler öğretmenlerinin eğitim enstitülerinin sosyal bilgiler bölümü mezunlarından atanması ve bu öğretmenlerin ortaokullarda Sosyal Bilgiler, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Seçmeli Trafik ve Seçmeli T.C. Anayasası derslerini okutmaları öngörülmüştür.

Ortaokullarda 1985 yılında Sosyal Bilgiler dersinin kaldırılarak yerine Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri derslerinin okutulmaya başlanmasından sonra Talim ve Terbiye Kurulu bu değişikliği dikkate almış ve 29.11.1985/245 sayılı kararına yansıtmıştır. Bu karara göre ortaokullara Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri branşlarına eğitim enstitülerinin sosyal bilgiler bölümü, tarih-coğrafya bölümü ve edebiyat grubu (sosyal bilgiler seçenler) mezunları atanacak ve bu branşlara atanan öğretmenler ortaokullarda Milli Tarih, Milli Coğrafya, Vatandaşlık Bilgisi ve T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük; liselerde ise Tarih, Coğrafya, Seçmeli T.C. Anayasası ve Seçmeli Trafik derslerini okutacaklardı.

MEB Talim ve Terbiye Kurulunun 03.4.1991 tarih ve 37 sayılı kararına göre ortaokul Sosyal Bilgiler öğretmenliğine eğitim fakültelerinin tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği mezunları ile fen edebiyat fakültelerinin tarih ve coğrafya lisans programı mezunları atanabilmektedir. Tarih öğretmenliği ve tarih mezunları ortaokullarda okutulan Sosyal Bilgiler, Tarih, Milli Tarih, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ve Vatandaşlık Bilgileri; coğrafya öğretmenliği ve coğrafya mezunu olup bu branşa atananlar ise Sosyal Bilgiler, Coğrafya, "Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri derslerini okutacaklardır. Kararda lise tarih öğretmenlerinin ortaokullarda Milli Tarih, T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ve Vatandaşlık Bilgileri; coğrafya öğretmenlerinin ise Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri derslerini maaş karşılığı olarak okutmaları hususu da belirtilmiştir. Bu kararda ayrıca eğitim fakültelerine dönüştürülen yüksek

öğretmen okulu mezunlarının başvurularının dönüştürüldükleri veya denk görüldükleri alanlar gibi kabul edileceği ve eğitim enstitüsü (üç yıllık) mezunlarının öğretmenli haklarının öncelikle ortaokullara olmak üzere devam edeceği vurgulanmıştır (MEB, 1991: 213).

MEB Talim ve Terbiye Kurulu 21.6.1996/218 kararıyla öğretmenlerin atanmalarında esas alınan programlarda değişikliğe gitmiştir. Bu kararda ortaokul-lise ayrımı yapılmaksızın branşlar belirtilmiştir. Kararda ortaokul Sosyal Bilgiler dersine "Tarih-Milli Tarih", "Coğrafya-Milli Coğrafya" ve "Sosyal Bilgiler" branşlarında olmak üzere üç farklı bağlamda yer verilmiştir. Karara göre "Tarih-Milli Tarih" branşına tarih öğretmenliği ve tarih bölümü mezunları, "Coğrafya ve Milli Coğrafya" branşlarına coğrafya öğretmenliği ve coğrafya bölümü mezunları, "Sosyal Bilgiler" branşına ise fakültelerin sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarından mezun olanlar atanacaklardır. Kararda ortaokul-lise ayrımı yapılmaksızın "Tarih ve Milli Tarih" branşına atanan öğretmenlerin Tarih, Milli Tarih, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Demokrasi ve İnsan Hakları, Genel Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, Türk Eğitim Tarihi, Sosyal Bilgiler; "Coğrafya-Milli Coğrafya" branşına atanan öğretmenlerin Coğrafya, Milli Coğrafya, Turizm, Türkiye Coğrafyası, Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Ülkeler Coğrafyası, Çevre ve İnsan, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, Jeoloji, Sosyal Bilgiler; Sosyal Bilgiler branşına atanan öğretmenlerin ise Sosyal Bilgiler, Tarih, Milli Tarih, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Coğrafya, Milli Coğrafya, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi derslerini okutmaları öngörülmüştür. Bu kararda ayrıca eğitim yüksekokullarına dönüştürülen eğitim yüksekokulları ile yüksek öğretmen okullarından mezun olanlar ile isimleri değiştirilen yükseköğretim programlarından önceki yıllarda mezun olanların durumlarını belgelendirmeleri kaydıyla atanma başvurularının kabul edileceği ifade edilmiştir (MEB, 1996: 434).

MEB Talim ve Terbiye Kurulu 01.6.2000 tarihinde sosyal bilgiler öğretmenliğine eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği, tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği lisans programlarından mezun olanların atanabilmesine karar vermiştir. Karara göre sosyal bilgiler öğretmenlerinden sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programından mezun olanlar ilköğretim ve lise ayrımı yapılmaksızın Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Vatandaşlık ve İnsan Hakları, Demokrasi ve İnsan Hakları; tarih öğretmenliği lisans programlarından mezun olanlar Sosyal Bilgiler, Tarih, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Vatandaşlık ve İnsan Hakları, Genel Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları; coğrafya öğretmenliği programından mezun olanlar ise Sosyal Bilgiler, Coğrafya, Turizm, Türkiye Coğrafyası (fiziki), Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Ülkeler Coğrafyası, Jeoloji, Çevre ve İnsan derslerini okutacaklardır. Bu kararda ayrıca çizelgede yer verilmeyen ancak daha önceki kararlarda yer alan ve adları değişen yükseköğretim kurumlarının lisans düzeyindeki öğretmenlik programlarından mezun olanların da denk oldukları yükseköğretim programlarından mezun olanlar gibi değerlendirileceklerine dair bir geçici maddeye yer verilmiştir (MEB, 2000: 4).

MEB Talim ve Terbiye Kurulunun 07.7.2009/80 sayılı kararında Sosyal Bilgiler öğretmenliğine sadece sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarından mezun olanların atanması ve bu öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Türk

Eğitim Tarihi, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları, Halk Kültürü, Halk Bilim, Düşünme Eğitimi ve Medya Okuryazarlığı derslerini okutmaları öngörülmüştür. Bu kararda Sosyal Bilgiler dersi lise tarih öğretmenleri ile coğrafya öğretmenlerinin de maaş karşılığı okutacakları dersler arasında gösterilmiştir. Kararda ilköğretim branş öğretmenliklerine öncelikle ilköğretim alan öğretmenliği programı mezunlarının atanacağı; bunların ihtiyacı karşılamaması durumunda Türkçe alanına Türk Dili ve Edebiyatı; Sosyal Bilgiler alanına Tarih ve Coğrafya; İlköğretim Matematik alanına Matematik; Fen ve Teknoloji alanına Fizik, Kimya ve Biyoloji öğretmenliği programlarından mezun olanların atanacakları belirtilmiştir (MEB, 2009: 414).

Son olarak MEB Talim ve Terbiye Kurulu, aldığı 20.2.2014 tarih ve 9 sayılı kararla öğretmenlerin atanmalarına esas olacak programlar ile okutacakları dersleri yeniden belirlemiştir. Buna göre sosyal bilgiler branşına öğretmen ataması eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarından mezun olanlar atanacak olup, bu öğretmenler ilköğretim-ortaöğretim ayrımı olmaksızın Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Türk Eğitim Tarihi, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları, Halk Kültürü, Halk Bilim, Düşünme Eğitimi, Medya Okuryazarlığı, Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi, Osmanlı Türkçesi derslerini okutacaklardır. Bu kararın sosyal bilgiler öğretmenliğine esas olan yükseköğretim programını belirleyen kısmı günümüze kadar aynı şekilde uygulanırken sosyal bilgiler öğretmenlerinin okutacakları derslerde 2018 (89 sayılı karar), 2022 (80 sayılı karar) ve 2023 (44 sayılı karar) yıllarında güncelleme gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklikler sonrasında halihazırda sosyal bilgiler öğretmenleri ilköğretim ve liselerde okutulmakta olan Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Türk Eğitim Tarihi, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları, Halk Kültürü, Düşünme Eğitimi, Medya Okuryazarlığı, İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi, Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi, İslam Kültür ve Medeniyeti, İslam Bilim Tarihi, Ortak Türk Tarihi, Hukuk ve Adalet, Çevre Eğitimi ve İklim Değişikliği, Türk Sosyal Hayatında Aile, Afet Bilinci, "Temel Yaşam Becerileri, Kültür ve Medeniyetimize Yön Verenler, Ahlâk ve Yurttaşlık Eğitimi ve Masal ve Destanlarımız derslerini okutabilmektedirler. Talim ve Terbiye Kurulunun gerek 2014 yılı kararı gerekse o kararda yukarıda bahsedilen değişiklikler sonrasında lise tarih ve coğrafya öğretmenlerinin okutacakları dersler arasında da ilköğretim Sosyal Bilgiler dersine yer verilmiştir (MEB, 2018; MEB, 2022; MEB, 2023).

SONUÇ

Bu araştırmada 1957 yılından başlayarak günümüze kadar geçen süreçte MEB Talim ve Terbiye kararları çerçevesinde ortaokullarda okutulan Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri ile bu derslerin yerine 1973-1974 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanan Sosyal Bilgiler derslerini okutacak öğretmenlerin atanmasına esas olan yükseköğretim programlarındaki değişim incelenmiştir.

Türkiye'de öğretmen yetiştirme misyonunun MEB'e ait olduğu 1982 yılına kadar ortaokullarda okutulan Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi ve Sosyal Bilgiler derslerini okutacak öğretmenler sırasıyla Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü ve Necati Terbiye Enstitüsü ve Orta

Muallim Mektebinin tarih-coğrafya bölümü; Eğitim Enstitülerinin ilk açıldığı yıldan itibaren (1946-1947 öğretim yılı) toplu dersler; 1949-1950 öğretim yılından itibaren edebiyat; 1966 yılından itibaren sosyal bilgiler (tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi) bölümlerinden, 1978-1979 öğretim yılından itibaren ise (ve 1980 yılında yüksek öğretmen okulu adını aldıktan sonra) bu okulların tarih-coğrafya ve coğrafya-tarih bölümlerinde yetiştirilmiştir. Bu dersleri okutacak öğretmenlerin mezun oldukları yükseköğretim programlarına ilişkin Talim ve Terbiye Kurulu kararları da önemli ölçüde öğretmen yetiştiren kurumların yapısı ve okutulana derslerdeki değişime göre şekillenmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen ilk karar olan 1957 yılına ait karara göre ortaokullara Tarih-Coğrafya ve Edebiyat Grubu branşlarında öğretmen ataması yapılmaktadır. Bu branşlara eğitim enstitülerinin tarih-coğrafya ve edebiyat grubu bölümlerinden mezun olanlar atanabilmektedir. Ortaokullara Tarih-Coğrafya branşında ataması yapılan öğretmenler ortaokullardaki Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin yanı sıra liselerde Tarih ve Coğrafya derslerini de okutabilmektedirler. Ortaokullara Edebiyat Grubu branşında atanan öğretmenler de ortaokullarda Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi ve Yazı derslerini okutabilmektedirler. Bunun yanında liselerin felsefe öğretmenleri ortaokullardaki Yurttaşlık Bilgisi; tarih ve coğrafya öğretmenleri ise ortaokullardaki Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutabilmektedirler

MEB Talim ve Terbiye Kurulunun 1965 yılı kararında ortaokullarda Tarih-Coğrafya-Yurttaşlık Bilgisi ve Edebiyat Grubu branşlarına atama yapıldığı; bunlardan Tarih-Coğrafya-Yurttaşlık Bilgisi branşına eğitim enstitülerinin tarih-coğrafya; edebiyat grubu branşına ise edebiyat bölümü mezunlarının atanması öngörülmüştür. Karara göre Edebiyat Grubu öğretmenleri de Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutabilmektedir. Kurul 1970 yılında eğitim enstitülerinin edebiyat grubu mezunlarının ortaokullarda Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmeni olarak atanmasına ve bu öğretmenlerin ortaokullarda Türkçe, Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi ve Yazı derslerini liselerde Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih ve Coğrafya derslerini okutmalarına karar vermiştir.

Türkiye'de ortaokullarda 1973-194 öğretim yılından itibaren Sosyal Bilgiler dersinin okutulmaya başlanmasının bir yansıması olarak Talim ve Terbiye Kurulunun 14.1.1974 tarih ve 6 sayılı kararında sosyal bilgiler branşına ilk defa yer verildiği görülmektedir. Bu kararda eğitim enstitülerinin tarih-coğrafya bölümü ile sosyal bilgiler bölümü mezunlarının ortaokullara sosyal bilgiler öğretmeni olarak atanmaları ve bu öğretmenlerin Sosyal Bilgiler dersinin yanı sıra liselerde Tarih ve Coğrafya derslerini de okutmaları öngörülmüştür. Bu karar sosyal bilgiler öğretmenlerinin okutacakları derslerde küçük bir değişiklik dışında öğretmen yetiştirme misyonunun üniversitelere devredildiği 1982 yılına kadar uygulamada kalmıştır. 1983 yılında alınan bir sonraki kurul kararında da ortaokulların sosyal bilgiler öğretmenliğine eğitim enstitülerinin sosyal bilgiler bölümü mezunlarının atanmasına karar verilmiştir. 1985 yılında ortaokullardan Sosyal Bilgiler dersinin kaldırılarak yerine Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri derslerinin okutulması aynı yıl Talim ve Terbiye Kurulu kararlarına yansıtılmış ve Kurulun 1985 yılında aldığı 245 sayılı kararında "Milli Tarih-Milli Coğrafya-

Vatandaşlık Bilgileri" branşına eğitim enstitülerinin sosyal bilgiler, tarih-coğrafya ve edebiyat grubu (sosyal bilgiler seçenler) bölümü mezunlarının atanması hususuna yer verilmiştir.

Talim ve Terbiye Kurulu 1991 yılında ortaokul sosyal bilgiler öğretmenliğine eğitim fakültelerinin tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği ile fen edebiyat fakültelerinin tarih ve coğrafya bölümü mezunlarının atanmasına karar vermiştir. Bu dönemde henüz eğitim fakültelerinde sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı bulunmamaktadır. Ancak çok geçmeden 1993 yılında Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi bünyesinde Türkiye'nin ilk sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı açılmıştır. Sekiz yıllık zorunlu temel eğitime geçildiği 1997 yılında YÖK, ilköğretim okullarının ikinci kademelerindeki branş derslerini okutacak öğretmenleri yetiştirecek ayrı lisans programlarının açılmasına karar verince 1998 yılı ve takip eden yıllarda pek çok eğitim fakültesi bünyesinde sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı açılmıştır. 1998 yılında aynı zamanda ortaokullarda okutulmakta olan Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri kaldırılarak tekrar Sosyal Bilgiler dersinin okutulmasına karar verilmiştir. Nitekim Talim ve Terbiye Kurulunun 1996 yılında aldığı 218 sayılı kararda bu geçiş döneminin bir yansıması olarak öğretmenlik branşları eğitim kademelerini dikkate almaksızın genel olarak "Tarih-Milli Tarih", Coğrafya-Milli Coğrafya" ve Sosyal Bilgiler" şeklinde belirlenmiştir. Bu branşların üçü de ortaokullarda okutulmakta olan Milli Tarih, Milli Coğrafya, Vatandaşlık Bilgileri ve yeniden okutulmasına karar verilen Sosyal Bilgiler derslerini okutabilmektedir. Karara göre Tarih-Milli Tarih branşına eğitim fakültelerinin tarih öğretmenliği ile fen-edebiyat fakültelerinin tarih; Coğrafya-Milli Coğrafya branşına eğitim fakültelerinin coğrafya öğretmenliği ile fen-edebiyat fakültelerinin coğrafya; Sosyal Bilgiler branşına ise eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği programlarından mezun olanlar atanabilmektedir. Böylece ilk defa 1997 yılında sosyal bilgiler öğretmenliğine atamada sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı esas alınmıştır. Ancak henüz sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programları ihtiyacı karşılayacak düzeyde mezun vermediğinden bu programlardan mezun olanların yanı sıra tarih öğretmenliği, tarih, coğrafya öğretmenliği ve coğrafya lisans programlarından mezun olanların da sosyal bilgiler öğretmeni olarak atanması uygulaması bir süre daha devam etmiştir. Nitekim Talim ve Terbiye Kurulunun 2000 yılı karara göre de sosyal bilgiler öğretmenliği branşına sosyal bilgiler öğretmenliği, tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği mezunları atanabilmektedir. Bu durum 2009 yılına kadar devam etmiş, aynı yıl alınan kararda sosyal bilgiler öğretmenliği branşına sadece eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarından mezun olanların atanacağı belirtilmiştir. Bu durum süreç içerisinde bazı değişiklikler gerçekleştirilse de hali hazırda yürürlükte olan 2014 tarih ve 9 sayılı Talim ve Terbiye Kurulu kararında da aynı şekilde yer almıştır.

KAYNAKÇA

Bektaş, Ö. ve Turan, R. (2022). Sosyal bilgiler öğretim programları: içerik, kapsam ve örüntü. Ö. Bektaş-R. Turan (Edts.), İçinde *Türkiye'de Sosyal Bilgiler Öğretim Programları*, (ss. 1-20). Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.

Duman, T. (1988). Türkiye'de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme Problemi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Duman, T. (1999). Türkiye'de eğitim reformları açısından öğretmen yetiştirme sorunu. *Erdem, 12(*34), 91-106.

Kavcar, C. (1999). Nitelikli öğretmen sorunu. *DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Özel sayı, 11, 1-13.

MEB (1957). Branş öğretmenlerinin tayinlerine esas olan derslerle birlikte lise ve ortaokullarda okutacakları dersler. *Tebliğler Dergisi,* 970 (26 Ağustos 1957), 1.

MEB (1965). Branş öğretmenlerinin tayinlerine esas olan derslerle birlikte lise ve ortaokullarda okutacakları dersler. *Tebliğler Dergisi,* 1358 (7 Haziran 1965), 220.

MEB (1970). Fen ve Edebiyat Grubu Öğretmenlerinin atamalarına esas olan derslerle birlikte okutacakları dersler hakkında Talim ve Terbiye Kurulu'nun 29.4.1970 tarih ve 197 sayılı kararı. *Tebliğler Dergisi*, 1607 (18 Mayıs 1970), 131.

MEB (1974a). Öğretmenlerin menşelerine ve branşlarına göre tayinlerine esas olan derslerle birlikte lise ve ortaokullarda okutacakları dersler. *Tebliğler Dergisi,* 1780 (25 Şubat 1974), 49-50.

MEB (1974b). Ortaokul ve ortaöğretim kurumlarında görevli öğretmenlerin kanuni ders saatleri içinde okutacakları seçmeli dersler. *Tebliğler Dergisi*, 1812 (4 Kasım 1974), 466-468.

MEB (1983). Öğretmenliğe atanacakların menşeleri ve atamalarına esas olan derslerle maaş karşılığı okutacakları diğer dersler. *Tebliğler Dergisi,* 2151 (7 Kasım 1983), 473-502.

MEB (1985). Öğretmenliğe tayin edileceklerin tayinlerine esas olan dersler ve maaş karşılığı okutacakları diğer dersler. *Tebliğler Dergisi,* 2202 (30 Aralık 1985), 543-581.

MEB (1991). Öğretmenliğe atanacakların atamalarına esas olan branşlarıyla mezun oldukları yükseköğretim programı ve maaş karşılığı okutacakları esas derslerle ilgili hususlar. *Tebliğler Dergisi,* 2335 (29 Nisan 1991), 186-213.

MEB (1996). Öğretmen atamalarına esas olan branşlarla mezun oldukları yükseköğretim programları. *Tebliğler Dergisi*, 2456 (1 Temmuz 1996), 394- 434.

MEB (2000). MEB'na bağlı eğitim kurumlarına öğretmen olarak atanacakların atamalarına esas alanlar ile mezun oldukları yüksek öğretim programları ve aylık karşılığı okutacakları derslere ilişkin esaslar. *Tebliğler Dergisi,* 2513 (Ek, Haziran 2000), 1-29).

MEB (2009). MEB'na bağlı eğitim kurumlarına öğretmen olarak atanacakların atanmalarına esas olan alanlar ile mezun oldukları yükseköğretim programları ve aylık karşılığı okutacakları derslere ilişkin esaslar. *Resmi Gazete,* 2622 (Temmuz 2009), 412-439.

MEB (2014). Öğretmenlik alanları, atama ve ders okutma esasları. *Tebliğler Dergisi*, 2678 (Mart 2014), 256-299.

MEB (2018). Öğretmenlik alanları, atama ve ders okutma esaslarında değişiklik yapılması hakkında 13/06/2018 tarihli ve 89 sayılı Kurul kararı. *Tebliğler Dergisi,* 2730, (Temmuz-Ek 2018), 2074-2086.

MEB (2022). Öğretmenlik alanları, atama ve ders okutma esasları ile eki çizelgede değişiklik yapılması hakkında 26/09/2022 tarihli ve 80 sayılı kurul kararı. *Tebliğler Dergisi*, 2780 (Ekim 2022), 1248-1253.

MEB (2023). Öğretmenlik alanları, atama ve ders okutma esasları ile eki çizelgede değişiklik yapılması hakkında 28/08/2023 tarihli ve 44 sayılı kurul kararı. *Tebliğler Dergisi,* 2789 (Ağustos Ek 2023), 1422-1435.

Resmi Gazete (1924). 439 sayılı orta tedrisat muallimleri kanunu. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200439.pdf adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 29.11.2024).

Resmi Gazete (1973). 1739 sayılı milli eğitim temel kanunu. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc056/kanuntbmmc056/kanuntbmmc05601739.pdf adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 01.12.2024)

Resmi Gazete (2011). Milli Eğitim Bakanlığı'nın teşkilat ve görevleri hakkında (652 sayılı) kanun hükmünde kararname. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/09/20110914-1.htm adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 01.12.2024).

Resmi Gazete (2022). Öğretmenlik meslek kanunu. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/02/20220214-1.htm adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 01.12.2014).

Resmi Gazete (2024). Öğretmenlik mesleği kanunu. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/10/20241018-1.htm adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 30.11.2024).

Turan, R. (2021). Türkiye'de ortaöğretime öğretmen yetiştirmede uygulanan pedagojik formasyon programları üzerine bir inceleme (1979-2021). *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 7*(47):2572-2587.

Turan, R. (2023a). Türkiye'de sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirmenin tarihçesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergis*i, 13, 1282-1312. https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1371874

Turan, R. (2023b). *Eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programları ve kontenjanlarındaki sayısal gelişme üzerine bir inceleme.* P. Altınok Gürel-K. Beşaltı (Edts.), Ankara International Congress on Scientific Research-IX (December 26-29, 2023). Tam Metinler, (ss. 2985-29929, Ankara, Türkiye.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayınevi.

YÖK, (2007). *Öğretmen yetiştirme ve eğitim fakülteleri (1982-2007)*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Yayını.

ÖZDÜZENLEMELİ ÖĞRENMEYİ SINIFLARDA AKTİVE ETMEDE ÖĞRETMENLERİN ROLÜ

Dr.Öğr. Gör. Nuray VURAL ÇINAR
Karabük Üniversitesi,
nuraycinar@karabuk.edu.tr - 0000-0002-5097 0510

ÖZET

Gelişen bilim ve teknoloji ile birlikte 21. Yüzyıl becerileri bakımından ele alındığında, eğitim sisteminin; öğrenmeyi öğrenen, üst bilişsel becerilerin farkında olan ve yaratıcı düşünme becerilerine sahip donanımlı bireylere ve bu bireylere rehberlik edecek olan, kendini geliştirmiş öğretmenlere ihtiyacı vardır. Özdüzenlemeli öğrenme öğrencilerin öğrenme hedeflerine ulaşmak için motivasyonlarını, konsantrasyonlarını ve duygularını kontrol etmek ve izlemek için ortaya koydukları çabalar olarak tanımlamaktadır. Öğrenenlerin öğrenmelerini daha etkili hale getirmek için öğrenmelerini planlaması, izlemesi ve kontrol etmesi anlamına gelir. Özdüzenlemeli öğrenenler daha az özdüzenleme gösteren yaşıtlarına göre daha fazla yardım arama, onları hedeflerine götürecek pozitif öğrenme ortamlarının peşinde olma gibi özelliklere sahiptir. Buna bağlı olarak akademik başarıları ve performansları daha iyi olmaktadır. Öğrencilerin, özdüzenlemeli öğrenme becerilerini üstün akademik başarı sağlamak ve günlük yaşantılarında ve hayatları boyunca kullanmalarını desteklemek için bu becerilerin gelişmesine imkân sağlayacak öğrenme-öğretme ortamlarının düzenlenmesi gerekmektedir. Özdüzenlemeli öğrenmenin bireylerin erken yaşlardan itibaren kazanmaları gereken hayat boyu öğrenme için kritik bir yeterlilik olduğu konusunda hemfikir olunmasına rağmen öğrencilerin en iyi nasıl desteklenebileceği konusu henüz yeterince anlaşılmamıştır. Öğrenciler kendi öğrenmelerini düzenleyebilmeleri için öğretmenlerin desteğine ihtiyaç duyarlar. Öğretmenlerin tüm kademelerdeki sınıflarda uygulayabileceği, öğrencilerin üst bilişsel farkındalığını ve özdüzenlemeli öğrenme becerilerini geliştirecek stratejiler vardır. Bu çalışmada, öğretmenlerin özdüzenlemeli öğrenenler olma sürecinde öğrencilerini nasıl destekleyebilecekleri ve özdüzenlemeli öğrenmeye dayalı öğrenme ortamlarının oluşturulmasında öğretmenlerin rolü alayazın ışığında tartışılmıştır. Öğretmenlerin öğrencilerinde destekleyebilecekleri özdüzenlemeli öğrenme stratejileri, hedef belirleme ve planlama, üst bilişsel farkındalığı geliştirme, öz motivasyon, dikkat kontrolü, öz izleme becerilerinin geliştirilmesi, stratejilerin

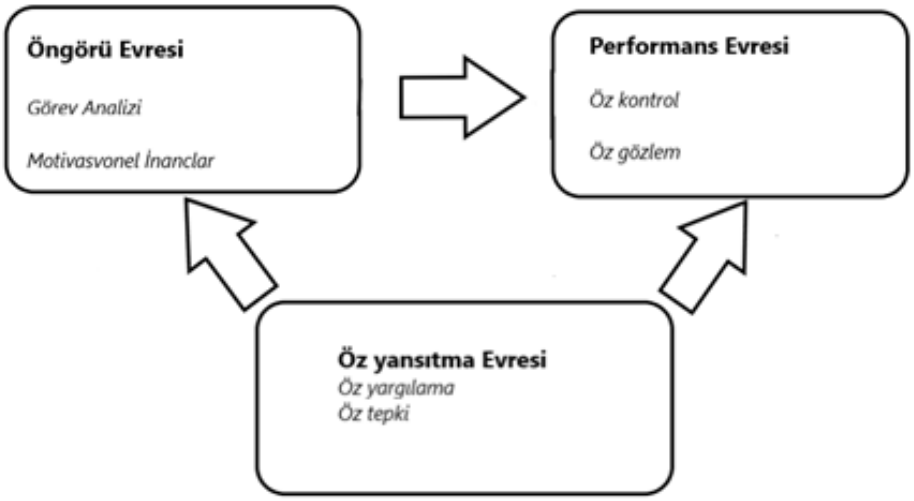
esnek kullanımı, yardım arama, özdeğerlendirme, duygusal ve motivasyonel özdüzenleme başlıkları altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özdüzenlemeli öğrenme, özdüzenlemenin desteklenmesi, özdüzenlemede öğretmenlerin rolü.

.

1. ÖZDÜZENLEMELİ ÖĞRENME

Özdüzenlemeli öğrenme (ÖÖ), alanyazında birçok araştırmacı tarafından tanımlanmıştır. Pintrich (2000) öğrencilerin öğrenmeleri için hedefler belirledikleri, daha sonra kendi bilişlerini ve davranışlarını düzenledikleri, kontrol ettikleri yapılandırmacı bir süreç olarak ifade ederken, Zimmerman (2000)'e göre özdüzenleme, hedefler belirlemek ve bu hedefleri gerçekleştirmek için stratejiler geliştirmek, bu stratejilerin kazandırdıklarını kontrol etmektir. Özdüzenleme döngüsel bir süreçtir. Çünkü önceki performanstan edinilen geri bildirimler, içinde bulunulan andaki girişimler sırasında yapılan gerekli düzenlemeler için kullanılmaktadır. Çeşitli ÖÖ modelleri olmakla birlikte, (Boekaerts, 1997; Borkowski, 1992; Pintrich, 2000; Winne & Hadwin, 1998; Zimmerman, 2000) alanyazında birçok araştırmaya temel teşkil eden Zimmerman (2000) özdüzenleme modeli Görsel 1'de özetlenmiştir.

Görsel 1. Döngüsel Özdüzenlemeli Öğrenme Modeli. Zimmerman (2000). Attainment of self-regulation: A social cognitive perspective. In Handbook of self- regulation. M. Boekaerts, P.R. Pintrich, & M. Zeidner (Eds.), (pp. 452-502).

Görsel 1'deki özdüzenleme evreleri aşağıda açıklanmıştır:

1. Ön düşünme evresi öğrenmeye başlamadan önceki süreç ve inançları belirtir. Bu evrede amaç belirleme ve strateji planlamayı kapsayan görev analizi ve öğrencilerin öğrenmeye karşı öz

yeterliliği, sonuç beklentisi ve içsel ilgilerini kapsayan öz motivasyon olmak üzere iki tür süreçten bahsedilebilir.

2. Performans evresi öğrenme için gereken davranışsal süreçleri belirtir. Bu evre, bir önceki ön düşünme evresinde seçilen yöntem ya da stratejilerin kullanılmasını ifade eden öz kontrol ve bireyin kendi öğrenmesiyle ilgili olaylar hakkında kayıt tutması ve bu olayların sebeplerini bulmaya çalışmasını kapsayan öz gözlem süreçlerinden oluşur. Öz kontrolde amaç öğrencilerin hedefe odaklanması ve çaba ve kaynaklarını en iyi şekilde kullanmalarını sağlamaktır. Öz kontrolün sağlanması için, zihinde canlandırma, kendi kendine öz öğretim yapma, dikkati odaklama ve hedef stratejilerinin kullanılması gerekir. Öz gözlem aşamasında, öğrenci kullandığı stratejilerin ve bunlardan hangilerinin işe yaradığının farkına vararak kendisini ve hedefe yönelik gidişatını gözlemler.

3. Öz yansıtma evresi her öğrenme çabasından sonra gerçekleşen süreçleri ifade eder. Öz yargılama ve öz tepki süreçlerini kapsar. Öz yargılama, öğrencinin bir öğrenme çabasından sonra kendisini yargılaması, kendi performansını bir başkasının performansıyla ya da herhangi bir standartla karşılaştırarak kendi öz-değerlendirmesini yapabilmesidir. Öz yargılamada öğrenci ya başka bir arkadaşının notuyla ya da standart bir not ile karşılaştırması söz konusudur. İkinci bir durum da öğrencinin kendi başarısı ya da başarısızlığının nedenlerini neye bağladığını ifade eden nedensel yorumlamadır. Öz tepki ise öğrencinin bir öğrenme çabasından sonra, öz memnuniyetinin artması, sonraki öğrenme çabaları için motivasyonunu artırır (Sarı & Akınoğlu, 2009). Son yıllarda ÖÖ alanındaki çalışmalar incelendiğinde ilk başlarda ÖÖ stratejileri ile akademik başarı arasındaki ilişkileri ortaya koyan çalışmalarla başlamıştır (Chen, 2002; Montalvo & Torres, 2004; Pintrich & de Groot, 1990; Rozendaal, Minnaert & Boekaerts, 2001). Zaman içerisinde sınıf ortamında ÖÖ'nün desteklenmesinin gerekliliği ve öğretmenlerin rolü üzerine eğilim göstermiştir (Dignath & Büttner, 2008; Kistner, Rakoczy & Otto, 2010; Nilson, 2013). Öğrenme sürecinde özdüzenleme önemlidir. Öğrencilerin daha iyi öğrenme alışkanlıklarına sahip olmasını sağlar ve ders çalışma becerilerini geliştirir. Özdüzenlemeli öğrenenlerin öğrenmeye hazır özellikleri ve kendi kendini motive etme özellikleri onları akranlarından ayırır. Öğrenme gereksinimlerinin farkındadır ve gerektiğinde uygun şekilde yardım arayabilir. En önemlisi de ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde öğrenme ortamlarını düzenleyebilirler (Kolovelonis, Goudos & Dermitzaki, 2011). Dolayısıyla özdüzenlemesini yapan bir bireyin, kendine hedefler koyup, bu hedefler doğrultusunda uygun stratejileri seçip uyguladığı, performansını izleme ve değerlendirme yaptığını söylemek mümkündür (Ekici, 2015). Özdüzenlemeli öğrenenlerin bu özellikleri nedeniyle son çalışmalardan elde edilen bulguların da gösterdiği gibi, akademik testler ve öğrenci performansı ve başarısı ölçümlerinde daha iyi performans göstermeleri beklenen bir durumdur (Schunk & Zimmerman, 2007; Zimmerman, 2008). İzleme ve model olma yoluyla özdüzenleme becerileri öğretilen öğrenciler, ÖÖ eğitimi almayan öğrencilere kıyasla daha yüksek düzeyde akademik öz yeterlik ve akademik başarı göstermektedir (Labuhn vd., 2010). ÖÖ'de özdüzenlemenin sağlanması ve devam etmesi açısından motivasyon önem arz etmektedir. Motivasyon ile ilgili ile ilgili birçok tanım olmakla birlikte öğrenme açısından öğrencilerin bir olay, nesne ya da konuyla ilgili düşünceleri ve değer yargıları; sınıftaki akademik görevlere ve bilişsel etkinliklere dair geliştirdiği bakış açısı ve akademik görevlerin nitelikleri ve etkililikleri

hakkındaki görüşleri olarak ifade edilebilir (Ulutaş, 2016). ÖÖ bilgisinin önemi göz önüne alındığında, öğrencilerin ÖÖ'sünü etkili bir şekilde etkinleştirmek ve yönlendirmek için bilgi, beceri ve öz yeterlilik eksikliği, sınıf içinde ÖÖ'yü aktive etmenin önünde önemli bir engeldir (Kremer-Hayon ve Tillema, 1999; Perry, Hutchinson ve Thauberger, 2008; Perry ve Vandekamp, 2000; Wehmeyer, Agran ve Hughes, 2000). Bu nedenle mesleki gelişim faaliyetlerinin, mevcut öğretmenleri gerekli ÖÖ bilgisiyle donatmada önemli bir rolü vardır. Güncel mesleki gelişim modelleri, yaklaşımlarını öğretmen özdüzenlemesini temel bir öğretmen yeterliliği olarak belirlemiştir (Bartimote-Aufflick, Brew ve Ainley, 2010; Butler, Lauscher, Jarvis-Selinger ve Beckingham, 2004; Perry, Phillips ve Dowler, 2004; Randi, 2004). Öğretmenlerin özdüzenleme becerilerinin gelişmiş olması ve özdüzenlemeli öğrenme etkinliklerini deneyimlemiş olması, kullandıkları öğretim stratejilerini geliştirir ve bunu öğrencilerinde geliştirmeye daha meyilli olabilirler (Dembo, 2001; Gordon v.d., 2007; Kramarski ve Michalsky, 2009). ÖÖ, öğrencilerin öğrenme hedeflerine ulaşmalarını destekler ve motivasyonlarını artırır (Kramarski & Michalsky, 2009; Kramarski & Revach, 2008; Manning & Payne, 1993; Zimmerman, 2002). Ayıca özdüzenleme becerilerinin desteklenmesinin, öğretmenin öğrenme hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunmanın yanı sıra öğrencilerde anlamlı öğrenmeyi sağlayacağı hakkında bir fikir birliği vardır (de Boer vd., 2018; Donker vd., 2014; Hamman vd., 2000; Kadıoğlu-Akbulut & Uzuntiryaki- Kondakçı, 2021; Kitsantas, 2014; Zepeda vd., 2019). Öğretmenler öğrenme ve öğretimlerini kendi kendilerine düzenlerlerse, ÖÖ genel olarak tüm okul uygulamalarına daha genel olarak entegre olur. Öğrencilerin güçlendirilmesini istiyorsak, öğretmenlerin de güçlendirilmesi gerekir (Wehmeyer vd., 2000). Öğretmen güçlendirmesi kendiliğinden gerçekleşmediğinden, okulların öğretmenlerin öğrenme ve öğretmeleri üzerinde düşünmeye ve sorumluluk almaya teşvik edildiği bir ortam ve yapı yaratmaları gerekecektir (Butler, Lauscher, Jarvis-Selinger ve Beckingham, 2004; Van Eekelen vd., 2005). Sınıflarda ÖÖ'yü sağlamak için öğretmenler öğrenmeye yardımcı olan özdüzenleme süreçlerini öğrencilerine öğretebilirler. Bu prosesler hedef oluşturma, planlama, öz motivasyon, dikkat kontrolü, öğrenme stratejilerinin esnek kullanımı, öz izleme, uygun yardım arama ve özdeğerlendirmedir. Anlamlı öğrenmeyi sağlamak için ÖÖ becerilerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Özellikle okul ortamlarında, ÖÖ öğrencilerin problem çözme, motivasyon ve sosyal ilişkilerdeki başarısını artıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Cleary & Zimmerman 2004; Zimmerman, 2002).

2. ÖZDÜZENLEMELİ ÖĞRENMEDE ÖĞRETMENLERİN ROLÜ

ÖÖ'nün hem akademik hem de yaşam boyu öğrenme açısından önemi konusunda araştırmacılar hemfikir olmasına rağmen öğretmenlerin özdüzenlemeli öğrenme becerileri konusunda etkili bir şekilde öğrencileri nasıl destekleyebilecekleri konusu henüz tam olarak anlaşılamamıştır (Dent & Koenka, 2016; Dignath & Veenman, 2021). Öğretmenler sınıflarında ÖÖ'yü aktive etmek için öğrenme ortamlarını öğrencilerin öğrenmelerini düzenlemelerine olanak tanıyacak şekilde düzenleyebilir, doğrudan strateji öğretimi yapabilir ve dolaylı olarak ÖÖ'yü aktive edebilir. Yapılan çalışmalardan elde edilen kanıtlar, karmaşık olmalarına rağmen ÖÖ becerilerinin öğretilebileceğini, öğretmenlerin de bu tür özdüzenleme süreçlerini teşvik etmede kritik rolünün olduğunu ortaya koymuştur. Leutner, 2008,). Pek çok araştırmada ortaya

konulduğu gibi, özdüzenlemeli öğrenmenin akademik başarı ile pozitif ilişkisi vardır (Dignath & Büttner, 2008; Dignath, Büttner & Langfeldt, 2008; Zimmerman, 1990; Zimmerman & Schunk, 2001). Bu sebeple öğrencilerin kendi öğrenmelerini düzenleyebilmeleri için bu öğrenme stratejilerini sınıflarda öğretmek anlamlı bulunmaktadır (Kramarski, Desoete, Bannert, Narciss & Perry, 2013). Bu önem, ÖÖ'deki yeterliliklerin öğretim programılar arası yeterliliklerin kilit bir yönü olarak en son öğretim programı ve eğitim standartlarına dâhil edilmiş olması gerçeğiyle daha da vurgulanmaktadır (OECD, 2019). Öğrencilerin özdüzenlemeli öğrenenler olmaları için desteklenmeleri ve bu amaçla öğrenme stratejilerini teşvik edilmesi yoluyla öğretmenler tarafından eğitilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Genel olarak, öğretmenlerin sınıfta öğrenme stratejilerini teşvik etmesi iki şekilde olabilir (Paris & Paris, 2001): Örtük ve açık olarak. Örtük strateji öğretimi, öğrencilerde bir öğrenme stratejisinin kullanımını geliştirmesi beklenen, ancak öğrencileri bir strateji hakkında bilgilendirmeyi ya da doğrudan tavsiye etmeyi içermeyen ve öğretmenin kullandığı ifadeleri ve/veya davranışlarını içerir. Örneğin, öğretmen bir stratejinin kullanımını model alır veya sorular sorarak öğrencileri bir strateji kullanmaya yönlendirir. Açık strateji öğretimi ise öğretmenin öğrencilere direkt olarak belirli bir stratejiyi kullanmalarını önerdiği ve stratejinin nasıl ve hangi durumlarda uygulanacağı konusunda somut bilgiler verdiği öğretim türüdür (Kistner vd., 2015). Öğretmenler, öğrencilerin ÖÖ'ye katılmaları için fırsatlar yaratarak dolaylı olarak ÖÖ'yü teşvik etmenin yanı sıra, dolaylı veya açık bir şekilde stratejileri öğreterek ÖÖ'yü doğrudan teşvik edebilir (Dignath vd., 2013). Birçok ulusal ve uluslararası kurum, yaşam boyu öğrenme girişiminin bir parçası olarak eğitim programlarına ÖÖ stratejilerinin öğretimini dâhil etmiştir (Avrupa Hayat Boyu Öğrenme Çerçevesi AB Konseyi, 2002). Bu nedenle, öğretmen eğitiminin bir bileşeni, öğrencilerin nasıl öğreneceklerini öğrenmelerine yardımcı olacak yöntemler olmalıdır. Son yıllarda, ÖÖ ile ilgili yapılan çalışmaların odak noktasının, öğrencilerde doğrudan özdüzenleme eğitimi vermekten öğretmenlerin öğrencilerinin ÖÖ becerilerini destekleme konusunda eğitilmesine doğru yöneldiği görülmektedir (Kramarski, 2018; Kramarski & Kohen, 2017). Öğrencileri kendi öğrenmelerini düzenlemeleri için teşvik etmek ve motive etmek amacıyla öğretmenler doğrudan strateji öğretimi yapabilir ve öğrencileri kendi öğrenmelerini düzenlemeye teşvik eden bir öğrenme ortamı sağlayarak dolaylı olarak ÖÖ'yü etkinleştirebilirler (Dignath & Veenman, 2021). Bu bağlamda her öğretmen öğrencileri arasında ÖÖ'yü geliştirebilmeli ve kolaylaştırabilmelidir. Strateji öğretimi ile ilgili araştırmalar, çalışmaların bağlamla ilgili olması ve düzenli öğretime dâhil edilmesi gerektiğini (Perels, Guertler & Schmitz, 2005) ve öğretmenlerin, çeşitli yöntemler kullanma konusunda eğitilmeleri ve ÖÖ'ye elverişli öğrenme ortamları yaratması gerektiğini göstermektedir (Pauli, Reusser & Grob, 2007; Volet, Vauras, & Salonen, 2009; Van Hout-Wolters, 2000). Doğrudan strateji öğretimi, öğrencilere farklı stratejilerin öğretmen tarafından açık bir şekilde açıklanmasını ve bu stratejilerin nasıl ve hangi durumlarda kullanılabileceğini içerir. Ayrıca stratejilerin kullanılmasında hangi becerilerin yer aldığını da bilmeyi gerektirir (Zimmerman, 2008). Özünde, öğrencilerde özdüzenlemeyi teşvik etmek, öğrencilere kendi "patronları" olmayı öğretmektir (Randi, 2004). Bu bağlamda sınıflarda etkili bir öğretimin esas bileşeni olan öğretmenin rolü de değişmelidir. Bu süreçte öğretmenlerin öğrencilerinin ÖÖ becerilerini nasıl destekleyebilecekleri ve bunu yapabilecek bilgi ve becerilere sahip olup olmadıkları

sorgulanmalı, öğretme ve öğrenme sürecinde öğretmen ve öğrencilerin rolleri yeniden tasarlanmalıdır (Haşlaman, 2011). Öğrencilerine etkili öğrenme ortamı hazırlama ve yapılandırmaları için rehberlik edebilen, öğretimini ve etkinlikleri bilişsel ve üstbilişsel süreçleri kolaylaştıracak şekilde düzenleyebilen, öğretimsel hedefleri ve geri bildirimleri kullanarak öğrencilere kendilerini izleme fırsatları sunabilen, öğrenenlere sürekli olarak kendilerini değerlendirmeleri için fırsatlar sağlayabilen öğretmenlerin ÖÖ'yü destekleyen öğretmenler olduğu söylenebilir (Haşlaman & Aşkar, 2015). Dignath ve Werf (2012)'e göre öğretmenlerin ÖÖ'yü sınıflarında aktive edebilmesi için, öğrencilerine öğrenme stratejilerini öğretmelidir. Bunun yanında onlara kendi öğrenmelerini düzenlemelerini destekleyen yapılandırmacı öğrenme ortamları da sağlamalıdır. Bu iki bileşen birbirini tamamlayan unsurlardır. Strateji öğretiminde öğretmenin rolü incelendiğinde ÖÖ'nün akademik başarı ve öğrenme verimliliği üzerinde olumlu bir etkisi olduğuna dair çok sayıda deneysel kanıt vardır (Zimmerman & Bandura 1994). Özdüzenlemede doğrudan strateji eğitimi, öğrencilere kendi öğrenmelerini yönetmek için gerekli olan bilişsel, davranışsal ve motivasyonel stratejileri açıkça öğretmeyi içerir. Bu yaklaşım, öğrencilerin ÖÖ stratejilerini etkili bir şekilde anlamalarına ve uygulamalarına yardımcı olmak için doğrudan modelleme, rehberli uygulama ve yapılandırılmış desteği vurgular.

2.1. Öğrencilerde Özdüzenlemeyi Destekleyen Sınıf İçi Uygulamaya Yönelik Temel Stratejiler

Öğrencilerin kendi kendini düzenleyen öğrenenler olmalarını desteklemek, öğrenmelerinin kontrolünü ele geçirmeleri ve hem akademik olarak hem de hayatta başarılı olmaları için gerekli becerileri geliştirmelerine yardımcı olmanın önemli bir parçasıdır. Kendi kendini düzenleyen öğrenme, hedefler koymayı, ilerlemeyi izlemeyi, zorlukları ele almak için stratejiler kullanmayı ve zamanla gelişmek için öğrenmeyi yansıtmayı içerir. Kramarski ve Michalsky (2009) öğretmenlere yönelik bu tür yüksek ÖÖ ortamlarının tasarlanması gerektiği ve bu durumun hem öğrenci motivasyonu ve başarısı hem de öğretmenlerin başarısı üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Öğretmenlerin tüm kademelerdeki sınıflarda uygulayabileceği, öğrencilerin üst bilişsel farkındalığını ve özdüzenlemeli öğrenme becerilerini geliştirecek stratejiler vardır. Bunlar aşağıda açıklanmıştır:

1. Hedef Belirleme ve Planlama

Hedefler, bireyin eylemlerini düzenleyen standartlar olarak düşünülebilir (Schunk, 2001). Sınıf ortamında bir öğrenci için hedefler herhangi bir dersin sınavından iyi bir not almak gibi basit olabileceği gibi konuyu kapsamlı bir şekilde anlamak gibi daha ayrıntılı da olabilir. Genellikle uzun vadeli hedeflere ulaşmak amacıyla kısa vadeli ulaşılabilir hedefler belirlenir. Örneğin, bir öğrenci uzun vadeli bir hedef olarak bir sınavda başarılı olmayı belirlerse, bu hedefe ulaşmak için kısa vadeli ulaşılabilir hedefler belirlemelidir. Bunlar yeterli zaman ayırarak ders çalışmak ve belirli çalışma stratejileri kullanmak gibi hedefler olabilir. Öğrencileri öğrenmeleri için kısa vadeli hedefler belirleme konusunda desteklemek, öğrencilerin öz izleme yapmalarına yardımcı olmanın etkili bir yolu olabilir (Zimmerman, 2004). Öğrencilerin öğrenmeleri için belirli, ölçülebilir ve ulaşılabilir hedefler belirlemelerine yardımcı olarak bu beceriler desteklenebilir. Bu, hem kısa vadeli (örneğin, haftanın sonuna kadar bir ödevi tamamlamak) hem de uzun vadeli

hedefleri (örneğin, belirli bir beceride ustalaşmak) içerebilir. Schunk (2001)'e göre planlama öğrencilerin bir öğrenme görevinde başarılı olmak için iyi belirlenmiş hedefler ve stratejiler oluşturmasına yardımcı olacağından planlama ve hedef belirleme birbirine bağlı süreçlerdir. Özdüzenlemenin önemli bir basamağı olan planlama üç aşamada gerçekleşir: Bunlar; bir öğrenme görevi ile ilgili hedef oluşturma, bu hedefe ulaşmak için stratejiler belirleme ve hedefe ulaşabilmek için zaman ve kaynak ihtiyacının belirlenmesidir. Sınıf ortamında ÖÖ'yü sağlamak için öğrenme görevlerine bir planla yaklaşmayı öğretmek, uygun bir yöntemdir. Dersin başında verimli öğrenme ile ilgili bir okuma parçası verilip öğrencilerin bununla ilgili tartışmalar yapmasını sağlama, dersin başında öğrencilerden o günkü derste öğrenilmesi hedeflenen konuları belirlemeleri istenerek böylece kendilerine hedef belirlemelerine yönelik destek sağlama, öğrencilere konuyla ilgili sorular sorarak daha önceden ne bildiklerinin ortaya çıkarılması olabilir. Aynı zamanda zaman yönetimi tekniklerini dâhil etmek, örneğin zaman çizelgeleri oluşturmak veya daha büyük projeleri daha küçük, yönetilebilir görevlere bölmek uygun stratejiler olabilir (Nilson, 2013).

2. Üst Bilişsel Farkındalığı Geliştirme

Öğrencileri sesli düşünmeye teşvik etmek, öğrencilerin kendilerinin düşünme ve problem çözme süreçleri hakkında düşünmelerini sağlamak, böylece hangi stratejilerin onlar için en iyi işe yaradığı ve bu stratejileri farklı bağlamlarda nasıl uygulayabilecekleri konusunda öz değerlendirme yapmalarını sağlamak bu stratejilerdendir. Öğrencilere zorlandıkları noktalarda yılmayıp üstesinden gelebilmek için gerekli stratejileri önermek suretiyle bu beceriler desteklenebilir. Bu amaçla öğrencilere "Bu sorunu çözmek için hangi stratejileri kullanabilirim?" "Bu görevde neyi iyi yaptım?" "Neyi farklı yapabilirdim?" gibi sorular yöneltilebilir. Ayrıca öğrenilen konu ile daha önce öğrenilen ya da gelecekte öğrenilecek konular arasında bağlantılar kurmaya yönlendirmek, öğrencileri bir konuda konu öncesi, sırası ve sonrası sorular oluşturmalarını teşvik etmek, öğrencilerin öğrendiği bilgilerin birbiriyle ilişkilendirmelerini sağlamak öğrencilerin planlama becerilerini destekleyecektir (Koutselini, 1991; Nilson, 2013).

3. Öz Motivasyon

Öz motivasyon, özdüzenleme süreci için kritik bir öneme sahiptir ve öğrenenlerin kendi öğrenmeleri üzerinde kontrol sahibi olmalarını gerektirir (Corno, 1993). Eğer bir öğrenci belirlediği bir öğrenme hedefine ulaşmak için ödül ya da teşvik gibi dış etkenlerden bağımsız olarak bir veya daha fazla strateji kullanıyorsa burada öz motivasyonun ortaya çıktığı söylenebilir. Böyle bir durum öğrencinin daha özerk hale geldiğinin güçlü bir göstergesi olabilir (Zimmerman, 2004; Zumbrunn vd., 2011). Öğrencilerin motivasyonlarını etkileyen faktörleri, örneğin konuya olan ilgi, algılanan değer ve öz yeterliliklerini tanımalarına yardımcı olmak, öğrenmeyi günlük yaşam uygulamalarına veya öğrencilerin kişisel ilgi alanlarına bağlamak gibi içsel motivasyonu artırma stratejilerini kullanmak gibi davranışlar özdüzenleme becerilerini destekler niteliktedir (Nilson, 2013; Zumbrunn vd., 2011).

4. Dikkat Kontrolü

Öğrencilerin dikkatlerini kontrol edebilmeleri özdüzenleme yapabilmeleri açısından bir gerekliliktir. Dikkat kontrolü, öz izleme yapabilmeyi gerektiren bilişsel bir süreci içerir. Genellikle bu süreç, zihni dikkati dağıtan unsurların bertaraf edilmesi ve ayrıca örneğin sessiz

alanlar gibi öğrenmeye elverişli uygun ortamların tercih edilmesini gerektirir (Winne, 1995). Öğrencilerin akademik sonuçlarının, göreve dikkat kontrolü sağlanarak harcanan zamanla orantılı olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur. Bu nedenle öğretmenler, dikkat dağıtan unsurları ortadan kaldırarak ve öğrencilerin dikkat sürelerini artırmalarına yardımcı olarak öğrencilerini destekleyebilirler (Zumbrunn vd., 2011)

5. Öz izleme Becerilerinin Geliştirilmesi

Öğrencilerin stratejik öğrenenler olabilmesi için kendi öğrenmelerinin ve öğrenme çıktılarının sorumluluğunu almalıdır (Kistner vd., 2010). Özdüzenlemeli öğrenenlerin en önemli özelliklerinden biri, öğrenme hedeflerine yönelik ilerlemelerini izleyerek bu sorumluluğu almalarıdır. Öz izleme süreci, yukarıda bahsedilen stratejilerin tümünü içerir. Bir öğrencinin ilerlemesini öz izleme yapabilmesi için, öncelikle kendi öğrenme hedeflerini oluşturmuş ve kullanacağı stratejileri planlamış, hedeflerine ulaşmak amacıyla bağımsız olarak öz motivasyonunu sağlamış, dikkat dağıtan unsurları bertaraf ederek dikkat kontrolünü sağlamış olmalı ve öğrenme görevine uygun öğrenme stratejilerini kullanabilmelidir (Zimmerman, 2004). Tüm bu süreçte öğrenciler öğretmenlerinin desteğine ihtiyaç duyarlar. Öğretmenler öğrencilerin belirli öğrenme görevlerinde ne kadar çalıştıklarının, kullandıkları stratejilerin ve çalışmak için harcadıkları zamanın bir kaydını tutmalarını sağlayarak kendi kendini izlemeyi teşvik edebilir. Kontrol listeleri, öğrenme günlükleri veya dijital araçlar bu amaçla kullanılabilir. Bu uygulamalar, öğrencilerin ilerlemelerini somut bir şekilde görmelerine ve buna uygun olarak strateji değiştirmelerine olanak tanır. Öğrencilerin kendilerine sorular sorarak kendilerine geri bildirim verebilme fırsatı yaratılmış olur. Örneğin çalışmaları üzerinde düşünmelerin sağlayarak kendilerine "Neler iyi gidiyor?" "Neler işe yaramıyor?" "Hangi stratejilerimi değiştirmeliyim?" gibi sorular sormalarını sağlamak öğrencilerin öz izlemelerini destekleyen davranışlar arasındadır. Öğretmenin bir problem çözümü sırasında öğrencilerle kendi düşünme ve özdüzenleme süreçlerini paylaşarak model olması öğrencileri özdüzenleme konusunda destekleyen önemli bir strateji olabilir.

6. Stratejilerin Esnek Kullanımı

Akademik görevleri yerine getirmede birden fazla öğrenme stratejisi kullanan ve bu stratejileri hedefleri doğrultusunda gerektiğinde değiştirebilen öğrencilerin daha başarılı olduğu söylenebilir (Paris & Paris, 2001). Ancak, öğrencilerin çoğu, özellikle de küçük yaşlarda öğrenme stratejileri hakkında sınırlı bir repertuara sahiptir (van den Broek, Lorch, & Linderholm, 2001). Bu nedenle öğrencilerin farklı öğrenme stratejilerini ihtiyaçlarına uygun şekilde kullanabilmeleri için desteklenmeye ihtiyaçları vardır. Bu noktada öğretmenlerin kritik rolü ortaya çıkar. Öğretmenler yeni stratejilerin nasıl kullanılacağını modelleyerek ve öğrenciler uygularken uygun geri bildirimler vererek, öğrencilerin bağımsız strateji kullanıcıları olmalarına yardımcı olabilir (Zumbrunn vd., 2011). Ayrıca öğrencilerin materyale katılımını sağlamak için aktif okuma, not alma, özetleme ve kendi kendine sınav yapmaları gibi aktif öğrenme yöntemlerini öğretebilirler. Öğrencilere karmaşık görevleri daha küçük adımlara bölmeyi, ilgili bilgileri belirlemeyi ve yaklaşımları hakkında eleştirel düşünme gibi problem çözme stratejilerini öğretebilirler. Öğrencilerin hatırlamayı iyileştirmek için hafıza tekniklerini, görselleştirmeyi veya parçalamayı öğrenmelerine yardımcı olarak öğrenme stratejilerini doğru kullanmalarını destekleyebilirler (Nilson, 2013; Zumbrunn vd., 2011).

7. Yardım Arama

Özdüzenlemeli öğrenenlerin her görevi kendi başlarına tamamlamaya çalıştıkları sanılabilir. Ancak, özdüzenlemeli öğrenenler diğer akranlarına göre daha fazla oranda gerekli durumlarda başkalarından yardım ararlar (Butler, 1998). Özdüzenlemeli öğrenenlerin kendilerini öğrenmeleri üzerinde daha özerk hale getirmek amacıyla başkalarından yardım arayabildikleri söylenebilir (Ryan vd., 2001). Öğretmenler, öğrencilere kolayca anlayabilecekleri sürekli ilerleme geri bildirimi sağlayarak ve uygun değişiklikleri yaptıktan sonra ödevleri yeniden gönderme fırsatlarına izin vererek olumlu yardım arama davranışlarını teşvik edebilir.

8. Özdeğerlendirme

Öğrenciler kendi öğrenmelerini öğretmenin verdiği geri bildirimlerden bağımsız olarak değerlendirebildikleri zaman, özdüzenlemeli öğrenenler olma yolunda ilerlemeleri daha olasıdır (Winne & Hadwin, 1998; Zimmerman, 2000). Özdeğerlendirme yapabilen öğrenciler kendi öğrenme stratejilerini değerlendirerek gelecekte de benzer öğrenme görevleri için stratejilerini düzenleyebilirler (Schraw & Moshman, 1995). Öğrencilerin belirledikleri öğrenme hedeflerine uygun olarak kullandıkları stratejileri izleme yapmalarına ve özdeğerlendirme sonuçlarına göre strateji değişimini destekleyerek öğretmenler sınıfta özdeğerlendirmeyi uygulayabilirler (Zimmerman, 2000). Öğrencilerin yaptıkları bir ödevle ilgili olumlu/olumsuz tarafları, kendini başarılı/başarısız bulduğu kısımları belirttikleri bir özdeğerlendirme yapmaları o ödevin kendileri için anlamı ve önemini daha iyi kavratabilir

9. Duygusal ve Motivasyonel Özdüzenleme

Özdüzenleme yalnızca bilişsel becerilerle ilgili değil, aynı zamanda duyguları yönetmeyi ve motive kalmayı da içerir. Duygu düzenleme, duygusal bir deneyimi sosyal olarak kabul edilebilir bir şekilde yönetme, tepki ve cevap verme yeteneğini ifade eder ve bireylerin sosyal etkileşimlerinde ve öğrenmelerindeki başarıları için gerekli olmaktadır. Araştırmalar, çocuklarda duygu düzenlemenin, sosyal yeterliliğin ve akademik başarının yordayıcısı olduğunu göstermiştir (Yettie, 2019; Sezgin, 2024). Duygusal ve motivasyonel özdüzenlemeyi desteklemek amacıyla stres ve kaygıyla baş etme yöntemleri, öğrencilerin zorlukları da kabullenerek sadece sonuç odaklı değil sürece ve gelişime odaklanmaları konusunda desteklenmeleri de önemlidir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak öğretmenler yalnızca içeriğin öğrenilmesinde değil aynı zamanda öğrencilerin öz düzenleme becerilerini destekleyen bir öğrenme öğretme ortamı oluşturmada ve destek yapıları sağlamada da önemli bir rol oynarlar. Öğrencilerinin kendi öğrenme süreçlerini ve hedef belirleme, öz izleme, uygun strateji seçimi, strateji değişimi gibi özdüzenleme stratejilerini anlamalarına yardımcı olurlar. Öğrencilere tüm cevapları vermek yerine, sorunları kendi başlarına keşfetmeye, görevlere nasıl yaklaşacaklarına dair kararlar almaya ve deneme yanılma yoluyla öğrenmeye teşvik ederek ve öğrencilerin öğrendiklerini ilgi alanlarıyla, günlük yaşam becerileriyle veya gelecekteki hedefleriyle ilişkilendirmelerine yardımcı olarak motivasyonel olarak desteklerler. Zamanında ve etkili geri bildirim sağlayarak öğrencilerin öz izleme ve öz değerlendirme becerilerini destekleyebilirler. Öğrencilerin özdüzenlemeli öğrenenler olması nda kritik bir role sahip olan öğretmenler, özdüzenleme stratejilerinin açıkça öğretilmesi, üst bilişsel becerilerin modellenmesi, ÖÖ'ye dayalı öğrenme ortamının yapılandırılması ve teşvik

edilmesi ve düzenli geri bildirim sağlanması yoluyla öğrencilerin öğrenmelerinin kontrolünü ele geçirmelerine yardımcı olabilir. Böylece 21. yüzyıl bireylerinden beklenen çeşitli bağlamlarda ve zorluklarda kendi öğrenmelerini yönetebilen bağımsız, motive ve düşünceli öğrenenler olmaları için gereken adımlar atılmış olacaktır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, yapılan ilgili alanyazın taraması sonucu yaşam boyu öğrenmenin bir parçası olan, anlamlı öğrenmeyi sağlayan ve akademik başarıyı beraberinde getiren ÖÖ'nün sınıflarda doğrudan ve dolaylı olarak aktive edilmesi gerektiği, bu bağlamda öğretmenlerin kritik rolleri ve destekleyebilecekleri ÖÖ stratejilerinden bahsedilmiştir. Öğretmenlerin öğrencilerinin özdüzenlemeli öğrenenler olması yolunda desteklenmeleri amacıyla gerek hizmet içi eğitimler gerekse de mentörlük içeren programlar önerilebilir.

KAYNAKÇA

Boekaerts, M. (1997). Self-regulated learning: A new concept embraced by researchers, policy makers, educators, teachers, and students. Learning and Instruction, 7 (2) 161-186. https://doi.org/10.1016/S0959-4752(96)00015-1

Borkowski, J. G. (1992). Metacognitive theory: A framework for teaching literacy, writing, and math skills. *Journal of learning disabilities*, *25*(4), 253-257.

Butler, R. (1998). Determinants of help seeking: Relations between perceived reasons for classroom help-avoidance and help-seeking behaviors in an experimental context. Journal of Educational Psychology, 90, (20), 630-643.

Butler, D. L., Lauscher, H. N., Jarvis-Selinger, S., & Beckingham, B. (2004). Collaboration and self-regulation in teachers' professional development. *Teaching and teacher education*, *20*(5), 435-455.

Corno, L. (1993). The Best-laid plans: Modern Conceptions of Volition And Educational Research. Educational Researcher, 22, 14-22.

Dent, A. L., & Koenka, A. C. (2016). The relation between self-regulated learning and academic achievement across childhood and adolescence: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, *28*, 425-474.

Dignath, C., & Büttner, G. (2008). Components of fostering self-regulated learning among students. A meta-analysis on intervention studies at primary and secondary school level. *Metacognition and learning*, *3*, 231-264.

Dignath-van Ewijk, C., & van der Werf, G. (2012). What Teachers Think about Self-Regulated Learning: Investigating Teacher Beliefs and Teacher Behavior of Enhancing Students' Self-Regulation. *Education Research International*, *2012*, Article 741713. https://doi.org/10.1155/2012/741713

Dignath, C., & Veenman, M. V. (2021). The role of direct strategy instruction and indirect activation of self-regulated learning—Evidence from classroom observation studies. *Educational Psychology Review*, *33*(2), 489-533.

Ekici, F. (2015) Kimya Öğretmen Adaylarında Özdüzenlemeli Öğrenme Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Temel Öğrenme Stratejileri Öğretimi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Haşlaman, T. (2011). *Çevrimiçi Öğrenme Ortamının Öğretmen ve Öğrencilerin Özdüzenleyici Öğrenme Becerileri Üzerindeki Etkisi.* Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Haşlaman T., Aşkar, P. (2015). Öğrencilerin Özdüzenleyici Öğrenmelerinin ve Öğretmenlerin Özdüzenleyici Öğrenmeyi Destekleyen Davranışlarının Ölçülmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education) 30(1): 106121.

Kremer-Hayon, L., & Tillema, H. H. (1999). Self-regulated learning in the context of teacher education. *Teaching and Teacher Education*, *15*(5), 507-522.

Kistner, S., Rakoczy, K., Otto, B. (2010). Promotion of self-regulated learning in classrooms: investigating frequency, quality, and consequences for student performance. Metacognition Learning https://doi.org/10.1007/s11409-010-9055-3.

Kolovelonis, A., Goudas, M., & Dermitzaki, I. (2011). The effects of instructional and motivational self-talk on students' motor task performance in physical education. Psychology of sport and exercise, 12(2), 153-158.

Kramarski, B., & Michalsky, T. (2009). Investigating preservice teachers' professional growth in self-regulated learning environments. *Journal of Educational Psychology*, *101*(1), 161–175. https://doi.org/10.1037/a0013101
Kramarski, B., Desoete, A., Bannert, M., Narciss, S., & Perry, N. (2013). New perspectives on integrating self-regulated learning at school. *Education Research International*, *2013*.

Kramarski, B., Kohen, Z. (2017). Encouraging trainees' dual self-regulation roles as learners and teachers: effects of general and specific directions. Learning Metacognition 12, 157–191. https://doi.org/10.1007/s11409-016-9164-8.

Kramarski, B. (2018). Teachers as agents in promoting students' SRL and performance: Applications for teachers' dual-role training program. In D. H. Schunk & J. A. Greene (Eds.), Handbook of self-regulation of learning and performance 223–239. Routledge/Taylor & Francis Group. https://doi.org/10.4324/9781315697048-15.

Nilson, L. B. (2013). Creating self-regulated learners: Strategies to strengthen students' self-awareness and learning skills. Stylus LLC.

OECD (2019). OECD The Future of Education and Skills 2030. OECD Learning Compass 2030. A set of concept notes. Paris: OECD.

Paris, S. G., & Paris, A. H. (2001). Classroom applications of research on self-regulated learning. Educational Psychologist, 36, 89-91

Pauli C., Kurt R., Grob, U. (2007). Teaching for understanding and/or self-regulated learning? A video-based analysis of reform-oriented mathematics instruction in Switzerland. International Journal of Educational Research 46 (5):294- 305. DOI: 10.1016/j.ijer.2007.10.004.

Perels, F., Gurtler, T. & Schmitz, B. (2005). Training of self-regulatory and problem- solving competence. Learning and Instruction, 15, (2), Pages 123-139, ISSN 0959-4752, https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2005.04.010

Pintrich, P. R., & De Groot, E. V. (1990). Motivational and self-regulated learning components of classroom academic performance. Journal of educational psychology, 82(1), 33.

Randi, J. (2004). Teachers as Self-Regulated Learners. Teachers College Record, 106(9), 1825–1853. https://doi.org/10.1111/j.1467-9620.2004.00407.x

Ryan, A. M., Pintrich, P. R, Midgley, C. (2001). Avoiding seeking help in the classroom: Who and why?. Educational Psychology Review, 13, 2.

Rozendaal, J. S., Minnaert, A., & Boekaerts, M. (2005). The influence of teacher perceived administration of self-regulated learning on students' motivation and information-processing. Learning and Instruction, 15(2), 141-160.

Sarı, A., Akınoğlu, O. (2009) Özdüzenlemeli öğrenme: Modeller ve uygulamalar. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi 29, 139-154.

Schunk, D. H. (2001). Self-regulation through goal setting. *ERIC Document Service*, (462671).

Sezgin, E. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2024; 23 (91): 1019-1040.

Schraw, G., & Moshman, D. (1995). Metacognitive theories. *Educational psychology review*, *7*, 351-371.

Torrano Montalvo, F., & González Torres, M. (2004). Self-regulated learning: Current and future directions.

Ulutaş, B. (2016). *Özdüzenlemeli Öğrenme Ortamında Kimya Öğretmen Adaylarının Motivasyonlarının Değişiminin İncelenmesi.* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Van den Broek, P., Lorch, R. F., Jr., Linderholm, T., & Gustafson, M. (2001). The effects of readers' goals on the generation of inferences.Memory & Cognition, 29, 1081–1087.

van Hout-Wolters, B. (2000). Assessing active self-directed learning. New learning, 83-99.

Volet, S., Vauras, M., & Salonen, P. (2009). Self-and social regulation in learning contexts: An integrative perspective. *Educational psychologist*, *44*(4), 215-226.

Winne, P. H., & Hadwin, A. F. (1998). Studying as self-regulated learning. In D. J. Hacker, J. Dunlosky, & A. C. Graesser (Eds.), Metacognition in educational theory and practice (pp. 277-304). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates

Yettie, Y. (2019). The Maternal Role On Emotional Competence Development of Early Childhood. Journal of Educational, Health and Community Psychology, 8(3), 310-333.

Zimmerman, B. J., & Bandura, A. (1994). Impact of Self-Regulatory Influences on Writing Course Attainment. American Educational Research Journal, 31, 845-862. http://dx.doi.org/10.3102/00028312031004845

Zimmerman, B. J. (2000). Attainment of self-regulation: A social cognitive perspective. In Handbook of self-regulation. M. Boekaerts, P.R. Pintrich, & M. Zeidner (Eds.), (pp. 452-502). San Diego, CA.
Zimmerman, B. J. (2008). Investigating self-regulation and motivation: Historical background, methodological developments, and future prospects. American Educational Research Journal, 45 (1), pp. 166-183

Zumbrunn, S., Tadlock, J. & Roberts, E. D. (2011). Encouraging self-regulated learning in the classroom: A review of the literatüre. Metropolitan Educational Research Consortium (MERC), Virginia Commonwealth University.

OKUL YÖNETİCİLERİNİN KULLANDIĞI GÜÇ KAYNAKLARININ ÇALIŞANLARIN VERİMLİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ROLÜNÜN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Onur Halit TÜRKAN
Gazi Üniversitesi
onurhalitturkan@gmail.com – 0009-0001-8071-0197

Doç. Dr. Emre SÖNMEZ
Gazi Üniversitesi
emresonmez@gazi.edu.tr – 0000-0002-2853-7956

ÖZET

Bu araştırma, "Okul Yöneticilerinin Kullandığı Güç Kaynaklarının Çalışanların Verimliliği Üzerindeki Rolünün İncelenmesi" başlıklı bir durum çalışması olarak yürütülmüştür. Araştırma, okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının, çalışanların verimliliği üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Yöntem olarak durum çalışması tercih edilmiştir ve 10 okul yöneticisi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin analizinde içerik analizi kullanılmış, veriler tema, alt tema ve kodlar aracılığıyla incelenmiştir. Elde edilen bulgular, okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının çalışanların motivasyonunu, verimliliğini ve genel iş performansını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Sonuç olarak, okul yöneticilerinin rolünün, çalışanların verimliliği üzerinde önemli bir etkisi olduğu ve etkili güç kullanımının okulda genel bir verimlilik artışı sağladığı bulunmuştur. Araştırma, okul yönetiminde güç kaynaklarının daha bilinçli ve stratejik kullanılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul yöneticileri, Güç kaynakları, Çalışan verimliliği, Güç kullanımı, Okul yönetimi.

GÜÇ

Güç, bir bireyin ya da bir grubun diğerlerinin düşüncelerini, tutumlarını ya da davranışlarını etkileyebilme kapasitesidir (Özdemir, 2003; Aydın, 2016; Özcenay, 2017). Okul yöneticilerinin kullandığı güç, eğitim ortamında önemli bir rol oynar. Yöneticilerin sahip olduğu güç, yalnızca görevleriyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda kişisel özellikleri, becerileri ve etkileşimde bulundukları çevre ile de şekillenir (Argon ve Dilekçi, 2016). French ve Raven (1959), güç kavramını yalnızca fiziksel ya da maddi unsurlarla değil, sosyal ve psikolojik faktörlerle de ilişkilendirir. Okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynakları, öğretmenlerin, öğrencilerin ve okul personelinin etkinliğini etkileyebilir. Altınkurt ve Yılmaz (2010), okul yöneticilerinin güç kullanma yöntemlerinin okul başarısı üzerinde doğrudan etkiler yarattığını vurgulamaktadır.

Gücün Tanımı

Güç, bir bireyin başka birini etkileme kapasitesi olarak tanımlanabilir. Okul yöneticileri, bu güçlerini okulun düzenini geliştirmek, personeli teşvik etmek ve verimli bir çalışma ortamı yaratmak için kullanabilirler. Yukl (2013), okul yöneticilerinin güçlerini hem okulun yönetimi hem de çalışanların performanslarını iyileştirmek amacıyla kullandığını ifade eder. Güç, yöneticilerin çalışanları üzerinde farklı şekillerde etki yaratmalarını sağlar ve bu da okulun genel etkinliğini doğrudan etkiler. Aydın (2011), yöneticilerin güç kullanma biçimlerinin öğretmenlerin iş doyumunu arttırmak ve okul verimliliğini yükseltmek adına kritik bir rol oynadığını belirtmektedir.

Makam Gücü

Makam gücü, bir kişinin sahip olduğu pozisyon sayesinde kazandığı güçtür. Okul yöneticileri, sahip oldukları görev ve yetkiler aracılığıyla okulda çeşitli kararlar alabilir ve çalışanları yönlendirebilirler. French ve Raven (1959), makam gücünün genellikle resmi yapıların etkisiyle daha belirgin olduğunu ve yöneticinin çalışanları belirli kurallar çerçevesinde denetleme yeteneğini arttırdığını savunur. Çelik (2007), makam gücünün okul yöneticilerinin okul verimliliğini arttırmada önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir. Bu güç türü, okulda düzenin sağlanması ve yöneticinin kararlarının uygulanması açısından büyük önem taşır.

Zorlayıcı Güç

Zorlayıcı güç, başkalarını cezalandırma ya da olumsuz sonuçlarla tehdit etme yeteneğidir (Zıblım, 2020). Bass (1990), bu tür gücün okul yöneticileri tarafından kullanıldığında, çalışanların davranışlarını denetlemeye yardımcı olabileceğini ancak aşırı kullanımının istenmeyen sonuçlara yol açabileceğini ifade eder. Büyüköztürk (2016), zorlayıcı gücün yalnızca gerekli durumlarda kullanılmasının daha etkili sonuçlar doğuracağını ve okul yöneticilerinin cezalandırma yerine ödüllendirme yöntemlerini tercih etmelerinin daha faydalı olacağını belirtmektedir. Zorlayıcı gücün aşırı kullanımı, çalışanların motivasyonunu zayıflatabilir ve bu durum okulun verimliliğine olumsuz yansıyabilir.

Ödül Gücü

Ödül gücü, başkalarına ödüller sunarak onları etkileme kapasitesidir. Okul yöneticileri, öğretmenlere ve diğer çalışanlara ödüller vererek başarılarını teşvik edebilir ve performanslarını artırabilirler (Yürek, 2024). Deci ve Ryan (2000), ödüllerin, çalışanların motivasyonunu artırmada önemli bir araç olduğunu ifade eder. Aydın (2011), okul yöneticilerinin ödül gücünü etkin bir biçimde kullanarak öğretmenlerin iş doyumunu ve okul verimliliğini yükselttiklerini belirtmektedir. Ödül gücü, çalışanların motivasyonunu arttırarak onları daha verimli hale getiren güçlü bir etki aracıdır.

Yasal Güç

Yasal güç, belirli kurallar, yasalar ve düzenlemeler aracılığıyla etki yaratma yeteneğini ifade eder. Okul yöneticileri, okulun yönetmeliklerine ve yasal düzenlemelere dayalı olarak çalışanların tutumlarını yönlendirebilir ve okulda düzeni sağlayabilirler (Memduhoğlu ve Turhan, 2016). Yukl (2013), yasal gücün okulda objektif ve tutarlı bir denetim sağlamada

önemli olduğunu belirtir. Bu güç türü, okulda disiplinin korunması ve okulun işleyişinin düzenli bir şekilde devam etmesi için oldukça etkilidir. Çelik (2007), yasal gücün okul yöneticilerinin okulda disiplin sağlama konusunda başarılı olmalarını sağladığını savunmaktadır.

Kişisel Güç

Kişisel güç, bir bireyin karakteri, liderlik tarzı ve kişisel çekiciliği aracılığıyla başkalarını etkileme yeteneğidir. Tschannen-Moran ve Hoy (2000), okul yöneticilerinin kişisel özellikleri ve liderlik tarzlarıyla çalışanlarını motive edebileceklerini ve etkili bir çalışma ortamı yaratabileceklerini belirtir. Aydın (2011), okul yöneticilerinin karizmatik liderlik özelliklerinin öğretmenlerin iş doyumunu ve okul verimliliğini artırmada etkili olduğunu ifade etmektedir.

Karizmatik Güç

Karizmatik güç, bir liderin sahip olduğu kişisel çekicilik, vizyon ve ilham verme kapasitesidir (Kızanlıklı, Koç ve Kılıçlar, 2016). Bass (1990), karizmatik liderlerin güçlü bir vizyon ve değerler seti sunarak çalışanlarını harekete geçirebileceğini ve okulun hedeflerine ulaşmalarını sağlayabileceğini ifade eder. Altınkurt ve Yılmaz (2010), okul yöneticilerinin karizmatik liderlik özelliklerinin çalışanlar üzerindeki etkisini artıran önemli bir etken olduğunu vurgulamaktadır. Karizmatik yöneticiler, etkileyici bir vizyon ve liderlik tarzıyla çalışanlarına ilham vererek onların motivasyonlarını yükseltebilirler.

Uzmanlık Gücü

Uzmanlık gücü, bir bireyin alanındaki bilgi ve deneyimleri sayesinde başkalarını etkileme yeteneğidir (Nartgün, Nartgün, ve Arıcı, 2016). Hallinger ve Heck (1996), okul yöneticilerinin sahip oldukları eğitimsel bilgi ve deneyimlerle öğretmenlere rehberlik edebileceğini ve onların gelişimlerini teşvik edebileceğini savunmaktadır. Aydın (2011), okul yöneticilerinin uzmanlık gücünü kullanarak öğretmenlerin mesleki gelişimlerini teşvik ettiklerini ve okulun genel verimliliğini artırdıklarını ifade etmektedir. Uzmanlık, okul yöneticilerinin eğitim kalitesini iyileştirme konusunda önemli bir araçtır.

VERİMLİLİK

Verimlilik, belirli bir amaca ulaşmak için kullanılan kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesidir (Taşçı, 2011; Sandal, 2014). Leithwood ve Jantzi (2006), okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının, çalışanların verimliliği üzerinde doğrudan bir etkisi olduğunu ifade etmektedir. Etkili bir yönetim, yalnızca öğrencilerin başarısını değil, aynı zamanda öğretmenlerin ve diğer okul çalışanlarının motivasyonunu, iş doyumunu ve genel performansını da artırır. Altınkurt ve Yılmaz (2010), okul yöneticilerinin doğru güç kaynakları kullanarak okul verimliliğini artırabileceklerini savunmaktadır.

Verimlilik Türleri

Verimlilik, çeşitli açılardan değerlendirilebilir. Kanter (1983), okulda iş gücü verimliliği, zaman verimliliği ve kaynak verimliliği gibi üç temel verimlilik türünü incelemiştir. Bu türler, okulun genel işleyişini ve eğitim kalitesini doğrudan etkiler. Büyüköztürk (2016), okul yöneticilerinin bu verimlilik türlerini iyileştirme stratejileri geliştirmelerinin okul başarısına katkı sağladığını belirtmektedir.

- *İş Gücü Verimliliği:* Çalışanların işlerini daha hızlı ve etkili bir şekilde yapabilmesi anlamına gelir. Kanter (1983), okul yöneticilerinin çalışanların yetkinliklerini geliştirerek iş gücü verimliliğini artırabileceklerini savunmaktadır.
- *Zaman Verimliliği:* Çalışanların belirli bir zaman dilimi içinde gerçekleştirdikleri iş miktarını ifade eder. Leithwood ve Jantzi (2006), etkili zaman yönetiminin okul yöneticilerinin verimliliği artırmada önemli bir rol oynadığını belirtmektedir.
- *Kaynak Verimliliği:* Okulun maddi, insan ve fiziksel kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasıdır. Hallinger ve Heck (1996), yöneticilerin bu kaynakları etkin bir biçimde kullanarak eğitim kalitesini artırabileceklerini savunmaktadır.

OKUL YÖNETİMİNDE GÜÇ VE VERİMLİLİK İLİŞKİSİ

Bir örgütün verimliliğini doğrudan etkileyen insan gücü kaynağıdır. Çalışanların becerileri, motivasyonları, eğitim düzeyleri kadar önemlidir. Çalışanların ihtiyaçları ve hedefleri dikkate alınırsa ve onları motive etmek için politikalar ve programlar geliştirilirse, organizasyonun üretkenliğinin artacağı beklenir (Ünal, 1999).

Eğitimde verimlilik, öğrencilerin önceden belirlenmiş hedeflere ne ölçüde ulaştığını ya da istenilen nitelikleri kazandığını ifade etmektedir. Bir diğer tanım ise: Mümkün olduğu kadar az kaynak kullanarak, mümkün olduğu kadar çok öğrenmeye olanak sağlamaktır (Dinçer, 2002).

Eğitimde verimlilik, öğretimin kalitesini, öğrenmeye ayrılan zamanı, öğrencinin motivasyonunu ve yeteneklerini dikkate alır; Bu değişkenlere öğrencinin evinin, sınıfının ve arkadaşlarının etkisini ekleyen bir ölçüdür. Öğrencinin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor öğrenmesini etkileyen tüm değişkenler (öğrenci ilgileri, öğrenme ve çevresel etkiler) dikkate alınarak elde edilen sonuç olarak ifade edilebilir (Özgen, 1997).

Okul yöneticilerinin kullandığı güç türlerinin, çalışanların verimliliği üzerinde büyük etkileri vardır. Yukl (2013), yöneticinin kullandığı güç kaynaklarının, çalışanların motivasyonunu, tutumlarını ve genel performanslarını şekillendirdiğini ifade eder. Okul yöneticileri, makam gücü veya ödül gücü gibi araçları kullanarak öğretmenlerin ve diğer çalışanların verimliliklerini artırabilirler. Aydın (2011), yöneticilerin güç kaynaklarını dengeli bir şekilde kullanmalarının, okulun başarısına büyük katkı sağladığını belirtmektedir.

Sonuç olarak, okul yönetiminde kullanılan güç türlerinin, öğretmenlerin ve okul çalışanlarının iş doyumu, motivasyonu ve verimliliği üzerinde belirleyici bir etkisi vardır. Bass (1990), zorlayıcı ve yasal gücün dikkatli bir şekilde kullanılması gerektiğini çünkü bu tür güçlerin aşırı kullanıldığında çalışanların motivasyonunu olumsuz yönde etkileyebileceğini ifade eder. Okul yöneticilerinin dengeli bir güç kullanımı, okulun genel başarısını ve çalışanların kişisel gelişimlerini destekleyebilir.

ARAŞTIRMANIN DESENİ

Bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımı ile desenlenmiştir. Okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının çalışanların verimliliği üzerindeki etkisini derinlik odaklı incelemeyi amaçladığı ve içerik çerçevesinde ortaya koyduğu için bu çalışma nitel araştırma desenlerinden durum

çalışması olarak tasarlanmıştır. Nitel durum çalışmalarının en önemli özelliği bir durumun derinlik odaklı araştırılarak o duruma ilişkin sonuçların ortaya koyulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu çerçevede, okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının çalışanların verimliliği üzerindeki rolünün ne kadar etkili olabileceği noktasında inceleme yapılmıştır.

VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Araştırmanın çalışma grubu, 2024-2025 yılları arasında Konya ili Selçuklu ilçesinde görev yapan okul yöneticileri arasından rassal yöntem ile seçilen yöneticilerden oluşmaktadır. Veri toplama sürecinde 10 yönetici ile yüz yüze görüşülmüştür ve yarı yapılandırılmış sorular sorularak veriler elde edilmiştir.

VERİLERİN ANALİZİ

Verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. Amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavram ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu bağlamda verilerin kodlanması, temaların aranması, temaların, kategorilerin ve alt kategorilerin düzenlenmesi ve sonuçların belirlenerek yorumlanması yoluyla süreç gerçekleştirilmiştir. İlk olarak veriler (kaydedilen görüşmeler) toplanmıştır ve yazıya dökülmüştür. Daha sonra araştırmacı tarafından transkripsiyonu yapılan metinlerin ilk okumasını yapılmıştır. İlk okuma sırasında sayfa kenarlarına akıcı kodlama diyebileceğimiz kod taslakları yazılmıştır. Daha sonra verilerin ikinci okuması gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte taslak kodların gözden geçirilmesi, varsa yeni kodların ortaya konması yoluyla kodların kesinleştirilmesi sağlanmıştır. Araştırma kapsamında araştırmacı ve danışman görüşme metinlerinden örnekleri okumuş ve kodların altını çizmiştir. Danışman ve araştırmacı daha sonra her kodu tartışmak için bir araya gelmiştir. Toplantı sonunda kodlar üzerinde anlaşmaya varılmıştır ve bir sonraki adım, kodlardan temaların oluşturulması ve temaların çalışmanın alt amaçlarına uygun olup olmadığının kontrol edilmesi olmuştur. Tema ve kategorileri araştırma hedefleriyle uyumlu hale getirdikten sonra tema ve kategoriler arasındaki ilişkileri incelenmiştir. Verileri sınıflandırma kodlarını ve temalarını kullanarak şemalaştırılması, temaların ve kategorilerin hedeflere göre ifade kalıplarının saptanması gerçekleştirilmiş ve son olarak tüm sonuçlar raporlaştırılmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çizelge 1: Güç Kaynakları ve Kullanımı

Tema	Alt Tema	Kodlar	N (Katılımcılar)
Güç Kaynakları	Uzmanlık Gücü	Uzmanlık gücü, ödül gücü, yasal güç	K2, K4, K5, K6, K7
	Yasal Güç	Yasal güç	K9
	Kişilik Gücü	Kişilik gücü	K1, K3, K8
	Meşruiyet Gücü	Meşruiyet gücü	K3, K4

Çizelge 1, okul yöneticilerinin otorite ve etkilerini çeşitli güç kaynakları üzerinden oluşturduğunu göstermektedir. Uzmanlık gücü, beş katılımcı tarafından ön plana çıkarılmış olup (K2, K4, K5, K6, K7) bu, yöneticilerin bilgi ve deneyim temelinde bir liderlik yaklaşımını benimsediklerini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, literatürde de doğrulanmaktadır. Örneğin, Altınkurt ve Yılmaz (2012), okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının öğretmenlerin

örgütsel davranışları üzerinde etkili olduğunu ve uzmanlık gücünün öğretmenlerin iş tatmini ve verimliliğini artırmadaki önemli rolünü vurgulamaktadır. Böyle bir liderlik tarzı, çalışanların uzman bilgiye duyduğu güveni pekiştirir ve bu durum, onların iş performansını olumlu yönde etkiler.

Yasal güç, yalnızca bir katılımcı (K9) tarafından vurgulanmıştır. Bu durum, yöneticilerin otoritelerini formel kurallar yerine diğer güç türlerine dayandırmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Yasal gücün daha az vurgulanması, okul yöneticilerinin daha çok ilişkisel ve uzmanlık temelli güç kaynaklarını benimsediklerini ortaya koymaktadır. Blase ve Anderson (1995), yasal gücün öğretmenlerin motivasyonu üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini ve bu nedenle daha az tercih edildiğini belirtmektedir.

Kişilik gücü, üç katılımcı (K1, K3, K8) tarafından vurgulanmıştır. Bu güç, yöneticilerin karizma, kişisel ikna becerileri ve güçlü ilişki yönetimi yetenekleriyle doğrudan ilişkilidir. Blase ve Anderson (1995), kişilik gücüne dayalı liderlik tarzının, çalışanların motivasyonlarını artırma ve iş doyumlarını yükseltme konusunda etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan, Yukl (2013), liderlerin kişisel güçlerinin, çalışanların performanslarını iyileştirebileceği ve organizasyonel bağlılıklarını güçlendirebileceğini vurgulamaktadır.

Meşruiyet gücü, iki katılımcı (K3, K4) tarafından dile getirilmiştir. Bu güç, yöneticilerin otoritesinin, grup normları ve değerleriyle uyumlu bir şekilde algılanmasını ifade eder. Blase ve Anderson (1995), meşruiyet gücünün özellikle ekip dayanışmasını güçlendirmede önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Meşruiyet gücü, yöneticilerin ekip üyeleriyle ortak bir anlayış geliştirerek işbirliğini pekiştirmelerine olanak tanır.

Katılımcıların görüşlerini incelediğimizde, çizelgede yer alan bulgular, literatürle uyum göstermektedir. Okul yöneticilerinin uzmanlık ve kişilik gücüne daha fazla odaklanmaları, çalışanların verimliliğini artırabilecek ve ilişki temelli bir liderlik anlayışına işaret etmektedir.

Çizelge 1: Güç Kaynakları ve Kullanımı

Güç Kaynakları

Alt Tema: Uzmanlık Gücü

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

  K2: *"Eğitim almış olmak ve bu konuda bilgi sahibi olmak, size insanlara rehberlik etme ve kararlar alırken güven verir."*

  K4: *"Uzmanlık gücü, kişisel deneyimlerimle güçlendi. Eğitim ve sürekli gelişim, bu alanda etkili olmamı sağlıyor."*

  K5: *"Bu alandaki güçlü bilgim, öğrencilerime ve ailelere etkili bir şekilde rehberlik yapmamı sağlıyor. Bu, benim doğal bir lider olmamı sağladı."*

Alt Tema: Yasal Güç

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

K9: "*Yasal gücün etkisi çok büyüktür. Eğitimde ve iş yerinde yapılan tüm uygulamalar yasal çerçevelere dayanır. Bu durum, benim üzerimde de bir baskı oluşturuyor*."

Alt Tema: Kişilik Gücü

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

  K1: "*Benim için kişilik gücü daha önemli. İyi bir insan olarak tanınmak, etrafımdaki insanlarla güçlü bir bağ kurmamı sağlıyor.*"

  K8: "*Kişisel özelliklerim, insanlarla etkileşimde başarılı olmamı sağlıyor. Bu benim için en güçlü kaynağım.*"

Alt Tema: Meşruiyet Gücü

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

  K3: "*Mesleki tecrübem ve bu alanda edindiğim başarılar, çevremdeki insanlarda bir güven oluşturarak bana meşruiyet kazandırıyor.*"

  K4: "*Birçok başarılı projeye imza attım, bu da bana önemli bir meşruiyet gücü sağlıyor.*"

Çizelge 2: Yöneticilik Tarzı ve Etkileri

Tema	Alt Tema	Kodlar	N (Katılımcılar)
Yöneticilik Tarzı	Katılımcı ve Destekleyici Yöneticilik	Katılımcı, destekleyici, çalışanları dinleme, güven oluşturma	K2, K3, K4
	Kişisel Yöneticilik ve Yapıcı Tarz	Kişilik gücü, yapıcı, teşvik edici	K1, K8
	Ortak Karar ve Örnek Davranışlar	Ortak karar, çalışanları yönetmeye katma, sorumluluk duygusu	K4, K7

Çizelge 2'ye göre, yöneticilik tarzları dört ana tema altında incelenmiştir:

Katılımcı ve Destekleyici Yöneticilik Tarzı, üç katılımcı (K2, K3, K4) tarafından dile getirilmiştir ve bu tarz, yöneticilerin çalışanlarıyla açık iletişim kurma, onların görüşlerini dinleme ve güven inşa etme gibi özelliklerini vurgulamaktadır. Bu tür bir liderlik anlayışı, öğretmenlerin özgüvenini ve motivasyonunu artırmada oldukça etkilidir. Glickman ve Gordon (2014), katılımcı liderlik tarzının çalışanların bağlılıklarını ve motivasyonlarını güçlendirdiğini, bunun da eğitimdeki başarıyı olumlu yönde artırdığını belirtmektedir. Ayrıca, Blase ve Blase (2001), katılımcı ve destekleyici liderlik tarzının okulda pozitif bir ortam oluşturduğunu ve öğretmenlerin iş doyumunu artırdığını ifade etmektedir.

Kişisel Yöneticilik ve Yapıcı Tarz, iki katılımcı (K1, K8) tarafından dile getirilmiştir. Bu liderlik tarzının temel özellikleri, yöneticilerin kişisel gücü ve teşvik edici bir yaklaşım benimsemeleriyle şekillenir. Yöneticilerin güçlü kişisel özellikleri ve yapıcı tutumları, çalışanların motivasyonunu artırır ve başarılarını teşvik eder. Bu yaklaşım, özellikle eğitim kurumlarında liderliğin güçlendirilmesi gereken önemli bir stratejidir. Öğretmenlerin bireysel

gelişimini teşvik eden liderlik tarzları, onların mesleki gelişimlerine katkı sağlar ve eğitim ortamında verimliliği artırır (Sergiovanni, 2001). Yapıcı yöneticilik tarzı, çalışanların daha yüksek performans göstermelerini sağlayacak bir ortam yaratır ve bu, öğretmenlerin öğrencilerle daha etkili ilişkiler kurmalarını kolaylaştırır.

Ortak Karar ve Örnek Davranışlar, iki katılımcı (K4, K7) tarafından dile getirilmiştir. Bu liderlik tarzı, çalışanları karar alma süreçlerine dâhil etmek ve onlara sorumluluk bilinci kazandırmak üzerine odaklanmaktadır. Öğretmenler, yöneticileriyle birlikte kararlar aldıklarında kendilerini değerli hissederler ve işlerine karşı daha fazla sorumluluk duygusu taşırlar. Bu tür bir liderlik anlayışı, örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yukl (2013), ortak karar alma sürecinin ve sorumluluk duygusunun, çalışanların iş tatminini doğrudan etkilediğini ve yöneticilerin bu yaklaşımı benimsemelerinin verimlilik ve bağlılık açısından olumlu sonuçlar doğurduğunu vurgulamaktadır.

Katılımcıların görüşlerine bakıldığında, yöneticilik tarzlarının etkileri, çalışanların iş doyumu, motivasyonu ve verimliliği üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Katılımcı, destekleyici, yapıcı ve ortak karar alma gibi liderlik yaklaşımlarının, çalışanları daha fazla motive ettiği ve eğitim kurumlarında daha sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturduğu görülmektedir. Yöneticilerin liderlik tarzları, öğretmenlerin ve diğer çalışanların verimlilikleri ile iş tatminleri üzerinde doğrudan etkili olan kritik bir faktördür.

Çizelge 2: Yöneticilik Tarzı ve Etkileri

Yöneticilik Tarzı

Alt Tema: Katılımcı ve Destekleyici Yöneticilik

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

  K2: *"Yöneticilikte katılımcı olmak, çalışanlarıma daha fazla özgürlük tanımak ve onları kararlarımıza dâhil etmek benim için önemlidir."*

  K3: *"Ekip arkadaşlarımın fikirlerine değer vermek, onlarla birlikte çalışarak en iyi sonuçları elde ettiğimi görüyorum."*

  K4: *"Destekleyici bir yöneticilik anlayışı, ekip arkadaşlarımın motivasyonunu artırıyor. Onların fikirlerine saygı göstermek çok önemli."*

Alt Tema: Kişisel Yöneticilik ve Yapıcı Tarz

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

  K1: *"Yöneticilik tarzım kişisel bir etki yaratıyor. Ekip üyelerimle açık ve samimi iletişim kurarak daha etkili yönetiyorum."*

  K8: *"Yapıcı yaklaşım benim için çok önemli. Her durumda olumlu bir tutum sergileyerek ekibime örnek olmaya çalışıyorum."*

Alt Tema: Ortak Karar ve Örnek Davranışlar

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

K4: *"Kararları birlikte almak, tüm ekibin sahiplenmesini sağlıyor ve bu da başarıyı artırıyor."*

K7: *"Ekip olarak birlikte karar alırken, herkesin katkısı çok önemli. Bu ortaklık ruhu başarıyı getiriyor."*

Çizelge 3: Güç Kaynaklarının Etkileri ve Çalışan Verimliliği

Tema	Alt Tema	Kodlar	N (Katılımcılar)
Verimlilik ve Motivasyon	Çalışanların Verimliliği ve Motivasyonu	Çalışanların hevesi, güveni, ödüller, iletişim, olumlu etkiler, işlerin planlı yapılması	K1, K2, K5, K9
	İyi İletişim ve Motivasyon	Güçlü iletişim, takdir etme, eşit iş yükü, işbirliği	K3, K6, K9
	Çalışanlara Saygılı Yaklaşım	Olumlu etkiler, memnuniyet, işbirliği	K4, K5, K8

Çizelge 3, okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının çalışanların motivasyonunu ve verimliliğini nasıl şekillendirdiğini göz önüne sermektedir. Çalışanların motivasyonu ve verimliliği, yöneticilerin güç kullanım biçimi ve bu güçleri nasıl birleştirdiklerine göre farklılık göstermektedir. Çizelgeye göre, güç kaynaklarının etkileri üç ana alt tema altında incelenmektedir:

Çalışanların Verimliliği ve Motivasyonu, dört katılımcı (K1, K2, K5, K9) tarafından vurgulanmış olup, bu tema çalışanların hevesi, güveni, ödüller, iletişim, olumlu etkiler ve işlerin düzenli bir şekilde yapılması gibi unsurları kapsamaktadır. Bu alt tema, yöneticilerin sağladığı güven ortamının ve planlı çalışmaların, çalışanların işlerine olan motivasyonlarını arttırdığını ortaya koymaktadır. Örneğin, Altınkurt ve Yılmaz (2012) yaptıkları çalışmada, okul yöneticilerinin ödüllerle güç kullanmasının, çalışanların verimliliği üzerinde önemli bir etki yarattığını ve çalışanların daha motive bir şekilde işlerine odaklandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, Edwards ve Collinson (2009), güçlü bir iletişim ve güven ortamının çalışanlar üzerinde olumlu bir etki yaratarak iş verimliliğini artırdığını vurgulamaktadır.

İyi İletişim ve Motivasyon alt teması, üç katılımcı (K3, K6, K9) tarafından dile getirilmiştir. Bu tema, güçlü iletişim, takdir etme, eşit iş yükü ve işbirliği gibi unsurları kapsamaktadır. İyi iletişimin ve karşılıklı takdirin, çalışanların iş tatminini ve motivasyonunu artırdığı, pek çok araştırma ile doğrulanmış bir gerçektir. Yukl (2013), liderlerin güçlü iletişim becerilerinin, çalışanlar arasında güven oluşturarak motivasyonu artırdığını ve bunun verimlilik üzerinde olumlu etkiler yarattığını belirtmektedir. Ayrıca, takdir etme ve eşit iş yükü, çalışanların kendilerini değerli hissetmelerini sağlamakta ve bu durum işbirliğini artırarak verimliliği yükseltmektedir.

Çalışanlara Saygılı Yaklaşım alt teması, üç katılımcı (K4, K5, K8) tarafından dile getirilmiştir ve bu tema, olumlu etkiler, memnuniyet ve işbirliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çalışanlara saygılı bir yaklaşım, onların işlerinde daha verimli olmalarını ve tatmin duygusu yaşamalarını teşvik eder. Blase ve Blase (2001), saygılı bir liderlik anlayışının çalışanlar üzerinde psikolojik güven oluşturacağını ve bunun işbirliği ile verimliliği artıracağını ifade etmektedir. Yöneticilerin saygılı ve adil bir yaklaşım sergilemesi, çalışanların motivasyonlarını yükseltir ve bu da takım çalışmasını ve genel verimliliği artıran önemli bir faktör olarak öne çıkar.

Katılımcıların görüşlerinden elde edilen bulgulara bakıldığında, literatürdeki verilerle büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Güçlü iletişim, takdir etme, ödüller ve çalışanlara saygılı yaklaşım gibi faktörlerin, çalışanların motivasyonunu artırarak verimlilik üzerinde olumlu etkiler yarattığı gözlemlenmektedir. Bu bulgular, okul yöneticilerinin liderlik tarzlarının ve kullandıkları güç kaynaklarının, çalışanların iş performansı üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Çizelge 3: Güç Kaynaklarının Etkileri ve Çalışan Verimliliği

Verimlilik ve Motivasyon

Alt Tema: Çalışanların Verimliliği ve Motivasyonu

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

  K1: *"Motivasyon artırıcı ödüller ve sürekli geri bildirim, çalışanların daha verimli olmasını sağlıyor."*

  K2: *"Güçlü bir iletişim ve net hedefler belirlemek, ekip arkadaşlarımın işlerini daha dikkatli yapmalarını sağlıyor."*

  K5: *"İyi bir yöneticinin verdiği takdir, çalışanların motivasyonunu ciddi şekilde yükseltir."*

Alt Tema: İyi İletişim ve Motivasyon

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

  K3: *"İyi bir iletişim, insanların birbirini anlamasını sağlar. Bu da hem motivasyonu artırır hem de verimliliği sağlar."*

  K9: *"Takım içinde olumlu bir iletişim ve sağlıklı bir iş ilişkisi, çalışanların motivasyonunu artırır."*

Alt Tema: Çalışanlara Saygılı Yaklaşım

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

  K4: *"Saygılı bir yaklaşım, çalışanlarıma değer verdiğimi hissettiriyor ve bu da onların işine olan bağlılıklarını artırıyor."*

  K5: *"Çalışanlarımın fikirlerine değer verdiğimde, onlardan daha fazla geri bildirim alıyorum ve bu da işlerin daha verimli olmasını sağlıyor."*

Çizelge 4: Güç Kullanımı ve Karşılaşılan Zorluklar

Tema	Alt Tema	Kodlar	N (Katılımcılar)
Zorluklar ve Çözüm Yöntemleri	Olumsuz Etkiler ve Çalışan Tepkileri	Olumsuz etki yaratma, bireysel görüşmeler, zorlayıcı güç kullanımı, iletişim zorlukları	K2, K3, K9
	Zorluklarla Başa Çıkma Yöntemleri	İletişimi açıklıkla sağlama, bireysel görüşmeler, uygun yöntemlerle sorunları çözme	K4, K6, K7
	İletişimsizlik ve Yanlış Anlamalar	İletişim eksiklikleri, yanlış anlaşılmalar, çözüm yolları	K9

Çizelge 4, okul yöneticilerinin güç kullanımıyla ilişkili karşılaştıkları zorluklar ve bu zorluklarla başa çıkma yöntemlerini incelemektedir.

Olumsuz Etkiler ve Çalışan Tepkileri alt teması, üç katılımcı (K2, K3, K9) tarafından dile getirilmiştir ve bu tema, yöneticilerin zorlayıcı güç kullanımı ve iletişim zorluklarının çalışanlar üzerinde olumsuz etkiler yaratmasına odaklanmaktadır. Bu alt tema, güç kullanımının bazen çalışanlar arasında olumsuz tepkilere yol açabileceğini ve bunun da verimlilik ve iş tatmini üzerinde kötü etkiler oluşturabileceğini ortaya koymaktadır. Zorlayıcı güç kullanımı, çalışanlar arasında güvensizlik yaratabilir ve iletişim kopukluklarına yol açabilir. Altınkurt ve Yılmaz (2012), güç kullanımının olumsuz etkilerinin, çalışanların motivasyonunu düşürebileceğini ve örgütsel bağlılıklarını zayıflatabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca, iletişim zorlukları, yanlış anlaşılmalar ve güvensizlik, çalışanların iş performansını olumsuz yönde etkileyebilir.

Zorluklarla Başa Çıkma Yöntemleri alt teması, üç katılımcı (K4, K6, K7) tarafından vurgulanmış ve bu tema, iletişimi açıklıkla sağlama, bireysel görüşmeler yapma ve uygun yöntemlerle sorunları çözme gibi başa çıkma stratejilerini içermektedir. Bu alt tema, yöneticilerin zorluklarla başa çıkabilmek için açık ve doğrudan iletişim kurarak, çalışanlarıyla bireysel görüşmeler yaparak ve sorunları çözmek için uygun yöntemler kullanarak etkili bir şekilde çözüm aradıklarını ortaya koymaktadır. Blase ve Blase (2001), etkili liderlerin zorluklarla başa çıkarken, açıklık ve empati kullanarak, çalışanlarla birebir görüşmeler yaparak çözüm sunduklarını belirtmektedir. Bu yöntemlerin, yönetici-çalışan ilişkisini güçlendirdiği ve iş performansını iyileştirdiği gözlemlenmektedir.

İletişimsizlik ve Yanlış Anlamalar alt teması, bir katılımcı (K9) tarafından belirtilmiş ve iletişim eksiklikleri ile yanlış anlamaların yanı sıra bu zorluklara karşı çözüm yollarına odaklanmaktadır. İletişimsizlik ve yanlış anlamalar, liderlik açısından önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu durumu aşabilmek için yöneticilerin, çalışanların düşüncelerini dinleyerek açık iletişim kanallarını kullanmaları ve mesajlarını net bir şekilde iletmeleri gerekmektedir. Yukl (2013), liderlerin şeffaf ve açık iletişim tarzının, yanlış anlamaların ve iletişim kopukluklarının önlenmesinde hayati bir rol oynadığını belirtmektedir. Ayrıca, bu tür zorlukların aşılabilmesi için düzenli toplantılar yaparak ve etkili bir geri bildirim mekanizması kurarak iletişimi güçlendirmek gereklidir.

Katılımcıların verdikleri cevaplar incelendiğinde, güç kullanımı esnasında karşılaşılan zorluklar, okul yöneticilerinin liderlik yetkinliklerini ve iletişim becerilerini önemli ölçüde sınamaktadır. Bu zorluklarla etkili bir şekilde başa çıkabilmek için yöneticilerin uygun stratejiler geliştirmeleri önemlidir. Zorlukların doğru bir şekilde yönetilmesi, çalışanların motivasyonunu artırarak, iş ortamında daha güçlü ve sağlıklı bir ilişki atmosferinin oluşmasına katkı sağlar.

Çizelge 4: Güç Kullanımı ve Karşılaşılan Zorluklar

Zorluklar ve Çözüm Yöntemleri

Alt Tema: Olumsuz Etkiler ve Çalışan Tepkileri

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

  K2: *"Çalışanlar bazen otoriteyi kabul etmekte zorlanabiliyorlar, bu da olumsuz tepkilere yol açabiliyor."*

  K9: *"Bazen yöneticinin güç kullanımı, çalışanlar arasında olumsuz etkiler yaratabiliyor. Bu durumda empatik yaklaşmak en iyi çözüm."*

Alt Tema: Zorluklarla Başa Çıkma Yöntemleri

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

  K4: *"Bireysel görüşmeler yaparak, çalışanlarımın zorluklarını daha iyi anlıyorum ve onların çözüm üretmelerine yardımcı oluyorum."*

  K6: *"Zorlukları aşmak için sürekli geri bildirim veriyor ve takım ruhunu ön planda tutuyorum."*

Alt Tema: İletişimsizlik ve Yanlış Anlamalar

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

  K9: *"İletişim eksiklikleri bazen yanlış anlamalara yol açabiliyor. Bu durumlarda, doğrudan açık ve net konuşarak sorunları çözüyoruz."*

Çizelge 5: Gelecekteki Güç Kaynakları Kullanımı Stratejileri

Tema	Alt Tema	Kodlar	N (Katılımcılar)
Gelecek Stratejileri	Eğitim ve Kendini Geliştirme	Hizmet içi eğitim, bilgiyi artırma, açık ve net iletişim	K6, K8, K9
	Paydaşlar ile Yönetim	Çalışanları paydaş olarak görme, işbirliği, ortak kararlar, daha iyi yöneticilik	K4, K5, K7
	Mevzuat ve Uzmanlık Bilgisi	Mevzuat bilgisi, uzmanlık gelişimi, bilimsel konferanslar	K9

Çizelge 5'te okul yöneticilerinin gelecekteki güç kaynakları kullanımını nasıl şekillendirecekleriyle ilgili stratejiler ele alınmaktadır. Bu stratejiler, üç ana tema altında gruplanmıştır:

Eğitim ve Kendini Geliştirme alt teması, üç katılımcı (K6, K8, K9) tarafından vurgulanmıştır ve yöneticilerin hizmet içi eğitim, bilgi artırma ve açık iletişim gibi stratejilerle kendilerini geliştirmelerini içermektedir. Bu strateji, okul yöneticilerinin kendi liderlik becerilerini geliştirmek için sürekli eğitim ve gelişim süreçlerine katılmalarının önemini vurgulamaktadır. Eğitim, yöneticilerin liderlik tarzları ve güç kullanımı üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Glickman ve Gordon (2014), okul liderlerinin mesleki gelişimlerinin yönetimsel becerilerini artıracağını ve verimliliği destekleyeceğini ifade etmektedir. Ayrıca, açık ve net iletişim becerilerinin geliştirilmesi, okul içindeki etkileşimi ve güveni artırır, bu da genel verimliliği olumlu yönde etkiler.

Paydaşlar ile Yönetim alt teması, dört katılımcı (K4, K5, K7) tarafından dile getirilmiş olup, yöneticilerin çalışanları paydaş olarak görmesi, işbirliği yapması, ortak kararlar alması ve daha etkili yöneticilik stratejileri geliştirmesi üzerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, okul yöneticilerinin sadece öğretmenleri değil, tüm paydaşları (öğrenciler, veliler, yerel toplum) dâhil ederek daha kapsayıcı bir yönetim anlayışına sahip olmalarını teşvik etmektedir. İşbirlikçi bir liderlik tarzı, okulun daha verimli bir şekilde işlemesine katkı sağlar. Blase ve Blase (2001), paydaşlarla işbirliği yapmanın okul yöneticilerinin liderlik becerilerini artırarak öğretim süreçlerini iyileştirdiğini vurgulamaktadır. Ortak kararlar almak, çalışanların motivasyonunu güçlendirir ve okulun hedeflerine ulaşmada daha etkin bir yol sağlar.

Mevzuat ve Uzmanlık Bilgisi alt teması, bir katılımcı (K9) tarafından dile getirilmiş olup, mevzuat bilgisi, uzmanlık gelişimi ve bilimsel konferanslara katılma gibi unsurları içermektedir. Yöneticilerin eğitimsel ve yasal mevzuat konusunda derinlemesine bilgi sahibi olmaları, etkili bir liderlik için kritik bir faktördür. Sergiovanni (2001), okul yöneticilerinin mevzuat bilgisi ve güncel uzmanlık alanlarındaki bilgi düzeylerinin, okul yönetimini daha verimli hale getirdiğini ve onları daha etkin liderler kıldığını vurgulamaktadır. Ayrıca, bilimsel konferanslar gibi etkinliklere katılmak, yöneticilerin güncel yönetim uygulamaları hakkında bilgi edinmelerini sağlar ve bu da okulda daha iyi bir yönetim anlayışına olanak tanır.

Sonuç olarak, gelecekteki güç kaynakları kullanımı stratejileri, okul yöneticilerinin liderlik becerilerini geliştirmek ve okulda daha etkili bir yönetim sağlamak için atılacak önemli adımları içermektedir. Eğitim, paydaşlarla işbirliği yapma ve mevzuat bilgisi gibi unsurlar, okul yöneticilerinin gelecekteki en önemli stratejik odak noktaları olacak ve bu alanlar, okulun genel verimliliğini artırma ve daha sağlıklı bir yönetim anlayışı geliştirme açısından kritik öneme sahiptir.

Çizelge 5: Gelecekteki Güç Kaynakları Kullanımı Stratejileri

Gelecek Stratejileri

Alt Tema: Eğitim ve Kendini Geliştirme

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

  K6: *"Hizmet içi eğitimlere katılmak, alanımdaki bilgimi artırmak ve yeni stratejiler öğrenmek çok önemli."*

K9: *"Eğitim, benim güçlü bir lider olmamı sağlıyor. Bilgimi sürekli geliştirmeli ve kendimi her zaman yeni bilgilere açmalıyım."*

Alt Tema: Paydaşlar ile Yönetim

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

  K4: *"Çalışanlar ve diğer paydaşlarla işbirliği yapmak, hem çalışan motivasyonunu artırıyor hem de başarılı sonuçlar elde etmemizi sağlıyor."*

  K7: *"Gelecekte paydaşlarla daha fazla ortaklık yapmayı düşünüyorum çünkü bu yöntem daha sürdürülebilir başarılar getiriyor."*

Alt Tema: Mevzuat ve Uzmanlık Bilgisi

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

  K9: *"Mevzuat hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmak, çalışma alanlarında daha verimli olmamı sağlıyor. Bu alandaki değişiklikleri takip etmek çok önemli."*

SONUÇ

Okul yöneticilerinin güç kullanımı, liderlik tarzları ve bu güç kaynaklarının etkileri üzerine yapılan incelemeler, birçok önemli sonuca ulaşmıştır. Okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının çeşitliliği, çalışanların motivasyonu, verimliliği ve iş tatmini üzerinde doğrudan etkiler yaratmaktadır. Özellikle uzmanlık gücü, kişilik gücü, katılımcı ve destekleyici yönetim tarzları gibi faktörler, öğretmenlerin ve diğer çalışanların yüksek motivasyonla çalışmalarını sağlayarak iş performanslarını olumlu yönde etkilemektedir. Bu bulgular, literatürdeki diğer araştırmalarla paralellik göstermekte ve güçlü iletişimin, açık liderlik tarzlarının ve çalışanlara saygılı yaklaşımların verimliliği artırdığına işaret etmektedir.

Ancak, güç kullanımı sırasında karşılaşılan zorluklar da göz önünde bulundurulmalıdır. Zorlayıcı güç kullanımı, iletişim zorlukları ve olumsuz etkiler gibi durumlar, çalışanlar arasında güvensizlik oluşturabilir ve verimliliği olumsuz etkileyebilir. Bu tür engellerle başa çıkabilmek için yöneticilerin açık iletişim kurmaları, bireysel görüşmeler yapmaları ve çözüm odaklı stratejiler benimsemeleri önemlidir. Etkili yönetim için bu tür zorlukların aşılması gerekmektedir.

Gelecekte, okul yöneticilerinin güç kaynaklarını kullanma stratejileri, liderlik becerilerini geliştirmek ve daha etkili bir okul yönetimi sağlamak adına büyük bir öneme sahip olacaktır. Eğitim ve kişisel gelişim, paydaşlarla işbirliği ve mevzuat bilgisi gibi unsurlar, gelecekteki okul yöneticilerinin öncelikli alanlarını oluşturacaktır. Bu stratejiler, okul yönetimini daha verimli hale getirecek ve daha sağlıklı bir çalışma ortamının oluşmasına katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak, okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynakları ve liderlik yaklaşımları, çalışanların iş performansı üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir ve okul yöneticiliği alanındaki güçlü liderlik anlayışının önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

Altınkurt, Y., & Yılmaz, K. (2010). Okul yöneticilerinin güç kullanma biçimlerinin öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerine etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 16*(1), 29-48.

Argon, T. & Dilekçi, Ü. (2016). Teacher views on school administrators' organizational power sources and their change management behaviours. *Universal Journal of Educational Research, 4*(9), 2195-2208.

Aydın, H. (2011). Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ve öğretmenlerin iş doyumu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, *17*(3), 315-332.

Bass, B. M. (1990). *Bass & Stogdill's Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications*. Free Press.

Büyüköztürk, Ş. (2016). *Deneysel Desenler: Örneklem Seçimi, Veri Toplama ve İstatistiksel Analizler*. Pegem Akademi.

Çelik, V. (2007). Okul yöneticilerinin güç kullanma biçimleri ve öğretmenlerin iş doyumu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, *15*(2), 235-255.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry, 11*(4), 227-268.

Diner, M. (2002). Cumhuriyetin ilanından bu yana eğitimde verimlilik konusuna bir bakış. *Ege Eğitim Dergisi, 1*(2), 34-46.

Hallinger, P., & Heck, R. H. (1996). Reassessing the principal's role in school effectiveness: A review of the research. *Educational Administration Quarterly*, *32*(1), 5-44.

Kanter, R. M. (1983). The Change Masters: Innovation and Entrepreneurship in the American Corporation. *Simon and Schuster*.

Kızanlıklı, M. M., Koç, H. & Kılıçlar, A. (2016). Örgütsel güç ve gücün kaynakları üzerine kavramsal bir inceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 8*(4), 488-504. DOI: 10.20491/isarder.2016.229

Leithwood, K., & Jantzi, D. (2006). Transformational school leadership for large-scale reform: Effects on students, teachers, and their classroom practices. *School Effectiveness and School Improvement*, *17*(2), 201-227.

Memduhoğlu, H. B. & Turhan, M. (2016). Öğretmen görüşlerine göre ilköğretim okul müdürlerinin örgütsel güç kaynaklarını kullanım düzeyleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 44*(44), 73-90. https://doi.org/10.15285/maruaebd.286486

Nartgün, Ş. S., Nartgün, Z., & Arıcı, F. (2016). Eğitim yönetiminde güç kullanımı ve güç kaynakları. *Eğitim ve Bilim, 41*(187), 233-248.

Özcenay, T. (2017). Okul yöneticilerinin kullandıkları güç kaynaklarına ilişkin yönetici ve öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Yakın Doğu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Lefkoşa.

Özdemir, E. (2003). Liderlik ve etik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22*(2), 151-168.

Özgen, B. (1997). Ortaöğretimde verimlilik nasıl sağlanır? *Eğitim ve Bilim*. https://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5942/2064 Erişim Tarihi: 20/12/2024

Sandal, İ. (2014). Örgütsel güven ile verimlilik arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Taşçı, F. (2011). Verimlilik artışında emek etkinliği üzerine bir yaklaşım: ah-me-t modeli. *Sosyal Siyaset Konferansları, 61*(2), 177–199.

Tschannen-Moran, M., & Hoy, W. K. (2000). A multidisciplinary analysis of the nature, meaning, and measurement of trust. *Educational Administration Quarterly*, *36*(2), 334-352.

Ünal, S. (1999). Okullardaki stres kaynakları verimlilik ilişkisi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi,* 11, 365-372.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin.

Yukl, G. (2013). *Leadership in Organizations* (8th ed.). Pearson.

Yürek, U. (2024). Okul yöneticilerinin kullandıkları güç kaynakları ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişkide güç mesafesinin aracılık rolü. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Zıblım, L. (2020). *Okul yöneticilerinin kullandıkları güç kaynakları ile öğretmenlerin güç mesafesi arasındaki ilişki (Muğla/Türkiye-Tamale/Gana Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.

RESIMLI ÇOCUK KITAPLARINDA KÖTÜ MUAMELE KAVRAMININ ELE ALINIŞ ŞEKLINI NE KADAR FARKINDAYIZ?

Fethiye Nur AKSOY

İzmir Demokrasi Üniversitesi / Yüksek Lisans Öğrencisi

Fethiyenuraksoy@gmail.com - 0009-0000-3367-6099

Dr. Öğr. Üyesi Aysun TURUPCU

Aysun.turupcu@idu.edu.tr - 0000-0002-3840-6802

ÖZET

Resimli çocuk kitabı, çocukların yaşlarına ve gelişim seviyelerine uygun olarak özenle hazırlanmış, değerli içerikler taşıyan ve çocukların duygusal, zihinsel ve sosyal gelişimlerine olumlu katkıda bulunan çocuk edebiyatı ürünüdür. Kötü muamele kavramı ise sorumluluk, güven veya güç ilişkisi bağlamında çocuğun sağlığına, hayatta kalmasına, gelişimine veya onuruna fiili veya potansiyel zarar veren her türlü fiziksel, duygusal, cinsel ekonomik istismar ve/veya ihmal olarak ifade edilir. Bu araştırma, resimli çocuk kitaplarında ele alınan temaları genel ve özel olacak biçimde inceleyerek çocuk kitaplarında kötü muamele kavramının son 5 yılda nasıl ele alındığını incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma sorusu ‘Türkiye'de resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramı nasıl ele alınıyor?’ şeklinde belirlenmiştir. Araştırma nitel araştırma yöntemi olan içerik analizi şeklinde yapılmıştır. Bu bağlamda son 5 yıl içerisinde yayımlanan ve Türkiye’de en çok şubesi olan 5 kitapevinde satışı olan kitaplar ele alınmıştır. Kitapevlerinin internet sitelerinde ve mağazalarına giderek 'kötü muamele- ihmal- fiziksel istismar- duygusal istismar- cinsel istismar' temaları aratılmıştır. Az sayıda kitaba ulaşılmasıyla her bir ana temanın alt anahtar kelimeleri (yabancılar, şiddet, izinsiz öpme/dokunma, özel bölge, hayır diyebilme, zorba) çıkartılmıştır. Belirlenen kriterler ve yapılan elemeler sonucunda, araştırmanın çalışma grubunu 19 resimli çocuk kitap oluşturmaktadır. Araştırmanın bulguları, tema-konu, kahraman ve karakter özellikleri, resimleme özellikleri olma bakımından 3 ayrı kategoride incelenmiştir. İnceleme sonucunda Tema-Konu kapsam yoğunluğunun kötü muamele üzerinde olduğu ve burada sınır/güvenlik/şiddet alt kategorilerine daha çok yer verildiği görülmüştür. Kahraman ve karakter özelliklerinin birinci ağız/insan anlatıcısı olan 17 kitap olduğu görülmüştür. Resimleme özelliklerinde ise insan tasvirinin en çok ‘Mutlu Kız’, ‘Mutlu Oğlan’ şeklinde olduğu, en az ‘Kırmızı Saçlı Kız’ ve ‘Üzgün Oğlan’ şeklinde olduğu görülmüştür. Olası Fail tasvirinde 22 tane karakterin erkek resmedildiği, 7 tane karakterin ise kadın olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: resimli çocuk kitabı, çocuk kitabı, kötü muamele

ABSTRACT

A children's picture book is a children's literature product that is carefully prepared in accordance with the age and developmental level of children, contains valuable content and contributes positively to the emotional, mental and social development of children. The concept of maltreatment is defined as any kind of physical, emotional, sexual economic abuse and/or neglect that causes actual or potential harm to the health, survival, development or honour of the child in the context of responsibility, trust or power relationship. This research was conducted to examine how the concept of maltreatment has been handled in children's books in the last 5 years by analysing the themes addressed in children's picture books in general and in particular. The research question was determined as 'How is the concept of maltreatment handled in illustrated children's books in Turkey? The research was conducted in the form of content analysis, which is a qualitative research method. In this context, books published in the last 5 years and sold in 5 bookstores with the most branches in Turkey were analysed. The themes of 'maltreatment - neglect - physical abuse - emotional abuse - sexual abuse' were searched on the websites and stores of bookstores. Sub-keywords of each main theme (strangers, violence, unauthorised kissing/touching, private area, being able to say no, bully) were extracted by reaching a small number of books. As a result of the criteria determined and the eliminations made, the study group of the research consisted of 19 illustrated children's books. The findings of the study were analysed in three different categories in terms of theme-subject, hero and character characteristics, and illustration characteristics. As a result of the analysis, it was observed that the intensity of the theme-subject scope was on ill-treatment and the sub-categories of border/safety/violence were more common. It was observed that there were 17 books with first-person narrators in terms of hero and character characteristics. In terms of illustration features, it was observed that the human depiction was mostly in the form of 'Happy Girl' and 'Happy Boy', and the least in the form of 'Red Haired Girl' and 'Sad Boy'. In the depiction of the possible perpetrator, it was seen that 22 characters were depicted as male and 7 characters were female.

Keywords : illustrated children's book, children's book, ill-treatment

1.GİRİŞ

Çocuk edebiyatı, bebeklikten başlayarak ilk gençlik dönemine kadar olan ve bu dönemde çocuğa sunulan tüm edebî ürünleri kapsar (Çevik & Müldür, 2019). Çocuk edebiyatı ürünleri çocukların anlam derecesine ve dil gelişimine göre hazırlanmalı, duygu, düşünce ve hayal dünyalarını genişletmelidir. Aynı zamanda çocuklara görsel ve dil anlamında katkı sağlamalıdır (Sever, 2013). Başka bir tanımda ise çocuk edebiyatı, çocukların büyümesine ve gelişime katkı sağlamalı, duygu ve düşüncelerini eğlenerek etkilenmesini sağlayan bir edebiyat ürünü olmalıdır (Şirin, 1987). Yalçın ve Aytaç (2005) göre Çocuk Edebiyatı, çocukların bedensel ve ruhsal gelişimlerine uygun olmalı, onların ilgisini çekmeli ve öğrenmelerini desteklemelidir. Bu yüzden erken çocukluk döneminde yazılan resimli kitaplar önem arz etmektedir. Erken çocukluk dönemindeki resimli çocuk kitapları çocuklarla etkiletişimi ve iletişimi arttırma açısından önemlidir. Böylece yetişkin-çocuk etkileşimi sağlanır, görsel düşünme becerisi gelişir, sanatla tanışır en önemlisi çocuğu hayata hazırlama ve farkındalık becerisini geliştirmeyi sağlamış olur. Bununla birlikte resimli çocuk kitabı çocuğa farklı dünyaların kapısını aralayarak onlara farklı yaşamdan örnekler sunar. Bu yüzden resimli çocuk kitabı, çocukların yaşlarına ve gelişim seviyelerine uygun olarak özenle hazırlanmalı; değerli içerikler taşıyan ve çocukların duygusal, zihinsel ve sosyal gelişimlerine olumlu katkıda bulunan çocuk edebiyatı ürünüdür (Aslan, 2007).

Resimli çocuk kitaplarının en önemli etkenlerinden birisi de kitapta işlenen karakterdir (Sever, 2013). Karakterler işlenirken abartıdan ve olaya yön vermeden kaçınılmalıdır. Aksi taktirde baskın karakterler çocuğun özdeşim kurmasını sağlayabilir (Yavuzer, 2001). Kitapların sosyal ve içerik açısından yetersiz olması, çocukların olumsuz modelleri benimseme riskini arttırır. Bu yüzden karakterlerin tutumları, duygusal tepkileri ve ilişkileri, çocuklar üzerinde bıraktığı etki açısından büyük önem taşımaktadır (Yavuzer, 2001).

Resimli çocuk kitaplarında ele alınan temalara bakıldığında genel temalar ‘Engel, mahremiyet, ihmal, değerler, farklılıklar, özerklik, savaş, göç, hastalık’ olduğu görülürken özel temalarda ise ‘İyi kötü ayrımı, kıskançlık, boşanma, ayrılık, kayıp, hastalık, göç, istismar’ gibi konuların resimli çocuk kitaplarında yer aldığı görülmektedir (Aydın & Öksüz, 2021; Baş & Biros, 2019; Güleç & Geçgel, 2016; Otmar & Erdem, 2019; Tozduman Yaralı & Ateş, 2023). Genel temalara bakıldığında konuların hassas konulardan oluştuğu gözlemlenmektedir. Burada can sıkıcı, üzücü, rahatsız edici olan bu konular resimli çocuk kitapları aracılığıyla çocukların dünyasına girdiğinde ya onlara bilmedikleri bir geçeği tanıtır ya da yaşamak zorunda kaldıkları böylesi bir duruma açıklık getirebilir. Bu nedenle, çocukların karamsarlığa karşı oldukça duyarlı olduğunu göz önünde bulundurarak, onlara umut aşılayan ve hayata bağlayan eserlerle temas etmelerini sağlamak önemlidir. Ancak ele alınan konu ve temalar, çocukları asla suça yönlendirmemeli, ırk ve din ayrımcılığını teşvik etmemeli değer yargılarına saygılı bir yaklaşım sergileyici olmasına özen göstermelidir.

Resimli çocuk kitaplarında yer alan hassas temalardan birisi ise kötü muamele kavramıdır. Kötü muamele, sorumluluk, güven veya güç ilişkisi bağlamında çocuğun sağlığına, hayatta kalmasına, gelişimine veya onuruna fiili veya potansiyel zarar veren her türlü fiziksel, duygusal, cinsel ekonomik istismar ve/veya ihmal olarak ifade edilir (Altınparmak, 2015; Balcıoğlu, 2022; MEB Çocuk İhmal ve İstismarı Hakkında Genel Bilgi, 2007; Pala, Ünalacak & Ünlüoğlu, 2011; Unicef Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 1989). Resimli çocuk kitaplarında ele alınan kötü muamele kavramı dikkat gerektiren bir konu olmasından kaynaklı ele alınma şekli önem taşımaktadır. Bu yüzden böyle bir konuda resimli çocuk kitabı yazarken ve inceleme yaparken, eserin çocuğa göre aktarılması önemlidir. Eserde konuya oldukça hafif ve olumlu yaklaşılmalı, ilgi çekici ve yeri geldiğinde eğlendirici karakterler ile yansıtma yapılması gerekmektedir. Aksi taktirde konunun kırılgan yapıda olmasından kaynaklı çocuğa olumsuz etki edebilir. Böyle bir durumda çocuğun yanlış değer yargıları geliştirmesine, korku ve endişe hissetmesine, dil ve ifade becerilerinin gerilmesine, düşük özsaygı geliştirmelerine ve hayal güçlerinin kısıtlanmasına etki edebilir (Kadim, 2021). Bu tür eserler, çocuğun duygusal ve zihinsel gelişimine kalıcı olumsuz etkiler bırakabilir. Bu yüzden toplumsal bir sorun kabul edilen kötü muamele, hayatın ilk yıllarından itibaren, çocuğun algı düzeyine uygun yöntem ve görsel materyallerle desteklenmesi gerekir. Bu bağlamda araştırmanın sorusunu ‘Türkiye'de resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramı nasıl ele alınıyor?’ şeklinde belirlenmiştir. Böylelikle kötü muamele kavramının resimli çocuk kitaplarına nasıl aktarıldığını ve bu sürecin nasıl işlendiğini inceleme olanağı elde ediyoruz.

2.YÖNTEM

Bu çalışma resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramının nasıl ele alındığını incelemek amacıyla yürütülmüştür. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, hedeflenen olgular ya da konu hakkında bilgi içeren yazılı materyaller analiz edilir (Yıldırım & Şimşek, 2021). Bu yöntemlerden birisi olan içerik analizi, bir metnin belli özelliklerinin objektif ve sistematik bir şekilde tanınmasına yönelik çıkarımların yapıldığı bir tekniktir (Büyüköztürk vd., 2014; Krippendorff, 2019).

Resimli çocuk kitaplarının çalışmaya dahil edilme kriterleri, son 5 yıl içerisinde yayımlanan ve Türkiye’de en çok şubesi olan 5 kitapevinde satışı olan kitaplar şeklinde ele belirlenmiştir. Kitapevlerinin internet sitelerinde ve mağazalarına giderek 'kötü muamele- ihmal- fiziksel istismar- duygusal istismar- cinsel istismar' temaları aratılmıştır. Az sayıda kitaba ulaşılmasıyla her bir ana temanın alt anahtar kelimeleri (yabancılar, şiddet, izinsiz öpme/dokunma, özel bölge, hayır diyebilme, zorba) çıkartılmıştır. Belirlenen kriterler ve yapılan elemeler sonucunda, araştırmanın çalışma grubunu 19 resimli çocuk kitap oluşturmaktadır.

Çalışma grubunda yer alan araştırmaların künye bilgileri bir Excel dokümanına kaydedilmiştir. Çalışma grubu, çalışmanın yılı, çalışmada tercih edilen yöntem ve çalışmada elde edilen bulgular başlıkları altında her bir araştırma tek tek incelenmiştir. Araştırmanın bulguları, tema-konu, kahraman ve karakter özellikleri, resimleme özellikleri olma bakımından 3 ayrı kategoride analiz edilmiştir.

3.BULGULAR

Türkiye'de son beş yılda yayımlanan resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramının ele alınış şeklini inceleyen bu araştırmada belirlenen kriterler doğrultusunda 19 resimli çocuk kitabına yer verilmiştir. Belirlenen kriterler, ilk aşamada Türkiye'de en çok şubeye sahip olan 5 kitapevi çıkartılarak elde edilmiştir. Bu kitapevlerinin mağaza ve internet sitelerinde ''kötü muamele- ihmal- fiziksel istismar- duygusal istismar- cinsel istismar' kavramları araştırılmış ve çıkan kitaplar satın alınmıştır. Kitap sayısının az olmasından kaynaklı her bir kavramın alt basamakları incelenerek bu kavramlara ait olan anahtar kelimler çıkartılmış ve yeniden araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda kitap sayısında artış olmuş ve son 5 yıl 'da yayımlanma kriterine bakılarak kitaplar üzerinde eleme yapılmıştır. Nihai olarak 19 kitap incelemeye alınmıştır. İncelenen kitapların bulguları tema-konu, kahraman ve karakter özellikleri, resimleme özellikleri olma bakımından 3 kategoride ele alınmıştır.

3.1 Tema- Konu

Araştırmanın ilk bulgusu, resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramının alt başlıkları çıkartılarak elde edilmiştir.

Kategori	Kodlar	f (Kitap sayısı)
Sınır	Dokunma	7
	İzinsiz öpme	5
	İzin/izinsiz	6
	Özel bölge	5
	Beden, vücut, vücut balonu	6
	Sır saklama	3
	Tembih etme	5
	Hayır diyebilme	11
Güvenlik	Haber ver, yardım iste	8
	Erken uyarı işareti, güvenlik ağı	3
	Güvende hissetme	4
	Tehlike	2
	Yabancılar	12
Şiddet	Savunma,	2
	Zorbalık	3
	Vurma	2
	Dalga geçme	2
	Tutsak	1
	Kötü görüntü	1
	Kandırma	3
	Kötü söz- davranış	8
	Görmezden gelme	2

Ele alınan alt başlıklara bakıldığında Sınır kategorisinde 48 kelimenin, güvenlik kategorisinde 29 kelimenin ve şiddet kategorisinde 24 kelimenin tekrar edildiği görülmüştür. Sınır kategorisinde en çok tekrar edilen (11) 'hayır diyebilme' kelimesi iken en az tekrar edilen (3) bu kategoride 'sır saklama' kelimesi olduğu görülmüştür. Güvenlik kategorisinde en fazla tekrar eden kelime (12) 'yabancılar' olmuş, en az tekrar edilen kelime (2) 'tehlike' olduğu görülmüştür. Son olarak şiddet kategorisinde en fazla tekrar edilen kelime (8) 'kötü söz, davranış' iken en az tekrar edilen (1) 'tutsak' ve 'kötü görüntü' kelimelerinin olduğu görüşmüştür. Kitaplardan kategorilere göre elde edilen örnek cümleler aşağıdaki gibidir.

Sınır Kategorisi Örnek Cümleler;

- '… sana dokunmak hoşuma gitmiyor.'
- '… rahatsız edici bir şekilde dokunursa'
- '… sabırsızca ve Elif'in elini tuttu.'
- '… şapur şupur öpmesini tiksindirici…'
- '… zorla öpemez.'
- 'İzinsiz öpemezsiniz.'
- 'Sadece benim mi Özel Bölgem var diye sordu.'
- '… özel bölgelerini kapatırlar…'
- '… vücudun da bir kırmızı çizgidir.'
- 'Bu vücut senin.'
- 'Vücut balonumuza vücut sınırı ya da kişisel alan denir.'
- '… kötü bir sır saklamanı istese…', '… çünkü bu sır değildir.'
- '… kimseye söylememenizi tembihlese bile…'
- 'Hayır! Sana dokunmak hoşuma gitmiyor.', 'Hayır! Dedi bağırarak.'

Güvenlik kategorisi Örnek Cümleler:

- '… yakın bulduğun herkese bunu söyle.'
- '… güvendiğimiz bir yetişkine bahsetmeliyiz.'
- 'Kendimi tehlikede hissettiğimde vücudum bana haber verir ve bunlar erken uyarı işaretleridir.'
- 'Güvenlik ağım güvendiğim beş yetişkinden oluşuyor.'
- 'Yanında kendini güvende hissettiğin…'
- 'Tehlikeleri fark etmek her zaman kolay değildir.'
- 'Yabancılardan şeker almak yok!'
- '… ailemizden izin aldıklarını veya çağırdığını söyleseler bile…'
- '… yabancı biraz da dayısına benziyordu'

Şiddet Kategorisi Örnek Cümleler:

- '… mutlaka kendini savunmalısın.'

- '… sana bir yaptıysa, sen onlara iki yapacaksın…'
- '… zorbanın ders arasında sınıf arkadaşlarını rahatsız ettiği…'
- '… zorbalıkla tek başıma uğraşmak zorunda değildim.'
- '… hele bana vurmaya kalksınlar…'
- '… çok da umurumuzdaydı diye güldüler…'
- '… peşinden koşmaya başladılar ve onunla dalga geçtiler.'
- '… beni sıkıca tuttuğunda, kendimi tutsak gibi hissediyorum.'
- '… seni ürküten bir şeyi göstermek…'
- '… sadece tanıdığımız kişilerin verdiği yiyecekleri…'
- '… çikolatayla kandırıp…'
- 'Seni gidi şişko patates', 'Koca Dana'
- 'Sen beceriksizsin'
- 'Aptalsın! Yalancısın! Çirkinsin…'
- '… zorba beni duvardan aşağıya itti.'
- '…havlumu sakladılar, saçıma sakız yapıştırdılar, beni oyuna almadılar, kaleye koyup yüzüme şut çektiler…'
- '… oynadığımızda beni dışlar.'
- '… Teo yokmuş gibi davranarak…'

3.2. Karakter ve Kahraman Özellikleri

Araştırmanın ikinci temel bulgusu olan kahraman karakter özellikleri, anlatıcı yönünden incelenerek elde edilmiştir.

Kategori	**Kod**	**F**
Ana kahraman/ İnsan (Birinci Ağız)	Kız	11
	Oğlan	5
	Üçüncü kişi	1

Diğer kahramanlar	Anne	13
	Baba	10
	Arkadaş	8
	Amca	2
	Bebek	1
	Büyükanne	2
	Dede	2
	Doktor	4
	Hayvanlar	2
	Kardeş	7
	Komşu	4
	Küçük çocuk	2
	Öğretmen	4
	Servis Şoförü	1
	Yoldan Geçen Kadın	2
Kahraman/ Hayvan (Birinci Ağız)	Kurt	1
	Rakun	1

Anlatıcı yönünden incelenen resimli çocuk kitaplarında 19 kitabın 17'sinde anlatıcının insan figürü olduğu 2'sinde ise hayvan figürü olarak görülmüştür. Burada ana kahramanın en fazla (11) 'kız', en az (5) 'oğlan' olarak tasvir edildiği görülmüştür. Diğer kahraman olarak tasvir edilen karakterlerin ise en çok (13), (10) 'anne' ve 'baba', en az (1) 'bebek' ve 'servis şoförü' olduğu görülmüştür.

3.3.Resimleme Özellikleri

Araştırmanın son ve üçüncü temel bulgusu olan resimleme özellikleri, incelenen 19 kitabın anlatıcısının nasıl tasvir edildiğine bakılarak elde edilmiştir.

Kategori	**Kod**	**F**
Anlatıcı/ İnsan	Mutlu Kız	6
	Kırmızı Saçlı Kız	1
	Mutlu Oğlan	4
	Üzgün Oğlan	2
	Tedirgin Çocuk	5

Olası Fail	Bıyıklı Erkek	2
	Dondurma Satan Erkek	1
	Genç Erkek	6
	Gözlüklü Erkek	3
	Tombul Erkek	1
	Sakallı Erkek	1
	Şapkalı Erkek	1
	Orta Yaşlı Erkek	2
	Pis Görünümlü Erkek	1
	Küpeli Erkek	1
	Kemerli Erkek	1
	Kel Erkek	2
	Genç Kadın	3
	Gözlüklü Kadın	1
	Tombul Kadın	1
	Teyze	1
	Kırmızı Saçlı Kız	1
	Büyük Çocuk	4
	İri ve Kaba Rakun	1
	Kurtlar	1
Anlatıcı/Hayvan	Tatlı Rakun	1
	Kurt	1

Resimleme özelliği yönünde incelendiğinde anlatıcı/insan olarak resimlenen 18 kitabın olduğu anlatıcı/hayvan olarak resmedilen 2 kitabın olduğu görülmektedir.

Anlatıcı/insan olarak resimlenen karakterlerin en çok (6) (5) ‘mutlu kız’ ve ‘tedirgin çocuk’ en az (1) (2) ‘kırmızı saçlı kız’ ve ‘üzgün oğlan’ şeklinde olduğu görülmüştür. Resmedilen olası fail görüntüleri ise şu şekildedir; en fazla (6) (4) ‘genç erkek’ ve ‘büyük çocuk’ en az (1) ‘dondurma satan erkek, tombul erkek, sakallı erkek, şapkalı erkek, pis görünümlü erkek, küpeli erkek, kemerli erkek, gözlüklü kadın, tombul kadın, teyze, kırmızı saçlı kız’ en az (2) ‘bıyıklı erkek, orta yaşlı erkek, kel erkek’. Burada olası fail tasvirinin en fazla (22) erkek ve en az (7) kadın şeklinde olduğu görülmüştür.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Yapılan araştırma resimli çocuk kitabında yer alan kötü muamele kavramının nasıl ele alındığını incelemek üzerinedir. Bu incelemeye göre resimli çocuk kitaplarında tema-konu kapsamının yoğunluğunun Kötü Muamele yönünde olduğu görülmüştür (Tozduman & Yaralı, 2023). Araştırmaya dahil edilme kriterlerinden biri olan kötü muamele- ihmal- fiziksel istismar- duygusal istismar- cinsel istismar temaları, Türkiye’de en çok şubesi olan kitapevlerinin internet sitelerinde aratılmıştır. Bu temalara sahip erken çocuk dönemine ait kitap sayısının az olmasından kaynaklı her bir ana temanın alt anahtar kelimeleri çıkartılmıştır. Belirlenen

kriterler doğrultusunda kitapların ayrıntılı künye bilgileri çıkartılmıştır. Künye bilgilerine bakıldığında 2021 yılında 1 adet 2022 yılına ait 8 adet, 2023 yılına ait 9 adet ve son olarak 2024 yılına ait 1 kitap olduğu görülmektedir. Bu kitapların yayınevlerinin değişiklik gösterdiği fakat en fazla İş Bankası Yayınevlerine ait 5 kitabın olduğu görülmüştür. 19 kitabın 17'inin uluslararası olduğu, 2 kitabın ise ulusal olduğu görülmüştür.

Araştırmanın alt bulguları incelendiğinde; sınır alt kategorisi olarak en çok kavramlar 'hayır diyebilme' ve 'dokunma' güvenlik alt kategorisinde en çok geçen kavramların 'yabancılar' ve 'haber verme-yardım isteyebilme', şiddet alt kategorisinde 'kötü söz- kötü davranış', 'kandırma' ve 'zorba' kavramlarının olduğu görülmektedir. Burada ele alınan kavramların kitabın içerisine doğrudan yer verdiği görülmüştür. Oysa temalar işlenirken doğrudan ders verme amacı gütmemelidir. Kavramların yer verilme şekli hem canlı hem cansız şekilde olabilir. Bu kavramlar olumsuz şekilde etiketlememeli ve ifade ile diyaloglar çocukları olumsuz yönlendirmemelidir (Başaran, Çelik & Güngör Aytar, 2021).

Kahraman ve Karakter özellikleri incelendiğinde birinci ağız/insan anlatıcısı olan 17 kitap olduğu görülürken, birinci ağız/hayvan anlatıcısı olan 2 kitaba ulaşılmıştır. Yan kahraman olarak geçen en çok kişinin anne ve baba olduğu görülmüştür. Hikâyede yer alan karakterler arasında olumlu gelişmeler kurulmalı, karakterlerin cinsiyetine yönelik olumsuz bir anlam atfedilmemeli ve çocuklarda güzellik ya da çirkinlik algısı oluşturulmamalıdır. Ancak bu özellikleri taşıyan kitapları, çocukların gelişimlerini ve eğitimlerine olumlu katkı sunabileceği unutulmamalıdır (Başaran, Çelik & Güngör Aytar, 2021). Nitekim inceleme yapılan kitapların içeriğindeki anlatıcıların çoğunda olumlu-olumsuz bir anlam atfetmediği görülmüştür.

Resimle özelliklerinde, anlatıcısı olan insan tasvirinin en çok 'Mutlu Kız', 'Mutlu Oğlan' şeklinde olduğu, en az 'Kırmızı Saçlı Kız' ve 'Üzgün Oğlan' şeklinde olduğu görülmüştür. Olası Fail tasvirinde 22 tane karakterin erkek resmedildiği, 7 tane karakterin ise kadın olduğu görülmüştür. Resimli çocuk edebiyatı ürünlerinde resimleri, yorumlamaya açık, belirli bir bütünlük ve düzen içinde sunulmalıdır (Sever, 2013). Burada yer alan resimlerin çocukların yaş grubuna uygun içeriklerden oluşturulmalı ve resimleme özelliklerinin eğlenceli olmasına özen gösterilmelidir. Dikkat edilmesi gereken başka bir özellik ise resimlerin yorumlamaya açık olması gerektiğidir (Sever, 2013).

5.ÖNERİLER

- Resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramı incelendiğinde ele alınış şeklinin açık bir biçimde olmadığı görülmüştür. Bu bakımdan incelemelerde alt kavramlar çıkartılmak zorunda kalınmıştır. Bu sebepten dolayı kötü muamele kavramına resimli çocuk kitaplarında alt kavramlara ihtiyaç duyulmadan daha çok yer verilmelidir.
- Resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramının kahraman ve karakter özelliklerine bakıldığında anlatıcı çoğunluğunun insan olarak oluşturulmuştur. Kahraman özelliklerinin insan olamayan canlı- cansız varlık üzerinden de aktarımı sağlanmalıdır.

- Resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramı resimleme özellikleri açısından incelendiğinde olası fail görüntülerinin resmedildiği görülmüştür. Burada olası failin erkek çoğunlukta olduğu ve olumsuz bir görüntü içerisinde tasvir edildiği görülmüştür. Oysa olası faillerin sadece erkek olmadığı ve iyi görünümlü olma durumda da risk taşıdığı gerçeği kitaplarda daha çok yer verilmelidir.

KAYNAKÇA

1. Altıparmak K, Anayasa Mahkemesinin Zor Sorusu: İşkence ve Kötü Muamele, Ama Hangisi? / Anayasa Yargısı, 31(1), 145-184, 2015.
2. Aslan, C., "Yazınsal Nitelikli Çocuk Kitaplarının Çocuğun Gelişim Sürecindeki Yeri", II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara, 2007.
3. Aydın, İ., & Öksüz, A., Çocuk kitaplarının değerler eğitimi açısından incelenmesi. Rumelide Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi 25, 579-619, 2021.
4. Balcıoğlu, Ö., İşkence ve Kötü Muamele Yasağı Kapsamında Soruşturma Yükümlülüğü ve Türkiye'nin Soruşturma Yükümlülüğünü İcrası. Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi, 5(9), 173-189, 2022.
5. Baş, B., & Biros, Y., Çeviri Çocuk Edebiyatı Eserlerinde Yer Alan Değerler Üzerine Bir Araştırma. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 7(4), 1095-1114, 2019.
6. Başaran, M., Çelik, N., & Güngör Aytar, A., Resimli Çocuk Kitaplarının Olumsuz Ögeler Açısından İncelenmesi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 41(2), 1247-1272, 2021.
7. Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F., Bilimsel araştırma yöntemleri / 29. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2020.
8. Çevik, A., & Müldür, M., Sınıf Öğretmeni Adaylarının Çocuk Edebiyatı Farkındalığı. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 18(72), 2019
9. Güleç, H., Geçgel, H., Çocuk Edebiyatı. / Ankara: Kök Yayıncılık, 2016.
10. Kadim, Çocuk Edebiyatı Ders Notları./ Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2021.
11. Meb, Çocuk İhmal Ve İstismarı Hakkında Genel Bilgi, 2017. https://tepebasi.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/28091628_Yocuk_ihmal_ve_istismarY_hakkYnda_genel_bilgi./ (Erişim tarihi: 30.11.2024)
12. Otmar, Ö., & Erdem, A., Yalvaç Ural'ın Çocuk Edebiyatı Eserlerinde Hayvan Sevgisi Değeri. Değerler Eğitimi Dergisi, 17(37), 7-34, 2019.
13. Pala, B., Ünalacak, M., & Ünlüoğlu, İ., Çocuklara kötü muamele: İstismar ve ihmal. Dicle Tıp Dergisi, 38(1), 2011.
14. Sever, S., Çocuk ve Edebiyat / İzmir: Tudem Yayınevi, 2015.
15. Şirin M. R., Çocuk Edebiyatı Yıllığı/ İstanbul: Gökyüzü Yayınları, 1987.
16. Tozduman Yaralı, K., & Ateş, R. C., Resimli Çocuk Kitaplarında Mahremiyet Eğitimine İlişkin Unsurların İncelenmesi. Çocuk Edebiyat Ve Dil Eğitimi Dergisi, 6(2), 102-121, 2023.

17. Unicef Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 1989. (https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme/ (Erişim tarihi: 30.11.2024)
18. Yalçın, A. ve Aytaş, G., Çocuk Edebiyatı/ Ankara: Akçağ Yayınları, 2024.
19. Yavuzer, H., Doğum öncesinden ergenlik sonuna çocuk psikolojisi / İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.
20. Yıldırım, Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri/ Seçkin Yayıncılık, 2021.
21. Yılmaz, O., & Destegüloğlu, B., Çocuk Kitaplarında Akran Zorbalığı. Milli Eğitim Dergisi, 50(230), 241-257, 202

YARATICI DRAMA İLE ÇOCUK KİTAPLARINA YOLCULUK: ZERDALİ DEDEMLE BİR YIL ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Serap UZUNER YURT
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
suzuneryurt@gmail.com – 0000-0002-9353-3468

Selim AĞGÜL
Yüksek Lisans Öğrencisi, ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
selimagl02@gmail.com – 0009-0006-0842-0941

Şura BARUTCU
Yüksek Lisans Öğrencisi, ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
thesurabarutcu@outlook.com – 0009-0004-7134-2523

Merve ATÇI
Yüksek Lisans Öğrencisi, ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
merveatci866@gmail.com – 0009-0003-5870-2443

Eda Nur ŞENGÜL
Yüksek Lisans Öğrencisi, ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
ednrsngl98@gmail.com – 0009-0009-3843-4537

ÖZET

Eğitim ve öğretimde yaratıcı yöntemler öğrencilerin hayal dünyalarını kullanarak öğrenme sürecine aktif katılımlarını sağlayabilmesi olarak tanımlanabilmektedir. Bu yöntemlerden biri de çocukların hayal dünyalarını, sanata yönelik farkındalıklarını, yaratıcılıklarının gelişimini geliştiren; duygu ve düşüncelerini daha düzgün ifade edebilme becerisi sağlayan, algılama ve yorumlama yeteneklerini geliştiren, iletişim becerileri kazandıran yaratıcı dramadır. Bu araştırmada çocuk kitaplarıyla kurgulanan yaratıcı drama atölyesinin 5.sınıf öğrencilerinde okuma merakı ve isteği oluşturmak amaçlanmıştır. Araştırma temel nitel araştırma desenindedir. Araştırmanın çalışma grubunu Erzincan ilindeki 58 5.sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma grubu kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırma verilerinin toplanmasında uzman görüşüne başvurularak yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Veriler analiz edilirken teknik olarak içerik analizi kullanılmıştır. Çalışma sonunda yaratıcı drama atölyesi öğrencilerin kitap okumaya dair ilgi ve tutumlarını olumlu yönde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kitap, Drama, Yaratıcı Drama, Yaratıcı Drama Atölye

1. GİRİŞ

Günümüz eğitim ve öğretiminde artık farklı yöntem ve tekniklerin kullanıldığı bilinmektedir. Bu yöntem ve teknikler sayesinde öğrencilerin aynı anda pek çok alan için olumlu yönde gelişim gösterdiği görülmüştür. Yöntemler, öğretimin gerçekleşmesini kolaylaştıran planlardır (Cole& Chan, 1994, s. 4-5).

Köksal Akyol (2003)' a göre drama günümüzde de sıkça kullanılan yöntemlerden biridir. Sadece eğitimde kullanılmamakla beraber tarih, psikoloji, coğrafya gibi alanlarda da kullanılan bir yöntemdir. Yunancadan türetilen bir kavram olan dramanın tam bir Türkçe karşılığı bulunmamaktadır (San, 1990, s.573). Drama, tiyatro metni anlamına geldiği gibi sadece okumak için yazılmış bir oyun metni anlamına ve dramatik bir bütünlüğe sahip bir dizi gerçek olay anlamına da gelmektedir (San, 1999, s.267). Adlandırma olarak ise drama yerine rol oynama, doğaçlama ve canlandırma gibi kavramlarında söylendiği görülmüştür (Köksal Akyol, 2003). Temelinde var olan kuramsal boyutu oluşturulmasıyla birlikte doğaçlama, canlandırma ve oyunlaştırma temelinde drama etkinlikleri etrafında sürdürülen bir etkinliktir. Genel anlatımla drama, bir fikri beden diliyle hareket ederek anlatmaktır (İçelli & Polat, 2008, s. 2-3) Drama kavramı Amerika'da "yaratıcı drama", Almanya'da "okul oyunu", İngiltere'de "eğitimde drama", Türkiye'de ise "yaratıcı drama" olarak kullanmaktadır (San, 1996. s.150). Yani drama için pek çok adlandırma olduğu gibi farklı tanımlarında yapıldığı görülmektedir. Oyun ve doğaçlamayı bir arada bulunduran yaratıcı drama yöntemi, çocuğu pek çok açıdan geliştirebilmek için eğitimcilere büyük fırsatlar sunmaktadır. Çocukta gelişim göstermesi gereken aşamalardan biri de okuma eğitimidir.

Çocuğun, okuma eğitimini gerçekleştirmek için ise en önemli faktör güdülemedir. Bu yüzden okuma eğitiminin gerçekleştirilmesi için güdüleyici yöntemlerin kullanılması lazımdır (Sever, 2011, s.18). Oyun da bu güdülemeyi ve çocuğun yaşamla ilişki kurmasını sağlayan

yegâne şeydir. Oyun, çocuğun kendini ifade edebilmesi, toplumla sosyalleşebilmesi, yaratıcı düşünebilmesi, hayal kurabilmesi ve problem çözebilmesi için ortam oluşturur. Yaratıcı dramanın temelinde de 'oyun' kavramı yer alır (San, 1996, s.149). Yaratıcı drama da oyun ve canlandırma ile ele alınan konunun zenginleşmesi ve öğrencilerin konu ile ilgili ayrıntılı düşünmesini sağlamaktadır. Yaratıcı drama çocuğun ulaştırılmak istenen amaç doğrultusunda onu daha kolay güdüleyen ve harekete geçiren eğlenceli, akılda kalıcı olan ve tüm becerilere hitap eden aktif bir yöntemdir. Bu nedenle çocuğa kitaba ilişkin olumlu bir his uyandırmak ve çocuğa kitabı okuma isteği uyandırması için bu yöntemin kullanılması önemlidir. Atölye sürecinde her açıdan aktif olan çocuğun oyun ve canlandırmalar yaparak kitapla ilgili ön bilgilerini artırıp karakterleri rolüne girerek dramatik durumlarla özdeşim kurması, çocuğun tüm bu yapılan etkinliklerle kitabı merak etmesini ve okumak istemesini sağlar (Adıgüzel& Süslü, 2017, s. 370-372).

Alan yazın incelendiğinde Özcan (2019) yapmış olduğu doktora tezinde yaratıcı dramanın öğrencilerin iş birliği yapma ve okuma becerilerini geliştirdiği sonuçlarına ulaşmıştır. Erdoğan vd. (2018) çalışmalarında ise yaratıcı drama çalışmalarıyla birlikte öğrencilerin okuma kaygıları azalarak kitap okumaktan çok hoşlandıkları sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Erdoğan vd. öğrencilerin okuma-anlamada artık kendilerini daha yeterli hissettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Adıgüzel ve Süslü 'nün (2017) yapmış olduğu çalışma, yaratıcı drama yöntemi sayesinde öğrencilerin kitapta geçen olayları somutlaştırarak daha iyi anladıkları ve bu sayede çocukta okuma kültürü oluşturulabileceği sonuçlarına ulaşmışlardır. Yılmaz (2009) ise çocuklarda okuma becerisini geliştirebilmek için yaratıcı drama yöntemini ve çocuk kitaplarını birlikte ele alarak etkinlikler yapılması gerektiği sonuçlarına ulaşmıştır.

Yapılan bu çalışmada çocuk kitaplarıyla kurgulanan yaratıcı drama atölyesinin 5. Sınıf öğrencilerinde okuma merakı ve okuma isteği oluşturması amaçlanmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu bölümde çalışmanın kapsamı ve amacı, önemi, modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı, verilerin analizi ve geçerlilik güvenirlilik başlıklarına yer verilmiştir.

2.1 Araştırmanın Kapsamı ve Amacı

Bu çalışma belirlenen okulda 5. Sınıf öğrencilerin de okuma becerileri ve okuma isteği oluşturmada yaratıcı drama atölyelerinin etkileri incelenmiştir. Öğrencilerin "kitap "ve "okuma isteği" hakkında düşünceleri ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Aynı zamanda yapılan yaratıcı drama atölyelerinin sonucunda öğrencilerin düşüncelerin ne tür bir değişime uğradığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmada kitap ve okuma istediğine yönelik aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. 5.Sınıf öğrencilerinin daram atölyeleri sonrası okuma istediğiyle ile ilgili düşünceleri nelerdir?
2. 5. Sınıf öğrencilerinin drama atölyeleri sonrası kitaba yönelik tutumları nelerdir?

2.2 Araştırmanın Önemi

Türkçe Dersi Öğretim Programı, dört temel beceri (okuma, yazma, dinleme ve konuşma), Türkçe dersleri kapsamında geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu beceriler ile birlikte birey dil ve zihinsel beceriler kazanmış olur. Böylelikle sosyal ve bireysel yönlerden gelişmeleri, iletişim becerisi edinmeleri, okuma ve yazma alışkanlığı kazanmalarını sağlayacak bilgi, beceri ve değerler yapılandırılmış olur. Bu çalışma 5. Sınıf öğrencilerini yaratıcı drama atölyeleriyle kitap ve okuma istediği hakkındaki düşünceleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Atölyelerin yapıldığı sınıfta Yaşar Bayraktar'ın "Zerdali Dedemle Bir Yıl" adlı kitabının daha önce okunmamış oluşu, atölyelerin temel amacının gerçekleşmesini kolaylaştırmıştır. Bundan dolayı öğrencilerin merak ve ilgileri ortaya çıkmıştır.

2.3 Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada daha önce etkinliklere katılmış 5. Sınıf öğrencilerinin kitap okuma ve okuma isteğine yönelik düşünceleri incelendiğinden nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırma, bireyin kendini ve çevresini anlamasına, toplumsal yapıların dinamiklerini çözümlemesine ve insan çabasıyla çalışma sistemlerinin derinliklerini keşfetmesine olanak sağlayan bir bilgi üretim yöntemidir. Bu tür inceleme, elde edilen olay veya olgu hakkında ayrıntı, bir kavrayış geliştirmeyi hedefler (Morgan,1996: akt. Baltacı, 2019:370). Nitel araştırma yaklaşımının seçilme amacı ise, araştırmaya katılan çocukların düşünce ve görüşlerinin, aynı zamanda bunlarda meydana gelen farklılıkların yazılı olarak alınmasıdır. Nitel araştırma yaklaşımını seçmekteki amaç ise, araştırmaya katılan çocukların düşünce ve görüşlerinin, aynı zamanda bunlarda meydana gelen farklılıkların yazılı olarak alınmasıdır.

2.4 Çalışma Grubu

Çalışmanın araştırma grubunu Erzincan ili merkez ve Tercan ilçesinde 5.sınıfta öğrenim gören 58 öğrenci oluşturmaktadır. Katılımcı grubu seçmede, kolay ulaşılabilir durum örneklemesi seçilmiştir. "Kolay ulaşılabilir veya elverişli örnekleme tamamen mevcut olan, ulaşması hızlı ve kolay olan öğelere dayanır." (Patton, 2005: akt. Baltacı 2018: 259).

2.5 Veri Toplama Aracı

Çalışma grubunda yer alan yaratıcı drama etkinliklerine katılmış 5. Sınıf öğrencilerine Yaşar Bayraktar'ın "Zerdali Dedemle Bir Yıl" adlı kitabına yönelik hazırlanan atölyeleri uygulanmıştır. Atölyelere yönelik değerlendirme formun da öğrencilerin kitap ve okuma istekleri için "Bu kitabı okumak istiyorum. Çünkü……" ve "Bu kitabı okumak istemiyorum. Çünkü……", "Bugünkü oturumdan sonra kitap okumak ile ilgili düşüncelerim; ……" ifadeleri gibi sorular vardır. Form görünüş ve kapsam geçerliği incelenerek hazırlanmıştır. Atölyeler yapıldıktan sonra değerlendirme formu uygulanmak üzere toplanmıştır.

Yaşar Bayraktar'ın "Zerdali Dedemle Bir Yıl" adlı kitap üzerinden belirlenen okulda yaratıcı drama atölyeleri gerçekleştirilmiştir. Atölyeler bittikten sonra öğrencilere formlar dağıtılarak cevaplandırmaları istenmiştir. Cevaplanan formlar, araştırmanın veri kaynaklarını oluşturmaktadır.

2.6 Verilerin Analizi

Yaratıcı drama etkinliklerine katılmış 5. Sınıf öğrencilerinin "kitap "ve "okuma isteği" hakkında düşünceleri yönelik formların çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Katılımcıların formda vermiş olduğu cevaplar ilgili kategorilere yerleştirilmiştir. Elde edilen verilere göre anlamsal kategorilere ayrılarak sıklık tablolarıyla yorumlanmıştır.

İçerik analizi, bir araştırmanın sonucunda elde ettiğimiz veriler üzerinden çıkarımlar yapılarak kullanılan biçimci bir tekniktir (Olgun, 2008, s. 66).

2.7 Geçerlilik ve Güvenirlik

Araştırma sürecinde katılımcı öğrencilere kendi düşünceleri yazmaları için herhangi bir yönlendirici örnekleme veya yönlendirme yapılmamaya dikkat edildi. Öğrencilerin belirttikleri düşüncelere doğrudan yer verilmiştir. Araştırmanın güvenirliğini sağlamak için araştırmacı görüşünden yararlanılmıştır. Cevaplar biri öğretim üyesi olmak üzere yedi araştırmacı tarafından bağımsız olarak incelenmiş ve içerikleri analiz edilerek anlamsal kategorilere ayrılıp kodlanmıştır. Gerçekleştirilen araştırmada öğrenci görüşlerinin güvenirliliğini sağlamak amacıyla görüşler, yetkin bir uzmana sunularak tutarlılığının incelenmesi sağlanmıştır. Ardından görüş ayrılıkları ve görüş birlikleri tespit edilip kodlar arası güvenirliği hesaplama için Miles ve Huberman'ın (1994), P(Uzlaşma yüzdesi)=Na(Görüş Birliği)/Na(Görüş Birliği)+Nd(Görüş Ayrılığı)x100 güvenirlik formülü kullanılmıştır. Uzmanlar ve araştırmacıların değerlendirmeleri arasında %92 uyum olduğu tespit edilmiştir. Doksan üzeri bir sonuç çıktığı için çalışmada güvenirliğin sağlandığı kabul edilmiştir.

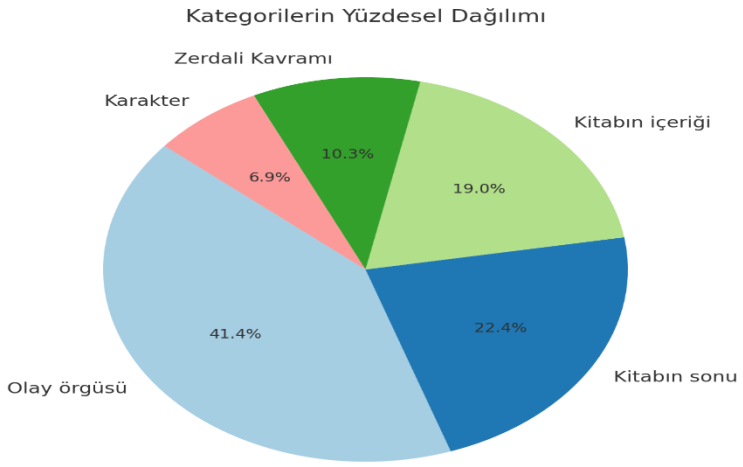
BULGULAR

Bu bölümde Erzincan 5. Sınıf öğrencisi olan 58 öğrencinin yaratıcı drama ile çocuk kitaplarına yolculuk: Zerdali Dedemle Bir Yıl Örneği ile yapılan drama atölyesine ait öğrenci görüşlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Çizelge 1. Katılımcıların Drama Atölyesi Uygulanan Zerdali Kitabındaki Merak Unsurlarına İlişkin Bulgular

Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Olay örgüsü	24	41.38
Kitabın sonu	13	22.41
Kitabın içeriği	11	18.97
Zerdali Kavramı	6	10.34
Karakter	4	6.90

Görsel 1. Katılımcıların Drama Atölyesi Uygulanan Zerdali Kitabındaki Merak Unsurlarına İlişkin Yüzdesel Dağılım

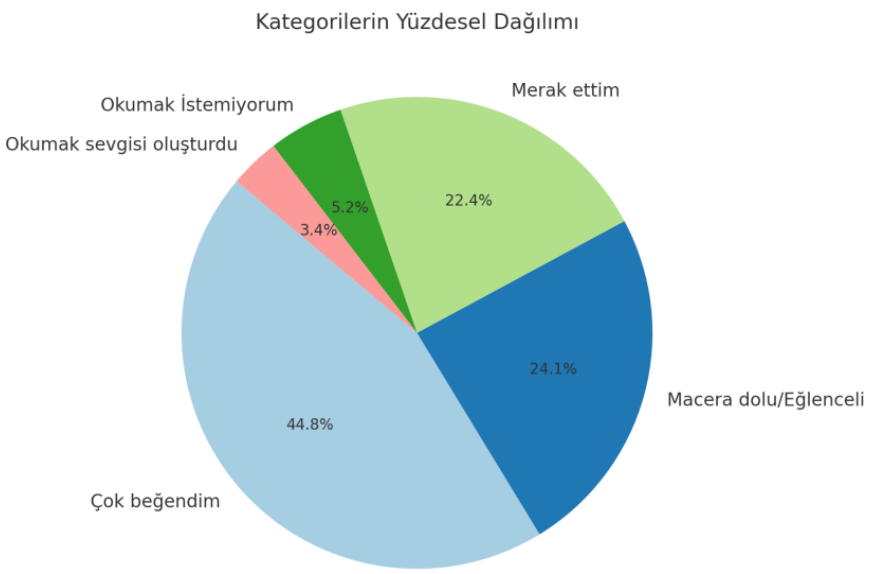

Çizelge 1 ve Görsel 1' de görüldüğü üzere, katılımcılar arasında en çok ilgi çeken unsur olay örgüsü (%41.38) olmuştur. Bunu sırasıyla kitabın sonu (%22.41) ve kitabın içeriği (%18.97) takip etmektedir. Zerdali kavramı ise en düşük ilgi çeken unsurlar arasında yer almıştır (%6.90). Bu durum, kitabın genel kurgusunun katılımcılar üzerinde daha etkili bir merak uyandırdığını göstermektedir

Merak unsurlarına ilişkin genel anlamda katılımcıların verdiği cevaplara bakıldığında olay örgüsü ile alakalı olarak; K48 "*Bu çalışmada Anne ve babası Yağız' ı nasıl ikna etti*", K42 ise, "*Yağız'ı neden başka okula verdiklerini merak ettim*" şeklinde açıklama yapmışlardır. Kitabın sonu ile alakalı olarak K45 "*en çok sonunda ne olduğunu merak ettim*" ifadesinde bulunmuştur. Kitabın içeriği ile alakalı olarak K50 "kitabın *içinde macera var mı*" K12 ise " *hediye alındıktan sonra ne olduğunu merak ettim"* şeklinde açıklama yapmıştır. Zerdali kavramıyla alakalı K34 "*kitabın adının neden zerdali oluğunu merak ettim*" derken karakterlerle alakalı K16 "*dedeyi merak ettim*" olarak ifadede bulunmuştur.

Çizelge 2. Katılımcıların Drama Atölyesi Uygulanan Zerdali Kitabındaki Okuma İsteği Oluşturmasına İlişkin Bulgular

Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Çok beğendim	26	44.83
Macera dolu/Eğlenceli	14	24.14
Merak ettim	13	22.41
Okumak İstemiyorum	3	5.17
Okuma sevgisi oluşturdu	2	3.45

Görsel 2. Katılımcıların Drama Atölyesi Uygulanan Zerdali Kitabındaki Okuma İsteği Oluşturmasına İlişkin Yüzdesel Dağılım

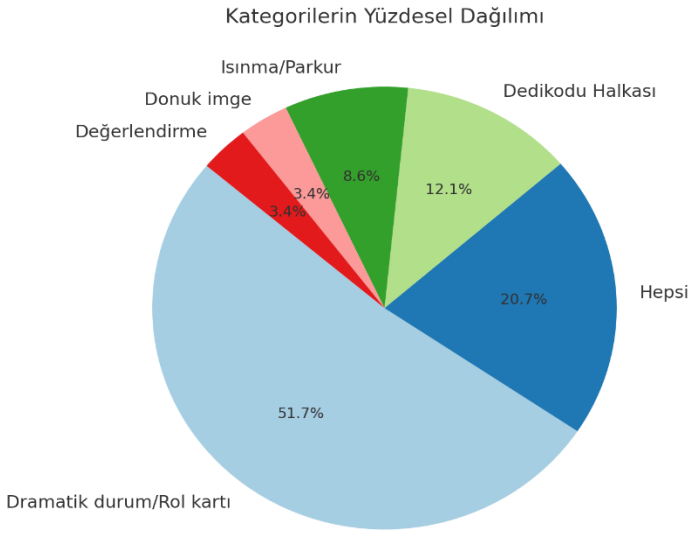

Çizelge 2 ve Görsel 2'de görüldüğü üzere, çok beğendim kategorisinin en yüksek oran (%44.83) ile katılımcıların çoğunluğunun bu atölyeyi olumlu bulduğunu göstermektedir. Macera dolu/Eğlenceli ve Merak ettim kategorileri toplamda %46.55 oranında bir ilgi çekicilik veya eğlence etkisi yaratmıştır. Okumak istemiyorum ve Okuma sevgisi oluşturdu kategorileri düşük oranlar (%8.62) ile sınırlı bir katılımcı grubunun olumsuz bir tutum sergilediğini göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar, atölyenin genel olarak olumlu etkiler bıraktığını göstermektedir.

Okuma isteği oluşturmasına ilişkin genel anlamda katılımcıların verdiği cevaplara bakıldığında; K14 "*bu kitabı okumak istiyorum çünkü çok beğendim*" derken K54, "*bu kitabı okumak istiyorum çünkü macera dolu bir kitaba benziyor ve çok merak ediyorum"* şeklinde ifadede bulunmuştur. K51 ise "*çok merak ettiğim bazı yerler olduğu için bu kitabı okumak istiyorum* şeklinde izah ederken K15 ise kitapla alakalı "*okumak istemiyorum çünkü çok kötü görünüyor*" şeklinde açıklama yaparak kitabın okuma isteği oluşturmasına ilişkin ifadede bulunmuşlardır.

Çizelge 3. Katılımcıların Drama Atölyesindeki Etkinliklere İlişkin Bulguları

Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Dramatik durum/Rol kartı	30	51.72
Hepsi	12	20.69
Dedikodu Halkası	7	12.07
Isınma/Parkur	5	8.62
Donuk imge	2	3.45
Değerlendirme	2	3.45

Görsel 3. Katılımcıların Drama Atölyesindeki Etkinliklere İlişkin Yüzdesel Dağılımı

Çizelge 3 ve Görsel 3'e yönelik yapılan analizler sonucunda Dramatik durum/Rol kartı kategorisi, en yüksek oran (%51,72) ile katılımcılar tarafından en çok tercih edilen etkinlik olmuştur. Hepsi kategorisi %20,69 ile ikinci sırada yer alırken, diğer kategoriler daha düşük oranlarla temsil edilmiştir. Donuk imge ve Değerlendirme kategorileri, toplamın yalnızca %6,90'unu oluşturarak en az tercih edilen etkinlikler olmuştur.

Katılımcıların drama etkinliklerine ilişkin değerlendirmelerine bakıldığında; K24 "*en çok dramatik durum rol kartı etkinliğini beğendim*" derken K13, "*bütün etkinlikler çok güzeldi çok bayıldım inşallah yine olur"* şeklinde ifadede bulunmuştur. Etkinliklerle alakalı K20 ise "*dedikodu etkinliğini çok beğendim"* şeklinde ifadede bulunurken K27 "*parkur etkinliğini çok beğendim*", K38 "*donuk imge etkinliğine bayıldım",*K38 " *donuk imge etkinliğinde kendimi çok iyi hissettim*" şeklinde drama etkinliklerine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

3. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada çocuk kitaplarıyla kurgulanan yaratıcı drama atölyesinin 5.sınıf öğrencilerinde okuma merakı ve isteği oluşturmak amaçlanmıştır. Yapılan uygulama kapsamında ulaşılan bilgilerden hareketle yaratıcı dramayla gerçekleştirilen etkinlikler katılımcılar üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Susar Kırmızı'nın (2008) da yaptığı araştırmada okuduğunu anlama stratejileri ve okumaya yönelik tutum üzerindeki etkileri incelenmiştir. Okuduğunu anlama stratejilerinin geliştirilmesinde, yaratıcı drama temelli öğrenme yaklaşımının, geleneksel öğretim yöntemlerine kıyasla daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Doğan Kuşan ve Çoşkun Sönmez'in (2024) araştırma sonucunda da yaratıcı drama uygulamalarının katılımcıların sesli okuma becerilerini geliştirdiği ifade edilmektedir.

Zerdali- Dedemle Bir Yıl adlı kitapta 5.sınıf öğrencilerinin en çok ilgisini çeken unsur olay örgüsü olmuştur. Kitabın devamında hangi olayların yaşandığı, sonunun nasıl bittiği katılımcılar tarafından merak edilmiştir. Zerdali kavramı ise kitapla ilgili merak edilen başka bir unsurdur. Ancak genele bakıldığında katılımcıların kitabın kurgusuna daha yoğun bir merak duyduğu gözlemlenmiştir.

Katılımcılar, Zerdali- Dedemle Bir Yıl kitabı ile uygulanan drama atölyesini çok beğendiklerini ifade etmişlerdir. Alınan yorumlar neticesinde drama uygulamasının katılımcılar üzerinde olumlu bir etki bıraktığı sonucuna varılmıştır. Maceralı, eğlenceli ve merak uyandıran bir yapıya sahip olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Sınırlı bir katılımcının ise kitabı okumak istemeyerek kitaba karşı olumsuz bir tutum sergilediği görülmüştür.

Drama atölyesinde yapılan etkinliklerin geneli katılımcılar tarafından beğenilmiştir. Dramatik durum ve rol kartı etkinlikleri katılımcıların daha çok ilgisini çekmiş, en çok bu etkinlikler tercih edilmiştir. Donuk imge ve değerlendirme etkinlikleri katılımcıların ilgisini diğer etkinliklere göre daha az çekmiştir.

Sonuç olarak, Zerdali-Dedemle Bir Yıl kitabı ile uygulanan drama atölyesi, katılımcıların kitabı okuma isteklerini arttırmış ve katılımcılar üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Yapılan uygulamadan da yola çıkarak drama uygulamalarının kitap okuma isteğini arttırdığı görülmüştür. Tüm bunlar dikkate alındığında şu öneriler sunulabilir:

- Yaratıcı drama uygulamaları farklı sınıf düzeylerinde de uygulanabilir.
- Yaratıcı drama etkinliklerine okuma isteği oluşturmada daha fazla yer verilebilir.
- Yaratıcı drama uygulamalarının okuma isteğini artırması üzerine araştırma yapılabilir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, F. B. ve Süslü, G. (2017). "Yaratıcı dramayla kitap kurdu olunur mu?" Çocuk Kitaplarıyla Okuma Sevgisi ve İlgisi Kazandırma Ana Dili Eğitimi Dergisi, 5 (3). https://doi.org/10.16916/aded.331238/ (Erişim tarihi: 27.12.2024)

Akyol, A. (2003). Drama ve Dramanın Önemi. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 1 (2). https://dergipark.org.tr/tr/pub/tebd/issue/26132/275251/ (Erişim tarihi: 27.12.2024)

Baltacı, A., Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 368-388, Aralık, 2019.

Baltacı, A., Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İncelem, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran, 7(1), 231-274,2018.

Cole, P. G., and Chan, L. K. S., *Teaching Principles and Pratice*, New York Prentice, 1987.

Doğan-Kuşan & Çoşkun-Sönmez (2024). Yaratıcı Drama Etkinliklerinin 7. Sınıf Öğrencilerinin Sesli Okumalarına Etkisi: Karma Yöntem Araştırması Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 22 (2), https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3751826/ (Erişim tarihi: 29.12.2024)

Erdoğan, T., Erdoğan, Ö., ve Uzuner, F. G. (2018). Yaratıcı Drama Yönteminin İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Motivasyonu ve Tutumlarına Etkisi Ana Dili Eğitimi Dergisi, 6 (2). https://doi.org/10.16916/aded.387462/ (Erişim tarihi: 27.12.2024)

İçelli, O., & Polat, R. *Fen Eğitiminde Yaratıcı Drama Desenleri*, Maya Yayınevi, 2008.

Miles, M. B., Huberman, A. M., An Expanded Sourcebook Qualitative data Analysis, Sage Publications, California,1994.

Olgun, C. K., Nitel Araştırmalarda İçerik Analizi Tekniği, SOSYOLOJİ NOTLARI Nisan-Mayıs-Haziran,5, 66, 2008.

Özcan, Ş., *Okuma ve Yazma Eğitiminde Yaratıcı Drama*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2019.

San, İ. (1990). Eğitimde Yaratıcı Drama Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 23(2). https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000780 / (Erişim tarihi: 27.12.2024)

San, İ., *Türkiye'de Yaratıcı Drama Çalışmalarının Dünü ve Bugünü*, Cumhuriyet ve Çocuk, 2. Ulusal Çocuk Kültürleri Kongresi 267-273, Ankara, 1999.

San, İ., Yaratıcılığı Geliştiren Bir Yöntem ve Yaratıcı Bireyi Yetiştirme Bir Disiplin: Eğitsel Yaratıcı Drama. Yeni Türkiye Dergisi, Ocak-Şubat, *1*,7, 1996.

Sever, S., *Türkçe Öğretimi ve Tam Öğrenme,* Anı Yayıncılık, 2011.

Susar Kırmızı, F. (2008). Türkçe Öğretiminde Yaratıcı Drama Yönteminin Tutum ve Okuduğunu Anlama Stratejileri Üzerindeki Etkisi Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi ,23 (1) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114699/ (Erişim tarihi: 29.12.2024)

Yılmaz, N., Yaratıcı Drama Destekli Yaratıcı Okuma Programı, Yaratıcı Drama Dergisi, 4,7, 2009.

YARATICI DRAMA UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRMESİNE İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ: ERZİNCAN ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Serap UZUNER YURT
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü
suzuneryurt@gmail.com – 0000-0002-9353-3468

Selim AĞGÜL
Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ABD
selimagl02@gmail.com – 0009-0006-0842-0941

Nülüfer YÜKSEL
Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ABD
n.b24@hotmail.com – 0009-0006-0027-2104

İshak ŞAHİN
Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ABD
ishaksahin75@gmail.com – 0009-0005-2548-2514

Tuğba TATLI
Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ABD
tugbatatli079@gmail.com – 0009-0000-2011-5380

ÖZET

Günümüz eğitim yaklaşımlarında öğrencilerin öz becerilerini arttıran, kendilerine yeteneklerini keşfettiren ve öğrencilere kendi kararlarını almalarını sağlayan yeni öğrenme tekniklerine ihtiyaç vardır. Bu tekniklerden biri de yaratıcı dramadır. Yaratıcı drama öğretimde kullanılan etkili tekniklerdendir. Öğretmenler yaratıcı drama yöntemleriyle öğrencilerin hayal dünyalarına, algılarına, bilgi ve becerilerine olumlu katkılar sunabilmektedir. Genel anlamda öğrenciler yaratıcı drama teknikleriyle bir durumu, bir olayı, fikirleri, kavramları, davranışları kendi duygu ve düşünceleri ile birlikte deneyimlerini de katarak bir oyun süreci içinde canlandırabilmektedir. Bu araştırmanın amacı 5. sınıf öğrencilerinin drama atölyesine ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Araştırma temel nitel araştırma desenindedir. Araştırmanın çalışma grubunu Erzincan ilindeki 58 kişiden oluşan 5. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma grubu kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırma verilerinin toplanmasında uzman görüşü alınarak yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. İçerik analizi kullanılarak verileri çözümleme yoluna gidilmiştir. Çalışmanın sonunda öğrencilerin yaratıcı drama atölyesi ekinliklerine yönelik olumlu tutumlar geliştirdikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Drama, Yaratıcı Drama, Drama atölyesi

ABSTRACT

In today's educational approaches, there is a need for new learning techniques that increase students' self-skills, enable them to discover their talents and enable students to make their own decisions. One of these techniques is creative drama. Creative drama is one of the effective techniques used in teaching. Teachers can make positive contributions to students' imaginations, perceptions, knowledge and skills through creative drama methods. In general terms, with creative drama techniques, students can portray a situation, an event, ideas, concepts, behaviors in a game process by adding their own feelings and thoughts, as well as their experiences. The purpose of this research is to reveal the opinions of 5th grade students about drama workshop. The research is in basic qualitative research design. The study group of the research consists of 58 5th grade students in Erzincan. The study group was determined by easily accessible sampling method. A structured interview form was used to collect research data by taking expert opinion. Data was analyzed using content analysis. At the end of the study, it was determined that the students developed positive attitudes towards creative drama workshop activities.

Key Words: Drama, Creative Drama, Drama workshop

1. GİRİŞ

Grup etkinliğinde yaratıcı drama iş birliğine dayalı bir öğrenmedir. Sürecin oluşumu yaşantılar sonucu elde edilen tecrübelerin yeniden ele alınmasına bağlıdır. Anlık olarak olaylar, kendiliğinden ve drama teknikleri uygulanarak ortaya koyulur. “Yaratıcı drama, doğaçlama, rol oynama gibi tiyatro ya da drama tekniklerinden faydalanılarak, bir grup çalışması içinde, bireylerin bir yaşantıyı, bir olayı, bir fikri, kimi zaman bir soyut kavramı ya da bir davranışı, eski bilişsel örüntülerin yeniden düzenlenmesi yoluyla ve gözlem, deneyim, duygu ve yaşantıların gözden geçirildiği “oyunsu” süreçlerde anlamlandırılması, canlandırılmasıdır. Ancak yaratıcı drama çalışmaları 1. Tiyatro yapmak değildir; 2. Oyunculuk değildir.” (San, 1999: s.267; San, 2002a: s.81). Dramada başat olan belirlenen hedeflere göre uygulanacak temanın geçerli olan öğrencilere, uygun zamanda verilirken bütün uygulamalarda ilişkinin olması, etkinliklerin birbirini tamamlayan bir niteliğe sahip olması ve kişide kazanılması düşünülen hedeflere ulaşmada ne kadar etkili olacağının tespit edilmesidir (Adıgüzel, 2006: s.25).

Okvuran’a göre (2002) yaratıcı dramanın bütün kademelerde ve farklı yaşlardan öğretmen ve öğrenciye uygulanabilir olması, çağdaş eğitim sistemiyle örtüşür. Çağdaş eğitimde öğrencilerin aktif olması her zaman esas alınmıştır. Bunu destekleyen en önemli yöntemlerden biri ise yaratıcı drama tekniğidir. Yaratıcı drama ile tüm sınıf aynı anda aktif olabilmektedir. Böylece tüm öğrenciler süreçte görev alarak kendini ifade etme şansı bulmaktadır. Sonuç odaklı değil süreç odaklı bir yöntem olduğu için de katılımcılar kendilerini daha rahat ifade etmektedir

ve yanlış yapmaktan çekinmemektedir. Ayrıca öğrencilerin empati duygularını geliştirerek günlük hayatta karşılaşabilecekleri olaylara farklı açılardan bakmalarını sağlamaktadır.

Yaratıcı drama gerçek yaşantılara dayalı olduğu için öğrencilerin deneyim kazanmasını sağlar. Öğrenci drama sayesinde hayatta karşılaştığı problemleri kolaylıkla çözer ve öğrencinin bu sayede kendine olan güveni artar. Ayrıca yaratıcı drama ile kişinin duygusal zekâsı gelişerek kişi estetik açıdan ve sanat açısından hayata farklı bakma becerisi kazanır. Bu sebeplerden dolayı son yıllarda eğitimde yaratıcı drama teknikleri yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Çalışma konusuna benzer olarak Belgin Bal İncebacak, Aslı Sarışan Tungaç ve Süleyman Yaman(2017), Aykaç ve Adıgüzel (2011), Uygungül (2016), yaratıcı drama ile öğretim uygulamasına yönelik öğrenci görüşleri ile ilgili veriler toplamıştır. Süreç sonunda öğrencilerin özgüvenlerinin arttığına, kendilerini daha iyi ifade ettiklerine, çekingenliklerinin azaldığına dair sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca öğrenciler etkinliklerde çok eğlendiklerini ve grup çalışmasının aralarındaki iş birliğini artırdığını ifade etmişlerdir.

Kardaş (2019) 7. Sınıf öğrencilerin drama etkinliklerine ilişkin görüşleri ile ilgili yaptığı çalışmada öğrencilerin %96'sının drama yöntemini beğendiklerini ve yaratıcı dramının öğrencilerin duygu ve düşüncelerine olumlu yönde etkisi olduğunu belirtmiştir.

Bu çalışmada farklı olarak yaratıcı drama uygulamalarına ilişkin 5. sınıf öğrencilerinin görüşlerine yer verilmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın kapsamı ve amacı, kullanılan model, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanma süreci ve verilerin analizi hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır.

2.1. Araştırmanın Kapsamı ve Amacı

Bu çalışma Erzincan ilinde yer alan iki okulda yaratıcı drama atölyesine katılan 5. sınıf öğrencilerinin yaratıcı dramaya ilişkin duyguları, düşünceleri, dramının neye benzediği ve uygulanan atölye ile dramaya karşı olan farkındalıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

2.2. Araştırmanın Önemi

Yaratıcı drama atölyesi içerisinde yer alan çalışmalar ile öğrencilerin ilgilerini çekerek, onların duygularının farkına varmalarını sağlamak bunun yanında dramaya karşı olumlu düşünceler oluşturtabilmek hatta drama sayesinde neleri fark ettikleri ve dramayı neye benzettiklerini öğrenmek bu çalışmanın önemini ifade etmektedir. Yaratıcı drama ile öğrencilerin bir araya getirilmesi ve atölye sonundaki drama çalışmalarının onlarda bırakmış olduğu etki hazırlanan görüşme formu ile öğrenilmeye çalışılmıştır.

2.3. Araştırmanın Modeli

Araştırma temel nitel araştırma desenindedir. Fraenkel&Wallen (2011, s.426-427)' e göre nitel araştırma doğal ortamında yapılan, sayılardan kelimelerden oluşan, insanların yaşamlarını anlamlandırma aşamasında tümevarımsal bir yol izleyen süreç ve ürünü içerir. Bu çalışmada nitel araştırma deseninin seçilme amacı ise araştırmaya katılan öğrencilerin drama çalışmaları ile düşüncelerinin, duygularının farkına varmalarını sağlamak ve onların ilgilerini çekerek kendileri ile ilgili neleri fark ettiklerini öğrenmek istenmektedir.

2.4. Çalışma Grubu

Çalışmanın araştırma grubunu Erzincan ili merkez ….ortaokulu ve Tercan ilçesi … orta okulunda öğrenim gören toplam 58 öğrenci oluşturmaktadır. Katılımcı gurubunun seçiminde kolay ulaşılabilir örneklem yöntemine başvurulmuştur. "Kolay ulaşılabilir veya elverişli örnekleme tamamen mevcut olan, ulaşması hızlı ve kolay olan öğelere dayanır"(Patton, 2005: akt. Baltacı 2018: 259). Bu örneklem ulaşılması en kolay kişi grubunu kapsamaktadır.

2.5. Verilerin Toplanması

5.sınıf öğrencilerine belirlenen okullarda yaratıcı drama atölyesi uygulanmıştır. Etkinlikler bittikten sonra öğrencilere görüşme formu dağıtılmıştır. Dağıtılan formlar öğrenciler tarafından doldurulmuştur. Doldurulan bu formlar araştırmanın veri kaynaklarını oluşturmaktadır.

Çalışma grubunda yer alan yaratıcı drama atölyesi etkinliklerine katılan 5. Sınıf öğrencilerine duygularını, düşüncelerini, dramayı neye benzettikleri ve drama sayesindeki farkındalıklarını yazmaları için birer görüşme formu verilmiştir. Formda öğrencilerin duygularını yazmaları için "Bugünkü çalışmada…….hissettim."; düşüncelerini yazmaları için "Bugünkü oturumdan sonra drama uygulamaları ile ilgili düşüncelerim;……..."; yaratıcı drama atölyesi uygulamasında fark ettikleri için "Bugünkü çalışmada…….fark ettim"; dramayı benzetmede ise "Drama……'ya benzer. Çünkü……" cümleler yer almaktadır. Form görünüş ve kapsam geçerliliği sağlanarak hazırlanmıştır.

2.6. Verilerin Analizi

Yaratıcı drama atölyesine katılmış 5. Sınıf öğrencilerinin drama etkinliklerine ilişkin geliştirilen formların çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. İçerik analizi, belirli kurallar çerçevesinde yapılan kodlamalarla bir metnin bazı kelimelerinin daha küçük içerik kategorilerine özetlendiği, sistematik ve sürdürülebilir bir yöntem olarak tanımlanmaktadır. Bu teknik daha çok sosyal bilimler alanında kullanılmaktadır. (Büyüköztürk vd., 2022, s. 258). Elde edilen veriler anlamsal kategorilere ayrılarak sıklık tablolarıyla yorumlanmıştır.

2.7. Geçerlilik ve Güvenirlik

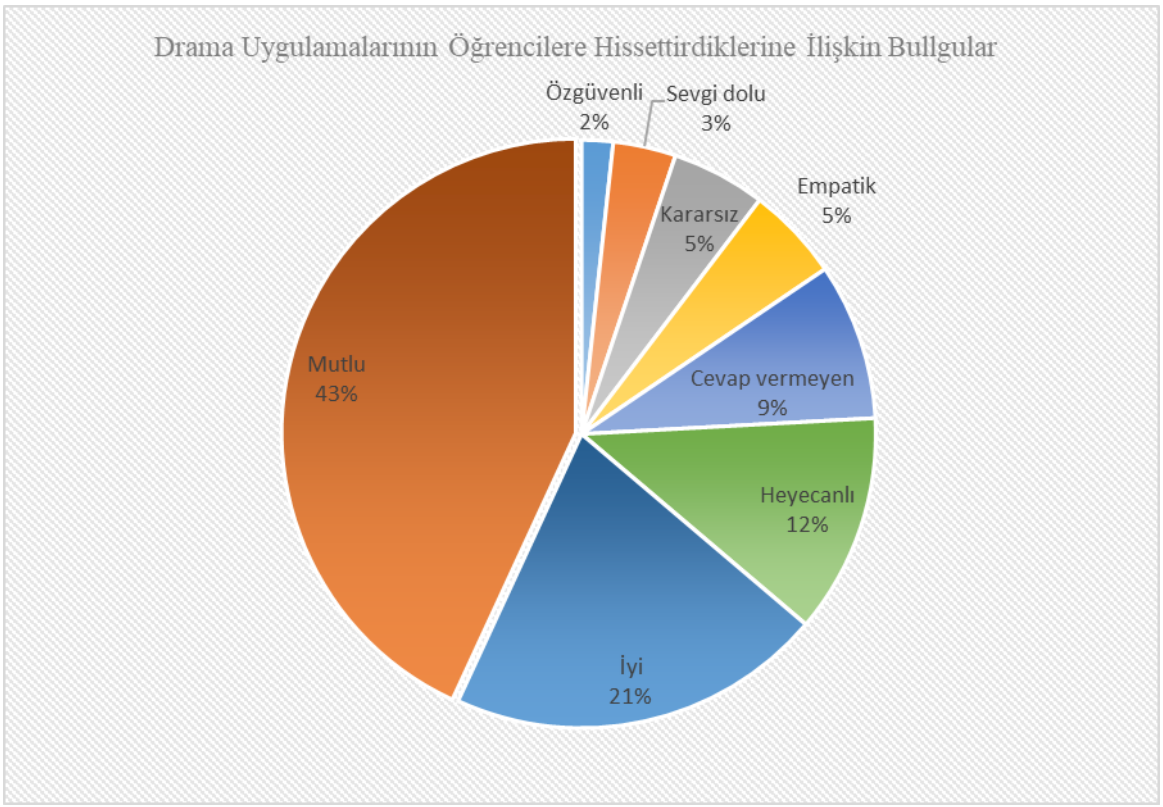
Araştırma sürecinde katılımcı öğrencilerin kendilerine verilen görüşme formunu doldururken düşüncelerini etkileyecek herhangi bir yorum ya da örnek vermemeye ve yönlendirme yapmamaya dikkat edilmiştir. Öğrencilerin düşüncelerine doğrudan yer verilmiş olup araştırmanın güvenirliliğini sağlamak için araştırmacı görüşünden faydalanılmıştır. Katılımcıların verdiği cevaplar biri öğretim üyesi olmak üzere yedi araştırmacı tarafından bağımsız olarak incelenmiş ve içerikleri analiz edilerek anlamsal kategorilere ayrılıp kodlanmıştır. Araştırmanın araştırmacılar arası güvenirliğini sağlamak amacıyla, öğrenci görüşleri kavramsal kategorilere ayrılarak nitel araştırma konusunda donanımlı bir uzmana sunulmuş ve tutarlılık ile ilgili inceleme yapılmıştır. Uzmanlardan, öğrenci görüşlerini bu kavramsal kategorilerle eşleştirmeleri istenmiştir. Ardından görüş birliği ve görüş ayrılıkları saptanarak kodlayıcılar arası güvenirliği, Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği güvenirlik formülü P(Uzlaşma yüzdesi)=Na(Görüş Birliği)/Na(Görüş Birliği)+Nd(Görüş Ayrılığı)x100 kullanılarak hesaplanmıştır. Uzmanların ve araştırmacının değerlendirmeleri arasındaki uyumun %91 olduğu ortaya çıkmıştır. Bu değer, 90 üzerinde olduğu için araştırmada istenilen güvenirliğin sağlanmış olduğu kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamında yaratıcı drama atölyesine katılan 5. Sınıf öğrencilerinin yaratıcı dramaya ilişkin duyguları, düşünceleri, dramının neye benzediği ve uygulanan atölye ile dramaya karşı olan farkındalıklarına ilişkin bulgular aşağıda verilmiştir:

Çizelge 1. Drama Uygulamalarının Öğrencilere Hissettirdiklerine İlişkin Bulgular

	Frekans	Yüzde
Mutlu	25	43%
İyi	12	21%
Heyecanlı	7	12%
Cevap vermeyen	5	9%
Empatik	3	5%
Kararsız	3	5%
Sevgi dolu	2	3%
Özgüvenli	1	2%

Görsel 1

Elde edilen verilere göre, dramanın katılımcılar üzerinde çoğunlukla olumlu etkiler bıraktığı gözlemlenmiştir. 'Mutlu' duygusu, yüzdelik dağılımda en yüksek değere sahiptir (%43). Diğer duygular ise daha düşük oranlarda ifade edilmiştir. 'İyi' %21, 'Heyecanlı' %12, 'Empatik' %5, Sevgi dolu '%3,Özgüvenli %2 ile ifade edilmiştir. %9 ise cevap vermekten kaçınmıştır. Genel anlamda bakıldığında bu durum, kitabın ve kullanılan yöntemin katılımcılarda farklı bireysel etkiler yarattığını göstermektedir.

Duygulara ilişkin genel anlamda katılımcıların verdiği cevaplara bakıldığında mutlu hissedilmek ile alakalı olarak;

K20 "*Çok mutlu oldum ve eğlendiğimi hissettim.* ",

K27 ise "*Çok mutlu oldum ve kafamı dağıttım.*" şeklinde ifadede bulunmuştur.

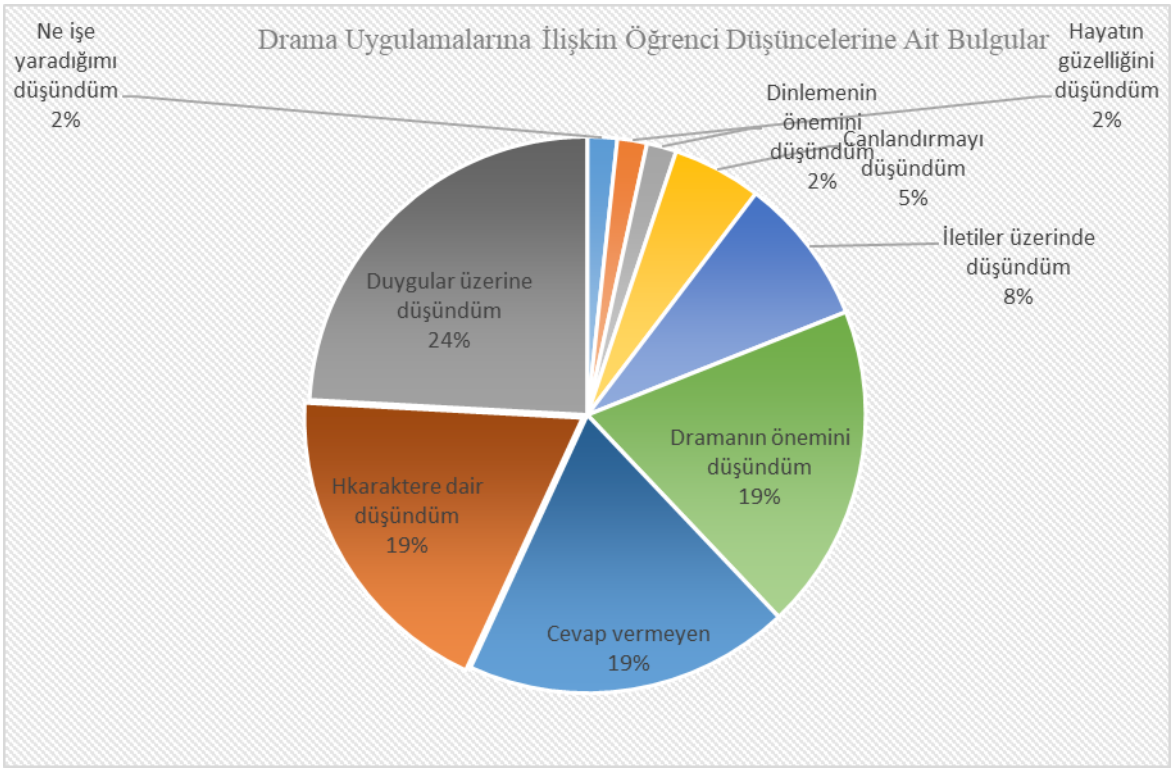
İyi hissedilmek ile alakalı K9 "*Kendimi çok iyi hissettim.*" şeklinde açıklama yapmıştır.

K39 empatik hissetmeyle alakalı "*Kendimi dramada karakterlerin yerinde hissettim.*" olarak açıklamıştır.

K18 kararsız hissedilmekle alakalı "*Kendimi kararsız hissediyorum.*" ifadesinde bulunmuştur.

Çizelge 2. Drama Uygulamalarına İlişkin Öğrenci Düşüncelerine Ait Bulgular

	Frekans	Yüzde
Duygular üzerinde düşündüm	14	24%
Karaktere dair düşünme	11	19%
Cevap vermeyen	11	19%
Dramanın önemini düşündüm	11	19%
İletiler üzerinde düşündüm	5	8%
Canlandırmayı düşündüm	3	5%
Dinlemenin önemini düşündüm	1	2%
Hayatın güzelliğini düşündüm	1	2%
Ne işe yaradığımı düşündüm	1	2%

Görsel 2

Bu veriler, dramanın okuyucular üzerinde çeşitli düşünceler uyandırdığını göstermektedir. Duygular üzerinde düşündüm ifadesi en yüksek yüzdeye (%24) sahiptir. Katılımcıların önemli bir kısmı, dramanın kendilerinde duygusal bir etkisi olduğunu belirtmiştir, burada dramanın duygusal farkındalık sağladığını gösterebilir. Karaktere dair düşünme %19 ile alakalı katılımcıların kitaptaki karakterler üzerine yoğunlaştığı

görülmektedir. Cevap vermeyen %19 ile alakalı olarak katılımcıların bir kısmı, soruya doğrudan bir yanıt vermemiştir. Bu durum, sorunun netliğine veya katılımcıların konuya ilgisine bağlı olabilmektedir. Dramanın önemini düşündüm' %19 gibi ifadeler, okuyucuların dramayla derinlemesine bağ kurduğunu ve farklı açılardan düşündüğünü ortaya koymaktadır. Düşük oranda da olsa İletiler üzerine düşündüm %8, Canlandırmayı düşündüm %5, Dinlemenin önemini düşündüm, Hayatın güzelliğini düşündüm, Ne işe yaradığımı düşündüm %2 şeklinde yorumlarda bulunulmuştur.

Dramanın düşündürdüklerine ilişkin genel anlamda katılımcıların verdiği cevaplara bakıldığında ise;

Duygular üzerinde düşünmek ile alakalı olarak K44 "*Çok mutlu olduğumu düşündüm*."

Karaktere dair düşünme ile alakalı K3 "*Yağız'ı ve yıldızları düşündüm.*".

Dramanın önemini düşünmek ile alakalı K7 *"Dramanın çok iyi olduğunu düşündüm."*

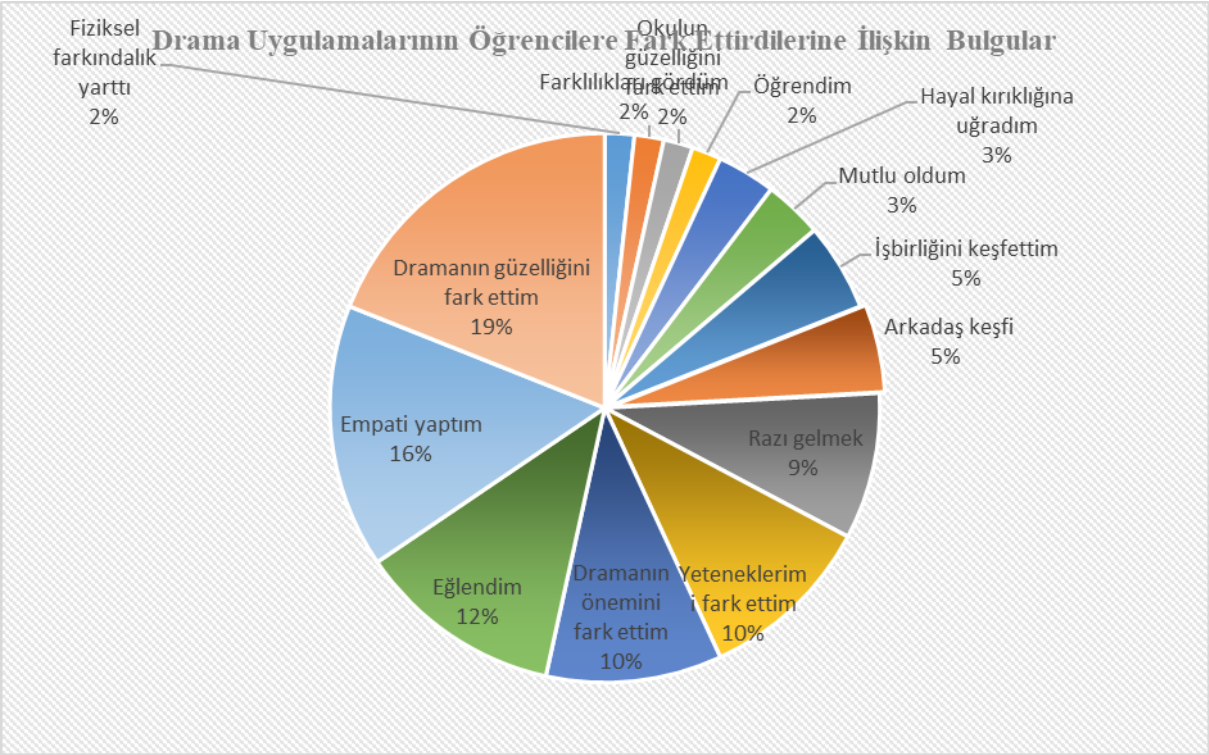
K2 "*Yağız'ın sonunu düşündüm.*" ifadesiyle dramanın iletileri üzerinde düşündüğüne dair ifadede bulunmuştur.

Canlandırmayı düşünmek ile alakalı K52 "*Nasıl rol yapıldığını düşündüm.*" ifadesinde bulunmuştur.

K37 "*Hayatın güzelliğini düşündüm*." şeklinde yorumlarda bulunmuşlardır.

Çizelge 3. Drama Uygulamalarının Öğrencilere Fark Ettirdiklerine İlişkin Bulgular

	Frekans	Yüzde
Dramanın güzelliği fark ettim	11	19%
Empati yaptım	9	16%
Eğlendim	7	12%
Dramının önemini fark ettim	6	10%
Yeteneklerimi fark ettim	6	10%
Razı gelmek	5	9%
Arkadaş Keşfi	3	5%
İşbirliğini keşfettim	3	5%
Mutlu oldum	2	3%
Hayal kırıklığına uğradım	2	3%
Öğrendim	1	2%
Okulun Güzelliğini fark ettim	1	2%
Farklılıkları gördüm	1	2%
Fiziksel farkındalık yarattı	1	2%

Görsel 3

Yapılan analizler, dramanın katılımcılar üzerinde farklı farkındalıklar yarattığını göstermektedir. 'Dramanın güzelliği fark ettim' ifadesi en yüksek orana sahiptir ve toplam farkındalıkların %19'unu oluşturmaktadır Bu, yaratıcı dramanın kitabın estetik yönlerini vurgulamada etkili olduğunu göstermektedir. Empati yapma %16 ile katılımcıların kendilerini karakterlerin yerine koyma kapasitesini geliştirdiğini gösterebilir. Ayrıca Eğlenme %12 ile yaratıcı drama yönteminin katılımcılar için keyifli bir deneyim sağladığını, Dramanın ve yeteneklerin fark edilmesi %10 ile hem yaratıcı drama sürecinin önemini hem de kendi yeteneklerini keşfettiklerini, Razı gelmek %9 ile katılımcıların farklı durumları kabullenme ve adapte olma konusundaki farkındalıklarını, Arkadaş keşfi ve işbirliği %5 ile Katılımcılar arasında sosyal farkındalığın ve işbirliğinin arttığını, Mutluluk ve hayal kırıklığı %3. Farklı duygusal tepkiler, yaratıcı dramanın katılımcılarda duygusal çeşitliliği tetiklediğini, Öğrenme, okulun güzelliği, farklılıkları görme ve fiziksel farkındalık %2 ile bireysel veya daha az yaygın deneyimlerin yansıması olduğu şeklinde açıklanabilir.

Farkındalığa ilişkin genel anlamda katılımcıların verdiği cevaplara bakıldığında dramanın güzelliğini fark ettim ile alakalı olarak;

K9 "G*üzelliğini fark etim.*" ifadesinde bulunmuştur.

Empati ile alakalı K28 "*Kendimi Yağız'ın yerine koydum, empati yaptım.*" ifadesine yer vermiştir.

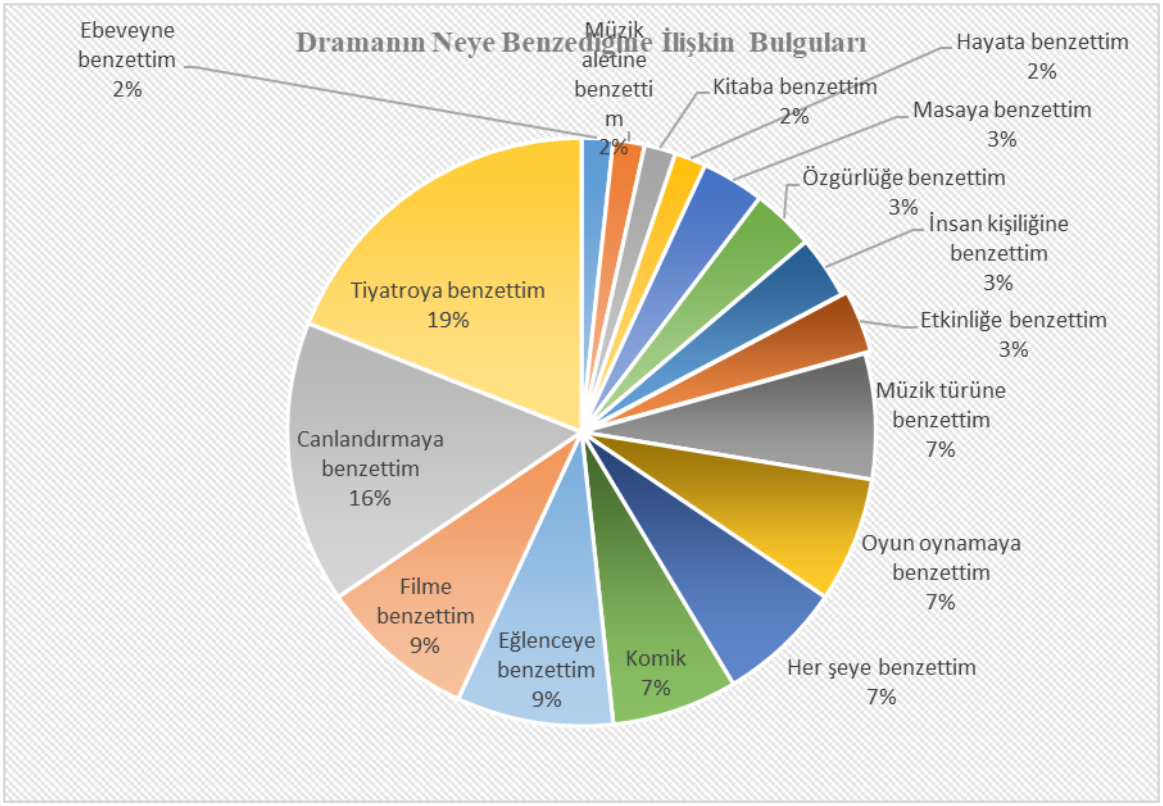
Eğlenmek ile alakalı K16 "*Çok eğlendiğimi fark ettim.''* şeklinde ifadede bulunmaktadır**.**

K14 "*Dramanın önemini fark ettim.*" ifadesiyle dramanın önemine dair farkındalık yarattığına ilişkin ifadede bulunmuştur.

K40 ise "*Yeteneklerimi fark ettim.*" K46 "*Etkinliğe razı geldim.*" K3 "*Okulun güzelliğini fark ettim.*" şeklinde ifadelerle farklı şekilde farkındalık yorumlarında da bulunmuşlardır.

Çizelge 4. Dramanın Neye Benzetildiğine İlişkin Bulguları

	Frekans	Yüzde
Tiyatroya benzettim	11	19%
Canlandırmaya benzettim	9	16%
Filme benzettim	5	9%
Eğlenceye benzettim	5	9%
Komik	4	7%
Her şeye benzettim	4	7%
Oyun oynamaya benzettim	4	7%
Müzik türüne benzettim	4	7%
Etkinliğe benzettim	2	3%
İnsan kişiliğine benzettim	2	3%
Özgürlüğe benzettim	2	3%
Masaya benzettim	2	3%
Hayata benzettim	1	2%
Kitaba benzettim	1	2%
Müzik aletine benzettim	1	2%
Ebeveyne benzettim	1	2%

Görsel 4

Elde edilen verilere göre, dramanın algılanışıyla ilgili katılımcıların farklı benzetimler yaptığını göstermektedir. 'Tiyatroya benzettim' ifadesi yüzdelik olarak en yüksek değere sahiptir (%19). Bu, yaratıcı drama yönteminin tiyatral öğeleri vurgulayan bir deneyim sunduğunu göstermektedir. Canlandırmaya benzetme (%16), katılımcıların ikinci sırada yaptığı benzetimdir, kitabın yaratıcı drama etkinliklerindeki canlandırma ile ilişkilendirildiğini göstermektedir. Filme ve eğlenceye benzetme (%9) ile yaratıcı drama sürecinin görsel ve eğlenceli yönlerinin ön plana çıktığını işaret etmektedir. Komik, her şeye, oyun oynamaya ve müzik türüne benzetme %7 gibi benzetimler, yaratıcı drama etkinliklerinin çok yönlülüğünü ve katılımcılar üzerindeki farklı etkilerini yansıtmaktadır. Etkinliği insan kişiliği ve özgürlüğe benzetme (%3) cevabı ile katılımcıların dramayı çeşitli soyut ve sosyal kavramlarla ilişkilendirdiğini, yaratıcı drama etkinliklerinin bireylerin düşünce dünyasında geniş bir yelpazede etkiler yarattığını göstermektedir. Masa, hayata, kitaba, müzik aletine ve ebeveyne benzetmede ise (%2), düşük oranlarda belirtilen bu benzetimler, bireysel farklılıkların ve yaratıcı düşüncelerin bir göstergesi olabilir.

Benzetilmelere ilişkin genel anlamda katılımcıların verdiği cevaplara bakıldığında; tiyatroya benzer ile alakalı olarak:

K20 "*Tiyatroya benzer çünkü ikisinde de canlandırma var.*", canlandırmaya benzer ile alakalı,

K8 "*Canlandırmaya benzer çünkü bir şeyi veya hikâyeyi canlandırıyoruz.*", filme benzetmek ile alakalı,

K19 "*Drama filmlere benzer çünkü drama yapılıyor,*

K3 ise "*Drama eğlenceye benzer çünkü eğlendirir*" benzetilmelere ilişkin ifadede bulunmuştur.

K33 dramayı komik bulduğunu belirtmek ile alakalı "*Drama çok komik içinde komik şeyler var.*",

K7 ise "*Her şeye benzettim çünkü dünyanın en iyi şeyi.*",

K50 "*Oyun oynamaya benzer çünkü bir şeyleri hareketlendiririz.*" şeklinde yanıtlar vermişlerdir.

Genel anlamda cevaplara bakacak olursak;

K36 "*Drama müzik türüne benzer çünkü aklıma ilk o gelir.*",

K28 "*İnsan kişiliğine benzettim çünkü insan kişiliği yapıyoruz.*",

K44 "*Drama masaya benzer.*",

K45 "*Drama özgürlüğe benzer çünkü kendimi çok özgür hissettim.*" şeklinde ifadelerle farklı şekilde benzetilme yorumlarında bulunmuşlardır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaratıcı drama uygulamalarının değerlendirilmesine ilişkin öğrenci görüşlerinden yola çıkarak öğrencilerin yaratıcı drama atölyesi ekinliklerine yönelik olumlu tutumlar geliştirdikleri tespit edilmiştir. Öğrencilerin dramaya yönelik drama uygulamalarının öğrencilere hissettirdiklerine ilişkin bulgular değerlendirildiğinde 'mutlu' duygusu, yüzdelik dağılımda en yüksek değere sahiptir (%43). Diğer duygular ise daha düşük oranlarda ifade edilmiştir. Bu durum, dramanın katılımcılarda farklı duygusal etkiler yarattığını göstermektedir. Aykaç ve Adıgüzel (2011)'in yaptığı benzer çalışmada da drama sonrası öğrencilerin mutluluk seviyelerinde artış olduğu belirtilmiştir.Yine yapılan başka bir çalışmada Uygungül (2016), Belgin Bal İncebacak, Aslı Sarışan Tungaç ve Süleyman Yaman(2017), yaratıcı dramanın, öğrencilerde sosyal bilgiler dersine karşı olumlu tutuma neden olduğu dolayısıyla olumlu duygular meydana getirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Drama uygulamalarına ilişkin öğrenci düşüncelerine ait bulgular değerlendirildiğinde öğrencilerde yaratıcı dramaya karşı çeşitli düşünceler uyandığı görülmüştür. Görüşlerinin incelenmesi sonucu öğrencilerin 'Duygular üzerinde düşündüm' ifadesi en yüksek yüzdeye (%24) sahiptir. Bu, dramanın duygusal bir etki yaratıp bu konuda düşündürdüğünü göstermektedir. Ayrıca canlandırılan 'Karaktere dair düşünme' ve 'Dramanın önemini düşündüm' gibi ifadeler, okuyucuların dramayla derinlemesine bağ kurduğunu ve farklı açılardan düşündüğünü ortaya koymaktadır.

Drama uygulamalarının öğrencilere fark ettirdiklerine ilişkin bulgular değerlendirildiğinde dramanın öğrencilerde farklı farkındalılar yarattığı görülmektedir 'Dramanın güzelliğini fark ettim' ifadesi en yüksek orana sahiptir ve toplam farkındalıkların %19'unu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, 'Empati yaptım' ve 'Eğlendim' gibi ifadeler de yüksek oranda ifade edilmiştir. Bu durum, drama etkinliklerinin katılımcılar üzerinde hem estetik hem de duygusal etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Yapılan başka bir çalışmada Kardaş (2019) bu çalışmaya benzer bir sonuç elde etmiştir. Katılımcılar başlangıçta dramayı bir oyun olarak düşünürken yaratıcı dramanın uygulanması sonucunda bunun bir yöntem olduğunun farkına vardıklarını ifade etmişlerdir.

Dramanın neye benzetildiğine ilişkin bulgular değerlendirildiğinde öğrencilerin dramanın algılanışıyla ilgili katılımcıların farklı benzetimler yaptığı görülmektedir. 'Tiyatroya benzettim' ifadesi yüzdelik olarak en yüksek değere sahiptir (%19). Bu, dramanın tiyatroya olan benzerliğini vurgulayan bir algının yaygın olduğunu işaret etmektedir. Bunun yanı sıra 'Canlandırmaya benzettim', 'Filme benzettim' gibi ifadeler, dramanın farklı yönlerden nasıl algılandığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak yaratıcı drama ile yapılan 6 saatlik atölyede öğrencilerin duygularını olumlu yönde etkilediği, daramanın öğrenciler üzerinde birbirinden farklı şeyler düşündürdüğü, dramaya yönelik farkındalığın oluştuğu, dramayı farklı şeylere benzettikleri gözlemlenmiştir. Bu durum sonucunda öğrencilerin yaşamlarına, farkındalıklarına bu tür etkililikler yapılarak katkılar sağlanabilir. Farklı deneyimlerle bakış açıları kazandırılabilir. Dolayısıyla okullarda derslerin işlenişinde damaya yer verilmesi ve ya dramanın ayrı bir ders şeklinde işlenmesi hem öğrencideki farkındalığı artıracaktır hem de gelişimine katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, H.Ö. Yaratıcı Drama Kavramı, Bileşenleri ve Aşamaları, Yaratıcı Drama Dergisi, 1(1), 2006.

Aykaç, M., Adıgüzel, Ö. Sosyal Bilgiler Dersinde Yaratıcı Dramanın Yöntem Olarak Kullanılmasının Öğrenci Başarısına Etkisi, Kastamonu Education Journal, 19(1), 2011.

Bal İncebacak, B., Sarışan Tungaç, A., Yaman, S. Yaratıcı Drama ile Öğretim Uygulamasına Yönelik Öğrenci Görüşleri. Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), 2017.

Baltacı, A., Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran, 7(1), 231-274,2018.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F., *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Yayınları, Ankara, 2022

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., Hyun, H. H., *How to Design and Evaluate Research in Education*, McGraw-Hill/ New York and America, 2011.

İncebacak, B.B. Yaratıcı Drama ile Öğretim Uygulamasına Yönelik Öğrenci Görüşleri, 6(1), 2017.

Kardaş,N. 7.Sınıf Öğrencilerinin Drama Etkinliklerine İlişkin Görüşleri1, Socıal Scıences Studıes Journal, Erzurum, 2017.

Okvuran, A. *Çağdaş İnsanı Yaratmada Yaratıcı Drama Eğitiminin Önemi ve Empatik Beceri Empatik Eğilim Düzeylerine Etkisi*, *Yaratıcı drama/1985- 1995/ yazılar. (1. Cilt),* Aktaran: Adıgüzel. H.Ö. Naturel Kitap Yayıncılık/ Ankara, 2002.

San, İ. *Türkiye'de Yaratıcı Drama Çalışmalarının Dünü ve Bugünü*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları/Ankara, 1999.

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 26 - 30, 2024 - IZMIR
PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

MAARİF MODELİNE GÖRE HAZIRLANAN ORTAOKUL 5.SINIF TÜRKÇE DERS KİTABINDA YER ALAN YAZMA ETKİNLİKLERİNİN SÜREÇ TEMELLİ YAZMA YAKLAŞIMINA GÖRE İNCELENMESİ

AN ANALYSIS OF THE WRİTİNG ACTIVITIES IN THE 5TH GRADE MIDDLE SCHOOL TURKISH TEXTBOOK PREPARED ACCORDING TO THE MAARİF MODEL, ACCORDING TO THE PROCESS-BASED WRITING APPROACH

Dr. Uğur ÖZBİLEN
Bağımsız Araştırmacı
ozbilenugur@gmail.com – ORCİD: 0000-0003-4921-2568

Özet

Ders kitapları ders sürecinde kullanılan en temel ders materyallerinden biridir. Bu sebeple de bu materyalin iyi bir şekilde hazırlanması, düzenlenmesi ve amacına hizmet etmesi önem arz eden bir konudur. Türkçe ders kitapları aracılığıyla öğrencilerin dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu becerilere yönelik hazırlanan etkinliklerin de etkili ve verimli olması gerekmektedir. Bu gereklilikten hareketle bu araştırmada Maarif Modeline göre hazırlanmış 5. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan yazma etkinliklerinin süreç temelli yazma yaklaşımına göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda kitapta yer alan etkinlikler süreç temelli yazma yaklaşımının yazma öncesi hazırlık, taslak oluşturma, gözden geçirip düzenleyerek yazma, düzenleme (redaksiyon), yayınlama ve paylaşım aşamalarına göre incelenmişlerdir. Araştırma 5.sınıf Türkçe ders kitabı ve yazma etkinlikleri ile sınırlandırılmıştır. Nitel araştırma anlayışına göre yürütülen çalışmada doküman incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmanın verilerinin analizinde ise içerik analizi kullanılmıştır. İncelenmesi yapılan etkinlikler örneklendirilerek açıklanmıştır. Sonuç olarak incelenen etkinliklerin büyük çoğunluğunun süreç odaklı yazma yaklaşımının hazırlık aşaması ile ilgili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 5. Sınıf Türkçe ders kitabı, yazma etkinlikleri, içerik analizi.

Abstract

Textbooks are one of the most basic course materials used in the course process. For this reason, it is important that this material is well prepared, organized and serves its purpose. It is aimed to develop students' listening, speaking, reading and writing skills through Turkish textbooks. The activities prepared for these skills should also be effective and efficient. Based on this necessity, this study aims to examine the writing activities in the 5th grade Turkish textbook prepared according to the Maarif Model according to the process-based writing approach. For this purpose, the activities in the book were examined according to the pre-writing preparation, drafting, revising and editing, editing (redaction), publishing and sharing stages of the process-

based writing approach. The research was limited to the 5th grade Turkish textbook and writing activities. Document analysis method was utilized in the study conducted according to qualitative research approach. Content analysis was used to analyze the data. The activities analyzed were explained by giving examples. As a result, it was determined that the majority of the activities analyzed were related to the preparation stage of the process-oriented writing approach.

Keywords: 5th grade Turkish textbook, writing activities, content analysis.

1.GİRİŞ

Ders kitapları, ders sürecini yönetmek, öğretmene rehberlik sağlamak ve öğrenciye bilgi aktarmak için temel kaynak olarak değerlendirilmektedir. Her an ulaşılabilir ve etkili bir kaynaktır. Bu sayılan sebeplerden dolayı da Türkçe derslerinde kullanılan bu kitapların hazırlanması ve içeriklerinin düzenlenmesi önem gerektiren bir süreçtir (Maden, 2021). Türkçenin ana dili olarak başarılı bir şekilde öğretilmesi için de çok iyi bir şekilde hazırlanmış bir ders programına ve bu program doğrultusunda tasarlanmış Türkçe ders kitaplarına ihtiyaç vardır (Demirel, 2007).

Türkçe ders kitaplarında yer alan etkinlikler aracılığıyla öğrencilerin dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Çevik ve Güneş, 2017). Türkçe ders kitaplarında her beceriye özel etkinlikler tasarlanmıştır. Ancak bu etkinliklerin uygulanmasında dil becerilerinin keskin sınırlarla bir birinden ayrılması mümkün değildir. Becerilerin gelişimi karşılıklı etkileşim sonucunda meydana gelir.

Araştırmanın temel konusu olan yazma becerisi etkinliklerinin tasarlanması Türkçe ders kitaplarının önemli bir noktasını oluşturmaktadır. Bunun temel sebebi ise yazma becerisinin bir üretim becerisi olmasıdır. Yani bilgiler edinilip işlendikten sonra yazma becerisi aracılığıyla üretilmektedir. Türkçe ders kitabında yer alan yazma etkinlikler aracılığıyla öğrencilerin yazarak öğrenmeleri ve bu becerilerini geliştirmeleri istenir. Ayrıca bireyin kendini ifade etmesi konusunda da yazma becerisinin önemi çok büyüktür. Düşüncelerini istediği doğrultuda yansıtamayan öğrencilerin sahip oldukları birikimin de bir önemi kalmamaktadır (Erol, 2010).

Yazma becerisinin tam olarak amacına ulaşabilmesi için çeşitli teknik, yöntem, model ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlardan en önemlileri ürün odaklı yazma yaklaşımı ve süreç odaklı yazma yaklaşımıdır. Ürün odaklı yazma yaklaşımında yazma işi düşüncelerin kaydedilmesi veya yazılı hâle getirilmesi olarak görülmektedir (Maltepe, 2006). Ürün odaklı yaklaşımın temellerine bakıldığında realizme dayandığı bilinmektedir. Bununla beraber de yazılan ürüne odaklanılmakta yazının oluşturulma süreci önemsenmemektedir (Ülper, 2008). Ayrıca öğrenciler arası bireysel farklılıkları dikkate almaması ve bütün öğrencileri her konuda eşit kabul etmesi, yapılandırmacı yaklaşıma uymaması ve biçimsel ögelere odaklanması sebebiyle yazma becerisinin gelişimi noktasında yetersiz kalmıştır (Tabak ve Göçer, 2013). Bu yetersizlik karşısında süreç odaklı yazma alan yazında kendine yer bulmuştur. Bu yaklaşımda yazma sürecinin otaya çıkan üründen daha önemli olduğu savunulmaktadır (Ülper, 2008). Bu yaklaşımda öğrenci aktif bir rol alarak düşünme becerilerini kullanma, yazma sürecinde planlama ve tasarımlar gerçekleştirme, yapılan tasarımlardan hareketle ortaya çıkan bilgileri öncelikle taslak bir yapıya dönüştürme, dönüştürülen yapıyı gözden geçirme ve düzeltme çalışmaları ile öğrenciyi yazma becerisine ilgili hâle getirme hedeflenmektedir (Tavşanlı ve Kaldırım, 2020). Bu yaklaşım yazma sürecinde kazandırılan bu becerilerin yanında öğrenciye,

bilgileri düzenleme, etkili iletişim kurma, problem çözme, öz değerlendirme yapma ve bağımsız düşünme becerisi gibi becerileri de geliştirmektedir (Karatay, 2015).

Bu denli çok beceriyi edindirme amacı olan bir yaklaşımla ilgili yapılacak çalışmaların alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle bu araştırmada Maarif Modeline göre hazırlanmış 5. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan yazma etkinliklerinin süreç temelli yazma yaklaşımına göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Birinci temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının kullanılma sıklığı nasıldır?

2. İkinci temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının kullanılma sıklığı nasıldır?

3. Üçüncü temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının kullanılma sıklığı nasıldır?

4. Dördüncü temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının kullanılma sıklığı nasıldır?

5. Beşinci temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının kullanılma sıklığı nasıldır?

6. Altıncı temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının kullanılma sıklığı nasıldır?

7. Bütün temalarda yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının kullanılma sıklığı nasıldır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

5. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan yazma etkinliklerinin süreç temelli yazma yaklaşımına göre incelenmesinin amaçlandığı bu araştırma nitel temelli tasarlanmış ve doküman incelemesi yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Bu yöntemde araştırılmak istenen olay, olgu, durum ve konular hakkındaki yazılı ve basılı materyallerin (resmi yayınlar, tezler, gazeteler, raporlar, kitaplar, mektuplar, sanatsal çalışmalar, kişisel günlükler, müfredatlar, radyo arşivleri, videolar, ses kayıtları, filmler ve fotoğraflar gibi yazılı, sözlü veya görsel materyaller) analizi hedeflenmektedir (Yıldırm ve Şimşek, 2016).

2.2. Sınırlılıklar

Araştırma sadece yazma becerisini geliştirmeye yönelik etkinlikler üzerinden yürütülmüş ve Maarif Modeline göre hazırlanmış 5. sınıf Türkçe ders kitabının birinci ve ikinci cildiyle sınırlandırılmıştır. Diğer dil becerileriyle beraber sunulan yazma etkinlikleri değerlendirilmemiştir.

2.3. İnceleme Nesneleri

2024-2025 eğitim öğretim yılında kullanılmaya başlanan 5. Sınıf Türkçe ders kitabının birinci ve ikinci cildinde yer alan yazma etkinlikleri araştırmanın temel nesnelerini oluşturmaktadır.

2.4. Güvenirlik ve Geçerlik

Araştırmanın güvenirliğinin sağlanmasında Miles & Huberman (1994) güvenirlik formülünden faydalanılmıştır. Bu formüle göre kodlayıcılar arası uyumun en az %70 olması gerekmektedir. Yapılan araştırmada kodyıcılar arasında ortaya çıkan farklılıklar değerlendirilmiş ve veriler düzenlenerek hesaplama yapılmıştır. Yapılan hesaplama sonucunda kodlayıcılar arası uyumun %82 olduğu sonucuna ulaşılmış böylelikle veri analizinin güvenirliği sağlanmaya çalışılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde yapılan incelemeler sonucunda elde edilen verilerin sıklıkları ortaya konacak ve örneklerle desteklenecektir.

Birinci araştırma sorusu ile ilgili bulgular

Tablo 1. Birinci temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının sıklığı

Süreç Temelli Yazmanın Aşamaları	**1. Tema**	
	Sıklık (f)	**Yüzde (%)**
Hazırlık	22	%52,38
Taslak oluşturma	4	%9,52
Gözden geçirip düzenleyerek yazma	8	%19,04
Düzenleme	4	%9,52
Yayınlama ve Paylaşım	4	%9,52
TOPLAM	**42**	**100**

Tablo 1'e bakıldığında ilk temada etkinliklerin yarısından fazlası hazırlık süreciyle ilgilidir. Hazırlık aşamasını gözden geçirip düzenleyerek yazma, taslak oluşturma, düzenleme, yayın ve paylaşım aşamaları izlemektedir. Bu bulgularla ilgili örnekler şu şekildedir:

Sude'nin oyun durduğunda, mektubu aldığında ve görevi tamamladığında yaşadığı duygu durumlarını metinden hareketle belirleyip aşağıya yazınız. **(Hazırlık)**

Gün içinde yaptığınız etkinliklerden bazılarını yazınız. **(Hazırlık)**

Grubumuzla düşünüp tartışalım, ortak bir karara varalım, sonra kararımızı çalışma kâğıdımıza yazalım. **(Taslak oluşturma)**

Yazma sürecinizi tema sonundaki "Yazma Becerisi Öz Değerlendirme Ölçeği"ni kullanarak değerlendiriniz. **(Gözden geçirip düzenleyerek yazma)**

Öğretmenimizin uyarılarına uygun biçimde düzenlemelerimizi yapalım. (düzenleme)

Yazdığınız cümleleri arkadaşlarınızla paylaşınız. **(Yayınlama ve paylaşım)**

İkinci araştırma sorusu ile ilgili bulgular

Tablo 2. İkinci temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının sıklığı

Süreç Temelli Yazmanın Aşamaları	**2. Tema**	
	Sıklık (f)	**Yüzde (%)**
Hazırlık	15	%51,72

Taslak oluşturma	6	%20,68
Gözden geçirip düzenleyerek yazma	4	%13,79
Düzenleme	4	%13,79
Yayınlama ve Paylaşım	0	0
TOPLAM	**29**	**100**

Tablo 2 incelendiğinde 2.temada da birinci tema ile benzer şekilde hazırlık aşamasını kapsayan yazma etkinliği sayısı oldukça fazladır. Hazırlık aşamasını taslak oluşturma, gözden geçirip düzenleyerek yazma ve düzenleme aşamaları izlemektedir. Bu tema altında yayınlama ve paylaşım aşaması ile ilgili yazma etkinliklerine rastlanmamıştır. Bu bulgulardan hareketle tespit edilen etkinlik örnekleri şu şekildedir:

"Ya İstiklal ya Ölüm" filminden alınan aşağıdaki görseli kullanarak Meclisi betimleyen bir paragraf yazınız. Yazınızın hedef kitlesini ve yazma araçlarını siz belirleyiniz. Paragrafı yazarken yazma stratejilerini uygulayınız. **(Hazırlık)**

Metnin başlığından ve görselinden hareketle içeriğini tahmin ediniz. Tahminlerinizi ve gerekçelerinizi aşağıya yazınız. **(Hazırlık)**

Öğretmenimiz, bize kendi uygulamasındaki sıraya uygun olarak adım adım ne yapacağımızı söyledikten sonra biz de bunları uygulayalım. **(Taslak oluşturma)**

Stratejiyi uygularken grup arkadaşlarımızla konuşup tartışalım, önceden bildiklerimizi ve yeni öğrendiklerimizi "Biz Uyguluyoruz" adımındaki çalışma kâğıdını örnek alarak oluşturduğumuz çalışma kâğıdımıza yazalım. **(Gözden geçirip düzenleyerek yazma)**

Öğretmeninizin geri bildirimleriyle güçlü ve gelişmeye açık yönlerinizi belirleyiniz. Sonraki etkinliklerde güçlü yönlerinizi kullanmaya, gelişmeye açık yönlerinizi güçlendirmeye özen gösteriniz. **(Düzenleme)**

Üçüncü araştırma sorusu ile ilgili bulgular

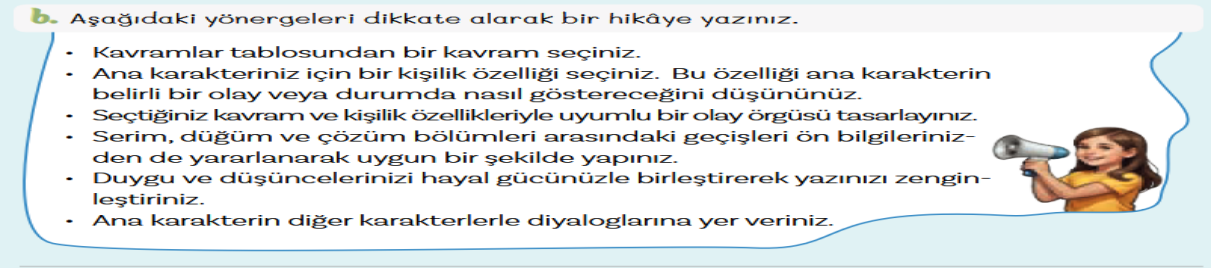
Tablo 3. Üçüncü temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının sıklığı

Süreç Temelli Yazmanın Aşamaları	**3. Tema**	
	Sıklık (f)	**Yüzde (%)**
Hazırlık	18	%64,28
Taslak oluşturma	5	%17,85
Gözden geçirip düzenleyerek yazma	0	0
Düzenleme	4	%14,28
Yayınlama ve Paylaşım	1	%3,57
TOPLAM	**28**	**100**

Tablo 3 incelendiğinde 3.temada da hazırlık aşamasını kapsayan yazma etkinliği sayısı oldukça fazladır. Hazırlık aşamasını taslak oluşturma, düzenleme, yayınlama ve paylaşım aşamaları izlemektedir. Bu tema altında gözden geçirip düzenleyerek yazma aşaması ile ilgili yazma etkinliklerine rastlanmamıştır. Bu bulgulardan hareketle tespit edilen etkinlik örnekleri şu şekildedir:

Belirlediğiniz anahtar kelimeleri, bu kelimelerin varsa eş veya zıt anlamlarını ve aşağıda verilen atasözlerini de kullanarak bir paragraf yazınız. **(Hazırlık)**

Bu topraklarda yaşayan bin yıllık bir çınar ağacı olduğunuzu hayal edin. Vatan toprağı üzerinde yaşanan her olaya şahit oldunuz. Söz sanatlarından ve temada öğrendiğiniz söz varlıklarından yararlanarak çınar ağacının bu konuyla ilgili duygularını aşağıdaki cümleden hareketle defterinize yazınız. **(Hazırlık)**

(Taslak oluşturma)

Öğretmeninizin geri bildirimleriyle güçlü ve gelişmeye açık yönlerinizi belirleyiniz. Bu yönlerinizi sonraki etkinliklerde geliştirmeye çalışınız. **(Düzenleme)**

Yazdığınız şiiri sınıf panonuzda veya uygun dijital ortamda paylaşınız. **(Yayınlama ve paylaşım)**

Dördüncü araştırma sorusu ile ilgili bulgular

Tablo 4. Dördüncü temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının sıklığı

Süreç Temelli Yazmanın Aşamaları	**4. Tema**	
	Sıklık (f)	**Yüzde (%)**
Hazırlık	17	%58,62
Taslak oluşturma	4	%13,79
Gözden geçirip düzenleyerek yazma	2	%6,89
Düzenleme	4	%13,79
Yayınlama ve Paylaşım	2	%6,89
TOPLAM	**29**	**100**

Tablo 4'e bakıldığında 4.temada da yoğunluk hazırlık aşaması üzerindedir. Etkinliklerin yarısından fazlası bu aşamaya yönelik hazırlanmıştır. Hazırlık aşamasını sırasıyla taslak oluşturma, düzenleme, yayınlama – paylaşım ve gözden geçirip düzenleyerek yazma aşamaları takip etmektedir. Bu bulgulara yönelik etkinlik örnekleri şu şekildedir:

İzlediğiniz filmi olay akışına göre kendi cümlelerinizle özetleyiniz. **(Hazırlık)**

Okuduğunuz "Nasreddin Hoca" metni ile "Dede Korkut"la ilgili paragraftaki bilgiler den hareketle Türk kültürünün iki önemli ismini aşağıdaki yönergeler doğrultusunda karşılaştırdığınız bir yazı yazınız. **(Taslak oluşturma)**

Yazma sürecinizi tema sonundaki "Yazma Becerisi Öz Değerlendirme Ölçeği"ni kullanarak değerlendiriniz. **(Düzenleme)**

Öğretmenimiz biz çalışırken bir eksiklik fark ederse onun uyarılarını dikkate alalım. **(Gözden geçirip düzenleyerek yazma)**

Yaptığınız çalışmaları arkadaşlarınızla paylaşınız. **(Yayınlama ve paylaşım)**

Beşinci araştırma sorusu ile ilgili bulgular

Tablo 5. Beşinci temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının sıklığı

Süreç Temelli Yazmanın Aşamaları	**5. Tema**	
	Sıklık (f)	**Yüzde (%)**
Hazırlık	14	%53,84
Taslak oluşturma	4	%15,38
Gözden geçirip düzenleyerek yazma	1	%3,84
Düzenleme	5	%19,23
Yayınlama ve Paylaşım	2	%7,69
TOPLAM	**26**	**100**

Tablo 5'te görüldüğü üzere 5.temada da diğer temalarla benzer şekilde hazırlık aşamasına yönelik etkinliklerin büyük bir yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Hazırlık aşamasına yönelik etkinlikleri sırasıyla düzenleme, taslak oluşturma, yayınlama-paylaşım ve gözden geçirip düzenleyerek yazma aşamaları takip etmektedir. Elde edilen bulgularla ilgili etkinlik örnekleri şu şekildedir:

Problem için çözüm önerilerinizi ilgili alanlara yazınız. **(Hazırlık)**

Sorunun çözümüne yönelik bir yazıyı aşağıdaki yönergeye göre planlayınız ve yazınız. **(Taslak oluşturma)**

Taslak yazınızı planlamanıza uygun olarak aşağıya yazınız. (**Gözden geçirip düzenleyerek yazma)**

Yazma sürecinizi tema sonundaki "Yazma Becerisi Öz Değerlendirme Ölçeği"ni kullanarak değerlendiriniz. **(Düzenleme)**

Yanıtınızı arkadaşlarınızla paylaşınız. **(Yayınlama ve paylaşım)**

Altıncı araştırma sorusu ile ilgili bulgular

Tablo 6. Altıncı temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının sıklığı

Süreç Temelli Yazmanın Aşamaları	**6. Tema**	
	Sıklık (f)	**Yüzde (%)**
Hazırlık	11	%57,89
Taslak oluşturma	3	%15,78

Gözden geçirip düzenleyerek yazma	1	%5,26
Düzenleme	2	%10,52
Yayınlama ve Paylaşım	2	%10,52
TOPLAM	**19**	**100**

Tablo 6'ya bakıldığında 6.temada tespit edilen etkinliklerin büyük çoğunluğunun hazırlık aşamasına yönelik olduğuna ulaşılmıştır. Hazırlık aşamasını sırasıyla taslak oluşturma, düzenleme, yayınlama-paylaşım ve gözden geçirip düzenleyerek yazma aşamasını takip etmektedir. Son tema ile ilgili tespit edilen bulgular şu şekildedir:

Siz olsaydınız Tolga'nın yemek seçme alışkanlığından vazgeçmesi için ona hangi önerilerde bulunurdunuz? Gerekçeleriyle yazınız. **(Hazırlık)**

Seçimlerinizden hareketle defterinize bir metin oluşturunuz. Metninizi oluştururken türün özelliklerine uygun bölümlere yer vermeye dikkat ediniz. **(Taslak oluşturma)**

Yazınızı kontrol ediniz, gerektiğinde öğretmeninizden yardım alarak düzenleyip değiştirebilirsiniz. **(Gözden geçirip düzenleyerek yazma)**

Kendinizi virüs olarak tanıtan bir yazı yazınız. Yazınızda öğrencilere bulaşıp nasıl yayıldığınızdan bahsediniz. Aynı zamanda öğrencilerin sizden korunmak için hangi temizlik kurallarına dikkat etmeleri gerektiğine ve bu kuralların sizi nasıl engellediğine yer veriniz. Yazınızı defterinize yazarak öğretmeninizle paylaşınız. **(Hazırlık-Taslak oluşturma-Yayınlama ve paylaşım)**

Tema sonunda yer alan "Yazma Becerisi Öz Değerlendirme Ölçeği"ni kullanarak yazma sürecinizdeki güçlü ve gelişmeye açık yönlerinizi tespit ediniz. Sonraki etkinliklerde bu yönlerinizi geliştirmeye çalışınız. **(Düzenleme)**

Yedinci araştırma sorusu ile bulgular

Tablo 7. Tüm temalarda yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının sıklığı

Süreç Temelli Yazmanın Aşamaları	**Genel Dağılım**	
	Sıklık (f)	**Yüzde (%)**
Hazırlık	97	%56,06
Taslak oluşturma	26	%15,02
Gözden geçirip düzenleyerek yazma	16	%9,24
Düzenleme	23	%13,29
Yayınlama ve Paylaşım	11	%6,35
TOPLAM	**173**	**100**

Tablo 7'de görüldüğü üzere kitapta yer alan tüm yazma etkinliklerinin yarısından fazlası süreç temelli yazma yaklaşımının hazırlık aşamasına yöneliktir. Bu aşamayı taslak oluşturma, düzenleme, gözden geçirip düzenleyerek yazma son olarak da yayınlama ve paylaşım aşaması izlemektedir.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Maarif Modeline göre hazırlanmış 5. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan yazma etkinliklerini süreç temelli yazma yaklaşımına göre incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada hazırlık aşamasına yönelik etkinliklerin büyük bir çoğunluğu (%56) oluşturduğu tespit edilmiştir. Hazırlık aşamasını sırasıyla taslak oluşturma (%15), düzenleme (%13), gözden geçirip düzenleyerek yazma (%9), yayınlama ve paylaşım (%6) aşamaları izlemektedir. Müldür ve Çevik (2020) yaptıkları araştırmada hazırlık aşamasına yönelik araştırmaların çok az olduğu diğer aşamalardaki etkinliklerin ise çoğunlukta olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuç hâlihazırda yapılan araştırmanın sonuçları ile farklılaşmaktadır.

Temalara göre dağılıma bakıldığında ise sonuç genel görünümle aynı şekildedir. Birinci temada en fazla hazırlık (f:22) daha sonra sırasıyla gözden geçirip düzenleyerek yazma (f:8), taslak oluşturma (f:4), düzenleme (f:4), yayın ve paylaşım (f:4) aşamaları izlemektedir. Bu sonucun temel sebebi hazırlık aşamasının kapsam alanının diğer aşamalara göre daha geniş olmasıdır. İkinci temada da en fazla hazırlık (f:15) daha sonra sırasıyla taslak oluşturma (f:6), gözden geçirip düzenleyerek yazma (f:4), düzenleme (f:4) aşamaları izlemektedir. Bu tema altında yayınlama ve paylaşım aşamasına yönelik yazma etkinliğine rastlanmamıştır. Bilgiyi yönetebilmek büyük oranda bilgi paylaşımına ve buna katılabilme motivasyonuna bağlı olduğu düşünüldüğünde (Gagne, 2009) yayınlama ve paylaşım aşamasına yönelik etkinlik olmaması ikinci tema açısından bir olumsuzluk olarak değerlendirilebilir. Üçüncü temaya gelindiğinde hazırlık aşamasına yönelik etkinliklerin yine en fazla (f:18) sıklığa sahip olduğu tespit edilmiştir. Hazırlık aşamasını taslak oluşturma (f:5), düzenleme (f:4), yayınlama ve paylaşım (f:1) aşamaları izlemektedir. Bu temada ise gözden geçirip düzenleyerek yazma aşamasına yönelik hiçbir etkinliğe rastlanmamıştır. Dördüncü temada da genel eğilimle benzer şekilde hazırlık aşamasına (f:17) yönelik etkinliklerin yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Bu aşamayı sırasıyla taslak oluşturma (f:4), düzenleme (f:4), yayınlama – paylaşım (f:2) ve gözden geçirip düzenleyerek yazma (f:2) aşamaları izlemektedir. Bu temada süreç temelli yazma yaklaşımının tüm aşamalarına yönelik etkinlik olması yazma sürecinin daha etkili yapılabileceğine işaret etmektedir. Gezmiş (2022) yaptığı araştırmada süreç temelli yazma yaklaşımının yazma tutukluğunu gidermede etkili bir yöntem olduğunu tespit etmiştir. Beşinci temaya gelindiğinde hazırlık aşaması (f:14) yine yoğunlukta olup bu aşamayı sırasıyla düzenleme (f:5), taslak oluşturma (f:4), yayınlama-paylaşım (f:2) ve gözden geçirip düzenleyerek yazma (f:1) aşamaları izlemektedir. Süreç temelli yazma yaklaşımının tüm süreçlerini bulunduran bu tema bu yaklaşımın uygulanabilirliğini daha mümkün kılmaktadır. Altıncı ve son temaya gelindiğinde yine hazırlık aşamasına yönelik etkinliklerin yoğunlukta (f:11) olduğu tespit edilmiştir. Hazırlık aşamasını sırasıyla taslak oluşturma (f:3), düzenleme (f:2), yayınlama-paylaşım (f:2) ve gözden geçirip düzenleyerek yazma (f:1) aşamaları takip etmektedir.

Temalar süreç temelli yazma yaklaşımının aşamalarını bulundurma durumuna göre incelendiğinde ilk temadan son temaya doğru etkinlik sayılarında bir azalma olduğu tespit edilen diğer bir sonuçtur.

KAYNAKÇA

Çevik, A. ve Güneş, F. (2017). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi, 5*(2), 272-286.

Demirel, Ö. (2007). *Öğretimde planlama ve değerlendirme, öğretme sanatı.* Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Erol, G. (2010). *Asit baz konusunun çoklu yazma etkinlikleri ve yaparak yazarak bilim öğrenme metodu kullanılarak öğretilmesinin değerlendirilmesi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Gagne, M. (2009). "A model of knowledge-sharing motivation". *Human Resource Management, 48*(4): 571-589.

Gezmiş, N. (2023). Süreç odaklı yazma yaklaşımının yazma tutukluğu üzerindeki etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25*(3), 810-826.

Karatay, H., Külah, E. ve Kaya, S. (2020). Okuma alışkanlığını geliştirme yöntem, teknik ve modelleri. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları, 8* (1) , 89-107.

Maden, S. (2021). Türkçe ders kitapları ile ilgili lisansüstü tezlerin eğilimleri: Bir İçerik Analizi. *Türkiye Eğitim Dergisi, 6*(1), 30-45.

Maltepe, S. (2006). Türkçe öğretiminde yazılı anlatım uygulamaları için bir seçenek: Yaratıcı yazma yaklaşımı. *Dil Dergisi, 132*, 56-66.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded source book,* 2nd ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publication.

Müldür, M., & Çevik, A. (2020). Türkçe ders kitaplarındaki yazma etkinliklerinin süreç odaklı yaklaşım açısından incelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, (84), 491-510.

Tabak, G., & Göçer, A. (2013). 6-8. sınıflar Türkçe dersi öğretim programının ürün ve süreç odaklı yazma yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *14*(2), 147-169.

Tavşanlı, Ö. F. ve Kaldırım, A. (2020). Türkiye'de süreç temelli yazma yaklaşımı: Bir tematik analiz çalışması. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, *9*(1), 108-138.

Ülper, H. (2008). *Bilişsel süreç modeline göre hazırlanan yazma öğretimi programının öğrenci başarısına etkisi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi.

Yıldırım, Ali; Şimşek, Hasan. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TÜRKÇE EĞİTİMİ ALANINDA OKUMA VE YAZMA BECERİLERİ KAPSAMINDA YAPILAN ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMALARININ TEMATİK BETİMSEL ANALİZİ

THEMATİC DESCRİPTİVE ANALYSİS OF SCALE DEVELOPMENT STUDİES CONDUCTED İN THE FİELD OF TURKİSH EDUCATİON WİTHİN THE SCALE OF READİNG AND WRİTİNG SKİLLS

Dr. Uğur ÖZBİLEN
Bağımsız Araştırmacı
ozbilenugur@gmail.com – ORCİD: 0000-0003-4921-2568

Özet

Bu araştırmanın temel amacı Türkçe eğitimi alanının kapsamına giren okuma ve yazma becerileri ile ilgili yapılan ölçek geliştirme çalışmalarının tematik betimsel analizini yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda "Google Akademik" veri tabanında "okuma ölçeği" ve "yazma ölçeği" kelime grupları ile son beş yılda yapılmış çalışmalar taranmış ve araştırmanın inceleme nesneleri bu şekilde belirlenmiştir. Araştırmaya uyarlama çalışmaları dâhil edilmemiş, araştırma sadece makaleler üzerinden yürütülmüştür. Diğer akademik yazma türleri araştırma kapsamına alınmamıştır. Ayrıca araştırmaya sadece Türkiye'de yapılan çalışmalarla yapılmıştır. Nitel temelli tasarlanan araştırmada doküman incelemesi tekniği ile veriler toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler ise betimsel analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çalışmalar, en çok hangi beceri alanında yapıldıkları, tematik konu alanlarının dağılımı, çalışmaları yapan araştırmacı sayıları, ne tür örneklem kullandıkları, hangi örneklem büyüklüğünü kullandıkları, yapılan çalışmaların amaçları ve son olarak da faktör ve madde sayılarının dağılım durumlarına göre incelenmiştir. Sonuç olarak belirlenen sınırlılıklar kapsamında okuma çalışmalarının daha çok olduğu, en çok okuma motivasyonu ve yazma tutumu ile ilgili çalışmalar yapıldığı, örneklem olarak da en çok ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin tercih edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okuma, yazma, ölçek geliştirme, betimsel analiz.

Abstract

The main purpose of this research is to make a thematic descriptive analysis of the scale development studies on reading and writing skills within the scope of Turkish education. For this purpose, studies conducted in the last five years with the word groups "reading scale" and "writing scale" in the "Google Scholar" database were scanned and the objects of the research were determined in this way. Adaptation studies were not included in the research, the research was conducted only on articles and other types of academic writing were not included. In addition, only studies conducted in Turkey were included in the study. In the qualitatively designed research, data were collected through document analysis technique. The data obtained from the research were analyzed using descriptive analysis technique. These studies were analyzed according to the skill areas in which they were conducted the most, the distribution of

thematic subject areas, the number of researchers conducting the studies, what kind of sample they used, what sample size they used, the purposes of the studies, and finally the distribution of the number of factors and items. As a result, it was determined that there were more reading studies within the scope of the limitations determined, that most studies were conducted on reading motivation and writing attitude, and that primary and secondary school students were mostly preferred as the sample.

Keywords: Reading, writing, scale development, descriptive analysis.

GİRİŞ

Eğitim sürecinin denetlenmesini, eğitim araçlarının kontrolünü, eğitim programlarının verimliliğini ve eğitim sürecinde yapılacak değişikliklerin denetlenmesinde ölçme-değerlendirme süreci son derece önemlidir (Oliva,2005). Ölçme, evrende var olan ve araştırmalara dahil edilebilen varlık, nesne, olay, durum ve olguların niteliklerini sayısal olarak belirleme ve açıklama işi olarak tanımlanmaktadır (Turgut ve Baykul, 2021). Değerlendirme ise yapılan ölçme işlemi sonucunda elde edilen sonuçların daha önceden belirlenmiş ölçütlerle karşılaştırılıp ölçülen özellik hakkında fikir ortaya koyma işi olarak tanımlanmaktadır (Lord & Novick, 1968 akt. Delice ve Ergene, 2015). Hem değerlendirme hem de ölçme sürecinde testler, envanterler, puanlama anahtarları, anketler ve ölçekler gibi farklılıklar bulunduran araçlar kullanılır.

Bu araştırmanın merkezinde bulunan ölçekler, belirli bilimsel bir alanda yapılan bir araştırmaya katılan bireylerin gözlenemeyen düşünce ve davranışlarını tespit etmeye ve değerlendirmeye yardım eden ve bu davranışların ortaya çıkış sebeplerini ortaya koyan ölçme araçlarıdır (Erkuş, 2012). Ölçek geliştirme süreci oldukça detaylı, zaman gerektiren ve önem arz eden bir süreçtir (DeVellis, 2016). Çünkü bu araçlar soyut veya karmaşık durumların ölçülmesine olanak sağlar (Karabulut, 2023). Ölçme ve değerlendirme sürecinin en önemli aşaması sonuçlar hakkında geri dönüt vermektir bu dönütler eğitim sürecini etkileyerek bu sürecin verimli olmasını sağlamaktadırlar (Göçer, 2019).

Araştırmanın da ana konusunu oluşturan ve eğitim çatısı altında bulunan okuma ve yazma becerilerinin edindirilmesi ve geliştirilmesi eğitim öğretim sürecinin en önemli basamağı olarak görülmektedir. Bu konuda yazılan kitaplar, hazırlanan programlar, yapılan uygulamalar ve araştırmalar konunun genişlemesi ve geliştirilmesi için önem arz etmektedir. Okuma ve yazma konusunda farklı araştırma türleri ve farklı ölçme araçları kullanılarak Türkçe Eğitimi alanında binlerce çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarla bu alandaki ihtiyaçların, problemlerin, önerilerin ve nelerin daha çok önemsenmesi gerektiği ortaya konmuş ve bu alana katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu araştırmada da okuma ve yazma alanıyla ilgili ölçek geliştirme çalışmaları üzerinde durulacak, araştırmaların genel eğilimleri konuların çalışılma sıklıkları gibi istatistiksel veriler ortaya konacaktır. Bu nedenle araştırmanın temel amacı Türkçe eğitimi alanının kapsamına giren okuma ve yazma becerileri ile ilgili yapılan ölçek geliştirme çalışmalarının tematik betimsel analizini yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara cevap aranmıştır:

1) Ölçek geliştirme çalışmaları en çok hangi beceri alanında yapılmıştır?
2) Ölçek geliştirme çalışmalarının tematik konu alanlarına göre dağılımı nasıldır?
3) Ölçek geliştirme çalışmalarında araştırmaları yapan yazar sayısının dağılımı nasıldır?
4) Ölçek geliştirme çalışmalarında sıklıkla ne tür örneklemler kullanılmıştır?
5) Ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılan örneklem büyüklüğünün dağılımı nasıldır?
6) Ölçek geliştirme çalışmalarında yer alan ölçeklerin faktör ve madde sayılarının dağılımı nasıldır?

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Yazma ve okuma eğitimi alanında ölçek geliştirme çalışmalarının incelendiği bu araştırmada doküman incelemesi yöntemi (Büyüköztürk vd., 2016) kullanılmıştır. Doküman incelemesi belirli bir dönemde üretilmiş basılı materyallerin yorumlanması sonucunda ortaya çıkan verilerin analizlerini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

2.2. Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri analiz edilirken betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Bu analiz tekniğinde farklı verilerin benzer temalar altında bir araya getirilerek özet biçiminde yorumlanmasını kapsayan bir tekniktir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Yapılan betimsel analizde okuma ve yazma eğitimi alanındaki ölçek geliştirme çalışmalarının hangi beceri alanında yapıldığı, tematik konu alanları, çalışmaları yapan yazar sayısı, çalışmalarında kullanılan örneklem türü, örneklem büyüklükleri ve çalışmalarda yer alan ölçeklerin faktör ve madde sayılarının dağılımına göre incelenmişlerdir.

2.3. Sınırlılıklar

Öncelikle araştırma Türkiye'de yayınlanan ölçek geliştirme çalışmaları ile sınırlandırılmıştır. Daha sonra son beş yılda yani 2020 – 2024 yılları arasında yayınlanan çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Bu yıllardan önceki yıllarda benzer çalışmalar yapılmıştır. Ölçek uyarlama çalışmaları araştırma kapsamına alınmamış, araştırma ölçek geliştirme çalışmaları ile yürütülmüştür. Dil becerilerinden sadece okuma ve yazma konusunda yapılan ölçek geliştirme çalışmaları incelenmiştir. Diğer becerilerle ilgili yapılan çalışmalar araştırma kapsamına alınmamıştır. Verilerin elde edilmesinde sadece "Google Akademik" arama motorundan yararlanılmıştır. Bu motordan yararlanılırken de onuncu sayfa dahil olmak üzere bu sayfaya kadar olan makaleler incelenmiştir. Bunun temel sebebi ise bu sayfadan sonraki araştırma konularının giderek farklılaşmasıdır.

2.4. İnceleme Nesneleri

Belirlenen sınırlılıklar neticesinde elde edilen okuma ve yazma alanındaki makaleler araştırmanın inceleme nesnelerini oluşturmaktadır. Araştırmada yaklaşık 54 çalışmaya ulaşılmış ancak belirlenen sınırlılıklar neticesinde elde kalan 33 çalışma ile araştırma yürütülmüştür.

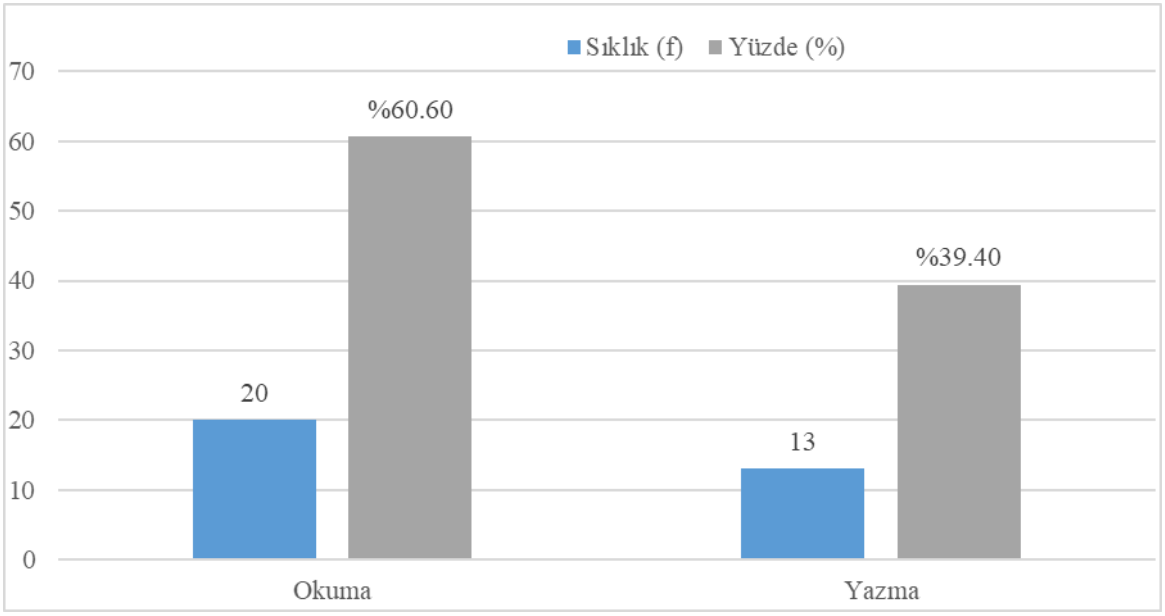
2.5. Güvenirlik ve Geçerlik

Betimsel analizle yürütülen bu çalışmada verilerin güvenirliği tekrarlı ölçümlerle sağlanmaya çalışılmıştır. Akran bir uzman tarafından analiz edilen veriler gözden geçirilmiş, tespit edilen görüş ayrılıkları belirlenerek çözüme kavuşturulmuş ve araştırmaya son hâli verilmiştir. Ayrıca

araştırmanın sınırlılıkları ve süreç iyi bir şekilde betimlenmiş böylelikle geçerlilik sağlanmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

"Ölçek geliştirme çalışmaları en çok hangi beceri alanında yapılmıştır?" sorusuna yönelik tespit edilen bulgular şu şekildedir:

Grafik 1. İncelenen çalışmaların dil beceri alanlarına göre dağılımı

Grafik 1'e bakıldığında belirlenen sınırlılıklar kapsamında araştırmaya 33 adet çalışma dahil edilmiş. Bu çalışmaların büyük çoğunluğunun okuma becerisi ile ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

"Ölçek geliştirme çalışmalarının tematik konu alanlarına göre dağılımı nasıldır?" sorusuna yönelik tespit edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 1. Ölçek geliştirme çalışmalarının tematik konu alanlarına göre dağılımı

Okuma Konu Alanı	Sıklık (f)	Yüzde (%)	Yazma Konu alanı	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Eleştirel okuma	2	%10	Dijital yazma	1	%7,69
Besin etiketi okuma	1	%5	Dijital ortamda yazma tutumu	1	%7,69
Dijital okuma motivasyonu	1	%5	Öz düzenleme	2	%15,38
Dijital okuma özyeterliliği	1	%5	Akademik yazma kaygısı	1	%7,69
Dijital ve basılı okuma tutumu	1	%5	Yazma Farkındalığı	1	%7,69
Okuma motivasyonu	4	%20	Akademik yazma değerlendirme	1	%7,69
Okuduğunu anlama	1	%5	Yazma tutumu	3	%23,07
Okuma kültürü oluşturma	1	%5	Yazma stratejisi	1	%7,69
Okuma tutumu	2	%10	Yazma motivasyonu	1	%7,69

Okuma özyeterliliği	1	%5	Yazma özyeterliliği	1	%7,69
Sesli okuma kaygısı	1	%5			
Görsel okuryazarlık	1	%5			
Dijital okuma tutumu	1	%5			
Yaratıcı okuma	1	%5			
Okuma düzeyi belirleme	1	%5			
Toplam	**20**	**100**		**13**	**100**

Tablo 1'e bakıldığında okuma eğitimi ile ilgili incelenen ölçek geliştirme çalışmalarının tematik konu alanlarının okuma motivasyonu, eleştirel okuma ve okuma tutumu üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Diğer ölçek geliştirilen alanlarda sadece birer çalışma yapılmıştır. Yazma eğitimi ile ilgili incelenen ölçek geliştirme çalışmalarının ise yazma tutumu ve yazmada öz düzenleme üzerine yapıldığı görülmüştür. Diğer tematik konu alanlarında sadece birer çalışma yapılmıştır.

"Ölçek geliştirme çalışmalarını yapan yazar sayısının dağılımı nasıldır?" sorusuna yönelik tespit edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 2. Ölçek geliştirme çalışmalarını yapan yazar sayısının dağılımı

Beceri Alanları	**Tek Yazarlı**	**İki Yazarlı**	**Üç Yazarlı**	**Dört ve Üstü Yazarlı**	**TOPLAM**
	Sıklık (f)	**Sıklık (f)**	**Sıklık (f)**	**Sıklık (f)**	**Sıklık (f)**
Okuma	1	16	2	1	**20**
Yazma	3	7	3	-	**13**
TOPLAM	**4**	**23**	**5**	**1**	**33**

Tablo 2 incelendiğinde her iki beceri alanı için de iki yazarlı çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Tek yazarlı ve dört ve üstü kişi ile yürütülen çalışma sayısı oldukça azdır. Yazma becerisinde araştırmaları yapan yazar sayısı biraz daha dengeli dağılım gösterirken okuma becerisi ile ilgili çalışmaların çok büyük çoğunluğu iki yazar tarafından yürütülmüştür.

"Ölçek geliştirme çalışmalarında sıklıkla ne tür örneklemler kullanılmıştır?" sorusuna yönelik tespit edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 3. Ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılan örneklemlerin dağılımı

Beceri Alanları	**İlkokul Öğrencisi**	**Ortaokul Öğrencisi**	**Ortaöğretim Öğrencisi**	**Lisansüstü Öğrenci**	**Yabancı Öğrenci**	**Öğretmen Adayı**	**Yetişkin Bireyler**	**Üniversite Öğrencisi**	**TOPLAM**
Okuma	8	5	1	-	-	4	1	1	**20**
Yazma	3	6	-	1	2	2	-	-	**13**

TOPLAM	**11**	**11**	**1**	**1**	**2**	**6**	**1**	**1**	**33**

Tablo 3'e bakıldığında hem okuma hem de yazma konu alanındaki ölçek geliştirme çalışmalarının büyük çoğunluğunda örneklem olarak ortaokul ve ilkokul öğrencilerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Okuma eğitimi alanında incelenen çalışmalarda lisansüstü ve yabancı öğrencilerin katıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yazma eğitimi alanında incelenen çalışmalarda ise yetişkin bireyler, ortaöğretim öğrencileri ve üniversite öğrencileriyle yürütülen bir ölçek geliştirme çalışmasına rastlanmamıştır.

"Ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılan örneklem büyüklüğünün dağılımı nasıldır?" sorusuna yönelik tespit edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 4. Ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılan örneklem büyüklüğünün dağılımı

Beceri Alanları	**100-200**	**200-300**	**300-400**	**400-500**	**500+**	**TOPLAM**
Okuma	1	4	3	4	8	**20**
Yazma	1	1	3	2	6	**13**
TOPLAM	**3**	**5**	**6**	**6**	**13**	**33**

Tablo 4 incelendiğinde araştırmaların büyük çoğunluğunda 300 ve üzeri örneklem büyüklüğü tercih edildiği tespit edilmiştir. En fazla ise 500+ olan örneklem büyüklüğü tespit edilmiştir. En az ise 100-200 arasındaki örneklem büyüklüğüne sahip araştırmalara rastlanmıştır.

"Ölçek geliştirme çalışmalarında yer alan ölçeklerin faktör ve madde sayılarının dağılımı nasıldır?" sorusuna yönelik tespit edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 5. Ölçek geliştirme çalışmalarında ölçeklerde tespit edilen faktör sayılarının dağılımı

Beceri Alanları	**1.faktör**	**2.faktör**	**3.Faktör**	**4.faktör**	**5.faktör**	**6.faktör ve üzeri**	**TOPLAM**
Okuma	3	5	4	6	1	1	**20**
Yazma	3	2	6	-	2	-	**13**
TOPLAM	**6**	**7**	**10**	**6**	**3**	**1**	**33**

Tablo 5'e bakıldığında okuma becerisi ile ilgili geliştirilen çalışmaların büyük çoğunluğunun 2, 3 ve 4 faktörlü çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Yazma becerisi ile ilgili geliştirilen çalışmalarda ise genellikle 1, 2 ve 3 faktörlü çalışmaların çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Yazma becerisi ile ilgili geliştirilen çalışmalarda 4 ve 6 faktörlü hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır.

Tablo 6. Ölçek geliştirme çalışmalarında ölçeklerdeki madde sayılarının dağılımı

Beceri Alanları	**5-10 Madde**	**11-15 Madde**	**16-20 Madde**	**21-25 Madde**	**26-30 Madde**	**31 ve Üzeri Madde**	**TOPLAM**
Okuma	-	2	9	4	1	4	**20**
Yazma	2	2	3	4	-	2	**13**
TOPLAM	**2**	**5**	**11**	**8**	**1**	**6**	**33**

Tablo 6 incelendiğinde okuma becerisi için geliştirilen ölçeklerin madde sayılarının büyük çoğunluğunun 16-25 arasında olduğu tespit edilmiştir. Yazma becerisi için geliştirilen ölçeklerin madde sayıları da aynı şekilde 16-25 arasında kümelenmiştir. Her iki beceri içinde 26-30 arasında maddeye sahip ölçek sayısı oldukça azdır.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Araştırma sonuçlarına gelindiğinde belirlenen sınırlılıklar doğrultusunda okuma ve yazma becerisi ile ilgili ölçek geliştirme çalışmaları incelenmiştir. Bu sınırlılıklarla okuma becerisindeki ölçek geliştirme çalışmalarına (f:20) yazma becerisine oranla (f:13) daha çok rastlanmıştır. Bu da ölçek geliştirme bağlamında anlama becerilerinden olan okumaya daha çok yoğunlaşıldığına işaret etmektedir.

İncelenen çalışmaların tematik konu alanlarının dağılımı ile ilgili sonuçlara gelindiğinde okuma becerisine yönelik çalışmalarda 15 farklı tematik konu alanına rastlandığı tespit edilmiştir. Okuma becerisi ile ilgili çalışmaların okuma motivasyonu (f:4), eleştirel okuma (f:2) ve okuma tutumu (f:2) temalarında yoğunlaştığı, diğer temalarla ilgili sadece birer çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Yazma becerisine yönelik çalışmalarda ise 10 farklı tematik konu alanına rastlandığı tespit edilmiştir. Yazma becerisi ile ilgili çalışmalarda yazma tutumu (f:3) ve yazmada öz düzeneleme (f:2) temalarına yoğunlaşıldığı tespit edilmiştir. Engin, Karakuş Tayşi ve Ablak (2024) Türkçe eğitimi alanında okuma becerisi ile ilgili yapılan çalışmaları incelemişler ve birçok çalışmanın okuma motivasyonu ve okuma tutumuyla ilgili olduğunu tespit etmişlerdir. Bu sonuç yapılan hâlihazırdaki çalışmanın sonucuyla aynı doğrultudadır. Yine Şeker ve Çetin (2022)'in yaptığı çalışmada da en çok ölçek geliştirilen tematik konu alanının okuma tutumu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ölçekleri geliştiren yazar sayısı ile ilgili bilgilere gelindiğinde hem okuma becerisi (f:16) ile ilgili yapılan çalışmalarda hem de yazma becerisi (f:7) çalışmalarında en fazla iki yazarla yapılan araştırmalara rastlanmıştır. Tek yazarla (f:4), üç yazarla (f:5) ve dört üstü yazarla (f:1) her iki beceri toplamında yürütülen araştırma sıklıkları oldukça azdır.

Ölçek geliştirme çalışmalarında hem okuma hem de yazma çalışmalarında örneklem olarak en fazla ilkokul (f:11) ve ortaokul (f:11) öğrencileri tercih edilmiştir. Bu örneklemi öğretmen adayları (f:6) ve yabancı öğrenciler (f:2) takip etmektedir. Diğer örneklere sadece birer araştırmada rastlanmıştır. Engin, Karakuş Tayşi ve Ablak (2024) da yaptıkları araştırmada ölçek geliştirme çalışmalarında örneklem olarak en fazla ortaokul öğrencilerinin kullanıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Aydın (2020) da eleştirel okuma konusundaki lisansüstü tezleri incelediği araştırmasında örneklem olarak en fazla ortaokul öğrencilerinin kullanıldığını tespit etmiştir.

Araştırmalarda kullanılan örneklem büyüklüğü ile ilgili sonuçlara gelindiğinde okuma becerisi ile ilgili geliştirilen çalışmaların büyük çoğunluğunda (f:8) 500+ örneklem kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçla aynı şekilde yine yazma çalışmalarında da en fazla (f:6) 500+ örneklem büyüklüğü kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun temel sebebi ise aynı çalışma içerisinde açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi aşamalarında farklı örneklem gruplarının bulunmasıdır. Şeker ve Çetin (2022)'in yaptığı çalışmada da 500+ örneklemin kullanıldığı çok sayıda araştırmaya rastlanmıştır.

İncelenen çalışmaların faktör ve madde sayılarının dağılımına gelindiğinde okuma çalışmalarının (f:9) büyük çoğunluğunda 16-20 madde arasındaki çalışmalara rastlanmıştır. Bu veriyi 21-25 madde (f:4) arasındaki çalışmalar takip etmektedir. Yazma çalışmalarında ise en

fazla 21-25 madde arasındaki çalışmalara rastlanmıştır. Bu veriyi 16-20 madde arasındaki çalışmalar takip etmektedir. Geliştirilen ölçeklerde tespit edilen faktör sayılarına göre yapılan inceleme sonucunda okuma çalışmalarında en fazla 4 faktörlü (f:6) çalışmalara rastlanırken yazma becerisinde ise en fazla 3 faktörlü (f:6) çalışmalara rastlanmıştır. Engin, Karakuş Tayşi ve Ablak (2024) ölçek geliştirme konusunda yaptıkları tematik çalışmada en fazla 4 faktörlü araştırmalar yapıldığını tespit etmişlerdir. Bu sonuç da hâlihazırda yapılan çalışma ile aynı doğrultudadır.

KAYNAKÇA

Aydın, B. (2020). Türkiye'de eleştirel okuma konusunda yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (18),* 76-87.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak E., Akgün, Ö. E., Şirin, K. & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (22.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Delice, A., & Ergene, Ö. (2015). Ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarının incelenmesi: Matematik eğitimi makaleleri örneği. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, *3*(1), 60-75.

DeVellis, R. F. (2016). *Scale development: Theory and applications (Vol. 26),* SAGE Publications: Thousand Oaks.

Engin, F. D., Karakuş Tayşi, E., & Ablak, K. (2024). Okuma becerisi ile ilişkili ölçek geliştirme süreci: Bir tematik içerik analizi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 28*(3), 739-756.

Erkuş, A. (2012). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme*. Ankara: Pegem Akademi.

Göçer, A. (2019). Türkçe eğitiminde ölçme ve değerlendirmenin işlevselliğine etki eden önemli bir uygulama tekniği olarak geribildirim kullanımı. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 111-126.

Karabulut, C. (2023). Ana dil ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisine ilişkin ölçek çalışmalarının incelenmesi. *Bezgek Yabancılara Türkçe Öğretimi Dergisi*, *2*(4), 249-260.

Oliva, P. F. (2005). Developing the curriculum (6. Edition). Newyork: Pearson Education.

Şeker, Z. C. ve Çetin, D. Y. (2022). Okuma eğitimi alanında yapılan ölçek geliştirme çalışmalarının incelenmesi: Bir meta-sentez çalışması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi, 11*(3), 1193-1209.

Turgut, M. F. ve Baykul, Y. (2021). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme.*(9.Baskı) Ankara: Pegem Akademi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ek1. Analizde kullanılan araştırmalar

Şahin, G., Dilidüzgün, S., & Taşcılar, M. L. (2020). 8-10 yaş çocukları için eleştirel okuma ölçeği geçerlik güvenirlik çalışması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, *14*(1), 372-386.

Sığırcı, S. S., & Sarp, T. Z. (2024). Bir ölçek geliştirme çalışması: besin etiketi okuma tutum ölçeği. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, *52*(1), 10-18.

Bulut, S., & Kırmızı, F. S. (2022). Dijital okuma motivasyonu ölçeği (dmö): geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *11*(4), 1785-1806.

Akkaya, N., & Çıvğın, H. (2020). Dijital okuma öz yeterlilik ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Girişimcilik ve Yenilikçilik*, 20-29.

Ciğerci, F. M., Kesik, C., & Yıldırım, M. (2022). Dijital ve basılı okumaya yönelik tutum ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *10*(3), 530-546.

Aslan, O., & Yılar, Ö. (2023). Etraflı (Peritekstual) okuma yapmanın okuma motivasyonuna etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (43), 34-55.

Alkan, Y., & Durukoğlu, S. (2023). Kitap Okuma Motivasyonu Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Çocuk Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi*, *6*(2), 146-171.

Odabaşı, B., & Kuruyer, H. G. (2022). Okuduğunu Anlama Kalibrasyon Ölçeği-Çocuk ve Uygulayıcı Formunun Geliştirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *10*(2), 454-474.

Çiğdemir, S., & Akyol, H. (2020). Okuma kültürü oluşturmada aile yeterliliği ölçeği geliştirme ve uygulama çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *21*(3), 1874-1912.

Kırmızı, F., & Çağ, D. (2023). Okumaya Yönelik Tutum Ölçeği (OYT): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (58), 2520-2540.

Özdil, B. G., & Demir, S. (2020). Okumaya Yönelik Tutum ve Alışkanlık Ölçeği Geliştirilmesi: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Journal of Bayburt Education Faculty*, *15*(30).

Dadandı, P. U., & Ungan, S. Ortaokul Öğrencileri İçin Okuma Öz-Yeterliği Ölçeği'nin Geliştirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *22*(1), 173-190.

Kurnaz, H., & Nas, Ş. Ç. (2022). Ortaokul öğrencilerine yönelik eleştirel okuma öz yeterlik ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, *11*(2), 793-812.

Özcan, M. F., & Karakaya, B. (2020). Ortaokul öğrencilerinin sesli okuma kaygısı ölçeğinin geliştirilmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 219-228.

Karaçam, E., & Ocak, G. (2023). Ortaöğretim öğrencileri için görsel okuryazarlık ölçeği geliştirme çalışması. *International Journal of Social Science Research*, *12*(1), 60-77.

Yurdakal, İ. H., & Kırmızı, F. S. (2021). Öğretmen adayları için dijital okumaya yönelik tutum ölçeği (DOTÖ): geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, *51*, 137-159.

Uysal, Z. E., & Coşkun, M. V. (2023). Öğretmen Adaylarına Yönelik Yaratıcı Okuma Becerisi Ölçeği'nin (YOBÖ) geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 45-64.

Geçgel, H., Kana, F., Öztürk, N. E., & Akkaş, İ. (2020). Öğretmen adaylarının okuma motivasyonları ve sosyal medyaya özgü epistemolojik inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, *6*(2), 478-507.

Aslan, O., & Yılar, Ö. (2022). Peritekstual okuma düzeyi belirleme ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *24*(2), 733-750.

Palabıyık, E. (2024). Yetişkinlere Yönelik Okuma Motivasyonu Ölçeği Geliştirme: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Turkish Research Journal of Academic Social Science*, *7*(1), 59-66.

Atabek, O. (2020). Development and Validation of Digital Writing Scale for Preservice Teachers. *Novitas-ROYAL (Research on Youth and Language)*, *14*(2), 119-139.

Kırmızı, F. S., Kapıkıran, Ş., & Akkaya, N. (2021). Dijital ortamda yazmaya ilişkin tutum ölçeği (DOYAT): Ölçek geliştirme çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (52), 417-444.

Özgül, B. K., & Ateş, S. İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerine Yönelik Öz Düzenlemeye Dayalı Yazma Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *23*(4), 1863-1882.

Bahşi, N., & Tay, İ. (2024). Lisansüstü Öğrencilerine Yönelik Akademik Yazma Kaygı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 1136-1153.

Kansızoğlu, H. B. (2020). Ortaokul öğrencilerinin üstbilişsel yazma farkındalık düzeylerinin ölçülmesi: Bir literatür inceleme ve ölçek geliştirme çalışması. *Ondokuz Mayis University Journal of Education Faculty*, *39*(2), 123-152.

Kurnaz, A., Erdoğan, İ., & Atbaşı, Z. (2021). Öğrencilerin bilimsel araştırma yapma ve makale yazma becerilerini değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi. *Milli Eğitim Özel Eğitim ve Rehberlik Dergisi*, *1*(1), 127-159.

Alptekin, T. K. (2022). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlere yönelik yazma tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *11*(1), 302-314.

Erol, T., & Kavruk, H. (2023). Üstbilişsel yazma stratejilerini kullanma eğilimi ölçeği. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 170-187.

Kadan, Ö. F., & Arı, B. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma becerisi tutum ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *23*(4), 1322-1333.

Bahşi, N. & Sis, N. (2021). Yazarlık Ve Yazma Becerileri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlilik Ve Güvenirlik Çalışması. *Journal of History School*, 52, 2009-2027.

Deniz, H., & Demir, S. (2020). Yazma Motivasyonu Ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, *9*(2), 593-616.

Deniz, H., & Demir, S. (2024). Yazma Öz Düzenleme Yetkinliği Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *22*(1), 536-560.

SOSYAL MEDYANIN 5-6 YAŞ ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON 5–6 YEAR OLD CHILDREN

Öğr. Gör. Çiğdem KAYA BAĞDAŞ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi/ Çocuk Gelişimi Bölümü

ORCID: 0000-0001-8307-3501

ÖZET

Son yıllarda dijital teknolojilerin hızla yayılmasıyla birlikte sosyal medya, çocukların hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. 5-6 yaş aralığındaki çocuklar, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini hızla tamamladıkları bir dönemde bulunmaktadır. Bu nedenle sosyal medyanın bu yaş grubundaki çocuklar üzerindeki etkilerini anlamak oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *çocuk, sosyal medya, etki*

ABSTRACT

With the rapid spread of digital technologies in recent years, social media has become an important part of children's lives. Children between the ages of 5 and 6 are in a period where they are rapidly completing their cognitive, emotional, and social development. Therefore, it is very important to understand the effects of social media on children in this age group.

Keywords: *child, social media, impact*

GİRİŞ

Son yıllarda dijital teknolojilerin hızla yayılmasıyla birlikte sosyal medya, çocukların hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. 5-6 yaş aralığındaki çocuklar, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini hızla tamamladıkları bir dönemde bulunmaktadır. Bu nedenle sosyal medyanın bu yaş grubundaki çocuklar üzerindeki etkilerini anlamak oldukça önemlidir. Bu çalışmada, sosyal medyanın 5-6 yaş grubu çocuklar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri ele alınacaktır. Günümüzde sosyal medya, sadece yetişkinlerin ve ergenlerin değil, aynı zamanda çocukların da yoğun bir şekilde maruz kaldığı bir alan haline gelmiştir. 5-6 yaş grubundaki çocuklar, erken yaşta teknolojiye erişim sağladıkları için sosyal medyanın etkilerine daha hassas bir şekilde açık hale gelmektedirler. Bu etkiler hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle ele alınabilir.

Teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte sosyal medya, bireylerin iletişim ve etkileşim yollarını büyük ölçüde değiştirmiştir. Özellikle 5-6 yaş grubu gibi erken yaşlarda sosyal medya kullanımı, çocukların zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini etkileyebilir (Kara, 2020). Bu

yaş grubu çocukların dijital medya ile tanışma yaşı, ebeveynlerin ve eğitimcilerin dikkatini çekmektedir.

Bu çalışma kapsamında sosyal medyanın 5-6 yaş çocuklar üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu amaçla, literatür taraması yapılarak farklı kaynaklardan elde edilen veriler değerlendirilecektir.

Sosyal Medyanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Sosyal medyanın 5-6 yaş çocuklar üzerindeki etkileri, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini önemli ölçüde etkileyebilir. Bu etkilerin anlaşılması ve yönetilmesi gerekmektedir. Araştırmalar, sosyal medyanın çocukların bilişsel gelişimine etki ettiğini göstermektedir. Sürekli bilgi akışı ve görsellerin çocukların dikkatini dağıttığı, odaklanma ve problem çözme becerilerini azalttığı belirtilmektedir. Ayrıca, sosyal medyanın çocukların duygusal gelişimini etkilediği de düşünülmektedir. Olumsuz içeriklere maruz kalma, karşılaştıkları sosyal medya içerikleri ile kendilerini kıyaslama gibi etkiler duygusal sağlık üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilir. Sosyal medyanın çocukların sosyal gelişimine etkisi ise, dijital iletişimin yüz yüze iletişimi etkilediği ve sanal ortamda sosyalleşme becerilerini arttırdığı şeklinde değerlendirilmektedir.

Sosyal Medyanın Olumlu Etkileri

Sosyal medya, doğru kullanıldığında çocuklar için eğitici ve geliştirici bir araç olabilir.

Eğitim İçeriklerine Erişim: Bazı sosyal medya platformları, çocuklara yönelik eğitici videolar ve interaktif içerikler sunar. Bu, çocukların yeni beceriler öğrenmesini ve bilgi edinmesini destekleyebilir (Smith ve Jones, 2020). Eğitici videolar ve oyunlar, çocukların dil gelişimi, yaratıcı düşünme ve problem çözme becerilerini destekler (Yılmaz, 2021).

Dil ve Bilişsel Beceriler: Sosyal medyada sunulan oyunlar ve etkinlikler, çocukların dil gelişimini ve problem çözme becerilerini destekleyebilir (Brown, 2019).

Sosyal Bağların Gelişimi: Uzaktaki aile bireyleriyle iletişim kurma ve sosyal bağları güçlendirme fırsatı sunar.

Kültürel Bilinçlenme: Farklı kültürler ve fikirlerle tanışma, çocukların dünyaya bakış açısını genişletebilir.

Sosyal medya, çocuklara bazı olumlu katkılar sağlayabilir. Örneğin, eğitici videolar ve oyunlar, çocukların dil gelişimi ve problem çözme becerilerini destekleyebilir (Yılmaz, 2021). Ayrıca, uzaktaki aile bireyleriyle veya akranlarla iletişim kurma fırsatı sunarak sosyal bağların güçlenmesine yardımcı olabilir.

Sosyal medyanın 5-6 yaş çocuklar üzerindeki olumlu yönleri incelendiğinde, bu platformların çocukların dijital becerilerini geliştirmelerine olanak tanıdığı ve kreatif düşünme yeteneklerini artırarak problem çözme becerilerinin gelişmesine katkıda bulunduğu görülmektedir.

Ayrıca, çocuklar için eğitici ve öğretici içerikler sunabilen sosyal medya platformları, eğitimde destekleyici bir rol oynayabilir. Bu sayede çocuklar, interaktif oyunlar ve eğitici videolar aracılığıyla eğlenceli bir şekilde öğrenme deneyimi yaşayabilirler.

Sosyal Medyanın Olumsuz Etkileri

Zararlı İçeriklere Maruz Kalma: 5-6 yaş grubu, sosyal medyada denetimsiz bir şekilde vakit geçirdiğinde zararlı veya yaşına uygun olmayan içeriklerle karşılaşabilir (Williams ve ark.., 2018).

Duygusal ve Sosyal Gelişime Olumsuz Etkiler: Sosyal medya kullanımı, bu yaştaki çocukların sosyal becerilerini ve duygusal gelişimlerini olumsuz etkileyebilir. Yüz yüze etkileşimlerin azalması, çocuklarda empati becerilerinin gelişimini kısıtlayabilir (Johnson, 2021).

Bağımlılık ve Fiziksel Aktivite Eksikliği: Uzun süreli ekran kullanımı, çocukların fiziksel aktivitelerden uzaklaşmasına ve hareketsiz bir yaşam tarzı benimsemelerine yol açabilir (Davis ve Clark, 2022).

Zararlı İçeriklere Maruz Kalma: Çocuklar, şiddet, nefret söylemi veya yaşa uygun olmayan diğer içeriklere erişim riski taşır (Novakid, 2023).

Dikkat Eksikliği ve Uyku Sorunları: Aşırı ekran kullanımı, çocukların dikkat dağınıklığına ve uyku düzeni bozukluklarına neden olabilir.

Siber Zorbalık: Sosyal medya platformlarında yaşanan siber zorbalık, çocukların psikolojik sağlığını olumsuz etkileyebilir.

Sosyal İzolasyon: Gerçek dünya etkileşimlerinin azalması, çocukların sosyal becerilerini olumsuz yönde etkileyebilir (Kocaman, 2022).

Bununla birlikte, sosyal medya kullanımının potansiyel olumsuz etkileri de mevcuttur. Araştırmalar, çocukların fazla sosyal medya kullanımının dikkat eksikliği, uyku bozuklukları ve sosyal izolasyon gibi sorunlara yol açabileceğini göstermiştir (Novakid, 2023). Ayrıca, zararlı içeriklere maruz kalma ve siber zorbalık gibi riskler de dikkate alınmalıdır.

Sosyal medyanın 5-6 yaş çocuklar üzerindeki olumsuz yönleri arasında, aşırı ekran zamanının çocukların fiziksel aktivite düzeylerini azaltması ve uyku düzenlerini bozması önemli bir sorundur. Ayrıca, sosyal medyanın çocukların dikkat sürelerini olumsuz yönde etkilemesi ve zararlı içeriklere maruz kalmalarına neden olabilmesi endişe vericidir. Bu nedenle, ebeveynlerin çocukların sosyal medya kullanımını denetleme ve uygun içeriklere erişimlerini sağlama konusunda dikkatli olmaları gerekmektedir.

Aile ve Ebeveynlerin Rolü

Ebeveynler, çocukların sosyal medya kullanımını yakından takip etmeli ve içerik filtreleme sistemlerini etkin bir şekilde kullanmalıdır. Ayrıca, çocukları sosyal medya yerine yaratıcı oyunlar ve fiziksel aktivitelerle meşgul etmeye yönlendirmek, olumsuz etkileri azaltmada önemli bir adımdır.

Ebeveyn ve Eğitimciler için Öneriler

Sosyal medya, doğru şekilde kullanıldığında çocuklar için eğitici ve geliştirici bir araç olabilir. Ancak, potansiyel riskler göz önüne alınarak ebeveyn ve eğitimcilerin rehberliği kritik önem taşımaktadır.

Denetimli Kullanım: Ebeveynler, çocukların sosyal medya kullanımını yakından izlemeli ve uygun içeriklere erişimlerini sağlamalıdır.

Eğitici Alternatifler Sunma: Sosyal medya yerine eğitici oyunlar ve etkinlikler tercih edilmelidir.

Zaman Sınırlamaları: Günlük ekran süreleri sınırlandırılmalı ve dijital cihazlardan uzak geçirilen zaman teşvik edilmelidir.

Dijital Okuryazarlık Eğitimi: Çocuklara erken yaşta dijital okuryazarlık eğitimi verilerek, internet ve sosyal medya risklerine karşı bilinçlendirilmeleri sağlanmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Sosyal medya, 5-6 yaş grubu çocuklar üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabilir. Ebeveynlerin bilinçli ve aktif bir rol oynaması, bu etkilerin dengelenmesine yardımcı olabilir. Bu yaş grubundaki çocukların sosyal medya kullanımının denetlenmesi, uzun vadeli gelişimleri için hayati önem taşır.

Araştırma sonuçlarına göre, sosyal medyanın 5-6 yaş çocuklar üzerindeki etkisi, bilişsel gelişimlerini etkileyebildiği gibi duygusal ve sosyal gelişimlerini de etkilemektedir. Olumlu yönleri olduğu kadar olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Bu nedenle, çocukların sosyal medya kullanımı konusunda dikkatli olunması gerekmektedir. Ebeveynlerin ve eğitimcilerin bu konuda bilinçli olması ve çocuklarına rehberlik etmesi son derece önemlidir. Sonuçlar, sosyal medyanın çocuklar üzerindeki etkisinin göz ardı edilmemesi gereken bir konu olduğunu ortaya koymaktadır.

Sosyal medyanın 5-6 yaş çocuklar üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, ebeveynlere ve eğitimcilere çeşitli önerilerde bulunulabilir. Öncelikle, ebeveynlerin çocukların sosyal medya kullanımını denetlemesi ve içerikleri konusunda dikkatli olması gerekmektedir. Ayrıca, eğitimcilerin de çocukları sosyal medya konusunda bilinçlendirmesi ve uygun içerikler sunması önemlidir. Sosyal medya platformlarının çocuklara yönelik güvenlik önlemlerinin artırılması da oldukça önemli bir öneridir. Bu önerilerin dikkate alınması, çocukların sosyal medya kullanımının daha bilinçli ve güvenli bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

Brown, L. (2019). The impact of digital games on cognitive development in children. Journal of Child Development Studies, 12 (4), 234-245.

Davis, R., ve Clark, P. (2022). Screen time and physical activity in early childhood,Health and Fitness Journal, 8*(3), 45-56.

Johnson, M. (2021). Emotional and social challenges of young children in the digital age. Early Childhood Research Quarterly, 36 (2), 89-102.

Kara, M. (2020). Çocukların sosyal medya kullanımı üzerine bir araştırma. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 11(1), 185-200.

Kocaman, B. (2022). Sosyal medyanın çocuk üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri. 'Kocaman Bi Site'. https://www.bisite.com/cocuk-gelisimi/sosyal-medyanin-cocuk-uzerindeki-olumlu-ve-olumsuz-etkileri

Novakid. (2023). Çocuklar üzerinde internet ve sosyal medya etkileri. Novakid Blog. https://www.novakid.com.tr/blog/cocuklar-uzerinde-internet-ve-sosyal-medya-etkileri/

Smith, J., ve Jones, A. (2020). Educational content on social media: Opportunities and challenges. Journal of Media Literacy, 15(1), 67-78.

Williams, T., Brown, K., Green, S. (2018). Risks associated with unsupervised social media use in young children. Cyberpsychology Journal, 10 (2), 123-135.

Yılmaz, E. (2021). Medyanın çocuklar üzerindeki etkileri ve kullanımına ilişkin öneriler. Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 8(2), 45-60.

OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE YAPAY ZEKÂ KULLANIMI

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE PRESCHOOL PERIOD

Öğr. Gör. Çiğdem KAYA BAĞDAŞ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi/ Çocuk Gelişimi Bölümü

ORCID: 0000-0001-8307-3501

ÖZET

Yapay zekâ (YZ) teknolojisi, son yıllarda eğitim alanında çeşitli yeniliklere öncülük etmiştir. Bu yenilikler, özellikle okul öncesi eğitimde, çocukların erken dönemde olumlu rekabetçi beceriler kazanmalarını desteklemek ve öğrenme deneyimlerini bireyselleştirmek amacıyla önem kazanmıştır. Bu çalışmada, okul öncesi dönemde yapay zekanın kullanım alanları, faydaları ve bu konuda dikkate alınması gereken etik sorumluluklar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *çocuk, okul öncesi dönem, yapay zekâ*

Abstract

Artificial intelligence (AI) technology has pioneered various innovations in the field of education in recent years. These innovations have gained importance, especially in preschool education, in order to support children to acquire positive competitive skills at an early stage and to individualize their learning experiences. In this study, the areas of use of artificial intelligence in the preschool period, its benefits and the ethical responsibilities that should be taken into account in this regard were discussed.

Keywords: *child, preschool period, artificial intelligence*

GİRİŞ

Okul öncesi dönem, bireylerin bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimlerinin temelinin atıldığı kritik bir süreci ifade eder. Bu dönemde yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin kullanımı, eğitim süreçlerini destekleyici bir rol oynayabilir.

Yapay zekâ (YZ) teknolojisi, son yıllarda eğitim alanında çeşitli yeniliklere öncülük etmiştir. Bu yenilikler, özellikle okul öncesi eğitimde, çocukların erken dönemde olumlu rekabetçi beceriler kazanmalarını desteklemek ve öğrenme deneyimlerini bireyselleştirmek amacıyla önem kazanmıştır.

Yapay zekâ, bireyselleştirilmiş eğitim olanakları sunarak okul öncesi alanında büyük katkılar sağlamaktadır (Smith ve Jones, 2020). Okul öncesi eğitim, çocukların temel becerileri kazandıkları kritik bir dönemdir ve yapay zekâ tabanlı uygulamalar, bu dönemde eğitimciler için yenilikçi çözümler sunmaktadır (Gökçe ve Yıldız, 2021).

Bu çalışmada, yapay zekânın okul öncesi dönemde kullanımını incelemek amacıyla nitel araştırma deseninde doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır.

Bu çalışmada, okul öncesi dönemde yapay zekâ uygulamalarının faydaları, uygulama alanları ve bu teknolojilerin eğitim ortamındaki etkileri ele alınmıştır.

Yapay Zekânın Okul Öncesi Dönemde Kullanım Alanları

Yapay Zekâ Uygulamaları, okul öncesi dönemde yapay zekâ, farklı alanlarda kullanılmakta ve bu teknolojiler, çocukların bireysel ihtiyaçlarına yönelik çözümler sunmaktadır.

1. Bireyselleştirilmiş Öğrenme

Yapay zekâ tabanlı eğitim uygulamaları, çocukların bireysel öğrenme hızı ve ilgi alanlarına uygun içerikler sunabilir (Brown ve ark., 2019). Yapay zekâ tabanlı uygulamalar, çocukların bireysel öğrenme hızı ve tarzına uyum sağlayan çözümler sunar. Örneğin, eğitim robotları ve akıllı yazılımlar, çocukların dil gelişimi ve matematiksel beceriler gibi alanlarda ilerlemelerine yardımcı olur (Demir ve Kaya, 2020). Bu sayede, her bir çocuğun kendi potansiyelini en iyi şekilde kullanması desteklenebilir.

2. Dil ve Konuşma Becerilerinin Geliştirilmesi

Yapay zekâ destekli uygulamalar, dil gelişimini ve temel matematiksel becerileri destekleyen oyunlar ve etkinlikler sunabilir. Bu uygulamalar, çocukların dikkatini çekerek öğrenme sürecini eğlenceli hale getirir (Garcia ve Lee, 2021).

Dil gelişimine yönelik Yapay Zekâ uygulamaları, çocuklara kısa hikayeler anlatma, kelime hazinesini genişletme ve doğru telaffuz konularında rehberlik edebilir.

3. Geri Bildirim ve Değerlendirme

Yapay Zekâ sistemleri, çocukların performansını anında değerlendirerek öğretmenlere ayrıntılı raporlar sunabilir. Bu durum, eğitim sürecinin daha etkin bir şekilde yönetilmesine olanak tanımaktadır (Wang ve ark., 2020).

Yapay Zekanın Eğitim Ortamına Etkileri

Günümüzde sıklıkla kullanılmaya başlanan yapay zekâ okul öncesi eğitim ortamını etkilemektedir. Öğrenme ortamında 5- 6 yaş okul öncesi dönem çocuklarının birden fazla gelişimini destekleyici zengin eğitim ortamları sunarken bunların yanı sıra başka olumlu etkileri de bulunmaktadır.

Bilişsel Gelişime Etkileri

Yapay Zekâ tabanlı uygulamalar, çocukların problem çözme, eleştirel düşünme ve yaratıcılık gibi temel becerilerini geliştirmeye yardımcı olur. Akıllı oyunlar ve eğitim yazılımları, bireysel öğrenme fırsatları sunarak öğrenme motivasyonunu artırabilir (Demir ve Kaya, 2020).

Eğitim Ortamının Zenginleştirilmesi

Akıllı tahta ve robotik araçlar gibi yapay zekâ destekli teknolojiler, sınıf ortamını daha dinamik hale getirerek çocukların dikkatini toplamasına yardımcı olur (Karakaya, 2022).

Eğitimciler ve Ebeveynler için Rehberlik

Yapay zekâ, çocukların eğitim sürecinde toplanan verileri analiz ederek eğitimciler ve velilere çocukların gelişim durumu hakkında ayrıntılı bilgi sunar.

Sosyal ve Duygusal Gelişimi Destekleyici

Yapay Zekâ tabanlı simülasyonlar ve oyunlar, çocukların empati, duygusal farkındalık ve sosyal beceriler kazanmasına yardımcı olabilir. Grup çalışmaları ve ortak problem çözme aktiviteleri, sosyal etkileşimleri teşvike eder.

Yapay Zekâ Kullanımının Faydaları

Erişilebilirlik: Yapay Zekâ teknolojileri, özellikle kırsal alanlarda kaliteli eğitime erişim imkânı sağlar.

Motivasyon Artışı: Etkileşimli ve oyun tabanlı uygulamalar, çocukların eğitime olan ilgisini arttırır.

Veri Analizi: Yapay Zekâ, çocukların gelişimlerini izlemek ve eğitim planlarını optimize etmek için önemli verilere erişim sağlar. Yapay Zekâ, eğitimcilerin çocukların ilerlemesini takip etmesine ve bireysel eğitim planları oluşturmasına yardımcı olur. Veri analizi ve raporlama gibi işlemlerde zaman kazandırır (Karakaya, 2022).

Yapay Zekâ Kullanımının Riskleri

Yapay Zekâ kullanımının getirdiği avantajlara rağmen sorunları da beraberinde getirebilmektedir.

1. Mahremiyet ve Veri Güvenliği

Çocukların hassas verilerinin korunması önemlidir. Çocuklara ait verilerin toplanması ve saklanması, ciddi mahremiyet sorunları yaratabilir (Johnson ve Smith, 2018).

2. Aşırı Teknoloji Kullanımı ve Teknolojiye Bağımlılık

Çocukların teknolojiye aşırı maruz kalması, fiziksel ve psikolojik sağlıklarını olumsuz etkileyebilir. Ekran sürelerinin dengesizliği, çocukların fiziksel ve sosyal gelişimini olumsuz etkileyebilir.

3. Eğitimcilerin Rolünü Azaltması

Teknolojinin aşırı kullanımı, eğitimcilerin rolünü azaltabilir. Ancak, yapay zekâ insan etkileşimini tamamlayıcı bir araç olarak görülmelidir.

4 Erişim Sorunları

Teknolojik altyapı eksikliği veya ekonomik nedenlerle Yapay Zekâ uygulamalarına erişim kısıtlı olabilir.

Yapay Zekânın Uygulama Alanları

1. Etkileşimli Oyunlar: Yapay zekâ destekli oyunlar, çocukların problem çözme becerilerini geliştirirken, yaratıcılığı ve eleştirel düşünmeyi teşvik eder.

2. Dil ve Konuşma Gelişimi: Ses tanıma teknolojileri, çocukların dil gelişimlerini destekleyerek doğru telaffuz ve kelime hazinesinin artırılmasına yardımcı olur (Smith ve ark., 2018).

3. Bireyselleştirilmiş Öğrenme: Yapay Zekâ algoritmaları, çocukların ilgi alanlarını belirleyerek onlara özel eğitim materyalleri sunabilir.

4. Duygusal Takip: Yapay Zekâ tabanlı uygulamalar, çocukların duygusal durumlarını algılayarak uygun yanıtlar verebilir ve sosyal becerilerin gelişimini destekleyebilir (Brown, 2021).

Sonuç ve Öneriler

Yapay zekâ, okul öncesi eğitimde çok çeşitli uygulama alanları sunan bir teknolojidir. Ancak bu teknolojilerin kullanımında dengeli ve bilinçli bir yaklaşım benimsenmelidir. Yapay zekâ uygulamalarını üreten gerçek ya da tüzel kişiler Yapay Zekanın etik ve pedagojik boyutlarını dikkate alarak uygun uygulamalar geliştirmelidir.

Yapay zekâ, okul öncesi eğitimde büyük bir potansiyele sahiptir. Ancak bu teknolojinin etkili ve etik bir şekilde kullanılması için ebeveynler, eğitimciler ve politika yapıcıların dikkatli bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir. Eğitimcilerin bu teknolojilere dair eğitim alması ve ebeveynlerin bilinçlendirilmesi, YZ uygulamalarının başarılı bir şekilde entegrasyonu için kritik önem taşır.

Kaynakça

Brown, T. (2021). Erken çocukluk eğitiminde yapay zekâ: Duygusal izleme ve sosyal beceri geliştirme. Uluslararası Eğitim Teknolojisi Dergisi

Brown, T., Davis, R. ve Lee, M. (2019). Yapay zekâ tabanlı eğitim uygulamaları: Çocuklar için öğrenme deneyimlerinin kişiselleştirilmesi. Eğitim Teknolojisi ve Yenilik Dergisi, 25(4), 210-22

Demir, A. ve Kaya, S. (2020). Yapay zekâ destekli eğitim uygulamalarının erken çocukluk eğitimindeki yeri. Eğitim Bilimleri Dergisi, 15(3), 45-58.

Garcia, M. ve Lee, K. (2021). Erken öğrenme için yapay zekâ destekli uygulamalar: Etkileşimli oyunlar aracılığıyla dil ve matematik becerilerinin geliştirilmesi. Erken Çocukluk Eğitimi Teknolojisi Dergisi, 18

Gökçe, T., ve Yıldız, İ. (2021). Okul öncesi eğitimde dijital teknoloji entegrasyonu. Okul Öncesi Araştırmaları Dergisi, 8(2), 123-137.

Johnson, R. ve Smith, J. (2018). Çocukların verilerinin korunmasındaki zorluklar: Gizlilik endişeleri ve etik hususlar. Dijital Gizlilik ve Güvenlik Dergisi

Karakaya, Z. (2022). Erken yaş eğitiminde yapay zekanın rolü. Eğitim Teknolojileri ve Araştırmaları Dergisi, 10(1), 88-102.

Smith, J. ve Jones, R. (2020). Kişiselleştirilmiş erken çocukluk eğitiminde yapay zekanın rolü. Erken Çocukluk Eğitimi Dergisi, 45(3).

Smith, J., Johnson, K. ve Lee, R. (2018). Dil gelişiminde konuşma tanıma teknolojileri: Çocuklarda telaffuz ve kelime dağarcığının geliştirilmesi. Konuşma ve Dil Teknolojisi Dergisi

Wang, X., Li, Y. ve Zhang, L. (2020). Eğitimde yapay zekâ: Gerçek zamanlı performans değerlendirmesi ve öğretmen desteği. Eğitimsel Yapay Zekâ Uygulamaları Dergisi, 12

DÖNGÜSEL GÖÇ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA: FIRSATLAR, ZORLUKLAR VE POLİTİK UYGULAMALAR

Doç. Dr. Emrah Atar
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
emrah.atar@erdogan.edu.tr - 0000-0003 1221-5415

Dr. Öğr. Üyesi Hamdullah Baycar
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
hamdullahbaycar@ktu.edu.tr - 0000-0002-8720-9995

ÖZET

Döngüsel göç, bireylerin ülkeler arasında geçici ve tekrarlayan hareketleriyle karakterize edilen bir olgu olup, sürdürülebilir kalkınmanın şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu makale, döngüsel göçün ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını inceleyerek, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine olası katkılarını araştırmaktadır. Göçmen havaleleri, beceri transferi ve iş gücü piyasası desteği yoluyla döngüsel göç, hem kaynak hem de hedef ülkelerine önemli faydalar sunmaktadır. Ancak, bu başarının sağlanması, göçmen haklarını koruyan ve göçü tetikleyen sosyo-ekonomik faktörleri ele alan politika çerçevelerine büyük ölçüde bağlıdır. Döngüsel göç, ekonomik büyümeyi ve sosyal entegrasyonu teşvik etme potansiyeline sahip olsa da, marjinalleşme, sömürü ve eşitsizliklerin pekişmesi gibi zorluklarla da karşı karşıyadır. Bu çalışma, döngüsel göçün faydalarını en üst düzeye çıkarmak ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemine katkısını sağlamak için uyarlanabilir ve duyarlı politikaların geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Döngüsel göç, sürdürülebilir kalkınma, göç politikası, Uluslararası göç ve kalkınma

THE ROLE OF CIRCULAR MIGRATION IN PROMOTONG SUSTAINABLE DEVELOPMENT: OPPORTUNITIES, CHALLENGES, AND POLICY IMPLICATIONS

ABSTRACT

Circular migration, characterized by the temporary and repetitive movement of individuals between countries, plays a critical role in shaping sustainable development. This paper explores the economic, social, and environmental dimensions of circular migration and its potential contributions to sustainable development goals. Through remittances, skills transfer, and labor market support, circular migration offers significant benefits to both origin and destination countries. However, its success depends heavily on policy frameworks that ensure the protection of migrant rights and address the socio-economic factors driving migration. While circular migration has the potential to foster economic growth and social integration, it also faces challenges related to marginalization, exploitation, and the reinforcement of inequalities. This study argues for the development of adaptable and responsive policies to maximize the benefits of circular migration and ensure its contribution to the 2030 Agenda for Sustainable Development.

Keywords: Circular Migration, Sustainable Development, Migration Policy, International Migration and Development

Giriş

Göç, günümüz dünyasında sürdürülebilir kalkınmayı etkileyen karmaşık bir olgu olarak karşımıza çıkmakta ve uluslararası toplum için önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Göçmenlerin hem ekonomik büyümeye katkı sağlayabilecekleri hem de sosyal entegrasyona destek olabilecekleri düşüncesiyle dairesel göç, bu bağlamda özel bir ilgi odağı haline gelmiştir. Dairesel göç, bireylerin geçici ve döngüsel olarak kendi ülkeleri ile ev sahibi ülkeler arasında hareket etmelerini ifade eder ve iş gücü piyasasındaki ihtiyaçlar doğrultusunda kendiliğinden gelişebileceği gibi, devletlerin düzenleyici programlarıyla da desteklenebilmektedir (Constant & Zimmermann, 2010; Vankova, 2020).

Bu çalışma, sürdürülebilir kalkınma bağlamında dairesel göçün ekonomik, sosyal ve politika boyutlarını ele almakta, aynı zamanda göç yönetimi çerçevesinde verilerin sistematik toplanmasının ve uluslararası işbirliğinin önemine dikkat çekmektedir. Göç politikalarının etkinliği, göçmenlerin haklarının korunması ve adil çalışma koşullarının sağlanması için kapsamlı ve insan haklarına duyarlı politikaların benimsenmesi gerekmektedir (IOM, 2019; GCM). Bunun yanı sıra, iklim değişikliğiyle ilişkili göç eğilimlerinin incelenmesi ve bu doğrultuda veri paylaşımı ve en iyi uygulamaların yaygınlaştırılması, küresel göç hareketlerinin daha sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesine katkı sunabilir. Avrupa Birliği'nin (AB) dairesel göç yaklaşımı, göçmenlerin ülkelerine dönüp tekrar çalışma fırsatını sağlayarak onların beceri ve deneyimlerini her iki ülke yararına olacak şekilde kullanmalarını amaçlamaktadır. Bu bağlamda göç yönetişiminin cinsiyet ve çeşitlilik boyutlarıyla ele alınması, göçmenlerin karşılaştığı zorluklara daha kapsayıcı çözümler geliştirilmesine olanak tanır.

Bu makale, dairesel göçün sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlama potansiyelini analiz ederken, aynı zamanda göçmenlerin maruz kaldığı riskler ve dışlanma gibi sorunlara da değinmekte ve göç politikalarının daha kapsayıcı ve insan odaklı hale getirilmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Göçün Sürdürülebilir Kalkınma Üzerindeki Etkisi

Göç, sürdürülebilir kalkınma üzerinde geniş kapsamlı ve çok yönlü etkiler yaratarak, hem göçmen nüfusunu hem de göç alan ve veren toplulukları etkileyen kritik bir rol oynamaktadır. Birleşmiş Milletler'in 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi, göçü kalkınmanın önemli bir

itici gücü olarak kabul etmekte ve işgücünün genişlemesi, beceri transferleri, yatırım ve kültürel çeşitliliğin artışı gibi katkılarından ötürü göçün sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir unsur olduğunu vurgulamaktadır (UN, 2015). Göçmenler, ülkelerine gönderdikleri döviz ve transfer ettikleri becerilerle toplulukların refahına katkı sağlayarak yoksulluğun azalmasına destek olmaktadır (IOM, 2020; UN, 2018). Aynı zamanda, Güvenli, Düzenli ve Kurallı Göç için Küresel Mutabakat (GCM) kapsamında, uluslararası iş birliğinin göçün etkin bir şekilde yönetilmesindeki önemi vurgulanmaktadır (IOM, 2019).

Göçmenler, sürdürülebilir kalkınmayı ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda destekleyen anahtar aktörlerdir. Göçmenlerin emekleri, döviz transferleri ve ulus ötesi ağları, yoksulluğun azaltılmasına, temel hizmetlerin desteklenmesine ve hem geldikleri hem de yaşadıkları ülkelerde aileler için sosyal koruma sağlamaya katkı sunar (Ratha, 2013; Elsebaie et al., 2023; Abduvaliev & Bustillo, 2020). Örneğin, COVID-19 pandemisi sırasında göçmenler kritik hizmetleri sürdürebilmek için önemli roller üstlenmiş, bu durum krizlere dayanıklı toplumlar inşa etmek için kapsayıcı politikalara duyulan ihtiyacı ortaya koymuştur (UN, 2020). Buna karşın, göçün sürdürülebilir kalkınmaya katkıları, etkili bir yönetişimin varlığına bağlıdır. Zayıf yönetişim sistemleri göçmenleri ciddi risklere maruz bırakabilir, ev sahibi topluluklar üzerinde baskı yaratabilir ve olumlu kalkınma sonuçlarını tehlikeye atabilir (OECD, 2020).

Göçün ekonomik etkileri hem göç alan hem de göç veren ülkeler için önemli düzeyde hissedilmektedir. Göçmenlerin en belirgin katkılarından biri, ülkelerine gönderdikleri dövizlerdir. Bu dövizler, yoksulluğun azaltılması, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimin artırılması ve yerel ekonomilerin desteklenmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır (Abduvaliev & Bustillo, 2020; Ratha, 2013; Elsebaie et al., 2023). Örneğin, 2022'de düşük ve orta gelirli ülkelere yapılan döviz transferleri 800 milyar doları aşmış, Hindistan ve Meksika gibi ülkeler en yüksek döviz transferini almıştır (Skauradssun, 2023; Basnet, 2024). Bazı ülkelerde, döviz transferleri GSYİH'nin %25'ini aşarak ekonomik kalkınmanın kritik bir parçası haline gelmiştir. Göçmenler ayrıca bilgi ve beceri transferi yoluyla da katkıda bulunmakta, bu da "beyin dolaşımı" olarak bilinen süreci destekleyerek hem yerel ekonomileri hem de insan sermayesini güçlendirmektedir (Ryndzak & Bachynska, 2022).

Göçün sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkısını en üst düzeye çıkarmak için etkili bir yönetim ve politika çerçevesi oluşturulması gerekmektedir. Ulusal hükümetler, göçü sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyumlu hale getirebilmek için göç konusunu daha geniş yönetişim çerçeveleri içinde değerlendirmelidir. Göçmen verilerinin toplanması ve analiz

edilmesi, bu sürecin başarısı için kritik önem taşımakta; çünkü bu veriler, kanıta dayalı politika oluşturulmasını destekleyerek göç ve kalkınma hedefleri arasındaki sinerjileri belirlemektedir (IOM, 2017). Örneğin, Küresel Göç Veri Analiz Merkezi (GMDAC), hükümetlerin göç kalıplarını ve kalkınma üzerindeki etkilerini anlamalarına yardımcı olacak araçlar sunmaktadır. İlgili bir başka örnek ise, Uluslararası Göç Örgütü'nün "Uluslararası İşbirliği ve Kalkınmada Göçün Ana Akımlaştırılması" çerçevesidir; bu çerçeve, göç ve kalkınma politikalarının entegrasyonunu sağlayarak, göçün getirdiği risk ve fırsatların yönetilmesine yönelik rehberlik sunmaktadır (IOM, 2017).

Göç yönetişimi ve politikaları, sürdürülebilir kalkınma için hayati öneme sahiptir. Göç, ekonomik büyümeden sosyal uyuma kadar pek çok alanda etkiler yaratabilir; ancak bu etkilerin sürdürülebilir kalkınma hedefleri (SKH'ler) ile uyumlu olması, kapsamlı bir yönetişim yaklaşımını gerektirir. Etkili bir göç yönetişimi, yalnızca belirli bakanlıkların veya kurumların sorumluluğunda olmamalı, devletin tüm katmanlarının yanı sıra özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimlerin de sürece aktif olarak katılımını içermelidir. Göçün kalkınma, güvenlik ve insan hakları gibi çeşitli alanlarla ilişkisini tanıyan "tüm devlet" yaklaşımı, politika uyumunu sağlarken göçün sürdürülebilir kalkınmaya katkısını artırır. Hükümetlerin göç politikalarını SKH'ler ile uyumlu hale getirmesi, bu politikalarda ekonomik, sosyal ve çevresel boyutların dengeli bir şekilde ele alınmasını sağlar. Küresel Göç Sözleşmesi (GCM) gibi uluslararası çerçeveler ise güvenli ve düzenli göç için küresel bir yapı sunarak, devletleri iş birliğine teşvik eder ve göçmen haklarının korunmasını hedefler. GCM'nin uygulanması, göçün sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunması için önemli bir adımdır.

Etkili göç politikaları geliştirmek ve uygulamak için güvenilir ve kapsamlı göç verilerinin toplanması ve analiz edilmesi de gereklidir. Göç verileri, politika oluşturma sürecini bilgilendirir ve göçün ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin daha sağlıklı değerlendirilmesine olanak tanır. Göç Yönetişim Göstergeleri (MGI) gibi çerçeveler, ülkelerin göç politikalarını değerlendirmesine ve öncelikleri belirlemesine yardımcı olarak, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine daha etkin ulaşılmasını destekler. Göç politikalarının temel alanları arasında düzenli göç yollarının sağlanması, göçmenlerin insan haklarının korunması ve göç ile kalkınma arasındaki bağın güçlendirilmesi yer alır. Güvenli ve yasal göç yolları, göçmenlerin sömürü ve insan ticareti gibi risklere karşı korunmasını sağlarken; hak odaklı politikalar, ayrımcılık ve kötü muameleye karşı güvence sunar. Göçün toplumsal ve ekonomik faydalarını en üst düzeye çıkarmak için göç politikalarının kalkınma hedefleri ile

uyumlu hale getirilmesi, kalkınma politikaları ile göç politikaları arasında sağlıklı bir bağlantı kurulmasını sağlar.

Göç yönetiminde yerel yönetimlerden sivil toplum kuruluşlarına kadar geniş bir yelpazede paydaşların katkısı oldukça önemlidir. Yerel yönetimler, göçmenlerin ihtiyaçlarının yerel düzeyde karşılanması açısından önemli bir konumda olup, göç politikalarının etkin bir şekilde uygulanmasını destekler. Özel sektör ise iş yaratma, yatırım ve göçmenlerin ekonomik entegrasyonunu teşvik etme gibi alanlarda göç yönetişimine değerli katkılar sunar. Sivil toplum kuruluşları da göçmenlerin haklarını savunma ve çeşitli hizmetler sunma açısından göç yönetişiminde kritik bir role sahiptir. Bu bağlamda, göç yönetişiminin başarılı bir şekilde sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayabilmesi, çok yönlü bir yönetim yaklaşımı, güvenilir veri kullanımı ve tüm paydaşların aktif katılımıyla mümkün olabilir. Göç politikalarının sürdürülebilir kalkınmaya uyumlu hale getirilmesi, göçmenlerin refahını artırırken toplumun genel kalkınmasına da katkıda bulunacaktır.

Sonuç olarak, göç sürdürülebilir kalkınmaya hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabilecek bir dinamiğe sahiptir. Göçmenlerin insan haklarının korunması, güvenli göç yollarının oluşturulması ve göç politikalarının kalkınma politikalarıyla uyumlu hale getirilmesi, göçün olumlu etkilerinin sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunacak şekilde artırılması açısından önem arz etmektedir.

Dairesel Göçün Faydaları ve Zorlukları

Dairesel göç, bireylerin iki veya daha fazla ülke arasında tekrarlanan hareketi olarak tanımlanmakta ve ekonomik kalkınma ile sürdürülebilir gelişim açısından önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bu göç biçimi, göçmenlerin kendi ülkelerine dönerken yanlarında getirdikleri bilgi ve becerilerle, hem menşe hem de hedef ülkelerde ekonomik büyümeyi teşvik ederek yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlayabilir. Göçmenler, geri döndüklerinde yeni beceriler ve bilgilerle donanmış olarak geldikleri ülkelerde girişimciliği destekleyebilirler (Constant & Zimmermann, 2010; Elsebaie et al., 2023; Ryndzak & Bachynska, 2022). Ayrıca, dairesel göç, ülkelerdeki işgücü açıklarını kapatmak ve ekonomik esnekliği artırmak gibi faydalar sunarak hem göç alan hem de gönderen ülkeler için karşılıklı yararlar yaratmaktadır (IOM, 2020; Vertovec, 2013).

Ancak, dairesel göçün sunduğu fırsatların yanı sıra, çeşitli zorluklar da mevcuttur. Geçici veya düzensiz statüde olan göçmenler, sömürü ve insan hakları ihlalleri riskiyle karşı karşıya

kalabilir; bu durum düşük ücretler, olumsuz çalışma koşulları ve ayrımcılık gibi sorunları beraberinde getirebilir (Doomernik, 2012; Nguh, 2021; Kalça & Ari, 2016). Ayrıca, menşe ülkelerde nitelikli işgücü kaybı yaşanabilir, bu da "beyin göçü" riskini ortaya çıkararak gelişimlerini tehlikeye atabilir. Göçmenlerin hedef ülkeye entegrasyonu da, dil engelleri, kültürel farklılıklar ve ayrımcılık gibi faktörler nedeniyle zorlaşabilir (Atar et al., 2022).

Bu bağlamda, dairesel göçün olumlu etkilerini artırmak ve karşılaşılan zorlukları en aza indirmek için etkili politikaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu politikalar, göçmen haklarının korunmasını, adil işe alım süreçlerinin sağlanmasını ve sosyal güvenlik haklarının gözetilmesini içermelidir. Örneğin, İtalya ve İsveç gibi ülkeler, göçmenlerin haklarını korumak ve işgücü piyasasında esneklik sağlamak amacıyla başarılı dairesel göç programları uygulamaktadır (Castles & Ozkul, 2014; Wickramasekara, 2011). Dairesel göç, bu temel koşullar sağlandığında hem göçmenler hem de topluluklar için sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunan bir deneyim haline gelebilir. Bu nedenle, ulusal hükümetlerin göçü sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyumlu hale getirebilmek için dairesel göçü daha geniş yönetişim çerçeveleri içinde değerlendirmesi önemlidir.

Dairesel Göç Politikalarının Uyarlanması

Dairesel göçün kalkınma potansiyelini gerçekleştirebilmesi için, politika yapıcıların hem menşe hem de hedef ülkelerdeki ekonomik ve sosyal koşullardaki değişikliklere yanıt verebilecek esnek ve uyumlu stratejiler benimsemeleri gerekmektedir. Bu tür politikalar, göçmenlerin serbest hareketini teşvik ederken, aynı zamanda onların haklarını ve güvenliğini sağlamalıdır. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) Dairesel Göçü Ölçme Görev Gücü, dairesel göçün değerlendirilmesini standartlaştırmak amacıyla ortak uluslararası istatistiksel tanımlar önermiştir. Bu tanımlar, beş ana boyutu kapsamaktadır: göç sıklığı, yönlülük, süre, amaç ve kalkınma etkisi (UNECE, 2021).

Standartlaştırılmış ölçümler, dairesel göç politikalarının etkinliğini değerlendirmek ve bunların sürdürülebilir kalkınmaya katkılarını anlamak için hayati öneme sahiptir. İtalya ve İsveç gibi ülkeler, iş gücü talebindeki ve ekonomik ihtiyaçlardaki değişikliklere uyum sağlamak için geliştirdikleri esnek politikalarla dairesel göçün potansiyel faydalarını göstermektedir; bu durum, veri odaklı yönetimin bu bağlamdaki değerini ortaya koymaktadır (IOM, 2020).

Küresel Krizler Bağlamında Dairesel Göç

Dairesel göç, özellikle küresel krizler sırasında ekonomik ve sosyal dinamikleri ele almakta önemli bir rol oynamaktadır. Hem menşe hem de hedef ülkeler için önemli ekonomik katkılar sağlayarak, göçmenlerin döviz, beceri ve bilgi transferini kolaylaştırmasına olanak tanır. Göçmenler, genellikle iş gücünde boşlukları doldurarak ve ekonomik büyümeye katkıda bulunarak yaşlanan nüfusa sahip yüksek gelirli ülkelerde hayati bir işgücü kaynağı haline gelir. Örneğin, COVID-19 pandemisi ve 2008 finansal krizi gibi kriz dönemlerinde, bireyler yaşam kaynaklarını güvence altına almak veya mevcut kaynaklarını korumak için göç etmekte ve bu da dairesel göçün değişen ekonomik koşullara uyum sağlamak için artan bir şekilde kullanıldığı anlamına gelmektedir.

Ancak, küresel krizlerin getirdiği zorluklar, göç sistemlerinde var olan kırılganlıkları da açığa çıkarmaktadır. Özellikle düzensiz veya geçici statüye sahip göçmenler, bu dönemlerde artan sömürü ve kötü muamele riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Ayrımcılık, yabancı düşmanlığı ve şiddet gibi sorunlar, göçmenlerin sağlık hizmetlerine, eğitime ve diğer temel hizmetlere erişimini ciddi şekilde kısıtlayabilir ve haklarını tehdit edebilir. Bu durum, göçmen haklarını koruyacak ve adil çalışma koşullarını sağlayacak politikaların oluşturulmasının aciliyetini vurgulamaktadır.

Küresel krizler bağlamında dairesel göçün potansiyel faydalarını en üst düzeye çıkarmak için etkili politika müdahaleleri gereklidir. Hükümetler, göçmen işçilerin haklarını korumak amacıyla uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu güçlü yasal çerçeveler oluşturmalıdır. Düzensiz göçün risklerini azaltmak ve daha güvenli ve yasal göç yolları sağlamak için düzenli göç yollarının genişletilmesi önemlidir. Ayrıca, menşe ülkelerde ekonomik fırsatları teşvik etmek, göçün temel nedenlerini ele almak ve krizden etkilenen topluluklarda geçim kaynaklarını iyileştirmek için kritik bir adımdır. Son olarak, menşe ve hedef ülkelerle uluslararası örgütler arasında uluslararası işbirliğini güçlendirmek, göç akışlarını etkili bir şekilde yönetmek ve göçmen haklarını korumak için önemlidir. Bu bağlamda, dairesel göç bireylerin güçlenmesi ve daha geniş sürdürülebilir kalkınma hedefleri için kritik bir strateji olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç

Dairesel göç, hem kaynak hem de hedef ülkeler için potansiyel faydalar ve zorluklar sunan karmaşık bir olgudur. Bu göç biçiminin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi oldukça önemlidir ve dikkatli bir değerlendirme gerektirir. Dairesel göç, hem kaynak hem de hedef ülkelerde ekonomik büyümeyi destekleyebilir. Göçmen işçiler, hedef ülkelerde işgücü

açıklarını kapatabilir ve vergi gelirlerine katkıda bulunabilirken, menşe ülkelerine gönderilen dövizler, ekonomik kalkınmayı destekleyebilir ve yoksulluğu azaltabilir. Ayrıca, dairesel göçmenler, hedef ülkelerde edindikleri yeni bilgi ve becerilerle menşe ülkelerine geri dönebilirler. Bu süreç, teknolojik gelişmeyi, yenilikçiliği ve genel kalkınmayı teşvik eden bir "beyin dolaşımı" yaratabilir.

Dairesel göç, farklı kültürler arasında anlayışı ve hoşgörüyü artırarak kültürel değişimi ve zenginleşmeyi kolaylaştırır. İşverenlere ise değişen işgücü taleplerine yanıt verme konusunda daha fazla esneklik sağlayarak, hem hedef hem de menşe ülkelerin ekonomilerinin küresel pazar koşullarına daha iyi uyum sağlamasına yardımcı olabilir.

Ancak, dairesel göçün bazı zorlukları da bulunmaktadır. Dairesel göçmenler, özellikle geçici veya düzensiz göçmen statüsüne sahip olanlar, sömürüye ve insan hakları ihlallerine karşı savunmasız olabilirler. Düşük ücretler, kötü çalışma koşulları ve ayrımcılıkla karşılaşma riskleri mevcuttur. Bunun yanı sıra, dairesel göç, menşe ülkenin nitelikli işgücünün kaybına yol açabilir ve bu durum, sağlık ve eğitim gibi temel sektörlerin etkilenmesi halinde, menşe ülkenin kalkınmasını olumsuz etkileyebilir. Ayrıca, dairesel göçmenler hedef ülkelerine entegre olmakta zorluklar yaşayabilirler. Dil engelleri, kültürel farklılıklar ve ayrımcılık, topluma entegrasyonlarını engelleyebilir.

Dairesel göçün olumlu yönlerini en üst düzeye çıkarmak ve zorluklarını en aza indirmek için etkili politikalar ve uygulamalar hayati önem taşımaktadır. Bu politikalar, göçmenlerin haklarını korumak için güçlü yasal çerçeveler içermeli, güvenli ve yasal göç için düzenli göç yolları oluşturulmalı ve menşe ülkelerinde ekonomik fırsatları artırmak için çabalar yoğunlaştırılmalıdır. Ayrıca, göçle ilgili zorluklarla başa çıkmak için menşe ve hedef ülkeler ile uluslararası örgütler arasında işbirliği ve ortaklıkların güçlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, dairesel göç karmaşık ve çok yönlü bir olgudur; yönetimi hem kaynak hem de hedef ülkelerin ortak çabalarını gerektirir. Göçmenlerin haklarının korunması, adil işe alım uygulamaları, sosyal güvenlik koordinasyonu ve entegrasyon desteği, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve göçün tüm taraflar için olumlu bir deneyim olmasını temin etmek için kritik öneme sahiptir.

Kaynakça

Abduvaliev, M., & Bustillo, R. (2020). Impact of remittances on economic growth and poverty reduction amongst CIS countries. *Post-Communist Economies*, *32*(4), 525-546.

Atar, E., Hossain, F., & Sumnaya Kumasey, A. (2022). Public service provision for Syrian refugees in Turkey: challenges and prospects. *Asian journal of political science*, *30*(1), 82-98.

Basnet, S. (2024). *Understanding Expenditure Patterns of Remittance Receiving Households in Dhading, Nepal: A Mixed-Methods Study* (Doctoral dissertation, Liverpool John Moores University).

Castles, S., & Ozkul, D. (2014). Circular migration: Triple win, or a new label for temporary migration?. In *Global and Asian perspectives on international migration* (pp. 27-49). Cham: Springer International Publishing.

Constant, A., & Zimmermann, K. F. (2010). *Circular Migration: Causes and Consequences*. Springer.

Doomernik, J. (2012). Migrant Workers in Europe: National Policies and Temporary Migration. *International Labour Review*, 151(3), 213-224.

Elsebaie, I., Ryndzak, O., & Bachynska, O. (2023). Migration and Development: The Role of Remittances. *Journal of Migration Research*, 29(2), 88-105.

IOM. (2017). *Migration and the 2030 Agenda: A Guide for Practitioners*. International Organization for Migration.

IOM. (2019). *Global Migration Indicators 2019*. International Organization for Migration.

IOM. (2020). *World Migration Report 2020*. International Organization for Migration.

Kalça, S., & Ari, E. (2016). Migration and Development: Policies and Practices. *Migration Studies*, 44(1), 29-48.

Lukic, V., et al. (2021). Migration Patterns During the COVID-19 Pandemic: A Focus on Circular Migration in the Western Balkans. *Southeast European and Black Sea Studies*, 21(3), 429-446.

Nguh, A. (2021). Migration and Inequality: A Global Perspective. *Migration and Development Journal*, 11(2), 34-52.

OECD. (2020). *International Migration Outlook 2020*. Organisation for Economic Co-operation and Development.

OECD. (2021). *International Migration Outlook 2021*. Organisation for Economic Co-operation and Development.

Ratha, D. (2013). The impact of remittances on economic growth and poverty reduction. *Policy Brief*, *8*(1), 1-13.

Ryndzak, O., & Bachynska, M. (2022). Conservation and development of human resources through the return migration policy. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, *8*(2), 105-123.

Skauradssun, A. (2023). *The future of global remittance payments: on identifying cost drivers and the role of blockchain technology* (Master's thesis, University of Malta).

UN. (2015). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations.

UN. (2020). *Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Migration*. United Nations.

UNECE. (2021). Measuring Circular Migration: *Task Force Report*. United Nations Economic Commission for Europe.

Vankova, Z. (2020). Legal and Policy Frameworks for Circular Migration: Comparative Perspectives. *Migration and Development Review*, 12(2), 198-217.

Vertovec, S. (2013). Circular Migration: New and Old Modes of Mobility. *International Migration Review*, 47(1), 17-42.

Wickramasekara, P. (2011). Circular migration: A triple win or a dead end. *Global union research network discussion paper*, (15).

GÜNEY-GÜNEY GÖÇÜNÜN FARKLI MOTİVASYONLARI: ORTA DOĞU'DAN ÖRNEKLER

Dr. Hamdullah Baycar
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
hamdullahbaycar@ktu.edu.tr - 0000-0002-8720-9995

Doç. Dr. Emrah Atar
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
emrah.atar@erdogan.edu.tr - 0000-0003 1221-5415

ÖZET

Göç çalışmaları, genellikle Küresel Kuzey'e (Batı'ya) yoğunlaşmıştır; bu durum aslında bu hareketlerin başarılı bir şekilde güvenlikleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak Güney-Güney göçü, küresel nüfus hareketlerinin önemli ve yeterince incelenmemiş bir bileşenini oluşturmakta ve Güney- Güney göçleri farklı nedenlere dayanabilmekte ve çeşitli sonuçlar barındırmaktadır. Bu çalışma, Orta Doğu'daki Güney-Güney göçünün çeşitli modellerini inceleyerek, bu hareketlerin karmaşık sosyo-politik ve ekonomik bağlamlarına vurgu yapmaktadır. Araştırma, başlıca vakaları ele alarak—iç savaş nedeniyle Suriye'den Türkiye, Ürdün ve Lübnan'a zorunlu göç, işgalin yol açtığı yerinden edilmeler nedeniyle Filistinlilerin Mısır ve Ürdün'e göçü ve ekonomik fırsatların yönlendirdiği Hindistan'dan Körfez ülkelerine iş gücü göçü—bu göçlerin ölçek ve kronoloji açısından kapsamlı bir analizini sunmaktadır. Çalışma, bu göçlerin ardındaki motivasyonları—çatışmalar ve siyasi istikrarsızlık, işgücü piyasası talepleri ve ekonomik eşitsizlikler—anlamlandırmayı hedeflemektedir. Ayrıca bu hareketleri, bölgesel jeopolitik ve uluslararası göç trendleri bağlamında ele alarak, Küresel Güney'deki göç dinamiklerine daha bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Çoklu vaka analizi yoluyla, araştırma göç literatüründeki Kuzey-merkezli yaklaşımı sorgulamakta ve göç çalışmalarında daha kapsayıcı bir yaklaşım ihtiyacını vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güney-Güney Göçü, iç savaş ve göç, ekonomik göç, göç

Different Motivations of South-South Migration: Cases from across the Middle East

Abstract:

Migration studies have been largely centered around those of Global North, often due to the successful securitization of these movements. However, South-South migration represents a significant and understudied component of global population flows, with different reasons and consequences. This study explores the diverse patterns of South-South migration within the Middle East, emphasizing the complex socio-political and economic contexts. By examining key cases—including forced migration due to civil war (Syrians to Turkey, Jordan, and Lebanon), displacement resulting from occupation (Palestinians to Egypt and Jordan), and labor migration driven by economic opportunities (Indians to the Gulf states)—the research provides a comprehensive analysis of these migrations in terms of both scale and chronology. In doing so, it aims to make sense of the motivations behind these migrations, from conflict and political instability to labor market demands and economic disparities. The study also situates these movements within the broader context of regional geopolitics and international migration trends, contributing to a more holistic understanding of migration dynamics in the Global South. Through this multi-case analysis, the research challenges the North-centric focus of migration literature and highlights the need for a more inclusive approach to migration studies.

Keywords: South-South Migration, civil war and migration, economic migration, migration

1. GİRİŞ

Göç küresel bir olgu olmasına rağmen göç hakkındaki çalışmalar geleneksel olarak Kuzey-Güney paradigmaları tarafından domine edilmiştir (Crawley & Teye, 2024; Teye, 2021). Ancak Güney'den Güney'e göçte azımsanmayacak derecede önemlidir. Örnek olarak 2020 yılında tüm uluslararası göç akışlarının neredeyse üçte birini Güney-Güney göçleri oluşturarak küresel nüfus hareketlerinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir (Crawley & Teye, 2024).

Küresel Güney ülkeleri arasında Orta Doğu, alıcı devlet veya gönderici devlet olarak göçte önemli bir yere sahiptir. Orta Doğu'daki göç, iç savaş, işgal, ekonomik zorunluluk ve siyasi istikrarsızlık gibi çeşitli dinamiklerin bir sonucu olarak kategorize edilebilir (Baldwin-Edwards, 2005; Yenilmez, 2017).

Bu çalışma, Orta Doğu'daki Güney-Güney göçünü üç ana kategori üzerinden incelemektedir. İlk kategori, Suriye iç savaşı gibi çatışma ve siyasi istikrarsızlıktan kaynaklanan göçtür. İkinci göç türü, işgal konseptiyle ve Filistin topraklarının İsrail tarafından işgali ve Filistinlilerin komşu ülkelere göçü gibi uzun süren jeopolitik sorununu ele alacaktır. Son olarak, Güney Asyalıların Körfez ülkelerine göçü gibi işgücü piyasası talepleri ve ekonomik nedenlerle yönlendirilen göç.

Çalışma istatistikler, vaka çalışmaları ve bölgesel analizleri bir araya getirerek, Orta Doğu'daki Güney-Güney göçünü ele alarak geleneksel olarak Kuzey merkezli olan göç çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

2. İÇ SAVAŞ NEDENİYLE ZORUNLU GÖÇ: SURİYE İÇ SAVAŞI

2011 yılında başlayan Suriye çatışması, yakın tarihin en büyük zorunlu yerinden edilme krizlerinden birine yol açtı (*Syrian Refugee Crisis*, t.y.). UNHCR'ye göre, 2011'de iç savaşın başlamasından bu yana, yaklaşık 14 milyon Suriyeli topraklarından kaçarak Suriye'nin diğer bölgelerine veya komşu ülkelere göç etti. Bunlardan yaklaşık 7 milyonu ülke içinde yerinden edilmişken, diğerleri dünyanın geri kalanına, çoğunlukla komşu ülkelere (Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır) ve ayrıca yaklaşık 850.000'i Almanya'ya göç etti (*Syria Refugee Crisis Explained*, 2024).

Suriye göçünün itici gücü hava saldırıları ve kara saldırıları da dahil olmak üzere çatışmayla ilgili olmuştur. Ancak, ekonomik istikrarsızlık ve temel hizmetlerin çöküşü de insanları ülke dışına itmiştir. Örneğin, 16.7 milyon Suriyeli savaş boyunca insani yardıma ihtiyaç duyuyor (*Syria Situation*, t.y.).

Türkiye, dünyadaki en büyük mülteci topluluğuna ev sahipliği yapıyor ve çoğunluğu Suriye'den gelen mültecilerden oluşuyor; Türkiye ile Suriye arasında yaklaşık 900 kilometreden fazla kara sınırı bulunuyor (Schiefer vd., 2023). Kesin rakamı bilmek zor olsa da Türkiye'de yaklaşık 3-5 milyon Suriyelinin yaşadığı tahmin ediliyor (Schiefer vd., 2023).

Türkiye başlangıçta açık kapı politikası benimsediğinden Suriye'den Türkiye'ye göç hızlı oldu. Ancak artan sayılar ve uzun süreli yerinden edilmelerle birlikte geçici koruma statüsü verme ve eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi uzun vadeli entegrasyon stratejilerine geçti.

Lübnan, önemli miktarda Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapan bir diğer ülkedir. Türkiye sayı bakımından en fazla mülteciye ev sahipliği yapsa da Lübnan, dünyada kişi başına en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülkedir (Kikano vd., 2021).

Lübnan'ın siyasi istikrarsızlığı ve ekonomik krizi, mültecilerin durumunu daha da kötüleştirmiştir. 2022 itibarıyla Lübnan'daki Suriyeli mültecilerin yaklaşık %90'ı aşırı yoksulluk içinde yaşamaktadır (*Poverty in Lebanon more than tripled in past decade: World Bank*, 2024).

Ürdün de Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapan önemli bir ülkedir. 2024'ün başında Ürdün'deki UNHCR'ye çeşitli uyruklardan yaklaşık 710.000 mülteci mevcuttur (*Country - Jordan*, t.y.). Suriyeli mülteci sayısının Kasım 2024 sonu itibarıyla yaklaşık 620.000 olduğu tahmin edilmektedir (*Country - Jordan*, t.y.).

3. İŞGAL NEDENİYLE YERİNDEN EDİLME VE GÖÇ: FİLİSTİN ÖRNEĞİ

Filistin mülteci krizi, dünyanın en uzun süredir devam eden yerinden edilme sorunlarından biridir (Çatak, 2016). 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından yaklaşık 750.000 Filistinli yerinden edildi (Canbey, 2024). Onu takip eden çatışmalar ve savaşlar, özellikle 1967 Altı Gün Savaşı, krizi daha da kötüleştirerek daha fazla yerinden edilmeye yol açtı. Bugün, yaklaşık 5,9 milyon Filistinli mülteci Orta Doğu'da, çoğunlukla Ürdün, Lübnan, Suriye, Batı Şeria ve Gazze'de UNRWA'ya kayıtlıdır (*UNRWA, Filistinli milyonlarca mülteci için neden önemli?*, 2024).

Ürdün, Filistinli mülteci nüfusunun önemli bir bölümünü entegre ederek birçoğuna vatandaşlık vermiştir. Şu anda yaklaşık 2,2 milyon Filistinli mülteci Ürdün'de ikamet ediyor (Özcan & Şenses Özcan, 2023).

Lübnan'daki Filistinli mülteciler, birçok meslekten menedildikleri ve mülk sahibi olamadıkları için önemli yasal ve sosyoekonomik zorluklarla karşı karşıyadırlar. Lübnan'daki Filistinli mültecilerin %65'inin yoksulluk sınırının altında yaşadığını gösterdi (Sınmaz, 2020).

4. EKONOMİK GÖÇ: KÖRFEZ ÜLKELERİNE İŞÇİ HAREKETLERİ

Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleri -Suudi Arabistan, BAE, Katar, Kuveyt, Umman ve Bahreyn- Orta Doğu, Güney Asya ve Afrika'dan gelen işçi göçmenleri için önemli varış noktaları haline gelmiştir. 2023 itibarıyla 30 milyondan fazla gurbetçi KİK ülkelerinde yaşamaktadır ve bazı ülkelerde nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır ("Explaining the 'Demographic Imbalance' in the Gulf States", 2023). BAE ve Katar'da nüfusun neredeyse %90'i yabancı işçidir. Kuveyt'te nüfusun %70'i yabancıdır (*GCC Countries And Migrant Workers*, 2020).

Körfez'e işçi göçünün temel itici gücü ekonomik fırsatlardır. 1970'lerdeki petrol patlaması KİK ekonomilerini dönüştürerek inşaat, konaklama ve ev hizmetlerinde büyük işgücü talebi yaratmıştır. Özellikle Hindistan, Pakistan, Mısır ve Filipinler gibi ülkelerden gelen göçmenler, kendi ülkelerine kıyasla daha yüksek ücretler ve daha iyi yaşam standartları vaadiyle çekilmiştir.

Ekonomik fırsatlara rağmen, işçi göçmenler önemli zorluklarla karşı karşıyadır. Kefalet yani sponsorluk sistemi işçilerin yasal statülerini işverenlerine bağlayarak, hareket kabiliyetlerini sınırladığından ve onları sömürüye karşı savunmasız hale getirmektedir (Robinson, 2022).

Ayrıca göçmenler genellikle sosyal hizmetlere, yasal korumalara ve uzun vadeli ikamet haklarına erişimden yoksundur. Bu zorluklara rağmen, işçi göçmenler, altyapı gelişimine, hizmet sektörlerine ve ev içi emeğe katkıda bulunarak Körfez İşbirliği Konseyi ekonomileri için hayati öneme sahiptir.

Ayrıca, göçmen işçiler tarafından gönderilen para transferleri, kendi ülkelerinde kritik bir rol oynar. Körfez'deki Hintli göçmenler milyarlarca dolar para göndererek Hindistan'ı küresel olarak en çok para transferi alan ülke haline getirdi (Ahmad & Rahman, 2023).

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Orta Doğu'daki Güney-Güney göçü, çatışma, ekonomik fırsat ve siyasi istikrarsızlık tarafından yönlendirilen karmaşık, çok yönlü bir olgudur. Bu çalışma, Suriyeli mülteciler, Filistinli

yerinden edilmeleri ve Körfez'e işçi göçü vakalarını inceleyerek, bu hareketlerin çeşitli motivasyonlarını ve etkilerini vurgulamaktadır.

Güney-Güney göç söylemini geleneksel Kuzey merkezli çerçevenin ötesine, Küresel Güney'in dinamiklerini kapsayacak şekilde anlamayı gerektirir. Orta Doğu'daki göçü yönlendiren paylaşılan insan deneyimlerini ve yapısal faktörleri tanıyarak, politika yapıcılar, araştırmacılar ve insani yardım kuruluşları daha etkili yanıtlar geliştirebilirler.

KAYNAKÇA

Ahmad, W., & Rahman, A. (2023). Gulf Migration, Remittances, and Development: The Indian Experience. İçinde *Indian Migration to the Gulf*. Routledge India.

Baldwin-Edwards, M. (2005). *Migration in the Middle East and Mediterranean* (Policy Analysis and Research Programme). Global Commission on International Migration. https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/2018-07/RS5.pdf

Canbey, M. (2024). İsrail – Filistin Savaşı'nda Uluslararası Kuruluşların Göstermiş Olduğu Diplomasi Performansının İncelenmesi: BM Örneği. *Ombudsman Akademik, ÖZEL SAYI 2 (GAZZE)*, 132-162.

Country—Jordan. (t.y.). Data UNHR. Geliş tarihi 12 Aralık 2024, gönderen https://data.unhcr.org/en/country/jor

Crawley, H., & Teye, J. K. (2024). South–South Migration and Inequality: An Introduction. Içinde H. Crawley & J. K. Teye (Ed.), *The Palgrave Handbook of South–South Migration and Inequality* (ss. 1-22). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-39814-8_1

Çatak, B. D. (2016). Mülteci olmak: Mersin'de yaşayan Filistinli mültecilerin göç hikâyeleri. *Göç Dergisi*, *3*(2), 200-224. https://doi.org/10.33182/gd.v3i2.579

Explaining the "Demographic Imbalance" in the Gulf States. (2023, Ocak 25). *GLMM*. https://gulfmigration.grc.net/explaining-the-demographic-imbalance-in-the-gulf-states/

GCC Countries And Migrant Workers: Background Facts. (2020, Mayıs 12). ECDHR. https://www.ecdhr.org/gcc-countries-and-migrant-workers-background-facts/

Kikano, F., Fauveaud, G., & Lizarralde, G. (2021). Policies of Exclusion: The Case of Syrian Refugees in Lebanon. *Journal of Refugee Studies*, *34*(1), 422-452. https://doi.org/10.1093/jrs/feaa058

Özcan, K., & Şenses Özcan, N. (2023). Ürdün'deki Filistinliler: Göçler, Statüler ve Haklar. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, *9*(2), 15-56. https://doi.org/10.26513/tocd.1083894

Poverty in Lebanon more than tripled in past decade: World Bank. (2024, Mayıs 23). Al Jazeera. https://www.aljazeera.com/news/2024/5/23/poverty-in-lebanon-more-than-tripled-in-past-decade-world-bank

Robinson, K. (2022, Kasım 18). *What Is the Kafala System?* Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org/backgrounder/what-kafala-system

Schiefer, D., Düvell, F., & Sağıroğlu, A. Z. (2023). Migration aspirations in forced transnational families: The case of Syrians in Turkey. *Migration Studies*, *11*(3), 470-503. https://doi.org/10.1093/migration/mnad020

Sınmaz, K. (2020). *Lübnan'daki Filistinli Mülteciler: 75 Yıldır Yok Sayılan İnsanlar* (Araştırma 128). İNSAMER.

Syria Refugee Crisis Explained. (2024, Mart 13). USA for UNHCR. https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/

Syria situation. (t.y.). UNHR Global Focus. Geliş tarihi 28 Aralık 2024, gönderen https://reporting.unhcr.org/operational/situations/syria-situation

Syrian Refugee Crisis: Aid, Statistics and News. (t.y.). USA for UNHCR. Geliş tarihi 12 Aralık 2024, gönderen https://www.unrefugees.org/emergencies/syria/

Teye, J. (2021, Temmuz 8). *Q&A: South-South migration has long been overlooked. Why?* [The New Humanitarian]. https://www.thenewhumanitarian.org/interview/2021/7/8/why-south-south-migration-has-long-been-overlooked

UNRWA, Filistinli milyonlarca mülteci için neden önemli? (2024, Ocak 28). Euronews. https://tr.euronews.com/2024/01/28/unrwa-filistinli-milyonlarca-multeci-icin-neden-onemli

Yenilmez, M. İ. (2017). The Impact of Forced Migration in the Middle East: Syrian and Palestinian Refugees. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, *22*(3).

SOSYAL SORUN OLARAK BAĞIMLILIK VE KENTSEL SUÇLAR İLİŞKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF

myilmaz25@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5710-5263

ÖZET

Bağımlılık, bireylerin madde veya davranışlara yönelik kontrolsüz bir şekilde bağımlı hale gelmesiyle ortaya çıkan, yalnızca bireyleri değil toplumsal yapıyı da etkileyen ciddi bir sosyal sorundur. Kentsel suçlar, özellikle bağımlılıkla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilidir ve bu sorun, kentleşmenin getirdiği eşitsizliklerle daha da karmaşık bir hal almaktadır. Alkol ve uyuşturucu gibi bağımlılık yapan maddelerin kullanımı, bireyleri daha fazla suç işleme riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu suçlar arasında hırsızlık, saldırı ve uyuşturucu ticareti gibi eylemler öne çıkabilmektedir. Ayrıca, madde bağımlılığı olan bireyler, genellikle bağımlılıklarını sürdürmek için finansal kaynak bulmak amacıyla yasa dışı faaliyetlere yönelmektedirler.

Özellikle büyük şehirlerde yoğunlaşan bireyselleşme ile beraber yoksulluk ve sosyal ayrımcılık, bağımlılık riskini artırmaktadır. . Kentsel suçlar, bu eşitsizliklerden beslenir ve bağımlılıkla etkileşime girerek toplumsal düzeni tehdit eder. Özellikle düşük gelirli mahallelerde gençlerin uyuşturucu ve ilişkili çetelere karışma oranı yüksektir. Suç örgütleri, kentsel suçların ve bağımlılık döngüsünün önemli bir parçasıdır. Madde ticareti, bağımlılığı yaygınlaştırırken kentsel alanlarda suç oranlarını artırmaktadır.

Bağımlılık ve kentsel suçlarla mücadele amacıyla eğitim ve farkındalık programları, tedavi ve rehabilitasyon, kentsel gelişim ve eşitsizliğin azaltılması, polis ve toplum işbirliği gibi mücadele stratejileri yürütülebilir. Bu çalışmada sosyal politika, sosyal hizmet, eğitim ve sağlık gibi çok boyutlu yaklaşımlar çerçevesinde bağımlılık ve kentsel suçlar ilişkisi analiz edilecektir. daha sonra bağımlılık ve kentsel suçlarla mücadele yöntemleri üzerinde durulacak ve Türkiye'de bağımlılık ve ilişkili olarak kentsel suçların azaltılması konusunda önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler : bağımlılık, kentsel suçlar, suçla mücadele, bağımlılıkla mücadele

ABSTRACT

Addiction is a serious social problem that occurs when individuals become uncontrollably addicted to substances or behaviors, affecting not only individuals but also the social structure. Urban crimes are directly or indirectly related to addiction, and this problem becomes even more complicated with the inequalities brought about by urbanization.

The use of addictive substances such as alcohol and drugs puts individuals at greater risk of committing crimes. These crimes include theft, assault, and drug trafficking. In addition,

individuals with substance addiction usually turn to illegal activities in order to find financial resources to maintain their addiction.

Especially in large cities, the individualization that is concentrated, along with poverty and social discrimination, increases the risk of addiction. Urban crimes feed on these inequalities and threaten the social order by interacting with addiction. The rate of young people getting involved in drugs and related gangs is high, especially in low-income neighborhoods.

Criminal organizations are an important part of urban crime and the cycle of addiction. While drug trafficking spreads addiction, it increases crime rates in urban areas. In order to combat addiction and urban crime, strategies such as education and awareness programs, treatment and rehabilitation, urban development and reduction of inequality, police and community cooperation can be implemented. In this study, the relationship between addiction and urban crimes will be analyzed within the framework of multidimensional approaches such as social policy, social service, education and health. Then, methods of combating addiction and urban crimes will be emphasized and suggestions will be made on reducing addiction and related urban crimes in Turkey.

Keywords: addiction, urban crimes, combating crime, combating addiction

1. Giriş

Günümüz toplumlarının en önemli sosyal sorunlarından biri, bireylerin bağımlılıklarla mücadelesi ve bu bağımlılıkların toplumsal düzlemde yarattığı olumsuz etkiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağımlılık, sadece bireysel sağlık ve psikolojik durumları değil, aynı zamanda toplumsal huzur, güvenlik ve sosyal düzeni de derinden etkilemektedir. Özellikle kentsel alanlarda, bağımlılıkla ilişkili suçların yaygınlığı, bu iki olgunun birbiriyle nasıl iç içe geçtiğini gözler önüne sermektedir.

Bağımlılık, bireylerin iradelerini kontrol etme yeteneğini sınırlayan, genellikle maddi ya da psikolojik bir ihtiyaç sonucu ortaya çıkan bir durum olarak tanımlanabilir. Uyuşturucu madde kullanımı, alkol bağımlılığı, teknoloji bağımlılığı ve kumar gibi pek çok bağımlılık türü, bireyin davranışlarını şekillendirerek suç işlemesine neden olabilmektedir. Bu bağlamda, kentsel suçlar ve bağımlılık arasında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır: Bağımlılık, suç işleme oranlarını artırabilirken, kentsel suç ortamları da bireylerin bağımlılık geliştirme riskini yükseltmektedir.

Kentsel suçlar, genellikle şehirleşmenin getirdiği sosyoekonomik eşitsizliklerin, yoğun nüfusun ve yetersiz sosyal politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bağımlılık ve kentsel suçlar arasındaki bu ilişki, bireylerin ekonomik ve sosyal kaynaklara erişim eksikliği, sosyal izolasyon ve dezavantajlı yaşam koşulları gibi faktörlerle daha da güçlenmektedir. Özellikle düşük gelirli ve yoksul bölgelerde, bağımlılık oranlarının yüksekliği ve buna bağlı suçların sıklığı, bu sorunun çözümü için çok yönlü politikalar geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmada, bağımlılık ve kentsel suçlar arasındaki ilişki detaylı bir şekilde ele alınarak, bu iki sosyal sorunun birbiri üzerindeki etkileri ve toplumdaki yansımaları incelenecektir. Ayrıca, bağımlılık ve suç arasındaki döngüyü kırmak için uygulanabilecek önleyici ve çözüm odaklı sosyal politikalar tartışılacaktır.

2. Kentsel Suçlar ve Kentsel Suç Türleri

Suç, bir toplumda mevcut olan yasal düzenlemelere ve toplumsal normlara aykırı, birey ya da gruplar tarafından gerçekleştirilen eylem ya da davranışlar olarak tanımlanır Türk Ceza Kanunu'nda ise suç, toplum düzenini, kamu güvenliğini, birey haklarını veya toplumsal ahlakı bozan, yasalarla yapılması yasaklanmış ve cezai yaptırıma bağlanmış davranış biçimleri olarak ifade edilmektedir Suç, bireysel ya da kolektif nedenlerle oluşabilir ve sosyal, ekonomik, kültürel faktörlerden etkilenir.

Kentsel suç, suçun şehirleşmenin etkisiyle belirli kentsel alanlarda yoğunlaşması ve şehirleşmenin sosyoekonomik ve kültürel dinamikleriyle şekillenmesi durumudur (Wacquant, 2008). Kentsel suçlar, özellikle hızlı şehirleşme, yoksulluk, gelir eşitsizliği, sosyal izolasyon, yüksek nüfus yoğunluğu gibi faktörlerle ilişkilendirilir (UNODC, 2021). Örnek olarak, uyuşturucu ticareti, şiddet suçları, çeteleşme ve hırsızlık gibi suçlar kentsel alanlarda daha yaygındır.

2.1. Kentsel Suç Türleri

Kentsel suç türleri mala karşı suçlar, uyuşturucu madde bağlantılı suçlar, cana karşı suçlar, kente/çevreye karşı suçlar şeklinde sıralanabilir. Aşağıda bu suç türleri kısaca açıklanmaktadır.

1. Mala Karşı Suçlar: Hırsızlık, dolandırıcılık ve gasp en yaygın kentsel suç türleri arasında yer almaktadır. Kentsel alanlarda yoğunlaşan nüfusun getirdiği anonimlik, hırsızlık oranlarının artmasına yol açar. Özellikle gelir düzeyi düşük mahallelerde bu tür suçlar yaygındır. Şehirleşme ile birlikte teknolojik olanakların kullanımı, dolandırıcılık gibi suçların farklı yöntemlerle artış göstermesine sebep olmuştur (Bayraktar, 2020).

2. Uyuşturucu ile İlgili Suçlar: Uyuşturucu madde imalatı ve ticareti ve uyuşturucu- uyarıcı madde kullanımı şeklinde kendini gösterir. Kentsel alanlar, uyuşturucu madde ticareti yapan çetelerin faaliyet gösterdiği ve kullanıcı sayısının yüksek olduğu yerlerdir. Özellikle genç nüfus, uyuşturucu ticaretinde hem kullanıcı hem de dağıtıcı olarak yer almaktadır (UNODC, 2021).

3. Cana Karşı Suçlar: Bu suçlar, bireysel şiddet, yaralama, öldürme, vücut bütünlüğünü bozma, çeteleşme, vandalizm, cinsel suçlar şeklinde sıralanabilir. Saldırganlık, aile içi şiddet gibi suçlar kentsel alanlarda yoğun nüfusun ve stres faktörlerinin etkisiyle artmaktadır. Kentsel suçların bir diğer boyutu çeteleşme ve çete bağlantılı şiddet suçlarıdır. Şiddet, genellikle uyuşturucu ticareti ya da bölge kontrolüyle ilişkilidir (Wacquant, 2008).
Öte yandan kentsel alanlarda kamu ve özel mülkiyete zarar verme eylemleri, özellikle genç nüfusun yoğun olduğu bölgelerde yaygındır. Sosyoekonomik eşitsizlik ve toplumsal yabancılaşma bu tür suçları tetikleyebilir (Aydın, 2010). Kentsel alanlarda toplu taşıma araçları, metruk alanlar gibi bölgeler cinsel taciz ve saldırı suçları açısından risklidir. Bu suçlar, kalabalık ve güvenlik önlemlerinin eksik olduğu bölgelerde daha sık görülür (WHO, 2020).

4. Kente Karşı Suçlar: Kentsel alanlarda illegal atık bertarafı, su kaynaklarının kirletilmesi, gürültü kirliliği gibi çevreye zarar veren eylemler şeklinde ortaya çıkan çevre suçları, hız sınırlarının aşılması, alkollü araç kullanımı ve park ihlalleri gibi trafik suçları, imara aykırı ruhsatsız yapılaşma şeklindeki imar-iskan suçları kente karşı suç kavramı altında

tanımlanmaktadır. Bu suçlar 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 181 ve 184. maddelerinde "çevreye karşı suçlar" başlığı altında düzenlenmiştir (Bulgurcuoğlu, 2020) Şehirleşme ile birlikte bu tür suçlar daha görünür hale gelmiştir (Gölbaşı, 2007; Bayraktar, 2020).

5. Kamu Güvenliğine Karşı Suçlar: Yağmacılık, sahtecilik, zimmet, ateşli silahlarla ilgili suçlar, tehdit, görevi yaptırmamak için direnme, rüşvet, kaçakçılık, fuhuş, yüz kızartıcı suçlar olarak da tanımlanan suçlar vb. gibi suçlar bu kapsamda nitelenebilir.

Kentsel suçlar ekonomik problemler, yoksulluk, eşitsizlik, sosyal dışlanma, etnik çeşitlilik, kültürel farklılaşma, suçluluk alt kimliği, metruk kent alanları vb. gibi faktörlerle ilişkilendirilmektedir. Ayrıca niteliği gereği dolandırıcılık, zimmet, fuhuş, cinsel taciz, gasp gibi bazı suçlar da kentsel alanda işlenmesi daha kolay olan ve oransal olarak kentlerde daha çok işlenen suçlardır (Uçar Altınışık, 2023).

2.2. Kentsel Suçları Artıran Faktörler

Kentsel suçları artıran faktörler arasında sosyoekonomik eşitsizlikler, nüfus yoğunluğu, yeni teknolojiler, mekansal sorunlar, eğitim problemleri, yoksulluk, suçluluk alt kültürü gibi faktörler sayılabilir.

Yoksulluk, gelir dengesizliği ve fırsat eşitsizliği şeklinde ortaya çıkan sosyoekonomik eşitsizlikler suç oranlarını artırmaktadır. Yüksek nüfus, bireyler arasında anonimlik oluşturmakta ve kontrol mekanizmalarını zayıflatmaktadır. Metruk yapılar, güvenlik kameralarının eksikliği ve ışıklandırılmamış bölgeler suç için uygun ortamlar yaratmaktadır. Metruk yapılar, birikmiş çöpler, hayat kadınları, dilenciler ve uyuşturucu satıcıları ilşe birlikte terkedilmiş hissi vermekte ve suç işlemeyi kolaylaştırmaktadır. Kırık camlar teorisi şeklindeki bir metaforla açıklanan bu durum fiziksel bozuklukların sosyal bozuklukları da davet ettiğine vurgu yapmaktadır (Harcourt ve Ludwig, 2006'dan aktaran Bulgurcuoğlu, 2020; Koca ve Çolpan Erkan, 2019).

Öte yandan eğitim düzeyi düşük bireyler suç işlemeye daha yatkın hale gelir. Bu kesimin vasıf eksikliği de olduğundan işsizlik sorunu ile de yüzleşmekte ve suç işleme ihtimalleri artış göstermektedir (Akalın, 2017).

3. Bağımlılık ve Kentsel Suçlarla İlişkisi

Bağımlılık, bireyin bir maddeyi, aktiviteyi veya davranışı kontrolsüz bir şekilde tekrarlama isteği duyması ve bu süreçte fizyolojik, psikolojik ve sosyal işlevlerinin bozulmasıyla sonuçlanan bir durumdur (American Psychiatric Association, 2013). Dünya Sağlık Örgütü bağımlılığı, bir maddenin veya davranışın zarar verici etkilerine rağmen bireyin bu dürtüsünü kontrol edememesi olarak tanımlar (WHO, 2021).

Bağımlılık genellikle beyindeki ödül mekanizmasının bozulmasıyla ilişkilendirilir. Bu bozulma, bağımlılık yapan maddenin veya davranışın beyindeki dopamin seviyesini artırması ve bu durumu sürekli hale getirme arzusuyla kendini gösterir. Bağımlılık, fizyolojik olduğu kadar psikolojik bir durumu da ifade eder ve sosyal çevre, genetik yatkınlık, travmatik deneyimler gibi faktörlerden etkilenir (Koob ve Volkow, 2016).

Bağımlılık türleri, madde bağımlılığı, davranış bağımlılığı ve sosyal-psikolojik bağımlılıklar şeklinde üç ana başlıkta incelenebilir. Uyuşturucu madde bağımlılığı, alkol bağımlılığı,

tütün bağımlılığı, ilaç bağımlılığı vb. gibi madde bağımlılıkları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında teknoloji bağımlılığı, kumar bağımlılığı, yeme bozuklukları, egzersiz bağımlılığı, saç çekme bağımlıığı vb. gibi davranışsal bağımlılıklar da söz konusudur. Davranışsal bağımlılıklar, kimyasal bir maddeye değil, belirli bir aktiviteye olan kontrolsüz bağımlılıkla ilişkilidir. Sosyal ve psikolojik bağımlılıklar ise sosyal medya bağımlılığı ve ilişki bağımlılığı vb. gibi bağımlılık türlerinden oluşmaktadır (Yılmaz ve Göktürk, 2019).

Bağımlılığın kentsel suçlarla ilişkisi bağımlılık nedeniyle bireylerin ekonomik kaynaklara erişim için suç işleme eğilimleri (hırsızlık, gasp) çerçevesinde ortaya çıkabilmektedir. Yine kentsel suçlar bakımından çeteleşme ve uyuşturucu ticareti birbiriyle ilişkilidir. Kentsel suçlar içerisinde çeteleşme ve bağımlılık arasındaki karşılıklı etkileşim söz konusudur. Kentsel yoksulluğun bağımlılık ve suç üzerindeki tetikleyici rolü bulunduğuna dair araştırmalar mevcuttur.

Bağımlılık ve kentsel suçlar arasındaki ilişki, bireylerin bağımlılıkla mücadele süreçlerinin ve kentsel alanlardaki sosyal dinamiklerin suç davranışlarını nasıl etkilediği üzerinden değerlendirilebilir. Uyuşturucu ve alkol bağımlılığı gibi durumlar, bireylerin suç davranışlarına yönelme riskini artırırken, kentsel alanlarda bağımlılık kaynaklı suçlar daha yaygın hale gelmektedir. Bu ilişki, sosyoekonomik koşullar, sosyal dışlanma, yoksulluk ve kentleşmenin yarattığı sorunlarla şekillenmektedir (Wacquant, 2008).

Bağımlılık kaynaklı kentsel suçlar, hırsızlık ve ngasp, uyuşturucu imalatı, uyuşturucu ticareti, uyuşturucu ağlarına yönelik çeteleşmeler, uyuşturucu kaynaklı aile içi şiddet, kamu malına zarar verme, vandalizm ve trafik suçları şeklinde sıralanabilir (WHO, 2020; UNODC, 2021).

4. Kentsel Alanlarda Bağımlılık ve İlişkili Suçların Yayılma Nedenleri ve Önleyici Stratejiler

Kentsel alanda bağımlılığın yayılma nedenleri, sosyoekonomik eşitsizlikler, sosyal izolasyon, ve dışlanma, uyuşturucu ve alkolün kolay erişilebilirliği, çeteleşme ve sokak suçluluğu alt kültürü şeklinde sayılabilir.

Yoksulluk, işsizlik ve gelir eşitsizliği gibi sorunlar, bireylerin madde kullanımına ve bağımlılığa yönelme ihtimalini artırır. Özellikle dezavantajlı kentsel mahallelerde bu durum yaygındır (Koob ve Volkow, 2016). Kentsel alanlardaki yoğun nüfus, bireylerin sosyal izolasyon yaşamasına neden olmaktadır. Bu durum, madde kullanımını bir kaçış aracı olarak görmelerine yol açmaktadır (Griffiths, 2005). Kentsel bölgelerde, uyuşturucu ve alkol gibi bağımlılık yapıcı maddelere erişim, kırsal bölgelere göre daha kolaydır. Bu durum, bağımlılık ve suç oranlarını artırmaktadır (UNODC, 2021). Özellikle gençler arasında uyuşturucu ticareti ve sokak çeteleri bağımlılık ile kentsel suçların birbirini beslemesine neden olur. Çeteler, madde bağımlılığını bir kontrol aracı olarak kullanmaktadırlar (Wacquant, 2008).

Bağımlılığın kentsel suçlar üzerindeki etkilerini azaltma yöntemleri olarak bağımlılık tedavi merkezleri ve rehabilitasyon, toplumsal destek ve eğitim mekanizmaları,toplum tabanlı önleyici programlar, uyuşturucu ticaretine karşı mücadele yöntemleri geliştirilebilir.

Kentsel alanlarda bağımlılık tedavi merkezlerinin yaygınlaştırılması, bireylerin hem bağımlılıktan kurtulmalarına hem de suça yönelmelerinin engellenmesine katkı sağlar (WHO,

2021). Dezavantajlı bireylerin eğitim ve istihdam olanaklarına erişimini artırmak, bağımlılığın ve bağımlılık kaynaklı suçların önlenmesine yardımcı olacaktır. Mahalle bazında yürütülen sosyal projeler, gençleri bağımlılıktan ve çeteleşmeden uzak tutabilir. Örneğin, spor ve sanat faaliyetlerinin teşvik edilmesi, risk altındaki bireylerin yaşam kalitesini artırabilir (Koob ve Volkow, 2016). Kolluk kuvvetlerinin uyuşturucu ticareti ve çetelerle mücadelesi, bağımlılık ve kentsel suçların kontrol altına alınmasında kritik bir rol oynar (UNODC, 2021).

5. Sonuç ve Öneriler

Bağımlılık ve kentsel suçlar arasındaki ilişki, bireylerin toplumsal, ekonomik ve psikolojik koşullarından etkilenir. Yoksulluk, sosyal dışlanma, düşük eğitim seviyesi, işsizlik ve kolay erişilebilir bağımlılık yapıcı maddeler bu ilişkiyi güçlendiren başlıca etkenlerdir. Bu bağlamda, bağımlılıkla mücadele ederken aynı zamanda suç oranlarının düşürülmesi için çok boyutlu ve kapsayıcı bir yaklaşıma ihtiyaç vardır.

Bağımlılık ve kentsel suçlar arasındaki ilişki, sosyoekonomik eşitsizliklerle doğrudan bağlantılıdır. Özellikle düşük gelirli kentsel bölgelerde, gençler arasında uyuşturucu madde kullanımı ve çetelerin etkisiyle suç oranları artmaktadır. Bağımlılıkla mücadelede bireysel rehabilitasyon programlarına odaklanılsa da, bu programlar genellikle suçun ortaya çıktığı toplumsal dinamikleri değiştirmekte yetersiz kalmaktadır. Toplumun genelinde bilinçlendirme ve önleyici faaliyetler eksik kalmaktadır.

Uyuşturucu ticareti gibi bağımlılıkla doğrudan bağlantılı suçlarla mücadelede, yasal yaptırımlar kadar rehabilitasyon ve yeniden entegrasyon programlarının yetersizliği sorunu devam etmektedir. Bağımlılığın bireysel bir sağlık sorunu olduğu unutulmadan, madde kullanımına yönlendiren psikolojik faktörler ele alınmamaktadır. Ayrıca bağımlılıkla mücadelede eğitimsel programlar sınırlı kalmaktadır.

Bağımlılık ve ilişkili kentsel suçlarla etkili mücadele amacıyla kapsayıcı sosyal politikalar geliştirilmesi, bağımlılık tedavisi ve rehabilitasyon hizmetlerinin geliştirilmesi önem taşımaktadır. Öte yandan toplum tabanlı önleme stratejileri güvenlik ve hukuki tedbirler, eğitim ve bilinçlendirme programları düzenlenmesi önemlidir. Önleme ve mücadele konusunda diğer önemli faktörler, şehir planlama ve altyapı iyileştirmeleri, tedbir-mücadele konularında kamu-özel sektör işbirliği ve araştırma ve veri tabanlı politikalar üretilmesi şeklinde sıralanabilir.

Bağımlılık ve kentsel suçlar arasındaki ilişki, çok boyutlu bir sorun olarak ele alınmalı ve birey, toplum ve devlet düzeyinde ortak bir mücadele stratejisi oluşturulmalıdır. Sosyal eşitsizlikleri azaltmaya yönelik politikalar, bağımlılık tedavisi ve rehabilitasyon hizmetlerinin güçlendirilmesi, toplumsal farkındalık çalışmaları ve altyapı iyileştirmeleri ile birlikte kentsel suç oranlarının ve bağımlılığın azaltılması mümkün olabilir.

Kaynaklar:

Akalın, M. (2017). Kentsel Dönüşüm Projelerinin Suç Oranlarına Etkilerinin Değerlendirilmesi: Ankara/Altındağ Örneği, Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 5, Sayı 9: 5-53

Aydın, M. A. (2010). Kentsel Mekân Suç Ve Suçluluk; Kadıköy Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Bulgurcuoğlu, S. E., (2020). Kent ve Suçluluk İlişkisine Kentleşme ve Kentlerin Güvenliği Açısından Bakmak, Kentsel Sosyal Hizmet (Editörler: Sema Buz, Tahir Emre Gencer, Cemre Bolgün), Nobel Akademik Yayınları içinde ss: 241-264

Gölbaşı, S. (2007). Kentleşme Ve Suç: İstanbul'un Kentleşme Süreci İle Suçluluk Arasındaki İlişkinin Kuramsal Analizi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Tezi, (Tez Danışmanı Doç. Dr. Mehmet Tevfik Özcan), İstanbul

Griffiths, M. (2005). A 'components' model of addiction within a biopsychosocial framework. Journal of Substance use, 10(4), 191-197.

Harcourt B. E. ve Ludwig J. (2006). Broken Windows: New Evidence From New York City and a Five-city Social Experiment, The University of Chicago Law Review, 271-320.

Koca, T. ve Çolpan Erkan, N. (2019). Yaşam Kalitesinin Arttırılmasında Bir Etmen:Mekânsal Güvenlik Ölçütleri, MEGARON 2019;14(SUPPL. 1):167-176

Koob, G. F., ve Volkow, N. D. (2016). Neurobiology of addiction: a neurocircuitry analysis. The Lancet Psychiatry, 3(8), 760-773.

Uçar Altınışık, H. (2023). Kent ve Suç İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, Adli Bilimler ve Suç Araştırmaları Dergisi, Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı: 1, Mart 2023 s.37-50

UNODC (2021). *World Drug Report 2020*

Ünal-Reşitoğlu, H., (2022). Çetrefilli Bir İlişki: Kentsel Dönüşüm ve Suç, Sayı 38, Cilt 13, Yıl 2022-4, 2703-2732

Wacquant, L. (2008). Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality. Polity Press.

WHO, *(2020). Global Crime and Health Report 2019*

Yılmaz, M. Ve Göktürk, İ. (2019). Sosyal Problemler Ve Sosyal Risk Analizi: Kahramanmaraş Kentsel Alanı Araştırması, Iksad Publications, Ankara.

KENTSEL ALANDA YAŞLI SORUNLARI VE YAŞLI DOSTU KENTLER

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF

myilmaz25@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5710-5263

ÖZET

Kentleşmenin hızla artmasıyla birlikte yaşlı bireylerin şehir yaşamında karşılaştıkları zorluklar ve bu zorluklara yönelik çözümler önem kazanmıştır. Yaşlı nüfusun artışı, kentsel alanda sağlık hizmetlerinden sosyal hayata katılıma kadar birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Yaşlı dostu kentler, yaşlı bireylerin fiziksel, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanan, onlara yaşam kalitesini artıran bir ortam sunmayı hedefleyen şehirlerdir.

Kentsel alanda yaşlıların karşılaştığı başlıca sorunlar, fiziksel ve sosyal erişim zorlukları, sağlık ve bakım hizmetlerine erişim, ekonomik ve sosyal güvence sorunları, sosyal izolasyon ve yalnızlık, şeklinde sıralanabilir. bu sorunların azaltılması bakımından yaşlı dostu kent tasarımı önem kazanmıştır. Yaşlı dostu kentler için, erişilebilir altyapı, kamu alanları bakımından fiziksel ve mekânsal düzenlemeler önerilebilir. bunun yanında sağlık ve sosyal hizmetler alanında mobil sağlık hizmetleri ve sosyal destek mekanizmaları kurulabilir. Ekonomik destekler, istihdam, toplumsal farkındalık ve yaşlıların katılımı gibi alanlarda projeler yürütülmesi de yaşlı dostu kent kavramı bakımından önem taşıyan boyutlardır.

Yaşlı dostu kentler, yaşlı bireylerin bağımsız, sağlıklı ve aktif bir yaşam sürdürebilmelerini sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır. Erişilebilir altyapı, kaliteli sağlık hizmetleri ve sosyal entegrasyon programları, bu hedefe ulaşmak için vazgeçilmezdir. Yaşlı nüfusun ihtiyaçlarına yönelik kapsamlı sosyal politikalar geliştirmek, sadece yaşlı bireylerin değil, tüm toplumun yaşam kalitesini artıracaktır. Bu çalışmada yaşlı bireylerin sorunları ele alınacak, kentleşme sürecinde daha adil ve kapsayıcı bir yaklaşıma katkı sunabilecek öneriler geliştirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler : yaşlı sorunları, kentleşme ve yaşlılık, yaşlı dostu kent

ELDERLY PROBLEMS IN URBAN AREAS AND AGE-FRIENDLY CITIES

ABSTRACT

With the rapid increase in urbanization, the difficulties that elderly individuals face in city life and the solutions to these difficulties have gained importance. The increase in the elderly population brings with it many problems from health services to participation in social life in urban areas. Age-friendly cities are cities designed to meet the physical, social and economic needs of elderly individuals and aim to provide them with an environment that increases their quality of life.

The main problems faced by elderly people in urban areas can be listed as physical and social access difficulties, access to health and care services, economic and social security problems, social isolation and loneliness. Age-friendly city design has gained importance in terms of reducing these problems. For age-friendly cities, accessible infrastructure, physical and spatial arrangements in terms of public areas can be suggested. In addition, mobile health services and social support mechanisms can be established in the field of health and social services. Carrying out projects in areas such as economic support, employment, social awareness and participation of elderly people are also important dimensions in terms of the concept of age-friendly city.

Age-friendly cities should be designed in a way that enables elderly individuals to live an independent, healthy and active life. Accessible infrastructure, quality health services and social integration programs are indispensable to achieve this goal. Developing comprehensive social policies for the needs of the elderly population will increase the quality of life not only for elderly individuals but also for the entire society. In this study, the problems of elderly individuals will be addressed and suggestions that can contribute to a more equitable and inclusive approach in the urbanization process will be developed.

Keywords: elderly problems, urbanization and old age, age-friendly city

1. Giriş

kentleşmenin hızlanması ve dünya nüfusunun giderek yaşlanması, şehirlerde yaşayan yaşlı bireylerin ihtiyaçlarını öncelikli bir mesele haline getirmiştir. Kentleşme, bireylerin yaşam kalitesini artırma potansiyeli taşırken, özellikle yaşlı nüfus için erişilebilirlik, güvenlik ve sosyal katılım gibi konularda çeşitli sorunlar yaratmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, yaşlı nüfusun 2050 yılına kadar dünya genelinde iki katına çıkması beklenmekte ve bu durum, yaşlı dostu kentler oluşturulması ihtiyacını daha da önemli hale getirmektedir (WHO, 2007).

Yaşlı bireylerin kentsel alanlarda karşılaştığı sorunlar, genellikle fiziksel, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarda kendini göstermektedir. Ulaşım, konut, sağlık hizmetleri ve sosyal etkinliklere erişim gibi alanlardaki yetersizlikler, yaşlı bireylerin yalnızlaşmasına, yaşam kalitesinin düşmesine ve toplumsal dışlanmaya yol açmaktadır. Özellikle hızla büyüyen ve plansız kentlerde, yaşlı nüfusun ihtiyaçlarını göz ardı eden politikalar, bu bireyler için kentsel alanları birer engel haline dönüştürebilmektedir.

Kentsel yaşlanma, yalnızca bireysel bir mesele değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı, sosyal adaleti ve sürdürülebilir şehir planlamasını ilgilendiren geniş kapsamlı bir konudur. Yaşlı dostu kentler, bu bağlamda, yalnızca yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına uygun alanlar yaratmayı değil, aynı zamanda her yaştan birey için daha kapsayıcı, erişilebilir ve yaşanabilir şehirler inşa etmeyi hedeflemektedir. Bu vizyon, yaşlı bireylerin bağımsızlığını korumasını, topluma aktif olarak katılımını ve fiziksel, duygusal ve sosyal refahını artırmayı amaçlayan politikaları gerektirir.

Türkiye gibi hızla kentleşen ve yaşlı nüfus oranı artan ülkelerde, yaşlı bireylerin kentsel alanlarda karşılaştığı zorluklar giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verilerine göre, 2021 yılında 65 yaş üstü bireylerin toplam nüfusa oranı %9,7'ye ulaşmıştır ve bu oranın önümüzdeki yıllarda daha da artması beklenmektedir (TÜİK, 2021). Ancak, mevcut şehir planlamalarının büyük bir kısmı genç ve aktif nüfusun ihtiyaçlarına odaklanmakta, yaşlı bireylerin özgün gereksinimlerini büyük ölçüde göz ardı etmektedir.

Bu çalışma, kentsel alanda yaşlı bireylerin karşılaştığı sorunları ele alarak yaşlı dostu kent kavramını ayrıntılı şekilde inceleyecektir. İlk olarak yaşlı bireylerin fiziksel, sosyal ve ekonomik ihtiyaçları çerçevesinde karşılaştıkları sorunlar analiz edilecek, ardından yaşlı dostu kentlerin temel özellikleri ve dünya genelindeki iyi uygulama örnekleri üzerinde durulacaktır. Son olarak, yaşlı dostu kentler inşa etmek için öneriler ve çözüm yolları sunularak, yaşlı

bireylerin kent yaşamında daha aktif ve saygın bir yer edinmelerine yönelik politikalar değerlendirilecektir.

Bu çalışmanın amacı, yaşlı bireylerin kentsel alanlarda karşılaştıkları sorunları görünür kılmak ve bu sorunların çözümüne yönelik uygulanabilir stratejiler önermektir. Yaşlı dostu kentler, yalnızca yaşlı bireyler için değil, toplumun her kesimi için daha iyi bir yaşam kalitesi sunma potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla, yaşlı bireylerin ihtiyaçlarını merkeze alan bir şehirleşme anlayışı, daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir kentsel gelecek için kritik bir öneme sahiptir.

2. Kentsel Alanda Yaşlıların Karşılaştığı Sorunlar

Yaşlı bireyler, kentsel yaşamın sunduğu olanaklardan tam anlamıyla yararlanmakta çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar, fiziksel çevre, sosyal bağlam, sağlık hizmetlerine erişim ve ekonomik durum gibi birçok farklı boyutta kendini göstermektedir. Bu başlık altında yaşlıların kentsel alanda karşılaştığı sorunlar ana hatlarıyla ele alınmaktadır.

2.1. Fiziksel ve Çevresel Sorunlar

Erişilebilirlik sorunları, toplu taşıma ve açık alan ve yeşil alan eksikliği, yaşlı dostu kentsel tasarım problemleri fiziksel ve çevresel sorunlar arasında sayılabilir.

Kentsel altyapının büyük bir kısmı yaşlı bireylerin hareket kabiliyetini göz ardı ederek tasarlanmaktadır. Yetersiz kaldırımlar, asansörsüz binalar ve toplu taşıma araçlarındaki erişim sorunları, yaşlı bireylerin bağımsız hareket etme yetisini kısıtlamaktadır (Buffel & Phillipson, 2016). oplu taşıma araçlarının yetersizliği veya yaşlılara uygun tasarlanmamış olması, özellikle düşük gelirli yaşlıların sosyal etkinliklere ve sağlık hizmetlerine ulaşmasını engellemektedir. Yaşlı bireylerin fiziksel ve zihinsel sağlığı için gerekli olan yeşil alanlar birçok kentte yetersizdir veya erişimi zor konumdadır (WHO, 2007).

2.2. Sosyal Sorunlar

Bu başlık altındaki sorunlar yalnızlık ve sosyal izolasyon ve sosyal ekonomik katılım sorunları şeklinde ifade edilebilir.

Kentsel yaşam, yaşlı bireylerde yalnızlık ve izolasyonu artırabilecek şekilde bireysel yaşam

tarzını teşvik edebilir. Aile üyeleriyle birlikte yaşama oranının azalması ve mahalle kültürünün zayıflaması, yaşlı bireylerin sosyal bağlarını zayıflatmaktadır (Victor & Bowling, 2012).

Öte yandan ekonomik ve sosyal etkinliklere erişimdeki fiziksel, ekonomik ve ulaşım kaynaklı engeller, yaşlıların toplumsal hayata katılımını sınırlandırmaktadır. İşgücü piyasasına katılım da bu çerçevede sınırlanmaktadır.

2.3.Sağlık ve Bakım Sorunları

Yaşlılar, sağlık ve bakım alanında sağlık hizmetlerine erişim, evde bakım yetersizliği, kronik hastalıkların yönetimi konularında kentsel alanların sosyal, fiziksel ve ekonomik şartlarından kaynaklanan zorluklar yaşamaktadırlar.

Yaşlı bireyler, kentsel alanlarda sağlık hizmetlerine erişimde zorluklar yaşamaktadır. Özellikle düşük gelirli yaşlılar, ulaşım eksikliği veya sağlık merkezlerinin uzaklığı nedeniyle tedaviye erişimde problem yaşamaktadır (TÜİK, 2021). Kentsel bölgelerde yaşayan yaşlı bireyler için evde bakım hizmetleri genellikle yetersizdir ve bu durum, bağımsız yaşamayı zorlaştırmaktadır. Yaşlı bireyler, genellikle birden fazla kronik hastalığa sahiptir. Ancak kentsel alanlarda bu hastalıkların takibi ve yönetimi için yeterli destek mekanizmaları bulunmamaktadır (Beard ve diğerleri, 2011).

2.4. Ekonomik Sorunlar ve Güvenlik Sorunları

Düşük gelir ve sosyal güvence eksikliği ile yüksek yaşam maliyetleri ekonomik sorunlar arasında yer almaktadır. Öte yandan yaşlılar, fiziksel güvenlik ve kentsel suçlara maruz kalma sorunları ile karşı karşıyadırlar.

Emekli maaşlarının düşük olması ve sosyal güvence sistemlerindeki eksiklikler, yaşlı bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamada zorluk yaşamalarına neden olmaktadır. Kentleşmenin artışıyla birlikte, kentsel yaşam maliyetleri de yükselmektedir. Bu durum, özellikle sabit gelirle geçinen yaşlı bireyleri ekonomik açıdan zorlamaktadır.

Trafik kazaları, düşmeler ve diğer fiziksel tehlikeler, yaşlı bireyler için kentsel alanlarda önemli riskler arasında yer almaktadır. Yaşlı bireyler, kentlerde hırsızlık ve dolandırıcılık gibi suçlara karşı daha savunmasız bir konumda bulunmaktadır.

3. Yaşlı Dostu Kent Kavramı ve Özellikleri

Yaşlı dostu kentler, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırmak, bağımsızlıklarını sürdürmelerine yardımcı olmak ve toplumsal entegrasyonlarını desteklemek amacıyla tasarlanmış şehirlerdir. Bu kavram, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 2007 yılında başlatılan "Yaşlı Dostu Kentler Projesi" ile dünya genelinde yaygınlık kazanmıştır. Yaşlı dostu kentlerin temel hedefi, yaşlıların şehirde fiziksel, sosyal ve kültürel olarak etkin bir şekilde yaşamalarına olanak tanımaktır.

Yaşlı dostu kent kavramının sekiz temel özelliğinden söz etmek mümkündür (WHO, 2007):

1. Fiziksel Erişilebilirlik (Ev İçi-Ev Dışı)
2. Sosyal Katılım
3. Sağlık ve Bakım Hizmetleri
4. Güvenlik (Ev İçi-Ev Dışı)
5. Ekonomik Erişebilirlik
6. Çevresel Sürdürülebilirlik
7. Dijital Erişim
8. Saygı ve Sosyal İçerme

Yaşlıların yaşadığı kentlerde, fiziksel erişilebilirlik büyük bir önem taşır. Engelli bireyler ve yaşlıların, her türlü hizmete rahatça ulaşabilmesi için yaya yollarının düzgün yüzeyler, engel içermeyen yollar, uygun kaldırım yükseklikleri ve geçitler şeklinde düzenlenmesi gerekir. Toplu taşımada düşük girişli otobüsler, trenler ve tramvaylar, geniş oturma alanları ve kolay erişim imkanları olması gerekir. Altyapı düzenlemeleri bakımından rampalar, asansörler, geniş kapılar ve tuvaletler gibi engelli dostu altyapı unsurlarının ergonomik olarak tasarlanması gerekir. Yeterli aydınlatma, yaşlıların gece hareket etmelerini kolaylaştırır. Dsö'nün yaşlı dostu kentler rehberinde, bu tür altyapı düzenlemeleri, yaşlıların bağımsızlıklarını sürdürebilmeleri için kritik bir faktör olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2007).

Yaşlı dostu kentler, yaşlı bireylerin toplumla etkileşimde bulunabilmesi, yalnızlık ve izolasyonu azaltabilmesi için sosyal katılımı teşvik etmelidir. Bu bağlamda sosyal alanlar, parklar, kafeler, toplum merkezleri ve sosyal tesisler, yaşlıların sosyal bağlantılar kurabileceği yerlerdir. Öte yandan yaşlıların katılabileceği kültürel, sanatsal ve sportif etkinlikler

düzenlenmelidir. Örneğin, ebru dersleri, hat sanatı dersleri, halkoyunları dersleri, tiyatro gösterileri ve grup gezileri bu bağlamda ele alınabilir. Gönüllülük fırsatları sunulması ve yaşlıların topluma katkı sağlaması, hem fiziksel hem de psikolojik sağlıkları üzerinde olumlu etki yaratır. Yaşlı dostu şehirlerin, sosyal katılımı ve toplumsal bağlılık hissini güçlendiren bir altyapı sunması gerektiği vurgulanmaktadır.

Yaşlıların sağlık hizmetlerine kolay erişimi, yaşlı dostu şehirlerin en önemli özelliklerinden biridir. Sağlık merkezleri, yaşlılara yönelik bakım hizmetleri, fiziksel terapiler ve düzenli sağlık kontrolleri sağlayan klinikler olarak kolay ulaşılabilir olmalıdır. Öte yandan, yaşlı bireylerin evde bakım hizmetlerine ulaşabilmesi, onları hastanelere gitmek zorunda bırakmadan sağlık hizmetlerine ulaşmalarını sağlar. Başka bir unsur olarak yaşlıların yaşama kalitesini artırmak için yeterli sayıda ve nitelikli yaşlı bakım evleri açılmalıdır. DSÖ'nün yaşlı dostu kentler modeline göre, sağlık hizmetleri sisteminin tüm yaşlılar için ulaşılabilir ve kaliteli olması gerekmektedir.

Yaşlı dostu kentler, güvenli bir yaşam alanı sunar. Bu, sadece suç oranlarının düşük olmasıyla değil, aynı zamanda yaşlıların fiziksel güvenliğini de içeren bir anlayışla sağlanır. Suç öncesi önlemler bağlamında güvenli mahalleler, sokaklarda yeterli aydınlatma, güvenlik kameraları ve polisle işbirliği önemlidir. Aynı zamanda fiziksel güvenlik açısından engelli yürüyüş yollarının düzenlenmesi, kaymaz zeminler, yuvarlanma ve düşme riskine karşı önlemler alınmalıdır. Bu unsurlar, yaşlıların özgürce ve güvenle hareket etmelerini sağlayarak, bağımsız yaşamlarını sürdürmelerine olanak tanır (Özgür ve Kılınç, 2022; WHO, 2007).

Yaşlı dostu kentler, yaşlı bireylerin ekonomik olarak kendilerini sürdürebilecekleri bir ortam sağlamalıdır. Bu doğrultuda yaşlılar için tasarlanmış uygun fiyatlı konutlar ve yaşam alanları geliştirilmelidir. Toplu taşımada, sağlık hizmetlerinde veya kültürel etkinliklerde yaşlılar için özel indirimler yapılmalıdır. Diğer önemli bir husus, istihdam olanaklarının çeşitliliği ve yaşlılara uygun olmasıdır. Yaşlıların aktif iş gücüne katılmaları teşvik edilebilir, gerekirse part-time veya gönüllü işlerde çalışabilme fırsatları sunulabilir. Bu düzenlemeler aktif yaşlanma için de önemli unsurlardır (Kesgin, 2023).

Yaşlı dostu kentler, çevresel sürdürülebilirlik ve yeşil alanlara sahip olmalıdır. Bu, hem yaşlıların sağlığını hem de doğal çevreyi korumak için gereklidir. Yeşil alanlar, parklar, bahçeler ve açık alanlar, yaşlıların doğayla iç içe zaman geçirmelerine olanak tanır. Hava

koşullarına bağlı olarak, yaşlıların aşırı sıcak veya soğuk havadan korunması için altyapılar da tasarlanması gerekir.

Yaşlı dostu kentlerde dijital araçlar ve internetin erişilebilirliği de önemlidir. Bu, yaşlıların sosyal bağlantılarını sürdürmelerine, sağlık bilgilerine erişim sağlamalarına ve günlük yaşamlarını daha kolay yönetmelerine yardımcı olur. Dijital okuryazarlık programları, yaşlılar için bilgisayar ve internet kullanımına dair eğitimler düzenlenebilir. Online hizmetler, sağlık, alışveriş ve toplumsal hizmetlere yönelik online platformlar yaşlıların kolay kullanımını sağlayacak şekilde geliştirilebilir. Yenilenme üniversiteleri vb. yaygın ve sürekli eğitim uygulamaları ile aktif yaşlanma desteklenebilir.

Yaşlı dostu kentler aslında aynı zamanda yaş dostu kentler olmalıdır. Çocukları, gençleri, kadınları,engellileri, yetişkinleri velhasıl tüm aileyi bir arada kapsamalıdır (Şentürk, 2016)

4. Yaşlı Dostum Kent Tasarımı ve Uygulaması İçin Çözüm Önerileri

Fiziksel altyapının iyileştirilmesi; kaldırım, toplu taşıma ve bina düzenlemelerinin yaşlılara uygun hale getirilmesi en başta gelen düzenleme olmalıdır. Güvenli yeşil alanların artırılması önemlidir. Sosyal ve kültürel desteklerin güçlendirilmesi ve yaşlıların sosyalleşme imkanlarının artırılması diğer önemli bir strateji olabilir. Gönüllülük temelli destek ağlarının oluşturulması ayrıca gerekmektedir (Göktürk ve Yılmaz, 2020).

Sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, evde bakım ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması yaşlı dostu kentin olmazsa olmazıdır. Yine dijital sağlık uygulamalarının yaşlılara adapte edilmesi önemli bir iyileştirme olarak değerlendirilmelidir.

Bunun dışında eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları, toplumda yaşlılara yönelik empati ve farkındalık çalışmalarının artırılması açısından önemlidir. Yerel yönetimlerde yaşlı dostu kent projeleri hakkında eğitimler de bu konuda yerel yönetimlerin kapasitesini artıracaktır (Göktürk ve Yılmaz, 2020).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Kentsel alanlarda yaşlı nüfusun artışı, sosyal, ekonomik ve fiziksel anlamda çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir. Yaşlıların yaşam kalitesini artırmak ve toplumsal entegrasyonlarını sağlamak adına, şehirlerin yaşlı dostu bir hale getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Yaşlı dostu

kentler, sadece yaşlı bireylerin ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda tüm toplumu daha erişilebilir, güvenli ve yaşanabilir bir hale getirir.

Kentlerde yaşlıların karşılaştığı başlıca sorunlar arasında fiziksel erişim eksiklikleri, sağlık hizmetlerine ulaşım zorlukları, sosyal izolasyon, ekonomik yetersizlikler, güvenlik sorunları ve çevresel faktörler yer almaktadır. Yaşlıların, toplumsal hayata katılımlarını engelleyen bu zorluklar, hem bireylerin hem de toplumsal yapıların sürdürülebilirliğini tehlikeye atmaktadır. Ayrıca, yaşlıların yaşadığı mekânlar, çoğu zaman fiziksel olarak zorluklara, erişim engellerine ve yaşlı dostu olmayan düzenlemelere sahip olabilmektedir.

Yaşlı dostu kentler, bu sorunları çözmeyi amaçlayan ve yaşlı bireylerin yaşamlarını daha bağımsız, sağlıklı ve tatmin edici bir şekilde sürdürebilmelerine olanak tanıyan yerleşim alanlarıdır. Bu kentlerde, yaşlıların yaşam alanları, ulaşım, sağlık hizmetleri, sosyal aktiviteler ve güvenlik gibi temel unsurlar, onların özel ihtiyaçlarına göre tasarlanır. Fiziksel çevre düzenlemeleri, sosyal katılımı teşvik edici faaliyetler, sağlık hizmetlerine kolay erişim, güvenli yaşam alanları ve ekonomik destekler gibi özellikler, yaşlı dostu kentlerin temel unsurlarını oluşturur.

Kentlerin yaşlı dostu hale getirilmesi, sadece yaşlıların refahını değil, tüm toplumun sürdürülebilirliğini de sağlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Kentlerdeki altyapı ve hizmetler, yaşlı nüfusun gereksinimlerine uygun şekilde yeniden tasarlanmalıdır. Bu, yalnızca yaşlıların yaşam kalitesini artırmakla kalmaz, aynı zamanda daha genç bireylerin de gelecekteki yaşamları için sağlıklı ve erişilebilir bir ortam sağlar.

Yaşlı dostu kentler, toplumların daha dayanıklı, kapsayıcı ve sosyal açıdan dengeli hale gelmesini sağlar. Kent yöneticileri, planlamacılar, sağlık profesyonelleri ve toplum liderleri, yaşlıların ihtiyaçlarına duyarlı projeler geliştirmeli ve yaşlıların topluma katkıda bulunmalarını sağlayacak fırsatlar sunmalıdır. Bunun yanı sıra, yaşlı dostu kentlerin sürdürülebilirliğini sağlamak için devlet politikaları, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliği de büyük önem taşır.

Sonuç olarak, yaşlı dostu kentler, yaşlıların karşılaştığı sorunlara çözüm getirmek, onların yaşamlarını daha güvenli ve sağlıklı hale getirmek amacıyla tasarlanmalıdır. Bu süreç, sadece yaşlıların değil, tüm toplumun iyiliği için büyük bir fırsattır. Kentlerin yaşlı dostu bir yapıya kavuşturulması, toplumsal dayanışmayı artırarak daha yaşanabilir bir şehir ortamı yaratacaktır.

Kaynaklar

Avşar Arık, I. (2021). Kentte Yaşlanma ve Yaş Dostu Kentler: Eleştirel Bir Değerlendirme. Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi, 5(1), 47-63.

Beard, J. R., Biggs, S., Bloom, D. E., & Fried, L. P. (2011). "Global population ageing: Peril or promise?" *The Lancet.*

Buffel, T., & Phillipson, C. (2016). "Ageing in urban environments: Developing age-friendly cities." *Journal of Social Policy.*

Çapcıoğlu, İ., & Alpay, A. H. (2021). Türkiye'de yaşlılığın geleceği. Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, (8), 77-88.

Göktürk, İ ve Yılmaz, M. (2020). Sosyal Problemlerin Yerel Ölçekte Çözümünde Sosyal Belediyecilik Yaklaşımı, Eğitim, Enerji Ve Emek Piyasası (Ed. K. Hakan Derin), İksad Publications, Ankara.

Havan, C. (2024). Belediyelerde Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 25(54), 93-112.

Kesgin, B. (2023). Yaşlı dostu şehirler, (Politika Notu: 2023/53). İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı. DOI: http://dx.doi.org/10.26414/pn053

Özgür, E. M., Kılınç, N. (2022). Yaşlı Dostu Kentler ve Topluluklara İlişkin Kuramsal Çerçevelerin GözdenGeçirilmesi, Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences, 20 (1), 310-337, doi:10.33688/aucbd.1078870

Şentürk, M.(Editör), (2016). Aile Dostu Kentler Etüt Araştırması, . Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

TÜİK. (2021). *Yaşlı Nüfus İstatistikleri.*

Victor, C., & Bowling, A. (2012). "A longitudinal analysis of loneliness among older people." *The Journals of Gerontology.*

WHO, (2007). Global age-friendly cities: a guide. World Health Organization. https://iris.who.int/handle/10665/43755

YEREL MEDYANIN GOOGLE ALGORİTMALARINI KULLANMA DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK NİTEL BİR ÇALIŞMA

Öğr. Gör. Dr. Akın AY

Amasya Üniversitesi,

akin.ay@amasya.edu.tr - 0000-0002-5936-2722

Dr. Öğr. Üyesi Serhat BEKAR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
serhat.bekar@gop.edu.tr - 0000-0002-3322-4559

ÖZET

Yerel gazeteler, haber malzemesinin çeşitlenmesinde zorluklar yaşamaktadırlar. İletişim araçlarının günden güne hızlı şekilde değişim ve dönüşüme uğraması yerel medyanın haber yazma tekniklerini değişikliğe uğratmaktadır. Yerel medyanın geleneksel ortamdan dijital ortama geçmesi gibi unsurlar haberlerin sürekli ve güncel olma zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Elektronik ortamda yer alan gazeteler çalışmalarını dijitalin getirmiş olduğu zorunluluğa göre yapmaktadırlar. Bu zorunluluk ise; Google algoritmalarına göre gerçekleşmektedir. Yerel medya, günümüzde yerel unsurları kapsayan ve o yörede yaşayan herkesin haber alma -verme özgürlüğünü ileten bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerel basın yeni iletişim teknolojilerinin hızlı bir şekilde artması ile Google algoritmalarının kullanıldığı alanlarda çeşitlenmektedir. Yerel basın, Google algoritmalarını kendilerine kolaylık olmasından ve haber kaynaklarının yetersiz kalmasından ötürü tercih etmektedirler Google algoritmaları her alanda olduğu gibi medya alanını derinden etkilemektedir. Haber kaynağı olarak görülen Google haberlerin dolayımlanmasında öncü rol oynamaktadır. Bu yapılan çalışmada; Google haberlerinin yerel medya kullanım düzeylerinin belirlenmesi ve haberlerin Google algoritmalarında ne sıklık ile karşımıza çıktığının araştırılması yapılacaktır. Çalışmada yerel basının haber çeşitlenmesini ne şekilde kullandığı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda 16-22 Aralık tarihlerinde Google'da çıkan yerel düzeyde yer alan haberler incelenecektir

Anahtar Kelimeler: Google Algoritması, Yerel Medya, Gazetecilik

1. GİRİŞ

Gelişen iletişim dünyasında bireylerin bilgiye ulaşması, sosyalleşmesi ihtiyaçlarının karşılanması için başvurdukları en temel araçlarından birisi internettir. Google arama motoru optimizasyonu ve çeşitli Google algoritmaları kullanarak bu ihtiyaçlarını gidermektedirler. Web üzerinde gezinme ve onların bilgiye erişimin hızlandırabilmek için Google kullanıcılara sayısız özellikler sunmaktadır. Web kullanımı, özellikle öğrenme, eğlence ve zaman geçirme gibi motivasyonlarla şekillenmekte olup, bireylerin bilgisayar ve internet erişimi, teknik bilgi seviyesi ve bağlantı hızı gibi faktörlerden etkilenmektedir. Bu bağlamda, web gezinmesinin faydaları yalnızca bilgiye erişimle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bireylerin yaşam tarzlarını ve bilgi edinme alışkanlıklarını da dönüştürmektedir. Günümüzde dijitalleşmenin artması bilgiye ulaşımın hızlı şekilde gerçekleşmesi ile birlikte okuyucunun ilgisini çekmek için haberler günümüzde Trend olan konular ekseninde gerçekleşmektedir. Bu uygulamalar okuyucuyu etkilemek için anahtar sözcük kullanma, kelime sıklığının yapımı gibi çalışmalar ile zenginleştirilmektedir. Algoritmaların kullanımı dijital ortamda kullanıcılara sayısız özellikte kolaylıklar sunmaktadır. Sunulan bu kolaylıklar birlikte algoritma yapısı olumlu ve olumsuz şekilde etkilenmektedir.

Algoritmalar sunulan teknolojinin daha hızlı olması için Google'da kapsamlı iyileştirmelere gitmiştir. Kullanıcılara kullandıkları kelimelere ek referanslar vermesi, onların aradıkları içerikleri daha kapsamlı şekilde karşılarına çıkarmaları algoritmaların önemli özelliklerinden birkaçıdır. Yapılan bu çalışmada yerel basında algoritmaların nasıl kullandıkları ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Araştırmada ayrıca Google algoritmalarının alt yapısı ve haber üretim pratiklerinde kullanım süreçleri ortaya çıkarılacaktır.

2. YEREL BASIN KAVRAMI

Yerel medya, yerel düzeyde yaşayan kent halkının sorunlarını duyurabilmesi için önemli bir kitle iletişim aracıdır. Bu araç demokrasi sesinin gür çıkabilmesi için o yöre halkının bir sesi olma yoluna gitmektedir. Farklı seslerin bir arada tutunabilmesi ve onların farklı renklerinin ortaya çıkarılabilmesi için yerel basın önemlidir. Yerel basın, halkın haber alma özgürlüğü ilkesine sahip çıkarak yöre halkının tarafsız şekilde olayları çözümlemesine katkı sağlayabilmektedir. Yerel medya artan maliyetler nedeniyle dijitale geçmiştir. Çoğu ayakta duramayan gazete kapatılmış ya da dijitalden yayın yapmaya devam etmiştir. Dijitale geçen yerel gazeteler yayın hayatına devam ederken teknolojik gelişmeleri nasıl sürdürmesi gerektirdiğinin takibini de bırakmamaktadır. Yerel basınının elektronik ortama geçmesi okur sayılarını artırmıştır. Çoğu yerel basın matbaa kısmını kapatmak zorunda kalmıştır. Yerel basının artan maliyetler ile mücadele etme şansı zor görünmektedir. Yerel medya çalışanları geçimlerini reklam ilanlar ile sağlayabilmektedir. Yerel basının günümüzdeki en önemli sorunlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Reklam ilan gelirlerinin az olması
- Teknolojik alt yapı yetersizliği
- Medyada mülkiyet kontrol ilişkilerinin yetersiz olması
- Medyada tekelleşmenin artması
- Tirajının düşük olması

Yerel gazeteler zorluk içerisinde yayın hayatlarını yukarıda sayılan nedenlerden dolayı güç içerisinde sürdürebilmektedirler. İletişim araçlarının günden güne hızlı bir şekilde artması, yerel gazetelerde var olan düzenin değişmesine katkı sağlamıştır. Yerel basın yeni iletişi teknolojilerindeki değişimle birlikte gazetelerdeki yapısal dönüşümü de hızlandırmaktadır. Ülkemizde gazetecilik dört evrede incelenebilir (Bülbül, 2000: 11).

- 1908 yılına kadar olan dönem
- 1923 tarihine kadar olan dönem
- Lozan Barışından sonraki dönem
- Cumhuriyet dönemi

Yerel basın; daha dar kapsamda o yörede bulunan insanlara haberlerin ulaştırıldığı haberler bütününü kapsamasıdır (Yüksel ve Gürcan, 2001: 6).Yerel gazeteler haber malzemesi ve gazete elemanları açısından zorlukta çekmektedir (Topuz, 2003: 384). Tokgöz yerel basınla ilgili yapmış olduğu incelemede yerel basını üç önemli özelliğe ayırmaktadır. Birincisi; İstanbul'u gelişmişlik düzeyi bakımından yüksek kategoride değerlendirmektedir. İstanbul İzmir Bursa gibi illerdeki gazeteciliğe şüphe ile yaklaşmakta ancak diğer gazetelere oranla daha kapsamlı olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır. Son aşamada ise, Anadolu basını yer almaktadır. Anadolu basını, eleman bulmakta zorlanmakta ve haber yapma anlamında zorlu çektikleri değerlendirmesinde bulunmaktadır (Tokgöz, 1982).

3. YEREL BASININ ÖZELLİKLERİ

3.1. Ulusal Düzeyde Haber Yapma Özelliği

Yerel basın, milli mücadele döneminde halkın yanında yer alarak milli mücadele ruhuna gereken desteği vermiştir. Ulusal düzeyde halkın yanında yer almıştır

3.2. Yapısal Özelliğinde Bulunan Değişiklik

Yerel basın, Anadolu' da yer alan haberleri doğru bir şekilde yansıtması ekonomik ve toplumsal olayları tarafsız aktarmasından dolayı toplumun aynası olarak nitelendirilmektedir. İlk baskı türü olan Tipodan Ofset baskıya geçişle birlikte bölgesel anlamda gazetelerin yapısı değişime uğramıştır.

3.3. Siyasallaşma Sürecini Hızlandırabilmesi

Yerel basın toplum ve siyasiler ile iç içe geçerek onları bir bütün olarak değerlendirmeye alabilmektedir. Bulundukları bölgelerdeki yöneticiler ile iletişime geçerek yöre halkının sorunlarını hızlı bir şekilde onlara ulaştırmaktadır.

Yerel basın toplum yaşamında önemli bir yere sahiptir. Girgin'e göre yerel medyayı teşvik eden etkenleri şu şekilde sıralamaktadır (Girgin, 2009: 242).

- Coğrafya
- Ekonomi
- Siyaset
- Ekonomi

- Bölgecilik

4. YEREL BASIN VE DİJİTALLEŞME

Google Algoritma kaynaklı haber üretimi, günümüz haberlerinde yoğun bir ilgiyle tartışılan bir konu haline geldi. Bilginin çeşitlendirilmesi ve makine geliştirmeleri içerisindeki son teknolojik ilerlemeler, sensörler, insansız hava araçları ve sosyal medya gibi teknolojilerle birleşerek gazetecilik uygulamalarının gerçekleştirilmesi dönüşümler yaratma potansiyeline sahiptir (Goldberg, 2013).

Gazeteciler, her zaman hikâye bulma ve yerel haberleri ele alma geniş kapsamlı çeşitli bilgi kaynaklarından yararlanmışlardır. Geleneksel olarak yaşlılar, yerel muhbirler ve polis telsizleri gibi kaynaklar kullanılıyordu. Ancak son dönemde, gazetecilikte başvurulan bilgi kaynakları, şehirlerimizin mevcut olayları hakkında ipuçları sunan gerçek zamanlı bilgi birikimleriyle daha da çeşitlenmiştir. Bu yeni kaynaklar arasında sensörler, video yayınları, dronlar ve kitle kaynaklı hizmetler gibi gelişmiş teknolojiler bulunmaktadır (Muthukumaraswamy, 2010).

Yerel haberlerin yaygın olarak azalması, online haber tüketiminin reklam sektöründe yol açtığı değişikliklerle ilişkilendirilmiştir. Amerikalıların yaklaşık %90'ı yerel haberlerin bir kısmını dijital olarak tüketiyor ve yerel haber tüketiminin neredeyse yarısı mobil cihazlarda gerçekleşiyor. Dijital tüketim aynı zamanda yerel haberlere erişim için tercih edilen mecra olarak televizyona yaklaşmaktadır. İnternet çok çeşitli medya seçenekleri sunduğundan, bireyler haberlere arama motorları ve merkezi kanallar haline gelen diğer çevrimiçi platformlar aracılığıyla çevrimiçi olarak erişmektedir. Çevrimiçi haber sitesi trafiğinin yaklaşık dörtte biri, kullanıcıların hangi içeriği tüketeceklerini belirlemek için haber kaynaklarını sıralamalarına ve önceliklendirmelerine yardımcı olan arama motorlarından kaynaklanmaktadır. Bu platformlar, belirli hikâyeleri vurgulayarak, potansiyel olarak reklam gelirlerini etkileyen kapı bekçileri olarak işlev görebilir. İnternet ağ toplumunda yapılan hareketlerin bütün bir parçası olarak görülebilmektedir (Castells, 2020: 198).

Otomatik algoritmaların özel sektör ve kamu refahını baltalayan mevcut sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri daha da kötüleştirebileceğine dair artan endişeler nedeniyle, araştırmacılar platform davranışını belgelemek ve platformlara beslenen bilgiler ile platformların kullanıcılara sunduğu bilgiler arasındaki ilişkileri tahmin etmek için belirli platformları incelemiştir.

Gazeteciler, her zaman hikâye bulma ve yerel haberleri ele alma geniş kapsamlı çeşitli bilgi kaynaklarından yararlanmışlardır. Geleneksel olarak yerel muhbirler ve polis telsizleri gibi kaynaklar kullanmaktadır. Ancak son dönemde, gazetecilikte başvurulan bilgi kaynakları, şehirlerimizin mevcut olayları hakkında ipuçları sunan gerçek zamanlı bilgi birikimleriyle daha da çeşitlenmiştir. Bu yeni kaynaklar arasında sensörler, video yayınları, dronlar ve kitle kaynaklı hizmetler gibi gelişmiş teknolojiler bulunmaktadır. Dijitalleşmede gazetecilik analizleri ile haberlerin dolayımlanmışı değişikliğe uğramaktadır. Editörler, haberleri değerlendirirken haberin nasıl olması gerektiğini haberin birinci tanıkları belirleyememektedir.

Ağlar ile örülen haberleşme alanında çeşitli özellikler bulunmaktadır (Kara, 2019: 4):

- Mesaj
- Kaynak, Hedef
- Ortam
- Protokoller

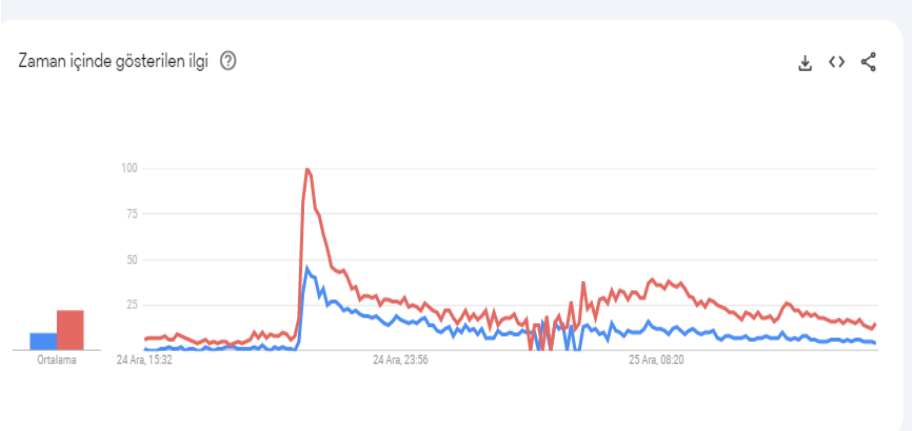
Günümüzde popülerler arasında haber almak için sosyal medyanın daha yaygın olduğu gözlemlenmektedir. Sosyal medya ve dijital medya, yerel haber dünyasının arttırılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Newman ve ark., 2021). Haber tüketiciler, dilsel ve demografik çeşitlilik, dijital medyanın sunduğu olanaklarla birleşerek daha yoğun bir 24 saatlik haber analizi sağlanılmaktadır. Genel anlamda, medya ve iletişim sektörü sürekli dönüşüm içerisindedir. Zaman ilerlemesi ve iletişim teknolojilerinin kullanım özellikleri, gazeteciliğin sosyo-ekonomik, ticari ve kültürel boyutlarında önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Metaverse, haber raporlama ve yayma sürecini değiştirmek için geniş fırsatlar sunmaktadır. Bu tür teknolojiler muhabirleri olayları sanal ortamda yürütmek ve haberleştirmek üzere donatmaktadır. Tam olarak, bu teknolojilerin yardımıyla, izleyiciler sürükleyici gazeteciliği deneyimliyor.

5. GOOGLE ALGORİTMALARI VE YEREL GAZETECİLİK

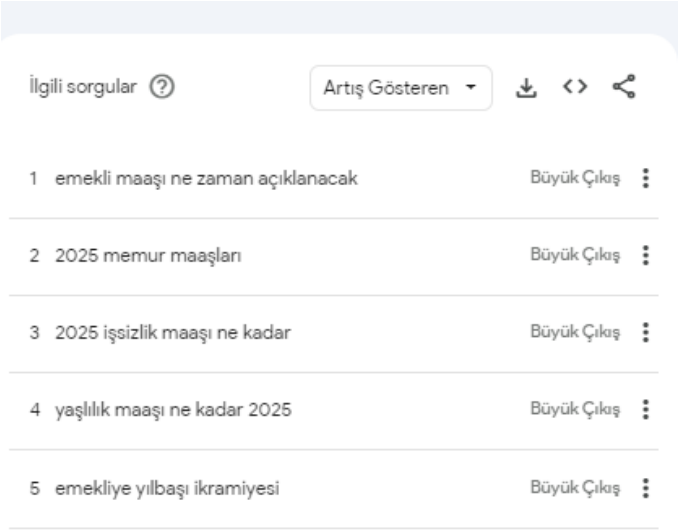
Algoritmalar her alanda kullanıldığı gibi yerel basında hızlı bir şekilde kullanılmaktadır. Google arama motoru optimizasyonu (Seo) kavramı gazetecilik alanında derin bir şekilde uygulanmaktadır. Arama motoru optimizasyonu haberlerin yeniden değişikliğe uğramasında ve düzenlemesinde etkili faktörlerden birisi haline gelmektedir. Seo kavramı, Google sıralamasında önemli ve kapsamlı bir analiz yöntemidir. Seo ile haber editörleri haberlerini yeniden düzenlemekte anahtar kelimeler oluşturarak haberler dizayn edilmektedir. Tık tuzağına okuyucu çekmek ve ilk sırada yer alan sekmeye tıklatmak internet gazeteciliğinde ana hedeflerden birisi haline gelmektedir. Hileli tıklamaları kapatmanın ve engellemenin bir tek yolu vardır ancak Google'un az para kazanmasına neden olmaktadır (Vise, 2006: 324). Yapay zekâ, Google algoritmalar gibi uygulamaların kullanılması medya sektöründe haberlerin hızlı şekilde değişimine neden olmaktadır. Bu değişiklik, sosyal medyada türetilen haberler ile birleşince ortaya sıkıntılı durumlar çıkmaktadır. Sosyal medya bu kadar olumsuz duruma rağmen gazetecilerin haberlere ulaşamadığı durumlarda onlara yardımcı olabilmektedir. Bu durum ise sosyal medyanın hızlı ve her yerde olabilmesi ile ilgilidir. Sosyal medya olayları yaşayanların ağızlarından ilk kişilerden bilgi hiçbir aracıya gerek kalmadan bilgi aktarımına katkıda bulunmuştur (Yüksel, 2014: 126). Tokgöz, kar getirsin ya da getirmesin web sayfalarında uygun içerikler sunulduğunda reklamda alabilecektir (Tokgöz, 1987: 72).

Seo gazeteciliği google algoritmalarını saran bir optimizasyondur. Seo ile birlikte haberlerin içerikleri google trendlere göre oluşmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin bağlı olduğu olgular ve olaylar ile birlikte bu süreçte editörler haberlerin oluşmasında güncel trendlerden yararlanmaktadır. Google trendde olan her olay haberlerde yer almaktadır. Aşağıda yer alan görselde enflasyon - emekli maaşlarının karşılaştırması yer almaktadır. 24 Aralık 2024 tarihinde enflasyon ve emekli maaşları Web'de aranan en çok içerik olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir görsel olan görsel 2'de arama sorgularında kullanıcıların arama

sorgularına alternatif geliştirmek üzere, “emekli maaşı ne zaman açıklanacak?”, “2025 memur maaşları”, “2025 işsizlik maaşları” “yaşlılık ve yılbaşı ikramiyesi” arama motorlarında en çok aranan içeriklerdir.

Görsel 1: Enflasyon ve Emekli Maaşları Karşılaştırması

Görsel 2: Google Arama Sorguları

6. YEREL GAZETELERİN GOOGLE ALGORİTMALARI EKSENİNDE HABER ÜRETMELERİ

6.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, yerel gazetelerin arama motorlarında haberleri nasıl ürettikleri ve otonom bir şekilde içeriklerini nasıl zenginleştirdikleri Google algoritmaları kullanarak haberleri ne şekilde yazdıkları incelenecektir. Anahtar kelime kullanımı ve sıklığı, çengel başlık kullanımı, tık

odaklı habercilik gibi uygulamaların haber üretim pratiklerini olumlu ya da olumsuz şekilde etkileme süreci irdelenecektir.

6.2.Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

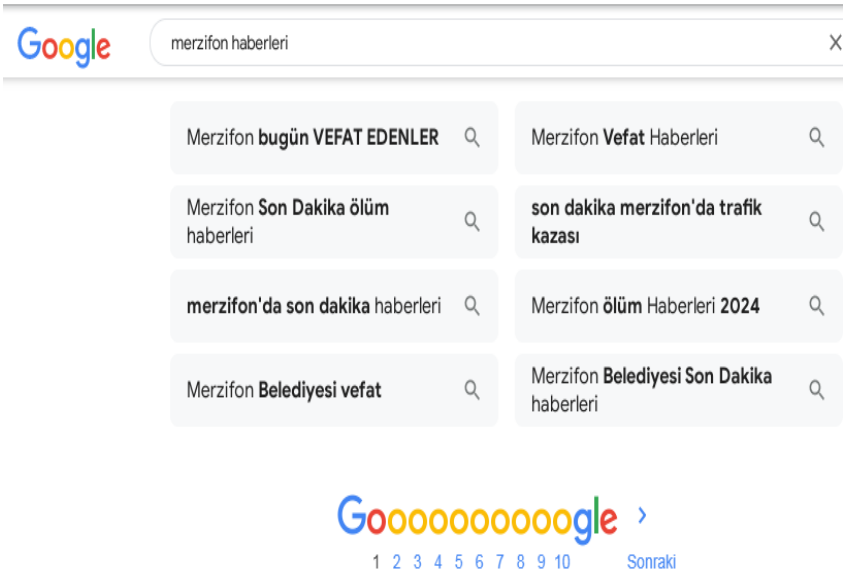
Araştırmada, Google 'da çıkan haberlerin kelime bulutu, arama sözcüğü kullanımı anahtar sözcüklerin sıralanışı gibi faktörler incelenecektir. Bu analizler yapılırken MAxQda analiz yöntemi ile gerçekleştirilecektir.

6.3. Araştırma Bulguları

Görsel 3: Haber Dağılımlarının Değerlendirilmesi

Görsel 3'te araştırma bulguları MaxQda değerlendirme yapıldığında Google, Merzifon yazılmasında "Namaz vakitleri", "Vefat haberleri", Trafik Kazaları, gibi haber başlıkları değerlendirmektedir. Bu değerlendirme sonuçlarında yerel haberlerde temel Google algoritmaları yer almaktadır.

Görsel 4: Google Arama Sonuç Ekranı

Google arama ekranına "Merzifon" yazıldığında haberi tıklatmak için "Son dakika", "Bugün", "2024", "Son dakika Merzifon Trafik Kazası" yazıldığı görülmektedir. Google algoritmalarının dağılımı haberi tıklatmaya yönelik olduğu görüntülenmektedir.

Görsel 5: MaxQda Kelime Bulutu

"Google Arama Sorgusu" ifadelerinin yoğunluğa göre dağılımı Görsel 5'de gösterilmiştir. Daha büyük puntolu olarak gösterilen kodlar daha yoğun olarak kullanılan ifadeleri gösterirken, daha küçük puntolu olan ifadeler, kodların daha az yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir.

Görsel 6: MaxQda Etkileşimli Kelime Ağacı

Görsel 6'da yer alan "MaxQda Etkileşimli Kelime Ağacı" görselinde Google arama yüzüne "Ekonomi ve Yerel " başlığı yazıldığında çıkan kelime dağılımları şu şekilde oluşmaktadır.

- Son dakika
- 4 Saat önce
- Düştü

Görsel 7: MaxQda Etkileşimli Kelime Ağacı

"Görsel 7 inceleme yapıldığında ekonomi Google algoritmalarında "Borsa", "Siyasi" "İndirim" ve "Şok İndirim" kelimelerini görülmesi mümkündür.

Görsel 8:MaxQda Etkileşimli Kelime Ağacı

Google algoritmalar anahtar kelimeleri çok fazla kullanmaktadır. Anahtar sözcüklerin kullanımı ile birlikte haber okunabilirliği hızlı şekilde artmaktadır. Google algoritmaları Web trafiğini artırmak için bu şekilde son dakika gibi anahtar sözcükler kullanarak haberi tıklatmak istemektedir.

7. SONUÇ

Çalışmada elde edilen bulgulara göre, haber başlıklarında sıklıkla yanıltıcı ve eksik bilgiler kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu yöntem, okuyucuların ilgisini çekmek için başlıkların merak uyandırıcı şekilde tasarlanmasını içermektedir. Ancak bu tür başlıklar, okuyucuların haber içeriğiyle ilgili beklentilerini karşılamamakta ve uzun vadede hayal kırıklığı yaratmaktadır. Özellikle dijitalleşmenin arttığı bir dönemde kullanıcılar arama motorları ile birlikte merak ettiklerini hızlı şekilde yazabilmekte ve bunun sonucunda karşılarına çıkan ilk sekmeye tıklayabilmektedirler. Seo haberciliği ve Google haberciliğine dönüşen haberleşme pratiği okuyucuyu yanlış şekilde yönlendirebilmektedir. Yerel basında ulusal basın gibi Google trendte ne varsa sayfalarına taşımakta ve bu sonucunda onlarında algoritmaları hızlı bir şekilde kullandığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Yerel basın toplumun dinamiklerini tarafsız şekilde aktaran bir medya organıdır. Haberlerde hız önemlidir çünkü haberin temel bileşimlerini hız oluşturur. Hızlı haber yazmak isteyen editörler habercilik pratiklerini değiştirmek zorunda kalmaktadır. Örneğin yerel bir olay ulusal basına taşınması için haberin anında izleyen/okuyan/dinleyen profillere gitmesi gerekmektedir. Yerel basının algoritmaları kullanma sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Haberde güncel içerik üretme
- Haberde hızlı haber yazabilme
- Haberin temel anatomisinin dinamiklerini doğru kullanma
- Haber içeriklerinin çeşitliliğini sağlamak

Yerel basının güncel algoritmaları kullanarak haberler ürettiği, günlük trendlerden haber içerikleri hazırladığı buna bağlı olarak Google algoritmalarının tamamını düzenli şekilde uyguladıkları bu çalışma kapsamında ortaya çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

Bülbül, R., *Temel Gazetecilik Bilgileri*. Nobel Yayın, Ankara, 2000.

Castells, M., *İnternet Galaksisi İnternet, İş Dünyası ve Toplum Üzerine Düşünceler.* Phoenix Yayınevi, Ankara, 2020.

Girgin,A., *Türkiye'de Yerel Basın*. Der Yayınları, İstanbul, 2009.

Goldberg, D.; Corcoran, M.; and Picard, R. G., Remotely piloted aircraft systems & journalism: opportunities and challenges of drones in news gathering. Reuters Institute for the Study of Journalism. University of Oxford, 2013.

Kara, R., *Bilgisayar Ağları*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2019.

Muthukumaraswamy, K., *When The Media Meet Crowds Of Wisdom.* Journalism *Practice,* 4(1), 2010, 48-65.

Tokgöz, O. *Temel Gazetecilik*. (4.Baskı). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.

Tokgöz, O. (1982). "Türkiye'de Yazılı Basının Yerel Olarak Gösterdiği Özellikler", A.Ü. SBF Basın Yayın Yüksek Okulu Yıllık, 1981, s.283- 309

Tokgöz, O., *Temel Gazetecilik*. (4. Baskı). İmge Kitapevi, Ankara, 1987.

Topuz, H., *II. Mahmut'tan holdinglere Türk Basın Tarihi*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

Vise, D. A., & Malseed, M., *Google hikayesi/çağımızın en yeni iş, medya ve teknoloji başarısı Google*, G. Köse (Çev.), Koridor, 2006.

Yüksel E. ve Gürcan İ, *Habercinin El Rehberi, Soru ve Örneklerle Haber Toplama ve Yazma Kural ve Teknikleri*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2001.

Yüksel, O., *İnternet Gazeteciliği ve Blog Yazarlığı.* Sinemis Yayınları, Ankara, 2014.

UMUTSUZLUK VE MANEVİYAT

DESPAIR AND SPIRITUALTY

Yüksek Lisans Öğrencisi RABİA ERBEY[1], Doç. Dr. ÖMER FARUK SÖYLEV[2]

[1] Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

Disiplinlerarası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı,

rabia.erbey@ogr.dpu.edu.tr - ORCID ID: 0009-0009-9376-5670

[2] Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı,

omerfaruk.soylev@dpu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-1935-1957

ÖZET

İnsan yaşamında maneviyat duygusunun eksikliği ümitsizliğe ve ruhsal gerilime yol açabilir. Ayrıca bireyi yaşama küstürebilir. Maneviyat olgusunun gücü ise insanı hayata karşı cesur, dirençli ve enerjik olmaya sevk eder. Maneviyatın insanın ruh sağlığına en önemli katkısı hayatın anlamını bulma arayışına sunduğu cevaptır.

Bu araştırmada depresyon ve intiharın psikopatolojisinde rol oynayan umutsuzluk kavramı ve maneviyat ele alınmıştır. Maneviyatın umutsuzluğa etki edip etmediği ile ilgili ve bu etkinin hangi yönde olduğuyla alakalı çalışmalar incelenmiştir. Maneviyat ile umutsuzluğun arasındaki ilişki ortaya konularak, maneviyatın umutsuzluk duygusuyla baş etmede ne derece etkili olabileceği belirlenmeye çalışılmıştır. Umutsuzluğun, bireyi intihara götüren depresif duyguların yaşanmasında önemli bir role sahip olması psikolojik bir sorun olarak nitelendiğinden üzerinde çalışmak önem arz etmektedir.

Çalışmamızda öncelikle kavramsal çerçeve çizilerek umut, umutsuzluk ve maneviyat kavramları ele alınmıştır. Kavramlar ile ilgili açıklamalardan sonra umutsuzluğun sebepleri ve belirtileri incelenmiştir. Daha sonra manevi danışmanlık ve rehberlik sürecinde umutsuzluk ile baş etme yöntemleri ve umut stratejileri geliştirme aşamaları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Ardından literatürde bu kavramlarla ilgili çalışmalar incelenmiştir. Psikoloji, psikolojik danışmanlık ve rehberlik, sağlık, din ve manevi danışmanlık alanlarında bu kavramlarla ilgili çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda maneviyatın umutsuzluğa ilişkin duygu, düşünce ve tutumları azaltmada önemli bir etkisinin olduğu, bireylerin umutlarını artırmaya katkısının olduğu tespit edilmiştir. Maneviyat seviyeleri yükseldikçe umutsuzluk seviyelerinin düştüğü sonucuna varılmıştır. Bu literatür çalışmaları, danışmanlık süreçlerine, umudu arttırıcı ve umutsuzluğu düşürücü manevi unsurların daha çok dahil edilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu çalışmamızın manevi danışmanlık süreçlerinde fikir vermesi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Manevi yönelimli bilişsel terapi yöntemleriyle ilgili daha detaylı çalışmaların yapılması umutsuzluk ile baş etmede alana katkılar sağlayacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Umutsuzluk, Maneviyat ve Ruh sağlığı

1.GİRİŞ

Maneviyat, yaşama mana katan ve birey için anlam ifade eden kutsal değerleri içerir (Yılmaz Arzu, 2022, s. 13). Maneviyatın eksikliği bireylerde umutsuzluk gibi ruhsal hastalıklara sebep olabilir. İnsan yaşamında umut, olmazsa olmazlardan kritik bir öneme sahiptir. Umut, fiziksel ve ruhsal iyilik halini geliştirmede önemli olup, bireyi psikolojik olduğu kadar fizyolojik yönden de destekleyerek geleceğe uyum sağlayabilmesi için ona güç vermektedir (Ata Gülnaz, 2018, ss. 2-3).

Günümüzde değişen dünyayla birlikte bireyler ve toplumlar da değişmektedir. Sosyal, kültürel ve ekonomik koşulların hızlı değişim göstermesi bireylerde korku, kaygı ve umutsuzluk hissine neden olabilmektedir. İnsanın varlığına anlam katan değerlerde ve bireylerin geleceğe yönelik beklentilerinde de değişimler olmaktadır. Bu değişimler olumsuz yönünde olabilmekte ve geleceğe yönelik bu olumsuz düşünce ve tutumlar bireylerde psikopatolojik sorunları da beraberinde getirmektedir (Duran Mehmet Emrullah, 2023, s. 39). Bununla birlikte bireylerin baş edemedikleri sorunlar ruh sağlıklarını olumsuz yönde etkileyerek umutsuzluğa yol açabilmektedir. Bireylerin geleceğe yönelik olumsuz beklentileri, insanların sorunlarıyla baş etme yöntemlerini, çevreye uyum sürecini ve kişisel verimliliği de olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Aktağ Işıl & Alpay Derya Deniz, 2015, s. 16).

Günümüzde dini ve manevi temellere dayalı erdemlerin gittikçe zayıfladığı görülmektedir. İmkanlarının artmasıyla hem elde etme arzusu hem de elde ettiklerini kaybetme kaygısıyla kişiler, ruhi bunalımlara ve umutsuzluğa düşebilmektedir (Kızılgeçit Muhammed, 2021, s. 100)

Geleceğe dönük olmak, insanda en güçlü eğilimlerdendir (Geçtan Engin, 2009, ss. 48-49)**.** umut, özellikle kriz ve felaket dönemlerinde, bir taraftan bireysel bir taraftan da toplumsal dayanma gücü sağlar (Bahadır Abdülkerim, 2002, s. 81). Umut mutluluğun kaynağı olduğu gibi ayrıca umutsuzluğun yol açtığı kaygı ve depresyon gibi ruhsal problemlerinde tedavi aracıdır. Bu bağlamda birey umudunu kaybederek umutsuzluk girdabına düştüğünde sadece mutluluğuna değil aynı zamanda yaşam doyumuna ve psikolojik iyi oluşuna da ciddi zarar vermektedir (Duran Mehmet Emrullah, 2024, s. 147). Bu araştırmada depresyon ve intiharın psikopatolojisinde rol oynayan umutsuzluk kavramı ve maneviyat ele alınmıştır. Maneviyatın umutsuzluğa etki edip etmediği ile ilgili ve bu etkinin hangi yönde olduğuyla alakalı çalışmaları incelemektir. Maneviyat ile umutsuzluğun arasındaki ilişki ortaya konularak, maneviyatın umutsuzluk duygusuyla baş etmede ne derece etkili olabileceği belirlenmeye çalışılmıştır.

Umutsuzluğun, bireyi intihara götüren depresif duyguların yaşanmasında önemli bir role sahip olması psikolojik bir sorun olarak nitelenmesine sebep olmaktadır (Kızılgeçit Muhammed, 2021, s. 17). Umutsuzluktan ve yalnızlıktan muzdarip bireylerin bir kısmında depresif belirtilere rastlanmakta ve bu zorlayıcı durumlarla baş etmede ciddi sorunlar yaşamaktadırlar. İntihar, bağımlılık, kişilik bozuklukları, yalnızlık ve depresyon umutsuzluğun yol açacağı olumsuz durumlardandır (Duran Mehmet Emrullah, 2024, ss. 148-149). Bu bireyler madde kullanımı ve in(Duran Mehmet Emrullah, 2023, s. 39). tihar girişimi gibi yıkıcı yöntemlere başvurabilmektedirler (Kızılgeçit Muhammed, 2021, s. 19). Bu bakımdan

umutsuzluk duygusu ile alakalı daha çok akademik çalışmalara yer verilmeli ve umutsuzluk düzeylerini azaltacak, umudu arttıracak müdahalelere başvurmak gerekmektedir. Ayrıca maneviyatı güçlendirilmesi ve manevi yönelimli terapilerin danışmanlık süreçlerine daha çok dahil edilmesi önem arz etmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Umut, Umutsuzluk ve Maneviyat:

Umut, "ummaktan doğan duygu", "bir şeyin gerçekleşmesi ihtimâlinin verdiği ferahlatıcı duygu, ümit", "mümkün olan, fakat kesin olmayan bir şeyi istemek ve beklemek" anlamına gelmektedir (Develioğlu Ferit, 1970, s. 3239). İngilizce 'de umut kavramı "hope", "prospect" ve "expectation" kelimeleriyle, umutsuzluk ise "hopenessless", "hopeless" ve "desperate" kelimeleriyle ifade edilirken, Arapça'da ise umudun karşılığı olarak "recâ" ve "emel" kelimeleri kullanırken umutsuzluğun karşılığı olarak da "yeis" kelimesi kullanılmaktadır (Duran Mehmet Emrullah, 2023, s. 37). Rideout ve Montemuro "*umudu, bir amacı gerçekleştirmede sıfırdan fazla olan beklentiler; umutsuzluğu ise bir amacı gerçekleştirmede sıfırdan az olan beklentiler*" olarak açıklamaktadırlar (Kimter Nurten, 2002, ss. 184-185; Şahan Birol Safa & Temel Veysel, 2016, s. 67). Fromm'a göre umut, "*gerçekleşmesi imkânsız olan koşulların gerçekçi olmayan bir şekilde zorlanması da değildir*" (Yavuz Adem, 2009, s. 24). Geleceğe yönelik güçlü bir umudun olması, hem geçmişin acılarından sıyrılmada, hem de var olan sıkıntılara katlanma yürekliliğinin gösterilmesinde, birey için eşsiz bir güç kaynağıdır (Bahadır Abdülkerim, 1999, s. 53).

Umutsuzluk, Beck ve arkadaşları tarafından "bireyin gelecek ile ilgili olumsuz beklentiler geliştirmesi ve kişinin kendi kapasitesini olduğundan aşağı görmesi" olarak tanımlamaktadırlar. Lester ve arkadaşları umutsuzluğu, "kişinin gelecekle ilgili olumsuz, kötümser bir tutum içinde olması ve geleceğe dair motivasyonunu kaybetmesi" olarak tanımlamışlardır. Amerikan Psikoloji Birliği'nin tanımına göre umutsuzluk, "bireyin seçme özgürlüğünün bulunmadığını ya da seçeneklerinin sınırlı olduğunu gördüğü ve kendi adına enerjisini harekete geçiremediği öznel duygu durumudur." Kısaca umutsuzluk, bireylerin geleceğe ait kötümser duygularıdır. (Yıldırım Bahadır & Keskinkılıç Kara Sultan Bilge, 2017, s. 3) Umutsuzluk, gelecek ile şu anı birbirine bağlayan köprünün yıkılması olarak da ifade edilmiştir. Beck'in bilişsel kuramına göre umutsuzluk depresyonun en temel ögesidir. Umutsuz birey hayatını engeller ve zorlayıcı olaylarla dolu olarak görür ve gelecekten de bir beklentisi yoktur (Ata Gülnaz, 2018, s. 31).

Ruh sağlığında umut ne kadar yapıcıysa, umutsuzluğun da yıkıcı özelliği belirleyici güce sahiptir. Ruhî hastalıkların çoğunda beklentisizliğe karşı aktivite yoksunluğunun temel sebebinin umutsuzluk olduğu aşikardır. Umutsuzluk, ruhsal yapının canlılığını, esnekliğini ve zenginliğini tahrip ederek katılaşmasına neden olur. Birey bu durumda yenileşmeye ve değişmeye kendini kapatır (Bahadır Abdülkerim, 1999, s. 55).

Maneviyat ise "bireyin yaşamına şekil verme, ona dair anlam oluşturma, diğerleri ve dahi aşkın olanla ilişkisini düzenlemede oluşturduğu tutum" olarak açıklanmıştır. Maneviyat ruhun doğal yapısı olarak kabul edilebilir. Manevi amaçlar, kriz dönemlerinde dengede kalma, rehberlik etme ve yönlendirme görevini üstlenirler. Bireyin hayatındaki denge bozulup, kontrolü kaybettiğinde manevi amaç ve anlam duygusundan yararlanır (Yılmaz Arzu, 2022, s. 10). Maneviyat ; "*içe ait olan hususlar, moral ve bir insanın ruhsal gücü*" olarak da

tanımlanmıştır. Türk Dil Kurumu'nda manevi kelimesi; "*görünmeyen, duygularla sezilebilen, ruhani, tinsel, maddi karşıtı*" şeklinde açıklanmaktadır. Yine TDK'da maneviyat kelimesi; "*maddi olmayan, manevi şeyler*" olarak tanımlanmaktadır. Mehmet Doğan tarafından hazırlamış olan Büyük Türkçe Sözlükte ise maneniyat; "*manevi olan şeyler; ruha, hisse, inanca ait şeyler, moral kuvveti*" olarak geçmektedir. Maneviyatla alakalı literatür incelendiğinde birbiriyle benzerlik gösteren pek çok tanıma rastlanılmaktadır (Yılmaz Arzu, 2022, ss. 8-9).

2.2. Umutsuzluğun Sebepleri

Geçmiş yaşantıların geleceğe genelleştirilmesi, umutsuzluğun temelini oluşturur. Bireyin sorunlarına çare bulamaması, umutsuzluğa itebilir (İsmail Aila, 2024, s. 44). Amerikan Psikoloji Birliği'nin tespitine göre umutsuzluğa sürükleyen sebepleri başında; kişilerin yalnızlaşması, bedensel sağlıkla ilgili çözülemeyen sorunlar ve uzun süreli strese maruz kalmanın yer aldığını tespit etmişlerdir (Duran Mehmet Emrullah, 2024, s. 147).

Umutsuzluğun sebepleri şu başlıklarda toplanmıştır: Benliğin zayıflaması, inanç kaybı, anlam yokluğu, amaçsızlık, üretken olamama, bedensel engellilik, engelleme (çatışma), yaşamdaki diğer bir takım olumsuzluklar ve başarma duygusunun kaybedilmesi olarak açıklanmıştır.

Benliğin gelişmesi bireysel veya toplumsal nedenlerden dolayı engellenebilmektedir. Böyle bir durumda da öz benlik ile sahte benlik arasında çatışmanın çıkmasına neden olmaktadır (Kızılgeçit Muhammed, 2021, s. 92). Gerçek özünden uzaklaşmış ve kendi haline gelmeyi başaramamış olması da bireyin umutsuzluğa düşme sebebidir. İnsanın inancını kaybetmesi, soyut değerlere veya Tanrı'ya, geleceğe olan inancını kaybetmesi kişinin umutsuzluğa düşmesinde önemli sebeplerdendir. Bireyin inancını kaybetmesi manevi bağının kopmasına, böylelikle de ruhsal ve fiziksel çöküşüne sebep olabilmektedir (Kierkegaard Soren, 2001, s. 47). Ayrıca birey hem kutsal şeylere olan inancını hem de aile ve arkadaşlık gibi bağlarına olan güvenini yitirebilir (Duran Mehmet Emrullah, 2024, s. 147). İlk çocukluk izlenimleri, bireylerin kendilerine, insanlara ve yaşama inanmalarında, güvenmelerinde büyük önem arz etmektedir. Bu izlenimler bireylerin hayata bakış açılarını belirler. Eğitimde yapılan hataların da bu konuda büyük etkisi vardır (Frankl Viktor Emil, 2007, s. 76).

Düşünce tutum ve davranışları belirleyen en güçlü güdülerden biri de anlam arayışı ve amaçsızlıktır (Bahadır Abdülkerim, 1999, s. 130). İnsanoğlu umutsuzluğa düşmeden yaşayabilmesi için yaşamının amacını çok iyi belirlemiş olmalı ki bu nihai hedefe yönelerek sorunlarla baş edebilsin. (Yavuz Adem, 2009, s. 41). Düzeltilemeyecek problemlerden olan bedensel engellilikte kişide umutsuzluğa düşmede en etkili nedenlerinden görülmektedir. Kişi de kendini diğer insanlardan ayırma, kendine acıma ve umutsuzluk duygusu hâkim olabilir. Kazalardan sonra yaşanan bedensel engeller kişide ağır bir depresyon yaşatabilir. Böyle durumlarda depresyondan ve umutsuzluktan kurtulmasında, kişilik yapısının sağlamlığı ve çevresindeki insanların desteği çok önemli görülmektedir. (Kızılgeçit Muhammed, 2021, s. 99; Yavuz Adem, 2009, s. 53).

2. 3.Umutsuzluk Belirtileri

Umutsuzluk, çaresizlik hissinin bir sonucu olarak görülmektedir. Bu nedenle, bireylerin zihinsel ve fiziksel sağlıklarında olumsuz etkiler ortaya çıkabilir (İsmail Aila, 2024, s. 44). Umutsuzluğa düşmüş bireyde değersizlik, çaresizlik, olumsuz düşünme biçimi, mutsuzluk,

eyleme geçememe, işlerini sürdürememe, kararsızlık ve suçluluk duyguları hakimdir. Psikiyatride ruh hastalığının belirtisi olarak görülen umutsuzluğun diğer belirtileri de şu şekilde belirtilmiştir; Sürekli olumsuz düşünceleri yansıtan ifadeler kullanma, konuşmaya karşı isteksizlik, dış olaylara ve insanlara ilgisizlik, uyuşukluk, duyu ya da duygu eksikliği ve hissedilen duygu ve düşünceleri paylaşmaktan kaçınma, uyku düzenin bozulması şeklindeki belirtiler de umutsuzluğun bir sonucu olarak belirtilmiştir (Duran Mehmet Emrullah, 2024, ss. 147-148; Kızılgeçit Muhammed, 2021, s. 104).

2.4. Manevi Danışmanlık Sürecinde Umutsuzlukla Başa çıkma

İnsanın hayatta huzuru tam anlamıyla yakalayabilmesi için, kişinin fiziksel sağlığı kadar ruhsal sağlığına da önem verilmesi gerekmektedir. Bu sebeple insanoğlu fiziksel rahatsızlıklarına tedavi yöntemleri ararken sadece ilaçlardan değil, kişiye manevi olarak onarıcı etkisi bulunan "dua, öğüt, okuma vb. soyut; müzik, su sesi, doğa vb." somut tekniklerle iyileştirici tedavi yöntemlerinden de yararlanmıştır. Maneviyat duygusunun eksikliği ümitsizliğe ve ruhsal sıkıntılara yol açarken, maneviyatın gücü ise onu hayata karşı cesur, dirençli ve enerjik olmaya sevk edecektir (Yılmaz Arzu, 2022, ss. 9-13).

Ümitli olmak insana beraberinde sevinç ve sevgi dolu bir yaşama ulaştırır. Kur'ân-ı Kerim de ümit olgusu Allah-insan ilişkisi bağlamındadır. Umutsuzlukları umuda dönüştürülmesinin, Allah'ın her şeye güç yetirir olduğuna inanmaktan geçtiğini, umutsuzluğun ise inkarcıların ayrılmaz bir özelliğidir şeklinde açıklanır. Umutsuzluk ile küfür birbirinden ayrılmaz iki unsur olarak ifade edilmiştir (Kasapoğlu Abdurrahman, 2007, ss. 156-157).

Kur'an-ı Kerimde umut kavramına birçok ayette değinilmiştir. Secde süresi 16. Ayette *"Onlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar...", "Ey oğullarım! Gidin Yûsuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez." (Yusuf, 87*) "*Bana ihtiyarlık çökmesine rağmen beni müjdeliyor musunuz? Beni ne ile müjdeliyorsunuz? dedi. Sana gerçeği müjdeledik, sakın ümitsizliğe düşenlerden olma!" dediler. (İbrahim:) dedi ki: "Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?" (Hicr, 56)*

Hadislerde ise Allah'ın mağfiretinden ümit kesilmemesi gerektiği belirtilmektedir. İşlenen günahlardan bağışlama dilerken Allah'ın her zaman mağfiret edici ve Allah'ın merhametinin anne merhametinden daha fazla olduğu ifade edilmektedir (Müslim, Tevbe 31- 23).

Umutsuzluk, Allah'ın sıfatlarını yakından ilgilendirir. Umutsuzluk, bir anlamda Allah'ın acıma esirgeme, iyilik etme gibi sıfatlarını bile bile reddetmektir. Böyle bir durumda ise umutsuzluk, kişiyi Allah'tan uzaklaştırmaktadır (Kılıç Sadık, 1984, ss. 210-211). "Her zorlukla birlikte, mutlaka bir kolaylık vardır" (İnşirah, 94/5-8). "İnsanlar hayır ve şer olarak bildikleri şeylerde yanılabilmektedirler. Bu sebeple, bir kişi olumsuz görünen bir durumla karşılaştığı zaman, onun için iyi olan şeylerin gizli olabileceği düşünülmelidir" (Bakara 2/216). Bu ayetler, bireyin umut duygusunu güçlendirir ve daha olgun bir şekilde sorunlarla baş etmesine destek olur (Ayten Ali, 2015, s. 48). Gelecekten ne kadar olumlu beklentilere sahip olunulursa, umutsuzluk duygusuna da yenik düşme olasılığı o kadar düşük olur (Aybala Özan Emine, 2024, s. 42). Ümit, bireyin ruh sağlığını koruyarak, iyimser bir insan olmasını sağlar (Kasapoğlu Abdurrahman, 2007, s. 176)

Umutsuzluğu yenmek için ve umudu arttırma ile ilgili bazı öneriler mevcuttur. Umutsuzluk duygusunu yenebilmek için önce mevcut problemi iyi analiz etmek gerekir. Sonra farklı ve yeni çözümler üretmek, uygun çözüm seçeneğini belirleyerek ve problem çözme tekniklerini uygulamak gerekir (Yılmaz Mehmet, 2019, s. 50).
Manevi Danışmanlık sürecinde danışanların umut düzeylerini arttırma adına bazı stratejiler uygulanabileceği tavsiye edilmiş. Bunlar:

- *"Danışanları, zorluklarla başa çıkmayla, mücadeleye ve umutla ilgili deneyimlerini anlatmaya davet etmek.*
- *Umudun oluşmasını ve sürmesinin önündeki engelleyici düşünce ve davranışlar üzerinde durmak.*
- *Mevcut umut dolu tutumların altını çizmek.*
- *Danışanların umut oluşturabilmeleri için güçlü alanlarını belirlemek ve zayıf alanlarını geliştirmelerine yardımcı olmak.*
- *Danışanlara değerli ve anlamlı hedef oluşturma konusunda yardımcı olmak.*
- *Mükemmelliyetçilik gibi amaca ulaşmayı engelleyen etmenleri değerlendirmeye almak.*
- *Geçmiş yaşantıdaki başarılar üzerinden güdülenmeyi arttırmaya yönelik kaynaklar bulmak"* (Gürsu Orhan, 2022, s. 227).

2.5.Maneviyat, Umut ve Umutsuzluk Kavramlarıyla İlgili Yapılmış Çalışmalar

Craig ve arkadaşları (2006) kırsal kesimde yaşayan kronik hasta olan bireylerin umut düzeylerinin yüksek olmasında maneviyatın etkisinin son derece önemli olduğunu belirtmişlerdir. Kanserli hastalarla yapılan bir çalışmada %93'ünün manevi baş etme sonucunda umutlarını korudukları görülmüştür. Literatürde bu araştırmanın sonucuna benzer şekilde maneviyatın umudu desteklediği, umutsuzluk ile baş etme de maneviyatın önemli olduğunu vurgulayan çalışmalar görülmektedir (Babur Serpil, 2019, s. 37).

Kızılgeçit (2011), doktora çalışmasında, "yalnızlık ve umutsuzluk ile dindarlık arasındaki ilişkiyi" incelemiştir. Aralarında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir (Kızılgeçit Muhammed, 2011, s. 222). İmamoğlu ve Yavuz (2011), "üniversite gençlerinde dini inanç ve umutsuzluk ilişkisini inceledikleri çalışmalarında", dini inanç ve umutsuzluk arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif bir ilişkiye ulaşmışlar (İmamoğlu Abdülvahit & Yavuz Adem, 2011, s. 240). Ottaviani ve arkadaşları (2014) diyaliz hastalarında yapmış oldukları araştırmalarında umut ve maneviyat arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu bildirmişlerdir.

Ata'nın (2018) "onkoloji hastalarında manevi iyiliğin, umut ve depresyonla ilişkisinin belirlenmesi" başlıklı çalışmasında, hastaların manevi iyilik düzeyi arttıkça, umutsuzluk ve depresyon düzeylerinin azaldığı, umut düzeylerinin arttığı sonucuna varılmıştır (Ata Gülnaz, 2018, s. 31). Babur (2019)'ün, araştırmasını başlığı; "Hemodiyaliz hastalarının manevi yönelimleri ile umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişkidir." Bu araştırma manevi yönelim arttıkça umutsuzluk düzeyinin azaldığı şeklinde yorumlanmaktadır (Babur Serpil, 2019, s. 37). Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda Yılmaz (2019), üniversiteli öğrencilerle yaptığı çalışmasında dua ve umutsuzluk arasındaki ilişkiyi incelemiş ve aralarında negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Dua eğilim seviyesi arttıkça umutsuzluk seviyesi düşmüştür (Yılmaz Mehmet, 2019, s. 121).

Taşan (2020) "kanser hastalarında maneviyat ile umutsuzluk arasındaki ilişkinin belirlenmesi" başlıklı çalışmasında negatif yönde bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Hastaların manevi yönelim puanları arttıkça umutsuzluk düzeyi azalmıştır (Taşan Nazan, 2020, s. 25). "Engelli çocuk annelerine verilen manevi bakım desteğinin manevi iyilik ve umut düzeylerini arttırmaya etkisi", başlıklı çalışmasında Odabaşı (2020), manevi destek uygulamaları sonrasında toplam sürekli umut puanlarında artışın olduğu sonucuna varmıştır (Odabaş Yasemin, 2020, s. 91). Duran (2023), otizmli çocuk sahibi ebeveynlerle yaptığı çalışmasında, Manevi İçerikli Gelişim Destek Programı'nın otizmli çocuk sahibi ebeveynlerin umutsuzluk düzeyleri üzerinde olumlu etkinin olduğunu ortaya koymuştur (Duran Mehmet Emrullah, 2023, s. 120). Duran 2024'deki çalışmasında, umutsuzluk ve dindarlık konusunda 1998-2023 arasındaki yıllarda Türkiye'de yapılmış lisansüstü tezlerin taramasını yapmıştır. Umutsuzluk ve dindarlık ile ilgili 38 tez çalışmasına ulaşılmış ve aralarında negatif ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (Duran Mehmet Emrullah, 2024, s. 156)**.**

3. SONUÇ

Bireyler karşılaştıkları sorunlarla daha etkili mücadele edebilmeleri için aşkın bir varlığa inanma ve güvenme duygusuna ihtiyaç duyarlar. Din ve maneviyatın kişilere sağladığı güven duygusu bireylerin umutsuzluğa kapılmalarının önüne geçmektedir. Din ve maneviyat bireylere inanç, sabır, şükür, affetme, hoşgörü, alçakgönüllülük gibi erdemleri kazandırdığı için kişiler maneviyatlarından güç alarak ümitlerini kaybetmeyerek kaygılarından kurtulmayı başarabilirler. Yapılan literatür çalışmaları incelendiğinde maneviyatın umudu desteklediği, umutsuzluk ile baş etmede maneviyatın önemli bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışmalarda din ve maneviyatın umutsuzluğa ilişkin duygu, düşünce ve tutumları azaltmada önemli bir etkisinin olduğu görülmüştür. Bu literatür çalışmaları, danışmanlık süreçlerine, umudu arttırıcı ve umutsuzluğu düşürücü manevi unsurların daha çok dahil edilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Umut ve umutsuzlukla ilgili çalışmaların daha çok psikoloji, psikolojik danışmanlık ve rehberlik, sağlık ve din bilimlerinde yapıldığı görülmüş ancak manevi danışmanlık ve rehberlik alanında yapılan çalışmalarda henüz yeterli sayıda olmadığı tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde bu kavramlarla yapılan çalışmaların daha çok nicel yöntemlerle çalışıldığı görülmüştür. Diğer yöntemlerle de yapılan çalışmaların arttırılması alana katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Aktağ Işıl, & Alpay Derya Deniz. (2015). Abant izzet baysal üniversitesi beden eğitimi ve spor yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerinin umutsuzluk düzeyleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *15*(1), 15-24.

Ata Gülnaz. (2018). *Onkoloji Hastalarında Manevi İyiliğin Umut ve Depresyonla İlişkisi* [Tez]. Atatürk Üniversitesi.

Aybala Özan Emine. (2024). *Din Ve Değerler Psikolojisi Bağlamında Affetmeyi Geliştirme Psikoegitim Programının Ergenlerin Umutsuzluk Düzeyi ve Manevi İyi Oluşuna Etkisinin İncelenmesi* [Tez]. Akdeniz Üniversitesi.

Ayten Ali. (2015). *Psikoloji ve Din*. İz Yayıncılık.

Babur Serpil. (2019). *Hemodiyaliz Hastalarının Manevi Yönelimleri İle Umutsuzluk Düzeyleri Arasındaki İlişki* [Tez]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Bahadır Abdülkerim. (1999). *Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-sosyal Faktörler ve Din* [Doktora]. Uludağ Üniversitesi.

Bahadır Abdülkerim. (2002). *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İnsan Yayınları.

Develioğlu Ferit. (1970). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Doğuş Matbaası.

Duran Mehmet Emrullah. (2023). *Manevi içerikli gelişim destek programının otizm spektrum bozukluğu olan çocuk sahibi ebeveynlerin umutsuzluk, dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş düzeylerine etkisinin incelenmesi* [Doktora]. Sakarya Üniversitesi.

Duran Mehmet Emrullah. (2024). Umutsuzluk Ve Dindarlık Konusunda Türkiye'de Yapılan Lisansüstü Tezler (1998-2023) Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, *8*(2), 145-161.

Frankl Viktor Emil. (2007). *İnsanın Anlam Arayışı* (Budak Selçuk, Çev.). Öteki Yayınevi.

Geçtan Engin. (2009). *İnsan Olmak*. Metis Yayınları.

Gürsu Orhan. (2022). *Manevi Danışmanlar İçin Kılavuz* (1. bs). Çamlıca Yayınları.

İmamoğlu Abdülvahit, & Yavuz Adem. (2011). Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *23*, 205-244.

İsmail Aila. (2024). *Yunanistan'da Engelli ve/veya Özel Eğitim Gereksinimi Olan Çocuğa Sahip Anne-Babaların Yaşam Kalitesi ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi* [Doktora]. Trakya Üniversitesi.

Kasapoğlu Abdurrahman. (2007). Kuranda Ümit İman İlişkisi. *Tasavvuf; İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, *18*, Article 18.

Kılıç Sadık. (1984). *Kur'an'da Günah Kavramı* (1. bs). Hibaş Yayınevi.

Kızılgeçit Muhammed. (2011). *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi* [Doktora]. Atatürk Üniversitesi.

Kızılgeçit Muhammed. (2021). *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık* (2. bs). Çamlıca Yayınları.

Kierkegaard Soren. (2001). *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk* (Yakupoğlu M. Mukadder, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Kimter Nurten. (2002). Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi. Içinde Hökelekli Hayati (Ed.), *Gençlik , Din ve Değerler Psikolojisi* (1. bs, ss. 183-209). Ankara Okulu Yayınları.

Odabaş Yasemin. (2020). *Engelli Çocuk Annelerine Verilen Manevi Bakım Desteğinin Manevi İyilik Ve Umut Düzeylerini Arttırmaya Etkisinin Değerlendirilmesi* [Tez]. Bülent Ecevit Üniversitesi.

Şahan Birol Safa, & Temel Veysel. (2016). Sportif Rekreasyon Aktivitelerine Katılan Bireylerin Bazı Değişkenler Açısından Umutsuzluk Düzeylerinin Belirlenmesi. *İnönü Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 66-82.

Taşan Nazan. (2020). *Kanser Hastalarında Maneviyat ile Umutsuzluk Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi* [Tez]. İnönü Üniversitesi.

Yavuz Adem. (2009). *18-25 Yaş Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi (Sakarya Üniversitesi Örneği)* [Tez]. Sakarya Üniversitesi.

Yıldırım Bahadır, & Keskinkılıç Kara Sultan Bilge. (2017). Öğretmenlerin Umutsuzluk Düzeylerini İncelenmesi. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(11). https://doi.org/10.7816

Yılmaz Arzu. (2022). *Manevi Danışmanlık Ve Affetme Yönelimli Terapiler*. Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Yılmaz Mehmet. (2019). *Üniversite Gençliğinde Dua ve Umutsuzluk İlişkisi* [Tez]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.

MANAGEMENT 4.0: MANAGERIAL REFLECTIONS OF INDUSTRY 4.0

Dr. Öğr. Üyesi Derya YÜCEL

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
deryayucel@ibu.edu.tr, Whatsapp +0506 9122037
Orcid No: https://orcid.org/0000-0003-1853-2673

ABSTRACT

This study focuses on Management 4.0, which provides a significant infrastructure for businesses in digital transformation and plays a critical role in achieving long-term strategic goals. It examines the developments and changes occurring in business management in light of the new conditions of Industry 4.0 technologies. In this context, the study addresses the concept of Management 4.0, which helps businesses operate more efficiently and effectively in a competitive environment by utilizing advanced Technologies and their applications, requirements, and challenges. The study demonstrates that these technologies reduce human errors while enhancing process control and productivity, revealing their potential to lower costs and increase profits through rapid decision-making.

Keywords: Management 4.0, Industry 4.0, Business Management, Digital Transformation, Strategic Management.

&

YÖNETİM 4.0: ENDÜSTRİ 4.0'ın YÖNETSEL YANSIMALARI

ÖZET

Bu çalışma dijital dönüşüm sürecinde işletmelere önemli bir altyapı oluşturan ve uzun vadeli stratejik hedeflere ulaşmalarında kritik bir rol oynayan Yönetim 4.0'a odaklanmaktadır. Endüstri 4.0 teknolojilerinin getirdiği yeni koşulların yönetime olan yansımaları ışığında işletme yönetiminde meydana gelen gelişme ve değişimleri ele almaktadır. Bu kapsamda gelişmiş teknolojileri kullanarak işletmelerin rekabetçi bir ortamda daha verimli ve etkili bir şekilde çalışmasına yardımcı olan Yönetim 4.0 kavramını, uygulamalarını, gereklilik ve zorlukları ile ele alan çalışma bu teknolojilerin insan hatalarını azaltarak süreç kontrolü ve verimliliği artırdığını, hızlı karar verme ile maliyetleri düşürerek kârı artırma potansiyelini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yönetim 4.0, Endüstri 4.0, İşletme Yönetimi, Dijital Dönüşüm, Stratejik Yönetim.

1. GİRİŞ

Yönetim 4.0, işletmelerin rekabetçi ve dinamik bir ortamda evrimleşmesine yardımcı olan bir yaklaşımı ifade eder. Yönetim 4.0 dördüncü sanayi devrimi olarak bilinen Endüstri 4.0'ın Yapay Zeka (AI), Sanal Gerçeklik (VR), Nesnelerin İnterneti (IoT), Robotik gibi gelişmiş teknolojilerini kullanarak süreç kontrolünü artırır, insan hatası olasılığını azaltır ve verimliliği yükseltir. Hızlı karar alma yeteneği sağlar, maliyetleri düşürür ve karlılığı artırır (Haleem vd., 2023).

Endüstri 4.0 terimi, 2011 yılında Hannover Ticaret Fuarı'nda Alman endüstrisinin rekabet gücünü artırma amacıyla iş, politika ve bilim temsilcilerinin ortak girişimi olarak ortaya çıkmıştır. Alman Federal Hükümeti, bu fikri benimseyerek Endüstri 4.0'ı "Almanya için Yüksek Teknoloji Stratejisi 2020" kapsamındaki bir hükümet girişiminin önemli bir parçası haline getirmiştir. Günümüzde Endüstri 4.0, modern ekonominin önemli bir parçası olup, inovasyon ve teknolojik gelişmenin her kuruluşta kritik bir rol oynadığını vurgular. Bu kavram, ürünler ve üretim sistemlerinde tasarım, süreçler, operasyonlar ve hizmetlerde köklü değişiklikler getirirken; aynı zamanda yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına olanak tanıyarak gelecekteki iş performansını güçlendirmektedir (Ślusarczyk, 2018).

Yönetim 4.0 ile entegre edilen gelişmiş veri analitiği, akıllı tedarik zinciri yönetimini mümkün kılarak endüstri 4.0 hedeflerine ulaşmayı kolaylaştırır. Üst yönetimin süreç mühendisleriyle işbirliği yaparak net bir varlık performansı yönetim planı oluşturması gerekmektedir. Yönetim 4.0, sistem bağlantısı ve veri analizi ile organizasyon düzeyinde etkinlik sağlar; bu nedenle her türlü işletmenin uzun vadeli hayatta kalmasında kritik bir rol oynaması beklenmektedir. Organizasyonlar, tüketicilerin ve diğer paydaşların beklentilerini karşılayabilmek için etkili bir sisteme ihtiyaç duyar; Yönetim 4.0 bu ihtiyacı karşılarken birçok işletme de yeni teknolojilerle personelinin becerilerini artırmaya çalışmaktadır (Haleem vd., 2023).

Bu yazının amacı Yönetim 4.0'ın Endüstri 4.0 ile olan ilişkisini ortaya koymak ve işletmelere bu süreçte nasıl yol almaları gerektiğine dair bilgiler sunmaktır.

2. LİTERATÜR

Endüstri 4.0'ın temel amacı, daha yüksek operasyonel etkinlik ve üretkenlik ile daha fazla otomasyon sağlamaktır. Bu kavramın öne çıkan özellikleri arasında üretimin dijitalleştirilmesi, optimizasyonu ve kişiselleştirilmesi; otomasyon ve adaptasyon; insan-makine etkileşimi; katma değerli hizmetler ile otomatik veri değişimi ve iletişimi bulunmaktadır. Bu özellikler, Endüstri 4.0'ın değer yaratma ve bilgi yönetimini içeren endüstriyel bir süreç olduğunu vurgular (Brettel vd., 2014; Schwab, 2016).

Endüstri 4.0 uygulamalarını tam olarak benimsemiş işletmelerin yaklaşık %87'si nitelikli eleman açığı yaşadığını belirtirken, genel olarak tüm işletmelerde bu oran %52'nin biraz üzerindedir. Üretim ve İşletme ile Mühendislik alanlarında ise önemli farklılıklar gözlemlenmektedir. Endüstri 4.0 mekanizmalarını eksiksiz bir şekilde uygulayan kuruluşlar, BT, İnsan Kaynakları ve Satış-Pazarlama gibi alanlarda diğer işletmelere göre daha sık yetenek açığı ile karşılaşmaktadır; diğer durumlarda ise sonuçlar ortalamanın altındadır (Ślusarczyk, 2018).

Sanayi Devrimi, üretim yapısında ve organizasyonunda önemli değişiklikler yaratan bir dizi süreçtir. İlk sanayi devrimi, 18. yüzyıl ortalarında İngiltere'de buhar makinesinin icadıyla başlamış ve el işçiliği mekanik üretimle yer değiştirmiştir. İkinci sanayi devrimi ise 19. yüzyılda Avrupa ve ABD'de seri üretim ile elektrik kullanımına dayalı teknolojilerin gelişmesiyle karakterizedir; bu dönemde otomatik montaj hatları sayesinde üretkenlik artmıştır. Üçüncü sanayi devrimi, 1960'ların sonlarında bilgisayar teknolojileriyle ortaya çıkmış olup, programlanabilir sistemlerle daha fazla optimizasyon sağlamıştır. Dördüncü sanayi devrimi,

yaşamın tüm alanlarını etkileyen bir dönüşüm sürecidir; endüstri içindeki bilgi alışverişini etkin hale getiren Nesnelerin İnterneti (IoT) gibi teknolojilerle ürünlerin siparişinden teslimatına kadar birçok süreç insan katılımı olmadan yürütülmektedir. Endüstriyel şirketlerin bu dönüşümü yakalayabilmek için modern teknoloji ve yönetim modellerine yatırım yaparak yeni müşteri ve çalışan kitlelerine ulaşmaları gerekmektedir (Rifkin, 2011; Brynjolfsson ve McAfee, 2014; Porter ve Heppelmann, 2015).

Şekil 1: Sanayi Devrimleri.

Dördüncü Sanayi Devrimi üç ana olgu ile ilişkilendirilir (Ślusarczyk, 2018):

1. Ortak dijitalleşme sayesinde insanlar, cihazlar ve cihazların kendileri arasında sürekli iletişim sağlanması.

2. Sosyo-ekonomik sistemin verimliliğini artıran yıkıcı yeniliklerin uygulanmasının artması.

3. Yapay zekanın kullanımıyla makinelerin otonom davranış yeteneği kazanması için gereken gelişmelerin sağlanması.

Yönetim 4.0 uygulamaları, modern iş süreçlerini dönüştürmek ve optimize etmek için önemli fırsatlar sunmaktadır. Otomasyon ve veri toplama ile entegre edilen bu süreçler, firmalara verimlilik artışı sağlarken kaynakların daha etkin kullanılmasını mümkün kılar. Prosedürlerin basitleştirilmesi, işletmelerin karmaşıklığını azaltarak hızlı ve etkili karar alma mekanizmaları oluşturur. Robotların endüstriyel üretimdeki rolü önemlidir; esnek otomasyon sayesinde robotlar kaynak yönetimi gibi görevleri üstlenerek insan iş gücünü rahatlatır ve kalite kontrolünü artırır. Ayrıca güvenli bir çalışma ortamı sağlayarak çalışan memnuniyetini destekler, bu da sonuç olarak üretkenliği artırır. Dijital ikiz teknolojisi ise fiziksel prototip gereksinimini azaltarak hızlı inovasyona olanak tanır ve şirketlerin piyasa taleplerine daha hızlı yanıt vermesini sağlar. Yönetim 4.0'ın sunduğu avantajlar, şirketlerin rekabet gücünü artırırken sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olur. Bu dönüşüm, yalnızca teknolojiye dayalı değil; aynı zamanda organizasyonel kültürde değişiklik gerektiren stratejik bir yaklaşımdır. Firmaların bu teknolojilere entegrasyonu başlangıçta zorlu olsa da uzun vadede elde edilecek faydalar dikkat çekicidir (Brynjolfsson ve McAfee, 2014; Müller vd., 2018; Olsen ve Tomlin, 2020; Haleem vd., 2023).

Endüstri 4.0, üreticilerin dijitalleştirilmiş, bağlantılı ve akıllı değer zincirlerini kullanarak daha esnek ve sağlam iş yapıları oluşturmalarını sağlayan bir süreçtir. Bu bağlamda, Nesnelerin İnterneti (IoT) teknolojilerinin endüstriyel değer yaratımına entegrasyonu büyük önem taşır. Endüstri 4.0, değişen iş ortamlarına yanıt verebilmek için firmaların içsel evrimsel gelişimlerini

artırır ve stratejik bir yaklaşımın sonucudur. Bu dönüşümün benimsenmesi, pazar yapısı, organizasyonun konumu, BT altyapısı gibi çeşitli faktörlere bağlıdır. Ayrıca Endüstri 4.0 uygulamaları; ERP veya diğer otomasyon çözümlerinden farklı olarak esnek ve uyarlanabilir iş yapıları elde etmek için yatay, dikey ve uçtan uca entegrasyonu içerir; bu sayede değer zincirindeki unsurlar kendiliğinden düzenlenebilir. Merkezi olmayan karar alma süreçleri de Endüstri 4.0'ın önemli bir bileşenidir. Diğer otomasyon çözümleri genellikle parçalı olarak uygulanırken; Endüstri 4.0 toplam iş ekosisteminin dijitalleştirilmesini hedeflediği için karmaşık bir uygulama sürecine sahiptir ve stratejik rekabet avantajı sağlamayı amaçlar (Xu vd., 2014; Hermann vd., 2016).

Yönetim 4.0, bağlantı, karmaşık analitik, robotlar ve otomasyon gibi dijital teknolojilerin bir araya gelmesiyle oluşan bir yaklaşımdır. Bu teknolojiler, organizasyonları dönüştürerek çevik bir kültür oluşturmayı hedefler. Böylece işletmeler daha esnek, uyarlanabilir ve verimli hale gelirken, değişen piyasa koşullarına daha hızlı yanıt verebilir (Lee vd., 2013; Haleem vd., 2023).

3.1. Yönetim 4.0

Yönetim, insanların hedeflere ulaşmadaki sanatı ve bilimidir ve tarih boyunca pek çok medeniyet, yönetim becerilerini miraslar inşa etmek için kullanmıştır. Yönetim düşüncesinin tarihi, antik dönemlerden modern yönetimin başlangıcına kadar çeşitli dönemlerde belgelenmiştir. Sanayi devrimi, temel teknolojilerde köklü değişiklikler yaratarak iş yapma biçimini değiştirmiştir. Klasik yönetim teorisi ise örgütlerin etkin bir şekilde yönetilmesi için rasyonel bir temel sunmuş ve çalışanları motive etmek amacıyla bir çerçeve sağlamıştır. Endüstri 4.0 ile birlikte ise dijitalleşme ve yenilik gereksinimleri nedeniyle yeni bir yönetim paradigması değişimi gerektiği ortaya çıkmıştır (Maskuriy vd., 2019).

Yönetim 4.0 felsefesi, stratejik işleyişleri köklü bir şekilde değiştirerek daha fazla büyüme ve ilerleme için sağlam bir temel sunmuştur. Üretim endüstrisi, bu teknolojilerin etkisiyle devrim geçirmekte; veri kalitesi ve bağlantılı veri paylaşım sistemleri, iyileştirme hızını artırıp kalite maliyetlerini düşürerek kalite yönetimini etkilemektedir. Kalite profesyonellerinin rekabetçi kalabilmek için yeni gelişmeleri süreçlerine entegre etmeleri gerekmektedir. Entegre sensörler ve Endüstriyel Nesnelerin İnterneti (IIoT) gibi teknolojiler kullanılarak veri toplama altyapıları kurulmakta ve atölye zemininde CPS sistemleri ile IoT cihazları uygulanmaktadır. Varlık yönetimi, öngörücü bakım ve kalite kontrol gibi operasyonel kullanım örnekleri de bu dönüşümün parçasıdır (Haleem vd., 2023).

Yönetim 4.0, akıllı üretim ve siber endüstri kavramlarına odaklanarak teknolojinin entegrasyonu ile üretim süreçlerini daha çevik ve görünür hale getirmeyi amaçlar. Bu yaklaşım, tüm endüstriyel süreçlerin dijitalleşmesini ve entegre edilmesini gerektirir; böylece değer zinciri esnekleşirken müşteri beklentileri karşılanır. Yönetim 4.0, ürün yaşam döngüsünün her aşamasını kapsayan kapsamlı bir yönetim anlayışıdır. Sofistike analitik yöntemler ve otomasyon teknolojileri kalite yönetimi açısından kritik bir rol oynar ve dijitalleşme sayesinde yüksek verimlilik elde edilmesine olanak tanır. Ayrıca, menşe noktasından tüketim noktasına kadar otomatik bilgi akışı sağlayarak hızlanan iş süreçleri ile disiplinler arası bağların güçlenmesine katkıda bulunur. Üretim maliyetlerini düşürmek amacıyla otomasyonu artıran bu dönüşümde artırılmış gerçeklik (AR), robotik sistemler, Endüstriyel Nesnelerin İnterneti (IIoT) gibi unsurlar önemli roller üstlenmektedir (Cazeri vd., 2022; Piccarozzi vd., 2018; Wang vd., 2016; Lee vd., 2015).

Akıllı fabrikaların ağ tasarımı, yüksek derecede birbirine bağlanabilirliğe dayanmakta ve sensörler, cihazlar ile makinelerden toplanan verilerin anında kullanılabilmesini sağlamaktadır. Bu sayede, bireysel müşteri taleplerine uygun maliyetli kişiselleştirilmiş ürünler

üretilebilmekte, bu da daha fazla gelir ve müşteri memnuniyeti sağlamaktadır. Üreticiler, yapay zekâ ve sensörlerle izlenen makineler aracılığıyla tüketicilere hızlı destek sunarken bağlı fabrikanın sağladığı değeri de artırmaktadır. Yönetim 4.0'da insanların rolü, makine operatörü olmaktan sorun çözücü ve karar verici konumuna evrilmektedir; bu süreçte bulut bilişim, büyük veri analitiği ve IoT gibi teknolojiler önemli bir rol oynamaktadır. Profesyonellerin iş ortamının daha çekici hale getirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır; bu da çalışanların deneyimini iyileştirmek için kritik öneme sahiptir. Yönetim 4.0 şemasının destekleyici uygulamaları, farklı boyutlarda çeşitli dönüşümler sağlamıştır. Endüstriyel sorunların gelişimi, makine öğrenimi ve yapay zeka gibi yeniliklerle teknoloji değişikliklerini, toplumsal iyileştirmeleri, çalışma kalıplarındaki dönüşümleri ve yönetim tarzının evrimini içermektedir. Ayrıca, liderlik dönüşümleri ve endüstri uygulamalarının ilerici gelişimi için iş dönüşümleri de önem kazanmaktadır. Bu değişiklikler, Yönetim 4.0 aracılığıyla sağlanan önemli vurgulardan biridir. (Lasi vd., 2014; Porter ve Heppelmann, 2015; Lee vd., 2015; Zhong vd., 2017).

3.2.Yönetim 4.0 ve Yönetim Fonksiyonları

Teknolojilerin etkin kullanımı için yeterli becerilere sahip olmak gereklidir; bu nedenle, gelişmiş yönetim performansı sağlamak amacıyla işgücü geliştirme, beceri transferi, eğitim ve yeniden eğitim gibi teknolojik transferler önem kazanmaktadır. Endüstri 4.0, güvenlik, eğitim ve işgücü piyasası gibi çeşitli alanlarda sosyal değişim yaratan yeni bir felsefedir. 2015'teki "Dördüncü Sanayi Devrimi" toplantısında, modern teknoloji sayesinde küresel ölçekte iletişimin yaygınlaştığı ve kültürler arası saygı ile açıklığın teknolojik ilerleme için gerekli olduğu vurgulanmıştır (Maskuriy vd., 2019).

Nesnelerin İnterneti (IoT), büyük veri ve yapay zeka gibi teknolojilerin birleşimi, daha bağlantılı ve verimli bir üretim ekosistemi yaratmıştır. Endüstri 4.0, üretim süreçlerini dönüştürmenin yanı sıra yöneticilerin işlevlerini de değiştirme potansiyeline sahiptir. Endüstri 4.0 ile birlikte planlama süreçleri, geleneksel yöntemlerden gerçek zamanlı veri kullanımına dayanan daha çevik ve duyarlı bir yaklaşıma geçmiştir; bu da yöneticilerin planlama biçimlerini etkilemiştir. Otomasyonun artması ise iş gücünün yeniden düzenlenmesine ve yeni becerilere ihtiyaç duymasına yol açmıştır, bu da organizasyonel yapıların uyum sağlamasını gerektirir. Liderlik açısından, dijital dönüşümü yönetmek için yeni liderlik becerilerine ihtiyaç vardır; çalışanların yetkilendirilmesi ve katılımı önem kazanmıştır. Ayrıca, veri analitiği ve kalite kontrol sistemlerinin artışıyla birlikte şeffaflık sağlansa da veri toplama ve analizinin etik sorunları yöneticiler için zorluklar doğurmaktadır (Yücel, 2022; Ali, 2023).

Yönetim fonksiyonları, yöneticilerin temel sorumluluklarını içerir: planlama (hedef belirleme ve strateji geliştirme), organize etme (kaynakları yapılandırma), liderlik etme (çalışanları motive etme) ve kontrol etme (ilerlemeyi izleme). Bu işlevler, kaynakların etkili kullanımını sağladığı için organizasyon başarısı için kritik öneme sahiptir. Endüstri 4.0, yönetim fonksiyonları üzerinde önemli etkiler yaratmıştır (Ali, 2023):

1. Planlama: Gerçek zamanlı verilerin analizi, geleneksel uzun vadeli planlamadan daha çevik ve duyarlı planlama süreçlerine geçişi sağlamıştır. Ayrıca, öngörücü bakım ve kalite kontrol sistemleri ile üretim süreçlerinin optimizasyonu ve atıkların azaltılması mümkün olmuştur.
2. Organize Etme: Otomasyon ve robotik kullanımının artması, yöneticilerin işgücünü yeniden organize etme gerekliliğini doğurmuştur. Dijital teknolojiler, esnek üretim süreçleri uygulamayı kolaylaştırmış ve yeni iş modellerinin geliştirilmesine (örneğin servisleştirme) olanak tanımıştır.
3. Liderlik: Yöneticilerin dijital dönüşüm yönetimi için yeni liderlik becerileri geliştirmesi gerekmektedir; bu da işlevler arası ekiplerle çalışmayı ve yenilikçi iş modelleri oluşturmayı içerir. Dağıtılmış liderlik yapıları ile çalışanların katılımı artırılmıştır.

4. Kontrol: Veri analitiği kullanımı sayesinde üretim süreçlerini gerçek zamanlı izleme imkanı doğmuş, sorunlar hızlıca tespit edilebilmiştir. Ayrıca, bilgisayar görüşü ve makine öğrenimi gibi teknolojilerle kalite kontrol sistemleri geliştirilmiş; bu durum şeffaflık ve hesap verebilirliğe daha fazla vurgu yapmıştır.

Ayrıca birçok çalışma teknik yönlere odaklanırken, Endüstri 4.0'ın başarısını etkileyen yönetimsel yaklaşımlar ve örgütsel kültür gibi önemli faktörlere yeterince dikkat etmemektedir. Uygulama süreci, sürekli yenilik ve eğitim gerektirirken bu unsurların geliştirilmesi de kritik bir öneme sahiptir; uygun yönetimsel yaklaşımlar örgütsel kültürü şekillendirmede önemli bir rol oynar (Mohelska ve Sokolova, 2018).

Endüstri 4.0, yöneticilerin stratejik yaklaşımlarında önemli değişiklikler yapmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, yöneticilerin yeni iş modelleri geliştirmesi, dijital teknolojileri etkin bir şekilde kullanması ve yenilikçi organizasyonel yapılar benimsemesi gerekmektedir. Ayrıca, inovasyon ve iş birliği kültürünü teşvik ederek çalışanların katılımını artırmalı ve şirket içinde esnek çalışma yöntemleri oluşturmalıdırlar. Bu değişimlerin hayata geçirilmesi, kuruluşlara birkaç açıdan avantaj sağlayabilir: Yenilikçilik artarken verimlilik de yükselecek; böylece şirketler müşteri ihtiyaçlarına daha iyi yanıt verebilecek ve rekabet avantajı elde edebilecektir. Sonuç olarak, Endüstri 4.0'ın getirdiği bu dönüşüm süreci, organizasyonların sürdürülebilir başarıları için kritik bir fırsat sunmaktadır (Ali, 2023).

Endüstri 4.0 ile ön plana çıkan akıllı bir organizasyonun başarısı, zeki çalışanlar ve uygun yönetim uygulamaları gerektiren bir öğrenme ve inovasyon iklimine bağlıdır. Endüstri 4.0'ın etkili bir şekilde uygulanabilmesi için yönetimin önemi büyüktür. Endüstri 4.0, organizasyonların çeşitli boyutlarda yetenekler geliştirmesini gerektirir; bu da küreselleşmenin getirdiği iş model ve ürün portföylerinin yönetimi, potansiyel pazarlara erişim sağlama, değer zinciri süreçleri ile sistemlerini iyileştirme, risk yönetimi ve hukuki konuların yanı sıra kültürel yönetimi geliştirme becerilerini kapsar. Bu yeteneklerin gelişimi organizasyonların sürdürülebilirliğini artıracaktır (Shamim vd., 2016).

Yönetim 4.0, yöneticilerin ve liderlerin gelecekte yanıt vermesi gereken altı önemli alanı ortaya çıkarmıştır (CMI, 2020):

1. Teknoloji Dönüşümü: Yapay zekâ, otomasyon ve yeni iletişim yollarının yöneticilerin rolü üzerindeki etkileri sorgulanmakta; dijital liderlik kavramının yükselip yükselemeyeceği ve hangi endüstrilerin bu dönüşümde en büyük zorluklarla karşılaşacağı incelenmektedir.

2. Çalışma Modellerinin Dönüşümü: Çalışanların daha esnek ve dengeli çalışma biçimlerine yönelik beklentileri artarken, yöneticilerin bu talebe nasıl yanıt vereceği önem kazanmaktadır.

3. İş Dönüşümü: Hızla değişen iş modelleri karşısında yöneticilerin nasıl gelişebileceği; teknolojinin mevcut iş modellerine etkisi ve yeni kurumsal yönetim biçimleri için artan talepler değerlendirilmektedir.

4. Toplumun Dönüşümü: Nüfusun yaşlanması ve çeşitlenmesiyle birlikte yöneticilerin karşılaşacağı yeni zorluklar ile işyerindeki güç dengesinin nasıl değişeceği ele alınmaktadır.

5. Yaşam Boyu Öğrenme Dönüşümü: Tek bir şirkette kariyer geçirme dönemi sona ererken, becerileri geliştirme ihtiyacı artmıştır; bunun nasıl kolaylaştırılabileceği tartışılmaktadır.

6. Liderlik Dönüşümü: Geleneksel komuta-ve-kontrol yönetim tarzlarının ortadan kalkmasıyla geleceğin liderlerinin hangi becerilere ihtiyaç duyduğu; yeni liderlik tarzlarının neler olabileceği ve yapay zekanın etik kullanımı konusundaki iyi uygulamaların neler olduğu araştırılmaktadır.

Bu alanlardaki dönüşümlerin yönetimi, organizasyonların sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir.

3. SONUÇ

Yönetim 4.0, Endüstri 4.0'ın sunduğu olanakları daha etkili bir şekilde kullanmayı hedefleyen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın temel prensipleri arasında esneklik, hız ve verimlilik bulunmaktadır. İşletmelerin hızla değişen piyasa koşullarına uyum sağlayabilmesi için dinamik yönetim stratejileri geliştirmesi gerekmektedir. Yönetim 4.0'ın getirdiği yenilikler sayesinde işletmeler; veri analitiği, yapay zeka ve diğer dijital araçlar aracılığıyla daha akıllı ve hızlı kararlar alabilirler (Haleem vd., 2023).

Yönetim 4.0'ın uygulanması; iş gücü üzerinde de önemli değişiklikler yaratmaktadır. Çalışanların yeni teknolojiye adapte olabilmeleri için sürekli eğitim ve beceri geliştirme programları düzenlenmelidir. Ayrıca, insan-makine etkileşimi ön planda tutulmalı; bu sayede çalışanların verimli bir şekilde çalışmaları sağlanmalıdır (Ślusarczyk, 2018).

Kuruluşlar düzeyinde endüstriyel süreçlerin otomasyonu sayesinde maliyetlerin düşürülmesi ve üretkenliğin artırılması mümkün olmaktadır. Ancak bu dönüşüm sürecinde karşılaşılabilecek en büyük zorluklardan biri nitelikli iş gücü açığıdır.

Sonuç olarak, Yönetim 4.0 ile birlikte işletmelerin rekabetçiliklerini artırmaları için sürdürülebilir bir büyüme stratejisi geliştirerek teknolojiye entegre olmaları kritik öneme sahiptir.

Kaynakça

Ali, J. (2023). The Impact of Industry 4.0 on the Functions of Management: A Review. Global Media Journal, 21(61),1-12.

Brettel, M. & Friederichsen, Niklas & Keller, M. & Rosenberg, N. (2014). How virtualization, decentralization and network building change the manufacturing landscape: An Industry 4.0 Perspective. International Journal of Science, Engineering and Technology. 8. 37-44.

Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. W W Norton & Co.

Cazeri, G. T., Santa-Eulália, L. A. de, Serafim, M. P., & Anholon, R. (2022). Training for Industry 4.0: a systematic literature review and directions for future research. Brazilian Journal of Operations & Production Management, 19(3), 1–19. https://doi.org/10.14488/BJOPM.2022.007

Chartered Management Institute (CMI). (2020). Management 4.0: Developing the next generation of managers and leaders. https://www.managers.org.uk/knowledge-and-insights/research-thought-leadership/management-40/

Haleem, A., Javaid, M., Singh, R.P., Suman, R., & Khan, S. (2023). Management 4.0: Concept, applications and advancements. Sustainable Operations and Computers, 4, 10-21, https://doi.org/10.1016/j.susoc.2022.10.002.

Hermann, M., Pentek, T., & Otto, B. (2016). Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios: A Literature Review. Technological Forecasting and Social Change, 1-21.

https://doi.org/10.1016/j.mfglet.2013.09.005

Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H.G., Feld, T., and Hoffmann, M. (2014). Industry 4.0. Business & Information Systems Engineering, 6(4), 239–242.

Lee, J., Davari, H. A., Yang, S., & Bagheri, B. (2015). Industrial Big Data Analytics and Cyber-physical Systems for Future Maintenance & Service Innovation. Procedia CIRP, Volume 38, 3-7, https://doi.org/10.1016/j.procir.2015.08.026.

Lee, J., Lapira, E., Bagheri, B. and Kao, H.A. (2013). Recent Advances and Trends in Predictive Manufacturing Systems in Big Data Environment. Manufacturing Letters, 1, 38-41.

Maskuriy, R., Selamat, A., Maresova, P., Krejcar, O., & David, O. O. (2019). Industry 4.0 for the Construction Industry: Review of Management Perspective. *Economies*, *7*(3), 68. https://doi.org/10.3390/economies7030068

Mohelska, H., & Sokolova, M. (2018). Management approaches for Industry 4.0 – the organizational culture perspective. Technological and Economic Development of Economy, 24(6), 2225-2240. https://doi.org/10.3846/tede.2018.6397

Müller, J. M., Kiel, D., & Voigt, K. I. (2018). What Drives the Implementation of Industry 4.0? The Role of Opportunities and Challenges in the Context of Sustainability. Sustainability, 10(1), 247. https://doi.org/10.3390/su10010247

Olsen, T.L. & Tomlin, B. (2020). Industry 4.0: Opportunities and Challenges for Operations Management. Manufacturing & Service Operations Management, INFORMS, vol. 22(1), pages 113-122, January.

Piccarozzi, M., Aquilani, B., & Gatti, C. (2018). Industry 4.0 in Management Studies: A Systematic Literature Review. Sustainability, 10(10), 3821. https://doi.org/10.3390/su10103821

Porter, M.E., & Heppelmann, J.E. (2015) How Smart, Connected Products Are Transforming Companies. Harvard Business Review, 93, 1-37.

Rifkin, J. (2011) The Third Industrial Revolution: How Lateral Power Is Transforming Energy, the Economy, and the World. Palgrave Macmillan, London, 5-15.

Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. Crown Business. https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/3385454/Schwab-The_Fourth_Industrial_Revolution_Klaus_S.pdf

Shamim, S. Cang, H.S., Yu, H., & Li, Y. (2016). Management approaches for Industry 4.0: A human resource management perspective. IEEE Congress on Evolutionary Computation (CEC), Vancouver, BC, Canada, 2016, pp. 5309-5316, doi: 10.1109/CEC.2016.7748365.

Ślusarczyk, Beata. (2018). Industry 4.0-Are We Ready?. Polish Journal of Management Studies. 17. 10.17512/pjms.2018.17.1.19.

Wang, Y., Kung, L. A., & Byrd, T. A. (2016). Big data analytics: understanding its capabilities and potential benefits for healthcare organizations. Technological Forecasting & Social Change,126, 3-13.

Xu, L.D., He, W., & Li, S. (2014). Internet of Things in Industries: A Survey. IEEE Transactions on Industrial Informatics, 10(4), pp. 2233-2243.

Yücel, D. (2022). Teknolojik Gelişmelerin Yönetime Getirdiği Etik Sorunlar. Akkoyun, B., (Edt.) Stratejik İşletme Yönetiminde Teknolojinin Endüstriyel Süreci içinde (ss. 581 -599). ISBN:978-625-8223-40-8. Ankara: Eğitim Yayınları.

Zhong, R.Y., Xu, X., Klotz, E., and Newman, S.T. (2017). Intelligent Manufacturing in the Context of Industry 4.0: A Review. Engineering, 3(5), 616–630 https://doi.org/10.1016/J.ENG.2017.05.015

MEASUREMENT OF SWITCHING COSTS WITHIN THE SCOPE OF CHANGE MANAGEMENT: A SCALE STUDY IN THE TOURISM SECTOR

Prof. Dr. Rahmi YÜCEL

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
yucel_r@ibu.edu.tr, Whatsapp +90542 6736961
Orcid No: https://orcid.org/0000-0001-8601-921X

Dr. Öğr. Üyesi Derya YÜCEL

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
deryayucel@ibu.edu.tr, Whatsapp +90506 9122037
Orcid No: https://orcid.org/0000-0003-1853-2673

ABSTRACT

Understanding switching costs helps managers better manage their budgets and predict future expenses. It provides information for businesses to make informed decisions about which alternatives to evaluate for their current products or services. It can direct businesses to improve their current systems or seek new solutions, which increases the efficiency of the business. In this way, businesses can be more flexible in innovation, giving them an advantage over their competitors.

This study includes findings related to the activities conducted up to the pre-test phase in the ongoing development process of the Switching Cost scale in the Tourism Sector and results regarding the proposed scale that has been preliminarily accepted. For this purpose, validity and reliability analyses were performed on the sample obtained from a field study conducted for the pre-test. Confirmatory Factor Analysis (CFA) was utilised to verify a two-dimensional factor structure in accordance with existing literature to determine the structural validity of the scale. As a result of analyses conducted in the PLS-SEM environment, it was concluded that the scale is applicable for widespread use concerning the sample on which this study was carried out.

Keywords: Switching Cost, Change Management, Business Management, Managerial Decision Making, Strategic Decision Making.

&

DEĞİŞİM YÖNETİMİ KAPSAMINDA DEĞİŞTİRME MALİYETLERİNİN ÖLÇÜMÜ: TURİZM SEKTÖRÜNDE BİR ÖLÇEK ÇALIŞMASI

ÖZET

Değiştirme maliyetlerini anlamak, yöneticilerin bütçelerini daha iyi yönetmelerine ve gelecekteki harcamaları tahmin etmelerine yardımcı olur. İşletmelerin mevcut ürün veya hizmetleriyle ilgili hangi alternatiflerin nasıl değerlendirileceği konusunda bilinçli kararlar alabilmeleri için bilgi sağlar. İşletmeleri mevcut sistemlerini iyileştirmek veya yeni çözümler aramaya yönlendirebilir, bu da işletmenin verimliliğini artırır. İşletmeler bu sayede yenilik yapma konusunda daha esnek olabilirler ve bu da onları rakiplerine göre daha avantajlı duruma getirir.

Bu çalışma halen devam eden Turizm Sekötünde Değiştirme Maliyeti ölçeğinin geliştirilmesiyle ilgili süreçte ön test aşamasına kadar gerçekleştirilen faaliyetlere ilişkin bulguları ve ön kabulü yapılan ölçek önerisine ilişkin sonuçları içermektedir. Bu amaçla çalışmada ön test için yapılan saha çalışması ile elde edilen örneklemde ön test için geçerlik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Ölçeğe ilişkin yapısal geçerliğin belirlenmesi amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) kullanılarak iki boyutlu faktör yapısı literatüre uygun şekilde doğrulanmıştır. PLS-SEM ortamında yapılan analizler sonucunda ölçeğin, çalışmanın gerçekleştirildiği örneklem açısından yaygın uygulama için kullanılabilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değiştirme Maliyeti, Değişim Yönetimi, İşletme Yönetimi, Yönetsel Karar Alma, Stratejik Karar Alma.

ÖZET

Değiştirme maliyetlerini anlamak, yöneticilerin bütçelerini daha iyi yönetmelerine ve gelecekteki harcamaları tahmin etmelerine yardımcı olur. İşletmelerin mevcut ürün veya hizmetleriyle ilgili hangi alternatiflerin nasıl değerlendirileceği konusunda bilinçli kararlar alabilmeleri için bilgi sağlar. İşletmeleri mevcut sistemlerini iyileştirmek veya yeni çözümler aramaya yönlendirebilir, bu da işletmenin verimliliğini artırır. İşletmeler bu sayede yenilik yapma konusunda daha esnek olabilirler ve bu da onları rakiplerine göre daha avantajlı duruma getirir.

Bu çalışma halen devam eden Turizm Sekötünde Değiştirme Maliyeti ölçeğinin geliştirilmesiyle ilgili süreçte 67 kişilik örneklem grubu ile ön test aşamasına kadar gerçekleştirilen faaliyetlere ilişkin bulguları ve ön kabulü yapılan ölçek önerisine ilişkin sonuçları içermektedir. Bu amaçla çalışmada ön test için yapılan saha çalışması ile elde edilen örneklemde ön test için geçerlik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Ölçeğe ilişkin yapısal geçerliğin belirlenmesi amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) kullanılarak iki boyutlu faktör yapısı literatüre uygun şekilde doğrulanmıştır. PLS-SEM ortamında yapılan analizler sonucunda ölçeğin, çalışmanın gerçekleştirildiği örneklem açısından yaygın uygulama için kullanılabilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Turizm sektörü, birçok ülkenin ekonomisi için kritik bir öneme sahiptir; GSYİH'nın önemli bir kısmını oluşturarak ekonomik büyümeye katkı sağlar ve konaklama ile ulaşım gibi alanlarda iş imkânları sunar. Yabancı turist harcamaları döviz geliri elde edilmesine yardımcı olurken, turizm yatırımları da altyapının geliştirilmesine ve yaşam kalitesinin artmasına katkıda bulunur. Ayrıca, kültürel etkileşimi artırarak yerel kültürün tanıtılmasına destek olur ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden çevresel koruma projelerine olanak tanır. Sonuç olarak, turizm sektörü stratejik planlamalarda önemli bir rol oynayarak ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimine büyük katkılar sunmaktadır (Hall ve Page, 2011; Hunter ve Shaw, 2007; Cohen ve Avieli, 2004; Dredge ve Jenkins, 2007; UNWTO, 2019; WTTC, 2020; Baum, 2006).

Bu nedenle turizmde ülkeler arası yoğun bir rekabet sözkonusudur ve bu rekabet destinasyonlar ve hizmet sağlayıcılar arasında müşteri çekme çabalarıyla şekillenen dinamik bir süreçtir. Bu sürecin ana unsurları şunlardır; (a) benzersiz doğal güzellikler ve kültürel deneyimler sunan bölgeler arasındaki yarışı içeren destinasyon çeşitliliği, (b) konaklama ve diğer hizmetlerin sunulduğu kalite düzeyini içeren hizmet kalitesi, (c) turistleri çekmekte önemli olan uygun

fiyatlı paketler sunmak, (d) etkili dijital pazarlama yöntemleri ile hedef kitleye ulaşmak, (e) rekabette avantaj sağlayan çevresel duyarlılığı artıran sürdürülebilir uygulamalar sunmak, (f) online rezervasyon ve mobil uygulamalar gibi teknolojileri içeren dijital entegrasyon ve (g) turistlerin beklentisi olan eşsiz deneyimler sunmak (Ritchie ve Crouch, 2003; Cooper vd., 2008; Kotler ve Keller, 2016; Poon, 1993; Buhalis ve Law, 2008; Gretzel vd., 2015; Tussyadiah ve Fesenmaier, 2009)

Bu açıdan turizm sektörü rekabet yoğun bir sektör olarak mevcut müşteriler için müşteri sadakati oluşturmanın önde geldiği bir sektördür. Bu nedenle müşterilerin tercihlerini değiştirme/değiştirmeme eğilimlerini etkileyen unsurların düzenli ve planlı bir şekilde ölçümü gereklidir. Bu açıdan değiştirme maliyeti kavramı turizm sektörü için çok önemli ve stratejik bir kavramdır.

Jackson (1985) modelinde "değiştirme maliyeti", bir organizasyonun mevcut sistemlerini veya süreçlerini değiştirmesinin getirdiği maliyetleri ifade eder. Bu tür maliyetler, genellikle aşağıdaki unsurları içerir:

1. Eğitim Maliyetleri: Yeni sistem veya süreçlerin kullanımı için çalışanların eğitilmesi gereklidir. Bu eğitim süreci zaman alıcı olabilir ve dolayısıyla iş gücü kaybına yol açabilir.
2. Uyum Sağlama Maliyetleri: Çalışanların yeni sisteme veya yönteme uyum sağlaması için harcanan zaman ve çaba da bir maliyet unsuru olarak kabul edilir.
3. Yazılım ve Donanım Maliyetleri: Yeni teknolojilerin ya da yazılımların edinilmesi, kurulum masrafları gibi direkt finansal harcamalar.
4. İş Sürekliliği ile İlgili Riskler: Değişim sürecinde iş sürekliliğinin sağlanamaması durumunda oluşabilecek kazanç kayıpları.
5. Kurumsal Kültürde Değişim Direnci: Çalışanlar arasında değişime karşı direnç gösteren kişiler olduğunda, bu direnci aşmanın getirdiği ek maliyetler olabilir.

Jackson'ın çalışması, işletmelerin değişim kararlarını değerlendirirken bu tür maliyetleri dikkate almaları gerektiğini vurgular; çünkü değiştirme süreci sadece teknik değil, aynı zamanda insan ve kültürel boyutları da kapsayan karmaşık bir süreçtir. Bu nedenle organizasyonlar, değişiklik yapmadan önce kapsamlı bir değerlendirme yapmalıdırlar.

Aydın ve arkadaşları (2007) Türk GSM sektöründe müşterilerin değiştirme maliyeti algılarını ölçmek için geliştirilen ölçekte Burnham ve diğ. (2003), Guiltinan (1989) ve Jones ve diğ.'nin (2002) çalışmasından adapte edilen ölçekleri kullanmıştır. Bu çalışmada kullanılan ölçek beş alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; parasal değiştirme maliyeti, belirsizlik algısından kaynaklanan değiştirme maliyeti algısı, değerlendirme maliyeti algısı, öğrenme maliyeti algısı ve yeni hat satın alma sürecindeki prosedürel işlemlerden kaynaklanan kurulum maliyeti algısıdır. Yapılan çalışmada GSM sektöründe müşterilerin operatör tercihleri üzerinde etki eden unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır (Aydın vd., 2007).

Başarılı turizm işletmeleri, müşterilerin tercih unsurları dikkate alarak yenilikçi stratejiler geliştirip esnek yapılar kurmalıdırlar. Bu nedenle turizm sektöründe müşteriler için tercihlerini değiştirmenin doğuracağı maliyetlerin işletmeler tarafından ölçülmesi ve izlenmesi, buna bağlı stratejiler geliştirilerek müşterilerin başka bir işletmeyi tercih etmesinin doğuracağı maliyeti artıracak politika ve uygulamalarla müşteri bağlılığının yönetilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu çerçevede tasarlanan çalışmada turizm sektöründe değiştirme maliyetinin ölçümü için kullanılacak bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada yürütülen bu süreçte ön test aşamasında elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

2. YÖNTEM VE BULGULAR

Çalışma kapsamında Bolu ilinde yer alan 3 yıldız ve üstü hizmet sınıfındaki otel işletmelerindeki yönetici ve müşterilerinden yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla elde edilen bilgiler ışığında oluşturulan anket sorularının 67 müşteriye yöneltilerek elde edilen verilerin kısmi en küçük kareli yapısal eşitlik analizi ile incelenmesi sonucunda ulaşılan bulgulara yer verilmektedir. Bu çerçevede çalışma kapsamında 7 alt boyut ve 37 sorudan oluşan değiştirme maliyeti ölçeği oluşturulmuştur.

- **Finansal Maliyet**
- **Fayda Kaybı Maliyeti**
- **Değerlendirme Maliyeti**
- **Öğrenme Maliyeti**
- **Set-up Maliyeti**
- **Belirsizlik Maliyeti**
- **İlişkisel Maliyet**

Çalışmanın ön test aşamasında toplam 67 kullanılabilir ankete ulaşılmıştır. Örneklem sayısının küçük olmasıda dikkate alınarak analiz için kısmı enküçük kareli yapısal eşitlik analizinden yararlanılmıştır.

Çalışmada müşteri tutumlarının ölçümünde kullanılmak amacıyla farklı alanlarda ve amaçlarla kullanılan değişik ölçeklerin turizm sektörüne ve Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Bu amaçla ilk olarak İngilizce literatürden Türkçeye çevrilen ölçekler dil konusunda yetkin okutmanlarınca çeviri-tersine çeviri yöntemi ile orjinalleri ile karşılaştırılmıştır. Uyarlama işleminde ölçeğin turizm sektörüne uyarlanması yapıldıktan sonra sektörde yer alan yönetici ve çalışanlarla yapılan görüşmelerde bunlar değerlendirilmiş ve uyarlanan ölçeklere ilişkin algılarının ölçümü yapılmıştır. Bu nedenle karşılaştırma kapsamında bu çerçevede anlam ve içerik bütünlüğü incelenmiştir. Alınan eleştiri ve görüşler ışığında eksikleri giderilen ve bazı düzeltme ve ilaveler yapılan taslak ölçme aracında anlam kontrolü sonrasında test aşamasına geçilmiştir. İlk aşama testlerde ölçme aracının kapsam geçerliliğinin doğrulanması amacıyla aralarında akademisyenler ve sektör temsilcilerinin olduğu 10 katılımcı üzerinde ölçme aracında yer alan soruların konu ile ilgili kapsam geçerliliğini araştırılmıştır. Katılımcılardan sorulan soruların konu ile ne derece ilgili olduğunu değerlendirmeleri istenmiştir. Toplanan veriler üzerinden uygunluğu düşük olduğu tespit edilen değişkenlerde ifade düzeltmeleri yapılarak ölçüm aracına son şekli verilmiştir.

Ön test kapsamında Bolu ilinde yer alan 3 yıldız ve üstü hizmet sınıfındaki otel işletmelerindeki 67 müşteriden elde edilen veriler analiz edilerek ölçme aracına ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik değeleri keşifsel faktör analizine göre yapılmıştır. Bu kapsamda örnek büyüklüğü sınırlı olduğundan kısmı en küçük kareli yapısal eşitlik analizinden yararlanılmıştır.

Çalışma örnekleminde %43'lik kesim kadın, %57'lik kısmının erkek katılımcılardan oluşmakta ve %36'sı lise %46'lık büyük bir kesim ise üniversite mezunu katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların %65'lik kısmı 30 yaş ve altı, %9'luk kısmı 40 yaş ve üstü katılımcılardan oluşmaktadır.

Tablo 1: Demografik değişkenlere tanımlayıcı istatistikler.

Descriptive Statistics

	CİNSİYET	YAŞ	EĞİTİM DUR.	MEDENİ DUR.
Valid	67	58	67	59
Mode	2.000[a]	25.000[a]	3.000[a]	1.000[a]
Mean	1.567	29.672	2.552	1.441
Std. Deviation	0.499	6.778	0.784	0.501
Minimum	1.000	20.000	1.000	1.000

Descriptive Statistics

	CİNSİYET	YAŞ	EĞİTİM DUR.	MEDENİ DUR.
Maximum	2.000	50.000	4.000	2.000

[a] The mode is computed assuming that variables are discreet.

Tablo 2: Demografik değişkenlere ilişkin frekans dağılımları.

Frequencies for CİNSİYET

CİNSİYET	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
1	29	43.284	43.284	43.284
2	38	56.716	56.716	100.000
Total	67	100.000		

Frequencies for EĞİTİM DUR.

EĞİTİM DUR.	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
1	6	8.955	8.955	8.955
2	24	35.821	35.821	44.776
3	31	46.269	46.269	91.045
4	6	8.955	8.955	100.000
Total	67	100.000		

Frequencies for MEDENİ DUR.

MEDENİ DUR.	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
1	33	49.254	55.932	55.932
2	26	38.806	44.068	100.000
Total	59	100.000		

Frequencies for YAŞ

YAŞ	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
20	5	7.463	8.621	8.621
22	3	4.478	5.172	13.793
23	1	1.493	1.724	15.517
24	3	4.478	5.172	20.690
25	6	8.955	10.345	31.034
26	5	7.463	8.621	39.655
27	2	2.985	3.448	43.103
28	4	5.970	6.897	50.000
29	4	5.970	6.897	56.897
30	5	7.463	8.621	65.517
31	1	1.493	1.724	67.241
32	2	2.985	3.448	70.690
33	1	1.493	1.724	72.414
34	1	1.493	1.724	74.138
35	3	4.478	5.172	79.310
36	4	5.970	6.897	86.207

Frequencies for YAŞ

YAŞ	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
40	3	4.478	5.172	91.379
41	2	2.985	3.448	94.828
42	1	1.493	1.724	96.552
43	1	1.493	1.724	98.276
50	1	1.493	1.724	100.000
Missing	9	13.433		
Total	67	100.000		

Çalışmada toplanan verilerin analizi kapsamında ele alınan iş yerinde gelişme ölçeğine ilişkin gerçekleştirilen Açıklayıcı Faktör Analizinde tasarlanan ölçüm aracında öngörüldüğü gibi yedi alt boyut gözlenmiştir. Ölçeğin iç tutarlık geçerliliğinin yanında yapı ve yakınsak geçerlilikleri de kontrol edilmiş elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir. Bulgular ifadelerin ilgili faktörlere genel itibari ile %80 ve üstü standart yüklenme değerleri ile yüklendiğini göstermektedir. Bu durum soruların ilgili oldukları faktörle yüksek düzeyde ilişkili olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 3: Değişkenlere ait faktör yükleri

	BLSZM (Belirsizlik Maliyeti)	DM (Değerlendirme Maliyeti)	FKM (Fayda Kaybı Maliyeti)	FM (Finansal Maliyet)	ILMAL (İlişkisel Maliyeti)	OM (Öğrenme Maliyeti)	SETM (Set-Up Maliyeti)
BLSZM1	0,887						
BLSZM2	0,892						
BLSZM3	0,892						
BLSZM4	0,876						
BLSZM5	0,869						
BLSZM6	0,855						
DM1		0,859					
DM2		0,907					
DM3		0,908					
DM4		0,850					
FKM1			0,908				
FKM2			0,835				
FKM3			0,856				
FKM4			0,891				
FKM5			0,917				
FKM6			0,902				
FM1				0,943			
FM2				0,938			
FM3				0,922			
FM4				0,898			
FM5				0,879			
FM6				0,916			
FM7				0,907			
ILMAL1					0,870		
ILMAL2					0,913		
ILMAL3					0,861		
OM1						0,874	
OM2						0,914	
OM3						0,840	
SETM1							0,844
SETM2							0,850
SETM3							0,845
SETM4							0,824

SETM5							0,826
SETM6							0,870
SETM7							0,832
SETM8							0,837

Güvenilirlik analizleri sonucunda elde edilen lçeğin Cronbach Alfa değerlerindeki 0,85 ve üzerindeki sonuçlar, ölçeğin yüksek bir iç tutarlılık güvenilirliğine sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, rho_a değerlerinin 0,85 ve rho_c değerlerinin 0,90 veya daha yüksek olması da bu güvenilirliği desteklemektedir. Birleşik Güvenirlik (Composite Reliability) açısından elde edilen sonuçlar ise 0,85'in üzerinde olduğu için yapısal güvenilirliğin de uygun olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular ışığında, ölçeğin güvenilir olduğu sonucuna varılabilir (Henseler vd., 2016).

Tablo 4. Güvenilirlik analizi sonuçları

	Cronbach's alpha	Composite reliability (rho_a)	Composite reliability (rho_c)	Average variance extracted (AVE)	R-square	R-square adjusted
BLSZM	0,941	0,941	0,953	0,772	0,910	0,909
DM	0,904	0,906	0,933	0,777	0,871	0,869
FKM	0,945	0,946	0,956	0,784	0,930	0,929
FM	0,967	0,968	0,973	0,837	0,894	0,892
ILMAL	0,856	0,858	0,913	0,777	0,799	0,796
OM	0,849	0,851	0,909	0,769	0,813	0,810
SETM	0,941	0,941	0,951	0,708	0,952	0,952

Tablo 5 ve Tablo 6'da gerçekleştirilen çapraz yüklenme analizi, her bir ifadenin ait olduğu faktördeki yükünün diğer faktörlerdeki gösterge yüklerinden daha yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Tablo 3'te yer alan yüklenme değerleri incelendiğinde, ifadelerin faktörlere yönelik net bir ayrışmanın sağlandığı gözlemlenmiştir. Birleşik (yakınsak) geçerliliği değerlendirilirken ise, yüklenme katsayıları ile Average Variance Extracted (AVE) değerleri birlikte ele alınmış; yüksek yüklenme katsayılarının yanı sıra AVE değerlerinin de yakınsak geçerliliğin varlığını destekleyen 0,50'nin üzerinde olduğu tespit edilmiştir (Hair vd., 2017).

Tablo 5. Heterotrait-monotrait ratio (HTMT) analizi sonuçları

	BLSZM	DM	FKM	FM	ILMAL	OM	SETM
BLSZM	1.000						
DM	0,936	1.000					
FKM	0,966	0,948	1.000				
FM	0,909	0,926	0,917	1.000			
ILMAL	0,981	0,892	0,965	0,884	1.000		
OM	0,935	0,962	0,989	0,903	0,899	1.000	
SETM	0,972	0,996	0,985	0,954	0,946	0,962	1.000

Tablo 6. Fornell-Larcker analizi sonuçları

	BLSZM	DM	FKM	FM	ILMAL	OM	SETM
BLSZM	0,879						
DM	0,863	0,882					
FKM	0,911	0,876	0,885				
FM	0,867	0,866	0,877	0,915			
ILMAL	0,881	0,785	0,869	0,805	0,882		
OM	0,836	0,844	0,888	0,819	0,767	0,877	
SETM	0,915	0,918	0,929	0,910	0,849	0,861	0,841

3. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma kapsamında değiştirme maliyeti ölçeğinin turizm alanındaki nicel araştırmalarda kullanılabilmesini sağlamak amacıyla ölçek geliştirme çalışmasının ilk aşaması olan ön test işlemleri gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede çalışmada öncelikle ölçeğe ilişkin kuramsal yazına bağlı olarak yedi başlık altında önerilen ifadeler sektör temsilcileri ile değerlendirilmiş sonrasında ölçeğin geliştirilme süreci ve özellikleri ele alınmıştır. Ölçek uyarlama ve hazırlama aşamasında dil, kapsam ve yapı geçerliği ile güvenirlik incelemeleri yapılmıştır.

Yapılan analizlerde ölçeğin finansal maliyet, set-up maliyeti, fayda kaybı maliyeti, belirsizlik maliyeti, değerlendirme maliyeti, ilişkisel maliyet ve öğrenme maliyetinden oluşan yedi alt boyuttan oluştuğu doğrulanmıştır. Sonuçlar ölçeğin yapı ve güvenilirlik açısından uygun sonuçlar verdiğini göstermektedir. Yapılan analiz sonuçları ölçeğin yüksek yapı ve yakınsak geçerliliğe sahip olduğunu elde edilen güvenirlik değerlerinin de bunu desteklediğini ortaya koymaktadır.

Sonuçlar uyarlanan değiştirme maliyeti ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle ölçek geliştirme açısından ön test sonrası yaygın uygulamaya geçilmesine ve ölçeğin mevcut halinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Kaynakça

Baum, T. (2006). Skills and training for the hospitality sector: a review of the literature. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 18(4), 293-307.

Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in Information Technology and Tourism Management: 20 Years on and 10 Years After the Internet – The State of eTourism Research. Tourism Management, 29(4), 609-623.

Cohen, E.H., & Avieli, N. (2004). Food in tourism: Attraction and impediment. Annals of Tourism Research, 31(4), 755-778.

Cooper, C., Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D., & Wanhill, S. (2008). Tourism: Principles and Practice (4th ed.). Pearson Education Limited.

Dredge, D., & Jenkins, J.M. (2007). Destination Place Identity and Regional Development: A Case Study of Australia's Great Barrier Reef Region in the Context of Globalization and Climate Change. Journal of Sustainable Tourism, 15(1), 12-25.

Gretzel U., Sigala M., Xiang Z., & Koo C.J. (2015). "Smart tourism: Foundations and developments." Electronic Markets, 25(3), 177-182.

Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. & Sarstedt, M. (2017). A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM). (Second Edition) Thousand Oaks: Sage.

Hall, C. M., & Page, S. J. (2011). The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place, Experience. Routledge.

Henseler, J., Hubona G. S. & Ray, P. A. (2016). Using PLS path modeling in new technology:Updated guidelines. Industrial Management & Data Systems, 116, 1-19.

Hunter, C.J., & Shaw, J.S.C. (2007). Sustainable tourism management. In The Oxford Handbook of Sustainable Architecture; Oxford University Press.

Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). Marketing Management (15th ed.). Pearson Education.

Poon, A. (1993). Tourism Technology and Competitive Strategies. Wiley.

Ritchie, J.R.B., & Crouch, G.I. (2003). The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective. CABI Publishing.

Tussyadiah I.P.& Fesenmaier D.R. (2009). Mediated Tourist Experiences. In Information and Communication Technologies in Tourism. 82-92 Springer Vienna.

UNWTO (United Nations World Tourism Organization). (2019). Tourism Highlights. Retrieved from www.unwto.org

WTTC (World Travel & Tourism Council). (2020). Economic Impact Reports.

FIFA KADINLAR U-20 DÜNYA KUPASI TAKIMLARININ HÜCUM PERFORMANSLARININ ATAK YÖNLERİNE GÖRE İNCELENMESİ

Alpay AYDOĞDU
Ordu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü,
alpayaydogdu9752@gmail.com – 0009-0007-5214-7505

Doç. Dr. Erdal ARI
Ordu Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi,
erdalari@odu.edu.tr – 0000-0003-1348-7930

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, FIFA Kadınlar U-20 Dünya Kupasına katılan takımların hücum sayılarının atak yönlerine göre incelenmesidir. FIFA Kadınlar U-20 Dünya Kupası'na katılan takımlar grup müsabakaları sonucunda elenen ve üst tura yükselen takımlar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Takımların oynadıkları tüm müsabakalardaki hücum aksiyonlarının yönü, rakip yarı saha merkez, sağ ve sol iç, sağ ve sol dış olmak üzere beş bölüme ayrılarak incelenmiştir. Takımların hücum yönü verileri, Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği (FIFA)'nin resmi internet sayfasından kaydedilmiştir. Üst tura yükselen ve elenen takımların merkezden, sağ ve sol iç, sağ ve sol dış yönden yaptıkları hücum sayılarının müsabaka başına düşen ortalama değerleri arasındaki farklılığı bağımsız örneklem T-testi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, üst tura yükselen ve elenen takımların merkezden, sol iç, sağ ve sol dış yönlerden yaptıkları ortalama hücum sayıları arasında anlamlı farklılıklar olduğu saptanmıştır ($p<0.05$). Üst tura yükselen takımların, sağ iç yönden yaptıkları hücum sayıları haricinde diğer yönlerden yaptıkları hücum sayılarının elenen takımlardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Özellikle, üst tura yükselen ve elenen takımlar arasında hücüm sayısı bakımından en büyük farklılığın, sağ ve sol dış yönlerden yapılan hücum sayısında ortaya çıktığı belirlenmiştir. Üst tura yükselen takımların sağ ve sol kanat hücumlarını etkin bir şekilde uyguladıkları görülmektedir. FIFA Kadınlar U-20 Dünya Kupası grup müsabakalarında başarılı olan takımların başarısız olan takımlara oranla hücum aksiyonlarını sahanın çoğu bölümünde daha etkin olarak uyguladıkları sonucuna ulaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: FIFA Kadınlar U-20 Dünya Kupası, müsabaka, hücum yönü.

GİRİŞ

Futbol takımlarının, oynayacakları müsabakalara daha iyi hazırlanmak için rakiplerinin avantajlı ve dezavantajlı yönlerini iyi analiz etmeleri gerekmektedir. Modern futbolda, analiz uzmanlarının yapmış olduğu analizler antrenörler için önemli bir veri işlevi görmektedir (Bozkurk ve ark., 2022). Antrenörler, müsabakaya hazırlık amacıyla analiz verilerini etkin olarak kullanmaktadır. Bu doğrultuda, antrenörler tarafından rakip takımların teknik ve taktik analizinin iyi yapılması, takımlara büyük avantaj sağlayabilmektedir. Müsabaka analizi, rakip takımın savunma ve hücum aksiyonlarının değerlendirilmesi şeklinde yapılabilmektedir.

Takımların sahadaki performansı, yalnızca savunma ve top kontrolü gibi unsurlarla değil, aynı zamanda hücum aksiyonlarıyla da ilişkilidir. Bu bağlamda, hücum aksiyonları, müsabaka sonuçları üzerinde etkili olabilen en önemli öğelerden biridir. Hücum aksiyonlarının analizi takımların en uygun taktik ve stratejileri belirlemesine yardımcı olabilecektir. Futbol sahasında, son hücum bölgesi (last attack zone) olarak adlandırılan alanda uygulanan aksiyonlar, takımların hücum stratejileri üzerinde belirleyici olan faktörlerden biridir. Farklı yönlerde uygulanan hücum aksiyonlarının takımların başarısı üzerindeki etkisinin belirlenmesi, takımların etkili hücum stratejilerini uygulayabilmesi açısından önemlidir. Bu çalışmada, FIFA Kadınlar U-20 Dünya Kupası'na katılan takımların hücum yönleri analiz edilerek, üst tura yükselen ve elenen takımların hücum aksiyonlarındaki farklılıkların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, FIFA Kadınlar U-20 Dünya Kupası'na katılan takımların rakip yarı sahanın farklı yönlerinde uyguladıkları hücum aksiyonlarının sayısı grup müsabakalarında başarılı olma durumuna göre incelenmiştir.

YÖNTEM

Bu araştırma, betimsel tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Tarama modeli, herhangi bir müdahale olmadan, bir durumu ve olayı gözlemleyerek ve elde edilen olguları tanımlamayı amaçlayan bir araştırma modelidir (Karasar, 2019). Araştırma verileri, FIFA resmi internet sayfasından kaydedilmiştir (fifa.org, 2024). FIFA Kadınlar U-20 Dünya Kupası'na katılan takımlar (24 takım) grup müsabakaları sonucunda elenen (8 takım) ve üst tura yükselen (16 takım) takımlar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Grup aşamasında oynanan tüm müsabakalarda (52 müsabaka) takımların hücum aksiyonlarının yönü, rakip yarı saha merkez, sağ ve sol iç, sağ ve sol dış olmak üzere beş bölüme ayrılarak incelenmiştir. Grup müsabakaları sonucunda üst tura yükselen ve elenen takımların oynadığı müsabaka sayısı farklı olduğu için, analiz parametrelerinin müsabaka başına düşen ortalama değerleri belirlenerek değerlendirmeye alınmıştır. Analiz parametrelerine ait verilerin normal dağılıma uygunluğu Shapiro-Wilk testi ile incelenmiştir. Grup müsabakaları sonunda üst tura yükselen ve elenen takımların hücum yönlerine ilişkin verilerin farklılığı bağımsız örneklem T-testi ile analiz edilmiştir. Tüm analizler SPSS istatistik paket programında yapılmıştır (SPSS 21.0, IBM Corporation, Armonk, NY). Tüm analizlerde istatistiksel anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak uygulanmıştır.

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Çizelge 1. FIFA Kadınlar U-20 Dünya Kupası'na Katılan Takımların Hücum Yönü Verilerinin Grup Müsabakalarında Başarılı Olma Durumuna Göre Analiz Sonuçları (n=24)

Hücum yönü	Grup	Ortalama	SS	t	p
Sol dış	Yükselen (n=16)	16,61	4,93	3,568	0,002*
	Elenen (n=8)	9,83	2,92		
Sol iç	Yükselen (n=16)	6,71	1,36	7,024	0,000*
	Elenen (n=8)	2,75	1,18		
Merkez	Yükselen (n=16)	9,33	2,99	2,681	0,014*
	Elenen (n=8)	5,91	2,83		
Sağ iç	Yükselen (n=16)	6,37	1,75	1,864	0,076

	Elenen (n=8)	4,87	2,07		
Sağ dış	Yükselen (n=16)	18,23	4,99	2,624	0,015*
	Elenen (n=8)	12,21	5,90		

*p<0,05

FIFA Kadınlar U-20 Dünya Kupası grup müsabakaları sonucunda üst tura yükselen ve elenen takımların, sol iç ve dış, merkez, sağ iç ve dış yönden yapılan hücum sayıları bakımından anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir (p<0,05). Grup müsabakaları sonucunda üst tura yükselen takımların tüm hücum yönlerinde elenen takımlardan daha fazla sayıda hücum aksiyonu gerçekleştirdiği görülmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Analiz bulguları, grup müsabakaları sonucunda üst tura yükselen takımların elenen takımlardan rakip yarı sahanın tüm yönlerinde daha fazla sayıda hücum yaptıklarını ortaya koymaktadır (p<0,05). Üst tura yükselme başarısı gösteren takımların en fazla sayıda hücumu rakip yarı sahanın sağ ve sol dış yönlerinden yaptıkları görülmektedir. Bu bulgu, FIFA Kadınlar U-20 Dünya Kupası grup müsabakalarında üst tura yükselen takımların kanat hücum organizasyonlarını etkin bir biçimde uyguladıklarını göstermektedir. Kanat hücum organizasyonları modern futbolda çok önemli bir yer tutmaktadır. Elit düzeyde takımlar yetenekli, dinamik ve süratli kanat oyuncularıyla sağ ve sol dış yönlerden çok sayıda etkili hücum aksiyonu geliştirebilmektedir. Bu bakımdan, kadınlar kategorisinde üst düzey organizasyonlardan biri olan FIFA Kadınlar U-20 Dünya Kupası grup müsabakalarında takımların hücum performansı üzerinde kanat hücum organizasyonlarının önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Literatür bulguları da bu durumu doğrular niteliktedir. Kanat oyuncularının % 29,3 ile forvet oyuncularının ardından en fazla sayıda gol atan oyuncular olduğu rapor edilmiştir (Mitrotasios ve Armatas, 2014). Benzer şekilde, 2022 Kadınlar Avrupa Futbol Şampiyonası'nda forvet oyuncularının ardından en fazla sayıda gol atan oyuncuların kanat oyuncuları olduğu belirlenmiştir (Başkaya, 2023). Söz konusu bulgular ile bu araştırmanın sonuçları benzerlik göstermektedir. Elde edilen bulgular, FIFA Kadınlar U-20 Dünya Kupası grup müsabakaları sonucunda üst tura yükselen takımların sağ ve sol kanat hücumlarını etkin bir şekilde uyguladıklarını göstermektedir. Bu araştırmada incelenen hücum yönleri genel olarak değerlendirildiğinde, FIFA Kadınlar U-20 Dünya Kupası grup müsabakalarında başarılı olan takımların başarısız olan takımlara göre tüm hücum yönlerinde hücum aksiyonlarını daha etkin biçimde uyguladıkları söylenebilir. Bununla beraber, başarılı olan takımların, sağ ve sol dış bölgeden (kanat bölgesinden) yaptıkları hücum sayıları bakımından öne çıktığı belirlenmiştir. Bulgular, turnuvada başarılı olan takımların diğer hücum yönlerine oranla kanat organizasyonlarına daha fazla önem verdiğini ve kanat hücum aksiyonlarını etkili bir biçimde uyguladığını ortaya koymaktadır. Başarılı takımların yetenekli ve dinamik kanat oyuncularına sahip olması, bu takımların kanat hücum organizasyonlarında başarılı olmasını sağlayan faktörlerden biri olabilir. Başarılı olan takımların sürat, akselerasyon ve çeviklik özelliklerine sahip kanat oyuncularına sahip olmasının, şampiyonada kanat hücum aksiyonlarının bu takımlar tarafından etkin bir biçimde uygulanmasına katkı sağladığı ifade edilebilir. Antrenörlerin kanat hücum organizasyonlarına odaklanan taktikler ve stratejiler geliştirmesi, etkili hücum aksiyonlarının uygulanabilmesi bakımından takımlara fayda sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

1. Bozkurt, S., Arslan, D., Arslan, D.M. (2022). Türkiye Futbol Süper Ligi 2020-2021 Sezonu Gollerinin Analizi (4 Büyükler Örneği): Tanımlayıcı Araştırma. *Turkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences*, 14(3), 275-284.
2. Karasar, N. (2019). Bilimsel Araştırma Yöntemi (İkinci Yazım, 34. Basım). Nobel Yayıncılık: Ankara.
3. https://www.fifa.com/en/tournaments/womens/u20womensworldcup/colombia-2024
4. Mitrotasios M, Armatas V. (2014). Analysis of goal scoring patterns in the 2012 European Football Championship. *The Sport Journal*, 16.
5. Başkaya, G. (2023). 2022 Kadınlar Avrupa Futbol Şampiyonası: Gol Analizi: Betimsel Araştırma. *Turkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences*, 15(1), 42-51.

EDEBİYAT-TARİH İLİŞKİSİ: FRANSA VE KAHRAMANLIK DESTANLARI ÖRNEĞİ

Doç.Dr.Ahmet YILMAZ
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
ahmetyilmaz@cumhuriyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-7106-2343

ÖZET
Edebiyat tarihçi için başvuru kaynaklarından sadece biri iken edebiyat araştırmacısı için birincisidir ve ancak özgül tarihsel bağlamı içinde anlamlıdır. Bu durum edebiyatın hem tarihçi hem de edebiyat araştırmacısı için aslında ne olduğu, ne kadar işe yaradığı, özde kime veya neye hizmet ettiği gibi soruları beraberinde getirir. Aslında edebiyat-tarih ilişkisi zorunlu olduğu kadar da sorunludur. İlişkinin sorunlu olması edebiyatın çoğunlukla zamanın dışında konumlanma ve anlamlanma özelliğinden kaynaklanırken, zorunlu olması ise her iki alanın yani edebiyat ile tarihin doğal yakınlığı nedeniyledir. Edebiyatçının tarihe yönelik edebiyat metninin değerini azaltmak veya bağlamlaştırmak olarak özetlenebilecek eleştirel savına koşut olarak tarihçinin mesafeli durmak zorunda olduğu edebiyata yönelik gerçekliği tartışılır hale getirmek, azaltmak veya çarpıtmak savı vardır. İlişkinin sorunlu oluşunun bir diğer nedeni ise, tarihçinin -bilimsellik gereği- edebiyat metni ile güçlü bir bağ kuramayışı, kurgusallığı nedeniyle birincil kaynak olarak gösteremeyişidir.
Bu yazının amacı edebiyat ile tarih arasında ilişkiye ve tartışmaya yeni bir bakış getirmek, edebiyatın tarihçi için hem kaynak hem de konu olmaklığını göstermek, edebiyatta tarihsel gerçekliğin yerini ve önemini tartışmaktır. Yazının bir diğer amacı ise edebiyat yazıcılığı ile tarih yazıcılığı arasındaki bağıntıyı, Erken Ortaçağ'ın Fransız epik şiir (chansons de geste) örnekleri arasında önemli bir yer tutan Roland Destanı (Chanson de Roland) örneği üzerinden ortaya koymaktır.
Anahtar Kavramlar: Edebiyat-Tarih, Fransız Kahramanlık Destanları, Roland Destanı

LITERATURE-HISTORY: THE EXEMPLE OF FRANCE AND HEROIC EPICS ABSTRACT
While literature is only one of the reference sources for the historian, it is the first for the literary researcher and is meaningful only within its specific historical context. This situation brings with it questions such as what literature actually is, how useful it is, who or what it essentially serves for both the historian and the literary researcher. In fact, the literature-history relationship is as problematic as it is necessary. While the problematic nature of the relationship stems from the fact that literature is mostly positioned and given meaning outside of time, its necessity is due to the natural closeness of both fields, namely literature and history. Parallel to the critical argument of the literary scholar, which can be summarized as reducing or contextualizing the value of the literary text regarding history, there is the argument of making the reality regarding

literature, which the historian must keep his distance from, debatable, diminishing or distorting it. Another reason for the problematic nature of the relationship is that the historian cannot - due to scientific necessity - establish a strong bond with the literary text and cannot present it as a primary source due to its fictional nature. The aim of this article is to bring a new perspective to the relationship and discussion between literature and history, to show that literature is both a source and a subject for the historian, and to discuss the place and importance of historical reality in literature. Another aim of the article is to reveal the relationship between literary writing and historiography through the example of the Roland Song (Chanson de Roland), which has an important place among the French epic poems (chansons de geste) of the Early Middle Ages.

Key Concepts: Literature-History, French Heroic Epics, Roland Epic

Edebiyatın tarih ile ilişkisi üzerine düşünürken, en azından ele almayı düşündüğüm Erken Ortaçağ'ın Fransız epik şiir (chansons de geste) örnekleri arasında önemli bir yer tutan Roland Destanı (Chanson de Roland) örneği özelinde, şöyle iki soru akla gelebilir. Birinci soru Kahramanlık Destanları olmaksızın Fransa'nın ulusal tarihi acaba nasıl olurdu sorusudur. İkinci soru ise örneğin burjuva toplumunun tarihinin veya on dokuzuncu yüzyıl Fransasının, Balzac ve diğer gerçekçi kalemlerin ışığı olmaksızın ne kadar iyi anlaşılacağı, nereye ve nasıl evrilebileceğidir. Bu iki soru toplumsal tarihin anlaşılması ve evrilişinde edebiyatın yerini ve rolünü anlamada önemli sorulardır.

Tarihçi için edebiyatın çok değerli bir kaynak olduğu kesindir. Bunun tersi de kendiliğinden doğrudur, yani kuşku yok ki tarih de edebiyat için son derece önemli bir arka plandır. Tarihçi gözüyle edebiyat; insanı ve toplumu içine alan yığınla yapı ve durumun, sorun ve ilişkinin, olgu ve ilerleyişin somut bir yansımasıdır. Edebiyatçı gözüyle tarih ise daha çok olabildiğince nesnelleştirilmiş bir bilgiler toplamıdır. Tarihçiyi sabırlı bir araştırma, anlama, anlamlandırma, çözümleme ve anlatma çalışması beklerken, edebiyatçıyı bekleyen şey keyif verici bile sayılabilecek bir kurgulama, hayal etme, hatta çarpıtma ve sonuçta yeniden yaratma serüvenidir. Yani edebiyatçı işini sınırsız bir özgürlük, hesapsız kitapsız bir öznellik, pervasız bir hayal gücü ile yapma şansına sahipken tarihçi bilimsel yöntem baskısından öte ciddi bir sorumlulukla düşünmek ve olabildiğince nesnel olmak zorundadır. Bir görüşe göre edebiyat, tarih ve siyaset ile devamlı bir etkileşim halindedir. Bu yönüyle de 'içeriğinde tarihi ve siyasi unsurlar barındıran ürünler ortaya koyan bir sanattır.' (…) Tarihin aktarımındaki "seçme ve

ayıklama" ile birlikte tarihin sadece bir yönü açığa çıkarılır. Tarihin bir parçasını çıkarmak ve onu yorumlayarak kurgulamak…' [1] Aynı bağlamda, tarihin aktarımı, onu aktaran kişinin ideolojisinden, tarihe olan bakışından ve duygularından bağımsız olamaz. Bu sebeple tek bir tarihi gerçek ve doğru yoktur. Edebiyatçı tarihi ele alırken bir seçme ve ayıklama işine gittiği için, tarihin bütünsel bir açıdan okunması mümkün değildir.[2]

Tarih yazıcılığının karşı karşıya olduğu bir başka sorun ise hakim ideolojini ve iktidarın gizli ya da örtük baskısıdır. Tarihin çeşitli döneminden bildiğimiz ve bazı ideolojik akımların veya dönemsel siyasal baskıların etkisi altında ortaya çıktığı belli olan tarih metinlerinin sayısı az değildir. Tarih yazımını ve aktarımın etkileyen '*bu problemlerin temelinde objektif tarih yazımının mümkün olup olmamasına dair yaklaşım yatar.*"[3] Bu *bakışla tarih, genel gerçekliği yansıtan bir anlatılar bütünü olmaktan uzaklaşır ve 'yazarların ve tarihi aktaranların tarihe dair olan bakışlarını yansıtan öznel değerlendirmeler toplamıdır. Aynı zamanda geçen iki farklı olay olamayacağı gerçeği, bu bağlamda tarihin saptırılması, nesnel değerlendirmelerden uzaklaşarak aktarılması ve bu yüzden aynı ya da yakın zamanlı olaylara dair farklı yazımların olduğu savını kuvvetlendirir. Her yazar, kendi ideolojisine ve tarihe olan bakış açısına göre eserlerini kaleme alırken, aynı zamanda kendisiyle benzer yaklaşımlarla tarihi aktaran diğer yazarlarla ortak bir tarih kanonu oluşturur. Bu tarih kanonu, hâkim ideoloji ışığında bazen resmi kanon haline gelse de iktidarların değişmesiyle resmiyetini kaybedebilir. Ancak resmiyetini kaybetmesi, o anlayışla yazılan eserleri tarih sahnesinden silmez. Bu yüzden resmi olmayan bir tarih kanonu olarak varlığına devam eder.*"[4]

Edebiyattan bağımsız, yani sırf tarihsel bağlamında ele alındığında, Fransız ve Avrupa Erken Ortaçağının çok sayıda sosyal, siyasal ve dini sorunla belirlenmiş bir çağ olduğu görülür. Kilisenin güçlü desteği ile ayakta duran soylu yönetici sınıfın ulusal birliği ve Hıristiyanlığı ayakta tutmak uğruna, İsa'nın öğretisini ve sosyal adaleti tesis etme adına tüm çağı nasıl karanlığa boğdukları bilinir. Yani Kahramanlık Destanlarının dilden dile dolaştığı zamanların derin sosyo-politik sorunlar dönemi olduğu bilinir. Bu dönemde çok farklı biçiminlerde ortaya çıkan destanlar feodal döneme dair epik şiir örnekleri olmaktan

[1] Aslan, H.İ., (2014) s.258
[2] Age, s.258-259
[3] Age, s.260
[4] Age, s.260

öte yukarıda belirttiğimiz bağlamda her şeyden önce yönetsel ideolojinin sözcülüğü ve kurulu düzenin koruyuculuğu amaçlı anlatılardır. Bu nedenle bu anlatıları sırf öznel değerlendirmeler toplamı olarak nitelemek çok doğru olmayacaktır.

Bu yazının konusunu oluşturan *Roland Destanı* bu yaklaşımdan bağımsız değildir. Destanın tarihsel ve izleksel arka planını ve öncelikli temasını tarihsel ve siyasal bir kişilik olan Charlemagne (742-814) ve onun şövalyelerinin savaş, ülke ve din temelli eylemleri, fedakarlıkları ve yararlılıkları oluşturur. Destanın çok gecikmeli olarak kâğıda dökülünceye dek çok sayıda versiyonu ile dilden dile aktarıldığı bilinir. Sadece tarih-edebiyat ilişkisi bakımından değil aynı zamanda feodal toplumu yansıtması bakımından da türünün en iyisi olduğu söylenir.

Destanın ana izleğini, on birinci yüzyılda Fransa'nın güney-batısında geçen bir savaş çerçevesinde Charlemagne'nin yeğeni Kont Roland'ın kahramanlıkları oluşturur. Frank Krallığı'nın sınırlarını korumak ve hatta genişletmek, Hıristiyanlığın değerlerini hatırlatmak ve hatta övmek, ulusal bilinci sağlamak ve hatta sağlamlaştırmak yolunda cesaret ve bağlılıkla davranan bir şövalyenin hikâyesidir.

Destanın yapı taşları olarak Roland'ın cesaretinin yanı sıra şövalye kültünün temelinde yatan ruhsal dayanıklılığı, ülküsel derinliği, ahlaki değerlerinin üstünlüğü öne çıkar. Destan sadece dikkate değer ilk yazınsal örnekler arasında yer almakla kalmayıp on ikinci yüzyıl başlarının Avrupa'sının değerler sistemi ve düşünce dünyasına dair ciddi ipuçları da sunar. Avrupa'nın sözlü kültür geleneğinin önemli bir parçası olmaklığıyla sırf edebiyatın konusu olmaktan çıkar sunduğu siyasal ve ideolojik arka plan nedeniyle önemli bir tarihsel belge niteliğine ulaşır. Bu yönüyle destan, edebiyat-tarih ilişkisinin en tipik örnekleri içinde değerlendirilir.

Tarihin sıklıkla başvurduğu hayalden uzak durulması gerektiği yönündeki telkini üzerinden yaklaşıldığında, tarih-edebiyat ilişkisinin tam olarak hangi bağlamda somutlaştığını söylemek aslında güçleşir. *Roland Destanı*'nın hayal ile olan bağıntısı gerçekliğe ve nesnelliğe hapsedilmiş olması nedeniyle tarihçinin işini zorlaştırır. Edebiyatçının sonuna dek gidebildiği bir alanda tarihçi son derece sınırlı davranmak zorundadır.

Hayal gücünden uzak durması gereken tarihçinin yazarken edebiyatın mutlak ihtiyaç duyduğu ve her fırsatta başvurmaktan hiç çekinmediği hayal gücünden ne kadar yararlandığı belli değildir. Hayal ürünü olan şey çoğu kez ve çoğu yerde 'gerçek' olan şeyden bir adım öndedir aslında. Durum böyle olunca da her ikisi için şöyle bir erken ayrıma varılabilir: tarihçiye metodolojik bir çerçevede ve mutlak bir zorunlulukla çalışmak düşerken edebiyatçıyı payına düşen sınırsız bir özgürlüktür.

Zorunluluk-serbestlik ikilemi kadar önemli bir diğer ikilem ise işlevsellik-nedensizlik ikilemidir. Bu ikilemde şöyle bir soru yatar: Günümüzün gözüyle, sırf birtakım bilgi ve belgeler üzerinden geçmişin nasıl ve ne kadar doğru okunabileceği sorusudur bu soru. Somut belgelere dayansa bile geçmişin tekrar kurgulanması veya birebir yazılmasının ne kadar gerçekçi olabileceği sorusunu da bizi beklemektedir.

Roland Destanı ve buna benzer yazınsal metinlerin özellikle günümüz okurunun neredeyse hiç ilgisini çekmediği, yanı 'eskimiş' metinler olduğu hatırlandığında, konu yeni bir boyut kazanır. Daha çok yazıldığı döneme uygun anlam ve işlev üzerinden ele alınan *Roland Destanı*'nın anlamsal düzlemde Hıristiyanlık inancını öğretme ve yayma, ulusal bütünlüğü sağlama ve sağlamlaştırma işlevli bir metin olmaklığı onun tarihsel belge niteliğini pekiştirmektedir. Bu aşamada tarihin edebiyata borçlu olabileceği sonucuna bile varılabilir. Edebiyat bu bağlamda yeni bir bakış getirerek feodal Avrupa'nın ahlak anlayışını, hiyerarşik yapısını, duyarlık alanlarını, zihin coğrafyasını derinleştirir. Bu yönüyle de önemli bir işlevsellikle donanır, sırf özgürce kurgulanmış metinler olmaktan çıkar, kendisi içinlik özelliğini yitirir ve sosyo-politik bir nitelikle tanışarak yazıldıkları dönemin en önemli propaganda metinlerine dönüşür. Buna kanıt olarak destanların ideolojik yönü; belli bir algı ve anlayıştan beslenmesi; gücü elinde tutanlara açıkça hizmet etmesi; yöneten sınıfın yaşam, düşünce, davranış şekillerini yüceltmesi gösterilebilir. Destan şöyle başlar: "*Hakanımız Büyük Karl, o pek görkemli Hünkar / Tam tamına yedi yıl İspanya'da savaştı, / Bu dağlık memleketi aldı denize kadar. / Ona teslim olmadık hiçbir kale kalmadı, / Surları yarılmadık tek hisar bırakmadı Zaragoza dışında. / Bu kent dağ üstündedir, Marsil Han onu tutar, / Tanrı'yı umursamaz;*

Muhammed yolundadır, Şeytan'la düşer kalkar. / Felakettir yazgısı, bundan hiç kaçınamaz."[5]

Destan, ilk dizelerden itibaren Charles (Şarl) adının sonuna "Büyük" sıfatı eklenerek olağanüstü bir başarının merkezindeki ana figür yapar. Devamında Roland'ın şövalye değerlerine bağlılığının yanı sıra beden ve ruh olarak ulaşmış olduğu yüksek seviyeyi bir model olarak ortaya koyar. Destan boyunca her ne kadar Frankların gururu ve Hıristiyanlığın ışığı Büyük Karl çok sayıda başarıya imza atsa da, anlatı daha çok Roland'ın etrafında gelişen olaylar üzerinden tematik derinliğine ulaşır. Roland'ın yiğitçe ölümü ile dramatikleşen anlatı, ilk dizelerin öne çıkan figürü olan Büyük Şarl'ın kurtarıcı rolüyle tekrar ortaya çıkmasıyla ve İspanya'ya sefere çıkarak Roland'ın öcünü almasıyla sonlanır. Büyük Şarl Arapların elindeki İspanya'nın neredeyse tümünü ele geçirmiş olarak, ayakta kalan tek yer olan Zaragoza Kalesini elinde tutan Marsil Han ile giriştiği pazarlık anlatının temel olay örgüsünü oluşturur. Marsil'in göndermiş olduğu barış elçisine karşılık kendisi de Ganelon adındaki bir kontunu gönderecektir Büyük Şarl. Marsil Han, daha önce elçi olarak gelen iki elçinin başını kestirmiş olduğundan, görev çok tehlikelidir. Elçi olarak Ganelon'in gönderilmesi önerisini yapan Roland'dır. Bu öneri Ganelon'un Roland'a kin duymasını ve arkasından ihanet etmesini getirecektir. Ganelon, Frank ordusu İspanya'dan çekilirken, artçı birliği komutanlığına Roland'ın getirilmesini ve bu yolla intikam almayı düşünecektir. Ganelon, Roland'ın az sayıdaki birliği Pirene sıradağlarını hangi geçitten aşacağı bilgisini düşmana verecek, artçı birlik bu zor geçitte düşmanın pususuna düşecek ve yiğitçe savaşmasına rağmen tümüyle kılıçtan geçirilecektir.

Kısa özetini verdiğimiz destanın tarihsel dayanağı tıpkı *İlyada*'daki gibi içerdiği tarihsel kırıntılarda yatmaktadır. Destanın gerçekle, yani tarih ile bağlantısı tamamen farklıdır. İşin gerçeği anlatılandan farklıdır. Gerçek 778 yılında Bretagne Kontu Roland komutasındaki bir artçı birliğin, Basklar tarafından pusuya düşürülmesidir. Tarihsel ve coğrafi olarak olaya ilişkin bazı bilgiler var ise konu tartışmaya açıktır. İspanya Arapları gibi, yani onlarla duygu birliği ve hatta işbirliği ederek Frank istilacılara karşı Baskların giriştiği savaşım ve gerçekleştirdiği kıyım, destanda, Hıristiyanlık düşmanı Arapların işi

[5] Roland Destanı, s.5

olarak gösteriliyorsa da bazı abartmaların olduğu fark edilir. Örneğin 'Roland, din uğrunda Müslümanlara karşı savaşırken can vermiş bir yiğide dönüştürülüyor.'[6] Yani 'tüm diğer destanlarda yapıldığı gibi aşırı abartmalar, bire bin katmalar, masalımsı öğeler bol bol kullanılıyor; saz eşliğinde Bey konaklarında yapılacak anlatımın, kendi 'hedef" kitlesince tat alınarak dinlenir edilmesine çalışılıyor.'[7] Destandan bir bölüm bu bağlamda fazlaca fikir vericidir: *"Ve haykırdı: "Şuradaki sivri kayalıklardan gördüm. / Paynimler at üstünde yaklaşmakta. Kimse bu kadar / Çoğunu görmemiştir. Keşif kolunda bile en az / Yüz bin atlı var! / Kalkanlar göz alabildiğine / Dalga dalga kabarıyor. Üstlerinde zırh, başlarında / Miğfer var ve uçları pırıl pırıl parlayan mızrakları / Göğü deliyor! / Fransa'nın Frankları, görülmemiş bir / Savaş yaşayacaksınız. İmanınızı kaybetmeyin! / Mızrakların boyuna bakıp yılmayın!" Ve Franklar / Hep bir ağızdan haykırdı: "Kaçana lanet olsun! / Bu saatten sonra kimse seni / Hayal kırıklığına uğratmayacaktır!"*[8]

Edebiyat-tarih ilişkisi üzerine düşünürken yazınsal türler olarak başlangıçta destanın sonra ise romanın tarih ile rekabetinin yıkıcı mı yoksa yapıcı bir rekabet mi olduğu akla gelebilir. Edebiyatın özellikle toplumsalı oluşturan gerçekliği yakalamada çoğu kez tarihi geride bıraktığını düşünmek olasıdır aslında. Şairin veya romancının tarih bilimine katkısını kararlaştırırken Fransız Edebiyatı örneğinde feodal dünyanın veya burjuva toplumunun her yönüyle resmedildiği metinleri unutmamak gerektiği kanaatindeyiz. Tarihin bir disiplin olarak ortaya çıkmak için neden yirminci yüzyılı beklediği bir başka sorudur. Herodot ile başlayan yazımcılığın yirminci yüzyıla dek neden kesintiye uğradığı da bir başka önemli sorudur. Edebiyatın sunduğu sayısız belge, bilgi üzerinden olağanüstü bir mirasın tarih tarafından ne kadar dikkate alınabileceği bir diğer sorudur. Tüm bu sorular, insanlığın yazı ile başlayan uzun serüveninde özellikle Antik Çağdan itibaren devamlı şekilde büyüyen edebiyatın rolü ve önemi ile daha da derinleşir. Bu özelliği ile de edebiyatın tarihin öncüsü olarak görülmesinin önü de açılır. Her tarihsel olayda ya da belgede somutlaşan yaşanmışlık, gerçeklik sonuçta edebiyat için de en önemli kaynaklardan biridir. Tüm bu sorular üzerine düşünürken, *Roland Destanı* ile başlayıp on dokuzuncu yüzyıl Fransa'sında özellikle roman türünde görülen gerçeğe bağlılık tutkusunun edebiyatın tarih ile ilişkisini anlamada bize yardımcı olabileceği düşüncesini taşımaktayız. Romancının hayal gücünü terk edip, hatta kendi ulaşan

[6] Age, s.7
[7] Age, s.7
[8] Age, s.7

belgelere güvenmeyip örneğin Emile Zola'nın *Rougon-Macquart* serisinde yapmaya çalıştığı türden tamamen yeniden belge ve bilgi üreterek, kendisi tarafından yapılmış gözlem ve tutulmuş notlardan hareketle eser ortaya koymayı düşünmesi nedensiz değildir. On dokuzuncu yüzyıl romancısının nesnele dönük ilgisinin yüzyılın sonuna doğru yerini öznele bırakması, yirminci yüzyıl romancısının ise hiçbir belgeye başvurmadan tamamen tarihin kendisine bırakmış olduğu bellek üzerinden düşünmesi edebiyat-tarih ilişkisindeki derinliğin yanı sıra süreğen evrilmenin bir diğer göstergesidir. Bu durum, edebiyat ile tarih arasında etkileşimin hep aynı içerik ve yoğunlukta olmayabileceğini, etkileşim ve aktarımın döneme bağlı olarak farklı biçimlerde ortaya çıkabileceğini de göstermektedir. Bize göre bu evrilme, ayrışmanın ve buluşmanın zeminini, örneğin Zola'nın nesnelleştirilmiş toplumsal bilgisi ile Gide'in öznelleştirilmiş bireysel serüveni arasındaki kısa fakat anlamlı mesafeyi, yani gerçeklik ile hayal gücü arasındaki uzaklığı ve süreyi de belirler.

Herhangi bir tarihsel olguyu ele almaya çalışan, dünün toplumsal veya bireysel serüvenlerine odaklanan her yazınsal metin bir anlamda tarihi göreve çağırırken diğer bir anlamda ise tarihin işine yapmaya soyunarak yepyeni bir düşünme alanı da ortaya koyar. Burada sorulması gereken birinci soru yazınsal metnin tarihin neresinde durduğu, *Roland Destanı*'nda olduğu gibi metnin tarihe ne kadar bağlı kaldığıdır. Bir diğer soru ise gerçekliği her durumda yeniden yarattığını bildiğimiz anlatıcının veya romancının tarihten nasıl veya ne kadar etkilendiğidir. Anlatıcının veya romancının belleği sonuçta ve çoğu kez tarih ile buluşma ve ayrışma, uzlaşma ve çatışma eksenli gelgitlerle devinmek zorunda değil midir?

Bu aşamada, tarihçinin durumu ise daha da kırılganlaşır. Tarihçi içinden çıkmakta zorlanacağı türden yeni bir kuşkulu durumun içinde çalışmak, düşünmek, yorumlamak ve kayıt düşmek zorundadır. Tarihçi ortaya koyacağı metin edebiyat metninin çok ötesinde konumlanmak, olabildiğince nesnel olmak, belirsizlikten olabildiğince uzak durmak, doğrulanabilir olmak, güvenilir olmak gibi çok sayıda zorunlulukla karşı karşıyadır. Bu nedenledir ki tarihçi bile isteye çoğu kez edebiyata sırtını dönmek, görmezlikten gelmek, edebiyat metni ile metodolojisi arasında kesin bir sınır koymak zorunda hisseder kendisini. Bu durum pek ala tarihçinin edebiyata belli bir şüpheyle bakmasına da yol açabilir. Edebiyat metinleri ile yarışmaya kalkışmaz çünkü dil ve

anlatım olarak asla aşamayacağını bilir ve böyle olunca da edebiyata *"düşman metinler"* gözüyle bakabilir. Tarihçinin zaman zaman kendi metninin tekdüzeliğinden sıkılması ve yazma işini çok daha ötelere taşımayı istemesinin nedeni burada aranabilir. Tarih işte tam da bu yönüyle edebiyatın 'düşmanıdır', iflah olmaz karşıtıdır, kıskanç komşusudur. Tarihçi eğlendirmek, keyif vermek, anlatmak için anlatmaz; onun amacı olabildiğince tarafsızlıkla aktarmak, geçmişi yeniden kurmak, gelecek kuşaklara ders vermek, yüceltmek ya da alçaltmak, konuşmak ya da susmak, her durumda geleceğe yön vermektir.

Tarihsel kaynak ve belge ile yazınsal nitelik ve içerik ilişkisi bağlamında ele alındığında, konumuz olan destanın öncelikli içerik olarak ulusal ve dinsel birliği, genel çerçeve olarak ise aristokratik dünyayı anlattığı fark edilir. Daha özel bir çerçevede ise bir yandan şövalyenin barış ve savaş zamanlarında eylem ve düşünce dünyasına yoğunlaşırken diğer yandan feodal toplumsal yapının tüm ilişkiler ağını anlatır. Döneme ilişkin güvenilir başka belgelerin ve bilgilerin yokluğunda, tarihçi pekâlâ sırf bu destanlar üzerinden giderek Orta Çağ -Fransız veya Avrupa- toplumuna ilişkin varsayımdan çok öte bazı önemli kesinlemelere varabilir. Destanın başka kaynaklarda adı geçen savaşlar veya olaylar ile çoğu yerde örtüşmesinin bu nedenle sıradan bir rastlantı olmadığını söyleyebiliriz. Destanı kurgulayanın –adına yazar diyemiyoruz henüz zira bu metinlerin çoğu henüz isimsizdir- tarihten çok şey devşirmekte olduğu, diğer yandan ise tarihin bu metinlere önemli ölçüde borçlu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Roland Destanı birçok sosyal olgunun, bilginin yanı sıra bireysel veya ortak bilince ilişkin yığınla veri ve farkındalık içermesi bakımından da önemlidir. Bu durum, destanın tarihin hizmetine kendi isteği ile mi girdiği yoksa tarihin destandan bu hizmeti dolaylı bir şekilde mi çıkardığı sorusunu ortaya çıkarır. Soruyu yanıtlamak kolay değildir zira Galya İmparatoru Charlemagne'in Fransız ulusal tarihindeki yerini ve önemini bilmek bu anlamda yeterli değildir. Destanın siyasal birlik ve feodal yönetimi özellikle öne çıkarması; gücün ve birliğin güvencesi olan soylu sınıfa ait değerleri yüceltmesi; şövalyenin eğitimini ve yaşam kültürünü süsleyerek anlatması; kontları cesaret ve bağlılık temelinde betimlemesi; Hıristiyan olmayanların tehdidi karşısında Hristiyanlığın ve inancın ölüm pahasına koruması ve kollaması nedensiz değildir. Bu özellikleriyle destan türü edebiyat-tarih ve hatta edebiyat-siyaset ilişkisinin somutlaştığı çok önemli bir eşik

olmaktadır. Destandan bir bölüm aktaralım: *"Güzel bir akşamüstü, henüz parlaktı güneş. / Gelen on katırı da Karl ahıra koydurdu, / O kocaman bahçeye Hakan otağ kurdurdu. / On elçi, hepsi birden, orada ağırlandı, / On çavuş bu Beylerin hizmetlerine baktı. / Gece or'da kaldılar, gün ışıyasıya dek. / Sabah olunca Hakan kalkarak yatağından / Sabah dualarını dinledi kilisede, / Sonra gitti yine bir çam ağacı dibine; / Danışma divanını sona erdirmek için çağırttı Beylerini. / Frank yurdundan gelmiş bu Beylerle her şeyi enine ve boyuna konuşmayı istedi."* [9]

Yine de birkaç ayrıntının altını çizmek gerekir. Bunlardan birincisi, destanların yoğun olarak ortaya çıktığı dönem olan on ikinci yüzyıl Avrupa'sı ile Charlemagne'in tarih sahnesinde etkin olduğu dönem arasındaki zamansal uzaklıktır. Destanın büyük ölçüde Charlemagne'in zahmetli fetihlerinin izleri üzerinden ilerlemesi; kişi ve yer adlarında ufak tefek değişiklikler olsa da bilinen ve merak edilen ortak bir siyasal ve dinsel geçmişi yeniden yaşatması, ortak bir gelecek kurma düşüncesine katkısı, masallardakine benzer bir kurguyla çatışma ögeleriyle dolu olması dikkat çekmektedir. Ayrıca bazı evrensel insani değerlerin yanı sıra karşıtlık ve hainlik gibi sapmalara da vurgu yapması bu bağlamda diğer önemli ayrıntılar olarak göze çarpmaktadır.

Temel metinsel kurgusu, içerdiği yan anlamlar, taşıdığı öznitelik, yüklendiği pragmatik işlevler bakımından Roland Destanı'nın Ortaçağ Avrupa'sını Hristiyanlaştırma, Fransa'yı uluslaştırmayı birincil amaç edindiği açıktır. Bu yönüyle destan zamanın ruhunu, toplumsal yapının dinamiklerini ve ilişkiler ağını, hiyerarşik feodal dünyayı ve bu dünyanın değerler sistemini anlamada tarihçi gözüyle değerli belgeler arasındaki yerini kendiliğinden almaktadır.

Öte yandan edebiyatın tarihle ilişkisinin bazı tarih-yazınsal önermeler açısından da belli ölçüde sorunlu olduğu görülür. Edebiyat ile tarih arasındaki güvenilir bir sınırın olup olmadığı, edebiyatın tarihsel bir bilgiyi ne derece taşıyabileceği sorusuna tarihçinin yanıtı ile edebiyatçının yanıtı büyük olasılıkla farklı olacaktır. Tarihçi için bu sorunun yanıtının sorunlu bir kavram olan 'kaynak', edebiyatçı içinse 'esin' üzerinden gelmesi mümkündür. Tarihçinin devamlı şekilde gözetmek zorunda olduğu bilgi-kuramsal şüphecilik bu bağlamda onun hem en zayıf hem de en güçlü referansıdır. Tarihçi

[9] Roland Destanı, s.60

'kaynak' derken içinden yöntemini çıkardığı şeyi söylemek isteyecektir. Bu 'kaynak' aynı zamanda tarihçinin tarihsel-belgesel değer eleştirisini göğüslemede tekrar tekrar başvurabileceği önemli ve tek veri olacaktır belki de.

Roland Destanı, şu durumda, tarihçi için uzak geçmişe ait çok önemli bir belge, artık var olmayan bir topluma ait eşsiz bir sözsel veya imgesel kaynaktır. Bu özellik tarihçinin geçmişe yolculuğunda yol gösterici, eleştirel veya yöntemsel çalışmasında bir çeşit başvuru kaynağıdır artık. Tarihçi artık destanın niteliği veya doğruluğu noktasından bakmayacaktır veya eğer mutlaka nitelikten bakacak olsa da 'kaynak olarak nitelik' çerçevesinde bakmaya çalışacaktır. Böylece sorun olarak geriye kaynağın güvenilirliği veya üstünlüğü kalır. Güvenilirlik veya üstünlük tarihin yönelebileceği hemen tüm diğer kaynaklar için tartışmalıdır. Belgesel kaynakların ya hiç olmadığı veya çok az olduğu eski çağ üzerine çalışan tarihçilerin ve hatta arkeologların karşı karşıya kaldıkları sorun tam olarak budur aslında. Eski çağ tarihçisinin ulaşabileceği en değerli kaynaklar arasında edebiyat önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede edebiyat tarih ilişkisinin ilk aşaması netlik kazanır. Varılabilecek erken sonuçlardan birinin ifadesi olarak edebiyatın tarihin öncüsü olabileceği çıkarsamasına varılır. Bu görüşte olanlar, yani edebiyatın öncü görevinden kuşkusu olmayanlar, Latin ve Yunan Antik Çağı'nı yazmak için Homeros'un en sağlam kaynak olduğuna vurguyla, aslında tarihçiyi zor bir seçimle karşı karşıya bırakırlar. Antik Çağ'ı anlamak için edebiyatın yanı sıra arkeolojinin ve mitolojinin sunduğu kaynaklar öncelikli olmakla birlikte tarih yapmak adına kaynakları yarıştırmak gibi bir tehlike ortaya çıkar. *İlyada* veya *Odessa*'yı bir kenarda tutup Antik Çağ'ın diğer yazılı eserlerine odaklanmak, bunları güvenilirlik, değerlilik ve öncelik bakımından yarıştırmak çok doğru bir yaklaşım olmasa gerektir.

Konuyu yavaş yavaş toparlamak adına yine Fransa üzerinden giderek diyeceğimiz şudur ki Orta Çağ Fransız uygarlığını yazmak isteyen biri için Mérovingien hanedanlığı ne ise Fransız Devrim Yüzyılı üzerine düşünen biri için Voltaire, Rousseau, Diderot veya Montesquieue de kuşkusuz o olmak zorundadır. Burada *İran Mektupları*'nın sadece bir edebiyat metni mi yoksa bir tarih sosyoloji metni mi olduğu sorusu ortaya çıkar. Tarihçiyi romantik tarih yazımcılığının saf coşkusu ile pozitivist yöntemin umutsuz eleştiriciliği arasında kararsız bırakan bazı yazınsal veya yazın dışı metinlerin var olduğu bilinmektedir ve *İran Mektupları* bunun en iyi örnekleri arasındadır. Tarihin günümüzde

gelmiş olduğu noktadan bakan bir gözün bunu anlaması zor değildir zira amacına veya yazarına bağlı olarak -özellikle belli özel dönemlerde- tarihin gerçekle kurduğu bağ edebiyatın kurduğu bağdan pek de farklı değildir aslında.

Tarih ve edebiyat ile yakınlığı bağlamında *Roland Destanı* aristokrasinin güçlü ve iyi resmedilmiş figürlerinin zorlu serüvenlerine dayanan olay örgüsü ile öne çıkarken, şövalyenin düşünüş, yaşam ve davranış tarzını esas alırken öncelikle dinleyici kitlesinin eğlenme gereksinimini karşılamaya yöneliktir. Edebiyatın birinci amacının eğlendirmek olduğu hatırlanırsa, destanın bu yönleri ile esaslı bir feodal toplum ülküsünü yaratmada, aktarmada, yani efendi ile serf arasındaki düzenlenmiş ilişkileri anlamada tarihçiye çok güçlü bir ışık tutmasının önemi kendiliğinden azalır. Destan ayrıca toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler ağının zorunluluğu ve evrimi, karşılıklı yükümlülüklerin kökleri ve dinamikleri, görev ve sorumlulukların ruhu ve amacı, değerlerin işlevi ve önemi, saygının kuralları ve biçimleri üzerine önemli bir belge niteliğinde olduğu açıktır. Öyle olunca da, bağlılık bilinci, şövalye ahlaki, Hıristiyanlık ülküsü ve geleneği, ulusal birlik projesi, savaş, siyaset, etik değerler, temel gündelik yaşam, iletişim gibi konuları da içeren yönüyle tarihçi için tam bir hazinedir aslında. Bazı isim ve tarih değişikleriyle de olsa aktardığı toplumsal ve tarihsel arka plan gerçeğe çok yakındır ve tarihçi için vazgeçilmez belge niteliğindedir. Sunduğu olay örgüsü ve karakterler yoluyla destan, yazınsal ölçütleri önemli ölçüde karşılar. Kurgusal niteliği edebiyat-tarih ilişkisinin iyi örnekleri arasında yer almasını engellemez. '*Bu gerçek tarihsel arka plan*'[10] görüleceği üzere *'karmaşıktır, sürekliliklerden ve kopmalardan oluşmuştur.'*[11] onun tarih ile yakınlaşması belki de bu arka plan sayesindedir çünkü '*Ortaçağ hiç kuşkusuz birbirlerine gönderme yapmaksızın zincirleme olarak birbirlerini kopya eden yazarların çağı*" olmuştur. Öyle ya, '*tüm Ortaçağ kültürü, gerçeklik üzerine bir düşünme olmaktan çok, kültürel geleneğin bir yorumu'*[12] değil midir? Destanda '*Ortaçağ döneminin tarihsel yeniden kurulması'*, yani söz konusu dönemin daha iyi anlaşılması ve bu yolla *'kendi dönemimiz üzerine de bizi düşünmeye sevk etmesi'* [13] esastır.

[10] Lanfranchi, T., (2011), s.232
[11] Eco, U. (2015), s.19
[12] Age, s.21
[13] Age, s.254-255

Sonuç olarak, yukarıda belirtiğimiz gibi daha çok ulusal ve dinsel öncelikleri ile öne çıkan bu metinler edebiyatın temel niteliklerini sorgulamak isteyenler için özel bir önem arz eder. Efsane ve olağanüstü gibi yazınsal izlekler yardımıyla gözden geçirilip düzeltilen, güzelleştirilerek ve abartılarak aktarılan, uluslaştırmayı ve Hıristiyanlaştırmayı örtük biçimde amaçlayan bu metinlerde çok yönlü, çok zengin bir tarih yatmaktadır. Gerçekliği yeniden kurgulamada, açıklamada, analiz etmede, yönetmede veya yönlendirmede tarihçiyi edebiyatçıdan çok farklı yollar izlemeye zorlayan durum tam da budur. Eleştirel metot kullanmak zorunda olan tarihçi ile keyfince kalem oynatan edebiyatçının yollarının ayrıldığı yer tam da buradadır.

KAYNAKÇA

1. Eco, U. (2015) Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik, Can Yayınları, İstanbul, 2015
2. Roland Destanı, (2005) Çeviren: Bilge Umar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005
3. Lanfranchi, T. (2011) « L'historien face à la littérature », Acta fabula, vol. 12, n° 6
4. Aslan, H.İ., (2014) Edebiyat ve Tarih İlişkisi: Edebi Metinleri Yeni Tarihselcilik Odağında Okumak, Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi, Sayı 6, Aralık 2014
5. Boyacıoğlu, F. (2012) Fransızların Roland Destanı'nda Dinsel Bağnazlık Tarihi ve Olayların Çarpıtılması, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Internet Kaynakları

https://www.academia.edu/11969057/Edebiyat_ve_Tarih (Erişim tarihi: 18 Aralık 2024)
http://www.fabula.org/revue/document6403.php

ÖZKURMACA VE BİTMEMİŞ ROMAN ÖRNEĞİ OLARAK ALBERT CAMUS'NÜN *İLK ADAM* ROMANINI BABA VE TANRI İMGESİ ÜZERİNDEN OKUMAK

Doç.Dr.Ahmet YILMAZ
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
ahmetyilmaz@cumhuriyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-7106-2343

ÖZET

Yaşamöyküselliğiyle dikkat çeken *İlk Adam*, Camus 'nün Cezayir savaşı başladığında girdiği sessizlik döneminde kaleme almaya başladığı ve bitiremeden hayata veda ettiği yapıttır. 'Bitememiş' bir 'açık' roman olmanın ötesinde, yazarın Cezayir'de babasız bir aile ortamında geçen yoksul çocukluğunun yaşamöyküsüdür. Yapıt, Camus'ye özgü derin duyarlığın, denemelerinde görmeye alıştığımız düşünsel uyanıklığın izlerini taşır.

Defterler'e ve diğer yazışmalarına bakılırsa, *İlk Adam*'ı yazmaya 1953'te başladığı, biraz Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı tarzında bir roman olarak tasarladığı, ana karakter Jacques Cormery etrafında büyük bir fresk hayal ettiği anlaşılır. Camus, Cormery'nin yaşamöyküsü üzerinden yirminci yüzyılın ilk yarısının önemli siyasal olaylarına odaklanır. *Başkaldıran İnsan*'a gelen yoğun eleştirilerin de etkisiyle sanatsal planda daha özgür yeni bir aşamaya varmış olarak konuşur. Bu aşama, önceki çalışmalarındakinden farklı olarak Proust veya Tolstoy benzeri bir yazarlık aşaması olarak kendini gösterir.

Baştan sona bir arayışa odaklanan roman Cormery'nin köklere inişinin yanı sıra Avrupalı'nın Cezayir'e gelişinin travmatik tarihini de içerir. Kökeni ilk kolonicilerin geldiği tarih olan 1848'lere kadar uzanan sömürge tarihinin 1953 yılındaki patlamalarla başlayan çatışmalı ve sancılı sürecinin eleştirisi söz konusudur. Kurmaca, Cormery'nin annesi ve babası gibi 'tarihin kurbanı' olmuşların yoksulluk nedenli göçleri ekseninde trajik yazgının son halkalarından biri olarak baba Cormery'yi merkeze alır. Kurmacanın arka planında Cezayir-Fransa arasındaki siyasal ilişkiler yatar.

Bu bildirinin amacı bir bitmemiş roman örneği olarak Camus'nün *İlk Adam* romanını yorumlayarak tartışmak olacaktır.

Anahtar Kelimeler : Albert Camus, İlk Adam, öz kurmaca, yaşam öyküsellik, bitmemiş roman

READING ALBERT CAMUS'S FIRST MAN THROUGH THE IMAGE OF FATHER AND GOD AS AN EXAMPLE OF AUTOFICTION AND UNFINISHED NOVEL

Assoc. Prof. Ahmet YILMAZ
Sivas Cumhuriyet University
ahmetyilmaz@cumhuriyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-7106-2343

ABSTRACT

Drawing attention with its biographical nature, First Man is a work that Camus began writing during the period of silence he entered when the Algerian war began and passed away before he could finish it. Beyond being an 'unfinished' 'open' novel, it is the biography of the author's impoverished childhood in a fatherless family environment in Algeria. The work bears the traces of Camus's deep sensitivity and the intellectual alertness we are used to seeing in his essays.

According to the Notebooks and other correspondence, it is understood that he started writing The First Man in 1953, designed it as a novel in the style of Tolstoy's War and Peace, and imagined a large fresco around the main character Jacques Cormery. Camus focuses on the important political events of the first half of the twentieth century through Cormery's biography. He speaks of having reached a new, freer stage in the artistic plane, also influenced by the intense criticisms he received for The Rebel. This stage, unlike his previous works, manifests itself as a writing stage similar to Proust or Tolstoy. Focusing on a quest from beginning to end, the novel includes Cormery's descent into his roots as well as the traumatic history of the Europeans' arrival in Algeria. The conflicting and painful process of colonial history, which dates back to 1848, the date when the first colonists arrived, began with the explosions in 1953. The fiction centers on Cormery, the father, as one of the last links in the tragic fate of those who were ‘victims of history’ like Cormery’s mother and father, in the axis of poverty-induced migration. The background of the fiction is the political relations between Algeria and France. The purpose of this paper will be to interpret and discuss Camus’s First Man as an example of an unfinished novel.

Keywords : Albert Camus, First Man, autofiction, biographical narrative, unfinished novel

Yayıncısı ile geçirdiği trafik kazasında, 'absürd' bir şekilde ve 'her ölüm erken ölümdür' dizesini doğrularcasına yaşama veda eden Albert Camus'den geriye kalan çantasından çıkan karalamaların bir roman taslağı olduğu hemen anlaşıldıysa da yayınlanması ölümünden çok sonra gerçekleşebildi. Temelde yaşamöyküselliğiyle dikkat çeken karalamalara yazarın Cezayir savaşı nedeniyle girdiği sessizlik döneminde başladığı *Defterler*'deki notlarından anlıyoruz. Her anlamda 'bitememiş' veya 'açık' bir roman örneği olan karalamaları, yazarın kızı Catherine uzun süren bir kararsızlık süreci sonrası 1994 yılında okuyucu ile tanıştırdı. *İlk Adam* tüm dünyada büyük bir ilgiyle karşılandı. Aynı yıl Tahsin Yücel tarafından dilimize çevrildi. Roman, 20.yüzyılın başlarındaki sömürge Cezayir'de babasız bir aile ortamında geçen son derece yoksul bir çocukluğun yaşamöyküsüdür. Tamamlanamamış olmasına karşın, bir yandan romancı Camus'ye özgü o derin duyarlığın, diğer yandan ise denemelerinde görmeye alıştığımız düşünsel uyanıklığın izlerini taşır. Camus'nün çalışmalarının doğuşunu ve ilerleyişini takip edebildiğimiz *Defterler* ve diğer yazışmalarından anlaşıldığına göre Camus yazmaya 1953'te başlamış. Yapıtını Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı tarzında bir roman olarak tasarlamış, ana karakter Jacques Cormery etrafında büyük bir fresk hayal etmiş. Cormery'nin yaşamöyküsü üzerinden köklere inişin yanı sıra Cezayir sorunu başta olmak üzere özellikle yüzyılın ilk yarısının önemli siyasal olaylarının yanı sıra insanı ilgilendiren temel sorunlara değinerek ilerleyecek çok uzun bir hikâye peşinde olduğu anlaşılmakta. Bu sorunlar yoksulluk, yazgısallık, özgürlük ve yaşamın kırılganlığı gibi Camus'de öne çıkan sorunlardır.

Cormery'nin sadece ergenlik çağını yazıp kalan kısmı için bolca karalama ve notlar bırakmış olması yapıtın çok daha derinleşerek başka konularla bütünlüğüne ulaşabilecek türden bir yapıt olabileceği anlaşılmaktadır. Üzerinde çok çalışıldığı anlaşılan *Babayı Arayış* başlıklı birinci bölüm, Cormery'nin 1953 yılında Fransa ve Cezayir'de yaptığı araştırmalar etrafında gelişir. Bu araştırmaların esas hedefinin Camus'nün henüz birkaç aylıkken 1914'te Marne cephesinde ölmüş olan babasının izini sürmek, sadece aile sohbetlerinde hikayesini dinlediği babasının nasıl biri olduğunu öğrenmek olduğu açıktır.

Birinci bölüm kadar biçimlenmemiş olduğu fark edilen *Oğul ya da İlk İnsan* başlıklı ikinci bölüm ise yazarın çocukluk dönemine odaklanır. Biraz karışık bir anlatımla da olsa, sıcaklığını koruyan bu bölümde yazarın çocukluk anıları fazlaca ve çarpıcı bir anlatımla öne çıkar. Bu bölümde, babasız büyüyen bir çocuğun sorularla dolu iç dünyası, ailenin sosyokültürel durumu,

çocuğun okul yılları ve arkadaşlıkları, belirsizliklerle dolu gelecek üzerine kaygı ve düşünceler öne çıkar.

Bir görüşe göre[14] Camus *İlk Adam*'da *Başkaldıran İnsan* sonrası dönemde, gelen yoğun eleştirilerin de etkisiyle sanatsal planda daha özgür yeni bir aşamaya varmış olarak karşımızdadır. Bu aşama, önceki çalışmalarındakinden farklı olarak Proust veya Tolstoy benzeri bir yazarlık aşamasıdır. Uyumsuz (absürd) döngüsündeki *Yabancı*'daki veya başkaldırı (révolte) döngüsündeki *Veba*'daki kadar düşünsel olmasını istemediği bir yapıt düşlemektedir Camus. Bazı yorumlara göre bunda, yeni baskısı nedeniyle önsözünü de yazdığı ve bir aile freskosu olma özelliğinden dolayı çok etkilendiği Roger Martin du Gard'ın yapıtını yakından tanımış olmasının payı oldukça fazladır. *İlk Adam*'da Camus belki Nobel ödülünün vermiş olduğu sorumluluğun da etkisiyle, olgunluk aşamasına ulaşmış bir yazar olarak karşımızdadır.

Bu yaklaşımla *İlk Adam,* yazarın notlarında zaman zaman yapıtındaki üçüncü döngü olarak söz ettiğini bildiğimiz fakat bir türlü bütünlüklü olarak yazamadığı aşk döngüsü izleği içinde konumlanır. Camus'nün kitaba ilişkin düştüğü kısa not son derece açıktır. *Defterler*'deki bu notta şöyle der Camus: '*Sözün özü, sevdiğim insanlardan söz edeceğim. Sadece sevdiğim insanlardan. Ne büyük mutluluk, öyle değil mi?" İlk Adam*'a öyle de başlıyor aslında fakat sözü sevdiği insanlara getiremeden, yukarıda söylediğimiz gibi sadece kendi çocukluğu ve ergenliğini yazıp, biyografi ile öz kurmaca arasında duran bir yazınsal tür örneği olarak karalamalarını okurlarına bırakıp hayata veda ediyor.

Roman, Cormery'nin alter egosunun üzerinden tamamen kişisel bir kurmaca olarak gelişiyor. İlk sayfadan itibaren kusursuz bir otobiyografinin tüm lezzetini taşıyor: duyumlar, duygulanımlar, yüzler, yerler, atmosferler olağanüstü bir dolaysızlıkla aktarılıyor; kumsalda ya da rüzgârda çılgın oyunlar, yaşlı bir öğretmenin koruyucu varlığı, büyükannenin katılığı, avcı amcayla suç ortaklığı, yoksullar arasındaki hayatın sadeliği, annenin sessiz şefkati, çocuğun haylazlıkları, umutsuzlukları ve sevinçleri… Bunların hepsi yaşanmışlığın kattığı sarsıcılıkla veriliyor. Öyle güçlü bir öz kurmaca ki Camus adeta kendini buluyor. Öte yandan tümü yazarın çocukluğundan iyi kötü tanıdığımız geniş bir portreler galerisi… Her türden ve meslekten ama tümü Camus 'nün çocukluk döneminden; yaşlı, genç, siyahi, beyaz, zengin, fakir, analı-babalı veya yetim, başarılı, tembel öğrenciler… Kısaca her çeşit insan bu çocukta, yani Cormery'de adeta geçit resmi yapıyor. Camus ayırmadan, yargılamadan, tümünü kendi çocukluğunun

[14] Spiquel, A., https://www.etudes-camusiennes.fr/le-premier-homme-1994.

yüzleri olmalarından öte insan türünün değerli parçaları olarak aktarıyor. Camus hümanizması yepyeni bir bağlamda bütün çıplaklığıyla ve derinliğiyle herkesi kucaklayan bir yaklaşımla dile geliyor.

İlk Adam iyi bir özkurmaca örneği sayılabilir. Bunun birinci nedeni ise yapıtın tümüyle yazarının yaşanmışlığını konu edinmesinin yanı sıra Camus'nün amacının biyografisini yazmak olmadığı bilgisi ve kitabından hep 'roman' diye söz ediyor olmasıdır. Onun kendi gerçeğini kurguya dönüştürme çabasını anlamak zor değil. Bu yaklaşımla Camus hem kendine tanıklığın yolunu açıyor hem de yapıtına otobiyografik bir yapıtın katamayacağı 'politik ve sembolik iki boyut katıyor'[15] ve özkurmacanın tam kalbinde olmasa da yakınında bir yerlere oturuyor.

Yapıtın arayışa odaklanan ilk bölümü Cormery'nin köklere inişinin hikâyesini, Avrupalı'nın kıtaya geldiği günden başlayarak Cezayir tarihinin kısa özetini yansıtır. Kurmacanın tematik arka planı, 1953'te sokakta patlayan bombalarla patlak veren ama kökeni ilk kolonicilerin geldiği tarih olan 1848'lere kadar uzanan bir geçmişin tarihidir. Diğer bir deyişle karanlık bir süreç olarak sömürge tarihidir. Kurmaca, Cormery'nin annesi ve babasının da içinde bulunduğu 'tarihin kurbanı' olmuşların yoksulluk nedenli göçleri, yine Cormery'nin bu yazgının son halkalarından biri oluşu, sömürgeleştirmenin 1830'lu yıllardaki ilk aşamalarındaki askeri uygulamalardan başlayıp 1950'lere dek süren ve Cezayir'deki beyazların gönderilmesine varan sancılı süreci içerir. Arayış tamamen bu geçmişin izleriyle doludur.

Camus, siyasal tarih ve sömürge hukuku bağlamında bu insanların doğdukları topraklarda kalma haklarını, ancak Arap toplumuyla tamamen farklı bir ilişki içinde olmalarını *'aynı toprakta iki halk'* söylemi ile savunur. Camus'nün *Cezayir Günlükleri'*nde (1958) etraflıca savunduğu öneriyi, Cezayirliler için önerdiği çözümü, halkların birlikte yaşama özgürlüğünü, iki toplumlu çözümü istediğini biliyoruz. Camus romanda bu hayalini kendi tarzında ele alıyor [16] ve çatışmalı bir yakın tarihin iyi bilinen bir kesitini yapıtının konularından birine dönüştürüyor.

Camus bu başlığı seçerek romanın yan göndermelerle tanışmasını ve böylece simgesel bir boyuta ulaşmasını sağlar. Romanın gerçeklikle bağıntısına vurguyla, 'ilk insanın' kendisi gibi

[15] Spiquel, A. , https://www.etudes-camusiennes.fr/le-premier-homme-1994.
[16] Spiquel, A. , https://www.etudes-camusiennes.fr/le-premier-homme-1994.

babasız büyümek ve kendi yolunu çizmek zorunda olan yetim olduğunu düşünür. Öyle olunca da tıpkı İsa gibi kendisini diğerleri için feda etmesi, haksızlığa itiraz etmesi, yeryüzüne adaleti getirmesi gereken biridir. İlk Adam'ın bu bağlamda Prometheus gibi temeli atması, insanlığa uygarlığı getirmesi ve yeni bir hayat icat etmesi gereken bir sürgün olduğunu özellikle belirtir. Bu bağlamda ilk insan, uyumsuzluğun konusu olmaktadır ve '*yaşamı boyunca her zaman "kendisi için karanlık" kalacağını bilerek dünyaya yerleşmeyi öğrenmesi gereken herkes gibi biri*'[17] olmaktadır. Bu yakınlaşmada *İlk Adam*'ın Camus 'nün uyumsuzluk düşüncesi ile bağlantısı yatmaktadır.

Yazarın yapıtına ilişkin düşmüş olduğu bir notta *'kitap bitmemiş olmalı'* dese de bazı izlek ve imgeler belirgin ve tutarlı bir kurgu ile öne çıkar. Bunlardan ilki Baba-Tanrı imgesidir. Kitabın ilk bölümünün birincil teması olarak işlenen babasızlık çoğu kez tanrısızlığa teğet geçen bir bağlama yerleşir. Yeryüzünün süreğen sorunu olarak ölüm ve mutsuzluk, insanın trajik yazgısı çerçevesinde insanın kendini ve köklerini bilmesi ve dünya ile uyumlu bir yaşam sürmek isteği arayış izleği üzerinden verilir. Yazarın ciddi ve o kadar da aşılmaz bir ikilem olarak ele aldığı arayış izleği köklere inişin heyecanı ile desteklenir. Yazar babasının mezarı üzerinden geçmişine iner. Yanıtsız sorularının etkisiyle köklerine, mutsuzluğunun kaynağına inmenin hikâyesini yalın ve inandırıcı bir dille aktarır.

Burada romanın bitmemişliğinin izleksel yapıda bir eksiklik yaratmadığını vurgulamak gerekir. Baba-Tanrı imgesi, özellikle karalamalarında defalarca silindiği ve tekrar yazıldığı şekliyle, izleğin oluşum aşamasında geçirdiği değişimler bağlamında ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Baba-Tanrı imgesi ile başlayıp gittikçe derinleşen romanının; aile romanı, yetişim romanı, Baba'nın romanı, Cezayir'in romanı gibi alt tanımlamalarla ele alındığını görmekteyiz.

Ölümünden iki yıl önce, *Tersi ve Yüzü'*nün yeni baskısına yazdığı önsöz *İlk Adam*'da yapmak istediği esas şeye ilişkin ciddi ipuçları barındırır. Önsözde Camus *İlk Adam* için tasarladığı kurguların ve bu kurguların alabileceği olası yönlerin adeta çerçevesini çizer. Biyografik yönüyle *Tersi ve Yüzü*'ne son derece çok yakın duran *İlk Adam* Camus için yeni *'bir dil kurma, söylenleri yaşatma yolunda'* önemli bir adım olacaktır.

[17] Spiquel, A. , https://www.etudes-camusiennes.fr/le-premier-homme-1994.

Bir ilk yapıt örneği olarak *Tersi ve Yüzü'*ndeki yaşamöyküselliği derinleştirme isteği ile konuşan Camus, İlk Adam'da köklere dönüş konusunda yeni bir kurmacanın peşindedir. Bu kurmacayı yazar olarak varmak istediği en büyük hedefi olarak görür. Açık ne net bir ifade ile *'bunca çabaya karşın, günün birinde Tersi ve Yüzü'nü yeniden yazmayı başaramazsam, hiçbir şeye ulaşmamış olacağım. (...)* der ve '*ne olursa olsun bunu başaracağımı düşlememe, bu yapıtın odağına bir annenin hayranlık verici sessizliğini, bir adamın da bu sessizliği dengeleyen bir adalet ya da aşkı yeniden bulma çabasına koyacağımı kurmama hiçbir şey engel değil'*[18] diyerek son derece iddialı bir angajmanda bulunarak *İlk Adam*'ın *Tersi ve Yüzü*'nün yeniden yazımı olacağını bildirir.

Burada sorun, *İlk Adam* metninin türün bazı ölçütlerine uyup uymadığıdır. Philippe Lejeune'ün *Yaşamöyküsel Anlaşma* yazısında belirttiği gibi 'yaşamöyküsel metin ile öz kurmaca metin arasındaki teorik ayrımı ele almada çok sayıda anlaşmazlık'[19] olduğu hatırlanırsa, *İlk Adam*'ı tür olarak adlandırmak daha da zorlaşır. Bunun birincil nedeni yapıtın tamamlanmamış olmasıdır. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde Serge Doubrovsky'nin, 'ruhçözümcü söylem temelinde süreksiz, kopuk, çok katmanlı ve parçalı özellikteki benli anlatıları özyaşamöyküsünden ayırmak adına ortaya attığı özkurmaca'[20] ile 'yazarın kendisi tarafından yazılmış yaşamöyküsü'[21] arasında kesin sınırlar çizmek zor olsa da bazı ortak özellikler üzerinden varılabilecek sonuçlar söz konusu olabilir. Özyaşamöyküsünün tanımlanması konusunda Starobinski aynı yerde, 'anlatıcı ile anlatı kişisi arasında kimlik birliği olması, yazarın temel ilke olarak betimlemeyi değil de öykülemeyi benimsemesi ve söz konusu öykünün de bir yaşamın genel çizgilerini ortaya çıkaracak düzeyde bir süreyi kapsaması' gerektiğini öne sürer. Anlatıcının uzaktan tanık olduğu olayları ele aldığında yapıt anıya, bir tarih sırası izleyerek yaşadığı olayları anıksallığı içinde anlattığında ise günceye daha yakın durduğu[22] görüşü vardır. Lejeune ise, özyaşamöyküsünün özgül niteliklerinin, 'dilin biçimi, ele alınan özne, yazarın durumu ve anlatıcının konumu'[23] üzerinden tanımlar. Bu özelliklerin tümünün gerekli olduğunu düşünen Lejeune, birinin veya birkaçının eksik olması durumunda diğer yakın türlerin söz konusu olabileceğini ileri sürer. Bu yakın türlerden biri de

[18] Camus, A. (1994), s.13.
[19] Ganster, A-M. ,(2024) s.3
[20] Kahramanoğlu, F., (2022), s:18-36
[21] Starobinski, J. (1970) Le style de l'autobiographie, *Poétique*, 3, s.257
[22] Kahramanoğlu, F., (2022), s.21
[23] Lejeune, P., (1975), s.14

özkurmacadır. Lejeune'e göre 'yazar, anlatıcı ve anlatı kişisi arasındaki adsal kimlik birliği'[24] özyaşamöyküsünden söz edebilmenin temel koşuludur. Özkurmacayı, özyaşamöyküsünün postmodern bir değişkesi olarak ele alan Doubrovski, onun özgül niteliklerini belirleyip türün alanını olabildiğince sınırlamaya çabalar. Bunu yaparken de Lejeune'ün yukarıdaki yaklaşımına bağlı kalır ancak bir yapıtı özkurmaca olarak değerlendirmek küçük bir koşul öne sürerek yazarın roman alt başlığını kullanması gerektiğini söyler.

Yazınsal kalıplar ve türler konusunda artık usta bir kalem olarak Camus eğer yapıtını tamamlayabilseydi belki de bu zorluk ortadan kalkacak, yapıtı hem özkurmacanın hem de olgunluğunun büyük eseri olacaktı. Bizce *İlk Adam*, her iki alt türün ölçütlerini karşılayan, yani hem öz kurmaca hem de yaşamöyküsel bir romandır.

Babanın aranması başlığı altında kendi doğduğu yıla giden Camus şöyle konuşur: "*Arabanın üstünde..*" (s. 11) *1913 gecesi, bir çift, bir Arap'ın kullandığı arabaya binerek hareket etti. Kadın, adamın yeni yöneticisi olduğu St Apôtre malikânesine varır varmaz doğacak bir çocuk bekliyor"* (s.11) diyerek *"işte iyi bir başlangıç yapmış olan bir çocuk"* olarak kendi doğuşunu anlatır. Ve hemen ardından kırk yıllık bir atlama ile babasının mezarının bulunduğu Saint-Brieuc'ya yaptığı ziyarete uzanır. "*Kırk yıl sonra erkek çocuk Jacques, annesini memnun etmek için Marne Savaşı'nda ölen babasının mezarını görmek için St Brieuc'a gider. Manzaranın çirkinliği. İlk başta kayıtsız kalır, şaşkınlıkla kendisinin babasından daha yaşlı olduğunu fark eder (29 yaşında öldü)"şefkat ve acıma seli".* (s. 25) Devamında *"bu topraklar, ağarmış adamların babaları olan çocuklarla doluydu. (…) Kitaplar ve insanlar aracılığıyla hevesle öğrenmeye çalıştığı şey, artık ona bu sırrın bu ölü adamla, bu genç babayla bağlantılı olduğu gibi görünüyordu. Bunu öğrenme ihtiyacı hissediyor çünkü "şu anda ona bu dünyadaki herhangi bir varlıktan daha yakın görünüyordu", ama bu kadar uzun süre sonra bu çok zor..."* (s.25). Babasının peşinde düşen Jacques Cormery, babası hakkında bilgiler alabileceği tek kişi olan eski dostu ve ustası Victor Malan'ı ziyaret eder ve onunla yemek yer ve sohbet eder. Amacı babası hakkında bilgi edinmektir. Malan insanı tanımanın, hatta en çok sevdiğimiz insanı tanımanın bile zorluğundan söz ediyor. Jacques Cormery bir an önce babasıyla ilgili tüm bilgilere ulaşma telaşıyla Malan'la derin bir bağ kurar ve derin bir minnetle ona *"bu dünyada sevdiğim her şeyin kapılarını açtın"* der. Cormery bu vefa örneği karşısında "*hayatın bir gün yolunuza çıkardığı kişi, bu kişi sorumlu olmasa bile sonsuza kadar sevilmeli*

[24] Lejeune, s.14

ve saygı duyulmalı. Benim inancım budur!" diyerek bir çeşit bağlılık yemini yapar. Utangaçlıkla konuşan Malan ise, yaşam ve ölüm üzerine kısaca "*hayatı seviyorsun. Seviyorsun, sadece ona inanıyorsun"* diyerek Cormery'deki hayat aşkının derinliğine vurgu yapar. Malan'a cevap olarak Cormery *"dünyayı haklı çıkaran, varlığıyla yaşamamıza yardım eden varlıklar var"* derken Malan *"evet, onlar da ölüyor"* diyerek sözünü *"içimde korkunç bir boşluk, canımı acıtan bir kayıtsızlık var"* diyerek bağlar. Bu diyalog yoluyla konu bambaşka bir düzleme, varoluş ve sonluluk, yani yaşamdaki uyumsuzluk düzlemine, yani Camus 'nün düşüncesinin ilk halkasına taşınır.

Cormery tekrar Cezayir'e döner. *"Çocuk oyunları"* (s. 41) alt başlığı altında, Cormery'nin annesini ziyaret etmek için Cezayir'e dönüşü ayrıntılı bir biçimde anlatılır. Bu bölümde köklere, yani Afrika'ya dönmenin mutluluğu fazlasıyla öne çıkar. Bu bölümde *Tersi ve Yüzü*'ndekine çok benzeyen sahneler söz konudur. Öz kurmacayı düşündüren tamamen Camus 'nün çocukluğunun sahnelerdir bunlar. *"Ama kaçmıştı, nefes alıyordu, denizin büyük sırtında, dalgalar halinde nefes alıyordu, güneşin büyük salınımı altında, nihayet uyuyabildi ve çocukluğuna dönebildi"* diye başlayıp *"yaşamasına ve her şeyin üstesinden gelmesine yardımcı olan bu ışığın, sıcak yoksulluğun sırrı"* ve "*teknede çocukluğundaki oyunlar*"ı hatırlaması ile devam eden çocukluk anılarından kesitler çıkar karşımıza.

Devamında ise "*büyükannesinin yatağında zorunlu öğleden sonra uykusu, ardından yoldaşları*" ile buluşması, *"oyun oynadığı, bodrumlarda çadır kurduğu"* zamanlara uzanır. *Tersi ve Yüzü*'nde en çok öne çıkan tema olan doğa, güneş, deniz bir kez daha kendini gösterir: *"Ama en güzel günleri yüzmekti: Önce halka açık bir bahçede palmiye meyvesi toplamaya gittiler, bazen bir külah patates kızartması satın aldılar, sonra kendilerini çıplak olarak denize attılar. Ama Jacques eve zamanında gelmeyi unutursa büyükannenin kırbacı*" beklemektedir. Betimlenen, anlatılan Camus 'nün çocukluğundan başka bir şey değildir.

Tekrar baba'ya, ölüme, savaşa, saldırıya (s. 56) dönüş yapan Jacques Cormery'yi bu kez annesi karşılar. Cormery *"annesini duygulanmış halde bulur; onları birleştiren sessizliğin kalınlığı. Ona babası hakkında sorular soruyor ama pek sonuç alamıyor: Zar zor hatırlıyor, her şey o kadar uzakta ki... Anılarının yoksulluğu, dünya anlayışının basitliği. Tartışmalarının ardından aşağıdaki sokakta bir saldırı gerçekleşir: Annesinin acısı Jacques'ı üzer, ancak o Fransa'ya gitmeyi reddeder"*. Gidenlerden, yani Cezayir'i terk edenlerden olmak istemeyişini

"sizinle kalmak istiyorum" ile dile getirir. Aile olmanın öne çıktığı bu bölümde (s. 77) Jacques annesini uzun uzun sorgulamaya başlıyor. Çocukluğuna damgasını vuran olayları hatırlamaya çalışıyor. Otoriter büüyükannenin portresi ve hikâyesi öne çıkıyor bu bölümde. Bir şeyler daha hatırlanıyor o sırada: Jacques'in *büyümeden önce yapıldıkları için 'her zaman çok büyük'* gelen kıyafetleri *'çivili ayakkabıları',* eskimesinden korktukları için *'okulun beton avlusunda futbol oynamasının yasaklanması'* gibi çok sayıda anı… Bu anıların çok büyük bölümü '*gergin bir utanç ve tiksinti duygusuyla"* hatırlanır. '*Maç izlemek için ailesinden iki franklık para çaldığı zaman'*ların sancısı, Jacques'in *'kızlarının önünde şarkı söylemeye'* zorladıkları günlerin acısı… Öte yandan çok keyifli sessiz sinema seansları…

Portreler ve anılar bunlarla sınırlı değil tabi ki. Camus çocukluğuna damga vurmuş herkesi adeta son bir kez selamlıyor. Sırada (s. 94) Ernest Amca (veya Etienne) ile geçirilmiş zamanlar var. Portre olarak bir kere *'çok yakışıklı bir adam, sağır, neredeyse dilsiz, ama yoldaşları tarafından nezaketi ve mizah anlayışıyla takdir edilen bir bakır işçisi'* olarak betimlenir. Jacques tarafından çok sevildiği bellidir çünkü *'onu yüzmeye götürüyor ve arkadaşlarıyla birlikte çölde avlanmaya da götürüyor'*. Her anı aynı değil Ernest Amca'nın, bazen *'korkunç bir öfkeye sahip olabilir'*. Ayrıca *'Ernest bazen Jacques'i kooperatife de götürürdü. Ernest daireye gelir: Jacques'la biraz sohbet eder; Jacques ailesi ve arkadaşları hakkında, ölenlerin listesi ve kendi dünyalarıyla ilgili haberler'* getirmesini isterdi.

Sırada (s.129) okul var. Jacques eski öğretmeni Bay Bernard'ı ziyaret eder. Bu öğretmen Camus'nün ilkokul öğretmeni Louis Germain'den başkası değildir. Camus'nün okul hayatının kesintiye uğramaması için deliler gibi uğraşmış bir öğretmen… Camus'ye kendisine ait bir şeyi, *"köpekleri barınaktan koruyan ama kedileri korkutmak için çöp kutularına kilitleyen okul çocuğunun hayatını anımsatan",* Dorgeles'in *Tahta Haçlar* adlı yapıtını sınıfta tekrar tekrar okutan, savaş karşıtlığının simgesi bu metni özellikle Cormery'ye okutan kişidir o. Bu ilk metinlerin Jacques'in zihinsel ve yazınsal derinleşmesindeki payı çok büyüktür. Jacques'in okula devam etmesi için inatçı Babaanne'yi ısrarıyla ikna etmek kolay olmaz. Yoksulluk içinde yüzen çocuğa verdiği ücretsiz özel dersler sayesinde burs aldırmayı başarmış kişidir Bay Bernard. Camus'nün Nobel ödül konuşmasında saygıyla selamladığı, hatta o ünlü mektubunda kendisinden *'siz olmasaydınız bunların hiçbiri olmazdı'* diyerek her şeyini borçlu olduğunu minnetle açıkça ifade etmekten çekinmediği öğretmeni…

Sırada (s.165) doğduğu yer olan Mondovi var. Baba imgesi bu kez sömürgeleştirme ile birleşir. Jacques Cormery bu kez Mondovi'ye gider ve babasına ait izler aramayı sürdürür. Doğduğu çiftliği ziyaret eder ve şu anki sahibi olan kırklı yaşlarındaki Veillard ile konuşur. Veillard ona kökenleri hakkında bilgi verecek durumda değildir artık. *İlk Adam'ın* siyasal boyutu tam da burada yatar. Bu bölümde Cezayir'in Fransa ile olan sorunlar, gergin ilişkiler uzun uzun tartışılır. *"Her şeyi umdukları düşman ülkede yüzlerce yerleşimcinin öldüğü sömürgeciliğin ilk günlerinden"* söz ederler "*fakat sonuçta, varlıkları isimsiz ve geçmişsiz kılan, kendilerini sonsuza kadar yok ederek dünyayı yaratan isimsiz ölülerin muazzam kalabalığına girmelerini sağlayan yalnızca yoksulluğun gizemi"* vardır. (s. 180).

Babayı arayış Camus 'nün yaşamını on yedi yaşına kadar olan dönemi üzerinden ilerler. Kitabın ikinci alt başlığı olan *"Oğul veya ilk insan"* (s. 185) liseye dönüş ile başlar. Lise Jacques Cormery için bir çeşit ilk kopuştur aslında. Ailesiyle, ait olduğu ortamla ve kültürle, yoksulluğuyla eskisi gibi güçlü bağlar taşımayan, *"burjuva ailelerden gelen gençlerle temas kuran*" bir Jacques vardır artık. Yeni bir evrenin adamıdır, konforu, burjuva değerlerini, eğitimli ve zengin kişilerle ilişkileri öğrenmiştir artık. Çamurlu yollarda yürümelerin yerini artık tramvay yolculukları, temiz sokaklar ve okul çevresindeki elit karakterler almıştır. Lise ayrı yeni ufuklar açmıştır. Ne var ki *'tavuk kümesi ve tavuğun kesilmesi'* (s. 211) başlıklı anekdot Jacques Cormery'nin *'bilinmeyen ve ölüm karşısında duyulan ıstırap'* ile tanışmasına yol açacaktır. Liseden evine döndüğü bir gün *"cesaret göstererek bir akşam bahçeye gidip bir tavuğu yakalamayı kabul eder. Bunu korkuyla yapar. Cesaretinden gurur duyan büyükanne onu, hayvanın idamını solgun bir halde izlemeye davet eder."* Sonuç olarak *"gecenin ve korkunç ölümün karşısında kendisini ele geçiren acıya, bu paniğe, korkuya kapandı; gururda ve yalnızca gururda, sonunda kendisine bir cesaret olarak hizmet eden bir cesaret iradesi buldu"* (s.215). Bu sahneleri *'Perşembe ve Tatiller'* (s. 217) boyunca yaşadıkları, haylazlıklarından dolayı aldığı cezalar, arkadaşı Pierre birlikte dışarı çıkmaları, oynamaya gitmeleri, kütüphane ziyaretleri izler. Tümünde birebir Camus 'nün çocukluğunun resmi yatmaktadır.

Lise çağındayken kütüphanede geçen zamanlara ilişkin şöyle bir not var: *"Her kitabın, basıldığı kağıda bağlı olarak özel bir kokusu vardı, her durumda hassas, gizli bir koku, ama o kadar tuhaftı ki Jacques, yayımladığı son basımlardan ayırt edebilirdi. Ve bu kokuların her biri, daha okuma başlamadan Jacques'i başka bir evrene taşımaktan keyif aldı"* (s. 228). Lise

yıllarının Camus'sü bütünüyle karşımızdadır adeta. İki hayat arasında bölünmüş bir Jacques betimlenmektedir. Bir yandan Cezayir'de liseli biri için yaz tatili, sıcak deniz, ılık su, güneşin yakıcılığı… Öte yandan büyükannenin o ezici otoritesi, Jacques'i yazın çalışmaya zorlaması, çalışmadan kaçmak için uydurulan yalanlar, eve para getirmek zorunda olması, sportif başarı, aşkı keşfetmesi, ilk öpüşmeler, delikanlılığa geçiş ve kendisini döven büyükanneye isyan… *"O zamana kadar yoksulluğun yalnızca zenginliğini ve zevkini biliyordu. Ama sıcaklık, can sıkıntısı, yorgunluk ona kendi lanetini, tekdüzeliği aynı zamanda hem günleri hem de yaşamı çok uzun kılmayı başaran akılsız çalışmanın lanetini gösterdi."* (s. 248).

Sonuç olarak *İlk Adam*, Jacques'in kırk yıl arayla çocukluğuna yaptığı çarpıcı bir yolculuğun içtenlikli anlatısıdır aslında. Artık her şeyi bildiği, her şeye hükmettiği, her ayrıntısıyla hatırladığı ve her durumda *"annesinin yanında"* (s. 256) ve köklerinin farkında oluşunun anlatısıdır. Camus anlatı boyunca *'varoluşun bir de karanlık yanı'*nın oluşunun da altını çizmeyi unutmaz. Bu karanlık yanı ile insanın varoluşu arzular, kaygılar, nostaljilerin de konusudur. *İlk Adam*'daki her karakter Camus'nün yaşamından birer parça olmanın ötesinde adeta yapıtlarının bir yönünü temsil eder gibidir. *"En azından teslim olmayı hiç tatmamış"* (s. 81) olan Büyükanne gücün, direnmenin ve başkaldırının simgesi olarak Sisifos'tur veya Caligula'dır. '*Duygular düzeyinde yaşayan'* Ernest Amca ise duygusallığın, doğal zevklere duyulan sevginin simgesidir ve Meursault'dur. Hem sevgiyi hem de gizemi, neredeyse mistik bir acı düzeyinde somutlaştıran Anne ise Meursault'nun öz annesidir. Jacques ise babası tarafından terkedilmiş İsa'yı temsil eden Camus'dür. *İlk Adam'*ı tüm bu özellikleri nedeniyle iyi bir özkurmaca yapıt olabilecekken yazarın erken vefatı nedeniyle yarım kalmış, daha çok yaşamöyküsel bir yapıt olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Camus, A., (1994) İlk Adam, Can Yayınları, İstanbul
2. Ganster, A-M., Le Premier Homme d'Albert Camus : l'individu de l'autofiction et de la Méditerranée https://www.uwo.ca/french/grelcef/2014/cgrelcef_06_text12_ganster.pdf (Erişim tarihi: 17 Aralık 2024)
3. Gay-Crosier, R., (2004) Le Premier Homme en perspective , textes réunis et présentés, La Revue des Lettres modernes, Série Albert Camus n° 20, Lettres modernes Minard, Paris-Caen,
4. Kahramanoğlu, F., (2022) Özyaşamöyküsünden Özkurmacaya, Uluslarası Filoloji ve Çeviribilim Kongresi, 2022, Cilt: 4, Sayı:1
5. Morzewski, M., (1999) Le Premier Homme , études réunies, Roman 20/50, n° 27.
6. Sarocchi, J. , (1995) Le Dernier Camus ou Le Premier Homme , Paris, Nizet.

7. Spiquel, A., https://www.etudes-camusiennes.fr/le-premier-homme-1994.
8. (Erişim tarihi: 18 Aralık 2024)
9. Starobinski, J. (1970) Le style de l'autobiographie, Poétique, 3,
10. Weyembergh, M., (1997), Albert Camus ou la Mémoire des origines, Bruxelles, De Boeck.

FORM AND MEANING INTERTWINED: *CAT IN THE RAIN* BY HEMINGWAY

Gökçenaz GAYRET

Trabzon University, School of Foreign Languages, gokcenazgayret@trabzon.edu.tr-
0000-0002-8939-6659

Abstract

Mark Schorer, in his essay *Technique as Discovery*, pays attention to the significance of technique to discover the meaning hidden in the texts and the combination of form and content in order to enrich the literary value of the novel. He points out that technique conveys meanings and themes in literary texts; therefore, form cannot be separated from content. The meaning dwells in the structure of literary text; therefore, a close reading of technique provides the readers with interpretation through giving structural and linguistic clues about what the author means. In this regard, this study aims to present the close interaction between form and content by focusing on Hemingway's use of literary techniques such as simple language, indirect characterization, setting, symbols, and repetitive words to reflect the meaning he intends to convey and referring to Mark Schorer's essay. As Schorer claims in his essay, language as a part of technique is important for interpreting the meaning Hemingway intends to convey in *Cat in the Rain*. Meaning and themes are conveyed with simple language, short dialogues, indirect characterization, setting, symbols, and repetitive words in the story. Hemingway does not explicitly show the anonymous female character's loneliness, barren and meaningless life, and identity crisis; however, he presents clues in his simple and short sentences for readers to read between lines and interpret meaning. It is a simple story on the surface; however, a close reading of Hemingway's technique reveals deep meaning hidden in the text. His minimalistic style, as Schorer states, conveys meaning. Following Hemingway's simple language, the readers can interpret American wife's loneliness, suffering from lack of communication and affection, and need for searching a new identity in the story.

Keywords: Mark Schorer, technique, meaning, Hemingway, *Cat in the Rain*

Introduction

Mark Schorer's idea of technique as discovery is an approach to literary creation that emphasizes the dynamic and evolving process through which a writer discovers meaning, form, and expression. Schorer, a 20th-century literary critic and scholar, believes that the process of writing should not be viewed merely as the execution of pre-existing ideas or plans. Instead, he argues that the writer's engagement with the material - whether a theme, character, or narrative structure- is an act of discovery in itself. In this view, technique refers to the methods, styles, and approaches that a writer uses in crafting their work. However, Schorer (1948) contends that these techniques are not just mechanical tools applied to an already-formed concept. Rather,

the writer discovers the significance of their subject matter through the very act of using these techniques. In other words, the writer's stylistic choices and narrative strategies are not simply external tools. They play an active role in shaping the meaning and structure of the work. In this sense, Schorer's notion of technique as discovery suggests that writing is a fluid, evolving process rather than a rigid, pre-determined one. It acknowledges that the act of creating a work of literature involves a continual interaction between the writer's artistic decisions and the emerging ideas and themes of the text. The writer's technique is, in essence, a tool for discovery, and the final work may not reflect the writer's original intentions but rather what emerged through the process of writing itself. He points out that technique conveys meanings and themes in literary texts; therefore, form cannot be separated from content. The author's style and language enable readers to explore the meaning deep within the text because language as a part of technique is not just decorative. The meaning dwells in the structure of literary text; therefore, a close reading of technique provides the readers with interpretation through giving structural and linguistic clues about what the author means. In this regard, *Cat in the Rain* is one of the significant short stories in which there is a close interaction between form and content because Hemingway uses literary techniques such as *simple language*, *indirect characterization*, *setting*, *symbols*, and *repetitive words* to reflect the meaning he intends to convey.

Form and Meaning Intersected in *Cat in the Rain*

Ernest Hemingway's *Cat in the Rain* is a masterful example of his minimalist writing style, in which the form and content work together to convey deeper themes of loneliness, identity, and the struggle for meaning. Through his use of simple language, short sentences, indirect characterization, and symbols, Hemingway allows the reader to discover the unspoken emotions and conflicts of the characters. By avoiding direct expressions of emotion and instead utilizing repetition, subtle symbols, and an evocative setting, Hemingway crafts a narrative that encourages readers to delve beneath the surface. The American wife's internal struggles are revealed not through explicit description but through careful attention to the story's form, which requires readers to engage in a close reading to uncover the underlying meanings. Mark Schorer's concept of technique as discovery is essential to understanding Hemingway's writing. Schorer argues that the technique a writer employs is not merely a vehicle for communicating pre-formed ideas but is, instead, a means of discovering deeper truths (1948: 67). Hemingway's use of literary techniques such as simple language, indirect characterization, setting, symbols, and repetition can be seen as the process of discovery in action. Each of these techniques is employed not as a fixed tool but as a way of exploring and revealing deeper emotional and philosophical truths. The minimalist style allows Hemingway to uncover the complexities of his characters and themes without overwhelming the reader with explicit exposition. In this way, the form of the work- the very style and technique Hemingway chooses- is inextricable from its content and its meaning.

To begin with, Hemingway uses a *simple language* and *iceberg technique* which is invented by himself in *Cat in the Rain*. By means of this technique, he hides the meaning in the depths of the story rather than conveying it directly. Like an iceberg, the reader can only see a

small part of the story on the surface though the main part is beneath the story. Therefore, the readers should follow Hemingway's language as a part of technique in order to interpret the whole story. Throughout the story, he uses short and simple sentences and dialogues instead of expressing the characters' feelings, disappointments, loneliness, and identity crisis in a detailed and explicit way. However, his minimalist style is filled with deep and huge messages and conveys the underlying meaning of the story. The story is about an anonymous American wife who suffers from identity crisis and her husband's lack of affection, empathy, care, and communication. However, the readers can never witness the feelings and disappointments of American wife directly. Instead, her psychology, loneliness, and searching for identity are revealed through Hemingway's short dialogues, simple sentences, symbols, and repetitions.

For instance, when American wife sees a cat under the table in the rain and decides to get it, George, her husband, just tells her not to get wet. However, the hotel keeper sends her an umbrella not to get wet. While George just commands her not to get wet, the hotel keeper prevents her from getting wet. In a short paragraph, Hemingway repeats for seven times that American wife likes the hotel keeper. Hemingway does not explicitly write that American wife likes him because he cares about her while her husband, George, is indifference to her; however, the deliberate *repetitions* of the verb "like" convey George's lack of care about her wife and American wife's need for consideration and affection (2007: 83). She never directly utters that her husband does not care about her and she is lonely but the readers can interpret her desperate situation through Hemingway's simple sentences and repetitions.

In addition, Hemingway does not make direct statements about the characters of the story, American wife and George. The readers do not have explicit and broad details about their physical appearances, personalities, ages, economic classes, and social status. However, their characters are revealed through words, dialogues, reactions, actions, and thoughts. In other words, Hemingway tells nothing about the characters but shows what they are like in his short sentences and dialogues. Therefore, the readers need a careful reading of Hemingway's simple style in order to interpret the underlying themes. American wife does not have a name throughout the story. She is called as "American wife", "American girl", or "Signora" whereas her husband has a name, George (2007: 84). The fact that Hemingway gives a name to a male character but not to a female character conveys an interpretation that American wife does not already have an authentic identity, George is superior to her, and she is dominated by him. Additionally, the readers can interpret that American wife is a young and immature woman as Hemingway calls her "American girl" rather than "American wife" after she doesn't find cat in the rain and the maid is worried that she will get wet. This change from American wife to American girl gives message that she is an immature girl who needs care and protection rather than a wife who can take on some responsibilities. Hemingway's deliberate use of Italian words in the conservation among American wife, hotel keeper, and the maid also enables the readers to interpret that she is an educated woman.

Throughout the story, George lies on the bed and reads something. Hemingway portrays him as an inactive and selfish man through his actions, not direct descriptions. Therefore, the readers can just reach this interpretation by means of close reading of Hemingway's simple

language. George is never interested in listening to his wife's needs. While American wife voices her dreams about having a cat, eating at a table with silver and candles, and having a long hair, he goes on reading, sometimes responds to her wife just saying "Yeah", and orders her to shut up (2007: 85). Though American wife wants to get rid of short hair and longs for long hair, he ignores his wife's desire by telling selfishly that he likes it. Through a few simple and short sentences George makes, Hemingway conveys the meaning that he does not care about his wife's thoughts about even herself. Moreover, through short dialogues between George and American wife, Hemingway actually implies the lack of healthy communication between wife and husband.

Hemingway also reinforces the meaning he intends to convey by establishing a rainy *setting* for the story. Rather than a bright sea, colourful garden, and a good weather in which artists work on their easels in public garden, he presents a rainy day, the sea breaking in a long line in the rain, and empty street throughout the story. The rain dripping from the palm trees, the empty street, a waiter looking at empty street, a cat in the rain, and a hotel in which only two American stay create a melancholic atmosphere of emptiness, isolation, and alienation. By means of this desolateness and bleakness of the setting, Hemingway actually points out American wife's loneliness and emptiness of her life. In other words, the rainy setting is another technical device for the readers to understand the wife's loneliness.

Additionally, Hemingway conveys themes of loneliness, woman's struggle for identity, emptiness of life, and lack of healthy communication through *symbols* instead of presenting them directly. In order to catch the meaning beneath the story, the readers need to explore the symbols Hemingway uses in *Cat in the Rain*. The cat under the table in the rain is actually American wife herself. She wants to rescue the cat; however, what she wants to rescue is actually herself. She sympathizes herself with the cat in the rain because she is as alone and vulnerable as the cat. Like the cat, she feels desperate and needs for love and attention. The cat symbolizes her powerlessness and disappointment. By the time she goes outside to rescue the cat, it disappears. Therefore, she feels sad like a child and persistently wants a cat. However, she yearns for something from a cat. As her husband shows no affection, she is lonely and she wants a cat to fill the void in her life. For her, having a cat means getting rid of a deep sense of solitude. Hemingway never explicitly presents her loneliness and need for something to give meaning to her life. Instead, he directs the readers to these interpretations through symbol of the cat. Moreover, when American wife goes back to hotel room after she cannot find the cat, she makes a long list of desires. She wants her own table with silver, candles, cat, and new clothes. Through all those objects, Hemingway presents American wife's need for change in her life and constructing an authentic self. She longs for escaping from her monotonous and lonely life and having an identity free from her husband's decisions. Hemingway also transfer American wife's willingness for change through deliberate use of syntactic repetitions "I want"(2007: 84). She is also fed up with her boyish haircut though her husband likes it. She dreams long hair pulled back tightly. Hemingway reflects American wife's loss of feminine identity and searching for a new identity through images of boyish haircut and long hair respectively.

Conclusion

In conclusion, Hemingway's *Cat in the Rain* demonstrates how technique and content are intricately intertwined to reveal complex emotional and existential themes. Through his use of simple, direct language, the deliberate absence of overt descriptions, and the subtle incorporation of symbols and repetition, Hemingway invites the reader to interpret the unspoken struggles of the characters. The American wife's loneliness, desire for identity, and the lack of meaningful communication in her marriage are all revealed through these narrative techniques, requiring the reader to uncover the deeper layers of meaning beneath the surface. The story's bleak setting and symbols, such as the cat in the rain, enhance these themes, portraying the American wife's yearning for change and connection. Ultimately, Hemingway's iceberg theory allows him to convey the complexity of human emotions and relationships in a manner that resonates far beyond the simplicity of the words on the page. As Schorer claims in his essay, language as a part of technique is important for interpreting the meaning Hemingway intends to convey in *Cat in the Rain*. Meaning and themes are conveyed with simple language, short dialogues, indirect characterization, setting, symbols, and repetitive words in the story. Hemingway does not explicitly show the anonymous female character's loneliness, barren and meaningless life, and identity crisis; however, he presents clues in his simple and short sentences for readers to read between lines and interpret meaning. It is a simple story on the surface; however, a close reading of Hemingway's technique reveals deep meaning hidden in the text. His minimalistic style, as Schorer states, conveys meaning. Following Hemingway's simple language, the readers can interpret American wife's loneliness, suffering from lack of communication and affection, and need for searching a new identity in the story. His writing exemplifies the profound relationship between form and content. Through his use of simple language, indirect characterization, symbolic settings, and repetition, Hemingway constructs a world that is rich in meaning yet often elusive in its clarity. The minimalism of his technique is not an absence of depth but a vehicle for uncovering the complexities of the human experience. Creating a dialogue between technique and meaning that allows the reader to explore the layers of complexity beneath the surface of his short story.

References

Hemingway, E., *Complete Short Stories of Ernest Hemingway*, Scribner, 2007.

Schorer, M., Technique as Discovery, The Hudson Review, 1(1), 67-87, 1948.

BOUND BY NORMS, FREED BY CHOICE: DIVERGING PATHS OF WOMEN IN FAY WELDON'S *THE LIFE AND LOVES OF A SHE-DEVIL*

Gökçenaz GAYRET
Trabzon University, School of Foreign Languages, gokcenazgayret@trabzon.edu.tr-
0000-0002-8939-6659

Abstract

Throughout the history, the male chauvinist society has subjugated, exploited, and controlled women and thus debarred them from self-identity, power, autonomy, and self-esteem. In *The Life and Loves of a She-Devil*, Fay Weldon concentrates upon the subjugation of woman by the imperatives of domestic life and the ideals of the beauty prevailing in patriarchal society as well as the metamorphosis of woman with two contrasting female characters. In this tense, the current paper aims to compare and contrast Ruth Patchett and Mary Fisher, referring to feminist texts of Cixous, Beauvoir, Millett, and Gilbert and Gubar. Ruth is incarcerated in socially circumscribed roles. However, she rebels and transforms from a submissive and ugly figure to a destructive and attractive woman. Even though she gains her financial independence and attempts to free herself from the chains of male-dominated society, she is still compatible to the society because she undergoes plastic surgery for the sake of patriarchy's ideals of beauty. Unlike Ruth, Mary Fisher has an independent identity in the very beginning of the novel; however, she completely loses her beauty, fame, financial independence, and health and becomes the loser side of the battle. This comparative framework sheds light on how these characters embody tensions between conformity and liberation, ultimately reinforcing Weldon's critique of patriarchal structures through offering multiplicity of women's experiences in *The Life and Loves of a She-Devil.*

Keywords: Fay Weldon, patriarchy, ideals of beauty, metamorphosis

Introduction

"She devils are beyond nature: they create themselves out of nothing."

-Fay Weldon, The Life and Loves of a She-Devil (1985)

Fay Weldon's *The Life and Loves of a She-Devil* is a darkly comic and feminist novel that explores themes of revenge, transformation, and the societal pressures on women regarding beauty, power, and gender roles. The novel critiques societal expectations placed on women, particularly in terms of beauty and their roles as wives and mothers. Ruth's journey explores the lengths a woman might go to reclaim power in a patriarchal society. The novel follows Ruth, an unattractive, overweight housewife who discovers that her husband, Bobbo, is having an affair with a beautiful and successful romance novelist, Mary Fisher. Feeling betrayed and enraged, Ruth decides to take control of her life by transforming herself into the "she-devil" her husband accused her of being. Ruth embarks on a campaign to ruin Bobbo's life and ultimately

usurp Mary Fisher's privileged position. She undergoes extreme physical and psychological changes, even resorting to plastic surgery to embody the societal ideals of beauty and power. Ruth's metamorphosis challenges conventional narratives about femininity and revenge. What happens when two women, one embodying society's ideals of beauty and success, and the other defying every conventional standard, find their lives irrevocably intertwined? In Fay Weldon's darkly satirical novel *The Life and Loves of a She-Devil*, Mary Fisher and Ruth represent two starkly contrasting archetypes of womanhood. Mary, the glamorous and successful romance novelist, seems to embody perfection, while Ruth, the scorned and unattractive housewife, challenges these ideals through her radical transformation. This article examines the contrasting personas of Mary Fisher and Ruth, exploring how their identities and actions reflect deeper societal critiques of beauty, power, and gender roles. By analyzing their physical appearances, societal positions, and personal transformations, it seeks to uncover how Weldon uses these characters to subvert traditional notions of femininity and power.

Diverging Paths of Ruth Patchett and Mary Fisher

Ruth begins the novel as an unattractive, overweight housewife, dismissed by society and even by her husband, Bobbo, who sees her as a failure. She is defined by her perceived inadequacies and her lack of conformity to societal standards of beauty and success. Initially meek and self-deprecating, Ruth undergoes a radical transformation. After her husband's affair with Mary Fisher, she embraces the label of a "she-devil" and embarks on a quest for revenge. Her transformation is not only physical—through extreme surgeries to reshape herself—but also psychological, as she becomes cunning, calculated, and unapologetically ruthless. Ruth symbolizes resistance and transformation. She challenges societal expectations and demonstrates the lengths to which a woman might go to seize power in a world that marginalizes her. On the other hand, Mary Fisher is everything Ruth is not-slim, beautiful, glamorous, and successful. She is a wealthy romance novelist living in a luxurious seaside mansion. She epitomizes the societal ideal of femininity and success. Beneath her polished exterior, Mary is selfish, shallow, and emotionally fragile. She relies on her beauty and romanticized public persona to maintain her position in life. However, she is also vulnerable and trapped by the very ideals she represents. Mary represents the societal ideal of perfection and the constraints it imposes. Her life appears enviable, but her dependence on beauty and status reveals the fragility and emptiness of such ideals. Mary is Ruth's foil, representing the societal forces Ruth seeks to defy. Her affair with Bobbo sparks Ruth's transformation and sets the story's events into motion. In the novel, Ruth is described as unattractive and undesirable, while Mary is seen as the epitome of beauty and femininity. Furthermore, Ruth begins as a marginalized figure, while Mary occupies a position of privilege and admiration. Ruth also reclaims her power through radical self-transformation, while Mary remains static, her identity tied to societal approval. Despite their differences, both are constrained by patriarchal norms and must navigate societal expectations in their own ways.

To begin with, Ruth is physically inferior to her husband's mistress, Mary Fisher. Ruth is an ugly and abnormally tall woman with kind heart. Her arms are short for her gigantic body. She is represented as a masculine figure with her six feet two inches, hooked nose, bony

shoulders, broad hips, and muscular legs. Unlike Ruth, Mary Fisher is physically flawless and highly attractive. She is the prototype of man's dreams with her perfect body. According to Beauvoir (1993), woman is not born a woman but becomes a woman. There is no biological destiny; however, patriarchy manipulates and rules woman's biology in accordance with his men-made rules. Similarly, the bodies of Ruth and Fisher are regulated and judged in accordance with the patriarchy's ideals of beauty. As Ruth's physical appearance does not satisfy the society's expectations, she is humiliated and disrespected by her husband and even her mother. In contrast to Ruth who is exposed to insults and internalizes her inferiority because of her physical disproportion, Mary Fisher is the shining star of the novel. As her enchanting beauty meets the expectations of the patriarchal society, Fisher is a self-confident woman who is respected and desired by men whereas Ruth suffers from inferiority complex. Cixous (1976) states that the greatest crime against women the patriarchy commits is to lead them to be their own enemies. Similarly, the patriarchy's ideals drive Ruth to self-denigration and self-loathing because she is stigmatized as ugly and humiliated perpetually and mercilessly by Bobbo and the others.

Beauvoir (1993) states that man does not regard woman as an individual but as being relative to him because the patriarchy believes that man is perfect, and woman is imperfect. According to patriarchy, man is created first and woman is created second; therefore, woman is inferior, the other, and second sex and must live in accordance with men-made rules. In this sense, Ruth is a passive, docile, and virtuous wife just as the patriarchy orders in the very beginning of the novel. She is expected to become a wife subservient to Bobbo, take care of her children, clean the house, and cook deliciously. While Mary Fisher does not have any duties of maternity and domesticity and can act independently, Ruth is forced into perpetual servitude into her children and husband. She always recites the litany of the good wife determined by the patriarchy. She should pretend to happy, be grateful, clean the house and cook, protect her husband's sexual confidence, please her husband, not express her own sexual desires, ignore her husband's betrayal, endure all struggles without complaining, and be loyal to him for the sake of everyone and her marriage. As Woolf (1995) describes, she is an Angel in the House who is unselfish, dedicates herself to domestic sphere, renders service to the patriarchy's wishes, and does not have her own wishes. While Mary Fisher has autonomy and her own identity purging from the domestic duties imposed by the patriarchy, Ruth is deprived of individuality, has to perform her passive roles as a meek wife and devoted mother, and internalizes her social conditioned gender norms and self-sacrifice. Mary enjoys a delightful and independent life in her tower thanks to her beauty, fame, and job as a romance writer whereas Ruth suffers from the emotional misery of her life in which she has to be subservient to her husband without questioning him. Additionally, Millett (2000) states that patriarchy enslaves women through preventing them from economic independence. Women are not permitted to economically exist alone, and their social positions are achieved through only men. In this sense, Ruth is socially and economically dependent on her husband as a conventional woman whereas Mary Fisher has economic independence since she works as a romance writer.

The patriarchy zips woman's mouth and reduces her to be the shadow of man. In this sense, Cixous (1976) notes that woman must break out the snare of silence, kill the false woman

created by patriarchy, and not to accept a domain which is the margin or harem. After Bobbo betrays Ruth and labels her as a third-rate person, a bad mother and wife, a dreadful cook, and she-devil rather than a woman, Ruth is in pursuit of reasserting her identity thwarted by patriarchy and taking revenge on her husband and Mary Fisher. Ruth begins to shatter the reign of silence by burning her house and sending her children to Bobbo. Gilbert and Gubar (2020) express that women trapped in the houses and the institutions of patriarchy can burst their rages by means of rebellious escapes. The fire started by She-Devil is an outstanding example of these rebellious escapes. The house is the walls that patriarchy builds for Ruth and a dungeon that imprisons her identity. Setting the house on fire, Ruth releases herself from four walls and purges herself from the roles of devoted mother and obedient wife the patriarchy assigns to her. Moreover, she acts vengefully in order to shatter the new order of Mary Fisher and Bobbo. She sends her children to live with their father at Fisher's tower; compels Mary to take care of her mother with many tricks; sends a new secretary to Bobbo's office in order to seduce him; learns accounting and seals money from Bobbo's clients to send him to jail; becomes rich; and leads Bobbo and Fisher into misery.

Cixous(1976) advises women not to allow the past to determine their future because repeating past only serves patriarchy to control women's destiny. Similarly, Ruth rejects her duties to reassert herself, frees her future from the shadow of the past, and transforms from an angelic obedient wife living a dependent life into a devilish woman acting independently. Mary Fisher also undergoes a phase of change; however, her transformation is rather negative. In contrast to Ruth's progressive transformation, she turns from an independent woman to a woman dependent on Bobbo as she loses her beauty, money, and fame. Whereas Ruth kills her submissive soul and her metamorphosis empowers her, Mary Fisher is doomed to domestic sphere with Ruth's manipulative plans for revenge. In other words, their destinies are reversed, and Mary's independent life is replaced by Ruth's life based upon domestic, maternal, and marital duties. Another difference between Ruth and Mary Fisher is that the former is a fighter and is reborn from nothing while the latter does nothing even when her life gets out of her control. While Ruth has no control over her life in the very beginning, Mary Fisher loses all her control over her life in the very end of the novel. Unlike Ruth who struggles to build a life without her husband after Bobbo leaves her, Mary Fisher feels hopeless after Bobbo goes to the jail and realizes that she cannot live without him.

Furthermore, Ruth believes that God creates her unjustly. She does not accept her fate and completely changes herself saying that she will not be what God ordains but what she wants. As a woman who is scorned by her family and husband throughout her life because of her ugliness, Ruth believes that she needs a metamorphosis regardless of pain she is going to endure. Therefore, she decides to recreate her body to be identical of Mary Fisher with plastic surgery. Her metamorphosis which is full of physical agony takes for four years and she becomes an exact copy of Mary Fisher. Namely, Ruth undergoes two stages of metamorphosis: from a traditional woman into a rebellious woman and from an ugly woman into an attractive woman. Unlike Ruth in the process of physical and financial renewal, Mary Fisher loses all her fame, money, health, and beauty. In other words, Ruth becomes Mary Fisher while she becomes Bobbo at the very end of the novel.

Beauvoir (1993) expresses that woman is social construction and her destiny is manifested by physiological and psychological forces of patriarchy. Woman is the consequence of man's point of view. In this sense, the concept of the beauty is a social command and patriarchy controls woman by imposing the idealized features of her body. In other words, the concept of beauty is another weapon directed to woman's identity by male-dominated society. Even though Ruth attempts to purge herself from the duties ascribed to her and control her own life, she actually conforms to the expectations of the society by transforming herself into an idealized beautiful woman with plastic surgery. Ruth's self-loathing stems from the beauty conceptualized by patriarchy. Everybody belittles her because of her physical defects; therefore, she needs to be appreciated by someone. The reason why she undergoes plastic surgery and completely changes her body is to be accepted and respected by the society. Therefore, Ruth is still in the grip of patriarchy no matter how strong, independent, and devilish she seems to be in the very end of the play. She becomes a replica of Mary Fisher instead of gaining a unique identity. Her re-creation does not lead her to a total liberation. The fact that the novel is open-ended also implies that woman's struggle is inconclusive.

Additionally, Millett (2000) expresses that patriarchy sets one woman against another, creating antagonism between matron and whore and career woman and housewife. In a similar way, the woman curbs woman in the novel. Neither Ruth nor Mary Fisher has the sense of female solidarity. The rivalry and hatred between Ruth and Mary Fisher harass the solidarity. Ruth's hatred against Mary Fisher is an outstanding example of Millett's ideas because Ruth, as an ugly and obedient housewife figure, is jealous of Mary Fisher who is a beautiful and autonomous woman figure in the novel. While Mary Fisher has an illicit affair with Bobbo regardless of Ruth's dignity and feelings, Ruth takes her energy from her hatred towards Mary Fisher. Humiliation, mutual dislike, anger between women, and lack of empathy betray the solidarity in the novel and the patriarchy derives from this lack of female solidarity in perpetuating male order.

Conclusion

In conclusion, in a patriarchal world obsessed with perfection, where beauty and success dictate a woman's worth, two vastly different women cross paths. Fay Weldon's *The Life and Loves of a She-Devil* pits Mary Fisher against Ruth, an unremarkable housewife who transforms into a self-proclaimed 'she-devil' to reclaim her life. Their contrasting journeys reveal more than personal animosities—they expose the pressures women face to conform and the lengths one might go to subvert them. While Mary appears to have it all, her static life is overshadowed by Ruth's radical transformation, which challenges conventional notions of identity and power. Ruth and Mary Fisher emerge as contrasting figures whose lives are shaped by the same societal forces that define and constrain women. Ruth and Mary Fisher's journeys highlight the timeless pressures women face to conform to societal expectations. Their struggles, though rooted in the fictional world of Weldon's satire, resonate deeply in a world still grappling with beauty standards, gender roles, and the complex interplay of power and identity. While Mary symbolizes the fragile allure of perfection and conformity, Ruth's radical transformation challenges the very ideals that Mary represents. Together, they expose the pressures placed on

women to conform to beauty standards, fulfill societal roles, and navigate power dynamics in a patriarchal world. By contrasting their paths, the novel ultimately questions whether liberation can ever be achieved in a society that systematically undermines female solidarity. Are Ruth and Mary truly opposites, or do they reflect two facets of the same struggle? Through Ruth's radical self-reinvention and Mary's adherence to societal ideals, Weldon critiques the systemic forces that divide and define women. Their fates remind that while the paths to empowerment may differ, the shared challenges they face stem from the same patriarchal structures. Ruth's transformation from a scorned housewife to a self-proclaimed 'she-devil' can be seen as a metaphor for reclaiming autonomy in a world that thrives on conformity. In contrast, Mary's fragile perfection crumbles under the weight of the same societal pressures, reminding us that true empowerment comes not from adhering to external ideals but from forging one's own path. The stark differences between Ruth and Mary Fisher are central to the narrative's exploration of societal expectations and individual transformation. Mary embodies the idealized woman of society: beautiful, successful, and revered, yet her life is fragile and dependent on the validation of others. In contrast, Ruth starts as an overlooked, unattractive housewife, dismissed by both her husband and society. However, her transformation into a "she-devil" challenges these norms, as she rejects society's definitions of beauty and success in favor of reclaiming her power through radical self-reinvention. These differences highlight not only contrasting personal journeys but also the varying ways women navigate the pressures of a patriarchal world- whether by conforming to its expectations or breaking free from them entirely.

References

Beauvoir, S., *The Second Sex*, Everyman's Library, 1993.

Cixous, H., The Laugh of Medusa, Journal of Women in Culture and Society, 1(4), 875-893, 1976.

Gilbert, S, S. and Gubar, S., *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination,* Yale University Press, 2020.

Millett, K., *Sexual Politics*, *U*niversity of Illinois Press, 2000.

Weldon,F., *The Life and Loves of a She De*vil, Ballantine Books, 1985.

Woolf, V., *Killing the Angel in the House: Seven Essays*, Penguin Books, 1995.

GENÇLERDE UYUŞTURUCU KULLANIMI ÜZERİNE YAPILAN ULUSLARARASI ARAŞTIRMALARIN İÇERİK ANALİZİ

Öğr. Gör. Dr., Rabia TATLIDİL
Kafkas Üniversitesi, Susuz Meslek Yüksekokulu
rabiafettahoglu95@gmail.com - 0000-0002-5736-7175
Öğr. Gör. Dr., Ramazan Rüçhan KAYA
Uşak Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu
ramazan.kaya@usak.edu.tr - 0000-0001-6520-1848

ÖZET

Genç bireyler arasında giderek artan uyuşturucu kullanımı bir sağlık sorunun yanı sıra toplumsal sorun haline gelmektedir. Uyuşturucu kullanan bireyler gerek kendilerine gerekse çevrelerine verdikleri zararla toplumsal düzen ve gelecek adına olumsuz durumlara sebep olmaktadır. Genç bireylerde uyuşturucu kullanımının artması ülkelerin gelecek nesilleri adına da kaygı verici olmaktadır. Bu kapsamda gençler arasında yayılım gösteren uyuşturucu kullanımına problemli konuların ortaya koyulması ve çözüm önerilerin sunulması önem arz etmektedir. Bu araştırmada gençlerde uyuşturucu kullanımına yönelik uluslararası araştırmalarda odaklanılan konuların ortaya koyulması ve gelecek çalışmalara yönelik öneriler sunulması hedeflenmiştir. Araştırmada Web Of Science (WOS) veri tabanında 10.10.2024 tarihinde, konu başlığında;"drug use" or "narcotic drug" or "narcotic habit" AND "health service" or "healtcare" or "health care" AND "teen" or "teenage" or "youth" or "young man" anahtar kelimeleri aranarak 263 çalışma tespit edilmiştir. Son 10 yıl, açık erişim ve makale formatı kısıtları ile elde edilen 97 uluslararası yayın içerik analizine tabii tutulmuştur. Araştırma sonucunda konu üzerine en çok yayının Amerika Birleşik Devletleri (42) ve Kanada'da (14) yapıldığı tespit edilmiştir. Araştırmalarda en çok, çeşitli yaş gruplarından genç bireylerle (53) yönelik, nicel araştırma yöntemleri (60) kullanılan ve anket (35) aracılığıyla veri toplanan çalışmalar bulunduğu tespit edilmiştir. Son 10 yılda daha çok halk sağlığı (31) alanında yapılan araştırmaların ön plana çıktığı, "Madde Kullanımı Yönelimi" (37), "Gençlerin Ruh Sağlığı ve Uyuşturucu İlişkisi" (20) gibi temalarda araştırmaların yapıldığı görülmüştür. Araştırmalarda; "Uyuşturucu Kullanımının Sonuçları" (39) ve "Uyuşturucu Kullanımını Önleme Çalışmaları" (23) konularına odaklanıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Uyuşturucu kullanımı, gençler, uluslararası araştırmalar, WOS, içerik analizi

PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

CONTENT ANALYSIS OF INTERNATIONAL STUDIES ON DRUG USE AMONG YOUNG PEOPLE

ABSTRACT

Increasing drug use among young people is becoming a social problem as well as a health problem. Individuals who use drugs cause negative situations on behalf of social order and the future with the damage they cause to themselves and their environment. The increase in drug use among young people is also worrying for the future generations of countries. In this context, it is important to reveal the problematic issues of drug use among young people and to offer solutions. In this study, it was aimed to reveal the issues focussed on in international studies on drug use among young people and to provide suggestions for future studies. In the research, 263 studies were identified in the Web Of Science (WOS) database on 10.10.2024 by searching the keywords "drug use" or "narcotic drug" or "narcotic habit" AND "health service" or "healtcare" or "health care" AND "teen" or "teenage" or "youth" or "young man" in the subject title. The 97 international publications obtained in the last 10 years with open access and article format restrictions were subjected to content analysis. As a result of the research, it was determined that most publications on the subject were conducted in the United States of America (42) and Canada (14). It was determined that most of the studies were conducted with young individuals from various age groups (53), using quantitative research methods (60) and collecting data through questionnaires (35). In the last 10 years, it has been observed that researches in the field of public health (31) have come to the forefront, and researches have been conducted on themes such as "Substance Use Orientation" (37), "Mental Health of Young People and Drug Relationship" (20). In the researches; it was seen that the focus was on "Consequences of Drug Use" (39) and "Drug Use Prevention Studies" (23).

Keywords: Drug use, young people, international research, WOS, content analysis

1. GİRİŞ

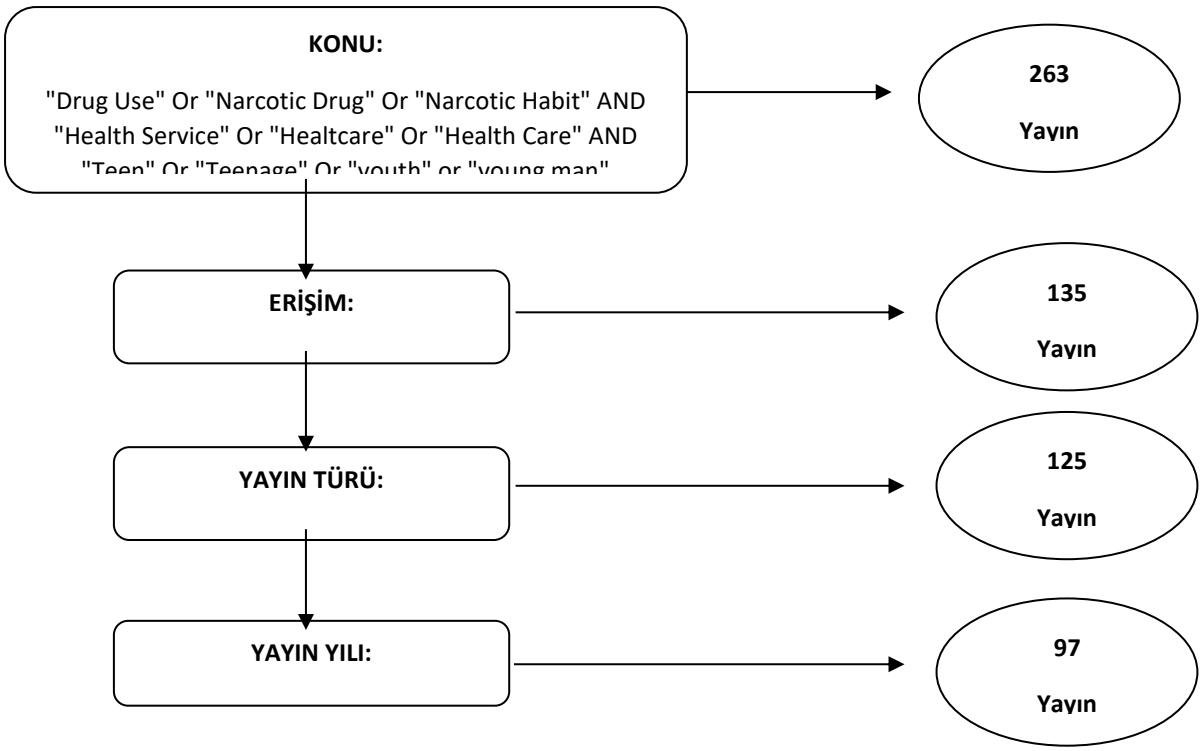
TDK (2024)'ya göre uyuşturucu; uyuşturma özelliği bulunan, hareketten ve gereği gibi düşünmekten alıkoyan maddedir. Uyuşturucunun tıp alanında tedavi amaçlı kullanılması söz konusuyken bu maksadın dışında uyuşturucunun kullanılması halinde kişilerin sağlığına olumsuz etki etmesi ve cezai müeyyidelerin gerçekleşmesi söz konusudur (Solmaz ve Okumuş, 2015: 346). Uyuşturucu maddelerin sınıflandırılması noktasında ise çeşitli ayrımlar bulunmaktadır. Yıldırım (2008) bu sınıflamayı merkezi sinir sistemini yavaşlatanlar (depresanlar), merkezi sinir sistemini uyaranlar (stimülantlar ve duyuların bozulmasına sebep olanlar (halusinojenler-hayal gösterenler) şeklinde yapmış ve Vatandaş ve diğerleri (2015) bu sınıflandırmaya bonzaiyi de eklemişlerdir.

Dünyada uyuşturucu ya da uyarıcı madde kullanımı ve alışkanlığının arttığı noktasında bir fikir birliği bulunmaktadır (Gökler ve Koçak, 2008: 89). 2018'de dünya çapında 269 milyon kişinin önceki yıl en az bir kez uyuşturucu kullandığı tahmin edilmektedir. Yine bu kişilerden 35,6 milyon kişi uyuşturucu kullanımından kaynaklı bozukluklardan mustariptir (UNODC, 2020: 10-11). Bu noktada önem arz eden husus ise gençlerin uyuşturucu kullanımıdır. Hansen ve O'malley (2006: 161) ergenlerde uyuşturucu kullanımının sosyal, sağlık, duygusal ve yasal pek çok soruna yol açan bir mesele olduğuna vurgu yapmışlardır. Ayrıca esrar, uçucular, amfetaminler, LSD, sakinleştiriciler, kokain, eroin ve streoid gibi maddelere başlamanın yaşı genel olarak erken yaşlardır. Spooner ve Hetherington (2004: 2) uyuşturucu kullanımı ve ilişkili sorunlara katkıda bulunan unsurları üç ana etmende ele almıştır. İlk etmen, problem yani uyuşturucu kullanımının bir sorun olmasıdır. Psikososyal problemler bireylerin uyuşturucu kullanımına yol açmakta ve bu durum sorun teşkil etmektedir. Uyuşturucu kullanımının nedenleri ikinci etmen olarak ele alınmaktadır, ki bu nedenler toplumsal değişmelerin neden olduğu bireysel ve çevresel risk faktörleri ile hem bireysel hem de ortak nedenlerle açıklanmaktadır. Sonuncu etmen olarak tepki ise, sistemin yetersizliğini ve müdahalelerin sınırlı etkisi ve kapasitesini içermektedir.

Slesnick ve diğerlerinin (2021) çalışmasında gençlerin uyuşturucu kullanımı ve barınma sorunları, Van Den Toren ve diğerlerinin (2021) araştırmalarında madde kullanımının ergen sağlığı üzerine etkileri, Wicomb ve diğerlerinin (2018) çalışmasında gençlerin uyuşturucu kullanımı ve şiddet ve Pandeya ve diğerlerinin (2021) çalışmasından gençlerin uyuşturucu kullanımı ve intihar durumları incelenmiştir. Bu çalışmaların konuları bağlamında düşünüldüğünde gençlerin uyuşturucu kullanımı pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Toplumların sürdürebilirliği ve devamlılığı için gençlerin sağlıklı bireyler olmaları arzu edilmektedir. Gençlerin uyuşturucu kullanmasının kendileri, aileleri, sosyal çevreleri ve toplum gibi pek çok katmana etkisi olan bir davranış olduğunu izah etmek yanlış olmayacaktır. Öte yandan gençlerin uyuşturucu kullanmasını yalnızca sağlık sorunu olarak ele almak konunun toplumsal bağlamının anlaşılamamasına sebebiyet verebilir. Bundan ötürü gençlerde uyuşturucu kullanımını konu edinen uluslararası araştırmaların incelenmesi, uyuşturucu kullanımının sorunlu tarafları ve çözüm yollarının belirlenmesi bakımından katkı sağlayacaktır. Nihai olarak bu araştırmanın amacı, gençlerde uyuşturucu kullanıma yönelik son 10 yılda yapılmış uluslararası çalışmaların odaklandıkları konuları ortaya koymak ve gelecekte yapılacak olan çalışmalara yol gösterici olmaktır.

2. YÖNTEM

Araştırma kapsamında Web Of Science (WOS) veri tabanında 10.10.2024 tarihinde sırasıyla konu başlığında;"drug use" or "narcotic drug" or "narcotic habit" AND "health service" or "healtcare" or "health care" AND "teen" or "teenage" or "youth" or "young man" anahtar kelimeleri aranmış, bu kapsamda 263 çalışma tespit edilmiştir. Araştırmaya dahil edilme kriterleri; son 10 yılda (2014-2024), açık erişimli olarak yayınlanmış ve makale formatındaki yayınlar olarak belirlenmiştir. Dahil edilme kriterleri sonucunda tespit edilen 97 yayın içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi kapsamında, "incelenen ülke", "yöntem", "veri toplama tekniği", "örneklem", "araştırma alanı", "tema" ve "konu" kategorileri üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir.

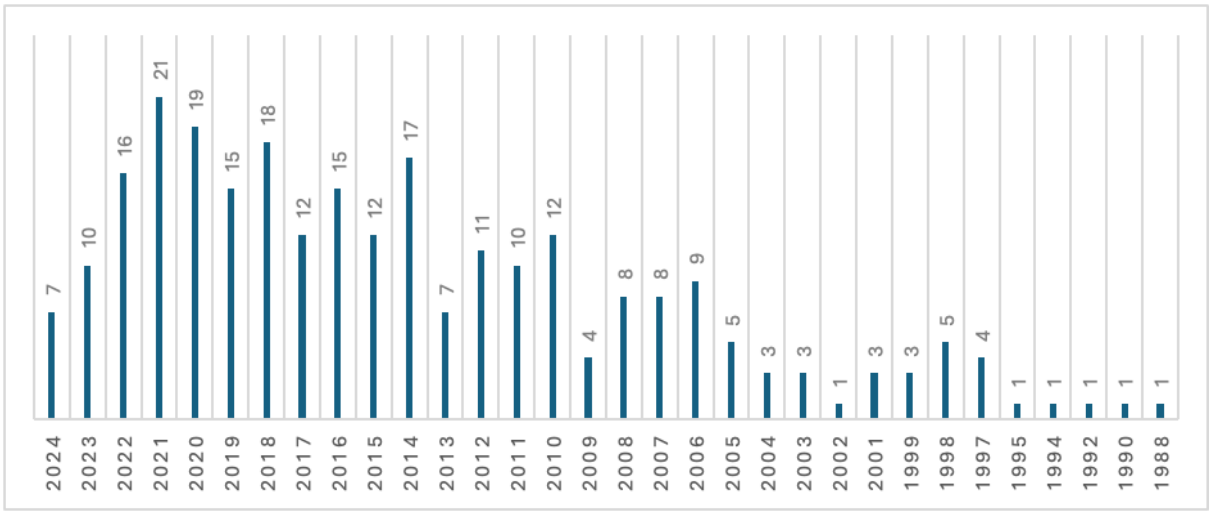

Görsel 1. Dahil Edilme Kriterleri

Tarama sonucunda tespit edilen 97 yayın içerisinde, ilgili konu başlığına uygun olmadığı tespit edilen (kadın doğum, hiperaktivite, ilaç kullanımı vb.) 11 yayın elendikten sonra kalan 86 makale çalışması içerik analizine tabii tutulmuştur.

3. BULGULAR

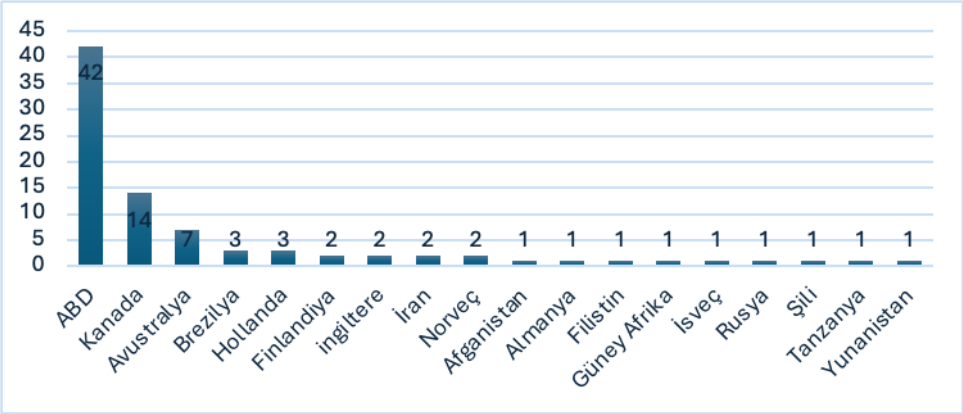
WOS üzerinde yapılan araştırma sonucunda gençlerde uyuşturucu kullanımı üzerine ilk yayının 1988 yılında yapıldığı 2024 yılına kadar konu üzerine 263 yayın yapıldığı tespit edilmiştir. Gençlerde uyuşturucu kullanımı üzerine yapılan çalışmaların 2010 ve sonrası artış gösterdiği özellikle de 2014 yılı sonrasında konu üzerine yapılan çalışmalarda kayda değer artışın olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırma da 2014 yılı ve sonrasında yapılan yayınların analiz edilmesinin gerekçesi söz konusu durumdur. Yıllara göre yayın dağılımı Görsel 1'de yer almaktadır.

Görsel 1. Yıllara göre yayın dağılımı

İlgili görsel incelendiğinde 1988 yılından sonra ilgili konu üzerine en çok yayın 2021 (21) ve 2020 (19) yıllarında olduğu görülmüştür. 2024 yılında, araştırmanın yapıldığı 10.10.2024 tarihi itibariyle 7 yayın olduğu tespit edilmiştir.

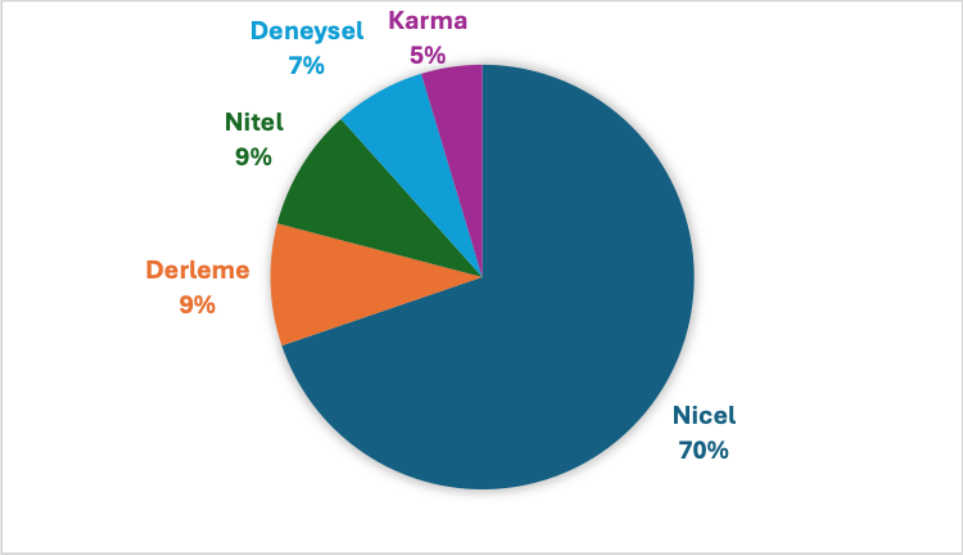
Ülkelere göre yayın dağılımı Görsel 2'de yer almaktadır.

Görsel 2. Ülkelere göre yayın dağılımı

Araştırma kapsamında en çok yayının ABD ve Kanada'da yapıldığı tespit edilmiştir. ABD'deki son yıllarda uyuşturucu kullanımından kaynaklı ölümlerin artışı sonucunda bu alandaki politika geliştirme ve araştırma sayısının artması bunun nedeni olabilir.

Araştırma kapsamında analize tabi tutulan makalelerde kullanılan araştırma yöntemleri incelendiğinde; nicel araştırmaların 60 makale ile ön plana çıktığı, derleme çalışmaları ve nitel araştırma yöntemi kullanılan araştırmaların ise 8'er makale ile bunları takip ettiği görülmüştür. Ayrıca incelenen makaleler içerisinde 6 deneysel makale ve 4 karma yöntem tercih edilen çalışma bulunduğu tespit edilmiştir. İlgili bulgulara ilişkin yüzdelik dağılımlar aşağıdaki pasta grafiği (Görsel 3) ile görselleştirilmiştir.

Görsel 3. Kullanılan araştırma yöntemleri

Araştırma kapsamında incelenen yayınlarda kullanılan veri toplama araçlarına ilişkin bilgiler aşağıdaki çizelgede yer almaktadır.

Çizelge 1. Veri toplama teknikleri

Veri toplama Tekniği	Frekans (f)	Yüzde (%)
Anket	35	40,70
Retrospektif Tarama	13	15,12
Deney	11	12,79
Görüşme	9	10,47
Literatür Taraması	7	8,14
Dokümanlar	4	4,65
Kohort	4	4,65
Anket + Görüşme	3	3,49
Toplam	**86**	**100**

Çizelge 1 incelendiğinde, gençlerde uyuşturucu kullanımı üzerine yapılan yayınlarda en çok anketler ve bunlara bağlı ölçekler kullanıldığı görülecektir. Ayrıca halk sağlığı alanının bir yansıması olan retrospektif taramalar ve deneylerin veri toplama aracı olarak tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca katılımcılar ve alan uzmanları ile yapılan görüşmeler, literatür taramaları, sağlık alanına yönelik dokümanlar, kohort analizlerine yönelik veriler ile anket ve görüşmenin bir arada kullanıldığı veri toplama tekniklerinin tercih edildiği çalışmaların bulunduğu tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamına alınan yayınlarda örneklem olarak tercih edilen gruplara yönelik bilgiler Çizelge 2'de yer almaktadır.

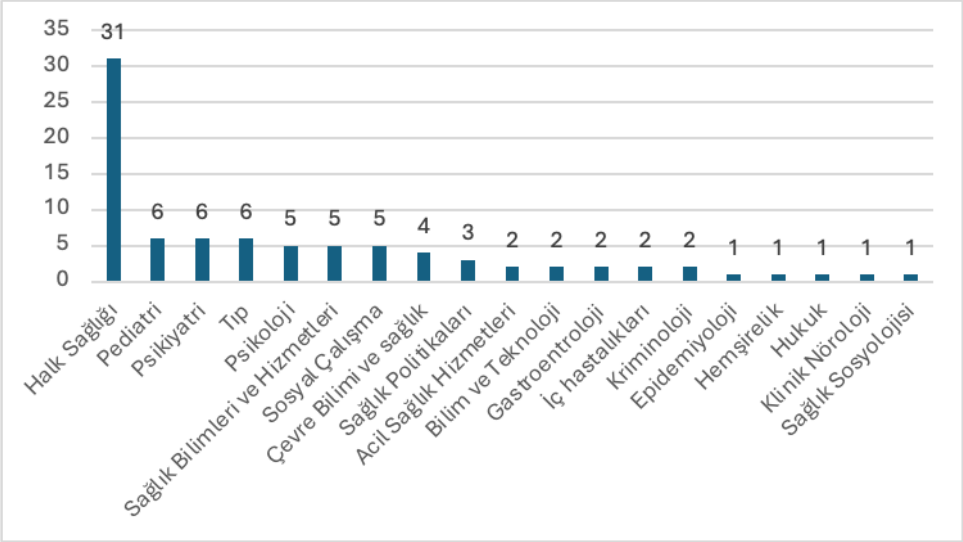
Çizelge 2. Örneklem olarak tercih edilen gruplar

Örneklem Grubu	Frekans (f)	Yüzde (%)
Çeşitli yaş gruplarından gençler	53	61,63
Sağlıkla ilgili gruplar	13	15,12
Özel gruplar	12	13,95
Sosyal gruplar	8	9,30
Toplam	**86**	**100**

Son 10 yılda gençlerde uyuşturucu kullanımı üzerine yapılan araştırmalarda "çeşitli yaş gruplarından gençler" (18-24 yaş, 10-16 yaş, 19-29 yaş, ergenlik çağı gençler vb.) en çok tercih edilen örneklem grubunu oluşturmaktadır. Bunun dışında, sağlık profesyonelleri, sağlık istatistikleri, HIV tanısı almış bireyler vb. gibi "sağlıkla ilgili gruplar" tercih edilen diğer örneklem grubudur.

Söz konusu yayınlarda örneklem olarak tercih edilen; LGBT bireyler, eşcinsel erkekler, madde kullananlar vb. gibi gruplar ise bu araştırma kapsamında "özel gruplar" adı altında bir araya getirilmiştir. Bir diğer örneklem grubunun ise; kimsesiz çocuklar, genç mülteciler, evsiz gençler vb. gibi bireylerin oluşturduğu "sosyal gruplar" olarak ifade edilebilecek katılımcılardan oluştuğu tespit edilmiştir.

Görsel 4'te gençlerde uyuşturucu kullanımı üzerine yapılan yayınların araştırma alanlarına yönelik dağılım yer almaktadır.

Görsel 4. Araştırma alanları

Gençlerde uyuşturucu kullanımı üzerine yapılan yayınların en çok halk sağlığı (31), pediatri, psikiyatri, tıp (6), iç hastalıkları (2) gibi sağlık ve tıp odaklı medikal alanlarda olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal çalışma (5), sağlık politikaları (3), sağlık sosyoloji (1) ve hukuk gibi sosyal alanlarda da çalışmalar bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum uyuşturucu kullanımının insan sağlığına etkileri dışındaki sosyal boyutlarının son 10 yılda ilgi görmeye başladığını göstermektedir.

Gençlerde uyuşturucu kullanımına yönelik yayınlarda odaklanılan temalar Çizelge 3'te yer almaktadır.

Çizelge 3. Temalara ilişkin veriler

Tema	Frekans (f)	Yüzde (%)
Madde Kullanımı Yönelimi	37	43,02
Gençlerin Ruh Sağlığı ve Uyuşturucu Kullanımı İlişkisi	20	23,26
Sağlık Hizmetlerine Erişim	10	11,63
Gençlere Yönelik Risk Faktörleri	7	8,14
Sosyal Dezavantajlı Gruplarda Uyuşturucu Kullanımı	7	8,14
Gençlerde Şiddet ve Uyuşturucu İlişkisi	5	5,81
Toplam	**86**	**100**

Gençlerde uyuşturucu kullanımına yönelik güncel yayınlarda, gençler arasında 6 temel temada yayınlar yapıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu yayınlarda "madde kullanımı yönelimi" (37) en çok üstünde durulan tema olmuştur. "Gençlerin ruh sağlığı ve uyuşturucu kullanımı ilişkisi" (20) ve "sağlık hizmetlerine erişim" (10) ön plana çıkan diğer temalardır. Bunların dışında; "gençlere yönelik risk faktörleri" (7), "sosyal dezavantajlı gruplarda uyuşturucu kullanımı" (7), "gençlerde şiddet ve uyuşturucu ilişkisi" (5) temalarında da yayınlar yapıldığı görülmüştür.
Araştırma kapsamında içerik analizine tabii tutulan yayınlarda incelenen konulara ilişkin bilgiler Çizelge 4'te yer almaktadır.

Çizelge 4. Konu dağılımı

Konu	Frekans (f)	Yüzde (%)
Uyuşturucu kullanımının sonuçları	39	45,35
Uyuşturucu kullanımını önleme çalışmaları	23	26,74
Sağlık politikası geliştirme	10	11,63
Gençlerin madde kullanım deneyimleri	8	9,30
Uyuşturucu kullanımı ile ilgili sosyal ve demografik faktörler	6	6,98
Toplam	**86**	**100**

Uluslararası yayınlarda, gençlerde uyuşturucu kullanımı üzerine son 10 yılda; "uyuşturucu kullanımının sonuçları" (39) en çok araştırılan konu olmuştur. Bu konu dışında "uyuşturucu kullanımını önleme çalışmaları" (23) konusuna yönelik yayınların öne çıkması araştırmacıların, bireylerin uyuşturucu kullanımına yöneliminin nasıl önlenebileceğini ve kontrol altına alınabileceğine yönelik konularına odaklandıklarını göstermektedir. Uyuşturucu kullanımına yönelik "sağlık politikası geliştirme" (10) üzerine yapılan çalışmalar ise devlet politikalarında uyuşturucunun yerine ve yeni politika geliştirme süreçlerine olan vurguyu göstermektedir. Bu araştırmanın odak noktası olan gençlerde uyuşturucu kullanımı üzerine, "gençlerin madde kullanım deneyimleri" (8) konusuna odaklanan çalışmalar, gençlerin uyuşturucu kullanımının sebep ve sonuçlarının ortaya koymak adına önem arz eden bir diğer konudur. Bahsi geçen konular dışında yapılan yayınlarda; "uyuşturucu kullanımı ile ilgili sosyal ve demografik faktörler" (6), toplum içerisinde genlerde uyuşturucu kullanımının yayılımının tespit edilmeye çalışıldığının göstergesidir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Gençlerin uyuşturucu kullanımına dair yapılmış uluslararası çalışmaların içerik analizini derleyen bu çalışmanın sonuçlarına göre bu anlamda ilk çalışma 1998'de yapılırken 2014 yılı ve sonrasında araştırma sayısında bir artış görülmüştür. Dünyada 15-64 yaş arasındaki bireylerin uyuşturucu kullanımı sorun haline gelmekte (Degenhardt, 2011: 85) ve bu bakımdan öne çıkan unsur ise gençlerin uyuşturucu kullanımıdır. Nitekim gençlerin uyuşturucu kullanması sadece bireysel bir sonucu beraberinde getirmediği gibi bunun yanı sıra sağlık sorunlarına ve sosyal sıkıntılara neden olmaktadır. Bu nedenledir ki gençlerin uyuşturucu kullanımına dair yapılan çalışmalarda artış olması paralel bir gelişme olarak ele alınabilir. Nitekim benzer bir bulgu olarak yapılan araştırmaların çoğunluğunun ABD'de gerçekleştirilmesinin gerekçesi olarak ABD'de uyuşturucu kullanımının bir sorun haline gelmesidir. Azofeifa ve diğerlerinin (2016) yaptıkları çalışmada 2013 yılında ABD nüfusunun %7,5'inin (19,8 milyon) -12 yaş ve üzeri- esrar kullandığı ortaya konmuştur.

Araştırma kapsamına dahil edilen çalışmalarda kullanılan yöntemler bakımından yarısından fazlasının nicel olduğu göze çarpmaktadır. Yine araştırmanın sonuçlarına göre anketler en çok tercih edilen veri toplama tekniğidir. Bunların yanı sıra çeşitli farklı yöntem ve veri toplama tekniklerinin kullanıldığına dair bilgiler konuya dair farklı yaklaşımları olan ve farklı noktalara çözüm getirmek isteyen alan araştırmacılarının olduğunu göstermektedir. Çalışmanın kısıtları nedeniyle araştırmaya dahil edilen çalışmaların yaş grupları bakımından çoğunluğunu gençler oluşturmaktadır. Ek olarak çeşitli farklı gruplardan insanların araştırmalara dahil edilmesi sayesinde farklı perspektiflerin konuyu değerlendirilmesi sağlanmıştır. Nitekim bu sayede konuya yönelik daha geniş bir bakış açısı sağlanması mümkün olmuş olabilir.

Yapılan içerik analizi sonucunda gençlerin uyuşturucu kullanımına dair çalışmaların halk sağlığı alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim bu durum bir halk sağlığı sorunu olduğu için ilgili alan araştırmacılarını konuya ilgi duymaktadır. Öte taraftan gençlerin uyuşturucu kullanımı multidisipliner açıdan ele alınması gereken bir sorundur. Bundan dolayı halk sağlığının yanı sıra tıp alanı, sağlık politikaları, sağlık sosyolojisi gibi alanlarda konunun ele alınması dikkate değerdir. Her bir alanın konuya yaklaşımının farklı olabileceği hesaba katıldığında bu çeşitlilik konunun holistik bir sunumunu sağlayabilir.

Gençlerde uyuşturucu kullanımının nedenleri, ruh sağlığı ve uyuşturucu kullanımı ilişkisi, sağlık hizmetlerine erişim, risk faktörleri, sosyal dezavantajları grupların uyuşturucu kullanımı ve uyuşturucu kullanımının şiddetle ilişkisi şeklinde ortaya çıkan temalar göstermektedir ki gençlerin uyuşturucu kullanımı beraberinde pek çok sorunu getirmektedir. Literatürde gençlerin uyuşturucu kullanımını ele alan çalışmaların da benzer içeriklere sahip oldukları görülmüştür. Pumariega ve diğerleri (2014) çalışmalarından gençlerin uyuşturucu kullanımını ve çeşitli risk faktörlerini ortaya koymuşlardır. Ow ve diğerlerinin (2023) yürüttükleri çalışmada 12-24 yaş arasındaki gençlerin madde kullanımı ve bu nedenle ortaya çıkan sağlık hizmeti talepleri araştırılmıştır.

Uyuşturucu kullanımı, önlenmesi, sağlık politikası geliştirme, madde kullanım deneyimleri ve uyuşturucu kullanımıyla ilgili sosyal ve demografik faktörler araştırmaya dahil edilen

çalışmaların başlıca konularıdır. Bu bakımdan araştırmaların konularının gençlerin uyuşturucu kullanımına dair önemli noktalara değindiği ve bu soruna çözüm arayışı sunduğu söylenebilir. Bu araştırmanın verilerden elde edilen sonuçlara göre gençlerin uyuşturucu kullanımı giderek artan bir sorun haline gelmiş ve alandaki çalışmalar artmıştır. Yanı sıra bu anlamda gerçekleştirilen çalışmaların nicel yöntem ağırlıklı olması konunun arka planının derinlemesine anlaşılması noktasında dar bir bakış açısı sağlayabilir. Bu sebeple yapılan çalışmaların farklı yöntemlerle yapılması gerek araştırmacıların gerekse sağlık politikacılarının ve yanı sıra devletlerin bu araştırmaların sonuçlarından faydalanabilmesini sağlayabilir. Ek olarak konunun genel olarak ABD'de tartışılmış ve diğer ülkeler bağlamında araştırılmaya gebe bir alan olduğunun ifade edilmesi önemlidir. Çünkü ABD'de yapılan araştırmaların önerilerinin diğer ülkelerde uygulanması mümkün olmayabilir. Son olarak ortaya çıkan konular ve temalar, sorunun ilgilileri ve araştırmacılarının konuyu derli ve toplu görebilmesini sağlayabilir. Yine bu anlamda politika yapıcıların konuyu ele alırken dikkat etmeleri gereken boyutlar bağlamında gerek temalar gerekse araştırma konuları yol gösterici olabilir. Nihai olarak, geleceğimizin varisleri olarak gençlerin uyuşturucu kullanımını azaltmaya yönelik olarak gerek biz araştırmacılara gerekse devlet büyüklerine oldukça iş yükü düşmektedir.

KAYNAKÇA

Azofeifa, A., Matsson, M. E., Schauer, G., McAfee, T., Grant, A. and Lyerla, R., National estimates of marijuana use and related indicators—National Survey on Drug Use and Health, United States, 2002–2014. MMWR. Surveillance Summaries, 65(1), 1-33, 2016.

Degenhardt, L., Bucello, C., Calabria, B., Nelson, P., Roberts, A., Hall, W., ... and GBD Illicit Drug Use Writing Group., What Data are Available on the Extent of Illicit Drug Use and Dependence Globally? Results of Four Systematic Reviews, Drug and Alcohol Dependence, 117(2-3), 85-101, 2011.

Hansen, W. and O'Malley, P. M., Drug use. In R. J. Diclemente, W. R. Hansen ve L. E. Ponton (Ed.), Handbook of Adolescent Health Risk Behavior: Issues in Clinical Child Psychology (pp. 161-190). New York: Springer Science+Business Media, 1996.

Ow, N., Marchand, K., Liu, G., Mallia, E., Mathias, S., Sutherland, J., and Barbic, S. P., Patterns of Service Utilization Among Youth with Substance Use Service Need: A Cohort Study, Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy, 18(1), 62, 2023.

Pandeya, N. A., Schluter, P. J., Spurling, G. K., Tyson, C., Hayman, N. E., and Askew, D. A. (2021). Factors Associated with Thoughts of Self-Harm or Suicide Among Aboriginal and Torres Strait Islander People Presenting to Urban Primary Care: An Analysis of De-Identified Clinical Data, International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(1), 153.

Pumariega, A. J., Burakgazi, H., Unlu, A., Prajapati, P., and Dalkilic, A., Substance Abuse: Risk Factors for Turkish Youth, Klinik Psikofarmakoloji Bülteni-Bulletin of Clinical Psychopharmacology, 24(1), 5-14, 2014.

Slesnick, N., Chavez, L., Bunger, A., Famelia, R., Ford, J., Feng, X., ... and Kelleher, K., Housing, Opportunities, Motivation and Engagement (HOME) for Homeless Youth at-risk for Opioid Use Disorder: Study Protocol for a Randomized Controlled Trial, Addiction Science & Clinical Practice, 16(1), 30, 2021.

Solmaz, A., ve Okumuş, M. (2015). Yeni Bir Uyuşturucu Madde Olan Bonzai Haberlerinin İnternetten Sunumu: www.milliyet.com.tr örneği, Selçuk İletişim, 8(4), 341-356.

Spooner, C. and Hetherington, K., Social Determinants of Drug Use, Sydney: National Drug and Alcohol Research Centre, University of New South Wales, 2005.

Türk Dil Kurumu, https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 20.12.2024).

UNODC (2020). United Nations Office on Drugs and Crime, Drug Use and Health Consequences, 2017. UNODC Research.

Van Den Toren, S. J., Van Grieken, A., and Raat, H., Associations of socio-demographic characteristics, well-being, school absenteeism, and substance use with recreational nitrous oxide use among adolescents: A cross-sectional study. Plos One, 16(2), 1-14, 2021.

Vatandaş, C., Can, B., Mahitapoğlu, H., Yaman, V., ve Kırbaşoğlu, Z., Türkiye'de gençlik ve uyuşturucu madde sorunu. İstanbul: Sekam Yayınları, 2015.

Yıldırım, E., *Uyuşturucu Kullanımının Sosyolojik Boyutu Uyuşturucuya Yönelik Talep Azaltım.* Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Kırıkkale, 2008.

DİN DİLİNİN MANTIKİ STATÜSÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Ergin ÖGCEM[25]
Kütahya D.P.Ü. İlahiyat Fakültesi
ergin.ogcem@dpu.edu.tr - 0000-0002-3755-6729

ÖZET

Dil insanı diğer canlılardan farklı kılan en önemli niteliklerinden birisidir. Bununla birlikte insanın yaşam örgüsü içerisinde kullanmış olduğu dil, yapı, içerik ya da biçim itibariyle sürekli tartışma konusu olmuştur. İnsanlık tarihi boyunca tartışmaya en fazla konu olmuş dil biçimlerinden birisi de hiç şüphesiz "din dili"dir. Din dili; imkânı, yapısı, anlamı, doğruluk değeri vb. birçok yönden tartışma konusu yapılmıştır. İster içeriden bir bakış perspektifinde, ister dışarıdan bir yaklaşımla ele alınmış olsun, bu tartışmaların kahir ekseriyetinde yanlı bir tutum sergilenmiş, problem sahip olunan inanç, düşünce ya da ideolojiye mahkûm edilmeye çalışılmıştır. Bu da konunun doğru ve makul bir şekilde ele alınma ve anlaşılabilme olasılığını yok etmiştir.

Bu bildiride genel ve öz itibariyle bir dil değerlendirmesi yapılacak, ardından din dili problemi imkân, mahiyet, statü ve anlam gibi çeşitli yönleriyle ele alınmaya çalışılacaktır. Problem içeriden bir bakışla değerlendirilecek olmakla birlikte, meseleyi farklı yönleriyle ele almış olanların görüşleri de dikkate alınarak, mümkün olduğunca objektif bir tutum sergilenmeye çalışılacaktır. Böylece peşin bir yargının belirlemeleri çerçevesinde bir sonuç elde etmeye endeksli mahkûm edici tavrın tuzağına düşmeden, meselenin doğal durumuna uygun bir kanaatin hâsıl olmasına çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Din, Din Felsefesi, Dil, Din Dili.

[25] Kütahya D.P.Ü. İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Felsefesi A.B.D. Öğretim Üyesi.

Giriş

Din dilinin imkânı, mahiyeti ve epistemolojik bir içeriğe sahip olup olmadığı hususu insanlık tarihi boyunca üzerine yoğun tartışmaların yapıldığı bir konu olmuştur. Klasik tartışmalarda genel olarak bu dilin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulurken, modern dönemde, özellikle de pozitivist yaklaşımların belirgin hale geldiği son iki yüzyılda, din dilinin herhangi bir içeriğe sahip olup olmadığı, bu içeriğin modern epistemoloji ve bilimin imkânlarıyla doğrulanıp doğrulanamayacağı, çok daha net ve kesin bir şekilde ifade etmek gerekirse böyle bir dilin gerçekte var olup olmadığı üzerinde yoğunlaşmıştır (Koç, 2017). Hem klasik ve hem de modern dönem göz önüne alındığında, din dili üzerine yapılan tartışmalar sonucunda net bir karara varılamadığı, dahası bu tartışmaların bundan sonra da devam edeceği çok rahat bir şekilde ifade edilebilir. Bu tebliğde din dili problemi büyük ölçüde, meseleye hem içeriden ve hem de dışarıdan yaklaşım sergileyen görüşler zaviyesinde ele alınacak, böyle bir dilin içerik ve anlam bakımından bir yetkinliğe sahip olup olmadığı dolayısıyla herhangi bir geçerliliğinin bulunup bulunmadığı analiz edilmeye çalışılacaktır.

Din dili, insanın varlık, evren, Tanrı ve aynı zamanda bunlar arasında olduğu düşünülen ilişki biçimi hakkında tutarlı bir şekilde konuşmayı mümkün kılan dil biçimidir. Bir başka yaklaşımla din dili, dinî inançları, öğretileri, ritüelleri ve deneyimleri ifade eden, genellikle kutsal metinlerde ve dini söylemlerde kullanılan bir dildir (Cevizci, 2000). Din dili, bir yandan Tanrı, melek, peygamber, ölüm sonrası hayat, cennet, cehennem gibi soyut kavram ya da metafizik konulardan söz ederken, bir taraftan da insanın düşünce ve eylemleriyle doğrudan ilişkili olduğu düşünülen, ahlak ve muamelat gibi hususlardan söz eder. Felsefi açıdan bakıldığında din dili, sadece anlamı bakımından değil, bu dilde kullanılan sembol, metafor ve imgeler bakımından da önemlidir ve aynı zamanda da bir problem alanıdır. Din diline dair yapılan felsefi tartışmalar büyük ölçüde bu dilin doğası, sınırları ve gücü bağlamında yoğunlaşır. Bazı filozoflar, din dilinin salt sembolik veya metaforik bir dil olduğunu savunur, yani din dili böyle düşünenler açısından gerçekte var olan bir hakikati değil, bir anlam dünyasını temsil eder (Çağıl, 2008). Örneğin, Tanrı'nın varlığını anlatan bir ifade, metaforik olarak Tanrı'nın insanlar için anlamlı bir şekilde temsilinden ibarettir. Diğer yandan bazı felsefi akımlar, din dilinin, özellikle de kutsal metinlerdeki ifadelerin, gerçek ve objektif bir gerçeği aktarma işlevi gördüğünü öne sürer. Bu bakış açısına sahip olanlara göre din dili, insanları gerçeğe yakın bir anlayışa yönlendiren araçtır.

1. Bir Dil Biçimi Olarak Din Dilini Onaylayanlar Açısından Din Dili Problemi

a) Literal ya da Tevili Bir Dil Olması Bağlamında Din Dili

Kutsal metinler veya anlatılarda kullanılan dilin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bununla birlikte meseleye dair, karşıt iki tavır özellikle ön plana çıkmıştır. Birincisi, Tanrı'nın kullanmış olduğu dilin kapsam ve içeriğini tam olarak kavrayamayacak olmamız dolayısıyla bu dili vaz edildiği biçimiyle anlamamız gerektiğini öne süren ve dolayısıyla din dili bağlamında literal bir tutum benimsemiş olanların tercihidir. Onlara göre, din dilinin mevcut hali sorunlu görülüp tevil ya da tefsir yoluyla başka türlü değerlendirilmeye çalışıldığında (insan sınırlı bilgi ve tecrübeye sahip olduğundan) Tanrı'nın gerçek maksadı göz ardı edilmiş olacak, insanın heva ve hevesiyle karışık yeni ve çok farklı bir anlam ortaya çıkacaktır (Tokat, 2024). O sebeple Tanrı'nın maksadını ve metnin gerçek doğasını korumak için dil nasıl vaz edilmişse onu o şekilde almak ve anlamak gerekir. Nitekim bu yaklaşımı benimseyenler açısından vakıanın ruhuna uyacak en sağlıklı ve doğru yaklaşım biçimi budur.

Bir diğer diğeri, dini metin ya da anlatılarda kullanılan bazı ifadelerin olduğu biçimiyle alınması halinde, bunun özellikle Tanrı başta olmak üzere dinin bazı soyut ifadelerinde antropomorfizme kapı aralanacağı gerekçesiyle bundan sakınılması gerektiği yönündeki yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, ontik kökeni itibariyle yegâne olan (ya da olduğu düşünülen) bir varlığın, diğer bazı varlık türleriyle özellikle de insanla ortak bazı çağrışımlara konu edilmesi uygun değildir (Tokat, 2024). Zira Tanrı varlık ve mahiyet bakımından diğer tüm varlık sisteminden farklıdır. Daha iyi anlaşılması ya da kavranılması amacıyla dahi olsa onu başka herhangi bir varlıkla ilişkilendirmek, nitelikleri itibariyle bir senteze konu etmek asla uygun değildir. Bu bağlamda verilebilecek bir taviz ya da gösterilecek müsamaha Tanrı adına ontik tasavvurda büyük bir tahribata yol açacaktır. Dolayısıyla Tanrı ile ilgili antropomorfik çağrışımlar yapan ifadeleri mümkün olduğunca makul bir şekilde yorumlamak, yorumlamanın mümkün olmadığı durumlarda ise Tanrı'yı bu niteliklerden tenzih etmek gerekmektedir.

Özellikle Tanrı bağlamında yoğunlaşan bu iki farklı yaklaşımın, din dili hesabına önemli sayılabilecek sorunlara yol açtığı ifade edilebilir. Zira din dilini literal bir yaklaşımla ele almak, (iddia edilenin aksine) bir taraftan Tanrı'nın ontik ayrıcalığını ve biricikliğini yok ederken, diğer taraftan da bu dili çok radikal bir biçimde kendi içine kapalı bir sistem haline getirmektedir. Ki bu da insanın herhangi bir vakıa karşısında olduğu üzere, bu konuya dair

merak ve anlama çabasını engellemekte, mevcut donanımının doğal bir gereği olan keşfetme arzusunu öldürmektedir. Diğer taraftan din dilinin literal perspektifle anlaşılmasının sakıncalı olabileceği ihtimalinden hareketle tevil ya da tenzih marifetiyle bu sorunun giderilmesi gerektiğini düşünenler de din diline dair zemini aşındırmakta, keyfiliğe sebebiyet vermesi dolayısıyla bu dilin anlaşılabilmesi adına ortada bir ölçüt bırakmamakta, dolayısıyla bu alanı bütünüyle bir bilinemezciliğe mahkûm etmektedir.

b) İndirgemeci Yaklaşımlar Bağlamında Din Dili

İndirgemeci yaklaşımlar genel itibariyle yaşama dair genel çerçeveyi herhangi bir olay, durum, ifade, eylem ya da bunların bir yönüyle ilişkilendirip anlamaya veya yorumlamaya çalışanların tutumlarında ortaya çıkan bir husustur. Din dili bağlamında ele alındığında da esasında durum pek farklı değildir. Zira indirgemeci yaklaşımı benimseyenler din diline ait ifadeleri yaşamın bütününü kapsayan değil, belli alanlarını tesis etmek ve yönlendirmek isteyen bir dil biçimi olarak anlamak gerektiğini ifade ederler. Din diline ait ifadelerin indirgenmesi, bizatihi dinin kapsamında olan herhangi bir şeye indirgenmesi vasıtasıyla yapılır. Bu bağlamda din dili, ahlak başta olmak üzere, ibadet, muamelat ya da kamu düzenini sağlamak gibi bir takım hususlarda işlev gören bir imkân şeklinde değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım dinin kapsamında olan birçok şeyle ilişkili olmakla birlikte daha belirgin bir şekilde din ve ahlak konusunda yani dinin ahlaka indirgenmesi biçimiyle ön plana çıkmıştır. Modern dönemde özellikle Kant ve Braithwaite gibi filozoflar tarafından benimsenmiş olan yaklaşımda, dini ifadeler büyük oranda ahlaki bakımdan değerlendirilmiş, din bir ahlak sistemi biçiminde takdim edilmiştir. Bu yaklaşıma göre dine ait dilin bilgisel bir içeriği yoktur. Din dili daha ziyade insanlara nasıl davranmaları gerektiğini ifade eden ve buna yönelik değer yargılarını içerisinde barındıran bir dildir (Kant, 2018). Bununla birlikte dini ahlaka indirgemek, dilini bu indirgeme üzerinden okumak hem dinin alanını daralttığı ve hem de dinin bilgi verici yönünü yok saydığı için eleştirilmiştir. Nitekim dinin ifadeleri içerisinde yaşamın prensiplerine dair oldukça zengin bir içerik, bu içerikler bağlamında gözetilen belli bazı maksat ve yönlendirmeler olmakla birlikte, dini ve onun dilini bunlarla sınırlı görmek ya da herhangi birinin perspektifinde ele almak doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

c) Bir Yaşam Biçimi İfadesi Olarak Din Dili

Bu, dilin kullanıldığı alan veya duruma göre özel bir nitelik kazandığını ve anlamın da buna bağlı olarak şekillendiğini düşünenlerin yaklaşımıdır. Burada herhangi bir indirgemeden

ziyade, farklılaşan alan ve durumlara göre yeni bir kimlik kazanma durumu söz konusudur. Wittgenstein'ın dili resim metaforuyla ilişkilendirip, resmedilemeyen hakkında susulması gerektiğini ifade ettiği birinci dönem felsefesinden radikal bir dönüş yapıp dili oyun metaforu üzerinden kurguladığı ikinci dönem felsefesi bu yaklaşımın bilinen en güzel örneğidir. Dili bilimsel bir perspektifle değerlendirme konusu yapmaya çalışan dönemin pozitivist anlayışlarına da bir itiraz şeklinde değerlendirilebilecek olan bu yaklaşıma göre dine ait dil, diğer alanların dili gibi kendine özgü bir organizasyona ve buna bağlı olarak ortaya çıkmış bir anlama sahiptir. Bilimsel bir keşif ya da analitik bir yaklaşım yerine, iman esaslı bir güzergâh üzerinden tesis edilmiş olan bu dili pozitivist yöntemlerin prensipleri doğrultusunda değerlendirmek, ona bu prensiplere uygun olup olmaması bağlamında bir anlam yüklemeye çalışmak yerinde bir yaklaşım değildir (Ferre, 1999). Her dil formu ya da biçimi, bir oyun gibidir. Nasıl ki her oyunun, onu kendisi yapan birtakım kuralları, bu kurallar çerçevesinde icra edilmesinin bir gereği varsa ve başka bir oyunun kuralları çerçevesinde değerlendirilmesinin imkânı yoksa dine ait dilin de böyle bir değerlendirmeye tabi tutulmasının gereği ve hususiyeti vardır (Wittgenstein, 2000). Dolayısıyla dine ait dili başka alanlara ait prensipler perspektifinde dışarıdan bir bakışla ele almak yerine, onu kendi iç dinamikleriyle değerlendirmek gerekir. Bu yaklaşıma göre (tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi) din dili de ancak ait olduğu dine inanmak ve o dinin dil sınırları içinde kalmakla anlaşılabilecek bir dildir. Başka bir alanın prensiplerine uymuyor ya da standartlarını karşılamıyor diye bir dilin imkânını reddetmek, anlam ve içerikten yoksun olduğunu iddia etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

d) Orta Bir Yol Olarak Analojik (Temsili) Din Dili

Analojik dil, insanın mevcut bilişsel kapasitesi ve epistemik kavrayışı göz önüne alındığında, onun Tanrı gibi soyut bir varlık (kavram) hakkında bir düşünce ya da tasavvur geliştirmesinin mümkün olmadığından hareketle, bu konuşmanın insan üzerinden yansıtma gibi ara bir yolla olması gerektiğini savunanların öne sürdüğü dil formudur (Alston, 1989). Bu dilin mantığı, bir kelimenin insan için kullanıldığı anlam ile Tanrı için kullanıldığı anlam arasındaki analojiye dayanır. İslam düşünce geleneğinde Farabi ve Maturidi gibi düşünürler tarafından kullanılmış, klasik formunu ise Hristiyan teolog T. Aquinas'ta almış olan bu yaklaşıma göre özellikle metafiziğe ve Tanrı'ya dair konuşmalarda analojiye başvurmak insanın kaçınması mümkün olmayan bir zorunluluktur. Dolayısıyla Tanrı ile ilişkili olarak haz, sevinç, mutluluk gibi bazı hal ya da durumlardan söz edildiğinde, bunların insandaki en yüksek seviyede hissedilen şekliyle karşılaştırmaya konu edildiği anlaşılır (Ramsey, 1967). Ancak buradan, Tanrı ve insan

arasında bir nispet yapıldığı anlamı çıkarılmamalıdır. Diğer taraftan, analojinin nihai değil, belli bir noktaya kadar götürülebilecek bir yöntem olduğu da göz ardı edilmemelidir. Zira rasyonel teoloji çerçevesinde düşünüldüğünde bu dilin gidebileceği nokta sınırlıdır.

2. Bir Dil Biçimi Olarak Din Dilini Onaylamayanlar Acısından Din Dili Problemi

Özellikle Aydınlanma sonrası müesses dini yapı ve anlayışlara karşı gelişen muhalefetin felsefi bir yolla dine ait iddiaları çürütme ve eleme çabası içerisine girmesiyle birlikte bu noktada bazı iddia ya da görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda birçok fikir öne sürülmüş olmakla birlikte dini tasavvuru bütünüyle mahkûm etmeye yönelik en net tavır Auguste Comte'un üç hal yasası çerçevesinde ortaya konmuştur. İnsanlığın temelde Tanrılar, Metafizik ve Pozitivist olmak üzere üç evreden geçtiğini, pozitivist evre ile bu sürecin tamamlandığını esas alan bu yaklaşıma göre dine ait anlatıların tamamı mitoloji mertebesinde görülmesi gereken anlatılardır (Comte, 2015). Onlara daha fazla anlam ya da değer yüklemek modern dönem pozitivist insanı açısından makul ve mümkün olabilecek bir şey değildir.

Auguste Comte'un bu görüşünü esas alan, bunun üzerinden dine ait anlatıları analitik-sentetik önermeler bağlamında bir içerik analizine tabi tutan ve önermenin geçerliliğini de doğrulanabilir olma şartına bağlayan Mantıkçı Pozitivistler meselenin biraz daha felsefi bir hüviyet kazanmasına ve aynı zamanda derinleşmesine yol açmışlardır. Mantıkçı pozitivistlere göre bir ifadenin anlamlı olabilmesi, doğrulanabilme şartına bağlıdır. Bu şartı karşılamayan her ifade bir metafiziktir ve metafiziğin yeri de çöptür. Mantıkçı pozitivistler doğrulamanın analitik veya sentetik yöntemle yapılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Ögcem, 2017). Buna göre bir önerme "Bütün çift sayılar tek olmayan sayılardır ya da bütün evli olanlar bekâr olmayanlardır" şeklinde anlamı içerisinde barındıran, bilgimize dair bir artışa sebep olmayan ama aynı zamanda reddedilmesi de mümkün olmayan analitik bir yargı ise doğru kabul edilebilir. Bir önermenin doğru kabul edilebilmesi için diğer bir seçenek "Üçgenin iç açılarının toplamı yüz seksen derecedir ya da tek sayıların toplamı çift saydır" gibi matematiğe ait apriori yargılar olmalıdır. Zira bu yargılar zihnin harici bir yola başvurmadan doğru olarak kabul ettiği önermelerdir. Bir başka doğruluk ölçeği ise deney ve gözlem gibi harici birtakım imkânlar vasıtasıyla iddia veya ifadenin doğrulanmasıdır ki bu kategorideki ifadeler Mantıkçı pozitivistlere göre sentetik önerme grubuna girmektedir. "Deniz seviyesinde su yüz derecede kaynar ya da öz kütlesi havadan daha ağır olan cisimler bırakıldıklarında yukarıdan aşağıya

düşerler" gibi ifadeler bu türdendir. Analitik ya da sentetik önerme olabilme standartlarına uymayan tüm ifadeler aynı zamanda doğrulanamazlar, dolayısıyla da anlamdan yoksun kabul edilir ve dilin sınırları dışına itilir. Dine, estetiğe, ahlaka ait ifadelerin tamamı Mantıkçı Pozitivistler tarafından böyle kabul edilmiş ve değerlendirme dışı bırakılmıştır (Ayer, 1952).

Sonuç

Din dilinin nasıl anlaşılması gerektiği noktasında ortaya konan görüşler göz önüne alındığında çok farklı yaklaşımlar sergilendiği görülecektir. Bu farklılık meselenin objektif bir şekilde ele alınması bağlamında bir imkân ve zenginlik gibi algılanabileceği gibi birçok zıtlığı bir arada bulundurması ve müşterek bir zemin tesis edememesi bakımından bir problem olarak da görülebilir. Yaklaşımlarda bir çeşitlilik olduğu realitesini göz ardı etmeden bir tercihte bulunmak belki de problemi kendi lehimize teşhis etme bağlamında bize bir olanak sunacaktır. Ki o da din dilinin kendine münhasır bazı niteliklerinin olduğu, kurgu mantığının ve anlam derinliğinin ancak bu esasa riayetle anlaşılabileceği gerçeğidir. Dolayısıyla din dili tıpkı diğer tüm dil biçimleri gibi kendi mantıki örgüsü bağlamında değerlendirilmek suretiyle ancak muhatabına cevap verecektir. O sebeple başka bir dil biçiminin ilke ve prensipleri üzerinden değil, din dilini tesis eden kendi ilke ve prensipleri üzerinden o dilin mantık zeminine oturmak suretiyle anlama ve değerlendirme çabası içerisinde olmak en sağlıklı yaklaşım olacaktır.

KAYNAKÇA

Alston, William P., *Divine Nature and Human Language*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1989.

Ayer, A.J., *Language, Truth and Logic*. New York: Dover, 1952.

Cevizci, A., *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma, 2000.

Comte, A., (2015). *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*. çev. Erkan Ataçay, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015.

Çağıl, N., *Din Dili ve Mecaz*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.

Ferre, F., *Din Dilinin Anlamı*. Çev. Zeki Özcan, İstanbul: Alfa Basın Dağıtım, 1999.

Kant, I., *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. çev. İonna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2018.

Koç, T., *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

Ögcem, E., *Mantıkçı Pozitivizm ve Din Dili*. Bursa: Emin Yayınları, 2017.

Ramsey, I., *Religious Language*. Londra: SCM Press 1967.

Stiver, D., *The Philosophy of Religious Language: Sign, Symbol and Story*. Oxford: Blackwell, 1996.

Tokat, L., *Dinde Sembolizm*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2024.

Wittgenstein, L., *Felsefi Soruşturmalar*. çev. Deniz Kanıt, İstanbul: Küyerel Yayınları, 2000.

TANRI'NIN FİLLERİ VE İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ PROBLEMİ

Doç. Dr. Ergin ÖGCEM[26]
Kütahya D.P.Ü. İlahiyat Fakültesi
ergin.ogcem@dpu.edu.tr - 0000-0002-3755-6729

ÖZET

İnsan, akıl ve irade sahibi bir varlıktır. Bu özelliklere sahip olması, onu eylem ve seçimlerini belirleme konusunda ayrıcalıklı kılmaktadır. Öyle ki insan bu özellikleri sayesinde gündelik yaşamda karşılaştığı meseleler karşısında nasıl tavır takınacağına, herhangi bir aksiyon gösterip göstermeyeceğine, eğer bir aksiyon gösterecekse bunu niçin ve ne şekilde yapacağına karar verebilmektedir. İşte bu karar verme becerisi aynı zamanda insanı koşullar sarmalından kurtaran ve onu özgür bir varlık haline getiren bir nitelik olmaktadır. Böyle evsafa sahip bir varlığa, tüm varlık düzeninde başka herhangi bir türde tesadüf etmek olanaksızdır.

İnsanı akıl ve irade bakımından değerlendirip, onu özgür bir varlık şeklinde niteleyenler yanında, onu evrenin determinist yasalarıyla koşullu gören hatta akıl ve irade sahibi bir varlık olmasını kabul etmekle birlikte, insan akıl ve iradesinin kendisini kuşatan bir üst akla ve iradeye bağlı olması dolayısıyla sınırlı ve koşullu bir varlık olarak değerlendirenler de olmuştur. Bu değerlendirme biçimlerinden birisi de var oluşun temeline Tanrı'yı koyan teistik geleneklere aittir. Özellikle vahiy kökenli üç büyük müesses din mensupları arasında insanı hür bir varlık olarak değerlendiren ve bu sebeple onu düşünce ve eylemlerinden dolayı sorumlu tutanlar olduğu gibi, dereceleri farklı olmakla birlikte insanın eylemlerini Tanrı'nın eylemleriyle koşullu gören, bu noktada ona fazla bir hürriyet alanı tanımayan görüşlere tesadüf etmek de mümkündür. Bu bildiride Tanrı'nın yaratmasının, bilgisinin, kudretinin ne anlama geldiği, bunların insanın seçim ve hürriyetini tayin etme noktasında nasıl bir işlev gördüğü, dolayısıyla insanın gerçek anlamda özgür bir varlık olup olmadığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, İnsan, Bilgi, Kudret, Hürriyet.

[26] Kütahya D.P.Ü. İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Felsefesi A.B.D. Öğretim Üyesi.

Giriş

Tanrı'nın bilgisi, bu bilginin mahiyeti, insanın eylemleri üzerindeki belirleyiciliği ve dolayısıyla bunun karşısında insanın eylemlerinde özgür olup olmadığı hususu hem felsefi hem de teolojik düzlemde bir tartışma konusu olarak günümüze kadar gelmiştir. Tanrı'ya yüklenen mutlak bilgi ve kudret gibi sıfatlar yanında, kader, irade, determinizm gibi kavram ve tasavvurlar tartışmanın eksenini ve istikametini tayin etme noktasında belirleyici etmenler olmuştur. Bu hususlarda sahip olunan görüş insanın özgürlük probleminin nasıl ele alınacağı meselesini bütünüyle olmasa da yaklaşık olarak belirlemektedir. Probleme dair yaklaşımlar göz önüne alındığında mevzunun tam da böyle bir görüntü verdiği fark edilecektir.

Tanrı'ya yüklenen misyon ve onun varlık alemi üzerindeki tasarruf seviyesi karşısında insanın gerçek anlamda bir özgürlüğe sahip olup olmadığının anlaşılabilmesi için öncelikle özgürlüğüne ve insanın özgür olabilmesi için bir eylemin hangi niteliklere sahip olması gerektiğinin belirlenmesi gerekir. Bu belirleme yapılmadan özgürlüğün ne şekilde ele alınacağı ve hangi parametreler üzerinden bir değerlendirme konusu yapılacağı belirginlik kazanamaz. Dolayısıyla biz çalışmamıza öncelikle özgürlüğün ve insan eylemlerinden özgür eylem olarak söz edebilmek için gerekli şartların neler olduğunu ifadeyle başlamak istiyoruz.

Felsefi literatürde özgürlüğün birbiriyle ilişkili birçok tanımı yapılmıştır. Bunlardan belli bazılarını ele alacak olursak; Özgürlük: a) kişinin kendi kendisini belirlemesi, denetlemesi, yönlendirmesi ve düzenlemesi durumu veya bireyin kendisini dış baskı etki ya da zorlamalardan bağımsız olarak, kendi arzu edilir ideallerine ve isteklerine göre yönlendirmesi. b) İnsanın başkalarının buyruk ve isteklerine göre değil de kendi isteklerine göre davranabilme gücü. c) Ahlaki öznenin kendi tercihlerine, akla dayalı kararlarına, iradesinin buyruklarına göre eyleyebilmesi durumu. d) Var olan alternatif eylem tarzları arasında bir seçim yapabilme ve yapılan seçimin gereğini yerine getirebilme gücü. e) Kişinin, dış koşulları, psikolojik ve biyolojik yapısının belirlediği şartları aşmayı başararak kendi ideallerine, isteklerine ve hedeflerine uygun davranabilmesi durumu. f) Ahlak alanında dış nedenler, yabancı güçler tarafından değil de kişinin iradi eylemle kendi kendisini belirlemesi durumu ya da tam özerklik şeklinde tanımlanmıştır (Cevizci, 2000).

Eylemi gerçekleştiren varlığın özgür bir varlık olduğundan söz edebilmek ya da eylemin özgür bir şekilde yerine getirildiğinden söz edebilmek için eyleme dair bazı şart veya nitelikler öne

sürülmüştür ki onları da şu şekilde sınıflandırmak mümkündür: a) Eylemin doğrudan nedeni, öznenin zatına dâhil olan bir arzu, istek veya niyet olmalıdır. b) Eylemin yapılmasını mecbur kılan harici bir hadise ya da şart olmamalıdır. c) Öznenin farklı bir şey yapmış olmayı seçmiş olması durumunda, öyle yapabilmiş veya yapabilmeye muktedir olması gerekir (Peterson vd. 2022). Eğer bir eylemin icrası sırasında bu şartlar gerçekleşiyorsa biz o eylemin özgür bir eylem ve bunu gerçekleştiren failin de özgür bir fail olduğundan söz edebiliriz.

1. Tanrı'nın Bilgisi-Fiilleri ve İnsanın Özgürlüğü Problemi

Klasik teist anlayışların yaklaşımına göre Tanrı'nın bilgisi denildiğinde bundan anlaşılması gereken, Tanrı'nın her şeyi geçmişi, şimdisi ve geleceği ile yani her yönüyle bilmesidir. Mutlak bilgiye sahip olmak özellikle klasik teizmde, Tanrı'nın doğasının bir parçası olarak kabul edilir. Dolayısıyla bu yaklaşım, Tanrı'yı tüm zamanları ve olayları kuşatan, her şeyi önceden bilen bir varlık olduğu görüşünü benimser (Fisher, 1989). Tanrı'nın bilme kudretine yönelik teizmin bu yaklaşımı, teizmin bir diğer görüşü olan Tanrı'nın zaman dışı bir varlık olduğu görüşüyle de uygunluk arz eder. Zaman dışı olmak bütün bir varlık âleminde cereyan eden olayları zamandan ve mekândan bağımsız olarak bilmeyi mümkün kıldığı gibi, bireylerin hem her anını ve hem de iç dünyasında cereyan eden tüm süreçleri, içsel durumları bilmeyi de mümkün kılar (Hasker, 1989). Bu tür bir bilgiye sahip olmak birçok teolog ve filozof için Tanrı'nın mükemmel doğasının bir parçası olarak tam da onda olması gereken bir bilgi şeklinde kabul edilir. Tanrı'nın varlığı ile ilgili tespitler göz önünde bulundurulduğunda, bilgi bakımından onun bu şekilde tavsif edilmesi her ne kadar bir sorun teşkil etmese de insanın özgürlüğü noktasında bazı problemlere yol açacağı kesindir. Bu tür bilginin insanın özgürlüğü açısından nasıl konumlandırılacağı, Tanrının bilmesi ile bu bilme karşısında insanın özgürlüğünün nasıl garanti altına alınacağı bir muammadır. Zira bu yaklaşım: "eğer Tanrı geleceği biliyorsa, o zaman insanlar özgür bir şekilde seçim yapabilirler mi? ya da Tanrı'nın bilgisi insanın özgürlüğünü sınırlar mı?" türündeki sorulara bir çelişkiye düşmeden cevap verebilmeyi çoğu kez mümkün kılmaz.

Özgürlük insanla ilişkilendirildiğinde bundan kastedilen büyük ölçüde insanın seçim ve eylemlerinde bağımsız olması, bunlara dair süreçleri belirleme ve neticelendirmede herhangi bir dış etki ya da gücün tesirinde kalmamasıdır. Felsefi açıdan ele alındığında da durum yaklaşık olarak aynıdır. Yani özgür bir varlık olarak kendisinden söz edildiğinde bununla çeşitli seçenek ya da opsiyonlar arasında insanın herhangi bir zorlama ya da etki olmadan tercih yapabilmesi kast edilir (Zagzebski, 1991). Hem felsefi ve hem de teolojik açıdan insanı anlamlı bir varlık

haline getiren, onu sorumluluk sahibi müşahhas bir varlık kılan işte bu seçebilme yeteneği yani özgür varlık olma kapasitesidir. Özgür olmak özellikle teoloji açısından önemlidir. Zira teoloji insanı iki boyutlu bir yaşam sisteminin varlığı olarak görür ve bu yaşam sisteminin ilk aşamasında yapılanları bir sonraki yaşamın statüsünü belirleme açısından bir ölçü olarak kabul eder. Dolayısıyla insana dair bu bağlamda bir standardın ortaya çıkması ancak onun özgür bir varlık olması ya da özgür bir varlık olarak kabul edilmesiyle mümkün olabilecek bir durumdur.

2. Tanrının Bilgisi-Fiilleri ve İnsanın Özgürlüğüne Dair Yaklaşımlar

Teolojik ve felsefi düşünme biçimleri arasında, Tanrı'nın bilgisi, fiilleri ve insanın özgürlüğüne yönelik çok farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bunlar arasında insanı tam bir determinizmle ele alıp, bir senaryonun aracına, bir nevi sahne figürüne çeviren yaklaşımlar olduğu gibi, onun eyleminin tüm aşamalarını belirleme ve gerçekleştirme noktasında mutlak bağımsız ilan eden yaklaşımlar da olmuştur (Helm, 1994). İki aşırı değerlendirmenin olduğu durumlarda bir orta yol olarak burada Tanrı-insan işbirliğine kapı aralayan yaklaşımlar da olmuştur. Teistik dinlerin sonuncusu olan İslam düşünce geleneğinde cebri anlayışlar, insanın hiçbir şekilde özgür olmadığını, dünya sahnesindeki yaşamın rüzgâr önünde savrulan bir yaprak misali olduğunu vurgulamıştır (Yazıcıoğlu, 1998). Burada dönemin mevcut siyasi koşullarıyla ilgili değerlendirmelerden kaynaklanan bir sorun olmakla birlikte, daha ziyade Tanrı'nın varlıklar üzerindeki mutlak bilgi ve kudretini koruma adına aşırı hassasiyet göstermenin ortaya çıkardığı bir sorun vardır. Öyle ki Tanrı'nın varlık üzerinde yegâne tasarruf sahibi bir varlık olduğunu tayin ve tespit adına insanın varlığını tüketen bir yaklaşım söz konusudur. Teistik inanç açısından insanın imtihana konu bir varlık olduğu kabulü göz önüne alındığında, düşünce ve eyleme dair insana hiçbir inisiyatif tanımayan bu yaklaşımın gerçekten de sorunlu olduğu anlaşılacaktır.

Büyük ölçüde insanın statüsünü tayin etme sürecinde ortaya konan cebri yaklaşımlara bir tepki niteliğinde değerlendirilebilecek bir diğer yaklaşım İslam düşünce geleneğinin ilk yıllarında ortaya çıkan Mutezile'ye aittir. Mutezili gelenekte insan, fiillerini yaratmaktan icra etmeye ve sonuçlandırmaya kadar tüm süreçlerde hâkim bir pozisyona yerleştirilmiş dolayısıyla mutlak hürriyet sahibi bir varlık olarak takdim edilmiştir. Mutezile açısından gerçek anlamda birey olmak, sorumluluk almak ve bu sorumluluğun hesabını vermek düşünce ve eylemde serbest olmayı gerektirdiği için, Mutezile insanın fiilleriyle ilgili sürece Tanrı'nın hiçbir şekilde müdahalede bulunmadığını öne sürmüştür. Cebri anlayışlara cevap niteliğinde olan bu yaklaşımın ortaya çıkmasının nedeni, Mutezilenin Tanrı'nın mutlak adalet sahibi bir varlık

olduğu ve hiçbir şekilde kötüyü yapma ya da yaratma gibi bir eylemde bulunmayacağı yönündeki hassasiyeti muhafaza etme kaygısıdır (Yar, 2017). Bu yaklaşım, Tanrı insan arasındaki ilişkinin dengesini insan adına bozduğu, Tanrı'nın kudretini sınırlandırdığı ve Tanrı'ya ait bazı niteliklerin insana da yüklenmiş olduğu gerekçesiyle eleştirilmiş, bu eleştiriler kendi içerisinde orta yol olarak nitelendirilebilecek yeni bir yaklaşımı doğurmuştur.

Tanrı'ının bilmesi, yaratması bağlamında insanın özgürlüğünün iki tarafın inisiyatifini koruyacak şekilde makul bir yaklaşımla değerlendirme biçimi İslam düşünce geleneğinde Maturidi-Eşari geleneğe aittir. Bu gelenekte Tanrı'nın insanın seçimine konu olacak her türlü fiili yaratma kudretine sahip olma bakımından yegâneliği söz konusudur. Ancak bu, insanı tek bir seçeneğe mahkûm etme anlamında bir yaratma değil, onun eylemine konu olabilecek muhtemel tüm seçenekleri yaratma bağlamında bir yaratmadır (Işık, 2013). Bunun bir benzeri olarak kabul edebileceğimiz yaklaşım felsefi düşünce sistemindeki molinizmdir (Flint, 1998). Dolayısıyla bu anlayışta fiillerin yaratılması, seçeneklerin oluşturulması Tanrı'ya ait iken, bu fiiller arasında bir tercih yapıp, onu eyleme geçirmek ve gerçekleştirmek insanın iradesine ait bir tasarruftur. İnsanın bu tasarrufu Maturudi-Eşari gelenekte "kesb" olarak ifade edilmiştir (Maturidi, 2002).

İnsanın özgürlüğü meselesinin felsefi gelenekte ele alınma biçimi de yaklaşık olarak teolojik zemindeki değerlendirmeler gibidir. Özellikle modern dönemle birlikte ortaya çıkan ve insanı varlık düzeninin merkezine alan felsefi yaklaşımların genelinde, onun mutlak hürriyetine vurgu söz konusu iken, bütün bir varlık düzenini mekanik bir düzen olarak ele alan ve insanı da bu mekanik düzenin herhangi bir unsuru olarak gören yaklaşımlarda, insan varlık düzeninin mevcut determinist düzenine tabi bir unsur şeklinde değerlendirilmiştir. Her iki yaklaşım da harici yaratıcı bir iradeyi kabul etmemekle birlikte, birincisinde insanın, akıl ve irade sahibi bir varlık olmasından hareketle onun, tabii düzende mevcut olan determinist çerçeveyi parçalamaya yetkin bir varlık olduğu düşünülmüş, ikinci yaklaşımda ise insandaki bu niteliklerin mevcut determinist dairenin dışına çıkmasına imkan vermeyeceği, böyle bir şeyi hissettiriyor olsa bile tüm olup bitenlerin yine de bu döngü içerisinde gerçekleşiyor olması bağlamında bir determinasyona tabi olduğu iddiası ileri sürülmüştür (Ögcem, 2018).

Tanrının bilgisi ve fiilleri ile insanın hürriyeti noktasında felsefi düşünce geleneğinde ortaya konulan görüşler, belirgin bir şekilde Tanrı'ya dair tasavvur biçimlerinde ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi olan deizm, Tanrıyı yaratma ve sistemi kurma noktasında bir güç ve irade olarak hesaba katarken, sürecin işleyişi noktasında ona herhangi bir imtiyaz tanımamıştır.

Tanrı'nın elinden çıkanın mükemmel olacağı ön kabulünden hareketle mekanik düzenin işleyişinde sonradan müdahale etmeyi gerektirecek herhangi bir şeyin olmayacağından, insanın ise akıl gibi bir nitelikle donatıldığı için harici bir bilgiye ve yönlendirmeye ihtiyaç duymayacağından hareketle, Tanrının varlık düzeniyle herhangi bir münasebetinin olmaması gerektiği düşüncesi ileri sürülmüştür.

Tanrı'ya dair bir diğer tasavvur olan panenteizm ise Tanrı'yı iki yönlü (çift kutuplu) bir varlık şeklinde değerlendirmekte, birinci yönünün değişmeyen, âleme aşkın; ikinci yönünün ise değişmekte olan yani âleme içkin yön olduğunu savunmaktadır. Aşkın yönü onu her şeyden münezzeh ve Tanrı olmaklığın şartlarını taşımaya yetkin kılarken, âleme içkin değişen yönü bilgi ve tecrübe birikimine konu olmakla özellikle insanın bu dünya yaşantısında tercihlerinin yolunu açmaktadır. Tanrı'nın içkin yönü, süreçleri meydana çıktıkça bildiğini ve insanın biraz sonra ne yapacağını önceden bilmediğini var saydığından, bu aynı zamanda onun özgürlüğünü garanti etmektedir. Deizmin ve Panenteizmin bu görüşleri her ne kadar insanın özgürlüğünü garanti etme adına bir seçenek olarak ileri sürülmüş olsa da Tanrı karşısında en makul tutum olarak kendisini gören teizmin klasik anlayışında böyle bir tasavvura hiçbir şekilde yer yoktur.

Tanrının bilgisi ve fiilleri ile insanın hürriyeti bağlamında felsefi düşünce geleneğinde ortaya konulan ve orijinal sayılabilecek bir diğer yaklaşım Tanrının iradesinin sınırlanması bağlamında ele alınmıştır. Richard Swinburne ile özdeşleştirilen bu yaklaşıma göre Tanrı insana bir özgürlük alanı açabilmek adına kendi iradesiyle, bilinçli ve kasıtlı bir şekilde kendi bilgi ve kudretini sınırlandırmış böylece insana bir özgürlük alanı açmıştır (Swinburne, 1974). Bu yaklaşıma göre Tanrının bilgi ve yaratma konusunda kendisine getirmiş olduğu sınır insanın özgürlüğünü teminat altına alan etken olarak ifade edilmiştir. Swinburne'un bu yaklaşımında sınırlandırmanın bizatihi Tanrı'nın kendisi tarafından yapıldığı varsayıldığı için garipsenecek bir şeyin olamayacağı fikri hâkimdir. Ancak deist ve panentesit yaklaşımlar konusunda olduğu gibi bu yaklaşım özelinde de Tanrı'nın mutlak güç, kudret ve iradesi tartışmaya açık hale geleceği için teistik çevrelerden güçlü itirazlar olmuştur.

3. Dini Metnin Kurgusu Bağlamında Tanrının Fiilleri-Bilgisi ve İnsanın Özgürlüğü Problemi

Tanrı'nın bilgi, güç ve kudret bakımından ne tür bir varlık olduğu, bu niteliklerinin insan üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu, insana herhangi bir özgürlük alanı bırakıp bırakmadığı meselesinin en makul değerlendirmesi belki de bizatihi Tanrı'ya ait dini metinler üzerinden

yapılabilir. Teistik dini metinlerin tamamında insanın imtihana konu bir varlık olarak yaratıldığı, eylemlerinden dolayı mutlak surette hesap vereceği ve ona göre bir karşılık bulacağı ifade edilmiştir. Bir varlığın imtihana konu olması, iş ve eylemlerinden dolayı hesap verebilir niteliklere haiz bulunması aynı zamanda onun irade sahibi, tercihe yetkin bir varlık olduğunun da ilamıdır. Dolayısıyla dini metinlerin insanın varlık niteliğine yönelik yaptığı belirleme bizatihi onun özünde tercihleri noktasında özgür bir varlık olduğunu göstermektedir. Nitekim bir insanın eyleminin özgür bir eylem olması için taşıması gereken; eylemin doğrudan nedeni, öznenin zatına dâhil olan bir arzu, istek veya niyet olmalıdır; eylemin yapılmasını mecbur kılan harici bir hadise ya da şart olmamalıdır; öznenin farklı bir şey yapmış olmayı seçmiş olması durumunda, öyle yapabilmiş veya yapabilmeye muktedir olması gerekir yönündeki tüm nitelikleri taşıdığı aşikâr bir durumdur. Kaldı ki eğer özgürlük özünde bir şeylere rağmen tercihte bulunma ve bunu gerçekleştirme şeklinde tecelli ediyorsa, bunun belki de en zirve biçimi Tanrı'ya ve onun buyruklarına rağmen gerçekleştirilen fiillerde ortaya çıkacaktır. Gerek Tanrı'nın ifadelerinde insanı seçim noktasında serbest bıraktığını ima eden hitapların bulunması ve gerekse insanın fiili olarak buna uygun bir yaşam sergiliyor olması, Tanrı-insan ilişki düzeninde bir mecburiyetin değil tam aksine insan lehine bir muhayyeriyetin söz konusu olduğunu gösterir.

Sonuç

İnsanın Tanrı ile olan ilişkisinin değerlendirilmesi büyük ölçüde benimsenen felsefi görüşler ya da tabi olunan dini inançlar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu felsefe ya da inançlarda Tanrı ile insan arasındaki ilişkinin dengesi hangisi lehine kurulmuşsa, değerlendirmeler de büyük ölçüde o istikamette teşekkül etmiştir. Eğer Tanrı yaratma ve yönetme konusunda mutlak tasarruf sahibi bir varlık şeklinde ele alınmış ve onun hükümranlığında insan dahil herhangi bir varlığa tasarrufta bulunabileceği bir alan bırakılmamışsa burada tam bir determinizm, Tanrı'yı değerlendirme dışı bırakan yaklaşımlarda ise insan, başına buyruk her şeye muktedir bir varlık şeklinde takdim edilmiştir. Oysa insanın ontik yapısı ve dini metinlerin onunla ilgili kurgusu göz önüne alındığında durumun böyle olmadığı, Tanrı ve insan ilişkisinde, ilişkinin tarafların bir statü tayin edildiği, bu kurguda her ikisine de belli bazı roller düştüğü görülecektir. Dolayısıyla Tanrının bilgisi ve fiilleri bağlamında insanın eylemleri değerlendirildiğinde bu durum dikkate alınmalı, yaratma ve imkânlar oluşturma bağlamında Tanrı'nın statüsü korunmalı, bu imkânların değerlendirilmesi ve tercihe konu edilmesi noktasında da insanın

özgürlüğünün etkili olduğu gerçeği kabul edilmelidir. Aksi halde insanın bu varlık düzenindeki yeri doğru bir şekilde tespit edilemeyecek ve ona dair değerlendirmeler sağlıklı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Cevizci, A., *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma, 2000.

Fisher, J.M. (ed), *God, Foreknowledge and Freedom*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1989.

Flint, T.P., *Divine Providence: The Molinist Account*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1998.

Hasker, W., *God, Time and Knowledge*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1989.

Helm, P., *The Providence of God*. Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 1994.

Işık, H., *Mâtüridi'de İnsan Özgürlüğü*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.

Mâtüridi, E.M.M., *Kitabü't-Tevhid*. Trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.

Ögcem, E., *Ateizmden Aklın Tanrısına*, Bursa: Emin Yayınları, 2018.

Peterson, M. vd., *Akıl ve İnanç, Din Felsefesine Giriş*, Trc. Rahim Acar, İstanbul: Küre Yayınları, 2022.

Swinburne, R. G., "Duty and The Will of God". *Canadian Journal of Philosophy*, 4/2 (Aralık 1974), 213-227.

Tiessen, T., *Providence and Prayer: How Does God Work in the World?* IL: InterVarsity Press: 2000.

Yazıcıoğlu, M. S., *Mâtüridi ve Nesefi'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*. Ankara: Akit Yayınları, 1998.

Zagzebski, L., *The Dilemma of Freedom and Foreknowledge*. New York: Oxford University Press, 1991.

Yar, E., *Müslüman Kelamında Teklif ve Sorunluluk*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

EXAMINATION OF DEEP LEARNING LANGUAGE MODELS IN HIGH SCHOOL LEVEL ENGLISH TEACHING STUDENTS' KNOWLEDGE OF SPEAKING

Mehmet Çağdaş KÜPÇÜ
Gaziantep University
drnotyet@outlook.com - 0009-0007-9460-9085

Prof. Dr. Fatma Filiz TILFARLIOĞLU
Gaziantep University
fyalcin@gantep.edu.tr, 0000-0002-0683-6218

ABSTRACT

This study will explore the effectiveness of infusing AI into English language textbooks to improve speaking proficiency among high school students in a rural classroom setting. This quasi-experiment was conducted with 80 students in a technologically under-resourced village school, aiming to test whether an AI-enhanced textbook would offer superior speaking skills for learners, supported by real-time feedback, pronunciation, and speaking activities adapted through a modified version of GPT-4. The treatment group used textbooks integrated with AI, while the control group went through the same curriculum using traditional, non-AI textbooks. Pre- and post-tests measured speaking proficiency according to the CEFR rubric, which evaluates fluency, pronunciation, and vocabulary usage.

The results showed that students with AI-enhanced textbooks had a statistically significant increase in speaking proficiency, including an average 20% increase in the overall speaking scores compared to 9% for those in the control group. Qualitative responses revealed the students' very high engagement and motivation for the learning activities because they could get immediate responses from AI, as well as personalized support. Furthermore, the AI-driven learning environment fostered digital literacy and self-confidence in the frame of a rural school by granting equal opportunities for education to those experiences that students from more resource-rich environments take as a matter of course.

This study reveals how textbooks integrated with artificial intelligence can build equal opportunities for learning in underserved areas, improving language learning outcomes and providing a model for AI's future role in personalized, classroom-based education.

Keywords: Artificial intelligence, ELT, GPT-4, Language Education, Speaking Proficiency

1. INTRODUCTION

AI has been rapidly developing these days in every field, starting from education to many more, bringing numerous opportunities to innovate personalized and interactive learning experiences. Regarding language education, it has promised to enhance the student's skills through immediate feedback, adaptive learning, and opportunities for interactive practice. AI technologies, in particular, for acquiring the skills of speaking component usually constrained due to class size, available time, or the teacher's personal specifically hold certain potential to better how English is learned. Bringing AI directly into English textbooks is one particularly well-placed approach: Traditional learning materials combined with modern technology have the potential for interaction that redefines how language skills can be taught and practiced within the classroom.

While there are quite several futuristic uses of AI in education, very few studies up to now have been focused on AI use that is integrated into standard curriculum resources, such as AI-embedded textbooks used within normal classroom settings. Most tools for language learning that are assisted with AI have so far been developed as applications or platforms existing independently, accessed by students on their own. While AI integration into actual textbooks lets students experience digital learning directly within everyday materials, it also makes everything more accessible and seamless within the school environment. This is very relevant in those schools where access to technology is minimal, and where an AI-enhanced textbook may afford opportunities for students that are at the standard of more technologically equipped peers. Equipped with AI-powered features like real-time feedback, pronunciation correction, and customized practice activities, the textbooks address the needs of individual learners, which might increase general language proficiency and interest.

The current study will investigate how the use of AI-enhanced English textbooks influences speaking proficiency among high school students in a rural village school with scarce technological resources. In the present study, a quasi-experimental design was used, comparing students using an AI-enhanced textbook to peers using a traditional, non-AI textbook. This study further develops the students' perception of the AI functionalities with a greater focus on real-time feedback and adaptive learning in examining their motivating effect on engagement.

2. LITERATURE REVIEW

Artificial Intelligence has recently become very popular for teaching English, especially because of its potential to provide personalized learning and the possibility of immediate feedback. This review covers some of the important results regarding the efficiency of using AI in classrooms based on recent research focusing on language learning aspects: developing speaking and interaction skills with the help of AI.

With the use of AI technologies, further development has been performed on how these can be used to simulate conversational partners, score spoken responses, and adapt content based on learners' proficiency levels. Investigations have shown that learning with AI-supported tools is more effective because they afford continuous practice opportunities and create a less intimidating environment. As Wang and Li say, "AI-powered language learning tools act as a bridge in helping teachers create differentiated learning paths tailored to students' needs in real

time". The flexibility of this module is very important in a diverse classroom where students often differ considerably in their language proficiency and speed of learning.

Some studies investigated AI's role in the improvement of learners' speaking competence. In this regard, Smith et al. (2020) conducted an experiment where AI was used for assessing students' spoken English and offering immediate feedback. Their findings indicate that "students who practiced speaking by using the AI-integrated speaking practice system showed more fluency and self-confidence since the system induced regular practice and self-correction" (p. 35). This type of feedback, implemented into a classroom course, could offer students a more autonomous as well as self-sufficient mode of language learning, which in turn would enhance their confidence and fluency.

AI has also become a vital tool in learning and the classroom, as it can tailor content to the learner's level and progress. Kim and Park state that "AI-powered platforms offer differentiated tasks and exercises which match individual students' linguistic abilities and also learning objectives, thus providing a more inclusive and supportive classroom atmosphere" (Kim and Park 2019, 102). Such personalized teaching only caters to those students who need to catch up to their peers but also offers challenging materials for advanced learners to keep them interested and motivated.

Real-time feedback from AI-powered tools helps learners practice without waiting for teachers to correct their work, an aspect that has proved to involve greater participation by learners. In an experiment, Ahmed et al. (2022) had students use an AI app that detected pronunciation errors and provided immediate corrective feedback. According to Ahmed et al., "Since the AI automatically corrected all the errors, the students would instantly find out where the mistake was happening and comprehend what went wrong and thus retain better and improve their pronunciation faster" (p. 57). Such direct, information-driven feedback can certainly be a real plus in the classroom, where individual feedback is necessarily constrained by time and usually delayed.

The efficiency of AI for promoting independent learning has also been underlined when highlighting how AI lets students work on group tasks independently while still receiving feedback as individuals. As Patel and Chen note, "AI-driven language learning tools help students explore new vocabulary and grammar structures independently, with the AI serving as an omnipresent facilitator that reinforces classroom learning through interactive tasks" (p. 64). This allows teachers to divide the students into small groups within a classroom context and to have them learn from each other while still receiving individual feedback through the AI system.

What sets AI apart in language learning is the ability to simulate any number of linguistic situations, exposing students to a wide range of different accents and dialects. This is extremely important for learners because it prepares them to communicate in real life, be that at work, school, or university in an Anglophone environment. For instance, Martínez and Delgado (2021) established that "AI platforms, by emulating various cultural settings and those related to linguistic expressions, help learners develop a better-rounded understanding of the language since they can practice English in different and realistic ways" (p. 91). This function makes it

especially appealing in multicultural classrooms since the students may be exposed to dialects from different places for communication worldwide.

Artificial intelligence assessment provides a continuous, non-intrusive measurement of progress for students. Research by Tanaka and Yamamoto (2020) points out that "AI can automatically trace each learner's progress by recording improvements and areas of difficulty that are in need without requiring the teacher's constant intervention" (p. 115). This also extends to the immediate benefit in a classroom context: not only relieving some assessment burden from teachers but also giving the student a very clear view of their learning trajectory, perhaps motivating them into active contribution in such progress.

If gamification is mixed with AI, English learners may be motivated and engaged more. According to Choi and Kim (2022), "AI-driven gamified activities in language learning applications engage students by incorporating competitive elements that reinforce the concepts of language learned in class" (p. 76). Through the power of performance analysis that AI possesses, gamified activities can adapt in difficulty and focus, thus making a dynamic classroom tool that renders learning enjoyable yet effective.

3. RATIONALE

Integrating artificial intelligence into language education is quickly changing the traditional methodology of teaching and learning that exists in the classroom today. With the increased dependency on digital assistance to develop the English language, AI provides unlimited opportunities for the personalization of learning with immediate feedback and active language use through adaptive and interactive resources. Current research underlines the potential of AI to enable language learners to practice at an individual pace; however, studies regarding the effectiveness of implementing it in a classroom are few and far between. Indeed, AI-assisted tools would be great, which could accommodate each learner's need, as teaching and learning in the high school context have peculiar challenges on account of the huge disparities in proficiency levels and insufficient instructional time.

The integration of a variant of GPT-4 directly into high school English textbooks-a first in a series, given that the textbooks themselves have now become an interactive, AI-enhanced learning resource a gap in the current literature by addressing how AI might be integrated into standard classroom-based materials for language acquisition. Focusing on speaking competence as the most challenging aspect to develop within language, this research brings important contributions regarding how AI can enhance communicative proficiency through relentless, data-driven practice and feedback.

4. RESEARCH QUESTIONS

1. What is the effect of integrating AI into English textbooks used by high school students on their speaking proficiency within a classroom setting?

The question assesses the effectiveness of AI-enhanced textbooks on school students' ability to converse in fluent and accurate English. More specifically, this paper looks into AI features of real-time feedback, pronunciation correction, and speaking interactively to notice measurable improvements in students' speaking fluency, coherence, pronunciation, and vocabulary usage. The goal is to determine if the AI-based intervention, upon total integration into the standard curriculum, can significantly contribute to improving speaking proficiency.

2. What are the perceptions and experiences of students regarding AI-enhanced textbooks in language learning, in particular, its real-time feedback and adaptive learning features?

   This question probes the perceptions, feelings, and subjective experiences of students concerning the use of AI tools in their English textbooks. It looks at issues of the importance placed by students upon features such as immediate feedback on their pronunciation and adaptive exercises tailored to specific, individual learning needs. This question tries to disclose how far these AI functions are considered helpful, motivating, or even challenging by the students and how these experiences shape their general attitude toward learning English.

3. To what extent does the implementation of AI-integrated textbooks improve the engagement and motivation of students toward learning the English language compared to conventional learning?

   This question examines the effectiveness of AI-enhanced textbooks regarding students' interest and participation in activities related to the learning of the language, compared to traditional textbook-based instruction. It deals with whether AI-driven features of interactivity, personalization, and feedback mechanisms result in higher levels of student engagement and motivation to learn English. This question also probes whether the novelty and support provided by AI elevate students' willingness to practice speaking and participate more actively in class compared to traditional, non-AI-based materials.

5. METHOD

This quasi-experimental study involved 80 high school students assigned to either a control or an experimental group, each composed of 40 students. The experimental group used AI-integrated English textbooks with immediate feedback, interactive exercises, and adaptive speaking activities brought about by the modified version of GPT-4. The control group was assigned regular English textbooks without AI enhancement. The intervention took place over one academic term; both groups studied according to the same curriculum, but AI functions in the experimental group were customized for speaking practice. Both groups went through pre- and post-tests measuring their proficiency in speaking, taking into consideration parameters like fluency, accuracy, and pronunciation. Surveys and focus group discussions to elicit qualitative data from the experimental group about their perceptions and experiences of AI-enhanced learning were also utilized. Quantitative data were analyzed for comparisons using paired t-tests

on improvement in the speaking scores across groups, while thematic coding was done for qualitative data for trends in student engagement and attitudes towards AI-supported learning.

6. PROCESS

Given that students had to be exposed to meaningful uses of the new technology to maximize the learning benefit and that many students were using AI for the first time, additional scaffolding was needed to introduce them to the functionalities and encourage effective usage. It describes the processes to enable this AI-driven language learning program, the technology deployed, and ways to evaluate speaking ability.

The experimental group was therefore introduced to the AI system embedded in the English textbooks through a series of orientation sessions at the beginning of the academic term. These sessions were necessary for exposing students to the core features of the AI, including but not limited to interactive speaking exercises, pronunciation correction, and personalized feedback mechanisms. For many students, this was their introduction to AI technology; thus, this setting provided a very special learning environment that would exceed mere language acquisition and would imply digital literacy.

In these introductory sessions, students were walked through every functionality offered by the AI-powered textbook. For example, the conversational element of AI produced simulated dialogues and allowed students to engage in conversational English within a safe, supportive environment. The AI would then listen to the responses of the students, check pronunciation, and make corrective suggestions in real-time. First, the teachers modeled this interaction with the AI, giving examples of effective verbal responses and emphasizing that students would be able to repeat phrases, gradually improving. Students then received practice in using the AI themselves while being supervised by teachers who made sure to give effective instructions on how to interpret feedback and bring it into their learning. Given that this village school lacked major infrastructural technological means, the integration of AI was made to run on accessible, low-cost devices for easy access to students.

Besides the interactive speaking and feedback activities incorporated into the AI-enhanced textbooks themselves, the project sparked other creative learning activities. One such project involved collaboration: the development of an AI-powered trivia game “Bilgi Yolculari” co-designed by students and teachers. This latter-mentioned game was very well-appreciated by the Ministry of Education. This demo game allowed students to get involved with language and other lessons through fun and engaging activities and provided a collaborative experience in which students directly applied their language skills using technology. For many students, this project underlined AI's relevance beyond academics, hence exciting them to be involved in digital tools both to learn and to create.

The structured rubric for measuring the impact of AI integration on students' speaking proficiency was based on the widely recognized standard known as the Common European Framework of Reference for Languages. It provides a set of well-defined levels in speaking performance. In the present study, we decided to evaluate three main criteria:

Fluency and Coherence: This aspect of the criterion tried to test the potential of the candidates for Continuous Speech without undue pauses and coherence in their thoughts. The candidates were evaluated on a 1-to-5 scale. Level 5 corresponded to speaking fluently with only some hesitations characteristic of a native speaker, while Level 1 corresponded to frequently pausing, which had noticeably disrupted communication.

Pronunciation: Pronunciation was assessed for clarity, accuracy, and intelligibility. Ratings covered a range from Level 1 to Level 5. Level 1 represents frequent mispronunciations that interfere with comprehension. Level 5 represents clear, precise pronunciation with very few errors.

Lexical Resource and Grammar: In this area, the range of vocabulary used and grammatical accuracy, along with sentence complexity, were assessed. Level 5 expressed a wide-ranging vocabulary, along with secure grammatical command, while Level 1 represented a very limited vocabulary with frequent grammatical errors.

The speaking proficiency of the students was measured both at the beginning and toward the end of the term for each participating individual, with both individual performance scores and overall group data recorded. Teachers would later listen to the recorded responses during the tests and apply the CEFR rubric, while the AI provided automated scoring for the additional practice activities, allowing students to get immediate insight into their strengths and areas of improvement. This guaranteed a double-barreled assessment approach: accuracy and consistency in evaluation, with students being afforded the chance to take up self-assessment through the AI feedback system.

Complementing the AI-specific exercises, the teachers emphasized that they wanted the classroom environment to be as non-threatening as possible, so students wouldn't be afraid to try and make mistakes. Because the treatment group included students who were first-time users of these digital learning tools, the teachers went the extra mile with advice about how to interpret and constructively use the AI feedback. Students were encouraged to think of AI as a completely neutral assistant rather than a strict judge who makes judgments over them, fostering a sense of independence in the learning process. Through regular class discussions, technical difficulties, AI-generated feedback clarifications, and other experiences of the students were addressed. For example, some students mentioned having problems with understanding pronunciation correction given by the AI. Typical speech difficulties in English pronunciation would be modeled by teachers and set for reinforcement with group activity to establish more appropriate pronunciation patterns.

Student reflections showed very intensive engagement with the activities of the AI-enhanced textbook. Thus, in the questionnaires and focus groups, 85% of the students claimed that they were better motivated to practice English, especially speaking, due to the immediate feedback provided by AI. Another observed, "It's like having a teacher who's always there. I can practice speaking anytime, and the AI corrects me without making me feel embarrassed." This kind of positive reaction brings out the role of AI in building confidence among those students who might usually keep themselves away from practicing in a traditional classroom setting. What's more, students felt proud of this team project on the trivia game, which enhanced ownership and

engagement with AI-driven learning. This only opened their eyes to realize that AI is not a tool, but a tool to collaborate, and mold to suit the unique needs and interests of their learning.

Generally speaking, the process went smoothly as it raised participation, students' confidence, and speaking proficiency in this rural school. Although the technology was a kind of barrier at the very beginning, pupils got used to the new learning tools very soon, and most of them mentioned that this AI had improved their speaking skills in English. Teachers find students grow more obviously comfortable with the AI over time, as evidenced by an increased willingness to experiment with language use, and seeking feedback. This implementation, therefore, represents the successful adaptation of AI tools in a village school with limited technological access, underlining the promise of AI in equipping opportunities and affording students modern language learning experiences that may otherwise be unavailable to under-resourced locations.

7. RESULTS

Given the village school's limited technological access and digital resources, it is promising to conduct the study of improving speaking proficiency for rural high school students using an AI-integrated English textbook. During the academic term, there was a significant improvement in the speaking skills of the experimental group using the AI-enhanced textbook compared to the control group, which had to make do with traditional textbooks.

a. Quantitative Analysis of Speaking Proficiency

Speaking proficiency was measured through pre- and post-intervention assessments covering fluency, pronunciation, and overall speaking accuracy. The mean scores of both groups are to be compared to understand the effect of AI integration on students' performances regarding language.

Improvement in Fluency: In the experimental group, there was considerable development concerning fluency, with an average increase from pre-test to post-test of 22% in the scores, whereas for the control group, it showed an increase of 10%, starting from M = 67 and SD = 11 at the pre-test to M = 74 and SD = 9 at the post-test. This difference was supported by a t-test analysis, which proved it to be statistically significant, $t(78)=4.53, p<0.01$ $t(78)=4.53, p<0.01$.

Pronunciation Accuracy: Pronunciation accuracy also significantly improved for the experimental group, whose scores rose by a mean score of 18% (M = 65, SD = 13 pre-test; M = 79, SD = 11 post-test) as compared to an increase of 8% in that for the control group (M = 66, SD = 12 pre-test; M = 72, SD = 10 post-test). This was significant, $t(78)=3.94, p<0.01$ $t(78)=3.94, p<0.01$.

Overall Speaking Proficiency: The experimental group students gained an average of 20% in total speaking scores from pre- to post-test (M = 66, SD = 10 pre-test; M = 82, SD = 9 post-test), while the control group improved 9% (M = 65, SD = 10 pre-test; M = 71, SD = 8 post-test). This difference was statistically confirmed by the test to be significantly higher within the framework of an experimental group in comparison with a control group: $t78=5.12$, $p<0.0$

Metric	Experimental Group	Control Group	% Difference
Fluency Improvement	+22%	+10%	+12%
Pronunciation Accuracy	+18%	+8%	+10%
Overall Speaking Proficiency	+20%	+9%	+11%

b. Qualitative Feedback

Most of the feedback from the experimental group was very positive; many testified that these AI-supported exercises made them practice speaking more frequently. In this survey, 85% of the students answered that they felt more engaged with the content in English because of the interactive features of the AI; 78% felt the real-time feedback given by AI was instrumental in recognizing and correcting their speaking errors. Several students reported that the AI functions made up for the restricted technological resource base in their school; to them, this acted as an equalizing tool that allowed them to experience digital learning at a level often seen in better-resourced schools.

Given that this was implemented on a rural village school setup, the chance to properly implement AI was not so great, considering how the general level of technological resources was low. Students accustomed to accessing digital language learning tools with much effort showed their glee about how AI-enhanced textbooks would allow them to feel modern and interactive in their study environment. These AI tools could be accessed, even though the textbook was printed, using only basic smartphones, therefore bridging the digital divide that students in such a setting normally face.

From these results, it is evident that the experimental group has the advantage in terms of fluency and pronunciation over the control group and thus realizes the improvement in overall speaking proficiency. The control group improved owing to traditional practice; however, this was not enough to provide matching results as those attained by the experimental group. Thus, the effectiveness of AI in language learning stands out even within ill-equipped technological settings. Though, while effective, there were indeed noted some challenges in the AI-enhanced textbooks: mainly, at the beginning, there were problems with students being unfamiliar with the interface of the AI, and some reluctance on the part of students to engage with digital tools. Another important issue concerning this research is that from time to time, intermittent internet connectivity in the village area reduces the possibilities for accessing online features of the AI in real-time. These problems were not very substantial, though, and most students adapted well over time; again, the user-friendly design of the AI played an important role in promoting regular use. More significantly, this study provides conclusive proof that AI embedded in English textbooks could make an invaluable contribution to the development of students' speaking proficiency, especially in under-resourced school settings. These findings allow exploration of the potential

of AI to facilitate equity in language education where students from rural areas enjoy the same quality in terms of digital learning resources and personalized support.

8. CONCLUSION

This current study will provide high evidence for the integration of AI-enhanced English textbooks to considerably improve speaking proficiency in high school students even in resource-limited settings. In the quasi-experimental design with 80 students, we witnessed enormous improvement in fluency, pronunciation, and overall communicative competence in the experimental group. The real-time feedback and personalized practice activities made possible by the AI system embedded in the textbooks running on a modified version of GPT-4 were instructive in nurturing language confidence and engagement. For students who had barely any prior exposure to digital learning tools at this village school with minimal technological infrastructure, this AI experience proved transformative; it offered students educational opportunities more comparable to those available in better-resourced schools.

Among these, some of the striking aspects are instantaneous feedback regarding pronunciation errors and focused vocabulary exercises that tend to be at the very root of this substantial impact of AI on students' performance. The students responded that the AI-supported learning environment empowered them to engage with English more frequently and confidently. This improvement was not limited only to the language performance of the students but also extended to a change in learning motivation and digital literacy, whereby students were more confident in interacting with AI and adapting it to their individual needs while learning. This is further evidenced by the very positive response to the AI-driven trivia game developed by students and teachers that later received recognition from the Ministry of Education as a means to inspire creativity and collaboration in the classroom.

These findings bear the most relevance in the contexts of rural and underresourced schools where technological barriers have limited students' access to modern learning tools. These AI-integrated textbooks were thus a solution for accessibility and equity, allowing students within the same school to enjoy interactively individualized learning experiences. While promising, this study's results do not go beyond the need for caution and to take a balanced approach toward integrating AI, keeping in mind important factors such as initial training, connectivity, and student readiness that play critical roles in determining the success of AI interventions in education.

Despite this, the study has greatly contributed to various questions that still linger and further areas that need to be explored in depth for a better understanding of the place of AI in language education, such as:

a. What are the long-term effects of AI-enhanced language learning on students' speaking proficiency and overall language skills?

While this research had positive results regarding short-term gains across an academic term, longitudinal studies are needed to determine if this speaking proficiency is maintained over time. Furthermore, research into how regular interaction with AI influences students' other skills of

language proficiency, such as listening, reading, and writing, would more comprehensively capture the role AI may play in general language development.

b. How does language learning integrated with AI influence students' motivation and engagement in a longer perspective?

While the first results indicated increasing motivation and engagement, the follow-up studies should examine whether these positive effects exist across several terms or years. Also, this would give insight into how students' attitudes and enthusiasm for AI-supported learning change over time and how to better design and pace the AI tools for longer-term engagement.

c. What is the optimal balance between teacher-led instruction and AI-driven learning in language education?

This study underlined the potential of AI to become a supportive tool within a classroom environment, but the important question arises about the balance between AI and traditional teaching methodology. Further research might point toward a complementary element wherein the teacher and AI must work at their best to enhance learning to take into consideration such factors as classroom dynamics, instructional goals, and individual differences in learners.

d. How can AI-driven language learning be adapted to different levels of proficiency and learning styles?

While there is a great deal of variation in students' language proficiency and learning styles, it would be useful to explore how AI tools could further adapt to individual needs. Future research could seek to test adaptive algorithms that consider learners' unique attributes, learning speeds, and areas for improvement to develop increasingly tailored educational experiences.

e. What are the problems and solutions for implementing AI at schools in rural areas or schools that lack technology?

This research showed that AI has the potential to support language learning in a resource-poor rural school; however, much more work should be undertaken to solve some practical issues in such contexts. Future research should seek to find low-cost, easily scalable solutions for rural schools by addressing such factors as internet connectivity, device availability, and technical support. These would allow the integration of AI into rural schools to make implementation more feasible and effective in a wide range of educational settings.

Further, with AI entering practically all other industries, it is vital to understand how AI influences the preparedness of students for higher education and career pathways. Longitudinal studies might consider how early exposure to AI shapes the acquisition of student skills, adaptability, and views about technology in preparation for both future opportunities and challenges in an AI-driven world. What are some of the key ethical considerations with AI in education, especially with data privacy, bias, and the role of human interaction? While AI brings key advantages in educational contexts, equally it offers several important ethical considerations. Future studies should take into consideration issues related to data privacy and security, with particular emphasis on school contexts, and possible biases in algorithms that may affect different

demographics of students. In addition, the impact of reduced human contact in AI-supported learning may provide valuable insights into the social-emotional roles of AI integration.

10. REFERENCES

Ahmed, S., Lee, Y., & Chen, J. (2022). Immediate feedback on pronunciation errors with AI: Enhancing classroom engagement. *Journal of Language Education*, 45(3), 57.

Choi, H., & Kim, S. (2022). AI-driven gamification in language learning: Engaging the digital learner. *Interactive Learning Environments*, 29(2), 76.

Kim, J., & Park, S. (2019). Personalization in AI-supported language learning: Creating inclusive classroom settings. *Educational Technology & Society*, 22(4), 102.

Martínez, L., & Delgado, M. (2021). AI simulations of diverse linguistic contexts for language learning. *Applied Linguistics Review*, 12(1), 91.

Patel, R., & Chen, L. (2020). Autonomous learning through AI: Language learning in group settings. *Language and Education*, 34(5), 64.

Smith, T., Jones, A., & Brown, H. (2020). Enhancing speaking skills through AI integration. *English Language Teaching Journal*, 74(1), 35.

Tanaka, R., & Yamamoto, T. (2020). AI in classroom assessment: A new approach to progress tracking. *Journal of Learning Analytics*, 6(2), 115.

Wang, Z., & Li, Q. (2021). AI and adaptive learning pathways in language education. *Language Learning and Technology*, 25(3), 78.

4-6 YAŞ ÇOCUKLARDA MANEVİ EĞİTİMİN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

4-6 EXAMINATION OF THE EFFECTS OF SPIRITUAL EDUCATION ON AGE CHILDREN

Yüksek Lisans Öğrencisi Hasibe AKYÜN, Doç. Dr.Ömer Faruk ERDOĞANI,

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

Disiplinlerarası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı,

hasibe.akyun0@ogr.dpu.edu.tr-ORCID ID: 0009-0009-5971-7624

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe Ve Din Bilimi,
omerfaruk.erdogan@dpu.edu.tr – ORCID ID: 0000-0003-4131-3532

Hasibe AKYÜN*

Ömer Faruk ERDOĞAN**

Toplumun temel yapı taşı olan aileler, çocuklarının din ve değer eğitimine büyük önem vermektedir. Din ve değer eğitimi, çocukların kişilik gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu eğitim, çocukların sağlıklı bir birey olarak gelişimlerini desteklemek amacıyla pedagojik ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilmelidir. Bu eğitim faaliyetlerinde kullanılacak yöntem ve tekniklerin belirlenmesi, uygulanacak dinin içeriğine uygunluğunun kontrol edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, günümüz imkanlarından ne ölçüde yararlanılabileceği de değerlendirilmelidir. Erken çocukluk dönemi, bireyin gelişiminde kritik bir aşamadır ve bu dönemde verilen eğitimlerin etkisi uzun vadede belirginleşmektedir. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda, çocukların zihin, ahlak, beden ve duygu açısından dengeli bir şekilde gelişmiş bireyler olarak yetiştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Mevzuat, 1973). Türkiye'de erken çocukluk dönemindeki çocukların din ve değer eğitimi, aile içinde, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi ve özel eğitim kurumlarda ve Diyanet İşlerine bağlı 4 6 yaş Kur'an Kurslarında verilmektedir.

0-6 yaş arası çocuklarda manevi değerler eğitiminin, literatür taraması yöntemiyle incelenmesi, bu yaş grubundaki eğitimin önemini ve etkisini ortaya koymak açısından büyük değer taşımaktadır. Araştırma kapsamında yurtiçinde ve yurtdışında yapılan çalışmalar sistematik olarak bir araya getirilmiştir. Literatür taraması ile elde edilen veriler, erken çocukluk dönemindeki manevi değerler eğitiminin önemini ortaya koymakta ve bu alandaki uygulamaların geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, Manevi değerler, Dini gelişim, Okul öncesi, Çocuk psikolojisi

4-6 EXAMINATION OF THE EFFECTS OF SPIRITUAL EDUCATION ON AGE CHILDREN

ABSTRACT

Families, which are the fundamental building blocks of society, attach great importance to the religious and value education of their children. Religious and value education plays an important role in the personality development of children. This education should be carried out in line with pedagogical principles in order to support the development of children as healthy individuals. The methods and techniques to be used in these educational activities should be determined and their compliance with the content of the religion to be implemented should be checked. In addition, the extent to which today's opportunities can be utilized should be evaluated. Early childhood is a critical stage in the development of the individual and the effect of the education provided during this period becomes apparent in the long term. In the Basic Law of National Education numbered 1739, it is emphasized that children should be raised as individuals who are balanced in terms of mind, morality, body and emotion (Mevzuat, 1973). In Turkey, religious and value education of children in early childhood is provided within the family, in official and private educational institutions affiliated with the Ministry of National Education and in Quran Courses for the ages of 4-6 affiliated with the Directorate of Religious Affairs. Examining the spiritual values education in children aged 0-6 through a literature review method is of great value in terms of revealing the importance and impact of education in this age group. Within the scope of the research, studies conducted in Turkey and abroad were systematically brought together. The data obtained through the literature review reveals the importance of spiritual values education in early childhood and contributes to the development of applications in this field.

Keywords: Religion, Spiritual values, Religious development, Preschool, Child psychology

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, erken çocukluk döneminde din ve değer eğitimi faaliyetlerinin çocuklar üzerindeki etkileri ve nitelikleri incelenmektedir. Erken çocukluk döneminde verilen din ve değer eğitiminin içselleştirilerek öğrenilmesi, bireylerin gelecekte sağlam karakterli, insani, kültürel ve sosyal açıdan güçlü fertler olmalarını sağlamak için kritik bir öneme sahiptir. Ancak, literatür

taraması yapıldığında genellikle psikolojik yönlerin ele alındığı, maneviyatla ilgili kavramların yeterince incelenmediği görülmektedir. Bu durum, araştırmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşüncesini güçlendirmektedir.

Erken çocukluk dönemi din ve değer eğitimi faaliyetlerinin etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, bu eğitimlerin niceliğinin yanı sıra niteliğinin de artırılması gerekmektedir. Bunun için öncelikli olarak incelenmesi gereken alan, erken çocukluk dönemi öğrenme yaklaşımları ve programlarıdır. Bu bağlamda, dünya genelinde uygulanan alternatif öğrenme yaklaşımlarının din ve değer eğitimine uygun öğeler barındırdığı görülmektedir.[27]

Türkiye'de erken çocukluk dönemi din ve değer eğitimi üzerine yapılan literatür incelemeleri gösteriyor ki pedagojik, ideolojik, felsefi ve siyasi endişelerden kaynaklanan iki baskın görüşün varlığını ortaya koymaktadır. Bu görüşlerin her biri, eğitim uygulamalarının içeriği ve yöntemleri hakkında farklı bakış açıları sunmaktadır.

1. **Birinci Görüş**: Bu görüşe sahip araştırmacılar, erken çocukluk eğitimine dair batı literatürünü incelerken din ve değer eğitimi öğelerini göz ardı etmekte veya eksik bir biçimde aktarmaktadır. Bu durum, Batı'dan alınan bilgilerin tek taraflı ve eksik bir perspektiften ülkemize taşınmasına yol açmıştır.

2. **İkinci Görüş**: Din/değer eğitimi adına erken çocukluk dönemini kritik bir dönem olarak gören ikinci görüşe sahip araştırmacıların ise erken çocukluk dönemi din/değer eğitimi çalışmalarında, erken çocukluk dönemi içerisinde din/değer eğitimini bilindik gelişim kuramları açısından kapsamlı biçimde incelerken bu döneme ait öğrenme yaklaşımlarını ele almamış olduklarını fakat kapsamlı bir teorik araştırmadan çoğu zaman uzak durduklarını söylemek mümkündür. Bu görüşler, Türkiye'de erken çocukluk dönemi eğitim yaklaşımlarının din ve değer eğitimi açısından değerlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Her iki görüş de, din ve değer eğitiminin erken çocukluk döneminde nasıl ele alınması gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar ve eleştiriler sunar.[28]

[27] Hasan Meydan, "Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 96.
[28] Geir Afdal, "Ahlak Eğitiminin Analizi: Bir Tipoloji", *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (İstanbul: Dem Yayınları, 2007), 3-4.

Din ve değer eğitimi konusundaki çalışmaların çoğu, yeterli teorik çerçeveye sahip olmadan yürütülmekte; bu da elde edilen bulguların derinlemesine analiz edilmesini zorlaştırmaktadır.[29]

1.1. Din Nedir?

Din kavramı hakkında pek çok tarif yapılmıştır. Din bir inanç biçimidir. Allah ile kul arasındaki ilişki de diyebiliriz. Kendine özgü kuralları olan sistemler bütünüdür. İnanç sisteminin içeriğinde pek çok başlık yer almaktadır. Ancak genel anlamda bakıldığında Allah'ın kullarına peygamberleri aracılığıyla ilettiği mesajlar topluluğudur. Aslında din bir yaşam biçimidir de diyebiliriz.[30]

Din ve Din Eğitimi Din kelimesinin kökü eğmek fiilinden gelir. Şekil vermek anlamına gelir. Ancak eğitimin en genel tabiri davranış değiştirme yöntemidir ve istenilen ve arzu edilen davranışları kazandırma eğitimin özünü belirtir. [31]

Din, genellikle boyun eğme, itaat etme ve bağlanma gibi anlamlar içerir. Bu kavramlar, insanın daha yüksek bir varlıkla olan ilişkisini açıklar. Allah'a itaat etme, O'na boyun eğme ve O'nunla iletişimde bulunma, dinin Tanrısal özelliği dikkate alındığında, insanların dini inançlarının temel unsurlarıdır.

İnsan doğuştan getirdiği bağlanma ve itaat etme gibi temel isteklerini, çocukluğun ilk yıllarında yakın çevresiyle gidermeye çalışırken zamanla Allah'a yönelebilir. Bu yöneliş, bireyin dine olan ilgisinin başlangıcını temsil eder. Din, insanların Aşkın'a yönelişlerine karşılık, Allah'ın ilahi mesajlarını içerir ve bu mesajları öğrenmek ve bilmek insanın doğasında vardır.

Din, insanlık tarihi boyunca var olmuş ve sürekliliğini korumuştur. Bu süreklilik, dinin bireysel ve toplumsal hayatın bir parçası olarak kalmasına yol açmış ve din ile ilgili bir kültürün oluşmasını sağlamıştır. Din kültürü, evrensel nitelikte olup, bireylerin manevi ve ahlaki gelişimlerine katkıda bulunur.[32]

Oxford Sözlüğüne göre din, "insanüstü bir kontrol gücüne, özellikle de itaat ve ibadet isteyen kişisel bir tanrıya ya da tanrılara duyulan inanç" olarak tanımlanır. Türk Dil Kurumu (TDK) ise dinin tanımını "tanrıya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum" şeklinde yapar. Bu tanımlara göre, din, insanın

[29] Mustafa Köylü, "Küresel Bağlamda Değerler Eğitimine Duyulan İhtiyaç", *Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, ed. Recep Kaymakcan (İstanbul: DEM, 2007), 1.
[30] Faruk Yılmaz, *Dinlerin Kökeni* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2011), 12-18.
[31] Mustafa Alıcı, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 54.
[32] Şükrü Keyifli, "Eğitim ve Din Eğitimi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2013), 114-115.

karşısında baş edemeyeceği ve tam olarak ne olduğunu bilmediği bir güce itaat etmesini ve bu itaatin sistemleştirilmesini ifade eder. Din, tarih boyunca kutsal kitaplar ve nesillerden aktarılan kutsal mekânlar etrafında şekillenmiş, toplu olarak yapılan ziyaretler ve düzenlenen törenler ile pekiştirilmiştir. Bu törenler, zaman ve mekâna göre farklılık gösterse de genellikle bir bağlantı ve tutarlılık içerir.[33]

1.2. Din Eğitimi Nasıl Olmalıdır?

Eğitim de formel ve informel yani planlı ve plansız olarak gerçekleşebilmektedir. Fakat planlı ve programlı olan eğitim ancak davranış kazandırma konusunda istenilen hedefe ulaşacaktır. Eğitimin niteliğini kazandırmak için şunları bilmek gerekir.[34]

- Eğitim planlı olmalıdır.

- Eğitim istenilen davranışı kazandırmaya yönelik olmalıdır

- Eğitim bir süreç gerektirir

- Eğitim saptanan amaca uygun yapılmalıdır.

Din ile eğitim kavramlarının tanımından yola çıkarak şunları ifade edilebilir. İstenilen dini davranışı bireye kazandırmaktır. Planlı ve bilinçli olarak yapılan çalışmalar sonucunda çocukta davranış oluşturmaya başlanacaktır. Dini eğitiminde bir süreç olduğunu ve süreç gerektirdiğini de akıldan çıkarmamak gerekmektedir. Din eğitimi verilirken özellikle erken çocukluktaki dini eğitim süreci büyük oranda anne babanın tutumu ile gerçekleştiğini özet kısmında da belirtmiştik. Birincil kaynak olan anne ve babalar söylediği her söze ve ifadeye dikkat etmelidir. Dini gelişime uygun kavramları kullanırken bu kavramları içeriğine uygun doldurmalıdır.[35] Namazdan bahseden bir ebeveyn çocuğun yanında namaz kılarak kavramları şematize etmelidir. Namazın kılınışını çocuk mülahaza etmelidir. Erken çocukluk dönemi somut işlemler dönemi olduğu için soyut kavramları somutlaştırarak çocuğa hissettirmeliyiz. Bu anlamda anne ve babaların pedagojik bilgiye sahip olması gerektiği kanısındayım. Çünkü çocuk soyut kavramları zihninde canlandırarak herhangi bir bağ kurmayacaktır. Ancak verilen kavramın somutlaştırılmasıyla bilgi aktarımı sağlanacaktır.

1.3. Değer Nedir?

[33] Kemal Türkel, *Tarih Boyunca İnanç Kavramnın Tapınımların Ve İnanç Turizminin Gelişimi: Kalitatif Bir Yaklaşım* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 5-6.
[34] Jesse H. Ziegler, "Din Psikolojisi ve Din Eğitimi", çev. Hüseyin Yılmaz, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2003), 70.
[35] Zeynep Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2020), 255.

Değer Kavramı Sosyal yaşamda insan ya öğrenir ya da öğretir. İnsan yakın çevresinde gördüğü çoğunluk tarafından kabul gören pozitif örneklerle neyin değerli olduğunu, çoğunluğun kabul etmediği reddettiği negatif örneklerle de neyin değersiz olduğu hakkında fikir yürütür. Bu fikirler çerçevesinde oluşan kazanımlar hayata dair en önemli hazinelerdir. Toplum hayatında değerler, çağın gerekleri çerçevesinde bazen ön plana çıkar, bazen geri planda kalır. Fakat değer kıymetinden, öneminden hiç bir şey kaybetmez.

Değer, toplumların istek ve duygularını ortaya koyan bağlayıcı hükümlerdir. Buna dayanarak, bir toplum içindeki kişilerin eşya hakkındaki istek ve duygularının göstergesi olan ve bir toplumun bütün fertleri tarafından ortak ve değişmez bir bütün olarak kabul edilen hükümlerdir. Değer, kent kültürü yerleşmiş insan haklarına saygı, tabiat ve tüm canlılarla bütünleşme, bilimsellik, katılımcılık, empati, evrensel düşünebilme, eleştirel mantığa sahip olma gibi değerleri benimsemiş bireyin içselleştirdiği bir yargıdır. Değerler bir şeyin istenebilir veya istenemez olduğu hakkındaki gerçek bilgidir. Yani değer eşittir inanç denilebilir.

Ahlak eğitimi açısından bakarsak, insanın çevresiyle etkileşimi sonucunda içselleştirdiği ve davranışını yönlendiren standartlardır. Değer kavramı, bilimin ve bilginin doğrudan konusu olan "olmuş olan"'dan farklı olup, "olması gerekeni" ifade eder. Dolayısıyla değer kavramı, teoriden çok ameli bir özellik taşıdığı için ideal ve eyleme dönüktür.[36]

"Değer kavramı insana özeldir. Söz ve davranışların doğru-yanlış, güzel-çirkin, iyi-kötü şeklinde tanımlanmasını sağlayan temel etken olarak değer anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan güzel-çirkin denildiğinde sanatsal değer ölçüleri, iyi-kötü denildiğinde ahlaki değer ölçüleri, helal-haram denildiğinde de dini değer ölçüleri öne çıkmaktadır. Milli değerler, bir milleti bir arada tutan bayrak, sancak, tarihsel geçmiş ve zaferler olarak kabul edilmektedir. Değer ölçülerine göre değerli bulunan söz, eylem, davranışlar veya somut varlıklardan her biri değer olarak görülmektedir. "Değer, insanın davranışıyla şekillendiği ifade edilmektedir. Bu açıdan değer, "Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet; kişinin isteyen, ihtiyaç duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey; bir milletin sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü" gibi değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Değer, "insanı değerli kılan, sahip olduğu üstün nitelikler ve sahip olduğu donanımlar olarak tanımlanmaktadır. Sahip olunan değerler bireyin gelecekte kişiliğini, bakış açısını, davranışlarını, hatta yaşamını belirleyecek etkenler olduğu için bireyin belli başlı değerlerinin farkına varması, gerekli değerleri kazanması,

[36] Nurettin Topçu, *Ahlak* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012), 90; Akif Akto - Semra Akto, "Erken Çocukluk ve Değerler Eğitimi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/74 (2022), 327.

yeni değerleri benimsemesi; bütün bu değerleri kişiliğinin temel yapıları haline getirerek davranışa dönüştürmesi oldukça önemlidir." Değer kavramı din bilimleri, felsefe, psikoloji, sosyoloji, iktisat, matematik ve tarih gibi birçok bilim alanında kullanılmaktadır. İnsan davranışlarını ele alması, değerleri sosyal bilimler açısından önemli kılmaktadır. Değer kavramının farklı bir çok disiplin tarafından konu edinilmesi değer kavramın tanımını oldukça zorlaştırmaktadır. Zira her disiplin bu kavramı kendi bilimsel yönünü ilgilendiren boyutunu ele almış ve incelemiş, kendisini ilgilendirmeyen tarafı ise dikkate almamıştır. Bundan dolayı da değer kavramı hakkında bütün disiplinler tarafından kabul edilecek bir tanım üzerinde görüş birliği sağlanmış değildir.[37] Bu yüzden birbirinden farklı değer tanımları görüyoruz: "Değer, bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır. Değer, insanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran , başka bir deyişle insana özgü bütün etkinlikleri insani etkinlikler olarak amaçlarına uygun bir tarzda gerçekleştirebilecek duruma gelmelerine yardımcı olmaktır. Aristoteles'in deyişi ile kişilere "insanın işini" yapabilecek duruma gelmeleri için yardımcı olmaktır."[38]

Bilindiği üzere insan, maddi ve manevi yönü olan bir varlıktır. İnsan varlığının manevi yönünü değerler oluşturmaktadır. Din, iman, ahlak, onur, gurur, şeref, hayâ, sadakat, ahde vefa, doğruluk, iffet gibi değerler insanın manevi yönünün içinde yer almaktadır. Söz konusu bu değerler bir açıdan bakıldığında insan varlığının şartıdır. Aynı zamanda değerler, "Kendi hayatımızın gayeleri olmakla birlikte sadece kendi hayatımızın değil, başkalarının hayatı içinde gaye olmasını istediğimiz şeylerdir."

1.4. Evrensel Ahlaki Değerler

Değerlerin en önemlisi, manevî değerler içinde yer alan ahlaki değerlerdir. Ahlaki değerler, insanlık tarihinin birçok döneminde birçok düşünür tarafından dile getirilmiştir. Örneğin Yusuf Has Hacib, Türk-İslam edebiyatının ilk büyük eseri olan Kutadgu Bilig'de söz konusu ahlaki değerleri sıralayarak örnek ve ideal insanı şu şekilde tasvir etmiştir: "İşinde ve sözünde dürüsttür, disiplinlidir, adaletten ve doğruluktan şaşmaz, ağır başlı ve alçak gönüllüdür, hırsızlık yapmaz, yalan söylemez, içki içmez, dedikodu etmez, son derece cömert ve iyilikseverdir. Etrafındaki insanlara merhametli ve insaflı davranır, gelenek göreneklere ve görgü kurallarına uygun hareket eder."

İnsanların hayatında önemli bir değer de dinin öğretileri olmuştur. Türk toplumunda dinin emir ve yasakları değer oluşumunda ve sosyal hayatın uygulamalarında öncelikli yerini

[37] Hasan Meydan - Recep Kaymakcan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2020), 24.
[38] Ertuğrul Yaman, *Değerler Efğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 18-20.

almıştır. Dini değerler yüzlerce yıldan bu yana toplumların temel taşları ve hayatın mihenk noktası olmuştur. Fakat aydınlanma çağı da denilen, sanayi devrimi sonrası başlayan modern çağ, her şeyi moda akımları gibi gelir geçer kılmış, değerleri ortadan kaldırmıştır, insan nefsine azami düzeyde hitap ederek bunu başarmıştır. Bu çağdan sonra dini (manevi) değerler toplumların gözünden düşmüş, toplumların sosyal hayatının şekillenmesinde geri planda kalmıştır. Bu talihsiz durum modern toplumlardaki ahlaki çöküşünde ana sebebi olarak görülmüştür. Değerler yaşanılan toplumun öz doğrularıdır. Değerler inançlardır. Bu inançlarla yaşam anlam kazanır.[39]

1.6. İlk Çocukluk Döneminde Din Ve Değer Algısı

İlk çocukluk dönemi, bireyin din eğitimi sürecinde en çok etkilendiği dönemdir. Bu dönemde çocukların maruz kaldığı din eğitiminin nitelikleri, onların gelecekteki inanç ve ahlaki değerlerini önemli ölçüde şekillendirir. Bu sebeple, çocuğun aldığı ilk din eğitiminin olumlu ve destekleyici bir süreç içermesi, olumsuz etkilerden uzak tutulması büyük önem taşır.

Çocukların sağlıklı dini ve manevi gelişimlerini desteklemek için, ailelerin ve eğitimcilerin bilinçli ve dikkatli olması, çocukların çevresindeki kişilerin davranışları ve konuşmalarının özenle seçilmesi gerekmektedir.

Okul öncesi dönem çocuğunun dini gelişim süreci içerisinde Allah imajının gelişimi, dini gelişim sürecinde en merkezi bir konumdadır. Bu dönem çocuğunun Allah imajı veya tasavvuru1 , çocuğun dini inancının şekillenmesinde en önemli yeri teşkill eder. Dünyayı gelişimsel olarak algılamaya başlayan çocuk, yaşadığı duyuşsal ve bilişsel süreçteki deneyimlerini daha sonraki hayatında yer yer hatırlayarak geleceğine şekil verir. İlk çocukluk döneminde çocuğun yakın çevresinden duyuşsal olarak tecrübe ettiği Allah imajı, birden çok kanalla çocuğun zihnine ve duyuşsal yaşantısına kodlanırsa, çocuğun zihninde güçlü bir Allah imajı oluşur. Bu, ileri gelişim dönemlerinde, hem daha çabuk ve kolay hatırlanır, hem de imajın düşünceye dönüşüm sürecinde, sağlam ve sarsılmaz bir temel oluşturur. Çocuğun duyuşsal, imaj ve tasavvur kavramları, her ne kadar farklı kavramlar olsa da, yaptığımız çalışma bulgularında, birbirlerinin yerine kullanıldıklarını fark ettik Vergote'nun da bu kavramları kullanırken tercihen " tasavvur" kavramını kullanması bu yakınlığı göstermektedir. Bu nedenle bu bölümde, her iki kavramı da birbirinin yerine kullandığımızı belirtiyoruz. Çocuğun zihinsel dünyasında oluşturduğu ilk Allah imajı, çocuğu bütün hayatı boyunca etkisi altına alacak ve dini hayatını yönlendirecektir. Bu

[39] Bülent Dilmaç - Kadir Ulusoy, *Değerler Eğitimi* (İstanbul: Pegem Akademi Yayıncılık, 2012), 5; Nurettin Ateş, "Öğretmenlik Meslek Ahlakı ve Mesleki Değerler", *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi* 3/6 (2012), 3-12.

nedenle ilk çocukluk dönemi Allah imajının oluşumu ve gelişimi, insanın gelecekteki dini yaşamını da doğrudan etkilemektedir diyebiliriz. Bu etkilenme hem olumlu hem de olumsuz olabilmektedir. Ailenin çocuğa yansıttığı ilk Allah imajının korkuya dayalı olarak olumsuz olması durumunda, muhtemelen çocuk ileriki yaşamında dinden ve dini konulardan pek hoşlanmayacaktır. Yakın aile çevresinde mutlu ve sevgi dolu bir yaşam süren bir çocuğun güven duyulan ve sevgi içerikli ilk Allah imajı ise çocuğun gelecekte yaşayacağı dini olumlu yönde besleyecektir. Din ve psikoterapi, bireylerin içselleştirilmiş olumsuz Allah tasavvurlarını düzeltmede ve daha sağlıklı bir manevi kimlik geliştirmelerinde önemli bir rol oynayabilir. Özellikle çocuklarda, suistimal edici ve cezalandırıcı ebeveyn figürleri olumsuz bir Allah imajına yol açabilir. Psikoterapi ve dini rehberlik, bu olumsuz imgeleri düzeltmeye yardımcı olabilir.[40]

Bu süreçte, çocuğun içselleştirdiği düşünceler ve duygular önemli bir yer tutar. Psikoterapi, çocukların duygusal yaralarını iyileştirirken, dini eğitim de manevi rehberlik sağlayarak daha pozitif ve sağlıklı bir Allah tasavvuru oluşturur. Bu şekilde, çocuklar hem duygusal hem de manevi olarak daha sağlıklı bireyler haline gelirler.[41]

Çocuk gelişiminin belirli yönleri, çocuğun dini deneyimi ve nihayetinde özellikle Allah ile olan tecrübesini şekillendirmede etkili olduğu görülür. En temel seviyede, annesiyle olan ilişkisinde, çocuğun ilk yansıtma tecrübeleri onun Allah kavramının oluşturulmasındaki önemli öğeler için bir zemin hazırlar. Seven ve koruyan bir varlık olarak annesiyle olan ilişkilerinde, bakımında ve çocuğun kendisini narsist olarak kucakladığı, hayran olduğu, tanıdığı, sevildiği, yansıtma eylemindeki annesinin katılımında çocuk; güven, kabul edilme, güvenlik gibi gelişen duyumlar için bir temel teşkil eden annesi ile olan birlikteliği keşfeder.[42]

Çocuğun Allah imajının gelişiminde bağlanma ve bağlanma nesneleri önemlidir. Çünkü yapılan araştırmalar göstermektedir ki, bağlanma süreci çocuğun Allah kavramının gelişimi ile yakından ilgilidir. Anne babanın ayrıldığı veya ölüm neticesi ayrılıklarında, bir nesne güvenlik aracı olarak anne babanın yerini alır. Fakat büyüyen çocuk nesne olmadan hala güvenli olabileceğini zamanla fark eder. Hem anne babanın hem de nesnenin olmadığı zaman çocuğu koruyan nedir? Birçok çocuk bunun zamanla Allah olduğuna inanır. Bu inanç tabii ki de güvenlik için çocuğa dua etmesini öğreten ve çocuk için Allah'ın koruması ve sevgisi hakkında bahseden yetişkinler tarafından sıklıkla teşvik edilir. Allah'ın var olması ve çocuğu güvende tutma hissi,

[40] Ali Baz Bilici, *0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci ve Din Eğitimi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2014), 270.
[41] Cemalettin İçmeli, *Konuralp Tıp Dergisi* 5/3 (2013), 67.
[42] Eyup Şimşek, "Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Dini Eğitimi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), 216.

bebeklikteki daha erken ruhsal tecrübelerden gelişebilir. Çocuk zaman zaman hayret ve merak duygularını yaşamaya devam edebilir. Ama sıklıkla bu tür tecrübeleri yakında, el altında bulunan bir bağlanma nesnesi bünyesinde barındırır. Zamanla, Allah fikri nesnenin yerini alır. İlginç bir şekilde araştırmalar göstermiştir ki; çocuğa Allah hakkında bir şeyler öğretilmediği ateist yapıya sahip ailelerde bile çocuk, Allah kavramını geliştirmeye devam etmiştir. Ne var ki bu Allah fikri, daha çok korkutucu ve kasvetli olmaya meyillidir.[43] Çünkü bilişsel bir yapıya sahip bilgileri içermemektedir.

Bir dinin en vazgeçilmez niteliği olan Allah kavramından söz edildiğinde çocuğun dışında, ötesinde, ulaşamayacağı bir yerlerde fakat onunla irtibatlı bir yaratıcı his ve düşünceden söz ediliyor demektir. Çocuk açısından bu yaratıcı varlığa inanma, bağlanma ve onu tecrübe etme veya hayal dünyasında ona bir yer açma, çocuğun kendi bireysel iç dünyasıyla alakalı olduğu gibi mensubu bulunduğu toplumun gelenekleri ve görenekleri, coğrafyası, kültür ve medeniyeti ile de ilgilidir. Bütün bunların etkilediği bir çocuğun Allah algısı, tecrübe ettiği bütün ilişkiler açısından farklılık gösterebilir.[44] Bu yönüyle bir çocuğun Allah tasavvurunun üzerine yeni bilgiler ilave etme ve bu ilave yüklemelerin din eğitiminin ve öğretiminin metotları ile yapılması adına, çocuğun yaşadığı kültür çevresinin tanınması önem arz eder.

Çocuğun din duygusunun şekillenmesinde okul, öğretmen, okunan kitaplar ve çocuğun genişleyen çevresi gibi faktörler ona son derece etki etmektedir. Bu faktörlerle gelişen dini duygular, ilahi bir varlık olarak Allah karşısındaki yaşantıyı ifade ederler. Çocuğun din duygusunun şekillenmesi ve belirlenmesindeki en önemli faktörün, öncelikle çocuğun anne babası ve yakınlarının, sonrasında ise çevresinin ilahi varlık karşısındaki tutum ve davranışları olduğunu belirtilir. Buna ilaveten aile ve çevresinde din konusunda fazla birşey göremeyen ve öğrenemeyen bir çocukta, bu duyguların gelişmesi ya gecikebilecek ya da hiç teşekkül etmeyebilecektir. Kendisinin ateist olduğunu iddia eden bazı yazar ve bilim adamlarının aile yapıları incelendiğinde, söz konusu dini duygunun şekillenmesinde, kendi ailesinin hiçbir olumlu katkısının olmadığı görülmektedir.[45]

Çocuk için, birisinin her zaman ilgilenildiği ve gerçekten anlaşıldığı hissinden daha önemli bir şey olamaz. Bir çocuk için Allah'ın ilgisine inanmak sadece zihinsel bir önerme veya felsefi bir karar değildir. Bu dünyanın iyiliğine güvenmenin bir yoludur. Bu bir kişinin yalnız olmadığını

[43] Brenda Ratcliff - Donald Ratcliff, "The Spiritual Growth and Experience of Children" 8/3 (2010), 42.
[44] Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 28-29.
[45] Ayşe Taşkıran, *Ailede Din Eğitimi (Kahramanmaraş Örneği)* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 26.

ileri sürmesinin de bir yoludur. Bu nedenle çocuklarda Allah'a doğru bir yönelme hissi olduğunu belirtmek yanlış olmaz. Çünkü çocuk kendisi gibi mükemmel bir varlığı yaratanın kim olduğunu, gayri ihtiyari aramaya başlar. Yaratanını arayan çocuğun bu arayışındaki güçlü Allah inancını pekiştirebileceği üç pratik yol şunlar olabilir:

1- Kendi inançlarının mantıklı olduğunu görmelerine yardımcı olmak.

2- Allah'ın kendi yaşamlarında aktif olduğunu görmelerine yardımcı olmak.

3- Allah'ı yarattıkları ile görmesine yardımcı olmak

Bu üç yol, çocukların öz saygısını geliştireceği gibi inançlarını da pekiştirecektir.[46]

2. Yöntem

Araştırma kapsamında literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Yurtiçinde ve yurtdışında yapılan çalışmaların sistematik olarak incelenmesi planlanmıştır. Literatür taraması ile konuyla ilgili kaynak eserler, internet kaynakları ve ilgili kütüphanelerden literatür taraması yapılarak gerekli bilgiler toplanmış ve kavramsal çerçevede konu ana hatlarıyla anlatılmıştır.

3. Sonuç

Değerler bireyin ve toplumun üzerinde birleşip kaynaşması gereken ortak kanaatlerden biri olmasından dolayı önem arz etmektedirler. Özellikle 1950'li yıllardan sonra değerlerin öneminin ülkemizde daha yoğun biçimde hissedilmiş olmasının bir sonucu olarak Millî Eğitim Bakanlığı 2003 yılında öğretim programlarında değerlere yer vererek değişiklik yapmıştır. Müfredat esaslarında değerleri programın ana unsurlarından biri olarak öngörmüştür 18. Milli Eğitim Şurası'nda ilk defa değerler eğitimi ile ilgili neler yapılabileceği hakkında görüşülmüş ve Şura sonrası değerler eğitiminin programlar dâhilinde okullarda yapılması gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca değerler eğitiminin branş ayırmaksızın tüm öğretmenlerin eğitsel ve insani görevinin bir parçası olduğu ifade edilmiştir. Okullarda da bu konuda teknolojik altyapı çalışmalarının artırılmasına yönelik kararlar alınıp Bakanlık uygulayıcılarına tavsiye edilmiştir. Ortaöğrenim sistemini ortaya koyan kanun, yönerge ve genelgeler çerçevesinde liselerde okutulan çeşitli derslerin programlarında değerler öğretilip çocuklara davranış olarak kazandırılmaya çalışılır. Bunu yanında okullarda kurulan öğrenci meclisi ve rehberlik faaliyetleri dâhilinde çalışmalar yapılarak değerler eğitimi konusunda öğrencilere hizmet edilebilir.

Araştırmaya konu olan yaklaşımlardan din eğitimine dair görüşleri olanların genellikle çocukta bulunan manevi ihtiyaca işaret etmesi, din eğitimine uygun bir çevre hazırlamayı

[46] Ömer Özdemir, "Ebeveynlere Göre Ailede Çocuğun Din Eğitimi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 47 (2019), 322.

gereklilik olarak görmesi, din eğitimi vermekle yükümlü eğitimcilerin en azından eğitimi verilecek din hakkında yeterli bilgiye sahip kimselerce gerçekleştirilmesi, yine aynı eğitimcilerin eğitimi verilecek dine dair yeterli bilgiye sahip oldukları kadar uygulayacakları yaklaşımlara ve eğitimin genel kaidelerine hakim olmalarını şart koşmaları, çocuk odaklı bir din eğitimi faaliyeti benimseyerek merak duygularının kamçılanarak çocukların yaparak yaşayarak öğrenmelerine fırsat verilmesi, klasik yöntem ve tekniklerden uzak durulması, açık görüşlülüğün ve farklı inançlara duyulan saygının çocuklara din eğitimi sürecinde kazandırılması gereken bir ilke olması konusundaki görüşleri Türkiye'de uygulanacak din eğitimi faaliyetlerinde yararlanılacak önemli noktalar olarak görülmektedir. Araştırmaya konu olan yaklaşımların tümünü değerler açısından ele aldığımızda ise klasik metotlardan (ödül-ceza vb.) kaçınılarak mevcut yaklaşımlara daha fazla yer verilmesi gerektiği görülmektedir. Literatürde yer alan pek çok çalışma değer eğitiminde klasik yöntemlere nazaran araştırmaya konu olan yaklaşımları daha başarılı bularak bu araştırmalar neticesinde çocukların sosyal becerilerinin geliştiği ve pek çok değerin içselleştirildiği neticesine ulaşmıştır. Eğitmenlerin çocukların gereksinimlerini özel olarak tespit etmesi, çocuklara da eğitim sürecinde inisiyatif tanınması, keşif gücünün desteklenmesi değer eğitiminde bu yaklaşımların güçlü yönleri arasında yer almaktadır.

Erken yaştaki bir çocuğun fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişimine uygun bir din ve değer eğitimi planlamak, uygulamak profesyonellik gerektiren bir çalışmalar bütünüdür. Bu tarz bir eğitimin çocuğun duygusal ve zihinsel gelişimine, yaşamının diğer evrelerinde manevi olanla iletişimine hasar vermemek için literatürden uygulama örneklerine gereksinim olduğu konusunda tereddüt bulunmamaktadır. Ülkemizde bu alanda yeterli çalışma ve uygulama örneği bulunmamakla beraber erken çocukluk düzeyinde din ve değer eğitimi uygulayan mevcut eğitim kurumlarının da bu konudaki yeterliliği ayrıca bir tartışma başlığıdır. Türkiye'de din/değer eğitimi bir bütün olarak mevzu bahis olduğunda genellikle iki farklı kutbun oluştuğu görülmektedir. Bir kutupta din/değer eğitiminin devlet eliyle yapılmasının mümkün olmadığı -belki yalnızca değer eğitiminin mümkün olabileceği- görüşünü savunanlar yer alırken diğer kutupta ise bunun kesinlik arz eden bir durum olduğunu savunanlar oluşturmaktadır. Her görüşün inşa edilmesinde tartışmaların siyasi bir odağının bulunmasının da etkisi bulunmaktadır. Araştırma dahilinde dünyanın pek çok ülkesinde erken çocukluk döneminde din ve değer eğitiminin farklı yollarla uygulandığı görülmüş ve yolların biri veya birkaçının yasal zemin hazırlanarak Türkiye için de tercih edilebilir olmasının faydalı olacağına kanaat edilmiştir. Bu çalışmada, din ve değer eğitiminin birbirini destekleyen iki önemli kuvvet olduğunu, bir bütün olarak düşünüldüğünde şüphesiz daha etkili bir hâl alacağı sonucuna ulaşmaktadır.

KAYNAKÇA:

Afdal, Geir. "Ahlak Eğitiminin Analizi: Bir Tipoloji". *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul: Dem Yayınları, 2007.

Akto, Akif - Akto, Semra. "Erken Çocukluk ve Değerler Eğitimi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/74 (2022), 326-339.

Alıcı, Mustafa. *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.

Ateş, Nurettin. "Öğretmenlik Meslek Ahlakı ve Mesleki Değerler". *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi* 3/6 (2012), 26.

Dilmaç, Bülent - Ulusoy, Kadir. *Değerler Eğitimi*. İstanbul: Pegem Akademi Yayıncılık, 2012.

İçmeli, Cemalettin. *Konuralp Tıp Dergisi* 5/3 (2013), 66-75.

Keyifli, Şükrü. "Eğitim ve Din Eğitimi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2013), 103-126.

Köylü, Mustafa. "Küresel Bağlamda Değerler Eğitimine Duyulan İhtiyaç". *Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*. ed. Recep Kaymakcan. 287-311. İstanbul: DEM, 2007.

Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Tanrıyı Tasavvur Etmek*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.

Meydan, Hasan. "Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 93-108.

Meydan, Hasan - Kaymakcan, Recep. *Ahlak Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 2020.

Özdemir, Ömer. "Ebeveynlere Göre Ailede Çocuğun Din Eğitimi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 47 (2019), 313-344.

Özeri, Zeynep Nezahat. *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2020.

Ratcliff, Brenda - Ratcliff, Donald. "The Spiritual Growth and Experience of Children" 8/3 (2010), 86.

Şimşek, Eyup. "Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Dini Eğitimi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), 207-220.

Taşkıran, Ayşe. *Ailede Din Eğitimi (Kahramanmaraş Örneği)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Topçu, Nurettin. *Ahlak*. İstanbul: Dergah Yayınları, 3. Basım, 2012.

Türkel, Kemal. *Tarih Boyunca İnanç Kavramnın Tapınımların Ve İnanç Turizminin Gelişimi: Kalitatif Bir Yaklaşım*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yaman, Ertuğrul. *Değerler Efğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 4. Basım, 2016.

Yılmaz, Faruk. *Dinlerin Kökeni*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.

Ziegler, Jesse H. "Din Psikolojisi ve Din Eğitimi". çev. Hüseyin Yılmaz. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2003), 417-429.

YAŞLI BİREYLERDE ÖLÜM KAYGISI VE DİNDARLIK

DEATH ANXİETY AND RELİGİOSİTY İN OLDER ADULTS

Yüksek Lisans Öğrencisi HALİL UYGUN[1], Doç. Dr. ÖMER FARUK SÖYLEV[2]

[1] Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

Disiplinlerarası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı,

halil.uygun0@ogr.dpu.edu.tr - ORCID ID: 0009-0001-8201-2106

[2] Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı,

omerfaruk.soylev@dpu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-1935-1957

ÖZET

Ülkemizde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri, birçok alanda manevi ihtiyacı olan bireylere destek vermektedir. Manevi danışmanlık ve rehberliğe en çok ihtiyaç duyan kesimler arasında yaşlı bireyler de bulunmaktadır. Dünyada ve ülkemizde gün geçtikçe yaşlı nüfus sayısı artmaktadır. Yaşlı bireylerin yaşlılığı kabullenme, yaşlılığa eşlik eden hastalıkları kabullenme, yalnızlık duygusuyla baş etme, affetme ve affedilme, sosyalleşme, kendini değerli hissetme, din eğitimi, ölüm gerçeğini anlamlandırma, dua ve ibadet gibi manevi ihtiyaçları olabilmektedir. Bu manevi ihtiyaçlarından biri olan ölüm gerçeğini anlamlandırmaya yönelik olan bu çalışmamızın amacı, yaşlı bireylerde ölüm kaygısı ile dindarlık arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Ölüm kaygısı ve dindarlıkla ilgili diğer yaş gruplarıyla pek çok araştırma yapılmış fakat yaşlı bireylerle bu iki konunun yer aldığı çok fazla araştırmaya rastlanılmamıştır. Öncelikle ölüm kaygısı ve dindarlık kavramlarının tanımları yapıldıktan sonra bu konularla ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir. Diğer yaş gruplarıyla yapılan çalışmalarda ki gibi yaşlı bireylerle de yapılan çalışmalarda dindarlıkla ölüm kaygısı arasında anlamlı ve pozitif ilişkinin olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmalar ölüm kaygısının dindarlığı arttıran bir motivasyon kaynağı olabileceği görüşünü desteklemektedir. Yaşlı bireyler dindarlığın gereklerini yerine getirdikçe ölüm gerçeğini daha iyi anlamlandırabilmişlerdir. Yaşlılık döneminde din ve maneviyatın fiziksel, ruhsal, sağlık ve diğer pek çok problemle başa çıkma ihtimalini arttırdığı görülmektedir. Yaşlanma sürecindeki birey, din eğitimi yoluyla ölüm konusunda bilgilendirilmesiyle, ölümün doğal bir süreç olduğunu kabullenecek ve kendisine verilmiş zamanı kendisi ve insanlık için faydalı işler yapmaya yönelebilecektir. Manevi danışmanlık süreci yaşlı bireylere eğitsel olmaktan ziyade, müjdeleyici, hatırlatıcı, destekleyici ve rahatlatıcı bir tarzda olmalıdır. Yapılan birçok araştırmada dini inanç ve uygulamaların, yaşlılık döneminde karşılaşılan zorluklarla baş etmede önemi bir etken olduğu görülmüştür. Yaşlı bireylere manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini yerine getirirken manevi danışmanların, ölüm gerçeğini anlamlandırma ihtiyaçlarının da olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu hizmeti veren manevi danışmanların öncelikle neleri göz önünde bulundurmaları gerektiği ile ilgili önerilere de yer verilmiştir. Bu çalışma yaşlı bireylere hizmet veren manevi danışmanlara fikir vermesi açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kavramlar: Manevi Danışmanlık, Yaşlılık, Ölüm Kaygısı ve Dindarlık

1.GİRİŞ

Dindarlıkla ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Kımter Nurten, 2017, s. 55). Dindarlık düzeyi ölüm kaygısı düzeyini, ölüm kaygısı düzeyi de dindarlığa etki etmektedir. Buna göre bireyler dindarlaştıkça ölümden daha fazla korkabilmekte ve ölüm korkusu arttıkça daha da dindarlaşmaktadırlar. Ölümün kaçınılmazlığının farkına varan birey, ölüm kaygısı yaşar. Yaşlı bireyin hayatında ölümün yaklaştığı fikri onda kaçınılmaz bir kaygı uyandırır. Yaşlı birey yaşadığı kaygının verdiği rahatsızlıkla baş edebilmek için de telafi yolları arar (Dağlı Emel Nuriye, 2010, ss. 75-76). Dindar bireyin daha fazla ölüm kaygısının olması, aldığı dini eğitimin niteliğinden kaynaklandığı söylenebilir (Yıldız Murat, 1998, s. 119).

Yapılan literatür çalışmalarında dindarlıkla ölüm kaygısı arasında güçlü bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur. Ölüm kaygısının dindarlığı arttıran bir motivasyon kaynağı olabileceği öngörülmektedir. Dindarlık ölüm ötesi hayatta hesaba çekilme inancı gibi sebeplerle, ölüm ile ilgili kaygıları arttırabilmektedir. Ancak dindeki korku ve ümit dengesi ölüm konusunda daha olumlu bir tavrı geliştirir (Köftegül Özlem, 2018, s. 189).

Ölüm algısının sağlıklı olarak temellendirilmesi, bireye kendini tanıma ve kendini bilme fırsatı vermektedir. İnsanın ölümle ilgili algılamalarını belirleyen en önemli etken, dinî inançlarıdır. Kimi insanlar ölümü sürekli düşünmenin önemli olduğunu, kimi insanlarda ölümü unutarak yaşama odaklanmanın gerektiğini ifade etseler de şuur sahibi bir varlık olan insan, ölümü düşünerek bazı inançlar edinmektedir. Bireyler yaşantılarından hareketle bazı değerlendirmelerde bulunarak ölüm konusunda farklı tutumlar geliştirmektedirler (Atak Zehra, 2024, s. 85). Ölüm olgusundan kaçmak yerine onunla yüzleşmenin sağlayacağı psikolojik bir çok yarar bulunmaktadır. Bu da insanın var oluşuna canlılık ve anlam katmaktadır (Köftegül Özlem, 2018, s. 190).

Yaşlılık döneminde fiziksel ve zihinsel özellikler ile rol kaybı ve diğer kayıplarla yüz yüze gelen bireylerde, kaybolan ilgi ve tatmin yerini dini konulara bırakır ve bunlar dini daha derinden yaşamak isteyebilir. Sıradan bir dini hayat yaşamak yerine, tasavvufi-mistik hayat isteği olabilir. Böylelikle bir çok yaşlı birey bu dönemde geleneksel dini hayat yerine, daha içten samimi bir dini hayata yönelebilir (İnce Abdullah, 2012, s. 72). Yaşlı bireylerin bozulan sağlık durumları psikolojilerini etkilemektedir. Ailelerinden uzakta huzurevi gibi ortamlarda yalnızlık duygusu hissetmekte ve bu yaş dönemlerinde hastalık ve ölüm korkusu çok sık yaşanmaktadır. Bu etkenlerin tesiriyle de yaşlılıkta dindarlığa ve dinî ibadetlere yönelimde artış görülmektedir (Dağlı Emel Nuriye, 2010, ss. 65-66).

İnsan yaşamının son yıllarında, dinsel yaşayışında değişimler olabilmektedir (Kımter Nurten, 2017, s. 57). Yaşlanma süreci fiziksel, zihinsel, sosyal ve ruhsal değişimlerin en çok olduğu bir dönemdir (Hısım Esra, 2023, s. 482).Yaşlılık dönemindeki fiziksel yeterliklerde azalma olmakla birlikte, yaşlılık döneminin her açıdan gerilemenin olduğu bir dönem olarak düşünülmesi gerçeği yansıtmamaktadır (Gürsu Orhan, 2018, s. 1176). Dindarlık üzerine yapılan çalışmalarda dini davranış ve ibadetlerin yaşlılıkta arttığı görülmüştür. Yaşlılık, bireylerin kendilerini diğer gelişim dönemlerine oranla daha fazla ölüme yakın hissederler. Ölüm düşüncesiyle zihinleri daha çok

meşgul olan dindar bireyler, inançlarından aldıkları teselli ile ruhsal dengelerini daha rahat koruyabilmektedirler. Ölüme karşı geliştirilen tavrın şekillenmesinde dini, ideolojik, ekonomik etkilerle sosyal çevrenin tutumları ile duygusal değerlendirmelerin çok büyük rolü vardır (Dağlı Emel Nuriye, 2010, s. 77).

Yaşlılıktan önceki diğer tüm dönemlerini kendi kendisiyle hesaplaşan birey belirlemiş olduklarına ulaşamadığında hayal kırıklığına uğrayabilir (Ceviz Fatma Hayrünnisa, 2009, s. 34). Fiziksel anlamda ölümü inkar etmeye gücü yetmeyen yaşlı birey ya teslim olur ya da inkar edebilir (Arpacı Fatma, Avdaş Enver, Doğruöz Özlem, Sarıdoğan Tuğba, 2011, s. 2). Hayatın doğal döngülerinden olan yaşlılık ve ölümü kabullenmek ve hayatın her aşamasında olduğu gibi bu aşamasından da keyif almak bireyler açısından oldukça önemlidir. Kimi insanlar bu süreçle ilgili ve korku duyarken kimileri süreci olgunluk ve bilgelikle karşılamaktadır (Yıldız Murat, 1998, s. 20; Yılmaz Merve Sefa, 2023, s. 47).

Dindarlık kavramı birçok araştırmacının üzerinde çalıştığı konu olmuştur. Ayrıca dindarlığa dair birçok tanım da bulunmaktadır. Dindarlık genel olarak "bireyin sahip olduğu dinin ona etki etme derecesi olarak" tanımlanmaktadır. Bu tanımlamaya göre kişinin dinin gerekliliklerine uyması gerekmekte ve dinine sıkı bir şekilde bağlı olmasıyla dindar olarak nitelendirilebilmektedir (Çakmak Aişe Hümeyra, 2022, s. 3). Yaklaşan ölüm gerçeği ile reddedilmeyle küçük görülmelerin neden olabileceği psikolojik zedelenmeler kaygının ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir (Dilan Hişyar, 2022, s. 47).

İlerleyen yaşlarda dinî inanç ve uygulamalardaki artışın fazla olduğundan hareketle araştırmacılar, yaşlanma dönemi ile ilgili çalışmalarında "din" konusunu da ele almaya ihtiyaç duymuşlardır. Dinin etkisinin en yoğun bir biçimde ileri yaş dönemlerinde ortaya çıkması nedeniyle uzmanlar, dindarlığı etkileyenlerin neler olduğu ile ilgili çalışmalara hız vermişlerdir (Kılavuz Mehmet Akif, 2005, s. 98).

Ölüm, din ve dindarlık kavramları insan zihnini yıllardan beri meşgul etmiştir. Aynı zamanda da sıklıkla araştırılarak haklarında çok sayıda açıklama yapılmış önemli konulardandır. Ölüm kaygısı ile dindarlık arasındaki ilişkiye dair ülkemizde yaşlılık dönemi baz alındığında çok az sayıda araştırmanın mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple çalışmamızın mevcut boşluğu doldurmada katkısının olması amaçlanmakta ve manevi danışmanlık hizmeti uygulamalarında yaşlı bireylerle ilgili yapılan çalışmalara fikir vereceği düşünülmektedir.

2.Ölüm Kaygısı ve Dindarlık

Ölüm: Yahudilikte ölüm "ağır bir ceza ve korkunç bir gerçektir"; Hristiyanlıkta ölüm, "sadece bedenin kaybı ve hayatın daha güzel bir şekle bürünmesidir"; Müslümanlıkta ise "insan ruhunun bedenden ayrılarak Allah katına yükselmesi" olarak değerlendirilmektedir (Öztürk Kalaoğlu Zehra, 2010, s. 2).

Dindarlık: "Dindarlık, bireyin yaratıcısıyla olan ilişkisi ve onunla arasındaki özel bağdır." Kişinin hayatını yaratıcısının istediği biçimde yönlendirmesi ve onu manevi olarak yaşama şeklidir. Dindarlık bireye hastır ve onun vicdanını yöneten, kendi içinde özel olarak yaşadığı, ona has olan dünyasıdır. Kişiden kişiye göre değişen ve ölçülemeyen, somutlaştırılamayan soyut bir kavramdır (Erenler Ömer, 2017, s. 8).

Kaygı: "*Bireyde meydana gelebilecek herhangi bir tehlike korkusu veya beklentisinin yarattığı bunaltı ve tedirginlik" olarak ifade edilmektedir* (Doğan Mebrure & Karaca Faruk, 2021, s. 333).

Ölüm kaygısı: Ölüm kaygısı, "*doğumdan itibaren var olan, hayat boyu süren, bütün korkuların temelinde bulunan, karakter yapısının gelişiminde önem taşıyan, insanın artık var olmayacağının, kendisini ve dünyayı kaybedebileceğinin, bir hiç olabileceğinin farkındalığı sonrası gelişen bir duygu"* olarak tanımlanmaktadır (Öztürk Kalaoğlu Zehra, 2010, s. 8).

Hayatın her anının bireyi ölüme bir adım daha yaklaştırdığını düşünmek, bu dünyadan ayrılmanın kaygısını yaşatır. Yaşamın ve bu dünyadaki lezzetlerin son bulmasından kaynaklı kaygının temelini ölüm korkusu oluşturur. Ölüm olgusu şairlerden düşünürlere birçok insanı meşgul eden konu olmuştur. Bir tek ölümlülüğü idrak edebilen varlık insandır. Bu bağlamda insanın ölüme yaklaşımının psikolojik bağlamda araştırılması büyük önem arz etmektedir. Necip Fazıl'ın; "Ölüm güzel şey, budur perde ardından haber, Hiç güzel olmasaydı ölür müydü peygamber?" dizelerinde vurguladığı gibi ölümün ardındaki gizli gerçek olan ebedi yaşamdır. Birey bu ebedi yaşamın farkına varmasıyla dünya hayatına bakışı farklılaşacaktır. Ölümü hayatın tek gerçeği olduğunu idrak etmek, manevi dönüşümü ve sonsuz hayatın coşkusunu da beraberinde yaşatır.

Mevlânâ'ya göre ölüm, vuslat gecesi şeklinde değerlendirilirken, ölümü bir kurt gibi gören insanlarda vardır. Ölüm algısı bireyden bireye farklılık gösterir. Ölüme verilen anlam bireysel yaşantı ve manevi düzeyine göre değişiklik gösterir. Birey için ölüm acı ve ıstırap verici bir hale dönüştüyse zihinsel olarak hazırlıklı bulunmayışındandır. Eğer birey öncesinde hazırlık yaptıysa ölüm oldukça kolay bir hal alır (Atak Zehra, 2024, ss. 80-81).

Mutasavvufların tarihine baktığımızda, ölüme karşı hep olumlu tutumlar geliştirmişlerdir. Ölüm kaygısıyla başetmede "ilahi aşk" kavramının etkili bir faktör olduğu görülmüştür. Ayeti Kerimelerde, "*Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır"*. "*Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır.*" yine farklı bir ayette de "*Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir.*" Şeklinde ölüm gerçeğini hatırlatmaktadır. Dünya hayatının gelip-geçici olduğu, Kuran'da "*Ey kavmim, şu dünya yaşayışı, ancak geçici bir metadan ibarettir. Ve şüphe yok ki karar edilecek yurt ahirettir.*" şeklinde açıklanmıştır. Ölümün doğal bir hadise olduğu, ondan kurtuluşun olmadığı Kur'an'da açıkça ifade edilmektedir. İslam'a göre ölüm bir son değil, yeni bir başlangıçtır (Köftegül Özlem, 2018, s. 71).

3. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Süreçlerinde Yaşlı Bireylerde Ölüm Kaygısı

Manevi danışmanlık ve rehberlik; din, psikoloji, psikiyatri ve psikolojik ve rehberlik alanlarını kapsayan disiplinleraras bir yaklaşımı içermektedir. Ölüm de manevi danışmanlık gibi birçok disiplinin ilgi alanına girmekte ve bu disiplinler arasında ilk sırada din gelir. Manevî danışmanlık ve rehberlik bireylerin anksiyete ve depresyon ile başa çıkmalarında kontrol mekanizmalarını güçlendirici bir etkiye sahiptir. Bireylerin ruhsal ve manevî bütünlüğünü korumayı amaç edinir (Atak Zehra, 2024, s. 81).

Ölümle birlikte varlıklarının tamamen ortadan kalkacağına ve bilincin ancak bedenle var olabileceğine inananlar büyük bir bunalıma girebilirler. Ölüm sonrasında hayatın devam edeceğine inananların ölümün acısını yenebildikleri görülmüştür. Manevi danışman, yaşlı bireyin zihninde olumsuz bir ölüm sahnesi varsa ona ölümün anlamı hakkında konuşabilir. Manevi Danışman sürekli bilgi aktarımından ziyade hatırlatıcı, rahatlatıcı, müjdeleyici ve destekleyici bir tarzda davranmalıdır. Manevi danışmanlık ve rehberlik bu yönüyle din eğitiminden ayrılır. Yaşlı bireylerin isteği doğrultusunda dini konuların konuşulduğu, özellikle Allah ve Resulüne olan sevgi ve muhabbeti arttırıcı; yaşlılığın güzel yönlerine ve bir nimet olduğuna, ölümün olumlu yönlerine dikkat çeken (Şeb-i Arus ve Mevlana Örneği gibi);Allah'ın merhametine vurgu yapılan sohbetler yapılabilir. Ayrıca kulluk bilincini vurgulayan, tevekkül, teslimiyet, şükür, sabır, zikir, dua ve tövbe konuları işlenebilir.

Manevi danışmanlar, yaşlanma dönemindeki bireyleri, kalan ömürlerini anlamlı bir şekilde tamamlamaları adına bu dünyaya, ahiret inancını telkin etmek suretiyle de ahirete hazırlayabilirler. Yaşlanma sürecinde din eğitimi yoluyla ölüm konusunda bilgilendirilmiş olan yaşlı birey, ölümün doğal bir süreç olduğunu kabullenecek ve kendisine verilmiş zamanı kendisi ve insanlık için faydalı şeyler yapmaya yönelebileceklerdir. Ölümün bir yok oluş olmadığı düşüncesi yaşlı bireye bu dönemde destek olarak hayata bakışını olumlu yönde etkiler (Düzgüner Sevde & Telek Serap, 2020, ss. 50-63).

Manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarında ölümün anlamı ve ölümle yüzleşme bağlamında yaşlı bireylere psikolojik destek sağlanmasında, varoluşsal sorunlarını çözmesinde ve ölüm korkusu nedeniyle ortaya çıkan bazı psikolojik sorunların iyileştirilmesinde etkili olacaktır (Atak Zehra, 2024, ss. 96-97).

4. Ölüm Kaygısı ve Dindarlık ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Thorson ve Powell (1990) tarafından 18-88 yaş aralığındaki bireylerle yaptığı çalışmasında, içsel dini yönelim ve ölüm kaygısı arasında olumsuz yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (Alparslan Kenan, 2022, s. 9).

Emel Nuriye Dağlı, "Yaşlı bireylerde Ölüm Kaygısı ve Dindarlık" isimli yüksek lisans çalışmasında yaşlılık dönemindeki bireylerde ölüm kaygısı ve dindarlık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ölüm kaygısı ve dindarlık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki görülmüştür. Ölüm kaygısının yoğun duygu durumu meydana getirmesi dindarlığı arttırabilmektedir (Dağlı Emel Nuriye, 2010, s. 139).

Özlem Köftegül, (2018) "Yetişkin bireylerde Ölüm Kaygısı ve Dindarlık" isimli yüksek lisans çalışmasında; "Yetişkinlik dönemindeki bireylerde dindarlık ile ölüm kaygısı arasında anlamlı ilişki vardır," şeklindeki hipotezi doğrulanmıştır. Hökelekli (1992) "Ölümle İlgili Tutumların Dinî Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma" isimli çalışmasında, Karaca (1997) tarafından gerçekleştirilen "Psikolojik Açıdan Ölüm ve Dinî İnanç İlişkisi" isimli doktora tezinde ölüm kaygısı ve dindarlık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki görülmüştür (Köftegül Özlem, 2018, ss. 180 -183).

Murat Yıldız "Dinî Hayat İle Ölüm Kaygısı Arasındaki İliş isimli doktora çalışmasında, elde edilen verilerin istatistiksel analizi sonucunda dindarlıkla ölüm kaygısı arasında pozitif bir korelasyon tespit edilmiştir (Yıldız Murat, 1998, s. 108). Sağlık çalışanları üzerinde yapılan bir

araştırmada da dindarlık algısı ve ölüm kaygısı arasında olumlu bir ilişki saptanmıştır. Bu bulgulara göre bireylerde dindarlık düzeyi arttıkça ölüm kaygısı düzeyleri de artmaktadır (Doğan Mebrure & Karaca Faruk, 2021, s. 346). Literatürdeki yapılan bu çalışmalar incelendiğinde, ölüm kaygısının dindarlık düzeyini arttırdığı görülmüştür.

Çakmak'ın 2022 yılında yayımlanan çalışmasında, " Dindarlık, ahlaki olgunluk ile ölüm kaygısı arasındaki ilişki incelemiş ve aralarında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Aynı bulguya sahip bir başka araştırma da Kula(2001'nın yaptığı çalışmadır (Çakmak Aişe Hümeyra, 2022, s. 9).

5.SONUÇ ve ÖNERİLER

Yaşlılık döneminde ve diğer yaşam evrelerinde, ölüm kaygısı ve dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür, bu iki olgu arasında pozitif ve anlamlı bir bağ olduğunu ortaya koymaktadır. İncelediğimiz tüm bu literatür çalışmalarında, ölüm kaygısının dindarlığı motive edici bir yönünün olduğu görülmüştür. Yaşlı bireyler, ölüm kaygısıyla başa çıkmak ve bu gerçeği anlamlandırmak adına dini pratiklere ve inançlara daha fazla yönelmektedirler. Bu durum, bireylerin ruhsal dengelerini korumalarına ve yaşamlarına daha derin bir anlam katmalarına yardımcı olmaktadır.

Yaşlanma sürecinde din eğitimiyle bilgilendirilen bireylerin, ölüm hakikatini daha kolay kabul edebildikleri gözlemlenmiştir. Manevi danışmanlık, bu noktada kritik bir rol üstlenmektedir. Manevi danışmanlar, yaşlanma dönemindeki bireylerin kalan hayatlarını anlamlı bir şekilde tamamlamalarına rehberlik edebilirler. Ahiret inancını telkin ederek, bireylerin hem bu dünyaya hem de ahiret hayatına hazırlanmasını sağlayabilirler. Bu süreçte, ölümün bir yok oluş değil, başka bir hayata geçiş olduğu fikri üzerinde durulması, bireylerin ölüm kaygısını hafifletme ve kabullenme süreçlerine olumlu katkı sağlayabilir.

Manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmalarında yaşlı bireylere yönelik ölümün anlamını kavramalarına ve ölümle yüzleşmelerine destek verilmesi önemlidir. Bu destek, bireylerin varoluşsal sorunlarını çözmesinde etkili olduğu gibi, ölüm korkusunun yol açtığı psikolojik sorunların iyileştirilmesine de katkıda bulunacaktır. Ayrıca, manevi danışmanların bireylerin kişisel inançlarına, kültürel değerlerine ve manevi ihtiyaçlarına duyarlı bir şekilde yaklaşması, bu sürecin etkinliğini artıracaktır.

Sonuç olarak, yaşlılık döneminde ölüm kaygısını yönetebilmek ve ölüm gerçeğiyle barışık bir yaşam sürdürebilmek, bireylerin manevi ve ruhsal iyilik hallerini güçlendiren önemli bir unsurdur. Manevi danışmanlık hizmetleri, bu sürecin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Yaşlı bireylere yönelik destekleyici, hatırlatıcı ve güçlendirici yaklaşımlar, hem bireylerin bu dünyadaki yaşamlarına anlam katacak hem de ahiret hayatına hazırlanmalarını kolaylaştıracaktır. Yaşlı bireylerle yapılan çalışmalarda ölüm kaygısı, dindarlık ve maneviyat kavramlarıyla yapılan çalışmaların yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Alparslan Kenan. (2022). Ölüm Kaygısı ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Değerlendirme. *Dini Araştırmalar Dergisi*, *25*(63), Article 63. https://doi.org/1171650

Arpacı Fatma, Avdaş Enver, Doğruöz Özlem, Sarıdoğan Tuğba. (2011). Yaşlılarda Ölüm Kaygısının İncelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, *2*, Article 2.

Atak Zehra. (2024). Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bağlamında Ölüm Algısının Terapötik Etkileri. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, *9*, 77-100.

Ceviz Fatma Hayrünnisa. (2009). *Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dindarlık, Mistik Tecrübe ve Benlik Saygısı*. Marmara Üniversitesi.

Çakmak Aişe Hümeyra. (2022). Yetişkinlerdeki Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(19), Article 19.

Dağlı Emel Nuriye. (2010). *Yaşlılarda Ölüm Kaygısı ve Dindarlık* [Tez]. Selçuk Üniversitesi.

Dilan Hişyar. (2022). *Manevi Danışmanlıkta Varoluşçu Psikoterapi Tekniği* [Doktora]. Çukurova.

Doğan Mebrure & Karaca Faruk. (2021). Covid-19 Salgın Sürecinde Aktif Çalışan Sağlık Çalışanlarında Ölüm Kaygısı ile Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 25.

Düzgüner Sevde, & Telek Serap. (2020). *Huzurevi, Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri* (2. bs). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Erenler Ömer. (2017). *Popüler Dini İnanışlar ve Din Görevlilerinin Rolü* [Tez]. Hitit Üniversitesi.

Gürsu Orhan. (2018). Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *11*(61), Article 61.

Hısım Esra. (2023). Yaşlılık Yolunda Dindarlık. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *54*, Article 54.

İnce Abdullah. (2012). *Yaşlanma Süreci Dini Hayat* [Doktora]. Ankara Üniversitesi.

Kılavuz Mehmet Akif. (2005). Yaşlanma Sürecinin Dini Gelişime Etkileri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *14*(2), Article 2.

Kımter Nurten. (2017). Yetişkinlerde Ölüm Kaygısı ile Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *19*(36), Article 36. https://doi.org/327235

Köftegül Özlem. (2018). *Yetişkin Bireylerde Ölüm Kaygısı ve Dindarlık* [Tez]. Çanakkale On

Sekiz Mart Üniversitesi.

Öztürk Kalaoğlu Zehra. (2010). *Yaşlı Bireylerde Ölüm Kaygısı* [Tez]. Çukurova Üniversitesi.

Yıldız Murat. (1998). *Dini Hayat ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* [Doktora]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Yılmaz Merve Sefa. (2023). Yaşlı Bireylerde Yaşlılık Algısı ve Ölüm Kaygısı. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, *2*(1), Article 1. https://doi.org/10.58632/olgusos.1309329

ENHANCING LANGUAGE ACQUISITION AND CULTURAL ADAPTATION FOR INTERNATIONAL STUDENTS THROUGH IMMERSIVE LEARNING MODELS: A LITERATURE REVIEW

Faujia UMASUGI [1], Dwi SULISWORO [2]

[1] Universitas Ahmad Dahlan, Faculty of Teacher Training and Education, https://orcid.org/0009-0009-7416-1820

[2] Universitas Ahmad Dahlan, Faculty of Teacher Training and Education, https://orcid.org/0000-0002-7625-8505

ABSTRACT

The growing trend of international education has led to an increasing number of foreign students pursuing studies in Indonesia, fostering opportunities for cultural and intellectual diversity on campuses. However, these students often face challenges in mastering Indonesian, the primary language of communication, both academically and socially. Traditional language learning methods, which tend to be conventional and less interactive, fail to meet the needs of international students, particularly in terms of experiential learning and cultural integration. This literature review explores immersive language learning theories and their application to international students' linguistic and cultural adaptation. Immersion-based language learning, emphasizes contextual communication, practical experience, and social interaction, all of which are crucial for acquiring language skills in real-life situations. The Social Interaction Theory highlights the importance of peer interaction and mentoring in facilitating language acquisition. The review identifies key components of an effective immersive learning model, including group discussions, peer interactions, cultural participation, and real-world experiences, which can significantly improve international students' language abilities and cultural competence. This integrated approach offers a more dynamic and holistic learning environment, fostering faster and more effective adaptation to Indonesian academic and social life.

Keywords: Immersive learning, language acquisition, cultural adaptation, social interaction, cultural integration, experiential learning, language learning theory, educational technology.

1. INTRODUCTION

The development of international education has opened doors for students worldwide to pursue academic opportunities in various countries, including Indonesia. Over the years,

Indonesia has become an attractive destination for international students, drawn by its unique cultural heritage, diverse academic programs, and affordable cost of living. The presence of international students on Indonesian campuses is not only a testament to the growing global reputation of the country's education system but also an opportunity to foster cross-cultural exchange and intellectual diversity.

With the increasing number of foreign students, Indonesian universities have the chance to create a vibrant, multicultural academic environment where students from different backgrounds can share ideas, learn from one another, and engage in meaningful collaboration. This cultural and intellectual diversity enriches the learning experience for both local and international students, promoting global perspectives and mutual understanding.

However, alongside these opportunities, international students often face challenges that can hinder their academic success and social integration. One of the most significant obstacles is mastering Bahasa Indonesia, which is the primary language of communication in both academic and everyday settings. For many international students, adapting to a new linguistic environment can be daunting, as it requires not only learning a new language but also understanding cultural nuances and communication styles.

These language barriers can limit international students' ability to participate fully in academic discussions, build meaningful relationships with peers and faculty, and navigate daily life in Indonesia. Consequently, overcoming these challenges is crucial to ensure that international students can thrive both academically and socially during their time in Indonesia.

Current language learning methods often rely on conventional approaches, such as rote memorization, textbook-based instruction, and grammar-focused lessons. While these methods have been widely used, they do not adequately address the unique needs of international students, who require more dynamic and engaging strategies to succeed. Traditional approaches tend to lack the interactive and experiential components that are essential for effective language acquisition, particularly for students immersed in a new cultural and linguistic environment.

One major limitation of these methods is their inability to provide sufficient exposure to the target language in real-world contexts. Exposure is a critical factor in language learning, as it allows students to practice their skills in authentic scenarios and develop practical communication abilities. Additionally, conventional methods often neglect the importance of social interaction, which plays a vital role in helping students build confidence and fluency through conversations with native speakers and peers.

Cultural exploration, another key element of successful language learning, is also frequently overlooked. Understanding the cultural context of a language enhances comprehension and helps students navigate social nuances, fostering a deeper connection to the language they are learning. Unfortunately, many current models fail to integrate cultural learning into their frameworks, leaving students unprepared to engage fully with their new environment.

The lack of immersive learning models that combine exposure, social interaction, and cultural exploration presents a significant gap in language education for international students. Immersive approaches, which involve experiential activities such as role-playing, group work, and game-based learning, offer a more effective alternative. These methods not only make learning more engaging but also allow students to adapt more quickly and effectively to their new academic and social surroundings. Addressing this gap is essential to ensure that international students can overcome language barriers and thrive in their studies and daily lives.

One of the most important objectives of this research is to develop an immersive learning model tailored specifically for international students. This model will integrate key elements such as exposure to the target language, social interaction, cultural exploration, and game-based learning. By combining these components, the immersive model aims to provide a holistic and engaging approach to language learning. Exposure to the target language will enable students to practice and internalize linguistic skills in real-world contexts, while social interaction will foster communication and confidence through collaborative activities with peers and native speakers. Cultural integration will help students understand the social and cultural nuances of the language, promoting a deeper connection to the local environment. Additionally, incorporating game-based learning will make the process enjoyable and interactive, encouraging active participation and sustained interest. This comprehensive model seeks to address the specific challenges faced by international students and ensure they can adapt quickly and effectively to their new academic and social surroundings.

2. EXPERIMENTAL RESEARCH

This research adopts a Research and Development (R&D) approach with the addition of a Mixed Methods approach, which combines qualitative and quantitative analysis to obtain a more holistic and in-depth picture. The R&D approach will be used to develop an immersive learning model that involves exposure, social interaction, culture, and educational games, while the Mixed Methods method allows simultaneous qualitative and quantitative data analysis to reveal more complex learning dynamics. This research aims to develop a contextualized and

adaptive model for international students learning Indonesian in higher education. The effectiveness of the learning model will be tested through the evaluation of students' speaking ability after the implementation of the model.

This research procedure consists of the following stages that integrate theoretical research and practical implementation.

2.1. Initial Research

- Needs Analysis: Identifying the needs and obstacles faced by international students in learning Indonesian.
- Qualitative Data Collection: Through in-depth interviews with international students, teachers, and observations of social interactions in the classroom to obtain primary data onchallenges in language learning.

2.2. Learning Model Development

- Immersive Learning Model Design: Integrating exposure, social interaction, culture, andeducational games to create an immersive learning experience.
- Development of Learning Modules: Design structured modules and evaluation tools tomeasure the effectiveness of the learning model.

Table 1. The Model structure

Skills	Learning Objectives	Learning Methods	Assessment
Listening	Improve comprehension ofspoken language	Use of interactive video	Audio comprehension test
Speaking	Improve speaking skills in a culturalcontext	Group discussion in the target language	Evaluation of speaking through video
Reading	Improve the abilityto read authentic texts	Read cultural articles in the targetlanguage	Reading test with comprehension questions
Reading	Improve the abilityto read authentic texts	Read cultural articles in the target Language	Reading test with comprehension questions

Model Testing:

- Classroom Implementation: Pilot testing the model on a group of international students in the fifth semester.
- Observation and Evaluation: Conduct observations and data collection through interviews, questionnaires, and speaking tests to evaluate the impact of the model on students' speaking skills.

Model Revision:

- Feedback Collection: Collect feedback from students and instructors to improve and refine the model.
- Analysis and Revision: Based on the pilot test results, the revised model will be adjusted to improve its effectiveness and relevance to the learning context.

3. RESULTS AND DISCUSSION

Figure 1 highlights the effectiveness of various strategies in language learning, with each strategy rated based on its perceived importance or impact.

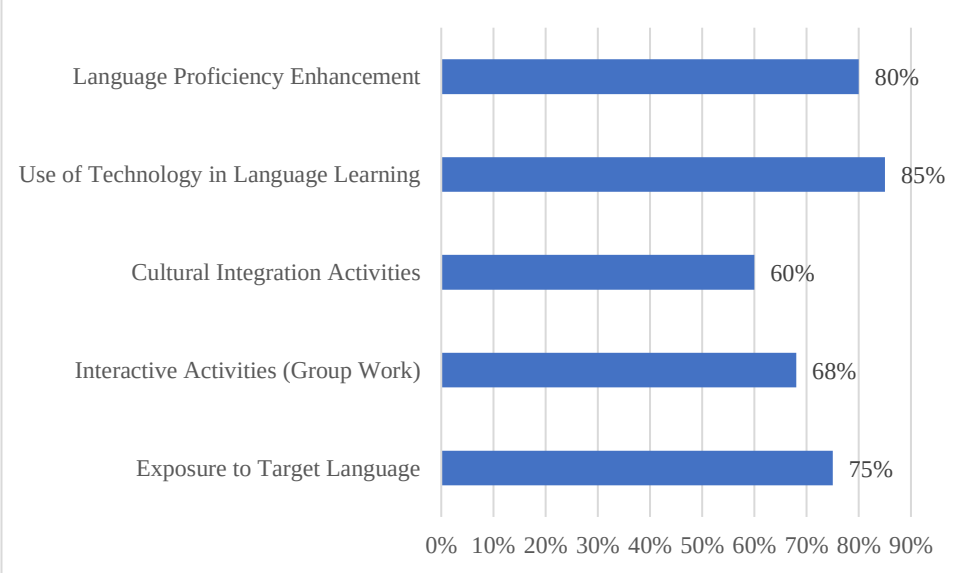

Figure 1. The user response

The highest-rated category is the Use of Technology in Language Learning, with 85%. This underscores the significant role technological tools—such as apps, multimedia resources, and online platforms—play in enhancing language acquisition. The integration of technology provides learners with flexibility, interactive resources, and personalized learning experiences, making it a cornerstone of modern language education.

Language Proficiency Enhancement follows closely, with 80%, emphasizing the core goal of language learning: improving skills in reading, writing, speaking, and understanding. This high rating reflects the fundamental necessity of achieving proficiency to communicate effectively in the target language. The third most valued strategy is Exposure to the Target Language, rated at 75%. Immersive methods, such as engaging with native speakers or consuming authentic materials, are recognized as essential for developing fluency and practical language use.

Interactive Activities (Group Work) received 68%, highlighting the importance of collaboration and peer interaction in fostering communication skills. Group work encourages active participation, promotes confidence, and enhances learning through social interaction. However, Cultural Integration Activities, at 60%, is rated the lowest, indicating that while understanding the cultural context of a language is important, it is often considered secondary to linguistic and practical skills. This may be due to the perception that cultural integration can naturally occur once a solid language foundation is established.

Overall, the findings suggest that modern language learning prioritizes technological integration and immersive practices, focusing on practical and proficiency-oriented approaches. Cultural elements, while valuable, are seen as complementary rather than central, reflecting a results-driven approach to language education.

4. CONCLUSION

The finding demonstrates that modern language learning emphasizes practical and technology-driven strategies to achieve effective outcomes. The highest priorities are the use of technology, language proficiency enhancement, and exposure to the target language, all of which contribute significantly to improving fluency and practical communication skills. Interactive group activities also play a crucial role in fostering collaboration and confidence among learners. However, cultural integration, while recognized as beneficial, is given less emphasis, suggesting that it is seen as a supplementary element to linguistic competence. Overall, these findings reflect a results-oriented approach to language education, where the focus is on leveraging tools and methods that directly contribute to language mastery.

REFERENCES

[1] Artyukhov, A., Volk, I., Dluhopolskyi, O., Mieszajkina, E., & Myśliwiecka, A., Immersive University Model: A Tool to Increase Higher Education Competitiveness, *Sustainability*, 15(10), 7771, 2023.

[2] Badenhorst, P., Martin, D., & Smolcic, E., Critical consciousness development for teachers of multilingual learners: A cultural/linguistic immersion program shaping early teaching careers, *Teaching and Teacher Education*, 136, 104376, 2023.

[3] Cabrera-Duffaut, A., Pinto-Llorente, A. M., & Iglesias-Rodríguez, A., Immersive learning platforms: analyzing virtual reality contribution to competence development in higher education-a systematic literature review, *Frontiers in Education*, 9, 1391560, July 2024.

[4] Cervantes-Soon, C. G., Dorner, L., Palmer, D., Heiman, D., Schwerdtfeger, R., & Choi, J., Combating inequalities in two-way language immersion programs: Toward critical consciousness in bilingual education spaces, *Review of Research in Education*, 41(1), 403-427, 2017.

[5] Chaudhary, A. A., Enhancing Academic Achievement and Language Proficiency Through Bilingual Education: A Comprehensive Study of Elementary School Students, *Educational Administration: Theory and Practice*, 24(4), 803-812, 2018.

[6] de Jong, E. J., Two-way immersion for the next generation: Models, policies, and principles, *International Multilingual Research Journal*, 10(1), 6-16, 2016.

[7] Devassy, S. M., Scaria, L., Metzger, J., Thampi, K., Jose, J., & Joseph, B., Development of immersive learning framework (ILF) in achieving the goals of higher education: measuring the impact using a pre-post design, *Scientific Reports*, 13(1), 17692, 2023.

[8] Emihovich, B., Xu, X., & Arrington, T. L., SPECIAL-a conceptual framework to support learning in immersive environments, *International Journal of Smart Technology and Learning*, 2(2-3), 182-197, 2020.

[9] Hall, J., & Valdiviezo, S., The social worker as language worker in a multilingual world: Educating for language competence, *Journal of Social Work Education*, 56(1), 17-29, 2020.

[10] Hayakawa, S., Chung-Fat-Yim, A., & Marian, V., Predictors of language proficiency and cultural identification in heritage bilinguals, *Frontiers in Communication*, 7, 994709, 2022.

[11] Hein, R. M., Wienrich, C., & Latoschik, M. E., A systematic review of foreign language learning with immersive technologies (2001-2020), *AIMS Electronics and Electrical Engineering*, 5(2), 2021.

[12] Keller, T., Brucker-Kley, E., & Schwammel, P., A case study of an immersive learning unit for German as a second language, *Discover Education*, 3(1), 28, 2024.

[13] La Serna, J. J., Culturally relevant pedagogy in two-way immersion classrooms, *Bilingual Research Journal*, 43(4), 400-416, 2020.

[14] Lazou, C., & Tsinakos, A., Critical immersive-triggered literacy as a key component for inclusive digital education, *Education Sciences*, 13(7), 696, 2023.

[15] Legault, J., Zhao, J., Chi, Y. A., Chen, W., Klippel, A., & Li, P., Immersive virtual reality as an effective tool for second language vocabulary learning, *Languages*, 4(1), 13, 2019.

[16] Lei, F., & Lei, L., The impact of resilience, hope, second language proficiency, and number of foreign languages on Chinese college students' creativity, *Thinking Skills and Creativity*, 48, 101275, 2023.

[17] Mady, C., The bilingual advantage for immigrant students in French immersion in Canada: Linking advantages to contextual variables, *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 20(3), 235-251, 2017.

[18] Morcom, L. A., & Roy, S., Is early immersion effective for Aboriginal language acquisition? A case study from an Anishinaabemowin kindergarten, *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 22(5), 551-563, 2019.

[19] Mulders, M., Buchner, J., & Kerres, M., A framework for the use of immersive virtual reality in learning environments, *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 15(24), 208-224, 2020.

[20] Oliinyk, O., Bevz, N., Shuliakov, I., & Derevianko, I., The Impact of Multilingual Education on Developing Communication Skills for University Students Within Foreign Language Learning, *Traduction et Langues*, 23(1), 125-142, 2024.

[21] Palamar, S. P., Brovko, K., & Semerikov, S. O., Enhancing foreign language learning in Ukraine: immersive technologies as catalysts for cognitive interest and achievement, *Selected Papers of the X International Scientific Conference "Information Technology and Implementation" (IT&I-2023). Conference Proceedings*, CEUR Workshop Proceedings, 3624, 69-81, 2024.

[22] Peixoto, B., Pinto, R., Melo, M., Cabral, L., & Bessa, M., Immersive virtual reality for foreign language education: A PRISMA systematic review, *IEEE Access*, 9, 48952-48962, 2021.

[23] Rahmanu, I. W. E. D., & Molnár, G., Multimodal immersion in English language learning in higher education: A systematic review, *Heliyon*, 2024.

[24] Rashad, H. N., Gabil, M. L., & Galib, G. L., LANGUAGE LEARNING THROUGH CULTURAL IMMERSION PROGRAMS, *BBC*, 66, 2024.

[25] Serafini, E. J., Rozell, N., & Winsler, A., Academic and English language outcomes for DLLs as a function of school bilingual education model: The role of two-way immersion

and home language support, *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 25(2), 552-570, 2022.

[26] Seror, J., & Weinberg, A., Exploring the longitudinal impact of university immersion: Bilingual spaces, multilingual values, *System*, 99, 102523.b, 2021.

[27] Song, C., Shin, S. Y., & Shin, K. S., Optimizing foreign language learning in virtual reality: a comprehensive theoretical framework based on constructivism and cognitive load theory (VR-CCL), *Applied Sciences*, 13(23), 12557, 2023.

[28] Staudt, B., The Impact of Biliteracy on Academic Achievement: Transforming Schools with Dual Immersion-A Pathway to Academic Excellence, *Conference Proceedings*, The Future of Education 2024, June, 2024.

[29] Steele, J. L., Slater, R. O., Zamarro, G., Miller, T., Li, J., Burkhauser, S., & Bacon, M., Effects of dual-language immersion programs on student achievement: Evidence from lottery data, *American Educational Research Journal*, 54(1_suppl), 282S-306S, 2017.

[30] Weng, Y., Schmidt, M., Huang, W., & Hao, Y., The effectiveness of immersive learning technologies in K-12 English as second language learning: A systematic review, *ReCALL*, 1-20, 2024.

[31] Wu, C. H., Tang, Y. M., Tsang, Y. P., & Chau, K. Y., Immersive learning design for technology education: A soft systems methodology, *Frontiers in Psychology*, 12, 745295, 2021.

[32] Yussupova, G. T., Kulgildinova, T. A., & Sagimova, A. S., Implementation of an immersive approach in solving the problems of foreign language education, *Bulletin of LN Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology series.*, 145(4), 250-260, 2023.

LEARNING INTEREST AND LEARNING OUTCOMES OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS THROUGH THE PROJECT-BASED LEARNING MODEL

Siti LATIFAH [1], Aprilia Tina LIDYASARI [2], Ika MARYANI [3]

[1] Ahmad Dahlan University, Faculty of Teacher Training and Education, https://orcid.org/0009-0001-3777-446X

[2] Yogyakarta State University, Faculty of Education and Psychology, https://orcid.org/0000-0002-4925-1578

[3] Ahmad Dahlan University, Faculty of Teacher Training and Education, https://orcid.org/0000-0002-7154-2902

ABSTRACT

This study aims to examine the impact of project-based learning on elementary school students' learning interests and learning outcomes. Specifically, it investigates the influence of learning interest through project-based learning, the effect on learning outcomes through this learning, and the combined impact of both learning interest and outcomes. The research employed a quantitative approach using a quasi-experimental design with a non-equivalent control group design (pretest-posttest control group). The population includes all fourth-grade students from five elementary schools in Indonesia. The sample consisted of 63 students in the fourth grade. We used a learning interest questionnaire and some essay questions to measure the learning outcomes. We use expert and respondent tests to determine the content and construct validity, then analyze them using Pearson correlation for validity and Cronbach's alpha for reliability. We conducted data analysis using paired sample t-tests and MANOVA. The results show that there is a significant effect on students' learning interest through this learning model, with a significance value of 0.000 < 0.05. There is also a significant effect on learning outcomes, with a significance value of 0.000 < 0.05. MANOVA analysis indicates that project-based learning significantly impacts both learning interest and learning outcomes, as evidenced by a significance value of 0.000 < 0.05. This suggests that the project-based learning model has a positive effect on elementary school students' learning interests and learning outcomes. These findings imply that educators should consider adopting project-based learning to enhance student engagement and achievement in elementary education.

Keywords: Learning Interest, Learning Outcomes, Elementary School Students, Project Based Learning

1. INTRODUCTION

Interest in learning is situation individual related need personal, show interest in the learning process (Susanti, 2020). Opinion the strengthened by (Widiati, Sridana, Kurniati, & Amrullah, 2022) stating that interest in learning is internal motivation which includes attention, cause interest, and desire individual towards the learning process. So, interested study student become key success learning especially eye Pancasila Education lessons that are known covers material enough complex relate with life man.

Interest in learning own role important to form personality students, develop intelligence, and intellectual. There are two things that influence interest in learning, namely internal and external factors. Internal factors are interest personal somebody in learning, while factor external covering influence from family, school, and society. School play a role as environment learning part from factor external in to form interest study students (Marlina & Sholehun, 2021).

Student will study with good when own interest from in big self for learn, so that required business from teacher to to design learning that can grow interest study students (Wiradarma, Suarni, & Renda, 2021). Learning outcomes become teacher focus as tool evaluation of the learning process. Ability and quality student is results from the learning process that is undertaken. Therefore, the achievement Study considered as abilities and skills possessed student after finish learning.

Every stages learning aiming make student own impact positive with results from study. However, the facts exist at school results from Study student no always good. Internal factors that impact the results from the learning process student originate from within himself Alone shaped interest or interest learning, things the own effect in the learning process in line with characteristics from personality someone (Gunawan & Lilik, 2021). Standard good no results studying in school based on criteria completeness school as benchmark mark completeness learning. So that need aligned moment learning with giving various learning models for convey material in accordance characteristics student as encouragement achievement success learning.

Characteristics student Elementary School according to (Marinda, 2020) Piaget's theory states that age between 7 to 12 years be in phase Where student own ability operational concrete, at the stage This children own ability For understand draft with use example from life everyday. Children at the age of Elementary school struggles understand material if only based on imagination. In the phase or stage operational concrete student own ability think critical, but limited to object activity concrete. Therefore that, the selection of learning models and strategies student Grade IV Elementary School is connected with activity concrete student.

See from stages development student age Elementary School based on Piaget's Theory, learning expected No only limited to theory, but rather accompanied by project or practice real. Relevant with research (Reski, 2021) which states connection between interest Study with characteristics student Class IV of Elementary School, namely teachers in delivery material must based on object real (concrete) and use various method that does not boring.

Development Agency Pancasila Ideology (BPIP) has compile a number of book about Pancasila Education lessons from PAUD level up to college height. Scope achievements in learning Pancasila Education which became focus main learning in Independent Curriculum based on update decision about achievement learning (Ministry of Education, Culture, Research and Technology, 2022). Based on Exposure theory and BPIP concluded that learning it is said effective and efficient if involving all over component both teachers, students, materials lessons, learning models, and strategies or method teaching. Essence delivery material learning in the teaching and learning process is a form communication between individual .

Various method teaching available, and one that can applied eye Pancasila Education lessons so that students more active and effective is with using the Project Based Learning model. According to the BIE Education Institute (Bytyqi, 2021) Project Based Learning is method Study Where student active in solve problems and have room for be creative, which can increase results learning. Implementation of Project Based Learning model viewed as the best model For make student Elementary School interested Study about Pancasila Education because can help develop diverse skills, such as collaboration and involvement active pour out ideas based on life real and creative (Prachagool , 2021).

Project Based Learning is a learning model innovative designed For increase interest study student with solve problem through the ideas that are owned, giving experience learning, and results end in the form of work so that influential to results learn. So that expected learning model Project Based Learning can increase interest study because of in accordance characteristics student in create learning active and able create project at the end learning.

2. METHODS

2. 1 Research Design

The study conducted was quantitative research, using the quasi-experimental method. The quasi-experimental model used is a non-equivalent control group design. This study uses pre-test and post-test tests on both groups, namely the experimental group and the comparison group. With the intention of understanding the impact befor and after taking action in a controlled situation.

2.2 Participant

The population in this study were all fourth grade students of Public Elementary Schools in Cluster 1 Kretek, Bantul, Special Region of Yogyakarta. The research sampel was purposive sampling with certain considerations such as 1) the number of students is not homogeneous from each school, 2) schools that implement the Merdeka Curriculum, 3) the average number of daily Pancasila Education test scores is low, 4) the limited number of students in each school, 5) minimal costs and time and geographical conditions of schools.

2.3 Data Collection Tools

Data collection used to collect relevant information by researchers is interviews with teachers to provide information on learning Pancasila Education in grade IV of Elementary School. Data on interest in learning Pancasila Education is obtained using the Likert Scale, while learning outcomes use the Pre-Test and Post-Test exams. Observations are also carried out to examine the phenomenon of problematic situations and documentation is used as evidence of research before being treated and during the learning process.

2.4 Data Analysis

The data analysis used was descriptive and inferential statistical analysis, validity and reliability tests, normality tests, homogeneity tests, and hypothesis tests.

Table 1. Indicator of Interest in Learning Pancasila Education

Learning Interest Indicator	Question Number
Pleasure	1,2
Interest	3,4,5,6,7,8
Involvement	9,10
Attention	11,12,13,14

3. RESULTS AND DISCUSSION

3.1 Normality Test

The purpose of normality test is to ensure that the data is normal or not. The data used in the normality test is the data before the treatment is given. Statistical tests, in the case of Shapiro Wilk, are used to assess the distributor of data normality. For two dependent variables, namely learning interest and learning outcomes of the experimental group and the comprasion group. Each has a significance value of 0.672 and 0.235, which is greater than 0.05. This indicates that the distribution of data is considered normal. Meanwhile, the significance value of learning interest and learning outcomes of Pancasila Education in the control group is 0.474 and 0.219, also more than 0.05, so it can be concluded that the data has a normal distribution.

3.2 Homogeneity Test

This test was conducted before treatment using the Levene Statistic method, for the variable of interest in learning Pancasila Education in the experimental and control groups, the value is 0.875, with a p-value of 0.353, which exceeds 0.05. While for the learning outcomes of Pancasila Education in the experimental and control groups, the value is 0.007, with p-value of 0.935, which is also above 0.05. Thus, the uniformity test shows that the data variance of both variables is uniform.

3.3 Hypothesis Test

Assumption uses the Paired Sampel T-Test method because the research data is normally distributed overall. This method is used to evaluate how significant the impact of the independent variable is on the dependent variable. The results are considered significant if the p-value is less than 0.05, with a confidence lavel of 95% and can be said to have an increasing influence.

Table 2. Paired Sample T-Test Results on Interest in Learning Pancasila Education

	Indicator	Average	Standard Deviation	t	Sig.
Interest in Learning Pancasila Education	Initial Test	39.50	3.724	9.273	0.000
	Final Test	46.88	4.187		

The results of the second hypothesis test using the Paired Sample T Test aim to see the impact of the Project Based Learning Model on the learning achivment of Pancasila Education for grade IV in Elementary Schools. The results of the second hypothesis calculation show a p-value of 0.000, less than 0.05 (sig. 0.000 < 0.05), indicating a signfiticant.

Table 3. Paired Sample T-Test Results of Pancasila Education Learning Outcomes

	Indicator	Mean	Std. Deviation	t	Sig.
Pancasila Education Learning Outcomes	Pretest	60.47	9.364	6.438	0.000
	Posttest	75.31	9.583		

Multivariate testing is used to determine whether there is a significant influence of the independent variables on the dependent variables. Before conducting multivariate testing, it is important to ensure homogeneity of variance for the third hypothesis using Box's M.

Table 4. Test Results Box's M

Box's M	F	Sig.
5.949	.641	.762

Box's M value is 5.949 with a significance (Sig.) of 0.762. Thus, because the significance of 0.762 > 0.05, this indicates that the variability of the data on interest and learning achievement

of Pancasila Education in the experimental and control groups is homogeneous. In this regard, it can be continued with the multivariate test.

Table 5. Multivariate Test Results

Effect		Value	F	Sig.
Intercept	Pillai's Trace	.994	10133.085[b]	.000
	Wilk's Lambda	.006	10133.085[b]	.000
	Hotelling's Trace	167.489	10133.085[b]	.000
	Roy's Largest Root	167.489	10133.085[b]	.000
Group	Pillai's Trace	.707	22.252	.000
	Wilks' Lambda	.297	33.658[b]	.000
	Hotelling's Trace	2.350	47.005	.000
	Roy's Largest Root	2.344	95.316[b]	.000

Analysis of the multivariate test in the table shows tha the significance value for Pillai's trace, Wilk's Lambda, Hotelling's trace, or Roy's Largest Root is the same, which is 0.000. This value shows that the p-value of 0.000 is less than 0.05, so the null hypothesis is rejected and the alternative hypothesis is accepted.

Table 6. Manova Test Results
Test of influence between subjects

Source	Dependent Variable	F	P Value
Repaired Model	Learning Interest Pancasila Education	54.339	.000
	Learning Outcomes Pancasila Education	35.710	.000
Group	Learning Interest Pancasila Education	54.339	.000
	Learning Outcomes Pancasila Education	35.710	.000

Thus, the results of the hypothesis test analysis using multivariate tests can meet the hypothesis questions.

4. DISCUSSION

4.1 The Influence of Learning Interest

Hypothesis testing First aiming For identify impact Project Based Learning to interest study student Grade IV Elementary School in eye Pancasila Education lesson. Paired Sample T Test use device SPSS 26 software, shows that mark significance variable interest Study is 0.000. This is to signify that There is significant influence from Project Based Learning on the eyes Pancasila Education lessons on interest study student Grade IV in Elementary School .

Success use of the Project Based Learning model during the learning process Pancasila Education involves role active student in understand lesson using the new model taught in class. In connection with matter said, in theory (Wijnia, Noordzij, Areands, Rikers, & Loyens, 2024) Project Based Learning give students sense of participation in learning, connecting student with

content learning, improving interest students, offering more Lots to include students, and educators play a role crucial in encourage and strengthen belief ability students. Project Based Learmomg have a performance level high on teaching level continue. In the study, students were very involved with learning without realized more work more hard and lots think.

Analysis based on problems faced student that is student seen no own interest learning Pancasila Education which is marked with No involved moment learning, having a sense of not interested, and attentive student no focus moment learning. With implementing the Project Based Learning model, helps student increase interest study with develop creativity through learning projects that make it possible student for think critical based on situation real in environment around. In case this, students easy memorize lessons and learning processes fluent existence interest from in self (Setiawan, Halimah, & Budiyanti, 2024).

Based on analysis theory and research previously, it was concluded that use of the Project Based Learning model own impact on interest learning Pancasila Education in grade IV of Elementary School.

4.2 Influence of Learning Outcomes

Testing hypothesis second, which aims for disclose the impact of the Project Based Learning model on Pancasila Education learning on achievement Study student Grade IV in Elementary School. Paired Sample T Test show mark significance on variables results Study as big as value 0.000 < 0.05, indicates existence impact of Project Based Learning model on eyes Pancasila Education lessons on achievement Study student Grade IV Elementary School.

During the Pancasila Education learning process, students involved in think creative, solving problems, independence, and making project. Opinion the supported with theory (Rati, Arnyana, Dantes, & Dantes, 2023) students who use PjBL to achieve results more academic Good in the learning process on abilities aspect cognitive, psychomotor and also affective. This is because of Project Based Learning involving student in real world problems seen in life daily Then will solved in learning and pouring out in form project.

The theory reinforced by (Kumalasari, Nawati, Sinta, & Wibawa, 2023) the use of TPACK method when Study Project Based Learning can raise academic student Pancasila Education lessons, especially in understanding draft This is Unity in Diversity. Because of Project Based Learning can invite student for produce product from his thoughts with utilise technology and creativity, so that get results maximum learning.

Use of the Project Based Learning model activate students and help in breakdown problem so that can increase creativity students. According to theory Study collaborative, learning process no only between individuals and teachers, but rather individuals and friends who

are mutually supportive cooperate (Pandie & Manapa, 2021). In accordance with theory Study collaborative, implementation Project Based Learning increase results study for reach objective study together. Based on problem faced students, namely difficult to obtain understanding about contents Pancasila Education lessons on the results academics who have not finished based on KKM.

Analysis conducted through theory research, based on analysis the implementation Project Based Learning in Pancasila Education provides significant impact on the results academic student Grade IV in Elementary School .

4.3 The Influence of Interest and Learning Outcomes

Hypothesis third aiming see how is the learning model Based on Project affects interest and results academic in Pancasila Education in Elementary Schools together. Hypothesis testing third using MANOVA Test to see impact simultaneously from the Project Based Learning model to interest learning and results academic students at the level Elementary school.

Following results Multivariate test analysis, seen mark meaningfulness Pillai's footsteps, Lambda Wilk, *Hotelling's* footsteps, or Roy Root in the MANOVA test table Test of Influence Between Subjects its value is 0.000, which is less from from 0.05. This means that, in general, concurrent learning model Based on Project own influence on interest study and academic lesson Pancasila Education in Elementary Schools. Success learning Project Based Learning which provides method interesting for students, can also help arrange learning think student level tall, active, and developing competencies possessed students. This is bring to fruition from maximum learning.

Project Based Learning give chance For explore Contents material with various methods, including through experiment collaborative, as expressed (Fahrezi & Taufiq, 2020). The role of teachers in context This more play a role as facilitator, trainer, advisor, and mediator, which results in results the best learning in accordance with capacity imagination, creativity, and innovation, as found in research (Norhikmah, Rizky, Puspita, & Saudah, 2022).

Based on a number of results findings study previous mentioned above, explains the Project Based Learning model give success with interesting way so that give experience new, giving chance student dig content material, student-centered, improving creativity, and creating product the best in allocation the time that has passed agreed. Review results research and review the theory that has been done, the conclusion apply Project Based Learning in Pancasila Education lessons have an impact in a way together on interest learning and results academics in Elementary School .

REFERENCES

Bytyqi, B. (2021). Project-Based Learning: A Teaching Approach Where Learning Comes Alive. *The Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes, 9* (4). https://doi.org/10.22190/JTESAP2104775B

Fahrezi, I., & Taufiq, M. (2020). Meta- Analysis The Influence of Project Based Learning Model on Learning Outcomes Students in Elementary School Science Subjects . *Journal Scientific Journal of Teacher Professional Education,* 3(3), 408-415. https://doi.org/10.23887/jippg.v3i3.28081

Gunawan., & Lilik, KLSH. (2021). Factors Affecting Science Learning Outcomes. *Pulpit Science, 26* (2), 193. https://doi.org/10.23887/mi.v26i2.35688

Kumalasai, ID, Nawati, A., Sinta, PP, & Wibawa, S. (2023). The Influence of the Project Based Learning Model on TPACK Approach to Students' Pancasila Education Learning Outcomes Elementary School . *Elementary School: Journal Elementary Education Science* , 8(3). https://doi.org/10.23969/jp.v8i3.11777

Lidyasari, AT, Rachmawati, I., Costa, AD, & Wanyi, P. (2022). How are the Cognitive, Affective, and Psychomotor Levels of Primary School Learners Living in Suburban Area of Yogyakarta based on Career Development? *Prima Edukasi Journal,* 10(2), 130-137. https://doi.org/10.21831/jpe.v10i2.48061

Marlina, L., & Sholehun. (2021). Analysis of Factors Affecting Indonesian Language Learning Outcomes in Students Grade IV of Muhammadiyah Majaran Elementary School Sorong Regency. *Phrase: Journal Science of Language, Literature, and Its Teaching,* 2(1). https://unimuda.e-journal.id/jurnalbahasaindonesia/article/view/952

Marinda, L. (2020). Development Theory Jean Piaget's Cognitive Theory and Its Problems in Early Childhood Elementary school. *Journal of Women & Islamic Studies, 13* (1). https://doi.org/10.35719/annisa.v13i1.26

Ministry of Education, Culture , Research, and Technology., The Importance of Pancasila Education in Schools. Central Jakarta: Senayan, 2022.

Norhikmah., Rizky, NF, Puspita, D., & Saudah. (2022). Innovation Learning in the future pandemic: implementation learning based on project approach destination imagination. *Journal Obsesi: Journal of Early Childhood Education,* 6(5), 3901-3910. https://doi.org/10.31004/obsesi.v6i5.1886

Pandie., SG, & Manapa., IYH (2021). Improving performance Study student using a learning model collaborative with blended learning approach. *SAP (Educational Articles Collection),* 6(1), 45-52. https://doi.org/10.30998/sap.v6i1.8614

Prachagool, V. (2021). Literature and Project-Based Learning and Learning Outcomes of Young Children. *International Education Studies, 14* (2), 93. https://doi.org/10.5539/ies.v14n12p93

Rati, NW, Arnyana , IBP, Dantes, GR & Dantes, N. (2023). HOTS-Oriented e-Project-Based Learning: Improving 4C Skills and Science Learning Outcomes of Elementary School Students. *International Journal of Information and Education Technology,* 13(6). https://doi.org/10.18178/ijiet.2023.13.6.1892

Reski, N. (2021). Level of Learning Interest Student Class IX of SMPN 11 Sungai Penuh City. *Journal Innovation Research, 1* (11), 2485-2490. https://doi.org/10.47492/jip.v1i11.496

Setiawan, DT, Halimah, S., & Budiyanti, Y. (2024). The influence of learning models *project based learning* and interests Study to results study Islamic religious education student school intermediate first. *Journal Educatio (Journal of Indonesian Education),* 10(1). https://doi.org/10.29210/1202423632

Susanti, S. (2020). Efforts to Improve Learning Outcomes and Learning Interest Through the Examples Non Examples Model in Online Learning for Grade IV Students of Keblukan

State Elementary School Academic Year 2020/2021. *JP3 (Journal of Education and Profession) Educator), 6* (1). https://doi.org/10.26877/jp3.v6i1.7283

Widiati., Sridana, N., Kurniati, N., & Amrullah. (2022). The Influence of Learning Interest and Habits Study to Performance Study Mathematics. *Home Journal of Mathematics Education and Application,* 2(4). https://doi.org/10.29303/griya.v2i4.240

Wijnia, L., Noordzij, G., Areands, L.R., Rikers, RMJP, & Loyens, SMM (2024). The Effects of Problem-Based, Project-Based, and Case-Based Learning on Students' Motivation: a Meta-Analysis. *ELSEVIER: Educational Psychology Review,* 36(1). https://doi.org/10.1007/s10648-024-09864-3

Wiradarma., KS, Suarni, NK, & Renda, NT. (2021). Analysis Relationship of Learning Interest on Students' Online Science Learning Outcomes Grade III Elementary School. *Journal Undiksha Elementary School Teacher Education Forum, 9* (3), 408-415. https://doi.org/10.23887/jjpgsd.v9i3.39212

SOCIAL MEDIA STRATEGY IN ENHANCING UNIVERSITY BRANDING: A CONCEPTUAL APPROACH

Mohammad Luthfi IMAMA [1], Suyatno [2]

[1] Universitas Ahmad Dahlan, Faculty of Teacher Training and Education,
https://orcid.org/0009-0007-9611-9792

[2] Universitas Ahmad Dahlan, Faculty of Teacher Training and Education,
https://orcid.org/0000-0002-5796-6100

ABSTRACT

In the digital era, social media has become a pivotal tool for universities in building their brand identity, enhancing their reputation, and attracting key stakeholders such as students and strategic partners. This study investigates effective strategies for university branding through social media, emphasizing the synergy between audience interaction, content quality, and technological innovation. Drawing from theories such as Social Media Engagement, Content Marketing, and Brand Identity, the research highlights the importance of authentic interactions, relevant and engaging content, and the adoption of innovative digital tools. The findings suggest that institutions should develop targeted strategies that reflect their core values, leverage interactive and visual features, and adapt to changing trends to maintain competitive advantage in a global educational landscape. Practical implications include training for social media teams, creating audience-specific content, and periodic evaluation of branding strategies to optimize impact and ensure sustainability.

Keywords: Audience Engagement, Content Marketing, Digital Innovation, Social Media Strategy, University Branding.

1. INTRODUCTION

The role of social media in higher education has become an increasingly relevant topic in the digital era. Universities use social media to build their image, strengthen their reputation, and attract potential students and strategic partners [1]. University branding through social media is not only about publishing information, but also creating emotional connections with the audience.

In the context of global competition, universities are required to utilize social media as a strategic tool to build institutional identity. For example, research shows that active interaction and authentic content on platforms such as Instagram and Twitter can increase audience engagement [2]. This is important to differentiate institutions amidst increasingly fierce competition. Digital branding strategies can help educational institutions create a positive image

through platforms such as Instagram, by emphasizing interactivity, accessibility, and trust. A study at LIPI showed that interactive content management increases public engagement and positive perceptions of institutions [3].

However, although many universities have adopted social media, their usage strategies are often not well planned. International research shows that university branding through social media still faces significant challenges. In Canada, universities use social media in a one-way manner, with formal content that is less appealing to young audiences. In Russia, there is a gap in digital audience management and consistent messaging. In the UK, many academic profiles on university websites are not updated, reducing attention to individual branding. Studies on Academia.edu suggest that an excessive focus on analytics can create an unhealthy culture of self-monitoring, contrary to the values of higher education. [4]–[8]. A study by Constantinides and Zinck Stagno [9] emphasized that successful branding through social media depends on a strategic approach that takes into account the target audience, the message conveyed, and the platform used.

Therefore, this article aims to explain effective strategies in enhancing university branding through social media based on a conceptual study. This article is expected to provide practical guidance for university managers to maximize the potential of social media in creating competitive advantage.

2. LITERATURE REVIEW

In building university branding through social media, there are several relevant theories and concepts to form the basis of the strategy. One of the main theories is the Social Media Engagement Theory, which emphasizes the importance of authentic and consistent interactions with the audience to create meaningful relationships [10]. Interactions involving social media users can increase positive perceptions of the university brand.

In addition, Content Marketing theory explains that the success of a social media strategy is greatly influenced by the quality of the content published. Content that is interesting, relevant, and valuable to the audience can build trust and loyalty [11]. For universities, this content can be alumni success stories, the latest research information, or current student experiences.

Brand Identity Theory is also an important framework. According to this theory, universities must ensure that all social media activities reflect the core values and goals of the institution. A consistent identity will help build trust and position the university as a credible institution [12].

Furthermore, Rogers' Diffusion of Innovations Theory updated in a digital context shows how universities can adopt new social media trends to stay relevant. Leveraging new technologies such as reels on Instagram or shorts on YouTube can help universities reach younger audiences more effectively [13].

In this conceptual framework, social media branding strategies should include intensive interaction, quality content, consistent brand identity, and innovation in the use of social media technology. The combination of these elements will strengthen the university's position in the global higher education market.

3. CONCEPTUAL FRAMEWORK

In this study, the conceptual framework focuses on the key elements that influence the success of university branding through social media. This framework includes three main components: audience interaction, content quality, and technological innovation, all of which are based on the latest theories and empirical findings in the last decade.

3.1 Audience Interaction

Audience engagement encompasses how universities communicate and engage their followers on social media. According to Voorveld et al. [10], consistent and meaningful engagement increases user engagement and creates a positive emotional connection with the brand. This includes replying to comments, creating polls, or Q&A features that enable two-way communication.

3.2 Content Quality

Content quality refers to the extent to which information shared on social media is relevant, interesting, and useful to the audience. Authentic and in-depth content can strengthen audience trust and loyalty [11]. In the higher education sector, this can be publications of academic achievements, student activities, or insights from lecturers and researchers.

3.3 Technology Innovation

The advancement of social media technology allows universities to utilize new formats in delivering information, such as short videos, live streaming features, or integration with augmented reality. Kapoor et al. [13] emphasize the importance of adopting innovation to reach young audiences who tend to prefer platforms with interactive and visual features.

The three factors, namely audience interaction, content quality, and technological innovation can form a bond that influences each other. This bond can be seen in Figure 1 below.

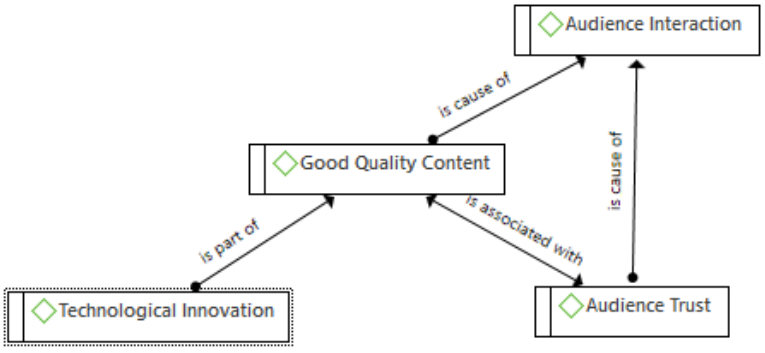

Figure 1. Inter-relation of every factors

The interrelationships between the factors in the image above can be described as follows:

1. Audience interaction strengthens the effectiveness of content quality, because users who feel involved are more likely to pay attention to and share content.
2. High content quality increases trust and builds a strong foundation for ongoing audience interaction.

3. Technological innovation supports the previous two components by providing more engaging tools and formats for interaction and delivery of messages.

By using this framework, universities can design a more targeted social media strategy, oriented towards audience engagement, and optimally utilize technology to build strong institutional branding.

4. DISCUSSION

This section aims to provide conceptual guidance on university branding strategies through social media. Based on the literature review and conceptual framework, there are several key findings that can form the basis for strategy development.

4.1 The Importance of Audience Interaction

The results of the study indicate that active engagement with the audience is a key element in university branding through social media. Platforms such as Instagram and Twitter allow universities to create more personal relationships with prospective students, alumni, and the general public. For example, universities that consistently respond to comments or host live sessions to answer audience questions tend to achieve higher engagement rates [10]. This supports the Social Media Engagement theory which emphasizes the importance of two-way communication to build trust and brand loyalty. Effective engagement not only increases audience engagement but also strengthens the university's image as a caring and responsive institution. Universities should train their social media teams to be proactive and responsive in their communications, especially on platforms used by the younger generation.

4.2 Content Quality as a Foundation for Branding

Relevant, authentic, and valuable content is a key factor in building audience trust. For example, publishing research achievements or alumni success stories can strengthen a university’s reputation. This finding is in line with the concept of Content Marketing, where content quality is a key driver in creating long-term relationships with audiences [11]. Universities should develop content strategies that focus on their target audiences. New students, for example, may be interested in content that highlights the campus experience, while alumni are more interested in success stories and institutional developments. By understanding the needs of each audience segment, universities can create more effective content.

4.3 Innovation that Supports Strategy

Adopting new technologies such as short videos (reels or shorts), augmented reality, or live streaming features provides great opportunities for universities to attract audiences. A study by Kapoor et al. [13] showed that institutions that are quick to adopt new technologies tend to be better able to reach younger generations. The use of new technologies not only helps universities look modern and relevant, but also allows for more creative messaging. For example, live streaming features can be used to promote campus events or host interactive webinars. However, it is important for universities to remain consistent with their brand identity even when using new formats.

4.4 Synergy of Every Factor

Audience engagement, content quality, and technological innovation reinforce each other. For example, engaging content can drive higher engagement, while technological innovation provides a more engaging platform to deliver that content. A successful university branding strategy must take this synergistic relationship into account. A holistic approach that integrates all three elements will enhance the overall effectiveness of branding. Universities should also regularly evaluate and adapt their strategies to reflect changing trends and audience needs.

5. CONCLUSION

Social media strategy is important in enhancing university branding in the digital era. Effective institutional branding requires synergy between audience interaction, content quality, and technological innovation. Meaningful and consistent interaction allows universities to build emotional connections with their audiences, while high-quality content becomes the foundation that strengthens the public's image and trust in the institution. On the other hand, technological innovation provides new opportunities to convey messages in creative and interesting ways, so that universities can remain relevant amidst increasingly fierce competition. As a practical step, universities need to develop a social media strategy that is oriented towards audience needs and utilizes technology optimally. Training for social media teams must be improved to ensure responsiveness and effectiveness of communication. In addition, it is important for universities to design authentic and relevant content according to the characteristics of their audience segments, such as prospective students, alumni, or strategic partners. Technological innovations such as short videos, live streaming, and the integration of interactive features must be utilized to attract the attention of young audiences. Periodic evaluation of the strategies implemented is also needed so that universities can adjust their approach to changing trends and market needs. With these steps, universities can maximize the potential of social media as a strategic tool to strengthen their branding sustainably.

6. REFERENCES

[1] R. Rutter, S. Roper, and F. Lettice, “Social media interaction, the university brand and recruitment performance,” *J. Bus. Res.*, vol. 69, no. 8, pp. 3096–3104, 2016.

[2] A. Peruta and A. B. Shields, “Social media in higher education: understanding how colleges and universities use Facebook,” *J. Mark. High. Educ.*, vol. 27, no. 1, pp. 131–143, 2017.

[3] C. L, M. L, and M. K, “Research Methods in Education (6th ed.). London and New York, NY: Routledge Falmer.,” *World Agric.*, vol. 1, no. May, pp. 1–9, 2007, [Online]. Available: http://dx.doi.org/10.1016/j.agsy.2014.09.001%0Ahttp://library.sesrtcic.org/files/article/64.pdf%0Ahttp://dx.doi.org/10.1016/j.ejrs.2015.07.003%0Ahttp://www.virginiaview.net/education%0A???%0Ahttp://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:609470%0Aww

[4] C. H. Bélanger, S. Bali, and B. Longden, “How Canadian universities use social media to brand themselves,” *Tert. Educ. Manag.*, vol. 20, pp. 14–29, 2014.

[5] E. Brodovskaya, A. Dombrovskaya, and A. Azarov, “UNIVERSITY BRAND MANAGEMENT IN SOCIAL MEDIA,” *Cent. Russ. J. Soc. Sci.*, 2021, doi: 10.22394/2071-2367-2021-16-5-15-29.

[6] B. E. Duffy and J. D. Pooley, “‘Facebook for academics’: the convergence of self-branding and social media logic on Academia. edu,” *Soc. media+ Soc.*, vol. 3, no. 1, p.

2056305117696523, 2017.

[7] J. Pringle and S. Fritz, "The university brand and social media: Using data analytics to assess brand authenticity," *J. Mark. High. Educ.*, vol. 29, no. 1, pp. 19–44, 2019.

[8] T. Wayne and E. Mogaji, "Academic branding and positioning through university's website profile," 2020.

[9] E. Constantinides and M. C. Z. Stagno, "Higher education marketing: A study on the impact of social media on study selection and university choice," *Int. J. Technol. Educ. Mark.*, vol. 2, no. 1, pp. 41–58, 2012.

[10] H. A. M. Voorveld, G. Van Noort, D. G. Muntinga, and F. Bronner, "Engagement with social media and social media advertising: The differentiating role of platform type," *J. Advert.*, vol. 47, no. 1, pp. 38–54, 2018.

[11] L. D. Hollebeek and K. Macky, "Digital content marketing's role in fostering consumer engagement, trust, and value: Framework, fundamental propositions, and implications," *J. Interact. Mark.*, vol. 45, no. 1, pp. 27–41, 2019.

[12] D. A. Aaker and E. Joachimsthaler, *Como construir marcas líderes*. Bookman Editora, 2009.

[13] K. K. Kapoor, K. Tamilmani, N. P. Rana, P. Patil, Y. K. Dwivedi, and S. Nerur, "Advances in social media research: Past, present and future," *Inf. Syst. Front.*, vol. 20, pp. 531–558, 2018.

ANALYSIS OF STUDENT LEARNING STYLES FOR DIFFERENTIATED INSTRUCTION IN THE CONTEXT OF MERDEKA CURRICULUM

Feby KHARISNA [1], Suparman [2]

[1] Universitas Ahmad Dahlan, Faculty of Teacher Training and Education, https://orcid.org/0009-0004-9073-3335

[2] Universitas Ahmad Dahlan, Faculty of Teacher Training and Education, https://orcid.org/0000-0001-5526-6285

ABSTRACT

This study explores the learning styles of fifth-grade students at elementary school, focusing on the application of differentiated learning. In the context of the current educational shift in Indonesia, driven by technological advancements and the introduction of the "Kurikulum Merdeka" (Freedom Curriculum), the study investigates the importance of adapting teaching strategies to accommodate diverse student learning needs. Differentiated learning, which tailors instruction to meet individual students' preferences, is emphasized as a key method to enhance the learning experience. The research examines three primary learning styles: visual, auditory, and kinesthetic. A descriptive qualitative approach was used, involving surveys, interviews, and classroom observations. The sample consisted of 23 fifth-grade students, with findings indicating that 45% of students preferred visual learning, 28% auditory, and 27% kinesthetic. The study highlights the importance of understanding these preferences to design effective instructional strategies that engage all students. The results suggest that differentiated learning not only caters to various learning styles but also fosters an inclusive, supportive classroom environment. Teachers are encouraged to assess students' learning styles through diagnostic assessments and adjust their teaching methods accordingly. The study concludes that differentiated instruction, aligned with the principles of the "Kurikulum Merdeka," is essential for optimizing student learning outcomes and ensuring that each student's educational needs are met.

Keywords: Auditory learning, Differentiated learning, Kinesthetic learning, Learning styles, Personalized instruction, Visual learning.

1. INTRODUCTION

The world of education is experiencing a paradigm shift due to technological advances. This is happening all over the world, including in Indonesia, which ultimately has an impact on learning. Without continuous progress, development, and innovation in learning, education as an investment for the future will mean nothing [1]. Education is said to be a life process that develops a person's potential as a whole so that they can acquire the cognitive, affective, and psychomotor skills needed to become an educated person. The process of educating individuals to become useful people for the country and nation is also called education [2].

The curriculum currently used is the Independent Curriculum, where in this curriculum there is freedom in learning. In order for students to learn as much as possible, the principle of independent learning emphasizes the need to make an effective contribution to improving standards for them. The implementation of the independent curriculum itself gave birth to the concept of independent learning for students. According to [3] merdeka learning is a program policy that provides freedom for schools, educators, and students to develop, innovate, and learn freely, independently, and creatively. This is in accordance with the educational goals initiated by Ki Hajar Dewantara, namely to liberate children's souls and bodies by providing guidance to achieve safety and happiness [4]. Based on this concept, education is directed to meet the needs of students by providing various efforts so that they can develop their abilities so that they can be useful for themselves and their environment.

In response to the implementation of an merdeka curriculum, differentiated learning was implemented. According to [5] differentiated learning is a series of reasonable choices made by teachers who focus on their students by creating a safe and supportive learning environment, adapting to their students' needs, and conducting productive classes. In this case, differentiated learning is not applied separately to each student, making it difficult for teachers. The basis of this learning is the teacher's awareness of the unique characteristics of each student, which is then used to help teachers adapt and create new learning innovations. Meanwhile, according to [6], differentiated learning is how an educator is able to create a learning environment that supports the learning ecosystem and ensures that every student in their class knows that there will always be support during their learning process. From several expert opinions above, it can be concluded that differentiated learning is learning that adjusts the learning process in the classroom to meet the needs of each individual student, related to learning interests, learning readiness, and student background in order to achieve the expected learning outcomes.

According to [2] There are three approaches in differentiated learning, namely content, process, and product. 1) Material/content is the knowledge acquired by students in relation to the

subject matter and curriculum. 2) The process refers to how students interpret concepts and data, including how they choose the learning methods they prefer. 3) Product, where students demonstrate the knowledge they have. Planning a series of activities according to the needs and learning characteristics of each student produces different learning. According to [7] the initial step in the differentiated learning process is to conduct an initial evaluation. Evaluation can be in the form of a test or other forms. The assessments used are multiple intelligences, learning style assessments, and diagnostic tests. The assessment results are then used by the teacher to prepare a learning plan. So that teachers know what kind of learning should be applied so that children learn according to their developmental stage, this assessment is carried out to determine the student's learning profile, interests, and learning readiness.

Current curriculum changes cannot immediately maximize and improve the quality of student learning. The cause is the lack of recognition of learning styles because students have different learning styles when absorbing teacher explanations. Teachers as educators play an important role in creating a pleasant learning atmosphere for students. The uniqueness of each student requires teachers to teach by adjusting the characteristics of the students they face. Teachers should provide a positive impact by planning appropriate learning methods and strategies to make it easier for students to absorb the material so that learning is more optimal.

Student learning outcomes and learning methods are influenced by the uniqueness of each student. The learning process will be disrupted if students do not learn according to their preferred learning methods, which will also affect learning outcomes. Although they appear to be at the same level, students' skills in processing information vary greatly; some are agile, some are intermediate, and some are slow. Learning is a natural process that occurs as a result of experience. According to [8] learning is a process in which individual behavior is changed by its relationship with its environment. Changes occur periodically for good reasons. Meanwhile [9] is of the opinion that learning activities will continue to emerge which will change a person's abilities and mindset.

Learning styles are key to developing performance in the workplace, school, and interpersonal situations. When a person is aware of how he and others absorb and process information, he can facilitate learning through communication. According to [10] Learning style is a person's effort to absorb, process, remember and implement facts. Sugihartono in [11] said that learning style is a collection of personal characteristics that make learning effective for some people and ineffective for others. Meanwhile, according to [12] "Learning style is a consistent way that students use to capture stimuli or information, how to improve, think, and solve problems. Furthermore [13] explains that learning style is the form and way of learning that

students prefer most in understanding a lesson. Students' learning styles will differ from one another, because each individual has their own hobbies and uniqueness that will not be the same as other individuals.

According to [14] there are three types of learning styles consisting of visual, auditory and kinesthetic learning styles. Teachers can adjust their learning to students' learning styles to achieve maximum learning achievement. In line with the opinion of Marno and M. Indri in [15] stated that there are 3 types of learning, namely: (1) The way students learn by paying attention and seeing directly is called visual. (2) Students who like to learn by listening are called auditory. (3) The tendency of students to apply by practicing is called kinesthetic.

Each child's learning style cannot be generalized so that in the learning process a teacher needs actions that use differentiation. Differentiating various strategies with learning. Learning means that teachers do not impose their will and understand students' interests. Meanwhile, differentiated learning according to [16] is an effort to find out children's learning preferences and strengths. Based on Hamad's research in [15] it was formulated that the application of differentiated learning to improve the knowledge and skills of each student as a whole needs to be carried out at every class level. To direct students' learning styles, this study focused on teaching practices that combine differentiated learning. Student-centered learning is currently the most acceptable method. In line with the view [17] student-centered learning includes heredity, experience, perspective, background, talent, interest, and capacity. This view also emphasizes the importance of focusing on acquiring knowledge to become proficient so that the learning process runs efficiently and student motivation and achievement increase.

Based on the description of the problems above, a study was conducted on the tendency of students' learning styles as a provision for teachers in implementing differentiated learning. In order for the research to be more focused and in-depth, the researcher only limited it to the types of students' learning styles and the use of learning style data in differentiated learning

2. RESEARCH METHODOLOGY

This study uses a descriptive qualitative research type. Data collection techniques using surveys, interviews, and observations of learning activities. The subjects of the study were fifth grade elementary school students who were the background of this study. The stages of data reduction, data presentation, and drawing conclusions and verification of the three steps of Miles & Hubberman were used in the data analysis process.

After all data is collected and sorted according to research needs, data reduction is carried out. The data presentation process includes examining the results of the sorted data. Research

findings and discussion of findings are presented. The final stage is to draw conclusions from the results of the analysis and decide which ones are consistent with the data provided.

3. RESULTS AND DISCUSSION

This study involved 23 fifth grade elementary school students consisting of 8 males and 15 females. The researcher will examine three learning styles, namely visual, auditory, and kinesthetic. The student learning style questionnaire consists of 30 items divided into 10 kinesthetic statements, 10 auditory statements, and 10 visual statements. The characteristics and traits of learning styles according to Booby De Porter are used in the developed instrument. The test is intended to provide accurate information about the learning styles of fifth grade students in addition to observation and interview activities. Observation findings indicate that instructors prepare the class for learning with concentration and conduct initial assessments to identify students' learning needs. In this way, educators can examine and identify the unique characteristics of each student. Interviews with fifth grade teachers revealed that each student is different and special. The fifth grade elementary school learning process aims to discover the potential of each student. Students are always given the opportunity to talk to teachers about the learning and evaluation process, as well as the courage to answer questions and express their desires.

This research has been carried out smoothly and has obtained the results desired by the researcher, namely based on the questionnaire filled out by students, the results of which are in the form of a percentage of student learning styles.

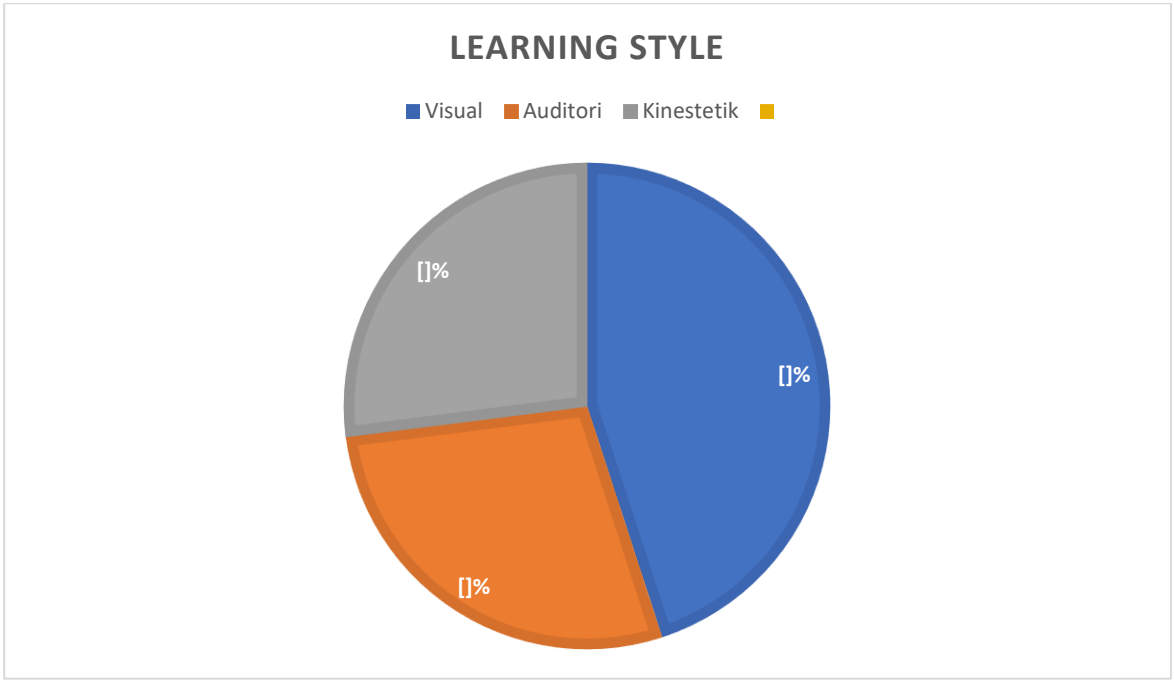

Figure 1. Learning Style Diagram of Elementary School Students

Based on the diagram above, the results of the analysis of 23 elementary school students show that 28% of students have an auditory learning style, 27% have a kinesthetic learning style, and 45% have a visual learning style. Based on the results of the analysis above, fifth grade elementary school students tend to choose a visual learning style and are less fond of auditory and kinesthetic learning styles. This is the same as research conducted by [18] "the most prominent learning style in elementary school students is visual". This shows that reading or seeing visual objects helps most students understand the subject matter. Furthermore, Jampel in [19] said that physical, psychological, family, and educational factors are some of the factors that cause students to prefer visual learning styles. A student will usually use visual aids to learn if he is familiar with reading patterns and has access to various reading materials.

This diversity of learning styles is what motivates educators to pay more attention to the needs of their students so that the learning process can run optimally. With the diversity of student learning styles in one class, it is certain that a teacher will not be able to apply one learning strategy consistently without considering the unique needs of each student. Differentiated learning is one strategy to overcome various learning styles. According to [6] through differentiated learning, teachers can build a classroom climate that fosters a learning ecosystem and ensures that all students know that they will always get help during the learning process. Planning a series of activities according to student characteristics and learning needs will result in differentiated learning. Meanwhile, according to [20] Differentiated learning aims to: 1) provide students with access to learning resources; 2) improve learning outcomes and motivation; 3) strengthen the relationship between teachers and students; 4) help students become independent learners; and 5) increase teacher satisfaction in the classroom. This means that, in addition to focusing on student learning outcomes, varied learning also creates a learning environment that engages students and meets their physical and emotional needs.

Teachers must be able to adapt and understand various aspects of differentiation, including learning environments, products, procedures, and content. Students will become independent learners as a result of diverse learning because it is intended to encourage students to actively seek and complete the learning process according to their needs. Differentiated learning combines elements of content, process, and product differentiation that are in line with 21st century learning, fostering creativity, communication, teamwork, and critical thinking. In order for learning to function well and students to feel satisfied that their learning needs are met, teachers must maximize the needs and potential of each student. In addition to paying attention to and supporting children who have learning difficulties through scaffolding, teachers also strive

to encourage the growth and development of students who have achieved learning goals. According to [21] this approach is used in an effort to improve the teaching and learning process so that students can become independent learners, have a positive attitude, and are able to solve problems. Therefore, teachers can modify the type of differentiation that will be used in its implementation to ensure that learning runs smoothly. Teachers must use the right approach to implement various learning methodologies. In order for learning to run well and students to feel satisfied that their learning needs are met, teachers must maximize the needs and potential of each student. In addition to paying attention to and supporting children who have learning difficulties through scaffolding, teachers also try to encourage the growth and development of students who have achieved learning goals. De Petter and Hearchi in [22] outline strategies to accommodate different learning styles. For example, teachers can play movies, make maximum use of pictures, and write more often on the board to meet the needs of students who learn best visually. Meanwhile, teachers are more involved in group discussions and read aloud to students who have an auditory learning style. Meanwhile, to support kinesthetic learners by increasing hands-on practice and conducting demonstrations.

The activities listed below can be used to implement integrated learning based on learning styles [19].

1. Conduct a diagnostic assessment before studying and analyzing it

This assessment is intended to help teachers understand more about students' backgrounds and learning preferences, so that they can assist them in classroom activities. This assessment can be used to determine learning styles. Students' learning habits can be observed by teachers, who can then use this information to improve learning. In addition to students, data sources can include parents or previous teachers of students. Teachers then assess students' learning styles and categorize them into visual, auditory, or kinesthetic learning styles because differentiated learning is based on learning styles.

2. Preparing learning plans and tools based on learning styles

Teachers can create lesson plans and teaching materials based on learning styles after data is collected and analyzed. The differentiating aspects that will be used are things that need to be considered at this stage. Based on these factors, learning can be differentiated through the use of goods, procedures, and content. Presenting various types of content or materials according to learning styles, for example through visuals, videos, learning songs, practices, or observation results is one way to differentiate content. In addition, a series of learning grouping exercises based on student learning styles such as visual, auditory, and kinesthetic groups can be used to carry out process differentiation. In addition, presenting various learning materials such as

posters, mind maps, observation reports, and so on is another way to differentiate teaching. It should be mentioned that the differentiating elements made can be adjusted to the type of content, students, and class time and do not need to combine the three.

3. Implementing differentiated learning

Implementing differentiated learning is the next step. Students who learn best visually will appreciate a variety of engaging text and graphics. They also like neat, lively writing. Students who learn best by listening will enjoy listening to teacher explanations, movies, and podcasts, for example. They may also be asked to memorize songs with lyrics that have been changed to reflect the topic being discussed. Because kinesthetic learners prefer a learning style that involves a lot of movement, they will find hands-on exercises and observations more engaging.

4. Conduct evaluation and follow-up plans

Evaluation and follow-up in a series of activities that have been implemented should not be ignored. Reflection on the results of the implementation of learning, whether it is in accordance with the implementation of integrated learning and its components, how students react and their learning achievements, and other topics are examples of evaluation activities. The evaluation findings are then discussed, and the positive and negative aspects are recorded. Teachers continue the practices that have been successfully implemented and address areas that need to be improved through a follow-up plan.

4. CONCLUSION

Based on research that has been conducted in Elementary Schools, especially in grade V regarding learning styles, it was concluded that students with visual learning styles were 45%, auditory learning styles were 28%, while kinesthetic learning styles were 27%. Learning style identities can be used as provisions for teachers as an initial ability test to plan learning that is in accordance with student competencies. Differentiated learning is learning that accommodates students' learning needs based on their readiness so that students do not feel bored or burdened during the learning process. This learning is one way to implement a new learning paradigm that is carried out in the independent curriculum. Therefore, the main function of grouping learning styles is to be able to apply the grouping to differentiated learning where later teachers can apply learning according to student needs.

REFERENCES

[1] Desyandri, F. Kharisna, R. Amini, and Y. Erita, "E-book Based on Project Based Learning Assisted by Kvisoft Flipbook Maker Blended Learning in Elementary Schools," *Jurnal Ilmiah Sekolah Dasar*, vol. 8, no. 1, pp. 148–155, 2024, doi: 10.23887/jisd.v8i1.68407.

[2] A. Thian Vizar Putra Yuono and L. Nurpratiwiningsih, "Implementasi Pembelajaran Berdiferensiasi Pada Mata Pelajaran Bahasa Indonesia Kelas II di SDN Klampok 01," *Seroja: Jurnal Pendidikan*, vol. 2, no. 5, pp. 282–288, 2023, [Online]. Available: http://jurnal.anfa.co.id/index.php/seroja

[3] Sherly, E. Dharma, and H. B. Sihombing, "Merdeka Belajar: Kajian Literatur," 2020.

[4] S. S. Marwah, M. Syafe'i, and E. Sumarna, "Relevansi Konsep Pendidikan Menurut Ki Hadjar Dewantara Dengan Pendidikan Islam," *TARBAWY : Indonesian Journal of Islamic Education*, vol. 5, no. 1, p. 14, Oct. 2018, doi: 10.17509/t.v5i1.13336.

[5] A. Faiz, A. Pratama, and I. Kurniawaty, "Pembelajaran Berdiferensiasi dalam Program Guru Penggerak pada Modul 2.1," *Jurnal Basicedu*, vol. 6, no. 2, pp. 2846–2853, Mar. 2022, doi: 10.31004/basicedu.v6i2.2504.

[6] I. W. Sutaga, "Tingkatkan Kompetensi Guru Melalui Pembelajaran Berdiferensiasi," *Inovasi Jurnal Guru*, vol. 8, no. 9, pp. 58–65, 2022, Accessed: Oct. 11, 2024. [Online]. Available: http://jurnalinovasi.org/index.php/IJG/article/view/324

[7] Subhan, "Peningkatan Kompetensi Guru Menerapkan Pembelajaran Berdiferensiasi Untuk Mewujudkan Merdeka Belajar Melalui Lokakarya di SMPN 3 Pontianak," *Jurnal Pembelajaran Prospektif* , vol. 7, no. 1, pp. 48–54, 2022, Accessed: Oct. 11, 2024. [Online]. Available: https://jurnal.untan.ac.id/index.php/lp3m/article/view/55059/75676593328

[8] A. Pane and M. Darwis Dasopang, "Belajar dan Pembelajaran," *FITRAH: Jurnal Kajian Ilmu-ilmu Keislaman*, vol. 3, no. 2, pp. 333–352, Dec. 2017, doi: 10.24952/fitrah.v3i2.945.

[9] L.-L. N. Mufidah, "Memahami Gaya Belajar untuk meningkatkan Potensi Anak," *Martabat: Jurnal Perempuan dan Anak*, vol. 1, no. 2, Nov. 2017, doi: 10.21274/martabat.2017.1.2.245-260.

[10] E. Agustina Silitonga and I. Magdalena, "Gaya Belajar Siswa di Sekolah Dasar Negeri Cikokol 2 Tangerang," *PENSA : Jurnal Pendidikan dan Ilmu Sosial*, vol. 2, no. 1, pp. 17–22, 2020, [Online]. Available: https://ejournal.stitpn.ac.id/index.php/pensa

[11] D. Supit, Melianti, E. Meiske Maythy Lasut, and N. Jerry Tumbel, "Gaya Belajar Visual, Auditori, Kinestetik terhadap Hasil Belajar Siswa," *Journal on Education*, vol. 05, no. 03, pp. 6994–7003, 2023.

[12] Hamna and M. B. Khaerul Ummah, "Analysis of Improving Science Learning Achievement of Elementary School Students during Pandemic Covid-19," *IJECA (International Journal of Education and Curriculum Application)*, vol. 4, no. 3, 2021, doi: 10.31764/ijeca.v4i3.5763.

[13] A. Rosidi, A. W. Jufri, B. S. Handayani, and A. Al Idrus, "Sikap dan Gaya Belajar Biologi Siswa SMAN 1 Batulayar semasa Pandemi Covid-19," *Jurnal Ilmiah Profesi Pendidikan*, vol. 6, no. 3, pp. 412–416, Nov. 2021, doi: 10.29303/jipp.v6i3.237.

[14] F. Dwi Widayanti, "Pentingnya Mengetahui Gaya Belajar Siswa Dalam Kegiatan Pembelajaran di Kelas," *ERUDIO*, vol. 2, no. 1, 2013.

[15] F. I. Himmah and N. Nugraheni, "Analisis Gaya Belajar Siswa untuk Pembelajaran Berdiferensiasi," *Jurnal Riset Pendidikan Dasar (JRPD)*, vol. 4, no. 1, p. 31, Mar. 2023, doi: 10.30595/jrpd.v4i1.16045.

[16] H. Morgan, "Maximizing Student Success with Differentiated Learning," *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, vol. 87, no. 1, pp. 34–38, Jan. 2014, doi: 10.1080/00098655.2013.832130.

[17] W. Wijayanti, "Student Centered: Paradigma Baru Inovasi Pembelajaran," *Majalah Ilmiah Pembelajaran*, pp. 64–75, 2011.

[18] A. Kurniati, F. Fransiska, and A. W. Sari, "Analisis Gaya Belajar Siswa Pada Mata Pelajaran Bahasa Indonesia Kelas V," *JURNAL PENDIDIKAN DASAR PERKHASA: Jurnal Penelitian Pendidikan Dasar*, vol. 5, no. 1, pp. 87–103, Apr. 2019, doi: 10.31932/jpdp.v5i1.362.

[19] D. Nikmatul Latifah, "Analisis Gaya Belajar Siswa Untuk Pembelajaran Berdiferensiasi di Sekolah Dasar," *LEARNING : Jurnal Inovasi Penelitian Pendidikan dan Pembelajaran* , vol. 3, no. 1, pp. 68–75, 2023.

[20] M. Marlina, *Panduan Pelaksanaan Model Pembelajaran Berdiferensiasi di Sekolah Inklusif*. 2019.

[21] E. Nurhayati, "Penerapan scaffolding untuk pencapaian kemandirian belajar siswa," *Jurnal Penelitian Pendidikan dan Pengajaran Matematika*, vol. 3, no. 1, pp. 21–26, 2017.

[22] M. M. Zagoto, N. Yarni, and O. Dakhi, "Perbedaan Individu Dari Gaya Belajarnya Serta Implikasinya Dalam Pembelajaran," *Jurnal Review Pendidikan dan Pengajaran*, vol. 2, no. 2, pp. 259–265, Dec. 2019, doi: 10.31004/jrpp.v2i2.481.

TOURISM SHOWDOWN: VIETNAM VS CHINA THROUGH THE LENS OF PRICING

Ngoc-Giau TRAN
Can Tho University, Vietnam.
Email: giaub2206302@student.ctu.edu.vn

Thuy-Quyen Thi NGUYEN
Can Tho University, Vietnam.
Email: quyenb2202192@student.ctu.edu.vn

Ngoc-Chau NGUYEN
Can Tho University, Vietnam.
Email: chaub2206296@student.ctu.edu.vn

Duong-Bao-Anh HUYNH
Can Tho University, Vietnam.
Email: anhb2206292@student.ctu.edu.vn

Anh-Ngoc TRAN
Can Tho University, Vietnam.
Email: ngocb2206320@student.ctu.edu.vn

Ngoc-Han Thi NGUYEN
Can Tho University, Vietnam.
Email: hanb2206304@student.ctu.edu.vn

Que-Nhu DUONG
Corresponding author, Can Tho University,Vietnam
Email: dqnhu@ctu.edu.vn ; ORCID ID: 0000-0002-3734-0960

ABSTRACT:

Price competitiveness is crucial for tourism development. This paper aims to analyze tourism pricing in order to unpack and compare tourism between Vietnam and China. Key price indicators, such as fuel costs, hotel rates, and food and beverage prices, are used to illustrate the current state of price competitiveness in the tourism sectors of both countries. The findings indicate that China's tourism industry currently surpasses Vietnam's in overall competitiveness. However, despite its slower advancement, Vietnam exhibits notable strengths in price competitiveness, which can serve as a foundation for strategic growth. Specifically, Vietnam's lower fuel prices present an important opportunity for enhancing its position in the global tourism market. By examining and comparing the price competitiveness of Vietnam and China, it is possible to identify inherent strengths and unexplored potential.

Keywords : TTCI, Price Competitiveness in tourism,Vietnam, China

INTRODUCTION

In the current context of globalization, price competition among countries in the tourism industry plays a crucial role in economic development since it not only affects the development of the tourism sector itself but also has broader implications for the overall economy (Vietiso, 2023). According to the Vietnam Government's e-Portal in 2023, international price competition drives countries to enhance their competitive capacity, optimize the tourism value chain, and improve service quality. International price competition also motivates policy innovation, infrastructure improvement, and the development of high-quality human resources. Additionally, price competition benefits tourists by offering diverse choices and cost optimization, contributing to the growth of international tourism and cultural exchange among nations (Vietiso, 2023). Therefore, study on the comparison of tourism pricing strategies between countries, especially those with geographical and cultural proximity, becomes essential. China, a neighboring country with Vietnam, possesses the world's second-largest economy (Bao Lao Dong, 2022) and holds significant potential for learning and exchanging experiences. Both Vietnam and China share historical and cultural ties spanning over 4,000 years, making them part of the same East Asian cultural bloc. Leveraging these similarities provides a great opportunity for Vietnam to learn from China's experiences, particularly in the field of tourism. According to Vietnamplus (2022), China's tourism economy has made a significant impact due to explosive growth, becoming a key driver of economic expansion. Reasonable service prices are crucial in attracting international tourists to consider Vietnam and China as their destinations (baochinhphu.vn, 2024). However, despite these similarities, differences in development levels and tourism competitiveness between the two countries still exist. This paper focuses on analyzing pricing in tourism to understand the reasons behind the economic disparity between Vietnam and China. By examining these factors, valuable lessons and perspectives can be drawn to promote the development of the domestic tourism industry. To achieve this goal, the article utilizes data collected from various sources, including the World Economic Forum (WEF), the World Bank (WB), and online travel agencies (OTAs) (such as TripAdvisor, Booking.com, and Agoda).

OVERVIEW OF TOURISM IN VIETNAM AND CHINA

According to a report from Google Destination Insights (n.d.), the ranking of international tourists' search interest in air travel and tourist accommodation information for Vietnam is 35 out of 50, while China ranks 5 out of 50. This data highlights a noticeable difference between Vietnam and China in terms of tourism competitiveness. Despite being neighboring countries, their tourism capacities exhibit significant disparities. The following statistics illustrate this contrast based on three key indicators: international tourist arrivals, total expenditure by international tourists, and average spending per international visitor.

Table 1: Total international arrivals and international tourist expenditures in China and Vietnam in 2019

Key indicators	CHINA	VIETNAM
International tourist arrivals	60,740,000	15,498,000
International tourism inbound receipts	40,538,550,000$	10,080,000,000$
Average receipts per arrivals	422.5$	532.5$

(Source: WEForum.com 2022)

According to the data from Table 1, the number of international tourists visiting China is 60,740,000, which is four times higher than Vietnam's 15,498,000. Consequently, there is a significant disparity in total tourism expenditure: China generates over 40 billion USD, more than three times Vietnam's 10 billion USD. However, the crucial point lies in average spending: Vietnamese tourists spend more than Chinese tourists ($532.5 versus $422.5). This contradiction raises an issue: Vietnamese despite tourists spending more, China still attracts a higher number of tourists and earns more from tourism than Vietnam. This difference can be explained by the large influx of tourists to China. Thanks to a reasonable low-cost strategy, China attracts a substantial volume of visitors, thereby increasing overall revenue. If Vietnam can balance pricing and quality, reduce unnecessary costs, focus on improving service quality and tourism infrastructure, attract tourists, and enhance international marketing efforts, it can narrow the tourism competitiveness gap with China. Attracting a large number of international tourists with reasonable prices, high-quality services, and diverse travel experiences is the key to sustainable and effective development of Vietnam's tourism industry.

PRICE COMPETITION IN VIETNAM AND CHINA TOURISM

After 40 years of reform and opening-up, China's economic structure and macroeconomic management policies have undergone tremendous changes, driving rapid growth, increasing production capacity and economic development levels, and improving people's lives (Tap chi Cong san, 2018). From this, it can be seen that China has a more developed economy than Vietnam, laying the foundation for the extraordinary development of China's tourism industry. The comparison of rankings and scores in the TTDI between the two countries aims to provide a comprehensive overview of Vietnam's tourism competitiveness, thereby assessing the country's position on the world tourism map; identifying strengths, weaknesses, and building appropriate tourism development strategies. Although Vietnam does not have the economic strength of China, its price advantage is a great potential if exploited and developed rationally. Table 2 will show the differences in the tourism development of the two countries.

Table 2: Travel & Tourism Development Index (TTDI) of Vietnam and China in 2021

	CHINA	VIETNAM
RANK	**12th/117**	**52th/117**
SCORE	**4.9**	**4.1**

(Source: WEForum.org 2022)

Based on the 2021 Travel & Tourism Competitiveness Index, China has a significant advantage over Vietnam with a score of 4.9 and a ranking of 12/117, while Vietnam only achieved 4.1 and ranked 52/117. These results indicate that although Vietnam has a price advantage, overall, its tourism competitiveness cannot yet match that of China. This necessitates an objective assessment of our strengths and weaknesses to develop suitable strategies. However, it is important to note that a lower ranking does not mean that we are completely inferior in all aspects. Therefore, maximizing our strengths and overcoming our weaknesses will be the driving force for the sustainable development of Vietnam's tourism. To achieve this goal, Vietnam needs to learn from China's experience, diversify tourism products, improve service quality, and promote tourism. With dedication and determination, Vietnam's tourism industry will achieve great success in the future.

Among various factors such as health, infrastructure, and culture, price is a top priority for tourists when choosing a destination. Tourists often compare prices of different destinations, including transportation, food, accommodation, and sightseeing, to find a place that suits their

budget. Especially after the pandemic, when economies worldwide have been severely impacted, people are even more concerned about finding affordable travel destinations. Both Vietnam and China are known for their affordable prices, making them attractive to budget-conscious tourists. In this paper, we will focus on three key indicators to measure price competitiveness in the TTDI: fuel prices, hotel room rates, and food and beverage costs. By comparing these indicators, we aim to shed light on the current state of tourism in both countries and highlight their differences. The choice of price competitiveness as a key criterion is driven by the desire to underscore its importance in the tourism industry and to identify opportunities for Vietnam to improve its competitive advantage.

Table 3: Score and ranking of price competitiveness in the TTDI of Vietnam and China in 2019 and 2021

	CHINA		VIETNAM	
	2019	2021	2019	2021
RANK	38th/117	44th/117	35th/117	15th/117
SCORE	5.5	5.4	5.5	6.0

(Source: WEForum.org 2022)

According to Table 3, Vietnam has demonstrated a higher price competitiveness than China. Vietnam's score has significantly increased from 5.5 to 6.0, jumping 20 places from the 35th to the 15th position. In contrast, China's score has declined from 5.5 to 5.4, dropping 6 places from the 38th to the 44th position. One of the reasons for this decline is the decrease in tourist spending per trip, with an average reduction of 6% to 80 USD (Market Price, 2024). This is a positive sign indicating Vietnam's tourism industry has immense potential and needs to be further exploited.

FUEL PRICE

Fluctuations in Fuel Prices: A Challenge for Businesses in General and Tourism Companies in Particular (Translated from VNExpress, 2022) Rising fuel prices lead to increasing transportation costs across all modes, from air travel to road transport. This highlights that fuel accounts for a significant proportion of fluctuations in transportation costs, particularly in

airfare, train tickets, bus fares, and more. Transportation costs are an inseparable part of daily life and significantly influence people's decisions when choosing their modes of travel. The volatility in fuel prices impacts not only transportation costs but also spreads to many other aspects of tourism operations. It has a direct and profound effect on the tourism industry. Therefore, adapting to market fuel fluctuations is crucial to enhancing the competitiveness of the national tourism sector.

Current Fuel Consumption Situation in Vietnam and China

The differences in area and geography between China and Vietnam are key factors leading to disparities in transportation costs between the two nations, especially during the recovery period after the Covid-19 pandemic. Additionally, fuel prices affect the cost of food supplies for tourist destinations. For instance, the process of fishing and transporting seafood to tourist spots involves a long journey. Hence, if fuel prices rise, the cost of goods at these destinations will become increasingly expensive. As a result, food and beverage costs within the structure of tour prices will also surge. According to the World Economic Forum (WEF), the global GDP was estimated to have lost approximately $4.5 trillion and over 60 million jobs in 2020 due to the impacts of the Covid-19 pandemic. Tourism was among the most severely affected sectors due to government lockdown directives (Bo Van hoa, The thao va Du lich, 2021). Recovering the tourism economy post-pandemic poses a significant challenge for tourism enterprises. Based on the fuel price statistics of Vietnam and China on March 25, 2024 the disparity in fuel prices between these two countries is evident. If managed effectively, this disparity can become a major advantage in reviving the tourism economy and boosting competitiveness in the current tourism market.

Table 4: Statistics on Fuel Prices in Vietnam and China as of March 25, 2024

Fuel	CHINA	VIETNAM	Conclusion
Petrol	1.18$ (29.254 VND)	0.998$ (24.727 VND/liter)	The Petrol price in China is approximately 0.182/liter higher than in Vietnam.
Diesel	1.052$ (26.031 VND/liter)	0.856$ (21.220 VND/liter)	The diesel price in China is 0.196/liter higher than in Vietnam.

(Source: GlobalPetrolPrices.com 2024)

Table 5: Domestic Airfare Prices in Vietnam and China

The domestic airfare for the Saigon - Hanoi route.

05:10 – 07:20 VietJet Air	2 giờ 10 phút HAN–SGN	Bay thẳng	107 kg CO2e Lượng khí thải tr.b	3.480.000 ₫ khứ hồi
21:50 – 00:05+1 Vietravel Airlines	2 giờ 15 phút HAN–SGN	Bay thẳng	–	4.015.680 ₫ khứ hồi
08:20 – 10:30 Bamboo Airways	2 giờ 10 phút HAN–SGN	Bay thẳng	131 kg CO2e Hơn thông thường 22%	4.253.500 ₫ khứ hồi
23:00 – 01:15+1 Vietnam Airlines	2 giờ 15 phút HAN–SGN	Bay thẳng	119 kg CO2e Hơn thông thường 11%	4.657.000 ₫ khứ hồi

The domestic airfare for the Shanghai - Beijing route.

17:30 – 19:30 Shanghai Airlines · China Eastern	2 giờ SHA–PKX	Bay thẳng	143 kg CO2e Hơn thông thường 16%	8.676.104 ₫ khứ hồi
17:00 – 19:15 China Eastern	2 giờ 15 phút SHA–PEK	Bay thẳng	133 kg CO2e Hơn thông thường 8%	10.438.695 ₫ khứ hồi
22:30 – 00:55+1 Air China	2 giờ 25 phút SHA–PEK	Bay thẳng	128 kg CO2e Lượng khí thải tr.b	11.604.060 ₫ khứ hồi
22:10 – 00:30+1 China Southern	2 giờ 20 phút PVG–PKX	Bay thẳng	140 kg CO2e Hơn thông thường 14%	12.007.262 ₫ khứ hồi

(Source: Google.com 2024)

Table 4 shows that fuel prices in China are higher than in Vietnam. Although fuel prices in Vietnam have experienced periods of continuous increase, they remain generally lower than in China. This is due to high taxes and the direct impact of global fuel conditions on China. As a vast country with an estimated total area of 9,597,000 km², compared to Vietnam's area of 331,690 km², transportation costs between cities in China are significantly higher than in

Vietnam. For example, the distance from Hanoi to Ho Chi Minh City is approximately 1,594 km, while the distance from Shanghai to Beijing is 1,207.5 km. However, as shown in Table 5, domestic airfare prices in China are almost double those in Vietnam. Comparing the data from Table 4, one can see that a contributing factor to the disparity in domestic airfare prices between Vietnam and China is that fuel prices directly impact transportation costs for residents in both countries. This highlights the significant effect of fuel prices on domestic travel costs in the two nations. Each country prioritizes different transportation modes, reflecting their unique needs and circumstances. Although there are cost differences between the two nations, these can be partially explained by disparities in fuel prices and geographical factors. The distance between destinations and transportation infrastructure can influence the choice of travel methods and associated costs. For instance, in a country with higher fuel prices, people may shift toward public transportation or eco-friendly travel options to alleviate financial burdens. Conversely, in a country with lower fuel prices, there may be a tendency to use personal vehicles more frequently, which also reflects on the daily transportation costs for its citizens. Ultimately, these factors contribute to forming a comprehensive picture of how fuel prices impact daily life in general and the tourism industry in particular.

HOTEL PRICE

Accommodation represents a critical component in fulfilling the needs of tourists during extended journeys. It serves not only as a place of respite after a day of exploration but also as an essential element in crafting a comprehensive travel experience. As noted by Bluejaypms.com, 22% of tourists consider hotel criteria when planning their trips. Among these, price emerges as the primary determinant in a guest's decision to book a room at a particular establishment. The pricing of hotel rooms is a multifaceted factor, influenced by various elements. To attract tourists, it is imperative to establish a pricing strategy that strikes a balance between the interests of the business and the demands of the clientele. Hotel room rates in Vietnam and China differ across the spectrum, from mid-range to five-star accommodations, with China offering a greater variety of lodging options. Consequently, these factors contribute to the substantial disparity in revenue within the hotel industry, with China's earnings significantly surpassing those of Vietnam, as outlined below:

Table 6: Average hotel room rates in Vietnam and China in 2019

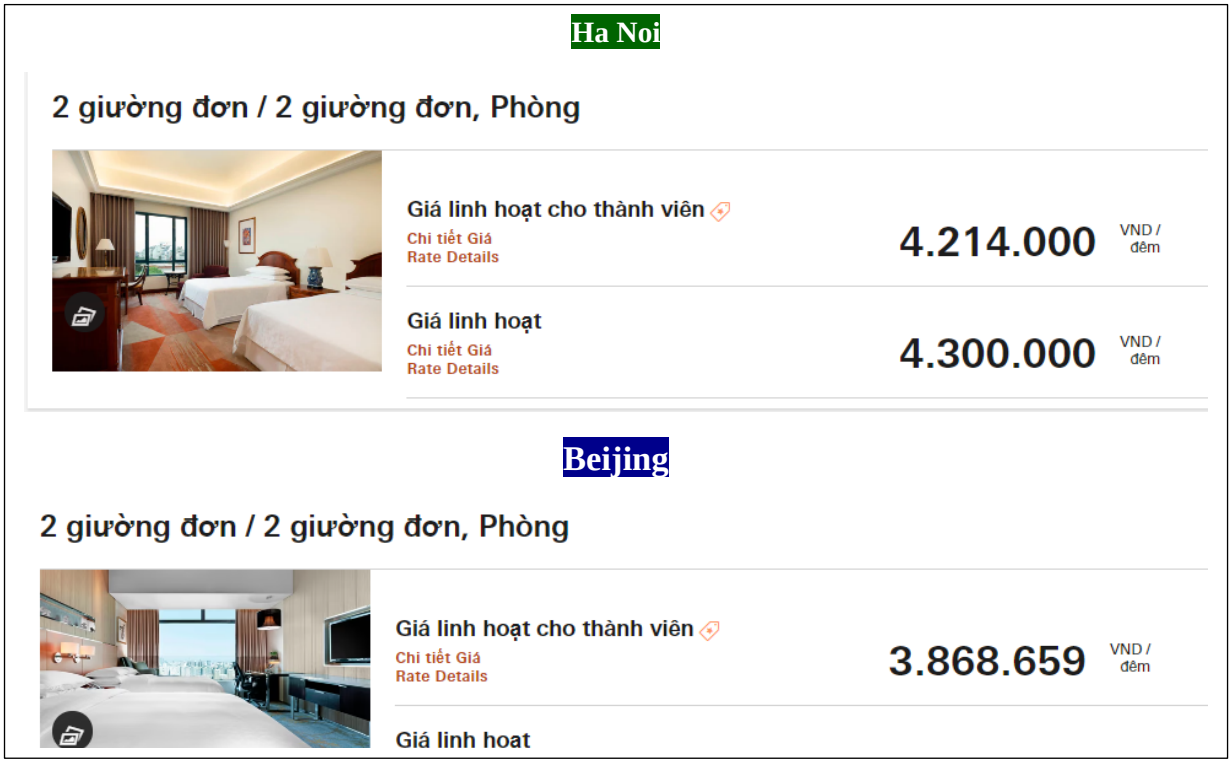
	CHINA	VIETNAM
Average price per night	50$ – 60$	75$
Average price per night at 5 star accommodation	136$	166$
Annual accommodation service	69,230,000,000$	2,700,000,000$
Number of accommodation	279,000	38,000

(Source: Statista.com; Worldbank.org 2019)

According to data from Table 6, the average hotel prices in China are lower than those in Vietnam (approximately $10), while the revenue generated by China's hotel industry is significantly higher than that of our country (about 25 times greater). This disparity can be attributed to China's vast size, which results in a considerably larger number of accommodation facilities compared to Vietnam, leading to substantial competition among hotel businesses. As a result, hotel owners are compelled to reduce room rates to attract customers. Furthermore, the application of scientific advancements and artificial intelligence in operations and management has allowed hotels in China to minimize their operational costs. A notable example is the Flyzoo hotel in Hangzhou, China, the first fully automated hotel operated by Alibaba. Overall, the significant difference between Vietnam and China can be attributed to factors such as China's larger population, its broader tourism market, and a higher volume of visitors.

A typical example of the price disparity between hotels in these two countries can be observed in the price difference at the Sheraton hotel, a brand under the Marriott Group, between the two capital cities, Beijing and Hanoi. Both hotels offer standard rooms with two single beds. However, despite being under the same brand and providing similar amenities, hotel rooms in Beijing, China, are priced approximately 500,000 VND lower than those in Hanoi, Vietnam. This illustrates the fluctuations and differences in accommodation prices across different locations, which may reflect factors such as operational costs, local market competition, and other local economic conditions.

Table 7: Room rates at a Sheraton hotel in Vietnam and China in 2024

(Source: Skyscanner.com 2024)

PRICE OF FOOD AND BEVERAGE

Beyond the competitive price indices in the tourism industry, the cost of dining services is also a crucial factor that directly impacts the tourist experience. Besides rest and relaxation, the need for food and beverage is equally important (Tap chi Kinh te và Du bao, 2020), making it a key consideration for tourists when deciding on a travel destination. A traveler's desire to return to a destination is largely dependent on local culture, including cuisine (Nguoi Quan Sat, 2024). This is because a significant portion of a tourist's experience comes from savoring local dishes and regional specialties. The quality and diversity of culinary options can influence tourist satisfaction and their overall travel experience. Each country and region has its unique cuisine, allowing tourists to enjoy distinctive flavors while engaging in cultural exchange and learning about the fascinating stories behind the food. Sharing meals and beverages together can create opportunities for conversation and exploration of local culture. These unique culinary experiences can create lasting memories for travelers. Enjoying a romantic dinner at a famous restaurant or tasting local specialties can leave an indelible impression at the end of their trip. In summary, the price of dining services is not only a vital part of the travel experience but can also have a profound impact on tourist satisfaction and overall experience. Two criteria were introduced to compare the price competitiveness of dining services in

Vietnam and China: the price of a meal at a casual restaurant and the price of a meal for two with three courses at a mid-range restaurant.

Table 8: Average price per meal

	CHINA	VIETNAM
Meal, Inexpensive Restaurant	3.44$	1.97$
Meal for 2 People, Mid-range Restaurant, Three-course	27.54$	22.98$

(Source: Numbeo.com 2024)

Food and beverage costs for tourists in Vietnam are relatively low, giving the country a competitive advantage over China. For just $2, tourists can enjoy a satisfying meal with a wide range of options such as pho, banh mi, com tam, bun, and banh xeo. In China, while food options are incredibly diverse, street food starts from as low as $0.69, casual dining ranges from $4.13 to $8.26, and restaurant dining is more expensive. As shown in Table 5, the average cost of a casual meal in Vietnam is $1.47 cheaper than in China. Meanwhile, the average price of a restaurant meal in Vietnam is around $22.98, compared to $27.54 in China, which is nearly $4.56 more expensive; these figures are visually represented in Table 8. Thanks to the low cost of living, abundant supply, short supply chains, government policies, and unique culinary culture, Vietnamese consumers can easily access fresh products at affordable prices. Overall, Vietnam's price competitiveness in food and beverages is higher than China's, and this is also an advantage that helps attract foreign tourists. Therefore, if we can develop our culinary sector further, not only in terms of price but also in terms of flavor and quality, we can narrow the gap in tourism competitiveness with our neighboring country.

III. CONCLUSION

The analysis above underscores that the success of a tourist destination is fundamentally determined by its competitive capacity. Drawing from the price competitiveness indicators in the TTCI, it becomes evident that China's tourism sector currently outpaces Vietnam in terms of overall competitiveness. This is an expected outcome, as China possesses the economic resources and human capital necessary to make substantial investments in its tourism industry. Nevertheless, Vietnam's tourism, despite its slower progress, holds significant advantages in

price competitiveness, which can serve as a foundation for strategic development. Particularly, lower fuel prices represent a vital area where Vietnam can channel efforts to strengthen its position in the global tourism market. Additionally, the country's culinary offerings, especially the vibrant and diverse street food culture, have become a unique hallmark, increasingly cherished by international visitors.By analyzing and comparing the price competitiveness of Vietnam and China, it is possible to identify intrinsic strengths and untapped potential. From there, Vietnam can effectively harness these opportunities and address existing challenges, paving the way for its tourism sector to ascend to new heights and contribute meaningfully to the nation's economic growth and cultural prominence.

REFERENCES

An Nhien (2018). *Thanh tuu kinh te Trung Quoc sau 40 nam cai cach va mo cua*, Tap chi Cong San, 19 December 2018. Available at: https://tapchicongsan.org.vn/kinh-te/-/2018/53528/thanh-tuu-kinh-te-trung-quoc-sau-40-nam-cai-cach-va-mo-cua.aspx# [Accessed: 5 September 2024]

Ban bien tap (2021). *Du lich la nganh kinh te chiu thiet hai nang ne nhat vi đai dich Covid-19*, Cong Thong tin dien tu Bo VHTTD, 16 December 2021. Available at: https://bvhttdl.gov.vn/du-lich-la-nganh-kinh-te-chiu-thiet-hai-nang-ne-nhat-vi-dai-dich-covid-19-20211216090147038.htm

Bluejaypms (n.d). *Hanh vi cua khach du lich: luon nghi ve chuyen đi*. Available at: https://bluejaypms.com/article/hanh-vi-khach-hang-chung-toi-luon-luon-nghi-ve-nhung-chuyen-di-205 [Accessed: 20 March 2024]

Destination Insights with Google (n.d). *Top insights for your selected country*. Available at: https://destinationinsights.withgoogle.com/intl/en_ALL/#:~:text=Smart%20business%20decisions%20rely%20on%20good [Accessed: 09 September 2024]

Diep Anh (2024). *Du lich Viet Nam tang cuong suc canh tranh, suc hap dan tren thi truong quoc te*, Bao Dien tu Chinh Phu (2024), 24 January 2024. Available at: https://baochinhphu.vn/du-lich-viet-nam-tang-cuong-suc-canh-tranh-suc-hap-dan-tren-thi-truong-quoc-te-102240124161055012.htm

Đo Anh (2020). *Tam quan trong cua bo phan F&B trong khach san*, Tap chi Kinh te và Du bao, 07 January 2020. Available at: https://kinhtevadubao.vn/tam-quan-trong-cua-bo-phan-fb-trong-khach-san-487.html [Accessed: 02 July 2024]

GlobalPetrolPrice.com (2024). *China fuel prices, electricity prices*. Available at: https://www.globalpetrolprices.com/China/ [Accessed: 20 March 2024]

Google (n.d). Travel. Available at: https://www.google.com/travel/ [Accessed: 20 March 2024]

Hai Yen (2024). *Thi truong du lich Trung Quoc chinh thuc buoc vao mua cao diem*, Vietnamplus, 30 June 2024. Available at: https://www.vietnamplus.vn/thi-truong-du-lich-trung-quoc-chinh-thuc-buoc-vao-mua-cao-diem-post962153.vnp [Accessed: 10 September 2024]

Le Thanh Hai (2024). *Tinh hoa am thuc Viet Nam tu truyen thong đen giai thuong danh gia quoc te*, Nguoi Quan Sat, 12 February 2024. Available at: https://nguoiquansat.vn/tinh-hoa-am-thuc-viet-nam-tu-truyen-thong-den-giai-thuong-danh-gia-quoc-te-114312.html [Accessed: 02 July 2024]

Ngoc Van (2022). *Trung Quoc tro thanh nen kinh te lon thu hai the gioi the nao?*, Lao Dong, 30 October 2022. Available at: https://laodong.vn/tu-lieu/trung-quoc-tro-thanh-nen-kinh-te-lon-thu-2-the-gioi-the-nao-1110783.ldo [Accessed: 10 September 2024]

Numbeo (n.d). *Cost of Living Comparison Between China and Vietnam*. Available at: https://www.numbeo.com/cost-of-living/compare_countries_result.jsp?country1=China&country2=Vietnam#:~:text=Indices%20Difference.%20Cost%20of%20Living%20in%20Vietnam%20is%2013.9%%20lower [Accessed: 02 July 2024]

Quang Toan (2024). *Trung Quoc: Du lich tang nhung chi tieu cua du khach giam manh*, Cho Gia, 10 May 2024. Available at: https://chogia.vn/du-lich-trung-quoc-tang-trong-ky-nghi-le-lao-dong-nhung-chi-tieu-cua-du-khach-giam-manh-51591/ [Accessed: 5 September 2024]

Skyscanner (2024). Sheraton Beijing Lize Hotel. Available at: https://www.skyscanner.com.vn/hotels/search?entity_id=204138639&checkin=2024-09-12&checkout=2024-09-13&adults=2&rooms=1&sort=-relevance [Accessed: 12 Septemper 2024]

Skyscanner (2024). Sheraton Ha Noi Hotel. Available at: https://www.skyscanner.com.vn/hotels/search?entity_id=47090697&checkin=2024-09-12&checkout=2024-09-13&adults=2&rooms=1 [Accessed: 12 Septemper 2024]

Statista (2024). *Revenue of the hotels market in China from 2019 to 2028*. Available at: https://www.statista.com/forecasts/891186/revenue-in-the-hotels-market-in-china [Accessed: 20 March 2024]

Vietiso (2023). *7 chien luoc dinh gia giup doanh nghiep Du lich-lu hanh tang luong dat tour*. Available at: https://www.vietiso.com/blog/7-chien-luoc-dinh-gia-giup-doanh-nghiep-du-lichlu-hanh-tang-luong-dat-tour.html [Accessed: 10 September 2024]

VNExpress (2022). *Giai phap cho doanh nghiep van tai khi gia nhien lieu bien dong*. Available at: https://vnexpress.net/giai-phap-cho-doanh-nghiep-van-tai-khi-gia-nhien-lieu-bien-dong-4500131.html [Accessed: 10 September 2024]

World Bank (2019). Average spending per int'l tourist (US$). Available at: https://prosperitydata360.worldbank.org/en/indicator/WEF+TTCI+ITRITA [Accessed: 20 March 2024]

World Bank (2019). Hotel price index, US$. Available at: https://prosperitydata360.worldbank.org/en/indicator/WEF+TTDI+HOTELCPI [Accessed: 20 March 2024]

World Economic Forum (2022). Travel & Tourism Development Index 2021. Available at: https://www.weforum.org/publications/travel-and-tourism-development-index-2021/explore-the-data/ [Accessed: 20 March 2024]

VIETNAM'S GREEN GROWTH: AN ANALYSIS OF GREEN GDP FROM 2006 TO 2022

Minh-Anh Hien NGUYEN

Can Tho University, Vietnam.
Email: anhb2112363@student.ctu.edu.vn

Nhat-Khang LE
Can Tho University, Vietnam.
Email: khangb2105970@student.ctu.edu.vn

Phuong-Linh Nguyen HO
Can Tho University, Vietnam.
Email: linhb2112380@student.ctu.edu.vn

Trung-Hau Thai HA
Can Tho University, Vietnam.
Email: haub2112375@student.ctu.edu.vn

Phuong-Nhi TRINH
Can Tho University, Vietnam.
Email: nhib21123932@student.ctu.edu.vn

Que-Nhu DUONG
Corresponding author. Can Tho University, Vietnam.
Email: dqnhu@ctu.edu.vn ; ORCID ID: 0000-0002-3734-0960

ABSTRACT

The "green economy" is recognized as a critical component in the global economic recovery and development process. Vietnam serves as an illustrative case study for Green GDP within the ASEAN region, given its distinct economic, environmental, and developmental traits. This paper seeks to examine the current status of green GDP in Vietnam, highlighting the initiatives the country has implemented to foster green growth. By utilizing secondary data from reliable sources, including the Vietnam General Statistics Office, the Vietnam Ministry of Natural Resources and Environment, and the World Bank, this study investigates the progression of green GDP in Vietnam from 2006 to 2022. The findings indicate that Vietnam has made substantial strides in advancing green economic development, with the country's Green GDP rising from $625.36 billion in 2006 to $1,052.69 billion in 2022, representing a 1.7-fold increase. Additionally, per capita Green GDP has also increased over time, reflecting the government's effective efforts to promote sustainable growth and development.

Keywords: Green growth, Green GDP, Sustainable development

INTRODUCTION

Currently, "green economy" has become a turning point in the process of global economic recovery and development (Linh, 2021). Most countries around the world consider the development of a green economy as an essential step in their economic development strategies, including Vietnam. Specifically, Vietnam serves as a representative case study for green GDP in the ASEAN region due to its unique economic, environmental, and development characteristics. Firstly, Vietnam is transitioning from a resource extraction-based economy to a high value-added economy, yet rapid industrialization has placed significant pressure on the environment, particularly in the context of strong urbanization (Hải, 2024). In Decision No. 1393/QĐ-TTg - "National Strategy for Green Growth for the Period 2011-2020 and Vision to 2050," dated September 25, 2012, the Vietnamese government affirmed that "Green growth is an important aspect of sustainable development, ensuring rapid, efficient, and sustainable economic growth, and importantly contributing to the implementation of the national strategy on climate change." Additionally, at the 26th Conference of the Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change (COP26), Vietnam committed to building and implementing strong measures to reduce greenhouse gas emissions using its own resources, alongside cooperation and support from the international community, striving to achieve net-zero emissions by 2050 (Ngoc Han, 2024). At the same time, Vietnam faces serious impacts from climate change, including rising sea levels, saltwater intrusion, and frequent natural disasters, which cause significant damage to the economy and resources (UNDP, 2015). Therefore, amid increasing environmental issues and the risks of global climate crises, Vietnam is implementing a green growth strategy as a new direction for economic activities and sustainable development. These efforts, combined with substantial potential for renewable energy and international support, make Vietnam a typical case study, contributing not only to addressing domestic challenges but also providing lessons for similar countries in the ASEAN region.

Consequently, this research will focus on analyzing the current state of green GDP in Vietnam, clarifying the efforts that Vietnam has undertaken to promote green growth. Furthermore, this study will provide specific methods to measure green GDP in Vietnam based on the approach of Song et al. (2019). This not only diversifies the methods of measuring green GDP worldwide but also provides a scientific basis for strategic decisions in the future, contributing to the sustainable development of the economy through the efficient use of environmental resources.

GREEN GDP AND ITS MEASUREMENT

According to Boyd (2007), when referring to green GDP, the value of nature will be measured in the market economy. However, when measuring green GDP, many issues arise, including the fact that natural value is not easily and clearly measured in units of tangible products like cars, houses and bread. In fact, calculating green GDP requires measuring the benefits derived from public goods provided by nature, for which there are no market indicators of value.

Pham Thanh Cong (2011) argues that green GDP is a new approach to the relationship between economic growth and sustainable development; economists and statisticians need to use the green GDP index as a measure of economic growth and sustainable development. Additionally, the government needs to have appropriate policies for investing in resources and technologies for environmental protection. Moreover, Pham Quang Tin (2015) states that gross domestic product is one of the important indicators in the system reflecting the production results of the economy; it serves as a basis for planning and providing the foundation for various levels of government to formulate policies for managing the economic and social development of the nation and localities. Particularly in this research, GDP plays an essential role in determining the value of green GDP. Aguilar-Rivera (2020) points out that green GDP serves as an important economic indicator created to reflect the level of income, welfare, and social economic value that a country achieves through green and sustainable growth. This is accomplished by transforming the economic structure, developing infrastructure, innovating technology, producing energy and biological products, as well as building enterprise networks and implementing public policies aimed at sustainability. In this paper, green GDP is defined as green GDP (green economy), which is an indicator for evaluating the quality of economic growth by deducting economic environmental costs (Pham Thanh Cong, 2015).

Currently, there is still no worldwide consensus on how to measure green economic growth (Song et al., 2019). This paper will employ the measurement of Green GDP proposed by Song et al. (2019). In general, calculating green GDP requires assessing the environmental damage costs associated with the consumption and use of natural resources that impact net GDP (Song et al., 2019). Therefore, this approach is useful and feasible to incorporate fundamental factors related to environmental costs into GDP. Additionally, this calculation method serves as motivation for local authorities to pay more attention to environmental factors and to pursue growth alongside sustainable development. Furthermore, the research by Song et al. (2019) indicates that calculating green GDP necessitates including resource consumption, environmental damage, as well as initiatives for environmental protection and restoration. In other words, in addition to calculating loss costs, the positive advantages derived from resources and the environment are also utilized to measure green GDP. Overall, the formula for calculating green GDP according to the research of Song et al. (2019) sufficiently encompasses these two factors. Therefore, green GDP (GGDP) in this study is measured based on the proposal by Song et al. (2019), with adjustments made to fit the available database and the economic context in Vietnam. In general, green GDP in this study will be measured based on market prices. This will allow for assessments and analyses of the current status of green GDP in Vietnam during the period from 2006 to 2022.

The method of measuring green GDP is based on research presented as follows:

GGDP = GDP - Natural resource loss - Environmental pollution loss + Positive benefits of resources and the environment.

Where:

Natural resource loss is measured by the value of water resource loss. This measurement method differs from that of Song et al. (2019).

The formula for calculating the value of natural resource loss is presented as follows:

Natural resource loss = P x Q = GDPt x **α**

Where:

P is the unit price of water resources;

Q is the total volume of water consumed;

GDP is the total output value created by producers in the water industry, equivalent to the GDP of the sector; t indicates the years.

α is the consumer's willingness to pay, which recommended by the World Bank to range from 1% to 3%. The research group chose **α** as 3% in this study due to the current water stress situation caused by population growth in Vietnam.

Environmental pollution loss according to the research by Song et al. (2019), the value of environmental pollution loss is calculated based on the costs of pollution loss and environmental management costs. The pollution loss costs include the total economic value of industrial wastewater, gases, and generated waste (Song et al., 2019). Environmental management costs are represented by the total investment in pollution control (Song et al., 2019). However, based on the economic conditions and the available database in Vietnam, the measurement of environmental pollution loss in this study has been adjusted accordingly. Specifically, environmental pollution loss is calculated based on the total volume of generated municipal solid waste and household wastewater, along with the costs associated with processing these two types of waste and wastewater.

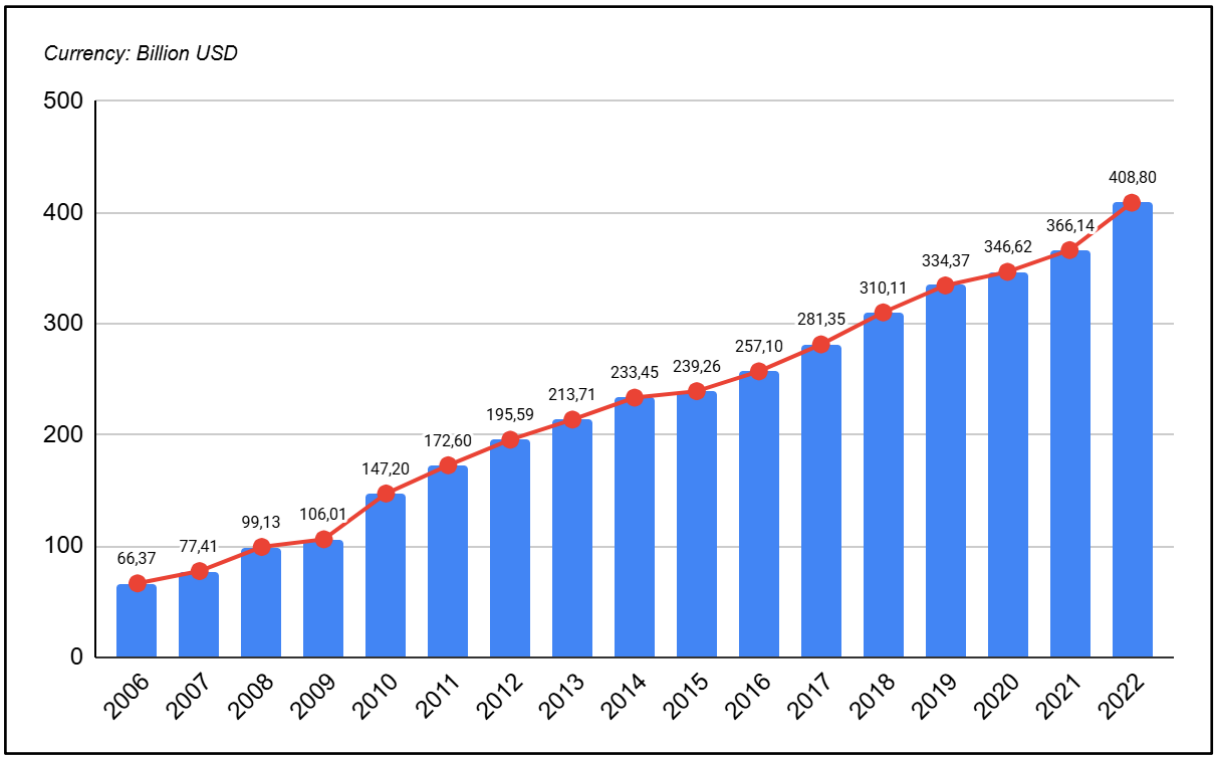
The positive benefits of resources and the environment are calculated based on the economic value of O_2 released by forests, the economic value of SO_2 absorbed by forests, the economic value of regulating climate, and the economic value of urban dust retention absorbed by green spaces (Song et al., 2019). In this study, green spaces in Vietnam are understood as forest areas. Specifically, the positive benefits of resources and the environment in this research are calculated based on the economic value of O_2 released by forests, the economic value of SO_2 absorbed by forests, the economic value of regulating climate, and the economic value of urban dust retention absorbed by forests.

Therefore, to measure green GDP in Vietnam, the study will utilize secondary data, including GDP data from the General Statistics Office, information on natural resource loss, pollution treatment costs from the Ministry of Natural Resources and Environment, and environmental quality indicators published by domestic agencies. This data ensures the completeness and accuracy needed for calculating green GDP in Vietnam

THE CURRENT STATE OF GREEN GDP IN VIETNAM FROM 2006 TO 2022

The current state of GDP in Vietnam

The Vietnamese economy maintained an impressive growth rate during the period from 2006 to 2022 (details in the image below). Overall, the scale of Vietnam's economy has increasingly expanded and achieved significant milestones, with a GDP of 404.72 billion USD in 2022, which is 2.5 times that of 2006. Contributing to this stable growth was Vietnam's official accession to the World Trade Organization (WTO) in January 2007. This event significantly contributed to the country's escape from the low-income group in 2011, when its GDP reached 172.60 billion USD. Although still classified as a lower-middle-income country in 2022, Vietnam continues to make relentless efforts to develop its economy, ranking as the fifth-largest GDP in Southeast Asia (Ministry of Industry and Trade, 2022).

Source: World Bank (2024)

Figure.1 Vietnam's GDP during the period from 2006 to 2022.

Notably, Vietnam's GDP exhibited some remarkable points in the years 2009 and 2020, detailed as follows:

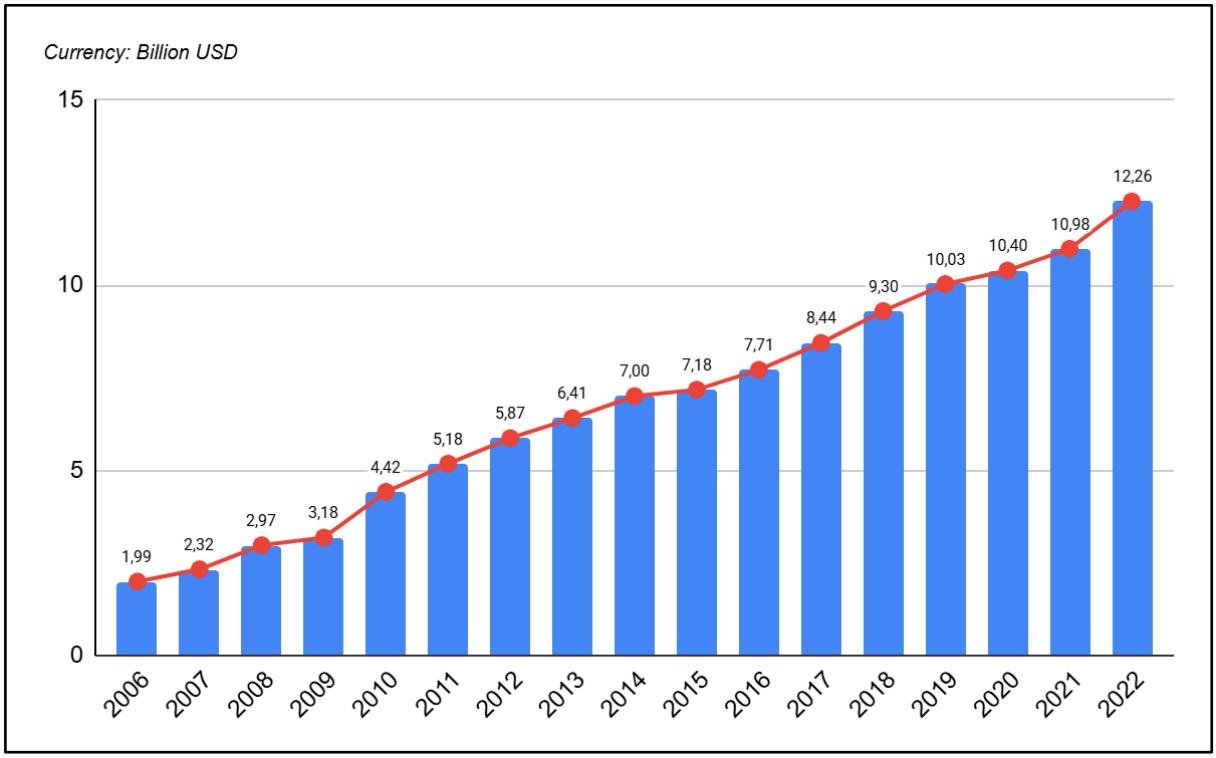
In 2009, the global financial crisis severely impacted Vietnam's GDP growth rate. Specifically, GDP growth in 2009 fell to 6.94%, a significant decline from 28.06% in 2008 and 16.63% in 2007. The financial crisis led to a decrease in exports, foreign direct investment, and other economic activities in Vietnam (Dao, 2015).

In 2020, Vietnam's GDP showed positive signs as it was one of the few countries in the world that maintained positive GDP growth despite the complex impacts of the COVID-19 pandemic. However, the growth rate was substantially lower than in previous years (Institute of Financial Strategy and Policy, 2020). Specifically, Vietnam's GDP in 2020 reached 346.62 billion USD, only about 12.25 billion USD higher than in 2019. The primary reason for this slow growth was that the pandemic severely affected production and export activities, especially in the manufacturing and tourism sectors, which are significant contributors to economic growth (Pham Thi Thanh Binh, 2022).

Overall, the Vietnamese economy maintained an impressive growth rate with an average of 6.72% per year during the period from 2006 to 2022. This indicates that Vietnam is one of the countries with effective response policies to crises and challenges, which is a positive sign. In the future, Vietnam needs to continue maintaining appropriate policies and strategies to enhance its position both regionally and globally.

The current state of natural resource loss in Vietnam

Overall, the value of natural resource depletion in Vietnam from 2006 to 2022 has shown a gradual upward trend, with an average increase of 6.8% per year during this period. Below is a chart showing Vietnam's resource depletion over the years.

Source: Calculations by the authors, 2024

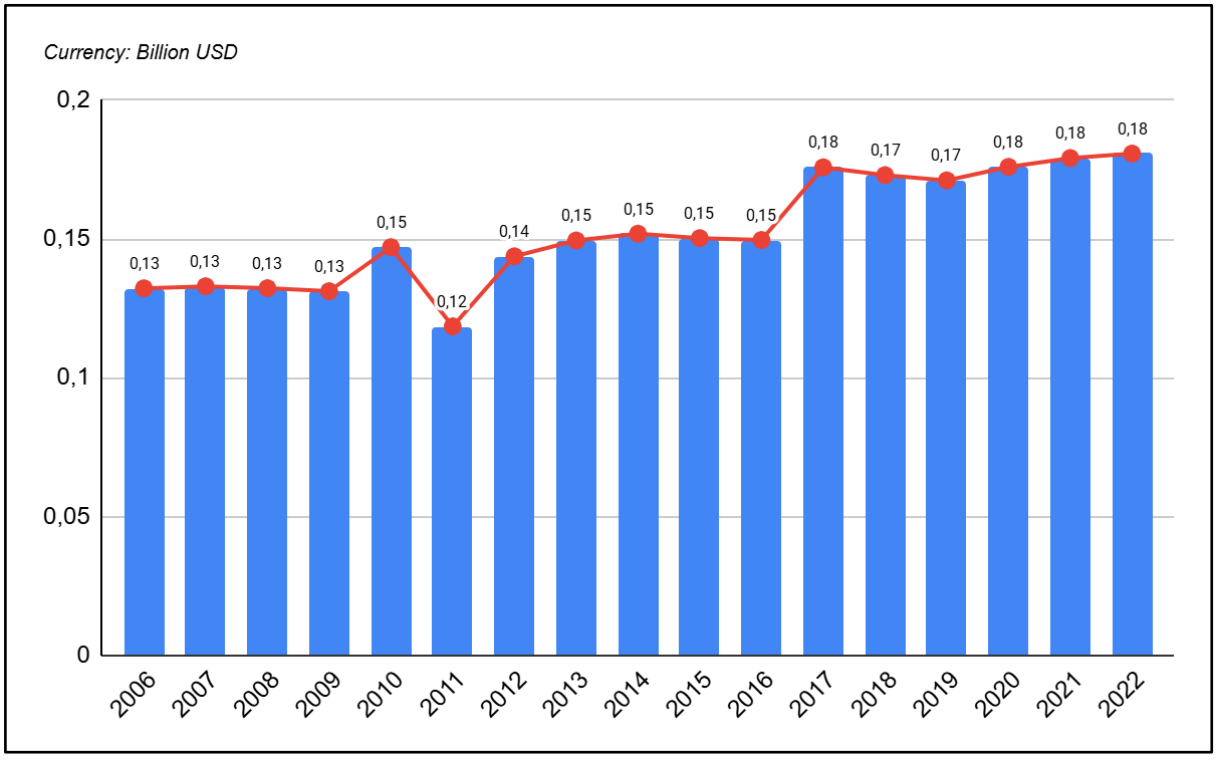
Figure.2 Natural resources loss in Vietnam from 2006 to 2022.

The chart shows that natural resource losses in Vietnam have increased significantly, from approximately $1.99 billion in 2006 to $12.26 billion in 2022, marking an increase of

about $10.27 billion. As one of the countries most heavily affected by climate change (Institute of Financial Strategy and Policy, 2018), Vietnam has faced serious challenges related to natural resource losses, including declines in both the quantity and quality of resources. The main causes of this situation include population growth, rapid urbanization, industrialization, and the worsening effects of climate change, which have intensified resource depletion (Tran Ba Tho, 2020). To address these challenges, Vietnam has made continuous efforts, such as enacting the Law on Meteorology and Hydrology and improving resource and environmental management measures (Quynh Vu, 2015; Central Steering Committee for Natural Disaster Prevention and Control, 2015; Prime Minister, 2016). However, these issues continue to pose a pressing threat to the country's economic growth, raising concerns about environmental sustainability and future economic development.

The current state of environmental pollution losses in Vietnam

According to the Northern Center for Environmental Monitoring - Pollution Control Department (2019), Vietnam's environment has faced significant pressure from economic-social development activities and international trade. During the period from 2006 to 2022, the country recorded notable fluctuations in the value of environmental pollution losses (see details in the figure below).

Source: Calculations by the authors, 2024

Figure.3 Environmental pollution losses in Vietnam from 2006 to 2022.

Overall, environmental pollution losses in Vietnam have shown a gradual upward trend over the years, reaching $0.18 billion in 2022, 1.37 times higher than $0.13 billion in 2006.

One of the main contributors to the worsening environmental pollution is the increase in waste and wastewater generation. Rapid population growth combined with accelerated industrialization and urbanization has significantly increased the production of household waste and water pollutants (Communist Party of Vietnam Online Newspaper, 2024). According to The Ministry of Natural Resources and Environment (2021), the volume of municipal solid waste continues to rise nationwide. Although the number of waste treatment facilities has increased in recent years, pollution levels remain unimproved. The main reasons include inadequate waste collection and transportation equipment as well as challenges in implementing waste management policies (Vietnam Sea Magazine, 2024). Additionally, Vietnam faces water shortages during the dry season due to reduced downstream water flow, severe pollution from wastewater, and saltwater intrusion. Despite legal regulations such as the Environmental Protection Law (2014), the Water Resources Law (2012), and related decrees, the drainage and wastewater treatment systems remain insufficient to meet the minimum requirements for pollution reduction (Lam Trinh, 2024).

Notably, Vietnam's environmental pollution losses experienced several significant events in 2011 and 2017, as detailed below:

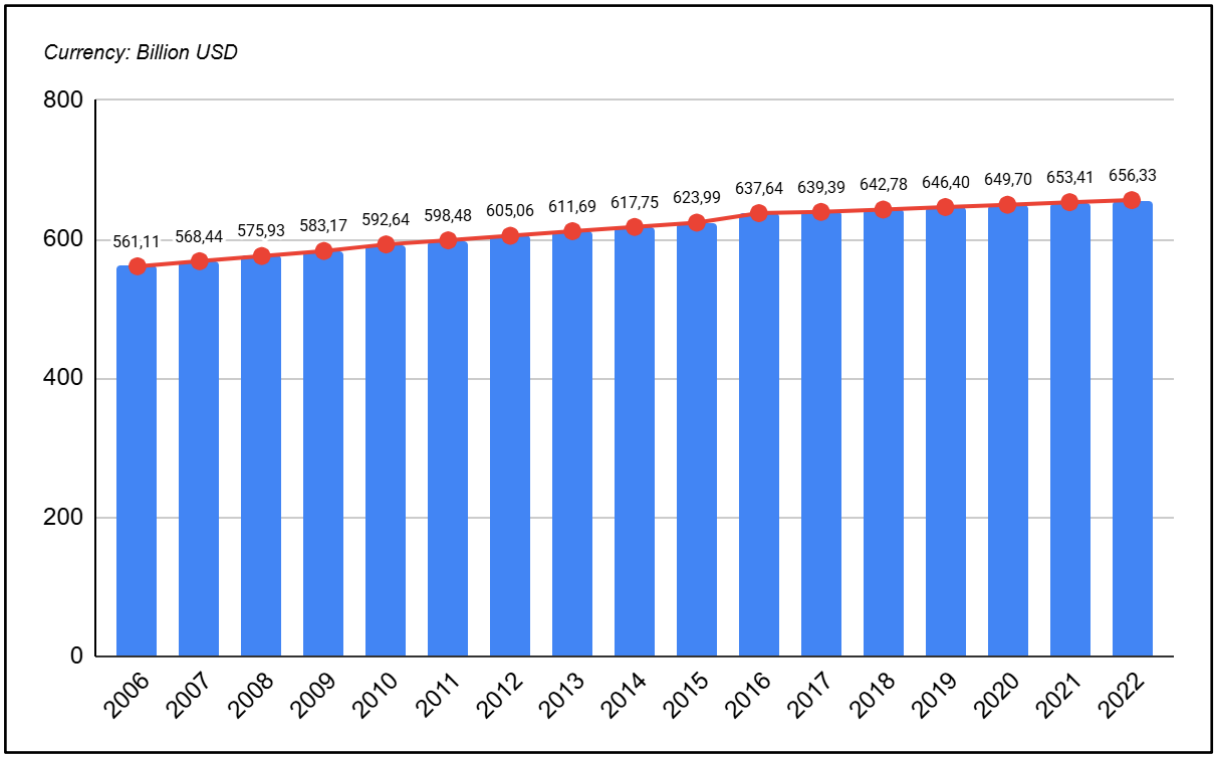
In 2011, Vietnam recorded a slight decrease in pollution losses, amounting to $0.12 billion, which was $0.03 billion lower than the $0.15 billion in 2010, marking the lowest level compared to previous periods. This decline was a positive outcome of government efforts to mitigate pollution through the introduction of various management policies, violation handling measures, and new environmental protection strategies (Thao and Tuan, 2011; Le Thi Thanh Ha, 2011). Particularly, the publication of the *2011 National Environmental Report – Solid Waste* (Ministry of Natural Resources and Environment, 2012), with a focus on solid waste, highlighted significant improvements in waste management and the household solid waste collection and treatment system. These efforts gradually achieved environmental protection and sustainable development goals.

However, by 2017, Vietnam witnessed a notable increase in environmental pollution losses, reaching $0.18 billion, which was $0.03 billion higher than the $0.15 billion recorded in 2016. This trend remained stable through 2022. The primary causes of this increase included the proliferation of non-compliant solid waste treatment facilities and unsanitary landfills. Additionally, a significant amount of untreated solid waste was directly discharged into rivers, lakes, and canals, causing severe water and soil pollution. By 2017, the total volume of wastewater discharged nationwide, based on permits issued, was approximately 100 million cubic meters per day (Thu Trang, 2019). Furthermore, the complex developments of the COVID-19 pandemic led to increased use of single-use plastics after 2020, exacerbating environmental pollution in Vietnam (Linh Chi, 2022). To mitigate these losses, Vietnam implemented several supplementary measures, such as planning centralized waste treatment zones, adopting advanced waste treatment technologies (Ministry of Natural Resources and Environment, 2017), imposing environmental protection fees on household wastewater (Vietnam Television, 2016), and promoting plastic waste reduction, recycling, and reuse (Ministry of Industry and Trade, 2020).

In summary, Vietnam experienced a significant increase in environmental pollution losses from 2006 to 2022. Despite efforts to implement policies and management measures to mitigate these damages, severe pollution from household solid waste and wastewater remains a major threat to economic and social development. To ensure sustainable development in the future, Vietnam must adopt long-term, rational environmental protection strategies and enhance investment in advanced waste management and treatment systems.

Current state of the positive benefits of resources and the environment in Vietnam

Overall, the positive benefits of Vietnam's resources and environment showed steady growth from 2006 to 2022. According to the Institute of Strategy and Policy on Resources and Environment (2023), with its vast forest area and increasing forest cover over time, Vietnam holds a significant advantage in terms of the positive value of its resources and environment compared to the other five countries included in this study. Below is a chart illustrating the positive benefits of resources and the environment in Vietnam during the 2006-2022 period.

Source: Calculations by the authors, 2024

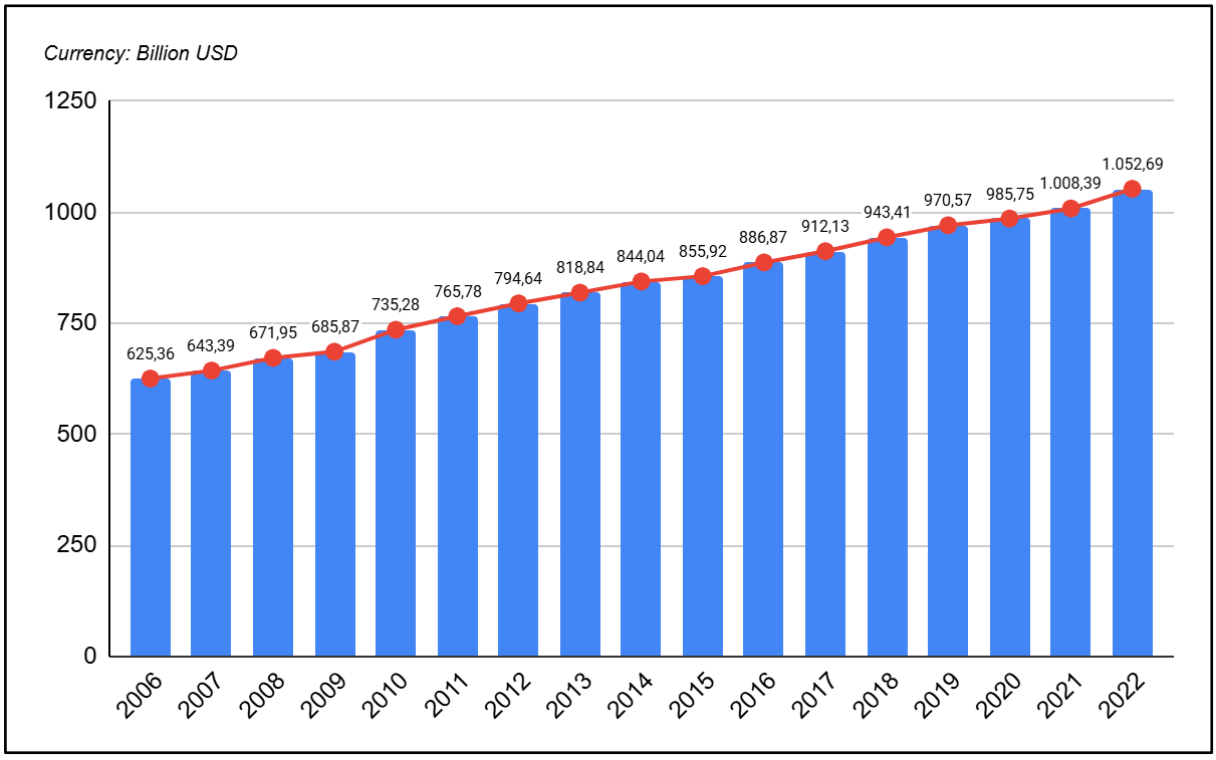
Figure.4 Positive benefits of Resources and the Environment in Vietnam during the 2006-2022 period.

The chart shows that the positive benefits of resources and the environment in Vietnam have been gradually increasing, with minimal fluctuations over the years. Specifically, this value rose from USD 561.11 billion in 2006 to USD 656.33 billion in 2022, an increase of approximately USD 95.22 billion. This result reflects the efforts in implementing several forest protection and development policies by the government (Government News, 2012; Ho Chi Minh city Department of Planning and Architecture, 2016). According to 2021 statistics, the

country planted 277,830 hectares of forest, with the forest coverage rate reaching 42.02%, a 0.01% increase compared to 2020. However, in recent years, the area of natural forests in Vietnam has been rapidly decreasing, and the quality of forests has severely deteriorated (Institute of Strategy and Policy on Natural Resources and Environment, 2023). According to Phuong Thao (2024), issues such as illegal logging, encroachment of forest land for cultivation, landslides, and forest fires are among the main causes of the reduction in forest area between 2011 and 2021, with an estimated loss of over 22,800 hectares of forest. Therefore, the urgent task now is to actively restore watershed protective forests, particularly by strengthening forest management and protection measures. Additionally, Vietnam needs to implement strong policies to control soil erosion, enhance monitoring, and encourage activities for forest protection and regeneration.

The current state of Green GDP in Vietnam during the period 2006-2022.

As a developing country in Southeast Asia, Vietnam has consistently strived to promote green growth and sustainable development (Luong Hoang Phuong Thao, 2024). After measuring the key components that make up this index, the authors have specifically calculated the Green GDP data for Vietnam during the period 2006-2022 (see the figure below). Overall, Vietnam's Green GDP has maintained an impressive growth rate over the years, with an average growth rate of approximately 3.32% per year.

Source: Calculations by the authors, 2024

Figure.5 Green GDP in Vietnam during the 2006-2022 period.

Based on the chart, it can be seen that Vietnam has made significant progress in maintaining green economic development. The country's Green GDP increased from 625.36 billion USD in 2006 to 1,052.69 billion USD in 2022, equivalent to a 1.7-fold increase

compared to 2006. This result was achieved after more than 10 years of implementing policies that promote the green economy in Vietnam. The government has played a crucial role by issuing and approving national strategies for green growth and sustainable development in phases (Institute of Strategy and Policy for Industry and Trade, 2024). In addition, the World Bank has also contributed to the development of the green economy in Vietnam by investing in projects related to green industry, green energy, and climate change mitigation (World Bank, 2022). However, according to Luong Hoang Phuong Thao (2024), Vietnam still faces numerous challenges in its green economic development process, including pressures related to the environment and natural resources, resource limitations, awareness of the green economy, and a lack of coordination in managing green economic development nationwide.

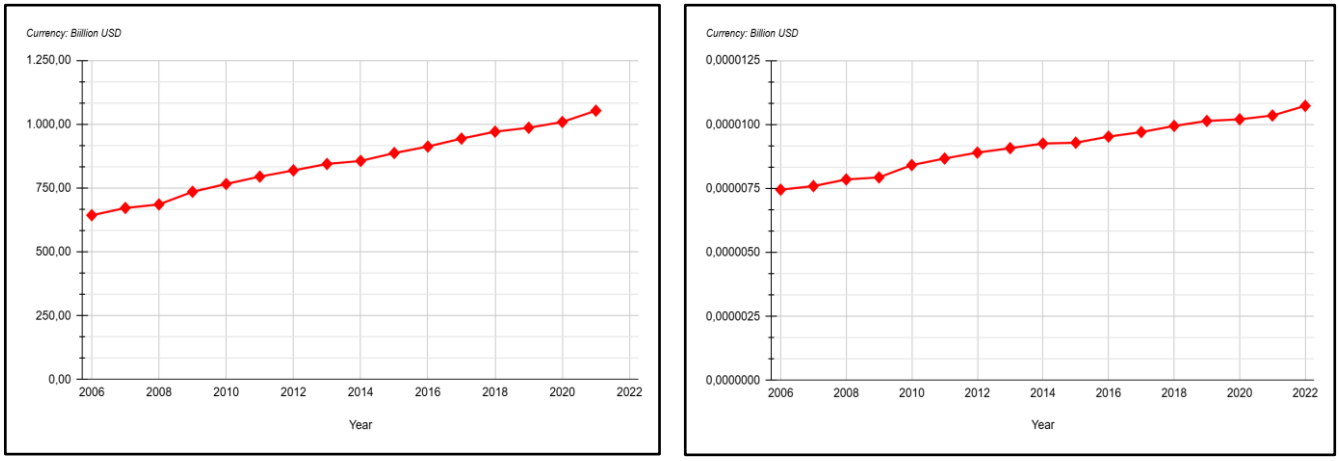
Notably, Vietnam's Green GDP had some significant points of interest in 2009 and 2022, as follows:

In 2009, the global financial crisis had a severe impact on Vietnam's economy. At that time, the term "green economy" was still relatively new and not fully recognized, as it had just been introduced by the United Nations Environment Programme (UNEP) in 2008 (Pham Minh Chinh, 2013). Therefore, Vietnam's Green GDP in 2009 recorded limited growth.

By 2022, Vietnam's Green GDP showed several bright spots in the context of economic recovery after the COVID-19 pandemic, with a growth rate of approximately 4.39% for the year. The Green GDP output in 2022 reached 1,052.69 billion USD, an increase of 44.30 billion USD compared to 2021. It is evident that the Vietnamese government has continuously worked to promote green growth and sustainable development, particularly during the return to the new normal phase. According to Huan, Tho, and Thien (2022), the government has implemented numerous policies to protect the environment and reduce pressure on it by adopting an economic platform for business operations, encouraging the development of renewable energy, and promoting green industries.

In summary, Vietnam's Green GDP has made significant progress between 2006 and 2022, reflecting the government's efforts to effectively promote green growth and sustainable development. Vietnam's commitment to green growth demonstrates the country's recognition of the need to balance economic development with environmental protection.

Additionally, there are some key points to note. Specifically, the Green GDP per capita index reflects the balance between environmental protection and economic development contributed by each individual in a country compared to the overall Green GDP. Therefore, it can be said that Green GDP per capita provides a more accurate reflection of a nation's sustainable development situation compared to Green GDP. Furthermore, the GGDP/GDP index is used to indicate the level of dependence of the economy on environmental protection and natural resource activities. Below are the charts illustrating the Green GDP and Green GDP per capita in Vietnam from 2006 to 2022.

Source: Calculations by the authors, 2024

Figure.6.1 and Figure.6.2 green GDP Index and green GDP per capita in Vietnam, 2006 - 2022.

Table 1. Green GDP and GDP index in Vietnam in 2022

Country	GGDP (Billion USD)	GDP (Billion USD)	GGDP/GDP
Vietnam	1.052,69	408,80	2,58

Source: Calculations by the authors, 2024

Overall, Table 1 shows the GGDP (Green GDP) index and GDP of Vietnam in 2022, with GGDP reaching 1,052.69 billion USD and GDP at 408.80 billion USD, resulting in a GGDP/GDP ratio of 2.58.

The higher GGDP index compared to GDP indicates the level of sustainable development in Vietnam, achieved through the effective utilization of natural resources while maintaining environmental sustainability. Vietnam possesses rich natural resources, particularly its vast forest area of approximately 14.6 million hectares, which accounts for 41.45% of the country's total land area. This plays a crucial role in absorbing greenhouse gases and providing ecosystem services (Vietnam Communist Party Online News, 2023). Additionally, the abundant marine resources and biodiversity have contributed to green economic activities such as renewable energy and eco-tourism. These factors not only promote

the sustainable development of the economy but also explain why Vietnam's GGDP is higher than its traditional GDP.

CONCLUSION

The overall development trend of green GDP in Vietnam during the period 2006–2022 did not exhibit significant fluctuations. Throughout these years, Vietnam's green GDP demonstrated a stable growth pattern, attributed to the positive benefits of natural resources and the environment, particularly the country's large forest area. This indicator consistently remained below $2 billion. However, if we compare with other countries in the region and globally, Vietnam has increasingly fallen behind in terms of environmental progress. According to Tran Tho Dat and Dinh Duc Truong (2019), this lag is largely due to Vietnam's growth model, which heavily relies on the exploitation of natural resources—a model that has become outdated compared to other nations in the region and around the world. During this period, Vietnam encountered serious challenges related to the depletion of natural resources, including both quantity and quality losses. As reported by the *Vietnam Communist Party Online Newspaper* (2023), the key causes of forest area reduction included illegal logging, encroachment of forest land for cultivation, soil erosion, and deforestation.

Despite significant progress in Vietnam's economy, the intense pressure for rapid economic growth, characterized by a traditional industrial structure and limited green technology adoption, has worsened environmental and resource losses. The environmental costs have been relatively severe compared to the economic benefits achieved. Vietnam's environment has faced substantial pressures from socio-economic development activities and international trade, as noted by the Northern Center for Environmental Monitoring - Pollution Control Department (2019).

The primary factors contributing to this situation include population growth, rapid urbanization, industrialization, and climate change, which have worsened the depletion of natural resources (Tho, 2020). Moreover, Vietnam's focus on achieving high economic growth to improve living standards has often prioritized economic development over environmental protection.

The suspension of economic and transportation activities during 2020 and 2021 due to the COVID-19 pandemic resulted in a short-term reduction in global carbon emissions (*Environmental Magazine*, 2020). Despite this, Vietnam's green GDP did not decline compared to pre-pandemic levels. This stability can be attributed to severe financial constraints and unfavorable economic conditions, which hindered companies' ability to implement environmental protection measures and reduced investments in green projects (*Department of Nature Conservation and Biodiversity*, 2020). The COVID-19 crisis has potentially delayed Vietnam's transition to a low-carbon economy, posing a threat to sustainable development efforts in the future.

To address these challenges, Vietnam must significantly invest in green technology, enhance environmental management, and raise public awareness.

REFERENCES

Abe, K. (2010). Assessing the economic impacts of free trade agreements: a computable equilibrium model approach. *Free Trade Agreements in the Asia Pacific*, 165-194.

Aguilar-Rivera, N. (2020). Green gross domestic product (Green GDP) and sustainable development. *Reduced Inequalities*, 1-15.

Ajewole, K., Beckman, J., Gerval, A., Johnson, W., Morgan, S., & Sabala, E. (2022). *Do free trade agreements benefit developing countries? An examination of U.S. agreements*. U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service. Retrieved from https://www.ers.usda.gov/publications/pub-details/?pubid=104854&utm_source=chatgpt.com&fbclid=IwY2xjawHe98NleHRuA2FlbQIxMAABHcuglA2QFzIkc73mZa9KcL44kbiS4u1zohLDeQd90y-bd1uU2RIY00yv4Q_aem_THLvJSDIG8og-m3VqJWTGQ [Access date: May 05, 2024]

Alghabbabsheh, T. G., AlSaif, S. S., Islam, M. S., AlShammari, T. S., & Mahmoud, A. M. (2022). Have Bilateral Free Trade Agreements (BBTAs) been beneficial? Lessons learned from 11 US BBTAs between 1992 and 2017. *Plos One*, 17(4), e0264730.

Algieri, B., Aquino, A., & Succurro, M. (2022). Trade Specialisation and Changing Patterns of Comparative Advantages in Manufactured Goods. *Italian Economic Journal*, 8(3), 607-667.

An, N. (2023). *Nhập siêu lớn từ Hàn Quốc có đáng lo ngại?* Tuổi Trẻ Online. Retrieved from https://tuoitre.vn/nhap-sieu-lon-tu-han-quoc-co-dang-lo-ngai-20230625102004271.htm#:~:text=Duy%20tr%C3%AC%20nh%E1%BA%ADp%20si%C3%AAu%20l%E1%BB%9Bn,s%E1%BB%B1%20c%E1%BA%A1nh%20tranh%20tr%E1%BB%B1c%20ti%E1%BA%BFp [Access date: November 22, 2023]

Baier, S. L., Yotov, Y. V., & Zylkin, T. (2019). On the widely differing effects of free trade agreements: Lessons from twenty years of trade integration. *Journal of International Economics*, 116, 206-226.

Barone, A. (2023*). Free Trade Agreement (FTA) Definition: How It Works, With Example.* Investopedia. Retrieved from https://www.investopedia.com/terms/f/free-trade.asp [Access date: October 12, 2023]

Bình, P. T. T. (2022*). Tác động của đại dịch COVID-19 đến nền kinh tế Việt Nam và một số giải pháp ứng phó.* Tạp Chí Cộng Sản. Retrieved from https://www.tapchicongsan.org.vn/web/guest/hoi-thao-quang-ninh/-/2018/826852/tac-dong-cua-dai-dich-covid-19-den-nen-kinh-te-viet-nam-va-mot-so-giai-phap-ung-pho.aspx# [Access date: April 28, 2024]

Boyd, J. (2007). Nonmarket benefits of nature: What should be counted in green GDP?. *Ecological Economics*, 61(4), 716-723.

Corning, G. P. (2000*). Managing the Asian Meltdown: The IMF and South Korea.* Institute for the Study of Diplomacy School of Foreign Service, Georgetown University, Pew Case Study, 1. Retrieved from https://nghiencuuquocte.org/tag/gregory-corning/ [Access date: November 22, 2023]

Công, P. T. (2011). GPD xanh: xu hướng tiếp cận mới trong mối quan hệ tăng trưởng kinh tế và phát triển bền vững hiện nay. *Nghiên Cứu Kinh Tế,* 395, 04/2011.

Chi, L. (2022). *Ảnh hưởng của dịch Covid-19 đến tiêu dùng bao bì từ nhựa. Báo Tài Nguyên và Môi Trường.* Retrieved from https://baotainguyenmoitruong.vn/anh-huong-cua-dich-covid-19-den-tieu-dung-bao-bi-tu-nhua-336417.html [Access date: May 04, 2024]

Chính, P. M. (2013). *Kinh tế xanh và con đường phát triển của nước ta thời kỳ công nghiệp hóa, hiện đại hóa.* Tạp Chí Cộng Sản. Retrieved from https://www.tapchicongsan.org.vn/web/guest/kinh-te/-/2018/19569/kinh-te-xanh-va-con-duong-phat-trien-cua-nuoc-ta-thoi-ky-cong-nghiep-hoa%2C-hien-dai-hoa.aspx [Access date: May 06, 2024]

Dao, H. T. T. (2015). *Tác động của khủng hoảng kinh tế toàn cầu đến kinh tế vĩ mô Việt Nam. Ngân hàng Nhà nước Việt Nam.* Retrieved from https://mof.gov.vn/webcenter/portal/vclvcstc/pages_r/l/chi-tiet-tin?dDocName=BTC340475 [Access date: November 22, 2023]

Department of Nature Conservation and Biodiversity. (2020). *Nguyên nhân của các tồn tại, hạn chế trong công tác bảo vệ môi trường.* Retrieved from https://cebid.vn/nguyen-nhan-cua-cac-ton-tai-han-che-trong-cong-tac-bao-ve-moi-truong/ [Access date: May 02, 2024]

Dương, B. (2018). *Việt Nam ngày càng thâm hụt thương mại lớn với Hàn Quốc.* Tạp Chí Kinh Tế Việt Nam. Retrieved from https://vneconomy.vn/viet-nam-ngay-cang-tham-hut-thuong-mai-lon-voi-han-quoc.htm [Access date: November 22, 2023]

Đạt, T. T., & Trường, Đ. Đ. (2019). Chỉ số hiệu quả môi trường (EPI): thực trạng và giải pháp từ góc nhìn kinh tế tại Việt Nam. *Tạp Chí Khí Tượng Thủy Văn,* 11/2019, 28-36.

Environmental Magazine. (2020). *Đại dịch Covid-19 và những điểm tích cực về môi trường.* Retrieved from https://tapchimoitruong.vn/nhin-ra-the-gioi-65/%C4%90%E1%BA%A1i-d%E1%BB%8Bch-Covid-19-v%C3%A0-nh%E1%BB%AFng-%C4%91i%E1%BB%83m-t%C3%ADch-c%E1%BB%B1c-v%E1%BB%81-m%C3%B4i-tr%C6%B0%E1%BB%9Dng-12838 [Access date: May 04, 2024]

Grossman, G. M. (2016). The purpose of trade agreements. In *Handbook of commercial policy* (Vol. 1, pp. 379-434). North-Holland.

Guan, Z., & Ip Ping Sheong, J. K. F. (2020). Determinants of bilateral trade between China and Africa: a gravity model approach. *Journal of Economic Studies*, 47(5), 1015-1038.

Giang, T. (2016). *Quốc gia nào hấp dẫn nhất về đầu tư cơ sở hạ tầng trong năm qua?* Báo Xây Dựng. Retrieved from https://baoxaydung.com.vn/quoc-gia-nao-hap-dan-nhat-ve-dau-tu-co-so-ha-tang-trong-nam-qua-179166.html [Access date: September 04, 2024]

Hải, P. Q. (2024*). Chuyển dịch cơ cấu ngành kinh tế trong quá trình đẩy mạnh công nghiệp hóa, hiện đại hóa đất nước.* Tạp Chí Kinh Tế và Dự Báo. Retrieved from https://kinhtevadubao.vn/chuyen-dich-co-cau-nganh-kinh-te-trong-qua-trinh-day-manh-cong-nghiep-hoa-hien-dai-hoa-dat-nuoc-29908.html [Access date: November 22, 2023]

Hân, N.(2024). *Phát triển kinh tế xanh ở Việt Nam - Thành quả và những vấn đề đặt ra. Tạp Chí Công Thương.* Retrieved from https://tapchicongthuong.vn/phat-trien-kinh-te-xanh-o-viet-nam-thanh-qua-va-nhung-van-de-dat-ra-129913.htm [Access date: November 22, 2023]

Ho Chi Minh city Department of Planning and Architecture (2016). *Ban hành một số chính sách bảo vệ, phát triển rừng.* Retrieved from https://qhkt.hochiminhcity.gov.vn/thong-tin-chi-dao-dieu-hanh/ban-hanh-mot-so-chinh-sach-bao-ve-phat-trien-rung-1358.html [Access date: May 05, 2024]

Huân, T. L., & Thơ, L. P. A., & Thiện, T. M. (2022). *Cơ hội, thách thức đối với tăng trưởng xanh trong bối cảnh hậu Covid-19 tại Việt Nam và định hướng hoàn thiện.* Tạp Chí Ngân Hàng. Retrieved from https://tapchinganhang.gov.vn/co-hoi-thach-thuc-doi-voi-tang-truong-xanh-trong-boi-canh-hau-covid-19-tai-viet-nam-va-dinh-huong-ho.htm [Access date: May 06, 2024]

Huijskens, R. (2017). *The effect of free trade agreements on international trade: an empirical analysis for developed and developing countries.* Erasmus Universty Rotterdam, Erasmus School Of Economics Master Thesis International Economics.

Institute of Financial Strategy and Policy. (2018). *Phát triển bảo hiểm thiên tai nhằm ứng phó và khắc phục hậu quả thiên tai: Kinh nghiệm của Trung Quốc và Đài Loan.* Retrieved from https://mof.gov.vn/webcenter/portal/vclvcstc/pages_r/l/chi-tiet-tin?dDocName=UCMTMP122522 [Access date: April 28, 2024]

Institute of Financial Strategy and Policy. (2020). *Việt Nam là một trong những nước tăng trưởng cao nhất trên thế giới.* Retrieved from https://mof.gov.vn/webcenter/portal/vclvcstc/pages_r/l/chi-tiet-tin?dDocName=MOFUCM179973 [Access date: April 28, 2024]

Institute of Strategy and Policy for Industry and Trade. (2024). *Phát triển kinh tế xanh ở Việt Nam: thực trạng và giải pháp.* Retrieved from https://vioit.org.vn/vn/chien-luoc-chinh-sach/phat-trien-kinh-te-xanh-o-viet-nam--thuc-trang-va-giai-phap-5941.4050.html [Access date: May 06, 2024]

Institute of Strategy and Policy on Resources and Environment. (2023). *Xu hướng của các hệ sinh thái Việt Nam.* Retrieved from https://isponre.gov.vn/vi/news/doi-thoai/xu-huong-cua-cac-he-sinh-thai-viet-nam-2290.html? [Access date: May 05, 2024]

Johnson, R. C., & Noguera, G. (2012). *Fragmentation and trade in value added over four decades.* Working Paper (No. w18186). National Bureau of Economic Research.

Kagan, J. (2020). *Bilateral Trade Definition and Pros & Cons of Agreements.* Dotdash Meredith Publishing. Retrieved from https://www.investopedia.com/terms/b/bilateral-trade.asp [Access date: October 10, 2023]

Kawai, M., & Wignaraja, G. (Eds.). (2011). *Asia's free trade agreements: How is business responding?*. Edward Elgar Publishing.

Krueger, A. (2023). *Trade, Disrupted. The International Monetary Fund.* Retrieved from https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/Fandd/Article/2023/June/FD0623.ashx [Access date: November 28, 2023]

Khắc, K. (2023*). Rộng mở hành lang hợp tác kinh tế, thương mại Việt – Mỹ.* Báo Điện Tử Kinh Tế & Đô Thị. Retrieved from https://kinhtedothi.vn/rong-mo-hanh-lang-hop-tac-kinh-te-thuong-mai-viet-my.html [Access date: November 15, 2023]

Linh, H (2021). *Singapore từ đói nghèo đến thịnh vượng.* Vietnam.net. Retrieved from https://vietnamnet.vn/singapore-tu-doi-ngheo-den-thinh-vuong-769787.html [Access date: November 28, 2023]

Liu, X. (2016). Trade agreements and economic growth. *Southern Economic Journal,* 82(4), 1374-1401.

Ministry of Finance (2018*). Bài học từ cuộc khủng hoảng tài chính toàn cầu 2008 – 2009.* Retrieved from https://mof.gov.vn/webcenter/portal/vclvcstc/pages_r/l/chi-tiet-tin?dDocName=UCMTMP124683 [Access date: November 15, 2023]

Ministry of Industry and Trade (2005). *Hiệp định Thương mại Việt Mỹ: Nâng lên tầm phát triển mới.* Hải quan số 14. Retrieved from https://mof.gov.vn/webcenter/portal/vclvcstc/pages_r/l/chi-tiet-tin?dDocName=BTC335692 [Access date: November 15, 2023]

Ministry of Industry and Trade (2020*). Luật Bảo vệ môi trường 2020.* Retrieved from https://moit.gov.vn/van-ban-phap-luat/van-ban-phap-quy/luat-bao-ve-moi-truong-2020.html [Access date: May 05, 2024]

Ministry of Industry and Trade (2022). *Xếp hạng quy mô GDP Việt Nam năm 2022 trong khối ASEAN theo dự báo mới nhất của các tổ chức quốc tế.* Retrieved from

https://vntr.moit.gov.vn/vi/news/xep-hang-quy-mo-gdp-viet-nam-nam-2022-trong-khoi-asean-theo-du-bao-moi-nhat-cua-cac-to-chuc-quoc-te [Access date: April 28, 2024]

Ministry of Natural Resources and Environment. (2012). *Báo cáo môi trường quốc gia năm 2011 - Chất thải rắn.* Retrieved from https://tedp.cem.gov.vn/uploads/news/content/files/BCMTQG2011_BTNMT%20(1).pdf [Access date: May 02, 2024]

Ministry of Natural Resources and Environment. (2017*). Báo cáo môi trường quốc gia năm 2017 - Quản lý chất thải.* Retrieved from https://climatelearning.undp.org.vn/wp-content/uploads/2021/09/bao-cao-moi-truong-2017-danen-compressed-1.pdf [Access date: May 04, 2024]

Ministry of Natural Resources and Environment. (2021). *Báo cáo hiện trạng Môi trường Quốc gia 2016-2020.* Retrieved from https://www.monre.gov.vn/Pages/bo-tn&mt-cong-bo-bao-cao-hien-trang-moi-truong-quoc-gia-giai-doan-nam-2016-2020.aspx [Access date: May 02, 2024]

Northern Center for Environmental Monitoring - Pollution Control Department (2019). *Báo cáo chuyên đề về môi trường quốc gia năm 2017 - Chuyên đề: Quản lý chất thải.* Retrieved from https://cem.gov.vn/bao-cao-moi-truong/bao-cao-chuyen-de-ve-moi-truong-quoc-gia-nam-2017-chuyen-de-quan-ly-chat-thai-1 [Access date: May 02, 2024]

Nguyễn, Đ. B. (2007). *Nhập siêu: "bài toán" bức xúc.* Báo Đầu Tư. Retrieved from https://www.tinnhanhchungkhoan.vn/nhap-sieu-bai-toan-buc-xuc-post79653.html [Access date: November 18, 2023]

Nhung, L. H. (2023). *2023 sẽ là năm tiếp theo thương mại Việt - Mỹ vượt mốc 100 tỷ USD. Mekong ASEAN*. Retrieved from https://mekongasean.vn/2023-se-la-nam-tiep-theo-thuong-mai-viet-my-vuot-moc-100-ty-usd-post16685.html [Access date: November 15, 2023]

Rodrik, D. (2018). What do trade agreements really do*?. Journal of Economic Perspectives*, 32(2), 73-90.

Sohail, H. M., Zatullah, M., & Li, Z. (2021). Effect of foreign direct investment on bilateral trade: Experience from Asian emerging economies. *Sage Open,* 11(4), 21582440211054487.

Song, X., Zhou, Y., & Jia, W. (2019). How do economic openness and R&D investment affect green economic growth?—evidence from China. *Resources, Conservation and Recycling*, 146, 405-415.

Tín, P. Q. (2015). *Approach to Difference Between National and Local Gdp Data in Vietnam From Gdp Calculation Methods.* The University of Danang - Journal of Science and Technology, 109-115.

Thảo, L. H. P (2024). *Tăng trưởng xanh hướng đến phát triển bền vững tại Việt Nam.* Tạp chí Ngân Hàng. Retrieved from https://tapchinganhang.gov.vn/tang-truong-xanh-huong-den-phat-trien-ben-vung-tai-viet-nam.htm [Access date: May 06, 2024]

Thảo, L. T., & Tuấn, N. Q. (2011*). Sử dụng công cụ kinh tế và pháp lý trong quản lý, bảo vệ môi trường.* Tạp Chí Nghiên Cứu Lập Pháp. Retrieved from https://lapphap.vn/Pages/tintuc/tinchitiet.aspx?tintucid=207552 [Access date: May 04, 2024]

Thọ, T. B. (2020). *Vai trò của tài nguyên thiên nhiên đối với tăng trưởng kinh tế ở Việt Nam*. Tạp chí Công Thương. Retrieved from https://tapchicongthuong.vn/vai-tro-cua-tai-nguyen-thien-nhien-doi-voi-tang-truong-kinh-te-o-viet-nam-71448.htm [Access date: May 04, 2024]

Trefler, D. (1993). Trade liberalization and the theory of endogenous protection: an econometric study of US import policy. *Journal of Political Economy*, 101(1), 138-160.

Trinh, L. (2024). *An ninh nguồn nước tại Việt Nam: Thực trạng và những thách thức lớn phải đối mặt (Bài 2).* Tạp Chí Điện Tử Môi Trường và Cuộc Sống. Retrieved from https://moitruong.net.vn/an-

ninh-nguon-nuoc-tai-viet-nam-thuc-trang-va-nhung-thach-thuc-lon-phai-doi-mat-bai-2-73573.html [Access date: May 04, 2024]

U.S. International Trade Commission. (2021*). Economic Impact of Trade Agreements Implemented under Trade Authorities Procedures*, 2021 report.

United Nations Environment Programme (2015). *Báo cáo đặc biệt của Việt Nam về quản lý rủi ro thiên tai và các hiện tượng cực đoan nhằm thúc đẩy thích ứng với biến đổi khí hậu*. Retrieved from https://vietnam.un.org/vi/9282-b%C3%A1o-c%C3%A1o-%C4%91%E1%BA%B7c-bi%E1%BB%87t-c%E1%BB%A7a-vi%E1%BB%87t-nam-v%E1%BB%81-qu%E1%BA%A3n-l%C3%BD-r%E1%BB%A7i-ro-thi%C3%AAn-tai-v%C3%A0-c%C3%A1c-hi%E1%BB%87n-t%C6%B0%E1%BB%A3ng-c%E1%BB%B1c-%C4%91oan-nh%E1%BA%B1m-th%C3%BAc#:~:text=H%E1%BA%A1n%20h%C3%A1n%20nghi%C3%AAm%20tr%E1%BB%8Dng%2C%20x%C3%A2m%20nh%E1%BA%ADp%20m%E1%BA%B7n%2C%20s%E1%BA%A1t,%C4%91%C3%A1ng%20k%E1%BB%83%20%C4%91%E1%BA%BFn%20n%E1%BB%81n%20kinh%20t%E1%BA%BF%20%C4%91%E1%BA%A5t%20n%C6%B0%E1%BB%9Bc [Access date: November 15, 2023]

Van 't Wout, D. (2022). The enforceability of the trade and sustainable development chapters of the European Union's free trade agreements. *Asia Europe Journal*, 20(2), 81-98.

Vietnam Communist Party Online News (2023). *Rừng bị tàn phá bởi chính bàn tay con người.* Retrieved from https://dangcongsan.vn/xay-dung-xa-hoi-an-toan-truoc-thien-tai/rung-bi-tan-pha-boi-chinh-ban-tay-con-nguoi-652496.html [Access date: May 05, 2024]

Vietnam Communist Party Online News (2023). *Rừng suy giảm, báo động lối sống của con người với thiên nhiên*. Retrieved from https://dangcongsan.vn/thong-tin-kinh-te/rung-suy-giam-bao-dong-loi-song-cua-con-nguoi-voi-thien-nhien-646450.html [Access date: May 02, 2024]

Vietnam Communist Party Online News (2024). *Thực trạng ô nhiễm môi trường đô thị và một số giải pháp khắc phục.* Retrieved from https://dangcongsan.vn/xay-dung-xa-hoi-an-toan-truoc-thien-tai/thuc-trang-o-nhiem-moi-truong-do-thi-va-mot-so-giai-phap-khac-phuc-660633.html [Access date: May 02, 2024]

Vietnam Sea Magazine. (2024). *Diễn đàn "Khó khăn, vướng mắc trong thực hiện phân loại, thu gom, xử lý rác thải sinh hoạt.* Retrieved from https://bienvietnam.vn/dien-dan-kho-khan-vuong-mac-trong-thuc-hien-phan-loai-thu-gom-xu-ly-rac-thai-sinh-hoat/ [Access date: May 04, 2024]

Vietnam Television. (2016). *Từ 1/1/2017, người dân đóng 10% tiền phí nước thải sinh hoạt.* Retrieved from https://vtv.vn/trong-nuoc/tu-1-1-2017-nguoi-dan-dong-10-tien-phi-nuoc-thai-sinh-hoat-20161227193630099.htm [Access date: May 05, 2024]

Vũ, K. (2023). *Hoa Kỳ vẫn là thị trường xuất khẩu lớn và quan trọng của Việt Nam.* Vietnam Economic Times. Retrieved from https://vneconomy.vn/hoa-ky-van-la-thi-truong-xuat-khau-lon-va-quan-trong-cua-viet-nam.htm [Access date: November 15, 2023]

Vũ, Q. (2015). *Luật Tài nguyên, môi trường biển và hải đảo năm 2015 - Cơ sở pháp lý bảo vệ tài nguyên, môi trường và phát triển bền vững biển, đảo Việt Nam.* Tạp chí dân chủ và pháp luật. Retrieved from https://danchuphapluat.vn/luat-tai-nguyen-moi-truong-bien-va-hai-dao-nam-2015-co-so-phap-ly-bao-ve-tai-nguyen-moi-truong-va-phat-trien-ben-vung-bien-dao-viet-nam [Access date: April 28, 2024]

Were, M. (2015). Differential effects of trade on economic growth and investment: A cross-country empirical investigation. *Journal of African Trade*, 2(1-2), 71-85.

World Bank (2022). *Việt Nam và Ngân hàng Thế giới nâng tầm quan hệ đối tác hướng tới mục tiêu nền kinh tế thu nhập cao vào năm 2045.* Retrieved from https://www.worldbank.org/vi/news/press-

release/2022/03/25/vietnam-world-bank-strengthen-partnership-to-meet-goal-of-high-income-economy-by-2045 [Access date: May 06, 2024]

Yazawa, N. (2023). Dynamics of international Trade: A 30-year analysis of key exporting nations. *Plos One*, 18(8), e0289040.

Zhang, R., Zhao, J., & Zhao, J. (2021). Effects of free trade agreements on global value chain trade - a research perspective of GVC backward linkage. *Applied Economics*, 53(44), 5122-5134.

KÜRESELLEŞME VE TEKNOLOJİK DEĞİŞİM BAĞLAMINDA SENDİKALARIN GELECEĞİ

Dr. Hakan SARAÇ
Türkiye İş Kurumu,
hakan.sarac@iskur.gov.tr - 0000-0001-5322-513X

ÖZET

Küreselleşme ve teknolojik dönüşüm, işgücü piyasasında köklü bir değişimi beraberinde getirmektedir. Bu değişim sendikaların işlevlerinin de yeninden şekillenmesine neden olmuştur. Küreselleşme, üretim süreçlerinin daha düşük maliyetli iş gücüne sahip ülkelere kaymasına neden olmaktadır. Küresel rekabetin etkisiyle çalışma koşullarında değişiklik meydana gelmiş ve bu da sendikaların ulusal düzeydeki etkisini zayıflatmıştır. Bu durum, işçilerin sendikalara olan bağlılığının azalmasına neden olmaktadır. Öte yandan, yaşanan teknolojik değişim, yeni çalışma biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaygınlaşan esnek çalışma biçimleri ve gig ekonomisi gibi yeni çalışma biçimleri, geleneksel örgütlenme biçimlerini zorlaştırmaktadır.

Bu çalışmada, dijitalleşme ve otomasyonlaşma gibi teknolojik değişimlerin yanı sıra küreselleşmenin sendikalaşma ve sendikal bağlılık üzerindeki etkilerinin literatür kapsamında tartışılması amaçlanmıştır. Ayrıca, sendikaların gelecekteki rollerinin nasıl şekilleneceği bu çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Küresel düzeyde meydana gelen işgücü hareketlilikleri ve teknolojik değişimler, sendikaların yeni stratejiler geliştirmesini gerektirmektedir. Dijital platformlar aracılığıyla örgütlenme ve işçi hareketlerinin küresel ölçekte birleşmesi, sendikaya katılımı artırması beklenmektedir. Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, sendikal hareketlerinde dönüşümüne yol açarken, aynı zamanda bu süreç yeni fırsat ve zorlukları da beraberinde getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Teknolojik Değişim, Sendikalaşma, Sendikal Bağlılık

1. GİRİŞ

Küreselleşme ve teknolojik değişimler, yirmi birinci yüzyılda işgücü piyasasında derinden ve çok boyutlu dönüşümler meydana getirmiştir. Küreselleşme, ülkeler arası sınırları ortadan kaldırarak, mal, hizmet ve sermayenin uluslar üstü bir nitelik kazanmasına sebep olmuştur. Bu süreç, dünya çapında ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel etkileşimi artırmış, ulusal ekonomilerin global piyasalara entegrasyonunu hızlandırmıştır. Bunun sonucu olarak, ülkeler arası bağımlılık önemli ölçüde artmış, şirketler üretim maliyetlerini düşürmek amacıyla faaliyetlerini emeğin ucuz olduğu bölgelere kaydırmaya başlamıştır. Bu durum, uluslararası

rekabeti yoğunlaştırmış ve çalışma koşullarının kötüleşmesine, ücretlerin ise baskılanmasına neden olmuştur.

Günümüzde dijital platformlar ve gelişen iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, ülkeler arasındaki sınırları ortadan kaldırarak çalışmayı küresel bir boyuta taşımıştır. Bu gelişmeler, esnek çalışma modellerinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Ancak, esnek çalışma biçimlerinin artması, iş güvencesinin azalmasına ve iş yaşamındaki belirsizliklerin artmasına yol açmaktadır. Teknolojik ilerlemeler, çalışma biçimlerini, meslekleri ve üretim süreçlerini önemli ölçüde dönüştürmüş, bazı mesleklerin ortadan kalkmasına, yeni iş biçimlerinin ise ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu hızlı değişimler, sendikaların yapısını ve işlevini de derinde etkilemiştir.

Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, işgücü piyasasının yapısını derinden etkilemiştir. Bu değişimler, sendikal bağlılık ve sendikalar örgütlenme süreçleri üzerinde önemli etkiler oluşturmuştur. Otomasyonlaşma ve yapay zeka gibi teknolojiler, rutin işlerin ortadan kalkmasına neden olurken, nitelikli işgücüne olan talebi de artırmıştır. Özellikle bilgi teknolojileri gibi alanlarda çalışan bireylerin sayısının artması, bu meslek gruplarının örgütlenmesini daha da önemli hale getirmiştir. Ancak, bu mesleklerin genellikle esnek çalışma biçimlerine dayalı olması, geleneksel sendikal örgütlenme biçimlerini zorlaştırabilir. Sendikalar, bu yeni iş alanlarında çalışanları örgütleyerek, bu sektörlerdeki çalışma koşullarının iyileşmesi için mücadele edebilirler. Ancak, uzaktan çalışma, platform çalışma, freelance gibi esnek çalışma modellerine sahip bireylerin sendikalara katılımı sınırlı kalabilir. Bu durum, sendikaların güç kaybetmesine neden olabilir. Ayrıca, küreselleşme ile işgücünün mobilitesinin artması ve sermayenin ulus ötesi bir boyut kazanması, sendikaların ulusal sınırlar içinde örgütlenmelerini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, ulusal sınırları aşan işbirlikleri ve dayanışma büyük önem taşımaktadır. Uluslararası işçi örgütlerinin, işçilerin ortak çıkarlarını savunarak kollektif bir şekilde mücadele etmeleri, sendikaların gücünü koruyabilmesi için kritik bir öneme sahiptir.

Sendikaların çevrimiçi platformlar ve dijital araçları etkin bir şekilde kullanarak örgütlenmeyi güçlendirmeleri ve yeni iş biçimlerine dahil olan bireyleri sendikalara kazandırmak için stratejiler geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır. Dijitalleşme, sendikalara geniş kitlelere ulaşma imkanı sağlarken, sanal toplantılar, dijital eğitimler, dijital oylamalar ve üyelik süreçlerinin dijitalleşmesi gibi uygulamalar, sendikal faaliyetlerin artmasında katkı sağlayabilir. Özellikle gençlerin dijital teknolojilere yatkın olduğu düşünüldüğünde, bu tür dijital faaliyetler, gençlerin sendikalara katılımını teşvik edebilir. Gelecekte, sendikalar sadece işçi haklarının savunmakla kalmayıp, aynı zamanda sosyal adalet ve eşitsizlikle mücadeleyi de odak noktası haline getirebilirler.

Bu çalışmada, küreselleşme ve teknolojik değişimlerin sendikalar üzerinde etkilerinin literatür kapsamında tartışılması amaçlanmıştır. Öncelikle, küreselleşmenin işgücü piyasası üzerindeki etkileri ve Türkiye ile dünyada sendikalaşma durumu ele alınacak, ardından teknolojik değişim ve yeni çalışma biçimlerinin sendikalaşma üzerindeki etkileri incelenecektir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, sendikaların karşılaştığı zorluklar ve fırsatlardan üzerinde durulacak

ve son olarak, sendikaların yeni dönemde nasıl bir dönüşüm geçirebileceğine dair çözüm önerileri sunulacaktır.

2. Küreselleşmenin Sendikalaşma Üzerindeki Etkisi

Küreselleşme, iletişim ve ulaşımda yaşanan teknik gelişmeler sayesinde dünya genelindeki birçok alanın birleşmesi sürecidir (Pantoja, 2023). Ekonomik, kültürel ve politik boyutlarıyla ele alınan küreselleşme, son 50 yılda dünyayı şekillendiren karmaşık bir olgu olup çok sayıda ekonomik, sosyal, kültürel ve politik değişimi kapsar (Kitching, 2019). Ancak, küreselleşme işgücü piyasasında rekabeti artırırken, ücret esnekliği, istihdam güvencesinin azalması ve sendikal güç kaybı gibi olumsuz sonuçlar doğurmuştur. IMF ve Dünya Bankası gibi dış etkenler, yerel ekonomiler üzerinde kısıtlamalar oluşturarak emek standartlarını zayıflatmış ve işçilerin haklarını tehdit altına sokmuştur. Bu süreç, işçi haklarının zayıflamasına ve sosyal güvencelerin azalmasına yol açmıştır. Bazı akademisyenler bunu kaçınılmaz bir süreç olarak görürken, diğerleri ise küreselleşmenin sömürüye yol açtığını savunmaktadır (Genty vd., 2013).

Küreselleşme, Üçüncü Sanayi Devrimi ile hız kazanmış ve sermaye, mal, insan ve bilgi akışlarının artmasıyla yoğunlaşmıştır (Pantoja, 2023). 1980'ler ve 1990'ların başında, Batı ekonomilerinde özellikle vasıfsız işgücü için piyasa koşulları kötüleşmiştir. Bu dönemde küreselleşme hızlanmış, ticaret engellerinin azalması ve ulaşım ile iletişim maliyetlerindeki düşüşler doğrudan yabancı yatırımların artmasına yol açmıştır (Dreher ve Gaston, 2007). Ulus ötesi şirketler ve finansal kapitalizm, küresel ekonomik yapıyı dönüştürmüş, yeni coğrafi ağlar oluşturup bilgi, ticaret ve tüketimde büyüme sağlasa da (Pantoja, 2023), aynı zamanda işgücü piyasasında önemli değişikliklere yol açmıştır. Artan rekabet, gelişmekte olan ülkelerde emek standartlarının aşınmasına, işçi haklarının zayıflamasına ve çalışma şartlarının kötüleşmesine yol açmıştır. Çok uluslu şirketlerin etkisi, özellikle zayıf düzenlemelere sahip ülkelerde işçilerin haklarını savunmayı zorlaştırmıştır. Bu durum, daha fazla iş güvencesizliği, düşük ücretler ve güvenli olmayan çalışma koşullarını beraberinde getirmiştir. Küreselleşme, bazı olumlu katkılar sağlasa da, büyük zorlukları da beraberinde getirmiştir (Uwadinma, 2023).

Küreselleşme, gelişmiş kapitalist ülkelerle kıyaslandığında, gelişmekte olan ülkelerde sosyoekonomik ilerlemeyi engellemiş, yerel ekonomik kapasiteyi zayıflatmış, üretkenliği düşürmüş ve altyapı eksikliklerini artırmıştır. Bu durum, işsizlik oranlarını yükseltmiş ve sendika üyeliğinde azalmaya yol açmıştır. (Genty vd., 2013). Küreselleşmenin faydaları ise dünya genelinde eşit bir şekilde dağılmamış, bazı bölgeler bu gelişmelerin dışında kalmıştır (Pantoja, 2023).

Küreselleşme, kapitalist genişleme biçimi olup yerel ve ulusal ekonomilerin küresel, düzenlenmemiş piyasa ekonomisine entegre edilmesini zorunlu kılmaktadır. Ekonomik bir olgu olmasının ötesinde, küreselleşme, ulusötesi şirketler, devletler ve uluslararası kurumlar arasındaki etkileşimlerle şekillenen politik bir süreçtir. Ulusötesi şirketler, küreselleşmenin başlıca itici güçleridir. Ancak bu sürecin etkin olabilmesi için devletlerin güçlü müdahaleleri gerekmektedir. Küreselleşme, neo-liberal bir devlet yapısı ve liberal demokrasi politikalarıyla

desteklenmektedir. Bununla birlikte, küreselleşmenin dünya nüfusunun büyük bir kısmı tarafından, ekonomik refah ve ilerleme vaatlerini yerine getiremediği için eleştirildiği belirtilmektedir (Kitching, 2019).

2.1.Küreselleşme Sendika İlişkisi

Küreselleşme, sermaye hareketliliği ve serbest ticaretin artmasıyla şekillenmektedir. Bu durum, sendikaların işçi haklarını koruma çabalarını zorlaştırabilir. Çünkü düşük ücretler ve daha az düzenlemeye sahip ülkelerle rekabeti artırmaktadır. Sendikaların güçlü olduğu ülkelerde işçilerin gelirleri artabilir. Ancak serbest ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, bu güç artışının her zaman gelir artışı sağlayamamasına neden olabilir. Ayrıca, ülkeler arasındaki sendikal güç farkları, sermaye getirilerindeki uçurumu büyüterek uluslararası sermaye hareketlerini tetikleyebilir. Küreselleşme, sendikaların sadece ulusal değil, küresel ölçekte de işçileri sermaye sahiplerine karşı koruma çabalarını içerirken, gelişmiş ülkelerde işçilerin küresel rekabete karşı direnç göstermelerine yol açmaktadır (Aloi vd., 2007). Bugün ise küreselleşme, işgücünün pazarlık gücünü zayıflatmakta ve ücretler üzerinde aşağı yönlü bir baskı oluşturmaktadır (Oyvat, 2011).

Sendikalar, sosyal adaletin sağlanması, demokrasinin gelişmesi ve sivil toplumun güçlenmesinde önemli bir rol oynar. Aynı zamanda işçilerin haklarını savunur, emek ihtiyaçlarını karşılar ve ekonomik kalkınmayı destekler. İşçilerin çıkarlarını korumak amacıyla gönüllü olarak kurulan bu kuruluşlar (Kuzhelnyi, 2020), işçilerin çalışma koşullarını iyileştirmek için toplu pazarlık yapma yeteneğine sahiptir. Sendikalara katılan çalışanlar, işverenlere karşı daha güçlü bir pazarlık gücüne sahip olur ve haksız uygulamalara karşı daha iyi korunur. Demokratik toplumlarda güçlü bir işçi hareketine duyulan ihtiyaçla arttıkça, sendika kurma ve toplu pazarlık yapma hakkı, evrensel bir insan hakkı olarak kabul edilmiştir. Sendikalar, üyelerine mesleki eğitim, yasal destek, iş güvencesi ve daha iyi çalışma koşulları sağlamak için pazarlık yapar. Gerektiğinde grevler ve endüstriyel eylemlerle haklarını savunur ve siyasi faaliyetlerle işçi çıkarlarını korur. Böylece, sendikalar sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi alanda da önemli bir güç merkezi oluşturur (Lisa ve Amah, 2024).

Ticaretin serbestleşmesi, işsizlik oranlarını ve işgücü piyasası üzerinde önemli etkiler oluşturabilir. Ancak bu etkiler, sendikaların gücü ve işgücü piyasasının yapısına bağlı olarak değişmektedir. Sendikaların güçlü olduğu ülkelerde, özellikle sendikalı işçiler daha yüksek ücretler ve daha iyi iş güvencesi elde edebilirler. Ticaretin serbestleşmesi, sendikalı işçilerin maaşlarını artırma potansiyeline sahip olsa da, bazı sektörlerde işsizlik artışına yol açabilir. Sendikalaşmanın etkisi, serbest ticaretin yanı sıra pazar yapısı ve işgücü piyasası gibi faktörlere de bağlıdır. Güçlü sendikalara sahip ülkelerde serbest ticaret işsizlik oranlarını artırabilirken, ticaret yapılan diğer ülkelerde bu etki tersine işleyebilir. Bu durum, küresel ticaretin işgücü piyasalarındaki etkilerini ve sendikalaşmanın uluslararası düzeydeki yansımalarını anlamada önemli bir rol oynamaktadır (Chang, Hung, ve Peng,. 2023).

Bireysel sendika üyeliğini etkileyen faktörler arasında yaş, eğitim düzeyi ve endüstri özelliklerinin önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, işgücü talebi ve işverenin direnci üzerindeki

rekabetin etkisi de sendikalaşmayı şekillendiren bir diğer önemli faktördür (Magnani ve Prentice 2003). Sendika üyeliğini ve üye kalma nedenlerini etkileyen temel unsurlar, ülkeden ülkeye farklılıklar gösterse de, genel olarak dört ana başlık altında toplanabilir. Bunlar, ülkenin ekonomik ve sosyal yapısı, sendikanın yapısı ve faaliyetleri, işçi ve işçinin özellikleri ile işyeri ve işverenin yapısı ve özellikleridir (Akbıyık, 2012).

Sendikaların toplum üzerindeki etkisi, üye sayıları, maddi kaynakları ve grev ile lokavt yetkileri gibi faktörlerle şekillenirken, aynı zamanda işgücü yapısındaki değişimler ve neo-liberal politikaların etkisiyle de karşı karşıya kalmaktadır. Taşeronlaşma, esnek ve güvencesiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, işverenlerin sendikasızlaştırma çabaları ve sendikaların üyelerine karşı daha mesafeli bir tutum sergilemesi gibi etkenler, sendikalara olan güveni ve bağlılık düzeyini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu gelişmeler, işçilerin sendikalara olan inancını zayıflatmakta ve onları sendikalı örgütlerden uzaklaştırmaktadır. Bu bağlamda, sendikaların etkilerini sürdürebilmeleri için işgücü piyasasındaki değişen dinamiklere uyum sağlayarak, üyeleriyle daha güçlü bağlar kurmaları gerekmektedir (Aşçı, 2018).

2.2.Küreselleşme ve Sendikal Bağlılık

Küreselleşmenin getirdiği dezavantajlar, işçilerin sendika bağlılığının azalmasına neden olmuştur. Sendikaya bağlılık düzeyi ve türü, üyenin sendikayı ne kadar ve hangi koşullar altında desteklemeye hazır olduğunun bir göstergesidir. Bu bağlamda, 'yabancılaşmış üye' sendikaya bağlılık hissetmez, sendikal faaliyetlere katılmaz ve istediği zaman üyelikten çekilebilir. 'İşlevsel üye' ise rasyonel bir yaklaşım benimser. Üyeliğini sürdürmesi, sendikanın etkinliğine bağlıdır ve sendikal faaliyetlerin ücretler ve çalışma koşullarını iyileştirme amacını desteklemesi beklenir. 'İdeolojik üye' ise bağlılığını değerlere dayandırarak hareket eder. Sendika başarısız olsa bile sendikal faaliyetleri destekler ve katılır. Son olarak, 'Adanmış üye' kategorisi ise her iki boyutta da (araçsal ve değerler) yüksek derecede bağlılık gösteren ve en aktif olan üyeleri tanımlar (Bilgin, 2010).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, sendikal bağlılığı olumlu yönde etkileyebilir. Özellikle sendika içindeki e-posta kullanımı, yönetim ile üyeler arasındaki iletişimi daha hızlı ve maliyetsiz hale getirmekle kalmamakta, aynı zamanda coğrafi olarak uzak olan alt örgütler arasındaki iletişimi de önemli ölçüde iyileştirmektedir (Greer, 2017). İnternetin gelişimi, bilgiye erişimi, iletişimi ve etkileşimi artırarak sendikalar için önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Bu yenilikler, aynı zamanda e-sendika kavramının benimsenmesine de katkı sağlamaktadır. İnternetin sendikalar tarafından etkin bir şekilde kullanılması, geniş kapsamlı sendikal faaliyetlerin daha iyi koordine edilmesine, örgüt içi demokrasinin güçlenmesine, uyuşmazlıklar için alternatif çözüm yollarının geliştirilmesine ve uluslararası örgütlenmenin güçlenmesine önemli katkılar sağlayabilir (Diamond ve Freeman, 2002).

Sendikaların sağladığı adil muamele, üyelerine sunduğu destek ve söz hakkı gibi örgütsel haklar, üyelerin bağlılık seviyeleri ve vatandaşlık davranışları üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Üyelerin sendikaya katılımı, bağlılık seviyelerini pekiştiren önemli bir faktördür. Ayrıca, sendika bağlılığının dinamik bir süreç olarak ele alınması gerektiği ve sendika sosyalleşme süreçlerinin, bağlılık geliştirme ve sürdürmede önemli bir yer tuttuğu vurgulanmaktadır (Tetrick,1995). Ancak, işgücü yapısındaki değişiklikler ve neo-liberal

politikaların etkisiyle, sendikalara olan inanç ve güven azalmış, bu da işçilerin sendikalara bağlılıklarını olumsuz yönde etkilemiştir (Zhu, Warner ve Feng, 2011).

Sendika üyeliği ile iş tatmini arasında pozitif bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Özellikle ekonomik belirsizlik dönemlerinde, örneğin 2008 krizi gibi, sendikalı işçilerin iş güvencesine daha fazla önem vererek iş tatminlerini artırdıkları öne sürülmektedir. Krizler, sendika üyeliğine bakışı değiştirebilir. Ayrıca, kamu çalışanlarının özel sektör çalışanlarına göre daha yüksek iş tatminine sahip olduğu ve bunun, kamu sektöründeki sendikaların daha güçlü olmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir (Cotti, Haley, ve Miller 2014). Sendikalı işçiler, mali durumlarının iyileşmesi, kişisel sağlıklarının ve işyeri kalitesindeki artmasıyla daha fazla fayda sağladıkları vurgulanmaktadır (Chen ve Islam, 2023). Sendikaların ücretler üzerinde de belirgin bir etkisinin olduğu ifade edilmektedir. Beşeri sermayenin özel sektörde kamu sektörüne kıyasla daha önemli olduğu ve ücret farklılıklarının şirket ile çalışanların niteliklerinden kaynaklandığı belirtilse de, sendikaların hem kamu hem de özel sektörde ücretler üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Kamu sektöründe, kurumsal yapı sayesinde ücret artışları sendikalı olmayan işçilere de yansıyabilirken, özel sektörde ücretler genellikle şirket düzeyinde belirlenip ve ikili anlaşmalarla şekillendiği için, bu ücret artışları genellikle sendikalı işçileri kapsar (Duman ve Duman, 2016). Her iki sektörde de, yani kamu ve özel sektörde, sendikaların ücretler üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

3. Dünya'da ve Türkiye'de Sendikalaşmanın Genel Görünümü

Küreselleşmenin sendikasızlaşmaya yol açtığı ve sosyal entegrasyonun sendika üyeliğini olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Ayrıca, küreselleşmenin sosyal boyutu, daha merkeziyetsiz bir ücret pazarlığı sistemine ve sendikaların güç kaybına neden olmuştur (Dreher ve Gaston, 2007). Tablo 1'de, yirmi OECD ülkesinin ve OECD ortalamasının sendikal yoğunluğunun yıllar içindeki değişimi görülmektedir.

Tablo 1: OECD Seçilmiş Ülkelere Göre Sendikal Yoğunluk Oranları

Ülkeler	Avusturya	Belçika	Kanada	Danimarka	Finlandiya	Almanya	İzlanda	İrlanda	İtalya	Japonya	Macaristan	Güney Kore	Hollanda	Norveç	İspanya	Slovakya	Çek Cum.	İşveç	İngiltere	ABD	OECD
2000	36,9	56,6	28,2	74,5	74,2	24,6	89,1	35,9	34,8	21,5	23,8	11,4	22,3	53,6	17,5	34,2	27,2	81,0	29,8	12,9	20,9
2001	36,2	57,6	28,4	73,9	76,6	23,7	88,9	35,0	34,2	20,9	20,4	11,5	21,6	52,6	17,2	32,5	23,8	78,7	29,3	12,9	20,3
2002	36,0	56,9	28,3	73,6	75,7	23,5	93,3	35,1	33,7	20,3	-	11,3	21,4	52,8	16,8	30,1	22,4	78,0	28,8	12,8	20
2003	34,6	55,4	28,2	72,4	74,5	23,0	86,5	34,9	33,6	19,7	18,9	10,7	20,9	51,8	16,5	27,7	22,3	77,2	29,3	12,4	19,7
2004	34,8	55,3	27,8	71,7	73,5	22,2	84,1	33,6	34,0	19,3	17,9	10,3	21,3	51,6	16,0	25,4	20,6	76,4	28,8	12,0	19,3
2005	33,8	54,9	27,7	71,5	72,7	21,5	84,1	32,4	33,8	18,8	17,3	9,9	22,1	51,2	15,5	23,5	19,1	75,7	28,6	12,0	19
2006	31,6	53,8	27,4	69,7	71,9	20,6	85,2	31,7	33,6	18,3	-	10,0	21,4	51,1	15,6	20,6	18,1	74,3	28,3	11,5	18,3
2007	30,4	53,6	27,3	69,0	71,1	19,8	84,9	30,5	34,0	18,3	-	10,5	20,2	50,1	16,4	18,7	17,4	70,8	28,0	11,6	18,2
2008	29,6	53,4	27,0	68,8	69,9	19,0	84,7	30,9	33,9	18,2	15,3	10,2	20,0	49,8	17,4	16,8	16,9	68,3	27,5	11,9	18
2009	29,3	53,8	27,3	68,9	72,5	18,8	84,9	31,9	34,7	18,5	-	9,9	20,0	50,3	18,3	16,0	16,7	68,4	27,4	11,8	18,1
2010	28,9	53,0	27,2	68,1	71,4	18,9	85,2	31,6	35,3	18,4	-	9,6	19,5	50,5	18,2	16,4	16,1	68,2	26,6	11,4	17,8
2011	28,3	54,2	26,9	68,7	69,6	18,4	85,0	31,6	35,2	19,0	-	9,8	19,3	49,9	17,9	14,5	15,4	67,5	26,0	11,3	17,7
2012	28,0	54,1	27,2	69,0	69,2	18,3	85,3	30,1	35,5	18,0	12,5	9,9	18,8	49,9	17,8	14,5	14,8	67,5	26,1	10,8	17,3

2013	27,8	53,3	27,1	68,8	67,5	18,0	88,9	28,5	35,7	17,8	-	10,1	18,2	49,8	17,0	14,1	13,6	67,7	25,6	10,8	17,1
2014	27,7	52,9	26,4	68,5	67,8	17,7	90,4	26,3	35,4	17,6	11,0	10,1	18,1	50,1	15,8	13,4	12,9	67,3	25,0	10,7	16,8
2015	27,4	52,3	26,5	68,2	67,5	17,6	91,6	25,4	34,2	17,5	-	10,0	17,7	49,8	14,4	12,6	11,9	67,0	24,7	10,6	16,5
2016	26,9	51,6	26,3	67,4	65,7	17,0	90,4	23,4	33,6	17,4	9,2	10,0	17,3	50,0	13,9	11,8	11,9	66,7	23,6	10,3	16,2
2017	26,7	50,7	26,3	66,7	62,9	16,7	91,0	24,3	33,2	17,2	-	10,5	16,8	50,0	13,4	11,5	11,7	66,1	23,3	10,3	16
2018	26,3	50,0	25,9	67,5	60,0	16,6	90,7	24,1	32,6	17,0	8,3	11,6	16,5	49,9	13,0	11,3	11,4	65,5	23,4	10,1	15,9
2019	26,3	49,1	26,1	67,0	58,8	16,3	90,7	25,1	32,5	16,8	-	-	15,4	50,4	12,5	-	-	65,2	23,5	9,9	15,8
2020	-	-	27,2	-	-	-	92,2	26,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10,3	-

Kaynak: OECD, 2024.

Tablo 1'den görüleceği üzere, birçok ülkede sendikal yoğunluk oranlarında belirgin bir düşüş yaşanmıştır. 2000'li yıllardan günümüze, hemen hemen tüm ülkelerde sendikalaşma oranı azalmıştır. Genel olarak OECD ülkelerinde sendika etkisinin zayıfladığı söylenebilir. İskandinav ülkeleri (Danimarka, Finlandiya ve İsveç), 2000'li yıllardan itibaren yüksek sendikal yoğunluk oranlarına sahiptir. Ancak Finlandiya'da 2000'de %74,2 olan sendikal yoğunluk, 2020'ye kadar %60 civarına gerilemiştir. Benzer şekilde Danimarka'da %74,5'den %67'ye, İsveç'te ise %81'den %65,2'ye düşmüştür. İskandinav ülkelerinde, dünya genelindeki sendikalaşma eğilimine paralel bir azalma olsa da, sendikal faaliyetler hala güçlüdür. Ayrıca, İzlanda ve Norveç de yüksek sendikal yoğunluk oranlarına sahip ülkeler arasında dikkat çekmektedir. İzlanda'da 2000'de %89,1 olan sendikal yoğunluk, 2020'de %92,2'ye yükselmiştir. Kuzey Avrupa ülkelerinde ise sendikal yoğunluk yüksek seyrederken, buna karşın Güney Avrupa (İspanya, Fransa) ve Doğu Avrupa (Slovakya, Çek Cumhuriyeti) ülkelerinde bu oranlar daha düşük kalmaktadır. Güncel verilere, göre sendikal yoğunluk İspanya da %12,5 Macaristan'da %8,3, Slovakya da %11,3 ve Çek Cumhuriyetin de %11,4'tür.

ABD, Japonya ve Güney Kore'de de sendikal yoğunluğun düşük olduğu söylenebilir. ABD'de 2000 yılında %12,9 olan sendikalaşma yoğunluğu, 2020'de %10,3'e gerilemiştir. Japonya'da da benzer bir düşüş yaşanmıştır. Bu ülkelerde sendika etkisinin sınırlı olduğu söylenebilir. Düşük sendikal yoğunluk, işçilerin sendikalara katılımının zor olduğu ve işverenlerin güçlü olduğu şeklinde yorumlanabilir. OECD ülkelerindeki sendikal yoğunluk ortalaması yıllar içinde azalmıştır. 2000 yılında %20,9 olan bu oran, 2020'de 15,8'e düşmüştür. Bu veriler, OECD ülkelerinde sendikal hareketlerin yıllar içinde zayıfladığını göstermektedir.

Yeni iş dünyasında, önceki Keynesyen dönemin sağladığı sosyal ve politik güvence mekanizmaları kaybolmuş, yerini artan güvencesizlik almıştır. Esnek çalışma koşulları ve neoliberal politikalar, iş güvencesini zayıflatarak daha belirsiz ve güvencesiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler, sendika üye oranlarının düşmesine ve sendikaların gücünün azalmasına neden olmuştur (Farias ve Schmitz, 2024). Yirminci yüzyılın son çeyreğinde yapılan bazı araştırmalar, küreselleşme ile sendikaların gücü arasında net bir ilişki kurmanın zor olduğunu göstermektedir. Küreselleşmenin etkisi genellikle mikro düzeydeki kurumlar ve ekonomik örgütlenmelerle bağlantılıdır ve tüm sendikaları zayıflattığı veya sendika yoğunluğunda yakınsama yarattığı görüşünü pek desteklememektedir. Sendikaların gücü, devlet-piyasa ilişkileri ve kamu politikaları gibi faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterir. Ayrıca, küreselleşme, sermaye hareketliliği ile doğrudan etkileşmeyen

sektörlerde daha az etkili olup, bazı alanlarda daha fazla koruma sağlamaktadır. Bu durum, sektörel düzeyde daha ayrıntılı bir analiz yapılmasını gerektirir (Scruggs ve Lange, 2002).

Sendikalar marjinalleşme riskiyle karşı karşıya olsa da, tüm ülkelerde aynı derecede zayıflamadıkları ve güçlü sendikaların zaman, kaynak ve etkili politika seçenekleri açısından daha avantajlı durumdadır. Ancak, sendikal hareketlerin genç işgücüne ulaşma ve mevcut zorluklarla başa çıkabilmek için stratejik seçimler yapmaları gerekmektedir. Ayrıca, sendikaların zayıflamasıyla alternatif örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkmış ve sendikalar bu boşluğu dolduramamıştır. Bu durum, sendikaların toplumsal ve ekonomik rollerini tehdit etmektedir. Bu nedenle, sendikaların yeniden güç kazanabilmesi için devlet müdahalesi ve sosyal müzakerelere ihtiyaç duyulmaktadır (Visser, 2024).

Küreselleşme, özellikle uluslararası ticaret, yatırım ve finansal serbestleşme açısından, sendikal grevler üzerinde genellikle olumsuz bir etkiye sahiptir. Ancak, küreselleşmenin sendika gücü üzerindeki etkisi, sendika yoğunluğunun yüksek olduğu ülkelerde daha sınırlıdır. Küreselleşmeye rağmen güçlü kalan ve büyüyen sendikaların bulunduğu ülkelerde ise grev faaliyetleri, makroekonomik faktörlerden neredeyse tamamen bağımsızdır (Piazza, 2005).

Tablo 1'de Türkiye'de yıllara göre işçi sayısı, sendika üye sayısı ve sendikalaşma oranı görülmektedir.

Tablo 1: Türkiye'de İşçi Sayıs, Sendikalı İşçi Sayısı ve Sendikalaşma Oranı

Dönem	İşçi Sayısı	Sendikalı İşçi Sayısı	Sendikalaşma Oranı (%)
2013-Ocak	10.881.618	1.001.671	9,21
2013-Temmuz	11.628.806	1.032.166	8,88
2014-Ocak	11.600.554	1.096.540	9,45
2014-Temmuz	12.287.238	1.189.481	9,68
2015-Ocak	12.180.945	1.297.464	10,65
2015-Temmuz	12.744.685	1.429.056	11,21
2016-Ocak	12.663.783	1.514.053	11,96
2016-Temmuz	13.038.351	1.499.870	11,50
2017-Ocak	12.699.769	1.546.565	12,18
2017-Temmuz	13.581.554	1.623.638	11,95
2018-Ocak	13.844.196	1.714.397	12,38
2018-Temmuz	14.121.664	1.802.155	12,76
2019-Ocak	13.411.983	1.859.038	13,86
2019-Temmuz	13.764.063	1.894.170	13,76
2020-Ocak	13.856.801	1.917.893	13,84
2020-Temmuz	14.251.655	1.946.165	13,66
2021-Ocak	14.371.096	2.069.476	14,40
2021-Temmuz	15.027.910	2.123.685	14,13
2022-Ocak	15.294.362	2.189.645	14,32
2022-Temmuz	15.987.428	2.280.285	14,26
2023-Ocak	16.163.549	2.330.988	14,42
2023-Temmuz	16.413.359	2.421.940	14,76

Kaynak: www.csgb.gov.tr Çalışma Hayatı İstatistikleri, 2024.

Tablo 1 incelendiğinde, 2013 ile 2023 yılları arasında Türkiye'de toplam işçi sayısında belirgin bir artış yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde işçi sayısı, 10 milyon 881 bin 618 kişiden 16

milyon 413 bin 359 kişiye yükselmiştir. Bu artış, ekonomik büyüme ve istihdamdaki gelişmelere işaret etmektedir. Dolayısıyla, istihdamın artışıyla birlikte sendikalı işçi sayısının ve sendikalaşma oranının nasıl etkilendiği önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

2013 yılı Ocak ayı verilerine göre, Türkiye'de sendikalı işçi sayısı 1 milyon 1 bin 671 iken, 2023 yılı Temmuz ayında bu sayı 2 milyon 421 bin 940'a yükselmiştir. Bu artış, Türkiye'deki sendikal faaliyetlerin güçlendiğini ve işçilerin sendikaya katılma eğilimlerinin arttığını göstermektedir. Sendikalaşma oranlarına bakıldığında ise, 2013 Ocak ayında %9,21 olan oran, 2023 Temmuz ayında %14,76'ya çıkarak %5,55'lik bir artış göstermiştir. Yaklaşık on yıllık bir dönemde, sendikalaşma oranının sürekli bir artış eğiliminde olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca, 2013-2023 yılları arasında, sendikalı işçi sayısındaki artışın, toplam işçi sayısındaki artıştan daha hızlı olduğu dikkat çekmektedir. 2013-2015 yıllar arasında ise sendikalaşma oranı %9 ile %11 arasında seyrederken, 2021 yılı Ocak ayında bu oran %14,4'e yükselmiş ve sonrasında %14 civarında seyretmiştir. Tablo 2'de ayrıca dikkat çeken bir diğer önemli nokta Covid-19 pandemisi sonrası normalleşme normalleşme sürecine girilmesiyle birlikte, sendikalaşma oranında sınırlı bir artış gözlemlenmiş olmasıdır.

Türkiye'de sendikalaşma oranının yıllar içinde arttığı gözlemlenmektedir. Ancak, OECD ülkeleriyle kıyaslandığında, bu oran hala düşük seviyelerdedir. Bu durumun arkasında birkaç neden bulunmaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle birlikte, Türkiye'de "sendika" kelimesi bazen siyasi çağrışımlar uyandırmakta ve bu da sendika üyeleri hakkında belirli bir politik algının oluşmasına yol açabilmektedir. Bu algı, zaman zaman sendika üyeliğine karşı olumsuz bir tutum geliştirilmesine neden olmaktadır (Tekin ve Tüfekçi, 2015). Bir diğer önemli neden ise sendikalara olan güvenin düşük olmasıdır. Mevcut sendikal örgütlenmeler ve politikalar, işçiler arasında giderek daha az ilgi görmektedir. Özellikle sendikal bürokrasi ve yozlaşma, işçilerde ciddi bir güvensizlik oluşturmaktadır. Bu güvensizlik, sendikal krizin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. İşçilerin sendikalara yabancılaşması ve sendikaların kendi çıkarlarını savunamayacağına dair yaygın inanç, bu güvensizliğin temel sebeplerindendir (Uçkan ve Kağnıcıoğlu, 2009).

4. Teknolojik Değişim ve Yeni Çalışma Biçimleri Sendikalaşmayı Nasıl Etkiliyor?

Çevrimiçi platformlar, iş gücü üzerinde devrim niteliğinde bir etki oluşturmuştur. Uzaktan çalışma, gig ve platform ekonomisi, iş gücünü küresel ölçekte daha esnek hale getirirken, aynı zamanda çalışan hakları ve sendikal örgütlenme konusunda yeni zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Genellikle bağımsız yükleniciler olarak sınıflandırılan platform işçileri, sendikalara katılım ve toplu pazarlık süreçlerinde zorluklarla karşılaşmaktadır. Platformlar, işveren sorumluluğunu reddederek çalışanlarını bağımsız bireyler olarak tanımakta ve bu durum, geleneksel sendikalara karşı farklı yaklaşımlar geliştirilmesini gerektirmektedir (Visser, 2019).

Sendikalar, platform ekonomisinde çalışanları örgütleme ve toplu pazarlık stratejilerine uyum sağlama konusunda yoğunlaşmaktadır. Sendikaların, yeni sektörlerde deneyim kazandıkça toplu pazarlığın öneminin arttığı vurgulanmaktadır (Selberg, 2023). Çin'de dijital platform çalışanlarının sayısı hızla artmakta ve bu işçilerin haklarının korunmasında önemli zorluklarla karşılaşılmaktadır. Son yıllarda, Çin'de sendikalar ve adli makamlar, platform çalışanlarının

haklarını korumak amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Bu çerçevede, platform çalışanlarının sendika kurabilmesi için Sendika Kanunu değiştirilmiştir. Ancak en büyük zorluk, platform işçilerinin istihdam statüsünün belirlenmesinde yaşanmaktadır. Gerekli düzenlemeler yapılırsa, sendikal faaliyetler ve işçi haklarının daha etkin bir şekilde savunulması mümkün olacaktır (Xie, 2022).

Atipik istihdam türlerinin artışı ve dijitalleşme, iş hukukunun işleyişinde köklü değişimler meydana getirmektedir. Bu dönüşüm, işgücü piyasasında yeni düzenlemelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dijitalleşme, özellikle iş hukukunu önemli ölçüde etkilemekte ve işçi haklarının korunma biçimlerini yeniden şekillendirmektedir. Uzaktan çalışma ve dijital etkileşim, toplu çalışma ilişkilerinin düzenlenmesinde yeni fırsatlar sunmaktadır. Bunun yanı sıra, otomasyonlaşma ve yapay zekanın artan kullanımı istihdamı tehdit ederken, sendikalar bu yeni çalışma biçimlerine uyum sağlama konusunda çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır (Zakalyuzhnaya, 2023).

Avrupa işgücü piyasasında esnekliğin artması, sendikalaşma üzerinde önemli etkiler oluşturmuştur. Kamu ve özel sektördeki maliyet düşürme baskıları, esnek çalışma modellerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Geleneksel 9-5 çalışma saatleri yerini yarı zamanlı, geçici sözleşmelere, esnek saatlere ve uzaktan çalışmaya bırakmıştır. Sendikalar bu değişime karşı direnmeye çalışsa da, esnek çalışma biçimleri genellikle kabul görüp yaygınlaşmıştır. Yarı zamanlı ve geçici işlerdeki artış, çalışanlara esneklik sunsa da, aynı zamanda istihdam güvenliği ve sosyal eşitsizlik gibi sorunları da beraberinde getirebilir. Sonuç olarak, sendikal hareketler, esnek çalışma koşullarını dengeleme ve çalışan haklarını savunma konusunda hâlâ zorluklarla karşılaşmaktadır (Croucher ve Brewster, 1998).

Küresel teknolojik değişimler, işgücü piyasasında geleneksel mesleklerin azalmasına ve yeni mesleklerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu değişim, kariyer yollarını çeşitlendirip meslekler arası geçişleri artırırken, aynı zamanda mesleki eğitim sistemlerinin ekonomik ihtiyaçlarla uyumsuz hale gelmesine neden olmaktadır. Teknolojik ilerlemeler ve artan üretkenlik, işsizliği sadece ekonomik döngülerle değil, aynı zamanda yapısal bir sorun olarak da gündeme getirmektedir. Küresel rekabet ve fazla üretken kapasite, işsizliğin artmasına yol açan başlıca faktörler arasında yer almaktadır. Bu süreç, iş güvencesinin azalması ve esnek çalışma düzenlemelerinin yaygınlaşması gibi toplumsal değişimleri de beraberinde getirmektedir (Wilpert, 2009).

5. Sendikaların Geleceği ve Sendikaların Değişen Rolü: Zorluklar ve Fırsatlar

Küreselleşme, ekonomik liberalleşme, teknolojik ilerlemeler ve sınır ötesi hareketler gibi faktörler, sendikalar üzerinde önemli etkilere yol açmıştır. Ekonomik liberalleşme, daha rekabetçi ve esnek bir işgücü piyasasını teşvik ederek genellikle sendikaların pazarlık gücünü zayıflatırken, teknolojik gelişmeler ve otomasyon, geleneksel istihdam yapılarını değiştirerek iş kaybına neden olmaktadır. Bu da sendikaların işlevini etkileyebilmektedir. Küreselleşmenin yönlendirdiği sınır ötesi hareketler ise sendikalar için hem zorluklar hem de fırsatlar yaratmış (Ganapathy, 2024). Bu değişimlere uyum sağlamak için sendikaların, uluslararası düzeyde etkili olabilmek amacıyla kendilerini yeniden yapılandırmaları gerektiği vurgulanmaktadır (Genty vd., 2013).

Sendikaların gücünün zayıflaması, işyerinin küçülmesi, kaynakların azalması ve işveren desteğinin zayıflaması gibi faktörlere dayanır. Küçük işyerlerinde temsilci sayısının azalması ve eğitim ile destek eksiklikleri sendikaların etkinliğini sınırlamıştır. Ayrıca, teknolojik ve yapısal değişiklikler, kolektif eylemlerin etkisini azaltmış ve grevlerin pazarlık gücünü zayıflatmıştır. Küresel esneklik ise istihdam güvenliğini tehdit etmiş, bu da sendikaların geleneksel eylem araçlarını kullanma kapasitesini kısıtlamıştır. Artan güvencesizlik ve yönetimlerin desteğinin azalması, sendikaların güçlü pazarlık yapma kapasitesini sürdürülemez hale gelmiştir (Terry, 2003).

Araştırmalar, sendikaların yüksek teknoloji sektörlerinde mavi yakalı işçiler için daha düşük ücret pazarlık gücüne sahip olduğunu, ancak bu etkinin vasıflı ve genel manuel işgücü arasında farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, nitelikli işgücünün yer aldığı süreç teknolojilerinde sendikal ücret primi düşükken, yüksek teknoloji ortamlarında genel manuel işgücü için daha yüksek olmaktadır. Bu durum, kurumsal faktörlerin önemini vurgular ve teknolojik değişimlerin beceri farklarını artırarak sendikal ücret primlerini yeniden şekillendirdiğini gösterir. Sendikalar yüksek teknoloji firmalarındaki vasıflı üyelerinin fayda sağlama potansiyelini sınırlayabilir ve bu işçilerin geleneksel sendikalara olan ilgisini azaltabilir (Betcherman, 1991).

Bazı sendikalar, platform işçilerini örgütlemek amacıyla coğrafi temelli stratejiler geliştirirken veya bağımsız sendikalar kurarken, bazıları da çevrimiçi iş gücü için davranış kuralları belirleyip işbirlikleri yapmaktadır. Ancak, bu örgütlenmelerin etkili olabilmesi için platform şirketlerinin çalışanlarına daha iyi ücretler sunması ve düzenlemelere tabi tutması gerekmektedir. Ayrıca, sosyal güvenlik ve çalışma haklarının genişletilmesi, platform işçiliği için sendikal temsili güçlendirecek kritik bir faktördür (Visser, 2019).

Bilişim teknolojilerinin, özellikle yönetim faaliyetleri, üyelere hizmet sağlama ve iletişimde etkili bir araç olabileceği, aynı zamanda sendikal örgütlenme süreçlerinde ve eğitimde önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır (Fiorito ve Todd, 2005). Dijital teknolojiler, sendikal hareketin ağ kurma, örgütlenme ve kolektif karar alma süreçlerini kolaylaştırma potansiyeline sahiptir. Sosyal medya ve dijital araçlar, sendikaların taban tabanlı girişimlerle desteklenmesini ve doğrudan demokrasi unsurlarını güçlendirirken, genç nesiller için daha çekici hale gelmelerini sağlar. Gençlerin dijital teknolojilere olan yatkınlığı, sendikaların daha dinamik ve verimli olmasına olanak tanır. Ancak, bu teknolojilerden etkin yararlanmak için üyelerin dijital becerilerinin geliştirilmesi gerektiği, dijital uçurumun kapatılması amacıyla akran öğrenimi ve çeşitli hizmetlerle desteklenmesi gerektiği belirtilmektedir (Schoemann, 2018).

Sendikaların geleceği, örgütlenme stratejilerinin yenilikçi bir şekilde evrilmesine bağlıdır. Bu süreçte öncelikle, işyerlerinde örgütlenme kültürünün güçlendirilmesi ve aktif üyelik oluşturulması önemlidir. Ayrıca, sendikalar özel sektör hizmet ekonomisinde yaratıcı stratejiler geliştirerek yeni işçi gruplarına ulaşmalı ve genç işçilerle daha fazla etkileşimde bulunarak yeni üyelik türleri oluşturulmalıdır. Son olarak, sendikalar geçmiş hatalardan ders alarak, modern çalışma ortamına uygun çözümler üreterek daha kapsayıcı bir geleceğe doğru ilerlemelidir (Nowak, 2015).

Sendikalar, küreselleşmiş ekonomiye uyum sağlamak için yenilikçi ve uyarlanabilir stratejiler geliştirmelidir. Teknolojik ilerlemelerle birlikte, sürekli eğitim ve beceri geliştirme programları sunarak, otomasyonun etkilerini yönetmek için işverenlerle işbirliği yapmalı ve hükümet politikalarını etkileyerek çalışan haklarını korumalıdır. Uluslararası işbirlikleri geliştirerek küresel zorluklara daha etkin yanıt verebilirler. Küreselleşmenin etkisi ülkeler arasında farklılık gösterse de, her durumda sendikalar, esnek müzakere stratejileriyle iş gücünün korunması ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynamalıdır. Ayrıca, hükümet politikalarının olumsuz etkilerine karşı etkili savunma politikaları oluşturmalıdır. (Ganapathy, 2024).

Sendikacılığın geleceği, sadece dışsal faktörlerle değil, işçilerin ortak çıkarlar etrafında örgütlenme istekleriyle de şekillenecektir. Sendikaların başarılı olabilmesi için, çalışanları işverenlerle çatışan ortak çıkarlar etrafında birleştirmeleri büyük öneme taşımaktadır. Son yıllarda, çalışanların işyerindeki kararlar üzerinde daha fazla söz hakkı talep etmesi ve ücret eşitsizliklerine karşı artan eleştiriler de sendikalara olan ilgiyi artırmıştır. Ancak, sendikaların güçlenmesi için yasal hakların genişletilmesi ve grev sıklığındaki artış gibi somut değişikliklerin etkisi henüz tam olarak anlaşılmamıştır. Bu gelişmeler, sendikaların gelecekteki etkinliği ve toplumsal rolü açısından olumlu bir işaret olabilir (Kelly, 1997).

Sendikaların geleceği, ekonomik ve politik belirsizlikler içinde öngörülemez olsa da, örgütlü emek için güçlü sendikaların hâlâ kritik bir rolü olacaktır. Düşük ücretler, artan eşitsizlik ve iş güvencesizliği gibi sorunlar, sendikal hareketlerin yeniden güçlenmesini gerektirmektedir. Küreselleşen sermaye karşısında işçilerin kolektif örgütlenme ihtiyacı artarken, sendikaların toplu pazarlık, işçi hakları ve endüstriyel ilişkilerde daha güçlü bir yer edinmek için hükümet ve işverenlerle işbirliği yaparak politika değişiklikleri talep etmeleri büyük önem taşımaktadır. 1960'lar ve 1970'lerdeki olumlu politikalar, 1980'lerdeki gerilemeler ve 1990'lardan sonraki yeniden yükseliş, sendikaların etkin politika aktörleri olabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, sendikaların geleceği, işçi temsili, adil ücretler ve yenilikçi politikalarla şekillenecektir. (Nowak, 2015).

Sendikaların, sınıf temelli işçi hareketlerinin dönüştürücü gücünü yitirip daha esnek ve ağ temelli örgütlenmelere evrildiği görüşü yaygındır. 1980'lerde üyelik ve etkinin azalmasıyla, sendikaların geleneksel işçi hareketlerinden uzaklaşıp kültürel ve değer odaklı toplumsal hareketlere yönelmesi gerektiği savunulmuştur. Bazı teorisyenler sendikaların hâlâ önemli bir toplumsal hareket rolü oynayabileceğini ve yeni alternatif hareketlerle küresel bir dayanışma oluşturabileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşımlar, sendikaların sınıf temelli mücadeleyi sürdürerek, sosyal adalet için daha geniş bir mücadelenin parçası olmalarını önerirken, sınıf mücadelesinin hâlâ temel bir güç kaynağı olduğu görüşü de mevcuttur. Sendikaların etkili olabilmesi için, hem sınıf mücadelesine devam etmeleri hem de yeni toplumsal hareketlerle işbirliği yaparak küresel dayanışma ağı kurmaları önemlidir. (Upchurch ve Mathers 2012).

Küresel ve yerel arasındaki bağları farklı stratejilerle kurmuş olan sendikaların, başarılı olabilmesi için yerel dernek gücünün varlığının önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, ulusötesi örgütlenmenin başarısı, yerel aktörlerin gücünü destekleyen bir yaklaşım gerektirir (Schmalz vd., 2021). Bunun yanı sıra, sendikaların geleceği, işsiz kalan üyelerine sağladığı ödenek ve işyerine erişimle artan sendikal yoğunluğa rağmen, genç işçiler ve atipik

istihdam gibi yapısal zorluklarla da yüzleşmektedir. Demografik değişim ve firma büyüklüğündeki azalma gibi engeller, stratejik yenilikler ve politik etkiyle aşılabilir. Sendikaların, toplumsal çıkarları daha iyi temsil etmeleri ve genç işgücüne yönelik güçlü bir örgütlenme stratejisi geliştirmeleriyle sürdürülebilir olmaları mümkündür (Schnabel, 2013). Bununla birlikte, işçi haklarının güçlendirilmesi ve insana yakışır iş koşullarının sağlanabilmesi için, hükümetler, işverenler ve işçiler arasındaki işbirliği kritik öneme sahiptir. Küreselleşmenin faydalarının daha adil bir şekilde paylaşılması için, bu paydaşların birlikte çalışarak çalışma standartlarını iyileştirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır (Uwadinma, 2023).

6. SONUÇ

Küreselleşme ve teknolojik değişimler, işgücü piyasasında önemli dönüşümlere yol açmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren hız kazanan küreselleşme, ülkelerde çalışma koşullarının kötüleşmesi, iş güvencesizliği, gelir adaletsizliği ve düşük ücretler gibi olumsuz sonuçları beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, küreselleşmenin faydalarının ise dünya geneline eşit bir şekilde dağılmadığı belirtilmektedir. Öte yandan teknolojinin gelişmesi çeşitli esnek çalışma biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Esnekliğin artması iş güvencesini zayıflatarak belirsiz ve güvencesi çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Küreselleşme, ticaretin serbestleşmesi, işgücü hareketliliği, neo-liberal politkalar, esnek çalışmanın yaygınlaşması sendikaların gücünü zayıflatmaktadır. Taşeronlaşma, esnek ve güvencesiz çalışma modellerinin yaygınlaşması, işverenlerin sendikasızlaştırma çabaları ve sendikaların üyelerine karşı daha mesafeli bir tutum sergilemesi gibi faktörler, sendikal bağlılığı ve sendikalara duyulan güveni olumsuz etkilemiştir. Sendikalara olan güvenin azalması, sendikal bağlılığın azalmasına ve işçilerin sendikalardan uzaklaşmasına neden olmaktadır.

2000'li yıllardan itibaren birçok ülkede sendikal yoğunluk oranlarında belirgin bir düşüş yaşanmıştır. Sendikal yoğunluk oranları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Finlandiya'da 2000'de %74,2 olan sendikal yoğunluk, 2020'ye kadar %60 civarına gerilemiştir. Benzer şekilde Danimarka'da %74,5'den %67'ye, İsveç'te ise %81'den %65,2'ye düşmüştür. İskandinav ülkeler, diğer ülkelere paralel bir azalma olsa da hala yüksek sendikal yoğunluk oranlarına sahiptir. İzlanda ve Norveç'te yüksek sendikal yoğunluk oranına sahip ülkeler arasında dikkat çekmektedir. İzlanda'da 2000'de %89,1 olan sendikal yoğunluk, 2020'de %92,2'ye yükselmiştir. Kuzey Avrupa ülkelerinde ise sendikal yoğunluk yüksek seyrederken, buna karşın Güney Avrupa (İspanya, Fransa) ve Doğu Avrupa (Slovakya, Çek Cumhuriyeti) ülkelerinde bu oranlar daha düşük kalmaktadır. Güncel verilere, göre sendikal yoğunluk İspanya da %12,5 Macaristan'da %8,3, Slovakya da %11,3 ve Çek Cumhuriyetin de %11,4'tür. ABD, Japonya ve Güney Kore'de de sendikal yoğunluğun düşük olduğu söylenebilir. ABD'de 2000 yılında %12,9 olan sendikalaşma yoğunluğu, 2020'de %10,3'e gerilemiştir. Japonya'da da benzer bir düşüş yaşanmıştır. Bu ülkelerde sendika etkisinin sınırlı olduğu söylenebilir. Türkiye'de 2013 yılında %9,21 olan sendikalaşma oranı, 2023 yılında %14,76'ya yükselmiştir. OECD ülkelerindeki sendikal yoğunluk ortalaması yıllar içinde azalmıştır. 2000 yılında %20,9 olan bu oran, 2020'de 15,8'e düşmüştür. Bu veriler, OECD ülkelerinde sendikal hareketlerin yıllar içinde zayıfladığını göstermektedir.

Yeni çalışma biçimleri, sendikalaşma üzerinde önemli etkiler oluşturmuştur. Dijitalleşme ile uzaktan çalışma, gig ve platform ekonomisi gibi esnek istihdam modelleri işgücünün daha küresel hale gelmesine neden olmuştur. Bu durum sendikaların örgütlenme ve toplu pazarlık süreçlerinde zorluklara yol açmıştır. Bağımsız yüklenici olarak sınıflandırılan platform işçileri, geleneksel sendikalara katılmakta güçlük yaşamaktadır. Sendikaların yeni çalışma biçimlerine uyum sağlaması gerekmektedir. Esnek çalışma biçimleri, işgücüne daha fazla esneklik sunarken, sosyal eşitsizlik, istihdam güvencesizliği ve sendikaların gücünün azalması gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu faktörler göz önüne alındığında sendikaların yeni iş biçimlerine uyum sağlamak için yeni stratejiler geliştirmesi zorunlu hale gelmektedir.

Küreselleşme, ekonomik liberalleşme, teknolojik ilerlemeler ve dijital dönüşüm, sendikaların geleceğini şekillendirirken, hem zorluklar hem de fırsatlar oluşturmaktadır. Ekonomik liberalleşme ve rekabetin artması, sendikaların pazarlık gücünü zayıflatırken, yeni iş modelleri ve dijital platformlar, işgücünün daha esnek ev dağılmış hale gelmesine neden olmaktadır. Bu durum geleneksel sendikal örgütlenme biçimlerinin etkisini sınırlamıştır. Sendikaların platform işçileri ve atipik istihdam da olanları örgütlemek için yeni stratejiler geliştirmesi gerekmiştir. Bunun yanı sıra sendikaların değişen rolü, sadece işgücünün çıkarlarını korumakla kalmayıp, toplumsal adalet, eşitlik gibi daha geniş bir alanda mücadelesini sürdürmesini gerektirebilir. Sendikaların geleceği, esnek işgücü piyasasında güçlü bir temsili sürdürmek için daha kapsayıcı ve yenilikçi stratejiler geliştirmelerine bağlıdır.

Sendikaların gelecekte etkinliklerini artırabilmesi için birkaç önemli strateji benimsemesi gerekmektedir. İlk olarak, sendikalar genç işçiler, atipik çalışanlar, platform işçileri ve nitelikli iş gücü gibi farklı grupları bir araya getirerek küresel dayanışma ağları oluşturabilir. Ayrıca, üyelik avantajlarını güçlendirerek ve iş güvencesi sağlamaya yönelik somut adımlar atarak sendikal bağlılığı artırabilirler. Dijital platformlarda etkinliklerini artırarak çevrimiçi sendikal ağları güçlendirmeleri de önemli bir adımdır. Bunun yanı sıra, çeşitli ulusal ve uluslararası işçi örgütleriyle ittifaklar kurarak daha geniş bir dayanışma ağı oluşturabilirler. Son olarak, işyerlerinde örgütlenme kültürünü güçlendirecek faaliyetlere yoğunlaşarak, sendikaların toplumsal etkisini ve üyelik motivasyonunu artırabilirler.

KAYNAKÇA

Akbıyık, N. (2012). Sendika üyeliği ve sendikal bağlılığı etkileyen unsurlar. Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 5(9), 37-64.

Aloi, M., Leite-Monteiro, M., & Lloyd-Braga, T. (2007). Unions and globalisation. Teresa, Unions and Globalisation.

Aşçı, M. S. (2018). Trade Unıons And Theır Search For Alternatıve Future. Uluslararası TurizmEkonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi, 2(2), 367-371.

Betcherman, G. (1991). Does technological change affect union wage bargaining power?. British Journal of Industrial Relations, 29(3), 447-462.

Bilgin, S. L. (2010). Sendikalı işçi davranışlarının psikolojik boyutları. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Carneiro, B., & Costa, H. A. (2022). Digital unionism as a renewal strategy? Social media use by trade union confederations. Journal of Industrial Relations, 64(1), 26-51.

Chang, J. J., Hung, L. W., & Peng, S. K. (2023). (De) unionization, trade, unemployment, and wage differentials. Southern Economic Journal, 90(1), 121-155.

Chen, K., & Islam, S. (2023). Declining Unionization and the Despair of the Working Class. The Journal of Law and Economics, 66(2), 279-307.

Cotti, C. D., Haley, M. R., & Miller, L. A. (2014). Workplace flexibilities, job satisfaction and union membership in the US workforce. British Journal of Industrial Relations, 52(3), 403-425.

Croucher, R., & Brewster, C. (1998). Flexible working practices and the trade unions. Employee Relations, 20(5), 443-452.

Çelik, İ., Suveydas, E., & Gürses, F. (2022). Kamu Sendikacılığında Sosyal Medya Kullanımı: Sendika-Paydaş Etkileşimi Üzerine Bir Analiz. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (49), 175-190.

ÇSGB, 2024. Çalışma Hayatı İstatistikleri, https://www.csgb.gov.tr/tr/%C4%B1statistikler (Erişim Tarihi: 25.12.2024)

Diamond, W. J., & Freeman, R. B. (2002). Will unionism prosper in cyberspace? The promise of the Internet for employee organization. British Journal of Industrial Relations, 40(3), 569-596.

Dreher, A., & Gaston, N. (2007). Has globalisation really had no effect on unions?. Kyklos, 60(2), 165-186.

Duman, A., & Duman, A. (2016). Türkiye'de sendika üyeliğinin kamu ve özel sektördeki ücretler üzerindeki etkileri. Çalışma ve Toplum, 1(48), 11-30.

Farias, S. K. P., & Schmitz, H. (2024). Trade union crisis in the context of labor flexibility and precariousness in Brazil. Sociedade e Estado, 39, e45656.

Fiorito, J., & Todd Royle, M. (2005). Information and communications technology use in British unions. Critical perspectives on international business, 1(2/3), 180-193.

Ganapathy, V. (2024). Globalızatıon And Its Impact On Trade Unıonısm In Indıa: Unveılıng Realıtıes, Challenges And Strategıc Perspectıves. Journal Of Internatıonal Busıness And Economy. https://doi.org/10.51240/jibe.2023.1.2.

Genty, K. I., Adekalu, S. O., Ajede, S. A., & Oludeyı, O. S. (2013). Globalization and Trade Unions Challenges: Nigerian Manufacturing Sector Experience. Globalization, 5(17).

Greer, C. R. (2017). E-voice: How information technology is shaping life within unions. In Information Technology and the World of Work (pp. 55-75). Routledge.

Hekimler, B. U., & Kağnıcıoğlu, D. (2009). İşçilerin sendikalara ilişkin algı ve tutumları: Eskişehir örneği. Çalışma ve Toplum, 3(22), 35-56.

Kelly, J. (1997). The future of trade unionism: injustice, identity and attribution. Employee Relations, 19(5), 400-414.

Kitching, G. (2019). Globalisation. Capitalism and Democracy in the Twenty-First Century: A Global Future Beyond Nationalism. Routledge.

Kuzhelnyi, M. (2020). The role of trade unions in the regulation of social and labor relations and policy making (on the example of Australia). Foreign Affairs. https://doi.org/10.46493/2663-2675-2020-11-12-3.

Lisa, O. I., & Amah, E. (2024). The Effects Of Trade Unıons On Labour Market Outcomes.

Magnani, E., & Prentice, D. (2003). Did globalization reduce unionization? Evidence from US manufacturing. Labour Economics, 10(6), 705-726.

Nowak, P. (2015). The past and future of trade unionism. Employee Relations, 37(6), 683-691.

OECD, 2024, https://data-explorer.oecd.org (Erişim Tarihi 25.12.2024)

Oyvat, C. (2011). Globalization, wage shares and income distribution in Turkey. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 4(1), 123-138.

Pantoja, F. (2023). Globalızatıon And Its Challenges. Revista Gênero e Interdisciplinaridade. https://doi.org/10.51249/gei.v4i04.1455.

Piazza, J. A. (2005). Globalizing quiescence: globalization, union density and strikes in 15 industrialized countries. Economic and Industrial Democracy, 26(2), 289-314.

Schmalz, S., Conrow, T., Feller, D., & Rombaldi, M. (2021). Two forms of transnational organizing: Mapping the strategies of global union federations. Tempo Social, 33, 143 162.

Schnabel, C. (2013). Union membership and density: Some (not so) stylized facts and challenges. European Journal of Industrial Relations, 19(3), 255-272.

Schoemann, K. (2018). Digital technology to support the trade union movement. Open Journal of Social Sciences, 6(01), 67.

Scruggs, L., & Lange, P. (2002). Where have all the members gone? Globalization, institutions, and union density. the Journal of Politics, 64(1), 126-153.

Selberg, N. (2023). Autonomous Regulation of Work in the Gig Economy: The first collective bargaining agreement for riders in Sweden. European Labour Law Journal, 14(4), 609 627.

Tekin, Ö. A., & Tüfekçi, Ö. K. (2015). Turizm öğrencilerinin sendika algısı: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(1), 171-200.

Terry, M. (2003). Partnership and the Future of Trade Unions in the UK. Economic and Industrial Democracy, 24(4), 485-507.

Tetrick, L. E. (1995). Developing and maintaining union commitment: A theoretical framework. Journal of Organizational Behavior, 16(6), 583-595.

Upchurch, M., & Mathers, A. (2012). Neoliberal globalization and trade unionism: toward radical political unionism?. Critical Sociology, 38(2), 265-280.

Uwadinma, A. I. (2023). Effects of Globalization on Labor Standards and Working Conditions. Dhaka University Law Journal, 34(2), 133-151.

Visser, J. (2019). Trade unions in the balance. ILO ACTRAV working paper, 9-11.

Visser, J. (2024). Will they rise again? Four scenarios for the future of trade unions. Economic and Industrial Democracy, 45(3), 629-652.

Wilpert, B. (2009). Impact of globalization on human work. Safety science, 47(6), 727-732.

Xie, Z. (2022). Labour Protection of Platform Workers in China: Legal Innovations and Emerging Trends. Industrial Law Journal, 51(4), 831-854.

Zakalyuzhnaya, N. V. (2023). A New Concept of Employment and the Development of Labor Relations in the Digital Age. Law: J. Higher Sch. Econ., 139.

Zhu, Y., Warner, M., & Feng, T. (2011). Employment relations "with Chinese characteristics": The role of trade unions in China. International Labour Review, 150(1-2), 127-143.

İLKOKUL FEN BİLİMLERİ ÖĞRETİM PROGRAMI ÖĞRENME ÇIKTILARI VE SÜREÇ BİLEŞENLERİNİN ÜST DÜZEY DÜŞÜNME BECERİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT

Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
https://orcid.org/0000-0003-0725-6036
h.guner.berkant@yobu.edu.tr,

Arş. Gör. Berkay KILIÇ

Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
https://orcid.org/0000-0001-5839-336X
berkay.kilic@yobu.edu.tr

ÖZET

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler bireylerin sahip olması gereken çeşitli yeterlilikleri de beraberinde getirmektedir. Bu beceriler 21. yüzyıl becerileri olarak tanımlanmaktadır. 21. yüzyıl becerileri arasında analitik, eleştirel ve yaratıcı düşünme gibi üst düzey düşünme becerileri de yer almaktadır. Bu beceriler aynı zamanda Bloom'un Bilişsel Alan Taksonomisi'nde de en üst üç basamakta bulunmaktadır. Üst düzey düşünme becerilerinin kazandırılması için özellikle fen bilimleri derslerinin önem taşıdığı ifade edilebilir. Nitekim çeşitli çalışmalar incelendiğinde fen bilimleri öğretim programlarında yaratıcı düşünme gibi üst düzey düşünme becerilerine ilişkin kazanımların yeterli sayıda bulunmadığına yönelik bulgulara rastlanmaktadır. Bu bağlamda, özellikle ilkokul düzeyinde yer alan derslerin sonraki kademeler için temel oluşturduğu düşünüldüğünde 2024 yılında uygulanmaya başlanan fen bilimleri öğretim programında yer alan üst düzey düşünme becerilerinin incelenmesi önemlidir. Bu nedenle araştırmanın genel amacı, ilkokul üçüncü ve dördüncü sınıf fen bilimleri dersi öğretim programının öğrenme çıktılarının ve süreç bileşenlerinin eleştirel, yaratıcı ve analitik düşünme becerileri açısından incelenmesidir. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın materyali 2024 yılında uygulanmaya başlanan fen bilimleri öğretim programının üçüncü ve dördüncü sınıf düzeylerindeki öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleridir. Öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri üzerinde betimsel analiz yapılarak bunların 2001 Bloom taksonomisi bilişsel alanına göre düzeyleri belirlenmiştir. Bu düzeylerin eleştirel, yaratıcı ve analitik düşünme becerilerine uygunluğu değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre ilkokul fen bilimleri öğretim programında yer alan öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinin üst düzey düşünme becerilerinden en çok analitik düşünme (çözümleme basamağı), ikinci sırada eleştirel düşünme (değerlendirme basamağı), üçüncü sırada yaratıcı düşünme (yaratma basamağı) becerileri ile uyumlu oldukları belirlenmiştir. Araştırmanın sonuçları ilgili araştırmalar ışığında tartışılmış ve çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: fen bilimleri öğretim programı, üst düzey düşünme becerileri, Bloom'un bilişsel alan taksonomisi

1. GİRİŞ

Günümüzde teknolojik gelişmeler bireylerden çeşitli yeterliliklere sahip olmalarını gerektirmektedir. Bu yeterlilikler arasında analitik, eleştirel ve yaratıcı düşünme gibi üst düzey düşünme becerileri, 21. yüzyıl becerileri kapsamında ön plana çıkmaktadır (MEB, 2023). Üst düzey düşünme becerilerinden biri olan analitik düşünme, bir problemi, bir konuyu veya olguyu daha iyi anlamak için bileşenleri ayırmak ve bu bilgi parçaları arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla kullanılan bir düşünme biçimidir (Anderson vd., 2001). Analitik düşünme, genellikle mantıksal akıl yürütme, eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri ile ilişkilendirilir (Anılan & Gezer, 2020). Bloom taksonomisinde de görüldüğü gibi analiz basamağına denk gelen analitik düşünme becerisinin daha üst basamakta yer alan eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerinin öncülü olduğu ifade edilebilir. Analitik düşünme, bireylerin sistematik bir şekilde düşünmelerini sağlar böylelikle daha isabetli kararlar almalarına yardımcı olur (Özdemir, 2020). Eleştirel düşünme, bireyin ön yargılarının farkında olarak bir durumu sistematik bir şekilde analiz etme, değerlendirme ve bunların sonucunda çeşitli yeni fikirlere ve çıkarımlara vardığı bir süreç olduğu ifade edilebilir. Yaratıcı düşünme bireylerin çeşitli problemleri analiz ederek giderilmesi için alternatif çözüm önerilerinde bulunması olarak tanımlanmaktadır (Üstündağ, 2023). Bloom'un Yenilenmiş Bilişsel Alan Taksonomisi'nde bu beceriler en üst üç düzeyde (analiz, değerlendirme ve yaratma) yer almaktadır (Yurdabakan, 2012). Özellikle üst düzey düşünme becerilerinin ortaya çıktığı ilkokul düzeyinde öğretim programlarının destekleyici özelliklere sahip olması büyük önem taşımaktadır (Arkan Sezgin vd., 2018). Bu becerilerin kazandırılmasında özellikle fen bilimleri derslerinin kritik bir rol oynadığı bilinmektedir. Çünkü fen bilimleri dersi bilimsel süreç becerilerini (gözlem yapma, hipotez oluşturma, analiz ve sonuç çıkarma), eleştirel ve yaratıcı düşünmeyi, problem çözme yetkinliklerini ve disiplinlerarası yaklaşımı bir araya getirir (MEB, 2024). Bu ders, öğrencilere sadece teorik bilgiyi öğretmekle kalmaz, aynı zamanda deney ve gözlem yoluyla somut uygulamalar sunarak bilgiyi anlamlandırmalarını sağlar. Doğa olaylarını sorgulama, çevresel farkındalık kazanma ve sürdürülebilirlik bilinci oluşturma gibi hedefleriyle öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini gerçek yaşamla ilişkilendiren bir yapıya sahiptir. Alanyazında fen bilimleri dersi öğretim programlarının üst düzey düşünme becerileri açısından incelendiği çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Deveci vd., (2018) tarafından 2018 fen bilimleri öğretim programının yaşam becerileri açısından incelendiği çalışmada en çok iletişim kurma, karar verme ve analitik düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik kazanımlara yer verildiği görülmüştür. Akyol ve Kılıç (2021) tarafından beşinci sınıf fen bilimleri öğretim programı kazanımları ve ders kitabının üst düzey düşünme becerileri açısından incelendiği çalışmada kazanımların ağırlıklı olarak uygulama düzeyinde olduğu, bunu anlama, çözümleme, değerlendirme, yaratma ve hatırlama düzeyindeki kazanımların takip ettiğine rastlanmıştır. Yaz ve Kurnaz (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmada 2013 fen bilimleri öğretim programının üst düzey düşünme becerileri açısından yeterli olmadığına rastlanmıştır. Zorluoğlu vd. (2017) tarafından 2013 fen bilimleri öğretim programı kazanımlarının incelendiği çalışmada en çok anlama daha sonra sırasıyla, çözümleme, uygulama, hatırlama, yaratma ve değerlendirme kazanıma yer verildiği görülmüştür. Cangüven vd. (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışma sonucunda fen bilimleri 2017 taslak program kazanımların en çok anlama düzeyinde olduğu bunu sırasıyla yaratma, uygulama, analiz,

hatırlama ve değerlendirme basamağındaki kazanımların izlediği görülmüştür. Bu bulgulardan hareketle üst düzey düşünme becerisi ile ilişkili kazanımların kısıtlı olduğu bu kısıtlı sayıdaki kazanımın ise ağırlıklı olarak çözümleme basamağına karşılık geldiği görülmektedir. Nitekim ulaşılabilen alanyazın kapsamında 2024 yılında uygulanmaya konan ilkokul fen bilimleri öğretim programlarının üst düzey düşünme becerileri açısından yeterli olup olmadığını inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu araştırmanın amacı, ilkokul fen bilimleri dersi öğretim programındaki öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerini üst düzey düşünme becerileri açısından incelemektir.

2. YÖNTEM

İlkokul fen bilimleri öğretim programının öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinin üst düzey düşünme becerileri açısından incelenmesini amaçlayan bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemiyle yürütülmüştür. Doküman incelemesi, araştırma amacına hizmet eden yazılı olan veya olmayan belgelerin araştırmacı tarafından analiz edildiği ve senteze varıldığı bir nitel araştırma yöntemidir (Kıral, 2020). Bu araştırmada da öğretim programları incelendiği için doküman incelemesi yönteminden faydalanılmıştır. Araştırmanın materyalini, 2024 yılında uygulanmaya başlanan ilkokul üçüncü ve dördüncü sınıf fen bilimleri öğretim programındaki öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri oluşturmaktadır. Veriler üzerinde betimsel analiz yapılmış ve bu süreçte Yenilenmiş Bilişsel Alan Taksonomisi (Anderson vd., 2001) referans alınmıştır. Analiz sürecinde öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri, Bloom'un bilişsel alan taksonomisinin bilişsel süreç boyutundaki altı basamağına (hatırlama, anlama, uygulama, çözümleme, değerlendirme, yaratma) göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma sonucunda öğrenme çıktılarının analitik, eleştirel ve yaratıcı düşünme becerileriyle uyumluluğu değerlendirilmiştir. Araştırmanın güvenirliği açısından iki araştırmacıdan her biri diğerinin analiz sonuçlarını gözden geçirmiş ve doğruluğunu kontrol etmiştir. Kodlama sürecinde ortaya çıkan farklılıklar, bir uzlaşma toplantısıyla çözümlenmiş ve kodlama sonuçları netleştirilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde ilkokul fen bilimleri dersi öğretim programının öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri üst düzey düşünme becerileri açısından incelenmiştir. Öğrenme çıktılarının taksonomik düzeyine yönelik sınıflandırma ve üst düzey düşünme becerileri açısından değerlendirmesine ilişkin bulgular aşağıda Tablo 3.1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Üçüncü sınıf fen bilimleri öğretim programı öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinin taksonomik düzeyleri açısından görülme sıklığı

Bilişsel Basamak	Öğrenme Çıktısı Sayısı	Süreç Bileşeni Sayısı
Hatırlama	0	0
Anlama	1	15
Uygulama	3	11
Çözümleme	11	35
Değerlendirme	4	8
Yaratma	1	2
Toplam	20	71

Tablo 1. incelendiğinde, üçüncü sınıf fen bilimleri öğretim programında en çok "Çözümleme" basamağındaki öğrenme çıktıları bulunduğu, bunu sırasıyla "Değerlendirme" ve "Uygulama" düzeyindeki çıktıların izlediği görülmektedir. "Anlama" ve "Yaratma" düzeylerinde ise yalnızca birer öğrenme çıktısı yer aldığı, "Hatırlama" düzeyinde ise herhangi bir öğrenme çıktısına rastlanmadığı görülmektedir. Süreç bileşenleri açısından incelendiğinde de en çok "Çözümleme" düzeyinde bulunduğu, bunu "Anlama" ve "Uygulama", ardından "Değerlendirme" ve "Yaratma" düzeylerinin takip ettiği, "Hatırlama" düzeyinde süreç bileşeninin yer almadığı görülmektedir.

Tablo 2. Dördüncü sınıf fen bilimleri öğretim programı öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinin taksonomik düzeyleri açısından görülme sıklığı

Bilişsel Basamak	**Öğrenme Çıktısı Sayısı**	**Süreç Bileşeni Sayısı**
Hatırlama	0	0
Anlama	0	9
Uygulama	4	9
Çözümleme	8	36
Değerlendirme	6	10
Yaratma	1	8
Toplam	19	72

Tablo 2. incelendiğinde, dördüncü sınıf fen bilimleri öğretim programında en çok "Çözümleme" basamağına ilişkin öğrenme çıktıları bulunduğu görülmüştür. Bunu sırasıyla "Değerlendirme" ve "Uygulama" düzeylerine karşılık gelen öğrenme çıktıları takip etmektedir. "Yaratma" basamağına karşılık gelen yalnızca bir öğrenme çıktısıyla sınırlı kaldığı görülmektedir. "Hatırlama" ve "Anlama" düzeyine karşılık gelen öğrenme çıktılarının yer almadığı görülmektedir. Süreç bileşenleri açısından incelendiğinde ise en çok "Çözümleme" daha sonra sırasıyla "Anlama" ve "Uygulama", "Yaratma" ve "Değerlendirme" düzeylerine karşılık geldiği görülmektedir.

Tablo 3. İlkokul fen bilimleri öğretim programı öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinin taksonomik düzeyleri açısından görülme sıklığı

Bilişsel Basamak	**Öğrenme Çıktısı Sayısı**	**Süreç Bileşeni Sayısı**
Hatırlama	0	0
Anlama	1	24
Uygulama	7	20
Çözümleme	19	71
Değerlendirme	10	18
Yaratma	2	10
Toplam	39	143

Tablo 3. incelendiğinde, ilkokul fen bilimleri öğretim programında en çok "Çözümleme" basamağına ilişkin öğrenme çıktıları bulunduğu görülmüştür. Bunu sırasıyla "Değerlendirme", "Uygulama", "Yaratma", "Anlama" ve "Hatırlama" düzeylerine karşılık gelen öğrenme çıktıları takip etmektedir. "Yaratma" basamağına karşılık gelen iki "Anlama" basamağına karşılık gelen bir öğrenme çıktısıyla sınırlı kaldığı görülmektedir. "Hatırlama" düzeyine karşılık gelen öğrenme çıktılarının yer almadığı görülmektedir. Süreç bileşenleri açısından incelendiğinde ise en çok "Çözümleme" daha sonra sırasıyla "Anlama" "Uygulama",

"Yaratma" ve "Değerlendirme" düzeylerine karşılık geldiği görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre, 2024 yılı ilkokul fen bilimleri öğretim programının ağırlıklı olarak analitik düşünme becerisini destekleyen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bunun beraberinde "Yaratma" basamağına ilişkin kısıtlı sayıda öğrenme çıktısı ve süreç bileşeni olduğu ifade edilebilir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Elde edilen bulgulara göre ilkokul fen bilimleri öğretim programın üst düzey düşünme becerilerinden en çok analitik düşünme daha sonrasında eleştirel düşünme becerisini destekleyen yapıda olduğu görülmüştür. İlgili çalışmalarda da fen bilimleri öğretim programlarının en çok analitik düşünme becerisine vurgu yaptığı görülmektedir (Akyol & Kılıç, 2021; Deveci vd., 2018; Zorluoğlu vd., 2017). Özellikle önceki fen bilimleri öğretim programları kapsamında yapılan çalışmalarda (Akyol & Kılıç, 2021; Cangüven vd., 2017; Zorluoğlu vd., 2017) kısıtlı görülen "Değerlendirme" basamaklarına ilişkin öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinin öne çıkması, eleştirel düşünme verilen önemin arttığını göstermektedir. Nitekim "Yaratma" basamağına ilişkin öğrenme çıktılarının ise dördüncü sırada yer aldığı görülmüştür. Akyol ve Kılıç, 2021 ve Zorluoğlu vd., 2017 tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda "Yaratma" basamağına ilişkin kazanımların daha geri sıralarda yer aldığı görülmüştür. Bu durum, 2024 programının eleştirel düşünme becerilerine göre iyileştirildiğini, yaratıcı düşünmeyle ilgili olan "Yaratma" düzeyinin daha geri planda kaldığını göstermektedir. Nitekim Cangüven vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada ise bu bulgulardan farklı olarak fen bilimleri 2017 taslak programındaki ikinci sıranın "Yaratma" düzeyine yönelik kazanımlardan oluştuğu görülmüştür. Buna göre öğrencilerin problem çözme ve proje tasarlama gibi etkinlikler yürütmesine olanak tanıyan bu dersin yaratıcı düşünme becerisine yönelik daha fazla öğrenme çıktılarına sahip olması gerektiği düşünülmektedir.

2024 fen bilimleri öğretim programında "Hatırlama" düzeyine karşılık gelen öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinin bulunmaması bu araştırmada dikkat çeken bir diğer bulgudur. Bu durum öğretim programının güncel eğitim yaklaşımlarına yönelik düzenlendiğine ilişkin önemli kanıtlardan biridir. 2013 ve 2017 yıllarında uygulanan fen bilimleri öğretim programlarına ilişkin bulgular incelendiğinde "Hatırlama" düzeyine ilişkin kazanımların orta düzeyde yer aldığına rastlanmıştır (Cangüven vd. 2017; Zorluoğlu vd., 2017). Nitekim bu araştırma sonuçları ile benzer olarak Akyol ve Kılıç (2021) tarafından beşinci sınıf fen bilimleri öğretim programı kazanımları ve ders kitabının üst düzey düşünme becerileri açısından incelendiği çalışmada da "Hatırlama" düzeyine ilişkin herhangi bir kazanım olmadığı görülmüştür. 2024 ortaokul fen bilimleri öğretim programının da incelenmesi ile bu farklılıklar daha net bir şekilde ortaya konabilir. Bunun beraberinde 2024 ilkokul fen bilimleri öğretim programında "Anlama" düzeyinde sadece bir öğrenme çıktısı bulunmakla birlikte süreç bileşenleri olarak daha üst öğrenme basamaklarına karşılık gelen öğrenme çıktıları altında yer aldığı olduğu görülmüştür. Nitekim önceki yıllara ait fen bilimleri öğretim programlarını inceleyen çalışmalarda ise "Anlama" düzeyine yönelik kazanımların ilk sıralarda yer aldığı görülmüştür (Akyol ve Kılıç, 2021; Cangüven vd., 2017; Zorluoğlu vd., 2017). Bu durum güncellenen fen bilimleri öğretim programında anlamanın nihai bir sonuç olmadığı daha ileri öğrenmelere bir giriş niteliğinde

olduğunu göstermektedir. Bu bulgulara ek olarak üst düzey düşünme becerilerine yönelik öğrenme çıktılarının dördüncü sınıf düzeyinde üçüncü sınıf düzeyine göre daha az sayıda olduğu görülürken, süreç bileşenlerinin dördüncü sınıfta üçüncü sınıfa göre daha fazla yer aldığına rastlanmıştır. Bu durumun öğretim programının öğrencilerin gelişim özelliklerine uygun bir şekilde tasarlanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Özetle, bahsi geçen çalışmalara ait bulgularla kıyaslandığında 2024 fen bilimleri öğretim programının üst düzey düşünme becerilerinden eleştirel ve analitik düşünmeye daha fazla vurgu yaptığı bunun 21. yüzyıl becerileri çerçevesinde olumlu bir gelişme olduğu ifade edilebilir.

5. ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen çıkarımlar doğrultusunda gelecekte yapılacak araştırmalar için çeşitli öneriler sunulmuştur. Bunlar:

1. Çalışmada fen bilimleri öğretim programında yaratma basamağına ait öğrenme çıktıları az sayıda belirlendiğinden dolayı, programın analitik düşünmenin ve eleştirel düşünmenin yanında yaratıcı düşünmeyi destekleyecek şekilde geliştirilmesi önerilebilir.
2. Bu çalışmada fen bilimleri öğretim programının öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri incelendiğinden dolayı, yapılacak araştırmalarda programın tüm ögeleri ele alınarak üst düzey düşünme becerileri açısından incelenebilir.
3. Bu çalışma ilkokul üçüncü ve dördüncü sınıf fen bilimleri öğreitm programı üzerinde yapıldığından dolayı, diğer çalışmalarda beş, altı, yedi ve sekizinci sınıfların programları incelenebilir.

6.KAYNAKÇA

Akyol, C. & Kılıç, F. (2021). Beşinci sınıf fen bilimleri öğretim programı kazanımlarının ve ders kitabının üst düzey düşünme becerileri bağlamında incelenmesi, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS), 12*(44), 312-335.

Anderson, L., Krathwohl, D. R., Airasian, P. W., Cruikshank, K. A., Mayer, R. E., & Pintrich, P. R. (Eds.). (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives*. (Çev). Özçelik, D. A. (2010). Öğrenme öğretim ve değerlendirme ile ilgili bir sınıflama. Pegem Akademi.

Anılan, H. & Gezer, B. (2020). Kodlama etkinliklerine ve analitik düşünme becerisine yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4*(4), 307-324. https://doi.org/10.34056/aujef.801254

Arkan Sezgin, K., Çarıkçı, S., & Öntaş, T. (2018). İlkokul programlarında yer alan düşünme becerilerinin incelenmesi. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal, 8*(1), 24-42.

Başduvar, A., Gök, G., & Gök, A. (2023). An investigation of the middle school science textbooks in terms of creative thinking and critical thinking skills. *Journal of Advanced Education Studies, 5*(2), 264-287.

Cangüven, H. D., Öz, O., Binzet, G., Avcı, G. (2017). Milli eğitim bakanlığı 2017 fen bilimleri taslak programının yenilenmiş Bloom taksonomisine göre incelenmesi. *International Journal of Eurasian Education and Culture, 2*(2), 62-80.

Derico, H. U., Guimba, W. D., & Alico, J. C. (2018). Learning competencies of two science textbooks for grade 9: A comparative content analysis based on bloom's revised taxonomy of cognitive domain. *Education Quarterly Reviews, 1*(2), 254-267.

Deveci, İ., Konuş, F. Z., & Aydız, M. (2018). 2018 yılı fen bilimleri dersi öğretim programı kazanımlarının yaşam becerileri açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 47*(2), 765-797.

Jamil, M., Muhammad, Y., Masood, S., & Habib, Z. (2020). Critical thinking: A qualitative content analysis of education policy and secondary school science curriculum documents. *Journal of Research and Reflections in Education, 14*(2), 249-258.

Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(15), 170-189.

MEB. (2024). Fen bilimleri dersi öğretim programı *(İlkokul ve ortaokul 3,4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar).* Milli Eğitim Bakanlığı.

Özdemir, O. (2020). Türkçe eğitiminde geliştirilmesi gereken bir üst düzey düşünme becerisi: analitik düşünme. *Ana Dili Eğitimi Dergisi, 8*(3), 950-971.

Üstündağ, T. (2023). *Yaratıcılığa yolculuk* (10.bs.), Pegem Akademi.

Yaz, Ö. V., & Kurnaz, M. A. (2017). The examination of 2013 science curricula. *International Journal of Turkish Education Sciences, 5*(8), 173-184.

Yurdabakan, İ. (2012). Bloom'un revize edilen taksonomisinin eğitimde ölçme ve değerlendirmeye etkileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 11*(2), 327 -348.

Zorluoğlu, S, Şahintürk, A , Bağrıyanık, K . (2017). Analysis and evaluation of science course curriculum learning outcomes of the year 2013 according to the revised Bloom taxonomy. *Bartın University Journal of Faculty of Education, 6*(1), 1-15.

AZERBAYCAN'DA ŞEHİRLEŞME SÜRECİ

URBANIZATION PROCESS IN AZERBAIJAN

Jalal BABAZADE[47]
Bakü/Azerbaycan
Doç. Dr. Suna MUĞAN ERTUĞRAL
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İstanbul.
sertugral@yahoo.com, 5325414643
Doç. Dr. Sezgi GEDİK ARSLAN
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, İstanbul.
sgedik@iuc.edu.tr, 5328959740

ÖZET

Kentleşme, yaşam kalitesini artırma, yaşamsal hizmetleri kolaylaştırma yoluyla olumlu yaşamsal etkiler sunarken, ekosistem koşullarını da olumsuz etkileyebilir. Ayrıca ekonomik büyümenin ve gelişmenin bir göstergesi olarak, kentleşme yani şehirleşme süreci genellikle tarım toplumlarından endüstri toplumlarına geçişle başlamıştır. İnsanların çoğu şehirlerde yaşadığı kentleşmiş toplumlar, insanın toplumsal evriminde yeni ve önemli bir aşama olmuştur. Özellikle gelişme ve modernleşme süreçlerinin olumlu etkileri bakımından şehirleşmenin yakın dönemde bağımsızlığını kazanmış Azerbaycan'ın şehirleşme süreci önemlilik arz etmektedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan, 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra, planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş yaparak küreselleşme ve ekonomik kalkınma adımlarına odaklanmıştır. Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'daki şehirleşme, ekonomik büyüme, nüfus artışı, altyapı gelişimi ve kentsel dönüşüm gibi faktörlere bağlı olarak şekillenmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmada Azerbaycan ekonomisinde şehirleşme üzerindeki etkilerin incelenmesi gerçekleştirilmektedir. Sonuç olarak, Azerbaycan'da şehirleşmeyi etkileyen sürecin, ülkenin kalkınma stratejilerinin şekillenmesindeki önemli rolünün ortaya konmasına yönelik uygulamalara yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan ekonomisi, şehirleşme, büyüme ve kalkınma

ABSTRACT

Urbanization provides positive vital effects by increasing the quality of life and facilitating vital services. At the same time, urbanization can also negatively affect ecosystem conditions. In addition, urbanization, as an indicator of economic growth and development, generally began with the transition from agricultural societies to industrial societies. Urbanized societies, where most people live in cities,

[47] **Not:** JALAL BABAZADE, "Bağımsızlık Sonrası Küreselleşmenin Azerbaycan Üzerinde Etkilerinin Şehirleşmeye Etkisi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024. Basılmamış Tamamlanmış Yüksek Lisans Tezinden çıkarılan yayındır.

have become a new and important stage in human social evolution. The positive effects of urbanization, development and modernization processes are especially important in Azerbaijan, which has recently gained independence.After the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics, Azerbaijan gained independence in 1991. Azerbaijan focused on globalization and economic development steps by transitioning from a planned economy to a free market economy. After independence, urbanization in Azerbaijan has been shaped by factors such as economic growth, population growth, infrastructure development and urban transformation. In this context, the study examines the effects of urbanization on the Azerbaijani economy. As a result, applications are included to reveal the important role of the process affecting urbanization in Azerbaijan in shaping the country's development strategies.

Key Words: Azerbaijan economy, urbanization, growth and development

Giriş

Dünya nüfusu hızla büyüyen kentsel alanlarda ikamet etmeyi tercih etmektedir. Kentleşme, yaşam beklentilerini etkileyen önemli bir faktördür. Şehirler, temel mal ve hizmetlere erişimin kolayca elde edilebildiği ve genel yaşam konforunda artışa yol açan yerlerdir. Kentleşmeyle birlikte eğitim fırsatlarının, sağlık hizmetlerinin, temiz suyun ve gıdanın kolayca erişilebilir olduğu ve nihayetinde yaşam beklentilerini olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Kentsel alanların genişlemesi doğrudan ekosistem hizmetlerindeki azalmayla ilişkilidir, ancak nüfus artışının ve ekonomik büyümenin etkileri daha dolaylıdır. Kentleşme, ekonomik büyüme ve kalkınmanın bir göstergesi olarak önemlidir. Özellikle Azerbaycan'daki kentleşme süreci nin bağımsızlık sonrası nasıl şekillendiği bu çalışmanın ana konusu olmuştur. Azerbaycan'da şehirleşme, bağımsızlık sonrası dönemde özellikle enerji sektörünün çektiği yabancı yatırımların bir sonucu olarak hız kazanmıştır. Azerbaycan'ın başkenti Bakü, bu dönüşümün en belirgin yaşandığı şehirlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Yabancı yatırımların ve petrol gelirlerinin etkisiyle modernleşen altyapı, genişleyen iş imkânları ve artan sosyal hizmetler, Bakü'yü hem yerel halk için hem de ülkeye gelen yabancılar için cazibe merkezi haline getirmiştir. Bu durum, kentsel nüfusun artışını, yeni konut ve iş alanlarının inşasını ve şehir planlamasında önemli değişiklikleri ortaya çıkarmıştır.

Azerbaycan'ın küresel ekonomiye bağlantısı, petrol ve doğal rezervlerinin çokuluslu ilişkilerinin çekmesiyle hızlanmış ve buda uluslararası yatırımları güçlendirmiştir. Enerji konusunda önemli bir oyuncu haline gelen ülke, milli gelirde artış sağlamış ancak ekonomik yapı, tek bir sektöre, yani enerji sektörüne kapalı hale gelmiş ve bu durum ekonomik bolluk sınırlanmıştır (Ayata, 2010: 64). Küreselleşmenin teknoloji ve iletişim alanında sunduğu yenilikler, Azerbaycan'ın dünyadaki çeşitliliği ve modernleşmesi açısından kritik bir yapıya sahiptir. Özellikle internetin yaygınlaşması ve iletişim ürünlerindeki gelişmeler, Azerbaycan toplumunun özelliklerinin erişimini kolaylaştırmış ve farklı alanlarda fırsatlar yaratmıştır. Eğitim, araştırma ve yenilik değişikliklerinin değişmesinde bu

teknolojinin etkisinin büyüklüğü. Bilginin hızlanması, Azerbaycan'da yaygınlaştırılması ve küresel çapta takip sağlanmasının kolaylaştırılması ve ülkenin bilimsel ve teknolojik sunumlara önemli katkıları sağlanmıştır.

İnternetin yaygınlaşması, genç nüfus üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Azerbaycanlıların arasında yüksek teknolojiye ilgi olan artış, bu da teknoloji odaklı girişimcilik kültürü, yani start-up ekosisteminin mevcut olanakları tanınmıştır. Yerel girişimciler, küresel trendlere paralel olarak gelişmiş ürün ve hizmetlere yönelmiş, teknoloji odaklı iş modelleriyle yeni bir ekonomik kültür yaratmıştır. Bu süreç, sadece bireysel girişimciler değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın ekonomik çeşitliliğini artırma ve teknoloji temelli bir büyüme sağlamayı amaçlayan devlet politikalarını da etkilemiştir.

Aynı zamanda, teknoloji transferi ve uluslararası bilgi alışverişi, Azerbaycan'daki gelişmelerin küresel rekabet gücünü artırmada önemli bir faktör olmuştur. Gelişmiş çeşitliliğin teknolojik bilgi ve birikimi, yerel yerel üretim süreçlerini optimize etmelerine ve daha yüksek kalite standartlarını benimsemelerine olanak tanımıştır. Örneğin, sanayide kullanılan ileri teknolojiler, Azerbaycanın uluslararası pazarlara ulaşımı kolaylaştırmış ve küresel işbirliklerini güçlendirmiştir.

Küreselleşmenin Azerbaycan üzerindeki etkileri karmaşık ve çok yönlüdür, çünkü bu süreç ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda birbirleriyle daha yakından etkileşimde bulunmasına yol açar. Küreselleşmenin Azerbaycan üzerindeki etkileri, ülkenin bu süreçlere nasıl adapte olduğunu ve fırsatları nasıl değerlendirdiğini anlamak için multidisipliner bir yaklaşım gerektirir. Bu etkiler, Azerbaycan'ın ekonomik büyüme, kültürel zenginlik ve toplumsal değişim gibi bir dizi önemli konuda nasıl evrimleştiğini belirlemek açısından önemlidir (Adıgüzel, 2011: 340).

Bu süreç aynı zamanda sosyal ve kültürel alanlarda da derin etkiler yaratmıştır. Sosyal medya platformlarının yaygınlaşması, Azerbaycan'ın kültürel zenginliklerini dünya ile paylaşmasını ve tanıtmasını sağlarken, farklı kültürlerden alınan ilhamlarla toplumun modernleşmeye katkısını sağlamıştır. Öte yandan iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, diaspora ile bağlantıların güçlenmesine ve Azerbaycan'ın uluslararası platformlarda daha etkin bir şekilde temsil edilmesi de zeminde sağlanmıştır. Sonuç olarak, küreselleşmenin teknoloji ve iletişim alanındaki etkileri, Azerbaycan'ın sadece ekonomik değil, sosyal ve kültürel alanlarda önemli ilerlemeler kaydedilmesine katkı sağladı. Bu sürecin, gençliğin dinamizmi ile birleşerek, Azerbaycan'ı modern dünyanın bir parçası haline getirme yolunda önemli bir adım olmuştur.

1. Azerbaycan’da Şehirleşme ve Bağımsızlık Süreci

Şehirleşme, nüfusun kırsal alanlardan şehirlere doğru göç etmesi ve şehirlerde yoğunlaşması sürecidir. Bu, genellikle ekonomik, sosyal, ve teknolojik değişimlerin bir ürünü olarak ortaya çıkar ve sanayileşme, ekonomik gelişme ve yaşam standartlarının yükselmesiyle yakından ilişkilidir. Şehirleşme, bireylerin ve toplulukların yaşam tarzları, çalışma koşulları, kültürel alışkanlıklar ve sosyal ilişkiler üzerinde derin ve kalıcı etkiler yaratır(Andersson ve Lindroth, 2001: 119–121). Şehirleşme, ekonomik

kalkınmanın bir göstergesidir ve genellikle kırsal alanlardan şehirlere göçle başlar. İnsanlar, iş imkanları, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi imkanlar için şehirlerde kayıtlıdır. Şehirleşme süreci, tarım toplumlarından endüstri toplumlarına geçişle başlar ve sanayi devrimi gibi büyük teknolojik değişimler bu süreci hızlandırır. Şehirler, sanayileşme ve hizmet sektörlerinin merkezleri olarak ekonomik aktivitenin yoğunlaştığı alanlar haline gelir ve bu da yeni iş alanları ve endüstrilerin büyümesine yol açar(Asıcı ve Acar, 2016: 708).

Sanayileşme ile birlikte ekonomik büyüme ve istihdam olanakları artmakta, bu da insanların farklı sektörlerde çalışma fırsatları yaratmaktadır. Ticaret, kentleşme sürecinde önemli bir rol oynamış ve şehirlerin büyümesine katkı sağlamıştır. Şehirler ve kasabalar, kırsal bölgelere göre daha iyi ticaret pazarlarına ve gelir seviyelerine sahip olmuştur. Kentlerde eğitim, sağlık, yaşam koşulları ve sosyal hizmetlerde iyileştirmeler, sosyal yaşamın sınırları artırılmış ve bu ucuzlarla kırsal kesimde yaşayan insanlar, bu fırsatları yakalamak için ayrılmış alanlara göç etmektedir. Modernleşme süreci kentleşme açısından önemli bir rol oynamaktadır. Ancak kentleşmenin aşırı kalabalığın neden olduğu çevre sorunlarına sebep olması olumsuz sonuçlara sebep olmaktadır.

Kentleşmeden kaynaklanan yoğunlaşmanın olumlu etkilerinin yanı sıra olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Kentleşme hızlı nüfus artışına neden olmakta, nüfusu şehirlere ve kasabalara yönlendirmektedir. Kent merkezinde yaşayan nüfusun hızla artması konut sıkıntısına yol açmaktadır. Yetersiz konut ve kamu hizmetleri, yalnızca belirli bir grubun karşılayabileceği inşaat maliyetlerinin yanı sıra konut fiyatlarının da yükselmesine neden olacaktır (Kaika ve Zervas, 2013: 1393-1394; Panayotou, 1993: 1).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1991 senesinde bağımsız bir devlet haline gelen Azerbaycan, planlı ekonomi stratejisinden geçişi sağlamak amacıyla dünya ekonomi alanındaki yeniden yapılanmasına ve küreselleşmesine uyum sağlayacak ekonomik yönden kalkınma adımlarını uygulamaya özen göstermiştir. Ülkenin ekonomik yönden yapılanması ve kalkınması hedefleri doğrultusunda, önemli doğal kaynak rezervlerinin değerlendirilmesi ve dünya pazarlarına sunulması, ekonomik yönden faaliyete yönelik hukuki ve kurumsal altyapının oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Sovyet sosyalist yönetiminin çökmesi sonucunda Azerbaycan'ın ekonomik yönden yapısının yenilenmesi, kalkınma politikasının oluşturulması, milli gelirin reel ve yüksek düzeyde artırılması amacıyla sosyo-ekonomik yönden yapının değiştirilmesine yönelik çabalar sarf edilmiştir (Sunjaev, 2003: 36-37).

Azerbaycan'daki şehirleşme süreci, ekonomik, sosyal, kültürel ve kültürel gelişmelerde önemli değişimlere yol açmıştır. Ülkenin enerji kaynakları açısından zenginliği, şehirleşme ile ekonomik büyümeyi desteklemiş, büyük projelerin ve yatırımların artmasına neden olmuştur. Şehirleşme, endüstriyel gelişmeyi teşvik etmiş, büyük şehirler üretim merkezlerine dönüşmüştür. Bunun yanında, şehirleşme sosyal ve kültürel değişimlere neden olmuş, farklıların bir araya gelmesiyle toplumsal

dinamiklerde evrimler yaşanmıştır. Büyükşehirler, eğitim, sağlık ve diğer hizmetlere daha kolay erişim sağlarken, ekonomik olanaklar da sunar. Ancak bu durum, gelir eşitsizliğine ve yaşam maliyetlerinin artmasına yol açabilmektedir.

Sosyalist sistem sonrası piyasa ekonomisini tercih eden tüm ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da siyasi, sosyal ve ekonomik yönden sorunların çözümü hedefi doğrultusunda hareket edilmiştir. Ancak 1991'den 1994'e kadar olan dönemde ülke ve çevre coğrafyada yaşanan bazı olaylar ve Avrupa Birliği döneminde yaşanan sorunlar nedeniyle belirlenen hedeflere ulaşma konusunda olumlu adımların atılamaması söz konusu olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılma sürecinde Azerbaycan'da uzmanlaşmaya ve işbölümüne dayalı ekonomik yönden yapılanma sona ermiş ve Azerbaycan birçok pazarını dünyada kaybetmiştir (Ismayilov, 2007: 136). Sovyet sisteminden sonra Azerbaycan'da birçok işletmenin üretimi durdurulmuş ve kapasiteyi azaltmak zorunda kalınmıştır. Sovyetler Birliği ile ekonomik bağların kopması, pazar kaybı ve sübvansiyonların gelişmesinin olumsuz etkilenmesi. Ayrıca, Ermenistan'daki savaş ve Çeçenistan sorunu, ülke sanayisinin ihtiyaç duyduğu ara malların ithalatını engellemiştir(Sunjaev, 2003: 36-37).

Bağımsızlık sonrası dönemle karşılaştırıldığında 1994'te gayri safi milli hasılada %53, sanayide % 62, tarımda % 44, tüketimde % 75, vergi gelirlerinde % 45 ve reel ortalama ücretlerde % 80 oranında düşüş olmuştur. Belirtilen dönemde yanlış bir ekonomi politikasının uygulanması, bankacılık ve finans sistemi ile dış ticaret açısından ciddi sorunlar görülmüştür. Azerbaycan, 1991'de Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazandıktan sonra, ekonomik açıdan büyük ölçüde enerji sektöründeki gelişmeleri şekillendirmiştir. Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğalgaz rezervleri, ülkenin önemli bir enerji üretilmesinin sağlanması ve Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ile Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı gibi projeler, enerji ihtiyacını arttırmıştır(Eliev, 2001: 5-6). Azerbaycan, tarihî ve kültürel zenginlikleri, özellikle Bakü şehrinin modern mimarisi ve Hazar Denizi kıyısındaki güzellikleri ile turizm potansiyeline sahiptir. Turizm, ülkede ekonomik çeşitlenmeye yönelik bir alan olarak önem kazanmıştır. Enerji projelerinin yanı sıra, Azerbaycan altyapı gelişimine de önem vermektedir. Ulaşım, enerji iletimi, iletişim ve diğer altyapı alanlarında yapılan yatırımlar, ekonominin büyümesine katkı sağlamaktadır (Sunjaev, 2003: 36-37).

2. Azerbaycan'da Ekonomiyi Geliştirme Çabaları Kapsamında Azerbaycan'ın Şehirleşme Süreci

Azerbaycan coğrafi, ulaşım ve ekonomik yönden imkanları nedeniyle serbest veya özel ekonomik yönden bölge oluşturmaya uygundur. Ülkede serbest veya özel ekonomik yönden bölgelerin oluşturulması yönünde ilk somut adım, Mart 2007'de imzalanan "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde özel ekonomik yönden bölgelerin oluşturulmasına ilişkin" kararname ("Yeni Azerbaycan", 2007) olmuştur. Kararname, gerekli hukuki ve kurumsal düzenlemelerin hukuki altyapısını oluşturdu. Belirtilen kararname sonrasında, yasal önlemlerin yanı sıra, yabancı ülkelerle ticari ilişkilerin desteklenmesi,

halkın yaşam standartlarının iyileştirilmesi, adil dağılımın sağlanması amacıyla yasal anlaşmaların yanı sıra özel bölgelerin oluşturulmasına yönelik alanların belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır (Eziz, 2007: 5). Azerbaycan, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan ettikten sonra önemli sosyal ve ekonomik değişimlere tanık olmuştur. Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'daki şehirleşmenin genel durumu, ekonomik büyüme, nüfus artışı, altyapı gelişimi ve kentsel dönüşüm gibi faktörlere bağlı olarak şekillenmiştir.

Başkent Bakü, ülkenin ekonomik, kültürel ve idari merkezi olarak büyümeye devam etmiştir. Bakü, enerji sektöründeki projeler, finans, turizm ve diğer sektörlerdeki iş fırsatları ile dikkat çekmiştir. Şehirleşmenin bir parçası olarak, özellikle büyük şehirlerdeki iş olanakları nedeniyle kırsal alanlardan şehirlere göç gözlemlenmiştir. Bu durum, özellikle Bakü ve diğer büyük şehirlerde nüfus artışına yol açmıştır. Bağımsızlık sonrasında, şehirlerde altyapı gelişimine yönelik çeşitli projeler gerçekleştirilmiştir. Yollar, ulaşım ağları, su ve enerji tesisleri gibi altyapı yatırımları, şehirlerin yaşam standartlarını artırmıştır (Kerimov, 2019: 141). Şehirleşme süreci, kültürel etkinliklerin ve turistik faaliyetlerin artmasına da katkıda bulunmuştur. Özellikle Bakü, modern mimari yapıları, kültürel etkinlikleri ve tarihi yerleriyle turistler için çekici bir destinasyon haline gelmiştir. Büyük şehirlerde, özellikle başkent Bakü'de, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim genellikle daha önemlidir. Üniversiteler, araştırma merkezleri ve sağlık kuruluşları büyük şehirlerde yoğunlaşmıştır. Şehirleşme sürecinde konut projeleri de dikkat çekmiştir. Yeni konut alanları, modern konut kompleksleri ve kentsel dönüşüm projeleri, şehirlerin fiziksel yapısını değiştirmiş ve kentsel yaşam standartlarını yükseltmiştir (Babazade, 2024: 56).

Örneğin, 2016 senesinde Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kuruluna Bakü şehrinin çeşitli ilçelerinin sosyo-ekonomik yönden kalkınmasını hızlandığını öne sürmesi talimatı vererek 1.094 konut binasının yıkılmasını ve 49.000'den fazla insanın yeni yüksek katlı komplekslere taşınmasını talep etmiştir. Bakanlar Kurulu'nun ilgili talimatı üzerine, şehrin Nerimanov ilçesinde eski binaların inşası için 33 inşaat firması ihale başvurusunda bulunmuştur. Belirtilen projelerden 25 tanesi onaylanırken, 12 tanesi yıkım ve inşaat çalışmalarına başlanmıştır (Babazade, 2024: 55). Hükümet, turistlerin ilgisini çekmek için yoğun bir şehirin tanıtım kampanyasını yürütmektedir.

Nüfusun % 66'sı şehirlerde veya kentsel alanlarda yaşamaktadır (Dünya Bankası, 2020), ancak bu rakam resmi olarak açıklanmamıştır. Şu anda yaklaşık 1,5 milyon insan, yani işgücünün %35'i kırsal alanlarda yaşamaktadır. Tarım alanındaki teknolojik gelişmeler nedeniyle kırsal nüfusun kentsel alanlara göçü hızlanacaktır. Covid-19 salgının yüksek maliyeti nedeniyle, önümüzdeki birkaç yıl içinde bir milyondan fazla insanın kentlere, özellikle Bakü'ye göç etmesi beklenmektedir. Pandemi, toplumda ve özellikle tarım alanında yeni teknolojilerin kullanımını hızlandırdığını göstermektedir (Kerimov, 2019: 141). Azerbaycan şehirleri arasındaki sosyal ve ekonomik farklılıklar zaman içinde oldukça belirgin olmuştur. Ekonomik yönden çeşitliliğin gecikmesi ve ekonomideki yapısal değişim eksikliğinin

bir sonucu olarak, kentsel ve kırsal nüfus arasında insan sermayesi açısından sürekli bir uçurum mevcuttur.

Sosyal ve kültürel bağlamda, küreselleşme Azerbaycan şehirlerinde çeşitliliği ve farklı kültürler arası etkileşimi artırmıştır. Şehirleşme süreci, kentsel nüfusun artmasıyla birlikte eğitim, sağlık ve yaşam standartlarında iyileşmeleri beraberinde getirirken, aynı zamanda sosyal dokuda değişimlere ve bazen geleneksel değerlerle modern yaşam arasında gerilimlere neden olmuştur. Şehirleşme, Bakü başta olmak üzere büyük şehirlerde nüfus yoğunluğunun artmasına ve yeni kentsel alanların gelişimine önayak olmuştur.

Sonuç

Bağımsızlık sonrası küreselleşme, Azerbaycan'da şehirleşmeyi çeşitli yollarla etkilemiş ve bu süreç, ülkenin kalkınma stratejilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu etkileşim, Azerbaycan'ın gelecekteki kentsel politikalarının, ekonomik kalkınma programlarının ve sosyal dönüşüm projelerinin belirlenmesinde kritik bir faktör olarak kalmaya devam edecektir. Azerbaycan'ın şehirleşme sürecini yönlendirecek ve küreselleşmenin etkilerini optimize edecek stratejiler üzerinde durulmalıdır. Azerbaycan ekonomisinde şehirleşme sürecini desteklemek için altyapı yatırımlarına odaklanmak gerekmektedir. Yollar, köprüler, enerji tesisleri ve su kaynakları gibi altyapı projeleri, şehirlerin büyümesini kolaylaştırabilmektedir. Azerbaycan'ın dış ticaret politikaları, küresel pazarlara açılma çabaları ve uluslararası ticaretteki rolü, ülkenin ekonomik dönüşümünü belirlemede önemli rol oynamaktadır.

Kaynakça

Adıgüzel, G. (2011). *Lojistiğin Dış Ticaret Üzerine Etkileri ve Türkiye Örneği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Andersson, J. O., & Lindroth, M. (2001). Ecologically unsustainable trade. Ecological Economics, 37(1), 113–122. https://doi.org/10.1016/S0921-8009(00)00272-X

Aşıcı, A. A., & Acar, S. (2016). Does income growth relocate ecological footprint? Ecological Indicators, 61, 707–714. https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2015.10.022

Ayata, A. (2010). *Küreselleşme Eksenin Türkiye – AB İlişkileri*. Murat Ercan (Ed.); Küreselleşme ve Türkiye'ye Etkileri. 1. Basım, Ankara: Nobel Yayınları, 59-78. (Ulugay, 2001: 38).

Babazade, J., (2024), Bağımsızlık Sonrası Küreselleşmenin Azerbaycan Üzerinde Etkilerinin Şehirleşmeye Etkisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Eliyev, H.(2002) “Azerbaycan Respublikasının Dövlet Müsteqilliyinin Onuncu İldönümü Haqqında”, *Azerbaycan Respublikası Prezidentinin 20 Mart 2001 Tarihli Fermanı*, Bakı, 20 Mart 2001.

Eziz M.(2007), “Xüsusi İqtisadi Zonaların Yaradılması Ölkemizin İnkiafına Tekan Verecek”, *Azerbaycan Zaman Qezeti*, 12-13 Aprel 2007, s.5.

İsmayılov, İ. (2007)Azərbaycan Nefti XX Əsrdə (Hərbi Siyasi Baxış). Bakı.

Kaika, D., & Zervas, E. (2013). The Environmental Kuznets Curve (EKC) theory-Part A: Concept, causes and the CO2 emissions case. Energy Policy, 62, 1392–1402. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.07.131.

Kerimov, N. (2019). "Esrin Müqavilesi" Çerçivesinde Hasil Olunan Neftin Bakı-Novorossiysk Keməri ilə Neqli Problemleri" İpek Yolu, Yıl. 2019, N.1, ss.126-135.

Panayotou, T. (1993). Empirical tests and policy analysis of environmental degradation at different stages of economic development (ILO Working Papers No. Wep 2-22, WP:238). International Labour Organization. https://econpapers.repec.org/RePEc:ilo:ilowps:992927783402676.

Sucayev, F (2003)“Azerbaycanda Qaz Hasilatı ve Ona Olan Telebatın Ödenilmesinin Başlıca İstiqametleri”, *Azerbaycan Müsteqillikden Sonra Beynelhalq Konfrasın Materialları*, Bakı, 3-4 Mart 2003, ss.36-37.

Konaklama İşletmelerinde Su Kullanımının Döngüsel Ekonomi Çerçevesinde Bodrum Örneği Üzerine İnceleme

A Study on the Bodrum Example of Water Use in Accommodation Establishments within the Framework of Circular Economy

Doç. Dr. Suna MUĞAN ERTUĞRAL
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İstanbul.
sertugral@yahoo.com, 5325414643
Doç. Dr. Sezgi GEDİK ARSLAN
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, İstanbul.
sgedik@iuc.edu.tr, 5328959740
****Dr. Öğretin Üyesi Hacer Neyir Tekeli**
İstanbul Kültür Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu İstanbul
n.tekeli@iku.edu.tr

Özet

Günümüzde ekonomik faaliyetler, doğal kaynakların tüketilerek, atık üretimine sebep olan doğrusal bir model üzerinde kurulmuştur. Bu doğrusal ekonomi modeli, üretim ve tüketimin ardından atık oluşturmakta ve geri dönüşümü, veya geri kazanımı yeterince teşvik etmemektedir. Bu bağlamda, Döngüsel Ekonomi kavramı, doğal ürünün daha verimli kullanılması ve harcamaların azaltılması amacıyla, giderek artan bir ilgi görmektedir. Ancak döngüsel ekonomi üretim sektörüne odaklı olarak geliştirilmesine rağmen, enerji ve suyun yoğun olarak tüketildiği, gıda israfının yaşandığı, trafik sıkışıklığı sorunlarının ortaya çıktığı ve CO2 emisyonlarının önemli ölçüde arttığı turizm sektörü açısından büyük öneme sahiptir. Özellikle konaklama işletmelerinin yoğun su kullanımı turistik destinasyonlarda iklimsel değişikliklere bağlı olarak su kıtlığı sorunu ile karşı karşıya kalınmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple tatil turizminin yoğun yaşandığı Muğla'nın Bodrum ilçesi iklimsel sebeplerle su sorununu yaz mevsiminde ciddi olarak yaşamaktadır. Özellikle çalışmada bu bakımdan döngüsel ekonomi kapsamında Bodrum'da artan su tüketimine karşı bir inceleme hedeflenmektedir.

Anahtar Kelime: Döngüsel Ekonomi, Çevre Koruma, Su Kıtlığı, Turizm

Abstract

Today, economic activities are based on a linear model that consumes natural resources and produces waste. This linear economic model creates waste and does not encourage recycling. In this context, the concept of Circular Economy is increasingly gaining attention in order to use natural products more efficiently and reduce expenses. However, although the circular economy was developed with a focus on the production sector, it is of great importance for the tourism sector. Tourism consumes energy and water intensively, food is wasted, and traffic congestion problems and CO2 emissions increase significantly. In particular, the intensive use of water by accommodation establishments causes water scarcity problems in touristic destinations due to climatic changes. For this reason, the Bodrum district of Muğla, where holiday tourism is intense, seriously experiences the water problem in the summer season due to climatic reasons. In this respect, the study aims to examine the increasing water consumption in Bodrum within the scope of the circular economy.

Key Words: Circular Economy, Environmental Protection, Water Scarcity, Tourism

Giriş

Ekonomik faaliyetler, enerji, emek, sermaye ve doğal kaynaklardan elde edilen mal ve hizmetlerin üretilip tüketilmesi, yani "al-üret-at" modeliyle atıkların oluştuğu ve kaynak israfına sebep olan bir görünüm sergilemektedir. Ancak bertaraf edilecek atıkların yerine bu atıkların ekonomide yeni bir kaynak oluşturması çevresel zorlukları çözme potansiyeline sahip mevcut üretim ve tüketim modeline bir alternatif olarak döngüsel ekonomi iş ve ekonomik büyüme için fırsatlar yaratmaktadır.

Döngüsel ekonomi kavramı, ürünlerin ömrünü uzatmak ve süreç içerisinde oluşan atıkları tedarik zincirinin sonundan başına kaydırarak değer yaratan ve bu sayede refah düzeyinin artmasın sağlayan bir kapsamı içermektedir. Daha genel bir ifade ile bu kavram kaynakların daha verimli kullanılarak birden fazla kullanılmasına dayanmaktadır(UNIDO, 2020; Güvenol & Güler, 2022: 254). Bu yaklaşım sayesinde tükenmekte olan ve kıt kaynaklar üzerindeki baskı ve atık bertarafının olumsuz etkilerinin azaltılması, kaynakların ve ürünlerin yeniden kullanımının teşvik edilmesi mümkün olmaktadır. Özellikle son yıllarda turizmin gelişmesi birçok ülke ve bölgede istihdama ve GSYİH'ye önemli bir katkıda bulunmaktadır. Turizm amaçlı oluşturulan altyapı ve üst yapı yatırımları bölgesel kalkınmaya katkıda bulunurken, yaratılan faaliyetlerin istihdam ve gelir yaratılması bakımından büyük önemi vardır. Bununla

birlikte, turizm sektörünün aşırı gelişmesinin sebep olduğu çevresel etkiler ve doğal ve bölgesel kaynaklar üzerinde negatif dışsallıklar üretebilir. Arazi kullanımına ek olarak, su, enerji ve gıda gibi kaynaklar gerektirerek, büyük miktarda atık (katı atık ve kanalizasyon) üretmektedir. Ayrıca trafik, gürültü ve hava kirliliği ve dolayısıyla CO2 emisyonları uygulanan doğrusal ekonomi modelinin bir sonucu olarak görülmektedir. Ancak, doğal kaynakların, atıkların ve CO2 emisyonlarının tüketimini azaltmak için turizm işletmelerine ve destinasyonlarına döngüsel ekonominin uygulanması turizmin gelişiminin beslendiği çevresel faktörlerin korunması bakımından da önemlidir.

Turizm sektöründe mevsimsellik özelliği önemlidir. Özellikle konaklama işletmeciliğinde doluluğa yönelik artan talep Nisan ayında başlar; en yüksek doluluk oranına yaz aylarında ulaşılırken, kış aylarında konaklama hizmetlerine olan talep azalmaktadır(Eurostat Statistics Explained, 2021). Bu sebeple yaz aylarında turizm işletmelerinin suya olan ihtiyacı da artmaktadır. Özellikle tatil turizminin yoğun olarak yaşandığı bölgelerde su kullanımı artmaktadır. Ayrıca iklim değişikliği sebebiyle azalan yağışlar ve artan sıcaklıklar su kaynaklarının kurumasına sebep olmaktadır. Bu sebeple deniz-güneş-kum üçlüsüne dayanan tatil turizmi destinasyonları su kıtlığı sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Özellikle kullanılan suların dönüştürülmesi ve tekrar kullanımının sağlanması su kıtlığı ve kaynakların etkin kullanılması sebebiyle son derece büyük öneme sahiptir.

1. Döngüsel Ekonomi kapsamında Konaklama İşletmeciliğinde Su Kaynaklarının Kullanımı

İklim değişikliği ve turizm gelişimi, suya olan ihtiyacı, su kullanım sıklığını ve şiddetini artırmaktadır. Bölgesel ekonomi kapsamında aşırı su kullanımı su stresi denilen bir duruma sebep olmaktadır.

Suyun kıt bir doğal kaynak olduğu ve çok sayıda son kullanıcı tarafından yoğun bir şekilde kullanıldığı bölgelerde, sosyo-çevresel kalkınma bakımından önemli bir konudur(Gössling vd., 2012; Gabarda-Mallorquí, v.d., 2024: 120). Dolayısıyla, su tasarrufu gerekliliğinin farkındalığı ve su kullanımında ve tüketiminde maksimum verimlilik arayışı, turistik yerlerin ve işletmelerin stratejilerini belirlemeleri bakımından önemlidir. Özellikle çevrenin korunması ve turistik işletmelerin su ihtiyacının karşılanması stratejik bir yaklaşımı gerektirmektedir. İklim değişikliği, artan nüfus ve turizmde ziyaretçi sayısının artması acil ve son derece ciddi su kıtlığının yaşandığı dönemlere sebep olmuştur.

Su kıtlığına karşı alınacak önlemler, suyun sürdürülebilir kullanımını teşvik eden kapsamlı bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Öncelikle su kaynaklarının korunması ve verimli kullanımı için tarımda damla sulama gibi modern sulama teknikleri yaygınlaştırılmalıdır. Şehirlerde su tasarrufu bilinci oluşturularak, yağmur suyu toplama sistemleri ve gri su geri dönüşüm sistemleri teşvik edilmelidir. Sanayide su tüketimini azaltan yenilikçi teknolojilere geçiş sağlanmalı ve çevre dostu üretim süreçleri benimsenmelidir. Ayrıca, su kaynaklarının kirlenmesini önlemek için atık yönetimi ve çevre düzenlemeleri sıkı bir şekilde uygulanmalıdır. Toplumsal farkındalık artırılarak, bireylerin suyun değerini anlamaları ve bilinçli tüketim alışkanlıkları geliştirmeleri sağlanmalıdır. Bu adımlar, su kıtlığının etkilerini hafifletmek ve gelecekte su güvenliğini sağlamak için hayati öneme sahiptir.

Özellikle, yağmur suyu hasadı eylemlerinin uygulanması, tedarik şebekesinden toplam su tüketimini potansiyel olarak %26,57 (Klontza vd., 2016) veya %60 (Abdallah ve Al Antary, 2020) oranında azaltabilir, geleneksel su kaynakları üzerindeki baskıyı en aza indirebilir ve ayrıca kamusal içme suyuna olan bağımlılığı azaltabilir(Gabarda-Mallorquí, v.d., 2024: 120). Dünya'daki su durumu her geçen gün kötüye giderken ülkemizdeki durum da çok olumlu görülmemektedir. DSİ raporlarına göre 2006 yılında kişi başına düşen kullanılabilir yıllık su miktarı 1.652 m³ olarak tespit edilmiştir. Sürdürülebilir su kaynaklarının yönetimine dair yeni ve radikal kararlar almak zorunluluk arz etmektedir(DSİ 2006; Kayaer & Çiftçi 2018; Selimoğlu &Yamaçlı, 2022: 211). Özellikle suyun çok kullanıldığı konaklama işletmeleri bakımından stratejik su yönetimine ilişkin kararlar ve planlamalar gereklidir. Su kullanımına dair uygulamalar ve suların arıtılarak geri dönüşümünün sağlanmasını içeren uygulamalar önemli olmaktadır.

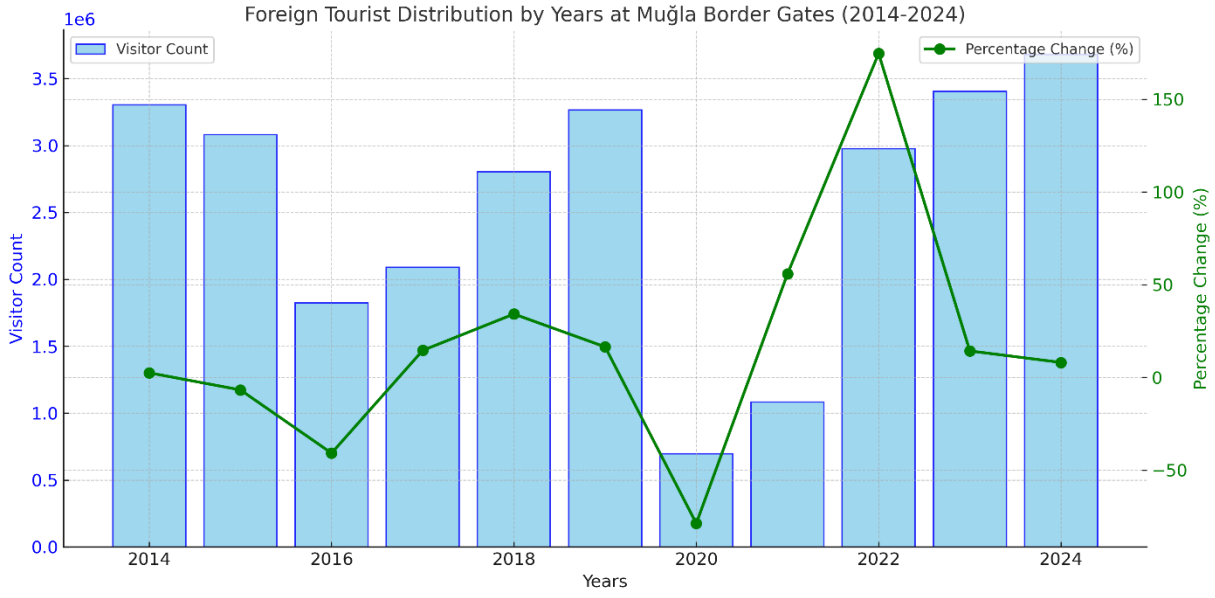
Geri kazanılmış suyun kullanımı önemlidir. Özelliklerine bağlı olarak, bir otel yılda 10.250 ila 30.750 m3 arasında değişen önemli miktarda geri kazanılmış suyu yeniden kullanabilmektedir(Hocaoglu, 2017). Geri kazanılmış su üretimi gibi yüksek ilk yatırım gerektiren gelişmiş yüksek teknoloji önlemleri özel ilgi görmektedir. Mallorca'da (İspanya) bulunan bir otelin vaka çalışmasında, geri kazanılmış su sistemi kurmanın toplam yıllık maliyeti 15.351 € iken (Gual v.d., 2008; Gabarda-Mallorquí, v.d., 2024: 120), bu oran bazı ülkelerde daha düşük gerçekleşmektedir. Ancak bu sular, hem evsel hem de endüstriyel kullanılan suyu oluşturmaktadır. Aynı zamanda doğal su kaynakların korunmasına da yardımcı olmaktadır. Kullanılan suyun geri dönüşümü, su kıtlığı yaşayan bölgelerde ve su kaynaklarının sınırlı olduğu yerlerde özellikle önemlidir. Konaklama işletmeleri yoğun su kullanan işletmeler olduklarından su tasarruf önlemleri ile birlikte suyun geri dönüşümü önemli olmaktadır. Bu

kapsamda turizm sektöründe önemli bir yere sahip turistik destinasyonlar bakımından konunun değerlendirilmesi önelidir.

2. Su Kullanımı Bakımından Bodrum'da Su İhtiyacı, İklimsel Faktörler ve Su İhtiyacının Konaklama İşletmeciliği Bakımından Değerlendirilmesi

Önemli bir turizm merkezi olan Muğla ili Bodrum turistik destinasyonu olarak ilçe yoğun ziyaretçi akınına uğramaktadır. Aynı zamanda turistik talebe cevap verebilmek amacıyla oluşturulan turistik tesis sayısı yanında önemli bir tatil evleri yapılaşması da söz konusu olmaktadır. Bu sebeple Bodrum yerli ve yabancı ziyaretçi sayısı bakımından yüksek oranda talep ile karşı karşıyadır. Özellikle tatil dönemlerinde çok daha fazla yaşanan yoğunlaşma bazı temel hizmetlerin ve ihtiyaçların artmasına da sebep olmaktadır.

Dalaman ve Milas-Bodrum gibi uluslararası 2 havalimanı, 9 deniz hudut kapısı bulunan Muğla'yı ziyaret eden yabancı turist sayısı yıllar itibariyle artış göstermektedir. Bodrum, Marmaris, Fethiye, Datça, Ortaca, Milas ve Ula gibi ilçelerin yoğun ziyaretçi akımı yaşadığı ve Muğla'ya 2023 yılında 3 milyon 395 bin 947 yabancı turistin gelmesi bölgeye olan yoğun talebi göstermek bakımından önemlidir(Anadolu Ajansı, 2024). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Muğla İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü'nden alınan verilerin ışığında hazırlanan grafikte Muğla kapsamında artan ziyaretçi sayısı görülmektedir.

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Muğla İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, https://mugla.ktb.gov.tr/TR-368441/2024.html., Erişim 5.12.2024.

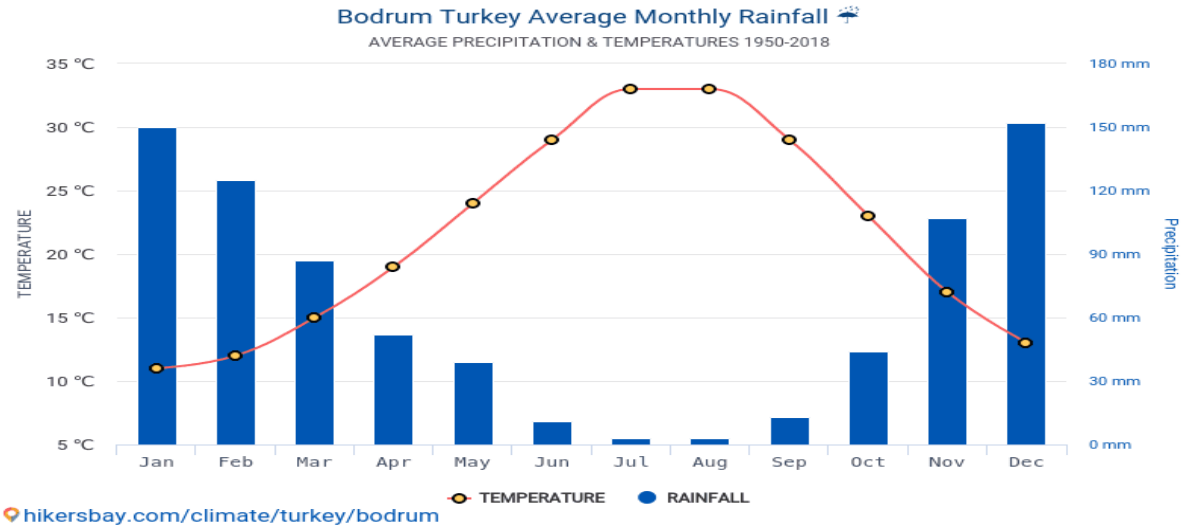
2014-2024 yılları arasında Muğla sınır kapılarındaki yabancı turist dağılımının grafiksel gösteriminin incelenmesiyle 2020 yılı itibariyle Covit 19 pandemisinin sebep olduğu turist sayısındaki azalma sonrasında hızlı bir toparlanma süreci yaşanmıştır. Özellikle Bodrum genelinde baktığımızda turist sayısının artış eğiliminde olduğu ve Bodrum'a 1 Aralık 2024 itibarıyla hava yoluyla 1 milyon 105 bin yabancı turistin geldiği görülmektedir. Ancak bunun yanında Bodrumda yaz aylarında tatil amacıyla ikamet edenler ve yerleşik ikamet eden diğer nüfusu dahil ettiğimizde Bodrumun çok kalabalık bir yapısı oluşmaktadır. Bu sebeple temel yaşamsal ihtiyaç olarak su ihtiyacı ön planda yer almaktadır. İklim değişikliği ve küresel ısınmaya bağlı olarak yağış oranlarının azalması ve yağışların azalarak düzensiz yağış rejimleri bu durumu barajlarda suyun seviyesinin düşmesi ve kuraklık gibi olumsuz bir duruma dönüştürmektedir.

Bodrum nüfusu sürekli ikamet eden nüfus 2023 yılına göre 198.335 kişi olarak gerçekleşmiştir. Aşağıda görüldüğü gibi 2010-2023 yılları arası artış eğiliminde gerçekleşmiştir(Nüfusu.com., 5.12.2024).

Yıl	**Nüfus**
2010	124820
2015	155815
2020	181541
2023	198335

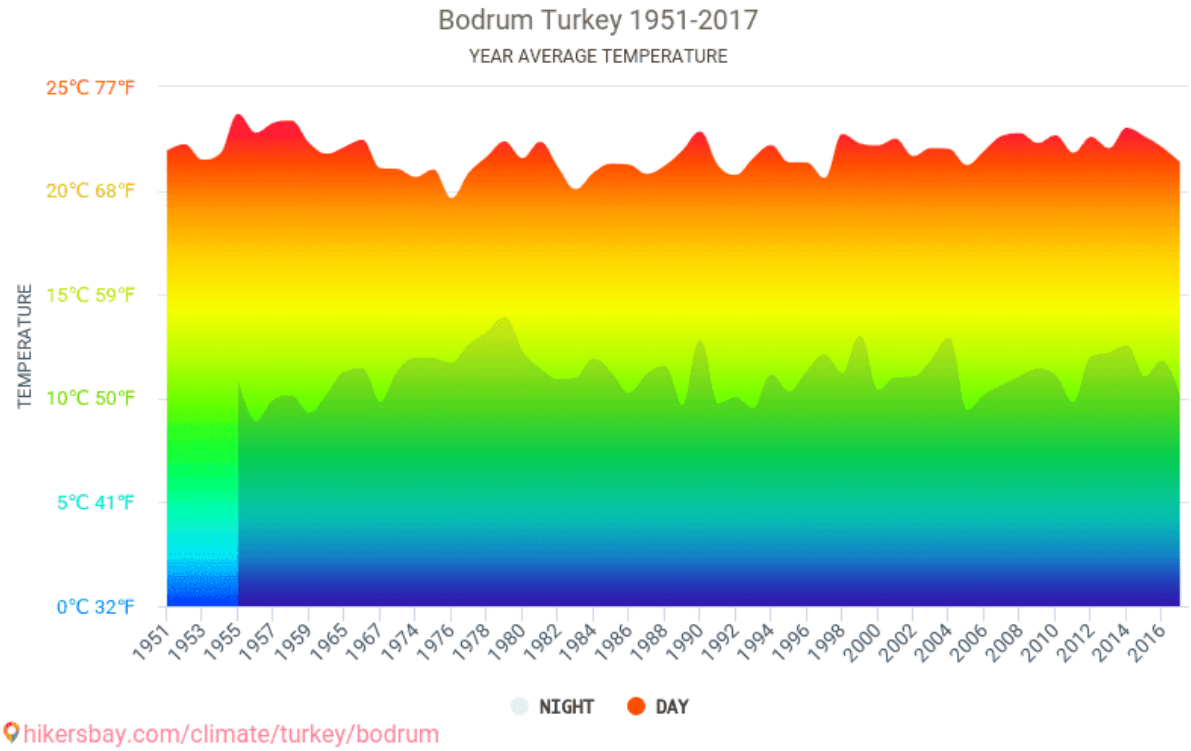
Ancak yaz aylarında yaklaşık 199.000 bin olan nüfusun, 1 milyonu aştığı ve özellikle bayram ve tatil dönemlerinde otellerin doluluk oranının % 95'lere ulaştığı görülmektedir(NTV, 2023). Bodrum yarımadasında 2024 yılı verileri itibariyle 840 tesis 89606 yatak bulunuyor. Bu rakam Milas'a bağlı bölge de eklendiğinde 931 tesis 96466 yatak kapasitesine ulaşmaktadır(Bodrum Ticaret Odası, 2024). Bu ise konaklama işletmelerinde ve ikamet edenlerin evlerinde su kullanımını arttırmaktadır.

Bodrum ilçesine yerli turist (özellikle ikincil konutlar) ve yabancı turist gelmesi nedeniyle Temmuz ve Ağustos aylarındaki nüfus yoğunluğu Şubat ayının dört katına ulaşmaktadır(Gedik-Arslan & Muğan-Ertuğral, 2020: 1149). Bu durum belirli dönemlerde suya olan ihtiyacı artırmaktadır.

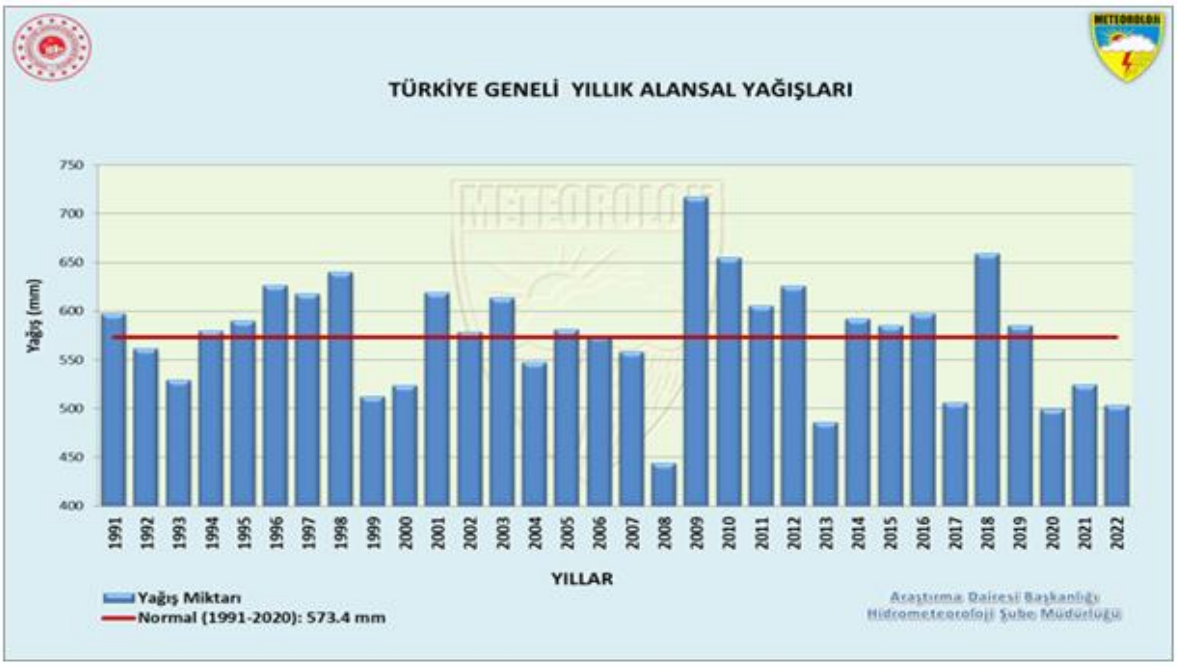

Kaynak: HİSKERBAY, https://hikersbay.com/climate-conditions/turkey/bodrum/bodrum-iklim-kosullarinda.html?lang=tr., Erişim 5.12.2024

Aralık, Ocak, Şubat ayları yoğun yağışlı dönemi oluşturmaktadır. en sıcak ayı ortalama sıcaklık ile Temmuz, 33°C, en soğuk ayı ortalama sıcaklığı 11°C ile Ocak ayında gerçekleşmektedir.

Kaynak: HİSKERBAY, https://hikersbay.com/climate-conditions/turkey/bodrum/bodrum-iklim-kosullarinda.html?lang=tr., Erişim 5.12.2024.

Kaynak: T.C. Çevre,Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü; 2023., https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/yagis-i-85728., Erişim 15.12.2024.

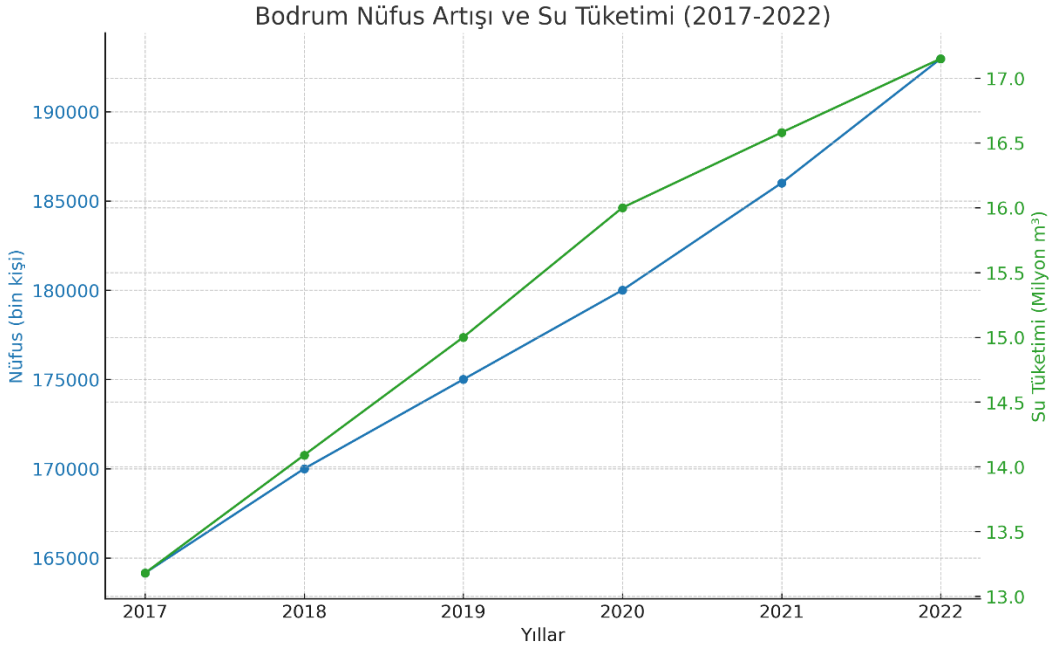
Grafikler sıcaklığın arttığı ve yağış miktarının düzensiz ve azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Özellikle yaz ayları aşırı kurak geçmektedir. Bu sebeple su kaynakları da kurumaya ve yok olmaya doğru evirilmektedir. Bu durum önemli bir turistik destinasyon olan Bodrum'da konaklama işletmeciliğini ve Bodrum turizmini olumsuz etkileyecek bir sorun olarak önemlidir.

3. Bodrum'da Su İhtiyacı ve Döngüsel Ekonomi Kapsamında Çözüm Önerileri

Bodrum'daki su tüketim sorunu, döngüsel ekonomi kapsamında ele alınarak sürdürülebilir bir şekilde yönetilebilir. Bodrum'da artan nüfus ve turizm faaliyetleri mevcut su talebini karşılamada yetersiz kalarak, ciddi bir su kıtlığına yol açmaktadır. Bu durum, hem yerel halkın yaşamının kısıtlanmasını hem de turizm bakımından olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Su kıtlığının azaltılması için suyun geri dönüştürülmesi, yağmur suyu hasadı, akıllı su yönetim verimlerinin kullanımı ve su tasarruf miktarını artıracak uygulamalar hayata geçirilmelidir. Ayrıca, tuzlu su arıtma teknolojileri gibi çözümleyici çözümlerle sürdürülebilir su yönetimi uygulamalarına öncelik verilmelidir. Ancak son yıllarda su talebi, su ihtiyacı ve su açığının veriler kapsamında değerlendirilmesi ve çözüm önerileri üretmek konunun döngüsel ekonomi kapsamında ele alınmasında önemli bir yol çizecektir.

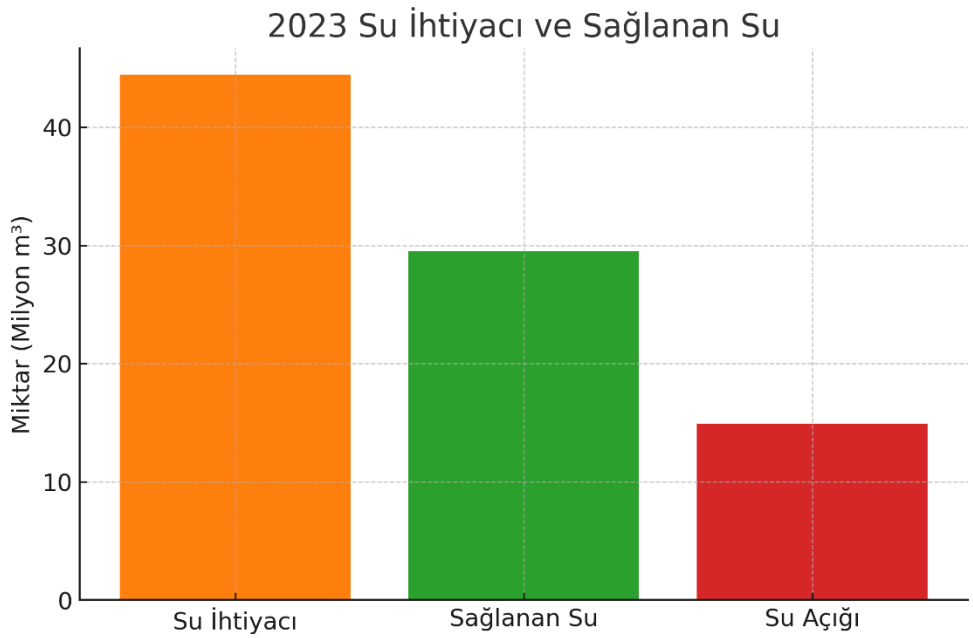
Bodrum'da yapılan araştırmalara göre Yarımada'nın mevcut suyunun 332 bin 640 kişiye yetebileceği ancak yılın yaklaşık 6 ayında bu bölgede nüfusun 700 bin ila 1 Milyon kişi dolaylarında olduğu ortaya konuldu. Bölgede yapılan araştırmalara göre 2017 yılında 164 bin 158 olan yerleşik Bodrum nüfusu 2022 yılında 192 bin 964'e ulaştı. Türkiye genelinde %3,8 olan nüfus artış oranı Bodrum'da ise %17,55 olarak tespit edildi. Bu nüfus artışına oranla ise 2017 yılında Bodrum'da 13,18 Milyon m3 su kullanılırken 2022 yılında ise bu rakam 17,15 milyon m3 su kullanıldı. MUSKİ Genel Müdürlüğünün verilerine göre son 5 yıldaki tüketim artış ortalaması Bodrum'da her yıl 914 bin m3 artıyor. Nüfusa bağlı su kullanımının sürekli artmasının yanı sıra Bodrum'da ki suyun yetersiz olması da dikkat çekmektedir. Bodrum'da 2023 yılında yapılan hesaplamalara göre 44,42 milyon m3 su ihtiyacı varken, Geyik, Mumcular Barajları ve yeraltı su kaynaklarından alınan su miktarı sadece 29,50 Milyon m3 olarak tespit edildi. Yapılan bu hesaplamalara göre ise Bodrum'da 14,92 Milyon m3 su açığı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra İklim değişikliği nedeniyle meydana gelen kuraklık barajların su seviyelerinin düşmesine yeraltı su kaynaklarının da çekilmesine sebep olmaktadır. Bu da yılın her günü Yarımada'ya aynı miktarda su verilmesini engellemektedir. Bu veriler dönüştürüldüğünde, trendler, artış oranları ve dengesizlikler gibi kritik noktalar daha net şekilde aşağıda yer alan grafiklerin incelenmesiyle gözlemlenmiştir. Örneğin, Bodrum'daki nüfus artışı ve su tüketimi arasında bir arada durmak için çift eksenli çizgi grafiği kullanılmıştır(Muğla Büyükşehir Belediyesi, 2024).

Bodrum Nüfus Artışı ve Su Tüketimi (2017-2022)

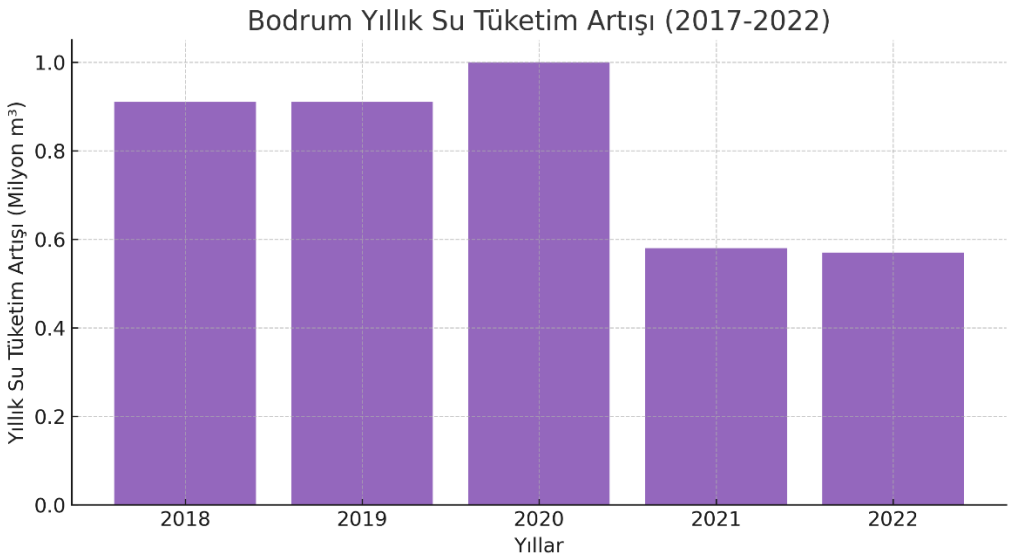

Nüfus artışı ve su tüketimi arasındaki mesafe çift eksenli çizgi grafiğiyle gösterilmektedir. Mavi çizgi evde, yeşil çizgi ise su tüketimini temsil etmektedir. Ayrıca, kaynak ve talep arasındaki farkların incelenmesi amacıyla yapılan bir değerlendirme de ise, sütun grafiğinden yararlanılmıştır. Su ihtiyacının, mevcut kaynakların ve su açığının ortaya konması için sütunların ayrılması tercih edilmiştir. Bu tür bölümleri, hangi alanlarda yetersizlik olduğunu kolayca belirlemeye imkân sağlamaktadır. Yıllar itibariyle baktığımızda özellikle Covit 19 pandemi sebebiyle Bodrum'da müstakil evlerde yaşamak isteyen nüfusun yarattığı yoğunlaşma 2020 yılı itibariyle su kullanımının evsel ortamlarda ve genel olarak artması yönünde bir kırılma yaparak etkide bulunmuştur. Bu sebeple su açığı hızla artma eğiliminde olmuştur. Ancak pandemi sonrası yaşanan ekonomik krizler turizm sektörünü olumsuz etkilemiş ve normal iş yaşamının başlaması bölgeden ayrılan nüfus gibi sebeplerle kullanılan su miktarında azalma olmuştur. Küresel iklim değişikliğinin sebep olduğu yağışların yetersizliği ve aşırı sıcak geçen mevsimler su krizine zemin oluşturmuştur.

2023 Su İhtiyacı ve Sağlanan Su

Bodrum Yıllık Su Tüketim Artışı (2017-2022)

Su ihtiyacının artması su kazanımı yönünde yeni projeleri zorunlu kılmaktadır. Özellikle yağmur suyunun biriktirilmesine yönelik döngüsel ekonominin gerekliliğini sağlayan projelerin hayata geçirilmesi yönünde çalışmalar mevcuttur. Örnek olarak "Sel Kapanı Projesi" olarak isimlendirilen proje önemli bir uygulama olarak yer almaktadır.

Bu kapsamda Muğla Büyükşehir ve Bodrum Belediyesi tarafından yürütülen Sel Kapanı Projesi İle hem su baskınlarının önüne geçilecek hem de yağmur suyu biriktirilecektir. Bodrum'da bir diğer ek içme suyu projesi ise "Sel Kapanı" projesi olacak. Buna göre Yalıkavak ve Turgutreis Mahallelerinde yapılacak 4 veya 5 sel kapanı ile su burada tutulacak, böylelikle hem su baskınlarının önüne geçilecek hem de su biriktirilecek. Yapılan hesaplamalarda ise bu proje ile yılda en az 2 milyon m3 ilave su sağlanacak. DSİ hatlarının sutaşıma kapasitesini arttıracak çalışma içinde hazırlık yapan ekipler bu kapsamda İslamhaneleri-Turgutreis bölgelerinde bar düzenlemeleri yapıyor. Çalışma ile hattın su taşıma kapasitesi saniyede 936 litre su sağlanırken bu su saniyede 1178 litreye yükselecek. Ayrıca bu bölgelerde düzenlemeler kapsamında 2 bin 300 metre hat değişimi yapılıyor. 68 Milyon TL yatırımla hayata geçirilen bu proje ile basınç kaynaklı patlakların önüne geçiliyor(Muğla Büyükşehir Belediyesi, 2024). Bu verilerin değerlendirmesine göre nüfus atış hızı ve sıcaklık artışları yeterli yağmur yağmaması gibi sebeplerle yeni projelerin su tüketiminin artması sonucunda su ihtiyacının artacağını göstermektedir. Bu sebeple döngüsel ekonomi kapsamında yeni takviye edici ek stratejilerin geliştirilmesi önerilebilir.

Gelecekteki suyun sürdürülebilirliğini artırmak ve sürdürülebilirliği sağlamak için mevcut projelere ek olarak şu stratejileri öneri olarak sunabiliriz.

a) **Suyun Geri Dönüşümü:**
   - Evsel kullanımda kullanılan suyun (banyo, lavabo suları) yeniden arıtılarak sulama veya peyzajda kullanılabilir hale getirilmesi.

b) **Tuzlu Su Arıtma Tesisleri:**
   - Deniz suyunun arıtılarak kullanılması için yeni tesislerin inşası
   - Bölgenin alternatif enerji kaynaklarıyla bu imkânlar desteklene

c) **Toplumsal Katılım ve Bilinçlendirme:**
   - Su tasarrufu konusunda halkın eğitimi ve işletmelerin desteklenmesine yönelik teşvikler sürdürülüyor.

d) **Tarımda Verimlilik Sulama Yöntemleri:**
   - Tarımsal su tüketiminin azaltılması için damla sulama ve hassas sulama teknolojilerinin yaygısı

Bu kapsamda yapılan değerlendirmeler doğrultusunda konaklama işletmelerinin su ihtiyacının artması, özellikle Bodrum gibi turizm bölgelerinde artan nüfus ve ziyaretçi sayılarıyla birlikte sürdürülebilir bir su yönetiminin zorunlu hale gelmektedir. Bu bağlamda, mevcut projeler ve önerilen stratejiler, konaklama talebini karşılamak ve desteği sürdürmek için önemli bir temel desteği sağlamayı gerektirmektedir. Konaklama birimlerinin su tüketimini optimize etmek ve bölgesel suyun korunmasına katkı sağlamak amacıyla şu önlemlerin alınması önerilebilir.

1) Atık Su Geri Dönüşüm Sistemleri: Konaklama tesislerinde kullanılan gri suyun (banyo ve lavabo suları) arıtılarak tekrar işlenmesini sağlayan sistemlerin kurulması, su tüketiminin büyük oranda azaltılması. Bu su, bahçe sulama, peyzaj çalışmaları ve temizlik gibi genel bilgiler için kullanılabilir.
2) Yağmur Suyu Hasadı: Otellerin çatılarında ve açık alanlardaki yağmur suyu toplama sistemleri kurularak bu suyun dağılımı ve tekrar kullanımı sağlanmalıdır. Bu yöntem, özellikle Bodrum gibi yağmur mevsimlerinin sistematik olduğu su açısından tasarruf vb. etki sağlayacaktır.

Sonuç

Yapılan projeler ve önerilen stratejilerle Bodrum'un kısa süreli su kıtlığını hafiflettirilirken, uzun ömürlü sürdürülebilir bir su yönetim sistemi yapılması gerekmektedir. Altyapı sistemleri ve su geri dönüşüm projeleri, bölgesel olarak büyüyen nüfus ve turizm taleplerine uyum sağlanmasına yardımcı olacaktır. Bu doğrultuda, 2030 yılına kadar toplam su ihtiyacının %25'e yakın bir oranda, gelişmiş çözümlerle karşılanabilecektir.

Bodrum gibi turistik destinasyonlarda, konaklama birimlerinin sayılarındaki hızlı artış ve turistik pazar yoğunluğu, bölgedeki su kaynaklarının üzerindeki baskıyı giderek artırmaktadır. Sürdürülebilir turizmin sağlanabilmesi için su yönetiminin değiştirilebilmesi ve kalıcı olarak hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu doğal, kullanılmış olan suların geri döndürülmesi, yağmur suyu hasadı ve tuzlu su arıtma tesisleri gibi çözümleri içermektedir. Turizmin sürdürülebilirliği açısından, bu maliyetlerin konaklama işletmeleri tarafından karşılanması bir çözüm olarak görülmelidir. Özellikle Bodrum gibi moda destinasyonlarda, rekabet avantajını korumak ve turistik faaliyetlerin devamlılığını sağlamak bakımından turizmin gelişmesinden avantaj sağlayan grubun bu maliyetleri karşılaması bir tür katlanılması gereken fedakarlıklar olmaktadır. Aynı zamanda yazlık tatil amaçlı ikamet yerlerinin de bu projelendirmelere belediye vergi ve harçları ile destekleri sürdürülmelidir. Su tüketiminin gelişmiş teknolojilerin uygulanması durumunda, hem bölgedeki doğal kaynaklara zarar vermeyecek hem de turizmin gelecekteki tehdidini engelleyecektir. Bu doğrultuda, sürdürülebilir korumayı sağlayan yatırımların maliyeti, yapıları uzun vadeli büyüme için bir gereklilik olarak kabul edilmektedir.

Kaynakça

Abdallah, A.L., & Al Antary, T.M., (2020), An assessment of the potential of rainwater harvesting from rooftop hotels in the Greater Amman Municipality of Jordan, Fresenius Environ. Bull., *29* (12) (2020), pp. 11768-11775.

Anadolu Ajansı, Muğla'ya gelen yabancı turist sayısı 3 milyonu geçti, 6.0.1.2024, https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/muglaya-gelen-yabanci-turist-sayisi-3-milyonu-gecti/3101795. Erişim 5.12.2024.

Bodrum Ticaret Odası, (2024), Turizm Verileri, Bodrum.

DSİ. 2006. "DSİ 2006 Yılı Faaliyet Raporu". Tarihinde 07 Mart 2022 (https://cdniys.tarimorman.gov.tr/api/File/GetFile/425/KonuIcerik/759/1107/DosyaGaleri/dsı-2006faalıyet-raporu.pdf).

Eurostat Statistics Explained (2021), "Seasonality in tourism demand: nearly one in four trips of EU residents made in July or August", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Seasonality_in_tourism_demand#Nearly_one_in_four_trips_of_EU_residents_made_in_July_or_August.

Gabarda-Mallorquí, A., Deyá, B., & Tirado, D. (2024). Exploring research on water-saving measures applied to the hotel sector. A critical systematic review. *International Journal of Hospitality Management*, *120*, 103747.

Gedik-Arlan, S. & Muğan-Ertuğral, S., (2020). Hotel Managers'vıew Of Solıd Waste Management: The Case Of Bodrum. *Journal Of Socıal, Humanıtıes And Admınıstratıve Scıences (JOSHAS)*, *6*(28), 1146-1151.

Gual, M., Moià, A., March, J.G., (2008), Monitoring of an indoor pilot plant for osmosis rejection and greywater reuse to flush toilets in a hotel, Desalination, *219* (1–3) (2008), pp. 81-88,

Güvenol, B., & Güler, M. E. (2022). Termal Konaklama İşletmelerinde Döngüsel Ekonomi Uygulamalarına Yönelik Bir Vaka Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(*53*), 253-263. https://doi.org/10.30794/pausbed.1145222.

HİSKERBAY, https://hikersbay.com/climate-conditions/turkey/bodrum/bodrum-iklim-kosullarinda.html?lang=tr., Erişim 5.12.2024

Hocaoglu, S.M., (2017), Evaluations of on-site wastewater reuse alternatives for hotels through water balance, Resour., Conserv. Recycl., *122* (2017), pp. 43-50.

Kayaer, M. & Çiftçi, (2018). "'Su Sorunu' ve Türkiye'nin Tatlısu Potansiyeli Çerçevesinde Türkiye'nin Sınıraşan Sularının Stratejik, Etik ve Hukuki Boyutlarının Değerlendirilmesi Mesut Kayaer Salih Çiftçi Makale Bilgisi Özet Artıcle Info Abstract". Pesa International Journal of Social Studies 4:2528–9950. doi: 10.25272/j.2149-8385.2018.4.3.02

Klontza, E.E.,. Kampragkou, E., Ververidis, K., Papadopoulou, M.P., Lekkas,D.F.(2016), Evaluation of water saving measures for mid-sized tourist lodging units: The case of Samos Island, Greece, Eur. J. Environ. Sci., *6* (1) (2016), pp. 37-42.

Muğla Büyük Şehir Belediyesi, Büyükşehirden Bodrum'a Önemli İçme Suyu Projeleri

15.01.2024 Muğla Büyükşehir Belediyesi https://www.mugla.bel.tr/haber/buyuksehirden-bodruma-onemli-icme-suyu-projeleri#:~:text=Bodrum'un%20%C4%B0%C3%A7me%20Suyu%20Kaynaklar%C4%B1%20Yetersiz&text=Bu%20n%C3%BCfus%20art%C4%B1%C5%9F%C4%B1na%20oranla%20ise,y%C4%B1l%20914%20bin%20m3%20art%C4%B1yor, Erişim 11.12.2024.

NTV, Bodrumun Nüfusu 1 Milyonu Aştı, NTV Haber-29.06.2023, https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/bodrumun-nufusu-1-milyonu-asti,UMSNKLQv7EOwPlNzUGEwfg., Erişim 5.12.2024.

Nüfusu.com., (2024), https://www.nufusu.com/ilce/bodrum_mugla-nufusu., Erişim 5.12.2024.

Selimoğlu, P., & Yamaçlı, R. (2022). Sürdürülebilir Yağmur Suyu Hasadı Üzerine Yapısal Bir İnceleme. *Sürdürülebilir Mühendislik Uygulamaları ve Teknolojik Gelişmeler Dergisi*, *5*(2), 210-231.

T.C. Çevre,Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü; 2023., https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/yagis-i-85728., Erişim 15.12.2024.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Muğla İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, https://mugla.ktb.gov.tr/TR-368441/2024.html., Erişim 5.12.2024.

UNIDO. (2020). Circular economy. Elde edilme tarihi: 06 Mayıs 2022, https://www.unido.org/our-focus-crosscutting-services/circular-economy

GÖÇ YOLUNDA NESİMÎ VE KÜLTÜREL AKTARIMA ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Aliye YILMAZ

Süleyman Demirel Üniversitesi

aliyeyilmaz@sdu.edu.tr

ORCID ID: 0000000233680239

ÖZET

İmameddin Nesimi, 14. yüzyılda Azerbaycan sahasında yetişmiş önemli bir Hurufi şair ve düşünürdür. Eserlerinde insanın yüceliği, evrensel sevgi, adalet ve hakikat gibi temaları işleyen Nesimi, sadece edebi bir figür olarak değil, aynı zamanda kültürel aktarımın bir temsilcisi olarak da önemli bir rol oynamıştır. Hurufilik felsefesinin savunucusu olan Nesimi, insanı Tanrı'nın yeryüzündeki tezahürü olarak görmüş ve bu anlayışıyla dönemin sınırlarını aşan bir etki yaratmıştır.

Nesimi'nin eserleri, göç ve kültürel aktarım süreçlerinde önemli bir araç haline gelmiştir. Özellikle farklı coğrafyalara yayılan düşünceleri, hem Anadolu hem de Orta Asya'da geniş yankı bulmuştur. Şiirlerinde kullandığı Türkçe, Farsça ve Arapça, farklı kültürlerin ve dillerin bir arada var olabileceğini göstermiştir. Bu çok dilli ve çok kültürlü yaklaşımı, onun eserlerinin farklı toplumlar tarafından benimsenmesini kolaylaştırmıştır.

Nesimi'nin felsefi düşünceleri ve edebi eserleri, göç eden toplulukların kimliklerini korumasında ve yeni kültürlerle kaynaşmasında önemli bir köprü işlevi görmüştür. Aynı zamanda, insan merkezli mesajları, evrensel değerlere olan vurgusuyla zamanlar ve mekânlar arasında bir bağ kurmuştur. Nesimi, fikirleri ve eserleriyle sadece kendi döneminin değil, günümüzün de kültürel zenginliğine katkıda bulunan bir figür olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden günümüzde sosyo-politik olayların başında gelen göç ve kültür aktarımı sürecinde, bir köprü oluşturan Nesimî'yi incelemek yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nesimî, Divan Edebiyatı, Göç, Kültür Aktarımı.

NESİMİ ON THE MIGRATION ROUTE AND HİS IMPACT ON CULTURAL TRANSMISSION

Dr. Öğr. Üyesi Aliye YILMAZ

Süleyman Demirel University

aliyeyilmaz@sdu.edu.tr

ORCID ID: 0000000233680239

ABSTRACT

Imameddin Nesimi was an important Hurufi poet and thinker who grew up in the Azerbaijani area in the 14th century. Nesimi, who dealt with themes such as the greatness of man, universal love, justice and truth in his works, played an important role not only as a literary

figure but also as a representative of cultural transmission. Nesimi, who was a defender of the Hurufism philosophy, saw man as the manifestation of God on earth and with this understanding created an impact that transcended the boundaries of the period.

Nesimi's works became an important tool in the processes of migration and cultural transmission. His thoughts, which spread to different geographies in particular, found a wide resonance both in Anatolia and Central Asia. The Turkish, Persian and Arabic he used in his poems showed that different cultures and languages could coexist. This multilingual and multicultural approach facilitated the adoption of his works by different societies.

Nesimi's philosophical thoughts and literary works served as an important bridge in the preservation of the identities of migrating communities and their integration with new cultures. At the same time, he established a connection between times and places with his human-centered messages and emphasis on universal values. Nesimi is considered a figure who contributed to the cultural richness of not only his own period but also today with his ideas and works. Therefore, it would be appropriate to examine Nesimi, who created a bridge in the process of migration and cultural transfer, which are at the forefront of socio-political events today.

Keywords: Nesimi, Divan Literature, Migration, Cultural Transfer.

Hayatı

İmameddin Nesimi'nin doğum yeri ve tarihi hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte14. Yüz yılın sonu (m. 1369), 15. yüz yılın başında (m. 1417) yaşadığı tahmin edilmektedir. İran kaynakları Onun Şîraz ya da Şirvan'da dünyaya geldiğini ve Fars asıllı olduğu bilgisine yer verirken, XVI. yüzyıl Osmanlı tezkirecilerinden Âşık Çelebi *Meşâirü'ş-şuarâ*'sında Türkmen asıllı olup Diyarbekir'de dünyaya geldiğini, Latîfî ise Bağdat'ta (Nesîm nahiyesi) dünyaya geldiğini aktarmaktadır. Nesîmî ile aynı dönemde yaşayan İbn Hacer el-Askalânî de onun Tebrizli olduğunu beyan etmiştir. Onun, hemen bütün kaynaklarda ismiyle birlikte "Seyyid" unvanı kullanmasından yola çıkarak Arap asıllı olduğunu iddia edenler de vardır. *(Bilgin, 2007, 5).*

İyi bir eğitim gören Nesimi, genç yaşta tasavvuf yoluna girerek Fazlullah-ı Hurûfî'ye intisap ederek Hurûfîlik anlayışının en sadık temsilcilerinden biri olmuştur. Nesimi, Hurufilik düşüncesi nedeniyle dinî otoriteler tarafından suçlanmış ve büyük bir zulme maruz kalmıştır. 1417 yılında Halep'te derisi yüzülerek öldürüldüğü rivayet edilmiştir *(Işık, 2020, 146).* Bu olay, tasavvuf tarihinde bir dönüm noktası olarak görülür ve onun şehit olarak anılmasına neden olmuştur.

Yaşadığı dönemde pek bilinmeyen ve muhtemelen ölümünden sonra ünlenen şairin hakkında ölüm şekliyle ilişkili olarak halk tarafından çeşitli efsaneler yaratılmıştır. Böylece şair ünlü olduğu ölçüde gizemli bir kimliğe bürünmüştür. Nesîmî'nin geride bıraktığı eserler ise onun gönül ve zihin dünyasına kapı aralasa da hayat hikâyesine dair neredeyse hiçbir şey söylememektedir *(Aslan, 2023, 40).*

Edebi Yönü

14. yüzyıl Türk divan edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Nesimi, Türkçe şiirlerinde Nesimi, Farsça şiirlerinde Hüseynî mahlasını kullanmıştır. Künyesi Ebu'l-Fazl olan şair, Nesîmî ve Hüseynî dışında da Hâşimî, Seyyid, Hüseynî, Alî, İmâd gibi birçok mahlas kullanmıştır. Bu ve benzeri sebeplerdendir ki gerçek ismi ve kimliği hakkında büyük bir ipham oluşmuştur *(Işık, 2020, 147).*

Nesimi, Türkçe yazdığı şiirlerinde Azerbaycan Türkçesini kullanmış ve bu dilin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Nesimi, Türkçe divan geleneğini kurumsallaştıran öncü şairlerden biridir. Onun Türkçe şiirlerinde kullandığı derin tasavvufi temalar ve zengin edebi sanatlar, divan edebiyatına felsefi bir boyut kazandırmıştır. Şiirlerinde ahenk, ritim ve anlam derinliği büyük bir ustalıkla bir araya getirilmiştir. Öte yandan Nesimi özellikle Türk edebiyatına özgü Toyuklarıyla tasavvufun derin felsefesini sade bir şekilde halkla buluşturmuştur. Bu tür, onun edebi mirasında önemli bir yer tutar ve Nesimi'nin felsefi düşüncelerinin geniş kitlelere ulaşmasında etkili olmuştur. Toyuk, Türk edebiyatında ve özellikle tasavvufi şiirde görülen, halk edebiyatı ile divan edebiyatı ustalıkla kullanan şairler arasında önemli bir yere sahiptir.

Nesimi, özellikle Azerbaycan Türkçesini divan edebiyatının güçlü bir aracı haline getiren ilk şairlerden biridir. Şiirlerinde sade ve anlaşılır bir dil kullanarak halkın da tasavvufi düşünceleri anlamasını sağlamıştır. Bu yaklaşımı, Azerbaycan Türkçesinin edebi bir dil olarak gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Nesimi'nin şiirleri, zamanının geleneksel tasavvufi şiirinden ayrılan cesur ve özgün ifadelerle doludur. İnsan ve Tanrı arasındaki ilişkiyi somut bir şekilde anlatması, onun edebi üslubunu farklı kılar. Cesur düşünceleri ve bu düşünceleri şiirlerinde ifade etmesi, sonraki nesillerin şairlerine ilham vermiştir. Nesimi, insanı evrenin merkezine koyan ve Tanrı'nın bir yansıması olarak gören düşünceleriyle, insanın yüceliğini ve kutsallığını öne çıkarmıştır. Bu anlayış, hem Doğu hem de Batı edebiyatındaki hümanist akımlara benzer bir yaklaşımı temsil eder. Şiirlerinde derin bir tasavvufi düşünce hâkim olan Nesimi, varlıkları ve evreni kutsal bir bütün olarak görmüş ve insanı Tanrı'nın bir yansıması olarak değerlendirmiştir. Divan edebiyatı etkisinde şekillenen eserlerinde genellikle aşk, vahdet-i vücut (varlığın birliği) ve insanın yüceliği gibi temalara yer verir.

Dönemsel Özellikler

İmameddin Nesimi'nin yaşadığı dönem olan 14. yüzyıl sonları ve 15. yüzyıl başları, İran ve çevresinde önemli sosyal ve politik değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde, İran coğrafyası Moğol istilalarının ardından yeniden şekillenmekteydi ve farklı siyasi güçlerin mücadele sahnesi hâline gelmişti. Ayrıca, bu dönemde Hurufilik gibi mistik ve radikal fikirler yaygınlaşarak hem dini hem de sosyal yapıyı etkiliyordu.

Bilindiği üzere İran, 13. yüzyılda Moğolların kurduğu İlhanlılar devletinin bir parçasıydı. Ancak İlhanlılar, 1335'te son hükümdarlarının ölümüyle birlikte yıkıldı. Bu durum, İran'da siyasi bir boşluk yarattı ve yerel hanedanların güç mücadelesine sahne oldu. İlhanlıların çöküşünden sonra, İran'ın farklı bölgelerinde Muzafferiler, Celayiriler, Karakoyunlular, Timurlular gibi çeşitli hanedanlıklar ortaya çıktı. Bu hanedanlar arasında sürekli bir mücadele söz konusuydu. Timur, İran'ı fethederek bölgede büyük bir güç kurdu. Timur'un seferleri, İran'da önemli bir yıkıma neden

oldu, ancak aynı zamanda kültürel ve sanatsal faaliyetlerin yeniden canlanmasına da zemin hazırladı. Nesimi, Timur döneminin ardından gelen siyasi karışıklıklara tanıklık etti *(Bedirhan, 2022, 482-505).*

Bu dönemde, İran'da Şii-Sünni gerilimi belirginleşmeye başladı. Timur'un ardından gelen Karakoyunlu ve Akkoyunlu hanedanlıkları arasında bu dini farklılıklar daha da derinleşti. Bu çatışmalar, İran'ın sosyal yapısını ve dini hareketlerin gelişimini etkiledi. Timur, askeri zaferlerin yanı sıra, sanat ve bilime verdiği önemle de tanındı. Timur döneminde İran, özellikle mimari ve edebiyat alanında önemli bir yükseliş yaşadı. Şairler, filozoflar ve bilim insanları için koruma sağlandı, ancak Hurufi gibi "radikal" fikirler genellikle baskı gördü *(Aksu, 1998, 408-4012).*

İran, bu dönemde Fars edebiyatının altın çağını yaşıyordu. Hafız, Sadi ve Firdevsi gibi şairlerin eserleri, hem halk hem de saray çevresinde popülerdi. Nesimi gibi şairler, bu edebi gelenekten etkilenmekle birlikte, kendi mistik öğretilerini daha sade bir dille ifade etmeyi tercih etti. Dönemin siyasi otoriteleri, Hurufilik gibi radikal fikirleri tehdit olarak gördüler. Fazlullah Esterabadi'nin öldürülmesi *(bkz. Gölpınarlı, 1963)* ve Hurufi liderlerinin baskı altına alınması, bu hareketin daha gizli ve yoğun bir şekilde çalışmasına neden oldu. Nesimi de bu baskıların hedefi oldu ve nihayetinde fikirleri yüzünden idam edildi.

Moğollar ve Timur'un fetihleri, İran'da sosyal yapıyı derinden sarstı, pek çok şehir yıkıldı, nüfus azaldı ve ekonomik istikrar bozuldu. Ancak bu durum, mistik ve dini hareketlerin güçlenmesine de zemin hazırladı, çünkü insanların kaos ve belirsizlik içinde manevi bir kurtuluş arayışına yönelmeleri olağan bir durumdur.

Nesimi, İran'da siyasi kargaşa, dini çatışmalar ve mistik arayışların yoğun olduğu böyle bir dönemde şiirleriyle Hurufi düşüncelerini yayma çabası içerisine girmiştir. Ancak bu kargaşa, aynı zamanda onun fikirlerinin radikal ve tehditkâr görülmesine yol açmıştır. Nesimi'nin idam edilmesi, dönemin dini otoritelerinin Hurufiliğe olan tahammülsüzlüğünü ve politik otoritelerin dini hareketleri bastırma konusundaki sert tutumunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hurufilik ve Nesimî

14. yüzyılda Fazlullah Esterabadi tarafından kurulan Hurufilik, özellikle İran ve Azerbaycan'da etkili olmuştur. Harflerin ve kelimelerin ilahi sırları taşıdığına inanan bu mistik hareket, dönemin sosyal ve dini yapısını etkileyerek mevcut İslami otoritelere meydan okuyan fikirleriyle dikkat çekmiştir. Fazlullah Esterabadi'nin idamı (1394), Hurufiliğin nispeten baskı altına alınmasına neden olmuş gibi görünse de bu baskılar Hurufiliğin özellikle Azerbaycan ve Anadolu'ya yayılmasının hızlanmasına engel olamamıştır. Nitekim Nesimi, Fazlullah'ın ölümünden sonra Hurufiliği savunan ve yaymaya çalışan en önemli temsilcilerinden biri olarak öne çıkmıştır *(bkz. Şükr-i Hüdayî, 1398).*

Hurufiler, Kur'an ve diğer dini metinleri bu harflerin gizli anlamlarını çözmek için yorumlar. Ayrıca, insan yüzünü kutsal bir metin gibi değerlendirirler ve insanı Tanrı'nın en yüce tezahürü olarak görürler. Hurufilik, döneminde İslam dünyasında yoğun eleştiriler ve suçlamalarla karşı karşıya kalmıştır (Öz, 2016, 185). Hurufiliğin bazı uygulamaları ve

düşünceleri, geleneksel İslam anlayışından saptığı iddiasıyla "yozlaşma" olarak nitelendirilmiştir.

Hurufilik, İslam'ın geleneksel yorumlarına meydan okuyarak, harflerin ve sayıların kutsallığına dayalı bir sistem geliştirmiştir. Bu, dinin mistik bir yorumu olarak görülse de, bazı dinî otoritelerce sapkınlık olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, geleneksel kültürel ve dinî yapının bozulduğu algısını yaratmıştır. Hurufilik, sadece bir inanç sistemi değil, aynı zamanda toplumsal ve politik bir hareket olarak da algılanmıştır. Bu durum, dönemin otoriteleri tarafından mevcut düzene bir tehdit olarak görülmüş ve Hurufilik, kültürel düzeni bozan bir hareket olarak damgalanmıştır.

Nesimi, Hurufilik felsefesini şiirleri aracılığıyla yaymıştır *(Aslan, 2021, 34).* Harflerin ve kelimelerin kutsallığına dayalı bu düşünceyi edebi bir üslupla ifade ederek, okuyuculara Tanrı-insan-evren ilişkisini farklı bir perspektiften sunmuştur. Şiirlerinde "vahdet-i vücut" (varlığın birliği) felsefesini güçlü bir şekilde işler ve insanın Tanrı'nın bir yansıması olduğunu vurgular. Bu düşünceler, tasavvufi şiir geleneğini derinleştirmiştir.

İmameddin Nesimi'nin divanında, özellikle tasavvufi düşünceleri bağlamında bazı halifelere atıfta bulunduğu görülür. Ancak bu halifelerden bahsederken daha çok tasavvufun ve İslam'ın mistik boyutlarını öne çıkarır. Nesimi'nin Hurufi düşüncelerle şekillenen felsefesi, onun şiirlerinde halifeleri de vahdet-i vücut anlayışıyla ilişkilendirmesine yol açar *(Nesimi Divanı, 1369).*

Nesimi'nin şiirlerinde en çok vurgulanan halife, Hz. Ali'dir *(Değirmençay, 2019, 19).* Hurufilikte Hz. Ali'ye özel bir önem verilmiştir; çünkü Ali, ilahi bilginin ve hakikatin sembolü olarak görülür. Nesimi, Hz. Ali'yi hem bir kahraman hem de insanlığın yol göstericisi olarak över. Onu Tanrı'nın yeryüzündeki bir yansıması, vahdet-i vücut anlayışının bir temsili olarak betimler. Şiirlerinde Hz. Ali'yi "Allah'ın nuru" ve "Hakikatin kapısı" olarak anmıştır. Konuya ilişkin Adil Kacır tarafından yapılan yüksek lisans tez çalışmasında: "Ali'nin ulûhiyeti, velâyeti, Hz. Muhammed'le aynîleşmesi, yiğitliği ve kahramanlığı yardım-meded istenilmesi, ilmin kapısı olması, Allah'ın özünden yaratılması ve Allah tarafından razı edilmesi ayrıca bir pir-mürşid olması gibi algıların olduğu" tespit edilmiştir *(Kacır, 2014, 92).*

Nesimi'nin divan incelemelerinde Hz. Ali dışında diğer büyük halifelerden bahsetmediği görülmüştür. Hurufilik ve genel olarak tasavvufi edebiyatta Ehl-i Beyt (Peygamber Efendimiz'in ailesi) ve On İki İmamlar da çok önemli bir yere sahiptir. Nesimi, şiirlerinde Ehl-i Beyt'e duyduğu sevgiyi sıkça dile getirir. Bu isimler, ilahi hakikatin taşıyıcıları olarak yüceltilir. Onların ruhaniyetini şiirlerinde över ve onları insanlığın kurtuluşu için birer rehber olarak tanımlar.

Hurufilikte, halifeler ve özellikle Hz. Ali'ye olan vurgu, insana ve harflerin kutsallığına dair düşüncelerle birleşmiştir. Nesimi'nin divanında halifelerden bahsedilirken, bu kişiler tarihî figürler olmaktan öte, insanın Tanrı'ya ulaşmasında birer metafor olarak kullanılır. Özellikle Hz. Ali, hem insanın potansiyelini hem de Tanrı'nın nurunu temsil eder. Hurufilik, vahdet-i vücut (varlığın birliği) felsefesini benimsemiştir. Bu anlayışa göre tüm varlık, Tanrı'nın bir yansımasıdır. Hz. Ali, bu birliğin en yüce temsilcisi olarak kabul edilir. O, insanlığın Tanrı'nın bir yansıması olduğunu göstermek için bir örnek olarak görülür.

Hurufiler, Hz. Ali'yi Ehl-i Beyt'in en önemli üyesi ve On İki İmamların başı olarak da yüceltir. Bu durum, Hurufilerin Şii inanç sistemine olan yakınlığını gösterir. Ancak Hurufilikte Hz. Ali'nin önemi, sadece Ehl-i Beyt'e olan bağlılıkla değil, aynı zamanda mistik ve metafizik bir hakikatle ilişkilidir. İmameddin Nesimi, Hz. Ali'yi şiirlerinde sıkça över. Onun ilahi bir ışık, hakikatin kapısı ve insanlık için bir kurtuluş yolu olduğunu vurgularlar.

Nesimi ve Göçle Gelen Kültürel Etkileşim

14. yüzyılda, İran, Azerbaycan ve Anadolu gibi coğrafyalar, sadece dini değil, aynı zamanda kültürel etkileşimlerin yoğun olduğu bölgelerdir. Moğol istilasının ardından, bu bölgelerdeki kültürel yapıların yeniden şekillenmeye başladığı bir dönem olmuştur denebilir. İlhanlıların yıkılmasından sonra, İran'daki yerel hanedanlıklar arasında sürekli bir güç mücadelesi yaşanırken, aynı zamanda Timurluların bölgede etkili olmasıyla birlikte sanat ve edebiyat alanında büyük bir gelişim gözlemlenmiştir. Bu dönemde, Tasavvuf ve Mevlevilik gibi mistik öğretiler de yayılma sürecine girmiştir.

Nesimi'nin yaşadığı dönemdeki bu kültürel ortam, onun edebi ve tasavvufi düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Göç süreci, aynı zamanda bu kültürel etkileşimin bir aracı olmuştur. Nesimi, farklı toplumların dini ve kültürel yapılarına girmiş ve bu etkileşimler sayesinde Hurufilik öğretisini daha geniş bir coğrafyaya taşımıştır. Nitekim O halka yakın şiirleriyle bilhassa Alevi ocaklarında Bektaşî tekkelerinde mukaddes bir şair olarak derin bir sevgi ve saygı içinde yaşatılmıştır *(Banarlı, 1997, 374)*. Bu kültürel aktarım, sadece İslam dünyasında değil, aynı zamanda yerel halkların anlayışında da derin etkiler yaratmıştır.

Göç konusu, Nesimi'nin hayatında bir zorluk değil, aksine bir düşünsel ve manevi yolculuk olarak kendini göstermiştir. Nesimi, yaşadığı dönemdeki Timur'un istilaları ve İran'daki siyasi kargaşa nedeniyle sık sık yer değiştirmiştir. İran, Azerbaycan, Anadolu ve Irak gibi farklı coğrafyalarda bulunan Nesimi, bu süreçte dini ve tasavvufi düşüncelerini bu bölgelerdeki insanlarla paylaşmak suretiyle kültürlerarası etkileşimlerde epeyce aktif rol üslenmiştir. Nesimi'nin göçü, onun sadece fiziksel olarak farklı yerlerde bulunmasını değil, aynı zamanda bir kültürel aktarım sürecinin de içinde yer almasını sağlamıştır.

Nesimi'nin göç etmek zorunda kalması, onun yaşamı boyunca bir nevi kültürel elçi rolü kazanmasına sebep olmuştur. Farklı toplumlar arasında bir köprü kuran Nesimi, tasavvufî düşüncelerini her gittiği yerde hem yaymış hem de yerel kültürle harmanlamıştır. Bu sürecin bir sonucu olarak, Nesimi'nin şiirlerinde ve öğretilerinde farklı kültürlerden izler görülebilir. Örneğin, Türk, Fars ve Arap edebiyatlarının birleşimi, Nesimi'nin şiirlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu da onun kültürel aktarımda ne denli etkin bir rol oynadığını göstermektedir.

SONUÇ

İmameddin Nesimi'nin hayatı ve eserleri, hem kültürel aktarım hem de göç olgusunun önemli bir örneğini sunar. Nesimi, 14. yüzyılda, özellikle Hurufilik felsefesinin etkisiyle tanınan bir şair ve düşünürdür. Bu dönemde Orta Doğu, kültürel, dini ve toplumsal anlamda büyük dönüşümler geçirmekteydi. İslam dünyasında hem İslam'ın geleneksel öğretilerine hem de mistik akımlarına dair derin tartışmalar yürütülüyordu. Nesimi'nin hayatı, kültürel

aktarım ve göçün birleştiği bir noktada şekillenmiş, bu iki faktör onun tasavvufi düşüncelerini yaymasında etkili olmuştur.

Nesimi'nin doğduğu bölge Azerbaycan ve Hindistan gibi kültürel etkileşimlerin yoğun olduğu, farklı dil ve geleneklerin iç içe geçtiği coğrafyalarda yer almaktadır. Bu durum, onun edebi ve felsefi düşüncelerini geliştirebilmesi için önemli bir fırsat yaratmıştır. Nesimi, Farsça, Azerice ve Türkçe gibi farklı dillerde şiirler yazmış ve bu dillerdeki kültürel öğeleri birbirine entegre etmiştir. Göç ve kültürel aktarım, ona farklı coğrafyalarda yeni düşünsel zenginlikler katmıştır. Nesimi, özellikle İran, Azerbaycan ve Anadolu gibi bölgelere yaptığı seyahatler ve bu bölgelerdeki dini düşüncelerle etkileşimi sayesinde tasavvufi düşüncelerini daha geniş bir çerçeveye taşımıştır.

Bu kültürel aktarım süreci, Nesimi'nin tasavvufi anlayışının temelini oluşturan Hurufilik gibi öğretilerin yayıldığı bir döneme denk gelmektedir. Hurufilik, özellikle harflerin, kelimelerin ve sayılarla ilgili sembolizmin önemini vurgulayan bir öğretidir. Nesimi'nin bu öğretiyi benimsemesi, onun kültürel çevresindeki farklı inanç ve düşünce sistemlerinden nasıl etkilendiğini gösterir. Göç, aynı zamanda bu kültürel çeşitliliğin bir sonucuydu. Nesimi'nin yaşadığı dönemde Orta Doğu, siyasi ve dini çalkantılar içindeydi. Bu ortamda tasavvufi öğretiler, bir yandan mistik arayışlara, diğer yandan da toplumsal huzursuzluğa bir yanıt olarak ortaya çıkıyordu. Nesimi de bu huzursuz dönemdeki insanları derinden etkileyen bir düşünür olarak, Hurufilik anlayışını savunmuş ve öğretisinin yayılmasını sağlamak için önemli adımlar atmıştır.

Nesimi'nin eserleri, hem yerel hem de bölgesel anlamda farklı kültürlerin birleşiminden beslenmiştir. Bu birleşim, hem İslam'ın temel öğretilerine hem de halk kültürlerine derin bir saygı gösteren bir düşünsel ve edebi süreç yaratmıştır. Aynı zamanda, Nesimi'nin göç ettiği yerlerdeki dini ve felsefi anlayışların ona kattığı derinlikler, onun şiirlerinde de kendini göstermektedir. Bu kültürel aktarım, Hurufilik gibi dini öğretinin farklı coğrafyalarda nasıl şekillendiğini ve geliştiğini anlamamıza da yardımcı olur. Nesimi, düşüncelerini sadece bir bölgeyle sınırlı tutmamış, farklı kültürlerin birleşiminden beslenerek daha geniş bir izleyici kitlesine ulaşmıştır.

Göç ve kültürel aktarım, Nesimi'nin tasavvufi öğretilerinin, özellikle Hurufi düşüncelerinin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Nesimi'nin şiirleri, dönemin dini ve kültürel çeşitliliğini yansıtan zengin bir kaynak olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Onun edebi mirası, göç ve kültürel etkileşimin, bireysel ve toplumsal düşünceleri nasıl şekillendirdiğini ve dönemin insanını nasıl etkilediğini gösteren önemli bir örnek teşkil eder. Nesimi'nin yaşamı ve eserleri, sadece bir şairin değil, bir kültürel ve felsefi aktarımın nasıl kuşaklar boyunca sürdüğünü anlamamıza yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Aksu, H., *"Hurûfîlik"*, TDV İslam Ansiklopedisi, C.18, ss. 408-412, 1998.

Araslı, H., İmadeddin Nesîmî (Hayat ve Yaratımı), Azerbaycan Devlet Basımevi, Bakü, 1972.

Aslan, M., "Hurûfî-Bektâşî Şair Arşî'nin Şiirlerinde Hz. Ali Algısı", Asya Studies-Akademik Sosyal Araştırmalar, S. 15, ss. 33-45, Spring 2021.

Aslan, M., "*Nesîmî'nin Türkçe Divan'ının Tahlili",* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2023.

Banarlı, N. S., Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I, İstanbul, 1997.

Bedirhan, Y., "İlhanlılar ve Halefleri Devrinde Tebriz Şehrinin Siyasi, Sosyal, Dini ve Kültürel Yapısı (XIII.-XV. Yüzyıllar)", Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi, 5(4): 482-505, 2022.

Bilgin, A., *"Nesîmî",* TDV İslam Ansiklopedisi, C.33, ss. 5-6, 2007.

Değirmençay, V., "Kendi Diliyle Nesîmî", Nesîmî Kitabı, Edit. Alim Yıldız veYusuf Yıldırım, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, ss. 17-47, 2019.

Gölpınarlı, A., "*Bektaşîlik- Hurûfilik ve Fadl Allah'ın Öldürülmesine Düşülen Üç Tarih*", Şarkiyat Mecmuası-V, İstanbul, 1963.

Işık, İ.,, "Nesîmî Divanı'ndaki Bazı Şiirlerden Hareketle Şairin Şahsiyetine Ve Biyografisine Dair Kimi Anekdotlar", İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi, , S.2, ss. 145-154, 2020.

Kacır Adil, *Alevi ve Bektaşi Düşüncenin Kültürel Kaynaklarında Hz. Ali Algısı "Nesîmî Örneği",* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van-2014.

Nesimî, İ., Divan-ı Seyyid İmaduddin Nesimî, haz. Perviz Abbasî Dakanî, Berg Yayınları, Tahran,1369.

Öz, A., *Hurûfilik Akımının Kur''ân Âyetlerini Ġstismarı*, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27, 183- 219, 2016.

Şükr-i Hüdayî, S.İ., Akayid-i Hurufiyye ve Endişe Seyid İmaduddin Nesimî, Neşr-i Edyan, İran, 1398.

Şuşa'yı Zafere Götüren Kahramanlar

Zeki Taştan

Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
zekitastan@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9574-4878

Öz

Şuşa, Azerbaycan'ın tarihsel ve kültürel cephesiyle öne çıkan en önemli şehirlerinden birisidir. 1992'de Ermeni ordusu tarafından işgal edildikten sonra adını sık sık duyduğumuz Şuşa, zafere kavuştuktan sonra da tüm Türk dünyasını sevince boğmuştur. İşgal döneminde yaşanan büyük dramlar ve zafer coşkusu ise birçok romana konu olmuştur. Yunus Oğuz tarafından kaleme alınan *Cığır*, Şuşa'nın kuruluşu, Ermeniler tarafından işgali ve zafer sürecini konu alan romanlardan biridir. Savaş anlarına da yer verilen romanda olaylar cephe gerisinden de aktarılır. Azerbaycan ordusu dışında halkın birlik ve beraberlik ruhuyla katkı sunduğu savaşta, küçükten büyüğe birçok kahramanlık örneği nakledilir. Hem halktan hem de ordudan şehitler verilir. Bu vesileyle romanın önemli bir cephesini Şuşa'yı zafere götüren kahramanlar oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Şuşa, Azerbaycan, Türk dünyası, *Cığır*, kahraman, Yunus Oğuz.

Heroes Who Led Shusha to Victory

Abstact

Shusha is one of the most important cities of Azerbaijan that stands out with its historical and cultural aspects. Shusha, which we often hear about after being occupied by the Armenian army in 1992, has filled the entire Turkic world with joy after its victory. The great dramas and joy of victory experienced during the occupation period have been the subject of many novels. *Cığır*, written by Yunus Oğuz, is one of the novels that covers the establishment of Shusha, its occupation by the Armenians and the process of victory. In the novel, which also includes moments of war, the events are also narrated from behind the front. In the war, where the people, apart from the Azerbaijani army, contributed with their spirit of unity and solidarity, many examples of heroism from young to old are narrated. The city is given from both the people and the army. On this occasion, an important aspect of the novel is the heroes who led Shusha to victory.

Keywords: Shusha, Azerbaijan, Turkish world, *Cığır*, Yunus Oğuz

Cığır'ın Kahramanları

Cığır'da iki farklı zaman dilimi kullanılır. Roman Şuşa'nın kurulduğu 18. yüzyılın ortalarında başlar. Daha sonra Şuşa'nın işgali, Tovuz Savaşı ve işgal süreci gibi güncele yakın zamanlar gelir. Ancak roman boyunca her iki uzak zaman arasında da geçişler devam eder. Romanda tarihsel olaylar yoğun olduğu için de çok kalabalık bir şahıs kadrosu ortaya çıkar. Bu kadroda gerçek kişiler yanında hayali (yaratma) kahramanlar da bulunur. Bu kahramanlardan bazısı tarihten bazısı da hâlen yaşayan kişilerden seçilmiştir. Romanda Penahali Han gibi 18. yüzyılın tarihsel figürleri yanında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan Başbakanı Paşinyan gibi hayatta olan siyasiler de yer alır. Biz burada Şuşa'nın Ermeniler tarafından işgali ve zafer sürecinde karşımıza çıkan kahramanları (vatanseverleri) inceleyeceğiz. Ancak buna geçmeden Şuşa'nın kuruluş sürecinde öncülük yapan kahramanlara da yer vermenin önemli olduğunu düşünüyoruz[48].

Şuşa'yı Kuran Kahramanlar

Romanın başlangıç sahnesi Penahali Han'ın, beyliği için sağlam ve güçlü bir kale arayışıyla başlar. 18. yüzyılın ortalarına rastlayan bu süreçte, Penahali Han dışında çocukları Melik Yeğan ve Şahbulak Kalesi'nin komutanı Melik Mehralı, Çoban Nasrettin ve oğlu Murat yer alır. Bu kişiler Şuşa'nın kurulması ve savaşta gösterdikleri cesaret ve kahramanlık özellikleriyle de öne çıkarlar.

Penahali Han

Penahali Han, Karabağ hanıdır. Elli yaşlarını geçkindir. Akıllı, bilge ve cesur bir liderdir. Şahbulak Kalesi'nin korunaklı olmadığını düşünüp daha sağlam bir mevki arayışındadır. Şuşa'yı kuracağı dağın eteklerine kadar gelir. Ancak ortam karışık olduğu için etraftan gelebilecek saldırılara karşı tebdili kıyafetle gezer. Karşısına Çoban Nasrettin çıkar. Aralarında geçen konuşmalardan Penahali Han'ın halk tarafından çok sevildiğini, cesur ve atak bir lider olduğunu anlarız. Çoban Nasrettin, Penahali Han'ın bir başkent arayışında olduğunu

[48] İncelemede şu baskından yararlanılmıştır. Sayfa numaraları bu baskıya aittir: Yunus Oğuz, *Cığır*, Korkut Yayınları, 2022.

öğrendiğinde ona eşlik eder. Penahali Han, onun yol göstericiliği sayesinde Şuşa'nın bir dağın zirvesine kurulmasına karar verir. Şehir kurulduktan sonra da halk, Penahali Han'ın idaresinde huzur ve güven içinde yaşarlar. Penahali Han, şehirde imar faaliyetlerinde de başarı gösterir.

Penahali Han'ın bir çobanın görüşlerine değer vermesi onun halkına duyduğu saygıya, dayanışmaya verdiği öneme; tebdili kıyafetle gezmesi müdebbir yönüne; halkın huzur ve refahı için sağlam bir mevki arayışında bulunması ve şehir kurması devlet ve millet sevgisine; devrin en güçlü hanlarından Kaçar Hanı Muhammet Hasan'a boyun eğmeyip savaşmayı tercih etmesi ve zafere ulaşması hürriyet aşkı ve cesaretine; şehri imar planındaki çabaları çalışkanlığına; "güçlü kale-şehir güçlü hâkimiyet, akıllı yöneticilik demektir" (15) sözü de yöneticilikteki irfanı ve sağlam bakış açısına işaret eder. Nitekim bugünkü Şuşa şehri onun ileri görüşlülüğü sayesinde kurulmuş ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Çoban Nasrettin Hoca

"Koca, yaşlı çoban" Nasrettin Hoca, bir tarikat ehlidir. Devletini, milletini bilen, tarih şuuruna sahip, ileri görüşlü, irfanlı, tecrübeli bir bilge kişidir. Şuşa Kalesi onun yol göstericiliği sayesinde sağlam bir mevkide kurulmuştur. Çobanlık yanında hayvan satıcılığı ve pazarcılık da yaptığı belirtilir. Penahali Han'ı tebdili kıyafet içinde tanıyacak kadar dikkatlidir. Uzun süredir hasretini çektiği oğlu Murat'ı Penahali Han'ın yanında görmesine rağmen hana saygısızlık olmasın diye oğluna sarılmaz. Hem gizli geçidi Penahali Han'a göstermiş hem de kalenin güvenliği için bu sırrı kimsenin bilmemesi gerektiğini söyleyerek tedbirli davranmış birisidir.

Murat

Çoban Nasrettin'in cesur, dinamik, atak oğludur. Penahali Han'ın genç askeridir. Bilhassa Bayat Kalesi'nin savunulmasında "feraseti, çevikliği, gücü, kuvveti ve hızı ile" Penahali Han'ın sevgisini ve takdirini kazanmıştır. Yanındaki askerlerle cığırı kullanarak Kaçar Hanı Muhammet Hasan'ın askerlerine ani saldırılar gerçekleştirmiş ve başarı sağlamıştır.

Şuşa'yı Zafere Götüren Kahramanlar

Şuşa'yı zafere götüren vatansever kahramanları iki kategoride değerlendirebiliriz. Bunlardan ilki Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in başında olduğu yönetici, askerî, siyasî kadrodur. İkinci kategoriyi ise gönüllü vatanseverler oluşturur.

Yönetici Kadrosu ve Ordu Mensupları

Romanda Ermeni, Türk, Fransa ve Rus tarafından yöneticiler, ordu mensupları ve diğer bazı görevliler yer almaktadır. Türkiye'den Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Azerbaycan hükümetine tam destek verdiğini telefon konuşmasından dinleriz. Putin ise Aliyev'in dostu olarak adı geçer. Telefon konuşmasıyla karşımıza çıkan Fransa Cumhurbaşkanı Macron da Ermenilere destek veren olumsuz bir karakterdir. Ermenistan tarafından Başbakan Paşinyan ve eşi Anna Akopova, Savunma Bakanı Tonoyan, eski cumhurbaşkanlardan Serj Sarkisyan ve Robert Koçaryan da tamamen olumsuz yönleriyle resmedilir. Azerbaycan tarafından da Dış İşleri Bakanı Elmar Memmedyarov güvenilmez biri olarak takdim edilir. Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçeryan'a göre ise Azerbaycan geçici devlet başkanı Yakup Memmedov siyasete dışarıdan gelen, çok basit, sıradan bir siyasetçidir.

İlham Aliyev

Romanda siyasî kanadın en önemli figürü Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'dir. Çok iyi bir devlet adamı olan Aliyev, dünya siyasetine vakıf, halkın nabzını tutan, konulara hâkim, cesur, akıllı, müdebbir, yetenekli bir siyasetçidir. Müteveffa babasına karşı saygısını ve vefasını her zaman gösteren Aliyev, Ermenilerin Karabağ üzerindeki entrikalarını, siyasî çabalarını, saldırı ve iftiralarını sabır ve metanetle bertaraf etmiş ve savaşın gerçek galibi olmuştur.

Aliyev romanda Tovuz Savaşında karşımıza çıkar. Tuttuğunu koparan, inatçı biri olduğu belirtilir. Savaşa karşı hazırlıklı, tedbirli ve nasıl hareket edeceğini bilen bir komutan gibidir. Tüm organizeyi o yapar. Oldukça kabiliyetli bir devlet adamı olan Aliyev, Tovuz Savaşıyla birlikte hem kendisi hem de Azerbaycan için yeni bir çığır açar.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya'nın bu savaşa katılmayacağına inanır. Aliyev de aynı düşüncededir. Kurmaylarını toplayarak bu meselenin yurt içinde ve yurt dışındaki tedbirlerini alır. Bu savaşa askerleriyle birlikte yıllardır hazırlık yapmaktadır. Halk da bu savaştan dolayı devletin etrafında kenetlenir.

Cumhurbaşkanı Aliyev'in diğer bir özelliği halk tarafından oldukça sevilmesi ve sayılmasıdır. Ermeni hükümeti Tovuz Savaşı'nda bazı toprakları işgal edip Aliyev'e karşı halkı ayaklandırmak istemiş, ancak hem devletin istihbarat tedbirleri hem de halkın ona güveni sayesinde bunda muvaffak olamamışlardır. Savaş esnasında gelen bazı zafer haberleri ise halkın Aliyev'e karşı sevgisini daha da arttırmıştır.

Recep Tayyip Erdoğan

Türkiye Cumhurbaşkanıdır. Romanda Aliyev'le yaptığı telefon konuşmasıyla kısaca geçer. Tuvruz Savaşı'yla birlikte uluslararası arenada Ermenilerin başlattığı karalama kampanyaları ve diğer hususları görüşmek üzere Aliyev, durumu Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'la görüşür. Erdoğan, Rusya'nın bu savaşa katılmayacağına inanır ve kardeş Azerbaycan'a tam destek verir:

"Sayın Cumhurbaşkanı! Hiç şüpheniz olmasın ki, Türkiye bütün meselelerde sizin, kardeşlerinin yanındadır. Askerî, siyasî, ekonomik destekler sizin ihtiyacınıza göre kesintisiz devam edecektir." (69)

Hikmet Hacıyev

İlham Aliyev'in yardımcısı ve danışmanıdır. "Yaradılışından, hasletinde samimiyet ve sadelik" bulunan (72), çalışkan, sadık ve vatansever bir devlet adamıdır. Savaş esansında gece gündüz durmadan çalıştığı, devletçi ve vatansever olduğu anlatılır.

Adalet Aliyev

Cumhurbaşkanı Aliyev'in yakın çalışma arkadaşıdır. Bir yıla yakındır Cumhurbaşkanlığında Şube Müdürü olarak görev almış ve aldığı görevleri layıkıyla başarmış, çalışkan ve vatansever bir devlet adamıdır.

Mehriban Aliyeva

Cumhurbaşkanı birinci yardımcısıdır. İşine hâkim, bilhassa dış ilişkilerde kabiliyetli olan bir devlet adamıdır.

Samir Nuriyev,

Cumhurbaşkanı Aliyev'in yakın çalışma arkadaşıdır. Çalışkan ve vatansever bir devlet adamıdır.

Ganire Paşayeva

Azerbaycan vekili. Türk dünyasında çok iyi tanınır. Çok faal biridir. Çalışkanlığıyla herkes tarafından sevilen bir vatanseverdir. Ağdam Köyünde Aksakal'ın şehit edilmesi üzerine Tovuz'a gelerek cenazeye katılır. Halk onun gelişine çok memnun olur. Gelen bir saldırı sonrasında kolundan yaralanır. Aksakal'ın şehadeti ve onun yaralanması halkı galeyana getirir.

Tümgeneral Polat Haşimov

Azerbaycan'ın millî kahramanlarındandır. Ailesi Gebele'dendir. Babası İsrayil alüminyum fabrikasında çalışmıştır. Polat, henüz altı aylıkken ailesi Gebele'den Sumgayt'a taşınmıştır. Romanda cesareti ve kahramanlığı yanında ailesine olan düşkünlüğüyle de karşımıza çıkan Komutan Haşimov, evine giderken makam aracını kullanmayan, insanî cephesi güçlü, büyük bir vatansever olarak resmedilir. Savaş hizmetine göre devlet tarafından kendisine ev tahsis edilen Polat, bunu, şehit olan bir askerinin durumu iyi olmayan ailesine bağışlamıştır. Şehit edilmesinden sonra düzenlenen cenaze töreni, devleti ve halkı birleştirmiştir.

General Polat Haşimov'dan başka **Albay İlgar Mirzayev**, Tovur Savaşı kahramanı olarak kısaca geçer. Ön saflarda çarpışıp şehit edilenler arasındadır. Romanda **Anar Nevruzov**, **Namık Ahmedov**, **İlgar Zeynelov**, **Yaşar Babayev** ile er **Elçin Mustafazade**'nin de şehadete erdikleri ve halkın bu duruma çok üzüldükleri vurgulanır.

Ramiz Kanberov

Romanda adı geçen Şuşa'nın savunma komutanı bir Türk kahramanıdır. Ara bir değerlendirmeye göre; o ve askerleri Ermenilere karşı mertçe savaşmışlardır:

"29 Nisan 1992'de Ermeni işgalcileri Kosalar ve Kerkicihan köyleri yakınlarındaki askerî birliklerimize saldırdıklarında Ramiz Kanberov'un alayı Şuşa'dan inerek savaşa katılmış, bu

savaşta, bir ihanet sonucunda cesur komutan Ramiz Kanberov yaralanmış, üç gün sonra hakkın rahmetine kavuşmuştur. Şuşa'da doğan kahraman, yine Şuşa'ya defnedilmiştir." (66)

Gönüllü Kahramanlar

Romanda cephe gerisinden de kahramanlık öyküleri aktarılır. Halkın Tovuz Savaşıyla birlikte yollara düştüğü ve savaşa katılmak için her yolu denedikleri görülür. Ancak seferberlik ilan edilmesine rağmen duruma hâkim olan Azerbaycan Ordusu, bu tür talepleri şimdilik bekletir. Çünkü ordu yeterince güçlü ve savaşa hazırlıklıdır. Ancak Tovuz Savaşı'nı duyan halk, cepheye doğru akın akın gitmeye devam eder. Kısa zaman içinde öyle çok araç gelir ki trafik kilitlenir. Ortalık tıka basa arabalarla dolar. Sohbetlerin ana konusu ise savaş'tır. Herkes savaşa dair zafer haberleri alma peşindedir. Artık zafer ve intikam vaktidir:

"Ee haberin var mi bizim Dronlar Ermeni mevkilerini darmadağın etmişler. Gözünüze kurban, vurun, kısasımızı alın!" (83)

Cığır'da ara hikâyelerle milletin kahramanlığına, cesaretine, vatanseverliğine dair birçok anekdot anlatılır. Bu öyküler, savaşın nasıl kazanıldığını, Azerbaycan halkının bayrak ve devlet etrafında nasıl birleştiğini göstermesi açısından kaydedilmeye değerdir.

Nasrettin Murat

Çoban Nasrettin'in torunudur. Çoban Nasrettin nasıl Şuşa'nın kurulmasında öncülük etmişse torunu Murat da Şuşa'nın kurtarılmasında öncü rol oynamıştır. Aslen Şuşalı'dır. 1950 doğumludur. Şuşa'nın işgal edildiği zaman şehri en son terk eden kişilerdendir. Yaşı yetmişi geçkindir. Çok güleç yüzlü biri olan yaşlı adam, göçmen olduktan sonra içine kapanık, konuşmaz, mutsuz biri olmuştur. İşgalden sonra köyde tarımla uğraşarak yaşamını sürdürdüğü vurgulanır. Savaş yeniden başladıktan sonra yollara düşer.

Nasrettin Murat, dedesi Nasrettin'in Penahali Han'a gösterdiği gizli yolu bilen tek kişidir. Yola çıktıktan sonra Azerbaycan ordusunun karargâhına varmış ve teğmene savaşın nasıl kazanılacağını anlatmıştır. Teğmen de onu General Hikmet Mirzayev'e yönlendirir. Nasrettin Murat, gizli yolun haritasını Şuşa'yı kuşatma altına alan generale verir. Onun verdiği bilgilerle Şuşa içten fethedilip zaferin önü açılır.

Nurettin Hoca (İsmailov)

Nurettin Hoca da savaşa gönüllü katılanlardan kahramanlardan biridir. Millî Özgürlük Hareketinin en faal üyesi, Birinci Karabağ Savaşının gazisi olan Nurettin Hoca, yaşı da çok geçkin birisidir. Yüzbaşı onu tanır tanımaz; "A bey, sen ki böbreğin delik deşik olmuş, borularla geziyorsun. Burada ne isin var?" der ve eliyle gençleri göstererek; "İyi bunları anlıyorum, anlaşılandır. Vatanı, toprağı korumak istiyorlar. Peki sen? Güçlükle yürüyorsun, nereye gidiyorsun?" diye devam edince kendisinden şu cevabı alır: "Reis, kocamışlar savaşa da gidebilir, et de yiyebilirler. Üstümüzü başımızı unlu görüp adımıza değirmenci demeyin. Vatan ve devlet dendiğinde mezarda da olsak kalkar geliriz. Biz böyle yoğrulmuşuz." (87) Yazar-anlatıcı Karabağ Gazisi, kahraman Nurettin Hocayı ve ilerlemiş yaşına rağmen ondaki organize cephesini ve vatan sevgisi şöyle anlatır:

"Azerbaycan'da Harekâtçılar ve askerler arasında çok meşhur olan Nurettin Hoca, Birinci Karabağ Savaşında defalarla yaralanmış defalarca ameliyat edilmişti. Hatta defalarca da hapis yatmıştı. Oğlu Reşit de subaydır. Yıllar boyu onu, topraklarımızı özgür kılmak için terbiye ederek büyütmüştü. Tovuz'da savaşın başladığını duyduğu gibi, kendisi gibi yaşlı dostlarına telefon ederek "Hazır olun" emrini vermişti. "Gidelim Tovuz'a, belki askerlere tecrübemiz lazım olur." demişti. Hiç kimse de itiraz etmemişti, bahane uydurmamıştı ki, ay elimde isim var, gidebilmeyeceğim. İki saat sonra koca savaşçılar dört arabada Türkiye, Azerbaycan bayrakları ile Tovuz'a yola düştüler." (87)

Aksakal

Tovuz, Ağdam Köyü'nde Aksakal adında herkes tarafından sevilen ve saygı duyulan bir kahramandır. Birinci Karabağ Savaşında görev alan, Ermenilere karşı köylüleri ayaklandıran, siperler kazarak onları düşmana karşı örgütleyen Aksakal, Tovuz Savaşı'nda atılan bir mermi çarpması suretiyle şehit olur. Teşkilatçılığı ve kahramanlığı Bakü'ye kadar ulaşmış olan Aksakal'ın ani şehadeti, herkesi üzmüş; nefret duygusu bir anda her tarafı sarmıştır. Bu vefat, halkı daha da birleştirmiş, savaşın seyrini değiştirecek bir atmosfer yaratmıştır.

Tevfik

Tevfik Şuşa işgali esnasında şehit düşen bir gönüllüdür. Aslen Oğuz bölgesinden olduğu ifade edilir. Bayat Köyünde beden eğitimi öğretmenidir. Herkes tarafından tanınan biridir. Otuz beş yaşlarında olan Tevfik'in bir metre seksen beş santim boyu vardır. Otuz kişilik bir gönüllü grubu kurup Şuşa'yı korumak için yollara çıkar. Şuşalıların da yakından tanıdığı Tevfik, halk arasında 'Batmankılıç" olarak anılır. Penahali Hanın soyundan geldiği söylenir.

Tevfik, Hocalı'da halkın üzerine tank mermisi yağdıran, çocukları ve kadınları tankın altında ezen komutan Gagik Avşaryan ve ekibini havaya uçurur. Kendisi de aynı gün şehit olur.

Cebrail Devletzade

Aslen Zengildan'dan olan, Sumgayt'ın Corat Kasabasında doğan Cemal, düşman hatlarını arkadan geçerek tek başına Ermeni askerlerine saldırmış, onları bozguna uğratmış, kurşunu bittikten sonra süngü ile düşmana saldırarak da birçok askeri öldürmüş ve bir Ermeni generali elleriyle boğmuş ve şehit olmuş bir kahramandır.

Gül Bala

Gül Bala, üç çocuğunu askere gönderen ve onların vatan uğrunda şehit olmalarını dileyen bir vatanseverdir. Elhan, Elkin ve Turan'ı vatan savaşına göndermesi, köylüler tarafından da büyük takdir toplamış ve herkes ona saygı duymuştur. Elkin'in şehadetini anlatırken bile büyük bir gurur duyar:

"Bunu ben sonra ögrenmişim, e... yere düştüğünde parçalanan top mermisinin on sekiz parçası Elkin'in vücuduna gelir, o yine savaşmaya devam eder. 'Bunlardan Polat Haşimov'un, Mübariz İbrahimov'un intikamını almazsam bana rahatlık yoktur. Onlardan fazla olmayacağım ki?' Parçaların onunu çıkarmışlar, sekizi vücudunda kalmış. Yine de kalkıp savaşa gitmiş..." (217)

Azize ve Nargül

Cephe gerisinde askere giden kocalarından, çocuklarından haber bekleyen kadınlar da vardır. Bu kişiler, her şeyiyle sabır, metanet ve cesaret timsali kişilerdir. Fariz'in karısı **Azize** de bunlardan biridir. Kocasının şehadetini öğrendikten sonra acısını içine gömmüş ve iki çocuğunu babalarına adına layık olarak büyütmenin yolunu seçmiştir. Diğeri ise şehit kocasının

cenazesini omzunda taşıyan **Nargül**'dür. Nargül, kardeşi Elton'u şehitler hıyabanına defnettikten sonra kocası da aynı şerefe nail olur. Ancak onun hayat yoldaşının cenazesini asker kıyafetiyle taşıması yazar-anlatıcıya göre Azerbaycan tarihinde bir ilktir:

"Bugüne kadar Azerbaycan tarihinde böyle bir şey olmamıştı ki, şehit tabutunun altına kadın girsin. Şaşıran, hayret eden de vardı, anlayan da vardı. Onun arzusu hayata geçti. Askeri elbise giydi, ancak bu askeri kıyafet de ona kocasının defni kısmet oldu. Bir şehit, canini feda ettiği toprağa kavuşmak için yola çıkıyordu. Bir kadın, şehit kocasının tabutuna omuzlarını verip gururla adim atıyordu." (211)

Bir Baba

Romanda gönüllüler arasında yaşlı, genç ayrımı yoktur. Herkes Karabağ'ın özgürlüğüne kavuşması için seferberdir. Oğlunu askere gönderen ancak kendisi de cepheye koşan bir baba, oğluna dönmeyi değil onurlu bir şehadeti şart koşar. Özel birliklere katılan oğluna şu vasiyeti yapar:

"Git oğul, git, hizmet eyle. Üç oğlumdan biri devlete, vatana kurban olsun! (…) Ama sırtından vurulup ölsen, mezarını ziyarete gelmeyeceğim. Bu şekilde ölümle kasabada alay konusu olurum. Konu komsu derler ki, sen nasıl erkek oluyorsun? Oğlun Ermeni'nin önünden kaçarken ölmüş de..." (83)

Bir Çocuk

Azerbaycan vatanseverlik öykülerinden biri de on beş yaşlarında erkek bir çocuğa aittir. Gönüllülerin toplandığı bir yerde bu çocuk, sıcaktan bunalan gönüllülere ücretsiz soğuk su dağıtır. Kendisine zorla para vermek isteyen bir gönüllüyle aralarında şu konuşma geçer:

"Bu parayı al. Sen ki simdi burada insanlık yaptın. Dedin ki, suyu bugün parasız dağıtıyorum. Helal olsun. Al, helal hoş olsun! Sen insan oğlusun.'

Çocuk adamın elini geri çevirdi:

Emmi, ağzınla bana insan oğlusun dedin. Bu parayı alamam. Bu paranın üstüne biraz daha koyarak askerlerimize yardım edersin. Onların şimdi yardıma, benden daha çok ihtiyaçları var..." (85)

Fariz

Çelimsiz bir çocuk olduğu ifade edilir. Dört defadır birliğe gelmiş ancak yaşı küçük olduğu için askere alınmamıştır. Romanda şehit olmak için ısrar eden bir vatansever olarak kısaca geçer.

Nadir

Savaşa gönüllü olarak iştirak etmek isteyen bir öğretmendir. Görevi gereği askerî hizmetten muaf olmasına rağmen savaşmak için ısrar etmektedir. Savaşa katılma gerekçesini ise komutana şöyle açıklar:

“Beni de yaz orduya. Evde oturmaktan, dışarıda gezmekten utanıyorum. Yaşıtlarım savaşa gittiler. Kendim de topçuyum. Size, orduda topçu gerek değil mi? Yaz beni, yaz. Evde hanım ve çocukların yüzüne bakamıyorum.” (192)

Hikmet Musayev

Hikmet Baba, bir gazeteciye verdiği röportajla gündeme gelir. Ailesinden birçok kişi Stalin’in hışmına uğramış, çoğu ya öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmiştir. Karabağ’ın işgaliyle içine kapanmış ve kendi dünyasına çekilmiştir. Emekli maaşını Savunma Bakanlığına bağışlayan Hikmet Baba, kendisine “neyle geçiniyorsunuz?” diye soran gazeteciye şu cevabı verir:

"Yok, a kızım, simdi emekli zamanı değil. Bu yüz seksen manatı parça parça biriktirip sakladım. Niyetim vardı Allah’a dua ettim ki, askerlerimiz. Ali Başkomutanın emri i topraklarımızı işgalden kurtarsınlar. Ben de bu parayı vakfa vereceğim, dedim. Niyetim hayata geçti. Allah'a şükürler olsun ordumuz iyi ilerliyor, bu beni çok sevindiriyor. Niye topraklarımız Ermeni tekmeleri altında kalsın? Bir de bura köy yeridir. Başküngütün halkı birbirine yardım eder, hayırseverdirler. Hiç kimseyi açlıktan ölmeye bırakmazlar.” (215)

Kamuran

Adliye’de çalışan Kamuran, gönüllü olarak savaşa katılan ve gözlerini kaybettikten sonra bile mücadeleye devam eden bir kahramandır.

Cemal

İki ayağını kaybettikten sonra bile savaşmak isteyen ve zaferin gerçekleşmesi için dua eden yiğit bir askerdir.

Sonuç ve Değerlendirme

Yunus Oğuz, Şuşa'nın zaferini işlerken tarihsel arka plana da gönderme yapar. Şuşa'nın kurtarılması için tedbir alan siyasetçiler, savaşan askerler, yollara düşen gönüllüler esasında Şuşa'yı kuran atalarının açtığı yolda ilerleyerek zafere ulaşmışlardır. Penahali Han nasıl ki devletin bekası, halkın refahı ve huzuru için Şuşa'yı inşa edip birlik ve beraberlik içinde kaleyi korumuşsa İlham Aliyev ve ekibi de aynı amaç ve gayretle Şuşa'yı özgürlüğüne kavuşturmuştur.

Romanda Ermeniler olumsuz karakterler olarak çizilir. Ermeni Ordusu zalim ve acımasızdır. İçlerinde para için savaşan, ideali olmayan askerler; ikinci bir Ermenistan devletini kuracağına inanan hayalperest yöneticiler vardır. Bu yöneticiler Ruslardan yardım almaya çalışsa da kendilerine güven kalmamıştır. Ruslar, Ermenilerin Türkler karşısında başarılı olacaklarına inanmazlar. Onları korkaklıkla suçlarlar. Hatta savaş esnasında Ermeni Ordusunun yüz yüze çarpışmak yerine uzaktan atışlarla zayiat vermek istediklerini görürüz. Ancak kara propaganda sayesinde uluslararası arenada kedilerini hep haklı göstermeye çalışılar. En yetkili ağızdan çoluk çocuk demeden Türk halkının toptan imha edilmesinden yana olan ve birçok sivil katleden Ermeniler, tam aksi bir propaganda yürüterek siyasî bir başarı elde etmek ve Azerbaycan Devletini ve lideri Aliyev'i töhmet altında bırakmak isterler. Yazar-anlatıcıya göre bu kara propagandaların tamamı Aliyev ve ekibinin sabırlı ve metanetli girişimleri sayesinde bertaraf edilmiştir.

Ermenilerin Toruz Savaşı'nı başlatmaktaki gayesi Cumhurbaşkanı Aliyev başta olmak üzere Azerbaycan hükümetini devirmek, kargaşa ortamında Karabağ'a tümden sahip çıkmaktır. Ancak Aliyev'i devirme planları bu kez Karabağ'ın özgürlüğüne duyulan özlemin etrafında tam aksi bir durum yaratır. Ülkede bazı karışıklıklar çıksa da Şuşa'nın çeyrek asrı aşan işgali halkta bir öfke birikimine neden olmuştur. Bu süreçte Azerbaycan ordusunun da savaşa güçlü bir şekilde hazırlanması ve halkın da İlham Aliyev'e güveninin artmasıyla mücadelenin seyri değişmeye başlamıştır. En önemli husus Azerbaycan ordusunun yanında güçlü bir ordunun daha savaşa katılmasıdır. Bu ordu Türk milletidir. Şuşa'ya duyulan özlem Azerbaycan'da büyük bir millet ordusu yaratmış, Toruz Savaşı'yla birlikte halkta birlik ve beraberlik ruhu daha

da perçinlenmiştir. Genç, yaşlı demeden binlerce insan gönüllü olmuş ve savaşmak için cepheye koşmuştur. Azerbaycan Ordusu, yeteri kadar donanımlı ve güçlü olduğunu beyan ederek şimdilik gönüllüleri durdurmayı denese de yola çıkanları engellemek mümkün olmamıştır.

Cığır romanında Şuşa'yı zafere götüren anlayışın arkasında devlet-millet-ordu birlikteliği yatar. Zaman zaman savaş sahnelerinin aktarıldığı romanda cephe gerisinde de kahramanlık hikâyeleri eksik olmaz. Bu nedenle romanda cesur ve kahraman kişiler çokça yer alır. Ara hikâyelerle desteklenen bu öyküler, Şuşa'yı zafere götüren nedenleri de bize aktarır.

Şuşa'yı zafere götüren kahramanların bir kesiminde devlet erkânı, siyasetçiler, ordu mensupları ve yöneticiler yer alır. Diğer kişiler ise millet içinden çıkan kahramanlardır. Bunlar arasında yetmiş yaşını geçkin kahramanlar yanında çocuk yaştaki vatanseverler ve kadınlar göze çarpar. Tabloya bütünüyle baktığımızda da Şuşa'nın kahramanlarının esasında devlet-millet-ordu birlikteliğini oluşturan, Ermenilere karşı yekvücut olan, birlik ve beraberlik şiarıyla hareket eden vatansever Azerbaycanlılar olduğunu görürüz.

İşgalden Zafere: *Cığır*

Zeki Taştan*

Öz

Türk tarihi için önemli bir yer olan Şuşa, Penahali Han tarafından yüksek kayalıklarda kurulduktan sonra sağlam ve korunaklı yeri dolayısıyla Karabağ Hanlığının başkenti yapılmış, tarihsel süreç içinde birçok saldırılara maruz kalmış, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi, Rus devletlerinin boyunduruğunda günümüze kadar gelmiştir. 1992'de Ermenistan orduları tarafından işgal edilen Şuşa, çeyrek asrı aşan bir zaman diliminden sonra Azerbaycan ordusu tarafından geri alınarak özgürlüğüne tekrar kavuşmuştur. Başta Türkiye olmak üzere Türk dünyasının büyük bir coşkuyla karşıladığı bu zafer, yazar ve şairleri de etkilemiş; Şuşa'nın zaferini konu alan birçok edebî tür yayımlanmıştır. Bu türlerin başında romanlar gelmektedir. Yusuf Vezir Çemenzeminli'nin *İki Alev Arasında*; Səməd Vurgun'un *Şuşa*; Elçin Efendiyev'in *Şuşa'nın Sesi*; Şuşa'nın işgalini ve zafer sürecini ele alan romanlardan bazısıdır. Yunus Oğuz tarafından kaleme alınan *Cığır* da Şuşa'yı; kuruluşu; Ermeniler tarafından işgali ve zaferiyle üç farklı zaman diliminde ele alır.

Anahtar Kelimeler: Şuşa, Yunus Oğuz, Azerbaycan, zafer, roman, *Cığır*.

From Occupation to Victory: *Cığır*

Abstact

Shusha, an important place for Turkish history, was founded by Penahali Khan on high cliffs and then made the capital of the Karabakh Khanate due to its solid and sheltered location. It has been subjected to many attacks throughout history, and has survived under the yoke of the Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safavid and Russian states until today. Occupied by the Armenian armies in 1992, Shusha was retaken by the Azerbaijani army after a period of more than a quarter of a century and regained its freedom. This victory, which was greeted with great enthusiasm by the Turkic world, especially Turkey, also influenced writers and poets; many literary genres about Shusha's victory have been published. Novels come first in these genres.

* Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, zekitastan@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9574-4878

Yusuf Vezir Çemenzeminli's *Between Two Flames*; *Shusha* by Səməd Vurgun; *Voice of Shusha* by Elçin Efendiyev are some of the novels that deal with the occupation of Shusha and the process of victory. *Cığır*, written by Yunus Oğuz, also deals with Shusha; its establishment; It covers three different time periods, with the occupation and victory by the Armenians.

Keywords: Şuşa, Yunus Oğuz, Azerbaijan, victory, novel, *Cığır*.

Giriş

Türk tarihi için oldukça önemli bir değeri olan Şuşa, kuruluşundan bugüne varlığını sürdüren Azerbaycan'ın kadim şehirlerinden biridir. Dağlık ve yüksek kesimde olması hasebiyle korunaklı ve güvenli bir kale olan Şuşa, Karabağ Hanı Penahali Han tarafından kurulmuştur (Mahmudov-Mustafayev, 2012: 43-45). Penahali Han Şuşa'yı payitaht yaparak beyliğin merkezini buraya taşımış ve buraya bir süre Penahabad adı verilmişse de şehir daha sonra Şuşa adıyla anılmıştır (Mahmudov-Şükürov, 2005: 65). İnşa edildiği 1750'li yıllardan 1823'e kadar Karabağ hanlığının payitahtı olarak varlığını devam ettiren (Mahmudlu-Eliyev vd., 2020, s. 16). Şuşa, 1813'te Kaçarlarla Rus Çarlığı arasında imzalanan Gülistan Anlaşması ile Rusya topraklarına dâhil olmuştur (Hacıyeva, 2007: 14).

Bugün Bakü'ye 373 km uzaklıkta bulunan Şuşa, Rusların da yardımıyla Ermeni nüfusun göç ettirildiği ve demografik yapısının değiştirilmeye çalışıldığı bir şehir olmuştur. Ermenilerin işgal etmek için sürekli karışıklık çıkardıkları Şuşa, Türkler için simgesel bir anlam kazanmıştır. Zamanla Azerbaycan kültürünün de odak noktası haline gelen Şuşa, Türk sanatının, müziğinin ve edebiyatının da beşiği olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan'ın eski şehirlerinden olması ve tarih boyunca geçirdiği merhaleye göz attığımızda Şuşa'nın Türkler için hem tarihsel hem de kültürel anlamda bir değer kazandığı görülmektedir. 2022'de Türk dünyası kültür başkenti olarak ilan edilmesi de Şuşa'nın sadece Azerbaycan için değil, Türk dünyası için de önemli bir şehir olduğunu göstermektedir.

Mayıs'ın başlarında (1992) Ermenistan silahlı kuvvetlerinin saldırısı sonucunda işgal edilen Şuşa'da birçok okul, kültür ve tiyatro binası, müze ve otel tahrip edilmiştir. 27 Eylül 2022'de Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Karabağ ve Şuşa'yı kurtarmak için askeri operasyonlara başlamış ve Şuşa 8 Kasım 2020'de Ermenistan işgalinden kurtarılmıştır (Bk. Bakırova, 2024)

Şuşa'nın Ermeniler tarafından işgal edilmesi ve hürriyetine kavuşması Azerbaycan'da birçok yazarın dikkatini çeker. Bu tarihsel süreç öykü, roman, oyun gibi türlerde işlenmeye başlanır. Yunus Oğuz'un kaleme aldığı *Cığır*, Şuşa'nın işgali ve zaferini geçmiş ve güncel cephesiyle işleyen ilk romanlardan biridir. Biz de bu çalışmamızda bu romandan hareketle üç zaman dilimini romana ad olan "cığır" çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

Cığır'ın Anlamı

Romana ad olan "cığır", eserin muhtevasına, işgal ve zafer kavramlarına varıncaya kadar geniş bir etkiye sahip olan bir kavramdır. Yazar, romandaki işgal ve zafer kavramlarını bu kelime üzerinden anlamlandırmaya çalışır. Bu nedenle öncelikle romana ad olan "cığır" kelimesi üzerinde durmakta yarar vardır.

"Cığır"ın (çığır) Türkçede yaygın olarak kullanılan dört anlamı vardır. TDK'nın güncel sözlüğünde bu anlamlar şöyle sıralanır:

1. Çığın kar üstünde açtığı iz.

2. Patika.

3. İz.

4. Yeni bir biçim, yöntem veya yol. (URL 1)

Azerbaycan Türkçesinde ise bu kelimenin ilk anlamı olarak; "Gediş-gəlişdən əmələ gələn (oluşan) ensiz, dar yol." (URL 2) açıklaması yapılır. Romanın hemen başında ise cığır'ın kullanımlarıyla ilgili şunlar anlatılır[49]:

"Dağa doğru bir cığır uzanıyordu. Bir tarafı derin uçurum, diğer tarafı ise yassı, büyük kayalar olan cığır. Uzaktan bu cığırı görmek mümkün değildi. Yalnız yakına gelip dikkatlice baktığında, kayaların arasından, üstünden oluşturulmuş bir cığır, dağ keçilerini bin dört yüz metre yüksekliğe ve geniş düzlüğe, ovaya çıkaran dar yol göze değiyordu. Düz ovada üç-dört kaynak suyu vardı. Bu cığırı dağ keçileri, ot ve su araya araya gezerken yapmışlardı.

İnsanın geçmesi mümkün olmayan bu cığır, çok zaman o dağ keçilerinin kurtuluş yeri sayılıyordu. Eğer keçilerin yavrularından, çepişlerden biri anasından geri kalırsa çakala çukala yem olabilirdi. Tehlike anında çepiş sivri kayanın ortasındaki durmanın mümkün olmadığı cığırda durur, tehlikenin savuşmasını beklerdi. Çakal ya da kurt ise onun durduğu yere inemediklerinden, bir müddet beklerler, avın ele geçmeyeceğini hissederek çekip giderlerdi. O zaman yavru hemen anasının yanına dönerdi." (10)

Cığır burada Azerbaycan Türkçesindeki ilk anlamıyla "ensiz, dar yol" olarak kullanılıyor. Kurguda da aynı anlamıyla birlikte gizemli yol ve yeni bir çağ olarak karşımıza çıkıyor. Roman da bu yolun keşfedilmesiyle başlıyor. Azerbaycan'da "Edebiyat ve Sanat" portalının

[49] İncelemede şu baskından yararlanılmıştır. Sayfa numaraları bu baskıya aittir: Yunus Oğuz, *Cığır*, Korkut Yayınları, 2022.

eleştirmenlerinden Vagif Yusifli, romana “cığır” adının konulmasıyla ilgili şu açıklamayı yapar:

“Bunun iki mənası var. Birincisi: Məlumdur ki, Şuşa 1752-ci ildə Qarabağın ilk hâkimi Pənahəlli xanın qurduğu, yaratdığı bir şəhərdir. Təbii ki, ilk dönəmdə şəhərin qurğusunda bir sıra çətinliklər meydana çıxdı, bunu biz yeddi "Qarabağnamə"də də izləyə bilərik. Amma Yunus Oğuz belə bir versiya irəli sürür: gələcəkdə düşmən Şuşaya hücum edərsə, şəhər mühasirəyə alınarsa, hansı yolla bu mühasirədən qurtulmaq olar- xalqın nümayəndəsi-çoban olmasına baxmayaraq çox ağıllı bir insan olan Nəsrəddin kişi onu heç kimin tanımadığı, bilmədiyi bir cığıra gətirir. ‘Bu yolu heç kim bilmir, dağ keçilərindən başqa... Bu sirri yalnız bir neçə nəfər bilməlidir, yoxsa gələcəkdə tikəcəyin şəhər çox keçməz, bərbad olar.’-deyir Nəsrəddin kişi. Əlbəttə, bunu real bir versiya hesab etmək olar. Çünki Şuşa bu 270 il ərzində dəfələrlə hücuma, mühasirəyə məruz qalıb, amma onu təkcə cəsur və qəhrəman Şuşa sakinləri deyil, həm də yenilməz dağlar, qayalar, cığırlar müdafiə edib.

İkincisi: CIĞIR həm də simbolik məna daşıyır. Cığırın lüğəti mənası ‘kiçik yol və yaxud dar, balaca yol’ deməkdir, amma yolun özü deyil. Elə cığır var ki, yola çevrilmir, amma yola gedib çıxan və yola çevrilən, yolun tərkibinə qatılan cığırlar olur. Bu prosesi təbiət özü tənzimləyir. Lakin Yunus Oğuz buna simbolik məna verir. Deyək ki, Birinci Qarabağ müharibəsində torpaqlarımızın iyirmi faizi işğal olundu, cığırlar (ayrı-ayrı dəstələr, döyüşən qüvvələr) birləşə bilmədi, Yola çevrilmədi. Ancaq İkinci Qarabağ müharibəsində bütün cığırlar VAHİD YOLA çevrildi.

Romanın son səhifələrinə boylanaq: "Cığır bitdi, Azərbaycan yola çıxdı. Dövlətini dünyaya tanıdan Böyük YOLa. Müharibənin nəticəsi olaraq 10 noyabrda Ermənistan təslimçilik aktını imzaladı". "Şuşanın işğaldan azad edilməsi xalqı birləşdirdi, ermənilər isə parçaladı. Şuşa bütöv ruhumuzu özümüzə qaytardı, çünki parçalanmış ruh torpağı da, xalqı da parçalayır. Şuşa CIĞIRI Zəfər yoluna çevirdi. CIĞIR’ın Zəfər yolu isə davam edir" (URL 3)

Cığır’ın Keşfi

Karabağ Hanı Penahali, büyük oğlu Yeğan ile birlikte yüksek dağlara doğru seyir hâlindedir. Tebdili kıyafet olmalarına rağmen Çoban Nasrettin kendilerini tanır. Penahali Han’ın gayesi Şahbulak Kalesi’nden daha güvenli, korunaklı bir başkent inşa etmektir. Yüksek ve dik kayaların olduğu yer ona münasip görünür. Onun bu isteğine yöreyi çok iyi tanıyan, bilge

bir kişi olan Çoban Nasrettin yol gösterir. Hep birlikte tepeye çıkarlar. Dağın sarp ve engebeli yönü, korunaklı ve ulaşılmaz özelliği gelenleri cezbeder. Buraya kurulacak bir şehirde düşman, kaleyi kuşatsa da ele geçirmesi çok zordur. Penahali Han'a göre; "güçlü kale-şehir güçlü hâkimiyet, akıllı yöneticilik demektir" (15). Ancak bir sorun vardır. Kuşatma olduğunda, kaleden aşağıya inmek veya dışarıya çıkıp düşmana zayiat vermek nasıl mümkün olabilir? Eğer aşağıya doğru, düşmanı arkadan kuşatacak bir geçit olmazsa karşılıklı beklemekten ve sabretmekten başka çare yoktur. Bu durumda kalede erzak ve yiyeceğin stoklanması gerekir. Kaleyi alamayan düşmanın da moralinin bozulup kuşatmadan vazgeçmesi mümkündür. Fakat düşman çekilip gidene kadar kaleden çıkmanın bir yolu var mıdır? Bu sorunun cevabı ise Bilge Çoban Nasrettin'de saklıdır.

Çoban Nasrettin, oğlu Murat'la gizli yolu bilen ender kişidir. Çoban bu yolu Penahali Han'a gösterir. Bu yol çığırdır. Cığır, keleden gizli çıkışın anahtarıdır. Nitekim Penahali Han ve askerleri tepeye atlarla üç saatte çıkmalarına rağmen Çoban Nasrettin cığırı yaya olarak çıkıp onlardan önce tepeye varır. Bu sır, saldırı zamanlarında büyük bir avantaj anlamına gelmektedir.

Cığır, yılar sonra Şuşa savunmasında karşımıza çıkar. Ermenilerin Şuşa'ya saldırdıkları bir zamanda savunma komutanı Ramiz Kanberov, cığırdan çıkarak düşmana zayiat verdirmiştir. Ermenistan Cumhurbaşkanı, bu duruma hayretle yaklaşır:

"Generale sordu; (Ramiz'in) "Askerlerimizin arkasından nasıl çıktığını öğrenebildiniz mi? Şusa'daki adamlarınız bunu öğrenebildiler mi? Bir bölük silahlı askerin aniden arkanızdan çıkması ve bunları hiç kimsenin görmemesi, olacak şey değildi." (66)

Bu olay daha önce de tekrarlanmış ancak baskının sırrı bir türlü çözülememiştir. Ermeni askerleri burada gizli bir geçidin olduğunu, bunun Şuşa'yı kuran Penahali Han'ın marifeti olduğunu ancak cığırın nerede olduğunu bilmediklerini söyler.

Cığır'ın diğer bir anlamı yeni bir çağın başlangıcını ifade etmesidir. Cumhurbaşkanı Aliyev, Ermeli silahlı kuvvetlerinin Toruz'a saldırması sonrasında derhal saldırı emrini verir. Bu saldırıyı büyük savaş öncesi bir idman olarak değerlendirir. Azerbaycan Ordusu, Şuşa'nın işgaliyle geçen süreçte büyük hazırlık yapmış, silah ve teçhizat olarak modern bir orduya kavuşmuştur. Aliyev bu savaşı kazanacağından emindir. Artık Azerbaycan için yeni bir cığır başlayacaktır:

"O, kendisi ve Azerbaycan için yeni bir cığır açıyordu. O yeni cığırı yola çevirmek istiyordu. Liderliğini yaptığı devlet için tamamen yeni ufuklar açma düşüncesinde idi. İçindeki

kalkışma, onu temin ediyordu ki, başaracaktı. Eğer açtığı bu cığırı, ot, çayır, çimen bozacaksa o zaman bu cığırı açmaya değmezdi. cığırın öncesi artık vardı, şimdi bu başarı ile yola çevirmek ama her işi sabırla ve karşılıklı görüşmeler ile yapıp bitirmek gerekiyordu." (77)

Bu cığır sadece Aliyev'e değil tüm Azerbaycan'a aittir. Savaşın sadece cenk meydanlarında kazanılmayacağını ve dünya siyasetinin de önemini bilen Aliyev temkinli ve tedbirlidir. Onun bu tutumu tüm halkı etkiliyor; "Azerbaycan, şimdilik kendi CIĞIRI'nı yaratıyordu.

Cığıra giden diğer bir olay da Toruz, Ağdam Köyünde yaşayan, Karabağ'da savaşmış, halkı Ermenilere karşı örgütlemiş ve ünü Bakü'ye kadar yayılmış olan Aksakal'ın şehit edilmesi ve Milletvekili Ganire Paşayeva'nın yaralanmasıdır. Yazar-anlatıcı bu olayları şöyle yorumlar:

"Bu olay, CIĞIR'ın büyük yola giden başlangıcı idi. Daha bu CIĞIR'da çok kan dökülecek, nice yiğidimiz şehit olacaktı." (106)

Zaman

Romanda ilk zaman dilimi "Karabağ (XVIII. Yüzyılın Ortaları) olarak belirtilir. Olaylar bu zaman diliminde başlar. Fakat romanda çağdaş zaman da kullanılır. Yani tarihsel zamanla yakın dönem iç içe geçer. 18. yüzyıl ortalarında başlayan romanda karşımıza çıkan ilk yakın tarih; MOSKOVA (2020 Yılının Başları) olarak belirtilir. Romanda hem 18. yüzyıl ortaları hem de çağdaş zamana dair geçişler tekrarlanır. Bu geçişler Şuşa'ya; 'kuruluşu, gelişmesi, işgali ve zaferiyle' bir bütün olarak bakmamıza vesile olur.

Tarihsel zamanın başlangıcında Penahali Han'ın Karabağ Hanlığı için sağlam ve korunaklı bir kalenin araştırılmasıyla başlar. Kendisine Çoban Nasrettin yardımcı olur. Onu ve askerlerini tepeye, Şuşa'nın inşa edileceği yere götürür. Burası her şeyiyle korunaklı ve sağlam bir mevkidir.

Şuşa'nın Kuruluşu

Yüksek kayalıkların olduğu yerde harap olmuş bir nöbetçi kulübesi vardır. Aşağıda da Şuşa Köyü yer alır. Hanın bu yüksek yeri keşfedip başkent yapmasıyla Şuşa'nın da kuruluşu başlar. Penahali Han, zirveye vardığında doğaya ve eşsiz manzaraya hayran olur. Güzelliğine

söyleyecek söz bulamaz. 1757'de kurulan Şuşa, yazarın naklettiğine göre halk tarafından Penahabat olarak da adlandırılmıştır. Yazar-anlatıcı şehrin kurulma sürecini şöyle aktarır:

"Şuşa'nın bir şehir olarak formalaşması üc esas merhaleden geçer. Birinci merhale Penahali Han (1693-1763) iktidarının (1748-1763) devridir. Bu merhalede Şuşa'nın ilk büyük mahallesi, sonralar Aşağı Mahalle olarak adlandırılacak Tebrizli Mahallesi kuruldu. Halkının çoğunluğunu zamanında Tebriz ve Erdebil'den Bayat Kalesi'ne göç ettirilmiş sanatkârlar, ustalar teşkil eden bu mahallede, dokuz küçük mahalle vardı: Çukur, Kurtlar, Culfalar, Seyidli, Kuyular, Merdinli, Hacı Yusuflu, Kazançalı ve Çol.

Penahali Han devrinde kamış ve tahtadan cuma mescidi yapılmış, İbrahimhalil Han'ın devrinde mescit yıkılmış ve yeniden bu sefer taştan yapılmıştı." (147)

Penahali Han Şuşa'yı imar ettikten sonra halk huzur ve refah içinde yaşamaya başlar. Kale, beş yıl içinde her açından sağlamlaşır. Kaçar Hanı Muhammet Hasan, güçlü ordusuyla kuşatsa da Şuşa'yı almaya muvaffak olamaz. Hatta Çoban Nasrettin'in gösterdiği cığırdan çıkan askerler 20 gündür kaleyi zapt edemeyen Muhammet Hasan'ın askerlerine büyük zayiat da verir. Askerlerin başında Çoban Nasrettin'in oğlu Murat vardır.

Şuşa, zaman içinde birçok saldırılara maruz kalacak, el değiştirecek ve 1992'de Ermenilerin eline geçecektir. Çağdaş zamanda Şuşa'nın işgali, Toruz Savaşı ve Şuşa'nın kurutuluşuna yer verilmiştir.

Şuşa'nın İşgali

Yazar-anlatıcı Şuşa'nın işgal öncesi durumu hakkında bilgi verir. Ermenistan Cumhurbaşkanı Tez Petrosyan, askerî heyetiyle toplantı hâlindedir. Şuşa'nın etrafında bazı köyler alınmıştır. Hankendi işgal edilmiştir. Yeni hedef, ele geçilmez denilen Şuşa Kalesini işgal etmektir. Çünkü Şuşa; "Türklerin gurur yeri, liyakat sembolü, medeniyet merkezidir. Onlar için Şuşa hem de iktidarda kalmanın remzidir." (58) Burayı ve Karabağ'ın üst merkezlerini alarak Azerbaycan'ı işgal ettikleri toprakları tanımaya mecbur bırakmak istemektedirler.

Romanda Hocalı Katliamına da vurgu yapılır. 613 kişinin vahşice katledildiği bu baskında Rusların da öncü olduğu vurgulanır. Ancak Ermeni diasporası bu durumu lehlerine çevirmek için "Hocalı'da öldürülen çocukların, kadınların, yaşlıların fotoğraflarını bütün dünyaya; 'Bunlar öldürülen Ermenilerdir, bunları Türkler katlettiler.' diye yaymışlardır. (66)

Romanda 7 Mayıs 1992'de Şuşa'nın Ermeni ordusu tarafından işgali de özetlenir. Ermenilerin sivillere acımasızca saldırdığı ve çoluk çocuk demeden herkesi katletmek istedikleri bir Ermeni yetkilinin ağzından şöyle ifade edilir:

"Türklerin beşikteki bebeklerini de süngüye geçirmeliyiz, onlara yaşama hakkı vermemeliyiz. Sağ kalanları, yani esir düşenleri, bağlarımızda, bahçelerimizde, tarlalarımızda köle olarak çalıştırmalıyız." (163)

Ermenilerin diğer gayesi Türk topraklarında ikinci bir Ermenistan Devleti kurmaktır. Şuşa'nın işgali süreci ve sonrasında da kara propagandalar yaparak kendilerini masum, Türkleri de cani olarak göstermeye çalışılar. Yazar, bu savaş sonrasında yerli halktan şehitler ve yaralılar olduğunu, şehri ele geçiren Ermenilerin Şuşa'daki tarihî ve kültürel eserleri tahrip ettiklerini belirtir. Roman bundan sonraki süreçte Ermenilerin Karabağ bölgesini bütünüyle ele geçirme ve kendi topraklarına katma çerçevesinde geçer. Bu süreç aynı zamanda Azerbaycan Devleti'nin savaşa hazırlık merhalesini göstermesi açısından da önemlidir.

Şuşa'yı Özgürlüğe Götüren Süreç

2020'de yeni atanan Savunma Bakanı Tonoyan, Barvixa'da üst düzey Rus askerî yetkililiklerle görüşür. Başbakan Paşinyan'ın temsilcisi olan Bakan, Karabağ meselesinin kendi lehlerine çözülmesi için Ruslardan yardım ister. Ermenilere güvenmeyen generaller de bu işin çözülmesinin çok zor olduğunu ifade ederler. Yeni savaş ihtimalinde de Azerbaycan'ın on beş yıl hazırlık yaptığını, İsrail ve Türkiye'den alınan silahlarla Nato standartlarında savaşa hazır olduklarını belirtir.

Rus generaller, Ermenileri 'sapsız çanta'ya benzeterek "kucaklarında taşımaktan" yorulduklarını, Ruslara iyi bakmadıklarını, sadece savaş meselesinde kendilerine yanaştıklarını, silah tedariki için Rus bankalarından kredi alıp ödemediklerini, savaşmayı beceremediklerini, elde ettikleri birçok köyü de gerçekte kendilerinin alıp onlara verdiklerini, Aliyev'le Putin'in de dost oldukları ifade ederler. Bu bakış açısı Ermenilerin Karabağ'da nasıl yenildiklerini de göstermektedir.

Ermenistan tarafı, 1994 ateşkes anlaşmasının şartlarını bozarak Karabağ'da Azerbaycan'ı savaşa çekmek, bazı yerleri zapt ederek Aliyev'i halkın nazarında zor duruma düşürmek, onu tahttan indirmek ve bu karışıklıkta Karabağ'ın Ermenistan'a ilhakını gerçekleştirmek ister. Rus

yetkililer ise Savunma Bakanının bu talebine karşı Türkiye'ye dikkat çekerek Azerbaycan'ın artık güçlü bir müttefiki olduğunu vurgularlar.

Ruslar bu savaşta Ermenilere destek olmayacaklarını, çünkü Ermenilerin ikili oynadıklarını ifade ederler. Savunma Bakanı, Moskova'da dört günde bir dizi üst düzey görüşme yapar. Ruslardan aldığı roketatarları uçağa yükleyerek Erivan'a geri döner. Başbakan'a bilgi verir. Erivan'da Başbakanlık konutunda gerçekleşen görüşmede Dış İşleri Bakanı Zöhrap Mnatsakanyan da bulunur. Görüşmeye daha sonra Başbakan Paşinyan'ın eşi Anna da katılır.

Görüşmelerde Azerbaycan'ı savaşa çekmek, onlardan yeni topraklar almak, bu zafer sonrasında Azerbaycan halkının ayaklanmasıyla İlham Aliyev'i devirmek fikri benimsenir. Paşinyan, Şuşa'ya giderek savaş fikrini dillendirir. Eşi de dünya çapında kamuoyu oluşturur. Ermeni halkı savaş naraları etrafında birleşir.

Tovuz Savaşı (12 Temmuz 2020)

Toplantıda alınan karar sonrası Ermeni kuvvetleri, Azerbaycan askerlerine, Ağdam, Alibeyli ve diğer bazı köylere saldırı başlatır. Amaç, Aliyev'i sıkıştırmak ve elde edilen yerleri bir koz olarak kullanıp Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamaktır. Cumhurbaşkanı Aliyev, durumu Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'la görüşür ve ondan tam destek alır:

"Sayın Cumhurbaşkanı! Hiç şüpheniz olmasın ki, Türkiye bütün meselelerde sizin, kardeşlerinin yanındadır. Askerî, siyasî, ekonomik destekler sizin ihtiyacınıza göre kesintisiz devam edecektir." (69)

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya'nın bu savaşa katılmayacağına inanır. Aliyev de aynı düşüncededir. Kurmaylarını toplayarak bu meselenin yurt içi ve yurt dışı yansımalarıyla ilgili tedbirlerini alır. Bu savaşa askerleriyle birlikte yıllardır hazırlık yapmaktadır. Halk da bu savaştan dolayı devletin etrafında kenetlenir.

Cumhurbaşkanı Aliyev, Savunma Bakanı Zakir Hasanov'un Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Toruz bölgesine saldırdığını duyunca resmî olarak savaş emrini verir. Şuşa'nın işgali sonrasında geçen süreçte ordusunu geliştiren ve ondan çok emin olan Aliyev, halkın da nabzını tutarak herkesi vatan ve bayrak etrafında birleştirir. Toruz Savaşının büyük bir muharebe için bir idman olduğunu düşünen cumhurbaşkanı artık kimseden çekinmemektedir. Yine de temkinli davranarak dış dünyaya da bilgiler aktarır ve ehemmiyetli davranır.

Şuşa'nın Kurtuluşu

Yazar-anlatıcı Şuşa'nın işgalinden sonra Türklerin özgürlük arzusunun 28 yıl, 5 ay sürdüğünü ve 8 Kasım 1920'de bu hasretin sona erdiğini yazar. Ancak aradan geçen bunca yıla rağmen Ermenilerin burunlarının dibinde olan cığır'ı bulamadıklarını belirtir. Ermenilerin saldırıları sonrasında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 27 Eylül 2020'de savaş ilan eder. Yazar-anlatıcı savaşı arka cephesiyle de nakleder.

Romanda Şuşa'nın kurtulmasında en büyük katkının bu kez Çoban Nasrettin'in torunu Nasrettin Murat'a ait olduğunu görürüz. Yetmiş yaşlarında olan ve Şuşa işgal edildiğinde şehri en son terk eden kişilerden biri olan Murat, gizli yolu (cığır) bilen tek kişidir. Şuşa kuşatmasını yapan generale ulaşarak gizli haritayı komutana verir. General hiçbir haritada olmayan bir ayrıntıyı keşfedince çok şaşırır. Aralarında şu konuşma geçer:

"Buyur generalim, bunu Şuşa'dan çıktıktan sonra çizdim. Bak, simdi gerekli oldu."

General kâğıdı alıp baktı; derhâl şaşırıp heyecanlandı.

"Bu ki, Şuşa'nın haritasıdır." Gözüne neyse tanımadığı bir yer takıldı. "Peki, bu yer bizim haritalarda niye yoktur? Bu nedir?"

"Bu cığırdır generalim."

"Cığır ne?"

"Dağ keçilerinin açtığı cığır. Derin bir nefes alıp ekledi; "Bu cığırı Penahali Han'ın zamanından (beri) bizim nesil koruyor. Şimdi ondan yararlanmanın zamanı geldi. Bu cığırı bazıları bilseler de oradan insan geçeceğini bilmezler. Çünkü bu ölüm demektir. Ancak bizim askerlerimiz geçebilir. Biliyorlar ki o toprak uğrunda savaşıyorlar."

General, Murat'ı dinledikten sonra oldukça heyecanlanır. Derhal toplantı yapar. Dört yüz kişilik özel bir birlik kurulur. Binbaşı Hüseyinov, cığırı keşfettikten sonra heyecanını yenemez:

"Çocuklar bu cığır bizi Şuşa'ya götürüyor, hasretini çektiğimiz Şuşa'ya. Üzerinde yürüdüğümüz bu cığır bizimdir…" (239)

Dört yüz gölge asker, cığırdan Şuşa'ya girerek baskına başlar. Ermeni askerler gölge savaşçıların baskınından büyük bir endişe ve korku yaşarlar. Ne yapacaklarını, nasıl mevzi alacaklarını bilemezler. Onların yaşadığı şaşkınlık Türk askerlerinin daha rahat hareket etmelerini ve düşmana daha çok zayiat vermelerini sağlar. Aniden ortaya çıkıp kaybolan gölge

askerlerin başarısı dilden dile dolaşır. Zafer bu askerlerin ve özellikle de bu gizli yolu kendilerine gösteren Nasrettin Murat'ın sayesinde kazanılır. Kırt dört günlük savaş zaferle sonuçlanır ve Ermeniler teslim olma anlaşmasını imzalamak zorunda kalırlar. Şuşa artık yıllardır beklediği özgürlüğüne kavuşmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Yunus Oğuz, Şuşa zaferinden hemen sonra yazdığı *Cığır*'da Türkleri zafere götüren süreci siyasî, askerî, kültürel cepheleriyle çok geniş bir perspektiften ele alır. Tarihî hakikatlere sadık kalma gayretiyle yazılan romanda, "cığır" adında farklı bir yol keşfederek Şuşa zaferine esrarengiz bir yön katar. Penahali Han döneminden günümüze kadar geniş bir zaman dilimini konu alan yazar, Şuşa'yı kuruluşu; Ermeni ordusu tarafından işgali ve Azerbaycan zaferiyle işlemeye çalışır. Güvenli ve dayanıklı bir kale inşa etmenin halkın korunması, huzuru ve refahına olduğu kadar sağlıklı bir yönetim anlayışı için de önemli olduğunu söyleyen Penahali Han, bu bakış açısıyla Türk dünyası için kültürel, tarihsel ve sembolik anlamları olan kadim bir şehir hediye eder.

Yunus Oğuz'un savaş sahnelerine de yer verdiği romanda asıl olaylar cephenin arkasından canlandırılır. Bu cephede Ermenistan'ın Karabağ'ı her yönüyle işgal etmekle alakalı gizli ve entrika dolu girişimleri yanında Azerbaycan'ın karşı hazırlıkları ve özellikle de Şuşa'yı zafere götüren süreç işlenir. Roman bu iki çatışma üzerinde ilerler. Ancak asıl kilidi "cığır" açar. Cığır, romana ad olmanın ötesinde Şuşa'nın özgürlüğe kavuşturulmasının da anahtarıdır. Bu kurgusal bakış açısı zafere farklı bir bakış açısı getirir.

Yazarın bakış açısına göre Şuşa'nın kurulması, uzun yıllar korunaklı hâle gelmesi, müdafaası ve özellikle de Ermeni işgalinden kurtulmasında 'cığır' büyük bir rol oynamıştır. Şuşa'ya uzanan bu dar ve tehlikeli geçit, tarikat ehli, ileri görüşlü, akıllı ve irfanı yüksek bir zat olan Çoban Nasrettin'in keşfiyle ortaya çıkmış, Penahali Han bu 'cığır' sayesinde kalenin kurulması ve korunmasında muvaffak olmuş, çok az kişinin vakıf olduğu bu sır, nesilden nesle aktarılarak günümüze kadar intikal etmiştir. Karabağ Savaşına katılan ve Şuşa'yı en son terk eden kişilerden biri olan Nasrettin Murat, cığır'ın yolunu bilen tek kişidir. Yetmiş yaşlarında olan ve Şuşa'nın hasretiyle yanan Murat, bu sırrı yetkili makamlara bildirerek zaferin de önünü açar. Dört yüz kişilik özel ekip, Nasrettin Murat'ın açtığı yoldan ilerleyerek kale içine sızar. Ani saldırılarla Ermeni askerlerini yok etmeye başlayan ve "gölge askerler" olarak dilden dile şöhret kazanan bu gurup, zaferin kazanılmasında da başrolü oynarlar. Böylece Çoban

Nasrettin'in keşfettiği bu 'cığır' yıllar sonra Şuşa'nın özgürlüğe kavuşmasında ve Ermeni ordusunun yenilmesinde de kilit rol oynar.

Romanda dikkat çeken diğer bir husus, Ermenilerin entrika siyasetinin bertaraf edilmesidir. Ermeni hükümeti, yıllardır işgal ettiği Karabağ topraklarında kalıcı bir sonuca ulaşmak ve "Türk topraklarında ikinci bir Ermenistan Devleti'ni tescil ettirmek için dünya siyasetinde bir dizi girişimlerde bulunurlar. Bunun için Ermeni diasporası harekete geçer. Ruslardan tekrar yardım isterler. Ancak Rusya, Ermenilere artık güvenmemektedir. Ayrıca Azerbaycan'ın Türkiye gibi güçlü bir müttefiki olmasının yanında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de dünya siyasetinde ikna çabalarını arttırmış, geçen süreç zarfında ordusunu her açıdan güçlendirmiş, üstelik hem Recep Tayyip Erdoğan'la hem de Putin'le dostluğunu ilerletmiştir. Diğer taraftan Ermeniler bazı Azerbaycan topraklarını işgal edip Aliyev'i zor durumda bırakmak ve halkın nazarında gücünü azaltarak iktidardan düşürmek için giriştiği çabalar da bir neticeye varamamış aksine Azerbaycan milleti devlet ve bayrak etrafında daha da kenetlenerek yediden yetmişe herkes Ermenilerle savaşmak için seferber olmuştur.

Romanda vurgulanan diğer bir husus Ermenilerin kaybetmesine sebep olan savaş anlayışı ve taktikleridir. Yazarın bakış açısına göre Ermeni askerler inancını yitirmiştir. Çoğu askerin amacı mücadele etmek değil savaştan para kazanmaktır. Askerler kendi aralarında bu savaştan ne kadar gelir elde edeceğinin hesabını yaparlar. Yüz yüze savaşmaktan korktukları için genellikle uzaktan yaptıkları atışlarla etkili olmaya çalışırlar. Aynı zamanda üst düzey Ermeni yetkililerin de vurguladıkları üzere amaç sadece savaşı kazanmak değil yediden yetmişe, çoluk çocuk demeden Karabağ'daki tüm Türk nüfusunu yok etmek, kalanları da köle olarak çalıştırmaktır. Çok büyük katliama giriştikleri halde dünyaya "Ermeni siviller katlediliyor!" propagandasını da yayarak kirli bir siyaset güderler.

Kaynakça

Bakırova, B. (2024), "Azerbaycan'ın Kültür Beşiği: Şuşa", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 13.

Hacıyeva, Z. (2007). *Qarabağ Xanlığı; Sosyal İqtisadi Münasibetler ve Devlet Quruluşu*, Tehsil Yayınları, Bakü.

Mahmudov, Y.-Mustafayev, C. (2012). *Şuşa-Penahabad*, Tehsil Yayınları, Bakü.

Mahmudov, Y.-Şükürov, K. (2005). *Qarabağ: Real Tarix, Faktlar ve Senedler*, Tehsil Yayınları, Bakü.

Mahmudlu, Y.-Eliyev, Q. vd. (2020). *Azerbaycan Tarihi*, Şerq-Qerb Yayınları, Bakü.

Oğuz, Yunus (2022), *Cığır*, Korkut Yayınları, 256 s.

İnternet Kaynakları:

URL 1 "Çığır", https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi: 23. 12. 2024)

URL2https://turklehceleri.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/hepsi/anlam/c%C4%B1%C4%9F%C4%B1r (Erişim tarihi: 23. 12. 2024)

URL 3 Vagıf Yusıflı, "Cığır bitdi, Azərbaycan yola çıxdı". Yunus Oğuzun "Çığır"ı barədə. https://www.edebiyyatveincesenet.az/az/edebiyyat/item/16309-dz-gh-r-bitdi-azaerbaydzan-yola-ch-khd-yunus-oghuzun-ch-gh-r-baraedae-vagif-yusifli

JOB CUFFING: A CONCEPTUAL INVESTIGATION

MEVSİMLİK/DÖNEMSEL İŞ BAĞI: KAVRAMSAL BİR İNCELEME

Asst.Prof.Dr., İbrahim YIKILMAZ
Kocaeli University, Business Management Department,
ibrahimyklmz@gmail.com - 0000-0002-1051-0886
Asst.Prof.Dr., Nida PALABIYIK
Yozgat Bozok University, Vocational School of Health Services,
nida.palabiyik@bozok.edu.tr - 0000-0001-8567-3711

ÖZET

Son dönemde modern iş dünyasında giderek yaygınlaşan yeni bir fenomen "job cuffing" (Mevsimlik/Dönemsel iş bağı) ön plana çıkmaktadır. Kavram, çalışanların özellikle ekonomik belirsizlik dönemlerinde ve kış aylarında, ideal olmayan iş pozisyonlarında geçici olarak kalma eğilimini tanımlamaktadır. Yani çalışanın dışarıdaki kış olarak algıladığı yüksek belirsizlik ve öngörülemezlik ortamında mümkün mertebe bir esneklik ve güvenilir liman yaratmak suretiyle iş değiştirmek yerine psikolojik olarak bir süre güvende kalmayı tercih etmesidir. İlk etapta bir sorun olarak görünmese de, aslında hem çalışanlar hem de işletmeler için oldukça olumsuz deneyimleri tetiklemektedir. İşletmeler açısından düşük çalışan bağlılığı, azalan verimlilik, uzun vadeli planlama zorlukları doğurmaktadır. Yine çalışanlar üzerinde finansal güvenlik ve istikrar arayışına yönelik bir savunma stratejisi olarak ön plana çıksa da, kariyer gelişimlerinde gerileme, düşük iş tatmini, potansiyel fırsatları kaçırma ve profesyonel kimlik karmaşası gibi pek çok stres unsurunu da tetiklemektedir. Bu açıdan hem işletmelerin hem de çalışanların bu yeni yayılan kavrama yönelik farkındalıklarının arttırılması önemlidir. Bu maksatla çalışmada kavramın kökenini, gelişimini ve teorik temellerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma job cuffing (mevsimlik/dönemsel iş bağı) kavramının kavramsal analizini yaparak literatüre katkıda bulunmakta ve gelecek araştırmalar için bir temel oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmanın kavramın işletmeler ve çalışanlar açısından doğurabileceği muhtemel etkilere yönelik vurgusu ile sürdürülebilir yönetim anlayışının tesisine önemli katkılarda bulunacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Job cuffing, mevsimlik/dönemsel iş bağı, sessiz istifa, kariyer yastıklama

ABSTRACT

Recently, a new phenomenon that has become increasingly widespread in the modern business world is "job cuffing." The concept describes the tendency of employees to temporarily remain in less-than-ideal job positions, especially during periods of economic uncertainty and during the winter months. In other words, the employee prefers to stay psychologically safe for a while instead of changing jobs by creating as much flexibility and a safe haven as possible in the high uncertainty and unpredictability environment that the employee perceives as winter outside. Although it may not seem like a problem initially, it triggers very negative experiences for employees and businesses. It creates low employee loyalty, decreased productivity, and long-term planning difficulties for businesses. Again, although it stands out as a defensive strategy for employees to seek financial security and stability, it also triggers many stressors, such as a decline in career development, low job satisfaction, missing potential opportunities, and professional identity confusion. In this respect, it is essential to increase the awareness of both businesses and employees about this newly spreading concept. For this purpose, the study aims to examine the concept's origin, development, and theoretical foundations. The study contributes to the literature by conducting a conceptual analysis of job cuffing and provides a basis for future research. In addition, it is considered that the study will make significant contributions to the establishment of a sustainable management approach with an emphasis on the possible effects that the concept may have on businesses and employees.

Keywords: Job cuffing, Seasonal/Periodical Job Ties, Quiet Quitting, Career Cushioning

1. INTRODUCTION

Especially in the post-pandemic period, many new trends or phenomena have taken their place in the human resources literature. Although concepts such as quiet quitting, loud quitting quiet firing, career cushioning come to the fore (Yıkılmaz, 2022; Yıkılmaz, 2022a; Yikilmaz & Değirmenci Tarakcı, 2023; Kriegel, 2024), job cuffing, which has been mentioned frequently in recent times, has come to the fore. Job cuffing çalışanların ekonomik dalgalanmalar ve belirsizlik dönemlerinde mevcut işlerinde kısa süreliğine şartlar olgunlaşana, bahara kadar devem etmesi durumudur. Job cuffing is a modern workplace behavior that serves as a conscious adaptation strategy aimed at protecting their careers and ensuring job security during

economic downturns and market fluctuations in which employees intentionally choose to stay in less-than-ideal or unsatisfying positions.

Job cuffing is a word that has become widespread, inspired by the concept of "cuffing", which is the tendency to seek emotional relationships during the winter months (Lukas, 2023) . It is the tendency of employees to continue their work connections in the short term until the uncertainty elements at work are eliminated or the conditions improve a little more, in other words, to enter into a "cuffing" relationship with their short-term jobs . The employee's behavior can be explained on various theoretical bases, but it can be explained especially within the scope of the Conservation Of Resources And Social Exchange Theory (Cropanzano & Mitchell, 2005; Hobfoll, 2011). Protecting the employee's existing depleted resources can be described as a behavior expected to stay in a business for a certain period to manage economic fluctuations and uncertainties before the new job search for new resources and a positive workplace environment. Again, the social exchange theory explains that the employee offers his resources in an exchange process with the business, and therefore, if a positive organization and work environment are not provided to him, a low level of commitment will occur in return for the exchange process. The employee may be expected to stay in this business for a short time and leave the business when the conditions first improve.

While job cuffing may not appear to be an issue for either employees or companies in the short term, it can lead to significant problems in the medium and long term. Although it offers a sense of security for employees and temporary stability for companies, it often results in low motivation, delayed career advancement, and a negative perception of the employee brand due to frequent job changes. Moreover, employees who maintain low commitment to organizations for short periods may experience decreased motivation and performance, hinder the organization’s capacity for innovation, and undermine its competitive ability due to weakened human resource stability.

Considering the possible adverse effects of job cuffing on individuals and businesses, businesses must develop urgent strategies to combat this issue and increase awareness. In addition, when studies on the concept are examined, it is seen that there are very limited academic studies. In this context, this study aims to increase awareness of this newly spread concept. In the study, the accumulated literature on job cuffing, which has been accumulated and discussed in various professional systems, is presented systematically. It is evaluated that the study's results will significantly contribute to the literature and the sustainable management practice of businesses with the awareness it creates, as it will guide future studies.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

2.1. Job Cuffing

Robinson (2022) states that with the approach of winter, individuals begin to search for a place to isolate themselves to protect themselves from the dark, cold, and gloomy conditions of winter and that this behavior is experienced by couples in dating processes as "cuffing" together in the cold months. This cuffing situation appears in the relationship of employees with their work. In other words, the temporary romantic relationship search and attachment approach that

employees exhibit as the cuffing season before the winter period occurs as job cuffing within the scope of the working relationship (Lukas, 2023)

A Gloat Research Group (2022) study conducted on 1,300 employees and HR experts indicates that businesses are not adopting a successful approach to retaining employees. 72% of those who participated in the survey believe there are better job opportunities outside their current organization. In addition, 52% stated that they have started looking for a new job in the next 90 days. When the motivation for leaving is examined, 58% prioritize a job with better conditions and wages, while 49% stated they are looking for an organization that offers growth opportunities. Again, employees (86%) emphasize that it is essential for their work to match their values, passions, and interests. On the other side of this process, approximately 3 out of every five HR experts share that talent management systems do not work well and that an update should be made in this area. Approximately 80% of them state that they are experiencing a talent shortage.

In order to examine the current perceptions of employees, a new report was prepared to examine the current situation of more than 2000 employees and their work environment (Oweler, 2024). In this report, a significant portion of employees (57%) experienced burnout, while 72% stated that they would continue in their current job position for at least one year. In addition, 44% shared that economic changes affected their workplaces, and 34% of their employers took tightening measures to prepare the company for economic uncertainty. These findings reveal that uncertain conditions and economic fluctuations significantly affect employees' behavior and that they may choose to remain in that workplace, i.e., exhibit job cuffing, despite significant harm to them, such as burnout.

According to the latest report by Glassdoor, which connects employees and employers in the human resources field, employees' search for new jobs increased in the pre-winter period. However, this search decreased by October and November (at a rate of 16%), and before spring, job search attempts started to increase by 28% (Robinson, 2022).

Jeff Schwartz, retired Deloitte Principal U.S. leader to their Future of Work program, emphasizes that the fluctuation in employee attitudes must be addressed correctly, that innovative approaches must be adopted as the second chance employers have been waiting for after the great resignation to meet employee expectations, and that employees will no longer be a sustainable source of people in businesses that do not look after their needs, and that this issue must be addressed with urgency (Soutar,2022). Again, Rick Hammell, CEO and founder of the global human experience platform Atlas, emphasizes the importance of employers recognizing how much their employees value growth opportunities. If employers overlook this aspect, they risk losing their current workforce during challenging times, potentially viewing their talent pool as merely temporary. This insight highlights the volatility of human resources and underscores the critical issue of talent retention. To prevent competitive conflicts and talent shortages, organizations must prioritize effective retention strategies.

In the accumulated literature on the concept of job cuffing, the following definitions are presented in various sources:

- "Namely, deciding to stay put at their current place of work 'for now' rather than search for new work opportunities "(Shalom Charles, 2024)
- "Job cuffing is hunkering down in a job that you don't love just for the winter. "The term is a play on 'relationship cuffing,' when someone gets into a relationship just for the cold months — to have someone to attend holiday parties with and get cozy with when it's freezing outside. They don't want to stay with their partner long term." (Lamberg, 2023)
- "Job cuffing trend is driven by a lack of confidence among workers in finding new jobs, especially when companies are reducing staff or slowing down hiring. Economic uncertainties and reduced hiring during the holiday season further exacerbate this situation. Employees also tend to stay with their current companies for end-of-year bonuses and holiday paid time off, planning to resume their job searches afterward" (Grensing-Pophal, 2024).
- "Job cuffing is a slang term from the dating world that has recently been applied to those who keep jobs they don't like through the winter before leaving for another position" (Farrish, 2024)
- "Job cuffin is that when a worker stays in a job during a delay in leaving an employer. This can have detrimental effects for both" (HR Executive, 2023)
- "Job cuffing is "based on the idea of getting handcuffed or tied down to one partner. It refers to when people get into relationships during the colder months of the year, even though they ordinarily wouldn't be interested in a commitment."(Soutar,2022).
- "Job cuffing, a term borrowed from the dating world, is when you tie yourself to a job for the winter months. The goal is to hunker down until the weather gets warmer and there is, hopefully, a better job market". (Lukas,2023).

Based on the various definitions and academic sources, job cuffing can be comprehensively:

Job cuffing is a modern workplace behavior that serves as a conscious adaptation strategy aimed at protecting their careers and ensuring job security during economic downturns and market fluctuations in which employees intentionally choose to stay in less-than-ideal or unsatisfying positions.

In order to better understand this new developing concept, the keywords in the definitions shared above are shared in Figure 1.

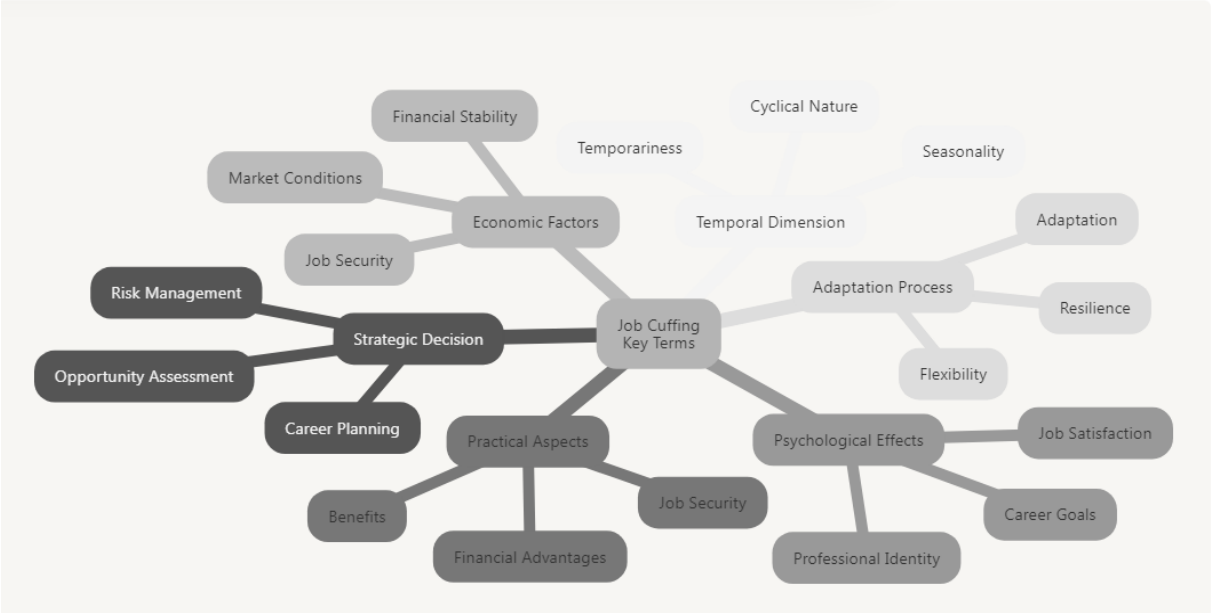

Figure 1: Keyword Analysis

When the basic components of job cuffing are examined in detail, the following main headings stand out:

- **Temporal Nature:** This dimension shows that employees tend to stay in their jobs for certain periods and that job cuffing is actually a time or seasonal process. In particular, certain period characteristics, such as economic uncertainty, pave the way for employees to adopt this strategy. Because during these difficult periods, employees tend to exhibit a temporary commitment to their jobs. It is seen that it is closely related to seasonal labor market fluctuations as a temporary behavior pattern (3-6 months), especially seen in winter and year-end periods.
- **Strategic Decision-Making:** Job cuffing is a conscious career management strategy. The employee makes a risk-benefit analysis while making this decision. In this process, he establishes a balance between long-term career goals and short-term security.
- **Economic Context:** This dimension actually concretely reveals the impact of economics and human behavior. In times of economic recession, conditions become variable and market dynamics become unpredictable. This uncertainty pushes employees to prioritize basic job security, and employees remain in their current positions and workplaces as a safe haven from the waves in the hazy environment created by economic uncertainty. Job cuffing is affected by macroeconomic indicators and is shaped by uncertainties in the labor market.
- **Practical Benefits :** This dimension indicates that the behavior exhibited is a conscious and strategic decision. It shows that the individual can make a practical and strategic decision only in terms of job security in a job that is not ideal for him or does not meet his expectations to avoid uncertainty. Year-end bonuses, social rights and side

payments, job security, and stability come to the fore as practical benefits in the employee's job cuffing.

- **Psychological Component: Job cuffing should actually be considered as a defense mechanism. It is a strategic defense mechanism for managing the situation against uncertainty. It is an approach developed for managing the psychological state of employees in terms of the dilemma between career satisfaction and job security, coping with uncertainty, and professional identity and value perception.**
- **Adaptive Behavior : Job cuffing is developing in response to market conditions. The employee's ability to adapt to changing business dynamics can be considered as an indicator of professional flexibility and durability. In fact, it is the employee's temporary adaptation to current realities.**

All these keywords reveal that job cuffing is a multifaceted phenomenon that combines economic pragmatism, seasonal timing, and strategic career management. Job cuffing occurs with a security-focused motivational approach in times of intense uncertainty driven by economic factors. It is seen that the primary source of motivation is to stay safe and that it is an adaptive strategic employee behavior developed against psychological and economic conditions.

2.2. Differences Between Job Cuffing, Quiet Quitting and Career Cushioning

Many new concepts have emerged, some of which have gained new identities in narrowed or more niche areas of using old concepts. At this point, the concepts of quiet quitting and career cushioning have been discussed and compared, especially when explaining or defining job cuffing. Possible differences are presented in Table 1 below.

Table 1: Differences Between Job Cuffing, Quiet Quitting and Career Cushioning

Concept	Definition	Core Motivation	Duration	Impact
Quiet Quitting	Fulfilling only minimum job requirements without extra effort	Achieving work-life balance, preventing burnout	Indefinite, permanent behavior change	Slower career progression, decreased job satisfaction
Job Cuffing	Tendency to stay in current job during challenging economic periods or winter months	Economic security, stability seeking	Temporary, seasonal (typically winter months)	Temporary job security, career development pauses
Career Cushioning	Exploring alternative career opportunities while maintaining current position	Risk management, career security	Ongoing continuous process	Skill development, network expansion

Quiet Quitting Due to the hustle culture experienced by the employee inbusiness life, Quiet quitting is the new generation employee withdrawal by exhibiting lowwork engagement and dissatisfaction against workplace issues (stress, anxiety, workload,lack of support, anger,etc.) that will reduce well-being, cause work-family conflict andburnout and social,economic and psychological issues caused by being unemployed (Yıkılmaz,2022). The basic emphasis is bare minimum performance. On the otherside, *Job cuffing is a modern workplace behavior that serves as a conscious adaptation strategy aimed at protecting their careers and ensuring job security during economic downturns and market fluctuations in which employees intentionally choose to stay in less-than-ideal or unsatisfying positions.* When the differences are examined, it is seen that Quiet Quitting is different from a job quitting process, and it is the process of doing the current job at a minimum level for longer periods compared to job cuffing. While the main motivation in Quiet Quitting is work-life balance and minimum performance, seasonal and economic factors are more prominent in terms of definition and emphasis in the development of job cuffing behavior. While the behavior is exhibited within the framework of burnout and lack of motivation in Quiet Quitting behavior, job cuffing is a result of a temporary strategy and a search for a safe haven.

Career cushioning represents a sophisticated professional adaptation strategy wherein individuals cultivate alternative career pathways (Plan B) while maintaining their current employment position (Yoder-Wise, Batcheller & Sullivan, 2023). This approach encompasses deliberate skill development, network cultivation, and opportunity exploration to establish robust professional safety nets. At its core, career cushioning involves proactive skill enhancement where individuals engage in continuous learning and professional development to remain competitive across multiple career trajectories. The strategy emphasizes strategic network development, focusing on maintaining and expanding professional connections beyond immediate industry circles to create diverse opportunity channels. Additionally, portfolio diversification plays a crucial role, encouraging the development of varied professional competencies and revenue streams to mitigate career-related risks. When the differences between Career Cushioning and job cuffing are examined, Career Cushioning stands out with its proactive career management approach, future planning, and emphasis on continuous skill development. Although job cuffing is still a career-related issue, it is a temporary strategy focused on economic security.

Recently, three trends have gained significant attention as workplace phenomena that arise as employees adapt to the changing conditions of modern business life and explore different career strategies. Although the strategic goals and motivations behind each approach differ, their short- and long-term outcomes also vary. Consequently, it is essential to examine and address job cuffing as a distinct concept within the framework of sustainable management practices.

2.3. Evaluation of Job cuffing Behavior within the Framework of Theoretical Foundations, Possible Consequences and Prevention Strategies

Explaining the theoretical background of the formation of job-cuffing strategic employee behavior will provide important clues about possible outcomes and prevention strategies.

Within the scope of some theories in management literature, the mechanism of employees' job-cuffing behavior can be explained as follows:

- **Social Exchange Theory:** Social Exchange Theory is based on the basic assumption that human relations are an exchange process shaped by mutual benefit-cost evaluation (Cropanzano & Mitchell, 2005). In this process, the employee may also show loyalty to the employer and the organization within the scope of the security and stability provided to them by the employer. However, in this exchange process, the lack of organizational support, the failure to fully meet the employee's expectations, the insecurity the individual feels regarding their career future, and the weakness of development opportunities may develop as a counter-action in the form of job cuffing. The limited added value provided by the employer will turn into an exchange process in which the employee stays in that job for a certain period and ends with a search for a new job and leaving the job when the conditions are ripe.
- **Conservation of Resources Theory:** The basic assumption of the Conservation of Resources Theory is based on individuals' motivation to protect their resources and obtain new resources (Hobfoll, 2011; Halbesleben et al., 2014). Therefore, in an environment where high unemployment rates are increasing, economic uncertainty and stagnation exist, and employees tend to protect their current jobs with regard to financial resources. Again, in terms of social resources, they may exhibit job cuffing to protect their resources, even temporarily, to preserve the balanced social relations and the social resources arising from them, the existing network and power, and the relational capital.
- **Uncertainty Reduction Theory**: The basic assumption of Uncertainty Reduction Theory is based on the fact that individuals tend to enter a predictable situation by choosing a set of approaches that can control or reduce uncertainty in the face of uncertainty (Knobloch, 2008)). At this point, instead of avoiding the stress and anxiety that will arise from changing jobs, uncertainty, and the fuzzy and cloudy environment that will emerge from the difficulty and uncertainty of the new job search process, they may prefer to stay in their current position as a haven that offers predictable results.

While existing theories offer important mechanisms and explanations for the development of job-cuffing strategic employee behavior, in light of these possible connections and from the perspectives of various limited sources, it is evaluated that the following potential consequences may be experienced:

Table 2: Potential consequences of Job Cuffing on Employees and Businesses

Impact Area	Effects on Employees	Effects on Businesses
Short Term	- Sense of job security - Financial stability - Temporary reduction in stress levels	- Temporary workforce stability - Low recruitment costs - Predictable operations
Mid Term	- Slowdown in career development - Missing potential opportunities - Decrease in job satisfaction	- Lack of innovation -Decrease in employee engagement - Performance decline
Long Term	- Stagnation in skill development - Decline in market value - Deviation from career goals	- Stagnation in talent pool - Decrease in competitive advantage

		- Slowdown in organizational development
Psychological	- Loss of motivation - Decreased job satisfaction - Feeling of insecurity	- Deterioration in organizational culture - Decline in employee morale - Weakening team dynamics
Economic	- Limited salary increases - Restricted benefits - Decreased bargaining power	- Loss of productivity - Increased labor costs - Missing innovation opportunities

When these possible effects are evaluated, different results may come to the fore in two time periods: the short term and the medium and long term. When the headings presented in more detail in Table 2 are generally considered, it can be evaluated that the job cuffing strategy produces positive results for both the individual and the employer in the short term. However, covering up and suppressing an essential problem with temporary gains may bring significant negative results for both the individual and the employer in the medium and long term. Indeed, while the individual provides job security and financial stability in the short term, the employer offers temporary workforce stability. However, as a periodic and seasonal approach, job cuffing may result in a slowdown in the individual's career, a pause in skill development, and a decrease in motivation in the medium and long term. Similarly, employers may experience negative processes that are quite difficult to compensate, such as a decrease in organizational development and performance, a decrease in competition and innovative capacity, increased new workforce supply costs and loss of expert workforce. The decrease in internal innovation and creativity, the decrease in employee loyalty, and the stagnation in the talent pool weaken the company's competitiveness. This can jeopardize the organization’s position in the market and, ultimately, even affect the organizational life cycle. At this point, it is of vital importance to address the issue within the organization and take the necessary precautions before these possible consequences arise.

It is of vital importance for businesses to take job cuffing seriously and take the necessary precautions in terms of the consequences it may cause. Table 3 attempts to explain in detail the strategic approaches of businesses to prevent job cuffing in five main areas:

Table 3: Possible Strategic Approaches to Prevent Job Cuffing

Strategy Area	**Recommended Actions**	**Expected Results**
Career Development	- Creating regular career development plans - Talent management programs - Mentoring and coaching programs	- Increased employee engagement - Clarity in career goals - Long-term development opportunities
Employee Satisfaction	- Flexible working models - Work-life balance policies - Competitive salary and benefits	- Increased job satisfaction - Lower stress levels - High motivation

Transparent Communication	- Regular performance reviews - Open door policy - Transparent promotion criteria	- Building trust environment - Reduced uncertainty - Better employee-manager relations
Professional Development	- Training and development programs - Certification support - Skill development workshops	- Increase in competencies - Career development opportunities - Innovation-friendly environment
Organizational Culture	- Creating positive work environment - Encouraging teamwork - Initiative-taking culture	- Strong corporate culture - High sense of belonging - Low turnover rates

- In the field of ***career development***, it is important for businesses to create regular career development plans that will meet the expectations of their employees. In this process, the talent management and mentoring programs they will run can support the long-term development of employees and improve their job commitment and organizational citizenship behaviors.
- In terms of ***employee satisfaction***, flexible working models can be adopted. In addition, work-life balance policies, which are an important criterion for employees, can prevent negative situations they experience. Offering competitive salaries and fringe benefits to employees can contribute to increasing job satisfaction, increasing motivation, and reducing stress levels.
- The subject of ***transparent communication*** stands out as another issue that businesses should focus on. At this point, the quality of communication is decisive in order for employees' expectations to be analyzed correctly and for some of their suppressed feelings and problems to be discussed and addressed on a correct level. At this point, an open-door policy and transparent salary and promotion systems can provide the necessary environment of trust and allow for the management of uncertainty, which is among the basic motivations for job cuffing.
- In terms of ***professional development***, training and development programs, certification support, and skill development workshops can increase employees' competencies and create an innovative working environment. Employees who find development opportunities will avoid the pressure elements that lead to job cuffing.
- In terms of ***organizational culture***, creating a positive work environment is essential for a holistic effect. Developing issues such as solidarity, teamwork, trust, and initiative as shared values and behavior patterns in the organization will strengthen the employee's bond with the organization.

It is important for businesses to develop their possible strategies in a holistic manner, with an approach that will both respond to the individual's customized needs and focus on general benefits and strategy in terms of sustainable results.

3. CONCLUSION

Businesses navigate their life cycles by consolidating strategic resources, especially in an environment where competition is increasingly challenging and market dynamics are more sensitive than ever before. In this context, human resources are among the most critical assets. Effectively managing human resources and retaining them within the company is essential for maintaining strategic advantages. However, the emerging phenomenon of "job cuffing," which has been frequently discussed lately, poses a significant risk to the retention of these strategic human resources. This issue can lead to various negative consequences for both individuals and organizations, threatening their competitive strength. Job cuffing is when the employee continues in their current position for a short time during periods of economic uncertainty and fluctuations and when conditions develop positively or they start looking for another job in the summer period. While this situation initially provides the individual with job security and a stress-reducing situation, it also offers the employer a temporary human resource continuity. However, in the medium and long term, it can cause some factors that will negatively affect the individual's career development and the formation of a human resource talent gap in the business. Negative situations for individuals and businesses negatively affect their creativity, innovation capabilities, and competitive advantage. Therefore, job cuffing is not a temporary seasonal or periodic phenomenon but a serious issue that should be emphasized.

It is a vital issue for businesses to take into account the possible negative consequences of job cuffing and to enter into an action plan by considering the expectations of all stakeholders within the framework of a holistic approach and implementing the combat strategies shared in detail in the previous section. Indeed, considering that the continuity of human resources and their presence within the organization with high commitment and organizational citizenship identity are important for sustainable management and competition, it is evaluated that removing job cuffing as a threat from the business will yield positive results for both the individual, the business and the society. In addition, the academic community has important duties in terms of increasing the awareness of businesses on this issue and developing new combat strategies. Indeed, when evaluating the definitions and explanations regarding the concept in the literature study conducted, which are mostly sourced from professional HR sites, news channels, and some professional social media communication channels, it is clear that the number of empirical studies systematically addressing the development of the concept, its consequences, and combat methods should be increased. Furthermore, it is assessed that the academic literature on this concept should be developed in future studies.

REFERENCES

A Gloat Reserach Grupup (2022). The Great Resignation 2.0: 12 statistics show that employees haven’t moved on Avaliable at:https://gloat.com/wp-https://resources.gloat.com/research/the-great-resignation-2-0-12-statistics-show-that-employees-havent-moved-on/

Cropanzano, R., & Mitchell, M. S. (2005). Social exchange theory: An interdisciplinary review. Journal of management, 31(6), 874-900

Farrısh,C. (2024).Job Cuffing: How Employers Can Prevent A Springtime Breakup Avaliable at:https://remoteworkauthority.com/job-cuffing/

Grensing-Pophal, L. (2024). Understanding and Addressing the Job Cuffing Phenomenon Avaliable at:https://hrdailyadvisor.blr.com/2024/01/03/understanding-and-addressing-the-job-cuffing-phenomenon/

Halbesleben, J. R., Neveu, J. P., Paustian-Underdahl, S. C., & Westman, M. (2014). Getting to the "COR" understanding the role of resources in conservation of resources theory. Journal of management, 40(5), 1334-1364.

Hobfoll, S. E. (2011). Conservation of resources theory: Its implication for stress, health, and resilience. The Oxford handbook of stress, health, and coping, 127, 147.

HR Executive (2023). Jobcuffing Avaliable at: https://www.linkedin.com/feed/hashtag/?keywords=jobcuffing

Knobloch, L. K. (2008). Uncertainty reduction theory. Engaging theories in interpersonal communication, 133-144.

Kriegel,J. (2024).Career Cushioning: A Preventative Measure In Uncertain Times avaliable at:https://www.forbes.com/councils/forbeshumanresourcescouncil/2024/03/07/career-cushioning-a-preventative-measure-in-uncertain-times/

Lamberg, E. (2023). Viral career trend has people engaging in 'job cuffing': Here's why and what it means Avaliable at:https://www.foxbusiness.com/lifestyle/viral-career-trend-people-engaging-job-cuffing-heres-why-means

Lukas, M. (2023).Workplace Trends in 2023: Quiet Hiring, Job Cushioning, and Job Cuffing, Avaliable at:https://pearcoresolutions.com/2023/02/27/workplace-trends-in-2023-quiet-hiring-job-cushioning-and-job-cuffing/

Owler (2024). Owler Offers A Glimpse Into the Workplace with Our 'Know-It-Owl' Survey Avaliable at:https://corp.owler.com/blog/know-it

Robinson, B. (2022). Quiet Quitting' Gives Way To 'Job Cuffing' As Winter Approaches Avaliable at:https://www.forbes.com/sites/bryanrobinson/2022/11/19/quiet-quitting-gives-way-to-job-cuffing-as-winter-approaches/

Shalom Charles, M. (2024). The New Post Pandemic Workplace: Shedding Light on More Recent Developments (July 17, 2024). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=4897555 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4897555

Soutar (2022). Wooing the workforce | 'Job cuffing' is a new opportunity to boost employee loyalty this Winter, expert says Avaliable at:https://www.hrgrapevine.com/us/content/article/2022-12-15-jbb-cuffing-is-a-new-opportunity-to-boost-employee-loyalty-this-winter-expert-says

Yıkılmaz, I. (2022a). Quiet Firing: A Conceptual Investigatıon.7th Internatıonal Conference On Socıal Scıences, 884-896

Yikilmaz, I. & Değirmenci Tarakcı H. (2023). Loud quitting vs. quiet quitting: a concetual investigation. Business Journal 2nd International Paris Social Sciences Congress, December

Yikilmaz, I. (2022). Quiet quitting: a conceptual investigation, Anadolu 10th International Conference on Social Science, No. October, pp. 581-591.

Yoder-Wise, P. S., Batcheller, J., & Sullivan, L. (2023). Issues of Concern: What Nurse Leaders Say and Need to Consider. Nurse Leader, 21(3), 385-390.

DIGITAL PRESENTEEISM: A CONCEPTUAL INVESTIGATION

DİJİTAL PRESENTEİZM (DİJİTAL ORTAMDA İŞTE VAROLAMAMA): KAVRAMSAL BİR İNCELEME

Asst.Prof.Dr., İbrahim YIKILMAZ

Kocaeli University, Business Management Department,

ibrahimyklmz@gmail.com - 0000-0002-1051-0886

Asst.Prof.Dr., Nida PALABIYIK

Yozgat Bozok University, Vocational School of Health Services,

nida.palabiyik@bozok.edu.tr - 0000-0001-8567-3711

ÖZET

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin iş yaşamında yarattığı dönüşüm, yeni çalışma dinamiklerini ve beraberinde yeni davranış kalıplarını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, dijital presenteizm olgusu, çağdaş çalışma yaşamının dikkat çekici fenomenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital presenteizm (dijital ortamda işte varolamama) çalışanların fiziksel veya zihinsel olarak işleri ile ilgili süreçlere odaklanamadıkları halde, bir şekilde çevrimiçi platformlarda kendilerini görünür kılmaya devam etmeleri şeklinde açıklanmaktadır. Uzaktan ve hibrit çalışma modellerinde bir çalışan davranışı olarak son dönemde ortaya çıkmıştır. Hem birey hem de işletmeler üzerinde önemli olumsuz etkileri açsından önemle incelenmesi gereken bir konu olarak ön plana çıkmaktadır. İşletmelerde verimlilik ve performans düşüklüğüne neden olmaktadır. Yine çalışanların stres, tükenmişlik ve iş yaşam dengesinde bozulmaya varan psikolojik ve fiziksel etkileri olabilmektedir. Bu kapsamda çalışmada dijital presenteizm kavramına yönelik bütüncül bir yaklaşımla birikmiş literatür incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar gelecek çalışmalara rehberlik edecek şekilde sunulmuştur. Çalışma dijital presenteizm olgusunun kavramsal haritasını çıkarması ve gelecekteki ampirik araştırmalar için bir çerçeve sunması yönü ile literatürü genişletmektedir. Ayrıca çalışmanın sistematik bilgi ve önerileri, işletmelerin ve çalışanların bu kavrama ilişkin farkındalığını artırarak sürdürülebilir bir yönetim yaklaşımının oluşturulmasına katkı sağlayabilir..

Anahtar Kelimeler : Dijital presenteeism, presenteizm, sanal mevcudiyet, uzaktan çalışma, iş-yaşam dengesi, tükenmişlik

ABSTRACT

The transformation created by information and communication technologies in business has brought about new working dynamics and behavioral patterns. In this context, the phenomenon of digital presenteeism emerges as one of the striking phenomena of contemporary working life. Digital presenteeism is explained as employees continuing to make themselves visible on online platforms in some way, even though they are not physically or mentally focused on their work-related processes. It has recently emerged as an employee behavior in remote working and hybrid working models. It stands out as a subject that needs to be examined with importance in terms of its significant negative effects on both individuals and businesses. It causes a decrease in productivity and performance in businesses. It can also have psychological and physical effects on employees, such as stress, burnout, and deterioration in work-life balance. In this context, the accumulated literature on the concept of digital presenteeism was examined with a holistic approach. The results are presented to guide future studies. The study expands the literature by conceptually mapping the phenomenon of digital presenteeism and providing a framework for future empirical research. In addition, the study's systematic information and suggestions can contribute to establishing a sustainable management approach by increasing businesses' and employees' awareness of this concept.

Keywords: Digital presenteeism, presenteeism, virtual presence, remote working, work-life balance, burnout

1. INTRODUCTION

Developments in information and communication technologies significantly influence the structure of organizations. The effects of digital transformation, accelerated by the pandemic, have further heightened this technology-organization shift (Galvin, LaBerge & Williams, 2021; Amankwah-Amoah, Khan, Wood & Knight, 2021; Yıkılmaz, 2021). At the core of this change is the behavioral relationship that employees establish with their work. In addition to traditional working models, hybrid and remote working styles are becoming increasingly prevalent. Recently, a notable phenomenon regarding employees has emerged: digital presenteeism.

Digital presenteeism refers to the situation where employees feel the need to be constantly accessible and visible via digital platforms, even if they are not physically present at work. Digital presenteeism emerges as an evolved form of the traditional presenteeism concept. Digital presenteeism occurs when employees are under pressure to be constantly online in the workplace, regardless of their health or personal life balance, due to some internal and external factors. This phenomenon is becoming increasingly important within the complex dynamics of modern business life. It is a topic that should be on senior management's agenda, especially regarding the negative consequences it has on employees and the organization.

In the organizational behavior literature, the emergence and spread of digital presenteeism can be explained from various theoretical perspectives as follows. Within the scope of the Conservation of Resources Theory (Hobfoll, 2011), digital presenteeism requires employees to be constantly available within the scope of their jobs, and this causes their resources to be depleted. Again, Boundary Theory (Ashforth et al., 2000) sheds light on the negative situations that can be experienced with the blurring of work and life lines. The pressure of being constantly online can lead to burnout (Spagnoli et al., 2020), disruption of work-life balance (Xiao et al., 2021), work-family conflict, and high levels of stress (Song & Gao, 2020).

Raising awareness about the concept of digital presenteeism and its consequences, which has recently emerged as a new workplace threat in both social media platforms and professional and academic environments, is important in order to prevent organizational and individual consequences. In this context, the aim of the study is to present the limited literature on this newly developing concept in a holistic manner. Resources that can be accessed in accordance with this purpose and that can contribute to the development of the concept have been summarized. It is evaluated that the study will guide future studies on this newly developing concept and contribute to sustainable management processes by increasing awareness in practice.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

2.1 An Overview Of The Concept Of Presenteeism

The work behavior plane plays a vital role in employees' lives and creates situations where employees can develop multiple approaches. When individuals experience negative situations, especially physically or psychologically, these approaches create absenteeism or presenteeism by not going to work. Presenteeism is a relatively new concept that has not yet attracted the necessary attention (Gosselin, Lemyre & Corneil, 2013). One of the main reasons for this may be that it is difficult to record with a formal system or measurement tool (Hansen & Andersen, 2008; Lohaus & Habermann, 2019).

The concept of presenteeism has been defined in various ways over time, but fundamentally, it reflects the circumstances that arose in the 1980s when unemployment increased, work models and structures were reevaluated, and job security diminished, influencing employee behavior (Aronsson et al., 2000). By the early 2000s, presenteeism was characterized as the situation in which an employee, facing health challenges, was physically present at work despite their condition, resulting in a loss of productivity. (Johns, 2010). Presenteeism, which originated as the direct opposite of absenteeism (Johns, 2012), refers to employees who show up for work despite facing economic pressures (Copper, 1998). It is defined as the situation where employees are physically or psychologically unwell but still attend work. This phenomenon can lead to a decline in work quality and productivity (Aronson et al., 2000; Koopman et al., 2002; Ferreira and Martinez, 2012).

The accumulated literature emphasizes that presenteeism behavior is influenced by various dynamics in the workplace. Among the workplace-related factors that trigger this behavior are the necessity to attend work, job security, and a lack of social support (Bergström et al., 2009; Johns, 2010). On the individual side, factors such as commitment to work and financial difficulties are significant contributors (Hansen & Andersen, 2008). Additionally, certain personal characteristics, including responsibility, openness to experience, and a willingness to take on challenges, can predispose employees to experience presenteeism (Ulu et al., 2016).

Employees may also feel compelled to be present at work due to concerns about increasing the workload for their colleagues or facing challenges in finding coverage for their roles (Grinyer & Singleton, 2000; Aronsson et al., 2005; Caverley et al., 2007). Although presenteeism has recently gained attention as a topic of study, it has significant implications for both businesses and individuals.

Presenteeism leads to several negative outcomes, including decreased employee commitment to their work, increased likelihood of job turnover, burnout, reduced job satisfaction, and heightened stress levels (Kim et al., 2016; Aboagye et al., 2019; Münir et al., 2008; Skagen & Collins, 2016). Additionally, it disrupts work-life balance (Ertürk et al., 2017). Employees experiencing presenteeism often have difficulty concentrating on their tasks, resulting in lower performance over extended periods (Tangchareonsamut et al., 2022; Biron et al., 2022; Aboagye et al., 2019).

A comprehensive report highlights a significant finding about productivity losses in the workplace (Whitepaper,2020). The report reveals that, on average, employees are absent for only 4 days a year. In contrast, presenteeism—when employees are physically present but not fully functioning—averages up to 57.5 days per year. This means that the impact of

presenteeism on workplace productivity is roughly 14 times greater than that of physical absence. This alarming statistic underscores the growing concern of presenteeism in modern business environments. Additionally, the report indicates that presenteeism costs businesses about $250 billion across the USA, Australia, and the UK.

2.2. Digital Presenteeism

As information and communication technologies continue to develop, the boundaries between personal and work life are becoming increasingly blurred, with a growing emphasis on work. The pandemic has further transformed this dynamic, prompting a reevaluation of work conditions, business practices, and the perceptions of the work-employee relationship.

The rise of remote and hybrid working models has facilitated constant connectivity between individuals and their work, leading to a decline in the traditional concept of working hours. As a result, the understanding of work-life boundaries is changing. This shift has also redefined the concept of presenteeism, which has recently gained prominence, now referred to as digital presenteeism.

When the definitions of the concept of digital presenteeism are examined, the following definitions are reached:

- "Digital presenteeism involves employees maintaining a constant online presence to demonstrate their productivity and commitment, whether through email and notification responses or attending numerous virtual meetings." (Hayes,2024).
- "Digital presenteeism refers to the expectation that employees should always be available and responsive, regardless of the time or place" (Uma Technology, 2024)
- "Digital presenteeism refers to the phenomenon where employees engage in work-related tasks beyond their regular working hours, often extending into evenings, weekends, or holidays, through digital communication channels such as emails, messaging apps, or virtual collaboration platforms" (Playroll, 2024).
- "Digital presenteeism is when you feel under pressure to always be available online, via video calls, phone, email, chat or Slack" (Peel, 2020)
- "Digital presenteeism is the problem of remote employees logging on to work when it's not expected of them, or healthy to do so" (Oyster,2024)
- "Digital presenteeism is the incessant need to be present online, via email, Slack, Zoom, Google Meet or whatever other software your company uses" (Leppington, 2022)
- "A remote version of traditional presenteeism, when workers are at their desk to signify they are "working" (Killing Time at Work (2022).
- "Digital presenteeism poses a significant challenge in remote work setups, where employees may feel compelled to log on outside of their designated hours or despite personal challenges" (Rivermate, 2024)
- "Digital presenteeism is the practice of employees feeling the need to be constantly available online, often working longer hours than required, to demonstrate their dedication and productivity" (TWCGlobal, 2024).

Analysis of various definitions reveals several recurring themes (Figure 1) and key concepts associated with digital presenteeism:

- **Constant Availability:**
  - Always being accessible online
  - Responding to communications outside work hours
  - Maintaining continuous digital presence
- **Digital Tools:**
  - Email
  - Video calls (Zoom, Google Meet)
  - Messaging platforms (Slack)
  - Collaboration software
- **Behavioral Patterns:**
  - Working beyond designated hours
  - Demonstrating productivity virtually
  - Showing commitment through online presence

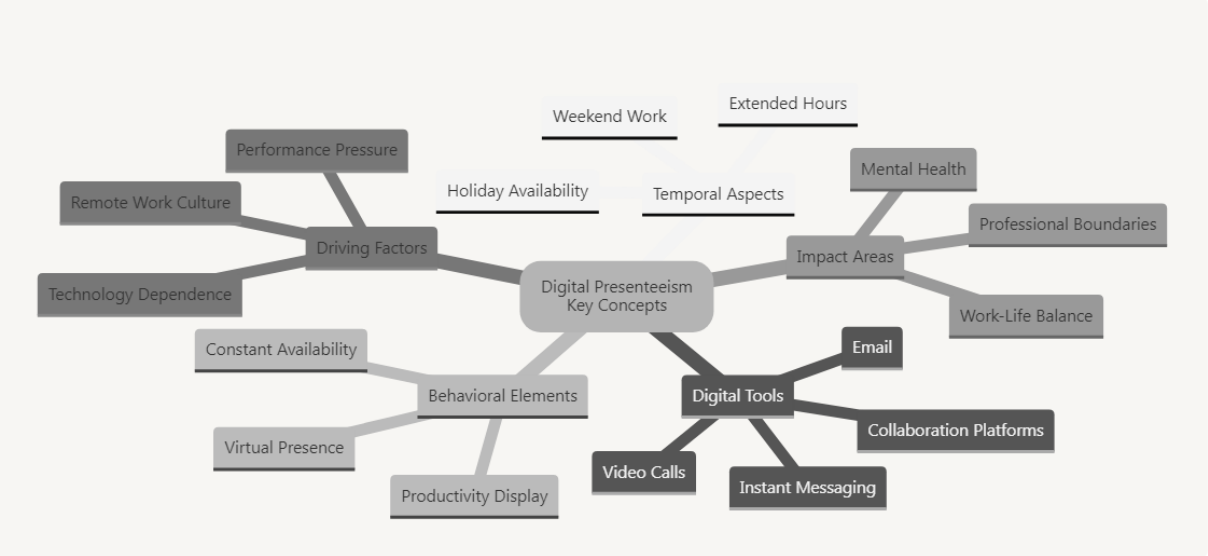

Figure 1: Keyword Analysis

In the phenomenon of digital presenteeism, employees continuously engage in the behavior of being online and maintaining an uninterrupted presence. This dedication requires them to be constantly responsive, making it necessary to be available without any limitations of time or space, often resulting in work extending beyond regular hours. Both internal and external pressures to remain connected drive employees to demonstrate their performance and loyalty, reinforcing their commitment to the organization and creating an impression of productivity.

Considering the common points of all these definitions and the dynamics of modern working life, digital presenteeism can be defined comprehensively as follows:

Digital presenteeism is a negatively affecting work-life balance phenomenon where individuals feel compelled to be constantly accessible and visible on digital platforms,

often outside of regular working hours and regardless of their health, to demonstrate their commitment and work performance in modern working life.

The Killing Time at Work (2022) study yielded important findings on digital presenteeism:

- Presenteeism pressure is particularly intense among senior managers and asynchronous employees. The fact that permanent asynchronous employees feel this pressure more acutely indicates that flexible working models can lead to unexpected outcomes. Additionally, the high level of pressure experienced by managers, particularly those at the C-suite level, who report a pressure rate of 68%, highlights the importance of visibility that comes with leadership roles. This situation illustrates the conflict that senior managers face between their responsibility to be role models and the need to maintain a work-life balance.
- Research shows that employees spend an average of 67 minutes each day online to avoid appearing "underworked" in the eyes of their colleagues and managers. This adds up to more than 5.5 hours per week. This behavior highlights a trust issue within organizations. The additional time employees dedicate to making their performance visible can lead to a work culture that has negative effects on both individuals and the organization as a whole in the long run.
- The study reveals that 73% of participants tend to engage with work-related notifications outside of their regular working hours, leading to significant challenges in disconnecting from work. On average, individuals receive at least 6.2 notifications related to work. It is widely recognized that certain features of technological infrastructure hinder the ability to separate from work processes, with 52% of respondents acknowledging this issue. This struggle is largely driven by a sense of obligation to project an image of being online and engaged with work to colleagues and managers, a phenomenon known as digital presenteeism.
- Furthermore, 63% of participants believe their employers prioritize a visible in-office work culture, creating pressure to be present at work. This situation highlights a disparity in how technological advances are perceived by employers, indicating that, despite the rise of hybrid work models, traditional expectations regarding visibility in the workplace persist.

Jarvis King (2023) shared that in a study conducted by the Digital Futures at Work Research Center, 84% of the participants work during their off-duty hours and do not disconnect from work. Again, the report states that longer working hours increase the perception of productivity rather than actual productivity. This leads to a rise in unproductive time, paving the way for an increase in the tendency to be in the digital environment. It is widely accepted that showing presence in the digital environment and responding to incoming messages or notifications as an indicator of the connection established with work is widespread and that employees carry computers or devices such as phones containing technological software related to work with them during breaks, and avoid being seen away from the desk in a way that leads to productivity. The connection between the strategy of maintaining a presence in the digital environment and productivity arises from uncertainty about whether this presence can be measured as an indicator of success and performance. Additionally, advancements in technology related to the

relationship between businesses and employees further exacerbate this negative perception and reaction.

Hayes (2024) highlights the issue of digital presenteeism behaviors exhibited by employees in the work environment. She points out that this behavior manifests in various ways, such as the need to communicate about work outside of normal hours and the involvement in work processes even when ill. These patterns contribute to the employees' inability to disengage from work, ultimately leading to decreased performance and commitment, as well as increased burnout.

When the issues and explanations emphasized in various professional blogs and HR resources are evaluated collectively, the factors that cause digital presenteeism can be summarized as follows:

- Job Insecurity: In the post-pandemic period, we have observed that global economic fluctuations and rapid changes in sectoral business dynamics have heightened competitive pressure. This has led businesses to demand higher performance, while employees feel the need to prove their worth and adapt quickly. Consequently, with the rise of various business models and a global shift towards human resources strategies such as hybrid and remote working, employees are experiencing a significant sense of job insecurity.
- Lack of trust and transparency in the workplace: Lack of transparency in performance appraisal systems, inadequate feedback mechanisms, limited participation and information sharing, increased competition, and high-performance pressure prevent coordination and communication between departments. When this situation spreads throughout the organization, employees' trust in each other and the organization decreases.
- Micromanagement: High-performance pressure triggers excessive control and supervision and detailed work monitoring. Especially in workplaces where hybrid and remote working models are more widely adopted, situations such as the establishment of a presence in a digital environment and the necessity of monitoring employees from there, unlike the traditional approach, trigger managers' constant reporting demands and excessive control tendencies. Control, on the other hand, is currently used as a practical way to examine employees' presence in the virtual environment, such as employee tracking software and being constantly online. Being in a virtual environment instead of live interaction also triggers the delusion that a control weakness will arise as managers move their control areas to the virtual environment, which may cause an increase in the tendency to micromanage as a wrong leadership practice.
- High use of technology: The process of digitalization, particularly the advancements in information and communication technologies, enables employees to communicate with one another more effectively through various tools such as instant messaging, video conferencing, and project management software. However, this environment can lead to challenges like constant notification monitoring, feelings of workplace FOMO (fear of missing out), and the blurring of boundaries between work and personal life, which can trigger digital presenteeism.

- Remote, hybrid working models: Hybrid and remote working models have become widespread rapidly due to the pandemic, without allowing the perceptions of traditional working methods to develop. This situation has caused some incompatibilities between old expectations and the new situation, or a perception that old expectations are being displayed in the new virtual environment. This, especially when combined with the decrease in the physical presence of employees on the job, the lack of widespread established criteria and methods for measuring performance, team coordination problems, the need to prove oneself, and the expectation of career development, has led to the formation of digital presenteeism.
- Organizational Culture: Organizational culture includes shared values, norms, and behavioral patterns. With the violation of work-life boundaries during the digitalization and pandemic process, issues such as the normalization of working late hours, the expectation of quick responses, and the culture of not taking leave due to being remote have become widespread. In addition to these, when issues such as the weakening of leader-member interaction, the inadequacy of policies regarding work-life balance, and the excessive focus on numerical and performance output in the virtual environment begin to be accepted as shared values and behavioral patterns in the organization, the term digital presentee is triggered by the organizational culture.

2.3. Possible consequences of Digital Presenteeism and Theoretical Basis

Digital presenteeism can have negative effects on both individuals and organizations. These negative effects include:

Table 1: Consequences of Digital Presenteeism

Impact Area	Effects on Organization	Effects on Individual
Productivity	- Lower performance - Increased error rates - Project delays	- Difficulty focusing - Fatigue - Lack of motivation
Health	- Increased health expenses - Rise in sick leave - Loss of workforce	- Physical ailments - Mental health issues - Sleep disorders
Work Relations	- Team communication issues - Low employee engagement - High turnover rate	- Social isolation - Job dissatisfaction - Professional burnout
Costs	- Recruitment costs - Training expenses - Operational losses	- Healthcare expenses - Therapy/counseling costs - Loss of career opportunities

The possible effects of digital presenteeism on individuals and organizations can be explained within the scope of certain theories in the field.

- Digital Presenteeism within the Scope of Conservation of Resources Theory

The fundamental premise of the Conservation of Resources Theory revolves around the idea that individuals are driven to safeguard their existing resources while also seeking to acquire new ones (Hobfoll, 2011; Halbesleben et al., 2014). Within the framework of Conservation of Resources Theory, digital presenteeism can be considered as a factor that threatens employees' basic resources (energy, time, health). While individuals try to protect these resources, they experience resource loss due to the pressure of being constantly online. When they cannot replace these effective resources, the following possible results may occur:

• Impacts on the Business:

Increased health costs and loss of labor

Low productivity and decreased performance

High employee turnover

• Impacts on the Individual:

Physical and mental exhaustion

Disruption of work-life balance

Loss of motivation

- Digital Presenteeism within the Scope of Socio-Technical Systems Theory

Sociotechnical systems is a method used in organizational development that focuses on the design of intricate work environments. It emphasizes the interplay between individuals and technology within workplace settings (Appelbaum, 1997; Whitworth & Ahmad,2013). rom this theoretical perspective, digital presenteeism is a result of the imbalance between technological systems and social systems. The theory refers to the establishment of a balance between production models and the related technology and social systems. Excessive use of technological opportunities leads to the deterioration of social systems (work-life balance, employee health). In this context, the following possible results can be observed:

• Impacts on the Business:

Inefficient use of technology investments

Communication problems within the team

Disruptions in business processes

• Impacts on the Individual:

Technology addiction

Social isolation

Work-technology-life imbalance

- Digital Presenteeism within the Scope of Transactional theory of stress and coping

Transactional theory of stress and coping states that the brain experiences stress due to the incompatibility between the stressor and coping perceptions and methods (Biggs, Brough & Drummond, 2017). In this context, digital presenteeism is a source of stress that exceeds employees' coping mechanisms. The pressure to be constantly accessible challenges individuals' adaptive capacities. As a stressor that creates capacity beyond expectations, digital presenteeism can create the following possible outcomes:

• **Impacts on the Business**:

Increased workplace accidents and errors

High health insurance costs

Low organizational performance

• **Impacts on the Individual**:

Chronic stress and anxiety

Burnout syndrome

Psychosomatic disorders

- Digital Presenteeism within the Scope of Boundary Theory

Boundary Theory emphasizes that negative experiences can occur when different areas such as work and life are more dominant than another area or when boundaries are crossed (such as work-family conflict) (Ashforth, Kreiner & Fugate, 2000). According to this theory, digital presenteeism causes the boundaries between work and private life to blur. This situation leads to role conflicts and the erosion of psychological boundaries. When boundaries are crossed, the employee experiences significant problems in other areas. In this context, the possible consequences that digital presenteeism may cause can be summarized as follows:

• Impacts on the Business:

o Ineffectiveness of work-life balance policies

o Decrease in employee satisfaction

o Loss of corporate reputation

• Impacts on the Individual:

o Family and private life problems

o Role conflict and ambiguity

o Loss of personal development opportunities

These theoretical frameworks are important references in order to foresee the effects of digital presenteeism on both individual and organizational levels. In this context, it is important for organizations to carefully observe the possible results on this theoretical basis and take precautions.

2.4. Approaches to Combat the Negative Consequences of Digital Presenteeism

To address the potential effects of digital presenteeism and the theoretical framework that can help explain these effects, the following strategies can be adopted in the initial stage**.**

Table 2: Approaches to Combat the Negative Consequences of Digital Presenteeism

Theory	**View on Digital Presenteeism**	**Solution Proposal**	**Example**
Conservation of Resources	Resource-depleting threat	Resource protection policies	Implementing mandatory offline hours after 6 PM
Socio-Technical Systems	System imbalance	Technology-human balance	Rotating "tech-free" collaboration days
Transactional theory of stress and coping	Chronic stressor	Stress management programs	Weekly mindfulness sessions and digital detox workshops
Boundary Theory	Boundary violation	Clear boundary policies	No work communications on weekends policy

Based on the issues emphasized in various sources, the following measures can be taken (Parker Walch Consulting, 2022; Oyster, 2022; Uma Technology, 2024; Steegle, 2024;Rivermate, 2024; TWCGlobal, 2024):

- **Organizational Level Measures**: Some steps to be taken at the organizational culture and organizational scale can have significant effects on eliminating the factors that pave the way for the formation of digital presneteeism. These possible preventive strategies can be summarized as follows:

Policy Development:

- Clear work hours and communication policies
- Comprehensive absence management protocols
- Flexible working arrangements

Cultural Initiatives:

- Promoting work-life balance culture
- Destigmatizing time-off requests
- Recognition systems for healthy work practices

- **Technological Measures** : Digital presenteeism is basically formed by reinterpreting business processes and employee work interaction with digital communication and information technologies or by executing them on a new behavioral plane and expecting old habits on this plane. At this point, some new approaches and minor adjustments that can be taken can make significant contributions to preventing possible negative results. These issues can be summarized as follows:

Digital Tools Management:

- Implementation of do-not-disturb features
- Automated work hours tracking systems
- Digital wellness monitoring tools

Communication Systems:

- Asynchronous communication platforms

- Scheduled notification systems
- Time-zone aware collaboration tools

- Individual Level Support: The focus of digital presenteeism is on the individual. Understanding the situation the individual is in and taking some precautions can make significant contributions to preventing possible negative outcomes. These precautions can be summarized as follows:

Employee Well-being Programs:

- Mental health support services
- Stress management workshops
- Digital detox training

Professional Development:

- Time management training
- Boundary-setting workshops
- Work-life integration skills

- Management Level Interventions: The quality of the interaction between the manager leader and the employee has a decisive effect as the main actors of digital presenteeism. At this point, increasing the awareness of managers and leaders about the concept can make significant contributions to preventing possible consequences. At this point, the following issues can be adopted as important strategic prevention approaches:

Leadership Training:

- Digital presenteeism awareness programs
- Employee well-being management skills
- Remote team management techniques

Monitoring and Assessment:

- Regular well-being check-ins
- Workload assessment systems
- Performance evaluation based on outputs rather than presence

The above mentioned preventive strategies should be implemented in a holistic manner, based on the fact that digital presenteeism emerges as a multifaceted phenomenon. In this process, feedback and communication mechanisms should be operated effectively. Negative consequences can be prevented with awareness and determination at all levels, both lower and upper, against the phenomenon of digital presenteeism.

3. CONCLUSION

Digital transformation processes have accelerated significantly, particularly following the pandemic, which shifted the interaction between employees and their work to a virtual environment. This rapid change has profoundly altered business dynamics and practices. However, the high competition and performance expectations resulting from this

transformation are often hindered by outdated habits and expectations. One significant outcome of this situation is the emergence of digital presenteeism, a socio-technological phenomenon affecting employees. Digital presenteeism occurs when employees feel pressured to be constantly visible and engaged, often due to various internal and external pressures. This phenomenon can be detrimental to both individuals and organizations.

To prevent digital presenteeism and its consequences, which are discussed comprehensively in this study, the strategies outlined in the previous section should be examined from a holistic perspective that encompasses all organizational dynamics. This approach will enable the implementation of sustainable measures for all stakeholders affected by digital presenteeism. It is crucial for businesses to prioritize the concept of digital presenteeism and mobilize their strategies to combat it. This will allow them to effectively leverage the digital competencies and agility provided by the virtual environment, transforming them into competitive advantages and high performance within a framework of sustainable management. Furthermore, there is a significant need for empirical studies conducted by academic circles to guide the effectiveness of the strategies to be implemented, especially given the limited resources currently available.

REFERENCES

Aboagye, E., Björklund, C., Gustafsson, K., Hagberg, J., Aronsson, G., Marklund, S., ... & Bergström, G. (2019). Exhaustion and impaired work performance in the workplace: Associations with presenteeism and absenteeism. Journal of occupational and environmental medicine, 61(11), e438-e444.

Amankwah-Amoah, J., Khan, Z., Wood, G., & Knight, G. (2021). COVID-19 and digitalization: The great acceleration. Journal of business research, 136, 602-611.

Appelbaum, S. H. (1997). Socio-technical systems theory: an intervention strategy for organizational development. Management decision, 35(6), 452-463.

Aronsson, G., & Gustafsson, K. (2005). Sickness presenteeism: prevalence, attendance-pressure factors, and an outline of a model for research. Journal of occupational and environmental medicine, 47(9), 958-966.

Aronsson, G., Gustafsson, K., & Dallner, M. (2000). Sick but yet at work. An empirical study of sickness presenteeism. Journal of Epidemiology & Community Health, 54(7), 502-509.. Presenteeism: A review and research directions. Human Resource Management Review, 29(1), 43-58.

Ashforth, B. E., Kreiner, G. E., & Fugate, M. (2000). All in a day's work: Boundaries and micro role transitions. Academy of Management review, 25(3), 472-491.

Bergström, G., Bodin, L., Hagberg, J., Lindh, T., Aronsson, G., & Josephson, M. (2009). Does sickness presenteeism have an impact on future general health?. International archives of occupational and environmental health, 82, 1179-1190.

Biggs, A., Brough, P., & Drummond, S. (2017). Lazarus and Folkman's psychological stress and coping theory. The handbook of stress and health: A guide to research and practice, 349-364.

Biron, C., Karanika-Murray, M., & Ivers, H. (2022). The health-performance framework of presenteeism: A proof-of-concept study. Frontiers in Psychology, 13, 1029434.

Caverley, N., Cunningham, J. B., & MacGregor, J. N. (2007). Sickness presenteeism, sickness absenteeism, and health following restructuring in a public service organization. Journal of management studies, 44(2), 304-319.

Ertürk, E., Erdirençelebi, M. & Gökce, Ş. (2017). Presenteeism (İşte Var Olamama) İle İş Yaşam Dengesi Arasindaki İlişki: Akademik Personel Üzerine Bir Araştirma. Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, (ICOMEP 2017 ÖZEL SAYISI), 193-203.

Galvin,J., LaBerge,L & Williams,E.(2021).The new digital edge: Rethinking strategy for the postpandemic era Avaliable at:https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/the-new-digital-edge-rethinking-strategy-for-the-postpandemic-era

Gosselin, E., Lemyre, L., & Corneil, W. (2013). Presenteeism and absenteeism: differentiated understanding of related phenomena. Journal of occupational health psychology, 18(1), 75.

Grinyer, A., & Singleton, V. (2000). Sickness absence as risk-taking behaviour: a study of organisational and cultural factors in the public sector. Health, Risk & Society, 2(1), 7-21.

Halbesleben, J. R., Neveu, J. P., Paustian-Underdahl, S. C., & Westman, M. (2014). Getting to the “COR” understanding the role of resources in conservation of resources theory. Journal of management, 40(5), 1334-1364.

Hansen, C. D., & Andersen, J. H. (2008). Going ill to work–what personal circumstances, attitudes and work-related factors are associated with sickness presenteeism?. Social science & medicine, 67(6), 956-964.

Hayes, J. (2024). The Rising Dark Side Of Remote Work That CEOs Need To Pay Attention To Avaliable at:https://www.forbes.com/sites/julianhayesii/2024/03/25/the-rising-dark-side-of-remote-work-that-ceos-need-to-pay-attention-to/

Hobfoll, S. E. (2011). Conservation of resources theory: Its implication for stress, health, and resilience. The Oxford handbook of stress, health, and coping, 127, 147.

Jarvis-King,L. (2023). Digital Presenteeism: The Pressure to be seen in the Virtual Office Avaliable at:https://digit-research.org/blog_article/digital-presenteeism-the-pressure-to-be-seen-in-the-virtual-office/

Johns, G. (2010). Presenteeism in the workplace: A review and research agenda. Journal of organizational behavior, 31(4), 519-542.

Johns, G. (2012). Presenteeism: A short history and a cautionary tale. Contemporary Occupational Health Psychology: Global Perspectives on Research and Practice, Volume 2, 2, 204-220.

Killing Time at Work (2022). Avaliable at : https://assets.qatalog.com/language.work/Qatalog-Killing-Time-at-Work-22-Report.pdf?latest

Koopman, C., Pelletier, K. R., Murray, J. F., Sharda, C. E., Berger, M. L., Turpin, R. S., ... & Bendel, T. (2002). Stanford presenteeism scale: health status and employee productivity. Journal of occupational and environmental medicine, 44(1), 14-20.

Leppington, M. (2022). The Worrying Rise of Digital Presenteeism Avaliable at:https://tldv.io/blog/the-worrying-rise-of-digital-presenteeism/

Martinez, L. F., & Ferreira, A. I. (2012). Sick at work: presenteeism among nurses in a Portuguese public hospital. Stress and Health, 28(4), 297-304.

Oyster (2022).What is digital presenteeism and how do you avoid it on a remote team? Ensure your remote employees maintain a healthy balance Avaliable at:https://www.oysterhr.com/library/what-is-digital-presenteeism-and-how-to-avoid-it-on-a-remote-team

Oyster (2024). What is digital presenteeism? Avaliable at:https://www.oysterhr.com/glossary/digital-presenteeism

Parker Walch Consulting (2022).How to Combat Digital Presenteeism & Burnout Avaliable at:https://www.carolparkerwalsh.com/blog/digital-presenteeism

Peel, A. (2020). Digital Presenteeism Avaliable at: https://digitalpeople.blog.gov.uk/2020/10/27/digital-presenteeism/

Playroll (2024). What Is Digital Presenteeism? Avaliable at:https://www.playroll.com/hr-glossary/what-is-digital-presenteeism

Rivermate (2024). What is digital presenteeism and how does it affect remote work? Avaliable at:https://www.rivermate.com/glossary/digital-presenteeism

Skagen, K., & Collins, A. M. (2016). The consequences of sickness presenteeism on health and wellbeing over time: a systematic review. Social Science & Medicine, 161, 169-177.

Song, Y., & Gao, J. (2020). Does telework stress employees out? A study on how COVID-19 lockdown influenced work-family conflict and presenteeism. Journal of Applied Psychology, 105(8), 990-1000.

Spagnoli, P., Molino, M., Molinaro, D., Giancaspro, M. L., Manuti, A., & Ghislieri, C. (2020). Workaholism and technostress during the COVID-19 emergency: The crucial role of the leaders on remote working. Frontiers in Psychology, 11, 620310.

Steegle (2024).5 Ways to Combat Presenteeism in the Workplace Avaliable at: https://www.steegle.com/intranets/faq/5-ways-to-combat-presenteeism

Tangchareonsamut, J., Wongrathanandha, C., Khamsee, S., & Aekplakorn, W. (2022). Association of work performance with absenteeism and presenteeism among support workers in a medical school hospital, Thailand. Journal of Health Research, 36(4), 746-755.

TWCGlobal (2024) What Is Digital Presenteeism? Avaliable at:https://www.tcwglobal.com/payrolling-terms/digital-presenteeism

Ulu, S., Özdevecioğlu, M., & Ardıç, K. (2016). Kişilik Özelliklerinin Hasta İken İşe Gelme (Presenteizm) Davranişi Üzerindeki Etkileri: İmalat Sanayiinde Bir Araştirma. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (47), 167-181.

Uma Technology. (2024). What is digital presenteeism and how can you overcome it? Uma Technology Blog. https://umatechnology.org/what-is-digital-presenteeism-and-how-can-you-overcome-it/

Whitepaper (2020). Clocking on and checking out : Why your employees may not be working at optimal levels and what you can do about it Avaliable at: https://f.hubspotusercontent00.net/hubfs/393154/_2020-content-INT/111820-Whitepaper-Presenteeism.pdf?__hstc=&__hssc=&hsCtaTracking=0af84577-5a0d-43db-a528-dec0690336c2%7C547a14e6-1d64-407e-a397-b0412706550f

Whitworth B, Ahmad A. Socio-technical system design. In: The encyclopedia of human-computer interaction, 2nd ed. Interaction Design Foundation; 2013.

Xiao, Y., Becerik-Gerber, B., Lucas, G., & Roll, S. C. (2021). Impacts of working from home during COVID-19 pandemic on physical and mental well-being of office workstation users. Journal of Occupational and Environmental Medicine, 63(3), 181-190.

Yıkılmaz, İ. (2021). Covid-19 Pandemic as a digital transformation catalyst. The Social And Economic Impact of Covid–19, 119.

TEKSTİL VE MODA TASARIMINDA YENİ BİR YARATIM ARACI OLARAK 3B KALEMLER

Dr. Öğr. Üy. Fatma BULAT
Kırıkkale Üniversitesi
Orcid: 0000-0002-6367-4243

Özet

Günümüzde tekstil moda endüstrisi, faaliyet gösterdiği çevre, artan rekabet, tüketici bilincinin gelişmesi ve teknolojinin hızla ilerlemesi gibi bir dizi değişkenin etkisi ile şekillenmektedir. Endüstrinin tasarım süreçlerin de özgünlük ve yenilik beklentisi, tasarımcıları yeni malzemeler ve yeni teknolojileri araştırmaya yönlendirmektedir. Bu bağlamda son yıllarda tasarım alanlarında, 3B teknolojilerinin kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Bu teknolojilerden biri olan 3B kalemler, tekstil tasarımında yeni bir yaratım aracı olarak dikkat çekmektedir. 3B kalemler, tasarımcılara serbest el hareketleriyle üç boyutlu yapılar oluşturma imkânı sunarken, geleneksel tekstil tekniklerine kıyasla farklı bir çalışma pratiği sağlamaktadır. Çalışma da 3B kalemlerin tekstil tasarımındaki potansiyeli, sunduğu avantajlar, kısıtlılıklar incelenmekte, aynı zamanda yapılan tasarım uygulamalarından elde edilen deneyimler paylaşılmaktadır. Sonuç olarak, 3B kalemlerin, kullanılan malzeme malzemeyi işleme biçiminin, FDM yazıların çalışma yöntemine benzer olduğu görülmektedir. Tüm tasarım süreçlerinde olduğu gibi bu kalemlerde de tasarımcının yaratıcılık becerisi çok önemlidir. Üç boyutlu kalemler kişiselleştirme ve özgün tasarımlar oluşturma bağlamında önemli avantajlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 3B Kalem, Tekstil Tasarımı, Moda Tasarımı, Yaratıcılık, Teknolojik Yenilikler, Tasarım.

3B PENS AS A NEW CREATION TOOL IN TEXTILE AND FASHION DESIGN

Abstract

In the contemporary textile fashion industry, a multitude of variables exert influence, including the environment in which the industry operates, increasing competition, the development of consumer awareness, and the rapid advancement of technology. The industry's expectation of originality and innovation in design processes compels designers to research new materials and technologies. In this context, the use of 3D technologies has become increasingly widespread in design fields in recent years. Among these innovations, 3D pens have garnered particular attention as a novel creation tool within the domain of textile design. These devices empower designers to fashion three-dimensional structures through freehand movements, thereby facilitating a distinct working practice in comparison to conventional textile techniques.The present study aims to explore the potential of 3D pens in textile design, to identify their advantages and limitations, and to share the insights derived from their design applications. The study finds that the material processing method employed by 3D pens is analogous to the FDM (Fused Deposition Modeling) technique. As with all design processes, the designer's creative skills play a pivotal role.3D pens offer significant advantages in terms of customization and the generation of original designs.

Keywords: 3D Pen, Textile Design, Fashion Design, Creativity, Technological Innovations, Design.

1. GİRİŞ

Günümüzde tekstil ve moda sektörü, çevresel faktörler, artan rekabet, bilinçlenen tüketiciler ve hızla ilerleyen teknoloji gibi etkenler doğrultusunda şekillenmektedir. 20. yüzyılın başından itibaren, dönemin ruhunu yaratıcı bir şekilde yorumlamak ve bu anlayışı, zamanında ve pazarlanabilir ürünlere dönüştürmek, moda ve tekstil endüstrisinin varlığını sürdürmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Ruppert-Stroescu ve Hawley, 2014:10). Endüstrinin tasarım süreçlerinde özgünlük ve yenilik beklentisi, tasarımcıları yeni malzeme ve teknolojileri keşfetmeye yönlendirmektedir. Bu çerçevede, Dördüncü Sanayi Devrimi'nin önemli bir teknolojilerinden biri olan 3B teknolojilerinin kullanımı hızla yaygınlaşmaktadır. 3B baskı teknolojisi, özellikle sanat ve yaratıcılığın ön planda olduğu alanlarda, hayal gücünü gerçeğe dönüştüren bir tasarım aracı olarak tanımlanmaktadır. Araştırmalara göre, tasarım endüstrisi de bu teknolojiyi kullanarak yeni malzemeler ve tekniklerle yaratıcı ürünler tasarlanabilmektedir (Kim ve Park, 2018:946). Son dönemde, 3B baskı teknolojisinin bir uzantısı olan ve 2014 yılında ABD İnovasyon Ödülü'nü kazanan 3B kalemler sanat ve tasarım alanlarında kullanılmaya başlamıştır (Chun, 2022:462). Kalem formunda olan bu cihazlar, ayrı bir yazılım veya bilgisayara ihtiyaç duymadan manuel olarak kolayca kullanılabilmektedir. Bu cihazlar, 3B baskıdan farklı olarak ürünleri anında oluşturma yeteneği sunmaktadır (Park ve Jisoo, 2019). Bu araçların, fikir geliştirme, modelleme, 3B baskı, yaratıcılık ve problem çözme gibi temel becerilerin gelişimine katkı sağladığı, ABD başta olmak üzere, eğitim süreçlerinde yaygın bir şekilde kullanıldığı belirtilmektedir (Chun, 2022:463). Bu kalemlerle ilgili literatür çalışmaları sınırlıdır. Tasarım ve eğitim alanında kullanımına ilişkin değerlendirme yapan çalışmalar aşağıdaki gibidir.

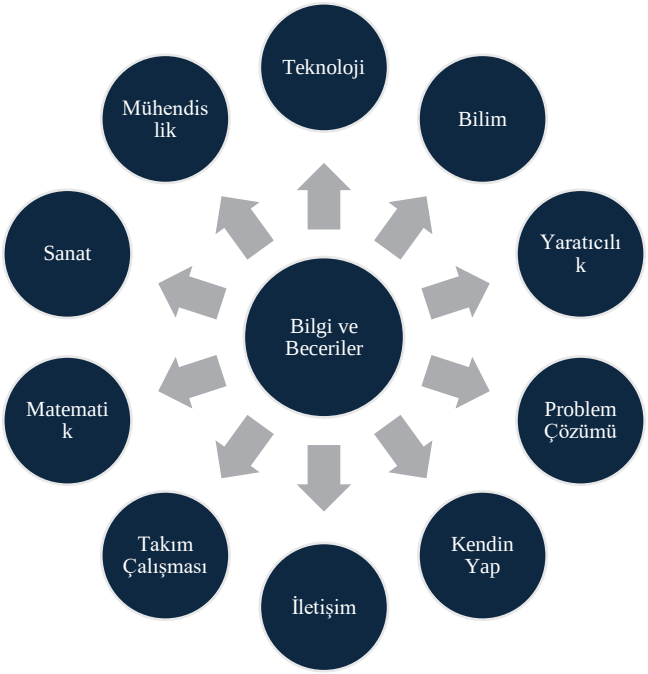
Kyung1 ve Shin, (2018) yaptıkları çalışmada, Iris Van Herpen defilesinde kullanılan makyaj tasarımını 3B kalemlerle modellemişler ve dijital teknoloji ile makyajın buluşmasını sağlayarak yaratıcı teknolojinin makyaj tasarımında uygulanmasının bir örneğini gerçekleştirmişlerdir.

Chun'un (2022) çalışmasında, 3B kalemlerin tasarım eğitimi bağlamında kullanılarak yaratıcılığı ve problem çözme yeteneğini geliştirmeye yönelik bir yöntem geliştirilmiştir.

Jong-Young ve Byung-Hoon (2021), 3B kalemlerin dijitalleşme süreçlerine etkisi üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir. Araştırmalarında, bu araçları eğitimde tamamlayıcı bir ürün olarak nitelendirirken, dijitalleştirilmesinin önünde bazı sınırlamaların bulunduğunu vurgulamışlardır.

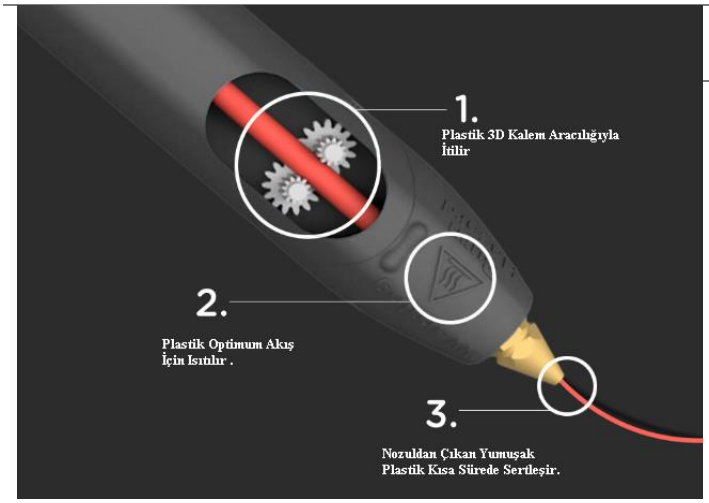
Çopur ve Türdoğan (2020) ise, 3B kalemlere uygun tasarlanan çalışma kağıtlarının katı cisimler konusundaki öğrenmeye etkisini incelemiş ve bu materyallerin eğitim-öğretim süreçlerinde olumlu sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur. Elde edilen veriler, bu kalemlerle hazırlanan materyallerin öğrencilerin keşfetme ve kavrama süreçlerini desteklediğini ve özellikle geometri ile matematik konularında etkili bir öğretim aracı olabileceğini göstermektedir.

Qiaohong ve Seeram (2020) ise, 3B kalemlerin çalışma mekanizmalarını, farklı kullanım alanlarını, malzeme çeşitliliğini ve renk seçeneklerini incelemiş; piyasada bulunan 3B kalem türleri ve gelecekteki potansiyelleri üzerine araştırmalar yapmıştır. Bu teknolojinin eğitim süreçlerinde kullanıldığında, Şekil 2'de özetlenen çeşitli faydalar sağlayabileceğini ifade etmişlerdir.

Şekil 1. Öğrencilerin Öğrenme Yetenekleri ve İlgi Alanlarındaki Gelişmelerin Şeması (Qiaohong ve Seeram, 2020:59).

Günümüzde tekstilden gıdaya farklı amaçlarla kullanılan 3B kalemler bulunmaktadır. Tasarım süreçlerinde 3Doodler en popüler kalem markalarından biridir.

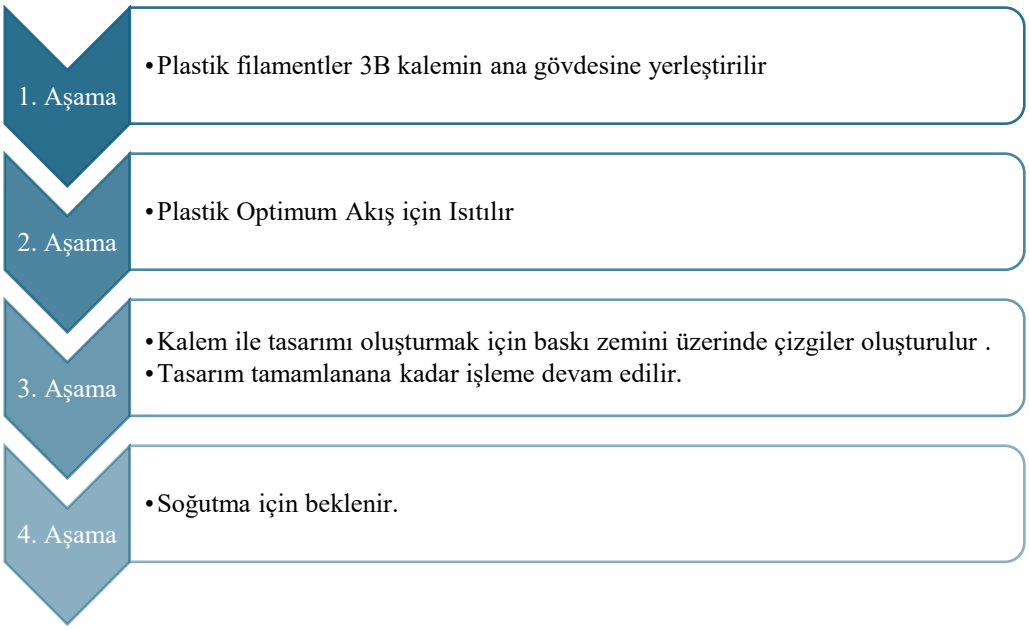

Özellikler
Manuel Konrol
Adım adım hız kontrolü
Çalışma sıcaklığı (50~210 ° C)
Filament çapı (1,76 mm)
Kullanım modu (ekstrüzyon / sertleştirme)

Şekil 2.3B Kalem (3D Kalem ,2024).

Üç boyutlu kalemler, filament adı verilen termoplastik malzemeyi eritip bir nozül aracılığıyla dışarı püskürterek, herhangi bir modelleme yazılımına ihtiyaç duymadan yerde veya havada

elle üç boyutlu şekiller oluşturmayı sağlayan bir araçtır (Chun, 2022:462). Bu işlem sırasında, ılık plastik filament kalemin ucundan çıktıktan sonra soğuyarak katılaşmakta ve istenilen üç boyutlu nesne x, y, z eksenlerinde çizgisel veya katmanlar halinde yığılarak oluşturulmaktadır. 3B kalemler, FDM (Fused Deposition Modeling) 3B yazıcılara oldukça benzese de, yazılım gereksinimi olmaması, uzmanlık becerisi gerektirmemesi, destek malzemesi ihtiyacının bulunmaması ve uygun maliyet gibi farklılıklara sahiptir.

3B kalemin temel çalışma prensipleri aşağıdaki gibidir (Şekil 3).

Şekil 3. 3B kalem Çalışma Prensipleri

Üç boyutlu kalem teknolojisi, 3B yazıcı prensibiyle çalışan ancak kullanıcının doğrudan, bir kalem gibi basit bir araç mantığıyla kullanabilen analog cihazlardır (Çopur ve Türdoğan, 2020:110; Jong-Young ve Byung-Hoon, 2021:586). Bu kalemlerin kullanımı özel bir uzmanlık gerektirmez, ancak hangi amaçla, nerede ve nasıl kullanılacağı konusunda yaratıcılık önemlidir. Üç boyutlu kalemlerde, PCL, ABS ve PLA gibi termoplastik malzemeler kullanılmaktadır. Bu malzemeler ve özellikleri aşağıdaki gibidir.

PLA (Poli Laktik Asit), organik bir malzemedir, şeker kamışı ya da mısır nişastası gibi yenilenebilir kaynaklardan elde edilmektedir. Biyolojik olarak parçalanabilir bir malzemedir ve plastik bardaklar, tabaklar ve tıbbi implantlar gibi insan sağlığını riske etmeyecek materyallerin yapımında kullanılmaktadır. PLA ile daha parlak, pürüzsüz ve ince ayrıntıları olan yüzeyler elde edilebilmektedir, bu nedenle estetiğin önemli olduğu 3B baskılarda kullanımı uygundur. Basım sıcaklığı 180-230 derece arasındadır, güneş ışığına sürekli maruz kaldığında bozulmalar yaşanabilmektedir (Üner ve Koçak,2012:82).

ABS (Acylonitrile Butadiene Styrene), yağ bazlı güçlü ve sağlam bir plastiktir. Dayanıklılığı nedeniyle mekanik kullanıma daha uygundur lego, aksiyon figürleri, araba parçaları gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Biyolojik olarak parçalanmaz, ancak geri dönüştürülebilir bir

plastiktir. ABS basım sıcaklığı 210-250 derece arasındadır. Çalışma esnasında yaydığı kimyasal kokunun solunması sağlığa zararlıdır ancak baskı tamamlandığında ürünün hiçbir zararı olmadı iddia edilmektedir (Rodríguez, Thomas, ve Renaud, 2001:149).

PCL (Polikaprolakton) petrokimyasal hammaddeden elde edilen yüksek kaliteli biyolojik olarak parçalanabilir bir plastiktir, temiz beyaz bir nihai görünüme yol açan yarı kristalli bir polyesterdir ve kolayca renklendirilmektedir. Bu malzeme yaklaşık 1,2 g/cm3 yoğunluğa sahiptir ve 60°C civarında eriyerek baskı için güvenli bir termoplastik haline gelmektedir, -60°C cam geçiş sıcaklığına sahip olması ürünün esnek ve sağlam olmasını sağlamaktadır. 3B baskıdan sonra 55°C'lik su veya hava ile yeniden şekillendirilebilmektedir (PCL,2024).

Tablo1. 3B Kalemlerin Malzeme Özellikleri

	Erime Sıcaklığı	Renk Dereceleri Aralıkları	Mevcut Renk Tonları	Biyobozunur Malzeme
PLA	155-185℃	30'dan fazla renk (Kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, mor, siyah, beyaz, kahverengi vb.)	Hızlı soğutma, karıştırılması kolay değil	Evet (Yenilenebilir tahıl kabuğu, saman ve samandan elde edilen malzemelerden yapılmıştır)
PCL	58-70℃	20'den fazla renk (Kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, mor, siyah, beyaz, kahverengi vb.)	Yavaş soğur, renkleri karıştırabilir, üç ana renk karıştırma prensibini takip edebilir.	Evet (Birçok mükemmel özelliğe sahip biyolojik olarak parçalanabilen bir malzemedir, deniz suyunda bozunur)
ABS	217-237℃	20'den fazla renk (Kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, mor, siyah, beyaz, kahverengi vb.)	Hızlı soğutma, karıştırılması kolay değil	Hayır (Bu bir mühendislik malzemesidir)

Kaynak: Qiaohong ve Seeram, 2020:61

2. Üç Boyutlu Kalemler ve Tekstil ve Moda Tasarımında Kullanımı

Endüstri'nin tasarım süreçlerin de özgünlük ve yenilik beklentisi, tasarımcıları yeni malzemeler ve yeni teknolojileri araştırmaya yönlendirmektedir ve 3B baskı, tasarımcıların başvurduğu teknolojilerden biridir. Tekstil ve Moda endüstrisinde de 2000'li yıllardan günümüze proje tabanlı olarak kullanılan bu yazıcılar, prototip üretiminden nihai ürüne kadar pek çok süreçte endüstrinin iş süreçlerine entegre edilmektedir. Bu teknolojilerden biri olan 3B kalemler, tekstil tasarımında yeni bir yaratım aracı olarak dikkat çekmektedir.

Tekstil sektörü, yarı yaratıcılık yarı fonksiyonel özelliklerin birleştiği çok boyutlu bir alan olarak yenilikçi yaklaşımlara her zaman açıktır. 3B kalemler de tasarımcılara serbest el hareketleriyle üç boyutlu yapılar oluşturma imkânı sunarken, geleneksel tekstil tekniklerine kıyasla farklı bir çalışma pratiği sağlamaktadır. 3B kalemler, tasarımcıların çizgi temelli üç boyutlu nesneleri oluşturmasını sağlayarak, 21. yüzyıl sanatında yeni bir ifade biçimi olarak da öne çıkmaktadır. Bu yöntem, eski ve modern kültürleri harmanlayarak tarihi mirası yeni bir

perspektifle sunmakta, görselleri daha renkli, üç boyutlu ve çevresel faktörlere, özellikle nem'e karşı dayanıklı hale getirmektedir (Qiaohong ve Seeram, 2020:59).

Moda tasarımcılarının çevresi, artan rekabet, gelişmiş tüketici bilinci ve hızla gelişen teknoloji ile karakterize edilmektedir (Ruppert vd., 2014:10). Tasarımcılar üç boyutlu teknolojileri yaratıcı, yüksek moda giysiler yaratmak için 3B yazıcılarla denemeler yapmaktadır. İris Van Herpen, Eden Saadon Shenkar, Stéphanie Santos, Patrick Tai, Erica Gray, Amanda Sekulow, Carina Shoshtary bu isimlerden bazılarıdır.

2.1. Eden Saadon Shenkar

İsrailli tekstil tasarımcısı Eden Saadon Shenkar, 3 boyutlu bir baskı kalem ile haute couture tarzı dantel iç çamaşırı koleksiyonu oluşturmuştur. Saadon'a (2017) göre, koleksiyonun esin kaynağı "klasik tekstil tasarım imgelerine (flora ve fauna) dayanmaktadır. Tasarımcı 3B kalemlerle ürettiği ilk giysisinin bir sütyen olduğunu belirtmektedir. Bu tasarımdan elde ettiği deneyimle "3D Dantel" adlı son projesinde, Flexy malzeme ile döküm, hareket, esneklik ve hafiflik gibi tekstil niteliklerine sahip yüzeyler üretmiştir (Simona Shemer, 2017).

Şekil 4. Eden Saadon, Courtesy, "3D Dantel" Koleksiyonu

2.2. Stéphanie Santos

Tekstil tasarımı alanında, özgün koleksiyonların yaratılabilmesi ve her tasarımda orijinalliğin sağlanabilmesi için yaratıcılık ve esinlenmenin önemi açıktır (Gürcüm ve Çiftçi, 2017:1). Bu bağlamda, Avrupa'dan moda tasarımcısı Stéphanie Santos'un doğadan ilham alarak geliştirdiği giysi ve mücevher koleksiyonu dikkat çekmektedir. Santos, 3Doodler kalemleri kullanarak "Dalgalardan ve mercanlardan" esinlendiği tasarımları üretmiştir.

Şekil 5. Stephanie Santos, 3D Pen Tasarımlar, 2020

Tasarımcı, çalışmalarında geri dönüştürülebilir PCL malzeme tercih etmiştir ve dijital süreçlerle bir şablon oluşturmaktadır. Daha sonra çıktısı alınan şablona uygun olarak kalemle baskı yaparak tasarımlarını oluşturmaktadır (Stephanie Santos,2020).

2.3. Patrick Tai

Moda tasarımcısı Patrick Tai, 3B kalemlerle giysi ve aksesuar tasarımları yapan bir başka tasarımcıdır. Tai, ABS ve TPU filamentlerle doğaçlama tasarımlar yapmaktadır (Patrick Tai, 2016). Tasarımcı, geometrik şekiller, modern mimari ve benzersiz dokulardan ilham aldığı elbise tasarımlarında kenarlarda destek için ABS kullandığını kalan kısımlarda ise TPU malzeme kullanmaktadır.

Şekil 6. Patrick Tai, 3D Pen Giysi ve Aksesuar Tasarımları (2016).

2.4. Erica Gray

Sanatçı ve yaratıcı Erica Gray'in *Forms Organic adlı* tasarımında maskeli bir başlık ve gövde bölümü oluşturmak için 3B Kalemler ve ABS malzeme kullanmıştır. Giyilebilir heykel, benzersiz bir sanat eseri olarak tanımlanmaktadır. Tasarımın, iskelet yapısı, kuyruklar, dişler, pençe benzeri öğeler kullanılarak ifade edilen organik figürlerden ve hayvansal imgelerden esinlenilmiştir (Erica Gray, 2016). 'Forms Organic' tamamen elle inşa edilmiş ve tasarımda kullanılan unsurlar önceden belirlenerek, (polimer dişler, pençeler ve naylon kuyruk) 3B kalemle oluşturulmuştur.

Şekil 7. Erica Gray'in Forms Organic (2016).

2.5. Amanda Sekulow

Amanda Sekulow'un "Melt into Spring*"* koleksiyonu giyilebilir sanat olarak tanımlanabilecek elbiselerden oluşmaktadır. Beyaz kumaşlarla hazırlanan elbiselere 3B kalemlerle basılan parçalar entegre edilmiştir.

Şekil 8. Amanda Sekulow, Melt into Spring koleksiyonu (2015).

2.6. Carina Shoshtary

Shoshtary, kuyumculuk eğitimi alan ve mücevher ve giyilebilir sanat üzerine çalışan bir tasarımcıdır. Kendisini modern bir avcı-toplayıcı olarak tanımlayan tasarımcı, "Hunter" koleksiyonu için geri dönüşümlü malzemeler kullanmıştır. Giyilebilir mini heykeller insan formuna göre kalıplanmıştır. Tasarımcı bu yönüyle tasarımların giyildiklerinde canlandığını vurgulamaktadır. Aynı zamanda tasarımcı sezgisel bir üretici olduğunu, 3B kalemlerin spontane ve doğal bir iş akışı sağlaması nedeniyle, mükemmel araçlar olduğunu düşünmektedir (Carina Shoshtary, 2020).

Şekil 9. Carina Shoshtary, *Hunter kreasyonu (2020).*

Tasarımlarında, çakıl taşları, deniz kabukları veya diğer malzemeleri tasarımla birleştirmek için 3B kalemleri kullanan tasarımcı "kalemler plastikleriyle yarattığım ve geliştirebileceğim şeylerin çoğu, art nouveau'yu anımsatan akıcı bir estetiğe sahip" diye belirtmektedir. Tasarımlarında PLA kullanan tasarımcı kalemle baskıdan sonra PLA malzemesini yeniden şekillendirmek için malzemeyi saç kurutma makinesi veya kuyumcu meşalesiyle hafifçe ısıttığını, bu işlemle malzemenin son derece yumuşak ve esnek hale geldiğini ve şekillendirmenin daha kolay olduğunu belirtmektedir (Carina Shoshtary, 2020)

3. MATERYAL YÖNTEM

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır, ilk bölümde kavramsal analiz yöntemiyle gerekli bilgilere alan yazın taranarak ulaşılmış ve tekstil ve moda tasarımı bağlamında 3B Kalem teknolojileri, tasarım, üretim bağlamında betimlenmiştir. Tasarım alanlarındaki vaka çalışmaları aracılığıyla 3B kalemin kullanım yöntemleri ve kapsamı araştırılmıştır. İkinci bölümde ise 3B kalemin ve vaka çalışmalarının incelenmesine dayanarak, tekstil ve moda tasarımında kullanımına ilişkin deneysel geliştirme[50] yöntemiyle 2 farklı baskı uygulaması yapılmış ve baskı süreci deneyimleri paylaşılmıştır. Tasarımların oluşturulmasında Mytnet 3B Kalem ve beyaz PLA filament kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Yaratıcılık, keşfin birey için yeni olabileceği, ancak daha önce bir başkası tarafından gerçekleştirilmiş olduğu kişisel ve keşfin tüm kültür/toplum için yeni olduğu tarihsel olarak kategorize edilmiştir (Boden 1990). Küresel ve oldukça rekabetçi moda endüstrisinde yaratıcılık çok önemlidir. Jennings'e (2011:13) göre, "yaratıcılık tasarımının omurgasıdır". Karpova ve diğerleri, yaratıcılığın ve özellikle yaratıcı problem çözmenin moda sektöründe olmazsa olmaz olduğunu savunmaktadırlar (Karpova ve Marcketti ve Kamm2013:159). Bu nedenle yenilikçi ve deneysel fikirler ve yaratıcı moda tasarımının geliştirilmesi için faydalıdır varsayımından hareketle 3B kalemler kumaş üzerinde ve tek başına bir yüzey oluşturmak için denenmiştir (Şekil 10-12).

Tasarımın üretiminde MYNT 3B kalem ve PLA filament kullanılmıştır. Doğaçlama yapılan tasarımda herhangi bir şablon veya yazılım kullanılmamıştır. Tasarım detayları aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. Tasarım Detayları

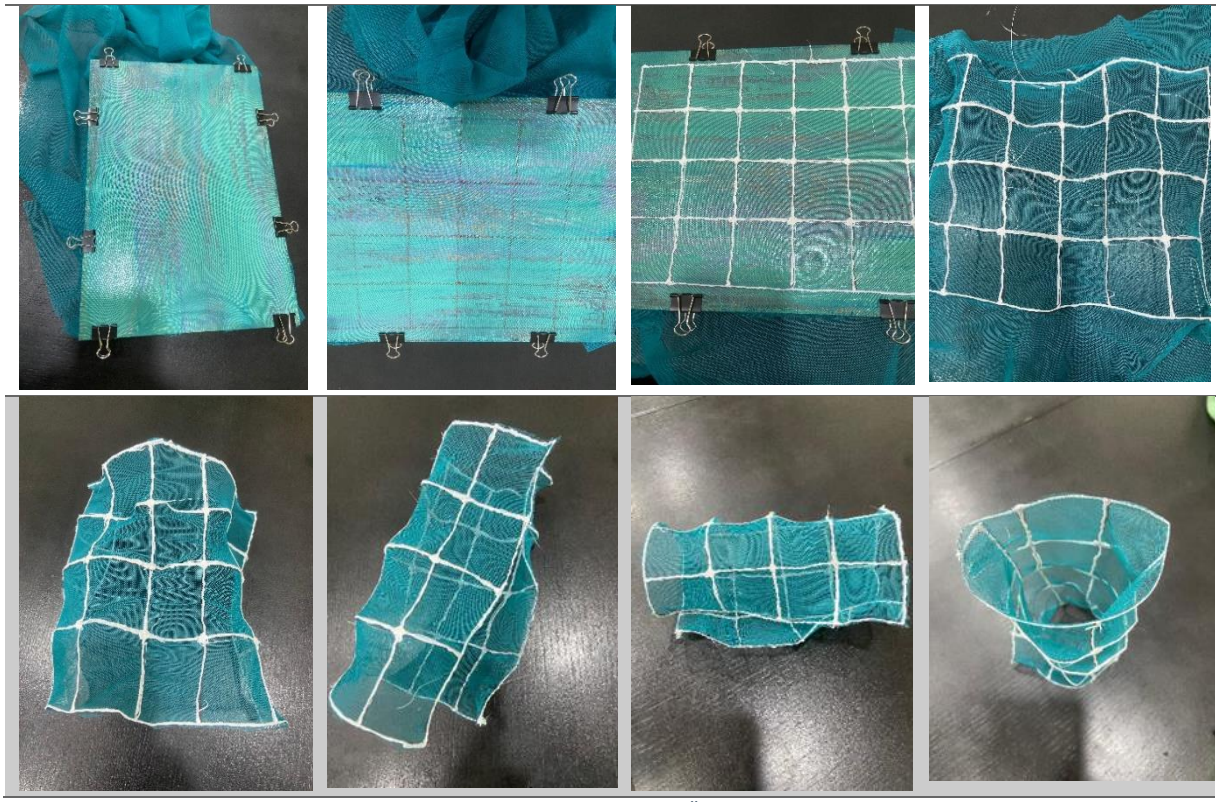
Tasarım	Malzeme	Malzeme Çapı	Teknoloji	Renk	Eritme sıcaklığı	Tasarım Baskı Süresi
Tasarım 1	PLA	1.75mm±0.05mm	MYNT 3B Kalem	Beyaz	220-230°C	30 dk.
Tasarım 2	PLA	1.75mm±0.05mm	MYNT 3B Kalem	Beyaz	220-230°C	150 dk.

Tasarım I

Tasarım I üç boyutlu kalemlerin kumaş üzerinde üç boyut kazandırma (manipülasyon) çalışmalarında kullanılabilirliğini test etmek üzere yapılan bir çalışmadır. Çalışmada esnek kumaş kullanılmıştır. Kumaş, baskı sürecinden önce gerilerek sabitlenmiş daha sonra üzerine baskı kalemi ile takip sürecini tekrar edilebilir hale getirebilmek için 5cmx5cm genişliğinde kareler çizilmiştir. Baskı süreci tamamlandığında sabitleme aparatları çıkarılmıştır. Kumaş

[50] Deneysel geliştirme yöntemi; Araştırma ve/veya pratik deneyimden elde edilen mevcut bilgiden yararlanarak yeni malzemeler, yeni ürünler ya da cihazlar üretmeye; yeni süreçler, sistemler ve hizmetler tesis etmeye ya da halen üretilmiş veya kurulmuş olanlar ı önemli ölçüde geliştirmeye yönelmiş sistemli çalışmadır (TÜBİTAK-b).

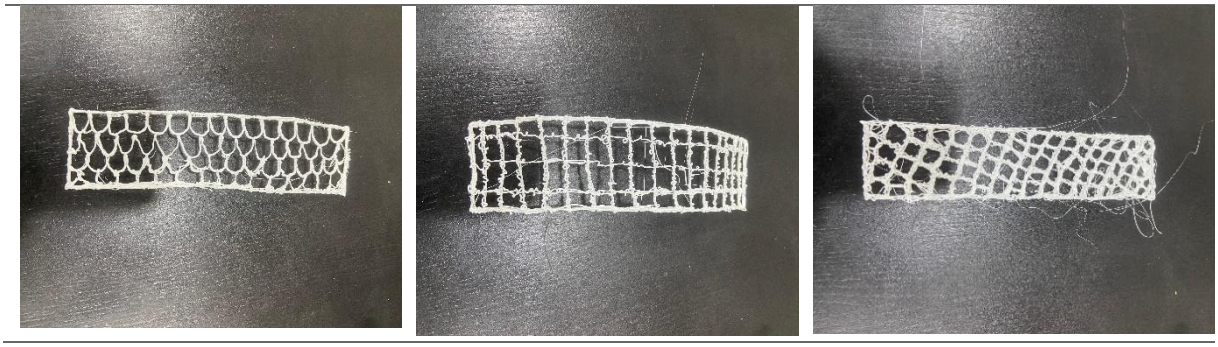
baskı sürecinden sonra şekil değişikliğine uğramış ve üç boyut kazanmıştır. 3B kalemler kumaş üzerinde baskı yapılarak kullanılabilme potansiyeline sahiptir. Baskı sürecinde PLA filament kullanılmıştır. Bu filamentler ince baskıda dayanıksız ve kırılgandır, bu sebeple daha esnek filamentler ile daha başarılı sonuçlar elde edilebileceğine inanılmaktadır.

Şekil 10. 3D Kalemle Kumaş Üzerine Baskı

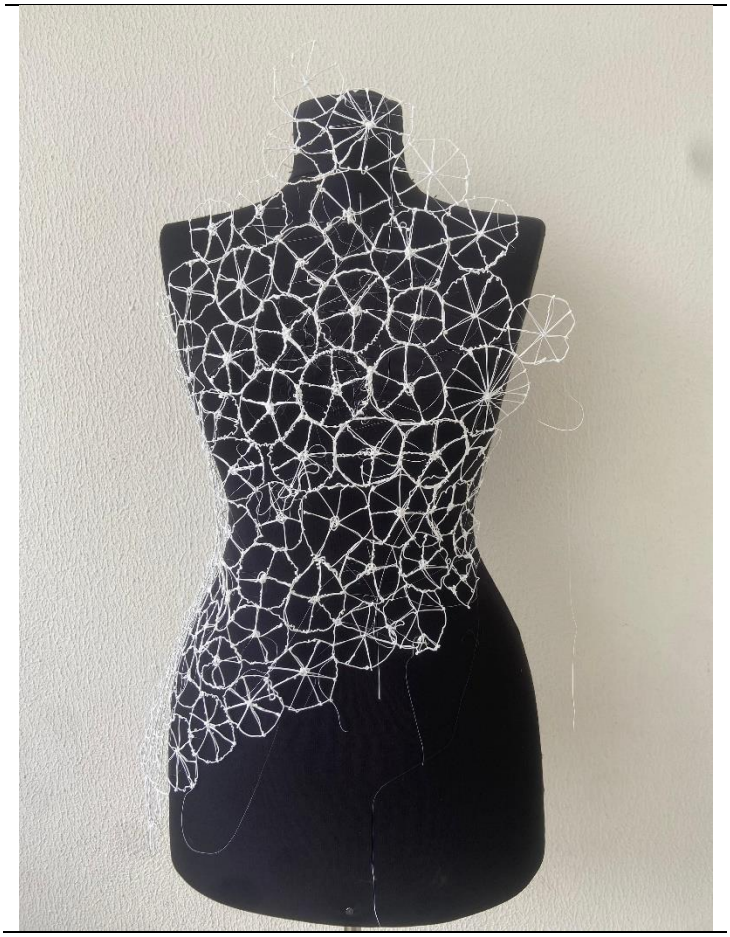
Tasarım II

Tasarım belirli bir problemin çözümüne yönelik organizasyon ve karar verme süreci olarak kabul edilmektedir (Turan,2011: 163). Tasarım öncesinde kalemlerle doku araştırması yapılmış kalem bir dolmakalem gibi kullanılarak ve yukarıdan akıtma biçiminde ve çok katlı yığma yaparak baskı denemeleri yapılmıştır (Şekil 11).

Şekil 11.3D kalem baskı denemeleri

Tasarım II' de 3B kalemlerle tekstil yüzeyi tasarım çalışması yapılmıştır. Anlamlı tekrar edilebilir bir yüzey oluşturulmaya çalışılmış ancak bilgisayar süreçlerini dahil edilmediği bir yöntem geliştirilememiştir. Bu sebeple doğaçlama bir tasarım yapılmış ve yapılan tasarımda oluşturulan yüzeye giysi formu verilmiştir.

Şekil 12. 3D kalem baskı giysi

Üç boyutlu kalemler, tekstil tasarım ve üretim sürecinde özgün yüzey tasarımlarında kullanılabildiği gibi aynı zamanda kumaş desenleme veya kumaşlara üç boyut kazandırma gibi çalışmalarda da başarılı sonuçlar vermektedir. Kalemler kolay taşınan elektrik olan her yerde kullanılabilecek araçlardır ve doğaçlama tasarım yapabilmek gibi avantajlar sunmaktadır. Tasarım süreci tamamen el işçiliğine dayanmaktadır bu sebeple zaman ciddi bir maliyet arttırıcı etken olarak kabul edilmektedir bu bağlamda tasarımlar "Haute Couture "olarak kabul edilmektedir. Ancak bu kalemleri nasıl kullanabilirim sorusuna kalemle tasarım denemeleri yaptıktan sonra karar vermekte fayda vardır. Kalemlerle baskı sürecinde filamentlerin erimesi sürecinde rahatsız edici bir koku çıkmaktadır bu sebeple bu kokuya direk maruz kalmayı engelleyecek bir yöntem geliştirmek veya açık havada baskı yapmak sağlık açısından daha uygun bir yöntem olarak önerilmektedir. Kumaş üzerine baskı yaparken çok büyük desenler kullanmak kırılmalara sebep olmaktadır bu sebeple küçük desenler kullanmak baskı kalitesi için daha uygundur.

3B kalemlerin kullanım sürecinde, malzemenin esnek olmaması ve hızla sertleşmesi nedeniyle, tasarım sürecini dikkatlice planlanmak önemlidir. Kalemin baskı kalitesinde kalemlere ait ergonomik özellikler, kullanım süresi, ısınma süresi önemlidir. Ayrıca kalemle baskı sürecinde tıkanmalar yaşanabilmektedir bu durum için üretilen çözümler kalem tercih ederken dikkat edilmesi gereken bir unsurdur. Kalemin hız ayarı, tasarlamak istenen materyalin detayına göre farklı hızlarda çizim yapma imkânı sunmaktadır. Kalem üzerinde bulunan OLED ekran, sıcaklık, hız seviyesi ve kullanılan materyal türü gibi bilgilerin takip edilmesini kolaylaştırmaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada üç boyutlu kalemlerin mevcut durumu, tekstil ve moda tasarımın bağlamında değerlendirmiştir. Yapılan vaka çalışmaları ve tasarım uygulamaları ile 3B kalemlerin avantajları, sınırlılıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kalemler tekstil ve moda tasarım uygulamalarında, tekstil üzerine baskı, Haute Couture tasarımların üretilmesi ve giysiyi destekleyici aksesuarların üretilmesi olmak üzere üç farklı düzeyde kullanılmaktadır. Üç boyutlu kalemler özgün yüzey tasarımları oluşturmak için etkili bir araç olarak kabul edilmektedir.

Araştırma da Tasarım I 'in üretimi için 30 dk. Tasarım II' nin üretimi için 150 dk. çalışılmıştır. Bu araçlarla tasarım sürecinde zamanın maliyet artırıcı bir etken olduğunun bilinmesi, tasarım sürecinin dikkatlice planlanmasını gerekmektedir. Kumaş üzerine baskı yaparken çok büyük desenler kullanmak kırılmalara sebep olmaktadır bu sebeple küçük desenler kullanmak baskı kalitesi için daha uygundur. Ancak bu kalemleri nasıl kullanabilirim sorusuna kalemle tasarım denemeleri yaptıktan sonra karar vermek önerilmektedir.

Üç boyutlu kalemlerle baskıda, geleneksel 3B baskı cihazlarının aksine, herhangi bir yazılıma ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu kalemler manuel kontrol edilebilmekte ve kolayca taşınabilmektedir. Ancak tasarım süreci tamamen doğaçlama ilerleyebileceği gibi bilgisayar destekli olarak da ilerleyebilir, programlar yardımı ile baskı şablonları ve üç boyutlu baskı kalıpları oluşturularak insan vücuduna tam uyumlu tasarımlar geliştirilebilir.

Bu kalemlerle baskı sürecinde ABS, PLA ve TPU gibi termoplastik filamentler kullanılmaktadır. Bu filamentler farklı renk seçenekleriyle tasarım çeşitliliği için alternatifler sunmaktadır. Malzemenin termoplastik olması sebebiyle baskı sürecinde ortaya rahatsız edici bir koku çıkmaktadır, bu sebeple iyi havalandırılan bir yerde baskı yapmak veya açık havada baskı yapmak korunma önlemi olarak tavsiye edilmektedir.

Sonuç olarak, 3B kalemler, tekstil tasarımında yaratıcılığı destekleyen ve çeşitli tekniklerin keşfedilmesine olanak tanıyan yenilikçi bir araç olarak kabul edilmektedir. Bu araçların etkin bir şekilde kullanılması, tasarım süreçlerinde olumlu sonuçlar doğurmakta ve geleneksel yöntemlerin ötesinde yaratıcı potansiyeller sunmaktadır. Kalemlerin seçimin de ergonomik tasarım, dış materyal kalitesi önemlidir ve üretim sürecinde yaşanan tıkanmalar da çözüm önerileri gibi konularda destek sağlayacak güvenilir bir üretici seçimi de göz önünde bulundurulması gereken önemli kriterlerdendir.

KAYNAKÇA

Boden, M. (1990). *The creative mind: Myths and mechanisms*. New York: Basic Books.

Gürcüm, B.H. ve Aslıhan Çifçi, A. (2017). Tekstil Tasarımında Yaratıcılık ve Esinlenme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2017- 54, 1-19. DOI: 10.9761/JASSS4877

Chun, H. (2022). A study on the design education method using 3D pen in an era of manufacturing change, *Nanotechnology for Environmental Engineering*, 2022) 7:461–465. Doi: 10.1007/s41204-021-00174-5

Jennings, T. (2011). *Creativity in Fashion Design: An Inspiration Workbook*, Fairchild Books Library Books, London

Jong-Young K. ve Byung-Hoon J. (2021). A study on the digitalization of 3D Pen. *Journal of the Korea Academia-Industrial*, 22,6, 583-590, https://doi.org/10.5762/KAIS.2021.22.6.583

Karpova, E., Marcketti, S. ve Kamm, C. (2013).Fashion industry professio). Fashionwpoints on creative traits and, strategies for creativity development,Thinking Skills and Creativity, 10,159-167,https://doi.org/10.1016/j.tsc.2013.09.001.

Kim Hyun Kyung1 ve Park Jeong Shin (2018). Development of Makeup Design by Using 3D Pen -Based on the characteristics of the Iris van Herpen's fashion show. *Journal of the Korean Society of Cosmetology* 2018;24(5):946-955.

Park, K., ve Jisoo, H. (2019). "A Study on Contemporary Clothing Design Expressing Convergent Sensibility Using 3D Pen- Focused on the Development of Art Wear Applied with Chusa Kim Junghee's Calligraphy". *Journal of Basic Design & Art*.

Rodríguez, J.F., Thomas, J.P. ve Renaud, J.E. (2001). Mechanical behavior of acrylonitrile butadiene styrene (ABS) fused deposition materials. Experimental investigation", *Rapid Prototyping Journal*, Vol. 7 No. 3, pp. 148-158. https://doi.org/10.1108/13552540110395547

Ruppert-Stroescu, M.,ve Hawley, J. M. (2014). A Typology of Creativity in Fashion Design and Development. *Fashion Practice*, *6*(1), 9–35. https://doi.org/10.2752/175693814X13916967094759

Turan, B. O. (2011). 21. Yüzyıl Tasarım Ortamında Süreç, Biçim ve Temsil İlişkisi. *Megaron* 6.3,162-170.

Üner, İ., ve Koçak, E.D. (2013). Poli(Laktik Asit)'İn Kullanım Alanları ve Nano Lif Üretimdeki Uygulamaları, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*,11, 22 , 79-88.

Qiaohong W., ve Seeram R. (2020). Creating Art by 3D Pen. Curr Trends Fashion Technol Textile Eng. 6(3): 555694. DOI 10.19080/CTFTTE.2020.06.555694

Yetmen, G. (2016). Moda Tasarımında Temel Tasarım Öğelerinin Önemi, *İdil*, 2016, Cilt 5, Sayı 22, Volume 5, Issue 22, 735-748.DOI: 10.7816/idil-05-22-12

İnternet Kaynakları

How Do 3D Pens Work (2024). How Do 3D Pens Work, https://learn.the3doodler.com/about/what-is-a-3d-pen/ (Erişim Tarihi: 26.12.2024).

Amanda Sekulow (2015). 3D Fashion with Amanda Sekulow. https://learn.the3doodler.com/blog/3d-fashion-amanda-sekulow/(Erişim Tarihi: 26.12.2024).

Carina Shoshtary, (2020). Doodling Fine Art with Carina Shoshtary. https://learn.the3doodler.com/blog/fine-art-carina-shoshatry/(Erişim Tarihi: 26.12.2024).

Erica Gray (2016). Forming High- Fashion. https://learn.the3doodler.com/blog/forming-high-fashion/(Erişim Tarihi: 26.12.2024).

Patrick Tai (2016). Fashion Focus with Patrick Tai. https://learn.the3doodler.com/blog/fashion-focus-with-patrick-tai/(Erişim Tarihi: 26.12.2024).

Stephanie Santos, (2024). The 3D pen is a perfect tool for artists wanting to explore unconventional and new techniques for their work and designs. - https://learn.the3doodler.com/blog/fashion-stephanie-santos/(Erişim Tarihi: 26.12.2024).

Simona Shemer (2017). İsraeli Textile Designer Reshapes Fashion Tech With 3D Pen For Kids. https://nocamels.com/2017/12/israeli-textile-design-3d/(Erişim Tarihi: 26.12.2024).

3Doodler Malzemeler (2024).Materials to choose from, https://learn.the3doodler.com/about/what-is-a-3d-pen/(Erişim Tarihi: 26.12.2024).

PCL, PCL Filament, https://www.polyfluor.nl/assets/files/datasheet-pcl-filament-uk.pdf (Erişim Tarihi: 26.12.2024).

SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN FAİR PLAY DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ

Doktora Öğrencisi, Ahmet Furkan ÇETİNKAYA [1], Doç. Dr., Ayla KARAKULLUKÇU [2], Doç. Dr., Abdurrahman KIRTEPE [3], Dr. Öğr. Üyesi., Muhammed GÜLER [4]

[1] Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, afcetinkaya23@gmail.com - ORCID ID: 0000-0003-4341-023X
[2]Kırıkkale Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, ayla.karakullukcu@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-2462-514X
[3]Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, akirtepe@firat.edu.tr - ORCID ID: 0000-0003-3268-2192
[4]Munzur Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, muhammedguler@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0002-9335-4611

ÖZET

Araştırmanın amacı, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin fair play davranışlarının incelenmesidir. Araştırma yöntemi olarak betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, 2024-2025 eğitim öğretim yılı Elazığ ili Fırat Üniversitesinde Spor Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören 207 erkek 93 Kadın toplam 300 kişiden oluşmaktadır. Çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu, Hassandra ve arkadaşları tarafından 2002 yılında geliştirilen ve Mirzeoğlu tarafından 2015 yılında Türkçeye uyarlanan Beden Eğitimi Fair Play Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS24 istatistik programı kullanılmıştır. Öncelikle ölçeklerin cronbach alfa katsayılarına bakılarak güvenirlik analizi yapılmıştır. Sosyodemografik değişkenlerin dağılımlarını tespit etmek için yüzde/frekans değerlerine bakılmıştır. Devamında ölçek toplam puanı ve alt boyutlarının toplam puan ortalamaları tespit edilmiştir. Sonuç olarak, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin hileye karşı duyarlı olduğu ancak takım arkadaşlarına saygı ve geleneklere bağlılık konularında gelişim gereksinimleride olduğu görülmektedir. Genel ölçek puanı ve alt boyutlar arasındaki farklar, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin adil oyun algılarında belirli eksiklikler bulunduğunu ve bu alanlara yönelik pedagojik çalışmalar yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Fair Play, Davranış

EXAMINATION OF FAIR PLAY BEHAVIORS OF STUDENTS OF SPORTS SCIENCES FACULTY

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the fair play behaviors of students of the faculty of sports sciences. Descriptive scanning model was used as the research method. The study

group consists of a total of 300 people, 207 male and 93 female, studying at the Faculty of Sports Sciences at Fırat University in Elazığ province in the 2024-2025 academic year. In the study, the personal information form prepared by the researchers and the Physical Education Fair Play Scale developed by Hassandra et al. in 2002 and adapted to Turkish by Mirzeoğlu in 2015 were used as data collection tools. SPSS24 statistical program was used in the analysis of the data. First of all, reliability analysis was performed by looking at the Cronbach alpha coefficients of the scales. Percentage/frequency values were examined to determine the distribution of sociodemographic variables. Then, the total score of the scale and the total score averages of its sub-dimensions were determined. As a result, it is seen that the students of the faculty of sports sciences are sensitive to cheating, but they also need development in terms of respect for teammates and loyalty to traditions. The differences between the general scale score and the sub-dimensions reveal that there are certain deficiencies in the fair play perceptions of sports science faculty students and that pedagogical studies should be conducted in these areas.

Keywords: Sports, Fair Play, Behavior

1. GİRİŞ

Bugün spor, bireylerin sağlıklı bir yaşam sürmelerine katkı sağlamak ve hatta profesyonel başarılar elde etmek için en yaygın başvurulan yöntemlerden biri haline gelmiştir (Çalık, 2023). Spor, kendine özel fiziksel aktivite becerileri olan, oyun ve eğlence içgüdüsünden kaynaklanmış, insana has olan, beceriye ve mücadeleye dayanan hareket becerisidir (Şahin, 2009). Spor kavramı; barış, hoşgörü, eşitlik, haz, mutluluk, sevgi, saygı gibi güzel terimleri bünyesinde bulundurmasıyla birlikte; kasvet, elem, gerginlik gibi insana has negatif terimleri de bünyesine alan bir olgu olarak ifade edilmekte ve de insanı her bakımdan etkisi altına alan bir olgu olma vasfını her zaman muhafaza etmektedir (Dikme, 2021). Sporun ilk kez yapıldığı çağlardan itibaren, başarının artırılabilmesi yalnızca spor ahlakına, felsefi prensiplere ve geçerli kurallara riayet edilerek mümkün olmuştur (Şahin, 2009). Sporda en önemli unsurlar, rakibe saygı göstermek ve kurallara uymaktır. Eğer sportif ilkelere uyulmaz ve kurallar hiçe sayılırsa, bu durum spor değil, kaos oluşturur. Spor, ahlaki ve etik olmayan davranışlarla ilişkilendirilmemesi gerekir, zira bu tür tutumlar sportmenlik anlayışıyla tamamen çelişir (Hacıcaferoğlu ve ark., 2015). Fair Play, bireyin kişiliğine duyulan saygının bir yansıması olarak ortaya çıkmış ve sporun her seviyesinde ve neredeyse tüm branşlarında, dürüstlük ve adaletin esas alındığı bir oyun anlayışının ahlaki bir ilke olarak kabul edilmesini sağlamıştır (Pehlivan, 2004). İngilizce kökenli Fair Play sporda centilmenlik anlamını içermektedir (Arıpınar vd., 2008). Fair Play bir ingiliz terimidir. Dürüst oyun, dürüst davranış manalarını içerir. Fair Play etik üstü bir davranıştır. Sevgi, dostluk ve kardeşlik bilincidir (Arıpınar vd., 2008). Tel (2014), fair play'i; hak ve dürüstlük temelli bir oyun anlayışı olarak tanımlar ve bunun, kurallara sadık kalmak, rakibe saygı göstermek, haksız avantajlardan kaçınmak, rakibe zarar vermek yerine birlikte vakit geçirmekten zevk almak, elde edilen skoru takdir etmek kadar, rakibin kazandığı skoru

da takdir etmek şeklinde tanımlar. Sporcuların öfke ve saldırganlık algılarının, sportif davranışlarını nasıl etkilediği önem kazanmıştır (Tel, 2014). Fair Play, kazanma hırsının ötesinde, kurallara saygı göstermek ve rakiple saygılı bir şekilde mücadele etmek demektir. Bu, sporun temelinde yer alan önemli bir değerdir ve sporcuların, hakemlerin ve seyircilerin birlikte adil ve saygılı bir ortamda spor yapmalarını sağlar (Yıldıran, 2005). Bu sayede spor, sadece sonuç odaklı değil, aynı zamanda karakter gelişimi, ekip çalışması ve toplumsal değerlerin pekiştirilmesi için de bir araç haline gelir. Ek olaraktan sporcuların Fair Play algısına katkı sağlar. (Yazıcı, 2022). Sporcuların sportmentlik algılarının belirlenip olumsuz tutum ve davranışlarına yönelik analizler yapmak ve sporcuların bu alanda rehabilite ve eğitim almaları sağlanmalıdır (Yazıcı, 2022). Bu çalışma ile spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin fair play davranışlarının incelenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modeli geniş gruplar üzerinde bireylerin bir olgu veya olayla ilgili görüşlerini ve tutumlarının alınarak olayların betimlenmeye çalışıldığı araştırma modelidir (Karakaya, 2012).

2.2. Araştırma Grubu

Bu çalışmanın evrenini, 2024-2025 eğitim öğretim döneminde Fırat Üniversitesi spor bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmuştur. Araştırma örneklemini ise 300 öğrenci temsil etmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu ve Beden Eğitiminde Adil Oyun Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek ve formlar öğrencilere gönüllülük esasına göre yüz yüze anket olarak yaptırılmıştır.

2.4. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada katılımcıların cinsiyetlerini ve yaşlarını tespit edebilmek için araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

2.5. Beden Eğitiminde Adil Oyun Ölçeği

Hassandra ve arkadaşları (2002) tarafından geliştirilen ölçek, Mirzeoğlu (2015) tarafından Türkçe' ye geçerlilik güvenirliliği yapılmıştır. Ölçek 15 madde 4 alt boyut (takım arkadaşlarına saygı, geleneklere saygı gösteren, oyunculuk, hile) ve 5' li likert yapıdan oluşmaktadır.

2.6. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS24 istatistik programı kullanılmıştır. Öncelikle ölçeklerin cronbach alfa katsayılarına bakılarak güvenirlik analizi yapılmıştır. Sosyodemografik değişkenlerin dağılımlarını tespit etmek için yüzde/frekans değerlerine bakılmıştır. Devamında ölçek toplam puanı ve alt boyutlarının toplam puan ortalamaları tespit edilmiştir.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Alt Boyut	N	Alpha
Ölçek Toplam	15	,698
Takım Arkadaşlarına Saygı	4	,883
Geleneklere Saygı Gösteren	4	,805
Oyunculuk	4	,730
Hile	3	,762

Çizelge 1' de ölçeklerin ve alt boyutların güvenilirlik analizi sonuçlarına baktığımızda; Beden Eğitiminde Adil Oyun Ölçeğinin (α=,698), Takım Arkadaşlarına Saygı alt boyutunun (α=,883), Geleneklere Saygı Gösteren alt boyutunun (α=,,805), Oyunculuk alt boyutunun (α=,730) ve Hile alt boyutunun (α=762) olarak yeterli bir güvenirlik düzeyine sahip oldukları görülmüştür.

Çizelge 2. Katılımcılara Ait Sosyodemografik Bilgiler

		N	%
Cinsiyet	Erkek	207	69,0
	Kadın	93	31,0
Yaş	18-20 Yaş	117	39,0
	21-25 Yaş	117	39,0
	26-30 Yaş	55	18,3
	31-35 Yaş	6	2,0
	36-40 Yaş	5	1,7
Çalışmaya toplam **300** kişi gönüllü olarak katılmıştır.			

Çalışmaya katılanların 207' si erkeklerden, 93' ü kadınlardan oluşmuştur. Katılımcıların yaşları; 18-22 yaş (117 kişi), 21-25 yaş (117 kişi), 26-30 yaş (55 kişi),31-35 yaş (6 kişi) ve 36-40 yaş (5 kişiden) oluşmuştur.

Çizelge 3. Genel Ortalama Dağılımı

Alt Boyut	N	Minimum	Maximum	$\bar{x}$	S.s.
Ölçek Toplam	300	16,00	70,00	38,86	8,690
Takım Arkadaşlarına Saygı	300	4,00	20,00	8,27	3,755
Geleneklere Saygı Gösteren	300	4,00	20,00	8,59	3,493
Oyunculuk	300	4,00	20,00	10,96	4,913
Hile	300	3,00	15,00	11,03	2,37

Araştırmaya katılım gösteren katılımcıların ölçeğe verdikleri yanıtlara göre genel ortalama dağılımları çizelgede verilmiştir. Yapılan analizler doğrultusunda, Beden Eğitiminde Adil Oyun Ölçeği' nden alınan toplam puan ortalaması ($\bar{x}$=38,86) olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin alt boyutlarının genel ortalama dağılımlarına baktığımızda ise, Takım Arkadaşlarına Saygı alt boyutunda ($\bar{x}$=8,27), Geleneklere Saygı Gösteren alt boyutunda ($\bar{x}$=8,59), Oyunculuk alt boyutunda ($\bar{x}$=10,96) ve Hile alt boyutunda ($\bar{x}$=11,03) olduğu görülmüştür. Beden Eğitiminde Adil Oyun Ölçeği ve ölçek alt boyutlarının genel ortalamalarından alınan puanların orta düzeyde oldukları tespit edilmiştir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Beden Eğitiminde Adil Oyun Ölçeğinden elde edilen sonuçlar, katılımcıların adil oyun davranışlarını ve etik yaklaşımlarını değerlendirmede önemli bir içgörü sunmaktadır. Genel ölçek puanı ($\bar{x}$=38,86) ve alt boyutların ortalamaları, bireylerin adil oyun algısında belirli eksikliklerin bulunduğunu göstermektedir. Özellikle Hile alt boyutunda yüksek ortalama ($\bar{x}$=11,03) katılımcıların bu konuda duyarlı olduklarını, ancak Takım Arkadaşlarına Saygı ($\bar{x}$=8,27) ve Geleneklere Saygı Gösteren ($\bar{x}$=8,59) alt boyutlarında düşük değerlerin, takım oyunundaki sosyal sorumluluk ve geleneksel değerlere bağlılık konularında eksikliklere işaret ettiğini göstermektedir.

Bu durum, literatürdeki bazı çalışmaları desteklemektedir. Aksoy ve Gürsel'in (2017) bireysel ve sosyal sorumluluk modellerine dayanan araştırması, spor ve beden eğitimi derslerinin, bireylerin etik değerler kazanmasında etkili bir araç olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bu değerlerin kazandırılması için bilinçli bir pedagojik yaklaşımın şart olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde Kuter ve Kuter (2012), değerler eğitiminin spor aktiviteleri yoluyla kazandırılmasının, sadece etik davranışların değil, aynı zamanda empati ve işbirliği gibi sosyal becerilerin gelişimine de katkı sağladığını öne sürmektedir.

Bununla birlikte, takım arkadaşlarına saygı ve geleneklere bağlılık gibi daha düşük düzeyde kalan alanların geliştirilmesi gerektiğini savunan çalışmalar da mevcuttur. Bozkurt ve arkadaşları (2021), öğrencilerdeki sosyal becerilerin eğitsel oyunlar aracılığıyla güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiş ve bunun takım çalışması kültürünü olumlu yönde etkileyebileceğini göstermiştir.

Sonuç olarak, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin hileye karşı duyarlı olduğunu ancak takım arkadaşlarına saygı ve geleneklere bağlılık konularında gelişim gereksinimi olduğunu göstermektedir. Genel ölçek puanı ve alt boyutlar arasındaki farklar, bireylerin adil oyun algılarında belirli eksiklikler bulunduğunu ve bu alanlara yönelik pedagojik çalışmalar yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Öneriler

- Araştırma bulguları, beden eğitimi alanında adil oyun davranışlarının geliştirilmesine yönelik bilinçli ve kapsayıcı bir eğitimin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

- Özellikle, takım arkadaşlarına saygı ve geleneklere bağlılık gibi alanlarda daha etkili stratejiler benimsenmelidir.

- Öğrencilere, etik değerlerin kazandırılmasında bir rehber rolü üstlenmesi ve bu süreçte öğrenciler arasında işbirliği, empati ve sosyal sorumluluk gibi kavramları teşvik etmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

[1] Arıpınar, E., Donuk B., *Spor Yönetim ve Organizasyonlarında Etik Yaklaşımlar (Fair Play),* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.

[2] Çalık, S., *Sporlarda Motivasyon, Motivasyon Teknikleri ve Yüksek Performans, Spor Bilimlerinde Farklı Yaklaşımlar,* Özgür Yayınları, 2023. DOI: https://doi.org/10.58830/ozgur.pub330.c1502

[3] Çoban, O., Köseoğlu, O., Kabakcı, Y., ve Mart, M.F., (2022). Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Eğitsel Oyunlara Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 6 (2). 107-116..

[4] Hacıcaferoğlu, S., Selçuk M.H., Hacıcaferoğlu, B., ve Karataş Ö. (2015). Ortaokullarda İşlenen Beden Eğitimi ve Spor Derslerinin, Sportmenlik Davranışlarına Katkısının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS), Özel Sayı:4, 557-566

[5] Hassandra M, Goudas M, Hatzigeorgiadis A, Theodorakis Y., *Development of a questionnaire assessing fair play in elementary school physical education*. Athlitiki Psychologia, 13, 105-126, 2002.

[6] Kangalgil, M., Özgül, F., Temel, A., Kural, T., ve Karagöz, Y. (2021). Beden Eğitimi Ve Spor Dersi Değerler Eğitimi Ölçeği (BESDDEÖ) Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 15(1), 70-80.

[7] Karakaya, İ., *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı. Ankara, 2012.

[8] Karataş, E.Ö., Savaş, B. Ç., ve Karataş, Ö. (2021). Beden eğitimi, spor ve oyunun sosyalleşme üzerine etkisi. Kafkas Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 1(1), 1-16.

[9] Mirzeoğlu, N. (2015). The Validity and Reliability of Turkish Version of Fair Play Questionnaire in Physical Education (FPQ-PE) and an Implementation. Educational Research and Reviews, 10(17), 2469-2480.

[10] Pehlivan, Z. (2004). The place and importance of school sports in developing the concept of fair play. Journal of Sportsmetre Physical Education and Sport Sciences, 2(2), 49-53.

[11] Şahin, M., *Spor ahlakı ve sorunları.* Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2009.

[12] Tel, M. (2014). Türk toplum yaşantısında fair play. International Journal Of Science Culture and Sport, 1, 694–704.

[13] Yazıcı, Ö.F., (2022). Rekabetçi saldırganlık ve öfkede prososyal ve antisosyal davranışların rolü. Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi, 13(2), 117-132.

[14] Yıldıran, İ. (2005). Fair Play Eğitiminde Beden Eğitiminin Rolü. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 5,(1), 3–16.

[15] Aksoy, G., ve Gürsel, F., (2017). The implementation of personal and social resposibility model in physical education classes: An Action Research. Egitim ve Bilim-Education And Science, 42, (191).

[16] Öztürk, Kuter, F., ve Kuter, M., (2012). Beden eğitimi ve spor yoluyla değerler eğitimi. Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi, 3(6), 75-94.

[17] Bozkurt, Polat, E., Altuner, Çoban, Gül., Kan, A., (2021). *Öğretmen Adayları İçin Eğitsel Oyuna Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması.* Eğitim Bilimlerinde Güncel Akademik Çalışmalar, Kitapta Bölüm, Yayınevi: Iksad Publications, 129-151, Ankara.

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN GRIP STRENGTH AND COUGH STRENGHT IN ELDERLY PEOPLE LIVING IN A NURSING HOME: PILOT STUDY

Çağlayan Pınar ÖZTÜRK
Süleyman Demirel Üniversitesi/ISHMYO, Terapi ve Rehabilitasyon Bölümü,
caglayanozturk@sdu.edu.tr- https://orcid.org/0000-0002-7049-9746

Neriman TEMEL AKSU
Akdeniz Üniversitesi/Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü,
nerimantemelaksu@akdeniz.edu.tr - https://orcid.org/0000-0001-7455-8697

Zeliha BAŞKURT
Süleyman Demirel Üniversitesi/Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü,
zelihabaskurt@sdu.edu.tr- https://orcid.org/0000-0001-7488-9242

Ferdi BAŞKURT
Süleyman Demirel Üniversitesi/Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü,
ferdibaskurt@sdu.edu.tr- https://orcid.org/0000-0002-8997-4172

ÖZET

Bu çalışmanın amacı huzurevinde yaşayan yaşlılarda kavrama kuvveti ile öksürme kuvveti arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışmada 65 yaşının üzerinde, huzurevinde yaşayan, günlük yaşam aktivitelerinde bağımsız, bilişsel problemi olmayan, kronik ortopedik veya nörolojik hastalığı olmayan yaşlılar değerlendirilmiştir. Katılımcıların el kavrama kuvveti Jamar Hidrolik El Dinamometresi kullanılarak, Zirve Ekspiratuar Akım Hızı (PEFR) ve Tepe Öksürük Akımı (TÖA) PEFRmetre kullanılarak ölçülmüştür. Elde edilen sonuçlar SPSS 25 programı ve Pearson Korelasyon Analizi ile değerlendirilmiştir. Katılımcıların demografik verileri değerlendirildiğinde yaş ortalaması 74,15 (±8,70), VKİ ortalaması 26.77 (±5.10), sahip olduğu kronik hastalık ortalaması 2, kullandığı ilaç sayısı ortalaması 4 olarak tespit edilmiştir. Zirve Ekspiratuar Akım Hızı ile Öksürük Kuvveti istatistiksel olarak anlamlı düzeyde, pozitif yönde ve yüksek düzeyde ilişkilidir (r:940 p=,000). Kavrama kuvveti PEFR ile (r:725 p=,000) ve TÖA ile (r:789 p=,000) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde, pozitif yönde ve yüksek düzeyde ilişkili bulunmuştur. Bu çalışmada Kavrama Kuvveti ile PEFR ve TÖA çift yönlü ve pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Gelecekteki çalışmalarda büyük bir örneklemde ilişki durumu ve nedensellik ilişkisi değerlendirilebilir. Bu çalışma kavrama kuvvetinin solunum fonksiyonları ile ilişkili olduğunu gösteren önceki çalışmaları desteklemektedir. Kullanılan cihazların kullanım basitliği toplumsal çalışmalardaki değerlendirmeler için umut vericidir.

Anahtar Kelimeler: Huzurevi, Yaşlılar, Zirve Ekspiratuar Akım Hızı, Öksürük Kuvveti.

1. INTRODUCTION

Aging is a multidimensional process with chronological, physiological, psychological, sociological and economic dimensions. In our country and in the world, individuals over the age of 65 are elderly, while individuals between the ages of 65-75 are considered as young elderly, 75-85 as middle-aged, and more than 85 as late elderly. Studies on geriarthritis are becoming more and more multidimensional in our country. In terms of physiotherapy, strength deficiencies and musculoskeletal injuries that occur with aging are the general context of geriatric rehabilitation.

Sarcopenia refers to the loss of general body muscle mass and strength seen in old age. As a result, it is a health indicator that even determines the age of death by negatively affecting the quality of life and functional capacity of the elderly. Sarcopenia is a condition defined by certain criteria accepted worldwide and may represent a condition that is more advanced than natural aging. Some older people in the same age group are sarcopenic while others are not.

In the literature, sarcopenia has been found to be related to exercise, nutrition, physical activity and body fat percentage as well as obesity, fall risk and diabetes. According to the criteria set by the European Working Group on Sarcopenic Seniors (EWGSOP) for sarcopenia; elderly people over the age of 65 who cannot complete the 4-meter walk test less than 0.8 m/sec and elderly people whose grip strength is less than 20 mmHg in women and 30 mmHg in men despite passing this test are considered sarcopenic (Santilli et al., 2014). Taekama et al. also has observed the functional capacity and psychosocial status of the elderly people whose grip strength was evaluated in their study and reported that grip strength is a value indicating the functional level and mental status of the elderly (Taekama et al., 2010). Another study examined the relationship between cognitive status and grip strength, concluding that there is a unidirectional association between cognitive functions and grip strength (Taekama et al., 2012). Although it cannot be said that individuals with better grip strength had better cognitive status, individuals with better cognitive status had better grip strength. Studies related to grip strength have mostly focused on cognitive, functional activity level, physical and psychological well-being (Taekama et al., 2012).

Grip strength is an objective assessment criterion that gives an idea about overall muscle strength in the elderly. With a different approach to the importance of the value of the grip, Bautmans et al. have demonstrated that grip endurance in old age may be related to fatigue and inflammatory responses. This study has suggested that grip strength may be an evaluation criterion in elderly people complaining of fatigue (Bautmans et al. 2006).

Another condition expected in old age is the loss of respiratory function. Decreased neurological stimulation, decreased cardiac output, decreased muscle strength, decreased respiratory compliance, and decreased pulmonary function test values are indicators of this condition in the elderly. In this process, respiratory mechanics are impaired, and exercise tolerance is weakened (Watsford et al., 2007). 12. Simões et al. assessed elderly people in different decades and tried to observe whether the decrease in the strength of respiratory muscles is directly proportional to age and concluded that respiratory muscles weaken in proportion to age (Simões et al., 2009). Efstathiou et al. have reported a positive correlation between Grip Strength and İnspiratory Muscle Strength (IMF) in young and middle-aged individuals, which they have related to the diaphragm being a muscle tissue (Efstathiou et al., 2016). Özyürek et al. reported that grip strength and cough strength were related in young people, and Shin et al. reported that leg muscle strength and inspiratory muscle strength were related in the elderly (Shin et al., 2017; Özyürek et al., 2018). Ohara et al. (2018) reported that MIP and MEP values for community-dwelling elderly were different in individuals with and without sarcopenia (Ohara et al., 2018).

There are studies indicating that grip strength can be used as an evaluation criterion in patients with impaired respiratory function in addition to the elderly population. While the 6-min walk test is a frequently used follow-up method in patients with impaired lung function, grip strength has become increasingly important in recent years. Kovarik et al. stated that for chronic obstructive pulmonary disease (COPD) patients, grip strength is more useful than the 6-min walk test to determine the stage of the disease and to evaluate the functional status of the patient. In addition, there are studies showing that there is a relationship between the decrease in respiratory capacity and grip strength deficits in hemiplegia patients due to respiratory muscle dysfunction (Kovarik et al., 2018; Li et al., 2024).

In the above studies, grip strength was associated with respiratory function in healthy subjects and patients. The relationship between grip strength and another respiratory parameter, cough force (PEFR and PCF), is a current research topic. The selected respiratory parameters are quickly accessible and simple to use devices for researchers. If a relationship is found, it can be used in studies to be conducted in larger populations.

In the light of all this information, our study was planned to “Investigate the Relationship Between Grip Strength and Cough Strength in Elderly Women Living in a Nursing Home”.

2. EXPERIMENTAL STUDIES

Healthy elderly women aged 65 years and over who were residents of nursing homes in two centers were included in the study. All participants were thoroughly informed about the study's objectives and methodology, and their consent was obtained prior to their inclusion in the research.

The evaluations were carried out through face-to-face interviews. Data on participants' age, height, weight, marital status, educational background, and the presence of chronic diseases were collected using a standardized demographic form. Cognitive functions of the individuals participating in the study were measured by Standardized Mini Mental Test, hand grip strength was measured by Jamar Hand Dynamometer, PEFR and PCF values were measured by Clement Clarke Mini Wright Peak Flow Meter (PEFmeter). All evaluations were performed by a single investigator in the two centers mentioned at the beginning.

Inclusion Criteria:

- Volunteering to participate in the study,
- Being over 65 years of age,
- No cognitive dysfunction with a Mini Mental Test score of 24 or higher,
- Not having an orthopedic or neurological condition,
- To be independent in activities of daily living.

Exclusion Criteria:

- Uncontrolled hypertension, cardiac arrhythmia, cardiovascular disease,
- Severe chest wall deformity (scoliosis/kyphosis),
- Having malignancy and receiving chemotherapy or radiotherapy that causes malignancy.

2.1. Standardized Mini Mental Test (SMMT)

The Standardized Mini Mental Test (SMMT), which was first developed by Folstein et al. and found to be valid and reliable in the diagnosis of mild dementia in the Turkish population, was used to assess the mental status of the patients (Güngen et al., 2002). The test evaluates multiple cognitive domains, including orientation, memory encoding, attention and calculation, recall, and language skills. Administering the test typically requires around 30 minutes. In Turkey, the cut-off score for mild to moderate dementia is calculated as 23/24 (Güngen et al., 2002).

2.2. Dominant Hand Grip Force Measurement (Hand Grip)

The grip strength of participants was assessed using a hand dynamometer. Measurements were conducted with participants seated on a chair with arm support, their elbows flexed, the inner side of the elbow facing upwards, and their wrists in a neutral position. Participants were instructed to hold the dynamometer with their thumb on one side and four fingers on the other, then squeeze it at their maximum effort three times, with a one-minute rest interval between attempts. The highest value from the three trials was recorded (Bohannon et al., 2008). Grip strength was evaluated for both hands.

2.3. Peak Ekspiratuar Flow Rate (PEFR)

Peak Expiratory Flow Rate (PEFR) can be measured with simple, easily applicable instruments called PEFmeters. In addition, the patient's Peak Cough Flow (PCF) can also be measured with a PEFR meter (Ulubay et al., 2017). Clement Clarke Mini Wright Peak Flow Meter (PEFmeter) was used for both. It is important to perform the measurement correctly for PEFR. If the participant has done any work, he/she is expected to sit down, and rest and the respiratory function is expected to return to normal. The participant is asked to make a maximum inspiration, then wait for 2 seconds and then blow maximally into the mouthpiece of the device, ensuring that no air escapes from the side of the mouth and nose. This blowing time should be within a 1 s time frame. The dentures can remain if they do not interfere too much with the fit of the device. Three repeated PEFR maneuvers should be performed, and the maximum level should be recorded.

Peak Cough Flow (PCF) is measured under the same conditions. The difference is that in the PCF measurement position, the participant is asked to cough. The highest value seen on the device is recorded. This represents the maximum Flow of the participant's **P**eak **C**ough **Flow** (Özyürek et al. 2018)

3. RESULTS AND EVALUATION

Of the participants in this study, 9 were male and 11 were female (20 in total). 5 of the participants (25%) were smokers. In addition, 2 participants had diabetes, 11 participants had hypertension, 3 participants had low bone mineral density, and 9 participants had urinary incontinence. All participants were right dominant.

Table 1. Demographic Parameters

Parameters	**Minimum**	**Maximum**	**Mean**	**Standard Deviation**
Height (cm)	150,00	185,00	164,00	0,105

Weight (kg)	47,00	95,00	71,75	14,650
Age (years)	60	89	74,15	8,701
Number of Chronic Diseases	0	5	2,10	1,294
Number of Medicines	0	15	4,05	3,993
Number of participants N=20				

Peak Expiratory Flow Rate and Peak Cough Flow were found to be statistically significantly, positively and highly correlated (r:940 p=.000).

Grip strength was statistically significantly, highly and positively correlated with Peak Expiratory Flow Rate and Peak Cough Flow for both right and left sides. Right side grip strength was highly correlated with PEFR (r:725 p=.000). Grip strength on the left side shows a strong correlation with PEFR ($r = 0.750$, $p < 0.001$). Similarly, right-side grip strength is highly correlated with PCF ($r = 0.789$, $p < 0.001$), and left-side grip strength also demonstrates a significant correlation with PCF ($r = 0.772$, $p < 0.001$).

Table 2. Relationship between grip Flow and PEFmeter

		Peak Expiratory Flow Rate	Peak Cough Flow	Grip Strength (Right)	Grip Strength (Left)
Peak Expiratory Flow Rate	r	1	0,940**	0,725**	0,750**
	Sig. (2-tailed)		0,000	0,000	0,000
Peak Cough Flow	r	0,940**	1	0,789**	0,772**
	Sig. (2-tailed)	0,000		0,000	0,000
Grip Strength (Right)	r	0,725**	0,789**	1	0,792**
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000		0,000
	r	0,750**	0,772**	0,792**	1

Grip Strength (Left)	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	0,000	
	N	20			
**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed). r: Pearson Correlation Coefficient					

4. GENERAL EVALUATION AND CONCLUSIONS

In recent years, the number of studies suggesting that grip strength may be a marker of health-related parameters in both healthy and patient individuals has increased. When the results in the literature are examined, the fact that grip strength is associated with clinical and prognostic factors explains the reason for this interest.

Deficiencies in respiratory function are expected in old age. Decreased neurological stimulation, decreased cardiac output, decreased muscle strength, decreased respiratory compliance and decreased pulmonary function test values are indicators of this condition in the elderly. In this process, respiratory mechanics are disrupted, and exercise tolerance is decreased (Watsford et al., 2007). These impairments have been found to be directly correlated with age (Simões et al., 2009).

In this study, right and left grip strength and PEFR were measured in 20 elderly individuals to estimate lung function using grip strength. As a result, notable correlations were identified between grip strength and peak expiratory flow rate (PEFR) in elderly individuals.

Studies in the literature evaluated grip strength and cough strength in young healthy individuals (Özyürek et al., 2018) or functional respiratory parameters (FEV1, FVC) and found them to be related (Davies, 1992; Burchfiel et al, 1997; Hornby et al., 2005; Deary et al., 2006; Rożek-Piechura et al., 2014; Sillanpää et al., 2014; Bae et al. 2015; Schweitzer et al., 2017; Mgbemena et al., 2019; Zhu et al., 2020). Efstathiou et al. found that grip strength and inspiratory muscle strength (IMF) were positively correlated in young and middle-aged individuals and attributed this to the diaphragm being a muscle tissue (Efstathiou et al., 2016). In another study, it was found that MIP and PCF were associated with grip strength in the elderly, while maximum expiratory flow rate (MEP) was not (Bahat et al., 2014). Ohara et al. reported that MIP and MEP values for community-dwelling elderly were different in individuals with and without sarcopenia (Ohara et al., 2018).

Grip strength is an indicator of overall skeletal muscle strength and may have an indirect impact on lung function. The physiological basis of this study lies in the strong association between skeletal muscle strength and the strength of the diaphragm and other respiratory muscles. Our results, along with consistent results from similar studies in the literature, highlight a significant relationship between grip strength and functional respiratory parameters. Further research involving diverse parameters is crucial to better understand the relationship between grip strength and lung function. Relevant studies with similar objectives were reviewed. A study by Smith et al. (2018) demonstrated a positive correlation between hand grip strength and lung volumes, with a 250-300 mL increase in FEV1 per standard deviation, in a cohort of healthy adolescents not involved in regular physical activity. A cross-sectional study in Korea on older women revealed a positive relationship between hand grip strength and FVC (Son et al., 2018). In an acute medical department, a study involving 50 individuals aged over 70 examined the relationship between hand grip strength and pulmonary function. Among spirometric parameters such as FEV1, FVC, peak expiratory flow, and peak cough flow, only peak cough flow demonstrated a significant association with hand grip strength. The overall correlation between hand grip strength and pulmonary function, however, was found to be weak (Holmes et al., 2017).

Grip strength assessment can be considered as an alternative method when methods assessing functional capacity cannot be used in elderly individuals. However, more studies are needed to support the relationship between grip strength and respiration. In general, when the studies are examined, it is remarkable that there are insufficient studies evaluating the relationship between peripheral muscle strength and coughing, which reflects the role of respiratory muscles more functionally and emphasizes its importance in the prevention of pulmonary complications in the clinic.

We think that our study has clinical importance in this respect. Accordingly, the results of this study may enlighten future research and rehabilitation assessment protocols regarding the usefulness of grip strength in predicting coughing strength in elderly people with respiratory problems.

REFERENCES

1. Bae, J. Y., Jang, K. S., Kang, S., Han, D. H., Yang, W., Shin, K. O. Correlation between basic physical fitness and pulmonary function in Korean children and adolescents: a cross-sectional survey, Journal of Physical Therapy Science, 27(9), 2687–2692, 2015.
2. Bahat, G., Tufan, A., Ozkaya, H., Tufan, F., Akpinar, T. S., Akin, S., Karan, M. A. Relation between hand grip strength, respiratory muscle strength and spirometric measures in male nursing home residents, The Aging Male, 17(3), 136-140, 2014.
3. Bautmans, I., Gorus, E., Njemini, R., Mets, T. Handgrip performance in relation to self-perceived fatigue, physical functioning, and circulating IL-6 in elderly persons without inflammation, BMC Geriatrics, 6(1), 1-8, 2006.
4. Bohannon R. W. Hand-grip dynamometry predicts future outcomes in aging adults, Journal of Geriatric Physical Therapy (2001), 31(1), 3-10, 2008.
5. Burchfiel, C. M., Enright, P. L., Sharp, D. S., Chyou, P.-H., Rodriguez, B. L., Curb, J. D. Factors Associated with Variations in Pulmonary Function Among Elderly Japanese-American Men, Chest, 112(1), 87–97, 1997.
6. Davies, G. J. Compendium of isokinetics in clinical usage and rehabilitation techniques. Simon & Schuster, 1992.
7. Deary, I. J., Whalley, L. J., Batty, G. D., Starr, J. M. Physical fitness and lifetime cognitive change, Neurology, 67(7), 1195–1200, 2006.
8. Efstathiou, I. D., Mavrou, I. P., & Grigoriadis, K. E. Correlation between maximum inspiratory pressure and hand-grip force in healthy young and middle-age individuals, Respiratory Care, 61(7), 925-929, 2016.
9. Güngen, C., Ertan, T., Eker, E., Yaşar, R., Engin, F. Standardize Mini Mental Test'in Türk toplumunda hafif demans tanısında geçerlik ve güvenilirliği, Türk Psikiyatri Dergisi, 13(4), 273-81, 2002.
10. Holmes, S. J., Allen, S. C., Roberts, H. C. Relationship between lung function and grip strength in older hospitalized patients: a pilot study, International Journal of Chronic Obstructive Pulmonary Disease, 12, 1207–1212, 2017.
11. Hornby, S. T., Nunes, Q. M., Hillman, T. E., Stanga, Z., Neal, K. R., Rowlands, B. J., ... et al. Relationships between structural and functional measures of nutritional status in a normally nourishedpopulation, Clinical Nutrition, 24(3), 421–426, 2005.
12. Kovarik, M., Joskova, V., Patkova, A., Koblizek, V., Zadak, Z., Hronek, M. Hand grip endurance test relates to clinical state and prognosis in COPD patients better than 6-minute walk test distance, International Journal of COPD, 13, 3429-3435, 2018.

13. Li, M., Huang, Y., Chen, H., Wang, S., Zhou, Y., Zhang, Y. Relationship between motor dysfunction, the respiratory muscles and pulmonary function in stroke patients with hemiplegia: a retrospective study, BMC Geriatrics, 24(1), 59, 2024.

14. Mgbemena, N., Jones, A., Leicht, A. S. Relationship between handgrip strength and lung function in adults: Asystematic review, Physiotherapy Theory and Practice, 38(12), 1908-1927, 2022.

15. Ohara, D. G., Pegorari, M. S., Oliveira Dos Santos, N. L., de Fátima Ribeiro Silva, C., Monteiro, R. L., Matos, A. P., Jamami, M. Respiratory Muscle Strength as a Discriminator of Sarcopenia in Community-Dwelling Elderly: A Cross-Sectional Study, The Journal of Nutrition, Health & Aging, 22(8), 952–958, 2018.

16. Özyürek, S., Aktar, B. Sağlıklı Kişilerde Kavrama Kuvveti ile Öksürme Kuvveti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi, 5(1), 39-43, 2018.

17. Rożek-Piechura, K., Ignasiak, Z., Sławińska, T., Piechura, J., Ignasiak, T. Respiratory function, physical activity and body composition in adult rural population, Annals of Agricultural and Environmental Medicine, 21(2), 369–374, 2014.

18. Santilli, V., Andrea, B., Massimilano, M., Marco, P. Clinical definition of sarcopenia. Clinical Cases in Mineral and Bone Metabolism, 11(3), 177-180, 2014.

19. Schweitzer, L., Geisler, C., Johannsen, M., Glüer, C. C., Müller, M. J. Associations between body composition, physical capabilities and pulmonary function in healthy older adults, European Journal of Clinical Nutrition, 71(3), 389–394, 2017.

20. Shin, H. I., Kim, D. K., Seo, K. M., Kang, S. H., Lee, S. Y., Son, S. Relation Between Respiratory Muscle Strength and Skeletal Muscle Mass and Hand Grip Strength in the Healthy Elderly, Annals of Rehabilitation Medicine, 41 (4): 686-692, 2017.

21. Sillanpää, E., Stenroth, L., Bijlsma, A. Y., Rantanen, T., McPhee, J. S., Maden-Wilkinson, T. M., ... et al. Associations between muscle strength, spirometric pulmonary function and mobility in healthy older adults. AGE, 36(4), 966, 2014.

22. Simões, R. P., Castello, V., Auad, M. A., Dionísio, J., Mazzonetto, M. Prevalence of reduced respiratory muscle strength in institutionalized elderly people, Sao Paulo Medical Journal = Revista Paulista de Medicina, 127(2), 78–83, 2009.

23. Smith, M. P., Standl, M., Berdel, D., von Berg, A., Bauer, C. P., Schikowski, T., Koletzko, S., Lehmann, I., Krämer, U., Heinrich, J., Schulz, H. Handgrip strength is associated with improved spirometry in adolescents, PloS one, 13(4), e0194560, 2018.

24. Son, D. H., Yoo, J. W., Cho, M. R., Lee, Y. J. Relationship Between Handgrip Strength and Pulmonary Function in Apparently Healthy Older Women, Journal of the American Geriatrics Society, 66(7), 1367–1371, 2018.

25. Taekama Diana, Gussekloo Jacobjin, Majer B. Andrea, Westendorp Rudi G.J., De Craen Anton J. M., Hand Grip Strenght as a predictor of Functional Psychological and Social Health. A prospective Population Based Study Among the oldest old, Age and Aging, 331-334, 2010.

26. Taekema, D. G., Ling, C. H., Kurrle, S. E., Cameron, I. D., Meskers, C. G., Blauw, G. J., Westendorp, R. G., de Craen, A. J., Maier, A. B. Temporal relationship between handgrip strength and cognitive performance in oldest old people, Age and ageing, 41(4), 506–512, 2012.

27. Ulubay, G., Köktürk, N., Dilektaşlı, A. G., Şen, E., Çiftci, F., Demir, T., Yıldız, Ö., Gemicioğlu, B., Saryal, S. Ulusal Spirometri ve Laboratuvar Standartları, Tüberküloz Toraks Dergisi, 65(2), 117-30, 2017.

28. Watsford, M. L., Murphy, A. J., Pine, M. J. The effects of ageing on respiratory muscle function and performance in older adults, Journal of Science and Medicine in Sport, 10(1), 36–44, 2007.

29. Zhu, R., Li, W., Xia, L., Yang, X., Zhang, B., Liu, F., Ma, J., Hu, Z., Li, Y., Li, D., Jiang, J., He, Y., Shan, G. Hand grip strength is associated with cardiopulmonary function in Chinese adults: Results from a cross-sectional study, Journal of Exercise Science and Fitness, 18(2), 57–61, 2020.

Aksaraylı Âşık Sururi Başer'in Şiirlerinde Tasavvufî Unsurlar: Kavramlar ve Sûfîler

Mahmut Ulu

Dr. Öğretim Üyesi

Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Temel İslam Bilimleri/Tasavvuf

mahmut.ulu@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-3030-0827

Öz

Tarihî süreçte ele alındığında tasavvufta aşk kavramını ilk dönem sûfîlerinden itibaren görmek mümkündür. Her ne kadar zâhid sûfîler Allah sevgisinden çok Allah korkusu üzerine odaklanıp aşk kavramından çok söz etmeseler de yine aynı dönem sûfîlerinde ve takip eden dönemlerde nadiren de olsa aşk kavramını görmek mümkündür. Mezkûr dönemlerde aşk yerine daha çok tevhid düşüncesinin pratik yönü olarak kabul edilen muhabbet kavramı kullanılmıştır. Öte yandan sûfîler Allah'a akılla varılamayacağı düşüncesinden hareketle O'na ermenin sevgiyle olacağını, dolayısıyla sûfînin manevî miracının ancak aşk ile gerçekleşeceğini söylemişlerdir. Tasavvufî aşk söylemi zamanla bazı sûfîlerin eserlerinde öne çıkarken benzer temanın adına âşık denen halk şairlerinde de işlendiği görülür. Bu çalışma Yunus Emre, Somuncu Baba, Cemâl Halvetî, Pir Ali Aksarâyî gibi tasavvuf tarihi açısından önemli isimlerin yaşadığı Aksaray'da halk şiirinin temsilcilerinden biri olduğu belirtilen Sururi Başer'in şiirlerinde ele aldığı tasavvufî kavramların tahlili ve sûfîlerin tespiti amacıyla yapılmıştır. Bu amaca dönük olarak Başer'in şiirlerinde yer alan tasavvufî kavramlar ortaya konulmuş, bu kavramların nasıl ele alındığı, ıstılâhi manasıyla uyumlu olup olmadığı değerlendirilmiştir. Ayrıca bu şiirlerde zikredilen sûfîlerin kimler olduğu, hayatları hakkında muhtasar bilgiler ve zikredilme sebepleri üzerinde durulmuştur. Bulgulara bakıldığında Başer'in şiirlerinde tasavvuf tarihinin tanınmış sûfîleri yanında daha çok Aksaray'la ilintili olan sûfîlere yer verdiği, bu sûfîleri kimi zaman kendiyle özdeşleştirdiği, kimi zaman da onların öne çıkan hususlarıyla ilgili zikrettiği tespit edilmiştir. Tasavvufî kavramları ise nadiren terim manasına uygun bir şekilde kullanırken genellikle aslî manasına uygunluk kaygısı gütmeden, söylemini güçlendirmek, kafiye bütünlüğünü sağlamak ve mesaj vermek için kullandığı görülmüştür. Bunların yanında Başer şiirlerinde tasavvufî unsurları kendi duygu ve düşünce dünyasının bir ifadesi olarak ele almıştır. Şiirlerindeki tasavvufî atmosfer, derin bir tasavvufî bilgi birikiminden ziyade, halkın yaygın inanışlarına, menkıbelerine ve âşıklık geleneğinin söylemsel zenginliğine dayanmaktadır. Başer, bu unsurları kullanarak, hem kendi iç dünyasını dile getirmiş hem de toplumuna mesajlar vermeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, Başer'in şiirleri, tasavvufun halk arasındaki yansımalarını ve bir âşığın bu geleneğe kendi özgün yorumunu katma çabasını anlamak için değerli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu çalışmanın, Başer'in şiirlerinde yer alan tasavvufî unsurları tespit ederek, onun entelektüel birikimini ve kültürel konumunu daha iyi anlamamıza katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tasavvuf Istılahları, Şiir, Sururi Başer.

Sufi Elements in the Poems of Aksaray Minstrel Sururi Bashar

Absract

When considered in the historical process, it is possible to see the concept of love in sufism since the early sufis. Although the ascetic sufis focused on the fear of Allah rather than

the love of Allah and did not talk much about the concept of love, it is still possible to see the concept of love, albeit rarely, in the Sufis of the same period and in the following periods. In the mentioned periods, the concept of affection, which is considered the practical aspect of the idea of monotheism, was used instead of love. On the other hand, sufis, based on the idea that Allah cannot be reached through reason, have said that reaching him can only be achieved through love, and therefore the spiritual ascension of the sufi will only be possible through love. While the discourse of sufi love comes to the fore in the works of some sufis over time, it is seen that a similar theme is also used in folk poets called aşık. This study was carried out with the aim of analyzing the sufi concepts and identifying sufis discussed in the poems of Sururi Bashar, who is stated to be one of the representatives of folk poetry in Aksaray, where important names in terms of sufism history such as Yunus Emre, Somuncu Baba, Cemal Khalvatı, Pir Ali Aksarayı lived. For this purpose, the sufi concepts in Bashar's poems were put forward, how these concepts were handled and whether they were compatible with their terminological meaning were evaluated. In addition, the identity of the sufis mentioned in these poems, brief information about their lives and the reasons for their mention are emphasized. When the findings are examined, it has been determined that Bashar includes sufis related to Aksaray in addition to the well-known sufis of the history of sufism in his poems, and sometimes identifies these sufis with himself, and sometimes mentions their prominent issues. While he rarely uses sufi concepts in accordance with the meaning of the term, it has been observed that he generally uses them to strengthen his discourse, ensure rhyme integrity and convey a message, without concern for compliance with the original meaning. In addition, Bashar used sufi elements in his poems as an expression of his own world of emotions and thoughts. The sufi atmosphere in his poems is based on the common beliefs of the people, legends and the discursive richness of the minstrelsy tradition, rather than a deep accumulation of Sufi knowledge. By using these elements, Bashar both expressed his inner world and aimed to give messages to his society. In this context, Bashar's poems constitute a valuable source for understanding the reflections of sufism among the public and the effort of a minstrel to add his own unique interpretation to this tradition. It is expected that this study will contribute to a better understanding of Bashar's intellectual background and cultural position by identifying the sufi elements in his poems.

Keywords: Sufism, Sufi terms, Poem, Sururi Bashar.

Giriş

Tarihî süreçte ele alındığında tasavvufta aşk kavramını ilk dönem sûfîlerinden itibaren görmek mümkündür. Her ne kadar zâhid sûfîler Allah sevgisinden çok Allah korkusu üzerine odaklanıp aşk kavramından çok söz etmeseler de yine aynı dönem sûfîlerinde ve takip eden dönemlerde nadiren de olsa aşk kavramını görmek mümkündür.[51] Mezkûr dönemlerde aşk yerine daha çok tevhid düşüncesinin pratik yönü olarak kabul edilen muhabbet kavramı kullanılmıştır.[52] Öte yandan sûfîler Allah'a akılla varılamayacağı düşüncesinden hareketle O'na ermenin ancak sevgiyle olacağını dolayısıyla sûfînin manevî miracının ancak aşk ile mümkün olacağını söylemişlerdir.[53] Tasavvufî aşk söylemi zamanla bazı sûfîlerin eserlerinde öne çıkarken benzer temanın adına âşık denen halk şairlerinde de işlendiği görülür.

Âşık edebiyatı ve âşıkların sözlü geleneği olan halk şiiri, sözlü kültürün temelini oluşturan ve halk edebiyatı içinde yer alan önemli başlıklardan biridir. Halk kültüründe önemli bir yer teşkil eden bu gelenek, yüzyıllara dayanan bir geçmiş ve birikimin neticesinde, belirli kurallar

[51] Süleyman Uludağ, "Aşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/11-12.
[52] Betül Gürer, "Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i Ekseninde Tasavvufi Düşüncede İlahi Aşk", *Bilig* 80 (2017), 17.
[53] Uludağ, "Aşk", 4/14.

bütünüyle kuşaktan kuşağa aktarılan bir değerler bütünü olarak varolagelmiştir. Bu yönüyle âşık edebiyatı, âşıklık geleneğinin oluşmasında ve bu geleneğe bağlı bir şekilde yetişen âşıkların söyleminin ve duruşunun inşaasında geçmişten bugüne ve taşıdığı dinamizme bağlı olarak gelecek tasavvuru olan bir kültürel mirasın teşekkülünde kilit rol oynamıştır.[54]

Âşık edebiyatının bir neticesi olarak saz şiiri ve divan şiir şeklinde ki grup manzum şiir ortaya çıkmıştır. Bu iki şiir türünü birbirinden ayıran temel hususiyetin vezin ve şekil ile estetik anlayış ve ananesi olduğu kaydedilmiştir. Öte yandan bir üçüncü tür olarak dinî ve tasavvufî şiirler ortaya çıkmıştır. Muhit bakımından diğer iki türden ayrı olan bu son şiir türü tekke muhitinde doğup gelişmiş, müellifleri ise genellikle tekke erbabı olmuştur.[55]

Dinî tasavvufî şiirlerde halk dilinin ağırlıklı olması yanında bir okumuşlar zümresinin dili de yer almaktadır. Genel itibariyle ahalinin anlayışına hitap eden orta seviyeye yönelik bir sadeliğin öne çıktığı görülmektedir. Bu şiirlerde kavramlar üzerine inşa edilmiş bir dini-tasavvufî anlayışın hakimiyeti ve verilmek istenen mesaja dönük bir içerik tercih edilmiştir.[56]

Sururi Başer, dînî birikimi ve meslekî yönü itibariyle şiirlerinde belirtilen hususlar öne çıkan âşıklardan biri olarak zikredilmiştir. Peker'in şairin bu yönüyle ilgili tespiti oldukça yerinde ve konuyu yeterince izah eder mahiyettedir:

> "Sururi Başer, âşıklık geleneğinin Aksaray'daki başarılı temsilcilerinden biridir. Canlı ve güçlü bir gelenek içinde yetişmediği için diğer pek çok âşık gibi Sururi Başer de usta bir âşığın yanına çırak duramamış, saz çalamamış ama ailesini özellikle düğünlerde türkü söyleyen, ölümlerde ağıt yakan annesini örnek alarak bir şeyler ortaya koymayı başarmıştır. Sururi Başer, çok okumak suretiyle kazandığı genel kültürünü, din adamlığının verdiği bilgilerle harmanlayıp bunları şiire dökmüştür. Onun şiirinin gelişimi ile hayatı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Yirmili yaşlarda din dışı konularda yazarken yıllar ilerledikçe şiirlerinin konularını dini ve tasavvufi unsurlar almış; din ve tasavvuf, özellikle son yıllarda yazdığı şiirlerin tamamına mührünü vurmuştur. Son on yıldır yazdığı şiirlerinde dünyanın faniliği ve ölüm temaları da hissedilir."[57]

Başer, Aksaray'ın yerli ailelerinden biri olup Küçük Bölcek Mahallesi'nde mukim olan Paşabeyoğulları sülalesinin bir ferdi olarak 1932 yılında dünyaya gelmiştir. Babasının adı Ali Rıza, annesinin ise Hacer'dir. İlk tahsilini 1938 yılında kaydolduğu Aksaray Merkez Cumhuriyet ilkokulunda yapmış, ilk tahsilinin ardından babasının kararıyla tahsil hayatı sonlanmıştır. Bununla birlikte Başer, bir Kur'ân kursu'na giderek Arap alfabesini ve dolayısıyla Kur'ân okumayı öğrenmiştir. Okumaya olan azmi ve aldığı bu eğitim onun erken yaşta İl Halk Kütüphanesi'ndeki eski ve yeni yazılı eserlerin epeyce bir kısmını okumasına olanak sağlamıştır.[58]

Gençlik çağlarında Sulbiye Karavas ile evlenmiştir. Altı çocukları olmuştur. İlerleyen yıllarda felç geçiren ve bir süre yatağa bağımlı olarak yaşayan Sulbiye Hanım 2012 yılında vefat etmiştir. Eşini kaybetmenin şüphesiz onda derin tesirler bıraktığı anlaşılmaktadır. Nitekim şair bu tesirden olsa gerek eşiyle ilgili şu sözleri sarfetmiştir: "Benden küçük olduğu halde hep beni bazı yönlerimde teselli etti ve ikaz anları oldu. Bana zinde evlatlar verdi. Elli yedi sene aramızda kalp, gönül kırıcı hiçbir hadise olmadı. Birbirimizin eşi, kardeşi, bacısı olup

[54] Zekeriya Kaptan - Yasemin Yurduşen, "Âşık Edebiyatı Halk Şiirinin Tarihsel Gelişim Süreci", *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 4/8 (2014), 196-197.
[55] Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi Türk Edebiyatında Dinî ve Tasavvufî Şiirler* (Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1968), 3-4; Tekke şiiri için ayrıca bk. Ahmet Necdet, *Tekke Şiiri Dinî ve Tasavvufî Şiirler Antolojisi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997).
[56] Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi Türk Edebiyatında Dinî ve Tasavvufi Şiirler*, 4.
[57] Selçuk Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)* (Aksaray: Aksaray Valiliği Yayınları, 2013), 11.
[58] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 15-17.

birbirimize destek olduk."[59] Öyle anlaşılıyor ki Başer'in şiirlerinin içerik olarak farklılaşmasında eşiyle olan bu dönüşsüz ayrılığın da tesiri olmuştur. Nitekim ayrılıkların ebedi âlemde buluşmaya dönük beklentisi ancak dinin ortaya koyduğu ve sunduğu bir seçenektir.

Başer'in şiirlerinin içeriğinin teşekkülünde yaşadığı hadiselerin etkili olduğu söylenebilir. Kimi şiirlerinde doğrudan tanık olduğu olayları satırlara dökerken kimilerinde toplumsal bir mesaj kaygısıyla öğütçü bir kimliğe büründüğü görülür. Örneğin muhtemelen eşinin tedavi olduğu sıralarda hastanede geçirdiği vakitlerdeki gözlemleri şiirlerinde konu olmuştur. "Hacettepe'de Bir Gün" adlı şiirinde hastane ortamını ve personelini veciz ifadelerle şiirselleştirmiştir.[60]

Onun şiirlerinin konusunun belirlenmesinde yaşadığı hadiseler kadar mesleki hayatının da bir tesirinin olması muhtemeldir. Onu dini tasavvufî şiirler vermeye teşvik eden bir diğer hususun imamlık yapmasıyla ilgili olduğunu söylemek temelsiz bir iddia olmasa gerektir. Nitekim Başer, evlilikten kısa bir süre sonra Aksaray'da açılması gündeme gelen Sümerbank mağazasının sınavını kazanarak satış memuru olarak göreve başlar. Kısa sürede bu işinde kademeler atlar. Nihayetinde satış memurluğundan mağaza amirliğine yükselir. Buradaki işinden çeşitli nedenlerle ayrıldıktan sonra Aksaray Belediyesi'nde muhasipliğe, takip eden yıl da katıldığı din görevliliği sınavını kazanarak müezzin olarak göreve başlamıştır. Aksaray'da bulunan ve Eğri Minare veya Kızıl Minare olarak bilinen camide 1980 yılında emekli oluncaya kadar görev yapmıştır.[61]

Son dönemin âşıklarından olduğu kaydedilen Sururi Başer'le ilgili yeterli çalışma yapılmamıştır. Onun hayatını ve şiirlerini kapsamlı bir şekilde ele alan tek çalışma Selçuk Peker tarafından yapılmıştır.[62] Peker bu çalışmasında Başer'in bütün yönleriyle hayatını ve sanat anlayışını incelemiş ayrıca müellifin yüz yirmi beş şiirine çeşitli başlıklar altında tasnif etmek suretiyle yer vermiştir. "Yaşadığı Çevreyle İlgili Şiirler"; "Ailesi ve Yakın Çevresiyle İlgili Şiirler"; Sevgi, Sevgili, Gönül Şiirleri" gibi başlıklar altında topladığı şiir başlıklarından biri de "Din ve Tasavvuf Konulu Şiirler" başlığı altında toplanan şiirlerdir. Mezkûr eserde bu başlık altında şairin on altı şiirine yer verilmiştir. Ancak diğer şiirlerde olduğu gibi bu gruptaki şiirlerle ilgili de bir içerik analizi yapılmamıştır. Dolayısıyla çalışmanın konusu olmamasına dayalı olarak mevcut şiirleri bağlamında şairin dinî-tasavvufî yaklaşımı ortaya konulmamıştır.

İşte bu çalışma belirtilen eksikliğe binaen Yunus Emre, Somuncu Baba, Cemâl Halvetî, Pir Ali Aksarâyî gibi tasavvuf tarihi açısından önemli isimlerin yaşadığı Aksaray'da halk şiirinin temsilcilerinden biri olarak zikredilen Sururi Başer'in şiirlerinde ele aldığı tasavvufî kavramların tahlili ve şiirlerde zikredilen sûfîlerin tespiti amacıyla yapılmıştır. Bu amaca dönük olarak Başer'in şiirlerinde yer alan tasavvufî kavramlar ortaya konulmuş, bu kavramların nasıl ele alındığı, ıstılâhi manasıyla uyumlu olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Şiirlerde zikredilen sûfîler de aynı şekilde tespit edilmek suretiyle hayatlarına ve tercih edilme nedenlerine kısaca temas edilmiştir.

Bir tespitin burada peşinen belirtilmesinde yarar görmekteyiz. Bahsedilen ve çalışmaya konu edilen eser içerisinde araştırmacı her ne kadar Başer'in şiirlerini çeşitli alt başlıklar halinde tasnif etse ve bunlardan birini dini-tasavvufî içerikli şiirlere ayırmış olsa da Başer'in şiirlerinin çoğunda dinî-tasavvufî kavramları görmek mümkündür. Örneğin "Sosyal Konularla İlgili Şiirler" ana başlığı altında ele alınan "Annelere Hürmetle" başlığıyla işlenen şiirde "Hak, mihrap, dua, cennet, hac, günah, taat, anaya-babaya of dememek" gibi belirgin dinî temaların

[59] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 17.
[60] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 181-182.
[61] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 19.
[62] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*.

ele alınmıştır.[63] Bir diğer örnek ise aynı ana başlık altındaki "İçme Birader" isimli şiirinde doğrudan dinin bir yasağı olan içkinin haramlığı üzerinde durulmuş,[64] dolayısıyla dini bir konu şiirin ana temasını oluşturmuştur. Buna rağmen mezkûr şiir içkinin toplumsal boyutu dikkate alındığından olsa gerek "Sosyal Konularla İlgili Şiirler" ana başlığı altında tasnif edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Başer'in şiirlerini ana tema odaklı olmak kaydıyla belirtilen alt başlıklar halinde tasnif etmek mümkün olsa da şiir gruplarını keskin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bu hususa binaen çalışmamızda sadece "Dini Tasavvufi Şiirler" ana başlığıyla ele alınan şiirlerle iktifa etmeyip diğer şiirleri de bütünüyle değerlendirerek bir inceleme yaptığımızı belirtmiş olalım.

1. Sururi Başer'in Şiirlerinde Geçen Tasavvufî Kavramlar

Sururi Başer şiirlerinde çeşitli konular yanında dinî-tasavvufî kavramlara da yer vermiştir. Bu tercihinin din görevlisi olmasına bağlı kavramlara olan aşinalığı ve hayatının sonlarına doğru yaşadığı olayların etkisi olduğu daha önce ifade edilmişti. Şiirlerine bakıldığında sistemli bir şekilde tasavvufun belirli konu ve kavramlarını ele almadığı bunun yerine genel duygu durumuna bağlı olarak tercih ettiği ve odaklandığı konu eksenindeki kavramları tercih etmek gibi bir rastgelelik söz konusudur. Bu yönüyle şiirlerinde yer verdiği dinî-tasavvufî kavramları bilmekle birlikte kavramların bir kısmını doğrudan tasavvufî manasına uygun kullanmadığı, aynı anlama gelebilecek iki kavramı aynı satırda kullandığı gibi hususlar dikkat çekmektedir. Buna rağmen Başer'in zaman zaman tasavvufî hadiseleri veya kimi sûfîlerin başına gelen trajik hadiseleri sanatlı bir şekilde işlediği söylenebilir.

Başer çalışmaya esas alınan şiirlerinin ilki olan "İsmin Söyleye Söyleye" başlıklı şiirinin ilk satırında "Toprak idim insan oldum" ifadelerine yer vererek adeta ilk yaratılışa atıf yapmış, insanın hammaddesinin toprak olduğu hususuna dikkat çekmiştir.[65] Mezkûr şiirde satırlara serdettiği diğer tasavvufi kavramlar ise her kıtada tekrarlanan "İsmin söyleye söyleye" mısraı özelinde zikirdir. Bilindiği gibi zikir tasavvufun üzerinde en çok durduğu kavramların başında gelip gerek nefsani gerekse ruhanî tarikatların sülûk sürecinin temelini oluşturmaktadır.[66] Diğer kavramlara bakılacak olursa kanatsız uçmak, denizden yürüyüp geçmek, aşk, aşk şarabı gibi kavramlara yer vermiştir. Öte yandan aynı şiirde "Seni yine bende buldum / İsmin söyleye söyleye mısralarında sanki Yunus Emre'nin "Çok büyük cihandır gönül cihanı, Kendini arayanlar bulur onu"[67] sözüne bir atıf vardır.[68]

İncelenen "Sevdiğim" isimli ikinci şiirinde yer verdiği ilk kavram "İsm-i birliğine secde eyledim" mısraındaki Hakk'ın birliği, isminin tekliği veya muhtemeldir ki vahdet-i vücuda bir atıf ifadesidir. Nitekim takip eden mısrada "İnziva uzlette vecde eyledim"[69] ifadelerinden hem inziva ve uzlet gibi iki tasavvufî kavramı kullandığı hem de gerçek varlıkla bir yakınlık ve onda fani olma düşüncesini kastetmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte inziva ve uzlet kavramları aynı anlama gelmesi yönüyle kavramların bilerek tercih edilmesi yanında söylemi güçlendirmek için benzer manadaki iki kavramın anlamını tam bilinmeden kullanıldığını da akla getirmektedir.

---

[63] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 161-162.
[64] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 171.
[65] İlhan Kutluer, "İnsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/320-323.
[66] Reşat Öngören, "Zikir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).
[67] Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiye (Nasihatlar Kitabı)* (Eskişehir: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, 2013), 29.
[68] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 129.
[69] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 130.

Başer "Sen Varsın" başlığıyla kaleme aldığı şiirinde yer verdiği tasavvufî kavramlar gönül tahtı, hakîkat, kalp, seyrüsefer, sır ve vahdet kavramlarına yer vermiştir.[70] Burada gönlü bir tahta benzetmiş, adeta Allah'ın mümin kulunun kalbine sığdığı hakikatine bir gönderme yapmıştır. Nitekim "Allah yarattığı hiçbir yere sığmadı yalnızca mümin kulunun kalbine sığdı."[71] hadisindeki kalp sadrın bâtınî yönü sayılan gönüldür. Seyrüsefer kavramı ise tasavvufî yolculuğu ifade eden seyrüsülûktan mülhem olsa gerektir. Başer'in bu şiirinde gönül, seyr, hakikat gibi kavramlar yanında sır ve vahdet kavramını kullanması dikkat çekicidir. Nitekim bu şiirde tercih edilen kavramların tamamı doğrudan öze veya bâtına dönük kavramlardır. Dolayısıyla şiirin bütünü dikkate alındığında kavramların belli bir bütünlük arzettiği görülmektedir. Bunun yanında son kıtada yer alan sır, vahdet, gizli, kafes, nefes gibi kelimelerin kafiye uyumu kaygısıyla tercih edildiği intibaı da uyandırmaktadır. Bahsedilen hususun daha belirgin şekilde görünmesi için ilgili kıtayı paylaşmak yerinde olacaktır.

Allah diyen kalp kafeste
Alıp verilen nefeste
Sırrı vahdet gizli seste
Gizli sırlarda sen varsın[72]

Şair, bir diğer şiiri olan "Sahibi O'dur" başlıklı şiirinde rızk, gönül, ruh, sırrı hikmet gibi[73] mana bakımından bâtınî yönü olan kavramlara yer vermiştir. Ancak bu kavramları tasavvufî yönlerinden ziyade ilk anlamları olan zâhir yönüyle ele aldığı görülmektedir. Nitekim şiirin dördüncü kıtasının ikinci mısraında "Çalış da rızk için gönlünü yorma"[74] ifadesi rızkın iaşe manasında ilk anlamında kullanıldığı, gönlün ise yokluğa dayalı kaygı, endişe gibi yine bâtınî mana kastedilmeden ele alındığı anlaşılmaktadır. Öte yandan aynı kıtada yer alan ruh kavramını bâtınî yönüyle ele aldığı söylenebilir. Nitekim "ruhuna vesvese verme" derken ruhun bir canlılık ve bedeni ayakta tutan cevher olma yönü değil imânî bir makamı temsil yeri oluşuna işaret vardır.[75] Sırr-ı hikmet kavramının ise "Hikmetinden sual olunmaz." veya "ilâhî hikmet" deyiş ve deyimlerinden[76] hareketle Cenâb-ı Hakk'ın yaratışındaki hikmetin anlatılmaya çalışıldığı ve müellife ait bir kalıp olduğu söylenebilir. Dolayısıyla kavramın burada tasavvufî bir manaya odaklı olduğunu söylemek güçtür.

Sururi Başer'in incelenen "Ne Güzel Olur" başlıklı bir diğer şiirinde muhabbet, vuslat, halvet, uzlet, dua, zikr-i tevhid, vahdetin sırrı,[77] menzil-i maksûd gibi kavramlar tespit edilmiştir.[78] Bu şiirde geçen mezkûr kavramların bir kısmının esasen tasavvufî manasından uzak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim muhabbet kavramıyla sohbet kelimesinin aynı mısrada yer alıyor olması "Hak ile muhabbet ne güzel olur." nakaratındaki mananın doğrudan konuşmak, sohbet etmek, muhabbet etmek gibi zahir manasıyla kullanıldığını göstermektedir. Benzer şekilde menzil-i maksûd kavramı da zâhiren varılan bir hedef olarak gösterilmiştir. Öte yandan bu kavramlardan halvet, uzlet kavramlarını gizlilik ve dost ile başbaşa tamlamalarıyla kullanması bu kavramların tasavvufî boyutuna işaret ettiğini göstermektedir. Zikr-i tevhid ile nefs-i emmârenin terbiye zikri olan ve zikirlerin en büyüğü olarak nitelenen kelime-i tevhidi kastettiği söylenebilir. Çünkü bu zikir bütün zikirlerin başı

[70] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 131-132.
[71] İsmâîl b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ* (Beyrût, 1351), 2/165.
[72] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 132.
[73] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 134-135.
[74] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 134.
[75] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 134.
[76] Mehmet Önal, "Erdemli Şehir ve Hikmetli Bilgi İlişkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/31 (2013), 36.
[77] Kavram üzerinde daha önce üzerinde durulmuştur.
[78] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 142-143.

olarak görülmüş, sûfîler, "lâ" ile başlayıp "illâ" ile maksada ulaştırdığını düşündükleri kelime-i tevhidin, Allah'ın kullarına bir ihsanı olduğunu belirtmişlerdir. Sûfîlerin müridleri eğitmede ısrarla kelime-i tevhid zikrini tercih etmelerinin sebebi sâlik kelime-i tevhid zikriyle tamamladığı eğitimin sonunda "ben ve O" ikiliğini ortadan kaldırarak eşyaya ayn-ı ademle bakar ve her şeyde Hakk'ın iradesinin hakim olduğunu görür.[79] Kelime-i tevhidin bu denli önemli oluşu yanında günlük hayatta en sık yapılan zikirlerden biri olması da Başer'i bu kavramı kullanmaya itmiş olabilir.

Müellifin muhtemelen bir tarikat müntesibiyle yaptığını belirttiği "Bir Sofuyla Söz Teatisi" isimli şiirinde[80] tasavvuf çevrelerine eleştirel bir şekilde yaklaştığı görülmektedir. Nitekim şiirin başlığından da anlaşıldığı üzere tarikat çevrelerinden birisiyle bir atışmayı ele almıştır. Buna göre şair,

Bizi aciz sanma sualden sözden

Cevapta doğruya diller bizdedir

Sapmadık eğriye yürüdük düzden

Hakikate giden yollar bizdedir.[81]

kıtasından da anlaşıldığı üzere kendi yolunu hakikate giden yol olma yönünü öne çıkararak doğru yol olarak tanımlamaktadır. Söz teatisi yaptığını iddia ettiği sofuyu ise,

Manevi hal bulamadım sözünde

Göremedim hak sevgisi özünde

Serkeşliğin belli, gördüm yüzünde

Dedim sofum kâmil kullar bizdedir[82]

kıtasından anlaşılacağı üzere manevi halden yoksun, özünde hak sevgisi bulunmayan, serkeş ve kemâlden uzak olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla kendini doğruluk yönünde konumlandırırken eleştirdiği sofuyu batıl yola konumlandırmaktadır. Şiirin genel akışında yoğun bir eleştirinin varlığı göze çarpmaktadır. Eleştirilen hususların ise hakikate yalan katılması, altın pazarında kömür satmakla temsîli olarak kullanılan kıymetliyi bırakıp ucuza yani manevî olan yerine maddî olana yönelmek, gurur, kibir olduğu görülmektedir. Başer'in eleştirdiği konular bununla sınırlı değildir. İstihza dolu ifadelerle sofu olarak nitelediği kimseyi yermektedir. Manevi halden yoksunluk, sözlerinin lezzetsiz oluşu, fikrinin bozuk olması, tavırlarında riyakârlık, yol bilmezlik ve sorduğu soruların saçma olması bunlardandır.

Anlaşıldığı kadarıyla Başer, tarikat çevrelerinde gördüğü bazı eksikleri bir sofu üzerinden ortaya koymaktadır. Dolayısıyla onun her ne kadar şiirlerinde tasavvufa dair kavramları kullansa da tarikat çevrelerine sıcak bakmadığı sonucuna varmak hatalı olmaz.

2. Sururi Başer'in Şiirlerinde Geçen Sûfîler

Sururi Başer, şiirlerinde tasavvuf tarihi açısından ve özellikle Anadolu'da öne çıkan sûfîlerden bahsetmiştir. Yunus Emre'yi ele aldığı gibi bir sûfîyi ve onunla ilişkisi olan başka sûfîleri işlediği şiirleri yanında Mevlâna ile başlayıp birbirinden kronolojik olarak bağımsız diğer sûfîlere de yer verdiği ve onların hayatını şiirsel bir ifadeyle ortaya koyabildiği şiirleri de vardır. Daha açık bir ifadeyle Başer bazen bir şiirinde bütünüyle tek bir sûfîyi işlemiş, bazen

[79] Mahmut Ulu, "Ahmed Semseddîn Marmaravi's Work named Cami al-asrar Characteristics and Functions of Tawhid", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, (17 Mayıs 2022), 152.
[80] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 150-151.
[81] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 150.
[82] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 150.

tek şiirde birden fazla sûfîyi ele almıştır. Onun şiirlerinde ele alınan sûfîler Hallâc-ı Mansûr (öl. 309/922), Baba Geylânî diye bahsettiği muhtemelen Abdulkâdir Geylânî (öl. 561/1166), Şems-i Tebrîzî (öl. 645/1247), Mevlânâ (öl. 672/1273), Hacı Bektâş-i Velî (öl. 669/1271), Sarı Saltuk (öl. 697/1297), Tapduk Emre (öl. ?), Seyyid Nesîmî (öl. 820/1417), Yunus Emre (öl. 720/1320), Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba) (öl. 815/1412), Yusuf Hakîkî Baba (öl. 893/1488), Pir Ali Sultan Aksarâyî (öl. 945/1539) gibi önemli şahsiyetlerdir.[83]

Bunun yanında şair, öne çıkan şair, halk ozanları veya âşıklık geleneğinin temsilci isimlerine yer vermeyi de ihmal etmemiştir. Mecnûn (öl. 70/690), Sa'dî-i Şirâzî (öl. 691/1292), Pir Sultan Abdal (öl. XVI. y.y.), Karacaoğlan (öl. ?), Kerem (öl. ?), Ferhat (öl. ?), Emrah (öl. 1860), Ruhsatî (öl. 1911), Âşık Seyranî (öl. 1866), Erzurumlu Hakkı (öl. 1194/1784), Mehmet Akif (öl. 1936), Rıza Tevfik (öl. 1949), Necip Fazıl (öl. 1983) gibi edebiyat ve şiir dünyasının popülerleri bu şiirlerde yer almıştır.[84]

Şairin şiirlerinde yer verdiği sûfîlerin kronolojik olarak birbirine yakın olmakla birlikte söylem bakımından Ortodoks ve heterodoks isimlerin birlikte zikredilmesi dikkat çekicidir. Bu durum şairin sistematik bir tasavvuf okumasının ürünü olmak üzere belli isimleri zikretmek yerine genel geçer bilgiler ışığında, bir yönüyle toplum nazarında tanınır olmaları yönüyle bu isimlere yer verdiği izlenimini uyandırmaktadır. Benzer şekilde şiirlerde yer alan şair veya âşıklık geleneğinin öne çıkan isimlerinin kronolojik ve fikrî bakımdan birbirinden uzak olması yukarda zikredilen hususu destekler niteliktedir. Bu noktada denilebilir ki Surûri Başer, şiirlerinde yer verdiği isimleri, içinde yaşadığı toplumun tanıma yatkınlığına ve değer yargılarının sonucu tercih etmesine dayanarak zikretmiş olmalıdır.

Başer'in dinî tasavvufî temasıyla tasnif edilen şiirlerinde yer verdiği ilk sûfî daha önce de değinildiği gibi Hallâc-ı Mansûr'dur. Hallâc-ı Mansûr kayıtlara göre İran'ın Fars eyaletinde bulunan Beyzâ'nın kuzeydoğusundaki Tûr'da doğmuştur. Dedesinin adı Mahamma olup Mecûsîdir. Asıl adı Ebü'l-Mugıs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî olmakla birlikte anne tarafından Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin neslinden geldiği söylenerek kendisine Ensârî nisbesi verilmiştir. Ancak babasının mesleğinden dolayı "Hallâc" diye tanındığı söylenmiştir. Oğlu Hamd'in anlattığına göre ise insanların gönüllerindeki sırları pamuk gibi atıp altüst ettiğinden "Hallâc-ı Esrâr" unvanını almıştır. Başka bir rivayete göre bir hallâcın dükkânında iken sahibini bir yere göndermiş, dükkânına dönen bu kişi bütün pamukların atıldığını görerek bunu onun kerameti olarak kabul etmiş ve daha sonra Hallâc diye anılmıştır. İran'da ve Osmanlılar'da daha çok Mansûr ve Hallâc-ı Mansûr şeklinde babasının adıyla anılmış, "Mansûr denmesinin sebebi olarak ise davasının zafere ulaşmış olduğuna işaret edilmiştir. Melâmet ehli arasında "sultânü'l-melâmetiyyîn" diye anılmıştır. Kendisini çekemeyenlerin iddiaları ve bir takım şatah türü söylemleri nedeniyle idamına karar verilmiştir. Halife Muktedir-Billâh tarafından idamı onaylanmış, Bağdat'ın Bâbüttâk denilen semtinde önce kırbaçlanmış, daha sonra vücudunun çeşitli yerleri kesildikten sonra idam edilmiştir. Başı kesilerek Dicle'deki bir köprüye dikilen Hallâc'ın gövdesi yakılıp külleri nehre savrulmuştur. Kesik başı ise iki gün köprüde bırakıldıktan sonra Horasan'a gönderilmiş burada dolaştırılmıştır.[85]

Şiirde Kenanlı olan Hz Yusuf diyerek Hz. Yusuf'a yer veren Başer, aynı kıtada Hallâc-ı Mansûr'a atıf yapmıştır. Bu atfın bilinçli bir şekilde yapıldığı Hallac-ı Mansûr'un işkenceler sonucu öldürüldükten sonra cesedinin yakılmasının bilindiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kendisini de onun yerine koyarak başını vermeye geldiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla şairin tasavvuf tarihinin aşk ve kurban olma temalı en popüler ismiyle kendi arasında bir benzerlik kurduğu

[83] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 152-157.
[84] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 156-157.
[85] Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/377-381.

anlaşılmaktadır. Bu tercihte Hallâc-ı Mansûr'un belirtilen temalardaki popülaritesi etkin olmalıdır.

Beni Mecnun edip çöllere saldın
Yusuf Kenan gibi ellere saldın
"Enel Hak" diyeni küllere saldın
Sevdiğim, serimi vermeye geldim[86]

Başer'in yer verdiği bir diğer isim ise Baba Geylânî diye bahsettiği Abdulkâdir Geylânî olmalıdır. Abdülkâdir Geylânî, 1077 Hazar denizinin güneybatısındaki Gîlân eyalet merkezine bağlı Neyf köyünde doğdu. Küçük yaşta babasını kaybeden Abdülkâdir, annesinin ve dedesi Savmaî'nin yanında büyüdü. On sekiz yaşında annesinin izniyle Bağdat'a gitmiştir. Bağdat'ta Ebû Gâlib b. Bâkıllânî, Ca'fer es-Serrâc, Ebû Bekir Sûsen ve Ebû Tâlib b. Yûsuf gibi tanınmış âlimlerden hadis okurken Ebû Sa'd el-Muharrimî, Ebû Hattâb ve Kâdî Ebû Hüseyin gibi hukukçulardan fıkıh ve Zekeriyyâ-yı Tebrîzî'den de edebiyat okumuştur. Eğitiminin sonunda usul, furu ve mezhepler konusunda engin bir birikime ulaştı. Tasavvufî süreci ise Bağdat mutasavvıflarıyla yakın dostluklar kurmasıyla başlamıştır. Ebü'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs (ö. 525/1131) vasıtasıyla tasavvufa intisap etmiştir. Kâdiriyye tarikatının kurucusu olan Abdülkâdir Geylânî, tasavvuf tarihinin en tanınan simalarından biri olup 1166 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.[87]

Abdulkâdir Geylânî "Gönüller Sururu" başlıklı pek çok sûfînin isminin yer aldığı şiirde zikredilse de böylesine tanınmış bir sûfînin, şairlerin bulunduğu kıtada anılması düşündürücüdür. Bu durum şahısların konumlandırılmasında zaman zaman etkin oldukları alan değil de kafiye kaygısı güdüldüğünü göstermemesi bakımından dikkat çekicidir.

Sururi hepsinin oldu hayranı
Emrah'la Ruhsatî, Âşık Seyranî
Erzurumlu Hakkı, Baba Geylanî
Hepsi gönüllere girmiş gibiydi[88]

Sururi Başer, şiirinde Hallâc-ı Mansûr ve Abdulkâdir Geylânî gibi Anadolu'da faaliyet yürütmeyen iki sûfîden başka Anadolu'da faaliyet yürüten ve buna bağlı olarak ahali tarafından daha çok tanındığı söylenebilecek Şems-i Tebrîzî'ye de yer vermiştir. "Mesnevi'de gördüm açmıştı yüzün / Şems-i Tebrizi'ye bağlanmış özün"[89] mısralarında görüldüğü üzere ondan Mevlânâ vesilesiyle bahsetmiştir. Burada Şems'in Mevlânâ'nın şeyhi olmasına bir vurgu vardır. Nitekim tarihen de bu yaklaşım doğrudur. Şems-i Tebrîzî daha çok Şemseddin, Şemsü'l-hak ve'd-dîn, Şems, Şems-i Tebrîzî lakaplarıyla anılsa da asıl adı Muhammed'dir. 1186 yılı civarında Tebriz'de doğmuştur. Babası Ali b. Melikdâd olup ticaret amacıyla Horasan'ın Bezer vilâyetinden Tebriz'e yerleşen bir kumaş tüccarıdır. Kaynaklarda Şems'in çocukluk ve gençlik yıllarında gizemli bir hayat sürdüğü, mânevî kabiliyetlere sahip olduğu, çokça riyâzette bulunduğu, semâ yaptığı, çeşitli müşahedelere mazhar kılındığı, medrese eğitiminden uzak durduğu zikredilmiştir. Bununla birlikte ilim ve irfan çevreleriyle ilişki içinde olduğu zikredilmiştir. Nitekim Şems, Tebriz'den ayrıldıktan sonra Bağdat, Şam, Halep, Kayseri, Aksaray, Sivas, Erzurum ve Erzincan'a seyahatler yapmıştır. Bu seyahatlerin amacı döneminin abdal ve kutuplarının sohbetlerine katılmak, mânevî feyiz almak ve hakiki dostu bulmaktır. Görüştüğü sûfîler arasında Evhadüddîn-i Kirmânî, Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Şems-i Hûyî, Şehâb-ı Herîve, Esedüddîn-i Mütekellim gibi şahsiyetler bulunmaktadır. Mevlânâ'nın ifadesiyle Şems tasavvufun yanı sıra kimya, nücûm,

[86] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 130.
[87] Süleyman Uludağ, "Abdülkādir-i Geylânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/234-239.
[88] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 157.
[89] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 156.

riyâziyyât, ilâhiyyât, hikemiyyât, mantık, hilâf ve nârenciyyât ilimlerinde mahir bir zattır. Mevlânâ ile karşılaması ve yaşanılan süreçler Şemsi'n Anadolu'da önemli ölçüde tanınmasını sağlamıştır.[90]

Sururi Başer'in şiirlerinde yer verdiği sûfîlerden biri de Mevlânâ'dır. Yunus Emre'den sonra en çok onu tasvir etmesi Mevlânâ'ya olan aşinalığına bağlanabilir. Esasen bu durum sadece şaire has bir durum da değildir. Mevlânâ, tasavvuf tarihi açısından önemli bir isim olduğu kadar Anadolu insanı için de oldukça önemlidir. Kaldı ki günümüzde sözleri, metaforları ve *Mesnevî*[91] başta olmak üzere eserleri en çok bilinen sûfîlerden biridir. Mevlânâ'nın bu bilinirliğine bağlı olarak şairin şiirlerinde ona yer vermesi olağandır. Ayrıca şairin "*Fihi Mafih*'inde[92] gördüm ben anı / Veciz sözleriyle dolmuş gibiydi"[93] dizelerinden onun diğer eserlerinden haberdar olduğu sonucuna da varılabilir.

Mevlânâ Mevlânâ, Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Bahâeddin Veled, Belh'te yaşayan bir ulemâ ailesinden olup "sultânü'l-ulemâ" unvanıyla tanınmıştır. Moğol tehlikesinin başgöstermesiyle müridleri ve ailesiyle birlikte Anadolu'ya doğru yola çıkmıştır. Uzun bir yolculuğun ve farklı belde ve şehirlere uğramanın sonunda Larende'ye yerleşmiştir. Daha sonra ailesiyle Konya'ya yerleşen Mevlânâ burada babasının vefatından sonra sohbetler etmiştir. Onun ahali tarafından yoğun bir şekilde biliniyor olması Şems-i Tebrîzî ile karşılaşmasından sonra farklı bir boyut kazanmış, nihayet Anadolu'nun en tanınan sûfîlerinden biri olmuştur. Mevlânâ'nın müridlerinin çoğu ahali arasındandır. Sanat erbabı ve diğer mesleklerden insanlar semâ meclislerine katılmıştır. Bunun yanında o dönemin yöneticileriyle de ilişki kurmuştur. Ancak Mevlânâ'nın yöneticilerle ilişkisi daha çok nasihat çerçevesindedir. Onlar arasındaki çekişme ve rekabete dayalı siyasî mücadelelerin içine girmemiştir.[94]

Başer'in ismine yer verdiği bir diğer sûfî Hacı Bektâş-i Velî'dir. Hacı Bektâş-i Velî'nin herhangi bir ayırdedici vasfı üzerinde betimleme yapmayan şair, ona sadece Yunus Emre'nin hayatını şiirle anlattığı kısımda bir tarihleme ölçüsü olarak yer vermiştir. Yunus Emre'yi anlatırken "Hacı Bektâş-i Velî devrini görmüşsün" demesi bunu göstermektedir.

Asıl adı Bektaş olup muhtemelen ölümünden sonra Hacı Bektâş-ı Velî diye şöhret bulmuştur. Nişabur'da doğan Hacı Bektâş-ı Velî, babasının idareci olması yönüyle ilim ve kültür ortamında yetişmiştir. Hacı Bektâş-ı Velî, devrinin kaynaklarında yer almamıştır. Buradan onun, yaşadığı dönemde yaygın bir şöhrete sahip olmadığı sonucuna varılabilir. Onun "Horasan erenleri" diye bilinen Kalenderiyye akımına mensup sûfîlerden biri, dolayısıyla Horasan Melâmetiyye mektebinden olduğu kaydedilmiştir. XIII. yüzyılda Cengiz istilâsı sebebiyle Anadolu'ya yönelen derviş göçleri arasında, Yesevî veya daha kuvvetli bir ihtimalle Haydarî dervişlerinden biri olarak Anadolu'ya geldiği söylenebilir. Anadolu'da Sulucakarahöyük'e yerleşen Hacı Bektâş-i Velî faaliyetlerini burada yürütmüş, Bektâşiyye gibi etkin bir anlayışın temsilcisi kabul edilmiştir.[95]

---

[90] Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrîzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/511-516.
[91] Bk. Celâleddîn Rûmî Mevlânâ, *Mesnevî-i Mâ'nevî*, çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, 2015).
[92] Bk. Celâleddîn Rûmî Mevlânâ, *Fîhi mâ fîh*, çev. Ahmet Avni Konuk (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009).
[93] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 156.
[94] Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/441-448.
[95] Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/455-458.

Başer, herhangi bir tarihi bilgi vermediği Sarı Saltuk ve Tapduk Emre'yi de Yunus Emre'ye odaklı yazdığı şiirinde zikretmiştir. Tapduk Emre'nin hayatı hakkında yeterince bilgi yoktur. Onunla ilgili nakledilen rivayetler de muhteliftir. Bu yüzden doğum yeri, vefat ettiği yer ile doğduğu ve vefat ettiği tarihlerle ilgili kesin bir şey söylemek güçtür. Yaşadığı döneme ilişkin farklı rivayet ve zamanlar telaffuz edilse de gerek Yunus Emre'nin şeyhi olduğunun biliniyor olması, gerek şeyhi Barak Baba'nın yaşadığı dönem ve gerekse Hacı Bektâş-i Velî ile olduğu nakledilen ilişkisi onun 13. asırda yaşadığını ve mezkûr asrın sonlarında vefat etmiş olabileceğini göstermektedir. Tapduk Emre'nin, Moğol etkisinin görüldüğü dönemlerde Horasan'dan Anadolu'ya gelen dervişler arasında olduğu tahmin edilmektedir. Hacı Bektâş-i Velî ile olan ilişkisi, Yunus Emre'nin Aksaraylı olduğuna dair kayıtlar, Hacı Bektâş-i Velî tarafından bir şeyhe bağlanması için kendi memleketine gönderilmesi ve arşiv belgelerinde Tapduk Emre'den "Oflagü Şeyhi" (Oflagü: Aksaray'da bu gün Tapduk Köyü) şeklinde bahsedilmesi onun Aksaray'a geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Tapduk Emre'nin Oflagü köyünde münzevi bir hayat sürdüğü ve muasır dervişlerin çoğunda olduğu gibi çiftçilikle uğraştığı bunun yanında en önemli vazifelerinden biri olarak görülen ahaliyi irşad edip müridlerinin eğitimiyle meşgul olduğu muhtemeldir.[96]

Yunus Emre'nin pirinin kim olduğu sorusuna cevap aranan mısralarda Sarı Saltuk ismi de cevaplar arasındadır. Aynı kıtada Tapduk Emre'ye yer vermesi ve takip eden şiirde yine benzer ifadelerle aynı ikiliyi zikretmesi şairin Yunus Emre'ye ve tarikat silsilesine dair ipuçlarını, en azından yaygın bilgileri takip ettiğini ve bir okuma yapmış olabileceğini göstermektedir. Nitekim "Yunus'u Arıyorum" adlı şiirde;

Üstadı şakirdin baba Taptuk mu?

Pirlerin rehberi Sarı Saltuk mu?

Metaın alıç mı, yoksa çeltik mi?

Seni nebatattan sordum Yunus'um.[97]

kıtasına yer verilip Yunus'un pirinin kim olduğu sorgulanırken "Yunus'u Arayanlar" adlı şiirde;

Sordum mürşidinden Baba Taptuk'a

Rehberi mihmandar Sarı Saltuk'a

Beşeri hayvanat, cümle mahluka

Yunus yüce dağlar geçti dediler[98]

kıtasında pirin kim olduğunun cevabının bulunduğu anlaşılmaktadır. Mezkûr iki kıtada görüldüğü üzere Başer, Yunus Emre'nin şeyhlerine ve menkıbelerine dair bilgi sahibidir.[99] Ayrıca o, Yunus Emre'ye atfedilen "Sarı Çiçek" şiirinden hareketle bir kurgulama yapmış görünmektedir. Ancak şunu peşinen belirtmek gerekir ki "Sarı Çiçek" şiiri burada zikredilen Tapduk Emre'nin müridi olan Yunus Emre'ye ait değildir. Bugün herkes tarafından bilinen "Sarı Çiçek", "Şol Cennetin Irmakları", "Dolap Niçin İnilersin" ve "Adı Güzel Kendi Güzel Muhammed" gibi meşhur şiirler, bilinen Yunus Emre'den sonra yaşamış olan Âşık Yunus'a

[96] Mahmut Ulu, "Tapduk Emre", *e-Aksaray Ansiklopedisi* (Aksaray, 2023).
[97] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 152.
[98] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 154.
[99] Yunus Emre'nin menkıbeleri için kz. Mahmut Ulu, "Menkıbeler Ekseninde Bir Zâhir - Bâtın Yolcusu Yunus Emre", ed. Ramazan Ata (Vefatının 700. Yılında Bizim Yunus Sempozyumu, Aksaray: Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, 2021), 108-116.

(öl. 843/1440) aittir.[100] Bu noktada Başer'in yaygın olarak bilinmekle birlikte hatalı olduğu ortaya konmuş bir bilgiyi tekrar ettiği görülmektedir.

Seyyid Nesîmî, Başerin şiirinde ozan olarak zikredilmiş, onunla ilgili başka bir bilgi veya betimleme yapılmamıştır. Hayatına dair herhangi bir bilginin veya öne çıkan bir hususunun paylaşılmamış olması Nesîmî'nin ahali arasındaki popülaritesine bağlı olarak seçildiği intibaını uyandırmaktadır. Nitekim Nesîmî, söylemiyle farklı bir şahıs olarak tanınmış, hâkim anlayışa aykırı bir dil ve üslup sergilemiştir. Bu da onu bir yandan dikkat çekici hale getirirken diğer yandan heterodoks bir konuma yerleştirmektedir.

Kaynaklarda Bağdat'ın Nesîm kasabasından olduğu kaydedilmiştir. Şîrâz'da bulunduğundan dolayı Nesîm-i Şîrâzî olarak; seyyidliği iddialarına binaen Emir Seyyid İmamü'd-din Nesîmî olarak tanınmıştır. Seyyid Nesîmî aslen Türkmen olan ve Azeri bölgelerde eser vermiş bir şairdir. Türkmen olduğunu kendi şiirlerinde ifade etmiştir. Seyyid Nesîmî'nin hayatında ve sanatında Hurûfîliğin[101] kurucusu Fazlullah-ı Hurûfî'nin (öl. 796/1394) etkisi büyüktür. Şair Azerbaycan, İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da Diyarbakır, Bursa ve Ankara'da bulunmuştur. Ancak onu belki de asıl ünlü yapan husus ölümüdür, denebilir. Ölümüyle ilgili çok farklı tarihler söyleniyor olsa da ağırlıklı olarak 1404 yılı rivayet edilmektedir. Nesîmî'nin, Hallâc-ı Mansûr gibi "Ene'l-Hak" dediği ve Hurûfî olduğu için Halep'te derisi yüzülerek idam edildiği belirtilmektedir.[102]

Yunus Emre, Başer'in müstakil olarak ele alıp iki ayrı şiirde işlediği tek sûfîdir. Buradan hareketle peşinen Başer'in belirgin bir Yunus Emre muhibbi olduğunu söylemek yanlış olmaz. "Yunus'u Arıyorum" ve "Yunus'u Arayanlar" adlı iki şiirde Yunus Emre'nin hayatına ve menkıbelerine önmeli ölçüde atıf bulunmaktadır. Yunus Emre ile ilgili kim olduğu; nerede doğduğu; Eskişehir, Afyon, Konya, Kütahya, Erzurum, Aksaray, Sivas, Antakya, Kırşehir, Kayseri, Niğde, Malatya gibi şehirleri zikretmekle hangi şehirde medfun olduğu gibi sorulara cevap aramıştır. Daha sonra eğitimi, şeyhinin kim olduğu, hangi çağda yaşadığı ve çağının öne çıkan isimleri, Molla Kasım'ın durumu gibi hususlar birinci şiirde ele alınmıştır. İkinci şiir de ise ilk şiirde sorduğu sorulara büyük oranda cevaplar vermiş, dolayısıyla ilk şiirle dikkat çektiği konuları ikinci şiirle bir neticeye bağlamıştır. Şöyle ki;

Sordum erenlerden Hamit Veliden

Ervahı sindeki yatan uludan

Yusuf Hakiki'den Baba Ali'den

Yunus vahdet sırrın aştı dediler[103]

kıtasında Aksarayla ilintili sûfîleri zikretmiş, adeta Yunus'un mekanına işaret etmiştir. Aynı şiirin son kıtasında ise Yunus Emre'nin Aksaray'da medfun olduğu kaydıyla şiirini tamamlamıştır:

Sururi arz etti Yunus vasfını

Methedecek daim diller ismini

Aksaray'da sarmış toprak cismini

[100] Göker İnan, "Osmanlı Tarihlerinde ve Biyografi Kaynaklarında Yunus Emre'ye Dair Kayıtlar", *Darulfunun İlahiyat* 32 (Yunus Emre Özel Sayısı) (2021), 12.
[101] Bk. Shahzad Bashir, *Fazullah Esterabâdî ve Hurûfîlik*, çev. Ahmet Tunç Şen (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013).
[102] Erol Gündüz, "Divan Şairi Seyyid Nesîmî'nin Halk Şairi Kul Nesîmî Üzerindeki Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/12 (2010), 203.
[103] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 155.

Yunus yerin burdan seçti dediler[104]

Yunus Emre'nin nereli olduğu tartışmaları halen sıcaklığını korumaktadır. Bu durum onun Anadolu insanı için sevilirliğini gösterirken, aynı şekilde ona atfedilen kabir veya makamların çokluğu bunu teyit etmektedir. Nitekim daha önce yaptığımız bir çalışmada konuyu şu şekilde ele almıştık:

> "Hayatına dair sınırlı bilgi sahibi olduğumuz Yunus Emre'nin hayatıyla ilgili belki de en net bilgiler kaç yıl yaşadığı ve ölüm tarihidir. Kaynakların sıkça değindiği Beyazıd Devlet Kütüphanesi'nde 7912 numarada kayıtlı yazmada geçen "Vefât-ı Yûnus Emre, müddet-i ömr 82, sene 720" kaydına göre vefatı h. 720, ömür müddeti ise 82 senedir. Bu tarih, araştırmacıların çoğu tarafından onun ölüm tarihi olarak kabul edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre vefat tarihi ve ömrü belirlenen Yunus Emre'nin 638/1241 yılında doğmuş olması düşünülmektedir. Netice itibariyle denilebilir ki Yunus Emre, 1240-41 yılında doğmuş, 82 yıl ömür sürmüş ve 1320-21 yıllarında vefat etmiştir. Eserlerinden iyi bir eğitim aldığı ve medrese okuduğu anlaşılan Yunus Emre'nin, nereli olduğu ve kabrinin nerede olduğu hususu, üzerinde en çok durulan konuların başında gelmektedir. Türkiye'de Yunus Emre'ye izafe edilen onu aşkın kabir veya makam vardır. Bunlar Afyon, Aksaray, Balıkesir, Bolu, Erzurum, Eskişehir, Isparta, İzmir, Karaman, Manisa, Niğde, Ordu, Sakarya ve Sivas gibi illerde yer almaktadır. Yunus Emre'nin, bu iller içerisinde daha çok Eskişehirli, Karamanlı veya Aksaraylı olduğu hususu üzerinde durulmaktadır."[105]

Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba) Başer'in şiirinde "Sordum erenlerden Hamit Veliden / Ervahı sindeki yatan uludan" şeklinde yer almıştır. Burada Somuncu Baba'nın Aksaray'da Ervah Kabristanı'nda medfun olduğuna işaret vardır. Nitekim Somuncu Baba'nın kabrinin nerede olduğu uzun zamandır süregelen bir tartışmanın konusudur. Öyle görünüyor ki Başer bu soruya cevap vermiştir. Tarihi kayıtların Başer'i doğruladığı anlaşılmaktadır.

> "Şeyh Hâmid-i Velî (öl. 815/1412), kaynakların ekserisine göre Kayseri'de doğmuştur.[106] Ancak *Mir'âtü'l-Işk* müellifi Abdurrahman el-Askerî onun Aksaray'da[107] doğduğunu kaydeder.[108] Belgelerde onun adı genellikle Şeyh Hâmid veya Şeyh Hâmid-i Velî şeklinde geçmektedir.[109] Daha yaygın olarak bilinen Somuncu Baba ismi ise Bursa'da bulunduğu sıralarda "Somunlar müminler, Somunlar müminler." diyerek ekmek dağıtması nedeniyle ahali tarafından verilmiştir.[110] Kaynaklar onun iyi bir eğitim aldığı hususunda hemfikirdir. Mecdî, onun zâhir ve bâtın ilimlerinin cümlesinde faydalı bir kimse olduğunu kaydetmiştir.[111] Somuncu Baba, ilk eğitimini babasından aldığı gibi ilk tasavvufî terbiyesini de yine babasından almış, babasının teşvikiyle Sühreverdiyye'nin Ebheriyye koluna intisab etmiştir.[112] Daha sonra Erdebil'e gitmiş, Safiyyüddîn Erdebilî'nin (öl. 735/1334) oğlu Sadreddîn-i Erdebîlî (öl. 794/1391)'nin rehberliğinde seyrüsülûkunu tamamlamıştır.[113] Somuncu Baba, muahhar birkaç kaynak[114] dışında kaynakların hemen tamamına göre Aksaray'da vefat etmiştir. Kabri de Aksaray'da bulunmaktadır.[115] Her ne kadar geç tarihli

---

[104] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 155.

[105] Ulu, "Menkıbeler Ekseninde Bir Zâhir - Bâtın Yolcusu Yunus Emre", 109.

[106] Molla Câmî, *Nefahâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds*, çev. Mahmud Lâmiî Çelebi (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2016), 884; Mehmed Efendi Mecdî, *Hadâiku'ş-Şakâik*, çev. Abdulkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1/74; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, çev. İsmet Parmaksızoğlu (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 5/79; Abdülbâki La'lizâde, *Sergüzeşt* (İstanbul, ts.), 128a.

[107] İsmail Erol Erünsal, *XV XVI. Asır Bayrâmi Melâmîliğinin Kaynaklarından Abdurrahman El Askerî'nin Mir'âtü'l-Işkı* (Ankara: Türk Hava Kurumu Basım Evi, 2003), 103-104.

[108] Şinasi Çoruh, *Emir Sultan* (İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, ts.), 111.

[109] Osmanlı Arşivi (BOA) [AE.SAMD. III], No. 45, Gömlek No. 4491; Osmanlı Arşivi (BOA), [İE.EV], No. 66, Gömlek No. 7122; Osmanlı Arşivi (BOA), [SB], No. 1, Gömlek No. 6).

[110] Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, çev. Yakub Kenan Necef Zade (İstanbul: Neşrîyat Yurdu, 1967), 252.

[111] Mecdî, *Hadâiku'ş-Şakâik*, 1/74.

[112] Mehmet Hakan Alşan, *Anadolu Erenleri Melâmet Hırkası* (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2012), 141.

[113] Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik Fî Tekmîleti'ş-Şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 74.

[114] Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlisi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2009), 84-88.

[115] Lamiî, *Nefahât*, 884-885; İsâmuddin Ebü'l-Hayr Ahmed Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-nu'maniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Bilginleri)*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 67; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, çev. İsmet Parmaksızoğlu (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 5/43; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-*

olsa da arşiv belgeleriyle onun Aksaray'da medfun olduğuna dair kaynaklarda geçen bilgiler teyit edilmiştir.[116] Somuncu Baba, Anadolu'da tasavvuf kültürünün yerleşmesi hususunda etkisi olan sûfîlerdendir. Onun etkisi yeni kurulan bazı tarîkatlara öncülük etmek, eser yazmak ve halîfe yetiştirmek şeklinde tasnif edilebilir. Kendisi müstakil bir tarîkat kurmamakla birlikte Anadolu'da kurulan Bayrâmiyye'nin kurucusu olan Hacı Bayrâm-ı Velî'yi yetiştirmiştir.[117] Bunun yanında o, tasavvuf anlayışının temelinde yer alan melâmîlik özelliğini Hacı Bayrâm-ı Velî silsilesi ile Bıçakçı Ömer Dede'ye aktarması yönüyle Melâmiyye'nin de öncülerinden sayılabilir."[118]

Somuncu Baba'nın oğlu ve Aksaray'da medfun olan Yusuf Hakîkî Baba da Başer'in şiirinde kaydettiği sûfîlerdendir. Onun da Aksaray'la olan yakın ilgisi Başer'in dikkatini çekmiş olmalıdır. Zira Yusuf Hakîkî Baba'nın, Başer'in şiirlerinde yer alan diğer sûfîler kadar tanınmış olduğunu söylemek güçtür. Yusuf Hakîkî Baba namıyla bilinen oğlunun asıl adı, İzzeddin Yusuf Hakîkî'dir. Yusuf Hakîkî Baba, 1400-1 yılında Aksaray'da dünyaya gelmiştir. 1486 yılında[119] yine Aksaray'da vefat eden Yusuf Hakîkî Baba'nın türbesi de Aksaray'dadır.[120] Görüldüğü gibi Yusuf Hâkîkî Baba'nın hayatının bir bütün olarak Aksaray'la olan yakın bağı ve Somuncu Baba'nın oğlu olması onu Başer'in şiirlerine bir isim olarak kaydettirmiş olmalıdır.

Çalışmada son olarak ele alınacak sûfî Pir Ali Sultan Aksarâyî'dir. Pir Ali yine Aksaraylı olması yönüyle çalışmada zikredilmiş sûfîlerden biri olmalıdır. Her ne kadar tasavvuf tarihi bakımından önemli bir şahsiyet olsa da tanınma anlamında diğer sûfîlere nazaran daha az tanındığı söylenebilir.

"Sordum erenlerden Hamit Veliden
Ervahı sindeki yatan uludan
Yusuf Hakiki'den Baba Ali'den
Yunus vahdet sırrın aştı dediler"[121]

kıtasında Aksaraylı isimlerle birlikte anılmış, Yunus Emre'nin hayatına dair söylemlerin tanığı olarak kaydedilmiştir. Nitekim "Yunus'u Arayanlar" şiirinin bir kıtasında yer alması onun Yunus'un izini sürerken takip edilen ve şahitliği aranılan bir zat olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Aksaray'da dünyaya geldiği belirtilen Pir Ali Sultan Aksarâyî'nin (öl. 945/1539) asıl Melâmî kaynaklarda Alâeddin Ali şeklinde kaydedilmiştir. Abdurrahman el-Askerî onun ahali arasında Sultan Pîr Ali diye tanındığını belirtmiştir. Bayramî Melâmîliği geleneğinde (Bıçakçı Ömer) Ömer Dede Sikkînî (öl. 880/1475) ve Bünyâmin Ayâşî'den (öl. 929/1522'den sonra) sonra kutbiyyet makamına geçtiği kabul edilmiştir.[122]

Sonuç

fuâd, çev. Yakub Kenan Necef Zade (İstanbul: Neşrîyat Yurdu, 1967), 252; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, çev. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı (İstanbul: YKY Yayınları, 2006), 3/262; Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017), 97; Erünsal, *XV XVI. Asır Bayrâmi Melâmîliğinin Kaynaklarından Abdurrahman El Askerî'nin Mir'âtü'l-Işkı*, 202.

[116] bk. Osmanlı Arşivi (BOA), [C.EV]., No. 163, Gömlek No. 8109.

[117] Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-nu'maniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Bilginleri)*, 58.

[118] Mahmut Ulu, "Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba) ve Silâhü'l-Mürîdîn Adlı Eseri", *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2021), 138.

[119] Karabulut, vefat tarihi olarak 1476 yılını kaydetmiştir. (Ali Rıza Karabulut, *Meşhur Mutasavvıflar* (Kayseri: Seyyid Burhaneddin Vakfı Yayınları, 1994), 187.

[120] Yusuf Hakîkî Baba, *Sevgi Yolu* (Aksaray: Aksaray Belediyesi Yayınları, 2010), 11-19; Taha Ağca, "Yusuf Hakîkî'ye Göre Seyr-ü Sülûk", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/35 (2016), 127; Erdoğan Boz, "Yûsuf Hakîkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/10-11.; Yusuf Hakîkî Baba'nın eserleri için bkz.: Erdoğan Boz, *Yusuf Hakîkî Baba Dîvânı* (Aksaray: Aksaray Valiliği Yayınları, 2009).

[121] Peker, *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*, 155.

[122] Haşim Şahin, "Pîr Ali Aksarâyî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/273-274.

Bu çalışma, Aksaraylı âşık Sururi Başer'in şiirlerinde yer alan tasavvufî unsurları, kavramları ve sûfî şahsiyetleri inceleyerek, şairin bu alandaki bilgi birikimini, yaklaşımını ve gelenek içindeki yerini anlamayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, Başer'in şiirlerinde tasavvufî bir atmosfer yarattığını, ancak bu atmosferin derinlikli bir tasavvufî öğretiye dayanmaktan ziyade, daha çok halk edebiyatının ve âşıklık geleneğinin söylemsel zenginliğinden beslendiğini göstermiştir.

Başer, şiirlerinde zikir, muhabbet, vahdet, vuslat, halvet, sır gibi tasavvufî kavramlara sıklıkla yer vermiştir. Bu kavramları kullanırken, bazen tasavvufî ıstılahların özgün anlamlarına sadık kalmakla birlikte, çoğu zaman kavramların halk arasındaki yaygın kullanımlarına ve kendi şiirsel anlatımına uygun şekilde hareket etmiştir. "Muhabbet" kavramını, tasavvuftaki derin aşk anlamının ötesinde, sohbet ve sevgi anlamında kullanması bu duruma örnektir. Aynı şekilde, "menzil-i maksûd" kavramını, bir tasavvufî yolculuğun son noktası olarak değil, ulaşılacak somut bir hedef olarak ele alması da, şairin kavramları daha çok retorik birer araç olarak kullandığını göstermektedir. Bu durum, Başer'in tasavvufî birikiminin halk anlatılarına, menkıbelere ve yaygın inanışlara dayandığını, derin ve sistematik bir tasavvufî eğitimden ziyade, sözlü kültürün etkisinde kaldığını ortaya koymaktadır.

Şiirlerde zikredilen sûfîler açısından bakıldığında, Başer'in hem Ortodoks hem de heterodoks olarak değerlendirilen farklı düşünce ve yaşam tarzlarına sahip sûfîleri bir arada ele aldığı görülmektedir. Hallâc-ı Mansûr, Abdülkâdir Geylânî, Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ, Hacı Bektâş-ı Velî, Sarı Saltuk, Tapduk Emre, Seyyid Nesîmî, Yunus Emre, Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba), Yusuf Hakîkî Baba ve Pir Ali Sultan Aksarâyî gibi önemli şahsiyetlere yer vermesi, şairin geniş bir tarihsel perspektife sahip olduğunu göstermekle birlikte, bu isimleri bir araya getirme nedeninin sistematik bir tasavvufî silsile takibinden ziyade, kültürel bir hafıza ve toplum nezdindeki tanınırlıklarıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Yunus Emre'ye duyduğu belirgin ilgi, bu duruma önemli bir örnektir. Başer, Yunus Emre'nin hayatı, menkıbeleri ve fikirleri üzerine yoğunlaşmış, onun Aksaray'la olan bağını vurgulamış ve şiirlerinde onun izini sürmüştür. Ayrıca, Somuncu Baba, Yusuf Hakîkî Baba ve Pir Ali Sultan Aksarâyî gibi Aksaray'la ilintili diğer sûfîleri de zikretmesi, şairin yerel kültürel kimliğinin ve aidiyet duygusunun şiirlerine yansıdığını göstermektedir.

Çalışmada dikkat çeken bir diğer husus, Başer'in tarikat çevrelerine yönelik eleştirel bakış açısıdır. "Bir Sofuyla Söz Teatisi" adlı şiirinde, bütünü temsil etmemekle birlikte tarikat çevrelerinden bir kişi üzerinden tarikat ehlinde gördüğü riyakârlığı, hakikatten uzaklaşmayı ve kibri sert bir dille eleştirmesi, onun tasavvufa olan ilgisinin, kurumsal dinî yapılar ve tarikatların pratiklerine yönelik bir eleştirel duruşla birlikte şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, şairin tasavvufî kavramları ve sûfî şahsiyetleri ele alırken, geleneksel tasavvufî anlayışın dışına çıkarak kendi özgün yorumunu oluşturma çabasında olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ*. 2 Cilt. Beyrût, 1351.

Ağca, Taha. "Yusuf Hakîkî'ye Göre Seyr-ü Sülûk". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/35 (2016).

Akgündüz, Ahmed. *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlisi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2009.

Alşan, Mehmet Hakan. *Anadolu Erenleri Melâmet Hırkası*. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2012.

Aynî, Mehmet Ali. *Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017.

Bashir, Shahzad. *Fazullah Esterabâdî ve Hurûfîlik*. çev. Ahmet Tunç Şen. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

Boz, Erdoğan. "Yûsuf Hakîkî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/10-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Boz, Erdoğan. *Yusuf Hakîkî Baba Dîvânı*. Aksaray: Aksaray Valiliği Yayınları, 2009.

Câmî, Molla. *Nefahâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds*. çev. Mahmud Lâmiî Çelebi. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2016.

Ceyhan, Semih. "Şems-i Tebrîzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/511-516. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Çoruh, Şinasi. *Emir Sultan*. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, ts.

Erünsal, İsmail Erol. *XV XVI. Asır Bayrâmi Melâmîliğinin Kaynaklarından Abdurrahman El Askerî'nin Mir'âtü'l-Işkı*. Ankara: Türk Hava Kurumu Basım Evi, 2003.

Evliya Çelebi. *Seyahatname*. çev. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı. 5 Cilt. İstanbul: YKY Yayınları, 3. Basım, 2006.

Gündüz, Erol. "Divan Şairi Seyyid Nesîmî'nin Halk Şairi Kul Nesîmî Üzerindeki Etkileri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/12 (2010), 202-212.

Gürer, Betül. "Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i Ekseninde Tasavvufi Düşüncede İlahi Aşk". *Bilig* 80 (2017), 17-41.

Hoca Sadettin Efendi. *Tâcü't-tevârih*. çev. İsmet Parmaksızoğlu. 5 Cilt. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

İnan, Göker. "Osmanlı Tarihlerinde ve Biyografi Kaynaklarında Yunus Emre'ye Dair Kayıtlar". *Darulfunun İlahiyat* 32 (Yunus Emre Özel Sayısı) (2021), 1-41.

Kaptan, Zekeriya - Yurduşen, Yasemin. "Âşık Edebiyatı Halk Şiirinin Tarihsel Gelişim Süreci". *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 4/8 (2014), 195-212.

Karabulut, Ali Rıza. *Meşhur Mutasavvıflar*. Kayseri: Seyyid Burhaneddin Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1994.

Kocatürk, Vasfi Mahir. *Tekke Şiiri Antolojisi Türk Edebiyatında Dinî ve Tasavvufî Şiirler*. Ankara: Edebiyat Yayınevi, 2. Basım, 1968.

Kutluer, İlhan. "İnsan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/320-323. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

La'lizâde, Abdülbâki. *Sergüzeşt*. İstanbul, ts.

Mecdî, Mehmed Efendi. *Hadâiku'ş-Şakâik*. çev. Abdulkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Mevlânâ, Celâleddîn Rûmî. *Fîhi mâ fîh*. çev. Ahmet Avni Konuk. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.

Mevlânâ, Celâleddîn Rûmî. *Mesnevî-i Mâ'nevî*. çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, 2015.

Necdet, Ahmet. *Tekke Şiiri Dinî ve Tasavvufî Şiirler Antolojisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş-ı Velî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/455-458. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Önal, Mehmet. "Erdemli Şehir ve Hikmetli Bilgi İlişkisi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/31 (2013), 35-47.

Öngören, Reşat. "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/441-448. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Öngören, Reşat. "Zikir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/409-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Peker, Selçuk. *Gönlüm Sürûru (Aksaraylı Aşık Süruri Başer ve Şiirleri)*. Aksaray: Aksaray Valiliği Yayınları, 2013.

Sarı Abdullah Efendi. *Semerâtü'l-fuâd*. çev. Yakub Kenan Necef Zade. İstanbul: Neşrîyat Yurdu, 1967.

Şahin, Haşim. "Pîr Ali Aksarâyî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/273-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Taşköprülüzâde, İsâmuddin Ebü'l-Hayr Ahmed. *eş-Şakâiku'n-nu'maniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Bilginleri)*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.

Ulu, Mahmut. "Ahmed Semseddîn Marmaravi's Work named Cami al-asrar Characteristics and Functions of Tawhid". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*. https://doi.org/10.52637/kiid.1095065

Ulu, Mahmut. "Menkıbeler Ekseninde Bir Zâhir - Bâtın Yolcusu Yunus Emre". ed. Ramazan Ata. 108-116. Aksaray: Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, 2021.

Ulu, Mahmut. "Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba) ve Silâhü'l-Mürîdîn Adlı Eseri". *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2021), 135-146.

Ulu, Mahmut. "Tapduk Emre". *e-Aksaray Ansiklopedisi*. Aksaray, 2023. https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2023/07/06/tapduk-emre/

Uludağ, Süleyman. "Abdülkādir-i Geylânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/234-239. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Uludağ, Süleyman. "Aşk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/11-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Uludağ, Süleyman. "Hallâc-ı Mansûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/377-381. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Yunus Emre. *Risâletü'n-Nushiye (Nasihatlar Kitabı)*. Eskişehir: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, 2013.

Yusuf Hakîkî Baba. *Sevgi Yolu*. Aksaray: Aksaray Belediyesi Yayınları, 2010.

ÇOCUKLUK DÖNEMİ SİYASİ TOPLUMSALLAŞMASI ÜZERİNE BAZI NOTLAR

Doç. Dr. Ender AKYOL
İnönü Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya, Türkiye
ender.akyol@inonu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-4715-0017

Özet

1960'lı yıllar, dünyada ve Türkiye'de siyasi toplumsallaşma çalışmalarının altın çağı olarak nitelendirilebilir. Ancak daha sonraki yıllarda siyasi toplumsallaşma çalışmalarına olan akademik ilginin azalması ile birlikte alan, eski gücünü ve popülerliğini yitirmeye başladı. Siyasi toplumsallaşma, bireyin çocukluk döneminde başlayıp tüm yaşamı boyunca devam eden bir süreci işaret eder. Bu yönüyle yaşam boyu devam eden siyasi öğrenme süreci olarak adlandırılabilecek siyasi toplumsallaşma, siyaset, siyasi kurumlar, siyasi liderler, siyasi partiler gibi siyasetle ilgili pek çok konu hakkında bir öğrenme süreci olmanın yanı sıra, bunlarla ilgili değerlerin ve inançların oluşma sürecidir aynı zamanda.

Siyasi toplumsallaşmaya ilişkin erken dönemlerdeki çalışmalarda siyasi tutumların, siyasi değerlerin erken yaşlarda edinildiğinden hareketle, çocukluk döneminin önemine dikkat çekilir. Çocukluk dönemindeki siyasi toplumsallaşmanın siyasal sistemin devamlılığı açısından önemine işaret edilmiştir. Günümüzde internetin ve teknolojinin hızla ilerlemesi bireyin geleneksel siyasi toplumsallaşma sürecini de etkilemiştir. Çocukluk döneminde edinilen değerler, tutum ve davranışlar, daha sonraki döneminde değişmeden kalır mı? İlk dönem çalışmalarda, küçük yaşlarda öğrenilenlerin değişmeden kalarak yaşam boyu sürdüğü, daha sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarda ise, çocukluk dönemi gibi yaşamın erken dönemindeki toplumsallaşmanın değişmeden kaldığı görüşüne itiraz edilmiştir. Bu bildiride, ilk olarak siyasi toplumsallaşma çalışmalarının gelişimi incelendikten sonra, internetin ve bilgi teknolojilerinin gelişmesinin çocukluk dönemi siyasi toplumsallaşmasındaki etkileri üzerine yapılan tartışmalar irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi toplumsallaşma, siyasi kültür, çocukluk.

Siyasi Toplumsallaşma Literatürüne Kısa Bir Bakış

Siyasi toplumsallaşma, bireylerin yaşamları boyunca politik değerleri, tutumları ve davranışları öğrendikleri bir süreç olarak tanımlanır. Bu kavram, siyaset bilimi ve sosyoloji alanında önemli bir yer tutmaktadır. 1960'ların başında hızla gelişen siyasi toplumsallaşma literatürü, bireyin siyasi kimliğini ve toplumsal rollerini nasıl kazandığını inceleyerek sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde çeşitli teorik ve ampirik çalışmalara zemin hazırlamıştır (Alkan ve Ergil, 1980). Literatürün tarihsel gelişiminde, Gabriel Almond ve Sidney Verba'nın (1963) çalışması *The Civic Culture*, siyasi toplumsallaşma alanında bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu çalışma, siyasal sistemlerin vatandaşların değer ve tutumları ile nasıl etkileşime girdiğini analiz etmiştir. Almond ve Verba'ya göre, siyasal değerlerin aktarımında önemli rol oynayan unsurlar aile, okul ve sosyal çevredir. Bu unsurlar, bireyin siyasi düzene olan yaklaşımını şekillendiren temel aracılardır. Hyman'ın (1959) *Political Socialization: A Study in the Psychology of Political Behavior* adlı eseri, bireylerin çocukluk döneminde siyasi düzene dair temel değerleri kazandığını ileri sürmüştür. Hyman'ın bu çalışması daha önceleri psikoloji, sosyoloji, pedagoji gibi alanlarda dağınık olarak yapılmış araştırmaların ilk sentezidir bir bakıma (Duverger, 2011). Nitekim "siyasi toplumsallaşma" terimi ilk kez 1954 yılında *The Handbook of Social Psychology*'nin ilk baskısında kullanılmıştı. Hyman'a göre, "bireyler siyasal tutumlarını yaşantılarının çok erken bir döneminde ve bir bütün olarak öğrenir, sonradan da bu tutumlara sadık kalırlar". Bu yaklaşıma göre, siyasi toplumsallaşma yaşam boyu devam eden bir süreç olmakla birlikte, bu sürecin daha çok çocukluk ve erken ergenlik döneminde 'kristalize' olduğu ve bu erken yaşlardaki kazanımlarının kalıcı etkiler taşıdığını ortaya koyar (Hyman 1959; Easton ve Dennis 1969). Erken yaşlarda edinilen tutumlar, değerler ve eğilimler, daha sonraki dönemlerde karşılaşılan farklı siyasi aktörlere yönelik tepki verme biçimini şekillendirir (Sears ve Levy, 2003). Sonuç olarak siyasi toplumsallaşmaya ilişkin erken dönemlerdeki çalışmalarda siyasi tutumların, siyasi değerlerin ve eğilimlerin erken yaşlarda edinildiğinden hareketle, çocukluk döneminin önemine dikkat çekilir. Bunda kuşkusuz, kişiliğin çocukluk döneminde şekillendiğini savunan psikanalitik yaklaşımın etkisi belirgindir (Alkan ve Ergil, 1980). Siyasi toplumsallaşma literatüründe bireylerin siyasal eğilimlerinin ve davranışlarının biçimlenmesinde yani siyasal toplumsallaşma sürecinde etkili olan çeşitli aracı kurumların olduğu kabul edilir (Turan, 1977, 55). Bunlara siyasal toplumsallaşmaya aracılık eden kurumlar/aktörler adı verilir. Siyasi toplumsallaşmanın klasik diyebileceğimiz başlıca aktörleri, aile, okul ve arkadaş çevresidir. Radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçları da erken dönemde diğer toplumsallaşma aktörleri arasında yer alıyordu.

1960'lardan bu yana çocukların siyasi toplumsallaşması üzerine yapılan araştırmalar, çocukluk dönemindeki siyasi davranışların ve tutumların şekillenmesiyle ilgili çeşitli konulara odaklanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan siyasi toplumsallaşma araştırmaları, çocukların siyasi otoriteler ve kurumların yanı sıra ulusal sembollerle erken duygusal özdeşleşmelerine odaklanmıştır. Çocukların siyasi sistem, liderler ve süreçler hakkındaki bilgi düzeyleri (Easton ve Dennis, 1969), çeşitli siyasi semboller (bayrak, milli marş gibi) ve liderlik figürlerine yönelik algıları, duygusal özdeşleşmeleri üzerine çalışmalar (Greenstein, 1970; Greenstein, 1965), çocukların siyasetle ilgili temel kavramları (demokrasi, oy verme, haklar) ne zaman ve nasıl öğrendiği, çocukluk dönemindeki siyasi toplumsallaşmanın siyasal sistemin devamlılığı açısından önemine işaret eden çalışmalar yapılmıştır. Çocukluk döneminde siyasal sisteme yönelik egemen kültürel değerlerin ve tutumların biçimlendiği varsayımı altında çocukların siyasal sisteme yönelik destek sağlayacağı ve bunun da liberal demokrasiler için önemi savunulmuştur (Easton ve Dennis, 1969). Erken dönemde anne-baba tutumlarının çocukların siyasi görüşlerine etkisi yoğun bir şekilde araştırılmıştır (Jennings ve Niemi, 1968). Aile içindeki siyasi tartışmalar ve ebeveynlerin parti tercihleri ile çocukların siyasi eğilimleri arasındaki ilişki (Hess ve Torney, 1967), ailedeki sosyoekonomik durumun çocukların siyasi tutumlarını nasıl şekillendirdiği analiz edilmiştir. Erken çocukluk dönemi, bireylerin sosyal ve duygusal gelişimlerinin hızlı olduğu ve temel değerlerin oluştuğu kritik bir evredir (Jennings ve Niemi, 1974; Sears, 1983). Bu dönemde kazanılan siyasi tutumlar, bireyin ileriki yaşamındaki siyasi davranışlarını ve kimliğini derinden etkiler. Erken dönem siyasi toplumsallaşma araştırmalarında ailenin, bireyin toplumsallaşma sürecinde karşılaştığı ilk ve en önemli kurum olduğu ifade edilir. Easton ve Dennis (1969), ailenin, çocuğun siyasi tutumlarını şekillendirmede belirleyici olduğunu ve bu süreçte ebeveynlerin rol model olarak işlev gördüğünü vurgulamışlardır.

Çocukluk Döneminde Değerler, Tutumlar Üzerine

Çocukluk döneminde edinilen değerler, tutum ve davranışlar, daha sonraki dönemlerde değişmeden kalır mı? Bu soruya yanıt vermek adına başvuracağımız David Sears (1990), siyasi toplumsallaşma sürecinde siyasi tutum, kimlik ve davranışların gelişim ve sürekliliğine dair dört farklı perspektif belirlemiştir:

1. **Kalıcılık Perspektifi:** Çocuklukta, özellikle de ailede kazanılan siyasal bilginin, sonraki yıllarda pek fazla bir değişikliğe uğramadan kalıcılık kazandığını ve görece dirençli olduğu varsayımıdır.

2. **Yaşam Boyu Açıklık/Değişim Perspektifi:** Siyasal tutum ve davranışlar her yaşta değişime eşit derecede açıktır. Yaşam boyu açıklık yaklaşımı, siyasi yönelimlerin oluşumu, sürdürülmesi veya değişiminde yaşın önemli olmadığını vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, siyasi yönelimlerin istikrarlı görünmesinin temel nedenini, bu yönelimlerin zaman içinde yeterince meydan okunmamasına bağlamaktadır.
3. **Etkilenebilir/Etkileyici Yıllar Perspektifi:** Geç ergenlik ve erken yetişkinlik, siyasal tutumların en hassas olduğu dönemdir. Diğer yaşam evrelerinde bu değişim ihtimali düşüktür. Bu perspektif, geç ergenlik ve erken yetişkinlik dönemlerini, yaşam döngüsünde kalıcı siyasi tutumların geliştirilmesi için özellikle kritik bir dönem olarak tanımlar. Paylaşılan tarihsel deneyimlerin yaşam döngüsü gelişiminin savaşlar, ekonomik buhranlar ve hükümet meşruiyet krizleri gibi dönemsel olayların, tüm toplum üyeleri üzerinde etkili olmakla birlikte, belirli bir kuşağın siyasi kimlik ve tutumlarında derin izler bıraktığı varsayılır.
4. **Yaşam Döngüsü Perspektifi:** Bireyler gençken radikal fikirlere, yaşlandıkça ise daha muhafazakarlaştıkları bağlamında yaşamın belirli evrelerinde belirli siyasal tutumları benimsedikleri varsayılır. Yaşam döngüsü perspektifi, bireylerin yaşam süresi boyunca farklı dönemlerde siyasi eğilim ve davranışlarında değişimlerin meydana geldiğini öne sürmektedir (Wasburn ve Covert, 2017).

Siyasi toplumsallaşma araştırmalarında geleneksel siyasi toplumsallaşma aktörlerini D.Sears'ın perspektifini göz önünde bulundurarak yeniden ele almak siyasi toplumsallaşma çalışmalarına yeni bir ivme kazandırabilir. "Etkilenebilir yıllar" perspektifinden gençlerin siyasi toplumsallaşması bağlamında iç savaş, uluslararası göç ve küresel mali krize kişisel siyasi değerlere odaklanan çalışmalar önemli katkı sağlamıştır (Sortheix, vd., 2019). Siyasi toplumsallaşma çalışmalarında özellikle çocukluk döneminin daha iyi anlaşılabilmesi adına bu siyasi toplumsallaşma aktörlerinin rolünü içinde bulunduğumuz toplumsal, ekonomik koşullarla birlikte irdelemek yararlı sonuçlar meydana getirebilir. Öyle ki siyasi toplumsallaşmada başlangıçta çok önemli rolleri olduğu tespit edilen pek çok aktörün konumu ve rolü değişmiş olabilir. Örneğin, geleneksel ailenin konumunun değiştiği belirtilmektedir (Inglehart ve Welzel, 2005). Ailenin özellikle gençlerin hayatında ve gelecek yönelimlerindeki yüksek önemi korunmakla birlikte (Schwartz, 2018) başka araştırmaların gösterdiği üzere, geleneksel aile kavramının da değişmesi çocuğun ailede başladığı varsayılan geleneksel siyasi öğrenme sürecinin önemli ölçüde değiştiğine işaret sayılmaktadır (Wasburn ve Covert, 2017). İletişim teknolojilerinin hızla geliştiği, bilginin yayılım hızının olağan üstü arttığı küresel

dünyada internet bu değişimin adeta ana aktörü konumuna gelmiştir. En doğrudan siyasi toplumsallaşma aracı olarak ortaya çıkan internetin yaşamın her alanında giderek daha yaygın kullanımı klasik toplumsallaşma aktörlerinin birey üzerindeki rolünü değiştirip dönüştürmektedir. İnternet ile birlikte gelişen sosyal medya ortamlarının bilgi yaratma ve sunma, gündem belirleme, toplumsal aydınlatma ve gözetimi de içeren geniş kapsamlı işlevlerinin bir sonucu olarak birincil siyasi toplumsallaşma aracılarından olan ailenin yerini aldığı ifade edilmiştir (Gill, 2005; Yun ve Chang, 2011). İnternetin siyasi bilgiye erişimi kolaylaştırdığı ancak aynı zamanda bireylerin dikkatini siyasi olmayan içeriklere yönlendirdiği bu durumun, siyasi bilgi edinme ve katılımı hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebildiği ifade edilmektedir (Stoker ve Bass, 2011). Son dönemlerde yapılan siyasi toplumsallaşma araştırmaları bu yeni eğilim bağlamında daha çok akranlar ve sosyal medya gibi aktörlere odaklanarak değer değişimlerine odaklanmıştır. Aile geçmişte olduğu gibi güncel çalışmaların gösterdiği üzere hala çocukların değer yöneliminde önemli bir aktör olmaya devam ediyor (Beck ve Jennings, 1975; Abendschön, 2013). Ailenin etkisinin daha çok çocukluğun "biçimlendirici" yıllarında mı (Abendschön ve Tausendpfund, 2017) yoksa "etkilenebilir" yıllar olarak da bilinen ergenlik döneminde mi daha etkili olduğuna dair yazında pekçok araştırma bulunmaktadır (Jennings vd., 2009; Nieuwelink, vd., 2018). Bununla birlikte, ergenlik ve erken yetişkinlik dönemlerine odaklanan bir çalışmaya göre, siyasi katılımın gelişiminde siyasi toplumsallaşma aktörlerinden, ebeveynler ve okul daha az öneme sahip görünürken; akranlar ve gönüllü dernekler siyasi katılımın gelişiminde en büyük etkiye sahiptir (Quintelier, 2015). Günümüzde toplumsallaşma açıkça farklı koşullar altında gerçekleşmektedir (van Deth, 2005). Erken dönem siyasi toplumsallaşma araştırmalarında elde edilen sonuçların bugünkü geçerliliğine şüphe ile yaklaşılmaktadır. van Deth vd. (2011), günümüz çocuklarının geçmişten farklı toplumsal koşullar altında büyüdüklerini belirterek, 1960'larda altın çağını yaşayan siyasi toplumsallaşma çalışmalarının, erken çocukluk dönemindeki sosyalleşmeye yeni bir bakış ile bakması gerektiğini söylemektedir. 1960'larda yıldızı parlayan ancak 1990'lı yıllarda demode olmuş bir çalışma alanına dönüşen siyasi toplumsallaşma çalışmaları, değişen farklı toplumsal koşulları göz önünde bulundurarak, siyasi toplumsallaşma aktörlerinin etkilerin yeniden ele almalıdır.

Sonuç

Günümüzde erken dönemde yapılan siyasi toplumsallaşma araştırmaları kadar siyasi toplumsallaşma araştırmaları, araştırmacılar arasında yeterince ilgi görmüyor. Bunda

günümüzün toplumsal ve siyasi gerçekliğini açıklamak konusunda geleneksel siyasi toplumsallaşma aktörlerine odaklanmak yeterli gelmiyor. Küresel dünyada internetin etkisiyle toplumsallaşma süreçlerinin değişmesi, geleneksel aktörlerin rollerini ve önemini de yeniden ele alma ihtiyacını gündeme getirmektedir. Günümüzün küresel dünyasında bireylerin siyasi toplumsallaşmasını, erken dönem siyasi toplumsallaşma araştırmalarının bulguları ile açıklama olanağı bulunmamaktadır. Dolayısıyla günümüzde biraz modası geçmiş gibi görünen siyasi toplumsallaşma araştırmalarının yeniden ilgi görebilmesi için, günümüzün sosyal ve siyasi gerçekliğini anlayacak ve açıklayacak şekilde yeniden kurgulanması gerekmektedir.

Kaynakça

Abendschön, S., ve Tausendpfund, M. (2017). Political knowledge of children and the role of sociostructural factors. *American Behavioral Scientist, 61*(2), 204–221.

Abendschön, S. (2013). Children's political socialization within the family: Value transmission and social milieu factors. In S. Abendschön (Ed.), *Growing into politics: Contexts and timing of political socialization* (pp. 33–72). Colchester: ECPR Press.

Alkan, T., ve Ergil, D. (1980). *Siyaset psikolojisi: Siyasal toplumsallaşma ve siyasal yabancılaşma.* Ankara: Turhan Kitabevi.

Almond, G., ve Verba, S. (1963). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Beck, P. A., ve Jennings, M. K. (1975). Parents as "middlepersons" in political socialization. *The Journal of Politics, 37*(1), 83–107. https://doi.org/10.xxxx/xxxx

Duverger, M. (2011). *Siyaset sosyolojisi.* İstanbul: Varlık Yayınları.

Easton, D., ve Dennis, J. (1969). Children in the political system: Origins of political legitimacy. New York, NY: McGraw Hill.

Greenstein, F. I. (1965). *Children and politics.* New Haven, CT: Yale University Press.

Greenstein, F. I. (1970). A note on the ambiguity of 'political socialization': Definitions, criticisms, and strategies of inquiry. *The Journal of Politics, 32*(4), 969–977.

Hess, R. D., ve Torney, J. V. (1967). *The development of political attitudes in children.* Chicago, IL: Aldine Press.

Hyman, H. H. (1959). *Political socialization: A study in the psychology of political behavior.* New York, NY: Free Press.

Inglehart, R., ve Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence.* Cambridge: Cambridge University Press.

Jennings, M. K., ve Niemi, R. G. (1968). The transmission of political values from parent to child. *American Political Science Review, 62*(1), 169–184.

Jennings, M. K., ve Niemi, R. G. (1974). *Political character in adolescence.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Jennings, M. K., Stoker, L., ve Bowers, J. (2009). Politics across generations: Family transmission reexamined. *The Journal of Politics, 71*(3), 782–799. https://doi.org/10.xxxx/xxxx

Nieuwelink, H., ten Dam, G., Geijsel, F., ve Dekker, P. (2018). Growing into politics? The development of adolescents' views on democracy over time. *Politics, 38*(4), 395–410. https://doi.org/10.1177/0263395717724295

Quintelier, E. (2015). Engaging adolescents in politics: The longitudinal effect of political socialization agents. *Youth & Society, 47*(1), 51–69. https://doi.org/10.1177/0044118X13507295

Searing, D. D., Schwartz, J. J., ve Lind, A. E. (1973). The structuring principle: Political socialization and belief systems. *American Political Science Review, 67*(2), 415–432. https://doi.org/10.xxxx/xxxx

Sears, D. O. (1983). The persistence of early political predispositions: The role of attitude object and life stage. In L. Wheeler ve P. Shaver (Eds.), *Review of personality and social psychology* (Vol. 4, pp. 79–116). Beverly Hills, CA: Sage.

Sears, D. O. (1990). Whither political socialization research? The question of persistence. In I. Orit (Ed.), *Political socialization, citizenship education, and democracy* (pp. 69–97). New York, NY: Teachers College Press.

Sears, D. O., ve Levy, S. (2003). Childhood and adult political development. In D. O. Sears et al. (Eds.), *The Oxford handbook of political psychology* (pp. 60–109). Oxford: Oxford University Press.

Sortheix, F. M., Parker, P. D., Lechner, C. M., ve Schwartz, S. H. (2019). Changes in young Europeans' values during the global financial crisis. *Social Psychological and Personality Science, 10*(1), 15–25. https://doi.org/10.1177/1948550617732610

Stoker, L., ve Bass, J. (2011). Political socialization: Ongoing questions and new directions. In R. Y. Shapiro & L. R. Jacobs (Eds.), *The Oxford handbook of American public opinion and the media* (pp. 453–470). Oxford: Oxford University Press.

Turan, İ. (1977). *Siyasal sistem ve siyasal davranış.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

van Deth, J. W., Abendschön, S., ve Vollmar, M. (2011). Children and politics: An empirical reassessment of early political socialization. *Political Psychology, 32*(2), 147–174. https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2010.00798.x

Wasburn, P. C., ve Covert, T. J. A. (2017). *Making citizens: Political socialization research and beyond.* New York, NY: Springer.

Yun, S., ve Chang, W. Y. (2011). New media and political socialization of teenagers: The case of the 2008 candlelight protests in Korea. *Asian Perspective, 35*(1), 135–162.

VERGİ KAYIP VE KAÇAKÇILIĞININ ÖNLENMESİNDE VERGİ DENETİMİNİN ROLÜ ÜZERİNE

Gelir Uzman Yardımcısı, Ahmet GÖKMEN
Çorlu Vergi Dairesi,
ahmetgokmenn59@gmail.com, ORCID ID:
0009-0007-3401-7010

Prof. Dr. Hayriye IŞIK,
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hisik@nku.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0003-3648-3107

ÖZET

Vergi kayıp ve kaçakçılığı, devletin vergi gelirlerinde ciddi kayıplara yol açarak, ekonomik ve mali sorunlara neden olmaktadır. Bu makalede, vergi kayıp ve kaçakçılığının önlenmesinde vergi denetiminin rolü incelenecek ve bu konuda yapılması gerekenler tartışılacaktır. Vergi kaybı, vergi mükelleflerinin çeşitli nedenlerle vergi borçlarını tam olarak ödememesi veya hiç ödememesi durumu iken vergi kaçakçılığı ise yasa dışı yollarla vergi ödemekten kaçınma durumudur.

Vergi kayıp ve kaçakçılığının artmasında mali, ekonomik, hukuki, sosyal, idari ve siyasi nedenler etkili olmaktadır. Bu nedenler, vergi sisteminin zayıf noktalarını ve denetim eksikliklerini göstermektedir. Özellikle, kayıt dışı ekonomi, vergi adaletsizliği ve mevzuatın karmaşıklığı gibi sorunlar vergi kayıp ve kaçakçılığını artırmaktadır. Vergi kayıp ve kaçakçılığının ekonomik, mali ve sosyal etkileri büyük ölçüde olumsuzdur. Ekonomik açıdan vergi gelirlerinin azalması, mali açıdan bütçe açıklarının artması, sosyal açıdan ise toplumsal eşitsizlik ve güvensizlik oluşmaktadır. Bu sorunların çözülmesi için vergi denetiminin önemi büyüktür. Vergi denetimi, eğitim, araştırma ve bulma, düzeltme ve önleme fonksiyonları ile vergi kayıp ve kaçakçılığını engelleme görevini üstlenmektedir.

Son olarak, vergi kayıp ve kaçakçılığını önlemek için çeşitli önerilerde bulunulacaktır. Kayıt dışı ekonominin önlenmesi, vergi adaletinin sağlanması, mevzuatın sadeleştirilmesi ve vergi idarelerinin koşullarının iyileştirilmesi gibi adımlar, vergi denetiminin etkinliğini artıracaktır. Ayrıca, mükelleflerin vergiye karşı olumsuz tutumlarının değiştirilmesi ve denetimlerin daha etkili hale getirilmesi de bu sürecin önemli unsurlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Kayıp ve Kaçakçılığı, Vergi Denetimi, Vergi Adaleti

GİRİŞ

Vergi kavramının birden fazla tanımı bulunmaktadır. Ancak verginin yaygın olarak kabul edilen tanımı; devletlerin ekonomik kalkınma ve kamu hizmetlerini finanse etme aracı olarak kullandığı, kişilerden zorunlu ve nihai olarak alınan en önemli gelir kaynaklarından biri olarak bilinmesidir. Fakat vergi sisteminin modern ekonomilerdeki amaçları sadece gelir toplama amacıyla sınırlı değildir. Ekonomik ve sosyal açıdan dengeleri sağlamakla birlikte gelir dağılımının düzenlenmesi ve ekonomik kalkınmayı desteklemek gibi fonksiyonelliğe sahiptir. Devletler vergi sistemlerindeki etkinliği sağlamak için vergi uyumunu oluşturup vergi kaçakçılığının önlenmesine yönelik çeşitli politikalar izlemelidir. Bu bağlamda verginin denetlenmesi önem arz eden kontrol mekanizması olarak ortaya çıkacaktır.

Vergide kayıp ve kaçakçılık kamu gelirlerinin azalmasına sebep olduğu için devletlerin ekonomik açıdan istikrara kavuşmasını ve kamuya sunulan hizmetlerin kapasitesini azaltmasına etki etmektedir. Bu durumun doğurduğu sonuçların başında vergi sistemine duyulan güvenin azalması gelmektedir. Dolayısıyla ülkelerdeki vergi adaletinden söz etmek pek de mümkün olmamaktadır. Etkin ve bir o kadar da şeffaf olan vergi denetim sistemi, söz konusu olan olumsuz etkileri ortadan kaldırmak ve vergi sistemindeki objektifliği sağlamak amacıyla kritik bir rol oynamaktadır.

Devletlere göre vergi hangi amaca hizmet ediyor olursa olsun temel finansman kaynağı olarak kabul edilir. Bu durumda verginin ne amaçla kullanıldığı fark etmeksizin vergi gelirini azaltan kayıpların ve kaçakların önlenmesi, kamusal hizmetlerin sürdürülebilir olması ve kayıpların önüne geçilmesi açısından önem arz eder. Denetimin vergi kapsamında başlı başına yeterli olacağını düşünmek yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla yasal ve idari açıdan iyileştirmelerle desteklemek çok daha olumlu sonuçların alınmasını sağlayacaktır. Vergi kaçakçılığıyla mücadele kapsamında denetim mekanizmalarının güçlendirilip mükelleflerin bilinçlendirilmesi, mevcut veya potansiyelli sorunların çözülmesindeki en temel adımlar olacaktır.

1. VERGİ KAYIP VE KAÇAKLARI

Vergiden ve vergiye benzer mali yükümlülükler mükelleflerde baskıya neden olabilmektedir. Bu yükümlülüklerin yük oluşturduğu baskılar kaçınma isteğiyle kayıt dışı ekonominin açığa çıkmasına neden olmaktadır. Hangi durumda ve hangi sebeple olursa olsun ekonominin kayıt dışı haline gelmesi vergide kayıplar yaratmaktadır. En yaygın inanış olan vergideki kayıplara gösterilen sebepler kayıt dışı ekonomik ve vergi kaçakçılığı olsa da bu inanışın aksine devletlerde mevcut olan siyasi anlayış ya da verginin idaresinde kullanılan etkinsiz ve kontrolsüz yöntemlerden kaynaklandığını savunan görüş de bir hayli çoğunluktadır. (Ermiş, 2008).

Vergi ödemeleri nedeniyle kişilerin harcanabilir kişisel gelirleri azalmaya gittiğinden dolayı meydana gelen mali yüke direnç gösterme eğilimi de aynı oranda artar. Bu sebeple kişiler üzerlerinde hissettiği vergi baskısı sebepli vergi yükünden kaçınmanın ve kurtulmanın yollarını aramaktadır. Temelde verginin oluşturduğu yükten kurtulmak için başvurulan kaçınma,

kaçırma ve vergi erozyonu gibi yollar hazinede vergi kayıplarına da neden olmaktadır (Yoruldu M., & Yoruldu N.Z., 2016).

1.1 Vergi Kaybı

Vergi kaybı, Vergi Usul Kanunu'nun vergi zıyaı başlıklı 341. maddesinin ilk fıkrasında şu şekilde geçer: *"Mükellefin veya vergi sorumlusunun vergilendirme ile ilgili ödevlerini zamanında yerine getirmemesi veya eksik yerine getirmesi yüzünden verginin zamanında tahakkuk ettirilmemesi veya eksik tahakkuk ettirilmesidir."*

Vergi kaybı, kaçakçılık unsurunu da içine alan kapsamlı bir tanıma sahiptir. En geniş anlamda bir ülke sınırları içerisinde yer alan ve mali açıdan kanunlara dayalı olan bir kavramdır. Vergi alacağının legal ya da illegal nedenlerden dolayı devlete ait olan hazineye geçmemesi şeklinde açığa çıkar. Vergi kaybının dar anlamda yapılan tanımı ise mali kanunlara dayalı olan ve vergi alacağının hukuka uygun olarak devlet hazinesine geçmesidir. (Özsoy, 2013).

1.2 Vergi Kaçakçılığı

Vergi kaçakçılığı, vergilendirilmenin olduğu olayların kanun ve yasalara uygun olmayacak şekilde vergi dışında bırakılmasıdır. Bununla birlikte verginin kaçırılması suretiyle vergiyle mükellef olan idarelerin bilgilerden yoksun kalıp tahakkuk olan verginin tahsil edilememesidir. Vergi kaçakçılığı vergi kaybı adı altında değerlendirilebilen bir durum olduğu için vergi kaybının dışında kasıtlı olarak vergi zıyaına sebebiyet vermektedir. (Kara, Öztürk, 2016).

Vergiyle mükellef olan kişiler, vergi ödememek için ya da ödeyecekleri olan vergileri minimuma düşürmek için ilgili kanunlara kasıtlı olarak aykırı şekilde hareket edebilirler. Dolayısıyla mükelleflerin baskı ve yük gibi çeşitli sebeplerden ötürü sorumlu oldukları vergiye karşı geliştirmiş oldukları davranış ve eylemleri kanunlara uygun olarak hareket etmeme biçiminde gerçekleştirmeleri ve gösterdikleri davranış sonucunda vergi gelirlerinde azalmaya katkı sağlamaları tam olarak vergi kaçakçılığını ortaya çıkarır. (Kara, Öztürk, 2016).

1.3 Vergi Kayıp ve Kaçağının Nedenleri

Vergi kaybı ve vergi kaçakçılığıyla mücadele adı altında devletlerin geliştirmiş oldukları çeşitli politikalar bulunur. Ancak ilk olarak bu duruma sebebiyet veren faktörlerin araştırılması ve tespit edilmesi gerekir. En yaygın nedenlerin içinde literatürde en çok bahsi geçenler şu şekildedir:

- Mali Nedenler
- Hukuki Nedenler
- İdari Nedenler
- Sosyal Nedenler
- Siyasal ve Baskı Grupları Kaynaklı Nedenler

Vergi kaçakçılığı, vergi kaybı ve kaçağıyla mücadele edilirken alınan tedbirlerin yetersiz kalması durumuyla sık sık karşılaşılır. Hatta yetkililerin sıklıkla çıkarmış oldukları vergi afları vergi yükümlülüğünü yerine getirmeyenleri bir nevi ödüllendirmiş olacaktır. Bu durumları ödül olarak gören mükelleflerin yanı sıra vergiye uyumlu mükelleflerin yönünden herhangi bir fayda

sağlamadığına ilişkin oluşan inanç durumu söz konusudur. Bu yönden bakıldığında psikolojik sonuçlar açığa çıkarken kamu finansman denge ayarını bozması bakımından ve devleti borçlanmaya zorlaması yönünden mali sonuçlara sebebiyet vermektedir. Enflasyon artışlarının yaşanması ekonomik açıdan söz konusuyken, hukuki olan etkiler arasında ise düzenli şekilde ödemelerini yapan mükelleflerin kanundaki yasal sınırların dışına çıkması bulunur. Vergi kaçakçılığı devletin gelirlerinde sızıntı yaratan, ekonomik ve sosyal açıdan meydana gelen sorunların kaynağını oluşturur. Bu durum toplum açısından adaletsizliği meydana getirmesinin yanı sıra hukuk devleti temelli uygulamaların yürütülmesi yönündeki çabalara da bir hayli olumsuz etki eder. (Gökçe, 2006).

1.3.1 Mali Nedenler

Vergi kaybı ve vergi kaçağının görüldüğü ilk aşama vergilendirme aşamasıdır. Vergi oranları ne kadar yüksekse vergilendirilme sorunları da bir hayli artmaktadır. Yüksek oranlı vergiler bu sorunların başında gelmekle birlikte kayıt dışı ekonominin meydana gelmesine neden olmaktadır. Artan oranlı olan vergilendirme sisteminde gelirinde artış olan mükellefleri üst gelir grubuna taşır. Bir üst sınırdaki oranlara tabii olmak istemeyen kişiler de bu durumlarda gelirini gizleme isteğine sahip olur. Dolayısıyla vergi kaybındak zeminler hazırlanarak çeşitli problemler açığa çıkar. Yüksek vergi oranlarının bu tür durumlara sebebiyet vermesinin yanı sıra ülkelerdeki vergi sistemi karmaşıklıkları da vergi dışılığın artmasına, piyasa ekonomilerinin sınırlarının genişlemesine etki etmektedir. (Özer, 2018).

1.3.2 Ekonomik Nedenler

Ekonominin dalgalı olduğu ve inişli çıkışlı seyir izlediği ülkemizde mükelleflerin vergi kaçırma yollarına başvurmasının çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerin başında ekonomik faktörler gelir. Mükellefler karşılıklılık esası gözetmeden vergiler üzerinden kendilerine fayda sağlayacak hizmetleri beklemektedir. Bu durumda isteklerine ulaşamayan mükellefler vergi kaçakçılığına eğilim gösterir. Buna benzer şekilde vergideki muafiyet ve istisna durumlarının sadece belirli kesimlere uygulanması ve gelirin dağılımında meydana gelen adaletsizlikler mükelleflerin vergiden kaçınmalarını teşvik edecektir.

1.3.3. Hukuki Nedenler

Ülkelerin hukuki yapı farklılıkları kayıt dışılık sorunlarının temelini oluşturur. Her ülke verginin kaçırılması ve kaybı gibi faaliyetlere başvuran kişilere uygulamış olduğu cezalar caydırıcılık açısından farklı etkilere neden olur. Bu cezaların caydırıcılığı başta olmak üzere adaletin yavaş işlemesi, uzman ve yetkinlik sahibi çalışan azlığı gibi durumlar vergi kaçırma faaliyetlerinin yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte sıklığı artan vergi aflarının mükellefler üzerindeki olumsuz etkileri göz ardı edilmemelidir. Sıklaşan aflar mükelleflerde ödeme planlarını daha ileri tarihe erteleme beklentisini oluşturacaktır. Vergiyle ilgili cezaların beş yıl gibi sürelerde zamanaşımına uğraması da yine mükelleflerde vergi kaçırma fikrini uyandıracak, bu durumu kolay hale getirecektir. (Doğrul, 2011).

1.3.4. Sosyal Nedenler

Kişiler vergileri hayat standartları için kat edilen yolun önüne çıkan engeller olarak değerlendirmektedir. Devletler vergilerin nerelere harcandığı ve nasıl harcandığı konusunda

şeffaf bir duruş sergilemediği sürece kişilerde vergi ödeme konusunda direnç göstererek sorumluluklarını önemsemeyecektir.

Mükellefler vergiler hakkında bilinçli ve ahlaklı olduklarında veya toplanan vergi amaçlarına uygun olarak doğru şekilde harcandığını düşündüklerinde vergi kaçırma fikrinden kaçınacaktır. Bireyler vermiş oldukları vergilerin kamu hizmeti olarak geri döndüğünü gördükçe vergide adaletin sağlanması olumlu yönde etkilenecektir. (Özsoy, 2013).

1.3.5. İdari Nedenler

Vergi kaçakçılığı ve kaybına etki eden faktörlerden biri de şüphesiz idari nedenlerden kaynaklanmaktadır. İdari nedenler genellikle kamudaki hantal yapılar, idarenin etkisiz olup denetimlerin yetersiz olması, teknolojik açıdan yeniliklere adapte olamama, bürokrasideki trafik akışının oldukça yoğun olması şeklinde açıklanabilmektedir. Vergi kanunları devletler tarafından ihtiyaçlara yönelik olarak hazırlanmış olsa da kanunları uygulayan idare yetersiz kaldığında olumlu sonuçlar alınamayacaktır. Görev bilinci olmayan idarelerin varlığı istenilen sonuca ulaşma konusunda çeşitli engelleri doğuracaktır. (Özer, 2018).

1.3.6. Siyasi ve Baskı Gruplarından Kaynaklanan Nedenler

Dünya ülkelerindeki siyasi sorunlar gelişmişlik düzeyi göz önünde bulundurulduğunda ekonomik politikaları doğrudan etkileyecektir. Siyasi ve toplumsal sorunlar açısından istikrar sağlanan gelişmiş ülkelerde ekonomik krizler bir hayli azdır. Fakat iktidarların gerçekleştirmiş oldukları kamu harcalamaları durumlarında şüpheye ve güvensizliğe düşen vatandaşlar olabilecektir. Bu durumda vatandaşların güveni zor kazanılacak ve vergi bilinci de bir hayli azalacaktır. (Yılmaz, 2019).

1.4 Vergi Kayıp ve Kaçağının Etkileri

Vergi kaçakçılığı vergi davranış biçimleri arasında kritik öneme sahip ola ve tehlike arz eden olgu olarak bilinmektedir. Kayıp ve kaçakçılık durumlarının ekonomik, mali ve sosyal açıdan etki boyutlarının bilinmesi gerekmektedir.

1.4.1 Ekonomik Etkiler

Vergi kayıpları devletlerdeki gelirlerin azalması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla vergi kayıplarının artan oranlı bir eğri göstermesi kamu harcalamalarındaki finansmanlarda çeşitli sorunları meydana getirmektedir. Devletlerin almış oldukları vergi gelirleri kamu harcalaması artışlarında yetersiz kalıyorsa ekonomide bütçe açıkları meydana gelecektir. Söz konusu olan bütçe açıkları finanse edilmek istendiğinde izlenilen yol vergideki oranların artırılıp gerekli şartlarda mevcut vergilerin yerine yeni vergilerin konulması olacaktır.

1.4.2. Mali Etkiler

Devletler görevlerini düzgün ve doğru şekilde yerine getirdiğinde vergi sistemleri de olumlu etkilenecektir. Dolayısıyla devletlerin görevleri arasında önem arz eden durumların başında ekonomik açıdan büyüme gösterme ve kalkınma hedefleri gelecektir. Bu gibi durumlar gelişmekte olan ülkelerin dikkate aldığı konuların arasında gelir. Ekonomik kalkınma ve büyüme isteğinde hedefe ulaşmak düzgün ve sağlıklı vergilendirme sisteminin varlığına bağlı olacaktır. (Sağlam, 2015).

Devletlerin bu yöndeki amaçlarını gerçekleştirmek istemeleri gelirlerin etkili ve adaletli şekilde tahsil edilmesine bağlıdır. Ancak bunu yaparken tabana yayıp yapmaları gerekmektedir. Adil ve düzgün işlemeyen vergi sistemlerinin sonucunda vergi tahsilatlarında gecikmeler yaşanacaktır. Dolayısıyla kamu giderlerindeki finansmanlar açısından zorluk çekilecek ve ekonomik olan refah düzeyleri de azalmaya gidecektir. Devletler bu gibi durumların oluşmasını engellemek için mali açıdan ek önlemler alacak fakat düzenli vergi ödeyen mükelleflerde olumsuz bakış açıları oluşmaya başlayacaktır. (Gezgin, 2019).

1.4.3 Sosyal Etkiler

Sosyal bir hukuk devletinde adil vergi sisteminin yeri büyüktür. Bu ülkelerdeki vergi sistemleri çok kazanandan fazla, az kazanandan ise az vergi alma ilkesine bağlı olarak işler. Vergisel açıdan adaletten söz edilemeyen ülkelerde bölüşümler eşit olarak dağıtılamayacaktır. Dolayısıyla ekonomilerde kayıt dışı varlıklar çoğalacak, bunun sonucunda ise yatırımlar azaldığı için üretimde azalacaktır. Aynı zamanda işsizlik oranlarında olumsuz grafik oluşacak, işsizlik kaynaklı psikolojik sorunlar artıp toplum bozulmaya gidecektir. (Gezgin, 2019).

1.5 Vergi Kayıp ve Kaçaklarını Önleme Açısından Vergi Denetiminin Fonksiyonları

Ülkelerde uygulnanan vergi denetimlerinin temel amacı, mükellef olan kişilerin vergi yasalarına uygun şekilde davranmalarını sağlamaktır. Aynı zamanda potansiyel vergi kaynaklarının araştırılıp uygun şekilde vergilendirmenin oluşmasını sağlamak, mükellef kişilerin beyan doğruluğunu, hata ve hileler, tespit etmek de amaçlar arasındadır. Bu fonksiyonlar göz önünde bulundurulduğu taktirde uygulamalardaki sorunlar için üzerinde çalışılan çözüm önerileri de gelişmiş olacak, vergi sistemine katkı sağlanacaktır.

1.5.1 Eğitim Fonksiyonu

Vergi denetimleri vergilerdeki kayıpların ve kaçakların bulunması, önlenmesi ve gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamakla birlikte mükellefler açısından da eğitici işlev sunacaktır. Mükellefler üzerinde yaygın olan vergi incelemeleri yapılırken inceleme süresi boyunca gerekli şartlarda mükelleflerin uyarılması gerekir. Bununla birlikte mevzuatı içeren konularda kişilerin aydınlatılması vergilendirmede eğitici rol oynamaktadır. Dolayısıyla vergi denetimleri mükelleflerinin mevzuat yönünden bilgili olmasını, vergiye daha çabuk uyumunun sağlanmasını, vergi bilincinin oluşmasını sağlamaktadır. (Hesap Uzmanları Kurulu, 1995: 96).

1.5.2. Araştırma ve Bulma Fonksiyonu

Ülkemizde mükellefler kazançlarına göre vergilendirilirken beyan esasına bakılır. Beyana dayalı olan ve tahakkuk ettirilen vergilerin doğruluğunu tespit ederken göz önünde bulundurulacak olan hususlar bulunur. Bu vergilerin doğruluğu tespit edilirken mükellef olanların defterlerinin ve hesaplarınınn incelenip araştırılması gerekir. Yapılan bu araştırmalarda mükellef kişilerin kaybına sebep olan hile gibi davranışları ortaya çıkarılacaktır. Dolayısıyla vergilerde kayıp ve kaçakçılığının önlenmesine yönelik işlemler yerine getirilecektir.

1.5.3. Düzeltme Fonksiyonu

Vergideki düzeltme fonksiyonunun temel amacı denetim elemanları ve mükellef iletişimini içermektedir. Vergiyle ilgili yapılan denetimler esnasında denetimden sorumlu olan elemanla

mükellef olanların iletişimleri sonucunda denetim elemanı mükellefi uyarmalıdır. Bunun yanı sıra mükellef kişiye bilgi verip yardım etmek sureti ile eğitici olarak misyona sahip olmalıdır. Bu durumda hatalar engellenecek, şayet mevcut hatalar varsa da giderilmesi ve düzeltilmesi sağlanacaktır.

1.5.4 Önleme Fonksiyonu

Vergi denetimi esnasında öncelikli olarak araştırma fonksiyonuna bağlı olunmalı ve bu fonksiyonla var olan hatayla birlikte hileler açığa çıkarılmalıdır. Sonrasında ise yine düzeltme fonksiyonuna bağlı olarak olumsuzluklar ortadan kaldırılmalıdır. Önleme fonksiyonuyla ise hata ve hilelerin yinelenmesini ortadan kaldırmak adına gerekli önlemlerin alınması gerekir. Sıkılaştırılan vergi denetimleriyle mükelleflerde sürekli olarak denetlenme korkusu oluşacak, sorumlu olduğu vergileri düzenli olarak ödeme davranışı gelişecektir.

1.6 Vergi Denetim Sürecini Etkileyen Kavramlar

Türkiye'deki vergi denetimleri tam olarak yerine getirilememektedir. Bunun birçok nedeni bulunmakla birlikte öne çıkan birkaç faktör bulunur. Kısaca değinmek gerekirse vergiyle ilgili mevzuatlar bir hayli karışıktır. Aynı şekilde mevzuatlarda açık bir dil kullanmamak, yetersiz denetim elemanları bulundurmak, idare yapısındaki bozukluklar, mevzuat değişiklikleri ve cezalardaki düşük oranlar temel sebepler arasında gösterilebilmektedir. Sürekli olarak çıkan aflar da daha önce bahsedildiği gibi mükellefin vergiye karşı tutumunu değiştirecek, ödeme bilincini etkileyecektir. (Acar & Merter, 2005, s. 7).

1.6.1 Vergi Mevzuatının Karmaşık Yapısı ve Sürekli Değişmesi

Ülkemizdeki vergi denetim süreçleri önem verilmesi gereken konuların başında gelir. Bu süreçleri etkileyen önemli kavramların başında vergi mevzuatlarındaki karışık yapı gelmektedir. Karışık olan bu yapıyla birlikte sade dilin kullanılmaması ve sürekli olarak değişim göstermesi gibi etkenler vergi denetimlerini doğrudan etkilemektedir.

Vergi kanunlarındaki madde sayılarına bakıldığında bu maddelerden bir hayli fazla tebliğ çıkarılır. Bu durumun başında kanun metinlerinin karışık yapısı bulunmaktadır. Mevcut olan karışık yapı kesin ifadeleri oluşturmamakla birlikte boşlukların bulunması gibi nedenler rahatlıkla gösterilebilmektedir. Özellikle ilgili mevzuattaki karışık yapının halihazırda bulunması mükelleflerin yanı sıra denetim elemanlarının da işlerini bir hayli zor hale getirmektedir. (Acar & Merter, 2005, s. 8).

1.6.2 Denetim Personellerinin Sayısı

Denetim personellerinin sayısı denetimdeki etkinlikleri yakından ilgilendiren ve etki eden unsurdur. Türkiye sınırları içerisinde bir hayli fazla olan mükellefler bulunduğu için her birini denetleyecek sayıda denetim elemanı olmalıdır. Bu durumun sağlanması mükellef denetimlerinin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi için son derece önemli olacaktır. Ancak ülkemizde denetim elemanı sayısı yeterli düzeyde değildir. Bu durum denetimdeki etkinliklerin başarı katsayısını düşürerek istenilen başarının alınmasında zorluk yaşatacaktır. Farklı sebeplerden ötürü elemanların görevlerinden ayrılmasıyla beraber boşalan kadroların yerine yeni elemanların alınamaması sonucunda denetimdeki etkinlikler zayıflayacaktır. (Acar & Merter, 2005, s. 9).

1.6.3 İdarenin Yapısı

Vergi idaresinin yapısına bakıldığında denetimlerdeki etkinlik süreçlerinin yetersiz kaldığından net bir şekilde söz etmek mümkündür. Bu durumun en önemli nedeni olarak vergi denetimlerinin tam bağımsız olmaması gösterilmektedir. Planlamanın incelenmesinde tek bir yerden yapılmayan tespitlerin irrasyonelliği mevcut olan etkinliği azaltacaktır. (Şaan, 2008, s. 63).

Vergi denetimlerinde verimliliği sağlamak ve denetimde etkinliği sağlayabilmek için idarenin iyi bir organizasyon yapısına sahip olması gerekir. Bununla birlikte denetim elemanları da bu doğrultuya uygun şekilde planlama yapmalıdır. Şayet vergi idaresi sözü edilen yapıyı sağlayamazsa personel çalışmaları da etkilenecek ve etkinliklerde düşüşler yaşanacaktır. (Şaan, 2008, s. 63).

1.6.4 Vergisel Kayıplara Yol Açan Mükelleflere Uygulanan Ceza Oranlarının Düşük Olması

Vergi denetimlerinin sonucunda vergi kaybına yol açan mükellefler vergisel açıdan çeşitli cezalara tabi tutulur. Bu cezalara bakıldığında etkileri kayba uğratılan verginin yanında neredeyse yok denilecek kadar azdır. Düşük kalan bu tutarlar ceza oranının düşüklüğünden faydalanan mükelleflerin vergi kaçırılması riskini doğuracak ve devletin kötü etkilenmesini sağlayacaktır. (İlhan, 2007, s. 10).

Türkiye'deki vergi denetim elemanlarının sayısı yeterli düzeyde olmadığından dolayı etkili ve istenen verim alınamamaktadır. Hal böyle olunca kötü niyet besleyen mükellefler çeşitli imkanlara sahip olmaktadır. Cezalardaki uzlaşma müessesesiyle birlikte uygulanan cezalardaki oranların bir hayli düşük tutulması vergi kaçırma niyetini pekiştirmekte ve bu faaliyete teşvik etmektedir. (İlhan, 2007, s. 10).

1.6.5 Vergi Aflarının Denetimde Etkinlik Kavramına ve Vergi Adaletine Etkisi

Vergi affı terimi kısaca vergisel anlamda işlenmiş olan suçların affedilmesine denilmektedir. Türkiye'de bu affı çıkarmakla yetkili olan tek kurum olan TBMM vergi idaresinin tahsilini gerçekleştiremediği durumlar başta olmak üzere birikmiş olan alacaklar durumunda belirli zamanlarda vergi affını çıkarmaktadır. Söz konusu olan vergiyle ilgili aflar ülkedeki mali ve siyasi faktörlere göre değişebilmektedir.

Türkiye'de yaklaşık 2000 yılından itibaren çeşitli sebeplerden ötürü vergi afları çıkarılmaya başlanmıştır. Aflar iyi bir uygulama olarak görülse de vergide adaletin sağlanması açısından yanlış bir uygulama olarak bilinir. Bunun sebebi mükelleflerin af sıklığı konusunda yanlış düşünceye kapılması ve vergi borçlarını ödemelerini geçiştirmeleridir. Bu durum vergi borcunun zamanında ve yerinde ödenmesini engelleyerek adaleti bozacaktır. Kişi eylemlerinin yanı sıra mükelleflerin vergi idaresine karşı güveni kırılacak, ödeme bilinci kötü etkilenecektir (Rakıcı & Aydoğdu, 2017, s. 224).

1.6.6 Mükelleflerin Vergiye Karşı Tutumu ve Yükümlü Psikolojisi

Vergi denetiminde verimliliğin ve etkinliğin sağlanabilmesi için ilk olarak mükelleflerin vergi ödemeyi normal olarak karşılayıp sıcak bakması gerekir. Çünkü vergi ödemek vatandaşlık görevi olduğundan dolayı bu ahlaki bilince sahip olunması gerekir. Makale boyunca sık sık dile getirildiği üzere çeşitli nedenlerden dolayı mükellefler ülkede adil bir vergi sisteminin olduğuna

inanmadığından dolayı ödeme durumlarında geri durabilmektedir. Bu durumda da denetimler zor hale gelecektir.

Mükelleflerin vergi ödemeye karşı bakış açısını ve tutumunu doğrudan doğruya vergi ahlakıyla ilişkilendirmek gerekir. Vergi ahlakı terimi mükellef kişilerin kanunlardan doğan yükümlülükleri sağlamalarına denilmektedir. Vergiler başta mükelleflerin sahip olduğu ahlaka uygun ve gönüllü şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Bununla beraber tüm cezaların göz önünde bulundurulmasıyla yasal olan yükümlülüklerin gerçekleştirilmemesi de söz konusu olabilmektedir. Gönüllüğü belirleyen önemli etkenler başta vergi cezalarının büyüklüğü olmakla birlikte idareye yakalanma tedirginliği olarak sıralanabilmektedir. (Edizdoğan & Diğerleri, 2011, s. 231-232).

1.7 Vergi Kayıp Ve Kaçakçılığını Önlemeye Yönelik Öneriler

1.7.1 Kayıt Dısı Ekonominin Önlenmesi

Kayıt dışı ekonomi durumu vergi kaçakçılığında incelenen önemli durumların başında gelir. Ancak bu durumdan şikayetçi olmak kolayca değişikliğe neden olmayacaktır. Devletle vatandaşlar arasında sağlanması gereken güven duygusu vardır. Bu unsurun sağlam hale gelmesi ve dengesizlikle ilgili olumsuzlukların giderilmesi ön koşul olarak değerlendirilmektedir. Tüm bu unsurlar kayıt dışı olan ekonominin giderilmesi ve etkinliğinin artırılmasını sağlamak için göz önünde bulundurulmasını şart kılmaktadır. (Ekoçerçeve, 2007: 99)

1.7.2 Vergi Adaletinin Sağlanması

Ülkelerdeki vergi adaleti bireylerin geliri ve harcalamaları baz alınarak hesaplanmakta ve bu ilkeye göre yapılmaktadır. Söz edilen bu ilke verginin temel yapı taşını oluşturmakta ve devlete duyulan güveni artırmaktadır. Vergi kaçakçılığını önlemek için de vergide adaletin sağlanması gerekir. Adillikten uzak olan vergi sistemi mükelleflerde haksızlık duygusunu pekiştirerek ödeme isteğini azaltacaktır. Mevcut olan bu durum verginin kaçırılmasını teşvik eden ortam sağlayacaktır.

1.7.3. Vergi Mevzuatının Dilinin Sadelestirilmesi

Vergi Mahkemeleri ve Danıştay kararlarının ayrıntılı bir biçimde incelenmesi sonucunda, kararların temelini meydana getiren kanun maddelerinin yeterince aleni ve uygulamaya yönelik düzenlenmemesi nedeniyle, Vergi Mahkemesi ve Danıştay tarafınca verilen kararlarda, Bakanlıkça yayımlanan genel tebliğler, iç genelgeler ve uygulamaya ilişkin rehberlerin dikkate alınmaması, bir çok durumda vergi dairesi aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Mahkeme kararlarının vergi dairesi aleyhine sonuçlanması, idarenin mükellefler nezdindeki güvenilirliğini zedelemektedir. Bu tür aksaklıkların önlenmesi için, kanun koyucunun yasaları yayımlamadan önce içeriklerini detaylı şekilde düzenlemesi ve uygulamaya yönelik açıklamalara mümkün olduğunca kanun maddelerinde yer vermesi yerinde olacaktır (Karyagdı, 2001: 3-4).

1.7.4. Vergi İdarelerinin Kosullarının İyilestirilmesi

Vergi dairelerine bakıldığında dairelerin çoğunluğu kendine ait binalarda hizmet verememektedir. Dolayısıyla yapılış amacı vergi dairesi olmayan binalar daire olarak kullanılmaya devam etmektedir. Kiralanarak hizmet verilen bu binalarda personeller de

mükellefler de verimlilikle rasyonelliği dikkate almayacaktır. Vergi daireleri vatandaşlarla en fazla ilişki halinde olan kamu kuruluşlarıdır. Dolayısıyla ilgili alanda ivedikle düzenlenmeleri ve iyileştirilmeleri yapılmalıdır. (Karyagdı, 2001: 15).

1.7.5 Denetimlerin Yeterli Hale Getirilmesi

Vergi denetimlerinin yeterli olması verimliliği ve etkinliği de beraberinde getirecektir. Bunu sağlamak için öncelikli olarak denetim eleman sayısı artırılmalı, eğitimler geliştirilip son derece güçlendirilmeli ve teknolojik açıdan altyapıların modern hale getirilmesi gerekir. Risk analizi temeli olan denetim modellerinde bu süreçlerin hedef odaklı olması kaçınılmaz olacaktır. Temelli denetim modelleri, denetim süreçlerinin daha hedef odaklı olmasını sağlamaktadır. Ayrıca, denetimle ilgi alınan sonuçlarının şeffaf ve adil bir şekilde rapor haline geliritilip kamuoyuna sunulması verginin uyumluluğunu sağlayan önemli unsurlardandır.

SONUÇ

Vergideki kayıp ve kaçakçılık durumları kamu gelirlerinde eksilmeye neden olan ekonomik dengeleri belirgin şekilde bozacak ve var olan sosyal adaleti de zedeleyecektir. Söz edilen olumsuz bu durumlar ekonomik açıdan kalkınmanın sürdürülebilir olmasını yakından tehdit edip devletlerin de kamusal hizmetlerini eksik düzeyde sunmasına sebebiyet verecektir. Bu bağlamda vergi denetimine bakıldığında yetkililerin caydırıcılık sağlamakla birlikte vergiye olan gönüllü uyumu artırmakla ilgili çalışmalara önem vermesi gerekmektedir.

Vergi denetimi ülkeleri olumsuz yönde etkileyen sorunların önlenmesi için kritik öneme sahip araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Denetim mekanizmalarındaki etkinlikler vergiye uyumu artırıp kayıt dışı olan ekonomoyi de azaltmış olacaktır. Bu sayede kamu gelirlerinde artış sağlanarak ekonomik dengeler üzerinde iyileşme sağlanarak sosyal adaleti üzerine olumlu katkıları olacaktır. Vergi denetimi, vergi kaçakçılığı ve usulsüzlüklerin önlenmesi yoluyla mali disiplinin sağlanması hususunda büyük önem arz etmektedir. Ayrıca, etkin bir denetim sistemin oluşturulması vergi mükellefleri arasında güveni artırarak daha adil bir vergi sistemi oluşturulmasına zemin hazırlayacaktır. Bu durum sonucunda ise yatırım ortamının iyileştirilmesine ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin desteklenmesine imkan sağlanacaktır.

Sonuç olarak, verginin kaybı ve kaçakçılığıyla yakından ilgilenip mücadele edilmesini sağlayan etkili vergi denetim sistemleri mali açıdan disiplini oluşturup vergide adaleti oluşturması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin ekonomik açıdan sürdürülebilir oluşunu daha güçlü hale getirmek ve kamudaki gelirlerini artırmak için denetimdeki mekanizmalarını daha da geliştirmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, İ. A., & Merter, M. E. (2005). Türkiye’ de 1990 Sonrası Dönemde Vergi Denetimi ve Vergi Denetiminde Etkinlik Sorunu . Maliye Dergisi , 7.

Doğrul, A. R. (2011). Gayrimenkul alım satımlarında vergi kayıp ve kaçağı ve bunun önlenmesinde bil teknolojilerinin rolü: Konya örneği. (Master's thesis, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı).

Edizdoğan, N., & Diğerleri. (2011). *Kamu Maliyesi* . Bursa: Ekin Yayınevi.

Ekoçerçeve . “Kayıt Dısı Ekonominin Sebepleri (Ekodosya - El Kitapları)”, www.ekocerceve.com/img/haberler/KaytdEkonominiSebepleri.pdf, 2007.

Ermiş, C. (2008). Kayıt dışı ekonomi ve vergi kaybı. Yüksek Lisans Tez, Yıldız Teknik

Gezgin, H. (2019). Türkiye’de vergi incelemelerinin vergi kayıp ve kaçakları üzerine etkisi. (Master's Thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Gökçe, C. (2006). Vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesinde vergi cennetleriyle mücadele, kıyı bankacılığı ve Türkiye örneği. (Doctoral dissertation, Sosyal Bilimler).

İlhan, G. (2007). Vergi Ödemeyi Etkileyen Ekonomik Faktörler . Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi , 10.

Kara, E., ve Öztürk, E. S. (2016). Vergi kayıp ve kaçağının önlenmesine yönelik muhasebe meslek mensuplarının yaklaşımları Gaziosmanpaşa ilçesinde bir araştırma. PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(1), 25-36.

Karyagdı, N. Toplam Kalite Yönetimi ve Türk Vergi daresi. A.S.O. Yayınları, No: 51, 2001.

Özer, A. (2018). Türkiye'de vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesinde muhasebe meslek mensuplarının rolü, önemi ve değerlendirilmesi. (Doctoral dissertation, İstanbul Kültür Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/İşletme Anabilim Dalı).

Özsoy, Ş. (2013). Muhasebe meslek mensuplarının vergi kayıp ve kaçağı ile mücadeledeki rolü: karabük ilinde bir araştırma. KBÜ. SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Rakıcı, C., & Aydoğdu, C. (2017). 2000 Yılı Sonrası Türkiye’de Vergi Performansının Değerlendirilmesi. Sosyoekonomi Dergisi, 224.

Şaan, A. (2008). Türkiye’de Vergi Kaçakçılığının Önlenmesinde Vergi Denetiminin Etkinliği. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türk Vergi Sistemi ve 50. Yılında Hesap Uzmanları Kurulu:(1995), HUK 50. Yıl Armağanı, Acar Matbaacılık AS. ,İstanbul.

Üniversitesi, İstanbul.

Yılmaz, M. (2019). Vergi kayıp ve kaçaklarının azaltılmasında vergi denetiminin etkinliği, sorunlar ve çözüm önerileri. (Master's thesis, Işık Üniversitesi).

Yoruldu, M., & Yoruldu, N. Z. (2016). Türkiye’de vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesinde vergi denetimi ve muhasebe meslek mensuplarının rolü üzerine bir değerlendirme. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD), 1(1), 51-70.

TÜRK VERGİ SİSTEMİNİN VERGİ ADALETİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Gelir Uzman Yardımcısı, Ahmet GÖKMEN
Çorlu Vergi Dairesi,
ahmetgokmenn59@gmail.com, ORCID ID:
0009-0007-3401-7010

Prof. Dr. Hayriye IŞIK,
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hisik@nku.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0003-3648-3107

ÖZET

Vergi sistemlerinin temel amaçlarının başında vergi adaletinin sağlanması gelmektedir. Ülkemizde vergi adaleti konusunda her zaman tartışılmaya açık bir ülke olmuştur. 2000 sonrası dönemleri ele alarak ülkemizdeki vergi adaletinin ne durumda olduğunu vergi adaletinin sağlanıp sağlanmadığını ve eksik yönlerinin tespit edilerek yapılması gerekenler bu çalışmanın amacını oluşturacaktır.

Anayasamızın ön gördüğü bir düzenleme de vergi adaletinin sağlanmasıdır. Anayasamızın 73. maddesini inceleyecek olursak; "Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır." hükmü yer almaktadır. İşte bu yüzden vergi adaletinin sağlanması anayasal bir görev olarak nitelik kazanmaktadır. Ek olarak vergi adaleti kavramını ekonomik etkilerinden ziyade sosyal etkilerini de göz önüne aldığımız zaman bu kavramın önemi daha da fazlasıyla ortaya çıkmaktadır. Ülkemizin vergi adaleti konusunda yapmış olduğu çalışmalar aynı zamanda ekonomik ve sosyal değerlendirilmeler yapılmasına imkân sağlayabilecektir. Bir başka açıdan bakacak olursak, ülkemizde uygulanan ekonomik ve mali politikaların vergi adaleti konusunda ne gibi sonuçlar doğuracağını da tespit etmemiz mümkün olacaktır. Bu araştırmada Türk Vergi Sisteminde vergi adaletinin durumu dolaylı ve dolaysız vergiler açısından inceledikten sonra daha adil bir vergi adaletinin oluşturulabilmesi için yapılması gerekenler belirtilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Adaleti, Türk Vergi Sistemi

1.GİRİŞ

Vergi adaleti önemlidir, çünkü bir ekonomide devletin ekonomik refah için gerekli olan fiziksel ve sosyal altyapıyı finanse etmek için yeterli gelire sahip olmasını sağlar. Ayrıca, yüksek ve düşük gelirli kişiler arasında gelirin yeniden dağıtımını sağlayarak eşitliği ve güvenliği teşvik

eder. İyi tasarlanmamış, adil olmayan vergi sistemleri nedeniyle ilk hedefe ulaşılamaması ekonomik başarısızlığa yol açarken, ikinci hedefe ulaşılamaması sosyal başarısızlığa yol açacaktır. Her iki durumda da topluma olan maliyetler üst seviyede olur. Bu nedenle vergi adaleti, istikrarlı ve demokratik hükümet biçimlerinin merkezinde yer alır (Murphy and Christensen, 2012: 9).

Adam Smith'e göre, verginin alınmasında en önemli ilke, vergilendirmede adalettir; bu da devletin sunmuş olduğu hizmetler karşısında her vatandaşın, mümkün olduğunca, kendi gelirlerine göre orantılı olarak, kamu harcamalarının finansmanına katılması gerektiğiyle ifade edilir (Hamilah&The Others, 2022: 28).

Vergi adaleti kavramı, 1930'ların sonlarından itibaren, ABD Hazine Müsteşarının Kongre'ye "vergi adaleti ve artan oranlı vergilendirme" hakkında konuştuğu dönemde (ABD Kongresi, 1939) finansal menkul kıymetlerin vergilendirilmesi konusundaki tartışmalarda yoğun bir şekilde yer almaktadır. Buradaki vergi adaleti, farklı türdeki gelirlerin ortak ölçüde vergilendirilip vergilendirilmeyeceği ve özellikle finansal menkul kıymetlerden elde edilen gelirlerin tercihli olarak daha az vergilendirilmesinin adil olup olmadığı ile ilgilidir. 1960'ların sonlarına gelindiğinde, bu kavram ABD siyasetinde o kadar belirgin bir yere sahiptir ki, Kongre tartışmalarında ve oturumlarında ve birçok sendika kuruluşunun raporlarında sık sık yer almıştır (Cobham, 2024: 29).

Vergi adaleti, sarmal bir konudur. Vergi mükellefinin devlete; devletin vergi mükellefine; devletlerin birbirlerine karşılıklı yükümlülükleri temelinde inşa edilmiştir. Vergi mükellefleri için vergi adaleti, ticaret yaptıkları veya ikamet ettikleri eyaletlere karşı tüm gelirlerini ve diğer işlemlerini adil ve açık bir şekilde beyan etme ve o ülke veya ülkelerin yasalarının ruhuna göre tanımlanan tüm vergileri ödeme görevlerini kabul etmeleri anlamına gelir. Vergi mükellefinin rolünü oynaması yeterli değildir: Vergilerin ödendiği devletin de, iyi bir vergi sistemi oluşturma görevi vardır. Bu sistem, her kişiden (ister gerçek kişi, ister tüzel kişi veya vakıf olsun) vergisini imkanlarına göre ödemesini gerektirir. Mümkün olduğunca açık ve sade olmalıdır, yasanın açık olmadığı durumlarda bilgiye erişim olanağı sağlamalıdır. Vergilerin tarafsız bir şekilde uygulanmasını sağlamalı, vergi yönetiminin yolsuzluktan arınmış olması vergi tahsilatının kanunun ruhuna uygun olarak uygulanması, alınan vergilerin açık ve şeffaf bir şekilde muhasebeleştirilmesini gerekli kılar (Murphy and Christensen, 2012:7-8).

Ayrıca, devlet; daha düşük gelirli kişilere daha yüksek gelirli kişilere göre daha yüksek orantılı bir vergi oranı uygulayan gerileyeci vergi sistemlerinden; bir gelir kaynağını birden fazla kez vergilendirmek için uygulayan baskıcı vergi sistemlerinden; benzer gelir türlerini farklı şekillerde veya önemli ölçüde farklı oranlarda uygulayan tutarsız vergi sistemlerinden kaçınmalıdır (Murphy and Christensen, 2012:7-8).

2. TÜRK VERGİ SİSTEMİNDE VERGİ ADALETİ

Bir vergi sisteminde yer alan vergiler farklı biçimlerde sınıflandırılabilir. Konularına göre vergiler, dolaylı ve dolaysız vergiler, yansıtma özelliğine göre vergiler, verimlilik durumlarına

göre vergiler gibi. Bu çalışmada vergi adaleti dolaylı ve dolaysız vergiler üzerinden incelenmeye çalışılmıştır.

2.1. Dolaylı ve Dolaysız Vergi Ayrımı

Dolaylı vergiler, kazanç veya gelir yerine harcamalar üzerinden alınan vergilerdir. Bunların en çok bilenenleri ise katma değer vergisi (KDV), gümrük vergileri, özel tüketim vergisi (ÖTV), banka ve sigorta muameleleri vergisi (BSMV) gibi vergilerdir. Bu dolaylı vergiler aynı zamanda yansıtılması en kolay vergilerdir. Yani vergiyi yüklenen ile vergi dairesine karşı olan mükellef farklı kişilerdir. Dolaylı vergilerin şahsileştirilmesi de oldukça güçtür. Çünkü vergiyi yüklenen kişinin gelir düzeyi medeni durumu gibi şahsi özellerini dikkate almaz bu yüzden gayrişahsi niteliktedir diyebiliriz **(**Edizdoğan & Diğerleri, 2011: 288-289).

Dolaysız vergiler, Gerçek veya tüzel kişilerin gelir ve kazançları üzerinden alının vergilerdir. Gelir vergisi, kurumlar vergisi gibi vergileri örnek olarak gösterebiliriz. Dolaysız vergilerin yansıtılması dolaylı vergilere göre nispeten daha zordur. Çünkü dolaysız vergilerde vergiyi yüklenen ile vergi dairesini sorumlu olan kişi genellikle aynı kişidir. Dolaysız vergiler dolaylı vergilerin aksine şahsi vergilerdir. Vergiyi yüklenen kişinin gelir düzeyi medeni durumu gibi şahsi özellerini dikkate almaktadır **(**Edizdoğan & Diğerleri, 2011: 288-289).

Şekil 2.1: Dolaylı Vergiler

Kaynak: (Aykın, 2018).

Şekil 2.2: Dolaysız Vergiler

Kaynak: (Aykın, 2018).

Vergilerin dolaylı ve dolaysız vergiler arasındaki dağılımının önemini sorgulayacak olursak. Bu dağılımın bize en önemli katkısı ise ülkedeki vergi adaleti genel olarak değerlendirmemize olanak sağlamasıdır. Genel olarak dolaysız vergiler dolaylı vergilere göre daha adil olarak nitelendirilir. Bunun sebebi de dolaysız vergilerin şahsi özellikte olmasıdır. Yani mükelleflerin gelir düzeyi medeni durumu gibi şahsi özellerini dikkate alarak vergilendirme yapmaktadır. Dolaysız vergilerde ise böyle bir durum söz konusu değildir bu vergiler objektiftir yani kişiden kişiye göre değişmezler. Bu özellikleri nedeniyle de dolaysız vergiler dolaylı vergilere göre daha adil bir vergilendirme sunmaktadır (Şenyüz & Diğerleri, 2008, s. 102).

Ancak unutmamak gerekir ki vergi adaletinde dolaylı ve dolaysız vergiler sadece öncü göstergelerdir bize mutlak adaleti yansıtmazlar. Şöyle bir örnek verecek olursak emek gelirleri ayırma ilkesine göre sermaye gelirlerinden daha az vergilendirilir. Bu durumun tersi olması durumunda yani emek gelirlerinin sermaye gelirlerine oranla daha çok vergilendirilmesi durumunda ülkede dolaysız vergiler dolaylı vergilere göre daha ağırlıklı olsa da bu vergi sisteminin daha adil yapmaz. Aksine daha çok adaleti bozar (Şenyüz & Diğerleri, 2008, s. 102).

Tablo 1.3: Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Bütçedeki Payları (%)

Yıllar	Dolaysız Vergiler (1.000 TL)	Dolaylı Vergiler (1.000 TL)	Toplam Vergi Gelirleri (1.000 TL)	Dolaylı	Dolaysız
2007	17.605.004	35.908.017	53.513.021	67,1%	32,9%
2008	59.023.094	109.085.866	168.108.960	64,9%	35,1%
2009	61.132.671	111.307.752	172.440.423	64,5%	35,5%
2010	66.565.720	143.994.668	210.560.388	68,4%	31,6%
2011	82.056.879	171.752.300	253.809.179	67,7%	32,3%
2012	92.520.061	186.260.787	278.780.848	66,8%	33,2%
2013	100.441.606	225.727.558	326.169.164	69,2%	30,8%
2014	114.421.721	238.092.736	352.514.457	67,5%	32,5%
2015	128.527.906	279.290.549	407.818.455	68,5%	31,5%
2016	150.180.300	308.821.441	459.001.741	67,3%	32,7%
2017	176.848.963	359.768.243	536.617.206	67,0%	33,0%
2018	231.423.996	389.886.602	621.310.598	62,8%	37,2%
2019	257.127.392	416.187.175	673.314.567	61,8%	38,2%

Kaynak: (Aykın, 2018).

2.2. Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Karşılaştırılması

Dolaylı ve dolaysız vergiler, adalet, verimlilik ve vergi mükellefleri üzerindeki psikolojik etkiler açısından incelenir.

2.2.1. Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Vergi Adaleti Bakımından Durumu

Alanında uzman birçok yazar, dolaylı ve dolaysız vergilerin genel olarak karşılaştırılması neticesinde dolaysız vergilerin dolaylı vergilere oranla daha adil bir yapıya sahip olduğu görüşünü benimsemektedirler. Çünkü dolaysız vergiler sübjektiftir ve kişilerin ödeme güçlerini esas almaktadır. Dolaylı vergilere kıyasla daha adil olarak görülen dolaysız vergilerin, en az geçim indirimi, artan oranlılık ve ayırma ilkelerinin uygulanması açısından dolaylı vergilere oranla daha kolay olması onun daha adil bir vergi türü olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Dolaylı vergilerde gerçek yükümlü tam anlamıyla bilinmediği için vergi yükümlüsünün ödeme gücüne ulaşmak oldukça zordur. Dolaylı vergilerde vergi yükümlüsünün ödeme gücü, gelir düzeyi gibi durumlara bakılmadığı için kişinin geliri ne kadar artarsa ödemeyeceği vergilerde onun için oransal olarak azalır. Yani tersine artan oranlılık söz konusu olmaktadır (Şenyüz & Diğerleri, 2008: 102).

2.2.2. Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Verimlik Bakımından Durumu

Verimlilik kavramı, belirli bir dönemde gerçekleştirilen kamu harcamalarının finansmanını sağlamak amacıyla vergilerden elde edilen gelirlerin karşılanmasını ifade eder. Vergi sonucu elde edilen verimliliği bize göstermektedir. Ülkemiz açısından inceleme yapacak olursak dolaysız vergilerin dolaylı vergilere göre bütçe gelirleri içerisindeki payı daha yüksektir. Dolaylı vergi gelirlerinin dolaysız vergilere göre daha fazla olmasının asıl nedeni vergi yükümlüsünün belirli olmaması ve mali anestezi etkisinin yüksek olmasıdır. Bu durumda hükümetlerin vergi politikalarında dolaylı vergileri daha cazip görmesine neden olmaktadır (Şenyüz & Diğerleri, 2008: 104).

2.2.3. Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Yükümlü Psikoloji Bakımından Durumu

Vergi mükelleflerinin psikolojik açıdan dolaylı ve dolaysız vergileri incelediğimizde, başlangıçta dolaysız vergilere karşı daha az tepki gösterileceğini öngörebiliriz. Çünkü dolaysız vergiler şahsi özelliktedir ve mükelleflerin maddi ve manevi durumlarını göz önüne alarak hesaplanır ve belirlenirler. Ancak durum tam olarak böyle değildir. Dolaylı vergiler adaletsiz bir şekilde ve yüksek oranda alınsa da bunlar fiyatlara gizleneceği için vergiyi ödeyenler bu durumun farkına varamazlar ve tam anlamıyla ne kadar vergi ödediklerini bilemezler. Dolaysız vergilerde ise her mükellefin ne kadar vergi ödeyeceği önceden hesaplanıp mükellefe bildirildiği için mükellefler tarafından bu vergilere direnç ve tepkiler oluşmaya başlayacaktır. Yani kısaca belirtmek gerekirse dolaylı vergilerin psikolojik tepkisi dolaysız vergilere göre daha azdır (Şenyüz & Diğerleri, 2008: 104-105).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizde uygulanan vergi sistemi, üç ana grupta sınıflandırılmaktadır. Bu gruplar; gelir üzerinden, servet üzerinden ve harcamalar üzerinden alınan vergiler olarak sıralanabilir. Gelir ve servet temelli vergiler dolaysız vergiler kategorisinde yer alırken, harcamalar üzerinden alınan vergiler dolaylı vergiler olarak tanımlanmaktadır. Gerçekten vergi adaletinin sağlanabilmesi için gelir ve servet üzerinden alınan vergilere odaklanılması gerektiği aşikardır. Çünkü bu dolaysız vergiler sübjektif özelliklere sahiptirler ve bu da vergi adaleti açısından daha adil bir vergilendirme oluşturur. Ancak ülkemize bakacak olursa vergi tabının genişliği ve tüketim harcamalarının çok fazla olmasından dolayı hükümet vergi politikalarını dolaylı vergiler üzerine yoğunlaştırmaktadır. Bu durumdan dolayı vergi adaleti sekteye uğramaktadır.

Ülkemizde vergi adaletinin tam olarak sağlanamamasının bir diğer nedeni, devletin vergileri daha çok gelir elde etme aracı olarak değerlendirmesidir. Hazinenin en büyük gelir kaynaklarına baktığımızda, tüketim üzerinden alınan Katma Değer Vergisi (KDV) ve Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) gibi dolaylı vergilerin ön planda olduğu görülmektedir buda bize vergi adaletinin son derece zayıf olduğunu göstermektedir. Ülkemizde, tüketim üzerinden alınan vergilerin tahsil edilmesi, gelir ve servet üzerinden alınan vergilere kıyasla çok daha kolaydır. Çünkü bu vergilerin tahsili için ek denetimler gerekmez ve bu nedenle maliyetleri daha azdır. Oysaki gelir ve servet üzerinden alınan vergilerin matrahının belirlenebilmesi ise son derece titiz ve kapsamlı bir denetim sürecini gerektirmektedir. Bu gibi durumlardan dolayı harcamalar üzerinden alınan vergiler devletler gözünde her zaman daha cazip gözükmüşlerdir. Ancak bu vergilerin objektif nitelikte olduğunu unutmamak gerek herkesten aynı oranda alınırlar. Buda varlıklı kişilerde tersine artan oranlılık etkisi yaratarak vergi yüklerini azaltır ve böylece vergi adaleti bozulmuş olur.

Vergi adaletinin toplumda bireyler arasında sağlanabilmesi için en önemli unsurlardan bir tanesi de etkin ve sıkı denetim işlemleridir. Etkin bir şekilde yapılan denetimler ülkemizde kayıp ve kaçak oranlarını en aza indirerek vergi gelir kayıplarının büyük ölçüde önüne geçmektedir. Bu şekilde toplumdaki bireyler arasındaki vergi yükü dengeli bir şekilde dağılır ve azalır. Ancak ülkemizdeki sonuçlara baktığımızda dolaylı vergilerin oranının dolaysız vergilere oranla daha yüksek olması ülkemizde etkin ve sistematik bir şekilde olmayıp zayıf

nitelikte olduğunu bize göstermektedir. Son yıllarda denetim faaliyetleri artsa da denetimlerin halen daha tam anlamıyla etkinliğinden bahsedilemez. Eğer denetimler etkin ve karalı bir şekilde gerçekleştirilirse devlet vergi kayıpları büyük ölçüde azalacaktır. Bu sayede devleti vergi kaybına uğratan ya da uğratmayı amaçlayan mükellefler üzerinde bir baskı oluşturulacak ve vergi kaçırmaktan çekinmeleri sağlanacaktır.

Ülkemizde vergi adaletini olumsuz yönde etkileyen birtakım etmenler mevcuttur. Özellikle uzlaşma mekanizması ve sık sık çıkarılan vergi afları, bu durumun en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Uzlaşma müessesesi ve çıkarılan vergi afları neticesinde birçok mükellefin vergi borçları ve cezaları silinmiştir. Bu durum vergisini zamanında ve düzenli ödeyen dürüst mükellef üzerinde vergiye karşı olumsuz düşüncelere neden olmaktadır. Psikolojik olarak etkilenen dürüst mükelleflerde ise bu durum vergi ödevlerine yerine getirmede isteksizliklere neden olmaktadır. Bu sebeple devletin bu tarz uygulamaları çok dikkatli seçmesi gerekmektedir. Çıkan bu afların amacı hazineye kaynak sağlamaktan ziyade vergisini ödemeyen ödemekten kaçınan mükelleflerin vergi borçlarını ödemelerini sağlamak ve bu mükellefleri ekonomiye dahil etmek şeklinde olmalıdır.

Sonuç olarak ülkemizde vergi adaletini sağlamak istiyorsak öncelikli olarak toplumdaki vergi ahlakı ve vergi bilincini oluşturmamız gereklidir. Bunun sağlanabilmesi içinde toplumdaki bireylerin devlete güvenmeleri gerekmektedir. Özellikle genel itibariyle beyana dayalı bir vergi sisteminde bireylerin vergi matrahlarını doğru ve eksiksiz bir şekilde bildirimlerini gerçekleştirmesi vergi adaleti açısından oldukça önemlidir. Vergi idaresi tarafından makul vergi yükü belirlenmeli, uygulanacak vergi politikalarının da toplumun geniş kesimlerine hitap etmesini sağlamalıdır.

Vergi adaletinin sağlanmasında karşımıza çıkan en büyük engellerin biri olan kayıt dışı ekonominin mümkün olduğunca en aza indirilmesi gerekmektedir. Bunun içinde mükelleflerin vergiye karşı gönüllülük uyumları olmalı ve kayıtlı ekonominin ülkemizde bir kültür olarak sağlanması hedeflenmelidir. Ek olarak kayıt dışı ekonomiye karşı mücadelede istikrarlı ve etkin uygulamalar benimsenmelidir. Vergilerden elde edilen gelirlerin şeffaf bir şekilde hangi kamu harcamalarını finanse edeceği devletin raporlarında açıkça bildirilmelidir.

Vergi adaletinin sağlanması için uygulanılacak politikalar seçilerken toplumun her kesimi göz önünde bulundurulup katılımcı bir anlayışa önem verilmelidir. Politikalar hayata geçirilmeden önce olumsuz ve olumsuz yönleri önceden değerlendirilmelidir. Devlet bir politika uygulamaya karar verdiği zamanda ise kararlarının arkasında durmalı ve istikrarlı olunmalıdır.

KAYNAKÇA

Aykın,H. https://vergidosyasi.com/2018/06/09/vergi-yapisi-kavrami-dolayli-dolaysiz vergiler/ erişim; 2018/06/09.

Cobham, Alex. (2024). "*What do we know about tax justice?"*, Sage Publications

Hamilah, S.E.&The Others. (2022). "*The Influence of Tax System Perception, Tax Justice, Tax Rate, Tax Audit, Discrimination on Tax Embroidery Behaviour*", Journal of Governance Risk Management Compliance and Sustainability (JGRCS) ISSN 2776-9658 (online) Volume 2Number 1 (2022): 25-35

Edizdoğan, N., & Diğerleri. (2011). *Kamu Maliyesi* . Bursa: Ekin Yayınevi.

Murphy, Richard, and J. F. Christensen. (2012). "*Tax us if you can*." Chesham, UK: Tax Justice Network.

Şenyüz , D., & Diğerleri. (2008). *Kamu Maliyesi.* Bursa: Ekin Yayınevi.

KAVAK AĞAÇLARININ TMS 41 TARIMSAL FAALİYETLER STANDARDI KAPSAMINDA MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Murat GUTNU

Mardin Artuklu Üniversitesi, muratgutnu@artuklu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3547-0729

Yüksek Lisans Öğrencisi Cüneyt YAŞAR

Mardin Artuklu Üniversitesi, cuneytysr@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-6231-5611

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, tarım işletmeciliği alanlarından kavak ağaçlarını TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı (TMS-41) çerçevesinde muhasebe işlemlerini incelemektir. Çalışmada öncelikle TMS-41 açıklanmış ve standartla ilgili literatür taraması yapılmış daha sonra bir uygulama örneğine yer verilmiştir. Bu kapsamda Mardin'de faaliyet gösteren kavak üretim işletmesine ait veriler, örnek olay (case study) yöntemi kullanılarak incelenmiştir. TMS-41 kapsamında kavak ağaçlarının muhasebeleştirme ve değerleme kayıtları yapılmıştır. Çalışma sonuçlarının kavak ağacı üretimi yapan işletmelere ve literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: TMS-41, Tarım, Kavak Ağaçları.

Jel Sınıflandırması: M40, M41

ACCOUNTING OF POPLAR TREES WITHIN THE SCOPE OF IAS-41 AGRICULTURAL ACTIVITIES STANDARD

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the accounting transactions of poplar trees in agricultural management areas within the framework of IAS 41 Agriculture Standard (IAS-41). In the study, firstly IAS-41 was explained and the literature review related to the standard was conducted and then an application example was given. In this context, the data of the poplar production enterprise operating in Mardin was examined using the case study method. The accounting and valuation records of poplar trees were made within the scope of IAS-41. It is evaluated that the results of the study will contribute to the enterprises producing poplar trees and the literature.

Keywords: IAS-41, Agriculture, Poplar Trees.

Jel Codes: M40, M41

1. GİRİŞ

İnsanların beslenmesinden, ekonomik gelişmişliğe, istihdam yaratmaktan, farklı sektörlere yatırıma kadar, birçok sektöre katkıda bulunan tarım sektörü, her zamanki konumundan daha önemli bir sürece evrilmiştir. Dünya nüfusunun 8 milyara yaklaşması, ülkelerin daha önceki dönemlere nazaran daha fazla tarımsal girdilere ihtiyaç duyması, tarım sektörünün önemli yatırım alanlarından birine dönüşmesine neden olan olguların başında gelmektedir.

İnsanlar artık daha fazla tüketim yapmaktadırlar. Teknolojik gelişmelerle birlikte üretim araçları değişmiş ve tarım sektöründe de daha fazla üretim elde edebilme koşullarının önü açılmıştır. Bu sayede büyük şirketlerin tarıma ilgisi farklılaşmış ve küresel sermaye sahipleri tüm dünya da tarıma yatırım yapmaya başlamışlardır.

Türkiye'de yıllardır çekirdek ailelerin geleneksel yöntemlerle işletmiş oldukları tarımsal alanlar, artık teknolojilerin farklılaşmasıyla birlikte geleneksel yapıdan çıkmış, modern bir sürece doğru evrilmiştir. Bu değişimin getirmiş olduğu ticari kazanç, birçok tarımsal alanda da küresel şirketlerin yatırım yapmasını sağlamıştır. Küresel şirketler bünyesinde bulunan sermaye değerlerinin bu sektöre girmesi neticesinde, uluslararası muhasebe standartları ve uygulamalarının önemi artmıştır. Bu sektördeki ticari işletmeler muhasebesel çıktılar neticesinde, işletmelerin yatırım süreçlerini yöneteceği için, bu standartlar işletmeler için büyük önem kazanmıştır. Sadece ulusal alanda değil, uluslararası standartta da bu çizelgelerinin ortak payda da olması gerekmektedir.

Tüm dünyada faaliyet gösteren işletmelerin ortak bir muhasebe standardının çıktısını görebilmeleri açısından kurulan muhasebe sistemi olan uluslararası muhasebe standartları, ülkemizde 2003 yılında yürürlüğe girmiştir (Demirkol, 2008:113). Uluslararası muhasebe standartları 41'in yürürlüğe girmesinin ardından, ülkemizde Sermaye Piyasası Kurulu 01.01.2005 tarihinde, borsaya kayıtlı işletmelerin standartlar çerçevesinde muhasebe uygulamalarına yön vermek amacıyla "Sermaye Piyasasında Muhasebe Standartları Hakkında Tebliğ" başlıklı bir tebliğ yayınlanmıştır (Bozdemir, 2014 :41).

TMS-41 Tarımsal Faaliyetler Standardı (TMS-41), tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesinde uluslararası kabul görmüş bir standart olarak öne çıkmaktadır. Bu standart üzerine yapılan akademik çalışmalar, tarım işletmelerinin finansal raporlama süreçlerindeki önemli değişiklikleri ve uygulama zorluklarını ele almaktadır. Örneğin, Smith (2018) TMS-41'in tarım işletmelerinin finansal tabloları üzerindeki etkilerini inceleyerek, standart öncesi ve sonrası karşılaşılan farklılıkları detaylı bir şekilde analiz etmiştir. Ayrıca, Johnson ve ark. (2020), standartla uyum sağlamak için tarım işletmelerinin muhasebe politikalarını nasıl revize ettiklerini ve bu sürecin işletme performansı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Bu çalışmalar, TMS-41'in işletmeler üzerindeki pratik uygulamalarını anlamak ve standartla uyum sağlamak için gerekli adımları belirlemek açısından önemli bir kılavuz niteliği taşımaktadır.

Öte yandan, Brown ve Smith (2019) tarafından yapılan çalışma, TMS-41'in farklı ülkelerdeki tarım işletmelerinde nasıl uygulandığını karşılaştırmalı bir perspektiften değerlendirmiştir. Bu çalışma, standardın kültürel ve yasal farklılıklar göz önünde bulundurularak nasıl uyarlandığını ve bu uyarlamaların işletme performansı ve finansal raporlama üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı verilerle ortaya koymuştur. Bu tür araştırmalar, TMS-41'in tarım sektöründe muhasebe standartlarının evrensel olarak nasıl uygulanabileceği konusunda önemli bir bilgi sağlamaktadır.

TMS-41 üzerine yapılan akademik çalışmalar, standardın tarım işletmeleri üzerindeki etkilerini derinlemesine inceleyerek, işletmelerin finansal raporlama süreçlerini nasıl iyileştirebilecekleri konusunda yol gösterici niteliktedir. Bu çalışmaların, muhasebe profesyonelleri, araştırmacılar ve işletmelerin yöneticileri için değerli bir kaynak olduğu söylenebilir.

TMS-41, genellikle tarım faaliyetleri için biyolojik varlıkların muhasebeleştirilmesi ve değerlemesi için tasarlanmış bir standarttır. Ancak bir kavak ağacı üretim tesisi gibi ormancılık faaliyetleri, tarım faaliyetlerinden farklı özellikler taşıdığı için TMS-41 kapsamında doğrudan yer almamaktadır. Bu nedenle, bir kavak ağacı üretim tesisi için TMS-41'in nasıl uyarlanabileceği veya hangi muhasebe standartlarının daha uygun olabileceği üzerine bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

Kavak ağacı üretim tesisi örneğinde, biyolojik varlıkların yetiştirilmesi ve hasat edilmesi sürecinde karşılaşılan özel durumlar göz önüne alınmalıdır. Bu tesislerde kavak ağaçları, fidan halinden başlayarak büyütülüp hasat edilene kadar geçen süreçte biyolojik varlık olarak kabul edilir ve bu süreç boyunca varlık değerleri değişkenlik gösterebilir.

Tesisin faaliyetleri kapsamında olan kavak ağaçları biyolojik varlık olarak tanımlanmalıdır. Bu varlıkların başlangıçtan itibaren muhasebeleştirilmesi ve değerlemesi süreci belirlenmelidir. Kavak ağacı üretim tesisinde biyolojik varlıkların değerlemesi için uygun yöntemler belirlenmelidir. Bu yöntemler, ağaçların büyüme süreci, hasat zamanlaması ve piyasa değerleri gibi faktörlere dayanarak belirlenebilir. Tesisin maliyetleri doğru bir şekilde belirlenmelidir. Bu, kavak ağaçlarının yetiştirilmesi, bakımı, hasat edilmesi ve işlenmesi süreçlerini kapsayan maliyetlerin kaydedilmesini içerir. TMS-41'e uygun olarak, kavak ağacı üretim tesisi için finansal tabloların hazırlanması gerekmektedir. Bu tablolar, biyolojik varlıkların gerçeğe uygun değeri, üretim maliyetleri ve kar/zarar hesaplamalarını içermelidir. Kavak ağacı üretim tesisi gibi ormancılık faaliyetleri için daha uygun olan muhasebe standartları da bulunmaktadır. Örneğin, IFRS 13 (Adil Değer Ölçümü) ve IAS 41'e ek olarak, IAS 16 (Sabit Kıymetler) ve IAS 23 (Borçlarla Finanse Edilen Varlıkların Maliyetleri) gibi standartlar, ormancılık faaliyetlerine yönelik farklı muhasebeleştirme yöntemlerini içermektedir.

Bir kavak ağacı üretim tesisi için TMS-41'in doğrudan uygulanabilirliği sınırlı olabilir ancak biyolojik varlıkların muhasebeleştirilmesi ve değerlemesi için uygun bir muhasebe politikası oluşturulabilir. Bu politika, tesisin özelliklerine ve faaliyetlerine en uygun muhasebe standartlarını seçerek geliştirilmelidir.

Bu çalışma, Tarımsal Faaliyetler Standartları Türkiye muhasebe standartları 41'in faaliyet sürecindeki muhasebeleştirilmesi ve maliyet hesaplarında oluşmuş yeniliklerin bitkisel üretim

noktasında incelenmesi şeklinde olacaktır ve bir tarım işletmesinde örnek bir uygulama yapılacaktır. Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) bu çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. Bu çalışma Birinci bölüm giriş, ikinci bölüm TMS-41 standardıyla ilgili genel bilgiler, üçüncü bölüm literatür taraması, dördüncü bölüm kavak ağaçları için TMS-41 standardına göre muhasebeleştirme ve sonuç olmak üzere 5 bölümden oluşmaktadır.

2. TMS-41 TARIMSAL FAALİYETLER STANDARDI

Tarım kelimesinin tanımını yaparken en basit anlamıyla, hayvansal ve bitkisel üretim olarak belirtilirken, geniş kapsamda ise; ürünlerin işlenmesi, girdilerin üretimiyle, ürünlerin tüketiciye satışı ve tarımsal üretim ile pazarlama noktasındaki zincirleme faaliyet bütünüdür (Akman, 2015:10). Diğer bir tanımlama da ise; sanayi için gerekli olan ham maddenin veya doğrudan tüketilen bitkisel veya hayvansal ürünlerin, doğanın veya toprağın sağlamış olduğu unsurların düzenli bir çalışma ile geliştirilmesi ve değerlendirilmesinden elde edilen faaliyet olarak ifade edilmektedir (Aksoy 1984:44). Tarımsal faaliyet noktasında TMS-41 standardının üçüncü paragrafında tarımsal faaliyet ile ilgili tanımlama ise: "Satışa veya geri dönüştürülmeye konu canlı varlıkların tarımsal ürünlere veya farklı canlı varlıklara dönüştürülmesi ve hasat işlemlerinin bir işletme tarafından yönetimidir" şeklindedir (TMS 41).

Tarım faaliyet sürecindeki tarım bitkileri yetiştiriciliği; sebzecilik, meyvecilik, hayvan yetiştiriciliği, çiçekçilik, balıkçılık, zirai teknoloji ve ormancılık gibi tarımın farklı farklı bölümleri vardır. Tarımsal faaliyet ise; tohumla birlikte toprağı kullanarak hayvansal veya bitkisel bir üretimin sonraki aşamada çeşitlendirerek değerlendirilmesidir (Çevik2015:5).

Tarımsal faaliyetlerin bu çeşitliliğiyle birlikte ortak özellikleri de mevcuttur. Ortak özelliklerden bir tanesi değişim kapasitesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşayan bitkiler ve hayvanlar kendi içlerinde biyolojik bir dönüşümü gerçekleştirebilme kapasitesine sahiptirler (TMS-41: Madde 6). Biyolojik dönüşüm tanımlamasında ise, her bir canlının gözlemlenerek veya ölçülebilir bir bozulma, büyüme, döllenme ve üretim gibi farklı fiziksel değişimlerin neticesidir (TMS-41: Madde 5). İfade edilen her fiziksel değişimden beklenen bir ekonomik fayda mevcuttur ve bu varlık ile direkt bağlantılıdır. Hasat neticesinde canlı varlığın reel bir değer ölçüsüne sahip olması noktasında, iki tane değişken parametre bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi piyasa şartları diğeri ise fiziksel değişimdir (Demirkol, 2008:114). Burada ifade edilen reel değer ise, karşılıklı bir pazarlık sürecinde talep eden gruplar arasında, varlığın karşılıklı olarak değiş tokuşu ile veya bir borç sürecinin kapatılmasının neticesinde ki ücrettir. Yönetmelikte reel değer ise; "piyasa da bulunanlar arasında ölçüm tarihinde olağan bir işlemde, bir varlığın el değiştirmesinden elde edilecek veya bir borcun kapatılması sürecindeki fiyat" şeklinde ifade edilmektedir (TMS 41: Madde 6).

Bir başka ortak özellik ise, değişimin yönetilebilmesidir. Yönetim noktasındaki en önemli parametre şartların geliştirilmesiyle birlikte, korunması suretiyle dönüşümün sağlanmasıdır. (Burada dikkat edilmesi gereken sıcaklık, nem, verimlilik, besin seviyesi ve ışık gibi parametrelerdir). Bu yönetim süreci tarımsal faaliyetlerin diğer faaliyetlerden ayrışmasına yol açar. Orman ürünlerinin kesilmesi işlemindeki süreç veya okyanusta bir teknede balık tutulması tarımsal faaliyet alanına girmez (TMS-41: Madde 6).

Tarımsal faaliyetlerde karşımıza çıkan bir başka ortak özellik sürecinde ise, değişimin ölçülme noktasıdır. Hasat neticesinde veya biyolojik bir değişimin kalite noktasında (ürünün dolgunluğu, ürünün yoğunluğu, ürünün yağ miktarı, ürünün protein içeriği veya ürünün genetik özelliği) veya miktarında (ürünün ağırlığı, ürünün hacmi, ürünün çapı, ürünün soyu, tohum sayısı) oluşabilecek değişiklik yönetimin yapmış olduğu rutin bir işlevsel olarak görülür ve izleme ve ölçülme açısından kontrolü mevcuttur (TMS-41: Madde 6).

Tarımsal muhasebe sürecinde ise, yapılan tanımlamada tarım işletmelerinin faaliyet sürecinde oluşan finansal işlemleri kaydeden ve bu kayıtları uygun bir süreçte analiz eden, inceleyen ve farklı sonuçlar çıkartabilen muhasebe sürecidir. Tarımsal muhasebenin süreç noktasında uygulanacak ilk işlem fiziksel ve finansman sürecinin doğru bir şekilde analizi yapılarak bilgi sağlanmasıdır. Bu zaman diliminde kendi içerisinde bilgiye ulaşmanın zorlukları da mevcuttur. Bu bilgiye ulaşım sürecindeki yaşanan zorlukların başında, işletmenin özellikleri, faaliyetleri, vergi yasalarının uygulanış şekilleri ile işletmenin sahiplerinin bireysel özellikleri gelmektedir (Bozdemir, 2014 :42). Bu zorlukların üstesinden gelebilmek amacıyla da tarımsal faaliyetlerin süreçlerinin doğru, etkin ve şeffaf bir şekilde takibi için muhasebe sistemi ve standartlarının erişilebilirlik ile reel bilgi süreçlerinde uygulanmasına ihtiyaç vardır (Parlakkaya ve Tunçez, 2011:171).

Tarımsal faaliyet süreçlerindeki muhasebeleştirme noktasında, Türkiye'de ve dünyadaki gelişmeler ışığında, uluslararası muhasebe standartları komitesi 2003 yılından itibaren Türkiye'de faaliyetini genişletmiş ve uluslararası standartta bir finansal bilanço realitesi getirmiştir. Bu süreçte küresel gelişmeler noktasında, yabancı yatırımcılar da dünyanın neresinde olursa olsun, tarımsal faaliyet alanında da aynı bilanço üzerinden işlem yapabilme seviyesine gelmiştir (Lefter ve Roman, 2007:15).

Dünyada yaşanan bu gelişmeler ışığında Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK) ile Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)'nın yapmış olduğu çalışmalar neticesinde 26090 sayılı kanun, Resmi gazetede yayınlanmıştır. Yayınlanan bu kanun ile tarımsal faaliyetlerle ilgili Türkiye Muhasebe Standartları 41 ismiyle herkesin uygulayacağı bir sistem hayata geçirilmiştir (Adukia, 2006:1442).

3. TMS-41'İN KAPSAMI VE AMACI

TMS-41'in amacı standardın 1. Maddesinde tarımsal faaliyetlerle ilgili muhasebeleştirme sürecindeki standartların belirlenmesi" şeklinde ifade edilmektedir. Bu standart ışığında aşağıda belirtilen tarımsal faaliyetlerle ilgili varlıklar, muhasebeleştirme sürecinde uygulanması gereken varlıklar olarak değerlendirilmiştir (TMS-41: Madde 1):

- Canlı varlıklar
- Hasat dönemindeki tarımsal ürünler
- Devletin vermiş oldukları teşvikler.

Canlı varlıklar tanımlaması yapılırken, muhasebe standartlaşmasındaki en önemli dikkat edilecek husus, bitkilerle birlikte yaşayan hayvanlar olarak belirlenmiştir. Canlı varlıkların sürecindeki diğer bir olgu ise, tüketilebilir canlı varlıklar ile hasat neticesinde alınan ürün veya canlı bir şekilde satışı gerçekleştirilen varlıklar olarak değerlendirilir. Ürün sürecindeki canlı varlık tanımlamasında ise, hasat neticesinde bir ürün veya bir çıktı alınabildiği noktadaki şeye

yapılan tanımlamadır. Hasat edilen ürünlerin tarımsal ürün olarak değil, daha çok yeniden oluşan varlıklar olarak ifade edilebilmektedir (Aryanto, 2011:2). Canlı varlıkların sınıflandırılmasında bir diğer tanımlamada ise, olgunlaşmamış veya olgunlaşmış varlıklar olarak da görülebilmektedir. Olgunlaşmış canlı varlıkların tanımlamasında, bir sefer veya süreklilik arz eden aralıklarla hasat edilebilen noktaya gelen varlıklardır (Lefter ve Roman, 2007:16). Olgunlaşmamışlarda ise, ham olan şeyin yetişme aşamasında görülen varlıklar olarak değerlendirilmektedir. Tarımsal ürün tanımlaması da ise, işletmeler açısından canlı varlıkların hasat sürecinin tamamlanmış olması gerekmektedir. Devlet teşvikleri noktasında ise, yapılan faaliyet sürecinde belirli bir taahhüdün geçmiş veya gelecekte yapılmış veya yapılacak olması sebebiyle devlet tarafından bir kaynak transferi ve yardımıdır (TMS-20: Madde 3).

Bir ürünün hasat sonrasındaki tarımsal ürün veya canlı varlıklar noktasındaki yetiştirildiği arazi veya duran varlıklar yönetilemeyen tarımsal çeşitlilikler TMS-41 kapsamı dışında tutulmuştur. Bu standart sadece tarımsal ürünlerde, hasat noktasındaki ürün için uygulanır. Hasat sonrası alınan çıktının, finansal tablolara da girilmesiyle ilişkili değildir (Mateş ve Grosu, 2008:457). Örneğin üzüm yetiştiriciliği ile uğraşan bir çiftçinin üzümlerini pekmeze dönüştürmesi TMS-41 kapsamına girmez. Konusu geçen tarımsal faaliyetin doğası gereği ve mantıksal bir süreci olmasına rağmen ve biyolojik dönüşümün benzerliğinin de uyuşması olsa bile bu faaliyetler standartta yer alan tarımsal faaliyetlerin kapsam sürecini alınmamıştır (TMS41: Madde 3).

Bahsi geçen kişi sadece canlı varlıklar ve canlı varlıkların hasat edilmesinden sonra elde edilen ürün olarak değerlendirilip süreç birbirinden ayrılmıştır (Elad, 2004:622).

Tablo 1. TMS-41 Kapsamına Alınmayan Faaliyetler

Canlı Varlıklar	Tarımsal Ürün	Hasat Sonrası İşletme Sonucu Çıkan Ürün
Koyun	Yün	Yün İpliği-Halı
Orman Korusundaki Ağaç	Kütük	Kereste
Bitkiler	Pamuk	İplik –Giysi
	Şeker Pancarı	Şeker
Mandıra Hayvanı	Süt	Peynir
Sığır	Gıda elde edilen sığır	Sosis-Pastırma
Çalılık	Yaprak	Çay-Tütün
Asma	Üzüm	Şarap-Pekmez
Meyve Ağacı	Toplanmış Meyve	İşlenmiş Meyve

(Özkan ve Aksoylu, 2012:132-133)

Tablo 1'de Türk Muhasebe Standartları kapsamında yer almayan faaliyetler mevcuttur. Ormancılık faaliyetleri, genellikle biyolojik varlıkların muhasebeleştirilmesi için TMS 41'e dahil edilmemiştir çünkü ağaçlar gibi biyolojik varlıkların değerlemesi ve maliyetlerin belirlenmesi tarım faaliyetlerinden farklı yöntemler gerektirebilir. Balıkçılık faaliyetleri, deniz ürünleri yetiştiriciliği gibi biyolojik varlıkların muhasebeleştirilmesi yine tarım faaliyetlerinden

farklılık gösterir. Bu nedenle, genellikle TMS-41 kapsamında değerlendirilmemektedir. Ormancılık ve balıkçılıkla ilgili diğer faaliyetler de TMS-41 kapsamında yer almamaktadır çünkü bu faaliyetlerin doğası, tarım faaliyetlerinden önemli ölçüde farklılık gösterebilir ve özel muhasebeleştirme yöntemleri gerektirebilir. Bu faaliyetler genellikle biyolojik varlıkların muhasebeleştirilmesi ve bu varlıkların değerlemesi konusunda farklı muhasebe standartlarına tabi tutulabilir veya özel muhasebe politikaları uygulanabilir. Bu nedenle, TMS-41 kapsamında yer almayan faaliyetlerin belirlenmesi ve uygun muhasebeleştirme yöntemlerinin uygulanması önem taşır.

4. TARIM İŞLETMELERİNDE CANLI VARLIK EDİNİMİ İLE İLGİLİ MUHASEBE İŞLEMLERİ

Tarım işletmelerinin herhangi bir canlı varlığa sahip olması iki şekilde mevcut olur. Bunlardan bir tanesi üretim yoluyla, bir tanesi de satın almak yoluyla mümkündür. Bu yollardan hangisinin tercih edildiği süreci, muhasebeleştirme sürecinde son derece önem arz eden bir konudur. Tarımsal ürünler veya canlı varlıklar işletmeler için bahsi geçen varlığın geçmiş dönemde kurum açısından getirisi veya götürüsü kadar, ileriki dönemdeki kuruma maliyeti, uygun değeri veya fırsatı açısından da önem arz etmektedir. Ayrıca maliyetinin ölçülebilirlikle, güvenilirliği de muhasebeleştirme açısından önemlidir (TMS-41: Madde 10)

Türkiye Muhasebe Standartları tarımsal varlıkların muhasebeleştirme sürecinde canlı varlıklarla alakalı olarak nasıl bir işleme tabi tutulacağı noktasında çok açıklayıcı bir hükmü mevcut değildir. Süreç ile ilgili farklı görüşler mevcut olmasına rağmen, reel bir değer sürecine uygun maliyetlerin geliştirilmesi ifade edilmiş ve bu süreç içerisinde de hiçbir harcamanın aktif edilmemesi gerektiği belirtilmiştir (Demir, 2012, s.34). Farklı bir görüşte ise, hangi maliyetlerin gider olarak gösterileceği, hangi maliyetlerin aktif bir şekilde gösterileceği noktasında, TMS'nin gerekli bilgi akışını sağlaması ifade edilmektedir (Özkan ve Aksoylu, 2012:132-133). Uluslararası Muhasebe Standartlarının konu ile ilgili beyanında ise, reel bir fiyata veya değere uygun ölçümün, hangi şartlarda kullanılacağı ve maliyetlerin, aktifleştirileceği, giderlerin belirtileceği hususlarında gerekli bir açıklamanın yapılmasına ihtiyaç olmadığını belirtmiştir Bu noktada uygulanması gereken, daha önceki taslakta mevcut haliyle yer alanların dikkate alınması gerekliliğidir. Önceki taslakta belirtilen ifadede ise, canlı varlıkların hasat ve üretim maliyetleri, ürün alındığı andan itibaren de giderleri kaydedilmelidir şeklindedir (IASC, 1999).

İşletmelerin kendi ellerinde bulunan ve kontrolleri işletmelerde olan canlı varlıkların maliyet süreçlerinde ise, yapılması gereken finansal değeri bilançoya o günkü reel değerinin eklenmesidir.

Araştırmacıların yapmış olduğu bir çalışmalarda, canlı varlıkların bir işletme tarafından satın alınma maliyeti dışında, gerçeğe uygun bir fiyatla değerlenen canlı varlıklarla alakalı tüm girdilerin gerçekleştiği an olarak dikkate alınması vurgulanmıştır (Deloitte, 2012:2).

Bir işletmede canlı varlık şayet bir yıldan fazla bir süreç içerisinde elde bulunuyorsa, duran varlık olarak değerlendirilmelidir. Bu varlıklar işletme içinde ürün veren canlı varlık grubunda değerlendirilir. Bu konuyu bir örnekle belirlemek gerekirse, bir işletmenin meyve bahçesindeki ağaçlar veya mandırasındaki süt inekleri dönen varlıklar grubuna dâhil edilmelidir.

5. TARIMSAL UYGULAMALARDA CANLI VARLIKLARIN DEĞERLEMESİ

Canlı varlıkların değerlendirilmesi sürecinde, farklılıklar mevcut olsa da aynı işleme tabi tutulurlar (Aryanto, 2011:2). Varlıkların fiziksel görünümünde ve ilerlemesinde değişiklik yaşanırken değerlemelerinde de bu değişiklik mevcut olur. Bu süreç içerisinde sarfedilen maliyetle doğru orantılı olarak hesaplanır. Fakat büyük bir çoğunluk, eşit tutarlı bir maliyet olarak hesaplanmaz (Sönmez, 2004:149).

Bir besi hayvanıyla, bir tarladaki buğdayın maliyet hesaplanmasındaki geçen zamandaki fiyat değerlendirmesi, sadece ürün bazında olur. Maliyet bazında aynı değerleme olmaz. Canlı varlıkların değerlendirme sürecinde her bilanço döneminin başlangıcında reel bir değer üzerinden ve tahmini satış bedeli üzerinden orantısal bir değerlemeyle gerçekleşir (Adukia, 2006:1442).

Tarımsal ürünlerdeki hasat ile ilgili bir değerlendirme sürecinde, gerçeğe uygun bir değerleme, sonraki bilançolar ile dönem arasındaki TMS-2 Stoklar değerlemesine göre yapılır. Gerçeğe uygun değerin tanımlamasını ise, piyasada bulunanlar arasındaki ölçüm tarihi ve gerçekleşen işlemde bir varlığın el değiştirmesinden veya borcun kapatılması noktasındaki belirlenen fiyattır. Bir ürünün gerçeğe uygun değerini genel itibariyle piyasa koşulları belirler (Lhaopadchan, 2010:122). Çünkü tarımsal ürünlerdeki hasat dönemi de dahil olmak üzere canlı varlıkların değerlendirme sürecindeki en iyi ölçüm aracı mevcut piyasa koşullarıdır. Aktif piyasa koşullarının günün şartlarında işlem gören ürünler açısından homojen bir değer olup olmadığı, alıcının veya satıcının hangi koşullarda bir araya geldiği ve ürünle alakalı özelliklerin göz önünde bulundurulduğu bir süreç takip eder (Mıhalcıuc ve Socolıuc, 2008:250).

Piyasa koşulları günlük arz ve talep noktasında belirleme sürecini kendi takip ettiği için, oluşan fiyat değerlendirmesi de reel normatif bir değerlendirme olarak karşımıza çıkar. Piyasa değerlendirmesindeki rakamsal boyutu incelenirken, en yüksek fiyat baremi olarak değerlendirilmez. Geçerli fiyat baremi bu piyasa içerisindeki canlı varlığın özellikleri göz önünde bulundurularak belirlenir. Kapasitesi göz önünde bulundurulur ve buna göre bir değerlendirme yapılır (Lefter ve Roman, 2007:18).

Şayet TMS-41'in 10. maddesinde belirtildiğine göre, canlı varlıklarla ilgili bir piyasa koşulu mevcut değilse, mevcut işletmenin canlı varlıkla alakalı olarak işlem tarihi ve raporlama sürecinin sonrasında ekonomik koşullarda rutin bir değişiklik olmaması suretiyle, piyasada değer gören en son rakamı ve farklılıkların yanı atılması sonucu alınacak ortalama değer olarak belirlenmiştir.

Zaman zaman canlı varlıklarla ilgili piyasa fiyatı oluşmaya bilmektedir. Bu koşullarda uygun değerin belirlenmesi noktasında vergi öncesi piyasa koşullarıyla, iskonto ve diğer beklentilerin değerlenerek hesaplanması gerekir (Lefter ve Roman, 2007:18-19).

Bu değerleme sürecinde dikkat edilmesi gereken bir başka konuda, canlı varlıklar ile tarımsal arazilerin birbirlerinden ayırmanın mümkün olmadığı durumlardır. Örneğin, meyve bahçelerindeki süreç gibi. Fakat bu süreçlerin de kendi içerisinde kombine bir varlık süreci olarak değerlendirilip, geçerli piyasasının da olduğu unutulmamalıdır. Burada bir

değerlendirme yaparken, işlenmiş veya işlenmemiş arazilerin reel bir değer noktasında fiyatı çıkarılması gerekir.

6. LİTERATÜR TARAMASI

Dikmen ve Köksal (2019)'ın çalışmasında Tarımsal ürünlerin değerleme ve muhasebeleştirilmesiyle ilgili esaslar, TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı ve Vergi Usul Kanunu çerçevesinde belirlenmiştir. Bu kapsamda, öncelikle TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı ve Vergi Usul Kanunu'ndaki tarımsal ürünlere dair açıklamalara yer verilmiştir. Ardından, şeker pancarı gibi tarımsal ürünlerin TMS 41 standardı ve Vergi Usul Kanunu kapsamında nasıl muhasebeleştirileceğine dair bir uygulama örneği sunulmuştur.

Gebeş (2019) çalışmasında, tarımsal faaliyetlerde ve canlı hayvan üretimi yapan işletmelerde giderlerin tespit edilmesi ve ürün maliyetlerinin hesaplanması, Türkiye Muhasebe Standartları 41 (TMS 41) çerçevesinde incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, Tek Düzen Hesap Planı ile TMS 41 arasında bazı farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Bu farklılıkların, canlı varlıkların biyolojik değişimlerinden kaynaklanan değer artışlarının finansal tablolara yansımasından kaynaklandığı belirlenmiştir.

Herbohn ve Herbohn (2006) tarafından kaleme alınan makalede, Uluslararası Muhasebe Standardı 41 (IAS 41)'in Avrupa Birliği (AB) kuruluşları için orman varlıklarının maddi varlıklar olarak raporlanmasına etkileri incelenmiştir. İnceleme sonucunda, Avustralya'nın IAS 41 ile uyumlu olan ve son dört yıldır geçerli olan Avustralya ormancılık düzenlemeleri arasında belirgin benzerlikler bulunmuştur. Ayrıca, çalışmanın bulguları, IAS 41 ile ilgili temel kaygıların, canlı varlıkların gerçeğe uygun değer üzerinden ölçülmesi ve bu ölçümden kaynaklanan gerçekleşmemiş kazanç veya kayıpların gelire dâhil edilmesiyle ilgili olduğunu ortaya koymuştur.

Aryanto (2011) gerçekleştirdiği çalışmada, IAS 41 (Uluslararası Muhasebe Standardı) çerçevesinde tarımın teorik yönlerini incelemiştir. Çalışma, bazı diğer ampirik araştırmaların bulgularına atıfta bulunarak, IAS 41'in uygulanmasının beklendiği kadar etkili olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca, diğer araştırmalar, IAS 41'in tarım sektöründe finansal tabloların karşılaştırılabilirliğini artırma amacına ulaşamadığını göstermiştir. Bu bulgular, IAS 41'in tarım sektöründeki düzenleme ilkelerinin teorik olarak geçerliliği konusunda çeşitli sorunlar ortaya koymuştur.

Taştan, Azaltun ve Mert (2013), tarım sektöründe teşviklerin geliştirilmesi ve ihraç edilen ürünlerin küçük ölçekli süreçlerden büyük ölçekli süreçlere geçişinin önemini vurgulamışlardır.

Bu büyük ölçekli süreçlerin hayata geçmesi için muhasebe alanında çeşitli yenilikler ve düzenlemeler yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, bu düzenlemelerin nasıl olması gerektiği konusunda da önerilerde bulunmuşlardır.

Yılmaz (2014), TMS 41 kapsamında büyükbaş canlı varlıkların değerlemesi ve muhasebeleştirilmesi konusunu bir uygulama örneği ile açıklamıştır. Çalışma sonucunda muhasebe takibi açısından önemli verilere ulaşmıştır.

İçöz (2015) çalışmasında, TMS 41 ile VUK arasındaki muhasebe kayıtlarındaki farklılıkları değerlendirerek, Tek Düzen Hesap Planı'nın eksikliklerini belirlemiştir. Ayrıca, bu planın standarda uygun hale getirilmesi için bazı yeni hesapların açılması ve mevcut hesapların kapsamının genişletilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

7. METODOLOJİ

7.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, kavak ağacı üretim işletmeleri üzerinde odaklanacaktır. Kavak ağaçları hızlı büyüyen ve ekonomik değeri yüksek bir tarımsal varlık türüdür. Bu nedenle kavak ağacı üretim işletmelerinin muhasebeleştirilmesi süreci TMS-41 standartlarına uygun olarak değerlendirilecektir. Çalışmanın amacı, TMS-41'in kavak ağacı üretim işletmeleri için nasıl uygulanabileceğini göstererek bu süreçte karşılaşılan olası muhasebe problemlerini belirlemek ve bu problemler için çözüm yolları sunmaktır. Çalışma, kavak ağacı üretim işletmelerinin finansal raporlamadaki mevcut durumlarını analiz ederek standardın bu işletmeler üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca teorik bilgi ile uygulamalı örnekler sunularak standartların uygulanabilirliği ve muhasebe uygulamalarına katkıları incelenecektir. Sonuç olarak, bu çalışma, TMS 41'in tarımsal faaliyetlerde nasıl uygulandığını kavak ağacı üretim işletmesi örneği üzerinden detaylı bir şekilde açıklamayı hedeflemektedir.

7.2 Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın yöntemi, bir kavak ağacı üretim işletmesinin TMS-41 tarımsal faaliyetler standardı nasıl muhasebeleştirileceğini incelemek amacıyla belirli adımları izlemektedir. İlk olarak araştırmanın amacı doğrultusunda kavak ağacı yetiştiriciliği hakkında genel bilgiler toplanmıştır. Bu bilgiler literatürde yer alan önceki çalışmalar ve kavak ağaçlarının biyolojik dönüşüm süreçleri hakkında detaylı bilgiler içermektedir.

Bu aşamadan sonra TMS-41 kapsamında tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesi için gerekli olan kriterler belirlenmiştir. Bu kriterler arasında gerçeğe uygun değerlemesi, maliyetlerin doğru bir şekilde belirlenmesi ve finansal tablolarda sunulması bulunmaktadır.

Çalışmada nitel bir yöntem kullanılarak literatür taraması yapılmış ve kavak ağaçlarının muhasebeleştirilmesinde referans teşkil edecek örnek olaylar incelenmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında bir kavak ağacı üretim işletmesinde yapılan uygulamalı bir çalışma da yer almaktadır. Bu çalışma işletmenin finansal verilerinin TMS-41'e göre nasıl düzenlendiğini ve muhasebeleştirildiğini göstermektedir.

8. UYGULAMA

Bu başlıkta kavak ağaçlarının TMS-41 kapsamında muhasebeleştirilmesi incelenecektir. Bu çerçevede öncelikle kavak ağaçları hakkında bilgiler verilecek daha sonra örnek uygulamalarla konu detaylandırılacaktır.

8.1 Kavak Ağaçları Hakkında Bilgi

Kavak ağaçları (populus spp.), farklı iklim koşullarına uyum sağlama yeteneği ve hızlı büyüme potansiyeli ile bilinen geniş bir ağaç grubudur. Kereste, kağıt hamuru, biyoyakıt ve çevresel restorasyon projelerinde yaygın olarak kullanılır. Bu ağaçlar genellikle sulak alanlara yakın bölgelerde alüvyonlu ve nemli topraklarda daha iyi gelişirler. (Richardson, 1998, s. 45).

Kavak ağaçları, hızlı büyüyen ve geniş yapraklı ağaç türleri olarak Populus cinsine aittir. Bu ağaçlar, genellikle nemli topraklarda ve yüksek nemli iklimlerde en iyi şekilde gelişirler. Hızlı büyüme özellikleri, onları endüstriyel ve ticari kullanımlar için ideal hale getirir. Özellikle odun üretimi, kağıt hamuru, mobilya yapımı ve ambalaj malzemeleri gibi sektörlerde yaygın olarak yetiştirilirler (Smith, 2021).

Kavak ağaçları, tarım ve ormancılık sektörlerinde önemli bir yer tutar. Bu türlerin ticari kullanımı, ekonomik açıdan değerli bir kaynak oluştururken, aynı zamanda biyolojik çeşitliliği destekleme ve çevresel faydalar sağlama potansiyeline sahiptir. Örneğin, erozyon kontrolü, rüzgar kırıcıları ve peyzaj düzenlemeleri gibi alanlarda da etkili bir şekilde kullanılmaktadırlar (Jones et al., 2022).

Kavak ağaçları aynı zamanda agroforestry uygulamalarında da önemli bir rol oynar. Bu uygulamalar, tarım arazilerinde ağaç yetiştirilmesi ile tarım ürünlerinin verimliliğini artırma, toprak kalitesini iyileştirme ve çevresel sürdürülebilirlik sağlama amacını taşır. Kavakların bu tür uygulamalar içindeki yerleri, ekosistem hizmetleri sağlama kapasiteleriyle de öne çıkar (Brown & Green, 2020).

Kavak ağaçları, türlerinin çeşitliliği ve adaptasyon yetenekleri sayesinde farklı iklim ve toprak koşullarında başarıyla yetiştirilebilirler. Bu özellikleri, çeşitli ekosistemlerde ve coğrafi bölgelerde kullanımlarını genişletmeye olanak tanır. Bu da hem ticari hem de çevresel açıdan önemli avantajlar sunar (White et al., 2023).

Kavak ağaçları, hızlı büyüme yetenekleri, ticari kullanımları ve çevresel faydalarıyla tarım, ormancılık ve çevre projelerinde kritik bir rol oynarlar. Bu ağaçların geniş bir kullanım yelpazesi ve ekosistem hizmetleri sunma potansiyeli, sürdürülebilirlik ve biyoçeşitlilik koruma stratejilerinde önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelerini sağlar (Kavak Araştırmaları Enstitüsü, 2023).

Kavak ağaçları, mevsimsel özellikleriyle de dikkat çeken ve farklı zamanlarda farklı avantajlar sunan bir türdür. İlkbaharda hızlı bir şekilde yeşeren yaprakları ve yaz aylarında sağladığı yoğun gölgeleme özelliği ile tarım arazilerinde ve şehir parklarında tercih edilirler. Bu mevsimsel özellikleri, aynı zamanda çevresel koşulları düzenleme ve mikro iklim oluşturma potansiyeli taşır (Smith, 2021).

8.2 Kavak Ağaçlarının TMS-41 Tarımsal Faaliyetler Standardının Kapsamında Muhasebeleştirilmesine Yönelik Örnek Uygulamalar

Çalışmada, Türkiye Muhasebe Standardı 41'e (TMS 41) göre bir kavak üretim işletmesinin fidan dikiminden hasat dönemine kadar olan muhasebeleştirme süreci incelenmektedir. Tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesi, işletmenin mali tablolarında biyolojik varlıkların değerlemesi ve raporlanması açısından büyük önem taşır. Bu bağlamda, kavak ağaçlarının dikim, bakım, büyüme ve raporlanması açısından büyük önem taşır. Bu bağlamda, kavak ağaçlarının dikim, bakım, büyüme ve hasat süreçleri tarihsel bir perspektifle ele alınarak, ilgili muhasebe kayıtları ve finansal raporlama uygulamaları detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

TMS-41 çerçevesinde yapılan muhasebe kayıtları:

Toprak hazırlık giderleri: Bu giderler toprağın sürülmesi ve organik gübre ekleme işlemlerinden oluşmaktadır.

Muhasebe kaydı:

01.03.2015		
730 Genel üretim giderleri	150000	
191 İndirilecek KDV	27000	
320 SATICILAR		177000
-Toprak Sürme Maliyeti-		

- **Toprak sürme maliyeti**:

Dekar başına maliyet 150 tl

Toplam maliyet :1000 dekar *150 tl =150000 tl

Kdv :150000 tl *%18 =27000 tl

Toplam 1000 dekarlık bir alan için toprak sürme işlemi yapılmış ve bu işlemde dekar başına 150 TL maliyet hesaplanmış. Dolayısıyla, toplam maliyet 150,000 TL olarak belirlenmiştir. Toplam maliyet üzerinden KDV oranı olan %18 hesaplanmış ve KDV tutarı ayrıca belirtilmiştir.

Muhasebe kaydı 01.03.2015 tarihinde yapılmıştır. Toprak sürme maliyeti olarak 150,000 TL bu hesaba kaydedilmiştir. Bu hesap, üretim sürecinde doğrudan ortaya çıkan maliyetleri ve işletmenin genel üretim faaliyetlerini yansıtmaktadır. Toplam maliyet üzerinden hesaplanan KDV tutarı olan 27,000 TL bu hesaba kaydedilmiştir. İndirilecek KDV hesabı, işletmenin vergi mükellefiyeti kapsamında KDV tahsil ettiği ve ödediği miktarları izlemek için kullanılır.320 satıcılar hesabı, genellikle işletmenin alıcılarından tahsil edeceği gelirleri kaydeder. Ancak bu bağlamda detay verilmemiş gibi görünmektedir.

- **Organik madde ekleme:**

Dekar başına maliyet :200 tl

Toplam maliyet 1000 dekar * 200 tl =200000 tl

Kdv : 200000 tl * %18 =36000 tl

Organik madde ekleme işlemi, tarım işletmeleri için önemli bir üretim gideri olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, 1000 dekarlık bir alanda dekar başına 200 TL maliyetle gerçekleştirilen bu işlem, toplamda 200,000 TL'ye mal olmuştur. Bu maliyet üzerinden hesaplanan %18'lik KDV ise 36,000 TL olarak belirlenmiştir. Muhasebe kaydı ise, organik madde ekleme işlemine ilişkin maliyetin "Genel Üretim Giderleri" hesabına kaydedilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu işlem, işletmenin üretim sürecindeki doğrudan maliyetleri ve vergi yükümlülüklerini doğru bir şekilde takip etmesine olanak sağlamaktadır. Organik madde eklemenin tarımsal üretim verimliliği üzerindeki olumlu etkileri göz önüne alındığında, bu tür harcamaların doğru muhasebeleştirilmesi ve finansal raporlamanın şeffaf bir şekilde yapılması işletmenin yönetim süreçlerini güçlendirecektir.

Muhasebe kaydı :

05.03.2015		
730 genel üretim giderleri	200000	
191 indirilecek kdv	36000	
320 satıcılar		236000
-Gübre Maliyeti-		

- **Fidan alım işlemi:**
- **Fidan alım maliyeti**:

Toplam maliyet:1000 dekar için fidan alımı (fidan başına 10 tl)

Fidan adedi: 1000 dekar * 100 fidan =100000 fidan

Fidan alım maliyeti :100000 fidan *10 tl = 1000000 tl

Kdv: 1000000 tl * %18 =180000 tl

05.03.2015 tarihli muhasebe kaydı, işletmenin genel üretim giderlerini ve bu giderlere ilişkin KDV yükümlülüklerini göstermektedir. 320 Satıcılar hesabına yapılan 200,000 TL'lik kayıt, muhtemelen işletmenin satın alımlarına yönelik bir ödeme veya maliyet kaydını ifade etmektedir. Ayrıca, 191 İndirilecek KDV hesabına eklenen 36,000 TL, bu işlemin KDV yükümlülüğünü temsil etmektedir. Toplamda 236,000 TL olarak kaydedilen bu tutar, işletmenin genel üretim sürecindeki maliyetlerin muhasebeleştirilmesini sağlamaktadır.

Fidan alım işlemi ise işletmenin üretim kapasitesini artırmak amacıyla yapılan önemli bir yatırımı temsil etmektedir. İşletme, 1,000 dekarlık bir alana 100,000 fidan alarak bu süreçte toplamda 1,000,000 TL maliyetle karşılaşmıştır. Ayrıca, bu alımın KDV maliyeti de dikkate alınarak toplamda 180,000 TL olarak hesaplanmıştır. Fidan alımı, işletmenin uzun vadeli büyüme stratejilerine önemli katkı sağlayacak nitelikte olup, maliyetlerin doğru şekilde muhasebeleştirilmesi işletmenin finansal sağlığı ve karar alma süreçleri açısından kritik öneme sahiptir.

Muhasebe kaydı :

15.03.2015		
710 direkt ilk madde ve malzeme gideri **191** indirilecek kdv **320** satıcılar -Fidan Alımı-	1000000 180000	 1180000

- **Dikim işçilik maliyetleri**

Toplam maliyet: 100 işçi *50 tl/saat * 8 saat/gün *10 gün =400000 tl

15.03.2015 tarihli muhasebe kaydı, işletmenin ilk madde ve malzeme alımlarını ve buna ilişkin KDV yükümlülüklerini içermektedir. 320 Satıcılar hesabına 1,000,000 TL olarak kaydedilen bu miktar, işletmenin üretim sürecinde kullanılacak hammaddelerin maliyetini temsil etmektedir. İlgili işleme bağlı olarak 191 İndirilecek KDV hesabına eklenen 180,000 TL ise alımın KDV'sini ifade etmektedir. Toplamda 1,180,000 TL olarak muhasebeleştirilen bu tutar, işletmenin üretim başlangıcı için önemli bir maliyet unsurunu göstermektedir.

Dikim işçilik maliyetleri, işletmenin iş gücü maliyetlerini yansıtmaktadır. Toplamda 100 işçi için hesaplanan ve 10 gün boyunca devam eden bu işçilik maliyeti, toplamda 400,000 TL olarak belirlenmiştir. Bu maliyet, işletmenin üretim sürecinde doğrudan emek giderlerini temsil eder ve genellikle direkt işçilik giderleri hesabında (720) muhasebeleştirilir.

Muhasebe kaydı:

30.03.2015		
720 direkt işçilik giderleri **100** kasa	400000	 400000

- **Dikim ekipman giderleri:**

Dikim sırasında kullanılan ekipman (kürek, eldivenler, vb.)

Toplam maliyet: 100000 tl

Kdv : 100000 tl* %18 =18000 tl

30.03.2015 tarihli muhasebe kaydı, dikim sırasında kullanılan ekipman giderlerini içermektedir. Toplamda 100,000 TL olarak belirlenen bu giderler için 720 Direkt İşçilik Giderleri hesabına 400,000 TL olarak kaydedilmiştir. Bu kayıt, dikim sürecinde kullanılan ekipmanların maliyetini ifade eder. Ayrıca, ekipman alımları için hesaplanan KDV ise 18,000 TL olarak belirlenmiş ve ilgili hesaba kaydedilmiştir.

Muhasebe kaydı:

10.04.2015		
730 genel üretim giderleri **191** indirilecek kdv **100** kasa	100000 18000	 118000

- **Bakım giderleri**:

1.Sulama sisteminin kurulum maliyeti:

Sulama sistemi ekipmanları: 500000 tl (1000 dekara ölçeklendirilmiş)

Kurulum işçilik giderleri :100000 tl (1000 dekara ölçeklendirilmiş)

Kdv: %18

Muhasebe kaydı: sulama kurulum maliyeti

1.07.2015		
255 demirbaşlar	500000	
191 indirilecek kdv	90000	
320 satıcılar		590000

Verilen muhasebe kayıtları ve sulama sistemi kurulumu üzerine yapılan yorum şu şekildedir:

10.04.2015 tarihli muhasebe kaydı, işletmenin direkt ilk madde ve malzeme giderlerini ve buna ilişkin KDV yükümlülüklerini içermektedir. 100 Kasa hesabına 100,000 TL olarak kaydedilen bu miktar, işletmenin malzeme alımlarını ve işletme maliyetlerini göstermektedir. İlgili işlem ile ilişkili olarak 191 İndirilecek KDV hesabına eklenen 18,000 TL, alımın KDV'sini ifade etmektedir. Toplamda 118,000 TL olarak muhasebeleştirilen bu tutar, işletmenin üretim sürecindeki giderlerini yansıtmaktadır.

Sulama sistemi kurulumu, işletmenin altyapısını güçlendirmek ve verimliliği artırmak amacıyla yapılan önemli bir yatırımı temsil etmektedir. Toplamda 500,000 TL olarak belirlenen sulama sistemi ekipmanları maliyeti ve buna ek olarak 100,000 TL olarak belirlenen kurulum işçilik giderleri, 1000 dekarlık bir ölçeklendirme ile hesaplanmıştır. Bu işlemde, toplamda 600,000 TL'lik bir maliyet söz konusudur. Ayrıca, bu maliyetin üzerinden %18 oranında KDV ödemesi yapılmıştır.

01.07.2015 tarihli muhasebe kaydı, sulama sistemi kurulumu için yapılan maliyetleri içermektedir. 320 Satıcılar hesabına 500,000 TL olarak kaydedilen bu miktar, sulama sistemi ekipmanlarının satın alım maliyetini ifade etmektedir. İlgili işleme bağlı olarak 191 İndirilecek KDV hesabına eklenen 90,000 TL, bu alımın KDV'sini göstermektedir. Toplamda 590,000 TL olarak muhasebeleştirilen bu kayıt, işletmenin büyük ölçekli altyapı yatırımlarını ve buna bağlı maliyetlerini doğru şekilde yansıtmaktadır.

Bu muhasebe kayıtları, işletmenin hem günlük işletme maliyetlerini hem de stratejik yatırımlarını etkin bir şekilde yönetmesine yardımcı olur. Sulama sistemi gibi önemli altyapı yatırımları, işletmenin verimliliğini artırmak ve uzun vadeli sürdürülebilirlik sağlamak için kritik öneme sahiptir. Muhasebe kayıtlarının doğru ve zamanında yapılması, işletmenin finansal durumunu doğru bir şekilde değerlendirmesine ve kararlarını güçlü bir temel üzerine inşa etmesine yardımcı olur.

Muhasebe kaydı: sulama kurulum işçiliği

10.07.2015		
255 demirbaşlar **191** indirilecek kdv **100** kasa	100000 18000	 118000

- **Gübreleme ve ilaçlama maliyetleri:**

Gübre ve ilaç maliyeti 150000 tl (1000 dekara göre ölçeklendirilmiştir)

Kdv : %18

Muhasebe kaydı :

10.04.2015		
710 direkt ilk madde ve malzeme gideri **191** İndirilecek kdv **320** satıcılar	150000 27000	 177000

- **Budama işçilik maliyetleri**:

Budama işçiliği ve ekipman maliyetleri: 60000 tl

Kdv: %18

Muhasebe kaydı:

15.10.2015		
720 direkt işçilik giderleri **730** genel üretim giderleri **191** indirilecek kdv **100** kasa - Budama giderleri-	50000 10000 1.800	 61800

10.07.2015 tarihli muhasebe kaydı, işletmenin demirbaş alımını ve buna ilişkin KDV yükümlülüklerini içermektedir. 100 Kasa hesabına 100,000 TL olarak kaydedilen bu miktar, işletmenin demirbaş alımlarını ve bunun işletme maliyetlerine katkısını göstermektedir. İlgili işlem ile ilişkili olarak 191 İndirilecek KDV hesabına eklenen 18,000 TL, alımın KDV'sini temsil etmektedir. Toplamda 118,000 TL olarak kaydedilen bu tutar, işletmenin sabit varlık edinimlerini göstermektedir.

Gübre ve ilaçlama maliyetleri, işletmenin tarımsal üretim sürecinde önemli bir maliyet unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. 150,000 TL olarak belirlenen bu maliyet, 1000 dekara göre ölçeklendirilmiş olup, tarım işletmesinin verimliliğini artırmak için yapılan bir yatırımı temsil etmektedir. Ayrıca, bu maliyetin %18 oranında KDV ödemesi yapılmıştır.

15.10.2015 tarihli muhasebe kaydı, budama işçilik maliyetlerini ve buna ilişkin KDV yükümlülüklerini içermektedir. 100 Kasa hesabına 50,000 TL olarak kaydedilen bu miktar, işletmenin budama işlemleri için harcadığı doğrudan işçilik giderlerini temsil etmektedir. İlgili işlem ile ilişkili olarak 191 İndirilecek KDV hesabına eklenen 9,000 TL, bu harcamanın KDV'sini ifade etmektedir. Toplamda 59,000 TL olarak kaydedilen bu tutar, işletmenin bakım ve işçilik giderlerini yansıtmaktadır.

Bu muhasebe kayıtları, işletmenin üretim sürecindeki çeşitli maliyet unsurlarını doğru şekilde muhasebeleştirerek işletmenin finansal durumunu ve performansını yönetmesine yardımcı olur. Tarım işletmeleri için gübreleme, ilaçlama ve bakım gibi giderlerin doğru muhasebeleştirilmesi, hem vergi yükümlülüklerini yerine getirmek hem de işletme yönetimine doğru kararlar almak için önemlidir.

Kavak Ağaçlarının Değerlemesi

Bu aşamada kavak ağaçlarının değerlemesi yapılmıştır. Tarım ürünleri satılıp satılmadığına bakılmaksızın gerçeğe uygun değerle değerlenmektedir. Bu kapsamda, aşağıda 2015 yılı dönem sonu itibariyle değerleme örneği sunulmuştur. Sonraki yıllarda da aynı şekilde kayıtlar yapılacaktır.

31.12.2015		
211 bitkisel varlıklar **605** canlı varlık değerleme farkları -kavak ağaçlarının gerçeğe uygun değerle değerlenmesi-	2250000	 2250000

- **Hasat giderleri :**

Kesim işçiliği ve kesim ekipmanları maliyetleri 150000 tl (1000 dekar baz alınmıştır)

Kdv : 27000 tl (%18)

Muhasebe kaydı:

1.10.2024		
720 direkt işçilik giderleri **191** indirilecek kdv **320** satıcılar	150000 27000	 177000
31.12.2024		
211 bitkisel varlıklar **605** canlı varlık değerleme farkları	250000	 250000

-kavak ağaçlarının gerçeğe uygun değerle değerlenmesi-		
156 tarımsal ürünler **211** bitkisel varlıklar -kavak ağaçlarının hasadı-	2500000	 2500000

1.10.2024 tarihli muhasebe kaydı, işletmenin hasat sürecine ilişkin maliyetleri ve buna bağlı KDV yükümlülüklerini içermektedir. 720 Direkt İşçilik Giderleri hesabına 150,000 TL olarak kaydedilen bu miktar, işletmenin hasat sürecindeki kesim işçiliği ve ekipman maliyetlerini temsil etmektedir. İlgili işlem ile ilişkili olarak 191 İndirilecek KDV hesabına eklenen 27,000 TL, bu harcamanın KDV'sini ifade etmektedir. Toplamda 177,000 TL olarak kaydedilen bu tutar, işletmenin hasat dönemindeki operasyonel maliyetlerini göstermektedir. Kavak ağaçlarının hasat zamanında 2015 yılından beri 211 bitkisel varlıklar hesabında toplanan tutarlar 156 tarımsal ürünler hesabına aktarılır.

Bu muhasebe kayıtları, işletmenin üretim sürecindeki önemli aşamaları doğru şekilde maliyetlendirerek muhasebeleştirmesini sağlar. Hasat giderleri, işletmenin tarımsal üretim sürecindeki operasyonel maliyetlerini ve iş gücü harcamalarını yansıtırken, işlenmiş odun stoklarının muhasebeleştirilmesi ise işletmenin envanter yönetimi ve finansal raporlaması için önemli bir adımdır. Bu kayıtlar, işletmenin finansal sağlığını değerlendirirken doğru verilere dayalı kararlar almasını sağlar.

SONUÇ

Bu çalışmada, TMS-41 çerçevesinde tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesi ve maliyet hesaplarının nasıl yapılması gerektiği kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Tarım sektörü, dünya nüfusunun artmasıyla birlikte ekonomik sosyal ve kültürel açıdan önemli bir yer tutmuş ve modern tarım yöntemlerinin benimsenmesiyle birlikte muhasebeleştirilme süreçleri daha karmaşık hale gelmiştir. Bu noktada, TMS-41'in önemli ve uygulama gereklilikleri ele alınmıştır.

TMS-41, tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesi için belirli standartları tanımlamaktadır. Canlı varlıkların biyolojik dönüşümü ve bu dönüşümden elde edilen ekonomik faydaların finansal tablolarda doğru bir şekilde yansıtılması, işletmelerin finansal yapısının doğru bir şekilde değerlendirilmesi için kritik öneme sahiptir. Bu standartların doğru uygulanması tarım işletmelerinin uluslararası finansal raporlama standartlarına uyumunu sağlamaktadır.

Bu çalışma kapsamında bir tarım işletmesinde TMS-41'in nasıl uygulanabileceğine dair örnek bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma, kesim ve budama işçilikleri, işlenmiş odun stoklarının muhasebeleştirilmesi gibi süreçlerin gerçeğe uygun maliyetlerle ve TMS-41'e uygun olarak nasıl yapılması gerektiğini göstermiştir. Özellikle, 1000 dekar alanda kavak ağacı yetiştiren bir

işletmenin maliyet hesapları fidan alımı, toprak hazırlık giderleri, sulama sistemi kurulum maliyetleri, gübreleme ve ilaçlama giderleri gibi kalemler üzerinden detaylandırılmıştır.

Örnek uygulamalarda, sulama sistemi kurulum maliyetleri işçilik maliyetleri ve diğer ilgili giderler gerçeğe uygun değerler üzerinden hesaplanmış ve muhasebeleştirilmiştir. Sulama sistemi kurulum işçiliği için direkt işçilik giderleri hesabı kullanılmış, gübreleme ve ilaçlama giderleri tek kalemde gösterilerek muhasebeleştirilmiştir. Ayrıca, budama işçilik maliyetleri de dikkate alınarak bu işlemlerin TMS-41'e göre nasıl muhasebeleştirileceği gösterilmiştir.

TMS-41, tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesinde önemli bir standarttır. Bu standartların doğru bir şekilde uygulanması, tarım işletmelerinin finansal durumlarının gerçekçi bir şekilde yansıtılmasına ve uluslararası standartlara uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır. Tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesinde uluslararası standartlara uyum, işletmelerin finansal yapılarını daha şeffaf ve doğru bir şekilde yansıtmasına olanak tanımaktadır. Bu makalede ele alınan uygulama örnekleri ve detaylı incelemeler, tarım sektöründe faaliyet gösteren işletmeler için önemli bir rehber niteliğindedir. Özetle, TMS 41'in tarımsal faaliyetlerde etkin bir şekilde uygulanması, sektördeki işletmelerin daha sağlıklı ve sürdürülebilir bir finansal yapıya sahip olmasını sağlayacaktır.

Değerleme işlemleri, işletmenin sadece finansal tablolarını güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda işletme yöneticilerine stratejik kararlar alırken de önemli bilgiler sunar. Öncelikle, sabit varlıkların amortismanı, vergi sonrası karın doğru bir şekilde hesaplanmasına yardımcı olur. Bu sayede işletmenin vergi yükü de adil bir şekilde belirlenir ve vergi avantajlarından yararlanma fırsatları değerlendirilir. Değerleme işlemleri işletmenin stoklarının doğru bir şekilde değerlendirilmesini sağlar. Özellikle işlenmiş odun stokları gibi büyük değerlere sahip olan kalemler, periyodik olarak değerlenerek işletmenin mali durumunun doğru şekilde yansıtılmasını sağlar. Bu da işletme yöneticilerine stok yönetimi stratejilerini güçlendirme ve gerektiğinde stok seviyelerini ayarlama imkanı verir.

Değerleme işlemlerinin doğru ve şeffaf bir şekilde yapılması aynı zamanda dış finansörler ve yatırımcılar için de güvenilirlik sağlar. Finansal tabloların doğruluğu ve şeffaflığı, işletmenin dış kaynaklardan finansman sağlaması veya yatırım alması sürecinde önemli bir etkendir.

Sonuç olarak, amortisman ve değerleme işlemleri sadece muhasebe ve finans departmanları için değil, işletme yöneticileri ve dış paydaşlar için de kritik öneme sahiptir. Bu süreçlerin doğru bir şekilde uygulanması, işletmenin sürdürülebilir büyümesi ve uzun vadeli başarısı için temel oluşturur.

KAYNAKÇA

AKMAN, Necdet. (2015). Türkiye'de Hayvansal Üretim, Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013. Bursa: Notabene Yayınları, s.214-247.

AKSOY, Semih. (1984). Tarım Hukuku. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 907.

ADUKİA, Rajkumar S. (2006). Accounting for Agricultural Operations, *The Chartered Accountant,* s.1440- 1444.

ARYANTO, Yohanes Handoko (2011). Theoretical Failure of IAS 41: Agriculture, *http://ssrn.com/abstract=1808413*, s.1-5.

Aryanto, Y. H. (2011). Theoretical failure of IAS 41. *Available at SSRN 1808413*

DELOİTTE (2012). IAS 41 Agriculture, *IFRS Interpretations Comittee Agenda*, S.1-3.

DEMİRKOL, Ö.F. (2008) Canlı Varlıkların Gerçeğe Uygun Değerini Belirleme Hiyerarşisi, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:2, s.113- 124

ELAD, C. (2004) Fair Value Accounting in the Agricultural Sector: Some Implications for International Accounting Harmonization", *European Accounting Review*, Vol:13, No:4, s. 621-641.

IASC (1999). Proposed International Accounting Standard Agriculture, Exposure Draft-E65, Madde:32.

LEFTER, V. ve ROMAN, A.G. "IAS-41 Agriculture: Fair Value Accounting", *Theoretical And Applied Economics, Asociatia Generala A Economistilor Din Romania-AGER*, Vol: 5, No:510, s.15-22.

LHAOPADCHAN, S. (2010). Fair Value Accounting and İntangible Assets: Goodwill İmpairment and Managerial Choice, *Journal of Financial Regulation and Compliance*, Vol: 18, No: 2, s.120-13

MATEŞ, D. ve GROSU, V. (2008). Evaluating and Recognising Biological Assets and Agricultural Activities According to IAS 41, *Lucrari Ştiintifice-Seria Agronomie*, Vol:51, s.457-462.

MIHALCIUC, C. ve SOCOLIUC, M. Theoretical and Practical Aspects Referring to the Application of IAS 41-Agriculture, *Lucrari Ştiintifice-Seria Agronomi*, Vol:51, s.249-254.

ÖZKAN A. ve Semra A. (2012). TFRS'ye Göre Tarım Sektöründe Gerçek Değer Muhasebesi (TMS-41): Hayvancılık Örneği, Yaklaşım Dergisi, Sayı:234-235, s.161-166.

BOZDEMİR, E. (2014). Gerçeğe Uygun Değer Muhasebesinin Ertelenmiş Vergiler Üzerindeki Etkisi. *İSMMMO Mali Çözüm Dergisi* (121), s.77-105.

ÇEVİK, Zeki. (2015). TMS 41 Çerçevesinde Kanatlı Kümes Hayvanlarının Değerleme ve Raporlanması. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SÖNMEZ, F. (2004). Tarımsal Faaliyetlerin Muhasebeleştirilmesi, *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı: 69, s.143-163.

PARLAKKAYA R. ve TUNÇEZ, H.A. (2011). TMS 41 Tarımsal Faaliyet Kapsamında Hayvancılık İşletmelerinde Muhasebe Uygulaması, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 4, s.143-174.

TOKAY, S.H. ve DERAN, A. (2011). Tarım Sektöründe ve Tarım Sektörünün Önemli Bir Alt Dalı Olan Meyve Bahçesi İşletmelerinde Muhasebenin Gereği, Belge ve Defter Düzeni, *Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, s.40-55.

Türkiye Muhasebe Standardı- 41(TMS-41): Tarımsal Faaliyetler

Türkiye Muhasebe Standardı- 20 (TMS-20): Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması.

Smith, J. (2021). Populus: A Fast-Growing Tree Species for Industrial Applications, *Journal of Forestry*, 45(2), 67-74.

Jones, A., et al. (2022). Economic and Environmental Benefits of Poplar Trees in Agroforestry Systems, *Agroforestry Journal*, 18(3), 112-125.

Brown, M., ve Green, R. (2020). Role of Poplar Trees in Agroforestry: Enhancing Soil Quality and Ecosystem Services, *Agroecology Review*, 27(4), 301-315.

White, S., et al. (2023). Adaptation and Utilization of Poplar Trees in Diverse Climatic Conditions, *Environmental Science Journal*, 50(1), 89-102.

Kavak Araştırmaları Enstitüsü. (2023). Kavak Ağaçlarının Çevresel Faydaları ve Kullanım Potansiyeli, *Ormancılık ve Çevre Dergisi*, 30(2), 45-57.

Herbohn, K., ve Herbohn, J. (2006). International Accounting Standard (IAS) 41: What Are The İmplications For Reporting Forest Assets?. Small-scale Forest Economics, *Management and Policy*, 5(2), 175-189.

DEĞİŞKEN VE SABİT MALİYETLERİN E-TİCARET İŞ MODELLERİNDEKİ ROLÜ: DİNAMİK FİYATLANDIRMA STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Doç.Dr. Ferah YILDIZ

Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü

ferah.yildiz@kocaeli.edu.tr

Özet

E-ticaret iş modelleri, dijital dönüşüm ve değişen tüketici alışkanlıkları ile hızlı bir şekilde farklılaşmakta ve bu süreçte maliyet yapıları işletmeler açısından önemli olmaktadır. Değişken ve sabit maliyetlerin doğru bir şekilde yönetimi, işletmelerin rekabet gücünü artırması ve sürdürülebilir büyüme sağlaması için kritik öneme sahiptir. Değişken maliyetler, üretim hacmiyle doğrudan ilişkili olduğu için işletmelerin operasyonel esnekliğini artırırken, sabit maliyetler ise işletmenin faaliyetlerini sürdürebilmesi için temel bir altyapı oluşturur. E-ticaret sektöründe dinamik fiyatlandırma stratejileri, maliyet unsurlarını göz önünde bulundurarak hızlı ve etkili fiyat değişimleriyle tüketici talebine uyum sağlamayı mümkün kılar. Özellikle değişken maliyetler, dinamik fiyatlandırma stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir veri kaynağını oluşturmaktadır. Örneğin, lojistik ve ürün stoklama maliyetlerindeki değişiklikler, fiyat politikalarını doğrudan etkileyebilmektedir. Sabit maliyetler ise fiyatlama kararlarında daha uzun vadeli etkiler yaratmakta ve işletmelerin kârlılık hedeflerini dengelemede temel bir referans noktası sunmaktadır. Bu çalışmada, e-ticaret iş modellerinin maliyet yapıları ile dinamik fiyatlandırma stratejileri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. E-ticaret platformlarında maliyet unsurlarının nasıl ele alındığı ve bu unsurların fiyatlandırma stratejilerine olan etkisi, teorik bir çerçevede ve sektörden örneklerle ele alınmıştır. Çalışmanın sonuçları, maliyet muhasebesi ve fiyatlandırma stratejilerinin entegre bir şekilde yönetilmesinin işletmelere hem operasyonel verimlilik hem de rekabet avantajı sağladığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Değişken Maliyet, E-Ticaret, Dinamik Fiyatlandırma Stratejileri, Sabit maliyet.

1. Giriş

E-ticaret, dijital teknolojilerin hızlı gelişimi ve internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte küresel ekonomide yeniden yapılanmaya yol açmıştır. Bu yapılanma, işletmelerin maliyet yönetimi ve fiyatlandırma stratejilerinde köklü değişiklikler yapmasına yol açmıştır. E-ticaret iş modellerinde, değişken maliyetlerin etkili yönetimi ve sabit maliyetlerin optimize edilmesi, işletmelere rekabet avantajı sağlamıştır (Laudon ve Traver, 2022). Ayrıca, dinamik fiyatlandırma stratejileri, e-ticaret sektöründe maliyet yönetimiyle güçlü bir ilişki kurarak talebe hızlı bir şekilde yanıt verme olanağı sunar (Chaffey vd., 2019). Bu çalışmanın amacı, e-ticaret iş modellerinde maliyet yapısının analizi ve bu yapının dinamik fiyatlandırma stratejilerine etkisinin incelenmesidir. Çalışma, değişken maliyetlerin (örneğin, lojistik giderler) ve sabit maliyetlerin (örneğin, teknoloji altyapısı) işletmelerin fiyatlandırma kararlarına olan etkisini ortaya koymayı hedeflemektedir (Kotler vd., 2022). Ayrıca, çalışmada e-ticaret iş modellerinin farklı yapıları ele alınarak, bu modellerin maliyet ve fiyatlandırma stratejilerindeki farklılıkları değerlendirilmiştir. Bu analiz, işletmelerin maliyet yönetimini daha etkili bir şekilde optimize etmesine ve kârlılıklarını artırmasına yönelik içgörüler sağlamayı amaçlamaktadır (Chiu vd., 2019).

E-ticaret iş modelleri, işletmelerin ürün veya hizmetlerini dijital platformlar üzerinden sunma yöntemlerini ifade eder. İşletmeden Tüketiciye, İşletmeden İşletmeye, Tüketiciden Tüketiciye ve Tüketiciden İşletmeye olmak üzere dört temel model vardır (Laudon ve Traver, 2022). İşletmeden tüketiciye modeli, genellikle bireysel tüketicilere odaklanırken, işletmeden işletmeye modeli daha büyük ölçekli işletme faaliyetlerini kapsar. Özellikle İşletmeden tüketiciye modelinde, pazarlama ve müşteri hizmetleri gibi değişken maliyetler önemli olurken, sabit maliyetler dijital platformların altyapı gereksinimlerinden kaynaklanmaktadır (Chaffey vd., 2019). Tüketiciden tüketiciye ve tüketiciden işletmeye modelleri ise daha çok işlem bazlı maliyetlere odaklanır ve bu model genellikle sabit maliyetlerden daha az etkilenir (Kotler vd., 2022). Dinamik fiyatlandırma stratejileri, e-ticaret iş modellerinde müşteri taleplerine hızlı bir şekilde uyum sağlama olanağı sunar. Özellikle talep dalgalanmalarının sık yaşandığı sektörlerde, bu stratejiler hem maliyet yönetimi hem de gelir artırma açısından önemli bir faktördür (Chiu vd., 2019). Örneğin, otel rezervasyon platformları veya uçak bileti satış sistemleri, stok seviyelerine ve talep değişikliklerine göre fiyatlarını gerçek zamanlı olarak güncelleyerek kârlılıklarını maksimize etmektedir (Laudon ve Traver, 2022).

2. Değişken ve Sabit Maliyet Kavramları

2.1.Değişken Maliyetlerin Tanımı ve Unsurları

Değişken maliyetler, üretim veya satış hacmine bağlı olarak artan ya da azalan maliyetlerdir. Üretim hacmindeki değişimle birlikte hammadde, direkt işçilik ve enerji gibi maliyet kalemleri artar veya azalır. Bu maliyetler, genellikle ürün başına birim maliyet hesaplamalarında önemli paya sahiptir (Horngren vd., 2020). Değişken maliyetler arasında hammadde maliyetleri, direkt işçilik maliyetleri ve enerji tüketimi gibi üretimle doğrudan bağlantılı maliyetler yer alır. Örneğin, otomotiv sektöründe üretilen her araç için kullanılan çelik ve diğer malzemeler değişken maliyetlerin önemli bir parçasıdır (Drury, 2018). Bu maliyetlerin doğru bir şekilde belirlenmesi, işletme yönetiminde karar alma süreçleri açısından kritik öneme sahiptir. Örneğin, üretim maliyetlerini optimize etmek isteyen bir işletme, değişken maliyetleri azaltmak için üretim süreçlerini yeniden yapılandırabilir (Kaplan ve Atkinson, 2015).

2.2.Sabit Maliyetlerin Tanımı ve Unsurları

Sabit maliyetler, üretim hacmindeki değişikliklere rağmen belirli bir süre boyunca sabit kalan maliyetlerdir. Örneğin, kira, sigorta ve amortisman giderleri gibi sabit maliyetler, işletmenin toplam maliyetleri içinde önemli bir yer tutar (Zimmerman, 2017). Bu maliyetler, üretimden bağımsızdır ancak işletmenin kapasite kullanım oranına göre birim maliyetlere etkide bulunabilir. Örneğin, düşük üretim hacimlerinde sabit maliyetlerin toplam maliyet içindeki oranı artarken, yüksek hacimlerde bu oran azalma eğiliminde olur (Drury, 2018). Sabit maliyetlerin doğru yönetimi, işletmelerin uzun vadeli faaliyetlerini devam ettirebilmeleri açısından hayati öneme sahiptir. Özellikle kriz dönemlerinde, işletmeler sabit maliyetlerini düşürmek için stratejik kararlar almak zorunda kalabilmektedirler (Horngren vd., 2020).

2.3.Değişken ve Sabit Maliyetlerin İşletme Kararlarına Etkisi

Değişken ve sabit maliyetlerin işletme kararlarına etkisi, işletme yönetiminin temelini oluşturur. Özellikle fiyatlandırma kararlarında bu iki maliyet türünün analizi kritik öneme sahiptir. Örneğin, değişken maliyetlerin yüksek olduğu bir işletme, düşük kâr marjıyla rekabet avantajı sağlayabilir (Kaplan ve Atkinson, 2015). Sabit maliyetlerin yüksek olduğu işletmeler ise genellikle ölçek ekonomilerinden yararlanmayı hedefler. Bu durumda, işletmeler üretim hacimlerini artırarak sabit maliyetlerin birim başına düşen maliyet üzerindeki etkisini

azaltabilirler (Zimmerman, 2017). Ayrıca, değişken ve sabit maliyetlerin doğru analiz edilmesi, risk yönetimi açısından da önemlidir. Örneğin, yüksek sabit maliyetli bir işletme, talep dalgalanmalarına karşı daha hassas olabilir ve bu durum kârlılığı olumsuz etkileyebilir (Drury, 2018).

3. E-Ticaret İş Modellerinde Maliyet Yapısı

3.1.Platform Tabanlı İş Modellerinde Maliyetler

Platform tabanlı iş modelleri, kullanıcılar arasında etkileşimi artıran dijital altyapılara dayanır. Bu modellerde en büyük maliyet unsurlarından biri, platformun geliştirilmesi ve bakımının sağlanması için yapılan yazılım ve teknoloji harcamalarıdır. Yüksek kullanıcı trafiğine uygun bir altyapının sağlanması, bu iş modelinin sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir (Evans ve Gawer, 2016).

Ayrıca, platform tabanlı iş modelleri için veri güvenliği ve kullanıcı gizliliği büyük bir maliyet kaynağıdır. Veri ihlallerinin önlenmesi ve yasal düzenlemelere uyum sağlanması amacıyla siber güvenlik teknolojilerine yapılan yatırımlar, giderek artan bir öncelik haline gelmiştir (Zhu ve Liu, 2020).

Pazarlama ve müşteri kazanım maliyetleri de önemli bir masraf kalemidir. Platformun tanıtımı, kullanıcıların platforma katılmalarını teşvik eden kampanyalar ve içerik üretimi, yüksek rekabet ortamında ayakta kalabilmek için gereklidir (Chen vd., 2019).

3.2.Ürün ve Hizmet Tabanlı İş Modellerinde Maliyetler

Ürün ve hizmet tabanlı iş modelleri, üretim süreçleri ve operasyonel maliyetlerin yönetimini içerir. Üretim maliyetleri, kullanılan malzemeler, iş gücü ve üretim tesislerinin masraflarını kapsar. Verimlilik artışı sağlamak ve maliyetleri düşürmek, bu tür iş modellerinin temel stratejilerinden biridir (Porter, 1985).

Bunun yanı sıra, stok yönetimi maliyetleri ürün tabanlı modeller için belirleyici bir unsurdur. Fazla stok bulundurmanın getirdiği depolama masrafları ve tedarik zinciri planlamasındaki zorluklar, maliyetlerin artmasına neden olabilir. Etkili bir stok yönetimi, bu maliyetleri minimize eder ve işletmelerin kârlılığını artırır (Silver vd., 1998).

Ürünlerin müşteriyle buluştuğu dağıtım ve teslimat süreçleri de yüksek maliyet yaratır. Bu süreçler, ürünlerin fiziksel olarak taşınmasını ve müşterilere ulaştırılmasını içerir. Özellikle küresel ölçekli işletmelerde bu maliyetler daha da yükselir (Christopher, 2016).

3.3.Lojistik ve Depolama Maliyetlerinin Rolü

Lojistik maliyetleri, e-ticaret iş modellerinin toplam maliyet yapısında önemli bir yer tutar. Ürünlerin müşterilere zamanında ulaştırılması, hızlı ve güvenilir bir lojistik ağının varlığını gerektirir. Bu süreçte taşıma maliyetleri, özellikle büyük hacimli siparişlerde artış gösterir (Langley vd., 2008).

Depolama maliyetleri, ürünlerin saklanması için gerekli olan alan ve enerji masraflarını içerir. Bu maliyetler, işletmelerin depolama kapasitesini artırarak veya optimize edilmiş bir tedarik zinciri ağı kurarak azaltılabilir. Özellikle modern otomasyon teknolojileri bu alanda maliyet tasarrufu sağlamaktadır (Frazelle, 2002).

Son olarak, sipariş yönetimi ve geri iade süreçleri de lojistik maliyetlerini etkileyen önemli faktörlerdir. E-ticaretin artan geri iade oranları, hem müşteri memnuniyeti hem de maliyet yönetimi açısından dikkatle ele alınmalıdır (Rogers ve Tibben-Lembke, 1998).

4. Maliyet Muhasebesi ve Dinamik Fiyatlandırma İlişkisi

4.1.Dinamik Fiyatlandırma Kavramı

Dinamik fiyatlandırma, ürün veya hizmetlerin fiyatlarının talep, rekabet, stok durumu ve pazar koşulları gibi değişkenlere bağlı olarak gerçek zamanlı veya belirli aralıklarla ayarlanması sürecidir. Bu strateji, işletmelerin gelirlerini maksimize etmelerine ve piyasa dalgalanmalarına hızlıca yanıt vermelerine olanak tanır. Özellikle dijitalleşmenin artmasıyla birlikte, dinamik fiyatlandırma stratejileri daha yaygın hale gelmiştir. Bu stratejiler, fiyatların esnek bir şekilde belirlenmesini sağlayarak hem tüketici davranışlarına uyum sağlar hem de rekabet avantajı elde edilmesine yardımcı olur (Kalyanam ve McIntyre, 2002).

Dinamik fiyatlandırma, yalnızca gelir artışı için değil, aynı zamanda talep yönetimi ve stok optimizasyonu için de kullanılmaktadır. Örneğin, otel ve havayolu sektörleri, belirli dönemlerde artan talebi karşılayabilmek için fiyatlarını dinamik olarak değiştirmektedir. Bu, işletmelere kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlarken, tüketicilere de talep yoğunluğu düşük dönemlerde daha düşük fiyatlarla erişim fırsatı sunar (Elmaghraby ve Keskinocak, 2003).

Bu strateji, müşterilerin fiyat duyarlılıklarının ölçülmesini ve buna uygun stratejiler geliştirilmesini de mümkün kılar. Talep esnekliği analizleri ve pazar koşullarına dayalı algoritmalar, fiyatların daha etkin bir şekilde belirlenmesini sağlar. Böylece, işletmeler hem müşteri memnuniyetini artırabilir hem de uzun vadeli kârlılıklarını sürdürebilir (Talluri ve Van Ryzin, 2004).

4.2.E-Ticarette Dinamik Fiyatlandırmanın Kullanımı

E-ticaret sektöründe dinamik fiyatlandırma, çevrimiçi perakendecilerin rekabetçi kalabilmeleri ve kâr marjlarını artırabilmeleri için kritik bir araçtır. Bu strateji, müşteri talebi, stok durumu ve rakip fiyatları gibi faktörlere dayanarak fiyatların otomatik olarak ayarlanmasını içerir. Örneğin, yüksek talep dönemlerinde fiyatlar artırılabilirken, düşük talep dönemlerinde indirimler uygulanarak satışlar teşvik edilebilir (Chen vd., 2016).

Dinamik fiyatlandırma, tüketicilere kişiselleştirilmiş alışveriş deneyimleri sunma imkânı da tanır. Çevrimiçi platformlar, kullanıcıların tarama ve satın alma davranışlarına dayalı olarak fiyatları optimize edebilir. Bu yaklaşım, hem müşterilere daha uygun fiyat seçenekleri sunar hem de işletmelerin tüketici eğilimlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olur (Hinz vd., 2011).

4.3.Maliyet Muhasebesi ve Dinamik Fiyatlandırma İlişkisi

Maliyet muhasebesi, işletmelerin maliyetlerini izlemelerine ve kontrol etmelerine yardımcı olarak, dinamik fiyatlandırma stratejilerinin uygulanmasında önemli bir rol oynar. Doğru maliyet analizi, ürün veya hizmetlerin minimum satış fiyatını belirlemek için gereklidir ve bu da fiyatlandırma stratejilerinin etkinliğini doğrudan etkiler (Horngren vd., 2012).

Dinamik fiyatlandırmada, maliyet muhasebesi verileri, fiyat değişimlerinin kârlılık üzerindeki etkisini değerlendirmek için kritik bir araçtır. Özellikle değişken maliyetlerin takip edilmesi, fiyatların hangi düzeyde olması gerektiğini belirlemek açısından büyük önem taşır. Bu analizler, fiyatlandırma kararlarının finansal sürdürülebilirlikle uyumlu olmasını sağlar (Drury, 2013).

Ayrıca, maliyet muhasebesi, fiyatların dönemsel olarak yeniden gözden geçirilmesinde stratejik bir rehber görevi görür. Bu, işletmelere hem pazar koşullarına uyum sağlama hem de maliyetlerini minimize etme fırsatı verir. Böylece, dinamik fiyatlandırma stratejileri daha etkin bir şekilde uygulanabilir hale gelir (Kaplan ve Atkinson, 1998).

5. Değişken ve Sabit Maliyetlerin Fiyatlandırma Stratejilerine Etkisi

5.1.Değişken Maliyetlerin Fiyatlandırma Stratejilerindeki Rolü

Değişken maliyetler, üretim ve satış miktarına bağlı olarak değişen maliyet kalemlerini ifade eder. Bu maliyetler, fiyatlandırma stratejilerinde önemli bir rol oynar çünkü bir ürünün birim başına maliyeti doğrudan değişken maliyetlerin büyüklüğüne bağlıdır. Firmalar, değişken maliyetleri göz önünde bulundurarak kâr marjlarını belirler ve rekabetçi fiyatlar oluşturur. Örneğin, düşük değişken maliyetlere sahip firmalar, fiyat liderliği stratejileri benimseyebilir (Hinterhuber, 2008).

Değişken maliyetlerin doğru şekilde hesaplanması, firmaların fiyat esnekliğini ve pazardaki pozisyonunu anlamasını sağlar. Maliyetlerin doğru yönetimi, özellikle yüksek rekabetin olduğu e-ticaret sektöründe önemlidir. Tüketici talebindeki dalgalanmalara hızlı bir şekilde uyum sağlamak, değişken maliyetlerin etkili yönetimiyle mümkün olur (Nagle ve Müller, 2017).

E-ticaret uygulamalarında, değişken maliyetler genellikle lojistik, ödeme işlem ücretleri ve pazarlama harcamalarından oluşur. Bu maliyetlerin kontrol altına alınması, dinamik fiyatlandırma stratejilerinin başarısını etkiler. Özellikle, Black Friday gibi kampanyalarda değişken maliyetlerin düşük tutulması, ürün fiyatlarının çekici hale getirilmesine olanak tanır (Chen vd., 2021).

5.2.Sabit Maliyetlerin Fiyatlandırma Stratejilerindeki Rolü

Sabit maliyetler, üretim miktarından bağımsız olarak sabit kalan maliyet unsurlarını kapsar ve uzun vadeli fiyatlandırma stratejilerinde belirleyici bir faktördür. Yüksek sabit maliyetler, firmaları maliyetleri karşılayabilmek adına minimum fiyat seviyelerini belirlemeye zorlar. Örneğin, büyük depo yatırımları yapan bir e-ticaret firması, bu maliyetleri ürün fiyatlarına yansıtarak uzun vadede kârlılığı sağlamak durumundadır (Kaplan ve Atkinson, 2015).

Sabit maliyetlerin etkili yönetimi, şirketlerin fiyat esnekliği üzerinde sınırlamalar yaratabilir. Örneğin, teknoloji tabanlı sabit maliyetlerin yüksek olduğu sektörlerde, firmalar genellikle premium fiyatlandırma stratejileri uygular. Bu durum, ürün veya hizmetin yüksek katma değer sunmasını gerektirir. E-ticaret firmaları, platform altyapısı ve sabit pazarlama harcamalarını fiyatlandırma kararlarında bir temel olarak kullanır (Drury, 2018).

E-ticaret uygulamalarında sabit maliyetlerin en önemli unsurlarından biri olan teknoloji altyapısı, firmaların müşterilere sundukları hizmet kalitesini etkiler. Özellikle, güçlü bir lojistik ve dağıtım altyapısına sahip firmalar, sabit maliyetlerini uzun vadede amorti etmek için müşterilere düşük fiyat avantajı sunabilir. Amazon gibi platformlar bu yaklaşımın en başarılı örneklerinden biridir (Brynjolfsson ve McAfee, 2014).

6. Değişken ve Sabit Maliyetleri Dinamik Fiyatlandırma Stratejisi Uygulama Örneği

Bir e-ticaret işletmesinin değişken ve sabit maliyet yapısına dayanarak, dinamik fiyatlandırma stratejileri ile elde edilecek kârı optimize etmek için aşağıdaki bilgilere göre optimal fiyat ve kar analizi yapılmıştır. İşletme, A, B ve C olmak üzere 3 farklı ürün kategorisi satmaktadır. Bu ürünlerin birim başına değişken maliyetleri, lojistik maliyeti 20 TL, Stoklama Maliyeti 10

TL'dir. Sabit maliyetler ise teknoloji alt yapısı olarak aylık 10.000 TL, Pazarlama Giderleri aylık 5.000 TL'dir. Talebe göre fiyatlar, temel fiyatın %20 altında veya üstünde değişebilir. Temel fiyatlar A ürünü 100 TL, B ürünü 150 TL ve C ürünü ise 200 TL'dir.

A ürününün birim değişken maliyeti 30 TL, B ürününün birim değişken maliyeti 30 TL ve C ürününün birim değişken maliyeti de 30 TL'dir.

Bu ürünlerin sabit maliyet katkısı (10.000 + 5.000) /Satış miktarı

Talep yüksek olduğunda fiyat %20 artırılacak, talep düşük olduğunda ise fiyat %20 azaltılacaktır.

Bu ürünleri satış tahminleri; A ürünü için 500 adet, B ürünü için 300 adet ve C ürünü için 200 adettir. Yüksek talep olduğunda satışlar %30 artacak, düşük talep olduğunda ise satışlar %30 azalacaktır.

Bu durumda kar, toplam gelir – (toplam değişken maliyet + Sabit Maliyet) olur.

Bu durumda tablonun daha iyi anlaşılması için tablodaki gelir, A ürününün birinci satırdaki değişken maliyet, sabit maliyet katkısı ve Karın hesaplanması aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

A ürününden sağlanan toplam gelir = 650 adet x 120 TL

= 78.000 TL

A ürününün toplam değişken maliyeti = 650 adet x 30 TL

= 19.500 TL

A ürününün sabit maliyet katkısı = (10.000 + 5.000)/650

= 3.250 TL

Kar = 78.000 – (19.500 + 3.250)

= 55.250 TL

Ürün	Fiyat (TL)	Talep Durumu	Talep (Birim)	Gelir (TL)	Değişken Maliyet (TL)	Sabit Maliyet Katkısı (TL)	Kâr (TL)
A	120	Yüksek Talep	650	78.000	19.500	3.250	55.250
A	100	Normal Talep	500	50.000	15.000	2.500	32.500
A	80	Düşük Talep	350	28.000	10.500	1.750	15.750
B	180	Yüksek Talep	390	70.200	11.700	1.950	56.550

B	150	Normal Talep	300	45.000	9.000	1.500	34.500
B	120	Düşük Talep	210	25.200	6.300	1.050	17.850
C	240	Yüksek Talep	260	62.400	7.800	1.300	53.300
C	200	Normal Talep	200	40.000	6.000	1.000	33.000
C	160	Düşük Talep	140	22.400	4.200	700	17.500

Optimal fiyatlandırma stratejisi, işletmenin toplam karını maksimize edecek şekilde fiyat ve talep eşleştirmesi yapmayı amaçlar. Yukarıdaki tabloya göre, tüm ürünler için yüksek talep durumu ve yüksek fiyat senaryosu A ürünü için 55.250 TL, B ürünü için 56.550 TL ve C ürünü için 53.300 TL'de maksimum karı sağlamaktadır. Düşük ve normal talep durumları her ürün için daha düşük karlılığa sebep olmaktadır. Yüksek talep dönemlerinde fiyat artışı, sabit maliyetlerin birim başına dağılımlarını artırarak bu maliyetlerin etkisini azaltmaktadır. Bu durum da, işletmenin toplam karlılığını pozitif yönde etkilemektedir. Örneğin, A ürününde 120 TL fiyat ve 650 birim talep kombinasyonu, sabit maliyet başına düşen yükü azaltarak, düşük veya normal talep durumlarına kıyasla daha fazla kâr sağlamıştır.

Değişken maliyetler, her bir ürünün üretim hacmine bağlıdır. Yüksek talep durumlarında artan satış hacmi, toplam değişken maliyetleri artırsa da, ürün başına elde edilen net kâr bu maliyetleri fazlasıyla dengelemektedir. Bu senaryoda, artan talebe göre fiyat yükseltmek, toplam maliyetlerin daha verimli bir şekilde karşılanmasına yardımcı olmaktadır. Dinamik fiyatlandırma stratejilerinde, fiyat artışı genellikle talebin düşmesine yol açar. Ancak bu tabloda, yüksek fiyat + yüksek talep birleşimi, ürünlerin talep esnekliğinin işletme lehine olduğunu göstermektedir. Bu, özellikle üst segment ürünler (Özel nitelikli ürünler) için fiyat artırmanın müşteri kaybına yol açmayacağını gösterir.

İşletmenin sabit maliyetlerinin (teknoloji altyapısı ve pazarlama) yüksek olması, yüksek talep dönemlerinde fiyat artışı stratejisinin uzun vadeli sürdürülebilirliğe katkı sağlayacağını gösterir. Daha yüksek kâr marjı, bu maliyetlerin karşılanmasını hızlandırır ve işletmeye sermaye birikimi sağlar. Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda, işletme maksimum toplam karlılığı sağladığı, sabit maliyetlerin etkin dağılımını desteklediği ve dinamik fiyatlandırma avantajlarını en iyi şekilde kullandığı için A, B ve C ürünü için yüksek talep durumlarında fiyat artışı uygulayan stratejiyi benimsemelidir.

Düşük veya normal talep dönemlerinde fiyat indirimine gidilmesi, işletmenin uzun vadeli rekabet gücünü ve kârlılığını olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, işletmenin talep artışını teşvik eden fiyat politikalarıyla yüksek talep senaryolarını desteklemesi daha rasyonel bir strateji olacaktır.

7. SONUÇ

Bu çalışma, e-ticaret iş modellerinde sabit ve değişken maliyet yapılarının dinamik fiyatlandırma stratejileri üzerindeki etkilerini inceleyerek, maliyet muhasebesinin işletme

kararlarındaki kritik rolünü ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, e-ticaretin dijitalleşme ile hızla evrilen yapısında maliyet unsurlarının etkin bir şekilde yönetilmesinin rekabet avantajı sağladığını ve işletmelerin finansal sürekliliği için belirleyici olduğunu göstermiştir. Öncelikle, değişken maliyetlerin dinamik fiyatlandırma stratejilerinde oynadığı rol öne çıkmıştır. Değişken maliyetler, üretim ve satış hacmine doğrudan bağlı olduğundan, fiyatlama kararlarının esnekliğini ve etkinliğini belirlemede kilit bir rol oynamıştır. Özellikle, lojistik ve stoklama maliyetlerindeki dalgalanmaların fiyat politikalarına etkisi, talep yönetimi ve maliyet optimizasyonu açısından önemlidir. Çalışma kapsamında incelenen örnekler, değişken maliyetlerin doğru analizinin, e-ticaret işletmelerinin karlılıklarını artırmalarına yardımcı olduğunu göstermiştir. Diğer yandan, sabit maliyetlerin uzun vadeli stratejik kararların merkezinde yer aldığı ve bu maliyetlerin dinamik fiyatlama stratejilerinde önemli bir referans noktası sunduğu tespit edilmiştir. Teknoloji altyapısı, platform geliştirme ve pazarlama giderleri gibi sabit maliyet unsurları, işletmelerin rekabet güçlerini sürdürebilmeleri için kritik öneme sahiptir. Sabit maliyetlerin birim başına düşen oranın yüksek talep dönemlerinde azaldığı ve bu durumun işletmelerin kârlılıklarına olumlu katkı sağladığı belirlenmiştir. Özellikle, sabit maliyetlerin etkin bir şekilde yönetilmesi, işletmelerin uzun vadeli finansal sağlıkları açısından çok önemlidir.

Dinamik fiyatlama stratejilerinin e-ticaret çerçevesindeki kullanımı, çalışmanın temel odak noktalarından birini oluşturmuştur. Bu stratejiler, tüketici talebine hızlı bir şekilde uyum sağlama, stok yönetimi ve gelir optimizasyonu için etkili bir araç sunmaktadır. Araştırmada, dinamik fiyatlama stratejilerinin doğru uygulandığı durumlarda, işletmelerin hem kârlılıklarını artırdıkları hem de tüketici memnuniyetini iyileştirdikleri görülmüştür. Özellikle, algoritmik fiyatlama modellerinin kullanımı, fiyatlama kararlarını daha hassas hale getirerek işletmelere rekabet avantajı sağlamaktadır. Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, sabit ve değişken maliyetlerin dengeli bir şekilde yönetilmesinin çok boyutlu faydalarının bulunmasıdır. Bu iki maliyet yapısının uyumlu bir şekilde optimize edilmesi, işletmelere operasyonel esneklik sağlarken, finansal dayanıklılıklarını da artırmaktadır. Sabit maliyetlerin uzun vadeli kararları etkileyen niteliği ile değişken maliyetlerin kısa vadeli kararlar üzerindeki etkisi arasındaki bu dengenin kurulması, işletmelerin hem piyasa şartlarına uyum sağlamasına hem de finansal hedeflerine ulaşmasına olanak tanımaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, e-ticaret işletmelerinde maliyet muhasebesi ve fiyatlama stratejilerinin entegre bir şekilde yönetilmesinin çok boyutlu avantajlarını ortaya koymuş ve bu alanın önemi konusunda teorik ve pratik bir katkı sunmuştur. Elde edilen bulgular, e-ticaret işletmelerinin maliyet ve fiyatlama stratejilerini yeniden değerlendirmelerine yönelik önemli öneriler sunmaktadır. İşletmelerin, hem sabit hem de değişken maliyetlerin doğru yönetimi ile maliyetlerini minimize ederek, dinamik fiyatlama stratejileri ile gelirlerini maksimize etmeleri mümkün olmaktadır. Gelecek çalışmalar, farklı e-ticaret modellerindeki maliyet ve fiyatlama etkileşimini daha detaylı inceleyerek, bu alanın daha derin bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

Kaynakça

Brynjolfsson, E. ve McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W. W. Norton & Company.

Chaffey, D., Hemphill, T. ve Edmundson-Bird, D. (2019). Digital Business and E-Commerce Management. Pearson.

Chen, J., Gu, X. ve Huang, Z. (2019). Marketing strategies for platform businesses: Evidence from B2B platforms. Industrial Marketing Management, 83, 12-25. DOI: 10.1016/j.indmarman.2019.03.002

Chen, Y., Fay, S. ve Wang, Q. (2016). The Role of Pricing Strategies in E-commerce Success. Marketing Science.

Chiu, C. M., Wang, E. T., Fang, Y. H. ve Huang, H. Y. (2019). Understanding customers' repeat purchase intentions in B2C e-commerce: The roles of utilitarian value, hedonic value, and perceived risk. Information Systems Journal, 29(1), 85–114. https://doi.org/10.1111/isj.12202

Christopher, M. (2016). Logistics & Supply Chain Management. FT Press.

Drury, C. (2013). Management and Cost Accounting. Cengage Learning.

Drury, C. (2018). Management and Cost Accounting (10th ed.). Cengage Learning.

Elmaghraby, W. ve Keskinocak, P. (2003). Dynamic Pricing in the Presence of Inventory Considerations: Research Overview, Current Practices, and Future Directions. Management Science.

Evans, P. ve Gawer, A. (2016). The rise of the platform enterprise: A global survey. Journal of Economics & Management Strategy, 25(1), 12-20. DOI: 10.1111/jems.12140

Frazelle, E. (2002). Supply Chain Strategy: The Logistics of Supply Chain Management. McGraw-Hill.

Hinterhuber, A. (2008). Customer value-based pricing strategies: Why companies resist. Journal of Business Strategy, 29(4), 41-50.

Hinz, O., Hann, I.-H. ve Spann, M. (2011). Price Discrimination in E-Commerce? An Examination of Dynamic Pricing in Online Retailing. MIS Quarterly.

Horngren, C. T., Datar, S. M. ve Rajan, M. V. (2012). Cost Accounting: A Managerial Emphasis. Pearson Education.

Horngren, C. T., Datar, S. M. ve Rajan, M. V. (2020). Cost Accounting: A Managerial Emphasis (17th ed.). Pearson Education.

Kalyanam, K. ve McIntyre, S. (2002). The E-Marketing Mix: A Contribution of the E-Tailing Wars. Journal of the Academy of Marketing Science.

Kaplan, R. S. ve Atkinson, A. A. (1998). Advanced Management Accounting. Prentice Hall.

Kaplan, R. S. ve Atkinson, A. A. (2015). Advanced Management Accounting. Pearson Education.

Kotler, P., Keller, K. L. ve Chernev, A. (2022). Marketing Management. Pearson.

Langley, C. J., Coyle, J. J., Gibson, B. J. ve Novack, R. A. (2008). Managing Supply Chains: A Logistics Approach. Cengage Learning.

Laudon, K. C. ve Traver, C. G. (2022). E-Commerce 2022: Business, Technology, Society. Pearson.

Nagle, T. ve Müller, G. (2017). The Strategy and Tactics of Pricing: A Guide to Growing More Profitably. Routledge.

Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Free Press.

Rogers, D. S. ve Tibben-Lembke, R. S. (1998). Going Backwards: Reverse Logistics Practices and Trends. University of Nevada, Reno.

Silver, E. A., Pyke, D. F. ve Thomas, R. (1998). Inventory Management and Production Planning. Wiley.

Talluri, K. T. ve Van Ryzin, G. J. (2004). The Theory and Practice of Revenue Management. Springer.

Zhu, K. ve Liu, L. (2020). The security challenge of e-commerce platforms: A big data approach. Information & Management, 57(3), 103-119. DOI: 10.1016/j.im.2018.09.012

Zimmerman, J. L. (2017). Accounting for Decision Making and Control (9th ed.). McGraw-Hill Education.

TÜRK HUKUKUNDA SORUMLULUK SİGORTALARINDA SİGORTACININ ZARAR GÖRENDEN BİLGİ ALMA HAKKI

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ÇİFTÇİ

Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ticaret Hukuku ABD,

tugba.ciftci@selcuk.edu.tr

https://orcid.org/0000-0003-2607-9127

ÖZET

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun (TTK), sorumluluk sigortalarını ele alan maddeleri kapsamında zarar gören kişisine ilişkin hükümler mevcuttur. Bunlardan biri, TTK m. 1479'da düzenlenen sigortacının zarar görenden bilgi alma hakkıdır. Buna göre sigortacının, zarara sebep olan olayın ve zarar miktarının belirlenmesi amacıyla, zarar görenden bilgi isteme hakkı bulunmaktadır. TTK m. 1479, sigorta sözleşmesi açısından üçüncü kişi konumunda olan zarar gören için, sağlanması ihtimali bulunan ve istenilmesi haklı görülebilecek ilgili tüm belgeleri sigortacıya verme zorunluluğu getirmiştir. TTK m. 1479, bu belgelerin ne olduğunu açıkça düzenlememiştir. Bu belgeler somut olaya göre değişiklik gösterir. Zarar gören bunu yerine getirmezse, durumun zarar görene yazılı bildirilmiş olması kaydıyla, sigortacının sorumluluğu, zorunluluk yerine getirilmiş olsaydı ödemek zorunda kalacağı miktarla sınırlı olacaktır. Bildiride konu ile sınırlı olarak 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu'na da değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sorumluluk Sigortaları, Bilgi Alma Hakkı, Zarar Gören

1. GİRİŞ

Sorumluluk sigortalarına ilişkin düzenlemelerde zarar görene ilişkin hükümler bulunmaktadır. Bunlardan biri, bu çalışmanın konusunu oluşturan, 6102 sayılı "*Türk Ticaret Kanunu*"[123] (TTK) m. 1479'da yer alan "Sigortacının zarar görenden bilgi alma hakkı" başlıklı hükümdür.

Sigorta sözleşmesinin tarafı olmayan zarar görenin TTK m. 1478[124] uyarınca sigortacıya doğrudan dava hakkı bulunmaktadır, dolayısıyla sigortacının da zarar görenden bilgi alma hakkı söz konusu olmalıdır[125]. TTK m. 1479 ile sigortacı zarar gören karşısında nispeten de olsa korunmaktadır[126].

Sigortacının, sigorta ile ilgili olan kişilerden riziko ile ilgili her türlü bilgiyi talep edebilmesi gerekir (TTK m. 1447 gerekçesi). Çalışmada bu yönde, TTK m. 1479 ile birlikte konu ile bağlantılı diğer Türk Ticaret Kanunu hükümleri ele alınacaktır. Bu kapsamda sigortacıya bilgi ve belge verilmesi gerekliliği ve önemi açıklanacaktır. Ayrıca sorumluluk sigortalarından biri olan Karayolları Motorlu Araçlar Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortasına (trafik sigortasına) da çalışma konusu dahilinde değinilecektir. Bu kapsamda 2918 sayılı "*Karayolları Trafik Kanunu*"[127] (KTK) ve "*Karayolları Motorlu Araçlar Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası Genel Şartları*"[128] (Genel Şartlar) hükümleri ele alınacaktır. Genel Şartlar'da yer alan Ek-6'daki belgeler, çalışmada ayrıca ele alınmayacaktır.

2. GENEL OLARAK SİGORTACIYA BİLGİ VE BELGE SAĞLANMASI GEREKLİLİĞİ

Riziko neticesinde ortaya çıkan gerçek zararın tespiti, sigorta tazminatı ödeme yükümlülüğü altında bulunan sigortacı açısından büyük önem taşımaktadır. İyi niyet ve azami güven esasına dayanan sigortada sigortacı, riziko gerçekleştiğinde sorumluluğunun ortaya çıkıp çıkmadığını, çıktıysa bu sorumluluğun kapsam ve sınırını tespit için rizikoyla ilgili tüm bilgilere sahip olmalıdır (TTK m. 1447 gerekçesi). Sigortacıya bilgi ve belge verilmesine ilişkin Türk Ticaret Kanunu bazı düzenlemeler içermektedir. TTK m. 1427/2 "*Sigorta tazminatı veya bedeli, rizikonun gerçekleşmesini müteakip ve rizikoyla ilgili belgelerin sigortacıya verilmesinden sonra sigortacının edimine ilişkin araştırmaları bitince ve her hâlde 1446 ncı maddeye göre yapılacak ihbardan kırkbeş gün sonra muaccel olur. Can sigortaları için bu süre onbeş gündür. Sigortacıya yüklenemeyen bir kusurdan dolayı inceleme gecikmiş ise süre işlemez.*" şeklinde bir

[123] Kanun No: 6102, RG: 14.02.2011, S. 27846 (Çalışmada "TTK" olarak kısaltılacaktır).
[124] Bu madde hükmü şu şekildedir: "*Zarar gören, uğradığı zararın sigorta bedeline kadar olan kısmının tazminini, sigorta sözleşmesi için geçerli zamanaşımı süresi içinde kalmak şartıyla, doğrudan sigortacıdan isteyebilir.*"
[125] Günay, B., *Sigorta Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023, s. 233.
[126] Günay, s. 233.
[127] Kanun No: 2918, RG: 18.10.1983, S. 18195 (Çalışmada "KTK" olarak kısaltılacaktır).
[128] RG: 14.05.2015, S. 29355. Çalışmada "Genel Şartlar" olarak kısaltılacaktır.

hüküm içermektedir. Bu madde hükmü Türk Ticaret Kanunu'nun genel hükümlerinde ele alındığından tüm sigorta türleri için geçerlidir (sorumluluk sigortaları için ayrıca bakınız TTK m. 1485; TTK m. 1475/2).

Ayrıca TTK m. 1447/1'de yer alan "*Sigorta ettiren, rizikonun gerçekleşmesinden sonra, sözleşme uyarınca veya sigortacının istemi üzerine, rizikonun veya tazminatın kapsamının belirlenmesinde gerekli ve sigorta ettirenden beklenebilecek olan her türlü bilgi ile belgeyi sigortacıya makul bir süre içinde sağlamak zorundadır. Ayrıca, sigorta ettiren, aldığı bilgi ve belgenin niteliğine göre, rizikonun gerçekleştiği veya diğer ilgili yerlerde sigortacının inceleme yapmasına izin vermekle ve kendisinden beklenen uygun önlemleri almakla yükümlüdür*." şeklindeki düzenleme ile sigorta ettiren için bilgi ve belge sağlama zorunluluğu ele alınmıştır.

3. TTK M. 1479 UYARINCA SİGORTACININ ZARAR GÖRENDEN BİLGİ ALMA HAKKI VE ZARAR GÖRENİN VERMEK ZORUNDA OLDUĞU BELGELER

TTK m. 1447'nin sorumluluk sigortasındaki uzantısı niteliğinde olan TTK m. 1479 (bakınız TTK m. 1479 gerekçesi) [129] ise şu şekilde düzenlenmiştir: "*Sigortacı, zarara sebep olan olayın ve zarar miktarının belirlenmesi amacıyla, zarar görenden bilgi isteyebilir. Zarar gören, sağlanması ihtimali bulunan ve istenilmesi haklı görülebilecek ilgili tüm belgeleri sigortacıya vermek zorundadır. Zarar görenin bu zorunluluğa uymaması hâlinde, durumun zarar görene yazılı bildirilmiş olması kaydıyla, sigortacının sorumluluğu, zorunluluk yerine getirilmiş olsaydı ödemek zorunda kalacağı miktarla sınırlıdır*." TTK m. 1479 hükmü, Türk Ticaret Kanunu'nda sorumluluk sigortalarına ilişkin genel hükümler kapsamında ele alındığı için hem ihtiyari hem de zorunlu sorumluluk sigortalarına uygulanır[130].

TTK m. 1479 hükmü yerinde bir düzenlemedir. Sorumluluk sigortalarında, sigortalının zararı aslında zarar gören kişinin uğradığı zarar olduğundan sigortacı bu zararı tespit edebilmek için zarar görenden bilgi ve belge talebinde bulunabilmelidir; kaldı ki sigortacı için sigorta ettirenden daha fazla zarar gören kişinin elindeki bilgi ve belgeler önemlidir (TTK m. 1479 gerekçesi)[131].

TTK m. 1479'daki bilgi talebinin amacı "*zarara sebep olan olayın ve zarar miktarının belirlenmesi"*dir. Zarar görenden elde edilen bilgilerle zararın ortaya çıkmasına neden olan olay aydınlatılmaya ve ortaya çıkan zarar miktarı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu bilgiler, sigortacının ödemekle yükümlü olduğu sigorta tazminatının netleştirilmesine yardımcı olmaktadır.

[129] Sigorta ettiren için sigortacıya bilgi ve belge sağlama yükümlülüğünü ele alan TTK m. 1447'ye paralel nitelikte düzenleme, TTK m. 1479'da zarar gören için getirilmiştir (Coşkun, M., *Sigorta Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2024, s. 674).
[130] Aynı yönde bakınız Uluğ Cicim, s. 17.
[131] Bu yönde ayrıca bakınız Kara, H., *Sigorta Hukuku*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2021, s. 315; Çeker, M., *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Sigorta Hukuku*, Karahan Kitabevi, Adana, 2023, s. 254; Uluğ Cicim, İ., Sorumluluk Sigortasında Sigortacının, Sigortacıya Yöneltilen Tazminat Talebine İlişkin Yükümlülük, Hak ve Yetkileri (TTK m. 1476, 1479, 1480, 1481), Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, Aralık 2013, s. 17.

Zarar görenin vermek zorunda olduğu belgeler; "*sağlanması ihtimali bulunan"*[132] ve "*istenilmesi haklı görülebilecek*" [133] ilgili tüm belgeler olarak ifade edilmiştir. Bu kapsamdaki belgeler zararı ortaya çıkaran olaya ilişkin olmalıdır ve zarar miktarının tespiti amacıyla talep edilmelidir[134]. TTK m. 1479'daki belgelerin ne olduğu açıkça düzenlenmemiştir; dolayısıyla somut olaya göre değerlendirilme yapılabilir[135] ya da poliçe ile tespit edilebilir[136]. Ancak kanaatimizce madde hükmündeki bu belgeler için daha açıklayıcı bir düzenleme, maddenin uygulanması açısından daha yararlı olur. Ayrıca buradaki belgelerin nasıl verilebileceği konusunda, ayrıntılı düzenlemenin gerekli olduğu düşüncesindeyiz.

4. TTK M. 1479'UN İHLALİ VE HÜKMÜN EMREDİCİLİĞİ

Zarar gören TTK m. 1479'a aykırı davranırsa, yani zorunluluğa uymazsa, durumun zarar görene yazılı bildirilmiş olması kaydıyla, sigortacının sorumluluğu, zorunluluk yerine getirilmiş olsaydı ödemek zorunda kalacağı miktarla sınırlı olacaktır (TTK m. 1479)[137]. Yani sigortacının sorumluluğu, bu madde hükmüne uygun davranılmış olması halinde ödenmesi gerekecek miktarla sınırlı olacaktır[138]. Burada ispat yükünün kime ait olacağını düzenlememiştir. Katıldığımız görüşe göre ispat yükü sigortacıya ait olmalıdır[139].

Buradaki yaptırımın uygulanabilmesi için *"durumun zarar görene yazılı bildirilmiş olması"* gerektiği öngörülmektedir. Ancak bu bildirimin hangi kapsamda olacağı düzenlenmemiştir[140]. Bununla birlikte bu bildirimde, ilgili tüm bilgi ve belgenin verilmesi gerekliliğinin ve verilmemesi halinde uygulanacak yaptırımın ayrıca belirtilmiş olması gerektiği de ileri sürmüştür[141]. Kanaatimizce de madde hükmü bu açıdan yetersizdir. Bildirimin yazılı yapılması gerektiği belirtilmiş, başka da bir şekil şartı ya da içerik düzenlenmemiştir. Ancak bu bildirimin içeriği, bu madde hükmü kapsamında bir bildirimin yapıldığını gösterir

[132] Bir görüşe göre burada sağlanması "*ihtimali*" bulunan belgeler değil, sağlanması "*olanaklı*" bulunan belgeler söz konusudur (Ünan, S., *Türk Ticaret Kanunu Şerhi Altıncı Kitap: Sigorta Hukuku C. II Sigorta Türlerine İlişkin Özel Hükümler*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 372).
[133] Bir görüşe göre madde hükmündeki "*istenilmesi haklı görülebilecek belge*" yerine "*sigortacının makul biçimde isteyebileceği*" denilmeliydi (Ünan, s. 372).
[134] Günay, s. 233.
[135] Bu yönde ayrıca bakınız Günay, s. 233.
[136] Seven, V., Mahkemeye-Tahkime Başvurmadan Önce Sigorta Şirketine Başvuru Zorunluluğunda Sunulacak Belgelerin (Özellikle Sağlık Kurulu Raporu) Dava Şartı ve Temerrüt ile İlişkisi, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, Özel Sayı, 2022, s. 143.
[137] Bir görüşe göre bu yaptırım tazminatın doğrudan zarar görene ödenmesi halinde bir sorun ortaya çıkarmaz, ancak tazminatın sigortalıya ödeneceği hallerde, üçüncü kişinin davranışından sözleşmenin tarafı olan bu kişinin de etkilenmesi, yani ona ödenen miktarının azalması tartışmalara yol açabilecektir (Ulaş, I., Bektaş, İ., *Ulaş Sigorta Hukuku İkinci Cilt Zarar Sigortaları-II, Turhan Kitabevi*, Ankara, 2024, s. 858).
[138] Ünan, s. 372; Günay, s. 234. Katıldığımız bir görüş, zarar miktarını tam olarak tespit edemeyen sigortacının çoğunlukla daha az ödeme yapmasının beklendiğini, böyle bir ihtimale göre maddedeki yaptırıma ilişkin ifadenin uygun olmadığını, burada zarar görenin verdiği bilgi ve belgeye göre tespit edilen zarar miktarına kadar sigortacının sorumlu olmasını öngören bir düzenlemenin uygun bir çözüm olacağını ifade etmiştir (Günay, s. 234).
[139] Ünan, s. 372. Bilgi ve belgenin sağlanmasına ilişkin zorunluluk yerine getirilmiş olsaydı, daha az tazminat ödeneceğine ilişkin iddianın sigortacı tarafından ispatı gerekir (Coşkun, s. 674; ayrıca bakınız Ulaş, Bektaş, s. 857).
[140] Bakınız Ünan, s. 372.
[141] Günay, s. 234.

nitelikte olmalıdır[142]. Ayrıca yazılı bildirimin nasıl yapılacağı da düzenlenmemiştir. Madde hükmü bu açıdan da yetersizdir.

Katıldığımız görüş TTK m. 1479'da zarar görene yüklenen bir külfetin olduğunu[143], sigortacının bilgi ve belge verilmesini dava yoluyla isteyemeyeceğini ifade etmiştir[144]. Bilgi veya belge verilmezse; sigortacı sorumluluktan tamamen veya kısmen kurtulmuş, zarar gören haklarını tamamen veya kısmen kaybetmiş olabilecektir[145].

TTK m. 1486/2 uyarınca TTK m. 1479'a aykırı sözleşme şartları geçersizdir. Dolayısıyla sigortacının zarar görenden bilgi isteme hakkının sözleşme ile kaldırılması mümkün değildir[146].

5. KARAYOLLARI MOTORLU ARAÇLAR ZORUNLU MALİ SORUMLULUK SİGORTASI (TRAFİK SİGORTASI) AÇISINDAN BELGE TALEBİ

Karayolları Trafik Kanunu, karayolları motorlu araçlar zorunlu mali sorumluluk sigortası (trafik sigortası) ile ilgili hükümler içermektedir. Bu kapsamda konumuz itibarıyla belgelere ilişkin KTK m. 99/1 hükmü mevcuttur. Buna göre "*Sigortacılar, hak sahibinin zorunlu mali sorumluluk sigortası genel şartlarıyla belirlenen belgeleri, sigortacının merkez veya kuruluşlarından birine ilettiği tarihten itibaren sekiz iş günü içinde zorunlu mali sorumluluk sigortası sınırları içinde kalan miktarları hak sahibine ödemek zorundadırlar*"[147]. Bu madde hükmü sigortacıya sunulması gereken belgeler ile ilgili olarak trafik sigortası bakımından özel hüküm niteliğindedir[148].

Genel Şartlar B. 2'de (2.1) ise "*Sigortacı; hak sahibinin, kaza veya zararın tespit edilebilmesi için bu Genel Şartların Ek-6'sında yer alan gerekli tüm belgeleri sigortacının merkez veya şubelerinden birine ilettiği tarihten itibaren sekiz işgünü içinde tazminatı hak sahibine öder. Sigortacının kendisine iletilen belgelere haklı olarak itiraz etmesi veya kendisinin hak sahibinden ya da başka bir kurumdan haklı olarak yeni bir belge talep etmesi halinde söz konusu süre yeni talep edilen belgenin sigortacının merkez veya şubelerinden birine iletilmesinden sonra başlar. Sigortacı hak sahibinden münhasıran hak sahibinin tazminat hakkını etkileyen bilgi ve belgeleri talep edebilir.*" şeklinde düzenleme yapılmıştır. Hak

---

[142] "*Yasa, görevin çiğnenmiş olması halinde yaptırım uygulanabilmesini ayrıca "durumun zarar görene yazılı bildirilmiş olması" koşuluna da bağlanmıştır. Dosya içerisinde sigortacının başvuru sahibine yazılı bildirimde bulunduğunu, istenilen belgelerin verilmemesi ve aracın gösterilmemesi halinde, artan hasar tazminatından sorumlu olmayacağını ihtar ettiğini gösteren belge bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda sigortacının bilirkişi raporunda tespit edilenden daha az zarara uğranıldığını veya herhangi bir zararın söz konusu olmadığını somut olarak ispatlayamadığı anlaşılmaktadır*." (Sigorta Tahkim Komisyonu, K. 2020/İHK-11165, T. 4.6.2020, Lexpera, Erişim Tarihi: 22.12.2024).

[143] Bu yönde bakınız Uluğ Cicim, s. 17.

[144] Samim Ünan, s. 371.

[145] Ünan, s. 371; ayrıca bakınız Alhan, Y., 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Uyarınca Sorumluluk Sigortalarında Sigortacının Borç ve Yükümlülükleri, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 18/2 (2023), s. 822-823.

[146] Uluğ Cicim, s. 17.

[147] 14.4.2016 tarihli ve 6704 sayılı Kanunun 6 ncı maddesiyle, bu fıkrada yer alan "*kaza veya zarara ilişkin tespit tutanağını veya bilirkişi raporunu*" ibaresi "*zorunlu mali sorumluluk sigortası genel şartlarıyla belirlenen belgeleri*" şeklinde değiştirilmiştir.

[148] Seven, s. 156.

sahibinin Genel Şartlar Ek-6'daki belgeleri iletilmesi, sigorta tazminatının ödenmesi için gereklidir. Belge talebindeki amaç, kaza veya zararın tespitidir.

KTK m. 97'de zarar görenin, zorunlu mali sorumluluk sigortasında öngörülen sınırlar içinde dava yoluna gitmeden önce ilgili sigorta kuruluşuna yazılı başvuruda bulunması gerektiği düzenlenmiştir. Sigorta kuruluşunun başvuru tarihinden itibaren en geç on beş gün içinde başvuruyu yazılı olarak cevaplamaması veya verilen cevabın talebi karşılamadığına ilişkin uyuşmazlık olması hâlinde, zarar gören dava açabilir veya 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu[149] çerçevesinde tahkime başvurabilir. Buradaki başvurunun geçerli olması, Genel Şartlar'da belirtilen belgeleri içerip içermediğine bağlıdır[150]. Genel Şart C. 7'de "*Zarar görenin, zorunlu mali sorumluluk sigortasında öngörülen sınırlar içinde dava yoluna gitmeden önce bu Genel Şartların Ek-6'sında belirtilen tazminat ödemelerinde istenecek belgelerin tamamı ile birlikte ilgili sigortacıya yazılı başvuruda bulunması gerekir. Sigortacının başvuru tarihinden itibaren en geç onbeş gün içinde başvuruyu yazılı olarak cevaplamaması veya verilen cevabın talebi kısmen veya tamamen karşılamadığına ilişkin uyuşmazlık olması hâlinde ya da tazminat tutarında anlaşma sağlanamadığı hallerde sigortacının merkez veya şubesinin veya sigorta sözleşmesini yapan acentenin bulunduğu yer mahkemelerinde, kazanın meydana geldiği yer mahkemesinde ya da zarar görenin ikametgâhının bulunduğu yer mahkemesinde dava açılabileceği gibi uyuşmazlığın çözümü için Sigorta Tahkim Komisyonuna da başvurulabilir*". düzenlemesine yer verilmiştir[151].

[149] Kanun No: 5684, RG: 14.06.2007, S. 26552. Bu Kanunun 30/13'üncü maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: "*Komisyona gidilebilmesi için, sigortacılık yapan kuruluşla uyuşmazlığa düşen kişinin, uyuşmazlığa konu teşkil eden olay ile ilgili olarak sigortacılık yapan kuruluşa gerekli başvuruları yapmış ve talebinin kısmen ya da tamamen olumsuz sonuçlandığını belgelemiş olması gerekir. Sigortacılık yapan kuruluşun, başvuru tarihinden itibaren onbeş iş günü içinde yazılı olarak cevap vermemesi de Komisyona başvuru için yeterlidir.*"

[150] Seven, s. 144; Dırenisa, E., Sigortacıya Dava Açmadan Önce Yazılı Başvuruda Bulunulması Zorunluluğunun (KTK m. 97) Medenî Usûl Hukuku Yönüyle Değerlendirilmesi, İstanbul Hukuk Mecmuası, Cilt: 81, Sayı: 3, 2023, s. 652.

[151] İtiraz Hakem Heyeti Kararı'nda bu husus şu şekilde ele alınmıştır: "*Tüm bu gerekçelerle, Sigorta Kuruluşuna gerekli belgelerle ve geçerli başvuru yapılmadığından Başvuru Sahibi'nin Sigorta Tahkim Komisyonu'na başvurmasında hukuki yararının bulunmadığı sonucuna ulaşılmış ve başvurunun dava şartı yokluğundan usulden reddedilmesi gerektiği kanaatine ulaşılmıştır."* (Sigorta Tahkim Komisyonu, K. 2020/İHK-6030, T. 04.03.2021, Lexpera, Erişim Tarihi: 22.12.2024).
Bazı Yargıtay Kararları ise bu hususu şu şekilde ele almıştır: "*İtiraz Hakem Heyeti tarafından; davacının davalıya başvuru sırasında sunduğu maluliyet raporunun (yukarıda belirtilen raporun) usule uygun düzenlenmediği ve KTK'nın 97. maddesi ile ZMSS Genel Şartları gereği gerekli olan tüm belgeler ile başvuru yapılmadığı, tahkime başvurulmadan önce usulüne uygun yapılmış başvuru bulunmasının dava şartı olduğu gerekçesiyle, davanın dava şartı yokluğundan reddine karar verilmiştir.*
...
2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu'nun 97. maddesi ile zorunlu mali sorumluk sigortasından faydalanmak isteyen hak sahiplerinin dava yoluna gitmeden önce sigortacıya yazılı başvuru yapması gerektiği düzenlenmiş olmakla birlikte, bu başvuru yapılmadan dava yoluna gidilmesi halinin dahi HMK'nın 115/2. maddesi gereği tamamlanabilir dava şartı olduğu Dairemizin yerleşik uygulamaları ile kabul edilmektedir. Bu başvurunun yapıldığı; ancak, eksik ya da usule uygun olmayan belge ile başvurulduğu savunmasının olduğu durumlarda ise usule uygun olmadığı savunulan belgedeki eksikliğin her halükarda tamamlanabileceği açıktır." (4. HD., E. 2021/2459, K. 2021/2961, T. 14.6.2021(Lexpera, Erişim Tarihi: 28.12.2024); ayrıca bakınız Y. 4. HD., E. 2021/2676, K. 2021/1901 (https://karamercanhukuk.com/yargitay-karari/karayollari-trafik-kanunu-97-maddesi-hukmundeki-sigortaciya-yazili-basvuru-sarti-tamamlanabilir-dava-sartidir, Erişim Tarihi: 28.12.2024); Y. 4. HD., E. 2021/12472, K. 2022/6156, T. 29.3.2022 (Lexpera, Erişim Tarihi: 28.12.2024).

Katıldığımız görüşe göre bu belgeler eklenmezse, sigorta şirketinin ödeme yapma durumu ortaya çıkmaz; çünkü TBK m. 117 uyarınca borç muaccel hale gelmediğinden borçlunun (sigorta kuruluşunun) temerrüdü söz konusu olmaz[152]. Ayrıca bu görüş muaccel olmayan bir borç talep ve dava edilemeyeceğinden, KTK m. 99'da anılan belgelerin KTK m. 97'deki başvurunun geçerliliği için gerekli belgeler olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir[153].

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sigortacının zarara neden olan olay ve ortaya çıkan zarara ilişkin bilgi ve belgeye ulaşması, en gerekli şekilde yerine getirilmelidir. Bu bilgi ve belgeler gereği gibi sağlanamazsa, sigortacı sigorta kapsamında bir olayın varlığını ve zararın miktarını tespit edemez. Bu bilgi ve belgeler, rizikonun gerçekleşmesine ve sonuçlarına ilişkindir. Sigortacının zarar görenden bilgi alma hakkını ve zarar görenin madde hükmü kapsamındaki belgeleri sigortacıya verme zorunluluğunu ele alan TTK m. 1479 sigortacıyı koruyan bir hükümdür.

TTK m. 1479 hükmü, talep edilebilecek bilgi ve belgeler yönünden kanaatimizce özü itibarıyla yeterlidir. Ancak bu madde hükmünün bu açıdan daha açıklayıcı bir şekilde ele alınması, bu maddenin uygulanması açısından daha yararlı olabilir. Buradaki bilgi ve belgelerin nasıl verilebileceği hususunda ayrıntılı bir düzenleme kanaatimizce gereklidir.

TTK m. 1479 kapsamında zorunluluğun yerine getirilmemesi hali de ele alınmıştır. Ancak kanaatimizce bu durumun sigortacının sorumluluğuna ilişkin olarak daha ayrıntılı ve net bir şekilde düzenlenmesi, yaptırımın uygulanmasında daha da yararlı olabilir. Bu madde hükmündeki bildirimin nasıl ve ne kapsamda yapılacağı açıkça düzenlenmemiştir. Sadece yazılı olacağı belirtilmiştir. Madde hükmü bu açıdan yetersizdir.

KAYNAKÇA

Alhan, Y., 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Uyarınca Sorumluluk Sigortalarında Sigortacının Borç ve Yükümlülükleri, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 18/2 (2023), s. 807-855.

Coşkun, M., *Sigorta Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2024.

Çeker, M., *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Sigorta Hukuku*, Karahan Kitabevi, Adana, 2023.

Dırenisa, E., Sigortacıya Dava Açmadan Önce Yazılı Başvuruda Bulunulması Zorunluluğunun (KTK m. 97) Medenî Usûl Hukuku Yönüyle Değerlendirilmesi, İstanbul Hukuk Mecmuası, Cilt: 81, Sayı: 3, 2023, s. 645-673.

[152] Seven, s. 145; Dırenisa, s. 654.
[153] Seven, s. 159.
KTK m. 97'deki yazılı başvurunun özel dava şartı olduğu hususunda bakınız Seven, s. 145, 162, 164; Dırenisa, s. 655-656.

Günay, B., *Sigorta Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023.
https://karamercanhukuk.com/yargitay-karari/karayollari-trafik-kanunu-97-maddesi-hukmundeki-sigortaciya-yazili-basvuru-sarti-tamamlanabilir-dava-sartidir, Erişim Tarihi: 28.12.2024.
https://www.lexpera.com.tr/
Kanunlar ve Genel Şart, https://www.mevzuat.gov.tr/.
Kara, H., *Sigorta Hukuku*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2021.
Seven, V., Mahkemeye-Tahkime Başvurmadan Önce Sigorta Şirketine Başvuru Zorunluluğunda Sunulacak Belgelerin (Özellikle Sağlık Kurulu Raporu) Dava Şartı ve Temerrüt ile İlişkisi, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, Özel Sayı, 2022, s. 142-164.
Ulaş, I., Bektaş, İ., *Ulaş Sigorta Hukuku İkinci Cilt Zarar Sigortaları-II, Turhan Kitabevi*, Ankara, 2024.
Uluğ Cicim, İ., Sorumluluk Sigortasında Sigortacının, Sigortacıya Yöneltilen Tazminat Talebine İlişkin Yükümlülük, Hak ve Yetkileri (TTK m. 1476, 1479, 1480, 1481), Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, Aralık 2013, s. 11-23.
Ünan, S., *Türk Ticaret Kanunu Şerhi Altıncı Kitap: Sigorta Hukuku C. II Sigorta Türlerine İlişkin Özel Hükümler*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Boks Sporu Yapan 10-12 Yaş Grubundaki Sporcu Ailelerinin Psikolojik Kazanımlarının İncelenmesi

Zehra Elvan GÜLER[154] Yağmur Akkoyunlu[155]

ÖZET

Bu araştırmada amaç, ailelerin, çocuklarının boks sporuna katılımları ile elde edecekleri psikolojik kazanımlarını belirlemek ve incelemektir. Bu araştırma, genel tarama modeliyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma; İstanbul İlinde boks sporu yapan sporcuların ailelerine uygulanmış olup, toplam 183 anne ve babaya ulaşılmıştır. Katılımcıların psikolojik kazanımları "Sporda Ailenin Psikolojik Kazanımları Ölçeği (SAPKÖ) uygulanarak değerlendirilmiştir. Sonuçlar analiz edildiğinde; araştırmaya katılan ebeveynlerin sporda ailenin psikolojik kazanımları genel algısı ortalamanın üstünde çıktığı görülmektedir. Alt boyutlar arasında en yüksek kontrol edicilik alt boyut puanı çıkarken en düşük ise benlik saygısı alt boyut puanı çıkmıştır. Cinsiyete göre incelemede; erkeklerin statü kazanma algısı kadınlardan fazla çıkmıştır. Ayrıca erkeklerin kontrol edicilik algısı kadınlardan fazla çıkmıştır. Benlik saygısı, özdeşleşme alt boyutları ile birlikte sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçeğinin kadın ve erkeğe değişmediği ortaya çıkmıştır. Medeni durumlarına göre incelemede; bekarların statü kazanma algısı evlilerden fazla çıkmıştır. Yine bekarların benlik saygısı algısı evlilerden fazla çıkmıştır. Ayrıca, bekarların özdeşleşme algısı evlilerden fazla çıkmıştır. Son olarak bekarların sporda ailenin psikolojik kazanımları genel algısı evlilerden fazla çıkmıştır. Yaş gruplarına göre incelemede; Katılımcıların Statü Kazanma boyutunda 20-40 yaş arası ailelerin Statü Kazanma algısı 41-50 yaş arası gruptan daha fazla çıkmıştır. Katılımcıların Özdeşleşme boyutunda 20-40 yaş arası ailelerin Özdeşleşme algısı 41-50 ile 50 yaş ve üzeri gruptan daha fazla çıkmıştır. Katılımcıların Kontrol Edicilik boyutunda 20-30 yaş arası ailelerin Kontrol Edicilik algısı 41-50 yaş arası gruptan daha fazla çıkmıştır. Katılımcıların Sporda Ailenin Psikolojik Kazanımları genel boyutunda 20-40 yaş arası ailelerin Sporda Ailenin Psikolojik Kazanımları genel algısı 41-50 yaş arası gruptan daha fazla çıkmıştır. Öğrenim durum gruplarına göre incelemede; herhangi bir farklılık çıkmamıştır. Aylık gelir durumuna göre incelemede; Katılımcıların Statü Kazanma boyutunda 17 binden yukarı aylık geliri olan ailelerin Statü Kazanma algısı asgari ücretten düşük aylık geliri olan ailelerden daha fazla çıkmıştır. Katılımcıların Özdeşleşme boyutunda 17-52 bin TL arası aylık geliri olan ailelerin Özdeşleşme algısı asgari ücretten düşük aylık geliri olan ailelerden daha fazla çıkmıştır. Katılımcıların Kontrol Edicilik boyutunda asgari ücret ve yukarı aylık geliri olan ailelerin Kontrol Edicilik algısı asgari ücretten düşük aylık geliri olan ailelerden daha fazla çıkmıştır. Katılımcıların sporda ailenin psikolojik

[154] Yüksek Lisans Öğrencisi; Bandırma 17 Eylül Üniversitesi; 0009-0009-8132-6590; zehraelvanguler@gmail.com
[155] Prof. Dr.;Bandırma 17 Eylül Üniversitesi/Spor Bilimleri Fakültesi; 0000-0002-5184-1331; yakkoyunlu@bandirma.edu.tr;

kazanımları genel boyutunda asgari ücret ve yukarı aylık geliri olan ailelerin sporda ailenin psikolojik kazanımları genel algısı asgari ücretten düşük aylık geliri olan ailelerden daha fazla çıkmıştır. Son olarak ailelerin statü kazanma alt boyutu ile özdeşleşme alt boyutu algıları arasında orta düzeyde; statü kazanma alt boyutu ile benlik saygısı alt boyutu algıları arasında orta düzeyde; özdeşleşme alt boyutu ile kontrol edicilik alt boyutu algıları arasında orta düzeyde, anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Boks, Psikolojik Kazanım, Spor.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine and examine the psychological gains that families will gain from their children's participation in boxing. This study was conducted with a general screening model. The study was conducted on families of athletes who do boxing in Istanbul Province, and a total of 183 mothers and fathers were reached. The psychological gains of the participants were evaluated by applying the "Scale of Psychological Gains of the Family in Sports (SAPKÖ). When the results were analyzed; it was seen that the general perception of the psychological gains of the family in sports of the parents who participated in the study was above average. While the highest sub-dimensions were found in the sub-dimension of controlling, the lowest was found in the sub-dimension of self-esteem. In the examination according to gender; the perception of gaining status of men was found to be higher than women. In addition, the perception of controllingness of men was found to be higher than women. It was revealed that the scale of psychological gains of the family in sports together with the sub-dimensions of self-esteem and identification did not change for women and men. In the examination according to marital status; the perception of gaining status of singles was found to be higher than marrieds. Again, the perception of self-esteem of singles was found to be higher than marrieds. In addition, the singles' perception of identification was found to be higher than the married ones. Finally, the singles' general perception of the psychological gains of the family in sports was found to be higher than the married ones. In the examination according to age groups; in the Status Gaining dimension of the participants, the Status Gaining perception of the families between the ages of 20-40 was found to be higher than the 41-50 age group. In the Identification dimension of the participants, the Identification perception of the families between the ages of 20-40 was found to be higher than the 41-50 and 50 and above age groups. In the Controlling dimension of the participants, the Controlling perception of the families between the ages of 20-30 was found to be higher than the 41-50 age group. In the general dimension of the Psychological Gains of the Family in Sports, the participants' general perception of the Psychological Gains of the Family in Sports of the families between the ages of 20-40 was found to be higher than the 41-50 age group. In the examination according to educational status groups; no difference was found. In the examination according to monthly income status; In the participants' Status Attainment dimension, the perception of Status Attainment of families with a monthly income of over 17 thousand was found to be higher than that of families with a monthly income lower than the minimum wage. In the participants' Identification dimension, the perception of Identification of families with a monthly income between 17-52 thousand TL was found to be higher than that of families with a monthly income lower than the minimum wage. In the participants' Controlling dimension, the perception of Controlling of families with a monthly income of minimum wage and above was found to be higher than that of families with a monthly income lower than the minimum wage. In the participants' general dimension of psychological gains of the family in sports, the general perception of psychological gains of the family in sports of families with a monthly income of minimum wage and above was found to be higher than that of families with a monthly income lower than the minimum wage. Finally, there is a moderate relationship between the perceptions of the status attainment sub-dimension and the identification sub-dimension; a moderate relationship between the perceptions of the status attainment sub-dimension and the self-esteem

sub-dimension; and a moderate, significant and positive relationship between the perceptions of the identification sub-dimension and the controlling sub-dimension.

Keywords: Family, Boxing, Psychological Gain, Sports.

1. Giriş

Gençler sporda optimum gelişimi deneyimlediklerinde, gelişmiş fiziksel sağlık, psikolojik refah ve sosyal ilişkiler ve liderlik ve öz düzenleme gibi yaşam becerilerinin aktarımı dahil olmak üzere bir dizi potansiyel faydaya maruz kalırlar (Jacobs ve Wright, 2018). Genetik, eğitim ve psikolojik özelliklerden sosyokültürel etkilere ve bağlama kadar çeşitli faktörlerin atletik gelişimi etkilediği bilindiği sürece, gençlik gelişimi modellerini ve zaman içinde sporda olumlu gelişimsel varlıkların ve sonuçların birikimini tanımlamak ve açıklamak için geliştirilmiştir (Côté, Turnnidge ve Evans, 2014).

Genç sporcuların sosyal ilişkilerinin doğası ve kalitesi bugüne kadar literatürde önemli bir ilgi görmüştür (Barnett, 2008). Özellikle ailevi etkiler, çocukluk ve ergenlik yılları boyunca sporcuların gelişimini etkileyen en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Ebeveynler ve veliler, bir çocuğu ilk spor aktivitesine kaydettirmek gibi çocuklarının deneyimlerinden ve sosyal etkileşimlerinden sorumludur. Ayrıca, çocukların günlük etkileşimlerinde başkalarıyla kullanacakları sosyal becerileri ve davranışları doğrudan ve dolaylı olarak sağlarlar. Benzer şekilde, bir çocuğun kardeşlerinden öğrendikleri, sosyal ve duygusal becerilerini yetişkinliğe nasıl geliştirecekleri konusunda önemli bir rol oynar (Kramer ve Conger, 2009). Bu nedenle, sadece sporda değil, daha genel olarak, ebeveynlerin ve kardeşlerin etkisi, çocukların gelişimi söz konusu olduğunda önemli görülmektedir.

Gençlik sporunda ebeveyn rollerinin ve desteğinin önemini destekleyen çok sayıda kanıt olmasına rağmen, gelişmekte olan genç sporculara yakın mesafede yaşayan diğer aile üyelerinin etkisi ve aile biriminin bir bütün olarak dinamik sistemi henüz ön düzeyin ötesinde araştırılmamıştır (Taylor, Carson ve Collins, 2017).

Araştırmacılar, son yıllarda ebeveynlerin bir çocuğun gelişiminin erken, orta ve ileri yıllarında oynadıkları belirgin rolü belgelemişlerdir. Gelişimin erken aşamalarında (örn. 6-12 yaş arası), Bloom (1985), ebeveynlerin çocuklarını tutkuyla yapmak istedikleri sporu veya aktiviteyi seçme özgürlüğünü sağlamak için onları çeşitli farklı aktivitelere kaydettirmelerinin çok önemli olduğu konusunda hemfikirdir. Spora katılımın bu erken yılları, ebeveynlerin çocuklarıyla orta yıllardan (örn. 13-15 yaş arası; Dorsch, Smith ve McDonough, 2015) önce etkileşim kurmaları ve ilgilenmeleri için bir yol görevi görmekte; bu yaşlarda ebeveynler, çocuklarının spora katılımını ve sürekli gelişimini desteklemede önemli bir rol oynamaktadırlar. Ebeveynler için bu, önemli miktarda kaynak, para ve zaman yatırımı anlamına gelmektedir.

Ebeveynlerin çocuklarının spor katılımında oynadıkları rol zamanla değişebileceği gibi, ebeveynlerin çocuklarının atletik gelişimi boyunca sundukları destek türleri de değişebilir. Côté ve Hay (2002) duygusal destek, bilgi desteği, elle tutulur destek ve arkadaşlık olmak üzere dört tür ebeveyn desteğini açıklamaktadır. Gelişim boyunca sporcular, üzüntü, hayal kırıklığı ve stres zamanlarında duygusal destek (örneğin, teşvik, güvence) için ebeveynlerine yönelirler. Bu destek biçimi, sporcuların kendilerini ifade ettiklerinde ebeveynlerinin kendilerine dikkat ettiğini hissettikleri özerkliği destekleyen bir ebeveynlik stilini yansıtır (Keegan, Spray, Harwood ve Lavallee, 2010). Alternatif olarak, ebeveynlerden gelen bilgi desteği, spora özgü

becerilerle ilgili talimat, geri bildirim ve tavsiye veya spor uzmanlığı ve yatırımı ile ilgili daha genel kararlar şeklinde olur. Knight, Dorsch, Osai, Haderlie ve Sellars'a (2016) göre, çocuklarıyla benzer bir spor geçmişine sahip ebeveynlerin etkili bilgi desteği sağlama olasılığı daha yüksektir. Buna karşılık, somut destek, ebeveynlerin çocuklarının spora katılması için harcadıkları zaman ve parayla ilgilidir. Somut destek ebeveynler üzerinde stres yaratabilse de, rekabetçi sporda ilerlemeyi sağlamak için önemlidir (Harwood ve Knight, 2009). Son olarak, arkadaşlık ebeveynlerin çocuklarıyla sosyal bağlar kurmasını sağlar. Örneğin, hem ebeveyn hem de çocuk birlikte sporla ilgili faaliyetlerde bulunur (örneğin, spor etkinliklerine katılmak, TV'de spor şovları izlemek). Genel olarak, Harwood ve Knight (2015), çocuğun tercih edilen spordaki deneyimlerini ve isteklerini yansıtan desteğin sağlanmasının önemini vurgular.

Gençlik sporu bağlamında ebeveyn rolleri ve desteği yıllar içinde kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır. Bugüne kadar araştırmacılar, ebeveynlerin genç sporcu gelişimindeki rollerinin zamanla nasıl değiştiği ve ebeveynlerin genel olarak genç sporcu gelişiminde sağladığı destek türleri hakkında iyi bilgilendirilmiş bir anlayış elde etmişlerdir (Blazo, Czech, Carson ve Dees, 2014). Ancak ailelerde, çocuklarının spor yapmasından dolayı elde edecekleri psikolojik kazanımlar literatürde bulunmaktadır.

Düzenli atletik antrenman ve egzersiz, fiziksel performansı ve sağlığı iyileştirmenin en iyi yollarından biridir. Bir sporda başarılı olmak için, temel motor becerilerini (kuvvet, dayanıklılık, hız ve çeviklik gibi) geliştirecek teknik ve taktik antrenman ve fiziksel egzersizler birincil antrenman programına eklenmelidir. Çocukluk ve gençlik döneminde alınan temel antrenman, gelecekteki atletik başarının temel belirleyicisi olduğundan, genç sporcularda farklı egzersiz programlarının uygulanması sağlık ve atletik performans açısından oldukça önemli bir konudur (Haga, 2008). Bu doğrultuda uzun yıllardır bilimsel araştırmalar yapılmakta ve sporcuların temel motor becerilerini geliştirmek için yeni antrenman yöntemleri geliştirilmektedir. Bu bağlamda, birçok branşta vücut dengesi ve stabilizasyonu sağlayan ve böylece teknik becerilerin daha kusursuz ve daha verimli bir şekilde sergilenmesine olanak tanıyan çekirdek egzersizler, bilimsel çalışmalarda ve antrenman uygulamalarında dikkat çeken bir egzersiz türüdür (Luo vd., 2022).

Günümüzde boks, artan izleyici sayısı ve uluslararası yatırımlarla gençlerin ilgisinin arttığı popüler bir performans sporudur. Gelecekte şampiyonluk hedefleyerek çalışmalarını sürdüren yıldız ve genç boksörler için, diğer takım veya bireysel sporlarda olduğu gibi, boks müsabakalarının sonuçlarında fiziksel performans ve fiziksel kapasite oldukça etkilidir. Günümüz boksörlerinin üstün performans gösterebilmeleri için, fizyolojik, biyomekanik ve psikolojik birçok faktörün bir bütünü olarak görülmektedir (Blower, 2012).

Bu araştırmada amaç, ailelerin, çocuklarının boks sporuna katılımları ile elde edecekleri psikolojik kazanımlarını belirlemek ve incelemektir

2. Yöntem

Bu araştırma, genel tarama modeliyle gerçekleştirilmiştir (Karasar, 2005). Çalışma grubunun seçiminde olasılığa dayanmayan örnekleme çeşidinden uygun (amaca yönelik) örnekleme tekniği kullanılmıştır (Şimşek & Yıldırım, 2013). Araştırmaya katılanların demografik özellikleri hakkında betimsel istatistiklere ait veriler aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 5. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişken	Grup	n	%
Cinsiyet	Erkek	87	47.5
	Kadın	96	52.5
Yaş Grupları	20-30 yaş arası	48	26.2
	31-40 yaş arası	66	36.1
	41-50 yaş arası	48	26.2
	51 ve üstü	21	11.5
Eğitim durumu	Lise ve altı	60	32.8
	Önlisans	18	9.8
	Lisans	69	37.7
	Lisansüstü	36	19.7
Medeni Durumu	Evli	114	62.3
	Bekar	69	37.7
Aylık gelir durumu	Asgari ücret altı (17 000 TL altı)	6	3.3
	Asgari ücret (17 000 TL)	15	8.2
	17.000 TL ile 34.000 TL arası	54	29.5
	35.000 TL ile 52.000 TL arası	33	18.0
	53000 TL ve üstü	75	41.0
	Toplam	214	100.0

p<.05

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan katılımcıların % 52,5'inin kadın olduğu; % 36,1'inin 31-40 yaş arası olduğu; % 37,7'sinin lisans mezunu oldukları; % 62,3'ünün evli olduğu ve % 41,0'inin 53 bin ve yukarı aylık gelire sahip olduğu tespit edilmiştir.

Veri toplama aracı olarak, sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçeği Çepikkurt (2005) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek dört boyuttan (32 madde) oluşmaktadır. Ölçekte yer alan boyutlar kişilik gücü (karizma ve uzmanlık) (15 madde), ödül gücü (7 madde), yasal güç (7 madde) ve zorlayıcı güç (4 madde) şeklindedir. Ölçek iç tutarlılık alfa değerinin .93 olduğu görülmüştür.

İstatistik analizlerin IBM SPSS paket programı ile yapılmıştır. Sürekli değişkenlerin normal dağılıma uygunluğunun Skewness ve Kurtosis testi ile test edilmiştir.

Tablo 6. Ölçek ve Alt Boyutların Normallik Varsayımı

	N	Min	Maks	Ort	S.Sapma	Skewness	Std. Hata	Kurtosis	Std. Hata
Statü Kazanma Alt Boyutu	183	1.00	5.00	2.7986	1.21312	.009	.180	-1.189	.357
Benlik Saygısı Alt Boyutu	183	1.00	4.75	2.1148	.92979	.986	.180	.360	.357
Özdeşleşme Alt Boyutu	183	1.88	5.00	3.8033	.80354	-.341	.180	-.631	.357
Kontrol Edicilik Alt Boyutu	183	1.63	5.00	4.0082	.78944	-1.137	.180	1.129	.357

Sporda Ailenin Psikolojik Kazanımları Ölçeği	183	1.42	4.84	3.1935	.72601	-.167	.180	-.697	.357

p <.05

Sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçeği için çarpıklık ve basıklık değeri +2.0 ile -2.0 arasında olduğu görülmektedir. Tabachnick ve Fidell' e göre de çarpıklık ve basıklık değeri +2.0 ile -2.0 arasında olduğunu zaman parametrik test olarak kabul edilip ona göre işlem yapılabileceğini ifade etmektedir (Tabachnick & Fidell, 2013). Bu anlamda sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçeği normallik varsayımına göre uygun ve parametrik analizlerin yapılabileceği gerekmektedir.

Yukarıdaki tabloya göre katılımcıların sporda ailenin psikolojik kazanımları genel tutumlarına ilişkin puanlar bulunmaktadır. Sporda ailenin psikolojik kazanımları genel puan ortalaması 3,19±0,73 olduğu görülmektedir. Alt boyutlar arasında en yüksek Kontrol Edicilik alt boyut puanı (4,01±0,79) çıkarken en düşük ise Benlik Saygısı alt boyut puanı (2,12 ± 0,93) çıkmıştır. Sonuç olarak araştırmaya katılan ebeveynlerin sporda ailenin psikolojik kazanımları genel algısı ortalamanın üstünde çıktığı görülmektedir.

3. Bulgular

Araştırmada ailelerin sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçekleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının tespiti için bağımsız örneklem t testi yapılmıştır.

Tablo 7. Ölçeklerin Cinsiyet Değişkenine Göre Karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	Ortalama	S.S.	t	df	p
Statü Kazanma Alt Boyutu	Erkek	87	3.0000	1.24863	2.159	181	.032*
	Kadın	96	2.6161	1.15637			
Benlik Saygısı Alt Boyutu	Erkek	87	2.0690	.78382	-.642	174.926	.522
	Kadın	96	2.1563	1.04708			
Özdeşleşme Alt Boyutu	Erkek	87	3.8534	.76871	.803	181	.423
	Kadın	96	3.7578	.83525			
Kontrol Edicilik Alt Boyutu	Erkek	87	4.1724	.64735	2.726	181	.007*
	Kadın	96	3.8594	.87608			
Sporda Ailenin Psikolojik Kazanımları Ölçeği	Erkek	87	3.2825	.61570	1.606	175.950	.110
	Kadın	96	3.1129	.80796			

*p <.05

Bağımsız örneklem t testi, katılımcıların sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçekleri ve alt boyutları toplam puanlarının cinsiyete göre tutum farklarını ortaya koymak için kullanılmıştır. Analiz sonucunda istatistiksel anlamda farklar çıkmıştır. Buna göre erkeklerin statü kazanma algısı kadınlardan fazla çıkmıştır. Ayrıca erkeklerin kontrol edicilik algısı kadınlardan fazla çıkmıştır. Benlik saygısı, özdeşleşme alt boyutları ile birlikte sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçeğinin kadın ve erkeğe değişmediği ortaya çıkmıştır.

Araştırmada katılımcıların sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçekleri ile medeni durumları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının tespiti için bağımsız örneklem t testi yapılmıştır.

Tablo 8. Ölçeklerin Medeni Durum Değişkenine Göre Karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	Ortalama	S.S.	t	df	p
Statü Kazanma Alt Boyutu	Evli	114	2.5038	1.15343	-4.438	181	.000*
	Bekar	69	3.2857	1.15825			
Benlik Saygısı Alt Boyutu	Evli	114	1.8947	.62811	-3.738	90.870	.000*
	Bekar	69	2.4783	1.20125			
Özdeşleşme Alt Boyutu	Evli	114	3.6316	.77016	-3.854	181	.000*
	Bekar	69	4.0870	.78189			
Kontrol Edicilik Alt Boyutu	Evli	114	3.9474	.80888	-1.343	181	.181
	Bekar	69	4.1087	.75120			
Sporda Ailenin Psikolojik Kazanımları Ölçeği	Evli	114	3.0102	.64545	-4.632	181	.000*
	Bekar	69	3.4965	.75429			

*p <.05

Bağımsız örneklem t testi, katılımcıların sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçekleri ve alt boyutları toplam puanlarının medeni duruma göre tutum farklarını ortaya koymak için kullanılmıştır. Analiz sonucunda istatistiksel anlamda farklar çıkmıştır. Buna göre bekarların statü kazanma algısı evlilerden fazla çıkmıştır. Yine bekarların benlik saygısı algısı evlilerden fazla çıkmıştır. Ayrıca, bekarların özdeşleşme algısı evlilerden fazla çıkmıştır. Son olarak bekarların sporda ailenin psikolojik kazanımları genel algısı evlilerden fazla çıkmıştır.

Araştırmada ailelerin sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçekleri ile yaş grupları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının tespiti için ANOVA testi yapılmıştır.

Tablo 9. Ölçeklerin Yaş Değişkenine Göre Karşılaştırılması

f. x ss Değerleri					ANOVA Sonuçları				
Puan	Grup	N	X	S.S.	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Statü Kazanma Alt Boyutu	20-30 yaş arası	48	3.2232	1.00667	Gruplar arası	24.920	3	8.307	6.121	.001*
	31-40 yaş arası	66	2.9286	1.28809	Grup içi	242.922	179	1.357		
	41-50 yaş arası	48	2.2411	1.18580	Toplam	267.842	182			
	51 ve üstü	21	2.6939	1.03341						
	Total	183	2.7986	1.21312						1.2>3
Benlik Saygısı Alt Boyutu	20-30 yaş arası	48	2.0625	.92073	Gruplar arası	2.420	3	.807	.932	.426
	31-40 yaş arası	66	2.2386	.96295	Grup içi	154.920	179	.865		
	41-50 yaş arası	48	1.9609	.99238	Toplam	157.340	182			
	51 ve üstü	21	2.1964	.65260						
	Total	183	2.1148	.92979						

Özdeşleşme Alt Boyutu	20-30 yaş arası	48	4.1953.69185	Gruplar arası	17.928	3	5.976	10.742	.000*	
	31-40 yaş arası	66	3.9034.77639	Grup içi	99.584	179.556				
	41-50 yaş arası	48	3.4922.74261	Toplam	117.512	182				
	51 ve üstü	21	3.3036.77416							
	Total	183	3.8033.80354							1.2>3.4
Kontrol Edicilik Alt Boyutu	20-30 yaş arası	48	4.2188.69406	Gruplar arası	7.664	3	2.555	4.323	.006*	
	31-40 yaş arası	66	4.1193.73000	Grup içi	105.762	179.591				
	41-50 yaş arası	48	3.7109.88168	Toplam	113.425	182				
	51 ve üstü	21	3.8571.77287							
	Total	183	4.0082.78944							1>3
Sporda Ailenin Psikolojik Kazanımları Ölçeği	20-30 yaş arası	48	3.4315.58086	Gruplar arası	9.208	3	3.069	6.335	.000*	
	31-40 yaş arası	66	3.3094.72853	Grup içi	86.724	179.484				
	41-50 yaş arası	48	2.8710.77668	Toplam	95.931	182				
	51 ve üstü	21	3.0230.63304							
	Total	183	3.1935.72601							1.2>3

*p <.05

Yukarıdaki ANOVA tablosuna göre sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçekleri ve alt boyutları tutumlarına ait genel puanlar incelendiğinde; sporda ailenin psikolojik kazanımları genel ölçeği ve alt boyutlarında yaş değişkenine göre farklılık çıkmıştır. Bu durumda hangi gruplarda farklılık olup olmadığının tespiti için posthoc analizlerinden Sheffe/LSD testi yapılır. LSD analizi sonucuna göre;

Katılımcıların Statü Kazanma boyutunda 20-40 yaş arası ailelerin Statü Kazanma algısı 41-50 yaş arası gruptan daha fazla çıkmıştır.

Katılımcıların Özdeşleşme boyutunda 20-40 yaş arası ailelerin Özdeşleşme algısı 41-50 ile 50 yaş ve üzeri gruptan daha fazla çıkmıştır.

Katılımcıların Kontrol Edicilik boyutunda 20-30 yaş arası ailelerin Kontrol Edicilik algısı 41-50 yaş arası gruptan daha fazla çıkmıştır.

Katılımcıların Sporda Ailenin Psikolojik Kazanımları genel boyutunda 20-40 yaş arası ailelerin Sporda Ailenin Psikolojik Kazanımları genel algısı 41-50 yaş arası gruptan daha fazla çıkmıştır.

Araştırmada ailelerin sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçekleri ile öğrenim durum grupları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının tespiti için ANOVA testi yapılmıştır.

Tablo 10. Ölçeklerin Öğrenim Durum Değişkenine Göre Karşılaştırılması

f. x ss Değerleri					ANOVA Sonuçları				
Puan	Grup	N	X	S.S.	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p

Statü Kazanma Alt Boyutu	Lise ve altı	60	2.58571,27794	Gruplar arası	8,463	3	2,821	1,947	,124
	Önlisans	18	2.69051,10792	Grup içi	259,379	179	1,449		
	Lisans	69	2.80751,16801	Toplam	267,842	182			
	Lisansüstü	36	3.19051,18789						
	Total	183	2.79861,21312						
Benlik Saygısı Alt Boyutu	Lise ve altı	60	1.8750,95586	Gruplar arası	5,520	3	1,840	2,169	,093
	Önlisans	18	2.12501,04230	Grup içi	151,820	179	,848		
	Lisans	69	2.2772,91023	Toplam	157,340	182			
	Lisansüstü	36	2.1979,81250						
	Total	183	2.1148,92979						
Özdeşleşme Alt Boyutu	Lise ve altı	60	3.8063,73984	Gruplar arası	,557	3	,186	,284	,837
	Önlisans	18	3.7500,97675	Grup içi	116,954	179	,653		
	Lisans	69	3.7609,84989	Toplam	117,512	182			
	Lisansüstü	36	3.9063,74305						
	Total	183	3.8033,80354						
Kontrol Edicilik Alt Boyutu	Lise ve altı	60	4.0250,98339	Gruplar arası	2,674	3	,891	1,441	,233
	Önlisans	18	3.8125,89653	Grup içi	110,751	179	,619		
	Lisans	69	3.9348,66095	Toplam	113,425	182			
	Lisansüstü	36	4.2188,54312						
	Total	183	4.0082,78944						
Sporda Ailenin Psikolojik Kazanımları Ölçeği	Lise ve altı	60	3.0887,79342	Gruplar arası	2,118	3	,706	1,347	,261
	Önlisans	18	3.1075,75149	Grup içi	93,814	179	,524		
	Lisans	69	3.2076,71692	Toplam	95,931	182			
	Lisansüstü	36	3.3844,58850						
	Total	183	3.1935,72601						

*p <.05

Yukarıdaki ANOVA tablosuna göre sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçekleri ve alt boyutları tutumlarına ait genel puanlar incelendiğinde; sporda ailenin psikolojik kazanımları genel ölçeği ve alt boyutlarında öğrenim durumu değişkenine göre herhangi bir farklılık çıkmamıştır.

Araştırmada ailelerin sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçekleri ile aylık gelir durumu grupları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının tespiti için ANOVA testi yapılmıştır.

Tablo 11. Ölçeklerin Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Karşılaştırılması

f. x ss Değerleri						ANOVA Sonuçları				
Puan	Grup	N	X	S.S.	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p

Statü Kazanma Alt Boyutu	Asgari ücret altı	6	1.5714.46948	Gruplar arası	14.812	4	3.7032.605	.037*	
	Asgari ücret	15	2.42861.10657	Grup içi	253.030	178	1.422		
	17-34 bin TL arası	54	2.94441.35793	Toplam	267.842	182			
	35-52 bin TL arası	33	2.62341.23760						
	53000 TL ve üstü	75	2.94291.09075						
	Total	183	2.79861.21312						3.4.5>1
Benlik Saygısı Alt Boyutu	Asgari ücret altı	6	1.1250.13693	Gruplar arası	7.344	4	1.8362.179	.073	
	Asgari ücret	15	1.95001.03704	Grup içi	149.996	178	.843		
	17-34 bin TL arası	54	2.19441.10335	Toplam	157.340	182			
	35-52 bin TL arası	33	2.2614.95216						
	53000 TL ve üstü	75	2.1050.74719						
	Total	183	2.1148.92979						
Özdeşleşme Alt Boyutu	Asgari ücret altı	6	2.7500.95851	Gruplar arası	13.391	4	3.3485.723	.000*	
	Asgari ücret	15	4.4250.38902	Grup içi	104.121	178	.585		
	17-34 bin TL arası	54	3.8889.85253	Toplam	117.512	182			
	35-52 bin TL arası	33	3.7386.73711						
	53000 TL ve üstü	75	3.7300.74888						
	Total	183	3.8033.80354						2.3>1
Kontrol Edicilik Alt Boyutu	Asgari ücret altı	6	2.68751.16391	Gruplar arası	18.125	4	4.5318.463	.000*	
	Asgari ücret	15	4.6250.18298	Grup içi	95.300	178	.535		
	17-34 bin TL arası	54	3.8750.88920	Toplam	113.425	182			
	35-52 bin TL arası	33	3.9432.68114						
	53000 TL ve üstü	75	4.1150.65042						
	Total	183	4.0082.78944						2.3.4.5>1
Sporda Ailenin Psikolojik	Asgari ücret altı	6	2.0484.68907	Gruplar arası	8.675	4	2.1694.424	.002*	
	Asgari ücret	15	3.3871.48202	Grup içi	87.256	178	.490		

Kazanımları Ölçeği	17-34 bin TL arası	54	3.2348.84595	Toplam	95.931	182	
	35-52 bin TL arası	33	3.1584.71244				
	53000 TL ve üstü	75	3.2323.60915				
	Total		1833.1935.72601				2.3.4.5>1

*p <.05

Yukarıdaki ANOVA tablosuna göre sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçekleri ve alt boyutları tutumlarına ait genel puanlar incelendiğinde; sporda ailenin psikolojik kazanımları genel ölçeği ve alt boyutlarında aylık gelir durumu değişkenine göre farklılık çıkmıştır. Bu durumda hangi gruplarda farklılık olup olmadığının tespiti için posthoc analizlerinden Sheffe/LSD testi yapılır. LSD analizi sonucuna göre;

Katılımcıların Statü Kazanma boyutunda 17 binden yukarı aylık geliri olan ailelerin Statü Kazanma algısı asgari ücretten düşük aylık geliri olan ailelerden daha fazla çıkmıştır.

Katılımcıların Özdeşleşme boyutunda 17-52 bin TL arası aylık geliri olan ailelerin Özdeşleşme algısı asgari ücretten düşük aylık geliri olan ailelerden daha fazla çıkmıştır.

Katılımcıların Kontrol Edicilik boyutunda asgari ücret ve yukarı aylık geliri olan ailelerin Kontrol Edicilik algısı asgari ücretten düşük aylık geliri olan ailelerden daha fazla çıkmıştır.

Katılımcıların sporda ailenin psikolojik kazanımları genel boyutunda asgari ücret ve yukarı aylık geliri olan ailelerin sporda ailenin psikolojik kazanımları genel algısı asgari ücretten düşük aylık geliri olan ailelerden daha fazla çıkmıştır.

Araştırmada ailelerin sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçekleri ve alt boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının tespiti için Pearson Korelasyon testi yapılmıştır.

Tablo 12. Ölçekler ve Alt Boyutlarla Korelasyon Tablosu

Değişkenler	Statü Kazanma Alt Boyutu	Benlik Saygısı Alt Boyutu	Özdeşleşme Alt Boyutu	Kontrol Edicilik Alt Boyutu	Sporda Ailenin Psikolojik Kazanımları Ölçeği
Statü Kazanma Alt Boyutu	1	.617**	.693**	.403**	.892**
Benlik Saygısı Alt Boyutu		1	.315**	.163*	.699**
Özdeşleşme Alt Boyutu			1	.684**	.843**
Kontrol Edicilik Alt Boyutu				1	.682**

Sporda Ailenin Psikolojik Kazanımları Ölçeği		1

*p <.05; **p <.01

Yukarıdaki tablodaki korelasyon analizine ilişkin bulgulara göre; ailelerin Statü Kazanma Alt Boyutu ile Özdeşleşme Alt Boyutu algıları arasında orta düzeyde, anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır (r= 0,693, p<0,01). Yine ailelerin Statü Kazanma Alt Boyutu ile Benlik Saygısı Alt Boyutu algıları arasında orta düzeyde, anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır (r= 0,617, p<0,01). Ayrıca, ailelerin Özdeşleşme Alt Boyutu ile Kontrol Edicilik Alt Boyutu algıları arasında orta düzeyde, anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır (r= 0,684, p<0,01).

4. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada amaç, ailelerin, çocuklarının boks sporuna katılımları ile elde edecekleri psikolojik kazanımlarını belirlemek ve incelemektir. Bu araştırma, genel tarama modeliyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların % 52,5'inin kadın olduğu; % 36,1'inin 31-40 yaş arası olduğu; % 37,7'sinin lisans mezunu oldukları; % 62,3'ünün evli olduğu ve % 41,0'inin 53 bin ve yukarı aylık gelire sahip olduğu tespit edilmiştir.

Sporda ailenin psikolojik kazanımları genel puan ortalaması 3,19±0,73 olduğu görülmektedir. Alt boyutlar arasında en yüksek Kontrol Edicilik alt boyut puanı (4,01±0,79) çıkarken en düşük ise Benlik Saygısı alt boyut puanı (2,12 ± 0,93) çıkmıştır. Sonuç olarak araştırmaya katılan ebeveynlerin sporda ailenin psikolojik kazanımları genel algısı ortalamanın üstünde çıktığı görülmektedir.

Cinsiyete göre incelemede; erkeklerin statü kazanma algısı kadınlardan fazla çıkmıştır. Ayrıca erkeklerin kontrol edicilik algısı kadınlardan fazla çıkmıştır. Benlik saygısı, özdeşleşme alt boyutları ile birlikte sporda ailenin psikolojik kazanımları ölçeğinin kadın ve erkeğe değişmediği ortaya çıkmıştır.

Medeni durumlarına göre incelemede; bekarların statü kazanma algısı evlilerden fazla çıkmıştır. Yine bekarların benlik saygısı algısı evlilerden fazla çıkmıştır. Ayrıca, bekarların özdeşleşme algısı evlilerden fazla çıkmıştır. Son olarak bekarların sporda ailenin psikolojik kazanımları genel algısı evlilerden fazla çıkmıştır.

Yaş gruplarına göre incelemede; Katılımcıların Statü Kazanma boyutunda 20-40 yaş arası ailelerin Statü Kazanma algısı 41-50 yaş arası gruptan daha fazla çıkmıştır. Katılımcıların Özdeşleşme boyutunda 20-40 yaş arası ailelerin Özdeşleşme algısı 41-50 ile 50 yaş ve üzeri gruptan daha fazla çıkmıştır. Katılımcıların Kontrol Edicilik boyutunda 20-30 yaş arası ailelerin Kontrol Edicilik algısı 41-50 yaş arası gruptan daha fazla çıkmıştır. Katılımcıların Sporda Ailenin Psikolojik Kazanımları genel boyutunda 20-40 yaş arası ailelerin Sporda Ailenin Psikolojik Kazanımları genel algısı 41-50 yaş arası gruptan daha fazla çıkmıştır.

Öğrenim durum gruplarına göre incelemede; herhangi bir farklılık çıkmamıştır. Aylık gelir durumuna göre incelemede; Katılımcıların Statü Kazanma boyutunda 17 binden yukarı aylık geliri olan ailelerin Statü Kazanma algısı asgari ücretten düşük aylık geliri olan ailelerden daha fazla çıkmıştır. Katılımcıların Özdeşleşme boyutunda 17-52 bin TL arası aylık geliri olan ailelerin Özdeşleşme algısı asgari ücretten düşük aylık geliri olan ailelerden daha fazla

çıkmıştır. Katılımcıların Kontrol Edicilik boyutunda asgari ücret ve yukarı aylık geliri olan ailelerin Kontrol Edicilik algısı asgari ücretten düşük aylık geliri olan ailelerden daha fazla çıkmıştır. Katılımcıların sporda ailenin psikolojik kazanımları genel boyutunda asgari ücret ve yukarı aylık geliri olan ailelerin sporda ailenin psikolojik kazanımları genel algısı asgari ücretten düşük aylık geliri olan ailelerden daha fazla çıkmıştır.

Son olarak ailelerin statü kazanma alt boyutu ile özdeşleşme alt boyutu algıları arasında orta düzeyde; statü kazanma alt boyutu ile benlik saygısı alt boyutu algıları arasında orta düzeyde; özdeşleşme alt boyutu ile kontrol edicilik alt boyutu algıları arasında orta düzeyde, anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Çıkar Çatışması

Bu araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Barnett, L. A. (2008). Predicting youth participation in extracurricular recreational activities: Relationships with individual, parent, and family characteristics. Journal o

Blazo, J. A., Czech, D. R., Carson, S., & Dees, W. (2014). A qualitative investigation of the sibling sport achievement experience. Sport Psychologist, 28(1), 36-47.

Blower, G. (2012). Boxing: Training, skills and techniques. Ramsbury: Crowood.

Côté, J., Turnnidge, J., & Evans, B. (2014). The dynamic process of development through sport. Kinesiologia Slovenica, 20(3), 14-26.

Haga M. (2008). The relationship between physical fitness and motor competence in children. Child: Care Health and Development, 34(3), 329-334.

Harwood, C., & Knight, C. (2009). Understanding parental stressors: An investigation of British tennis-parents. Journal of Sports Sciences, 27(4), 339-351.

Harwood, C., & Knight, C. (2015). Parenting in youth sport: A position paper on parenting expertise. Psychology of Sport and Exercise, 16(1), 24-35.

Jacobs, J. M., & Wright, P. M. (2018). Transfer of life skills in sport-based youth development programs: A conceptual frame

Karasar, N. (2005). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Keegan, R., Spray, C., Harwood, C., & Lavallee, D. (2010). The motivational atmosphere in youth sport: Coach, parent and peer influences on motivation in specializing sport participants. Journal of Applied Sport Psychology, 1(22), 87-105. d

Knight, C. J., Dorsch, T. E., Osai, K. V., Haderlie, K. L., & Sellars, P. A. (2016). Influences on parental involvement in youth sport. Sport, Exercise, and Performance Psychology, 5(2).

Kramer, L., & Conger, K. J. (2009). What we learn from our siblings: For better or for worse. New Directions for Child and Adolescent Development, 126, 1-12.

Luo, S., Soh, K. G., Nasiruddin, N. J., Sun, H., Du, C., & Soh, K. L. (2022). Effect of core training on skill performance among athletes: a systematic review. Frontiers in Physiology, 13, 915259

Şimşek, H., & Yıldırım, A. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Tabachnick, B., & Fidell, L. (2013). Using Multivariate Statistics. Boston : Pearson

Taylor, R. D., Carson, H. J., & Collins, D. (2017). The impact of siblings during talent development: A longitudinal examination in sport. Journal of Applied Sport Psychology, 30(1), 272-287

PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

BASEL KRİTERLERİ VE SERMAYE YETERLİLİĞİ RASYOSUNUN İNCELENMESİ: TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

Dr.Öğr.Üyesi Hatice Nur GERMİR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi,
nur.aydin@cbu.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-8592-9238

ÖZET

Dünya ülkelerindeki bankalarda ortak bir norm oluşturulması adına Uluslararası Ödemeler Bankası (Bank for International Settlement/BIS) 1988 yılında Basel Kriterlerini gündeme getirerek uygulamaya koymuştur. Bankaları disipline etmek adına ilk ortak norm şeklinde belirlenen Sermaye yeterliliği rasyosu için Basel I ile belirlenen kriterler, Basel II, Basel III ve Basel IV ile yükselen bir grafik izlemiştir. Dünya ülkelerinde yaşanan ekonomik krizlerin temelini oluşturan finansal krizlerde belirleyici parametrelerin başında bankaların doğru strateji ve politikalar belirlememesi veya bu politikaları doğru uygulayamamasından kaynaklanmakta olduğu yapılan araştırmalar tarafından ortaya konmuştur. Literatür tarama yöntemi kullanılarak hazırlanan bu çalışmada, bankacılık sektörünün gerçekleştirmiş olduğu faaliyetleri gereği bilançolarına yapışık vaziyette olan riskleri doğru belirleyip bu risklere karşı korunması ve sektörde standardın oluşturulması adına deklare edilmiş olan Basel kriterlerinin Türk Bankacılık sektörüne ne ölçüde uyum sağlayabildiği incelenecektir. Türk bankacılık sektöründe 2000'li yılların başından itibaren BDDK'nın kurulması ve titiz bir çalışma ile bankaları denetlemesinin yanısıra Basel Kriterlerine uyumun da etkisi ile bankacılık sektöründe pozitif etki yaratılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Bankacılık Sektörü, Sermaye Yeterliliği, Basel Kriterleri, Basel Komitesi

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünyada finans sisteminin büyüyerek gelişmesi sunulan hizmet ve ürünlerin çeşitlenmesini de beraberinde getirmiştir. Bankacılık sistemi gerçekleştirmiş olduğu faaliyetleri gereği bilançolarına yapışık vaziyette olan riskleri aktif pasif yönetimi ile minimize etmeye çalışırken, teknoloji ve dijitalleşme tabanlı geliştirilen inovatif ürünlerin etkisiyle de siber güvenlik tehdidi gibi çeşitli risklere maruz kalmıştır. Küresel ölçekte kelebek etkisi gibi etki oluşturan bankacılık sisteminin karşı karşıya olduğu bu riskler, bankaların denetlenmesi ve gözetlenmesinin de ötesinde uygun strateji ve politikaların geliştirilerek uygulamaya konulmasını ve ülkeler arasındaki farklı düzeyde olan uygulamaların ortak bir standarda bağlanmasını gerekli kılmıştır. Kuruluşu 20 Ocak 1930 tarihinde gerçekleştirilmiş olan Uluslararası Ödemeler Bankası (Bank for International Settlements/BIS)'nın merkezi İsviçre'nin Basel kentindedir. Dünyanın en eski uluslararası finans kuruluşlarından birisi olarak mevcuttaki 63 adet uluslararası merkez bankası arasındaki iş birliğinin merkezi olmaya devam eden Uluslararası Ödemeler Bankası veya kısaca BIS'in kuruluşu Birinci Dünya Savaşı'ndan sonrasına denk gelmektedir. Bu süreçte imzalanan

PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

Versay Antlaşması bağlamında Almanya'ya dayatılan tazminat ödemeleri konusunu ele alan Young Planı çerçevesinde kurulan banka, daha önce Berlin'deki Tazminat Genel Temsilcisi tarafından gerçekleştirilen tazminat olarak ödenecek yıllık gelirlerin toplanması, yönetimi ve dağıtımı işlevlerini üstlendiğinden adı bu görevlerinden esinlenerek türetilmiştir. BIS'in ayrıca tazminatları finanse etmek için verilen uluslararası krediler olan Dawes ve Young Kredileri adıyla bilinen krediler için bir mütevelli olarak hareket etmek ve genel olarak merkez bankası iş birliğini teşvik etmek de diğer kuruluş amaçları olarak sayılabilir. Tazminat konusu kuruluşunda birinci önceliği olmakla birlikte kısa bir süre bankanın faaliyetleri tamamen merkez bankaları ve giderek artan bir şekilde parasal ve finansal istikrarı sağlamaya yönelik çalışan diğer kurumlar ile arasındaki koordinasyona odaklanan bir yöne evrilmiştir (https://www.bis.org/about/history_newarrow.htm).

Uluslararası finansal hareketlerin denetlenmesini, bankacılık sektörünün yeni düzenlemelere tabi tutulmasını ve ülkeler arasındaki düzenleme farklılıklarının giderilmesini sağlamak adına BIS bünyesinde Basel Bankacılık Denetim Komitesi (BCBS) kurulmuştur (https://www.bis.org/bcbs/implementation.htm?m=89). Komitenin oluşturmuş olduğu kriterler, finansal sistemin maruz kaldığı riskleri asgariye indirerek finansal sistemde istikrarın sağlanması amacına yöneliktir. Finansal sistemde meydana gelen gelişmeler doğrultusunda oluşturulmuş olan Basel I Kriterleri 1988 yılında yayımlanmıştır. Bu kriterlerde tespit edilen aksaklıklar giderilerek 2004 yılında Basel II kriterleri gündemde yerini almıştır. Dünyayı 2008 yılında etkisi altına alan Global Kriz ile birlikte finans sistemin de sistemik risk adı verilen yeni risklerin tespiti ve yeni piyasa şartlarının oluşması doğrultusunda Basel III kriterleri bir zorunluluk olarak ortaya konmuştur. 2010 yılından itibaren uygulanmaya başlanan Basel III kriterleri ve devamında 2023 yılında hayata geçirilmesi hedeflenerek 2017 yılından itibaren başlatılan Basel IV kriterleri çalışmaları, küresel ölçekte bankacılık sisteminde ortak norm ve standartların geliştirilerek denetim mekanizmasının belirlenip sağlıklı ve etkin çalışması adına önem arz eden gayretler olarak değerlendirilebilir (Güngör ve Engin: 2023).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bankaların bilançosal faaliyetleri gereği karşı karşıya olduğu riskler, bu riskleri minimize etmek adına alınması gereken önlemler, Basel Kriterleri ile dikkatlerin odaklandığı sermaye yeterliliği riski, Mortgage veya Global Kriz olarak adlandırılan kriz ile literatüre yeni giriş yapan sistemik risk gibi riskler başta olmak üzere yerel ve uluslararası düzeyde ampirik veya teorik nitelikte gerçekleştirilmiş olan birçok çalışma bulunmaktadır.

Teker vd (2005) Bankacılık sektörünün, potansiyel riskler neticesinde karşılaşabileceği finansal belirsizlikleri ortadan kaldırmak veya etkilerini minimize edebilmek adına, geliştirilen mali imkanları da göz önüne alarak güçlü bir sermaye yapısı ve likidite gücüne ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır.

Senturan (2006) çalışmasında küreselleşmenin ilk adımları olarak 1980'li yıllarda başlayan süreçte Türkiye'nin de aralarında yer aldığı gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmanın anahtarı olarak ihracata ve bu faaliyetten elde edilen döviz gelirlerine bağlantılı bir strateji izlediklerinden, bu konsept dünya ülkelerinin aralarındaki etkileşimin artmasına ve uluslararası piyasalardaki döviz ve faiz risklerinden etkilenmenin başgöstermesine, borçlu ülke sayısının artması ve uluslararası bankaların risklerinde artış yaşanmasına yol açtığını, uluslararası finansal piyasalarda yaşanan bu gelişmelerin ardından BIS çatısı altında Peter Cook başkanlığında toplanan Basel Komitesi'nin 1988 yılında Basel Sermaye Uzlaşısını yayımladığını bildirmiştir.

Algburi (2018) bankacılık sektörünün maruz kaldığı risklerle ilgili bilgilendirme yaptığı çalışmasında; önemli risklerden olan operasyonel riskin daha ziyade maliyetlerin azaltılması ile ön plana çıktığını, kredi ve piyasa risklerinin ise gelirlerin arttırılması ile ilgili olduğunu kaydetmiştir.

Caruana (2010) Bankaların Basel Kriterleri bağlamında asgari sermaye bulundurma zorunluluğunun karlarını olduğu gibi kredi kullandırım iştahlarını da azalttığını, kredi riskine karşı daha dikkatli davranmaya ve kendilerini finansal sıkıntıya uğratmamak adına daha yüksek bir sermaye ile çalışmak durumunda kalmalarına yol açtığını belirtmiştir.

Taşpınar (2013) "Döngüsel sermaye tamponu" ve "sermaye koruma tamponu" uygulamaları şeklinde Basel III Kriterleri içinde yer alan başlıkların, bankaların ilave sermaye bulundurmasına yol açtığını, bu durumun kısa vadede özkaynak bakımından bankaları olumsuz etkilemekle birlikte orta ve uzun vadede alınan tedbirlerin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olacağını, bankacılık ve finans sektörlerinde şeffaflığın sağlanmasına yönelik olan Basel III Kriterlerinin ortaya koyduğu ilave sermaye ihtiyacının bankaların kredi maliyetlerini arttırmakla birlikte, karlılık oranlarını azaltacağını ifade etmiştir.

Basel Committee (2014) Komitenin raporunda riskle alakalı analizlerin ve denetimin daha iyi ve doğru yapılma amacının bankaların karşılaşma potansiyeli olan risklere karşı daha güçlü ve basiretli olabilmelerini sağlamaya yönelik olduğunu, Basel I Kriterlerinde karşılaşılan eleştiriler ile noksanlıkların geliştirilerek risk ölçümlerinin daha efektif bir şekilde yapılmasının amaçlandığı vurgulanmıştır.

Köksal vd (2020) Çalışmalarında bankaların içsel modellerle yaptıkları hesaplamalarda özgür olduklarını dile getiren Basel Komitesi'nin, bunu sınırlandırmak adına kredi dönüşüm oranı, temerrüt riski gibi bazı parametrelerinde minimum bir taban belirlenmesinin gerekli olduğunu bir öneri olarak ileri sürdüğünü, bir portföye ilişkin temerrüt riskini %5 olarak hesaplarken, yeni düzenleme akabinde asgari %10 olarak belirleyebileceği bu hesaplama ile sermaye ihtiyacının bankalarda artacağını, belli parametreler için taban oran uygulamasının benzer iş ve risk profiline sahip olan bankalarda birbirine yakın risk ağırlıklı varlıkların açıklanması ve karşılaştırılabilirliğine dair görüş bildirmişlerdir.

3. BASEL KRİTERLERİ

1973 ve 1979 olmak üzere 1970'li yıllarda iki defa yaşanan petrol krizlerinin meydana getirdiği döviz kuru artışları döviz borçlanmalarını da beraberinde getirmiştir. Aşırı derecede gerçekleşen borçlanmaların sonucunda banka iflasları gerçekleşmeye başlamıştır. Bankacılık sektöründe yaşanan adeta deprem niteliğindeki bu iflaslar uluslararası düzeyde bankacılık faaliyetlerinin ve sermaye hareketlerinin düzenlenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Bunun sonucunda G-10 (ABD, İngiltere, Japonya, İspanya Almanya, Fransa, Kanada, İtalya, İsveç, Hollanda) ülkelerinin Merkez Bankası başkanları 1974 yılında BIS bünyesinde bir araya gelerek Basel Komitesi (Basel Committee on Banking Regulation and Supervision)'ni kurmuşlardır. Toplantının yapıldığı yer olan Basel kentine atfen komiteye bu ad verilmiştir. (Altıntaş,2006: 8; Eymen, 2009: 27).

Basel komitesi'nin amaçları bankacılık sisteminde birlik ve standardizasyonu sağlayarak bankacılık sektörüne yön vermek, modern bankacılığın gerektirdiği koşulları oluşturmak şeklinde belirlenmiştir. Basel I Kriterleri ulusal sermaye yeterliliği hesaplama yöntemlerini birbirleriyle uyumlu hale getirerek bu konuda asgari standart seviyeyi oluşturmak adına 1988 yılında yayımlamıştır. Gelişen piyasa koşullarında ortaya çıkan yeni riskler Basel I Kriterlerinin modern bankacılığın ihtiyaçlarına karşılık veremediğini göstermiştir. Gelişen ve büyüyen finans sektörünün ihtiyaçları doğrultusunda bankacılık standartlarının ve denetim kriterlerinin geliştirilmesine yönelik Basel Kriterlerinin küresel ölçekte uygulanması yönünde atılan önemli adımlarla 2004 yılında Basel II Yeni Sermaye Uzlaşısı, 2010 yılında Basel III, 2017 yılında ise Basel IV kriterleri yayımlanmıştır (Güngör ve Engin, 2023: 3-4; Banco de, 2022).

4. BASEL KRİTERLERİNİN TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

Basel Kriterlerinin birinci kısmında sermaye bileşenlerinin tanımı yapılarak sermaye; ana sermaye ve katkı sermayesi şeklinde iki başlıkta ele alınmaktadır. Kriterlerin ikinci kısmında risklerin ağırlıklandırılmasına değinilmektedir. Taşımış olduğu riskler açısından varlık ve bilanço dışı kalemler kendi içerisinde dört kategoride incelenmektedir. Komitenin belirlemiş olduğu ağırlıklandırılmış katsayılar her bir sınıf için farklılık gösterebilir. Kriterlerin üçüncü kısmı %8 olan sermaye yeterlilik rasyosunun hesaplama yöntemleri hakkında bilgi paylaşımı üzerine şekillendirilmiştir (Ayan, 2005: 31).

Esasen sermaye yeterliliği oranının hesaplanmasında banka bilançolarında en çok yer kaplayan risklerin başında gelen kredi riskini dikkate alan Basel I'de kredi riskine ilişkin risk ağırlıkları: %0, %20, %50 ve %100 olmak üzere dört grupta kategorize edilmiştir. Faaliyet alanları farklı olmasına rağmen her banka için aynı uygulanmanın olması ve risk duyarlılığının kısıtlı sayıda risk ağırlığı uygulanması nedeniyle zayıf olması, literatürde "herkese tek beden elbise" olarak yorumlanmıştır (İmişiker, 2005).

Basel I Kriterleri'nde bankaların yükümlülükleri açısından risk ağırlıklarının değerlendirmesinde, ülkelerin OECD üyesi olup olmaması önemli bir kriter olarak ele

alınırken, OECD üyesi olan ülkeler risk bakımından daha az riskli kategoride gösterilmektedir. Ülkenin kredi derecesi yüksek dahi olsa OECD üyesi değilse dezavantajlı konumda olurken, kredi riski yüksek dahi olsa OECD üyesi olması bir avantaj olarak görülmektedir (TBB Araştırma ve Yayınlar, 2000: 18).
Basel Komitesi, piyasalarda oluşan yeni gelişmeler sonucunda uluslararası finans piyasalarının istikrarlı işleyebilmesi için risk ağırlıklı sermaye yeterlilik oranını %8 olarak açıklamıştır. Üye ülkelerin 1992 yılının sonuna kadar yeni orana uyum sağlaması istenmiştir. Türkiye'de Basel I Kriterleri için süreç aşamalı bir şekilde gerçekleştirilerek, 1989 yılında yürürlüğe konulmuş, 1992 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Bu uyum sürecinde birçok bankacılık düzenlemesi yapılmıştır. "Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik" Şubat 2001 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Sermaye yeterliliği hesaplamalarında piyasa riskini de dikkate alan uygulama yürürlüğe girmiştir. Basel I Kriterlerinin yürürlüğe girmesiyle birlikte bankalar kriterlere uygun bir şekilde personellerine eğitimler düzenlemiş, bankalar teknolojik alt yapılarını güçlendirmiş ve Basel Kriterleri bankaların risk algısını artmasına neden olmuştur (Beşinci, 2005:1). Basel kriterlere uyum sürecinde, sermaye yeterlilik oranının; 1989 yılında %5, 1990 yılında %6, 1991 yılında %7 ve 1998 yılında %8 olarak uygulanması program olarak hedeflenmiştir. Ancak hedeflenen sermaye yeterlilik oranlarının da üzerinde sermaye yeterlilik oranları gerçekleştirilmiştir (Güngör ve Engin, 2023: 6).

Türkiye'de 2006 yılında 26333 sayılı Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmeliğin Resmi Gazetede yayımlanmasıyla birlikte Basel II Kriterleri ele alınmıştır. 2007 yılından itibaren hissedilmeye başlanan küresel finansal krizin 2008 yılında yaşanmaya başlanması nedeniyle 1 Ocak 2009 tarihinde başlanılması öngörülen Basel II Kriterlerinin ertelenerek ilerleyen zamanlarda uygulamaya konulmasına karar verilmiştir. BDDK 25 Haziran 2008 tarihinde yaptığı açıklama ile bankaların sermaye yeterliliğinin ölçümünde esas alınacak kredi risklerinin derecelendirilmesine dayalı hesaplanmasına yönelik uygulamasının uluslararası finansal piyasalarda yaşanan belirsizlikten dolayı ertelendiğini duyurmuştur. 1 Temmuz 2012 tarihine gelindiğinde ise kredi riski ölçümünde derecelendirmeye dayalı standart yöntem uygulanmaya başlanmış ve Basel II kriterleri tam olarak uygulamaya geçilmiştir (Külahi vd., 2013:192).

Türkiye'de 2013 yılında Bankaların Öz Kaynaklarına İlişkin Yönetmelik ile Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine ilişkin yönetmelikte değişiklikler yapılarak Basel III Kriterleri 2014 yılında yürürlüğe konulmuş ve asgari sermaye yeterliliği %8 oranında sabit tutulmuştur.

Basel Komitesi, temel hedefi bankaların dahili risk modeli kullanmalarına kısıtlama getirerek bankaların risk ağırlıklı varlık hesaplamalarında güvenilirliği yeniden tesis etmek adına 2017 yılında, Basel III'ün sonlandırılmasının bir göstergesi olarak 2023'ten itibaren yürürlüğe girecek olan ve yaygın adıyla "Basel IV" olarak adlandırılan tamamen yeni bir çerçeve çizmiştir. Bu kapsamda kredi riski için standart bir yaklaşım ve operasyonel risk yaklaşımları

kaldıraç oranı çerçevesinin iyileştirilmesi, çıktı tabanının nihai hale getirilmesi gibi başlıklarda yeni reformlar bulunmaktadır.

Basel IV Kriterleri ile Komite, kaldıraç oranına maruz kalma ölçüsünün tanımında çeşitli iyileştirmeler yaparak türevlerin riske maruz kalmasının ölçüme yansıma şeklinin değiştirilmesini ve bilanço dışı risklerin, kredi riskinin standartlaştırılmış yaklaşımdaki ölçümleriyle tutarlılığını sağlamak için güncellenmesini kapsama almaktadır (Köksal vd.,2020:18).

4.1. Türk Bankacılık Sistemi'nde Sermaye Yeterliliği Rasyosu

Dünyada bankalar üzerinde ilk ortak norm olarak Basel Komitesi tarafından açıklanan Basel Kriterlerine dolayısı ile sermaye yeterliliği rasyosu gereklerine, Türkiye'de Basel Komitesi'ne üye bir ülke olarak riayet etmekte olup; 5411 sayılı Bankacılık Kanunu gereğince sermaye yeterliliği rasyosunda %8 oranı uyulması beklenmektedir. Bankacılık sisteminde yaşanan krizlerin sonucu tasarruf sahiplerinin daha basiretli korunması adına BDDK, %12 olarak sermaye yeterliliği oranının beklendiğini bankalara tavsiye etmektedir.

BDDK'nın basiretli bir tüccar tavrı sonucunda sektör performansında önemli bir gösterge olarak sermaye yeterliliğinin pandemik koşullara ve akabinde 6 Şubat Depremine rağmen oldukça yüksek değerlere sahip olduğu izlenmektedir (Çizelge.1).

TBS'de 63 adet bankanın faaliyette bulunduğu 30 Eylül 2024 döneminde 34 adet bankanın ticari bankacılık, 20'sinin kalkınma ve yatırım, 9 adedinin katılım bankacılığı alanında işlevsel olduğu ve oligopolistik bir yapı arz eden sistemin ticari bankacılık alanında yoğunlaştığından hareketle, ticari bankacılık fonksiyonel alanında faaliyet gösteren bankaların sermaye yeterliliği incelenerek, sektör ortalaması ile kıyaslanmıştır. BDDK'nın ilan ettiği Temel Göstergeler Raporlarından yıllık bazda hazırladığımız Çizelgede; sektör ortalamasının 2022 yılı itibariyle %19.46 ile en yüksek değere çıktığı, kamusal sermayeli bankaların son on yıllık perspektifte %18.17 ile 2014 yılında performansının zirvesine çıktığı, yerli özelin %22.96 oranı ile 2022 yılında sergilediği performansın ve yabancı sermayeli bankaların 2023 yılında %20.32 ile gerçekleştirdiği performansın dikkat çekici olduğu izlenmektedir.

Çizelge 1: Türk Banka Sistemi'nde Sermaye Yeterliliğinin Görünümü

Yıllar	Kamusal Sermayeli Bnk	Yerli Özel Sermayeli Bnk	Yabancı Sermayeli Bnk	Sermaye Yeterliliği Sektör Ortalaması
2014	18.17	15.41	15.96	16.30
2015	16.77	14.66	15.56	15.57
2016	15.76	14.51	16.80	15.57
2017	17.41	17.26	24.40	16.87
2018	16.59	16.81	18.78	17.30
2019	17.71	18.44	19.32	18.40

2020	18.29	19.20	18.93	18.76
2021	16.60	19.97	19.02	18.34
2022	16.56	22.96	20.14	19.46
2023	16.39	21.02	20.32	18.85
2024/9	16.91	18.98	19.29	18.20

5.GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Türk bankacılık sisteminin Basel Kriterlerine uyum sağlama seviyesi 1994, 1999, 2000 Kasım ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan krizler başta olarak yaşanılan finansal krizler nedeniyle yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Türk bankacılık sektöründe Basel Kriterlerinde deklare edilen sermaye yeterlilik rasyosu oranlarının üzerinde yasal standartlarda bir performans beklenmekte ve bu doğrultuda sistem çalıştırılmaktadır. (BDDK, 2010: 13).

Basel III Kriterleri arasında yer alan "döngüsel sermaye tamponu" ve "sermaye koruma tamponu" uygulamalarının Basel III Kriterlerinin ilave sermaye ihtiyacı doğurmasına koşut olarak belli bir dönem zarfında bankaların öz kaynak karşılıklarını olumsuz etkileyeceği varsayılsa da orta ve uzun vadede bu belirtilen tedbirlerin ekonomik büyümeye pozitif katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte olası kriz dönemleri için karşılık ayrılması ile ortaya çıkacak ilave sermaye ihtiyacı, kredi maliyetini arttıracak, bankacılık sisteminin karlılık oranında bir azalışa sebebiyet verecektir (Taşpınar,2013:4). Basel III kriterleri bankacılık ve finans sektörlerini daha şeffaf yapıya dönüştürmeye yardımcı olacaktır. Ayrıca makro ve mikro düzeyde risklerin azaltılmasında yardımcı olmuştur.

KAYNAKÇA

1.Algburi, S., *Basel Düzenlemeleri Çerçevesinde Türk Bankacılık Sektörü*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2018.

2.Ayan, E., *Bankacılık Risklerinin Yönetiminde Basel II Uzlaşısı,* 1. Basım, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. , Ekim 2007.

3.Banco.De,https://www.bde.es/bde/en/areas/supervision/actividad/BCBS/El_Comite_de_Su_13e462eab2e4961.htm (Erişim tarihi: 24.12.2024).

4.Basel Committee on Banking Supervision (BCBS), **http://www.bis.org/publ/bcbs270.pd** (Erişim Tarihi: 24.12.2024)

5. BDDK, *Finansal Piyasalar Raporu*, Ankara, Haziran 2010.

6.BDDK, *Temel Göstergeler Raporları*, www.bddk.org.tr, (Erişim Tarihi: 25.12.2024).

7. Caruana, J., General Manager of the BIS, at the 3rd Santander International Banking Conference, In B.F. Madrid, 2-3, September 2018.

8.Güngör, A., Engin, C., *Basel Kriterlerinin Türk Bankacılık Sistemi Üzerine Etkileri,* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi, 13(1), 1-15, 2023.

9.İmişiker, S., *Basel II ve Piyasalarımıza Olası Etkileri*, SPK Yeterlik Etüdü, Ankara, 2005.

10. Köksal, M.O., Babuşçu, Ş., Hazar, A., *Basel IV Neleri Değitirecek?*, Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi, 2(1), 1-25, 2020.

11. Külahi, E.A., Tiryaki, G., Yılmaz, A., *Türkiye'de Basel I, II ve III Kurallarına Uyum Süreci*, Öneri Dergisi, 10(40), 185-200, 2013.

12. Senturan, Ş., *Basel II Standartları ve KOBİ'lerde Kurumsal Yönetişim*, Muhasebe ve Denetime Bakış, (20), 46-50, Ekim 2006.

13.TBB, *Sermaye Yeterliliği Konusunda BIS Tarafından Getirilen Yeni Öneriler ve Değerlendirmesi*, TBB Araştırma ve Yayınlar, Ocak 2000.

14.Teker, S., Bolgün, K.E., Akçay, M.B., *Banka Sermaye Yeterliliği: Basel II Standartlarının Bir Türk Bankasına Uygulanması,* Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4(12), 42-54, 2005

15.https://www.bis.org/about/history_newarrow.htm (Erişim tarihi: 25.12.2024)

16.https://www.bis.org/bcbs/implementation.htm?m=89 (Erişim tarihi: 25.12.2024)

PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

TÜRKİYE'DE TASARRUFLARIN GELİŞİMİNDE BANKALARIN ROLÜ VE TASARRUF EĞİLİMİNİN BAZI DÜNYA ÜLKELERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Dr.Öğr.Üyesi Hatice Nur GERMİR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi,
nur.aydin@cbu.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-8592-9238

ÖZET

Türkiye ekonomisinin dünyanın büyük ekonomileri arasında yerini alabilmesi yüksek ve sürdürülebilir bir büyüme göstermesine bağlı olmaktadır. Yüksek seviyede büyümenin kaydedilebilmesi için orta ve uzun vadeli yatırımların finansmanında yurt içi tasarrufların oldukça büyük bir öneme sahip olduğunu yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır. Toplam yurtiçi tasarrufların yapılması planlanan yatırımların gerisinde kalması, yatırımların finansmanı için yabancı kaynaklara başvurulmasını kaçınılmaz kılmakta bu da cari açık sorununa yol açmaktadır. Yüksek ve istikrarlı büyümenin sağlanabilmesi dış kaynaklara olan bağımlılığın azaltılmasına ve tasarruf eğiliminin arttırılarak yurt içi tasarrufların artış kaydetmesine büyük ölçüde bağlı olmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de yurt içi tasarruf, tüketim ve yatırımların gelişimi ile uluslararası platformda Türkiye'nin tasarruf, tüketim ve yatırım oranları açısından konumu incelenerek Türkiye'de yurt içi tasarrufların artırılması adına bankaların rolü ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasarruf Eğilimi, Banka Hesapları, İstikrarlı Büyüme

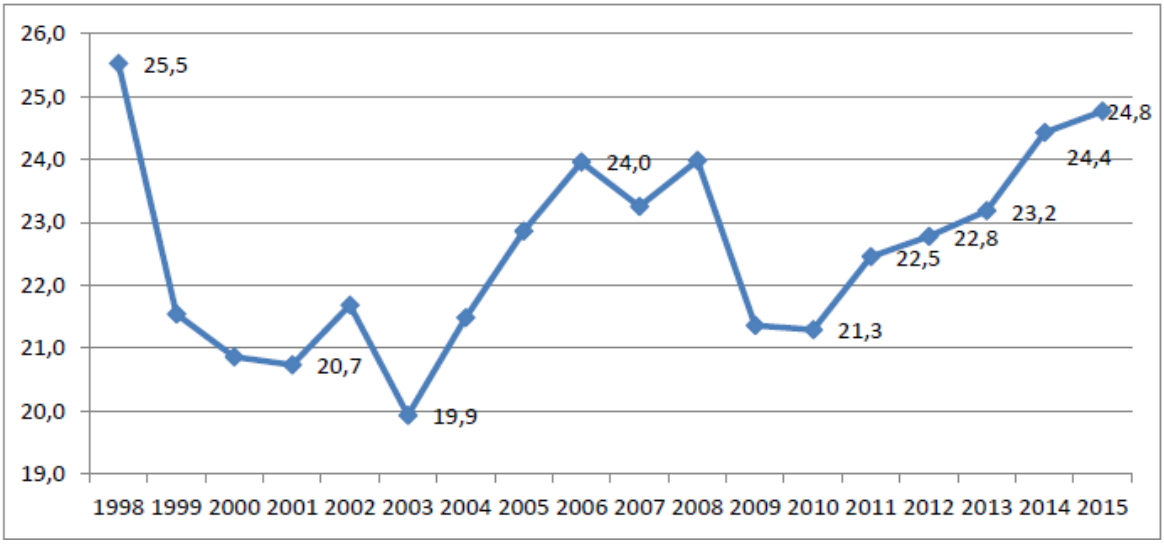
1. GİRİŞ

Türkiye ekonomisinin gelişmişlik ve kalkınma seviyesini yükseltebilmesi istikrarlı bir büyüme gösterebilmesine bağlı olmaktadır. Yüksek oranlarda sağlanabilecek büyüme için yatırımların finansmanında kullanılacak yurt içi tasarrufların oldukça büyük bir önemli bulunmaktadır. Toplam yurtiçi tasarrufların yatırımların gerisinde kalması yatırımların finanse edilebilmesi için dış tasarruflara yönelmeyi gerektirmekte, bunun sonucunda cari açık problemi ile karşılaşılmaktadır. Yüksek düzeyde ve sürdürülebilir bir büyümenin sağlanabilmesi dış kaynaklara olan bağımlılığın azaltılmasına ve büyük ölçüde yurt içi tasarruf oranlarının artırılmasına bağlıdır.

2. TÜRKİYE'DE TASARRUFLARIN GELİŞİMİ

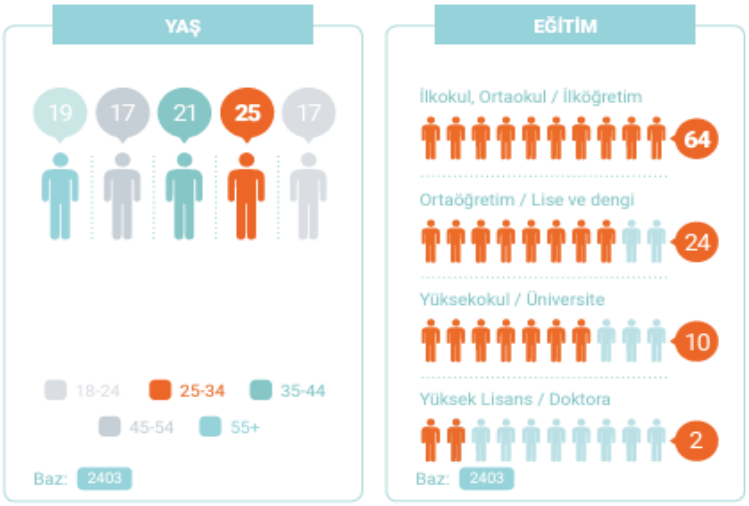
Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2016 yılında Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA-2008) ve Avrupa Hesaplar Sistemi'ne (ESA-2010) uyum kapsamında ana revizyon çalışmalarını tamamlayarak oluşturduğu 2009 yılı bazlı yeni milli gelir serileri, Türkiye'nin tasarruf oranlarında eski serilere nazaran önemli değişiklikler ortaya koymuştur. Milli gelirin seviye ve reel olarak yükselmesi yanısıra yatırımların artması ile ödemeler dengesi (dış tasarruf=dış

kaynak=cari açık) verilerinin sabit tutulmasının etkili olduğu bildirilmektedir. Yeni seri doğrultusunda Türkiye'nin toplam yurtiçi tasarruf oranı, 1998-2015 yılları arasında ortalama yüzde 23 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın 2011 yılı ve sonrasında artış gösterdiği, 2015 yılında 1998 yılından sonra en yüksek değere ulaştığı dikkat çekmektedir.

Görsel.1: Türkiye'de Toplam Yurt İçi Tasarruf Oranı (%)

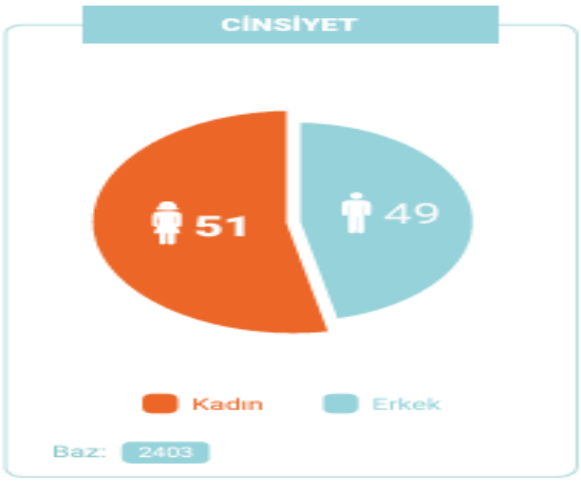
Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı sermayeli bir banka olan ING Bank'ın yaptırmış olduğu Türkiye'nin Tasarruf Eğilimleri konulu araştırma sonuçları oldukça çarpıcı bulgulara erişmiştir. NUTS2 bölgelerinden seçilen 26 ilde her ay rastsal olarak seçilen 800 kişi ile görüşülerek çeyrek dilim olan 3 aylık abzda toplam 2.400 kişi ile gerçekleştirilerek raporlanan araştırmanın bilgisayar destekli telefon görüşmesi yöntemi (CATI) kullanılarak yapıldığı ve Türkiye'de şehirlerde yaşayan 18 ve üzeri yaş grubundaki bireylerin tasarruf eğilimini tespit edebilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir (https://www.ing.com.tr/tr/ing/tasarruf-egilimleri-arastirmasi).

Görsel.2: Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

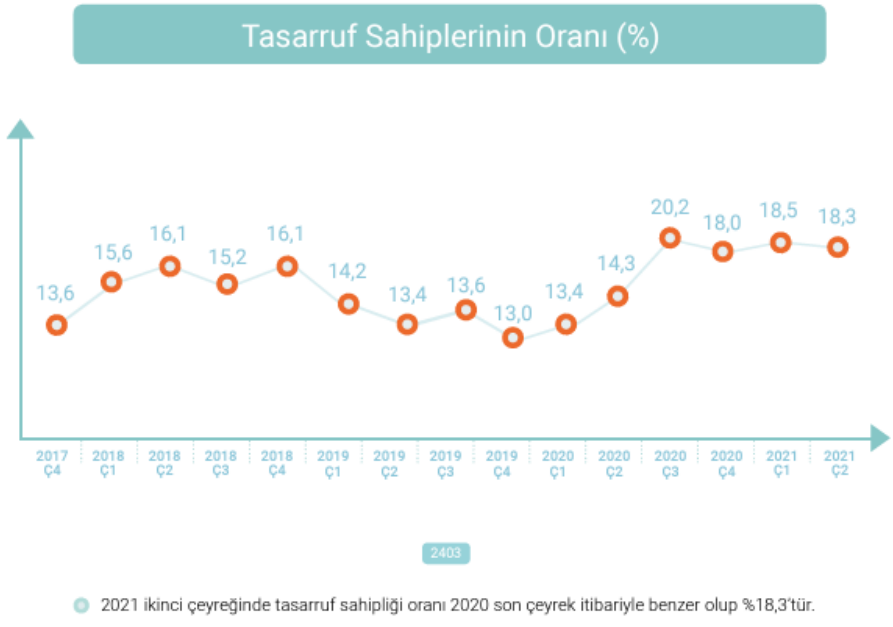
Araştırmaya katılan bireylerin yaş aralığı 25-34 yaş aralığında yoğunlaşmıştır. Eğitim durumları olarak fazladan aza doğru ilköğretim, ortaöğretim, yüksekokul, üniversite ve yükseklisans şeklinde bir sıralama görülmektedir.

Görsel.3: Araştırmaya Katılanların Cinsiyeti

Araştırmaya katılanların %51'i kadın bireylerden %49'u erkek bireylerden oluşmaktadır.

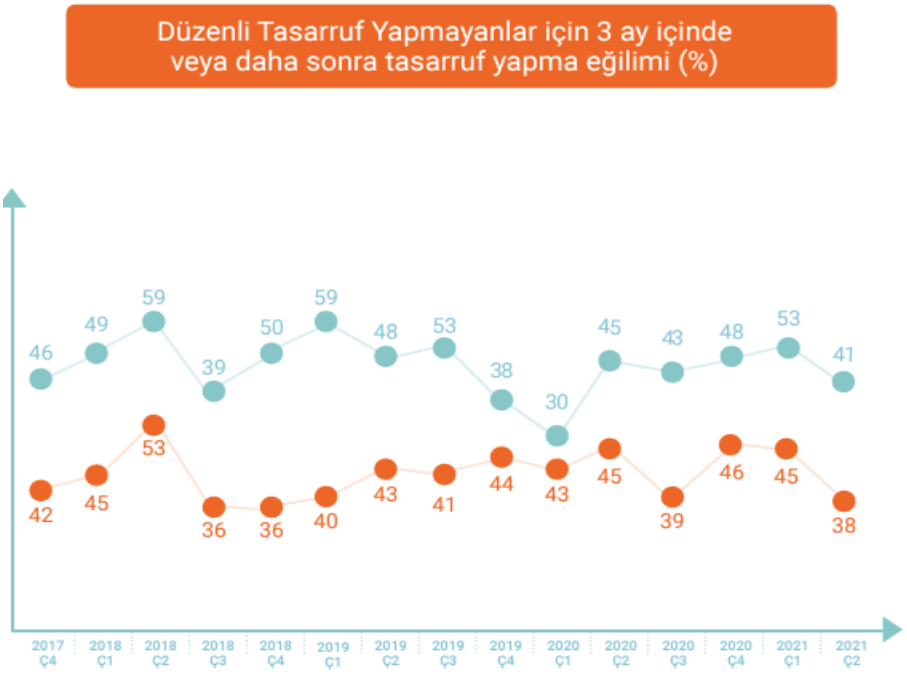
Araştırmaya katılan bireylere tasarruf edip etmedikleri sorusu yöneltilmiştir. Bu bağlamda "tüketilmeyen, harcanmayan" anlamına gelen tasarruf sözcüğüne açıklama getirilerek; "bankalarda duran TL veya YP cinsinden vadeli hesaplar, bankalarda ve/veya aracı kurumlarda duran hisse senedi, hazine bonosu, devlet tahvili gibi menkul değerlerin parasal tutarı, bankalarda duran yatırım hesapları ve katılım fonları, bireysel emeklilik fonları, bankalarda vadesiz hesapta/likit fonda TL veya YP cinsinden duran miktarın o ay içinde harcanmayan/harcanmayacak bölümü, cüzdan, kasa, yastık altında duran paranın (döviz, altın dahil) o ay içinde harcanmayan/harcanmayacak bölümü" şeklinde tasarruf kavramına tanım getirilerek, araştırmaya katılanlara yöneltilmiştir.

PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

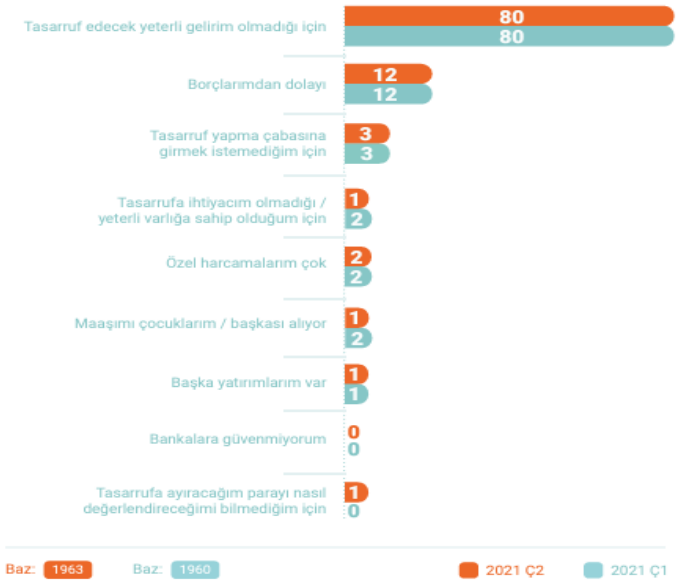
Görsel.4: Tasarruf Sahiplerinin Oranı

2017 yılı 4ncü çeyreği ile 2021 yılı ikinci çeyreği arasındaki sürede gerçekleştirilen araştırmanın sonuçları Görsel.4'de izlenmektedir. Araştırmaya ilk başlanıldığı 2017 yılı 4ncü çeyreğinde 13.6 olan oranın yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izleyerek 2021 yılı ikinci çeyreğinde 18.3 olarak realize edildiği görülmektedir.

Görsel.5: Düzenli Tasarruf Yapmayanların 3 Ay İçinde veya Daha Sonra Tasarruf Yapma Eğilimi (%)

Düzenli tasarruf yapmayanların 3 ay içinde veya daha sonra tasarruf yapma eğilimi %38 olarak bildirilmiştir.

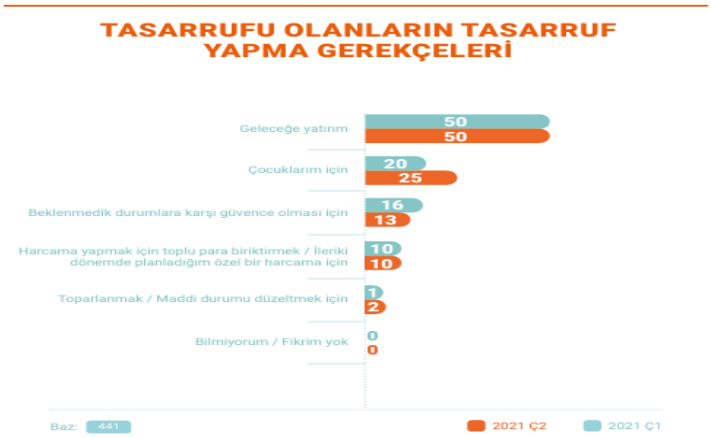

Görsel.6: Tasarruf Edemeyenlerin Değişkenleri

PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

Tasarruf edemeyenlerin önemli bir çoğunluğu "tasarruf edecek yeterli geliri olmadığını" veya "borçları olduğunu" şeklinde soruları yanıtlamışlardır.

Tasarrufu olan bireyler ise tasarruf etmelerinin ardındaki faktörleri şöyle sıralamışlardır

Görsel.7: Tasarruf Yapma Gerekçeleri

Tasarruf yapan bireylere tasarruf etme gerekçeleri sorulduğunda büyük bir çoğunluğu "geleceğe yatırım" derken, ikinci çoğunluk "çocukları için" şeklinde yanıtlar vermişlerdir.

3.TÜRKİYE VE BAZI DÜNYA ÜLKELERİNİN TASARRUF/GSYH ORANI KARŞILAŞTIRMASI

Türkiye ve bazı dünya ülkeleri arasında tasarruf/gsyh oranı karşılaştırmasının 2008-2015 yılları arasındaki gelişimini gösteren Çizelge.1 incelendiğinde; Türkiye'nin toplam tasarruf oranının 2015 yılı itibariyle yüzde 24,8 olarak gerçekleştiği ve aynı yıl için OECD ve Avrupa Birliği ortalamasının üzerinde realize olduğu dikkat çekmektedir.

Çizelge.1: Bazı Dünya Ülkelerinin Tasarruf/GSYH Oranları

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Arjantin	24.2	21.2	21.2	21.0	19.7	18.1	19.0	16.0
Brezilya	21.4	18.4	20.8	21.0	20.1	19.4	18.1	16.4
Çin	50.4	50.7	51.3	50.1	49.9	49.8	49.5	49.2
Avrupa Birliği	23.2	20.7	21.2	21.8	21.6	21.8	22.4	23.1
Orta-Yüksek Gelirli	36.7	33.9	35.5	35.4	34.7	34.1	33.7	33.3
OECD	21.4	19.4	19.8	19.9	20.1	20.4	20.7	21.3
Kore Cumhuriyeti	33.0	33.2	35.2	34.5	33.8	34.1	34.5	35.4
Hindistan	33.0	35.1	36.2	33.0	31.5	31.7	31.1	29.8
Malezya	43.8	38.1	39.3	38.8	36.5	34.5	34.3	32.7
Meksika	22.2	21.4	20.9	21.0	21.9	20.8	20.5	20.6
Türkiye	17.3	13.8	14.0	14.9	15.0	14.1	15.8	15.2
Türkiye-Yeni Seri	***24.0***	***21.4***	***21.3***	***22.5***	***22.8***	***23.2***	***24.4***	***24.8***

Yeni hesaplama yöntemlerine göre tasarruf oranlarının düşüklüğü eski verilere nazaran daha makul görülse de Türkiye'nin tasarruf oranları Sürdürülebilir Ülkeler grubunun Orta-Yüksek

Gelir segmentindekilerin altında bir seyir izlemektedir. Kalkınma Planlarında önemli bir amaç olarak benimsenip çeşitli politika ve planlar ile öncelikli olarak ele alınan yurtiçi tasarrufların artırılması hedefi geçerliliğini korumaktadır, sonucuna varılmaktadır.

Türkiye'de bireylerin veya hanehalkların tasarruf olarak gerçekleştirdiği yatırım araçlarının ilk basamağında yer alan bankada vadeli, vadesiz, TL veya YP hesap açtırmak olmaktadır. Dünya Bankası verileri doğrultusunda Türkiye'de bir banka hesabına sahip olanların oranı 2011-2017 arasında yüzde 58'den yüzde 69'a çıkmıştır. Bu oran yükselme eğilimi göstermekle birlikte; yüzde 90'ın üzerinde oran sergileyen gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında oldukça gerilerde kalmaktadır (Germir, 2024). Türk bankacılık sektörünün 30.09.2024 çeyreğinde toplam mevduat rakamı 17.835 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamın %61'i gerçek kişilerin bankalarda yapmış oldukları mevduat ve katılım fonlarından kaynaklanmaktadır (BDDK, 2024).

4.GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye'de finansal piyasaların en önemli bileşeni olan bankacılık sektöründe sermaye hacminin büyüklüğü ve hanehalkının tasarruflarının büyük kısmı banka mevduatlarında değerlendirilmektedir. Bireylerin ekonomiye olan güven endekslerinin arttığı düzeyde yastık altındaki veya kayıtdışındaki nakit veya altın vb kıymetlerini de ekonomiye dahil etmeleri mümkün olabilecektir. Finansal sisteme dahil edilen tasarrufların orta ve uzun vadeli dilimlerde sistemde kalabilmesi ile ancak yatırımların finansmanı için gerekli olan fonlara erişim sağlanmış olabilecektir. Türk bankacılık sisteminin yüzde 36'sı vadesiz, yüzde 38'i 1-3 ay vade arasında yoğunlaşma göstermektedir. Finansal istikrarın sağlanabilmesi bireylerin sisteme olan güvenleriyle doğru orantılıdır.

KAYNAKÇA

1. BDDK, Temel Göstergeler Raporu, **www.bddk.org.tr** (Erişim Tarihi: 29.12.2024)
2.Germir, H.N., *Bankacılığa Giriş*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi, ISBN: 978-625-00-7503-6, Manisa, 2024.
3.Özsan, A.G., Erdem, B.P., Ata, S., *Türkiye'de Yurtiçi Tasarrufların ve Tüketimin Gelişimi,* T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dairesi, Haziran 2017.
4.Türkiye'nin Tasarruf Eğilimleri Araştırması, https://www.ing.com.tr/tr/ing/tasarruf-egilimleri-arastirmasi, (Erişim Tarihi: 29.12.2024).